ΝΟ: 15599.
ΚΩΕ: 15468.

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΑΤΣΟΥΡΑΣ Α. ΣΤΑΥΡΟΣ

ΕΡΓΑΣΙΑ, ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΔΙΚΑΤΑ

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΝΔΥΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ Α'

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΜΕΛΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ:

Α. ΛΥΤΡΑΣ (ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ)
Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ
Ε. ΤΣΟΤΣΟΡΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2004

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ **7**

ΜΕΡΟΣ Α' : ΕΡΓΑΣΙΑ, ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ, ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ **13**

1 ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ **14**

1.1 Εργατική συνείδηση και εργατική τάξη 14

1.1.1 Η εργατική συνείδηση *14*

1.1.1.1 Συνείδηση και κοινωνική πραγματικότητα 14

1.1.1.2 Συνείδηση, κουλτούρα και ιδεολογία 17

1.1.1.3 Η εργατική συνείδηση ως συλλογική πρόθεση δράσης 20

1.1.1.4 Εργατική συνείδηση και εργασιακή παραγωγική διαδικασία 22

1.1.2 Εργατική τάξη και εργατική συνείδηση *30*

1.1.2.1 Εργατική τάξη και ταξική συνείδηση στον Μαρξ 30

1.1.2.2 Ο διάλογος του μαρξισμού με βασικές εναλλακτικές θεωρήσεις για την ταξική συνείδηση 32

1.1.2.3 Η υποχώρηση της ταξικής ανάλυσης 38

1.1.2.4 Εργατική τάξη και φύλο 44

1.1.3 Η μαρξιστική συζήτηση για τη σχέση συνδικαλισμού και ταξικής συνείδησης 48

1.1.3.1 Οι προσεγγίσεις των Β. Λένιν και Γ. Λούκατς 48

1.1.3.2 Οι προσεγγίσεις των Ρ. Λούξεμπουργκ και Α. Γκράμσι 53

1.1.3.3 Η προσέγγιση του Ν. Πουλαντζά 55

1.1.3.4 Η προσέγγιση του Ε. Ρ. Thompson 58

1.1.3.5 Η προσέγγιση του Ε. Ο. Wright 60

1.1.4 Ερμηνεύοντας την ενσωμάτωση της εργασίας και την ταξική συναίνεση 65

1.1.4.1 Τα αντικειμενικά συμφέροντα της εργασίας και η ταξική συναίνεση .. 65

1.1.4.2 Ιδεολογία, Ψευδής συνείδηση, Ηγεμονία και Ιδεολογικές δομές 70

1.1.4.3 Η εργατική ενσωμάτωση στο πλαίσιο της μεταφορντιστικής συζήτησης 74

1.1.4.4 Αστικοποίηση και εργατική ενσωμάτωση 76

1.2 Ο εργατικός συνδικαλισμός και ερμηνείες της συνδικαλιστικής συμπεριφοράς 82

1.2.1 Συνδικαλισμός και παραγωγή *82*

1.2.1.1 Συνδικαλισμός και παραγωγική διαδικασία 82

Κεφάλαιο – εργασία και αγορές εργασίας 83

Η ζωντανή και νεκρή εργασία 84

Η ελεγκτική λειτουργία του κεφαλαίου 86

1.2.1.2 Συνδικαλισμός και παραγωγική δομή 87

1.2.1.3 Συνδικαλισμός, οικονομική συγκυρία και απασχόληση 93

1.2.2 Συνδικαλισμός, κράτος και εργατική ενσωμάτωση 97

1.2.3 Ο συνδικαλισμός ως μορφή του εργατικού «εμείς» 104

1.2.4 Υποδείγματα ερμηνείας της ατομικής συνδικαλιστικής συμπεριφοράς και εργατική συνείδηση 110

1.2.4.1 Συνδικαλισμός και δυσαρέσκεια από την εργασία ... 110
1.2.4.2 Συνδικαλισμός και σύνθεση της απασχόλησης ... 114
1.2.4.3 Συνδικαλισμός και παράδοση – αλληλεγγύη - ιδεολογία ... 117
1.2.4.4 Συνδικαλισμός και λογική επιλογή ... 119

2 ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΚΑΙ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ... 123

2.1 Ορισμένα κεντρικά σημεία της συζήτησης για την ελληνική κοινωνία ... 123
2.2 Ταξική δομή, εργατική τάξη και συνείδηση ... 129
2.3 Κατηγορίες και αντιφάσεις της μισθωτής εργασίας στην Ελλάδα ... 136
2.3.1 Η προέλευση των μισθωτών και οι αντιστάσεις στη μισθοποίηση ... 136
2.3.2 Κατηγορίες μισθωτής εργασίας και συνείδηση ... 142
2.3.3 Γυναικεία βιομηχανική απασχόληση και εργατική συνείδηση ... 146
2.4 Ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, εργασία και εργατική συνείδηση στην Ελλάδα 150
2.4.1 Έθνος, εθνική ανάπτυξη και εργατική συνείδηση ... 150
2.4.2 Μικροαστισμός, καταναλωτισμός και ενσωμάτωση της εργασίας ... 157
2.4.3 Ο ρόλος του κράτους στην κοινωνία και εργασία ... 160
2.4.4 Λαϊκισμός, εκσυγχρονισμός και ιδεολογικές τομές ... 163
2.4.5 Η πελατεία και η σχέση πολιτικής ταυτότητας και εργασιακής θέσης ... 172
2.5 Ο εργατικός συνδικαλισμός στην Ελλάδα ... 177
2.5.1 Ορισμένες διευκρινήσεις για το συνδικαλισμό και το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα 177
2.5.2 Οι θεωρητικές, ιδεολογικές προεκτάσεις της αντιπαράθεσης για την ταξικότητα του συνδικαλισμού ... 182
2.5.3 Οι μεταπολιτευτικές απεργίες και η οργανωτική δομή ... 187
2.5.4 Ο συντεχνιασμός ως άρση της ταξικότητας ... 192
2.5.5 Τα συνδικάτα ως ομάδες συμφερόντων και ο κορπορατισμός ... 198
2.6 Θεωρητικές και μεθοδολογικές επιλογές για την έρευνα της εργατικής συνείδησης σε συνάρτηση με το συνδικαλισμό στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία. 206
2.6.1 Οι εννοιολογικές οριοθετήσεις στο πλαίσιο της συζήτησης για τη σχέση εργατικής τάξης, ταξικής συνείδησης και συνδικαλισμού, ως θεωρητική βάση της έρευνας μας. ... 207
2.6.2 Ερευνώντας εμπειρικά την εργατική συνείδηση σε συνάρτηση με το συνδικαλισμό των Ελλήνων κλωστοϋφαντουργών ... 211
2.6.2.1 Για τις ποσοτικές μεθόδους ... 212
2.6.2.2 Για τις «ποιοτικές» μεθόδους ... 215
2.6.2.3 Οι περιπτώσεις που μελετήθηκαν και το εμπειρικό υλικό ... 218
2.6.2.4 Η σημασία και τα όρια αξιοποίησης των συνδικαλιστικών αιτημάτων και των αποτελεσμάτων του συνδικαλισμού ... 222

ΜΕΡΟΣ Β: Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ Ο ΕΡΓΑΤΙΚΟΣ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ... 225

3 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΕΝΔΥΣΗ ΩΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΥ ... 226

3.1 Η προπολεμική ελληνική κλωστοϋφαντουργία, ως περιβάλλον της εργατικής συνδικαλιστικής παράδοσης. ... 226
3.1.1 Η ανάπτυξη του κλάδου ... 226

3.1.2 Η αναπαραγωγή της μικροπαραγωγής 235
3.1.3 Η απασχόληση, ως προϋπόθεση κλαδικού συνδικαλισμού στο μεσοπόλεμο. 239
3.2 Η εξέλιξη από τη προπολεμική στη μεταπολεμική περίοδο: Μια μελέτη περιπτώσεων 247
3.2.1 Η περίπτωση του Βόλου 247
3.2.2 Η περίπτωση του «Αιγαίο» στη Σύρο 254
3.2.3 Η περίπτωση της «Πειραϊκής Πατραϊκής» 264
3.2.3.1 Ορισμένα χαρακτηριστικά του εργατικού δυναμικού στην προπολεμική και μεταπολεμική περίοδο 264
3.2.3.2 Η εξέλιξη της Π-Π και οι σχέσεις με την πολιτική εξουσία 275
3.2.3.3 Η διαχείριση του προσωπικού και η «εργασιακή ειρήνη» 285
3.3 Η μεταπολεμική ελληνική κλωστοϋφαντουργία και ένδυση: Μια προσπάθεια συνολικής εικόνας 291
3.3.1 Η εξέλιξη μεγεθών παραγωγής και απασχόλησης στον κλάδο 291
3.3.2 Το πολιτικό πλαίσιο της ανάπτυξης 301
3.3.3 Η ανάπτυξη και η κρίση του κλάδου στο πλαίσιο του διεθνούς ανταγωνισμού 310
3.3.4 Η εργασιακή - παραγωγική διαδικασία στην κλωστοϋφαντουργία 324
3.3.4.1 Τεχνολογικές εξελίξεις και μορφές διαχείρισης της εργασίας 324
3.3.4.1.1 Οι τεχνολογικές εξελίξεις 324
3.3.4.1.2 Διαχείριση της εργασίας και περίοδοι μελέτης του κλάδου 332
3.3.4.2 Ειδικότητες και αμοιβή εργασίας 336
3.3.4.3 Οι τεχνικοί της παραγωγής και η σχέση τους με την επιστασία και τον εργατικό έλεγχο. 348
3.3.5 Η εργασιακή - παραγωγική διαδικασία στην ένδυση 355
3.3.5.1 Η εξέλιξη της παραγωγικής διαδικασίας 355
3.3.5.2 Τα μεταπολεμικά εμπορορραφεία και οι πρώτες μορφές μαζικής παραγωγής 357
3.3.5.3 Το εργοστάσιο ένδυσης και οι σύγχρονες ειδικότητες 369
3.3.6 Το σύγχρονο διεθνές περιβάλλον και οι εργασιακές σχέσεις 376
3.3.6.1 Η σύγχρονη τεχνολογία και η οργάνωση της παραγωγής 376
3.3.6.2 Νέα τεχνολογία και εργασιακές σχέσεις 384
3.3.6.3 Οι σχέσεις παραγωγής - διανομής και η παγκοσμιοποίηση 387
3.3.6.4 Κόστος εργασίας και σύγχρονος ανταγωνισμός 391
3.4 Συμπέρασμα: Η ελληνική κλωστοϋφαντουργία και ένδυση, ως παραγωγικό περιβάλλον συνδικαλισμού. 398

4 Ο ΕΡΓΑΤΙΚΟΣ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΕΝΔΥΣΗ 405

4.1 Η συνδικαλιστική παράδοση 405
4.1.1 Η συνδικαλιστική παράδοση των ραπτεργατών 408
4.1.2 Η συνδικαλιστική παράδοση των κλωστοϋφαντουργών 416
4.1.2.1 Συνδικάτα και απεργιακοί αγώνες 416
4.1.2.2 Οι κλωστοϋφαντουργίνες και ο συνδικαλισμός τους 421
4.1.2.3 Ο πολιτικός έλεγχος της εργασίας 426
4.1.3 Οι συνεχειες στον κλαδικο συνδικαλισμο και η τομη του ΕΑΜ: οι περιπτωσεις του Βολου και της Συρου 430
4.1.3.1 Η περίπτωση του Βόλου 430
4.1.3.1.1 Η εργατική – συνδικαλιστική παράδοση μέχρι το 1936 και οι κλωστοϋφαντουργίνες 433

4.1.3.1.2 Τα γεγονότα του 36, ο μεταξικός και ΕΑΜικός συνδικαλισμός....439
4.1.3.1.3 Ο μεταπολεμικός συνδικαλισμός....448
4.1.3.2 Η περίπτωση της Σύρου....462
4.1.3.2.1 Η παράδοση των τεχνιτών....463
4.1.3.2.2 Ο μεταπολεμικός συνδικαλισμός και οι εργαζόμενοι....469
4.1.3.2.3 Η μεταπολεμική παρακμή του «συναφιού» των τεχνιτών....476
4.2 Εργαζόμενοι και ομοσπονδιακός, μεταπολεμικός συνδικαλισμός μέχρι τη «συνδικαλιστική αλλαγή» (1945 -1983)....481
4.2.1 Οι κλωστοϋφαντουργοί και η Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών Ελλάδος. 481
4.2.1.1 Η μετακατοχική συνδικαλιστική αριστερά....483
4.2.1.1.1 Η αποδοχή της βιομηχανικής νομιμότητας και οι απεργιακοί αγώνες....483
4.2.1.1.2 Ο πολιτικός έλεγχος της εργασίας και τα υπολείμματα της συνδικαλιστικής αριστεράς....489
4.2.1.2 Οι προστατευόμενοι του Ν. 751....497
4.2.1.3 Οι κλωστοϋφαντουργίνες και η θέση εργασίας στη φάμπρικα....499
4.2.1.4 Οι εθνικόφρονες συνδικαλιστές....504
4.2.1.5 Η ίδρυση της ΟΚΕ, οι εσωτερικές έριδες και παρατάξεις....508
4.2.1.6 Τα οικονομικά της ΟΚΕ και η διαπραγμάτευση οικονομικών αιτημάτων 511
4.2.1.7 Η ΟΚΕ και η μεταπολεμική κλαδική κρίση....514
4.2.1.8 Η ΟΚΕ, η ένταση εργασίας και η ανάπτυξη του κλάδου....520
4.2.1.9 Η ιδιότυπη «ειρήνη» της χουντικής ΟΚΕ....530
4.2.1.10 Η ΟΚΕ και η μεταπολίτευση....538
4.2.1.11 Η μεταπολιτευτική απεργιακή έκρηξη....542
4.2.1.12 Η αριστερή συνδικαλιστική αντιπολίτευση και η αλλαγή διοίκησης στην ΟΚΕ 551
4.2.2 Οι ραπτεργάτες και η Πανελλήνια Ομοσπονδία Εργατοϋπαλλήλων Ιματισμού. 560
4.2.2.1 Η επιβίωση της αριστερής - ριζοσπαστικής συνδικαλιστικής παράδοσης και η παραγωγική ασάφεια....560
4.2.2.2 Η ΠΟΕΥΙ (Πανελλήνια Ομοσπονδία Εργατοϋπαλλήλων Ιματισμού)566
4.2.2.3 Κατηγορίες της απασχόλησης και ο συνδικαλισμός τους....571
4.2.2.3.1 Οι μοδίστρες....571
4.2.2.3.2 Από τους καλφάδες στις γαζώτριες....573
4.2.2.3.3 Οι εργάτριες των μεγάλων βιομηχανικών μονάδων....575
4.2.2.3.4 Οι κόπτες....578
4.2.2.3.5 Οι εργάτριες των βιοτεχνιών και οι φασονίστριες....579
4.2.2.4 Ο συνδικαλισμός των ραπτεργατών στη μεταπολίτευση....581
4.3 ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΚΛΑΔΙΚΟΣ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΤΗΝ ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1983- 1996)....587
4.3.1 Το Ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό πλαίσιο....587
4.3.1.1 Η υποχώρηση του ευρωπαϊκού κλαδικού συνδικαλισμού....587
4.3.1.2 Οι αλλαγές και οι αντιφάσεις του συνδικαλιστικού λόγου στο πλαίσιο του κοινωνικού διαλόγου και της παγκοσμιοποίησης....593
4.3.2 Ο ελληνικός κλαδικός συνδικαλισμός στις δεκαετίες '80 και '90....602
4.3.2.1 Από τη συνδικαλιστική άνθιση του '80, στην υποχώρηση του '90....602
4.3.2.1.1 Η μαζικοποίηση και κομματικοποίηση των κλαδικών συνδικάτων....602
4.3.2.1.2 Οι συνδικαλιστικοί αγώνες και το εργατικό «εμείς»....605
4.3.2.1.3 Η αναποτελεσματικότητα των αγώνων ως προμήνυμα της γενικότερης ήττας....610
4.3.2.2 Η συνδικαλιστική στρατηγική για τον κλάδο και η κρίση....615
4.3.2.2.1 Η κρίση....616
4.3.2.2.2 Ο εθνικός φορέας κλωστοϋφαντουργίας – ένδυσης....620
4.3.2.2.3 Η απόκλιση από το ευρωπαϊκό κλαδικό κίνημα....622
4.3.2.2.4 Η μη παραδοχή της ήττας....626

4.3.3 Παραγωγική δομή, εργαζόμενοι και συνδικαλισμός *628*
4.3.3.1 Παραγωγική δομή και συνδικαλιστική οργάνωση 628
4.3.3.2 Οι μικρές μονάδες και το φασόν 639
4.3.3.2.1 Οι μικροβιοτεχνίες 639
4.3.3.2.2 Το φασόν 643
4.3.3.3 Οι μεγάλες μονάδες και ο εργοστασιακός συνδικαλισμός 665
4.3.3.3.1 Η διαχείριση και η άμυνα της εργασίας 666
4.3.3.3.2 Παραγωγικότητα και αμοιβή 669
4.3.3.3.3 Τεχνολογία και έλεγχος 674
4.3.3.3.4 Ο εργοστασιακός συνδικαλισμός και οι διαντιδράσεις με την εργοδοσία 678
4.3.3.3.5 Το κλείσιμο επιχειρήσεων και η απάντηση της «συνδικαλιστικής ταξικής καταγγελίας» .. 686
4.3.3.3.6 Μια περίπτωση παλινδρόμησης προς την εργοδοσία 692
4.3.3.3.7 Ο συνδικαλισμός των «προβληματικών» 699
4.3.3.3.8 Ο συνδικαλισμός στις μεγάλες μονάδες «φασόν εξωτερικού» 707
4.3.3.4 Τύποι επιχειρήσεων και χαρακτηριστικά του συνδικαλισμού: μια συνολική εικόνα. 711
4.3.4 Εργαζόμενοι, συνδικαλισμένοι, συνδικαλιστές και συνδικαλιστικός λόγος.. 717
4.3.4.1 Μείωση της απασχόλησης και συνδικαλισμός 717
4.3.4.2 Κατηγορίες των εργαζόμενων και συνδικαλισμός 722
4.3.4.3 Πλευρές της συνείδησης συνδικαλισμένων εργαζομένων στην Αθήνα 730
4.3.4.4 Οι συνδικαλιστές και οι παρατάξεις 737
4.3.4.4.1 Η σημασία της έρευνας των συνδικαλιστών 737
4.3.4.4.2 Τα χαρακτηριστικά των συνδικαλιστών 740
4.3.4.5 Το περιεχόμενο του σύγχρονου ομοσπονδιακού κλαδικού συνδικαλισμού 748

5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΛΑΔΙΚΟ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ 754

5.1 Βασικά ευρήματα για τον κλαδικό συνδικαλισμό 754
5.1.1 Η συνδικαλιστική παράδοση και ο μεταπολεμικός, ομοσπονδιακός, κλαδικός συνδικαλισμός 754
5.1.1.1 Η παράδοση και η μεταπολεμική συνδικαλιστική συγκρότηση των ραπτεργατών 754
5.1.1.2 Τομές και συνέχειες από την προπολεμική στη μεταπολεμική περίοδο, στο συνδικαλισμό των κλωστοϋφαντουργών: Η περίπτωση του Βόλου και της Σύρου 755
5.1.1.3 Ο μεταπολεμικός συνδικαλισμός των κλωστοϋφαντουργών και την εργατική ομοσπονδία 756
5.1.1.4 Ο κλαδικός συνδικαλισμός, η ανάκαμψη της κλάδου (κλωστοϋφαντουργία και ένδυση), η χούντα και η μεταπολίτευση 757
5.1.2 Ο σύγχρονος κλαδικός συνδικαλισμός (από τη δεκαετία του '80) 758
5.1.2.1 Από τη «συνδικαλιστική αλλαγή» στη συνδικαλιστική υποχώρηση .. 758
5.1.2.2 Η συνδικαλιστική δομή, η συνδικαλιστική και εργατική βάση, η συνδικαλιστική ηγεσία και οι αντιφάσεις τους 760
5.1.2.3 Η κλαδική συνδικαλιστική υποχώρηση στην Ευρώπη και η ελληνική ιδιομορφία 762
5.1.3 Ο συνδικαλιστικός λόγος ως ιδεολογικό στίγμα της εργασίας και η σημασία της συνδικαλιστικής αγωνιστικής παράδοσης 763
5.2 Ελέγχοντας τις υποθέσεις εργασίας μας, με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας, σε μια περίπτωση ελληνικού εργατικού συνδικαλισμού 766

5.2.1 Ο συνδικαλισμός ως ταξική πρακτική και η εργατική συνείδηση αντίθεσης στο κεφάλαιο 766
5.2.2 Η κατάτμηση της εργασίας και η συσχέτιση κατηγοριών εργαζομένων με μορφές εργατικής συνείδησης και συνδικαλιστικές πρακτικές 768
5.2.3 Ο ρόλος του κράτους, η αμφίδρομη συσχέτιση εργασιακής θέσης και πολιτικής ταυτότητας και η πολιτική διάσταση του συνδικαλισμού 770
5.2.4 Είναι αναστρέψιμη η συνδικαλιστική υποχώρηση και ο ποιος ο ρόλος και το μέλλον των συνδικάτων; 774

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 777

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σήμερα, παρόλο που αμφισβητείται όλο και περισσότερο η αναγκαιότητα ύπαρξης εργατικού συνδικαλισμού, τουλάχιστο με την παραδοσιακή του μορφή, ο συνδικαλισμός συνεχίζει να είναι αναπόσπαστο στοιχείο δημοκρατίας, μάλιστα χωρίς αυτόν, στερούνται νοήματος μερικές από τις κυριότερες ρυθμίσεις και νομιμοποιήσεις των σύγχρονων κοινωνιών. Ωστόσο στα εργατικά συνδικάτα δεν οργανώνονται όλοι οι εργαζόμενοι, το συνηθέστερο μάλιστα είναι να οργανώνεται μόνο μια μικρή σχετικά ομάδα τους. Συνεπώς κάποιοι (συνήθως οι περισσότεροι) εργαζόμενοι φαίνεται να μη μπορούν και κάποιοι να μη θέλουν να συνδικαλιστούν, φαινόμενο που αγγίζει τη μεγάλη συζήτηση για την εργατική συνείδηση και τη σχέση της με τη δράση, όπως και με τα χαρακτηριστικά της εργασίας και των εργαζομένων, στο ευρύτερο πολιτικό – ιδεολογικό πλαίσιο.

Για τη διερεύνηση του συνδικαλισμού, μέσω της εργατικής συνείδησης, η παρούσα έρευνα, στρέφεται στην περίπτωση της ελληνικής μεταπολεμικής κλωστοϋφαντουργίας. Η επιλογή του κλάδου της κλωστοϋφαντουργίας, με την ευρύτερη σημασία του (όλο το κύκλωμα νήμα – ύφασμα – ένδυμα) οφείλεται: α' στη μακρόχρονη βιομηχανική παράδοση του κλάδου (και στην Ελλάδα), β' στη πολυμορφία και τις εσωτερικές διακρίσεις του κλάδου, γ' στο μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού που απασχόλησε και απασχολεί.

Πρόκειται για έναν βιομηχανικό κλάδο, που συνδέθηκε με την ιστορία του εργατικού κινήματος, τη συνείδηση και τη δράση, ενός μεγάλου μέρους της βιομηχανικής εργατικής τάξης. Αυτή η μακρόχρονη παράδοση μας επιτρέπει να μελετήσουμε την εργατική συνείδηση σε μια μακρά χρονική περίοδο, προσεγγίζοντας την έννοια της συνδικαλιστικής παράδοσης. Μας επιτρέπει ακόμα να μελετήσουμε τη σχέση του συνδικαλισμού με την πολιτική, οικονομική συγκυρία, το θεσμικό πλαίσιο, το ρόλο πολιτικών δυνάμεων. Επίσης στην περίπτωση της κλωστοϋφαντουργίας μπορούμε να μελετήσουμε τη συνάρτηση του συνδικαλισμού με διαφορετικές μορφές παραγωγής και εργασίας, όπως την οικοτεχνία, μικρές και μεγάλες μονάδες, την τυπική και άτυπη, ειδικευμένη και ανειδίκευτη εργασία, τον παραδοσιακό τρόπο εργασίας και τη χρήση της πληροφορικής, την εργασία αντρών και γυναικών, σε αστικά κέντρα και επαρχία, σε κερδοφόρες και ζημιογόνες μονάδες, ελληνικής ή ξένης ιδιοκτησίας.

Οι υποθέσεις εργασίας, στις οποίες βασίζεται η παρούσα έρευνα είναι:

Στο βαθμό που οι εργαζόμενοι στοη κλάδο βιώνουν μια κοινότητα θέσης απέναντι στο κεφάλαιο, παρά τις αντικειμενικές κατατμήσεις της εργασίας, τις διαφορετικές απόψεις ή και επιμέρους συμφέροντα, μπορούμε να αναμένουμε μια συλλογική εργατική συνείδηση. Ανάλογα με τις συγκυρίες, η παραπάνω συνείδηση μπορεί να εκφραστεί με διαφορετικό τρόπο, αλλά σε κάθε περίπτωση το παραγωγικό χάσμα

μεταξύ εργάτη και κεφαλαιοκράτη αντιστοιχεί σε ένα αντίστοιχο συνειδησιακό χάσμα, ανεξάρτητα από τον τρόπο που εκδηλώνεται. Συνεπώς και στη κλωστοϋφαντουργία - ένδυση εκφράζεται μια συλλογική συνείδηση, μια συνείδηση της εργασίας απέναντι στο κεφάλαιο.

Η εργασιακή θέση συναρτάται με τη συνείδηση του εργαζόμενου και ως ένα σημείο, ο τύπος της εργασιακής θέσης προσδιορίζει τον τύπο της συνδικαλιστικής δραστηριότητας, η οποία με τη σειρά της παρεμβαίνει στο μετασχηματισμό της εργασιακής θέσης. Στο βαθμό ωστόσο που απουσιάζει η σταθερότητα και «μονοσθένεια» θέσεων και στο βαθμό που υπάρχει έντονη διαφοροποίηση εργασιακών θέσεων και εναλλακτικές διέξοδοι, εντός και εκτός της μισθωτής εργασίας, η εργατική συνείδηση, ενώ παραμένει εργατική συνείδηση, διαφοροποιείται σε επιμέρους τύπους. Συνεπώς και στη κλωστοϋφαντουργία - ένδυση ακόμα και αν μπορούσαμε να απομονώσουμε εξω-εργασιακούς παράγοντες συνειδησιακής διαμόρφωσης, δεν υπάρχει ένας τύπος εργαζόμενου, μια εργατική θέση και εργατική συνείδηση, αλλά διακρίνονται τύποι εργασιακών θέσεων που συναρτώνται με αντίστοιχους τύπους συνείδησης που εκδηλώνονται και στον συνδικαλισμό, ως συγκυριακές πρακτικές της διαφοροποιημένης εργασίας, απέναντι σε διαφορετικές μορφές κεφαλαίου.

Ο ρόλος του κράτους στην Ελλάδα και ειδικά η παρέμβαση της πολιτικής εξουσίας στην οικονομία, τις εργασιακές σχέσεις, στα ίδια τα συνδικάτα, έχει συνέπειες εκτός των άλλων στη πολιτική διάσταση που λαμβάνει κάθε σχεδόν αίτημα. Η πολιτική εξουσία παρεμβαίνει άμεσα ακόμα και για την κατάληψη εργασιακής θέσης, έτσι ώστε η κατάληψη εργασιακής θέσης να συναρτάται σε σημαντικό βαθμό με τον βαθμό εγγύτητας του υποψήφιου για την εργασιακή θέση, προς την πολιτική εξουσία. Συνεπώς και στην κλωστοϋφαντουργία δεν διαμορφώνει μόνο η εργασιακή θέση την πολιτική - ιδεολογική ταυτότητα, αλλά και αντίστροφα η πολιτικοϊδεολογική ταυτότητα καθορίζει την εργασιακή θέση. Επίσης το συνδικαλιστικό εργατικό κίνημα αντιμετωπίζοντας ευθέως την πολιτική εξουσία, χαρακτηρίζεται κυρίαρχα από πολιτικά χαρακτηριστικά, η συνδικαλιστική πράξη, είναι κυρίαρχα πολιτική πράξη.

Το συνδικαλιστικό κίνημα και στην ελληνική περίπτωση, αποτελεί παράγοντα διαμόρφωσης αλλά και μορφή εκδήλωσης της εργατικής συνείδησης, ως θεσμός του καπιταλισμού και ως τύπος εργατικής οργάνωσης και εργατικής συλλογικής δράσης. Για μεγάλο χρονικό διάστημα, ο συνδικαλισμός διαμορφώθηκε χωρίς την ενεργό συμμετοχή των ίδιων των εργαζομένων, των οποίων η γνήσια έκφραση εμποδίστηκε από την πολιτική εξουσία, ενώ αντίθετα υπήρξαν συνδικάτα που δραστηριοποιήθηκαν ενάντια στα εργατικά συμφέροντα. Ταυτόχρονα ο συνδικαλισμός ακόμα και όταν δεν αποτελεί δημιούργημα και έκφραση των ίδιων των εργαζομένων, στο βαθμό που χρειάζεται την έστω περιορισμένη εργατική συμμετοχή και νομιμοποίηση, είναι ευάλωτος στην έστω περιορισμένη αναστροφή της κατεύθυνσής του. Συνεπώς και στη περίπτωση της ελληνικής κλωστοϋφαντουργίας ένδυσης, η συγκυριακή συνδικαλιστική οργάνωση και δραστηριότητα μπορεί να συνδεθεί με την εργατική συνείδηση, με τα εργατικά συμφέροντα, είτε ευθέως είτε αντιστρόφως ανάλογα, ωστόσο παραμένει εν δυνάμει βασικός μηχανισμός υπεράσπισης - υλοποίησης εργατικών συμφερόντων.

Η προσπάθεια ελέγχου των παραπάνω υποθέσεων, μας οδηγεί πριν απ' όλα να οριοθετήσουμε την τοποθέτηση μας σε μια τεράστια θεωρητική συζήτηση για την ταξική

συνείδηση, τον εργατικό συνδικαλισμό και την ερμηνεία της εργατικής συμπεριφοράς, τις δομές και την εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας, τον ελληνικό συνδικαλισμό. Η θεωρητική βάση της έρευνας είναι η μαρξιστική παράδοση, με άξονα την «ταξική» συνείδηση και ταξική πάλη, όπως συνθέτεται στη σύγχρονη συζήτηση, με εναλλακτικές θεωρήσεις, κυρίως ως προς την έλλογη προθετικότητα της δράσης. Με αυτόν τον τρόπο, αξιοποιούνται κλασσικότερες μαρξιστικές θεωρήσεις, όπως του Γ. Λούκατς, του E. Thompson, του N. Πουλαντζά, με νεότερες προσεγγίσεις, όπως του C. Offe, του E. Wright, του A. Przeworski. Επίσης αξιοποιείται η οικονομική προσέγγιση του συνδικαλισμού και υποδείγματα ερμηνείας της συνδικαλιστικής συμπεριφοράς σε σχετικές κοινωνικοψυχολογικές έρευνες. Τέλος η θεωρητική αναζήτηση στρέφεται στην ελληνική συζήτηση για την εργατική τάξη, τις ιδεολογικές δομές, τη βιομηχανία, τον ελληνικό συνδικαλισμό.

Η έρευνα μας, στη συνέχεια, στέφεται στην ανάλυση του κλάδου και στην ανάλυση των κλαδικών συνδικάτων στη μεταπολεμική Ελλάδα. Η ανάλυση του κλάδου, που πραγματοποιήσαμε, εξυπηρετούσε εξ αρχής την αντιμετώπιση του ως παραγωγικού περιβάλλοντος του κλαδικού συνδικαλισμού, στο σύνολο του, ή σε ορισμένες ειδικές περιπτώσεις του. Ειδικότερα, μελετήσαμε τις μεταπολεμικές κλαδικές αλλαγές στη Σύρο και στο Βόλο, διότι μας ενδιέφερε το τοπικό κλαδικό συνδικαλιστικό κίνημα, άρα και η τοπική απασχόληση και παραγωγή. Επίσης μελετήσαμε την περίπτωση της Πειραϊκής – Πατραϊκής διότι αφενός ήταν η μεγαλύτερη επιχείρηση και αφετέρου έχει ειδικό ενδιαφέρον, ως νησίδα «εργασιακής ειρήνης», που μετασχηματίζεται ως το «κέντρο» του συνδικαλισμού των «προβληματικών». Γενικότερα για τον κλάδο, μελετήσαμε την εξέλιξη και τις μερίδες της απασχόλησης, την εργασιακή – παραγωγική διαδικασία και τη διαχείριση της εργασίας, τις ειδικότητες, τα χαρακτηριστικά του κλαδικού κεφαλαίου, τις στρατηγικές της ανάπτυξης του κλάδου, στο πλαίσιο της ελληνικής βιομηχανίας και του διεθνούς ανταγωνισμού. Κατά την έρευνα μας προέκυψαν στοιχεία που κατά την γνώμη μας είχαν ευρύτερο ενδιαφέρον, έτσι ώστε για να διαφυλαχθεί η συνοχή της ανάλυσης χωρίς να στρεβλωθεί το κύριο μέτωπο του προβληματισμού μας, μια συνολική ανάλυση του κλάδου, παρατίθεται σε ξεχωριστό κεφάλαιο.

Το κύριο αντικείμενο της μελέτης, τα συνδικάτα των κλωστοϋφαντουργών, εντάσσεται στο ευρύτερο αντικείμενο του ελληνικού εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος, έναν από πολλές απόψεις ιδιόμορφο συνδικαλισμό, κυρίως ως προς την οργανωτική του διάρθρωση. Η έμφαση δίδεται στις τομές και συνέχειες των συνδικάτων και των πανελλαδικών ομοσπονδιών, το συνδικαλιστικό λόγο, τις μορφές της τυπικής αλλά και άτυπης άμυνας και διεκδίκησης της εργασίας και το πώς τα παραπάνω συσχετίζονται μεταξύ τους. Η ανάλυση εστιάζεται στη μεταπολεμική περίοδο, ωστόσο για την ανάδειξη της συνδικαλιστικής παράδοσης και την επισήμανση των μεταπολεμικών αλλαγών, ασχολούμαστε και με τη πρότερη περίοδο. Συγκεκριμένα αναλύουμε ειδικότερα τη παράδοση, τις μεταπολεμικές αλλαγές, τα χαρακτηριστικά της συνδικαλιστικής οργάνωσης και δραστηριότητας στις περιπτώσεις του Βόλου και της Σύρου, δύο περιοχές με μεγάλη κλαδική και εργατική παράδοση. Στη συνέχεια, εξετάζουμε ξεχωριστά τις μεταπολεμικές ομοσπονδιακές κλαδικές οργανώσεις των κλωστοϋφαντουργών και ραπτεργατών, σε επιμέρους παραγωγικές και πολιτικές συγκυρίες. Δίδουμε έμφαση στην τρέχουσα περίοδο (1983-1996), επιχειρώντας να ερμηνεύσουμε ορισμένα σταθερά ή και νεότερα φαινόμενα, σε μια συγκυρία όπου οι

εργαζόμενοι αντιμετωπίσουν εκτός της νεότερης κλαδικής κρίσης, μια γενικότερη υποχώρηση του εργατικού κινήματος.

Η παρούσα διατριβή δομείται σε δύο μέρη. Α: Εργασία, συνδικαλισμός και ελληνική κοινωνία. Β: Η μεταπολεμική ελληνική κλωστοϋφαντουργία και ο εργατικός συνδικαλισμός.

Επίσης, στο παράρτημα, (2ος τόμος) εκτίθενται ορισμένα στοιχεία και δείγματα του αρχειακού υλικού που χρησιμοποιήθηκε.

Το Α' μέρος της διατριβής δομείται σε 2 κεφάλαια:

1. Συνδικαλισμός και Εργατική Συνείδηση, όπου στο 1.1 οριοθετούμαστε στην ταξική ανάλυση και ειδικότερα τη μαρξιστική ανάλυση για την εργατική συνείδηση και το συνδικαλισμό, την ενσωμάτωση και υποβάθμιση της εργασίας. Στο 1.2 οριοθετούμαστε ως προς τη συζήτηση για τους παράγοντες που συναρτώνται με το σύγχρονο συνδικαλισμό γενικά και ειδικότερα με τη συνδικαλιστική εργατική συμπεριφορά.

2. Εργατική τάξη και συνδικαλισμός στην Ελλάδα όπου στο 2.1 εξετάζονται εισαγωγικά, ορισμένα κεντρικά ζητήματα για την ελληνική κοινωνία, στο 2.2 επισκοπούνται κριτικά θεωρήσεις για την εργατική τάξη και συνείδηση, στο 2.3 εξετάζεται ειδικότερα το πρόβλημα που έχει τεθεί στη σχετική συζήτηση για τις κατηγορίες και αντιφάσεις της μισθωτής εργασίας, στο 2.4 επισκοπούνται κριτικά ορισμένες πλευρές της συζήτησης για την ιδεολογία και την ιδεολογική αντιπαράθεση σε συνάρτηση με την εργασία. Στο 2.5 εξετάζονται ορισμένα κεντρικά σημεία της συζήτησης για τον ελληνικό εργατικό συνδικαλισμό και στο 2.6 αναφέρονται καταληκτικά τα συμπεράσματα του θεωρητικού μέρους της έρευνας και προσδιορίζονται οι ερευνητικές επιλογές για την μελέτη περίπτωσης που εφαρμόζουμε.

Στη συνέχεια, (**Β' μέρος**) ασχολούμαστε ειδικότερα με τη περίπτωση του κλάδου και του κλωστοϋφαντουργικού ελληνικού συνδικαλισμού, όπου σε ένα διάλογο με θεωρίες και προβλήματα που έχουν τεθεί, παρουσιάζουμε το εμπειρικό υλικό, ερμηνεύουμε και τελικά επιχειρούμε να θεωρητικοποιήσουμε τα ευρήματα μας. Το Β' μέρος δομείται σε 3 κεφάλαια (3ο, 4ο, 5ο):

3. Ο κλάδος ως παραγωγικό περιβάλλον συνδικαλισμού. Όπου παρουσιάζουμε τα χαρακτηριστικά της κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης, ως περιβάλλον εργατικού συνδικαλισμού σε κλαδικό επίπεδο αλλά και επιμέρους επιχειρησιακές περιπτώσεις, στο Βόλο, στο «Αιγαίο» (Σύρος) και στην «Πειραϊκή – Πατραϊκή». Η Πειραϊκή – Πατραϊκή επιλέγεται ως η μεγαλύτερη επιχείρηση του κλάδου στην Ελλάδα που επιπροσθέτως αποτέλεσε για μεγάλο χρονικό διάστημα υπόδειγμα «εργασιακής ειρήνης». Οι αναφορές μας στον Βόλο και στη Σύρο, οφείλονται στη μεγάλη παράδοση του κλάδου σε σχετικά μικρές τοπικές αγορές εργασίας και συσχετίζεται με την έρευνα μας για την εργατική συνδικαλιστική παράδοση.

4. Ο Εργατικός Συνδικαλισμός στην Ελληνική Κλωστοϋφαντουργία και Ένδυση . είναι το κεφάλαιο που εκτίθεται το κύριο μέρος της έρευνας μας.

Αναλυτικότερα, αναφερόμαστε στο 4.1. στην συνδικαλιστική παράδοση στον κλάδο, την προπολεμική περίοδο και στην αναζήτηση της σημασίας της παράδοσης στην ερμηνεία της περιόδου που κυρίως εξετάζουμε, μετά την κατοχή. Ειδικότερα, εξετάζεται η παράδοση των ραπτεργατών με έμφαση στη συνύπαρξη παραγωγικής ταξικής – ασάφειας και συνδικαλιστικού ριζοσπαστισμού. Στη συνέχεια εξετάζεται η παράδοση αγώνων στην κλωστοϋφαντουργία και αιτιολογείται η καθυστέρηση στη συνδικαλιστική συγκρότηση, ως προς το φύλο των εργαζομένων και το ρόλο του κράτους και των πολιτικών δυνάμεων. Τέλος, εξετάζεται και αιτιολογείται η εξέλιξη από τη προκατοχική στη μετακατοχική και μετεμφυλιακή περίοδο και η τομή του ΕΑΜικού συνδικαλισμού, σε δύο επιμέρους πόλεις, το Βόλο και τη Σύρο, που χαρακτηρίζονται από σημαντική, αλλά διαφορετική εργατική παράδοση.

Στο 4.2. Αναλύεται ο μεταπολεμικός, ομοσπονδιακός συνδικαλισμός, σε συνάρτηση με τη συγκυρία και χαρακτηριστικά των εργαζομένων στους δύο βασικούς υποκλάδους, την κλωστοϋφαντουργία, όπου λειτουργεί η Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών Ελλάδας (ΟΚΕ) και την ένδυση, όπου λειτουργεί η Πανελλήνια Ομοσπονδία Εργατοϋπαλλήλων Ιματισμού (ΠΟΕΥΙ). Η περίοδος που εξετάζεται αρχίζει μετά την κατοχή (1944) και τελειώνει με τη συνδικαλιστική «αλλαγή» (1983), παρακολουθώντας τις διαφορετικές συγκυρίες, ερμηνεύοντας τα νέα στοιχεία αλλά και εντοπίζοντας συνέχειες στον επίσημο, στον εκτός ομοσπονδιών συνδικαλισμό, αλλά και στην άτυπη άμυνα της εργασίας.

Στο 4.3. αναλύεται η νεότερη περίοδος, από τις αρχές της δεκαετίας του '80 έως τα μέσα της δεκαετίας του '90. Ειδικότερα αναλύεται το ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κλαδικό περιβάλλον και ερμηνεύεται η ελληνική απόκλιση απ' αυτό, όπως και τα διαφορετικά χαρακτηριστικά της ελληνικής περίπτωσης στη δεκαετία του '80 και τη δεκαετία του '90. Στη συνέχεια συσχετίζεται η παραγωγική δομή με τη συνδικαλιστική δομή και δράση. Τέλος, παρουσιάζεται η σχέση μεταξύ των εργαζομένων του κλάδου, των οργανωμένων στα συνδικάτα, των συνδικαλιστών, του συνδικαλιστικού λόγου και του περιεχομένου του σύγχρονου συνδικαλισμού.

5. Συμπεράσματα για τον κλαδικό συνδικαλισμό και την εργατική συνείδηση
Επιχειρείται να παρουσιαστούν συνεκτικά τα βασικά ευρήματα μας και να αποτυπωθεί συμπερασματικά ο έλεγχος των υποθέσεων μας.

Η μέθοδος έρευνας που ακολουθήσαμε, προσδιορίστηκε από το θέμα και από το θεωρητικό προβληματισμό μας, ένα διάλογο με ζητήματα που έχουν τεθεί κυρίως, αλλά όχι αποκλειστικά, στο πλαίσιο της μαρξιστικής συζήτησης. Τόσο τα πολυσχιδή ζητήματα που αναδείχθηκαν από τη θεωρητική μας ενασχόληση με το θέμα της συνείδησης και του συνδικαλισμού, όσο και οι πολλές και διαφορετικές πτυχές του ερευνούμενου αντικειμένου, μας οδήγησαν σε μια απόπειρα σύνθεσης επιμέρους θεματικών ερευνών, στις οποίες οφείλαμε να χρησιμοποιήσουμε διαφορετικές τεχνικές. Για παράδειγμα άλλη ερευνητική στρατηγική ακολουθήσαμε για να διερευνήσουμε το σύγχρονο φασόν στο σπίτι και το συνδικαλισμό των φασονιστριών και άλλη, για να προσδιορίσουμε τις κοινωνικές και πολιτικές συνιστώσες που συνδέονται με τη συγκρότηση των

μετεμφυλιακών ομοσπονδιών. Εφαρμόσαμε έρευνα συνδικαλιστικών και βιομηχανικών αρχείων, επεξεργασία οικονομικών στατιστικών πηγών, αξιοποίηση προφορικών μαρτυριών, συνεντεύξεων σε βάθος, παρατήρηση της εργασιακής διαδικασίας και συμμετοχική παρατήρηση της νεότερης συνδικαλιστικής δραστηριότητας.

Βασικά στοιχεία τόσο σε αρχειακό υλικό όσο και στον εντοπισμό παλιών και νεότερων συνδικαλιστών και εργαζομένων, πολύ περισσότερο στην παρατήρηση της παραγωγικής διαδικασίας, της συνδικαλιστικής δραστηριότητας και στη νοηματοδότηση της, αντλήθηκαν από ευκαιρίες που μας δόθηκαν κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής ενασχόλησης μας με τον κλάδο. Συγκεκριμένα, η επαγγελματική σχέση του γράφοντα με την κλαδική ομοσπονδία, (1989-1999) έδωσε τη δυνατότητα πρόσβασης στα αρχεία της ομοσπονδίας, σε πολλούς χώρους εργασίας, στα αρχεία επιχειρήσεων αλλά και στη ζωή και δράση των εργαζομένων. Επίσης έδωσε την ευκαιρία, άμεσης γνωριμίας και μακρών συζητήσεων με όλους σχεδόν τους συνδικαλιστές της ομοσπονδίας και πρωτοβάθμιων σωματείων, όπως και πολλούς εργαζόμενους, συνδικαλισμένους, αλλά και ασυνδικάλιστους. Έδωσε τη δυνατότητα της ενεργούς συμμετοχής μας σε μόνιμες και «καθημερινές» συνδικαλιστικές διεργασίες, σε διαδικασίες επιμόρφωσης, συναπόφασης – διαβούλευσης αλλά και σε στιγμές έντασης και σύγκρουσης.

Κατά τη διάρκεια της ενεργούς ανάμειξης μας με τον κλαδικό συνδικαλισμό, όπως είναι φυσικό, αναπτύχθηκαν φιλικές σχέσεις με αρκετούς συνδικαλιστές και εργαζόμενους, αλλά δεν έλειψαν και κάποιες στιγμές έντασης, ίσως και εχθρότητας, καθώς υπήρξε άμεση ή έμμεση εμπλοκή σε συνδικαλιστικές διεργασίες, αλλά και συνδικαλιστικά «παρασκήνια». Το παραπάνω γεγονός, η χρονική εγγύτητα των διαδραματιζόμενων γεγονότων, αλλά και η γνώση απόρρητων στοιχείων, μας αναγκάζει να μην εκθέσουμε το σύνολο της εμπειρίας και πληροφόρησης μας. Όπου είναι δυνατό, αποφεύγουμε να θίξουμε συγκεκριμένα περιστατικά, πρόσωπα και πράγματα, που ενδεχομένως φέρουν σε δύσκολη θέση (σε προσωπική βάση) ανθρώπους που μας εμπιστεύτηκαν, ωστόσο τουλάχιστον πρόθεσή μας είναι η έκθεση της αλήθειας για τα γεγονότα και των εκτιμήσεων μας σύμφωνα με την επιστημονική δεοντολογία. Το ότι ορισμένοι πρωταγωνιστές διεργασιών και φαινομένων που περιγράφουμε, θα διαβάσουν ή θα πληροφορηθούν τα γραφόμενα μας, όπως ελπίζουμε, ας μας επιτραπεί να το θεωρούμε αποδεικτικό στοιχείο για την αξιοπιστία της εργασίας μας, ως προς το ότι δεν αποκρύπτει ούτε προσθέτει κανένα στοιχείο χρήσιμο στην εξαγωγή συμπερασμάτων.

ΜΕΡΟΣ Α' : ΕΡΓΑΣΙΑ, ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ, ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

1 ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

Εξετάζονται ειδικότερα: 1.1 η εργατική συνείδηση και εργατική τάξη και 1.2 ο σύγχρονος εργατικός συνδικαλισμός.

1.1 Εργατική συνείδηση και εργατική τάξη

1.1.1 Η εργατική συνείδηση

Εξετάζονται: 1.1.1.1 η σχέση συνείδησης και κοινωνικής πραγματικότητας, 1.1.1.2 διακρίνονται οι έννοιες συνείδηση, κουλτούρα, ιδεολογία, 1.1.1.3 Η συνείδηση ως πρόθεση δράσης, 1.1.1.4 η εργατική συνείδηση και η εργασιακή – παραγωγική διαδικασία.

1.1.1.1 Συνείδηση και κοινωνική πραγματικότητα

Η πρώτη πλευρά που θα μας απασχολήσει, ως προς τη συνείδηση, είναι η σχέση της με τη κοινωνική πραγματικότητα, μια πλευρά που θα στηρίξει θεωρητικά την έρευνα για τη συνάρτηση της ζωής και εργασίας των ελλήνων κλωστοϋφαντουργών με τη συνείδηση και τη συνδικαλιστική δράση τους. Στην παρούσα λοιπόν εργασία ξεκαθαρίζουμε εξ αρχής ότι ακολουθούμε την ακρογωνιαία αντίληψη του Μαρξ για τη συνείδηση, σύμφωνα με την οποία σε τελική ανάλυση, το κοινωνικό είναι καθορίζει την κοινωνική συνείδηση, ή με την διατύπωση της «Γερμανικής Ιδεολογίας»: «Δεν καθορίζει η συνείδηση τη ζωή αλλά η ζωή καθορίζει τη συνείδηση»[1]. Με βάση αυτή την ακρογωνιαία μαρξιστική θεώρηση θα οικοδομηθεί ένα τεράστιο σε όγκο, θεωρητική και κοινωνική σημασία έργο, που ακολουθώντας περισσότερο ή λιγότερο τον Μαρξ, θα βασίζεται στην συσχέτιση της συνείδησης με την υλική πραγματικότητα και μάλιστα σε τελική ανάλυση, τον επικαθορισμό της «υπερδομής» από την «υποδομή», την σφαίρα της υλικής παραγωγής. Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο ότι παλαιότερες αλλά και πλέον πρόσφατες κριτικές στο μαρξισμό αφορούν το λεγόμενο «οικονομικό αναγωγισμό» του, μια τάση που οπωσδήποτε αφορά μέρος του μαρξισμού, αν και πίσω από την κριτική του αναγωγισμού, πολλές φορές κρύβετε μια ιδεαλιστική, ανορθολογική τάση, μέρους και των σύγχρονων προσεγγίσεων[2].

---

[1] ΜΑΡΞ Κ., Γερμανική Ιδεολογία, Gutenberg, σ. 68.

[2] Η παραπάνω τάση εμπεριέχεται και σε λεγόμενες μεταμοντέρνες ή μεταμαρξιστικές κριτικές προσεγγίσεις, για παράδειγμα στους E. Laclau και C. Mouffe, που κριτικάρουν τον οικονομικό και ιστορικό αναγωγισμό του συνόλου του μαρξιστικού ρεύματος, παραβλέποντας επιμέρους διακρίσεις. Η τάση της γενικευμένης κριτικής στον μαρξιστικό αναγωγισμό, παρατηρείται και στην ελληνική συζήτηση, για παράδειγμα ο Ν. Μουζέλης που ασχολείται σε πρόσφατο βιβλίο του με ορισμένες σύγχρονες διαμάχες για την «υλικότητα», θα αρνηθεί συνολικά τον αναγωγισμό του μαρξισμού, ο Γ. Βέλτσος και πλέον καθαρά ο Κ. Δοξιάδης, θα επισημάνουν ότι στο μαρξισμό υποτιμούνται ουσιαστικά οι ιδέες. LACLAU E, MOUFFE C., Hegemony and Social Strategy: Towards a Radical Democratic Politics, Verso, 1995). Σύμφωνα μ τον Μουζέλη «*Ο αναγωγισμός των πολιτικών και πολιτιστικών φαινομένων στην οικονομική βάση (...) εξακολουθεί να*

Κατά τη γνώμη μας ο μαρξισμός δεν μπορεί να ενταχθεί συνολικά στον οικονομικό ντετερμινισμό, του οποίου η διαφορά από τον ιστορικό υλισμό είναι σαφής, αν και όχι πάντα προφανής. Η προσπάθεια απομάκρυνσης από τον οικονομισμό αποτελεί βασικό στόχο και των ίδιων των μαρξιστών, όπως συνάγεται από τη κριτική (και αυτοκριτική) του Ένγκελς για έναν απόλυτο αναγωγισμό, η κριτική του Λένιν και Λούκατς στον οικονομισμό, η έμφαση στη «φρασούλα» «τελική ανάλυση» στον Αλτουσέρ κλπ. Στο ίδιο το μαρξικό έργο έχουν επιχειρηθεί πάμπολλες αναγνώσεις, που στηρίζονται στον ένα ή τον άλλο βαθμό σε υποδείξεις του Μαρξ, για παράδειγμα δίπλα σε επισημάνσεις του που θα μπορούσαν να ερμηνευτούν «οικονομίστικα - αναγωγιστικά», υπάρχουν επισημάνσεις που τονίζουν την υποκειμενική διάσταση, που θυμίζουν ακόμα και προσεγγίσεις συμβολικής διαντίδρασης[3]. Κατά τη γνώμη μας το ότι στο μαρξισμό δεν υποτιμούνται οι ιδέες, αποδεικνύεται πριν απ' όλα από τη σχέση «ταξικής συνείδησης» και «επιστημονικού σοσιαλισμού», την επίκληση δηλαδή εκτός της νομοτέλειας, της συνειδητής οργανωμένης παρέμβασης για το ριζικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Το ζήτημα για το κατά πόσο αυτή η συνείδηση αποτελεί νομοτέλεια, το πως συνδέεται η νομοτέλεια της παραγωγής με τη νομοτέλεια της συνειδητοποίησης και πάλης της τάξης, αποτελεί μάλλον το κλασσικότερο ζήτημα συζήτησης στο μαρξισμό, ανατροφοδοτήθηκε μάλιστα και στη χώρα μας μετά τη κατάρρευση του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού[4].

Το πρόβλημα της υλικότητας της συνείδησης περιπλέκεται λόγω της σχετικότητας της, δηλαδή της συνάρτησης της με διαφορετικές πτυχές και διαιρέσεις της κοινωνίας και με αυτή την έννοια η υλική βάση της κοινωνικής συνείδησης στο μαρξισμό, υποκρύπτει μια αντίφαση, ένα παράδοξο[5], ή τουλάχιστον μπορεί να ερμηνευτεί με δύο διαφορετικούς

συνιστά μεγάλη, ίσως τη μεγαλύτερη θεωρητική αδυναμία του μαρξιστικού παραδείγματος»: ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν., Μεταμαρξιστικές προοπτικές, για μια νέα πολιτική οικονομία και κοινωνιολογία, Θεμέλιο, 1992. Για την προσέγγιση του Βέλτσου: ΒΕΛΤΣΟΣ Γ., Ο θεσμικός λόγος και η εξουσία, Παπαζήσης, 1977. Σύμφωνα με τον Δοξιάδη: «*... η απέχθεια - και παράλληλα ο έντονος προβληματισμός - του μαρξισμού για τις ιδέες δεν ανάγεται τόσο σε μια οντολογική προτεραιότητα στην ύλη όσο σε μια επιστημολογική αμηχανία απέναντι στις ιδέες ως πιθανό αντικείμενο της γνώσης*»): στο ΔΟΞΙΑΔΗΣ Κ., Υποκειμενικότητα και εξουσία, για τη θεωρία της ιδεολογίας, Πλέθρον, 1992.

[3] Ο Μαρξ σε μια υποσημείωση στο «Κεφάλαιο» και εξετάζοντας το εμπόρευμα, αναλύει την ανθρώπινη υποκειμενικότητα με μια λογική που θυμίζει συμβολική διαντίδραση: «*Αυτοί οι αλληλοκαθορισμοί αποτελούν γενικά κάτι το ιδιαίτερο. Αυτός ο άνθρωπος είναι λχ βασιλιάς μόνο γιατί άλλοι άνθρωποι φέρονται απέναντι του σαν υπήκοοι. Στο μεταξύ οι άνθρωποι αυτοί πιστεύουν αντίθετα ότι είναι υπήκοοι γιατί αυτός είναι βασιλιάς.*». ΜΑΡΞ Κ., Το Κεφάλαιο, τ.Α', σ. 71.

[4] Χωρίς να εμπλακούμε στην παράθεση επιμέρους κλασσικών σημείων και ερμηνειών, παραπέμπουμε στη συζήτηση που ανατροφοδοτήθηκε στη χώρα μας. Οι Γ. Ρούσης και Ε. Μπιτσάκης επισημαίνουν τη διαφορά της δυνατότητας με την νομοτέλεια ενώ ο Κ. Μπατίκας επιμένει στην τελεολογική ανάγνωση του Μαρξ. Βλ ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ Ε., Ένα Φάντασμα Πλανιέται, Στάχυ, 1992., ΡΟΥΣΗΣ Γ., Κομμουνισμός τέλος; ή αρχή της ιστορίας;, Στάχυ, 1991., ΜΠΑΤΙΚΑΣ Κ. Συνδικάτα και Πολιτική, Εργοδοτική, 1994. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στις συνέπειες των παραπάνω απόψεων για την «ταξική» ανάλυση των συνδικάτων και της ελληνικής κοινωνίας.

[5] Τη σημασία της παρατήρησης του Μανχάϊμ ως προς την αντίφαση της υλικότητας, ανέδειξαν τόσο ο Plamenamatz όσο και ο Seliger (το παράδοξο του Μανχάϊμ). Για το ζήτημα: MANNHEIM K., Ideology and Utopia, N. York, 1955., SELIGER M., The Marxist Conception of Ideology,

τρόπους: Σύμφωνα με τον πρώτο τρόπο, η κυρίαρχη οικονομικά και πολιτικά τάξη κυριαρχεί και στις ιδέες, τη συνείδηση όλης της κοινωνίας, λόγω της υλικής βάσης της συνείδησης. Σύμφωνα με το δεύτερο, πάλι λόγω της υλικής βάσης της συνείδησης, οι εργάτες διαμορφώνουν μια συνείδηση σύμφωνα με το κοινωνικό τους είναι, την εργατική συνείδηση, που είναι διαμετρικά αντίθετη με τη συνείδηση των αστών, όσο διαμετρικά αντίθετη είναι η κοινωνική «θέση» των εργατών με τους αστούς. Σύμφωνα με τον πρώτο τρόπο οι εργάτες όχι μόνο επηρεάζονται αλλά κυριαρχούνται από την κυρίαρχη αστική συνείδηση, ενώ σύμφωνα με τον δεύτερο, οι εργάτες διαμορφώνουν μια αντίθετη από την αστική συνείδηση, μια εργατική συνείδηση. Το παραπάνω πρόβλημα – παράδοξο, στο μαρξισμό, επιλύεται μέσω της διάκρισης αληθούς και ψευδούς συνείδησης (ιδεολογίας), της «ενεργητικότητας» και συλλογικότητας της συνείδησης.

Η υλική βάση της συνείδησης, στο μαρξισμό, συναρτάται με τη δραστηριότητα και όχι απλώς με την εμπειρία - εποπτεία, συνεπώς τονίζεται ο ενεργητικός της χαρακτήρας, η πρακτικά αναστοχαστική, κοινωνικά διαμεσολαβημένη και οραματική διάστασή της. Η συνείδηση είναι πριν απ' όλα δραστηριότητα, μ' αυτή την έννοια η «συνείδηση του είναι», υπερβαίνει την εποπτεία και την εμπειρία, είναι διανοητική λειτουργία, είναι σύμφυτη με την ελευθερία, ως γνώση της αναγκαιότητας, συνδέεται ιστορικά με την «ανθρωπογέννηση» μέσω της εργασίας, η γλώσσα μάλιστα αποτελεί την «πρακτική» της μορφή. Με βάση την «πρώιμη» αλλά και περισσότερο συνεκτική προσέγγιση της «Γερμανικής Ιδεολογίας», η αληθής συνείδηση αντιστοιχεί στην επιστήμη, στην ουσία, πέρα από τις άμεσες παραστάσεις των φαινομένων, ως διαμεσολαβημένη, νοητική ενέργεια σύλληψης και προθετικής παρέμβασης, στη βάση κοινωνικών διεργασιών σημασιών και συμβόλων, που προσδιορίζεται σε τελική ανάλυση από την υλική παραγωγική βάση. Σε αυτές τις αρχές και κυρίως στη σημασία της γλώσσας ως πρακτικής μορφής της συνείδησης θα βασισθεί ο Λ. Βυγκότσκι στη θεωρητική γενίκευση των ψυχολογικών ερευνών της εποχής του για το σχηματισμό των επιστημονικών εννοιών, στην αντίληψη ότι η συνείδηση αντανακλάται στη λέξη, ως μέσο της αναγκαίας διαμεσολάβησης[6].

Μερικές από τις παραπάνω θεωρήσεις, μέσω κυρίως του Λ. Βυγκότσκι, θα επηρεάσουν συνολικά τις κοινωνικές επιστήμες και ειδικά τη παιδαγωγική και γλωσσολογία, ωστόσο, κατά τραγική ειρωνεία, η θεωρητική συζήτηση για τη συνείδηση θα υποχωρήσει τουλάχιστον για ένα διάστημα στο μαρξισμό. Συνήθως η έννοια συνείδηση, είτε δεν χρησιμοποιείται (κυρίως στην παράδοση του δομικού μαρξισμού), είτε αναφέρεται περισσότερο στη συζήτηση των λεγόμενων φιλοσοφικών ή ψυχολογικών ζητημάτων, ενώ η κοινωνιολογική συζήτηση για πλευρές της ανθρώπινης «υποκειμενικότητας» αναφέρεται περισσότερο στον όρο ιδεολογία και πρόσφατα στον όρο κουλτούρα. Βέβαια δεν λείπουν και οι σύγχρονες αναφορές στην κοινωνική συνείδηση με την έννοια της συνολικής ανθρώπινης υποκειμενικότητας, που προσεγγίζουν προς τη φιλοσοφική χρήση του όρου. Μια παραλλαγή της παραπάνω φιλοσοφικής παράδοσης, κυριαρχεί στη ψυχολογική συζήτηση, όπου όμως η συνείδηση αντιδιαστέλλεται και με το ασυνείδητο, τις βαθύτερες ψυχικές διεργασίες. Τη φιλοσοφική παράδοση σύμφωνα με την οποία η συνείδηση αντιδιαστέλλεται με την υλική αντικειμενική πραγματικότητα και με αυτή την

Cambridge U. P., 1977, σ. 21-22., ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Ν., Κουλτούρα Νεοτερικότητα Πολιτική Κουλτούρα, Παπαζήσης, 1989, 146-147. PLANEMATZ J., Ιδεολογία, Κάλβος, 1981., THERBORN G., The Power of Ideology and the Ideology of Power, N.L.B., 1982

[6] ΒΥΓΚΟΤΣΚΙ Λ., Σκέψη και Γλώσσα, Γνώση, 1988.

έννοια τείνει να περικλείει την κουλτούρα και την ιδεολογία, μπορούμε να διακρίνουμε και στον κλασσικό μαρξισμό.

Το σχήμα που μορφοποιεί την κλασσική μαρξιστική άποψη για το λεγόμενο «βασικό πρόβλημα της φιλοσοφίας", είναι γνωστό ως «βάση - εποικοδόμημα», ή υποδομή – υπερδομή, σχήμα στο οποίο όμως φαίνεται να προσκολλούνται τα μαρξιστικά εγχειρίδια – απλουστεύσεις του μαρξισμού, παρά ο ίδιος ο Μαρξ. Στη σύγχρονη μαρξιστική συζήτηση το σχήμα βάση – εποικοδόμημα έχει αμφισβητηθεί από πολλές απόψεις, που είτε διευρύνουν την υλική σφαίρα, είτε σχετικοποιούν τη διάκριση υλικής σφαίρας – «υπερδομής». Στην προσέγγιση του R. Williams[7], το κλασσικό «εποικοδόμημα» εντάσσεται στη κλασσική «βάση», με έναν τρόπο που υποστηρίζει την υλικότητα, αλλά από την άλλη πλευρά θεωρεί ανεπαρκή την προσέγγιση της παθητικής αντανάκλασης για την ανθρώπινη υποκειμενικότητα. Διευρύνεται λοιπόν η έννοια της «παραγωγής» που περικλείει την «παραγωγή και αναπαραγωγή της πραγματικής ζωής». Στην προσέγγιση του J. Habermas[8] υφίσταται η διάκριση μεταξύ της σφαίρας της οικονομίας και της σφαίρας της μη οικονομίας, όπου όμως δεν υπόκειται στην πρώτη, ως υποκειμενική σφαίρα αλληλεπίδρασης – επικοινωνίας. Στην προσέγγιση του L. Althusser[9], διακρίνονται διαφορετικά πεδία των κοινωνιών, όπου με σχετική αυτοτέλεια, υλοποιούνται οικονομικές, ιδεολογικές, πολιτικές πρακτικές, που συναρτώνται με δομικό, θεσμικό τρόπο.

Οι παραπάνω εναλλακτικές προσεγγίσεις, όπως και πολλές άλλες, που είτε ανασκευάζουν είτε υπεραμύνονται της σχέσης βάσης και εποικοδομήματος, έχουν προκαλέσει μια τεράστια θεωρητική συζήτηση αλλά και διαφορετικές οπτικές για τη στρατηγική του εργατικού – απελευθερωτικού κινήματος[10]. Στη συνέχεια, θα ανιχνεύσουμε μόνο ορισμένες όψεις της συζήτησης με άξονα τη συνδικαλιστική συζήτηση, αλλά πριν απ' όλα θα διευκρινίσουμε την τοποθέτηση μας στα εννοιολογικά ζητήματα που προέκυψαν, ως προς τη σχέση συνείδησης, κουλτούρας και ιδεολογίας.

1.1.1.2 Συνείδηση, κουλτούρα και ιδεολογία

Ο όρος συνείδηση, στο κλασσικό μαρξισμό, φαίνεται να καλύπτει το σύνολο της ανθρώπινης «υποκειμενικότητας», από την αυτοσυνειδησία του ανθρώπου, μέχρι τη θρησκεία, τη «μυστικοποίηση» της παραγωγής, την αστική πολιτική οικονομία, την ταξική προλεταριακή συνείδηση, μπορεί μάλιστα να διακριθεί σε «ψευδή» και «αληθή» συνείδηση με τελικό κριτήριο την πράξη. Στην υλιστική, μαρξιστική παράδοση, η συνείδηση αντιδιαστέλλεται με την αντικειμενική πραγματικότητα, οπότε το αίτημα της διερεύνησης της σε σχέση με την πραγματικότητα, επικαλείται την συνείδηση ταυτόχρονα ως ερευνητικό αντικείμενο και μέσο έρευνας. Το παραπάνω πρόβλημα

---

[7] WILLIAMS R., Marxism and Literature, Oxford, 1977, σ. 55-74.

[8] HABERMAS J., Κείμενα Γνωσιοθεωρίας και Κοινωνικής Κριτικής, Πλέθρον, 1990

[9] ALTHUSSER L., Θέσεις, Θεμέλιο, 1983

[10] Ενδεικτικά αναφέρουμε, ANDERSON P., Considerations on Western Marxism, N.L.B., 1976. ALBERT M., HAHNEL R., Marxism and Socialist Theory, South and Press, 1981, κυρίως κεφ II. SITTON J. F., Recent Marxian Theory, State University of N.Y. Press, 1996.

περιπλέκεται με τη κοινωνική και ταυτόχρονα ατομική φύση της συνείδησης, όσο και τη σχέση συνειδητού και αυθόρμητου, συνειδητού και ασυνείδητου.

Την έννοια ιδεολογία, ο Μαρξ τη χρησιμοποιεί με σαφώς αρνητική σημασία, κυρίως στα πρώιμα έργα του, ωστόσο η αρνητική εννοιολόγηση της ιδεολογίας δεν αποτελεί σταθερή νοηματοδότηση στο σύνολο του μαρξιστικού ρεύματος. Για ορισμένες θεωρήσεις, η ιδεολογία, ως στρέβλωση, εξυπηρετεί την αναπαραγωγή του συστήματος, ενώ για άλλες αποκτά και «θετική» σημασία, κυρίως ως συνάρθρωση ταξικών συμφερόντων και επιστήμης. Για τη σημασία των παραπάνω θέσεων στην κοινωνιολογική θεώρηση της εργατικής συνείδησης θα ασχοληθούμε μόνο περιορισμένα στη συνέχεια, ωστόσο επιμένουμε σ' αυτό το σημείο στη διαφορετική εννοιολόγηση του όρου ιδεολογία, γεγονός που μας απαγορεύει να κατανοούμε τις επιμέρους αναφορές, ακόμα και στο πλαίσιο του μαρξισμού, με ενιαίο τρόπο. Πίσω από την αρνητική, θετική ή και «ουδέτερη» σημασιοδότηση του όρου, με άξονα το γνωσιολογικό δίπολο «ψευδής - αληθής», υποκρύπτονται αντιπαραθέσεις για το εύρος της ανθρώπινης «υποκειμενικότητας» που καλύπτει και κυρίως αν σημαίνονται πλευρές πρακτικών και τρόπου ζωής ή συστήματα ιδεών ή και επιστήμη.

Σε παλαιότερες μαρξιστικές συζητήσεις γύρω από τη συνείδηση, το κύριο ζήτημα ήταν η αντίθεση ιδεολογίας και συνείδησης, όπου η ιδεολογία, η κυρίαρχη ιδεολογία, η εργατική ιδεολογία κλπ, νοούνταν ως σύνολα λίγο - πολύ συστηματοποιημένων και πλατιά διαδεδομένων δοξασιών που ευνοούν αισθήματα και συμφέροντα συναρτημένα με τις τάξεις. Για παράδειγμα ο Plamenatz για τη διάκριση ιδεολογίας και ταξικής συνείδησης, βασίζεται στο περίφημο σημείο της «18ης...» του Μαρξ, για τους χωρικούς - «μη τάξη», υποστηρίζοντας ότι μία τάξη μπορεί να έχει ιδεολογία χωρίς να έχει ταξική συνείδηση, αφού τα μέλη της μπορεί να μην αντιλαμβάνονται καν ότι ανήκουν σ' αυτή την τάξη[11]. Μια παρόμοια λογική για την ιδεολογία, που φαίνεται να περικλείει συνολικά την ανθρώπινη υποκειμενικότητα, την κουλτούρα και τη συνείδηση, εντοπίζουμε στην προσέγγιση του G. Therborn[12]. Στην άποψη του Therborn βασίζεται και E. O. Wright[13], ο οποίος όμως θα τονίσει τη σημασία της κουλτούρας, σαν μη συνειδητού μέρους της υποκειμενικότητας, έτσι ώστε την αντιδιαστέλλεται από την έννοια συνείδηση, που αναφέρεται περισσότερο στην προθετικότητα, την τελεολογική διάσταση της.

Την άποψη του Wright θα εξετάσουμε στη συνέχεια, ειδικά για το συνδικαλισμό, προς το παρόν λοιπόν περιοριζόμαστε να αναφέρουμε ότι ακολουθούμε (ως ένα σημείο) τη βασική διάκριση του, ως προς τη κουλτούρα την ιδεολογία και τη συνείδηση. Στην προσέγγιση μας λοιπόν, η κουλτούρα είναι περισσότερο σταθερή έννοια και αναφέρεται στον τρόπο ζωής, η ιδεολογία σε σχετικά συστηματοποιημένες δοξασίες και η συνείδηση σε περισσότερο προθετικές πλευρές της ανθρώπινης υποκειμενικότητας, άρα η συνείδηση αναφέρεται (χωρίς να ταυτίζεται) στην ιδεολογία παρά στη κουλτούρα.

---

[11] PLAMENATZ , ό.π., σ. 138

[12] THERBORN G., The Power of Ideology and the Ideology of Power, N.L.B., 1982, σ.2

[13] E. O. Wrigth αν και βασίζεται στην ανάλυσης της ταξικής υποκειμενικότητας στον G. Therborn, σε αντίθεση με αυτόν, αντιδιαστέλλει την ιδεολογία από την κουλτούρα, καθώς η πρώτη αναφέρεται στο συνειδητό μέρος της ανθρώπινης υποκειμενικότητας ενώ η δεύτερη στις μη συνειδητές ανθρώπινες πρακτικές και μ' αυτή την έννοια η ανθρώπινη πρακτική ερμηνεύεται λιγότερο από τη συνείδηση και περισσότερο με τις ασυνείδητες διαστάσεις της ανθρώπινης υποκειμενικότητας. WRIGHT E. O., Classes, Verso, 1985 σ. 245.

Κατά τον Wright, η ταξική θέση, μέσω της ταξικής εμπειρίας οδηγεί στο σχηματισμό συνείδησης, ωστόσο για την ταξική θεωρία το πώς για κάθε ξεχωριστό άτομο συνδέεται η πράξη, η εμπειρία, η συνείδηση, παραμένει ένα «μαύρο κουτί»[14], για το οποίο πρέπει να συνυπολογίσουμε τη διαμεσολάβηση της προσωπικής εμπειρίας, από το μακροεπίπεδο της πολιτικής και ιδεολογίας, αλλά και από το μέσο επίπεδο, πχ του συνδικάτου. Αυτή η «γνωστική» προσέγγιση της συνείδησης, είναι συναφής με την προσέγγιση του Therborn (την "ιδεολογική επερώτηση") αλλά και την προσέγγιση του Bourdieu για τις «προδιαθέσεις», με κρίσιμη διαφορά ότι ο τελευταίος ασχολείται κυρίως με το σχηματισμό μη συνειδητών πλευρών της υποκειμενικότητας.

Στην παρούσα έρευνα, χωρίς να διασπάται μηχανιστικά η ανθρώπινη υποκειμενικότητα, η έμφαση δίδεται στο συνειδητό μέρος της, με άξονα την εργασιακή εμπειρία και δράση, συνεπώς μόνο περιφερειακά αγγίζουμε τα κεφαλαιώδη ζητήματα που θέτει ο Bourdieu αν και απασχολούν μεγάλο μέρος της σύγχρονης συζήτησης. Επίσης διαφοροποιούμαστε από την κυρίαρχη σύγχρονη άποψη για την υποκειμενικότητα και στην ελληνική συζήτηση, που αναφέρεται πλέον κυρίως στον όρο κουλτούρα, εξετάζοντας μέσω της κουλτούρας και το ζήτημα της συνείδησης. Στην ελληνική συζήτηση, τείνει μάλλον να κυριαρχήσει η προσέγγιση του R. Williams, κυρίως μέσα από το έργο του Ν. Δεμερτζή, για τον οποίο, αντίθετα από την προσέγγιση του Therborn, η κουλτούρα εμπεριέχει την ιδεολογία[15]. Την ερμηνευτική αξία της προσέγγισης του R. Williams, αποδέχεται και ο Κ. Κοσκινάς, τονίζοντας τη διάσταση του κοινοτισμού και της αλληλεγγύης της εργασίας, τη διάκριση της όχι σε ορισμένα εξωτερικά στοιχεία, όπως η γλώσσα ή η ένδυση, αλλά τις εναλλακτικές ιδέες για τη φύση της κοινωνικής σχέσης[16].

Επίσης διαφοροποιούμαστε, ως ένα σημείο, από την μάλλον πληρέστερη θεωρητική και εμπειρική διαπραγμάτευση του όρου κοινωνική συνείδηση στην ελληνική βιβλιογραφία, τη δημοσίευση των Σ. Παπαϊωάννου, Ν. Σερνεδάκι, Γ. Τσιώλη, για τη διερεύνηση της κοινωνικής – οικολογικής συνείδησης και πράξης. Στη συγκεκριμένη έρευνα, η κοινωνική οικολογική συνείδηση ορίζεται ως «το σύνολο των αντιληπτικών ικανοτήτων και σχημάτων, των στάσεων, των επιθυμιών, των αξιών και των προσανατολισμών και των προθέσεων δράσης αναφορικά με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, αλλά και τη μεταξύ τους σχέση»[17]. Σύμφωνα με τον παραπάνω, ιδιαίτερα απαιτητικό ορισμό, διακρίνονται ορισμένες διαστάσεις της κοινωνικής συνείδησης, ως δομής και ταυτόχρονα δυναμικής διαδικασίας, όπου η συνείδηση, ως δραστηριότητα, προϋποθέτει την ιστορική της διάσταση. Επίσης η συνείδηση ορίζεται ως σχέση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, στο πλαίσιο συνάρτησης των κοινωνικών συνθηκών και σχέσεων, αλλά και της κοινωνικής πράξης, της εργασίας. Τέλος είναι ταυτόχρονα ατομική και κοινωνική τόσο από την άποψη της συγκρότησης της όσο και από την άποψη της ομοιότητας

---

[14] WRIGHT E. O., Class Counts, σ. 393-394.

[15] Είναι κλασσική η προσέγγιση του Williams για τη μελέτη της κουλτούρας: WILLIAMS R., Keywords, Fontana, 1976, Marxism and Literature, Oxford, 1977. Για τη γενικότερη συζήτηση ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Ν., Κουλτούρα Νεωτερικότητα Πολιτική Κουλτούρα, Παπαζήση, 1989. Για την προβαλλόμενη άποψη, ό.π., σ. 224.

[16] ΚΟΣΚΙΝΑΣ Κ., Πολιτική της Εργασίας, Σημεών, σ. 134-136.

[17] ΠΑΠΑΙΩΑΝΝΟΥ Σ., ΣΕΡΝΤΕΔΑΚΙΣ Ν., ΤΣΙΩΛΗΣ Γ., «Κοινωνική –Οικολογική Συνείδηση και Πράξη, Το Παράδειγμα των Κατοίκων της Επαρχίας Κυδωνίας Δυτικής Κρήτης», στο Ε.Κ.Ε., τ. 96-97, 1998, σ. 133.

ατομικών συνειδήσεων και της κοινωνικότητας της πράξης. Η παραπάνω άποψη, τείνει μάλλον προς έναν «ολιστικό» ορισμό, σύμφωνα με την υλιστική φιλοσοφική – ψυχολογική παράδοση, ωστόσο εγείρει πολύ μεγάλες απαιτήσεις στην εμπειρική διερεύνηση της συνείδησης και υπερβαίνει τον ερευνητικό μας στόχο.

Εμείς περιοριζόμαστε στη συνείδηση των κλωστοϋφαντουργών, κυρίως ως πρόθεση και αξιολόγηση συνδικαλιστικής ένταξης και δραστηριότητας, όπως εκδηλώνεται στη συγκυρία, σε συνάρτηση με την εργασία τους και το ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο. Συνθέτουμε μεθοδολογικές υποδείξεις διαφορετικών ρευμάτων του μαρξισμού, που είτε συναρτούν τη συνδικαλιστική πρακτική με τη ταξική συνείδηση, είτε αντί της ταξικής συνείδησης αναφέρονται στην ταξική τοποθέτηση στη συγκυρία, είτε αναφέρονται στη διαμόρφωση της συνείδησης σε μια μακρόχρονη ιστορική διαδρομή. Επίσης συνθέτουμε διαφορετικές μεθοδολογικές υποδείξεις ερμηνείας της συμπεριφοράς – δράσης των εργατών στο συνδικαλισμό, με έμφαση στα συμφέροντα των εργατών, στη συνειδητή δράση για την επίτευξη ενός σκοπού και τον ορθολογισμό της. Με αυτή την έννοια ενώ η βασική μας θεωρητική αφετηρία είναι ο μαρξισμός, η λογική της ταξικής πάλης, αξιοποιούμε τη συνάντηση της μαρξιστικής και βεμπεριανής προσέγγισης στον άξονα του ορθολογισμού της δράσης. Η παραπάνω συνάντηση δεν είναι διόλου ένας πρωτότυπος εκλεκτικισμός, όπως μάλιστα θα αναλύσουμε στη συνέχεια, έχει ήδη αξιοποιηθεί από σημαντικές μαρξιστικές αναλύσεις της ταξικής συνείδησης, με σαφώς διάφορο προσανατολισμό, όπως του Γ. Λούκατς και του Ε. Ο. Wright.

1.1.1.3 Η εργατική συνείδηση ως συλλογική πρόθεση δράσης

Παραμένοντας στα θεματικά όρια της παρούσας εργασίας, αναφερόμαστε την ορθολογικότητα κατά τον Βέμπερ στην καπιταλιστική οικονομική δραστηριότητα, όπου ο καπιταλιστής και ο βιομηχανικός εργάτης χρησιμοποιούν την επιστήμη και τη λογική, δρώντας ορθολογικά για την επίτευξη ενός σκοπού. Η παραπάνω προσέγγιση υποκρύπτει το ερώτημα σχετικά με το κατά πόσο υπάρχει ένας διαταξικός, γενικός ορθολογισμός, κριτήρια που καθορίζουν την ανθρώπινη δράση γενικά και προσανατολίζουν την κοινωνιολογική έρευνα ενδεχομένως προς λειτουργιστικούς ατραπούς. Ο Πάρσονς θα τονίσει ακριβώς τη παραπάνω λειτουργιστική δομή, σε ένα πλαίσιο δράσης - αντίδρασης στη βάση αποδοχής κοινών αξιών του συστήματος και σε παρόμοιες «κοινές αξίες» στηρίζεται ουσιαστικά μεγάλο μέρος της συζήτησης για την «αστικοποίηση» της εργατικής τάξης, την «ενσωμάτωση», τα κοινά συμφέροντα κεφαλαίου και εργασίας κλπ[18]. Η παραπάνω ορθολογικότητα με άξονα το άτομο, δεν συναντά τη γενική αποδοχή, και οι κριτικές επισημάνσεις, αναφέρονται τόσο στον υπερβολικά γενικό της χαρακτήρα, όσο και σ' αυτή καθ' αυτή τη θεωρητική βάση της ατομικής ορθολογικότητας, σε συνάρτηση με τη κοινωνική δράση και απελευθερωτική σκέψη, ενάντια σε έναν τεχνολογικό ορθολογισμό[19]. Επίσης έχουν διατυπωθεί μια σειρά εναλλακτικές θεωρήσεις για τη δράση, που δίδουν έμφαση στο συλλογικό χαρακτήρα της δράσης, στις κοινωνικές

[18] PARSONS T., The Social System, Free Press, N. Y. 1952, VII κεφ. Επίσης στο DEVEREUX C. E., «Η κοινωνιολογική θεωρία του Parsons" στο ΠΕΤΜΕΖΙΔΟΥ Μ. (επ.) Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία, Π. Ε. Κρήτης, σ. 97-159

[19] Για μια συνθετική αναφορά στην κριτική: HABERMAS J., Κείμενα Γνωσιοθεωρίας και Κοινωνικής Κριτικής, Πλέθρον, 1990. Για την ιδιαίτερη κριτική από την άποψη του μαρξισμού και ψυχανάλυσης, GABEL J., Η ψευδής συνείδηση, Άκμων, 1977, σ. 131.

διεργασίες, στις κοινωνικές δομές κλπ. Ειδικά για την κοινωνική δράση, ο Schutz αναλύει τις τυποποιήσεις και πεδία συναφειών που αναπαράγουν την αυτοαναγνώριση της ομάδας και οι Berger και Luckman αναδεικνύουν την αλληλόδραση των δρώντων ατόμων μέσα από μια «συμβολική συναίνεση». Η συμπεριφορική αντίληψη θα τονίσει τα ενισχυτικά ή αποτρεπτικά ερεθίσματα που καθορίζουν τη δράση, ο δομισμός θα ενδιαφερθεί όχι για το υποκείμενο της δράσης, αλλά για τη δομή - πλαίσιο της δράσης[20].

Όπως ξεκαθαρίσαμε προηγουμένως, ως προς τη διάκριση μεταξύ κουλτούρας, ιδεολογίας, συνείδησης, ακολουθούμε σε βασικές γραμμές την άποψη του E. O. Wriht, σύμφωνα με την οποία, η συνείδηση διαχωρίζεται από τη μη συνειδητή υποκειμενικότητα, αλλά και από αυτές καθ' αυτές τις συνειδητές πρακτικές. Είναι μια νοητική δραστηριότητα, μια διαδικασία επεξεργασίας των «δεδομένων», στη βάση θεωρητικών και ιδεολογικών σχημάτων, που συναρτάται με τη συνειδητή δράση και με αυτή την έννοια θα επιμείνουμε στη κατασκευή του ιδεατού προτύπου της δράσης, ως προσανατολισμού της δράσης. Σε αυτή την πλευρά της συνείδησης αναφέρεται και ο Μαρξ, για παράδειγμα στην ανθρώπινη εργασία, που διαχωρίζεται από την ενστικτώδη πρακτική και «ανθρωποποιεί» τον άνθρωπο ως κοινωνικό, συνειδητό ον. Γενικότερα σε αυτή τη διάσταση αναφέρονται οι μαρξιστικές προσεγγίσεις, που από διαφορετικές αφετηρία, συνθέτουν τη βεμπεριανή ένσκοπη δράση με τη μαρξιστική ενεργητικότητα της συνείδησης, όπως ο Γ. Λούκατς, με το τελεολογικό πρόταγμα της δράσης και ο E. O. Wrigth, με τη λογική επιλογή. Κατά τη γνώμη μας, οι παραπάνω μαρξιστές θεωρητικοί, αποστασιοποιούνται από τον "γενικό" ορθολογισμό, που όπως είδαμε, οδηγεί σε μια λειτουργικής απόχρωσης διαταξική λογική, μια λογική του κεφαλαίου. Αντίθετα από τον Βέμπερ, που αντιπαραθέτει την ορθολογική ένσκοπη δράση με τη ψυχολογική συμπεριφορά, ο Λούκατς ονομάζει την κατά τον Βέμπερ "ορθολογική" δράση, ως αποτέλεσμα της «ψυχολογικής» μορφής της συνείδησης, και τον ατομικό ορθολογισμό ως ψυχολογισμό. Με παρόμοιο τρόπο, όταν ο E. O. Wright επιχειρεί να προσδιορίσει στα πλαίσια της λογικής επιλογής τη ταξική συνείδηση, επιμένει στο ταξικό προσδιορισμό και του εύρους των επιλογών και των θεωριών συνεπειών και των προτιμήσεων των ταξικών φορέων – ατόμων. Έτσι προσπερνά τον σκόπελο του ορθολογισμού της επιλογής, ως «γενικής» λογικής του συστήματος και τελικά προσφεύγει όχι σε μια γενική λογική, αλλά σε μια γενική, ασυνείδητη ανθρώπινη τάση για αυτονομία, για άρση της καταπίεσης και εκμετάλλευσης.

Οι νεότερες προσεγγίσεις που εστιάζονται στη «λογική» της δράσης, παρακάμπτουν το γενικό ορθολογισμό μέσω εναλλακτικών ταξικών λογικών, για παράδειγμα στις δύο λογικές της συλλογικής δράσης (Offe-Wiesentahal), ή στα ταξικά διλήμματα που αφορούν ειδικά την εργασία (Przeworski), ή στη λογική των ατόμων απέναντι σε αντικειμενικές νομοτέλειες της εξέλιξης, που αφορούν την τάξη τους (Cohen). Ωστόσο ειδικά η προσέγγιση του Cohen, όπως θα δούμε, είναι μάλλον ευάλωτη στις κριτικές για έναν λειτουργιστικό ορθολογισμό, που εξάλλου έχουν στραφεί και ενάντια στον ίδιο τον Μαρξ, ως προς τη σχέση παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων[21]. Ο Χάμπερμας κατηγορεί τον Μαρξ ότι συγχέει την εργαλειακή με την επικοινωνιακή πράξη

[20] Για τη γενικότερη συζήτηση, Βλ ΚΑΡΑΠΟΣΤΟΛΗΣ Β., Μορφές της κοινωνικής δράσης, Θεμέλιο, 1984

[21] HABERMAS J., ό.π., κυρίως σ.55, 121-151., BAUDRRILLARD J., Ο Καθρέφτης της Παραγωγής, Αλεξάνδρεια, 1990.

και προτείνει τη θεμελιακή διάκριση μεταξύ α) εργασίας ή ορθολογικής προς ένα σκοπό πράξης και β) αλληλόδρασης, που μεσολαβείται συμβολικά, σύμφωνα με αμοιβαίες προσδοκίες των δρώντων υποκειμένων.

Κατά τη γνώμη μας είναι δόκιμη η διάκριση μεταξύ ορθολογισμού της παραγωγής και απελευθερωτικής συλλογικής σκέψης και δράσης, ωστόσο δεν νομίζουμε ότι η δεύτερη μπορεί να αντιπαρατεθεί γενικά στον ορθολογισμό και ότι η συνείδηση μπορεί στο όνομα της επικοινωνίας να αποχωρισθεί από την ένσκοπη δραστηριότητα. Με αυτή την έννοια δεν συγχέουμε την «μηντιακή» (του H. G. Mead), με τη μαρξιστική έννοια της συνείδησης, μέσω της επικοινωνίας, όπως φαίνεται να υποστηρίζει ο Aranovitz[22], που θεωρεί τη ταξική συνείδηση ως μέρος της ανάδειξης του κοινωνικού εαυτού. Επίσης διαφοροποιούμαστε από την άποψη της συνείδησης ως δοκιμασίας στη καθημερινή εργατική ζωή, που συνθέτει το γκραμσιανό μαρξισμό και τη συμβολική διαντίδραση, όπως προτείνουν οι D. Matza και D. Wellman, οικοδομώντας μια αντίληψη ταξικής συνείδησης μεταξύ αναπόλησης του «καλύτερου» παρελθόντος και της καθημερινής αντίστασης των εργατών[23]. Αντίθετα μας φαίνεται ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η σύνθεση που επιχειρεί ο Eder, στο μικροεπίπεδο, μεταξύ της θεώρησης έλλογης επιλογής και διαπραγμάτευσης[24], που συμπληρώνεται από μια ανάλυση στο μικρο και μεσο - επίπεδο.

Η έλλογη αλλά και διαπραγματευτική διάσταση της συνείδησης, θεμελιωμένη στο έδαφος της δραστηριότητας, είναι πριν απ' όλα μια «κλασσική» μαρξιστική θεώρηση με κύριο εκφραστή τον Βιγκότσκυ, που τονίζει την κοινωνική οικοδόμηση της συνείδησης. Η συνείδηση είναι βέβαια μορφή υποκειμενικής συμπύκνωσης του παρελθόντος αλλά ταυτόχρονα προβολή προς το μέλλον, συνδέεται διαλεκτικά με τη δραστηριότητα, που συμπυκνώνεται στην πραγμάτωση συμφερόντων στη συγκυρία, αλλά είναι ταυτόχρονα διαμεσολαβημένη και έχει πρωτίστως κοινωνική διάσταση, καθώς η εμπειρία νοηματοδοτείται, συμβολοποιείται, γίνεται κίνητρο δράσης, στο πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων. Στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με τις παραπάνω πλευρές της συνείδησης, όπως αφορούν μια κλαδική περίπτωση του εργατικού συνδικαλισμού στην Ελλάδα, σε μια δηλαδή εξ αρχής συλλογική μορφή δράσης, με κύριο άξονα δράσης την παραγωγή. Σε αυτήν την κατεύθυνση θα εξετάσουμε και τη σχέση εργασιακής διαδικασίας και εργατικής συνείδησης.

1.1.1.4 Εργατική συνείδηση και εργασιακή παραγωγική διαδικασία

Η μαρξιστική προσέγγιση για την εργασιακή - παραγωγική[25] διαδικασία, αναφέρεται κυρίως στην υπαγωγή της «ζωντανής» στη «νεκρή εργασία», την διαίρεση διανοητικής -

---

[22] ARANOWITZ E., The Politics of Identity: Class, Culture, Social Movements, σ. 23.

[23] MATZA D., WELLMAN D., «The Ordeal of Consciousness», Theory and Society, 9/1, 1980.

[24] EDER K., The New Politics of Class, σ. 51-52.

[25] Παρά του ότι στη σύγχρονη συζήτηση η αναφορά γίνεται στην «εργασιακή διαδικασία», μια μαρξιστικής αφετηρίας αναφορά, οφείλει να αντιδιαστείλει τον όρο «εργασιακή διαδικασία» και «παραγωγική διαδικασία». Στη παραγωγική διαδικασία, εμπεριέχεται το στοιχείο της αξιοποίησης του κεφαλαίου, το στοιχείο της εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης, συνεπώς εμπεριέχονται όχι μόνο οι τεχνικοί όροι αλλά και η εκμεταλλευτική διαδικασία και το πολιτικό περιεχόμενο της εργασίας στο συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής. Παρότι στη πορεία της συζήτησης η παραπάνω διαφορά μάλλον συσκοτίστηκε, εμείς θα επιμείνουμε να αναφερόμαστε στο σύνολο της σημαινόμενης διαδικασίας ως εργασιακής - παραγωγικής διαδικασίας. Επίσης παρά του ότι η λέξη

χειρωνακτικής εργασίας, όπως και διευθυντικής - εκτελεστικής εργασίας, στη δεσποτική, μεγάλη βιομηχανία[26], η οποία διαφαίνεται να κυριαρχεί δίπλα σε εναλλακτικές μορφές, όπως η μικρή βιομηχανία, η δουλειά στο σπίτι κλπ. Για την εργασιακή παραγωγική διαδικασία ο Μαρξ αφιερώνει μεγάλο μέρος της ανάλυσης στο πρώτο τόμο του «Κεφαλαίου» - όπως παλιότερα ο Ένγκελς κυρίως στην «Κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία» - επισημαίνοντας την έξωση των ειδικευμένων εργατών, την είσοδο παιδιών και γυναικών, τη σημασία των ανέργων ως εφεδρικού στρατού εργασίας, τους τρόπους άντλησης υπεραξίας, τη στρατιωτικοποίηση του εργοστασίου. Επίσης ασχολείται με την εργάσιμη ημέρα και τον εργατικό μισθό, αλλά και για τη σημασία της συγκέντρωσης της εργασίας, τον τρόπο που το «στρατιωτικοποιημένο» εργοστάσιο σε συνδυασμό με τις άλυτες αντιφάσεις του καπιταλισμού, δημιουργεί τελικά τον εργατικό επαναστατικό στρατό.

Για τη σχέση «εργατικού στρατού» και παραγωγής, ουσιαστικά για την οικοδόμηση της εργατικής συνείδησης, ο Μαρξ παρουσιάζει ένα «δράμα» στο «Κεφάλαιο», με τέσσερις «πράξεις», που εντάσσονται στο γενικότερο σχέδιο έκθεσης των αποτελεσμάτων της έρευνας, σε επίπεδα λογικής και ιστορικής ανάλυσης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο[27]. Οι πράξεις του δράματος έχουν ως εξής:

Πρώτη πράξη: Ο ελεύθερος εργάτης και ο ελεύθερος κεφαλαιοκράτης συναντιούνται «ισότιμα» στην απλή κυκλοφορία ή ανταλλαγή εμπορευμάτων[28], ενώ όμως υφίσταται η ταξική σχέση, ο εργάτης εμφανίζεται χωρίς συνείδηση της θέσης του και της ταξικής αντίθεσης.[29].

διαδικασία μάλλον δεν καλύπτει με ακρίβεια την έννοια του process, χρησιμοποιούμε τον όρο «διαδικασία», αν και στην ελληνική μαρξιστική συζήτηση πολλές φορές ο όρος αποδίδεται αμετάφραστος.

[26] Πολλές ιστορικές έρευνες αμφισβητούν την κυριαρχία της μεγάλης βιομηχανίας στην εποχή του Μαρξ ακόμα και στην Αγγλία, ωστόσο ο Μαρξ περιγράφει περισσότερο την κυρίαρχη τάση σαν διαδικασία, πράγμα που αποτελεί ένα από τα πλέον ισχυρά σημεία του έργου του. Για τη γενικότερη συζήτηση, P. Thompson, The nature of Work, Macmillan, 1983.

[27] Για τη σημασία της μεθόδου στο «Κεφάλαιο», ο Ένγκελς σημειώνει: «*Την επεξεργασία της μεθόδου, που βρίσκεται στη βάση της μεθόδου, της κριτικής της πολιτικής οικονομίας του Μαρξ, τη θεωρούμε ένα αποτέλεσμα που είναι ζήτημα αν υστερεί στη σημασία του από τη βασική υλιστική αντίληψη (...) Ο μόνος λοιπόν τρόπος χειρισμού του ζητήματος που έχει εδώ τη θέση του είναι ο λογικός. Αυτός όμως στην πραγματικότητα δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο ιστορικός τρόπος, απαλλαγμένος από την ιστορική μορφή και από τις ενοχλητικές συμπτώσεις.*» : ΜΑΡΞ Κ., ΕΝΓΚΕΛΣ Φ., Διαλεχτά έργα, Κ.Ε. Κ.Κ.Ε., τ. α' σ. 436 - 437

[28] «*Ο κάτοχος της εργατικής δύναμης και ο κάτοχος του χρήματος συναντιόνται στην αγορά και σχετίζονται μεταξύ τους σαν ισότιμοι κάτοχοι εμπορευμάτων που διακρίνονται ο ένας από τον άλλο μόνο κατά το ότι ο ένας είναι αγοραστής και ο άλλος πουλητής, επομένως και οι δύο νομικώς ισότιμα πρόσωπα.*» ΜΑΡΞ Κ., Το Κεφάλαιο, τ. Ι, σ. 180.

[29] Η πρώτη πράξη λοιπόν γίνεται εκτός της παραγωγής, στην «...αληθινή Εδέμ των φυσικών δικαιωμάτων» όπου κάτοχος χρήματος και κάτοχος εργατικής δύναμης συμβάλλονται σαν «ελεύθερα, νομικώς ισότιμα πρόσωπα». Βέβαια η παραπάνω συνάντηση δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει ταξική σχέση όπως σημειώνει ο ίδιος ο Μαρξ: «*Επομένως η ταξική σχέση κεφαλαιοκράτη και μισθωτού εργάτη υπάρχει κιόλας τη στιγμή που και οι δύο αντικρίζονται στη πράξη Χ - Δ...*» Στο ίδιο, τ. ΙΙ, σ. 29

Δεύτερη πράξη: η είσοδος του εργάτη στη παραγωγή, οικοδομεί μια συνείδηση πριν ακόμα την εργασιακή παραγωγική διαδικασία, ωστόσο είναι ακόμα η συνείδηση του πωλητή, που αντιλαμβάνεται την ανισοτιμία δύναμης που κρύβει η ανταλλαγή της εργατικής δύναμης[30].

Τρίτη πράξη: Το παζάρεμα της απόλυτης υπεραξίας, μέσα στη παραγωγή, όπου ο εργάτης συνειδητοποιεί την υπεραξία και διεκδικεί τα προσωπικά του συμφέροντα, συνειδητοποιώντας κατ' αρχήν την δικιά του ατομική θέση σαν πωλητή της εργατικής δύναμης, κόντρα σε ένα στυγνό διαπραγματευτή. Ο Μαρξ βάζει στα λόγια του εργάτη - «πρωταγωνιστή», το αίτημα για περιορισμό της εργάσιμης ημέρας, που βασίζεται στην ίδια αρχή που βασίζεται και το αίτημα του κεφαλαιοκράτη για παράταση, το νόμο της ανταλλαγής εμπορευμάτων[31].

Τέταρτη πράξη: Μετά την παραγωγική εμπειρία, ο εργάτης διεκδικεί μαζί με τους υπόλοιπους εργάτες, σαν τάξη, νομοθετική κατοχύρωση της μέγιστης εργάσιμης ημέρας, συνεπώς η συνειδητοποίησή του περνά μέσα και από τον περιορισμό της ελευθερίας του σαν ελεύθερου κατόχου εμπορεύματος[32].

---

[30] Ακολουθώντας την ανάλυση του Μαρξ καθώς εγκαταλείπουμε τη σφαίρα της κυκλοφορίας, «*...μεταβάλλεται κιόλας κάπως η φυσιογνωμία των dramatis personae {δρώντων προσώπων} μας. Ο πρώην κάτοχος χρήματος προπορεύεται σαν κεφαλαιοκράτης και ο κάτοχος της εργατικής δύναμης τον ακολουθεί σαν εργάτης του. Ο πρώτος μ' ένα πολυσήμαντο μειδίαμα και πολυάσχολος, ο δεύτερος συνεσταλμένος, διστακτικός, σαν τον άνθρωπο που φέρνει στην αγορά το ίδιο το δικό του τομάρι, ξέροντας ότι το μόνο που τον περιμένει είναι το γδάρσιμο.*» Στο ίδιο, τ. Ι, σ. 189.

[31] «*Ο κεφαλαιοκράτης επωφελείται από το δικαίωμα του σαν αγοραστής (...) ο εργάτης επωφελείται από το δικαίωμα του σαν πωλητής. Επομένως έχουμε εδώ μία αντινομία, δίκαιο ενάντια σε δίκαιο και τα δύο εξ ίσου κατοχυρωμένα από το νόμο της ανταλλαγής εμπορευμάτων. Και ανάμεσα σε δυο ίσα δίκαια αποφασίζει η βία. Γιαυτό, στην ιστορία της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής η ρύθμιση της εργάσιμης ημέρας παρουσιάζεται σαν πάλη για τα όρια της εργάσιμης ημέρας - πάλη ανάμεσα στον συνολικό κεφαλαιοκράτη, δηλαδή την τάξη των κεφαλαιοκρατών και το συνολικό εργάτη δηλαδή την εργατική τάξη.*». Ο εργάτης λοιπόν εμφανίζεται να λεει: «*Θα διαχειριστώ σαν λογικός, οικονόμος νοικοκύρης τη μοναδική μου περιουσία, την εργατική δύναμη και θα απέχω από κάθε ανόητη σπατάλη (...) Με την άμεση παράταση της εργάσιμης ημέρας μπορείς μέσα σε μία μέρα να ρευστοποιήσεις μια ποσότητα εργατικής δύναμης μεγαλύτερη απ' εκείνη που μπορώ ν' αναπληρώσω σε τρεις μέρες. Αν η μέση διάρκεια που μπορεί να ζήσει ένας μέσος εργάτης με λογικό μέτρο εργασίας είναι 30 χρόνια, τότε η αξία της εργατικής μου δύναμης που μου πληρώνεις κάθε μέρα είναι 1/365*30 ή 1/10950 της συνολικής της αξίας. Όταν όμως τη καταναλώνεις μέσα σε 10 χρόνια μου πληρώνεις καθημερινά το 1/10950 αντί το 1/3650 της συνολικής της αξίας δηλαδή μόνο το ένα τρίτο της καθημερινής της αξίας(...) Μου πληρώνεις την εργατική δύναμη μιας ημέρας τη στιγμή που καταναλώνεις τριών ημερών εργατική δύναμη (...) ζητώ λοιπόν μία εργάσιμη ημέρα κανονικής διάρκειας και δεν τη ζητώ κάνοντας έκκληση στην καρδιά σου, γιατί σε χρηματικά ζητήματα δεν έχουν πέραση τα αισθήματα. Μπορεί να είσαι υπόδειγμα πολίτη, ίσως είσαι μέλος του συλλόγου προστασίας των ζώων και ακόμη να έχεις τη φήμη αγίου, μα το πράγμα που αντιπροσωπεύεις απέναντι μου δεν έχει καρδιά στα στήθια. Αυτό που φαίνεται να χτυπάει εκεί μέσα είναι ο κτύπος της δικιάς μου καρδιάς. Ζητώ την κανονική εργάσιμη ημέρα, γιατί όπως και κάθε άλλος πωλητής, ζητώ την αξία του εμπορεύματος μου*». Στο ίδιο, σ. 245-246.

[32] «*Πρέπει να ομολογήσουμε πως στο προτσές παραγωγής ο εργάτης μας βγαίνει διαφορετικός απ ότι ήταν όταν μπήκε σ' αυτό. (...) Για να προστατευθούν «από το die sehlange ihrer qualen {το φίδι των βασάνων τους}, οι εργάτες είναι υποχρεωμένοι να συνενωθούν και σαν τάξη να πετύχουν με τον αγώνα τους ένα νόμο του κράτους, ένα ανυπέρβλητο κοινωνικό πρόσκομμα που να τους εμποδίζει τους ίδιους να πουλάνε με εθελοντικό συμβόλαιο με το κεφαλαίο τον εαυτό τους και το γένος τους στο*

Συνοψίζοντας την γλαφυρή παρουσίαση του περάσματος του εργάτη στην παραγωγική διαδικασία, παρατηρούμε κατ' αρχήν την συνείδηση του «ελεύθερου πωλητή», στη συνέχεια τη συνείδηση του πωλητή που αντιλαμβάνεται την ανισοτιμία του, στη συνέχεια τη συνείδηση του αγωνιστή για μείωση της εργάσιμης ημέρας απέναντι στο προσωποποιημένο κεφάλαιο και τέλος την ταξική αναφορά –συλλογική διεκδίκηση προς το κράτος. Αρχικά εμφανίζεται ένας εργάτης και ένας κεφαλαιοκράτης ενώ η συνείδηση της μαχόμενης τάξης εμφανίζεται μετά την δοκιμασία της παραγωγής. Αυτό κατά τη γνώμη μας δεν σημαίνει ότι ο Μαρξ υπονοεί ότι η ταξική συνειδητοποίηση είναι μια ατομική διαδικασία συλλογικοποίησης, δηλαδή ότι από το εργατικό «εγώ», περνάμε στο εργατικό «εμείς». Πρόκειται απλώς για μια αφαίρεση του Μαρξ, που στα όρια ανάλυσης του εμπορεύματος εργατική δύναμη και προσωποποιώντας σε ατομικό επίπεδο το κεφάλαιο και την εργασία, προσπαθεί να διαλύσει την ιδεολογικοποίηση της καπιταλιστικής ελευθερίας και ισοτιμίας.

Θα επιμείνουμε στην τέταρτη «πράξη», που είναι ποιοτικά διαφορετική από όλες τις άλλες, καθώς δεν εμφανίζεται ένας εργάτης, αλλά η εργατική τάξη και το αίτημα δεν απευθύνεται στον κεφαλαιοκράτη, αλλά στο κράτος. Βέβαια η τάξη δεν αναφέρεται στην κλασσική πολιτική έννοια, που προϋποθέτει πολιτική οργάνωση, ωστόσο το αίτημα είναι τελικά πολιτικό και ταυτόχρονα «συνδικαλιστικό», στα όρια της λογικής του εμπορεύματος «εργατική δύναμη». Δεν τίθεται θέμα πολιτικής εξουσίας, αλλά νομοθετικής κατοχύρωσης του μέγιστου ωραρίου, θίγεται η καπιταλιστική εκμετάλλευση, αλλά δεν αμφισβητεί αυτό καθ' αυτό το καθεστώς εκμετάλλευσης. Η τάξη εδώ αντιστοιχεί μάλλον στην τάξη «καθ' εαυτή», ωστόσο ο Μαρξ δεν χρησιμοποιεί αυτή την ορολογία, παρότι αναφέρεται σαφώς σε «τάξη», χωρίς να έχει ούτε ολοκληρωμένο πρόγραμμα, ούτε να είναι η τάξη - εργατικό κόμμα, πολύ περισσότερο καμιά ειδική «ταξική συνείδηση» δεν ήλθε «απ' έξω».

Η συνένωση των εργατών σαν τάξης, παρουσιάζεται σαν αποτέλεσμα συνειδητοποίησης που την υποχρεώνει η αντικειμενική κατάσταση των εργατών, ωθώντας τους σαν τάξη (αν και όχι απόλυτα συνειδητή) να απευθύνεται προς το κράτος, συνεπώς όχι μόνο να διεξάγει αγώνα, μα αγώνα με πολιτικές διαστάσεις. Για τον Μαρξ ο εργάτης «ανακαλύπτει» την «ανελευθερία του» (φαίνεται μάλιστα σε κάποιο σημείο να είναι ικανός να υπολογίζει την υπεραξία που αποδίδει) και οι εργάτες είναι «υποχρεωμένοι να συνενωθούν και σαν τάξη». Η «ανακάλυψη» του εργάτη, και η «υποχρέωση» των εργατών, προσδίδουν αναμφίβολα, εκτός από το στοιχείο της αναγκαιότητας, ένα χαρακτήρα συνειδητότητας σε τούτη τη συνένωση, ωστόσο ο Μαρξ βάζει το αίτημα για περιορισμό της εργάσιμης ημέρας στο *«... εργατικό κίνημα που και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού Ωκεανού γεννήθηκε ενστικτώδικα από τις ίδιες τις σχέσεις παραγωγής»*, συνεπώς βασίζεται στις άμεσες παραστάσεις τους και στον αυθορμητισμό τους.

Εκτός από το ζήτημα της ιστορικής αναγκαιότητας, αυτή η συνένωση του αυθόρμητου και του συνειδητού στο έδαφος των πραγματικών εμπειριών της εργασιακής

θάνατο και τη σκλαβιά. Στη θέση του περίλαμπρου καταλόγου των «αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων του ανθρώπου» μπαίνει η μετριόφρονη Magna Charta μιας εργάσιμης ημέρας που την περιορίζει ο νόμος και που «επιτέλους ξεκαθαρίζει πότε τελειώνει ο χρόνος που πουλάει ο εργάτης και πότε αρχίζει ο χρόνος που ανήκει σ αυτόν τον ίδιο «Quantum mynatus ab illo {τι μεγάλη αλλαγή}». Στο ίδιο, σ. 316

παραγωγικής διαδικασίας, είναι νομίζουμε και η καρδιά, ο θεωρητικός πυρήνας της μαρξικής άποψης για την εργατική συνείδηση, που ενυπάρχει σε όλες τις εκδοχές της μαρξιστικής συζήτησης, ακόμα και εκεί που απορρίπτεται ο όρος συνείδηση. Στο παραπάνω πλαίσιο, ο Πουλαντζάς αναγορεύει το «ταξικό ένστικτο» σαν το αντικειμενικό πρόσχωμα σε μια «αστικοποίηση» της εργατικής τάξης, ο Λούκατς τονίζει την αναγκαιότητα της «ταξικής συνείδησης», ο E. O. Wright αναζητά βαθύτερες ασυνείδητες πηγές στη συνειδητοποίηση, ο E. P. Thompson αναζητά την τάξη και την ταξική συνείδηση στην ίδια την ιστορία των εργατών όπως πραγματικά υπάρχουν. Μια παρόμοια λογική για τη σημασία της εργασίας και τον αυθορμητισμό της αντίστασης εμπεριέχεται στην παράδοση του «επαναστατικού συνδικαλισμού» (C. Fourier κλπ) σύμφωνα με την οποία το εργοστάσιο συγκεντρώνει και επαναστατικοποιεί το προλεταριάτο[33]. Τόσο για το κλασσικό μαρξισμό, όσο και τη παράδοση του «επαναστατικού συνδικαλισμού», η εξέλιξη της τεχνολογίας στο κοινωνικό χώρο της φάμπρικας, έχει ως συνέπεια τη συγκέντρωση των εργατών, ως νεκροθαφτών του κεφαλαίου, το εργοστάσιο αυτό καθ' αυτό, είναι όρος της επανάστασης.

Ειδικά στον κλασσικό μαρξισμό είναι έκδηλη και η αναγνώριση της σημασίας της βιομηχανικής πειθαρχίας. Ο Ένγκελς στο παράδειγμα ενός εργοστασίου κλωστοϋφαντουργίας, ενός σιδηροδρόμου και ενός καραβιού, τονίζει την απώλεια της δυνατότητας αυτονομίας, ωστόσο θεωρεί το κύρος (εξουσία), αναγκαία προϋπόθεση της οργάνωσης, κατηγορώντας κυρίως του Ιταλούς «αντιεξουσιαστές» για την παράβλεψη της αναγκαιότητας του[34]. Με αυτή την έννοια η «βιομηχανική εξουσία» όχι μόνο καθίσταται μέσο δημιουργίας του «επαναστατικού στρατού», αλλά θεωρείται αναπόφευκτη και στη σοσιαλιστική κοινωνία, όπως εξάλλου φαίνεται από τη γοητεία του τεϋλορισμού στον Λένιν και κυρίως στον «βιομηχανικό στρατό» του Τρότσκυ, την ορθολογικότητα του φορντισμού στον Γκράμσι αλλά και τις περίφημες «σταχανοφικές» πρακτικές[35].

Επίσης, όπως είδαμε προηγουμένως και στο μαρξισμό υπάρχουν περιθώρια για άρση της επαναστατικότητας των εργατών, ή για αποδοχή αστικών θέσεων και ιδεολογικών σχημάτων, ωστόσο αυτό το ενδεχόμενο εμφανίζεται να αποτελεί εξαίρεση (όπως πχ στην εργατική αριστοκρατία) ή και ταξική «προδοσία», πρόκειται δηλαδή για «παρέκκλιση». Αφορά κυρίως τη πολιτική ταξική πάλη, ή το πολιτικό - ιδεολογικό επίπεδο, στο οποίο μπορεί και να μην εκφράζονται προλεταριακές θέσεις (π.χ. στο ζήτημα της εργατικής

[33] Για την παραπάνω κριτική, που εκκινείται από την προσέγγιση της «πολιτικής» σημασίας της τεχνολογίας αυτής καθ' αυτής, BOOKCHIN M., Προς μιαν Απελευθερωτική ..., ό.π., σ. σελίδες 105-120.

[34] ΕΝΓΚΕΛΣ Φ., «Για το Κύρος» στο ΜΑΡΞ Κ., ΕΝΓΚΕΛΣ Φ., Διαλεχτά..., ό.π., τ. Ι., σ. 766-770.

[35] Ειδικά για τον Γκράμσι που αναλύει εκτενέστερα το ζήτημα συνδέοντας το με ευρύτερες κοινωνικές επιπτώσεις όπως η σεξουαλικότητα, ΓΚΡΑΜΣΙ Α., Αμερικανισμός και Φορντισμός, Α/συνέχεια, 1988. Για το Σταχανοβισμό, η σημασία του εντοπίζεται σε μια κλασσική, οξυδερκή κριτική από τον Σ. Μπετελέμ, ωστόσο είναι χαρακτηριστική η καθυστέρηση μιας αριστερόστροφης κριτικής στην «σοσιαλιστική» «επιστημονική οργάνωση», μέσα σε ένα μεταπολεμικό κλίμα που διανοητές όπως ο Ζ. Π. Σαρτρ, κατηγορούσε τους επικριτές της ΕΣΣΔ ως «βρομόσκυλα», και ο Λ. Αραγκόν έγραφε για τα επιτεύγματα του Σταχάνοφ. ΜΠΕΤΕΛΕΜ Σ., Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ, Ράππα, 1977, σ. 234-235 ARAGON L., Ιστορία της ΕΣΣΔ 1917-1960, Φυτράκης, σ. 446 κ.ε. Για τον Σαρτρ, ΜΠΟΝΤΥ Φ., «Ζαν Πωλ Σαρτρ», στο ΚΡΑΝΣΤΟΝ Μ., Σύγχρονα..., ό.π., σ. 71-111

αριστοκρατίας ή των αποικιών για τους Άγγλους εργάτες), ενώ δεν φαίνεται να αμφισβητείται η αυθόρμητη αντίσταση των εργατών στο κεφάλαιο. Ενδεχομένως κάποιοι προβληματισμοί που υπερβαίνουν τις παραπάνω βεβαιότητες, μπορούν να στηριχθούν στην ηγεμονία στον χώρο εργασίας στον Γκράμσι και με την ιδεολογία στο εργοστάσιο στα πλαίσια κυρίως της συζήτησης για τους ΙΜΚ, αλλά ακόμα και σε αυτές τις προσεγγίσεις, η γενική αυθόρμητη τάση, τουλάχιστον για οικονομικές διεκδικήσεις, τελικά δεν αμφισβητείται.

Εδώ ακριβώς βρίσκεται και το ενδιαφέρον σημείο της αντιστροφής της σύγχρονης συζήτησης γύρω από την εργασιακή διαδικασία, όπου το ζήτημα δεν τίθεται γενικά στην ενσωμάτωση ή στην άρση της επαναστατικότητας, αλλά στην άρση της εργατικής αντίστασης. Πρόκειται για ένα πρόβλημα διαφορετικής ποιότητας από το πρόβλημα της «αστικοποίησης», αφού δεν αφορά τις αλλαγές στην εργατική τάξη ή την μείωση της επαναστατικότητας, αλλά την ίδια την άρση της αντίστασης στο κεφάλαιο. Επίσης διαφέρει από την «ιδεολογική ενσωμάτωση», που αφορά μια γενικευμένη ή μερικότερη ιδεολογική αναπαραγωγή του συστήματος, με μηχανισμούς κυρίως εκτός της ίδιας της εργασιακής εμπειρίας. Στη σύγχρονη συζήτηση επανέρχεται η αμφισβήτηση της εργατικής συλλογικότητας, αμφισβητείται η εργατική συλλογικότητα ακόμα και στην οικονομική σφαίρα. Για παράδειγμα ένας από τους πρωτοπόρους αυτής της προσέγγισης, ο Γκόρζ, από την κριτική καταναλωτικών προτύπων, θα φτάσει ακολουθώντας μια μαρξιστικής έμπνευσης ανάλυση, να αποδομήσει τον μαρξισμό, στοχεύοντας στον ίδιο τον «άγιο» Μαρξ, προσπαθώντας να αναιρέσει την ίδια την υλιστική αναγωγή της επαναστατικότητας της εργατικής τάξης[36].

Η σύγχρονη συζήτηση για το εργοστάσιο και την εργασιακή διαδικασία αποτελεί αντικείμενο σύνθεσης διαφορετικών σχολών και θεματικών πεδίων κυρίως της κοινωνιολογίας[37], ωστόσο η εναρκτήρια ώθηση για την σύγχρονη συζήτηση αποτελεί έργο του Η. Braverman[38]. Ο Braverman τονίζει την μελέτη της εργατικής τάξης «όπως αυτή πραγματικά υπάρχει», εμβαθύνει σε ζητήματα όπως ο φυλετικός διαχωρισμός της εργασίας και το πώς οι αλλαγές στη φύση της εργασίας επιφέρουν αλλαγές στη ταξική τοποθέτηση, ωστόσο αποφεύγει να ορίσει μια αιτιοκρατική συσχέτιση μεταξύ συνειδησιακών τοποθετήσεων και εργασιακής εμπειρίας. Στη πραγματικότητα μάλλον συσκοτίζει το πρόβλημα μεταξύ της παραγωγικής - εργασιακής αλλαγής και της ταξικής - συνειδησιακής τοποθέτησης, ενώ τελικά δείχνει να συμφωνεί με τη παραδοσιακή μαρξιστική ανάλυση για την ταξική ενοποίηση που επιφέρει η παραγωγικά οριζόμενη ομογενοποιημένη και υποβαθμισμένη εργασία. Ενώ όμως ο Braverman ξαναφέρνει στην επικαιρότητα την από το «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» μαρξιστική άποψη για την συνεχή υποβάθμιση της εργασίας, το ρεύμα της ανάλυσης της εργασιακής διαδικασίας, θα θέσει ευρύτερα προβλήματα, που αναφέρονται στην υποβάθμιση της αντίστασης και

---

[36] GORZ A., Αντίο προλεταριάτο, Νέα Σκέψη, 1986,

[37] Όπως είδαμε πολλοί αναλυτές με σημαντικότερους τους Lockwood και Goldthorpe ασχολούνται με τις αλλαγές στην εργασία και την ταξική τοποθέτηση εξετάζοντας παράγοντες όπως το μέγεθος του εργοστασίου, την οργάνωση και τον έλεγχο της εργασίας κλπ. Παράλληλα συνεχιζόταν η παράδοση της βιομηχανικής κοινωνιολογίας στα πλαίσια της συζήτησης για την νέα βιομηχανική κοινωνία, την εργατική συμπεριφορά και έλεγχο, τη γραφειοκρατία και την αποριζοσπαστικοποίηση συνδικάτων. Για το ζήτημα, P. Thompson, The nature..., ό.π., σ. 11-34.

[38] BRAVERMAN H., Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in Twentieth Century, Monthly Review Press, 1974.

συλλογικότητας. Σ' αυτό το σημείο ο Burawoy στα τέλη της δεκαετίας του '70, τροφοδοτεί το ενδιαφέρον για την εργασιακή διαδικασία καθώς εστιάζει την προσοχή του στον υποβιβασμό της εργατικής αντίστασης επικεντρώνοντας μάλιστα όχι σε εξωεργασιακούς παράγοντες, αλλά στην ίδια τη μοντέρνα οργάνωση της εργασίας. Ο Burawoy κατηγορεί το «σύγχρονο» μαρξισμό ότι προσπάθησε να αιτιολογήσει τη ταξική συναίνεση με παράγοντες έξω από την εργασία, ενώ το ζήτημα είναι η κατασκευή της συναίνεσης μέσα στην ίδια την εργασιακή διαδικασία, τη θεσμοποίηση της σύγκρουσης των «βιομηχανικών πολιτών» στις εσωτερικές αγορές εργασίας, χωρίς να υποτιμά την εθνική διάσταση τύπων διεύθυνσης[39].

Συχνά στην παραπάνω συζήτηση, υποτιμάται η συμμετοχή των εργαζομένων, με αυτή την έννοια, έχει δίκιο ο P. K. Edwards[40] ότι η συζήτηση στο δίπολο αντίσταση - υποταγή, υποκρύπτεται η άποψη ότι ενώ οι καπιταλιστές επεδίωκαν συνειδητά την αύξηση του ελέγχου τους, οι εργάτες δεν έκαναν τίποτα άλλο από το να αντιστέκονται. Κατά τη γνώμη μας, οι εργαζόμενοι δεν είναι απλώς παθητικοί δέκτες κάποιων μεταβολών, δεν έχουν απλώς βιώματα και εμπειρίες, αλλά οικοδομούν μια συλλογική συνείδηση, μέσα (και) στην εργασιακή διαδικασία. Ειδικότερα για το πρόβλημα της συνείδησης και της παραγωγικής εργασίας, θα μπορούσε να διακριθεί σε τρία επιμέρους αλλά και αλληλοεξαρτώμενα ερωτήματα: α) το ερώτημα της ηγεμονίας στο χώρο εργασίας, β) το ερώτημα της αλληλεγγύης, ή της αντίθεσης εμείς - αυτοί και τέλος γ) το ερώτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης στο πλαίσιο της βασικής ταξικής αντίθεσης. Πρόκειται για ερωτήματα που θέτουν οι D. Matza και D. Wellman[41], ωστόσο ειδικά για το συνδικαλισμό, που αφορά το θεματικό μας αντικείμενο, επιλέγουμε να αναφερθούμε, στη συνέχεια, στο σύνολο των ερωτημάτων - προβλημάτων, με άξονα το πρόβλημα εμείς – αυτοί.

Στην ελληνική συζήτηση τη πολιτική διάσταση της εργασίας έχει αναδείξει κυρίως ο Κ. Κοσκινάς. Ο Κ. Κοσκινάς, με έμφαση τονίζει ότι οι «από πάνω ή απ' έξω θεωρίες και πρακτικές» του εργατικού κινήματος, σε ένα μάκρο επίπεδο, αντιπαρατέθηκε με το κεφάλαιο χωρίς επιτυχία. Αντίθετα η στρατηγική του κεφαλαίου που από το μικρο επίπεδο, χωρίς ουσιαστική αντιπαράθεση, βασίστηκε στην αφομοίωση και προσαρμογή ώστε να κυριαρχήσει μέχρι και στο μάκρο επίπεδο αποδείχθηκε επιτυχής, οδήγησε στην υποταγή της εργασίας στις θεσμοθετημένες δομές της αστικής κοινωνίας[42]. Σύμφωνα με την άποψη του Κοσκινά, τα εργατικά κόμματα ηττήθηκαν σε μια αντιπαράθεση με το κράτος, ενώ τα συνδικάτα, που βέβαια παρέμειναν στο χώρο εργασίας, εξαρτημένα από τα κόμματα και το κράτος, έτσι κι αλλιώς ήταν ανίσχυρα για μια αντιπαράθεση με το κεφάλαιο (και) στο μικρο-επίπεδο του χώρου εργασίας. Το πρόβλημα στο εργατικό κίνημα - κατά τον Κοσκινά - δεν έγκειται στη στρατηγική επιλογή αντιπαράθεσης στη πολιτική, σε αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί «πολιτικό επίπεδο», αλλά στην παράβλεψη της πολιτικής του χώρου εργασίας, της πολιτικής της εργασίας, ως συνολικής στρατηγικής της εργασίας.

---

[39] BURAWOY M., «Terrains of Contest: Factory and State Under Capitalism and Socialism, Socialist Review, 1981., σ. 100-106.

[40] EDWARDS P. K., «Understanding Conflict in the Labour Process», στο KNIGHTS D., & WILLMOTT H., Labour Process Theory, Routledge, 1990, σ. 125

[41] MATZA D., WELLMAN D., «The Ordeal of Consciousness», Theory and Society, 9/1, 1980.

[42] ΚΟΣΚΙΝΑΣ Κ., Η Πολιτική..., ό.π., σ. 2-3.

Κατά τη γνώμη μας ανεξάρτητα αν πράγματι το εργατικό κίνημα ηττήθηκε στο μικροεπίπεδο του χώρου εργασίας, ή αν, όπως υποστηρίζεται σε άλλες προσεγγίσεις, έχει υποχωρήσει η σημασία της εργασίας στην κοινωνία, η μελέτη του συνδικαλισμού και της εργατικής συνείδησης, οφείλει πριν απ' όλα να στραφεί στην εργασιακή διαδικασία. Θα μας απασχολήσει λοιπόν αναλυτικότερα στη συνέχεια η σχέση συνδικαλισμού και παραγωγής και ειδικότερα θα ερευνήσουμε τον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας ως περιβάλλον συνδικαλιστικής οργάνωσης και δραστηριότητας. Πριν εξετάσουμε όμως τις παραπάνω πτυχές, θα αναφερθούμε στην ευρύτερη συζήτηση για τη ταξική συνείδηση, την ιδεολογία και ενσωμάτωση, όπως απασχόλησαν κυρίως τη μαρξιστική παράδοση για τη μελέτη της εργατικής τάξης.

1.1.2 Εργατική τάξη και εργατική συνείδηση

Εξετάζονται: 1.1.2.1 η τάξη και η ταξική συνείδηση στον Μαρξ, 1.1.2.2 ο διάλογος με ορισμένες βασικές εναλλακτικές θεωρήσεις για την ταξική συνείδηση, 1.1.2.3 η υποχώρηση της ταξικής ανάλυσης, 1.1.2.4 η σχέση τάξης και φύλου.

1.1.2.1 Εργατική τάξη και ταξική συνείδηση στον Μαρξ

Γενικά ο Μαρξ, σε όλο το έργο του, χρησιμοποιεί την έννοια τάξη χωρίς αυστηρό ορισμό, εννοώντας προφανώς διαφορετικά πράγματα κάθε φορά, όπως μάλιστα παρατηρεί ο Οσόφσκι[43], η διαίρεση της κοινωνίας ακολουθεί διάφορα σχήματα τάξεων, στα οποία συνδέονται άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο με μορφές συνείδησης. Όπως είναι φυσικό στα όρια της παρούσας εργασίας είναι αδύνατο ακόμα και να τεθούν τα σχετικά θεωρητικά ζητήματα, ωστόσο κρίνουμε σκόπιμο να αναφερθούμε ανακεφαλαιωτικά στις κατά τη γνώμη μας κεντρικές θέσεις σχετικά με την ειδική μορφή της συνείδησης, που κυρίως απασχολεί το μαρξισμό, τη ταξική πολιτική συνείδηση. Με συναίσθηση λοιπόν της σχηματοποίησης συνθέτουμε τρία μεθοδολογικά θεωρητικά σημεία με ευθεία αναφορά στο έργο των Μαρξ και Ένγκελς:

α) Για την συγκρότηση τάξης (με τη πολιτική σημασία του όρου) και συνεπώς για την ύπαρξη ταξικής πολιτικής συνείδησης, απαιτείται όχι μόνο η κοινότητα συμφερόντων, αλλά και η πολιτική τους έκφραση[44]. Για την πολιτική έκφραση, δεν αρκεί η τοπική συνάφεια, αλλά απαιτείται η εθνική οργάνωση, για την συγκρότηση μάλιστα της ταξικής εργατικής συνείδησης απαιτείται η διεθνής διάσταση, η εκπροσώπηση του εργατικού κινήματος στο σύνολό του[45].

β) Η ταξική συνείδηση εμφανίζεται ως διαδικασία[46]· μια διαδικασία όχι (μόνο) μέσα στην ίδια την εργατική τάξη αλλά ευρύτερα στην ταξική πάλη, συνεπώς όχι τόσο μια

---

[43] OSSOWSKI S., Η Ταξική Δομή στην Κοινωνική Συνείδηση, Κάλβος, 1984.

[44] Το πλέον προφανές σημείο στον Μαρξ είναι το περίφημο σημείο της «18ης Μπρυμαίρ» όπου αναλύεται η ταξική κατάσταση των μικρών χωρικών στην περίοδο του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, στο ΜΑΡΞ Κ., ΕΝΓΚΕΛΣ Φ., Διαλεγτά …, ό.π., σελ 388.

[45] Στο «Κομουνιστικό Μανιφέστο», οι κομμουνιστές διαχωρίζονται από τα άλλα εργατικά κόμματα χάρη στο διεθνή χαρακτήρα τους και στο ότι εκπροσωπούν τα συμφέροντα του εργατικού κινήματος στο σύνολό του. Στο ίδιο, σ. 34-35. Εκτός όμως από πάμπολλα τέτοια αποσπάσματα του Μαρξικού έργου, είναι χαρακτηριστική και η πολιτική δραστηριότητα του ίδιου του Μαρξ, ο ρόλος του στην Α' Διεθνή κλπ.

[46] Η κλασική αναφορά είναι στο έργο του Ένγκελς «Η κατάσταση της Εργατικής Τάξης στην Αγγλία» και στο περίφημο 26ο Κεφάλαιο του «Κεφαλαίου». Με την ανάλυση του «Κεφαλαίου» θα ασχοληθούμε στη πορεία, εξετάζοντας ειδικά την εργασιακή - παραγωγική διαδικασία, προς το παρόν λοιπόν διευκρινίζουμε ορισμένα σημεία για την αναφορά μας στο έργο του Ένγκελς. Το πλέον περιεκτικό μέρος είναι ο πρόλογος στη γερμανική έκδοση του 1892, όπου αναφέρεται η μέχρι τότε πρόοδος του αμερικάνικου προλεταριάτου και αυτό που θα έπρεπε να γίνει συγκριτικά με την Αγγλική περίπτωση. (ΕΝΓΚΕΛΣ Φ., Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία, Μπάυρον, σ. 269-288). Αλλά και στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο (ό.π. σ. 35) αναφέρονται δύο φάσεις οικονομικής πάλης και σαν αναγκαία συνέχεια η συγκρότηση κόμματος. Βέβαια ο Πουλαντζάς προτείνει έναν διαφορετικό τρόπο ανάγνωσής τους από τον ευθύ «ιστορικίστικο», και γενικότερα η

ενδοταξική διαδικασία, όσο μια δομική διαταξική διαδικασία σύγκρουσης[47]. Μια διαδικασία που αρχίζει στην παραγωγή αλλά συνεχίζεται στη πολιτική πάλη και έξω από τη παραγωγή.

Γ) Βασικό ρόλο στην έκφραση της πολιτικής πάλης διαδραματίζει η επιστήμη, κόντρα στην μυστικοποίηση που γενούν οι άμεσες παραστάσεις της παραγωγής. Συνεπώς η ταξική συνείδηση, αν και άμεσα συναρτημένη με την πράξη, την ταξική πάλη, εδράζεται στη σφαίρα του διανοητικού και όχι του εμπειρικού, είναι μια διαμεσολαβημένη δραστηριότητα[48].

Γενικότερα για το μαρξισμό, επισημαίνουμε τη σημασία της επιστημονικής θεωρίας, στο πλαίσιο της οργανωμένης πολιτικής παγκόσμιας πάλης του προλεταριάτου, κατά τη διάρκεια και δια μέσω της ταξικής πάλης[49]. Θα επιμείνουμε στη σχέση διανοητικού και εμπειρικού και συγκεκριμένα στην εκ των υστέρων επιστημονική ανάλυση της εμπειρίας - που διαφοροποιείται βέβαια από τις άμεσες «φετιχοποιημένες» παραστάσεις, αλλά και τις προϋποθέτει και μάλιστα με ενεργητικό - πρακτικό τρόπο. Η επιστήμη καταργεί το μυστικισμό των άμεσων παραστάσεων - «φαινομένων», που αποκρύπτουν την «ουσία», συστηματοποιώντας και αναλύοντας την εμπειρία και τη δράση, όσο και τα ιδεατά πρότυπα που οδήγησαν στην δράση[50]. Με βάση τα παραπάνω, η δράση δημιουργεί τη σκέψη, που στο μεταξύ έχει κατευθύνει τη δράση, που με τη σειρά της επαναξιολογείται

εξελικτική - τελεολογική ανάγνωση του Μαρξ έχει υποστεί δριμύτατες κριτικές. Επιπροσθέτως πουθενά ούτε ο Ένγκελς ούτε πολύ περισσότερο ο Μαρξ παρουσιάζουν μια συστηματική εξελικτική διαδικασία συνειδητοποίησης, ωστόσο στο σύνολο του Μαρξικού έργου υπάρχουν σημεία που μπορούν ευθέως να ερμηνευτούν εξελικτικά. Αναφερόμαστε στις διάσπαρτες σε όλο το έργο τους - και μετά το «Μανιφέστο» - αναφορές για την εξέλιξη του εργατικού κινήματος από το σπάσιμο μηχανών στην συνδικαλιστική πάλη, στην κομματική συγκρότηση, στο πρόγραμμα, στην κατάληψη της εξουσίας.

[47] Η έκφραση θυμίζει ίσως μια μονοδιάστατη δομική ανάγνωση, αλλά θεωρούμε ότι συνάδει με το όλο πνεύμα του μαρξισμού· εδώ η έμφαση δίδεται στην σημασία της ταξικής πάλης σε όλα τα επίπεδα, στην σύγκρουση (αντίθεση) με τη κυρίαρχη τάξη. Στο ότι οι εργάτες δεν δρουν μόνοι τους μα σε μια δεδομένη ταξική κοινωνία.

[48] Η κλασσικότερη αναφορά είναι η «Γερμανική Ιδεολογία» και η μπροσούρα του Ένγκελς για τον «Επιστημονικό Σοσιαλισμό». Ο Λένιν θα επιμείνει στην επιστημονική ταξική ιδεολογία αλλά η πλέον συνεκτική αναφορά στη συνείδηση ως διαμεσολαβημένη διαδικασία και τη σχέση σκέψης και γλώσσας, συναντάται στον Λ. Βιγκότσκι.

[49] Σε αυτό το κρίσιμο στοιχείο θα στηριχθεί η λενινιστική παράδοση της ταξικής ανάλυσης έως και το Ν. Πουλαντζά. Με βάση τον σχετικά ιδιότροπο τρόπο που χειρίζεται τις έννοιες ο Ν. Πουλαντζάς, που θα εξετάσουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, την προλεταριακή ιδεολογία δεν τη δημιουργούν οι επαναστατικοί μηχανισμοί (το κόμμα), αλλά «...την επεξεργάζονται και τη συστηματοποιούν, παράγοντας την επαναστατική θεωρία» ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν., Οι Κοινωνικές..., ό.π., σ. 40.

[50] Γράφει ο Μαρξ: «*Η σκέψη για τις μορφές της ανθρώπινης ζωής, επομένως και η επιστημονική τους ανάλυση, ακολουθεί γενικά ένα δρόμο αντίθετο από την πραγματική εξέλιξη. Αρχίζει post festum {κατόπιν εορτής} δηλ με τα ολοκληρωμένα αποτελέσματα του προτσές ανάπτυξης.*» ΜΑΡΞ Κ., Το Κεφάλαιο, Σ. Ε. σ. *83*

συνειδητά σαν συνεχής διαδικασία, όπως αναφέρει ο R. Gunn[51], παραπέμποντας στον Γ. Λούκατς, ως «πρακτικά αναστοχαστική σκέψη».

Κατά τον μαρξισμό, η εργατική τάξη λόγω των εμπειριών, της θέσης της στον καπιταλισμό και του ρόλου της στην ιστορία, οδηγείται στην επιστημονική σκέψη, σε μια ταξική συνείδηση, που όχι μόνο δεν αντιβαίνει στην επιστήμη αλλά είναι η ίδια επιστήμη. Ο Ένγκελς για παράδειγμα όχι μόνο θα μιλήσει για επιστημονικό σοσιαλισμό, αλλά θα θεωρήσει το προλεταριάτο, σαν τάξη, συνεχιστή της «γερμανικής φιλοσοφίας». Οι παραπάνω επισημάνσεις δείχνουν μάλλον μια υπερτίμηση των νοητικών - θεωρητικών δυνατοτήτων της εργατικής τάξης, που συναρτάται με τον αυτοπροσδιορισμό του μαρξισμού, ως θεωρία ή επιστημονική ιδεολογία της εργατικής τάξης. Με αυτόν τον τρόπο, η επιστημονική θεωρία, ως θεωρία ταξικά προσδιορισμένη από τα συμφέροντα της εργατικής τάξης, που για τον μαρξισμό είναι ο ίδιος ο μαρξισμός, γίνεται συνείδηση της εργατικής τάξης, ώστε να πραγματώσει την αποστολή της η οποία περιγράφεται από την επιστήμη του σοσιαλισμού, δηλαδή τον μαρξισμό[52]. Πρόκειται για την καρδιά της μαρξιστικής τελεολογίας, η οποία αντιστέκεται στη μεταφυσική ταυτολογία μέσω του κριτηρίου της πράξης, ως κριτηρίου αλήθειας και συνδέεται άμεσα με την ιστορική περιπέτεια του μαρξισμού. Με αυτόν τον τρόπο στην εποχή των κλασσικών του μαρξισμού, την εποχή των επαναστάσεων, η επαναστατικότητα της εργατικής τάξης θεωρείται δεδομένη ή έστω αναμενόμενη. Ωστόσο καθώς στην ιστορική εξέλιξη οι επαναστατικές προγνώσεις διαψεύδονται, ή έστω αμφισβητούνται βάσιμα, οι νεότεροι μαρξιστές καλούνται να εξηγήσουν όχι την έκρηξη της εργασίας, αλλά την υποταγή ή έστω την ήττα της εργασίας. Σε αυτή τη διαδικασία ο μαρξισμός ή μάλλον τα μαρξιστικά ρεύματα συναντώνται, κριτικάρονται ή και συνθέτονται με εναλλακτικές θεωρήσεις για την κοινωνική ανισότητα, κυρίως με τη βεμπεριανή και λειτουργιστική προσέγγιση.

1.1.2.2 Ο διάλογος του μαρξισμού με βασικές εναλλακτικές θεωρήσεις για την ταξική συνείδηση

Την πλέον κλασσική αφετηρία μη μαρξιστικών προσεγγίσεων για την ταξική συνείδηση, αποτελεί το έργο του Μ. Βέμπερ, για τον οποίο η έννοια τάξη συμπληρώνεται, σαν φαινόμενο κατανομής της ισχύος, από την ομάδα στάτους και τα κόμματα. Η κυριότερη διαφορά από το μαρξισμό, στο αντικείμενο της συνείδησης της τάξης, αφορά τη συγκρότηση συμφερόντων, που ενώ στον Μαρξ εξαρτώνται από τον αντικειμενικό - εκμεταλλευτικό χαρακτήρα της παραγωγής, στον Βέμπερ δίδεται έμφαση στα συστήματα σημασιών των δρώντων κάτω από δοσμένες ιστορικές συνθήκες[53]. Σε επίπεδο ορισμού, η μαρξική τάξη, σχετικά με τη βεμπεριανή, εκ πρώτης όψεως ίσως διαφέρει λιγότερο από

---

[51] GUNN R., «Μαρξισμός, μεταθεωρία και κριτική» στο BONEFELD W., HOLLOWAY J. (επ), Μεταφορντισμός & Κοινωνική Μορφή: Μια μαρξιστική Συζήτηση για το Μεταφορντιστικό Κράτος, Εξάντας, 1993, σ. 239-260

[52] SAUNDERS P., Social Class and Stratification, Routledge, 1990, σ. 19

[53] WEBER M., Economy and Society, The Bedminster Press, 1968. Μεταξύ άλλων συγκριτικών παρουσιάσεων, ΜΟΣΧΟΝΑΣ Α., Τάξεις και Στρώματα στις Σύγχρονες Κοινωνίες, τ. α', Οδυσσέας, 1998., ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ., Δομές και Ροές: Το φαινόμενο της Κοινωνικής και Επαγγελματικής Κινητικότητας, Gutenberg, 2001, σ. 44-50., CROMPTON R., Class and Stratification: An Introduction to Current Debates, Polity Press, 1998, σ. 26-35. Για το ζήτημα της «ταξικής» δράσης στον Βέμπερ, ΛΥΤΡΑΣ Α., Προλεγόμενα στη Θεωρία της Ελληνικής Κοινωνικής Δομής, Ν. Σύνορα, 1993, σ.24., ΚΑΡΑΠΟΣΤΟΛΗΣ Β., ό.π., σ.20-26.

τις διαφορές που παρουσιάζονται για τον ίδιο ορισμό μέσα στο μαρξιστικό ρεύμα. Ωστόσο η σημασία και ο ρόλος των τάξεων στην ιστορία και κοινωνία στα δύο ρεύματα, έχουν σημαντικά διάφορη λογική. Όπως παρατηρεί ο E. O. Wrigth, στη καρδιά της βασικής διάκρισης για τις τάξεις, βρίσκεται η μεθοδολογική διαφορά μεταξύ μιας πολιτισμικής θεωρίας για την κοινωνία και ιστορία και μιας υλιστικής θεωρίας[54]. Από αυτή την άποψη, είναι προβληματική μια γενικευτική αναφορά στην τάξη, που φιλοδοξεί να καλύψει τόσο τη μαρξική όσο και τη βεμπεριανή θεώρηση. Επίσης προβληματική είναι η σύγκριση της μαρξική τάξης με μία ενδεχόμενη σύζευξη των τριών βεμπεριανών κατηγοριών ισχύος, στο βαθμό που θα απουσιάζει το κρίσιμο στοιχείο της ταξικής πάλης και της ταξικής συνείδησης. Όπως έχει επισημάνει ο Κ. Ψυχοπαίδης[55], σε επιστημολογικό επίπεδο, η βεμπεριανή προσέγγιση, αποτελεί μια ισχυρή τομή στη παράδοση του διαφωτισμού, κυρίως της καντιανής φιλοσοφίας και της χεγκελιανής διαλεκτικής, σύμφωνα με τις οποίες μπορούσε να κατανοηθεί και να αξιολογηθεί το κοινωνικό όλο, ενώ οι δρώντες να καταστήσουν έλλογες τις κοινωνικές σχέσεις. Αντίθετα ο μαρξισμός υπερασπίζεται την «επαναστατική» χεγκελιανή διαλεκτική και δημιουργεί μια θεωρία για το εργατικό κίνημα, διαπνεόμενη από την αντίθεση «καθ' ευατό» και για τον «ευατό του». Ωστόσο τα δύο ρεύματα σκέψης παρουσιάζουν εκτός από αμοιβαίες κριτικές[56], αρκετές συγκλίσεις ακόμα και σε κλασσικούς εκπροσώπους τους και στην πορεία της κοινωνιολογικής έρευνας, τα μεθοδολογικά και εννοιολογικά δάνεια φτάνουν στο σημείο να αμβλύνουν τις παραπάνω διαφορές και στο ζήτημα που μας ενδιαφέρει, τη ταξική συνείδηση. Ρεύματα του μαρξισμού, που επιμένουν στον όρο ταξική συνείδηση, διαλέγονται με τη βεμπεριανή άποψη κυρίως για τη σχέση ορθολογισμού της δράσης και συνείδησης και την ιστορική διάσταση των φαινομένων, μάλιστα ο Ν. Πουλαντζάς θα κατηγορήσει τον λεγόμενο «ιστορικισμό» αυτών των μαρξιστικών ρευμάτων και τις βεμπεριανές τους ρίζες.

Στη σύγχρονη συζήτηση, ο διάλογος και σε κάποιο βαθμό η σύνθεση μεταξύ της βεμπεριανής και μαρξιστικής προσέγγισης, διακρίνεται μεταξύ άλλων, στο διάλογο μεταξύ J. H. Goldthorpe και E. O. Wright, στο έργο του A. Giddens και του P. Bourdieu. Ο A. Giddens, αν και ο ίδιος αρνείται το χαρακτηρισμό του νέο-βεμπεριανού και ενώ επίσης αρνείται ότι συνθέτει το Μαρξ και το Βέμπερ, νομίζουμε ότι έχει προσφέρει μια σημαντική συνθετική προσέγγιση των δύο βασικών ρευμάτων. Δίνοντας έμφαση όχι μόνο στη δομή αλλά και σε μορφές σχηματισμού της δομής, προσεγγίζει την τάξη με κριτήρια την ιδιοκτησία στη παραγωγή, την μόρφωση - ειδίκευση και τοποθέτηση στην εργασία, αναφερόμενος ταυτόχρονα σε ταξική επίγνωση και συνείδηση, που ορίζονται σαν υποκειμενικές εκφράσεις ευκαιριών ζωής[57]. Η ταξική συνείδηση, διακρίνεται από τη ταξική επίγνωση, κατά το ότι ενώ αρχίζει με την ίδια γνώση πεποιθήσεων και στάσεων, περιλαμβάνει την αναγνώριση τάξεων και διακρίνεται σε τρία επίπεδα – μορφές. Η πρώτη μορφή αναγνωρίζει απλώς τη ταξική ταυτότητα και διαφοροποίηση. Η δεύτερη μορφή, είναι περισσότερο συνειδητή, εμπεριέχει το στοιχείο της σύγκρουσης συμφερόντων και συνδέεται με τη ταξική πάλη. Η τρίτη μορφή, η επαναστατική ταξική

[54] WRIGHT E. O., ό.π., σ.108

[55] ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ Κ., Ιστορία και Μέθοδος. Σμίλη, 1994.

[56] PARKINN F., Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique. Tavistoc, 1979., ROSE D. (ed.),Social Stratification and Economic Change. Hutchinson., GUBBAY J., "A Marxist Critique of Weberian Class Analysis", Sociology. 31, 1, 1997, σ. 73-89.

[57] GIDDENS A., The class structure of the advanced societies. Hutchinson, 1973, σ. 107, 105-106, 111, 192.

συνείδηση, περιλαμβάνει τη δυνατότητα αναδιοργάνωσης της θεσμικής, μεσολαβούσας εξουσίας μέσω της ταξικής δράσης[58]. Για να σχηματισθεί λοιπόν ταξική επαναστατική συνείδηση, χρειάζεται τόσο η σύγκρουση, ως αντίθεση συμφερόντων όσο και η αντίφαση, που ορίζεται περισσότερο ιδεολογικά, έτσι ώστε τελικά η ανάπτυξη της επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες, με έμφαση στη σφαίρα παραγωγής.

Ανεξάρτητα από την ιδιόρρυθμη ορολογία του Giddens, όσο και τις πολιτικές απολήξεις της οπτικής του (τρίτος δρόμος κλπ), η αμφισβήτηση της «αναγκαστικής» επαναστατικότητας της εργασίας, η έμφαση στην παραγωγή (χώρο εργασίας) και η επισήμανση της ανεπάρκειας της διαφοράς - αντίθεσης συμφερόντων για ριζικές αλλαγές, είναι ισχυρά θεωρητικά σημεία του, μάλιστα σε αυτά τα σημεία τείνουν να συγκλίνουν και σύγχρονες νεομαρξιστικές προσεγγίσεις.

Μια άλλη, ενδιαφέρουσα συνάντηση (ενός μέρους) της νεομαρξικής και νεοβεμπεριανής ταξικής προσέγγισης για τη συνείδηση, μπορεί να διακριθεί στην απόπειρα εμπειρικής κατάταξης του πληθυσμού σε κατηγορίες ώστε να αποδειχθεί σε εμπειρικό τρόπο η συσχέτιση της «θέσης» με πλευρές της συνείδησης, για παράδειγμα στον διάλογο Goldthorpe – Wright, που θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια. Βεμπεριανές επιρροές εντοπίζονται επίσης σε μαρξογεννείς θεωρίες της ρύθμισης, ή του μεταφορντισμού, ή σε θεωρήσεις του κοινωνικού αποκλεισμού και ευρύτερα της κοινωνικής στέρησης, ιδιαίτερα σε συνάρτηση με την τρέχουσα ευρωπαϊκή πολιτική για την απασχόληση. Η κυρίαρχη διαπραγμάτευση του αποκλεισμού έχει μάλλον βεμπεριανή αφετηρία, για παράδειγμα στη προσέγγιση του F. Parkin, ή σε θεωρήσεις «τομέων κατανάλωσης» (Dunleavy, Mann). Ποιο πρόσφατες θεωρήσεις αναφέρονται σε διαφοροποιημένους κινδύνους στέρησης κοινωνικών αγαθών (Beck) ή το πώς ο κοινωνικός αποκλεισμός συναρτάται με το ρατσισμό (Τσάκαλος), ή τον τρόπο που σχηματοποιούνται μέσω της επικοινωνίας και του πολιτισμού βάσεις συλλογικής δράσης με ταξική χροιά. (Eder).

Μια σειρά έρευνες από νεομαρξιστική (Edgell, Duke) ή νεοβεμπεριανή (Saunders) αφετηρία, στο πλαίσιο του λεγόμενου «νέου δομισμού», διερεύνησαν τη συνάρτηση διακρίσεων ως προς την ιδιοκτησία οικίας, αυτοκινήτων και γενικά κατανάλωσης με την επικράτηση του συντηρητικού κόμματος και την παράλληλη υποχώρηση του εργατικού κόμματος, στη δεκαετία του '80. Όπως όμως επισημαίνουν οι J. Goldthorpe και G. Marshall, οι παραπάνω προσεγγίσεις ούτε προσφέρουν μια "νέα" ερμηνευτική παράμετρο ώστε να εξηγήσει "νέα" φαινόμενα, ούτε μπορούν να υποκαταστασήσουν την εμπειρικά διαπιστωμένη συνάρτηση τάξης και εκλογικής συμπεριφοράς[59]. Όπως επίσης παρατηρεί η F. Devine, οι προσεγγίσεις του νέου δομισμού δεν καταφέρνουν να εξηγήσουν τις εκλογικές μετατοπίσεις, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μπορούμε να αγνοούμε τον παράγοντα της κατανάλωσης[60]. Η πλέον σημαντική συζήτηση για τη συνάρτηση ταξικής διάρθρωσης και εκλογικής συμπεριφοράς αναφέρεται στη κινητικότητα, όπου η ταξική

[58] GIDDENS A., "Class Structuration and Class Consciousness", στο GIDDENS A., HELD D., (ed) Class, Power and Conflict, University of California Press, 1982, σ. 164.

[59] GOLDTHORPE J., MARSHALL G., "The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques", Sociology, 26, 1992, σ. 392.

[60] DUNLEAVY P., HUSBANDS C., British Democracy at the Crossroads, Allen and Unwin, 1985., DEVINE F., "The New Structuralism: Class politics and Class Analysis", στο KIPK N., ό.π., σ. 52.

συγκρότηση αποκτά και ιστορική διάσταση και όπου πράγματι φαίνεται ότι (και) πλευρές της κινητικότητας συναρτώνται (και) με εκλογικές μετατοπίσεις[61].

Σύμφωνα με την κυρίαρχη τάση, η ζωή του ανθρώπου ούτε αρχίζει, ούτε τελειώνει στην εργασία, συνεπώς δεν μπορεί η συνείδηση της ανισότητας να περιορίζεται στην εργασιακή εμπειρία, ενώ παράλληλα, η δομική ανισότητα στην εργασία, διαπλέκεται με ευρύτερα χαρακτηριστικά της κοινωνίας. Για παράδειγμα οι G. Payne και M. Hyde τεκμηριώνουν εμπειρικά ότι σε όλες τις ταξικές περιπτώσεις, οι μονογενεϊκές οικογένειες και η ύπαρξη παιδιών σε νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος, παρουσιάζουν την ισχυρότερη συσχέτιση με άλλους δείκτες στέρησης[62]. Γενικότερα η συνάντηση της βεμπεριανής και μαρξιστικής παράδοσης, τουλάχιστον σε συγκλίνουσες μεθοδολογικά έρευνες, όπως και οι συναντήσεις του εργατικού κινήματος με το φεμινιστικό κίνημα, το κίνημα αλληλεγγύης στους μετανάστες κλπ, έχουν οδηγήσει σε μια περισσότερο ολιστική οπτική για τις διακρίσεις και την ανισότητα και συνεπώς για μια περισσότερο «πολυπαραγοντική» προσέγγιση της τάξης και ταξικής συνείδησης.

Η πλέον ενδιαφέρουσα κατά τη γνώμη μας συνάντηση της μαρξικής και βεμπεριανής λογικής, σε συνθήκες νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας, στηρίζεται στη ρηξικέλευθη προσέγγιση του P. Bourdieu, με βάση όχι τη ταξική συνείδηση, αλλά το ταξικό ασυνείδητο, που αποτελεί και την ισχυρότερη καταγγελία της νομιμοποίησης της διάκρισης. Ορισμένες πλευρές των παραπάνω προσεγγίσεων, θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια, στο βαθμό που σχετίζονται με το συνδικαλισμό και την εργατική συνείδηση.

Ποιο δύσκολη, αλλά όχι αδύνατη, φαίνεται η σύγκλιση του μαρξισμού με μια σειρά θεωρήσεις για την κοινωνική ανισότητα και στρωμάτωση και ως ένα σημείο για τη συνείδηση, που έχουν «γνήσια» λειτουργιστική αφετηρία. Γενικά ο λειτουργισμός, σαν θεωρία του στάτους ατόμων και διακρίσεων εδραιωμένων στις ατομικές δυνατότητες και επιτεύγματα, διακρίνεται ουσιωδώς από μια κλασσική μαρξιστική αντίληψη για την τάξη και τη ταξική συνείδηση, παρότι έχουν επιχειρηθεί «μεταμαρξιστικές» προσεγγίσεις που συνθέτουν ακόμα και τον Μαρξ με τον Πάρσονς (πχ στον Ν. Μουζέλη). Στον Πάρσονς οι περίφημες κοινές αξίες του συστήματος διαπερνούν συνολικά τη κοινωνία, ακόμα και άτομα ή ομάδες με διαφορετικά συμφέροντα. Σ' αυτές τις κοινές αξίες στηρίζεται το κριτήριο της σπουδαιότητας άνισων θέσεων και ρόλων, που εμφανίζονται και στις επαγγελματικές κατηγορίες, σαν κυρίαρχες κατηγορίες στάτους. Στο παραπάνω πλαίσιο οι Davis και Moore, αποδεχόμενοι τη λειτουργική ανισότητα του Πάρσονς, προσδιορίζουν την ιεραρχία της στην μεγαλύτερη σημασία ορισμένων θέσεων για τη κοινωνία αλλά και στη σπουδαιότερη εκπαίδευση ή ταλέντο για την κατάληψη των παραπάνω θέσεων[63]. Η σημασία των παραπάνω θέσεων στην κοινωνιολογική έρευνα

[61] Για τη συζήτηση και μια γενίκευση των συμπερασμάτων, ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ., Δομές..., ό.π., σ. 327-334.

[62] PAYNE G., PAYNE J., HYDE M., "Refuse of all Classes? Social Indicators and Social Deprivation", Sociological Research Online, vol 1, no 1., WWW.socresonline.org.uk/socresonline/1/1/3.html.

[63] DAVIS K., MOORE E. W., «Some Principles of Stratification», American Sociological Review. 10, σ. 242-249, 1945.

είναι γνωστή, στο βαθμό που θα κατευθύνουν - παρά τις πολλές κριτικές[64] - σε μεγάλο βαθμό τις εμπειρικές έρευνες για την τάξη, την συνείδηση, το συνδικαλισμό, με κυριότερη μεθοδολογική υπόδειξη, τη σημασία της επαγγελματικής δομής[65].

Το βασικότερο πρόβλημα τουλάχιστον για ορισμένες λειτουργιστικές προσεγγίσεις, είναι η τελεολογική προσκόλληση στη λειτουργικότητα του συστήματος, με συνέπεια εκτός από το να προσεγγίζουν τελεολογικά κοινωνικές πρακτικές και διαιρέσεις[66], να συγκροτούν κόντρα στην επαναστατική τελεολογία του μαρξισμού, μια τελεολογία συντηρητισμού. Στο όνομα δηλαδή της «ουδετερότητας» όχι μόνο δεν στοχεύουν στην αλλαγή του κόσμου της ανισότητας και εκμετάλλευσης, σύμφωνα με τη περίφημη 11η θέση του Μαρξ, αλλά και γίνονται μέσο αναπαραγωγής της «ηγεμονίας» των κυριαρχούντων, της νομιμοποίησης και μονιμοποίησης της ανισότητας. Αλλά ακόμα και όταν είναι άδικη η κατηγορία για μια τέτοια ιδεολογική στόχευση, αμφισβητείται το ενδιαφέρον θεωρήσεων που απλώς αναδεικνύουν την ανισότητα. Όπως τονίζει ο Ofee, η κριτική λειτουργία είναι που κάνει την κοινωνιολογία ενδιαφέρουσα και όσοι αγνοούν τη λογική εξίσωση, κάτι σαν τη πίστη ότι οι άνθρωποι είναι ίσοι, καθιστούν την κοινωνιολογική πληροφόρηση για την ισότητα / ανισότητα να είναι ολότελα άχρηστη[67]. Ο Κ. Τσουκαλάς μάλιστα προχωράει ένα βήμα ποιο πέρα, όταν φτάνει να επισημαίνει ότι αν δεν μπορούμε να αλλάξουμε τον κόσμο είναι περιττή και η κατανόησή του[68]. Σε κάθε περίπτωση η ανούσια συντηρητική λειτουργικότητα δεν χαρακτηρίζει πλήρως το λειτουργισμό, θα παρουσιαστούν μάλιστα ενδιαφέρουσες θεωρητικές συνθέσεις, όπως στον R Dahrendorf, που με εμφανή δάνεια από το μαρξισμό και λειτουργισμό[69], θα επηρεάσει την ευρύτερη μαρξιστική συζήτηση για τα συμφέροντα.

Επίσης ως σύνθεση λειτουργισμού και μαρξισμού μπορεί να θεωρηθεί η προσέγγιση του G. A. Cohen[70], που αν και στοχεύει στην υπεράσπιση της κλασσικής μαρξιστικής θέσης για τον ιστορικό υλισμό και την προτεραιότητα των παραγωγικών δυνάμεων, συνθέτει το μαρξισμό με την αναλυτική φιλοσοφία στο πλαίσιο μιας «λειτουργικής εξήγησης». Πρόκειται για έργο που βρίσκεται στο κέντρο της σύγχρονης συζήτησης για τον ιστορικό υλισμό, ωστόσο ο διάχυτος τεχνολογικός ντετερμινισμός του, αναπαράγει με νέο τρόπο (αναλυτική φιλοσοφία) μια παραδοσιακή τάση μαρξιστικών προσεγγίσεων, που στο όνομα του ιστορικού υλισμού, ρέπουν στον οικονομισμό του μη διαλεκτικού υλισμού. Ως προς το ζήτημα της συνείδησης, ο Cohen εξετάζει απλώς αντιδράσεις λογικών ανθρώπων, έτσι ώστε η ανθρώπινη ενέργεια μεταπίπτει σε μια «λογική» και στην πραγματικότητα αναμενόμενη, έως και αναγκαστική αντιμετώπιση προβλημάτων που

---

[64] RITZER G., «Δομικός λειτουργισμός και η εμφάνιση μιας εναλλακτικής θεωρίας με έμφαση στις συγκρούσεις», στο ΠΕΤΜΕΖΙΔΟΥ Μ., (επ) Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία, τ.1, σ.41-93

[65] Μια ενδιαφέρουσα υπόθεση αφορά το περίφημο «γενότυπο» των Featherman - Jones - Hauser . Γενικά για την σημασία της επαγγελματικής δομής, WATERS M., «Collapse and convergence in class theory», Theory and Society, 20, σ. 153, 1991.

[66] RITZER G., ό.π., σ. 68-69.

[67] OFEE C., Κοινωνία της Εργασίας, Νήσος, σ. 131-132.

[68] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Είδωλα Πολιτισμού, Θεμέλιο, 1996.

[69] DAHRENDORF R., Class and Class Conflict in Industrial Society, Stanford University Press, 1959.

[70] COHEN A. G., Karl Marx's Theory of History, Princeton Un Press, 1978.

επιφέρει η νομοτελειακή εξέλιξη[71]. Σε τελική ανάλυση επανέρχεται στη συζήτηση μια γενική λειτουργιστική αρχή, στη βάση της λογικής και της νομοτέλειας, που όπως είδαμε, αποτελεί έναν μόνιμο κίνδυνο στο μαρξισμό, επιβεβαιώνοντας, τη σχετική παρατήρηση του Χάμπερμας.

Ο διάλογος μεταξύ μαρξισμού και λειτουργισμού διεξάγεται κυρίως σε δύο αλληλένδετους άξονες, α' την αποδοχή γενικών κοινωνικών αξιών από όλη την κοινωνία ανεξάρτητα από την ανισότητα θέσεων και β' την κινητικότητα στη βάση ατομικών ταλέντων και δυνατοτήτων που αμβλύνουν ή ακυρώνουν την κοινωνική αδικία και νομιμοποιούν την ανισότητα. Το κρίσιμο ζήτημα κατά τη γνώμη μας είναι η κινητικότητα και η νομιμοποίηση της ανισότητας στη συνείδηση των ανθρώπων ανεξάρτητα από την ανισότητα της θέσης τους. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, το θέμα αφορά και την ελληνική κοινωνία, όπου για παράδειγμα προβάλλεται η διευρυμένη κινητικότητα και ασάφεια ως αιτιολόγηση και της ελλιπούς συνδικαλιστικής και πολιτικής οργάνωσης της εργασίας, μια άποψη που διακρίνεται για παράδειγμα στον Κ. Τσουκαλά, ενώ από άλλους θεωρείται ότι αυτή καθ' αυτή η κινητικότητα δεν επηρεάζει τη ταξική ανισότητα και τις πολιτικοιδεολογικές της όψεις.

Η δεύτερη άποψη, διακρίνεται για παράδειγμα στον Σ. Σακελλαρόπουλο[72], που ειδικά ως προς τη λειτουργία της κινητικότητας στη κατεύθυνση της συναίνεσης, κατακρίνει ορισμένες προσεγγίσεις ως προς το ότι απασχολήθηκαν να καταδείξουν την αναπαραγωγή των ταξικών διακρίσεων, να απομυθοποιήσουν δηλαδή εμπειρικά το ιδεολόγημα της πλήρους ή «ελεύθερης» ή «δίκαιης» κινητικότητας. Το επιχείρημα του Σ. Σακελαρόπουλου, που παραπέμπει σ' αυτό το σημείο στον Ν. Κοτζιά και ουσιαστικά αποδέχεται την άποψη του Ν. Πουλαντζά, είναι ότι με την έμφαση στο ζήτημα της κινητικότητας, συσκοτίζεται το κυρίαρχο ζήτημα, ότι ανεξάρτητα από την όποια κινητικότητα, υπάρχουν τάξεις, ότι η κινητικότητα δεν θίγει την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων. Πράγματι, η κύρια πλευρά της ταξικής αναπαραγωγής στον Ν. Πουλαντζά[73], είναι η αναπαραγωγή των θέσεων και όχι των φορέων, μια άποψη που φαίνεται να στηρίζει την ουσία της μαρξιστικής προβληματικής, ωστόσο τα δομιστικά της όρια είναι εξαιρετικά ευάλωτα στο λειτουργισμό. Η λειτουργιστική ταξική ανάλυση δεν ισχυρίζεται (κυρίως) ότι δεν υπάρχουν ή ότι δεν αναπαράγονται ταξικές διακρίσεις και ανισότητες, αλλά ότι αυτό γίνεται με «ανοιχτό», δίκαιο τρόπο, ανάλογα με τα ταλέντα και την προσπάθεια, ως αναγκαστικό τίμημα της κοινωνίας. Πρόκειται για ζητήματα που απασχόλησαν τη συζήτηση για τη κοινωνική κινητικότητα και τις συνέπειες της[74], ωστόσο σε αυτή τη συζήτηση, πολύ περισσότερο στην εμπειρική έρευνα.

---

[71] Για τη συνείδηση και τη λογική επιλογή, στο διάλογο για την άποψη του Cohen, ELSTER J., "Marxism, Fuctionalism and Game Theory", Theory & Society, 11, 4, 1982, σ. 453-482., COHEN A. G., "Replay to Elster on 'Marxism, Fuctionalism and Game Theory'", στο ίδιο, σ. 483-496., PARIJS V. P., "Fuctionalist Marxism Rehabilitated: a comment on Elster", στο ίδιο, σ. 497-512., BERGER J., OFFE C., "Fuctionalism vs. Rational Choice? Some questions concerning the rationality of choosing one or the other", στο ίδιο, σ. 521-526

[72] ΣΑΚΕΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις στην Ελλάδα (1974-1988), αδημ. Δ. Διατριβή, 1988, σ.263.

[73] ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν., Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό, Θεμέλιο, 1981, σ.41.

[74] Για μια συνθετική παρουσίαση, ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ., Δομές και Ροές, Gutenberg, 2001, σ. 315-334.

της κινητικότητας, η μαρξιστική οπτική, στο βαθμό που ασχολείται μονοδιάστατα με δομές και γενικές πρακτικές είναι εξαιρετικά ευάλωτη.

Στο βαθμό που η ιδεολογία και πολύ περισσότερο η κουλτούρα είναι σχετικά σταθερές, και ταυτόχρονα η ταξική θέση συναρτάται με τη ταξική συνείδηση, το αν οι εργάτες είναι εργάτες πρώτης ή δεύτερης γενιάς έχει μεγάλη σημασία, πολύ περισσότερο αν ο ίδιος εργάτης αλλάζει, ή μπορεί να αλλάζει ταξική θέση, ή αν ελπίζει βάσιμα ότι θα αλλάξει, φυσικά προς το καλύτερο. Αν η κοινωνική θέση δεν είναι σχετικά σταθερή και αν δεν παρατηρείται αναπαραγωγή της ανισότητας κατά σχετικά προδιαγεγραμμένο και άδικο τρόπο, στη βάση ταξικών χαρακτηριστικών, ή και ευρύτερα άνισων «κεφαλαίων», αίρεται το στοιχείο της αδικίας της ανισότητας. Τελικά αίρεται ως ένα σημείο και η νομιμοποιητική βάση της ορθολογικής, ανθρωπιστικής, αλληλέγγυας, συλλογικής δράσης των «αδικημένων», για την ισότητα και τη κοινωνική δικαιοσύνη, αναδεικνύεται η σημασία αυτού που διαβλέπει ο Χάμπερμας[75] ως προς την ιδεολογία της ατομικής επίδοσης - ικανότητας που νομιμοποιεί το σύστημα.

Κατά τον Χάμπερμας στο σύγχρονο καπιταλισμό, κυριαρχεί η ιδεολογία της ατομικής επίδοσης κυρίως μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος, μέσα σε ένα πλαίσιο κοινωνικών εγγυήσεων ασφάλειας και παροχών μέσω του κρατικού παρεμβατισμού. Σε θεωρητικό επίπεδο αυτήν την ιδεολογία της σχολικής επίδοσης έχει ήδη απομυθοποιήσει ο Bourdieu (και από παρόμοιο δρόμο ο B. Bernstein[76]) αναλύοντας τη συμβολική βία της επίδοσης και το «φυλετισμό της νοημοσύνης»[77]. Ωστόσο ανεξάρτητα από τη θεωρητική - ακαδημαϊκή απομυθοποίηση, το αν πράγματι η ιδεολογία της ατομικής επίδοσης κυριαρχεί, παραμένει ένα φλέγον ερώτημα για τη συναίνεση, μέσω της κινητικότητας, που συμπληρώνοντας την ιδεολογική λειτουργία της συνταγματικής ισότητας, αναπαράγει την αστική ηγεμονία. Κατά τη γνώμη μας ο παραπάνω προβληματισμός δεν αντιφάσκει με το μαρξισμό, αντίθετα υπάρχουν ενδείξεις ότι η διάσταση της κινητικότητας και της νομιμοποίησης της εκμετάλλευσης λόγω ικανότητας, ενυπάρχει και στη μαρξική προβληματική. Για παράδειγμα ο Μαρξ αναφέρεται στη περίπτωση ενός χωρίς περιουσία αλλά ικανού ανθρώπου που πιστώνεται από το κεφάλαιο και τελικά γίνεται κεφαλαιοκράτης και καταλήγει: «*Όσο πιο ικανή είναι μια κυρίαρχη τάξη να δέχεται στις γραμμές της τους πιο σημαντικούς ανθρώπους των καταπιεζομένων τάξεων, τόσο πιο στερεή και πιο επικίνδυνη είναι η κυριαρχία της*»[78].

1.1.2.3 Η υποχώρηση της ταξικής ανάλυσης

Ο διάλογος του μαρξισμού με εναλλακτικές θεωρήσεις κοινωνικής ανισότητας, δεν κυριαρχεί στη σύγχρονη κοινωνική θεωρία, καθώς στη σύγχρονη συζήτηση γίνεται όλο και λιγότερη αναφορά στη κοινωνική τάξη, πολύ λιγότερο στην έννοια ταξική συνείδηση. Μάλιστα ενώ μέχρι τώρα διάφορες «ταξικές» κριτικές στρέφονταν εναντίον κυρίως του μαρξισμού και της τελεολογίας του, ή σε αυτό που ονομάστηκε «μαρξιστική -

[75] HABERMAS J., ό.π., κυρίως σ. 153-158

[76] BERNSTEIN B., Class Codes and Control, Routledge and Kegan Paul, v.1, 1971.

[77] «*Η σχολική κατάταξη είναι μια ευφημισμένη κοινωνική κατάταξη, άρα φυσιοποιημένη, απολυτοποιημένη, μια κοινωνική κατάταξη η οποία έχει ήδη υποστεί μια λογοκρισία, άρα μια αλχημεία, μια μεταποίηση που τείνει να μετασχηματίσει τις ταξικές διαφορές σε διαφορές «νοημοσύνης», «δώρου», δηλαδή σε φυσικές διαφορές.*» Στο ΜΠΟΥΡΝΤΙΕ Π., ό.π. σ. 85-89.

[78] ΜΑΡΞ Κ., Το Κεφάλαιο, ό.π., τ. ΙΙΙ, σ. 750.

φεμινιστική ορθοδοξία»[79], το τελευταίο διάστημα όλο και περισσότερο η κριτική στρέφεται συνολικά στην ταξική ανάλυση στην κοινωνιολογία[80]. Στις μη μαρξιστικές ταξικές αναλύσεις, καταλογίζεται κυρίως ότι δεν μπορούν να υπερβούν τα προβλήματα ανακύκλωσης των παραδοχών, που θέτουν τα γενικά μεθοδολογικά μοντέλα στη βάση ιδεοτύπων. Για παράδειγμα έχουν αναφερθεί κριτικές σχετικά με το πρόβλημα των νοικοκυρών, την άντληση πλούτου εκτός εργασίας, ή με παράλληλες και διαδοχικές εργασίες, την εξουσία λόγω πολιτικής ταυτότητας - θέσης κλπ[81]. Στις μαρξιστικές προσεγγίσεις καταλογίζεται η επαναστατική τελεολογία, η ασάφεια ορισμών, αλλά πάνω απ' όλα η διάψευση της σημασίας και του ρόλου της εργατικής τάξης. Τα κύρια επιχειρήματα της άποψης περί τέλους της ταξικής ανάλυσης ή περί «θανάτου των τάξεων», αναφέρονται στην υποχώρηση του εργατικού κινήματος, στην υποχώρηση των σοσιαλδημοκρατικών – εργατικών κομμάτων, στη μη επιβεβαίωση ισχυρής συσχέτισης μεταξύ ταξικής τοποθέτησης και στάσεων, ή εκλογικής συμπεριφοράς. Από τα τέλη της δεκαετίας του '80, η κατάρρευση των λεγομένων σοσιαλιστικών χωρών, έδωσε νέα ώθηση στην άποψη περί τέλους της ιστορίας, ενώ ήδη, οι ραγδαίες αλλαγές στη σύνθεση αλλά και την έννοια της απασχόλησης, είχαν αμφισβητήσει ριζικά την εργασιοκεντρική θεώρηση της κοινωνίας, χωρίς την οποία δεν υπάρχει βέβαια και περιθώριο ταξικής ανάλυσης.

Η πλέον ακραία και φανερά μονομερής αντίληψη αναφέρεται στο τέλος της εργασίας ως μισθωτής, «κανονικής» σχέσης, από τον J. Rifkin. Ο J. Rifkin προβάλλει ως λύση της νομοτελειακά επερχόμενης έξωσης από την παραγωγή όλο και περισσότερων εργαζομένων, τον «κοινοτισμό», έξω από τα παραδοσιακά όρια της αγοράς, αλλά πάντα στα όρια του συστήματος[82]. Με αυτό το τρόπο το κλασικό, «μαλθουσιανικό» πρόβλημα των «περίσσιων» ανθρώπων, επιλύεται με την «κατάργηση» της αγοράς κυρίως για το μέρος των ανθρώπων που ήδη έχουν εξοβελιστεί από την αγορά. Όπως επισημαίνει ο Α. Λύτρας για το ιδεολογικό στίγμα της άποψης, θα μπορούσε να τιτλοφορηθεί ως το «προσκύνημα των τελειωμένων»[83].

---

[79] SAUNDERS P., ό.π., σ. vi.

[80] CLARK T., LIPSET S., REMPEL M., «The Decline Political Significance of Social Class», International Sociology, 8/3, 1993, σ. 279-293., CROMPTON R., Class and Stratification , Polity, 1993., CLARK T., LIPSET S., «Are Social Classes Dying?», International Sociology, 6/4, 1991, σ. 397-410., EMMISON M., WESTERN M., «Social Class and Social Identity: A Comment on Marshall et al.», Sociology, 24/2, 1990, σ. 241-253., WATERS M., PAKULSKI J., The Death of Class , Sage, 1996., WATERS M., PAKULSKI J., «The Reshaping and Dissolution of Social Class in Advanced Society», Theory and Society, 25/2, σ.667-691.

[81] Για τη γενικότερη συζήτηση, WATERS M., ό.π., σ. 154., SAUNDERS P., Social Class and Stratification, Routledge, 1990, σ. 33-34.

[82] RIFKIN J., Το μέλλον της εργασίας και το Τέλος της, Ν. Σύνορα, 1997.

[83] ΛΥΤΡΑΣ Α., «Τέλος των Συλλογικών Μορφωμάτων; Μια διερεύνηση», στο ΦΙΛΙΑΣ Β., (επ), Προβληματισμοί και Επισημάνσεις ΙΙ, Σιδέρης, σ. 393. Παρότι στη νεότερη παρουσίαση της άποψης του Rifkin, ο Λύτρας προχωράει σε λιγότερο οξεία κριτική, επισημαίνει μεταξύ άλλων, το πρόβλημα της συνύπαρξης της αγοράς, με τον «τρίτο» τομέα, εντοπίζοντας και τη σημασία της πρότασης για όσους στην πραγματικότητα απευθύνεται, δηλαδή τη διατήρηση της κυριαρχίας των «νικητών» - κυρίαρχων. ΛΥΤΡΑΣ Α., Κοινωνία και Εργασία: Ο Ρόλος των Κοινωνικών Τάξεων, Παπαζήση, 2000, σ. 231-252.

Αντίθετα από την προσέγγιση του Rifkin, που όπως είδαμε στενεύει την έννοια της εργασίας, μια διαφορετική προσέγγιση, από ανθρωπολογική, φεμινιστική αφετηρία, διευρύνει την έννοια, ώστε να καλύψει ανθρώπινες δραστηριότητες, που παραδοσιακά δεν εντάσσονται σε μια εργασιοκεντρική συζήτηση, συνεπώς και σε μια ταξική ανάλυση. Σε αυτήν τη προσέγγιση, μπορεί να διακριθεί η μισθωτή εργασία από την μη μισθωτή παραγωγική εργασία, από την οικιακή εργασία, από την κοινωνική πρόνοια, από την εργασία συναισθηματικών κινήτρων, από την εργασία ανθρώπινου κεφαλαίου[84]. Ειδικά για τη μισθωτή εργασία, μια σειρά προσεγγίσεις δίνουν έμφαση στη διαπλοκή της τυπικής με την άτυπη απασχόληση και τις μη πληρωμένες εργασίες κοινωνικής αναπαραγωγής. Το πλέον ενδιαφέρον σύμπτωμα των νεότερων εξελίξεων είναι η αποδυνάμωση των χαρακτηριστικών της σταθερής, πλήρους απασχόλησης, εξαρτημένης, συγκεντρωμένης μισθωτής εργασίας, στα πλαίσια του «αποδιοργανωμένου» καπιταλισμού[85] και της οικονομικής κρίσης, ευρύτερα της σύγχρονης ήττας της εργασίας.

Αυτό που κυρίως αμφισβητείται, είναι η εργασία ως πολιτική δύναμη, η σημασία της αντίθεσης κεφαλαίου - εργασίας, η σημασία του εργατικού κινήματος στο σύγχρονο πρόταγμα για έναν καλύτερο κόσμο, στο βαθμό που παραμένει επίκαιρο και στις μετα-εργασιακές, μετα-πολιτικές, μεταμοντέρνες προσεγγίσεις. Σε μια τέτοια κατεύθυνση, ο J. Baudrillard αρνείται συνολικά τον κυρίαρχο παραγωγισμό, μάλιστα αντιπαραθέτει τη συμβολική τάξη των πρωτόγονων, την συμβολική ανταλλαγή, τη σαγήνη. Ο C. Offe, θεωρεί ανεπίκαιρη συνολικά την «εργασιοκεντρική» θεώρηση, θα αναρωτηθεί αν οι κυρίαρχες αντιθέσεις πρέπει να αναζητηθούν στην αντίθεση δεξιάς - αριστεράς, που συγκροτούνται γύρω από την έννοια της «κοινωνίας της εργασίας», ή αντίθετα μεταξύ υποστήριξης και απόρριψης της ίδιας της ορθολογικότητας της βιομηχανικής κοινωνίας[86]. Η παραπάνω ορθολογικότητα, ως παραγωγισμός – καταναλωτισμός εδράζεται στην κατανάλωση και τη μεγιστοποιητική λογική του συστήματος, με αντίστοιχα ατομικιστικά ανταγωνιστικά σύμβολα, μάλιστα κατά τον Κ. Τσουκαλά, υπηρετείται και από το κράτος πρόνοιας[87]. Στη βάση των παραπάνω, ο Κ. Τσουκαλάς θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το απελευθερωτικό νόημα σήμερα εδράζεται, εκτός από τη μεταβολή των θεσμών και κοινωνικών σχέσεων, στην υπέρβαση των αξιακών προτύπων του καταναλωτισμού, που οδήγησαν εκτός των άλλων στην οικουμενική, ψυχολογική εξαθλίωση των προλεταρίων[88].

---

[84] Για τη συζήτηση, MOORE H., «The Future of Work», British Journal of Industrial Relations, 33/4, 1995, σ. 657-678.

[85] Πρόκειται για την αντίληψη ότι οι παραγωγικές αναδιαρθρώσεις του καπιταλισμού τελικά αποδιαρθρώνουν και την οργάνωση και πολιτική της εργατικής τάξης. LASH S., URRY J., The End of Organized Capitalism, Policy Press, 1987. Βέβαια αμφισβητείται το πόσο καινούργιες και πόσο διαρκείς είναι οι παραπάνω τάσεις, κατά πόσο αποτελούν επανάληψη παλαιότερων αναδιαρθρώσεων και κυρίως η σχετική βεβαιότητα για το ότι οι σύγχρονες αναδιαρθρώσεις θα αποδιαρθρώσουν και πολιτικά την εργατική τάξη. KELLY J., ό.π., σ. 285.

[86] Για την παραπάνω προσέγγιση, BOOKCHIN M., Προς μιαν Απελευθερωτική Τεχνολογία, Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1979. OFFE C., ό.π., σ. 214.

[87] Για τον Κ. Τσουκαλά, το κοινωνικό κράτος τελικά επιφέρει απροσδόκητα «Την ολοκληρωτική κοινωνική κατίσχυση του ατομοκεντρισμού και ανταγωνιστικού πρακτικού ορθολογισμού», καθώς όλοι πλέον θεωρούν ότι μπορούν να ανταποκριθούν ατομικά στους «σηματοποιητικούς» καταναλωτικούς ανταγωνισμούς. ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Είδωλα..., σ. 585-590.

[88] Στο ίδιο, σ. 595.

Ο Α. Λύτρας[89], διατυπώνει επίσης μια εναλλακτική πρόταση, στο επίπεδο της πολιτικής. Αναλύοντας τη νέα μορφή περάσματος «από τον καπιταλισμό στον καπιταλισμό» ιχνηλατεί τις όψεις της ήττας της εργασίας, μέσα κυρίως από την ανεργία, τη κατάτμηση, την ποιοτική επιδείνωση των συνθηκών εργασίας των «χαμένων», που ταυτόχρονα περιορίζει τις δυνατότητες της συλλογικής ενότητας και δράσης στο επίπεδο της παραγωγής. Το κυρίαρχο, εναλλακτικό αίτημα που προτείνεται, είναι η πλήρης, αξιοπρεπής απασχόληση, ωστόσο το εναλλακτικό συλλογικό υποκείμενο – φορέας του αιτήματος, δεν αναζητάται στις παραδοσιακές μορφές οργάνωσης της εργασίας, όπως τα κόμματα και τα συνδικάτα, δεν είναι η εργατική τάξη, ή ένας σαφής, ταξικός, συμμαχικός σχηματισμός. Η προσέγγιση θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια, ιδιαίτερα για τα συνδικάτα, προς το παρόν λοιπόν θα επιμείνουμε στη μεθοδολογική σημασία μιας ταξικής ανάλυσης που τελικά προσβλέπει σε ένα πολιτικό, κινηματικό υποκείμενο, με χαλαρές μόνο ταξικές αναφορές.

Στις σύγχρονες συζητήσεις και οραματισμούς, όλο και σπανιότερα γίνεται αναφορά σε οποιαδήποτε ταξική στρατηγική, καθώς η έμφαση δίδεται σε εμφανιζόμενες ως ταξικά ουδέτερες αλλαγές, όπως η «κοινωνία της πληροφορίας», η «παγκοσμιοποίηση», η «αποτελεσματικότητα», ο εκσυγχονισμός κλπ. Η έννοια της επιχειρηματικότητας και του ατομισμού, δεν κυριαρχεί πλέον μόνο σε νέο-δεξιές λογικές, μάλιστα η πλέον διάσημη σύγχρονη, πολιτική πρόταση, ο τρίτος δρόμος του Giddens[90], εδράζεται στην υπέρβαση του σχήματος δεξιάς και αριστεράς. Ένα μέρος της ριζοσπαστικής σκέψης συνεχίζει μια ιδεαλιστική, ή έστω μια μη ρεαλιστική στροφή, όπου η πραγματικότητα τίθεται εκτός του πλαισίου έρευνας ή η έμφαση δίδεται στο λόγο. Στο βαθμό που προβάλλονται φορείς μιας νέας ιστορικής αλλαγής, οι φορείς των πραγματικά εναλλακτικών «λόγων», εμφανίζονται περισσότερο πλουραλιστικοί από τον παραδοσιακό αριστερό εστιασμό στη τάξη και τη ταξική πάλη και από την άλλη αμφισβητείται αυτή καθ' αυτή η δυνατότητα των συνδικάτων και εργατικών κομμάτων να είναι πραγματικά «κοινωνικά κινήματα», όπως καταλήγει ο Aranowitz[91].

Απέναντι στην παραπάνω γενικευμένη κριτική, συντάσσεται ένα μέτωπο υποστήριξης της ταξικής ανάλυσης, αυτής καθ' αυτής της δυνατότητας η ταξική ανάλυση να έχει σημασία στη κοινωνιολογική έρευνα ανεπτυγμένων κοινωνιών[92]. Στο παραπάνω μέτωπο ωστόσο, είναι έκδηλη η τελικά αμυντική στάση των θεωρητικών της ταξικής ανάλυσης, η υπεράσπιση της άποψης ότι η ταξική ανάλυση να συνδυαστεί με άλλες αναλύσεις για την κοινωνική ανισότητα και τη κοινωνική συνείδηση, χωρίς να τονίζουν την προτεραιότητα των τάξεων. Ειδικά ο επιφανέστερος των σύγχρονων νεομαρξιστών, ο E. O. Wrigth, φαίνεται να υποστηρίζει τελικά ότι η ταξική ανάλυση αποδεικνύεται «στατιστικά σημαντική», ή ότι ενδεχομένως είναι ο σπουδαιότερος παράγοντας και πάντως όχι σε όλα τα κοινωνικά φαινόμενα[93], άποψη που έχει ιδιαίτερη σημασία αν συγκριθεί με κλασσικότερες μαρξιστικές προσεγγίσεις.

---

[89] ΛΥΤΡΑΣ Α., Κοινωνία…, ό.π.

[90] ΓΚΙΝΤΕΝΣ Α., Ο Τρίτος Δρόμος: Η Ανανέωση της Σοσιαλδημοκρατίας, Πόλις, 1998.

[91] ARANOWITZ EY., The Politics of Identity: Class, Culture, Social Movements, σ. 271.

[92] GOLDTHORPE J., MARSHALL G., "The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques", Sociology, 26, 1992, σ. 381-400., WRIGHT E. O., «The Continuing of Class Analysis - Comments», Theory and Society, 25, 1996, σ. 693-716., MANZA J., BROOKS C., «Does Class Analysis Still Have Anything to Contribute to the Study of Politics?», Στο ίδιο, σ. 717-724.

[93] WRIGHT E. O., ό.π., σ. 703

Γενικά η συζήτηση και εμπειρική έρευνα με αναφορά την τάξη, πολύ περισσότερο την ταξική συνείδηση, είναι όλο και περισσότερο σπάνια και με αυτή την έννοια φαίνεται να έχουν δίκιο οι Waters και Pakulski που επισημαίνουν το γεγονός της αποδυνάμωσης της ταξικής ανάλυσης ακόμα και στο σύγχρονο μαρξισμό[94]. Ωστόσο έχουν μόνο εν μέρει δίκιο ότι η σύγχρονη κοινωνιολογική έρευνα κινείται περισσότερο προς μη ταξικές ανισότητες, όπως το πολιτιστικό κεφάλαιο, οι διακρίσεις φύλου, ειδικότητας, εθνικότητας, κουλτούρας κλπ. Θεωρούμε ότι ακόμα και σε προσεγγίσεις που εστιάζονται σε διακρίσεις εκτός της εργασίας και παραγωγής, τις περισσότερες φορές υπονοούνται ευρύτερες ταξικές διαφορές, απλά η συζήτηση δεν περιορίζεται σε μια αυστηρή ταξινομία διακρίσεων, ή ο ταξικός ορισμός περιλαμβάνει κριτήρια εκτός της παραγωγικής σφαίρας. Η συζήτηση συνεχίζει σε γενικές γραμμές να ακολουθεί τους βασικούς δρόμους, από τη μια μεριά του Μαρξ και από την άλλη του Βέμπερ, ωστόσο οι περισσότερο γνωστοί σήμερα μελετητές των τάξεων, οι E. O. Wright και G. Goldthorpe τείνουν να συγκλίνουν στην προσέγγιση τους, η οποία έχει σαφώς εμπειρικό – στατιστικό χαρακτήρα, ενώ αντιμετωπίζουν ταυτόχρονα κριτικές ότι απομακρύνονται από τις θεωρητικές τους ρίζες. Η R. Crompton που δείχνει να συμμερίζεται αμφότερες τις κριτικές (με έμφαση για τον Wright που παρουσιάζεται ως μαρξιστής), επισημαίνει περισσότερο ένα έλλειμμα θεωρίας, ως κόστος της στατιστικού τύπου έρευνας[95]. Το πιο σημαντικό θεωρητικό έλλειμμα που έχει εντοπισθεί στην ταξική ανάλυση, είναι η ασαφής συσχέτιση μεταξύ δομής – συνείδησης – δράσης, ο «αδύνατος κρίκος» κατά τον Lockwood[96]. Μια σειρά νεότερες προσεγγίσεις επιχειρούν πράγματι να προσεγγίσουν αυτόν τον «αδύνατο» ή τον «ελλείποντα» κρίκο, επαναφέροντας τη μεθοδολογική προσέγγιση του E P Tompson, για την κατασκευή της τάξης, ή συνθέτοντας τα δύο μεγάλα ρεύματα της ταξικής ανάλυσης με άξονα τη κουλτούρα, όπως ο P. Bourdieu, ή αντιμετωπίζοντας σύμφωνα με τη παράδοση του δομικού μαρξισμού, την τάξη ως αποτέλεσμα της ταξικής πάλης. Οι παραπάνω όμως προσεγγίσεις, βασισμένες στο σχήμα δομή – κουλτούρα – δράση, συχνά αγνοούν τη συνειδητή, συλλογική, οραματική, πρόθεση δράσης όπως ουσιαστικά καταλήγει ο K Eder[97], και από διαφορετικό δρόμο ο M. Savage. Επίσης μια σειρά άλλες προσεγγίσεις καταφεύγουν σε μια λογική της ιστορίας, που είτε υποτιμά την ανθρώπινη υποκειμενικότητα όπως ο G. Cohen είτε προσφεύγει στην αναζήτηση ιστορικών διλημμάτων εκλογικής πελατείας, όπως ο Przeworski.

Κατά τη γνώμη μας η ιστορική έρευνα και η ιστορική θέαση της κοινωνίας είναι η ασφαλέστερη γραμμή άμυνας του μαρξισμού και ευρύτερα της ταξικής ανάλυσης, απέναντι στις διάφορες θεωρήσεις περί τέλους των τάξεων και τέλους της ιστορίας. Ωστόσο, και οι ιστορικές ταξικές αναλύσεις δεν βρίσκονται στο απυρόβλητο, καθώς η έννοια τάξη δεν αμφισβητείται μόνο ως σύγχρονο μόρφωμα αλλά και ως ιστορική διεργασία, ως ιστορικό μόρφωμα. Είναι χαρακτηριστικό πως διανοητές όπως ο

[94] WATERS M., PAKULSKI J., «Misreading Status as Class: A Replay to Our Critics», Στο ίδιο, σ. 731.

[95] CROMPTON R., Class and Stratification, an Introduction to Current Debates, Polity Press, 1998, κυρίως σ. 99-101.

[96] LOCKWOOD D. "The Weakest Link in the Chain", στο ROSE D. (ed), Social Stratification and Economic Change, Unwin Hyman, 1988.

[97] EDER K., The New Politics of Class, Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies, Sage, 1993.

Πουλαντζάς και ο Thompson, παρουσιάζονται σαν ανατριχιαστικοί δογματικοί από ιστορικούς, που μάλιστα δεν εγκαταλείπουν τη κοινωνική ερμηνεία της ιστορίας. Για παράδειγμα ο K. Nield παρότι υπερασπιζόμενος το «κοινωνικό» στην ιστορική έρευνα και παρότι εξοικειωμένος με τη μαρξιστική φιλολογία, γράφει ότι «*...βρήκα πράγματι έναν πολιτικό θεωρητικό του οποίου οι απόψεις για το ζήτημα της κοινωνικής τάξης είναι τέτοιας ορθόδοξης καθαρότητας που μας κάνει να ανατριχιάζουμε*», εννοώντας τον N. Πουλαντζά[98].

Από την άλλη μεριά, εντοπίζουμε τις ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις ορισμένων ιστορικών, που αν και φαίνονται ικανοί να διαγράψουν ολοκληρωτικά τον ιστορικό υλισμό και να εντοπίζουν ως αξιόλογες, χρήσεις της έννοιας «τάξη», μόνο σε «φιλελεύθερες» ή «δεξιές» ιστοριογραφίες, παρέχουν σημαντικές πληροφορίες και ερμηνείες, που τελικά κάθε άλλο παρά αντιστρατεύονται τη ταξική προσέγγιση. Για παράδειγμα ανεξάρτητα από το συμπέρασμα του P. Joyce, ότι η έννοια «προλεταριοποίηση» και «εργατική τάξη» είναι προβληματική, οι παρατηρήσεις για την συνεχή αποκάλυψη ενός πολύμορφου και κατετμημένου εργατικού δυναμικού, για σύνθετες καταστάσεις αλληλεξάρτησης κεφαλαίου και εργασίας, τη συνδυασμένη και άνιση ανάπτυξη μορφών παραγωγής, στη πραγματικότητα κυρίως αποδεικνύουν ότι τα «μεταμοντερνιστικά», «νέα» φαινόμενα, ίσως δεν είναι τόσο νέα[99]. Κατά τη γνώμη μας η υπόμνηση της πολυμορφίας της εργασίας στην ιστορία όχι μόνο δεν διαλύει την έννοια προλεταριοποίηση και τάξη, αλλά αντίθετα αποδυναμώνει τις απόψεις ότι τάχα σήμερα υπάρχει μεγάλη πολυμορφία, συνεπώς η τάξη, δεν έχει πλέον νόημα λόγω της σύγχρονης κατάτμησης της εργασίας.

Βέβαια η αντίκρουση της αμφισβήτησης της σύγχρονης ταξικής ανάλυσης και της έννοιας εργατική τάξη, με επιχειρήματα «δανεισμένα» από την επίσης κριτική στην ταξική ανάλυση, ιστορική προσέγγιση, περισσότερο «καλύπτει», παρά απαντά στα σχετικά προβλήματα με θεωρητικές αξιώσεις. Δύσκολα για παράδειγμα μπορεί να «προσπεραστεί» το ότι πολλές φορές πολιτικά προτάγματα στο όνομα της εργατικής τάξης, πραγματώθηκαν χωρίς την εργατική τάξη, όπως επισημαίνει ο Α. Λύτρας[100]. Επίσης δύσκολα μπορεί να παρακαμφθεί το ότι οι σύγχρονες αναζητήσεις και προβληματισμοί για εναλλακτικές λύσεις, ακόμα και αν έχουν ταξικές αναφορές, απομακρύνονται από αναζητήσεις για στρατηγικές της εργατικής τάξης, ως τάξης με ιστορική προοπτική. Ωστόσο ειδικά για το θέμα που ερευνούμε, δηλαδή την εργατική συνείδηση και το συνδικαλισμό, η διάσταση της τάξης και της ταξικής πάλης είναι αναντικατάστατη. Η έννοια που έχει τη θεωρητική εμβέλεια να καλύψει το πρόβλημα της θέσης, της συνείδησης, της δράσης των εργαζομένων και ταυτόχρονα να έχει απελευθερωτική χροιά, είναι η τάξη και συνεπώς ακόμα και αν η ταξική ανάλυση δείχνει να έχει υποχωρήσει στην κοινωνική έρευνα, θα επιμείνουμε σε ζητήματα που έχουν συζητηθεί κυρίως στη μαρξιστική ταξική ανάλυση.

Ένα από τα πλέον συζητημένα προβλήματα σ' αυτήν την παράδοση είναι η σχέση της ταξικής με τη συνδικαλιστική συνείδηση, όπου η ταξική συνείδηση της εργασίας, ως στοιχείο της "τάξης για τον εαυτό της", τείνει προς την πλήρη απελευθέρωση κάθε

---

[98] NIELD K., «Τι Απέμεινε από το κοινωνικό;». Ίστωρ, 1997/10, σ. 17.

[99] JOYCE P., «Η Τάξη υπό Επανεξέταση», Ίστωρ, ό.π., σ. 32-33.

[100] ΛΥΤΡΑΣ Α., Κοινωνία και Εργασία: Ο Ρόλος των Κοινωνικών Τάξεων. Παπαζήση, 2000, σ. 176-177

εκμετάλλευσης, προς την πλήρη απελευθέρωση της ανθρωπότητας. Σύμφωνα με αυτήν τη θεμελιακή άποψη, όλα τα μεγάλα προβλήματα διακρίσεων, ανισοτιμίας, εκμετάλλευσης, (μεταξύ των οποίων η διπλή εκμετάλλευση των γυναικών, ο ρατσισμός κλπ) βρίσκονται στο στόχαστρο της ταξικής συνείδησης και είναι αντικείμενο της ταξικής πάλης, ένα μέρος της οποίας αποτελεί η συνδικαλιστική πάλη και η αντιστοιχούσα συνδικαλιστική συνείδηση. Αυτή όμως η γενική αρχή συναντάται με πολλές διαφορετικές εκδοχές και θεωρήσεις που συνδέθηκαν με το εργατικό κίνημα και τη μελέτη της εργασίας, ακόμα και στα όρια του μαρξισμού, όσο «στενά» και αν τον ορίσουμε. Τέτοιες ασύμπτωτες θεωρήσεις θέτουν οπωσδήποτε ένα πρόβλημα οριοθετήσεων για μια σύγχρονη μαρξιστική προσέγγιση, ωστόσο το μεγαλύτερο πρόβλημα, συνολικά για το μαρξισμό και ευρύτερα για το εργατικό κίνημα, είναι ότι το εργατικό κίνημα, όχι μόνο δεν απέδειξε, σε ένα μεγάλο βάθος χρόνου, την έμπρακτη απελευθερωτική του δυναμική, αλλά συνδέθηκε με λογής στρεβλώσεις και ιδεολογίες ενάντια σε απελευθερωτικές πρακτικές. Με αυτόν τον τρόπο, η ταξική ανάλυση, καλείται πλέον όχι να θεωρητικοποιήσει την εργατική απελευθερωτική πρακτική, όπως στην εποχή των κλασσικών του μαρξισμού, αλλά να εξηγήσει τη συναίνεση στην εκμετάλλευση, ευρύτερα τη ταξική συναίνεση.

1.1.2.4 Εργατική τάξη και φύλο

Μια από τις ποιο ενδιαφέρουσες διαστάσεις της συζήτησης, σχετικά με τις κοινωνικές τάξεις και την κοινωνική ανισότητα, είναι η προβαλλόμενη όλο και με περισσότερη ένταση άποψη, για την αδυναμία της ταξικής ανάλυσης να αντικαταστήσει, ή ακόμα και να συμπεριληφθεί, στην ανάλυση της ανισότητας των γυναικών[101]. Πρόκειται για θέμα που ως ένα σημείο απασχόλησε τον κλασσικό μαρξισμό, ωστόσο δικαίως θεωρήθηκε ότι ο «γάμος» μαρξισμού και φεμινισμού δεν ήταν «ευτυχής», ενώ από πολλές πλευρές η φεμινιστική οπτική κινήθηκε διορθωτικά σε μια ταξική θεωρία, που ασχολούμενη με δομές και στατιστικές, τελικά κινδύνευε να περιπέσει σε έναν ανδροκεντρικό οικονομισμό[102]. Μεγάλο μέρος της συζήτησης αφιερώθηκε στη περίφημη βασική ή πρωτεύουσα αντίθεση, αν δηλαδή το σημαντικότερο είναι η διάκριση κεφαλαίου – εργασίας ή η διάκριση ανδρών και γυναικών. Σήμερα ουσιαστικά δεν αμφισβητείται ότι η πατριαρχική ιδεολογία είναι βαθιά ριζωμένη στην ανθρώπινη κουλτούρα και ότι η συζήτηση για την ανισότητα περιλαμβάνει πλευρές εκτός της τυπικής αγοράς εργασίας, πολύ περισσότερο, ότι γενικά οι γυναίκες τείνουν να καταλάβουν τις χειρότερες από κάθε άποψη θέσεις εργασίας. Κριτήριο μάλιστα για την θέση εργασίας αποτελεί και η έμπρακτη συνδικαλιστική οργανωτικότητα, έτσι ώστε, καθώς οι γυναίκες τείνουν να

---

[101] SZELENYI S., OLVERA J., «The Declining Significance of Class: Does Gender Complicate the Story? - Comments», Theory and Society, 25, 1996, σ. 725-730.

[102] Ενδεικτικά αναφέρουμε: HAPTMAN H., «The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union", στο SARGENT L., (ed), Women and Revolution, South and Press, 1981., MCHARLS N., "Women and Class: A Problematic Relationship", Sociological Review, v.38, n. 1., REAY D., "Rethinking Social Class: Qualitative Perspectives on Class and Gender", Sociology, v. 32, n. 2, σ. 259-276., CALLAGHAN G., "The Interaction of Gender, Class and Place in Women's Experience: A Discussion Based in Focus Group Research", Sociological Reseach Online, v. 3, n. 3, 1998. GOLDTHORPE J., "Women and Class Analysis: In Defense of the Conventional View", Sociology, 17, 4, 1983 σ. 465-488., STANWORTH M., "Women and Class Analysis: A Replay to John Goldthorpe" Socoplogy, 18,2, 1984, σ. 161-169.

καταλάβουν τις χειρότερες θέσεις, τείνουν να εργασθούν και σε θέσεις με τη μικρότερη συνδικαλιστική οργάνωση και προστασία. Ταυτόχρονα είναι εύλογο ότι το κοινό φύλο του εργοδότη με τον εργάτη δεν καταργεί εξ ορισμού την εργασιακή εκμετάλλευση. Ως ένα σημείο το παραπάνω πρόβλημα επιλύεται με τη θεώρηση του «δυαδικού συστήματος», (H. Harman κ.α.) η οποία μάλιστα εκτός της διάστασης του φύλου και της τάξης, περιλαμβάνει τη εθνικότητα, τη πολιτισμική διαφορά και ποικίλες άλλες διακρίσεις. Επίσης μια συναφής, αλλά κατά τη γνώμη μας περισσότερο διαλεκτική ως προς τη σχέση φύλου και τάξης, άποψη, διακρίνεται στην προσέγγιση των J. Brenner και M. Ramas, που για παράδειγμα, εξετάζουν τον «οικογενειακό μισθό» ως λογική επιλογή – ανάγκη τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών, με δεδομένες τις βιολογικές διαφορές και ανάγκες της συγκυρίας[103]. Στην ελληνική συζήτηση η διάσταση του φύλου στην ταξική ανάλυση είναι μάλλον πρόσφατη και οφείλεται περισσότερο σε φεμινιστικές προσεγγίσεις της εργασίας, όπως της Μ. Στρατηγάκη και της Μ. Κανταράκη, που μάλιστα ασχολείται με την περίπτωση της κλωστοϋφαντουργίας[104].

Η Μ. Κανταράκη ερευνά δύο διακριτές πλευρές συνείδησης και συγκεκριμένα την ταξική συνείδηση και τη συνείδηση του φύλου σε εργάτριες κλωστοϋφαντουργίνες. Η ταξική συνείδηση, εκλαμβάνεται ως στοιχείο προσδιορισμού της τάξης, προσθετικά σε άλλα κριτήρια, που προέρχονται τόσο από τη μαρξιστική όσο και τη βεμπεριανή προσέγγιση, όπως η θέση στην παραγωγή και το κοινωνικό γόητρο. Τελικά η Κανταράκη θεωρεί ως ταξική συνείδηση μια πολιτική (υπονοείται η αριστερά) τοποθέτηση και δραστηριότητα, που αιτιολογεί ως αποτέλεσμα συνδυασμού διαφόρων παραγόντων. Τέτοιοι παράγοντες είναι η εργασία σε βιομηχανική μονάδα, το μέγεθος του εργοστασίου, η έλλειψη πατερναλιστικής εργοδοσίας, η ζήτηση γυναικών στον κλάδο, η ανάπτυξη του συνδικαλιστικού κινήματος, το κλίμα της εποχής, η προϋπάρχουσα πολιτική, γονεϊκή κουλτούρα, η οικογενειακή κατάσταση των εργατριών, ο αριθμός και η ηλικία των παιδιών, η στήριξη των παντρεμένων εργατριών από τον σύζυγο[105]. Κατά τη γνώμη μας, με τέτοιου είδους προσδιορισμό της τάξης και της ταξικής συνείδησης, θα μπορούσε να εξαχθεί το αντιφατικό συμπέρασμα ότι οι γυναίκες ανήκουν στην εργατική τάξη λιγότερο από τους άνδρες συναδέλφους τους, ή ότι οι παντρεμένες ανήκουν λιγότερο από τις ανύπαντρες και ακόμα λιγότερο όσες δεν έχουν «στήριξη» από το σύζυγο.

Το πρόβλημα βρίσκεται κατά τη γνώμη μας στην αντιφατική θεωρητική θεμελίωση, που συνδυάζει το δομικό προσδιορισμό της τάξης, με τη διάκριση τάξης και συνείδησης, όσο και βεμπεριανά κριτήρια ένταξης ατόμων. Ενώ δηλαδή ο δομικός προσδιορισμός σε μέρος του μαρξισμού και κύρια στον Ν. Πουλαντζά, έχει εσωτερική ενότητα και συνοχή, όταν επεισέρχονται ατομικιστικά κριτήρια ένταξης ατόμων και όταν η τάξη δεν νοείται ως αποτέλεσμα πρακτικών (ταξική πάλη), προκύπτουν άλυτες αντιφάσεις. Επίσης είναι ευδιάκριτη η σύγχυση μεταξύ συνείδησης και δραστηριότητας, αφού προφανώς όταν η Κανταράκη ασχολείται με παράγοντες όπως ο αριθμός των παιδιών, η βοήθεια του συζύγου κλπ, δεν ερμηνεύει τη συνείδηση αλλά τη δραστηριότητα – συμπεριφορά.

---

[103] Για το σχετικό διάλογο, BRENNER J., RAMMAS M., "Rethinking Women's Oppression", N.L.R., 144, 1984, σ. 33-71., BARRET M., "Rethinking Women's Oppression: A Replay to Brenner and Ramas", N.L.R., 146, 1984,

[104] ΚΑΝΤΑΡΑΚΗ Μ., Γυναίκες και Εργασιακές Σχέσεις στη Βιομηχανική Υφαντουργία. Επιδράσεις στην ταξική Διαμόρφωση. Αδ. Δ.Δ.., Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2001.

[105] Στο ίδιο, σ. 184.

Ειδικά για τον κλάδο, ως προς τη γυναικεία εργασία και τη γυναικεία συνείδηση, η έμφαση στην δυαδική εκμετάλλευση, χωρίς τη διαλεκτική διαπλοκή με άξονα το ρόλο του κεφαλαίου, έχει νομίζουμε κρίσιμες συνέπειες στην αιτιολόγηση της γυναικείας εργασίας, που αντίθετα απ' ότι υπονοείται στην Μ. Κανταράκη, δεν ήταν πάντοτε πλειοψηφική στον υποκλάδο της ένδυσης. Σωστά κατά τη γνώμη μας, η Μ. Κανταράκη, προσεγγίζει τη γυναικεία θέση ως παράγοντα εργασιακής υποβάθμισης, ωστόσο αυτή η παρατήρηση, που καταλήγει στην αιτιολόγηση της μισθωτής εργασίας, από την προέκταση της οικιακής εργασίας, δεν έχει πάντοτε άμεση εφαρμογή και κυρίως διαμεσολαβείται με αρκετά πολύπλοκο τρόπο. Όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, η ελληνίδα εισέρχεται στο βιομηχανικό κλωστήριο, που έχει, ως χώρος και ως διαδικασία, ελάχιστη σχέση με την οικιακή εργασία, ενώ αντίθετα, την ίδια περίοδο, συμμετέχει ελάχιστα στην κοπή – ραφή, αν και η τελευταία, «ταιριάζει» περισσότερο σε «οικιακές» εργασίες. Το κρίσιμο στοιχείο λοιπόν (για τον κλάδο), δεν είναι η ανδροκρατική ιδεολογία, ως προς το ποια εργασία «αρμόζει» στη γυναίκα, ή ποια εργασία αποτελεί προέκταση οικιακών καθηκόντων. Το κρίσιμο ζήτημα είναι ότι η σχετικά αποειδικευμένη βιομηχανική εργασία απαιτεί φτηνή γυναικεία εργασία ενώ αντίθετα η ραπτική όσο παραμένει τεχνικό επάγγελμα, δεν «χωρά» μαζική γυναικεία εργασία, λόγω των οικοδομημένων, παραδοσιακών «προνομίων» των ανδρών.

Το ζήτημα του φύλου θα απασχολήσει και την παρούσα έρευνα, όχι μόνο διότι αποτελεί μία από τις σύγχρονες διαστάσεις της συζήτησης για την κοινωνική ανισότητα και την αποδυνάμωση της ταξικής ανάλυσης, αλλά και γιατί η πλειοψηφία των εργαζομένων στη κλωστοϋφαντουργία είναι γυναίκες. Μεθοδολογικά η ιδιαίτερη σημασία της γυναικείας απασχόλησης στο κλάδο μπορεί να προσανατολίσει την έρευνα σε μια σχετικά αμιγή φεμινιστική οπτική, ή και να ενταχθεί σαν φεμινιστική διάσταση του ευρύτερου, «ενιαίου» προβλήματος εργατικής συγκρότησης και δράσης. Αν και αποδεχόμαστε εν μέρει ότι μέρος της συζήτησης για τις τάξεις και την κοινωνιολογική ανάλυση της ανισότητας διαπνέεται από ένα «διανοουμενίστικο σεξισμό»[106], η επιλογή μας είναι η δεύτερη πρόταση, δηλαδή η εξέταση του γυναικείου προβλήματος σαν μερική διάσταση της εκμετάλλευσης και του συνδικαλισμού της εργασίας. Αυτό σημαίνει ότι η έρευνα που θα ακολουθήσει δεν καλύπτει επαρκώς το ζήτημα της γυναικείας καταπίεσης, αλλά μπορεί να φωτίσει ορισμένες πλευρές του, όπως και η ανάλυση της γυναικείας ανισότητας και καταπίεσης, μπορεί να φωτίσει ορισμένες πλευρές της ταξικής διάκρισης και ταξικής πάλης, με έμφαση στο συνδικαλισμό.

Όπως επισημαίνει ο Ν. Πουλαντζάς, για το ζήτημα των γυναικών, πρόκειται για «...μια ιδιαίτερη συνάρθρωση της διαίρεσης σε τάξεις και της διαίρεσης σε φύλλα, μέσα στο πλαίσιο του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας»[107]. Παράλληλα, στο βαθμό που αρνούμαστε τον εξορισμό του υποκειμένου και τη συναρθρωσιακή λογική, που κινδυνεύει να μελετά άλλοτε τη γυναικεία θέση και άλλοτε τη ταξική θέση, χάνοντας από τον ερευνητικό ορίζοντα το κρίσιμο ζήτημα ότι πρόκειται για τους ίδιους ανθρώπους, στις ίδιες στιγμές, δεν ακολουθούμε μια «καθαρή» «ταξική» ανάλυση στην οποία προσθέτουμε, εκ των υστέρων, κάποια «καθαρή» «φεμινιστική» ανάλυση. Όταν μιλάμε για εργάτες στη συγκυρία, δεν μιλάμε για κάποιους εργάτες χωρίς φύλο, χωρίς

[106] ACKER J., «Women and Social Stratification: A Case of intellectual Sexism», American Journal of Sociology, 78, σ. 936-945

[107] ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν., Οι Κοινωνικές..., ό.π., σ. 25-26.

εθνικότητα, χωρίς οικογένεια κλπ, αλλά για συγκεκριμένους ανθρώπους, με την έμφαση βέβαια να δίδεται στην εργασιακή τους και τη συνδικαλιστική τους υπόσταση, λόγω της θεματικής της εργασίας μας. Με αυτόν τον τρόπο νομίζουμε ότι μπορεί να αποκαλυφθεί καλύτερα και η διάσταση του φύλου στη σχέση εργασίας και συνδικαλισμού, ενώ αντίθετα αν ακολουθούσαμε μια ερευνητική στρατηγική μόνο για γυναίκες, θα κινδυνεύαμε να θεωρήσουμε ως «γυναικεία», προβλήματα που αφορούν και τους άνδρες, ή να εκληφθούν ως «κλαδικά», ζητήματα που αφορούν ουσιαστικά μόνο τις γυναίκες.

Με βάση τα παραπάνω, στη πορεία της έρευνας θα εντοπίζουμε στη πράξη τις ιδιαίτερες φεμινιστικές διαστάσεις του συνδικαλισμού και θα αιτιολογούμε την ύπαρξη και λειτουργία τους, όχι σαν ξεχωριστό αντικείμενο, δίπλα στην εργασιακή θέση, αλλά σαν στοιχείο θέσης και «ταυτότητας» του εργάτη - εργάτριας. Καθώς θα μελετάμε συγκεκριμένους εργάτες σε συγκεκριμένες στιγμές, ο «γενικός» εργάτης και οι «εργάτες» για τους οποίους θα αναφερόμαστε, ως αφαίρεση, δεν είναι οι άντρες, δίπλα στους οποίους, εκ των υστέρων πρέπει να προσθέσουμε και τις γυναίκες. Ο συνηθισμένος «εργάτης» του κλάδου είναι γυναίκα, οπότε η γενική αναφορά αφορά γυναίκες, μάλιστα αν γίνεται κάποια ειδική αναφορά επιμέρους ζητημάτων ως προς το φύλο, αυτά αφορούν τη μειοψηφία των ανδρών. Διαφορετικά έχει το ζήτημα όταν εξετάζουμε το συνδικαλισμό, ο οποίος είναι κυρίως ανδρική υπόθεση, συνεπώς ο λόγος γίνεται για έναν ανδρικό κυρίως συνδικαλισμό, σε έναν κυρίως γυναικείο κλάδο, πράγμα που οπωσδήποτε αποτελεί απριόρι στρέβλωση του συνδικαλισμού σαν έκφραση – μορφή οργάνωσης και δράσης της εργασίας. Όταν λοιπόν εντοπίζουμε τη συνδικαλιστική στρέβλωση της ανδροκρατίας, δεν αντιμετωπίζουμε ένα «ειδικό» πρόβλημα, έξω από την ουσία της εργατικής εκπροσώπησης και δράσης, αλλά ένα φαινόμενο που αφορά την «καρδιά» της συνδικαλιστικής υπόστασης της εργασίας, της ταξικής πρακτικής των εργατών.

Ταυτόχρονα, η θεματική μας στόχευση στο συνδικαλισμό των γυναικών και ανδρών εργαζομένων σε ένα κλάδο, μας περιορίζει από το αναφερθούμε σε ευρύτερες πλευρές της ζωής των εργαζομένων, για παράδειγμα τη σφαίρα της οικιακής εργασίας, τις σχέσεις των φύλων, τον έρωτα, το λεγόμενο «προσωπικό». Το προσωπικό είναι πράγματι πολιτικό, όπως κατέδειξε η φεμινιστική θεωρία και κυρίως οι αγώνες των γυναικών, ωστόσο εμείς θα ασχοληθούμε μαζί του, μόνο και εφόσον οι «προσωπικές» πλευρές επηρεάζουν ευθέως το συνδικαλισμό. Παρόμοια θα χειριστούμε άλλες διαφορές και ανισότητες, ή καλύτερα άλλες «ταυτότητες», που αναφέρονται σε θρησκευτική, φυλετική, πολιτισμική διαφορά, που εκτός των άλλων συνδέονται με φαινόμενα ρατσισμού ακόμα και στο συνδικαλιστικό κίνημα. Θα μας απασχολήσει για παράδειγμα το ζήτημα των ξένων εργατών που ειδικά τη σύγχρονη περίοδο κατακλύζουν (και) τον κλάδο που μελετάμε, ως μια ειδική πλευρά του συνδικαλιστικού προβλήματος.

1.1.3 Η μαρξιστική συζήτηση για τη σχέση συνδικαλισμού και ταξικής συνείδησης

Άξονας της μελέτης μας είναι η συνείδηση των εργαζομένων, σε μια ορισμένη χρονικά, κλαδική, ελληνική περίπτωση, σε συνάρτηση με το συνδικαλισμό, εξ αρχής λοιπόν το θέμα μας διακρίνεται από αυτό που συνήθως σημασιολογείται ως «ταξική συνείδηση», δηλαδή την πολιτική – ιδεολογική τοποθέτηση. Ωστόσο, όπως επίσης ξεκαθαρίσαμε, η λογική της ταξικής πάλης είναι βασικό, μεθοδολογικό εργαλείο μας και τα σχετικά προβλήματα για τη συνείδηση των εργαζομένων, στο μαρξισμό, συζητήθηκαν κυρίως με άξονα την έννοια της ταξικής συνείδησης. Θα αναφερθούμε λοιπόν σε ορισμένες πλευρές της σχετικής μαρξιστικής συζήτησης, με σκοπό να διευκρινίσουμε τον τρόπο που τοποθετούμαστε στη μαρξιστική παράδοση, ποια ερωτήματα και ποιες μεθοδολογικές αρχές αξιοποιούμε στην έρευνα μας. Αναλυτικότερα, στη συνέχεια, εξετάζονται στο 1.1.3.1 οι προσεγγίσεις των Β. Λένιν και Γ. Λούκατς, στο 1.1.3.2, των Ρ. Λούξεμπουργκ και Α. Γκράμσι, στο 1.1.3.3 του Ν. Πουλαντζά, στο 1.1.3.4 του Ε. Ρ. Thompson, στο 1.1.3.5 του Ε. Ο. Wright.

Γενικά στην ιστορία του εργατικού κινήματος, διακρίνονται δύο βασικές τάσεις, η πρώτη (πχ οι σπαρτακιστές) θεωρεί ότι τα συνδικάτα μπορούν να διαδραματίσουν σπουδαίο ρόλο στην ταξική πάλη, χωρίς να απαιτείται η καθοδήγηση κάποιου κόμματος, ενώ συχνά αναφέρεται στην «απορριζοσπαστικοποίηση» του σύγχρονου συνδικαλισμού, ως πρόβλημα της συνδικαλιστικής ηγεσίας. Η δεύτερη τάση, δίδει έμφαση στα εγγενή όρια του συνδικαλισμού και επιμένει στη σημασία της επιστημονικής θεωρίας του προλεταριάτου και της συνειδητής πολιτικής οργάνωσης. Βέβαια η διαμάχη για τα παραπάνω προβλήματα, στο βαθμό που στέφονται γύρω από το πρόβλημα της επαναστατικότητας, περιορίζεται μεταξύ των αυτοαποκαλούμενων επαναστατικών πρωτοποριών, αλλά σε τελική ανάλυση καλύπτονται εμμέσως και ευρύτερα ζητήματα στρατηγικών του σύγχρονου εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος, ή και σύγχρονες θεωρητικές συζητήσεις για τα συνδικάτα, σε συνάρτηση με την εργατική συνείδηση[108]. Ακόμα και στη σύγχρονη συζήτηση, σε μεγάλο βαθμό αναπαράγονται οι κριτικές του Ένγκελς για τα συνδικάτα της Αγγλίας αλλά και οι ελπίδες του για τα τότε μαχητικά νέα συνδικάτα (μετά το 1880). Συχνά οι συνδικαλιστές απαντούν σε κριτικούς «διανοούμενους» όπως απαντούσαν οι Γερμανοί συνδικαλιστές στη Λούξεμπουργκ, δηλαδή ότι οι ίδιοι γνωρίζουν καλύτερα τα καθημερινά προβλήματα των πραγματικών εργατών. Συχνότατα, η άποψη για τη δυνατότητα βελτίωσης της θέσης των εργαζομένων, πχ με τη μορφή του κοινωνικού εταίρου, αναπαράγει τα επιχειρήματα του Ε. Bernstein, του 1890, ενώ η αντίθετη άποψη την κλασσική – κομματική προσέγγιση του Κάουτσκυ, ή τις κριτικές απόψεις του Γκράμσι. Η πλέον διάσημη, σύγχρονη, μαρξιστική αναφορά στην ταξική συνείδηση, του Wright, εδράζεται και σε θεωρητικά προβλήματα που έχουν τεθεί πχ στον Λούκατς, ενώ η συναφής άποψη του Przeworski, στηρίζεται στην άποψη του Ν. Πουλαντζά ενώ αναφέρεται με έκταση στην κλασσική προσέγγιση του Κάουτσκυ.

1.1.3.1 Οι προσεγγίσεις των Β. Λένιν και Γ. Λούκατς

[108] Για μια σύγχρονη επισκόπηση του ζητήματος του συνδικαλισμού στο μαρξισμό, με τροτσκιστική κατεύθυνση, NORTH D., Marxism and Trade Unions, WWW.wsws.org/exhibits/unions/unios/htm.

Το θέμα της ταξικής συνείδησης έχει τεθεί στον κλασσικό μαρξισμό, κυρίως ως διακριτή μορφή συνείδησης από την εμφανιζόμενη συνείδηση των εργατών, που συνήθως συνδέεται με οικονομικές διεκδικήσεις και συχνά αναφέρεται ως συνδικαλιστική – «τρεϊντγιουνιστική» συνείδηση. Η πλέον διαδεδομένη προσέγγιση του ζητήματος, αναφέρεται στον Β. Λένιν, σύμφωνα με τον οποίο, η «τρεϊντγιουνιστική» συνείδηση, οικοδομείται αυθόρμητα από τους εργαζόμενους, από την ίδια την εμπειρία στη παραγωγή, στη βάση του ταξικού ενστίκτου και πρέπει να εκφράζεται οργανωτικά με πλατιές, διακριτές οργανώσεις από το εργατικό κόμμα. Η λενινιστική και ευρύτερα η άποψη που κυριάρχησε στο εργατικό – σοσιαλιστικό κίνημα, στηρίζει την ανεξαρτησία και πλατύτητα, αλλά όχι την ιδεολογική – πολιτική αυτονομία των συνδικάτων. Το εργατικό κόμμα - πρωτοπορία, σύμφωνα με τη παραπάνω λογική, οφείλει να καθοδηγεί τα συνδικάτα εισάγοντας «απ' έξω», στην ήδη οργανωμένη στην παραγωγή εργατική τάξη, την ταξική συνείδηση, η οποία δεν μπορεί να οικοδομηθεί από τις άμεσες παραστάσεις της παραγωγής και από τις πλατιές οργανώσεις της τάξης στη παραγωγή, όπως είναι τα συνδικάτα[109]. Πρόκειται για άποψη η πατρότητα της οποίας πρέπει να αποδοθεί στον Κ. Κάουτσκυ, στον οποίο και παραπέμπει ο Λένιν στο «Τι να Κάνουμε» και επηρέασε με τη λογική της «ταξικής πάλης» το σύνολο του «ορθόδοξου» μαρξισμού. Σύμφωνα με τον «ορθόδοξο» μαρξισμό, η ταξική πολιτική συνείδηση εισάγεται συστηματοποιημένη από το κόμμα, μετά τη συνδικαλιστική δράση, μετά τη συλλογική εμπειρία της έκφρασης της αυθόρμητης, ενστικτώδικης «συνείδησης». Αξίζει μάλιστα να επισημάνουμε ότι η έννοια της «απ' έξω» εισαγωγής της ταξικής συνείδησης στους ίδιους τους εργάτες, βρίσκεται στα όρια μιας ευθύγραμμης, μηχανιστικής, υλιστικής άποψης του «είναι και συνείδησης»,[110] καθώς διαχωρίζεται το αυθόρμητο – εμπειρικό – ενστικτώδες από το συστηματικό, επιστημονικό, σοσιαλιστικό λόγο.

Όπως συχνά έχει επισημανθεί, η κύρια επεξεργασία του Λένιν για τη διαφορά ταξικής και συνδικαλιστικής συνείδησης τοποθετείται χρονικά σε μια περίοδο κρίσης και απαισιοδοξίας και σε κάθε περίπτωση δεν μπορεί να εκληφθεί ως γενική αρχή που διέπει όλες τις συγκυρίες, ακόμα και τις συγκυρίες στις οποίες έδρασε ο ίδιος ο Λένιν, μετά το 1905 και μετά το 1917[111]. Ωστόσο η προτεραιότητα της πολιτικής οργάνωσης είναι προφανής στο σύνολο του έργου του Λένιν, έτσι ώστε, αν και πράγματι κατ' επανάληψη δέχεται λάθη του επαναστατικού κόμματος και δίδει έμφαση "στη συνείδηση των μαζών"[112], διαφαίνεται μια ευρύτερη οριοθέτηση του ρόλου που μπορούν να διαδραματίσουν τα συνδικάτα. Αυτός ο πυρήνας της λενινιστικής οριοθέτησης των συνδικάτων στην ταξική πάλη, εμπεριέχεται συνολικά στον υστερολενινιστικό κλασσικό μαρξισμό, στον Λούκατς, στη Λούξεμπουργκ, κυρίως στον Γκράμσι αλλά και στον Πουλαντζά.

Από την άποψη που εξετάζουμε το ζήτημα, δηλαδή τη σχέση συνδικάτων και συνείδησης, εστιάζουμε την προσοχή μας στο ότι τα αποτελέσματα της συνδικαλιστικής

---

[109] Ενδεικτικά για τη Λενινιστική άποψη ΛΕΝΙΝ Β. Ι. «Τι να κάνουμε» τ. 6., «Η Ουδετερότητα των Συνδικάτων» τ. 16., «Ο Αριστερισμός...,» τ. 41, Άπαντα Σ.Ε.

[110] Ο Σαρτρ θα επισημάνει ότι η άποψη θυμίζει έντονα ιδεαλισμό και γενικότερα θα συζητηθεί το πώς είναι δυνατό η ταξική συνείδηση να εισάγεται στην ίδια την τάξη. Για τη συζήτηση και την υπεράσπιση της λενινιστικής άποψης, ΚΟΤΖΙΑΣ Ν., Συνειδητό και Αυθόρμητο, Σ.Ε.

[111] Αντί άλλων, ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ Μ., Η ταξική Συνείδηση στο Έργο του Κ. Βάρναλη, Υψιλον, 1982, σ. κυρίως 16-19.

[112] Για τις αναφορές στη συλλογική συνείδηση στον Λένιν, ΠΟΡΝΣΕΦ, ό.π..

δράσης δεν αποτελούν ένδειξη ταξικής συνείδησης, αφού αναφέρονται σε μια εν πολλοίς ενστικτώδη δράση, σε μια ειδική, αυθόρμητη, συνδικαλιστική συνείδηση. Συνεπώς εμείς στην περίπτωση των Ελλήνων κλωστοϋφαντουργών, σύμφωνα με τη λενινιστική εκδοχή, αναφερόμαστε στη συνδικαλιστική συνείδηση, σε συνάρτηση με τους εργαζόμενους, μορφές της παραγωγής, συγκεκριμένες συγκυρίες. Αυτή η συνδικαλιστική συνείδηση, κατά τον Λένιν, είναι αυθόρμητα «σοσιαλιστική», αλλά είναι επίσης ευάλωτη στην αστική ιδεολογία, δεν ξεπερνά τα όρια του συστήματος, όπως η πολιτική ταξική συνείδηση, η προλεταριακή, επιστημονική ιδεολογία. Η αναζήτηση αυτής της περίφημης επαναστατικής ιδεολογίας, που «εισάγεται» από το κόμμα, επεξεργαζόμενη την εμπειρία και συστηματοποιώντας μια επιστημονική σοσιαλιστική προοπτική, δεν αποτελεί ερευνητική μας επιλογή, παρόλο που συνδέεται (και) με το ευρύτερο πρόβλημα της αυτονομίας των συνδικάτων, τη σχέση κόμματος - συνδικάτου.

Το ζήτημα της ανεξαρτησίας και αυτονομίας των συνδικάτων εμπεριέχεται και στο έργο του Μαρξ, με μάλλον αντιφατικές εκδοχές[113], θα απασχολήσει συνολικά το εργατικό κίνημα μέσω της θεωρίας του «ιμάντα» και θα γίνει αντικείμενο αντιπαράθεσης και στη χώρα μας από τον Α. Ρήγο, τον Λ. Αποστολίδη, τον Κ. Μπατίκα, τον Γ. Κουκουλέ κ.ά.. Θα απασχολήσει και εμάς στη συνέχεια ως προς τη κομματική εξάρτηση των συνδικάτων, αλλά και αντίστροφα, δηλαδή το ζήτημα της «εξάρτησης» κομμάτων από συνδικαλιστικές διεκδικήσεις και ηγεσίες. Ωστόσο δεν θα επιμείνουμε στο ζήτημα κόμμα – συνδικάτο, όπως απασχόλησε τη σοσιαλιστική συζήτηση, που μας εμπλέκει σε μια μεγάλη θεωρητική αντιπαράθεση, αλλά και σε ειδικά προβλήματα της ελληνικής περίπτωσης. Στην ελληνική περίπτωση θα πρέπει εκτός των άλλων, κάθε φορά να διευκρινίζουμε την έννοια του κόμματος αλλά και την έννοια του συνδικάτου, για παράδειγμα στο πρόβλημα των σχέσεων συνδικάτων και δεξιών ή και ακροδεξιών κομμάτων, που προφανώς δεν καλύπτεται από τη παραπάνω σοσιαλιστική συζήτηση για τη σχέση εργατικού κόμματος - συνδικάτου. Στον περιορισμό της συζήτησης, που ως ένα σημείο αποτελεί θεωρητική υπεκφυγή, μας βοηθάει ο προσανατολισμός της έρευνας στη (σύμφωνα με τον Λένιν) συνδικαλιστική συνείδηση. Αυτό σημαίνει ότι συνειδητά αποφεύγουμε να προσεγγίσουμε κάποια "ορθή" ταξική συνείδηση σύμφωνα με τον έναν ή τον άλλο προσδιορισμό της, από κάποιο κόμμα, ή θεωρητικό, ώστε στη συνέχεια να τη συγκρίνουμε με τη "συνδικαλιστική συνείδηση". Αυτή η επιλογή όμως δεν σημαίνει και αναγκαστική απομάκρυνση από τη λογική της ταξικής ανάλυσης, ή το ότι αποδεχόμαστε δύο "συνειδήσεις" στην εργασία, πρόβλημα που εξετάζει κυρίως ο Γ. Λούκατς.

Συναφής με την άποψη του Λένιν, αλλά και διακριτή στο κρίσιμο ζήτημα της «απ' έξω» εισαγωγής της ταξικής συνείδησης, είναι η άποψη του Λούκατς[114], ο οποίος και αναλύει

[113] Είναι κλασσική για παράδειγμα η αναφορά του Μαρξ στην ανεξαρτησία από όλα τα κόμματα σε μια συνέντευξη το 1869, όσο και η αναφορά του Μαρξ στην τάξη – κόμμα, ήδη από το «κομμουνιστικό μανιφέστο».

[114] ΛΟΥΚΑΤΣ Γ., Ιστορία και Ταξική Συνείδηση, Οδυσσέας, 1975. Σήμερα η προσέγγιση του Λούκατς είναι ουσιαστικά αγνοημένη από τη μαρξιστική συζήτηση, καθώς η επαναστατική βεβαιότητα της «ολότητας» που αποπνέει, μπορεί να συναρτηθεί με την τρέχουσα υποχώρηση του εργατικού κινήματος ως ακραία μορφή τραγικής ειρωνείας. Ωστόσο ψήγματα της σκέψης του Λούκατς, ή έστω απαντήσεις σε προβλήματα που θέτει ο Λούκατς, είναι ευδιάκριτα σχεδόν σε όλες τις εκδοχές – ρεύματα του λεγόμενου «δυτικού» μαρξισμού. Παλαιότερα, μεγάλη συζήτηση έγινε για την κριτική του Η. Lefebvre, που θα κατηγορήσει τον Λούκατς για το ότι μέσω της «ολότητας» αγνόησε την πάλη των αντιθέτων, όπως και τον L. Goldman ότι μέσω της έμφασης στην

συστηματικά το πρόβλημα της ταξικής συνείδησης στο μαρξισμό, επισημαίνοντας επιμέρους ερωτήματα:

- τι είναι από θεωρητική άποψη η ταξική συνείδηση,
- τι είναι από πρακτική άποψη, πώς επιδρά δηλαδή στη ταξική πάλη,
- είναι ένα γενικό κοινωνιολογικό πρόβλημα, που αφορά με τον ίδιο τρόπο όλες τις τάξεις, ή αφορά την εργατική τάξη διαφορετικά από άλλες τάξεις,
- είναι δια-στρωματοποιημένη, δηλαδή επηρεάζεται από κατηγορίες και στρώματα, από «αντικειμενικές» διαιρέσεις των εργαζομένων, ή αφορά ενιαία το σύνολο της τάξης;

Κατά τον Λούκατς η ταξική συνείδηση ορίζεται σαν πρόβλημα δικαιωματικών ταξικών συμφερόντων, που για κάθε τάξη υπάρχουν διαφορετικά, αλλά και ενιαία για το σύνολο της τάξης[115]. Η δικαιωματικά αποδομένη ταξική συνείδηση του προλεταριάτου για τον Λούκατς, (αν και φαίνεται να διατηρεί κάποιες επιφυλάξεις), δεν είναι «στρωματοποιημένη» και πάντως η αντικειμενική οικονομική διαστρωμάτωση εντός της τάξης, δεν δρα αποφασιστικά[116]. Είναι λοιπόν προφανής η διαφορά του Λούκατς με τις παρατηρήσεις που αφορούν τη πολιτική σημασία στρωμάτων της εργατικής τάξης[117], και συνεπώς στερείται το έδαφος για μια κοινωνιολογική – εμπειρική έρευνα της «ολοκληρωμένης» συνείδησης, βασισμένη σε «αντικειμενικά» οριζόμενες ομάδες της οικονομικής βάσης. Για τον Λούκατς, το προλεταριάτο, ως σύνολο, είναι αναγκασμένο

«πραγμοποίηση» έδωσε την εντύπωση μιας εικονικής κριτικής. Σε τελική όμως ανάλυση, η χεγκελιανή ανάγνωση του Μάρξ από τον Λούκατς και ευρύτερα τα «κλασσικά» φιλοσοφικά προβλήματα της διαλεκτικής και της συνείδησης, επανέρχονται συνεχώς. Ακόμα και αν η σύγχρονη μαρξιστική συζήτηση γίνεται για τη σχέση δομής και δράσης και η κυρίαρχη έννοια είναι αυτή της ταξικής συγκρότησης, ουσιαστικά αναπαράγεται το κλασσικό, «καντιανό» πρόβλημα της σχέσης του καθ' εαυτό και για τον εαυτό του. Τελικά κάθε συζήτηση για την ανθρώπινη συνείδηση, ευρύτερα για την ανθρώπινη δράση, αναγκαστικά προσκρούει στο καρτεσιανό πρόβλημα μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, ενώ κάθε μαρξιστική κοινωνιολογική συζήτηση για τη συνείδηση, προσκρούει στο πρόβλημα μεταξύ μαρξισμού και κοινωνιολογίας. Για την παλαιότερη συζήτηση, SLAUGHTER C., Marxism & the Class Struggle, κεφ VII, 1975 (WWW. Marxists.org). Για τη νεότερη συζήτηση και ειδικότερα για το διάλογο με επίκεντρο το έργο του E O Wright, θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

[115] ΛΟΥΚΑΤΣ Γ., Ιστορία και Ταξική Συνείδηση, Οδυσσέας, 1975. Για την αστική τάξη, ταξική συνείδηση και ταξικό συμφέρον βρίσκονται σε σχέση διαλεκτικής σύγκρουσης, ενώ στους μικροαστούς σε μια σχέση ανταγωνιστική. Αντίθετα για το προλεταριάτο, η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο άμεσο συμφέρον του όλου της κοινωνίας, μεταφέρεται στη συνείδηση του ίδιου του προλεταριάτου και η νίκη του, δεν είναι πραγματοποίηση του κοινωνικά δοσμένου είναι της τάξης, αλλά η αυτοκατάργησή του. Επίσης ενώ για τα μικροαστικά στρώματα τα κινήματα είναι μόνο αυθόρμητα, στην εργατική τάξη το επαναστατικό κίνημα είναι συνειδητό, συνεπώς συναρτάται με το ιδεατό, τελεολογικό πρόταγμα δράσης. Η σχέση αυτή για το προλεταριάτο, στον Λούκατς, δεν είναι απλώς διαλεκτική, αφού διαλεκτική τέτοια σχέση υπάρχει και για την αστική τάξη, ενώ για το προλεταριάτο είναι και δικαιωματικά αποδομένη, είναι αναγκαστική.

[116] Αυτή η άποψη εμπεριέχεται και στο περισσότερο λενινιστικό έργο του, στα 1924. ΛΟΥΚΑΤΣ Γ., Η Σκέψη του Λένιν, Σ.Ε.

[117] Το θέμα των κατηγοριών – στρωμάτων της εργατικής τάξης θα μας απασχολήσει στη συνέχεια αναλυτικά, προς το παρόν λοιπόν επισημαίνουμε ότι το ζήτημα των διαφοροποιήσεων απασχολεί και το κλασσικό μαρξισμό. Για παράδειγμα αναφέρουμε τις διαφορετικές κατηγορίες εργατών στο «κεφάλαιο», τις επισημάνσεις του Ένγκελς για τις διαφορετικές κατηγορίες της εργατικής τάξης στην Αγγλία, του Μπερνστάϊν για τη Γερμανία, ευρύτερα του Λένιν για την εργατική αριστοκρατία.

από την ιστορία και τους νόμους της να προσεγγίσει την αυτογνωσία και επαναστατική φύση του, παρόλο που οι άμεσες εικόνες εμφάνισης της συνείδησης των εργατών και οι προθέσεις των πράξεων τους δεν είναι επαναστατικές. Με αυτή τη λογική η αντιστοίχηση παραγωγικής βάσης και συνείδησης, δεν ανάγεται στο ότι ο εργάτης λόγω της εργασίας του, της εκμετάλλευσης, γενικά της εμπειρίας του, εκδηλώνει μια αντίστοιχη εργατική συνείδηση, ή μάλλον αυτή, η εκδηλωμένη συνείδηση, είναι μόνο μια ατελής, «ψυχολογική» διάστασή της, ένα μέρος της «ολοκληρωμένης» ταξικής συνείδησης.

Η «ψυχολογική» διάσταση της εργατικής ταξικής συνείδησης, εμφανίζεται ως ψευδής συνείδηση, συχνά ως πρόθεση μη επαναστατικής δράσης, αλλά πρόκειται για μια ειδική ψευδή συνείδηση του προλεταριάτου, που τελικά πραγματώνει αυτό που οφείλει και δικαιούται από την ιστορία να πράξει, σαν τάξη, δηλαδή τη σοσιαλιστική επανάσταση. Δεν χρειάζεται λοιπόν να εισαχθεί στην τάξη κάποια ειδική ταξική συνείδηση από το κόμμα, «απ' έξω», πράγμα που αποδυναμώνει τη σημασία του επαναστατικού κόμματος και από αυτή την άποψη είναι άτοπες οι κριτικές που απευθύνονται στον Λούκατς, ως κύριου θεωρητικού της υποταγής στο κόμμα[118]. Στον Λούκατς, αντίθετα από τον Λένιν, και πολύ περισσότερο αντίθετα από τον Κάουτσκυ, δεν διακρίνεται κάποια συνδικαλιστική συνείδηση και κάποια άλλη, ταξική, αφού η συνδικαλιστική συνείδηση ή όπως την ονομάζει ο Λούκατς, ψυχολογική, τρέχουσα μορφή της συνείδησης, είναι μέρος, μια μη ολοκληρωμένη μορφή της ταξικής, που θα πρέπει να ολοκληρωθεί. Αυτήν την ολοκλήρωση, κατά τον Λούκατς, εμποδίζουν «μολυσμένοι» μηχανισμοί, όπως ορισμένα συνδικάτα[119], που διαχωρίζοντας την οικονομική από την πολιτική πάλη, οδηγούν στον «οικονομισμό».

---

[118] Μια τέτοια κριτική στην ελληνική συζήτηση, απευθύνει παρενθετικά ο Γ. Καραμπελιάς, στο ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Γ., Κράτος και Κοινωνία στη Μεταπολίτευση (1974-1988). Εξάντας, 1989. Για τις διαφορές λενινισμού και «αριστερού χεγκελιανισμού», ΚΟΤΖΙΑΣ Ν., ό.π. Για μια πληρέστερη ανάλυση του έργου του Λούκατς στα πλαίσια της ιδεολογικής πάλης της εποχής του, παρά τις νεο-θετικιστικές πτυχές της: ΛΙΤΧΑΪΜ ΤΖ., Λούκατς, Μπουκουμάνης, 1972. Γενικά ο Λούκατς εντάσσεται στις εσωτερικές διαμάχες της περιόδου (γύρω στο 1920) για το εργατικό κόμμα και τον αυθορμητισμό, με βασικές αντιτιθέμενες θέσεις, από τη μια την άποψη της Ρ. Λούξεμπουργκ για το κόμμα, ως αποτέλεσμα του κινήματος και από την άλλη την άποψη του Κ. Κάουτσκυ για το κόμμα ως δημιουργού του κινήματος. Ο Λούκατς αντιτάσσεται κυρίως στην άποψη του Κάουτσκυ ενώ κινείται μεταξύ των απόψεων του Λένιν και της Λούξεμπουργκ. Η θεωρητική παραγωγή του, όπως ο ίδιος παραδέχεται στο μεταγενέστερο πρόλογο του 1967, συνδέεται άμεσα με τα πολιτικά προβλήματα του εργατικού κινήματος στην εποχή του. Συνδέεται με μια σχετικά αντιφατική τοποθέτηση στα ρεύματα του εργατικού κινήματος, που από την μία εδράζεται στην τότε άκρα αριστερά, που επιμένει στην επικαιρότητα της επανάστασης και από την άλλη συγκρούεται με το σεχταρισμό των τάσεων που προσπαθούν να επιβάλουν την επανάσταση στο προλεταριάτο. Ο Λούκατς που λίγα χρόνια πριν αρνείται την κοινοβουλευτική συμμετοχή, και που αργότερα βιώνει τη σύντομη εμπειρία των εργατικών συμβουλίων της Ουγγαρίας, σε μια εργατική εξουσία, που το 1919 δεν καταλήφθηκε, αλλά σχεδόν παραχωρήθηκε, θα συγκρουστεί με τον Μπέλα Κούν και το Ζηνόβιεφ υποστηρίζοντας την κοινοβουλευτική «κατάληψη» της εξουσίας στην Ουγγαρία, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα το θεωρητικό έλλειμμα για το κράτος, που στηρίζει τη παραπάνω πολιτική πρόταση. Ένα θεωρητικό έλλειμμα που θα προσπαθήσει στη συνέχεια να καλύψει ο Ν. Πουλαντζάς, αλλά που βιώνει, ως προς τις συνέπειες του και αναγνωρίζει ο Λούκατς, ήδη στις αρχές του αιώνα.

[119] Εδώ σαφώς εννοούνται μια κατηγορία συνδικάτων: *«...αυτή η αστικοποίηση των προλετάριων αποκτά δική της οργανωτική μορφή στα μενσεβίκικα κόμματα και στη συνδικαλιστική ηγεσία που*

Η συνείδηση λοιπόν, που εμείς εξετάζουμε στις συνδικαλιστικές εργατικές πρακτικές, είναι, σύμφωνα με τον Λούκατς, ταξική προλεταριακή συνείδηση, είναι μια μορφή εμφάνισης της στη συγκυρία, που εμφανίζεται στην καθημερινή τελεολογική πράξη, στην ταξική πάλη, ακόμα και στην οικονομίστικη πάλη. Καθώς αυτή η συνείδηση αφορά το σύνολο της τάξης, ανεξάρτητα από κατηγορίες, στρώματα, διαιρέσεις της παραγωγής κλπ, στην περίπτωση των Ελλήνων κλωστοϋφαντουργών εργατών, μελετάμε μορφές της προλεταριακής συνείδησης, η οποία (για τον Λούκατς) δεν ποικίλει και δεν επηρεάζεται από κατατμήσεις της παραγωγής. Το ερώτημα λοιπόν ως προς τη ταξική ολοκληρωμένη συνείδηση θα έπρεπε να τεθεί όχι με κριτήριο το τι κάνουν στην πράξη οι εργαζόμενοι, ή τους στόχους των επιμέρους πράξεων, αλλά κατά πόσο έχουν συναίσθηση ότι με αυτό που κάνουν πραγματώνουν την αποστολή της τάξης τους. Με την ίδια λογική, τα συνδικάτα θα έπρεπε να μελετηθούν ως προς το βαθμό της «αστικής» τους μόλυνσης, κατά πόσο δηλαδή εμποδίζουν μέσω του οικονομισμού, ως ιδεολογικής στρέβλωσης, την αυτοσυνειδησία του προλεταριάτου.

Οι μεθοδολογικές μας επιλογές αποκλίνουν από μια τέτοιου είδους έρευνα, καθώς στην πορεία θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε ορισμένα από τα ερωτήματα που ο ίδιος ο Λούκατς έθεσε για την εργατική συνείδηση, χωρίς την αξιωματική παραδοχή της δικαιωματικής αποστολής της εργατικής τάξης και χωρίς την παρόμοια έμφαση στο σύνολο της τάξης, ανεξάρτητα από επιμέρους κατατμήσεις και συμφέροντα. Αντίθετα είναι μεθοδολογική μας επιλογή το ότι δεν μπορούν να διακριθούν δύο εργατικές συνειδήσεις, μια ταξική - πολιτική και μια συνδικαλιστική, πράγμα που εν μέρει δέχεται ο Λούκατς, διακρίνοντας μορφές – διαστάσεις – όψεις. Αυτό που μελετάμε αντιστοιχεί σε αυτό που ο Λούκατς ονομάζει «ψυχολογική» φύση της συνείδησης, τη προθετική διάσταση της πράξης, τη νοηματοδότηση της, την ερμηνεία της, εστιάζοντας την προσοχή μας σε συγκεκριμένες ομάδες εργατών, σε συγκεκριμένες συγκυρίες.

1.1.3.2 Οι προσεγγίσεις των Ρ. Λούξεμπουργκ και Α. Γκράμσι

Μια ισχυρή μεθοδολογική αφετηρία για μια συσχέτιση ταξικής εργατικής συνείδησης και συνδικαλισμού μας παρέχει το έργο της Ρ. Λούξεμπουργκ[120], που στηριζόμενη στον αυθορμητισμό των εργατικών μαζών και στην απεργία ως «έκρηξη συνείδησης», επισημαίνει μια διαδικασία δράσης και πολιτικής συνειδητοποίησης των εργατών, που τελικά θα φτάσουν στη γενική απεργία και επανάσταση. Το σχήμα της συνειδητοποίησης, εντάσσεται σε μια διαδικασία από το απεργιακό κύμα, στη κρατική αντίδραση, στη ταξική πόλωση της κοινωνίας, στην ανάπτυξη ταξικής συνοχής και αλληλεγγύης, στη κλιμάκωση αιτημάτων και με τη βοήθεια του κόμματος, στην μεγαλύτερη αποδοχή της σοσιαλιστικής προπαγάνδας από τους απεργούς, που με τη σειρά της οδηγεί στη μαζική απεργία και σε ευρύτερη σοσιαλιστική, επαναστατική κατεύθυνση. Εμείς ως προς το παραπάνω σχήμα, επισημαίνουμε τη μεθοδολογική σημασία της προσέγγισης, με έμφαση στη σχέση οικονομικής – πολιτικής πάλης και συνειδητού – αυθορμήτου, που εκτός των άλλων μπορεί να στηρίξει μια κλασσική, εμπειρικά τεκμηριωμένη μελέτη της ταξικής συνείδησης μέσω της απεργιακής

κυριαρχείται απ' αυτά.». Γενικότερα για την «ιδεολογική κρίση», τον οπουρτονισμό, τον οικονομισμό και το ρόλο των συνδικάτων, ΛΟΥΚΑΤΣ Γ., Ιστορία…, κυρίως σ. 135 -141

[120] ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ Ρ., Κόμμα Μάζες Συνδικάτα.. Για μια κριτική παρουσίαση. KELLY J. Trade Unions and Social Politics. Verso, 1988, σ. 37 κ.ε..

συμπεριφοράς. Μια τέτοια εμπειρική προσέγγιση της συσχέτισης συνειδητοποίησης και απεργιακής συμπεριφοράς, επιχειρείται εν μέρει από τον J. Kelly[121] αλλά έχει απασχολήσει εμμέσως και την ελληνική συζήτηση, κυρίως για τις απεργίες της μεταπολίτευσης.

Το ζήτημα της απεργίας, θα μας απασχολήσει συστηματικά στη συνέχεια, ωστόσο δεν θα αξιοποιήσουμε κάποιο απεργιακό δείκτη ως ένδειξη συνείδησης καθώς είναι εμφανώς διάφορη η σημασία της απεργίας στη συγκυρία, ούτε μπορεί εύκολα να συμπεριλάβει στοιχεία του λουξεμβουργιανού μοντέλου, όπως η πολιτική προπαγάνδα, η πολιτική αντίδραση κλπ. Στη σύγχρονη συγκυρία, η απεργία έχει από πολλές απόψεις διαφορετικό νόημα από τη συγκυρία που μελετά η Ρ. Λούξεμπουργκ, ως προς αυτή καθ' αυτή την ύπαρξης της, για παράδειγμα η ΓΣΕΕ από τις αρχές του '80, κάθε χρόνο, κηρύσσει τουλάχιστο δύο γενικές απεργίες, ωστόσο η συσχέτιση τους με τη γενική απεργία που αναφέρει η Λούξεμπουργκ είναι προφανώς αδόκιμη. Γενικά η απεργία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως συνισταμένη της εργατικής συνδικαλιστικής ισχύος και του συγκρουσιακού χαρακτήρα - κλίματος των εργασιακών σχέσεων στη συγκυρία. Όπως θα δούμε αναλυτικότερα, συχνότατα τα προβαλλόμενα αιτήματα είναι διάφορα των πραγματικών λόγων της απεργίας και η ίδια η πράξη της απεργίας είναι μια ολόκληρη ατομική και συλλογική «περιπέτεια», με δυναμικές και σημασιοδοτήσεις που δεν χωρούν σε στατιστικούς δείκτες. Σε κάθε περίπτωση, όσο σημαντικό γεγονός και να είναι μια απεργία, η μελέτη του συνδικαλισμού δεν μπορεί να εξαντληθεί στη μελέτη της απεργίας και η σχέση συνδικαλισμού και συνείδησης οφείλει να διερευνηθεί και σε στιγμές εργασιακής ειρήνης, όπως γενικότερα και για αυτό καθ' αυτό το συνδικάτο ως θεσμό.

Το συνδικάτο, ως θεσμός της καπιταλιστικής κοινωνίας, απασχόλησε πρωτίστως τον Α. Γκράμσι, σύμφωνα με τον οποίον, κινείται εξ ορισμού στα όρια της βιομηχανικής νομιμότητας, μάλιστα η συνειδησιακή πολυδιάσπαση της εργατικής τάξης αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό στο φατριασμένο «οικονομίστικο» συνδικαλιστικό κίνημα. Συνεπώς εδώ δεν πρόκειται για μια «αντικειμενικά» κατετμημένη εργασία, που εκφράζει την έλλειψη ενότητας της στο συνδικαλισμό, αλλά για την πλευρά της διάσπασης της ενότητας της εργασίας λόγω της ιδιαίτερης υπόστασης του συνδικαλισμού, σαν θεσμού του καπιταλισμού. Τα όρια των συνδικάτων, ξεπερνούν τα «εργοστασιακά συμβούλια» στο χώρο παραγωγής, που αμφισβητώντας την ίδια την καπιταλιστική εξουσία, τη βιομηχανική νομιμότητα, χαρακτηρίζονται από επαναστατικό αυθορμητισμό και μπορούν να θεωρηθούν προοπτικά ως θεσμοί οργάνωσης της σοσιαλιστικής παραγωγής. Αντίθετα από το εργοστασιακό συμβούλιο, για τον Γκράμσι, το συνδικάτο *«...είναι η μορφή που παίρνει αντικειμενικά το εμπόρευμα εργασία μέσα στο καπιταλιστικό καθεστώς»*, η δύναμή του μάλιστα βρίσκεται στο ότι συγκεντρώνοντας την ισχύ σε μια μικρή ομάδα στελεχών, πειθαρχεί την εργατική βάση στη βιομηχανική νομιμότητα, αλλά αυτή η γραφειοκρατικοποιημένη ισχύς είναι και η αδυναμία του, καθώς «...τείνει να μην αφήσει να ξεσπάσει ποτέ η ταξική πάλη»[122]. Συνεπώς ο Γκράμσι προχωράει ένα βήμα πέρα από τον Λένιν, αφού τα συνδικάτα δεν είναι απλώς «ανεπαρκή» για την «ολοκληρωμένη», πολιτική ταξική πάλη, αλλά από ένα σημείο και μετά, την υπονομεύουν, την

[121] KELLY J. Trade Unions..., ό.π.

[122] ΓΚΡΑΜΣΙ Α., Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και Το Κράτος της Εργατικής Τάξης, Στοχαστής, 1975, σ. 41-42, 74, 76-77,81-85, 90-91, 233-238 .

καθυστερούν και από αυτή την άποψη η Γκραμσιανή προβληματική αξίζει να συζητηθεί σαν θεωρητική βάση για τη τρέχουσα εργατική υποχώρηση.

Πράγματι μια σύγχρονη ριζοσπαστική κριτική του συνδικαλισμού εδράζεται στη γκραμσιανή λογική της συνδικαλιστικής υπονόμευσης της ταξικής πάλης, μια άποψη που αναπαράγεται όλο και πιο έντονα στη μαρξιστική ή μεταμαρξιστική συζήτηση, μόνο που ταυτόχρονα, καθώς φαίνεται όλο και πιο απομακρυσμένη η εναλλακτική προοπτική των «συμβουλίων», απομένει απλώς μια ανηλεής κριτική των συνδικάτων, που αν δεν καθόρισαν, τουλάχιστον συνέβαλαν στην ήττα της εργασίας. Ωστόσο μια τέτοια συζήτηση που εστιάζει στη βιομηχανική νομιμότητα και την αστική ηγεμονία, υπονοώντας περισσότερο τις οργανωτικές διαστάσεις του προβλήματος, όπως τη γραφειοκρατία, το συντεχνιασμό κλπ, μας φαίνεται ανεπαρκής στο να αιτιολογήσει τις αιτίες της ηγεμονίας και των μορφών της στην οργάνωση της εργασίας, στο βαθμό που συγκρούεται με την έστω σχετική αυτό-οργάνωση της εργασίας. Το ερώτημα εύλογα μετατίθεται στο γιατί τα συνδικάτα έγιναν τόσο γραφειοκρατικοποιημένα, συντεχνιακά, κορπορατιστικά, κρατικοποιημένα, τελικά όλο και περισσότερο απομαζικοποιημένα, αφού όχι μόνο οργανώνουν την εργατική τάξη, αλλά το συνδικαλισμένο κομμάτι της, ένα κατά τεκμήριο πιο «συνειδητοποιημένο», οργανωμένο κομμάτι. Με τον ίδιο τρόπο αν απλώς σταματήσουμε στο προφανές ότι τα συνδικάτα είναι ανδροκρατούμενα και ο λόγος τους συχνά ανδροκρατικός ή και φαλλοκρατικός, δεν αντιμετωπίζουμε το πραγματικό πρόβλημα του γυναικείου συνδικαλισμού. Όμως εδώ η γκραμσιανή κριτική της συγκεκριμένης συγκυρίας όσο και η αντίληψη του συνδικάτου ως οργάνωση του εμπορεύματος «εργατική δύναμη», σε διάκριση με τον επαναστατικό αυθορμητισμό των συμβουλίων, δεν μπορεί να παρέχει τη εξήγηση για την τρέχουσα περίοδο, που θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί σύμφωνα με την γκραμσιανή λογική, ως έλλειψη προϋποθέσεων εργατικών συμβουλίων. Ο Γκράμσι, όταν προτείνει εναλλακτικές μορφές της οργανωμένης εργασίας, θεωρεί δεδομένη τη συνδικαλιστική οργάνωση, έστω στο πλαίσιο της βιομηχανικής νομιμότητας, που καθυστερεί το αυθόρμητο της εξέγερσης, ενώ αδυνατεί να παρέμβει στην οργάνωση της παραγωγής, ως εν δυνάμει σοσιαλιστικός θεσμός. Θεωρείται λοιπόν δεδομένη, εκτός από την απαραίτητη έτσι κι αλλιώς ύπαρξη συνδικάτων και η αυθόρμητη τάση της εργατικής τάξης προς εναλλακτική προς τον καπιταλισμό παραγωγή, πράγμα που σήμερα είναι (τουλάχιστον) αμφισβητούμενο.

1.1.3.3 Η προσέγγιση του Ν. Πουλαντζά

Ο Ν. Πουλαντζάς μεθοδολογικά παρακάμπτει την αντίθεση «τάξη καθ' εαυτή» και «τάξη για τον εαυτό της» και απορρίπτει την άποψη σύμφωνα με την οποία η ταξική συνείδηση γίνεται κτήμα της παραγωγικά νοούμενης τάξης, σε μια «ιστορικιστική» διαδικασία συνειδητοποίησης[123], προβάλλοντας τον «δομικό ταξικό προσδιορισμό»[124]. Επίσης

[123] Στον "ιστορικισμό" ο Πουλαντζάς κατατάσσει την αντίληψη της τάξης σαν υποκείμενο της ιστορίας (Λούκατς, Coldman, Markuse), και "λειτουργιστικές" ερμηνείες του Μαρξ (Geiger, Dahrendorf κλπ) αμφότερες τις οποίες θεωρεί επιδράσεις του Μ. Βέμπερ. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν., Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις, Θεμέλιο, γ' έκδοση, τ. α', 1985, σ. 79 - 81

[124] Γράφει ο Πουλαντζάς: «*Η θέση αυτή αντιστοιχεί λοιπόν σ' αυτό που θα ονομάσω ταξικό δομικό προσδιορισμό, δηλαδή αντιστοιχεί στη ίδια την ύπαρξη του προσδιορισμού της δομής - σχέσεις παραγωγής, θέσεις πολιτικής και ιδεολογικής κυριαρχίας - υποταγής - μέσα στο σύνολο των μορφών ταξικής πρακτικής: οι τάξεις υφίστανται μόνο μέσα στην πάλη των τάξεων.*» ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν., Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό, Θεμέλιο, 1981 σ. 16,17.

ακολουθώντας τον Αλτουσέρ στη σημασία της "ταξικής πάλης" και στην «υλικότητα» της ιδεολογίας, υποστηρίζει ότι και η οικονομική υπόσταση της εργατικής τάξης εκφράζεται με «ειδικές μορφές πολιτικοϊδεολογικής πρακτικής». Συνεπώς και η οικονομική πάλη, (και ο συνδικαλιστικός αγώνας) ενέχει ιδεολογία, όπως (αστική) ιδεολογία ενέχει το εργοστάσιο[125]. Με βάση το δομικό προσδιορισμό, η ίδια η έννοια «ταξική συνείδηση» είναι ουσιαστικά εκτός αναλυτικού πλαισίου και πράγματι οι περιορισμένες χρήσεις του όρου γίνονται περισσότερο υπαινικτικά, για τις ανάγκες διάκρισης από άλλα ρεύματα του μαρξισμού και κυρίως για να εντοπιστούν οι χεγκελιανές και βεμπεριανές ρίζες τους που διαβλέπει ο Πουλαντζάς.

Σύμφωνα με τον Πουλαντζά, για την ταξική πάλη δεν απαιτείται κάποια *«...ειδική ταξική συνείδηση και οργάνωση της εργατικής τάξης»*, ενώ αντίθετα ενδέχεται στη συγκυρία οι μικροαστοί να εμφανίζουν «προλεταριακή ταξική τοποθέτηση», πράγμα που αντιστοιχεί στην «εργατική ταξική συνείδηση», που με τη σειρά της δεν διαχωρίζεται από την «προλεταριακή ιδεολογία»[126]. Η ιδεολογία για τον Πουλαντζά δεν αποτελεί «σύστημα ιδεών» αλλά «σύνολο μορφών υλικής πρακτικής»[127] και μ' αυτή την έννοια πράγματι η «ταξική συνείδηση», ως «προλεταριακή ιδεολογία», εκφράζεται στη «ταξική τοποθέτηση στη συγκυρία». Τα ταξικά «αντικειμενικά» συμφέροντα, που οριοθετούνται από το τελικό δομικό προσδιορισμό, δεν εντοπίζονται μέσα στις δομές, αλλά στις ταξικές πρακτικές, σαν επέκταση της δράσης μέσα στις σχέσεις εξουσίας[128]. Η ίδια η τάξη διακρίνεται, ως τάξη, μόνο με τα διακριτά αποτελέσματα της πράξης της, παραμένει λοιπόν διακριτή τάξη, αφού δραστηριοποιείται πολιτικοϊδεολικά και επιφέρει σημαντικά αποτελέσματα.

Με αυτό τον τρόπο ο Πουλαντζάς δεν αφήνει περιθώριο να συζητηθούν οι θεωρίες της αστικοποίησης της εργατικής τάξης, αφού ακόμα και αν η εργατική τάξη είναι ρεφορμιστική, παραμένει διακριτή τάξη, άρα υπάρχει ως εργατική. Ωστόσο η παραπάνω θέση δημιουργεί το περιθώριο να κατηγορηθεί εύλογα (και ο Πουλαντζάς) για λανθάνουσα εισαγωγή της «δικαιωματικά» αποδομένης συνείδησης στην εργατική τάξη[129]. Επίσης, καθώς το άτομο - υποκείμενο «εξορίζεται», στερείται το έδαφος μιας εμπειρικής απόδειξης στηριγμένης στους ίδιους τους εργάτες και ανοίγει ο δρόμος για αυτό που ο Μίλιμπαντ ονομάζει δομική υπέρ-αιτιοκρατία. Καθώς το βάρος δίδεται στην αναπαραγωγή των τάξεων και όχι των φορέων – ατόμων, εκτός των άλλων υποτιμάται το

---

[125] Στο ίδιο σ.31

[126] Επισημαίνει ότι « *Μια κοινωνική τάξη ή μερίδα ή στρώμα τάξης μπορεί να μην έχει ταξική τοποθέτηση (συνείδηση) αντίστοιχη με τα συμφέροντά της, που οριοθετούνται από τον τελικό της προσδιορισμό σαν ορίζοντας της πάλης της.*», συνεπώς εδώ η συνείδηση φαίνεται ταυτόσημη με τη ταξική τοποθέτηση. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν., Οι κοινωνικές τάξεις ..., όπ., σ. 18. Ωστόσο λίγο πιο κάτω η «ταξική συνείδηση» (τα εισαγωγικά στον Πουλαντζά) επεξηγείται ως προλεταριακή ιδεολογία. (Στο ίδιο, σ.20). Επίσης αναφέρεται στη δυνατότητα της μικροαστικής τάξης να παρουσιάζει μερικές φορές «προλεταριακή ταξική τοποθέτηση» (Στο ίδιο, σ. 19) τέλος τονίζει ότι «*...για να υπάρξει πάλη των τάξεων σ' όλους τους τομείς της κοινωνικής πραγματικότητας, δεν είναι διόλου απαραίτητη μια ιδιαίτερη «ταξική συνείδηση» και μια αυτόνομη πολιτική οργάνωση*» Στο ίδιο σ. 20.

[127] Στο ίδιο, ό.π.

[128] ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν., Πολιτική εξουσία ..., ό.π., σ. 150-158

[129] Για τον τελεολογισμό στον Πουλαντζά και ευρύτερα στη δομιστική θεώρηση των τάξεων: CONNELL R., «A Critique of the Althusserian Approach to class» στο Theory and Society, 1979, 8, 3. Επίσης ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Ν., Κουλτούρα..., ό.π., σ. 229.

πρόβλημα της κινητικότητας των φορέων και οι συνειδησιακές της συνέπειες, που μας απασχόλησαν προηγουμένως.

Το σημαντικότερο πρόβλημα στη παράδοση του δομικού μαρξισμού, αφορά τη μεθοδολογική διάσπαση πεδίων που υπάρχουν σχετικά αυτόνομα από το πεδίο οικονομικών σχέσεων και όπου το μεθοδολογικό αίτημα ανάλυσης στις ιδιαιτερότητές τους, επιχειρείται να συνδεθεί εκ των υστέρων. Αυτός ο «συναρθρωσιακός» τρόπος ανάλυσης, όπως παρατηρεί ο Κ. Ψυχοπαίδης[130], τελικά διασπά το κοινωνικό αντικείμενο, για παράδειγμα ο Πουλαντζάς δεν συνδέει τη ταξική θεωρία για το κράτος με τον καταμερισμό εργασίας, πέρα από τις συγκρούσεις και σχέσεις μεταξύ τάξεων, ομάδων κλπ. Ειδικά για τα συνδικάτα έχει κατακριθεί η αναλυτική τους διάσπαση, που όπως παρατηρεί ο Laclau θα μπορούσαν μόνο κατά το ένα μέρος να εντάσσονται στο κράτος ως ΙΜΚ[131]. Επίσης έχει κατακριθεί η υπονοούμενη στον Πουλαντζά ένταξη του συνδικαλισμού, ως ταξικής πρακτικής, στο δομικό προσδιορισμό της τάξης. Ο Ε. Ο. Wright, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, θα προσκρούσει στο κριτήριο του συνδικαλισμού, σαν ταξικού κριτηρίου στη συγκυρία της ταξικής πάλης, που θα οδηγούσε για παράδειγμα στο συμπέρασμα, ότι οι εργάτριες ανήκουν στην εργατική τάξη λιγότερο από τους εργάτες, σύμφωνα με το βαθμό συνδικαλιστικής τους οργάνωσης. Βέβαια και μόνο το ζήτημα της ένταξης ανθρώπων (ή οικογενειών) σε τάξη, βρίσκεται στα όρια της προβληματικής του Πουλαντζά, αλλά το κάπως "προβοκατόρικο" ερώτημα του Wright για τις γυναίκες, ως προς το δομικό προσδιορισμό τους, σε συνάρτηση (και) με το συνδικαλισμό, πράγματι μας οδηγεί σε μια αντίληψη τάξης που αφορά κυρίως άνδρες. Με αυτόν τον τρόπο η εργατική τάξη, τείνει να θεωρείται ως τάξη ανδρών εργατών στην οποία εν μέρει συμμετέχουν και κάποιες γυναίκες, θέση η οποία συχνά υπονοείται σε ορισμένες φεμινιστικές προσεγγίσεις αλλά νομίζουμε ότι τελικά φτωχαίνει την έννοια εργατική τάξη, που δείχνει να μην αφορά γυναίκες, μετανάστες, άτυπα εργαζόμενους, γενικά ανθρώπους που έχουν στην πράξη πολύ περισσότερα εμπόδια να συνδικαλιστούν.

Το θέμα που εμείς διερευνούμε, η σχέση συνδικαλισμού και εργατικής συνείδησης σε ένα κλαδικό ελληνικό παράδειγμα, αντιστοιχεί στην κατά τον Πουλαντζά τοποθέτηση στη συγκυρία εργατών, σαν κοινωνική δύναμη σε ένα ιδιαίτερο επίπεδο, στις ειδικές ταξικές πρακτικές, με όρια επέκτασης τα ταξικά συμφέροντα, που μεταθέτονται ανάλογα με τα συμφέροντα των άλλων τάξεων, μέσα στις σχέσεις εξουσίας. Από αυτή την άποψη το κύριο πρόβλημα του συνδικαλισμού, έγκειται στην ικανότητα της εργατικής τάξης να πραγματοποιήσει τα οικονομικά της συμφέροντα στη συγκυρία, χωρίς αντίστοιχη πραγμάτωση των πολιτικών συμφερόντων, μέσα βεβαίως στα όρια που επιβάλει η δομή[132].

Επίσης η δικιά μας τοποθέτηση θα μπορούσε να ενταχθεί σε αυτό που ο Πουλαντζάς ονομάζει ιστορικισμό, καθώς μας ενδιαφέρει η διαμόρφωση της τάξης και το πρόβλημα της συνείδησης μεθοδολογικά διασπάται από τη τάξη ως παραγωγική κατηγορία. Αν και

---

[130] ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ Κ., «Κρίση Θεωρίας στις Σύγχρονες κοινωνικές Επιστήμες» στο BONEFELD W., HOLLOWAY J., Μεταφορντισμός..., ό.π., σ. 264-266

[131] Ευρύτερα για μια κριτική της άποψης περί συνδικαλιστικού ΙΜΚ, KELLY J. Trade Unions... ό.π., ΚΟΣΚΙΝΑΣ Κ., Η Πολιτική της Εργασίας. Σημειών.

[132] ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν.. Πολιτική εξουσία ..., ό.π.. σ. 157

θεωρούμε ότι η θετικιστικού τύπου προσπάθεια, που αναλίσκεται στο να ενταχθούν ή να αποκλειστούν συγκεκριμένα άτομα σε ταξικά σχήματα, είναι πράγματι ατελέσφορη και ανούσια από την άποψη ότι η ταξική ανάλυση έχει νόημα κυρίως σχετικά με τις ταξικές πρακτικές[133], δεν αποδεχόμαστε το δομικό προσδιορισμό της τάξης. Αυτό σημαίνει ότι στρέφουμε την προσοχή μας στους εργάτες και εργάτριες, που υπάρχουν ως εργάτες αντικειμενικά, ανεξάρτητα αν συνδικαλίζονται ή αν συνδικαλίζονται αγωνιστικά ή ρεφορμιστικά κλπ, αν είναι «ταξικά ενεργοί» και παραμένουν εργάτες, είτε απεργώντας, είτε δουλεύοντας «με σκυμμένο κεφάλι». Το ερώτημα είναι γιατί οι εργάτες δραστηριοποιούνται, συμπεριφέρονται, σκέπτονται και αποφασίζουν, έτσι ή αλλιώς, σε κάθε συγκυρία, πράγμα που μας αναγκάζει να υπερβούμε μια ανάλυση που αρχίζει και τελειώνει στην τάξη και την ταξική πάλη και να ασχοληθούμε με συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων σε συγκεκριμένες μορφές παραγωγής, σε συγκεκριμένες συγκυρίες. Η τοποθέτηση στη συγκυρία, ως εργατική συνείδηση, δεν θεωρείται δεδομένη για όλη τη τάξη, ούτε καν για όλους τους κλωστοϋφαντουργούς, ωστόσο η έννοια του συνδικαλισμού, ως ειδικής ταξικής πρακτικής και η έννοια της τοποθέτησης στη συγκυρία, για την υλοποίηση συμφερόντων, κόντρα σε αντίπαλα ταξικά συμφέροντα, αξιοποιείται ως βασικό μεθοδολογικό εργαλείο για τη σχέση συνδικαλισμού και συνείδησης που μελετάμε.

Επίσης αποτελεί μεθοδολογική επιλογή μας η υπόδειξη του Πουλαντζά να εξετάσουμε τις συνολικές δομές της ιδεολογίας στην Ελλάδα και να αναδείξουμε χαρακτηριστικά του εργατικού κινήματος σε συνάρτηση με την πρωταρχική αστικοποίηση. Ο Πουλαντζάς, ακολουθώντας σχετικές υποδείξεις των Μαρξ και Ένγκελς[134], εντοπίζει αιτίες «κινδύνων» του εργατικού κινήματος διαφόρων χωρών, στην ιδεολογική επίδραση των εθνικών αστικών επαναστάσεων, για παράδειγμα συναρτά το «τρεϊντγιουνισμό» των Άγγλων, το «γιακοβινισμό» των Γάλλων, το «λασαλισμό» των Γερμανών εργατών και των χαρακτηριστικών των αστικών επαναστάσεων των παραπάνω χωρών. Όπως θα δούμε στη συνέχεια μια τέτοια συνάρτηση έχει επιχειρηθεί και στην Ελλάδα, από τον Π. Ροδάκη και Α. Ρήγο, που στηρίζονται επίσης στην άποψη του Φίλια για την νόθα αστικοποίηση στην Ελλάδα. Επεκτείνοντας λοιπόν τον παραπάνω προβληματισμό, αν στην Ελλάδα πράγματι εντοπίζεται μια νόθα αστικοποίηση, μια νόθα αστική τάξη, μια ταύτιση πολιτικών και οικονομικών φορέων, πράγμα για το οποίο όπως θα δούμε συμφωνούν τόσο ο Β. Φίλιας όσο και Κ. Τσουκαλάς[135], όσο και άλλες προσεγγίσεις, το εργατικό κίνημα συναρτάται δομικά με το νόθο, κρατικίστικο αστισμό.

1.1.3.4 Η προσέγγιση του E. P. Thompson

Αντίθετα από την δομιστική προσέγγιση του Πουλαντζά, ο E. P. Thompson προβάλλει μια εξελικτική, ιστορικογεννητική μεθοδολογία, καθώς προσδιορίζει τη τάξη ως ένα κοινωνικό και πολιτιστικό σχηματισμό αναδυόμενο από διαδικασίες που μπορούν να

---

[133] Γράφει ο Πουλαντζάς: «..το κύριο πρόβλημα δεν είναι σε ποια τάξη ανήκει το άλφα ή το βήτα συγκεκριμένο άτομο (αυτό που ενδιαφέρει είναι τα κοινωνικά σύνολα), ούτε τα στατιστικά και άκαμπτα εμπειρικά σύνολα των κοινωνικών ομάδων (αυτό που ενδιαφέρει είναι οι τάξεις μέσα στη πάλη των τάξεων)". στο ίδιο σ. 21

[134] ΜΑΡΞ Κ., ΕΝΓΚΕΛΣ Φ., Για το Συνδικαλισμό, Αναγνωστίδης.

[135] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κοινωνική Ανάπτυξη και Κράτος: Η συγκρότηση του Δημόσιου Χώρου στην Ελλάδα, Θεμέλιο, 1989, σ. 253., ΦΙΛΙΑΣ Β., Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα: Η Νόθα Αστικοποίηση, 1974, σ. 88.

μελετηθούν μόνο καθώς ξεδιπλώνονται σε μια μακρά ιστορική περίοδο[136]. Οι άνθρωποι ζώντας στη συγκεκριμένη συγκυρία, τις συγκεκριμένες παραγωγικές σχέσεις, (και όχι μόνο τη στενά νοούμενη οικονομική βάση) αναπτύσσουν κοινές επιδιώξεις και κουλτούρα, κοινές απαντήσεις που οδηγούν σε ταξική πάλη και στο τελευταίο στάδιο, ταξική συνείδηση[137]. Ο Thompson δεν αναφέρεται σε μια θεωρητικά κατασκευασμένη - ομογενοποιημένη εργατική τάξη (στο παράδειγμα της Αγγλίας των αρχών του 19ου αιώνα), αλλά στους πραγματικούς ανθρώπους και τις κοινότητές τους, όπως υπήρχε και σχηματιζόταν η εθνικά οριζόμενη εργατική τάξη. Συνεπώς η τάξη ορίζεται από τους ανθρώπους, καθώς οι ίδιοι ζουν την ιστορία τους, διαμορφώνοντας ενδιαφέροντα και συμφέροντα, σε αντίθεση με ενδιαφέροντα και συμφέροντα άλλων ανθρώπων[138]. Επίσης η τάξη ορίζεται από τις σχέσεις παραγωγής, αλλά κυρίως εκφράζεται ως κοινωνικό και πολιτισμικό μόρφωμα, το οποίο δεν ετεροπροσδιορίζεται μονοσήμαντα, αλλά και αυτό-διαμορφώνεται σε μια σημαντική ιστορική περίοδο, διαμέσου της εμπειρίας αλλά και της δράσης, έτσι ώστε η ταξική συνείδηση τείνει να είναι απροσδιόριστη. Μ' αυτή την έννοια ο Thompson ασχολείται περισσότερο με την κουλτούρα της εργατικής τάξης από παρόμοιο δρόμο με τον R. Williams[139], αναδεικνύοντας τις ιδιαιτερότητες της «κοινοτικής» εργατικής κουλτούρας στην Αγγλική εργατική τάξη του 19ου αιώνα, για παράδειγμα την αλληλεγγύη, το ποδόσφαιρο, τα συνδικάτα κλπ. Επίσης παρόμοια με τον Ν. Πουλαντζά, παρά την εκ διαμέτρου αντίθετη μεθοδολογική προσέγγιση, ουσιαστικά καταργείται η διάκριση τάξης καθ' εαυτής και τάξης για τον εαυτό της.

Το έργο του E. P. Thompson απασχόλησε σε έκταση τη συζήτηση για την τάξη, αποτελώντας τη σημαντικότερη εναλλακτική εκδοχή απέναντι στο δομικό μαρξισμό, έτσι ώστε οι συνήθεις κριτικές εδράζονται στην εξελικτικότητα του (ιστορικισμό) και στην υποτίμηση των δομικών - οικονομικών παραγόντων, στην ορολογία (κατασκευή), στον «χαλαρό» ορισμό της τάξης. Ποιο πρόσφατες κριτικές, αναφέρονται στην έλλειψη του «λόγου», σαν κρίσιμου δεσμού μεταξύ της κοινωνικής ύπαρξης και κοινωνικής συνείδησης και από διαφορετικό δρόμο, στην απουσία μιας φεμινιστικής οπτικής για την ιστορία της τάξης[140]. Επίσης μια νεότερη κριτική αναφέρεται στην έλλειψη της διάστασης του χώρου, που συνεπάγεται δίκτυα αλληλεγγύης[141] και τέλος οι πλέον ριζικές κριτικές, στο πλαίσιο του «θανάτου» – τέλους των τάξεων, παρασύρουν στη γενικευτική κριτική τους και τον μεγάλο ιστορικό.

Κατά τη γνώμη μας το κρίσιμο πρόβλημα της λογικής του E. P. Thompson, συνίσταται στην υποτίμηση του διανοητικού, του ενεργητικού ρόλου της διαμεσολαβημένης συνείδησης, που ως ταξική συνείδηση δεν μπορεί να αναζητηθεί μόνο στο τέλος μιας μακρόχρονης διαδικασίας διαμόρφωσης. Το "μόνιμο" ερώτημα του ορισμού της αρχής και του «τέλους», της «κατασκευής» και ανα-κατασκευής μένουν αναπάντητα, ή επιδέχονται διαφορετικούς ταξικούς ορισμούς – «κατασκευές», έτσι ώστε πράγματι

136 THOMPSON E. P., The making of English working class. Harmondswrth, Penguin (Pelican), 1968, σ. 12.

137 «Η τάξη και η ταξική συνείδηση είναι πάντα το τελευταίο, όχι το πρώτο, στάδιο στο πραγματικό ιστορικό προτσές.» Στο ίδιο, σ. 149

138 Στο ίδιο σ. 8-10.

139 WILLIAMS R. ό.π. σ. 307-314. Βλέπε για το ζήτημα ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Ν. όπ. σ. 232.

140 Για τη γενικότερη συζήτηση, STEINBERG W. M., "The re-making of the English working class", Theory and Society, σ.173-197

141 SAVAGE M., "Space, Networks and Class Formation", στο KIPK N., ό.π., σ. 58-

ανοίγει ο δρόμος για ιδεαλιστικές καταφυγές σε λόγους και «κειμενικές» προσεγγίσεις. Αντίθετα, στο βαθμό που μας ενδιαφέρει ο πραγματικός κόσμος και όχι μόνο οι ιδέες και οι λόγοι για αυτόν, θα πρέπει με κάποιον τρόπο να ορίσουμε μια διάκριση μεταξύ αντικειμενικής και υποκειμενικής υπόστασης και στο επίπεδο της δράσης, το τι νομίζουν οι άνθρωποι ότι κάνουν, τι θέλουν να κάνουν και τι κάνουν σε συγκεκριμένες συνθήκες. Πρόκειται για θέματα που έχουν απασχολήσει κατ' επανάληψη το μαρξισμό, προς αυτή μάλιστα την κατεύθυνση, ο N. KIRK απαντά με πειστικό τρόπο στη «γλωσσική στροφή» της λεγόμενης σχολής του Cambridge (Vernon, Joyce κλπ)[142]. Γενικότερα στη παρούσα έρευνα, θεωρούμε γόνιμη τη στροφή στους πραγματικούς ανθρώπους, τα βιώματα και την ενέργεια τους και αποδεχόμαστε την ανάγκη μελέτης της διαμόρφωσης τους σε σχετικά μακρές ιστορικές περιόδους. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι περιμένουμε να συναντήσουμε κάποια τάξη σε ένα χρονικό όριο - τέλος, καθώς η εργατική τάξη διαμορφώνει και διαμορφώνεται σε μια συνεχή διαδικασία, σε διαφορετικές συγκυρίες.

Η προσέγγιση μας λοιπόν συγγενεύει με την ρεαλιστική λογική της ταξικής προσέγγισης, που αναζωπυρώθηκε και στην ελληνική συζήτηση, μέσω κυρίως του Ν. Δεμερτζή, του Κ. Κοσκινά και Α. Λιάκου. Ειδικά ο Ν. Δεμερτζής φαίνεται να αποδέχεται τη μεθοδολογική αφετηρία του Ε. P. Thompson, σε συνδυασμό με την προσέγγιση της κουλτούρας και των «τύπων κουλτούρας»στον R. Williams. Ο Δεμερτζής ορίζει την ταξική συνείδηση, «υπό το πρίσμα της συλλογικής ενέργειας» ως «*...ιστορικά, χωροχρονικά, συγκεκριμένη ολική δραστηριότητα μετασχηματισμού των κοινωνικών δομών, μια δραστηριότητα που γεννάται από την ταξική εμπειρία*»[143]. Εμείς διαφοροποιούμαστε ως προς το ότι η συνείδηση διακρίνεται από την κουλτούρα, ότι δεν είναι ολική δραστηριότητα, αλλά νοητική δραστηριότητα, ότι διαφοροποιείται από την πράξη. Ειδικά η ταξική συνείδηση γεννάται από τη ταξική εμπειρία αλλά ως διαμεσολαβημένη κοινωνική διεργασία και δεν μπορεί να αναχθεί απλώς και μόνο στο μετασχηματισμό των κοινωνικών δομών, αλλά ευρύτερα στις ταξικές πρακτικές. Τέλος η παρούσα έρευνα, αν και περιορίζεται σε έναν κλάδο και στο συνδικαλισμό, θα ήταν εξαιρετικά φιλόδοξη αν έθετε ως μεθοδολογικό θεμέλιο την προσέγγιση του Thompson, με τις αντίστοιχες απαιτήσεις έρευνας και τεκμηρίωσης. Περιοριζόμαστε λοιπόν στο να χρησιμοποιήσουμε μόνο μερικώς την ιστορικογεννητική λογική της ταξικής συνείδησης και να προσεγγίσουμε μόνο ορισμένες στιγμές και ορισμένες περιπτώσεις της ζωής της εμπειρίας, της ενέργειας των κλωστοϋφαντουργών, σε συνάρτηση με το συνδικαλισμό. Σε αυτή τη προσέγγιση πράγματι τα συνδικάτα έχουν σημασία ως θεσμικές μορφές ταξικού σχηματισμού και αλλά και ευρύτερα, ως κοινωνικά δίκτυα, σε μια προσέγγιση που όπως έχει δείξει ο M. Savage αναδεικνύει την ευρύτερη οικοδόμηση τοπικών δικτύων και την οικοδόμηση δεσμών αλληλεγγύης, κοινοτισμού, οργάνωσης. Ωστόσο υπάρχουν διαφορετικές μορφές δεσμών, όπως και διάφορα συνδικάτα και το τι ακριβώς συμβαίνει με τα κλωστοϋφαντουργικά συνδικάτα της Ελλάδας, θα μας απασχολήσει στη συνέχεια.

1.1.3.5 Η προσέγγιση του E. O. Wright

Ο E. O. Wrigth θα ανασκευάσει το «δομικό προσδιορισμό» του Πουλαντζά με την έννοια των «αντιφατικών θέσεων» και κυρίως με τη προσπάθεια εμπειρικής διερεύνησης, με

[142] KIRK N., Sosial..., ό.π., σ. 87-137.
[143] ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Ν., ό.π., σ. 234.

κατηγορίες και λογική στηριγμένες στον μαρξισμό αλλά και πολλά δάνεια από τη βεμπεριανή προσέγγιση και τη θεωρία της λογικής επιλογής[144]. Μια από τις σημαντικότερες προσφορές του Wright στη ταξική θεωρία είναι οι περίφημες «αντιφατικές ταξικές θέσεις», που αναφέρονται κυρίως στις «μεσαίες» (μεταξύ των τάξεων) ταξικές τοποθετήσεις, αλλά και στην εργατική τάξη, στο βαθμό που εργάτες απολαμβάνουν πχ χρηματιστηριακά κέρδη. Τα άτομα – φορείς, καθορίζονται ταξικά όχι μόνο από την εργασία τους αλλά και από τους τρόπους που συνδέονται με τους μηχανισμούς εκμετάλλευσης στα πλαίσια της οικογενειακής δομής, όπως και από την πορεία της καριέρας τους. Ακολουθώντας τον Πουλαντζά, ο Ε. Ο. Wright συνδέει τα ταξικά συμφέροντα με τις ταξικές πρακτικές, ωστόσο αντίθετα με τον Πουλαντζά, η έννοια ταξική συνείδηση αποτελεί κεντρική έννοια της προσέγγισης, σαν σχηματοποίηση των προθετικών επιλογών αναφορικά με τα παραπάνω συμφέροντα και τη ταξική πάλη[145]. Στην προσέγγιση του Wright για τη συνείδηση, διακρίνεται ο πυρήνας της άποψης του J. Elster, ο οποίος με τη σειρά του επιχείρησε να επιλύσει συστηματικά το πρόβλημα της αλληλεγγύης των εργατών, μέσω της θεωρίας των παιγνίων[146]. Στον Wright, η ταξική συνείδηση αναφέρεται στις προθέσεις, επιλογές και πρακτικές που επιφέρουν ταξικές δράσεις μέσα στη δοσμένη ταξική δομή και περιλαμβάνει:
α) τους δρόμους μέσα στους οποίους οι αντιλήψεις των εναλλακτικών λύσεων έχουν ταξικό περιεχόμενο και επιφέρουν συνέπειες ταξικών δράσεων.
β) τους τρόπους με τους οποίους θεωρίες (περισσότερο πρακτικές θεωρίες και όχι ολοκληρωμένες επεξεργασίες) σχηματοποιούν τις επιλογές σχετικά με ταξικές πρακτικές στη βάση αναμενόμενων συνεπειών.
γ) την υποκειμενική προτίμηση - επιθυμία με την οποία αξιολογούνται οι παραπάνω «πρακτικές» θεωρίες των συνεπειών στη βάση ειδικών ταξικών συμφερόντων.

Οι υποθέσεις του Wrigth που ελέγχονται στατιστικά, αφορούν την άμεση συσχέτιση ταξικής θέσης και ταξικής συνείδησης και τη συστηματοποίηση της συνείδησης από στρατηγικές συνδικάτων και κομμάτων, επιβεβαιώνοντας στην ουσία - αν και όχι απόλυτα - τις βασικές μαρξιστικές αρχές για τη συνείδηση στη βάση της ένταξης σε ένα διπολικό σχήμα ταξικών συνασπισμών. Τελικά από την εμπειρική έρευνα του Wright αποδεικνύεται μια στατιστικά σημαντική συσχέτιση ταξικής δομής και ταξικής συνείδησης, ωστόσο δεν αποδεικνύεται μια δομική εξάρτηση, που θα δικαιολογούσε μια προτεραιότητα της ταξικής ανάλυσης. Πρόκειται για μια λειψή επιβεβαίωση της μαρξιστικής υπόθεσης, που ο Wright φτάνει να θεωρητικοποιήσει, είτε εισάγοντας «εξωτερικά» τις μορφές της ταξικής οργάνωσης και παράδοσης, είτε θεωρώντας τη συνείδηση ανεπηρέαστα ιδεογραφική. Φτάνει μάλιστα στο σημείο να δικαιολογηθεί για την αδυναμία της ανάλυσής του, με το παράδειγμα του Φ. Ένγκελς, που αν και

[144] Κατά το σχήμα του Ε. Ο. Wright, η συνείδηση, η οργάνωση της τάξης και η ταξική δομή είναι αντικείμενα της ταξικής πάλης και μεταμορφώνονται στην εξέλιξη της ταξικής πάλης: WRIGHT E. O., Classes, Verso, 1985, σ.30. Για μια κριτική παρουσίαση του έργου του, ΛΥΤΡΑΣ Α., ό.π.

[145] Γράφει ο Wright: «*Αν η ταξική δομή κατανοείται ως το πεδίο των κοινωνικών σχέσεων που καθορίζει τα αντικειμενικά συμφέροντα των δρώντων και η ταξική πάλη κατανοείται ως οι τύποι των κοινωνικών πρακτικών, οι οποίοι αποπειρώνται να πραγματώσουν αυτά τα συμφέροντα, τότε η ταξική συνείδηση μπορεί να κατανοηθεί ως οι υποκειμενικές διαδικασίες που σχηματοποιούν προθετικές επιλογές αναφορικά προς αυτά τα συμφέροντα και πάλη.*».WRIGHT E O, όπ., σ. 246.

[146] ELSTER J., Making Sense of Marx, Un. Of Cambridge Press, 1985, κυρίως σ. 344-371.

καπιταλιστής προσχώρησε στον επαναστατικό σοσιαλισμό[147]. Το πρόβλημα βέβαια δεν είναι η συνείδηση του Φ. Ένγκελς, αλλά των σύγχρονων εργατών, αν η συνείδηση των εργατών είναι μια «ταξική συνείδηση» και τι είδους ταξική συνείδηση, σε τι είδους συνδικαλιστικές πρακτικές, ή γενικότερα εργατικές δράσεις. Κατά τη γνώμη μας τα όρια των αποδείξεών του Wright περιορίζονται και από το δομημένο ερωτηματολόγιο στάσεων που χρησιμοποιεί, στο οποίο απουσιάζει ακόμα και η υποδειχθείσα από τον ίδιο σημασία, όχι τόσο της επιλογής, αλλά του εύρους των επιλογών, ακολουθώντας μια ευρύτερη τάση της προσέγγισης της λογικής επιλογής να ερευνά προτιμήσεις σε κατασκευασμένες υποθετικές συνθήκες[148]. Σε αυτές τις υποθετικές συνθήκες περιλαμβάνονται αντικείμενα συνδικαλιστικής δράσης, συνεπώς έμμεσα μελετάται ως ταξική συνείδηση (και) η πρόθεση και αξιολόγηση συνδικαλιστικών δράσεων, χωρίς όμως να μελετάται και η πραγματική συνδικαλιστική προθετικότητα στη δράση, δηλαδή η διαδικασία συνειδητοποίησης σε πραγματικές συνθήκες.

Οι κριτικές στον Wright είναι πάμπολλες στο θεωρητικό και μεθοδολογικό επίπεδο[149], εντασσόμενες συχνά στην ευρύτερη συζήτηση για τη δυνατότητα αλλά και το περιεχόμενο ενός σύγχρονου, κοινωνιολογικού μαρξισμού. Έτσι, αν και δύο σύγχρονοι μαρξιστές με τελείως διαφορετική μέθοδο έρευνας, όπως ο Wright και ο Burawoy κατορθώνουν να συνθέσουν μια θεωρητική τοποθέτηση για τον κοινωνιολογικό μαρξισμό[150], τείνει να γενικευτεί η κριτική ότι κατά κάποιο τρόπο ο νεότερος Wright δεν είναι μαρξιστής[151]. Σε μεθοδολογικό επίπεδο, η κύρια κριτική που ασκείται στον Wright εδράζεται στον ατομικό ορθολογισμό του, στο πλαίσιο της άρνησης της δυνατότητας η θεωρία της λογικής επιλογής να συνδεθεί με το μαρξισμό, του λεγόμενου «αναλυτικού μαρξισμού», όπως επιχειρήθηκε κυρίως από τον J. Roemer και J. Elster[152]. Κατά τη γνώμη μας η εμπειρική ανάλυση της συνείδησης ως λογική επιλογή, στη βάση διερεύνησης στάσεων, ως απαντήσεις σε υποθέσεις, αδυνατίζει τελικά την έννοια συνείδηση, πολύ περισσότερο την έννοια ταξική συνείδηση. Ωστόσο η θεωρητική και εμπειρική συσχέτιση της ταξικής θέσης και της ταξικής συνείδησης και η μεθοδολογική διάκριση μεταξύ της δράσης και της συνείδησης, είναι νομίζουμε αρκούντως σημαντικές.

Ο Wright ξεπερνά μια τυπολογία ταξικής συνείδησης, που αναφέρεται περισσότερο σε βαθμό ριζοσπαστισμού - επαναστατικότητας, εστιάζοντας σε στάσεις αναφορικά με εργατικά ή καπιταλιστικά ταξικά συμφέροντα και ταξικούς συνασπισμούς[153]. Θέτει προς έρευνα την έδραση της συνείδησης, ως έλλογης υποκειμενικότητας στην ταξική,

---

[147] Wright E. O., ό.π. σ. 710.

[148] Ο ίδιος ο Weight αναγνωρίζει τα προβλήματα του ερευνητικού εργαλείου του, ωστόσο επιμένει στη χρήση ερωτηματολογίου με κλειστές ερωτήσεις στάσεων που οπωσδήποτε προσδιορίζει τη σχετικότητα των συμπερασμάτων. Στο ίδιο, σ. 253

[149] Μέρος της συζήτησης περιλαμβάνεται στο WRIGHT E.O. (ed), The Debate on Classes, Verso, 1990.

[150] WRIGHT E. O., BURAWOY M., Sociological Marxism, 2000, (3.d.) http://www.ssc.wisc.edu/~wright/SocMarx.pdf

[151] Ήδη αναφερθήκαμε στην μάλλον απόλυτη, σχετική κριτική της R. Crompton.

[152] Για μια κριτική του αναλυτικού μαρξισμού, ΔΡΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ Β., «Από τον Ορθολογισμό της Νεοκλασικής Θεωρίας στον Νεοκλασικό μαρξισμό της Ορθολογικής Επιλογής», Θεωρία και Κοινωνία, 1992, 6, σ. 52-56., ΓΡΑΒΑΡΗΣ Δ., «Θεμελίωση...», ό.π. ΛΥΤΡΑΣ Α., Προλεγόμενα...., ό.π. σ. 47-48

[153] WRIGHT E O, όπ., σ. 249-250

αντικειμενική τοποθέτηση, ξεπερνώντας τις βεβαιότητες που ταλαιπώρησαν το μαρξισμό είτε με ιστορικο-νομοτελειακή είτε με δομιστική αφετηρία. Αυτή η τάση της έρευνας, έχει επηρεάσει τον Κ. Τσουκαλά και έχει ανατροφοδοτήσει τις συζητήσεις για τη ταξική διάρθρωση και τα χαρακτηριστικά της μισθωτής απασχόλησης και στην Ελλάδα, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια. Σε μεγάλο βαθμό στηρίζει μεθοδολογικά και τη δικιά μας προσπάθεια κυρίως στην εννοιολόγηση της εργατικής συνείδησης ως νοητικής δραστηριότητας, ως διαδικασίας, ως έλλογης υποκειμενικότητας, ως πρόθεσης και αξιολόγησης δράσης, σε συνάρτηση με την ταξική αντικειμενική τοποθέτηση, στο πλαίσιο συγκεκριμένων συνθηκών, συγκυριών της ταξικής πάλης.

Ειδικά για την ιδιαίτερη μας στόχευση, ως προς τα συνδικάτα και τη σχέση τους με τη τάξη και τη ταξική συνείδηση, ο Wright έχει εκθέσει διαφορετικές συσχετίσεις, ενταγμένες σε διάδοχα μοντέλα ταξικής ανάλυσης. Σύμφωνα με το χρονικά πρότερο μοντέλο, αν και διαφοροποιείται από την άποψη που συγχέει την επαγγελματική με τη ταξική δομή, για παράδειγμα στον F. Parkin, θεωρεί ότι τα συνδικάτα, ως οργανώσεις μέσα στην τάξη, είναι ένδειξη τάξης «για τον εαυτό της», για τον αποκαλούμενο «ταξικό σχηματισμό» [154]. Στην εξέλιξη της σκέψης του Wright, το μοντέλο διαφοροποιείται, καθώς απουσιάζει η επαγγελματική δομή και επεισέρχεται η ταξική συνείδηση[155]. Ειδικά για τα συνδικάτα ο Wright διαφοροποιείται από την άποψη ότι ο συνδικαλισμός των μισθωτών αποτελεί στοιχείο της ίδιας της τάξης, (μια άποψη που εμφανίζεται από τον Wright σαν απόρροια του δομικού προσδιορισμού στον Πουλαντζά). Έτσι φτάνει να θεωρεί το συνδικαλισμό αλλά και ευρύτερα, την ισχύ και το κοινωνικό βάρος του εργατικού κινήματος, σαν ιστορικά διαμορφωμένη, οργανωτική μεσολάβηση, στη διαδικασία παραγωγής συνείδησης[156]. Στο νεότερο έργο του, όπου και πάλι η ταξική συνείδηση μελετάται εμπειρικά στο μικροεπίπεδο, παρουσιάζεται το μακροεπίπεδο (ο συσχετισμός ταξικής δομής, ταξικής πάλης, ταξικού σχηματισμού) να μεσολαβεί το μικροεπίπεδο (ταξική τοποθέτηση, ταξικές πρακτικές, ταξική συνείδηση). Με τη σειρά του το μικροεπίπεδο (δηλαδή και η ατομική ταξική συνείδηση) εμφανίζεται να απαρτίζει, να συγκροτεί το μακροεπίπεδο.[157]

Κατά τη γνώμη μας, ο Wright, σωστά διαφοροποιεί τη συνδικαλιστική συμμετοχή από την ένταξη σε τάξη, αποτρέποντας μια λογική χειρισμού του συνδικαλισμού ως ταξικού

---

[154] Στο πρότερο μοντέλο του Wright, διακρίνονται ο ταξικός σχηματισμός (οι οργανώσεις μέσα στην τάξη), η ταξική δομή (οι κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής), η επαγγελματική δομή (τεχνικές σχέσεις της παραγωγής), ενώ στο κέντρο του μοντέλου βρίσκεται η ταξική πάλη. Σύμφωνα με το παραπάνω μοντέλο, η ταξική δομή προσδιορίζει την επαγγελματική δομή και το ταξικό σχηματισμό, ενώ η επαγγελματική δομή δρα σαν παράγοντας επηρεασμού του ταξικού σχηματισμού και ταξικής πάλης. Ο ταξικός σχηματισμός προσδιορίζει την ταξική πάλη, που επηρεάζεται από την ταξική δομή και με τη σειρά της η ταξική πάλη όχι μόνο μεσολαβεί, αλλά και ενδεχομένως μετασχηματίζει όλα τα δομικά στοιχεία του μοντέλου. WRIGHT E. O., «Class and Occupation», Theory and Society, 9/1, 1980, σ. 177-214., κυρίως σ. 196).

[155] Συγκεκριμένα στο ύστερο μοντέλο του Wright, η ταξική δομή προσδιορίζει τη ταξική συνείδηση και το ταξικό σχηματισμό. Η ταξική πάλη μετασχηματίζει τα υπόλοιπα τρία στοιχεία (ταξική δομή, ταξική συνείδηση, ταξικό σχηματισμό), ενώ επηρεάζεται από την ταξική δομή και την ταξική συνείδηση και προσδιορίζεται από τον ταξικό σχηματισμό. WRIGHT E. O., Classes, ό.π., σ. 170-173.

[156] Στο ίδιο, σ. 274

[157] WRIGHT E.O., Class Counts, ό.π., σ. 402.

κριτηρίου, ή μια μηχανιστική συνάρτηση συνδικαλιστικής οργάνωσης και ταξικής συνείδησης. Ωστόσο με το να παραβλέπει την ιστορικότητα της συνείδησης, όπως ήδη έχει υλοποιηθεί σε πρακτικές και οργανώσεις, στην ισχύ και στο κοινωνικό βάρος του εργατικού κινήματος, ουσιαστικά περιορίζει ασφυκτικά την έννοια ταξική συνείδηση. Κατά τη γνώμη μας, το συνδικάτο, πολύ περισσότερο η γενικότερη ισχύς του εργατικού κινήματος, δεν παρεμβαίνει απλώς στη διαμόρφωση της συνείδησης των εργατών, αποτελεί και αποτέλεσμα της συνείδησής τους. Σε αυτή την αρχή θα στηριχθούμε στη συνέχεια ώστε να συνάγουμε ή έστω να εικάσουμε τη συνείδηση από τη δράση, όχι μια υποθετική δράση και υποθετικά δεδομένα, αλλά την πραγματική δράση, τα πραγματικά δεδομένα, που αντιμετωπίζουν οι πραγματικοί εργαζόμενοι στον κλάδο στην Ελλάδα.

1.1.4 Ερμηνεύοντας την ενσωμάτωση της εργασίας και την ταξική συναίνεση

Στην ανάλυση που προηγήθηκε, επισημάναμε ορισμένες πλευρές της μαρξιστικής συζήτησης για τη σχέση εργασιακής συνείδησης, ταξικής συνείδησης, συνδικαλισμού. Σε αυτή τη συζήτηση, ένα από τα κρίσιμα προβλήματα είναι η συναίνεση της εργασίας στο κεφάλαιο, που σταδιακά γίνεται το κύριο ζήτημα διαλόγου και στο πλαίσιο του μαρξισμού (πχ μεταξύ Μίλιμπαντ – Πουλαντζά). Ο παραπάνω διάλογος, καθώς υποχωρεί όλο και περισσότερο η ιστορική αισιοδοξία ή και βεβαιότητα για την επαναστατικότητα της εργασίας, διαπλέκεται όλο και περισσότερο με την ευρύτερη συζήτηση μεταξύ μαρξιστικών και μη μαρξιστικών απόψεων για τη σημασία και το ρόλο της εργατικής τάξης και ευρύτερα των τάξεων και της εργασίας στη κοινωνία. Έτσι ενώ παλαιότερα η άποψη περί «αστικοποίησης» μπορούσε σχετικά εύκολα να θεωρηθεί ως άποψη εχθρική, ή έστω κριτική στο μαρξισμό, σήμερα η εργασιακή συναίνεση γίνεται προσπάθεια να ερμηνευτεί με εργαλεία τόσο τη μαρξιστική, όσο και τη μη μαρξιστική παράδοση. Ένα από κομβικά σημεία του διαλόγου είναι η σημασία της εργασίας (πχ στον J. Rifkin αλλά και στον C. Ofee). Μια άλλη πλευρά της συζήτησης είναι οι συνολικές δομικές αλλαγές στις σύγχρονες κοινωνίες και η κατάτμηση της εργασίας. Από την άποψη της εργατικής συνείδησης, το πλέον ενδιαφέρον σημείο του διαλόγου, ειδικά στο σύγχρονο μαρξισμό, είναι οι παράγοντες που γεννούν τη συναίνεση στο εργατικό κίνημα (πχ στο διάλογο μεταξύ Burowoy και Przeworski). Στη συνέχεια λοιπόν εξετάζονται στο 1.1.4.1 τα αντικειμενικά συμφέροντα της εργασίας, στο 1.1.4.2 η ιδεολογία, η ηγεμονία και οι ιδεολογικές δομές, στο 1.1.4.3 η ενσωμάτωση στο πλαίσιο της μεταφορντιστικής συζήτησης, στο 1.1.4.4 η αστικοποίηση και η εργατική ενσωμάτωση.

1.1.4.1 Τα αντικειμενικά συμφέροντα της εργασίας και η ταξική συναίνεση

Όπως είδαμε προηγουμένως, οι μαρξιστές (ή μάλλον οι θεωρητικοί που ακολουθούν τη μαρξιστική επαναστατική παράδοση), αναγορεύουν την εργατική συνείδηση, ως συνείδηση «ταξική», ή ως δυνάμενη να είναι «ταξική», που συνήθως σημαίνει ότι ανταποκρίνεται πλήρως στην σύλληψη της κοινωνίας και των κοινωνικών σχέσεων. Επίσης είδαμε ότι αυτό συνδέεται με ένα «παράδοξο» ως προς την υλικότητα της, για το οποίο, θεωρητικοί, όπως ο Μανχάϊμ, υποστηρίζουν τη σχετικότητα και της εργατικής συνείδησης, αφού αντιπροσωπεύει μόνο μια τάξη και όχι όλη τη κοινωνία. Κατά τον Μανχάϊμ, ο μαρξισμός είναι ασυνεπής αφού ενώ εξαρτά την συνείδηση από την κοινωνική ύπαρξη, δέχεται τη σχετικότητα της συνείδησης των αστών, αλλά κρατά για τον εαυτό του, σαν εκφραστή της «προλεταριακής ταξικής συνείδησης», την αλήθεια. Στη σύγχρονη συζήτηση, η ήττα της εργασίας, οδηγεί στο να αποδίδεται όλο και περισσότερη έμφαση στη δυνατότητα στρέβλωσης των «αντικειμενικών» συμφερόντων της εργασίας, μάλιστα ο C. Ofee, δέχεται τη γνωστική ιδιαιτερότητα της εργατικής συνείδησης, αλλά αντίθετα από τον κλασσικό μαρξισμό και κυρίως τον Λούκατς, η πιθανότητα σφάλματος λειτουργεί πλέον εις βάρος των εργατών[158]. Όπως είναι προφανές, ο Offe όχι μόνο αποδέχεται την σχετικότητα της ταξικά ορισμένης κοινωνικής σκέψης, που εισάγει ο Μανχάϊμ, αλλά αντιτίθεται ευθέως στην κλασσική άποψη για την σχεδόν αυτόματη, ή αυθόρμητη τάση των εργατών να προσεγγίζουν τα «αληθινά» τους συμφέροντα. Ο C. Offe, αναλύει την έννοια των επιμέρους συμφερόντων στην

[158] OFEE C., Κοινωνία της εργασίας; Νήσος, 1993, σ. 170 -174

περίπτωση του ίδιου εργάτη στον οποίο διακρίνονται: το συμφέρον του μισθού, το συμφέρον της ασφάλειας σχέσης εργασίας, το συμφέρον ως προς τις συνθήκες εργασίας, αλλά υπονοούνται και τα συμφέροντα επίσης του εργάτη σαν καταναλωτή, σαν κάτοικου του κοινωνικού και φυσικού περιβάλλοντος[159]. Σε αυτό το σημείο λοιπόν θα επιμείνουμε στην διατύπωση διαφορετικών - και ενδεχομένως αντιφατικών – συμφερόντων, που αναφέρονται κυρίως στην εργατική ιδιότητα, προσανατολίζοντας τη δράση και δια μέσω της συνδικαλιστικής οργάνωσης, σε δύο κύκλους «ειδικών» εργατικών συμφερόντων:

Συμφέροντα και ενέργειες που αφορούν την αξιοποίηση της εργατικής δύναμης και αναφέρονται στην ασφάλεια της θέσης εργασίας, την επικινδυνότητα, την κόπωση, τη μονοτονία και έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας κλπ

Συμφέροντα και ενέργειες που αφορούν την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και αναφέρονται στη διατήρηση της θέσης εργασίας, την αμοιβή, την κατοικία, την κατανάλωση αγαθών.

Οι περιπτώσεις αντιφάσεων τέτοιων «ειδικών» συμφερόντων είναι προφανείς, για παράδειγμα η αύξηση της αμοιβής, πολλές φορές, αντιδιαστέλλεται με την ασφάλεια απασχόλησης και την ένταση της εργασίας και με αυτή την έννοια υφίσταται η αντικειμενική βάση ακύρωσης μιας δράσης για την επίτευξη κάποιου ειδικού συμφέροντος, λόγω της υπεράσπισης κάποιου άλλου ειδικού συμφέροντος. Η επισήμανση τέτοιων «ειδικών» συμφερόντων δεν αναιρεί τον ταξικό τους προσδιορισμό, αλλά προσεγγίζει την αντιφατικότητα αυτού ακριβώς του ταξικού προσδιορισμού και αναδεικνύει τη μεθοδολογική ανεπάρκεια αποσπασματικής μελέτης ορισμένων ειδικών συμφερόντων. Με αυτή την έννοια μια έρευνα της ταξικής συνείδησης στη βάση διατυπωμένων προθέσεων δράσης, συσχετιζόμενης με κάποια ειδικά εργατικά συμφέροντα σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους, μπορεί να αναδείξει σημαντικές αντιφάσεις ή και να συγκαλύψει στη πραγματικότητα, αντί να αναδείξει το ζήτημα της εργατικής συνείδησης. Χαρακτηριστικά τέτοια αποτελέσματα διαπιστώνονται σε σχετικές δημοσκοπήσεις για αξίες εργαζομένων που για παράδειγμα ο Σ. Αλεξανδρόπουλος αιτιολογεί ως αντιφατικότητα αξιών στα πλαίσια μιας μεταβατικής κοινωνίας και επιρροής παλαιότερων ή σύγχρονων αξιών και προτύπων[160]. Το ζήτημα όμως κατά τη γνώμη μας δεν είναι τάχα κάποια σύγχρονα ή παραδοσιακά μοντέλα σκέψης που συγχέονται, αφού πρόκειται για αντιφάσεις που αιτιολογούνται από πραγματικές αντιφάσεις της ίδια της εργατικής θέσης, για αντιφατικότητα «αντικειμενικών» «ειδικών» συμφερόντων, που ανεξάρτητα αν εκδηλώνονται άμεσα στο λόγο και στη πράξη των εργατών, ενυπάρχουν στη συνείδησή τους στον ένα ή τον άλλο βαθμό.

Οι δύο ριζικά διαφορετικές λογικές για την ύπαρξη ή όχι «αντικειμενικών» συμφερόντων ανάγονται ευθέως στη κλασική μαρξιστική και κλασική φιλελεύθερη πολιτική φιλοσοφία[161], οι οποίες και διατηρούν -παρά τον εν πολλοίς αξιωματικό χαρακτήρα τους- εσωτερική συνέπεια και λογική. Από τη μια μεριά, στον Μαρξ, υπάρχουν αντικειμενικά

---

[159] Στο ίδιο, σ. 218 κ.ε.

[160] Για την άποψη του Σ. Αλεξανδρόπουλου θα ασχοληθούμε στη συνέχεια.

[161] Για τη πλούσια συζήτηση: BALBUS I., The concept of interest in pluralist and Marxian analysis, Politics and Society, 1 (1971) 151-177., OLSON M., Η Λογική της Συλλογικής Δράσης, Παπαζήση, 1991., OFFE C., Κοινωνία της εργασίας;, Νήσος 1993

συμφέροντα ιστορικά προσδιορισμένα, μάλιστα η επαγγελλόμενη κοινωνία δεν θεωρείται ιδανικό, αλλά αντικειμενική νομοτέλεια την οποία οι εργάτες καλούνται να συλλάβουν μέσα στην ίδια τους τη πράξη. Από την άλλη, στους φιλελεύθερους, από τον Bentham και Schumpeter μέχρι τον M. Olson και τους περισσότερο μοντέρνους, του λειτουργιστικού «κοινωνικού διαλόγου», είναι αδιανόητη η έννοια του «αντικειμενικού» συμφέροντος, στο βαθμό που δεν την συλλαμβάνει και εκφράζει το άτομο, ή έστω τα άτομα. Οι προσπάθειες «κεντρισμού» στο παραπάνω ζήτημα, στο βαθμό που, έστω εν μέρει, αποδέχονται τη δυνατότητα σφάλματος στην υποκειμενική σύλληψη του συμφέροντος και μόνον με την επισήμανση του σφάλματος - που το ετεροπροσδιορίζουν προφανώς ως προς το ορθό - εισάγουν την αντικειμενικότητα του συμφέροντος, αλλά λαθραία, χωρίς να την προσδιορίζουν θετικά. Για παράδειγμα ο C. Offe θεωρεί περιττό να ορίσει θετικά το «αντικειμενικό ή αληθινό συμφέρον», αλλά ταυτόχρονα θεωρεί αντικειμενικό γεγονός (το μόνο αντικειμενικό), τη δυνατότητα σφάλματος στον τρόπο αντίληψής του συμφέροντος από τον δρώντα και μάλιστα, προσδιορίζει ταξικά τη μεγαλύτερη, «αντικειμενική» πιθανότητα στρέβλωσης των συμφερόντων από την εργατική τάξη[162].

Το ζήτημα της σχέσης υποκειμενικού και αντικειμενικού απασχολεί με έμφαση τον R. Dahrendorf, με μια «αντικειμενικότητα» συμφερόντων των ρόλων, που είναι κατ' αρχήν λανθάνοντα και μπορεί να γίνουν συνειδητά (έκδηλα), συγκροτώντας από οιονεί ομάδες, ομάδες συμφερόντων και ενδεχομένως συγκρουσιακές ομάδες. Ως προς την συσχέτιση συμφερόντων και δομών στον Dahrendorf, είναι προφανής μια δομολειτουργιστική τελεολογία, που σύμφωνα με τον Giddens υποτάσσει απόλυτα τη δράση στις δομές και σύμφωνα με τον Ν. Πουλαντζά δεν ερμηνεύει και τις ίδιες τις δομές. Ο Πουλαντζάς αναφερόμενος γενικά στη λειτουργιστική άποψη, αν και αναγνωρίζει την προσφορά των λειτουργιστών στο να τεθεί το πρόβλημα των συμφερόντων, τους κατηγορεί ότι τελικά διασπούν εννοιολογικά την τάξη, καταλήγοντας σε παρόμοια συμπεράσματα με την «οικονομίστικη ιστορικιστική» προοπτική του μαρξισμού[163]. Πράγματι η παραπάνω διάκριση θυμίζει ορισμένες μαρξικές υποδείξεις, ωστόσο στον κλασσικό μαρξισμό, ακόμα και όταν γίνεται λόγος για διαφορά τάξεως «καθ' εαυτής» και τάξεως «για τον εαυτό της», η «τάξη καθ' εαυτή» έχει συμφέροντα και συνείδηση, αλλά όχι απαραίτητα την ιδιαίτερη, επαναστατική (πολιτική) ταξική συνείδηση. Αυτή η περίφημη επαναστατική πολιτική συνείδηση, που πράγματι εμφανίζεται ειδικά σε ορισμένους μαρξιστές ως δικαιωματικά – αναγκαστικά αποδομένη, εδράζεται στα λεγόμενα «αντικειμενικά συμφέροντα» και παρουσιάζεται ως νομοτέλεια. Σήμερα που μια σειρά σοσιαλιστικές – επαναστατικές αυταπάτες έχουν καταρρεύσει, φαίνεται παράλογη μια εμμονή στη νομοτέλεια επαναστατικής – εργατικής συνείδησης της εργασίας και σε κάθε περίπτωση δεν αποτελεί θεωρητική αφετηρία μας. Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι αρνούμαστε την αντικειμενική βάση των εργατικών συμφερόντων.

Κατά τη γνώμη μας υπάρχουν αντικειμενικά συμφέροντα, ιστορικά προσδιορισμένα, αλλά και σχετικά σταθερά, στο βαθμό που διατηρούνται οι ανθρώπινες ανάγκες[164] και κριτήριο τους, δεν είναι κάποια θεωρητική αφετηρία, αλλά σε τελική ανάλυση η ιστορική δικαίωση των ίδιων των ανθρώπων και των πράξεών τους. Συνεπώς το αντικειμενικό

---

[162] OFEE C., ό.π., (σημείωση: 22), σ. 202.

[163] ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν., Πολιτική Εξουσία...., ό.π., σ. 151-152.

[164] Για το ζήτημα των αναγκών, HELLER A., Η θεωρία των αναγκών στον Μαρξ. Εξάντας, 1975., FROMM E.(κ. ά.) , Σοσιαλιστικός Ουμανισμός . Μπουκουμάνης, 1984

συμφέρον μπορεί να αντιδιασταλλεί από το υποκειμενικό, αλλά δεν μπορεί να διακριθεί μηχανιστικά από την συλλογική έκφραση συμφερόντων των ίδιων των ατόμων σε μακροχρόνια βάση. Για να ανατρέξουμε και πάλι στον Μαρξ, οι άνθρωποι αλλάζουν τον εαυτό τους καθώς αλλάζουν τη κοινωνία και η ανθρωπότητα θέτει τα προβλήματα που μπορεί να λύσει· ή για να θυμηθούμε τον Μπρεχτ, δεν μπορεί κάποιος να κοροϊδεύει πολλούς και για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η ιστορική και κοινωνική δικαίωση στη δοκιμασία της πράξης, αντανακλάται διαμεσολαβημένη στις συνειδήσεις των ανθρώπων και σε τελική ανάλυση, οι άνθρωποι έστω άνισα και κυρίως εκ των υστέρων, «αντιλαμβάνονται» το συμφέρον τους.

Τελικά ακόμα και οι θεωρητικοί που αποστασιοποιημένοι από κάθε θετικιστική θέαση της κοινωνίας δίνουν έμφαση στην αλλοτρίωση των ανθρώπων, ως συνειδησιακή στρέβλωση, δεν μπορούν να αρνηθούν ριζικά και απόλυτα την αυτοσυνείδηση των ίδιων των ανθρώπων. Ο Μαρκούζε για παράδειγμα παρά τη δριμύτατη κριτική στον «μονοδιάστατο» μαζικό άνθρωπο, θα αρνηθεί κατηγορηματικά κάποιο «δικαστήριο» αναγκών, που «σε τελική ανάλυση» μπορούν να καθοριστούν από τους ίδιους τους ανθρώπους[165]. Με βάση τη παραπάνω λογική, διάφορες θεωρητικές προσπάθειες που υπερτονίζουν την χειραγώγηση των μαζών και ειδικά των εργατικών μαζών, «ως αναπαραγωγή αστικής ιδεολογίας», στο βαθμό που υπονοούν ότι άλλο έπρεπε να πιστεύουν και άλλο πιστεύουν σε σταθερή βάση, υποτιμούν την ίδια την ανθρώπινη - εργατική ικανότητα για έλλογη αξιοποίηση της εμπειρίας, για αξιολόγηση και επανακαθορισμό των δράσεων και τελικά τείνουν να στρεβλώνουν την ουσία του μαρξισμού. Γενικότερα η φιλολογία της «ιδεολογικής» στρέβλωσης των συμφερόντων της εργασίας στο βαθμό που συλλαμβάνεται θεωρητικά ως γενικευμένη χειραγώγηση των ανθρώπων στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες, πολλές φορές υποκρύπτει μια απόχρωση ελιτισμού της ακαδημαϊκής ή κομματικής αριστεράς, μια υπεροπτική άρνηση των "χειραγωγημένων" μαζών. Στο ρεύμα της λεγόμενης «Νέας Αριστεράς», και γενικότερα στις θεωρίες της ενσωμάτωσης ως στρέβλωσης συμφερόντων, υπολανθάνει τελικά μια υποτίμηση στην αμόρφωτη, παραπλανημένη, διεφθαρμένη πλειοψηφία των βιομηχανικών κοινωνιών. Όπως παρατηρεί ο M. Granston για τον Χ. Μαρκούζε, στη κριτική του «μονοδιάστατου ανθρώπου», επιζεί η κριτική του Γ. Μπαμπέφ για τον «όχλο», η πεποίθηση ότι η γνήσια πολιτική θέληση του λαού δεν ταυτίζεται με την εμφανιζόμενη έκφραση της πλειοψηφίας[166]. Η υποτίμηση της εμφανιζόμενης έκφρασης της πλειοψηφίας έχει συνδεθεί με τραγικές εκδοχές στο εργατικό κίνημα, ωστόσο η επισήμανση του αυτάρεσκου ελιτισμού κύκλων εργατικής πρωτοπορίας δεν αναιρεί το ενδεχόμενο της στρέβλωσης συμφερόντων και για την εργατική τάξη.

Ακριβώς σε αυτό το σημείο βρίσκεται ένα κομβικό σημείο της σύγχρονης συζήτησης, η οποία με δεδομένη πλέον την ταξική συναίνεση και ιδιαίτερα τη διάψευση της επαναστατικής λειτουργίας της εργασίας ως «αντικειμενικό», ιστορικό γεγονός, αιτιολογεί την παραπάνω συναίνεση είτε ως στρέβλωση – αυταπάτη – συσκότιση, είτε ως

---

[165] «*Σε τελευταία ανάλυση, τα ίδια τα άτομα είναι εκείνα που θα απαντήσουν σ' αυτό το ζήτημα των αληθινών και πλαστών αναγκών, αλλά μόνο σε τελευταία ανάλυση, όταν δηλαδή θα είναι ελεύθερα να δώσουν τις καθαρά δικές τους απαντήσεις.*». MARCUSE H., Ο μονοδιάστατος άνθρωπος, Παπαζήση, σ. 37

[166] ΚΡΑΝΣΤΟΝ M., (επ.), Η Νέα Αριστερά, Αρσενίδης, σ. 137.

συνειδητή, λογική επιλογή της οργανωμένης εργασίας[167]. Όπως είδαμε προηγουμένως, ένα ισχυρό ρεύμα του σύγχρονου μαρξισμού υποστηρίζει ότι η ίδια η σύγχρονη εργασιακή διαδικασία γεννά τη συναίνεση (Burowoy). Άλλοι μαρξιστές, επαναφέρουν στη συζήτηση τα "αντικειμενικά" δεδομένα ως κίνηση της ιστορίας όπως ο G. Cohen[168]. Άλλοι επιχειρούν να εντοπίσουν ερμηνευτικούς παράγοντες στην ταξική – παραγωγική δομή και ευρύτερα σε αλλαγές των κοινωνικών δομών. Άλλοι εντιμετωπίζουν τη συναίνεση ως αποτέλεσμα στρατηγικών πολιτικών διλημμάτων της εργασίας, όπως ο A. Prezworski. Προς το παρόν θα επιμείνουμε στην τελευταία εκδοχή, λόγω της έμφασης που δίδεται στην προθετική λογική επιλογή της οργανωμένης εργασίας, σε αυτό δηλαδή που προσεγγίζει στην έννοια «εργατική συνείδηση» όπως εμείς τη χρησιμοποιούμε.

Ο Przeworski[169] ακολουθεί σε γενικές γραμμές την βασική αρχή του Πουλαντζά για τις τάξεις, σύμφωνα με την οποία οι τάξεις δεν είναι σύνολα ατόμων, αλλά αποτελέσματα της ταξικής πάλης, που ταυτόχρονα είναι οικονομική, πολιτική, ιδεολογική. Ωστόσο ο Przeworski προσχωρεί, σε αυτό που κατηγορεί ο Πουλαντζάς ως ιστορικισμό, καθώς επαναφέρει με έμφαση στη μαρξιστική συζήτηση την έννοια της ανθρώπινης ενέργειας. Επίσης είναι ευδιάκριτη η αξιοποίηση της ύστερης σύζευξης της μαρξιστικής παράδοσης με τη θεωρία της λογικής επιλογής, μέσα από την επισήμανση των ιστορικών, στρατηγικών διλημμάτων σε δεδομένες συγκυρίες. Επισκοπώντας τη μακρά συζήτηση στο πλαίσιο του μαρξισμού και επισημαίνοντας την ιστορική σημασία του έργου του Κάουτσκυ «Ταξική Πάλη», εντοπίζει δύο ακραίες λογικές, τον οικονομισμό και τη θελησιοκρατία (βολουνταρισμό), από τις οποίες επιχειρεί να διαφοροποιηθεί.

Κατά τον Przeworski τα σοσιαλιστικά κόμματα έγιναν εργατικά κόμματα, ωστόσο οι εργάτες δεν έγιναν ποτέ πλειοψηφία, συνεπώς από τη στιγμή που συμμετέχουν στις εκλογικές διαδικασίες αναζητούν συμμάχους. Το κρίσιμο ζήτημα είναι ο ταξικός σχηματισμός (ταξική συγκρότηση), όπως συναρτάται από την οργάνωση σε κόμματα και συνδικάτα, την πολιτική στρατηγική και ιδεολογική πάλη. Μπροστά λοιπόν στα διλήμματα που ορθώθηκαν εμπρός στα σοσιαλιστικά – εργατικά κόμματα, οι οργανωμένοι εργάτες – σοσιαλιστές, προχώρησαν σε στρατηγικές επιλογές μη επαναστατικής κατεύθυνσης, ως λογική απάντηση στις δοσμένες συγκυρίες και στο εύρος των πιθανών επιλογών. Συνεπώς η ταξική συναίνεση δεν είναι κάτι που επιβάλλεται στους εργάτες ως εξωτερική δύναμη, ή ως ιδεολογική στρέβλωση, κάτι που δεν θα συνέβαινε εάν οι εργάτες δραστηριοποιούνταν συνειδητά για τα συμφέροντα τους. Πρόκειται για άποψη που με τον πλέον ριζοσπαστικό τρόπο αμφισβητεί την παραδοσιακή, πλατιά διαδομένη παράδοση της ιδεολογίας ως ψευδούς συνείδησης, η οποία θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια, ειδικά ως προς τα συνδικάτα και το κράτος. Πριν αναφερθούμε όμως ειδικότερα στα συνδικάτα, θα ασχοληθούμε και με τις πιο παραδοσιακές εξηγήσεις της ταξικής, εργατικής συναίνεσης, με άξονα την «ψευδή συνείδηση».

---

[167] Γενικά για τη σύγχρονη μαρξιστική συζήτηση, SITTON F. J., Recent Marxian Theory: Class Formation and Social Conflict in Contemporary Capitalism. State University of N.Y., 1996.

[168] COHEN A. G., Karl Marx's Theory of History. Princeton Un. Press, 1978

[169] PRZEWORSKI A., Capitalism and Social Democracy, Cambridge Un. Press, 1985, κυρίως σ. 133-203. Για το διάλογο μεταξύ Burawoy – Przeworski, BURAWOY M., "Marxism without Micro-Foundations", Socialist Review, 1989, 2, σ. 54-85., PRZEWORSKI A., "Class, Production and Politics: A Replay to Burawoy", Socialist Review, 1989, 2, σ. 87-111.

1.1.4.2 Ιδεολογία, Ψευδής συνείδηση, Ηγεμονία και Ιδεολογικές δομές

Όπως είδαμε προηγουμένως, ο Μαρξ χρησιμοποιεί την έννοια ιδεολογία με αρνητική σημασία, ακολουθώντας μια αρνητική παράδοση χρήσης της έννοιας κυρίως στα πρώιμα έργα του, ενώ στη συνέχεια αναλύει περισσότερο μορφές και εκφράσεις της ψευδούς συνείδησης, όπως η φετιχοποίηση του εμπορεύματος, η αστική πολιτική οικονομία, η θρησκεία κλπ. Η παραπάνω αρνητική σημασία της ιδεολογίας συγγενεύει με πολλές διαφορετικής αφετηρίας θεωρήσεις για τη ψευδή συνείδηση, στις οποίες η ιδεολογία μπορεί να θεωρηθεί σαν «υποσύνολο», σαν το ψευδές μέρος της συνείδησης, ή και σαν ανταγωνιστική έννοια, ξένη προς τη συνείδηση. Γενικά η μαρξιστική παράδοση της ψευδούς συνείδησης κατά τον Plamenatz[170] συγγενεύει με τις «παραγωγές» του Sorel και τους «μύθους» του Pareto, σαν σύνολα δοξασιών που δικαιώνουν τη δράση ομάδων ανθρώπων, στηριζόμενες σε μη λογικές παρωθήσεις. Για τον Sorel η εργατική επανάσταση πραγματώνει την επαναστατική παρώθηση καταστροφής του απωθητικού και εξευτελιστικού και αντίστοιχα για τον Pareto γενικότερα η ανθρώπινη συμπεριφορά και δράση προκύπτει από το ένστικτο, ωστόσο τόσο ο Pareto, όσο και ο Sorel - που βρίσκεται πιο κοντά στην μαρξιστική αντίληψη για την εργατική επανάσταση - δεν διαχωρίζουν την εργατική τάξη σαν εκφραστή συνειδητών συμφερόντων όπως ο Μαρξ.

Αντίθετα με τη παράδοση της ιδεολογίας ως γενικώς ψευδούς συνείδησης, ο Λένιν θα εισάγει την έννοια προλεταριακή, ή ταξική ιδεολογία, ή επαναστατική, ή επιστημονική ιδεολογία, που στην ουσία τείνει να ταυτίζεται με τον ίδιο το μαρξισμό, δεν αναγνωρίζεται συνεπώς μια ιδεολογία, αλλά δύο βασικές ταξικές ιδεολογίες, από τις οποίες ψευδής είναι μόνο η αστική και αντίθετα επιστημονική είναι η εργατική, ο Μαρξισμός. Αντίθετα, στη δεκαετία του '60 ο Σαρτρ θα ξαναμιλήσει για μία μόνο ιδεολογία, αλλά εννοώντας αυτή τη φορά το μαρξισμό, υποστηρίζοντας με πάθος ότι η αστική ιδεολογία βρίσκεται σε πλήρη αποσύνθεση. Στο μεταξύ ο Μ. Βέμπερ θα προσπαθήσει να διαχωρίσει την επιστήμη από την ιδεολογία ως στρέβλωση καθιερώνοντας μια αντι-ιδεολογική τάση στην ακαδημαϊκή συζήτηση και έρευνα. Από διαφορετικό δρόμο, ο Αλτουσέρ συνενώνοντας μαρξισμό, δομισμό και λακανικό συμβολισμό, θα επαναφέρει τον αρνητικό προσδιορισμό της ιδεολογίας και στο μαρξισμό, τονίζοντας ταυτόχρονα με την διάκρισή της από την επιστήμη, την ανιστορική της φύση, την υλική της υπόσταση, τις εγκλήσεις της. Από παρόμοιο δρόμο ο Gabel, επηρεασμένος τόσο από τον Λούκατς όσο και από τον Φρόιντ, θα συνδέσει τη μαρξιστική θεώρηση για την ιδεολογία με τη ψυχική πάθηση και τη ψυχανάλυση, αποδίδοντας στη ψευδή συνείδηση τα σχιζοφρενικά στοιχεία της σύνθλιψης από τον «κόσμο» και την εξάπλωση της διάρκειας μέσα στον χώρο. Επίσης αρνητική σημασία αποδίδεται στην ιδεολογία από τη σχολή της Φρανκφούρτης μέσω της σύνδεσης ψευδούς συνείδησης και τεχνοκρατίας, καθώς και σε ευρύτερα ρεύματα της ριζοσπαστικής σκέψης ενάντια στον «παραγωγιστικό» καταναλωτισμό[171].

---

[170] Για την γενικότερη συζήτηση, PLAMENATZ J., ό.π., σ. κυρίως 151, 154.

[171] Για την τεράστια συζήτηση γύρω από την ιδεολογία αναφέρουμε ενδεικτικά εκτός από τα κλασικά μαρξιστικά έργα: ALTHUSSER L., Θέσεις, Θεμέλιο, 1983., LEFEBVRE H., Κοινωνιολογία του Μαρξ, Gutenberg, 1982., PLAMENATZ J., Ιδεολογία, Κάλβος, 1981., GABEL J., Η ψευδής συνείδηση, Άκμων, 1977., MANNHEIM K., Ideology and Utopia, R. & K.P., 1955., PARETO V., Τα σοσιαλιστικά συστήματα, Αθήνα 1952., ΝΟΥΤΣΟΣ Π., Karl Marx ο κριτικός της ιδεολογίας, Θεμέλιο, 1988. ΦΙΟΡΟΒΑΝΤΕΣ Β., Μοντερνισμός και Κουλτούρα, Παπαζήση, 1993

Τη μαρξιστική συζήτηση για την ιδεολογία και την ιδεολογική ενσωμάτωση της εργασίας, εκτός από την κλασσική θεώρηση της «αντιστροφής» του Μάρξ, έχει επηρεάσει κυρίως η έννοια της "ηγεμονία" στον Γκράμσι. Κατά τον Γκράμσι εκτός από την καταστολή με την οποία το αστικό κράτος προσπαθεί να εξουδετερώσει την εργατική τάξη, υπάρχουν μηχανισμοί εξουσίας της αστικής τάξης σε μια σταθεροποιημένη καπιταλιστική εξουσία, που βασίζονται στη συναίνεση. Η βασική γκραμσιανή αντίληψη είναι ότι στη δυτική Ευρώπη της αρχής του αιώνα, κυριαρχεί η κοινωνία των πολιτών και όχι το κράτος· συνεπώς είναι η «ηγεμονία», η μη κατασταλτική, η πολιτιστική κυριαρχία, που καθυποτάσσοντας ιδεολογικά την εργατική τάξη, εξασφαλίζει την σταθερότητα των αστών. Η «ηγεμονία» στον Γκράμσι[172], αντιδιαστέλλεται στην «κυριαρχία» αφορώντας την «κοινωνία των πολιτών» και όχι το κράτος, εκφράζει την συναίνεση και όχι τον καταναγκασμό, ωστόσο στα γκραμσιανά κείμενα η διάκριση δεν είναι απόλυτη, καθώς ενυπάρχουν και εκδοχές σύνθεσης των παραπάνω εννοιών, μέσω του κράτους και της κρατικής σύνθεσης της καταστολής και συναίνεσης[173]. Κατά τη γνώμη μας το κεντρικό πρόβλημα στον Γκράμσι, όπως και μεγάλο μέρος της τριτοδιεθνιστικής παράδοσης, είναι το ότι, όπως επισημαίνει ο Π. Άντερσον[174], φαίνεται τελικά να υποτιμά τον ενσωματικό ρόλο της ελκυστικότητας αυτής καθ αυτής της αστικοδημοκρατικής - κοινοβουλευτικής υπόστασης του κράτους. Η πλούσια φιλολογία που βασιζόμενη και στην «ηγεμονία» διαπραγματεύεται την ιδεολογική ενσωμάτωση, τελικά μάλλον τείνει να υποτιμά τη δυνατότητα εργατικής αντίστασης, ή παραμένει στην αντίσταση, υποτιμώντας την ενεργή συμμετοχή των εργατών.

Κοντά σε μία εκδοχή της γκραμσιανής ενσωμάτωσης στα πλαίσια της διπλής λειτουργίας του Κράτους, ως προς την καταστολή και την ηγεμονία, βρίσκεται η αντίληψη του Αλτουσέρ για τους Ιδεολογικούς μηχανισμούς του Κράτους (ΙΜΚ)[175]. Κατά τον Αλτουσέρ, η ιδεολογία έχει υλική υπόσταση και πρακτική λειτουργία μέσω μηχανισμών του κράτους, όπως το σχολείο, η εκκλησία, ο συνδικαλισμός κλπ, που αναπαράγουν την αστική εξουσία[176]. Σύμφωνα με τον Κ. Δοδιάδη, ο Αλτουσέρ

---

[172] Η θεωρία της ηγεμονίας εντάσσεται στη λογική των συνασπισμών εξουσίας και θα επηρεάσει αρκετούς διανοούμενους και κινήματα σε όλο το φάσμα της αριστεράς, στα πλαίσια αγώνων και προσεγγίσεων για την «κοινωνία των πολιτών», τον πολιτισμό, τη διεθνή τάξη κλπ. Γενικά για την ηγεμονία, ΜΠΥΣΙ ΓΚΛΥΚΣΜΑΝ Κ., Ο Γκράμσι και το Κράτος, Θεμέλιο, 1984., ΣΚΟΥΛΑ Ε.Γ., «Εννοιολόγηση της θεωρίας του Γκράμσι για την ηγεμονία και το κράτος», Θέσεις, 57, 1996., ΑΝΤΕΡΣΟΝ Π., Οι Αντινομίες του Αντώνιο Γκράμσι, Συσπείρωση, 1985., BURNHAM P., «Neogramsian Hegemony and the International Order», Capital & Class, 45, 1991 σ. 73-91.

[173] Κατά τον Άντερσον, διακρίνονται 3 εκδοχές - μοντέλα στον Γκράμσι στην έννοια της ηγεμονίας στηριγμένες σε μορφές διάκρισης ή απόσπασης της «κοινωνίας πολιτών» από το Κράτος. Στο ΑΝΤΕΡΣΟΝ Π., Οι Αντινομίες του Αντώνιο Γκράμσι, Συσπείρωση, 1985

[174] Ο Π. Άντερσον ακριβώς αυτή τη διάσταση προβάλει όταν εκτιμά οι εργάτες στη πραγματικότητα δεν παρασύρονται από διάφορες «ιδεολογίες» και ιδεολογικές επιδράσεις ώστε να μην αμφισβητούν ριζικά την αστική εξουσία, αλλά πείθονται για τη δημοκρατική υφή και υπερασπίζονται τα δημοκρατικά στοιχεία αυτού καθ' αυτού του αστικοδημοκρατικού καθεστώτος. Στο ίδιο, σ. 31.

[175] ΑΛΤΟΥΣΕΡ Λ. Θέσεις, Θεμέλιο, 1981, σ. 69-121.

[176] Η ουσιαστική ένταξη της ιδεολογικής λειτουργίας στο κράτος, φαίνεται να αποδυναμώνει τη δυνατότητα διάκρισης των περιπτώσεων που το κράτος πράγματι ασφυκτικά και αυταρχικά ελέγχει του θεσμούς που παράγουν και διαχειρίζονται την ιδεολογία. Αυτή τη κριτική ασκεί ο Μίλιμπαντ αλλά σε κάθε περίπτωση αναγνωρίζουμε ότι θα ήταν τουλάχιστο άδικο να προσάψουμε στον

βασιζόμενος στο λακανικό «καθρεπτικό» στάδιο[177], τονίζει την υποκειμενική, ως ελεύθερη διάσταση της υποταγής, το ότι ο ελεύθερος πολίτης, εγκαλείται να υποταχθεί ελεύθερα, άρα είναι τελικά ελεύθερος να υποταχθεί με τη συναίνεσή του[178]. Βέβαια ο Αλτουσέρ δεν αποδέχεται ένα πλήρες σύστημα απόλυτης υποταγής, αφήνοντας ρητά διεξόδους άρνησης της, ωστόσο το γενικό σχήμα του αναπαράγει εν μέρει την παρουσιασθείσα και στον Γκράμσι απαισιοδοξία για την ενσωμάτωση. Υποτιμά ή μάλλον παραβλέπει την ενέργεια των ανθρώπων και των οργανώσεών τους, ως αποτελεσμάτων αλλά και διαμορφωτών των κοινωνικών δομών, μια τάση που θα επιχειρήσει να ανατρέψει ο ύστερος Ν. Πουλαντζάς, μέσα από τη σχεσιακή αντίληψη για το κράτος, που θα κυριαρχήσει στη νεότερη συζήτηση.

Στη νεότερη συζήτηση, η δομική προσέγγιση της ιδεολογίας και οι ΙΜΚ, θα επηρεάσουν ευρύτατα τη συζήτηση για την ιδεολογία και την κοινωνιολογική έρευνα, ωστόσο ως κυρίαρχο στοιχείο της συζήτησης παρουσιάζεται μια αποδυνάμωση της τελικά μεταφυσικής δομιστικής και μονοδιάστατης υποταγής. Στο παραπάνω πλαίσιο ο G. Therborn επεκτείνει τη λειτουργία της ιδεολογίας (η οποία όπως είδαμε περιέχει και πλευρές κουλτούρας) από την ιδεολογική ενσωμάτωση, στην ανεξάρτητη αναπαραγωγή των χαρακτηριστικών κάθε τάξης στο πλαίσιο των κοινωνικών ρόλων[179]. Ο P. Bourdieu θα επεκτείνει την προβληματική της αναπαραγωγής της ανισότητας διαφορετικών «κεφαλαίων» και από διαφορετικό δρόμο ο E. Laclau θα τονίσει τη σημασία της λαϊκοδημοκρατικής ιδεολογίας και στο ύστερο, μεταμαρξιστικό έργο του, θα αναζητήσει τον αυτονομημένο «λόγο».

Ο P. Bourdieu ασχολείται με τον τρόπο που οι πεποιθήσεις, τα κοινωνικά χαρακτηριστικά μιας κοινωνικής κατηγορίας, αναπαράγονται στην δράση του ανθρώπου σαν κεφάλαιο, με βάση τις κεντρικές έννοιες της «έξης» (habitus) και των «πεδίων» σαν δύο τρόπων ύπαρξης του κοινωνικού. Τα πεδία παρουσιάζονται *«...ως δομημένοι χώροι θέσεων - ή πόστων»*, στα οποία φορείς και θεσμοί υπερασπίζονται ή προσπαθούν να ανατρέψουν την δομή του «ειδολογικού» κεφαλαίου και αντίστοιχα με την «έξη», περιγράφεται η προδιάθεση, ο προσανατολισμός, η εσωτερίκευση προσδοκιών στο πλαίσιο της πολιτισμικής - συμβολικής ιεραρχίας[180]. Γενικά ο Bourdieu χωρίς να αρνείται τις ταξικές διακρίσεις δίνει έμφαση σε σχετικές - συμβολικές διαστάσεις υπεροχής και νομιμοποίησης της υπεροχής, προσπαθώντας να αποστασιοποιηθεί από «αντικειμενιστικές» θεωρήσεις, εστιάζει μάλιστα την προσοχή του στο πώς το άτομο

Αλτουσέρ και ειδικά στον Πουλαντζά τη κατηγορία για αποσιώπηση των ιδιαιτεροτήτων των δικτατορικών καθεστώτων. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν., ΜΙΛΙΜΠΑΝΤ Ρ., ΦΑΫ Ζ.Π., Προβλήματα του Σύγχρονου Κράτους και του Φασιστικού Φαινομένου, Θεμέλιο, σ. 38

[177] Για την ανάλυση της αξιοποίησης από τον Αλτουσέρ του Λακάν: ΔΟΞΙΑΔΗΣ Κ., ό.π., σ.51-53

[178] ΑΛΤΟΥΣΕΡ Λ., ό.π., σ.117

[179] THERBORN G., The Ideology of power and the power of Ideology, Verso, 1980

[180] BOURDIEU P., Κείμενα Κοινωνιολογίας, Δελφίνι, 1994. Παρότι αρκετές φορές στα όλο και περισσότερα κείμενα στα ελληνικά που αναφέρονται στον Μπουρντιέ, η λέξη habitus παραμένει αμετάφραστη, προτιμούμε τη μετάφραση ως «έξη» του Ν. Παναγιωτόπουλου: στο ίδιο σ. 63 Επίσης όπως φάνηκε πιο πάνω, προτιμούμε τη μετάφραση πολιτιστικό και όχι πολιτισμικό κεφάλαιο, κυρίως επειδή η θεωρία έχει γίνει γνωστή στη χώρα μας με αυτό το όνομα. Για την έννοια του πεδίου και της έξης στον Μπουρντιέ, στο ίδιο, σ. 63-70. Επίσης στο ΠΕΤΜΕΖΙΔΟΥ ΤΣΟΥΛΟΥΒΗ Μ., Κοινωνικές τάξεις και μηχανισμοί κοινωνικής αναπαραγωγής, Εξάντας, 1987., σ. 96-110.

κινείται ασυνείδητα, από τον τρόπο ζωής και δράσης, που αντιστοιχεί κοινωνικά στη κοινωνική του θέση, ενσωματώνοντας το «ήθος» της. Η ασυνείδητη ταξική διάσταση, που εκλαμβάνεται στο μαρξισμό σαν «ταξικό ένστικτο» που κατά κάποιο τρόπο προστατεύει τον εργάτη από την αστική ιδεολογία (Πουλαντζάς) ή που οδηγεί αυθόρμητα τους εργάτες σε κυρίως οικονομικού τύπου διεκδικήσεις και συσπειρώσεις όπως τα συνδικάτα (Λένιν), στον Bourdieu εκλαμβάνεται περισσότερο σαν στοιχείο πολιτισμικής αναπαραγωγής. Με αυτό το τρόπο όχι μόνο ξεπερνιέται το μαρξιστικής έμπνευσης στοιχείο της αυθόρμητης εργατικής αντίδρασης, αλλά και η αναπαραγωγή της ανισότητας και η ιδεολογική της διάσταση διευρύνεται από το παραδοσιακό οικονομικό αφετηριακό πεδίο, σε μη οικονομικά προνόμια και τον τρόπο αναπαραγωγής τους ως «κεφαλαίων». Μερικές μάλιστα κριτικές στον Μπουρντιέ αναφέρονται ακριβώς στη γενικευμένη χρήση του όρου «κεφάλαιο» που σε συνδυασμό με την ασαφώς οριζόμενη ταξική διάκριση, οδηγεί σ' αυτό που ο Πουλαντζάς κατηγορεί σαν «πολλαπλά ταξικά κριτήρια».[181] Επίσης ιδιαίτερα σημαντική για την θεματική της παρούσας εργασίας, θεωρούμε την κριτική στον Bourdieu για την απουσία μελέτης της εσωτερικής διεργασίας κατά την οποία το υποκείμενο μεταγράφει την ιστορία σε συνείδηση. Συγκεκριμένα ο Bourdieu κριτικάρεται επειδή προβάλλοντας μια εικόνα ενός ατόμου που ασυνείδητα κινείται σε ένα σύμπαν ταξινομημένων σχημάτων, αποδιαλεκτικοποιεί τελικά τις σχέσεις των τάξεων αλλά και τη σχέση ατόμου - τάξης[182].

Από διαφορετικό δρόμο, ο E. Laclau θα αναδείξει τη σημασία της λαϊκοδημοκρατικής ιδεολογίας (λαϊκών εγκλήσεων) συνδέοντας την ιδεολογική κυριαρχία με το βαθμό που οι κοινωνικές πολιτικές δυνάμεις κατορθώνουν να οικειοποιηθούν τις λαϊκοδημοκρατικές εγκλήσεις, συγκροτώντας «λαϊκισμό»[183]. Ο Laclau δεν αντιστρατεύεται ευθέως, αλλά μάλλον παρακάμπτει το περίφημο πρόβλημα της ταξικής ιδεολογίας, προσπαθώντας να αποφύγει το μαρξικό αναγωγισμό, μέσα από την δομιστική έννοια της ταξικής συνάρθρωσης, τα προβληματικά στοιχεία της οποίας ήδη αναφέραμε. Στην εξέλιξη της σκέψης του Laclau, η έννοια της λαϊκής έγκλησης και ηγεμονίας κινείται αντίστροφα από τον υλισμό, η συναρθρωσιακή λογική αποβάλει ακόμα και τον εκ των υστέρων, υλιστικό προβληματισμό. Ο ύστερος Laclau με την C. Mouffe, όχι μόνο δεν ασχολούνται με το πώς η δράση εδράζεται σε κοινωνικές - παραγωγικές σχέσεις, αλλά εστιάζουν τη

---

[181] Σχετικά με το «κεφάλαιο» στον Μπουρντιέ όπως σωστά σημειώνει η Πετμεζιού Τσουλουβή, η έννοια γίνεται τόσο γενική που χάνει την αναλυτικής αξία, όσο για την πολλαπλότητα των ταξικών κριτηρίων, ο Πουλαντζάς κριτικάρει ακριβώς αυτό το σημείο στο «Πολιτική Εξουσία....» σ.94

[182] Αυτό το σημείο επισημαίνει ο Gaulejac παραπέμποντας στον B. Lacascade: La divine theorie ou critique de la sociologie de «l' habitus» in «Marxisme et mode de vie» conttribution a une sociologie des pratiques. Στο GAULEJAC DE V., Η ταξική νεύρωση, Παπαζήση, σ. 54-57.

[183] Όπως είναι προφανές, ο λαϊκισμός του Laclau διαφέρει ριζικά από τη τρέχουσα χρήση του όρου, συγγενεύοντας εν μέρει με τη γκραμσιανή ηγεμονία. LACLAU E., Πολιτική και ιδεολογία στη μαρξιστική Θεωρία: Καπιταλισμός- Φασισμός- Λαϊκισμός, Σύγχρονα Θέματα, 1983, κυρίως σ. 123, 159-160, 162-223. Την παραπάνω άποψη κριτικάρει ο N. Μουζέλης (MOUZELIS N., «Ideology and Class Politics: A Critique of Ernesto Laclau», New Left Review, 1978) κυρίως για την πλατύτητά της, ωστόσο τουλάχιστον ο Laclau είναι μεθοδολογικά συνεπής προς την ανάλυσή του και τον «αιρετικό» ορισμό του. Αλλά και η προσέγγιση του Μουζέλη που κινείται σε έναν πιο κλασσικό ορισμό του λαϊκισμού, καθώς εντάσσεται γενικευτικά στο σχήμα της «συσσωμάτωσης» από την «ολιγαρχική» στη «μετα-ολιγαρχική» κοινοβουλευτική πολιτική, δεν στερείται προβλημάτων κυρίως στη διάκριση λαϊκού και λαϊκίστικου. Για μια τέτοια κριτική, που θα μας απασχολήσει αναλυτικότερα στη συνέχεια, ΦΙΛΙΑΣ Β., Κοινωνιολογία της Υπανάπτυξης, Σ.Ε., 1996, σ. 216-219.

προβληματική τους σε γλωσσικές σχηματοποιήσεις, σε «λόγους», σε ένα μεταπολιτικό πρόταγμα ριζοσπαστικής δημοκρατίας. Συναντούν λοιπόν στη σύγχρονη, μεταμοντέρνα φιλολογία τον J. F. Loytard, τον Baudrillard κ.ά., στο θεωρητικό «ταξίδι» από τον Γκράμσι στον Φουκώ. Σε αυτό το «ταξίδι» συναντώνται και τάσεις της λεγόμενης μεταφορντιστικής συζήτησης, για παράδειγμα σε μια σύνθεση που επιχειρεί ο Σ. Κουβελάκης[184], αγγίζοντας το στρατηγικής σημασίας ζήτημα του εναλλακτικού προτάγματος, προς τον φαινόμενο ως παντοδύναμο καπιταλισμό.

1.1.4.3 Η εργατική ενσωμάτωση στο πλαίσιο της μεταφορντιστικής συζήτησης

Η λεγόμενη «μεταφορντιστική» μαρξιστική συζήτηση, αξιοποιώντας στοιχεία της προβληματικής του Ν. Πουλαντζά όσο και του Α. Γκράμσι, μεταθέτει μεθοδολογικά τη συζήτηση από τις λεγόμενες «μεγάλες» θεωρίες, στις θεωρίες «μεσαίου βεληνεκούς»[185]. Οι δύο βασικές τάσεις, η «θεωρία της ρύθμισης» και η θεωρία της «επανα-διατύπωσης», παρά τις διαφορές τους, συναντώνται με προσεγγίσεις «της ευέλικτης εξειδίκευσης», της «κοινωνικής δομής συσσώρευσης» κλπ, στη συζήτηση για το πέρασμα από το «φορντισμό» στο «μεταφορντισμό». Ειδικά για τις εργασιακές – παραγωγικές αλλαγές που σχηματικά μπορούν να αποδοθούν, ως το πέρασμα από το σύστημα Φόρντ στο σύστημα Toyota, θα ασχοληθούμε στη συνέχεια, ειδικότερα για την οργάνωση της εργασίας, των αγορών εργασίας και τα συνδικάτα. Προς το παρόν λοιπόν θα περιορισθούμε στην υπόδειξη της μεθοδολογικής στροφής στη συζήτηση για την απίσχανση του εργατικού κινήματος, ως αποτελέσματος της ανατροπής ενός κοινωνικού μοντέλου, που υποτίθεται ότι ενίσχυε ή έστω ανεχόνταν το εργατικό κίνημα στο πλαίσιο του, με ένα άλλο, που αποδιαρθρώνει το εργατικό κίνημα και συνολικά την εργασία. Κατά τη γνώμη μας, παρά του ότι πράγματι μπορούν να παρατηρηθούν ευρύτατες κοινωνικές αλλαγές και ειδικότερα μια στροφή στις σχέσεις κεφαλαίου και κράτους που επιτρέπει μια "αποδιαργανωμένη", λιγότερο ρυθμισμένη, περισσότερο ευέλικτη και κατακερματισμένη, λιγότερο συνδικαλισμένη και απαιτητική εργασία, τα παραπάνω δεν αιτιολογούνται επαρκώς απλώς και μέλον με το πούμε ότι άλλαξε το μοντέλο παραγωγής – συσσώρευσης. Ακόμα και αν δεχθούμε ότι άλλαξε κάποιο μοντέλο, με κάποιο άλλο, ως συνειδητή επιλογή του κεφαλαίου, η αιτιολόγηση αυτής της αλλαγής στα συμφέροντα του κεφαλαίου, οδηγεί σε ένα τυπικό, ταυτολογικό, κυκλικό επιχείρημα. Επίσης, ειδικά για το συνδικαλισμό, η γενική αναφορά σε «φορντιστικό» συνδικάτο και μεταφορντισμό, που υπονομεύει το συνδικαλισμό, προσκρούει στο ότι ούτε στην «κλασσική» φορντιστική περίπτωση των ΗΠΑ είχαμε ισχυρό «φορντιστικό» συνδικαλισμό, παρότι υπήρχε μαχητικότατη συνδικαλιστική αγωνιστική παράδοση, ενώ στη δυτική Ευρώπη, είχαμε ισχυρή, θεσμική, εργατική συνδικαλιστική παράδοση πριν από το φορντισμό.

Στις πιο κοντινές προς το μαρξισμό προσεγγίσεις, στο πλαίσιο της μετα-φορντιστικής συζήτησης, το πέρασμα από το ένα μοντέλο στο άλλο, θυμίζει την «ιστορικιστική» λογική του περάσματος από τον ένα τρόπο παραγωγής σε έναν ανώτερο, λόγω της αναντιστοιχίας παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων και το ρόλο των

---

[184] ΚΟΥΒΕΛΑΚΗΣ Σ., «Ο Μεταφορντισμός: Μια Ανάγνωση με Βάση τον Γκράμσι και τον Φουκό», στο ΦΙΛΙΑΣ Β., (επ.), Προβληματισμοί και επισημάνσεις ΙΙ, Σιδέρης, 1998.

[185] ΜΑΥΡΟΥΔΕΑΣ Σ., «Κριτική της Θεωρίας της Ρύθμισης», Αξιολογικά, 6, 1994, σ. 201. Ενδεικτικά για τις προσεγγίσεις: AGLIETTA M., A Theory of Capitalist Regulation, N.L.B., 1979., LIPIETZ A., Mirages and Miracles, Verso, 1985., BOYER R., Η Θεωρία της Ρύθμισης, Εξάντας, 1988., BONEFELD W., HOLLOWAY J. (επ), Μεταφορντισμός..., ό.π.

κρίσεων. Ωστόσο δεν γίνεται αναφορά σε τρόπο παραγωγής ούτε σε κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό (με τη κλασσική έννοια), αναφέρονται φάσεις του καπιταλισμού, που αλλάζει μορφές και μοντέλα. Δεν γίνεται λόγος για την «γενική κρίση» που «μαραζώνει» τον καπιταλισμό, αλλά για κρίσεις που αναζωογονούν, αναπαράγουν τον καπιταλισμό.

Οι κεντρικές έννοιες του ρεύματος, αναφέρονται σε «σχηματισμούς» του καπιταλισμού κατά την ιστορική του ανάπτυξη, ως στρατηγική συσσώρευσης, ως δομή συσσώρευσης, ως τρόπος ρύθμισης, ως ηγεμονική δομή, που επιχειρούν να συνθέσουν σε ένα δομικής προέλευσης, συναρθρωσιακό θεωρητικό μοντέλο, ορισμένα χαρακτηριστικά - γνωρίσματα του σύγχρονου καπιταλισμού. Η σχέση των παραπάνω γνωρισμάτων, όπως σωστά παρατηρεί ο Κ. Ψυχοπαίδης[186], μένει αδιευκρίνιστη, ώστε η απαρίθμηση τους αποτελεί προθεωρητική προσέγγιση, που συνδέεται οργανικά με την τάση προς το τυχαίο και απροσδιόριστο, μια τάση που θυμίζει τη «δημιουργία εκ του μηδενός» του Κ. Καστοριάδη. Η διάσταση αυτή αποτελεί μια εξ αρχής αδυναμία της προσέγγισης, με τον πλέον απόλυτο τρόπο μάλιστα ο Μ. Aglietta, στο πρωτοποριακό του έργο, όπως παρατηρεί ο Κ. Ψυχοπαίδης, θα αρνηθεί οποιοδήποτε νόμο που καθορίζει το ταξικό αγώνα[187]. Αυτό εντοπίζεται και στον J. Hirsch, που με αφορμή τη συντηρητική εκλογική στροφή στη Δυτική Γερμανία στη δεκαετία του '80, περιγράφει κοινωνικές διεργασίες, στις οποίες το στοιχείο της ταξικής πάλης εισέρχεται εκ των υστέρων, ως απροσδιόριστο, κάτι σαν μεταβλητή τυχαιότητας, που έρχεται για να α-προσδιορίσει τη κατά τα άλλα βέβαιη γενική τάση του μεταφορντισμού. Ο J. Hirsch φτάνει να συναρθρώσει εκ των υστέρων τα αδιέξοδα του κεϋνσιανισμού, τα στοιχεία της κατετμημένης και διαιρεμένης κοινωνίας, και της τότε σοσιαλδημοκρατικής υποχώρησης, ώστε να αποδείξει, μέσω της κρίσης, το αναπόφευκτο της νεοσυντηρητικής επέλασης, την ιστορική επώαση ενός νέου μεταφορντιστικού μοντέλου. Έτσι συμφωνώντας με τον Therborn και άλλους, ότι τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα χάνουν την εκλογική τους υποστήριξη, θεωρητικοποιεί και «αντικειμενοποιεί» τη τάση τα συλλογικά μορφώματα να υποχωρούν, έτσι ώστε η μόνη ελπίδα που διαφαίνεται να είναι μια «παθητική επανάσταση από τα κάτω», οι εναλλακτικές κουλτούρες και τα νέα κοινωνικά κινήματα, στο πλαίσιο μιας μεταφορντιστικής τάσης που φαίνεται να διαλύει τη σοσιαλδημοκρατία[188].

Ωστόσο μερικά χρόνια αργότερα, τη περίοδο που γράφεται το παρόν κείμενο, η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία όχι μόνο έχει ανακάμψει εκλογικά, αλλά και τείνει να κυριαρχήσει ίσως σε μεγαλύτερο βαθμό και από τη μεταπολεμική «χρυσή» περίοδο, μάλιστα συν-βοηθούμενη από ένα μέρος της εκτός σοσιαλδημοκρατίας αριστεράς. Είναι βέβαια μια, από κάθε άποψη, διαφορετική σοσιαλδημοκρατία, σε μια διαφορετική συγκυρία, ωστόσο αν παίρναμε τοις μετρητοίς την ανάλυση του Hirsch, θα έπρεπε να αναζητήσουμε μια νέα ηγεμονική δομή, ακόμα ένα μοντέλο, έναν μετα - μετα - φορντισμό, κάτι που πράγματι εντοπίζει ως ορατή πιθανότητα ο Σ. Κουβελάκης[189]. Ωστόσο η περίφημη επανάσταση από τα κάτω, στην οποία βασίζεται η δειλή αισιοδοξία

---

[186] Στο ίδιο, σ. 268.

[187] AGLIETTA M., A Theory..., ό.π., σ. 67.

[188] HIRSCH J., «Φορντισμός και Μεταφορντισμός: Η παρούσα Κοινωνική Κρίση και οι Συνέπειές της», Στο ίδιο, σ.43

[189] ΚΟΥΒΕΛΑΚΗΣ Σ., «Ο Μεταφορντισμός: Μια Ανάγνωση με Βάση τον Γκράμσι και τον Φουκό», στο ΦΙΛΙΑΣ Β., (επ.), Προβληματισμοί και επισημάνσεις ΙΙ. Σιδέρης, 1998, σ. 429.

του J. Hirsch, και θεωρητικοποιεί εκ νέου ο Κουβελάκης, δεν φαίνεται τουλάχιστον σε μας να εκδηλώνεται, πολύ περισσότερο να κυριαρχεί. Η περίφημη οικολογική συνιστώσα, ή μάλλον η οικολογική μεταμόρφωση των παλαιότερων ριζοσπαστικών κινημάτων, τείνει να γενικευτεί ως κυβερνητική συνιστώσα μιας νέας, ηγεμονικής αλλά και δεξιόστροφης σοσιαλδημοκρατικής συμμαχίας, ενώ η επανέκδοση της «μοριακής» αντίστασης δια του «λόγου», αναπαράγει τα θεωρητικά και πολιτικά της αδιέξοδα και ως προς την εργασιακή διαδικασία. Με αυτά όμως θα ασχοληθούμε στη συνέχεια.

Απέναντι στις θεωρίες του μεταφορντισμού, η κύρια κριτική ασκήθηκε από τη λεγόμενη προσέγγιση της «ταξικής πάλης» (W. Bonefeld, S. Clarke, J. Holloway) και η αντιπαράθεση κινείται γύρω από το κλασσικό πρόβλημα που ενέτεινε ο δομικός μαρξισμός, τη σχέση δηλαδή ταξικής δομής και ταξικής πάλης. Αντί της προτεραιότητας και της θεωρητικής κυκλικότητας των δομών, από τους θεωρητικούς «της ταξικής πάλης», προτάσσεται μια προτεραιότητα του «ταξικού αγώνα», που όμως ανάγεται στον εαυτό του. Γράφει χαρακτηριστικά ο Holloway: *«... αν ο αγώνας καταστεί πυρήνας της κοινωνίας, τότε δεν υπάρχει «αντικειμενική» κοινωνική πραγματικότητα άλλη από την ενδοϋποκειμενική ταξική πάλη»*[190]. Έτσι στο πλαίσιο ενός αμήχανου αγνωστικισμού, η ταξική πάλη ανάγεται σε «ενδοϋποκειμενικό» ζήτημα[191]. Δεν είναι τυχαίο ότι η αλληλοκατηγορία που ανταλλάσσεται στη λεγόμενη μεταφορντιστική συζήτηση για το κράτος, είναι ο «κοινωνιολογισμός», για παράδειγμα ο S. Clarke κατηγορεί τη «θεωρία της ρύθμισης» για το ότι περιορίζεται σε μια «κοινωνιολογική» κριτική των οικονομικών, ότι ο Aglietta έχει προχωρήσει από τον μαρξισμό στη κοινωνιολογία, ότι ο Lipietz αναγνωρίζει αυθεντία τον Bourdieu, ενώ το ζήτημα είναι η μαρξιστική κριτική της πολιτικής οικονομίας. Από τη μεριά του ο B. Jesop, επιστρέφει τη κατηγορία για «κοινωνιολογισμό» στον S. Clarke με αντίστροφα επιχειρήματα[192]. Όπως είναι προφανές, στην παρούσα έρευνα, δεν αντιπαρατίθεται ο μαρξισμός με τον «κοινωνιολογισμό» και σε κάθε περίπτωση, η κριτική για «κοινωνιολογισμό», είναι καλοδεχούμενη. Στο βαθμό που ο μαρξισμός αρνήθηκε μια «κοινωνιολογική» συζήτηση για την εργασία, διαιρέσεις και μορφές συνείδησης που συνδέονται με τις παραπάνω διαιρέσεις και τάσεις, δέσμιος κάποιας δομιστικής ή ιστορικιστικής βεβαιότητας, άφησε έδαφος για να καλυφθεί το κενό από μη μαρξιστικές προσεγγίσεις, πράγμα κρίσιμο τόσο για το μαρξισμό, όσο και τη κοινωνιολογία.

1.1.4.4 Αστικοποίηση και εργατική ενσωμάτωση

Μια από τις κλασσικότερες αναφορές στη κοινωνιολογική συζήτηση για την εργασία, που κυριάρχησε στη σχετική συζήτηση τις περασμένες δεκαετίες, είναι η υπόθεση της αστικοποίησης όλης ή (κυρίως) τμημάτων της εργασίας, η διερεύνηση δηλαδή της διαίρεσης της εργασίας και η συνάρτηση της διαίρεσης με μορφές συνείδησης. Σε

[190] HOLLOWAY J., «Το Κεφάλαιο είναι Ταξική Πάλη και οι Αρκούδες δεν είναι Ήρεμες», στο BONEFELD W., HOLLOWAY J. (επ), Μεταφορντισμός..., ό.π., σ. 233.

[191] Σε αυτό το σημείο εντοπίζουμε ένα βήμα που έχει ήδη κάνει ο N. Πουλαντζάς, μέσα από την απόρριψη της αναζήτησης των συμφερόντων στις παραγωγικές σχέσεις και τη τάση του προς τη μηχανιστική διάσπαση δομών και πρακτικών, ωστόσο ο μεγάλος μαρξιστής, ταυτόχρονα προφυλάσσει την ανάλυσή του από την προσχώρηση στη φαινομενολογία, καθώς οι δομές, οι παραγωγικές σχέσεις, η κοινωνία όχι μόνο υπάρχουν «αντικειμενικά», αλλά και καθορίζουν τα όρια των σχεσιακών συμφερόντων. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν., Πολιτικές..., ό.π., σ. 150

[192] BONEFELD W., HOLLOWAY J. (επ), Μεταφορντισμός ..., ό.π., σ. ,155-156, 212.

πολλές τέτοιες έρευνες χρησιμοποιείται η έννοια τάξη, ως κατατακτική κατηγορία του πληθυσμού, με κριτήρια που αναφέρονται περισσότερο στη βεμπεριανή προσέγγιση παρά στη μαρξιστική. Η κλασσικότερη προσπάθεια στοιχειοθετείται στον D. Lockwood, που αναφέρεται στην θέση των υπαλλήλων με κριτήρια α) τη θέση στην αγορά, όπως το εισόδημα και η ασφάλεια απασχόλησης, β) τη θέση στην εργασία, όπως την αυτονομία, τις ειδικεύσεις, την άμεση επαφή με το αφεντικό, γ) τη θέση στάτους, όπως τη γενική αξία - εικόνα στη κοινωνία, τη κυριαρχία γυναικών, τη μηχανοργάνωση κλπ. Παρόμοια μεθοδολογία ακολουθεί η περίφημη έρευνα των Goldthorpe, Bechofer, Platt για τους καλοπληρωμένους χειρώνακτες εργάτες. Ειδικά ο Goldthorpe θα παρουσιάσει μια διευρυμένη νεοβεμπεριανή ταξική διαίρεση από 11 τάξεις που ενοποιούνται σε 5 και σπανιότερα σε 3, ένα σχήμα που θα χρησιμοποιηθεί, ελαφρώς τροποποιημένο, ευρέως στην σύγχρονη έρευνα ακόμα και από νεομαρξιστές όπως ο E. O. Wrigth.

Ως προς την εργατική συνείδηση, ο D. Lockwood, προτείνει μια τυπολογία συνείδησης με βασικό άξονα την «τοπική» διαμόρφωσης της, στην ίδια τη ζωή των εργαζομένων, ένα μάλιστα από τα κριτήρια είναι η συνδικαλιστική συγκρότηση. Συγκεκριμένα καταλήγει στη διάκριση των χειρωνακτών εργατών σε τρεις επιμέρους κατηγορίες: τους παραδοσιακούς προλετάριους, τους παραδοσιακά διαφοροποιημένους εργάτες, τους ιδιωτικοποιημένους εργάτες, συνεπώς διαπιστώνει μια διάσπαση της εργατικής τάξης, σύμφωνα με την οποία μόνο ένα μέρος της διατηρεί τη παραδοσιακή εργατική κουλτούρα και συνείδηση. Οι παραδοσιακοί προλετάριοι ζουν και εργάζονται σε κλασσικές εργατικές ομάδες και κλασσικά εργατικά επαγγέλματα, με στενές διαπροσωπικές σχέσεις, είναι ισχυρά συνδικαλισμένοι με μια διχοτομική αντίληψη για τη κοινωνία μεταξύ του εργατικού «εμείς» και του εργοδοτικού «αυτοί». Αντίθετα οι «διαφοροποιημένοι» εργάτες ζουν σε μικρές πόλεις και αστικές περιοχές και απασχολούνται στις υπηρεσίες, στη γεωργία, σε οικογενειακές επιχειρήσεις. Έχουν διαπροσωπικές σχέσεις με εργοδότες και μια αντίληψη ιεραρχίας για το κόσμο, στην οποία κατατάσσονται διαφορετικοί άνθρωποι. Τέλος οι ιδιωτικοποιημένοι εργάτες, εργάζονται σε σχετικά μοντέρνες βιομηχανίες και ζουν σε απρόσωπες αστικές περιοχές. Αν και συχνά συνδικαλίζονται, ενδιαφέρονται κυρίως για τη μεγιστοποίηση των αμοιβών που τους χαρίζουν διακριτές απολαβές εκτός εργασίας και βασικά διακρίνουν τους άλλους ανάλογα με το εισόδημά τους[193]. Παρόμοια οι J. Goldthorp κ.α., παρά τη σχετική διάψευση της υπόθεσης για την αστικοποίηση, εξετάζοντας 3 υποθέσεις - ερωτήματα σχετικά με α) την εργασιακή εμπειρία, β) την κοινωνικότητα έξω από την εργασία, γ) τις φιλοδοξίες και παραστάσεις για την κοινωνία, κατέληξαν στο συμπέρασμα του «εργαλειακού» προσανατολισμού, εννοώντας την «εργαλειακή» χρήση της εργασίας για την ικανοποίηση - καταναλωτικών κυρίως - αναγκών. Οι αξίες ειδικά μιας κατηγορίας εργατών κινούνταν περισσότερο με κριτήριο το χρήμα και την κατανάλωση και με τρόπο που σαφώς διέκριναν τον εαυτό τους από τους πολύ πλούσιους και πολύ φτωχούς ανθρώπους[194].

---

193 Γενικά για το ζήτημα, BULMER M., (ed.) Working Class Images of the Society, Routledge & Kegan Paul, 1975., ANTONY GIDDENS and DAVID HELD, Classes, Power and Conflikt, Macmillan, 1987

194 Το ερώτημα για την αστικοποίηση των εργατών ερευνήθηκε ειδικότερα από τους J. Goldthorpe, D. Lockwood κ.α, στα μέσα του 1960 στην αυτοκινητοβιομηχανία και στην βιομηχανία χημικών στο Λούτον, Βλ πρόλογο ΗΛΙΑΣ ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ, στο : GORZ A., Αντίο προλεταριάτο, Νέα Σκέψη, 1986, σ. 9 -30., SAUNDERS P., ό.π.

Οι παραπάνω έρευνες θεωρούνται πρωτοποριακές για ένα μεγάλο πεδίο της κοινωνιολογικής έρευνας και συζήτησης για την εργατική τάξη και την μετεξέλιξή της και συγκεκριμένα για την «απώλεια της ταξικής συνείδησης» μέσα κυρίως από το «δανεισμό» μεσοαστικής συμπεριφοράς και γενικότερα τη σύγκλιση τόσο στη παραγωγή όσο και στη αξιολογική συγκρότηση τμήματος της εργατικής τάξης και μικροαστών. Η θεωρίες της «απώλειας» της συνείδησης στηρίζονται, σε τελική ανάλυση, στο ότι η σύγχρονη κοινωνία έχει αλλάξει, όπως έχουν αλλάξει και οι εργαζόμενοι, έτσι ώστε ενώ παλιότερα είχε νόημα να μιλάμε για εργατική τάξη και εργατικό κίνημα, οι σημερινοί εργάτες έχουν ριζικά διαφορετικές ιδέες, διαφορετικές αξίες, διαφορετική συνείδηση. Ωστόσο η έρευνα για την αστικοποίηση ή την συντηρητικοποίηση της εργατικής τάξης, στο βαθμό που ελέγχει την αποδοχή παραδοσιακών εργατικών ιδεών και κουλτούρας από την νεώτερη εργατική τάξη, κινδυνεύει να ανακυκλώνει το αυτονόητο ότι η νεώτερη εργατική τάξη διαφέρει από την παλαιότερη, ή ότι διαφέρει από χώρα σε χώρα[195].

Συνολικά όμως είναι αμφιλεγόμενη και η ίδια η εμπειρική διερεύνηση της αστικοποίησης σαν έλεγχος του βαθμού αποδοχής στάσεων που κωδικοποιούνται σαν ενδείξεις αστικής συνείδησης, στο βαθμό που τα συμπεράσματα αποτελούν απόρροια της σχετικά αυθαίρετης κωδικοποίησης του ερευνητή, που ελέγχουν πολιτικές στάσεις, ανακυκλώνοντας σε τελική ανάλυση την άποψη του ερευνητή για την πολιτικά «ορθή» εκπροσώπηση της εργατικής τάξης. Πρόκειται για το πρόβλημα των ερευνών στάσεων με βάση ιδεοτύπους, όπου προφανώς ανάλογα με το πως ορίζεται κάθε φορά η αστικοποίηση, καθορίζεται εν μέρει και το μέγεθος των «αστικοποιημένων». Περίπου όμως το ίδιο πρόβλημα ισχύει και αν ορίσουμε περισσότερο πολιτισμικά την εργατική τάξη, ψάχνοντας για παράδειγμα στην εμπειρία και δράση της, τον κοινοτισμό της ή την αλληλεγγύη της, πλευρές που ορίσαμε σαν κουλτούρα. Ανάλογα με το πως θα ορίσουμε τα χαρακτηριστικά της εργατικής τάξης, δηλαδή ποια από τα παρατηρούμενα χαρακτηριστικά θα εντάξουμε σε έναν συνεκτικό ορισμό, θα έχουμε ήδη προσδιορίσει και το μέγεθος και τη σημασία της. Οι παραπάνω επιφυλάξεις δεν σημαίνουν βέβαια ότι αρνούμαστε τη σημασία των σχετικών συζητήσεων και ερευνών αλλά ότι τονίζουμε τη σχετικότητά τους.

Στη μαρξιστική παράδοση, η ενσωμάτωση ή αστικοποίηση μερίδων της εργατικής τάξης, έχει απασχολήσει τη συζήτηση ως προς την παγκόσμια ανάπτυξη του καπιταλισμού και τις επιπτώσεις στο εργατικό κίνημα[196]. Από αυτή την αφετηρία ο S. Amin θα επαναφέρει

---

[195] Ο Ε Ο Wrigth που χρησιμοποιεί ένα ερωτηματολόγιο στάσεων, αναγκάζεται να αφαιρέσει δύο ερωτήσεις που απευθύνονται στην αμερικανική κοινωνία όταν ελέγχει τις υποθέσεις του στη Σουηδία. Είναι προφανές ότι δεν μπορούμε να ελέγξουμε σαν στοιχείο εργατικής κουλτούρας και συνείδησης την προτίμηση στο ποδόσφαιρο ή το να συχνάζει κάποιος σε παμπ, ή την προτίμηση στο πολιτικό γάμο, αλλά ακόμα και την, λουξεμβουργιανής προέλευσης, στάση σε απεργίες.

[196] Για τη γενικότερη συζήτηση, MANDEL E., Ο Ύστερος Καπιταλισμός, Gutemberg, 1975., AMIN S., FAIRE A., MASHIA G., HUSSEIN M., Η Κρίση του Ιμπεριαλισμού, Καστανιώτης, 1976., ΦΙΛΙΑΣ Β., Το πρόβλημα Σχηματισμού Παραγωγικού Κεφαλαίου εις τας Υπαναπτύκτους Οικονομίας. 1967, ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν., Κοινοβουλευτισμός και Εκβιομηχάνιση στην Ημιπεριφέρεια Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική, Θεμέλιο, 1987., ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν., Κοινωνικές..., ό.π., ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., AMIN Σ., Δύσμορφος Καπιταλισμός, Παπαζήση, 1975., ΙΩΑΝΝΟΥ Α. Χ., Εργασία και Κεφάλαιο, Ιδεολογία της Αριστεράς και Θεωρία, Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, 1997, σ. 85-116.

τη συζήτηση στη σχέση παραγωγικών σχέσεων και παραγωγικών δυνάμεων, μέσα από τη θεωρία της άνισης ανάπτυξης για το παγκόσμιο καπιταλισμό και την επικαιρότητα σοσιαλιστικής μετάβασης μόνο για την περιφέρεια του συστήματος. Γενικότερα το βάρος της ανάλυσης της - τότε - νέας θεωρητικής αισιοδοξίας μεταφέρεται στη περιφέρεια του συστήματος, όπου μεταφέρονται σχετικά υποβαθμισμένες λειτουργίες και επαγγελματικές δεξιότητες αντίθετα με την αναβαθμισμένη λειτουργία του αναπτυγμένου πυρήνα. Μέσα από την παραπάνω λογική και πάνω σε υποδείξεις του κλασσικού μαρξισμού και κυρίως του Ένγκελς, θα οικοδομηθεί μια γενικευμένη ερμηνεία για τις σοσιαλδημοκρατικού τύπου ταξικές συμμαχίες στο «κέντρο» του καπιταλισμού, με αντικειμενική βάση την «συμμαχική» εκμετάλλευση της εργατικής τάξης της περιφέρειας. Ωστόσο αν και η ιστορική εξέλιξη φαίνεται τουλάχιστον εν μέρει να δικαιώνει την άποψη για την παραπάνω ταξική συμμαχία, δεν εμφανίζεται μια αναμενόμενη γενικευμένη ανατροπή του συστήματος και στην «περιφέρεια», με συνέπεια, στη σύγχρονη συζήτηση της «παγκοσμιοποίησης», η υποταγή του εργατικού κινήματος να μην αφορά μόνο το «κέντρο» αλλά και τη «περιφέρεια» του συστήματος.

Η τρέχουσα συζήτηση για το ζήτημα της παγκόσμιας ανάπτυξης, συνδέεται με το πρόβλημα ενός νέου, ποιοτικά διαφορετικά καταμερισμού εργασίας και μεταφοράς του κεφαλαίου και της παραγωγής στα πλαίσια της «παγκοσμιοποίησης», όπου μέρος του παραγωγικού κεφαλαίου μεταφέρεται ταχύτητα σε εναλλακτικές περιοχές «χαμηλού κόστους»[197]. Με αυτή την έννοια η «αποβιομηχάνιση» του «πυρήνα του πυρήνα» της υψηλά συνδικαλισμένης μονοπωλιακής βιομηχανίας συνδέεται με τις υψηλές παροχές της «πυρηνικής» εργατικής τάξης και την τάση του κεφαλαίου να αναζητά όλο και φτηνότερη εργασία. Σε αυτή την βάση αναπτύσσονται θεωρίες για το παγκόσμιο σύστημα που ξεκινούν από την κριτική του «αναπτυξιασμού» στον P. Baran και του παγκόσμιου καπιταλισμού σαν συστήματος στον I. Wallenrstein, και καταλήγουν στη θεωρία μετάβασης από το μονοπωλιακό καπιταλισμό στο παγκόσμιο καπιταλισμό, το «νέο Λεβιάθαν»[198]. Μια ενδιαφέρουσα διάσταση της «παγκοσμιοποίησης» είναι η μεταφερόμενη παραγωγή, που αφορά κλάδους και τμήματα της παραγωγής με κύριο χαρακτηριστικό την ένταση εργασίας, ενώ ο πυρήνας του σχεδιασμού και τα άλλα στρατηγικής σημασίας τμήματα, παραμένουν στις «μητροπολιτικές» χώρες, αναπαράγοντας εκτός των άλλων την αντικειμενική βάση συμμαχιών στη βάση της εξάρτησης, αλλά και την ανασφάλεια του «περιφερειακού» τμήματος των εργαζομένων σε «μητροπολιτικά» κέντρα. Η παγκοσμιοποίηση λοιπόν συνδέεται με νέες μορφές ήττας της εργασίας αλλά γεννά και νέες δυνατότητες για το εργατικό κίνημα. Ειδικά για το εργατικό κίνημα, έχει προβληθεί η άποψη ότι η υποχώρηση του είναι μια προσωρινή, έστω γενικευμένη ήττα, αλλά από την άλλη μεριά, παρά την κατάρρευση των «σοσιαλιστικών» καθεστώτων, αλλά και εξ αιτίας αυτής, στη τρέχουσα περίοδο ο καπιταλισμός λειτουργεί σε πραγματικά παγκόσμιο επίπεδο. Η παρελθούσα λοιπόν δυνατότητα του καπιταλισμού να λύνει τις αντιφάσεις του με νέες αγορές σε νέες

[197] MANDEL E., The Second Slump: A Marxist Analysis of Recession in the Seventies, N.L.B., 1978.

[198] Για τη συζήτηση και τη θεωρία του παγκόσμιου καπιταλισμού, ROSS J. S. R., TRACHTE C. K., Global Capitalism the New Leviathan, State University of New York Press, 1990. SKLAIR L., Sociology of the Global System, John Hopkins University Press, 1992., SCHOLTE A. J., Globalization: A Critical Introduction, Macmillan, 1997. BOYER R., «The Convergence Hypothesis Revisited: Globalization but Still the Century of Nation?» στο BERGER S., DORE R., (eds.) Convergence or Diversity?, Cornell University Press, 1995.

περιοχές, περιορίζεται και συνεπώς η υπόδειξη του «Κομμουνιστικού Μανιφέστου», για το παγκόσμιο εργατικό κίνημα, γίνεται πιο επίκαιρη για την επόμενη πεντηκονταετία, από ότι ήταν στην παρελθούσα εκατονταετία[199].

Η παραπάνω αναζωπύρωση της θεωρητικής συζήτησης για ένα εναλλακτικό κόσμο προς τον εμφανιζόμενο ως παντοδύναμο καπιταλισμό, είναι πλέον εξαιρετικά μειοψηφική, ιδιαίτερα ως προς το ρόλο της εργασίας. Όχι μόνο κυριαρχεί η άποψη ότι επιμέρους τμήματα της εργασίας ενσωματώνονται, αλλά προβάλλεται η λογική της συνολικής ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης. Για παράδειγμα, κατά τον Χάμπερμας, τη θέση των παλαιών ταξικών συγκρούσεων παίρνουν πια οι συγκρούσεις της πολιτικής εξουσίας με μη προνομιούχες - αποκλεισμένες ομάδες, οι οποίες όμως ούτε συγκροτούν κοινωνική τάξη, ούτε θα μπορούσαν να αντιπροσωπεύσουν συνολικά το λαό[200]. Όπως είναι προφανές σύμφωνα με την παραπάνω λογική, η εργατική τάξη όχι μόνο δεν αποτελεί επαναστατική δύναμη αλλά αποτελεί δύναμη του καθεστώτος. Η ιδέα βέβαια ότι το προλεταριάτο, όπως ορίζεται στο κλασσικό μαρξισμό έχει ενσωματωθεί και η αναζήτηση νέων επαναστατικών δυνάμεων δεν αποτελεί πρωτοτυπία του Χάμπερμας, ούτε καν του Μαρκούζε. Ο Μαρκούζε εξελίσσει τις ιδέες του Σαρτρ και Φανόν για το «νέο προλεταριάτο» τη βία, τη μη ενσωμάτωση και αναδεικνύει τους απόκληρους της κοινωνίας σαν μη ενσωματώσιμη δύναμη, επειδή «κτυπούν το σύστημα απ έξω»[201]. Από παρόμοια αφετηρία ο Γκόρζ θα ασχοληθεί με την ενσωμάτωση των εργατών με το δεικτικό τίτλο «Αντίο προλεταριάτο»[202] και γενικότερα θα οικοδομηθεί μια ριζοσπαστική θεωρία για εναλλακτικά κοινωνικά κινήματα και κοινωνικές δυνάμεις εκτός της εργατικής τάξης ή παράλληλα της εργατικής τάξης. Ως κυριότερη αιτία για την παραπάνω εργατική ενσωμάτωση, εμφανίζεται η γενικευμένη ευμάρεια και ασφάλεια, ότι οι εργάτες παύουν πλέον να αποτελούν τους απόκληρους της κοινωνίας, ενώ απολαμβάνουν μια σχετικά προνομιούχα θέση και συναινούν τελικά στο σύστημα. Πρόκειται τελικά για προσεγγίσεις ενός τμήματος της κριτικής, ριζοσπαστικής σκέψης, που αποδίδει το ανεπίκαιρο ή ανέφικτο της εργατικής αντίστασης και εξέγερσης στη γενικευμένη ευμάρεια, ένα ρεύμα που ιστορικά ενώ συνδέεται με μια «δεξιού» τύπου απόκλιση στο εργατικό κίνημα, συναντάται αργότερα και στην αριστερή μεταπολεμική σοσιαλδημοκρατία και στη νέα αριστερά[203].

Κατά τη γνώμη μας, η άποψη περί της γενικής εργατικής ενσωμάτωσης λόγω ευμάρειας, σε τελική ανάλυση υποτιμά η σχετικότητα του πλούτου και της φτώχιας, πράγμα που ιδιαίτερα τονίζει ο Μαρξ και όπως σημειώνει ο Π. Άντερσον, παραβλέπεται το γεγονός ότι ακριβώς λόγω των συνεχώς μεγενθυνόμενων αμοιβών και παροχών, γεννούνται

---

[199] ROSS J. S. R., ό.π., ARRIGHI G., «Marxist Century, American Century: The Making and the Remaking of the World Labour Movement», New Left Review, 1990, 179, σ. 29-66.

[200] «*Η αποστέρησή τους από δικαιώματα και η εξαθλίωσή τους δεν συμπίπτουν πλέον με την έννοια της εκμετάλλευσης, γιατί το σύστημα δεν ζει πλέον από τη δική τους εργασία*» HABERMAS J., ό.π. σ.154.

[201] MARCUSE H., ό.π. σ. 254., Για τη γενικότερη συζήτηση: CRANSTON M., «Σύγχρονα Επαναστατικά Κινήματα: Η νέα Αριστερά», Αρσενίδης.

[202] GORZ A., Αντίο Προλεταριάτο, Νέα Σκέψη, Αθήνα 1986.

[203] Γενικά για τις διαστάσεις της θεωρητικής συζήτησης για την εργατική συνειδησιακή στρέβλωση, JACOBY R., «Political Economy and class unconsciousness», Theory and Society, 1978, 5, σ. 11-18

συνεχώς ανώτερες προσδοκίες σε βαθμό που κανένα σύστημα δεν αντέχει[204]. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν παρατηρούνται φαινόμενα απομάκρυνσης εργατικών μαζών από τα συνδικάτα και τα παραδοσιακά εργατικά κόμματα, πράγμα που θεωρείται κριτήριο απομάκρυνσης από την παραδοσιακά οριζόμενη εργατική τάξη. Μερικές φορές μάλλον υπερτονίζεται η διαφοροποίηση της εργατικής τάξης ενώ ίσως το σπουδαιότερο φαινόμενο είναι η αλλαγή και διαφοροποίηση των συνδικάτων και των κομμάτων[205]. Βέβαια και αυτή η αλλαγή των παραδοσιακών εργατικών θεσμών, αποτελεί μια όψη του ίδιου φαινομένου και η γενικότερη συζήτηση για την αποριζοσπαστικοποίηση των κομμάτων και συνδικάτων απηχεί μια ευρύτερη αλλαγή στην εργατική τάξη, που αποτελεί άλλοτε έμμεση και άλλοτε συγκαλυμμένη αναφορά και μέρους τουλάχιστον του μαρξιστικού ρεύματος. Σε κάθε περίπτωση, ανεξάρτητα αν θεωρηθεί ως ευρύτερο, ταξικό ζήτημα, η σχέση των εργαζομένων με τα συνδικάτα αφορά ευθέως το θέμα μας και θα μας απασχολήσει στη συνέχεια αναλυτικά. Επίσης θα μας απασχολήσουν προσεγγίσεις που αναφέρονται στις κατηγοριοποιήσεις των εργαζομένων και τον άνισο βαθμό συνδικαλισμού τους, σε σημαντικές αλλαγές στα συνδικάτα, αλλά και στην ποιοτική αλλαγή της σχέσης ομάδων εργαζόμενων και συνδικάτων.

Ως προς την κατηγοριοποίηση των εργαζόμενων στη παραγωγή και τις επιπτώσεις της στη συνείδηση και δράση τους (ειδικά στο συνδικαλισμό) θα πρέπει να επισημανθεί ότι δεν την αντιμετωπίζουμε ως αποκλειστικά σύγχρονο φαινόμενο. Η συνηθισμένη παραγνώριση των παλαιότερων ειδικών μορφών ύπαρξης κατηγοριών και στρωμάτων της εργατικής τάξης και η έμφαση στις τρέχουσες διαιρέσεις της, καταλήγει στο λανθασμένο συμπέρασμα, ότι επιμέρους διακρίσεις στην εργατική τάξη είναι δήθεν σύγχρονο φαινόμενο και πάνω στο σαθρό συμπέρασμα οικοδομούνται προφανώς σαθρές θεωρητικές γενικεύσεις. Το σημείο λοιπόν που θα επιμείνουμε στη συνέχεια, στον κλάδο που μελετάμε, είναι το αν η τρέχουσα διαίρεση είναι φαινόμενο ποσοτικά και κυρίως ποιοτικά διαφορετικό από παλαιότερες διαιρέσεις, τι ακριβώς την διαφοροποιεί και πως εκφράζεται στο συνδικαλισμό. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι η έρευνα θα πρέπει να επεκταθεί σε μια σχετικά μακρά χρονική περίοδο, για παράδειγμα στην κλωστοϋφαντουργία όπου μελετάμε τους εργάτες και το συνδικαλισμό τους, οφείλουμε να υποδείξουμε αν και τι άλλαξε στη μεταπολεμική περίοδο και τι στην τρέχουσα περίοδο.

---

[204] ΑΝΤΕΡΣΟΝ Π., ό.π., σ. 32

[205] Αυτό είναι για παράδειγμα το αιρετικό συμπέρασμα της περίφημης έρευνας του Essex. Για την ευρύτερη συζήτηση, SAUNDERS P., ό.π., σ. 115-117. Βλέπε επίσης τη συζήτηση για την διολίσθηση των συνδικάτων σύμφωνα με τον Ofee, στη συνέχεια.

1.2 Ο εργατικός συνδικαλισμός και ερμηνείες της συνδικαλιστικής συμπεριφοράς

Στη μέχρι στιγμής διαπραγμάτευση του θέματος, ασχοληθήκαμε κυρίως με το συνδικαλισμό σε συνάρτηση με την εργατική τάξη και τη ταξική συνείδηση, με άξονα τη μαρξιστική παράδοση. Αυτή βέβαια η διαπραγμάτευση δεν εξαντλεί το συνδικαλιστικό φαινόμενο, πολύ περισσότερο δεν εξαντλεί τους διαφορετικούς τύπους και μορφές συνδικαλισμού, η κατηγοριοποίηση των οποίων, αποτελεί με τη σειρά της συνάρτηση εναλλακτικών θεωρητικών αφετηριών. Μια κλασσική διάκριση των συνδικάτων, αναφέρεται στον ταξικό και στον «κίτρινο» συνδικαλισμό, αλλά ταυτόχρονα γίνεται συχνά λόγος για αγωνιστικό, μετριοπαθή, συμβιβαστικό συνδικαλισμό, για ανασχοσυνδικαλισμό-επαναστατικό συνδικαλισμό, για ρεφορμιστικό συνδικαλισμό, για ριζοσπαστικό ή κορπορατίστικο συνδικαλισμό κλπ. Τα συνδικάτα, ακολουθούν μια μακρά, ταυτόχρονα διεθνή και εθνική παράδοση, σταθερότερες ή συγκυριακές διαδράσεις με το κεφάλαιο και την εργοδοσία, ενώ ταυτόχρονα εστιάζονται σε διαφορετικούς στόχους δράσης, με διαφορετικές λειτουργίες. Σύμφωνα με τον Hyman[206], μπορούμε να διακρίνουμε διαφορετική εστίαση δράσης, που συναρτάται με διαφορετική λειτουργία – κλειδί που συναρτάται με διαφορετικό τύπο (ιδεότυπο) συνδικάτου. Ο Hyman, διακρίνει δράσεις που απευθύνονται στον ατομικό εργάτη, τη διεύθυνση, τη κυβέρνηση, τη μαζική υποστήριξη. Οι λειτουργίες –κλειδιά είναι αντίστοιχα, οι υπηρεσίες, η παραγωγικότητα, η πολιτική αλλαγή, η καμπάνια. Ο ιδεότυπος του συνδικαλισμού, αντίστοιχα, είναι η «φιλική κοινωνία», το επιχειρησιακό συνδικάτο, ο κοινωνικός εταίρος, το κοινωνικό κίνημα. Βέβαια στην πράξη, τα συνδικάτα έχουν πολλαπλούς στόχους, πολλαπλές λειτουργίες και συνεπώς μπορούν να συνθέτουν διαφορετικούς τύπους συνδικαλισμού. Για την εξέταση ορισμένων πλευρών τους, πάντοτε ως προς την εργατική συνείδηση, θα εξετάσουμε στη συνέχεια, ορισμένες τάσεις της θεωρητικής συζήτησης με άξονες τη σχέση συνδικαλισμού με:

- την παραγωγή και την οικονομία,
- το κράτος,
- την εργατική συλλογικότητα,
- την ατομική συνδικαλιστική συμπεριφορά

1.2.1 Συνδικαλισμός και παραγωγή

Εξετάζεται στο 1.2.1.1 ο συνδικαλισμός και η παραγωγική διαδικασία, 1.2.1.2 ο συνδικαλισμός και η παραγωγική δομή, στο 1.2.1.3 ο συνδικαλισμός σε συνάρτηση με την οικονομική συγκυρία και την απασχόληση.

1.2.1.1 Συνδικαλισμός και παραγωγική διαδικασία

Η παραγωγική διαδικασία, όπως προσδιορίσαμε προηγουμένως τη συνάρτηση της με την εργατική συνείδηση, είναι πριν απ' όλα μια σχέση κεφαλαίου και εργασίας. Σύμφωνα με αυτήν την οπτική, θα εξετάσουμε τη σχέση συνδικαλισμού και παραγωγικής διαδικασίας

[206] HYMAN R., "Changing Trade Union Identities and Strategies", στο HYMAN R., FERNER A., New frontiers in European Industrial Relations, Basil Blackwell, 1994.

ως επιμέρους πτυχές της σχέσης κεφαλαίου και εργασίας. Συγκεκριμένα εξετάζονται στο 1.2.1.1.1.1 η σχέση κεφαλαίου – εργασίας και οι αγορές εργασίας, στο 1.2.1.1.2 η ζωντανή και νεκρή εργασία, στο 1.2.1.1.3 η ελεγκτική λειτουργία του κεφαλαίου.

Κεφάλαιο – εργασία και αγορές εργασίας

Η πρώτη πτυχή αφορά τον τρόπο ύπαρξης του σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου και μ' άλλα λόγια της σχέσης κεφαλαίου και εργασίας στις αγορές εργασίας του κλάδου. Αναφέρεται εκτός των άλλων στους μηχανισμούς ενσωμάτωσης του τμήματος της εργατικής τάξης του πυρήνα της βιομηχανίας, που αποκτά θεσμοθετημένη συνδικαλιστική εκπροσώπηση και εργασιακά προνόμια, και ενδεχομένως υποτάσσεται συνειδητά στην εργοδοσία, απολαμβάνοντας τα προνόμια του σε βάρος της «περιφερειακής», υπεργολαβικής κυρίως εργασίας. Όπως είδαμε προηγουμένως, η παραπάνω διάκριση στο εσωτερικό της εργατικής τάξης, αφορά το παγκόσμιο καπιταλισμό και συνδέεται με την αναπαραγωγή της εξάρτησης, τις απαντήσεις των συνδικάτων στη νέα καπιταλιστική αναδιάρθρωση, την άρση της εργατικής αλληλεγγύης.

Ο G. Ross[207], στις αρχές του '80, ασχολείται με τις απαντήσεις των συνδικάτων στη «κρίση μετάβασης», μπροστά κυρίως στη κρίση του «κεϋνσιανισμού» και του κράτους πρόνοιας. Με βάση τις τρεις βασικές συνδικαλιστικές παραδόσεις και συγκεκριμένα: α' τον επιχειρηματικό συνδικαλισμό, β' τον ταξικό - σοσιαλδημοκρατικό συνδικαλισμό και γ' τον ριζοσπαστικό, «μετασχηματικό» συνδικαλισμό, επιχειρεί να διακρίνει στρατηγικές επιτυχούς απάντησης στη κρίση. Τελικά και στις τρεις περιπτώσεις, αντί για μια αμφισβήτηση των χαρακτηριστικών της καπιταλιστικής ανάπτυξης και μια επιθετική πολιτική βιομηχανικής δημοκρατίας και διεθνούς συνδικαλιστικής αλληλεγγύης, παρατηρείται μια υποχώρηση προσκολλημένη στην αδιέξοδη προστασία στενών - διασπασμένων συμφερόντων. Πρόκειται για μια οξυδερκή κριτική, στοιχεία της οποίας επιβεβαιώνονται μάλλον στη πορεία του χρόνου, ωστόσο θα ήταν παράξενο τα συνδικάτα να είναι σε θέση να απαντήσουν διαφορετικά στη κρίση, αφού αποτελούν τα ίδια μέρος της κρίσης και τουλάχιστον εντάσσονται στην γενικότερη υποχώρηση του εργατικού κινήματος, που με τη σειρά του διαπλέκεται στα αποτελέσματα αλλά και τις αιτίες της συντηρητικής αναδιάρθρωσης, που περιγράφεται σαν κρίση μετάβασης. Η παραπάνω αδυναμία των συνδικάτων, συναρτάται επίσης με δομικές διαιρέσεις της εργασίας, από τμήματα της εργασίας που διακρίνονται και από τον άνισο βαθμό συνδικαλιστικής οργάνωσης.

Η διάκριση της εργατικής τάξης σε δύο βασικές μερίδες, με διαφορετικά συμφέροντα και συνδικαλιστική συμπεριφορά, αφορά όχι μόνο τη διεθνοποίηση – παγκοσμιοποίηση αλλά και εθνικά παραδείγματα. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ, η ιστορική αναδρομή που προτείνεται μεταξύ αρχικής προλεταριοποίησης, τυποποίησης και κατάτμησης που υποδιαιρούνται με τη σειρά τους σε φάσεις διεύρυνσης, παγίωσης και αποσύνθεσης, αλλά και συνδέεται με άμεσες διεργασίες στις σχέσεις κεφαλαίου - εργασίας και ειδικά τις συνδικαλιστικές στρατηγικές. Με αυτό το τρόπο, η υποταγή στους στόχους παραγωγικότητας και γενικότερα η άρση αντιστάσεων στις στρατηγικές της επιχείρησης

[207] ROSS G., ROSS G., «What is Progressive About Unions?», Theory and Society, 10/5, 1981, σ. 609-643

και η βιομηχανική νομιμότητα, θεωρείται το αντάλλαγμα των συνδικάτων στην νομιμοποίησή τους και κατοχύρωση της διαπραγματευτικής τους θέσης[208]. Ο συνδικαλισμός φαίνεται να αφορά το κομμάτι της εργασίας που υπόκειται στην μικρότερη και όχι στη μεγαλύτερη εκμετάλλευση, στο περισσότερο «προνομιούχο» πυρήνα, παρά την περιφέρεια μιας ανασφαλούς εργασίας. Το ερώτημα λοιπόν που προβάλλει για την ελληνική κλωστοϋφαντουργία, αναφέρεται στις συνειδησιακές κατατμήσεις της εργασίας σε συνάρτηση με αντικειμενικά ειδικά συμφέροντα που οικοδομούνται στις κατατμήσεις της παραγωγής και εκδηλώνονται στο συνδικαλισμό. Συγκεκριμένα για την ελληνική κλωστοϋφαντουργία θα εξετασθεί ο βαθμός και ο τρόπος που η παραγωγική εργασιακή διαδικασία διασπάται και αποκεντρώνεται στο κλάδο, οι διαφορετικοί κύκλοι εργασιακών σχέσεων που συντίθενται σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, οι επιπτώσεις τους σε επιμέρους εργασιακές θέσεις και οι κάθε φορά συνδικαλιστικές στρατηγικές του τμήματος των εργαζομένων που εργάζεται στο «πυρηνικό» και το «περιφερειακό» τμήμα του κλάδου, στα πλαίσια της πίεσης για ανταγωγιστικότητα και ευελιξία[209].

Η ζωντανή και νεκρή εργασία

Η δεύτερη πτυχή του προβλήματος αφορά τους τεχνικούς και πολιτικούς όρους της υπαγωγής στο κεφάλαιο ως νεκρής εργασίας, όπως βιώνεται ιστορικά και τις συνδικαλιστικές της επιπτώσεις. Το αρχικό ζήτημα αφορά την ίδια τη σημασία της τεχνολογίας σύμφωνα με τις τρεις εναλλακτικές προσεγγίσεις και συγκεκριμένα την τεχνολογική αιτιοκρατία, την ουδετερότητα της τεχνολογίας και την κοινωνική ενδογένεια της. Γενικά συμφωνούμε με τη Μ. Στρατηγάκη στην προτεραιότητα της προσέγγισης της κοινωνικής ενδογένειας της τεχνολογίας, την άποψη δηλαδή που δίδει έμφαση στο κοινωνικό νόημα του σχεδιασμού της τεχνολογίας[210]. Ωστόσο θεωρούμε πιο δόκιμο, από το να υποστηρίζεται μια γενική αρχή, να εξετάζεται η σημασία κάθε τεχνολογικής εφαρμογής, σε επιμέρους περιπτώσεις, που όπως θα δούμε δεν καλύπτονται επαρκώς από το μοντέλο της κοινωνικής ενδογένειας. Για παράδειγμα όπως και να σχεδιαστεί η ραπτομηχανή, συνδέεται με μια προσωπική, σχετικά ανεξάρτητη θέση εργασίας, που εν πολλοίς διαμορφώνει τα όρια των κοινωνικών σχέσεων στο ραφείο, αντίθετα πολλές φορές διάφορες μηχανές, ακόμα και υπερ-αυτόματες, χρησιμοποιούνται με διαφορετικό τρόπο απ' τον οποίο σχεδιάστηκαν, μερικές φορές μάλιστα με παρέμβαση του εργάτη - χειριστή, ώστε για παράδειγμα να εξουδετερωθεί ή να ατονήσει ο τεχνολογικός έλεγχος της διεύθυνσης. Θα εξετασθεί λοιπόν η σχέση εργάτη - μηχανής σε συλλογικό επίπεδο, η σχέση συνδικάτων και τεχνολογικού εκσυγχρονισμού, ή και εργασιακών σχέσεων που συναρτώνται με τεχνολογικές αλλαγές. Το κλασσικό πρόβλημα για τα συνδικάτα είναι το πώς το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα φτάνει από την

---

[208] GORDON D., EDWARDS C. R., REICH M., Segmented Work Divided Workers. The Historical Transformation of Labor in the Unites States, Cambridge University Press, 1982

[209] Για την ευελιξία ή όπως συνήθως αναφέρεται «ευκαμψία», (ATKINSON J., ό.π., ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ Ξ., ό.π.,) ενδιαφερόμαστε κυρίως για τις επιπτώσεις της στις εργασιακές σχέσεις. Για τη συζήτηση, POLLERT A., «Dismantling Flexibility», Capital & Class, 34/1, 1988., ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ Α., ό.π.

[210] Για την άποψη και τη συζήτηση με αφορμή το τραπεζικό χώρο στην Ελλάδα, ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ Μ., Φύλο, Εργασία, Τεχνολογία, Ο Πολίτης, 1996.

αντίδραση στην εισαγωγή μηχανών,[211] στο έτοιμα – διεκδίκηση για την εισαγωγή τους, στα πλαίσια του επιχειρησιακού και εθνικού ανταγωνισμού. Στην Ελλάδα και στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας θα εξετασθεί η ύπαρξη λουδιστικής παράδοσης και η συλλογική αντίδραση στην αναδιάρθρωση της παραγωγής σε συγκεκριμένες συγκυρίες.

Η σχέση εργάτη και μηχανής συναρτάται και με την εργασιακή – βιομηχανική ταυτότητα, την ειδικότητα στους χώρους εργασίας και τις συνδικαλιστικές της προεκτάσεις. Εξετάζουμε την ειδίκευση και κύκλους αποειδίκευσης και την εργατική - συνδικαλιστική αντίσταση που επιφέρει[212] αλλά και την σημασία αυτής καθ' αυτής της ειδικότητας στο συνδικαλισμό, ειδικά σε ομοιο-επαγγελματικές συνδικαλιστές δομές. Σύμφωνα με μια άποψη, η επίπτωση της αποειδίκευσης και η απώλεια του ελέγχου, στη συνείδηση του εργαζόμενου, μεταφράζεται σαν ριζοσπαστισμός με επίκληση ενός ρομαντικού, καλύτερου παρελθόντος[213]. Στο βαθμό όμως που η υποβάθμιση δεν αποτελεί απόλυτα καθολική τάση, κάποιοι εργαζόμενοι υποβαθμίζονται και κάποιοι αναβαθμίζονται, συνεπώς γεννάται η αντικειμενική βάση για αντιθέσεις όχι μόνο μεταξύ κεφαλαίου – εργασίας, αλλά και μεταξύ των εργαζομένων[214]. Αυτό με τη σειρά του συνδέεται με τις γενικότερες διακρίσεις των θέσεων εργασίας πχ επικίνδυνες ή κουραστικές ή απομονωμένες θέσεις της εργασίας, που συνδέονται με διακρίσεις φύλου, αλλά και διακρίσεις ηλικίας, πολιτικής ταυτότητας κλπ. Στο βαθμό που η τεχνολογική αλλαγή διαφοροποιεί συχνά τη σημασία και τα χαρακτηριστικά των θέσεων εργασίας, η συνεχής κατανομή ή ανακατανομή θέσεων - πόστων εργασίας, μπορεί να αναπαράγει ή να αμβλύνει ανισότητες και ιεραρχίες, να επιβραβεύσει ή να «τιμωρήσει» εργαζόμενους και οπωσδήποτε αποτελεί βασικό ζήτημα της εργασιακής σχέσης και της συνδικαλιστικής δραστηριότητας. Τέλος εξετάζουμε τη σχέση ζωντανής και νεκρής εργασίας και τις διαφοροποιήσεις της ζωντανής εργασίας καθώς μεταβάλλεται κυρίως η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου, που στη τρέχουσα συζήτηση διευρύνονται από τις κλασσικές διακρίσεις που θέτουν αρχικά ο Μαρξ και στη συνέχεια ο Πουλαντζάς, με αναφορά στο «μεταβιομηχανικό» της χαρακτήρα. Στη συζήτηση για τη «μεταβιομηχανική» κοινωνία και το «μεταφορντισμό», οι εργαζόμενοι μετατρέπονται

---

[211] Η παραπάνω αντίσταση εκδηλώνεται ιστορικά στο σπάσιμο μηχανών στα πλαίσια του πρώιμου εργατικού κινήματος. Εντάσσοντας ο Μαρξ το σπάσιμο μηχανών στην ιδιαιτερότητα του καπιταλισμού για την ταξική συνείδηση και πάλη γράφει: «*Η πάλη αυτή λυσσομανάει σ' όλη τη περίοδο της μανουφακτούρας. Μόνο όμως ύστερα από την εισαγωγή των μηχανών καταπολεμάει ο εργάτης το ίδιο το μέσο εργασίας, τον υλικό τρόπο ύπαρξης του κεφαλαίου. Εξεγείρεται ενάντια σ' αυτή τη συγκεκριμένη μορφή του μέσου παραγωγής, σαν την υλική βάση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής*" ΜΑΡΞ Κ., Το Κεφάλαιο, ό.π., σ. 444. Γενικά για την άγρια βιομηχανική διαμαρτυρία και το σπάσιμο μηχανών, GEARY D., Το Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα (1848-1939), Παρατηρητής, 1988.

[212] Το παράδειγμα της κλωστοϋφαντουργία ως προς την αυτοματοποίηση και τη υποβάθμιση αλλά και ανεργία των ειδικευμένων εργατών είναι κλασσικό. Γενικότερα για τη συζήτηση, τους κύκλους αποειδίκευσης και αντίστασης, THOMPSON P., ό.π. σ. 89-121.

[213] Αυτή η διάσταση αναφέρεται ως μία από τις πηγές εργατικής ελπίδας, ως συστατικού της συνείδησης μέσα από την ρομαντική αναπόληση των «παλιών καλών ημερών του παρελθόντος» της συμμετοχής στον έλεγχο της παραγωγής: MATZA D., WELLMAN D., ό.π., σ. 3., NICHOLS T., ARMSTRONG P., Workers Divided. Fontana, 1976, σ. 142. Βέβαια η παραπάνω τάση φαίνεται να αντιφάσκει με την τάση γενικευμένης ευημερίας και σχετικής βελτίωσης της θέσης των εργαζόμενων που εξετάσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια ως αιτία εργατικής ενσωμάτωσης.

[214] BURAWOY M., Manufacturing Consent: Changes in the Labour Process Under Monopoly Capitalism. University of Chicago Press, 1979, σ. 94

όλο και περισσότερο σε επιτηρητές των μηχανών από χειριστές, σύμφωνα μάλιστα με ορισμένες εκδοχές αυξάνεται η αυτονομία του εργαζόμενου ανθρώπου, ενώ σύμφωνα με άλλες αυξάνεται η υποταγή του στις «έξυπνες» μηχανές[215]. Τα παραπάνω προβλήματα θα μας απασχολήσουν λοιπόν για τους δύο βασικούς υποκλάδους, τη κλωστοϋφαντουργία και την ένδυση, με διαφορετική εξέλιξη, διαφορετικές ειδικότητες, διαφορετική οργάνωση εργασίας.

Η ελεγκτική λειτουργία του κεφαλαίου

Η τρίτη πλευρά του προβλήματος αφορά την ελεγκτική λειτουργία του κεφαλαίου, τον καπιταλιστικό έλεγχο - επιστασία - εξουσία και την εργατική αντίδραση μέσα στο χώρο εργασίας. Αναφερόμαστε κατ΄ αρχήν στη διάκριση μεταξύ του απευθείας ελέγχου και της υπεύθυνης αυτονομίας[216], στη στροφή από απλές (απευθείας) σε δομικές μορφές ελέγχου, που βασίζονται και στη κοινωνικοψυχολογική δομή του χώρου εργασίας, σε τεχνολογικές ή πληροφορικές μορφές, σε ολοκληρωμένες γραφειοκρατικές μορφές ελέγχου[217]. Θεωρητικά, η ίδια η έννοια του κεφαλαίου στη μαρξιστική παράδοση, ως εκμεταλλευτική σχέση, εμπεριέχει όχι μόνο τον έλεγχο αλλά ευρύτερα την εξουσία, μια εξουσία όμως που έχει «πρόσωπο», εξουσιαστή και εξουσιαζόμενο, που ασκείται και με εκφοβισμούς και με ιδεολογικές επιρροές και συντελείται στην εργασιακή διαδικασία ως «παιγνίδι» αντίστασης - κυριαρχίας από τη στιγμή της ένταξης στην εργασιακή διαδικασία και τη κουλτούρα της[218].

Κατά τον Burawoy ακόμα και τα «παιχνίδια» με τα οποία οι εργάτες τροποποιούν σχετικά την εργασιακή διαδικασία, καθώς εντάσσονται στο ευρύτερο «παιγνίδι» της εργασιακής διαδικασίας και της μηχανής, υποκύπτουν στο «παιχνίδι» που προϋποθέτει αλλά και γεννά τη συναίνεση[219]. Βέβαια και μόνον η είσοδος του εργάτη στο εργοστάσιο και η μισθωτή του εργασία, η ένταξη του στη παραγωγική διαδικασία, (μετά τη πρώτη «πράξη» του δράματος), εμπεριέχει την αποδοχή της εξάρτησής του, την καπιταλιστική εξουσία, με αυτή την έννοια η διάκριση αντίστασης και υποταγής καθίσταται αρκετά σχετική και εν πάση περιπτώσει δεν ανταποκρίνεται σε ιδεοτυπικές απολυτότητες «αντίστασης», παρά μόνο σε ορισμένες στιγμές της ταξικής πάλης. Ειδικά για την κατάληψη μιας θέσης εξαρτημένης εργασίας και την ένταξη στη παραγωγική διαδικασία,

---

[215] Για την «επανειδίκευση» μέσω κυρίως της νέας τεχνολογίας, ZUBOFF S., ό.π. Για μια συνθετική παρουσίαση των αντιφατικών τάσεων, OECD, New Technologies in the 1990s A Socio-economic Strategy, 1988.

[216] FRIEDMAN A., Industry and Labour: Class Struggle At Work and Monopoly Capitalism, Macmillan, 1977

[217] EDWARDS R., Contested Terrain: The Transformation of the Workplace in the Twentieth Century, Heinemann, 1979.

[218] Κατά μια προσέγγιση, η μαρξιστική άποψη προσεγγίζει την άποψη του Foucault, με την έννοια ότι δεν νοείται εξουσία χωρίς αντίσταση, ωστόσο στο μαρξισμό η εξουσία όχι μόνο έχει αρνητική - καταπιεστική σημασία αλλά και πρόσωπο, τον καπιταλιστή, ως προσωποποίηση του κεφαλαίου, όπως και οι εργάτες συγκροτούν το συλλογικό εργάτη, ως υποκείμενο της αντίστασης αλλά και συνειδητό φορέα της πάλης. Στο μαρξισμό πριν απ' όλα έχουν θέση οι άνθρωποι και όχι (μόνο) ο «λόγος». Για την άποψη του Φουκώ, μεταξύ άλλων: ΦΟΥΚΩ Μ., Εξουσία Γνώση και Ηθική, Ύψιλον, 1987

[219] BURAWOY M., ό.π.

που όπως είδαμε στο «Κεφάλαιο» συγκροτεί τη πρώτη στιγμή συνειδητοποίησης, ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις αντλούμε από τη λεγόμενη «πολιτισμική προσέγγιση των οργανώσεων», καθώς προσομοιάζεται με την είσοδο σε μια ξένη χώρα, στην προσπάθεια κατανόησης της ιδιαίτερης κουλτούρας της παραγωγής, των στοιχείων και των συμβόλων του χώρου εργασίας[220]. Σύμφωνα με την ίδια προσέγγιση, ο εργαζόμενος στη πορεία είναι σε θέση ενδεχομένως να αποκωδικοποιήσει σύμβολα και ιδεολογίες, να χλευάσει εντολές και μεγαλοστομίες της διεύθυνσης, να ενταχθεί σε μια ευρύτερη αμφισβητησιακή εργατική κουλτούρα. Πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα πλευρά της εργατικής συλλογικής αντίστασης, που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια σε παραδείγματα επιχειρήσεων που θα αναλύσουμε, ιδιαίτερα στη νεότερη περίοδο.

Η πλέον ενδιαφέρουσα πλευρά του ελέγχου, είναι ο αυτοέλεγχος των εργατών, που αφορά φαινόμενα «αυτοσυγκράτησης» από διεκδικήσεις, συνειδητής πειθάρχησης σε εργασιακούς στόχους, αλλά και ευρύτερα την άρση της εργατικής αλληλεγγύης και αντίστασης. Αφορά, στις ακραίες εκφάνσεις του «αυτοελέγχου», τη συνειδητή υποταγή της εργασίας σε στρατηγικές, που όχι μόνο δεν υποσκάπτουν, αλλά ενδυναμώνουν την επιχειρηματική δυναμική, καθώς όρος ύπαρξης των εργατών είναι η επιτυχής ανταγωνιστική, κερδοφόρα επιχείρηση. Όπως είδαμε, ο Offe παρατηρεί την αντίφαση, η εργασία να εύχεται την ισχύ του κεφαλαίου, ή όπως παρατηρούν οι Nichols και Beynon, οι εργάτες χωρίς να έχουν αυταπάτες ότι είναι ή θα μπορούσαν να είναι εργοδότες, πρέπει να λειτουργούν σαν να ήταν εργοδότες[221]. Με αυτή την έννοια τα συμφέροντά τους φαίνονται περισσότερο κοινά με την διεύθυνση της συγκεκριμένης επιχείρησης στην οποία απασχολούνται, παρά με συναδέλφους ανταγωνιστικών επιχειρήσεων και σε εθνικό επίπεδο, περισσότερο κοινά συνολικά με ομοεθνείς εργάτες και εργοδότες, παρά με εργαζόμενους άλλων χωρών. Πρόκειται για μια αντιστροφή της μαρξικής θέσης ότι το κεφάλαιο δημιουργεί τους νεκροθάφτες του, αφού οι «νεκροθάφτες», θα πρέπει πριν απ' όλα να εργάζονται σε συγκεκριμένη επιχείρηση και η εργασία τους προϋποθέτει την πλήρη υγεία και όχι το θάνατο της συγκεκριμένης μονάδας παραγωγής, ή όπως λέγεται στη συνδικαλιστική γλώσσα: «*Για να υπάρχουν συνδικάτα, πρέπει να υπάρχουν εργάτες και για να υπάρχουν εργάτες, πρέπει να υπάρχουν αφεντικά*». Στο βαθμό που ισχύουν τα παραπάνω, η ισχύς του κεφαλαίου γίνεται συνειδητή εργατική πρόθεση και η αντίφαση που προκύπτει ως προς την «εργατική συνείδηση», που επιδιώκει την ισχύ του αντίπαλου πόλου της εργασίας στη ταξική πάλη, είναι προφανής. Στη συνέχεια λοιπόν θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε τον τρόπο και το βαθμό που πράγματι ισχύουν τα παραπάνω για τους κλωστοϋφαντουργούς στην Ελλάδα. Στο βαθμό που πράγματι ταυτίζουν την εργασία τους με τη παραγωγή και την παραγωγή με το κεφάλαιο, η εργασία τους προϋποθέτει μια εκμεταλλευτική σχέση, την οποία μάλιστα εύχονται και επιζητούν. Στο βαθμό που αντίθετα δεν ταυτίζουν την παραγωγή με την εκμεταλλευτική σχέση, περιμένουμε μια τελείως διαφορετική συνείδηση, σύμφωνα με την οποία για να υπάρχουν εργάτες «.... δεν χρειάζονται αφεντικά».

1.2.1.2 Συνδικαλισμός και παραγωγική δομή

[220] ΓΑΒΡΙΗΛ Γ., «Πολιτισμική Θεώρηση...», ό.π.

[221] NICHOLS T., BEYNON H., Living With Capitalism: Class Relation in the Modern Factory. Routledge & Kegan Paul, 1977, σ. 49. Αναφέρεται στο THOMPSON P., ό.π.

Ειδικά ως προς τη παραγωγική δομή, η υπόθεση που κατ' αρχήν προβάλει, εστιάζεται στη σχέση συγκέντρωσης του κεφαλαίου και συνδικαλισμού, και συμπληρωματικά στη σχέση συγκέντρωσης ή αποκέντρωσης της εργασίας και συνδικάτου. Ο πλέον συνεπής μεθοδολογικά τρόπος λοιπόν για την διερεύνηση συσχετίσεων με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία, στον κλάδο που μας ενδιαφέρει, προϋποθέτει τη διάκριση βιομηχανίας - βιοτεχνίας, ή μια αναλυτικότερη διάκριση των κλωστοϋφαντουργικών επιχειρήσεων κατά μέγεθος απασχόλησης. Πράγματι το μέγεθος του χώρου εργασίας αποτελεί μια κλασσική παράμετρο στη μελέτη του συνδικαλισμού, ωστόσο καθώς κινείται μάλλον στο επιφαινόμενο, εάν απομονωθεί σαν κριτήριο, κινδυνεύει να συσκοτίσει υποκρυπτόμενες διαιρέσεις και προσδιορισμούς. Ένας τέτοιος προσδιορισμός είναι το μέγεθος της επιχείρησης ή ομίλου επιχειρήσεων στην οποία ενδεχομένως ανήκουν περισσότερες από μία μονάδες, ωστόσο ποιο σημαντικά στοιχεία φαίνεται να είναι ο βαθμός αποξένωσης και γραφειοκρατικοποίησης της διεύθυνσης, που συνήθως υποκρύπτεται από το μέγεθος της επιχείρησης[222]. Η κλασσικότερη προσέγγιση συνδέεται με την δυνατότητα επαφής των συγκεντρωμένων εργατών, την ευκολότερη συνειδητοποίηση της κοινότητας της θέσης και του συντονισμού της δράσης στο μεγάλο «στρατιωτικοποιημένο» εργοστάσιο, που όπως είδαμε για τον Μαρξ παράγει τον εργατικό στρατό, τους «νεκροθάφτες» του καπιταλισμού, ή με μια άλλη προσέγγιση το «φορντιστικό» συνδικάτο.

Για την Ελλάδα, όπως θα δούμε στη συνέχεια, το κριτήριο του μεγέθους της επιχείρησης έχει ειδική σημασία, λόγω του θεσμικού συνδικαλιστικού πλαισίου και της κατάτμησης της παραγωγής σε ένα μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων, γεγονός που θα εξετασθεί συγκριτικά με άλλες χώρες και σε διαφορετικές χρονικά στιγμές. Εκτός α) από το μέγεθος της επιχείρησης - μονάδας, μπορούν να εξετασθούν πιο «ποιοτικά» χαρακτηριστικά του κεφαλαίου και συγκεκριμένα: β) ο υποκλάδος της παραγωγής και το προϊόν σε συνάρτηση με την κοινωνική ενδογένεια της τεχνολογίας και τον ανταγωνισμό, γ) η στρατηγική της επιχείρησης ως προς την παραγωγή - διανομή για παράδειγμα ως καθετοποιημένης επιχείρησης, ως εντολέα ή υπεργολάβου, δ) η εθνικότητα ή πολυεθνικότητα του κεφαλαίου, ε) ο δημόσιος ή ιδιωτικός έλεγχος (προβληματικές στην Κλωστοϋφαντουργία), στ)η εγκατάσταση σε μεγάλο αστικό κέντρο ή επαρχία, η απόσταση από την πόλη και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης της περιοχής (αγροτοεργάτες, εργατική κουλτούρα κλπ), ζ) η κερδοφορία και γενικά τα οικονομικά αποτελέσματα.

Οι παραπάνω πλευρές διαπλέκονται σε πλήθος περιπτώσεων με διαφορετική σημασία στη συγκυρία, ωστόσο μπορούν να ενταχθούν σε μια συζήτηση για αλλαγές στη παραγωγική δομή με βάση μια τυπολογία βασισμένη στη συσχέτιση του τύπου των εργασιακών σχέσεων με το μέγεθος της απασχόλησης και ιστορικά μοντέλα παραγωγής. Συγκεκριμένα θα μας απασχολήσει η έννοια του συλλογικού εργαζόμενου σχετικά με Ι) τη συντεχνιακή επιβίωση, ΙΙ) τη μαζική παραγωγή και επιστημονική διεύθυνση και ΙΙΙ) τη μικρή παραγωγή και αποκέντρωση[223].

---

[222] EDWARDS P. K., «Industrial...», ό.π., σ. 382.

[223] Οι έννοιες βιοτεχνία και μικρή, μεγάλη, μεσαία βιομηχανία, δεν αποτελούν βέβαια μόνο ποσοτικούς αλλά και ποιοτικούς προσδιορισμούς. Μια τέτοια αντίληψη διαπερνά τους αντίστοιχους όρους του «Κεφαλαίου» και επισημαίνεται ευθέως από τον Γκράμσι. ΓΚΡΑΜΣΙ Α., Παρελθόν..., ό.π., σ.77-78.

Ι) Η πρώτη μορφή που θα μας απασχολήσει είναι η «συντεχνία», όχι βέβαια ως ιστορικός τρόπος οργάνωσης της παραγωγής, αλλά ως επιβιώσεις παραδοσιακών σχημάτων παραγωγής και συλλογικοτήτων, ειδικά στην ελληνική περίπτωση του κλάδου[224]. Βέβαια η ανάλυση κυρίως της μεταπολεμικής κλωστοϋφαντουργίας και η έμφαση στη τρέχουσα περίοδο, περιορίζει την μελέτη γνήσιων συντεχνιακών σχημάτων, ωστόσο θεωρούμε ιδιαίτερα χρήσιμη τη διερεύνηση ορισμένων στοιχείων τους, εξετάζοντας το βαθμό που παραμένουν σχετικές ιεραρχικές σχέσεις και νοοτροπία, παρά τον μαρασμό της ίδιας της συντεχνίας. Ειδικά για τα συνδικάτα αν και οπωσδήποτε σαν θεσμός της βιομηχανικής οργάνωσης διαφοροποιούνται ποιοτικά από την συντεχνιακή οργάνωση, παρατηρούνται συντεχνιακές επιβιώσεις κυρίως στις ομοιοεπαγγελματικές οργανώσεις των τεχνιτών[225]. Στην συνέχεια θα μας απασχολήσουν ειδικά η ραπτική, η βαφική αλλά και ποιο «βιομηχανικές» εργασίες όπως των υφαντομηχανικών - κομποδετών στο βαθμό που οι συλλογικότητες - σύνδεσμοι των εξειδικευμένων τεχνιτών συνδέονται με συντεχνιακές επιβιώσεις στη παραγωγή και τη κοινωνική οργάνωση.

Σαν βασικά χαρακτηριστικά της συντεχνιακής επιβίωσης μπορούν να θεωρηθούν: η μικτή εργοδο-εργατική οργάνωση, η παραδοσιακή αλληλοϋποστήριξη στα πλαίσια του επαγγέλματος, ο σεβασμός στη τέχνη και αρχαιότητα, στην αξία της εργασίας, στην ιεραρχία της «μαστοριάς», που υποδηλώνει αφενός μια ιδιάζουσα εργοδοτική θέση και αφετέρου επαγγελματική δεξιότητα. Επίσης στην ισόβια επαγγελματική ιδιότητα όσο την προδιαγεγραμμένη και κληρονομικά οριζόμενη τροχιά, στο πλαίσιο μιας κοινωνικής οργάνωσης γύρω από το παραδοσιακό επάγγελμα. Στο βαθμό λοιπόν που συναντάμε συντεχνιακές επιβιώσεις παρουσιάζεται διάχυση της ταξικής αντίθεσης εργοδότη - εργαζόμενου αλλά και έντονη κουλτούρα ασφάλειας και αλληλεγγύης με άξονα το επάγγελμα και τη τέχνη, όσο και αναπαραγωγή της επαγγελματικής ιεραρχίας κυρίως μέσα από τη μακρόχρονη μαθητεία στην τέχνη.

224ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Π., Τα εσνάφια και η πνευματική άνθιση του ελληνισμού επί τουρκοκρατίας. Αρχ. Θρακικού και Γλωσσικού Θησαυρού, τ.16, 1951., ΚΑΝΔΙΛΕΡΗ Μ., Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί τουρκοκρατίας, 1958., ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗ Γ. κ.ά., Οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας, 1982. Καλύτερα μελετημένη περίπτωση θεωρούμε την τουρκοκρατούμενη Θράκη όπου η συντεχνία φαίνεται να σχετίζεται άμεσα εκτός από την οργάνωση του Τουρκικού κράτους, με τα βυζαντινά «συστήματα» αλλά και με τις αραβικές και δυτικές συντεχνίες: ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ Κ., Συντεχνίες και επαγγέλματα στη Θράκη 1685 - 1920, Πίτσιλος, 1985. σ. 37. Στον εξεταζόμενο κλάδο παρουσιάζονται οι συντεχνίες (συνάφια ή εσνάφια) των αμπατζήδων, με ασχολία την παραγωγή, ραφή και εμπορία υφασμάτων (αμπάδων), που στη πορεία φαίνεται αποκτούν διακριτές οργανώσεις, των καλπακτζήδων - πιλοποιών και των μεταξουργών.

225 Ειδικά για τα συνδικάτα ένα θεωρητικό ρεύμα τονίζει την παράδοση της συντεχνίας του Μεσαίωνα (TANNEMBAUM F, The True Society: A Philosophy of Labour, Cape, 1964). Άλλοι, τονίζουν την σημασία των συνδέσμων των ειδικευμένων τεχνητών του τέλους του 17ου - αρχής του 18ου αιώνα. Κλασική μελέτη σ' αυτή τη κατεύθυνση είναι: WEBB S.& B., History of Trade Unions, Longmans, 1920. Όπως εξάλλου θα δούμε στη συνέχεια μία από τις κριτικές για το σύγχρονο ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα αφορά το «συντεχνιασμό» του σαν περιοριστική οργάνωση υποστήριξης προνομίων πέρα από τα συμφέροντα του συνόλου των μισθωτών και της ελληνικής κοινωνίας. Βέβαια οι μαρξιστές ιστορικοί και κοινωνιολόγοι, αρχής γενομένης από τους κλασικούς της θεωρίας, που ας σημειωθεί αναμίχθηκαν δραστήρια στη δράση και το προσανατολισμό των συνδικάτων της εποχής τους, τονίζουν περισσότερο την ιδιαιτερότητα των συνδικάτων σαν βιομηχανικών εργατικών ενώσεων που γεννούνται στη μανουφακτούρα αλλά γιγαντώνονται στην άνθηση της μεγάλης βιομηχανίας.

Η ύπαρξη τέτοιων παραδόσεων και η σχέση τους με την εργατική συνείδηση, δεν μπορεί κατά τη γνώμη μας να προσπερνάται βιαστικά, στη βάση της μετάβασης – εξέλιξης από τη «συντεχνία» στο «ταξικό συνδικάτο». Η ίδια η τέχνη, η κοινωνική διάσταση της τέχνης, οι ομάδες των ειδικευμένων τεχνιτών έχουν πολιτική σημασία, ο «εργάτης του Προυντόν», είναι παραγωγικό και πολιτικό υποκείμενο και πράγματι ιστορικά συνδέθηκε με μορφές επαναστατικού συνδικαλισμού, ενώ αντίθετα δεν ανταποκρίνεται στο πρότυπο του ατόμου - μέρους του ομογενοποιημένου μαζικού εργοστασίου. Από την άλλη, λόγω της τέχνης και του τρόπου εκμάθησης της τέχνης, της ίδιας της κουλτούρας του επαγγέλματος, ενδεχομένως η ταξική του θέση είναι περισσότερο ασαφής από τον εργάτη μάζα, ενώ παράλληλα βρίσκεται στη δύσκολη θέση να υπερασπίζεται μορφές οργάνωσης της παραγωγής που αντιβαίνουν στην ανάπτυξη - εξέλιξη. Ειδικά για την Ελλάδα υπάρχει μια συμφωνία μέρους της αριστερής ιστοριογραφίας (πχ Κορδάτος, Μπεναρόγιας, Λιβιεράτος) για τη σημασία του ξεπεράσματος του συντεχνιασμού και τα αμιγή εργατικά συνδικάτα, γύρω στο 1914, λόγω κυρίως της βενιζελικής νομοθεσίας. Προφανώς το αμιγές εργατικό σωματείο έχει σημασία ως μορφή απόρριψης των κοινών εργοδοτικών - εργατικών συμφερόντων, ωστόσο συχνά προσπερνάται η σημασία των συντεχνιακών επιβιώσεων των τεχνιτών. Αυτό επισημαίνεται σωστά από τον Α. Ελεφάντη, που αιτιολογεί στην ελληνική περίπτωση τον «πατερναλιστικό συνδικαλισμό» και την αναιμική, διατομική αλληλεγγύη και με τη «...περιορισμένη ανάπτυξη της συντεχνίας και των μαστορικών σιναφιών στην Ελλάδα του 19ου αιώνα (πηγή και αφετηρία του επαναστατικού συνδικαλισμού στη Δύση)...»[226]. Τα παραπάνω θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια κυρίως με το συνδικαλισμό των ραπτεργατών, οι οποίοι όπως θα δούμε διατηρούν και στη μεταπολεμική περίοδο ορισμένα παραδοσιακά «συντεχνιακά» χαρακτηριστικά, παράλληλα με έναν επίσης παραδοσιακό πολιτικό ριζοσπαστισμό.

ΙΙ) Η μεγάλη βιομηχανία είναι βέβαια ο προνομιακός χώρος στον οποίο μπορεί να μελετηθεί γενικά το συνδικαλιστικό φαινόμενο, ωστόσο η μικρή σχετικά έκταση της ίδιας της μεγάλης βιομηχανίας στην Ελλάδα (ακόμα και στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας - ένδυσης), περιπλέκεται με τη φτωχή θεωρητική ανάλυση των χαρακτηριστικών της, από οργανωτική - πολιτική άποψη. Το πρόβλημα που κατ' αρχήν τίθεται είναι το αν η μεταπολεμική ελληνική βιομηχανία ή και ο κλάδος της κλωστοϋφαντουργίας εντάσσονται στο «φορντιστικό» πρότυπο και συνεπώς αν έχουν νόημα για την Ελλάδα οι επισημάνσεις για την κρίση του φορντισμού ή για τα λεγόμενα μεταφορντιστικά υποδείγματα. Ο φορντισμός αποτελεί ένα μοντέλο θεωρητικών προτάσεων που αφορούν το σύγχρονο καπιταλισμό, είτε σαν τεχνικοοικονομική βιομηχανική οργάνωση, είτε σαν καθεστώς συσσώρευσης είτε σαν θεσμικό σύστημα. Από την άποψη που κυρίως μας ενδιαφέρει σε αυτό το σημείο, στο πλαίσιο της σύγχρονης συζήτησης για την εργασιακή παραγωγική διαδικασία, γίνεται περισσότερο λόγος για τεϋλοριστικά φορντιστικά μοντέλα παραγωγής, στο πλαίσιο μιας γενικευμένης κριτικής για τα όρια του συνολικού φορντιστικού προτύπου και την ανάδειξη εναλλακτικών μοντέλων παραγωγής.

Το κύριο χαρακτηριστικό τέτοιων μοντέλων, αναφέρεται στην μαζική παραγωγή για την επίτευξη εσωτερικών οικονομιών κλίμακας, στην γενικευμένη διάκριση ελέγχου -

[226] ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ Α., Η Επαγγελία της αδύνατης Επανάστασης: ΚΚΕ και Αστισμός στον Μεσοπόλεμο, Θεμέλιο, 1979, σ. 322.

σχεδιασμού και κατετμημένης εκτέλεσης, αλλά και στη συνεργασία κεφαλαίου εργασίας προς αμοιβαίο όφελος. Στη σύγχρονη συζήτηση προβάλλεται, όπως είδαμε, ως νέο μοντέλο ο «μεταφορντισμός» και ταυτόχρονα υπάρχουν διαφωνίες για το αν ο «μετα - φορντισμός» αποτελεί απλώς συνέχεια Τεϋλοριστικών - Φορντιστικών συστημάτων, ή διακριτή φάση του καπιταλισμού, με βασικό χαρακτηριστικό την ακύρωση του «φορντιστικού συμβολαίου»[227]. Για την ελληνική περίπτωση, οι μέχρι σήμερα προσπάθειες συντείνουν μάλλον στην αμφισβήτηση ενός γενικευμένου ελληνικού φορντισμού,[228] μάλιστα η Γ. Πετράκη αναλύει την περίπτωση «πατερναλιστικής» οργάνωσης εργασίας, ειδικά στη μεταπολεμική κλωστοϋφαντουργία. Εμείς στη συνέχεια της έρευνας δεν θα παρακάμψουμε το ζήτημα του φορντισμού στο κλάδο, ωστόσο η κύρια κατεύθυνση θα είναι όχι η κατάταξη περιπτώσεων σε θεωρητικά σχήματα, όσο η επισήμανση τεϋλοριστικών ή άλλων αρχών στη παραγωγή, σε συνάρτηση με την εργασία και το συνδικάτο.

Ως κριτήρια χρησιμοποιούμε τα κλασσικά πορίσματα του Braverman για την διευθυντική συγκέντρωση και συστηματοποίηση της παραδοσιακής τέχνης, τον κεντρικό σχεδιασμό των προϊόντων και της παραγωγής, την κατάτμηση και απλοποίηση της εργασίας, την κατανομή του εργατικού δυναμικού σε επιμέρους θέσεις ώστε να εκτελούν ομοιόμορφα καθήκοντα και τον κεντρικό έλεγχο του προσωπικού και παραγωγής. Ωστόσο δεν ακολουθούμε τον Braverman στην ταύτιση της καπιταλιστικής επιστημονικής οργάνωσης εργασίας με τον τεϋλορισμό[229], αφού όπως παρατηρεί ο A. Friedman, η καπιταλιστική επιστημονική διεύθυνση δεν περιλαμβάνει μόνο τον τεϋλορισμό. Εξάλλου αυτός καθ' αυτός ο τεϋλορισμός, όπως παρατηρεί ο Burawoy, από την άποψη της αποτελεσματικότητας του ελέγχου ήταν αποτυχημένος[230]. Γενικότερα δεν θα ασχοληθούμε με μια εξαντλητική ανάλυση της θεωρητικής διαμάχης γύρω απ' αυτό καθ΄ αυτό το παραγωγικό υπόδειγμα και τις τυπολογίες του, όσο με τις επιπτώσεις γενικά των όποιων τεϋλοριστικών - φορντιστικών μοντέλων παραγωγής στην αντίθεση κεφαλαίου εργασίας, εξετάζοντας τις πολιτικές διαστάσεις της εκτίμησης για την μαζικοποιημένη,

---

[227] Για την κριτική στο φορντισμό και τα όρια της μαζικής παραγωγής, PIORE M., SABEL C., The Second Industrial Device: Possibilities for Prosperity. Basic Books, 1984. AGLIETTA M., A Theory of Capitalist Regulation? The US Experience. N.L.B., 1979., LIPIETZ A., Mirages and Miracles: the Crises of Global Fordism. Verso, 1987., DOHSE K., JURGENS U., MALSCH T., «From 'Fordism' to 'Tyotism'? The Social Organization of the Labor Process in the Japanese Automobile Industry», Politics and Society, 11/2, 1985. Για την ελληνική συζήτηση, ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ Α., Ευέλικτη ... , ό.π., ΜΑΥΡΟΥΔΕΑΣ Σ., «Κριτική της θεωρίας της Ρύθμισης», Αξιολογικά, 6, 1994.

[228] Η Α. Λυμπεράκη κάνει λόγο για «μαζική παραγωγή» που αντιδιαστέλλει με ευέλικτα πρότυπα στα πλαίσια της θεωρίας της ευέλικτης εξειδίκευσης ωστόσο δεν φτάνει να μιλήσει για φορντισμό. Οι Γ. Κουζής και Β. Γεωργακοπούλου θεωρούν ότι δεν κυριάρχησαν τεϋλοριστικά - φορντιστικά μοντέλα στα συστήματα αμοιβής - παραγωγικότητας και η Γ. Πετράκη συμπεραίνει την εφαρμογή τεϋλοριστικών στοιχείων με κυρίαρχο μάλλον το πατερναλιστικό πρότυπο και έντονα στοιχεία καταπίεσης. ΠΕΤΡΑΚΗ Γ., Κοινωνικοί Συσχετισμοί και Εργοδοτικές Πολιτικές Διαχείρισης και Ελέγχου της Εργασίας (1950-1993). ΙΝ.Ε. ΓΣΕΕ, 1996., ΚΟΥΖΗΣ Γ., ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Β., Η Σύνδεση Αμοιβής Παραγωγικότητας. Προβλήματα και Προϋποθέσεις εφαρμογής. Ο Ρόλος της Συλλογικής Διαπραγμάτευσης. ΙΝ.Ε. ΓΣΕΕ, 1993., ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ Α., ό.π.

[229] BRAVERMAN H., ό.π., σ. 90

[230] FRIEDMAN A., Industry and Labour: Class struggle at Work and Monopoly Capitalism. Macmillan, 1977, σ. 80., BURAWOY M, Towards a Marxist Theory of the Labour Process: Braverman and Beyond. Politics and Society, 8/3,4, σ. 278.

αλλοτριωμένη εργατική τάξη στο συνδικαλισμό. Το κλασσικό υπόδειγμα του μεταπολεμικού συνδικαλισμού αναφέρεται ακριβώς στη παραγωγή μεγάλης κλίμακας και τα μεγάλα γραφειοκρατικοποιημένα συνδικάτα, που επιτυγχάνουν από την μία βελτιώσεις στην αμοιβή και τις εργασιακές σχέσεις και συνθήκες και από την άλλη εγγυούνται την εργατική πειθαρχία. Μεγάλο μέρος μάλιστα της συζήτησης για το σύγχρονο συνδικαλισμό αφορά την κρίση αυτού του μοντέλου, ωστόσο ο βαθμός που το παραπάνω πρόβλημα αφορά την Ελλάδα συνολικά και ειδικότερα το κλάδο είναι ένα ανοιχτό ζήτημα, που θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα στη συνέχεια[231].

ΙΙΙ) Η μικρή παραγωγή είναι κεντρικό ζήτημα για την μελέτη τόσο της εργασιακής διαδικασίας όσο και για τη συλλογική εργατική έκφραση, όχι τόσο λόγω της μοντέρνας συζήτησης για την ευέλικτη εξειδίκευση, όσο για το παραδοσιακό αλλά και σύγχρονο μερίδιο της μικρής παραγωγής στην Ελλάδα και τον κλάδο. Καλύπτει ένα μεγάλο εύρος περιπτώσεων, από την ανεξάρτητη παραδοσιακή «τοπική» βιοτεχνία, έως τη σύγχρονη εξειδικευμένη διεθνοποιημένη μικρή παραγωγή, το φασόν στο σπίτι κλπ. Ένα μέρος της συζήτησης στηρίζεται στη παραδοχή ότι η μικρή παραγωγή δεν είναι ένα παθολογικό φαινόμενο, περιθωριακό της μαζικής παραγωγής, αλλά αντίθετα είναι επιτυχές υπόδειγμα τεχνολογικής και παραγωγικής προόδου, μπροστά στην εξάντληση της δυναμικής της μαζικής παραγωγής. Οι μικρές μονάδες ή δίκτυα μονάδων, παράγοντας σε μικρή κλίμακα εξειδικευμένα προϊόντα για απαιτητικές αγορές, αξιοποιούν τα εγγενή τους πλεονεκτήματα στην ευελιξία στην καινοτομία, στην ταχύτητα, στην εξειδίκευση, στην αξιοποίηση ευνοϊκών ιδεολογικών και θεσμικών κανόνων, προβάλλοντας ως συνολικό εναλλακτικό υπόδειγμα της μαζικής παραγωγής[232]. Αν και το πρόβλημα της αποκέντρωσης της παραγωγής, θεωρείται γενικά λόγος υποχώρησης της συνδικαλιστικής πρακτικής, το ερώτημα για την ισχύ τέτοιων θέσεων για την Ελλάδα παραμένει ουσιαστικά αναπάντητο, αντί αυτού προβάλλονται μάλιστα νέες δυναμικές συνδικαλιστικής δράσης ακριβώς πάνω στην υποτιθέμενη επαναφορά της αξίας της εργατικής ειδίκευσης στα πλαίσια της ευελιξίας. Η βασική αναφορά γίνεται στην ανάγκη του κεφαλαίου να στηριχθεί άμεσα στην δεξιότητα και πρωτοβουλία του εργαζόμενου, μάλιστα γίνεται λόγος για ποιο ανθρώπινα συστήματα παραγωγής. Βέβαια έχουν ήδη επισημανθεί οι ανεπάρκειες μιας τέτοιας λογικής συνολικά για τη λεγόμενη μεταφορντιστική αισιοδοξία, λόγω της ανασφάλειας της απασχόλησης, του κινδύνου ταύτισης των εργαζομένων με τα συμφέροντα της επιχείρησης, της διάσπασης των εργαζόμενων[233].

Η Α. Λυμπεράκη κινείται μάλλον σε μια ενδιάμεση θέση, της διφορούμενης δυνατότητας, ως πρόκλησης των συνδικάτων, ωστόσο μάλλον συγκαλύπτει το ζήτημα επικαλούμενη κυρίως την ανάγκη μη παραίτησης της εργασίας από τη διαχείριση της ευελιξίας. Το ζήτημα όμως δεν είναι η παραίτηση ή όχι της εργασίας, αλλά αν

---

[231] Μια ενδιαφέρουσα εκδοχή της μεταφορντιστικής συζήτησης για τα συνδικάτα, ΤΟΥΝΤΖΙΑΡΑΚΗΣ Γ., «Κρίση των Συνδικάτων: Οργανώσεις καθολικής αλληλεγγύης ή λειτουργικό εξάρτημα της κοινωνίας των 2/3;», Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, 1, 1996, σ. 28-52.

[232] PIORE M., SABEL C., ό.π. , ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ Α., Ευέλικτη ..., ό.π.., «Στον Αστερισμό της Ευελιξίας: Μεταφορντιστικά συστήματα βιομηχανικής οργάνωσης και η Ευέλικτη Εξειδίκευση», Θέσεις, 32, 1990.

[233] GOUGH J., «Industrial Policy and Socialist Strategy», Capital and Class, 29, 1986., MURRAY R., «Ownership, Control, and the Market», New Left Review, 196, 1987.

αντικειμενικά η αποκέντρωση της παραγωγής και η ευελιξία δυσχεραίνει ή ευκολύνει ή δεν επηρεάζει άμεσα τη συλλογικότητα της εργασίας και αυτό ακριβώς το πρόβλημα θα μας απασχολήσει στην ελληνική κλωστ/γία. Επίσης το ζήτημα αν πίσω από εξελίξεις που παρουσιάζονται λίγο ως πολύ σαν αναγκαστικές απόρροιες της τεχνολογίας και των σχέσεων παραγωγής - διανομής, κρύβονται συνειδητές ταξικές πρακτικές. Ειδικά για τις μικρές επιχειρήσεις και το πλαίσιο σχέσεων που αναπαράγουν, κεντρικής σημασίας ζήτημα αποτελεί η άμεση επαφή - σχέση του εργοδότη - ως εργοδότη και ταυτόχρονα συχνά ως εργαζόμενου - με τους εργαζόμενους, που δημιουργεί μια ατμόσφαιρα οικογένειας και οικογενειακών συμφερόντων, εξω-εργασιακές ηθικές δεσμεύσεις και συνεννοήσεις, αυτό που συνήθως αναφέρεται ως «κουμπαριά», που υπονομεύει μια «καθαρή» ταξική αντίθεση[234].

1.2.1.3 Συνδικαλισμός, οικονομική συγκυρία και απασχόληση

Μια από τις βασικότερες αφετηρίες συζήτησης για τα συνδικάτα, αναφέρεται στη σχέση συνδικαλισμού και οικονομικής συγκυρίας. Η συζήτηση ξεκίνησε από τους κλασσικούς οικονομολόγους κυρίως για την αξία της εργατικής δύναμης, που στον Ricardo διακρίνεται σε φυσική και αγοραία, άποψη που στηρίχθηκε ο Μαρξ για την ανάδειξη και της σημασίας της πίεσης από τον «εφεδρικό στρατό εργασίας». Οι νεοκλασικές θεωρίες θα θέσουν το ζήτημα και σε επίπεδο επιχείρησης με διάφορα μοντέλα μέτρησης, αλλά η συζήτηση θα κορυφωθεί μεταπολεμικά ειδικά, ως προς τη σχέση πληθωρισμού - ανεργίας με βάση τη καμπύλη Phillips και τη σχέση συνδικαλιστικού αγώνα και αύξησης του μισθού[235]. Το βασικό υπόδειγμα της σχέσης συνδικάτου και οικονομικής συγκυρίας, αναφέρεται συνήθως σαν υπόδειγμα συγκρούσεων του επιχειρηματικού κύκλου, που σε ορισμένες εκδοχές περιλαμβάνει εκτός από τις σχετικά μικρής διάρκειας διακυμάνσεις της οικονομίας, ευρύτερους χρονικούς κύκλους, γνωστούς σαν «κύματα Κοντραντίεφ»[236].

Ειδικά για την ελληνική συζήτηση και τους οικονομικούς παράγοντες συνδικαλιστικής επιτυχίας, η Ξ. Πετρινιώτη συνθέτοντας την οικονομική θεωρία για τις παραμέτρους της αύξησης των μισθών, τόσο στη προσφορά όσο και τη ζήτηση εργασίας, θα προσδιορίσει τους παράγοντες ως προς τη ζήτηση α) των μεταβολών στη παραγωγικότητα, β) μεταβολών στη ζήτηση του προϊόντος, γ) μεταβολές στις τιμές των άλλων συντελεστών παραγωγής. Ο Χ. Ιωάννου θα βασισθεί απευθείας στις υποδείξεις του Marshall σύμφωνα με τον οποίο η σπανιότητα απασχόλησης συναρτάται άμεσα με τις πιθανότητες συνδικαλιστικής επιτυχίας ως προς την αύξηση των μισθών και συγκεκριμένα η πιθανότητα επιτυχούς διαπραγμάτευσης του συνδικάτου μεγαλώνει όσο: α) ανελαστικότερη είναι η ζήτηση για το παραγόμενο προϊόν, β) δυσκολότερη είναι η αντικατάσταση των συνδικαλισμένων εργατών, γ) μικρότερο είναι το εργατικό κόστος ως προς το κόστος παραγωγής, δ) χαμηλότερη είναι η ελαστικότητα των εκτός εργασίας συντελεστών παραγωγής. Επίσης το ζήτημα των συνεπειών της προσφοράς εργασίας, κυρίως της μετανάστευσης, της ανάπτυξης κλάδων κλπ , εξετάζεται από τον Ρ. Φακιολά για την έξαρση των απεργιών, όσο και από την Γ. Πετράκη για τη σχέση στρατηγικών

---

[234] RAINNIE A., Industrial Relations in Small Firms , Routledge, 1989

[235] Για τη γενικότερη συζήτηση ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ Ξ., Αγορές Εργασίας, Παπαζήση, 1989.

[236] MANDEL E., Long Waves in Capitalist Development: The Marxist Interpretation, Cambridge University Press, 1980.

ελέγχου και διαχείρισης της εργασίας με τις περιόδους αύξησης ή μείωσης της προσφοράς εργασίας στη μεταπολεμική Ελλάδα, πλευρές που θα μας απασχολήσουν αναλυτικά στη συνέχεια.

Ειδικά η σχέση οικονομικής συγκυρίας, απασχόλησης και συνδικαλιστικής διαπραγματευτικής δύναμης αποτελεί κλασσικό πρόβλημα στη συζήτηση του συνδικαλισμού, φαίνεται μάλιστα ότι παρά τις επιμέρους θεωρητικές και ιδεολογικές αφετηρίες, κυριαρχεί γενικά η άποψη για την εξάρτηση της συνδικαλιστικής ισχύος και πιθανότητας εργατικής επιτυχίας, από την οικονομική συγκυρία και κυρίως από την έλλειψη ανεργίας[237]. Κατά τη γνώμη μας η παραπάνω αρχή μπορεί πράγματι να ερμηνεύσει μια σειρά συνδικαλιστικές πρακτικές σε επιμέρους συγκυρίες και θα αποτελέσει και δικό μας εργαλείο ανάλυσης. Ωστόσο δεν θα της αποδώσουμε μια απόλυτη εγκυρότητα, όπως συχνά υπονοείται στις οικονομικές προσεγγίσεις του συνδικαλισμού, σε συνάρτηση με την απασχόληση και την οικονομική κρίση. Κατά τη γνώμη μας η οικονομική κρίση και η ανεργία από τη μία περιορίζουν τη δυνατότητα οικονομικών κυρίως διεκδικήσεων και αγώνων, αλλά από την άλλη, σε περιπτώσεις σύγκρουσης, οδηγούν σε έντονα ριζοσπαστικό και πολιτικό χαρακτήρα του συνδικαλισμού, όπως αποδείχθηκε σε πλήθος ιστορικών περιπτώσεων[238].

Ειδικότερα για τη μελέτη το πώς ο οικονομικός κύκλος επηρεάζει την απόφαση να οργανωθεί ένας εργαζόμενος ή ευρύτερα την συνδικαλιστική αγωνιστικότητα ή συναίνεση, ή και υποχώρηση, εντοπίζουμε από τη μια θεωρητική σύγχυση και από την άλλη αμφιλεγόμενες εμπειρικές μέθοδες έρευνας. Για παράδειγμα επιχειρείται συχνά να συσχετισθεί ένας οικονομικός κύκλος, όπως εκ των υστέρων συλλαμβάνεται από οικονομολόγους, με ποσοτικούς δείκτες συγκυριακής συνδικαλιστικής δραστηριότητας[239]. Πρόκειται για πρόβλημα – σύμπτωμα της οικονομικής θεώρησης του συνδικαλισμού, στην οποία συχνά η οικονομική συγκυρία δεν διαμεσολαβείται από πολιτικές και ιδεολογικές όψεις, αλλά συναρτάται αυτόνομα η οικονομία και η συνδικαλιστική συμπεριφορά, ως παράγοντας της οικονομίας.

Ως προς την εργατική συνδικαλιστική συμπεριφορά, στην οικονομική προσέγγιση των εργασιακών σχέσεων, που μάλλον είναι η κυρίαρχη στη τρέχουσα συζήτηση,

---

[237] Η συσχέτιση συνδικαλιστικής ισχύος, μισθών, απασχόλησης και οικονομικής συγκυρίας δεν αποτελεί προφανώς νεοκλασική αποκλειστικότητα. Παρόμοιες παρατηρήσεις κάνουν τόσο οι S. & B. Webb όσο και ο M. Dobb, αλλά συναντούνται και σε κλασικότερες μαρξιστικές προσεγγίσεις όπως στον Λένιν.

[238] Όπως γράφει ο Geary « *Είναι αλήθεια ότι η οικονομική ανασφάλεια ευνόησε το ριζοσπαστισμό σε ορισμένες περιστάσεις, το βάθρο του Λουδισμού, της υλικής βίας του Χαρτισμού και των ταραχών του 1842 ήταν η ανεργία. Η ανεργία επίσης παρέσχε το κυριότερο στήριγμα του Κομμουνιστικού κόμματος της Γερμανίας (KPD) κατά τον μεσοπόλεμο. Ωστόσο η ανεργία θα μπορούσε επίσης να στραφεί εναντίον της οργάνωσης στα συνδικάτα και να μειώσει τον πειρασμό της απεργίας για το μεγαλύτερο μέρος αυτής της περιόδου: σε καιρούς μεγάλης ανεργίας, ο αγωνιστής εργάτης μπορεί εύκολα να αντικατασταθεί και κατά συνέπεια, η διαπραγματευτική του ικανότητα μειώνεται αισθητά.*» GEARY D., Το Ευρωπαϊκό..., ό.π., σ. 19-20.

[239] Για μια σύγχρονη τέτοια διαπραγμάτευση, που δεν επαληθεύει τη σημασία του οικονομικού κύκλου, ωστόσο αφήνει τελικά ανοιχτά ερωτήματα και αβεβαιότητες, RIJ v. C., DAALDER A., "The Business Cycle Theory and Individual Unization Decisions: A Comparison of Macro and Micro Influences on Union Membership", στο SVERKE M., The Future of Unionism, Ashgate, 1997.

διακρίνονται τέσσερα υποδείγματα συνδικαλιστικής συμπεριφοράς[240]: α) το μονοπωλιακό υπόδειγμα, β) το υπόδειγμα της επιτυχούς διαπραγμάτευσης, γ) το υπόδειγμα του δικαιώματος στη διεύθυνση, δ) το υπόδειγμα της αρχαιότητας και άνισης αδιαφορίας. Σύμφωνα με τα παραπάνω θα μπορούσε να ελεγχθεί εμπειρικά η συνδικαλιστική δραστηριότητα στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία με βάση την επίκληση μίας ή περισσότερων επάλληλων στρατηγικών που αντίστοιχα δίνουν το βάρος είτε: α) στην αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων της εργασίας σε επιχειρήσεις μη ανταγωνιστικού τύπου, β) στη διαπραγμάτευση της εργασίας με την εργοδοσία, γ) στη προσπάθεια συμμετοχής της εργασίας στην διεύθυνση της παραγωγής, ιδιαίτερα σε ορισμένα πεδία δραστηριότητας δ) στην υπεράσπιση των ιδιαίτερων συμφερόντων της συνδικαλισμένης μερίδας ή του «μέσου» συνδικαλισμένου ψηφοφόρου, που απολαμβάνει προνόμια αρχαιότητας.

Στη νεότερη περίοδο, αμφισβητείται αν τα κλασσικά οικονομικά πρότυπα συνδικαλιστικής συμπεριφοράς και μια αμιγής οικονομική ανάλυση, καλύπτει τις ανάγκες έρευνας[241]. Ωστόσο αυτό που κυρίως σηζητιέται είναι η αναπροσαρμογή, ο «εκμοντερνισμός» των συνδικάτων στις νέες τάσεις της αγοράς. Για παράδειγμα ο R. Freeman, στο ύστερο έργο του, επιχειρεί να διατυπώσει μια εναλλακτική λογική για τα συνδικάτα τον επόμενο αιώνα, με βάση την προφανή ανεπάρκεια του παραδοσιακού, «φορντιστικού» συνδικάτου στη βάση της συνισταμένης στοχεύσεων των εργαζομένων, των εργοδοτών και των κυβερνήσεων, σε αποκεντρωμένα συστήματα εργασιακών σχέσεων. Η πρόταση του Freeman βασίζεται στη μεταστροφή των υπαρχόντων συνδικάτων, ή στη δημιουργία νέων συλλογικοτήτων, στη βάση της αντιπροσώπευσης και συμμετοχής στα πλαίσια των αγορών[242]. Αν και η παραπάνω άποψη φαίνεται μάλλον ενθαρρυντική και φιλική για τα συνδικάτα, στην ουσία επισημαίνει το ότι οι εργοδότες και το κράτος δεν θα είχαν αντίρρηση να αποδεχθούν συλλογικές εργατικές εκπροσωπήσεις, αρκεί να είναι ανώδυνες. Η σχετική συζήτηση διεξάγεται με διάφορους τρόπους και στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος, ειδικά τις τελευτές δεκαετίες. Η τάση για άμβλυνση των «παραδοσιακών» αντιστάσεων και η προσαρμογή στους φαινόμενους ως παντοδύναμους νόμους της αγοράς, στο «ευαγγέλιο» του ΟΟΣΑ και του ΠΟΕ, αφορά και το διεθνές κλωστοϋφαντουργικό συνδικαλιστικό κίνημα.

Το βασικότερο πρόβλημα στην μελέτη των συνδικαλιστικών οργανώσεων, ως παραγόντων της αγοράς (πολύ περισσότερο βέβαια ως «εταίρων») στα πλαίσια μιας λογικής συμφερόντων στη σφαίρα της οικονομίας, συνίσταται στην παραγνώριση των ιδιαιτεροτήτων των συνδικάτων ως οργανώσεων της εργασίας, ως μαζικών οργανώσεων ανθρώπων που φυσικά δεν βρίσκονται μόνο στην αγορά. Σύμφωνα μάλιστα με τον Offe, συνδικάτα και εργοδοτικές ενώσεις δεν μπορούν να εξισωθούν ως φορείς της αγοράς, λόγω της μαζικότητας και διαλογικών τους αποφάσεων, λόγω της προϋπόθεσης της αξίας της συλλογικής δράσης και αλληλεγγύης καθ' εαυτής, πέρα από τη λογική του κόστους -

[240] OSWALD A., «Wages Determination and Recession: A Report in recent Work», British Journal of Industrial Relations, τ.24, σ. 181-194

[241] Για μια εναλλακτική της νεοκλασικής προσέγγισης των συνδικάτων FREEMAN R. B. & MEDOFF J., What Do Unions Do?, Basic Books, 1984., HIRCH B., & ADDISON J. T., The Economic Analysis of Unions: New Approaches and Evidence, Allen and Unwin, 1986.

[242] FREEMAN B. R., «The Future for Unions in Decentralized Collective Bargaining Systems: US and UK Unionism in an Era of Crisis», British Journal of Industrial Relations, 33/4, 1995, σ. 519-535.

ωφέλειας[243], αλλά και λόγω εγγενών αντιφάσεων των συμφερόντων που υπερασπίζονται οι οργανώσεις της εργασίας, σε συνάρτηση με τη μείωση της σημασίας της εργασίας στη κοινωνία[244].

Ο Turnbull, αντιπαραθέτει ευρύτερα στην οικονομική ανάλυση του συνδικαλισμού, την άποψη ότι ο εργάτης είναι ταυτόχρονα το αντικείμενο αλλά και το υποκείμενο της «εμπορικής» πράξης, έτσι ώστε η σχέση εργασίας προϋποθέτει εργοδοτική πίεση ή και κίνητρα ελκυστικότητας της εργασίας, με αποτέλεσμα μια συνεχή σχέση σύγκρουσης και συμβιβασμού στη παραγωγή[245]. Η συμπεριφορά των συνδικάτων, ως ερευνητικό αντικείμενο, έχει νόημα εάν εντάσσεται στη σχέση καπιταλιστικής διεύθυνσης και εργασίας, καθώς διαμεσολαβείται, τόσο από την υπόσταση και εσωτερική διεργασία του ίδιου του συνδικάτου, όσο και από την εξωτερική πίεση των εργοδοτικών και των κρατικών θεσμών αλλά και από αυτό που συνήθως ονομάζεται γενικότερο πολιτικό κλίμα[246].

Με βάση τα παραπάνω στη κάθε φορά δεδομένη πολιτική συγκυρία, από την άποψη των δομικών - συγκυριακών παραγόντων, ο συνδικαλισμός ή μάλλον η από-συνδικαλιστικοποίηση (όπως αντιμετωπίζεται στη σύγχρονη πραγματικότητα και έρευνα), μπορεί να μελετηθεί με τρεις βασικές υποθέσεις, ή καλύτερα τρεις κατηγορίες υποθέσεων[247] που αφορούν ευρύτερες διαστάσεις των αγορών εργασίας του κλάδου: α) του επιχειρησιακού κύκλου, δηλαδή των αλλαγών σε οικονομικά στοιχεία όπως η κερδοφορία, η παραγωγή, η ανεργία, οι μισθοί, κλπ β) της σύνθεσης της εργασίας, όπως η συμμετοχή γυναικών, χειρωνακτών, ειδικευμένων κλπ και γ) της νομοθεσίας, του τρόπου δηλαδή που ρυθμίζονται νομοθετικά οι εργασιακές σχέσεις, η υποβοήθηση ή αποτροπή του συνδικαλισμού κλπ. Ειδικά για τις ΗΠΑ φαίνεται ότι η συνδικαλιστική αποδυνάμωση συνδέεται με α) μια αντι-συνδικαλιστική νομοθεσία, β) την αποκέντρωση των διαπραγματεύσεων, γ) αντισυνδικαλιστικές στρατηγικές των επιχειρήσεων, δ) τις ατομικιστικές αξίες της αμερικάνικης κοινωνίας. Αντίθετα, σε ορισμένα βορειοευρωπαϊκά παραδείγματα, η συνδικαλιστική πυκνότητα δείχνει (ή μάλλον έδειχνε) αυξητική και εμπειρίες σε νέες βιομηχανικές χώρες δείχνουν μια τάση αναγνώρισης παρά παρεμπόδισης των συνδικάτων[248]. Γενικότερα φαίνεται ότι το συνδικαλιστικό φαινόμενο επηρεάζει αλλά και επηρεάζεται όχι μόνο από την οικονομική συγκυρία και δομικούς παράγοντες της παραγωγής, αλλά και από τη σύνθετη διαπλοκή οικονομικών, θεσμικών, πολιτικών και ιδεολογικών παραγόντων, σε εθνική αλλά και διεθνική διάσταση. Οι οικονομικοί παράγοντες μόνο περιφερειακά επηρεάζουν τη συνδικαλιστική συγκρότηση,

---

243 Γράφει ο Ofee: "*Κανένα συνδικάτο δεν μπορεί ούτε μια μέρα να λειτουργήσει με την απουσία κάποιων στοιχειωδών εννοιών που να υποστηρίζονται από τα μέλη, ότι (πχ) το να είναι κανείς μέλος έχει αξία καθ' εαυτό (...) και ότι προσδοκάται να συμπεριφέρεται με αλληλεγγύη και πειθαρχία και σύμφωνα με άλλους μη - ωφελιμιστικούς κανόνες.*" OFEE C., Κοινωνία... , ό.π., σ. 150

244 Στο ίδιο, σ 213

245 HICKS J. R. The Theory of Wages, St. Martin's Press, 1966., TURNBULL P., «The Economic Theory of Trade Union Behavior: A Critique», British Journal of Industrial Relations , 26, σ. 110.

246 TURNBULL P., The Economic Theory ... ό.π., 26, σ. 114

247 ANDRREWS M., NAYLON R., «Declining Union Density in the 1980s : What Do Panel Data Tell Us» British Journal of Industrial Relations, 32/3, 1994

248 BOYER R., «The Future of Unions: Is the Anglo - Saxon Model a Fatality, or Will Contrasting National Trajectories Persist?», British Journal ..., ό.π. σ. 557-562.

αντίθετα κατά τη διάρκεια πολιτικών αλλαγών, θεσμικών αλλαγών, αναταραχών όπως ο Μάης του 68 και το New Deal, μπορεί να οδηγήσουν σε θεαματικές συνδικαλιστικές αλλαγές[249]. Στα πλαίσια της δικιάς μας λοιπόν κλαδικής διαπραγμάτευσης, οφείλουμε εκτός της διερεύνησης της συνάρτησης παραγωγικής δομής, οικονομικής συγκυρίας και συνδικαλιστικής δομής και δράσης, να εντάσσουμε τα συνδικαλιστικά φαινόμενα στη πολιτική συγκυρία, να τα συναρτήσουμε με ευρύτερες δομές και διεργασίες.

1.2.2 Συνδικαλισμός, κράτος και εργατική ενσωμάτωση

Ένα μεγάλο μέρος της συζήτησης για τη σχέση κράτους και συνδικάτων, κινείται γύρω από την έννοια του κορπορατισμού, ως μορφή συγκεντρωτικής συνδικαλιστικής συγκρότησης, ενσωματωμένης σε κρατικές ρυθμίσεις και διαμεσολαβήσεις, στη λογική του συστήματος. Στη πλούσια φιλολογία για το κορπορατισμό, κυρίως στην Ευρώπη, εκτός από την διάσταση της κρατικής διαμεσολάβησης και νομιμοποίησης, ως κορπορατισμός, θεωρούνται δύο σχετικά διαφορετικά φαινόμενα. Ως κορπορατισμός θεωρείται α) η περισσότερο συναινετική - συμμετοχική συνδικαλιστική στρατηγική, που αντιδιαστέλλεται στο ριζοσπαστικό συνδικαλισμό και β) η συγκεντρωτική διαπραγμάτευση και εργασιακή ρύθμιση, που αντιδιαστέλλεται στα αποκεντρωμένα συστήματα εργασιακών σχέσεων[250]. Είναι ενδιαφέρον ότι η τυπολογία του ευρωπαϊκού συνδικαλιστικού κινήματος ως κορπορατιστικού (ή νέο-κορπορατιστικού), είναι αποδεκτή από το ίδιο το σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα, μάλιστα οι διακρίσεις που επιχειρούνται με τη συναίνεση των «κοινωνικών μερών» σε ευρωπαϊκές επιτροπές και ινστιτούτα τετραμερούς συμμετοχής, στηρίζονται σε διακρίσεις μορφών κορπορατισμού. Ο κορπορατισμός εδώ αναλύεται με βάση το πλαίσιο των διαπραγματεύσεων και του κοινωνικού διαλόγου, μια περισσότερο δηλαδή φορμαλιστική εννοιολόγηση του κορπορατισμού. Για παράδειγμα, η Ελλάδα η Ισπανία και η Πορτογαλία θεωρούνται χώρες κρατικού κορπορατισμού, μια σειρά άλλες χώρες θεωρούνται χώρες του κοινωνικού κορπορατισμού, με ορισμένες να τείνουν προς το διμερή κορπορατισμό, έναν κορπορατισμό δηλαδή χωρίς τη παρέμβαση του κράτους και η Γαλλία με τη Βρετανία χώρες των αποκεντρωμένων συστημάτων[251].

Γενικά ο όρος κορπορατισμός ακόμα και στη κλασσική εκδοχή του, επιδέχεται επιμέρους διακρίσεις, καθώς ο ίδιος ο Schmitter, διακρίνει α)τον κρατικό κορπορατισμό, που δίνει έμφαση στην κρατική επιβολή και συναντάται στον τύπο του καθυστερημένου, αυταρχικού κράτους και β) τον κοινωνικό κορπορατισμό, που δίνει έμφαση στην οργανωμένη ενσωμάτωση των μελών των ίδιων των οργανώσεων στη κρατική πολιτική και συναντάται κυρίως σε συνθήκες κράτους πρόνοιας. Άλλες προσεγγίσεις διακρίνουν

---

[249] Στο ίδιο, σ. 553.

[250] Για το κορπορατισμό από την άποψη του συγκεντρωτικού συναινετικού διαπραγματευτικού πλαισίου, σε αντιδιαστολή με αποκεντρωμένα συστήματα, βλέπε HENLEY A., TSAKALOTOS E., «Corporatism and the European Labour Market After 1992», British Journal of Industrial Relations. 1992, 30/4, σ. 567-573. Εμείς θα χρησιμοποιούμε τον όρο με την κλασική έννοια του στον Schmitter και θα αναφερόμαστε περισσότερο σε κορπορατιστικά χαρακτηριστικά, σχετικά με τη κρατική διαμεσολάβηση στο είδος και τη λειτουργία των συνδικάτων. Για το κλασσικό ορισμό SCHMITTER P., «Still the Century of Corporatism?», SCHMITTER P., LEHMBRUCH G., Trends Toward Corporatist Intermediation, Sage, 1979, σ. 13-15.

[251] Πρόκειται για την τρέχουσα διάκριση που υιοθετείται σε όλα τα τριμερή φόρα και θεσμούς, όπως για παράδειγμα το Ευρωπαϊκό παρατηρητήριο εργασιακών σχέσεων.

τον «εγκλείοντα», και τον «αποκλείοντα» κορπορατισμό, τη διάκριση του επιπέδου ενσωμάτωσης, στο επίπεδο της επιχείρησης, στον κλάδο, στο εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο[252]. Με βάση τις πάμπολλες διακρίσεις που έχουν επιχειρηθεί στα πλαίσια του κορπορατισμού, χρησιμοποιήθηκε ως θεωρητικό εργαλείο ικανό να αναλύσει διαμετρικά διάφορες περιπτώσεις, από το μουσουλινικό φασισμό ως την σκανδιναβική σοσιαλδημοκρατία, έτσι ώστε τελικά αμφισβητείται η ίδια η αναλυτική του αξία[253], πράγμα που όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, ισχύει κατά τη γνώμη μας και για την ελληνική περίπτωση.

Για αρκετούς μελετητές, ο κορπορατισμός, ως υπόδειγμα διαχείρισης στον ανεπτυγμένο καπιταλισμό, θεωρείται ως μια αρκετά επιτυχημένη - κρίνοντας από τα αποτελέσματα - μορφή ενσωμάτωσης και άρσης της ριζοσπαστικοποίησης του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος, στο πλαίσιο της κοινωνικής ειρήνης. Για τον L. Panitch, το κράτος στα πλαίσια της σχετικής του αυτονομίας, σε ορισμένες εθνικές περιπτώσεις προσφέρει σχεδόν πλήρη απασχόληση, ενισχύοντας αντικειμενικά τη μεταπολεμική διαπραγματευτική ισχύ των συνδικάτων, αλλά από την άλλη τα συνδικάτα ενσωματώνονται στους μηχανισμούς πολιτικής εισοδημάτων και στη λογική της καπιταλιστικής ανάπτυξης, ώστε τελικά μειώνονται όχι μόνο οι απεργίες αλλά από τα μέσα του '70 και οι πραγματικοί μισθοί[254]. Κατά τη γνώμη μας σε τέτοιου είδους προσεγγίσεις, στα πλαίσια του κορπορατιστικού συνδικαλισμού, υπονοείται μια μάλλον ευθύγραμμη και τελικά αντι-διαλεκτική λογική, που υποβαθμίζει την ίδια την ταξική πάλη. Όπως έχει επισημανθεί, σε φαινόμενα όπως η πλήρης απασχόληση και η ευνοϊκή για τα συνδικάτα νομοθεσία, αλλά και η συμμετοχή σε μηχανισμούς και θεσμούς χάραξης πολιτικής, δεν μπορούμε να διαβλέπουμε μόνο κρατικές «παγίδες», αλλά και το αποτέλεσμα της εργατικής δράσης, τις πολιτικές αλλαγές που επιβάλλουν ως ένα βαθμό και οι ίδιοι οι εργάτες[255].

Ακόμα όμως και αν θεωρήσουμε τον κορπορατισμό ως κρατική ενσωμάτωση και μηχανισμό από-ριζοσπαστικοποίησης, στα πλαίσια της ταξικής πάλης, η εμβέλειά του στη σημερινή συγκυρία αμφισβητείται στα πλαίσια της εργασιακής αναδιάρθρωσης[256], λόγω κυρίως της αδυναμίας του σύγχρονου καπιταλιστικού κράτους να γενικεύσει τις ενσωματικές διαδικασίες του. Ο επεκτεινόμενος κοινωνικός αποκλεισμός μερίδας του πληθυσμού φαίνεται να αμφισβητεί την ενσωματική δυνατότητα και του συνδικάτου, με αποτέλεσμα, όπως παρατηρεί ο C. Ofee, την όξυνση της ριζοσπαστικοποίησης των

---

[252] Για τη θεωρητική συζήτηση γύρω από το κορπορατισμό, ΚΟΥΚΙΑΣ Κ. Δ., Οργάνωση Συμφερόντων στην Ελλάδα. Ενσωμάτωση και πρόσβαση στο Κράτος σε Συγκριτική Προοπτική. Εξάντας, 1994, σ. 23-43. KELLY J., ό.π., ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ Γ. Θ., Μεταξύ Πιτυοκάμπτη και Προκρούστη: Οι Επαγγελματικές Οργανώσεις στη Σημερινή Ελλάδα, Οδυσσέας 1988.

[253] ΚΟΥΚΙΑΣ Κ. Δ., ό.π., σ.39

254 PANITCH L., Trade Unions and the Capitalist State, New Left Review, 125, 1981.

[255] Για το ζήτημα, CAMERON «Social Democracy, Corporatism, Labour Quiescence, and The Representation of Economic Interest in Advanced Capitalist Society», στο GOLDTHORPE J H., (ed.) Order and Conflict in Contemporary Capitalism, Clarendon Press, 1984., THERBORN G., «The Prospects of Labour and The Transformation of Advanced Capitalism», New Left Review, 145, 1984., KELLY J. Trade Unions..., ό.π, σ. 221-257.

[256] LASH S., «The End of Neo-corporatism? The Breakdown of Centralised Bargaining in Sweden», British Journal of Industrial Relations, 23/2, 1985

αποκλειομένων από το πολιτικό σύστημα αλλά και από το επίσημο συνδικάτο[257]. Με αυτήν την έννοια η τρέχουσα αποσυνδικαλιστικοποίηση μπορεί να θεωρηθεί και ως άμυνα της εργασίας απέναντι και στα συνδικάτα, που στο πλαίσιο του κορπορατισμού έχουν ενσωματωθεί σε καπιταλιστικές λογικές ενάντια στα εργατικά συμφέροντα.

Κατά τη γνώμη μας μια τέτοια προσέγγιση, που δίδει την έμφαση στην ενσωμάτωση των συνδικάτων, δεν παίρνει υπόψη ότι η τρέχουσα αποσυνδικαλιστικοποίηση και αποριζοσπαστικοποίηση των συνδικάτων δεν είναι ένα επιμέρους φαινόμενο αλλά ότι εντάσσεται οργανικά σε μια ευρύτερη ήττα της εργασίας. Οι αλλαγές αναδιάρθρωσης και αποδιάρθρωσης της εργασίας δεν αποτελούν βέβαια απλώς «τεχνικές» επιλογές, αλλά πολιτικές επιλογές, επιλογές και επιτυχίες του κεφαλαίου στη ταξική πάλη, πράγμα που σημαίνει ότι το συνδικαλιστικό κίνημα δεν είναι άμοιρο ευθυνών για την ήττα του, ωστόσο σήμερα είναι αναγκασμένο να αντιμετωπίσει μια καλώς ή κακώς δεδομένη κατάσταση των «αγορών εργασίας» και του συσχετισμού δύναμης. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο απορύθμισης, αποδυνάμωσης του κράτους πρόνοιας, ιδιωτικοποίησης χώρων δημόσιας απασχόλησης, αλλαγής επί το δυσμενέστερο της εργατικής νομοθεσίας και κυρίως πίεσης ενός διευρυνόμενου αριθμού ανέργων, τα συνδικάτα μπορούν να παρέμβουν είτε αποκεντρωμένα, στα πλαίσια αποκεντρωμένων εργασιακών σχέσεων, είτε κεντρικά, στα πλαίσια περισσότερο «κορπορατιστικών» πρακτικών. Στη πρώτη περίπτωση κινδυνεύουν να υπερασπίζουν με εμφανώς «στενό», συντεχνιακό και διαμερισματοποιημένο τρόπο επιμέρους συμφέροντα, ενώ στη δεύτερη κινδυνεύουν να νομιμοποιούν επιλογές του κεφαλαίου, προσπαθώντας να αποδυναμώσουν την προϊούσα απορύθμιση, υποχωρώντας από θέσεις, ή ακόμα και κεκτημένα δικαιώματα. Σε αυτή τη φάση λοιπόν τα συνδικάτα φαίνεται όχι μόνο να αποδέχονται πλήρως, αλλά να διεκδικούν πλέον την θεσμική κατοχύρωσή τους σε ένα κορπορατιστικού τύπου πλαίσιο εργασιακών σχέσεων.

Με αυτή την έννοια ο κορπορατισμός στη σύγχρονη φάση, θα μπορούσε να εκληφθεί ενδεχομένως ως μια μορφή άμυνας της οργανωμένης εργασίας, που ακόμα και όταν προβάλει υποτίθεται «επιθετικά» αιτήματα, όπως το ζήτημα του χρόνου εργασίας, αναγκάζεται να τα προβάλει και να διαπραγματεύεται στα πλαίσια ενός δυσμενέστερου συσχετισμού δυνάμεων, τη στιγμή που ακόμα και το δικαίωμα διαπραγμάτευσης δεν είναι δεδομένο, έστω σε μια λογική «κοινωνικού διαλόγου» και η πίεση της ανεργίας καθίσταται παραλυτική. Πράγματι με οξυδέρκεια ο J. Hirsch, εντοπίζοντας το τέλος του φορντισμού και συνεπώς του φορντιστικού συνδικάτου, δεν αναφέρεται γενικώς σε κορπορατισμό αλλά σε «κατακερματισμένο κορπορατισμό», στο πλαίσιο του μεταφορντιστικού κράτους, βάση του οποίου είναι μια διαιρεμένη κοινωνία[258]. Ο σύγχρονος κορπορατισμός φαίνεται να είναι κοινωνικός, να νομιμοποιείται δηλαδή από την ίδια τη συνδικαλιστική βάση, αλλά να είναι και τεμαχισμένος, να αφορά μέρη της οργανωμένης εργασίας με αποκλίνοντα ή και ανταγωνιστικά συμφέροντα. Πρόκειται για μια ριζοσπαστική κριτική του συνδικάτου και του συνδικαλισμού, πίσω όμως από το καταγγελτικό της χαρακτήρα για τα όρια του φορντιστικού συνδικάτου, υποκρύπτεται από τη μία η υποτίμηση των σχέσεων συνδικάτου - εργατών και από την άλλη μια

257Για το ζήτημα της ριζοσπαστικοποίησης των περιθωριοποιημένων δες OFFE C., The Contradictions of the Wellfare State, London, Hutchinson, 1984.

258 HIRSCH J., «Φορντισμός και Μεταφορντισμός: Η παρούσα Κοινωνική Κρίση και οι Συνέπειές της», BONEFELD W., HOLLOWAY J. (επ), Μεταφορντισμός..., ό.π. σ. 43 -44.

συγγένεια με τη νεοφιλελεύθερη κριτική των μαχητικών «συντεχνιών», των συνδικάτων δηλαδή που μπροστά στη μονεταριστική θύελλα, μπορούν και αντιστέκονται.

Κατά τη γνώμη μας η αναλυτική αξία του κορπορατισμού δεν μπορεί να καλύψει τις ποικίλες στρατηγικές των συνδικάτων, που εκτός των άλλων έχουν μακρόχρονη παράδοση στο εργατικό κίνημα. Θεωρούμε λοιπόν πιο γόνιμη τη διάκριση του σύγχρονου συνδικαλισμού μεταξύ επιχειρηματικού συνδικαλισμού, σοσιαλδημοκρατικού συνδικαλισμού και ριζοσπαστικού συνδικαλισμού κοινωνικού μετασχηματισμού, που προτείνει ο G. Ross[259], σαν συνέχεια της παραδοσιακής μαρξιστικής διάκρισης μεταξύ εργοδοτικού, ρεφορμιστικού και επαναστατικού συνδικαλισμού[260].

Μια πιο σύγχρονη, εναλλακτική εκδοχή του καιροσκοπισμού για το συνδικαλιστικό κίνημα, οφείλεται στον C. Offe, που προτείνει μια τυπολογία σταδίων διολίσθησης των συνδικάτων προς τον οπορτουνισμό (καιροσκοπισμό), ως ορθολογικές διεργασίες διολίσθησης σε βραχυχρόνιες επιδιώξεις στα πλαίσια του συστήματος. Πρόκειται για μια εκδοχή της επικαιρότητας της κλασσικής ανάλυσης της Λούξεμπουργκ, αλλά ταυτόχρονα απαντά στην κλασσική μελέτη του M. Olson. Γενικά η διαδικασία διολίσθησης εμφανίζεται σαν ορθολογική στη συγκυρία διαδοχή πέντε σταδίων, που εκκινώντας από τη μαχητική διεκδίκηση, παρακολουθεί την συνεχή διολίσθηση μέσω κρατικών διευθετήσεων, ώστε να καταλήξει σε μια επισφαλή, μαχητικότητα[261]. Αυτό που διαφοροποιεί την ανάλυση του Offe τόσο από την κλασσικότερη μαρξιστική καταγγελία, όσο και από την κορπορατιστική θεώρηση, είναι η ορθολογική διάσταση της διολίσθησης στον καιροσκοπισμό, αλλά και η έμφαση στην εγγενή αναστρεψιμότητα του καιροσκοπισμού, σαν συνδικαλιστικής στρατηγικής. Τα επιμέρους βήματα της διαδικασίας εμφανίζονται ως μονόδρομος σε δεδομένες συνθήκες, ωστόσο λόγω των

---

[259] ROSS G., «What is Progressive About Unions?», Theory and Society, 10/5, 1981, σ. 609-643.

[260] Οι παραπάνω διακρίσεις αφορούν γενικότερα το εργατικό κίνημα χωρίς να υπολείπονται θεωρητικών και πολιτικών προβλημάτων για τη διαφορά ρεφορμιστικού και επαναστατικού εργατικού συνδικάτου και κόμματος, τη διαφορά του υπό κομμουνιστική καθοδήγηση συνδικάτου με τον αναρχοσυνδικαλισμό, τα όρια πολιτικής και οργανωτικής αυτονομίας των συνδικάτων κλπ, που δεν μπορούν να τεθούν στην παρούσα εργασία. Για το ζήτημα ενδεικτικά, KELLY J., ό.π., ΦΟΣΤΕΡ Ο., Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος. Μόρφωση, 1959., ΑΜΠΕΝΤΡΩΤ Β., Κοινωνική Ιστορία του Ευρωπαϊκού Εργατικού Κινήματος. Οδυσσέας, 1976., GEARY D., ό.π.

[261] Το σχήμα παρουσιάζεται εξελικτικά ως διαδοχή των σταδίων: 1°.μαχητική εργατική οργάνωση που χαρακτηρίζεται από διαμόρφωση συλλογικής ταυτότητας, μικρή πυκνότητα και γραφειοκρατικοποίηση, αλλά στη πορεία αντιμετωπίζει... 2°.το πρόβλημα της μεγέθυνσης όσο και της πειθαρχίας των μελών ώστε να αξιοποιηθεί αποτελεσματικά η δύναμη που έχει επιτευχθεί και στο βαθμό που δεν υπάρχουν πολιτικές - κομματικές προϋποθέσεις για πολιτικοποίηση του ταξικού αγώνα καταλήγει στην... 3°.αυτονόμηση μιας γραφειοκρατικοποιημένης ηγεσίας από την δυναμική των εργαζομένων μελών και αναζήτηση ισχύος και νομιμοποίησης από το κράτος και θεσμικές διευθετήσεις με συνέπεια να εμφανίζεται η... 4°.πιθανότητα αφαίρεσης των προνομίων - παραχωρήσεων - θεσμικής υποστήριξης από το κράτος, που οδηγεί στην ανάγκη επιστροφής στο 1° στάδιο αλλά ως αποδυναμωμένη οργάνωση λόγω της... 5°. πιθανότητας διάσπασης, είτε της στήριξης στις παραπάνω πολιτικές, θεσμικές διευθετήσεις που αλλοίωσαν τα χαρακτηριστικά της. OFFE C., Κοινωνία..., σ. 190-199.

αντιφάσεων που δημιουργούν στο ίδιο το συνδικάτο, εμπεριέχουν και την δυνατότητα ανατροπής του καιροσκοπισμού.

Πρόκειται για μια διορατική ανάλυση της συνδικαλιστικής καιροσκοπικής διολίσθησης, που αναφέρεται σε κορπορατιστικού τύπου ενσωμάτωση των συνδικάτων, αλλά και στην εργατική συνείδηση, μέσα από την έμφαση στον ορθολογισμό των εργατικών στρατηγικών στις δοσμένες συνθήκες, πράγμα που δικαιολογεί τη σημασία που της αποδίδουμε. Ωστόσο παρουσιάζει τρεις βασικές, αλληλοτροφοδοτούμενες αδυναμίες, που καθορίζουν και τα όρια αξιοποίησής της ως θεωρητική βάση για τη παρούσα εργασία. Η πρώτη αδυναμία αφορά τον εξελικτισμό του σχήματος, σύμφωνα με τον οποίο τα στοιχεία της πολιτικής συγκυρίας και δύναμης φαίνεται να επηρεάζουν αποφασιστικά μια μόνο φάση της διολίσθησης, ενώ στη συνέχεια η διολίσθηση σχεδόν αυτοματοποιείται. Η δεύτερη αφορά το ρόλο του κράτους και της πολιτικής εξουσίας, που εμφανίζεται αρκετά αποστασιοποιημένο από την ίδια την ταξική πάλη και οι θεσμικές διευθετήσεις εμφανίζονται αποκλειστικά σαν παραχωρήσεις, χωρίς αυτές καθ' αυτές να αποτελούν και άμεσο αποτέλεσμα της ταξικής πάλης. Η τρίτη αφορά μια μάλλον ρομαντική αναπόληση του παλιού, μικρού, μαχητικού συνδικάτου απέναντι στο γραφειοκρατικοποιημένο μεγάλο, αν και η ιστορική εμπειρία είναι πλήρης είτε αυθόρμητων εξεγέρσεων, είτε μαζικών ριζοσπαστικών κινημάτων, είτε μικρών συντεχνιακών συνδέσμων, είτε πρωτοβιομηχανικών καιροσκοπισμών. Επίσης ειδικά ως προς το συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, θα μπορούσε να επισημανθεί η αδυναμία του παραπάνω σχήματος διολίσθησης – καιροσκοπισμού του Ofee, να συμπεριλάβει το πρόβλημα που δημιουργεί η διαφορά από τον αναπτυγμένο καπιταλισμό και τη δυτικοευρωπαϊκή παράδοση του εργατικού κινήματος.

Για την Ελλάδα και γενικά για τις χώρες που αποκλίνουν από το «πρότυπο» του αναπτυγμένου καπιταλισμού, εκτός της έννοιας του κορπορατισμού και καιροσκοπισμού έχουν προταθεί οι έννοιες του συντεχνιασμού, του λαϊκισμού και του πελατειασμού, ως εναλλακτικών τρόπων εκπροσώπησης συμφερόντων αλλά και λαϊκής χειραγώγησης, που αφορούν και τα συνδικάτα. Κατά τον Ν. Μουζέλη στις χώρες της κοινοβουλευτικής «ημιπεριφέρειας» η διεύρυνση της λαϊκής συμμετοχής συντελείται «συσσωματικά» μέσω του κράτους, ως διαδικασία που αντιδιαστέλλεται στον κορπορατισμό[262]. Αντίθετα με τον κρατικό κορπορατισμό, δεν καταργείται η κοινοβουλευτική δημοκρατία και ούτε συνάπτονται συμφωνίες με ισχυρά συνδικάτα, όπως στο κοινωνικό κορπορατισμό. Τα συνδικάτα σε αυτή τη περίπτωση, ενώ υπάρχει κοινοβουλευτική δημοκρατία, ελέγχονται άμεσα και ασφυκτικά από το κράτος, ώστε δεν διατηρούν τη στοιχειώδη αυτονομία που τα καθιστά διαπραγματευτικούς φορείς, έστω σε ένα ενσωματικό πλαίσιο. Ο συνδικαλισμός εντάσσεται σε ένα δομικά διάφορο πλαίσιο από την ενσωμάτωση του ανεπτυγμένου καπιταλισμού και με αυτή την έννοια ανεξάρτητα από την αποδοχή του γενικότερου αναλυτικού σχήματος του Μουζέλη περί λαϊκισμού και συσσωμάτωσης[263], η διάκριση για τα συνδικάτα μη ανεπτυγμένων χωρών θεωρείται δόκιμη υπόθεση.

---

[262] ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν., Κοινοβουλευτισμός και Εκβιομηχάνιση στην Ημιπεριφέρεια: Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική, Θεμέλιο, 1987, σ.137-141.

[263] Η κύρια κριτική ως προς το εξεταζόμενο ζήτημα , όπως θα δούμε αναλυτικότερα στην ελληνική περίπτωση, εστιάζεται στη μορφολογική προσέγγιση της πολιτικής σφαίρας χωρίς μια γνήσια κοινωνιολογική προσέγγιση για τις κοινωνικές δυνάμεις και το ταξικό περιεχόμενο της «συσσωμάτωσης». Για τη συζήτηση, ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κοινωνική Ανάπτυξη και Κράτος: Η συγκρότηση του Δημόσιου Χώρου στην Ελλάδα, Θεμέλιο, 1989., ΦΙΛΙΑΣ Β., Κοινωνιολογία..., ό.π.

Η παραπάνω διάκριση προσπαθεί να καλύψει την γενικευτική αδυναμία της κορπορατιστικής θεώρησης, στηριζόμενη στην γενικώς παραδεκτή άποψη ότι η «περιφερειακότητα» μιας κατηγορίας χωρών δεν μένει χωρίς συνέπειες για την εργατική τάξη και τη σχέση κεφαλαίου - εργασίας. Αναφερόμαστε σε μια «κλασσική» διάσταση των θεωριών της «ανάπτυξης εν υπαναπτύξει», «ημιπεριφέρειας» κλπ, για παράγοντες που δυσχεραίνουν τη δυνατότητα εργατικών στρωμάτων να έχουν μορφοποιημένη και σταθερή εργατική ταξική συνείδηση, συνεπώς για την ίδια την ύπαρξη εργατικής τάξης ως πολιτικής κατηγορίας, ή για πλευρές της προέλευσης, κατάτμησης, γενικότερα ύπαρξης εργαζομένων μαζών με συντεχνιακή - πολυδιασπασμένη σύλληψη συμφερόντων και επιμερισμό συνδικαλιστικών αγώνων, με τη παρέμβαση κυρίως του κράτους[264]. Ο Β. Φίλιας συνθέτει τα χαρακτηριστικά των εργατικών στρωμάτων στις υπανάπτυκτες χώρες ως εξής: α)Αγροτική προέλευση, εποχιακή και προσωρινή εργασία μετακινούμενων εργατών, β)Το μεγαλύτερο μέρος απασχολείται σε μικρές μονάδες και ένα μέρος στις ελεγχόμενες συχνά από το ξένο κεφάλαιο εξορυκτικές ή ελαφράς βιομηχανίας μεγάλες μονάδες, γ)Μεγάλη φυλετική, μισθολογική κατάτμηση, διαφορές τεχνικής επιτήδευσης, δ)Μεγάλες διαφορές τεχνικής εκπαίδευσης που σε συνδυασμό με τα παραπάνω δυσχεραίνουν τη ταξική συγκρότηση και ενεργοποίηση, ενώ εντείνουν τη συντεχνιακή πολυδιάσπαση, έναν δυϊσμό μεταξύ των πλήρους απασχόλησης ειδικευμένων εργατών και των ευκαιριακά και εποχιακά εργαζομένων σε βιοτεχνίες και γεωργία. Ο Φίλιας βέβαια δεν θεωρεί ότι τα διυστικά φαινόμενα είναι μόνιμα, επισημαίνει μάλιστα μια διαδικασία εξάλειψης της διαμερισματοποίησης. Τα εργατικά στρώματα λοιπόν δεν θεωρούνται αναγκαστικά «ενσωματωμένα» ή «συσσωματωμένα», απεναντίας μάλιστα υπάρχουν δυνατότητες ριζοσπαστικών δράσεων και αντιδράσεων, που διαπλέκουν την αντίθεση κεφαλαίου - εργασίας με ζητήματα δημοκρατίας, ανεξαρτησίας, κοινωνικών δικαιωμάτων και κινημάτων, με το ζήτημα της ανάπτυξης.

Κατά τη γνώμη μας, η γενική λειτουργία του συστήματος στις «λιγότερο ανεπτυγμένες» χώρες και ο βαρύνων ρόλος του κράτους, η κατάτμηση της εργασίας και η πρόθεση των κυρίαρχων δυνάμεων, δεν αρκεί για την εξ ορισμού «οργανική» ένταξη των συνδικάτων σε κάποιο κρατικό πλαίσιο. Στο βαθμό που υφίσταται κοινοβουλευτική δημοκρατία, δεν αποκλείονται αλλά αντίθετα προϋποτίθενται (τουλάχιστον) κάποια όρια αυτονομίας των συνδικάτων, πολύ περισσότερο δεν υπάρχουν γενικώς και αορίστως «συνδικάτα» και «σύστημα». Μπορούμε λοιπόν να διακρίνουμε διαφορετικές στρατηγικές και λειτουργίες συνδικάτων ακόμα και στην ίδια χώρα, που ποικίλουν από την ριζοσπαστική αγωνιστική στάση, με κίνδυνο διάλυσης, έως το ρόλο του κρατικού ή εργοδοτικού εξαρτήματος, η τελευταία μάλιστα διάκριση, (μεταξύ εργοδοτικού και κρατικού ή ακόμα και κομματικού συνδικαλισμού), όπως θα δούμε στην ελληνική περίπτωση, δεν είναι χωρίς σημασία. Σε αυτό το σημείο βρίσκεται μια βασική αδυναμία της προσέγγισης τόσο του κορπορατιστικού συνδικαλισμού όσο και του «συσσωματικού», το ότι δηλαδή καθώς η ανάλυση εστιάζεται αποκλειστικά, ή κυρίως, προς το σχεδόν παντοδύναμο κράτος, παραβλέπεται η άμεση σχέση με τους εργοδότες και τις επιχειρήσεις, ενώ η συσσωματική λειτουργία του συστήματος ενέχει μια λειτουργιστικής απόχρωσης διάσταση. Ο παραπάνω λειτουργισμός είναι μάλιστα έκδηλος στις προσεγγίσεις του πελατειασμού, που εν πολλοίς αναπαράγουν το παρσονικό σχήμα των οριζόντιων και κάθετων σχέσεων

[264] Για τη συζήτηση, ΦΙΛΙΑΣ Β., Κοινωνιολογία … ό.π., σ. 77-79,

των υποσυστημάτων[265].Το ζήτημα βέβαια μας εμπλέκει με το τεράστιο πρόβλημα του κράτους και του βαθμού αυτονομίας του από την άρχουσα τάξη, πρόβλημα που τίθεται στις υπανάπτυκτες, περιφερειακές χώρες σε διαφορετική βάση από τη γενική διαπραγμάτευση για τον ανεπτυγμένο καπιταλισμό και θα μας απασχολήσει αναλυτικά στην ελληνική περίπτωση. Ευρύτερα μας εμπλέκει με το πρόβλημα της φύσης των συνδικάτου όχι μόνο ως θεσμού της καπιταλιστικής κοινωνίας αλλά και ως εργατικού θεσμού, που σημαίνει ότι ανεξάρτητα από τις όποιες κρατικές και εργοδοτικές αναμείξεις, τα συνδικάτα πριν απ' όλα αφορούν τους εργάτες, το εργατικό «εμείς».

[265] Για την επισήμανση της παρσονικής προέλευσης των σχημάτων περί οριζόντιας και κάθετης ενσωμάτωσης, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., Συλλογική Δράση και Αντιπροσώπευση Συμφερόντων πριν και μετά την Μεταπολίτευση, Αδημοσίευτη Δ.. Διατριβή, Πάντειο Π., 1990.

1.2.3 Ο συνδικαλισμός ως μορφή του εργατικού «εμείς»

Σε προηγούμενο κεφάλαιο[266] αναφερόμενοι στη μαρξιστική προσέγγιση για τη σχέση συνείδησης και παραγωγικής διαδικασίας, εντοπίσαμε τις τέσσερις στιγμές – πράξεις συνειδητοποίησης του εργάτη, που παρουσιάζονται στο «Κεφάλαιο». Επισημάναμε ότι δεν ερμηνεύουμε την δραματοποιημένη συνειδητοποίηση ως αναγκαστικό πέρασμα από το ατομικό στο συλλογικό, εξάλλου ακόμα και στην πρώτη «πράξη» του δράματος, εμφανίζεται όχι απλώς ένα άτομο, αλλά ένας εργάτης, ένα άτομο με συλλογική ταυτότητα, ως ένας από τους εργάτες. Επίσης, όπως ξεκαθαρίσαμε εξ αρχής, θεωρούμε τη συνείδηση ως σημείο συνάντησης του ατομικού και συλλογικού και αναφερόμαστε στην εργατική συνείδηση ως συλλογική συνείδηση, η οποία όμως δεν μπορεί παρά να εμφανίζεται και στους επιμέρους εργάτες. Με αυτόν τον τρόπο το συνδικάτο ως μορφή συλλογικότητας επιμέρους εργατών συνθέτει τις επιμέρους εργατικές συνειδήσεις, οι οποίες όμως, ως εργατικές συνειδήσεις, τελικά οικοδομούνται, υπάρχουν, εκφράζονται, στο πλαίσιο της συλλογικής συνείδησης.

Θεωρούμε ότι η παραπάνω προσέγγιση ακολουθεί τη μαρξιστική λογική, σύμφωνα με την οποία δεν μπορεί να νοηθεί κάποια ατομική συνείδηση χωρίς την κοινωνική - και συμβολική - της διάσταση, αντιλαμβάνεται την ανθρώπινη ουσία σαν «σύνολο των κοινωνικών σχέσεων», ασχολείται με συμφέροντα και συνειδήσεις ατόμων, μέσα από τα συμφέροντα ομάδων και τάξεων. Με την εισαγωγή των τάξεων και της ταξικής πάλης στην κοινωνική θεωρία, η ταξική συνείδηση γίνεται ερμηνευτικό εργαλείο ως συλλογικό μόρφωνα, από τις «ρωβινσονιάδες», το «εγώ» και «αυτός», περνάμε στο «εμείς» - «αυτοί» ή «εσείς», έννοιες τις οποίες εισάγει συστηματικότερα στο μαρξισμό ο Β. Ι. Λένιν. Κατά τον Πόρνσεφ, σε μια ενδιαφέρουσα κοινωνικοψυχολογική ανάγνωση του μαρξισμού, η πρωτογενής σύλληψη δεν είναι το «εγώ» ούτε καν το «εμείς» αλλά το «αυτοί». Η συγκρότηση του «εμείς» είναι αποτέλεσμα σύγκρουσης, προϋποθέτει μια ομάδα (αυτοί) στην οποία η ομάδα (εμείς) αντιπαρατίθεται, συνεπώς η αυτοσυνείδηση της ομάδας προϋποθέτει την συνείδηση διαφορετικότητας άλλης ομάδας ή άλλων ομάδων. Εφαρμόζοντας το σχήμα του Πόρνσεφ ειδικά για την εργατική τάξη, η σύλληψη του «εμείς» αναπτύσσεται ως συνειδητοποίηση της κοινωνικό-ιστορικής αναγκαιότητας για ενωμένη δράση από τους εργάτες, ενάντια στο εχθρικό, αστικό «αυτοί» μέσα από τα πολιτικά κόμματα και τα συνδικάτα. Ο εργάτης αντιλαμβάνεται αρχικά όχι το τι σημαίνει ότι είναι εργάτης, καθώς αυτή η αυτοσυνείδηση του διαμεσολαβείται από μια συλλογική και εν τέλει ετεροπροσδιοριζόμενη διαδικασία αντιπαραβολής της τάξης του με το κεφάλαιο, στο πλαίσιο μιας συνεχούς πάλης[267]. Το εργατικό κίνημα συγκροτείται μέσα στην πάλη του, αυτοπροσδιορίζεται μέσα στην ταξική πάλη και την εμφάνιση του «εχθρού», το κίνημα ως τέτοιο «χρειάζεται» έναν ορατό εχθρό, όπως θα γράψει ο Μαρξ στους «Ταξικούς Αγώνες στη Γαλλία...» και «κατασκευάζει» μέσα από την πάλη του αυτόν τον εχθρό. Η ένωση και δράση των εργατών σε συνδικάτα είναι τελικά πράξη σύγκρουσης, ωστόσο δεν είναι πλήρως και αποκλειστικά συνειδητή, μα και αποτέλεσμα

---

[266] Εργατική συνείδηση και εργασιακή παραγωγική διαδικασία σ. 22

[267] ΛΕΝΙΝ Β. Ι., Άπαντα, Σ.Ε., τ.16 σ 122). Ο Β. Πόρνσεφ, αξιοποιώντας έρευνες της κοινωνικής ψυχολογίας της εθνογραφίας της γλωσσολογίας και του Μαρξισμού, θα αναπτύξει ένα σημαντικό μεθοδολογικό εργαλείο για την κατανόηση της ταξικής πάλης και συνείδησης. ΠΟΡΝΣΕΦ Β., Κοινωνική Ψυχολογία και Ιστορία, Αναξίμανδρος, 1975.

ενστίκτου και αυθορμητισμού. Το συνδικάτο λοιπόν μπορεί να εξετασθεί από την άποψη του αυθορμητισμού, από την άποψη διαλογικής, συλλογικής συνειδητής, πειθαρχημένης πράξης, από την άποψη της συγκρότησης μιας συλλογικότητας απέναντι σε έναν "εχθρό", από την άποψη της ατομικής συμμετοχής των εργατών σε αυτό. Εξ ορισμού ο συνδικαλισμός είναι μορφή συλλογικότητας, ωστόσο η συλλογικότητα της συνδικαλιστικής δράσης προϋποθέτει τη δυνατότητα ατομικής δράσης - αντίδρασης (και) με συνδικαλιστικό τρόπο. Το παραπάνω ζήτημα προκύπτει εκτός των άλλων, από την αναφορά του Γκράμσι στον ατομικισμό, όχι ως αναγκαστικά αντιθετικής λογικής στη συλλογική δράση. Γράφει ο Γκράμσι: «*Η κριτική συνείδηση δεν μπορεί να γεννηθεί χωρίς μια ρήξη με τον καθολικό κομφορμισμό ή τον αυταρχισμό και έτσι, χωρίς μια άνθηση της ατομικότητας*». Αυτό όμως και για το Γκράμσι δεν είναι μια εύκολη, αυτόματη συνέχεια, προϋποθέτει μια «δύσκολη διαλεκτική έννοια», «*...δια μέσου μιας φάσης ανάπτυξης της ατομικότητας και της κριτικής προσωπικότητας να φτάσει στο συλλογικό άνθρωπο*»[268].

Η σχέση ατομισμού και συλλογικότητας οφείλει σε μεγάλο βαθμό την επικαιρότητά της στη προσέγγιση κύκλων «μεταδομιστών» και «μεταμαρξιστών». Οι τελευταίοι επανατροφοδοτούν τη συζήτηση για την εργασία, αν και τελικά μάλλον υπερεκτιμούν την δυναμική του κεφαλαίου και της καπιταλιστικής διεύθυνσης, υποτιμώντας τη σχέση ενέργειας και κοινωνικής δομής, αλλά και την αυτονομία του υποκειμένου, που αντικαθίσταται από το «λόγο»[269]. Μια ευρύτερη διάσταση του προβλήματος αναφέρεται στην λεγόμενη «ήττα της εργασίας» σε μια ριζική καπιταλιστική ανασυγκρότηση, μετά από μια σειρά επιμέρους ήττες εργατικών κινημάτων, τη συγκατάθεση ορισμένων στελεχών της παραγωγής, την απορρόφηση ηγετικών στελεχών των κυριαρχούμενων και την γενικευμένη, ατομικιστική υποταγή της εργασίας. Στα παραπάνω πλαίσια εντάσσεται η προσέγγιση του Σ. Κουβελάκη, που με βάση μια θεωρητική συνάντηση του Α. Γκράμσι με τον Μ. Φουκώ, αναδεικνύει τη «μοριακή» αντίσταση στο διάχυτο παιχνίδι αντίστασης - υποταγής στο χώρο εργασίας, συγκροτώντας μια μεταφορντιστική «παθητική επανάσταση»[270].

Η υποχώρηση της παραδοσιακής συλλογικής συνδικαλιστικής απάντησης στην εργοδοτική επιβολή νέων μορφών παραγωγικής αξιοποίησης του κεφαλαίου, παραμένει κοινός τόπος όλων των σχετικών προσεγγίσεων, ωστόσο η προσοχή εστιάζεται επίσης σε διαφορετικές μορφές εργατικής αντίστασης, που τονίζουν είτε α) τις ατομικές εργατικές αντιδράσεις, είτε β) από άλλη κατεύθυνση, τη διοργάνωση της συλλογικότητας μέσα από τις ίδιες τις νέες εργασιακές σχέσεις και τις εργοδοτικές στρατηγικές[271]. Κατά τη γνώμη

---

[268] ΓΚΡΑΜΣΙ Α., Παρελθόν και Παρόν, Στοχαστής, 1974, σ. 119.

[269] Για παράδειγμα στους Laclau και Mouffe, ο ατομικισμός δομείται δια μέσω ενός λόγου ισοδυναμίας δια του οποίου συγκροτείται ιδεολογικά και διανοητικά στη βάση της άρνησης της αντίθεσής του, δηλαδή της συλλογικότητας. LACLAU E., MOUFFE C., ό.π., σ. 127-134. Για μια συνολική κριτική ορισμένων «μετα-θεωριών» ως προς την εργασιακή διαδικασία, THOMPSON P., ACKROYD S., «All Quiet on the Workplace Front, A Critique of Recent Trends in British Industrial Sociology», Sociology, 29/4, 1995, σ. 615-633.

[270] ΚΟΥΒΕΛΑΚΗΣ Σ., «Ο Μεταφορντισμός: Μια Ανάγνωση με Βάση τον Γκράμσι και τον ΦΟΥΚΟ», Προβληματισμοί και Επισημάνσεις, ΙΙ, σ. 403-431.

[271] Η πρώτη κατεύθυνση τονίζεται κυρίως από τους THOMPSON P. και ACKROYD S., Στο ίδιο, ενώ η δεύτερη προβάλλεται από τους BACON N., STOREY J., «Individualism and Collectivism and the Changing Role of Trade Unions», στο ACKERS P., SMITH C., SMITH P., (eds.) Trade Unions and the New Workplace, Routledge, 1995. Για μια συνολική κριτική της

μας, ανεξάρτητα από την έμφαση που δίνεται σε διαφορετικές μορφές άρσης της «σιωπής στο χώρο εργασίας»[272], της γενικευμένης δηλαδή ηγεμονίας της διεύθυνσης και υποταγής του εργατικού δυναμικού, η εργατική αντίσταση ακόμα και αν λαμβάνει προσωπικές μορφές, διατηρεί ένα συλλογικό χαρακτήρα λόγω της ίδιας της εργασιακής διαδικασίας.

Ένα από τα πλέον συζητημένα ζητήματα για το συνδικαλισμό είναι το ζήτημα του αυθόρμητου, που εκτός των άλλων μας απασχόλησε στη κλασική λενινιστική παράδοση της «τρεϊντγιουνιστικής» συνείδησης. Ειδικά για το εργατικό κίνημα, συνδέεται με τις παραδόσεις του αναρχοσυνδικαλισμού, της θεωρητικής ανάδειξης του αυθόρμητου από την Λούξεμπουργκ, προσεγγίσεις της «Νέας Αριστεράς», κριτικές για τη συνδικαλιστική γραφειοκρατία κλπ. Για τον Γκράμσι, που όπως είδαμε κατηγορεί ακριβώς το συνδικαλισμό για την απονεύρωση της επαναστατικότητας των εργατών, «*...η ενότητα του 'αυθόρμητου' και της 'συνειδητής διεύθυνσης' δηλ. της 'πειθαρχίας', είναι ακριβώς η πραγματική πολιτική πράξη των κατώτατων τάξεων, στο βαθμό που είναι πολιτική της μάζας και όχι απλή περιπέτεια ομάδων που επικαλούνται τη μάζα*»[273]. Η πειθαρχεία, είναι πράγματι βασικό χαρακτηριστικό του συνδικαλισμού, και συνιστά εγγενή αντίφαση, στο βαθμό που στηρίζεται και στο απειθάρχητο της εργασίας στο κεφάλαιο, στον αυθορμητισμό της εργατικής αντίστασης και συλλογικής πράξης. Η παραπάνω αντίφαση επιλύεται ή μάλλον μπορεί να επιλυθεί στο πλαίσιο της συνδικαλιστικής δημοκρατίας, ή αυτού που γενικά έχει ονομασθεί στην Ελλάδα γνήσιου συνδικαλισμού, στη βάση του σεβασμού της θέλησης των συνδικαλισμένων εργαζομένων.

Η ίδια βέβαια η συνδικαλιστική δημοκρατία, ο συλλογικός, κινηματικός χαρακτήρας του συνδικαλισμού, απαιτεί διαλογικές διεργασίες, που με τη σειρά τους δημιουργούν αντιφάσεις στη συνδικαλιστική δράση. Το συνδικάτο για τον Offe, από τη μία μεριά πρέπει να φροντίζει για την όλο και μεγαλύτερη πυκνότητα συσπείρωσης των εργατών και από την άλλη να φροντίζει για την αποτελεσματικότητα δράσης του. Η αντίφαση προκύπτει ακριβώς από το ότι από ένα σημείο πυκνότητας και πάνω, η ισχύς του συνδικάτου περιορίζεται αντιστρόφως ανάλογα προς το μέγεθος, λόγω της γραφειοκρατικοποίησης που επιφέρει. Πρόκειται για πρόβλημα που κυρίως έχει θέσει ο M. Olson, ωστόσο, η απόλυτη συσχέτιση μεταξύ μεγέθους της οργάνωσης και έλλειψης επικοινωνίας και συνοχής είναι εμπειρικά αμφισβητήσιμη και θεωρητικά αστήρικτη. Κατά τη γνώμη μας, δυνατό συνδικάτο, που μπορεί με επιτυχία επικοινωνεί και να κινητοποιεί τα μέλη του και τους άλλους εργάτες, δεν μπορεί να είναι το συνδικάτο που αδυνατεί να συσπειρώσει τη συντριπτική πλειοψηφία των εργατών, γιατί το συνδικάτο δεν μπορεί να νοηθεί ποτέ σαν πρωτοπορία ή ηγετική συνειδητή ομάδα αλλά σαν μαζική οργάνωση. Τα συνδικάτα (και) σήμερα δεν χάνουν τη μαχητικότητα τους λόγω της αύξησης της μαζικότητας τους, αλλά αντίθετα η έλλειψη μαχητικότητας και μαζικότητας είναι οι δύο όψεις της συνολικής εργατικής συνδικαλιστικής υποχώρησης. Με αυτήν την έννοια το πρόβλημα της οργανωτικότητας συνδέεται άρρηκτα με το πρόβλημα της μαχητικότητας του συνδικάτου. Το εργατικό «εμείς» αποσυντίθεται λόγω του ότι αποσυντίθεται ή αμβλύνεται η αντίθεση του εργατικού «εμείς» με το εργοδοτικό «αυτοί»,

---

συζήτησης, MARTINEZ M., STEWART L. & P., «The Paradox of Contemporary Labour Process Theory: The Rediscovery of Labour and the Disappearance of Collectivism», Capital & Class, 62, 1997, σ. 49-77.

[272] THOMPSON P., ACKROYD S., ό.π., DANFORD A., «The 'New Industrial Relations' ..., ό.π., σ. 107-141.

[273] ΓΚΡΑΜΣΙ Α., Παρελθόν..., ό.π. σ. 27-28.

σύμφωνα με ορισμένες προσεγγίσεις υποχωρεί γενικότερα η ταξική αντίθεση, μπροστά στις αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις.

Η θεωρητική συζήτηση αναφέρεται κυρίως στην υποχώρηση της αντίθεσης κεφαλαίου - εργασίας και ποιο συγκεκριμένα στην υποχώρηση της αντίθεσης εργαζόμενοι - διεύθυνση, στο πλαίσιο μιας γενικευμένης ενοποίησης συμφερόντων με αναφορά στη θέση της επιχείρησης στην αγορά, ή σε επίπεδο κλάδου στην θέση της εθνικής βιομηχανίας στο διεθνή ανταγωνισμό. Στο πλαίσιο του χώρου εργασίας, η συζήτηση αναφέρεται κυρίως στις λεγόμενες «νέες» εργασιακές σχέσεις, που εμφανίζονται να εξασφαλίζουν την εργατική συναίνεση, στο βαθμό που γεννάται το ερώτημα εάν συνεπάγονται μια αντικατάσταση της ταξικής πάλης, από μια «πάλη για αγορές», την αντικατάσταση του «εμείς - αυτοί» από ένα «υπερταξικό» εμείς[274]. Κατά τη γνώμη μας η συναίνεση στις λεγόμενες νέες εργασιακές σχέσεις, στη πραγματικότητα, σε νεότερες και επιθετικότερες επιλογές του κεφαλαίου, δεν φαίνεται να αφορά μόνο κάποιους «κακούς» συνδικαλιστές, ή κάποιους προνομιούχους εργαζόμενους, αλλά την ίδια την εργατική συλλογικότητα, τους ίδιους τους εργάτες γενικά. Ωστόσο η αποδοχή των νέων, περισσότερο «επιθετικών» οργανωτικών σχημάτων της καπιταλιστικής παραγωγής από τους εργάτες, δεν φαίνεται επίσης να συνδέεται αναγκαστικά από μια γενικότερη υποχώρηση των αντιθετικών στάσεων προς την διεύθυνση. Οι λόγοι έγκεινται κατά τους J. και C. Kelly, στο έλλειμμα προϋποθέσεων για την κοινωνικο-ψυχολογική ταύτιση των μερών της εργασιακής σχέσης και συγκεκριμένα: α) το έλλειμμα της επιλογής, β) το έλλειμμα εμπιστοσύνης, γ) την προφανή ανισότητα των μερών, δ) το έλλειμμα της θεσμικής υποστήριξης. Τα παραπάνω ελλείμματα υποσκάπτουν τις κοινωνικο-ψυχολογικές προϋποθέσεις παραγωγής της «ταύτισης» και συγκεκριμένα την διαπροσωπική επαφή των μερών, εκτός των ορίων των «ομάδων», την αντίληψη του κοινού στόχου, την αλλαγή στη συμπεριφορά της συνεργασίας[275]. Σύμφωνα με τη παραπάνω άποψη η εφαρμογή των λεγόμενων νέων εργασιακών σχέσεων ακριβώς λόγω του ότι επιβάλλονται από την διεύθυνση σαν απάντηση στην οικονομική κρίση και δεν αποτελούν στη πραγματικότητα κοινή απόφαση ισότιμων «εταίρων», ούτε συνδυάζονται με σχέσεις εμπιστοσύνης και αντίστοιχη θεσμική υποστήριξη, δεν υπονομεύουν αυτή καθ' αυτή την ταξική αντίθεση. Αντίθετα σε άλλες έρευνες εμφανίζεται μια συνολική αμφισβήτηση της ταξικής αντίθεσης, καταδείχνεται μια μεταστροφή από εργασιακές σχέσεις χαμηλής εμπιστοσύνης σε αντίστοιχες υψηλής εμπιστοσύνης και αφοσίωσης στην επιχείρηση[276].

Η μεγαλύτερη απόδειξη για την ύπαρξη εργατικής αντίστασης είναι οι ίδιες οι κρατικές και εργοδοτικές πολιτικές για τον έλεγχο της εργασίας, οι οποίες διατηρούν μεγάλο μέρος από τη σκληρότητα της αντιαπεργιακής νομοθεσίας και άλλες πολιτικές «μαστιγίου», συνυπάρχοντας με πολιτικές «καρότου», ακριβώς για να απαντούν και να προλαμβάνουν την εργατική αντίσταση και αναταραχή, που βέβαια αντιμετωπίζει την εργοστασιακή

[274] BASSET P., Strike Free: New Industrial Relations in Britain, Macmillan, 1986., WICKENS P., The Road to Nissan: Flexibility, Quality, Teamwork, Macmillan, 1987.

[275] KELLY J., KELLY C., «'Them and Us': Social Psychology and 'The New Industrial Relations',», British Journal of Industrial Relations, 29/1, 1991, σ. 25-48.

[276]: FUKUYAMA F., Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity, The Free Press, 1995.

πραγματικότητα και όχι μόνο διάφορες ιδεολογικοποιημένες ωραιοποιήσεις[277]. Με αυτή την έννοια η αντίθεση κεφαλαίου - εργασίας παραμένει ισχύουσα και το ζήτημα δεν είναι μια συζήτηση για το αν και πότε μια εργατική δράση, μια δεδομένη συμπεριφορά θα τυπολογηθεί ως σύγκρουση, ή μη υποταγή, αλλά πως οι συγκρουσιακές όψεις της εργασίας οργανώνονται, εκφράζονται και ρυθμίζονται[278]. Αν για παράδειγμα παρατηρείται συνδικαλιστικός αγώνας, κλαδικός ή εργοστασιακός, ή άλλη μορφή υλοποίησης συμφερόντων ή έστω άμυνας, όπως «λούφα», ή σαμποτάζ, ή άτυπη άμυνα ομάδων και τμημάτων, σε ποιες συγκυρίες και με ποιες προϋποθέσεις. Επίσης, ειδικά για τα συνδικάτα, αν μπορούν να αντεπεξέλθουν ως οργανωτικές μορφές του εργατικού εμείς, στη σύγχρονη οργάνωση της εργασίας, να προβάλλουν και να υλοποιήσουν εναλλακτικές λύσεις προς το συμφέρον της εργασίας, σε μια συγκυρία ήττας της εργασίας.

Σχετικά με το παραπάνω πρόβλημα, ο Α. Λύτρας[279] στηριζόμενος στη σύγχρονη ταξική θεωρία, αναλύει τις δυσμενείς για τους εργαζόμενους αλλαγές στον καταμερισμό εργασίας, ως επιλογές των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων. Οι παραπάνω αλλαγές από τη μία κατακερματίζουν την εργασία και ενδεχομένως τα συμφέροντα επιμέρους ομάδων, κύρια μεταξύ ανασφαλών εργαζομένων και περιθωριοποιημένων - ανέργων, αλλά από την άλλη δημιουργούν δυνατότητες ενοποίησης των κυριαρχούμενων στη βάση αντίδρασης στην εκμετάλλευση, στη προοπτική χειραφέτησης των κυριαρχούμενων. Το μέτωπο όμως των κυριαρχούμενων δεν μπορεί να συγκροτηθεί με συνεκτικό ιστό τις παραδοσιακές συλλογικότητες της παραγωγής όπως τα συνδικάτα, αλλά κύρια στο πεδίο της πολιτικής, που μπορεί να ενοποιήσει επιμέρους συμφέροντα των κυριαρχούμενων. Ο συνδικαλισμός στο πλαίσιο των κατακερματισμένων συμφερόντων, αφορά μικρά σύνολα της παραγωγής και σε κάθε περίπτωση αδυνατεί να συναρθρώσει το σύνολο των κυριαρχούμενων, γενικότερα το πεδίο ενοποίησης δεν μπορεί να αναζητηθεί στον τεχνικό καταμερισμό της εργασίας αλλά στον κοινωνικό καταμερισμό[280].

Ειδικά για τα συνδικάτα, δεν θεωρούμε καθόλου δεδομένο - όπως φαίνεται να θεωρεί ο Α. Λύτρας - ότι εξ ορισμού αφορούν μικρά σύνολα της παραγωγής, μπορούν δηλαδή παρά την κατάτμηση και απορύθμιση της εργασίας να ενοποιούν τα συμφέροντα των εργαζομένων – ανέργων, πέρα από στενές διακρίσεις του τεχνικού καταμερισμού. Το παραπάνω βέβαια είναι απλώς η μία δυνατότητα, που προϋποθέτει ότι παίρνουν όλο και περισσότερο πολιτικό χαρακτήρα, ενώ η άλλη, διαμετρικά αντίθετη δυνατότητα, είναι πράγματι να υπερασπίζονται στενά, διαμερισματοποιημένα συμφέροντα, συγκροτώντας αγωνιστικούς ή και ευθέως ενσωματικούς συντεχνιασμούς. Συμφωνώντας λοιπόν με την ουσία της άποψης του Λύτρα ότι το κρίσιμο επίπεδο ενοποίησης των κυριαρχούμενων είναι η πολιτική, θεωρούμε ταυτόχρονα ότι απαιτείται πριν απ' όλα μια πολιτική για την εργασία, μια πολιτική που υλοποιείται πριν απ' όλα στην παραγωγή, στο μικροεπίπεδο όπως λέει ο Κ. Κοσκινάς. Το ζήτημα λοιπόν δεν είναι η επιλογή του πολιτικού αγώνα και

---

[277] NICHOLS T. (ed.), Capital and Labour: Studies in the Capitalist Labour Process. The Athlone Press, 1980.

[278] EDWARDS P. K., «Industrial...", ό.π.

[279] ΛΥΤΡΑΣ Α., Κοινωνία και Εργασία: Ο Ρόλος των Κοινωνικών Τάξεων. Παπαζήση, 2000., κυρίως κεφ 5 και 9., Η βασική προβληματική του Λύτρα, είχε ήδη παρουσιαστεί στο «Τέλος των Συλλογικών Μορφωμάτων; Μια διερεύνηση», στο ΦΙΛΙΑΣ Β., (επ), Προβληματισμοί...ΙΙ, ό.π., σ. 371-402.

[280] Στο ίδιο, σ. κυρίως 394-395, 397

της πολιτικής συλλογικότητας απέναντι στον οικονομικό αγώνα και την οικονομίστικη συλλογικότητα, όσο η ενοποίηση των παραπάνω επιπέδων, ένας οικονομικός αγώνας που δεν μπορεί παρά να είναι και πολιτικός αγώνας.

Αποδεχόμενοι λοιπόν ότι πρόκειται περί ήττας της εργασίας, επισημαίνουμε ότι πρόκειται για πολιτική, κεντρική ήττα της εργασίας και όχι απλά για οικονομική - συνδικαλιστική ήττα, η διατύπωση μάλιστα μιας νέας πολιτικής προγραμματικής διεξόδου των κυριαρχούμενων, δεν μπορεί παρά να στηρίζεται στις υπάρχουσες αντιστάσεις κυρίως μέσα στη παραγωγή. Αυτή βέβαια η θέση μας θα εξετασθεί με αξιώσεις περιπτωσιακής επιβεβαίωσης μόνο στη συνέχεια, στο πλαίσιο της εξέτασης του σύγχρονου κλαδικού κλωστοϋφαντουργικού κινήματος. Συγκεκριμένα θα εξετάσουμε πως και γιατί οργανώνονται σήμερα οι εργαζόμενοι στα συνδικάτα, τι επιτυγχάνουν, τι ρόλο επιτελούν στην πράξη τα κλωστοϋφαντουργικά συνδικάτα και κυρίως η εργατική ομοσπονδία.

1.2.4 Υποδείγματα ερμηνείας της ατομικής συνδικαλιστικής συμπεριφοράς και εργατική συνείδηση

Ειδικά για τη συνδικαλιστική δράση μέσα από το πρίσμα της θεματικής της παρούσας εργασίας, που την συνδέει με τη συνείδηση, με την προθετική κυρίως πλευρά της υποκειμενικότητας, ενδιαφέρει ιδιαίτερα η σημασία της, ως πολιτικής - με την πλατιά έννοια - ορθολογικής συμμετοχής σε οργανώσεις αλλά και πρακτικές. Από αυτή την άποψη, παράλληλα με τους δομικούς όρους του συνδικαλισμού, για την παραγωγή, το κράτος, την ανάπτυξη, η προσοχή εστιάζεται στην υποκειμενική τους έκφραση στους εργάτες. Με αυτή την έννοια προσεγγίζουμε και τις εκδοχές μιας κλασσικής για τα συνδικάτα άποψης, που τα αντιμετωπίζει ως ομάδες συμφερόντων, ομάδες δηλαδή στις οποίες εντάσσονται οι εργαζόμενοι, και δραστηριοποιούνται για την υπεράσπιση των συμφερόντων τους[281] και τη σχετικά νεότερη συζήτηση που ασχολείται με την ατομική εργατική συμπεριφορά προς το συνδικάτο.

Για την παραπάνω ερμηνεία των εργατικών δράσεων ή όπως συνήθως αναφέρονται των εργατικών συμπεριφορών, θα χρησιμοποιήσουμε μια σύνθεση τριών βασικών κοινωνικο-ψυχολογικών υποθέσεων - ή μάλλον κύκλων υποθέσεων - συνδικαλιστικής ένταξης και συγκεκριμένα της μη ικανοποίησης, της αλληλεγγύης και της λογικής επιλογής[282]. Στα παραπάνω προσθέτουμε το υπόδειγμα των βιογραφικών χαρακτηριστικών`, το οποίο αν και συνήθως εντάσσεται στους «δομικούς παράγοντες», εμπεριέχει στοιχεία κοινωνικο ψυχολογικής ανάλυσης. Θα προσεγγίσουμε λοιπόν αναλυτικότερα: 1.2.4.1 το υπόδειγμα της μη ικανοποίησης - απογοήτευσης από την εργασία, 1.2.4.2 το υπόδειγμα της διαφοροποιημένης συμμετοχής λόγω κοινωνικών - βιογραφικών χαρακτηριστικών, 1.2.4.3 το υπόδειγμα της παράδοσης - αλληλεγγύης, 1.2.4.4 το υπόδειγμα της λογικής επιλογής.

1.2.4.1 Συνδικαλισμός και δυσαρέσκεια από την εργασία

Σύμφωνα με το υπόδειγμα της μη ικανοποίησης - απογοήτευσης από την εργασία, οι εργαζόμενοι συνδικαλίζονται περισσότερο, όσο νοιώθουν μικρότερη ικανοποίηση από την εργασία τους. Το υπόδειγμα ελέγχεται στατιστικά κυρίως στα αμερικάνικα συνδικάτα και συγκεκριμένα στη λεγόμενη προ - συνδικαλιστική ψήφο, φαίνεται μάλιστα ότι ενώ παλαιότερα την κυρίαρχη σημασία στην έλλειψη ικανοποίησης, ως αίτιο συνδικαλισμού, διαδραμάτιζαν περισσότερο οι μισθοί των χειρωνακτών, προσφάτως το βάρος δίνεται σε μη μισθολογικούς παράγοντες, όπως το περιεχόμενο εργασίας, η κοινωνική εργασιακή θέση κλπ, ειδικά σε καταρτισμένους υπαλλήλους[283].

---

[281] Για την γενικότερη προσέγγιση των ομάδων συμφερόντων, SCHWARTZENBERG R.G., Πολιτική Κοινωνιολογία. ΙΙ, σ. 418-440., CONNOLY W., «On Interests in politics» και BALBUS I., «The concept of interest in Pluralist and Marxian Analysis» στο KATZNELSON et al. (eds.), The Politics and Society. David McKay C.I.

[282] KLANTERMANS P. G., «Psychology and Trade Union Participation: Joining, Acting, Quitting», Journal of Occupation Psychology, 57, 1986, σ. 189-204.

[283] Αναφέρονται οι σχετικές έρευνες των Brett J., Kochan T. A., Schriescheim C. A., για την πρώτη περίπτωση και των Fiorito J., Gallagher D.G., για τη δεύτερη περίπτωση. Για τη γενικότερη συζήτηση GUEST E. D., DEWE P., «Why Do Workers Belong to a Trade Union?: A social

Τα προβλήματα του υποδείγματος είναι προφανή μόλις επιχειρήσουμε να γενικεύσουμε συμπεράσματα για την εργατική τάξη, τη δυσαρέσκεια και το συνδικαλισμό. Με βάση την υπόθεση του μοντέλου της δυσαρέσκειας, σε μια γραμμικού τύπου συνάρτηση, θα περίμενε κάποιος στη τρέχουσα περίοδο, που γενικά η συνδικαλιστική πυκνότητα υποχωρεί, να εμφανίζεται στις σχετικές έρευνες μια εκτίμηση βελτίωσης των συνθηκών εργασίας. Αντίθετα, φαίνεται ότι οι εργάτες παραπονούνται ότι εργάζονται σκληρότερα, αντί για μεγαλύτερη ικανοποίηση, εμφανίζεται μεγαλύτερη δυσαρέσκεια[284].

Η υποχώρηση από εργατικά δικαιώματα, μια φανερή ενίσχυση του κεφαλαίου στον συσχετισμό δυνάμεων και η συνακόλουθη δυσαρέσκεια, όχι μόνο δεν συναρτάται ευθέως με κάποια αύξηση της συνδικαλιστικής πυκνότητας, αλλά αντίθετα θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη, ότι η σχετική επιδείνωση των συνθηκών εργασίας, οφείλεται στην αποδυνάμωση των συνδικάτων. Βέβαια η δυσαρέσκεια από την εργασία επηρεάζει και επηρεάζεται από το συνδικαλισμό, αλλά το συγκεκριμένο μοντέλο, που αναπαράγει τον συμπεριφορισμό, δεν μπορεί να αιτιολογήσει ουσιαστικά τη παραπάνω σχέση, ούτε σε συγχρονικές ούτε σε ιστορικές έρευνες. Το ζήτημα λοιπόν είναι υπερβαίνοντας το συμπεριφορισμό, να αιτιολογήσουμε τη παραπάνω σχέση δυσαρέσκειας - συνδικαλισμού, γιατί σε κάθε περίπτωση θα ήταν αδιανόητο αν η οργάνωση των εκμεταλλευομένων δεν συσχετιζόταν με το βίωμα της εκμετάλλευσης, αν δηλαδή δεν παρακινούνταν και από τη δυσαρέσκεια για τη ζωή και την εργασία τους, συγκριτικά με αντίστοιχους τρόπους ζωής και εργασίας.

Για τη μαρξική προσέγγιση, αυτό συσχετίζεται και με τη περίφημη σχετική εξαθλίωση του προλεταριάτου, τη σύγκριση δηλαδή του μεριδίου του κοινωνικού πλούτου που καρπώνεται η εργασία και του μεριδίου που καρπώνεται το κεφάλαιο. Από αυτό όμως, έως του σημείου να συσχετιστεί συγχρονικά η συνδικαλιστική συγκρότηση με το βαθμό μη ικανοποίησης από την εργασία, μεσολαβεί ένα θεωρητικό κενό, ή μάλλον εκδηλώνεται μια μηχανιστική, δογματική συσχέτιση δυσαρέσκειας και ενέργειας, που εκτός των άλλων παρακάμπτει την ενεργητικότητα της συνείδησης. Ο Λένιν, που αντίθετα με τα ρεφορμιστικά ρεύματα της εποχής του, δεν αρνήθηκε την αρχή της «σχετικής εξαθλίωσης», ταυτόχρονα επισήμανε ότι το κομμάτι της εργασίας που αφομοιώνει καλύτερα τον σοσιαλισμό, προέρχεται όχι από τα πλέον δυσαρεστημένα, ούτε από τα πλέον εκμεταλλευόμενα, αλλά από τα πλέον «καλοστεκούμενα» στρώματα. Αυτά τα καλοστεκούμενα στρώματα, κατά τον Λένιν, περιλαμβάνουν τους πρωτοπόρους εργάτες, οι οποίοι κατακτούν την εμπιστοσύνη των εργατών, διαφωτίζουν τους υπόλοιπους εργάτες, αλλά και επεξεργάζονται «... μόνοι τους σοσιαλιστικές θεωρίες»[285]. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η «συνειδητή πρωτοπορία» στο εργατικό κίνημα αντλεί δυνάμεις από τα πιο καλοστεκούμενα στρώματα, που συνήθως σημαίνει και πιο συνδικαλισμένα και όχι τα πλέον καταπιεσμένα, εξαθλιωμένα στρώματα.

Αυτό δεν αποτελεί μαρξιστική πρωτοτυπία, καθώς είναι κοινός τόπος ότι ο συνδικαλισμός, τουλάχιστον στα πρώτα του βήματα, στηρίχθηκε στα πιο

Psychological Study in UK Electronics Industry», British Journal of Industrial Relations 26/2, 1988, σ. 179-193.

[284] Αναφέρονται σχετικές έρευνες στο EDWARDS K. P., «Industrial Conflict: Themes and Issues in Recent Research», British Journal of Industrial Relations, 33/3, 1992, σ. 381.

[285] ΛΕΝΙΝ Β. Ι., Άπαντα, ό.π., τ.4., σ. 274

«καλοστεκούμενα» τεχνικά - εργατικά στρώματα, που αν και υποβαθμιζόμενα, δεν εντάσσονταν στους πλέον εξαθλιωμένους[286]. Ο «επαναστατικός συνδικαλισμός» συνδέεται με τον ειδικευμένο εργάτη, τον «εργάτη του Προυντόν», τον εργάτη - τεχνίτη «τρίτου είδους» του Γκοντάρ και όχι τον εργάτη των «Μοντέρνων Καιρών» του Τσάπλιν[287]. Αντίθετα, από τα πιο καλοστεκούμενα στρώματα προέρχεται και η λεγόμενη «εργατική αριστοκρατία», η κοινωνική βάση του καιροσκοπισμού και του οικονομισμού, η λογική της «ταξικής ειρήνης», τα «παλιά» ομοιοεπαγγελματικά συνδικάτα - συντεχνίες που υπερασπίζονται προνόμια, μορφές του λεγόμενου πελατειακού συνδικαλισμού, οργανώσεις του «ευδαίμονα εργάτη» και της «εργαλειακής συνείδησης», της «νέας μικροαστικής τάξης». Τα σχετικά καλοστεκούμενα στρώματα, όπως είδαμε, συνδέονται με εθνικές περιπτώσεις εργατικών τάξεων σαν την αγγλική της εποχής του «μονοπωλίου», που συναινεί στην εκμετάλλευση των αποικιών, απολαμβάνοντας ένα κομμάτι της εκμετάλλευσης, με τη ταξική ειρήνη της «καπιταλιστικής μητρόπολης», με το «πυρηνικό» τμήμα μιας «δυϊστικής» κοινωνίας, με το κορπορατισμό του «φορντισμού» και τον «κατατμημένο κορπορατισμό» του «μεταφορντισμού».

Η συνδικαλιστική οργάνωση, σε διεθνές επίπεδο ισχυροποιείται και μαζικοποιείται σε συνθήκες μαζικής παραγωγής και θεσμικής κατοχύρωσης, ωστόσο το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα είναι αναπτυγμένο σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό στο «προνομιούχο» «κέντρο» και όχι στην περισσότερο εκμεταλλευόμενη περιφέρεια. Αλλά και στο πλαίσιο των εθνικών αγορών εργασίας, ο συνδικαλισμός εμφανίζεται περισσότερο στο περισσότερο «προνομιούχο» κομμάτι της μισθωτής εργασίας και ειδικά στο δημόσιο τομέα. Μάλιστα για τις σύγχρονες φιλελεύθερες - μονεταριστικές λογικές, τα συνδικάτα «ως οργανωμένα συμφέροντα», ειδικά των μονοπωλιακών - κρατικών επιχειρήσεων, στρεβλώνουν την αγορά, καρπώνονται μέρος του πλούτου της υπόλοιπης σκληρά εργαζόμενης κοινωνίας, μπλοκάρουν την ανάπτυξη της οικονομίας, προς όφελος της μειοψηφικής υπεράσπισης προνομίων των νέων «συντεχνιών». Άρα οι συνδικαλισμένοι εμφανίζονται ως «προνομιούχοι» και «καλοζωισμένοι» εργαζόμενοι, ενώ οι σκληρά εργαζόμενοι, αβέβαιοι και ανασφαλείς, παραμένουν χωρίς φωνή, κάτι σαν τη περίφημη «σιωπηλή πλειοψηφία».

Εκτός από τις παραπάνω «δομικές» διαστάσεις που αποδυναμώνουν τη θέση περί συνάρτησης συνδικαλισμού και δυσαρέσκειας, αξίζει να αναλογιστούμε και την ίδια την αίσθηση και έκφραση της δυσαρέσκειας – ικανοποίησης από την εργασία ως στάση εργαζομένων. Η εργατική δυσαρέσκεια αποτελεί αποτέλεσμα «αντικειμενικών» χαρακτηριστικών της θέσης (πόστου) στην εργασία, των σχέσεων με τη διεύθυνση και τους άλλους εργάτες, αλλά και της ίδιας της δράσης των εργαζόμενων σε συλλογικό επίπεδο, της συλλογικής τους ταυτότητας, αλληλεγγύης και οργάνωσης. Με αυτή την έννοια, ενώ αναμένεται οι πλέον δυσαρεστημένοι με την εργασία να εντάσσονται σε

---

[286] Ο Geary τονίζει σχετικά : «*Ωστόσο θα ήταν εξαιρετικά επικίνδυνο να υποθέσουμε ότι η φτώχεια και η εξαθλίωση είναι τα άμεσα αίτια των ριζοσπαστικών εργατικών διαμαρτυριών. (...) οι πρώτες ομάδες βιομηχανικών εργατών που συμμετείχαν σε οργανωμένες εκδηλώσεις διαμαρτυρίας, που συγκρότησαν συνδικάτα και γίνονταν μέλη σοσιαλιστικών κομμάτων, προέρχονται σχεδόν ανεξαίρετα από τα σχετικά καλοπληρωμένα στρώματα του εργατικού δυναμικού*» GEARY D., ό.π., σ. 19.

[287] Στην ταινία «Αρσενικό - θηλυκό», ο εργάτης του Γκοντάρ, σε πρώτο πλάνο, κοιτώντας στο θεατή, λεει περίπου τα εξής: «Εγώ είμαι εργάτης τρίτου είδους, που ξέρει να φτιάξει το προϊόν από την αρχή ως το τέλος, που θα κάνει την επανάσταση».

συνδικάτο, αντίστροφα θα περίμενε κάποιος τελικά οι συνδικαλισμένοι στο βαθμό που επιτυγχάνουν καλύτερες συνθήκες εργασίας και αμοιβής να νοιώθουν περισσότερο ικανοποιημένοι από τους ασυνδικάλιστους. Ειδικά ως προς τα προβλήματα υγιεινής και ασφάλειας, που σε μεγάλο βαθμό ευθύνονται για τη δυσαρέσκεια από την εργασία, έχει επισημανθεί ότι αποτελούν αποτέλεσμα και πολιτικών συγκυριών και διεργασιών, στα πλαίσια της ισορροπίας ισχύος μεταξύ κεφαλαίου εργασίας[288]. Συνεπώς συνδέονται, όπως και το ύψος της αμοιβής, η ασφάλεια απασχόλησης, ο βαθμός έντασης – κούρασης, ο σεβασμός της προσωπικότητας του εργαζόμενου, με το συσχετισμό δύναμης και την υλοποίηση συμφερόντων από την εργατική τάξη, επιμέρους στρώματα και ομάδες στη συγκυρία.

Σε κάθε περίπτωση, η μη ικανοποίηση, σαν ιδιαίτερη, ατομική κατάσταση του ανθρώπινου ψυχισμού στο εργασιακό περιβάλλον, συνδέεται περισσότερο με την εργατική νεύρωση, ψυχοπαθολογικά προβλήματα στον ατομικό εργάτη και ενδεχομένως μόνο «ατομικές» αντιστάσεις και όχι απαραίτητα συνδικαλιστικές πρακτικές. Αυτός εξ' άλλου ήταν ο αρχικός προβληματισμός για τις ανεπάρκειες του τεϋλορισμού, τις περίφημες έρευνες της αμερικάνικης βιομηχανικής κοινωνιολογίας, τις ανθρώπινες σχέσεις και την ανθρώπινη διοίκηση, αλλά και νεοφροϋδικές, αντιψυχιατρικές προσεγγίσεις[289]. Ενώ όμως στη μεταπολεμική περίοδο η προσοχή εστιάστηκε κυρίως στην «εργατική νεύρωση», γενικά στον βιομηχανικό εργάτη και σε θεωρητικό επίπεδο στη σχέση Μαρξ-Φρόυντ, τη τρέχουσα περίοδο η συζήτηση περιστρέφεται κυρίως στις συνέπειες της κινητικότητας και στον ανασφαλή «πόλεμο θέσεων». Αναφερόμαστε στη προσπάθεια γεφύρωσης του «επιστημονικού ρήγματος» μεταξύ Μπουρντιέ και Φρόυντ που προσεγγίζει τη σύγχρονη εργατική νεύρωση δια μέσω της ψυχο-κοινωνικής συνιστώσας και της ψυχοσεξουαλικής συνιστώσας. Ο άνθρωπος σύμφωνα με την παραπάνω οπτική, ορίζεται όλο και λιγότερο από την σταθερή θέση του σε μια σταθερή τάξη πραγμάτων βιομηχανικού καπιταλισμού καθώς παλεύει για μια θέση σε ένα κατακερματισμένο εύθραυστο κόσμο της «δυϊστικής» κοινωνίας[290]. Τελικά η δυσαρέσκεια από μόνη της δεν μπορεί να εξηγήσει παρά νευρώσεις και ίσως αυθόρμητες εκρήξεις, αλλά όχι το συνδικαλιστικό τρόπο οργάνωσης και δράσης.

Κατά τη γνώμη μας, η ενδεχόμενη συνδικαλιστική ένταξη και δράση δεν είναι αποτέλεσμα τόσο της εργατικής δυσαρέσκειας αυτής καθ' αυτής, όσο μιας διαλογικής, «κοινοτικής» διαδικασίας εντοπισμού και αντιμετώπισης της δυσαρέσκειας. Η έννοια της μη ικανοποίησης, έχει νόημα ως εμπειρία της στέρησης, σαν χάσμα μεταξύ του υπαρκτού

---

[288] Ο T. Nichols αποδεικνύει, σε μια σχετική πρόσφατη έρευνα, ότι στη Βρετανία τα ατυχήματα μειώνονταν στη δεκαετία του '70, αλλά αυξήθηκαν τόσο πολύ στη δεκαετία του '80, που εκτός από παράγοντες όπως ο χρόνος εργασίας και τις τεχνολογίες, πρέπει να συσχετισθούν με την υποχώρηση της ισχύος της εργασίας, ως κόστος της ανάγκης για αυξανόμενη παραγωγικότητα, της επέλασης δηλαδή του θατσερισμού. NICHOLS T., «Industrial Safety in Britain and the 1974 Health and Safety Act: The Case of Manufacturing», International Journal of the Sociology of Law. 18, 1990, σ. 317-342.

[289] Για παράδειγμα για τον G. Jervis «*...οι νευρώσεις δεν είναι παρά η αντανάκλαση σε ατομικό επίπεδο των κοινωνικών αντιθέσεων.*» JERVIS G., Εργάτης και Νεύρωση. Στοχαστής, 1978, σ. 19. Γενικά για τα προβλήματα της δυσαρέσκειας στην εργασία και την ανθρώπινη διοίκηση FRIEDMANN G., Που Τραβά η Ανθρώπινη Εργασία;. Κάλβος, 1984.

[290] Για τη γενικότερη συζήτηση, GAULEJAC DE V. Η ταξική νεύρωση. Παπαζήση, σ. 54-57.

και του δυνητικού[291]. Αυτή η εμπειρία μπορεί να γεννήσει την αξίωση και δράση, και από την άλλη η ίδια η δράση, η ανθρώπινη ενέργεια, σχηματοποιεί τις αξιώσεις, τα συμφέροντα, την έννοια του δυνητικού. Από τη στιγμή όμως που η ίδια η ενέργεια της συνείδησης υφίσταται σε ένα περιβάλλον ταξικών και ομαδικών πρακτικών, από τη στιγμή που τα συμφέροντα βρίσκονται στις πρακτικές, όπως τονίζει ο Πουλαντζάς, έχουν έντονα σχεσιακό χαρακτήρα. Το ζήτημα λοιπόν είναι όχι μόνο αν οι συγκεκριμένοι εργάτες βρίσκονται σε λίγο ή περισσότερο άσχημη κατάσταση, πχ από την άποψη των αμοιβών και των συνθηκών εργασίας, αλλά πως βιώνουν συλλογικά την παραπάνω κατάσταση συγκρίνοντας τους εαυτούς τους με άλλες ομάδες και κατηγορίες μέσα σε μια διαδικασία όχι μόνο σύγκρισης αλλά και σύγκρουσης.

Με βάση τα παραπάνω προκύπτει και το ερώτημα αν η διατυπωμένη από τους εργάτες δυσαρέσκεια, αποτελεί αποτέλεσμα ή και αίτιο συνδικαλιστικής ένταξης. Αν για παράδειγμα οι εργαζόμενοι που αποφασίζουν, ή τείνουν στο να συνδικαλιστούν για γενικότερους λόγους, από παράδοση, από πολιτικό ριζοσπαστισμό κλπ, αιτιολογούν εκ των υστέρων τη στάση τους με επίκληση «συνδικαλιστικών» λόγων και στερεότυπων, όπως η καταγγελία των συνθηκών εργασίας κλπ. Παρόμοια, αν οι εργαζόμενοι με στενές σχέσεις με τη διεύθυνση και εχθρότητα προς το σωματείο, αρνούνται τη δυσαρέσκεια και ωραιοποιούν τις συνθήκες εργασίας, ακριβώς γιατί αρνούνται το συνδικαλιστικό λόγο. Με βάση τα παραπάνω κρατάμε ως ερωτήματα προς έρευνα αν πράγματι στην περίπτωση που μελετάμε δεν συνδικαλίζονται οι πλέον εκμεταλλευόμενοι και το αν οι τελευταίοι ταυτίζονται με τους πλέον δυσαρεστημένους. Στην περίπτωση που αυτό αληθεύει, ποιες είναι οι αντίρροπες «δυνάμεις» που επιδρούν ώστε τα πλέον καταπιεσμένα στρώματα, οι πλέον εκμεταλλευόμενες μερίδες της εργασίας, οι μερίδες δηλαδή που αναμένεται να είναι λιγότερο ικανοποιημένες, να μην εμφανίζουν τη μεγαλύτερη, αλλά αντίθετα σχεδόν μηδαμινή ροπή προς το συνδικαλισμό.

1.2.4.2 Συνδικαλισμός και σύνθεση της απασχόλησης

Το δεύτερο υπόδειγμα που προτείνεται σε κοινωνικοψυχολογικές έρευνες, είναι το υπόδειγμα της διαφοροποιημένης συμμετοχής λόγω κοινωνικών - βιογραφικών χαρακτηριστικών, στο οποίο η έμφαση δίδεται σε δομικούς κοινωνικούς - ψυχολογικούς παράγοντες. Πρόκειται για παράγοντες που επιβεβαιώθηκαν σε όλες τις σχετικές έρευνες, αλλά και από τη στοιχειώδη κοινωνική παρατήρηση, έτσι ώστε είναι σχεδόν αυτονόητο ότι αναμένουμε να συναντήσουμε μεγαλύτερη συνδικαλιστική δραστηριότητα στους άνδρες παρά στις γυναίκες. Ωστόσο η αναφορά σε βαθμούς σημαντικότητας βιογραφικών χαρακτηριστικών όπως το φύλο, η ηλικία, η μόρφωση, η οικογενειακή κατάσταση, ειδικά όταν συσκοτίζονται όροι της παραγωγής, όπως η ειδικότητα και η θέση εργασίας, δεν μπορεί από μόνη της να εξηγήσει το λόγο της σημαντικότητας[292]. Ειδικά για ορισμένα κεντρικά προβλήματα όπως η ηλικία, έχει επισημανθεί ένα έλλειμμα θεωρητικής ανάλυσης[293]. Το ζήτημα της ηλικίας συνδέεται με νεανικές υποκουλτούρες, το παραδοσιακό «μοντέλο της αρχαιότητας» στη συνδικαλιστική πρακτική και την

[291] Για την ευρύτερη συζήτηση της αξίωσης για δράση, ΚΑΡΑΠΟΣΤΟΛΗΣ Β., ό.π.

[292] Για τη συζήτηση, BAIN G. S., «Trade Union Membership in Great Britain: An Individual - level Analysis», British Journal of Industrial Relations, 23, 1985., 71-92., BEATSON M, BUTCHER S., «Union Density Across the Employed Workforce», Employment Gazette, 101, 623-89.

[293] GUEST E. D., DEWE P., «Why Do Workers...», ό.π., σ. 183.

ιδιαίτερη, ευάλωτη στην ανεργία θέση των νέων, σε συνδυασμό με τις μάλλον μικρότερες εξαρτήσεις από την εργασία, λόγω μειωμένων οικογενειακών υποχρεώσεων. Σε πρόσφατες έρευνες για τη συνδικαλιστική πρακτική το ζήτημα της ηλικίας καθίσταται κεντρικής σημασίας, καθώς συνδέεται με διαφοροποιήσεις θέσεων εργασίας[294]. Προβλήματα θεωρητικής γενίκευσης παρουσιάζονται γενικότερα στη συσχέτιση συνδικαλισμού με τα βιογραφικά - κοινωνικά χαρακτηριστικά, για παράδειγμα της σημασίας της μόρφωσης - εκπαίδευσης. Το κριτήριο της μόρφωσης που εμφανίζεται σε πολλές έρευνες να δρα ανασταλτικά στο συνδικαλισμό, ενδεχομένως συγκαλύπτει το πρόβλημα της ιεραρχίας στην εργασία και την εργασιακή θέση, το οποίο προφανώς είναι ποιοτικά διαφορετικό πρόβλημα. Όπως μάλιστα απέδειξε ο G. Hundley, με μια τεκμηριωμένη εμπειρική ανάλυση, όταν λαμβάνονται υπόψη επαγγελματικές διακρίσεις, η εκπαίδευση συνδέεται θετικά και όχι αρνητικά με τη συνδικαλιστική ένταξη[295].

Το πλέον συζητημένο ζήτημα είναι η επίδραση του φύλου στη συνδικαλιστική πυκνότητα και κυρίως οι λόγοι που καθιστούν την γυναικεία απασχόληση λιγότερο συνδικαλισμένη από την ανδρική, γεγονός που αποτελεί κοινό τόπο σε όλες τις σχετικές μελέτες[296]. Το πρόβλημα ωστόσο συνίσταται τελικά στο αν οι γυναίκες τελικά έχουν μεγαλύτερα προσκόμματα συνδικαλιστικής ένταξης και δράσης ή αν τα ανδροκρατούμενα συνδικάτα δεν ασχολούνται με τα ειδικά γυναικεία ζητήματα, ή ανταγωνίζονται τις γυναίκες, αν τα συνδικάτα δεν είναι ελκυστικά στις γυναίκες. Οι Fiorito, Greer και D. Singlair, προτείνουν μια μάλλον καθαρά φεμινιστική άποψη, περί απογοήτευσης των γυναικών από τα συνδικάτα, πράγμα που αξίζει βέβαια να διερευνηθεί σε βάθος, αν και εντάσσεται σε μια ριζοσπαστική κριτική για τα συνδικάτα που παραβλέπει ότι το πρόβλημα για τις γυναίκες υφίσταται και σε όλες τις μορφές συλλογικότητας εκτός συνδικάτων, αλλά και στις περιπτώσεις με γυναικείες συνδικαλιστικές ηγεσίες και ποιο «φεμινιστική» κουλτούρα[297]. Προς την ίδια άποψη τείνει και ο E. O. Wright, για τον οποίο το ζήτημα εξετάζεται από την ιδιαίτερη διάσταση της ταξικής δομής και του ταξικού σχηματισμού στον οποίο εντάσσει το συνδικάτο[298], άρα ως καθαρά «συνδικαλιστικό» και όχι ταξικό, «δομικό» πρόβλημα. Μια διαφορετική σχετικά άποψη, τονίζει μάλλον τη γενικότερη φυλετική ανισοτιμία της ταξικής δομής και του ταξικού σχηματισμού[299].

Η δική μας άποψη χωρίς να αρνείται προβλήματα ανδροκρατίας ειδικά στα συνδικάτα, αιτιολογεί την μικρότερη συνδικαλιστική ένταξη και δραστηριότητα των γυναικών στη γενικότερη ανισοτιμία τους, σε συνδυασμό με την κατάληψη σχετικά υποβαθμισμένων

---

[294] Για παράδειγμα, DANFORD A., «The 'New Industrial Relations' and Class Struggle in the 1990s», Capital & Class. 61, 1997, σ. 130.

[295] HUNDLEY G., «Education and Union Membership», British Journal of Industrial Relations. 26/2, 1988, σ. 195-201.

[296] ANTHOS J. R., CHANDLER M., MELLOW W., «Sex Differences in Union Membership», Industrial and Labor Relations Review, 33, 1980, σ. 162-169., SCHUR L. A., KRUSE D. L., «Gender Differences in Attitudes Toward Unions», Industrial and Labor Relations Review, 46, 1992, σ. 89-102.

[297] Για τη παραπάνω φεμινιστική προσέγγιση, FIORITO J., GREER C. R., «Gender Differences in Union Membership, Preferences and Beliefs», Journal of Labor Research, 7, 1986, 145-164., SINGLAIR M. D., «The Importance of Sex for the Propensity to Unionize», British Journal of Industrial Relations , 33, 1995, σ. 173-190.

[298] WRIGHT E. O., Classes, ό.π., σ. 173.

[299] SCHUR L. A., KRUSE D. L., ό.π.

θέσεων εργασίας. Εν πάση περιπτώσει ειδικά για τις γυναίκες μας ενδιαφέρει όχι μόνο μια γενικότερη συμμετοχή των γυναικών στον υπάρχοντα συνδικαλισμό, αλλά οι ιδιαιτερότητες της γυναικείας συμμετοχής και δράσης σε συνδικαλιστικές δραστηριότητες, στα πλαίσια μιας εξαιρετικά ενδιαφέρουσας γυναικείας αντίστασης στη παραγωγή, που μερικές φορές δεν θεωρείται ως συνδικαλισμός. Με αυτή την έννοια το πρόβλημα θα μπορούσε να διατυπωθεί ως διάκριση του «παραδοσιακού» συνδικαλισμού με την γυναικεία διαμαρτυρία, ή με έναν «γυναικείο» συνδικαλισμό, που σχετικά εύκολα περνά από το «πόλεμο θέσεων» στην εξεγερτητική διαμαρτυρία, αλλά δύσκολα εντάσσεται στη γραφειοκρατική συνδικαλιστική οργάνωση.

Σημαντικό μέρος της βιβλιογραφίας για τα συνδικάτα και την ατομική εργατική ένταξη, καλύπτει η συζήτηση για τις ειδικότητες της παραγωγής και την εργασιακή θέση, έναν παράγοντα που τελικά θεωρείται μάλλον ο σπουδαιότερος για τη διακύμανση της συνδικαλιστικής συμμετοχής, ακόμα και όταν διαπλέκεται με άλλες διακρίσεις όπως το φύλο. Φαίνεται γενικά ότι περισσότερες πιθανότητες να ανήκουν σε συνδικάτο έχουν οι άντρες με πλήρη απασχόληση, ενώ τις λιγότερες έχουν οι γυναίκες μερικής απασχόλησης, με περισσότερο κρίσιμο παράγοντα το είδος της απασχόλησης[300]. Συνολικά για το υπόδειγμα ανάλυσης, ο F. Green καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα κοινωνικά – εργασιακά χαρακτηριστικά του εργατικού δυναμικού και συγκεκριμένα το φύλλο, η μερική - πλήρης απασχόληση, το μέγεθος της επιχείρησης, η αρχαιότητα απασχόλησης, η περιοχή και βιομηχανία, αιτιολογούν μια πτώση της συνδικαλιστικής πυκνότητας στη Βρετανία, κατά 30%[301]. Ωστόσο συχνά, τα ευρήματα δεν μπορούν να γενικευτούν σε μια συνεκτική, γενική θεωρία ενώ δεν απουσιάζουν και αντιφατικά ευρήματα. Για παράδειγμα, σε μια νεότερη έρευνα στον Καναδά[302], το επαγγελματικό στάτους, ύστερα από έλεγχο των δημογραφικών χαρακτηριστικών, δείχνει να μην επιδρά καθοριστικά στη συνδικαλιστική ένταξη, ενώ αντίθετα δείχνει να επιδρά στην ενεργό συνδικαλιστική δράση.

Ειδικά για την Ελλάδα και το κλάδο, θα μπορούσαν να διακριθούν οι παρακάτω οριζόντιες και κάθετες διαφοροποιήσεις της εργασίας, που ακολουθούν κυρίως την κατάταξη του Δ. Κατσορίδα[303]:

Από τη θέση στην εργασιακή διαδικασία, ως προς την ειδίκευση, ως προς την δυσκολία της εργασίας, ως προς την οργάνωση της εργασίας, ως προς τον έλεγχο στην εργασιακή διαδικασία.

Από τη θέση στην αγορά εργασίας, ως προς την μονιμότητα, την ανεργία, τη σταθερότητα του χώρου εργασίας, την ασφάλεια.

Από το εισόδημα, ως προς το ύψος και τη μορφή του εισοδήματος, ως την πολύ-απασχόληση, ως προς τα οικογενειακά ή ατομικά συμπληρωματικά εισοδήματα.

---

[300] SINGLAIR M. D., ό.π.

[301] GREEN F., «Recent Trends in British Trade Union Density: How Much of Compositional Effect?», British Journal of Industrial Relations, 30, 1992, σ. 445-458.

[302] CALLAGHER G. D., TANSKY W.J., WETZEL W. K., "Peripheral Employment Contracts: The Relationship Between Part-Time Employment and Union Attachment", στο SVERKE M., (ed) The Future of Trade Unionism, Ashgate, 1997.

[303] ΦΑΣΑΚΗΣ Σ., «Εκσυγχρονισμός και Εργατική Τάξη», Φωνή των Τεχνικών, 160, 1995., ΚΑΤΣΟΡΙΔΑΣ Δ., «Μεταβολές στη Παραγωγική και Εργασιακή Διαδικασία και ο Ρόλος των Συνδικάτων», Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, 9, 1998, σ.34-45.

Από προσωπικά χαρακτηριστικά, όπως το φύλο, η ηλικία, η εθνικότητα που συνδέεται και με τη νομιμότητα (νόμιμη παραμονή και εργασία κλπ).
Από το είδος του εργοδότη και της επιχείρησης, όπως ιδιώτης ή δημόσιος οργανισμός (προβληματικές), το μέγεθος της μονάδας, το είδος παραγωγής κλπ.

Το ζήτημα που πρέπει ευθέως να επισημανθεί, είναι ότι οι κάθε είδους διακρίσεις που επιχειρούνται και θα επιχειρήσουμε με τη σειρά μας, δεν μπορούν να ενταχθούν, χωρίς περιορισμούς, σε μια συζήτηση για ατομικές επιλογές του εργάτη, για παράδειγμα το ότι η γυναίκα, ή ο εργαζόμενος στο εργαστήριο φασόν της γειτονιάς, επιλέγει να μην συνδικαλιστεί, ή κάποιος άλλος επιλέγει να συνδικαλιστεί. Εκτός των περιπτώσεων, που από οικονομικούς και κοινωνικούς λόγους, παρουσιάζονται ως προσωπικές «επιλογές» οι περισσότερο ή λιγότερο βιωμένοι καταναγκασμοί, σε αρκετές περιπτώσεις το ίδιο το θεσμικό πλαίσιο καθίσταται ευθέως παρακινητικό, ή αποτρεπτικό, ή και απαγορευτικό για το συνδικαλισμό. Για παράδειγμα οι μαζικά απολυμένοι, συνδικαλισμένοι εργάτες σε επιχειρησιακό συνδικάτο, σε χώρο εργασίας που έκλεισε, δεν μπορούν συνήθως να συνδικαλιστούν, η να παραμείνουν ως συνδικαλισμένοι άνεργοι, λόγω καταστατικών δεσμεύσεων, λόγω της ίδιας της υπόστασης του επιχειρησιακού συνδικαλισμού. Συνεπώς διαφοροποιούνται εξ ορισμού από τους συνδικαλισμένους ανέργους κλαδικού συνδικάτου, στους οποίους συγκαταλέγεται συνήθως η συνδικαλιστική ηγεσία του κλάδου. Επίσης αφού για την Ελλάδα απαραίτητη προϋπόθεση συνδικαλιστικής ένταξης είναι το βιβλιάριο κοινωνικής ασφάλισης (ΙΚΑ), εκ του νόμου, αποκλείονται όλοι οι παράνομα εργαζόμενοι, οι «χωρίς χαρτιά» και ασφάλιση. Στη πράξη, αποκλείονται και οι εργαζόμενοι φασόν στο σπίτι, γενικότερα όσοι δεν είναι, ή έστω δεν υπήρξαν κάποτε, ασφαλισμένοι στο ΙΚΑ. Αυτό το πρόβλημα θεωρούμε ότι αν και σπουδαιότατο, διαφεύγει συνήθως της προσοχής όσων ασχολούνται με το συνδικαλισμό και τη συνδικαλιστική πυκνότητα στην Ελλάδα και θα μελετηθεί στη συνέχεια πιο αναλυτικά.

1.2.4.3 Συνδικαλισμός και παράδοση – αλληλεγγύη - ιδεολογία

Το τρίτο υπόδειγμα που θα μας απασχολήσει, είναι το υπόδειγμα της παράδοσης - αλληλεγγύης, σύμφωνα με το οποίο ο συνδικαλισμός είναι πριν απ' όλα κουλτούρα κοινοτισμού και ιδεολογική αφετηρία και μ' αυτή την έννοια κάποιες κατηγορίες εργαζομένων, που κινούνται πλησιέστερα στις παραπάνω αρχές, που εντάσσονται σε ειδικές υποκουλτούρες, συνδικαλίζονται ευκολότερα[304]. Η αφετηρία της αλληλεγγύης συζητήθηκε προηγουμένως τόσο ως προς την συνδικαλιστική κουλτούρα όσο και προς τις προσπάθειες μη μαρξιστικής ταξικής ανάλυσης με κλασσική περίπτωση την έρευνα των Goldthorpe κ.ά., αλλά θα συναντηθεί και στη συνέχεια στη συζήτηση για την εργασιακή διαδικασία και την ελληνική εργατική τάξη. Ωστόσο πρέπει να παρατηρήσουμε εκ των προτέρων, ότι ορισμένες ψυχολογικές έρευνες, που με πίνακες μεταβλητών προσπαθούν να προσεγγίσουν το ζήτημα, τελικά κινδυνεύουν να συσκοτίζουν το ζήτημα. Για παράδειγμα οι Guest και Dewe εκτός από την εκτίμηση κοινωνικής ανισότητας, που θα μπορούσε γενικότερα να θεωρηθεί ιδεολογική στάση, ελέγχουν στατιστικά, ως προς το βάρος της αλληλεγγύης στη συνδικαλιστική ένταξη, το επάγγελμα του πατέρα και την επαγγελματική εκπαίδευση, παράγοντες που φυσικά

[304] Για μια σύγχρονη εμπειρική διαπραγμάτευση του ζητήματος, FULLAGAR C., SLICK R., SUMER C., MARQUARDT P., "Union Attitudes: Ideologues and Instrumentalists", στο SVERKE M. (ed), The Future of Unionism, Ashgate, 1997.

συνδέονται με τη κουλτούρα της αλληλεγγύης, αλλά δεν ταυτίζονται με αυτή καθ' αυτή την έννοια της αλληλεγγύης[305]. Γενικότερα δεν είναι δόκιμο να ταυτίζεται η έννοια της εργατικής υποκουλτούρας με το συνδικαλισμό, πολύ περισσότερο να συναρτάται άμεσα η εργατική υποκουλτούρα με αποτελέσματα που αποδυναμώνουν την αναπαραγωγή του καπιταλισμού.[306].

Στη πραγματικότητα ο συνδικαλισμός είναι μια από τις διαστάσεις της εργατικής υποκουλτούρας, του κοινοτισμού, η ύπαρξη του οποίου στην Ελλάδα θα μας απασχολήσει αναλυτικότερα. Όπως είναι προφανές, σε ορισμένους κλάδους, περιοχές και επιχειρήσεις, ο συνδικαλισμός αποτελεί παράδοση και εμφανή εργατικό θεσμό συσπείρωσης, πάλης και διαπραγμάτευσης, έτσι ώστε η είσοδος στο χώρο εργασίας να συνοδεύεται από μια σχετικά ευκολότερη συνδικαλιστική ένταξη. Αντίθετα σε ορισμένους χώρους εργασίας ο συνδικαλισμός είναι ανύπαρκτος, η ίδια η συνδικαλιστική παρουσία ανύπαρκτη, έτσι ώστε στη πράξη να είναι πολύ δυσκολότερο για έναν εργαζόμενο να συνδικαλιστεί. Με αυτή την έννοια το υπόδειγμα της αλληλεγγύης καλύπτει (και ενδεχομένως συγκαλύπτει) τη πολύ απλή προϋπόθεση ότι για να συνδικαλιστεί κάποιος πρέπει να υπάρχει συνδικάτο, να του επιτρέπεται ή και να τον καλέσουν να συνδικαλιστεί.

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα προς διερεύνηση, αποτελεί αυτή καθ' αυτή η πολιτικο-ιδεολογική ταυτότητα του εργάτη σε συνάρτηση με τη συνδικαλιστική ένταξη και δραστηριότητα, ειδικά όταν το συνδικάτο εντάσσεται σε εθνικό ή κλαδικό ή τοπικό παράδειγμα «ριζοσπαστικού συνδικαλισμού», γενικότερα είναι εμφανής η συγγένειά του με πολιτική αριστερή τάση, ή αντίθετα χαρακτηρίζεται από φιλο-εργοδοτική συμπεριφορά. Η αμφισβήτηση της γενικευμένης σύνδεσης της ιδεολογικής ταυτότητας του συνδικάτου ή μάλλον της ηγεσίας του με την ιδεολογική ταυτότητα των μελών αποτελεί μια ευρέως διαδεδομένη θέση. Ο Γ. Ρωμανιάς, στην ανάλυση των αμερικανικών συνδικάτων, παραθέτει την άποψη του F. William[307] σύμφωνα με τον οποίο οι εργάτες παρουσιάζουν όμοια συνδικαλιστική συμπεριφορά, καθώς ενδιαφέρονται ανεξάρτητα από πολιτική ιδεολογία για καλύτερα μεροκάματα και καλύτερες συνθήκες εργασίας, πράγμα που δεν έχει σχέση με πολιτικές ιδεολογίες. Βεβαίως η ανωτέρω άποψη είναι εξόχως ιδεολογική, εκτός των άλλων διότι παραβλέπει ότι οι παραπάνω προβαλλόμενοι στόχοι συγκροτούν ιδεολογία και συνδέονται έμμεσα ή άμεσα με ιδεολογίες, εξάλλου τελικά και ο ίδιος ο Ρωμανιάς αμφισβητεί την παραπάνω «αποϊδεολογικοποίηση». Ωστόσο το ζήτημα έχει ευρύτερη σημασία και συνδέεται και με το πρόβλημα του ορισμού της ιδεολογίας. Κλασσική επωδός του συνδικαλιστικού κινήματος, όπως θα δούμε αναλυτικότερα και για την ελληνική περίπτωση, είναι ότι τα «προβλήματα δεν έχουν χρώμα», άποψη που εκφέρεται από όλες τις τάσεις και προφανώς εκτός από κίνητρο ενιαίας δράσης, ενέχει ως ένα βαθμό μια απόχρωση «αποϊδεολογικοποίησης».

---

[305] GUEST E. D., DEWE P., «Why Do Workers Belong to a Trade ...» ό.π.

[306] Είναι χαρακτηριστική εδώ η ανάλυση του A. Giddens για το πώς η «αντικουλτούρα» εργατόπαιδων, σαν εκτεταμένη αμφισβήτηση του συστήματος, οδηγεί τελικά στην αναπαραγωγή του συστήματος, στη αναπαραγωγή των εργατόπαιδων ως εργάτες, που εμφανίζεται σαν απόρροια, σαν συνέπεια της αντικουλτούρας τους. GIDDENS A., The Constitution of Society, Polity Press, 1984, σ. 289-309.

[307] Περιέχεται στο ΡΩΜΑΝΙΑΣ Γ., Συνδικαλισμός: Ιδεολογικές και Τεχνοκρατικές Διαστάσεις, Έκδοση του συγγραφέα, 1992, σ. 34.

Επίσης μια τέτοια διάσταση διαφαίνεται στον Geary[308] στα πλαίσια μιας προσπάθειας μελέτης της εργατικής διαμαρτυρίας και του συνδικαλισμού σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις των ιδεολογικών ιστοριών των ηγεσιών.

Η πλέον ενδιαφέρουσα πλευρά της συζήτησης, σύμφωνα με το υπόδειγμα της αλληλεγγύης, αναφέρεται στο συνδικαλιστικό φαινόμενο ως προς τη κοινωνικο-ψυχολογική διάσταση της αντίθεσης «εμείς - αυτοί», που συζητήσαμε προηγουμένως. Η έννοια του «εμείς», αναδεικνύει και το ζήτημα του λόγου, των σημασιών, των συμβόλων και των «μύθων» ως προς την ταξική συνείδηση και την οργανωσιακή κουλτούρα. Το άτομο - εργάτης, ακόμα και όταν εμφανίζεται να υπερβαίνει τον ατομισμό του στη συλλογικότητα, είναι εξ' αρχής κοινωνικό άτομο, είναι «σύνολο κοινωνικών σχέσεων». Ο τρόπος που σκέφτεται, που ελπίζει, που εκφράζεται, που πράττει, δεν μπορεί να συλληφθεί έξω από τον χώρο και το χρόνο, την κοινωνία και την ομάδα, τις λογικές και τους «μύθους» τους. Ειδικά για αυτούς τους μύθους ο Pettigrew τονίζει τη σημασία τους στην συντήρηση αξιών που θεμελιώνουν πολιτικά συμφέροντα, συμφιλιώνοντας αντιφάσεις και δικαιώνουν πρακτικές στα πλαίσια της οργανωσιακής κουλτούρας. Από αυτή την άποψη η είσοδος στο χώρο εργασίας είναι πράγματι μια είσοδος σε «ξένη χώρα», αλλά τέτοια είσοδος μπορεί να θεωρηθεί και η συνδικαλιστική ένταξη, η είσοδος για παράδειγμα στη γενική συνέλευση του συνδικάτου της ελληνικής μεταπολίτευσης, όπου διάφοροι ηγέτες, εκπροσωπώντας συνήθως παρατάξεις - κόμματα διαπληκτίζονται, χρησιμοποιώντας μια ειδική «κομματικο-συνδικαλιστική» γλώσσα. Το ζήτημα των μύθων και παραδόσεων κοινωνικής ανισότητας και ανάδειξης της αξίας της ισότητας στη κοινωνική συνείδηση αναφέρεται ευρύτερα στον Οσόφσκι, (μέλισσες και κηφήνες κλπ), στη παράδοση της προβιομηχανικής εξέγερσης στον Geary[309], στην ίδια την υπόσταση του σύγχρονου συνδικάτου. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο C. Ofee, αφού με διάφορες καμπύλες εκροών - εισροών αναλύει την έννοια του εργατικού συμφέροντος και του συνδικάτου, τελικά δέχεται ότι πέρα από τη στενή έννοια του ατομικού συμφέροντος, οποιοδήποτε συνδικάτο δεν υπάρχει χωρίς την αξία του συνδικάτου αυτή καθ΄ αυτή. Αυτό το στοιχείο, όταν η έρευνα προσανατολίζεται στο λογικό πυρήνα του ατομικού συμφέροντος, φαίνεται να παρεμβαίνει εξωτερικά στο μοντέλο κόστους - οφέλους, ως κοινωνική «φευδομεταβλητή», ωστόσο στη πραγματικότητα είναι η βασική προϋπόθεση για την ίδια την έννοια του ατομικού συμφέροντος στο συνδικαλισμό.

1.2.4.4 Συνδικαλισμός και λογική επιλογή

Το κλασσικότερο υπόδειγμα ερμηνείας της συνδικαλιστικής ένταξης και δράσης, αποτελεί το υπόδειγμα της λογικής επιλογής, το υπόδειγμα του ορθολογικού ατόμου, που υπερασπίζει συλλογικά τα συμφέροντά του. Βέβαια η ταύτιση της ατομικής ορθολογικότητας με την συλλογική ορθολογικότητα θεωρείται ανεπαρκής και από το κυρίαρχο ρεύμα του ορθολογικού ατομισμού[310], έτσι ώστε τελικά δεν γίνεται λόγος για συλλογική «ορθολογικότητα», αλλά ατομική, στη βάση του υπολογισμού κόστους -

---

[308] GEARY D., Το εργατικό..., ό.π. σ. 14-17.

[309] Για τη συζήτηση, ΓΑΒΡΙΗΛ Γ. «Πολιτισμική Θεώρηση των Οργανώσεων», στο ΤΣΙΒΑΚΟΥ Ι., Δράση και Σύστημα: Σύγχρονες Προσεγγίσεις στη Θεωρία των Οργανώσεων, Θεμέλιο, 1995, σ. 212. Για τη σημειολογική ανάλυση στα πλαίσια των ερευνών για τη κοινωνική ταυτότητα, ZAVALLONI M., GUERIN L.C., Κοινωνική Ταυτότητα..., ό.π.

[310] ARROW K., Social Choice and Individual Values, Yale Un. Press, 1963

οφέλους[311]. Σύμφωνα με την παραπάνω λογική, το γενικό πλουραλιστικό αξίωμα σύμφωνα με το οποίο οι εργαζόμενοι σε δημοκρατικά καθεστώτα αναμένεται να συσπειρωθούν σε συνδικάτα για την υπεράσπιση συμφερόντων, ακυρώνεται από αντίρροπες τάσεις, σαν εκφράσεις των ιδιαίτερων, σχετικά αντιφατικών συμφερόντων των ατόμων, που υποτίθεται οφείλουν να οργανωθούν και να δράσουν συλλογικά.

Το κλασσικό πρόβλημα ειδικά για το συνδικαλισμό, αναφέρεται στον λαθρεπιβάτη ή «τσαμπατζή» των ωφελημάτων της συνδικαλιστικής δράσης, το οποίο, σύμφωνα με τον M. Olson, τα μεγάλα σύγχρονα συνδικάτα προσπαθούν να επιλύσουν αφενός με άμεσα προνόμια - κίνητρα που απευθύνονται σ' αυτή καθαυτή τη συμμετοχή, αλλά κυρίως με την κατοχύρωση υποχρεωτικών ρητρών και εργατικής συνδικαλιστικής βίας, έτσι ώστε να τιθασεύεται το ατομικό συμφέρον μη συμμετοχής στο κόστος της δράσης[312]. Κατά τον M. Olson, το κρίσιμο πρόβλημα αφορά το μέγεθος των ομάδων, καθώς οι μικρές ομάδες τελικά παρουσιάζουν διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά, από τις μεσαίες και μεγάλες.

Στη τεράστια θεωρητική συζήτηση που έθεσε το πρόβλημα της αναντιστοιχίας μεταξύ ατομικού - εγωιστικού συμφέροντος και συλλογικής δράσης, μία από τις εφαρμογές του «διλήμματος του φυλακισμένου», επιχειρείται να επιλυθεί θεωρητικά με την επίκληση της ατομικής εμπειρίας αδιέξοδων εγωιστικών λύσεων, έτσι ώστε τελικά τα εγωιστικά άτομα να τιθασεύουν ατομικιστικές στρατηγικές και να αναγκάζονται να προβαίνουν σε αμοιβαίες υποχωρήσεις και τελικά συλλογική ταυτότητα και δράση. Το επιχείρημα αφορά την εμπειρία από πολλαπλές εφαρμογές του διλήμματος του «φυλακισμένου», έτσι ώστε τα άτομα να εξαναγκάζονται στην ανάληψη κοινών δράσεων και συνεπώς σε ομαδοποιήσεις συμφερόντων[313]. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι παρόμοιο επιχείρημα με αυτό της πολλαπλής εφαρμογής του διλήμματος του «φυλακισμένου», υποκρύπτεται στη κλασσική μαρξική ανάλυση του «Κεφαλαίου». Όπως είδαμε, ο εργάτης αντιλαμβάνεται, από την ίδια την εμπειρία του, την προσωπική του ανεπάρκεια ως «πωλητής» και συνενώνεται με άλλους εργάτες- «πωλητές» συγκροτώντας μια «τάξη».

Ο βαθμός που επικρατεί η παραπάνω δυναμική διαδικασία δημιουργίας συλλογικής ταυτότητας, ή αντίθετα ο βαθμός που επιλέγονται ατομικιστικές λύσεις, που ακυρώνουν τη συλλογικότητα, είναι ένα πρόβλημα που αξίζει να διερευνηθεί στη πράξη, αφού ακόμα και η δυνατότητα λαθραίας εξυπηρέτησης από τη συνδικαλιστική δράση, αποτελεί κατ' αρχήν ανοιχτό πρόβλημα. Η λογική του λαθρεπιβάτη, υφίσταται όταν τα οφέλη από την χωρίς κόστος συμμετοχή στα αποτελέσματα του συνδικαλισμού, είναι τουλάχιστον παρόμοια με αυτά της πλήρους συμμετοχής και στο κόστος της δράσης. Ωστόσο αυτό δεν μπορεί να επικρέμεται συνεχώς ως αναπόδεικτη υπόθεση, μάλιστα αντίθετα από τη γενική φιλολογία περί «τσαμπατζήδων» και «λαθρεπιβατών», οι σχετικές έρευνες

[311] BUCHANAN J., TULLOCK G., The Calculus of Consent. Michigan Press, 1962., DOWNS A., Οικονομική Θεωρία της Δημοκρατίας. Παπαζήση, 1990., OLSON M., Η Λογική της Συλλογικής δράσης. Παπαζήση, 1991.

[312] OLSON M., ό.π.

[313] Για τη συζήτηση, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., «Η Οικονομική Λογική της Συλλογικής Δράσης» Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 7, 1996, σ. 107-118.

δείχνουν μια μάλλον σημαντική απόκλιση ωφελημάτων, ακόμα και στις ΗΠΑ, όπου ο ατομικισμός μάλλον θα πρέπει να θεωρείται ποιο ισχυρός[314].

Για τον ορθολογισμό της ατομικής απόφασης να οργανωθεί και να δραστηριοποιηθεί κάποιος σε συνδικάτο, βασιζόμαστε στη κλασική ανάλυση της για τους γενικούς λόγους μη συμμετοχής στη πολιτική σε δημοκρατικά καθεστώτα του R. Dahl αλλά και τη θεωρητική συζήτηση για τα όρια του ατομικού ορθολογισμού και αντλούμε υποθέσεις κατ' αναλογία, συνθέτοντας τους λόγους περιορισμού της συνδικαλιστική ένταξης και δράσης με τον παρακάτω τρόπο:

Ως προς την ένταξη στο συνδικάτο συμμετέχει κανείς λιγότερο αν τα αναμενόμενα αποτελέσματα είναι ασήμαντα, ή λιγότερα από άλλες δραστηριότητες, ή ότι και με την μη δράση του, θα έχει περίπου τα ίδια ή μεγαλύτερα οφέλη, ή δεν θα έχει ουσιαστικό κόστος, λόγω της μη συμμετοχής του.

Ως προς την συμμετοχή στις διεργασίες απόφασης, εκτός από το (1), συμμετέχει λιγότερο αν νομίζει ότι δεν υπάρχει σημαντική διαφορά στις εναλλακτικές λύσεις που προτείνονται και γενικά αν αμφιβάλλει για τη δυνατότητα αλλαγής της κατάστασης ή για εμφανή αποτελέσματα.

Ως προς το βαθμό δραστηριοποίησης, εκτός από τα (1) και (2), συμμετέχει λιγότερο όσο περισσότερα εμπόδια συναντά με τη συμμετοχή του, ή όσο θεωρεί τον εαυτό του ανεπαρκή, ώστε να αντεπεξέλθει στις αναγκαίες προϋποθέσεις.

Επίσης στηριζόμαστε στην διαδικασία συνειδητοποίησης σύμφωνα με τον E. O. Wright, σύμφωνα με την οποία, από ένα ταξικά προσδιορισμένο εύρος επιλογών, επιλέγεται μια δράση με βάση πρακτικές θεωρίες αποτελεσμάτων και τις ιδεολογικές αξιολογήσεις των παραπάνω αποτελεσμάτων. Βέβαια όπως ξεκαθαρίσαμε προηγουμένως εξετάζουμε τη συνείδηση ευρύτερα από τις στάσεις σε υποθετικά ερωτήματα και ούτε ακολουθούμε κατά γράμμα τη διαδικασία που προτείνει ο Wright. Η διαδικασία της συνείδησης δεν ακολουθεί ένα μονοδιάστατο τρόπο, με εναρκτήρια φάση το εύρος των επιλογών, αφού πριν τη σκέψη για τις δυνατές επιλογές, υπάρχουν οι αξιώσεις, οι προτιμήσεις, η ίδια η συλλογική ταυτότητα, ένας συλλογικός Λόγος με σχετικά αυτόνομη δυναμική, η ίδια η αίσθηση και η αξία της συλλογικότητας, στοιχεία μιας συνδικαλιστικής κουλτούρας.

Κατά τη γνώμη μας, πίσω από τον ατομικό ορθολογισμό, υποκρύπτεται μια ιδιαίτερη κουλτούρα ή μάλλον υποκουλτούρα, μια ιδεολογία και ιδεολογικοποιημένες στάσεις, όπως πίσω από εκφερόμενες ιδεολογίες και ιδεολογικοποιήσεις, ενδεχομένως υποκρύπτεται ένας υπολογιστικός ατομισμός. Η κύρια επιφύλαξη μας, συνίσταται στη δυνατότητα του ατομικού ορθολογισμού ακόμα και όταν απεμπολούνται ακραίες αγοραίες εφαρμογές, να ερμηνεύσει επαρκώς το συνδικαλιστικό φαινόμενο και ιδιαίτερα το κλασσικό πρόβλημα της ένταξης στο συνδικάτο, καθώς ουσιαστικά στη προσέγγιση της λογικής επιλογής, αναπαράγονται «φυλακισμένοι εργάτες» σε απομόνωση και συνδικαλιστικές «ροβινσωνιάδες»[315], που ούτε κοινωνία θυμίζουν ούτε εργοστάσιο. Αυτό από την άλλη μεριά σημαίνει, ότι ο γενικός αφορισμός μας για τον ατομικό ορθολογισμό, μετριάζεται στις περιπτώσεις που η ατομική στάση έχει όντως ειδική

[314] Για την Αμερική, CHAISON G N., DHAVALE D. G., «The Choice Between Union Membership and Free-rider Status», Journal of Labor Research, 13, 1992, 355-369.

[315] Αναφερόμαστε στη περιπαικτική αναφορά του Μαρξ στο «Κεφάλαιο» για οικονομικές θεωρίες της εποχής του που χρησιμοποιούσαν το παράδειγμα απομονωμένων ατόμων όπως του Ροβινσώνα και του Παρασκευά.

σημασία, που οι πραγματικές συνθήκες προσομοιάζουν σε συνθήκες «φυλακισμένου», πράγμα που θα εξετασθεί στη συνέχεια.

Ειδικά για τη συνδικαλιστική δράση, όπως κατ' επανάληψη αναφέραμε, τη θεωρούμε ως συνάντηση του συνειδητού με το αυθόρμητο, καθώς καλούμαστε να αιτιολογήσουμε και εκρήξεις δύσκολα ερμηνευμένες με το στενό ατομικό - εγωιστικό - ορθολογικό συμφέρον, με έντονο αυθορμητισμό, αλλά και την αίσθηση της αυταπάρνησης που παρατηρείται σε όλη την ιστορία των εργατικών αγώνων. Αλλά και στην καθημερινή πρακτική, ακόμα και το ατομικό συμφέρον, πάντα περιέχει συμβολισμούς, συγκρίσεις και υπολογισμούς που τελικά ακυρώνουν ένα απόλυτο, ποσοτικό θετικιστικό ισοζύγιο, του είδους: «πόσο χάνω - πόσο κερδίζω». Για παράδειγμα η επίκληση του πρόσθετου μισθού για τον εργάτη με τη προϋπόθεση μεγιστοποίησης της έντασης εργασίας του, (το κλασσικό κίνητρο της σχέσης αμοιβής - παραγωγικότητας), μπορεί να συνδυαστεί με τη σκέψη για το πολλαπλάσιο κέρδος του εργοδότη που επιφέρει η παραπάνω παραγωγικότητα, έτσι ώστε σε συνδυασμό με το γενικότερο συνδικαλιστικό ή άτυπο εργατικό έλεγχο, να αποτελέσει τελικά αντικίνητρο παρά κίνητρο έντασης εργασίας. Σε κάθε περίπτωση όταν εξετάζουμε τον εργαζόμενο άνθρωπο μέσα σε ένα χώρο εργασίας, η ατομικότητα του εμπεριέχει τη συλλογικότητα τουλάχιστο των άμεσα συναδέλφων του και η συλλογικότητα την ατομικότητα.

2 ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΚΑΙ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Εξετάζονται στο 2.1 ορισμένα κεντρικά σημεία της συζήτησης για την ελληνική κοινωνία, στο 2.2 η ταξική δομή εργατική τάξη και συνείδηση, στο 2.3 κατηγορίες και αντιφάσεις της μισθωτής εργασίας στην Ελλάδα, στο 2.4 ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, εργασία και εργατική συνείδηση, στο 2.5 ο εργατικός συνδικαλισμός στην Ελλάδα, στο 2.6 οι υποθέσεις εργασίας για την περίπτωση του εργατικού συνδικαλισμού στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία.

2.1 Ορισμένα κεντρικά σημεία της συζήτησης για την ελληνική κοινωνία

Σύμφωνα με όσα δεχθήκαμε προηγουμένως, το εργατικό κίνημα και συνεπώς το κλαδικό, ελληνικό, εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα που εξετάζουμε, μπορεί να μελετηθεί στο πλαίσιο του ολικού κοινωνικού περιβάλλοντος και της εξέλιξής του, στις διαφορετικές συγκυρίες της ταξικής πάλης, αλλά και ευρύτερα στο πλαίσιο της κοινωνικής δομής[316] στην Ελλάδα. Αυτό σημαίνει ότι και στην Ελληνική περίπτωση θα συναρτήσουμε την εργατική συνείδηση και δράση με την παραγωγική δομή, τις οικονομικές συγκυρίες, το πολιτικό – θεσμικό – ιδεολογικό πλαίσιο. Ειδικότερα για τους κλωστοϋφαντουργούς θα αναφερθούμε και στον τρόπο συγκρότησης του κλαδικού κεφαλαίου και τη θέση του στο διεθνή καταμερισμό, την εργασιακή παραγωγική διαδικασία. Αρχικά, θα εστιάσουμε την προσοχή μας σε ορισμένα κεντρικά ζητήματα της συζήτησης για την Ελληνική κοινωνία, που αναφέρονται στην προσέγγιση της αυτονομίας της πολιτικής ή αντίθετα στην ταύτιση οικονομικών και πολιτικών φορέων, στο ρόλο της εξάρτησης και τον τύπο της ανάπτυξης.

Στη συζήτηση για την ελληνική κοινωνία, το πρώτο ζήτημα που θα μας απασχολήσει είναι η τάση μέρους των προσεγγίσεων να εφαρμόζουν ένα θεωρητικό σχήμα αμφισβήτησης του ιστορικού υλισμού, ευρύτερα, να αναγορεύουν τη πολιτική σφαίρα ως αυτόνομη από την οικονομική. Για την ελληνική περίπτωση, τα ισχυρότερα ερείσματα η προσέγγιση της πολιτικής αυτονομίας, βρίσκονται σε προσεγγίσεις για τον 19ο αιώνα, για παράδειγμα του Γ. Δερτιλή, ο οποίος καταλήγει σε ένα γενικότερο σχήμα περί

[316] Για την έννοια κοινωνική δομή και το δόκιμο της χρήσης της για την ελληνική κοινωνία και την προσπάθεια εφαρμογής θεωρητικών σχημάτων με αμφίβολη επιτυχία, Μ. Ν. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ (κ.ά), (Κέντρο Μαρξιστικών Σπουδών), Η Δομή της Ελληνικής Κοινωνίας. Κένταυρος, 1986., Για την ευρύτερη συζήτηση παραπέμπουμε στον πρόλογο του ΑΜΙΝ Σ. στο ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα: Η κοινωνική Ενσωμάτωση της Γεωργίας. Εξάντας, 1975., τις εισαγωγικές παρατηρήσεις στο ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κοινωνική Ανάπτυξη και Κράτος: Η Συγκρότηση του Δημοσίου Χώρου στην Ελλάδα. Θεμέλιο, 1989., ΜΟΣΚΩΦ Κ., Η διοργάνωση του Επαναστατικού μας Ονείρου. Καστανιώτης. Για μια ριζική κριτική της εισαγωγής της θεωρίας «Κέντρο - Περιφέρεια», ΠΙΖΑΝΙΑΣ Π., «Η Εφαρμογή της θεωρίας για τις Σχέσεις του Καπιταλιστικού Κέντρου και της Υπανάπτυκτης Περιφέρειας στην Ελληνική Ιστοριογραφία», ΜΝΗΜΩΝ, τ. 11, 1987.

αυτονομίας της πολιτικής στο βαλκανικό χώρο[317]. Θεωρεί ότι στην Ελλάδα παρουσιάζεται με υπερβολή το τυπικό αστικό φαινόμενο του διαχωρισμού των κοινωνικών και οικονομικών δομών από την πολιτική, στον οποίο συνετέλεσαν η παράδοση, η ιδεολογική σύγχυση και το αστικοδημοκρατικό καθεστώς.

Το σχήμα της αυτονομίας της πολιτικής, βρίσκει μια πληρέστερη ανάπτυξη στον Ν. Μουζέλη, που επηρεαζόμενος τόσο από λειτουργιστικές προσεγγίσεις όσο και από μια μη «αναγωγιστική» ανάγνωση του μαρξισμού, θα προσπαθήσει να οικοδομήσει μια μη «αναγωγιστική» πολιτική ανάλυση[318]. Η άποψη του Μουζέλη στην ύστερη της σχηματοποίηση, έχει ευρύτερη, μεθοδολογική σημασία, διότι μέσα από την ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας του 19ου και 20ου αιώνα, προσπαθεί να αποδείξει την ανεπάρκεια του ιστορικού υλισμού στα πλαίσια ενός «μεταμαρξιστικού» σχήματος με αναλυτικούς άξονες την τεχνολογία, την ιδιοποίηση και ιδεολογία[319].

Η παραπάνω αντίληψη περί αυτονομίας της πολιτικής, δεν εντάσσεται στον κύκλο των θεωρητικών μας αφετηριών, αντίθετα θεωρούμε ότι με την υπερτίμηση φαινομένων αυτονομίας της πολιτικής και ιδεολογίας υποσκάπτεται η ικανότητα μελέτης της κοινωνίας ως «οργανικό όλο» και αποδυναμώνεται εκ των προτέρων κάθε προσπάθεια συσχέτισης της εργασίας με την εργατική συνείδηση και το συνδικαλισμό. Ειδικά για την Ελληνική περίπτωση, συντασσόμαστε με την άποψη των Β. Φίλια, Κ. Τσουκαλά, Κ. Βεργόπουλου κ.α., σύμφωνα με την οποία, όχι μόνο δεν εμφανίζεται υπερβολή πολιτικής αυτονομίας, αλλά παρουσιάζεται δομική διαπλοκή πολιτικής και οικονομίας. Ο κύριος παράγοντας είναι η πολιτική, το παντοδύναμο κράτος, που όχι μόνο δεν είναι αυτόνομο από την αστική τάξη, αλλά σε τελική ανάλυση συμβάλει καθοριστικά στη συγκρότηση και αναπαραγωγή της αστικής τάξης, πράγμα που θα εξετάσουμε αναλυτικά στη συνέχεια.

Το δεύτερο ζήτημα που εισαγωγικά θα θίξουμε είναι το ζήτημα της εξάρτησης και ανάπτυξης που αφορά τόσο τη μελέτη της κλωστοϋφαντουργίας, ως βιομηχανικού κλάδου, όσο και τη μελέτη της εργατικής συνείδησης και του συνδικαλισμού. Η

---

[317] ΔΕΡΤΙΛΗΣ Γ., Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση 1880-1909, Εξάντας, 1977, σ. 110. Ο Γ. Δερτιλής αφιερώνει μεγάλο μέρος της ανάλυσής του στις κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις του νέου ελληνικού κράτους, υπερασπίζόμενος την απόρριψη της θέσης περί αστικής επανάστασης του 1909. Φτάνει μάλιστα στο συμπέρασμα ότι οι εσωτερικές αντιφάσεις της εξέγερσης «*...δείχνουν πόσο έμμεση ήταν η σχέση μεταξύ κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών συνθηκών στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, με άλλα λόγια πόσο ήταν ισχυρή η αυτονομία της πολιτικής ζωής από τις οικονομικές, κοινωνικές και ταξικές πραγματικότητες*». Με βάση αυτή τη προσέγγιση, στην ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα, ως κύριο φαινόμενο στη πολιτική σφαίρα εκδηλώνεται η πατρωνία, και μάλιστα όχι με θεσμικό τρόπο, αλλά εξατομικευμένη και κατακερματισμένη σε επιμέρους δίκτυα, ωστόσο όχι μόνο αναγνωρίζονται τάξεις και οικονομική κυριαρχία, αλλά ο Δερτιλής φτάνει τελικά να μετριάσει μια απόλυτη εκδοχή για την πολιτική αυτονομία. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «*πίσω από τις ιεροτελεστίες των εκλογών και τις μικρές αμαρτίες της πατρωνίας, ορθώνονταν οι εγγυητές της ησυχίας και της οικονομικής κυριαρχίας των ανωτέρων τάξεων και αστικών θεσμών, ο θρόνος και η Προστασία...*» Στο ίδιο, σ. 166.

[318] Για τη κριτική του λειτουργισμού, ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν., Μεταμαρξιστικές..., σ. 40-45., για την αποδοχή της μη αναγωγιστικής ή μάλλον της λιγότερο αναγωγιστικής από το μαρξισμό προσέγγισης του Parsons, Στο ίδιο, σ. 91

[319] ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν., Μεταμαρξιστικές..., ό.π. κυρίως σ.205, Κοινοβουλευτισμός..., ό.π., σ. 235 κ.έ., Όψεις..., ό.π., σ. 283

συζήτηση για την ελληνική κοινωνία λοιπόν, με άξονα το ζήτημα της «ανάπτυξης» και εξάρτησης, μπορεί σχηματικά να διακριθεί σε διακριτά ρεύματα, παρά του ότι παρουσιάζονται σημαντικές αποκλίσεις στο κάθε ρεύμα, όσο και συγκλίσεις σε επιμέρους ή κεντρικότερα προβλήματα. Ως πλέον ολοκληρωμένη προσπάθεια επισκόπησης των επιμέρους απόψεων, παρόλο που δεν ακολουθούμε απόλυτα την κατάταξή της, θεωρούμε την προσέγγιση[320] της Μ. Πετμεζίδου Τσουλουβή, που σε μεγάλο βαθμό ακολουθεί, με την ευκαιρία μιας ειδικότερης προσέγγισης και η Α. Λυμπεράκη[321].

Η συζήτηση αφορά ευρύτερα ζητήματα για τον ελληνικό καπιταλισμό, την εξάρτηση και ανάπτυξη και ειδικότερα θέματα, για παράδειγμα, στη σημασία της αστικής τάξης της διασποράς, που οδηγεί ως ένα σημείο τον Γ. Κορδάτο και κυρίως τον Ν. Ψυρούκη, να τονίζει τις ιμπεριαλιστικές ελληνικές δυνάμεις. Με αυτόν τον τρόπο, σε ορισμένες προσεγγίσεις, ανεξάρτητα από το αν γίνεται δεκτή η εξάρτηση της Ελλάδας, η Ελλάδα τοποθετείται στις χώρες του «Κέντρου» και δίδεται έμφαση στην ύπαρξη ιμπεριαλιστικών δυνάμεων του ελληνισμού εκτός της στενά νοούμενης ελληνικής κοινωνίας, όπως το εφοπλιστικό κεφάλαιο. Τη σημασία του ελληνισμού εκτός Ελλάδας, αποδέχεται και ο Κ. Τσουκαλάς, ο οποίος όμως τελικά αντίθετα από τον Ν. Ψυρούκη, συμμερίζεται την εξάρτηση και υπανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, στη βάση του ότι οι ιμπεριαλιστικές δυνάμεις του ελληνισμού εκτός Ελλάδας, εκμεταλλεύονται ιμπεριαλιστικά την ίδια την Ελλάδα[322].

Στο ρεύμα που αμφισβητεί την εξάρτηση, εντάσσονται προσεγγίσεις του Γ. Μηλιού [323]και του ευρύτερου κύκλου του περιοδικού «θέσεις», που τονίζει τον αστικό τρόπο ανάπτυξης και την μικρο-ιμπεριαλιστική Ελλάδα, και του Γ. Καραμπελιά, που φτάνει να τοποθετεί την Ελλάδα, σαν παρασιτική και ιδιόμορφη απόφυση, στις χώρες του καπιταλιστικού «κέντρου». Την προσομοίωση της Ελλάδας προς χώρες του «κέντρου» δέχεται και ο Κ. Βεργόπουλος, ωστόσο την περιορίζει στο βαθμό της εθνικής οικονομικής ενσωμάτωσης, ενώ αντίθετα, από την άποψη της θέσης στη διεθνή αγορά, θεωρεί ότι προσεγγίζει τις περιφερειακές οικονομίες, αυτό εξάλλου θεωρεί ότι συνιστά και την ιδιομορφία του νεοελληνικού κοινωνικού προβλήματος. Σε μια ενδιάμεση τάση θα μπορούσε να τοποθετηθεί η προσέγγιση του Τ. Πέτρας που δίδει έμφαση στο τρόπο

---

[320] ΠΕΤΜΕΖΙΔΟΥ ΤΣΟΥΛΟΥΒΗ Μ., «Προσεγγίσεις στο θέμα της Υπανάπτυξης του Ελληνικού Κοινωνικού Σχηματισμού: Μια Κριτική Προσέγγιση», Σύγχρονα Θέματα, 22, 1984, σ. 13-29., Κοινωνικές Τάξεις και Μηχανισμοί Κοινωνικής Αναπαραγωγής, Εξάντας, 1987, σ. 147-209

[321] ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ Α., Ευέλικτη εξειδίκευση:…, ο.π., σ 124-134.

[322] Όπως σωστά παρατηρεί ο Γ. Καραμπελιάς, η αφετηριακή συμφωνία ερμηνεύεται διαφορετικά. Για τη συζήτηση, ΨΥΡΟΥΚΗΣ Ν., Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, Επικαιρότητα, 1976., Το παροιμιακό Φαινόμενο, Επικαιρότητα., ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Γ., Κράτος..., ό.π., σ. 98.

[323] Την αντίθεση του στη λογική της εξάρτησης, για την Ελλάδα, προβάλει με έμφαση ο Γ. Μηλιός, ο οποίος θέτει ως κύριο ερώτημα το κατά πόσο ο ελλαδικός ταξικός συσχετισμός των δυνάμεων επιτρέπει την εγκαθίδρυση της κεφαλαιοκρατικής εξουσίας, ώστε να διασφαλίζεται η απρόσκοπτη αναπαραγωγή του κεφαλαίου σε διευρυνόμενη κλίμακα. Κατά τον Γ. Μηλιό, ο ελληνικός καπιταλισμός στη περίοδο 1830-1870 σταθεροποιεί τις αστικές κοινωνικές σχέσεις και θεσμούς υπό την κυριαρχία του εμπορικού και εφοπλιστικού κεφαλαίου, στη περίοδο 1870-1909 επικρατεί ο «βιομηχανικός καπιταλισμός» και στη περίοδο 1923-1940 παρουσιάζεται «αλματώδης» καπιταλιστική ανάπτυξη και πολιτική κρίση… ΜΗΛΙΟΣ Γ., Ο Ελληνικός Κοινωνικός Σχηματισμός, Εξάντας, 1988, σ.70

διασύνδεσης άνισης ανάπτυξης και εξάρτησης - αυτονομίας μορφών κεφαλαίου στα πλαίσια μιας «συμπληρωματικότητας» στο διεθνές βιομηχανικό κεφάλαιο[324]. Από διαφορετικό δρόμο, ο Μ. Νικολινάκος, ενώ δέχεται την εξάρτηση, δείχνει να μην αποδέχεται τη λογική της υπανάπτυξης τουλάχιστον στη δικτατορική περίοδο[325].

Το ζήτημα της εξάρτησης και ανάπτυξης, εξετάζεται με έμφαση από τον θεωρητικό κύκλο που ακολουθεί τη μαρξιστική συζήτηση περί Κρατικού Μονοπωλιακού Καπιταλισμού (ΚΜΚ), (όπως οι Μάλιος, Σούλας και Μπαμπανάσης, Γ. Σαμαράς, Γ. Φαράκος κ.ά.[326]), που θα επεξεργαστεί την θέση για έναν εξαρτημένο, στρεβλής, μέσης ανάπτυξης, κρατικό μονοπωλιακό καπιταλισμό. Η κύρια κριτική, στη θέση περί ΚΜΚ, έγκειται στο ότι διαφεύγει η σημασία της μη μονοπωλιακής αστικής τάξης και ειδικά για την Ελλάδα, του διευρυμένου μικροαστισμού. Τον διευρυμένο μικροαστισμό της Ελλάδας δέχεται και το ρεύμα του ΚΜΚ, καθώς στην μεταπολεμική Ελλάδα εμφανίζεται ένας ιδιόρρυθμος ΚΜΚ, που η διασπορά της παραγωγής και ο διευρυμένος μικροαστισμός αποτελούν σημαντικές ιδιομορφίες, σε μια χώρα μέσης ανάπτυξης[327], με διευρυμένες οικονομικές λειτουργίες του κράτους.

Το κυρίαρχο ρεύμα, τουλάχιστον στην ακαδημαϊκή συζήτηση, στοιχειοθετείται γύρω από τη διάκριση κέντρου - περιφέρειας, ή και ανάπτυξη - υπανάπτυξη, όπου η έμφαση δίδεται στον διαφορετικό δρόμο που παίρνει η καπιταλιστική ανάπτυξη σε ορισμένες χώρες, μεταξύ των οποίων και της Ελλάδας. Στο εσωτερικό του παραπάνω ρεύματος, υπάρχουν επιμέρους συγκλίσεις και αποκλίσεις, στις οποίες δεν θα επιμείνουμε, περιοριζόμενοι να αναφερθούμε αργότερα σε ορισμένες πλευρές που σχετίζονται άμεσα με το θέμα της εργατικής τάξης και της εργατικής συνείδησης. Γενικά για τον ελληνικό καπιταλισμό, ο Β. Φίλιας εστιάζει την ανάλυση στην εξάρτηση της ανάπτυξης εν υπαναπτύξει, τα προβλήματα σχηματισμού παραγωγικού κεφαλαίου και το κυρίαρχο μικροαστισμό και μεταπρατισμό, με έμφαση στην ιδιάζουσα, «νόθα αστικοποίηση» της Ελλάδας[328]. Τον περιφερειακό, δύσμορφο καπιταλισμό και την «περιφερειοποίηση» της Ελλάδας, αναλύει με έμφαση ο Κ. Βεργόπουλος, εστιάζοντας από τη μία στην οιονεί μισθοποίηση των μικροκαλλιεργητών από την άλλη στον καθεστωτικό μεταπολεμικό «μικροκαπιταλισμό», την κρατική αστική τάξη και τελικά τη διαδρομή από τη «συνδεδεμένη» ανάπτυξη στην «αποανάπτυξη»[329]. Ο Κ. Τσουκαλάς αν και επιμένει στην ανάγκη απεγκλωβισμού από μοντέλα ανάπτυξης, φαίνεται να αποδέχεται τελικά το γενικό πλαίσιο της «περιφέρειας»

---

[324] ΠΕΤΡΑΣ Τ., «Σημειώσεις για την Πολιτική Οικονομία της Ελλάδας», Τετράδια, 6, 1982

[325] ΝΙΚΟΛΙΝΑΚΟΣ Μ., Μελέτες Πάνω στον Ελληνικό Καπιταλισμό, Ν. Σύνορα, 1975

[326] ΜΑΛΙΟΣ Γ., Η Σημερινή Φάση Ανάπτυξης του Καπιταλισμού στην Ελλάδα, Σ.Ε., 1975., ΜΠΑΜΠΑΝΑΣΗΣ Σ., & ΣΟΥΛΑΣ Κ., Η Ελλάδα στην Περιφέρεια των Αναπτυγμένων Χωρών, Θεμέλιο, 1976., ΣΑΜΑΡΑΣ Γ., Κράτος και Κεφάλαιο στην Ελλάδα, Σ.Ε., 1978., ΦΑΡΑΚΟΣ Γ., Προβλήματα Οικονομικής Ανάπτυξης στη Χώρα μας, Σ.Ε., 1978.

[327] Η Ελλάδα σύμφωνα με τη τριτοδιεθνιστική παράδοση, τοποθετείται στις «μέσης ανάπτυξης χώρες» με βάση ορισμένα χαρακτηριστικά της οικονομίας, μια τοποθέτηση ανάλογη (αν και θεωρητικά ασύμβατη) με την «ημιπεριφέρεια» σύμφωνα με μία τάση των νεομαρξιστικών θεωριών της περιφέρειας, από την άποψη ότι διακρίνεται μια ενδιάμεση κατάσταση μεταξύ του ανεπτυγμένου «κεντρικού» καπιταλισμού και των υπανάπτυκτων «περιφερειακών» χωρών. Για την άποψη της ημιπεριφέρειας, ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν., Κοινοβουλευτισμός..., ό.π.

[328] ΦΙΛΙΑΣ Β., Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα, Σύγχρονα Κείμενα, 1974.

[329] ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Το Αγροτικό…, ό.π., Εθνισμός και Οικονομική Ανάπτυξη, Εξάντας, 1978.. Η αποανάπτυξη Σήμερα, Εξάντας, 1986

και της εξάρτησης της Ελλάδας και εστιάζει την προσοχή του στο ρόλο του ελληνικού κράτους, των εκπαιδευτικών μηχανισμών και δημοσιουπαλληλίας, αποδίδοντας έμφαση σε προβλήματα κοινωνικής - ταξικής απροσδιοριστίας[330]. Ο Ν. Μουζέλης, στα πλαίσια μιας «ημιπεριφερειακής» θέσης της Ελλάδας, τονίζει τη χωρίς «οργανικούς» δεσμούς «συνάρθρωση» του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής με την απλή εμπορευματική παραγωγή, δίδοντας έμφαση στη «συσσωματική» λειτουργία της πελατείας και γενικότερα αυτόνομες πολιτικές δομές. Οι παραπάνω κεντρικές προσεγγίσεις διαπλέκονται στον ένα ή τον άλλο βαθμό, με προσεγγίσεις ενδεχομένως διαφορετικής αφετηρίας, που αμφισβητούν την εξάρτηση, όπως του Γ. Καραμπελιά, κυρίως για τη πολιτική σημασία αναπαραγωγής της μικροϊδιοκτησίας στα πλαίσια μιας «μικρομεσαίας δημοκρατίας», ή όπως της Μ. Πετμεζίδου Τσουλουβή που εστιάζονται κυρίως στους πολιτικούς - ιδεολογικούς μηχανισμούς κοινωνικής αναπαραγωγής και τη πολιτική παρέμβαση στην οικονομία, ή όπως του Δ. Χαραλάμπη για τις επεμβάσεις του στρατού και την αστική ηγεμονία κλπ.

Το ζήτημα της εξάρτησης, θεωρούμε ότι σωστά απασχόλησε τη θεωρητική συζήτηση και αντίθετα μια άμεση ή έμμεση υποτίμηση του προβλήματος, οδηγεί σε αδιέξοδα ερμηνείας πλευρών της βιομηχανικής ανάπτυξης, της συγκρότησης του βιομηχανικού κεφαλαίου, που θα εξετασθούν στη συνέχεια με αφορμή την κλωστοϋφαντουργία. Οι παραπάνω πλευρές, μας ενδιαφέρουν πρωτίστως ως προς την εργατική συνείδηση, δηλαδή η σημασία του κράτους και της εξάρτησης, του τύπου της βιομηχανικής ανάπτυξης και της πολιτικής ιδεολογικής αντιπαράθεσης, θα εντοπιστούν στην σχέση τους με το συνδικαλισμό μέσω της εργατικής συνείδησης. Ωστόσο ειδικά για το παραπάνω η συζήτηση μάλλον δεν είναι πλούσια, ακόμα και όταν ακολουθείται μια ταξική ανάλυση ή μάλλον μια ανάλυση της ταξικής πάλης. Η συζήτηση για τις τάξεις στην Ελλάδα, στρέφεται περισσότερο προς το ιδιαίτερο χαρακτήρα της αστικής τάξης (για παράδειγμα περί «κρατικής» ή «λούμπεν» ή «εθνικής» αστικής τάξης) ή των (παλιών ή νέων) μεσαίων στρωμάτων, ενώ η συζήτηση περί εργατικής τάξης, στο βαθμό που ξεπερνά στατιστικές αναγνώσεις και αναπαραγωγή σχημάτων «αξιωματικής» πρωτοπορίας στο όνομα του μαρξισμού, εστιάζεται συνήθως σε ιστορικά προσανατολισμένες προσεγγίσεις. Συνεπώς οι άμεσες ή έμμεσες αναφορές στα θεωρητικά προβλήματα, που κατ' αρχήν εντοπίσαμε προηγουμένως, για την εργατική τάξη, αναπαράγονται σε μια συζήτηση περισσότερο για παρελθούσες περιόδους. Έτσι ως ένα σημείο εξηγείται και μια νεότερη διαμάχη σχετικά με τη μεθοδολογία των ερευνών που συχνά εγείρει κριτικές για «κοινωνιολογίζοντες» ιστορικούς και «ιστορικίζοντες» κοινωνιολόγους και πολιτικούς επιστήμονες[331]. Στη σύγχρονη ελληνική κοινωνιολογική και πολιτική συζήτηση κυριαρχεί μάλλον μια (ρητή ή άρρητη) εκδοχή της παράδοσης του δομικού μαρξισμού, με κύριους άξονες το έργο του Κ. Τσουκαλά και του Κ. Βεργόπουλου. Αντίθετα, η ιστορικά προσανατολισμένη συζήτηση για την εργατική

[330] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Εξάρτηση και Αναπαραγωγή, Θεμέλιο, 1975, Κοινωνική ανάπτυξη..., ό.π., Κράτος Κοινωνία Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα, Θεμέλιο, 1986.

[331] Για το ζήτημα είναι χαρακτηριστική η συζήτηση που ξεκίνησε από ένα άρθρο του Σ. Σεφεριάδη: ΣΕΦΕΡΙΑΔΗΣ Σ., «Για τη συγκρότηση της Εργατικής Τάξης στην Ελλάδα (1870-1936): Μερικοί προβληματισμοί πάνω σε ένα παλιό θέμα», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 6, 1995., «Η Κρυφή Γοητεία της Ιδεολογίας», ό.π., 8, 1996., ΠΙΖΑΝΙΑΣ Π., «Ο κύκλος και το τετράγωνο. Σχετικά με τη διπλή ζωή της ιστορικής πραγματικότητας», ό.π., 7, 1996., ΠΕΤΡΑΚΗ Γ., «Η αυταρχικότητα δια της επιστήμης», Πολίτης, τ. 23, 1996.

τάξη, στο βαθμό που αξιοποιεί την ταξική ανάλυση, τείνει μάλλον σε μια προσέγγιση ιστορικής συγκρότησης της τάξης, με κυριότερο εκπρόσωπο τον Α. Λιάκο.

Όπως είναι αναμενόμενο, οι περισσότερες αναφορές στην εργατική τάξη στο πλαίσιο της ιδεολογικοθεωρητικής αντιπαράθεσης, βρίσκονται σε προσεγγίσεις της αριστεράς, που συχνά αποδίδει στην εργατική τάξη μια σχεδόν μυθολογική διάσταση, σε μια τελικά φτωχή ανάλυση, που εν μέρει αιτιολογείται από τις συνθήκες παρανομίας και διώξεων στις οποίες αναπτύχθηκε η όποια αριστερή θεωρητική παραγωγή. Όπως παρατηρεί ο Κ. Μοσκώφ, στην Ελλάδα για το εργατικό κίνημα, αναπαράχθηκε σε μεγάλο βαθμό το έργο του Γ. Κορδάτου, που παρά τον πρωτοποριακό του χαρακτήρα, δεν μπορεί να συγκριθεί με αντίστοιχες προσεγγίσεις στα πλαίσια του εργατικού κινήματος σε άλλες χώρες, πολύ περισσότερο του Α. Γκράμσι[332]. Ανεξάρτητα από τις παραπάνω θεωρητικές αφετηρίες, επισημαίνουμε ότι είναι μάλλον κοινός τόπος μια μακρόχρονη ιστορική διάσταση των προβλημάτων γύρω από την ελληνική κοινωνία και εργασία. Η αναζήτηση πλευρών του συνδικαλισμού της εργασίας και της εργατικής συνείδησης σε ένα σχετικά μακρό χρονικό διάστημα, θα αποτελέσει και δικιά μας μεθοδολογική επιλογή, καθώς οδηγηθήκαμε σ' αυτήν τόσο από τις θεωρητικές μας αφετηρίες όσο και από το υλικό μας για τη μεταπολεμική και τρέχουσα περίοδο.

[332] ΜΟΣΚΩΦ Κ., Η διοργάνωση..., ό.π., σ. 16

2.2 Ταξική δομή, εργατική τάξη και συνείδηση

Μια σειρά προσεγγίσεις για την εργατική τάξη στην Ελλάδα, αναφέρονται στο λενινιστικό ορισμό για τις τάξεις και σε γενικές γραμμές ακολουθούν μια ανάλυση που με αφετηρία παραγωγικές κατηγορίες του πληθυσμού, επιχειρεί να ερμηνεύσει πολιτικά και ιδεολογικά φαινόμενα. Αναφερόμαστε σε μια εκδοχή της κομμουνιστικής παράδοσης, σύμφωνα με την οποία η δικαιωματικά αποδιδόμενη ταξική συνείδηση αναφέρεται στο προλεταριάτο, ωστόσο τελικά αποδίδεται στο πολιτικό κόμμα, που επίσης δικαιωματικά καθοδηγεί το προλεταριάτο. Με αυτό το τρόπο το πολιτικό πρόβλημα της ταξικής συνείδησης θεωρείται δεδομένο, έτσι ώστε το ερευνητικό αντικείμενο μεταφέρεται στο στατιστικό τελικά πρόβλημα της έκτασης της εργατικής τάξης. Για παράδειγμα στη προσέγγιση του Δ. Σάρλη και στη πιο ακραία αλλά και πιο τεκμηριωμένη στατιστικά εκδοχή, τη προσέγγιση του Π. Παπαδόπουλου, είναι έκδηλη μια προσπάθεια, η επαναστατική, από τη θέση της στη παραγωγή εργατική τάξη, να αποδειχθεί στατιστικά πλειοψηφούσα, με επεξεργασίες κατηγοριών του Ο.Ε.Π. Πράγματι σύμφωνα με την ανάλυση κατηγοριών του ΟΕΠ, η εργατική τάξη φαίνεται να ξεπερνά (το 1981) το 50% πράγμα που σημαίνει ότι πλειοψηφεί μια επαναστατική τάξη. Η επαναστατικότητα της (πλειοψηφούσας) εργατικής τάξης, στηρίζεται στο μαρξισμό - λενινισμό, χωρίς όμως να προσφέρονται αποδείξεις, χωρίς δηλαδή να αποδεικνύεται στην ελληνική περίπτωση η επαναστατικότητα και πρωτοπορία των εργατών, όπως αυτοί ορίζονται προηγουμένως.

Μια παρόμοια έδραση στη κλασσική μαρξιστική προσέγγιση για την τάξη, εντοπίζεται επίσης στον Σ. Σακελλαρόπουλο και κατά δεύτερο λόγο στον Α. Λύτρα, ο οποίος και αναλύει τα προβληματικά στοιχεία της παραπάνω προσέγγισης, κυρίως ως προς την αναπόδεικτη επαναστατικότητα της εργατικής τάξης, ως στατιστικής κατηγορίας[333]. Ειδικά ο Σ. Σακελλαρόπουλος, ακολουθώντας τον λενινιστικό ορισμό για τις κοινωνικές τάξεις, φτάνει σε μια ακόμη μεγαλύτερη εκτίμηση για την εργατική τάξη, που προσεγγίζει τα 2/3 του ΟΕΠ[334]. Ο παραπάνω ισχυρισμός προκύπτει κυρίως από την «πρόσθεση» στην εργατική τάξη, των οιονεί μισθωτών, των μικρο-αγροτών (1/4 του ΟΕΠ), βασισμένη στην προσέγγιση του Κ. Βεργόπουλου για την ενσωμάτωση της γεωργίας στον καπιταλισμό. Κατά τη γνώμη μας το ζήτημα της έκτασης της εργατικής τάξης είναι σημαντικό, ωστόσο όταν στην εργατική τάξη εντάσσουμε τόσο διαφορετικές κατηγορίες (βιομηχανικούς εργάτες, δημοσίους υπαλλήλους, πολυαπασχολούμενους τεχνίτες, μικροκαλλιεργητές, κομμωτές, σερβιτόρους, εργάτες που έχουν και μαγαζάκι κλπ, όπως δηλαδή κάνει ο Σακελλαρόπουλος), μιλάμε για διαφορετικούς εργαζόμενους και ενδεχομένως διαφορετικά συμφέροντα, το εύρος της διαφορετικότητας των οποίων είναι ένα ανοιχτό πρόβλημα.

Μια διαφορετική τάση της συζήτησης για τη ταξική δομή, που κυριάρχησε στην ακαδημαϊκή συζήτηση, ακολουθεί περισσότερο τη μεθοδολογική προσέγγιση του Ν. Πουλαντζά, η έμφαση δίδεται λοιπόν στην ταξική πάλη, στις ταξικές πρακτικές, στη διάκριση εργατικής και νέας μικροαστικής τάξης. Στο πλαίσιο της παραπάνω συζήτησης

[333] ΛΥΤΡΑΣ Α., Προλεγόμενα…, ό.π.

[334] ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις στην Ελλάδα (1974-1988), σ. 110.

ειδικά από τα μέσα της δεκαετίας του '80, κυριαρχεί η προσέγγιση του Κ Τσουκαλά για την ταξική ασάφεια και την «πολυσθένεια». Ο Τσουκαλάς, εστιάζει τη προσοχή του στη συγκρότηση των ιδιαίτερων «συντεχνιακών» συμφερόντων της δημόσιας απασχόλησης (που εμφανίζονται από τη μία να συγκρούονται με τα «παραγωγικά» συμφέροντα και από την άλλη να διαπερνούν συνολικά τη κοινωνία) επισημαίνει εύστοχα την έλλειψη σταθερής κοινωνικής οριοθέτησης, που δυσκολεύει τη κοινή συνείδηση και δράση[335]. Από το σύνολο των μισθωτών, εστιάζει σε «παρασιτικές» και «πολυσθενείς» ομάδες, που συνδέονται συνήθως με το κράτος, αφήνοντας έξω από τη διευρυμένη μικροαστική ασάφεια, μια «αμόλυντη», «καθαρή» αλλά και εξαιρετικά συρρικνωμένη εργατική τάξη. Προσδιορίζοντας ένα μικρό ποσοστό, (περίπου 15% των μισθωτών, εργάτες τρίτης γενιάς), που δουλεύει στο εργοστάσιο «χωρίς άλλα εισοδήματα», αναφέρεται σε μια πολύ μικρή ομάδα, μέσα σε ένα διευρυνόμενο πλαίσιο κοινωνικής ασάφειας, μια τάξη που δεν έχει απλά αλλάξει, αλλά τελικά δεν αποτελεί την κοινωνική τάξη του κλασσικού μαρξισμού[336]. Τελικά φαίνεται να αποδέχεται εμμέσως μια «εργαλειακή», «παραγωγιστική» νοοτροπία ακόμα και στην «καθαρή» εργατική τάξη, καθώς δεν διακρίνει μια εργατική - ταξική αντίσταση στο κυρίαρχο «παραγωγισμό»[337]. Ειδικά με την προσέγγιση του Τσουκαλά θα ασχοληθούμε με πολλές αφορμές στη συνέχεια, προς το παρόν λοιπόν αρκούμαστε να σημειώσουμε μια υπερβολή στην επισήμανση πολυσθενικών τοποθετήσεων και ταξικής ασάφειας της μισθωτής εργασίας, που εντοπίζεται σε αρκετές προσεγγίσεις. Βέβαια η μισθωτή εργασία στην Ελλάδα είναι από πολλές απόψεις διαφοροποιημένη, όπως για παράδειγμα έδειξε ο Χ. Ιωάννου με βάση μια ανάλυση των απογραφών[338], ωστόσο αυτό δεν είναι σύγχρονο φαινόμενο και πολύ περισσότερο δεν σημαίνει ότι εκτός των διαφορετικών συμφερόντων δεν υπάρχουν και κοινά συμφέροντα. Το πως και σε ποιόν βαθμό υπάρχουν αντικειμενικές κατατμήσεις, πως αυτές αναπαριστούνται και πώς επιδρούν στη δράση και ειδικά στη συνδικαλιστική δράση, είναι νομίζουμε ένα από τα σημεία που αξίζει να ερευνηθεί πιο συστηματικά.

Μια διαφορετική πλευρά της συζήτησης, για τη τάξη και τη ταξική συνείδηση, δίδει έμφαση στη ταξική πάλη χωρίς να αναφέρεται καν στην εργατική τάξη, χρησιμοποιώντας εν μέρει ταξική ορολογία μόνο για τις ενδοαστικές διαιρέσεις και συμμαχίες. Αυτό υπολανθάνει για παράδειγμα στην κατά τα άλλα πρωτοποριακή προσέγγιση του Δ. Χαραλάμπη, με βάση την έννοια της ταξικής εκπροσώπησης και της κρίσης εκπροσώπησης, σε συνδυασμό με την έμφαση σε κοινωνικούς και πολιτικούς αγώνες, με υιοθέτηση αιτημάτων υποστήριξης της αστικής νομιμότητας τη προδικτατορική περίοδο. Στο παραπάνω όμως πλαίσιο δεν αναφέρεται καν στην ύπαρξη εργατικής τάξης, σε ταξικό εργατικό πόλο στη ταξική πάλη[339]. Το πρόβλημα μιας αναφοράς σε ταξική πάλη

---

[335] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κράτος Κοινωνία Εργασία ..., ό.π.

[336] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., «Για τα Χαρακτηριστικά της Ελληνικής Κοινωνίας», στο ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ. κ.ά., Προσεγγίσεις: Κοινωνική Δομή και Αριστερά, μεταβολές στη δεκαετία 1980-1990, Σ.Ε

[337] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Είδωλα..., ό.π.

[338] ΙΩΑΝΝΟΥ Α. Χ., «Η Κοινωνική Σύνθεση της Μισθωτής Απασχόλησης στην Ελλάδα», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, σ. 115

[339] Ειδικά για το αν η «Ένωση Κέντρου» και «συνετού» ηγέτες εξουδετερώνουν την επαναστατική κατάσταση, που διαβλέπει ο Ψυρούκης, ο Χαραλάμπης υποστηρίζει ότι δεν πρόκειται για κρίση της αστικής εξουσίας, αλλά για τον κίνδυνο ότι ο υποστηριζόμενος κοινοβουλευτισμός εν ονόματι της αστικής νομιμότητας («114» κλπ) αμφισβητούσε ριζικά την οργάνωση και πρακτική της εξουσίας, που καθώς αντέφασκε με την νομιμότητα της, εκδήλωσε την κρίση εκπροσώπησης και τελικά τη δικτατορία «*Οι τόσο μεγάλες κυρίως από την ΕΔΑ οργανωμένες, πρωτοφανείς για την μετά*

χωρίς εργατική τάξη, αποκτά την πλέον καθαρή μορφή στη προσέγγιση του Δ. Σταματόπουλου[340], ο οποίος εξετάζοντας το πρόβλημα της εκβιομηχάνισης και ηγεμονίας από την άποψη των στρατηγικών ανάπτυξης, κάνει λόγο για κυριαρχούμενα στρώματα γενικώς, κόντρα σε στρατηγικές μερίδων ή του συνόλου της αστικής τάξης, τελικά μάλιστα δείχνει να αποδέχεται ότι μόνο μετά την ένταξη στην ΕΟΚ (1981) διατυπώνεται μια ριζικά εναλλακτική στρατηγική. Πρόκειται για μια γενικότερη προβληματική μέρους των προσεγγίσεων, ειδικά στη δεκαετία του '80, με βασικό χαρακτηριστικό το ότι αναζητούν ταξικές διαστάσεις μόνο γύρω από την πολιτική εξουσία και την περίφημη «εθνική» ή την «εγχώρια» αστική τάξη και την «εθνική ανάπτυξη». Σε άλλες προσεγγίσεις, η εργατική τάξη και μερικές φορές η ταξική πάλη, ακόμα και αν χρησιμοποιούνται ως όροι της ανάλυσης, επικεντρώνονται στο πολιτικό επίπεδο, με κεντρικά σημεία της συζήτησης τις ομάδες συμφερόντων, τον κυρίαρχο μικροαστισμό, τον πελατειασμό και το λαϊκισμό, που θα μας απασχολήσουν αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Από τις ποικίλες αναλύσεις της κοινωνικής δομής και ευρύτερα της ταξικής ανάλυσης, προς το παρόν θα ασχοληθούμε με ορισμένες προσεγγίσεις που αναφέρονται στη συνδικαλιστική δράση και έστω έμμεσα στη ταξική συνείδηση. Πριν απ' όλα μας ενδιαφέρει ο συνδικαλισμός ως ταξική πρακτική, μας αφορά επίσης ο βαθμός της ταξικής πόλωσης στην ελληνική κοινωνία, που σε μεγάλο βαθμό περικλείεται στο πρόβλημα του μικροαστισμού. Ωστόσο όπως ξεκαθαρίσαμε προηγουμένως, δεν θα ασχοληθούμε στην εμπειρική μας έρευνα με ένα κατατακτικό σχήμα ένταξης του πληθυσμού σε τάξεις. Για τη παρούσα έρευνα, το αν ο ένας ή ο άλλος εργαζόμενος κατατάσσεται σε μια παραγωγικά οριζόμενη «εργατική τάξη», που ανάλογα με τον πλατύτερο ή στενότερο ορισμό, καλύπτει ευρύτερη ή μικρότερη μερίδα του ΟΕΠ, είναι ένα στατιστικό πρόβλημα, εν πολλοίς ανούσιο και ανώφελο από μόνο του, στο βαθμό που μας ενδιαφέρει η συνείδηση και η δράση. Με αυτή την έννοια δεν ενδιαφέρουν αυτές καθ' αυτές οι κατά καιρούς ποσοτικές προσεγγίσεις για τον προσδιορισμό της εργατικής τάξης, στο βαθμό που περικλείουν διαφορετικούς ορισμούς ως προς την ταξική συνείδηση, ή την ταξική τοποθέτηση στη συγκυρία. Το αν η εργατική τάξη είναι περίπου το ½ του ΟΕΠ όπως ισχυρίζεται ο Π. Παπαδόπουλος ή το 15% των μισθωτών, που αποτελούν εργάτες τρίτης γενιάς κατά τον Κ. Τσουκαλά, ή το 1/4 του ΟΕΠ κατά τον Β. Φίλια και Π. Ροδάκη, ή τα 2/3 όπως ισχυρίζεται ο Σακελαρόπουλος, δεν σημαίνει και

το 44 περίοδο διαδηλώσεις (...) δεν μπορούν να εκληφθούν τόσο αφελώς σαν επαναστατική κατάσταση. Στόχος τους δεν ήταν η ανατροπή αλλά ο σεβασμός της αστικής νομιμότητας.» ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., Στρατός και Πολιτική Εξουσία. Η Δομή της Εξουσίας στην Μετεμφυλιακή Ελλάδα, Εξάντας, 1985, σ. 190, 150-151. Σε ένα παραπλήσιο συμπέρασμα φτάνει και ο Μ. Νικολινάκος και νεότερες προσεγγίσεις, ανεξάρτητα όμως με το πρόβλημα της επαναστατικής κατάστασης και το αν συνάδει με προβολή αστικοδημοκρατικών αιτημάτων, πράγμα που δεν μπορεί να προσπεραστεί τόσο εύκολα όπως στον Χαραλάμπη, το ζήτημα δεν είναι η έλλειψη της επαναστατικότητας αλλά της ταξικότητας, το ότι υπολανθάνει μια λογική ότι το δημοκρατικό αίτημα δεν έχει ταξική διάσταση, πράγμα που τελικά στενεύει και την έννοια της δημοκρατίας και την έννοια της ταξικής πάλης. Σε άλλη περίπτωση, ο ίδιος ο Χαραλάμπης κατηγορεί την αριστερά που στο όνομα του μαρξισμού - λενινισμού δεν εστιάζει την πάλη της στη δημοκρατία και την έννοια του πολίτη. ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., «Ανορθολογικά Περιεχόμενα ενός Τυπικά Ορθολογικού Συστήματος», στο ΛΥΡΙΤΖΗΣ Χ., κ.ά. (επ.), Κοινωνία και Πολιτική, Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 1974 - 1994, Θεμέλιο, 1996.

[340] ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ Δ., Εκβιομηχάνιση και Εξουσιαστική Στρατηγική στην Ελλάδα: Όψεις Εξαρτημένης Ανάπτυξης, Ι.Μ.Ε., 1989

πολλά πράγματα, αν δεν έχει διευκρινισθεί το τι σημαίνει το παραπάνω ποσοστό ως προς την πολιτική και ιδεολογία. Ειδικά για τη θεματική της παρούσας εργασίας όπου στο κέντρο της βρίσκεται ο συνδικαλισμός της βιομηχανικής εργασίας, οι διακρίσεις της εργασίας που θα εξετάσουμε δεν είναι τόσο ένα διαταξικό ζήτημα, όσο ένα ενδοταξικό ζήτημα, αναφέρεται σε προβλήματα συνείδησης του βιομηχανικού προλεταριάτου και συναφών κατηγοριών, που καλύπτονται από το ίδιο κλαδικό βιομηχανικό συνδικάτο. Με αυτή την έννοια δεν μας ενδιαφέρει κυρίως πόσο μεγάλη είναι η εργατική τάξη στην Ελλάδα, αλλά τι είδους συνδικαλισμός καλύπτει ή υποτίθεται ότι καλύπτει, ένα βιομηχανικό κομμάτι της εργατικής τάξης.

Επίσης δεν θα ασχοληθούμε συστηματικά με τον αριστερό λόγο στην Ελλάδα, ως έκφρασης του εργατικού κινήματος, παρά μόνο παρενθετικά και με ευκαιρίες που μας δίδει το εμπειρικό υλικό της έρευνας. Ειδικά για την αδυναμία του αριστερού λόγου στην Ελλάδα, εκτός από τη σημασία της άμεσης και άγριας καταστολής, έχουν μεταξύ άλλων υποδειχθεί, ο οπουρτονισμός σαν συνέπεια του φόβου, (Χαραλάμπης Δ.), η αμυντική περιχαράκωση μπροστά στην εχθρική πίεση, (Τσουκαλάς Κ.), οι επεμβάσεις της διεθνούς «ορθοδοξίας» και τα κύματα απόρριψης ηγεσιών (Ελεφάντης Α[341]), η αποξένωση από την οραματική λαϊκή παράδοση (Μοσκώφ). Ειδικά κατά τον Μοσκώφ[342], που κυρίως ασχολείται με το «επαναστατικό όνειρο», το πρόβλημα βρίσκεται στη δυναμική του συνολικού αριστερού «Λόγου», που είτε «παραδοσιακά» είτε «ευρωπαϊκοκεντρικά» δογματικός, πολυδιασπασμένος και άνευρος, δεν καταφέρνει να «αξιοποιήσει» την οραματική επαναστατική παράδοση, το λαϊκό «Λόγο» και «Πράξη», τη λαϊκή συμβολική και αυθορμητισμό. Ως προς τη κριτική του «Λόγου» συνολικά της εργατικής τάξης και όχι μόνο στις «πρωτοπορίες», είναι εμφανής μια διαφωνία στην έμφαση που δίδει ο Α. Ελεφάντης στο ρόλο της ηγεσίας. Ωστόσο τόσο ο Κ. Μοσκώφ όσο και ο Α. Ελεφάντης που έχουν θέσει από διαφορετική σκοπιά ορισμένα καίρια ζητήματα για την ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος, δεν θα αρνηθούν τα προβλήματα συγκρότησης της εργατικής τάξης και ως προς την παραγωγή. Επίσης θα ασχοληθούν άμεσα με ζητήματα συνδικαλιστικής συγκρότησης της εργασίας που θα μας απασχολήσουν ειδικότερα στη συνέχεια.

Η πλέον συνεκτική διασύνδεση ταξικής υπόστασης και συνδικαλιστικής πρακτικής στην ελληνική συζήτηση και μάλιστα, ως ένα σημείο, βασισμένη στη κλασική διάκριση τάξης «καθ' εαυτής» και τάξης «για τον εαυτό της», εντοπίζεται στον Π. Ροδάκη και ως ένα σημείο συνεχίζεται στον Α. Ρήγο. Καθώς ο συνδικαλισμός εξετάζεται με βάση τη παραπάνω λογική στα πλαίσια του εργατικού κινήματος, γίνεται μια διάκριση μεταξύ ταξικής συγκρότησης στα πλαίσια συνδικαλιστικής και πολιτικής οργάνωσης, ωστόσο η παραπάνω διάκριση δεν ακολουθείται με συνέπεια και κυρίως ούτε αποδίδεται «επαναστατικώ δικαίω» η έννοια της πολιτικής ταξικής συνείδησης στο πολιτικό κόμμα. Παρόλα αυτά διακρίνεται μια σύγχυση μεταξύ συνδικαλιστικής και πολιτικής οργάνωσης της εργασίας, που επιτείνεται στις ιστορικές αναφορές για την ταυτόχρονη σχεδόν ίδρυση του ΣΕΚΕ και της ΓΣΕΕ και τα «πρώτα βήματα» της εργατικής τάξης, που ως ένα σημείο συνεχίζει τη παράδοση ανάλυσης του Γ. Κορδάτου. Σύμφωνα με τη παραπάνω λογική, για εργατική ταξική συνείδηση στην Ελλάδα, δεν μπορεί να γίνει

[341] ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ Α., Η Επαγγελία της αδύνατης Επανάστασης: ΚΚΕ και Αστισμός στον Μεσοπόλεμο, Θεμέλιο, 1979., σ. 320-323.

[342] ΜΟΣΚΩΦ Κ., Σ.Ε., Η διοργάνωση..., ό.π.

ουσιαστικά λόγος, πριν από το μεσοπόλεμο και κυρίως πριν την οκτωβριανή επανάσταση και τη μικρασιατική καταστροφή, μάλιστα λαμβάνει κάποια εθνική οργανωτική συνδικαλιστική μορφή με τη παρέμβαση του κράτους και πολιτικές – συνδικαλιστικές μορφές, τουλάχιστον με την ανοχή του.

Στη νεότερη συζήτηση, για τη ταξική διάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας και το ιδιαίτερο πρόβλημα της ενσωμάτωσης της εργασίας, εντοπίζουμε προσεγγίσεις που αναφέρονται στο ρόλο του ιμπεριαλισμού και των ΜΜΕ, στην ιδεολογική λειτουργία του συστήματος και ειδικά λαϊκίστικων κομμάτων, σε προβλήματα συγκρότησης της ίδιας της αριστεράς και στρωμάτωσης της από την εργατική αριστοκρατία, την αγροτική και προσφυγική προέλευση, την «μόλυνση» και των εργατών από τον ευρύτερο μικροαστισμό της κοινωνίας, τη παραγωγική – ταξική ασάφεια των μισθωτών. Γενικά μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές τάσεις προσεγγίσεων, που είτε υπερτονίζουν την υλική - παραγωγική βάση της υποχώρησης της εργατικής τάξης, είτε υπερτονίζουν τη «λαθραία» ταξική εκπροσώπηση πολιτικών σχηματισμών στη βάση της ιδεολογίας. Μια έκφραση της πρώτης τάσης αποτελεί το έργο του Γ. Καραμπελιά[343] σύμφωνα με τον οποίο η εργατική τάξη δεν χειραγωγείται από κανέναν φετιχισμό του εμπορεύματος, ή άλλη ιδεολογική συγκάλυψη και το πραγματικό πρόβλημα βρίσκεται στο ότι ειδικά στην Ελλάδα δεν κυριαρχούν οι εργάτες αλλά οι μικροαστοί, που συγκροτούν μια «μικρομεσαία δημοκρατία» με την ενεργή παρέμβαση του κράτους. Μια έκφραση της διαμετρικά αντίθετης λογικής, προτείνει ο Σ. Σακελαρόπουλος[344] που θεωρεί ότι στην Ελλάδα δεν κυριαρχούν οι μικροαστοί, αλλά μια ευρεία εργατική πλειοψηφία, η οποία όμως ηγεμονεύεται από το αστικό κράτος μέσω κυρίως των συναινετικών διαστάσεων της συνταγματικής ισότητας και κοινωνικής κινητικότητας.

Ορισμένοι μελετητές επιμένουν στην κυριαρχία του παραδοσιακού μικροαστισμού, ζήτημα που απασχόλησε συστηματικά τον Α. Λύτρα[345], παράλληλα με τη μελέτη της συλλογικής δράσης ως έκφρασης της ταξικής δομής. Η ανάλυση του Α. Λύτρα είναι ισχυρά τεκμηριωμένη στη παραγωγική αφετηρία (και όχι αποκλειστικότητα) του ταξικού προσδιορισμού. Αξιοποιώντας τη σύγχρονη θεωρητική συζήτηση, όσο και εμπειρικό υλικό ταξικής δομής και συλλογικής δράσης, δεν επιβεβαιώνει τελικά στην ελληνική κοινωνία μια τάση έντασης της ταξικής πόλωσης. Ταυτόχρονα, παρέχει ισχυρές αποδείξεις για την αναπαραγωγή του παραδοσιακού μικροαστισμού, όσο και ενδείξεις για τη γενικότερη συμβατότητα κοινωνικής δομής και κοινωνικής δράσης[346]. Ωστόσο ειδικά ως προς τις ταξικές πρακτικές, την ταξική πάλη και την εργατική τάξη, περιορίζεται στα όρια ορισμένων πλευρών της συνδικαλιστικής δράσης γενικά των μισθωτών. Ο συνδικαλισμός των μισθωτών ερμηνεύεται κυρίως στη βάση της συγκέντρωσης της εργασίας, ενώ βιαστικά προσπερνιούνται τα ουσιώδη προβλήματα που εντοπίζονται, για παράδειγμα για τον συνδικαλισμό των «αποκεντρωμένων» οικοδόμων και υποτιμάται το πλαίσιο ασφάλειας της εργασιακής σχέσης στο δημόσιο. Συμπερασματικά Α. Λύτρας, χωρίς να αρνείται τελικά τη βασική αντίθεση, αναδεικνύει ως κυρίαρχο τον παραδοσιακό μικροαστισμό και υποδεικνύει τη προβληματική έμφαση μέρους της ελληνικής συζήτησης, ως προς την Νέα Μικροαστική Τάξη.

---

[343] ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Γ., Κράτος..., ό.π.
[344] ΣΑΚΕΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., Πολιτική..., ό.π.
[345] ΛΥΤΡΑΣ Α., Προλεγόμενα..., ό.π.
[346] Στο ίδιο, κυρίως σ. 348, 251.

Αντίθετα, τη δυναμική της Νέας Μικροαστικής Τάξης, ως προς την έκταση αλλά και τις πρακτικές της με έμφαση στο συνδικαλισμό, διαβλέπει η Λ. Λεοντίδου[347], ενώ ταυτόχρονα αρνείται τις γενικεύσεις που υπερβάλουν στη ταξική ασάφεια και τον αντιπαραγωγικό χαρακτήρα των πόλεων. Η Λεοντίδου εντοπίζει μια παραγωγική βάση της μεταπολεμικής ελληνικής πόλης, αλλά και την εγγύτητα συμφερόντων μεταξύ στρωμάτων, που συγκαλύπτεται από μια γενικολογούσα έμφαση στην ταξική ασάφεια. Ειδικά ο συνδικαλισμός των μισθωτών εκλαμβάνεται σαν πρακτική της εργατικής και κυρίως της νέας μικροαστικής τάξης, ακολουθώντας με αξιοσημείωτη συνέπεια μια θεωρητική σύνθεση ταξικής ανάλυσης μεταξύ της «πολυσθενικής» προσέγγισης του Τσουκαλά, της αντιφατικότητας της ταξικής δομής του Wright και των προσεγγίσεων για την εργατική τάξη στα πλαίσια του περιφερειακού καπιταλισμού.

Τον συνδικαλισμό ως ταξική πρακτική, χωρίς όμως να προχωρά στη διάκριση εργατικής τάξης και Ν.Μ.Τ., χειρίζεται ο Α. Μοσχονάς επιμένοντας κυρίως σε συνδικαλιστικές τοποθετήσεις στην αντιπαράθεση γύρω από την ΕΟΚ, ωστόσο τελικά εμπλέκεται στην αναπαραγωγή κομματικών θέσεων, ως συνδικαλιστικού λόγου, από τους ηγετικούς συνδικαλιστές της περιόδου[348]. Επίσης το συνδικαλισμό ως μορφή ταξικής πρακτικής και μάλιστα με υποστήριξη της άποψης για ενίσχυση της ταξικής πόλωσης στην Ελλάδα, εντοπίζουμε σε προσεγγίσεις μιας «νεομαρξιστικής» συζήτησης γύρω από το περιοδικό «θέσεις»[349]. Στις παραπάνω προσεγγίσεις, αν και επισημαίνεται το βάρος των παραδοσιακών μικροαστικών στρωμάτων, επιχειρείται κυρίως να στηριχθεί η άποψη για τον εγκλωβισμό της εργατικής τάξης απέναντι σε ένα επιθετικό κεφάλαιο. Η εργατική τάξη, φαίνεται εγκλωβισμένη σε παραδοσιακές και γραφειοκρατικοποιημένες πολιτικές και συνδικαλιστικές ηγεσίες, που καταγγέλλονται συλλήβδην στο όνομα της ταξικής πάλης και της εργατικής τάξης, χωρίς να εξετάζεται ουσιαστικά το πρόβλημα σχετικά με το πως οι παραπάνω ηγεσίες νομιμοποιούνται στην ίδια την εργατική τάξη.

Το ζήτημα της σχέσης συλλογικής δράσης και ταξικής ενεργητικότητας, βρίσκεται στο κέντρο της ανάλυσης του Σ. Αλεξανδρόπουλου. Ωστόσο ο Αλεξανδρόπουλος[350], ενώ θέτει προς έρευνα τη συλλογική εργατική δράση, προσπερνά τη σημασία αυτής καθ' αυτής της συνδικαλιστικής δράσης και αναζητά τη ταξικότητα σε εκλογικές διαδικασίες, ως αποκρυστάλλωση της δράσης. Κατά τη γνώμη μας, ακόμα και αν βασιστούμε στην έννοια της ταξικής ενεργητικότητας, για τον ορισμό των τάξεων, ο συνδικαλισμός δεν έχει σημασία μόνο ως προς τις εκλογικές προτιμήσεις των συνδικαλισμένων μελών, ούτε μόνο ως προς την πιθανή κοινοβουλευτική αποκρυστάλλωση αλλαγών που προκύπτουν στη δράση. Ταξικό περιεχόμενο έχει και αυτή καθ' αυτή η συνδικαλιστική δράση, ακόμα και η υπόσταση του συνδικάτου, ως οργάνωση της εργασίας. Ο συνδικαλισμός αποτελεί μορφή ταξικής πρακτικής και προφανώς και η οικονομική ταξική πάλη είναι ταξική πάλη, μάλιστα για να θυμηθούμε τον Πουλαντζά, στον συνδικαλισμό εκδηλώνονται διακριτά αποτελέσματα ταξικών πρακτικών, ανεξάρτητα αν είναι πολιτικά αποτελεσματικά.

---

[347] ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ., «Αναζητώντας τη Χαμένη Εργασία: Η Κοινωνιολογία των Πόλεων στη Μεταπολεμική Ελλάδα», στο Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ. 60, 1986, σ. 72-109.

[348] ΜΟΣΧΟΝΑΣ Α., Ταξική Πάλη στην Ελλάδα και ΕΟΚ, τόμος α'

[349] Αναφερόμαστε κυρίως σε άρθρα του Α. Ταρπάγκου, Γ. Μηλιού, Η. Ιωακείμογλου κλπ.

[350] ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ. , Συλλογική..., ό.π.

Κατά τη γνώμη μας, η μελέτη των ταξικών πρακτικών, της ταξικής δράσης, δεν μπορεί να περιορισθεί στο συνδικαλισμό, όπως συχνά υπολανθάνει σε ορισμένες προσεγγίσεις, όπως του Α. Λύτρα και της Λ. Λεοντίδου, αλλά ούτε να αποξενώνονται από τη συνδικαλιστική δράση αυτή καθ' αυτή, όπως στον Σ. Αλεξανδρόπουλο. Εμείς αντιμετωπίζοντας το συνδικαλισμό ως ειδική ταξική πρακτική, θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε και να ερμηνεύσουμε ορισμένες πλευρές του συνδικαλισμού, σε ένα κλαδικό παράδειγμα, με αναλυτικό εργαλείο την έννοια εργατική συνείδηση. Στην κλαδική μας περίπτωση λοιπόν θα «δοκιμάσουμε» ορισμένες ευρύτερες θεωρητικές υποδείξεις για την εργασία και την εργατική συνείδηση στην Ελλάδα, σε συνάρτηση με χαρακτηριστικά της μισθωτής εργασίας και την ευρύτερη ιδεολογική αντιπαράθεση.

2.3 Κατηγορίες και αντιφάσεις της μισθωτής εργασίας στην Ελλάδα

Εξετάζονται στο 2.3.1 η προέλευση των μισθωτών και οι αντιστάσεις στη μισθοποίηση, στο 2.3.2 κατηγορίες μισθωτής εργασίας και συνείδηση, στο 2.3.3 η γυναικεία βιομηχανική απασχόληση και εργατική συνείδηση

2.3.1 Η προέλευση των μισθωτών και οι αντιστάσεις στη μισθοποίηση

Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα της συζήτησης για την εργατική συνείδηση είναι το κλασσικό πρόβλημα του συντηρητικού υποστρώματος κατά την αρχική «προλεταριοποίηση» αγροτικών ή μικροαστικών οικογενειών[351]. Στην Ελλάδα, παρατηρείται μια εξαιρετικά μακρόσυρτη, αντιφατική διαδικασία, με αμφιλεγόμενη τη διαδοχή εργατικών γενεών, μεγάλη πολυαπασχόληση και τελικά σημαντικά δείγματα ταξικής ασάφειας. Τα παραπάνω δεν είναι ένα μακρινό, ιστορικό πρόβλημα, αλλά και πρόβλημα της μεταπολιτευτικής περιόδου, για παράδειγμα επισημαίνουμε τις παρατηρήσεις του Β. Φίλια για τις δυσκολίες συνειδητοποίησης των ταξικών αντιθέσεων. Αυτές οι δυσκολίες συναρτώνται με τη διασπορά της απασχόλησης και την διακύμανση των αμοιβών, την πρόσφατη αγροτική προέλευση, (που εκτός των παράλληλων εισοδημάτων επιδρά άμεσα στην εργατική παράδοση και συνείδηση,) αλλά και τη μαζικότητα και αυτονομία του συνδικαλιστικού κινήματος και την αριστερή κομματική παρέμβαση[352]. Ο Β. Φίλιας και σε παραπλήσια βάση ο Π. Ροδάκης αναφέρεται στα εργατικά στρώματα κατά την αρχική μεταπολιτευτική περίοδο, που με σχετικά μικρή απασχόληση στη βιομηχανία, αντίθετα με την μεγάλη απασχόληση στην οικοδομή, τις μεταφορές και μικροεργολαβίες, την πρόσφατη αγροτική προέλευση και την εποχιακή και συγκυριακή διακύμανση της αμοιβής στην οικοδομή, παρουσιάζουν χαμηλή συνδικαλιστική ένταξη.

Κατά τη γνώμη μας η αγροτική προέλευση είναι στοιχείο που αμβλύνει την εργατική κουλτούρα, ωστόσο δεν είναι ευθεία ένδειξη συντηρητισμού, πράγμα το οποίο δείχνει και ο εντοπισμός και παραδόσεων ανταρσίας και ανυπακοής στον αγροτικό χώρο. Με αυτή την έννοια έχει σημασία και η γειτνίαση και η προέλευση βιομηχανικών συγκεντρώσεων της εργασίας από περισσότερο ή λιγότερο συντηρητικά αγροτικά στρώματα. Για τον ριζοσπαστισμό της αγροτικής προέλευσης εργατών, στη περίπτωση του προπολεμικού Βόλου, ο Κ. Μοσκώφ θεωρεί ότι ο ριζοσπαστισμός των εργατών και η ρήξη με το σύστημα πηγάζει και από τη παράδοση του αγροτικού κινήματος, αντίθετα για παράδειγμα από τη περίπτωση της Καβάλας στην οποία δεν προηγείται αντίστοιχος αγροτικός ριζοσπαστισμός και που το ριζοσπαστικοποιημένο προλεταριάτο καθώς στράφηκε προς τη μετανάστευση, συμβάλει στην συνολική υποχώρηση της αριστεράς

[351] Ειδικά για τα προβλήματα της μισθοποίησης εργατικών στρωμάτων και τις συνειδησιακές μεταλλάξεις, ή κατά το κλασσικότερο το συντηρητικό υπόστρωμα των εργατών πρώτης γενιάς, MANN M., Consciousness and Action Among the Western Working Class, Macmillan, 1973., LEGGET J. C., Class, Race and Politics , Oxford University Press, 1968., MESZAROS I., Aspects of History and Class Consciousness, Routledge & Kegan Paul, 1971.

[352] ΦΙΛΙΑΣ Β., Προβλήματα Κοινωνικού Μετασχηματισμού, Παπαζήσης, 1974., Δοκίμια Κοινωνιολογίας, Μπουκουμάνης, 1976.

στη περιοχή[353]. Το ζήτημα όμως έχει ευρύτερες διαστάσεις αν εξετασθεί η γενικότερη θέση των αγροτών στην Ελλάδα, ως οιονεί μισθωτών, σύμφωνα με τον Βεργόπουλο, που θα μπορούσε να οδηγήσει στη θέση της αργόσυρτης προλεταριοποίησης οιονεί προλεταρίων, ανθρώπων δηλαδή στους οποίους είναι εύλογο να υποθέσουμε συνειδησιακές ανατροπές πρότερες της εισόδου στο εργοστάσιο. Με την ίδια λογική ο συνηθισμένος εργατο-αγρότης της ελληνικής βιομηχανίας ενδεχομένως θεωρηθεί ότι έχει μια αντιφατική ταξική τοποθέτηση, αλλά στο βαθμό που εργάζεται στο εργοστάσιο, αποδεικνύει ότι έχει ανάγκη να εργαστεί και ως αγρότης και ως εργάτης. Ο εργατο-αγρότης δεν είναι βέβαια κάποιος με ζηλευτή κοινωνική θέση, ωστόσο διαφέρει από τον «τυπικό» προλετάριο, ως προς τη κούραση και τον ελεύθερο χρόνο, το συνολικό εισόδημα, την αίσθηση ασφάλειας, την αίσθηση του «αφεντικού» που συνυπάρχει με την εργατική ταυτότητα. Οι συνέπειες των παραπάνω ιδιαιτεροτήτων, όπως θα δούμε, δεν δρουν μονοσήμαντα προς τον συνδικαλισμό, ανάλογα δηλαδή με ορισμένες συγκυρίες και περιπτώσεις, μπορούν να λειτουργήσουν με τελείως διαφορετικό τρόπο.

Επίσης για την Ελλάδα έχει υποδειχθεί (Φίλιας, Τσουκαλάς, Αγριαντώνη κ.ά.) όχι μόνο μια αντίσταση στη μισθοποίηση, αλλά και μια άρνηση προς την παραγωγή, η έλλειψη ενός ήθους της εργασίας, που συνδέεται με μια εργασιακή πειθαρχική κουλτούρα, ένα καλβινιστικού τύπου ήθος. Για την εκβιομηχάνιση και τη συγκρότηση προλεταριάτου στην Ελλάδα, έχει ιδιαίτερη σημασία η διαδεδομένη στη σύγχρονη έρευνα άποψη για την έλλειψη διαθέσιμης προς πώληση εργατικής δύναμης[354], πράγμα που εκδηλώνεται και στην κλωστοϋφαντουργική βιομηχανία. Στο βαθμό που η αντίσταση στην προλεταριοποίηση και ειδικότερα η από-προλεταριοποίηση είναι τόσο διευρυμένες, όσο μας προδιαθέτουν οι σχετικές μελέτες, για παράδειγμα της Χ. Αγριαντώνη και του Μ. Ρηγίνου, πράγματι γεννιούνται ενδείξεις μιας ευρύτερης αντι-βιομηχανικής νοοτροπίας. Μια παρόμοια διάσταση μας παρέχει η επισήμανση του Α. Μπεναρόγια ως προς τη σημασία του «απειθάρχητου» Έλληνα και η επισήμανση του Γ. Χαριτάκη για τον χαρακτήρα του Έλληνα εργάτη, σύμφωνα με τον οποίο ο Έλληνας αφού μαθητεύσει βραχυχρόνια, προσπαθεί να εργασθεί αυτοτελώς, αλλάζει επαγγέλματα κλπ[355]. Τελικά την πλέον καθαρή μορφή η άποψη της αντίστασης στη προλεταριοποίηση, παίρνει στο έργο της Χ. Αγριαντώνη, που εκτιμά ότι συνολικά η ελληνική κοινωνία δεν αποδέχθηκε το βιομηχανικό φαινόμενο, τα πλεονεκτήματα και τους καταναγκασμούς του. Έτσι επισημαίνεται ένα πρόβλημα συνολικά της ελληνικής κοινωνίας, που προσηλωμένη στη συγκυρία, είναι «...ξένη προς την υπομονή και επιμονή, τη μακροπρόθεσμη δέσμευση και τη συστηματικότητα που απαιτούν τα βιομηχανικά έργα».

Βέβαια η επισήμανση έλλειψης εργατικού δυναμικού, ως αιτίας για την βιομηχανική καθυστέρηση, είναι μόνον η μία πλευρά του νομίσματος. Κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, όπως σωστά αναφέρει ο Α. Λιάκος, η έλλειψη εργατικού δυναμικού μπορεί να επιταχύνει την εκβιομηχάνιση, ακριβώς σαν προσπάθεια αντικατάστασης των ελλειπόντων εργατικών χεριών από μηχανές. Ωστόσο στην Ελλάδα δεν φαίνεται να λειτούργησε η παραπάνω τάση, αφού η βιομηχανία δεν στηρίχθηκε τόσο στην τεχνολογία αιχμής, όσο στον προστατευτισμό, τις κρατικές προμήθειες, το χαμηλό κόστος, την

[353] ΜΟΣΚΩΦ Κ., Η Διοργάνωση ..., ό.π.

[354] Για μια παρουσίαση της συζήτησης ΧΑΤΖΗΙΩΣΗΦ Χ., Η Γηραιά Σελήνη: Η Βιομηχανία στην Ελλάδα, 1830-1940, Θεμέλιο, 1993.

[355] ΧΑΡΙΤΑΚΙΣ Γ., Ελληνική Βιομηχανία, 1927, σ.97.

σκληρή εκμετάλλευση του εργατικού δυναμικού. Με τη σειρά της, η στρατηγική χαμηλού κόστους που κυριαρχεί στην Ελλάδα, είναι προφανές αντικίνητρο μισθωτής εξάρτησης, αφού όπως γράφει ο Γ. Μηλιός, η συμπίεση της αμοιβής, δρα ανασχετικά ως προς τη τάση αύξησης του ποσοστού των μισθωτών στη μισθωτή απασχόληση[356].

Επίσης ειδικά για τους πρόσφυγες, ενδεχομένως υπερτιμήθηκε η σημασία τους στη βιομηχανία και τη συγκρότηση εργατικής τάξης, ωστόσο η Μ. Δρίτσα, που κυρίως θέτει το πρόβλημα, φαίνεται από τη μεριά της να υποτιμά τη σημασία τους. Το σημαντικότερο ως προς τη θεματική μας, είναι η κατά τη γνώμη μας, ανεπαρκώς τεκμηριωμένη εκτίμηση της Μ. Δρίτσα, για τη συνείδηση των προσφύγων, ειδικά των χιλιάδων εργατριών της κλωστοϋφαντουργίας: «*Η ταξική τους συνείδηση ήταν αναμφισβήτητα χαμηλή, μια και θα έπρεπε να θεωρούν την κατάσταση τους παροδική προσδοκώντας γρήγορα να αλλάξει.*»[357] Βέβαια οι συνειδησιακές καταβολές έχουν μεγάλη σημασία, ωστόσο το θα «έπρεπε…», σε μας, δεν φαίνεται αυτονόητο, εξάλλου οι αυταπάτες γρήγορα δίδουν τη θέση τους στην απόγνωση, αλλά και σε ριζοσπαστικές μεταλλάξεις και εκρήξεις. Μπορεί να κάνει κάποιος υποθέσεις και εικασίες, αλλά το ιστορικό δεδομένο είναι ότι από ένα μεγάλο κομμάτι γυναικείας (κυρίως) προσφυγικής, βιομηχανικής εργασίας, παράλληλα με την αναπόληση του παρελθόντος, βιώνεται μια οδυνηρή υποβάθμιση, ένας σκληρός βιομηχανικός καταναγκασμός, που δύσκολα μπορεί να αποφύγει δια του γάμου. Επίσης είναι γνωστό το πραγματικό γεγονός ότι η ακτινοβολία της αριστεράς (και εκλογικά) είναι (ήδη από το μεσοπόλεμο) ενισχυμένη σε προσφυγικές περιοχές[358], πράγμα, που από μόνο του θα έπρεπε να μας κάνει περισσότερο προσεκτικούς σε «εύκολες» διαγνώσεις μικροαστισμού, συντηρητικότητας κλπ.

Τα παραπάνω δεν σημαίνουν βέβαια ότι στην εργασιακή θέση και κυρίως στην εργατική συνείδηση δεν υπάρχουν αντιφάσεις, ή ότι δεν υπάρχουν και φαινόμενα έλλειψης βιομηχανικής εργασίας, έλλειψης προλεταριάτου. Ωστόσο η παραπάνω έλλειψη διαθέσιμων προς βιομηχανική εργασία δεν μπορεί να αιτιολογηθεί μόνο με συνειδησιακές καταβολές, με την κρατική εργοδοσία και τον «λούμπεν» απειθάρχητο παρασιτισμό των πόλεων, αλλά και με την αδυναμία της «βιομηχανίας» να καταναγκάσει σε προλεταριοποίηση τους μικρούς παραγωγούς της πόλης και υπαίθρου, να καθυποτάξει τη μη βιομηχανική παραγωγή. Ακόμα και στην εποχή του μεσοπολέμου, παρά τη συγκέντρωση βιομηχανικής εργατικής τάξης και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό γυναικείας, η μισθωτή εργασία στη βιομηχανία φαίνεται να είναι εν πολλοίς ευκαιριακή και ενδεχομένως συμπληρωματική επιλογή απασχόλησης και η διαφορά του «εργάτη» με τον βιοτέχνη τουλάχιστον σε ορισμένες περιπτώσεις αρκετά συγκεχυμένη[359]. Βέβαια ο παραπάνω «εργάτης» είναι μάλλον ο ειδικευμένος εργάτης - τεχνίτης, ο οποίος με δεδομένη την καθυστέρηση τεχνογνωσίας, τουλάχιστον στις πρώτες βιομηχανικές προσπάθειες αναπληρώθηκε, εν μέρει, από ξένους ή παλιννοστούντες τεχνίτες[360]. Ταυτόχρονα όμως με τον πολλές φορές συγκαλυμμένο πολυεπαγγελματισμό, τις

[356] ΜΗΛΙΟΣ Γ., ό.π., σ. 371.

[357] ΔΡΙΤΣΑ Μ., Βιομηχανία και Τράπεζες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, ΜΙΕΤ, 1990, σ.321.

[358] ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ Α., Η Επαγγελία, ό.π.

[359] ΡΗΓΙΝΟΣ Μ., Παραγωγικές Δομές και Εργατικά Ημερομίσθια στην Ελλάδα, Βιομηχανία – Βιοτεχνία, Ι.ΕΠ.Ε.Τ.Ε., 1987, σ. 138, 252.

[360] Για την έλλειψη τεχνογνωσίας τις αδυναμίες διεύθυνσης μονάδων τη σημασία των τεχνιτών από το εξωτερικό και γενικά για τις αδυναμίες συγκρότησης και λειτουργίας βιομηχανίας , ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Ιστορία της Ελληνικής Βιομηχανίας, Ε.Ε.Ε.ΑΕ, 1947.

πολλαπλές εισοδηματικές πηγές προσφύγων και λοιπόν φτωχών μερίδων του πληθυσμού[361], παρουσιάζεται μια επίσης άδηλη, άτυπη μικροπαραγωγή με ελάχιστα στοιχεία ανεξαρτησίας, δηλαδή οιονεί εργάτες. Έτσι πράγματι σε ορισμένες περιπτώσεις δεν είναι καθαρό, όχι μόνο το επάγγελμα, αλλά στα πλαίσια ενός επαγγέλματος, το ποιος είναι ο εργάτης και ποιος ο εργοδότης, όπως χαρακτηριστικά θα δούμε για τους ράπτες. Όπως επισημαίνει ο Τσουκαλάς, ακόμα και οι στατιστικές που εμφανίζουν «μονοσθενή» υποκείμενα, είναι αμφιλεγόμενο αν ανταποκρίνονται στη πραγματικότητα, ή αν αντίθετα επιχειρούν να χωρέσουν τη πολύμορφη πραγματικότητα στο στατικό και οπωσδήποτε ιδεολογικά προσδιορισμένο ταξινομητικό πρότυπο, ωστόσο αυτό δεν αφορά μόνο τις σύγχρονες αλλά και τις παλαιότερες στατιστικές.

Οι παραπάνω πλευρές δεν μειώνουν τη σημασία της ύπαρξης και εργατών, τη σημασία μιας σημαντικής προλεταριοποίησης πληθυσμού και μάλιστα γυναικείου, ως φτηνή ανειδίκευτη ή μισο-ειδικευμένη εργατική δύναμη, που λιγότερο ή περισσότερο μόνιμα, συνέβαλε στο οικογενειακό εισόδημα. Με αυτή την έννοια μια «σύγχρονη» εμμονή μερικών ιστορικών προσεγγίσεων στην απουσία εργατικής τάξης, στη πραγματικότητα απαντά στο μύθο περί αλματώδους ανάπτυξης της τάξης, με ένα ακόμα μύθο επίσης ιδεολογικά προσανατολισμένο, αναπαράγοντας ουσιαστικά και μέσα στην ιστορική έρευνα τη θεωρητική διαμάχη για τον ταξικό προσδιορισμό[362]. Γράφει ο Α. Λιάκος: «*Όσο προχωρούμε από το κέντρο στη περιφέρεια και από τον εικοστό προς τον δέκατο ένατο αιώνα, η αναλογία ανάμεσα στην κανονική αφενός και στην άτυπη εργασία αφετέρου, ανάμεσα στο εργοστασιακό σύστημα από τη μία και στην εργασία που ασκείται στα μικρά εργαστήρια, κατά μόνας ή σε ομάδες, που είναι πλανόδια ή περιοδεύουσα ή ασκείται στο σπίτι από την άλλη, ανάμεσα σε αυτήν που παράγει προϊόντα και σε εκείνη που επιδιορθώνει, τα πουλάει, ή προσφέρει υπηρεσίες, αλλάζει προς όφελος του δεύτερου σκέλους της σύγκρισης.*»[363]. Αν πράγματι όμως ισχύει το παραπάνω, η έννοια τάξη φαίνεται περισσότερο προβληματική για το παρελθόν παρά για τις σύγχρονες κοινωνίες, παρόλη τη διαδεδομένη αναφορά στις τάξεις ως δήθεν παλαιότερη, ιστορική διάκριση. Πράγματι υπάρχει ταξική ασάφεια και στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, αλλά αυτό δεν είναι ένα τάχα καινούργιο φαινόμενο, όπως θα επιχειρήσουμε να αποδείξουμε στη συνέχεια. Το ζήτημα λοιπόν δεν είναι ότι παλαιότερα υπήρχαν δήθεν «καθαρές» ταξικές αντιθέσεις, ενώ σήμερα δεν υπάρχουν, αλλά ότι αναπαράγεται το βασίλειο του άτυπου και αντιφατικού, η δυνατότητα διαφυγής από τη μισθοποίηση, η μικροπαραγωγή, οι δυνατότητες διαφυγής από τους ιδεοτυπικούς καπιταλιστικούς καταναγκασμούς.

Στη μεταπολεμική περίοδο, παρά την αρχική καταστροφή των μικροπαραγωγών και γενικότερα των μικροαστικών στρωμάτων, τελικά όχι μόνο επιβιώνει η μικρή παραγωγή,

---

[361] Σε έκθεση του Ε. Πειρουνάκη, επόπτη εργασίας το 1925, αναφέρεται ότι «... είναι σχεδόν αδύνατον να εξακριβώσει τις αν εν άτομο είναι υποδηματεργάτης ή καπνεργάτης, ή κουρεύς ή σερβιτόρος». Αναφέρεται στο ΛΙΑΚΟΣ Α., Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Ι.Ε.Π.Ε.Τ.Ε., σ. 47.

[362] Για το ζήτημα είναι χαρακτηριστική η συζήτηση που ξεκίνησε από ένα άρθρο του Σ. Σεφεριάδη. ΣΕΦΕΡΙΑΔΗΣ Σ., «Για τη συγκρότηση της Εργατικής Τάξης στην Ελλάδα (1870-1936): Μερικοί προβληματισμοί πάνω σε ένα παλιό θέμα», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 6, 1995., «Η Κρυφή Γοητεία της Ιδεολογίας», ό.π., 8, 1996., ΠΙΖΑΝΙΑΣ Π., «Ο κύκλος και το τετράγωνο. Σχετικά με τη διπλή ζωή της ιστορικής πραγματικότητας», ό.π., 7, 1996., ΠΕΤΡΑΚΗ Γ., «Η αυταρχικότητα δια της επιστήμης», Πολίτης, τ. 23, 1996.

[363] ΛΙΑΚΟΣ Α., ό.π., σ. 84.

αλλά παρουσιάζεται μια εκπληκτική αύξηση της αυτοαπασχόλησης, του «μοριακού καπιταλισμού» σύμφωνα με τον Βεργόπουλο, η οποία - τουλάχιστον εν μέρει - μπορεί να αιτιολογηθεί από εξωγενείς, μεταναστευτικούς κυρίως πόρους, που αναπαράγουν τη μικροϊδιοκτητική φύση αγροτικών κυρίως στρωμάτων[364], αλλά και την ευέλικτη διαχείριση της εν πολλοίς οικογενειακής, ανταγωνιστικής, φτηνής εργασίας. Με αυτή την έννοια η «αντίσταση» στη μισθωτή εργασία της μεταποίησης, είναι ορθολογική επιλογή ειδικευμένων εργατών ή μάλλον τεχνιτών, που περνώντας προσωρινά από τη μισθωτή εξάρτηση και αποκτώντας εκεί την «ειδίκευσή» τους στη πράξη, ιδρύουν δική τους επιχείρηση, αντλώντας και συμπληρωματική εργασία από την κακοπληρωμένη απασχόληση της «μεγάλης βιομηχανίας. Μια από τις πλέον σημαντικές ομάδες που μεταπηδούν στη μικροϊδιοκτησία είναι οι παλιννοστούντες μετανάστες, άνθρωποι που συνήθως εργάστηκαν ως εργάτες στο εξωτερικό. Ειδικά για τους πρώην μετανάστες, έχει δίκιο ο Καραμπελιάς ότι η ιδεολογία της «κατάρας της μετανάστευσης» απέκρυψε την πλευρά της αναπαραγωγής της μικροϊδιοκτησίας[365], ωστόσο αυτό δεν νομίζουμε ότι μειώνει τη σημασία του καταναγκασμού στη μετανάστευση, την έστω προσωρινή εμπειρία του «ξένου εργάτη».

Παρά την έμφαση που αποδίδεται στην περίφημη αντίσταση στη μισθοποίηση, η μισθοποίηση του πληθυσμού είναι μια διαρκής διαδικασία, αφορώντας μια φανερή, τυπική, αλλά και μια κρυφή έως και παράνομη μεταποιητική εργασία των πόλεων, που συντελείται άτυπα, «υπόγεια», πολλές φορές στον οικιακό χώρο, ανεξάρτητα αν τυπικά κατηγορίες των παραπάνω εργαζομένων δεν θεωρούνται (τυπικά) μισθωτοί (πχ φασόν). Μια εργασία που αλλάζει μορφές και περιεχόμενο, αλλά παρά τη στατιστική αφάνεια, που εν μέρει δικαιολογεί την αμηχανία έως και τη σιωπή της θεωρίας, προσδιορίζει οικογενειακές στρατηγικές, νοοτροπίες, συνειδήσεις. Σε αυτές τις συνειδήσεις, τουλάχιστον ως προς το ταξικά προσδιορισμένο εύρος των επιλογών, υπάρχει βέβαια και η φυγή από τη μισθωτή εργασία, ειδικά από την εργασία στο εργοστάσιο, που δεν σημαίνει αναγκαστικά κάποιο μικροαστικό παράδεισο «τζαμπαζήδων», αλλά αντίθετα ενδεχομένως σημαίνει αδυναμία εξεύρεσης μισθωτής απασχόλησης με ανεκτές απολαβές και συνθήκες. Το τι σημαίνει βέβαια ανεκτές απολαβές και συνθήκες είναι σχετικό και στην πράξη έχει νόημα ακριβώς λόγω του ότι η εξαρτημένη εργασία δεν είναι μονόδρομος, το ότι υπάρχουν πολλοί δρόμοι παράκαμψης και διαφυγής. Το αξιοσημείωτο λοιπόν, στην ελληνική περίπτωση, δεν είναι ότι μεταξύ της αυτοαπασχόλησης ή της επιχειρηματικής δράσης και της μισθωτής του εξάρτησης, ο εργαζόμενος ή η εργαζόμενη επιλέγει το πρώτο, αλλά το ότι μπορεί να το επιλέξει.

Αυτό όμως ισχύει όχι μόνο για αυτούς που φεύγουν από τη φάμπρικα αλλά και για αυτούς που μένουν, στους υπαρκτούς εργάτες, ειδικά των κακοπληρωμένων και ανασφαλών θέσεων εργασίας, που συνήθως συναντάμε στην κλωστοϋφαντουργία. Γιατί παρά την γενική, υπαρκτή αντίσταση στη μισθοποίηση και προλεταριοποίηση, δεν μπορούμε να ξεχνάμε ότι τέλος πάντων υπήρχαν και υπάρχουν και εργάτες στην Ελλάδα, για μεγάλο μέρος των οποίων, η φυγή από τη φάμπρικα αποδείχθηκε ίσως νεανική αυταπάτη. Η συνείδηση της παραπάνω αυταπάτης ενδεχομένως συνδέεται με μια

[364] Αυτή η άποψη υποστηρίζεται ολοκληρωμένα κυρίως από τον Κ. Καραμπελιά, ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Κ. Κράτος και Κοινωνία στη Μεταπολίτευση (1974-1988), Εξάντας, 1989, σ. 74-81).

[365] Στο ίδιο, ό.π., σ. 75

εσωτερίκευση της κατωτερότητας τους, που τους καθιστά «ικανούς» για την διατήρηση μιας υποβαθμισμένης εργατικής θέσης, ή μάλλον λιγότερο ικανούς να «τα καταφέρουν» όπως οι ...άλλοι. Ταυτόχρονα στη σημερινή φάση της κρίσης, της αβεβαιότητας, της ανεργίας, τους καθιστά κατόχους μιας σχετικά προνομιακής θέσης συγκριτικά με τους ανέργους, που με τη σειρά τους μπορεί επίσης να εσωτερικεύουν την ακαταλληλότητα τους έστω για μια χαμηλού εισοδήματος και στάτους θέση, αλλά και αντίστροφα να αμφισβητήσουν ριζικά το πλαίσιο εργασιακών σχέσεων και το πολιτικό σύστημα.

Μια από τις πλέον σημαντικές διεξόδους των εργαζομένων αλλά σε τελική ανάλυση και του πολιτικού συστήματος, φαίνεται να είναι η διευρυμένη παραοικονομία, ειδικά για τους μισθωτούς η πολυαπασχόληση, ευρύτερα, κατά τον Κ. Τσουκαλά, η πολυσθένεια[366]. Στην προσέγγιση του Κ. Τσουκαλά, αντιπαρατίθενται από τη μία το «καταφύγιο των κοινωνικά απόκληρων» και από την άλλη «το αποτέλεσμα συνειδητών στρατηγικών των ατόμων και των οικογενειών, που στοχεύουν συνειδητά σε ευέλικτες και πολυσθενείς επιλογές, αποβλέποντας στη μεγιστοποίηση του εισοδήματος και της ασφάλειας και στην ελαχιστοποίηση της απαιτούμενης ενέργειας»[367]. Πράγματι και μέσω των ποικίλων οικογενειακών απασχολήσεων, εισοδημάτων, συμφερόντων, περιορίζεται το εύρος των «προλεταρίων», όσων δεν έχουν να χάσουν παρά τις «αλυσίδες». Ωστόσο ειδικά η δεύτερη απασχόληση, εκτός από «επιλογή», πριν απ' όλα σημαίνει τον καταναγκασμό στην υπέρβαση ενός «λογικού» χρόνου εργασίας, κυρίως λόγω των χαμηλών αμοιβών. Όπως απέδειξε η έρευνα της Κ. Κασιμάτη, δεύτερη απασχόληση έχει ένα συγκριτικά μεγαλύτερο ποσοστό μισθωτών στην Ελλάδα, αλλά σε κάθε περίπτωση υπολογίζεται κάτω από 10%, ή σε πιο πρόσφατους υπολογισμούς 20% και αφορά κυρίως μισθωτούς χαμηλού εισοδήματος και χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου[368]. Αυτό σημαίνει κυρίως καταναγκασμό και όχι άνεση, ωστόσο ο παραπάνω καταναγκασμός δεν αίρει αυτές καθ' αυτές τις ενδεχόμενες παραγωγικές ασάφειες και συνειδησιακές συγχύσεις .

[366] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κράτος Κοινωνία Εργασία ..., ό.π.

[367] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., «Τζαμπαζήδες...», ό.π., σ. 37.

[368] ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ., Η Μορφολογία της Δεύτερης Απασχόλησης. ΕΚΚΕ, 1989, σ91,96,134. Το νεότερο στοιχείο αντιστοιχεί σε υπολογισμούς του ΙΝΕ ΓΣΕΕ όχι όμως επαρκώς τεκμηριωμένους.

2.3.2 Κατηγορίες μισθωτής εργασίας και συνείδηση

Η διαδεδομένη διατήρηση αγροτικής ή άλλης ιδιοκτησίας, η παράλληλη απασχόληση, η δυνατότητα φυγής από τους καταναγκασμούς του εργοστασίου, δεν στερείται συνεπειών ως προς τη συνειδησιακή συγκρότηση ακόμα και του βιομηχανικού προλεταριάτου, πράγμα που συχνά παραβλέπει μια συζήτηση για τη πολυσθένεια προσανατολισμένη στο δημόσιο. Αντίθετα ο Γ. Μηλιός φαίνεται να αποδέχεται το πρόβλημα ως προς το συνδικαλισμό των εργαζομένων και ο Κ. Μοσκώφ διακρίνει μια ευρύτερη εσωτερική κατηγοριοποίηση της εργατικής τάξης με ευρύτερες συνέπειες στην εργατική συνείδηση. Μια διάκριση που εδράζεται στη διαφορά παλιών και νέων εργατικών στρωμάτων, σε νέες και παλιές εργατικές περιοχές, αλλά και σε φαινόμενα εναλλακτικού προσπορισμού εσόδων, ακόμα και για τη «παλιά» εργατική τάξη, εργατών με εργατική παράδοση, που για παράδειγμα αντιπαρέχουν το «προσφυγικό» οικόπεδο, που στα μέσα του '80, αποφέρει εισόδημα ίσο με τα 2/3 του βασικού ημερομισθίου. Εκτός από την «παλιά» διακρίνεται μια "νέα" εργατική τάξη, για την οποία, ο Μοσκώφ γράφει ότι «έχει το χωριό στο μυαλό και τη τσέπη». Συνεπώς το ζήτημα της ιδιοκτησίας, των πολλαπλών εισοδημάτων και συμφερόντων, ευρύτερα των συνειδησιακών αντιφάσεων αφορά και παραδοσιακές εργατικές γειτονιές των πόλεων και νέα εργατικά στρώματα που μεταναστεύουν από το χωριό, με άλλα λόγια αφορά συνολικά την εργατική τάξη[369].

Οι σημαντικότερες διακρίσεις των μισθωτών, αναφέρονται στην απασχόληση στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, ένα ζήτημα που όπως είδαμε απασχολεί κυρίως τον Τσουκαλά, που διακρίνει τους δημόσιους υπαλλήλους από την εργατική τάξη. Στην παραπάνω άποψη έχουν ασκηθεί κριτικές κυρίως ως προς τα αμφιλεγόμενα κριτήρια ταξικής ένταξης, (μεταξύ άλλων από τον Α. Λύτρα και Σ. Σακελαρόπουλο), ωστόσο ανεξάρτητα από το θέμα της ένταξης σε τάξη, δεν νομίζουμε ότι μπορούμε να παραβλέψουμε τις ουσιώδεις διαφορές της δημόσιας και ιδιωτικής απασχόλησης, έστω ως ενδοταξικό πρόβλημα. Ενώ έχει δίκιο ο Σ. Σακελαρόπουλος στη κριτική του Τσουκαλά, ως προς το ότι η δημόσια απασχόληση είναι εσωτερικά διαφοροποιημένη, ευάλωτη ως τις ευνοϊκότερες ρυθμίσεις και σε κάθε περίπτωση δεν δικαιολογεί μια συνολική ένταξη εκτός εργατικής τάξης, φαίνεται να παραβλέπει, όπως μέχρι ενός σημείου και ο Α. Λύτρας, τον κύκλο εργασιακών ρυθμίσεων του δημοσίου που οπωσδήποτε διαφοροποιεί το δημόσιο από τον ιδιωτικό τομέα. Το ζήτημα της δημόσιας απασχόλησης και του αντίστοιχου κύκλου εργασιακών σχέσεων έχει απασχολήσει τον Χ. Ιωάννου, που πράγματι διαπιστώνει τις συνδικαλιστικές διαφοροποιήσεις με βάση κύκλους εργασιακών σχέσεων[370] και τον Σ. Αλεξανδρόπουλο που θα μιλήσει για «κρατική εργατική τάξη» των «προβληματικών» επιχειρήσεων[371]. Αυτή η ομάδα της «κρατικής εργατικής τάξης» αφορά και την παρούσα έρευνα, για τον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, κυρίως ως προς μια περιορισμένη χρονικά «παραδημόσια» απασχόληση στις λεγόμενες προβληματικές. Στις τελευταίες θα εντοπίσουμε ένα κύκλο εργασιακών σχέσεων, που δεν κινείται «εκτός της καπιταλιστικής αγοράς», αλλά αντιπαρατίθεται ευθέως στο κύκλο ή μάλλον τους κύκλους εργασιακών σχέσεων του ιδιωτικού τομέα, ως προς την ασφάλεια, την κόπωση, τον έλεγχο, τη συγκέντρωση της

[369] ΜΟΣΚΩΦ Κ., Η διοργάνωση..., ό.π., σ. 52-52, 57.
[370] ΙΩΑΝΝΟΥ Χ., «Η Άνιση..., ό.π., σ. 22-24
[371] ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., ό.π., σ. 210.

εργασίας κλπ, επηρεάζοντας προφανώς τον συνδικαλισμό, ακόμα και τη δυνατότητα ύπαρξης συνδικαλισμού. Δεν είναι βέβαια τυχαίο ότι μεγάλο μέρος των συνδικαλισμένων εργατών και ακόμα μεγαλύτερο των ηγετικών συνδικαλιστών του κλάδου, της «χρυσής» συνδικαλιστικής περιόδου, στη δεκαετία του '80, προέρχονται από προβληματικές και το ότι η κατάρρευση της απασχόλησης αλλά και της συνδικαλιστικής πυκνότητας, συνδέεται άμεσα με την πώληση και τελικά κλείσιμο των προβληματικών.

Οι κατατμήσεις της εργασίας δεν περιορίζονται βέβαια μόνο στη διαφορά δημόσιου και ιδιωτικού χώρου εργασίας, μάλιστα στη συνέχεια θα μελετήσουμε τις διαφορετικές μορφές εργασίας και συνδικαλισμού σε διαφορετικές μορφές παραγωγής. Εκτός από την διάκριση του Ν. Παλαιολόγου, την οποία θα εξετάσουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, σε συνάρτηση με το συνδικαλιστικό συντεχνιασμό, εντοπίζουμε:

τη σχετική διάκριση της Α. Λυμπεράκη στη βάση της διαφοράς μεταξύ ευέλικτης εξειδίκευσης και μαζικής παραγωγής,

του Η. Ιωακείμογλου στη βάση μικρών «αμυντικών» και μεγάλων, σύγχρονων, διεθνοποιημένων «επιθετικών» επιχειρήσεων,

του Γ. Τουτζιαράκη στη βάση των δομικών αλλαγών της εργασίας,

του Τζ. Πέτρας για την κατάτμηση και

τη συγγενή και πλέον συνεκτική διάκριση κύκλων εργασιακών σχέσεων στον Χ. Ιωάννου.

Ως πλέον συνεκτική και τεκμηριωμένη, θεωρούμε τη προσέγγιση του Ιωάννου[372], που διακρίνει 4 υποσυστήματα εργασιακών σχέσεων, στα πλαίσια του σύγχρονου ελληνικού συστήματος και συγκεκριμένα: 1ο του δημόσιου, 2ο των ΔΕΚΟ, 3ο των μικρομεσαίων ιδιωτικών και 4ο των μεγάλων επιχειρήσεων με συστήματα επιστημονικής ανθρώπινης διεύθυνσης. Στο υποσύστημα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, σωστά, εντοπίζεται η πρωτοκαθεδρία των εξατομικευμένων, άτυπα ευέλικτων εργασιακών σχέσεων, ωστόσο όταν εντοπίζεται «απορύθμιση», δημιουργείται η εύλογη απορία, πότε ήταν ρυθμισμένο ώστε να ... απορυθμιστεί. Επίσης η έμφαση στην εξατομίκευση μάλλον υποτιμά τα καθόλου εξατομικευμένα παραδοσιακά δίκτυα, τη σημασία των άτυπων ρυθμίσεων. Τέλος η εκτίμηση ότι στο 4ο υποσύστημα, οι προτιμήσεις και των δύο πλευρών είναι η αποκέντρωση και αυτονόμηση των διμερών ρυθμίσεων, είναι τόσο γενικευτική που συγκαλύπτει τις αντιφάσεις και των ρυθμίσεων και το διαφορετικό νόημα των προτιμήσεων και την ίδια την «αυτονόμηση». Τα παραπάνω ζητήματα θα εξετασθούν στη συνέχεια, στο βαθμό που αφορούν στον κλωστοϋφαντουργικό συνδικαλισμό.

Ένα από τα πλέον κρίσιμα ζητήματα για την Ελλάδα, αφορά τη συγκέντρωση της εργασίας και ειδικά τη κυριαρχία των μικρών επιχειρήσεων, μερικές πλευρές του οποίου μας απασχόλησαν προηγουμένως. Ένα μέρος του σχετικού προβληματισμού οφείλουμε στον Ν. Μουζέλη, που αναφέρεται στη σημασία δομικών παραγόντων της εργασίας, για παράδειγμα τη σημασία του μικρού μεριδίου απασχόλησης σε μεγάλες μονάδες, την ετερογένεια των παραγωγικών δομών, τις εισοδηματικές και γενικότερες εργασιακές ανισότητες, που τείνουν να δημιουργούν σοβαρές διαιρέσεις στην εργατική τάξη. Από αυτήν την άποψη ανεξάρτητα από την αμφιλεγόμενη, δυαδικού τύπου διάκριση

[372] ΙΩΑΝΝΟΥ Χ., «Η Άνιση...», ό.π., σ. κυρίως 24.

καπιταλιστικών και μη καπιταλιστικών επιχειρήσεων στον καπιταλισμό[373], και τις διαδεδομένες στη συζήτηση της ελληνικής κοινωνικής δομής διακρίσεις με την απολυτοποίηση του μεγέθους απασχόλησης, έχει σημασία να εντοπίσουμε μια διάκριση των επιχειρήσεων και συνεπώς της απασχόλησης με τεχνολογική και οργανωτική ετερογένεια, που συνδέεται με τις θεωρίες της «παραδοσιακότητας», της κατάτμησης - περιφερειοποίησης - κεντρικότητας της εργασίας. Με βάση το «εύκολο» (ως προς την αξιοποίηση στατιστικών σειρών της ΕΣΥΕ) κριτήριο της απασχόλησης 10 ατόμων, έχουν επιχειρηθεί κατά καιρούς διάφορες προσεγγίσεις[374], ωστόσο η παραπάνω διάκριση στη βάση μόνο του αριθμού των απασχολούμενων, πολλές φορές συγκαλύπτει διαφορές και ομοιότητες.

Το κρίσιμο ζήτημα της συνείδησης των εργαζομένων στις μικρές επιχειρήσεις απασχολεί πρωτίστως τον Π. Ροδάκη, σύμφωνα με τον οποίο, ενώ οι εργαζόμενοι στις μεγάλες επιχειρήσεις συλλαμβάνουν τη ταξική αντίθεση, οι εργαζόμενοι στις μικρές επιχειρήσεις επιδιώκουν κυρίως να γίνουν οι ίδιοι αφεντικά, σε αυτό μάλιστα οφείλεται ότι οι εργάτες στη μεταποίηση, όπου κυριαρχούν οι μικρές μονάδες είναι συντηρητικοί και έτσι εξηγείται το φαινόμενο «...ενός κάποιου συντηρητισμού στην εργατική τάξη»[375]. Ο Π. Ροδάκης αναφέρεται βέβαια σε μια υπαρκτή τάση κινητικότητας της εργασίας και ενδεχομένως της ταξικής θέσης, όπου οι εργάτες - τεχνίτες αναβαθμίζονται σε μικροεργοδότες και αντίστοιχα οι μικροεργοδότες μερικές φορές καταπίπτουν στο επίπεδο του εργάτη - τεχνίτη, μια τάση, που στο βαθμό που θα εντοπιστεί στη κλωστοϋφαντουργία, θα παρέχει ένα σημαντικό δείγμα ταξικής απροσδιοριστίας και αιτία φαινομένων συνειδησιακής σύγχυσης. Ωστόσο η απολυτότητα που διαφαίνεται στον Ροδάκη είναι εξ' αρχής προβληματική, καθώς έτσι αποκλείονται ουσιαστικά από τη σύλληψη της ταξικής αντίθεσης και τη συνδικαλιστική πάλη όλοι οι εργαζόμενοι σε μικρές μονάδες, πράγμα που όχι μόνο δεν αποδεικνύεται, αλλά όπως θα δούμε στον ελληνικό συνδικαλισμό, παρουσιάζονται και οι ακριβώς αντίθετες τάσεις. Για παράδειγμα δύο από τα βασικά στηρίγματα του ελληνικού ριζοσπαστικού συνδικαλισμού, οι οικοδόμοι και οι τσαγκαράδες (υποδηματεργάτες), αποκλίνουν φανερά από το πρότυπο της συγκέντρωσης και τυπικότητας της εργασίας. Όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, απέναντι στο ριζοσπαστισμό των προπολεμικών και μεταπολεμικών αποκεντρωμένων ραπτεργατών, στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, της συγκεντρωμένης βιομηχανικής εργασίας, εκτός ορισμένων περιόδων, κυριαρχεί μια βαριά σιωπή της μαζικής εργασίας.

Η σημασία της συγκέντρωσης της εργασίας μέσα στο εργοστάσιο, η απρόσωπη δεσποτική εξουσία, ο κοινοτισμός των εργατών, η ομογενοποίηση της εργασίας, η ίδια η ενότητα της εργασίας, λόγω του κεφαλαίου, είναι μια ισχυρότατη θεωρητική αφετηρία που στηρίζεται πριν απ' όλα στον Μαρξ και το «Κεφάλαιο». Επίσης είναι μία από τις πλέον ισχυρές διαστάσεις του προβληματισμού που αναπτύχθηκε γύρω από τη διαδοχή του φορντισμού από τον μεταφορντισμό και την ανεπάρκεια του φορντιστικού συνδικάτου των «ένδοξων ημερών». Ωστόσο τέτοιες εκδοχές της συζήτησης όταν

[373]. Για τη γενική συζήτηση γύρω από τον δυϊσμό, ΦΙΛΙΑΣ Β. Κοινωνιολογία..., ό.π., σ. 54-59. Για την άποψη του Μουζέλη: ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν., Κοινοβουλευτισμός..., ό.π., σ. 209-210.:

[374] Μεταξύ άλλων, ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ Η., Αναδιάρθρωση και Διεθνής Εξειδίκευση της Ελληνικής Βιομηχανίας, ΙΝ.Ε. ΓΣΕΕ., 1996.

[375] ΡΟΔΑΚΗΣ Π., Τάξεις..., σ. 147

μηχανιστικά μεταφέρονται στην ελληνική περίπτωση, κινδυνεύουν να συσκοτίζουν πλευρές της πραγματικότητας. Εκτός λοιπόν από το αν στην Ελλάδα έχουμε κυρίως μικρές ή μεγάλες μονάδες, αξίζει να διερωτηθούμε τι είδους μεγάλες και τι είδους μικρές μονάδες έχουμε, αν εκτός από τη διάσταση της συγκέντρωσης, που δημιουργεί τον εργατικό κοινοτισμό, την αυθόρμητη ή συνειδητή συνένωση και δράση, παρεμβαίνουν αντίρροπες δυνάμεις, συναρτημένες επίσης με το μέγεθος της μονάδας. Αντί λοιπόν για ψάχνουμε τους μεταφορντιστικούς λόγους για τη συνδικαλιστική υποχώρηση όπως ο Γ. Τουτζιαράκης και αντί να ψάχνουμε τη συγκέντρωση της εργασίας πίσω από τη συνδικαλιστική πυκνότητα – οργανωτικότητα, όπως ο Α. Λύτρας και ο Χ. Ιωάννου, θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε την πολύ πιο σύνθετη και αντιφατική συνύπαρξη τάσεων. Σε αυτή τη λογική το κριτήριο των μικρών - μεγάλων μονάδων είναι ένα βασικό κριτήριο, αλλά μόνο ένα από τα κριτήρια. Παρόμοια με την μικρή επιχείρηση και τη δημόσια απασχόληση θα μας απασχολήσει ευρύτερα η διάσπαση, η κατάτμηση της εργατικής τάξης σε κύκλους περιφερειακών και πυρηνικών εργασιακών σχέσεων, μια άποψη του στηρίζει κυρίως ο Τ. Πέτρας[376]. Τέλος θα μας απασχολήσει το (συναρτημένο και με το μέγεθος) είδος της επικοινωνίας στο χώρο εργασίας, η σημασία της οποίας, όπως είδαμε, έχει σημασία για την οικοδόμηση μιας εργατικής κουλτούρας, ακόμα και το τρόπο που οι εργαζόμενοι έχουν τη δυνατότητα να συνομιλούν. Η μορφή της επικοινωνίας επηρεάζεται από την οργάνωση του χώρου εργασίας, το είδος των μηχανών, από τον τόπο, το φύλο των εργατών κλπ. Διαφορετικός χώρος είναι το θορυβώδες υφαντήριο, με τις γυναίκες να μην μπορούν να ακούσουν η μία την άλλη, διαφορετικός χώρος το εμπορορραφείο, το μαζικό «φασονατζίδικο» της ένδυσης, η κουζίνα της απομονωμένης φασονίστριας στο σπίτι κλπ.

[376] ΠΕΤΡΑΣ Τζ., Ακμή και Παρακμή της Σοσιαλδημοκρατίας στη Νότια Ευρώπη. Δοκίμια για τον Ελληνικό Καπιταλισμό. Στοχαστής, 1985.

2.3.3 Γυναικεία βιομηχανική απασχόληση και εργατική συνείδηση

Ακριβώς λόγω του ότι οι εργάτες στην προπολεμική όσο και μεταπολεμική κλωστοϋφαντουργία και τη σύγχρονη ένδυση είναι κυρίως γυναίκες, οι παραπάνω πλευρές, αναφέρονται κυρίως στις γυναίκες, πράγμα που προφανώς επηρεάζει και το συνδικαλισμό. Η διάκριση κατά υποκλάδο, που στη συνέχεια θα μελετήσουμε πληρέστερα κατά ειδικότητα, σε συνδυασμό και με τη παραγωγική και πολιτική συγκυρία είναι σημαντική, όπως μάλιστα επισημάναμε προηγουμένως, η γενικευτική αναφορά στον κλάδο, ως γυναικείου κλάδου, (και από τη Μ. Κανταράκη) οδηγεί σε συσκοτίσεις του προβλήματος. Για παράδειγμα, συχνά, στη συζήτηση για την ταξική ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας, υπονοείται ότι δεν υπήρξε βιομηχανική εργατική τάξη στην Ελλάδα, ή ότι οι εργάτες – εργάτριες εργάζονταν προσωρινά και είχαν μικροαστική προέλευση και κουλτούρα. Μήπως λοιπόν πράγματι στην κλωστοϋφαντουργική βιομηχανία εργάστηκαν κάποιες «μικροαστές», σε κάποιες «μικροαστικές» θέσεις εργασίας, που για λίγο, «επέλεξαν» τον κλάδο, έτσι ώστε δεν αξίζει τον κόπο να μιλάμε για εργατική τάξη, ταξικές πρακτικές και συνδικαλισμό;

Θα μας απασχολήσει λοιπόν η προέλευση των γυναικών, στα πρώτα εργοστάσια, από αγροτικά στρώματα, ή αργότερα, από τις κοινωνίες του κατεστραμμένου ελληνισμού, η εκτεταμένη «αρχηγία» τους σε μονογονεϊκές οικογένειες και οι ανάγκες απασχόλησης «απροστάτευτων», μικρών κοριτσιών, στο πλαίσιο επιβιωτικών οικογενειακών στρατηγικών. Η εργασιακή κουλτούρα στην κλωστοϋφαντουργία είναι πρωτίστως γυναικεία κουλτούρα, πράγμα που μας αναγκάζει να ερευνήσουμε και την εργατική διαμαρτυρία και μορφές της εργατικής πάλης όχι μόνο σε «ιδεοτύπους» ανδρικής συνδικαλιστικής συσπείρωσης, αλλά στις μορφές που μπορούσε να πάρει η αντίδραση ανύπανδρων, χήρων και «ζωντοχήρων» γυναικών, ή κοριτσιών της φάμπρικας, σε συγκεκριμένες συγκυρίες. Μας αναγκάζει να σκεφτούμε αυτή καθαυτή τη γυναικεία βιομηχανική εργασία, που θα μπορούσε ενδεχομένως να ερμηνευθεί (και) με το ότι οι άρρενες είχαν εκ των προτέρων μια απέχθεια στη μισθωτή εργασία, αντίθετα από τις γυναίκες και τα παιδιά που προλεταριοποιούνται.

Το κρίσιμο ζήτημα είναι ότι η μηχανή της φάμπρικας της κλωστοϋφαντουργίας, δεν ζητούσε απλά εργασία, αλλά φτηνή γυναικεία εργασία, ορθότερα γυναικεία και εν μέρει παιδική εργατική δύναμη. Οι άνδρες, παρά τη φτώχια, ως ένα σημείο, αρνούνται να υποβαθμίσουν το αντρικό μέσο ημερομίσθιο προς το γυναικείο και γενικότερα να αμβλύνουν τη διαφορά του οικονομικού και κοινωνικού τους στάτους, εξομοιούμενοι προς την υποβαθμισμένη κακοπληρωμένη μονότονη και αβέβαιη θέση που προσφέρεται μπροστά στη μηχανή της φάμπρικας. Για να τροποποιήσουμε μια πλήρη νοημάτων, αγαπημένη φράση του Μαρξ, το κεφάλαιο, ως νεκρή εργασία ξυπνούσε σαν το βρικόλακα για να ρουφήξει τη ζωή της γυναικείας εργασίας. Υπάρχουν πράγματι περιπτώσεις όπου μετακινούνται ολόκληρες οικογένειες για την κάλυψη αναγκών της βιομηχανίας κυρίως από γυναίκες, όπως θα δούμε στη περίπτωση της «Π-Π.» στη μετακίνηση από τον Πειραιά στην Πάτρα, ή την μετακίνηση προς τη Σύρο και από τη Σύρο στο Πειραιά, λόγω των δυσκολιών απασχόλησης των αρρένων μελών, συνεπώς από την αδυναμία - απροθυμία της βιομηχανίας να απασχολήσει άνδρες, κυρίως λόγω

του μισθολογικού κόστους[377]. Η ιστορική έρευνα έχει αποδείξει πάμπολλες τέτοιες περιπτώσεις που μάλλον αποτελούν τον κανόνα και όχι μόνο στην Ελλάδα, μάλιστα ο Ένγκελς αναφέρεται και στα ηθικά προβλήματα που δημιουργεί η αντιστροφή των ρόλων στην οικογένεια, της γυναίκας απασχολούμενης – άνδρα ανέργου που ασχολείται με τα «οικιακά».

Για τη σημασία της εισόδου των γυναικών στο εργοστάσιο, τη προλεταριοποίηση, την είσοδο προς «γδάρσιμο» στον Μαρξ, ή «στις πύλες της κολάσεως» στον Ένγκελς, είναι γνωστό ότι δεν διεξάχθηκε (διεθνώς) χωρίς εξαναγκασμό και ειδικούς νόμους, ότι ακόμα και η θέα των μηχανών, με τον τρομακτικό θόρυβο ειδικά στην κλωστοϋφαντουργία, προκαλούσε φρίκη. Το ότι αυτή η εργασία τάχα «άρμοζε» στις γυναίκες και «απαιτούσε» επίσης να εργασθούν μικρά αγόρια και κυρίως κορίτσια, είναι ένα από τα ιδεολογήματα του κεφαλαίου, ενώ αντίθετα δεν φαινόταν να «ταιριάζει» στη γυναικεία «φύση» η κοπή ενδυμάτων, που στην Ελλάδα, παραμένει «αριστοκρατικό», αντρικό, τεχνικό επάγγελμα. Αντίστοιχα, το ότι η ραφή στην ένδυση «ταιριάζει» στις γυναίκες ανακαλύπτεται στην Ελλάδα στη δεκαετία του '60, ενώ αντίθετα στην κλωστοϋφαντουργία στη δεκαετία του 80, αρχίζει η βιομηχανία κλώσης – ύφανσης, να μην «ταιριάζει» στη γυναίκα, μόλις τυπικά εξισώνονται οι αμοιβές.

Η βιομηχανική εργασία των γυναικών, παράλληλα με την πολυαπασχόληση, την αυτοαπασχόληση, λιγότερο ή περισσότερο φτωχών, μόνιμα ή περιστασιακά εργατών, με μικρότερη ή μεγαλύτερη ασφάλεια, αποτελούν μάλλον μόνιμα φαινόμενα της ελληνικής κοινωνίας και όχι αποκλειστικά προπολεμικά ή μεταπολεμικά, όπως υπονοείται σε ορισμένες προσεγγίσεις[378]. Μπορεί βέβαια οι ρόλοι να αλλάζουν ενώ δηλαδή παλαιότερα το ευκολότερο ήταν για μια γυναίκα να δουλέψει στο εργοστάσιο, ως «φαμπρικού», στη σημερινή περίοδο η γυναίκα αναλαμβάνει ή επιδιώκει να αναλάβει περισσότερο το ρόλο της δημοσίου υπαλλήλου της οικογένειας, που παρέχει κάποια οικογενειακή ασφάλεια χωρίς ίσως τις δυνατότητες αμοιβών που παρέχει για τους άρρενες η «ελεύθερη οικονομία»[379]. Πρόκειται πάντως για στρατηγικές και επιδιώξεις που υλοποιούνται πάντα (και όχι μόνο πρόσφατα) στο πλαίσιο των οικογενειακών αναγκών και στρατηγικών και με αυτή την έννοια έχει δίκιο ο Α. Λιάκος στο ότι η κατηγοριοποίηση άνδρες - μικροαστοί, γυναίκες - προλετάριοι δεν έχει νόημα, καθώς η απασχόληση και τα εισοδήματα ήταν μια οικογενειακή υπόθεση[380]. Ωστόσο το ότι το προλεταριάτο ειδικά σε τμήματα του κλάδου, διαφορετικά κατά συγκυρία, είναι ουσιαστικά γυναικείο προλεταριάτο, ειδικά όταν οι σύζυγοι - πατεράδες δεν είναι εργάτες, έχει προφανώς μεγάλη σημασία για το συνδικαλισμό, πολύ περισσότερο στη περίοδο που ο

---

[377] Σύμφωνα με την ΕΑΠ, μετακινήθηκαν 1000 προσφυγικές οικογένειες για τις ανάγκες της κλωστοϋφαντουργίας της Σύρου, ωστόσο σύντομα εγκατέλειψαν το νησί, λόγω της αδυναμίας απασχόλησης των ανδρών. Αναφέρεται στο ΔΡΙΤΣΑ Μ., ό.π., σ. 312

[378] Για τις οικογενειακές στρατηγικές μεσοπολεμικά ΛΙΑΚΟΣ Α., ό.π., σ. 77-78, μεταπολεμικά, για τη κοινωνική σημασία της προέλευσης των εργατών τον ανταγωνισμό και το συνδικαλισμό τους υπάρχουν σχετικές παρατηρήσεις στον Α. Λιάκο, Κ. Μοσκώφ, Δ. Λιβιεράτο, Α. Μπεναρόγια κ.ά. Για τη μεταπολεμική περίοδο, ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κράτος Κοινωνία Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα, Θεμέλιο 1987. Για την μεταπολεμική «παράδοξη» αύξηση του Ο.Ε.Π σε συνθήκες ύφεσης, ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ. Η Αποανάπτυξη..., ό.π.

[379] ΖΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., ΠΑΝΑΓΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Ρ., Η Δομή της Απασχόλησης των Απασχόλησης των Γυναικών και οι Επαγγελματικές τους δραστηριότητες, ΕΚΚΕ, 1988

[380] ΛΙΑΚΟΣ Α., ό.π., σ. 47.

συνδικαλισμός επιτρέπονταν με τυπική, ή ουσιαστική άδεια, του πατέρα, ή συζύγου. Σημαντικό γενικότερα για τη ταξική συνείδηση είναι το αν ο εργάτης ή η εργάτρια ανήκει σε μια οικογένεια με μέλη μικροαστούς, όπου για παράδειγμα η γυναίκα δουλεύει (και) στο εργοστάσιο και ο άντρας είναι ανεξάρτητος επαγγελματίας.

Στην παράδοση της κλωστοϋφαντουργίας, η βιομηχανική εργασία είναι συχνότατη «επιλογή» ορφανών κοριτσιών και χήρων γυναικών, μια «επιλογή» από ένα ασφυκτικά περιορισμένο εύρος επιλογών, άρα εξαναγκασμός, στο πλαίσιο «ειδικών» οικογενειακών στρατηγικών, συνήθως «ειδικών» οικογενειών, με γυναικεία «αρχηγία». Σε άλλη περίπτωση, όταν η εργαζόμενη γυναίκα προέρχεται από μια πολύ φτωχή, «πλήρη» οικογένεια, ακόμα και αν η γυναίκα της φάμπρικας είναι προσωρινά εργαζόμενη κόρη, πριν το γάμο, δεν μπορούμε να δίνουμε έμφαση μόνο στην ευθεία ή «εξ αγχιστείας» μικροαστικοποίηση, από τη θέση του πατέρα - μη εργάτη. Αντίστροφα, μπορούμε να εντοπίσουμε μια ευθεία ή «εξ αγχιστείας» υποβάθμιση μικροαστών, με την έστω προσωρινή εργασία στο εργοστάσιο ή εργαστήριο, στην Ελλάδα ή το εξωτερικό, των θηλέων μελών της οικογενείας τους. Για παράδειγμα το μικροαστικό στάτους του μικροεπαγγελματία - αυτοαπασχολούμενου ή αγρότη, προφανώς πλήττεται από το ότι η γυναίκα του ή η κόρη του εργάζεται σε φάμπρικα, προσδιορίζεται ως «φαμπρικού» ή «κλωστηρού» και σε ορισμένες περιπτώσεις από το όνομα του αφεντικού της, όπως η «κατσάμπισα»[381].

Τέτοιου είδους προσωνύμια, συνήθως σήμαιναν ή έστω υπονοούσουν κοινωνική υποβάθμιση και συχνότατα έλλειψης ηθικής. Ακόμα και όταν η παραπάνω ηθική απαξίωση υποχώρησε, η ονομασία των γυναικών από το όνομα του αφεντικού είναι ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον ζήτημα και για τις γυναίκες και για την οικογένεια τους. Για αυτές τις γυναίκες δεν ισχύει μόνο το «δεν είμαι του ανδρός μου, δεν είναι του πατρός μου...» σύμφωνα με το μεταπολιτευτικό φεμινιστικό σύνθημα. Πριν απ' όλα ισχύει το «δεν είμαι του ...αφεντικού μου» και όπως θα δούμε «ούτε του ...προϊσταμένου μου». Παράλληλα όμως είναι ένας χαρακτηρισμός που αγγίζει συνολικά την οικογένεια, μάλιστα στη συνέχεια θα αναφερθούμε στην απαξιωτική γνώμη που συναντήσαμε για τους σύγχρονους πατεράδες αγρότες, που οι ίδιοι «*...κάθονται στο καφενείο του χωριού», από τη στιγμή που το «κορίτσ' πήγε στο εργοστάσιο»*. Φαίνεται ότι πράγματι, μετά την αποκέντρωση του κλάδου, σε παραδοσιακά αγροτικές περιοχές, οι φάμπρικες συνεχίζουν να στρατολογούν γυναίκες, το οικογενειακό εισόδημα ανεβαίνει, αλλά παράλληλα ενισχύεται η τάση των διαχειριστών του εισοδήματος, πατεράδων και αδελφών, να στρέφονται από το «χωράφι, στο καφενείο»[382]. Μεταξύ άλλων, η ύστερη μεταπολεμική (μεταπολιτευτική) γυναικεία εργασία στο κλαδικό εργοστάσιο, συσχετίζεται με το άγχος των παραπάνω γυναικών, που πρέπει να αιτιολογήσουν στον άνδρα τους ή τον πατέρα τους (μη εργάτες) το ότι συμμετέχουν σε συνδικαλιστικές πρακτικές και πολύ περισσότερο ότι απεργούν. Η γυναίκα «εργάτης» της οικογένειας είναι πολύ ευκολότερο

[381] Την ανάδειξη της «κατσάμπισας», ως αρνητικής σημασιολόγησης της εργαζόμενης στην Πειραϊκή Πατραϊκή από μια τοπική αγροτική κοινωνία, οφείλουμε στην Ι. Λαμπρίρη Δημάκη και η περίπτωση θα μας απασχολήσει ειδικότερα στη συνέχεια. Για την εξέλιξη της σημασίας της «κατσάμπισας» και ευρύτερα τη γυναικεία εργασία στο Μ. Πεύκο, ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ Μ., Δουλειά και Χειραφέτηση: Η γυναίκα στην Ελλάδα, όπου και η σύγκριση με τα ευρήματα της ΛΑΜΠΙΡΗ Ι., Κοινωνική Μεταβολή σε μια Ελληνική Κωμόπολη, ΚΕΠΕ, (εκδόσεις στην Αγγλική), 1965.

[382] Έκφραση του Α. Λορέτζου, ηγετικού συνδικαλιστή του κλάδου, στην Πρέβεζα.

να γίνει αποδεκτό, απ' ότι η γυναίκα «απεργός» της οικογένειας, πολύ περισσότερο η γυναίκα «συνδικαλιστής» της οικογένειας.

2.4 Ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, εργασία και εργατική συνείδηση στην Ελλάδα

Στη συνέχεια της έρευνας μας, για το συνδικαλισμό και τη συνείδηση στην κλωστοϋφαντουργία, θα έχουμε την ευκαιρία να εξετάσουμε πλευρές του συνδικαλιστικού λόγου και των ενδοσυνδικαλιστικών αντιπαραθέσεων στο πλαίσιο συγκεκριμένων συγκυριών, ευρύτερων ιδεολογικών τομών και αντιπαραθέσεων. Στο σημείο αυτό λοιπόν, θα εξετάσουμε εισαγωγικά ορισμένες πλευρές της ιδεολογικής αντιπαράθεσης με άξονα την εργασία, έτσι ώστε στη συνέχεια να είμαστε σε θέση να εντάσσουμε σε αυτήν πλευρές που προκύπτουν από το εμπειρικό μας υλικό. Συγκεκριμένα, εξετάζονται στο 2.4.1 το έθνος και η εθνική ανάπτυξη, στο 2.4.2 ο μικροαστισμός, ο καταναλωτισμός και η ενσωμάτωση της εργασίας, στο 2.4.3 ο ρόλος του κράτους στην κοινωνία και εργασία, στο 2.4.4, ο λαϊκισμός, η αντίθεση λαϊκισμού – εκσυγχρονισμού και οι ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, στο 2.4.5 η πελατεία και η σχέση πολιτικής ταυτότητας και εργασιακής θέσης.

2.4.1 Έθνος, εθνική ανάπτυξη και εργατική συνείδηση

Η έννοια του έθνους, για ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής ιστορίας, θα αποτελέσει κεντρικό σημείο ιδεολογικής αντιπαράθεσης, της οποίας η πλέον «βάρβαρη», μετεμφυλιακή πτυχή, αρνείται την ίδια την εθνική ιδιότητα των κομμουνιστικών «μιασμάτων» και συνοδοιπόρων, απέναντι στην ενσάρκωση των «πεπρωμένων της φυλής» από το κράτος και τις δυνάμεις των «εθνικοφρόνων». Τη στιγμή δηλαδή που στα πλαίσια του λεγόμενου ευρωπαϊκού «φορντιστικού μοντέλου», σε άλλες χώρες, υλοποιείται μια εθνική αναπτυξιακή συμμαχία, με την ενεργό συμμετοχή - συναίνεση των συνδικαλιστικών και πολιτικών εκπροσωπήσεων της εργατικής τάξης, στην Ελλάδα, ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού χρειάζεται να αποδείξει ότι δεν είναι αλλοεθνείς. Η συζήτηση έχει περιστραφεί κατ' επανάληψη στην υλική βάση της εθνικόφρονης συμμαχίας, γύρω και μέσω του προσπορισμού εισοδημάτων και διευκολύνσεων από το κράτος, ωστόσο και η διάσταση της άμεσης καταστολής δεν στερείται ιδεολογικής σημασίας, καθώς η «υλική βάση» του βασανισμού, της εξορίας, η «σωματικότητα» της βίας (Ελεφάντης) και οι ποικίλοι αποκλεισμοί σε ημικληρονομική βάση, επιδρούν άμεσα στον «μιαρό», προδοτικό «Άλλο», αλλά κυρίως επιδρούν ως αποτρεπτικός παραδειγματισμός για το σύνολο. Η συναίνεση που γεννά η βία (Γκράμσι), η απομόνωση των «αμετανόητων» «μη εθνικοφρόνων», η αδρανοποίηση ειδικά της εργατικής βάσης, θα αποτελέσει λοιπόν το βασικό στόχο προτρεπτικών ή αποτρεπτικών πρακτικών ορισμένες διαστάσεις των οποίων θα μας απασχολήσουν, έξω, αλλά και μέσα στο εργοστάσιο.

Μια εναλλακτική πλευρά του εθνισμού, έχει απασχολήσει κυρίως τον Θ. Λίποβατς, στα πλαίσια μιας φροϋδικής έμπνευσης ανάλυσης, στην οποία κυριαρχεί η άποψη για μια αμυντική, ανορθολογική, φοβισμένη, τελικά διχασμένη εθνική ταυτότητα, απέναντι στη «νεοτερικότητα» και τον ορθολογισμό της Ευρώπης[383]. Εκτός από γενικότερα προβλήματα σύλληψης του εθνικού «Άλλου» από τον Έλληνα, ο ξένος, ο Άλλος, σύμφωνα με τη θεματολογία μας, αποκτά χαρακτηριστικά εργασιακής - ταξικής υφής,

[383] ΛΙΠΟΒΑΤΣ Θ., ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ, 1991

μπορεί να είναι ξένος κατακτητής, ξένος επιχειρηματίας εργοδότης, ξένος εργαζόμενος εντός και εκτός Ελλάδας. Το πρόβλημα λοιπόν που κυρίως μας ενδιαφέρει εστιάζεται στον Έλληνα κλωστοϋφαντουργό εργάτη, που για παράδειγμα αντιμετωπίζει τον Γερμανό βιομήχανο ή διευθυντή, ή τον Σύριο και Αλβανό μετανάστη συνάδελφο, ή τον μουσουλμάνο της Θράκης, ή ακόμα τον Βούλγαρο, που δουλεύει στην «ελληνική» επιχείρηση στη Βουλγαρία, ή τον μακρινό Κινέζο, που γνωρίζει μέσω των προϊόντων της εργασίας του κλπ. Επίσης αναφέρεται στην αντιμετώπιση των «άλλων» συνδικάτων και των άλλων συνδικαλιστών, ειδικά στην περίοδο πριν και μετά την ένταξη στην ΕΟΚ.

Μια ενδιαφέρουσα - και για το θέμα μας - διάσταση αναφέρεται στο ζήτημα της εθνικής ανάπτυξης από την πλευρά του εργατικού κινήματος, στο βαθμό που το πατριωτικό περιεχόμενο της ανάπτυξης, αντιτάσσεται απέναντι σε μια κομπραδόρικη αστική τάξη. Από αυτή την άποψη και η «μη εθνικόφρονη» ελληνική αριστερά οικοδομεί έναν ιδεολογικό λόγο γύρω από το έθνος, ή την εναλλακτική έννοια της πατρίδας, και του πατριωτισμού, που δεν φαίνεται να χάνει την εγκλητική της ικανότητα, παρά την ένταξη της «πατρίδας» στο δικτατορικό ιδεολογικό τρίπτυχο. Έχει σημασία μάλιστα να επισημανθεί η προσπάθεια αντιστροφής της επίκλησης του έθνους της «Μεγάλης Ιδέας» και του «εθνικόφρονου κράτους», μέσα από την επίκληση ενός άλλου εθνισμού, της Εθνικής Αντίστασης, της Εθνικής Ανάπτυξης, της Εθνικής Ανεξαρτησίας ή την εναλλακτική έννοια της Ρωμιοσύνης, η οποία συνθέτει την έννοια του εθνικού με την έννοια του λαϊκού. Στην Ελλάδα σε μεγάλο βαθμό το εργατικό κίνημα συνδέθηκε με τον εθνισμό της ανάπτυξης και οι πλέον σημαντικές ανατάσεις του αγωνιστικού - απελευθερωτικού φρονήματος του λαού, συνδέονται με εθνικές αντιστάσεις και εθνικά - πατριωτικά οράματα, ενώ καταδιώχθηκαν και τελικά ηττήθηκαν και πάλι στο όνομα του έθνους και της εθνικοφροσύνης.

Ο εθνισμός λοιπόν έχει πολλαπλή εννοιολόγηση και συνιστά αντιτιθέμενες εγκλήσεις, από τη μια της δεξιάς εθνικοφροσύνης και από την άλλη του αριστερού «πατριωτισμού», μιας αριστεράς που θα παρουσιαστεί ως πραγματικά εθνική δύναμη, απέναντι στους «ξενόδουλους», αεριτζήδες, κομπραδόρους, κρατικοδίαιτους αστούς. Η πλέον σημαντική περίοδος ως προς την ηγεμονία της αριστεράς είναι βέβαια η περίοδος του ΕΑΜ, ωστόσο η εθνική διάσταση του αριστερού λόγου είναι σταθερή στη μεταπολεμική Ελλάδα. Χαρακτηριστικά, αναφέρεται από τον Δ. Χαραλάμπη το παράδειγμα της ΕΔΑ και οι κοινοβουλευτικοί λόγοι του Η. Ηλιού, που φαίνεται να υποστηρίζει το ενδογενές κεφάλαιο και τον προστατευτισμό του, στα πλαίσια μιας «εθνικής» λογικής, όπου κάτω από την πίεση των εθνικοφρόνων, αντιστρέφει το ιδεολόγημα της αστικής τάξης, κατηγορώντας την για εξυπηρέτηση ξένων ιμπεριαλιστικών συμφερόντων[384]. Παρόμοιες εγκλήσεις παρουσιάζονται επίσης μεταπολιτευτικά, στο ζήτημα της ένταξης στην ΕΟΚ, της αυτοδύναμης ανάπτυξης, το ζήτημα της εθνικής σημασίας της κλωστοϋφαντουργίας, που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Ευρύτερα η αντιπαράθεση με εγκλήσεις γύρω από το έθνος και την εθνική ανάπτυξη, είναι ένα σταθερό χαρακτηριστικό της ελληνικής κοινωνίας, ένα μάλιστα από τα πλέον συζητημένα ζητήματα είναι αν στην Ελλάδα υπάρχει μια αστική τάξη, ως φορέας ανάπτυξης, το πως οικοδομήθηκε η αστική εξουσία σε συνάρτηση με τη γέννηση του νέου ελληνικού κράτους. Μια τέτοια διάσταση απασχολεί ευθέως τον Κ. Μοσκώφ, ο οποίος τονίζει τον μεταπρατικό, κομπραδόρικο, εξαρτημένο χαρακτήρα των κυρίαρχων στρωμάτων. Τα παραπάνω στρώματα,

[384] ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., Στρατός..., 115-118

συνδέονται με μια μη «εθνωτική» συνείδηση, με μια συνολική «μεταπρατική παρεκτροπή», την οποία αντιστρατεύεται η εργατική τάξη, διοργανώνοντας ένα «επαναστατικό όνειρο», με ταυτόχρονα εθνική και ταξική διάσταση[385].

Η πιο συνεκτική θεωρητικοποίηση της διαφοροποιημένης - αποκλίνουσας αστικοποίησης στην Ελλάδα είναι η «νόθα αστικοποίηση», η οποία από την άποψη της εργατικής τάξης που μας ενδιαφέρει, θα μας απασχολήσει ως προς τις επιπτώσεις και διασυνδέσεις της νόθας αστικοποίησης με την εργατική τάξη και την εργατική ταξική συνείδηση. Ο Β. Φίλιας[386] επιμένει στον όρο «νόθα» αστικοποίηση, μια αστικοποίηση που αναπαράγεται μέσα από το πλαίσιο ενδογενών και εξωγενών παραγόντων, που θέτει η «ανάπτυξη εν αναπτύξει» και καθορίζει τα όρια και τη δυναμική κοινωνικών δυνάμεων και πολιτικών μορφωμάτων, που χαρακτηρίζουν και τη σύγχρονη περίοδο, στα πλαίσια μιας συνολικά «αντιλαϊκής» εξουσίας στο νέο ελληνικό κράτος. Το πρόβλημα εντοπίζεται ήδη από την επανάσταση του 1821, όπου ο Φίλιας επισημαίνει την αναπαραγωγή της κυριαρχίας των τοπικών προυχόντων - γαιοκτημόνων, μέσα από τον έλεγχο του εμπορίου, τοπικιστικού χαρακτήρα σχέσεων επιρροής και την άμεση διασύνδεση με τη πολιτική εξουσία. Οι ολιγαρχικές φατρίες της επανάστασης του '21, δεν επιτρέπουν μια αστικού τύπου ανατροπή, αλλά τη συνέχεια του ιδιότυπου ανατολικού φεουδαλισμού και συνεπώς την διαπλοκή πολιτικής και οικονομίας, όπως συντίθενται στον ασιατικό τρόπο παραγωγής. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, ακόμα και οι ανταγωνιστικοί στο γεωκτητικό κατεστημένο, αστικοί φορείς, θα παρέμβουν αναιμικά και καθυστερημένα, έτσι ώστε τελικά ενσωματώνονται στις μη αστικές δομές και εδραιώνουν έναν μεταπρατικό αστισμό, εξαρτημένο από «προστάτιδες» δυνάμεις, αναπαράγοντας έναν μη αναστρέψιμο αντιαναπτυξιακό προσανατολισμό. Σε μια παρόμοια θέση καταλήγουν εκτός του Φίλια και εν μέρει του Μοσκώφ, ο Μ. Νικολινάκος και λιγότερο Γ. Δερτιλής, μια θέση που τυπολογεί ο Μουζέλης ως «αποτυχημένη αστική επανάσταση» και βρίσκεται στον αντίποδα από την εκδοχή της «αστικής επανάστασης» του Γ. Μηλιού[387].

Ανεξάρτητα από το δόκιμο του όρου «νόθα αστικοποίηση» και τις κριτικές σχετικά με το αν πράγματι υπάρχει ένας καπιταλισμός και μια καθαρή - γνήσια αστικοποίηση, ή αν αντίθετα έχει νόημα η συζήτηση για περιφέρεια και ημιπεριφέρεια, η επισήμανση (και) των ελληνικών ιδιομορφιών ως προς την ανάπτυξη του καπιταλισμού, το ζήτημα του είδους των αστών, όπως και ο ρόλος του κράτους στην Ελλάδα αποτελούν αναγκαίο όρο και για την μελέτη της εργατικής τάξης. Πρόκειται για πλευρές που απασχολούν κυρίως τον Π. Ροδάκη και παρόμοια τον Α. Ρήγο, δύο προσεγγίσεις που αποδέχονται τον όρο «νόθα αστικοποίηση» και απασχολούνται ευθέως με το ζήτημα της εργατικής ταξικής συνείδησης και των ιδιομορφιών της.

Ο Π. Ροδάκης[388] ως ιδιομορφίες της ελληνικής εργατική τάξης θεωρεί ότι:
Δεν συνεργάστηκε με την αστική τάξη ενάντια στη φεουδαρχία αφού η αστική τάξη δεν χρειάστηκε να παλέψει ενάντια στη φεουδαρχία

---

[385] Στη πλέον σχηματοποιημένη μορφή η παραπάνω αντίληψη του Μοσκώφ, στο ΜΟΣΚΩΦ Κ., Η διοργάνωση... ,ό.π.

[386] ΦΙΛΙΑΣ Β., Κοινωνία..., ό.π.

[387] ΜΗΛΙΟΣ Γ., ό.π., κυρίως σ. 164, 187,188 κ.έ., 217.

[388] ΡΟΔΑΚΗΣ Π., Τάξεις και Στρώματα στη Νέα Ελληνική Κοινωνία, Μυκήνες, 1975, κυρίως σ. 281-282.

Δέχθηκε την ιδεολογία, την ταξική της συνείδηση από το εξωτερικό και όχι από μικροαστούς, όχι με βάση την ελληνική εμπειρία. Ήταν μια προωθημένη, εισαγόμενη και μη εύκολα αφομοιώσιμη (από τους εργάτες) συνείδηση.

Δεν έφτασε στο επίπεδο του προλετάριου που ορίζει ο Μαρξ λόγω του ότι δεν δημιουργείται από ξεκληρισμένους αγρότες αλλά από εργάτες που διατηρούν επαφή με το χωριό και επιδιώκουν ιδιόκτητη κατοικία.

Απασχολείται κυρίως σε μικροβιοτεχνίες και όχι σε μεγάλα εργοστάσια που δημιουργούν ριζοσπαστική σκέψη και εργατική συνείδηση

Επηρεάστηκε από την ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας και τον μεγαλοϊδεάτικο φανατισμό

Αντιμετωπίζει μια αστική τάξη που δεν μπορεί να απαλλαγεί από τον εμπορομεσητικό χαρακτήρα της και την κυριαρχία της «καταθλιπτικής» μικρής επιχείρησης, έτσι ώστε στον εργαζόμενο δημιουργείται το όνειρο να γίνει εργοδότης.

Παρά τον σχετικά μηχανιστικό τρόπο που αντιμετωπίζεται η ταξική συνείδηση, κυρίως ως προς το μέγεθος της επιχείρησης, η κάπως ξεχασμένη παρέμβαση του Ροδάκη, αποτελεί μάλλον τη πληρέστερη παρουσίαση ορισμένων προβλημάτων που θα ακολουθούν τη θεωρητική συζήτηση μέχρι και τις μέρες μας. Κατά τον Ροδάκη, «*εργάτες υπάρχουν από παλιά. Αλλά εργατική τάξη έχουμε από τότε που συνειδητοποιεί τον κοινό εχθρό, δηλαδή τον καπιταλιστή. Και αυτό πραγματοποιείται στη χώρα μας μετά το 1917.*[389]» Μάλιστα επισημαίνει ότι αντίθετα με ότι έγινε στην Ευρώπη, «*...η εργατική τάξη αποκτά ταξική συνείδηση, πολύ πριν να πάρει την εξουσία η αστική τάξη*», αλλά στη βάση ευρύτερων προβλημάτων που «μπερδεύουν το περιεχόμενο του ταξικού αγώνα» και ενώ δεν υπήρχε πολιτική επαναστατική ηγεσία, αλλά η «συνδικαλιστική ηγεσία» του ΚΚΕ[390]. Το πιο ενδιαφέρον σημείο στη προσέγγιση του Ροδάκη, εντοπίζεται στη σχεσιακή υπόσταση της ταξικής συνείδησης στα πλαίσια του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, την ιστορική επώαση και τη δομική οριοθέτηση μιας ελληνικής ταξικής εργατικής συνείδησης, άποψη που όπως είδαμε αποτελεί κλασσική μαρξιστική υπόδειξη, που ανέδειξε τη σημασία της ο Ν. Πουλαντζάς και υποστηρίζει στην ελληνική συζήτηση κυρίως ο Α. Ρήγος[391].

Ο Α. Ρήγος, τονίζει ότι η νόθα ελληνική αστικοποίηση, δημιουργεί μια αστική τάξη που δεν συγκρούεται με κάποια φεουδαρχικά στρώματα, αλλά μια τάξη που αποκτά συνείδηση καθώς διαμορφώνεται με την πίεση της εργατικής τάξης, συνεπώς η αστική και η εργατική συνείδηση έχουν στοιχεία αλληλογέννησης[392]. Με τη σειρά του, το κρίσιμο πρόβλημα της «αλληλογέννησης» της ταξικής συνείδησης αστών και εργατών, στη βάση της μαρξιστικής υπόδειξης για την συνάρτηση χαρακτηριστικών του εργατικού κινήματος και των εθνικών αστικών επαναστάσεων, μας επιτρέπει να αναρωτηθούμε και για του τι είδους εργατική συνείδηση εντοπίζεται στην Ελλάδα. Στο βαθμό δηλαδή που παρουσιάζεται μια νόθα αστικοποίηση και αντίστοιχα μια κρατικά δημιουργούμενη αστική τάξη, τόσο κατά τη συγκρότηση του νέου ελληνικού κράτους, όσο και στη

[389] Στο ίδιο, σ. 283.

[390] Στο ίδιο, σ. 291-293.

[391] Για τη συνάρτηση χαρακτηριστικών της αστικής τάξης με την εργατική στην ελληνική περίπτωση ΡΟΔΑΚΗΣ Π., ό.π., σ. 50 κ.έ., ΡΗΓΟΣ Α., Προσεγγίσεις Νεοελληνικής Πολιτικής, Παπαζήσης, 1990, σ. 39-40.

[392] ΡΗΓΟΣ Α., Προσεγγίσεις..., ό.π.,

μεταπολεμική περίοδο, μπορούμε να υποθέσουμε μια αντίστοιχη «νόθα» συγκρότηση της εργατικής τάξης, μια αντίστοιχη εκδήλωση της ταξικής πάλης.

Το ζήτημα θα μας απασχολήσει ειδικά στη μεταπολεμική Ελλάδα, όπου παραμένει το πρόβλημα του τύπου της αστικής τάξης και της μεταπολεμικής ανάπτυξης για την εργατική τάξη. Η αστική τάξη και πάλι δεν καθίσταται ένας στροφέας ανάπτυξης, αφού σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από το κράτος, αναπαράγεται δηλαδή μια κρατική αστική τάξη και μια κρατική μικροαστική τάξη. Σε αυτό το σημείο θεωρητικά συντείνουν σχεδόν όλες οι προσεγγίσεις, ακόμα και η θεωρητική τάση που αρνείται την θέση της υπανάπτυξης και τείνει προς την κατάταξη της Ελλάδας προς το «κέντρο» και όχι την περιφέρεια. Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Γ. Καραμπελιά, σύμφωνα με τον οποίο αν η οικονομική μεταπολεμική ανάπτυξη στόχευε προς το βιομηχανικό τομέα, θα υπήρχαν «προφανείς» κίνδυνοι συγκρότησης εργατικής τάξης, αλλά και μια συνολική, πολύπλευρη κινητοποίηση όλων των τάξεων, που θα επέφερε έστω μερική σύγκρουση με το ευρωπαϊκό βιομηχανικό κεφάλαιο. Φτάνει μάλιστα να γράψει ότι, στις μεταπολεμικές συνθήκες, μια «βιομηχανική επιλογή» θα σήμαινε μια «ολόκληρη επανάσταση», την οποία ακύρωσε η κατάληψη της εξουσίας από τους κατ΄ εξοχήν ανθρώπους της «αντεπανάστασης». Ότι ο πόλεμος και ο εμφύλιος δεν αποσύνθεσαν μόνο τις λαϊκές τάξεις αλλά και εν πολλοίς «τους αντιπάλους τους», προς όφελος μιας τάξης «...μισθοφόρων λεγεωνάριων και γιατί όχι δολοφόνων»[393]. Στη συγκεκριμένη προσέγγιση, έμμεσα, εμφανίζεται η άποψη ότι, μεταξύ άλλων, ο κίνδυνος δημιουργίας εργατικής βιομηχανικής τάξης απέτρεψε την εκβιομηχάνιση, πράγμα όμως που υπονοεί κάποια συνειδητή συγκράτηση κεφαλαιοκρατών από τον κεφαλαιοκρατικό τους ρόλο, μπροστά στον κίνδυνο να δημιουργήσουν λόγω του βιομηχανικού τους κεφαλαίου, τους (κατά τον Μαρξ) νεκροθάφτες τους.

Ο Καραμπελιάς, φαίνεται να συγχέει την επανάσταση με την εκβιομηχάνιση και την αντεπανάσταση με τη μη εκβιομηχάνιση, που σε τελική ανάλυση οδηγεί στο να ταυτίζει την ύπαρξη βιομηχανίας και προλεταριάτου με την εργατική επανάσταση, πράγμα που θεωρούμε διαψευσμένο στην ιστορία του καπιταλισμού. Επίσης θεωρούμε πολύ λιγότερο δεδομένη, τη φανερή στον Καραμπελιά, τάση ταύτισης εκβιομηχάνισης και κάποιας αναγκαστικής εθνικής σύγκρουσης με το ξένο κεφάλαιο, αφού αποδείχθηκε ότι η εκβιομηχάνιση μιας χώρας μπορεί να γίνεται με βάθεμα της εξάρτησης της και πρόσδεση της αστικής της τάξης με τον ιμπεριαλισμό. Ωστόσο παρά τις παραπάνω αντιρρήσεις μας και τα εγγενή προβλήματα των εκ των υστέρων υποθέσεων στην ιστορία, όπως και της προσπάθειας εξαγωγής των αστικών ταξικών στρατηγικών από τα συγκεκριμένα αποτελέσματα, θεωρούμε ότι ο προβληματισμός του Καραμπελιά ειδικά για τη μεταπολεμική Ελλάδα έχει ισχυρή βάση. Ανεξάρτητα αν προέκυπτε επανάσταση, και τι είδους επανάσταση, ή το πιθανότερο, όπως εμείς τείνουμε να καταλήξουμε, ένα ιδιόμορφο ριζοσπαστικό «ευρωπαϊκό» μοντέλο σοσιαλδημοκρατικής εθνικής αναπτυξιακής ταξικής ειρήνης, ο συσχετισμός των δυνάμεων και οι ανάγκες ρήξεων με το οικονομικό παρελθόν και την ιμπεριαλιστική εξάρτηση θα μπορούσαν να δημιουργήσουν μια τελείως διαφορετική Ελλάδα. Την πλευρά της διάθεσης ή ετοιμότητας ή ανάγκης ή λανθάνουσας «εθνικής» βιομηχανικής στρατηγικής από την πλευρά της εργασίας, στη κρίσιμη μεταπολεμική περίοδο, στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, επιφυλασσόμαστε να θίξουμε στη συνέχεια. Προς το παρόν

[393] ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Γ., Κράτος..., ό.π., σ. κυρίως 62-64.

επισημαίνουμε το πρόβλημα στην ανυπαρξία μιας αντίστοιχης αστικής τάξης ή μάλλον του ρόλου της αστικής τάξης της Ελλάδας και της εξάρτησης της, πράγμα που στο βαθμό που ισχύει, επιβεβαιώνει ότι στην ελληνική περίπτωση το ταξικό είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το εθνικό, ότι το εθνικό αναπτυξιακό ζήτημα αποτελεί κεντρικό ζήτημα της ταξικής πάλης.

Για τη νεότερη περίοδο, το ζήτημα της «εθνικής» ανάπτυξης της χώρας αναφέρεται με έμφαση στη φιλολογία για την ύπαρξη εθνικής και εγχώριας αστικής τάξης, ζητήματα που απασχόλησαν κυρίως τον Ν. Πουλαντζά και ως ένα σημείο τη μεταπολιτευτική ιδεολογική αντιπαράθεση. Για τη μεταπολίτευση, ο Κ. Βεργόπουλος τροποποιεί τη θέση του Πουλαντζά, με την επισήμανση της ανερχόμενης νέας μεσαίας τάξης, μιας οιονεί αστικής τάξης με διασυνδέσεις με το δημόσιο και έναν εθνικοανεξαρτησιακό - προστατευτικό λόγο. Ο Αλεξανδρόπουλος με τη σειρά του αρνείται την προβληθείσα από τον Βεργόπουλο άποψη, αντιτείνοντας ότι έτσι μετατίθεται χρονικά το πρόβλημα της ενδογενούς τάξης των καπιταλιστών και υπερτονίζεται η σημασία ενός συρφώματος γνωστών κατηγοριών μεταξύ κρατικής γραφειοκρατίας, τεχνοκρατών και «αετονύχηδων» μεταπρατών[394]. Κατά τον Αλεξανδρόπουλο, η εργατική κινητοποίηση της μεταπολίτευσης, ενώ δεν συγκροτεί εναλλακτική εργατική στρατηγική, φαίνεται να αντιβαίνει στην εκσυγχρονιστική λογική των «ενδογενών» αστών.

Τα παραπάνω ζητήματα, ειδικά για τα κλαδικά ελληνικά συνδικάτα, έχουν νόημα κυρίως στην περίοδο της δεκαετίας του '80, όπου αλλάζει άρδην η συνδικαλιστική ηγεσία και αρχίζει να εκδηλώνεται ένας λόγος για την κρίση και την εθνική – κλαδική πολιτική. Πρόκειται για πλευρές που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια, στην αναφορά μας για τη συνδικαλιστική κομματικοποιημένη άνθιση της δεκαετίας του '80 και τη σχέση της τρέχουσας συνδικαλιστικής με τη κλαδική κρίση, το συνδικαλιστικό λόγο για την κρίση και την ανάπτυξη, τις τρέχουσες συμμαχίες στην Ευρώπη του «κοινωνικού διάλογου». Ωστόσο ειδικά για την τρέχουσα περίοδο, αμφισβητείται ακόμα και η δυνατότητα ύπαρξης διαταξικών εθνικών συμμαχιών ανάπτυξης, για παράδειγμα ο Κ. Τσουκαλάς αμφισβητεί τη δυνατότητα αναπτυξιακών προταγμάτων ενδογενών αστικών τάξεων στα πλαίσια της τρέχουσας, διευρυνόμενης «από-επικρατειοποίησης». Σύμφωνα με τον Τσουκαλά δεν μπορεί βεβαίως να θεωρηθεί ένας «αποεπικρατειοποιημένος» ιμπεριαλισμός και τα εθνικά κράτη δεν καταργούνται, αλλά «*...η παγκοσμιοποίηση επέφερε έναν περαιτέρω περιορισμό της σωρευτικής αυτονομίας του μη μετακινούμενου εγχώριου κεφαλαίου*»[395]. Σύμφωνα με αυτή τη λογική τίθεται σε αμφισβήτηση ακόμα και το πρόβλημα της αναζήτησης μιας τάξης φορέα της «εθνικής» ανάπτυξης της Ελλάδας, ή μάλλον τοποθετείται σε άλλη βάση.

Σε διαφορετική βάση τοποθετείται και το ζήτημα της «εθνικής» ενσωμάτωσης των συνδικάτων, αφού η αποδοχή των «εθνικών» κυρίαρχων στρατηγικών, στηρίζεται, πριν απ' όλα, στην ανάγκη διεθνούς ανταγωνιστικότητας, στο πλαίσιο της λεγόμενης παγκοσμιοποίησης, της πλήρους φιλελευθεροποίησης και της υποταγής στις τάσεις των «αγορών». Πρόκειται ίσως για την εκδίκηση της ιστορίας στο εργατικό κίνημα και τις κάθε είδους αναπτυξιακές συμμαχίες του, που δημιουργεί όρους για μια αναπαραγωγή

[394] ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., ό.π., σ. 68.

[395] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., «Η Επικαιρότητα της Συζήτησης Μίλιμπαντ - Πουλαντζά», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 10, 1997, σ. 14

της ήττας, της όλο και περισσότερο καταμερισμένης και ανασφαλούς εργασίας. Σε αυτή τη βάση έχει δίκιο ο Τσουκαλάς που υποδεικνύει τη σημασία της νέας διάσπασης της εργασίας, σε συνδυασμό με την αμφισβητήσιμη δυνατότητα αναπτυξιακών προσανατολισμών στις ενδογενείς αστικές τάξεις. Έχει επίσης όμως δίκιο και η τάση της αριστεράς που διαβλέπει μέσα από τη διεύρυνση της παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου με τη νέα μορφή της, να καθίσταται πιο επίκαιρο και πιθανό το μαρξικό πρόταγμα της ένωσης των εργατών σε διεθνή διάσταση, συνεπώς η ισχυροποίηση του διεθνούς χαρακτήρα και του συνδικάτου. Το πως απαντά σε αυτές τις προκλήσεις το διεθνές συνδικαλιστικό κίνημα του κλάδου και πως το ελληνικό, θα είναι ένα από τα βασικά θέματα που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια.

2.4.2 Μικροαστισμός, καταναλωτισμός και ενσωμάτωση της εργασίας

Στη συζήτηση για την ελληνική κοινωνία και εργασία, εντοπίζεται μια γενικότερη κριτική της οικονομίστικης, κατετμημένης, συντεχνιακής, λαϊκιστικά ενοποιημένης εργασίας, που είτε καταπίπτει στην οικονομίστικη ενσωμάτωση δια των παροχών, είτε στο όνομα των καταναλωτικών πιέσεων φαίνεται να αντιβαίνει την ανάπτυξη. Αυτό, σε ορισμένες προσεγγίσεις, εμφανίζεται να αφορά την εργασία, ως κατά κάποιο τρόπο «μόλυνση» από τον ευρύτερο, κυρίαρχο μικροαστισμό, που με τη σειρά του συναρτάται με τον καταναλωτισμό, ως αντίθεσης με τον παραγωγισμό.

Ο Φίλιας ερμηνεύει τον μικροαστισμό σαν απόρροια τελικά της απουσίας του παραγωγικού κεφαλαίου, μιας αστικής τάξης ως φορέα ανάπτυξης και αντίθετα από την κυριαρχία ενός παρασιτικού καταναλωτισμού. Τον καταναλωτισμό, τη διατήρηση - αναπαραγωγή της μικροϊδιοκτησίας εντοπίζει επίσης ο Βεργόπουλος και άλλοι, όπως με έμφαση ο Γ. Καραμπελιάς, μέσα και από τις συνέπειες της μετανάστευσης, όπως και έναν νέο μικροαστισμό μέσα και από τη πρόσβαση στο κράτος. Έναν τέτοιο διάχυτο ιδεολογικό μικροαστισμό διαβλέπει και ο Τσουκαλάς[396] συναρτημένο κυρίως με το όνειρο και κυρίως τη δυνατότητα οικογενειακών στρατηγικών κοινωνικής ανέλιξης με άξονα το δημόσιο. Ωστόσο θα πρέπει να επισημάνουμε και μια διαφωνία ειδικά για τον καταναλωτισμό, που φαίνεται να μην έχει μόνο αρνητική - αντιπαραγωγική σημασία, αλλά και χαρακτήρα κινήτρου ενός λαϊκού ριζοσπαστισμού. Ο Μ. Νικολινάκος, ενώ δέχεται ότι ανώτερες τάξεις μεταφέρουν τα πρότυπα κατανάλωσης και προς τα κατώτερα στρώματα, διαβλέπει μέσα και από τη διάδοση καταναλωτικών προτύπων μια αιτία λαϊκού ριζοσπαστισμού που εκδηλώνεται στη μεταπολίτευση[397]. Σε αυτή συντελεί η επαφή των φτωχών με καταναλωτικά αγαθά και το «βιομηχανικό» κόσμο, μέσω της εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης και των ΜΜΕ, σε συνδυασμό με την απελευθέρωση από τη φρίκη του εμφύλιου για τη νέα γενιά, έτσι ώστε συνειδητοποιούνται αδικίες και δυνατότητες και πιέζεται το πολιτικό σύστημα.

Αντίθετα από την επίκληση του καταναλωτισμού, ως κινήτρου λαϊκού ριζοσπαστισμού, ο Β. Φίλιας, τοποθετεί τον καταναλωτισμό, ως σύμπτωμα μη παρασιτικής λογικής, στον αντίποδα της παραγωγικής λογικής, ο Βεργόπουλος διαβλέπει τη συνειδητοποίηση του πρότερου καταναλωτισμού σαν αιτίας κακοδαιμονίας και ο Τζ. Πέτρας θεωρητικοποιεί το νόθο ριζοσπαστισμό, το ψευδολαϊκισμό και τελικά το νεοσυντηρητισμό της νέας μεσαίας τάξης, που στα πλαίσια ενός καταναλωτισμού αυτοκινήτων και εξοχικών κατοικιών, αρνείται τη παραγωγική πειθαρχία[398]. Ο Α. Λύτρας φαίνεται να αποδέχεται το συντηρητισμό και το μικροαστισμό, που διακρίνουν οι παραπάνω και κυρίως ο Πέτρας, αλλά αποδυναμώνει την εκτίμηση για την έδραση τους στη νέα μεσαία τάξη, τονίζοντας την αναπαραγωγή του παραδοσιακού μικροαστισμού. Ακόμα και στο βαθμό που τα παραπάνω φαινόμενα αφορούν μισθωτούς, θεωρεί ότι οι τελευταίοι

[396] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κράτος..., σ. 283

[397] ΝΙΚΟΛΙΝΑΚΟΣ Μ., Μελέτες Πάνω στον Ελληνικό Καπιταλισμό, Ν. Σύνορα, 1975, σ. 154-159

[398] ΠΕΤΡΑΣ Τζ., Ακμή..., σ. 114.

επανακάμπτουν στη παραδοσιακή τους μήτρα, τον παραδοσιακό συντηρητικό και ανασφαλή μικροαστισμό μπροστά στο πρόταγμα του εκσυγχρονισμού[399].

Εστιάζοντας στα εργατικά στρώματα, επισημαίνουμε πριν απ' όλα, ότι η κριτική του «οικονομισμού» και της «εξαγοράς» μέρους της εργατικής τάξης δια των επιλεκτικών παροχών, αποτελεί κυρίως κλασσική μαρξιστική κριτική και μάλιστα του επαναστατικού ρεύματος των Λένιν, Λούξεμπουργκ, Γκράμσι, Λούκατς κ.α.. Μόνο που οι παραπάνω όπως και ο Μαρξ, δεν καταδίκασαν κάποιον καταναλωτισμό της εργασίας, ούτε πολύ περισσότερο τον αγώνα των εργαζόμενων για μεγαλύτερο μισθό, που προφανώς θα ικανοποιεί διευρυνόμενες κοινωνικά, πολιτισμικά καθορισμένες ανάγκες, έστω «ψευδείς» ανάγκες. Αυτό που καταδίκασαν είναι ο περιορισμός του αγώνα της εργατικής τάξης στην αύξηση του μισθού, στη διάσπαση της οικονομικής και πολιτικής πάλης, αλλά σε κάθε περίπτωση είναι αδιανόητο για το μαρξισμό το ότι θα μπορούσε να υπάρχει μια «επαναστατική», πολιτική κινητοποίηση, χωρίς πριν απ' όλα μια υπεράσπιση του μισθού. Για τη σύγχρονη περίοδο, στο βαθμό που η παγκοσμιοποίηση του καπιταλισμού είναι μια συνεχής διαδικασία κυριαρχίας και διεθνοποιημένων πολιτισμικών προτύπων, θα ήταν περίεργη μια παραίτηση των εργαζομένων από οικονομικές διεκδικήσεις και παρόμοια κατανάλωση. Όπως είδαμε ο Π. Άντερσον εντοπίζει την ανεπάρκεια της θεωρίας ενσωμάτωσης δια της «ευδαιμονίας» με την προβολή της διεκδίκησης όλο και μεγαλύτερου μεριδίου του πλούτου, που φτάνει να αγγίζει τα όρια αντοχής του συστήματος, μια άποψη που παραπέμπει σε εναλλακτικές προσεγγίσεις για το κλασσικό μαρξικό πρόβλημα της σχετικής εξαθλίωσης του προλεταριάτου και τις κρίσεις.

Στη σύγχρονη συζήτηση το ζήτημα επαναδιατυπώνεται ως προς τα όρια του φορντιστικού μοντέλου συσσώρευσης και τις ερμηνείες των κρίσεων ως τάσης του ποσοστού κέρδους, ως υπερπαραγωγής ή υποκατανάλωσης, ως αντιφάσεις της εκμετάλλευσης του παγκόσμιου κεφαλαίου, την ήττα μιας εξαγορασμένης, ενσωματωμένης εργασίας ή έστω της ηγεσίας της. Σε μια εναλλακτική κριτική του παραγωγισμού και καταναλωτισμού βασίζεται και ο Κ Τσουκαλάς, που μέσα στο έκδηλα απαισιόδοξο κλίμα των αρχών του '90, παρατηρεί μια ιδεολογική ενσωμάτωση των λαϊκών δυνάμεων στην παραγωγιστική αστική ιδεολογία. Τα παραπάνω θέματα ωστόσο θα πρέπει να εξετασθεί και αν και κατά πόσο αφορούν την ελληνική περίπτωση, όπου πράγματι παρουσιάζεται αναντιστοιχία μεταξύ φαινόμενης παραγωγής και φαινόμενης κατανάλωσης, αλλά και που οι εργατικοί μισθοί παραμένουν χαμηλοί και συμπιέζονται σε μακρές περιόδους λιτότητας. Ευρύτερα είναι αμφισβητήσιμη μια ενσωμάτωση μέσω της καταναλωτικής ευδαιμονίας, λόγω της θέσης της Ελλάδας στον καπιταλισμό, της σχετικά χαμηλής αμοιβής, των συνεχών δικτατορικού τύπου εκτροπών και των εξωθεσμικών ρυθμίσεων και παρεμβάσεων, την παραδοσιακή χρήση της βίας και του χωροφύλακα. Για παράδειγμα στην ανάλυση του Μουζέλη, συνεχώς υπονοείται το γνωστό σχήμα της περιορισμένης δυνατότητας ενσωματικών διαδικασιών σε χώρες, που καθώς αποκλίνουν από το καπιταλιστικό κέντρο, δεν μπορούν να διαχειρισθούν περιφερειακό πλεόνασμα, ώστε να συνάψουν κορπορατιστικού τύπου κοινωνική ειρήνη. Την παραπάνω «αδυναμία» στηρίζει και η ανάλυση του Εμμανουήλ, σύμφωνα με τον οποίο, από την περιφέρεια εκλείπει η εργατική αριστοκρατία και σε αυτή την αρχή – «αδυναμία του συστήματος», ουσιαστικά στηρίζονται ορισμένα παλαιότερα νέο-

[399] ΛΥΤΡΑΣ Α., Προλεγόμενα..., ό.π., σ. 125 -126.

αριστερά κινήματα, εν μέρει επηρεασμένα από τη μαοϊκή εκδοχή του κομμουνισμού και τα νέα απελευθερωτικά κινήματα. Ωστόσο κατά τη γνώμη μας, η δομική εκμεταλλευτική λειτουργία του καπιταλισμού σαν παγκόσμιου συστήματος, ή επί το κλασσικότερο, η ιμπεριαλιστική εξάρτηση και υπανάπτυξη, δεν μπορεί να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι στη «περιφέρεια», «ημιπεριφέρεια» ή όπως αλλιώς ονομάσουμε και τυπολογήσουμε «λιγότερο αναπτυγμένες» ομάδες χωρών, δεν συντελούνται «διαταξικές» «ενσωματικές» συμμαχίες.

Ειδικά για την Ελλάδα, όπου οι τραγικά κατασταλτικές περίοδοι και το σχετικά μικρό ποσοστό των μισθών στο ΑΕΠ, καθιστούν προβληματική μια συζήτηση περί ενσωμάτωσης των εργατών, δεν θεωρούμε καθόλου δεδομένο ότι δεν υπάρχουν όρια διαταξικών συμμαχιών. Όπως επισημαίνει ο Δ. Χαραλάμπης, «Η καταστολή και τα αποτελέσματά τους: ο φόβος και ο οπουρτονισμός, έχουν προοπτική επιτυχίας μόνο σε συνδυασμό με την ιδεολογική κυριαρχία αλλά και σε μία υποτυπώδη τουλάχιστον, υλική βάση»[400]. Αυτή η έστω υποτυπώδης υλική βάση συναίνεσης, θα αναζητηθεί και στους Έλληνες κλωστοϋφαντουργούς εργάτες, στο βαθμό που η μακρόχρονη σιωπή της εργασίας στο μεταπολεμικό εργοστάσιο, μπορεί να ερμηνευτεί και ως συναίνεση μπροστά στη βάσιμη ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον, μέσα ή έξω από το εργοστάσιο. Επίσης, το ζήτημα αφορά άμεσα τα συνδικάτα, μια συνδικαλιστική στρατηγική τόσο στη δεκαετία του 70 - 80, όσο και στην τρέχουσα κρίση της δεκαετίας του '90.

[400] ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., Στρατός..., ό.π., σ. 265.

2.4.3 Ο ρόλος του κράτους στην κοινωνία και εργασία

Ο κυρίαρχος ρόλος του κράτους (και) στη συγκρότηση της αστικής τάξης και η αναιμικότητα κοινωνίας των πολιτών, σύμφωνα με την γκραμσιανή διάκριση, αποτελεί έναν κοινό τόπο της ελληνικής θεωρητικής συζήτησης. Όπως είδαμε προηγουμένως, σύμφωνα με τον Β. Φίλια, ο παραπάνω ρόλος του κράτους και της κρατικής αστικής τάξης συναρτάται με τη νόθα αστικοποίηση. Στην Ελλάδα δεν δημιουργείται το περιθώριο κυριαρχίας μιας επενδυτικής λογικής και εκβιομηχάνισης, η αστικοποίηση καθίσταται «νόθα» και η «αστική» τάξη υποτελής στο κράτος, όπου εξουδετερώνεται η τοπική αυθυπαρξία, με συνέπεια τη δημιουργία και του κυκλώματος μεσολάβησης πολιτικών παραγόντων, συνεπώς της «κρατικής» ή «λούμπεν» αστικής τάξης. Το ρόλο του κράτους θα επισημάνει, με ιδιαίτερη μάλιστα έμφαση, ο Κ. Βεργόπουλος, στην ανάλυση του οποίου για τον ελληνικό καπιταλισμό, έχει κεντρική σημασία η ανάδειξη της μικρής, οικογενειακής αγροτικής εκμετάλλευσης και της ενσωμάτωσης στο καπιταλισμό, μέσω της αγροτικής πίστης και του κράτους[401]. Ο Βεργόπουλος, επισημαίνοντας, όπως ο Κ. Τσουκαλάς, ο Ν. Ψυρούκης και παραπλήσια ο Π. Ροδάκης κ.ά., τη σημασία των αστικών δυνάμεων του ελληνισμού της διασποράς, διαβλέπει την αντίφαση μιας «καθυστερημένης» περιφερειακής κοινωνίας με μια υπεραναπτυγμένη «κεντρική» αστική τάξη, στα πλαίσια ενός συμβιβασμού στον οποίο οι μεγαλοαστοί τελικά επιθεωρούν την ενεργό άσκηση της εξουσίας από τους μικροαστούς, και το κράτος καθίσταται ο λειτουργικός άξονας πάνω στη κοινωνία[402]. Επίσης ο Βεργόπουλος θα αναφερθεί με έμφαση στην κρατική αστική τάξη και το μικροκαπιταλισμό της μεταπολεμικής Ελλάδας, τον τρόπο που αναπαράγεται μια αστική τάξη, ως ουσιαστικός υπότροφος του κράτους.

Ο Κ. Βεργόπουλος θα επιμείνει ότι κάθε είδους επενδύσεις, ακόμα και οι επενδύσεις των πολυεθνικών, ουσιαστικά είναι «υποτροφίες», δώρα του κράτους, συνεπώς όχι μόνο δεν υπήρξε μια αστική τάξη, με τη μορφή που διαρθρώθηκε στη δύση, αλλά ούτε πρόκειται να υπάρξει[403]. Συνεπώς το κράτος είναι η βασική δομή απ' όπου εκπορεύεται η αστική τάξη, όχι μόνο δεν είναι αυτόνομο από το κεφάλαιο, αλλά εκτρέφει το κεφάλαιο σε ένα μονοκομματικό, συγκεντρωτικό σύστημα, που αναπαράγει έναν «κοινωνικό ολοκληρωτισμό». Κατά τη γνώμη μας η θέση της κρατικής δημιουργίας της αστικής τάξης ενδεχομένως συγκαλύπτει το πρόβλημα γέννησης και αναπαραγωγής του κράτους και την ύπαρξη και το σχετικά αυτόνομο τρόπο λειτουργίας ομάδων του κεφαλαίου, για παράδειγμα των ελλήνων κλωστοβιομηχάνων, ωστόσο η βαρύτητα του κράτους στην Ελλάδα είναι αναμφισβήτητη. Έτσι για παράδειγμα αιτιολογείται και ένα από τα πλέον εντυπωσιακά ευρήματα μας στην ιστορία της ελληνικής κλωστοϋφαντουργίας, το ότι κατ' επανάληψη οι βιομήχανοι φτάνουν σε μια ιδιότυπη «εργοδοτική απεργία», δηλαδή κλείνουν από κοινού τα εργοστάσια, ως μορφή πίεσης για την εφαρμογή αιτημάτων που προβάλλονται στο κράτος. Ίσως αγγίζει τα όρια της υπερβολής, αλλά μπορούμε να μιλήσουμε για εργοδοτικό κίνημα διεκδικήσεων προς το κράτος, πράγμα που αν μη τι

---

[401] ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα: Η κοινωνική Ενσωμάτωση της Γεωργίας, Εξάντας, 1975.

[402] Στο ίδιο, κυρίως σ. 39, 41.

[403] ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., «Ο Περιφερειακός Καπιταλισμός στην Ελλάδα», στο ΑΜΙΝ Σ. (κ.ά) Μετάβαση στο Σοσιαλισμό, ΚΜΚ, Αλέτρι, 1981, σ. 177.

άλλο αμφισβητεί τη κλασική διάκριση που είδαμε στον C. Ofee μεταξύ εργοδοτικών ενώσεων και εργατικών συνδικάτων. Ενώ δηλαδή ο C. Ofee επιχειρεί να αποδείξει ότι τα συνδικάτα δεν είναι παράγοντες της αγοράς, στην Ελλάδα αμφισβητείται αν αυτό ισχύει ακόμα και για τους εργοδότες, πράγμα που με τη σειρά του γεννά ακόμα περισσότερα προβλήματα για τα συνδικάτα.

Στην Ελλάδα, συνδικάτα και εργοδοτικές οργανώσεις φαίνεται να ερίζουν για κρατικές πολιτικές και να πιέζουν το κράτος για υιοθέτηση πολιτικών και μέτρων. Από την άλλη μεριά, αν το κράτος δημιουργεί έμμεσα το κεφάλαιο, παρεμβαίνει άμεσα στα συνδικάτα που σε μεγάλο διάστημα δεν είναι απλώς κρατικοδίαιτα, αλλά ασφυκτικά ελεγχόμενα, σε ένα ευρύτερο υπερ-συγκεντρωτικό σύστημα, όπου δεν νοείται μερισμός εξουσίας, ούτε μηχανισμοί θεσμικών εξισορροπήσεων. Αν όμως πράγματι έχουμε τέτοιο κράτος που η κατάληψη του από τα κόμματα έχει καθεστωτικά χαρακτηριστικά ελέγχου ολόκληρης της κοινωνίας, η κυβέρνηση έχει τελικά ολοκληρωτική δύναμη ανεξάρτητα από το αν οι δικτατορίες διαδέχονται τις δημοκρατικές περιόδους. Συνεπώς οδηγούμαστε προς μια εκδοχή κυβερνητικού ελέγχου της διαπάλης κρατικών παραρτημάτων - εξαρτημάτων ή έστω δημιουργημάτων, μέσω του κράτους και γύρω από το κράτος. Σε τελική ανάλυση δεν είναι μόνο τα συνδικάτα ελεγχόμενα από το κράτος - κυβέρνηση αλλά συνολικά η κοινωνία, έτσι ώστε το ποιος έχει την κυβέρνηση ρυθμίζει σχεδόν τα πάντα και όπως είναι λογικό οι σημαντικές αλλαγές είναι κυβερνητικές αλλαγές. Όπως επίσης θα παρατηρήσει ο Βεργόπουλος, οι όποιες αλλαγές συντελούνται στην Ελλάδα, έχουν χαρακτήρα ρήξης[404], δεν μπορούν να συντελεστούν σε μια ομαλότερη διαδοχή, δεν υπάρχει το περιθώριο καλλιέργειας μεταρρυθμιστικών στρατηγικών, αλλά λαϊκιστικών κινητοποιήσεων και πελατειακών εξυπηρετήσεων.

Την ύπαρξη μιας «κρατικής αστικής τάξης», παρόμοια με τους Φίλια και Βεργόπουλο, αναλύει επίσης ο Κ. Τσουκαλάς[405], που επισημαίνει για την Ελλάδα του 19ου αιώνα, ότι η κυρίαρχη τάξη δεν είναι στη πραγματικότητα αστοί, αλλά ούτε και μια γαιοκτητική οικονομική ολιγαρχία, αλλά μια «κόλουρη», μη παραγωγική και κρατικοδίαιτη μικροαστική τάξη, που κυριαρχεί πολιτικοϊδεολικά μέχρι τη μικρασιατική καταστροφή. Τονίζει κατ' αρχήν την μεταφορά υπερπροϊόντος σε κυρίαρχα στρώματα της ελληνικής διασποράς και του δικτύου διαμεσολάβησης των παραπάνω στρωμάτων με τον ελλαδικό χώρο, στον οποίο τελικά φαίνεται να κυριαρχούν τα παραδοσιακά ηγετικά στρώματα, μέσω των κρατικών θεσμών και με κομβικό στοιχείο τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς. Αντίθετα από τον Β. Φίλια και εν μέρει από τον Μοσκώφ και παρόμοια με τον Κ. Βεργόπουλο, ο Κ. Τσουκαλάς θεωρεί ότι οι επίδοξοι μεγαλογαιοκτήμονες θα υποστούν ταξική ήττα, αρνείται την μετεπαναστατική παγίωση μιας άρχουσας τάξης, θεωρεί μάλιστα ότι παρά την απροσχημάτιστη πρόθεση των προυχόντων να εγκαταστήσουν φεουδαρχικού τύπου παραγωγικές σχέσεις, απέτυχαν λόγω της «λυσσαλέας ταξικής μάχης» της επαναστατικής και μετεπαναστατικής περιόδου. Το σχετικά παράδοξο φαινόμενο της ταξικής ήττας των παραδοσιακά αρχόντων στρωμάτων, της σχετικής οικονομικής ισοδυναμίας στα πλαίσια του νέου ελληνικού κράτους και της αναπαραγόμενης πολιτικής δυναστείας των «τζακιών», στα πλαίσια μιας εξαιρετικής πολιτικής σταθερότητας, επιλύει ο Τσουκαλάς με τον ιδιαίτερο ρόλο του κράτους, στο

[404] Στο ίδιο, σ. 158

[405] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κοινωνική Ανάπτυξη και Κράτος: Η Συγκρότηση του Δημόσιου Χώρου στην Ελλάδα, Θεμέλιο, 1989, κυρίως σ. 263, 276-277

οποίο οι προύχοντες προσδένονται με άμεσες ή έμμεσες εξυπηρετήσεις. Οι θεωρητικές συνέπειες της προσέγγισης είναι προφανείς, καθώς δεν εμφανίζεται μια νέα αστική τάξη, που όντας οικονομικά κυρίαρχη αναπαράγει την κυριαρχία της, χρησιμοποιώντας το σχετικά αυτόνομο κράτος, αλλά μια παραδοσιακή εξουσία, διαμορφωμένη στα πλαίσια του οθωμανικού δεσποτισμού, που διατηρεί μια σχετική οικονομική ισχύ δια μέσω της πολιτικής εξουσίας[406]. Ο Τσουκαλάς, γύρω από τον ρόλο του κράτους και της «κρατικής αστικής τάξης», αναλύει μια ευρύτατη ιστορική διαδρομή, αναδεικνύοντας τη σημασία της δημόσιας και παρα-δημόσιας απασχόλησης από τον 19ο αιώνα έως και τη μεταπολεμική και τη τρέχουσα περίοδο, την έντονη πολιτική σημασία της, στα πλαίσια προβληματισμών για την κρατική αστική και νέα μικροαστική τάξη.

Τον κεντρικό ρόλο του κράτους σε χώρες της «ημιπεριφέρειας» όπως η Ελλάδα, εντοπίζει και ο Ν. Μουζέλης τόσο στην ανάπτυξη της βιομηχανίας όσο και στον έλεγχο του προλεταριάτου, φτάνει μάλιστα στη θέση του ότι είναι φυσικό το κράτος, αφού παρέμβηκε στη βιομηχανία, να παρέμβει και για τον έλεγχο της εργατικής τάξης. Ο Μουζέλης αφού απορρίπτει για τις «ΑΧΕ», στις οποίες εντάσσει την Ελλάδα, την επαναστατική δυνατότητα, τόσο από «τα πάνω», όσο και από «τα κάτω», καταλήγει στο συμπέρασμα ότι απομένει μια μόνιμη «συσσωμάτωση», με πελατειασμό, λαϊκισμό, χειραγώγηση των συνδικάτων, άμεσο έλεγχο των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, οργανώσεων κλπ, μια διαδικασία που ονομάζει «συσσωμάτωση» και περιορίζει τις επιφυλάξεις του μόνο στο βαθμό και το τρόπο της «συσσωμάτωσης»[407]. Κατά τη γνώμη μας ο όρος «συσσωμάτωση» καθίσταται αναλυτικά ανίσχυρος, τουλάχιστον ως προς τη πλευρά που αφορά την εργατική τάξη και εργατική συνείδηση. Εκτός των άλλων, ο όρος συσσωμάτωση, στο βαθμό που επιχειρεί να περιγράψει γενικευτικά διαδικασίες πολιτικής χειραγώγησης και ελέγχου στην «ημιπεριφέρεια», είναι τόσο γενικευτικός που χάνει κάθε αναλυτική αξία, ειδικά μπροστά στους πολύ πιο δόκιμους όρους όπως: ενσωμάτωση - ηγεμονία - καταστολή - τρομοκρατία, κράτος - κοινωνία πολιτών κλπ, ή επιμέρους διαδικασίες, όπως ο λαϊκισμός και ο πελατειασμός κλπ. Ακόμα όμως και αν θεωρήσουμε τη συσσωμάτωση ως κυρίαρχη διαδικασία και τον πελατειασμό κυρίαρχη δομή στο πολιτικό επίπεδο, δεν μπορούμε γενικά και αόριστα να μιλάμε για πελατεία. Δεν μπορεί να ταυτιστεί για παράδειγμα μια βάρβαρη «εθνικόφρονη» μετεμφυλιακή παρέμβαση αποκλεισμών με τα μεταπολιτευτικά ρουσφέτια, πράγμα που φαίνεται να συμμερίζεται και ο Μουζέλης, αντίθετα με άλλες παρεμβάσεις, που φαίνεται ότι το παραβλέπουν.

---

[406] Για την σχετική οικονομική ισοδυναμία, ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κοινωνική... ό.π., σ. 257, για την κυριαρχία των «τζακιών», Στο ίδιο, σ. 287, για την πολιτική σταθερότητα, Στο ίδιο, σ. 319, 321

[407] ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν., Κοινοβουλευτισμός..., ό.π.

2.4.4 Λαϊκισμός, εκσυγχρονισμός και ιδεολογικές τομές

Η έννοια του λαού και του λαϊκού όπως και η αντιπαράθεση λαϊκού - λαϊκίστικου και ταξικού είναι από τα πλέον διαδεδομένα αντικείμενα της συζήτησης για την ελληνική κοινωνία. Μια πλευρά της συζήτησης αφορά στην ιστορική διάσταση του αυταρχικού φαινομένου στην ελληνική περίπτωση, τον «εχθρό λαό» και το ρόλο του χωροφύλακα, αλλά και τη μικροαστική εκδοχή του λαϊκισμού[408]. Μια διαφορετική προσέγγιση εστιάζει στην οικοδόμηση ενός λόγου από το Λαό των διαφωτιστών στις Λαϊκές Δημοκρατίες και τα λαϊκά μέτωπα και κινήματα με άξονα τον λαϊκισμό ως υπέρβαση της ταξικής συνείδησης[409]. Μια άλλη πλευρά αναφέρεται στη μεταπολεμική ουσιαστική εγκατάλειψη των εγκλήσεων στο όνομα του λαού από τις «εθνικόφρονες» δυνάμεις, ακόμα και την εγκατάλειψη του λαϊκού αυτοχαρακτηρισμού των αστικών κομμάτων, μετά τον εμφύλιο[410]. Η φορτισμένη ιδεολογικά έννοια του λαού παρουσιάζεται και στην λογοτεχνία, όπου ήδη πριν τον πόλεμο αλλά με έμφαση στη συνέχεια, παρουσιάζεται μια γενικευμένη έγκληση προς την «λαϊκή ψυχή» που παίρνει ιδιαίτερες μορφές στο τραγούδι, την λογοτεχνία, τον κινηματογράφο για να εμπλακεί με τη σειρά της στη μεταπολίτευση στην συζήτηση περί λαϊκού και λαϊκιστικού[411]. Η πλέον ενδιαφέρουσα βέβαια αντιπαράθεση στην μεταπολιτευτική αντιπαράθεση λαϊκού και λαϊκιστικού, αναφέρεται στην πολιτικοϊδεολογική αντιπαράθεση, όπου τα φαινόμενα της λαϊκής διαμαρτυρίας και της επίκλησης του λαού, επιχειρείται να ερμηνευθούν με δύο βασικούς εναλλακτικούς τρόπους. Είτε σαν λαϊκιστική συγκάλυψη και ενσωμάτωση, η έμφαση δηλαδή να δοθεί σε εν πολλοίς ανορθόλογες συγκαλύψεις της ταξικότητας, είτε αντίστροφα σε ευρύτερες ταξικές συμμαχίες, στα πλαίσια μιας τελικά ταξικά προσδιορισμένης πόλωσης, μεταξύ λαού και μονοπωλίων - κράτους. Η συζήτηση περί λαϊκισμού οξύνθηκε στις προσπάθειες ανάλυσης του ΠΑΣΟΚ, όπου ξεχωρίζει η προσέγγιση του Ν. Μουζέλη και από κάπως διαφορετική αφετηρία, του Α. Ελεφάντη, η θέση του οποίου για τον συνδυασμό της ταξικής ασάφειας με την στρατηγική ενσωμάτωσης αριστεροποιημένων στρωμάτων σε μια λαϊκιστική ιδεολογία εξουσίας, επηρέασε αποφασιστικά τη νεότερη συζήτηση[412].

Ο λαϊκισμός παρά του ότι αποτελεί μια από τις πλέον χρησιμοποιούμενες έννοιες, δεν μπορεί να προσδιορισθεί με τρόπο που συναντά τη συμφωνία των χρηστών του, ωστόσο ως προς τη σχέση του με την ιδεολογία, τείνει να κυριαρχήσει η αντίληψη που θεωρεί τον λαϊκισμό ως αρνητική έννοια, ως μηχανισμό ενσωμάτωσης. Ο Δ. Χαραλάμπης

---

[408] ΦΙΛΙΑΣ Β. Κοινωνιολογικές..., ό.π.:

[409] ΝΟΥΤΣΟΣ Π., Καρλ..., ό.π.

[410] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ. Κράτος..., ό.π.

[411] Από αυτή την άποψη: ΓΕΡΑΣΗΣ, Η Ελληνική Ταυτότητα, επίσης για τη τέχνη, ΣΟΦΟΣ Σ., «Λαϊκή Ταυτότητα και Πολιτική Κουλτούρα στη Μεταδικτατορική Ελλάδα: Προς μία Πολιτισμική Διάσταση του Λαϊκιστικού Φαινομένου», στο ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Ν. (επ) Η Ελληνική..., ό.π.

[412] Για μια συγκεντρωτική κριτική του Πασοκικού λαϊκισμού που θα μπορούσε ωστόσο να εκληφθεί και ως διανοουμενίστικος ελιτισμός, μια διάσταση που θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια, στο συλλογικό έργο ΠΑΠΑΣΑΡΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Π. (επ), ΠΑΣΟΚ και Εξουσία, Παρατηρητής, 1980. Επίσης στο ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν. (κ.ά.) Λαϊκισμός και Πολιτική, Γνώση, 1989. Για μια συνολική κριτική της άποψης του λαϊκισμού ειδικά στη συζήτηση για το ΠΑΣΟΚ, ΣΑΚΕΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ. Πολιτική..., ό.π.

επισημαίνει τη σημασία του συνδυασμού πελατειασμού και λαϊκισμού για τη πολιτική ενσωμάτωση, μάλιστα ως λαϊκισμός, εκλαμβάνεται περισσότερο η ρητορική-ιδεολογική ενσωμάτωση, που βασίζεται σε χαρισματικούς ηγέτες που εκφράζουν και κινητοποιούν λαϊκές δυνάμεις, με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αντλούμενα από τον βενιζελισμό, την Ένωση Κέντρου, το ΠΑΣΟΚ[413]. Ο λαϊκισμός εκλαμβάνεται σαν μια άλλη μορφή της κυρίαρχης ιδεολογίας, για παράδειγμα στο δεξιό λαϊκισμό του Συναγερμού, αλλά ακόμα και μέσα στο ιδεολογικό οπλοστάσιο της αριστεράς[414].

Μια παρόμοια, αρνητική διάσταση του λαϊκισμού διακρίνουμε στον Φίλια που προσδιορίζει τη κοινωνική βάση του λαϊκισμού στον μικροαστισμό και αναλύει με έμφαση τα εν δυνάμει αντιδραστικά, προσωπολατρικά, συντεχνιακά χαρακτηριστικά του, που διακρίνουν το λαϊκίστικο από το λαϊκό κίνημα[415]. Ένα βασικό πρόβλημα της υπανάπτυξης, αναφέρεται στην από τη μία αναπόφευκτη, δύσκολα αφομοιώσιμη λαϊκή δυσαρέσκεια και από την άλλη, στη ατελή «ταξική» σύλληψη της κοινωνικής δυσαρέσκειας, στο βαθμό που παρατηρείται «το κοινωνικά αδιάρθρωτο και ατέλεστο της κοινωνίας», με άλλα λόγια η απουσία ταξικής πόλωσης. Στον Φίλια, τα προβλήματα ταξικής ασάφειας, με την έννοια της ελλιπούς πολωτικής συγκρότησης και της διάδοσης του μικροαστισμού, δεν συνοδεύονται από μια εκτίμηση για άρση της βασικής αντίθεσης, αλλά περισσότερο για τη διαμεσολάβησή της από δημοκρατικά και εθνικά - ανεξαρτησιακά αιτήματα της ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού, από την προβολή της ύπαρξης αλλά και δυνατοτήτων - περιθωρίων ισχυροποίησης ενός λαϊκού ριζοσπαστισμού με άξονα την ιδεολογικά και πολιτισμικά προσδιορισμένη ανάπτυξη. Αυτές οι διαμεσολαβήσεις και ο ριζοσπαστισμός, η συνήθως έμμεση και υπαινικτική αναφορά σε εναλλακτικές παρεμβαίνουσες αξίες και συλλογικά οράματα, οδηγούν τον Φίλια στην επισήμανση της δυνατότητας αποδυνάμωσης ή ακύρωσης της «μικροαστικής» παρασιτικής - καταναλωτικής νοοτροπίας, που αντιπαρατίθεται στο καλβινιστικό - εργασιακό παραγωγικό ήθος, αλλά και στην εθνικά προσδιορισμένη ανάπτυξη. Τελικά την διευρυνόμενη αντιπαραγωγική - καταναλωτική νοοτροπία, για την οποία η «ανάπτυξη εν υπαναπτύξει» φαίνεται να αποτελεί περισσότερο αίτιο και όχι αιτιατό (για το σύνολο του πληθυσμού), αντιστρατεύεται μια εθνικολαϊκή αναπτυξιακή προοπτική.

Για τον λαϊκό ριζοσπαστισμό αναφέρεται και ο Ν. Μουζέλης, επιμένοντας στη σημασία κρατικής παρέμβασης, που σε συνδυασμό με τα αστικοδημοκρατικά χαρακτηριστικά, την περιορισμένη δυνατότητα «ενσωματικών» διαδικασιών, την εισοδηματική ανισότητα κλπ, δημιουργεί ευνοϊκό έδαφος για πολιτική κινητοποίηση, χωρίς όμως προϋποθέσεις επαναστάσεων[416]. Η ριζοσπαστικοποίηση λοιπόν, δεν οδηγεί σε επαναστατικού τύπου λαϊκή κινητοποίηση, άποψη που αιτιολογείται εκτός από την ύπαρξη διευρυμένης μετανάστευσης, από τη σημασία της σχετικής ισχύος των πολιτικών οργανώσεων της μεσαίας τάξης και από χωροταξικούς, χρονικούς και οικιστικούς παράγοντες. Ο ριζοσπαστισμός, κατά τον Μουζέλη, οφείλεται και στην πολιτική κρατική ανάμιξη που διακινδυνεύει τη πολιτική αντίδραση και ριζοσπαστικοποίηση, πράγμα που θα μας

413 ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα, Εξάντας, 1989 κυρίως σ.112, 232, 239 κ.έ.

414 ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., Στρατός..., ό.π., σ. 265.

415 Για μια συνοπτική παρουσίαση με αφορμή τη κριτική στο Μουζέλη, ΦΙΛΙΑΣ Β., Κοινωνιολογία της υπ...., ό.π., σ 213-219.

416 ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν., Κοινοβουλευτισμός...., ό.π., σ. 215-216.

απασχολήσει στη συνέχεια ειδικά για το συνδικαλιστικό κίνημα και τους εργατικούς αγώνες. Με βάση το παραπάνω θα δείξουμε το πολιτικό νόημα των εργατικών κινήσεων ακόμα και όταν φαίνονται επιμεριστικοί, οικονομίστικοι κλπ.

Ειδικά για το ζήτημα του λαϊκισμού σχετικά με την εργατική τάξη και το συνδικαλισμό, έχει τεθεί το πρόβλημα για το κατά πόσο μπορούμε να μιλάμε για ταξικό εργατικό κίνημα και συνείδηση, ή αντίθετα για χαλαρές διαταξικές λαϊκές συσπειρώσεις, με μικροαστικές επιρροές και προελεύσεις. Η θέση που αντλούμε από την θεωρητική συζήτηση, είναι ότι είναι δύσκολο να προσδιοριστεί κάποια εργατική κουλτούρα στην Ελλάδα, τουλάχιστον εμφανώς διακριτή από μια ευρύτερη λαϊκή κουλτούρα σχετικά φτωχών ανθρώπων, πράγμα βέβαια που οπωσδήποτε συνδέεται τόσο με την προέλευση όσο και τη διασπορά και την τροχιά των εργατικών στρωμάτων, αλλά και την σχέση τους με παραδοσιακά και νέα μεσαία στρώματα και νοοτροπίες, στο χωριό, στη γειτονιά, το καφενείο, αλλά και στην ίδια οικογένεια[417]. Στην Ελλάδα, εκτός εξαιρέσεων, η «παραδοσιακή» αντίθεση φτωχός - πλούσιος, ή πλούσιοι - λαός, είναι κυρίαρχη, συνεπώς και από αυτή την άποψη το ταξικό αίτημα περιπλέκεται με το λαϊκό αίτημα και τον λαϊκισμό, σύμφωνα με την οπτική του E. Laclau, δηλαδή τις εγκλήσεις σε λαϊκοδημοκρατικές σταθερές.

Ο Α. Λιάκος σε μια ενδιαφέρουσα παρέμβαση, βασισμένη στην έννοια της «πληβιακής» κουλτούρας του E. P. Thompson, με κάποιες επιφυλάξεις, δέχεται ότι οι αγώνες των Ελλήνων εργατών, στις αρχές του αιώνα, δεν εγγράφονται στο πλαίσιο των «βιομηχανικών σχέσεων». Εξαιτίας ορισμένων παραγόντων, όπως η κυριαρχία μικρών επιχειρήσεων, η κρίση και φθορά παραδοσιακών κλάδων κλπ και προπαντός εξαιτίας του υψηλού πληθωρισμού, συγκεντρώνονταν γύρω από τον άξονα της «πάλης εναντίον της αισχροκέρδειας»[418]. Πρόκειται λοιπόν για μια «συνείδηση», καλύτερα για μια εργατική παράδοση, αντίστοιχη με αυτή της «ηθικής οικονομίας» (κατά τον E. P. Thompson), στη βάση μιας παραδοσιακής εθιμικής αξιολόγησης αμοιβών, που δεν βασίζονταν στο τυπικό μισθωτήριο συμβόλαιο και πλήττονταν άμεσα από τις αυξήσεις των βασικών ειδών κατανάλωσης[419]. Πρόκειται για τη βαθιά ριζωμένη παράδοση των «μελισσών» και των κηφήνων που αναφέρει ο Οσόφσκι, για τη συνέχεια στον προβιομηχανικό αγώνα για το ψωμί, που αναφέρει ο Geary, για μια διχοτομική αντίληψη της κοινωνίας, όπου η εκμετάλλευση και η μεγάλη ανισότητα αντιμετωπίζεται πριν απ' όλα ως ηθικό πρόβλημα μεταξύ φτωχών και πλουσίων και θεωρητικά παραπέμπει περισσότερο στη βεμπεριανή παρά την μαρξική έννοια της τάξης. Αυτό σημαίνει ότι η συνειδησιακή συγκρότηση τουλάχιστον μέχρι και τον μεσοπόλεμο, όπως γράφει ο Ελεφάντης, αλλά όπως νομίζουμε εμείς και μεταπολεμικά, δεν συγκροτείται με βάση την αντίθεση κεφάλαιο - εργασία.

Όπως παρατηρεί ο Α. Ελεφάντης, οι εργάτες στα πλαίσια φτωχών ή και προσφυγικών οικογενειών, ζώντας δίπλα και συναναστρεφόμενοι άλλους φτωχούς ανθρώπους και όχι απαραίτητα εργάτες, οικοδομούν μια συνείδηση ενάντια στους πλούσιους. Αυτές οι διαστάσεις της κουλτούρας, όπως και οι διακρίσεις χώρων εργασίας και η σημασία τους ειδικά στην εργατική διαμαρτυρία και το συνδικαλισμό θα μας απασχολήσουν

[417] Μερικές τέτοιες πλευρές ήδη εντοπίζονται στις προσεγγίσεις των Μοσκώφ και Α. Ελεφάντη, συνδέονται με παρατηρήσεις του Σ. Δαμιανάκου κ.α.,

[418] ΛΙΑΚΟΣ Α., ό.π., σ. 177

[419] E. P. THOMPSON, The Making..., ό.π., σ. 68

αναλυτικά, σε συνδυασμό με την αναιμικότητα θεσμών και συλλογικοτήτων εργατικής συμμετοχής, όπως συμβούλια, συνελεύσεις κλπ και τη παρατήρηση για τις δυναμικές αλλά απομονωμένες εξάρσεις και αναδιπλώσεις της εργατικής πάλης, που επίσης παρατηρεί ο Ελεφάντης. Στο βαθμό που τα παραπάνω δεν εμφανίζονται μόνο στο μεσοπόλεμο αλλά σχεδόν σε όλη τη σύγχρονη ελληνική ιστορία, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι και μεταπολεμικά η τομή φτωχός - πλούσιος είναι κυρίαρχη και αυτή θα αναμένουμε και στην περίπτωση που εξετάζουμε. Ωστόσο το νόημα της αντίθεσης φτωχός - πλούσιος, τουλάχιστον στη μεταπολεμική περίοδο, δεν αποκλίνει από την αντίθεση κεφαλαίου – εργασίας, όσο κατ' αρχήν μαρτυρά η διαφορετική εννοιολόγηση των ιδεολογικών τομών. Το παραπάνω μαρτυρά και η εν πολλοίς ταύτιση της εικόνας του «πλούσιου» με το «βιομήχανο» και η εξαιρετικά αρνητική εικόνα που εμφανίζεται για τους βιομηχάνους, η οποία θα μας απασχολήσει και στη περίπτωση της κλωστοϋφαντουργίας, από την αρχή της ελληνικής εκβιομηχάνισης ως και σήμερα. Πρόκειται για ένα από τα πλέον αγνοημένα σημεία της έρευνας στην Ελλάδα, με συνέπεια να διευρύνονται τα ερμηνευτικά ελλείμματα, που ορισμένοι προσπαθούν να καλύψουν και πάλι δια του πασπαρτού του ... λαϊκισμού. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η ανάλυση ορισμένων πλευρών της μεταπολιτευτικής ιδεολογίας από τον Γ. Μαυρογορδάτο, που αναφέρεται ακριβώς στην «εικόνα» των βιομηχάνων.

Με βάση την διεθνική έρευνα για τη πολιτική κουλτούρα με τη συμμετοχή του ΕΚΚΕ, ο Μαυρογορδάτος[420] φαίνεται να θεωρεί «φυσιολογικό» το ότι ο ερευνόμενοι πληθυσμοί σε νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες, (δηλαδή και τα πλειοψηφικά λαϊκά στρώματα), εκφράζουν ισομερισμένο βαθμό συμπάθειας για οργανώσεις των εργατών, των εργοδοτών και των μικροεπιχειρηματιών. Αντίθετα, δείχνει να εντυπωσιάζεται από το ότι στην Ελλάδα είναι ευδιάκριτη μια διχοτόμηση, από τη μια μεριά ενός λαϊκού πόλου και από την άλλη ενός σχετικά απωθημένου πόλου των βιομηχάνων. Το σημαντικό είναι ότι αιτιολογεί τη παραπάνω τάση ως δείγμα του ελληνικού μικροαστισμού, ως σύμπτωμα υπαλληλίας και κυρίως δημοσιοϋπαλληλίας, ως δείγμα παραοικονομίας, δηλαδή με τη λογική ότι εμφανίζεται ταξική συνειδησιακή πόλωση, επειδή κυριαρχεί ο μικροαστισμός και «αχαλίνωτος λαϊκισμός». Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι ο λαϊκισμός στον Μαυρογορδάτο σημασιοδοτείται με την πλέον αρνητική έννοια της ελληνικής βιβλιογραφίας, φτάνει μάλιστα να συσχετιστεί με τη γερμανική «Gleichschaltung» και όπως θα δούμε, με τον κρατικό κορπορατισμό[421]. Ακολουθώντας στα όρια της την παραπάνω λογική, μπαίνουμε στο πειρασμό να συνάγουμε το συμπέρασμα ότι αν οι έλληνες ήταν λιγότερο ταξικά απροσδιόριστοι, «αχαλίνωτα μικροαστοί» και λαϊκιστές και αντίθετα ήταν περισσότερο μισθωτοί και ταξικά προσδιορισμένοι, θα έπρεπε να ισοσκελίσουν το βαθμό συμπάθειας τόσο στους εργάτες όσο και στους μικροαστούς όσο και στους βιομηχάνους. Πρόκειται βέβαια για έναν εξαιρετικά προβληματικό δείκτη ταξικότητας, δια της συμπάθειας των βιομηχάνων, με τον αντίστροφο δηλαδή τρόπο, απ' ότι θα περίμενε κανείς. Αντί δηλαδή να εμφανίζεται ως εντυπωσιακό έρημα το ότι σε άλλες χώρες εμφανίζονται οι εργαζόμενοι να εκτιμούν τις εργοδοτικές ενώσεις περίπου όσο και τις εργατικές, ως περίεργο εύρημα, εμφανίζεται η ελληνική συνειδησιακή πόλωση. Στη συνέχεια αυτή η πόλωση συναρτάται ερμηνευτικά με την υπαρκτή ταξική

[420] Για την έρευνα του ΕΚΚΕ, ΚΑΦΕΤΖΗΣ Π. «Ευρωπαϊκός Νότος: Σε Αναζήτηση του Πολίτη και της Πολιτικής», Ε.Κ.Ε., 69^ ,1988. Για την άποψη του Μαυρογορδάτου ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ Γ., Μεταξύ..., ό.π., σ. 37-38.

[421] Στο ίδιο, σ. 56.

ασάφεια στην Ελλάδα, με αυθαίρετο τρόπο, έτσι ώστε φαίνεται η ταξική ασάφεια να αιτιολογεί μια πόλωση συμφερόντων μεταξύ βιομηχάνων - μισθωτών.

Κατά τη γνώμη μας το εύρημα της πόλωσης στο βαθμό συμπάθειας, αιτιολογείται με το ότι παρά την ταξική ασάφεια και απροσδιοριστία, εμφανίζεται και ένα σαφές όριο κινητικότητας, μια σαφής διχοτόμηση ομάδων συμφερόντων. Συνεπώς η ελληνική πολυσθενική ασάφεια μπορεί να αμβλύνει μια «καθαρή» ταξική διάκριση, αλλά δεν καταργεί, αντίθετα, μέσα από τα όρια της προσδιορίζει τις αντιθέσεις και σχηματοποιεί συνασπισμούς συμφερόντων. Εξ άλλου η όλη συζήτηση περί αντιφατικότητας των ταξικών θέσεων, τουλάχιστον στον Wright αποσκοπούσε στην ανάδειξη των συνασπισμών συμφερόντων ταξικής αναφοράς, πράγμα που φαίνεται να ισχύει και στην Ελλάδα, παρόλο που η αντίθεση κεφάλαιο - εργασία ως ένα σημείο συγκαλύπτεται από την αντίθεση εργαζόμενος - πλούσιος. Αυτό βέβαια εξ ορισμού εμπεριέχει αρκετές αντιφάσεις στις οποίες θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, για τη συνείδηση των σύγχρονων ελλήνων κλωστοϋφαντουργών. Προς το παρόν θα περιοριστούμε να αντιδιαστείλουμε την αντίθεση φτωχός - πλούσιος ή εργαζόμενος - πλούσιος με την αντίθεση συντηρητικός - αριστερός, ή δεξιός - αντιδεξιός ή δημοκράτης - μη δημοκράτης, τομές που επίσης δεν είναι ταυτόσημες και για τη σχηματοποίηση τους δεν πρέπει να ξεχνάμε τη σχετική αυτονομία της ιδεολογίας, τον ενεργητικό, πολυσύνθετο τρόπο που η πολιτική ιστορία και τα βιώματα «αναπαριστώνται» στη συνείδηση.

Μια μονοδρομική αναγωγή του βαθμού συντηρητισμού και ατομισμού με το βαθμό καλοζωίας, που παραπέμπει, ειδικά ως προς το συνδικαλισμό, στο υπόδειγμα ερμηνείας του συνδικαλισμού με βάση τη δυσαρέσκεια από την εργασία, είναι όπως είδαμε ανεπαρκής να ερμηνεύσει το συνδικαλιστικό φαινόμενο. Με τον ίδιο τρόπο είναι ανεπαρκής η φτώχια και η καταπίεση να ερμηνεύσει το ριζοσπαστισμό, πολύ περισσότερο η έλλειψη ριζοσπαστισμού να ερμηνευθεί, μηχανιστικά, ως αποτέλεσμα καλοζωίας. Ειδικά στην Ελλάδα, η «εικόνα» του «συντηρητικού» δεν είναι ασύμπτωτη με την εικόνα του «φτωχού», ακόμα και στον αριστερό λόγο. Είναι χαρακτηριστική η φράση: «Ψωμί κι Ελιά και Κώτσο Βασιλιά», που κατάντησε να σημαίνει τον λαϊκισμό των πειναλέων συντηρητικών, μέσα ακριβώς από την ειρωνική συσχέτιση συντηρητισμού - οπισθοδρομικότητας - ανέχειας, υλικής και πνευματικής φτώχιας. Στους ιδεολογικούς κώδικες της αριστεράς, όπως για παράδειγμα στις γελοιογραφίες της του μεταπολιτευτικού Στάθη, ο αστός είναι χοντρός και κακός, ενώ ο συντηρητικός πολίτης φαίνεται καχεκτικός και αφελής. Στο «Θίασο» του Αγγελόπουλου, ο μαυραγορίτης αστός, κακός, χοντρός και άσχημος, αναγκάζει να γδυθεί μια νέα κοπέλα, που έχει ανάγκη ένα μπουκάλι λάδι, ενώ αυτός αυτοϊκανοποίείται με γελοίο τρόπο, ως διεστραμμένος ηδονοβλεψίας. Ο συντηρητικός από την άλλη, συμβολίζεται όχι ως πλούσιος, αλλά περίπου ως ηλίθιος, να τραγουδάει το «Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελάει πατέρα...». Γενικά στην ιδεολογία της ελληνικής αριστεράς, ο αστός δεν είναι ο κομψός και έξυπνος βιομήχανος, όπως πράγματι είναι συνήθως, αλλά παρουσιάζεται με το σύμβολο - κώδικα του χοντρού (με τη μεγάλη κοιλιά) και το πούρο. Ο συντηρητικός δεν εμφανίζεται ως καλοζωισμένος προνομιούχος, αλλά κυρίως ως ο «φουκαράς», ο κακομοίρης, ο αφελής, ο φοβισμένος, ο παραπλανημένος, μια εικόνα που παραπέμπει σε ότι προηγουμένως αναφέραμε ως συνάρτηση υλικής και πνευματικής φτώχιας, πιο θεωρητικά, ως προσωποποίηση της «ψευδούς συνείδησης». Ακόμα και οι περίφημοι «ρουφιάνοι» της βιομηχανίας, που με έμφαση όπως θα δούμε απασχολούν τους εργάτες και τις εργάτριες του κλάδου, δεν παραπέμπουν στους «εξαγορασμένους», στους

πλούσιους ή έστω στους πλουσιότερους, αλλά στους «κακόψυχους», «αφελείς», σε τελική ανάλυση στους «φτωχούς τω πνεύματι». Φυσικά υπάρχουν συσχετίσεις μεταξύ πολιτικού ριζοσπαστισμού και παραγωγικής θέσης και φτώχιας, δεν θα λείψουν υπομνήσεις στο «ο θεός να σε φυλάει από αριστερό αφεντικό και δεξιό εργάτη», πράγμα που όπως θα δούμε δεν είναι καθόλου σπάνιο φαινόμενο και εξηγείται από τη διαπλοκή παραγωγικών αλλά και πολιτικών παραγόντων.

Στην ιδεολογική τομή δεξιά - αριστερά, παρεμβαίνουν πλήθος παράγοντες, συγκυριακοί και δομικοί τρόποι συγκρότησης των φαντασιακών αναπαραστάσεων. Για παράδειγμα, κατά τον Αλεξανδρόπουλο, η εκπροσώπηση μέσω της Ένωσης Κέντρου, από τη μία στηρίζει μια λογική συλλογικής υπεράσπισης συμφερόντων, που υπερβαίνει μια απλή ατομική εξυπηρέτηση, αλλά και από την άλλη συσκοτίζει τη ταξικότητα των συγκρούσεων στα πλαίσια «δημοκρατικών» - «αντι-δεξιών» στόχων που ενσωματώνει τη ταξική αντίθεση «...στο αστικό πλαίσιο κοινωνικών αξιών». Το φαινόμενο απασχολεί παρενθετικά και τον Γ. Καραμπελιά που ορθά εντοπίζει τη διαδικασία ταξικής συμμαχίας μέσα από τη μεταμφίεση των παλιών ΕΑΜικών σε «κεντρώους» και «ανδρεοπαπανδρεϊκούς», στα πλαίσια ενός «αποχρωματισμού» των αριστερών ώστε να πάψουν να είναι πολίτες β' κατηγορίας[422]. Αντίθετα, για τον Δ. Χαραλάμπη, οι κεντρώοι δεν ήταν παρά «απογοητευμένοι ή ανικανοποίητοι δεξιοί» που μέσω του σχήματος πελατείας - πατρωνίας, δημιουργούν συνθήκες πιο πλατειάς οικονομικής και καταναλωτικής βάσης, μια διάσταση, που μέσω της πελατείας, απορρίπτει την ταξική διάσταση της αντίθεσης δεξιά - αντιδεξιά[423].

Μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ, η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης φτάνει να προσλάβει το χαρακτήρα αντιστροφής του πολιτικού πάτρωνα σε έναν όλο και διευρυνόμενο πελατειασμό και με μια αντιδεξιά νομιμοποίηση. Όπως επισημαίνει ο Σ. Αλεξανδρόπουλος η νεοπελατειακή πρακτική στη περίοδο του ΠΑΣΟΚ δεν στερείται «ταξικής» σημασίας, σαν «άνοιγμα» της αγοράς εργασίας, έστω με πελατειακό τρόπο και συνδέεται με λαϊκά στρώματα που συνθέτουν τον αντιδεξιό συνασπισμό, μια κυρίαρχη αντίθεση δεξιάς - αντιδεξιάς[424]. Ειδικά για το ζήτημα δεξιάς - αντιδεξιάς, ο Γ. Μοσχονάς σε μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση εξετάζει την ανθεκτικότητα του σχήματος ως διαιρετικής πολιτικής τομής, ως ανατροφοδοτούμενη πολιτική συνέχεια του μετεμφυλιακού ιδεολογικού σχήματος[425]. Πρόκειται για το σχήμα της εθνικοφροσύνης που επιβάλλεται από τις κυρίαρχες μετεμφυλιακές δυνάμεις και όπως θα δούμε επιδρά καθοριστικά και στον επίσημο συνδικαλισμό. Ως προς τον συνδικαλισμό όμως, ως εργατικής πρακτικής, φαίνεται να λειτουργεί και να κυριαρχεί ένα ευρύτερο δίλημμα μεταξύ αντίστασης - υποταγής, που συμπυκνώνοντας πολιτικούς και παραγωγικούς καταναγκασμούς, μας επιτρέπει να ερμηνεύσουμε την σιωπή της εργασίας στο μετεμφυλιακό κλωστοϋφαντήριο και τον ορμητικό τρόπο που σπάει στη μεταπολίτευση για να αποκτήσει οργανωτική μορφή στη δεκαετία του ΄80 και να ατονήσει και πάλι στη δεκαετία του '90.

---

[422] ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Γ., Κράτος..., ό.π., σ. 83

[423] ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., Στρατός..., ό.π., σ. 100

[424] ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ. ό.π., σ. 146-151

[425] ΜΟΣΧΟΝΑΣ Γ., «Η διαιρετική Τομή Δεξιάς - Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση (1974-1990)», στο ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Ν. (επ), Η Ελληνική..., ό.π

Στη τρέχουσα περίοδο, η κυρίαρχη συζήτηση προσανατολίζεται μάλλον στην αντιπαράθεση σύγχρονου - ορθολογικού εκσυγχρονιστικού και λαϊκιστικού - παραδοσιακού - ανορθόλογου, μια αντιπαράθεση που συνδέεται με την προηγούμενη διάσταση του έθνους και του εθνικού στόχου, των ταξικών περιεχομένων των εγκλήσεων, αλλά και της «υπερπολιτικής» διάστασης ακόμα και οικονομικών διεκδικήσεων, τελικά του βαρύνοντος ρόλου του κράτους και των κομμάτων. Τέτοιου είδους διχοτομήσεις διακρίνονται στον Ν. Μουζέλη, στον Η. Κατσούλη, στον Σ. Αλεξανδρόπουλο στον Γ. Μαυρογορδάτο, στον Ν. Διαμαντούρο κ.ά, πολλές φορές μάλιστα μια θεωρούμενη «ανορθολογική» επίκληση της προστασίας του κράτους και μια λαϊκιστική - ποπουλίστικη κουλτούρα, που αποτελεί μάλλον το κυρίαρχο αντικείμενο συζήτησης, υποκρύπτει μια λειτουργιστικής απόχρωσης αντίληψη για τον εκσυγχρονισμό. Παραβλέπεται ότι ανεξάρτητα από το αν θεωρήσουμε αναπτυξιακή η ευρωκεντρικά εκσυγχρονιστική μια κυρίαρχη πολιτική στο όνομα του γενικού συμφέροντος, η αντίδραση λαϊκών στρωμάτων στη συναρτώμενη επιδείνωση της θέσης τους δεν μπορεί να θεωρηθεί αβίαστα ανορθολογική, τουναντίον θεωρείται η πλέον λογική και εν πάση περιπτώσει εντάσσεται στον κύκλο των «αναμενόμενων αντιδράσεων». Επίσης το ότι η «underdog» προστατευτική κουλτούρα που εντοπίζει ο Διαμαντούρος, ήταν για πολλές δεκαετίες η κουλτούρα της ιθύνουσας ελίτ, όπως σωστά επισημαίνει ο Ν. Δεμερτζής[426]. Τέλος, το ότι η έμφαση στην αντι-εκσυγχρονιστική διάσταση της λαϊκής διαμαρτυρίας δεν είναι καθόλου σύγχρονο φαινόμενο, αφού σχεδόν κάθε λαϊκή διαμαρτυρία και αντίσταση προβλήθηκε ως συνομωσία ενάντια στην εξέλιξη και ως ένα σημείο πράγματι ήταν, τουλάχιστον ως προς τη κυρίαρχη λογική της «εξέλιξης».

Οι λουδιστικές εξεγέρσεις μπορεί να είναι ίσως ο ορισμός της «αντιεκσυγχρονιστικής» εργατικής δράσης, ωστόσο όποιος βλέπει μόνο τον αντιεκσυγχρονιστικό τους χαρακτήρα, αδυνατεί να αντιληφθεί το νόημα τους, ως αντίστασης στην υλική μορφή του κεφαλαίου, ως μορφή εργατικής συνείδησης, ή ως ιστορικό στάδιο δράσης. Πολλές στιγμές του εργατικού κινήματος σε όλο το κόσμο και στην Ελλάδα, θα μπορούσαν να ενταχθούν ως προς ένα δίπολο εκσυγχρονισμού - λαϊκισμού, στο λαϊκισμό, πράγμα που εκτός των άλλων αδυνατίζει τη διάκριση μεταξύ λαϊκού και λαϊκιστικού. Για παράδειγμα, ο «Μάης» του '36 στη Θεσσαλονίκη όπως και τα γεγονότα του '21 στο Βόλο, έως ένα σημείο, αιτιολογούνται από την εργατική και λαϊκή αντίδραση ενάντια σε ένα οικονομικό γεγονός «εξέλιξης», την υποχώρηση δηλαδή της καπνοβιομηχανίας στην Ελλάδα, μία από τόσες παραγωγικές ανακατατάξεις, που συνέβησαν και θα συμβούν. Συνεχώς οι κυριαρχούμενοι καταγγέλλονται ότι αντιδρούν στην εξέλιξη, όπως στην πραγματικότητα καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό οι κυρίαρχοι, που ηγεμονεύοντας στην κοινωνία, μπορούν να παρουσιάζουν τα ιδιαίτερα συμφέροντα τους, ως «γενικό συμφέρον». Στην τρέχουσα περίοδο, πίσω από μια συζήτηση περί αναντιστοιχίας παραγωγής και κατανάλωσης και των ορίων της οικονομίας, που υπερβαίνουν οι μικροαστικοποιημένες «συντεχνίες», υποκρύπτεται, συχνά, μια προσπάθεια νομιμοποίησης μιας ταξικής επιλογής λιτότητας και αυτοπεριορισμού των εργαζομένων. Μια τέτοια κριτική στηρίζει κατά τη γνώμη μας με επάρκεια ο Σ. Σακελλαρόπουλος, για τη περίοδο της στροφής της πολιτικής του ΠΑΣΟΚ στα μέσα του '80. Επίσης μια ευρύτερη μεταφορά της συζήτησης στο δίπολο εκσυγχρονισμού - λαϊκίστικων παροχών, θα μπορούσε να ενταχθεί σ' αυτό που ο Σ.

[426] Για μια κριτική στην άποψη της underdog κουλτούρας, ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Ν., Ελληνική..., ό.π.

Σακελαρόπουλος ονομάζει «δεξιά στροφή των διανοουμένων»[427], ή όπως ονόμασε ο Δ. Μπελαντής, την «αδιάκριτη γοητεία του 'εκσυγχρονισμού' στους αριστερούς διανοούμενους»[428].

Συγγενής, αλλά και ταυτόχρονα διακριτή με τη παραπάνω λογική του σύγχρονου - λαϊκίστικου, είναι η λογική της λαθρεπιβίβασης σύμφωνα με τον Τσουκαλά, που συνθέτει θεωρίες ανάπτυξης και διαστρωμάτωσης, με την κλασσική αντίληψη του λαθρεπιβάτη του M. Olson. Μια ευρύτερη διάσταση στο παραπάνω ζήτημα, αφορά το ζήτημα μιας «ατομικιστικής συνείδησης» των Ελλήνων εργαζομένων, που φαίνεται απασχολεί και τους πρώτους σοσιαλιστές, όπως τον Σκληρό και τον Μπεναρόγια, μέχρι την προσέγγιση της πολυσθένειας ατομιστών, που συγκροτούν το «λαό» κατά τον Κ. Τσουκαλά[429]. Σύμφωνα με τον Τσουκαλά, στη σύγχρονη Ελλάδα, εντοπίζονται οι παραγωγικές και κοινωνικές δομές και νοοτροπίες που καθιστούν ατελέσφορες τις εκσυγχρονιστικές προσπάθειες μέσα από υπεκφυγές και διεξόδους «τσαμπατζήδων», που ταυτόχρονα αποδεικνύονται όλο και περισσότερο ανεπαρκείς, με συνέπεια ο αναπόφευκτος εκσυγχρονισμός να συνοδεύεται με την αναπαραγωγή της κοινωνικής ανισότητας αλλά και της επιδείνωσης του πλέον ευάλωτου μέρους της κοινωνίας[430]. Ένα μέρος του πληθυσμού αυτού, που θα θιγεί από την ανάγκη εκσυγχρονισμού, χωρίς να προσδιορίζεται με ακρίβεια από τον Τσουκαλά, αφορά χωρίς αμφιβολία τη γυναικεία (κυρίως) ημι-ειδικευμένη και απειλούμενη απασχόληση στον κλάδο που ερευνούμε.

Κατά τη γνώμη μας η γενικευτική αναφορά στους «τζαμπαζήδες» Έλληνες, στον Τσουκαλά αλλά και στη Ρ. Παναγιωτοπούλου, εν μέρει στον Δ. Χαραλάμπη[431] κ.ά., πάσχει από την συγκάλυψη του διαφορετικού περιεχομένου και μορφής τέτοιων ευέλικτων ατομικών λογικών, ανά επιμέρους κοινωνική κατηγορία, πολύ περισσότερο των πιθανών εναλλακτικών συλλογικών οραμάτων και «προγραμμάτων». Μια τέτοια διάσταση εντοπίζει ο Σ. Αλεξανδρόπουλος, σύμφωνα με τον οποίο, στην Ελλάδα θεμελιώνεται ο συλλογικός, μη ατομιστικός χαρακτήρας των φαινομένων που σχετίζονται με την πολιτική αντιπροσώπευση[432]. Επίσης είναι ενδιαφέρον το ζήτημα των οικογενειακών στρατηγικών, που εκτός του Τσουκαλά, εντοπίζει η A. Polis, σύμφωνα με την οποία η «αυτόνομη πολιτική συνείδηση» υφίσταται σε οικογενειακή κυρίως και όχι

---

[427] ΣΑΚΕΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., Πολιτική..., ό.π., σ. 424-430.

[428] Στο ίδιο, σ. 363-406., ΜΠΕΛΑΝΤΗΣ Δ., «Η Στροφή των Διανοουμένων: Για την αδιάκριτη Γοητεία του 'ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ' ΣΤΟΥΣ Αριστερούς διανοούμενους», Θέσεις, 59, 1997, σ. 19-47.

[429] Γράφει ο Τσουκαλάς: «*Ο 'λαός' συνίσταται σε μια μάζα, στην οποία το κάθε άτομο προσπαθεί αδιακρίτως να προωθήσει τα συμφέροντά του, να υλοποιήσει τις επιθυμίες του, να προασπίσει το έχειν του και να επιδιώξει τα συγκριτικά του πλεονεκτήματα*». ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., «Τζαμπαζήδες...., ό.π., σ. 23

[430] Για την άποψη του Τσουκαλά, που συνθέτοντας γενικότερες επεξεργασίες του παρουσιάζει έναν άμεσο πολιτικό προβληματισμό, ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., «Τζαμπαζήδες στη Χώρα των Θαυμάτων», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 1, 1993, σ. 9 -52.

[431] Ειδικά ο Δ. Χαραλάμπης, εντοπίζει στο πολιτικό σύστημα τη μήτρα τέτοιων παθολογικών φαινομένων. Για τη συζήτηση, ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Ρ., «'Ορθολογικές' Πρακτικές και 'Ανορθολογικό' Σύστημα», στο ΛΥΡΙΤΖΗΣ Χ., κ.ά. (επ.), Κοινωνία και Πολιτική, Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 1974 - 1994, Θεμέλιο, 1996., ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., «Ανορθολογικά Περιεχόμενα και Ορθολογικό Σύστημα», Στο ίδιο.

[432] ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., Συλλογική..., ό.π., σ. 235.

ατομική βάση[433]. Πρόκειται για φαινόμενα που θα μας απασχολήσουν και στη συνέχεια, στην προσπάθεια μας να ερμηνεύσουμε διαφορετικές στιγμές του συνδικαλισμού, διαφορετικών ομάδων εργαζομένων. Σε αυτό το συνδικαλισμό, πράγματι, ο ατομισμός και η οικογενειακή εξυπηρέτηση συγκρούονται αλλά και συνυπάρχουν ή και ενσωματώνονται με συλλογικές πρακτικές, σε ένα πολιτικό σύστημα όπου καθίσταται αντικείμενο πολιτικής εκδούλευσης ακόμα και η θέση στη φάμπρικα.

[433] Polis A., «Political Implications of the Modern Greek Concept of Self», British Journal of Sociology. 16, 1965.

2.4.5 Η πελατεία και η σχέση πολιτικής ταυτότητας και εργασιακής θέσης

Η κεντρική θέση του Ν. Μουζέλη όπως και του Γ. Δερτιλή και μεγάλου μέρους πολιτικών και ανθρωπολογικών προσεγγίσεων[434], αφορά την πατρωνία. Ο Ν. Μουζέλης εξετάζοντας την έκλειψη του ολιγαρχικού κοινοβουλευτισμού, όπως ονομάζει την χειραγώγηση του εκλογικού σώματος από μια περιορισμένη ελίτ στα πλαίσια ενός αυταρχικού κράτους του 19ου αιώνα, διαχωρίζει την ελληνική περίπτωση από μορφές λαϊκισμού, επισημαίνοντας ότι στην ελληνική περίπτωση δεν κυριαρχεί η απευθείας διασύνδεση ηγέτη και οπαδών, αλλά η πατρωνία, όπου τα ενδιάμεσα στελέχη ελέγχουν τους οπαδούς - πελάτες - ψηφοφόρους σχετικά αυτόνομα, με δίκτυα εξυπηρετήσεων[435].

Κατά τη γνώμη μας οι πελατειακές σχέσεις, οπωσδήποτε αποτελούν μια σταθερά της ελληνικής πολιτικής ζωής, εξάλλου απασχολούν ευρύτερα την κοινωνία, με το κατά το κοινώς λεγόμενο «βόλεμα», «μέσον», «δόντι» και «ρουσφέτι». Ωστόσο οι διαδεδομένες προσεγγίσεις με την έμφαση στην έννοια της πελατείας, ως γενικής κυρίαρχης δομής ανταλλακτικής σχέσης, αντικαθιστούν τον μαρξιστικό υλισμό με έναν λειτουργιστικό - λαθραίο - οικονομισμό. Η πελατειακή σταθερά, όχι μόνο δεν υποβαθμίζει την «υλική βάση» της πολιτικής, αλλά την καθιστά εμμέσως κυρίαρχη, καθώς αναγορεύει μια «πολιτική» σχέση σε εκδουλεύσεις, διαμεσολαβήσεις, που αντιστοιχούν - τις περισσότερες τουλάχιστον φορές - σε άμεσο ή έμμεσο προσπορισμό εσόδων, όπως ο διορισμός και η «εύκολη» εργασία. Σε τελική ανάλυση, η θεώρηση του πελατειασμού, αντί για την ανάδειξη της αυτονομίας της πολιτικής σφαίρας προς την ιδεολογική και την οικονομική, τελικά ταυτίσει τις παραπάνω σφαίρες, αλλά μόνο ως προς το άμεσο, εγωιστικό, οικονομικό συμφέρον, την οικονομική πράξη και επιλογή στα πλαίσια της λειτουργικότητας του συστήματος. Καθώς οι θεωρήσεις της πατρωνίας - πελατείας συνδέονται με μια υπερβολική έμφαση στη «πολιτική» ανισότιμη συναλλαγή, εντός των πελατειακών δικτύων, παραβλέπουν ακόμα και τις προϋποθέσεις του λαθραίου οικονομισμού στις οποίες έμμεσα στηρίζονται, ώστε τελικά, όπως σωστά παρατηρεί ο Τσουκαλάς, αποσιωπούν τα κεφαλαιώδη προβλήματα της παραγωγής των πόρων στη κοινωνία, ως προϋπόθεση για την πελατειακή διανομή τους, των αντιθέσεων εκτός των πελατειακών δικτύων και τις ταξικές αντιθέσεις συνολικά στη κοινωνία[436]. Επίσης σωστά παρατηρεί ο Τσουκαλάς ότι στις λειτουργικές προσεγγίσεις της υποκατάστασης της ταξικής ανάλυσης από την πελατειακή ανάλυση, έδωσε εύκολα όπλα η εμμονή μιας παραδοσιακής μαρξιστικής αντίληψης για την εξεύρεση ενός αποκρυσταλλωμένου ταξικού χαρακτήρα σε οποιοδήποτε μόρφωμα του πολιτικού εποικοδομήματος. Ωστόσο έχει μόνο εν μέρει δίκιο, αφού το πρόβλημα δεν βρίσκεται μόνο στο «παραδοσιακό» μαρξισμό, αλλά και στις απόψεις που επηρεάσθηκαν από δομιστικές και πιο «σύγχρονες»

---

[434] Γενικά για την έννοια της πελατείας και πατρωνίας, τόσο στην ανθρωπολογική όσο και στην πολιτική - κοινωνική ανάλυση, ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κοινωνική..., ό.π., σ. 324-334. Για την άποψη του Legg, LEGG K., Politics in Modern Greece, Stanford University Press, 1969. Για την πελατεία στην Ελλάδα, ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., «Γύρω από το πρόβλημα της Πολιτικής Πελατείας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», στο ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γ. (επ.) Κοινωνικές και Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα», Εξάντας, 1977.

435 ΜΟΥΖΕΛΗΣ Π. Ν., Κοινοβουλευτισμός..., ό.π. Για τη διάκριση πελατείας και Λαϊκισμού κυρίως σ. 137 - 166

[436] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κοινωνική..., ό.π.

αναγνώσεις του μαρξισμού, οι τελευταίες μάλιστα στο βαθμό που αποποιούνται ολοκληρωτικά τη «παραδοσιακή» διάκριση μεταξύ τάξης «καθ' αυτής» και τάξης «για τον εαυτό της», βρίσκονται μάλλον πιο ευάλωτες στο ερώτημα της ταξικής φύσης των πολιτικών φαινομένων.

Ο ίδιος ο Τσουκαλάς, με την επίκληση του οικονομικού ρόλου του κράτους και της δημοσιοϋπαλληλίας (που θα μπορούσε να «μεταγλωττιστεί» ως κυρίαρχος πελατειασμός), αφήνει περιθώρια να θεωρηθεί η πελατειακή σχέση ως καθορίζουσα τη ταξική δομή και όχι το αντίστροφο. Ακριβώς μια τέτοια ερμηνεία της πατρωνίας και του ταξικού ορίου εντοπίζει η Μ. Πετμεζίδου Τσουλουβή, για την οποία, παρόμοια, αλλά όχι ταυτόσημα, με τον Κ. Τσουκαλά, μέσω της πατρωνίας προσδιορίζονται ταξικά όρια. Κατά την Πετμεζίδου, ο διαφορετικός βαθμός πρόσβασης στο κράτος συνιστά βάση για το «ταξικό» όριο μεταξύ κοινωνικών ομάδων. Σύμφωνα με αυτή τη προσέγγιση, στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας, η εξασφάλιση ωφελημάτων επιτυγχάνεται μέσα από τη πρόσβαση των «οικονομικών φορέων δράσης» στους κρατικούς μηχανισμούς, ώστε να προσπορίσουν παραχωρήσεις και προνόμια. Το κράτος εμφανίζεται να λειτουργεί «αυθαίρετα», δηλαδή όχι με βάση την «ανισότητα θέσεων στη αγορά», αφού ακόμα και η σχέση της αστικής τάξης με το κράτος επιτυγχάνεται σε πελατειακή - διαπροσωπική βάση και όχι «ταξικά»[437]. Σε αυτό το «αυθαίρετο» ελληνικό κράτος λοιπόν, ρυθμίζονται άνισα πόροι, αλλά για την ανισότητα δεν έχει σημασία η τάξη, ούτε κατά τη μαρξιστική ούτε κατά τη βεμπεριανή προσέγγιση. Η καπιταλιστική λογική νομιμοποιείται περιορισμένα, εμφανίζονται μόνον άτομα ή ομάδες ατόμων, με σκοπό την πελατειακή εξυπηρέτηση, οι πολιτικοί αγώνες είναι αγώνες οικονομικών εξυπηρετήσεων και εμμέσως αποκλεισμού άλλων ομάδων. Τελικά παρά την ύπαρξη εκμετάλλευσης, η ατομικιστική και κατακερματισμένη κοινωνική δράση, δεν ευνοεί την ανάπτυξη ταξικής συνείδησης εκμεταλλευόμενων ομάδων[438].

Με αυτό το τρόπο «ανακαλύπτεται», δια της πλαγίου, η ύπαρξη οικονομικών συμφερόντων πίσω από πολιτικούς αγώνες (αυτό που εντοπίσαμε προηγουμένως ως λαθραίο οικονομισμό) που καθώς όμως φαίνεται να έχουν αποκλειστικά ατομικιστικό ή επιμεριστικό χαρακτήρα, αναπαράγουν τελικά τον ατομικισμό, που με τη σειρά του οφείλεται σε μια πολιτική δομή, τον πελατειασμό. Η Πετμεζίδου λοιπόν αρνείται την πολιτική αυτονομία, όχι από την άποψη ότι η πολιτική καθορίζεται από την οικονομία, αλλά με την αντίστροφη θέση, δηλαδή ότι η πολιτική καθορίζει την οικονομία, με την έννοια ότι η οικονομίστικη ατομικιστική αιτιολόγηση της πολιτικής, έχει με τη σειρά της τελικά πολιτική αιτία και συγκεκριμένα τον πελατειασμό. Η δράση δεν είναι μόνο δομικά προσανατολισμένη, χωρίς την έννοια του υποκειμένου, αλλά και η υπολανθάνουσα δομή, είναι μια αταξική, πελατειακή δομή και οι δράστες ομάδες ιδιοτελών συμφερόντων, ειδικά για τους εργάτες, μικρά συνδικάτα. Βέβαια η Πετμεζίδου αποδυναμώνει το παραπάνω σχήμα για τα συνδικάτα, καθώς δέχεται ότι στη πολυδιάσπαση συμβάλει, σε μεγάλο βαθμό, η κυβερνητική πολιτική του «διαίρει και βασίλευε» αλλά δεν διευκρινίζει τη σημασία αυτής της παρέμβασης. Επίσης παρενθετικά και δευτερευόντως αναφέρεται κάποια ανισότητα μέσα στο πελατειακό πλέγμα, καθώς η κύρια αντίθεση φαίνεται να αφορά τα «στρώματα» με πελατειακή δύναμη και τα στρώματα με μη πελατειακή

[437] ΠΕΤΜΕΖΙΔΟΥ ΤΣΟΥΛΟΥΒΗ Μ., ό.π., σ. 189
[438] Στο ίδιο, σ. 199.

δύναμη. Τα κυρίαρχα στρώματα, παρουσιάζονται ως ευρέως διαταξικά στρώματα, σε μια κοινωνία χωρίς ταξικούς συνασπισμούς και πολώσεις.

Κατά τη γνώμη μας, η άποψη του πελατειασμού, ως κυρίαρχης πολιτικής δομής, που υπερβαίνει τις ταξικές διακρίσεις, είναι σε μεγάλο βαθμό αστήρικτη και κυρίως αδυνατεί να καλύψει θεωρητικά το ζήτημα που κυρίως τίθεται από το θεματικό προβληματισμό μας γύρω από το συνδικαλισμό και την εργατική συνείδηση. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι αρνούμαστε τη μεγάλη σημασία της πελατείας και ευρύτερα τα δίκτυα εξυπηρέτησης τόσο στην εργασία όσο και τις επιπτώσεις στο συνδικαλισμό, αλλά ότι δεν αντιπαραθέτουμε τέτοια φαινόμενα με τη ταξική ανάλυση. Δείγματα πελατειασμού, όπως ιστορικά εκδηλώνονται στη μεταπολεμική Ελλάδα, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ορισμένα από τα σημεία της προσέγγισης που βασίζονται στον ρόλο του κράτους που εξετάσαμε προηγουμένως για την εθνικόφρονη μικροαστική τάξη, ωστόσο ο πολιτικός έλεγχος της απασχόλησης δεν αφορά μόνο το δημόσιο και τους μικροαστούς, αλλά και το εργοστάσιο, τη βιομηχανική εργατική τάξη, τη φανερή και κρυφή εργασία των πόλεων [439].

Στη σχετική συζήτηση, ενώ τονίζεται σωστά η άμεση ή έμμεση κρατική εξάρτηση μικροαστικών στρωμάτων γύρω από τη δημόσια απασχόληση και τις ποικίλες «άδειες», ως στηριγμάτων της μετεμφυλιακής εξουσίας, παραγνωρίζεται το γεγονός ότι οι αριστεροί διώκονται και από τα εργοστάσια, στα οποία αντίθετα προσλαμβάνονται δια νόμου «εθνικόφρονες». Έτσι παραγνωρίζεται το γεγονός, ότι ειδικά σε συνθήκες στενότητας απασχόλησης, οι αριστεροί εξοβελίζονται συνολικά από τη μισθωτή απασχόληση, έτσι ώστε η αυτοαπασχόληση, η μικροαστικοποίηση, η στροφή στην οικοδομή, στο μικρεμπόριο (πχ εμπόριο βιβλίων) αλλά και στη μικρή βιοτεχνία, είναι μονοδρομική διέξοδος, ακριβώς για τους «μολυσμένους» ή και «ημι - μολυσμένους» αριστερούς. Δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο ότι η πολιτική εξουσία συνειδητά και σχεδιασμένα έστρεψε τους αριστερούς προς το μικροαστισμό, μια διάσταση που πιθανολογεί (ως λογική) ο Κ. Τσουκαλάς[440], όταν του θέτουν το πρόβλημα ο Β. Τσοκόπουλος και Ν. Ρουτζούνης, ωστόσο ανεξάρτητα από το αν ήταν συνειδητή επιλογή, η μικροαστικοποίηση (μέρους) των αριστερών, είναι ιστορικό γεγονός.

Κατά τη γνώμη μας, η μετεμφυλιακή μικροαστικοποίηση των αριστερών, είναι πρωτίστως το λανθάνον αποτέλεσμα των απαγορεύσεων εισόδου τους στη μισθωτή εργασία, (κυρίως στο δημόσιο και κατά δεύτερο λόγο στη μεγάλη βιομηχανία) σε συνάρτηση με τη διευκόλυνση μισθοποίησης των «εθνικοφρόνων». Το κράτος πριν απ' όλα επιδίωκε να απαλλαχθεί από τις «μολυσματικές» εστίες ενός πιθανού, «επικίνδυνου» συνδικαλισμού και γενικότερα συλλογικής δράσης της μισθωτής εργασίας, πριν απ' όλα στον ίδιο τον κρατικό μηχανισμό και ευρύτερα στη συγκεντρωμένη εργασία. Επίσης επιδίωκε να «επιβραβεύσει» τις φίλιες πολιτικές δυνάμεις με μια εύκολη πρόσβαση στην απασχόληση σε συνθήκες κρίσης και ανεργίας. Συνεπώς για τους αριστερούς, η θέση εργασίας στην οικοδομή, η εργασία στη μικροβιοτεχνία του γείτονα, του συγχωριανού,

---

[439] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κράτος Κοινωνία Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα, Θεμέλιο 1987., ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Κ., Μικρομεσαία Δημοκρατία, Κομμούνα, 1992. Ειδικά για την άτυπη οικονομία και την αστικοποίηση, ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ., Πόλεις της Σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνα και του Πειραιά, 1909-1940, 1989.

[440] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., «Για τα Χαρακτηριστικά της Ελληνικής Κοινωνίας», στο ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ. κ.ά., Προσεγγίσεις: Κοινωνική Δομή και Αριστερά, μεταβολές στη δεκαετία 1980-1990, Σ.Ε

του «κουμπάρου», αλλά και το μαγαζάκι, ή η ιδιόκτητη μικροβιοτεχνία, ήταν (παρόλα τα εμπόδια) ποιο εύκολα προσβάσιμα, απ' ότι μια μισθωτή εργασία σε εργοστάσιο ή μαζικό χώρο εργασίας, μεταξύ των οποίων τα σημαντικότερα εργοστάσια, δηλαδή τα κλωστοϋφαντήρια.

Όσο και αν λειτουργούσε ο μηχανισμός της ασφάλειας, δεν ήταν εύκολο να «ελεγχθούν» επαρκώς όλοι οι χώροι εργασίας και ειδικά η άτυπη οικονομία, η μικροβιοτεχνία, πολύ περισσότερο η αυτοαπασχόληση. Οι συγγενικοί και φιλικοί δεσμοί που διαπερνούσαν την αποκεντρωμένη παραγωγή και το μικρεμπόριο ήταν ισχυρότεροι από τα κίνητρα για «χαφιεδιλίκι», ο ντενεκές της οικοδομής αρκετά βαρύς, ώστε να μην τον αποσπά η ασφάλεια από τον ώμο του «μολυσμένου» αλλά και αποκεντρωμένου οικοδόμου. Ειδικά για την οικοδομή η παραπάνω πλευρά εντοπίζεται από τον Π. Ροδάκη και τον Σ. Αλεξανδρόπουλο αλλά αφορά ευρύτερα και τη μεταποίηση, κυρίως ως προς τη στρατολόγηση εργατών στη «μεγάλη» και «μικρή» βιομηχανία που μας αφορά άμεσα[441]. Αντί λοιπόν να ψάχνουμε για τις πυκνοκατοικημένες και απομονωμένες γειτονιές, όπου σύμφωνα με το Μουζέλη δεν μπορεί να φτάσει «το μακρύ χέρι της κεντρικής εξουσίας» και που η απουσία τους στις «ΑΧΕ» δεν ευνοεί ανταρτικές - επαναστατικές δραστηριότητες[442], θα ήταν προτιμότερο να ψάξουμε που και πως εργάζονται οι ηττημένοι και εν πολλοίς κυνηγημένοι αριστεροί, ξεγλιστρώντας από το μακρύτατο χέρι της ελληνικής μετεμφυλιακής εξουσίας. Αυτό ενδεχομένως μας εξηγήσει και αρκετά από τα σκοτεινά σημεία της εκπροσώπησης της αριστεράς και έναν από τους λόγους που δεν είναι καθόλου περίεργο μερικές φορές οι μικροεργοδότες να εμφανίζονται αριστερότεροι των εργατών, πράγμα που σοκάρει τον Γ. Μαυρογορδάτο και καταλήγει ότι δεν υπάρχει «...καμιά κοινωνική θεωρία που να το δικαιολογεί»[443], ωστόσο δεν θα απασχολήσει άμεσα την παρούσα έρευνα. Αντίθετα μας αφορά άμεσα ο λόγος, που η μεταπολεμική αριστερά, μετά τη δυναμική παρουσία του ΕΕΑΜ και του ΕΡΓΑΣ, ουσιαστικά απουσιάζει από το μεγάλο κλωστοϋφαντήριο, αντίθετα από το αποκεντρωμένο, καλφάδικο, εργαστήριο ένδυσης. Το ζήτημα έχει μόνο εν μέρει απασχολήσει την έρευνα, για παράδειγμα ο Σ. Αλεξανδρόπουλος παρατηρεί ότι από τη μια μεριά η ΕΔΑ φαίνεται να διατηρεί δεσμούς με μέρος του ΕΑΜικού πληθυσμού, όπως αγρότες και παραδοσιακούς εργατικούς και βιοτεχνικούς κλάδους και από την άλλη να δυσχεραίνεται η αντισυστημική μαζική συνδικαλιστική άρθρωση, που θα μπορούσε να προβάλλει συλλογικά αιτήματα σε αντιπαράθεση με ατομικιστικές διεξόδους.

Στη συνέχεια της έρευνας μας, θα μας απασχολήσει το ότι παρά τους «ύμνους» της αριστεράς για το βιομηχανικό προλεταριάτο, ως «καρδιά» της εργατικής τάξης, η ίδια η οργανωμένη προπολεμική αλλά και μεταπολεμική αριστερά, οι λεγόμενοι «αμετανόητοι», εκλείπουν από τη μεγάλη βιομηχανία, αντίθετα από τους εθνικόφρονες του Ν. 851, πράγμα που όπως θα δούμε έχει σημαντικές συνέπειες ειδικά σε μεταπολεμικές περιόδους ανεργίας. Βέβαια η στενότητα απασχόλησης, δεν αποτελεί μόνιμο μεταπολεμικό φαινόμενο, παρουσιάζονται μάλιστα (ειδικά στη κλωστοϋφαντουργία) περίοδοι έλλειψης προσωπικού, ωστόσο η συνάρτηση πολιτικής

---

[441] Το φαινόμενο εντοπίζει εν μέρει και ειδικά για την οικοδομή ο Π. Ροδάκης στο ΡΟΔΑΚΗΣ Π. Τάξεις και Στρώματα στη Νέα Ελληνική Κοινωνία, Μυκήνες, 1975.

[442] ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν., Κοινοβουλευτισμός..., ό.π., σ. 217. Πρόκειται για τους χωροταξικούς λόγους μη επαναστατικότητας που αναφέραμε προηγουμένως.

[443] ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ Γ., Μεταξύ..., σ. 198.

ταυτότητας και βιομηχανικής απασχόλησης θα αποτελέσει ως ένα βαθμό σταθερό μάλλον χαρακτηριστικό, στοιχεία μόνο του οποίου μεταβάλλονται στη συγκυρία.

Η παράδοση του «μέσου» για την είσοδο ακόμα και στη φάμπρικα μπορεί να αλλάζει μορφή και τελικά στη περίοδο των προβληματικών να αποκτά γραφειοκρατική, κομματική μορφή, αλλά διατηρείται σταθερή η πολιτική διάσταση των «προτιμήσεων» τόσο στη δημόσια όσο και στην ιδιωτική επιχείρηση, σε όλη την ελληνική ιστορία. Το παλιότερο «χαρτί εθνικοφροσύνης» είναι βέβαια διαφορετικό από το «μέσο» του δεξιού πολιτευτή και από την εγγραφή στην «κλαδική» της ΠΑΣΚΕ, ωστόσο η πολιτική διαμεσολάβηση της εισόδου στην εργασία είναι μόνιμο φαινόμενο, όπως μόνιμα φαινόμενα είναι η άμβλυνση των παραπάνω στη βάση συγγενικών και φιλικών δεσμών. Τα παραπάνω δεν συγκροτούν μια «πολιτική» αυτόνομη δομή που αντιπαρατίθεται ερμηνευτικά στη ταξική τοποθέτηση και τη ταξική πάλη, αλλά σε μεγάλο βαθμό αποτελούν εκφράσεις, αποτελέσματα της ταξικής πάλης και μάλιστα μεταπολεμικά, της πλέον σκληρής μορφής πάλης, του εμφύλιου πολέμου. Κατά τη γνώμη μας η εργασιακή θέση καθορίζει τη πολιτική ταυτότητα, αλλά και αντίστροφα η πολιτική ταυτότητα καθορίζει την εργασιακή θέση, ακριβώς όμως λόγω της πολιτικής βαρύτητας, της πολιτικής σημασίας της εργασιακής θέσης. Με αυτή την έννοια και η πολιτικο-συνδικαλιστική τοποθέτηση του εργάτη δεν είναι μόνο αποτέλεσμα μιας εργασιακής εμπειρίας, αλλά μερικές φορές «διαβατήριο» τοποθέτησης και κινητικότητας στην εργασία.

2.5 Ο εργατικός συνδικαλισμός στην Ελλάδα

Εξετάζονται στο 2.5.1 ο συνδικαλισμός και το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα, στο 2.5.2 οι θεωρητικές, ιδεολογικές προεκτάσεις της αντιπαράθεσης για την ταξικότητα του συνδικαλισμού, στο 2.5.3 οι μεταπολιτευτικές απεργίες και η οργανωτική δομή, στο 2.5.4 ο συντεχνιασμός ως άρση της ταξικότητας, στο 2.5.5 τα συνδικάτα ως ομάδες συμφερόντων και ο κορπορατισμός.

2.5.1 Ορισμένες διευκρινήσεις για το συνδικαλισμό και το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα

Για τον ελληνικό συνδικαλισμό, στην παρούσα έρευνα, θεωρούμε άσκοπο να επαναλάβουμε συνοψίσεις της ιστορίας του σε επίπεδο ΓΣΕΕ, που εκτός των άλλων αναπαράγονται συνήθως από μελέτη σε μελέτη, αν και οπωσδήποτε ορισμένες σύγχρονες προσπάθειες καλύπτουν σημαντικά κενά της γενικότερης ερευνητικής και θεωρητικής φτώχιας. Ειδικά ο Γ. Κουκουλές έχει επιχειρήσει μια σύνοψη της ιστορίας της ΓΣΕΕ, για την οποία εμείς τουλάχιστον δεν έχουμε να προσθέσουμε τίποτε ουσιαστικό, εκτός από τις ειδικότερες πλευρές για τον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας. Επίσης θα αναφερθούμε με έμφαση σε πλευρές της κοινωνικής διαμαρτυρίας της εργασίας, με θεσμικές - τυπικές μορφές αλλά και άτυπες, ασυντόνιστες, ανεπίσημες «αντισυστημικές» μορφές. Αυτή η πλευρά δεν νομίζουμε ότι έχει αποτελέσει ουσιαστικά πεδίο μελέτης, όπως γενικότερα εκτός από ορισμένες περιπτώσεις (κυρίως από τον Α. Λιάκο) δεν έχει επιχειρηθεί η μελέτη του συνδικαλισμού σε συνάρτηση με την μελέτη της ίδιας της εργασίας και της εργατικής τάξης.

Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι υποστηρίζουμε, στο όνομα της «ταξικής προσέγγισης», μια εξέλιξη από το συνδικαλιστικό «νήπιο» ή έφηβο, που πολλές φορές αναπαράγει το πρωτοπόρο (για την εποχή του) έργο του Γ. Κορδάτου. Επίσης δεν αναφερόμαστε στην «ταξικότητα» του συνδικαλισμού, με τον τρόπο που χρησιμοποιούν τον όρο ορισμένες συνδικαλιστικές τάσεις, που μπερδεύουν την «τάξη», ως επαγγελματική κατηγορία, με την «τάξη» στη ταξική πάλη, πολύ περισσότερο με τη διαδεδομένη έκφραση περί «παραγωγικών τάξεων», που περιλαμβάνει μάλλον επαγγελματικές κατηγορίες εκτός των εργατών[444]. Η έννοια «τάξη» και «ταξική συνείδηση», σύμφωνα με τη μαρξιστική παράδοση, δεν είναι άγνωστη στο συνδικαλιστικό λόγο, για παράδειγμα στη προκήρυξη με τίτλο «Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΑΞΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ», της Ε.Ε. των «115»[445]. Επίσης δεν απουσιάζουν προσπάθειες διάκρισης μεταξύ «ταξικού» και «ρεφορμισμικού» συνδικαλισμού. Ωστόσο ως ταξικός συνδικαλισμός υπονοείται συνήθως ο αγωνιστικός συνδικαλισμός ενώ ως «ρεφορμιστές» αυτοαποκαλούνται οι συνδικαλιστές της παράταξης του Φ. Μακρή (ΕΡΕΠ).

---

[444] Αυτή η διάσταση εντοπίζεται από τον Γ. Μαυρογορδάτο, ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ Γ., Μεταξύ...., ό.π.

[445] Αναφέρεται στο ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ο., Συνδικαλισμός και Κοινωνική Αντίδραση (1947-1987), Οδυσσέας, σ. 65. Επίσης είναι γνωστές περιπτώσεις απόρριψης από το Πρωτοδικείο άρθρων καταστατικών που αναφέρονται στην ταξική συνείδηση.

Στο εσωτερικό του ελληνικού συνδικαλισμού υπάρχει ιδεολογική αντιπαράθεση και για τη στρατηγική του εργατικού κινήματος στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης μεταξύ ρεφορμισμού και επαναστατικότητας. Στη μεγαλύτερη όμως διάρκεια της ελληνικής συνδικαλιστικής ιστορίας, η συνδικαλιστική αριστερά ασχολείται κυρίως με την ίδια την δυνατότητα ύπαρξης στοιχειώδους εργατικού συνδικαλισμού. Εκτός από σύντομες περιόδους, όπως η περίοδος του ΕΑΜ- ΕΡΓΑΣ, το μεταπολεμικό συνδικαλιστικό κίνημα, από την άποψη της επίσημης έκφρασής του, όχι μόνο δεν συνδέεται ευθέως με την αριστερά, αλλά δύσκολα θα μπορούσε να συνδεθεί με την ιστορία του ευρύτερου εργατικού κινήματος. Στο μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, ως συνδικαλισμός, παρουσιάζεται ένα κρατικό και δευτερευόντως εργοδοτικό εξάρτημα, που όχι μόνο δεν οργανώνει γνήσια την εργασία, αλλά και δεν επιφέρει επαρκή ενσωμάτωση της εργατικής τάξης. Το επίσημο συνδικαλιστικό κίνημα σε εθνικό επίπεδο, στις περισσότερες περιπτώσεις, συνιστά χαλαρή άρθρωση πολυδιασπασμένων και άμαζων σωματείων, επιβεβλημένων είτε άμεσα, είτε έμμεσα, με το διωγμό και τους αποκλεισμούς των αντιπάλων τάσεων. Με βάση αυτή την εκτίμηση, θεωρούμε υπερβολική την εκτίμηση του Ν. Παλαιολόγου ότι το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα εντάσσεται προγραμματικά στη παράδοση του ευρωπαϊκού «ταξικού» συνδικαλισμού, που στηρίζει με το ότι αναφέρεται στο καταστατικό της ΓΣΕΕ «η τάξη» και η «απελευθέρωση του ανθρώπου». Κατά τη γνώμη μας η προγραμματική ένταξη δεν μπορεί να στηριχθεί απλώς στη χρήση της λέξης τάξη, είτε ως φράση του καταστατικού είτε ευρύτερα στο συνδικαλιστικό λόγο, με τις πολυσημίες και αμφισημίες του.

Προβλήματα υπάρχουν, για μια ένταξη του ελληνικού συνδικαλισμού στο εργατικό κίνημα και ως προς τη βάση του. Ακόμα και στη περίοδο της μεταπολιτευτικής «εργατικής αυτονομίας»[446], όπου παρουσιάζεται πράγματι έντονη συνδικαλιστική δράση της συγκεντρωμένης, βιομηχανικής εργατικής τάξης, δεν είναι πάντοτε εύκολος ένας χαρακτηρισμός έστω του μη επίσημου συνολικού συνδικαλιστικού κινήματος ως εργατικού, με βάση «αυστηρούς» ορισμούς για την εργατική τάξη, τουλάχιστον αν αποδεχθούμε την λογική της Νέας Μικροαστικής Τάξης. Για παράδειγμα αν και ο ίδιος ο Τσουκαλάς δεν ασχολείται ευθέως με το συνδικαλιστικό κίνημα, με βάση την προσέγγισή του για την κοινωνική διάρθρωση, η ΓΣΕΕ καλύπτει περισσότερο τη νέα μικροαστική τάξη, ή μάλλον τη κρατική μικροαστική τάξη. Ευθέως διαπραγματεύεται αυτή την άποψη η Λ. Λεοντίδου, όχι μόνο ως προς τη κοινωνική διάρθρωση, αλλά και ως προς τη κοινωνική δράση, υποστηρίζοντας το δυναμισμό της ΝΜΤ στο συνδικαλισμό[447]. Ακόμα όμως και αν δεν αποδεχθούμε τη λογική της ΝΜΤ, επιμένοντας προς έναν περισσότερο «λενινιστικό» ορισμό για την τάξη, το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ συνδικαλισμού τμημάτων της εργασίας και των «αντικειμενικών- παραγωγωγικών» τους τοποθετήσεων, σε τελική ανάλυση, το πρόβλημα μεταξύ συνείδησης και εκμετάλλευσης, παραμένει προκλητικό.

Το πλέον ενδιαφέρον φαινόμενο είναι ότι σε μεγάλες περιόδους της συνδικαλιστικής ιστορίας, τα δείγματα εργατικού ριζοσπαστισμού, συναντώνται σε μεγαλύτερη έκταση και ένταση, ακριβώς σε αυτές τις κατηγορίες των εργαζομένων, που θα περίμενε κανείς, να συνειδητοποιείται δυσκολότερα η εκμετάλλευση ή η παραγωγή υπεραξίας, όταν και

---

[446] ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Γ. Κράτος..., ό.π.

[447] ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ., «Αναζητώντας τη Χαμένη Εργασία: Η Κοινωνιολογία των Πόλεων στη Μεταπολεμική Ελλάδα», στο Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ. 60, 1986

αν αυτή παράγεται. Η περίφημη εργατική έκρηξη της μεταπολίτευσης, κυρίως με αυθόρμητες μορφές αγώνα της συγκεντρωμένης εργατικής τάξης, τον εργοστασιακό συνδικαλισμό και την ανάμειξη της αριστεράς (και κυρίως άκρας αριστεράς), είναι τελικά περιορισμένα φαινόμενα μιας φάσης της μεταπολίτευσης. Αντίθετα, οι οικοδόμοι, με την αποκεντρωμένη απασχόληση και την πολλές φορές μισοεργολαβική τους θέση, ή προοπτική, συγκροτούν με συνέχεια, το πιο ριζοσπαστικό - «αριστερό» κίνημα. Δίπλα τους, στη μακρόχρονη διαδρομή ενός γνήσιου συνδικαλισμού, ως «δασκάλους» του «ταξικού» συνδικαλισμού, εκτός από τους εναπομείναντες καπνεργάτες, συναντούμε τους παραδοσιακούς τσαγκαράδες με την επίσης αποκεντρωμένη απασχόληση, και την ημιαυτονομία στο καλφαλίκι[448], το περίφημο «συνδικαλιστικό» της ΕΔΑ, που κάθε άλλο θυμίζει παρά βιομηχανικό προλεταριάτο και τον υπόλοιπο αγωνιστικό συνδικαλισμό, τους τραπεζικούς, τους ημι-αυτόνομους λογιστές, την «κοινή ωφέλεια». Στο βαθμό που ισχύουν τα παραπάνω, μια διαδεδομένη αντίληψη περί ενσωματωμένης δια της εθνικοφροσύνης κρατικής μικροαστικής τάξης, απέναντι στην δήθεν αγωνιστική, εργατική τάξη του βιομηχανικού προλεταριάτου, θα πρέπει οπωσδήποτε να επανεξετασθεί.

Ο μεταπολεμικός συνδικαλισμός πχ των τραπεζικών και της κοινής ωφέλειας, ένας σκληρότατος συνδικαλισμός στα όρια της μετεμφυλιακής «τάξης και ασφάλειας», τη στιγμή που θα αναμένονταν (με βάση τις λογικές του κρατικού μικροαστισμού και της ενσωμάτωσης), μια ενσωματική σιωπή, αναδεικνύει το τεράστιο πρόβλημα της πραγματικής σιωπής, της βιομηχανικής εργατικής τάξης. Ειδικότερα αναδεικνύει τη συνδικαλιστική σιωπή που εκδηλώνεται στο μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στην κυρίως βιομηχανική απασχόληση στην Ελλάδα, στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας. Η συνήθως προβαλλόμενη αιτιολογία για την παραπάνω «σιωπή», η γυναικεία απασχόληση, είναι βέβαια μια δόκιμη θεώρηση ως προς το συνδικαλισμό, ωστόσο δεν επιλύει επαρκώς το ζήτημα της ταξικής πρακτικής της βιομηχανικής εργασίας. Κυρίως δεν επαρκεί για να αιτιολογήσει την απουσία των ταξικών πρακτικών της βιομηχανικής συγκεντρωμένης εργασίας, σύμφωνα με το μαρξισμό. Για να επιστρέψουμε στο πρότυπο - αφαίρεση του μαρξικού «Κεφαλαίου», το κυρίως εργοστάσιο και στην Αγγλία του Μαρξ, είναι η «φάμπρικα» (εργοστάσιο ύφανσης) και ο κυρίως εργάτης είναι γυναικόπεδο. Συνεπώς για τον μαρξισμό, αν μη τι άλλο, η γυναικεία κυριαρχία στην απασχόληση δεν ακυρώνει την γενική εκτίμηση για την εργατική τάξη, για τον περίφημο βιομηχανικό εργάτη (στη πραγματικότητα εργάτρια) της μαρξικής αφαίρεσης, ή δεν τον ακυρώνει στη μεταπολεμική Ελλάδα, λιγότερο απ' ότι στην Αγγλία του 19ου αιώνα.

Γενικά στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία, στο μεγαλύτερο μέρος της μεταπολεμικής περιόδου, δεν δραστηριοποιούνται οι ίδιοι οι εργαζόμενοι, αλλά μια ελάχιστη «πελατεία» των λεγόμενων εργατοπατέρων, πράγμα που θα αναλυθεί διεξοδικά στη συνέχεια, αλλά νομίζουμε ότι είναι εξ αρχής λίγο ως πολύ γνωστό. Τα παραπάνω φαινόμενα νομίζουμε ότι αρκούν να αμφισβητήσουν γενικά την συνδικαλιστική μεταπολεμική πραγματικότητα, ως ταξική τοποθέτηση, ως πρακτική της εργασίας, ή ως έκφραση της συνείδησης της τάξης, ή ακόμα ως εργατικό συνδικαλισμό γενικά. Ωστόσο ειδικά για το τελευταίο, δεν συμφωνούμε με μια (παλιότερη μάλλον) εκτίμηση του Γ. Κουκουλέ, που τείνει προς την άποψη ότι δεν υπάρχει ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα,

[448] Την κατ' αποκοπή εργασία του «κάλφα» με αμοιβή με το ζευγάρι υποδημάτων, μια μορφή ανάλογη με το καλφαλίκι που θα αναλύσουμε στη συνέχεια για τους ραπτεργάτες.

λόγω του ότι αποκλίνει καθοριστικά από μια κατά κάποιο τρόπο ιδεοτυπική μορφή του συνδικαλισμού[449]. Ο λόγος είναι το ότι αντί να χρειαστούμε να προβούμε σε εναλλακτικές ονοματολογίες, πράγμα που γεννά με τη σειρά του γενικότερα προβλήματα, αρκεί να προσδιορίσουμε ακριβώς τι σημαίνει «ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα» και τις αιτίες της «παθολογίας» του, πράγμα βέβαια που κυρίως έκανε ο ίδιος ο Γ. Κουκουλές. Θα χρησιμοποιούμε λοιπόν γενικά την έννοια συνδικαλισμός, εννοώντας ότι πρόκειται για κατηγορία μορφών γνήσιας, αλλά και νόθας- ψευδεπίγραφης έκφρασης και δράσης της εργασίας. Επίσης, στο βαθμό που πράγματι παρουσιάζονται μορφές γνήσιου και μη γνήσιου συνδικαλιστικού κινήματος, αυτό δεν σημαίνει ότι διαχωρίζονται με κάποιο σινικό τείχος «γνησιότητας» τέτοια κινήματα, ή περίοδοι, μάλιστα η ιστορία είναι γεμάτη παραδειγμάτων μη χειραγωγικής - αγωνιστικής αξιοποίησης του χειραγωγικού κρατικού «κινήματος». Στη περίπτωση της Ελλάδας αυτό είναι φανερό στο πως το ΕΑΜ αξιοποίησε ακόμα και δομές του μεταξικού, κατοχικού συνδικαλισμού, έχουμε μάλιστα παρόμοια φαινόμενα στην περίοδο της πρόσφατης δικτατορίας[450]. Το κλασσικό διεθνές παράδειγμα είναι το παράδειγμα της Ισπανίας και Πορτογαλίας όπου αριστερές συνδικαλιστικές δυνάμεις αξιοποιούν τη δομή του δικτατορικού υποχρεωτικού συνδικαλισμού, συγκροτώντας στη μεταδικτατορική περίοδο έναν ταξικό ριζοσπαστικό συνδικαλισμό[451].

Με βάση τα παραπάνω θα αναφερόμαστε σε ελληνικό συνδικαλισμό γενικά, περιλαμβάνοντας δηλαδή όλες τις μορφές και περιόδους. Διευκρινίζουμε όμως και πάλι ότι μια γενική αναφορά στο εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, υπονοεί ότι αποδεχόμαστε την δυνατότητα ένα συνδικαλιστικό κίνημα ακόμα και όταν σ' αυτό εκπροσωπούνται και δραστηριοποιούνται εργάτες, να μην εντάσσεται στο «εργατικό κίνημα». Συνεπώς ο συνδικαλισμός γενικά δεν μπορεί ευθέως να συνδεθεί με μια αντίστοιχη «ταξική συνείδηση», ή με άλλα λόγια, είναι κατ' αρχήν προβληματική μια γενική συζήτηση περί εργατικής «ταξικότητας» ή «ενεργητικότητας» μέσω του ελληνικού επίσημου συνδικάτου. Μια συζήτηση που έχει έτσι κι αλλιώς νόημα στη συγκυρία της ταξικής πάλης, αλλά αφορά και το ίδιο το συνδικάτο, σαν ιστορική μορφή οργάνωσης της εργασίας, σαν μορφή που αποτυπώνει συνέπειες της ταξικής πάλης και εργατικής παράδοσης. Για το ίδιο το συνδικάτο λοιπόν ως θεσμό, ως παράγοντα αλλά και δημιούργημα της ταξικής πάλης και των αποκρυσταλλωμένων συσχετισμών της, έχει σημασία να επισημάνουμε μερικές μόνιμες «παθολογίες», όπως τη δομή της συνδικαλιστικής πυραμίδας, την πολύ-κατακερματισμένη βάση, την έλλειψη αυτονομίας και ανεξαρτησίας, την χαμηλή συνδικαλιστική πυκνότητα, τον αστυνομικό ρόλο της ΓΣΕΕ, την απουσία συνδικαλιστικής πρακτικής. Περιοριζόμαστε εδώ στην επιγραμματική αναφορά των παραπάνω χαρακτηριστικών, παραπέμποντας στην ανάλυση

---

[449] ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Γ., Ελληνικά Συνδικάτα: Οικονομική Αυτοδυναμία και Εξάρτηση. 1938-1984, Οδυσσέας, 1984, κυρίως στην εισαγωγή.

[450] Εκτός από τις περιπτώσεις που συναντήσαμε στη κλωστοϋφαντουργία, είναι βέβαιο ότι ο παράνομος μηχανισμός του ΚΚΕ είχε κατορθώσει να ελέγχει ορισμένα συνδικάτα. Μια τέτοια περίπτωση είναι το συνδικάτο των φοντιατζήδων της Θεσσαλονίκης. (Μαρτυρία Τ. Πατώση, προέδρου του συνδικάτων των υποδηματεργατών)

[451] Για το ζήτημα, ΖΑΜΠΑΡΛΟΥΚΟΥ Σ., «Συνδικαλιστικό Κίνημα και Κρατικός Παρεμβατισμός στη Μεταπολιτευτική Ελλάδα: Μια συγκριτική Προσέγγιση», στο ΛΥΡΙΤΖΗΣ Χ., ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η., ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ., (επ.), Κοινωνία ..., ό.π., σ. 91-118

του Γ. Κουκουλέ[452], αν και παρά τη σταθερότητα των παραπάνω χαρακτηριστικών, ακόμα και το επίσημο συνδικαλιστικό κίνημα παρουσιάζεται σε διαφορετικές εκδοχές, με διαφορετικό νόημα και περιεχόμενο. Αυτές τις διαφορετικές εκδοχές, με βασικό αναλυτικό εργαλείο τη συνάρτηση δράσης και συνείδησης και έμφαση στο συνδικαλιστικό λόγο, θα εξετάσουμε στις διαφορετικές συγκυρίες που εκδηλώνονται.

[452]ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Φ. Γ., «Αναδρομή σ' Ένα Αμφιλεγόμενο Παρελθόν», στο ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ., (επ.) Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στο Τέλος του 20ού Αιώνα, Gutenberg, 1997, κυρίως σ. 25-27.

2.5.2 Οι θεωρητικές, ιδεολογικές προεκτάσεις της αντιπαράθεσης για την ταξικότητα του συνδικαλισμού

Η διάσταση της συγκυρίας της ταξικής πάλης, ιδιαίτερα στο συνδικαλιστικό λόγο, μας οδηγεί στο να διακρίνουμε κατ' αρχήν διαφορετικές μορφές και περιόδους του ελληνικού συνδικαλισμού, για παράδειγμα την ΕΑΜική και τη μεταπολιτευτική περίοδο και ειδικά μετά την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Πρόκειται για περιόδους, που εκτός από μια πρωτοφανή για τα διεθνή δεδομένα ανάπτυξη εργατικών αγώνων, τα αντικείμενα της συνδικαλιστικής αντιπαράθεσης αποκτούν περισσότερο ιδεολογικό «χρώμα», εστιάζονται σε ότι θα μπορούσε να αποκληθεί «αριστερή φιλολογία» και μάλιστα και από δυνάμεις, που ούτε ήταν, ούτε αυτοαποκαλούνταν αριστερές.

Το παραπάνω φαινόμενο συνδέεται και με συνδικαλιστικές – πολιτικές ρήξεις και μετατοπίσεις που αφορούν την εργατική βάση αλλά και την ηγεσία. Για την περίοδο της ΕΑΜικής περιόδου, το ότι ο Μακρής ήταν μέλος του ΕΑΜ αποδείχθηκε πως ήταν ψέμα, που αναπαράχθηκε στη συνέχεια από διάφορες μελέτες, ωστόσο ακόμα και αυτό δεν έκανε ιδιαίτερη εντύπωση, αφού στο ΕΑΜ έδρασε ο Καλομοίρης και άλλοι, που δεν φαίνεται να είχαν ιδιαίτερο πρόβλημα να μιλούν για λαοκρατία και να αυτοαποκαλούνται «σύντροφοι». Αυτό βέβαια συνέβη και αντιστρόφως όπου διάφορα μέλη του ΕΑΜ, ακόμη και της ΟΚΝΕ, έδρασαν στο μετεμφυλιακό γαλαξία των εθνικοφρόνων εργατοπατέρων, όπως ο περίφημος Τριανταφυλλάκης, πρόεδρος της ΟΕΔΕ και όπως θα δούμε και ορισμένοι κλωστοϋφαντουργοί. Διαφορετικά τίθεται το πρόβλημα στην αντιπολίτευση, όπου δεν έχουμε απλώς τις συνηθισμένες συνδικαλιστικές μετατοπίσεις, αλλά μια περίεργη, νέα «συνδικαλιστική δεξιά», που διαφοροποιημένη από τους παραδοσιακούς «εργατοπατέρες», παρεμβαίνει ως δεξιά, χωρίς μεγάλη σχέση με τις θέσεις της δεξιάς. Η περίεργη αυτή θέση αιτιολογείται βεβαίως από τη συγκυρία και την εργασιακή θέση των παραπάνω συνδικαλιστών, αλλά τα ζητήματα αυτά θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια. Προς το παρόν για την κατάδειξη της σημασίας του γεγονότος, αντιγράφουμε τον Γ. Ρωμανιά, που υπερασπίζοντας την ανάγκη διορθωτικής παρέμβασης της «φιλελεύθερης παράταξης», γράφει:

> «... *Στη πράξη υπάρχει μέγας κίνδυνος η συνδικαλιστική λειτουργία και δυναμική να αποτελέσει πραγματική παγίδα για τους συνδικαλιστές του φιλελεύθερου χώρου - αφού η κολεκτιβίστικη νοοτροπία που διαπνέει τη συνδικαλιστική δράση στη χώρα μας μπορεί να τους παρασύρει (...) Και αυτό έχει έντονα παρατηρηθεί τα τελευταία 10 χρόνια, όταν οργανωμένοι συνδικαλιστές του φιλελεύθερου χώρου διεκδικούν ή (απεργούν διεκδικώντας) λύσεις... σοσιαλιστικές (επέκταση Δημόσιου τομέα, έλεγχο των τιμών, κρατικοποίηση προβληματικών, ισοπέδωση αμοιβών, έξοδο από την ΕΟΚ και το ΝΑΤΟ κλπ)»*[453].

Η συζήτηση και συνδικαλιστική αντιπαράθεση στη μεταπολίτευση, εκτός από το «κλασσικό» πρόβλημα της αυτοτέλειας - αυτονομίας, το οργανωτικό πρόβλημα κυρίως γύρω από το εργοστασιακό σωματείο, το περιεχόμενο των αιτημάτων για την αυτοδύναμη ανάπτυξη, την ανεξαρτησία και την αυτοδιαχείριση, χαρακτηρίζεται από μια

[453] ΡΩΜΑΝΙΑΣ Γ., Συνδικαλισμός: Ιδεολογικές και τεχνοκρατικές διαστάσεις, 1992, σ. 18.

πρωτοφανή συζήτηση για τη σοσιαλιστική στρατηγική και τη σοσιαλιστική μετάβαση. Βέβαια ο παραπάνω λόγος έχει εν πολλοίς καταγγελθεί ως λαϊκιστικός, ωστόσο δεν θεωρούμε ότι μόνο με την επίκληση του λαϊκισμού μπορούμε να ξεμπερδέψουμε με τον συνδικαλιστικό λόγο που αναφερόμαστε. Ακόμα και σε σημασιολογικό - εγκλητικό επίπεδο, η έγκληση συχνά αφορούσε την τάξη, έστω μια θολή τάξη, για παράδειγμα στο «νόμος είναι το δίκιο του εργάτη», ή την έκφραση «ταξικά συνδικάτα» και «ταξικός συνδικαλισμός». Την αναζήτηση και κυρίως τη νοηματοδότηση της ταξικότητας ή και σοσιαλιστικής κατεύθυνσης του κινήματος, διαπερνούν κυρίως οι αναλύσεις των μη δεξιών κομμάτων, αν και μερικές φορές συγχέονται η αγωνιστικότητα με την ταξικότητα, ενώ τελικά ταξικό συνδικάτο θεωρείται το συνδικάτο που η ηγεσία του επηρεάζεται καθοριστικά από τις παραπάνω δυνάμεις. Εκτός, ή μάλλον στα όρια του παραπάνω «ενδοσυνδικαλιστικού λόγου», και τις γενικότερες παρεμβάσεις κομμάτων και παρατάξεων έχουν επιχειρηθεί κάποιες προσπάθειες, για περισσότερο θεωρητική διαπραγμάτευση του ζητήματος, για παράδειγμα από τον Π. Ροδάκη, τον Α. Ρήγο, τον Λ. Αποστολίδη, τον Κ. Μπατίκα, τον Γ. Καραμπελιά, την ομάδα γύρω από το περιοδικό θέσεις, κ.ά.

Μια προσπάθεια για μια συστηματική μαρξιστική ανάλυση του συνδικαλιστικού κινήματος, στα πλαίσια της «ταξικότητας», οφείλεται στον άλλοτε καθοδηγητή της ΕΣΑΚ-Σ και τελικά «αιρετικό κομμουνιστή» Κ. Μπατίκα,[454] ο οποίος με αφετηρία τη μαρξιστική προσέγγιση της υπεραξίας και εκμετάλλευσης, προσδιορίζει τη ταξική πάλη στην οποία εντάσσει τον συνδικαλισμό, στο πλαίσιο της «ιστορικής αποστολής» της εργατικής τάξης. Ωστόσο αν και ο Μπατίκας επιμένει στην παραπάνω αποστολή στα πλαίσια της σοσιαλιστικής νομοτέλειας, παραβλέπει την ανάλυση της εργατικής τάξης και της κοινωνικής δομής στην Ελλάδα, έτσι ώστε από τις προσεγγίσεις του Μαρξ και Λένιν, ή μάλλον από μια ανάγνωση των προσεγγίσεων τους, φτάνει με ένα αναλυτικό άλμα, γενικά στον ελληνικό συνδικαλισμό. Το πλέον ενδιαφέρον ίσως σημείο στην ανάλυση του Μπατίκα, από την άποψη της θεματικής μας, είναι η ανάλυση της διαδικασίας απώλειας της «ταξικότητας» των συνδικαλιστών, που ως κομματική «πρωτοπορία», χρεώθηκαν την εισαγωγή της ταξικής συνείδησης στην τάξη «καθ' εαυτή». Σε αυτήν είναι έκδηλη μια συνέχεια της παράδοσης (έστω πρώην) κομματικών καθοδηγητών, που εγκαλούν τα «μαζικά στελέχη» για μόλυνση από τις μάζες και τα μαζικά «μέτωπα»[455]. Το πρόβλημα στη μεταπολιτευτική Ελλάδα, κατ' αρχήν εντοπίζεται στα κομματικά στελέχη, που αναλαμβάνουν «τον ιμάντα», αλλά «μολύνονται» από την μη επαναστατική εργασία και τελικά η παραπάνω «μόλυνση» αγγίζει γενικά το κόμμα και την ηγεσία του, έτσι ώστε αντί να καθοδηγήσει επαναστατικά τις μάζες, «ρεφορμιστικοποιείται» το ίδιο το κόμμα.

Για την άποψη του ΚΚΕ, η πλέον συνεπής στην επίσημη κομματική άποψη, εκτός των δημοσιεύσεων της συγκυρίας, όπως κάποια άρθρα στην ΚΟΜΕΠ κλπ, είναι η προσέγγιση του Κ. Κάππου[456], ο οποίος μάλιστα επιχειρεί παράλληλα με μια γενικότερη

---

[454] ΜΠΑΤΙΚΑΣ Κ., Συνδικάτα και Πολιτική, Εργοδοτική, 1994. Δεν είναι βέβαια χωρίς συνέπειες ότι και το έργο του Μπατίκα εκδίδεται σε μια συγκυρία που ο ίδιος ο Κ. Μπατίκας αποστασιοποιείται από το ΚΚΕ έτσι ώστε να ελλοχεύει κάποια αντίφαση για την κομματική καθοδήγηση, της οποία από τη μία υπερασπίζεται τον καθοδηγητικό ρόλο και από την άλλη, αρνείται στη συγκεκριμένη περίπτωση τη δυνατότητα να επιτελέσει το ρόλο της.

[455] Στο ίδιο, κυρίως 189-194, 419-421..

[456] ΚΑΠΠΟΣ Κ., Κοινωνικοπολιτικά Ζητήματα του Εργατικού Κινήματος Σ.Ε., 1987

αναφορά στη επαναστατικότητα και πρωτοπορία της εργατικής τάξης, να συνδέσει πλευρές του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος με την απεικόνιση της κοινωνικής δομής, σε παρόμοια βάση με αυτή του Δ. Σάρλη και Π. Παπαδόπουλου. Ο Κ. Κάππος στη πραγματικότητα προσπαθεί έστω εμμέσως να ερμηνεύσει φαινόμενα του εργατικού συνδικαλιστικού εργατικού κινήματος με αναφορά στη κοινωνική δομή, αλλά παράλληλα, είναι έκδηλη μια αυτονομία (χωρίς να χρησιμοποιεί τη λέξη αυτονομία) που τους αποδίδει, με τρόπο ώστε να μην αντιφάσκει η απριόρι επαναστατικότητα και πρωτοπορία της εργατικής τάξης, με την μη επαναστατική της έκφραση στην πράξη.

Από την άλλη πλευρά του κομμουνιστογεννούς ρεύματος, η έμφαση και το στοιχείο που κυρίως διαφοροποιείται είναι η προβολή της αυτονομίας του συνδικάτου (και) από το κόμμα, αν και ένα ανοιχτό προς έρευνα ερώτημα, αφορά το αν τα στοιχεία κομματικής αυτονομίας που φαίνεται να εκδηλώνονται κυρίως στην ύστερη περίοδο της ΕΔΑ, επιβεβαιώνονται και στη παραταξιακή πλημμυρίδα της μεταπολίτευσης. Ακόμα και το συγκεκριμένο, «αυτόνομο» ρεύμα, φαίνεται ευάλωτο στην υιοθέτηση σαφώς προσδιορισμένων πολιτικών και ιδεολογικών του παραταξιακών εκφράσεων, που μάλιστα σε γενικές γραμμές όχι μόνο ακολουθούν τις γενικότερες πολιτικές στρατηγικές, με χαρακτηριστική και ίσως τραγικότερη περίπτωση την περίφημη «αντιδικτατορική ενότητα», αλλά τελικά μοιάζει η επίκληση της αυτονομίας να συνδυάζεται με την τελική επικράτηση της κομματικής επιλογής στο όνομα της αυτονομίας[457]. Και σ' αυτό βέβαια το ρεύμα, δεν λείπουν αναφορές για στη σύνθεση του ενεργού πληθυσμού και τη κοινωνική δομή, δηλαδή μια ερμηνεία των πρακτικών του κινήματος από τα όρια της κοινωνικής – ταξικής δομής. Μάλιστα ο Α. Ζαχαρέας, φτάνει στο σημείο να αποδώσει στην κοινωνική δομή την αδυναμία της αριστεράς, με την έννοια ότι όχι μόνο περιορίζεται η δυνατότητα σοσιαλιστικής στρατηγικής, αλλά ότι η ίδια η αριστερά δεν μπορεί να παρέμβει ουσιαστικά, λόγω της σύνθεσης του ενεργού πληθυσμού. Γράφει ο Α. Ζαχαρέας: «*Χωρίς μια **δραστήρια μεταβολή** στη σύνθεση του ενεργού πληθυσμού, είναι προβληματική κάθε σοβαρή προσπάθεια συνεπών **αριστερών** ανοιγμάτων στην οικονομία και στην κοινωνία.*»[458]. Πρόκειται βέβαια για μια κυνική έκφραση της ευρύτερης αριστερής αυτοδικαιολογίας, σύμφωνα με την οποία για το ότι δεν υπάρχει ισχυρή αριστερά, ευθύνεται η ελληνική κοινωνία και όχι η αριστερά.

Για τον Ζαχαρέα, ο Έλληνας εργαζόμενος αναζητεί διέξοδο στην αγορά και λιγότερο στην ίδια την εργασία, συνεπώς έστω υπαινικτικά, προσδιορίζονται τα «αντικειμενικά» όρια του συνδικαλιστικού εργατικού κινήματος, με την έννοια ότι το εργατικό κίνημα, ως διέξοδος της μισθωτής εργασίας στην επιχείρηση, δεν αποτελεί μονόδρομο, αφού η ίδια η μισθωτή εργασία δεν αποτελεί μονόδρομο και αντιπαρατίθεται κυρίως στην αυτοαπασχόληση, στη διέξοδο απ' ευθείας στην αγορά. Κατά τη γνώμη μας, πρόκειται για υπαρκτές πλευρές ταξικής ασάφειας που ωστόσο δεν καταργούν τη μισθωτή εργασία και την εργατική τάξη, πολύ περισσότερο δεν μπορούν να θεωρηθούν μόνο ως αιτίες της συνδικαλιστικής υποτονικότητας, αλλά ενδεχομένως και αποτελέσματα της

[457] Ίσως όχι χαρακτηριστική, τέτοια έκφραση της αυτονομίας δια του κόμματος της αυτονομίας, αναφέρεται ως κριτική στην ειδική σύνοδο της ΚΕ της ΕΑΡ το 1988, από τον Ηλία Στράβερη: «Αλήθεια τι ήταν εκείνο που μας έκανε να επιμένουμε τόσο για «νέο συνέδριο», όταν ήταν προκαταβολικά γνωστό το αποτέλεσμα; Και η δική μας αμφίβολη συμμετοχή στη νέα διοίκηση;», στο ΕΑΡ, Εργαζόμενοι και Συνδικάτα, 1988, σ. 97. Το παραπάνω αναφέρεται στην «αυτόνομη» παράταξη, αλλά μέσα στην ΚΕ κόμματος.

[458] Στο ίδιο, σ. 45. (η έμφαση στο πρωτότυπο).

συγκεκριμένης συνδικαλιστικής πρακτικής, πολιτικών που επέδρασαν στην εργασία, στον εργατικό μισθό, στην κατάληψη εργασιακής θέσης, στην ίδια την έννοια της διεξόδου, στην ύπαρξη και δυναμική συλλογικών οραμάτων.

Μια χροιά ανάλυσης του συνδικαλισμού μέσω της κοινωνικής δομής, ως αιτιολογικού παράγοντα συγκρότησης του συνδικάτου, εμφανίζεται στον Θ. Κατσανέβα, που θέτει εισαγωγικά τα προβλήματα μορφών συνδικαλιστικής συγκρότησης ως προς την υποδομή, τη διόγκωση των υπηρεσιών, τα προβλήματα απασχόλησης, αλλά και τα προβλήματα πολιτικών επεμβάσεων και ανωμαλιών[459]. Ωστόσο στην προσέγγισή του Κατσανέβα, μια ανάλυση της κοινωνικής δομής, μόνο δευτερευόντως και δια της παρακαμπτηρίου επεισέρχεται στην ανάλυση που ακολουθεί. Έτσι, από τις αναφορές στην οικονομία και τις πολιτικές επεμβάσεις, φτάνει σε έναν νομιναλισμό ομάδων, τάσεων και πολιτικών, που δεν συνδέεται ούτε με τη ταξική δομή ούτε με τη ταξική πάλη, καταλήγει μάλιστα σε μια εξαιρετικά προβληματική, συνάρτηση συνδικαλιστικής έκφρασης με την πολιτική ταυτότητα. Το ποιο σημαντικό στοιχείο της ανάλυσης του Κατσανέβα αποτελεί το ζήτημα της οργανωτικής διάρθρωσης και των τεχνολογιών του εργατοπατερισμού, ωστόσο αφού κάπως μπερδεύει την τυπολογία των συνδικάτων (μεταξύ κλαδικών - επιχειρησιακών κλπ), ακολουθεί μια κατάταξη παρατάξεων κατά τον αυτοχαρακτηρισμό τους, για παράδειγμα τυπολογεί, ως ρεφορμιστές, τους «ρεφορμιστές» (της ΕΡΕΠ), ενώ μάλλον υποτιμά τις επεμβάσεις της πολιτικής εξουσίας στην ίδια τη συγκρότηση του συνδικάτου.

Σ' αυτήν ακριβώς την αδύναμη πλευρά, αντιπαρατίθεται εμμέσως ο Λ. Αποστολίδης, που αν και κινείται στο ίδιο πολιτικό ρεύμα με τον Κατσανέβα, θεωρεί ότι η προβληματική, κατακερματισμένη συνδικαλιστική δομή επιβλήθηκε περισσότερο συνειδητά από την «μεταπρατική αστική τάξη», και όχι από «αντικειμενικές συνθήκες». Ο Λ. Αποστολίδης, διακρίνει από τη μία το «συνδικάτο - μηχανισμό», σαν προέκταση των κρατικών και κομματικών μηχανισμών και από την άλλη, το «συνδικάτο θεσμό». Πρόκειται για τη διαμόρφωση μιας μορφής συνδικάτου στο πλαίσιο της συζήτησης της περιόδου για την μετάβαση του «τρίτου δρόμου», από τον περιφερειακό καπιταλισμό στον σοσιαλισμό, αν και η συγκυρία της τοποθέτησης του Αποστολίδη, βάσιμα μπορεί να συνδυαστεί με τον βερμπαλισμό περί αυτοδιαχείρισης - κοινωνικοποίησης του «κυβερνητικού συνδικαλισμού». Ο όρος είναι μάλλον επιεικής, ακριβώς διότι στη συγκυρία (1984) το νεφέλωμα περί θεσμών αυτοδιαχείρισης και κοινωνικοποίησης ήταν το άλλοθι για το περίφημο άρθρο 4 του Ν. 1365, που ουσιαστικά αποτελεί τομή στην κυβερνητική πολιτική για την εργασία αλλά και για τον μεταπολιτευτικό συνδικαλισμό. Μετά το «άρθρο 4», εγκαινιάζεται μια περίοδος κρίσεων και οξύνσεων στο συνδικαλιστικό κίνημα,αλλά και κυβερνητικών παρεμβάσεων, που μόνο ειρωνικά μπορεί να συνδυαστεί με αυτοδιαχειριστικές παραγωγικές στρατηγικές του κυβερνώντος κόμματος, τη στιγμή που αμφισβητείται η ίδια η «αυτοδιαχείριση» των συνδικάτων. Βέβαια η συζήτηση περί αυτοδιαχείρισης - κοινωνικοποίησης, καθώς και η κριτική στον οικονομισμό των συνδικάτων, θα ήταν άδικο να αποδοθεί αποκλειστικά στις προπαγανδιστικές ανάγκες της κυβερνητικής παρέμβασης, καθώς χαρακτηρίζει ένα μεγάλο μέρος του συνδικαλιστικού κινήματος, αυτόνομες εργατικές κινήσεις και αριστερίστικες παρεμβάσεις. Από την άλλη πλευρά προκαλεί εντύπωση η ευκολία με την οποία ο

[459] ΚΑΤΣΑΝΕΒΑΣ Κ. Θ., Το Σύγχρονο Συνδικαλιστικό Κίνημα στην Ελλάδα, Αιχμή, (β' έκδ.), 1985, σ. 15.

κυβερνητικός συνδικαλισμός ενσωματώνει όχι μόνο τον «γενικό» παραδοσιακό αριστερό λόγο, αλλά και συνδικαλιστικές ριζοσπαστικές δυνάμεις του εργοστασιακού κινήματος, πολύ περισσότερο τον παραπάνω αριστερίστικο λόγο.

Μια διαφορετική κατεύθυνση αναλύσεων του συνδικαλισμού, που ανεξάρτητα αν αναφέρονται στην τάξη, συναρτούν με το συνδικαλισμό πλευρές της κοινωνικής και οικονομικής δομής, συναντούμε σε περισσότερο οικονομικές προσεγγίσεις των εργασιακών σχέσεων, με σημαντικότερη αυτή του Ρ. Φακιολά[460]. Για τη σχέση συνδικαλισμού οικονομικής συγκυρίας και παραγωγικής δομής τοποθετηθήκαμε κατ' αρχήν προηγουμένως και επιφυλασσόμαστε να επανέλθουμε στη συνέχεια, στο πλαίσιο της ανάλυσης του κλάδου που μελετάμε. Για τη νεότερη περίοδο, την πλέον συστηματική προσπάθεια να τοποθετηθεί ο σύγχρονος συνδικαλισμός και ειδικά η απεργιακή δραστηριότητα στο πλαίσιο της οικονομικά προσανατολισμένης συζήτησης και μάλιστα με κριτική διάθεση στον οικονομισμό, αποτελεί η προσέγγιση του Χ. Ιωάννου, στον οποίο ωστόσο, παρά την αναγγελία της ερμηνευτικής αξίας της δράσης τάξεων, στρωμάτων και ομάδων, δεν φαίνεται ότι το τελικό αποτέλεσμα ανταποκρίνεται στις δηλωμένες προθέσεις. Συμφωνούμε κατ' αρχήν με τον Χ. Ιωάννου, όταν θεωρεί ότι ως κέντρο της ανάλυσης για το συνδικαλιστικό κίνημα πρέπει να τοποθετηθεί η *«... έννοια της δράσης των τάξεων, στρωμάτων και ομάδων και πιο συγκεκριμένα η έννοια της συλλογικής συνδικαλιστικής δράσης των μισθωτών εργατών και υπαλλήλων ως μιας συνιστώσας του συλλογικού πράττειν των τάξεων, στρωμάτων και ομάδων στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό»*[461]. Συμφωνούμε επίσης όταν γενικότερα απορρίπτει μια ντετερμινιστική μαρξιστική ερμηνεία, στην οποία η συνδικαλιστική πρακτική αξιολογείται ως προς την ιδανική προβολή της προς το σοσιαλιστικό «τέλος» με ερμηνευτική μεταβλητή τη καθυστέρηση των νόμων «μετάβασης». Επίσης όταν αρνείται την ένταξη της συζήτησης για το συνδικαλισμό στη γενικότερη βυναταντινολογία περί «μετάβασης στο σοσιαλισμό» μέσα από δυτικοευρωπαϊκά ή ανατολικοευρωπαϊκά σχήματα, εμείς μάλιστα θα προσθέταμε και «αυτοδιαχειριστικούς» βερμπαλισμούς, που έγιναν της μόδας ένα διάστημα μετά το 1981. Ωστόσο και στην ανάλυση του Χ. Ιωάννου απουσιάζουν οι τάξεις ως πολιτικές κατηγορίες αλλά και ως παραγωγικές κατηγορίες, ή ως κατηγορίες της αγοράς. Υπάρχουν μόνο μισθωτοί, χωρίς διακρίσεις, ή ομάδες μισθωτών, ως συνδικαλισμένες, ή απεργούσες ομάδες, με τρόπο που δεν αντιστοιχούν όχι μόνο στη μαρξιστική αλλά ούτε στη βεμπεριανή λογική, την οποία θεωρητικά φαίνεται τελικά να προκρίνει. Το πλέον ενδιαφέρον σημείο της ανάλυσης, κατά τη γνώμη μας είναι η απεργιακή συμπεριφορά, για την οποία όμως, θα μπορούσαν να διατυπωθούν κριτικές όχι μόνο για τη μεθοδολογική έδραση σε οικονομικά μοντέλα αλλά και για τον τρόπο αξιοποίησης του εμπειρικού υλικού, δηλαδή τις καταγραφές της απεργιακής δραστηριότητας από το Υπουργείο Εργασίας. Με αυτό όμως θα ασχοληθούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια.

[460] ΦΑΚΙΟΛΑΣ Ρ., Ο Εργατικός Συνδικαλισμός στην Ελλάδα, Παπαζήση, 1978

[461] ΙΩΑΝΝΟΥ Χ., Μισθωτή Απασχόληση και Συνδικαλισμός στην Ελλάδα, Ι.Μ.Μ., σ. 29.

2.5.3 Οι μεταπολιτευτικές απεργίες και η οργανωτική δομή

Κατά τη γνώμη μας η καταγραφή των απεργιών από το υπουργείο εργασίας, που χρησιμοποιείται ως βασική πηγή τόσο από τον Ρ. Φακιολά όσο και τον Χ. Ιωάννου, είναι φανερά μονομερείς και τελικά αναξιόπιστες. Στην πραγματικότητα, εκτός του ότι οι υπηρεσίες του Υπουργείου δεν έχουν τη δυνατότητα να ορίσουν ούτε καν κατά προσέγγιση τη μισθωτή απασχόληση κατά κλάδο και περιοχή, πολύ περισσότερο να «μετρήσουν» την απεργιακή συμμετοχή σε μικρές – μεσαίες επιχειρήσεις, αναπαράγουν τις εργοδοτικές εκτιμήσεις και καταγράφουν μόνο την «επίσημη» άποψη για την αιτιολόγηση της απεργίας. Με αυτή την έννοια είναι χρήσιμες για τη διεξαγωγή συμπερασμάτων ως προς τις τάσεις, σε μακροχρόνιας βάσης ελληνικές και διακρατικές συγκρίσεις, αλλά είναι εξαιρετικά επισφαλείς πηγές για την εξαγωγή περισσότερο «ποιοτικών» συμπερασμάτων. Πολλές φορές τα επισήμως διατυπωμένα αιτήματα υπακούουν και στην ανάγκη να μην κριθεί παράνομη η απεργία, πολλές φορές μάλιστα είναι διαφορετικά από τα πραγματικά αιτήματα - επιδιώξεις. Επίσης τα λεγόμενα οικονομικά, με τα λεγόμενα θεσμικά αιτήματα έχουν περισσότερη συνάφεια απ' όση επιφανειακά φαίνεται, πολλές φορές μάλιστα αντίστροφο νόημα, πίσω δηλαδή από το «οικονομικό» αίτημα κρύβεται ενδεχομένως η πολιτική αντίδραση στην κυβέρνηση, ενώ πίσω από το θεσμικό συνήθως κρύβεται μια οικονομική παροχή με άλλο όνομα. Το παραπάνω ισχύει πολύ περισσότερο για τα λεγόμενα «αμυντικά» και «επιθετικά» αιτήματα, που ενδεχομένως υποκρύπτουν αντίστροφο νόημα. Για παράδειγμα μια απεργία ως «άμυνα» απέναντι σε απολύσεις, υποκρύπτει αφενός μια αξιοσημείωτη μαχητική αλληλεγγύη της εργασίας και αφετέρου μια εμπράγματη αμφισβήτηση του διευθυντικού δικαιώματος της εργοδοσίας, την άμβλυνση πειθαρχικών μέτρων και ελέγχων κλπ. Σε κάθε περίπτωση είναι τελείως μηχανιστική μια εκτίμηση του είδους του συνδικαλισμού, με κριτήριο τις ημέρες απεργίας, που φτάνει να ορίσει την μονοήμερη απεργία ως δείγμα «πελατειακού συνδικαλισμού»[462].

Οι παραπάνω επισημάνσεις δεν σημαίνουν βέβαια ότι δεν έχει νόημα η μελέτη των απεργιών, αλλά το ότι εκτός από τη σύγκριση ποσοτικών δεικτών, οφείλουμε να ερμηνεύσουμε ευρύτερα την απεργία σε κάθε απεργιακή συγκυρία. Στην ελληνική συνδικαλιστική ιστορία, μπορούμε να διακρίνουμε ορισμένα σημαντικά κύματα απεργιών, πανελλαδικής ή και τοπικής σημασίας, που στον ένα ή τον άλλο βαθμό αφορούν και τον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας – ένδυσης. Τέτοια κύματα εντοπίζονται στην κρίσιμη, πρώτη, μεταπολεμική περίοδο, γύρω στο 1945, στα μέσα της δεκαετίας του 60, αμέσως μετά τη μεταπολίτευση του 1974 που με διακυμάνσεις συνιστά μια ολόκληρη εργατική έκρηξη μέχρι και το 1981, στα μέσα της δεκαετίας του '80, με τα «σταθεροποιητικά μέτρα». Το πλέον συζητημένο ζήτημα, ως προς τις απεργίες του ελληνικού συνδικαλισμού, αποτελούν οι εργοστασιακές απεργίες της πρώτης περιόδου της μεταπολίτευσης και κατ΄ επέκταση τα εργοστασιακά σωματεία και ο εργοστασιακός συνδικαλισμός.

Ειδικά για τις μεταπολιτευτικές απεργίες, ένα από τα πλέον σημαντικά προβλήματα του φαινομένου είναι το αποτέλεσμα των αγώνων, που συναρτάται με τις επιδιώξεις της εργασίας στη συγκυρία, με την εργατική συνείδηση ως αξιολόγηση και πρόθεση δράσης.

[462] Στο ίδιο, σ.148

Ο Σ. Αλεξανδρόπουλος από τη μία μεριά, αναφέρεται στην χαμηλή αποτελεσματικότητα των αγώνων, που επιφέρει αμφισβήτηση του συνδικαλισμού και τροπή σε ατομιστικούς, πελατειακούς δρόμους. Από την άλλη καταλήγει στο πολιτικό νόημα των απεργιών, σαν προσπάθεια των εργαζομένων να επηρεάσουν την κυβερνητική πολιτική από την οποία πιστεύουν ότι τελικά εξαρτάται η λύση των προβλημάτων τους[463]. Ο Σ. Σακελλαρόπουλος εντοπίζει το πολιτικό νόημα της εργατικής αμφισβήτησης, κύρια στο απεργιακό κύμα του δημόσιου τομέα (1979-1981), ενώ στο μέχρι το 1978 κίνημα του εργοστασιακού συνδικαλισμού, εντοπίζεται η αναγκαιότητα για άμεσες κατακτήσεις[464]. Σχεδόν όλοι οι μελετητές επιμένουν κυρίως στις πολιτικές συνέπειες του κινήματος και στη ριζοσπαστικοποίηση, ωστόσο ειδικά ο Σ. Αλεξανδρόπουλος φαίνεται να υποτιμά τον πολιτικό ριζοσπαστισμό και σαν αιτίας του κινήματος, πράγμα που αντίθετα αναγνωρίζει ο Σ. Σακελαρόπουλος και ο Χ. Ιωάννου. Ο Σ. Αλεξανδρόπουλος ερμηνεύει την απεργιακή δραστηριότητα, με την καθιέρωση δημοκρατικών διαδικασιών και τη «διάδοση» συλλογικών δράσεων, με την επίκληση της μείωσης του κόστους δράσης και την γενικότερη «παρακίνηση» των δράσεων, μέσω κυρίως του λαϊκισμού. Με αυτό τον τρόπο, μια φάση της μεταπολίτευσης με τεράστιας σημασίας εργατική κινητοποίηση, κόντρα σε πολυποίκιλους μηχανισμούς, με οράματα, αγωνίες, ήττες και νίκες, μια κινητοποίηση που ακουμπά ευθέως το ζήτημα της ανθρώπινης - εργατικής αξιοπρέπειας και την αξία της συλλογικότητας, επιχειρείται να χωρέσει στο στενό «κορσέ» του ισοζυγίου κόστους – οφέλους δράσης και του λαϊκισμού, ενώ η πολιτική της σημασία περιορίζεται σε κάποια δείγματα βουλευτικών εκλογών μετά το 1984! Γενικότερα, ο Αλεξανδρόπουλος δεν αντιμετωπίζει αυτή καθ' αυτή την απεργιακή κινητοποίηση της μεταπολίτευσης ως «ταξική ενεργητικότητα», ενώ εντοπίζει «παραίτηση» των καπιταλιστών από τον άμεσο πολιτικό έλεγχο, λόγω «ωρίμανσης των δομών».

Για τις μεταπολιτευτικές απεργίες, εκτός από το ζήτημα της αιτιολόγησης της εργατικής έκρηξης και της επισήμανσης των συνεπειών της, έχει συζητηθεί η συνάρτηση τους με το χώρο του μεγάλου εργοστασίου και την οργανωτική συνδικαλιστική δομή. Το κρίσιμο ζήτημα, είναι η σημασία του εργοστασιακού σωματείου, που για ορισμένους έφτασε να παρουσιάζεται σαν ελληνική εκδοχή των «συμβουλίων» του Γκράμσι. Βέβαια πολύ μικρή σχέση έχουν τα συμβούλια του Γκράμσι και τα Σοβιέτ με τα εργοστασιακά σωματεία, όπως σωστά επισημαίνει ο Κ. Μπατίκας[465] και αντίθετα, εξ' ορισμού, τοποθετούνται, ως συνδικάτα, στον αντίπαλο πόλο των «συμβουλίων». Επίσης έχει δίκιο ο Κ. Μπατίκας ότι δεν είναι πρωτόγνωρη μορφή οργάνωσης της εργασίας, μάλιστα ότι ιστορικά τα εργοστασιακά σωματεία είναι δοκιμασμένη μορφή της συνδικαλισμένης εργασίας, με παραδείγματα στον παραδοσιακό κιτρινισμό, τον επιχειρησιακό συνδικαλισμό των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας. Ωστόσο ο Μπατίκας δείχνει να αγνοεί ότι στη συγκεκριμένη ελληνική περίπτωση, ο εργοστασιακός συνδικαλισμός, όχι μόνο δεν θυμίζει τις παραπάνω διεθνείς πρακτικές, αλλά αντίθετα θυμίζει μορφές εργατικής δημοκρατίας και κάποιες όψεις «επαναστατικού συνδικαλισμού». Γενικά ο Μπατίκας υπερβάλει στη σημασία της μορφής της οργάνωσης, ειδικά για μια περίοδο που αντικειμενικά ήταν πιο εύκολο να συσπειρωθεί η συγκεντρωμένη βιομηχανική εργασία κατά εργοστάσιο και με πρωτοποριακό για την Ελλάδα τρόπο, να συγκρουστεί με τον «εργατοπατερικό», εν πολλοίς ξοφλημένο συνδικαλισμό. Ανεξάρτητα λοιπόν αν γενικά ο

[463] ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., ό.π., σ. 100-103.
[464] ΣΑΚΕΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., ό.π., σ. 62-72
[465] ΜΠΑΤΙΚΑΣ Κ., Συνδικάτα..., ό.π., σ. 191-192.

εργοστασιακός συνδικαλισμός αποτελεί μια «ιδανική» μορφή οργάνωσης, στη συγκυρία της ελληνικής μεταπολίτευσης, πράγματι λειτούργησε ως κοιτίδα εργατικής δημοκρατίας και αυτονομίας, βοήθησε να εκδηλωθεί η εργατική απεργιακή έκρηξη. Όπως όμως ο Μπατίκας και η ΕΣΑΚ, ειδικά μιας περιόδου, υποτιμά και εν μέρει σαμποτάρει μια εν πολλοίς αυθόρμητη, ιστορική μορφή αγωνιστικότητας, μια μορφή οργάνωσης της βιομηχανικής εργατικής τάξης, έτσι και οι «υμνητές» του εργοστασιακού κινήματος, υπερβάλουν ως προς τη σημασία της οργανωτικής μορφής και τα υπαρκτά, ποιοτικά χαρακτηριστικά μιας μικρής περιόδου.

Τελικά όλες οι πλευρές που υπεράσπιζαν την ταξικότητα δια της μορφής οργάνωσης, από κάποια άποψη δικαιώθηκαν, μόνο που δικαιώθηκαν όλες, ως προς το σκέλος της επισήμανσης κινδύνων άρσης της ταξικότητας. Ο Μπατίκας και το ΚΚΕ δικαιώθηκε ως προς τον ανανεούμενο συντεχνιασμό και τους κινδύνους απορρόφησης από το μη αγωνιστικό ρεφορμιστικό συνδικαλισμό, ενώ τελικά οι δυνάμεις του ίδιου του ΚΚΕ θα ενσωματωθούν σε μεγάλο βαθμό στη λογική του εργοστασιακού συνδικαλισμού. Από την άλλη μεριά δυνάμεις της αριστεράς και κυρίως της άκρας αριστεράς, που στο όνομα της ταξικής αυτονομίας υπερτίμησαν μια «ταξική συνείδηση του χώρου εργασίας» υποτιμώντας την ενότητα της τάξης, αρκέστηκαν να μυθοποιούν εκ των υστέρων την αγωνιστική έξαρση, την ήττα και την «κυβερνοποίηση» της εργοστασιακής μορφής συνδικάτου. Σήμερα, που υποτίθεται οι συνδικαλιστικές παρατάξεις έχουν συμφωνήσει για την οργανωτική δέουσα μορφή, το ζήτημα της «ταξικότητας δια της μορφής» φαίνεται πολυτέλεια μπροστά στην κυρίαρχη από-συνδικαλιστικοποίηση, τη στιγμή που οι εργαζόμενοι μπροστά στο φάσμα της ανεργίας και της υποχώρησης συλλογικών ριζοσπαστικών οραμάτων έχουν αναμνήσεις από την περίοδο ανάτασης και ελπίδων της μεταπολίτευσης. Σήμερα όλα τα υπαρκτά εργατικά σωματεία υπόκεινται στην ενιαία ΓΣΕΕ και η τάση αύξησης τους, που θα μπορούσε να θεωρηθεί δείγμα συντεχνιασμού σταμάτησε, αλλά σταμάτησε όχι κυρίως διότι υλοποιούνται αποφάσεις ενοποίησης, αλλά λόγω αδράνειας συνδικάτων και (κυρίως) λόγω κλεισίματος χώρων εργασίας. Οι εργοδότες, που στην πρότερη μεταπολίτευση αρνούνταν τις άτυπες διμερείς συμβάσεις και διαπραγματεύσεις, σήμερα ενδιαφέρονται κυρίως για την περιφερειοποίηση - αποκέντρωση των διαπραγματεύσεων και τις επιχειρησιακές συμφωνίες. Αυτό προέκυψε όχι γιατί οι εργοδότες υποτάχθηκαν σε κάποια ηγεμονική ταξική, εργατική «εργοστασιακή» αντίληψη, αλλά διότι προφανώς εκτιμούν ότι έτσι επιτυγχάνεται ταξική ειρήνη στο χώρο τους, με το μικρότερο κόστος.

Με βάση τα παραπάνω προκαλεί εντύπωση πως ακόμα και σήμερα αναπαράγεται μια εν πολλοίς «ιστορική» συζήτηση περί της ταξικότητας της συνδικαλιστικής δομής, όπου τα εργοστασιακά σωματεία κατοχυρώνουν κατά τον Καραμπελιά την «εργατική αυτονομία» και συγκρούονται με τη συναίνεση που προσπαθεί να επιβάλει και η αριστερά[466]. Με το ζήτημα ασχολήθηκαν κυρίως οι Ν. Μανίκας και Μ. Χαραλαμπίδης και συνήθως οι εκτιμήσεις τους αναπαράγονται μάλλον άκριτα, ως προς το βήμα της εργατικής αυτονομίας, την αντιπαράθεση με τον παραδοσιακό συντεχνιασμό και την εργατική δημοκρατία που υλοποιούν[467]. Ο Λ. Αποστολίδης θεωρητικοποιεί ευρύτερα τη μορφή της

[466] ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Κ., Κράτος..., ό.π., σ. 136-139

[467] ΜΑΝΙΚΑΣ Ν., ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ Μ., Για Ένα Νέο Συνδικαλιστικό Κίνημα, Αλέτρι, 1984., Για μια παρόμοια οπτική, ΙΩΑΝΝΟΥ Χ., Μισθωτή..., ό.π., σ. 69-85., ΚΑΝΑΒΑΡΟΣ Τ., «Σημειώσεις για τη Στάση της Αριστεράς Απέναντι στο Εργατικό Κίνημα (1974-1981)», Θέσεις, τ.2, 1983, σ. 133-134., ΣΑΚΕΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., Πολιτική..., σ. 64-69.

επιχειρησιακής συνδικαλιστικής οργάνωσης, αναπαράγοντας κομματικές αντιθέσεις[468], για ένα ζήτημα που αναγορεύει ψευδεπίγραφα κυρίαρχο, τη στιγμή ακριβώς (μέσα της δεκαετίας του '80) που η ευρύτατα συνδικαλιζόμενη εργασία περιορίζεται θεσμικά ως προς τον τρόπο δράσης της ακόμα και αν είναι φιλικά διακείμενη στην κυβέρνηση.

Κατά τη γνώμη μας, ο εργατικός ριζοσπαστισμός της μεταπολίτευσης δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο στα εργοστασιακά σωματεία, ή να περιορισθεί το απεργιακό κύμα της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου στον εργοστασιακό συνδικαλισμό, που αφορά τελικά ελάχιστη μερίδα των μισθωτών. Ο εργοστασιακός συνδικαλισμός της «λαμπρής» ηρωικής περιόδου, με τη μορφή του επιχειρησιακού σωματείου, συσπειρώνει ελάχιστα τμήματα της - έτσι κι αλλιώς - αποκεντρωμένης ελληνικής εργατικής τάξης και η τάση αποκέντρωσης της παραγωγής και μεταφοράς της φτηνής, μαζικής, εν πολλοίς «φασονατζίδικης» παραγωγής εκτός Ελλάδας, περιορίζει εξ αρχής τη δυναμική της αριστερόστροφης έκδοσης του εργοστασιακού συνδικάτου. Αποδεικνύεται ότι ακόμα και οι αγαθότερες προθέσεις και οι μεγαλύτεροι ύμνοι στην εργατική αυτονομία, ακόμα και η εφαρμογή μορφών «εργατικής δημοκρατίας», όταν περιορίζεται μόνο στο κομμάτι της «πυρηνικής» συγκεντρωμένης εργασίας, κερδοφόρων και σχετικά μονοπωλιακών μονάδων, είναι μια καταδικασμένη στην ήττα στρατηγική, που παρασέρνει σε μεγαλύτερη ήττα και το υπόλοιπο μέρος της περιφερειακής, δύσκολα συνδικαλιζόμενης εργασίας. Από το 1979, όταν το εργοστασιακό κίνημα έχει χάσει την δυναμική του, ιδρύεται η ΟΒΕΣ, που συσπειρώνει μόνο 6 σωματεία και στη περίοδο της μέγιστης ακμής της, το 1983, δεν ξεπερνά τα 150 σωματεία και τους 30.000 εργαζόμενους, παρά του ότι όχι μόνο δεν συνιστά πλέον μορφή «ανατρεπτικού», ριζοσπαστικού συνδικαλισμού, αλλά ενισχύεται, προνομιακά, οικονομικά από το κράτος[469].

Η σπουδαιότερη παρεξήγηση, που περιέργως αναπαράγεται άκριτα, είναι ότι τα εργοστασιακά σωματεία και ο εργοστασιακός συνδικαλισμός, τουλάχιστον της πρώτης περιόδου, είναι απάντηση στον συντεχνιασμό. Στη πραγματικότητα είναι απάντηση στον παραδοσιακό, ομοιοεπαγγελματικό συντεχνιασμό, που λόγω της λεγόμενης «εργατοπατερικής» - δεξιάς, επίσημης ηγεσίας της περιόδου, δεν ασκεί ουσιαστική επιρροή στην εργατική τάξη και διαλύεται συθέμελα μετά το 1982. Πρόκειται για μια απάντηση όμως μέσω του πλέον σύγχρονου, «επιχειρησιακού» συντεχνιασμού και της διαμερισματοποίησης της εργασίας, στη σύγχρονη μορφή της, δηλαδή όχι κατά επάγγελμα, αλλά κατά μονάδα παραγωγής. Το ότι υποχωρεί ο συντεχνιασμός κατά επάγγελμα δεν οφείλεται μόνο στην αυτόνομη δράση και στην δήθεν αρμόζουσα οργανωτικά μορφή για την ανάπτυξη ταξικής συνείδησης, αλλά και στο ότι ειδικά το κεφάλαιο των μεγάλων μονάδων, στις οποίες συγκροτούνται τα δυναμικά εργοστασιακά σωματεία, έχει ήδη «κλέψει» τη τέχνη του επαγγέλματος. Δεν συν-ενώνει παραγωγικά επαγγελματίες - τεχνίτες, αλλά ημι-ειδικευμένους εργάτες μαζικής παραγωγής (πχ συναρμολογητές ηλεκτρικών συσκευών), που έτσι κι αλλιώς δεν είχαν κάποιο «επάγγελμα» ως «κεφάλαιο» δεξιότητας στο οποίο θα μπορούσε να στηριχθεί κάποια

---

[468] ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ Λ., Συνδικάτα..., ό.π., σ. 49-93. Για την κομματική αντιπαράθεση, ΜΠΑΤΙΚΑΣ Κ., ό.π., Αντί τ 44, σ. 41-44., ΚΚΕ, 10ο Συνέδριο, ΚΚΕ Εσωτερικού, 3° (11) Συνέδριο. Για το ζήτημα επίσης αναφέρονται ένα πλήθος συνδικαλιστικών εκδόσεων, και δημοσιευμάτων του τύπου.

[469] Λόγω της παραπάνω ενίσχυσης, θα χρησιμοποιηθεί από τον Γ. Μαυρογορδάτο ως παράδειγμα για την τεκμηρίωση του κυβερνητικού λαϊκιστικού συνδικαλισμού. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ Γ., Μεταξύ..., σ.104

παραδοσιακή ομοιοεπαγγελματική συλλογικότητα. Έτσι και με τον εργοστασιακό συνδικαλισμό, η διαμερισματοποίηση της εργασίας παραμένει, αλλά αλλάζει μορφή, έτσι ώστε δίπλα στην διάκριση συμφερόντων κατά επάγγελμα, δημιουργεί προϋποθέσεις για την οργανωτική μορφή υπεράσπισης συμφερόντων κατά χώρο συγκεντρωμένης εργασίας, μια μορφή που εκφράζει υπαρκτές (αντικειμενικές) διαιρέσεις αλλά και τις μεγεθύνει και τις αναπαράγει. Με το παραπάνω φαινόμενο θα ασχοληθούμε στη συνέχεια της έρευνας, όπως και με το ευρύτερο ζήτημα των εργοστασιακών απεργιών και των εργοστασιακών σωματείων, ωστόσο κυρίως θα μας απασχολήσει το γεγονός της υστέρησης του εργοστασιακού συνδικάτου στον κλάδο, ειδικά την περίοδο της πρώτης μαχητικής μεταπολιτευτικής περιόδου.

2.5.4 Ο συντεχνιασμός ως άρση της ταξικότητας

Τις «αντικειμενικές», οικονομικές συνθήκες που επιδρούν αρνητικά στο συνδικαλιστικό κίνημα, εντοπίζουν ο Σ. Κατσαμπάνης και ο Ν. Παλαιολόγος, ωστόσο εστιάζουν την προσοχή τους κυρίως στις υποκειμενικές διαστάσεις του προβλήματος, στην αδυναμία του συνδικάτου, ως οργάνωσης της εργασίας και ειδικότερα το συντεχνιασμό και κατακερματισμό. Το ζήτημα βέβαια του κατακερματισμού των συνδικάτων είναι πρωτίστως ένα πρόβλημα κρατικής κατασκευής του συνδικαλισμού και μόνο δευτερευόντως συνέπεια της οικονομικής δομής και προβλημάτων συνείδησης των εργαζομένων, βασίζεται μάλιστα όχι τόσο στον ομοιοεπαγγελματικό, όσο στον σωματειακό συνδικαλισμό, την «ανωμαλία κλειδί», όπως εύστοχα γράφει ο Γ. Μαυροδογορδάτος[470].

Ο Σ. Κατσαμπάνης[471], ενώ δεν θεωρεί πρόβλημα τον εργοστασιακό συνδικαλισμό, επιμένει στην ευθύνη των συνδικάτων να καλύψουν όλες τις κατηγορίες των εργαζομένων και ειδικά τις πλέον υποβαθμισμένες κοινωνικά ομάδες, έτσι ώστε το συνδικαλιστικό κίνημα να γίνει «ομπρέλα» κάλυψης των αδύνατων της αγοράς εργασίας. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η παραπάνω έννοια της δέουσας «συνδικαλιστικής ομπρέλας», υπερβαίνει -σωστά κατά τη γνώμη μας - την ουσία της λεγόμενης πλουραλιστικής αρχής των «οργανώσεων συμφερόντων», ή των «ομάδων πίεσης», σύμφωνα με την οποία ομάδες ανθρώπων δραστηριοποιούνται με κάποιο κόστος, υπολογίζοντας σε προσδοκώμενα οφέλη. Ωστόσο παρακάμπτεται και το ότι τα συνδικάτα αποτελούν εθελοντικές οργανώσεις που προσβλέπουν και σε άμεσα «πρακτικά» οφέλη, χωρίς τα οποία είναι μάλλον αδύνατο να διατηρηθούν ως εθελοντικές, αυτόνομες οργανώσεις. Τη σημασία του παραπάνω θα επιχειρήσουμε να δείξουμε στη συνέχεια.

Μια ενδιαφέρουσα κριτική του συντεχνιασμού επιχειρεί επίσης ο Ν. Παλαιολόγος[472], που αναλύει ορισμένες κατατμήσεις της εργασίας στην ελληνική περίπτωση, κυρίως μεταξύ ιδιωτικού - δημόσιου τομέα και εργαζομένων σε μεγάλες κερδοφόρες επιχειρήσεις και εργαζόμενους σε μικρές αποκεντρωμένες επιχειρήσεις, ανέργους κλπ. Οι παραπάνω κατατμήσεις αναδεικνύουν με έμφαση την αδυναμία του συνδικαλιστικού κινήματος να καλύψει τους εργαζόμενους με χαμηλότερη συνδικαλιστική ισχύ, στη βάση της ταξικής αλληλεγγύης της μισθωτής εργασίας. Μάλιστα ο Παλαιολόγος θεωρητικοποιεί τούτη την αλληλεγγύη, τελικά σε μια σοσιαλδημοκρατική αντίληψη για την τάξη, σαν «τάξη των μισθωτών», που ανεξάρτητα από το ιδεολογικό στίγμα του κινήματος, υπερασπίζει τα ταξικά συμφέροντα εργατών, υπαλλήλων, ανέργων, ανεξάρτητα από επιμέρους υπαρκτές

---

[470] ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ Γ., Μεταξύ Πιτυοκάμπτη και Προσκρούστη: οι Επαγγελματικές Οργανώσεις στη Σημερινή Ελλάδα, Οδυσσέας, 1988, σ. 102.

[471] Ο Κατσαμπάνης, σε μια πρωτοποριακή για την Ελλάδα προσέγγιση, επισημαίνει τη διαπλοκή του τεχνικού και κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, την ανισόμετρη ανάπτυξη της οικονομίας, τις αντιφάσεις του εμπορεύματος εργατική δύναμη και τον κρατικό παρεμβατισμό. ΚΑΤΣΑΜΠΑΝΗΣ Σ., «Το Συντεχνιακό Πνεύμα και ο Οργανωτικός Καταμερισμός των Ελληνικών Συνδικάτων», στο Ο Πολίτης, τ. 47-48, 1982, σ.63-67. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και το νεώτερο άρθρο του στο ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ Η. (επ), Η Ελλάδα..., ό.π.,

[472] ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Ν., Συνδικάτα και Μισθωτοί Εργαζόμενοι, Δ. Διατριβή, Πάντειο Π., 1991

διαφορές. Αυτή η «ταξική» αλληλεγγύη, φαίνεται να υποσκάπτεται από μια συντεχνιακή λογική επιμέρους ισχυρών οργανώσεων, σε ένα συνδικαλιστικό κίνημα με ουσιαστική ανυπαρξία της ΓΣΕΕ, όπου ο ενοποιητικός παράγοντας είναι τελικά οι κομματικές λογικές, που εξαρτούν το συνδικαλιστικό κίνημα. Πρόκειται για την πλέον συστηματική ανάδειξη του συνδικαλιστικού συντεχνιασμού, βασισμένη όμως εν πολλοίς σε μια αξιοποίηση των κατά καιρούς πληροφοριών που διέρρευσαν στον τύπο, σαν προπαγανδιστικά μέσα της πολιτικής εξουσίας, για επιμέρους ομάδες «προνομιούχων» εργαζομένων, σε στιγμές εργασιακών συγκρούσεων. Αυτό όπως θα δούμε δεν μένει χωρίς συνέπειες για την επάρκεια της ανάλυσης, καθώς αναπαράγονται «πληροφορίες» και αιτιάσεις του εξουσιαστικού λόγου, μιας μερίδας του τύπου, συνηθισμένης να αναπαράγει ή και να μεγεθύνει άκριτα και λαϊκίστικα τις διαρροές της κάθε φοράς φίλιας πολιτικά προπαγάνδας. Είναι μάλιστα περίεργο που οι διανοούμενοι σε έναν ιδιαίτερα επικριτικό λόγο προς τον λαϊκισμό, ελάχιστα έχουν ασχοληθεί με το παραπάνω φαινόμενο, με εξαίρεση τον Γ. Μαυρογορδάτο, που όπως είδαμε ασχολείται με έμφαση με την περίπτωση του ΠΑΣΟΚ.

Μια εξαντλητική αναφορά για τον κυβερνητικό λόγο σχετικά με τις δημόσιες συντεχνίες και την αναπαραγωγή του κυρίως από το «ΒΗΜΑ» και τον «Οικονομικό Ταχυδρόμο», με στοιχεία συνήθως μονομερή έως παραπλανητικά, ξεπερνάει τα όρια της διατριβής. Το ίδιο ισχύει για τις επιπτώσεις του παραπάνω λαϊκισμού στον ίδιο το συνδικαλιστικό λόγο και την συνδικαλιστική αντιπαράθεση κυρίως μετά το 1981, μερικές πτυχές του οποίου θα εξετάσουμε στη συνέχεια στη περίπτωση των κλωστοϋφαντουργών[473]. Στη παρούσα εργασία χωρίς να αρνούμαστε φαινόμενα συντεχνιασμού και χωρίς να αρνούμαστε την ιδεολογικοπολιτική τους διάσταση σαν άμβλυνση της ταξικότητας του εργατικού κινήματος, θεωρούμε πιο χρήσιμο να αιτιολογήσουμε τον παραπάνω συντεχνιασμό, στα πλαίσια της συγκεκριμένης συγκυρίας, της ταξικής πάλης και των ομαδοποιήσεων συγκεκριμένων ανθρώπων, επιχειρώντας να εξάγουμε θεωρητικά συμπεράσματα και όχι να επιβεβαιώσουμε στερεότυπα. Αυτό βέβαια μπορεί να γίνει με συνέπεια, μόνο στη βάση του υλικού μας και για τον κλάδο που εξετάζουμε, σ' αυτό το σημείο λοιπόν θα περιοριστούμε μόνο να θίξουμε τις θεωρητικές συνέπειες μιας αντίληψης περί συντεχνιασμού, ή καλύτερα τις άρρητες παραδοχές μιας κριτικής του συντεχνιασμού σαν υποκειμενικής αδυναμίας του ελληνικού συνδικάτου.

Η κριτική του συντεχνιασμού ως υποκειμενικής αδυναμίας, προϋποθέτει ότι συγκεκριμένα τμήματα του συνδικαλιστικού κινήματος με ισχυρή δύναμη, θα μπορούσαν να επιβάλλουν καθολικότερες ρυθμίσεις για την εργασία, αλλά το αρνούνται. Μάλιστα ο Σ. Κατσαμπάνης θεωρεί ότι αυτό αφορά κυρίως τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, παραβλέποντας τον επιμεριστικό χαρακτήρα των ίδιων των διαπραγματεύσεων και τα όρια του σωματειακού συνδικαλισμού, που σε μεγάλο βαθμό επιβλήθηκε από το κράτος[474]. Ο Κατσαμπάνης προϋποθέτει ότι στις διαπραγματεύσεις τα συμβαλλόμενα

[473] Σ' αυτό το σημείο αρκούμαστε να αναφέρουμε ότι στην αναπαραγωγή του ιδεολογήματος των «συντεχνιών» και προνομιούχων, συνέβαλαν και ορισμένοι πραγματικά αγωνιστές συνδικαλιστές. Επίσης αντί άλλης κριτικής, θα παραπέμψουμε στην απάντηση του Ο. Χατζηβασιλείου απευθείας στον πρωθυπουργικό λόγο του 1987, που από ...το Νταβός κατήγγειλε τις δημόσιες «συνδικαλιστικές συντεχνίες» ως «ρετιρέ»: ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ο., ό.π., σ. 261-265.

[474] Ο νόμος 1264 εμμέσως ισχυροποιεί το επιχειρησιακό σωματείο μέσω της συνδικαλιστικής προστασίας, ενώ ο Ν. 1876/90 ισχυροποιεί τις επιχειρησιακές συμβάσεις. Βέβαια τελικά νομιμοποιεί

μέρη μπορούν να διαπραγματευτούν τέτοιου είδους «μη συντεχνιακά» θέματα, πράγμα βέβαια που μόνο εν μέρει ισχύει, αφού τόσο η εκπροσώπηση της ισχυρά οργανωμένης συνδικαλιστικά εργασίας, όσο και η εκπροσώπηση του αντίστοιχου κεφαλαίου, περιορίζεται τελικά από την νομικά κατοχυρωμένη «αντιπροσωπευτικότητα» τους. Αυτό μάλιστα ισχύει πριν απ' όλα για τα επιχειρησιακά σωματεία, για τα οποία η μεγαλύτερη μερίδα των διανοουμένων, πρωτοστατούντος και του Σ. Κατσαμπάνη, φαίνεται να είδε μόνο τις υπαρκτές πλευρές της εργατικής αυτενέργειας και όχι την επιμεριστική λογική που εξ ορισμού αναπαράγουν, τους τυπικούς ή άτυπους εν δυνάμει «μικρο-κορπορατισμούς», τελικά την ιδεολογία που εμπεριέχεται στο αποκεντρωμένο - αυτόνομο οργανωτικό σχήμα. Αντίθετα ο Ν. Παλαιολόγος κινείται με μεγαλύτερη συνέπεια στη κριτική του συντεχνιασμού, θέτοντας τα προβλήματα του επιχειρησιακού συνδικαλισμού στο πλαίσιο της «αδυναμίας κλειδί» του σωματειακού συνδικαλισμού, που εκτός των άλλων δημιουργεί πάντα την πιθανότητα οι κλαδικές διεκδικήσεις να υπολείπονται από ήδη ισχύουσες ρυθμίσεις σε επιμέρους χώρους. Αν όμως μια μη συντεχνιακή λογική, προϋποθέτει τη συνειδητή παραίτηση από ισχύουσες, ή δυνάμενες, επιμέρους βελτιώσεις της εργασίας και ζωής, μιας ομάδας ανθρώπων, μια τέτοια λογική τείνει να συγκρούεται με τον ορθολογισμό.

Η σημασία του παραπάνω ειδικά για την ελληνική περίπτωση, αναδεικνύεται στην ακρότητά του, αν για αναλυτικούς λόγους, αποδεχθούμε κατ' αρχήν, ένα απόλυτο σχήμα δυϊσμού, παρόμοιο με αυτό που εντοπίζει ο Η. Ιωακείμογλου για την ελληνική βιομηχανία μετά το 1987, όπου από τη μία υπάρχει ένα εκσυγχρονισμένο κεφάλαιο και μια αντίστοιχη συγκεντρωμένη «πυρηνική» συνδικαλισμένη εργασία και από την άλλη ένα προβληματικό μικρό κεφάλαιο, με αμυντικές λογικές στη διεθνοποίηση και αντίστοιχα μια αποκεντρωμένη, χαμηλά αμειβόμενη, μη «κανονική», μη συνδικαλισμένη απασχόληση. Με βάση λοιπόν μια «μη συντεχνιακή» λογική, θα έπρεπε το πρώτο τμήμα της εργασίας, να περιορίσει συνειδητά το όριο των μισθών και γενικά το εργατικό κόστος, (αφού και οι ασφαλιστικές καλύψεις και οι ρυθμίσεις υγείας και ασφάλειας μεταφράζονται σε κόστος), να μεγεθύνει συνεπώς την υπεραξία του αντίστοιχου κεφαλαίου, ώστε να υπερασπίσει την ισότητα αμοιβών και συνθηκών εργασίας μέσα στα όρια της εργατικής τάξης. Πρόκειται βέβαια για μια περίεργη, προς τα κάτω ισότητα, μια ισότητα που στη βάση του διεθνισμού θα έτεινε προς την καθοδική εξίσωση των εργατικών αμοιβών και αντίστροφα την ανισότητα των κεφαλαιικών αποδόσεων για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Παρόμοια, στις περιπτώσεις που η εμφανιζόμενη ως δέουσα αντι-συντεχνιακή λογική συνιστά συλλογική παραίτηση από απτές πιθανότητες βελτίωσης συγκεκριμένων θέσεων εργασίας, ανοίγει ο δρόμος για την ατομική διεκδίκησή τους, χωρίς κανόνες, πολλές φορές χωρίς αξιοπρέπεια. Ο τέτοιου είδους «αντι-συντεχνιακός» αυτοπεριορισμός της συνδικαλισμένης εργασίας, συνεπάγεται τελικά τον ευνουχισμό της συλλογικής δράσης, της διαπραγματευτικής ισχύος και του αγώνα του μέρους της εργασίας με την μεγαλύτερη σημασία στη παραγωγή και οικονομία, συνεπώς την επικράτηση ατομικιστικών και όχι συλλογικών λογικών για ένα στρατηγικής σημασίας κομμάτι της εργασίας. Αυτό με τη σειρά του οδηγεί στην επικράτηση στρατηγικών ατομικών διευκολύνσεων από το κεφάλαιο, ή παράγοντες της πολιτικής εξουσίας, αυτό που

την ισχύουσα πρακτική και μάλιστα σε μια συγκυρία όπου τα όρια επιχειρησιακών αυξήσεων πάνω από τις κλαδικές συμβάσεις γίνονται όλο και περισσότερο ασφυκτικά.

συνήθως παίρνει μορφή ως πελατειασμός και σχετίζεται με μεγαλύτερες πιθανότητες στάσης του «λαθρεπιβάτη». Μάλιστα αν εξαιρεθεί μια τέτοια διάσταση που εμμέσως θέτει ο Τσουκαλάς, είναι περίεργο ότι στη σχετική φιλολογία έχουν γίνει τόσοι συνδυασμοί συντεχνιασμών, ατομικισμών, λαϊκισμών, κορπορατισμών και δεν έχει επισημανθεί ότι ο πολλές φορές αποκαλούμενος συντεχνιασμός, εμπεριέχει μια συλλογική ορθολογική απάντηση στον ορθολογισμό του ατομικισμού.

Στην Ελλάδα, ο ατομισμός και η συλλογικότητα, με δεδομένη την κυριαρχία του κράτους και της πολιτικής, αποκτούν άμεσα πολιτικά χαρακτηριστικά, είτε ως συλλογική αγωνιστική δράση, είτε ως ατομικιστική εκδούλευση. Μετασχηματίζονται σε πολιτική αντιπαράθεση συνήθως με την κυβέρνηση και την εισοδηματική της πολιτική, ή αντίθετα σε αξιοποίηση πολιτικού «μέσου» για ένα προσωπικό ή οικογενειακό «ρουσφέτι». Με βάση τα παραπάνω, ο αποκαλούμενος συντεχνιασμός στην Ελλάδα, η υιοθέτηση δηλαδή αιτημάτων και μορφών αγώνων στο πλαίσιο της σωματειακής συνδικαλιστικής οργάνωσης μιας ομάδας εργαζομένων με αναβαθμισμένη διαπραγματευτική ισχύ, εμπεριέχει μια σημαντική πιθανότητα πολιτικής σύγκρουσης, πράγμα που εκτός των άλλων περιορίζει τον έλεγχο της κομματικής εξουσίας και τον κυβερνητικό πελατειακό συνδικαλισμό. Αντίθετα λοιπόν από τη Μ. Πετμεζίδου Τσουλουβή, που συγχέει τον ατομικισμό τον πελατειασμό και τον συντεχνιασμό και που παρουσιάζει τον πολιτικό αγώνα ως αγώνα πολιτικής διαμεσολάβησης για εγωιστικά οικονομικά ωφελήματα - εκδουλεύσεις, θεωρούμε ότι το κύριο φαινόμενο είναι το αντίστροφο. Η δήθεν απολιτική συνδικαλιστική στάση των «εργατοπατέρων», οπωσδήποτε χρησιμοποιούσε την πολιτική πελατεία και την πολιτική εκδούλευση, ωστόσο η πολιτική σημασία των εργατικών αγώνων βρίσκεται ακριβώς στην αντίπερα όχθη του ρουσφετολογικού συρφετού, ακόμα και όταν προβάλει επιμεριστικά αιτήματα.

Τη σημασία αυτού καθ' αυτού του αγώνα των εργαζομένων σε αντίθεση με την πελατεία φαίνεται να υποτιμά ο Σ. Αλεξανδρόπουλος, ο οποίος, για την μεταδικτατορική περίοδο, εντοπίζεται ένα σύστημα αντιπροσώπευσης συμφερόντων βασισμένο στο λαϊκισμό και τις νέο-πελατειακές σχέσεις, ως προς τη κομματική εκπροσώπηση και στο «συντεχνιασμό» ή «νεο-συντεχνιασμό», (κυρίως) ως προς το συνδικαλισμό[475]. Ο νέο-συντεχνιασμός παλινδρομεί μεταξύ κορπορατισμού και πλουραλισμού και αιτιολογείται τόσο από το τρέχον «καθεστώς συσσώρευσης», όσο και στην παράδοση, στις επιβιώσεις «παραδοσιακών» συμφερόντων, πρότερων καθεστώτων συσσώρευσης. Τα συμφέροντα λοιπόν κατά τον Αλεξανδρόπουλο, όπως εκφράζονται στο συνδικαλισμό, είναι πολύ-διασπασμένα, συντεχνιακά συμφέροντα μη αστικών κοινωνικοοικονομικών θέσεων, τα οποία ενοποιούνται χάρη στον λαϊκισμό, έτσι ώστε μέσω του λαϊκισμού εκφράζονται περισσότερο ανεξάρτητα, αποκλίνοντας από προγενέστερες εκπροσωπήσεις αστικών κομμάτων.

Ο συντεχνιασμός, σύμφωνα με τον Αλεξανδρόπουλο, εκτός από τον λαϊκισμό, συνδέεται με το νεοπελατειασμό, την πολιτική διαμεσολάβηση δηλαδή των νέων συλλογικών γραφειοκρατικών μορφών οργάνωσης (μεταξύ των οποίων τα συνδικάτα) προς το κράτος. Ο συντεχνιασμός λοιπόν εμφανίζεται να εκκολάφθηκε στα πλαίσια του μεταπολεμικού ιδιότυπου κρατικού κορπορατισμού, αλλά διαφοροποιείται απ' αυτόν, ως προς το ότι η παρέμβαση του κράτους δεν είναι πλέον στρατηγική των ιθυνουσών

[475] ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., ό.π., κυρίως σ. 166-172.

τάξεων, αλλά εσωτερικευμένη λογική κατάτμησης και επιμερισμού οικονομικών κυρίως αιτημάτων, ορισμένων κατηγοριών εργαζομένων με πολιτικό βάρος, εν αντιθέσει με κατηγορίες χωρίς τη παραπάνω πολιτική δύναμη, που οδηγούνται στη περιθωριοποίηση. Με αυτό τον τρόπο, ο συντεχνιασμός, ως δια του κράτους κυρίως, υπεράσπιση προνομίων και διεύρυνση καταναλωτικών δυνατοτήτων ομάδων, ως εσωτερικευμένη πολυδιάσπαση της συλλογικής δράσης, καθίσταται κατά τον Αλεξανδρόπουλο δυσλειτουργικός για την ίδια τη καπιταλιστική συσσώρευση, ενώ από την άλλη, δεν απαιτείται πλέον για την αντιμετώπιση επαναστατικών κινδύνων, αφού η επαναστατική τάση των εργαζόμενων καθίσταται ανέφικτη στα «δομικά όρια» που έχει επιθέσει η καπιταλιστική συσσώρευση[476]. Τελικά ο συντεχνιασμός που εν μέρει αιτιολογείται στην παραγωγική διάσπαση, εν μέρει στην επιβίωση ατομισμών που συνδέονται με το πρότερες φάσεις και εν μέρει σε σύγχρονους νεοπελατειασμούς, εστιάζεται κυρίως στη σχέση με το κράτος, αντιστοιχεί σε έναν πελατειακό συντεχνιασμό.

Κατά τη γνώμη μας, ένας τέτοιος, πελατειακού τύπου συντεχνιασμός αποτελεί περιθωριακή ή έστω μη κυρίαρχη μορφή στον ελληνικό συνδικαλισμό. Ο συντεχνιασμός σύμφωνα με την τρέχουσα χρήση του όρου, που χρησιμοποιεί ο Αλεξανδρόπουλος, αποτελεί πρωτίστως κυβερνητική κατηγορία για συνδικαλιστικές δυνάμεις που απειθαρχώντας στο «γενικό συμφέρον» όπως το ορίζει η κυβέρνηση και το κυβερνών κόμμα, συνεχίζουν να διεκδικούν και να αγωνίζονται. Οι κύριοι αγώνες μάλιστα δεν είναι τελικά επιμεριστικοί ακόμα και όταν υλοποιούνται από τον γαλαξία των πολυδιασπασμένων συνδικάτων. Αναφέρονται σε ευρύτερες συσπειρώσεις της συνδικαλισμένης μη υποταγμένης εργασίας, διαπερνούν ακόμα και τους νεοπελατειακά βολεμένους από το κυβερνητικό κόμμα και από ένα σημείο και μετά έχουν σαφές πολιτικό νόημα. Αντίθετα από τον λαϊκισμό, που βλέπει ο Αλεξανδρόπουλος, να συνθέτει τα αντιφατικά και συντεχνιακά συμφέροντα, κατά τη γνώμη μας, ο λαϊκισμός της νεότερης περιόδου (με υπερβολική μορφή τον «αυριανισμό») εμφανίζεται κυρίως στη συκοφάντηση του αγωνιστικού συνδικαλισμού που υπερασπίζεται δικαιώματα, μεταξύ των οποίων, τη στοιχειώδη αυτοτέλεια των συνδικάτων.

Βέβαια συνδικαλισμός δεν μπορεί να θεωρηθεί καταδικασμένος να κινείται σε ένα μονόδρομο αγωνιστικού συντεχνιασμού, μπροστά στο κίνδυνο της ατομικιστικής στρατηγικής ή νεοπελατειακών εξυπηρετήσεων, αφού πριν απ' όλα μπορεί και οφείλει να καλύπτει και υπερασπίζεται όλους τους εργαζόμενους, με άλλα λόγια εκτός από την διαμερισματοποιημένη διαπραγμάτευση και το συντεχνιακό συνδικαλισμό, υπάρχει και ο ταξικός συνδικαλισμός. Οι «αντικειμενικές» – παραγωγικές κατατμήσεις της εργασίας συνδέονται πράγματι με διαφορετικά συμφέροντα, ωστόσο αυτά τα ειδικά συμφέροντα δεν φαίνονται από μόνα τους ικανά να δημιουργούν το συντεχνιασμό, ο οποίος πρωτίστως είναι δημιούργημα πολιτικών παραγόντων. Στις συνθήκες της μετεμφυλιακής καταπίεσης και εξαγοράς συνειδήσεων, ένας αποσπασματικός, επιμέρους αγώνας, ήταν σε μεγάλο βαθμό ο μόνος δυνατός αγώνας, με δεδομένο τον χαρακτήρα της ΓΣΕΕ και την ουσιαστική αδυναμία σύνθεσης, διατύπωσης και πάλης καθολικών αιτημάτων. Ο αγώνας, σ' αυτές τις περιπτώσεις, πρακτικά μπορεί να αποφασιστεί και να διεξαχθεί σε επιμέρους ρηγματώσεις, παρά την θέληση του κρατικού συνδικαλισμού, όπως σωστά επισημαίνεται από τον Λ. Αποστολίδη και αποτελεί μια από τις πλέον σημαντικές

[476] Στο ίδιο, σ. 107-108.

συμβολές του στη συζήτηση[477]. Πρόκειται για φαινόμενο που διατηρείται και δικαιολογείται και στη μεταπολίτευση, αλλά και μετά την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, στο βαθμό που διατηρείται και ο κυβερνητικός - κρατικός έλεγχος της ΓΣΕΕ, αλλά αναπαράγεται ακόμα και όταν ενδεχομένως εκλείπουν οι πρωτογενείς όροι δημιουργίας του. Ο λόγος είναι ότι από τη μία έχει αναπτυχθεί μια τέτοιου είδους συνδικαλιστική κουλτούρα, μια τέτοια παράδοση και από την άλλη η διεκδίκηση ή υπεράσπιση δικαιωμάτων στηρίζεται σε ήδη επιμεριστικού τύπου κατακτήσεις ή διατυπώσεις τους. Όταν λοιπόν το κράτος και η εργοδοσία, σε περιόδους υποχώρησης του εργατικού κινήματος, επιχειρεί την κατάργηση δικαιωμάτων - «προνομίων» σε επιλεκτική επιμεριστική βάση, η υπεράσπιση των ήδη υπαρχόντων παραπάνω δικαιωμάτων κινδυνεύει να αναπαράγει το συντεχνιασμό. Ο σημαντικότερος όμως παράγοντας που φαίνεται να αναπαράγει φαινόμενα συντεχνιασμού, είναι η έλλειψη καθολικών οραμάτων και προταγμάτων, η αίσθηση της ήττας της εργασίας και η απουσία ορατών διεξόδων, τέτοιων που θα μπορούσαν να παρακινήσουν, να δώσουν νόημα στη δράση όλων, ή σχεδόν όλων των εργαζομένων. Ο συντεχνιασμός όπως κάθε μορφή επιμερισματικής πρακτικής, συνδέεται με την περίφημη «αναποτελεσματικότητα» των συλλογικών αγώνων, αποτελεί οργανωτικό αλλά πρωτίστως πολιτικό – ιδεολογικό πρόβλημα.

[477] ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ Λ., ό.π., σ. 11.

2.5.5 Τα συνδικάτα ως ομάδες συμφερόντων και ο κορπορατισμός

Για τα συνδικάτα και ίσως περισσότερο για τα ελληνικά συνδικάτα, έχουν διατυπωθεί αρκετές προσεγγίσεις με περισσότερο πολιτική χροιά, μάλιστα θα υποστηριχθεί ότι η σύγχρονη συζήτηση για τα συνδικάτα κινείται περισσότερο στα πεδία της πολιτικής επιστήμης. Πρόκειται για συζήτηση περιστρεφόμενη κυρίως γύρω από την έννοια της εκπροσώπησης, με θεωρητικά υποδείγματα όπως ο πλουραλισμός, ο κορπορατισμός και ειδικά για την Ελλάδα, ο λαϊκισμός και ο πελατειασμός, ο συνδυασμός των οποίων, όπως είδαμε στον Δ. Χαραλάμπη, χαρακτηρίζει τη σύγχρονη πολιτική ενσωμάτωση. Ειδικά για τον κορπορατισμό, είναι πράγματι περίεργο πως επί τόσα χρόνια επιζεί μια κορπορατιστική φιλολογία, παρακάμπτοντας το ότι δεν έχουμε συνήθως ούτε μαζικό ούτε υποχρεωτικό συνδικαλισμό, ούτε (πάντοτε) κεντρική ισχυρή οργάνωση, αλλά αντίθετα ένα γαλαξία «αυτόνομων» σωματείων. Η σύγχυση επιτείνεται λόγω του ότι εκτός από τον κορπορατισμό, από ορισμένους μελετητές, υποστηρίζεται η παράλληλη κυριαρχία λαϊκισμού ή πελατειασμού, έννοιες δηλαδή που συνήθως αντλούν την αναλυτική τους ικανότητα, αντιπαρατιθέμενες ακριβώς με τον κορπορατισμό, ως εξωθεσμικές ρυθμίσεις απέναντι σε μία θεσμική ρύθμιση της ταξικής ειρήνης[478].

Η κύρια αναφορά στον πελατειακό συνδικαλισμό στην Ελλάδα οφείλεται στην Α. Πόλις[479], η οποία αφού αναλύει το θεωρητικά ασύμβατο του συνδικαλισμού, ως οριζόντιας ταξικής οργάνωσης, με το κάθετο πελατειακό σχήμα της πελατείας, καταλήγει στο ότι τα ελληνικά σωματεία και η ΓΣΕΕ εμπίπτουν ουσιαστικά στο σύστημα πελατείας και ότι η αμερικανική αποστολή διάρθρωσε αυτούς καθ' αυτούς τους θεσμούς στις συνδικαλιστικές οργανώσεις[480]. Το πρόβλημα στη συγκεκριμένη προσέγγιση είναι ότι στην δόκιμη παρουσίαση της συγκυρίας, παρά τις μονομερείς πηγές, καταλήγει σε ένα θεωρητικό συμπέρασμα αρκετά μετέωρο, αφού τελικά δεν αποδεικνύεται ο πελατειασμός ως κυρίαρχη δομή, αλλά κυρίως η κρατική και αμερικάνικη παρέμβαση και κατάργηση του συνδικαλισμού, με μέσο, όχι κύρια την πελατεία, αλλά το «χωροφύλακα». Στη πραγματικότητα δηλαδή το κυρίαρχο δεν είναι ότι η Κυβέρνηση και οι Αμερικάνοι κατορθώνουν να οικοδομήσουν έναν συνδικαλισμό που ευρέως συσσωματώνει τους εργαζόμενους δια της πελατείας, αλλά ότι καταργείται ο υπαρκτός γνήσιος συνδικαλισμός και εν πολλοίς η δυνατότητα συνδικαλιστικής έκφρασης.

Η παρέμβαση του κράτους στα συνδικάτα αναλύθηκε θεωρητικά και στην ελληνική περίπτωση σύμφωνα με το υπόδειγμα του κορπορατισμού και την πλέον συνεκτική θεώρηση, επιχείρησε ο Γ. Μαυρογορδάτος, ο οποίος συνδέει με έμφαση το λαϊκισμό με τον κορπορατισμό. Ο Μαυρογορδάτος αποδίδει στον λαϊκισμό οργανωτικά χαρακτηριστικά στις επαγγελματικές οργανώσεις, ο λαϊκισμός δηλαδή παρουσιάζεται ως οργανωτική αρχή, που εξειδικεύτηκε σαν κορπορατιστική θεσμική πολιτική στις

---

[478] Όπως είδαμε προηγουμένως, ο Ν. Μουζέλης θα επιμείνει στη παραπάνω διάκριση, στο πλαίσιο της «συσσωμάτωσης».

[479] ΠΟΛΙΣ Α., «Επέμβαση των ΗΠΑ στα εργατικά σωματεία 1947-1950», στο Η Ελλάδα..., ό.π.

[480] Στο ίδιο, σ. 462.464 συνεπώς καταλήγει ότι πίσω από τον προσωποπαγή χαρακτήρα της συνδικαλιστικής πολιτικής κρύβεται η αναίρεση του συνδικαλισμού, ότι τα συμφέροντα γίνονται αντιληπτά με προσωποπαγείς και όχι με ομαδικούς - ταξικούς όρους (σ.470) άρα αντιπροσώπευαν μια ιδεολογία διατήρησης της τάξης πραγμάτων.

επαγγελματικές οργανώσεις[481]. Μια εναλλακτική προσπάθεια σύνθεσης του κορπορατισμού με τον λαϊκισμό, οφείλεται στον Δ. Κούκια, για τον οποίο, στη μετεμφυλιακή περίοδο το μοντέλο ενσωμάτωσης βασίστηκε στη μεροληπτική ουδετερότητα, το πελατειακό σύστημα και σε ένα τύπο αποκλείοντος κορπορατισμού, με έντονα τα χαρακτηριστικά μιας αντιδημοκρατικής και ετεροκαθοριζόμενης εκβιομηχάνισης. Για την παραπάνω θέση, στηρίζεται στην άποψη του Legg πού θα θεωρήσει «συναινετικό» το πελατειακό σύστημα, σαν σύστημα ισορροπίας μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο, το οποίο συναρτούσαν ο θρόνος, ο στρατός, τα παραδοσιακά κόμματα ελίτ και η αριστερά.

Θεωρούμε ότι η τοποθέτηση της αριστεράς στο παραπάνω πλαίσιο είναι τουλάχιστον ατυχής, αφού «εντάσσεται» σ' αυτό τελείως διαφορετικά από τις άλλες δυνάμεις. Στην πραγματικότητα, στοιχεία του πελατειασμού δρουν βεβαίως συσσωματικά σε μερίδα εαμογενούς πληθυσμού, αλλά κυρίως εντάσσονται στο έντονα συγκρουσιακό χαρακτήρα της περιόδου, στη νομοθεσία αλλά και το κράτος των «βαρβάρων». Ακόμα όμως και αν παρακάμψουμε την θέση για την ένταξη της αριστεράς στο δήθεν συναινετικό σύστημα, προσκρούουμε στον τουλάχιστον ανεπαρκή χαρακτηρισμό περί «μεροληπτικής ουδετερότητας» του κράτους στα συνδικάτα και των ίδιων των συνδικάτων[482], ενώ στη πραγματικότητα μπορούμε να μιλήσουμε για ακραιφνή μεροληψία, προς όφελος του κρατικοδίαιτου, ισχνού, ποδηγετημένου συνδικαλισμού των «ημετέρων» εθνικοφρόνων. Φαίνεται ότι ο Κούκιας παίρνει τοις μετρητοίς μερικές κρατικές διακηρύξεις και τη καταστατικά ορισμένη "ουδετερότητα" των συνδικάτων, μόνο που ακόμα και αν παραβλέψει κάποιος τη καταστατική αποκήρυξη του κομμουνισμού, μέσα στο έντονα συγκρουσιακό ιδεολογικό περιβάλλον, «σκοντάφτει» πάνω στην καθόλου ... ουδέτερη "συνδικαλιστική" πράξη. Στο μελετητή της συνδικαλιστικής μας ιστορίας, είναι φανερά τα δείγματα επιβολής της μεταπολεμικής, «εθνικόφρονης» συνδικαλιστικής ηγεσίας, την ώρα που οι αντίπαλες συνδικαλιστικές δυνάμεις στο μεγαλύτερο διάστημα της περιόδου μεταξύ εμφυλίου και δικτατορίας ουσιαστικά διώκονται.

Στη περίοδο της μεταπολίτευσης, κατά τον Κούκια, και κυρίως με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, συντίθεται ένας ασταθής, προσωρινός, κρατικά καθοδηγούμενος «εγκλείων κορπορατισμός», που στηρίζεται στη μεροληπτική βοήθεια σε φιλικές προς τη κυβέρνηση δυνάμεις και στη διεύρυνση του διανεμητισμού. Η κρίση του συστήματος συσσωμάτωσης στη περίοδο του σταθεροποιητικού προγράμματος (1985) θα αναδείξει και πάλι ως κυρίαρχο στοιχείο τον πελατειασμό, με τη μορφή του πελατειασμού ομάδων. Τέλος για την ύστερη μεταπολιτευτική περίοδο, ο Κούκιας αναρωτιέται αν η περίφημη διαδικασία αυτονόμησης των συνδικάτων από τα κόμματα (με πιο σημαντικό παράδειγμα την 2ετή ΕΓΣΣΕ επί Ν.Δ. στις αρχές της δεκαετίας του '90) είναι πράγματι σημάδι πλουραλιστικότερης έκφρασης συμφερόντων ή κομματική επιλογή συναίνεσης και αποτέλεσμα μυστικής «κομματικής διπλωματίας»[483].

---

481 ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ Γ, Μεταξύ Πιτυοκάμπτη και Προκρούστη: Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα, Οδυσσέας, 1988

[482]Ως μεροληπτική ουδετερότητα θεωρεί την "...επίσημη από το κράτος αποδοκιμασία της κυκλοφορίας πολιτικών ιδεολογιών, ιδιαίτερα των αριστερών και την επιβολή στην κοινωνία μιας απολιτικής στάσης υπό το πρόσχημα της ουδετερότητας και της προάσπισης του "δημοσίου συμφέροντος.", επισημαίνει μάλιστα ότι αυτό διαπερνούσε και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις. ΚΟΥΚΙΑΣ Ν., Οργάνωση..., σ.90

[483] ΚΟΥΚΙΑΣ, ο.π. σ. 216

Ο Σ. Αλεξανδρόπουλος θεωρεί ότι το μεταπολεμικό (και όχι το μεταπολιτευτικό) συνδικαλιστικό κίνημα εντάσσεται στο κρατικό κορπορατιστικό πρότυπο, εντοπίζει μάλιστα ως ιδιομορφίες, από τη μία τη φιλελεύθερη νομοθεσία του μεσοπολέμου και από την άλλη, τον ασθενή μη συλλογικό χαρακτήρα των συλλογικών σωμάτων και διαμεσολαβήσεων, ανάμεσα στο κράτος και τις τάξεις και την εν μέρει αναπλήρωσή τους από απευθείας σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνικών ομάδων. Υποστηρίζει τον φιλελευθερισμό της νομοθεσίας με το ότι δεν υπήρχε η τυπική μορφή ενός θεσμικού πλαισίου μονοπωλιακής εκπροσώπησης οργανώσεων, ή ελέγχου της σκοπιμότητας τους και αντίθετα προωθούνταν η πολυεκπροσώπηση, με κύρια μορφή ελέγχου τον πολυκερματισμό και την πολυδιάσπαση. Συνεπώς καταλήγει ότι ο κορπορατισμός προήλθε από ένα «...φιλελεύθερο πυρήνα νομοθεσίας στη βάση του οποίου αναπτύχθηκαν λανθάνουσες λειτουργίες θεσμών που είχαν άλλο προορισμό»[484]. Ως τέτοιες λανθάνουσες λειτουργίες, αναφέρονται φαινόμενα όπως ο αυταρχισμός, η καταστολή, η οικονομική εξάρτηση, οι δικαστικές αποφάσεις.

Κατά τον Αλεξανδρόπουλο, ο βασικός πυρήνας του μεταπολεμικού κρατικού κορπορατιστικού πλαισίου ήταν η επιλεκτική δυνατότητα διαπραγμάτευσης και γενικότερα το πλαίσιο διαπραγμάτευσης, που από τη μία νομιμοποιούσε την εισοδηματική πολιτική και από την άλλη περιόριζε την απεργία. Για την προδικτατορική λοιπόν περίοδο, εντοπίζεται ένας ιδιότυπος κρατικός κορπορατισμός με φιλελεύθερα στοιχεία και ενσωματικές πρακτικές, αλλά παρουσιάζονται και πλευρές ταξικής ενεργητικότητας μεταξύ άλλων στον «αντισυστημικό», «ταξικό» συνδικαλισμό[485]. Κατά τον Αλεξανδρόπουλο, τη μεταπολεμική ανάπτυξη καθοδήγησε βίαια ο «συντηρητικός αυταρχισμός» ενώ στη μεταπολίτευση ο «δημοκρατικός πλουραλισμός» ο οποίος όμως «*...αποδείχθηκε άτολμος και απέτυχε να εξασφαλίσει τις αναγκαίες κοινωνικές συναινέσεις που θα καθιστούσαν εφικτούς τους δομικούς εκσυγχρονισμούς που επιβάλλονται για τη συνέχιση της ανάπτυξης και το πέρασμα σε ένα ανώτερο στάδιο κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης*»[486].

Η Σ. Ζαμπαρλούκου[487], επισημαίνει έναν «μη επίσημα θεσμοθετημένο κρατικό κορπορατισμό», αιτιολογεί τη κορπορατιστική σχέση στην ύπαρξη ενιαίας εκπροσώπησης, στον έλεγχο της ΓΣΕΕ , στο σύστημα υποχρεωτικής διαιτησίας και το συγκεντρωτικό και ελεγχόμενο σύστημα διαπραγματεύσεων, εντοπίζοντας ως ιδιομορφίες, το ότι ο συνδικαλισμός δεν ήταν υποχρεωτικός και στο ότι υπήρχε συνδικαλιστική αντιπολίτευση. Αντίθετα από τον Αλεξανδρόπουλο, θεωρεί ότι και στη περίοδο της μεταπολίτευσης μέχρι το 1989, παρά τις συνθήκες «πολιτικού πλουραλισμού», εντοπίζεται ένας ιδιότυπος κρατικός κορπορατισμός, το κράτος δηλαδή ελέγχει άμεσα τα συνδικάτα, αποδίδεται μάλιστα ιδιαίτερη σημασία στη κομματική πόλωση. Το τέλος του κρατικού κορπορατισμού από το 1989, αν και μένει εν πολλοίς αναιτιολόγητο, εμφανίζεται να συνδέεται με την άμβλυνση της κομματικής πόλωσης, την αλλαγή του θεσμικού πλαισίου για τις συλλογικές διαπραγματεύσεις και τη κρατική χρηματοδότηση, ενώ για το μέλλον προβλέπει απίθανη την επικράτηση κοινωνικού

[484] ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ, ό.π., σ. 45
[485] Στο ίδιο, σ. 52 κ.έ.
[486] Στο ίδιο, σ. 210.
[487] ΖΑΜΠΑΡΛΟΥΚΟΥ Σ., «Συνδικαλιστικό..., ό.π.

κορπορατισμού. Άντ' αυτού, προβλέπει την μείωση ισχύος της ΓΣΕΕ και την υιοθέτηση συμβολαίων περιορισμένης εμβέλειας, σε συνθήκες ενίσχυσης του κατακερματισμού και της απορύθμισης της εργασίας.

Επίσης έναν ιδιότυπο κρατικό κορπορατισμό εντοπίζει στη μεταπολίτευση ο Δ. Σωτηρόπουλος[488], που εστιάζει το πρόβλημα κυρίως στην κομματική εξάρτηση του συνδικαλισμού, σε μια «εγγαστρίμυθη εξουσία» του κυβερνώντος κόμματος μέσα από υποχείριους συνδικαλιστές, που από τη μία προβάλει αιτήματα και από την άλλη διαχειρίζεται την εξουσία, που υποτίθεται θα τα υλοποιήσει. Πρόκειται για την πλέον γλαφυρή και μάλλον πιο δόκιμη περιγραφή του κρατικού - κομματικού συνδικαλισμού, ο οποίος όμως δεν χαρακτηρίζει απόλυτα την ελληνική περίπτωση, όπως δέχεται ο ίδιος ο Σωτηρόπουλος, αν και τελικά φαίνεται να παραβλέπει τα φαινόμενα μη «ελεγξιμότητας» ή να τα περιορίζει κυρίως στη δεκαετία του '90. Στη πραγματικότητα όμως η εγγαστρίμυθη κυβερνητική χειραγώγηση έχει όρια και προϋποθέσεις, η παράβλεψη των οποίων, εκτός των άλλων, δεν μπορεί να εξηγήσει τη σταθερά μεγάλη απεργιακή δραστηριότητα, τις αντιθέσεις μέσα στο κόμμα και στα συνδικάτα, αλλά και την ίδια την αποδοχή, την νομιμοποίηση της εγγαστρίμυθης εξουσίας.

Το παραπάνω ζήτημα, της κομματικής εξάρτησης, θίγεται έμμεσα ή άμεσα σε όλες σχεδόν τις παρεμβάσεις για το μεταπολιτευτικό συνδικαλισμό, ο εστίαση μάλιστα στον κρατικό έλεγχο, μέσω του μαζικού κόμματος – παράταξης, είναι ίσως η σπουδαιότερη συνεισφορά της φιλολογίας γύρω από τον κορπορατισμό στη σύγχρονη Ελλάδα. Πράγματι ο ελληνικός κομματικός συνδικαλισμός αποτελεί μια σημαντική ιδιομορφία. Παρά δηλαδή το ενιαίο πλαίσιο της συνδικαλιστικής έκφρασης και την περιορισμένη ιστορικά συνύπαρξη ιδεολογικά προσδιορισμένων ΓΣΕΕ, μέσα στην ίδια την οργανωτική δομή συνυπάρχουν αντιτιθέμενες πολιτικές ομαδοποιήσεις άμεσα εξαρτημένες από τα επιμέρους κόμματα, στη μεταπολίτευση κατά το κοινοβουλευτικό πρότυπο. Η ΓΣΣΕ - κοινοβούλιο και η κομματική προέλευση των συνδικαλιστικών ηγεσιών, που αντλούν τη νομιμοποίησή τους όχι τόσο από την κομματικά προσδιορισμένη ψήφο των συνδικαλισμένων εργατών, αλλά από τις επιλογές των κομματικών ηγεσιών, διαμεσολαβημένες από το επίσης κομματικά ελεγχόμενο πολυεπίπεδο σύστημα εκπροσώπησης, δεν αφήνουν μεγάλα περιθώρια για συνδικαλιστική αυτονομία. Βέβαια ο παραπάνω κομματικός εναγκαλισμός και η αναιμική συνδικαλιστική αυτονομία έχει συνέπειες και για τα ίδια τα κόμματα, μάλιστα (και) στην Ελλάδα παρουσιάζεται το ευρωπαϊκό φαινόμενο η συζήτηση πλέον να γίνεται όχι για τον απεγκλωβισμό των συνδικάτων από τα κόμματα και κυρίως τα κόμματα εξουσίας, αλλά τον απεγκλωβισμό των κομμάτων εξουσίας από τα συνδικάτα[489].

Εκτός όμως του παραπάνω προβλήματος των διαπλοκών κομμάτων - κυβέρνησης και συνδικάτων, τις υπουργίες συνδικαλιστών κλπ, που εξάλλου δεν αποτελούν αποκλειστικά ελληνική ιδιομορφία, στην Ελλάδα θα μας απασχολήσει ευρύτερα το πολιτικό νόημα της συνδικαλιστικής δράσης αυτής καθ' αυτής. Δεν εννοούμε εδώ μόνο το γενικότερο πρόβλημα της ανυπαρξίας κοινωνίας των πολιτών και το κυρίαρχο κρατικό μηχάνημα,

[488] ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ., «Η Εγγαστρίμυθη Εξουσία: Κοινωνία Πολιτών και Κεντρικό Κράτος στην Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία», Στο ίδιο, σ. 119-138.

[489] Στην Ελλάδα γίνεται συζήτηση για τον λαϊκισμό της ΝΔ ως προς την υποστήριξη συνδικαλιστικών αγώνων, όπως και τον απεγκλωβισμό κυρίως του ΠΑΣΟΚ από τη συνδικαλιστική ηγεσία. Από τη σύνταξη των «θέσεων» θα προβληθεί ο συνδικαλισμός σαν το «τελευταίο οχυρό».

αλλά και αυτή καθ' αυτή τη συνδικαλιστική δράση και ένταξη, ως κομματικό καθήκον, που συνδέεται σε ορισμένες περιπτώσεις με την ίδια την είσοδο στο χώρο εργασίας. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε περιπτώσεις των κλωστοϋφαντουργών, που ξεπερνούν ακόμη και τις εμφανιζόμενες ως υπερβολικές επισημάνσεις στα πλαίσια του πελατειασμού και του κορπορατισμού, αλλά θα επιμείνουμε περισσότερο στις αιτίες τους.

Αν η σχέση κομμάτων και συνδικάτων στην Ελλάδα είναι η πλέον σημαντική συνεισφορά της κορπορατιστικής φιλολογίας, κυρίως ως προς τη προβολή του φαινομένου στην ακαδημαϊκή κοινότητα, η έμφαση που αποδίδεται στην απλή αναλογική ως αιτίου του φαινομένου, είναι η πλέον αδύνατη πλευρά της. Η με έμφαση προβαλλόμενη, από τον Γ. Μαυρογορδάτο, όσο και τον Δ. Κούκια, λειτουργία της απλής αναλογικής, ως συστήματος συνδικαλιστικής εκλογής, για την αιτιολόγηση του κομματισμού, είναι τουλάχιστον ανεπαρκής, στο βαθμό που η αναλογική εκπροσώπηση, απλώς εκδηλώνει πιστότερα και τελικά δημοκρατικότερα τον υπαρκτό κομματισμό. Αντίθετα, τα «εναλλακτικά», πλειοψηφικά συστήματα όχι μόνο θα εκδήλωναν τον κομματισμό, αλλά θα εκδήλωναν και θα αναπαρήγαγαν (με κάθε είδους αποκλεισμούς) έναν μονοδιάστατο κομματισμό και ακόμα μεγαλύτερη οργανωτική διάσπαση. Είναι περίεργο που στον Μαυρογορδάτο αναπαράγεται με περισσότερο ίσως «επιστημονικό» τρόπο η τόσο σαθρή επιχειρηματολογία των λεγόμενων «εργατοπατέρων», που μέσω και των αποκλεισμών του εκλογικού συστήματος, όπως και κάθε είδους αποκλεισμών, διατηρούσαν τις συνδικαλιστικοφανείς τους «σφραγίδες» και τα παρελκόμενα προνόμιά τους, στο όνομα του μη κομματισμού τους. Βέβαια η αναλογική εκπροσώπηση δημιούργησε τη δυνατότητα άμεσης και όχι συγκαλυμμένης παραταξιοποίησης, ενδεχομένως να ενθάρρυνε πολιτικές και συνδικαλιστικές τάσεις σε περισσότερο πολυδιασπασμένη - «πλουραλιστική» εκπροσώπηση, έτσι ώστε βοήθησε να εκδηλωθεί πληρέστερα και ο κομματισμός και η κομματική εξάρτηση. Ωστόσο για τον παραπάνω κομματισμό δεν ευθύνεται αυτή καθ' αυτή η αναλογική, δεν ευθύνεται η δημοκρατία, αλλά αντίθετα (και) η κομματική εξάρτηση ευθύνεται για στρεβλώσεις της δημοκρατίας στις συνδικαλιστικές αρχαιρεσίες.

Η παραπάνω θέση για το ρόλο της απλής αναλογικής, είναι μάλλον άδικο να παρασύρει στη σαθρότητά της το σύνολο των προσεγγίσεων του κορπορατισμού, αν και σε μεγάλο βαθμό, στις παραπάνω προσεγγίσεις είναι έκδηλη η ανεπαρκής εμπειρική έρευνα και η άφθονη θεωρητικολογία στη βάση εισαγόμενων νεότερων ή παλιότερων μοντέλων. Ενδεικτικά της ερευνητικής ένδειας και θεωρητικολογίας, που προσεγγίζει την αυθαιρεσία, είναι τα πραγματολογικά λάθη, που αναπαράγονται και που αποδεικνύουν ότι δεν είναι μάλλον γνωστή ακόμα και η διαδικασία διαπραγματεύσεων πολύ περισσότερο η διαδικασία συνδικαλιστικής εκπροσώπησης. Για παράδειγμα ο περίφημος πίνακας της δύναμης των Ομοσπονδιών, ως προς τα φυσικά μέλη που εκπροσωπούν, που παραθέτει ο Γ. Μαυρογορδάτος, δεν εμφανίζει τη δύναμη των συνδικαλισμένων ούτε των ψηφισάντων μελών στα πλαίσια σωματείων - μελών της κάθε ομοσπονδίας. Εκφράζει (μετά το 1982 απόλυτα) τα ψηφίσαντα μέλη των οργανώσεων μελών της ομοσπονδίας, που επέλεξαν να εκπροσωπηθούν στη ΓΣΕΕ μέσω της Ομοσπονδίας και όχι του Εργατικού Κέντρου. Επίσης το ότι για παράδειγμα το ΚΚΕ εμφανίζει μεγαλύτερη δύναμη στα Εργατικά Κέντρα, όπως γράφει ο Αλεξανδρόπουλος, δεν σημαίνει τίποτε άλλο από το ή συνδικαλιστική του παράταξη στο συνέδριο της ΓΣΕΕ είχε αντιπροσώπους από σωματεία που επέλεξαν εκπροσώπηση μέσω εργατικού κέντρου και όχι μέσω

ομοσπονδίας. Είναι ένα ζήτημα εκλογικής τεχνολογίας ώστε να μην χάνονται ψήφοι και δεν αντιστοιχεί στη δύναμη του ΚΚΕ στα εργατικά κέντρα, για τη διοίκηση των οποίων ψηφίζουν και όσοι εκπροσωπούνται στη ΓΣΕΕ μέσω Ομοσπονδιών. Δεν θα επιμείνουμε σε άλλα τέτοια σημεία, θεωρώντας προτιμότερο να ασχοληθούμε με την ουσία των προσεγγίσεων γύρω από την έννοια του κορπορατισμού και της «ομάδας συμφέροντος» όπως τουλάχιστον συζητήθηκαν στην Ελλάδα.

Για τον κορπορατισμό λοιπόν, η αναλυτική του αξία όπως σε προηγούμενα σημεία αναφέρθηκε, περιορίζεται από την υπεργενικευτική του σημασία, αλλά και από το ότι ουσιαστικά αντιπαραθέτει την κορπορατιστική ρύθμιση σε ένα αστήρικτο και εν πολλοίς ανύπαρκτο, στην ιδεοτυπική του έκφραση, «πλουραλιστικό» παράδειγμα. Αν αποδεχθούμε, σαν αρχή, την ύπαρξη ή κορπορατισμού ή εναλλακτικά πλουραλισμού, δύσκολα θα μπορούσαμε (τουλάχιστον) στην Ελλάδα, να διαπιστώσουμε οτιδήποτε άλλο από κορπορατισμούς, που επειδή όμως δεν στηρίζονται στη θεωρία, φορτώνονται με λογής ιδιοτυπίες και ιδιορρυθμίες. Επίσης αν επιμείνουμε όχι στο πράγματι κρίσιμο ζήτημα της ταξικής ειρήνης και θεσμικής ενσωμάτωσης και περιοριστούμε σε επιμέρους χαρακτηριστικά κορπορατιστικών ορισμών, όπως την ενιαία έκφραση, οδηγούμαστε στο αστείο συμπέρασμα ότι η μεταπολεμική «ΓΣΕΕ» του Γονή (συνδικαλιστή και Υπουργού Εργασίας) που αντιπαρατέθηκε στη ΓΣΕΕ του Μακρή, και κάμποσες συνομοσπονδίες και ομοσπονδίες - φαντάσματα, ήταν πλουραλιστικό εγχείρημα. Παρόμοια, ότι τα διασπαστικά σωματεία - σφραγίδες των εργατοπατέρων και η πανσπερμία του ομοιοεπαγγελματισμού συνιστούν πλουραλισμό, ή ότι η Ελλάδα με το παγκόσμιο ρεκόρ συνδικαλισμένων ανά σωματείο, είναι υπόδειγμα πλουραλισμού.

Προβλήματα επεισέρχονται στο κορπορατιστικό υπόδειγμα και στη δυνατότητα εξέτασης διαφορετικών περιόδων του ελληνικού συνδικαλισμού, από την άποψη της κρατικής παρέμβασης και ενσωμάτωσης. Συνήθως, κάτω από την «ομπρέλα» του κρατικού κορπορατισμού, δεν καλύπτεται η κρατική υποκίνηση για την ίδρυση συνδικάτων (από τον Βενιζέλο) ή οι Παγκαλικές δικτατορικές παρεμβάσεις, αλλά καλύπτεται ο Μεταξικός, ο Μακρη-θεοδωρικός, ο Εργατοπατερο-δεξιός και ο Αριστερο-Πασόκικος συνδικαλισμός, που βέβαια έχουν κοινά στοιχεία αλλά και τεράστιες διαφορές. Το κυριότερο, ορισμένοι μελετητές (κυρίως ο Μαυρογορδάτος), δείχνουν να ενδιαφέρονται περισσότερο για το βαθμό εμφάνισης φαινομένων που στηρίζουν την υπόθεση του κορπορατισμού, παρά για το βαθμό γνήσιας εργατικής εκπροσώπησης, που σημαίνει απλά να μπορεί κάποιος τουλάχιστον να συνδικαλιστεί, να ελέγχει την ηγεσία του συνδικάτου και να δραστηριοποιείται συλλογικά με την κάλυψη του συνδικάτου, για ζητήματα και με τρόπο, που ίδιοι οι εργαζόμενοι αποφασίζουν. Ο Αλεξανδρόπουλος με τη σειρά του θεωρεί τον μεταπολεμικό αυταρχισμό, την καταστολή, την οικονομική εξάρτηση, τις δικαστικές αποφάσεις, ως «εύκαμπτες» μορφές παρέμβασης, ως «λανθάνουσα λειτουργία», των κατά τα άλλα «φιλελεύθερων θεσμών» και όλα αυτά προφανώς για να προσπεράσει το θεωρητικό πρόβλημα σχετικά με το ότι πριν τον κορπορατισμό προηγείται φιλελευθερισμός. Τόσο ο Αλεξανδρόπουλος όσο και ο Μαυρογορδάτος, προσκολλημένοι στις τυπολογίες τους, δείχνουν να παραβλέπουν τις ουσιώδεις διαφορές του επίσημου συνδικαλισμού πριν και μετά το 1981. Αδυνατούν να συλλάβουν το τεράστιας σημασίας γεγονός της δημοκρατίας μέσα στο ίδιο το εργοστάσιο αλλά και της δημοκρατίας στο συνδικάτο, το σπάσιμο του καθεστώτος «ημιπαρανομίας» των εργατών, λόγω του ότι ήταν εργάτες, σύμφωνα με την έκφραση του Κ. Βεργόπουλου, τις δυνατότητες και τη νομιμοποίηση γνήσιας συνδικαλιστικής έκφρασης.

Είναι μάλιστα περίεργο που με το ζήτημα ασχολείται κυρίως ο Κούκιας, αν και εμφανίζεται περισσότερο επηρεασμένος από λειτουργιστικές αναγνώσεις της ελληνικής κοινωνίας, μάλιστα αυτός εισάγει και την πλέον δόκιμη διάκριση του κορπορατισμού για την ελληνική περίπτωση: τη διάκριση εγκλείοντος και αποκλείοντος κορπορατισμού, ανεξάρτητα αν ακόμα και ο «αποκλείων» κορπορατισμός είναι μάλλον αδόκιμος όρος για να καλύψει το μετεμφυλιακό κρατικό κατασκεύασμα και τις παρεμβάσεις για την εγκαθίδρυση και αναπαραγωγή του.

Κεντρικό πρόβλημα των προσεγγίσεων του κορπορατισμού στην Ελλάδα, είναι ο μηχανιστικός τρόπος θεώρησης του κράτους και η ολοκληρωτική ή μερική παράβλεψη των ταξικών σχέσεων, πράγμα που δεν αφορά συνολικά τη θεωρία του κορπορατισμού, (για παράδειγμα στον L. Panitch) και από αυτή την άποψη μπορούμε να κάνουμε λόγο για μια μάλλον λειτουργιστικής απόχρωσης εισαγωγή της διεθνούς συζήτησης. Ο Σωτηρόπουλος με έμφαση τονίζει την εξάρτηση των εργατικών οργανώσεων σε αντίθεση με την εργοδοτική «αυτονομία»[490], μόνο που το πρόβλημα της σχέσης των οργανώσεων της εργασίας και του κεφαλαίου με το κράτος δεν είναι απλώς ζήτημα συγκρίσεως εξάρτησης και αυτονομίας, ή είναι και με αντίστροφο τρόπο. Ακόμα και αν η συζήτηση Μίλιμπαντ - Πουλαντζά φαντάζει κάπως μακρινή και ανεπίκαιρη, το πρόβλημα δεν είναι μόνο η αυτονομία του συνδικάτου, αλλά η αυτονομία του κράτους και ευρύτερα η σχέση κράτους και τάξεων ειδικά στην Ελλάδα.

Ο Αλεξανδρόπουλος κάνει λόγο για την μεταπολιτευτική επίκληση της παρέμβασης του κράτους «από τα κάτω» την οποία αντιδιαστέλλει με την προδικτατορική επιβολή του κράτους «από τα πάνω», χωρίς να διευκρινίζει τι σημαίνει κρατική επέμβαση και κρατική επίκληση. Κατά τη γνώμη μας το «από πάνω» και το «από κάτω» δεν μπορεί από μόνο του να ερμηνεύσει σχεδόν τίποτα, όταν διαφεύγει το τι επιδιώκεται και το τι επιβάλλεται, για παράδειγμα αν επιβάλλεται απαγόρευση αυξήσεων στους μισθούς «από τα πάνω» ή αν διεκδικείται νομοθετική κατοχύρωση μειωμένου ωραρίου, ή αυτόματη τιμαριθμική αναπροσαρμογή, «από τα κάτω», δηλαδή μια πολιτική ρύθμιση, μια μεταρρύθμιση στα πλαίσια της ταξικής πάλης. Στα πάνω - κάτω του Αλεξανδρόπουλου, δίνεται η εντύπωση ότι έχει μεγαλύτερη σημασία όχι το περιεχόμενο της κρατικής παρέμβασης που διακυβεύεται, αλλά το αν επιζητείται κρατική παρέμβαση. Κατά τη γνώμη μας είναι προφανές ότι το μεταπολεμικό κράτος επιβάλει άμεσα ή έμμεσα στους εργαζόμενους, από τη συνδικαλιστική ηγεσία, έως και τους μισθούς, έως και τη δυνατότητα κατάληψης θέσης εργασίας. Αντίθετα μετά τη μεταπολίτευση και μετά την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ τα συνδικάτα χρησιμοποιούν τον ευνοϊκότερο συσχετισμό δύναμης για να κατοχυρώσουν νομοθετικά ή στη πράξη ορισμένα δικαιώματα, για να διασφαλίσουν ευνοϊκότερες θέσεις. Αυτό ανοίγει τη δυνατότητα η μόνιμη, κυρίαρχη παρέμβαση του κράτους στην Ελλάδα, να υλοποιεί σε μεγαλύτερο βαθμό εργατικά συμφέροντα και από την άλλη να νομιμοποιείται και στους εργαζόμενους μια «κρατολατρία», μια προτεραιότητα της πολιτικής παρέμβασης και της συναινετικής συγκεντρωτικής κρατικής ρύθμισης.

Πρόκειται πράγματι για μια πλευρά που αγγίζει τον κοινωνικό κορπορατισμό, ωστόσο το πολιτικό αίτημα της εργασίας ή το αίτημα που αποκτά πολιτικά χαρακτηριστικά είναι προφανώς ότι απευθύνεται προς το κράτος, χωρίς αυτό να σημαίνει εξ ορισμού κορπορατισμό. Αν ίσχυε κάτι τέτοιο, ο Κ. Μαρξ είναι ο πρώτος υπέρμαχος του

[490] ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ., ό.π., σ. 133

κορπορατισμού, και η Α' διεθνής, οργάνωση κορπορατιστικής λογικής, όταν επιβεβαιώνοντας ότι οι νόμοι κατοχυρώνουν μείωση του χρόνου εργασίας και τα «καταστατικά εργασίας» την υπέρβαση και αυθαιρεσία, καλεί τους εργαζόμενους να παλέψουν για τη νομοθετική κατοχύρωσή του 8ώρου. Όπως είδαμε εξάλλου, η τάξη εμφανίζεται στο «δράμα συνειδητοποίησης» του Μαρξ στο «κεφάλαιο», όταν σαν τάξη, το συνδικαλιστικό κίνημα, που συγκροτήθηκε αυθόρμητα, ζητά νομοθετική κατοχύρωση του 8ώρου, άρα, σύμφωνα με τον Αλεξανδρόπουλο, την κρατική, πολιτική παρέμβαση «από τα κάτω». Το παραπάνω φαίνεται να αγνοεί κυρίως ο Μαυρογορδάτος, που φτάνει να κατασκευάσει ένα μέτωπο μαρξισμού και φιλελευθερισμού ενάντια στον κρατισμό του κορπορατισμού στα πλαίσια της οργάνωσης συμφερόντων και πολιτικών εκπροσωπήσεων.

Συμπερασματικά, δεν θεωρούμε ότι οι προσεγγίσεις με άξονα το υπόδειγμα του κορπορατισμού έχουν προσφέρει μια ερμηνευτική, αναλυτική θεώρηση για τον ελληνικό συνδικαλισμό. Το κεφαλαιώδες ζήτημα της κρατικής και αργότερα κομματικής εξάρτησης που επαν-εισάγεται στη συζήτηση για τα συνδικάτα, μάλλον συγκαλύπτεται παρά φωτίζεται. Σε διαφορετικές στιγμές της συνδικαλιστικής ιστορίας το κράτος παρεμβαίνει, διορίζει διοικήσεις, ελέγχει έναν επίσημο συνδικαλισμό μέσω της ανοιχτής καταστολής, της οικονομικής εξάρτησης, του δικαστικού ελέγχου, της κομματικής διαμεσολάβησης. Εκτός από την περίοδο του Μεταξά δεν επιδιώκεται ένας μαζικός, ελεγχόμενος συνδικαλισμός, που στοιχειωδώς σέβεται την οργανωτική αυτοτέλεια, έτσι ώστε το συνδικάτο να λειτουργεί ως μηχανισμός πειθαρχίας και ενσωμάτωσης. Έτσι για το μεγαλύτερο μέρος της μεταπολεμικής συνδικαλιστικής ιστορίας, ο εμφανιζόμενος ως ο νόμιμος, επίσημος συνδικαλισμός, είναι ένα φύλο συκής δημοκρατίας στις εργασιακές σχέσεις, που επιχειρεί να κρύψει τη γύμνια μιας αυταρχικής πολιτικής. Το προσωνύμιο «εργατοπατέρες», που αρχικά χρησιμοποιήθηκε για μέρος των συνδικαλιστών με διαμεσολαβητικό – πελατειακό ρόλο στις εργασιακές σχέσεις, γενικεύτηκε για όσους αναλάμβαναν ηγετική θέση στον επίσημο συνδικαλισμό, έτσι ώστε έγινε συνώνυμο για τους «κρατικούς» και «εργοδοτικούς» συνδικαλιστές. Οι συνδικαλιστικές αλλαγές ακολουθούν πολιτικές αλλαγές που παίρνουν τη μορφή ρήξεων με το κράτος – κυβέρνηση, ενώ ο συνδικαλισμός τέμνεται ως φιλοκυβερνητικός – αντικυβερνητικός. Ακόμα και μετά την κυβερνητική αλλαγή του 81, όπου για πρώτη φορά μια γνήσια συνδικαλιστική ηγεσία εμφανίζεται φιλικά προσκείμενη στην κυβέρνηση, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ηγεμονίας της «αλλαγής», η κυβέρνηση δεν θα διστάσει να περιορίσει την αυτονομία των συνδικάτων και τα κόμματα – παρατάξεις θα περιορίσουν ασφυκτικά τις όποιες απόπειρες συνδικαλιστικής αυτονομίας. Το πώς ακριβώς σημειώθηκαν τα παραπάνω στην κλωστοϋφαντουργία – ένδυση, το πώς συναρτώνται με παραγωγικές οικονομικές συγκυρίες, αλλά και τη συνείδηση και πράξη της εργασίας, θα εξετάσουμε αναλυτικά στη συνέχεια

2.6 Θεωρητικές και μεθοδολογικές επιλογές για την έρευνα της εργατικής συνείδησης σε συνάρτηση με το συνδικαλισμό στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία.

Στη μέχρι τώρα παρουσίαση, σε έναν διάλογο με τη θεωρία σχετικά με ορισμένα από τα προβλήματα της εργατικής συνείδησης, της συνδικαλιστικής δράσης και νοηματοδότησης, επιχειρήσαμε να ορίσουμε ακριβέστερα τα προβλήματα που θέτουμε προς διερεύνηση καθώς και τις μεθοδολογικές επιλογές μας, όπως εδράζονται στη θεωρητική συζήτηση. Το κύριο μέτωπο του προβληματισμού μας, είναι ο συνδικαλισμός ως οργάνωση και ειδική μορφή πρακτικής, ως πεδίο διερεύνησης της σχέσης εργασιακής θέσης και συνείδησης. Μιας σχέσης που μπορεί να μελετηθεί και αποδειχθεί εμπειρικά, στους ίδιους τους πραγματικούς ανθρώπους και το πραγματικό συνδικαλιστικό τους κίνημα, στο παράδειγμα της ελληνικής μεταπολεμικής κλωστοϋφαντουργίας.

Στα ελληνικά, εργατικά συνδικάτα της μεταπολεμικής κλωστοϋφαντουργίας, θα επιχειρήσουμε λοιπόν να ελέγξουμε τις υποθέσεις μας, που όπως παρουσιάστηκαν αναλυτικότερα στην εισαγωγή, αναφέρονται:

Α. Στη ταξική υπόσταση της εργατικής συνείδησης, αναμένοντας την ύπαρξη μιας εργατικής συνείδησης, αντίθετης στο κεφάλαιο, που διέπει συνολικά την εργασία στον κλάδο
Β. Στη συνάρτηση της παραγωγικής – εργασιακής κατάτμησης με τη συνειδησιακή – συνδικαλιστική κατάτμηση, αναμένοντας τη συνάρτηση επιμέρους, διαφορετικών εργατικών συνειδήσεων, με διαφορετικές ομάδες εργαζομένων του κλάδου, που εκδηλώνονται και στο συνδικαλισμό.
Γ. Στη βαρύνουσα σημασία του κράτους και της πολιτικής στην Ελλάδα, που εκδηλώνεται στο συνδικαλισμό αλλά και στη σχέση εργασιακής θέσης και πολιτικής ταυτότητας. Αναμένουμε λοιπόν ο κλαδικός συνδικαλισμός να έχει έντονα στοιχεία πολιτικής δραστηριότητας. Παράλληλα αναμένουμε όχι μόνο μια εξάρτηση της πολιτικής θέσης από την εργασιακή θέση, αλλά και το αντίστροφο, μια εξάρτηση της εργασιακής θέσης από την πολιτική ταυτότητα.
Δ. Στην αβέβαιη και αντιφατική συνάρτηση συνδικαλισμού και εργατικής συνείδησης. Συνεπώς η τοποθέτηση των εργαζομένων απέναντι στον κλαδικό συνδικαλισμό, αναμένεται ανάλογη με το είδος του κλαδικού συνδικαλισμού, ενώ ταυτόχρονα οι εργαζόμενοι αναμένεται να τείνουν να διαμορφώνουν το συνδικαλισμό, σύμφωνα με τα συμφέροντα τους.

Για τον έλεγχο των παραπάνω υποθέσεων, προσπαθήσαμε κατ΄ αρχήν να προσδιορίσουμε τη θεωρητική έδραση του προβληματισμού μας, στη συζήτηση για τη τάξη, τη ταξική συνείδηση και το συνδικαλισμό. Στη συνέχεια επιχειρήσαμε να αναδείξουμε ερμηνευτικά υποδείγματα του συνδικαλιστικού φαινομένου και ειδικότερα του σύγχρονου συνδικαλιστικού φαινομένου, σε συλλογικό και ατομικό επίπεδο. Τέλος εντοπίσαμε ειδικότερα προβλήματα που απασχόλησαν τη συζήτηση για την ελληνική εργατική τάξη, την εργατική συνείδηση και τα ελληνικά συνδικάτα.

2.6.1 Οι εννοιολογικές οριοθετήσεις στο πλαίσιο της συζήτησης για τη σχέση εργατικής τάξης, ταξικής συνείδησης και συνδικαλισμού, ως θεωρητική βάση της έρευνας μας.

Βασική μεθοδολογική αφετηρία της παρούσας έρευνας, είναι ότι η αναφορά σε τάξεις, εργατική τάξη και ταξική πάλη, συνεχίζει να έχει νόημα, όπως έχει νόημα η συζήτηση για τη σχέση τάξης, ταξικής συνείδησης και συνδικαλισμού, που μπορεί να μελετηθεί εμπειρικά, ενώ ταυτόχρονα είναι θεωρητικά θεμελιωμένη στο μαρξισμό. Ωστόσο αποφεύγουμε να ορίσουμε ως εμπειρικό ερευνητικό αντικείμενο τη συνάρτηση των εργατών της κλωστοϋφαντουργίας, του κλαδικού συνδικαλισμού και της ταξικής συνείδησης, λόγω του ότι οι απαιτήσεις της έρευνας θα ήταν δυσβάστακτες, σε μακροεπίπεδο αλλά και μικροεπίπεδο. Εννοούμε ότι όποια θεωρητική τάση και αν αποδεχόμασταν και σύμφωνα με κάθε δυνατό ορισμό, στα όρια της μαρξιστικής συζήτησης, η εμπειρική διερεύνηση της ταξικής συνείδησης δεν θα μπορούσε να περιοριστεί μόνο στο συνδικαλισμό, ούτε μόνο σε έναν κλάδο της οικονομίας. Συνεπώς η ταξική θεωρία της συνείδησης, σε συνάρτηση με νεότερες θεωρητικές τάσεις για το συνδικαλισμό, την εργασία και τη συνείδηση, χρησιμοποιείται κυρίως για τον εντοπισμό προβλημάτων – θεμάτων, που μπορούν να ερευνηθούν εμπειρικά σε μια ειδική κλαδική περίπτωση, στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία και μόνο ως προς το συνδικαλισμό.

Στην παρούσα μελέτη δεν συντασσόμαστε με τη μοντέρνα (ή μεταμοντέρνα) θεωρητική τάση περί τέλους των τάξεων, ή περί τέλους της εργασίας, ή περί τέλους της εργατικής τάξης. Η εργατική τάξη, γενικά, όπως και στην περίπτωση εργατών που εξετάζουμε, είχε και έχει διακρίσεις και έχει αλλάξει, αλλάζει συνεχώς, όπως αλλάζει συνολικά η κοινωνία, αλλά αυτή καθ' αυτή η αλλαγή δεν συνιστά εξ ορισμού κάποια αστικοποίηση ή κάποιο τέλος της εργασίας. Αντίθετα αποδεχόμαστε ότι στη τρέχουσα περίοδο η εργασία ηττήθηκε από την άποψη της υποχώρησης του εργατικού κινήματος, όπως ιστορικά διαμορφώθηκε, σε συνάρτηση με προτάγματα ριζικού ή μερικότερου μετασχηματισμού του καπιταλισμού, στην προοπτική απελευθέρωσης του ανθρώπου. Έκφραση της ήττας της εργασίας είναι και η τρέχουσα συνδικαλιστική υποχώρηση, η οποία όμως δεν μπορεί να ταυτίζεται με κατάργηση της εργατικής τάξης και της ταξικής αντίθεσης, όπως υφίσταται αντικειμενικά, από τη στιγμή που αποδεχόμαστε την εκμεταλλευτική φύση του κεφαλαίου και την ταξική υπόσταση του καπιταλισμού. Αντίθετα μπορούμε να μιλάμε για συνδικαλιστική υποχώρηση στο πλαίσιο μιας ευρύτερης συναίνεσης της εργασίας την οποία για να αιτιολογήσουμε, προσεγγίζουμε ορισμένες όψεις της εργατικής συνείδησης σε συνάρτηση με το συνδικαλισμό.

Στο συνδικαλισμό, σύμφωνα με την ταξική προσέγγιση που ακολουθούμε, υλοποιούνται συμφέροντα της εργασίας στη συγκυρία, τα οποία ενδεχομένως είναι επιμεριστικά ή και αντιφατικά και συναρτώνται και με τις επαγγελματικές – διαιρέσεις, ή ευρύτερα γενικά συμφέροντα της εργασίας, κόντρα σε αντίπαλα ταξικά συμφέροντα. Συνεπώς ο συνδικαλισμός συναρτάται με την εργατική τάξη, ως πολιτική κατηγορία, δηλαδή με την εργατική συνείδηση, τόσο ως μορφή οργάνωσης και έκφρασης των εργαζομένων, όσο και ως πρακτική, ως δραστηριότητα υλοποίησης συμφερόντων. Η παραπάνω όμως συνάρτηση, που αναφέρεται σε σχετικά σταθερά αλλά και συγκυριακά χαρακτηριστικά της εργασίας αποδεικνύεται και μπορεί να μελετηθεί στην πράξη, στους ίδιους τους εργαζόμενους και το συνδικαλισμό τους. Για αυτή την εμπειρική διερεύνηση συνειδήσεων και πρακτικών εργατών, δεν μας καλύπτει επαρκώς η γενική αναφορά στην

εργατική τάξη, στη σχεσιακή της υπόσταση απέναντι σε άλλες τάξεις, καθώς αναφερόμαστε και σε διακρίσεις, συγκροτήσεις και συμφέροντα και εντός της τάξης. Επίσης δεν μας καλύπτει μια ταξινομία του αν κάποιος ή κάποια ανήκει ή δεν ανήκει στην εργατική τάξη. Όσοι θα μπορούσαν να συνδικαλιστούν στον κλάδο, ακόμα και αν δεν εντάσσονται στην εργατική τάξη, συγκροτούν συγγενείς κατηγορίες, ενώ από την άλλη, υπάρχουν συνειδησιακές και συνδικαλιστικές διακρίσεις και εντός της εργατικής τάξης, όσο και στενά και να την ορίσουμε.

Για τη συνείδηση, επιμείναμε στην ανάγκη διάκρισης της από τη μη συνειδητή υποκειμενικότητα, όσο και από αυτή καθ΄ αυτή τη πράξη, συνεπώς ακολουθώντας κυρίως τον E. O. Wright, εντάσσουμε τη συνείδηση στην ιδεολογία και όχι στην κουλτούρα. Η ίδια η αναφορά σε εργατική συνείδηση, ως αντικείμενο έρευνας, σημαίνει ότι μεθοδολογικά διακρίνουμε την εργατική συνείδηση από την ένταξη σε τάξη, ως προς την παραγωγή, όπως και ότι δεν αποδίδουμε αναγκαστικά και εξ ορισμού στους εργάτες κάποια ιδιαίτερη «ταξική» συνείδηση. Παράλληλα, τονίζουμε την υλική βάση της συνείδησης και την ενεργητικότητα της, ως νοητική δραστηριότητα, που ξεπερνά την εμπειρία. Με αυτή την έννοια η εργατική συνείδηση, ως συνάντηση του ατομικού και συλλογικού, του υποκειμενικού και αντικειμενικού, του παρελθόντος και του μέλλοντος, μας ενδιαφέρει περισσότερο ως διαδικασία σχηματισμού πρόθεσης δράσης των εργατών, ως αποκρυσταλλωμένη επεξεργασία της εμπειρίας, ως διαμεσολαβημένη, συλλογική οραματική, νοητική δραστηριότητα. Από αυτή την άποψη, ενώ επιμένουμε στο μαρξιστικό πυρήνα της προβληματικής για την ταξική πάλη, τείνουμε προς μια σύνθεση της μαρξικής με τη βεμπεριανή προσέγγιση για τη συνειδητή δραστηριότητα και μέσω αυτής επιχειρούμε να σκιαγραφήσουμε τις συνειδητές πλευρές της ανθρώπινης υποκειμενικότητας.

Η αναφορά στη συνειδητή υποκειμενικότητα, μας εμπλέκει στο πρόβλημα των αντικειμενικών συμφερόντων. Κατά τη γνώμη μας υπάρχουν αντικειμενικά συμφέροντα της εργασίας και σε τελική ανάλυση το αντικειμενικό συμφέρον της εργασίας, σε συνθήκες εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, είναι η άρση της εκμετάλλευσης. Στο βαθμό μάλιστα που η εργασιακή εκμετάλλευση συναρτάται με δομικές, παλιές ή νέες διακρίσεις ανθρώπων, όπως το φύλο, η φυλή, κάθε είδους χαρακτηριστικά και προτιμήσεις, το αντικειμενικό συμφέρον της εργασίας είναι η άρση κάθε διάκρισης. Παράλληλα, από τη στιγμή που αποδεχόμαστε αντικειμενικά συμφέροντα, υπάρχει και η δυνατότητα υποκειμενικής έκφρασης στρεβλών συμφερόντων, ωστόσο κριτήριο για τα αντικειμενικά συμφέροντα δεν είναι άλλο από την πράξη και την επαναξιολόγηση της πράξης των ίδιων των εργαζομένων σε μακροχρόνια βάση. Με αυτόν τον τρόπο, ενώ αποδεχόμαστε ιδεολογικές στρεβλώσεις στα εργατικά συμφέροντα, αρνούμαστε μια γενική και απόλυτη αλλοτρίωση της συνείδησης των εργατών, ως παθητικών δεκτών των μηχανισμών του κεφαλαίου. Ειδικά για το συνδικαλισμό, αρνούμαστε το ότι τα συνδικάτα είναι απλά τα παθητικά υποχείρια κρατικών ή εργοδοτικών πολιτικών. Θεωρούμε ότι τα ίδια τα συνδικάτα και οι συνδικαλισμένοι εργάτες, συνέβαλαν στο συσχετισμό δύναμης, τις εργασιακές και πολιτικές ρυθμίσεις και συναινέσεις.

Από τη στιγμή που ο συνδικαλισμός αποτελεί έναν ειδικό εργατικό θεσμό και ταυτόχρονα θεσμό του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, επηρεάζεται ευθέως από τον γενικότερο ταξικό συσχετισμό δύναμης, το θεσμικό πλαίσιο, την παραγωγή, γενικότερα από ένα πολύπλοκο συνδυασμό παραγόντων και δυνάμεων. Πριν απ' όλα όμως αφορά

τους ίδιους τους εργάτες, το πως οι εργάτες και εργάτριες συνδέονται με όλους τους παραπάνω παράγοντες, πως επιλέγουν να δράσουν και πως δρουν, πως μεταπλάθουν τις εμπειρίες σε συνείδηση, πως επαναξιολογούν την εμπειρία τους. Με άλλα λόγια το πως οι εργαζόμενοι, οι πραγματικοί άντρες και γυναίκες, σε ένα σχετικά μεγάλο βάθος χρόνου, διαμορφώνονται και διαμορφώνουν τα συνδικάτα, με την ειδική μορφή, την ειδική συνδικαλιστική κουλτούρα, τον ειδικό συνδικαλιστικό λόγο. Επίσης πως σκέπτονται απέναντι σε δεδομένα της συγκυρίας, έτσι ώστε να δραστηριοποιηθούν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, για παράδειγμα να συνδικαλιστούν ή όχι, να απεργήσουν ή όχι κλπ.

Αυτή όμως η αυτενέργεια των οργανωμένων εργατών, στο συνδικαλισμό, έχει ευθέως και δικαιολογημένα, κατά τη γνώμη μας αμφισβητηθεί στην Ελλάδα. Αν και θεωρητικά προσδιορίσαμε το συνδικαλισμό ως ειδική ταξική συγκρότηση και πρακτική, ο συγκεκριμένος, ελληνικός συνδικαλισμός, στα πλαίσια του οποίου συγκροτείται και ο κλαδικός συνδικαλισμός που μας ενδιαφέρει, απέχει παρασάγκες από το να θεωρηθεί εξ ορισμού έκφραση και οργάνωση των εργατικών συμφερόντων. Η ευθύγραμμη συνάρτηση της εργατικής συνείδησης με τη πολιτική κουλτούρα και τους «αγώνες» της ΓΣΕΕ στη μεταπολεμική περίοδο, ορθά έχει χρησιμοποιηθεί περισσότερο ως αστείο (Λεοντίδου). Με τον ίδιο τρόπο θα ήταν αστείο να μελετήσουμε την εργατική συνείδηση στην περίπτωση της κλωστοϋφαντουργίας, μέσα από τη δομή, το λόγο, τη δράση των κλαδικών συνδικαλιστικών οργανώσεων, όπως θα επιχειρήσουμε να αποδείξουμε στη συνέχεια.. Ωστόσο αυτό δεν νομίζουμε ότι αποκλείει τη δυνατότητα να μελετηθεί και ο ελληνικός εργατικός συνδικαλισμός σε συνάρτηση με την εργατική συνείδηση, με βάση το δεδομένο ότι ανεξάρτητα αν τα συνδικάτα εκπροσωπούσαν ή εκπροσωπούν τα εργατικά συμφέροντα, υπήρχαν και υπάρχουν και εργάτες και εργατικά συμφέροντα, υπάρχουν τοποθετήσεις απέναντι και στο συνδικαλισμό.

Εκτός από την ταξική υπόσταση του συνδικαλισμού, στην Ελλάδα, έχει αμφισβητηθεί ευρύτερα η ύπαρξη εργατικής τάξης και εργατικής ταξικής συνείδησης, ενώ αντίθετα έχει συχνά προβληθεί η άποψη περί αυτονομίας της πολιτικής που δεν αφήνει περιθώρια για μια ταξική ανάλυση, ή την περιορίζει. Κατά τη γνώμη μας, παρά τη διευρυμένη ασάφεια, την πελατειακή ρύθμιση και λαϊκιστικά φαινόμενα, δεν δικαιολογείται μια εμμονή μέρους της συζήτησης σε μορφές πολιτικής αυτονομίας, στο βαθμό που αντιπαραθέτει τα παραπάνω φαινόμενα στην ταξική ανάλυση και την ταξική πάλη. Αντίθετα θεωρούμε ότι έχει σημασία η επισήμανση ενός «νόθου» αστισμού και εξάρτησης, ιδιομορφιών στη συγκρότηση κράτους και αστικής τάξης, οι οποίες συναρτώνται δομικά με ιδιομορφίες της ελληνικής εργατικής τάξης.

Σε αυτή την κατεύθυνση, εξετάζοντας κριτικά ορισμένες προσεγγίσεις για την ελληνική εργατική τάξη, επισημάναμε πριν απ' όλα, ότι παρά την όποια ασάφεια, υπάρχουν εργάτες και μάλιστα εργάτριες. Ειδικότερα, εξετάσαμε κριτικά ορισμένες πλευρές της συζήτησης για την προέλευση των μισθωτών και την αντίσταση στη μισθοποίηση, την κατάτμηση των εργαζομένων και τη συνείδηση, καθώς και τη σημασία του ειδικού βάρους της γυναικείας εργασίας, ως προς τις ταξικές πρακτικές. Το πρόβλημα των χαρακτηριστικών της εργατικής τάξης, ως παραγωγικής κατηγορίας, σε συνάρτηση με την πολιτική της συγκρότηση, δεν καλύπτεται από παραδοσιακά επαναστατικά κηρύγματα και γενικές στατιστικές περιγραφές, αλλά ούτε από μια υπερβολική έμφαση

σε φαινόμενα κατάτμησης, συντηρητικής μικροαστικής προέλευσης, προσωρινότητας ειδικά της γυναικείας εργασίας.

Ειδικότερα για την εργατική συνείδηση, όπως εντάσσεται στις συνολικές ιδεολογικές δομές, εξετάσαμε κριτικά ορισμένες πλευρές της συζήτησης για την εργασία και τις ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, το έθνος και την εθνική ανάπτυξη, το κυρίαρχο ρόλο του κράτους, το μικροαστισμό, το λαϊκισμό, τη πελατεία. Εντοπίσαμε τις διαφορετικές εγκλήσεις για το έθνος και την εθνική ανάπτυξη της αριστερόστροφης ή δεξιόστροφης ιδεολογίας, αλλά και τη σημασία του κράτους που λαθεμένα κατά τη γνώμη μας συναρτάται με υπερβολικές αναφορές για το πελατειακό φαινόμενο σε αντιδιαστολή με τη ταξική πάλη. Κατά τη γνώμη μας το κρίσιμο ζήτημα είναι ο πολιτικός έλεγχος της εργασίας ακριβώς λόγω της σημασίας της επιλεκτικής απασχόλησης και των αποκλεισμών στη ταξική πάλη. Επίσης εξετάσαμε τις συναφείς αλλά και ασύμπτωτες ιδεολογικές τομές δεξιάς – αριστεράς και φτωχών – πλουσίων, τη παράδοση λαϊκών κινητοποιήσεων που συχνά συγχέονται με τον ενσωματικό λαϊκισμό, ενώ παραβλέπεται ότι η κυρίαρχη άποψη για την εξέλιξη αποτελεί μορφή ηγεμονίας.

Μέσα λοιπόν στο ευρύτερο οικονομικό, πολιτικό, ιδεολογικό πλαίσιο, εξετάσαμε ορισμένα ζητήματα που έχουν τεθεί ειδικότερα για τον ελληνικό συνδικαλισμό. Διευκρινίσαμε ορισμένα ζητήματα για την ταξική υπόσταση του συνδικαλισμού με αναφορά και σε προσεγγίσεις της μεταπολιτευτικής περιόδου, όπου ξεχωρίζουν και συνεκτικές πολιτικές στρατηγικές. Ειδικά αναφερθήκαμε στις μεταπολιτευτικές απεργίες και το φαινόμενο του εργοστασιακού συνδικαλισμού, από το οποίο συχνά επισημαίνονται οι υπαρκτές μορφές εργατικής αυτονομίας και δυναμισμού αλλά παραβλέπονται τα εγγενή όρια του και η αναπαραγωγή της κατάτμησης. Ως προς το συντεχνιασμό, θεωρούμε ότι πράγματι αποτελεί ένα μόνιμο χαρακτηριστικό στα ελληνικά συνδικάτα, αλλά το κυρίαρχο φαινόμενο δεν είναι η συνύφανση του με την πελατεία. Το κυρίαρχο ζήτημα για τον ελληνικό συνδικαλισμό, είναι η σχέση του με κρατικές πολιτικές και τα περιορισμένα όρια αγώνων, που συχνά αποκρυσταλλώνουν μια επιμεριστική διεκδικητική κουλτούρα. Ειδικά για την εξάρτηση από το κράτος, επισημάναμε ότι συχνά μεταφέρεται στην επιστημονική συζήτηση, λαθεμένα κατά τη γνώμη μας, ως κορπορατισμός. Μάλιστα εντοπίσαμε μια κρίσιμη συνάντηση μέρους της επιστημονικής συζήτησης με τον παραδοσιακό εργατοπατερισμό, ως προς τις ευθύνες του αναλογικού συστήματος εκλογής, σε μια συζήτηση με άφθονη θεωρητικολογία αλλά πενιχρή εμπειρική έρευνα.

Αυτό που κατά τη γνώμη μας λείπει κυρίως από την έρευνα, είναι μια «ολιστική» προσέγγιση του συνδικαλιστικού φαινομένου στη χώρα μας, στην οποία φιλοδοξούμε να συμβάλουμε με μερικές όψεις, από το παράδειγμα της μεταπολεμικής κλωστοϋφαντουργίας. Μια τέτοια προσέγγιση, οφείλει να είναι στέρεα θεμελιωμένη ως προς το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον και να ερμηνεύει πλευρές των συνδικαλιστικών πρακτικών, όπως συναρτώνται με πολλούς, συχνά αντιφατικούς παράγοντες. Σε αυτή τη κατεύθυνση επιχειρήσαμε μια κριτική παρουσίαση ορισμένων βασικών σημείων της ευρύτερης συζήτησης για τη σχέση συνδικαλισμού, παραγωγής, οικονομικής συγκυρίας, και κράτους. Επίσης αναφερθήκαμε στον τρόπο έκφρασης της εργατικής συλλογικότητας μέσω του συνδικαλισμού αλλά και σε υποδείγματα ερμηνείας της εργατικής – συνδικαλιστικής συμπεριφοράς που αγγίζουν το ατομικό επίπεδο.

Τα παραπάνω ερμηνευτικά μοντέλα, θα εφαρμοστούν στο παράδειγμα των εργαζομένων στην μεταπολεμική ελληνική κλωστοϋφαντουργία και ένδυση. Συγκεκριμένα θα επιχειρήσουμε να αναγνώσουμε τη σχέση του κλαδικού συνδικαλισμού με:

Α. Τα χαρακτηριστικά της ελληνικής κλωστοϋφαντουργίας και κυρίως τη βιομηχανική - παραγωγική δομή στο πλαίσιο του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού και του διεθνούς ανταγωνισμού, του τύπου της ανάπτυξης.
Β. Την οικονομική – παραγωγική συγκυρία κυρίως ως προς την κερδοφορία των επιχειρήσεων του κλάδου και την ανεργία
Γ. Την πολιτική – ιδεολογική συγκυρία και το θεσμικό πλαίσιο στα πλαίσια του συσχετισμού δύναμης, κυρίως ως προς τα δημοκρατικά δικαιώματα, τα προσκόμματα γνήσιας συνδικαλιστικής έκφρασης, ευρύτερα τη παρέμβαση του κράτους στο συνδικαλισμό.
Δ. Τα βιογραφικά - κοινωνικά - επαγγελματικά χαρακτηριστικά του εργατικού δυναμικού στο κλάδο, όπως συναρτώνται με την κατάληψη διαφορετικών εργασιακών θέσεων, σε διαφορετικές επιχειρήσεις, σε διαφορετικές οικονομικές και πολιτικές συγκυρίες.

Όλα τα παραπάνω θα επιχειρήσουμε να μελετήσουμε σε συνάρτηση με την εργατική συνείδηση, τη συνείδηση των πραγματικών ατόμων, που σύμφωνα με τις απόψεις που προσεγγίσαμε κριτικά, μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε τέσσερα βασικά υποδείγματα:

I. της ικανοποίησης / δυσαρέσκειας από την εργασία, σύμφωνα με το οποίο, ο εργαζόμενος συμμετέχει στο συνδικαλισμό όσο περισσότερο είναι δυσαρεστημένος από την εργασία του.
II. της λογικής επιλογής δράσης, όπου ο εργαζόμενος αποφασίζει το αν και πως θα συμμετέχει σε συνδικαλιστικές πρακτικές με βάση το εύρος επιλογών, θεωρίες συνεπειών και αξίες, ή ευρύτερα συνυπολογίζοντας το κόστος και το όφελος από τη δράση του.
III. της ιδεολογίας και παράδοσης, όπου ο συνδικαλισμός του εργαζομένου εμφανίζεται ως απόρροια της ιδεολογικής τοποθέτησης, ως συνέπεια μιας εργατικής παράδοσης κοινοτισμού και αλληλεγγύης.
IV. των κοινωνικών χαρακτηριστικών της μισθωτής απασχόλησης, όπου η έμφαση δίδεται σε χαρακτηριστικά της μισθωτής εργασίας που συναρτώνται με διαφορετικές στάσεις ως προς τις συνδικαλιστικές πρακτικές (φύλο, ηλικία, εκπαίδευση κλπ)

Με βάση τα παραπάνω, μελετάμε το συνδικαλισμό ως προς λεγόμενους «αντικειμενικούς» παράγοντες που τον διαμορφώνουν, όσο και ως προς τους λεγόμενους «υποκειμενικούς» παράγοντες. Όπως είναι φανερό από τη θεωρητική αναφορά στην ταξική πάλη και την εργατική συνείδηση, η αναφορά σε «αντικειμενικές» ή «υποκειμενικές» πλευρές του ζητήματος έχει νόημα μέσα από τη πολύπλοκη διασύνδεση τους, ενώ η διάκριση γίνεται μόνο για να προσδιοριστεί ακριβέστερα το ερευνητικό αντικείμενο, η ερμηνεία του συνδικαλισμού της εργασίας σε συνάρτηση με την ίδια την εργασία και την εργατική συνείδηση, σε συγκεκριμένες συνθήκες.

2.6.2 Ερευνώντας εμπειρικά την εργατική συνείδηση σε συνάρτηση με το συνδικαλισμό των Ελλήνων κλωστοϋφαντουργών

Η έννοια της συνείδησης και ως ένα σημείο η σχέση συνδικαλισμού και συνείδησης, έχει κατά καιρούς επιχειρηθεί να αναλυθεί είτε μέσω μιας ιστορικής ανάλυσης, όπου η έρευνα τεκμηρίων και αρχείων συναντάται με τη προφορική ιστορία, σε περιπτώσεις πόλεων - περιοχών, επαγγελμάτων, είτε σε πολιτικές – ιστορικές αναλύσεις με άξονα την ταξική πάλη, τις «ομάδες συμφερόντων», το κράτος και τις κρατικές πολιτικές, την οικονομική – παραγωγική δομή κλπ. Άλλες έρευνες, περισσότερο συγχρονικού χαρακτήρα, προσεγγίζουν το ζήτημα της συνείδησης, είτε μέσω ποσοτικών, στατιστικών μεθόδων, κυρίως με πολυπαραγοντικές συναρτήσεις, είτε μέσω συνεντεύξεων σε βάθος, βιογραφικών προσεγγίσεων, παρατήρησης κλπ.

Η επιλογή των μεθόδων και τεχνικών της έρευνας δεν είναι βέβαια ένα ζήτημα που εκ των υστέρων «προστίθεται» στις θεωρητικές αφετηρίες της κάθε προσέγγισης, καθώς η επιλογή των τεχνικών συναρτάται καθοριστικά με τις θεωρητικές αφετηρίες. Για παράδειγμα η στατιστική ανάλυση του E. O. Wright, στηρίζεται σε αρχές σύνθεσης του μαρξισμού, του ατομικού ορθολογισμού, του κριτικού ρεαλισμού και όπως ο ίδιος επισημαίνει, ο στατιστικός έλεγχος, ελέγχει υποθέσεις που αναδύονται από το μοντέλο έρευνας, αλλά δεν ελέγχει το ίδιο το μοντέλο.

2.6.2.1 Για τις ποσοτικές μεθόδους

Μια από τις πλέον ολοκληρωμένες, αλλά και σύγχρονη, εμπειρική διαπραγμάτευση της συνείδησης με ποσοτικές μεθόδους, εντοπίζεται στο έργο του E. O. Wright, στο οποίο επιχειρείται να διερευνηθεί στατιστικά η σχέση ταξικής τοποθέτησης και συνείδησης, κυρίως ως προς τις στάσεις των φορέων των ταξικών θέσεων, της κινητικότητας και αλληλεπιδράσεων τους. Με βάση τη μεθοδολογική αρχή της ποσοτικοποίησης και του στατιστικού ελέγχου υποθέσεων, που συχνά συνθέτει τη μαρξιστική και βεμπεριανή παράδοση, μπορούν να αξιοποιηθούν πλήθος και οι κλασσικές μελέτες αυτοτοποθέτησης σε ένα ταξικό υπόδειγμα και η διερεύνηση με βάση κλίμακα στάσεων προς υποθετικές καταστάσεις (πχ προς μια απεργία ή προς απόψεις όπως η αναγκαιότητα της «ιδιωτικής πρωτοβουλίας») κλπ. Τα μεθοδολογικά θεμέλια μιας τέτοιας εμπειρικής έρευνας, όπως είδαμε προηγουμένως, έχουν δεχθεί πλήθος κριτικών, με κυρίαρχη, ότι στενεύουν την έννοια της συνείδησης στο όριο της λογικής επιλογής και την εμπειρική της επιμέτρηση στην επαλήθευση υποθέσεων, για τις στάσεις ερωτώμενων σε υποθετικά ερωτήματα. Δεν αποτελεί λοιπόν επιλογή μας λόγω της διαφορετικής θεώρησης της συνείδησης, της εξέτασης των σχέσεων και διαντιδράσεων στο χώρο εργασίας, της έμφασης σε πραγματικά δεδομένα (δράσεις), αλλά και λόγω του ότι η θεματική μας στόχευση στο συνδικαλισμό στενεύει τα όρια των ερευνούμενων ταξικών τοποθετήσεων.

Μια εναλλακτική, ποσοτική προσέγγιση διερεύνησης της συνείδησης μέσω στάσεων απέναντι στο συνδικαλισμό, με άξονα το πρόβλημα του ατομισμού - συλλογικότητας εφαρμόστηκε μεταξύ άλλων στην έρευνα της C. M. Frege[491], που εκτός των άλλων, αφορά την περίπτωση του κλάδου της κλωστοϋφαντουργίας. Το πλέον ενδιαφέρον σημείο της παραπάνω προσέγγισης, εκτός από το ότι αναφέρεται στην κλωστοϋφαντουργία, αφορά την ανάδειξη των θεωρητικών προβλημάτων της διάκρισης συλλογικότητα - ατομισμός, καθώς ερευνώνται, εργαζόμενοι που κατά τεκμήριο έχουν

[491] FREGE M.C., «Does Economic Transformation Undermine Union Collectivism? The Case of East German Textile Workers», Industrial Relations Journal, 28/3, 1997, σ. 163-175.

ήδη μια συλλογικού τύπου ένταξη και συνείδηση. Ωστόσο η προσέγγιση της C. M. Frege αναφέρεται σε μια εξαιρετικά ειδική περίπτωση, αφού αφορά εργαζόμενους της πρώην «Ανατολικής» Γερμανίας, σε μεγάλες, ιδιωτικοποιημένες μονάδες, με επιχειρησιακά συμβούλια και κύρια αναφέρεται στο γερμανικό συνδικάτο, σε ένα γερμανικό θεσμικό πλαίσιο, σε μια γερμανική συγκυρία, σε ένα «γερμανικό» νόημα του συνδικαλισμού. Στην Ελλάδα δεν έχουμε ένα σωματείο (πανελλαδική οργάνωση), όπως για παράδειγμα οι Γερμανοί την GDB/ DGB, αλλά πολλά ποικίλης δομής και κατεύθυνσης σωματεία, εξ ορισμού λοιπόν δεν υπάρχει ένα νόημα στην συνδικαλιστική ένταξη, αλλά πολλά διαφορετικά νοήματα, όπως υπάρχουν και πολλοί «συνδικαλισμοί» και πολλές αρνήσεις στο συνδικαλισμό. Επίσης στην Ελλάδα είναι σχεδόν αδύνατο οι εργαζόμενοι να εντάσσονται σε θεσμούς εκπροσώπησης όπως τα συμβούλια εργαζομένων και ταυτόχρονα να μην είναι συνδικαλισμένοι.

Μια διαφορετική ερευνητική στρατηγική, που μάλλον κυριαρχεί στη σχετική βιβλιογραφία, είναι η ποσοτικοποίηση στάσεων σε συνδυασμό με δείκτες συνδικαλιστικής συμπεριφοράς, όπου ερευνάται κυρίως ο λόγος που οι εργαζόμενοι συνδικαλίζονται ή δεν συνδικαλίζονται. Ειδικά για την μετά τη δεκαετία του '80, αν και η συζήτηση για το πολιτικό περιεχόμενο της εργασίας και του συνδικαλισμού περιορίστηκε αισθητά, πραγματοποιήθηκαν μια σειρά έρευνες, είτε ανάλυσης στατιστικών σειρών και δομικών παραγόντων, είτε κοινωνικοψυχολογικής κατεύθυνσης, κυρίως για την αιτιολόγηση της μείωσης της συνδικαλιστικής πυκνότητας, από τις οποίες και προέκυψαν τα θεωρητικά υποδείγματα και ορισμένα βασικά συμπεράσματα που παρουσιάστηκαν προηγουμένως. Όπως αναλύσαμε προηγουμένως, και τα τέσσερα βασικά υποδείγματα ερμηνείας της συνδικαλιστικής συμπεριφοράς και κυρίως της συνδικαλιστικής ένταξης, παρουσιάζουν ισχυρή θεωρητική τεκμηρίωση και δόκιμες εμπειρικές – ερευνητικές εφαρμογές. Ωστόσο κάθε ξεχωριστό υπόδειγμα είναι κατά τη γνώμη μας ανεπαρκές για μια ερμηνεία του συνδικαλισμού, ενώ από την άλλη υπονοούνται κοινές υποθέσεις και διαπλοκές που επιτρέπουν μια συνθετική απόπειρα αξιοποίησης τους. Ο συνδικαλισμός συνδέεται με την παραγωγική δομή και τις εργασιακές θέσεις, σε συνάρτηση με τα κοινωνιοβιογραφικά χαρακτηριστικά του εργατικού δυναμικού, με τη δυσαρέσκεια / ικανοποίηση από την εργασία, με τη λογική διεργασία της επιλογής, όπως και με την κουλτούρα της εργατικής παράδοσης και αλληλεγγύης, την ιδεολογία. Θα χρησιμοποιήσουμε λοιπόν συνθετικά τα υποδείγματα μελέτης της ανθρώπινης υποκειμενικότητας, ως προς το συνδικαλισμό, σε συνάρτηση με τη παραγωγική δομή και οικονομική συγκυρία, την αντικειμενική υπόσταση και τις διακρίσεις της εργασίας και της ιστορίας της.

Στην ελληνική περίπτωση, ως προς τη ποσοτική διερεύνηση ορισμένων πλευρών που σχετίζονται με την εργατική συνείδηση και το συνδικαλισμό, διενεργήθηκαν σχετικές δημοσκοπήσεις, για λογαριασμό συνδικαλιστικών οργανώσεων και συγκεκριμένα του ΕΚΑ και της ΓΣΕΕ, χωρίς όμως να ελέγχονται συστηματικά υποθέσεις στη βάση των παραπάνω υποδειγμάτων. Ωστόσο στην Ελλάδα είναι τόσο προφανής η διακύμανση συνδικαλιστικής πυκνότητας, από χώρο εργασίας σε χώρο εργασίας, όσο και από περίοδο σε περίοδο, που εκ των προτέρων αποδυναμώνει την ανάγκη αλλά και τη δυνατότητα ελέγχου των παραπάνω υποδειγμάτων - υποθέσεων. Το κύριο ζήτημα που εντοπίζεται στην ελληνική περίπτωση και ως ένα σημείο συγκαλύπτεται από τις δημοσκοπήσεις με συνεντεύξεις στο σπίτι, είναι ότι σε κάποιους χώρους εργασίας είναι όλοι, ή σχεδόν όλοι οι εργαζόμενοι συνδικαλισμένοι και σε ορισμένους χώρους, κανένας, ή σχεδόν κανένας

συνδικαλισμένος. Αυτό βέβαια σχετίζεται με χαρακτηριστικά των χώρων εργασίας, με το ιδιόρρυθμο ελληνικό σωματειακό συνδικαλισμό, αλλά και ευρύτερους παράγοντες που θα εξετασθούν αναλυτικότερα στη συνέχεια. Ο σημαντικότερος παράγοντας που επηρεάρει το συνδικαλισμό, είναι προφανώς η πολιτική συγκυρία και οι κρατικές πολιτικές, έτσι ώστε για παράδειγμα οι σημαντικότερες περίοδοι αγωνιστικής συνδικαλιστής δράσης, είναι η υστεροεαμική και η μεταπολιτευτική περίοδος, ενώ η πλέον ορμητική ανάπτυξη της συνδικαλιστικής οργανωτικότητας εκδηλώνεται μετά την «Αλλαγή» του 81. Επίσης είναι προφανές ότι επιδρά η σχέση ζήτησης – προσφοράς εργασίας, όπως για παράδειγμα στην κρίση της δεκαετίας του '50, αλλά και στην τρέχουσα κρίση, της δεκαετίας του '90.

Στην παρούσα εργασία, οι λεγόμενες ποσοτικές μέθοδοι έρευνας, αξιοποιήθηκαν σε μικρό βαθμό, κυρίως για επεξεργασία υπαρχόντων στοιχείων του κλάδου, στην απασχόληση, σε δείκτες συνδικαλιστικής οργανωτικότητας ή άνισης συμμετοχής των γυναικών, ή στοιχεία αντιπροσώπων συνεδρίων. Το ποσοστό συνδικαλισμένων – ψηφισάντων ήταν γνωστό και μετρημένο μέγεθος σε επιμέρους χώρους εργασίας, έτσι ώστε δεν είχε νόημα για παράδειγμα να ρωτήσουμε αν είναι κάποιος συνδικαλισμένος στη Πειραϊκή – Πατραϊκή της Πάτρας, όπου το ποσοστό συμμετοχής στις αρχαιρεσίες ήταν σχεδόν 100% ή στο «Χ» εργοστάσιο όπου δεν υπήρχε κανείς συνδικαλισμένος. Επίσης δεν είχε νόημα να ελέγχουμε στάσεις προς μια γενικώς και αορίστως υποθετική απεργία, όπως ο Ε.Ο. Wright, με δεδομένο ότι δεν υπάρχουν «αόριστες» απεργίες, εκτός πλαισίου αιτημάτων, συγκυρίας κλπ, ενώ από την άλλη ξέραμε όχι μόνο ποιοι απείργησαν και απεργούσαν, αλλά μπορούσαμε να έχουμε μαρτυρίες ή και άμεση προσωπική εικόνα από απεργούς, στην περίοδο της απεργίας, των αποφάσεων, των διαπραγματεύσεων κλπ.

Αυτό που θα είχε νόημα, ήταν να ελέγξουμε τις στάσεις των εργαζομένων με την επιχείρηση, το συνδικάτο και πλευρές τελικά της ιδεολογίας – πολιτικής ταυτότητας δηλαδή τέτοια «ευαίσθητα» θέματα για τα οποία θα ήταν απαραίτητη η εγγύηση της ανωνυμίας τους. Η έρευνα όμως θα μπορούσε να διεξαχθεί (υπό προϋποθέσεις) με προσωπική συνέντευξη

Α' σε ολιγόλεπτο διάλειμμα σε χώρο εργασίας - που επιπροσθέτως θα μας ανάγκαζε σε μεγάλο εύρος δείγματος ανά χώρο εργασίας αλλά και χώρων εργασίας, έτσι ώστε να μην «φωτογραφηθούν» ευαίσθητες πλευρές, όπως οι σχέσεις με τον εργοδότη και το σωματείο και να υπάρχει στοιχειώδης δειγματοληψία με έγκυρους κανόνες.

Β' στο σπίτι των εργαζομένων συγκεκριμένου δείγματος, με προϋπόθεση ότι θα χρησιμοποιούσαμε τις διευθύνεις των εργαζομένων που μπορούσαμε να λάβουμε από το σωματείο (μόνο για τους εγγεγραμμένους) είτε από επιχειρήσεις.

Και στις δύο περιπτώσεις, ακόμα και αν υποκρύπταμε το στόχο της έρευνας (άλλο ερευνούσαμε και άλλο λέγαμε ότι ερευνούμε, όπως συχνά πράγματι γίνεται σε παρόμοιες περιπτώσεις), κινδυνεύαμε να υποστούμε διπλό «έλεγχο», από την εργοδοτική και συνδικαλιστική πλευρά. Συγκεκριμένα μόνο μια επιχείρηση (προβληματική) μας επέτρεψε κατ' αρχήν να χρησιμοποιήσουμε το χώρο του εργοστασίου ως χώρο συνεντεύξεων, χωρίς να έχει (εμμέσως) λόγο επί του περιεχομένου της έρευνας, ωστόσο είχαμε τη βεβαιότητα ότι η διεύθυνση θα μάθαινε ακριβώς τι ρωτούσαμε ενώ οι

εργαζόμενοι είναι πολύ πιθανό να φοβόταν ότι άμεσα ή έμμεσα θα κοινοποιούταν η σκέψη τους στη διεύθυνση, αλλά και τη συνδικαλιστική ηγεσία. Αυτός ο φόβος ήταν προφανής και ανοιχτά ομολογημένος όταν επιδιώξαμε να απευθυνθούμε σε σπίτια εργαζομένων, έτσι ακόμα και όταν κάποιοι έδειχναν να μην επηρεάζονται από τον παραπάνω φόβο – καχυποψία, ήταν βέβαιο ότι αποτελούσαν συγκεκριμένη ομάδα της εργασίας, εξ ορισμού μη αντιπροσωπευτική του συνόλου. Ο παραπάνω κίνδυνος ήταν εμφανής και όταν επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε τη δυνατότητα να μοιράσουμε ερωτηματολόγια κατά το σχόλασμα με την ελπίδα ότι θα μπορούσαμε να μας επιστραφούν συμπληρωμένα.

Επίσης, σε περιπτώσεις που είχαμε κατ' αρχήν τη δυνατότητα να διεξάγουμε έρευνα, μέσα σε χώρους εργασίας, βρεθήκαμε σε συγκυριακές εργασιακές συγκρούσεις έτσι ώστε ενώ διακινδυνεύαμε στο όνομα της ποσοτικοποίησης να αντιμετωπίσουμε τη μέγιστη καχυποψία σε μια «ρευστή» κατάσταση, κινδυνεύαμε πρωτίστως να «χάσουμε» την ίδια τη σύγκρουση και τη «ρευστότητα» της. Γενικότερα, καταλήξαμε ότι κινδυνεύαμε, μετά από ένα τεράστιο κόπο, να έχουμε είτε δευτερεύουσας ή τριτεύουσας σημασίας πληροφορίες για την εργατική συνείδηση, είτε να μην μπορούμε στοιχειωδώς να γενικεύσουμε (σύμφωνα με τη δεοντολογία και την ερευνητική ηθική), είτε να καταλήξουμε σε προφανή συμπεράσματα, (όπως ότι υπάρχει συνδικαλιστική διακύμανση, από χώρο σε χώρο). Αντί λοιπόν της γοητείας της ποσοτικοποίησης, επιλέξαμε να προβούμε σε μια βασανιστική, πολυσχιδή έρευνα με ποιοτικό προσανατολισμό, που από τη μια δεν θα πρόδιδε το «λεπτό» ζήτημα της συνείδησης και από την άλλη θα μπορούσε να φωτίσει ορισμένες έστω πλευρές για τις οποίες όντως είχαμε ερωτήματα και δεν μπορούσαμε εύκολα να εξάγουμε εμμέσως συμπεράσματα από υπάρχοντα τεκμήρια, δεδομένα, καταμετρήσεις.

2.6.2.2 Για τις «ποιοτικές» μεθόδους

Στη παρούσα έρευνα, καταφύγαμε στην αξιοποίηση περισσότερο «ποιοτικών» μεθόδων για τη διερεύνηση της συνείδησης, που προσεγγίζει το πρόβλημα της «εικόνας» της κοινωνίας, της εργασίας, του συνδικάτου, με έναν αριθμό ανοιχτών ερωτήσεων, για προβλήματα και αξίες, με συνεντεύξεις σε βάθος, με παρατήρηση της εμπειρίας και ενέργειας, ή στην ανάλυση περιεχομένου ντοκουμέντων της δράσης, στα συνδικαλιστικά αιτήματα και τη συνδικαλιστική πράξη. Και σε αυτή βέβαια τη μεθοδολογική ερευνητική επιλογή προβήκαμε σε περιορισμούς και επιμέρους επιλογές που προσδιορίστηκαν από τη φύση του αντικειμένου, τη συγκυρία, τη προσβασιμότητα χώρων και εργαζομένων κλπ. Στο σχεδιασμό της έρευνας, ή μάλλον των επιμέρους ερευνών, πήραμε υπόψη τις διαφορετικές τεχνικές που έχουν αξιοποιηθεί σε σχετικά ζητήματα, όπως το ζήτημα της «ταυτότητας», της ανάλυσης του λόγου, της δράσης κλπ.

Μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση ειδικά για την διερεύνηση της «κοινωνικής ταυτότητας», ακολουθεί το περιβάλλον, όπου ο «Εαυτός», ο «Άλλος» και η «Κοινωνία» είναι ταυτόχρονα δράστες και στόχοι δράσης και όπου το κοινωνικό άτομο αναλύεται διαμέσου των πραγματικών ή και φαντασιακών - συμβολικών ομάδων που ανήκει. Στη παραπάνω αρχή βασίζεται η «εγω-οικολογική» ερευνητική πρόταση των Zavalloni - Guerin[492] για την πολυσύνθετη ανίχνευση της κοινωνικής ταυτότητας σε τρία επίπεδα,

[492] ZAVALLONI M., GUERIN L.C, ό.π..

που αφορούν το προσδιορισμό της ομάδας, τη σχέση ατόμου ομάδας, τον κοινωνικό εαυτό. Στην πρώτη φάση τα άτομα αυτοτοποθετούνται (εμείς) σε συνδυασμό με τον ετεροπροσδιορισμό τους (αυτοί). Στη δεύτερη φάση προσδιορίζεται η ιδιαιτερότητα του εαυτού τους σχετικά με την ομάδα τους και στη τρίτη επιχειρείται η σε βάθος ανάλυση του κοινωνικού εαυτού με λέξεις - κώδικες ταυτότητας. Στη παρούσα προσπάθεια η συστηματική διερεύνηση της κοινωνικής ταυτότητας συγκεκριμένων ατόμων, μέσω του παραπάνω εργαλείου, δεν αποτελεί τη μεθοδολογική μας επιλογή, ωστόσο η διερεύνηση των παραπάνω επιπέδων - φάσεων αξιοποιείται εμμέσως, τροποποιημένη και ενταγμένη στην ευρύτερη θεωρητική αφετηρία μας. Το κρίσιμο στοιχείο που διαφοροποιεί την παρούσα προσπάθεια είναι η ιστορική της διάσταση και η έλλειψη σχετικού πειράματος για την ταυτότητα, καθώς οι νοηματοδοτήσεις - εντάξεις - αποστασιοποιήσεις μελετώνται στην πραγματική δράση και σε πραγματικά δεδομένα. Συνεπώς το «εμείς» δεν είναι ελεύθερα προσδιοριζόμενο από τα ερευνούμενα άτομα ή ομάδα, καθώς προκαθορίζεται από τη νομιμοποιητική - καταστατική βάση της συνδικαλιστικής συγκρότησης και εργατικής δράσης, σε πραγματικές συγκυρίες.

Στην κατεύθυνση της ερμηνείας κωδίκων, ως μορφών της συνείδησης, μπορούν να αξιοποιηθούν οι προσεγγίσεις της σχολής του Birmingham για το στυλ αλλά και του Bourdieu για το γούστο, σαν ιδιάζουσα κοινωνική παρουσία, σαν «συμβολικό κεφάλαιο». Η σχολή του Birmingham ασχολείται κυρίως με την νεανική υποκουλτούρα της εργατικής τάξης, συνδέει (αλλά δεν ταυτίζει) την ταξική καταγωγή με την υποκουλτούρα, ενώ παρακολουθεί τα στυλ σαν εκφράσεις της συνείδησης. Για παράδειγμα στον Hall τα στυλ «μπορούν να ιδωθούν ως κωδικοποιημένες εκφράσεις ταξικής συνείδησης μεταστοιχειωμένης στο ειδικό πλαίσιο της νεολαίας...»[493]. Όπως όμως είναι σαφές από τον τρόπο που εμείς κατανοούμε τη διαφορά συνείδησης και κουλτούρας, οι παραπάνω πλευρές δεν αντιστοιχούν στη ταξική συνείδηση, αλλά μπορούν να υποδείξουν, να ερμηνεύσουν στοιχεία συνείδησης. Ποιο άμεσα μπορούν να συνδεθούν με τη συνείδηση, οι κώδικες του λόγου αλλά και οι κώδικες – συμβολισμοί της δράσης. Η ίδια η συνδικαλιστική δράση και η αιτιολόγηση, η νοηματοδότηση της, ενέχει μια ουσιαστική συμβολική διάσταση, με την έννοια της ιδιαίτερης αξίας των σημείων, συμβόλων της εργατικής δράσης, των κωδικοποιημένων συμβάσεων του εργατικού - συνδικαλιστικού λόγου, όπως αποκρυσταλλώνονται ιστορικά και διαμεσολαβούν την εμπειρία. Από αυτή την άποψη εξετάζεται και η χρήση θρησκευτικών συμβόλων, ή συμβόλων όπως το κόκκινο λάβαρο και η ελληνική σημαία, η χρήση και νοηματοδότηση της λέξεων: τάξη, εργάτης, αφεντικό, εργοστάσιο, πατρίδα, λαός, έθνος κλπ, αλλά και τη χρήση «μύθων» και παραδόσεων ως πλευρές της υποκειμενικότητας των εργατών στη συνδικαλιστική δράση.

Τα παραπάνω στοιχεία, που αναφέρονται στην ανθρώπινη συλλογική υποκειμενικότητα, τον τρόπο που η εμπειρία μετασχηματίζεται σε συνείδηση, έχουν οπωσδήποτε μια ιστορική διάσταση. Κρίθηκε λοιπόν απαραίτητη η ιστορική μελέτη των τεκμηρίων του συνδικαλιστικού λόγου, της συνδικαλιστικής δράσης και του περιβάλλοντος, που αναπτύχθηκε σε κάθε ιδιαίτερη συγκυρία, χρησιμοποιώντας προφορικές και γραπτές, ή άλλες πηγές. Ερευνητικό εργαλείο για την μελέτη της συνείδησης, κυρίως ως προς το παρελθόν, αποτελεί η βιογραφική προσέγγιση, όχι μόνο σαν πηγή - και μάλιστα σχετικά αναξιόπιστη - ιστορίας, μα σαν μερική, υποκειμενική καταγραφή της συλλογικής

[493] Αναφέρεται στο ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Ν. ό.π., σ. 240

εμπειρίας, που θα μας απασχολήσει λόγω και του ιστορικού περιεχομένου της έρευνας μας. Ως παράδειγμα βιογραφίας για την ανάλυση της κουλτούρας, ο Ν. Δεμερτζής προτείνει το «Class, Culture and Community» του B. Williamson που πράγματι συνθέτει μια ανάλυση του κοινωνικού περιβάλλοντος με την υποκειμενική ανάδειξη του νοήματος ενός δράστη, ενός «υποκειμένου» μιας περιόδου[494]. Μ' αυτή την έννοια η υποκειμενικότητα ενέχει βεβαίως μεθοδολογικά μειονεκτήματα, ως προς την πιστή καταγραφή των γεγονότων, αλλά και σαφή και δυσαναπλήρωτα πλεονεκτήματα, για την ανάδειξη της ευρύτερης πολιτικής ατμόσφαιρας, της υποκουλτούρας και συνείδησης, μέσα από την διαμεσολάβηση των ίδιων των πρωταγωνιστών της δράσης. Από την άλλη, ενώ ενέχει σαφή πλεονεκτήματα στην σε βάθος ανάλυση της προσωπικής εμπειρίας, προθετικότητας και σημασιοδότησης, υστερεί στη δυνατότητα γενίκευσης. Γενικά στην Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι η βιογραφία δεν έχει συστηματικά αξιοποιηθεί ως προς το ζήτημα της συνείδησης, μπορούν να αναζητηθούν εμπειρίες και δοκιμές της μεθόδου κυρίως από αναφορές δράσης αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης αλλά και συνδικαλιστών.

Η δική μας εμπειρία, χρησιμοποιώντας την βιογραφική προσέγγιση, ειδικά συνδικαλιστών, αλλά και εργατών - εργατριών, προσέκρουσε στην κραυγαλέα μερικές φορές διχογνωμία για πραγματικά γεγονότα, τα οποία βεβαίως νοηματοδοτούνται υποκειμενικά, αλλά η παραπάνω νοηματοδότηση ακυρώνονταν εν μέρει από τη λανθασμένη αναφορά στα σημαινόμενα γεγονότα. Επίσης ήταν προφανής η διάθεση δικαιολόγησης ιστορικών γεγονότων με κώδικες και φορτίσεις του παρόντος, οι συνέπειες της ασθενούς μνήμης, που ενδεχομένως συνδέονταν με μια «ηθελημένη αμνησία». Ένα σημαντικό πρόβλημα προέκυψε για παράδειγμα στη περίπτωση του μεταπολεμικού συνδικαλισμού στο Βόλο, όπου ένα γεγονός που στηρίζει μια λογική «ταξικής ειρήνης» και εργοδοτικής παρέμβασης στο συνδικάτο, με άξονα τον αποκλεισμό ενός συνδικαλιστή, φαίνεται να το αγνοεί ο ίδιος ο επιζών συνδικαλιστής. Ένα άλλο παράδειγμα αναφέρεται στα σεξιστικά προβλήματα στην εργασία, που δύσκολα αναφέρονται από γυναίκες απόμαχες της εργασίας, ενώ οι άντρες συνάδελφοί τους, διηγούνται - μερικές φορές με σκωπτική διάθεση ότι υπήρξε αρκετά διαδεδομένο φαινόμενο.

Κατά τη γνώμη μας η διερεύνηση της συνείδησης εργαζομένων σε συνάρτηση με το συνδικαλισμό, απαιτεί ένα συνδυασμό μεθόδων, που μπορεί να προσεγγίσει σε βάθος την άποψη των εργαζομένων, να συσχετίσει το παρελθόν με το παρόν, το λόγο με την πράξη. Πριν απ' όλα, για να μάθουμε και να καταλάβουμε τη σκέψη των εργαζομένων, η πλέον δόκιμη τεχνική είναι η συνέντευξη σε βάθος, με βάση συγκεκριμένες υποθέσεις, σε συνδυασμό με την προσέγγιση του ευρύτερου πλαισίου, του λεγόμενου μακρο-επιπέδου. Τέτοια έρευνα, πραγματοποίησε σε εργαζόμενες του κλάδου και η Μ. Κανταράκη, έτσι ώστε τα συμπεράσματα μας είναι ευθέως συγκρίσιμα και ως ένα σημείο συγκλίνουν.

Εκτός των συστηματικών συνεντεύξεων σε βάθος, έχουν κατά καιρούς αξιοποιηθεί οι λιγότερο ή περισσότερο συστηματικές συζητήσεις με ομάδες εργαζόμενων ή συνδικαλιστών, που είτε αναφέρονται σε τρέχοντα είτε σε παλαιότερα ζητήματα. Για παράδειγμα οι συζητήσεις σε διάλειμμα εργασίας, στη τραπεζαρία του εργοστασίου, ή σε μια νυχτερινή «βάρδια» περιφρούρησης εργοστασίου σε κατάληψη. Οι περισσότερο

[494] Στο ίδιο, σ. 243-248.

συστηματικές συζητήσεις για το συνδικαλισμό, με τη μορφή focus Group, σε ομάδες εργαζομένων και συνδικαλιστών, θεωρήθηκε ότι μπορούν να συνδυαστούν με «συνδικαλιστικές συσκέψεις και σεμινάρια. Παράλληλα κρίθηκε απαραίτητη η παρατήρηση τόσο της εργασιακής διαδικασίας όσο και της συνδικαλιστικής συμπεριφοράς, η ανάλυση του συνδικαλιστικού λόγου, η ανάλυση των διαλογικών εργατικών συνδικαλιστικών διαδικασιών. Για παράδειγμα η εικόνα της εργασίας διαφορετικών ειδικοτήτων σε χώρους εργασίας, αλλά και η εικόνα των συνεδρίων, των εργατικών συνελεύσεων, των διαδηλώσεων, αλλά και των συλλογικών διαπραγματεύσεων, σε συνδυασμό με την ανάλυση του προφορικού αλλά και γραπτού λόγου (ντοκουμέντων, προκηρύξεων κλπ).

Η πλέον γοητευτική μέθοδος έρευνας, που αναφέρεται στην κοινωνιολογική έρευνα της εργασίας και των μαζικών κινημάτων, είναι η παρατήρηση, την οποία είχαμε την ευκαιρία να χρησιμοποιήσουμε σε έκταση. Παρατηρήσαμε την εργασιακή διαδικασία σε διαφορετικές μορφές, έτσι ώστε σε συνδυασμό με μαρτυρίες, ντοκουμέντα κλπ, είχαμε τη δυνατότητα να γνωρίσουμε την εργασία στον κλάδο. Ειδικά για το συνδικαλισμό και την περίοδο 1988 –1996, η έκθεση και ερμηνεία των συνδικαλιστικών φαινομένων, γεγονότων, διαδικασιών, δεν αποτελεί αποτέλεσμα απλώς μιας περιορισμένης, συμμετοχικής παρατήρησης, αλλά αποτέλεσμα και της ενεργούς, συστηματικής συμμετοχής σε όλες σχεδόν τις ομοσπονδιακές συνδικαλιστικές διαδικασίες στη δεκαετία του '90. Αυτό βεβαίως σημαίνει ότι στην παρούσα έρευνα παρεμβαίνει η αμεσότητα της μαρτυρίας αλλά και η ενδεχόμενη μεροληψία, ως άποψη του μελετητή και ως ένα σημείο συμμέτοχου στην ερευνούμενη δράση, έτσι ώστε μας οδηγεί σε ορισμένους περιορισμούς, που ήδη γράψαμε στο τέλος της εισαγωγής. Όπως είναι προφανές, ειδικά για τη νεότερη περίοδο του συνδικαλισμού, όταν δεν αναφέρουμε ονομαστικά ή έμμεσα την πηγή μας, εκφράζουμε την προσωπική μας μαρτυρία. Είναι επίσης προφανές ότι για όσα γράφουμε παίρνουμε την πλήρη ευθύνη, ακόμα και όταν μεταφέρουμε μαρτυρίες άλλων, (συνήθως συνδικαλιστών) λόγω του ότι είτε διασταυρώσαμε πληροφορίες, είτε έχουμε απόλυτη εμπιστοσύνη στη μαρτυρία λόγω του περιεχομένου της, του είδους της συζήτησης μας, αλλά και της εκτίμησης μας για την πηγή μας.

2.6.2.3 Οι περιπτώσεις που μελετήθηκαν και το εμπειρικό υλικό

Ο κλάδος, το εργατικό δυναμικό και οι επιχειρήσεις που μελετήθηκαν.

Η επιλογή του κλάδου της κλωστοϋφαντουργίας - ένδυσης, όπως αναλύεται στην εισαγωγή, εξυπηρετεί τη μελέτη του εργατικού συνδικαλισμού και οφείλεται στην παράδοση, την μαζικότητα του, τις σημαντικές εσωτερικές διακρίσεις του. Για να θεμελιώσουμε μια σαφή και ολοκληρωμένη γνώση για την παραγωγή, τα χαρακτηριστικά του κλάδου και τα χαρακτηριστικά των εργαζομένων, αξιοποιήσαμε τις διαθέσιμες στατιστικές πηγές και σχετικές μελέτες και εκθέσεις για τον κλάδο, τις Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας, τεχνικά βιβλία και άρθρα. Επίσης παρατηρήσαμε την εργασιακή διαδικασία σε όλες σχεδόν τις μεγάλες και αρκετές μικρές επιχειρήσεις, ακόμα και σε περιπτώσεις φασόν στο σπίτι.

Για να προσδιοριστούν καλύτερα οι αλλαγές από την προπολεμική στη μεταπολεμική περίοδο, στις επιχειρηματικές στρατηγικές, στην οργάνωση εργασίας, τη σύνθεση του

εργατικού δυναμικού, μελετήθηκαν οι περιπτώσεις του εργοστασίου Παπαγεωργίου και ευρύτερα οι επιχειρήσεις στο Βόλο, το «Αιγαίο» στη Σύρο και η Πειραϊκή – Πατραϊκή. Οι περιπτώσεις της Σύρου και του Βόλου επιλέχθηκαν όχι τόσο για αυτή καθαυτή σημασία τους στην κλαδική παραγωγή, όσο για την μεγάλη εργατική – συνδικαλιστική τους παράδοση. Η επιλογή τους λοιπόν εξυπηρετούσε το σκοπό της πληρέστερης κατανόησης των συνδικαλιστικών διεργασιών, ωστόσο κατά την έρευνα προέκυψαν σημαντικά ευρήματα - ενδείξεις για τη συνολική πορεία του κλάδου στην Ελλάδα, που και υποστηρίζουν τα γενικά συμπεράσματα για τον κλάδο που συμπυκνώνονται στο 3^{ο} κεφάλαιο που ακολουθεί. Μέρος του αρχείου Παπαγεωργίου βρίσκεται στα ΓΑΚ Μαγνησίας, ενώ το σημαντικότερο τεκμήριο για το Αιγαίο, τα ενθυμήματα του Καρλελλα, βρέθηκε από εμάς στο κλειστό εργοστάσιο.

Η περίπτωση της Π-Π, επιλέχθηκε ως η μεγαλύτερη και μια από τις ιστορικότερες επιχειρήσεις του κλάδου στην Ελλάδα. Αξιοποιήθηκε μέρους του αρχείου της, σχετικά μισθολόγια, μητρώα, αξιολογικές εκθέσεις, το περιοδικό της επιχείρησης, ισολογισμοί, το βιβλίο του Χ. Κατσάμπα «Πιστεύοντας εις το Μέλλον». Επίσης αξιοποιήθηκαν οι εκτιμήσεις στελεχών και εργαζομένων της (για παράδειγμα ήταν εκπληκτική η μνήμη αλλά και η πληροφόρηση του καφετζή των κεντρικών γραφείων). Ειδικά για τη νεότερη περίοδο αξιοποιήθηκαν τα συνδικαλιστικά περιοδικά, η αλληλογραφία και γενικά το αρχείο των σωματείων (ειδικά των κεντρικών γραφείων), οι εκθέσεις του ΟΑΕ αλλά και εταιρειών συμβούλων για αναδιαρθρώσεις.

Για τη νεότερη περίοδο, η μελέτη επιχειρήσεων δεν ήταν περιπτωσιολογική, δεν επιλέξαμε δηλαδή ορισμένες επιχειρήσεις, αλλά συμμετέχοντας και μελετώντας συνολικά τις συνδικαλιστικές διεργασίες, συγκρούσεις και συναινέσεις, αναφερόμαστε σε περιπτώσεις ως παραδείγματα, άλλοτε χρησιμοποιώντας την επωνυμία και άλλοτε όχι. Σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιήσαμε απόρρητα έγγραφα, που μας παρέδωσαν συνδικαλιστές, που βέβαια οφείλουμε να σεβαστούμε, ενώ σε άλλες, δεσμευτήκαμε ότι δεν θα δημοσιοποιήσουμε τίποτε, που θα μπορούσε να θίξει την επιχείρηση. Σε μια περίπτωση, αναγκαστήκαμε να υπογράφουμε και σχετική υπεύθυνη δήλωση. Ονομαστικά και σε έκταση αναφερόμαστε για τις συνδικαλιστικές σύγχρονες διεργασίες σε δύο επιχειρήσεις, που χρησιμοποιούμε ως παραδείγματα γενικότερων τάσεων. Η πρώτη, της Βαμβακουργίας Βόλου, αναφέρεται σε μια περίπτωση παλινδρόμησης προς την εργοδοσία και η δεύτερη, των Κλωστηρίων Αττικής, ως περίπτωση συνδικαλισμού «ταξικής καταγγελίας». Επίσης δίδουμε έμφαση σε παραδείγματα επιχειρήσεων όπως του Γαβριήλ της Π –Π, όπου φαίνεται η εργατική βάση να στρέφεται κατά της απόφασης της ομοσπονδιακής ηγεσίας, αν και η παραπάνω ηγεσία ήταν ταυτόχρονα εργαζόμενοι της επιχείρησης. Τέλος αναφερόμαστε ονομαστικά σε περιπτώσεις σοβαρών εργασιακών συγκρούσεων, όπως στου Παπαγεωργίου και στο Λαύριο στη δεκατία του '60, στην Ανατώλια και Μπάρκο στη δεκαετία του '70, στη Περφίλ στη δεκαετία του '80, ή σε περιπτώσεις που συνέβησαν άλλα (μη συνδικαλιστικά) σημαντικά γεγονότα, όπως η αναστάτωση από την «…κάθοδο της Παναγίας» στο κλωστήριο της Πεταλούδας.

Για την καλύτερη γνώση του χώρου, την άντληση πληροφοριών για τη δράση και το συνδυασμό μελέτης εργασιακής διαδικασίας και συνδικαλιστικής οργάνωσης και δράσης, βοήθησε η πρόσβαση σε χώρους εργασίας – επιχειρήσεις. Πράγματι, η είσοδος σε όλους σχεδόν τους μεγάλους χώρους (και τμήματα) εργασίας αλλά και πολλούς μικρότερους, δεν συνάντησε συνήθως μεγάλες δυσκολίες, λόγω της επαγγελματικής μας θέσης στην

κλαδική ομοσπονδία και το κλαδικό ΙΝΕ ΓΣΕΕ, αλλά και της προσωπικής γνωριμίας μας σε στελέχη της εργοδοσίας, που οικοδομήθηκε κυρίως στο περιθώριο συλλογικών διαπραγματεύσεων και ερευνών – διαδικασιών κατάρτισης, στο πλαίσιο κοινοτικών προγραμμάτων. Επίσης στο πλαίσιο της επαγγελματικής μας δραστηριότητας, είχαμε την ευκαιρία να επισκεφτούμε ορισμένες επιχειρήσεις στο εξωτερικό (Ιταλία και Γερμανία), να συζητήσουμε αναλυτικά με ξένους διευθυντές και συνδικαλιστικούς υπευθύνους χώρων εργασίας, να παρατηρήσουμε και να συγκρίνουμε διαφορετικές μορφές οργάνωσης εργασίας. Σε ελάχιστες περιπτώσεις, χρησιμοποιήσαμε έμμεσους τρόπους (αποκρύπτοντας την ιδιότητα μας και το σκοπό μας) για την προσπέλαση σε χώρους και αρχεία, για παράδειγμα σε μια περίπτωση μεγάλης μονάδας, μια εργάτρια (συνδικαλισμένη) με παρουσίασε σαν ανιψιό της, που σπουδάζει στο εξωτερικό «οικονομικά». Για το φασόν στο σπίτι, προχωρήσαμε σε μια ειδική ερευνητική σταρτηγική που παρουσιάζεται αναλυτικά στο σχετικό κεφάλαιο.

Ο συνδικαλισμός και οι συνδικαλιστές

Ερευνώντας το συνδικαλισμό, σε συνάρτηση με την εργατική συνείδηση, το πώς οι άνδρες και γυναίκες εργαζόμενοι οργανώνονται και δραστηριοποιούνται, ή δεν δραστηριοποιούνται στα συνδικάτα, σε μια μακρά σχετικά περίοδο, όπως θεωρητικά ξεκαθαρίσαμε προηγουμένως, η έρευνα μας είχε και μια ιστορική διάσταση. Ερευνήσαμε δηλαδή τη συνδικαλιστική παράδοση, τα γεγονότα και διαδικασίες που σε μια μακρά περίοδο αποτυπώθηκαν σε συνδικαλιστικές δομές και πρακτικές και το βαθμό που οι σύγχρονοι εργαζόμενοι έχουν συνείδηση αυτής της παράδοσης.

Η έμφαση βέβαια δεν δόθηκε στην προπολεμική περίοδο, έτσι ώστε σε μεγάλο βαθμό περιοριστήκαμε σε συνθέσεις δευτερογενών πηγών και σε ορισμένα προβλήματα που συνδέονται άμεσα με τη μεταπολεμική περίοδο. Πρωτογενή έρευνα πηγών και για την προπολεμική περίοδο, επιχειρήσαμε στις περιπτώσεις του Βόλου και της Σύρου, στο πλαίσιο μιας προσπάθειας να κατανοήσουμε τις αλλαγές και το περιεχόμενο του μεταπολεμικού συνδικαλισμού. Το πρόβλημα που κυρίως είχαμε να επιλύσουμε ήταν το πώς «γεννήθηκε» ο ισχυρότατος, ΕΑΜικός και μεταεαμικός αριστερόστροφος συνδικαλισμός στον κλάδο, όπως και πώς τον διαδέχθηκε ο ομοσπονδιακός πλέον, μετεμφυλιακός εθνικόφρονας συνδικαλισμός. Επίσης επιχειρήσαμε να αναδείξουμε το βάρος της παράδοσης σε ορισμένα από τα θέματα που έχουν τεθεί στη σχετική συζήτηση για το συνδικαλισμό, όπως το ζήτημα της γυναικείας συμμετοχής, του ρόλου των τεχνικών της παραγωγής και ειδικοτήτων και το ρόλο της πολιτικής και ιδεολογίας. Επιλέξαμε λοιπόν δύο σχετικά μικρές περιοχές, με σημαντική βιομηχανική παράδοση, όπου ήταν ευκολότερο να στραφούμε και στην αναζήτηση του ρόλου συγκεκριμένων ανθρώπων και ήταν σχετικά ευκολότερο να μελετήσουμε σχετικές πηγές. Οι βασικές πηγές μας ήταν επιζώντες συνδικαλιστές ή και εργάτες – εργάτριες, το σωζόμενο μέρος από τα αρχεία των σωματείων και στην περίπτωση του Βόλου το αρχείο του Πρωτοδικείου. Αναλυτικότερα η έρευνα μας παρουσιάζεται στα σχετικά κεφάλαια.

Για τη μεταπολεμική περίοδο, όπου συγκροτούνται και οι κλαδικές ομοσπονδίες, τις σχετικές δευτερογενείς πηγές, τα δημοσιεύματα τύπου κλπ, συμπληρώνουν τα σωζόμενα αρχεία των ομοσπονδιών, μέρος των οποίων συγκεντρώσαμε κατά την έρευνα μας. Τα συνδικαλιστικά αρχεία είναι βέβαια πληρέστερα όσο προσεγγίζουμε προς τη νεότερη

περίοδο, όπου και διατηρούνται τα μητρώα και η αλληλογραφία με τα σωματεία ή και αρχεία επιμέρους σωματείων, αλλά είναι ευχερέστερος και ο συνδυασμός με προφορικές πηγές και μαρτυρίες. Στις περισσότερες περιπτώσεις, είχαμε τη δυνατότητα να ελέγχουμε τις προφορικές μαρτυρίες με ντοκουμέντα της δράσης, ενώ ταυτόχρονα οι παλαίμαχοι συνδικαλιστές αποκρυπτογραφούσαν ψηφίδες της καταγεγραμμένης δράσης τους, ή και μας κατεύθυναν στην αναζήτηση σχετικών γραπτών τεκμηρίων.

Η κύρια πηγή πληροφοριών ήταν οι εργαζόμενοι στον κλάδο, άνδρες και γυναίκες, νεότεροι και παλαιότεροι, οι οποίοι κλήθηκαν να διηγηθούν εργασιακά και συνδικαλιστικά γεγονότα αλλά και να τα νοηματοδοτήσουν την εμπειρία και δράση τους. Στις αρχές της δεκαετίας του '90, επιχειρήσαμε μια ειδικότερη, συστηματική προσπάθεια συνεντεύξεων σε βάθος, σε ψηφίσαντες εργαζόμενους στην Αθήνα, συγκεκριμένα σε ψηφίσαντες στο συνδικάτο κλωστοϋφαντουργίας, στο συνδικάτο ένδυσης και στο σωματείο των κεντρικών της Π-Π. Η παραπάνω έρευνα, παρουσιάζεται αναλυτικότερα στο σχετικό κεφάλαιο, στη συνέχεια. Παράλληλα, αξιοποιήσαμε κάθε ευκαιρία που μας δόθηκε να συζητήσουμε, να ρωτήσουμε, να έρθουμε σε επαφή με εργαζόμενους ή πρώην εργαζόμενους του κλάδου, εντός ή εκτός των χώρων εργασίας. Είχαμε λοιπόν την ευκαιρία ολιγόλεπτων συζητήσεων αλλά και συστηματικών ατομικών ή και ομαδικών συνεντεύξεων με φασονιστές και φασονίστριες, εργάτες και εργάτριες, συνδικαλισμένους και ασυνδικάλιστους, νόμιμους αλλά και παράνομους.

Ειδικά στην περίοδο 1988-2000, όπου η θέση μας σαν επιστημονικού συνεργάτη της εργατικής ομοσπονδίας και του κλαδικού ΙΝΕ ΓΣΕΕ μας ενέπλεκε άμεσα στις συνδικαλιστικές διεργασίες, διαπραγματεύσεις, αγώνες, συνέδρια, αλλά και στην εκπροσώπηση της ομοσπονδίας, την παραγωγή του συνδικαλιστικού λόγου και θέσεων, επέτρεψε τη δυνατότητα συνδυασμού της διερεύνησης της σκέψης εργαζομένων με την παρατήρηση της δράσης και ως ένα σημείο στη συμμετοχή μας σε αυτή τη δράση. Ιδιαιτέρα, μας έδωσε τη δυνατότητα άμεσης επαφής και συναναστροφής, συγκέντρωσης μαρτυριών, διερεύνησης της γνώμης αλλά και ανταλλαγής απόψεων και συνεργασίας με συνδικαλιστές. Οι συνδικαλιστές απασχόλησαν την παρούσα έρευνα, τόσο ως ειδική κατηγορία των εργαζομένων στον κλάδο, όσο και ως προσωποποιήσεις του συνδικαλιστικού μηχανισμού και αξιοποιήθηκαν εκτός των άλλων για τη συλλογή γραπτών και προφορικών μαρτυριών, για την γνώση, αξιολόγηση και ερμηνεία εργασιακών και συνδικαλιστικών φαινομένων. Την ίδια περίοδο, είχαμε ευκαιρίες να παρακολουθήσουμε πλήθος αποφάσεων συλλογικών οργάνων, σωματείων και διοίκησης ομοσπονδιών (ΟΚΕ – ΠΟΕΥΙ – ΟΕΚΙΔΕ), έτσι ώστε να έχουμε άμεση γνώση των διαδικασιών αποφάσεων με βάση δεδομένα, συγκυρίες, αλλά και ιδεολογικές – συνδικαλιστικές ταυτότητες.

Ως ένα βαθμό, αξιοποιήσαμε και την ευκαιρία να κατευθύνουμε συστηματικές συζητήσεις, που προσομοιάζουν στη μέθοδο του focus group. Μεταξύ άλλων, ιδιαίτερη σημασία είχε η άμεση συμμετοχή μας σε ένα τρίμηνο σεμινάριο, που διενεργήθηκε το 1991 και συμμετείχαν 100 συνδικαλιστικά στελέχη σωματείων του κλάδου από την Αττική. Μεγάλο μέρος της θεματολογίας του σεμιναρίου, είχε αντικείμενο το κλαδικό συνδικαλισμό και αρκετές από τις πληροφορίες, εκτιμήσεις, αλλά και ερωτήματα που περιέχονται στην παρούσα έρευνα, προέκυψαν στο πλαίσιο του παραπάνω σεμιναρίου. Η παραταξιακή προέλευση των συμμετεχόντων ήταν ποικίλη, περίπου ανάλογη με τους «συσχετισμούς» σε κάθε σωματείο, σύμφωνα με τη γνώριμη (ειδικά εκείνη την περίοδο)

συνδικαλιστική τακτική της «αναλογικότητας». Στο πλαίσιο (ή και στο περιθώριο) του σεμιναρίου, για το οποίο είχαμε την ευθύνη, δόθηκε η ευκαιρία να θέτουμε προβλήματα προς συζήτηση, από την οποία δεν έλειψαν εντυπωσιακές συμφωνίες, αλλά και προσωπικοί και παραταξιακοί «συγκαλυμμένοι» ανταγωνισμοί. Μεταξύ άλλων τέθηκε προς συζήτηση η συνδικαλιστική ιστορία, η εργασιακή διαδικασία, τα εργασιακά προβλήματα, οι σχέσεις συνδικάτου – εργοδοσίας, συνδικάτου – ομοσπονδίας, συνδικάτου εργαζόμενων. Επίσης τέθηκαν ευθέως προς συζήτηση το ποιοι και γιατί συνδικαλίζονται ευκολότερα και δυσκολότερα, οι εκτιμήσεις για τον παρελθόντα, τον τρέχοντα και το μελλοντικό κλαδικό συνδικαλισμό. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στους συμμετέχοντες ήταν εξ αρχής γνωστοποιημένη η προσπάθεια για την εκπόνηση της παρούσας διατριβής. Αντίστοιχα, αξιοποιήθηκε και ένα τρίμηνο σεμινάριο με φασονιστές (εργοδότες και εργαζόμενους μικροεργαστηρίων φασόν) που διενεργήθηκε στην εργατική ομοσπονδία το 1996.

2.6.2.4 Η σημασία και τα όρια αξιοποίησης των συνδικαλιστικών αιτημάτων και των αποτελεσμάτων του συνδικαλισμού

Ο συνεκτικός ιστός που διέπει τις παραπάνω εναλλακτικές μεθόδους και τεχνικές, τις διαφορετικές περιπτώσεις και συγκυρίες, ως προς την μελέτη του συνδικαλισμού, είναι η ανάλυση και ερμηνεία της συνδικαλιστικής δράσης και του συνδικαλιστικού λόγου, μέσω της εργατικής συνείδησης. Σε κάθε συγκυρία, αφού προσπαθούμε να προσδιορίσουμε το θεσμικό – πολιτικό – οικονομικό πλαίσιο, διερευνούμε την εργασία στον κλάδο και τους εργαζόμενους, τον επίσημο συνδικαλισμό και τις ευρύτερες συνδικαλιστικές πρακτικές, τυπικές ή άτυπες μορφές άμυνας, συλλογικές προσπάθειες υλοποίησης εργατικών συμφερόντων, κόντρα σε αντίπαλα συμφέροντα. Προσπαθούμε να συνάγουμε ή έστω να εικάσουμε τις συνειδησιακές διεργασίες των εργατών από τον τρόπο που οργανώνονται, από τη συνδικαλιστική πράξη τους, ως αποτέλεσμα των παραπάνω διεργασιών, παίρνοντας βέβαια υπόψη τις συγκεκριμένες συνθήκες, τον ευρύτερο συσχετισμό δύναμης. Χρησιμοποιούμε κάθε δυνατό τρόπο να γνωρίσουμε τις επιμέρους πτυχές της ζωής και δράσης των εργαζομένων και καλούμε τους ίδιους τους δράστες – εργαζόμενους να ερμηνεύσουν να αξιολογήσουν τη δράση τους, ερμηνεύοντας με τη σειρά μας και τις ερμηνείες τους.

Το κρίσιμο στοιχείο του συνδικαλισμού, που κυρίως συνθέτει τη δράση με τη συνείδηση, ως πρόθεση δράσης, είναι τα συνδικαλιστικά αιτήματα, το ποια συμφέροντα προσπαθούν να υλοποιήσουν οι συνδικαλισμένοι εργαζόμενοι, ή τι λένε (συλλογικά και επίσημα ή και ατομικά – ανεπίσημα - άτυπα) ότι θέλουν να υλοποιήσουν. Αυτή η πλευρά ειδικά ως προς τα συνδικαλιστικά αιτήματα, μεθοδολογικά μας οδηγεί στο πρόβλημα σχετικά με την αντιστοιχία:
α) των προβαλλόμενων αιτημάτων, με
β) τις πραγματικές επιδιώξεις μερίδων ή του συνόλου των εργατών ή της συνδικαλιστικής ηγεσίας,
γ) γενικότερες εργατικές στρατηγικές και αξίες,
ε) τη πραγματική κατάσταση των εργαζομένων ή μερίδων των εργαζομένων ή της συνδικαλιστικής ηγεσίας,
στ) τη συγκεκριμένη συγκυρία και το συσχετισμό δύναμης,
ζ) τη συγκεκριμένη συνδικαλιστική και εργατική δράση, με αυτό δηλαδή που στη πραγματικότητα κάνουν οι εργάτες,

η) τα τελικά αποτελέσματα της δράσης και των ποικίλων αντιδράσεων.

Το αρχικό ερώτημα για κάθε ομάδα εργαζομένων και κάθε συγκυρία, αναφέρεται στο κατά πόσο υπάρχουν (και από νομική άποψη) και κατά πόσο συλλαμβάνονται οι «αντικειμενικές» δυνατότητες συλλογικής - συνδικαλιστικής έκφρασης και οργάνωσης, ώστε να παρέχονται (τουλάχιστον) απτές ενδείξεις για τη δυνατότητα συλλογικής ανατροπής της βιωμένης έλλειψης, ως κίνητρο δράσης. Στο βαθμό που είναι δεδομένη η δυνατότητα της όποιας συνδικαλιστικής υπόστασης και δράσης, το ερώτημα μετατίθεται στο κατά πόσο συγκεκριμένοι εργάτες βιώνοντας την ανισότητα, την δυσαρέσκεια, αλλά και τη δυνατότητα άμβλυνσης της, αποδέχονται την ανισότητα στα πλαίσια μιας απολυτοποιημένης ατομικής ευθύνης και παρουσιάζονται παθητικοί, ή κινούνται σε μια λογική ατομικής επι-βιοτικής λογικής, που αντιστοιχεί στην «λαθρεπιβίβαση», ή δραστηριοποιούνται συλλογικά, λιγότερο ή περισσότερο μαχητικά, για άμεσα οφέλη ή και για την πραγμάτωση συλλογικών αξιών. Με δεδομένο ότι οι ίδιοι (ή σχεδόν οι ίδιοι) άνθρωποι έπραξαν διαφορετικά σε διαφορετικές στιγμές, οι παραπάνω διακρίσεις, σαν τύποι συμπεριφοράς, υπάρχουν όχι μόνο μεταξύ ασυνδικάλιστων και συνδικαλισμένων, αλλά και μεταξύ των συνδικαλισμένων, σε διαφορετικές συγκυρίες, ενδεχομένως και στην ίδια συγκυρία, έτσι ώστε συνθέτουν αντιφατικές πλευρές που γεννούν νέα ερωτήματα.

Το κρίσιμο ζήτημα, είναι ότι ενώ ενδεχομένως συλλαμβάνεται ένα εργατικό συμφέρον, ως συνειδητή ανάγκη, μπορεί να μην υπάρχει αντίστοιχη πρακτική, αντίστοιχη δράση, ακριβώς λόγω του ότι το υποτιθέμενο αποτέλεσμα κάποιας δραστηριότητας, δεν παρέχει ορατούς δρόμους κάλυψης της. Επίσης ενδεχομένως δεν είναι ορατό ένα καθαρό, απτό, εχθρικό «αυτοί», απέναντι στο οποίο να συντίθεται ένα κινηματικό «εμείς». Με αυτή την έννοια, εξηγούνται και ορισμένες αντιφάσεις που αφορούν τη σύγχρονη ελληνική εργατική συνείδηση και δράση. Η αντίφαση που διαβλέπει ο Σ. Αλεξανδρόπουλος μεταξύ, από τη μια, της διατυπωμένης σε δημοσκοπήσεις σπουδαιότητας «μη οικονομικών» προβλημάτων, όπως το ζήτημα του περιβάλλοντος και από την άλλη, της μη ανάληψης συγκεκριμένης δράσης για την διεκδίκησή του, δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει πράγματι η συνειδητοποίηση της ανάγκης βελτίωσης του περιβάλλοντος, ότι δεν το αισθάνονται οι εργαζόμενοι ως βασικό πρόβλημα. Σημαίνει ότι οι απαντώντες στην δημοσκόπηση και μη κινητοποιούμενοι, δεν συνθέτουν ένα κινηματικό «εμείς», απέναντι σε ένα εχθρικό «αυτοί», ότι δεν πείθονται ότι με κάποια μορφή δράσης μπορούν να βελτιώσουν τη κατάσταση, ότι υπάρχει ρεαλιστική εναλλακτική λύση, που ταυτόχρονα δεν θίγει τους ίδιους. Με τον ίδιο τρόπο, οι εμφανιζόμενοι «ήσυχοι», μη συνδικαλισμένοι εργάτες, ή τα «ενσωματωμένα» συνδικάτα, δεν σημαίνουν ότι οι εργαζόμενοι είναι ικανοποιημένοι με τη κατάσταση που βιώνουν, ή ότι οι εργαζόμενοι που δεν συμμετέχουν στο εργατικό κίνημα, δεν ανήκουν στην εργατική τάξη (καθ' ευατή), ή ότι αναγκαστικά δεν έχουν εργατικά συμφέροντα.

Τελικά όπως δεν μπορούμε να εξαρτήσουμε απόλυτα τη συνδικαλιστική ένταξη από το βαθμό δυσαρέσκειας, έτσι δεν μπορούμε να συνάγουμε και το συμπέρασμα ότι η συνδικαλιστική αποδυνάμωση, ή αδράνεια, συνεπάγεται και ικανοποίηση με τη εργατική κατάσταση, ή την άποψη ότι οι εργαζόμενοι δεν εκτιμούν την ίδια την ύπαρξη, την αξία του συνδικάτου και του συνδικαλισμού αυτού καθ' αυτού. Αυτό βεβαίως συνεπάγεται μεθοδολογικούς περιορισμούς στον προσδιορισμό της συνδικαλιστικής δράσης και συνείδησης από τα αιτήματα, δεδομένου ότι τα προβαλλόμενα αιτήματα μπορούν να

ανταποκρίνονται περισσότερο στο «παιχνίδι[495]» της σύγκρουσης - διαπραγμάτευσης, στην ανάγκη νομιμοποίησης της δράσης σύμφωνα με το θεσμικό πλαίσιο, ή να αποτελούν ανομοιογενή σύνθεση επιμέρους απόψεων συνδικαλιστικών ομάδων, ή να προσπαθούν να συσπειρώσουν την εργατική βάση ανεξάρτητα από το άμεσο αποτέλεσμα. Σε κάθε περίπτωση τα πρακτικά, τελικά αποτελέσματα δεν μπορούν να ανάγονται ευθέως σε προθέσεις, αν και η έννοια της εμπειρίας, ο πρακτικά αναστοχαστικός τρόπος σκέψης, η σχέση υποκειμενικού και αντικειμενικού συμφέροντος, προσδιορίζουν και τη συνάρτηση των προθέσεων - συνείδησης με το αποτέλεσμα.

[495] NEWMANN V. J., MORGENSTERN O., Theory of Games and Economic Behaviour, Princeton Pr., 1947.

ΜΕΡΟΣ Β: Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ Ο ΕΡΓΑΤΙΚΟΣ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ

3 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΕΝΔΥΣΗ ΩΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΥ

Εξετάζεται αρχικά (3.1)η προπολεμική ελληνική κλωστοϋφαντουργία και ένδυση, ως το παραγωγικό περιβάλλον της εργασιακής – συνδικαλιστικής παράδοσης. Για να φωτιστούν ορισμένες πλευρές της παραγωγής που σχετίζονται άμεσα με την επόμενη διαπραγμάτευση περιπτώσεων συνδικαλισμού, επιχειρείται (3.2) μια μελέτη περιπτώσεων της εξέλιξης από τη προπολεμική στη μεταπολεμική περίοδο και συγκεκριμένα η περίπτωση του Βόλου, η περίπτωση του «Αιγαίο» στη Σύρο και η περίπτωση της Πειραϊκής Πατραϊκής. Τέλος επιχειρείται μια συνολική εικόνα της ελληνικής κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης στη μεταπολεμική περίοδο (3.3) και παρουσιάζονται (3.4) τα συμπεράσματα από την εξέταση του κλάδου, ως περιβάλλον εργατικού συνδικαλισμού.

3.1 Η προπολεμική ελληνική κλωστοϋφαντουργία, ως περιβάλλον της εργατικής συνδικαλιστικής παράδοσης.

3.1.1 Η ανάπτυξη του κλάδου

Η ελληνική βιομηχανία, παρά κάποιες επουσιώδεις, περιθωριακές και ανεπιτυχείς τελικά προσπάθειες, ουσιαστικά αρχίζει να διαμορφώνεται μετά το 1859-1860, αλλά ακόμα και τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα, αντιστοιχεί σε στοιχειώδεις υποδομές, ασήμαντα εισοδήματα και συγκέντρωση της εργασίας, σε ορισμένες μόνο περιοχές, όπως η Σύρος, ο Πειραιάς και η Πάτρα. Ο Κ. Βεργόπουλος μάλλον υπερβάλει όταν θεωρεί ότι «...από του 1859-60, η φυσιογνωμία της χώρας αρχίζει να δεσμεύεται προς τη κατεύθυνση της εκβιομηχάνισης», αν και δίδει προφανώς έμφαση στην διαδικασία και όχι στην υφιστάμενη κατάσταση. Φανερά υπερβάλει για τη βιομηχανική ανάπτυξη ο Γ. Κορδάτος, στη προσπάθειά του να υποστηρίξει τον αστικό χαρακτήρα της «επανάστασης» του 1909, εξ' άλλου αναγνωρίζει ότι μετά την «απογείωση» του καπιταλισμού, παρουσιάζεται μια αντίστροφη πορεία, δίδει έμφαση στη κρίση του '29 και στη γενικευμένη άποψη, για την Ελλάδα, ως αναγκαστικά φτωχής χώρας. Ο Κ. Τσουκαλάς θεωρεί τη βιομηχανική παραγωγή του τέλους του 19ου αιώνα συγκριτικά με τα συνολικά μεγέθη της οικονομίας ασήμαντη, επίσης ο Γ. Δερτιλής θεωρεί την βιομηχανική εξέλιξη συγκριτικά με την αντίστοιχη της Δύσης ασήμαντη και στις αρχές του 20ου πρωτόγονη, επισημαίνοντας ότι οι βιομηχανικοί εργάτες ήδη το 1920, ήταν μόνο 45.000 άτομα[496]. Η Χ. Αγριαντώνη, στη πιο συστηματική ανάλυση των απαρχών της βιομηχανίας τον 19ο αιώνα, αν και επισημαίνει κάποιο ρήγμα εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα του 1870, αφήνει μάλλον ανοικτό το ερώτημα για το αν τελικά σημειώθηκε αποτυχημένη εκβιομηχάνιση. Καταλήγει ότι η εκβιομηχάνιση αποτέλεσε επενδυτική επιλογή στο πλαίσιο συγκυριακών ευκαιριών, ωστόσο αναγνωρίζει τη σημασία της επέκτασης της κλωστοϋφαντουργίας[497].

---

[496] ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Το Αγροτικό…ό.π., κυρίως σ. 353. ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κοινωνική…ό.π., σ. 205-206, ΔΕΡΤΙΛΗΣ Γ., ο.π., σ. 91,92.

[497] ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ Χ., Οι Απαρχές της Εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο Αιώνα, ΙΑΕΤΕ, κυρίως σ. 349.

Το κρίσιμο ορόσημο συνολικά για τη βιομηχανία και τα συνακόλουθα βιομηχανικά ζητήματα, μεταξύ των οποίων το εργατικό, τοποθετείται στη μικρασιατική καταστροφή. Ανεξάρτητα από το δόκιμο της οριοθέτησης του καπιταλισμού στην Ελλάδα στα πλαίσια μιας ιστορικής τομής, που όπως επισημαίνει η Α. Λυμπεράκη για τις περισσότερες εκδοχές τοποθετείται στο 1922[498], πράγματι η μικρασιατική καταστροφή αλλάζει άρδην την Ελλάδα τόσο στο οικονομικό, όσο και στο πολιτικό - ιδεολογικό επίπεδο. Παρουσιάζονται δείγματα αξιόλογης βιομηχανικής παραγωγής και απασχόλησης, τουλάχιστον σε ορισμένες περιοχές, έτσι ώστε η έννοια ελληνική βιομηχανία και εργατική τάξη αποκτούν πληρέστερο νόημα. Ωστόσο το αν τα παραπάνω δείγματα μας επιτρέπουν και πάλι να μιλάμε για ανάπτυξη της βιομηχανίας είναι κατ' αρχήν αμφισβητήσιμο, μάλιστα σύμφωνα με τον Σ. Τσοτσορό, στη πραγματικότητα έχουμε μάλλον το σχηματισμό «βιομηχάνων» παρά βιομηχανίας[499]. Για τον Σ. Τσοτσορό, πρόκειται περισσότερο για την - μέσω της κρατικής βοήθειας - κυριαρχία των συμφερόντων μιας ομάδας με άμεσες, ως δυσδιάκριτες διασυνδέσεις με το εμποροτραπεζικό κεφάλαιο, που συγκροτεί μια χρεωμένη, κρατικοδίαιτη «μεγάλη» βιομηχανία καταναλωτικών αγαθών, χωρίς τη δυναμική και σημασία που έχει η βιομηχανία σε ανεπτυγμένες χώρες[500]. Μια διαφορετική προσέγγιση του ζητήματος επιχειρεί ο Θ. Σακελλαρόπουλος, σύμφωνα με τον οποίο στην Ελλάδα παρουσιάζεται απόκλιση από τη διεθνή εμπειρία, του αποφασιστικού ρόλου του τραπεζικού κεφαλαίου. Η έλλειψη μακροπρόθεσμων χρηματοδοτήσεων από εξωτερικές πηγές και η καθυστερημένη βοήθεια του κράτους, οδηγούν σε μια εκβιομηχάνιση όπου «*οι βιομήχανοι βρέθηκαν τραγικά μόνοι τους στη βιομηχανική πρόκληση*»[501]. Επίσης η Μ. Δρίτσα επισημαίνει την αδυναμία των τραπεζών να κατευθύνουν την εκβιομηχάνιση, παρά το ευνοϊκό (πολιτικό) περιβάλλον του μεσοπολέμου[502].

Σε κάθε περίπτωση, στο μεσοπόλεμο έχουμε κάποια ελληνική βιομηχανία και ο βασικότερος κλάδος μέχρι το πόλεμο του 40, αναδεικνύεται η κλωστοϋφαντουργία, μάλιστα στη περίοδο 32-39, εμφανίζεται με αύξηση της ιπποδύναμης κατά 1602 ίππους και 31 νέες μεγάλες μονάδες, παρουσιάζει εξάλλου την υψηλότερη μισθοποίηση (90% το 1930). Η κλωστοϋφαντουργία λοιπόν συγκρινόμενη με τους υπόλοιπους κλάδους στην ελληνική οικονομία, πράγματι εμφανίζεται ως ο κυρίως βιομηχανικός προπολεμικός κλάδος, ωστόσο συγκρινόμενη με άλλες εθνικές κλαδικές περιπτώσεις, φανερώνει και τα όρια της εκβιομηχάνισης.

Η κλωστοϋφαντουργία ως βιομηχανικός κλάδος σε διεθνές επίπεδο, έχει ήδη ιστορία τουλάχιστον ενός αιώνα και έχει δημιουργήσει μια κουλτούρα βιομηχανικής κατανάλωσης και εργασίας, μια εξελιγμένη τεχνογνωσία και τεχνολογία, έχει ήδη αναδείξει ένα κλαδικό εργατικό κίνημα με σημαντική παράδοση. Το πρώτο μεγάλο βήμα

---

[498] Στην άποψη συμφωνούν οι ΔΕΡΤΙΛΗΣ Γ., ΜΟΣΚΩΦ Κ., ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν, ΡΗΓΟΣ Α., κ.ά.

[499] ΤΣΟΤΣΟΡΟΣ Σ., Η Συγκρότηση του Βιομηχανικού Κεφαλαίου στην Ελλάδα: 1888-1939, ΜΙΕΤ, 1993-1994, τ. Α', σ. 253.

[500] Όπως επισημαίνει ο Γ. Δερτιλής, «Η ελληνική βιομηχανία έφτασε μόλις το 1920 στους 60.000 ίππους, δηλαδή στο επίπεδο που βρισκόταν το Βέλγιο το 1850, εβδομήντα χρόνια νωρίτερα» ΔΕΡΤΙΛΗΣ Γ., ό.π., σ. 92.

[501] ΣΑΚΕΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ., Οικονομία, Κοινωνία, Κράτος, στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Πληροφόρηση, 1991, σ. 59-60.

[502] ΔΡΙΤΣΑ Μ., ό.π.

της βιομηχανικής οργάνωσης στο κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, αφορά την κλώση, στην Αγγλία του τέλους του 18ου αιώνα, αν και έχει προηγηθεί μια μακρόχρονη εισαγωγή μηχανών που αντικαθιστούν «εργατικά χέρια» του κλάδου, σε αρκετά μέρη της Ευρώπης. Η εφεύρεση του J. Hargreaves (1764) και η εισαγωγή της κλωστικής μηχανής «Jenny» γύρω στα 1770, σηματοδοτεί τη βιομηχανική επανάσταση και η εισαγωγή υφαντικών μηχανών δημιουργεί τη «φάμπρικα», τη μεγάλη βιομηχανία κατασκευής υφάσματος. Η σχέση ένας άνθρωπος - ένα αδράχτι, ανατρέπεται ριζικά, καθώς στη βιομηχανική κλώση ο εργάτης δουλεύει ταυτόχρονα 16-18 αδράχτια. Η «δακτυλιοφόρος» κλώστρια, που εισάγεται στις ΗΠΑ μετά τη τρίτη δεκαετία του 18ου αιώνα, επαναστατικοποιεί παραπέρα την κλώση, εξελισσόμενη μέχρι και τις μέρες μας, αλλά διατηρώντας την ίδια βασική αρχή, τη περιστροφή της «κόπιτσας» στο «δακτυλίδι». Παρόμοια, στην ύφανση και πλεκτική δημιουργούνται μηχανές, που ουσιαστικά μετασχηματίζουν τις χειροτεχνικές εργασίες σε όλο και περισσότερο μηχανικές και αυτόματες λειτουργίες. Ακόμα και σήμερα, που ένα μέρος των δακτυλιοφόρων κλωστριών δίνουν τη θέση τους στις μηχανές «ανοικτής» κλώσης, ή που οι σαϊτοφόροι αργαλειοί δίνουν τη θέση τους στους ασάιτους, ή που η πλεκτομηχανή εφαρμόζει λογισμικό υπολογιστή, σε τελική ανάλυση οι βασικές αρχές λειτουργίας μπορούν να αναχθούν στους χειροτεχνικούς τρόπους. Ωστόσο οι ίδιες βασικές αρχές λειτουργίας εφαρμόζονται με τελείως διαφορετικές μηχανές, σε εξαιρετικά διαφορετικούς τρόπους παραγωγής, με ασύμβατες παραγωγικές επιδόσεις, με όλο και λιγότερη συμμετοχή του ανθρώπου - χειριστή στη παραγωγική εργασία, με όλο και μεγαλύτερη υποταγή της ζωντανής, στη «νεκρή» εργασία του κεφαλαίου.

Σημαντικές καινοτομίες στα τέλη του 19ου αιώνα εισάγονται ειδικά στη βαμβακουργία με την αντικατάσταση των παραδοσιακών αδρακτιών (Throstle-Spindles) με τα Roing Spindles, που όπως αναφέρει ο πλέον γνωστός Έλληνας τεχνικός, ο Ν. Σωροκιάδης, επιφέρουν πολύ μεγαλύτερη παραγωγικότητα και οικονομία πρώτων υλών και εργασιακής δύναμης. Εκτός των άλλων, δεν απαιτείται πλέον η τύλιξη της κλωστής σε καρούλια, αλλά σε καλάμια, έτσι ώστε *«... να μην υφίσταται ανάγκη παίδων προς εξαγωγήν των «κωνίσκων» του νήματος, διότι οι εργάτιδες εξάγουσι αυτούς...»*[503]. Μεταπολεμικά και ειδικότερα στη δεκαετία του '50, η εισαγωγή των τότε αυτόματων υφαντικών μηχανών (αργαλειών), που παρουσιάζουν μηχανική τελειότητα «αντίστοιχη με των ελβετικών ρολογιών», είναι η πλέον συζητημένη τεχνολογική αλλαγή στον κλάδο, θα επιφέρει μάλιστα ως το κύριο ζήτημα στη φάμπρικα, το πόσες μηχανές μπορεί και πρέπει να «κρατάει» κάθε εργάτης - εργάτρια. Η επόμενη μεγάλη αλλαγή στον κλάδο, αναφέρεται στις σύγχρονες εφαρμογές της πληροφορικής - ρομποτικής, που πλέον αφορούν όλο το εργοστασιακό σύστημα από το σχεδιασμό του προϊόντος και το κλιματισμό του εργοστασίου (τεχνικά απαραίτητου στοιχείου για τη κατεργασία ινών), μέχρι την κυρίως παραγωγή και τη σχέση παραγωγής και διανομής. Με τις παραπάνω αλλαγές θα ασχοληθούμε στη συνέχεια, εισαγωγικά λοιπόν αρκούμαστε να επισημάνουμε ότι σε συνάρτηση με την εξέλιξη της τεχνολογίας, αλλάζει η εργασία και ο τρόπος διαχείρισης της εργασίας, η οργάνωση της επιχείρησης, οι επιχειρησιακές στρατηγικές, η ίδια η έννοια του εργοστασίου. Μας ενδιαφέρουν βέβαια πρωτίστως οι αλλαγές στη περίοδο μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο, αλλά αυτό προφανώς προϋποθέτει

[503] ΣΩΡΟΚΙΑΔΗΣ Ν., «Η Βιομηχανία του Βάμβακος», στο Δελτίον της Εμπορικής και Βιομηχανικής Ακαδημίας, τ. Α', Η', 1895, σ. 145. Αναφέρεται στο ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ. Α., Ιστορία της Ελληνικής Βιομηχανίας, σ. 729-730.

να εξετάσουμε τι άλλαξε και πώς από τα πρώτα εργοστάσια του κλάδου και κυρίως πότε και πως οι διεθνείς τάσεις επηρεάζουν την Ελλάδα.

Ως προς την οργάνωση της εργασιακής διαδικασίας, είναι πάμπολλες οι αναφορές στην κλωστοϋφαντουργική εκβιομηχάνιση, όπου κυριαρχεί το δεσποτικό εργοστάσιο - «φάμπρικα» του 19ου αιώνα, συγκεντρώνοντας κυρίως γυναικεία και παιδική εργασία, ένας τεράστιος, αποκρουστικός χώρος, με μεγάλες μηχανές και μηχανισμούς κίνησης, θόρυβο και σκόνη. Η ζωντανή εργασία έχει ήδη υποταχθεί στη νεκρή, ωστόσο υπάρχουν περιθώρια εξάσκησης της βιομηχανικής πλέον δεξιότητας και τεχνικής για όλο σχεδόν το προσωπικό. Οι τεχνίτες της παραγωγής, αναφέρονται στην κυρίως παραγωγική δραστηριότητα (πχ χαρτζέρης, υφαντής), αλλά και στην έμμεση υποστήριξη της παραγωγής (πχ θερμαστής, λουρατζής, ξυλουργός κλπ). Το στρατιωτικοποιημένο εργοστάσιο διοικείται από μια ιεραρχική πυραμίδα «αξιωματικών της παραγωγής» με κορυφή τους ιδιοκτήτες ή εκπροσώπους τους, τους λεγόμενους «Βαρόνους της βιομηχανίας[504]», για τους οποίους η ικανότητα διοίκησης νομιμοποιείται από την ιδιοκτησία, σε κληρονομική ή ημι-κληρονομική βάση.

Τα παραπάνω δεν ισχύουν βέβαια για όλο τον κλάδο και κυρίως δεν ισχύουν για την ένδυση, που διατηρεί σε μεγάλο βαθμό τη παραδοσιακή οργάνωση της εργασίας. Η αντίστοιχη «Jenny» για την ένδυση, είναι η ραπτομηχανή του E. Howe, που τελειοποιούμενη από τον I. Singer στα μέσα του 19ου αιώνα, δίδει τη δυνατότητα μαζικού, μηχανικού γαζώματος. Στην ένδυση όμως η αντικατάσταση του ανθρώπου από τη μηχανή δεν συνεχίστηκε με τον επαναστατικό τρόπο που παρατηρήθηκε αρχικά με την εισαγωγή της ραπτομηχανής, πολύ περισσότερο δεν ακολουθεί τους αντίστοιχους ρυθμούς της κλωστικής και υφαντικής. Στην υφαντική, ο εργάτης, ή μάλλον η εργάτρια ή και το κοριτσάκι - εργάτρια, μπορεί να δουλεύει μια ή περισσότερες μηχανές ύφανσης τροφοδοτώντας και ελέγχοντας τη μηχανή. Στην κλώση, μια εργάτρια μπορεί πλέον να δουλεύει με πολλά και όλο και περισσότερα αδράχτια, ενώ ταυτόχρονα ο τρόπος που η πρώτη ύλη γίνεται φυτίλι και μετά κλωστή είναι όλο και περισσότερο αυτόματος. Αντίθετα, στην ένδυση, η γαζωτική μηχανή ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό τους ανθρώπινους ρυθμούς, αντιστοιχώντας μια μηχανή σε έναν και μόνο άνθρωπο. Με τη βιομηχανική επανάσταση, ο παραδοσιακός ράφτης, όπως και ο παραδοσιακός υφαντής αντιμετωπίζουν πλέον τον σκληρό ανταγωνισμό της μηχανοποιημένης γυναικείας και παιδικής εργασίας, κυρίως τον ανταγωνισμό της «νεκρής εργασίας» των μηχανών, ωστόσο διαφέρουν τόσο οι μηχανές, όσο και η αντικατάσταση της ζωντανής εργασίας, ποσοτικά και ποιοτικά. Οι ράπτες δεν σπάζουν τις «σίνγκερ» τους, ούτε εξεγείρονται σαν τους χειροτέχνες υφαντές του Σέργουντ και της Συλεσίας[505], καθώς εντάσσονται σε μια μακρά διαδικασία περάσματος από το σπίτι - εργαστήριο στο εργοστάσιο, από τους ειδικευμένους τεχνίτες - τεχνίτριες, στις ημι-ειδικευμένες γαζώτριες. Στα 1848, όπου φαίνεται πράγματι να συμμετέχουν και ράπτες, σύμφωνα με τον Geary, εξεγείρονται

[504] ή «Robber Barons»

[505] Στο Σέργουντ, το δάσος του «Ρομπέν», λέγεται ότι είχε ορμητήριο ο N. Ludd και οι λουδιστές. Η εξέγερση των χειρωνακτών υφαντών της Συλεσίας, θα απασχολήσει τη σοσιαλιστική φιλολογία και το μαρξισμό αλλά και θα σηματοδοτήσει την παράδοση μιας εξεγερτικής κουλτούρας, που θα δραματοποιηθεί από τον Χάουμπταν στους «Υφαντές» του. Το πως αντιμετωπίστηκε το ίδιο το παραπάνω θεατρικό έργο, αρκετά χρόνια αργότερα, αποδεικνύει τη βαρύτητα της λουδιστικής μνήμης στο εργατικό κίνημα. Για το ζήτημα, ΧΑΟΥΜΠΤΑΝ, Οι Υφαντές, Δωδώνη, 1985.

αυτόνομοι τεχνίτες ενάντια στην «υποταγή» τους στα εργαστήρια. Στην Ελλάδα βέβαια δεν σημειώνονται τέτοια φαινόμενα, μάλιστα στα μέσα του 19ου αιώνα δεν έχουν κυριαρχήσει ακόμα τα «φράγκικα», η ευρωπαϊκή φορεσιά, που συνυπάρχει με τις παραδοσιακές ενδυμασίες.

Στην Ελλάδα, το πέρασμα στη βιομηχανική ένδυση, στα «έτοιμα ενδύματα», θα καθυστερήσει μέχρι τη δεκαετία του 1960, αλλά ίσως το σημαντικότερο σημείο είναι ότι ακόμα και στη κυρίως κλωστοϋφαντουργία, η βιομηχανική οργάνωση του τέλους του 19ου αιώνα και αρχών του 20ου, δεν θα επιφέρει λουδιστικού τύπου διαμαρτυρίες. Ενώ σημειώνονται έστω καθυστερημένα και περιορισμένα σπασίματα μηχανών και στην Ελλάδα, (σε καπνεργοστάσια) δεν βρήκαμε σε καμιά πηγή μας κάποιο σημείο τέτοιας αντίδρασης στην κλωστοϋφαντουργία. Αυτό κατά τη γνώμη μας σχετίζεται με την ύστερη και μακρόσυρτη ελληνική κλωστοϋφαντουργική βιομηχανοποίηση, τα κοινωνικά - επαγγελματικά χαρακτηριστικά των όποιων προλεταριοποιημένων στρωμάτων, το πλαίσιο ανταγωνισμού της χειροτεχνίας με τη βιομηχανία, την έλλειψη του παραδοσιακού δρόμου εκβιομηχάνισης, από κάποια προ-βιομηχανία στη βιομηχανία.

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με την Αγριαντώνη, δεν φαίνεται να προϋπήρχε κάποιος σημαντικός προβιομηχανικός κλάδος, χειροτεχνικός ή εργαστηριακός που εξαναγκάστηκε να εκσυγχρονίσει τις δομές του, συνεπώς η βιομηχανία και κυρίως η βαμβακουργία δημιουργείται «εκ του μηδενός»[506]. Αν πράγματι ισχύει το παραπάνω, απουσίαζαν ολοκληρωτικά και οι κύκλοι συμφερόντων των συνεργατικών παραγωγικών δομών και των χειροτεχνών - τεχνιτών που απειλούμενοι από την εκβιομηχάνιση, στράφηκαν στο πρώτο στάδιο ενάντια στις μηχανές και το εργοστάσιο. Βέβαια κατά τη γνώμη μας δεν έχει αποδειχθεί επαρκώς η έλλειψη ενός προβιομηχανικού μεταποιητικού κόσμου, θα μπορούσαμε μάλιστα να επισημάνουμε τη διαφορά μεταξύ ανυπαρξίας και αφάνειας, τουλάχιστο στο κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, με δεδομένο ότι με κάποιο τρόπο συντελούνταν μια παραγωγή, ικανή να ικανοποιεί τις ανάγκες μέρους του πληθυσμού, που δεν είναι σίγουρο ότι δεν παρακολουθεί τεχνικές καινοτομίες. Εξ' άλλου στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ακόμα και αν φαίνεται ίσως υπερβολική η φράση «εξαγωγική εποποιία» που χρησιμοποιεί ο Χ. Χατζηιωσήφ για τη βιοτεχνία βαμβακερών στα Αμπελάκια[507], δεν φαίνεται να εκλείπει εντελώς η συστηματική προβιομηχανική παραγωγή. Αντίστοιχα δείγματα υπάρχουν στη Μακεδονία, για παράδειγμα στη Νάουσα, όπου το σχήμα προβιομηχανία - βιομηχανία ίσως εφαρμόζεται πληρέστερα. Βέβαια οι παραπάνω χώροι βρίσκονται για μεγάλο χρονικό διάστημα εκτός του νεαρού Ελληνικού κράτους, πράγμα που σημαίνει ότι στο βαθμό που υπήρξαν στη πραγματικότητα πρωτοβιομηχανικές - χειροτεχνικές δομές, ενσωματώνονται στην εξέλιξη της Ελλάδας, ως κράτους, με καθυστέρηση. Επίσης είναι εύλογη η υπόθεση ότι στο βαθμό που πράγματι η χειροτεχνία δεν ανταγωνίστηκε την βιομηχανία στον Ελλαδικό χώρο, αυτό έγινε όχι τόσο γιατί δεν υπήρξε σοβαρή προβιομηχανική μεταποίηση, αλλά γιατί η βιομηχανία καθυστέρησε τόσο πολύ που η αντίστοιχη (ανταγωνιστική) παραδοσιακή χειροτεχνική παραγωγή είχε ήδη σβήσει από τον ανταγωνισμό της διεθνούς βιομηχανικής παραγωγής, από τις δράσεις του εμπορικο-μεσολαβητικού κεφαλαίου που διακίνησε τη «ξένη» παραγωγή.

---

[506] ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ Χ., ό.π., σ. 143, 348.
[507] ΧΑΤΖΗΙΩΣΗΦ Χ., ό.π., σ. 71.

Για να επιστρέψουμε στο ζήτημα που άπτεται περισσότερο στο εργατικό κίνημα, την έλλειψη λουδιστικής παράδοσης στον κλάδο, επισημαίνουμε τη μόνη σχετική αναταραχή που περιγράφεται στον ελλαδικό χώρο για το κλάδο, την κατ' αρχήν αμφισβητήσιμη απεργία του 1815 στα Αμπελάκια της Θεσσαλίας. Πρόκειται για μορφή πρωτο-βιομηχανικής σύγκρουσης, που ιστορείται από τον Γ. Κορδάτο[508], αλλά σε κάθε περίπτωση αναφέρεται σε μορφή απεργίας και όχι σε «καθαρή» λουδιστική διαμαρτυρία. Γενικότερα, ακόμα και αν σημειώθηκε μια ανταρσία «ενάντια στις μηχανές», ή σπασίματα μηχανών, που απλώς εμείς δεν μπορέσαμε να ανακαλύψουμε στην έρευνά μας, το παραπάνω γεγονός θα ήταν μάλλον επουσιώδες και απομονωμένο. Ο λουδισμός και ευρύτερα η πρώιμη αντίδραση στις μηχανές, ως υλικής έκφρασης του κεφαλαίου, όπως επισημαίνει ο Μαρξ, δεν φαίνεται να πέρασε στη συλλογική μνήμη του νεαρού ελληνικού εργατικού κινήματος στο κλάδο, όπως σε κλαδικά εργατικά κινήματα άλλων χωρών. Στην Ελλάδα δεν φαίνεται να εξεγείρονται χειροτέχνες υφαντές ή υφάντριες που απειλούνται από εισαγωγή μηχανών στη παραγωγή, ενώ αντίθετα παρουσιάζεται το αντίστροφο φαινόμενο, δηλαδή η χειροτεχνική υφαντουργία των ανατολικών ταπήτων να εισάγεται στο νέο ελληνικό κράτος μετά τη μικρασιατική καταστροφή, παράλληλα δηλαδή με την εκμηχάνιση της παραγωγής σε άλλους τομείς. Η περίφημη ελληνική «ανατολική» ταπητουργία, οι εξαγωγές και ο σχετικός οργανισμός, που απασχολούν σε μεγάλη έκταση την ιδεολογικά φορτισμένη μεσοπολεμική κοινωνική πολιτική και τη σύγχρονη ιστοριογραφία, αναφέρονται ουσιαστικά σε χειροτεχνικές και όχι καθαρά βιομηχανικές εργασίες, ακόμα και κάτω από τον έλεγχο του κεφαλαίου.

Γενικότερα η παραδοσιακή και ως ένα σημείο αθέατη υφαντική παραγωγή, είτε αφορά την ύφανση βαμβακερών σε ορεινά βιοτεχνικά κέντρα, είτε την οικιακή παραγωγή μεταξιού είτε την ύστερη, προσφυγική, «ανατολική» ταπητουργία, δεν αντιμετωπίζουν έναν ενδογενή βιομηχανικό ανταγωνισμό, αλλά τον διεθνή ανταγωνισμό. Η όποια ελληνική βιομηχανία ινών και υφασμάτων είναι ως ένα σημείο συμβατή, άρα μη ανταγωνιστική με τη παραδοσιακή χειροτεχνία, κατασκευάζοντας κλωστικές ίνες για βιοτεχνική και χειροτεχνική χρήση. Στο 19ο αιώνα, εκτός από κάποια ύστερα δείγματα καθετοποίησης, η βαμβακουργία παραμένει στο στάδιο της κλώσης, παράγοντας νήματα για την οικοτεχνική υφαντική της αυτοκατανάλωσης ή της περιορισμένης αγοράς κατά παραγγελία. Αυτή η διαπλοκή χειροτεχνίας - βιομηχανίας παρατηρείται και στο μεσοπόλεμο, για παράδειγμα μέχρι τη δεκαετία του '30, η «Ελληνική Εριουργία» που συγκεντρώνει το μισό της (γνωστής)[509] ελληνικής βιομηχανικής παραγωγής, παράγει νήματα κυρίως για την «ανατολική» ταπητουργία, που ήδη αρχίζει να φθίνει[510].

Τόσο η παραδοσιακή ελλαδική υφαντουργία, όσο και η μικρασιατικής προέλευσης ταπητουργία, τελικά φθίνει κυρίως από την εισαγωγή μηχανών, αλλά μηχανών που λειτουργούν εκτός Ελλάδας, από έναν εισαγόμενο ανταγωνισμό, από τους ... ξένους και τα μηχανικά κατασκευασμένα υφάσματα, που ανταγωνίζονται την παραδοσιακή παραγωγή στο εξωτερικό και στη συνέχεια στην εσωτερική αγορά, κυρίως των πόλεων. Με βάση τα παραπάνω, στο βαθμό που υπάρχει συλλογική μνήμη αντίδρασης των

[508] ΚΟΡΔΑΤΟΣ Γ., Τα Αμπελάκια και ο Μύθος για το Συνεταιρισμό τους, Επικαιρότητα.

[509] Η έννοια βιομηχανική παραγωγή που χρησιμοποιεί το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας είναι μάλλον αμφισβητήσιμη. Θεωρούμε απίθανο να μπορούσαν οι τότε υπηρεσίες να υπολογίσουν το σύνολο της παραγωγής, κυρίως από βιοτεχνίες.

[510] ΧΑΤΖΗΙΩΣΗΦ Χ., Η Γηραιά, ό.π., σ. 114.

Ελλήνων χειρωνακτών αποκεντρωμένων εργαζομένων στην κλωστοϋφαντουργία, δεν είναι μια λουδιστική παράδοση, ή μια αντίδραση στη υποβάθμιση των παραδοσιακών παραγωγών από τη "διπλανή" φάμπρικα. Είναι κυρίως μια παράδοση δυσαρέσκειας ενάντια στους «ξένους» και στα «εισαγόμενα». Στο βαθμό που συντίθεται κάποιο συλλογικό συμφέρον, αυτό εδράζεται όχι τόσο ενάντια στο «εγχώριο» βιομηχανικό κεφάλαιο, ή τις υλικές μορφές της βιομηχανικής παραγωγής, αλλά στην εισαγόμενη κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Το σύμβολο, η απτή και υλική μορφή του κεφαλαίου δεν είναι η μηχανή, αλλά το βιομηχανικό προϊόν. Το «φουγάρο», που αναγγέλλει την καταστροφή, δεν είναι το φουγάρο - καμινάδα της φάμπρικας, αλλά το φουγάρο του βαποριού της μεταφοράς. Η προσωποποίηση του κεφαλαίου που ανταγωνίζεται τα αργαλειά στο σπίτι, δεν είναι τόσο ο βιομήχανος, όσο ο εισαγωγέας - έμπορος, το κομβικό σημείο στις ιδεολογικές δομές δεν είναι η υποταγή της εργασίας στο κεφάλαιο, αλλά η υποταγή στο βιομηχανοποιημένο εισαγόμενο προϊόν. Βέβαια η παραπάνω επισήμανση δεν αποδεικνύεται επαρκώς και σε μεγάλο βαθμό παραμένει αναπάντητο ερώτημα, ωστόσο συνάδει με τον κύκλο των αντιθέσεων που εντοπίσαμε προηγουμένως στις συνολικές ιδεολογικές δομές. Μια αντιφατική πολιτική ψυχολογία απέναντι στον εθνικό «άλλο», μια νόθα εργατική συνείδηση απέναντι σε έναν νόθο αστισμό, τη σημασία της προστασίας της παραγωγής, του εθνικού συμφέροντος απέναντι στα «εισαγόμενα» και από την άλλη μια έλλειψη βιομηχανικού κεφαλαίου και βιομηχανικής κουλτούρας, όσο και λουδιστικής διαμαρτυρίας. Ειδικά για την έλλειψη βιομηχανικού κεφαλαίου, είναι ενδεικτικό ότι σύμφωνα με τον τύπο της εποχής, το σημαντικότερο πρόβλημα για τη βιομηχανική εργασία στον κλάδο (που συγκεντρώνεται κυρίως στον Πειραιά) φαίνεται να είναι οι συνεχείς κρίσεις παραγωγής και συνακόλουθα οι κρίσεις απασχόλησης, που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια αναλυτικότερα.

Η ίδια η υπόσταση της βιομηχανίας στον κλάδο σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την κατανάλωση, μια κουλτούρα ένδυσης, που επίσης επηρεάζει την Ελλάδα καθυστερημένα, εισαγόμενη από το εξωτερικό. Η αλλαγή της παραδοσιακής φορεσιάς προς τα «φράγκικα», η συνακόλουθη χρήση των νέων μηχανοποιημένων υφασμάτων και η επέκταση του «φραγκοράφτη» και αργότερα της μοδίστρας, επηρεάζει αρχικά τους αστικούς πληθυσμούς, συναντώντας αντιστάσεις καθώς μετασχηματίζει προς το ευρωπαϊκότερο τα στοιχεία της εθνικής - τοπικής ενδυματολογικής κουλτούρας[511]. Οι άνδρες παραδοσιακοί ραφτάδες και καλφάδες, που κατά «μπουλούκια», ή σε δυάδες, γυρνούν και ράβουν καμπουριαστοί, καθισμένοι σταυροπόδι στο ραφτάδικο μαξιλάρι, τόσο τις ανδρικές όσο και τις γυναικείες φορεσιές, αντικαθίστανται από ράπτες και εμπορορραφεία, όπου συνεχίζεται η παράδοση του ράφτη, του κάλφα και του βοηθού, όντας όμως πλέον «φραγκοράφτες». Οι ανάγκες του στρατού για «ευρωπαϊκού» τύπου ομοιομορφοποιημένο ένδυμα, όπως και οι ανάγκες της υφαντουργίας για συνένωση στενών υφασμάτων, θα επιφέρουν και την εισαγωγή της μαζικής γυναικείας εργασίας, τις

[511] Για τις παραπάνω αντιστάσεις ακόμα και στον αστεακό χώρο, είναι χαρακτηριστική η άποψη που δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Ακρόπολις» για τις ευθύνες της φραγκοφορεσιάς ως προς τη «γονιμότητα» των Ελλήνων, που φτάνει να υπονοεί την απώλεια του ελληνικού ανδρισμού ως συνέπεια της αντικατάστασης της ...φουστανέλας και βράκας. Ωστόσο η φραγκοφορεσιά επεκτείνεται ραγδαία και μαζί της κυριαρχούν τα ειδικά υφάσματα κατασκευής της, για παράδειγμα τα αγγλικά κασμίρια, οι εισαγωγικές επιχειρήσεις υφασμάτων, τα εμπορορραφεία, που διαφημίζουν την εισαγόμενη τεχνογνωσία των «κοπτών» τους. Για παράδειγμα στην «Ακρόπολις» της 4-10-1914, το εμπορορραφείο «Γαλακτερού», διαφημίζει τον τεχνίτη του, που αποκαλείται «διπλωματούχος κοπτικής».

ράπτριες στο εργοστάσιο, ωστόσο η γυναικεία εργασία στην ένδυση θα αργήσει να κυριαρχήσει στην Ελλάδα. Οι γυναίκες, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, θα αποτελούν μια μικρή ομάδα των ραπτεργατών, κυρίως στα "ασπρόρουχα" ή θα απασχολούνται εκτός ραφείου, ως μοδίστρες. Η αλλαγή της γυναικείας παραδοσιακής φορεσιάς προς τα «ευρωπαϊκά», η καθολίκευση των προτύπων ένδυσης ταυτόχρονα με τη ποικιλία που εμπεριέχουν τα παραπάνω πρότυπα της μόδας, η μεγαλύτερη έμφαση στην εφαρμογή στο σώμα της πελάτισσας, άρα και η σχέση ραφής - πρόβας με τις ιδιομορφίες του κάθε γυναικείου σώματος, οι τεχνικές καινοτομίες της ραφής, θα οδηγήσουν και στην επέκταση της γυναικείας εργασίας στην ένδυση, θα δημιουργήσουν τις μοδίστρες.

Η επέκταση της νέας ραπτικής, του ραφείου και της μοδίστρας, δεν βασίζεται κυρίως στην εγχώρια παραγωγή κλωστικών προϊόντων. Τα υφάσματα που χρησιμοποιούνται στα «φράγκικα», από τους αστικούς πληθυσμούς, είναι σχετικά ακριβά, εισαγόμενα υφάσματα, τα οποία πολύ δύσκολα μπορεί να ανταγωνιστεί η νεαρή ελληνική υφαντουργία, της οποίας ο συνήθης πελάτης αναφέρεται στους αγροτικούς πληθυσμούς, στο βαθμό που αργόσυρτα τροποποιούν τις ενδυματολογικές τους συνήθειες. Ειδικά η βαμβακουργία, απευθύνεται πρωτίστως στους αγροτικούς πληθυσμούς, από τη στιγμή μάλιστα που μέσω της παρέμβασης του κράτους ενισχύεται η εθνική βαμβακοκαλλιέργεια, η βαμβακουργία εξαρτάται από αγροτικούς πληθυσμούς και από την άποψη των προμήθειας ύλης και από την άποψη της αγοραστικής δύναμης - πελατείας[512]. Επίσης η βαμβακουργία είναι πρωτίστως εξαρτώμενη από το κράτος, όχι μόνο ως προς τις «άμεσες» βιομηχανικές πολιτικές, αλλά και από την κρατική πολιτική προς το βαμβάκι[513]. Εξαρτώμενη από το κράτος είναι σε μεγάλο βαθμό η εριουργία, για την οποία οι κρατικές προμήθειες και κύρια ο στρατός, ως μαζικός καταναλωτής, είναι κινητήριος μοχλός της ντόπιας παραγωγής.

Για όλο τον κλάδο, εκτός από ορισμένες συγκυριακές αναλαμπές, το περιθώριο κέρδους είναι πολύ χαμηλό, έτσι ώστε όχι μόνο συμπιέζεται η αμοιβή εργασίας, αλλά περιορίζονται και οι αποσβέσεις, επιμηκύνεται ο χρόνος αντικατάστασης του μηχανολογικού εξοπλισμού, που με τη σειρά του αναπαράγει έναν σκληρό ανταγωνισμό κόστους σε μια περιορισμένη εθνική αγορά. Τα πρώτα βιομηχανικά προϊόντα των πρωτοπόρων εργοστασίων του Πειραιά, Νικολέρη και Σταματόπουλου, είναι τα λεγόμενα «αμερικάνικα» (Cabot), βαμβακερά αλεύκαστα υφάσματα, κατάλληλα για εσώρουχα, σεντόνια, αλλά και στρατιωτικές στολές[514]. Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα το κυρίως «επώνυμο» ελληνικό προϊόν, είναι οι περίφημες «ρετσίνες» τα υφάσματα δηλαδή των εργοστασίων Ρετσίνα, που προορίζονται μια μαζική λαϊκή κατανάλωση. Γενικότερα η ελληνική υφαντουργία θα βασιστεί κυρίως σε δρίλια και αλατζάδες του λαϊκού ανταγωνισμού και οι συνεχείς κρίσεις παραγωγής και κατανάλωσης θα αντιμετωπίζονται με στροφή προς ακόμα φτηνότερες και μαζικότερες παραγωγές, όπως χαρακτηριστικά θα φανεί στη περίπτωση του «Αιγαίο».

---

[512] ΧΑΤΖΗΙΩΣΗΦ Χ., Η Γηραιά, ό.π., σ. 109.

[513] Το 1930, ιδρύεται το Ινστιτούτο Βάμβακος, που μετεξελίσσεται σε αυτοτελή Οργανισμό Βάμβακος. Η παραγωγή βάμβακος επεκτείνεται ραγδαία, έτσι ώστε από τα 74.875 καλλιεργηθέντα στρέμματα το 1922, φτάνουμε στα 537.355 στρέμματα, το 1935. ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Α. Γ., ό.π., σ. 1448-1450, με πηγή την σχετική έκθεση του Α. Ε. Μπενάκη, Υπουργού Γεωργίας και Πρόεδρου της Δ.Ε. του Οργανισμού Βάμβακος..

[514] ΣΩΡΟΚΙΑΔΗΣ Ν., «Η Βιομηχανία μας», «Ακρόπολις», 1/1/1887.

Οι επιχειρησιακές στρατηγικές στο πλαίσιο του δόγματος της υποκατάστασης εισαγωγών, στρέφονται σε απομιμήσεις προϊόντων, που μόνο σε λίγες περιπτώσεις απευθύνονται στην πελατεία της ραφής κατά παραγγελία, πχ τα «ελληνικά κασμίρια» του «Μουρτζούκου» στο Βόλο, τα οποία δυσκολεύονται να ανταγωνιστούν τα εισαγόμενα. Εκτός ορισμένων μονάδων, όπως της Ελληνικής Εριουργίας, του Μουρτζούκου και του Παπαγεωργίου, που κατεργάζονται κυρίως μάλλινα υφάσματα, ο υπόλοιπος κλάδος κατευθύνεται στα βαμβακερά, ωστόσο η πρώτη ύλη (βαμβάκι), για μεγάλο διάστημα εισάγεται από το εξωτερικό, κυρίως από ΗΠΑ και Ινδία. Συνεπώς στο προπολεμικό κλάδο και ειδικά πριν την δεκαετία του 30, ο κλάδος στην Ελλάδα δεν θα έχει το συγκριτικό πλεονέκτημα της άφθονης, καλής πρώτης ύλης του βαμβακιού, όπως στη μεταπολεμική περίοδο.

Η αμοιβή εργασίας είναι γενικά χαμηλή, τουλάχιστον ως ετήσιο εισόδημα, λόγω και της μη σταθερής λειτουργίας των εργοστασίων, ωστόσο ακόμα και αν δεχθούμε ότι υπήρχε συγκριτικό ελληνικό χαμηλό εργατικό κόστος, αντίθετα από την εκτίμηση της Χ. Αγριαντώνη, αλλά και από αρθρογράφους του 19ου αιώνα, είναι ανταγωνιστικό πλεονέκτημα ή έστω κίνητρο εκβιομηχάνισης μόνο υπό όρους. Για να λειτουργήσει ως πλεονέκτημα, θα πρέπει να στηρίζεται σε τουλάχιστο συμβατές - με τους ανταγωνιστές - μηχανολογικές επενδύσεις και τουλάχιστο συμβατή τεχνογνωσία, πράγμα που δεν συμβαίνει στην προπολεμική Ελλάδα. Οι ελληνικές επιχειρήσεις, σταθερά από τον 19ο αιώνα, δυσκολεύονται και να παράγουν και να πουλήσουν, ακόμα και στην εθνική αγορά, χρησιμοποιούν λοιπόν και ένα χαρακτηριστικό των προϊόντων τους που υπερβαίνει την άμεση σχέση ποιότητας - κόστους: το ότι είναι «ρωμαίικα», πράγμα, που όπως σωστά σημειώνει η Χ. Αγριαντώνη, ηχεί παράξενα επίκαιρο[515]. Επίσης εντυπωσιάζει η έκφραση συλλογικών συμφερόντων των κλωστοβιομηχάνων από τις αρχές του αιώνα αλλά και παλιότερα, με βασικό στοιχείο τον επηρεασμό της κρατικής πολιτικής.

Η άτυπη συγκρότηση συλλογικών συμφερόντων του κεφαλαίου, εμφανίζεται ήδη από τον 19ο αιώνα, όταν για παράδειγμα οι 7 κλωστοβιομήχανοι του Πειραιά επιτυγχάνουν την κατάργηση των τελωνειακών δασμών στο βαμβάκι λίγο μετά τη κρίση του 1877[516]. Στις αρχές του 1900 οι βιομήχανοι οργανώνονται σε ένωση, ως «Πανελλήνια Ένωσις Βιομηχάνων Κλωστοϋφαντουργών» που θα πάρει νομική μορφή το 1919, με τη συμμετοχή των Αφών Ρετσίνα, των Βελισαρόπουλων, των Σφαέλων, των Τεγόπουλων κλπ. Το σημαντικότερο είναι ότι οι κλωστοβιομήχανοι απειλούν ή προχωρούν στο κλείσιμο ή τον περιορισμό της λειτουργίας των εργοστασίων τους, όπως το 1877 και το 1931, διαμαρτυρόμενοι στο δασμό του αμερικανικού βάμβακος, το 1936, με την από κοινού μείωση της λειτουργίας από 6 σε 5 ημέρες την εβδομάδα[517]. Πρόκειται για μια μακρόχρονη παράδοση διαμαρτυρίας με «εργοδοτική απεργία» την οποία θα παρακολουθήσουμε και στη μεταπολεμική περίοδο, με κυρίαρχο στοιχείο τον εκβιασμό

[515] Η Αγριαντώνη, παραθέτει ένα σχόλιο της εφημερίδας «Ακρόπολις» του 1884 όπου ο ανώνυμος αρθρογράφος κατηγορεί τις αξιώσεις προτιμήσεων ατελέστατων προϊόντων λόγω του ότι είναι «ρωμαίικα». ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ Χ., ό.π., σ. 329, υπ. 30.

[516] Στο ίδιο, σ. 322.

[517] ΧΑΤΖΗΙΩΣΗΦ Χ., ό.π., σ.85, 109, 111.

προς την πολιτική εξουσία και την έμπρακτη ανάδειξη της σημασίας του κλάδου στην απασχόληση.

Εκτός τις συλλογικές αναστολές εργασιών, επισημαίνουμε ορισμένα γενικότερα φαινόμενα συλλογικής πρακτικής του κεφαλαίου, όπως την εξαγωγική κοινοπραξία των μακεδονικών κλωστηρίων στο μεσοπόλεμο και το περίφημο «καρτέλ» που ιδρύεται το 1931, με σκοπό το περιορισμό του ανταγωνισμού (ευθυγράμμιση τιμών κλπ) και την από κοινού μεγέθυνση του μεριδίου ελέγχου της εσωτερικής αγοράς. Παρόμοιες πρακτικές θα σημειωθούν επίσης στη μεταπολεμική περίοδο, μεταξύ των οποίων το κοινό «ταμείο εξαγωγών», αλλά και γενικότερα μέτρα για την άμβλυνση του ανταγωνισμού και την υπεράσπιση της υπάρχουσας βιομηχανικής δομής. Αυτό ως ένα σημείο μας ωθεί να αμφισβητήσουμε την εκτίμηση για την αλληλογέννηση ταξικής συνείδησης στην Ελλάδα και τουλάχιστο να επισημάνουμε ότι στο κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας συγκροτούνται ψήγματα «συλλογικού κεφαλαίου» πολύ πριν το μεσοπόλεμο. Οι συντονισμένες προσπάθειες των κλωστοβιομηχάνων, που υπερβαίνουν ως ένα σημείο τον εγγενή τους ανταγωνισμό, αιτιολογούνται όχι μόνο από την αντιμετώπιση του υπαρκτού ή αναμενόμενου κινδύνου του εργατικού κινήματος, αλλά και από το ότι σε μεγάλο βαθμό εξαρτώνται άμεσα από το κράτος και κρατικές πολιτικές.

Η σημασία του κράτους αναφέρεται στο ευρύτερο συνδυασμό μέτρων και πολιτικών, φυσικά και των εργατικών πολιτικών, δεν είναι τυχαίο για παράδειγμα το ότι η εργατική νομοθεσία της πρώτης βενιζελικής περιόδου παραμένει εν πολλοίς ανεφάρμοστη, ότι η ελληνική κλωστοϋφαντουργία είναι σχεδόν ο τελευταίος κλάδος που εφαρμόζεται (αν και όπως εφαρμόζεται) το 8ωρο. Εκτός από το ότι το 8ωρο εφαρμόζεται από τη μεταξική δικτατορία, πράγμα του οποίου η πολιτική σημασία θα απασχολήσει και στη συνέχεια, εντοπίζουμε τη σημασία της εισαγωγής του 8ώρου αρχικά στον λιγότερο βιομηχανικό υποκλάδο της ένδυσης (1936) και όχι στην κλωστοϋφαντουργία στην οποία θεσμοθετείται το 1937[518]. Παρά του ότι πράγματι και στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία εφαρμόζονται ειδικές ρυθμίσεις, (πχ η μεσημεριανή διακοπή, το χρονικό εύρος λειτουργίας, η συγκριτικά μεγαλύτερη αμοιβή της υπερωρίας), ως προς το σημαντικότερο μέτρο του 8ώρου, η κλωστοϋφαντουργία εντάσσεται καθυστερημένα. Για μια διεθνή σύγκριση, ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στην Ιταλία, όχι δηλαδή μια βιομηχανικά πρωτοπόρα χώρα, στις αρχές του 20ου αιώνα όχι μόνο εμφανίζονται σημαντικότατοι εργατικοί αγώνες για το 8ωρο στον κλάδο, αλλά και εφαρμόζεται με νόμο, για τις γυναίκες και τα παιδιά, από το 1908. Βέβαια στην Ιταλία έχει ήδη προηγηθεί μια ορμητική ανάπτυξη της κλαδικής βιομηχανίας, όπου μεταξύ 1900 και 1908 έχει αλλάξει πλήρως τον κλάδο, έχει μεταφέρει την παραγωγή από το σπίτι και το εργαστήριο στο εργοστάσιο. Αυτό στην Ελλάδα αρχίζει ίσως ενωρίτερα, αλλά γίνεται σταδιακά, ελλιπώς, με ασυνέχειες και τελικά καθυστέρηση.

3.1.2 Η αναπαραγωγή της μικροπαραγωγής

Στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία, ως βιομηχανικό κλάδο, παρουσιάζονται τα οργανικά προβλήματα της ευρύτερης «μεγάλης βιομηχανίας», καθώς αποτελεί αποτέλεσμα της «θερμοκηπικής» πολιτικής υποκατάστασης εισαγωγών και επιλεκτικών, εν πολλοίς

[518] Για την ένδυση: Ε.Κ.τ.Α. 368, 24-8-1936, για την κλωστοϋφαντουργία: Ε.Κ.τ.Α., 156, 29-4-1937.

ανορθολογικών τραπεζικών παρεμβάσεων, με κακής ποιότητας εξοπλισμό, κακή οργάνωση και περιορισμένα διαθέσιμα κεφάλαια[519]. Η όποια κρατική πολιτική και κύρια η δασμολογική προστασία, στο βαθμό που προστατεύει την παραγωγή, δεν προστατεύει μόνο τις προσπάθειες επέκτασης της βιομηχανίας, τη περίφημη καθετοποίηση της κλωστικής παραγωγής, που είναι ήδη παρούσα στον ανεπτυγμένο βιομηχανικά κόσμο, αλλά παράλληλα καθυστερεί την φθορά της χειροτεχνίας και αναπαράγει τη μικροβιοτεχνία. Παρότι το θεσμικό πλαίσιο για τη βιομηχανία του μεσοπολέμου υποτίθεται στήριζε τη συγκέντρωση του κεφαλαίου, στο πλαίσιο της οικονομικής έκφρασης του μεγαλοϊδεατισμού, τελικά επιτρέπει την εμφάνιση και αναπαραγωγή των μικροβιοτεχνιών και βραχύβιων βιομηχανιών[520]. Ειδική σημασία έχουν οι περιορισμοί των εισαγωγών, που επιδρούν και στον τεχνολογικό εξοπλισμό, μάλιστα, όπως παρατηρεί η Μ. Δρίτσα, οι εισαγωγές της κλωστοϋφαντουργίας αφορούν αντικατάσταση μηχανημάτων[521].

Συνέπεια των παραπάνω είναι (και για τη κλαδική βιομηχανία) να μην μπορεί όχι μόνο να αντικαταστήσει ολοκληρωτικά, αλλά πολλές φορές ούτε καν να συναγωνιστεί τη μικρή απλή εμπορευματική παραγωγή. Από την άλλη μεριά, η μικρή παραγωγή είναι αμφίβολο αν στηρίζεται στην ευελιξία και εξειδίκευση, όπως υποστηρίζει η Α. Λυμπεράκη για την «προκαπιταλιστική» όσο και την «καπιταλιστική» Ελλάδα, αμφιβάλλοντας απλώς για την ιδιαίτερη σημασία καθενός από τους παραπάνω παράγοντες, στο πλαίσιο της ευρύτερης υπόθεσης ευέλικτης εξειδίκευσης. Βέβαια η παραπάνω θέση οφείλει να ελεγχθεί συστηματικά και σε κάθε περίπτωση αποδεχόμαστε κατ' αρχήν ότι η ευελιξία και εξειδίκευση αποτελούν εγγενή χαρακτηριστικά της μικρής παραγωγής. Ωστόσο γενικά για τη βιομηχανική κλωστοϋφαντουργική παραγωγή, δεν υπάρχουν ουσιώδεις ενδείξεις που δικαιολογούν μια υπεροχή της μικρής παραγωγής, ως προς τους παραπάνω παράγοντες, ικανή να αιτιολογήσει τη διευρυμένη αναπαραγωγή της. Εμείς τουλάχιστο δεν βρήκαμε ενδείξεις για κάποια ειδική μικροπαραγωγή με περισσότερο «ποιοτικά» χαρακτηριστικά, εκτός από την πρότερη παραδοσιακή παραγωγή (πχ στα Αμπελάκια) που ήδη έχει σβήσει στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, λόγω του ότι δεν μπορεί να εξάγει ανταγωνιστικά προϊόντα προς την ευρωπαϊκή βιομηχανία.

Τον διπλό ανταγωνισμό από τη μια της ξένης βιομηχανίας και από την άλλη της τούρκικης ταπητουργίας σε μια παγκόσμια αγορά «κρίσης» (1929) θα αντιμετωπίσει και η παραγωγή της «ανατολικής» ταπητουργίας, η οποία εισάγεται ως τεχνογνωσία στην Ελλάδα με τους πρόσφυγες (κυρίως γυναίκες) και διευρύνεται με τις «προσφυγικές» πολιτικές. Ο μικρόκοσμος των βιοτεχνικών επιχειρήσεων του κλάδου και κυρίως των υφαντουργείων μάλλινων, φαίνεται να στηρίζεται κυρίως στην (εν μέρει οικογενειακή) διαχείριση του χαμηλού κόστους εργασίας. Αυτή είναι όμως και κύρια στρατηγική της κρατικοδίαιτης, «μεγάλης» βιομηχανίας, χωρίς η τελευταία να χαρακτηρίζεται στις περισσότερες περιπτώσεις, από την καταλυτική τεχνολογική υπεροχή και οργάνωση που θα επέτρεπε ανταγωνιστικές οικονομίες κλίμακας. Στη πραγματικότητα φαίνεται ότι μαζί με τη δημιουργία των βιομηχάνων που σημειώσαμε προηγουμένως, δημιουργούνται και

[519] ΧΑΤΖΗΙΩΣΗΦ Χ., ό.π., ΤΣΟΤΣΟΡΟΣ Σ., ό.π. ΔΡΙΤΣΑ Μ., ό.π.
[520] ΧΑΤΖΗΙΩΣΗΦ Χ., ό.π., σ. 97,106.
[521] ΔΡΙΤΣΑ Μ., ό.π., σ. 148

αναπαράγονται και οι μικροβιοτεχνίες, είναι δηλαδή δύο σχεδόν παράλληλα φαινόμενα, μια συγκέντρωση κεφαλαίου και μια αναπαραγωγή της αποκεντρωμένης παραγωγής[522].

Παράλληλα με την προλεταριοποίηση μικροπαραγωγών, αγροτικών και παρασιτικών στρωμάτων των πόλεων, παρουσιάζεται από τα πρώτα βήματα εκβιομηχάνισης έως και σήμερα, το φαινόμενο της από-προλεταριοποίησης ειδικευμένων κυρίως εργατών, ως αυτόνομων βιοτεχνών, που αξιοποιώντας την προφανώς αντιγράψιμη τεχνογνωσία και σχετικά υποβαθμισμένο ή και απαρχαιωμένο εξοπλισμό, ανταγωνίζονται τη μεγάλη παραγωγή ακριβώς εκεί που στηρίζεται, δηλαδή στην ένταση και το κόστος εργασίας. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μας παρέχει η Χ. Αγριαντώνη, που εξετάζοντας τη προσπάθεια λειτουργίας ενός μεταξουργείου, στα μέσα του 19ου αιώνα, αναλύει εκτός από την προσπάθεια εξεύρεσης εργατών μέσω της προλεταριοποίησης τοπικών παραγωγών, την διαδικασία εξόδου τους από τη μισθωτή εξάρτηση και την αναπαραγωγή τους ως βιοτεχνών. Η μορφή της βιοτεχνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας τους στηρίζεται στη «βιομηχανική» τεχνογνωσία που απέκτησαν προλεταριοποιούμενοι, ακόμα και στην αντιγραφή εργαλείων, έτσι ώστε τελικά όχι μόνο καταφέρνουν να ανταγωνίζονται αλλά και να «κλείσουν» το εργοστάσιο[523]. Θα υποστηρίξουμε ότι πρόκειται για μια διαδικασία που αναπαράγεται και στη μεταπολεμική περίοδο, αλλά στη συνέχεια θα εντοπίσουμε και τις ουσιώδεις τομές της, κυρίως τη διαφορετική σημασία της για το συνδικαλισμό και τη διαπλοκή της με πολιτικούς παράγοντες.

Το κρίσιμο ζήτημα για την επιβίωση και αναπαραγωγή της αθέατης ή όχι μικροπαραγωγής, είναι η αδυναμία του σχηματιζόμενου μεγάλου κεφαλαίου να την υποτάξει. Αντίστοιχα, η όποια έλλειψη προλεταρίων ερμηνεύεται κυρίως από την αδυναμία του κεφαλαίου να καταναγκάσει μερίδες του πληθυσμού στην προλεταριοποίηση. Τα διαρκή προβλήματα ανταγωνιστικότητας του «μεγάλου» κεφαλαίου και η προστασία από τον διεθνή ανταγωνισμό, επιφέρουν (και) τη παραγωγική κυριαρχία των μικρών και μεσαίων μονάδων, που απευθυνόμενες κυρίως στη τοπική αγορά καταναλωτικών αγαθών, με οικογενειακό χαρακτήρα, αυτοαπασχόληση και ένταση εργασίας, χαμηλότατη επένδυση και κέρδη, δημιουργούν με τη σειρά τους επιπρόσθετα προβλήματα στο σχηματισμό του κεφαλαίου. Από τη μία λοιπόν η αναιμικότητα της μεγάλης βιομηχανίας αφήνει περιθώρια για την αναπαραγωγή της μικροπαραγωγής και αυτοκατανάλωσης και από την άλλη η αναπαραγωγή της μικροπαραγωγής, υπονομεύει τις δυνατότητες ανάπτυξης της μεγάλης βιομηχανίας. Φυσικά παρουσιάζονται και φαινόμενα συγκέντρωσης της εργασίας, δημιουργίας κεφαλαίου, καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, μόνο που θα πρέπει να προσδιορίσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια το είδος του καπιταλισμού που αναπτύσσεται, τουλάχιστον στη κλωστοϋφαντουργία. Συνολικά στη προπολεμική περίοδο και για την κλωστοϋφαντουργία, δηλαδή τον κυρίως βιομηχανικό κλάδο, παρουσιάζεται πράγματι κατά περιόδους έλλειμμα προλεταρίων αλλά κυρίως παρουσιάζεται έλλειμμα μεγάλης βιομηχανίας, οι όποιες μάλιστα μεγάλες μονάδες συγκεντρώνονται στη πρωτεύουσα,

[522] Το φαινόμενο και τη συμβολή των κρατικών πολιτικών αναλύει ο Σ. Τσοτσορός, ΤΣΟΤΣΟΡΟΣ Σ., ό.π.

[523] ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ Χ., ό.π., σ. 38.

όπου η όποια συγκεντρωμένη εργατική τάξη παραμένει ελάχιστη μερίδα του πληθυσμού[524].

[524] Το 1940, από τις 98 κλωστοϋφαντουργικές μονάδες με κινητήρια δύναμη άνω των 50 HP, οι 53 βρίσκονται στη διοίκηση πρωτεύουσας και οι 20 στη Μακεδονία .ΤΣΟΤΣΟΡΟΣ Σ., ό.π., σ. 120.

3.1.3 Η απασχόληση, ως προϋπόθεση κλαδικού συνδικαλισμού στο μεσοπόλεμο

Στη περίοδο του μεσοπολέμου, παρά τα παραπάνω προβλήματα, είναι φανερή η ραγδαία επέκταση του κλάδου και συνεπώς η αύξηση και της βιομηχανικής εργασίας. Στη κλωστοϋφαντουργία, ο όγκος της παραγωγής με βάση το 1928 (1928 = 100), από 42,6 το 1921, ανέρχεται σταδιακά στο 237,4 το 1939, παρουσιάζοντας πολύ μεγαλύτερη αύξηση από το μέσο δείκτη. Επίσης η συμμετοχή της κλωστοϋφαντουργίας στην αξία της βιομηχανικής παραγωγής από 16,9% το 1921, φτάνει να ξεπερνά το 1/3 στα 1934 και στα 1939 υπολογίζεται πάνω από το 1/4 (27,4%)[525]. Μεταξύ 1920 και 1930, που μπορούμε να συγκρίνουμε μεγέθη βιομηχανικών απογραφών, οι επιχειρήσεις της κλωστοϋφαντουργίας αυξάνονται, αλλά το σημαντικότερο είναι ότι αυξάνονται σημαντικά και οι επιχειρήσεις με μέση απασχόληση >25 άτομα. Αντίθετα οι επιχειρήσεις της ένδυσης αυξάνονται, ή μάλλον καλύτερα πολλαπλασιάζονται, όμως η αύξηση αφορά μονάδες νάνους, με απασχόληση <5 άτομα. [γράφημα 1,2].

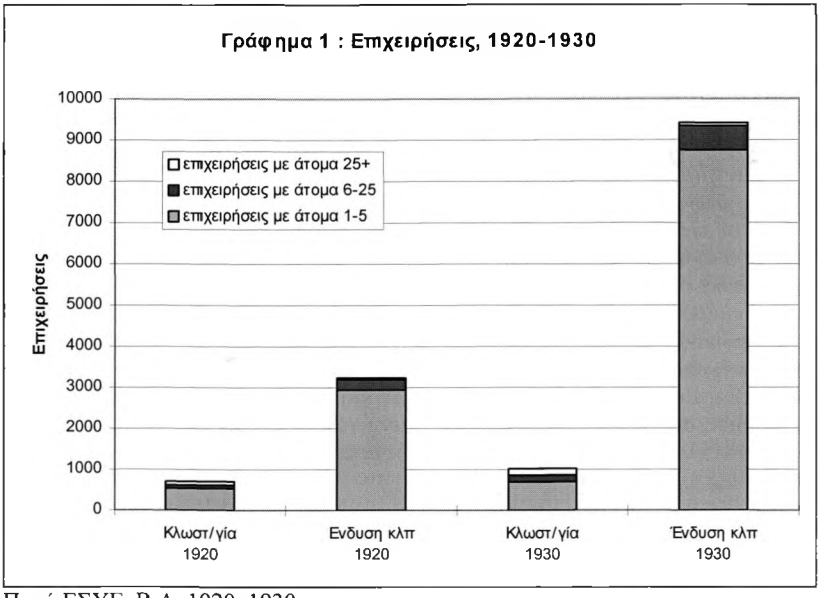

Πηγή ΕΣΥΕ, Β.Α. 1920, 1930

[525] ΤΣΟΤΣΟΡΟΣ Σ., Η Συγκρότηση..., σ. 124-127.

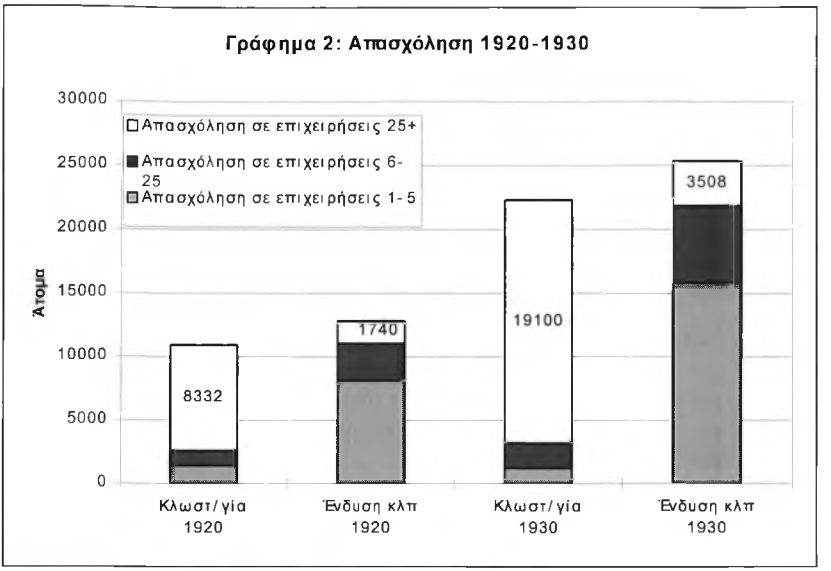

Πηγή ΕΣΥΕ, Β.Α. 1920, 1930

Στην ένδυση μεταξύ 1920 και 1930 η συμμετοχή των εργατών - εργατριών στη συνολική κλαδική απασχόληση πέφτει από 63% στο 57%, συνεπώς αντί να αυξάνονται ποσοστιαία οι εργάτες, μειώνονται. Οι εργάτες με ηλικία κάτω των 18 ετών από 9% φτάνουν στο 10%, ενώ οι εργάτριες κάτω των 18 ετών μειώνονται από 23% στο 17%. Επίσης μειώνονται οι ενήλικες εργάτες, από 17% στο 13% ενώ οι ενήλικες εργάτριες (>18 ετών) αυξάνουν από 14% στο 17%. Αντίθετες τάσεις φαίνονται στην κλωστοϋφαντουργία όπου οι εργάτες και εργάτριες από 85% το 1920, φτάνουν στο 90% το 1930. Την μεγαλύτερη αύξηση παρουσιάζουν οι εργάτριες κάτω των 18 ετών που από 23% φτάνουν στο 33% της συνολικής απασχόλησης στον υποκλάδο, ενώ οι άνω των 18 εργάτες μειώνονται από 17% στο 13%. Συνεπώς στην κλωστοϋφαντουργία επεκτείνεται το ήδη μεγάλο ποσοστό των εργατριών, συγκροτείται μια συγκεντρωμένη γυναικεία εργατική τάξη και οι νεαρές κοπέλες (<18) πλησιάζουν το 1/3 της συνολικής απασχόλησης.

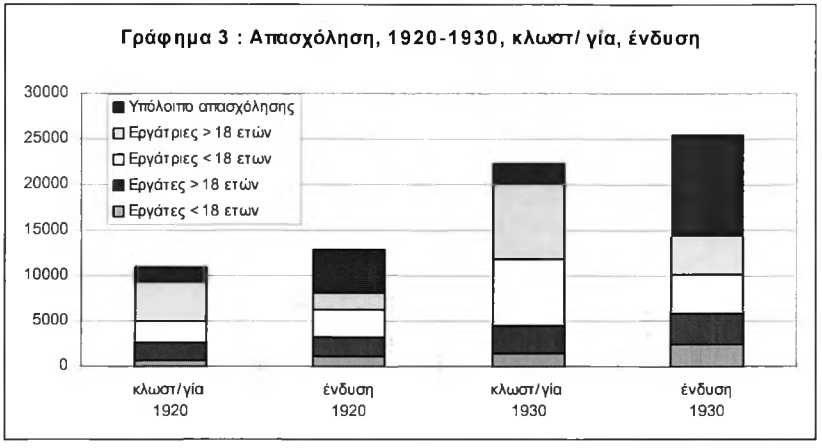

Στο βαθμό λοιπόν που αναζητούνται συνδικαλιστικές κινήσεις στην κλωστοϋφαντουργία στη δεκαετία του '30, σύμφωνα με το πρότυπο του συνδικαλισμού συγκεντρωμένων ενήλικων εργατών, η βάση του συνδικαλισμού αναφέρεται σε ένα ελάχιστο μερίδιο της απασχόλησης, γύρω στο 13%, πράγμα προφανώς αντιφατικό. Οι άντρες αποτελούν ένα μικρό μερίδιο της απασχόλησης σε όλους του υποκλάδους της κλωστοϋφαντουργίας εκτός από τα καναβουργεία, ενώ στους υποκλάδους της εριουργίας - βαμβακουργίας, που συγκεντρώνουν κυρίως την απασχόληση, κυριαρχούν συντριπτικά οι γυναίκες. Αντίθετα, στην ένδυση, κυριαρχούν τα ραφεία όπου η απασχόληση είναι κυρίως αντρική και αποκεντρωμένη, γύρω από τους εμπορορράπτες, με περιορισμένη χρήση μηχανών, ή στα όρια του υποκλάδου, δηλαδή την πιλοποιία και ομβρεπολοιία.

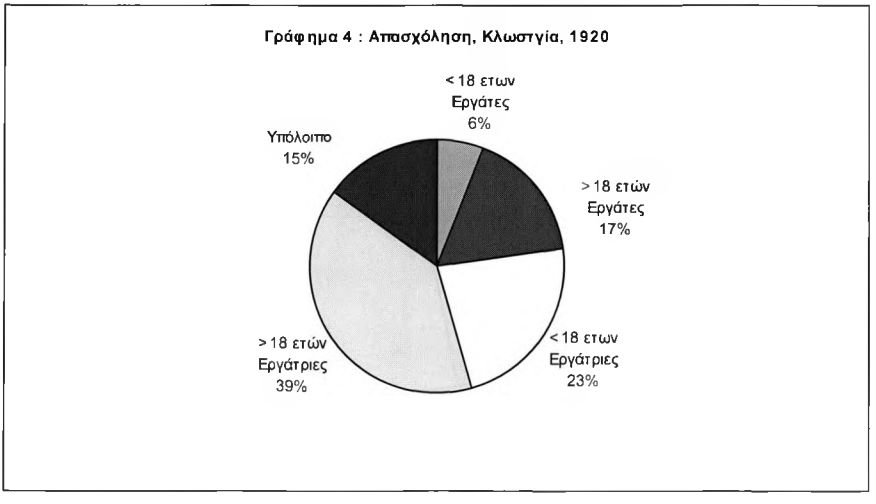

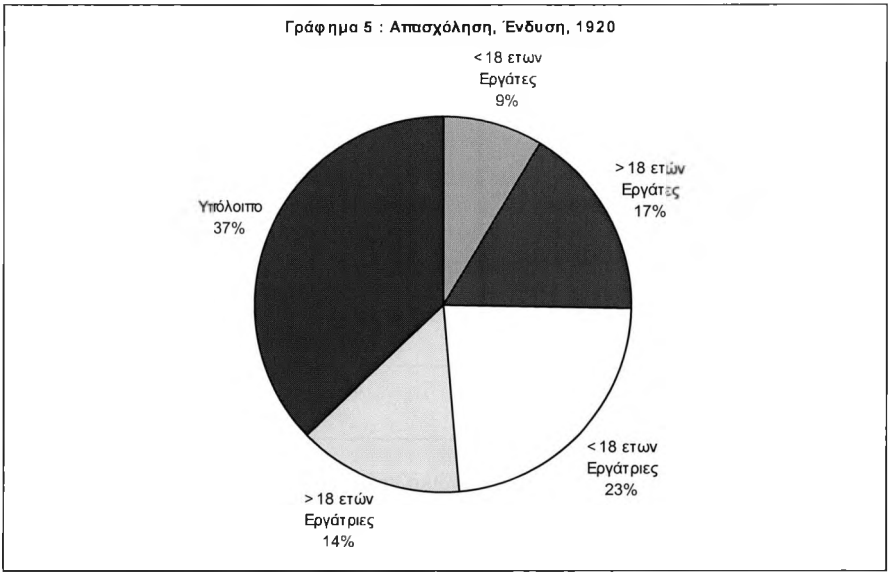
Γράφημα 5 : Απασχόληση, Ένδυση, 1920
<18 ετων Εργάτες 9%
>18 ετών Εργάτες 17%
<18 ετων Εργάτριες 23%
>18 ετών Εργάτριες 14%
Υπόλοιπο 37%

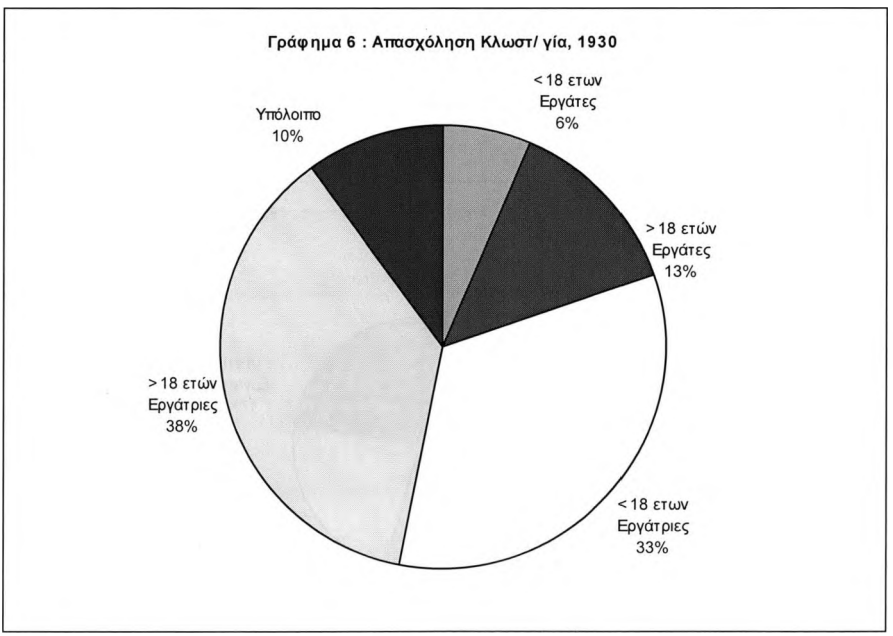
Γράφημα 6 : Απασχόληση Κλωστ/ γία, 1930
<18 ετων Εργάτες 6%
>18 ετών Εργάτες 13%
<18 ετων Εργάτριες 33%
>18 ετών Εργάτριες 38%
Υπόλοιπο 10%

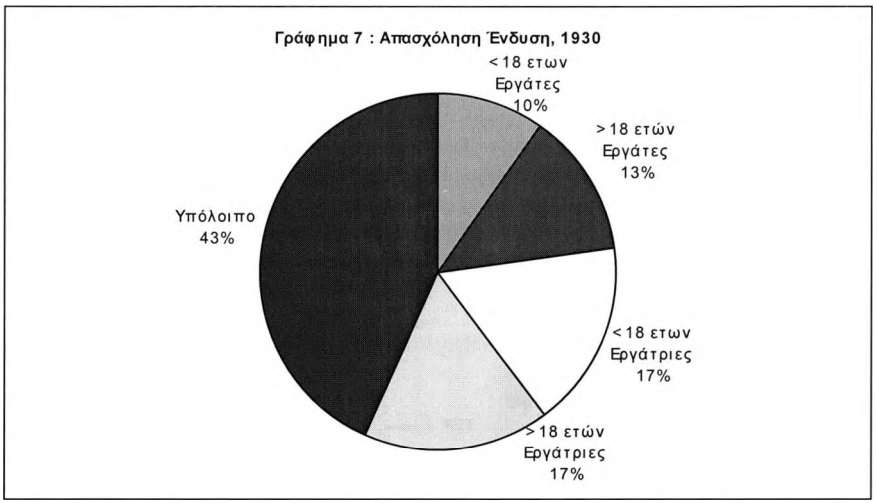

Πηγή ΕΣΥΕ, Β.Α., 1920-1930, επεξ. στοιχείων

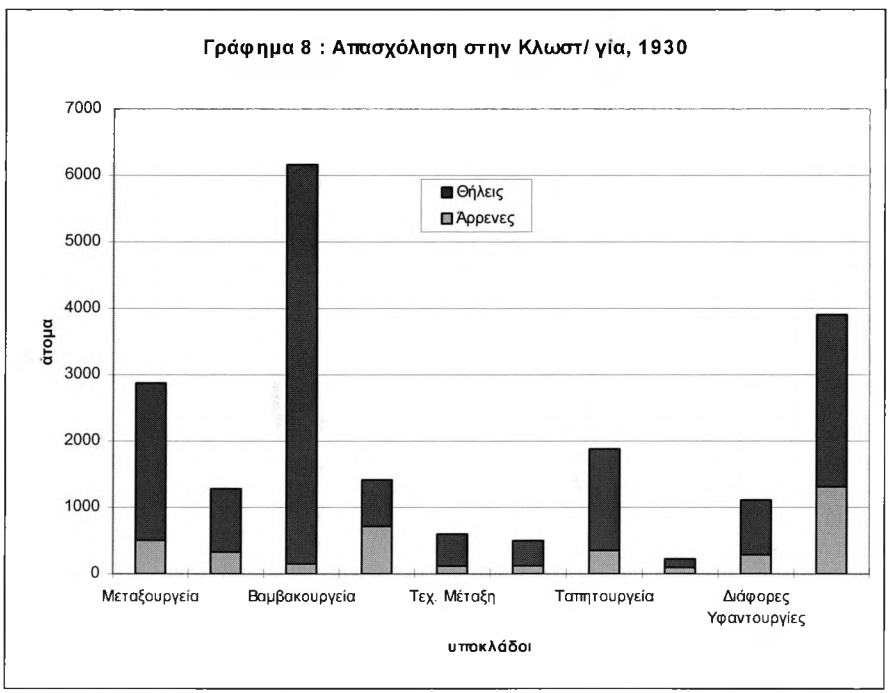

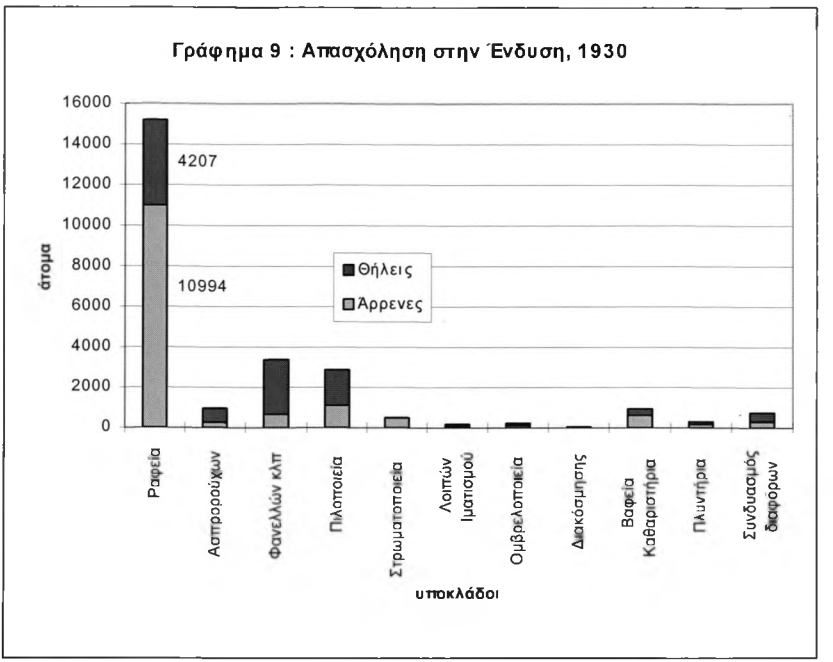

Πηγή: Β.Α., 1930

Τελικά η εργατική τάξη στην ένδυση χαρακτηρίζεται από αποκεντρωμένες μη μηχανοποιημένες εμπορο-κατασκευαστικές δομές, όπου η μακρόχρονη μαθητεία και τέχνη συνεχίζουν να έχουν τον πρώτο ρόλο, όπου μόνο 4 ραφεία απασχολούν πάνω από 25 άτομα το 1930. Παίρνοντας υπ' όψη όλο τον ιματισμό, δηλαδή και τη φανελοποιεία, πιλοποιία, ομβρελοποιία κλπ, το 1930 απογράφονται μόλις 5.768 εργάτες και 8.653 εργάτριες σε 9.419 επιχειρήσεις, δηλαδή αντιστοιχεί 1,5 εργάτης/τρια σε κάθε κατάστημα. Αν υπολογίσουμε την κυρίως ένδυση, δηλαδή τη ραφή ενδυμάτων, αντιστοιχεί μόλις 1 εργάτης (δηλαδή αμειβόμενος με ημερομίσθιο) ανά κατάστημα. Αντίθετα, στην κλωστοϋφαντουργία, αν και φαίνεται να επιζεί μια εν πολλοίς αθέατη οικιακή μικροπαραγωγή και αυτοκατανάλωση, σημαντικό μέρος της εργασίας, κυρίως από γυναίκες και κορίτσια συγκεντρώνεται σε φάμπρικες, έτσι ώστε η μέση απασχόληση εργατών ανά επιχείρηση πλησιάζει τα 20 άτομα. Σε κάθε περίπτωση οι 15.678 γυναίκες και οι 4.404 άντρες που καταγράφονται το 1930 ως εργάτες στη κλωστοϋφαντουργική βιομηχανία και βιοτεχνία, μας επιτρέπουν από τη μία να μιλάμε για προϋποθέσεις εργατικού κινήματος, αλλά από την άλλη μεριά να μην υπερβάλουμε τη σημασία της εργατικής τάξης[526].

Ο εξαναγκασμένος να πουλήσει την εργατική του δύναμη προλετάριος, στον κυρίως βιομηχανικό κλάδο της Ελλάδας, συνήθως φορά τσεμπέρι και ποδιά, είναι συχνότατα γυναίκα προσφυγικής προέλευσης, ίσως ανατράφηκε με «γαλλικά και πιάνο», αλλά ο καλός - μικροαστικός γάμος ως διαφυγή από τη φάμπρικα αποδεικνύεται συνήθως

[526] Τα στοιχεία από ΕΣΥΕ, Βιομηχανική Απογραφή 1930, πίνακας 8, σ. 138-139.

απραγματοποίητο όνειρο. Οι «τουρκοσπορίτισες», οι «Σμυρνιές», που εκτός των άλλων θα στιγματιστούν ως προς την αμφισβητούμενη «ηθική» τους, δεν θα μπουν φυσικά όλες στη φάμπρικα, αλλά όσες τελικά μπουν και παραμείνουν σ' αυτή, είναι και **ξενόφερτες και γυναίκες και εργάτριες**, δηλαδή είναι από κάθε άποψη κοινωνικά υποβαθμισμένες. Για ένα «κομμάτι ψωμί» δουλεύουν σε αποκρουστικούς χώρους, έχοντας έντονη την αίσθηση της έλλειψης της προγενέστερης πολύ καλύτερης κατάστασης, έχοντας βιώσει μια τραγική υποβάθμιση, μια βίαιη προλεταριοποίηση.

Στη προσπάθειά μας να ερμηνεύσουμε την εργατική - συνδικαλιστική παράδοση στη κλωστοϋφαντουργία, εκτός από κάποιες τεχνικές - αντρικές ειδικότητες και το ρόλο τους στο συνδικαλισμό, αξίζει να εφαρμόσουμε τα υποδείγματα ερμηνείας του συνδικαλισμού και στην κύρια μερίδα της βιομηχανικής εργασίας του κλάδου. Σύμφωνα με το υπόδειγμα της δυσαρέσκειας, πρόκειται για ένα εξαιρετικά δυσαρεστημένο κομμάτι του πληθυσμού, άρα ευάλωτο στην ριζοσπαστική έξαρση. Σύμφωνα με το υπόδειγμα των κοινωνικών - βιογραφικών χαρακτηριστικών, είναι συνήθως νέες κοπέλες που η ίδια η εργασία τους στη φάμπρικα θα δυσκολέψει την προοπτική ενός καλού γάμου, είναι γυναίκες σε μια περίοδο που η υποδεέστερη θέση της γυναίκας είναι προφανής και όπου ο συνδικαλισμός είναι ανατρεπτικός και ως σκέψη. Σύμφωνα με το υπόδειγμα της παράδοσης - αλληλεγγύης, πρέπει να συνυπολογίσουμε ότι απουσιάζει η βιομηχανική κουλτούρα και αντίθετα είναι εύλογη η υπόθεση μικροαστικών καταβολών, που δρουν μάλλον ανασταλτικά προς τον συνδικαλισμό. Τα παραπάνω μπορούν να φωτίσουν ορισμένες πλευρές και από την άποψη της συνειδητής δράσης τους, της διαδικασίας συνειδητοποίησης στο έδαφος του εύρους επιλογών τους, των πρακτικών συνεπειών και των προτιμήσεων τους, που ωστόσο παραμένουν εμπειρικά και θεωρητικά ατεκμηρίωτες, στο βαθμό που το υλικό μας βασίζεται σε ορισμένα αποτελέσματα της δράσης τους και προσανατολίζεται εξ ορισμού προς τη μεταπολεμική περίοδο.

Η αναφορά μας στη προπολεμική περίοδο περιορίζεται στο πως αυτή επηρεάζει τη μεταπολεμική και τρέχουσα περίοδο του συνδικαλισμού και της εργατικής συνείδησης. Αρκούμαστε λοιπόν να αναφέρουμε ότι ήδη προπολεμικά έχουμε σε ένα βαθμό μια συγκεντρωμένη γυναικεία εργασία στο κλάδο, εξαναγκασμένη να εργασθεί, με μεγάλη δυσαρέσκεια αλλά και αντιφατικές συνειδησιακές καταβολές. Είναι μια μερίδα του πληθυσμού, που όπως θα δούμε θα απεργήσει, θα συνδικαλιστεί στα μαζικά μεταξικά συνδικάτα, στη κατοχή θα αποτελέσει τη βάση του εργατικού ΕΑΜ και αργότερα του ΕΡΓΑΣ, θα γνωρίσει την εφιαλτική μετεμφυλιακή φάμπρικα, θα συνθέσει ιστορίες και ανέκδοτα, θα οικοδομήσει την εργατική παράδοση στο κλάδο. Μεταπολεμικά λοιπόν μπορούμε να μιλάμε για εργατική τάξη και από την άποψη της παράδοσης, για εργασία και κεφάλαιο στον κλάδο και στο μυαλό των ίδιων των εργατών.

Πολύ πιο μπερδεμένο είναι το πρόβλημα, ως προς την έννοια κεφάλαιο και τις σχέσεις κεφαλαίου - εργασίας στην ένδυση, όπου (και στην Ελλάδα) ουσιαστικά απουσιάζει ένας βιομηχανικός τρόπος παραγωγής, όπου κυριαρχούν τα εργαστήρια - εμπορορραφεία και οι μοδίστρες. Ακόμα και στις περιπτώσεις που το κεφάλαιο επεκτείνεται στη ραφή, καθετοποιώντας τη παραγωγή, πρόκειται απλώς για συγκέντρωση της παραδοσιακής χειροτεχνικής εργασίας σε περισσότερο βιομηχανικό χώρο. Ουσιαστικά η όποια συγκέντρωση της ραφτάδικης δραστηριότητας σε βιομηχανικό χώρο, όπως για παράδειγμα στην επιχείρηση του Ρετσίνα το 1885, αφορά τη κατασκευή στρατιωτικών παραγγελιών, είναι μια ειδική παραγωγή στα όρια της αγοράς της ένδυσης. Στην Ελλάδα

η μόνη μαζική παραγωγή στον υποκλάδο της ένδυσης, από τον 19ο αιώνα έως και την ύστερη μεταπολεμική περίοδο, θα είναι η στρατιωτική ένδυση και ο αντίστοιχος χώρος εργασίας, θα γίνει γνωστός στους ίδιους τους εργάτες του κλάδου με το όνομα: «στρατιωτικό». Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο ότι μια από τις σημαντικότερες γυναικείες συνδικαλιστικές οργανώσεις του μεσοπολέμου, θα ιδρυθεί από τις ράπτριες στρατού, σωματείο που θα συμμετέχει στο ιδρυτικό συνέδριο της «κόκκινης» ΓΣΕΕ. Επίσης δεν είναι τυχαίο ότι ο ίδιος χώρος, στη μεταπολεμική περίοδο, μέσα στο ασφυκτικό χωροφυλακίστικο έλεγχο και τα πιστοποιητικά φρονημάτων, θα είναι κύριο στήριγμα της «εθνικόφρονης» και αργότερα «χουντικής» ομοσπονδίας ιματισμού.

Γενικά για την ελληνική προπολεμική περίοδο, η κυρίως βιομηχανία ένδυσης είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη, ωστόσο όπως θα δούμε δεν απουσιάζει η μισθωτή απασχόληση και ο συνδικαλισμός των ημερομισθίων και καλφάδων, συνεπώς η συνδικαλιστική παράδοση για τον υποκλάδο της ένδυσης αναφέρεται ουσιαστικά σε μη «καθαρό» βιομηχανικό συνδικαλισμό, στο πλαίσιο ενοποιήσεων της εργασίας σε μη εκμηχανισμένες, μονάδες νάνους. Ο κάλφας δουλεύει και στην γαζωτική μηχανή, αλλά συνήθως κρατάει τον πήχη, τη δακτυλήθρα και τη βελόνα. Πληρώνεται με καλφαλίκι ανάλογα με το είδος του καταστήματος που εργάζεται, είναι σίγουρα διαφορετικός από τον εμπορορράπτη - αφεντικό, αλλά είναι εύλογο και απτό να θέλει και ο ίδιος να γίνει αφεντικό. Πολύ περισσότερο θέλει και μπορεί να γίνει μοδίστρα το «μοδιστράκι», που «κλέβει» την τέχνη από την παλιότερη μοδίστρα, δουλεύοντας συνήθως εκτός της τυπικής αγοράς, με «μαύρη» αμοιβή ή και χωρίς αμοιβή, καθώς η εργασία είναι πριν απ' όλα μαθητεία, είναι επένδυση, ως προς την τέχνη, που είναι πράγματι «κεφάλαιο». Στο βαθμό που στο μεσοπόλεμο στα καταγεγραμμένα ραφεία αντιστοιχεί ένας εργάτης σε κάθε κατάστημα, ο εργάτης δεν εξωθείται στην ένωση με άλλους εργάτες λόγω του ότι τους συνενώνει η εργασιακή - παραγωγική διαδικασία, το ίδιο το κεφάλαιο. Ο όποιος λοιπόν προπολεμικός συνδικαλισμός στην ένδυση, είναι ένας «περίεργος» συνδικαλισμός, για την ύπαρξη του οποίου όπως και για την ύπαρξη εργατικής παράδοσης λίγα πράγματα μας λέει η θεσμοθετημένη, βενιζελική διάκριση εργατικών και εργοδοτικών σωματείων.

Γενικότερα για τον κλαδικό προπολεμικό συνδικαλισμό και το πέρασμα από τα προπολεμικά, στα μεταπολεμικά συνδικάτα, θεωρούμε σκόπιμο, να αναφερθούμε στις συναρθρώσεις των εργοδοτών και εργαζομένων όπως και την εργατική διαμαρτυρία με ή χωρίς σωματείο, σε ορισμένες περιπτώσεις. Με αυτά όμως θα ασχοληθούμε στη συνέχεια, αφού εξετάσουμε τις σοβαρές αλλαγές που συμβαίνουν στο κλάδο πριν και μετά τον πόλεμο, την εργασιακή παραγωγική διαδικασία στον κλάδο.

3.2 Η εξέλιξη από τη προπολεμική στη μεταπολεμική περίοδο: Μια μελέτη περιπτώσεων

Εξετάζεται στο 3.2.1 η περίπτωση του Βόλου, στο 3.2.2 η περίπτωση του «Αιγαίο» στη Σύρο και στο 3.2.3 η περίπτωση της Πειραϊκής – Πατραϊκής.

3.2.1 Η περίπτωση του Βόλου

Ο Βόλος από τις αρχές του αιώνα γίνεται κέντρο βιομηχανίας και εμπορίου αναπτύσσοντας παράλληλα με την βιομηχανική παράδοση -όπως θα δούμε παρακάτω- πλούσια συνδικαλιστική - εργατική παράδοση. Δεν έχουμε ακριβείς πληροφορίες για τον αριθμό των εργατών στα κλωστοϋφαντήρια της εποχής, μα απ' ότι φαίνεται, αναπτύσσονται ραγδαία και απορροφούν γυναικείο προλεταριάτο που συρρέει στο Βόλο[527]. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι τοπικές αρχές στηρίζουν τη ντόπια υφαντουργία είτε με την «παραδειγματική» αγορά των προϊόντων[528] είτε με τη δασμολογική πολιτική τους[529], έτσι ώστε σταδιακά ο Βόλος γίνεται το δεύτερο «κέντρο» του κλάδου, μετά τον Πειραιά. Ένα μέρος της εικόνας για την τοπική κλαδική βιομηχανία και ειδικότερα τις συγκρίσεις μεταξύ προπολεμικής και μεταπολεμικής περιόδου, προέκυψε από τη μελέτη συνδικαλιστικών αρχείων και δευτερογεννών πηγών, ή και προφορικών μαρτυριών. Επίσης αξιοποιήθηκε το μέρος από το αρχείο του εργοστασίου Παπαγεωργίου, που βρίσκεται στα ΓΑΚ Μαγνησίας.

Στο μεσοπολεμικό Βόλο, ο υποκλάδος της εριουργίας θα αναπτυχθεί ραγδαία, μια βασική μάλιστα αιτία θα είναι η έμφαση στη ποιότητα των παραγόμενων υφασμάτων, κατάλληλων για κουστούμια και άλλα ακριβά ενδύματα (ελληνικά κασμίρια), αντίθετα από τη συνήθη παραγωγή για παράδειγμα στον Πειραιά, που εξειδικεύεται περισσότερο σε χαμηλότερης ποιότητας ύφασμα. Το ειδικευμένο προσωπικό και κύρια οι υφάντριες αποκτούν φήμη που ξεπερνά τα τοπικά όρια, μάλιστα ορισμένοι εργαζόμενοι και εργαζόμενες, που

---

527 Με βάση έναν κατάλογο με τις βιομηχανίες της πόλης, μαθαίνουμε ότι λειτουργούν από το 1883 η κλωστοϋφαντουργία Τσίμα, από το 1900 η Βαμβακουργία Τσιμπλούλη, από το 1905 η Υφαντουργία Παπαγεωργίου, από το 1905 η Υφαντουργία Φίτσου, από το 1906 το Βαμβακοκλωστήριο Λεβή - Αδαμόπουλου - Χατζηνικολάου, από το 1908 η Υφαντουργία Μουρτζούκου. Προκύπτει από σχετική έκδοση του Εμπορικού - Βιομηχανικού Επιμελητηρίου . Επίσης καταγράφεται στο: ΚΟΛΙΟΥ ΝΙΤΣΑ, Οι ρίζες του εργατικού κινήματος και ο «εργάτης» του Βόλου, σ.13

528Ήδη το 1988 η εφημερίδα «Το Πήλιον» μεταφέροντας άρθρο της αθηναϊκής Επιθεώρησης, γράφει: «*Η εγχώριος βιομηχανία εν Βώλω ποιείται κατακτήσεις. Πολλοί των προυχόντων της πόλεως ταύτης, συνεννοηθέντες προς αλλήλους, ενεδύθηκαν δι' εγχωρίων υφασμάτων. Εκάστης ενδυμασίας η τιμή δεν υπερβαίνει εν όλω τας 20 δραχμάς! Αξιομίμητον παράδειγμα και οδός άγουσα προς την σωτηρία του τόπου.*» Αναφέρεται στο ΚΟΛΙΟΥ Ν., οι ρίζες... ό.π., σ. 23.

529Στις 3 Δεκέμβρη 1906, το Δημοτικό Συμβούλιο απάλλαξε το εργοστάσιο Παπαγεωργίου από κάθε δασμό για τα μάλλινα αλεύκαστα νήματα που εισήγαγε. Μάλιστα η διαφωνία που σημειώθηκε από Δημοτικό Σύμβουλο αφορούσε τον προστατευτισμό των Βολιωτών εργατών. Απ' ότι φαίνεται το εργοστάσιο Παπαγεωργίου προτιμούσε να καλεί και να προσλαμβάνει εργάτες από άλλες περιοχές προφανώς για να συμπιέσει τα ημερομίσθια. Συγκεκριμένα ο Ν. ΧΡΗΣΤΟΥ «*...φρονεί, ότι εφ' όσον η Εταιρία (Παπαγεωργίου) δεν αναλαμβάνει την υποχρέωσιν απέναντι του Δήμου να προσλαμβάνει ως εργάτας του εργοστασίου γεννηθέντας εν Βόλω και εγκατηστημένους εν Βόλω, δεν είναι δίκαιον ο Δήμος να παραχωρήσει τοιούτον απαλλαγής προνόμιον*». Αναφέρεται στο ΚΟΛΙΟΥ Ν., οι ρίζες..., ό.π., σ. 27

μεταπολεμικά μεταναστεύουν στην Αθήνα και Πειραιά, είναι σε θέση να διαπραγματεύονται σε ατομική βάση ημερομίσθια πολύ υψηλότερα από τα συνηθισμένα, πολύ περισσότερο από όσα προέβλεπαν οι ΚΣΣΕ. Αυτό τουλάχιστο προκύπτει από μαρτυρίες παλαιών εργαζομένων αλλά και συνδικαλιστών, όπως του Α. Πατσιαντά και σε κάθε περίπτωση δεν είναι κάτι περίεργο ούτε άγνωστο και στις μέρες μας, όπου το μεροκάματο που καταβάλλεται είναι μερικές φορές κατώτερο από το μεροκάματο που καταγράφεται και υπολογίζεται στις κρατήσεις.

Σύμφωνα με τη βιομηχανική απογραφή του 1930, στο Βόλο απασχολούνται 804 άτομα στη κλωστοϋφαντουργία και 477 στην ένδυση. Αναλυτικά, η απασχόληση κατανέμεται ως εξής:

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ, ΒΟΛΟΣ, 1930

	ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ			ΤΕΧΝΙΤΕΣ			ΕΡΓΑΤΕΣ			ΣΥΝΟΛΟ		
	ΑΝ	ΓΥ	ΣΥΝ	ΑΝ	ΓΥ	ΣΥΝ	ΑΝ	ΓΥ	ΣΥΝ	ΑΝ	ΓΥ	ΣΥΝ
Κλωσ/γία	33	53	86	-	5	5	165	542	707	254	550	804
Ένδυση	144	31	175	-	-	-	147	150	297	296	181	477

Εκτιμάμε ότι συνολικά στην απογραφή του 30, καταγράφεται ελλιπώς η οικοτεχνική ταπητουργία και για την ένδυση καταγράφεται κυρίως η απασχόληση στα εμπορορραφεία στα οποία για κάθε εμπορορράπτη αντιστοιχεί ένας και σπανιότερα 2 εργαζόμενοι. Ειδικά στην ένδυση, στη δεκαετία του '30, παρουσιάζονται προβλήματα μεταξύ των εργοδοτών που οδηγούν στη διάσπαση του συνδέσμου. Συγκεκριμένα ο «Σύνδεσμος Ραπτών Καταστηματαρχών Βόλου» στα 1933 ζητά την τροποποίηση του καταστατικού αλλά η αίτηση απορρίπτεται από το πρωτοδικείο[530]. Το 1937 όμως, ιδρύεται και νέος εργοδοτικός σύνδεσμος με την επωνυμία: «Ένωσις Καταστηματαρχών Εμπορορραπτών και Ραπτών Βόλου»[531] που λειτουργεί παράλληλα με τον «Σύνδεσμο» και οι συλλογικές συμβάσεις υπογράφονται και από τις δύο οργανώσεις. Αγνοούμε τις αιτίες της διάσπασης ωστόσο η ανεπιτυχής προσπάθεια τροποποίησης των πρώτων άρθρων του καταστατικού προηγουμένως, μας προδιαθέτει για την εκτίμηση ότι υπάρχουν προβλήματα αντιπροσώπευσης του κλάδου.

Η κατοχική περίοδος θα επιφέρει σοβαρότατο πλήγμα στο κλάδο, με σημαντικότερη πτυχή την παύση του εργοστασίου Λεβύ - Μουρτζούκου, λόγω της εβραϊκής καταγωγής των ιδιοκτητών. Η κλωστοϋφαντουργία της πόλης διατηρεί βέβαια μέρος από την προπολεμική της αίγλη, αλλά σταδιακά θα μειωθεί δραστικά. Συγκεκριμένα σύμφωνα με τις απογραφές και τις εκτιμήσεις του σωματείου κλωστοϋφαντουργών με το οποίο θα ασχοληθούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, η παραγωγή των προπολεμικών εργοστασίων θα μειωθεί δραστικά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο:

530Συγκεκριμένα το δικαστήριο απορρίπτει την τροποποίηση γιατί η απόφαση της Γενικής συνέλευσης δεν στηρίχθηκε σε πρόταση του ΔΣ αλλά μόνο του προέδρου. Δεν έχουμε στα χέρια μας τις τροποποιήσεις, αλλά από τους αριθμούς των άρθρων που μνημονεύονται υποθέτουμε ότι αφορούν τα μέλη και τις εκλογές (άρθρα: 3,6,7,8,13). ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΒΟΛΟΥ, ΑΠ: 281, 27 ΜΑΡΤΗ 1933.

531Η «Ένωσης» ιδρύεται την Δευτέρα 22 - 2 1937. ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΒΟΛΟΥ, 1937

Το εργοστάσιο Παπαγεωργίου το 1945 απασχολεί 692 εργαζομένους, αξιοποιώντας 110 από τους 504 αργαλειούς. Η επιχείρηση θα περάσει 3 διαφορετικές κρίσεις και τελικά θα κλίσει τη περίοδο της δικτατορίας. Πρόκειται για το πιο σημαντικό εργοστάσιο, για το οποίο θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Το εργοστάσιο Μουρτζούκου, το 1945 αλλάζει την ύφανση από μάλλινα σε βαμβακερά με συνέπεια να μειωθεί δραστικά το προσωπικό. Τελικά το εργοστάσιο θα περιορίζεται συνεχώς ώστε να παραμείνει μια μικρή βιοτεχνία και θα κλείσει επίσης στη δικτατορία.

Το εργοστάσιο Εκμετζόγλου, παραδοσιακό μεταξουργείο, το 1945 απασχολεί 60 από τους 110 προπολεμικούς εργαζόμενους και επίσης θα κλίσει.

Το Κλωστήριο Αφών Λεβή προπολεμικά απασχολούσε 20 εργάτες αλλά μεταπολεμικά θα μείνει κλειστό.

Το Μεταξουργείο Μουτούπη απασχολούσε 40 εργάτριες αλλά παρά τη χρηματοδοτική βοήθεια που πήρε, θα καθυστερήσει την επαναλειτουργία και τελικά θα κλίσει.

Το «μικρό» εργοστάσιο Ντόβα ενώ προπολεμικά απασχολούσε 22 εργάτριες, το 1945 απασχολεί τις μισές, έχοντας μάλιστα προκλητική - αντεργατική συμπεριφορά.

Δεν έχουμε ασφαλείς πληροφορίες για τα χαρακτηριστικά του εργατικού δυανμικού, ωστόσο για τη μεταπολεμική περίοδο (1947) είναι δυνατό να αξιοποιηθεί το αρχείο του εργατικού σωματείου, στο οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια και το οποίο καλύπτει συνολικά τα εργοστάσια της πόλης. Με βάση λοιπόν την επεξεργασία που πραγματοποιήσαμε στο μητρώο του σωματείου, οι εργαζόμενοι απασχολούνται στα εργοστάσια Μουρτζούκου (125), Εκμετζόγλου (80), Παπαγεωργίου (664), και διαφόρων «μικρών» (168). Το 39% είναι κάτω των 24 ετών, το 36.5% μεταξύ 25 και 34 ετών, το 14% μεταξύ 35 και 44 ετών. Επίσης είναι αξιοσημείωτο το γεγονός οτι η ηλικιακή κατανομή κατά εργοστάσιο διαφέρει, για παράδειγμα στα εργοστάσια «Παπαγεωργίου» και «Μουρτζούκου» κυριαρχούν οι μικρές ηλικίες ενώ στου «Εκμετζόγλου» υπάρχει σχετικά μεγάλο ποσοστό στη μικρότερη και μεγαλύτερη ηλικία. Πράγματι στο παραδοσιακό μεταξουργείο του Εκμετζόγλου οι ειδικότητες είναι «Μαστόρισσες» δηλαδή ειδικευμένες μεταξεργάτριες και «Τσιράκια» δηλαδή μαθητευόμενες. Οι γυναίκες είναι πάντα η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων συνολικά (809 έναντι 228 ανδρών), ενώ οι άντρες καλύπτουν σχετικά μεγαλύτερο ποσοστό των εργαζομένων στις «μεσαίες» ηλικίες. Σχετικά με την ηλικιακή κατανομή κατά ειδικότητα παρατηρούμε στις 3 σημαντικότερες: Στις κλώστριες φαίνεται ότι η πλειοψηφία κατανέμεται στη κατηγορία κάτω των 25 ετών ενώ στις υφάντριες και καρικώτριες η πλειοψηφία κατανέμεται στη κατηγορία πάνω από τα 35 έτη.

Το σημαντικότερο εργοστάσιο στην προπολεμική και πρώτη μεταπολεμική περίοδο, είναι ο «Οίκος Παπαγεωργίου», που ιδρύεται σε πρώτη μορφή από τον Γεώργιο Παπαγεωργίου από το Κατηχώρι Μαγνησίας. Η πρώτη αυτή μονάδα λειτουργεί με 15 αργαλειούς, 1 ατμοσίδερο, 2 βούτες, 1 πλυντήριο και μία κινητήρια μηχανή 15 ίππων. Μέσα σε 7 χρόνια εγκαθίστανται 40 αργαλειοί και 3 βαφικές εγκαταστάσεις και συνεχώς επεκτείνεται - με την παρένθεση των πολέμων - για να φτάσει στις αρχές της δεκαετίας του '30 να παράγει 10.000

πήχες την ημέρα και να απασχολεί 1.000 άτομα[532]. Από το αρχείο της επιχείρησης, φαίνεται επίσης ότι παραδοσιακά το εργατικό δυναμικό αμείβεται με την ώρα, (αργότερα με την ημέρα), σε ορισμένες ειδικότητες ταυτόχρονα με ωρομίσθιο και κατ΄ αποκοπήν και σε άλλες μόνο κατ' αποκοπήν. Οι μισθολογικές διαφορές της προπολεμικής περιόδου είναι τεράστιες, ακόμα και μεταξύ των γυναικών, πράγμα που δεν συνηγορεί στην άποψη ότι στη προπολεμική (πριν το 40) κλωστοϋφαντουργία δεν υπάρχει τεχνική ιεραρχία, ζήτημα που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Η ίδια περίπου εικόνα συνεχίζεται και στα μετέπειτα μισθολόγια λίγο πριν τον πόλεμο, αλλά υπάρχει μια τάση σχετικής εξίσωσης των αμοιβών, που εκδηλώνεται καθαρότερα μεταπολεμικά, λόγω της καθήλωσης των πραγματικών μισθών από το πληθωρισμό και την αύξηση (με κρατικές ρυθμίσεις) των κατωτάτων ημερομισθίων.

Σύμφωνα με μισθολόγιο κλωστηρίου τον Οκτώβριο του 1926, το μεγαλύτερο ωρομίσθιο είναι 10 δρχ και το μικρότερο 1, το γυναικείο κυμαίνεται μεταξύ 1-3 δρχ και το ανδρικό σπάνια ξεπερνά τις 5 δρχ. Για τις εργάτριες άλλου μισθολογίου της ίδιας περιόδου, (υφαντήριου), είναι πολύ μεγάλες οι διαφορές αμοιβής στην κατ' αποκοπή εργασία, για παράδειγμα μια εργάτρια έχει «βδομαδιάτικο» 331 δρχ., ενώ άλλες κάτω από 100 δρχ, πράγμα που μάλλον εκδηλώνει και τις διαφορετικές ώρες εργασίας που πραγματοποιήθηκαν. Στα 1929 εμφανίζονται ορισμένοι εργάτες να έχουν το ίδιο ή και μικρότερο μεροκάματο (ωρομίσθιο) με εργάτριες, ενώ και πάλι στις περισσότερες περιπτώσεις (και στους άνδρες και στις γυναίκες) υπολογίζονται ορισμένες ώρες να πολλαπλασιάζονται με ωρομίσθιο και κατόπιν προστίθεται η κατ' αποκοπή αμοιβή. Επίσης σώζονται αναλυτικοί πίνακες παραγωγής κατά ιστό, όπου εμφανίζεται όλα τα σχετικά στοιχεία, όπως η ημερομηνία εξαγωγής, ο κωδικός ποιότητας, ο αριθμός ρολού, τα βάρη, τα τεμάχια, ο αριθμός ιστού, η προέλευση, το πάχος νήματος, το τιμολόγιο, το βάρος του στημονιού, οι αναλογίες, ο εργαζόμενος/η. Το 1939 παρουσιάζεται η παρακάτω μισθολογική κατάσταση:

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΟ, 1939

		ΑΜΟΙΒΗ	Μ.Ο	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
ΚΛΩΣΤΗΡΙΟ	12 ΑΝΔΡΕΣ	90-53	60	
	53 ΓΥΝΑΙΚΕΣ	27-45	30	
ΙΔΙΑΣΜΑ	2 ΑΝΔΡΕΣ	78-75		
	14 ΓΥΝΑΙΚΕΣ		35	Μερικές + κατ' αποκοπή, πχ 22,5 ημερομίσθιο +160 κ.α.
ΓΕΝΙΚΑ	13 ΑΝΔΡΕΣ		70	Μεταξύ αυτών ο Α. Πατσιαντάς[533]
ΜΙΤΩΜΑ	6 ΑΝΔΡΕΣ	67-53	60	
ΔΙΑΦΟΡΑ	20 ΓΥΝΑΙΚΕΣ	90-25		
ΦΙΝΙΡΙΣΤΗΡΙΟ	46 ΑΝΔΡΕΣ	90-30	50	
ΣΥΣΚΕΥΑΣΙΑ	13 ΑΝΔΡΕΣ	105-32	60	

532Πληροφορίες για το εργοστάσιο Παπαγεωργίου βρίσκονται άφθονες στον τοπικό τύπο, εκθέσεις κλπ καθώς και πρόσφατες μεταπτυχιακές εργασίες. Θεωρούμε ότι τη πλέον συστηματική πηγή αποτελεί η: Συλ. Εργασία δασκάλων Ο ΒΟΛΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΗΛΙΟ, 1959

533 Συνδικαλιστής του ΕΡΓΑΣ, μετά την απελευθέρωση, αργότερα βουλευτής της ΕΔΑ, στον οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Μεταπολεμικά διατηρείται περίπου η ίδια παραγωγική δομή και παρά τη τάση εξίσωσης που εντοπίσαμε, η διαφορά αμοιβής μεταξύ ανδρών και γυναικών παραμένει πολύ μεγάλη λόγω κυρίως των διαφορετικών θέσεων εργασίας. Για παράδειγμα, το 1946, στο υφαντήριο εργάζονται 134 γυναίκες με συνολική αμοιβή 3300 δρχ και 41 άνδρες με συνολική αμοιβή 3900 δρχ.

Η κρίσιμη καμπή προς την υποβάθμιση θα εκδηλωθεί τη περίοδο των σταθεροποιητικών μέτρων του 1953. Τη συγκεκριμένη περίοδο το εργοστάσιο παρουσιάζει το παρακάτω μηχανολογικό εξοπλισμό:

Κλωστήριο Καρντιέ 2880 ατράκτων και 400 διπλοστριπτικών ατράκτων κατασκευής 1939 (Πολωνία)

Κλωστήριο Καρντιέ 1500 ατράκτων κατασκευής 1951 (Γερμανία)

Κλωστήριο Πεννιέ 2000 ατράκτων κατασκευής 1952 (Αγγλία)

Κλωστήριο Πεννιέ (Ξηρό) 3200 ατράκτων κατασκευής 1952 (Αγγλία)

Υφαντήριο με 140 διπλόφαρδους και 145 ιστούς κατασκευής από 1930 - 1950 Αγγλικοί και Γερμανικοί

Πλήρες βαφείο, Λεβητοστάσιο, ντηζελοκινητήρες και ηλεκτρογεννήτριες, βοηθητικούς και διοικητικούς χώρους,

62 εργατικές κατοικίες.

Τα οικόπεδα φτάνουν τα 370 στρέμματα στην τότε βιομηχανική περιοχή του Βόλου (κοντά στο λιμάνι και τον Σιδηροδρομικό σταθμό).

Το εργοστάσιο λοιπόν λίγο πριν τη πρώτη κρίση των μέσων της δεκαετίας του '50 παρουσιάζεται αρκετά εύρωστο, με σχετικά ικανοποιητική τεχνολογία, τεχνογνωσία και καλό όνομα στην αγορά. Ωστόσο η συνέχεια θα αποδειχθεί μια σειρά ανεπάλληλων κρίσεων και αναστολών εργασιών, που στο μέρος που αφορά εργατικούς αγώνες και συνδικαλιστική δράση θα θίξουμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο. Αξίζει ωστόσο το κόπο να διερωτηθούμε για τις αιτίες κρίσης.

Όπως θα διαπιστώσουμε και στη περίπτωση της «Π-Π» και του «Αιγαίο», αλλά και στην ανάλυση συνολικά του κλάδου, τα σταθεροποιητικά μέτρα του 1953, κλονίζουν σοβαρά τη βιομηχανία και φυσικά την ανεπτυγμένη κλωστοϋφαντουργία. Οι επιχειρήσεις που κατάφεραν να ξεπεράσουν το πρώτο σοκ, και στη συνέχεια εκσυγχρόνισαν αποφασιστικά τον μηχανολογικό εξοπλισμό τους, κατάφεραν γενικά και όχι μόνο να επιβιώσουν αλλά και να επιβληθούν. Ωστόσο παρόλη την γενική αξία των παραπάνω, που εξάλλου ισχύουν συνολικά σε περιόδους αναδιάρθρωσης, θα πρέπει να εστιάσουμε τη προσοχή μας κατά περίπτωση στις αρχές και συνθήκες διοίκησης της επιχείρησης αλλά και στο πολιτικό πελατειακό παρεμβατισμό της εποχής. Από το μικρό μέρος του αρχείου του εργοστασίου που σώθηκε, πληροφορούμαστε για την σαφή προσπάθεια για τη μεσολάβηση πολιτικών παραγόντων προς την εθνική τράπεζα. Φαίνεται ότι ο οίκος Παπαγεωργίου ζητά απευθείας παρέμβαση του Πρωθυπουργού και του Υπ Εργασίας να «μεσολαβήσουν» και του Μαρκεζίνη «...να δοθούν οδηγίαι εις Εθνική Τράπεζαν μας παραδώσει πρώτας ύλας...» καθώς και τη μεσολάβηση τοπικών παραγόντων[534]. Με την ευκαιρία ας σημειώσουμε ότι περιέργως το τηλεγράφημα προς τον Πρωθυπουργό (Παπάγο) φεύγει πρώτο (19/2), ακολουθεί προς τον Υπ. Εργασίας (19/2) και κατόπιν προς τον παντοδύναμο και αρμόδιο Μαρκεζίνη (25/2), τότε Υπουργό Συντονισμού. Τον Πρωθυπουργό παρακαλούν να

534Τηλεγραφήματα πρός Πρωθυπουργό, Υπουργό εργασίας, Υπουργό Συντονισμού και γράμμα Αμβράζη. (ΓΑΚ Μαγνησίας, αρχείο Παπαγεωργίου).

«...διευκολύνει», τον Υπ. Εργασίας (Γονή) να «...ενεργήσει εις υπουργό Συντονισμού» και στον Μαρκεζίνη να «...δοθούν εντολές...». Είναι προφανές ότι δεν θέλουν να «μπλέξουν τα μέσα» και απευθύνονται μόνο στο τέλος στο καθ' ύλη αρμόδιο Υπουργείο με καθυστέρηση που δικαιολογείται μόνο από πελατειακού τύπου σχέσεις. Παράδειγμα τέτοιων σχέσεων εξάλλου αποτελεί το απαντητικό γράμμα του Χ Αμβράζη για το ίδιο ζήτημα, που επικαλείται την συνεννόηση με «...το γνωστό πρόσωπον εις Θ/νίκην...» και ενημερώνει για τις ενέργειές του για «άλλο ζήτημα» στο ΓΕΣ...

Τα περίφημα «ελληνικά κασμίρια» του Βόλου, φαίνεται να κυριαρχούν στην προπολεμική αγορά και ως ένα σημείο μεταπολεμικά, ωστόσο είναι ευάλωτα στην μεταπολεμική εισαγωγική διείσδυση. Επίσης ο εκσυγχρονισμός του μηχανολογικού εξοπλισμού αφορά περισσότερο το κλωστήριο και όχι το υφαντήριο, δηλαδή την «καρδιά» του εργοστασίου της προπολεμικής «χρυσής» εποχής. Γενικότερα η κλαδική βιομηχανία, παρά κάποια μεταπολεμική ανανέωση του εξοπλισμού δεν παρακολουθεί τις τεχνολογικές εξελίξεις του ευρωπαϊκού ανταγωνισμού και οι βιομήχανοι συνηθισμένοι στη μεταπολεμική εύκολη κερδοφορία, δεν θα διστάζουν να επενδύουν μόνο με «ξένο» χρήμα, θα αναπτυχθούν μάλιστα όσες επιχειρήσεις πράγματι μπορούν να αντλούν και να αξιοποιούν το «ξένο» χρήμα και ως ένα σημείο να αναλαμβάνουν προνομιακά κρατικές προμήθειες. Αξίζει να αναφερθεί η εκτίμηση που διατυπώθηκε από παλιούς εργαζόμενους που συναντήσαμε - η φήμη που διέρρευσε εκείνη την εποχή - ότι το κρίσιμο «κτύπημα» στον Παπαγεωργίου δόθηκε από την «περίεργη» ανάκληση στρατιωτικής παραγγελίας και ανάθεσή της στην Π-Π, που όπως θα δούμε ήταν απροκάλυπτα συνδεδεμένη με τη πολιτική εξουσία και τις τράπεζες. Ανεξάρτητα όμως από τα παραπάνω και στη περίπτωση του Παπαγεωργίου, παρά του ότι δεν διαθέτουμε στοιχεία για ασφαλείς εκτιμήσεις, φαίνεται να επιβεβαιώνεται το ότι η παραδοσιακή βιομηχανία του μεσοπολέμου, παρά τις εντυπωσιακές επιδόσεις παραμένει μια βιομηχανία θερμοκηπίου, μακριά από τις ανάγκες του μεταπολεμικού ανταγωνισμού. Τελικά η επιχείρηση θα συρρικνωθεί και από κασμίρια - σημαίες κλπ, θα παράγει κυρίως κουβέρτες.

Για την εργασιακή - παραγωγική διαδικασία παρατίθενται αναλυτικά σχόλια στην ύστερη μεταπολεμική περίοδο, όπου η επιχείρηση βρίσκεται υπό τον έλεγχο των τραπεζών και παράγει κουβέρτες. Απ' ότι φαίνεται σε σχετικό χειρόγραφο σημείωμα, η παραγωγική διαδικασία έχει ως εξής:

«ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ», ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Α΄Ύλες	Αγοράζονται διάφορες ποσότητες μαλλιών, με διαφορετική ονομασία, διαφορετική ποιότητα, διαφορετική τιμή . Διαλογή κατά χρώμα, τίναγμα, πλύση των άπλυτων, Άνοιγμα. Βαφή ορισμένων νημάτων (φασόν σε τρίτους) Χαρμάνιασμα (κάθε χαρμάνι έχει αριθμό παρτίδας, δίδοντας έναν τύπο νήματος)
ΚΛΩΣΗ	Παράγονται 9 είδη νήματος κατά αναλογία υλών (πχ Μάλλινο 60%+ 40% Συνθετικό)
ΥΦΑΝΣΗ	Παράγονται διπλόφαρδες και μονές κουβέρτες (4 είδη)
ΦΙΝΙΡΙΣΜΑ	Φασόν
ΤΕΛΙΚΑ	Κοπή, ρέλιασμα κλπ

Επίσης στη δεκαετία του 70, φαίνεται η αλλαγή της μέτρησης της παραγωγής του υφαντηρίου, σύμφωνα με το «ρολόι» της μηχανής των σύγχρονων αργαλειών. Ενώ δηλαδή παλαιότερα η παραγωγή μετράται με τον πήχη, στα αυτόματα αργαλειά υπάρχει μετρητής

και μετρώνται αυτόματα οι υφαδιές. Επίσης καταγράφονται οι «αναγκαστικές» νεκρές ώρες, για ξύφαμα, κομπόδεμα κλπ.

Συνολικά για τη κλαδική βιομηχανία στο Βόλο, μπορούμε να διαπιστώσουμε τη σταδιακή φθορά της, μέχρι το οριστικό κλείσιμο, στη δεκαετία του '90. Μετά από τον κλυδωνισμό του πολέμου, η βιομηχανία θα συνέλθει προσωρινά, ωστόσο τα σταθεροποιητικά μέτρα του 53 θα επηρεάσουν και στη περίπτωση του Βόλου δυσμενώς το κλάδο, με συνέπεια την συνεχή συρρίκνωση. Αργότερα, στη δεκαετία του '60, θα ιδρυθεί η ΒΑΜΒΑΚΟΥΡΓΙΑ ΒΟΛΟΥ ΑΕ, ένα από τα μεγαλύτερα εργοστάσια βαμβακερής κλώσης στη χώρα μας, που φτάνει να απασχολεί πάνω από 1000 εργάτες. Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε αναλυτικότερα για το συνδικαλισμό στο εργοστάσιο Παπαγεωργίου στη δεκαετία του '60 και αργότερα της «Βαμβακουργίας».

Γενικότερα παρά του ότι η κλαδική βιομηχανία φαίνεται να ανακάμπτει και απασχολεί σημαντικό αριθμό εργατών - εργατριών, φανερώνει και τη τομή της κατεύθυνσης από τη προπολεμική περίοδο. Ενώ δηλαδή προπολεμικά ο Βόλος γίνεται το κέντρο μιας εξειδικευμένης - ποιοτικής παραγωγής μάλλινων υφασμάτων, σταδιακά ενσωματώνεται στο τύπο ανάπτυξης του κλάδου που χαρακτηρίζει συνολικά τη μεταπολεμική Ελλάδα. Στρέφεται στη βαμβακερή κλώση όπου ειδικά η ΒΑΜΒΑΚΟΥΡΓΙΑ ΒΟΛΟΥ απασχολεί πάνω από 1000 άτομα και εμφανίζεται στους πίνακες με τις πλέον κερδοφόρες βιομηχανίες, ωστόσο στα τέλη της δεκαετίας του '80 θα συρρικνωθεί η κερδοφορία και η επιχείρηση θα κλίσει με συνδικαλιστικές εξελίξεις που θα μας απασχολήσουν αναλυτικά στη συνέχεια. Εκτός από τη βαμβακουργία αναπτύσσεται μια υπεργολαβική ραφή χαμηλού κόστους για λογαριασμό Γερμανικών οίκων, μια βιομηχανική παραγωγή που απλώς θα καθυστερήσει το τελικό της σβήσιμο. Επίσης στο Βόλο θα λειτουργήσει μια μονάδα ένδυσης της Πειραϊκής Πατραϊκής, που αποτελεί τη μόνη «προβληματική» (ενταγμένη στον ΟΑΕ) επιχείρηση του ιματισμού και θα ακολουθήσει την πορεία των υπόλοιπων μονάδων της Π-Π.

3.2.2 Η περίπτωση του «Αιγαίο» στη Σύρο

Στην προπολεμική Σύρο, λειτουργούν ορισμένες από τις σημαντικότερες κλαδικές βιομηχανίες, έχει συγκεντρωθεί η παραγωγή, έχει ήδη σχηματισθεί μια αξιόλογη βιομηχανική παράδοση. Ένα από τα πιο σημαντικά εργοστάσια, είναι το ιστορικό «ΑΙΓΑΙΟ», στο οποίο θα αναφερθούμε σαν παράδειγμα για την ανάλυση της εργασιακής - παραγωγικής διαδικασίας και της διαχείρισης της εργασίας. Βασική πηγή είναι το «ημερολόγιο» - ενθυμήματα που βρέθηκαν στο κλειστό -σήμερα- εργοστάσιο. Πρόκειται για χειρόγραφες σημειώσεις (από το 1905) μάλλον 2 διαφορετικών προσώπων από τα οποία το δεύτερο σίγουρα ο Ν. Καρέλλας (διευθυντής του εργοστασίου), που υπογράφει διάφορα «ενθύμια της εργασίας» από τον Ιούλιο του 1928 (αλλά αναφέρεται και σε παλαιότερα γεγονότα) και τελειώνει (με αυτή τη μορφή και περιεχόμενο)[535] το 1954. Ενδεχομένως το βιβλίο ενθυμημάτων είναι συνηθισμένη πρακτική στα εργοστάσια της εποχής, για τη καταγραφή των αποφάσεων, των καινοτομιών και άλλων διαστάσεων της παραγωγής. Τη συγκεκριμένη όμως περίοδο, και ειδικά την περίοδο της συγγραφής από τον Ν. Καρέλλα, ακόμα και οι τεχνοκρατικές σημειώσεις καταγράφονται με έντονα προσωπικό ύφος, διανθισμένες με ιστορικά, οικογενειακά και άλλα γεγονότα, που δίνουν μάλλον το χαρακτήρα «ημερολογίου». Συνεπώς πρόκειται για πολύτιμη πηγή πληροφοριών για το εξεταζόμενο ζήτημα, μέσα από την οπτική γωνία ενός εργοδότη, που παρά τον εξ' ορισμού μονομερή προσανατολισμό τους, δεν προορίζονταν για δημοσιοποίηση αλλά για προσωπική χρήση και οι παρεχόμενες πληροφορίες αν και δεν ήταν δυνατό να διασταυρωθούν στις πιο πολλές περιπτώσεις αντιμετωπίζονται κατ' αρχήν σαν ισχύουσες[536].

Οι πρώτες σημειώσεις για την οργάνωση της εργασίας και τις εργασιακές σχέσεις χρονολογούνται από το 1911. Τότε η επιχείρηση είχε θεσμοθετήσει το σύστημα μαθητείας (προπαρασκευής) καθώς και την δυνατότητα οριζόντιας κινητικότητας των εργατριών της. Συγκεκριμένα *απαιτείται «τρίμηνος τουλάχιστον εξάσκησις εις τας προκαταρτικάς εργασίας»*: 1,5 μήνα στο μήτωμα, μισό μήνα διάστρα (όχι υποχρεωτικά) και 1-2 μήνες κάτω από την επίβλεψη ικανής εργάτριας «*...εργαζομένης 2 αργαλειούς, εξ ών, εκ της αξίας του ενός θα πληρώνεται η μαθήτρια.*»[537] Συνεπώς πρόκειται για οργανωμένο σύστημα κατάρτισης, για ορθολογικό σύστημα κινητικότητας, που εκείνη την εποχή μάλλον πριμοδοτεί τη μαθήτρια, γεγονός που οφείλεται πιθανότατα στην ανάγκη εξεύρεσης εργατικών χεριών. Το σύστημα εκπαίδευσης προέβλεπε σαφή υποχρέωση της ειδικευμένης εργάτριας να διδάξει την τέχνη:

«Η μητώστρα και η εργαλειού οφείλουν να διδάξουν την μαθητευομένην, έχουν υποχρέωσιν.-»

Προφανώς η εργαζόμενη δύο αργαλειούς που «διδάσκει», χάνει μέρος της αμοιβής της και η διεύθυνση την υποχρεώνει να το πράξει. Διπλό αργαλειό δεν δουλεύουν όλες οι εργάτριες. Φαίνεται ότι είναι «προνόμιο» μόνο ορισμένων και η επιχείρηση για να εξορθολογίσει το

535Όπως θα δούμε παρακάτω, υπάρχουν αντίστοιχα βιβλία για τη μεταγενέστερη περίοδο, μικρότερης ωστόσο σημασίας.

536Στη συνέχεια θα αναφερόμαστε στο χειρόγραφο σαν «ημερολόγιο» διατηρώντας στις πιο πολλές παραπομπές την ορθογραφία (με τους μονοτονικούς περιορισμούς) και τη σύνταξη του χειρογράφου. Μέρος του «ημερολόγιου παρατίθεται στο τέλος...

537Σημειώνονται κάτω από την ημερομηνία 20 - Μαίου 1911

σύστημα κινητικότητας θέτει[538] σαν προϋπόθεση 6μηνη τουλάχιστο απασχόληση σε «εργαλειόν ραντιέρα»[539].

Γενικά για την ύφανση στην Ελλάδα και το Υφαντήριο του «Αιγαίου» φαίνεται ότι οι πρώτες δεκαετίες του αιώνα είναι περίοδος ανάπτυξης, που υπολείπεται ωστόσο από τις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες. Στο «ημερολόγιο» γράφονται τα εξής:

«...Με την λέξιν υφ/ριον ήτις είναι γενική έχομεν να ονομάσωμεν τας πάσης φύσεως τοιούτα αρχόμενα από τα χονδρά και αραιά καναβάτσα μέχρις των ταπήτων και των λεπτοτάτων υφασμάτων μεταξοτών κλπ. (...) Δια τούτο χωρίζεται κυρίως εις ορισμένας κατηγορίας. Υφ/α κανάβεως, υφ/α βάμβακος, υφ/μα μαλλίνων, υφ/μα μετάξης υφ/α λινά, υφ/α ταπήτων κλπ. Ημείς έχομεν υφ/ον βάμβακος και μαλλίνων χονδρών υφασμάτων Δριλλίων. (...) Κατά τα τελευταία έτη η Ελληνική βιομηχανία προσπαθεί να τελειοποιήσει ολίγον την κατάστασιν της. Λέγω ολίγον διότι ευρίσκεται ακόμα εις τας αρχάς της μη δυναμένη εις [(το τρέχον;) δυσανάγνωστη λέξη] στάδιον να συναγωνισθεί τας βιομηχανίας προηγμένων και παλαιοτέρων κρατών.»

Προπολεμικά λοιπόν φαίνεται ότι επικρατούσαν δίκλωνα ή μονόκλωνα στημόνια, για «...δρίλλια, αλατζάδες συναγωνισμού, ραντιέρες και λευκά τραπεζομάνδυλα και πετσέτες». Από το 1908 επικρατεί η ύφανση αλατζά,

"κατόπιν αντιδράσεως και κόπων εκ μέρους του τεχνικού προσωπικού ήτις είναι απλουστέρα, παραγωγικοτέρα πάσης άλλης μέχρις ώρας ..."

Το τι σημαίνει η λέξη: «αντιδράσεων» δεν διευκρινίζεται και αντίθετα, τα συμφραζόμενα (ευκολοτέρα και παραγωγικοτέρα) περιπλέκουν μάλλον το πρόβλημα. Προφανώς το «ευκολοτέρα» για την επιχείρηση δεν ταυτίζεται με το «ευκολοτέρα» για το προσωπικό, που φαίνεται να αντιδρά στις μεταβολές γενικά της εργασιακής διαδικασίας, που το αναγκάζουν να μεταβάλλει την συνηθισμένη εργασία του. Στο παραπάνω συνηγορεί και η μαρτυρία για την αντίδραση του προσωπικού για τα ψιλά δρίλλια από το 1910:

«Αυτά εύρον ως κάθε πρόοδος μεγάλην αντίδρασιν εκ μέρους του προσωπικού...».

Συνεπώς το προσωπικό αντιδρά γενικώς στις αλλαγές και φυσικά δεν αντιδρά με «συνδικαλιστικό» τρόπο, δεν υπάρχουν ούτε σωματεία, ούτε συμβούλια, ούτε επιτροπές. Οι παραπάνω αντιδράσεις κινούνται στο πλαίσιο των αυθόρμητων εργατικών κινήσεων που θα μας απασχολήσουν και στη συνέχεια και που δείχνουν πίσω από τη φαινομενική γαλήνη και ηρεμία μια πολύ λιγότερο ειδυλλιακή κατάσταση.

Κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων, το πρόβλημα της έλλειψης βαφικών υλών λύνεται με τους παραδοσιακούς - «αρχαίους» τρόπους[540], γεγονός που αποδεικνύει τη

538Το μέτρο αποφασίζεται στις 1 Ιουνίου 1911

539«Πάσα εργαζομένη εργαλειόν ραντιέρα αποκτά δικαιώματα τοποθετήσεως εις διπλούν εργαλειόν, θεωρουμένου τούτου ως ικανοποιούντος περισσότερον παντός άλλου την εργάτριαν...»

540«Επεστρέψαμεν εις τα αρχαία χρώματα με φυτικάς ουσίας και καρπούς, ως ως βελανίδι, μπακάμι θειϊκόν σίδηρον, Ροδότσουφλα, άσβεστον κλπ...»

μακρόχρονη παράδοση της παραγωγής και γνώση όχι μόνο της σύγχρονης αλλά και της «αρχαίας» τεχνογνωσίας. Αποδεικνύεται ότι οι τεχνικοί της βαφής ήξεραν όχι μόνο τη τότε σύγχρονη βιομηχανική χημική κατεργασία, αλλά και τη παραδοσιακή, με φυσικές ύλες και χρώματα, ότι η τοπική βιομηχανία διαδέχθηκε μια προβιομηχανική παραδοσιακή κατεργασία. Από την άλλη δεν φαίνεται ότι η παραγωγή αλλάζει ριζικά, μέσω της εισαγωγής καινοτόμας τεχνολογίας, ακόμα και στη περίοδο από το 1920-1928, όπου παρατηρείται ένταση παραγωγής με πληρωμή επί προκαταβολή, και νυχτερινή εργασία από 8 - 10 μήνες το χρόνο[541]. Δεν υπάρχει ουσιαστική τεχνολογική αλλαγή, αλλά απουσιάζει και η τεχνογνωσία για την υπάρχουσα υποδομή, έτσι ώστε εφαρμόζονται διάφορα «πειράματα» τα οποία τελικά εγκαταλείπονται.

Ο Ν. Καρέλλας παραθέτει εξαντλητικά την εργασιακή διαδικασία σε υφαντήρια βάμβακος με βασικό στοιχείο τη θέση και σημασία του προσωπικού. Ότι τα παραπάνω καταγράφονται στα «ενθυμήματα» αποδεικνύει ότι η τεχνική κατεργασία του βαμβακιού δεν είναι δεδομένη γνώση, ότι κατασταλάζει ως αποτέλεσμα πειραματισμών και αποτυχιών στο όριο της επιχείρησης. Το ίδιο συνεχίζεται και μετά το 1928, όπου καταγράφονται τα προβλήματα και οι λύσεις που δοκιμάζονται καταδείχνοντας τη βασανιστική διαδικασία τεχνολογικού εκσυγχρονισμού, ότι οι αναλυτικές προδιαγραφές για την ύφανση κάθε παραγγελίας είναι τεχνογνωσία της επιχείρησης μετά από πειραματισμούς. Το «κανονικό» ωράριο συνεχίζει να είναι το 10ωρο αλλά με αρκετές υπερωρίες - «νυχτέρια», πράγμα που σε συνδυασμό με τα παραπάνω σημαίνει αφενός την άνεση της επιχείρησης να επεκτείνει μια εξαιρετικά κουραστική εργασιακή διαδικασία συχνά στις 12 ώρες την ημέρα και από την άλλη την «σπατάλη» χρόνου και χρήματος με συχνότατα αποτυχημένους πειραματισμούς.

Από το 1930 το εργοστάσιο παράγει και για το στρατό, γεγονός που ανεβάζει κατακόρυφα τη παραγωγή του, επιβεβαιώνοντας τη σημασία των κρατικών προμηθειών για την ελληνική παραγωγή. Η επιχείρηση ξεπερνά αρκετά δύσκολα τη κρίση του 1932[542] κατεβάζοντας τη ποιότητα των υφασμάτων για τα λαϊκά στρώματα (δρίλλια β' ποιότητας κλπ συναγωνισμού), αυξάνοντας τη παραγωγικότητα και απασχολώντας και 40 - 60 αργαλειούς του εργοστασίου του Φαλήρου. Το 1934, σημειώνεται: «καινοτομία επιτέλους», δηλαδή από την περίοδο των βαλκανικών πολέμων, νέα τεχνολογία εισάγεται μόλις μετά την κρίση του '32, σε περίοδο που ισχύουν τα νέα προστατευτικά μέτρα. Το εργοστάσιο εξοπλίζεται με νέα μηχανήματα μεταξύ των οποίων και «...σάλαν ηλεκτροκίνητον δια τα φινιριστικά». Την ίδια περίοδο σημειώνεται η αναπροσαρμογή των εργασιακών σχέσεων[543] που περιλαμβάνει:

-εργασία το βράδυ και το μεσημέρι με έξτρα αμοιβή.
-πριμ παραγωγής στο υφαντήριο.
-προσπάθεια για νυχτερινή βάρδια με «αλητόπαιδες».

541«Μετά το 1920ως το 1928 εργασία εντεταμένη καλή επί προκαταβολή και έναντι φορτώσεων πωλήσεις εργασίας ιδανική. Νυχτέρια από 8-10 μήνας ετησίως»

542«Έτος κρίσεως και κρατικής πτωχεύσεως εις τας αρχάς συναγωνισμός αφάνταστος κατόπιν με την απαγόρευσιν εισαγωγής και εξαγωγής συν/τος υπερτίμησις και ότι βγάλει κανείς το πωλεί.(...)

543«Εργαζόμεθα γραμή το μεσημέρι και νυχτέρι. πληρώνωμεν 30% [στο «ημερολόγιο» γράφεται 30/οο. Το σύμβολο: /οο απ' ότι φαίνεται σε όλο το κείμενο σημαίνει: % (Σ.Κ.)] επί του ημερομ. το νυχτέρι και την ώραν το μεσημέρι το 1/10 του ημερομ/ου. Εις την παραγωγήν δίνομεν εργαλ. δρχ 5 επιπλέον και μασ/α καρ/α δρχ 2 . Το κλ/ον ημερομίσθιον.

Προσελάβομεν άνδρας εις κλ/ον. και μελετώμεν νυχτερινήν εργασίαν με άνδρας (αλητόπαιδας)»

Συνεπώς στη δεκαετία του '30 εφαρμόζεται ένα είδος πριμ παραγωγής (μόνο στο υφαντήριο, από 5 έως 2 δρχ και όχι στο κλωστήριο) και η νυχτερινή εργασία παραμένει εκτός εργασιακών πρακτικών, έτσι ώστε επιχειρείται να αξιοποιηθούν μόνο «αλητόπαιδες». Στην περιθωριακή εργασία, επιχειρείται να ενταχθεί το νεανικό κοινωνικό περιθώριο.

Το 1935, η πολιτικοοικονομική κρίση ξεπερνιέται και πάλι με αύξηση της έντασης εργασίας. Το κλωστήριο λειτουργεί από « *...το πρωί 6 - 7 1/2 το βράδυ χωρίς διακοπήν πληρώνοντας τας πρωινάς και μεσιμβρινάς ώρας διπλάς. Το βράδυ με 25% επί του ημερομισθίου...».* Συνεπώς το ωράριο εργασίας επεκτείνεται στις δεκατρείς και μισή ώρες αλλά παρόλη την κούραση των εργαζομένων και την επιπλέον αμοιβή της υπερωρίας, η επιχείρηση δεν φαίνεται να προβληματίζεται στην αλόγιστη επέκταση της εργασίας. Την ίδια εποχή η αναφορά που γίνεται στο νέο «τεχνίτη» δείχνει τη σημασία του ειδικευμένου μάστορα οποίος προσλαμβάνεται κατόπιν σύστασης και δοκιμής. Γράφει ο Καρέλλας: «*Ο Βάρδας συνιστά τον Πευκίνην ήτις δοκιμάζεται ακόμη.*» Σε όλη τη πορεία του εργοστασίου που αναφέρεται στο «ημερολόγιο», γίνεται αναφορά στους αρχιτεχνίτες ονομαστικά δείχνοντας τη μεγάλη τους σημασία στη παραγωγή της περιόδου[544].

Το Μάη του '36, δεν αναφέρεται καμιά εργατική κινητοποίηση, παρότι σύμφωνα με τα πρακτικά του εργατικού κέντρου, που σώζονται, φαίνεται μια τεταμένη κατάσταση και αποφασίζεται η συμμετοχή στις απεργίες. Στο εργοστάσιο φαίνεται να γίνεται σημαντικός τεχνολογικός εκσυγχρονισμός σε κλωστήριο και υφαντήριο. Μετά τη δικατατορία σημειώνεται : «4ης Αυγούστου νέοι νόμοι εργατικοί. Εφημρόστηκαν από 1 8/βρίου 1936.» Από το την 1η Μαίου 1937 εφαρμόζεται η σύμβαση περί 8ώρου και αναδιαρθρώνεται η παραγωγή κυρίως στο κλωστήριο:

«*Από τα μέσα τεσσαρακοστής αρχάς Απριλίου διπλά 8ωρα εις το κλωστήριον. Προσελήφθησαν αλητόπαιδες αίτινες διέρευσαν ή ανεκλήθησαν των σχολών...*».

Η κύρια πηγή παραγγελιών, παραμένει το κράτος και όταν περικόπτονται οι κρατικές προμήθειες δημιουργείται πρόβλημα διάθεσης του νήματος[545]. Παρ' όλα αυτά «... τα διπλά 8ωρα εις κλ/ον εξακολουθούν» για λογαριασμό του εργοστασίου στο Φάληρο, ενώ στη Σύρο στα προκαταρτικά «...επερίσευαν και είχον αργίας ενίοτε.» Τέλος το 1938 η συλλογική σύμβαση δημιουργεί αύξηση στην εργατική αμοιβή αλλά και επιφέρει απολύσεις[546].

Το 1939 αρχίζει με έντονες διεργασίες και αντιπαραθέσεις για το ζήτημα της πρόσληψης νέων εργαζομένων. Τη πρωτομαγιά σημειώνονται επεισόδια, ο εορτασμός της 1η Μάη χαρακτηρίζεται «αλλοπρόσαλλος» και η αντιπαράθεση Εργατικού Κέντρου - Εργοδοτών

544Το 1938 αναφέρεται: «*Ο πασσάς άρρωστος από Ιανουάριου μέχρις Αυγούστου πάλιν άρωστος και εξακολουθεί. Επήραμε τον Δ/ον νέον κλώστην τον Ι. Πρωτοπππάν συστάσει του κλώστου Βέλκας.*»

545«*Κρατικάς προμηθείας δεν είχαμεν. (...) Εχομεν παρακαταθήκην νημάτων πολλών.*»

546«*Αύγουστον νέα συλλογική σύμβασις απόλυσις νέων προσώπων μη δυναμένων να πάρουν 53 δρχ. τον 8/βριον.*»

λύνεται με προσφυγή στη διαιτησία με την ενεργή ανάμειξη του ίδιου του Καρέλλα.[547] Απ' ότι φαίνεται το ζήτημα που επιφέρει τη σύγκρουση είναι η αμοιβή των «νέων» εργαζομένων, μέσω των οποίων οι εργοδότες προσπαθούν να κατεβάσουν την εργατική αμοιβή. Από το Πάσχα, και ενώ τα σύννεφα του πολέμου πυκνώνουν, συνεχίζεται η παραγωγή και έργα υποδομής. «Διπλά 8/ρα εξακολουθούν εις κλ/ον...» Εκτός των εργατών, πληρώνονται ο άρρωστος αρχιτεχνίτης και οι δύο στρατευμένοι με μέρος του ημερομισθίου.

Το Φλεβάρη του 1940 μνημονεύεται η υπογραφή της πρώτης κλαδικής εθνικής συλλογικής σύμβασης, που απ' ότι φαίνεται δίνει λύση στις προπολεμικές εργασιακές συγκρούσεις και στη Σύρο. Αυτές αναφέρονται στη δεκαετία του '20 στην αντίδραση του προσωπικού για τις καινοτομίες της παραγωγής και στη αμέσως προπολεμική περίοδο στην αμοιβή εργασίας και την απασχόληση των «νέων». Την εποχή εκείνη ο συγγραφέας φαίνεται να παίζει ενεργό ρόλο στις διαπραγματεύσεις και γενικότερα στις εργασιακές ρυθμίσεις. Το περίεργο είναι οτι πουθενά δεν αναφέρεται το πολυπληθές σωματείο κλωστοϋφαντουργών, αλλά το Εργατικό Κέντρο. Τουλάχιστο σύμφωνα με τη μαρτυρία του Καρρέλα, η εκπροσώπηση των εργαζομένων δεν συγκροτείται μέσω του σωματείου, αλλά του Εργατικού Κέντρου, στο οποίο συμμετέχει και το σωματείο. Μέσα στο 1940 σημειώνεται σοβαρό εργατικό ατύχημα που απ' ότι φαίνεται επιφέρει φυλάκιση, ξεσπά πυρκαγιά, κτίζονται καταφύγια και περικόπτεται η παραγωγή κατά μισό 8ωρο.[548] Είναι προφανής η προετοιμασία για τον πόλεμο, παρ' όλα αυτά φαίνεται να υπάρχουν δοσοληψίες και με την εμπόλεμη Γερμανία: «Εφέραμε 3 τοιούτα [καπάκια πετρελαιομηχανής (Σ.Κ.)] εκ της εμπολέμου Γερμανίας.»

Τελικά με την έναρξη του πολέμου η παραγωγή στρέφεται προς τα στρατιωτικά είδη, έως και την κατοχή, το 1941 που σημειώνεται: «σκλάβοι των Γερμανών». Γενικά η παραγωγή περιορίζεται δραστικά, οι πρώτες ύλες είναι πανάκριβες και χρησιμοποιούνται υποκατάστατα. Δεν σημειώνονται πολλοί θάνατοι προσωπικού αλλά τελικά το εργοστάσιο θα μειώσει δραστικά τη παραγωγή και το κλωστήριο θα κλείσει τελείως, με συνέπεια να εμφανισθεί άμεσο πρόβλημα επιβίωσης. Το προσωπικό αμείβεται *«...3 ημ. εκ Περιτροπής με αποδοχάς μη εργαζομένων.»* Οι λίγοι που εργαζόμενοι στο υφαντήριο δεν μπορούν να αγοράσουν βασικά είδη και μερικοί αναγκάζονται να κλέβουν το εργοστάσιο με συνέπεια να απολύονται. Αναφέρονται ονομαστικά 4 κλέφτες αλλά φαίνεται οτι οι κλοπές είναι πολύ διαδεδομένες: «*Κλοπαί μεγάλαι από άρρενες και θήλεις...*». Από μαρτυρίες εργατών εκείνης της εποχής, φαίνεται ότι οι εργάτες, πράγματι, έκλεβαν συστηματικά τη γλυκόζη που χρησιμοποιούνταν στη κολαρίστρα του υφαντηρίου. Ο Καρέλλας, λέγεται ότι έβαλε ποντικοφάρμακο στη γλυκόζη και πολλές οικογένειες δηλητηριάστηκαν, ωστόσο αυτό δεν καταγράφεται στο «ημερολόγιο».

547«*Φεβρουάριον νέα τοπική σύμβασις δια τους νέους πρόσληψις αυτών καταγγελία της συμβάσεως 29 Απριλίου υπό του Κέντρου. Εντεταμένη ενέργεια εγγραφής εις συλλόγους κλπ. Εορτή 1ης Μαίου αλλοπρόσαλλος σπάσιμο λέσχης προσκόπων αποχώρησις Φλωρίδου νομάρχου.*

Νέα τοπική σύμβασις τη μεσολαβήσει μου με Κ. Μαλατίσταν τορπιλισμός αυτής υπό του Κέντρου απόλυσις οριστική των νέων των προσληθφέντων τον Φεβ/ον.

Προσφυγή εις επιτροπήν διαιτησίας και υπογραφή συμβάσεως της υπ' εμού και Μαλατίστα ετοιμασθείσης.»

548«Εκόπησαν τα διπλά 8ωρα . Εγιναν 1 8/ωρον και μισό.»

Αξίζει να σημειωθεί ότι στη Σύρο, ο πληθυσμός της Ερμούπολης, παραδοσιακοί εργάτες, δεν είχαν περιθώρια να αντισταθούν στη πείνα[549] και ο ίδιος ο Καρέλλας εξηγεί το ότι ακόμα επιζούσαν με τη «φιλία» στους Ιταλούς. Την περίοδο της κατοχής και ειδικά στα 1942-43, η κατάσταση στο βιομηχανικό νησί φαίνεται να είναι τραγική. Στο «ημερολόγιο» σημειώνεται η γενική κατάπτωση του πληθυσμού και η ευθύνη των Ιταλών, η απόγνωση του Καρέλλα για τον ίδιο τον «ξεπεσμό της φυλής» και κυρίως των γυναικών. Γράφεται χαρακτηριστικά:

«*Εξεπόρνευσαν όλες τας γυναίκες και κορίτσα εγκαταστάθησαν εις τα σπίτια των τας τροφοδοτούν και κάνουν Ιταλάκια. Καταδιώξεις φυλακίσεις ξύλο (...) εξόντωσις της φυλής και απειλουμένη προσάρτησις και εξιταλισμός».* Αργότερα συνεχίζει: «*1943. Εξακολουθεί η κατάστασις του 42 δεν πεθαίνει ο κόσμος λόγω του ότι 3.500 χιλ. οικογενειών ζούν από ισαρίθμους Ιταλούς που έχουν φίλους. Άλλοι κλέβουν πωλούν και εργάζονται μαύρη αγορά.*»

Ωστόσο το 1943 μετά την αποχώρηση των Ιταλών και την κατοχή των Γερμανών την πείνα και "πορνεία" διαδέχονται οι τουφεκισμοί. Την ίδια εποχή αρχίζουν αεροπορικές επιδρομές αλλά και «*...αντίστασις ανταρτική - εκτελέσεις ομαδικαί*». Αυτή είναι και η μόνη πληροφορία από τον Καρέλλα για την αντίσταση στο νησί. Ωστόσο την εποχή εκείνη το εργοστάσιο είναι κλειστό και ο συγγραφέας του «ημερολόγιου» είναι λογικό να αγνοεί την ΕΑΜική οργάνωση που απ' ότι λένε εργάτες της εποχής όχι μόνο υπήρχε αλλά και εκδηλώθηκε δυναμικά, για να κυριαρχήσει μετά την απελευθέρωση.

Στο τέλος της κατοχής ο πληθωρισμός φτάνει σε τεράστια ύψη[550], το εργοστάσιο παραμένει κλειστό, αλλά σώζεται από τους βομβαρδισμούς. Το 1944 ο Καρέλλας αρχίζει με το «*..ελπίδα της ΛΕΦΤΕΡΙΑΣ*» και ταυτόχρονα αναφέρεται στις προσπάθειες επαναλειτουργίας, που πράγματι επιτυγχάνει, πράγμα που όπως θα δούμε δεν είναι συνηθισμένο φαινόμενο, ειδικά για τη μεγάλη μερίδα των βιομηχανικών χώρων της Αττικής. Η δομή της παραγωγής παραμένει ίδια με την προπολεμική, συνεχίζουν να εργάζονται οι ίδιοι εργάτες, ή μάλλον οι ίδιες εργάτριες.

"ΑΙΓΑΙΟ", ΣΥΡΟΣ, ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΟΙ ΚΛΩΣΤΗΡΙΟΥ, ΔΕΚΕΜΒΡΗΣ 1944

ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ	**Άνδρες**	**Γυναίκες**
ΣΚΟΥΤΣΕΡ	1	
ΧΑΡΤΖΑ	3	
ΣΥΡΤΑΙ		8
ΠΡΟΓΝΕΣΤΡΙΕΣ	1	14
ΠΑΓΚΟΙ		20
ΑΝΕΜΕΣ		14
ΠΑΓΚΟΙ	6	
ΒΑΜΒΑΚΙΑ		1
ΠΕΤΡΕΛΑΙΟΜΗΧΑΝΗ	1	

549Ακόμα και σήμερα στους γέρους Συριανούς η ανάμνηση της κατοχής είναι τραγική. Ειδικά για τους τότε εργάτες κατοίκους της Ερμούπολης, υπήρξαν περιπτώσεις που τα λίγα τρόφιμα από τη πενιχρή αγροτική παραγωγή των χωριών, πολλές φορές ανταλλάζονταν με όλη τη περιουσία τους...

550«...έγινε όλος ο κόσμος 3τρίς εκατομμυριούχοι. Αριθμοί αστρονομικοί, ψωμί 1 3τρισεκατομύριον η οκά. Σιγάρο ένα, 300 εκατομμύρια κλπ κλπ.»

Ο Καρέλλας γράφει με μελανά χρώματα για τον εμφύλιο, για να φτάσει στο 1945: *«Το 1945 μας εύρε ελεύθερους και από τους κουκουέδες...»* Γενικά σε όλη τη περίοδο του πολέμου και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, είναι σαφής μια «εθνική» ματιά του Ν. Καρέλλα που απ' ότι φαίνεται -στο «ημερολόγιο» του- όχι μόνο δεν συνεργάστηκε με τους Ιταλογερμανούς μα και οικτίρει το λαό της Σύρου για τις σχέσεις του με τους Ιταλούς. Ο ίδιος δε φαίνεται να είχε οποιαδήποτε σχέση όμως και με την αντίσταση στο νησί, κρατά εχθρική στάση στους κομμουνιστές, και ενδιαφέρεται για την πολιτική σταθερότητα του μεταπολεμικού κράτους. Πρόκειται για τον παραδοσιακό συντηρητικό βιομήχανο δείγμα μάλλον της παραδοσιακής ελληνικής αστικής-βιομηχανικής μερίδας, που τον ενδιαφέρει πριν και πάνω απ' όλα η παραγωγή του σε ένα φιλικό, σταθερό, ελληνικό κράτος. Γιαυτό και δεν βλέπει με καλό μάτι τους Αγγλοαμερικάνους[551] ούτε και φαίνεται να παίζει ενεργό ρόλο στα πολιτικά του νησιού στην περίοδο του εμφυλίου, αντίθετα με ότι συνέβαινε προπολεμικά.

Πάντως η στάση του Ν. Καρέλλα, αλλά κυρίως της οικογένειας του είναι μάλλον διαφορετική απ' αυτή που φαίνεται στο «ημερολόγιο» χωρίς ίσως ο ίδιος να γνωρίζει πλήρως τις λεπτομέρειες, αφού φαίνεται να μένει μόνιμα στο νησί, ενώ οι υπόλοιποι σύμφωνα με τις σημειώσεις του, πηγαινοέρχονται στο εξωτερικό. Η έδρα της «οικογένειας» είχε ήδη μεταφερθεί στο Πειραιά, απ' όπου παίρνονται και οι σοβαρές αποφάσεις, κλίνονται οι αναγκαίες «πολιτικές» συμφωνίες κλπ. Το 1941 ανακοινώνεται στην εφημερίδα της κυβερνήσεως[552] οτι μεταξύ των μελών του Δ.Σ. της εταιρείας «ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΗΡΙΑ Δ. ΚΑΡΕΛΑ Α.Ε.» παραιτείται ο Ν. Καρέλλας και φιγουράρει το όνομα του «γκαουλάϊτερ»: Φρίτς Λάυ. Γενικότερα καταγγέλθηκε[553] η συνεργασία του οίκου Καρέλλα με τον Otto Hersfeld, τον Γερμανό αξιωματικό της «Λείας Πολέμου» στο Πειραιά, με τη βοήθεια του οποίου κατεργάστηκαν τα αβαριάτα βαμβάκια. Από τα παραπάνω, το ημερολόγιο του Ν. Καρέλλα δεν αναφέρει τίποτα, παρά τα καυστικά σχόλια για την ηθική των συμπατριωτών του... Οπωσδήποτε αυτό το γεγονός περιορίζει την αξιοπιστία του Ν. Καρέλλα και του «ημερολόγιου» του χωρίς φυσικά να μηδενίζει την αξία του.

Η επιχείρηση στη μεταπολεμική περίοδο αξιοποιώντας τη κρατική και ξένη βοήθεια, προσπαθεί και πάλι να στήσει τη παραγωγή. Στο «ημερολόγιο» περιγράφεται η όλη προσπάθεια επαναλειτουργίας και η αγωνία του ίδιου του Καρέλλα για το εργοστάσιο. Πάντως ο ίδιος δε φαίνεται να αντιμετώπισε σοβαρά προβλήματα από το προσωπικό του αντίθετα με άλλους εργοδότες της Σύρου που αντιμετωπίζουν απεργία πριν από τη υπουργία Βαρβαρέσου[554]. Η παραγωγή ακροβατεί με διάφορους πειραματισμούς[555], αλλά στα τέλη του 46 συμπληρώνεται το προσωπικό και στο κλωστήριο ξαναμπαίνει β' βάρδια με υπερπροσπάθεια και του ίδιου του Καρέλλα[556]. Το προσωπικό είναι βέβαια κυρίως γυναίκες νεαρής ηλικίας, ενώ οι άνδρες συνήθως αναλαμβάνουν περισσότερο τεχνικά πόστα. Από το

551«*Μας εγκατέλειψαν οι Άγγλοι μας παρέλαβαν οι Αμερικανοί, εγίναμε πειραματόζωα σωστά.*»

552Καταγράφεται στο: ΚΕΡΑΣΣΩΤΗ Γ.Π., Ο απολογισμός μιας αλήθειας από τα τριάντα τέσσερα χρόνια της δράσεως του Πάνου Γ. Κερασσώτη και από το παρελθόν του δυσφημιστού του Θεοδώρου Δ. Καρέλλα, χ.χ., σ.15

553Στο ίδιο, σ.16

554«*Απεργία εις ΑΚΕΣ κ' Φουστάνου, Υπόσχεσις αύξησης 75%*»

555Ο ίδιος ο Καρέλας εκφράζει την αγωνία του: «*Να δούμε τι ψάρια θα πιάσουμε (...) να δούμε θα βαστήξουμε έτσι δηλαδή 3 το υφ/ον 6 το κλωστήριον;*»

556«*...έμενα ο ίδιος έως τας 10μμ από το πρωί 6.15*»

πώς ο Καρέλλας αντιμετωπίζει την φυγή του αρχιτεχνίτη - κλώστη του, μας δείχνει και τη μεγάλη σημασία που διατηρεί η ειδικότητα και μεταπολεμικά[557].

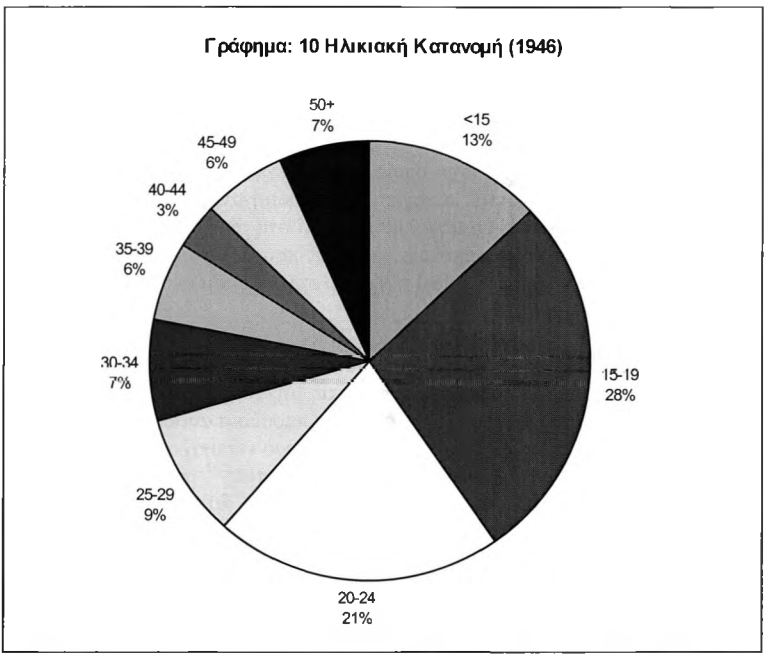

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από το αταξινόμητο αρχείο του εργοστασίου

Το 1946 πληροφορούμαστε ότι οι Καρελλαίοι αγοράζουν εργοστάσιο «... στη Νέαν Καρολίνα Αμερικής», γεγονός που πράγματι αποτελεί ένα από τα πλέον σημαντικά βήματα του ΑΙΓΑΙΟ, μια από τις εξαιρέσεις των επενδύσεων στο εξωτερικό[558]. Την ίδια εποχή φαίνεται ότι δημιουργούνται προστριβές με τους εργάτες λόγω του φόρτου εργασίας[559], που συνεχίζονται σε όλη την περίοδο του εμφυλίου, χωρίς να λάβουν κάποια συνδικαλιστική μορφή. Οι εργαζόμενοι συνεχίζουν να είναι κυρίως γυναίκες νεαρής ηλικίας, αναγκασμένες να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα, ή ακόμα και να μονοπωλούν το εργατικό εισόδημα.

Έως και το 1948, η παραγωγή δεν έχει ακόμα στρώσει και «...εκόπησαν τα διπλά 8ωρα προσωπικού» ενώ το 1949 σημειώνεται «*Προσωπικόν όχι καλό (...) γκρίνια από τας προϊσταμένας*». Βρισκόμαστε σε περίοδο αβεβαιότητας, μεγάλης έντασης εργασίας χωρίς

557 «*Έφυγε ο παλιάνθρωπος και αχάριστος Πρωτοπαππάς και έμεινα με τον Λ. Καλόγερα.*»

558Είναι εύλογο να ρωτήσει κανείς που βρέθηκαν τα χρήματα και για τη σκοπιμότητα της αγοράς.

559«*Προσωπικόν άτακτον, έκαμναν διπλά 8ωρα και τούτο το έκαμνε να είναι πλέον άτακτον.*» Ακόμα και ο ίδιος ο Καρέλλας αρρωσταίνει από την πολύωρη δουλειά, ενώ η παραγωγή πέφτει: «*Πτώσις παραγωγής κλ/ου εις 110 - 120 Πάκα από 140 - 160.*»

ουσιαστικές οργανωτικές αλλαγές, χωρίς ουσιαστικό συνδικαλισμό, όπου οι εργαζόμενοι φαίνεται να αντιστέκονται στην πίεση και οι προϊστάμενες να γκρινιάζουν.

Η οικονομική κρίση, παίρνει μεγάλες διαστάσεις το 1952-53[560] και οι βιομήχανοι διαμαρτύρονται προς το κράτος **κλίνοντας τα εργοστάσια για μια εβδομάδα**:

«*Την μεγάλην Τεσαρακοστήν σταματήσαμε δια διαμαρτυρίαν μιά εβδομάδα όλα τα εργ/α.*»

Πρόκειται για μορφή διαμαρτυρίας που όπως είδαμε έχει μακρά παράδοση και θα επαναληφθεί και στο μέλλον δείχνοντας τις σχέσεις της βιομηχανίας με το Κράτος. Με τη συγκεκριμένη εργοδοτική αντίδραση θα ασχοληθούμε και στη συνέχεια, αναφερόμενοι στο πως την αντιμετώπισε η εργατική ομοσπονδία, η ΟΚΕ, που μόλις έχει ιδρυθεί ή μάλλον επανιδρυθεί, στο πλαίσιο του επίσημου, «εθνικόφρονα» συνδικαλισμού.

Για να επιστρέψουμε στο συγκεκριμένο εργοστάσιο, επισημαίνουμε τον καινοτόμο εκσυγχρονισμό της παραγωγής, τόσο τεχνολογικά όσο και οργανωτικά, μετά την κρίση του 52-53. Συνεπώς η αλλαγή στη παραγωγή όσο προς τις μηχανές, όσο και την οργάνωση, ακολουθεί την κρίση, είναι αντίδραση στην κρίση, όπως παρόμοια αντίδραση συναντήσαμε προηγουμένως, μετά την κρίση του '32. Στο Αιγαίο στη Σύρο εκσυγχρονίζεται η παραγωγή με νέες μηχανές αλλά και συστήματα έντασης της εργασίας[561] που απ' ότι φαίνεται επιβάλλονται στο συγγραφέα, με αποτέλεσμα να σχολιάζει καυστικά τα «μοντέρνα» συστήματα καταγραφής της παραγωγικότητας. Γράφει χαρακτηριστικά ο Καρέλλας:

« *Εγίναμε όλοι γραμματικοί με έκδοσιν δελτίων από τμήματος εις τμήμα.*» Και παρακάτω: «*Με το μετατραπώμεν όλοι Γραφιάδες με μπλοκ και δελτία ...*».

Στο εργοστάσιο μαζί με τις νέες μηχανές, έρχονται και νέοι τεχνικοί αλλά και ο Δ. Γεωργόπουλος, γενικός διευθυντής, που αναδιαρθρώνει την οργάνωση εργασίας και αντιμετωπίζει συγκρούσεις με το προσωπικό.

«*Ήρθε ο κ. Γεωργόπουλος. Συζητήσεις επί συζητήσεων. Γκρίνια φτώχεια κλπ (...) Μεταφέρθησαν και ταξινομήθησαν τα εργαλειά δια να γείνουν ανά 4 τα μονά με ημιαυτοματισμούς και ετέθησαν τα πρώτα 4 εις ενέργειαν* (...) **Αντίδρασις φοβερά»** [η έμφαση στο πρωτότυπο]

Η νέα οργάνωση, φέρνει και αναδιοργάνωση προσωπικού με πολλές απολύσεις[562]. Στους εργαζόμενους συγκαταλέγονται και οι νέο-πολεμιστές προστατευόμενοι του νόμου 751 που ο συγγραφέας αντιλαμβάνεται ως ... «φόρτωμα»[563]. Και πάλι δεν αναφέρεται συνδικαλιστικού τύπου αντίδραση, αλλά η άτυπη αντίδραση του προσωπικού

560«*Έτος πολύ δύσκολον οικονομικώς χωρίς πιστώσεις χωρίς προεξοφλήσεις. Παραμοναί πτωχεύσεως του Κράτους.*»

561Πρόκειται για τη γενικότερη βίαιη αναδιάρθρωση και της κλωστοϋφαντουργίας, συνέπεια των μέτρων Μαρκεζίνη που προσπαθούν να αλλάξουν βίαια τη μορφή της προστατευόμενης βιομηχανίας προς τον διεθνή ανταγωνισμό.

562«*Απελύθησαν πολλαί και πολλοί.*

Τέλος έμειναν εις το κλωστήριον σύνολον 72 δια 2 8ωρα, εις υφ/ον 154 δι ένα 8ωρον»

563«*Μας φορτώσαν πολλούς του 751*»

χαρακτηρίζεται «φοβερά». Η νέα ένταση εργασίας, η αλλαγή σε καθήκοντα, η καταγραφή και η μέτρηση της παραγωγής, αποδιοργανώνει πλήρως την εργασιακή διαδικασία, με αποτέλεσμα να την ειρωνεύεται ακόμα και ο ίδιος ο Καρέλλας.

Το «ημερολόγιο» σταματάει στην ημερομηνία : 9/9/54 με σημειώσεις για νέα προϊόντα και δοκιμές με απασχόληση εργάτριας ...16ωρο. Πρόκειται για την αρχή μιας νέας περιόδου που θα σημαδέψει τον κλάδο και την νεοσύστατη Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών μα περισσότερο τους ίδιους τους εργαζόμενους στο κλάδο όπως θα δούμε στη συνέχεια της ανάλυσης μας για το συνδικαλιστικό κίνημα στη μεταπολεμική περίοδο. Τα χαρακτηριστικά της είναι:

α. Η εισαγωγή νέων μηχανών και η γενικότερη τεχνολογική εξέλιξη.
β. Η υπερ-εντατικότητα της εργασίας η αναδιοργάνωση της παραγωγής με απολύσεις
γ. Η εισαγωγή συστημάτων «παραγωγικότητας» στην οργάνωση της εργασίας, ατομικής καταγραφής και ελέγχου της παραγωγής και γενικότερα μοντέλων εργασίας που ταιριάζουν στα Τεϋλοριστικά - Φορντιστικά πρότυπα.

Γενικά από το 1954 και μετά, το «ημερολόγιο» διακόπτεται, ενώ το νέο βιβλίο ενθυμημάτων αποκτά τάξη και αναλυτικότητα, αλλά δεν έχει αναφορές στην πολιτική κατάσταση, στις εργασιακές σχέσεις, στη ζωή του εργοστασίου, παρά μόνο στη παραγωγή. Χάνεται η αυτονομία της διεύθυνσης του εργοστασίου που φαίνεται να υπόκειται πια στη κεντρική διεύθυνση του ομίλου «ΑΙΓΑΙΟ» αλλά και η παραγωγική - εργασιακή διαδικασία θα αναγκαστεί να αποκοπεί από τους παραδοσιακούς πειραματισμούς και «ψευτο - ευρεσιτεχνίες» και να ακολουθεί τις προδιαγραφές των νέων αυτοματοποιημένων μηχανών. Αντί των πειραματισμών και των αποτελεσμάτων τους, καταγράφεται μια απόλυτα ρυθμισμένη παραγωγή και αναλυτικά η κατακερματισμένη παραγωγικότητα. Η εργασία που φαίνεται να πιέζεται ως προς την ένταση, σε όλη την μεταπολεμική περίοδο μέχρι το 1954, αντιμετωπίζει πλέον μια ακόμα μεγαλύτερη πίεση, τα «σύγχρονα» συστήματα και τους «γραφιάδες» - καταμετρητές. Η αντίδραση είναι κατά τον Καρέλλα «φοβερά», ωστόσο δεν είναι συνδικαλιστική αντίδραση, ακριβώς λόγω του ότι έχει απαγορευτεί ένα συνδικαλισμός που μπορεί να εκφράσει ή έστω ακόμα και να συντονίσει, να πειθαρχήσει την εργασία. Το συνδικαλιστικό έλλειμμα είναι κρίσιμο και για τη ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων στο μετεμφυλιακό εργοστάσιο, σε μια περίοδο κλαδικής κρίσης, απελπιστικής ανεργίας, ανελευθερίας, κυριαρχίας ενός ψευδοσυνδικαλισμού, μιας εθνικόφρονης ηγεσίας, την οποία θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

3.2.3 Η περίπτωση της «Πειραϊκής Πατραϊκής»

Η ιστορία της Πειραϊκής - Πατραϊκής περιμένει το συγγραφέα της, παρέχοντας ένα εξαιρετικά πλούσιο υλικό, μεγάλο μέρος του οποίου καταφέραμε να συμβουλευτούμε. Η Π-Π αν και λόγω του μεγέθους και της ιδιαίτερης πορείας της, δεν είναι ενδεικτική περίπτωση γενικά για τις κλωστ/κές επιχειρήσεις, είναι η μεγαλύτερη επιχείρηση του κλάδου στη χώρα μας και ως ένα σημείο καθορίζει τις κλαδικές εξελίξεις στη μεταπολεμική περίοδο. Στη παρούσα εργασία, αντιστεκόμενοι στο πειρασμό να αναφερθούμε σε αρκετά ζητήματα που ξεφεύγουν από το θέμα μας, θα παρουσιάσουμε ορισμένα επιμέρους ζητήματα, που ως ένα σημείο φωτίζουν ορισμένα από τα κενά της έρευνας για το εργατικό δυναμικό και τις σχέσεις της βιομηχανίας με τη πολιτική εξουσία. Πηγές μας είναι εκτός από το βιβλίο του Χ. Κατσάμπα «Πιστεύοντας εις το Μέλλον», το περιοδικό της Π-Π, οι ισολογισμοί, μισθολόγια, μητρώα, καρτέλες εργαζομένων και ευρύτερα το αρχείο της επιχείρησης που βρισκόταν στις αρχές της δεκαετίας του '90 στην Αθήνα. Επίσης χρησιμοποιήθηκαν διάφορα δημοσιεύματα του τύπου[564], εκθέσεις για την προβληματικότητα, συνδικαλιστικές εισηγήσεις, συνελεύσεις και συζητήσεις, όπως και μαρτυρίες εργαζομένων και στελεχών στην επιχείρηση.

3.2.3.1 Ορισμένα χαρακτηριστικά του εργατικού δυναμικού στην προπολεμική και μεταπολεμική περίοδο

Από το αρχείο της Π-Π παρουσιάζουμε πριν απ' όλα το σωζόμενο μισθολόγιο του β' δεκαπενθημέρου του 1926 (16-31/3/1926), της «Πειραϊκής», Γ' εργοστάσιο, (Ρετσίνα) το οποίο και αποτελεί το παλαιότερο σχετικό έγγραφο που εμείς τουλάχιστον βρήκαμε. Από αυτό συνάγεται η μεγάλη σημασία και το σχετικά μεγάλο μεροκάματο των τεχνικών ειδικοτήτων, που καταλαμβάνουν άνδρες, πράγμα που εκτός των άλλων δεν συνηγορεί στην άποψη ότι υπήρχε έλλειψη τεχνικής ιεραρχίας και μισθολογική ισοπέδωση. Οι άνδρες και οι γυναίκες δεν έχουν μόνο μεγάλη διαφορά αμοιβής αλλά και διαφορετικά «πόστα» - ειδικότητες, ουσιαστικά οι άνδρες είναι οι τεχνίτες της επιχείρησης. Το μεγαλύτερο μισθό, που αντιστοιχεί σε μεροκάματο 117,18 δρχ, έχει ο «Αρχικλώστης Μηχανικός» του εργοστασίου και κατόπιν οι δύο συντηρητές, δηλαδή ο Ηλεκτρολόγος και ο Ξυλουργός, με 90 δρχ. Ας σημειωθεί ότι για την εποχή, ο ηλεκτρολόγος είναι εξαιρετικά σπάνια και τεχνική ειδικότητα, ενώ ο ξυλουργός είναι επίσης βασικό στήριγμα της παραγωγής, αφού τα σημαντικότερα μέρη των μηχανών είναι ξύλινα (πχ τα αδράχτια) και η επισκευή - κατασκευή τους είναι μόνιμη βιομηχανική ανάγκη. Στα «γυναικεία» τμήματα συχνά υπάρχει μια επικεφαλής γυναίκα, με σαφώς μεγαλύτερο μεροκάματο (πχ κλώστρια και καλαμού με 30 δρχ, ενώ οι υπόλοιπες πληρώνονται με 24 - 14 δρχ). Στις «ανδρικές» μηχανές, τα «προκαταρκτικά» σκούτσερ και χάρτζα, οι Αρχισκουτσέρης και Αρχιχαρτέρης (Καταγράφονται ως «αρχισκούτσης» και «αρχιχαρτζής») αμείβονται με 73,3 δρχ μεροκάματο.

Σε θέσεις εργασίας της ίδιας ειδικότητας παρατηρείται μεγάλη μισθολογική διαφορά, που θεμελιώνεται προφανώς στην προϋπηρεσία, που για την εποχή σημαίνει και επιδεξιότητα - κατάρτιση. Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες εισέρχονται στο εργοστάσιο σε

[564] Μεταξύ άλλων, το σπουδαίο αφιέρωμα του περιοδικού «ταχυδρόμος», τ. 54-55, που υπογράφει ο «Αλ.Κόρφης».

νεαρότατη ηλικία και καταρτίζονται στην πράξη, δίπλα σε παλαιότερους εργαζόμενους - ες. Οι άνδρες εργάζονται σε «ανδρικά» τμήματα ως βοηθοί και στο βαθμό που καταρτίζονται κατά τη πολυετή εργασία τους, γίνονται τεχνίτες. Οι γυναίκες αναλαμβάνουν τις «γυναικείες» εργασίες και λαμβάνουν μισθό κατ' αρχαιότητα, δεν ξεπερνούν όμως τα όρια του «γυναικείου» πόστου και μισθού.

Στο συγκεκριμένο μισθολόγιο και περίοδο, ως προς το χρόνο εργασίας, είναι εντυπωσιακό ότι εργαζόμενοι σε ορισμένες τεχνικές ειδικότητες εργάζονται και την Κυριακή (21/3/26) και στην εθνική εορτή (25/3/26). Οι υπόλοιπες θέσεις εργασίας, φαίνεται να καλύπτουν τα παραπάνω μεροκάματα με υπερωρίες από Τρίτη 16/3 έως και Παρασκευή 19/3, όπου συνήθως πραγματοποιούν 1½ μεροκάματο, πράγμα που σημαίνει ότι με βάση το κανονικό ωράριο (10 ώρες), οι περισσότερες γυναίκες εργάστηκαν επί τετραήμερο 15 ώρες την ημέρα!. Επίσης στο συγκεκριμένο δεκαπενθήμερο, καταγράφονται, ως παρατηρήσεις, δύο τραυματισμοί εργατριών, που έλαβαν όλα τα υπόλοιπα «κανονικά» μεροκάματα του δεκαπενθημέρου. Μιλάμε για μια εποχή συχνότατων εργατικών ατυχημάτων, όπου ήταν όχι μόνο συχνός, αλλά αναμενόμενος ο τραυματισμός, από τους μηχανισμούς κίνησης, τις περιστροφές των μηχανών, από πτώσεις κλπ. Τέλος στο συγκεκριμένο δεκαπενθήμερο απολύθηκαν 3 άτομα, από τα οποία αποζημιώθηκε μόνο ο άντρας (Λουρατζής) με 8 μεροκάματα.

Το μισθολόγιο συνοπτικά παρουσιάζει τις εξής ειδικότητες και αμοιβές. Ο διαχωρισμός σε εργάτες / τεχνίτες είναι δικός μας, ώστε να φανεί παραστατικότερα η μισθολογική τομή μεταξύ διαφόρων κατηγοριών εργαζομένων.

ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΟ, ΑΡΧΕΙΟ Π-Π, εργοστάσιο Γ', 1926.

ΤΜΗΜΑ ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ					
ΤΕΧΝΙΤΕΣ - ΣΤΕΛΕΧΗ	**ΕΡΓΑΤΕΣ**	**ΤΕΧΝΙΤΡΙΕΣ**	**ΕΡΓΑΤΡΙΕΣ**	**ΑΤΟΜΑ**	**ΗΜ/ΣΘΙΟ**
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ					
Διαχειριστής				1	78,12*
Αποθηκάριος				1	70
ΚΛΩΣΤΗΡΙΟ					
Αρχικλώστης				1	117,18*
Μηχανικός					
Κλώστης				1	70
Επιστάτης				1	65
Λουρατζής				1	63,3
Βοηθός Λουρατζή				1	47
	Σπαγκοδέτης			1	35
		Κλώστρια		2	30
			Κλώστρια	31	24,5-14
ΣΚΟΥΤΣΕΡ					
Αρχισκούτσης				1	73,3
Σκούτσης	Σκούτσης			3	47-15
ΧΑΡΤΖΑ					
Αρχιχαρτζής				1	73,3
Χαρτζής				5	50-55
ΣΥΡΤΕΣ					

			Συρτού	10	20,5-18
ΠΡΟΓΝΕΣΤΡΙΕΣ					
		Καλαμού		1	30
			Καλαμού	31	24,5-16
ΜΗΧΑΝΟΣΤΑΣΙΟ					
Μηχανικός				1	76,6
Εφαρμοστής				1	50
Θερμαστής				1	50
	Σιδηρουργός			1	22
Λοστρόμος				1	45
	Βοηθός			1	16
ΠΑΚΕΤΑΔΙΚΟ					
Αρχ Πακετάς				1	73,3
Πακετάς				3	60-56
	Πακετάς			1	35
ΑΝΕΜΕΣ					
			Ανεμού	50	25,5-13
ΑΡΑΤΣΩΜΑΤΑ					
			Αρατσωματού	33	24 -12
	Αρατσωματάς			1	14
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ					
Ξυλουργός				1	90
Ηλεκτρολόγος				1	90
ΦΥΛΑΚΕΣ					
	Θυρωρός			1	33,3
	Νυχτοφύλακας			1	33,3
ΓΕΝΙΚΑ					
	Εργάτης			5	35-15

*(μισθός και όχι ημερομίσθιο)

ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΟ, ΑΡΧΕΙΟ Π-Π, 1926, Εργοστάσιο Γ', κατά τμήμα.

ΑΤΟΜΑ	ΤΜΗΜΑ	ΣΥΝΟΛΟ ΗΜΕΡΟΜΙΣΘ.	ΣΥΝΟΛΟ Δρχ	Μ. Ο. ΗΜΕΡ.
2	Διαχείριση	33	2510	76,06
6	Μηχανοστάσιο	105	4356,6	41,49
181	Κλωστήριο	2277,5	53074,85	23,30
5	Πακετάδικο	65,75	3824,25	58,16
2	Συντήρηση	20,75	1867,5	90,00
2	Φύλακες	30	1000	33,33
5	Γενικά	62	2035	32,82
203	**ΣΥΝΟΛΟ**	**2594**	**68668,2**	**26,47**

Παρόμοια εικόνα εμφανίζεται και στο Β' εργοστάσιο (Πειραϊκή, Καλλιθέας[565])

[565] Το β' εργοστάσιο, στη Καλλιθέα, ιδρύθηκε το 1884 ως πολεμική βιομηχανία. Μετά από πολλές περιπέτειες και αλλαγές διοικήσεων, το φυσιγγοποιείο θα μετατραπεί σε κλωστοϋφαντήριο και από 150 άτομα θα απασχολεί 1800 άτομα σε τρεις βάρδιες. Η πλήρης καθετοποίηση θα πραγματοποιηθεί μετά τη μεγάλη μεταπολεμική κρίση του 53-54, συγκεκριμένα στα 1957, αλλά από

ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΟ, ΑΡΧΕΙΟ Π-Π, εργοστάσιο β' 16-30/4/1929

	ΗΜ/ΣΘΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ	ΜΕΣΟ ΗΜ/ΣΘΙΟ	ΑΤΟΜΑ		ΜΕΓ/ΡΟ	ΜΙΚ/ΡΟ
ΜΗΧΑΝΟΣΤΑΣΙΟ	106	7008,5	66,12	ΑΝΔΡΕΣ	7	173,33	30
ΒΑΦΕΙΟ	324,5	21336	65,75	ΑΝΔΡΕΣ	25	166,67	35
ΚΛΩΣΤΗΡΙΟ	705	21195	30,06	ΑΝΔΡΕΣ	9	133,34	30
				ΓΥΝΑΙΚΕΣ	47	33	17
ΣΤΡΙΠΤΗΡΙΟ	527	12350	23,43	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	44	32	18
ΠΑΚΕΤΑΔΙΚΟ	405,5	12045,5	29,71	ΑΝΔΡΕΣ	10	76,67	**15**
				ΓΥΝΑΙΚΕΣ	24	26	**15**
ΓΕΝΙΚΑ	58,5	3713,5	63,48	ΑΝΔΡΕΣ	5	90	42
ΜΙΣΘΟΙ	75	7375	98,33	ΑΝΔΡΕΣ	5	**200**	35
Ν ΜΗΧ/ΣΤΑΣΙΟ	46,5	2772,5	59,62	ΑΝΔΡΕΣ	4	70	40
ΣΥΝΟΛΟ	**2248**	87796	**39,06**				

ΣΥΝΟΛΟ ΑΝΔΡΩΝ	56		
ΣΥΝΟΛΟ ΓΥΝΑΙΚΩΝ	115		
ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΑΝΔΡΙΚΟ ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΟ (ΜΙΣΘΟΣ)		200	(Διευθυντής)
ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΟ		47	(κλωστήριο)
ΜΙΚΡΟΤΕΡΟ ΜΕΡΟΚΑΜΑΤΟ (κοινό)		15	(Πακετάδικο)

Ο διευθυντής του εργοστασίου είναι ο Ι. Μοάτσος, ο οποίος εργάζεται στην επιχείρηση από την εποχή του ιδρυτή, του «Καψάνη», δηλαδή του φυσιγγοποιείου, συνολικά 51 χρόνια. Ο ίδιος θα δηλώσει στα 1960, στο «περιοδικό της Π-Π»:

«Ξεκίνησα από εργάτης απλός, με 1,50 μεροκάματο και έφτασα Διευθυντής του Εργοστασίου»[566].

Τα εργοστάσια, λίγο πριν τον πόλεμο, θα επεκταθούν και καθετοποιηθούν, ενώ στο μεταξύ έχουν υπαχθεί στην ενοποιημένη «Πειραϊκή - Πατραϊκή». Το εύρος των διαφορών των ημερομισθίων έχει περιορισθεί, θα υπάρξει και τεχνολογικός εκσυγχρονισμός, αλλά η βιομηχανική οργάνωση δεν θα αλλάξει ουσιαστικά έως και τον πόλεμο. Παρόλα αυτά, είναι σημαντικό ότι υπάρχουν σχετικά υψηλά γυναικεία μεροκάματα, που σε ορισμένες περιπτώσεις ξεπερνούν πλέον ορισμένα ανδρικά. Η πιο σημαντική αλλαγή, που αποτυπώνεται στα μισθολόγια είναι η εφαρμογή του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης (ΙΚΑ). Το μισθολόγια για το Β' και Γ' εργοστάσιο παρουσιάζουν συνοπτικά την εξής εικόνα:

ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΟ, ΑΡΧΕΙΟ Π-Π, εργ. Β', 26-1/8-2-1939

τα 1800 άτομα, θα εργάζονται μόλις 500. Εκτός των άλλων, τα παραπάνω προκύπτουν από αφιέρωμα του περιοδικού της ΠΠ (του Β. Γκούφα) στα 1960, όπου αναφέρουν αναμνήσεις παλαίμαχοι εργάτες.

[566] Στο ίδιο.

ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΑ	ΑΠΟΔΟΧΕΣ	ΜΕΣΟ ΗΜ
241	570	811	7906	382056	**48,32**

ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΑΝΔΡΙΚΟ ΗΜ/ΣΤΙΟ	**121**	(Ηλεκτροστάσιο)
ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΗΜ/ΣΤΙΟ	**72**	(Υφαντήριο)
ΜΙΚΡΟΤΕΡΟ (ΚΟΙΝΟ)	**28**	

Για το Γ' εργοστάσιο, για τη μισθολογική κατάταξη, χρησιμοποιούμε τις 6 μισθολογικές κλάσεις του ΙΚΑ. Στο συγκεκριμένο εργοστάσιο λειτουργεί και υφαντήριο, τμήμα που απαιτεί υψηλότερη σχετικά κατάρτιση και εμφανίζει σχετικά μεγαλύτερες αμοιβές.

ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΟ, ΑΡΧΕΙΟ Π Π. Εργοστάσιο Γ', ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΚΑ, 23/3-5/4/1939

	ΑΤΟΜΑ (κατά φύλο)	**ΑΤΟΜΑ ΚΑΤΑ ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΚΗ ΚΛΑΣΗ (ΙΚΑ)**						**ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΑ**		
		I	**II**	**III**	**IV**	**V**	**VI**	**ΜΕΓ/ΡΟ**	**ΜΙΚ/ΡΟ**	**ΜΕΣΟ**
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ										63,21
ΑΝΔΡΕΣ	10		1	9				79	58	
ΜΗΧΑΝΟΣΤΑΣΙΟ										104,84
ΑΝΔΡΕΣ	3			1	1	1		136	70	
ΚΛΩΣΤΗΡΙΟ										56,79
ΑΝΔΡΕΣ	61	3	31	25	2			95	20	
ΓΥΝΑΙΚΕΣ	194	23	171					40,4	28	
ΥΦΑΝΤΗΡΙΟ										51,34
ΑΝΔΡΕΣ	25	1	13	6	1	3	1	**176**	33	
ΓΥΝΑΙΚΕΣ	129	5	92	32				81,91	28	
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ										105,41
ΑΝΔΡΕΣ	2			1		1		136	72	
ΜΗΧΑΝΟΥΡΓΕΙΟ										72,92
ΑΝΔΡΕΣ	13	1	6	4	1	1		159	28	
ΣΥΝ ΑΝΔΡΕΣ	**114**	**5**	**51**	**46**	**5**	**6**	**1**			
ΣΥΝ ΓΥΝΑΙΚΕΣ	**323**	**28**	**263**	**32**	**0**	**0**	**0**			
ΣΥΝΟΛΟ	**437**	**33**	**314**	**78**	**5**	**6**	**1**			
ΤΥΠΙΚ. ΑΠΟΚΛ. ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΩΝ ΚΛΩΣΤΗΡΙΟΥ								**13,82**	**(ΑΝΔΡΕΣ)**	
								4	**(ΓΥΝΑΙΚΕΣ)**	

Ειδικά στο κλωστήριο του Γ', η τυπική απόκλιση των ανδρικών ημερομισθίων είναι πολύ μεγαλύτερη απ' ότι των γυναικών (13,82 και 4 αντίστοιχα), πράγμα που εν μέρει φαίνεται και στη διασπορά κατά μισθολογική κλάση του ΙΚΑ. Παρουσιάζεται επίσης ως το πλέον μικρό μεροκάματο, να είναι ένα ανδρικό μεροκάματο του κλωστηρίου και όχι ένα γυναικείο. Μάλλον θα είναι (παιδικό) μεροκάματο μαθητευόμενου, ωστόσο είναι εντυπωσιακό ότι ο Νάκος Κων/νος, με α/α 34, εμφανίζεται με ημερομίσθιο μόνο 20 δρχ. Από την άλλη μεριά, η γυναικεία εργασία αρχίζει να «απειλεί» τα «ανδρικά» τμήματα,

πράγμα που εξηγεί και το λόγο της απαγόρευσης απασχόλησης γυναικών στα «προκαταρκτικά», που κατοχυρώνεται στην πρώτη ΚΣΣΕ, το 1940. Η απαγόρευση είχε το νόημα της προστασίας των γυναικών από τις πλέον επικίνδυνες εργασίες πχ στα χάρτζα, ωστόσο ενείχε κατά τη γνώμη μας και νόημα προστασίας του «ανδρικού» μεροκάματου και του κύρους των τεχνιτών του κλωστηρίου.

Σύμφωνα με όσες διασταυρώσεις μπορέσαμε να κάνουμε διαφόρων μητρώων και καταστάσεων, η ηλικία των εργαζομένων και ειδικά των εργατριών παραμένει μικρή έως πολύ μικρή και το εργατικό δυναμικό ανανεώνεται συνεχώς. Τα ίδια άτομα (κυρίως γυναίκες) σπάνια φαίνονται σε μισθολόγια μετά από μια δεκαετία, πράγμα βέβαια που ίσως οφείλεται και στην αλλαγή ονόματος λόγω γάμου, αλλά κυρίως οφείλεται στην παραδοσιακά περιστασιακή εργασία τους. Από ένα συγκεντρωτικό πίνακα που δημιουργήσαμε με βάση τα στοιχεία που καταγράφονται σε μητρώο και αφορούν τους απολυμένους πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τον πόλεμο, προκύπτει ένα εντυπωσιακό εύρος ηλικίας πρόσληψης που αρχίζει από τα 8 έτη και απολύσεων που αρχίζει από τα 13!. Συγκεκριμένα με βάση το μητρώο που σώζεται, κατασκευάσαμε έναν πίνακα 405 συνολικά εργαζομένων, που προσλήφθηκαν μεταξύ 1926 και 1942 και απολύθηκαν (ή γενικά απομακρύνθηκαν) μεταξύ 1926 και 1954. Σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις αναφέρεται λόγος απομάκρυνσης, μεταξύ των οποίων είναι ο θάνατος, το ατύχημα, η κλοπή, η μεταφορά σε άλλο εργοστάσιο. Η αιτιολόγηση της απόλυσης λόγω κλοπής, προφανώς λειτουργεί ως «μαύρη» λίστα που εκτός των άλλων αποκλείει την επαναπρόσληψη, συνεπώς θεωρούμε ότι καταγράφονται όλες οι βεβαιωμένες περιπτώσεις, δηλαδή οι περιπτώσεις που «πιάστηκαν» εργάτριες να κλέβουν, συνολικά 9 άτομα, ή 2%.

Είναι εντυπωσιακό ότι από τους παραπάνω 405 εργαζομένους, απολύθηκαν και ξανα-προσλήφθηκαν 93 άτομα, ενώ από τους παραπάνω 93 επαναπροσληφθέντες, απολύθηκαν και προσλήφθηκαν και πάλι 25 άτομα, που και πάλι απολύθηκαν – απομακρύνθηκαν (συνολικά 3 φορείς). Πολλοί και πολλές λοιπόν εργάστηκαν μόνο για λίγους μήνες, έφυγαν και ξανα-προσλήφθηκαν κ.ο.κ. Γενικά εμφανίζεται μια πολύ μεγάλη κινητικότητα εργαζομένων και ανανέωση του εργατικού δυναμικού, ιδιαίτερα στα χρόνια της κατοχής. Πρόκειται βέβαια για μια ειδική περίοδο, όχι ενδεικτική για την προπολεμική και τη μεταπολεμική περίοδο αλλά πολύ σημαντική για τον κλαδικό συνδικαλισμό, ως προς το ζήτημα του εργατικού δυναμικού που συσπειρώνεται και συμμετέχει στον εκπληκτικό συνδικαλισμό του ΕΑΜ- ΕΡΓΑΣ. Θα κρατήσουμε λοιπόν για τη συνέχεια, εκτός από την γνωστή υπολειτουργία των εργοστασίων, τη μεγάλη κινητικότητα και προσωρινότητα της εργασίας της εποχής. Σημασία έχει βέβαια και το φύλο και η ηλικία, ότι στον κλαδικό συνδικαλισμό συμμετέχει μια εργατική «βάση», κυρίως από νεαρές γυναίκες και κορίτσια.

Υπολογίζοντας μόνο την αρχική πρόσληψη στην Π-Π, ή στην προγενέστερη «Πειραϊκή», όχι δηλαδή τις επαναπροσλήψεις εργαζομένων, η ηλικία πρόσληψης των ανδρών και των γυναικών είναι συνήθως κάτω των 18 ετών. Αν συνυπολογίσουμε τη πολύ μεγάλη προσωρινότητα της εργασίας, συμπεραίνουμε ότι και η μέση ηλικία των εργαζομένων κινείται γύρω στα 20 έτη, πράγμα που επιβεβαιώνεται και από την ηλικία της απόλυσης - απομάκρυνσης.

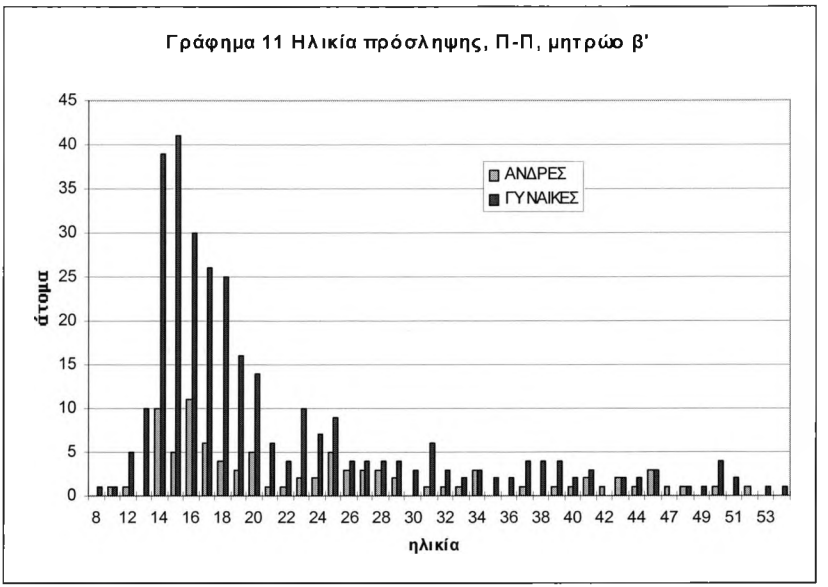
Γράφημα 11 Ηλικία πρόσληψης, Π-Π, μητρώο β'
ΑΝΔΡΕΣ
ΓΥΝΑΙΚΕΣ
άτομα
ηλικία
0
5
10
15
20
25
30
35
40
45
8 12 14 16 18 20 22 24 26 28 30 32 34 36 38 40 42 44 47 49 51 53

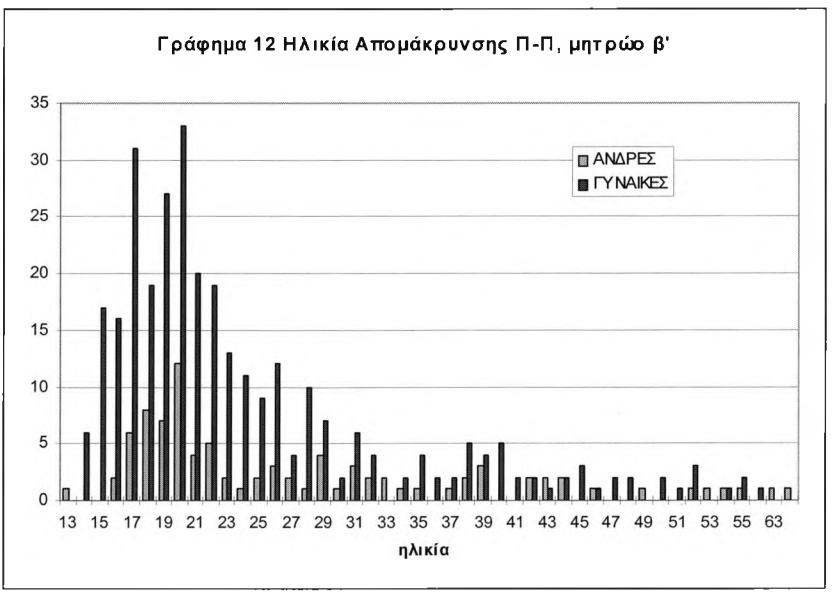
Γράφημα 12 Ηλικία Απομάκρυνσης Π-Π, μητρώο β'
ΑΝΔΡΕΣ
ΓΥΝΑΙΚΕΣ
ηλικία
0
5
10
15
20
25
30
35
13 15 17 19 21 23 25 27 29 31 33 35 37 39 41 43 45 47 49 51 53 55 63

Στο μητρώο, καταγράφεται μεταξύ των άλλων ο τόπος γέννησης, στοιχείο το οποίο επεξεργασθήκαμε, κατατάσσοντας τους τόπους γέννησης ως εξής:
Αττική (Αθήνα - Πειραιά)
Αιτωλοακαρνανία (περιοχή καταγωγής των Στράτου και Κατσάμπα)
Υπόλοιπη Ελλάδα (δηλαδή εκτός Αττικής και Αιτωλοακαρνανίας)
Μικρά Ασία (και γενικότερα πρόσφυγες από την Τουρκία)
Εξωτερικό (Εκτός Ελλάδας και Τουρκίας)

Όπως ήταν αναμενόμενο, η μεγαλύτερη κατηγορία, πάνω από το 1/3, γεννήθηκε στη Μ. Ασία και αφορά κυρίως γυναίκες, ενώ στους άνδρες, οι Αιτωλοακαρνάνες (συμπατριώτες των Στράτου και Κατσάμπα) πλησιάζουν τον αριθμό των Μικρασιατών, πράγμα που σημαίνει ότι υπήρχε επιλεκτική πρόσληψη ανδρών από τη συγκεκριμένη περιοχή. Αξίζει να σημειωθεί ότι πριν από το 1935, δεν φαίνεται κανένας προσληφθείς να γεννήθηκε στην Αιτωλοακαρνανία.

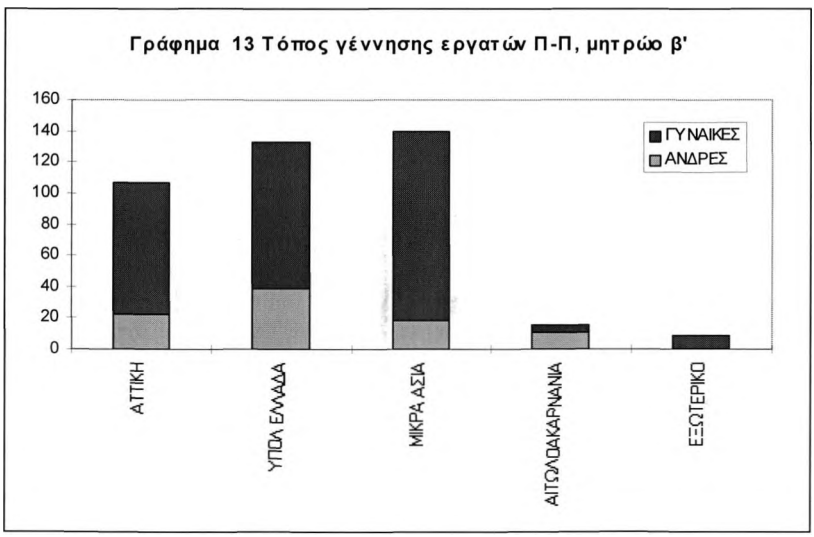

Οι περισσότεροι εργαζόμενοι είναι άγαμοι, τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες, πράγμα το οποίο αιτιολογείται και από τη μικρή σχετικά ηλικία των εργατών που καταγράφονται στο συγκεκριμένο μητρώο.

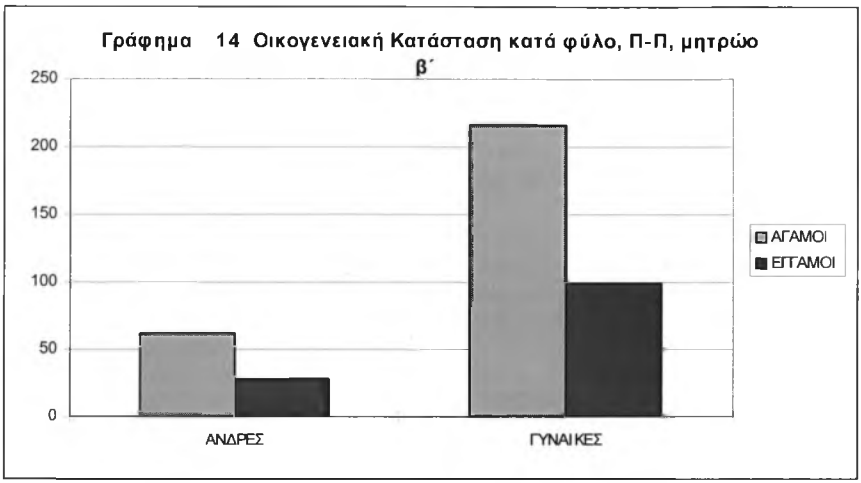

Η κυριαρχία των αγάμων, όπως φαίνεται παραστατικά στο παρακάτω γράφημα, συναρτάται κυρίως με τον τόπο γέννησης, ενώ δηλαδή οι άγαμοι εργαζόμενοι είναι περίπου ίσοι, ως προς τη καταγωγή, παρατηρείται ένα έλλειμμα εγγάμων που γεννήθηκαν στην Αττική. Με άλλα λόγια, οι γεννηθέντες στην Αττική, είναι πολύ περισσότερο άγαμοι, απ' ότι οι γεννηθέντες στην υπόλοιπη Ελλάδα και το εξωτερικό, πράγμα που αφορά άνδρες και γυναίκες. Αντίστροφα, είναι εντυπωσιακό για την εποχή ότι σχετικά μεγάλο ποσοστό γυναικών προσφύγων – παλιννοστούντων και από την υπόλοιπη Ελλάδα (εκτός Αττικής), εργάζονται αν και έγγαμες. Το βάρος του να είναι κάποια παντρεμένη και να εργάζεται στη φάμπρικα, το έχουν οι λεγόμενες «ξένες» και όχι οι «ντόπιες» γυναίκες.

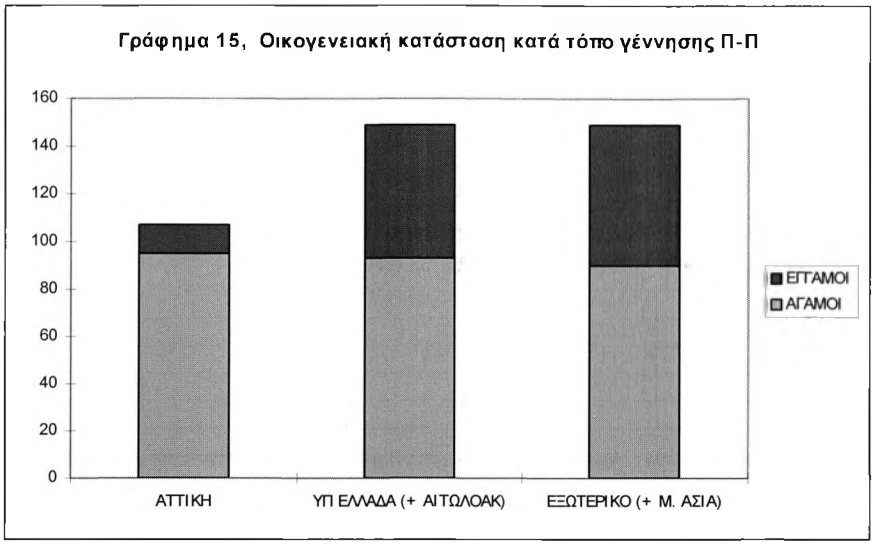

Συνολικά λοιπόν για τη προπολεμική περίοδο έως και τη κατοχή, από το αρχείο της Πειραϊκής - Πατραϊκής, επιβεβαιώνεται η κυριαρχία της γυναικείας, νεαρότατης εργασίας, που συνήθως έχει εγκατασταθεί οικογενειακά σε βιομηχανικές περιοχές (πχ Πειραιά) με σκοπό την βιομηχανική απασχόληση στις φάμπρικες. Μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, υπάρχει σαφής διάκριση ανδρικών και γυναικείων θέσεων εργασίας, που αν και τείνει να αμβλύνεται, αναπαράγει τη διαφορά κατά φύλο τόσο στην ειδικότητα όσο και στην αμοιβή. Οι διαφορές ημερομισθίων μεταξύ τεχνικών - εργατικών ειδικοτήτων, πράγμα που συναρτάται με τις διαφορές ανδρών - γυναικών είναι μεγάλες, έως και τεράστιες και με τη σειρά τους συναρτώνται με μια ιεραρχία - κατάρτιση που θεμελιώνεται στην προϋπηρεσία και την αρχαιότητα. Το ωράριο μέχρι το 1938 είναι δεκάωρο, που όπως είδαμε μετατρέπεται περιστασιακά σε δεκαπεντάωρο, τα ατυχήματα είναι συχνά, η εργασία, συχνότατα και ειδικά επί κατοχής περιστασιακή. Στη δεκαετία του '30, εμφανίζεται μια έκρηξη απασχόλησης (επέκταση των εργοστασίων) αλλά και ένα περισσότερο «κανονικό» ωράριο εργασίας που τελικά οριοθετείται δια νόμου στις 8 ώρες το 1938.

Θα επιμείνουμε ότι μεταξύ των εργαζομένων υπάρχουν πολύ μεγάλες διαφορές, και κατά συνέπεια η «αντικειμενική» βάση διαφορετικών συμφερόντων, για παράδειγμα των ολιγάριθμων μηχανικών, των χαρτζέρηδων, των υφαντομηχανικών με το κύρος της «τεχνικής» θέσης και τα σχετικά μεγάλα μεροκάματα και των πολυάριθμων κοριτσιών και γυναικών με τα πολύ μικρά μεροκάματα. Στο βαθμό λοιπόν που αναζητούμε εργατική παράδοση, συναντάμε κυρίως μια παράδοση περιστασιακής κατετμημένης εργασίας. Στο βαθμό που αναζητούμε τη βάση του συνδικαλισμού, πέρα από τις όποιες πολιτικές δυσκολίες - απαγορεύσεις, όσο ο συνδικαλισμός παραμένει «ανδρικός», παραμένει εξαιρετικά μειοψηφικός, ικανός να καλύπτει μόνο ελάχιστες, τεχνικές ειδικότητες, που στο βαθμό που αναφέρονται σε επαγγέλματα συντήρησης - κατασκευών, καλύπτονται από ομοιοεπαγγελματικά συνδικάτα – ενώσεις εκτός κλάδου, πχ ξυλουργών, θερμαστών κλπ. Μαζικός συνδικαλισμός όπως θα δούμε αναλυτικότερα

στη συνέχεια, θα εμφανισθεί επί Μεταξά και επί ΕΑΜ - ΕΡΓΑΣ, κυρίως λόγω των σπουδαίων θεσμικών - πολιτικών αλλαγών, αλλά και (κατά δεύτερο λόγο) των αλλαγών στην εργασία, που αρχίζει να ομογενοποιείται.

Λέμε αρχίζει να ομογενοποιείται, γιατί οι διαφορές παραμένουν μεγάλες, όπως φαίνεται από τον παρακάτω πίνακα που παρουσιάζει συνοπτικά ένα μεταπολεμικό μισθολόγιο, (1949), σε εποχή δηλαδή που έχουν συμπιεσθεί οι αμοιβές, έχει ήδη εφαρμοσθεί μια τάση εξίσωσης προς τα κάτω.

ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΟ, ΑΡΧΕΙΟ Π -Π , εργ. Γ' 24/2-9/3/1949

ΤΜΗΜΑ	ΑΤΟΜΑ		ΗΜΕΡΟΜ	ΑΠΟΔΟΧ	ΜΕΣ. ΗΜ.
ΣΚΟΥΤΣΕΡ	ΑΝΔΡΕΣ	9	88	1.828.800	20.782
ΧΑΡΤΖΑ	ΑΝΔΡΕΣ	10	104	2.613.300	25.128
ΣΥΡΤΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	12	124	1.316.700	10.619
ΠΡΟΓΝΕΣΤΡΙΕΣ	ΑΝΔΡΕΣ	3	31	614.800	19.832
	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	53	538	6.057.900	11.260
ΣΥΝΤ ΚΛΩΣΤΡΙΩΝ	ΑΝΔΡΕΣ	8	87	1.166.000	13.402
ΚΛΩΣΤΡΙΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	112	1130	11.646.000	10.306
ΑΝΕΜΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	32	331	3.171.000	9.580
ΜΠΟΜΠΙΝΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	20	189	1.975.500	10.452
ΜΕΤΑΦ ΚΟΥΒ	ΑΝΔΡΕΣ	9	99	1.452.400	14.671
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ	ΑΝΔΡΕΣ	3	29	639.000	22.034
ΚΑΘΑΡΙΣΤΡΙΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	4	44	430.500	9.784
ΚΟΝΤΡΟΛ ΝΗΜ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	6	61	775.600	12.715
ΣΥΝΕΡΓΕΙΟ	ΑΝΔΡΕΣ	3	35	775.600	22.160
ΣΥΝΟΛΟ	ΑΝΔΡΕΣ	45	473	9.089.900	19.218
	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	239	2417	25.373.200	10.498
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ		284	2890	34.463.100	11.925

Όχι μόνο λοιπόν παραμένει η διάκριση μεταξύ ανδρικών και γυναικείων τμημάτων, αλλά και στο ίδιο τμήμα, παραμένει μια συναρτημένη με το φύλο κατάταξη, σε ειδικότητες, που αντιστοιχούν σε διαφορετικό εύρος ημερομίσθιου. Στο συγκεκριμένο μισθολόγιο, το μέσο ημερομίσθιο του εργοστασίου είναι 11.925 δρχ, το μέσο ανδρικό 19.218 και το μέσο γυναικείο 10.498 δρχ. Η ίδια περίπου εικόνα εμφανίζεται στο Β' εργοστάσιο την ίδια περίοδο αλλά και στο Γ' εργοστάσιο το 1959, αλλά η διαφορά μεταξύ ανδρών - γυναικών και τεχνιτών - εργατών τείνει να μειώνεται. Η παραπάνω τάση ως ένα σημείο οφείλεται στις «ισοπεδωτικές» κρατικές ρυθμίσεις των αμοιβών, οι οποίες όπως θα δούμε συναντούν την αντίδραση των συνδικαλιστών της περιόδου, κυρίως για τον «ισοπεδωτικό» τους χαρακτήρα. Οι συγκεκριμένοι συνδικαλιστές φαίνεται να αντιδρούν όταν η διαφορά των συντηρητών και των υφαντριών σε μέσο επίπεδο είναι για παράδειγμα 58% στο Β' εργοστάσιο, το 1949 και 39% στο Γ' εργοστάσιο το 1959.

ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΟ, ΑΡΧΕΙΟ Π-Π, εργοστάσιο Β' , Υφαντήριο, 27/1-9/2/1949

			ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΑ				
	ΑΤΟΜΑ		ΑΡΙΘΜΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΜΕΣ. ΗΜ.	ΜΕΓΑ	ΜΙΚΡΟ
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ	ΑΝΔΡΕΣ	23	259	4.652.700	17.964	34.100	11.000
ΚΟΛΛΑΡΙΣΤΡΑ	ΑΝΤΡΕΣ	3	36	865.700	24.047	22.000	14.000
ΔΙΑΣΤΡΑ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	8	79	784.000	9.924	14.000	8.000
ΜΙΤΩΜΑ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	10	109	1.192.300	10.939	15.000	9.000
ΧΑΚΟΜΠΑ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	14	162	1.521.200	9.390	12.200	7.500
ΑΡΓΑΛΕΙΑ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	134	1375	15.702.900	11.420	19.600	7.000
ΜΠΟΜΠΙΝΟΥΑΡ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	41	430	4.077.300	9.482	13.000	7.000
ΚΑΘΑΡΙΣΤΡΙΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	6	72	712.500	9.896	11.000	8.000
ΣΥΝΟΛΟ	ΑΝΤΡΕΣ	26	295	5.518.400	18.706	34.100	11.000
ΣΥΝΟΛΟ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	213	2227	23.990.200	10.772	15.000	7.000
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ		**239**	**2522**	**29.508.600**	**11.700**	**34.100**	**7.000**

ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΟ, ΑΡΧΕΙΟ Π-Π, Εργοστάσιο Γ' ΥΦΑΝ., 16-28/2/1959

	ΕΡΓΑΤΕΣ	ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΑ	ΑΠΟΔΟΧΕΣ	ΜΕΣ. ΗΜΕΡΟΜ
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ	40	455	30.153	66,27
ΣΥΝΕΡΓΕΙΟ	14	164	11.186	68,21
ΜΕΤΑΦΟΡΕΙΣ	7	65	3.130	48,15
ΚΟΛΛΑΡΙΣΤΡΑ	7	84	5.949	70,82
ΚΑΡΤΕΛΛΕΣ	5	60	2.759	45,98
ΑΠΟΘΗΚΗ	2	24	1.128	47,00
ΚΟΝΤΡΟΛ	8	92	3.803	41,34
ΔΙΑΣΤΡΑ	12	138	5.424	39,30
ΑΡΓΑΛΕΙΑ	164	1828	87.216	47,71
ΜΙΤΩΜΑ	14	162	6.934	42,80
ΜΑΣΟΥΡΙΑ	12	143	6.635	46,40
ΜΠΟΜΠΙΝΕΣ	36	428	17.557	41,02
ΚΑΘΑΡΙΣΤΡΙΕΣ	5	60	2.190	36,50
ΣΥΝΟΛΟ	**326**	**3703**	**184.064**	**49,71**

3.2.3.2 Η εξέλιξη της Π-Π και οι σχέσεις με την πολιτική εξουσία

Οι σχέσεις των ιδρυτών και περίφημων αργότερα βιομηχάνων, Χ. Κατσάμπα και Σ. Στράτου, με τα δημόσια πράγματα, θα είναι στενή ήδη από την κοινωνία της Πάτρας. Η ειρωνεία της ιστορίας είναι ότι η πρώτη συλλογική εμπειρία του Χ. Κατσάμπα, ενός από τους σημαντικότερους Έλληνες βιομηχάνους, μετέπειτα προέδρου του ΣΕΒ, θα είναι ο εργατικός συνδικαλισμός, αφού ως εμποροϋπάλληλος θα εκλεγεί Γραμματέας του Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων (1916-1918). Αργότερα θα εκλεγεί Γ. Γ. του Συλλόγου Εισαγωγικού Εμπορίου (1923-1927)[567], χάρη στο ότι ήταν ο μόνος εγγράμματος από τα

567ΚΑΤΣΑΜΠΑΣ Χ., Πιστεύοντας εις το μέλλον, σ.147

280 μέλη του[568] και επίσης αναλαμβάνει γραμματέας της Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων με σκοπό - όπως ο ίδιος παραδέχεται - τις «δημόσιες σχέσεις»[569] και την αξιοποίηση του έμπειρου προσφυγικού στοιχείου στον υποκλάδο της ταπητουργίας[570].

Γενικότερα είναι προφανής η προσπάθεια των ιδρυτών της «Στρατοκατσαμπαίικης» δυναστείας να χρησιμοποιήσουν τις δημόσιες σχέσεις και την γνωριμία τους με την «καλή κοινωνία», για επιχειρηματικούς σκοπούς. Από την «καλή» κοινωνία των Πατρών εξάλλου θα πλαισιωθούν οι Στράτος - Κατσάμπας στην πρώτη τους Α.Ε.. Την θέση του προέδρου θα έχει ο πρόεδρος της Εθνικής Τράπεζας, αντιπρόεδρος θα είναι ο Διευθυντής της Τράπεζας Εθνικής Οικονομίας, μέλος ο (σταφιδέμπορος) πρόεδρος του Εμπορικού Βιομηχανικού Επιμελητηρίου, ένας βιομήχανος φανελοποιίας, ένας οφθαλμίατρος. Κανείς από τους παραπάνω δεν είχε στοιχειώδη εμπειρία στη βιομηχανική κλώση, με συνέπεια να δημιουργηθούν προβλήματα στη βιομηχανική προοπτική της εταιρίας. Τελικά ο μηχανολογικός εξοπλισμός θα παραγγελθεί από τη Γερμανία και όχι από την Αγγλία, που μονοπωλούσε την Ελληνική αγορά και θα στηθεί κλωστήριο με τη βοήθεια όχι μόνο Γερμανών μοντέρ αλλά και Γερμανού αρχικλώστη, συνεπώς η τεχνογνωσία είναι εισαγόμενη και παρακολουθεί την εισαγωγή της τεχνολογίας.

Ειδικά στις αρχές του αιώνα απουσίαζε όχι μόνο η τεχνογνωσία και ειδικευμένοι μηχανικοί, αλλά και η στοιχειώδης γνώση της βιομηχανικής οργάνωσης. Εκείνη την εποχή ακόμα και η θέα του εσωτερικού του κλωστηρίου, αποτελούσε «βιομηχανικό μυστικό»[571] ενώ ειδικευμένο προσωπικό υπήρχε στον Πειραιά, απ' όπου οι Στράτος και Κατσάμπας αναγκάζονται να μεταφέρουν όχι μόνο τεχνικούς αλλά και εργάτες:

> «*Ο Πειραιεύς ήτο τότε κέντρον της κλωστοϋφαντουργίας βάμβακος, οπόθεν μεταφέραμεν εις Πάτρας ολοκλήρους οικογενείας, εκάστη των οποίων είχε δύο και τρία άτομα ειδικευμένα και έτσι εχρηματίσαμεν τον πρώτον πυρήνα ειδικευμένων εργατών.*»[572]

Η ιδέα της κλωστοβιομηχανίας στη Πάτρα, φαίνεται να αποτελεί σπουδαιότατο γεγονός αλλά και να προκαλεί τη τοπική κοινωνία, η εικόνα μάλιστα του εργοστάσιου και ο πρωτοφανής θόρυβος θα φανούν αποκρουστικά ακόμα και στον τραπεζίτη πρόεδρο της Εταιρείας. Γράφει ο Κατσάμπας για την πρώτη εντύπωση του Πάνου Μαλεβίτη, προέδρου της «Πατραϊκής»:

---

568 Στο ίδιο σ.107

569 Ο Σ. Στράτος φέρεται να είπε: «Χριστόφορε, είμεθα άγνωστοι σ' αυτήν την κοινωνίαν και με το έργον αυτό είναι μία ευκαιρία να μας γνωρίσουν.»: Στο ίδιο, σ.109

570 «*Η Εταιρεία μας, συνεπεία της παρουσίας του προσφυγικού κόσμου εις την πόλιν των Πατρών, απεφάσισε να ιδρύσει τμήμα ταπητουργίας, πράγμα το οποίον και επραγματοποίησεν εντός των τριών πρώτων μηνών του έτους 1923, χάρις εις ένα Αρμένιον πολύ ειδικόν, ονόματι Καραμπέτ.*»:Στο ίδιο, σ.110

571 Γράφει ο Κατσάμπας: «*Μόνον μια ματιά μου επετράπει μία φοράν απο τον Αντώνιον Φουστάνον να ρίξω, και αυτήν απο την πόρτα της εισόδου, εις το εν Φαλήρω εργοστάσιον του, καίτοι η Εταιρεία μας ήτο πελάτις του δια σεβαστάς ποσότητας (...) Τοιαύτη ήτο η νοοτροπία των βιομηχάνων της εποχής εκείνης, ώστε δεν επέτρεπον την είσοδον εις τα εργοστάσια των ούτε εις τους πελάτας των.*» :Στο ίδιο, σ. 116

572 Στο ίδιο, σ. 135

«... στραφείς δε προς εμέ μου λέει: - Αγαπητέ μου απετύχαμεν, διότι με τέτοιον θόρυβον δεν είναι δυνατόν να εργασθεί άνθρωπος και κατά συνέπειαν δεν είναι δυνατόν να λειτουργήση».[573]

Ωστόσο το εργοστάσιο θα λειτουργήσει και θα εργασθούν, όπως σε όλο το κόσμο, κυρίως οι γυναίκες και τα κορίτσια, που αναγκάζονται να εργασθούν στον παραπάνω αποκρουστικό χώρο.

Το μεγάλο άλμα για τους Στράτο και Κατσάμπα θα γίνει το 1932, μια περίοδο κρίσης της βιομηχανίας, με τη συγχώνευση της Πατραϊκής Α.Ε. με την Πειραϊκή Α.Ε.,[574] με την παρότρυνση και αμέριστη αρωγή της Εθνικής Τράπεζας. Στο πρώτο Δ.Σ., τον πρόεδρο, αντιπρόεδρο και 3 συμβούλους απαρτίζουν στελέχη της Εθνικής Τράπεζας, που όχι μόνο θα βοηθήσει να ξεπεραστεί το χρηματοοικονομικό πρόβλημα, μα ουσιαστικά θα στηρίξει την Π-Π, με τρόπο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σκανδαλώδης. Την ίδια περίοδο αξιοποιούνται τα προστατευτικά μέτρα των κυβερνήσεων και τα κέρδη ακόμα και όταν δεν αυξάνουν, κινούνται σε ψηλό επίπεδο.[575] Το 1933 και 1934 αγοράζονται ακόμα δύο επιχειρήσεις[576] και το 1939, μετά από δανειοδότηση και πάλι της Εθνικής, ύψους 20.000.000 δρχ!, θα αποκτηθεί ο πλήρης έλεγχος της Εταιρείας, που παράγει πια κυρίως για το στρατό, σε πλήρη σύμπνοια με το Μεταξικό καθεστώς. Οι διοικούντες όπως και όλοι οι βιομήχανοι της εποχής στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στις περίφημες κρατικές προμήθειες και δείχνουν να γνωρίζουν καλά ότι το κράτος όχι μόνο αναθέτει προμήθειες, αλλά εφαρμόζει ή παρακάμπτει κανονισμούς, ουσιαστικά στηρίζει λιγότερο ή περισσότερο τις επιχειρήσεις. Οι «Στρατοκατσαμπαίοι» λοιπόν δεν θα διστάζουν να ενισχύουν κατά καιρούς τα κυβερνητικά (και άλλα) πολιτικά κόμματα, μάλιστα προπολεμικά παρουσιάζονται στον κατάλογο των δωρητών της Ε.Ο.Ν. με 5 εκατ. δρχ[577].

Τα μεικτά κέρδη την προπολεμική περίοδο, γενικά παρουσιάζουν αυξητική τάση για να φτάσουν από 44,9 εκατ. το 1933 στα 55,9 εκ. το 1940 και τα καθαρά κέρδη, πριν τη κατοχή, στα 10 εκατ. δρχ[578]. Θα πρέπει επίσης να επισημάνουμε ότι η αισιοδοξία της διεύθυνσης για το μέλλον της βαμβακουργίας στην Ελλάδα, που ως ένα σημείο

---

[573] Στο ίδιο

574Η Πειραϊκή Εταιρεία Επιχειρήσεων, ιδρύθηκε το 1919 και αλλάζοντας συνεχώς ιδιοκτήτες πέρασε στην Εθνική τράπεζα. Σώζεται μέρος των αρχείων της απο το 1929 και μετά.

[575] Στις αρχές 1935 η εγχώρια παραγωγή βάμβακος καλύπτει το 60-65% της βιομηχανικής κατανάλωσης. Η τιμή του είναι ακριβότερη 30% από τσίφ τιμές ελληνικού Λιμένα Αμερικανικού και 50% του ινδικού. (Π-Π Έκθεση Ισολογισμού 1935). Επίσης το 1936 η πτώση του αγροτικού εισοδήματος και η συνεπαγόμενη πτώση της κατανάλωσης σε συνδυασμό με τον ανταγωνισμό γερμανικών προϊόντων, δημιούργησαν πρόβλημα κερδοφορίας ώσπου τον Ιούλιο του 1936 πάρθηκαν μέτρα περιορισμού των εισαγωγών και υφασμάτων και βαμβακιού. (Έκθεση Ισολογισμού 1936)

576Πρόκειται για την τις Εταιρείες Σεχοπούλου και ΑΦΟΙ Χατζούμη. Στην έκθεση της 29/5/1935 εμφανίζεται η εξαγορά να ανέρχεται σε 13.6321161 δρχ.

577ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, ΦΑΚΕΛΟΣ ΠΕΙΡΑΙΚΗ - ΠΑΤΡΑΙΚΗ, Τ 28, σ.59. Επίσης ήδη το 1937 στον ισολογισμό της Π-Π αναγνωρίζεται η αξία του νέου καθεστώτος: «*...μέχρι της 4ης Αυγούστου, αφ' ής η σημερινή εθνική Κυβέρνησις εμπέδωσε την τάξιν και την ασφάλειαν της χώρας*» (Π-Π Ισολογισμός 1937)

578Αυτό συνάγεται από τους Ισολογισμούς αλλά και από το γράμμα προς τον Μεταξά που συντάσσουν το 1941 οι διοικούντες για να προσφέρουν τα κέρδη τους «στον αγώνα του Εθνους»

δικαιολογεί και το μέγεθος των επενδύσεων, στηρίζεται στην εκτίμηση για την κρατική ενίσχυση του κλάδου. Αυτή η εκτίμηση δεν στηρίζεται τόσο στα αναμενόμενα οφέλη από αυτή καθ' αυτή τη βιομηχανική παραγωγή, αλλά ως έμμεσο αποτέλεσμα της ενίσχυσης της αγροτικής παραγωγής. Συγκεκριμένα στην έκθεση προς τους μετόχους το 1935, η διεύθυνση της Π.Π. προχωράει στον παρακάτω συλλογισμό: Η βαμβακοκαλλιέργεια αυξάνεται ραγδαία με καλές τιμές παραγωγού, συνεπώς θα επεκταθεί και στο μέλλον. Από την άλλη μεριά το ελληνικό βαμβάκι δεν μπορεί να ανταγωνιστεί επιτυχώς το αιγυπτιακό και ινδικό βαμβάκι στη διεθνή αγορά. Άρα θα πρέπει να καταναλώνεται στην Ελλάδα, άρα το κράτος θα αναγκαστεί να ενισχύσει τη βιομηχανική του κατεργασία και με άλλα λόγια θα ενισχύσει τη βαμβακουργία[579].

Στη κατοχή φαίνεται ότι οι διοικούντες δεν καταφέρνουν να αποφύγουν σχέσεις με τους Γερμανοϊταλούς, αλλά καταφέρνουν ως ένα σημείο με διάφορα προσχήματα να παραπλανήσουν τις δυνάμεις κατοχής και τελικά, μη παραδίνοντας το μεγαλύτερο μέρος των παραγγελιών τους, να διαθέτουν πρώτη ύλη κατά την απελευθέρωση. Ιδρύουν επίσης συνεταιρισμό για την σίτιση του προσωπικού με το οποίο σταθεροποιούν τους δεσμούς τους. Τελικά μετά από κάθε είδους συμβιβασμούς και προσεκτικές κινήσεις θα καταφέρουν όχι μόνο να κρατήσουν σχετικά ανέπαφη την εταιρεία στην κατοχή και την ανώμαλη εμφυλιο-πολεμική περίοδο αλλά και να κυριαρχήσουν στη μεταπολεμική βιομηχανία[580], αξιοποιώντας τα βαμβάκια της ΟΥΝΡΑ, την Αγγλική και Αμερικανική βοήθεια και προσπερνώντας χωρίς σοβαρούς κλυδωνισμούς τις πολιτικές και νομισματικές περιπέτειες όπως η υποτίμηση της Αγγλικής Λίρας.

Φαίνεται ότι ο ίδιος ο Χ. Κατσάμπας, δρα ανοιχτά εναντίον των κομμουνιστών και της αριστεράς ωστόσο δεν είχε σοβαρά προβλήματα με το προσωπικό του, που «διεγείρονταν» από «κομμουνιστές εναντίον των βιομηχάνων»[581]. Ο Κατσάμπας υπονοεί ότι το προσωπικό του, με το οποίο είχε καλλιεργήσει ομαλές σχέσεις, κατάφερε να αντιταχθεί στην αμφισβήτηση της διευθυντικής - ιδιοκτησιακής του εξουσίας, ωστόσο η αλήθεια φαίνεται διαφορετική και όπως θα δούμε αργότερα, αφορά περισσότερο τη στρατηγική της αριστεράς και του παντοδύναμου ΕΡΓΑΣ (συνδικαλιστική παράταξη του ΕΑΜ-ΚΚΕ). Σύμφωνα με τον Κατσάμπα, οι εργαζόμενοί του κατάφεραν να ... αποτρέψουν τους κομμουνιστές από την κατάληψη του εργοστασίου, πράγμα που φαίνεται εξαιρετικά περίεργο. Εκτός του ότι οι κλωστοϋφαντουργοί εργαζόμενοι συνολικά στηρίζουν με συντριπτική πλειοψηφία το ΕΑΜ και αργότερα τον ΕΡΓΑΣ, όπως φαίνεται και από τις σχετικές αρχαιρεσίες, είναι τουλάχιστον αφελές να πιστεύει κάποιος ότι κάποιοι εργάτες, αυθόρμητα, ως απρόσκλητοι «φύλακες» του Κατσάμπα, θα αντιτασσόταν στους ένοπλους αντάρτες του ΕΑΜ - ΕΛΛΑΣ, αν οι τελευταίοι ήθελαν πράγματι να καταλάβουν το εργοστάσιο. Με αυτό όμως θα ασχοληθούμε και στη συνέχεια.

---

[579] Π.Π., ισολογισμός 1935.

[580] Συνολικά για τη κλωστοϋφαντουργία το 1951 ο δείκτης παραγωγής φτάνει 70 124 με βάση τη προπολεμική (1939) με συνέπεια προβλήματα διάθεσης των προϊόντων.

[581] Πάντως στην έκθεση του ισολογισμού του 1950 της Π-Π γράφεται: «*...τα ηρωικά τέκνα της Πατρίδος συνεχίζοντα την παράδοσιν των προγόνων των κατέστειλαν δια του αγώνος των και του αίματός των την εθνοκτόνον ανταρσίαν και ούτως η ελληνική πατρίς άλλη μίαν φοράν απετίναξεν τον εφιάλτην της υποδουλώσεώς της εις τας δυνάμεις του σκότους*»

Το 1945 ο Κατσάμπας θα εκλεγεί πρώτη φορά πρόεδρος του ΣΕΒ. Από τη νέα του θέση υπερασπίζεται τα συμφέροντα των βιομηχάνων με αρκετή επιτυχία και αφού δοκιμάζει και προσωπικές περιπέτειες[582] προσπαθεί να αμβλύνει την κακή δημόσια εικόνα των βιομηχάνων. Κατορθώνει να έρθει σε αγαστή συνεργασία με την πολιτική ηγεσία, προσφέροντας στο Δημόσιο μαζί με τους υπόλοιπους βιομηχάνους το τεράστιο για την εποχή ποσό των 5 δις δρχ[583]. Συνεπώς από τη μία ο Χ. Κατσάμπας επιβεβαιώνει το γνωστό γεγονός ότι οι βιομήχανοι είχαν κακή εικόνα στη κοινή γνώμη και ότι παρεμβαίνουν ως βιομήχανοι, και όχι γενικώς και αορίστως ως «πελάτες», προσφέροντας ένα τεράστιο ποσό για την άμεση στήριξη της πολιτικής εξουσίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν εντάσσονται στο πελατειακό σύστημα και δεν είναι εξαρτημένοι από το κράτος, αλλά ότι εντάσσονται με έναν ιδιαίτερο τρόπο, ως βιομήχανοι. Αργότερα ο ίδιος ο Κατσάμπας θα εκστομίσει την ομολογία ότι χρηματοδοτούσε όλα τα πολιτικά κόμματα, (εννοώντας προφανώς τα «εθνικά κόμματα»), δηλαδή στην ουσία ότι επέστρεφε ένα μέρος της κρατικής του ενίσχυσης, στα κόμματα που με τη σειρά τους, φρόντιζαν για την κρατική του «υποτροφία».

Μετά την «εξομάλυνση» των σχέσεων με τη πολιτική ηγεσία και την άρνηση των Αμερικάνων να χρηματοδοτήσουν την ανάπτυξη της βαμβακοβιομηχανίας, η Π.Π. θα στραφεί προς την ανερχόμενη Γερμανία και αξιοποιώντας και τον διεθνή δανεισμό θα ιδρυθούν: το εργοστάσιο στο Μεγάλο Πεύκο[584] (1953) και αργότερα στη Σύρο (1963) και στη Πάτρα (1965) ενώ θα αναληφθεί και η ίδρυση εργοστασίου στο Σουδάν.[585] Η Εταιρία θα αντιμετωπίσει δυναμικά τα σταθεροποιητικά μέτρα του 1953, που θα γονατίσουν σχεδόν όλη τη βιομηχανική παραγωγή, όχι μόνο χωρίς να περιορίσει τις εργασίες της αλλά και αυξάνοντας συνεχώς το δυναμικό της. Ταυτόχρονα, όπως θα δούμε στη συνέχεια, προχωράει σε σημαντικές «παραχωρήσεις» στο προσωπικό, αντίθετα με τη συνηθισμένη στη συγκυρία επίθεση των βιομηχάνων σε κάθε έννοια εργατικού δικαιώματος. Η επιχειρηματική στρατηγική της Π-Π είναι επιθετική, με την έννοια ότι όχι μόνο δεν περιορίζει την παραγωγή, αλλά προχωρά σε κάθε είδους επενδύσεις, με συνέπεια να διαμορφωθεί σε αδιαμφισβήτητο ηγέτη της κλαδικής βιομηχανίας. Από την άλλη μεριά, η παραγωγή της είναι καθετοποιημένη, αλλά δεν υπερβαίνει τα στάδια της υφαντικής, δεν στρέφεται προς τη παραγωγή μόδας, ένδυσης, έτσι ώστε αναπαράγει και τα όρια της στο διεθνή ανταγωνισμό. Η Π - Π όπως και γενικότερα ο κλάδος στην Ελλάδα, εξειδικεύεται στη κλώση και ύφανση βάμβακος, που αυξάνει σταθερά, με εξαιρέσεις τις περιόδους 1958-1959 και 1966-1969.

---

582 Για παράδειγμα καλείται σε απολογία απο το 3ο Ανακριτικό Γραφείο Δοσιλόγων

583Οι λεπτομέρειες καταγράφονται απο τον ίδιο τον Κατσάμπα , ΚΑΤΣΑΜΠΑΣ Χ., ό.π., σ.265-267.

584 Η Π-Π φαίνεται να επενδύει για το Μεγάλο Πεύκο και τις άλλες εγκαταστάσεις μέσα σε μια τριετία 38 δις δρχ (Εκθεση Ισολογισμού 1953)

585Πρόκειται για την εγκατάσταση στο Σουδάν βιομηχανίας 56.000 ατράκτων 1.600 ιστών κλπ. Τούτη η εργασία θα πολυδιαφημισθεί στη συνέχεια (βλ. ισολογισμούς), αλλά και θα αναπαραχθεί άκριτα σαν ένδειξη της ευρωστίας της Π-Π από διάφορες μελέτες, χωρίς ποτέ να μελετηθεί αν επρόκειτο πράγματι για σημαντική πρωτοβουλία ή αν αποτέλεσε οικονομικό φιάσκο!

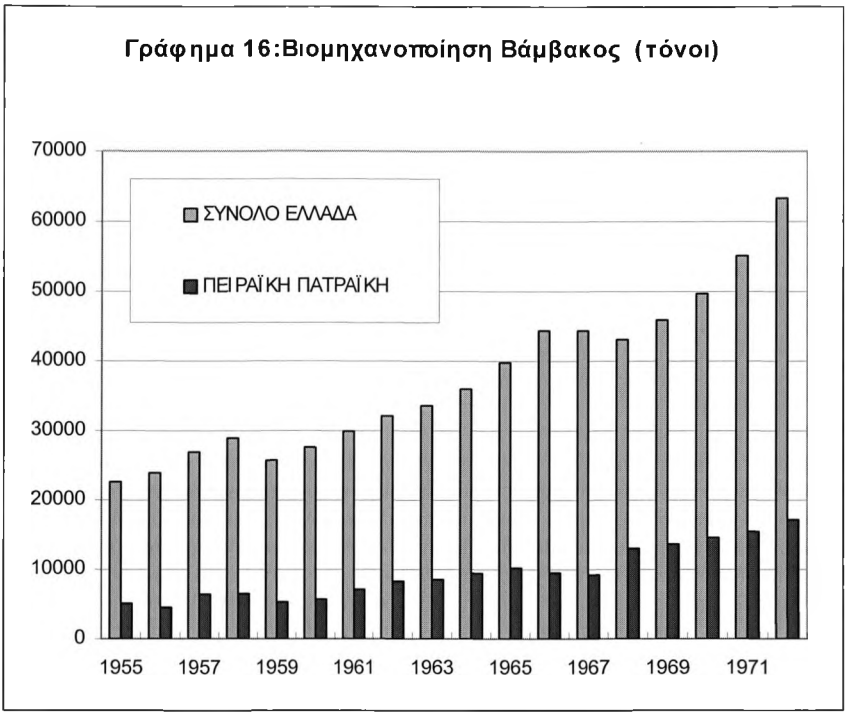

Στη διοίκηση της Π - Π έχουν ήδη προσχωρήσει οι εκπρόσωποι της «δεύτερης γενιάς» που επισημοποιούν την διατήρηση των δεσμών Στράτου και Κατσάμπα με διπλό γάμο - κατάληξη του διπλού «έρωτα» των θυγατέρων του Κατσάμπα με τους γιούς του Στράτου[586]. Παρά το ότι ο Χ. Κατσάμπας προσπαθεί να προσδώσει μη επιχειρηματικά κίνητρα στο γάμο, είναι φανερό ότι στην πραγματικότητα αποτελεί εμπορική πράξη. Τα «ειδύλλια» προέκυψαν το ίδιο διάστημα στην Ελβετία και Αμερική, όπου οι δύο κόρες του Κατσάμπα, ερωτεύτηκαν και παντρεύτηκαν τους δύο γιους του Στράτου (και βαφτισιμιούς του Κατσάμπα) στην ίδια εκκλησία όπου 19 χρόνια ενωρίτερα «ευλογήθηκε» η συγχώνευση της Π-Π. Γενικά σε όλη την ιστορία της Π-Π οι οικογένειες Στράτου και Κατσάμπα εμφανίζονται σαν μία ενιαία οικογένεια και οι εργαζόμενοι για να ονοματίσουν την εργοδοσία τους χρησιμοποιούσαν το: «Στρατοκατσάμπας» ή το «Στρατοκατσαμπαίικο»! Χαρακτηριστική για τους δεσμούς της Στρατοκατσαμπαίικης δυναστείας με το πολιτικό σύστημα, είναι η κουμπαριά του τότε διαδόχου Κωνσταντίνου, στο γάμο του ανεψιού του Κατσάμπα. Θα είναι επίσης ο διάδοχος του θρόνου που θα εγκαινιάσει το νέο εργοστάσιο στη Πάτρα, καθώς μόνο ένας βασιλιάς, μπορεί να εγκαινιάσει το «βασιλιά» της ελληνικής βιομηχανίας.

586 ΚΑΤΣΑΜΠΑΣ Χ., Πιστεύοντας..., ο.π.. σ. 284-285

Τα προβλήματα με το Δημόσιο και τη Δικαιοσύνη δεν θα λείψουν[587] αλλά οι διοικούντες θα καταφέρουν να κάμψουν όλα τα προβλήματα με την τεράστια πλέον οικονομική και πολιτική τους δύναμη. Η πολιτική ταυτότητα της οικογένειας είναι σαφής όλη τη περίοδο: από την υποστήριξη της ΕΟΝ και του Μεταξά περνά στην υποστήριξη του Μαρκεζίνη, αργότερα στην ανοιχτή φιλοβασιλική πολιτική δραστηριότητα του ίδιου του Χ. Στράτου (γιου του Σ. Στράτου) που θα γίνει αρκετές φορές Υπουργός[588] και στον οποίο η Εταιρία εκτός από την αναγκαία χρηματοδότηση παρέχει «ψηφοφόρους» - «εργαζόμενους»[589] και άνεση ρουσφετιών. Πολιτική δραστηριότητα αναπτύσσει όμως και ο Κάρολος Αρλιώτης (πρόεδρος της Εταιρείας)[590]. Γενικότερα το μεγάλο πλεονέκτημα της Εταιρίας φαίνεται να είναι η άμεση σχέση της με τη πολιτική εξουσία και τις τράπεζες, πράγμα που δεν αποτελεί εξαίρεση, αλλά μάλλον τον κανόνα. Εκτός από τις Υπουργίες στελεχών της και την άμεση διασύνδεση με τράπεζες, αξιοποιείται η γενικότερη χρηματοπιστωτική τακτική της εποχής να χρηματοδοτείται πλουσιοπάροχα η βιομηχανία συνολικά, πολύ περισσότερο φυσικά ο ισόβιος πρόεδρος του ΣΕΒ, Χ. Κατσάμπας και η Π-Π. Στην περίπτωση της Π-Π φαίνεται να αναπαράγεται, αυτό που σημειώσαμε από την απαρχή του ελληνικού κράτους, η ταύτιση οικονομικών και πολιτικών φορέων εξουσίας.

Βέβαια οι διασυνδέσεις της Π-Π δεν επαρκούν για την αιτιολόγηση της γιγάντωσής της, για την οποία θα πρέπει να συνυπολογίσουμε την ευνοϊκή συγκυρία για τη βαμβακουργία στην Ελλάδα και τα επιτυχή επιχειρηματικά σχέδια της επιχείρησης. Η Εταιρία ακολουθώντας με οξυδέρκεια τις εξελίξεις στο παγκόσμιο εμπόριο και προσαρμοζόμενη στην σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ, προχωρά σε συνεχείς επενδύσεις και διαφήμιση ώστε να αναβαθμίσει την εικόνα των προϊόντων της ως «...εφάμιλλων των ευρωπαϊκών». Ως ένα σημείο αυτό είναι και το όριο της παρέμβασης της στην εθνική αγορά, δηλαδή δεν θα διαφημίσει την ποιότητα των προϊόντων της, ως πρωτοποριακών ή καλύτερων, αλλά μόνο ως εφάμιλλων με αυτά του ευρωπαϊκού ανταγωνισμού. Το πραγματικό της συγκριτικό πλεονέκτημα είναι, εκτός από την πρόσβαση στην πρώτη ύλη - βαμβάκι, το φτηνό εργατικό κόστος και σε αυτό θα στηριχθεί ο εξαγωγικός της προσανατολισμός, που επιχειρεί να αντισταθμίσει τα καταναλωτικά όρια της εθνικής αγοράς. Πράγματι βασική της προτεραιότητα φαίνεται να είναι οι εξαγωγές, που αυξάνουν ραγδαία στη δεκαετία του '60. Για παράδειγμα το 1966 φαίνεται να καλύπτει το 42% των συνολικών εξαγωγών βαμβακουργίας της χώρας, που ανέρχονται σε $12.000.000 έναντι $1.076.000

587Παρά την τελική αθώωση ο Κατσάμπας θα καταδικαστεί και θα φυλακισθεί για 23 μέρες για αγορανομική παράβαση. Ο ίδιος θα αποδόσει την ενέργεια σε πολιτικές αντιδικίες.: «*Εγνώριζον οτι καθ' όλην την μεταπολεμικήν περίοδον είχα γίνει στόχος των κομμουνιστών, λόγω των κατ' αυτών αγώνων μου ως Προέδρου των Βιομηχάνων, αλλά δεν εφανταζόμην οτι λόγω των πολιτικών μου τότε πεποιθήσεων, ως υποστηρίζων τον Σπύρον Μαρκεζίνην, θα εγενόμην και στόχος πολιτικών αντεκδικήσεων.*»: Στο ίδιο, σ.281

588Συνολικά πριν τη Χούντα θα γίνει 4 φορές Υπουργός, κι ακόμα πρόεδρος του ΕΛΚΕΠΑ, της ΕΕΔΕ, αντιπρόεδρος του ΙΚΑ, μέλος επιτροπών κλπ.

589Απο την αρχή οι πολυποίκιλα εξαρτώμενοι εργαζόμενοι της Π-Π όχι μόνο καλούνται να ψηφίσουν τον «άνθρωπό τους» αλλά και να μεταφέρονται στις συγκεντρώσεις του με τα πούλμαν της Εταιρείας. Αυτό, όπως θα δούμε αργότερα θα γίνει μπούμερανγκ για την Π-Π που «χρωματίζεται» μονοσήμαντα με τη Δεξιά.

590Υπηρεσιακός Υπουργός Συντονισμού στις εκλογές του 1961 Είναι επίσης ο ίδιος ο Κ. Αρλιώτης πρόεδρος της Εθνικής Κτηματικής, που θα δανειοδοτεί -ως τραπεζίτης- την Π-Π, στην οποία επίσης κηρύσσεται «ισόβιος πρόεδρος».

το 1961[591]. Ωστόσο οι εξαγωγές δεν συνοδεύονται με αντίστοιχη αύξηση των κερδών, όπως μάλιστα ομολογεί η διεύθυνση της Π-Π το 1965[592], συνοδεύονται από ελάχιστα κέρδη λόγου του οξύτατου ανταγωνισμού, του dumping αναπτυσσομένων κυρίως χωρών, της αύξησης του κόστους παραγωγής, συμπεριλαμβανομένης της εργατικής αμοιβής.

Οι εξαγωγές λοιπόν δεν επιφέρουν άμεσο κέρδος, αλλά περισσότερο προκύπτουν ως αναγκαιότητα διοχέτευσης της εγχώριας υπερπαραγωγής, ώστε να μην πιεστούν οι εγχώριες τιμές ανταγωνισμού και να μην πιεστεί η απασχόληση. Το κέρδος προκύπτει περισσότερο από επιδοτήσεις και ενισχύσεις, από τις κρατικές πολιτικές, που έμμεσα ενισχύουν την παραγωγή και απασχόληση. Φαίνεται μάλιστα ότι η Π-Π πρωτοστατεί στην διεκδίκηση από το κράτος εξαγωγικών επιδοτήσεων και διευκολύνσεων, που οι κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις υπόσχονται αλλά δεν πραγματοποιούν[593], τουλάχιστον στο βαθμό που διεκδικούν οι βιομήχανοι. Συνεπώς ήδη στη δεκαετία του '60 - '70, παρά το χαμηλότερο κόστος εργασίας, η κλωστική παραγωγή δεν μπορεί να ανταγωνιστεί την ευρωπαϊκή παραγωγή στις τιμές παραγωγού, πωλεί λοιπόν στο εξωτερικό φτηνότερα και όχι ακριβότερα απ' ότι στην εθνική αγορά.

Με βάση τους ισολογισμούς της εταιρείας, από το 1955 έως το 1975, το μόνο μέρος των εξόδων που παρουσιάζει σχετική σταθερότητα, ως ποσοστό του συνόλου, είναι τα εργατικά. Στη «χρυσή» περίοδο της επιχείρησης, τα εργατικά κυμαίνονται γύρω στο 1/4 των δαπανών ενώ φαίνεται μια σημαντική διακύμανση των πρώτων υλών, κυρίως του βαμβακιού. Επίσης σε μια σχετικά σύντομη περίοδο, μεταξύ 1966-1967 ανεβαίνουν αισθητά τα γενικά βιομηχανικά έξοδα, πράγμα που οφείλεται στη τεράστια αύξηση των εξόδων διάθεσης - ασφάλισης προϊόντων.

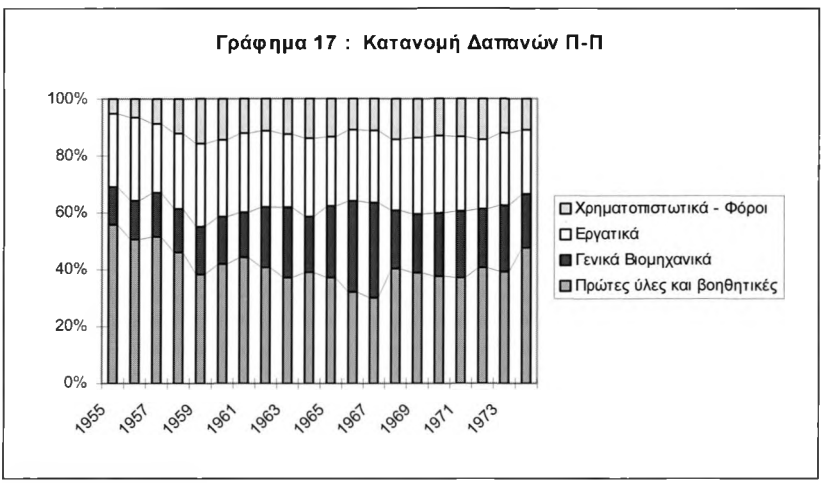

Πηγή: Ισολογισμοί Π-Π

[591] Στοιχεία από δημοσιευμένους ισολογισμούς Π-Π

[592] Αναφέρεται στην έκθεση ισολογισμού 1965

[593] Πρόκειται για νομοσχέδια επιδότησης 8% των εξαγωγών, μείωσης της τιμής ηλεκτρικής ενέργειας κατά 20% κλπ (Εκθεση Ισολογισμού 1967)

Επί δικτατορίας δεν θα διαταραχθούν οι σχέσεις με τη πολιτική εξουσία, παρά τις όποιες διώξεις του Χ. Στράτου, εξάλλου δεν θα λείψουν οι επίσημες εκφράσεις στήριξης στην «επανάστασιν», σε μια περίοδο, που η εταιρία αναδιαρθρώνεται. Στα πρώτα χρόνια της δικτατορίας, εκτός των επενδύσεων και των μόνιμων εξαγορών και δανείων, για πρώτη φορά τίθεται το συνολικό οργανόγραμμα της εταιρίας υπό επιστημονική μελέτη και αναδιάρθρωση, προς την κατεύθυνση τεϋλοριστικής - φορντιστικής οργάνωσης, με τη καθοδήγηση διεθνούς φήμης μελετητικού οίκου[594]. Γενικότερα αξιοποιείται και από την Π-Π το πεδίο ανάπτυξης που επιτρέπει για την ελληνική κλωστοϋφαντουργία, από τη μία η κάμψη της ευρωπαϊκής κλωστοϋφαντουργίας[595] και από την άλλη η εγχώρια πρώτη ύλη και το σχετικό φτηνό και εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό. Στις αρχές της δεκαετίας του '70, η Π-Π είναι 159η στο κατάλογο των 200 μεγαλύτερων βιομηχανιών βάμβακος στο κόσμο[596], καλύπτει περίπου το 1/3 της αξίας παραγωγής στην εγχώρια βαμβακουργία και συνεχίζει την επέκταση της. Το 1976 εγκαινιάζεται η μονάδα στο Καρπενήσι, το 1977 ελέγχεται η μονάδα της Ν. Ιωνίας (Μουταλάσκη) και αργότερα το εργοστάσιο του «Γαβριήλ» στο Φάληρο, τα «Κλωστήρια Σάμου ΑΕ» και «Περφέκτ ΑΕ» στη Χαλκίδα, για να φτάσει το 1981 στην εξαγορά της «Van Delgen» στη Γερμανία. Επίσης αγοράζει μέρος της πλειοψηφίας των μετοχών της «Κλωστοϋφαντουργία Φιλιατών».

Η μεταπολίτευση θα κορυφώσει την άμεση διασύνδεση της Εταιρείας με την κυβέρνηση της Ν.Δ., ο Στράτος ως υπουργός - βιομήχανος θα προσωποποιεί την εξουσία και ο Χ Κατσάμπας τη βιομηχανική διεύθυνση, η Π-Π γιγαντώνεται και η κυβέρνηση φροντίζει για το «απαραβίαστο» του γίγαντα «με τα πήλινα πόδια». Οι τεράστιες επενδύσεις έχουν εκτατικό χαρακτήρα, χρηματοδοτούνται με ανορθολογικό δανεισμό και λόγω της μη ουσιαστικής βελτίωσης αλλά μάλλον της επιδείνωσης της απόδοσης τους[597], θα κλονίσουν τον κλωστοϋφαντουργικό γίγαντα, μέχρι να καταστεί «προβληματική» και τελικά να κλείσουν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, σχεδόν όλα τα εργοστάσια. Από το 1980 ενώ το μικτό κέρδος περιορίζεται, ανεβαίνουν δραματικά τα χρηματοοικονομικά έξοδα, με αποτέλεσμα μια καθίζηση των κερδών προ φόρων. Σήμερα βέβαια το όνομα Π - Π είναι συνώνυμο της «προβληματικότητα», αλλά αυτό ήταν αδιανόητο μέχρι τη δεκαετία του '80. Όταν ανακοινώθηκαν τα πρώτα αρνητικά αποτελέσματα, η αγορά του κλάδου και κυρίως οι εργαζόμενοι έπαθαν ένα ισχυρό σοκ. Κανείς ίσως δεν πίστευε ότι το τέλος θα ήταν τόσο σύντομο, ωστόσο ο μύθος είχε ήδη καταρριφθεί: ακόμα και η Π - Π, μπορούσε να έχει ζημιές και όχι κέρδη!

---

[594] Πρόκειται για τον οίκο «Arthhur De Little»

[595] Από τα μέσα της δεκαετίας του '60 παρουσιάζεται σοβαρή κάμψη στην ευρωπαϊκή κλωστοϋφαντουργία. Η Π-Π όχι μόνο αναγνωρίζει την εξέλιξη, αλλά και παρεμβαίνει ενεργά. Στον απολογισμό χρήσης του 1971, αναφέρεται: «Εν προκειμένω σημειούται ότι από ετών παρατηρείται αντίστροφος κίνησις εις την εξέλιξιν του εν λόγω κλάδου, ήτοι ενώ εις τας ευρωπαϊκάς χώρας αι κλωστοϋφαντουργικές εγκαταστάσεις βαίνουσι φθίνουσαι, αι εν Ελλάδι βαίνουσι αύξουσαι.» Πράγματι ενώ στη Δυτική Ευρώπη από 23.500.000 ατράκτους το 1967 έφτασαν το 1969 στις 20.800.000 στην Ελλάδα το ίδιο διάστημα από 400.000 έφτασαν τις 580.000. Ενώ στις παραδοσιακές βιομηχανικές χώρες οι εισαγωγές αυξάνουν ραγδαία, στην Ελλάδα οι εξαγωγές από $8.900.000 το 67 φτάνουν το 69 τα $24.500.000 (Έκθεση Αποτελεσμάτων 1971)

[596] Στο ίδιο

[597] ΞΑΝΘΑΚΗΣ Μ., Η κρίση της Ελληνικής Μεταποίησης και η παρέμβαση του Κράτους, Παπαζήσης, Αθήνα 1989, κυρίως σ. 276 - 322

Η μελέτη της προβληματικότητας της εταιρείας αποτελεί έργο που ξεφεύγει από τα όρια της παρούσας μελέτης, έχει εξάλλου απασχολήσει ήδη αρκετές μελέτες αν και κατά τη γνώμη μας οι υπάρχουσες προσπάθειες δεν φωτίζουν το πρόβλημα της πολιτικής διάστασης των επενδύσεών της[598]. Θεωρούμε ότι παράλληλα με την αναζήτηση των επιμέρους εκφράσεων και αιτίων της κρίσης σε καθαρά οικονομικά πλαίσια, εγείρεται το ερώτημα κατά πόσο η επενδυτική πολιτική της εταιρίας ενείχε εκδουλεύσεις προς την Κυβέρνηση (που διατηρεί την απασχόληση σε σημαντικές εκλογικές περιφέρειες) και την Εθνική Τράπεζα που απαλλάσσεται από ζημιογόνες εταιρίες, σαν έκφραση της μόνιμης διαπλοκής της Π-Π με τη πολιτική εξουσία και το τραπεζικό σύστημα. Αξίζει να σημειώσουμε ότι ήδη το 1976 η Εθνική και οι θυγατρικές της ελέγχουν τη συντριπτική πλειοψηφία των μετοχών, ενώ οι Στράτος - Κατσάμπας μόνο το 20% και αντίστοιχα το 1983, οι Στράτος - Κατσάμπας ελέγχουν μόνο το 2,4% των μετοχών[599], συνεπώς ήδη στη μεταπολίτευση κατέχουν μια μικρή μειοψηφία με παραχώρηση της διεύθυνσης από το κράτος. Τελικά το 1984 ο Οργανισμός Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων θα «κοινωνικοποιήσει» την επιχείρηση, δημιουργώντας ένα νέο πλαίσιο επιχειρηματικής δραστηριότητας και εργασιακών σχέσεων.

Προς το παρόν θα περιορισθούμε να συνδέσουμε ορισμένες διαπιστώσεις για την τελευταία περίοδο της προ ΟΑΕ (προβληματικών) Π-Π, που προκύπτουν από τις υπάρχουσες μελέτες για την εταιρία, τα λογιστικά δεδομένα που συμβουλευτήκαμε και εκ των υστέρων βεβαιωμένες τάσεις της αγοράς και του κλάδου:

Οι εξαγορές, οι επενδύσεις γενικότερα, φαίνεται ότι υπακούουν στο στόχο μάλλον της διαφύλαξης από πιθανούς ανταγωνιστές, στο πλαίσιο αμοιβαίων διευκολύνσεων προς την πολιτική ηγεσία και το τραπεζικό σύστημα, χωρίς να ανταποκρίνονται στις διαφαινόμενες τάσεις για την αλλαγή των κανόνων προστασίας της εγχώριας παραγωγής.

Το επακόλουθο βάρος των «εκτατικών» επενδύσεων περιορίζει την δυνατότητα στροφής σε αναγκαίο εκσυγχρονισμό του τεχνικού εξοπλισμού και οδηγεί σε «μαζική – βασική παραγωγή» αντίθετα από τις τάσεις για εξειδίκευση, χρήση νεότατης τεχνολογίας, προσανατολισμό της μόδας, αλλά και ανταπόκριση στις μεταβαλλόμενες καταναλωτικές ανάγκες.

Η επακόλουθη πτώση των περιθωρίων κέρδους, κυρίως από τον διεθνή ανταγωνισμό, περιορίζουν ακόμα και τη δυνατότητα πωλήσεων, διογκώνοντας το πρόβλημα αξιοποίησης του κεφαλαίου αλλά και του εργατικού δυναμικού.

598Υπάρχουν αρκετές μελέτες του ΟΑΕ και της Εθνικής Τράπεζας, της Verner Internatinal, πολιτικών δυνάμεων, συνδικαλιστικών κινήσεων κλπ καθώς και μια συνολική μελέτη για την κρατική παρέμβαση στη Μεταποίηση: ΞΑΝΘΑΚΗΣ Μ., Η κρίση της Ελληνικής…, ό.π.. Όλες οι παραπάνω προσπάθειες βασίζονται στις αρχικές της Εθνικής και Verner και στα επίσημα λογιστικά της Εταιρείας. Η τέτοιου είδους όμως αντιμετώπιση κατά τη γνώμη μας δεν παίρνει υπ' όψη στο βαθμό που ίσως θα έπρεπε, τις σχέσεις της Εταιρείας με το Κράτος και την Εθνική ή καλύτερα την συνύφανσή τους, τη πολιτική διάσταση δηλαδή που χαρακτηρίζει την πορεία της Π-Π από την ίδρυση της μέχρι σήμερα. Έτσι επιχειρείται με οικονομικά κριτήρια να αναλυθούν και εξωοικονομικές επιλογές, κυρίως ως προς την εξαγορά επιχειρήσεων και την απασχόληση προσωπικού και απλώς καταδείχνεται η αντιφατικότητα των πολιτικών της.

599 Το στοιχείο αυτό θα επικαλεσθεί κατ' επανάληψη η κυβέρνηση αλλά και τα εργατικά συνδικάτα του ομίλου, στηρίζοντας τη λογική της «κοινωνικοποίησης».

Τελικά η απομυθοποίηση των διοικούντων την εταιρία, με βάση τα όλο και περισσότερο απτά αρνητικά αποτελέσματα, που διογκώνονται από τον μονόδρομο του δανεισμού, από τη μία περιορίζουν την επιχειρηματική ακτινοβολία των Στράτου - Κατσάμπα και από την άλλη καθιστούν του εργαζόμενους (σε συνδυασμό με τις γενικότερες πολιτικές και συνδικαλιστικές αλλαγές) σε πολιορκητικό κριό για την «εκδίωξή» τους. Η παρούσα εργασία εστιάζει την προσοχή σ' αυτό το τελευταίο σημείο, που θα αναλυθεί ειδικά στο τελευταίο μέρος για το συνδικαλισμό την τρέχουσα περίοδο (1983-1996). Ωστόσο για να γίνει σαφές το τεράστιας σημασίας ρήγμα στις σχέσεις των Στράτου - Κατσάμπα και των «Πειραϊκάριων» θα πρέπει να μελετηθεί η εργοδοτική στρατηγική για το εργατικό δυναμικό και γενικά οι εργασιακές σχέσεις στην εταιρία.

3.2.3.3 Η διαχείριση του προσωπικού και η «εργασιακή ειρήνη»

Σε όλη τη πορεία της Εταιρείας η συνύφανση των διοικούντων με τη Κυβέρνηση και το Τραπεζικό σύστημα είναι προφανής. Η ίδια η Π_Π προκύπτει σαν τραπεζική - πολιτική επιλογή που με τη σειρά της στηρίζεται αλλά και στηρίζει το πολιτικό σύστημα με τα «εθνικόφρονα» κόμματα και τη βασιλεία μέχρι το σημείο να καταστεί δυσδιάκριτο το όριο των επιχειρηματικών και πολιτικών αποφάσεων. Οι εργαζόμενοι στην Εταιρεία, βλέπουν την άμεση σχέση με τη πολιτική εξουσία, αλλά ειδικά μετά τη δημοσίευση αναλυτικών στοιχείων, όχι μόνο κατανοούν ότι δεν έχουν να κάνουν με μία απλή ιδιωτική εργοδοσία αλλά με ένα τριπολικό σύστημα Τράπεζα - Κυβέρνηση – Διοίκηση. Η δράση τους κινείται με βάση αυτή τη σχέση, παρεμβαίνοντας στη πορεία ως σχετικά ανεξάρτητος τέταρτος πόλος, σαν χιλιάδες εργαζόμενοι (και πολλαπλάσιοι οικογενειακά ελεγχόμενοι ψηφοφόροι) που αξιοποιούνται από τους κομματικούς μηχανισμούς, ώσπου στο τέλος και οι ίδιοι εργαζόμενοι και η συνδικαλιστική ηγεσία τους να χρησιμοποιήσουν τους κομματικούς μηχανισμούς.

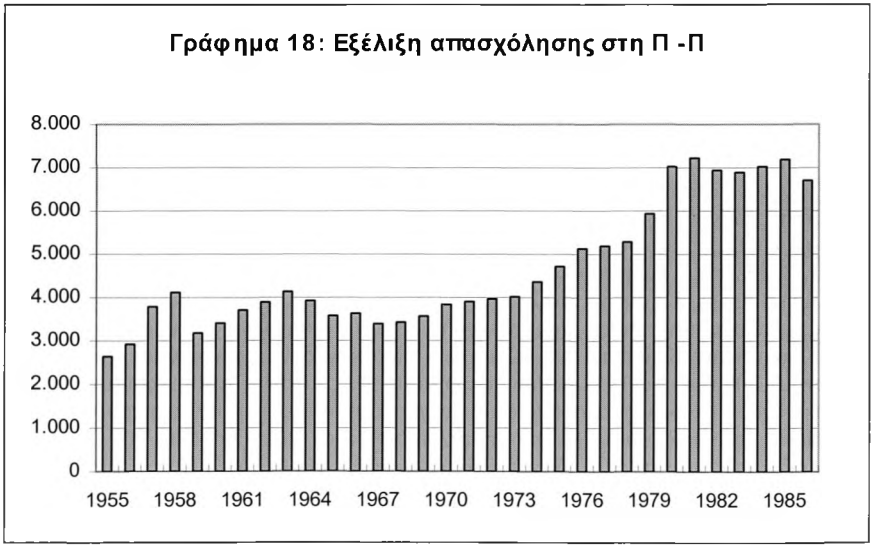

Όπως φαίνεται στο παραπάνω γράφημα οι εργαζόμενοι της Π-Π φτάνουν να ξεπεράσουν τις 7000, ωστόσο αν πάρουμε υπ' όψη και τις θυγατρικές της Π-Π ανεβαίνουμε στα 9000 άτομα, αυτό το νούμερο εξάλλου αναφέρει ο ίδιος ο Χ. Κατσάμπας στις τελευταίες ανακοινώσεις του. Αν επιπροσθέτως υπολογίσουμε την απασχόληση και των εκατοντάδων υπεργολάβων της Π-Π που σε συνήθως αποκλειστική βάση αναλαμβάνουν φασόν, έχουμε περίπου 12000 άτομα άμεσα ή έμμεσα εργαζόμενους. Από αυτούς μας ενδιαφέρουν περισσότερο οι άμεσα Πειραϊκάριοι, εργαζόμενοι, που στη νέα περίοδο, της «προβληματικής» Π-Π, θα συσπειρωθούν σχεδόν χωρίς εξαίρεση σε σωματεία, όντας η πλέον οργανωμένη βάση της εργατικής ομοσπονδίας (ΟΚΕ). Θα απεργήσουν κατ' επανάληψη, θα καταλάβουν αργότερα εργοστάσια, θα εμφανισθούν ως ο πολιορκητικός κριός του κλαδικού συνδικαλισμού, ωστόσο τα παραπάνω καθόλου δεν φαινόταν την πρότερη περίοδο, επί Κατσάμπα - Στράτου. Οι διοικούντες είχαν καταφέρει να διαχειρίζονται το προσωπικό με μάλλον πρωτοποριακό τρόπο για την Ελλάδα, έτσι ώστε να επαναλαμβάνουν το **ότι δεν έχουν απολύσει εργαζόμενο λόγω οικονομικών δυσκολιών και ούτε έχουν αντιμετωπίσει εργατική απεργία**.

Στα 1981, ο συν-ιδρυτής, πρόεδρος και Γ. Διευθυντής Χ. Κατσάμπας, θα επαναλάβει το γνωστό υμνολόγιο στις καλές εργασιακές σχέσεις με ιδιαίτερο στόμφο, κατά τη διάρκεια της τακτικής βράβευσης των εργαζομένων μεγάλης προϋπηρεσίας. Όπως καταγράφεται στο περιοδικό της Π-Π, λέγει:

«Μου εδόθη η αφορμή πολλάκις να τονίσω, ότι ένα μεγάλο μέρος της επιτυχίας της «Πειραϊκής Πατραϊκής» οφείλεται εις την δύναμη την οποία αντλεί από την αφοσίωση του προσωπικού της. Είναι μοναδικόν φαινόμενον σ' όλοκληρο τον κόσμο αυτό το οποίο παρουσιάζει η Εταιρία μας. Από τότε που συνεστήθη μέχρι στιγμής δεν εσημειώθη ούτε μιας ώρας απεργία. Δεν υπάρχει δεύτερη Εταιρεία εις τον κόσμο με το πλεονέκτημα αυτό. (...) όλους μπορεί να τους εξαφανίσουν, την Πειραϊκή - Πατραϊκή όμως όχι.»

Η πραγματικότητα βέβαια είναι μάλλον διαφορετική, δηλαδή και μειώσεις προσωπικού υπήρξαν, όπως είδαμε ήδη από τα πρώτα βήματα, στο Β' εργοστάσιο της Καλλιθέας και απεργίες έγιναν, τουλάχιστον γύρω στα 1946. Ωστόσο είναι γεγονός ότι η Πειραϊκή - Πατραϊκή είχε καταφέρει να διατηρήσει μια μεταπολεμική εργασιακή ειρήνη, να αποσπάσει τη συναίνεση του προσωπικού της, το οποίο αμείβει κατά πολύ υψηλότερα από τον υπόλοιπο κλάδο, βραβεύει τακτικά, δίδει κίνητρα παραγωγικότητας. Από το 1952, όπου υπάρχει γενική αβεβαιότητα, αναμένεται η «σταθεροποίηση» και οι εργοδότες κλίνουν από κοινού τα εργοστάσια, η Π-Π, αντί να προχωράει σε περικοπές και απολύσεις, προχωράει σε βραβεύσεις και οικονομικές ενισχύσεις. Το Δεκέμβρη του 1957, βραβεύει με κίνητρα απόδοσης το 70% του προσωπικού της με το συνολικό ποσό των 131.460 δρχ. Επίσης κατά το 1957, δίδεται το ειδικό ετήσιο βραβείο για όσους επί 10 μήνες βραβεύτηκαν, πράγμα που επέτυχε το 18% του προσωπικού και βραβεύεται με 150 δρχ. Όσοι είχαν βραβευτεί επί 12 μήνες παίρνουν 500 δρχ και όσοι επί 11 μήνες, παίρνουν 300 δρχ. Το 1957 λοιπόν, όπου οι μεγάλες μονάδες του κλάδου αν δεν έχουν κλίσει, έχουν κλυδωνισθεί σοβαρά και το προσωπικό έχει μειωθεί περίπου κατά 1/3, η Πειραϊκή Πατραϊκή μοιάζει σαν ευτυχισμένο νησί της Ουτοπίας. Οι βραβεύσεις δημοσιεύονται στο περιοδικό της Εταιρίας, δίπλα στους γάμους και της γεννήσεις εργατών και στελεχών, που προσφωνούνται συνολικά ... «συνεργάτες», ή αργότερα ...«Πίπιδες και Πιπίτσες». Το «Πίπιδες», από τα αρχικά «Π-Π» της επιχείρησης που

«κοσμούν» και τις φόρμες εργασίας, δεν θα καλοδεχθούν οι εργαζόμενοι, αντίθετα με το «συνεργάτες», ειδικά όταν τους αποκαλεί έτσι ο ίδιος ο γέρο-Κατσάμπας. Οι εργάτες δεν αισθάνονται βέβαια «συνεργάτες» του «Στρατοκατσάμπα», αλλά κολακεύονται που αποκαλούνται έτσι στον μικρόκοσμο της επιχείρησης. Ειδικά οι γυναίκες, όταν μπαίνουν στο εργοστάσιο, μπορεί να υποφέρουν, να κουράζονται, να στεναχωριούνται, αλλά τουλάχιστον τις αποκαλούν ... «συνεργάτιδες», τόσο οι «συνεργάτες» - εργάτες, όσο και τα αφεντικά. Ακόμα και οι πειραϊκάριες του Μ. Πεύκου, που η τοπική κοινωνία αποκαλεί περιφρονητικά «κατσάμπισες», όταν μπαίνουν στο εργοστάσιο, γίνονται ... «συνεργάτιδες». Όχι μόνο δεν αντιμετωπίζονται περιφρονητικά, αλλά η επιχείρηση ενισχύει την αυτοεκτίμηση τους και την διάθεση να συνεχίσουν να εργάζονται. Φυσικά αυτό το κάνει γιατί την συμφέρει, τόσο γιατί περιορίζει την ανανέωση του προσωπικού και μειώνει τις ανάγκες αρχικής κατάρτισης, όσο και γιατί αποσπά την εργατική συναίνεση, στο πλαίσιο της «Πειραϊκής - συνεργατικής - οικογένειας».

Ήδη από την περίοδο της μεγάλης μεταπολεμικής κρίσης, δηλαδή το 1954, η Π-Π βραβεύει όσους συμπληρώνουν 25, 35, έτη υπηρεσίας, παρέχοντας κίνητρα διατήρησης των εργαζομένων, που παραδοσιακά στον κλάδο εναλλάσσονται - ανακυκλώνονται σε πολύ μεγάλο βαθμό, ειδικά οι γυναίκες και τα στελέχη. Στα 1981, έχουν βραβευτεί περίπου 1000 εργαζόμενοι - «συνεργάτες», γεγονός που εκπλήσσει, αν αναλογιστούμε την παραδοσιακή προσωρινότητα της απασχόλησης στις κλωστοϋφαντουργίνες. Ο διευθυντής προσωπικού, σύμφωνα με μαρτυρίες παλιός ΕΑΜίτης, θα αναφερθεί και πάλι στο καλό κλίμα της επιχείρησης, σχολιάζοντας με την ευκαιρία μιας βράβευσης[600]:

«Το κλίμα και οι συνθήκες και οι όροι εργασίας είναι τέτοιες που ο μισθωτός μπορεί να εργασθεί και να προκόψει (...) αν τρέξουμε 25 ή 30 ή 40 χρόνια πίσω και πάρουμε τα μεγέθη της Εταιρίας (...) αφ εταίρου γνωρίζοντες όλοι, ότι το 60% των εργαζομένων στην Κλωστοϋφαντουργία είναι γυναίκες, οι οποίες κατά τεκμήριον εργάζονται για λίγο και μετά τον γάμον αποσύρονται... Θα δείτε λοιπόν ότι όσοι ξεκινήσαμε πριν 30 χρόνια είμαστε όλοι σχεδόν εδώ. (...) Αυτό σημαίνει ότι εδώ δεν υπάρχει καταπίεση και εξουθένωση. Σημαίνει ότι υπάρχει κατανόηση, στοργή, συμπαράσταση...»

Στις αρχές του '60 η επιχείρηση καθιερώνει το θεσμό των μετοχών των εργαζομένων, παρακρατώντας περίπου το 4% του μισθού και συνεισφέροντας περίπου το διπλάσιο, έτσι ώστε πάνω από το 10% των μετοχών περιέρχεται στους εργαζόμενους. Το παραπάνω βέβαια εξυπηρετεί πολλαπλά τους Στρατοκατσαμπαίους, ωστόσο είναι και πρωτοποριακή (για την Ελλάδα) πράξη «λαϊκού καπιταλισμού». Ο Χ. Κατσάμπας θα αναφερθεί πολλές φορές σε αυτό το σημείο, για παράδειγμα στην εκδήλωση της 25 συνεχούς βράβευσης πολυετών εργαζομένων, στο Μ. Πεύκο, θα πει:

«Η Εταιρία δεν ανήκει σε κανέναν κεφαλαιούχο, το βλέπετε πολύ καλά, το αισθάνεσθε γύρω σας. Η Εταιρεία ανήκει εις τους εργαζόμενους και όλοι αυτοί οι οποίοι αμείβονται από την Εταιρείαν, είναι όλοι εργαζόμενοι.»

Επισημαίνουμε το ότι ο Χ. Κατσάμπας τολμάει κατ' επανάληψη να εκστομίσει σε ευρύτατο εργατικό ακροατήριο, το ότι η Π-Π ανήκει σε όλους τους εργαζόμενους, μεταξύ των οποίων τοποθετεί και την οικογένεια του και φυσικά τον εαυτό του. Δηλαδή

[600] 1979, Μεγάλο Πεύκο, αναφέρεται στο περιοδικό της Π-Π.

του ανήκει η Π-Π, όχι ως ιδρυτού και δημιουργού της, αλλά ως συνεργάτη - εργαζόμενου σ' αυτήν, όπως ανήκει σε όλους τους εργαζόμενους - συνεργάτες, ότι ο ίδιος είναι εργαζόμενος-συνεργάτης επιχειρώντας να συνθέσει ένα «εμείς» – «Π-Π». Οι εργαζόμενοι βέβαια καθόλου δεν αισθάνονται ιδιοκτήτες της Π-Π ούτε καν συνδιαχειριστές της, ωστόσο συναισθάνονται το γεγονός ότι είναι εργαζόμενοι με σχετικά πολύ καλές θέσεις εργασίας, ειδικά προνόμια, σχετική σιγουριά και βάσιμες ελπίδες για το μέλλον. Αυτό έχει οικοδομηθεί με σειρά μέτρων - παραχωρήσεων της διεύθυνσης, που εκτός των άλλων, εξομοιώνει τους εργάτες με τους υπάλληλους στο κρίσιμο ζήτημα της αποζημίωσης, έτσι ώστε όποιος συμπληρώνει 35 έτη υπηρεσία να αποχωρεί με 24 μισθούς, 22 δηλαδή μισθούς πέραν των προβλεπομένων από την εργατική νομοθεσία. Επίσης θα επεκταθούν οι παροχές για παιδικούς σταθμούς, υποτροφίες κλπ αλλά και θα αναπαράγεται η μισθολογική διαφορά από τον υπόλοιπο κλάδο.

Με βάση τα παραπάνω όταν στο απεργιακό «ξύπνημα» της μεταπολίτευσης ο κλάδος ξεσηκώνεται πρωτίστως για μισθούς, οι Πειραϊκάριοι απέχουν, απολαμβάνοντας τα ειδικά τους προνόμια. Μεταξύ 1975-1977, στα τρία δηλαδή χρόνια που άλλοι εργάτες και εργάτριες, όπως θα δούμε απεργούν και συχνά συγκρούονται με την αστυνομία, η Πειραϊκή «παραχωρεί» 100% συνολική αύξηση, δηλαδή 33% σε μέση ετήσια βάση. Πρόκειται για μεγάλη πραγματική αύξηση, στο ήδη σχετικά μεγαλύτερο μεροκάματο, η οποία δεν «καταχτιέται» με απεργία, όπως σε άλλες επιχειρήσεις, αλλά παραχωρείται, χωρίς συγκρούσεις, χωρίς καν διαπραγματεύσεις. Οι αυξήσεις ανακοινώνονται - όπως κάθε χρόνο - από τον «πατέρα» - «συνεργάτη» γέρο - Κατσάμπα, με την ευκαιρία της πρωτοχρονιάτικης γιορτής για το κόψιμο της βασιλόπιτας. Οι εργαζόμενοι λοιπόν όχι μόνο δεν συγκρούονται με τη διεύθυνση, αλλά καλούνται να ... χειροκροτήσουν την αύξηση, να επιβεβαιώσουν και να αναπαράγουν την προνομιακή τους εργασιακή θέση και συνεργασία με τη διεύθυνση.

Με βάση τα παραπάνω στην Π-Π δεν εμφανίζεται ένας συνηθισμένος, φραστικός φιλεργατισμός, ένας πατερναλισμός παραδοσιακού αυταρχισμού, αλλά μια πολύ καλά υπολογισμένη διαχείριση προσωπικού, ένα «συμβόλαιο», που κατά ειρωνεία παραχωρείται από μια εργοδοσία, όχι μόνο δηλωμένα αντικομουνιστική, αλλά άμεσα συνδεδεμένη με τη πολιτική εξουσία (και) την περίοδο της «Καραμανλικής λιτότητας». Το παραπάνω «συμβόλαιο» είναι βέβαια «ανάπηρο» αφού δεν θα συμβάλει κάποιος συνδικαλισμός, πράγμα που έχει αυτοτελή σημασία. Οι «Στρατοκατσαμπαίοι» είναι οι μόνοι ίσως εργοδότες του κλάδου στην Ελλάδα, που θα μπορούσαν να ελέγχουν έναν πειθήνιο μαζικό - εργοδοτικό συνδικαλισμό, ωστόσο το αποφεύγουν, πράγμα που σημαίνει ότι από τη μια μεριά δεν φοβούνται τον υπάρχοντα επίσημο - ομοσπονδιακό ή και ανεπίσημο - ριζοσπαστικό συνδικαλισμό, ενώ από την άλλη, δείχνουν να φοβούνται προοπτικά ένα συνδικαλιστικό μαζικό μηχανισμό, ακόμα και όταν είναι σίγουροι ότι θα τον ελέγχουν.

Κατά τη γνώμη μας αυτό μπορεί να αιτιολογηθεί από την εμπειρία των συγκεκριμένων εργοδοτών και κυρίως του Χ. Κατσάμπα στη συγκυρία του 1946-1947, όπου αντιμετώπισε ως εργοδότης αλλά και ως εκπρόσωπος του ΣΕΒ πραγματικό συνδικαλισμό και αργότερα, όταν αντιμετώπισε τον μετεμφυλιακό εργατοπατερισμό. Φαίνεται λοιπόν αρκετά οξυδερκής να μην διακινδυνεύει έστω τη πιθανότητα συγκυριακής σύγκρουσης, που ενυπάρχει εξ ορισμού στο μαζικό συνδικαλισμό και από την άλλη να μην

δημιουργεί ένα συρφετό «μεσολαβητών», που δεν τους χρειάζεται, ενώ θα έπρεπε να τους συντηρεί και αναπαράγει. Δεν αρνείται βέβαια να δώσει έγκριση στη δημιουργία σωματείων, που του ζητιέται όπως θα δούμε από την ανυπόληπτη χουντική Ομοσπονδία κλωστοϋφαντουργών, ωστόσο φαίνεται να μην ενισχύει ακόμα και τα δηλωμένα «υπάκουα» συνδικάτα της χούντας. Η διεύθυνση διαφυλάττει ως κόρη οφθαλμού την εικόνα της Π-Π ταυτόχρονα ως γίγαντα και ως οικογένειας, έτσι ώστε να θεωρεί το ζήτημα της διαχείρισης του προσωπικού ως «οικογενειακή υπόθεση», χωρίς να εμπλέκεται άμεσα ακόμα και στους πολιτικούς αποκλεισμούς των αριστερόστροφων οικογενειών. Η Π-Π αισθάνεται ικανή αντί να αποκλείει τους αριστερούς, να τους ενσωματώνει, πράγμα που τελικά φαίνεται να κατορθώνει.

Ακόμα και στην επιλογή του προσωπικού λοιπόν, η επιχείρηση που ίσως περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη συνδέθηκε με το μετεμφυλιακό κράτος, έχοντας συνήθως, εκτός των άλλων, «δικό της» υπουργό και τραπεζίτη, δεν θα διστάσει να προσλαμβάνει «μολυσμένους» αριστερούς, τουλάχιστο στο βαθμό που προέρχονται από τα «άγια χώματα» της Αιτωλοακαρνανίας. Της περιοχής δηλαδή καταγωγής των ιδρυτών, όπου εκτός των άλλων τροφοδοτεί με ψηφοφόρους τους πολιτικούς της οικογένειας. Είναι εντυπωσιακό ότι ακόμα και στα κεντρικά γραφεία της επιχείρησης στην Αθήνα, η πλειοψηφία των εργαζομένων προέρχεται ή κατάγεται από την Αιτωλοακαρνανία. Ταυτόχρονα η Π-Π δεν διστάζει να εφαρμόσει στις προσλήψεις της ειδικές δοκιμασίες και ένα πρωτοποριακό σύστημα ποιοτικής αξιολόγησης των υπαλλήλων και τεχνιτών της. Για παράδειγμα για την πρόσληψη υπαλλήλων, προσμετρά εκτός των άλλων γραπτές εξετάσεις, όπου οι διαγωνιζόμενοι κρίνονται και από την ανάλυση περιεχομένου των απαντήσεων, πχ για τη σχέση τους με τη θρησκεία, το αν προτιμούν καριέρα ή οικογένεια κλπ. Για τους εν ενεργεία υπαλλήλους, θα δημιουργηθεί ένα ολοκληρωμένο σύστημα αξιολόγησης, με κριτήρια: γνώσις εργασίας, ποσότης προσφερόμενης εργασίας, συνεργατικότης κλπ. Για τα στελέχη – προϊστάμενους προσμετρώνται ατομικά κριτήρια (προσωπικότητα, μνήμη, κρίση, υγεία κλπ) γενικά κριτήρια (αφοσίωση στην εταιρεία, εχεμύθεια, τακτικότητα ωραρίου), ειδικά κριτήρια (συνέπεια, ικανότητα στην έκφραση κλπ), εργασιακά κριτήρια (τάξις που επικρατεί, ικανότητα αξιοποιήσεως, ελέγχου, καθοδηγήσεως και αναπτύξεως υφισταμένων κλπ). Για παράδειγμα αναφέρουμε τα στοιχεία ενός τέτοιου συσμπληρωμένου εντύπου αξιολογήσεως, τον 4/1981, όπου ο κρινόμενος φτάνει σε βαθμό 946/100, όταν ο μέσος όρος της διευθύνσεως ήταν 955, της εταιρείας 886.01 και της ειδικότητας 886.01.

Πρόκειται για δείγματα αξιολόγησης του προσωπικού που υποδεικνύουν έναν ευρύτερο γραφειοκρατικό – ορθολογικό έλεγχο που συνυπάρχει με το κομματικό πελατειασμό, τα παραδοσιακά δίκτυα της καταγωγής τη πατερναλιστική «στοργή» και την οικοδόμηση αίσθησης ορθολογικής δικαιοσύνης και αμοιβαίου οφέλους. Πρόκειται για αντιφατικές στρατηγικές, που ωστόσο φαίνεται ότι στην πράξη συνυπάρχουν αρμονικά και οικοδομούν το κλίμα μιας δίκαιας - ορθολογικής - στοργικής οικογένειας. Οι εργαζόμενοι βέβαια φαίνονται στη διεύθυνση περισσότερο αφοσιωμένοι απ᾽ ότι είναι στη πραγματικότητα, μάλιστα τέτοια δείγματα έχουν φανεί ήδη στη δεκαετία του ’60.

Από παλιούς εργαζόμενους της επιχείρησης στα κεντρικά γραφεία, αναφέρθηκε η έκπληξη της διεύθυνσης για τα αποτελέσματα των εκλογών ενός «ακίνδυνου» πολιτιστικού - εκδρομικού συλλόγου των υπαλλήλων, στη δεκαετία του ’60. Το ότι δεν εκλέγεται στο ΔΣ του συλλόγου ένα μέλος της διευθυντικής οικογένειας, φαίνεται

σκανδαλώδες, με τελική συνέπεια να διαλυθεί ο σύλλογος. Ωστόσο στην πραγματικότητα είναι ακόμα περισσότερο σκανδαλώδες ότι σε περιόδους που η Ελλάδα εμφανίζει απεργιακά ρεκόρ, οι Στρατοκατσαμπαίοι με τις χιλιάδες εργάτες, αντιμετωπίζουν απλώς έναν μη ελέγξιμο σύλλογο εκδρομέων.... Το κρίσιμο ζήτημα είναι ότι οι «πειραϊκάριοι» δεν θέλουν να ταράξουν τις σχετικά καλύτερες συνθήκες αμοιβών και εργασίας (από τον υπόλοιπο κλάδο) και επιπροσθέτως επιδιώκουν να αξιοποιήσουν την παράδοση πρόσληψης των παιδιών τους στην Εταιρία, που φαίνεται γερά στηριγμένη στη πολιτική εξουσία, κερδοφόρα, σίγουρη, σχεδόν ισοδύναμη με το ... Δημόσιο. Στην πορεία η αμφισβήτηση έως και η πίεση εκδίωξης του Κατσάμπα - Στράτου θα αντιβαίνει στο κλίμα του «συνεργάτη» - «σχεδόν δημοσίου υπαλλήλου», ακριβώς λόγω του ότι διαφαίνονταν η προοπτική γνήσιας δημοσιο-υπαλληλοποίησης μέσω της «προβληματικότητας». Με αυτά όμως θα ασχοληθούμε στη συνέχεια.

3.3 Η μεταπολεμική ελληνική κλωστοϋφαντουργία και ένδυση: Μια προσπάθεια συνολικής εικόνας

Προηγουμένως, προσπαθώντας να αναδείξουμε τις μεταπολεμικές αλλαγές, παρουσιάσαμε ορισμένες πλευρές και περιπτώσεις παραγωγής και εργατικού δυναμικού, που παρά την σχετική αποσπασματικότητα τους, μπορούν να δώσουν μια εικόνα για τις τάσεις ανάπτυξης του κλάδου και τα χαρακτηριστικά της εργασίας. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε μια συνολικότερη προσέγγιση του κλάδου στη μεταπολεμική περίοδο, όπου εκτός των ευρημάτων μας στις περιπτώσεις του Βόλου του Αιγαίου και της Π-Π, αξιοποιούμε το διαθέσιμο στατιστικό υλικό, κλαδικές μελέτες, Συμβάσεις Εργασίας κλπ. Αναλυτικότερα, εξετάζεται στο 3.3.1 η εξέλιξη μεγεθών παραγωγής και απασχόλησης στον κλάδο, στο 3.3.2 η κλωστοϋφαντουργία στο πλαίσιο της ελληνικής μεταπολεμικής βιομηχανίας και στο 3.3.3 στο πλαίσιο του διεθνούς ανταγωνισμού. Στο 3.3.4 παρουσιάζεται η εργασιακή παραγωγική διαδικασία στην κλωστοϋφαντουργία, στο 3.3.5 η εργασιακή παραγωγική διαδικασία στην ένδυση και στο 3.3.6 το σύγχρονο διεθνές περιβάλλον και οι εργασιακές σχέσεις

3.3.1 Η εξέλιξη μεγεθών παραγωγής και απασχόλησης στον κλάδο

Για την μεταπολεμική περίοδο στην Ελλάδα, μπορούμε να κάνουμε λόγο για απογείωση της βιομηχανίας κλωστικών, όσο και για ύστερη ανάπτυξη της βιομηχανίας ένδυσης, που θα αντιμετωπίσουν τελικά την τρέχουσα βαθιά κρίση στη δεκαετία του '90. Η συμμετοχή της κλωστοϋφαντουργίας στο προϊόν της μεταποίησης, από 18,4% το 1955, φτάνει στο 14,7% το 1989, και για την ένδυση - υπόδηση, το ίδιο διάστημα, από 15,3% πέφτει στο 6,6%. Ωστόσο παρά την παραπάνω φθίνουσα συμμετοχή, η σημασία του κλάδου παραμένει μεγάλη για την εθνική οικονομία.

Γενικά η ελληνική βιομηχανία δεν ξεκινά τη μεταπολεμική περίοδο με τους καλύτερους οιωνούς, μάλιστα όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια πιέζονται οι βιομήχανοι να λειτουργήσουν τα εργοστάσια τους. Η βιομηχανική παραγωγή στην Ελλάδα, μόλις στη δεκαετία του 50 αγγίζει τα προπολεμικά όρια και ειδικά η κλωστοϋφαντουργία, το 1947 θα φτάσει μόλις το 57% της προπολεμικής περιόδου. Ωστόσο η παραγωγή θα ανακάμψει, για να απογειωθεί στη συνέχεια, με μέγιστη τιμή το 1987, στο 780%, με βάση το 1939 = 100. Αντίστοιχα η ένδυση - υπόδηση θα φτάσει το 1979 το 340% της προπολεμικής παραγωγής, ωστόσο ο δείκτης για την ένδυση παρουσιάζει σοβαρά μεθοδολογικά προβλήματα, καθώς τα προϊόντα στη προπολεμική Ελλάδα είναι διαφορετικά από την ύστερη μεταπολεμική. Η μακροχρόνια τάση, που διαφαίνεται από την επεξεργασία των διαθέσιμων δεικτών παραγωγής, είναι η αλματώδης αύξηση και για τους δύο μεταπολεμικούς κλάδους, αν και η αύξηση στον κλαδικό δείκτη, υπολείπεται από τον γενικό δείκτη της μεταποίησης. Από το 1978 εκδηλώνεται μια τομή, μια αντιστροφή της τάσης, δηλαδή ο δείκτης μειώνεται για την ένδυση - υπόδηση συνεχώς, ενώ για την κλωστοϋφαντουργία καταγράφεται μια ανάκαμψη στα μέσα του '80, που θα διαδεχθεί μια εντυπωσιακή πτώση.

Κατά τη γνώμη μας η μακροχρόνια τάση του δείκτη αξίας παραγωγής (επεξεργασία δεικτών ΣΕΒ - ΕΣΥΕ) μπορεί να φωτίσει αρκετά τη γενική τάση ανάπτυξης του κλάδου, ωστόσο από μόνος του ο παραπάνω δείκτης αδυνατεί να ερμηνεύσει τον τύπο της

ανάπτυξης, πολύ περισσότερο να ερμηνεύσει πλευρές του συνδικαλισμού. Το κρίσιμο μέγεθος για το συνδικαλισμό είναι προφανώς η απασχόληση που μεταπολεμικά επίσης αυξάνει στη χώρα μας, αλλά όπως θα δούμε ακολουθώντας με μια κρίσιμη χρονική υστέρηση τις εξελίξεις στον κλάδο στην Ευρώπη, αλλάζοντας όχι μόνο το μέγεθός της αλλά και τα χαρακτηριστικά της.

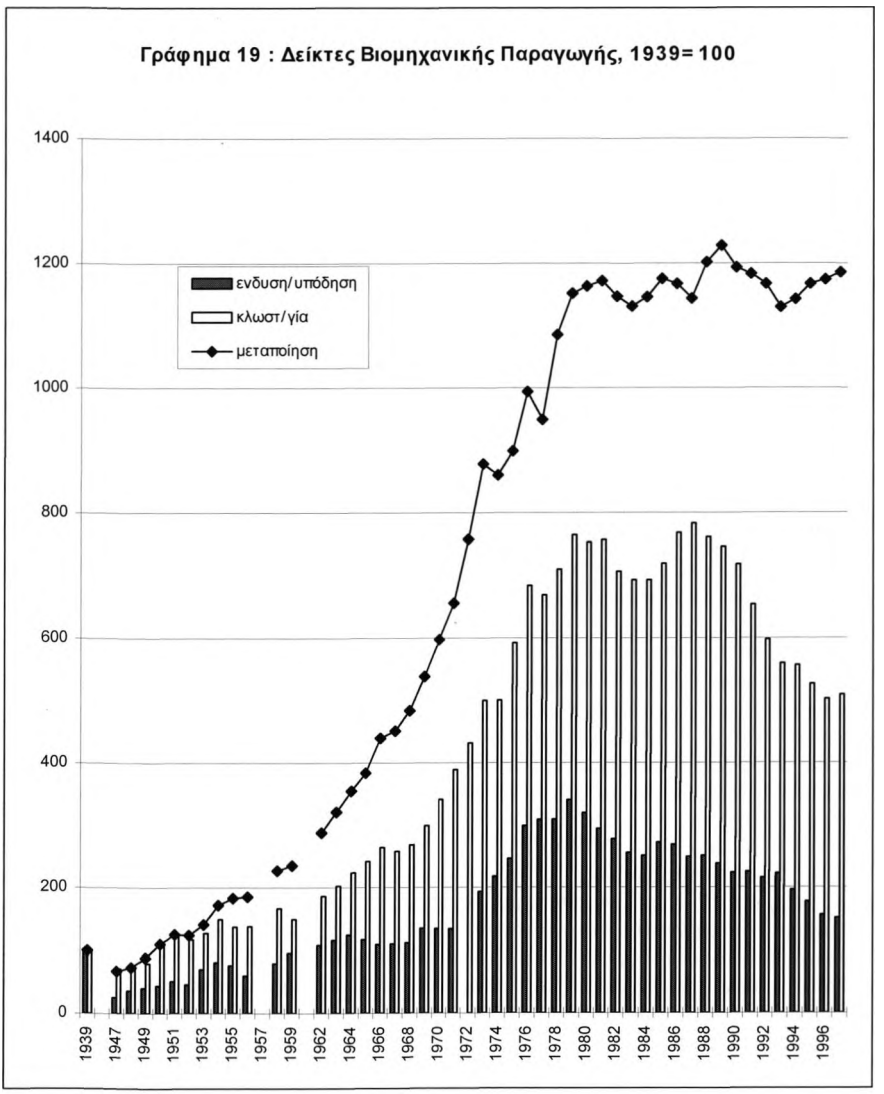

Πηγή: Δ.Β.Π., ΣΕΒ, ΕΣΥΕ (επεξεργασία)

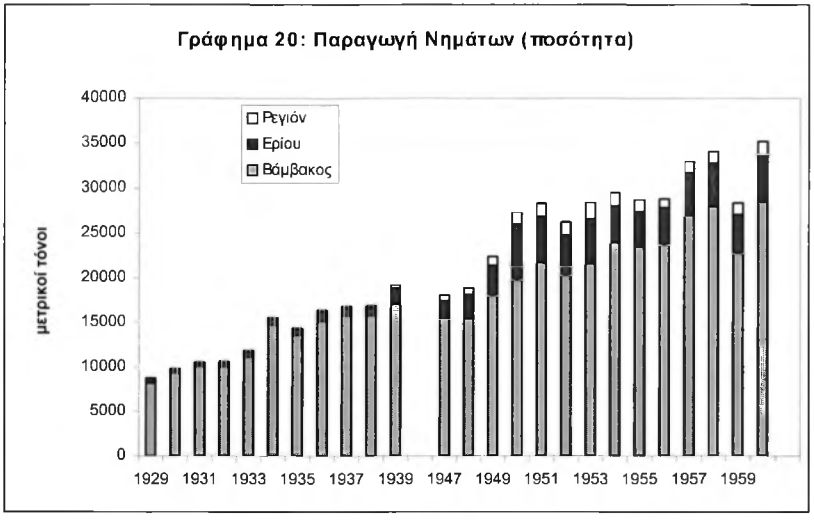

Γενικά για το κλάδο, από τη δεκαετία του '30 έως την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, η παραγωγή στα βασικά προϊόντα της κλωστοϋφαντουργίας, αυξάνει με μικρά διαλείμματα υποχώρησης, ενώ από την άποψη των ινών κυριαρχούν τα βαμβακερά νήματα και υφάσματα.

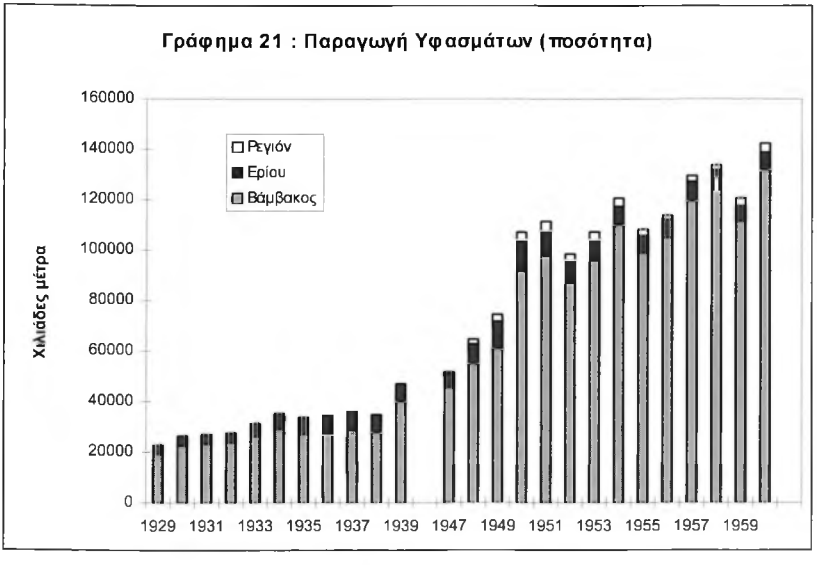

Το εντυπωσιακότερο όμως είναι ότι σε μεγάλο βαθμό αναπαράγεται η προπολεμική παραγωγική δομή και οι αντιφάσεις της, κυρίως μια παράλληλη συγκέντρωση και μια παράλληλη αποκέντρωση της παραγωγής. Χαρακτηριστικό είναι ότι το 1958, έτος στο οποίο απογράφεται η βιομηχανία και οικοτεχνία, διατηρείται ένα σημαντικό μέρος παραγωγής κατ' οίκον, ένα σημαντικό μέρος οικιακής απασχόλησης. Ενώ δηλαδή 56.658 άτομα εμφανίζονται να απασχολούνται σε βιομηχανίες και βιοτεχνίες κλωστοϋφαντουργίας, προστίθενται ακόμα 12.778 άτομα που δουλεύουν στο σπίτι. Ακόμα εντυπωσιακότερα είναι τα στοιχεία για την ένδυση, όπου μάλιστα η πλειοψηφία της απασχόλησης κατανέμεται στην «οικοτεχνία» και όχι στη «βιομηχανία». Συγκεκριμένα στη «βιομηχανία» ένδυσης συνολικά καταγράφονται 41.291 άτομα, ενώ στην «οικοτεχνία» 42.514 και συνολικά η απασχόληση φτάνει περίπου στις 84.000 άτομα.

Γράφημα 22: Απασχόληση, βιομηχανία και οικοτεχνία, 1958

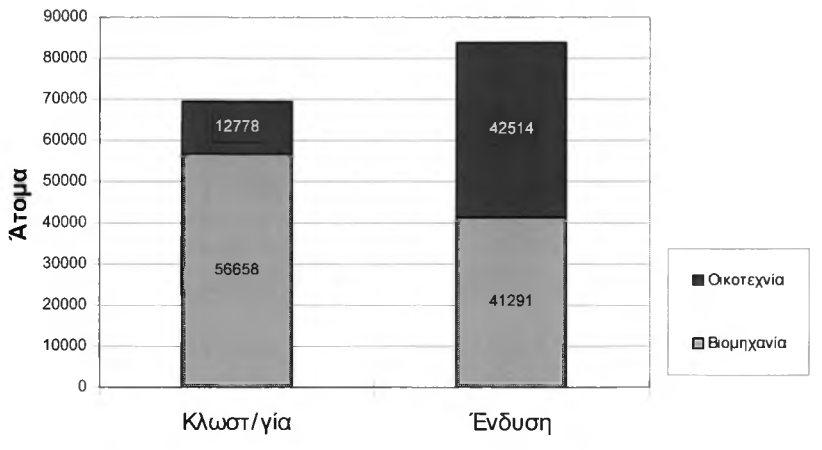

Πηγή ΕΣΥΕ, Β.Α. 1958

Δυστυχώς από τότε (1958), η οικοτεχνία καταγράφεται ατελώς ή και καθόλου, έτσι για παράδειγμα θα ξεφεύγει από την στατιστική απεικόνιση η οικοτεχνική απασχόληση που θα μας απασχολήσει ειδικά για τη δεκαετία του '80 με τη μορφή του «φασόν στο σπίτι». Το παραπάνω γεγονός θα έχει συνέπειες και για την αξιοπιστία των στοιχείων που συνήθως αξιοποιούνται για την μέση απασχόληση, τη μέση μισθωτή απασχόληση κλπ, πάντως είναι βέβαιο ότι η μέση απασχόληση ανά κατάστημα υπερεκτιμάται ενώ δεν είναι βέβαιο το πόσο ακριβώς υπερεκτιμάται. Παρόλα αυτά με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει το εντυπωσιακότατο δεδομένο, ότι μεταπολεμικά αντί να αυξάνει η μέση απασχόληση ανά κατάστημα στη κλωστοϋφαντουργία, κατά περιόδους μειώνεται και το σημαντικότερο, ότι σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο είναι μικρότερη από τη μεσοπολεμική. Συνεπώς παρά του ότι μεταπολεμικά ιδρύονται και μεγάλες μονάδες ή και

πολύ μεγάλες μονάδες, ταυτόχρονα η απασχόληση κατανέμεται σε μια πληθώρα μικρών επιχειρήσεων, έτσι ώστε σε μέσα μεγέθη, αντί για συγκέντρωση της απασχόλησης, παρουσιάζεται αποκέντρωση της απασχόλησης.

Συγκεκριμένα και με κάθε επιφύλαξη για τα διαθέσιμα στοιχεία και τη συγκρισιμότητά τους, στην κλωστοϋφαντουργία, η μέση απασχόληση ανά κατάστημα από 21,87 το 1930, πέφτει μεταπολεμικά ώστε να φτάσει στα 11,06 άτομα / κατάστημα το 1969. Από τότε εμφανίζεται μια αντίστροφη, συγκεντρωτική τάση, που φτάνει στα 15,69 άτομα / κατάστημα το 1978, για να υποχωρήσει και πάλι το 1984. Παρά τη μικρή μετέπειτα αύξηση, το 1988, εμφανίζεται μικρότερη μέση απασχόληση από το 1958.

Στην ένδυση, το αντίστοιχο μέγεθος προπολεμικά αντιστοιχεί σε μονάδα νάνο, με μόλις 2,69 άτομα / κατάστημα, που μένει σχετικά σταθερό μέχρι το 1973 και αυξάνει από τότε για να φτάσει στο 5,8 το 1988. Στην ένδυση παρά του ότι στη δεκαετία του 70 ιδρύονται επίσης μεγάλες και πολύ μεγάλες μονάδες, δίπλα στη συγκεντρωμένη απασχόληση, αυξάνει και η αποκεντρωμένη μικρο-απασχόληση, έτσι ώστε σε μέσα μεγέθη, στο τέλος της δεκαετίας του '80, μόλις ξεπερνά τα 5 άτομα ανά κατάστημα. Συμπερασματικά στην ένδυση παρουσιάζεται μια τάση συγκέντρωσης της μέσης απασχόλησης, που όμως μόλις ξεπερνά το όριο της μονάδας νάνου. Αν υπολογίσουμε την τεράστια, άτυπη, μη καταγεγραμμένη απασχόληση του φασόν στο σπίτι, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι στη πραγματικότητα το μέσο μέγεθος στη δεκαετία του 80, είναι ίσως μικρότερο από προπολεμικά.

Γράφημα 23 : Εξέλιξη απασχόλησης / κατάστημα

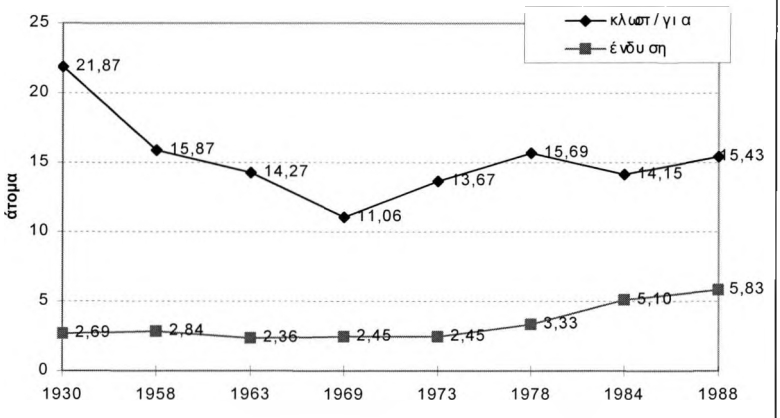

Πηγή ΕΣΥΕ, Β.Α. (επεξεργασία στοιχείων)

Ενδιαφέροντα συμπεράσματα εξάγονται και από τη μελέτη των στοιχείων για τη συνολική απασχόληση, ανεξάρτητα από τον αριθμό των επιχειρήσεων και καταστημάτων. Στην ένδυση η απασχόληση μεταξύ 1958 και 1988 δείχνει μια καθαρά

ανοδική τάση μετά το 1973, που ξεπερνά συνολικά τα 50.000 άτομα για να φτάσει στη μέγιστη τιμή της το 1988 που ξεπερνά τα 95.000 άτομα. Στην κλωστοϋφαντουργία, η σχετικά σταθεροποιημένη απασχόληση, πάνω από τις 55.000 άτομα μέχρι το 1969, εκτινάσσεται το 1973 σχεδόν στις 70.000 άτομα και συνεχίζει να αυξάνει μέχρι το 1978, που απογράφεται η μέγιστη απασχόληση, σχεδόν 80.000 ατόμων. Από τότε πέφτει ραγδαία ώστε φτάνει το 1984 λίγο πάνω από 65.000 άτομα για να ανεβεί και πάλι ελαφρά το 1988. Συνεπώς οι τάσεις στη συνολική απασχόληση των δύο υποκλάδων είναι διαφορετικές, παρουσιάζοντας χοντρικά μια δεκαετία διαφορά, δηλαδή η μέγιστη απασχόληση στην κλωστοϋφαντουργία εμφανίζεται στα 1978, ενώ στην ένδυση στα 1988. Επίσης σημαντικές διαφοροποιήσεις παρατηρούμε αν μελετήσουμε τις επιμέρους κατηγορίες απασχόλησης, δηλαδή κατά μισθωτή και μη μισθωτή απασχόληση και κατά φύλο.

Την αύξηση απασχόλησης στην ένδυση δημιουργεί ουσιαστικά η αύξηση των γυναικών μισθωτών (κυρίως εργατριών και όχι υπαλλήλων) που από 12.707 άτομα το 1958 φτάνουν στα 58.840 στα 1988, δηλαδή σχεδόν πενταπλασιάζεται.

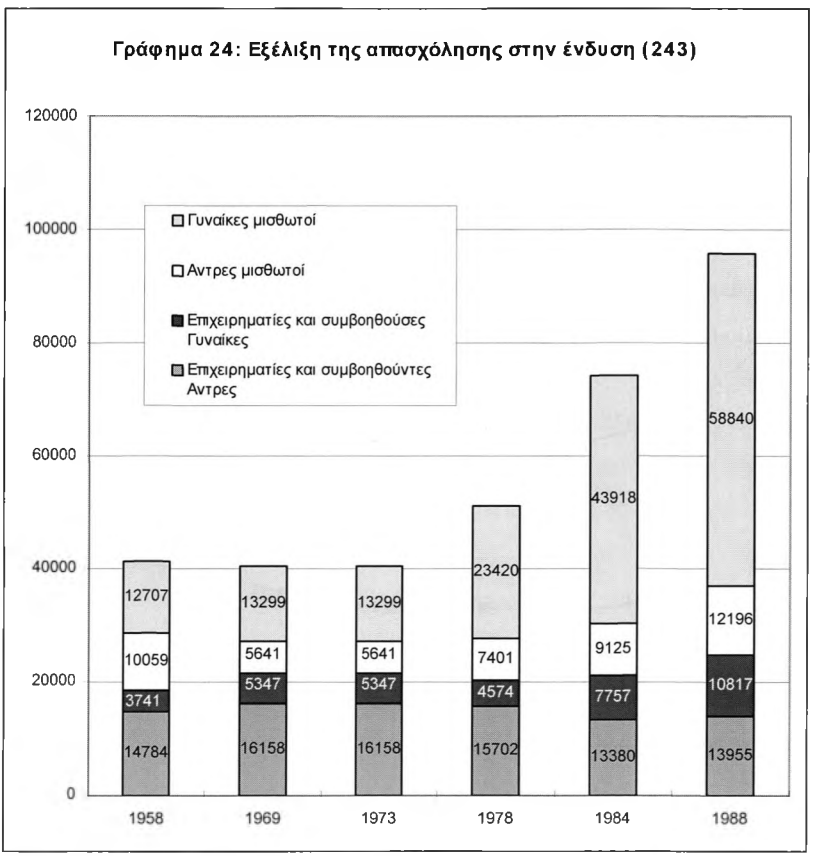

Πηγή ΕΣΥΕ, Β.Α. (επεξεργασία στοιχείων)

Στην κλωστοϋφαντουργία η απασχόληση αφορά βέβαια κυρίως τη μισθωτή απασχόληση η οποία όμως τείνει να μοιράζεται μεταξύ γυναικών και ανδρών. Παρά του ότι οι γυναίκες μισθωτοί παραμένουν αρκετά περισσότερες από τους άντρες μισθωτούς, η μακροχρόνια τάση είναι να μειώνεται το μερίδιο τους στη συνολική απασχόληση.

Γράφημα 25: Εξέλιξη απασχόλησης στην κλωστ/ γία (23)

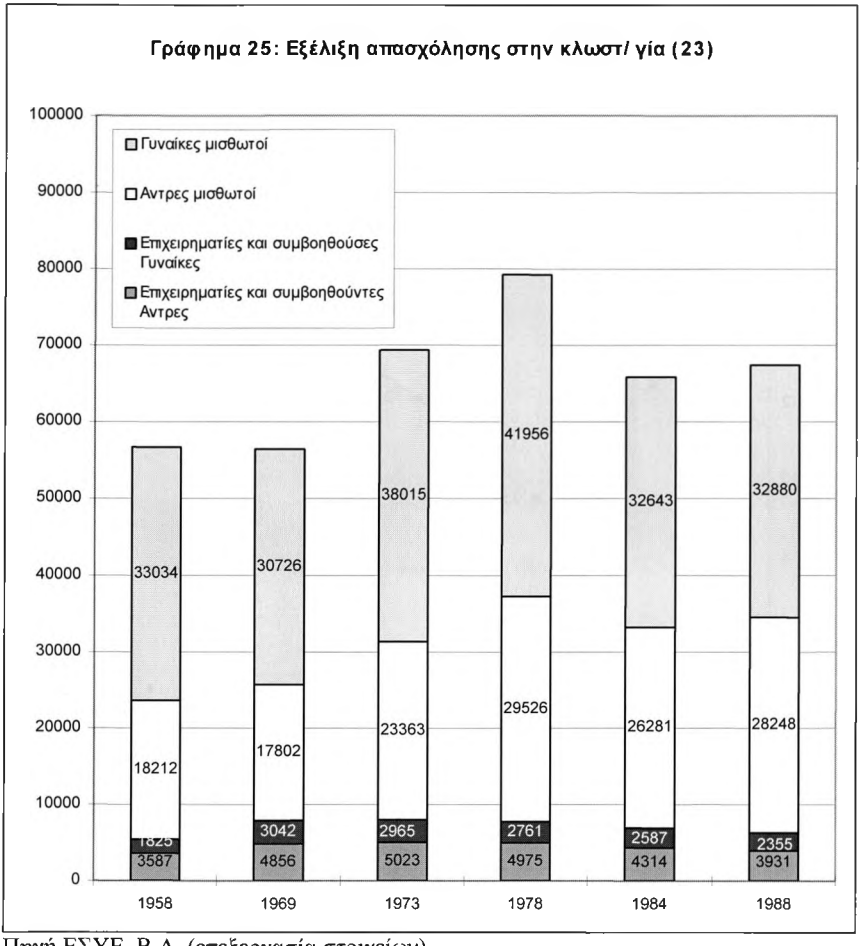

Πηγή ΕΣΥΕ, Β.Α. (επεξεργασία στοιχείων)

Συγκρίνοντας μεταξύ κλωστοϋφαντουργίας - ένδυσης, ως προς την εξέλιξη μισθωτών ανά κατάστημα, ένα από τα πλέον κρίσιμα μεγέθη για τον προσδιορισμό της εν δυνάμει συνδικαλιστικής βάσης, παρατηρούμε τη μεγάλη διαφορά της μέσης μισθωτής απασχόλησης, αντίστοιχη με αυτή που παρατηρήσαμε προηγουμένως γενικά για τη μέση απασχόληση. Για την κλωστοϋφαντουργία, σε μέση μεγέθη, φαίνεται ότι ποτέ στη μεταπολεμική περίοδο δεν ξεπεράστηκε το όριο των 15 μισθωτών ανά κατάστημα,

μάλιστα στα 1969 παρουσιάζεται πτώση της μέσης μισθωτής απασχόλησης κάτω από τα 10 άτομα ανά κατάστημα. Για την ένδυση αρχικά (1958) φαίνεται να αντιστοιχούν κάτω από 2 μισθωτοί ανά κατάστημα, που αυξάνουν από το 1973, ώστε το 1988 μόλις ξεπερνιούνται οι 4 μισθωτοί ανά κατάστημα.. Βέβαια οι υπολογισμοί σε μέσους όρους συγκαλύπτουν σε μεγάλο βαθμό τις τεράστιες αποκλίσεις, που παρουσιάζονται και στους δύο κλάδους, ωστόσο τα μέσα μεγέθη δεν στερούνται σημασίας. Δεν στερείται σημασίας, όταν μιλάμε για συνδικαλισμό και συνδικαλιστική πυκνότητα, συνδικαλιστική δομή κλπ, το **ότι ο μέσος εργαζόμενος στη μεταπολεμική κλωστοϋφαντουργία εργάζεται με μικρομεσαίο γώρο εργασίας, ενώ ο αντίστοιχος μέσος εργαζόμενος στην ένδυση, σε μονάδα νάνο**.

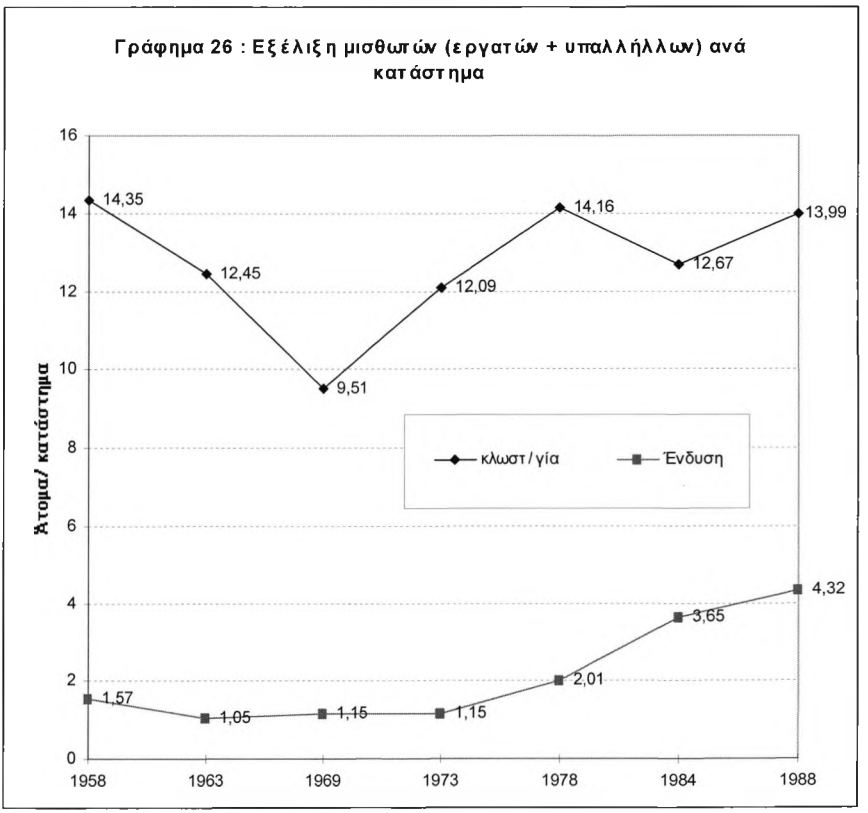

Πηγή ΕΣΥΕ, Β.Α. (επεξεργασία στοιχείων)

Επίσης συγκρίνοντας το μερίδιο της γυναικείας απασχόλησης στην συνολική, στους δύο υποκλάδους, φαίνεται καθαρά ότι παρατηρούνται δύο αντίρροπες τάσεις.

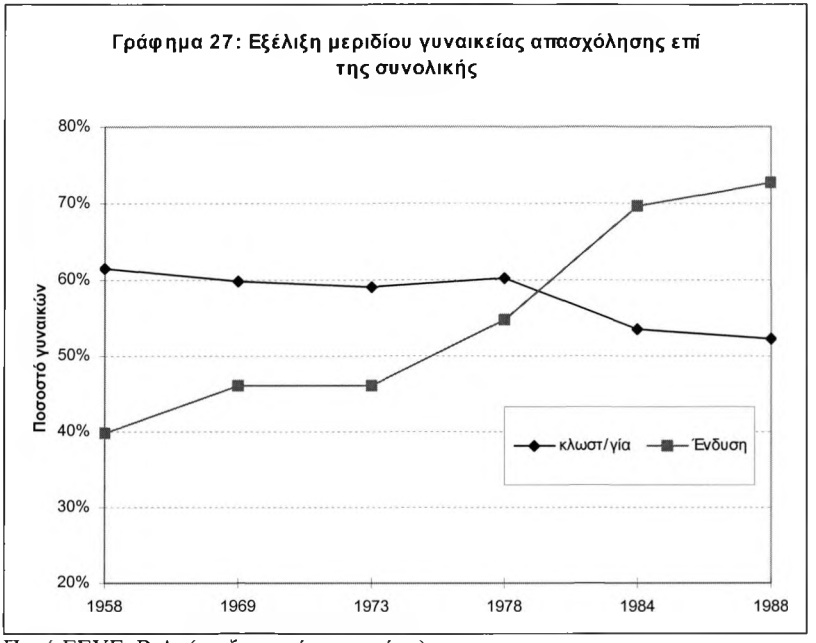

Πηγή ΕΣΥΕ, Β.Α. (επεξεργασία στοιχείων)

Αναλυτικά, το 1958 οι γυναίκες στην κλωστοϋφαντουργία ξεπερνούν το 60%, ενώ στην ένδυση φτάνουν στο 40%. Μεταξύ 1978 και 1984 τα μερίδια γυναικείας εργασίας στους δύο υποκλάδους ταυτίζονται γύρω στο 58% και τελικά η τάση αντιστρέφεται ώστε το 1988 στην ένδυση οι γυναίκες να ξεπερνούν το 70%, ενώ στη κλωστοϋφαντουργία μόλις ξεπερνούν το 50%. Η ένδυση από ανδρικός κλάδος έχει γίνει ήδη γυναικείος και η κλωστοϋφαντουργία από γυναικείος τείνει να ισορροπεί μεταξύ ανδρών και γυναικών. Οι παραπάνω αλλαγές είναι περισσότερο σημαντικές αν συγκρίνουμε τη προπολεμική απασχόληση και χώρο εργασίας με τα αντίστοιχα σημερινά. Το προπολεμικό ραφτάδικο με την κυριαρχία των ανδρών εμποροραπτών, θα δώσει τη θέση του στην επιχείρηση ένδυσης με γυναίκες εργάτριες, συνήθως νεαρής ηλικίας. Από την άλλη το εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας, που κυριαρχούσαν οι νεαρές γυναίκες, το «γυναικοεργοστάσιο», δίνει τη θέση του σε εργοστάσια με μοιρασμένη κατά φύλο και όλο και πιο «γερασμένη» απασχόληση[601]. Το πως αιτιολογούνται τα παραπάνω νούμερα, τι αποκαλύπτουν ή ενδεχομένως τι συγκαλύπτουν, πως συνδέονται με αλλαγές στη παραγωγική διαδικασία, τι σημαίνουν για το συνδικαλισμό, θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Προς το παρόν θα ασχοληθούμε πιο αναλυτικά με τις γενικότερες τάσεις, τη μορφή και τις στρατηγικές ανάπτυξης της κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης στη μεταπολεμική περίοδο σε συνάρτηση με ορισμένα προβλήματα που αφορούν ευρύτερα την ελληνική βιομηχανία

[601] Δεν υπάρχουν αξιόπιστα στοιχεία για τις ηλικίες των εργαζομένων στη κλωστοϋφαντουργία. Ωστόσο η γενική εκτίμηση που επιβεβαιώνεται και από την προσωπική μας εμπειρία, είναι ότι πρόκειται για έναν κλάδο στον οποίο ο μέσος όρος ηλικίας είναι σχετικά μεγάλος. Η πτώση της απασχόλησης οδηγεί στο να εισέρχονται στον κλάδο όλο και λιγότεροι νέοι άνθρωποι.

και στη συνέχεια με ορισμένες πλευρές της κλαδικής εργασιακής διαδικασίας στην Ελλάδα και διεθνώς.

3.3.2 Το πολιτικό πλαίσιο της ανάπτυξης

Οι όροι, το πλαίσιο και τα μέσα μεταπολεμικής εκβιομηχάνισης και μιας κρατικής βιομηχανικής παρέμβασης στην Ελλάδα, καθορίζονται αρχικά από την αγγλική και κυρίως από την αμερικανική επέμβαση, το ευρύτερο περιβάλλον του εμφυλίου πολέμου, της (υπό αμερικανική ηγεμονία) βιομηχανικής ανασυγκρότησης της Ευρώπης. Επίσης, ειδικά για την κλωστοϋφαντουργία, από τις ριζικές αλλαγές στο διεθνή καταμερισμό εργασίας που τείνει προς τη μείωση της σημασίας του κλάδου στις λεγόμενες αναπτυγμένες χώρες και τη μεταφορά παραγωγής και απασχόλησης σε λεγόμενες υπό ανάπτυξη χώρες. Αν και η παραπάνω τάση θα γίνει ιδιαίτερα εμφανής στην ύστερη μεταπολεμική περίοδο, συγκρίνοντας τη παγκόσμια προπολεμική και μεταπολεμική παραγωγή, φαίνεται ότι ήδη το 1957, αυξάνεται η ήδη μεγάλη παραγωγή της Άπω Ανατολής, υπερδιπλασιάζεται η παραγωγή στη Λατινική Αμερική και την Ανατολική Ευρώπη, ενώ στη Βόρεια Αμερική αυξάνεται σε μεγαλύτερο βαθμό από τη Δυτική Ευρώπη.

Γράφημα 28: Κλωστοϋφαντουργία. Παγκόσμια παραγωγή (.000 τόνοι) 1938-1957

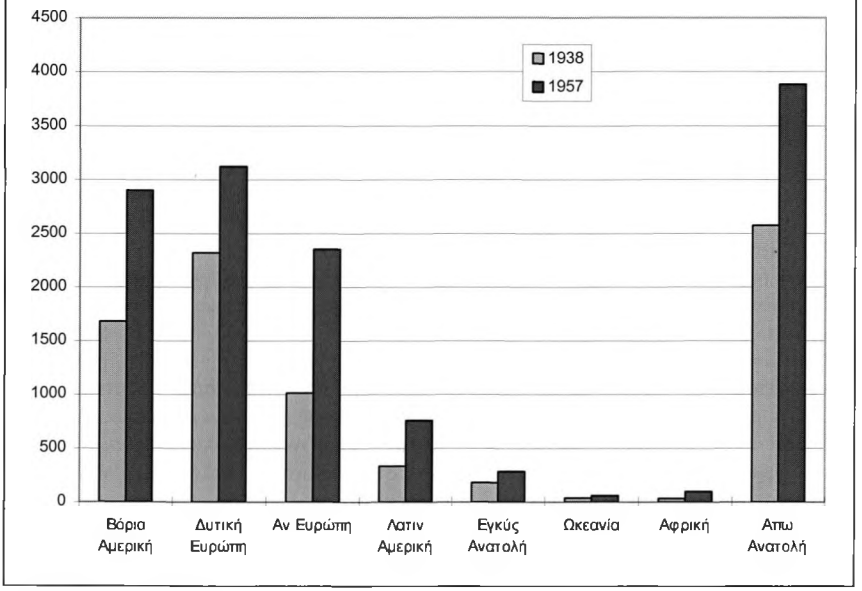

Πηγή: ITGWF, 1960.

Στην Ελλάδα, στη κρίσιμη, πρώτη μεταπολεμική περίοδο, η αμερικανική παρέμβαση θα αποτελέσει μάλλον τροχοπέδη βιομηχανικής και κυρίως κλωστοϋφαντουργικής

ανάπτυξης, είναι εύλογη μάλιστα η υπόθεση ότι σε αυτό συνέβαλε το ανταγωνιστικό συμφέρον της αμερικάνικης βαμβακουργίας, όπως αφήνει να εννοηθεί ο Χ. Κατσάμπας. Στο βαθμό που πράγματι η παραπάνω υπόθεση έχει βάση, δεν έχουμε απλά δομικές, εξαρτησιακές δυσχέρειες, αλλά άμεση ιμπεριαλιστική παρέμβαση για την διασφάλιση «μητροπολιτικών» συμφερόντων. Αυτό με τη σειρά του δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχε στην πράξη περιθώριο ανάπτυξης του κλάδου, ότι αναγκαστικά απουσιάζει κάποια βιομηχανική πολιτική με τη συμμετοχή και ενδογενών δυνάμεων, ή ότι δεν υπάρχουν αντιτιθέμενες απόψεις, αλλά ότι αυτές αναγκαστικά υποτάσσονται στο αρνητικό περιβάλλον της περιόδου. Σε κάθε περίπτωση δεν μπορούν να αναζητηθούν προτάσεις και στρατηγικές των κυρίαρχων δυνάμεων, που θα αμφισβητούσαν ουσιαστικά την εξαρτημένη ανάπτυξη και τα συμφέροντα της εμφυλιο-πολεμικής ταξικής κυριαρχίας, ή έστω θα επέτρεπαν έναν συνεπή «αναπτυξιακό παρεμβατισμό».

Στον αντίποδα των κυρίαρχων στρατηγικών, μπορούμε να εντάξουμε τη λογική της αριστερής παρέμβασης, που είτε αποσιωπάται, είτε «τουφεκίζεται», συμβολικά στο πρόσωπο του κύριου εμπνευστή της, του Δ. Μπάτση. Ο λόγος γίνεται για τη συζήτηση που διεξάγεται γύρω από το «Ανταίος» και άλλα περιοδικά και στην οποία συμμετέχουν αριστεροί - ή «μολυσμένοι» με την αριστερά διανοούμενοι, με προεξάρχουσες προσωπικότητες τον Ν. Κιτσίκη, προπρύτανη του Πολυτεχνείου, τον Α. Αγγελόπουλο κλπ. Την πλέον ολοκληρωμένη και ρηξικέλευθη μορφή, η πρόταση της αριστεράς παίρνει στο περίφημο έργο του Μπάτση για τη βαριά βιομηχανία στην Ελλάδα, στο οποίο ανεξάρτητα από την κάποια υπεραισιοδοξία, που του καταλογίζει ο Α. Κιντής, στοιχειοθετείται συστηματικά η δυνατότητα ολοκληρωμένης βιομηχανικής ανάπτυξης, η επιστημονική απάντηση στην αντίληψη της «ψωροκώσταινας», που ταλαιπώρησε παλαιότερα και την αριστερά[602].

Αν όμως πράγματι στοιχειοθετήθηκε κάποια αναπτυξιακή βιομηχανική στρατηγική από την αριστερά, ποιο είναι το περιεχόμενο αυτής της στρατηγικής ειδικά στον κλάδο και κυρίως πως τοποθετείται στο πρόβλημα του φορέα ανάπτυξης, πως συνθέτει το πρόβλημα της εθνικής - βιομηχανικής ανάπτυξης και των συμφερόντων της εργασίας; Ειδικότερα πως αυτή η βιομηχανική στρατηγική διαπερνά το κλαδικό συνδικαλιστικό κίνημα που ειδικά στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ελέγχεται με συντριπτική πλειοψηφία από τις δυνάμεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ; Τέτοια ερωτήματα θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στη συνέχεια, αναφερόμενοι σε ορισμένες περιπτώσεις τοπικών κλαδικών συνδικάτων αλλά και ευρύτερα στη στρατηγική του κλαδικού ΕΡΓΑΣ. Βέβαια στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο, όπως και ευρύτερα στην περίοδο που μελετάμε το συνδικαλισμό, οι συνδικαλιστές και οι εργάτες δεν σκέπτονται ούτε δρουν μόνοι τους, δρουν ή μάλλον διαντιδρούν απέναντι σε βιομήχανους, σε συγκεκριμένο περιβάλλον, απέναντι σε συγκεκριμένες μορφές ύπαρξης και στρατηγικές του κεφαλαίου. Συνεπώς αν και η θεματολογία μας προσδιορίζεται στο συνδικαλισμό, είμαστε αναγκασμένοι να καταπιαστούμε ευρύτερα με τη κλαδική βιομηχανία, με επιχειρήσεις και επιχειρησιακές στρατηγικές σε συγκεκριμένες περιόδους, με αναφορά στις γενικότερες στρατηγικές του κεφαλαίου και ορισμένα από τα ευρύτερα προβλήματα που έχουν τεθεί στη συζήτηση, για τη βιομηχανική ανάπτυξη στην Ελλάδα.

[602] ΜΠΑΤΣΗΣ Δ., Η βαριά βιομηχανία στην Ελλάδα, Κέδρος, 1977. Για την άποψη του Κιντή, ΚΙΝΤΗΣ Α., Ανάπτυξη της Ελληνικής Βιομηχανίας, Gutenberg, 1982, σ. 157. Για την εκτέλεση του Δ. Μπάτση με την ομάδα Μπελογιάννη και το πολιτικό κλίμα της εποχής, ΛΥΝΑΡΔΑΤΟΣ Σ., Από τον Εμφύλιο στη Χούντα, τ. Α'.,

Στη πρώτη μεταπολεμική περίοδο, στο πλαίσιο ενός άμεσα εξαρτησιακού κλίματος, εκτεταμένων καταστροφών της παραγωγής και του άγριου, εκδικητικού χαρακτήρα της πολιτικής εξουσίας, οι εναλλακτικές αστικές προτάσεις που σχηματοποιούνται στην αντιπαράθεση Ζολώτα - Βαρβαρέσου με την άμεση πλέον παρέμβαση του ΣΕΒ, συνθέτονται στη πράξη σε ένα μείγμα «εξαρτημένης ανάπτυξης»[603]. Αυτή βασίζεται στις γεωργικές επενδύσεις και εξαγωγές, την οικοδομή και υπηρεσίες, την οικογενειακή βιοτεχνική παραγωγή αλλά και προσέλκυση ξένου κεφαλαίου και τελικά τους άδηλους πόρους. Πρόκειται για την αναπαραγωγή της προπολεμικής μεταπρατικής παράδοσης, της βιομηχανικής καθυστέρησης, της «περιφερειακότητας», της «ανάπτυξης εν υπαναπτύξει», της εξάρτησης, όπου ο ρόλος του κράτους προσπαθεί να συνδυάσει τον οικονομικό φιλελευθερισμό με τον άκρατο πολιτικό αυταρχισμό, και το κυριότερο, προσδιορίζει τα όρια ορισμένων πράγματι εντυπωσιακών επιτευγμάτων κυρίως από τη δεκαετία του '60[604]. Ακριβώς αυτή τη διάσταση δεν εξετάζει η εκδοχή περί ραγδαίας ανάπτυξης του καπιταλισμού, που ως αριστερή εκδοχή του «ελληνικού θαύματος», υπερτονίζει τους δείκτες οικονομικής μεγέθυνσης και εκτός από το προφανές πρόβλημα της άνισης βάσης υπολογισμού τους, παραβλέπει τον τύπο, την «ποιότητα» της ανάπτυξης, παραγνωρίζοντας ακόμα και τη σημασία της «ανάπτυξης μέσω των κατοικιών»[605]. Η πολιτική σημασία του προβλήματος είναι το ότι δεν συγκροτήθηκε, από τη βιομηχανική μερίδα της αστικής τάξης, μια εναλλακτική στρατηγική έξω από τα στενά όρια του μετεμφυλιακού αυταρχικού κράτους, ότι όχι μόνο δεν υπάρχει μια «εθνική αστική τάξη», αλλά ούτε καν ένα πρότυπο ενσωμάτωσης μέσω της βιομηχανικής απασχόλησης[606]. Κυριαρχεί μια «κρατική αστική» τάξη, μια τάξη που εξαρτάται άμεσα από το κράτος, σύμφωνα με την οξυδερκή ανάλυση του Κ. Βεργόπουλου[607], ή με άλλη αφετηρία, αναπαράγονται οι «νόθες» αστικές δομές, η υπανάπτυξη, η με άλλη εννοιολόγηση μια «στρεβλή» ανάπτυξη. Συνεπώς αναμένουμε, ο συνδικαλισμός, ή μάλλον οι συνδικαλιστικές τάσεις, απόπειρες και μεταμορφώσεις, οι όποιες γνήσιες ή νόθες εργατικές εκπροσωπήσεις και στρατηγικές να αντιμετωπίζουν όχι γενικώς αστικές δυνάμεις και στρατηγικές, αλλά μια κρατική αστική τάξη, έναν νόθο αστισμό, την αναπαραγωγή της εξάρτησης.

---

[603] Για το ζήτημα, ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ Δ., ό.π., επίσης στο πρόλογο του Δ. Χαραλάμπη, Στο ίδιο, σ. 12-13.

[604] Για την ανάλυση των αστικών επιδιώξεων, την αναπαραγωγή των προπολεμικών δομών και το μοντέλο ανάπτυξης, ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., Στρατός και Πολιτική Εξουσία. Η Δομή της Εξουσίας στην Μετεμφυλιακή Ελλάδα, Εξάντας, 1985., ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ Δ., ό.π. Για τον τύπο της ανάπτυξης και τη μεταπολεμική βιομηχανία, ΚΙΝΤΗΣ Α., Ανάπτυξη..., ό.π., ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Τ., Η Ελληνική Βιομηχανία: Ανάπτυξη και Κρίση, Gutenberg, 1988., ΝΕΓΡΕΠΟΝΤΗ Μ., Η Προβληματική Ελληνική Βιομηχανία και κάποιες λύσεις της, Παρατηρητής, 1986., ΣΑΜΑΡΑΣ Γ., Κράτος και Κεφάλαιο στην Ελλάδα, Σύγχρονη Εποχή, ΦΙΛΙΑ Β., Κοινωνιολογία της Υπανάπτυξης, Σύγχρονη Εποχή, 1996.

[605] Αναφερόμαστε στο ΜΗΛΙΟΣ Γ., ό.π., αλλά και ευρύτερα στις προσεγγίσεις του περιοδικού «θέσεις», εν μέρει στο ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Γ., ό.π., κλπ. Ειδικά για τη σημασία της οικοδομής στη μέτρηση του ΑΕΠ, και την έννοια της παραγωγικής επένδυσης, ΣΑΜΑΡΑΣ Γ., ό.π., ΔΕΛΙΒΑΝΗ Μ., Η Προβληματική..., ό.π.

[606] Για το ζήτημα ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ. ό.π., όπου συγκρίνει για παράδειγμα το μοντέλο της Γερμανίας, ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ Δ., ό.π., όπου τονίζει την έλλειψη αναπτυξιακού αυτόνομου «λόγου», ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κράτος...ό.π., όπου η ανάδειξη της σημασίας ευκαιριακών κερδών .

[607] ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., «Η δημιουργία..., ό.π.

Η ταξική σύγκρουση, η υλοποίηση ταξικών συμφερόντων και στρατηγικών, δεν έχει βέβαια νόημα χωρίς την ανάλυση των κρατικών πολιτικών, αλλά αυτό ισχύει περισσότερο στην Ελλάδα του κυρίαρχου κρατικού μηχανήματος και της εξάρτησης. Για την παρέμβαση του κράτους, υποστηρίζουμε ότι οι κρατικές παρεμβάσεις στη βιομηχανία, δεν εντάσσονται στη πραγματικότητα σε μια αναπτυξιακή στρατηγική, αλλά εξυπηρετούν αφενός την απρόσκοπτη κερδοφορία και τελικά την αναπαραγωγή της βιομηχανικής δομής και των ίδιων των βιομηχάνων και αφετέρου τη νομιμοποίηση και αναπαραγωγή του τύποις δημοκρατικού, εμφυλιοπολεμικού καθεστώτος. Αν προπολεμικά δεν έχουμε ουσιαστικά βιομηχανία αλλά «βιομήχανους», παράλληλα με την επιβίωση της μικρής παραγωγής, όπως απέδειξε ο Σ. Τσοτσορός, μεταπολεμικά έχουμε πράγματι μια έστω «δασμοβίωτη», «τραπεζοδίαιτη» βιομηχανία και βιοτεχνία, με σημαντική επίσης εξάρτηση από το ξένο κεφάλαιο και τις ιμπεριαλιστικές στρατηγικές.

Το ξένο κεφάλαιο αξιοποιώντας αποικιοκρατικού τύπου συμβάσεις, αξιοποιεί τα άμεσα και έμμεσα κίνητρα και τεχνικές υπερτιμολογήσεων και υποτιμολογήσεων, κυριαρχεί σε επιχειρήσεις με μέγιστο ενεργητικό, αλλά και ελέγχει ηγετικούς, στρατηγικούς κλάδους της οικονομίας με διάφορες μορφές[608]. Ταυτόχρονα έχουμε την αναπαραγωγή της μικρής παραγωγής, ένα φαινόμενο, που θα οδηγήσει ορισμένους στην άποψη ότι η αναπαραγωγή του μικροκαπιταλισμού ήταν συνειδητή κρατική πολιτική, στα πλαίσια μιας «μικρομεσαίας δημοκρατίας», ή στην έμφαση σε φαινόμενα πελατείας και ως προς τη βιομηχανική πολιτική. Στο ζήτημα θα επανέλθουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, ωστόσο θα πρέπει να σημειωθεί ότι η παρεξήγηση που εμφιλοχωρεί στο ζήτημα της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία και οδηγεί την Μ. Πετμεζίδου και κυρίως τον Γ. Καραμπελιά να αρνούνται τη σημασία της βιομηχανικής παρέμβασης του κράτους, οφείλεται στο ότι φαίνεται να συγχέουν την κρατική παρέμβαση με τον κεϋνσιανισμό, πολύ περισσότερο με την ενεργητική παρέμβαση σε βιομηχανικές επενδύσεις[609]. Ένα επίσης κύριο ερώτημα είναι το αν τελικά έχουμε, ειδικά για την κλωστοϋφαντουργία, απλώς την αναπαραγωγή του «μικροκαπιταλισμού», ή αν αντίθετα ή και παράλληλα, ισχυροποιούνται φορείς της βιομηχανικής μερίδας της αστικής τάξης, επίσης αν αυτό γίνεται στο πλαίσιο ενός γενικού πελατειασμού, ή λόγω της ταξικής υπόστασης του κράτους.

Κατά τη γνώμη μας, εκτός από την αναπαραγωγή της εν πολλοίς κατεστραμμένης στο πόλεμο μικροπαραγωγής, της αυτοαπασχόλησης, του «μοριακού καπιταλισμού» (Βεργόπουλος), που πράγματι συνιστά ιδιομορφία με έντονες πολιτικές διαστάσεις στη συγκρότηση της ταξικής συμμαχίας, θα πρέπει να μην μας διαφεύγει η αναπαραγωγή των βιομηχάνων, υπό την κυριαρχία βέβαια του εφοπλιστικού κεφαλαίου. Μιας αστικής τάξης που όντας νικήτρια ενός εμφύλιου πολέμου με την άμεση ανάμειξη ξένων

---

[608] ΜΠΑΜΠΑΝΑΣΗΣ Σ., ΣΟΥΛΑΣ Κ., Η Ελλάδα στη Περιφέρεια των Ανεπτυγμένων Χωρών, Θεμέλιο, 1976., ΜΠΕΝΑΣ Δ., Η Εισβολή του Ξένου Κεφαλαίου στην Ελλάδα, Παπαζήση, 1976., ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΗΣ Π., Πολυεθνικές επιχειρήσεις και υπερκοστολογήσεις - υποκοστολογήσεις στην Ελλάδα, 1978., ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Θ., Εξαρτημένη Ανάπτυξη: Η Ελληνική Περίπτωση, Εξάντας, 1985. ΓΕΩΡΓΑΝΤΑ Ζ., κ.ά, Ξένες Επενδύσεις στην Ελλάδα, ΚΕΠΕ, 1986.

[609] Για την άποψη του Καραμπελιά, που όπως θα δούμε λανθασμένα τονίζει την αναπαραγωγή μόνο της μικροϊδιοκτησίας, και τις πολιτικές διαστάσεις της ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Γ., ό.π., σ. 84-90. Επίσης, για την ευνοιοκρατία και τον πελατειασμό, ΠΕΤΜΕΖΙΔΟΥ ΤΣΟΥΛΟΥΒΗ Μ., Κοινωνικές..., ό.π., σ.187-188.

δυνάμεων, στηρίζεται στα πιο αντιδραστικά στοιχεία του καθεστώτος[610]. Παρά τους βερμπαλισμούς για την αυτορυθμιζόμενη αγορά και την «ιδιωτική πρωτοβουλία» και ακριβώς για την ισχυροποίηση της «ιδιωτικής πρωτοβουλίας» και του καθεστώτος της, θα πρέπει να μελετηθεί το ενδεχόμενο μιας έντονης κρατικής παρέμβασης στην οικονομία, που εκτός της αύξησης της κατανάλωσης στα πλαίσια ενός τελικά «κόλουρου» κεϋνσιανισμού[611] δεν περιορίζεται στην «αναπαραγωγή» των μικροαστών ως συμμάχων των αστών, αλλά και την αναπαραγωγή των ίδιων των αστών, στην υποστήριξη μονοπωλίων[612]. Από αυτή την άποψη τα περίφημα «σκάνδαλα», η άμεση εμπλοκή επιχειρηματιών στη πολιτική, (όπως του Στράτου της Π-Π) οι πιέσεις «ομάδων» και η «ιδιόμορφη ευνοιοκρατία», είναι μόνο εκδηλώσεις του τύπου της πολιτικής εξουσίας, που υποκρύπτουν μια ευρύτερη δομική εξάρτηση από το κράτος, αλλά και την ταξική διάσταση του κράτους[613].

Αυτό δεν σημαίνει ότι οι κυρίαρχες δυνάμεις είχαν ως στρατηγικό στόχο την «υπανάπτυξη», ή ότι παραγνωρίζονται οι ανάγκες και επιτυχίες οικονομικής «ενσωμάτωσης» ευρύτερων στρωμάτων, ως εγγύηση αναπαραγωγής των κυριαρχούμενων μέσω και της κοινωνικής κινητικότητας, υπό την αστική τάξη, «...την αντικειμενικά υπαρκτή δυνατότητα της ελπίδας για ένα καλύτερο μέλλον κάτω από την εξουσία της»[614], ούτε υποστηρίζεται ότι η αστική παρέμβαση προς τη βιομηχανία δεν είχε δυσκαμψίες, αντιφάσεις και αντικίνητρα[615]. Απλώς επισημαίνεται ότι απέναντι σε μια «σχηματική» λογική περί κρατικής πολιτικής για τα μονοπώλια, στα πλαίσια του «κρατικού μονοπωλιακού καπιταλισμού», δεν μπορούμε να αντιπαραθέσουμε μια επίσης σχηματική λογική, όπου λίγο ως πολύ, φαίνεται το κράτος να λειτουργεί «παθητικά», ή μια περίεργη αστική εξουσία, που ενισχύει μόνο τους μικροαστούς και όχι τους αστούς, ή να περιορίσουμε την παρέμβασή του κράτους μόνο στη δημόσια και παρα-δημόσια απασχόληση. Το κυριότερο, δεν μπορούμε να καλύψουμε το πρόβλημα της βιομηχανικής πολιτικής μέσω ενός γενικού πελατειασμού, όπου η αστική τάξη όπως και «άλλα στρώματα», σχετίζεται με το κράτος μόνο σε μία διαπροσωπική βάση και όπου παρά την επισήμανση έντονων εσωτερικών διαφοροποιήσεων μέσα στο «πελατειακό σύστημα», οι διαφοροποιήσεις ανάγονται στη διαφορετική πολιτική - πελατειακή δύναμη. Με αυτό τον τρόπο, η έμφαση δίδεται γενικώς στην αντιπαράθεση στρωμάτων

---

[610] ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., ό.π.

[611] ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Η Αποανάπτυξη σήμερα: Δοκίμιο για τη Δυναμική της Στασιμότητας στη Νότια Ευρώπη, Εξάντας, 1986, σ. 47. Ο όρος αναφέρεται στην αποκλειστική ρύθμιση της οικονομίας με εργαλεία χρηματιστικής διαχείρισης, χωρίς αύξηση μισθών, που αιτιολογείται με τις μεταβιβάσεις από το εξωτερικό. Αναλυτικά για το ζήτημα της κρατικής σημασίας στην απασχόληση και τη συγκρότηση ταξικής συμμαχίας, ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κράτος, Κοινωνία Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα, Θεμέλιο, 1987.

[612] Ως μονοπώλια αναφέρονται οι επιχειρήσεις με μονοπωλιακό, πάνω από το μέσο κέρδος.

[613] Για τα σκάνδαλα και τη γενικότερη σημασία του κράτους στη συγκρότηση της ταξικής συμμαχίας, ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., ό.π., σ.70 κ.έ., για τις «ομάδες» και την αδιαφάνεια, ΚΙΝΤΗΣ Α., ό.π., Για το δομικό πρόβλημα του νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου, ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., ό.π., σ. 125. Για τις διαστάσεις της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία σε μια ευρύτερη εφαρμογή του κρατικού μονοπωλιακού καπιταλισμού, ΣΑΜΑΡΑΣ Γ., ό.π., ΜΠΑΜΠΑΝΑΣΗΣ Σ. ΣΟΥΛΑΣ Κ., ό.π.

[614] ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., ό.π., σ. 49

[615] Μεταξύ άλλων, ΚΙΝΤΗΣ Α., ό.π., σ. 155-162, όπου και αναφέρεται μεταξύ άλλων το γραφειοκρατικό σύστημα των 50 νόμων, 30 πράξεων Υπουργικού Συμβουλίου κλπ.

με πολιτική πελατειακή πρόσβαση και στρωμάτων χωρίς πελατειακή πρόσβαση[616] και τελικά διαφεύγει η ίδια η ταξική συμμαχία και η οικονομική διάσταση της αστικής κυριαρχίας, η οικονομική εδραίωση του αστισμού και η οικονομική λειτουργία του. Το ζήτημα έχει σημασία διότι από το υλικό μας πράγματι προκύπτουν σοβαρές διασυνδέσεις της βιομηχανίας και της πολιτικής εξουσίας, πράγματι αποδεικνύεται το ότι οι βιομήχανοι είναι ως ένα σημείο εξαρτημένοι ως πελάτες και κινούν το πελατειακό σύστημα. Χαρακτηριστικά φαίνεται το παραπάνω από τη σωζόμενη αλληλογραφία του «Παπαγεωργίου», που παρουσιάστηκε προηγουμένως.

Όπως είδαμε, η άποψη περί κυρίαρχου πελατειασμού, υποστηρίζεται κυρίως από τη Μ. Πετμεζίδου Τσουλουβή, στα πλαίσια ενός θεωρητικού σχήματος βαρύνουσας σημασίας της πολιτικής στην οικονομία. Η παραπάνω προσέγγιση δεν στερείται βάσης, ειδικά όταν ο πελατειασμός διαμεσολαβεί στη διανομή κρατικών πόρων και με ιδιαίτερη έμφαση στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, των «εθνικοφρόνων» πιστοποιητικών. Ωστόσο εκτός από το ότι το πελατειακό σύστημα αφορά μια όλο και περισσότερο διευρυμένη βάση, (που αγκαλιάζει και τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας), με την έμφαση στο γενικό πελατειασμό και την διανομή πελατειακών πόρων, ως αιτία διακρίσεων ταξικής υφής, υπάρχει ο κίνδυνος παράβλεψης του ταξικού προσδιορισμού του ίδιου του κράτους. Έτσι παρόλο που η προσέγγιση του πελατειασμού μας βοηθάει να ερμηνεύσουμε ως ένα βαθμό τη συναίνεση, αποκρύπτει την ουσιώδη διαφορά μεταξύ της «διευκόλυνσης» του «πελάτη» - βιομήχανου και της «διευκόλυνσης» του «πελάτη» υποψήφιου μετανάστη, ή μικροπωλητή για την διασφάλιση άδειας. Ειδικά στην άποψη της Πετμεζίδου Τσουλουβή, διαφεύγει η οικονομική συνολική κυριαρχία της αστικής τάξης, όσο και η σχετικά αυτόνομη παρέμβαση μερίδων της τάξης όπως ο ΣΕΒ, καθώς εμφανίζεται ως συνοθύλευμα πελατών, προς κάποιους παντοδύναμους πάτρωνες. Σε θεωρητική βάση, η παραδοσιακή «εργαλειακή» αντίληψη του κράτους ως υπηρέτη των αστών ή των μονοπωλίων, αντιστρέφεται με τη «σύγχρονη» θεώρηση για τη γενικώς πελατειακή πολιτική εξουσία των πατρώνων, που ελέγχουν ως πελατειακά υποχείρια, αστούς και μονοπώλια, εργάτες, δημόσιους υπαλλήλους, λαχειοπώλες, περιπτεράδες κλπ. Κατά τη γνώμη μας, παρά το ότι η νομιμοποίηση της ταξικής συμμαχίας και το εκτεταμένο δίκτυο των πελατειακών εξυπηρετήσεων έχουν αυτά καθ' αυτά σημασία, δεν έχει λιγότερη σημασία η ύπαρξη μιας συγκεκριμένης αστικής τάξης, ενός κράτους εμφυλίου πολέμου και ιμπεριαλιστικής ανάμιξης, που η έκφραση των ταξικών συσχετισμών λαμβάνει ακραίες μορφές, που τείνει όχι μόνο προς ταξικό όργανο, αλλά προς άμεσα πολεμικό όργανο των αστικών συμφερόντων.

Όταν μιλάμε για αστική τάξη, δεν πρόκειται μόνο για τους εφοπλιστές των «λίμπερτις», τους μαυραγορίτες «επιχειρηματίες», τους διάφορους «εθνικόφρονες» μικροαστούς, το ξένο κεφάλαιο και τους μεσολαβητές του, αλλά και για τα συμφέροντα των «παλιών» βιομηχάνων, που όπως είδαμε συγκροτούνται προπολεμικά, αποκτούν σαφή οργάνωση και έκφραση. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία λόγω του ότι ο πυρήνας των βιομηχανιών που δημιουργούνται προπολεμικά και αναπαράγονται προπολεμικά, ανήκουν στον κλάδο που εξετάζουμε, την κλωστοϋφαντουργία. Αυτές λοιπόν οι παραδοσιακές βιομηχανικές δυνάμεις παρεμβαίνουν μεταπολεμικά, άμεσα ως ... «μεγάλη» «ιδιωτική πρωτοβουλία», «παλιές βιομηχανίες», τελικά ως μερίδα της αστικής τάξης προς το μετεμφυλιακό κράτος, η εξυπηρέτησή τους λοιπόν ξεπερνά τα όρια του πελατειασμού. Βέβαια η

[616] ΠΕΤΜΕΖΙΔΟΥ ΤΣΟΥΛΟΥΒΗ Μ., ό.π., σ. 182-209, κυρίως σ. 187, 200.

συγκρότησή τους και η διατύπωση - υλοποίηση συμφερόντων τους ως μερίδας της αστικής τάξης, παρατηρείται διαφοροποιημένη σε χρονικές περιόδους και δεν συνεπάγεται προφανώς την προσήλωσή τους σε παραγωγικές επενδύσεις, που θα περίμενε κάποιος από μια «αστική εθνική τάξη» που λάμπει δια της απουσίας της μεταπολεμικά, αν ποτέ υπήρξε στην Ελλάδα. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι εξαφανίζεται η «παραδοσιακή» βιομηχανία ή ότι τελικά το κράτος δεν φροντίζει για την ιδιαίτερη ενίσχυση για παράδειγμα του Μποδοσάκη, των Στρατο - Κατσαμαπαίων, των Καρελλαίων κλπ, της όποιας βιομηχανικής μερίδας των περίφημων «200 οικογενειών», που καταγγέλλει ακόμα και ο Σ. Μαρκεζίνης.

Αυτές εξάλλου οι καταγγελίες και η γενικότερη σκανδαλώδης ενίσχυση των βιομηχάνων, αιτιολογούν την εξαιρετικά δυσμενή εικόνα της κοινής γνώμης για τους βιομήχανους, η ιδεολογική σημασία της οποίας ήδη μας απασχόλησε και θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια. Αν πιστέψουμε, ότι οι βιομήχανοι τελικά δεν αντλούν σκανδαλωδώς χρήμα και προστασία από το κράτος λόγω της ταξικής τους θέσης και της ταξικότητας του κράτους, αλλά λόγω του εντάσσονται σε έναν γενικό, διαταξικό πελατειασμό, δεν μπορούμε να αιτιολογήσουμε την «κακή εικόνα» τους ευρύτερα στην κοινωνία, ως βιομηχάνων. Αν πιστέψουμε ότι απλώς «αναγκάζονται» να γίνουν «πελάτες» και να καταφεύγουν σε «πολιτικές κουμπαριές» όπως λίγο - πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού, θα πρέπει να αποδώσουμε την αναμφισβήτητη «κακή εικόνα» που παρουσιάζουν στη κοινή γνώμη, ως βιομήχανοι, σε μια ... διαβολικά επιτυχή λειτουργία κάποιων ιδεολογικών μηχανισμών της αριστεράς, προφανώς από ...τις εξορίες και την παρανομία ή ημιπαρανομία.

Με βάση τα παραπάνω, ισχυριζόμαστε ότι το κράτος ενισχύει τη βιομηχανία γενικώς, τους μικροπαραγωγούς, αλλά και τη λεγόμενη μεγάλη βιομηχανία, μεταξύ δε άλλων κλάδων, την κλωστοϋφαντουργία με την πολυπληθή της απασχόληση. Η παράλληλη αναπαραγωγή των βιομηχάνων, της εξάρτησης, και της μικρής παραγωγής, δεν αποτελούν αποτέλεσμα «παθητικότητας» του κράτους, αλλά κομβικά στοιχεία της μεταπολεμικής στρατηγικής. Ως εργαλεία μιας τέτοιας πολιτικής, μπορούμε να διακρίνουμε τη δασμολογική άμεση και έμμεση προστασία, την παροχή φορολογικού τύπου κινήτρων για επενδύσεις, τη πιστωτική πολιτική, την προσέλκυση ξένου κεφαλαίου, αλλά και τη δημιουργία «εξωτερικών οικονομιών» με την προσδοκία μεγέθυνσης της κερδοφορίας, που θα αξιοποιούταν παραγωγικά από την ξένη και εγχώρια «ιδιωτική πρωτοβουλία». Ο Α. Κιντής αναλύει πώς οι δημοσιονομικού τύπου επιδοτήσεις αλλά και η πιστωτική πολιτική, ακόμα και η πολυνομία και γραφειοκρατία του συστήματος κινήτρων, ουσιαστικά ενισχύουν τις «παλιές» μονάδες και μάλιστα σύμφωνα με τις πιέσεις και συμφέροντα επιμέρους «ομάδων». Παρόμοια ο Τ. Γιαννίτσης για την περίοδο 1968-1979, εκτιμά ότι η συσσώρευση παραγωγικού κεφαλαίου στηρίχθηκε κατά 2/3 περίπου στην επέκταση των παλιών μονάδων, εκτιμά επίσης ότι φορολογική απαλλαγή για την περίοδο 1966 -1980 ήταν 1,9 φορές περισσότερη από τον φόρο που έπρεπε να πληρώσουν![617]. Τα παραπάνω ισχύουν βέβαια και για την κλωστοϋφαντουργία, όπως είδαμε στο κορυφαίο παράδειγμα της Π.Π. και φυσικά αφορούν και τους μεταπολεμικούς κλωστοϋφαντουργούς εργαζόμενους.

Τα ερωτήματα που προκύπτουν από τα παραπάνω, ως προς το συνδικαλισμό, αναφέρονται στο πως οι εργάτες και οι συνδικαλιστές εμπλέκονται στη σχέση κράτους

[617] ΚΙΝΤΗΣ Α., ό.π., σ. 158-159. ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Τ., ό.π., σ. 85, 20.

πολιτικών δυνάμεων και βιομηχανίας. Επίσης στο τρόπο που ο κλαδικός συνδικαλισμός (στο βαθμό που μπορούμε να μιλάμε για κλαδικό εργατικό συνδικαλισμό) και κατ' επέκταση οι εργαζόμενοι, αντιμετωπίζουν τα αποτελέσματα της παραγωγής αλλά και τη διαδικασία και παραγωγική δομή, το τι και το πως και που παράγεται. Αυτό με τη σειρά του συνδέεται με τα μοντέλα διαχείρισης της εργασίας, το πρόβλημα του τεϋλορισμού και πατερναλισμού.

Η Γ. Πετράκη στην πλέον συστηματική προσπάθεια της ελληνικής συζήτησης για τις μεταπολεμικές εργοδοτικές πολιτικές διαχείρισης και ελέγχου της εργασίας[618], χρησιμοποιεί τη μεθοδολογική διάκριση μεταξύ τεϋλορισμού και πατερναλισμού, διάκριση, που δεν ταυτίζεται με τη κλασσικότερη διάκριση που και εμείς χρησιμοποιούμε, μεταξύ παραδοσιακού δεσποτισμού και τεϋλορισμού. Ο πατερναλισμός ως στρατηγική πρωτοβιομηχανικής τιθάσευσης, νομιμοποιείται από παραδοσιακές - αγροτικής προέλευσης - αξίες, στηρίζεται στην οικογενειακού τύπου αναγωγή του «πατέρα» - εργοδότη και των «παιδιών» - εργατών που αφοσιωμένοι στον «πατέρα» απολαμβάνουν προστασία, ή και τιμωρούνται σε περίπτωση απειθαρχίας - αταξίας. Πρόκειται για περισσότερο κοινωνικού - ανθρωπολογικού τύπου «παράδειγμα», με πολύ μεγάλη ερμηνευτική δυνατότητα στην ελληνική κλωστοϋφαντουργική περίπτωση, ωστόσο κατά τη γνώμη μας είναι δύσκολο να προσδιορίσει με ακρίβεια ένα ιστορικό, εξελικτικό σχήμα περάσματος από τον προ-τεϋλορισμό στον τεϋλορισμό - φορντισμό. Κατά τη γνώμη μας το φαινόμενο του πατερναλισμού που πράγματι εντοπίζεται και στην ελληνική βιομηχανία, αναφέρεται σε δομικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας και βιομηχανίας και δεν καλύπτει επαρκώς ούτε την αρχική ελληνική εκβιομηχάνιση ούτε την μεταπολεμική «εθνικόφρωνη» περίοδο. Ο «πατέρας - βιομήχανος», δίπλα στον «βιοτέχνη - κουμπάρο», είναι φαινόμενα και περισσότερων σύγχρονων τάσεων της διαχείρισης της εργασίας, που εν πάση περιπτώσει δεν μπορούν να αναχθούν σε κλασσικές πρωτοβιομηχανικές μορφές. Η δομική διάσταση του προβλήματος σχετίζεται με την Ελλάδα του κυρίαρχου κράτους, των δικτατοριών, των πελατειακών δικτύων, της μακρόσυρτης προλεταριοποίησης αγροτικών πληθυσμών και του ιδιαίτερου ρόλου της οικογένειας, όπου ο πατερναλισμός δεν αποτελεί απλώς εργοδοτική στρατηγική αλλά ευρύτερο χαρακτηριστικό της κοινωνίας. Ο πατερναλισμός είναι εκτός των άλλων και συνδικαλιστικό σύμπτωμα, που παραπέμπει ευθέως στους περίφημους «εργατοπατέρες», που «πατρικά» διαχειρίζονται τη διαμεσολαβητική τους ισχύ, αναπαράγοντας και νομιμοποιώντας τη «νόθα» εκπροσώπησή τους.

Ειδικά για το εργοστάσιο, στη μεταπολεμική Ελλάδα των εθνικοφρόνων και των «μιασμάτων», του χαφιέ και του χωροφύλακα, είναι εύλογο να συναντούμε όχι απλά το πατερναλιστικό εργοστάσιο, αλλά το «χωροφυλακίστικο», το «χαφιέδικο» εργοστάσιο, συνεπώς ο πατερναλισμός από μόνος του αδυνατεί να ερμηνεύσει επαρκώς το εργοστάσιο κατά τη διάρκεια και τα επόμενα χρόνια του εμφυλίου. Δεν μπορεί να ερμηνεύσει για παράδειγμα τα δραματικά γεγονότα του 1948, σε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα της κλωστοϋφαντουργίας, τη Νάουσα, όπου εκτός των άλλων εκτελείται ο κλωστοϋφαντουργός πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου. Βέβαια παρόμοια γεγονότα δεν έχουμε παντού και κυρίως δεν έχουμε σε όλη την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, σε εργοστάσια που λειτουργούν χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα από την

[618] ΠΕΤΡΑΚΗ Γ., Κοινωνικοί Συσχετισμοί και Εργοδοτικές Πολιτικές Διαχείρισης και Ελέγχου της Εργασίας (1950-1993), ΙΝ.Ε. ΓΣΕΕ, 1996

παντοδύναμη αρχικά αριστερά, πράγμα που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Εκτός από τον ρόλο της εργατικής αριστεράς, μια ενδιαφέρουσα διάσταση θα είναι η σχετική αντίθεση και αλληλεξάρτηση μεταξύ του κράτους, των κομμάτων, των εθνικοφρόνων - κρατικών συνδικαλιστών, των επιστατών, των εργαζομένων υψηλής και χαμηλής ειδίκευσης, του εργοδότη. Κατά τη γνώμη μας το σημαντικότερο στοιχείο, είναι ότι η διαχείριση της εργασίας εκλαμβάνει μια ευθέως πολιτική διάσταση, ο εργοδοτικός πατερναλισμός αποκτά πολιτικό χρώμα και όργανα και ο πατερναλιστικός συνδικαλισμός παραπαίει μεταξύ των λεπτών αντιφάσεων μεταξύ εργοδοτικού και κρατικού (αργότερα και κομματικού) συνδικαλισμού. Με τα παραπάνω θα ασχοληθούμε στη συνέχεια, αφού εξετάσουμε πιο αναλυτικά την ίδια την ανάπτυξη του κλάδου στην Ελλάδα.

3.3.3 Η ανάπτυξη και η κρίση του κλάδου στο πλαίσιο του διεθνούς ανταγωνισμού

Στη εικοσαετία 50 -70 ο υποκλάδος της κλωστοϋφαντουργίας αναπτύσσεται ραγδαία, με κύριο χαρακτηριστικό την ίδρυση πολύ μεγάλων για τα ελληνικά δεδομένα επιχειρήσεων όπως η «Π.Π.» των Κατσάμπα - Στράτου και το «Αιγαίο» των Καρελλαίων. Την κυριότερη ανάπτυξη παρατηρούμε στα βαμβακερά, που επεκτείνονται στην ύφανση και παρουσιάζουν την Ελλάδα στους πίνακες της παγκόσμιας παραγωγής. Χαρακτηριστικό είναι ότι όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα, συγκριτικά με τους προπολεμικούς βαμβακερούς ιστούς, στα 1958, παρουσιάζεται αύξηση κατά 68% υστερώντας στον ρυθμό αύξησης μόνο από Τουρκία και τη Βουλγαρία, αν και τα στοιχεία δεν είναι απόλυτα συγκρίσιμα.

Βαμβακεροί Ιστοί, προπολεμικά και το 1958, σε επιμέρους χώρες

ΧΩΡΑ	**1936**	**1958**	**% ΑΥΞΗΣΗΣ**
ΗΠΑ	(1937) 583.200	326387	-44
ΒΕΛΓΙΟ	52.000	32.520	-37
ΓΑΛΛΙΑ	202.500	124.517	-39
ΕΛΛΑΔΑ	**7.800**	**13.100**	**+68**
ΙΤΑΛΙΑ	136.100	109.299	-20
ΒΡΕΤΑΝΙΑ	(1945) 493.200	250.000	-49
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	(1940) 4.200	7.200	+71
ΤΟΥΡΚΙΑ	(1942) 4.400	14.672	+233
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	(1941) 22.000	31.759	+44
ΣΟΥΗΔΙΑ	15.800	8.250	-48
ΙΝΔΙΑ	(1938) 200.300	204306	+2

Πηγή: ITGWF, 1960 (Textile World Magazine, IFCATI)

Από τα μέσα του '60, παρατηρούνται εντυπωσιακά αποτελέσματα όχι μόνο στην ελληνική κλωστ/γία αλλά και στην ένδυση, που αρχίζει πλέον να αναπτύσσεται βιομηχανικά, ως βιομηχανία - βιοτεχνία ετοίμων ενδυμάτων. Ο κλάδος συνολικά απασχολεί, σε μεγάλες μονάδες αλλά και μικροβιοτεχνίες, όλο και περισσότερο προσωπικό, έτσι ώστε αρχίζει να γίνεται λόγος για έλλειψη εργατών και κυρίως εργατριών και οι κλαδικές πολιτικές συνδέονται άμεσα με τις πολιτικές απασχόλησης. Οι παραπάνω πολιτικές με βασική συνισταμένη την μαζική αξιοποίηση του χαμηλότατου εργατικού κόστους[619], που εξισορροπείται ως αγοραστική δύναμη κυρίως από τους άδηλους πόρους και την εξαγωγική κατανάλωση, θα επιφέρουν, σε συνδυασμό με τα ευρύτερα εντυπωσιακά αποτελέσματα στην ελληνική οικονομία, την αντικειμενική βάση μιας γενικότερης ευφορίας, μιας ελπίδας συνεχούς βελτίωσης, συνεπώς μια βάση ταξικής συναίνεσης. Όπως είδαμε να ομολογεί επίσημα η διεύθυνση της Π-Π στους ισολογισμούς

[619] Γενικά για τη πτώση του επιπέδου των ημερομισθίων ως προς τη προστιθέμενη αξία στη «χρυσή εποχή» 1958-1973, που ας σημειωθεί μειώνονται ταχύτερα από τους μισθούς, ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ Γ., Διανομή του Εισοδήματος και Συσσώρευση του Κεφαλαίου. Η Ελληνική Εκβιομηχάνιση 1958-1973, Παπαζήση, 1979.

της, η εξαγωγική δραστηριότητα δεν αποφέρει αντίστοιχα κέρδη, οι βιομήχανοι εξάγουν αναγκασμένοι να βρουν αγορές, ακόμα και με χαμηλότερες τιμές και ως βασικό κίνητρο αξιοποιούνται οι κάθε είδους ενισχύσεις. Οι ίδιοι οι βιομήχανοι της κλωστοϋφαντουργίας ιδρύουν στη δεκαετία του 60 «κοινό ταμείο κλωστοϋφαντουργίας» για την από κοινού αυτοχρηματοδότηση των εξαγωγών, με πρωτοβουλία του Χ. Κατσάμπα. Έτσι όπως υπερηφανεύονται και σήμερα οι κλωστοβιομήχανοι, η κλωστοϋφαντουργία είναι ο μόνος εξαγωγικός βιομηχανικός κλάδος στη δεκαετία του '60[620], αλλά η πραγματική ώθηση γίνεται αργότερα, μέσω του κράτους

Το κράτος ενισχύοντας τις εξαγωγές στηρίζει μια υπερπαραγωγή που δεν μπορεί να καταναλωθεί στην Ελλάδα, άρα διαφυλάττει τη βιομηχανική παραγωγή και απασχόληση. Πράγματι ενώ μέσα του '50, έξω από τις πόρτες των κλωστοϋφαντηρίων συνωθούνται οι άνεργοι, έρχεται η εποχή όπου έξω από τις πόρτες αναρτούνται ταμπέλες: «ζητούνται εργάτες». Σύμφωνα με μαρτυρίες εργατών της ΠΡΦΙΛ του Προυσάλογλου, όπου υπήρχε τέτοια ταμπέλα, ήταν συνηθισμένο το φαινόμενο κάποιος ή κάποια να πηγαίνει το πρωί, να ζητά εργασία, να προσλαμβάνεται και να εργάζεται αμέσως, παίρνοντας όλο το μεροκάματο. Στην επαρχία γίνεται προσπάθεια να στραφούν προς τις φάμπρικες αγροτικοί πληθυσμοί, μάλιστα στη περιοχή της Θήβας, οι επιχειρήσεις χρησιμοποιούν τους λεγόμενους «κεφαλοκυνηγούς», άτομα δηλαδή με αποστολή να γυρίζουν τα χωριά και να στρατολογούν εργάτες, με αμοιβή ανάλογα με τα «κεφάλια» που έφερναν[621]. Οι προσλαμβανόμενοι φαίνεται να υπολογίζουν το «σίγουρο μεροκάματο» μια βιομηχανίας που φαίνεται όλο και πιο κραταιά, με όλο και καλύτερο μέλλον.

Οι εργαζόμενοι βλέπουν κυρίως τη ζήτηση εργασίας και την αύξηση της απασχόλησης που συντελείται βέβαια όχι μόνο στις μεγάλες μονάδες αλλά και στη βιοτεχνία. Τα διάσπαρτα σε όλη την Ελλάδα, ή τα συγκεντρωμένα σε περιοχές όπως η Ν. Ιωνία της Αττικής μικρο-υφαντήρια και οι άλλες βικροβιοτεχνίες, που βασίζονται πριν απ' όλα στη κατασκευή προϊόντων μαζικής κατανάλωσης, με σκληρό ανταγωνισμό, χαμηλή τεχνολογία και τεχνογνωσία. Σε ορισμένες περιόδους, η διάσπαρτη μικροπαραγωγή, που έτσι κι αλλιώς είναι εκτεταμένη στην Ελλάδα, λαμβάνει εκρηκτικές διαστάσεις, τα αργαλειά μπαίνουν μαζικά σε μικρο-εργαστήρια σε όλη τη χώρα και λίγο αργότερα οι ραπτομηχανές στη κουζίνα και τη κρεβατοκάμαρα νοικοκυριών, σε μια εν μέρει αθέατη παραγωγή πολυπληθούς απασχόλησης με πυρήνα την οικογένεια και την εργασία των «συμβοηθούντων». Όπως ήδη σημειώσαμε, το φαινόμενο της μικροπαραγωγής, σε συνάρτηση με την πολιτική διάσταση των προσλήψεων στη μετεμφυλιακή μεγάλη βιομηχανία και την παραδοσιακή παραγωγική - επαγγελματική δομή στην ένδυση, θα μας βοηθήσει να ερμηνεύσουμε και ορισμένα συνδικαλιστικά φαινόμενα.

Στην Ελλάδα βέβαια δεν παρατηρείται μόνο μια αποκέντρωση της παραγωγής, που αναπαράγει τις ειδικές εργασιακές σχέσεις της βιοτεχνίας, το μικρόκοσμο του αφεντικού - συναδέλφου, της «κουμπαριάς», το διχασμό του φασονατζή ή μάλλον της φασονίστριας, τη σημασία του «αριστερού αφεντικού» κλπ. Παράλληλα με τη βιοτεχνία και την οικοτεχνία, παρατηρείται ισχυροποίηση και των μεγάλων μονάδων, το βασίλειο της μαζικής παραγωγής και του μαζικού συνδικαλισμού. Από τα μέσα του '60, η

[620] Από ομιλία του σημερινού προέδρου Ε. Κούρταλη, στην επέτειο των 80 χρόνων του συνδέσμου.

[621] Μαρτυρία παλαιών εργαζομένων του «ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ»

ραφτάδικη δομή της ένδυσης υποχωρεί προς όφελός της βιομηχανικής ραφής έτσι ώστε δεν έχουμε μόνο κλωστικά ή υφαντικά εργοστάσια, αλλά και εργοστάσια πλεκτικής - ένδυσης. Το φαινόμενο δεν είναι μόνο κλαδικό, αφού αφορά συνολικά τη μεταποίηση, οφείλουμε μάλιστα να παρατηρήσουμε ότι η αξιοσημείωτη βιομηχανική συγκέντρωση της απασχόλησης, που παρατηρείται κυρίως σε σχετικά νεότερες μονάδες (ιδρυμένες μεταξύ 1968-1979) και εν μέρει στο ξένο κεφάλαιο, οφείλεται περισσότερο στην - αντίρροπη με την τεχνολογικά αναμενόμενη τάση[622]. Δεν πρόκειται δηλαδή για μια αναγκαιότητα που επιβάλει η τότε σύγχρονη τεχνολογία, αλλά αντίστροφα, πίσω από τη συγκέντρωση της παραγωγής υποκρύπτεται η σχετική αύξηση της σημασίας του συντελεστή της εργασίας, συνεπώς αναπαράγεται η επιχειρησιακή στρατηγική αξιοποίησης του σχετικά χαμηλού εργατικού κόστους. Η παραπάνω στρατηγική των επιχειρήσεων, υποβοηθείται από την άμεση και έμμεση κρατική παρέμβαση για συγκράτηση της εργατικής αμοιβής[623] με σκοπό αφενός την ιδιωτική κερδοφορία και αφετέρου τη πολιτική απασχόλησης και αποκέντρωσης.

Ο παραπάνω τρόπος ανάπτυξης του κλάδου, θα έχει εντυπωσιακά αποτελέσματα, που θα αποκρύπτουν και θα αναπαράγουν τις διαρθρωτικές αδυναμίες, που θα εκδηλωθούν αργότερα, (στις αρχές του '80) πίσω από τη κρίση υπερχρέωσης. Η κρίση, με βάση τους ισολογισμούς των επιχειρήσεων, θα εμφανισθεί ως κρίση υπερχρέωσης, ωστόσο είναι μονομερές το ότι αφορούσε μόνο τις πολύ μεγάλες μονάδες, που δημιουργήθηκαν με υπερ-δανεισμό και ότι απέδειξε αντίστροφα τη δυναμική της μικροπαραγωγής. Η κρίση του κλάδου αφορά όχι μόνο σε μέρος της μεγάλης βιομηχανίας, αλλά και στη μεσαία και μικρή παραγωγή, παρά του ότι εμφανίζει σχετικά καλύτερες επιδόσεις από τις μεγάλες επιχειρήσεις. Παρά του ότι μέρος της μεγάλης βιομηχανίας φαίνεται να αντιμετωπίζει την κατάρρευση υπό το βάρος των υπέρογκων δανείων, η βιοτεχνία δεν αναδεικνύεται ως επαρκής παραγωγικός πόλος, που θα μπορούσε να στηρίξει μια εναλλακτική διέξοδο. Και η βιοτεχνία, φαίνεται να εντάσσει τα πλεονεκτήματα της ευελιξίας και προσαρμοστικότητας σε μια τελικά «αμυντική» στρατηγική επιβίωσης, η οποία με τη σειρά της δεν μπορεί να τροφοδοτήσει τη διεύρυνση της παραγωγικής βάσης και την ανάπτυξη[624]. Οι βιομηχανικές στρατηγικές, τόσο στη βιοτεχνία όσο και στη μεγάλη βιομηχανία, δεν παρακολουθούν τις ραγδαίες αλλαγές των διεθνών παραγωγικών και καταναλωτικών προτύπων, έτσι ώστε τα παραγόμενα προϊόντα, παρά τις όποιες

---

[622] Σύμφωνα με τον Τ. Γιαννίτση, την εμφανή αύξηση απασχόλησης δημιουργούν οι «νέες» μονάδες (οι μετά το 1968) και ειδικά το ξένο κεφάλαιο, που επεκτείνεται προοδευτικά σε καταναλωτικά αγαθά, μεταξύ των οποίων η κλωστοϋφαντουργία - ένδυση, αξιοποιώντας κυρίως το πλεονέκτημα της φτηνής εργασίας.

[623] Μεταξύ άλλων, ΜΗΛΙΟΣ Γ., ό.π., ΣΑΜΑΡΑΣ Γ., ό.π.

[624] ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ Α., ό.π., σ. 168-169. Για τις επιδόσεις των μικρομεσαίων μονάδων, η Λυμπεράκη αναλύοντας δείγμα επιχειρήσεων στη περίοδο 1974-1983, συμπεραίνει τη καλύτερη θέση τους ως προς την απασχόληση, τη δανειακή επιβάρυνση και την αποδοτικότητα. Βέβαια το ζήτημα του αν πράγματι οι μικρότερες και μεσαίες επιχειρήσεις είχαν καλύτερα αποτελέσματα δεν είναι τόσο εύκολο να αποδειχθεί, υπάρχουν εξάλλου διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις και εν μέρει διαφορετικά συμπεράσματα.. Το πρόβλημα περιπλέκεται και από τα διαθέσιμα στοιχεία που λειτουργούν ως ΕΠΕ και αποτελούν ένα απριόρι μη αντιπροσωπευτικό δείγμα, μέσα στο πανθομολογούμενο βασίλειο της αφάνειας, φορολογικής και ασφαλιστικής διαφυγής, περιπλέκουν το ζήτημα. Για το ζήτημα, ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΡΗΣ Γ., Μορφολογία της Ελληνικής Βιομηχανίας, 1963., ΝΙΚΟΛΑΟΥ Π., Οικονομίες Μεγέθους στην Ελληνική Βιομηχανία, ΚΕΠΕ, 1980., ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Τ., ό.π., ΚΙΝΤΗΣ Α., ό.π. κ.ά.

επιδοτήσεις και προστασίες γίνονται όλο και περισσότερο ευάλωτα στον διεθνή ανταγωνισμό. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, τα προβλήματα ανταγωνιστικότητας ενισχύθηκαν από την απελευθέρωση του εμπορίου, σχηματικά από την ένταξη στην ΕΟΚ, αλλά οφείλονται σε διαρθρωτικές αδυναμίες και κυρίως στην τεχνολογία και τεχνογνωσία[625]. Το πρόβλημα λοιπόν δεν εντοπίζεται στις αρχές του '80, αλλά ακόμα και στις περιόδους βιομηχανικής ανάπτυξης του '60, όσο και από την «περίεργη» απάντηση στη κρίση του 73 που εντοπίζει με έμφαση ο Κ. Βεργόπουλος.

Η ελληνική απάντηση στη κρίση, οδηγεί στο «περίεργο» φαινόμενο, τη περίοδο 73-80, αντί να συνεχιστεί η τάση ενδυνάμωσης των κλάδων παραγωγής κεφαλαιουχικών και ενδιάμεσων αγαθών, να ενδυναμωθούν οι παραδοσιακοί κλάδοι καταναλωτικών αγαθών και χαμηλής τεχνολογίας, μεταξύ των οποίων και η κλωστοϋφαντουργία- ένδυση[626]. Την ίδια περίοδο που η κλωστοϋφαντουργία στην δυτική Ευρώπη, παρά τα μέτρα προστασίας και τελικά την περίφημη MFA, (Πολυινική) ουσιαστικά συρρικνώνεται, στην Ελλάδα αναπτύσσεται ραγδαία. Απορροφά έμμεσα ή άμεσα (και) ξένα κεφάλαια στις πλέον «εργασιοβόρες» φάσεις της παραγωγής, εξαρτώμενη εκτός από την τεχνογνωσία και τεχνολογία από τα παραγωγικά και εμπορικά κανάλια άλλων χωρών (κυρίως της Γερμανίας), γενικεύοντας μια εν πολλοίς «φασονατζίδικη» παραγωγή. Την περίοδο που συντελείται μια σημαντική εισαγωγή τεχνολογικών καινοτομιών και μια ανασυγκρότηση του διεθνούς καταμερισμού εργασίας στο κλάδο, η ελληνική κλαδική παραγωγή στρέφεται προς το πρότυπο ανάπτυξης όχι των «ανεπτυγμένων» αλλά των «αναπτυσσομένων» χωρών χαμηλού κόστους, προς την παραγωγή των λεγόμενων «βασικών» προϊόντων και όχι των «προϊόντων μόδας». Το παραπάνω αποδεικνύεται για τη κλωστοϋφαντουργία, στη κρίσιμη δεκαετία του '70, όπου όπως και στη δεκαετία του '80 ανεβαίνει ο λόγος εργατικής αμοιβής / ακαθάριστη αξία παραγωγής (ΑΑΠ). Στην κλωστοϋφαντουργία τα εργατικά το 1975 είναι κάτω από 15% της ΑΑΠ και από το 1976 κινείται μεταξύ 15% και 20%, με υποχώρηση κυρίως στο 1987 και λιγότερο από το 1990. Αντίστοιχα στην ένδυση τα εργατικά προς την ΑΑΠ είναι κάτω από 20% το 1975 και αργότερα κινούνται μεταξύ 25% και 30%. [γράφημα 29]

[625] ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Τ., ό.π. Για τη σημασία της τεχνολογίας και τεχνογνωσίας ως διαρθρωτικών αδυναμιών της βιομηχανίας, ΒΑΪΤΣΟΣ Κ., ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Τ., Τεχνολογικός μετασχηματισμός και Οικονομική Ανάπτυξη, Gutenberg, 1987.

[626] Για το ζήτημα, ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Τ., Εξαρτημένη Ανάπτυξη, Εξάντας, 1985, σ. 139 κ.έ.

Γράφημα 29 : Σχέση εργατικών αμοιβών ως προς την ακαθάριστη αξία παραγωγής (%)

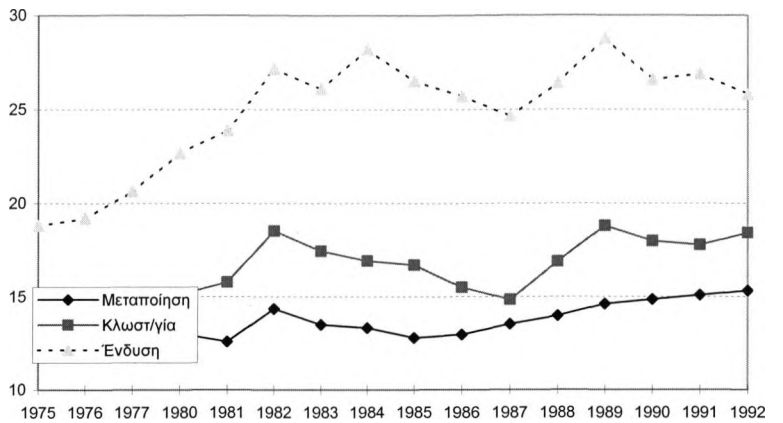

Πηγή: ΕΣΥΕ, επεξ. στοιχείων Ε.Ε.Β.

Σε διεθνές επίπεδο, στη δεκαετία του '70, η παραγωγικότητα της εργασίας στο κλάδο, παρά του ότι υπολείπεται από την παραγωγικότητα στο σύνολο της βιομηχανίας, έχει αυξηθεί σημαντικά, με συνέπεια η αύξηση της παγκόσμιας απασχόλησης να υπολείπεται από την αύξηση της παραγωγής. Συγκεκριμένα η παγκόσμια παραγωγή μεταξύ 1973 και 1981 αυξήθηκε ετησίως 1,2%, ενώ η απασχόληση μόνο 0,3% και η υπολογιζόμενη παραγωγικότητα ανέβαινε ετησίως κατά 0,9%. Η διεθνής όμως συνολική εικόνα, συγκαλύπτει τις αντίρροπες τάσεις που εμφανίζονται αν μελετήσουμε αναλυτικότερα τη διαφορετική εξέλιξη σε ομάδες χωρών. Συγκεκριμένα στις λεγόμενες «αναπτυσσόμενες χώρες της αγοράς», την ίδια περίοδο, η ετήσια αύξηση της παραγωγής του κλάδου φτάνει στο 2,1%, ενώ η απασχόληση αυξάνει κατά 2,8% και η παραγωγικότητα πέφτει κατά -0,7%. Πρόκειται για την παραγωγή των χωρών «χαμηλού κόστους» στις οποίες εμφανίζεται μια εντυπωσιακή παλινδρόμηση, το παράδοξο να αυξάνει η απασχόληση και να μειώνεται η παραγωγικότητα, παρά τη ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας. Η παραπάνω παραδοξότητα ισοσκελίζεται διεθνώς από την αντίρροπη τάση που εμφανίζεται σε ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες, για παράδειγμα στην ΕΟΚ, που η παραγωγή πέφτει ετησίως κατά -1,4%, η απασχόληση κατά -4,5%, ενώ η παραγωγικότητα αυξάνεται κατά 3,1%. (στοιχεία ILO)

Παρατηρείται λοιπόν ένας διχασμός του κλάδου σε διεθνές επίπεδο, με κρίσιμο στοιχείο την παραγωγικότητα της εργασίας, που εκτός των άλλων υποκρύπτει τη παραγωγή διαφορετικών προϊόντων, διαφορετικές επιχειρησιακές στρατηγικές, προς τον ανταγωνισμό κόστους, ή προς τον ανταγωνισμό που υπερβαίνει το κόστος. Για τις αλλαγές στη παγκόσμια παραγωγή στη κρίσιμη δεκαετία 1971-1981, είναι χαρακτηριστικό ότι η παραγωγή (σε βάρος) πέφτει ραγδαία στην ΕΟΚ των 9, ενώ ανεβαίνει κυρίως στις χώρες της Ασίας. Σε αυτό τον δυϊσμό, η Ελλάδα τοποθετείται περισσότερο προς τις χώρες χαμηλού κόστους, βασικής παραγωγής, χαμηλής

παραγωγικότητας, παρά προς τις αντίρροπες στρατηγικές του κύκλου της ποιότητας και πρωτοτυπίας. Από την άλλη μεριά η ελληνική κλαδική απασχόληση αυξάνει ραγδαία, μάλιστα στις σχετικές μελέτες του ΟΟΣΑ εμφανίζεται ως η μόνη χώρα του αναπτυγμένου κόσμου με αύξηση απασχόλησης στον κλάδο μετά τη κρίση του '73. [γράφημα 31]. Στην Βρετανία αντίθετα όπου το 1972 η απασχόληση έφτανε στα 864.000 άτομα, το 1977 πέφτει στα 743.000 άτομα και στην Ιταλία την ίδια περίοδο από 584.000 πέφτει στα 513.000[627].

Γράφημα 30: Κατανομή παγκόσμιας παραγωγής κλωστοϋφαντουργικών, 1971,1981

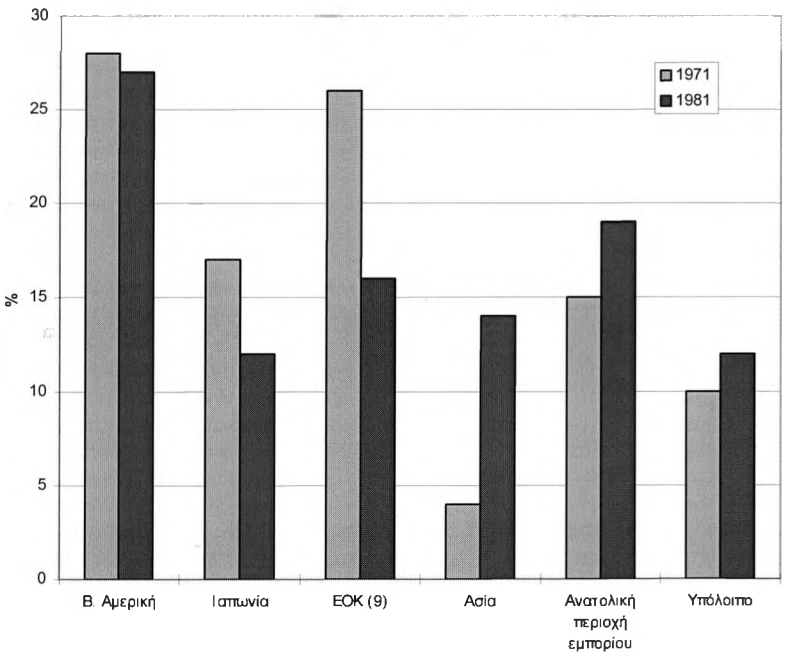

Πηγή: Textile Organon, ITGLWF.

[627] Στοιχεία από τις εκθέσεις των συνδικαλιστικών ομοσπονδιών και της ETUC TCL

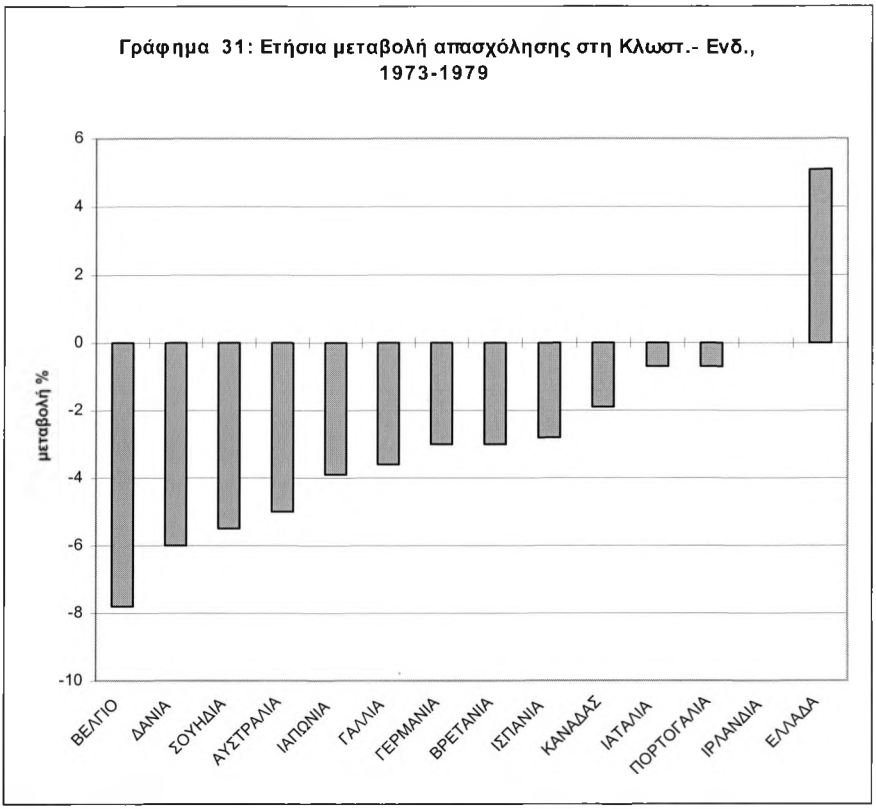

Πηγή: OCDE, Les industries du textile et l habilement..., 1983., ΔΟΕ, 1, 1984.

Στην Ελλάδα λοιπόν, στις παραμονές της ένταξης στην ΕΟΚ, εμφανίζεται ο κλάδος της κλωστοϋφαντουργίας και κυρίως η ένδυση να παρεκκλίνει αποφασιστικά από την τάση του κλάδου στην ΕΟΚ. Στην πραγματικότητα η στασιμότητα ή η μικρή αύξηση της παραγωγής στην ΕΟΚ είναι ένας από τους βασικότερους λόγους της ανάπτυξης του ελληνικού κλάδου, όπως και των αντίστοιχων της Ισπανίας, της Πορτογαλίας και Τουρκίας. Στη σχετική έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το 1978, εκτιμάται ότι οι προτιμησιακές συμφωνίες που υπογράφηκαν για τις παραπάνω χώρες οδήγησαν στο δασμολογικό αφοπλισμό της κοινότητας, χωρίς αντίστοιχες παραχωρήσεις και ενώ ορισμένοι κλάδοι όπως στα βαμβακερά νήματα επιδοτούνται με σημαντικές εξαγωγικές επιδοτήσεις[628]. Οι προσπάθειες των κοινοτικών αξιωματούχων σε απ' ευθείας συνεννοήσεις με εκπροσώπους των βιομηχάνων για περιορισμό των εξαγωγών αποτυγχάνουν στη πράξη, αφού εκ των υστέρων φαίνεται ότι οι Έλληνες βιομήχανοι αμφισβητούν τα συμφωνηθέντα και το θέμα ρυθμίζεται με διμερείς διαπραγματεύσεις. Σε αυτές είναι χαρακτηριστικό ότι το μόνο αίτημα της ελληνικής πλευράς που γίνεται δεκτό

[628] EEC, Commission Communication of the Council on General Guidelines for a Textiles and Clothing Policy, 1978, σ. 32

είναι η αύξηση των εξαγωγών ένδυσης και πλεκτικής και η πλήρης εξαίρεση του φασόν από τις ποσοστώσεις. Η Ελλάδα γίνεται λοιπόν προνομιακός χώρος φασόν της Ευρωπαϊκής και κυρίως της Γερμανικής βιομηχανίας ένδυσης και θα παραμείνει μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80, όπου τη θέση της παίρνουν κυρίως της ΚΑ. Ευρώπης. Δεν πρόκειται βέβαια για ένα αποκλειστικά κλαδικό σύμπτωμα, αλλά αφορά συνολικά για την ελληνική βιομηχανία, πού όπως επισημαίνει ο Κ. Βεργόπουλος, μέσα από την παλινδρόμηση προς παραδοσιακές τεχνολογίες, την υπεργολαβία, την αποκέντρωση της παραγωγής και τελικά την περίφημη «αποβιομηχάνιση», αναδεικνύονται και πάλι ένας εξαρτημένος, «ανανεούμενος μεταπρατισμός»[629].

Στη συνέχεια, ενώ διανύουμε τη πρώτη περίοδο της ένταξης στην ΕΟΚ, αντί για μια στροφή σε «ευρωπαϊκότερες» επιχειρηματικές στρατηγικές, ο κλάδος διεθνοποιείται ακολουθώντας επίσης την ακριβώς αντίστροφη πορεία, προς μια παραγωγή «χαμηλού κόστους» εντός των ορίων της ΕΟΚ. Ωστόσο, λόγω των ιδιομορφιών των υποκλάδων, οι επιπτώσεις στην απασχόληση, που μας ενδιαφέρει άμεσα, δεν είναι ταυτόσημες και ταυτόχρονες. Στον υποκλάδο της κλωστοϋφαντουργίας η παλινδρόμηση στον παραδοσιακό ανταγωνισμό κόστους (ενώ όπως είδαμε η διεθνής παραγωγή βασίζεται όλο και περισσότερο στην ένταση κεφαλαίου) αποδεικνύει την προβληματικότητα της και με πτώση της απασχόλησης, ήδη από την ένταξη στην ΕΟΚ. Ως ένα σημείο η απασχόληση σταθεροποιείται «τεχνητά» στη δεκαετία του '80, με την παραγωγή των «προβληματικών» επιχειρήσεων, ωστόσο η κρίση είναι ήδη ορατή, από τα προβλήματα επιχειρήσεων - «συμβόλων» του κλάδου, το κλείσιμο του «Ρετσίνα» στη δεκαετία του 70 και τον πρώτο ισολογισμό με ζημιές της Π-Π στην αρχή του '80. Στο τέλος του 1979, κλείνουν ταυτόχρονα 4 μεγάλες επιχειρήσεις (NELSON, ERIOMAR, ΚΟΥΛΗΣ, ΑΝΤΡΙΚ) με 1350 θέσεις εργασίας. Το 1980 κλείνουν 13 επιχειρήσεις με 2.740 θέσεις εργασίας, μεταξύ των οποίων η ΜΠΑΡΚΟ με 700 άτομα και η Β. ΜΑΡΤΙΝΟΥ με 800. Το 1981 κλείνουν 11 επιχειρήσεις με 1660 άτομα, το 1982, 7 επιχειρήσεις με 1160 άτομα, το 1983, 9 επιχειρήσεις με 850 άτομα. Βέβαια η απαρίθμηση επιχειρήσεων που κλείνουν[630] δεν είναι ασφαλές στοιχείο για τη μείωση της απασχόλησης, ωστόσο το κλείσιμο των μεγάλων μονάδων έχει αυτό καθ' αυτό σημασία επειδή εκτός από το συμβολισμό του, επηρεάζει ευθέως το συνδικαλισμό. Για παράδειγμα στην περίοδο του κλεισίματος της ΜΠΑΡΚΟ θα αναπτυχθούν σημαντικοί αγώνες των εργαζομένων μέσα σε ένα εξαιρετικά αντικυβερνητικό πολιτικό κλίμα και με την ενεργό συμμετοχή του νεαρού συνδικάτου κλωστοϋφαντουργών Αττικής, ενός συνδικάτου που ελέγχει η ΕΣΑΚ και δεν αποτελεί μέλος της κλαδικής ομοσπονδίας (ΟΚΕ). Ο κλυδωνισμός και τελικά η απομυθοποίηση των «γιγάντων», με την τεράστια απασχόληση, θα έχει άμεσες συνέπειες στους εργάτες, λόγω του ότι για τους εργάτες η δυναμική της επιχείρησης ήταν συνάρτηση κυρίως του μεγέθους απασχόλησης. Παρόμοια, για τους εργάτες, η κρίση νοείται και βιώνεται ως κρίση απασχόλησης, ως ανεργία και αβεβαιότητα απασχόλησης - μεροκάματου, που όπως θα δούμε λόγω της πολιτικής συγκυρίας, αντί να επιφέρει αναδίπλωση, θα οξύνει μια εργατική επιθετικότητα, ένα συνδικαλιστικό μαξιμαλισμό. Με αυτά όμως θα ασχοληθούμε στη συνέχεια.

Διαφορετικά από την κλωστοϋφαντουργία έχουν τα πράγματα στην ένδυση, υποκλάδο έντασης εργασίας, όπου η στρατηγική του ανταγωνισμού κόστους θα επιδείξει έναν

[629] ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Η Από-ανάπτυξη..., ό.π., σ.200

[630] Τα στοιχεία προέρχονται από αντίστοιχες συνδικαλιστικές καταγραφές

βραχύβιο αλλά εντυπωσιακότατο δυναμισμό. Ακόμα και όταν οι πιέσεις του ανταγωνισμού κόστους των «νέων βιομηχανικών χωρών» γίνονται εντονότερες, η απάντηση του υποκλάδου είναι η αποκέντρωση σε μικρές βιοτεχνίες και κυρίως σε φασόν στο σπίτι, συνεπώς η ακόμα μεγαλύτερη συμπίεση του κόστους παραγωγής, με την αξιοποίηση ακόμα περισσότερο κακοπληρωμένης, ανασφάλιστης, περιφερειακής, γυναικείας εργασίας. Η καταγεγραμμένη (από βιομηχανικές απογραφές) απασχόληση στην ένδυση της Ελλάδας, φτάνει στο ανώτερο σημείο της μετά την ένταξη στην ΕΟΚ, μάλιστα αυξάνεται ραγδαία μέχρι το 1988. Αν υπολογίσουμε και την εν πολλοίς μη καταγεγραμμένη απασχόληση του φασόν στο σπίτι, που κατά την εκτίμησή μας είναι ίσως ισόποση με την καταγεγραμμένη, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι πάνω από 150.000 άτομα απασχολούνται στην ένδυση στα τέλη του '80, τη στιγμή που η απασχόληση στα άλλα κράτη - μέλη της ΕΟΚ εκτός Ισπανίας - Πορτογαλίας, φθίνει ραγδαία. Στο συγκυριακό αυτό αποτέλεσμα της αύξησης της απασχόλησης, επιδρά και η έμμεση προστασία της πολυινικής συμφωνίας (MFA), που δίνει τη δυνατότητα προστασίας από τα προϊόντα των εκτός ΕΟΚ χωρών «χαμηλού κόστους» έτσι ώστε η ελληνική παραγωγή καλύπτει το έλλειμμα «βασικής» παραγωγής της υπόλοιπης, φθίνουσας ευρωπαϊκής κλαδικής βιομηχανίας.

Οι συνδικαλιστικές δυνάμεις στην ένδυση, που στη συγκεκριμένη περίοδο κυριαρχούνται από την ΕΣΑΚ, κάνουν λόγο για ανεργία, ακριβώς λόγω του ότι παρουσιάζεται μια ανεργία στα κύρια στηρίγματα του συνδικαλισμού, δηλαδή τα σχετικά μεγάλα εργοστάσια. Επιμένουν λοιπόν στη διατήρηση της βιομηχανικής εργασίας, ακόμα και με τη μορφή του φασόν, που θεωρείται ως εθνική παραγωγή άξιας προστασίας ενώ καταγγέλλεται η ΕΟΚ, που υποτίθεται όξυνε την ανεργία. Στην πραγματικότητα όμως η μεγάλη απασχόληση ένδυσης στην Ελλάδα για τη συγκεκριμένη περίοδο, οφείλεται ακριβώς στην πολιτική της ΕΟΚ, στην εξαίρεση του ελληνικού φασόν από τους προενταξιακούς περιορισμούς και την κατεύθυνση μεταφοράς της μεταφοράς της πλεκτικής και ένδυσης στο νότο της Ευρώπης, ταυτόχρονα με την αποθάρρυνση εθνικών κλαδικών σχεδίων αύξησης της παραγωγής. Όπως θα δούμε στη συνέχεια ακριβώς αυτές τις πολιτικές αντιστρατεύονται τα υπόλοιπα εθνικά συνδικάτα, όπως τα βρετανικά.

Για την Ελλάδα, το πρότυπο ανάπτυξης σε συνάρτηση με την σύνδεση και τελικά την ένταξη στην ΕΟΚ, στις αρχές του '80, αποτελεί οπωσδήποτε στρατηγική επιλογή, μια προσπάθεια ισχυροποίησης συνολικά της αστικής εξουσίας, μέσα από τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας στα πρότυπα του ανεπτυγμένου ευρωπαϊκού καπιταλισμού[631]. Ωστόσο ανεξάρτητα από στρατηγικές επιλογές, επιμέρους επιδιώξεις αλλά και ιδεολογήματα, τουλάχιστον στη παρούσα εργασία έχει σημασία να εντοπισθούν οι επιπτώσεις της σύνδεσης και κυρίως της ένταξης ως προς τη βιομηχανία και ειδικά στη κλωστοϋφαντουργία, πράγμα που θα αποτελέσει και αντικείμενο οξύτατης συνδικαλιστικής αντιπαράθεσης. Το πλέον εμφανές σύμπτωμα, εκτός από τις τάσεις της απασχόλησης, αναφέρεται στην εξέλιξη του εμπορικού ισοζυγίου, που αν και γνωρίζει μια βραχυχρόνια βελτίωση στην αρχή για την κλωστοϋφαντουργία και ύστερα για την ένδυση, επιδεινώνεται δραματικά στις αρχές του '90. Για την κλωστοϋφαντουργία ο βαθμός κάλυψης των εισαγωγών από εξαγωγές, από 129% το 1979, ανεβαίνει στο 144%

[631] Μια ενδιαφέρουσα εναλλακτική προσέγγιση με άξονα την αναγνώριση της σημασίας του βιομηχανικού κεφαλαίου στην αναπαραγωγή της αστικής εξουσίας, και τελικά την «τοπικοποίηση» των βιομηχάνων, ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ Δ., ό.π., κυρίως σ. 54-55.

το 1983, για να πέσει στο 44,3% το 1992. Αντίστοιχα για την ένδυση από 1067% το 1979, πέφτει προσωρινά στο 685% το 1982, ξανανεβαίνει στο 1310% το 1986, για να φτάσει στο 379% το 1992[632]. Βέβαια η επιδεινούμενη ανταγωνιστικότητα ειδικά των προϊόντων ένδυσης και η ολοφάνερη επιδείνωση του εμπορικού ισοζυγίου, ως προς την αξία, δεν ταυτίζεται πάντα με τις τάσεις της παραγωγής και εμπορίας ως προς τον όγκο, που αφορά πρωτίστως την απασχόληση. Ανεξάρτητα δηλαδή του πόσο αξίζουν τα παραγόμενα προϊόντα, η παραγωγή, ως προς τον όγκο και η αναγκαία απασχόληση, συνεχίζουν να αυξάνουν μέχρι το 1992, και καταρρέουν απότομα, όταν από τη μία φιλελευθεροποιείται το εμπόριο στο πλαίσιο της GATT και από την άλλη «ανοίγουν» οι αγορές των χωρών της Κ Α Ευρώπης.

Τα περίφημα «εισαγόμενα» που φαίνεται να επιβουλεύονται τις ανασφαλείς θέσεις εργασίας, στην αρχή για την κλωστοϋφαντουργία και κατόπιν στην ένδυση, για μια ακόμα φορά θα θεωρηθούν οι αιτίες του κακού για την εργατική συνείδηση, θα δαιμονοποιηθούν ακόμα μια φορά, αναπαράγοντας την αντίθεση που εντοπίσαμε στην αρχική εκβιομηχάνιση του κλάδου. Η μεταπολεμική γκρίνια περί «ξενομανίας», το εργοδοτικό σλόγκαν περί προϊόντων «εφάμιλλων με τα ευρωπαϊκά», το χουντικό σλόγκαν «έχε εμπιστοσύνη στα ελληνικά χέρια», θα δώσει τη θέση του στις αριστερόστροφες εγκλήσεις περί «εξάρτησης» και στα επίσημα - κρατικά σλόγκαν του είδους «ο Επιμένων ΕλληΝικά». Είναι ενδιαφέρον με την ευκαιρία να επισημάνουμε ότι το παραπάνω σλόγκαν της δεκαετίας του '80, αναφέρονται πλέον ευθέως σε προϊόντα ένδυσης, η σχετική τηλεοπτική διαφήμιση σημειολογικά παραπέμπει ευθέως στη σχέση εισαγόμενης ένδυσης και εθνικής ανεργίας[633]. Γενικά στο κλάδο, η προστασία της εθνικής παραγωγής θα απασχολήσει, όπως θα δούμε, τη συνδικαλιστική αντιπαράθεση και τις εργατικές στρατηγικές, αναπαράγοντας ως ένα σημείο έναν αναπτυξιακό λόγο, αλλά και το πλαίσιο μιας ανομολόγητης εθνικής - διαταξικής συμμαχίας, ένα από τα υπόβαθρα ενός ψευδο-κορπορατισμού της πρώτης περιόδου του ΠΑΣΟΚ (μέχρι το 1989). Το νόημα, τις αντιφάσεις και τα όρια των παραπάνω αντιθέσεων και συναινέσεων θα παρακολουθήσουμε στη συνέχεια, σε διάκριση με τα παραδείγματα των συνεκτικών ευρωπαϊκών κορπορατισμών και του ενδιαφέροντος νέου κλαδικού ΕΟΚικού κορπορατισμού, σε συνάρτηση με τις νεότερες συνδικαλιστικές στρατηγικές σε συνθήκες ήττας του εργατικού κινήματος.

Μιλάμε για την ήττα της εργασίας, που εντοπίσαμε προηγουμένως αναφορικά με το συνολικό εργατικό κίνημα, η οποία όμως στον ευρωπαϊκό κλαδικό συνδικαλισμό παίρνει ακραίες μορφές, λόγω της πρωτοφανούς πτώσης της απασχόλησης, στη δεκαετία του 70 και 80, πριν δηλαδή εκδηλωθεί στην Ελλάδα. Ειδικότερα μεταξύ 1980 και 1987, η απασχόληση στην ΕΟΚ έπεσε από 1,8 εκατ., σε 1,5 εκατ. άτομα στην κλωστοϋφαντουργία και στην ένδυση την ίδια περίοδο από 3 εκατ., σε 1,1 εκατ.. Χιλιάδες εργαζόμενοι βρίσκονται σε απόγνωση, τα συνδικάτα υποχωρούν συνεχώς από διακηρυγμένες θέσεις, αναγκάζονται να αποδεχθούν μειώσεις αμοιβών και κάθε είδους ευελιξίες της παραγωγής, η συνδικαλιστική πυκνότητα υποχωρεί δραματικά. Πρόκειται για την διαμετρικά αντίθετη εικόνα με ότι επικρατεί στην Ελλάδα, που σε συνδυασμό με

---

[632] ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ Μ., «Αναδιάρθρωση, Ανταγωνιστικότητα και απασχόληση στην Ελληνική Κλωστοϋφαντουργία», ΙΝΕ ΓΣΕΕ. 21, 1995.

[633] Εμφανίζεται κάποιος νεαρός άντρας, να επιδεικνύει με κομπασμό τα «εισαγόμενα» είδη που φοράει, αλλά στη συνέχεια να απευθύνεται συνοφρυωμένος στη θυρίδα του ταμείου ανεργίας.

την πολιτική αλλαγή με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ, μέχρι το 1989, σημειώνονται φαινόμενα γενικότερης κλαδικής συνδικαλιστικής άνθισης.

Για τη νεώτερη περίοδο της ελληνικής κλωστοϋφαντουργίας, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η διετία 85-87, στην οποία τόσο στα εθνικολογιστικά στατιστικά μεγέθη, όσο και στα στοιχεία των αποτελεσμάτων των επιχειρήσεων, παρουσιάζεται ως η «χρυσή» διετία του υποκλάδου. Η συγκυρία έχει σημασία λόγω του ότι συμπίπτει μια ισχυροποίηση (και) του κλαδικού συνδικαλισμού με δείγματα βιομηχανικής ανάπτυξης, με εντυπωσιακά αποτελέσματα και από την άλλη με ενεργή ανάμιξη του κράτους σε κάθε επίπεδο. Στη πραγματικότητα στη διετία 1985-1987 η κλωστοϋφαντουργία της Ελλάδας δέχεται ένα σχετικά απρόσμενο «φιλί της ζωής», από μια σειρά ευνοϊκές συγκυρίες και κύρια από επιπτώσεις της ισοτιμίας του δολαρίου, της υποτίμησης της δραχμής, της ραγδαίας μείωσης της παραγωγής στην ΕΟΚ και τη συγκράτηση του εργατικού κόστους με τα περίφημα σταθεροποιητικά μέτρα της ελληνικής κυβέρνησης για την απόσπαση του κοινοτικού δανείου. Τα κέρδη ορισμένων επιχειρήσεων εκτινάσσονται στα ύψη, αλλά και οι «προβληματικές», που διατηρούν σχετικά σταθεροποιημένη την απασχόληση, παρουσιάζουν σημεία ανάκαμψης. Ακόμα και επιχειρήσεις για τις οποίες προβλέπονταν ότι δεν είναι βιώσιμες, όπως η ΒΕΛΚΑ, δείχνουν μια σημαντική δυναμική, έτσι ώστε μεγεθύνονται οι αυταπάτες ότι με τον υπάρχοντα εξοπλισμό, την ίδια περίπου οργάνωση της παραγωγής και ίσως και ορισμένα νέα «ρουσφέτια» απασχόλησης, οι «προβληματικές» θα λειτουργούν για πάντα, ή ότι έχουν ξεπεράσει τη μεγάλη κρίση.

Ακόμα εντυπωσιακότερα αποτελέσματα παρουσιάζει ο υποκλάδος της ένδυσης, που τείνει όμως πλέον να γίνει εξ ολοκλήρου υπεργολαβικός, όπου ολόκληρες γειτονιές γίνονται «πάρκα φασόν» στο σπίτι και αντί να αναζητούνται νέες «επιθετικές» βιομηχανικές στρατηγικές, αξιοποιείται με μεγαλύτερη έμφαση το πλεονέκτημα του χαμηλού κόστους μιας εργασίας, που τείνει να γίνεται όλο και περισσότερο αποκεντρωμένη, μη ρυθμισμένη, όλο και πιο «μαύρη». Ειδικά στην ελληνική ένδυση για την οποία στις δεκαετίες του '70 και ΄80, σημειώθηκε μια σημαντικότατη συγκέντρωση εργασίας, μια πρωτοφανής προλεταριοποίηση γυναικών, αντίστοιχη ίσως σε σημασία με την αρχική προλεταριοποίηση των γυναικών στη μεσοπολεμική και μεταπολεμική κλωστοϋφαντουργία, αρχίζει να παρουσιάζεται η αντίστροφη τάση. Από τις γυναίκες που μπαίνουν στη φάμπρικα, ερχόμαστε στη στιγμή που οι γυναίκες ξαναβγαίνουν από τη φάμπρικα, αλλά «κρατούν» τη γαζωτική μηχανή, είτε στη βιοτεχνία της γειτονιάς, είτε στη κουζίνα του σπιτιού τους.

Από το 1987 εκδηλώνεται μια σημαντική τομή συνολικά στην ελληνική βιομηχανία, που ειδικά για τη κλωστοϋφαντουργία γίνεται ολόπλευρα εμφανής από το 1989 και ολοκληρώνεται με τη πώληση και τελικά το οριστικό κλείσιμο σχεδόν όλων των προβληματικών στη δεκαετία του '90. Στη δεκαετία του '90 συνολικά για την ΕΟΚ - Ε.Ε. η παραγωγή εμφανίζει μειωμένη κατά -0,6% ετησίως για την κλωσ/γία και -2,2% για την ένδυση και η Ελλάδα όχι μόνο δεν παρουσιάζει αντίστροφη τάση, αλλά βρίσκεται πλέον στους πρωταθλητές της πτώσης. Φαίνεται πλέον ότι δεν αντιμετωπίζουμε απλά ένα πρόβλημα εισαγωγών - εξαγωγών, ένα πρόβλημα εμπορικού ισοζυγίου, αλλά συνολικής βιομηχανικής στρατηγικής, λόγω και των υπερεθνικών επιλογών, που ενισχύουν ή αποθαρρύνουν βιομηχανικές πολιτικές με άμεση επίπτωση στο κλάδο. Η κλαδική κρίση του '90, συνδέεται με ευρύτερες αναδιαρθρώσεις μετά την κρίση του '70, όπου το

μοντέλο ανάπτυξης της Ελλάδας με κύριο «πλεονέκτημα» για τον κλάδο, την πρώτη ύλη και το χαμηλό εργατικό κόστος, συγκρούεται με τα αντίστοιχα «πλεονεκτήματα» χωρών με ακόμα χαμηλότερο κόστος, στη σύγχρονη φάση του διεθνοποιημένου κεφαλαίου[634].

Μεταξύ 1990 και 1995 η παραγωγή μειώθηκε κατά 23%, έναντι μόνο 1,7% της κοινοτικής, η απασχόληση 30% έναντι 24% της κοινοτικής, και τα επόμενα χρόνια προβλέπεται αντίστοιχη μείωση, με συνέπεια τα ελληνικά συνδικάτα να αντιμετωπίσουν καθυστερημένα την ολόπλευρη υποχώρηση που ήδη γνώρισαν τα αντίστοιχα της ΕΟΚ μια δεκαετία ενωρίτερα. Το ζήτημα όμως είναι ότι ακόμα και τα σχέδια εθνικών κλαδικών πολιτικών και αντίστοιχων συναινέσεων που απασχόλησαν την Ευρώπη και καθυστερημένα την Ισπανία και Πορτογαλία, αναπτύσσοντας ένα περιθώριο συντονισμένης εργατικής υποχώρησης, δεν επιχειρήθηκαν ή δεν εφαρμόστηκαν ποτέ στην Ελλάδα. Το ερώτημα λοιπόν για την Ελλάδα, δεν αφορά μια ήττα στο έδαφος της ραγδαίας ανεργίας, μια στρατηγική εργατική υποχώρηση, αλλά πλέον μια άτακτη εργατική φυγή, μια κρίση του κλάδου που κινδυνεύει να συνδυαστεί με μια συνδικαλιστική διάλυση, στην οποία οι κατατμημένες συνδικαλιστικές δομές, αντιμετωπίζουν διαφορετικές μορφές και στρατηγικές του κεφαλαίου.

Φυσικά για τις παραπάνω εξελίξεις δεν ευθύνονται μόνο ο διεθνής ανταγωνισμός και κάποιοι αόρατοι νόμοι της αγοράς, αλλά και συγκεκριμένες πολιτικές «αποκρατικοποίησης», στο πλαίσιο μιας ευρωπαϊκής μονεταριστικής πλημμυρίδας, οι ανεπάρκειες και αδυναμίες των ίδιων των συνδικάτων, η εγγενής αδυναμία των κλαδικών επιχειρησιακών στρατηγικών. Για την Ελληνική ένδυση, από τα τέλη της δεκαετίας του '80, εκδηλώνεται σταδιακά η υποχώρηση της δυναμικής της υπεργολαβικής στρατηγικής για να φτάσει σχεδόν σε κατάρρευση στη δεκαετία του '90. Για παράδειγμα στη περιοχή της Λάρισας όλη η υπεργολαβική παραγωγή εξαρτάται από ένα μόνο γερμανικό δίκτυο, το οποίο όταν «ξαφνικά», το 1994, εγκατέλειψε τη «συνεργασία» με τη περιοχή, επέφερε το κλείσιμο της πλειοψηφίας των επιχειρήσεων, την απόγνωση 2000 εργαζομένων αλλά και πολυάριθμων υπεργολάβων επιχειρηματιών, που δεν ήταν εξοικειωμένοι ούτε καν με το να βρίσκουν εντολείς υπεργολαβίας.

Τελικά για ένα μέρος της κλωστοϋφαντουργίας η απάντηση στις νέες συνθήκες ανταγωνισμού, μέσω του εκσυγχρονισμού των εγκαταστάσεων, αφορά ουσιαστικά μόνο τη φάση της κλώσης και της ίσως της πλεκτικής και μόνο περιορισμένα την ύφανση και τη βαφή- φινίρισμα, ενώ ο σχεδιασμός ενδύματος είτε απουσιάζει ή παραμένει περιθωριακός. Έτσι ένα μέρος του κλάδου και κυρίως η κλώση και πλέξη βαμβακιού, δείχνει να έχει ξεπεράσει τη μεγάλη κρίση, ωστόσο αυτό δεν μπορεί να λειτουργήσει ευεργετικά για όλο το κλάδο, αφού λείπουν οι κρίσιμοι κρίκοι της παραγωγικής αλυσίδας όπως η ύφανση, ο σχεδιασμός, μια δυναμική σχέση μεταξύ παραγωγής - διανομής. Τίθεται λοιπόν σε αμφισβήτηση ακόμα και το αν πράγματι η έννοια κλάδος κλωστοϋφαντουργίας στην Ελλάδα σημαίνει κάτι περισσότερο από ενοποιημένη στατιστική καταγραφή, αν αναφέρεται δηλαδή σε ένα κάθετο (κλαδικό) παραγωγικό κύκλωμα - αλυσίδα. Αυτό βεβαίως περιπλέκει το πρόβλημα που θα συζητήσουμε για την έννοια κλαδικός συνδικαλισμός, κατά το αν και πως μπορεί να υπάρχει κλαδικός

[634] Για το ζήτημα του ανταγωνισμού με χώρες χαμηλού κόστους όπως της Ν . Ασίας, ΓΙΑΝΙΤΣΗΣ Τ., ό.π., ΒΑΪΤΣΟΣ ΓΙΑΝΙΤΣΗΣ Τ., ό.π.

συνδικαλισμός και κλαδική συνδικαλιστική στρατηγική αν δεν υπάρχει κλάδος, πολύ περισσότερο που όχι μόνο μεταξύ των υποκλάδων αλλά και μεταξύ των επιχειρήσεων εντοπίζονται δείγματα ενός όλο και πιο σαφούς δυϊσμού, σε ένα γενικευμένο κρισιακό περιβάλλον.

Οι νέες συνθήκες της διεθνοποίησης αναδεικνύουν μια έκδηλη διχοτόμηση των επιχειρήσεων και επιχειρησιακών στρατηγικών, συναρτημένη (και) με το μέγεθος των επιχειρήσεων, μεταξύ αμυντικής (παθητικής) και επιθετικής (ενεργητικής) αναδιάρθρωσης της παραγωγής, συνεπώς και μια αντίστοιχη κατάτμηση της αγοράς εργασίας. Επίσης, θέτουν, παρά τον κοινό άξονα της σημασίας της εργασίας στην ανταγωνιστικότητα, εναλλακτικές κατευθύνσεις κρατικής παρέμβασης και συνδικαλιστικών στρατηγικών. Ως ένα σημείο το ζήτημα απασχόλησε και τη θεωρητική συζήτηση, στην οποία είναι ευδιάκριτες δύο βασικές κατευθύνσεις. Μια κατεύθυνση τονίζει τη σημασία τεχνολογικά και οργανωτικά εκσυγχρονισμένων μονάδων που ανταποκρίνονται στην ανοιχτή στον διεθνή ανταγωνισμό «επιθετική» «μεγάλη» βιομηχανία, ενώ η προστατευμένη μικροπαραγωγή με πεπαλαιωμένο και ανορθολογικό εξοπλισμό, θεωρείται ότι αναπαράγει μια προστατευμένη και «αμυντική» στρατηγική, μια φτηνή και χαμηλής παραγωγικότητας εργασία. Ο Η. Ιωακείμογλου στηρίζει πράγματι την τομή μεταξύ μικρής (με κάτω από 10 άτομα απασχόληση) και μεγάλης βιομηχανίας, αν και ο ίδιος παραδέχεται ότι η διάκριση είναι σχηματική[635]. Η σχετική συζήτηση συγκεντρώνεται κυρίως από το περιοδικό «θέσεις» και αφορά γενικότερα την αμφισβήτηση της φιλολογίας περί «αποβιομηχανοποίησης» και κρίσης.

Στον αντίποδα της άποψης του Ιωακείμογλου, προτείνεται μια σχετικά παλαιότερη προσέγγιση, που τονίζει τις δυνατότητες για μια σύγχρονη «δυναμική» στρατηγική των μικρότερων μονάδων, που ευκολότερα μπορούν να ανταποκριθούν στις ανάγκες ευελιξίας, αναβαθμίζοντας ταυτόχρονα την εργασία. Η Α. Λυμπεράκη που όπως είδαμε σε μεγάλο βαθμό έθεσε τη συζήτηση για τη δυναμική των μικρών μονάδων στη χώρα μας, τοποθετεί το πρόβλημα περισσότερο προοπτικά, αφού μόνο περιορισμένα τελικά τα ευρήματα της για τις στρατηγικές των μικρών επιχειρήσεων ανταποκρίνονται στο πρότυπο της ευέλικτης εξειδίκευσης[636]. Χωρίς να προβάλλει ευθέως μια μονοδιάστατη «μικρή» «ορθοδοξία», σωστά επισημαίνει ότι «αμυντικές» στρατηγικές συναντώνται όχι μόνο σε μικρές, αλλά και σε μεγάλες μονάδες, ενώ επιμένει στην εν δυνάμει παραγωγική και πολιτική προοπτική της ευέλικτης μικροπαραγωγής.

Κατά τη γνώμη μας οι κατατμήσεις στη παραγωγή και οι τέτοιου είδους «δυϊσμοί» της εργασίας δεν είναι ένα νέο φαινόμενο, αλλά μορφές παραγωγικών διακρίσεων που αφορούν μάλλον όλη την ιστορία (τουλάχιστον μέρους) της βιομηχανίας και όπως θα φανεί στη περίπτωση της κλωστοϋφαντουργίας, συνδέονται πράγματι και με πολιτικές και συνδικαλιστικές στρατηγικές στη συγκυρία. Ανάλογα με την πηγή των στοιχείων μας, με το τι θεωρούμε μικρή και μεγάλη μονάδα, με τον κάθε υποκλάδο ξεχωριστά κλπ, μπορούμε να επιβεβαιώσουμε μια γενική τάση προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση. Στην κλώση εκδηλώνεται συγκέντρωση της παραγωγής και απασχόλησης ενώ στην πλεκτική αποκέντρωση και δυναμισμός των μικρομεσαίων μονάδων και στην ένδυση από το

[635] ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ Η., Αναδιάρθρωση και Εξειδίκευση της Ελληνικής Βιομηχανίας, ΙΝ.Ε. ΓΣΕΕ, 1996.
[636] ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ Α., ό.π.

φασόν στο σπίτι και τις μεγάλες υπεργολαβικές επιχειρήσεις περνάμε σε περισσότερο μεσαία μεγέθη. Σε κάθε περίπτωση τα στοιχεία που αφορούν τις αποδόσεις αλλά ακόμα και την απασχόληση στις μικροεπιχειρήσεις επιχειρήσεις είναι μάλλον αναξιόπιστα και η παραοικονομία πάντα παρούσα. Από την άλλη είναι κοινό μυστικό (και αποδεδειγμένο για 2-3 περιπτώσεις) στο κλάδο, ότι οι εισηγμένες στο χρηματιστήριο μεγάλες επιχειρήσεις τείνουν να παρουσιάζουν εικονική κερδοφορία. Γενικά η απασχόληση συγκρατείται (όσο συγκρατείται) κυρίως στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, τάση που αφορά πλέον τη συνολική ευρωπαϊκή μεταποίηση, ακόμα και αν πρόκειται για άτυπη απασχόληση. Από την άλλη μεριά ο προνομιακός χώρος της συνδικαλιστικής οργάνωσης, παγκόσμια, αλλά και στη μεταπολεμική Ελλάδα, ήταν και είναι η μεγάλη επιχείρηση. Πρόκειται βέβαια για αντιφατικές ενδείξεις και τάσεις μιας αρκετά πολύπλοκης πραγματικότητας η οποία θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, ειδικά για το συνδικαλισμό.

3.3.4 Η εργασιακή - παραγωγική διαδικασία στην κλωστοϋφαντουργία

3.3.4.1 Τεχνολογικές εξελίξεις και μορφές διαχείρισης της εργασίας

3.3.4.1.1 Οι τεχνολογικές εξελίξεις

Όπως είδαμε προηγουμένως, εξετάζοντας την προπολεμική περίοδο, το πρώτο βήμα στη βιομηχανική οργάνωση της κλωστοϋφαντουργίας, σηματοδοτείται από την εισαγωγή των παραγωγικών μηχανών, στο δεσποτικό εργοστάσιο, όπου συγκεντρώνονται κυρίως γυναίκες και παιδιά. Το δεύτερο μεγάλο βήμα στη βιομηχανική οργάνωση του κλάδου σε παγκόσμιο επίπεδο, μπορεί να προσδιορισθεί από την εισαγωγή του τεϋλορισμού, ως «επιστημονικής διεύθυνσης», που από την αμερικάνικη αυτοκινητοβιομηχανία μεταφέρεται σταδιακά και στην κλωστική - υφαντική - βαφική. Η όλο και περισσότερο εκτελεστική, ομογενοποιημένη εργασία, υποτάσσεται στους «ειδικούς» της παραγωγής αλλά και τις ίδιες τις μηχανές, ακολουθεί τον ρυθμό των μηχανών, επιτρέποντας μια κατακόρυφη αύξηση της παραγωγής και παραγωγικότητας. Τα εργατικά συνδικάτα της εποχής και η εργατική νομοθεσία θέτουν ορισμένους φραγμούς στην αλόγιστη αξιοποίηση της εργατικής δύναμης, ωστόσο πρόκειται για μια εξαιρετικά επίπονη αξιοποίηση. Στα 1925, στις ΗΠΑ, όπου ήδη έχει περάσει η πρωτοπορία στη βιομηχανική οργάνωση και στον κλάδο, το όριο των κανονικών ωρών εβδομαδιαίας εργασίας, φτάνει τις 52 ώρες. Επίσης στις ΗΠΑ, όπως και τις υπόλοιπες αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, από τις αρχές του αιώνα μέχρι τον Β' παγκόσμιο πόλεμο και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, κυριαρχεί η συγκεντρωποιημένη, μεγάλη κλωστοϋφαντουργική μονάδα, με διακριτές λειτουργίες: α) τη κυρίως παραγωγή, β) τις πωλήσεις και γ) την κεντρική διεύθυνση. Η εμπορική πολιτική και η διαφήμιση, τείνουν να υφίστανται, ως διακριτές λειτουργίες, αρκετά αργότερα, στις ΗΠΑ στη δεκαετία του '50 και στη Δυτική Ευρώπη, μόλις στη δεκαετία του ΄60. Παράλληλα η μόδα τείνει να μετεξελίσσεται όλο και περισσότερο από την παραδοσιακή «υψηλή ραπτική» σε μαζική μόδα κατανάλωσης, που κατευθύνεται βέβαια και από την «υψηλή ραπτική», αλλά πριν απ' όλα από τα στοκ των μεγάλων υφαντικών επιχειρήσεων, που επιβάλλεται να καταναλωθούν[637].

Η στενά οριζόμενη παραγωγή, είναι ο οργανωτικός πυρήνας της επιχείρησης, υποτάσσει μονοδρομικά την εμπορική στρατηγική στη παραγωγική δυνατότητα, αφορά μια μαζική παραγωγή σχετικά φτηνών προϊόντων, μικρής σχετικά διαφοροποίησης, με κύριο παράγοντα ανταγωνισμού το κόστος παραγωγής και συνακόλουθα το κόστος επένδυσης σε συνάρτηση με το κόστος εργασίας. Από την άλλη μεριά, στη κλωστοϋφαντουργία πολύ περισσότερο από άλλους βιομηχανικούς κλάδους, το στοιχείο της ποιότητας και της ανταπόκρισης σε διαφοροποιημένες ανάγκες και προτιμήσεις της κατανάλωσης είναι εγγενές στοιχείο της παραγωγής από τις απαρχές της εκβιομηχάνισης. Επίσης ο κύκλος της παραγωγικής αλυσίδας, ακόμα και στις πρώτες φάσεις της παραγωγής, παρουσιάζει κενά και ασυνέχειες, δυνατότητες πρωτοβουλίας, αναγκαιότητες ομαδικής εργασίας. Τα

[637] Για την Ελλάδα αυτή την απομυθοποίηση της μόδας, απ' όσο γνωρίζουμε, επιχείρησε πριν απ' όλους ο Βελουδάκης, ιδρυτής της γνωστής σχολής μόδας, που προειδοποιούσε τις σπουδάστριες - «μοντελίστ» για τη σχέση μόδας και υφαντουργικού στοκ.

τμήματα ή υπο-τμήματα παραγωγής διατηρούν μια σχετική αυτονομία, με τρόπο που ο κλωστοϋφαντουργικός τεϋλορισμός διαφέρει από τον «κλασσικό» - τυπικό τεϋλορισμό που συνήθως αναφέρεται στην αυτοκινητοβιομηχανία. Όταν λοιπόν μιλάμε για κλωστοϋφαντουργικό τεϋλορισμό, μιλάμε για μια ειδική μορφή, όπου ακόμα και όταν παρατηρείται καθετοποίηση, ο αργαλειός «κατεργάζεται» σχετικά αυτόνομα ένα ύφασμα, δίπλα σε άλλους αργαλειούς, δεν εξαρτάται απόλυτα από την κλωστική μηχανή, πολύ περισσότερο από το βαφείο και τη ραπτομηχανή της γαζώτριας. Οι «μοντέρνοι καιροί», το βίδωμα μιας βίδας στην «αλυσίδα», δεν αφορούσαν ποτέ το κλωστήριο ή το υφαντήριο, αλλά ταυτόχρονα στα μεγάλα εργοστάσια της Αμερικής και Ευρώπης συντελείται ήδη προπολεμικά μια μαζική παραγωγή, με κατακερματισμένα και προδιαγεγραμμένα καθήκοντα ανά θέση εργασίας, στον έλεγχο, στην τροφοδοσία, στην παρέμβαση σε ελαττώματα, σε μια υποβαθμισμένη εργασία χειριστών που ακολουθούν τη μηχανή και τις εντολές του μηχανικού.

Χωρίς να έχουμε την πρόθεση να επεκταθούμε στη τεχνολογία της παραγωγής και τους τεχνικούς όρους, θα αναφέρουμε ορισμένα τεχνικά χαρακτηριστικά της παραγωγής, έτσι ώστε να στηρίξουμε την ανάλυση που θα ακολουθήσει για τις ειδικότητες και τη σχέση εργασιακής διαδικασίας και συνδικαλισμού[638]. Η παραγωγή του υποκλάδου λοιπόν περιλαμβάνει α) την κλώση, β) την ύφανση, γ) την πλέξη, ε) τη βαφή και φινίρισμα. Η διαδικασία κλώσης ξεκινάει από το άνοιγμα των δεμάτων πρώτης ύλης, το καθάρισμα και την ανάμιξη των υλών. Στη συνέχεια δημιουργείται ένα φιτίλι, το οποίο σταδιακά λεπταίνει και απομακρύνονται οι πολύ μικρές ίνες (χάρτζι - λανάρι). Στη συνέχεια το φιτίλι στρίβεται περιορισμένα, ώστε να αποκτήσει κάποια αντοχή (προγνέστρια) και περνάει στη διαδικασία της κυρίως κλώσης, όπου μετατρέπεται σε νήμα δια της στρίψης και τυλίγεται με ειδικό τρόπο ανάλογα με τη χρήση που προορίζεται (μπομπινούαρ κλπ). Στην ύφανση, οι κλωστές τοποθετούνται στη διάστρα (ίδιασμα) και τυλίγονται στον κύλινδρο του στημονιού. Επίσης οι κλωστές περνούν από το κολλάρισμα (κολλαρίστρα), όπου με την προσθήκη κόλλας, γίνονται αρκετά ισχυρές, ώστε να αντέξουν στη καταπόνηση της διαδικασίας ύφανσης. Παράλληλα η κλωστή του υφαδιού τυλίγεται στη σαίτα και η σαίτα περνώντας μέσω του στημονιού, ξετυλίγει την κλωστή και υφαίνει το ύφασμα. Εκτός από τα σταθερά υφάσματα, δηλαδή τα κατασκευασμένα με ύφανση, υπάρχουν τα πλεκτά, που δημιουργούνται με την πλοκή 2 ή περισσότερων κλωστών με μηχανικές βελόνες, στο πλεκτήριο. Επίσης στη βαφή - φινίρισμα μπορεί να καθαριστεί, λευκανθεί, βαφεί και φινιριστεί το νήμα και κυρίως το ύφασμα, με τη βοήθεια ειδικών χημικών και χρωμάτων. Η παραγωγή διαχωρίζεται σε υποκλάδους ανάλογα με την πρώτη ύλη, για παράδειγμα στη βαμβακουργία, στην εριουργία, στη μεταξουργία. Ανάλογα με τη φάση παραγωγής διαχωρίζεται σε μονάδες ή τμήματα κλωστηρίου, υφαντουργείου, πλεκτηρίου κλπ και ανάλογα με το προϊόν φανελοποιία, ταπητουργία, ταπητουργία κλπ.

Η βασική παραγωγική δομή του κλάδου φαίνεται στο παρακάτω σχήμα:

[638] Για μια κατατοπιστική τεχνική αλλά και χωροταξική- αρχιτεκτονική ανάλυση της ελληνικής κλωστοϋφαντουργίας, ΔΕΜΙΡΗ Κ., Τα Ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία. Π.Τ.Ι. ΕΤΒΑ, 1991. Για μια πληρέστερη αναφορά στις τεχνικές προδιαγραφές της κλώσης βάμβακα, που κυρίως αφορά την Ελληνική παραγωγή, ΠΕΠΠΑΣ Θ., Συμβατική Νηματοποίηση στο Βαμβακερό Σύστημα. Σύγχρονη Εκδοτική, 1990.

ΒΑΣΙΚΗ ΔΟΜΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑΣ

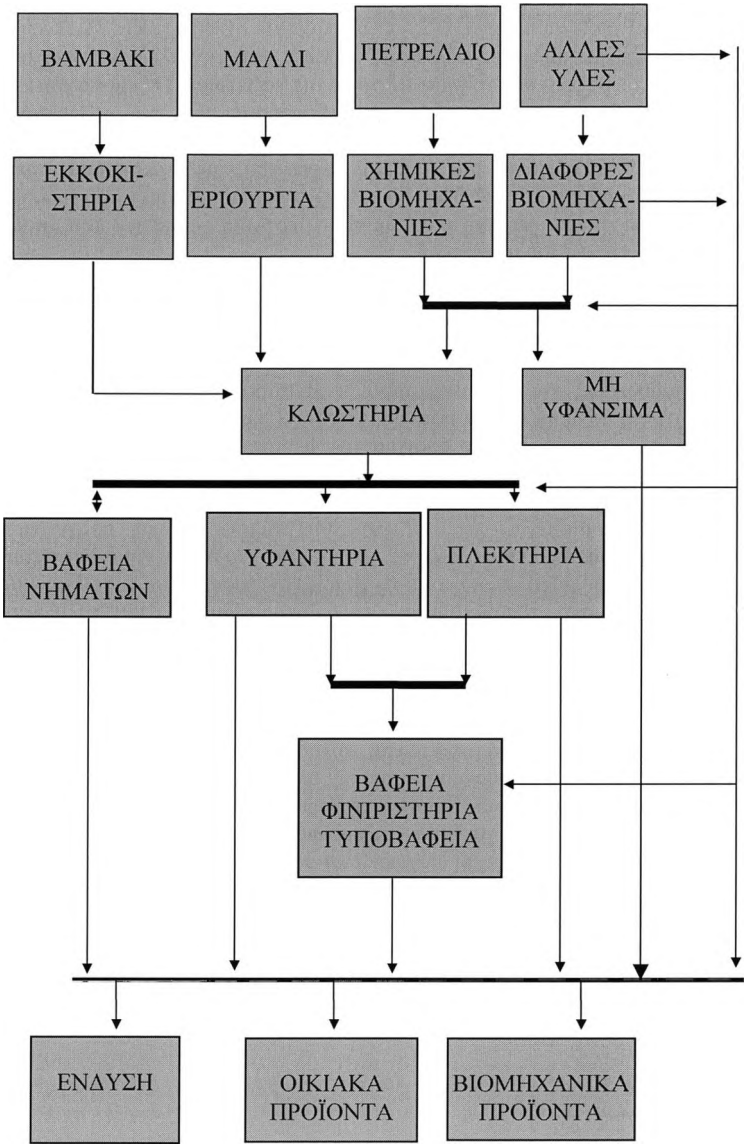

Την εργασιακή διαδικασία, ως προς το τεχνικό της μέρος, επηρεάζουν πολλοί παράγοντες, όπως η πρώτη ύλη, η θερμοκρασία και η υγρασία, για παράδειγμα κλασσικό πρόβλημα του κλωστηρίου είναι η απαιτούμενη υγρασία, ώστε να μη σπάει η κλωστή, μια απαίτηση που παλαιότερα λύνονταν με νερό στο δάπεδο και αργότερα με ατμό και στη συνέχεια με ειδικά κλιματιστικά μηχανήματα. Την παραγωγή επηρεάζει φυσικά ο ανθρώπινος παράγοντας, όπως αλληλεπιδρά με φυσικούς και τεχνικούς όρους της παραγωγής. Παρόλες τις τεχνολογικές εξελίξεις, το παραδοσιακό κλωστοϋφαντήριο είναι ένας επικίνδυνος, ανθυγιεινός χώρος, όπου εκτός τα επικίνδυνα μηχανικά μέρη, που μπορούν να «αρπάξουν» τα μαλλιά ή τη φούστα της εργάτριας, τον κίνδυνο να «πεταχτεί» η σαίτα κλπ, κυριαρχεί μεγάλος θόρυβος και επιβαρύνσεις της ατμόσφαιρας. Η κλασσικότερη ασθένεια είναι η βυσσίνωση, ή και «βήχας της Δευτέρας», από το σύμπτωμα του βήχα που είχαν οι εργαζόμενοι μόλις ξαναέμπαιναν στη φάμπρικα, μετά την αργία της Κυριακής. Γενικά κλωστοϋφαντουργία είναι ένας μαζικός βιομηχανικός χώρος, σε μεγάλες επιχειρήσεις συγκεντρωμένες σε ορισμένες κυρίως περιοχές, με κυριαρχία των γυναικών, σχετικά κακοπληρωμένος, θορυβώδης, ανθυγιεινός και επικίνδυνος.

Οι πλέον νευραλγικές εργασίες, εκτός από την τεχνική υποστήριξη - επισκευή, συντήρηση, κίνηση των μηχανών είναι οι εργασίες που απαιτούν υπολογισμούς και τεχνογνωσία. Για παράδειγμα τον υπολογισμό της αναλογίας των ινών, του βάρους και των στρίψεων που απαιτούνται για τη κλώση συγκεκριμένου νήματος, (σύμφωνα με το αγγλικό σύστημα μέτρησης) την αναλογία των χημικών και χρωμάτων, τη συνταγή της κόλλας στη κολλαρίστρα, το στήσιμο των ιστών και το κομπόδεμα του στημονιού, τη κατασκευή του σχεδίου κλπ. Εκτός από τις παραπάνω ειδικές εργασίες, σε όλες τις εργασίες και φάσεις, εκτός από ορισμένες βοηθητικές, όπως οι μεταφορές και η καθαριότητα των χώρων, απαιτείται όχι μόνο συμμετοχή του εργαζόμενου αλλά και μια ειδική δεξιότητα και προσοχή, για παράδειγμα είναι εντυπωσιακός ο παραδοσιακός τρόπος που οι εργάτριες ένωναν τη σπασμένη κλωστή, με στρίψεις, με τα νύχια.

Η ποιότητα των ινών και ο τύπος του προϊόντος επηρεάζει αποφασιστικά την κούραση και τη γενικότερη συμμετοχή του εργαζόμενου, για παράδειγμα όσο καλύτερο είναι το χαρμάνι (μίγμα) των ινών, τόσο δυσκολότερα κόβεται η κλωστή, άρα τόσο σπανιότερα θα πρέπει η εργάτρια να την ξαναενώσει. Όσο ποιο λεπτό είναι το νήμα, τόσο περισσότερο αργεί να «κατεβεί» ο «πάγκος», άρα επιβαρύνεται λιγότερο η εργασία στις κλώστριες. Επίσης όσο χοντρότερο είναι το νήμα του υφαδιού, ή όσο μεγαλύτερο είναι το πλάτος του στημονιού, τόσο γρηγορότερα τελειώνει η σαίτα, άρα χρειάζεται μεγαλύτερος κόπος και συμμετοχή της υφάντριας. Αυτό εκτός των άλλων, σημαίνει ότι τα συστήματα παραγωγής και ειδικά τα συστήματα αμοιβής κατ' απόδοση δεν έχουν γενική, ομοιόμορφη εφαρμογή, αλλά ποικίλουν ανάλογα με το είδος της εργασίας, τη φάση, το προϊόν κλπ. Για παράδειγμα στην ταπητουργία είναι συνηθισμένη η παραδοσιακή πληρωμή με χιλιόκομπο και στην υφαντουργία με το μήκος του υφάσματος, αναλόγως και του πλάτους, ή αργότερα με τις χιλιάδες υφαδιές ανάλογα με την ποιότητα νήματος.

Γενικά, τα συστήματα εργασίας παρακολουθούν την τεχνολογική εξέλιξη, η οποία με τη σειρά της σχεδιάζεται για καθορισμένες βιομηχανικές δομές, ανάλογα με την οικονομική περίοδο, τις τάσεις παραγωγής και κατανάλωσης, τις πολιτικές διαστάσεις της παραγωγής στη συγκυρία. Ειδικά στην Ελλάδα, σημαντικές επενδύσεις και συναφείς

αναδιοργανώσεις της παραγωγής, φαίνεται να γίνονται προπολεμικά, μετά τη κρίση του 32 και μεταπολεμικά μετά την κρίση του 52-54, στη πρώτη περίοδο σε συνδυασμό με την επικράτηση του προστατευτισμού και στη δεύτερη με την άρση του προστατευτισμού της βιομηχανίας. Στη συνέχεια παρακολουθούμε μια σειρά μικρές και μεγάλες επενδύσεις κυρίως εκτατικού χαρακτήρα, που περιορίζονται δραστικά στην περίοδο ένταξης στην ΕΟΚ.

Ειδικά για τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό του κλάδου, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι λίγο πριν το πόλεμο, είχε δημιουργηθεί μια έστω «πρωτόγονη» τεχνογνωσία, που επεκτείνεται ακόμα και στην παραγωγή αργαλειών, δηλαδή υφαντικών μηχανών «made in Greece». Αναφερόμαστε σε ελληνικές κλωστοϋφαντουργικές μηχανές, στο όριο της καινοτομίας και κλεψίτυπης πατέντας, ένα από τα συμπτώματα της παραοικονομίας, που σωστά εντοπίζει ο Χ. Χατζηιωσήφ στην ύστερη προπολεμική περίοδο, ως προς την εγκατάσταση μηχανολογικού εξοπλισμού. Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια λοιπόν, με βάση διηγήσεις παλαιμάχων συνδικαλιστών και εργατών που διασταυρώσαμε, τα μηχανικά αργαλειά που κυριαρχούσαν στο κλάδο, τουλάχιστον στις πολυπληθείς βιοτεχνίες, ήταν «πατέντες» μηχανουργείων της Ν. Ιωνίας, όπου έθεταν μηχανική κίνηση σε παραδοσιακές «χειροποίητες» μηχανές, μια μορφή τεχνολογίας που παραπέμπει στους Αγγλικούς μηχανικούς αργαλειούς του 19ου αιώνα[639]! Αυτές οι πατέντες, φαίνεται να επιζούν μέχρι και τη κρίση της δεκαετίας του '50, που επιταχύνουν τα μέτρα του Μαρκεζίνη το 1953, είναι οπωσδήποτε ασύμβατες με τις τεχνολογικές καινοτομίες άλλων χωρών και παρασύρονται από την εκδήλωση της κρίσης του «ελεύθερου ανταγωνισμού» και από μια σειρά τεχνολογικές καινοτομίες που κάνουν διεθνώς την εμφάνιση τους στα μέσα της δεκαετίας του '50. Μαζί με τις παραπάνω πατέντες, παρασύρεται ένα μέρος της παραδοσιακής βιομηχανίας και το 1/3 περίπου της απασχόλησης, το κυριότερο είναι ότι κλυδωνίζεται ολόκληρη η βιομηχανική οργάνωση και αρχίζουν να εφαρμόζονται περισσότερο τεϋλοριστικά συστήματα. Σε αυτό συνηγορούν οι αναφορές που προκύπτουν ευθέως από το υλικό μας, όπως για παράδειγμα τα παράπονα – προβλήματα, που καταγράφει ο Δ. Καρέλλας στη Σύρο και οι καταγγελίες των συνδικαλιστών για εισαγωγή του «σταχανοβισμού», όπως θα δούμε στη συνέχεια. Την ίδια περίοδο τα τεϋλοριστικά συστήματα αρχίζουν να κυριαρχούν σε αρκετές ευρωπαϊκές κλωστουφαντουργίες, ως τεχνογνωσία αξιοποίησης των νέων μηχανών, για παράδειγμα των περίφημων αυτόματων αργαλειών, που από τη σχεδίαση τους επιτρέπουν - αν δεν επιβάλουν - μια διαφορετική οργάνωση εργασίας.

Προσπαθώντας να συγκρίνουμε άλλα εθνικά παραδείγματα, αναφερόμαστε στο παράδειγμα της Ιταλίας, όπου η εισαγωγή των νέων μηχανών και των «νέων συστημάτων» συντελείται μεταξύ 1956-1964. Την ίδια περίοδο αυξάνεται ραγδαία η παραγωγικότητα, υπάρχουν σοβαρές πιέσεις ανεργίας, επεκτείνεται η τρίτη βάρδια (νυχτερινή) και η υπεργολαβία, αυξάνονται οι μηχανές ανά εργάτη, μειώνεται σχετικά το ποσοστό των γυναικών και των ανειδίκευτων. Οι Ιταλοί συνδικαλιστές[640] αναφέρονται συχνά σε αυτή την περίοδο, ως περίοδο ήττας, αναφερόμενοι σε μια κρίσιμη περίοδο,

[639] Σε αυτό το στοιχείο επέμεινε ειδικά ο ιστορικός ηγέτης της ΟΚΕ, Ι. Ρομπόπουλος.

[640] Εισήγηση της UILTA, σε διεθνή συνδικαλιστική σύσκεψη το 1991. Για τις κλαδικές αλλαγές της περιόδου, η εισήγηση παραπέμπει στο βιβλίο του S. Vacca για τη τεχνική και οργανωτική διαδικασία στη βαμβακουργία.

όπου τα συνδικάτα φαίνονται ανεπαρκή να αντιμετωπίσουν τη τεϋλοριστική έκρηξη και ευρύτερα τις αλλαγές στον κλάδο:

Εισαγωγή νέων μηχανών και εκσυγχρονισμός μέσω του ελέγχου της ποιότητας
Μελέτη εργασιακού κύκλου, έλεγχος των χρόνων παρέμβασης των εργατών
Ανακατανομή του τεχνικού εξοπλισμού, εξειδίκευση και καθορισμός παραγωγής και καθηκόντων με βάση ένα πρόγραμμα
Εισαγωγή αποδοτικότερων και ορθολογικότερων συστημάτων, εισαγωγή περισσότερων βαρδιών.

Ανεξάρτητα το αν οι παραπάνω αλλαγές εφαρμόζονται γενικά και απόλυτα και στην Ιταλία και σε όλο το βιομηχανικό κόσμο, είναι γενικευμένες αλλαγές, που θα μας απασχολήσουν κυρίως ως προς το συνδικαλισμό, το πως σταδιακά τα συνδικάτα αλλάζουν τη στρατηγική αγώνων «**για τον αριθμό μηχανών**», με ευρύτερες διαπραγματεύσεις για την εργασιακή διαδικασία, που με τη σειρά τους θα επιφέρουν ακόμα σκληρότερους αγώνες αλλά και συναινέσεις. Στην Ελλάδα, ο συνδικαλισμός, όπως θα δούμε, είναι αδύνατο να ανταποκριθεί στις σπουδαίες αλλαγές που συμβαίνουν, αλλά είναι αμφισβητήσιμο αν και η εργοδοσία είναι πρόθυμη να αποποιηθεί τον παραδοσιακό πατερναλιστικό και αυταρχικό έλεγχο, ή ακόμα και να αξιοποιήσει πλήρως τις δυνατότητες της τεχνικής προόδου. Ωστόσο και στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία, ο έστω ανεπαρκής εκσυγχρονισμός, εκτός των άλλων, θα επιφέρει μια συστηματική παρακολούθηση και καταγραφή της εργασιακής διαδικασίας, θα φέρει τους νέους «γραφιάδες» της παραγωγής, θα υποβαθμίσει τους «μαστόρους» (πχ τους αρχικλώστες) και θα αναδείξει ολοφάνερα την έλλειψη των πραγματικών μηχανικών - τεχνικών της παραγωγής.

Παλαιότερα, (μέχρι τη δεκαετία του '50), όπως είδαμε στην περίπτωση του Καρέλλα, στο «Αιγαίο» στη Σύρο, ο ίδιος ο διευθυντής πειραματίζονταν στο στήσιμο των αργαλειών, έλεγχε «πατέντες» και ψευδοκαινοτομίες, κατέγραφε αποτελέσματα και τεχνικές, οργάνωνε και διαχειριζόταν την εργασία. Ο βιομήχανος στη προπολεμική και πρώτη μεταπολεμική Ελλάδα, που σε αρκετές περιπτώσεις είναι δυσδιάκριτος από τον τραπεζίτη, αξιοσημείωτα πολυπράγμων και συγκεντρωτικός, ελέγχει και τις τρεις επιχειρηματικές διαστάσεις που εντοπίσαμε προηγουμένως (παραγωγή, πωλήσεις, διοίκηση), με κρίσιμη ανάμειξη στην κυρίως παραγωγή, στην διάσταση δηλαδή που κυριαρχεί. Ο διευθυντής - εργοδότης ελέγχει ακόμα και τους πειραματισμούς της παραγωγής και τις πατέντες, βαδίζοντας πολλές φορές στα τυφλά, χωρίς την απαραίτητη τεχνογνωσία, αλλά και χωρίς να φαίνεται να απασχολείται σοβαρά με το να λύσει το πρόβλημα της τεχνογνωσίας. Αργότερα, μετά την κρίση του 53 και την εισαγωγή νεότερων μηχανών, προδιαγραφών και μεθόδων, όχι μόνο μειώνεται η δυνατότητα παρέμβασης στις μηχανές που παράγουν περισσότερο «μόνες τους», αλλά ο διευθυντής του «Αιγαίο» παραπονιέται ότι «..γίναμε όλοι γραφιάδες... και καταγράφουμε...», ενώ ταυτόχρονα προσπαθεί να τιθασεύσει την «φοβερή» αντίδραση των εργαζομένων προς τις επιταγές των «ειδικών». Από τότε, σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο, έχουν εγκατασταθεί μια σειρά «νέες» και νεότερες μηχανές, που επηρεάζουν αποφασιστικά και τη θέση του εργάτη, που αφορούν ευθέως το πρόβλημα της υποβάθμισης ή αναβάθμισης της εργασίας. Άλλες ειδικότητες και περιοχές αναβαθμίζονται και άλλες υποβαθμίζονται, αυτό μάλιστα δεν αφορά μόνο την ελληνική περίπτωση αλλά τον κλάδο σε διεθνές επίπεδο, στον οποίο ήδη στα μέσα του '60 παρατηρούνται γενικότερες

διαρθρωτικές αλλαγές και τίθενται στη συζήτηση ζητήματα που αφορούν τις εργασιακές σχέσεις[641]:

Η κλωστοϋφαντουργία γίνεται όλο και περισσότερο βιομηχανία έντασης κεφαλαίου
Επεκτείνεται σε νέες χώρες, τις λεγόμενες «υπό εκβιομηχάνιση» χώρες, που μετατρέπονται όλο και περισσότερο σε εξαγωγικές χώρες.
Συγκεντρώνεται σε λίγες, πολύ μεγάλες μονάδες και σε ορισμένες περιοχές.
Οι επενδύσεις αφορούν πρωτίστως την παραγωγικότητα και όχι την παραγωγή
Περιορίζεται εμφανώς το εργατικό δυναμικό· στις παραδοσιακές κλωστοϋφαντουργικές χώρες, εμφανίζεται οξυμένο πρόβλημα ανεργίας που μεγιστοποιείται σε ορισμένες παραδοσιακές κλωστοϋφαντουργικές περιοχές
Οι αμοιβές εργασίας αυξήθηκαν ραγδαία ωστόσο παραμένουν σχετικά μικρότερες από αντίστοιχες αμοιβές της υπόλοιπης μεταποίησης.
Αναδιατάσσεται η επαγγελματική ιεραρχία και αναθεωρείται ο τρόπος εκπαίδευσης - κατάρτισης ώστε να προετοιμάζει και θεωρητικά, ευέλικτα εργαζόμενους στις τεχνολογικές εξελίξεις και την πολυειδίκευση.
Αρχίζει να γίνεται συζήτηση για τροποποίηση του τρόπου αμοιβής, ώστε να συνδέεται η αμοιβή με τη παραγωγικότητα (αμοιβή με βάση το χρόνο, τα τεμάχια, τα κέρδη κλπ)
Αυξάνεται η ταχύτητα των μηχανών, οι μηχανές κατά εργάτη, η νυχτερινή εργασία και οι βάρδιες, αλλά και η μονοτονία της εργασίας.
Αρχίζει να γίνεται όλο και πιο έντονη συζήτηση για την εξίσωση των αμοιβών ανδρών και γυναικών και την υλοποίηση μέτρων για την αντιμετώπιση προβλημάτων υγιεινής και ασφάλειας.

Οι μηχανές κατασκευάζονται με τρόπο που επιτρέπουν όλο και λιγότερη συμμετοχή του εργαζόμενου, συνεπώς μπορούν να λειτουργούν για περιορισμένο τουλάχιστο χρόνο, χωρίς τις παρεμβάσεις, χωρίς καν την επίβλεψη των χειριστών τους. Ακριβώς αυτή η τεχνική δυνατότητα, από τη μια μεριά οδηγεί σε πιέσεις έντασης, ως προς τον αριθμό μηχανών που «κρατάει» ο εργάτης - εργάτρια και από την άλλη οδηγεί σε ποιο εύκολη «λούφα», στη δυνατότητα τυπικών και άτυπων διαλειμμάτων. Χαρακτηριστικό είναι ότι στη κλαδική σύνοδο του 1968 στη ΔΟΕ[642], οι επιχειρήσεις καλούνται να πληρώνουν τους εργαζόμενους με το προβλεπόμενο ποσό, ακόμα και όταν βρίσκονται σε περιορισμένο διάλειμμα ανάπαυσης, εκτός του παραδοσιακού διαλείμματος για φαγητό, με την προϋπόθεση ότι οι μηχανές συνεχίζουν να λειτουργούν.

Επίσης στη μεταπολεμική κλωστοϋφαντουργία, στη Δ. Ευρώπη, ο έλεγχος της εργασίας γραφειοκρατικοποιείται, αλλά και επηρεάζεται από την συλλογική έκφραση της ομογενοποιημένης εργασίας, σε μαζικά συνδικάτα, που διεκδικούν μισθούς αλλά και παρεμβαίνουν στην οργάνωση της παραγωγής και πειθαρχίας, που σταδιακά συστηματοποιούν προδιαγραφές ασφάλειας, παρεμβαίνουν στην ίδια την εργασιακή διαδικασία. Το κλασσικό πρόβλημα του συνδικαλισμού στην κλωστοϋφαντουργία της περιόδου σε όλο το κόσμο, είναι ο αριθμός μηχανών ανά χειριστή, πράγμα που εν μέρει θα απασχολήσει και τα ελληνικά συνδικάτα και τη νομολογία των δικαστηρίων. Σε ορισμένες χώρες το ζήτημα της παραγωγικής διαδικασίας έχει γενικότερο περιεχόμενο, για παράδειγμα στη Γερμανία τίθεται το ζήτημα της «ανθρωποποίησης» του χώρου

[641] Για μια συνεκτική αναφορά στις αλλαγές, ΔΟΕ, IC/T/8/19, Πορίσματα 56, 55, 1968.
[642] ΔΟΕ, IC/T/8/19, Πορίσματα 56, 1968, σ. 5.

εργασίας, ο συνδικαλισμός λοιπόν δεν ασχολείται μόνο «το περισσότερο» αλλά και το «πως περισσότερο».

Την ίδια περίοδο (δεκαετίες '60-'70) στη δυτική Ευρώπη διευρύνονται οι κορπορατιστικές ρυθμίσεις, τα συνδικάτα καθίστανται πυλώνας της σταθερότητας του συστήματος, διεκδικούν και συστηματοποιούν μια τριμερή διαπραγμάτευση στο πλαίσιο της ασφάλειας της απασχόλησης, σχετικά υψηλών αμοιβών, ταξικής ειρήνης. Στο παραπάνω πλαίσιο συμφωνούνται μια σειρά τριμερείς συμφωνίες σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, που ρυθμίζουν ζητήματα κυρίως για το χρόνο εργασίας. Ήδη από τη πρώτη κλαδική σύνοδο της ΔΟΕ, το 1946, αποφασίζεται η ανάγκη η εβδομαδιαία εργασία στο κλάδο να μην υπερβαίνει το 40ωρο. Επίσης σε μια σειρά χώρες της δυτικής Ευρώπης αποφασίζονται σε τριμερή βάση εθνικά κλαδικά σχέδια για την ανάπτυξη του κλάδου και την άμβλυνση του προβλήματος της ανεργίας. Βέβαια δεν απουσιάζουν εργασιακές συγκρούσεις, μάλιστα η δεκαετία του '60 θεωρείται από παλαίμαχους ευρωπαίους συνδικαλιστές, ως η τελευταία δεκαετία των απεργιών στον κλάδο. Μια συνηθισμένη εικόνα στα μεγάλα εργοστάσια της Ευρώπης, είναι οι εργάτες και εργάτριες γύρω από την πύλη του εργοστασίου, όπου το συνδικάτο διανέμει το «απεργιακό μεροκάματο», όπως προβλέπεται από το καταστατικό και υποστηρίζεται από το ειδικό «απεργιακό ταμείο». Τα παραπάνω αναφέρονται ακριβώς για να καταδείξουν τη σημασία της ελληνικής διαφοροποίησης, ότι στην Ελλάδα δεν εμφανίζεται ούτε αντίστοιχη κλαδική βιομηχανία, ούτε κάποιο σχέδιο κλαδικής πολιτικής, ούτε αντίστοιχος συνδικαλισμός.

Ωστόσο στην ύστερη μεταπολεμική περίοδο η ελληνική κλωστοϋφαντουργία και ιδίως η κλωστική βάμβακος παρακολουθεί στενότερα τις αλλαγές στη τεχνολογία της κλωστ/γίας, που μετεξελίσσεται όλο και περισσότερο προς κλάδο έντασης κεφαλαίου[643]. Οι αλλαγές σχετίζονται βέβαια και με τις ίνες που παράγονται, με βασικότερη τάση την μείωση του ποσοστού των βαμβακερών στη συνολική παγκόσμια παραγωγή, από 68% το 1960, στο 49% το 1981[644]. Αναφέρονται γενικότερα σημαντικές αλλαγές που αφορούν και τους τρεις βασικούς κρίκους της παραγωγής, δηλαδή α) την κλώση, β) την ύφανση - πλέξη και γ) το φινίρισμα - βαφή και μπορούν να διακριθούν[645] :

σε σημαντικές βελτιώσεις στη ταχύτητα των παραδοσιακών μηχανών, στη μεγαλύτερη δυνατότητα παραγωγικότητας.
σε βελτιωμένες δυνατότητες που αναπτύσσουν ορισμένα χαρακτηριστικά προϊόντων, όπως το φαρδύτερο και καλύτερα βαμμένο πανί.
σε εισαγωγή αυτοματισμών στις γραμμές παραγωγής και σε επιμέρους διαδικασίες, στον τρόπο που συνδέονται επιμέρους μηχανές και μηχανικά συμπλέγματα.
σε περισσότερο «αγνές» καινοτομίες στις κυρίως μηχανές παραγωγής, σε ριζικές αλλαγές σε μη παραδοσιακές μηχανές, όπως τις μηχανές ανοιχτής κλώσης, τη κλώση με αέρα, τα ασάιτα (χωρίς σαίτα) αργαλειά, τις πλεκτομηχανές με χρήση λογισμικού κλπ.

Ενδεικτικό στοιχείο για την τεχνολογική αναβάθμιση του κλάδου είναι για παράδειγμα οι ταχύτητες των δακτυλιοφόρων κλωστριών, που από 10.000 rpm στα 1965, φτάνουν στις

[643] VERRET R., Company..., ό.π.
[644] Δ.Γ.Ε., 1984
[645] Οι παραπάνω αλλαγές αναφέρονται κατά κόρο σε τεχνικά εγχειρίδια, στις σχετικές εκθέσεις του Δ.Γ.Ε., σε εκθέσεις συνδικάτων κλπ.

18.000 rpm στα τέλη του '80. Επίσης στη δεκαετία του '80, η ταχύτητα εισαγωγής υφαδιού στους αργαλειούς, αυξήθηκε κατά 36,6% στα ασάιτα αργαλειά με αέρα και κατά 46,6% στα ασάιτα με νερό[646]. Ωστόσο οι παραπάνω καινοτομίες δεν μπορούν να εφαρμοστούν σε όλες τις ίνες και αρκετές φορές υστερούν στην ποιότητα και ευελιξία. Πρόκειται λοιπόν για στοιχεία αυτοματισμών σε επιμέρους «νησίδες» της παραγωγής, που συναρθρώνονται σε μεγάλες μονάδες, αλλά και σε μικρού και μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις με εξειδικευμένη παραγωγή. Από την άλλη μεριά οι περισσότερο συμβατικές τεχνολογίες μπορούν, με μικρότερο πλέον κόστος, καινούργιες ή και μεταχειρισμένες, να εγκαθίστανται επίσης σε σχετικά μικρού μεγέθους επιχειρήσεις, υποστηρίζοντας την ανάγκη για συνεχείς διαφοροποιήσεις προϊόντων, για ευελιξία παραγωγής. Θα επιμείνουμε ειδικά στο ότι η τεχνολογία συνδέεται άμεσα και με την τάση αποκέντρωσης της παραγωγής, που θα συζητήσουμε στη συνέχεια, στο πλαίσιο των νέου τύπου διασυνδέσεων της παραγωγής και διανομής.

3.3.4.1.2 Διαχείριση της εργασίας και περίοδοι μελέτης του κλάδου

Το ζήτημα της οργάνωσης της εργασίας και των στοιχείων τεϋλορισμού, όπως μπορεί να εφαρμοστεί στο κλωστοϋφαντήριο, θα μας απασχολήσει, ως προς το στυλ διοίκησης και ελέγχου της εργασίας, ως προς την αναβάθμιση του επιτελικού ρόλου των μηχανικών και ως προς την ομογενοποίηση της εργασίας, που εκτελεί απλά, ομοειδή, κατατμημένα καθήκοντα. Αυτό σημαίνει ότι αν πράγματι στη μεταπολεμική Ελλάδα αλλάζει η παραγωγική διαδικασία προς τον τεϋλορισμό, παρατηρείται μια σχετική ισοπέδωση της εκτελεστικής εργασίας, που χάνει ένα μέρος της παραδοσιακής τέχνης, υποβαθμίζεται και ομογενοποιείται. Με τη σειρά του, το παραπάνω μας αναγκάζει να αναφερθούμε στην προπολεμική περίοδο, ώστε να διαπιστώσουμε αν άλλαξε κάτι και τι άλλαξε, αν για παράδειγμα «χάθηκε» κάποια παραδοσιακή τέχνη. Για να χαθεί κάποια τέχνη πρέπει κάποτε να υπήρξε και για να υπάρχει ομογενοποίηση, παλαιότερα πρέπει να υπήρχε μεγάλη διαφοροποίηση. Αντίθετα πολύ λίγα πράγματα άλλαξαν αν θεωρήσουμε ότι η εργασία ήταν ήδη ομογενοποιημένη, αν πράγματι είχε καθιερωθεί το ημερομίσθιο ήδη από τον 19ο αιώνα, όπως υποστηρίζει η Χ. Αγριαντώνη, ή αν υπήρξε ιεραρχική ισοπέδωση των εργαζομένων της κυρίως προπολεμικής παραγωγής, δηλαδή δεν υπήρχε τεχνικός καταμερισμός και ιεραρχία όπως υποστηρίζει ο Χ. Χατζηιωσήφ[647].

Κατά τη γνώμη μας στην αρχή του αιώνα, μέχρι και το μεσοπόλεμο, δεν υπήρχε ισοπέδωση των εργαζομένων, αντίθετα, υπόκειντο σε μια σκληρή, φυλετική, εργασιακή ιεραρχία άντρα - γυναίκας και στο πλαίσιο του ίδιου φύλου, από την σκληρή, κατά τμήμα παραγωγής, ιεραρχία της αποδεδειγμένης (στην απόδοση) δεξιότητας. Τα παραπάνω συμπληρώνονται από ένα διευρυμένο σύστημα ιεραρχίας (και αντίστοιχου μισθού) με βάση την αρχαιότητα. Ειδικά κάποιες τεχνικές ειδικότητες, όπως ο σιδεράς και ο ξυλουργός, δεν βρίσκονται εκτός παραγωγής, (όπως δέχεται ο Χατζηιωσήφ), αλλά στήριζαν καθοριστικά τη παραγωγή με τις κατασκευές - ειδικές «πατέντες» τους. Αν θεωρήσουμε εκτός παραγωγής τον ξυλουργό του εργοστασίου, την εποχή που τα πλέον

[646] Εκτιμήσεις του Δ.Γ.Ε. με βάση στατιστικές του «Textile World», Nov 1989, σ. 43. Αναφέρονται στο I.L.O., Working Conditions in the Textiles Industry in the Light of Technological changes. 1991, σ. 4.

[647] ΧΑΤΖΗΙΩΣΗΦ Χ., ό.π., σ. 89

βασικά μηχανήματα - εξαρτήματα ήταν ξύλινα, σήμερα θα πρέπει να θεωρήσουμε εκτός παραγωγής τον ηλεκτρονικό.

Στην Ελλάδα, όχι μόνο στην προπολεμική, αλλά και την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, είναι αμφισβητήσιμο αν κυριαρχούν τεϋλοριστικά - φορντιστικά πρότυπα, ένας κλωστοϋφαντουργικός τεϋλορισμός. Υποστηρίζουμε ότι παρά κάποια τεϋλορίστικα πρότυπα, αναπαράγεται κυρίως ένας παραδοσιακός, βιομηχανικός δεσποτισμός, μέσα σε ένα εξόχως χωροφυλακίστικο, έως και μισαλλόδοξο περιβάλλον. Η διαχείριση της εργασίας με βάση παραδόσεις, ανορθολογισμούς, σχετικά αυθαίρετους πειραματισμούς του εργοδότη, η απόσπαση πατερναλιστικής, ή στρατιωτικού τύπου πειθαρχίας με στοιχεία αυθαιρεσίας, η σχετικά μεγάλη αυτονομία τμημάτων ή θέσεων εργασίας, η σημασία παραδοσιακών τεχνιτών της παραγωγής και η εξαιρετικά προβληματική αναζήτηση κοινών διαταξικών συμφερόντων, αμφισβητούν την εφαρμογή τεϋλοριστικών - φορντιστικών προτύπων. Από την άλλη μεριά όμως δεν απουσιάζουν εντελώς τάσεις εξορθολογισμού και γραφειοκρατικοποίησης της οργάνωσης, δεν απουσιάζει το στοιχείο της ενεργούς ή παθητικότερης συναίνεσης της εργασίας, εξ' άλλου η ίδια η τεχνολογία που εισάγεται στην Ελλάδα, είναι τεχνολογία σχεδιασμένη για κλωστοϋφαντουργικό τεϋλορισμό. Το ίδιο το «στήσιμο», ο σχεδιασμός και το μοντάρισμα της μεταπολεμικής φάμπρικας και της κατασκευής του προϊόντος, ακόμα και η εκπαίδευση του προσωπικού είναι λίγο ως πολύ «εισαγόμενες» υπηρεσίες, έτσι ώστε είναι εύλογο να αναμένουμε ότι η τεϋλοριστική - φορντιστική λογική εισάγονται σε έναν βαθμό και στην Ελλάδα, κυρίως ως τεχνογνωσία αξιοποίησης των εισαγόμενων μηχανών. Η «επιστημονική οργάνωση» εισάγεται λοιπόν και στην Ελλάδα, μετά την κρίση του 53, από την κοινωνική - οργανωτική ενδογένεια της τεχνολογίας, από τους ξένους ή παλιννοστούντες τεχνικούς της παραγωγής, αλλά πρόκειται για μια ατελή, καθυστερημένη εισαγωγή, έτσι ώστε είναι ορθότερο να μιλάμε για στοιχεία τεϋλορισμού.

Ακόμα όμως και όταν τροποποιείται προς το «ορθολογικότερο» - επιστημονικότερο η εργασιακή διαδικασία, γίνεται ανεπαρκώς, αφού δεν χρησιμοποιείται συστηματική επιστημονική γνώση ούτε καν για τη διαχείριση του κόστους της εργασίας, δεν είναι δυνατή ούτε μια συνεπής απολογιστική κοστολόγηση. Η κοστολόγηση, ως βασικό στοιχείο του σχεδίου παραγωγής, στην ελληνική μεταπολεμική βιομηχανία μέχρι και τη δεκαετία του '70, γίνεται εκ των υστέρων και συνήθως χονδροειδώς, εμπειρικά. Για παράδειγμα στην επιχείρηση του Προυσάλογλου «ΠΕΡΦΙΛ»[648], μέχρι και τη δεκαετία του '70, τα λογιστικά στελέχη της επιχείρησης υπολόγιζαν εκ των υστέρων, κατά προσέγγιση και γενικευτικά την αξία των υλών, της ενέργειας, των εργατικών, τις αποσβέσεις κλπ και υπολόγιζαν ότι το συνολικό κόστος ήταν «χ» δρχ. Έτσι όταν για την παραγωγή πχ 10 τόνων απαιτούνταν διαφορετικές παραγωγές, με διαφορετικά υλικά και διαφορετικού κόστους κατεργασία, οι επιμέρους διαφορές χάνονταν, αφού υπολογίζονταν μόνο στο τελικό προϊόν, με τελικό, γενικευτικό κόστος για το σύνολο της παραγωγής. Το λογιστήριο γνώριζε τον τελικό όγκο, διαιρούσε το συνολικό κόστος με τη μονάδα μέτρησης (κιλό) και πρότεινε στον εργοδότη την τιμή πώλησης. Ο ίδιος ο εργοδότης στη συνέχεια, σύμφωνα με τις πληροφορίες του για τις τιμές της

[648] Πολύτιμες πληροφορίες για την ΠΕΡΦΙΛ, συγκεντρώσαμε συζητώντας με εργαζόμενους και στελέχη, τη τελευταία περίοδο της λειτουργίας της, ως «προβληματικής». Ειδικά για τα ζητήματα παραγωγικότητας και κοστολόγησης, βασικός πληροφοριοδότης μας ήταν ο Μ. Πολυχρονόπουλος, υπεύθυνος της πληροφορικής στην επιχείρηση και από τους πρώτους «κομπιουτεράδες» στην ελληνική βιομηχανία.

ανταγωνιστικής επιχείρησης του «Μολοκότου», και τις διεθνείς τιμές, (στο βαθμό που τις γνώριζε) καθόριζε την εμπορική πολιτική. Όταν στα τέλη της δεκαετίας του '70 με τη βοήθεια ενός ειδικού από την Αμερική και της μηχανογράφησης, η επιχείρηση κατάφερε να υπολογίσει κόστος ανά προϊόν, ανά ώρα μηχανής, ανά ανθρωποώρα, αποδείχτηκαν τεράστιοι ανορθολογισμοί στη παραγωγή, αλλά και πάλι η κοστολόγηση γινόταν απολογιστικά, δεν μπορούσε να σχεδιαστεί μια διαδικασία με προϋπολογισμό κόστους, συγκεκριμένες αναθέσεις και καθήκοντα. Το παράδειγμα της ΠΕΡΦΙΛ ισχύει σε μεγάλο βαθμό για όλο τον υποκλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, εκτός από ορισμένες περιπτώσεις, κυρίως την Π-Π, η οποία όπως είδαμε, προσπαθεί να οργανώσει επιστημονικότερα τη παραγωγή, τη κοστολόγηση, τη περιγραφή θέσης εργασίας, το σύστημα παραγωγικότητας, αλλά και τις προσλήψεις. Ωστόσο και στη Πειραϊκή Πατραϊκή ο ορθολογισμός της οργάνωσης περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από στοιχεία έντονα πατερναλιστικής διοίκησης, ανορθολογισμούς στην επιχειρησιακή στρατηγική, πελατειακές προσλήψεις κλπ.

Η ελληνική κλωστοϋφαντουργία φαίνεται να παρακολουθεί τις ραγδαίες αλλαγές τόσο στη παραγωγή όσο και τη διανομή, για μια ανατροπή της τάσης που εντοπίσαμε μέχρι και τη πρώτη μεταπολεμική περίοδο, η όλη στρατηγική της επιχείρησης να υποτάσσεται μονοδρομικά στη στενά οριζόμενη παραγωγή, του είδους «...παράγω και μετά φροντίζω να πουλήσω...». Αυτή η τάση, η εμπορία - διανομή να μην ακολουθεί «κουτσαίνοντας» τη παραγωγή, ως ένα σημείο, στην Ελλάδα αμβλύνεται από τις εξαγωγικές στρατηγικές των μεγάλων επιχειρήσεων, που όπως είδαμε στην Π-Π, εξάγουν με μικρότερες τιμές παραγωγού, αξιοποιώντας κυρίως τις επιδοτήσεις και περιορίζοντας τον «εσωτερικό» ανταγωνισμό, μιας εν πολλοίς προστατευόμενης αγοράς. Ταυτόχρονα η πολιτική συγκυρία και η μετεμφυλιακή κατάργηση κάθε έννοιας γνήσιου συνδικαλισμού, η ουσιαστική ταύτιση των θεσμών πολιτικής και οικονομικής εξουσίας, όπως υποστηρίζει η Γ. Πετράκη[649], ή έστω η συνύφανσή τους, επιτρέπει τη διατήρηση του μοντέλου μιας παραγωγής χαμηλού κόστους και την αναπαραγωγή του παραδοσιακού δεσποτισμού, του αυταρχικού - κατασταλτικού πατερναλισμού στη διαχείριση της εργασίας. Μέσα στο παραπάνω πλαίσιο μπορούμε να διακρίνουμε διαφορετικές εκδοχές και διαφορετικές συγκυρίες, περιόδους.

Η Γ. Πετράκη[650] περιοδολογεί τη μεταπολεμική περίοδο διακρίνοντας τη περίοδο «αφθονίας» της εργατικής δύναμης (1950-1960), τη περίοδο «στενότητας» στην αγορά εργασίας (1960-1974), τη περίοδο ανατροπής των μεταπολεμικών ισορροπιών στο πεδίο της εργασίας (1974-1985) και τη περίοδο υψηλής ανεργίας (1985-1993). Ακόμα και στη περίοδο της «στενότητας», όπου η βιομηχανία αναγκάζεται να προβεί σε πρακτικές προσέλκυσης εργατικού δυναμικού, που είναι διατεθειμένο (αναγκασμένο) να εργασθεί στις υποβαθμισμένες θέσεις της κλωστ/γίας, δεν αμφισβητούνται οι πρότερες πολιτικές εργασίας. Εντοπίζονται δηλαδή εκτός από τη πολιτικοποίηση της μισθωτής σχέσης, η εργοδοτική αυθαιρεσία, ο πατερναλισμός, η καταστολή. Στη μεταπολίτευση, αν και ο συσχετισμός δυνάμεων αλλάζει, η διακήρυξη ενός συμβολαίου, η υλοποίηση συναινετικών ρυθμίσεων, φαίνεται να αφορά μόνο λίγες περιπτώσεις, δεν αποτελεί και πάλι λοιπόν ηγεμονική εργοδοτική στρατηγική. Τέλος στην ύστερη περίοδο, της υψηλής ανεργίας, εντοπίζεται μια αμφισβήτηση κεκτημένων της εργασίας κυρίως στο όνομα της

[649] ΠΕΤΡΑΚΗ Γ., Κοινωνικοί Συσχετισμοί..., ό.π., σ. 33, 168.
[650] Στο ίδιο

σύνδεσης αμοιβής - παραγωγικότητας και διακρίνονται δύο, εμπειρικά διαπιστωμένες, εναλλακτικές τάσεις, μεταξύ ανοιχτής καταστολής και τεχνολογικού ελέγχου και μεταξύ μιας περισσότερο ήπιας προσπάθειας ελέγχου και προσεταιρισμού μιας κοινωνικά παροπλισμένης εργασίας. Σε γενικές γραμμές συμφωνούμε με την Γ. Πετράκη, η έρευνα μας επιβεβαιώνει δηλαδή τα παραπάνω, ως προς τη κλωστοϋφαντουργία, με ορισμένες επιμέρους διαφοροποιήσεις.

Η Γ. Πετράκη συναρτά τον πατερναλισμό και ειδικότερα τη σχέση αμοιβαίας εξυπηρέτησης μέσω δικτύων αφοσίωσης, εξάρτησης, υποταγής, αλλά και ομαλής ενσωμάτωσης, με την αγροτική προέλευση - κουλτούρα των νέων βιομηχανικών οικογενειών. Τέτοιες τάσεις εμείς εντοπίσαμε ειδικά στη δεκαετία του '60, όπου από τη μια οι ανάγκες προσλήψεων μεγαλώνουν και από την άλλη τα κίνητρα εγκαταστάσεως στην επαρχία αποκεντρώνουν τη βιομηχανία σε μη βιομηχανικές περιοχές. Στην κλωστοϋφαντουργία εργάζονται και μετακινούνται, ώστε να εργασθούν, οικογένειες σε όλα σχεδόν τα εργοστάσια του κλάδου και σε όλη την πορεία του κλάδου, αυτό εξάλλου οφείλεται κυρίως στο ότι ο κλάδος είναι κυρίαρχα γυναικείος, άρα μπορούν να εργασθούν εύκολα τα θήλεα μέλη της φτωχής (συχνά λειψής) οικογένειας. Ωστόσο η αγροτική προέλευση δεν είναι ο μόνος και μάλλον δεν είναι ο κύριος παράγοντας ενσωμάτωσης της εργασίας σε δίκτυα εξυπηρέτησης, σε μια περίοδο που βαραίνουν οι συνέπειες του εμφυλίου, χωρίς πραγματικό ή έστω χωρίς ισχυρό συνδικαλιστικό κίνημα.

Επίσης επισημαίνουμε ότι η πολιτική διαχείρισης της εργασίας μέσω δικτύων συγγένειας - καταγωγής δεν είναι πλήρως αποτελεσματική, γιατί τα δίκτυα - αφοσίωσης μπορούν εύκολα να μετατραπούν σε δίκτυα οργάνωσης της σύγκρουσης. Για παράδειγμα στη Θήβα όπου παλαιότερα αναζητούνται εργάτες με «κεφαλοκυνηγούς», θα ξεσπάσει μια σκληρότατη απεργία, όταν μια επιμέρους σύγκρουση μεγεθύνεται σε σύγκρουση με ένα ολόκληρο χωριό και τελικά με όλα τα χωριά - τροφοδότες εργατών. Επίσης, τη συναίνεση αποσπά και το «Κλωστήριο Αττικής» του Αργυρού, που αποφεύγει τις «οικογενειακές» προσλήψεις, τα δίκτυα «συγχωριανών» κλπ. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις συνδικαλιστών του χώρου[651], οι οικογενειακές προσλήψεις αποφεύγονταν, λόγω του ότι σε περίπτωση πειθαρχικών κυρώσεων, υπήρχε ο κίνδυνος άκαμπτης αλληλεγγύης ή και άτυπων «αντιποίνων» - σαμποτάζ από την οικογένεια – συναδέλφους.

Τελικά ανεξάρτητα από ποια πολιτική διεύθυνσης - διαχείρισης ασκείται σε επίπεδο επιχείρησης, για μεγάλες περιόδους της βιομηχανικής ιστορίας του κλάδου, εμφανίζεται μια «ήσυχη» έως και «αφοσιωμένη» - «πειθαρχημένη» εργασία, ενώ σε άλλες περιπτώσεις οι ίδιοι (ή σχεδόν οι ίδιοι) άνθρωποι πρωταγωνιστούν σε συγκρούσεις. Σε ορισμένες συγκυρίες, όπως μετά την απελευθέρωση (45-47), ή στα μέσα του '60, ή μετά τη χούντα, ή πριν τις εκλογές του 1981, εμφανίζεται μια γενικευμένη εργασιακή σύγκρουση, λαμπρά παραδείγματα της οποίας είναι και οι πλέον «πατερναλιστικές» περιπτώσεις, όπως το «Αιγαίο» στο Λαύριο το 1964, ή η «Πεταλούδα» του 76, η Π-Π το 1984. Τα παραπάνω σημαίνουν ότι ο σημαντικότερος παράγοντας για την ερμηνεία των εργασιακών σχέσεων είναι η πολιτική συγκυρία, πράγμα που μας οδηγεί στο να εξετάσουμε διαφορετικές περιόδους, από τις περιόδους που προτείνει η Γ. Πετράκη, με

[651] Η συζήτηση μαζί τους, έγινε στη δεκαετία του '90. στην περίοδο κλεισίματος και σύγκρουσης στο εργοστάσιο, για την οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Όταν λοιπόν ρωτήσαμε για το βαθμό που υπήρχαν ομάδες απολυμένων της ίδιας οικογένειας, μας απάντησαν ότι κάτι τέτοιο δεν συνέβαινε και μας εξήγησαν τη στρατηγική της διεύθυνσης στην οποία αναφερθήκαμε.

κυριότερη τομή τις αρχές της δεκαετίας του '80. Σε αυτή τη περίοδο θα παρακολουθήσουμε και τις δραματικές εξελίξεις στον κλαδικό συνδικαλισμό και ευρύτερα στη συνείδηση και τις πρακτικές της εργασίας, που συμβαίνουν στη δεκαετία του '90. Αυτό δεν σημαίνει ότι υποτιμάμε τις κρίσιμες αλλαγές που συμβαίνουν πράγματι στα 1974, που από τη μια η πτώση της δικτατορίας και από την άλλη οι συνέπειες της κρίσης του '73 αλλάζουν άρδην το κοινωνικό - εργασιακό περιβάλλον. Σε διεθνές επίπεδο έχουν σημειωθεί μεγάλες αλλαγές στην κοινωνία και εργασία, το ίδιο το εργοστάσιο, που συνδέεται με τις «θερμές» περιόδους του τέλους της δεκαετίας του '60 αλλά και τη κρίση του '73, συγκυρίες που αφορούν την ελληνική περίπτωση άμεσα ή έμμεσα. Πράγματι μια σειρά σημαντικές αλλαγές πραγματοποιούνται στο κλωστοϋφαντουργικό εργοστάσιο στις αρχές της δεκαετίας του '70 και επεκτείνονται στη δεκαετία του '80, όπου οι τεχνολογικές καινοτομίες συναντώνται με την ιδεολογική - πολιτική νεοφιλελεύθερη πλημμυρίδα. Ειδικά στην Ελλάδα, οι παραπάνω αλλαγές συναρτώνται με δύο κορυφαίες τομές της πολιτικής ιστορίας, τη μεταπολίτευση και την αλλαγή του 81, που συμπίπτει με την είσοδο στην ΕΟΚ και επιρεάζουν το συνδικαλισμό πολύ περισσότερο από τις τεχνολογικές εξελίξεις.

3.3.4.2 Ειδικότητες και αμοιβή εργασίας

Το ζήτημα του μισθού, ως προς το ύψος, τις διαφορές, τον τρόπο υπολογισμού είναι ένα από τα κεντρικά ζητήματα για τις κατηγορίες του εργατικού δυναμικού και συνολικά για την εργασία στο κλάδο, αφορά εξάλλου άμεσα το συνδικαλισμό. Η έρευνα μας αφορά βέβαια τη μεταπολεμική περίοδο, ωστόσο για τη σημασία και την έκταση των μεταπολεμικών αλλαγών, θα αναφερθούμε σε ορισμένα ζητήματα που αφορούν τη προπολεμική περίοδο ή διαπερνούν όλη τη βιομηχανική ιστορία. Σύμφωνα με την Χ. Αγριαντώνη, για τον 19ο αιώνα, και συγκεκριμένα από τη δεκαετία του 1860, φαίνεται να γενικεύεται η πρακτική του ημερομισθίου, δηλαδή παρά τη μεγάλη διακύμανση των αμοιβών, εκδηλώνεται η τάση ομοιογενοποίησης, εισέρχονται στην αγορά εργασίας οι γυναίκες και τα παιδιά[652]. Ωστόσο η εκτίμηση της Αγριαντώνη μας φαίνεται μάλλον υπερβολική, ως προς την ομοιογενοποίηση του 19ου αιώνα, εξ άλλου μάλλον βιαστικά προσπερνάται η σημαντική διακύμανση που μας μεταφέρει ο Α. Μανσόλας, η βασική πηγή της περιόδου και για τα ημερομίσθια του κλάδου. Ο Α. Μανσόλας αναφέρεται σε ημερομίσθια, που στις γυναίκες της βαμβακουργίας του Πειραιά το 1876, κυμαίνονται από 1 έως 1,5 δρχ και για τους άντρες από 1,5 έως 10 δρχ και σε μας τουλάχιστον δεν είναι σίγουρο ότι δεν υποκρύπτουν αμοιβή κατ' αποκοπή[653]. Στο μεσοπόλεμο, φαίνεται ότι είναι διευρυμένη - αν και όχι αποκλειστική - η μορφή αμοιβής κατ' αποκοπήν, για παράδειγμα ο Γ. Χαριτάκης (μάλλον η πλέον αξιόπιστη πηγή για την περίοδο) υπολογίζει την αμοιβή των υφαντριών και κλωστριών, που φυσικά αφορούν τη συντριπτική πλειοψηφία της απασχόλησης, κατ΄ αποκοπή. Στο βαθμό που στη βιομηχανική κλώση και ύφανση η αμοιβή των υφαντριών ή και κλωστριών σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από την ατομική απόδοση, με διακυμάνσεις αμοιβής που ξεπερνούν συχνά το 50%, προφανώς υπάρχει και σύστημα καταγραφής της ατομικής παραγωγής, ήδη από την προπολεμική περίοδο. Υπάρχει ένα στοιχειώδες σύστημα ελέγχου της παραγωγικής ροής, πράγματα δηλαδή που παραπέμπουν μάλλον προς τον μετρίσιμο καταμερισμό ατομικών καθηκόντων. Η ατομική απόδοση και η συναρτημένη ατομική αμοιβή, μοιάζει να

[652] ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ Χ., ό.π., σ. 103, 195.
[653] Αναφέρεται Στο ίδιο, σ. 197.

ισορροπεί ανάμεσα στο παραδοσιακό καλφαλίκι (την κατ' αποκοπήν αμοιβή) και τάσεις «επιστημονικής» ή έστω ορθολογικής οργάνωσης της κατακερματισμένης εκτελεστικής εργασίας. Φυσικά μιλάμε για μια περίοδο που συνήθως απουσιάζει όχι μόνο η συλλογική διαπραγμάτευση αλλά και η τυπική δέσμευση - ρύθμιση, έτσι ώστε τα μεροκάματα - αμοιβές καθορίζονται από την επιχείρηση και εξισορροπούνται στο πλαίσιο της πόλης, πχ τον Πειραιά, την Ερμούπολη, τη Νάουσα, τη Θεσσαλονίκη, το Βόλο. Ενδεικτικό είναι ότι στην πρώτη ΚΣΣΕ (1940), σύμφωνα με το άρθρο 12, τα καθοριζόμενα ημερομίσθια για την Αττική, μειώνονται 5% για τη Θεσσαλονίκη και 10% για την υπόλοιπη Ελλάδα. Στην ίδια σύμβαση καθορίζεται ότι ακόμα και όταν η αμοιβή καθορίζεται κατ' αποκοπή, κατά μέσο όρο δεν επιτρέπεται να υπολείπεται από το συμβατικό ημερομίσθιο, πράγμα που διευκολύνει το ΙΚΑ αλλά και δρα ανασχετικά προς τη σύνδεση αμοιβής με την απόδοση. Φαίνεται πράγματι ότι γενικότερα η κατ' αποκοπή αμοιβή εγκαταλείφθηκε, την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, απόδειξη είναι ότι αργότερα εκλείπει από τις σχετικές διατάξεις.

Με βάση το αρχείο της Π-Π, προπολεμικά παρουσιάζεται σημαντική διακύμανση, αλλά η αμοιβή (ειδικά στο κλωστήριο) υπολογίζεται με ημερομίσθιο και όχι κατ' αποκοπή και μεταπολεμικά ρυθμίζεται με όλο και ποιο ορθολογικούς κανόνες. Επίσης από τα «ενθυμήματα εργασίας» του «Αιγαίο» στη Σύρο, δεν φαίνεται να υπάρχει γενικευμένο σύστημα κατ' αποκοπή αμοιβής στο κλωστήριο, αντίθετα από το υφαντήριο. Από το αρχείο του «Παπαγεωργίου» στο Βόλο, από το αρχείο του Λαδόπουλου κλπ, κυριαρχεί η κατ' αποκοπή αμοιβή των υφαντριών, πράγμα που εν μέρει αιτιολογείται από τη «μετρησιμότητα» της υφαντικής παραγωγής. Στην ύφανση είναι σχετικά εύκολο να υπολογισθεί η ατομική παραγωγικότητα εργασίας, υπολογίζοντας τους πήχεις υφάσματος και συνυπολογίζοντας τα λάθη (παραφασάδες), το πάχος του νήματος και το σχέδιο ύφανσης. Ταυτόχρονα με την αμοιβή κατ' απόδοση, φαίνεται να ισχύει ένα σύστημα σύνδεσης της αμοιβής με την αρχαιότητα. Οι αυξήσεις αρχαιότητας – προϋπηρεσίας προσμετρώνται για 20 συνολικά «παραγωγικά» έτη, σύμφωνα με την πρώτη ΚΣΣΕ, λίγο πριν το πόλεμο του '40, πράγμα που μας επιτρέπει την υπόθεση ότι η αρχαιότητα είχε μεγάλη σημασία στη βιομηχανική παράδοση του κλάδου. Από την άλλη μεριά, με βάση διαθέσιμους μισθολογικούς πίνακες της προπολεμικής περιόδου, φαίνεται ότι οι εργάτριες άνω των 30 ετών πληρώνονταν κατά μέσο όρο με μικρότερο μεροκάματο απ' ότι οι νεότερες[654]. Αυτό σημαίνει ότι κυριαρχούσε η κατ' αποκοπή αμοιβή, ή ότι η κατ' αποκοπή αμοιβή υπερκάλυπτε τις όποιες μισθολογικές ανισότητες κατ' αρχαιότητα. Τελικά με βάση τις εν μέρει αντιφατικές και όχι επαρκείς πληροφορίες μας, φαίνεται ότι ανεξάρτητα αν κυριαρχούσε στην αρχική εκβιομηχάνιση το ημερομίσθιο, στο μεσοπόλεμο παρατηρείται επέκταση της αμοιβής σύμφωνα με την απόδοση και στην περίοδο του Μεταξά ή και μεταπολεμικά, γενικεύεται το κλαδικό ημερομίσθιο κατά ειδικότητα και προϋπηρεσία.

Τα «νέα παραγωγικά συστήματα» που εφαρμόζονται στον κλάδο μετά τα μέτρα του 53 και τη γενικότερη κρίση του 53-59 θα επαναφέρουν στη συζήτηση το ζήτημα της αμοιβής σύμφωνα με την απόδοση, με έμφαση στη διαφάνεια του συστήματος. Ακριβώς λόγω του ότι οι παραγωγές είναι περισσότερο εξειδικευμένες και οι τεχνολογίες διαφορετικές τα συστήματα σύνδεσης αμοιβής – παραγωγικότητας ποικίλουν ανάλογα με το εργοστάσιο, τον τύπο της μηχανής τον τύπο του νήματος. Για παράδειγμα, στις αρχές

[654] ΡΗΓΙΝΟΣ Μ., Μισθοί..., ό.π., σ. 209, 211.

της δεκαετίας του '60, σε ένα εργοστάσιο (υφαντήριο Καββαδία) ισχύουν οι εξής ρυθμίσεις:

1 ιστός, νήματα πεννιέ (στημόνι – υφάδι)
Νόρμα =25000 υφαδιές (βασικό μεροκάματο 70 δρχ)
Επιπλέον 1000 υφαδιές =1 δραχμή
1 ιστός νήματα καρντιέ
Νόρμα =20000 υφαδιές (70 δρχ)
Επιπλέον 1000 υφαδιές =1 δραχμή
2 ιστοί , νήματα πεννιέ ή καρντιέ
Νόρμα =2χ20000 υφαδιές (70 δρχ)
Επιπλέον 1000 υφαδιές = 1 δρχ
Σε περίπτωση 70000 υφαδιών + 5 δρχ
2 ιστοί, 1 πεννιέ, 1 καρντιέ
Νόρμα =20000 υφαδιές για τον ιστό με πενιέ + 14000 υφαδιές για τον ιστό με καρντιέ (70 δρχ)
Επιπλέον 1000 υφαδιές με πενιέ, = 1 δρχ
Επιπλέον 1000 υφαδιές με καρντιέ, έως τις 24000 =0,5 δρχ. Από 25000 =1 δρχ. Από 30000 υφαδιές, + 5 δρχ
1 ιστός τύπου Τόμπρος, νήματα καρντιέ
Νόρμα =17000 υφαδιές (βασικό μεροκάματο 70 δρχ)
Επιπλέον 1000 υφαδιές =1 δραχμή
2 ιστοί , τύπου Τόμπρος
Νόρμα =28000 υφαδιές (70 δρχ)
Επιπλέον 1000 υφαδιές = 1 δρχ
Σε περίπτωση 45000 υφαδιών + 5 δρχ

Ως προς τις μισθολογικές διαφορές και την εξέλιξη τους κατά ειδικότητα και κατηγορία της εργασίας, τα υπάρχοντα στοιχεία είναι πολύ δύσκολο να μας οδηγήσουν σε ασφαλή συμπεράσματα. Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία που συγκεντρώνει ο Ρηγίνος και καταρτίζει τους πίνακες του, μεταξύ 1914-1935, υπάρχει μια σημαντική άμβλυνση της διαφοράς, για παράδειγμα μεταξύ υφαντή - υφάντριας. Παρόμοιες τάσεις διαπιστώσαμε και εμείς προηγουμένως σύμφωνα με τα μισθολόγια που είχαμε στη διάθεσή μας για τη μεσοπολεμική και πρώτη μεταπολεμική περίοδο. Ωστόσο η σύγκριση ειδικοτήτων, είναι εξαιρετικά σκοτεινό ζήτημα, αφού είναι δύσκολο να συγκριθούν οι ονοματολογίες των ειδικοτήτων σε διαφορετικά εργοστάσια και διαφορετικές περιόδους. Για παράδειγμα το τι σημαίνει «υφαντής» είναι ένα σχετικά άλυτο ζήτημα, καθώς μπορεί να είναι στην πραγματικότητα κομποδέτης, βοηθός κομποδέτη κλπ. Στη ΚΣΣΕ του 1940, όπου παρατίθεται κάποια στοιχειώδης περιγραφή των ειδικοτήτων, απουσιάζει η ειδικότητα του υφαντή, ενώ βέβαια υπάρχει η ειδικότητα της υφάντριας. Για τα συμβαλλόμενα μέρη και για το υπουργείο εργασίας της εποχής, είναι αδιανόητο ένας άνδρας να εργάζεται σε μια γυναικεία εργασία, πράγμα, που είναι προφανώς ασύμφορο και για τον εργοδότη. Όταν η βιομηχανία μπορεί να χρησιμοποιήσει γυναίκες ως υφάντριες, είναι παράλογο να χρησιμοποιήσει άνδρες, όταν με βάση τα αυτονόητα της εποχής, θα όφειλε να πληρώσει μεγαλύτερο μεροκάματο. Στην πράξη βέβαια αυτό δεν είναι τόσο καθαρό, αφού σύμφωνα με μαρτυρίες συνδικαλιστών της εποχής, ήταν σπάνιο αλλά όλο και λιγότερο απίθανο να μπερδεύονται οι «γυναικείες» και «ανδρικές» ειδικότητες, μάλιστα λόγω

(και) του παραπάνω θα ξεσπάσουν τα γεγονότα του 36 στο Βόλο, όπως θα δούμε αναλυτικότερα.

Η προπολεμική οργάνωση του μισθολογίου του εργοστασίου, για παράδειγμα του κλωστηρίου Γ' της Πειραϊκής (Ρετσίνα) το 1926, φανερώνει πολύ μεγάλες διαφορές αμοιβής κυρίως μεταξύ των ανδρών - τεχνιτών και των γυναικών - εργατριών. Τα επόμενα μισθολόγια, όπως και οι πρώτες μεταπολεμικές συμβάσεις - ρυθμίσεις, που ουσιαστικά ακολουθούν την πρώτη ΚΣΣΕ (2/1940), καταγράφουν επίσης μια σημαντική (αλλά σχετικά μικρότερη) μισθολογική διαφοροποίηση - ιεραρχία, κατά ομάδες ειδικοτήτων, τομέα - τμήμα παραγωγής και φυσικά κατά φύλο. Ο κύριος λόγος της μισθολογικής - «ισοπέδωσης», που παρασύρει ευρύτερα τη βιομηχανική ιεραρχία, δεν είναι τόσο οι παραγωγικές - τεχνολογικές αλλαγές, όσο οι πολιτικές - νομισματικές εξελίξεις και οι συνθήκες της πρώτης μεταπολεμικής αγοράς εργασίας. Μεταπολεμικά λοιπόν, είναι εφικτή η δυνατότητα ισοπέδωσης της αμοιβής προς τα κάτω, λόγω της ανεργίας και του πληθωρισμού, που αντιμετωπίζεται με γενικευτικές «ισοπεδωτικές» αυξήσεις των κατωτάτων ημερομισθίων, με υπουργικές αποφάσεις. Με αυτόν τον τρόπο, το συμβατικό ημερομίσθιο των ανδρών, τόσο των ειδικευμένων όσο και των τεχνιτών υποβαθμίζεται συγκριτικά με το προπολεμικό ενώ των γυναικών είναι ελαφρά ηψηλότερο. Για παράδειγμα, συγκρίνοντας τα ημερομίσθια της ΚΣΕΕ του 1940 και τα ημερομίσθια της Διαιτητικής Απόφασης του 1957[655], οι ειδικευμένες β' γυναίκες, από 33 δρχ, αμοίβονται με 34,5. Αντίθετα το μεροκάματο του ειδικευμένου άνδρα, κατακρυμνίζεται από τις 58 στις 45 δρχ και του τεχνίτη από τις 66 στις 48 δρχ. Επίσης μια ουσιαστική μεταπολεμική αλλαγή είναι η αποδυνάμωση του συστήματος αυξήσεων κατ' αρχαιότητα, που σε συνδυασμό με την γενικότερη πίεση του μεροκάματου λόγω της ανεργίας, οδηγεί σε μεγαλύτερη ομογενοποίηση της εργασίας.

Μέχρι τη δεκαετία του '50 (1957) ίσχυε σε γενικές γραμές η προπολεμική – τυπική κατάταξη, κατά είδος βιομηχανίας (πχ βαμβακουργία, εριουργία κλπ), με σαφή διάκριση κατά φύλο. Ωστόσο υπάρχουν και αλλαγές, για παράδειγμα ενώ προπολεμικά (1940) δεν υπήρχε τυπικά (στη ΚΣΣΕ) ειδικότητα υφαντή, αυτή παρουσιάζεται μεταπολεμικά και αμοίβεται όσο και ο βοηθός κομποδέτη. Με κριτήριο το ημερομίσθιο, όπως καθοριζόταν από το Υπουργείο Εργασίας, οι άνδρες κατατάσσονται σε 16 κατηγορίες και οι γυναίκες σε 9 κατηγορίες. Στην ίδια μισθολογική κατηγορία, όπως είναι φανερό, υπάρχουν πολλές ειδικότητες. Για παράδειγμα το ανώτατο ημερομίσθιο (720 δρχ το 1946) λαμβάνουν 2 ειδικότητες στο κλωστήριο βάμβακος, 4 ειδικότητες στο υφαντήριο βάμβακος, 2 στο κλωστήριο ερίου, 4 ειδικότητες στο υφαντήριο ερίου, 1 στο βαφείο και 1 στο φινιριστήριο. Στη συνέχεια λοιπόν θα παρουσιάσουμε έναν συγκεντρωτικό πίνακα των ειδικοτήτων της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου, σε 7 βασικούς τύπους χώρων παραγωγής.

[655] Η σύγκριση γίνεται σε τρέχουσες τιμές, πράγμα που είναι εφικτό λόγω των «αποπληθωριστικών» μέτρων του 1953.

ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΩΝ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ, ΤΜΗΜΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΟ (1946)

ΑΝΔΡΕΣ

	ΒΑΜΒΑΚΟΥΡΓΙΑ		ΕΡΙΟΥΡΓΙΑ				
ΔΡΧ	**ΚΛΩΣΤΗΡΙΟ**	**ΥΦΑΝΤΗΡΙΟ**	**ΚΛΩΣΤΗΡΙΟ**	**ΥΦΑΝΤΗΡΙΟ**	**ΦΙΝΙΡΙΣΤΗΡΙΟ**	**ΒΑΦΕΙΟ**	**ΓΕΝΙΚΑ**
720	Αναπληρωτής κλώστου Χαρτζέρης (υπεύθυνος 12 χαρτζιών)	Υπεύθυνος υφαντηρίου, επικεφαλής κομποδετών Υπεύθυνος 2 κολαριστριών Υπεύθυνος συνταγής κόλας	Αρχιτεχνίτες ανοικτικών, αναμίξεως, χαρτζίου	Αρχιτεχνίτες διαστρών, μιτώματως, μασουριστών, ιστών	Υπεύθυνος φινιρηστιρίου	Υπεύθυνος Βαφείου	
700	Επικεφαλής μηχανών σκούτσερ		Τεχνίτες, Βοηθοί και αναπληρωτές Αρχιτεχνιτών	Τεχνίτες, Βοηθοί και αναπληρωτές Αρχιτεχνιτών	Τεχνίτες, Βοηθοί και αναπληρωτές Αρχιτεχνιτών		
680							Πακετάς βαμβακ
600	Β' αναπληρωτής κλώστου Σκουτσέρης Χαρτζέρης ομάδας χαρτζιών Βοηθός αρχιτεχνίτη χαρτζιέρη Επιβλέπων	Κομποδέτης Χειριστής κολλαρίστρας		Βοηθός κομποδέτη Υφαντής	Χειριστής μηχανημάτων	Υπεύθυνος χειριστής μηχανημάτων Βαφεύς (βουτάς νημάτων)	Επικεφαλής διπλωτηρίου και ελέγχου
590	Τροφοδότης χαρτζιών						
580							Λουρατζής

ΔΡΧ	ΚΛΩΣΤΗΡΙΟ	ΥΦΑΝΤΗΡΙΟ	ΚΛΩΣΤΗΡΙΟ	ΥΦΑΝΤΗΡΙΟ	ΦΙΝΙΡΙΣΤΗΡΙΟ	ΒΑΦΕΙΟ	ΓΕΝΙΚΑ
560-500			Χειριστές μηχανών	Χειριστές μηχανών	Χειριστές μηχανών (εριουργίας)		
550							Βοηθοί επικεφαλής πακετάδικου
530	Καθαριστής χαρτζιών						
500	Λαδάς						
480	Τροφοδότης ψαθάς Βοηθός σκουτσέρη Σπαγγάς	Βοηθός κομποδέτη					
450-500			Βοηθοί χειριστών μηχανών	Βοηθοί χειριστών μηχανών	Βοηθοί χειριστών μηχανών (εριουργίας)		
450-480	Εργάτες ματαφοράς κλπ Βοηθός Σπαγγά >18	Εργάτες ματαφοράς κλπ	Εργάτες ματαφοράς κλπ	Εργάτες ματαφοράς κλπ	Εργάτες ματαφοράς κλπ	Εργάτες ματαφοράς κλπ	Εργάτες ματαφοράς, αυλής κλπ Βοηθοί λουρατζή >18
270	Μαθητευόμενοι α'	Μαθητευόμενοι α'	Μαθητευόμενοι α'	Μαθητευόμενοι α'	Μαθητευόμενοι α'	Μαθητευόμενοι α'	
220	Μαθητευόμενοι β'	Μαθητευόμενοι β'	Μαθητευόμενοι β'	Μαθητευόμενοι β'	Μαθητευόμενοι β'	Μαθητευόμενοι β'	

ΓΥΝΑΙΚΕΣ

	ΚΛΩΣΤΗΡΙΟ	ΥΦΑΝΤΗΡΙΟ	ΚΛΩΣΤΗΡΙΟ	ΥΦΑΝΤΗΡΙΟ	ΦΙΝΙΡΙΣΤΗΡΙΟ	ΒΑΦΕΙΟ	ΓΕΝΙΚΑ
500	Επιστάτρια Προγνέστρια καφραού (1 μακρινάρι ανά 1 πλευρά, μετά βοηθού ή άνευ) Κλώστρια διπλοστρίπτρια (1 πλευρά μηχανής μετα βοηθού)	Επιστάτρια Αργαλού Μιτώστρα Διαστρού		Αρχιυφάντρα, αρχιδιαστρού, αρχιμαντορίστρια, εξακριβώτρια ελαττωμάτων ρόλου			
450-500				Υφάντρια, Διαστρού, μανταρίστρια			
450	Συρτού Ανεμού Μπομπινού	Αργαλομασουρού					
450-400			Εργάτρια χαρτζιών, κλωστικών διπλοστρηπτικών		Εργάτρια φινιριστικών εριουργίας		Εργάτρια ραφής κουβερτών, αποθηκών εριουργίας κλπ
400-350			Εργάτρια χαρμανιών, υποπροϊόντων, ανεμών, μπομπινιστριών, διπλοστρηπτικών, ροδακίων, κατσαρολών Τροφοδότρια χαρτζιών	Καθαρίστρια υφασμάτων κουβερτών Βοηθοί μιτώματος,	Βοηθοί χειριστών φινιριστικών εριουργίας		Εργάτρια συσκευασίας νημάτων - υφασμάτων εριουργίας

ΔΡΧ	ΚΛΩΣΤΗΡΙΟ	ΥΦΑΝΤΗΡΙΟ	ΚΛΩΣΤΗΡΙΟ	ΥΦΑΝΤΗΡΙΟ	ΦΙΝΙΡΙΣΤΗΡΙΟ	ΒΑΦΕΙΟ	ΓΕΝΙΚΑ
350			Εργάτριες βοηθητικών εργασιών	Εργάτριες βοηθητικών εργασιών	Εργάτριες βοηθητικών εργασιών	Εργάτριες βοηθητικών εργασιών	Εργάτριες βοηθητικών εργασιών
370	Βοηθός καλάμων >18 Βοηθός διπλοστριπτιρίου >18	Βοηθός διάσταρας >18 Βοηθός μιτώματος >18					Καθαρίστρια αυλής τουαλέτας
250	Γυναίκες μαθητευόμενες α'	Γυναίκες μαθητευόμενες α'	Γυναίκες μαθητευόμενες α'	Γυναίκες μαθητευόμενες α'	Γυναίκες μαθητευόμενες α'	Γυναίκες μαθητευόμενες α'	
200	Γυναίκες μαθητευόμενες β'	Γυναίκες μαθητευόμενες β'	Γυναίκες μαθητευόμενες β'	Γυναίκες μαθητευόμενες β'	Γυναίκες μαθητευόμενες β'	Γυναίκες μαθητευόμενες β'	

Τα διαιτητικά δικαστήρια, από το 1957[656]και αργότερα οι ΚΣΣΕ, θα ενοποιήσουν τις ειδικότητες σε τρεις μισθολογικές κατηγορίες, όπως παρακάτω.

ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ, ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΟΙ, 1957

ΑΝΔΡΕΣ

ΜΕΡΟΚΑΜΑΤΟ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ
47	Τεχνίτες	Κομποδέτες, Συντηρητές Κλωστικών, Φινιριστικών, Πλεκτικών μηχανημάτων.
44	Ειδικευμένοι	Υφαντές, βοηθοί τεχνιτών, Χειριστές κλωστικών μηχανημάτων (πχ Σκούτσερ, Ζίγκερ, Κολλαρίστρα κλπ)
42	Ανειδίκευτοι	Εργάτες των οποίων η εργασία δεν συνδέεται άμεσα με τη παραγωγή (πχ λάντζα, τιναχτές, αυλής κλπ)

ΓΥΝΑΙΚΕΣ

35	Ειδικευμένες Α'	Υφάντριες, Διαστρούδες, Μυτώστρες, Στριφτούδες, Αναπινίστριες, Πλέκτριες, Μανταρίστριες, Ρεμαγιάστρες
33,5	Ειδικευμένες Β'	Μασουρίστρες, Γαζώτριες, Ανεμούδες, Καλουρίστρες, Προγνέστριες και γενικά χειρίστριες μηχανών που δεν ανήκουν στις ειδικευμένες Α'
32	Ανειδίκευτες	Εργάτριες των οποίων η εργασία δεν συνδέεται άμεσα με τη παραγωγή (πχ αυλής, απλώστριες, βοηθοί διαστρών, βοηθοί φινιριστηρίων κλπ)

Οι μαθητευόμενοι ακολουθούν τη γενική ρύθμιση, αργότερα, σε ορισμένες περιπτώσεις χειρισμού μηχανημάτων, απαιτείται 9μηνη προϋπηρεσία για τη κατοχύρωση της ειδικότητας, που τελικά φτάνει να είναι μόνο 2μηνη.

Οι μόνοι, οι οποίοι συνεχίζουν να έχουν μια «βασική» μισθολογική ιεραρχία, σύμφωνα με την αρχαιότητα, είναι οι Βαφείς - Τυποβαφείς κλπ, οι οποίοι εντάσσονται σε 9 κατηγορίες. Αυτή η εξαίρεση των βαφέων, που ωστόσο δεν επηρεάζει ουσιαστικά τη θέση των βαθέων στη συνολική μισθολογική ιεραρχία του κλωστοϋφαντηρίου, διατηρείται έως και σήμερα. Αντίθετα, στις άλλες ειδικότητες, από μια τεράστιου εύρους αύξηση κατ' αρχαιότητα που ίσχυε προπολεμικά, στη αρχική μεταπολεμική περίοδο επέρχεται η ουσιαστική κατάργηση της. Η αύξηση σύμφωνα με την προϋπηρεσία επανέρχεται από τα μέσα του '60, με μια αύξηση 5% ύστερα από 10 χρόνια προϋπηρεσία. Στα 1973 η δεκαετία προϋπηρεσίας γίνεται πενταετία, στα 1976 προστίθεται ακόμα μια πενταετία, αργότερα οι πενταετίες γίνονται τριετίες και προστίθεται ακόμα μία και τελικά γίνονται συνολικά τέσσερις (στη δεκαετία του '90). Συνεπώς από τα μέσα της δεκαετίας του 60 έως και τα μέσα της δεκαετίας του '90, στην Ελλάδα, παρουσιάζεται μια «παλινδρόμηση» προς το σύστημα αρχαιότητας. Επίσης προστίθεται, στο πλαίσιο ευρύτερων ρυθμίσεων, το επίδομα γάμου, που τελικά στη δεκαετία του 80 εξισώνεται μεταξύ ανδρών και γυναικών και σταδιακά πολλές ειδικότητες της ειδικότητας β' περνούν στην α΄, έτσι ώστε σε συνδυασμό με την τυπική εξίσωση της αμοιβής κατά φύλο, οδηγούν σε σχεδόν πλήρη ομογενοποίηση των συμβατικών μισθών. Από τη δεκαετία του '80 η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων κατατάσσεται στους «ειδικευμένους α'», μάλιστα πολλοί θα θεωρούνται υπάλληλοι και όχι εργάτες, ενώ οι

[656] ΔΔΔΔ Αθηνών (1/1957), ΥΠ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 7216/57

μισθολογικές διαφορές θα αμβλυνθούν παραπέρα από τον τρόπο υπολογισμού της ΑΤΑ που ενισχύει τους πλέον χαμηλόμισθους. Οι ειδικότητες - μισθολογικές κατηγορίες, μετά τη μεταπολιτευτική εξίσωση των αμοιβών κατά φύλο, που ολοκληρώνεται στη δεκαετία του '80, στα κλωστοϋφαντουργικά τμήματα εκτός του βαφείου τυποβαφείου, σύμφωνα με τις συμβάσεις, είναι μόνο τρεις και ανεξάρτητα από φύλο:
Τεχνίτες
Ειδικευμένοι α'
Ειδικευμένοι β'

Σταδιακά, το συμβατικό μεροκάματο του μεταπολεμικού τεχνίτη έχει όλο και μικρότερη διαφορά από τα άλλα συμβατικά ημερομίσθια. Προπολεμικά (1940) το συμβατικό μεροκάματο του τεχνίτη είναι διπλάσιο από των γυναικών ειδικευμένων β'(66 δρχ έναντι 33 δρχ). Στα μέσα της δεκαετίας του '60, το συμβατικό μεροκάματο του τεχνίτη είναι ανώτερο κατά 50% από αυτό της ειδικευμένης β', ενώ στη δεκαετία του '90, είναι μόνο 6,5% ανώτερο από το αντίστοιχο του ειδικευμένου α' και 8,2% από του ειδικευμένου β'(ανδρών και γυναικών). Ωστόσο, παρά του ότι πλέον οι τεχνίτες, τυπικά, διαφέρουν ελάχιστα με τις άλλες ειδικότητες, ως προς το μισθό, στην πραγματικότητα δεν αμείβονται με βάση τη σύμβαση αλλά με συμφωνίες σε προσωπική βάση, με ιεραρχίες που αναπαράγονται στην πράξη, στο πλαίσιο της επιχείρησης. Οι γυναίκες αν και τυπικά πληρώνονται όπως και οι άνδρες, στην πράξη αμείβονται με «γυναικείο» μεροκάματο, που συναρτάται με γυναικείες θέσεις εργασίας. Τελικά, ενώ υπάρχει μια συμβατική ισοπέδωση των αμοιβών, συνυπάρχει μια πραγματική τεράστια διαφοροποίηση που βασίζεται τόσο στην ειδικότητα (πράγμα που τελικά ακυρώνει και την ισότητα αμοιβών ανδρών - γυναικών), όσο και στον χώρο εργασίας και την άνιση δυνατότητα διαπραγμάτευσης αυξήσεων σε προσωπική και συλλογική βάση.

Για τη πραγματική μισθολογική εξέλιξη, επιχειρήσαμε μια σειρά υπολογισμούς ώστε να συγκρίνουμε το ετήσιο εισόδημα σύμφωνα με δύο ενδεικτικά συμβατικά ημερομίσθια, με τους μισθούς που καταγράφηκαν στις ετήσιες έρευνες βιομηχανίας της ΕΣΥΕ.

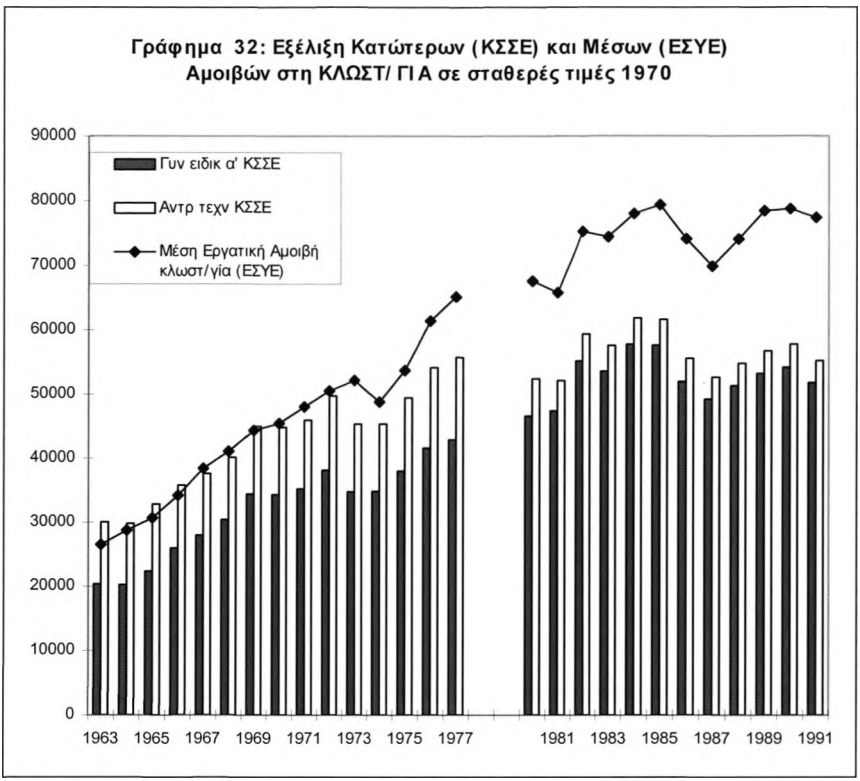

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από ΚΣΣΕ, ΕΣΥΕ (Έρευνες Βιομηχανίας, Δ.Τ.Κ.)

Όπως φαίνεται παραστατικά στο γράφημα 32, η μέση αμοιβή παρακολουθεί γενικά τις ανοδικές τάσεις των συμβατικών αμοιβών της ΚΣΣΕ, αλλά συνήθως είναι ανώτερη και από τη δεκαετία του '80, εντυπωσιακά ανώτερη, ακόμα και από τη συμβατική αμοιβή της ανώτερης ιεραρχικά ειδικότητας, δηλαδή των τεχνιτών. Αναλυτικότερα, τα πρώτα χρόνια που υπογράφονται μεταπολεμικές ΚΣΣΕ, οι άνδρες τεχνίτες έχουν μεγαλύτερο συμβατικό μεροκάματο από το μέσο πραγματικό κλαδικό, αλλά από το 1968, η σχέση διαφοροποιείται ριζικά. Στη δεκαετία του '60 και '70 συντηρείται η διαφορά μεταξύ της κατώτερης νόμιμης αμοιβής των τεχνιτών ανδρών και της κατώτερης - νόμιμης αμοιβής της μεγαλύτερης κατηγορίας του κλάδου, δηλαδή των ειδικευμένων γυναικών, ωστόσο η παραπάνω διαφορά στη δεκαετία του '80 συρρικνώνεται. Ως ένα σημείο, οι παραπάνω τάσεις οφείλονται στο ειδικό βάρος των επιδομάτων γάμου και κυρίως αρχαιότητας που επεκτείνονται και φυσικά υπολογίζονται στη μέση αμοιβή της ΕΣΥΕ. Επίσης οφείλονται στις εργοστασιακές συμβάσεις και συμφωνίες που συνάπτονται σε επιμέρους επιχειρήσεις.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η σύγκριση αμοιβής (σε σταθερές τιμές) και απασχόλησης.

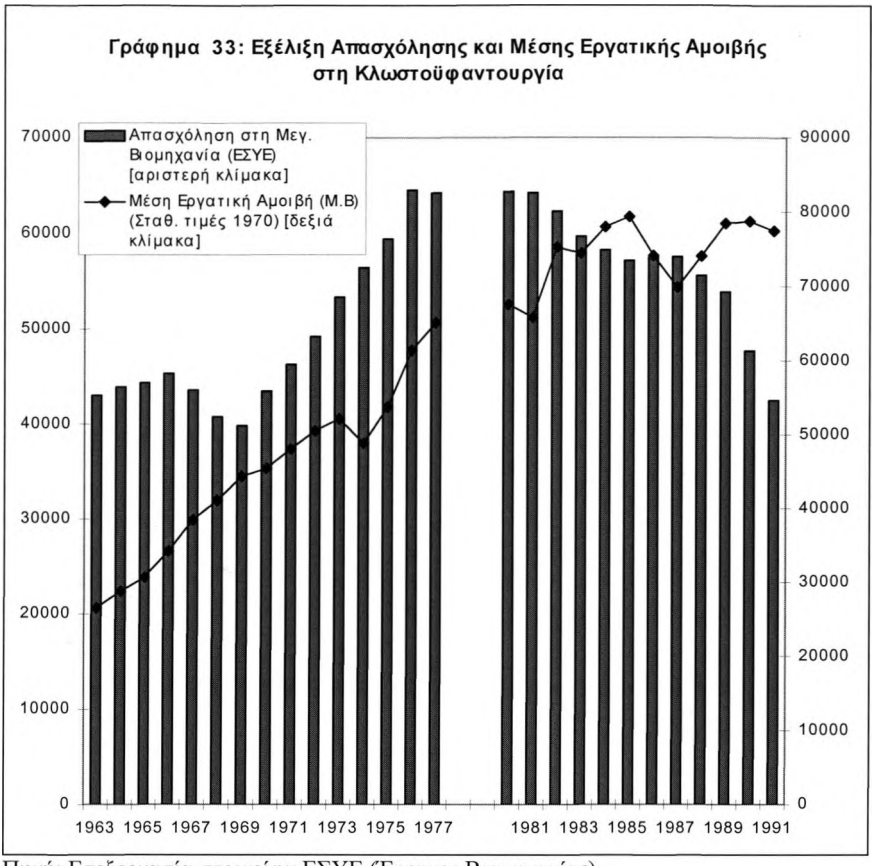

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΣΥΕ (Έρευνες Βιομηχανίας)

Όπως φαίνεται από τη συσχέτιση απασχόλησης και μέσης εργατικής αμοιβής σε σταθερές τιμές, ως προς τη «Μ. Βιομηχανία», για την οποία υπάρχουν αξιόπιστα στοιχεία, οι τάσεις δεν είναι ομόροπες, ούτε αντίρροπες, σε βαθμό που να επιτρέπουν μια ευθεία αιτιοκρατική σχέση. Παρόλα αυτά είναι διακριτή μια σχέση μεταξύ των τάσεων, στις δεκαετίες '70 και '80, αλλά με μια χρονική καθυστέρηση, περίπου 5 ετών. Αναλυτικότερα η απασχόληση φτάνει στο μέγιστο σημείο πριν το 1980, αφού έχει καμφθεί μετά τα μέσα του '60, για να υποχωρήσει και πάλι ελαφρά στη δεκαετία του '80 και θα αρχίσει να πέφτει ραγδαία στη δεκαετία του '90. Η μέση εργατική αμοιβή παρουσιάζει γενικά ανοδική τάση, με εξαιρέσεις το 1974, το 1981, το 1983 και τη περίοδο των «σταθεροποιητικών μέτρων», 1985-1987. Οι συγκυριακές πτώσεις της αμοιβής (σε σταθερές τιμές), μέχρι το 1991, φαίνεται να οφείλονται περισσότερο στη πολιτική συγκυρία και ενδεχομένως σε άλλους παράγοντες, αλλά όχι κυρίαρχα στην τάση της απασχόλησης.

Γράφημα 34: Πραγματικές Αυξήσεις σε ετήσια βάση (ετήσιες αυξήσεις - ΔΤΚ)

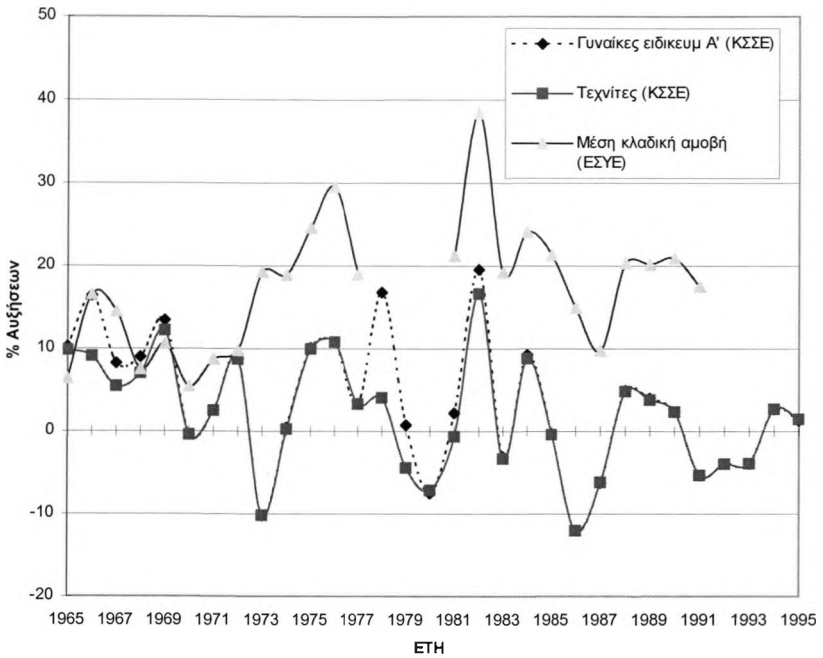

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΣΥΕ και ΚΣΣΕ.

Οι τάση που διαπιστώσαμε προηγουμένως, για το ότι η εργατική αμοιβή επιρεάζεται από πολιτικο-συνδικαλιστικές εξελίξεις και θεσμικές ρυθμίσεις, επιβεβαιώνονται και συγκεκριμενοποιούνται καλύτερα στο γράφημα που εμφανίζει την ετήσια πραγματική αύξηση (δηλαδή αφαιρουμένου του μέσου ετήσιου ΔΤΚ) στη κλωστοϋφαντουργία. Η παραπάνω επεξεργασία έχει μεγαλύτερη σημασία για τη θεματική μας οπτική, ως προς το συνδικαλισμό, λόγω του ότι η ομοσπονδία και αργότερα τα κλαδικά και κυρίως τα εργοστασιακά σωματεία συνάπτουν συμβάσεις σε ετήσια βάση, υπολογίζοντας τον πληθωρισμό και τη περίφημη εισοδηματική πολιτική της κυβέρνησης. Για το πως συγκεκριμενοποιείται η οικονομική διεκδίκηση και γενικότερα η συνδικαλιστική τακτική, το πως εμπλέκεται με την πολιτική παρέμβαση και τις αμφίδρομες πολιτικές πιέσεις θα ασχοληθούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια.

3.3.4.3 Οι τεχνικοί της παραγωγής και η σχέση τους με την επιστασία και τον εργατικό έλεγχο.

Σε όλη σχεδόν τη βιομηχανική ιστορία του κλάδου στην Ελλάδα, είναι φανερή η έλλειψη τεχνικών της παραγωγής. Ακόμα και οι περίφημοι «μηχανικοί» του κλάδου, οι υφαντομηχανικοί, ή και κομποδέτες, οι τεχνίτες δηλαδή που μοντάρουν τους αργαλειούς,

καταστρώνουν και υλοποιούν το υφαντουργικό σχέδιο κλπ, είναι «πρακτικοί μηχανικοί», τελικά δεν μπορούν να λύσουν τα προβλήματα, που δεν έχουν ήδη αντιμετωπίσει. Ακόμα και στις μέρες μας, το μοντάρισμα της παραγωγής και τη συντήρηση ελέγχουν σε μεγάλο βαθμό οι λεγόμενοι «πρακτικοί μηχανικοί», που όταν δεν μπορούν να επιδιορθώσουν - μοντάρουν μια μηχανή, «λύνουν» τη διπλανή μηχανή, για να καταλάβουν, όσο μπορούν να καταλάβουν πως λειτουργεί[657]. Επίσης σε όλη την ιστορία της κλωστοϋφαντουργίας μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές κατηγορίες τεχνικών.

Μια κατηγορία τεχνικών εντοπίζεται στις λειτουργίες και δεξιότητες που αφορούν αυτή καθ' αυτή την κατεργασία των ινών, για παράδειγμα στην αναλογία του χαρμανιού, στις στρίψεις και το βάρος που απαιτείται για κατασκευή νήματος συγκεκριμένου αριθμού (δηλαδή μιας κλίμακας λεπτότητας νήματος με αγγλική αρίθμηση), τη σχέση «δοντιού» και στημονιού, την αναλογία της κόλας, των χρωμάτων κλπ. Τις παραπάνω αρμοδιότητες αναλαμβάνουν οι «αρχιχαρτζέρηδες», οι «αρχισκουτσέρηδες», οι «αρχικλώστες», οι «αρχικολλαριστές», οι «αρχιβαφείς», οι «αρχι-υφαντές» και οι βοηθοί τους, που κατά κύριο λόγο μαθήτευσαν εμπειρικά στην Ελλάδα ή και το εξωτερικό, δίπλα σε παλιότερους μαστόρους, μαθαίνοντας ή μάλλον «κλέβοντας» τη τέχνη. Αργότερα, θα εμφανιστούν ειδικοί τεχνικοί που σπουδάζουν μηχανικοί κλωστοϋφαντουργίας στο εξωτερικό και σε ορισμένες φάσεις (πχ βαφείο) χημικοί μηχανικοί, που σπουδάζουν στην Ελλάδα. Μια σχετική εξειδίκευση σε τεχνικές κατεργασίας ινών θα έχουν επίσης οι απόφοιτοι της ΣΚΥΠ, ωστόσο και οι τελευταίοι θα μαθητεύσουν κυρίως στην πράξη. Τέλος στη μεταπολιτευτική περίοδο θα εμφανισθούν απόφοιτοι των ΚΑΤΕΕ - ΤΕΙ, αλλά σπάνια θα κατοχυρώσουν στην πράξη μια «ανώτερη» τεχνογνωσία την οποία υποτίθεται απέκτησαν σπουδάζοντας, αφού συνήθως οι παλιότεροι απόφοιτοι της ΣΚΥΠ θεωρούνται καλύτεροι τεχνίτες, λόγω κυρίως της προϋπηρεσίας τους.

Εκτός από τους παραπάνω «μάστορες» της κατεργασίας των ινών, διακρίνονται οι «μουντζούρηδες» του μηχανουργείου - σιδεράδικου, οι συντηρητές, οι λαδάδες, οι παραδοσιακοί μαραγκοί – ξυλουργοί (παλαιότερα) και θερμαστές, στρατηγικής σημασίας προσωπικό, με μεγάλη αμοιβή και κύρος. Ειδικά για τους τελευταίους, εντοπίσαμε μια σημαντική προέλευση από τους μηχανικούς του εμπορικού ναυτικού, που εκτός από την εκπαίδευση τους σε σχετικές σχολές, έχουν σημαντική προϋπηρεσία στη μηχανολογία και την αξιοποιούν, όταν «ξεμπαρκάρουν», στις φάμπρικες. Η προέλευση μηχανικών - τεχνικών του κλάδου από τους «καραβομηχανικούς» είναι χαρακτηριστικό των πρώτων, όσο και των πρόσφατων εργοστασίων του κλάδου.

Οι δύο παραπάνω βασικές κατηγορίες τεχνικών σχηματικά αντιστοιχούν στη διάκριση μεταξύ παραγωγής - συντήρησης και η παραπάνω διάκριση (και) για την κλωστοϋφαντουργία είναι κρίσιμη, ως προς το ότι υπάρχουν δύο διαφορετικά είδη θέσεων στην τεχνική ιεραρχία. Το παραπάνω περιπλέκεται με την τεχνολογική εξέλιξη και την αντίστοιχη οργάνωση εργασίας, που μετασχηματίζει ειδικότητες και διαδικασίες, συνδέεται με το περίφημο πρόβλημα της έλλειψης «μεσαίων στελεχών» και ως προς τη διαχείριση - επιστασία της εργασίας. Σε ορισμένες περιπτώσεις η διάκριση του συντηρητή με τον μηχανικό των ινών είναι απόλυτη, ενώ άλλες φορές υπάρχει συγκάλυψη ή και ταύτιση. Ειδικά για τη κυρίαρχη ειδικότητα στο υφαντήριο, τους υφαντομηχανικούς - κομποδέτες, η σύγχυση οξύνθηκε στη σύγχρονη περίοδο, λόγω του

[657] Για το παραπάνω είχαμε άμεση εμπειρία σε επιχειρήσεις του κλάδου και επιβεβαιώθηκε από σύγχρονους «μηχανικούς».

ότι η εργατική ομοσπονδία (ΟΚΕ) ενοποίησε διαφορετικές κατηγορίες ώστε συνολικά οι κομποδέτες - υφαντομηχανικοί - συντηρητές ιστών, να ενταχθούν, δια της πλαγίου, στα «βαριά και ανθυγιεινά» επαγγέλματα.

Για την εξέλιξη του ζητήματος της μεταπολεμικής τεχνικής ιεραρχίας, θα καταφύγουμε και πάλι σε συγκρίσεις με την προπολεμική περίοδο, για την οποία, ο Χ. Χατζηιωσήφ αν και σωστά επισημαίνει την έλλειψη τεχνικών, καταλήγει στο αμφιλεγόμενο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε ιεραρχία και τεχνικός καταμερισμός[658]. Κατά τη γνώμη μας η όποια έλλειψη δεν ήταν ολοσχερής, αφού υφίσταται βιομηχανική παραγωγή, αδιανόητη χωρίς βιομηχανικούς τεχνικούς, χωρίς την σχεδιασμένη οργάνωση και τεχνογνωσία. Ειδικά για τους μηχανικούς των ινών, υπάρχει μια αξιοσημείωτη βιομηχανική παραγωγή και τεχνογνωσία, ήδη από την ύστερη μεσοπολεμική περίοδο, υπάρχει μια βιομηχανική - κλωστοϋφαντουργική παράδοση και στον Ελλαδικό χώρο, στο Πειραιά, τη Θεσσαλονίκη, τη Νάουσα, το Βόλο, τη Σύρο, τη Πάτρα. Η τεχνική ιεραρχία όπως γράφει ο Χατζηιωσήφ, παρεμβαίνει στη προβολή των ιδιαιτέρων αναγκών της παραγωγής, στη συνηγορία για τον τεχνολογικό εξοπλισμό, στην αυθυποστασία της παραγωγής, στην οργάνωση και άμβλυνση της διεκδίκησης των εργατών. Αυτές όμως οι διεργασίες δεν συμβαίνουν μόνο εκτός Ελλάδας, όπως δέχεται ο Χατζηιωσήφ, αλλά τόσο στην προπολεμική όσο και στη μεταπολεμική Ελλάδα. Ακόμα και αν η τεχνογνωσία είναι βιομηχανικό μυστικό, όπως χαρακτηριστικά φαίνεται από τα απομνημονεύματα του Κατσάμπα και τα ενθυμήματα του Καρέλλα, έχει δημιουργηθεί ένας πυρήνας «μαστόρων», εγγράμματων ανδρών, εμπειρικών τεχνικών. Προπολεμικά ιδρύεται η σχολή κλωστ/γίας – πλεκτικής, από τους ίδιους τους βιομήχανους και κατά τη διάρκεια του πολέμου επίσης οι βιομήχανοι ιδρύουν τη περίφημη ΣΚΥΠ, αλλά και αποστέλλουν αργότερα ορισμένους εργαζόμενους - τεχνικά στελέχη, για τεχνική κατάρτιση - επιμόρφωση σε σχολές του εξωτερικού. Οι παραπάνω τεχνικοί, όπως και σε άλλες εθνικές περιπτώσεις, δραστηριοποιείται και στο συνδικαλισμό, θα εντοπίσουμε μάλιστα στα παραδείγματα του Βόλου και της Σύρου, δύο διαφορετικές λογικές συνδικαλιστικής έκφρασης.

Η κυρίαρχη, παραδοσιακή τεχνική κατηγορία στον υποκλάδο είναι οι υφαντομηχανικοί - κομποδέτες οι οποίοι όμως με την εξέλιξη της τεχνολογίας, εκτός από τις πάμπολλες διακρίσεις και συγχύσεις, χάνουν σταδιακά το κύρος τους και τη τεράστια αρχικά διαφορά αμοιβής από το μέσο ημερομίσθιο. Στην πορεία τεχνολογικής εξέλιξης του κλάδου, αντί να κομποδένονται οι κλωστές στο στημόνι, σε συνάρτηση με τον καθαρισμό και το «στήσιμο» - σχεδιασμό του αργαλειού, διαδικασία εξαιρετικά τεχνική και κουραστική, μπορούν απλώς να στριφτούν οι κλωστές, μάλιστα την εργασία αυτή μπορούν να κάνουν και πεπειραμένες – ειδικευμένες γυναίκες, οι λεγόμενες «στριφτούδες». Και μόνον αυτό το γεγονός υποβαθμίζει από κάθε άποψη την ειδικότητα, είναι ενδεικτικό της γενικότερης τάσης για άμβλυνση της τεχνικής ιεραρχίας, για ενοποίηση των καθηκόντων, για αναπροσαρμογές στις εργασιακές θέσεις και του κύκλους συμφερόντων. Σε επόμενο κεφάλαιο, αναφερόμενοι στον συνδικαλισμό, θα παρακολουθήσουμε ακριβώς την διατήρηση του προπολεμικού «σιναφιού» των υφαντομηχανικών της Σύρου μέχρι και τη δεκαετία του '60 και το μαρασμό του παραδοσιακού συνδικαλισμού τους, λόγω και της «τεχνικής» υποβάθμισης τους. Εκτός από την περίπτωση της Σύρου, ξεχωριστό σωματείο υφαντομηχανικών, ως ειδική οργάνωση που υπερασπίζεται κυρίως τα ιδιαίτερα συμφέροντα των «αξιωματικών»

[658] ΧΑΤΖΗΙΩΣΣΗΦ Χ., Η Γηραιά..., σ. 89

(όπως αυτοαποκαλούνται) του κλάδου, εμφανίζεται στον Πειραιά, στη μετεμφυλιακή περίοδο, όταν ήδη έχει σχετικά υποβαθμιστεί η ειδικότητα.

Από τη δεκαετία του '60, σε ορισμένα μεγάλα υφαντήρια, ο υφαντομηχανικός – κομποδέτης θα διατηρήσει μέρος της παλαιότερης σημασίας του, αλλά σε συνδυασμό με κάποια καθήκοντα επιστασίας. Ταυτόχρονα φαίνεται η αδυναμία των παραδοσιακών «μαστόρων» – κομποδετών, να προσαρμοστούν στις τεχνολογικές αλλαγές, να αναθεωρήσουν και να επικαιροποιήσουν τις δεξιότητες τους, λόγω κυρίως του ελλείμματος θεωρητικής κατάρτισης. Είναι χαρακτηριστικό, το ότι όταν η Π-Π επιχειρεί να βραβεύσει τους τεχνικούς της, ανάλογα με τις απαντήσεις τους σε διαγωνισμούς, του είδους «ποια τα καθήκοντα του κομποδέτη», οι συμμετέχοντες στο διαγωνισμό κομποδέτες, δεν είναι σε θέση να ορίσουν επακριβώς την ειδικότητα τους, έτσι ώστε περιορίζονται να περιγράψουν τι κάνουν οι ίδιοι στην πράξη. Αυτό σημαίνει ότι στην πράξη, κάθε κομποδέτης έχει διαφορετικά ή εν μέρει διαφορετικά καθήκοντα, ή ότι τα αντιλαμβάνεται διαφορετικά, δεν είναι σε θέση ούτε καν να περιγράψει συστηματικά την εμπειρία, ως τεχνογνωσία. Η Π-Π λοιπόν αν και βραβεύει τους τρεις «συνεργάτες» που πλησιάζουν περισσότερο στο θέμα, δεν δημοσιεύει (στο περιοδικό της) τις βραβευμένες εργασίες, αλλά τις απαντήσεις της τεχνικής υπηρεσίας. Τις παρουσιάζουμε περιληπτικά, λόγω του ότι αναφέρονται στην πλέον σημαντική ειδικότητα στον κλάδο, τονίζοντας τα σημεία που άπτονται στο ζήτημα της διαχείρισης της εργασίας. Ο κομποδέτης λοιπόν:

«Είναι υπεύθυνος για την από μηχανικής πλευράς ομαλήν λειτουργίαν των ιστών». Διορθώνει ο ίδιος μικροβλάβες, αναφέρεται στον αρχικομποδέτη για σημαντικά προβλήματα, ελέγχει - επιβλέπει - διορθώνει τους βοηθούς του.

«Είναι υπεύθυνος δια το ύψος και την ποιότητα της παραγωγής», με το σωστό στήσιμο, τον συνεχή έλεγχο και ετοιμότητα παρέμβασης

«Είναι υπεύθυνος δια την επιστασίαν και εκπαίδευσιν του υπ' αυτόν προσωπικού και μεριμνά δια την κατανομήν της εργασίας εις τους υπ' αυτόν εργαζομένους». Είναι εκτός από παράδειγμα εργατικότητας, συνεχώς εκπαιδευτής των υφαντών, δίδοντας τις κατάλληλες εξηγήσεις. Παρακολουθεί κατά πόσο τηρείται η σύνθεση του προσωπικού (η οποία ορίζεται από τη τεχνική διεύθυνση), μεριμνά για τις απουσίες, αναφέρεται στους προϊστάμενους. Δέχεται τα παράπονα των υφισταμένων του και μεταφέρει όσα ευσταθούν στους «ανωτέρους» του.

«Είναι υπεύθυνος δια την επικράτησιν τάξεως και μεριμνά δια την καθαριότητα του τμήματος του». Παρατηρεί και επιστατεί το προσωπικό και αναφέρει τα προβλήματα στον αρχικομποδέτη.

«Μεριμνά δια τον εφοδιασμό του τμήματος του με την απαιτουμένην πρώτη ύλην». Για κάθε πρόβλημα αναφέρεται στον αρχικομποδέτη και ενημερώνει τον κολλαριστή.

«Είναι ενήμερος του χειρισμού των πυροσβεστικών μέσων και παρακολουθεί κατά πόσον ταύτα ευρίσκονται εις κατάστασιν χρησιμοποιήσεως».

«Έχει καθήκον να συνεργάζεται με τους κομποδέτας της επομένης και προηγουμένης βάρδιας».

«Υποβάλει τας παρατηρήσεις του και τας σκέψεις του εις την διεύθυνσιν του υφαντηρίου» ως προς τις ευθύνες του για το τμήμα. Για άλλες σκέψεις και παρατηρήσεις χρησιμοποιεί το «κιβώτιο υποδείξεων».

Η Π-Π λοιπόν αναθέτει σαφώς προσδιορισμένα καθήκοντα επιστασίας - διαχείρισης της εργασίας στους κομποδέτες της, οι οποίοι κυρίως ελέγχουν αν εφαρμόζονται οι υποδείξεις της ανώτερης ιεραρχίας και συνεχώς αναφέρονται στην ιεραρχία και

μεσολαβούν μεταξύ υφισταμένων - προϊσταμένων. Τα καθήκοντα τους είναι ταυτόχρονα τεχνικά και διοικητικά, καθώς στηρίζονται στη τέχνη τους και το πόστο τους, αλλά εντάσσονται σαφώς σε ένα πρότυπο παραδοσιακής - στρατιωτικής ιεραρχίας. Εμφανίζονται οριζόντιες συνεργασίες - ενημερώσεις, με τους κομποδέτες άλλων βαρδιών, το συντηρητή, το τμήμα ανταλλακτικών και τον κολλαριστή, αλλά κυρίως κάθετες διαμεσολαβήσεις μεταξύ αρχικομποδέτη και υφαντών - υφαντριών. Το πλέον ενδιαφέρον είναι ότι ο κομποδέτης οφείλει να μεριμνά για τον τεχνικό έλεγχο, την τάξη, την καθαριότητα, εν μέρει επιστατεί τους εργάτες και εργάτριες, αλλά ουσιαστικά τον έλεγχο τον έχει η γενική διεύθυνση ή η τεχνική διεύθυνση.

Γενικότερα οι τεχνικοί των ινών και πολύ περισσότερο οι συντηρητές τεχνικοί, δεν έχουν αναβαθμισμένα οργανωτικά καθήκοντα, δεν αντιστοιχούν στον τυπικό «μηχανικό» του τεϋλορισμού. Μετά την κρίση και την τεχνολογική και οργανωτική τομή των μέσων του '50, ο καθοδηγητής των εργατών, αυτός που αναθέτει καθήκοντα και ελέγχει τη παραγωγική διαδικασία, δεν είναι ο παραδοσιακός «μηχανικός», ένας «μάστορας», αλλά κάποιος «ειδικός» που έρχεται εκτός επιχείρησης και αναδιαρθρώνει πλήρως την παραγωγή, όπως στο Αιγαίο της Σύρου, που φαίνεται να επιβάλλεται ακόμα και στον ίδιο το διευθυντή του. Τέτοια εισαγωγή τεχνογνωσίας από «ουρανοκατέβατους» ειδικούς ή και επιχειρήσεις οργάνωσης, όπως στη περίπτωση της Π.Π., επί δικτατορίας, συνδέεται άμεσα με την εισαγωγή νέας τεχνολογίας. Οι νέοι «ειδικοί» της παραγωγής, εισάγονται στην επιχείρηση μαζί με νεότερες μηχανές και ως ένα σημείο υλοποιούν τις προδιαγραφές των μηχανών, την κοινωνική οργάνωση της εργασίας, που ως ένα σημείο εμπεριέχεται στο σχεδιασμό τους. Έτσι ο έστω ατελής κλωστοϋφαντουργικός τεϋλορισμός, αναβαθμίζει το μηχανικό, αλλά όχι τον παραδοσιακό μηχανικό, ή ψευδομηχανικό - μάστορα, που παράχθηκε μέσα στην ίδια την επιχείρηση. Αντίθετα αυτόν τον υποβαθμίζει και ως προς το κύρος και ως προς την αμοιβή.

Φαίνεται ότι ο μόνος τεχνικός - ειδικός που αναγνωρίζεται εξ' αρχής από τον συνήθη Έλληνα εργοδότη κλωστοϋφαντουργό, ώστε να ασκεί και καθοδήγηση - επιστασία - έλεγχο, είναι ο γιος του, τον οποίο έτσι και αλλιώς προσφωνεί ως «διάδοχη κατάσταση», σύμφωνα με την αγαπημένη έκφραση των βιομηχάνων και τον οποίο συνήθως έχει στείλει να σπουδάσει στο εξωτερικό οικονομικά ή κλωστοϋφαντουργία. Το πλέον εντυπωσιακό σύμπτωμα φαίνεται στην ιστορία της Π-Π, όπου οι Στράτος και Κατσάμπας στέλνουν φυσικά τα παιδιά τους να σπουδάσουν στο εξωτερικό. Αυτά καθώς σπουδάζουν, φροντίζουν να «ερωτευθούν» και μάλιστα οι δύο κόρες του Κατσάμπα «τυχαίνει» να ερωτευθούν τους δύο γιους του Στράτου, ενώ σπουδάζουν σε διαφορετικά μέρη. Εδώ η «διάδοχη κατάσταση» δεν χρειάζεται μόνο να είναι παιδιά των ιδρυτών, δεν χρειάζεται να είναι μόνο «σπουδαγμένη», αλλά χρειάζεται να συμβολίζει με τον πλέον απόλυτο και επίσημο τρόπο τον άρρηκτο δεσμό των «Στρατοκατσαμπαίων». Αυτό φαίνεται να παραπέμπει ευθέως σε οικογενειακή βιομηχανία, σε μια πατερναλιστικού τύπου διαχείριση και σε κάθε περίπτωση μας εμπλέκει και πάλι με τη σημασία της οικογένειας τόσο για τους εργοδότες όσο και για τους εργάτες, όσο και για τη ίδια τη βιομηχανία συνολικά. Παράλληλα, για να επιστρέψουμε στις επιχειρησιακές στρατηγικές, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι η τεχνολογία, ο ανταγωνισμός, οι οικονομικοί καταναγκασμοί της μεταπολεμικής κλωστοϋφαντουργίας παρεμβαίνουν προς την γραφειοκρατικοποίηση του ελέγχου της εργασίας, ότι εισάγονται έστω ελλιπείς μορφές ορθολογικού - τεχνολογικού - τυποποιημένου ελέγχου.

Τα κρίσιμα στοιχεία που διεθνώς αμφισβητούν την παραδοσιακή, πατριαρχική αντίληψη περί διαχείρισης της εργασίας και παραγωγής, στη νεότερη περίοδο, είναι από τη μία η εισαγωγή νέας τεχνολογίας και τεχνογνωσίας και από την άλλη ότι διαφοροποιείται η ιδιοκτησία από τη μονοπρόσωπη ή οικογενειακή κατοχή και διεύθυνση, ότι η ίδια η διεύθυνση υπόκειται στον έλεγχο των μετόχων. Το κριτήριο των αποτελεσμάτων της επιχείρησης, πχ στην επόμενη ετήσια γενική συνέλευση των μετόχων, διαδέχεται το πατριαρχικό κριτήριο της μεταβίβασης της επιχείρησης στη «διάδοχη κατάσταση»[659], αν και αυτό στην ελληνική περίπτωση δεν είναι τόσο φανερό όσο δείχνει να είναι σε άλλες περιπτώσεις.

Σε όλη την μεταπολεμική περίοδο, ακόμα και στη σύγχρονη περίοδο, όπου εισέρχονται στα εργοστάσια όχι μόνο μηχανικοί αλλά ηλεκτρονικοί – μηχανικοί, αναπαράγεται μια παραδοσιακή αντίθεση μεταξύ τεχνικής ιεραρχίας και διεύθυνσης του προσωπικού, που θυμίζει την μεσοπολεμική περίοδο, ή ακόμα και τα πρώτα βήματα της βιομηχανίας με την υποβάθμιση του τεχνικού που εξοργίζει τον Ν. Σοροκιάδη[660]. Στην προπολεμική περίοδο, η εξουσία διαχείρισης της εργασίας, στην παραδοσιακή κλαδική βιομηχανία, κατέχεται από τον ίδιο τον εργοδότη (με τη βοήθεια των επιστατών του) και την οικογένειά του, συνήθως τους γιους του. Η εξουσία διαχείρισης - διεύθυνσης δεν νομιμοποιείται λοιπόν από τη γνώση και την επιστήμη, αλλά από τη κληρονομικώ δικαίω ιδιοκτησία, που εκχωρείται, εν μέρει, σε όργανα της ιδιοκτησίας, έτσι ώστε ο «βαρόνος» βιομήχανος - αφεντικό, η οικογένεια του και η «αυλή» του, συνεχίζει να διαχειρίζεται το κεφάλαιο. Αυτό, όπως σωστά επισημαίνει ο Χ. Χατζηιωσήφ[661], αύξανε το βαθμό εργοδοτικού ελέγχου και ενέτεινε την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης. Ωστόσο ο Χ. Χατζηιωσήφ, κακώς δείχνει να εκπλήσσεται, παραθέτοντας το στοιχείο, ότι οι καλές υφάντριες, όπως φαίνεται από το αρχείο του Λαδόπουλου στη Σύρο το 1908, πληρωνόταν κατ' αποκοπή με μεγαλύτερη αμοιβή από τους «επιστάτες». Οι παραπάνω επιστάτες δεν είναι προφανώς μηχανικοί ή έστω μάστορες, αλλά τα μακριά χέρια (και αυτιά και μάτια) του εργοδότη, είναι οι «αυλοκόλακες» ή «μαντρόσκυλοι» (όπως λέγονται στη Σύρο), συνεπώς το πρόβλημα για την αμοιβή τους δεν εντάσσεται στο ζήτημα του τεχνικού καταμερισμού και της ιεραρχίας του. Το ότι οι καλές υφάντριες αμείβονταν καλύτερα από επιστάτες είναι δείγμα ορθολογικής οργάνωσης και εξέλιξης και όχι το αντίθετο. Προφανώς οι επιστάτες δεν μπορούσαν να κάνουν τη δουλειά της καλής υφάντριας, άρα και να πληρωθούν αντίστοιχα, ενώ η επιχείρηση είχε κάθε συμφέρον να συγκρατήσει τα «καλά χέρια» της παραγωγής της. Οι επιστάτες είχαν σαν καθήκον κυρίως την πειθαρχία των εργατριών και το βασικό «προσόν» τους δεν ήταν κάποια τεχνική επιδεξιότητα, αλλά η εμπιστοσύνη του αφεντικού και ενδεχομένως κάποια διοικητική - στρατιωτική προϋπηρεσία.

Τα περίφημα «μαντρόσκυλα», «αυλοκόλακες», «ρουφιάνοι» και λοιπές ονοματοποιήσεις των προϊσταμένων, όπως μας μεταφέρθηκαν από παλιούς και νέους εργάτες του κλάδου,

---

[659] HINCHLIFE M., (Werner I.,), Ανακοίνωση στο 4ο Συμπόσιο Κλωστ/γίας, δημοσιευμένο στο: Έτοιμο Ένδυμα : Management 2000, Δελτίο Συνδέσμου Επιστημόνων Κλωστοϋφαντουργών, 1995.

[660] Ο Ν. Σοροκιάδη είναι ο πλέον γνωστός τεχνικός της προπολεμικής κλωστοϋφαντουργίας, ο οποίος συχνά αρθρογραφεί επικριτικά για την οργάνωση της παραγωγής και την πολυπραγμοσύνη του βιομήχανου. Οι εκτιμήσεις του αναφέρονται και στο πλέον ολοκληρωμένο έργο για την προπολεμική βιομηχανία, του Γ. Αναστασόπουλου. ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Ιστορία της Ελληνικής Βιομηχανίας, Ε.Ε.Ε.ΑΕ, 1947

[661] ΧΑΤΖΗΙΩΣΗΦ Χ., Η Γηραιά...., σ. 88

εκφράζουν ακριβώς αυτή την απέχθεια για το ρόλο της επιστασίας, που δεν θεμελιώνεται ούτε στη γνώση ούτε στη δεξιότητα. Ακόμα και όταν δεν αξιοποιείται συνταξιούχος χωροφύλακας, ο επιστάτης παίζει το ρόλο του χωροφύλακα, μάλιστα μια από τις σημαντικότερες πλευρές του ελέγχου είναι ο περιορισμός των κλοπών. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται επίσης «ερευνητές» και «ερευνήτριες», που βέβαια δεν εντάσσονται στην τεχνική ιεραρχία. Για παράδειγμα στο μισθολόγιο της Π-Π του 1939, παρουσιάζεται ως αμοιβή για τον έλεγχο των ανδρών το ασήμαντο ποσό των 50 δρχ. Γενικά ο «χωροφυλακίστικος» - βιομηχανικός έλεγχος έγκειται πριν απ' όλα στο να μην κλέβουν οι εργάτες - εργάτριες προϊόντα και κυρίως πληρωμένο χρόνο (εργασιακή δύναμη) από το αφεντικό, αλλά έχει σαφή όρια. Ο πρώην χωροφύλακας μπορεί ίσως να εκφοβίζει, ο στρατιωτικός, μπορεί να έχει ασκηθεί στη διοίκηση, έστω στρατιωτικού τύπου, αλλά δεν γνωρίζει καλύτερα την εργασία από τον χειριστή, πολύ περισσότερο από το τεχνίτη, πολλές φορές δεν μπορεί καν να παρακολουθήσει τους τεχνικούς όρους της παραγωγής. Έτσι αιτιολογείται ότι, παρά τη στρατιωτική πειθαρχία και χωροφυλακίστικη ανάμιξη, το πρόβλημα της έντασης και κυρίως της ποιότητας της εργασίας παραμένει εν πολλοίς άλυτο, η άτυπη άμυνα της εργασίας ανθεκτική και αποδομητική της εργοδοτικής αυθαιρεσίας.

Ειδικά για την μεταπολεμική περίοδο, το ζήτημα του ελέγχου και επιστασίας περιπλέκεται από τις πολιτικές εξελίξεις. Στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο, όπως θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια, οι εργαζόμενοι συσπειρωμένοι στο ΕΑΜικής προέλευσης εργατικό κίνημα, αν και δεν αμφισβητούν την ιδιοκτησία, αμφισβητούν στην πράξη κεντρικά διευθυντικά δικαιώματα. Αντίθετα, στην εμφυλιακή και μετεμφυλιακή περίοδο η δίωξη της αριστεράς και του αριστερόστροφου κλαδικού συνδικαλισμού συνδυάζεται με υποχρεωτική πρόσληψη ενός ποσοστού «νεοπολεμιστών», εθνικοφρόνων εργατών στους οποίους ανατίθεται σε ορισμένες περιπτώσεις και ο έλεγχος των εργατών – εργατριών. Η ασφάλεια και ο χωροφύλακας – στρατιωτικός, εν ενεργεία, ως όργανο του κράτους ή απόστρατος, ως όργανο του εργοδότη, παρεμβαίνουν άμεσα στον εργατικό έλεγχο και προσδίδουν τα βασικά χαρακτηριστικά του. Αυτός ο έλεγχος φαίνεται εξαιρετικά ανίσχυρος όταν θα αντιμετωπίσει την έκρηξη του εργοστασιακού συνδικαλισμού στη μεταπολίτευση και τη συσπειρωμένη σε σωματεία εργατική βάση στη δεκαετία του '80, που θα συναντηθούν με την μόνιμη, άτυπη άμυνα της εργασίας.

Αντί άλλων θα αναφέρουμε τη μαρτυρία ενός σημερινού διευθυντού προσωπικού μεγάλης (πολυεθνικής) επιχείρησης ένδυσης. Ο ίδιος λοιπόν παλαιότερα, παράλληλα με τις σπουδές του, εργαζόταν ως εργάτης, σε πλεκτήριο άλλης, μεγάλης, επίσης πολυεθνικής κλαδικής επιχείρησης. Κατάφερε να τελειώσει τις σπουδές του με τη βοήθεια των συναδέλφων του, αξιοποιώντας τη δυνατότητα να «αφήνει» τη μηχανή του και να «κρύβεται» σε χώρο του εργοστασίου, διαβάζοντας τα βιβλία της Νομικής. Από τη μια μεριά λοιπόν ο ίδιος μπορούσε συστηματικά να «λουφάρει» και από την άλλη οι συνάδελφοι του μπορούσαν και ήθελαν να τον καλύπτουν. Τελικά σε πάρα πολλές περιπτώσεις, μας αναφέρθηκαν παραδείγματα «λούφας», αλλά και κλοπής κάθε είδους, γενικότερα παραδείγματα άμβλυνσης ακόμα και του πλέον «αυστηρού» χωροφυλακίστικου ελέγχου. Στον παραπάνω έλεγχο βέβαια παρεμβαίνει όλο και περισσότερο και η τεχνολογία, έτσι ώστε τελικά θα αξιοποιηθούν και επιστημονικότερες εκδοχές του, με την εμπλοκή και τεχνιτών. Κυρίως όμως παρεμβαίνει ο αυτοέλεγχος των εργατών, που στη συγκυρία της τρέχουσας κρίσης και παραλυτικής ανεργίας, καθίσταται το πλέον αποτελεσματικό μέσο ελέγχου της εργοδοσίας. Με αυτά όμως θα ασχοληθούμε στη συνέχεια.

3.3.5 Η εργασιακή - παραγωγική διαδικασία στην ένδυση

3.3.5.1 Η εξέλιξη της παραγωγικής διαδικασίας

Στην ένδυση, η μακροχρόνια εξέλιξη είναι ριζικά διαφορετική από την κλωστοϋφαντουργία, καθώς αναφέρεται σε μια ειδική, «τεχνική» εργασιακή διαδικασία, με διαφορετικές τεχνικές, με παραδοσιακή, παραγωγική αποκέντρωση. Χαρακτηριστικό είναι ότι ακόμα και στις ΗΠΑ[662], όπου ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα οι γαζώτριες όχι μόνο μπαίνουν στο εργοστάσιο, αλλά και σηματοδοτούν ορόσημα του εργατικού κινήματος, η κυρίως παραγωγή είναι αποκεντρωμένη. Από τότε, παρά την σημαντική εξέλιξη του κλάδου, το κεφάλαιο της επένδυσης παραμένει σχετικά μικρό, ο κλάδος παραμένει έντασης εργασίας, υπάρχει παράλληλα μια παραγωγή εντός του εργοστασίου και μια παραγωγή εκτός εργοστασίου. Τα παραδοσιακά μικρά «sweat shops», γύρω από το κάτω ανατολικό μέρος της Νέας Υόρκης, είναι παράδειγμα μικρών αποκεντρωμένων παραγωγών, «αυτόνομων» ή υπεργολαβικών, που διατηρούν τη δυναμική τους αρκετά μετά τον πόλεμο, ακόμη και στις ΗΠΑ, το «βασίλειο» της μαζικής παραγωγής. Ακόμα και στις αρχές του '70, μόλις το 50% των επιχειρήσεων στις ΗΠΑ απασχολούν περισσότερα από 20 άτομα, ενώ μόλις το 14,3% πάνω από 100[663].

Η μαζική βιομηχανική παραγωγή των «ετοίμων ενδυμάτων» αρχίζει στις ΗΠΑ στα μέσα του 19ου αιώνα, κυρίως για τις ανάγκες του στρατού και ειδικά ενδύματα εργασίας, για μια παραγωγή λοιπόν ομοιομορφοποιημένου, μαζικού προϊόντος, ωστόσο μέχρι τη γενίκευση «των ετοίμων» θα μεσολαβήσουν σημαντικές αλλαγές. Η εξέλιξη του υποκλάδου στον 20ο αιώνα και ειδικά στη μεταπολεμική περίοδο, βασίζεται σε μια σημαντική αλλαγή των πελατών - καταναλωτών, που αρχίζουν να αντικαθιστούν τις παραγγελίες οικιακής ή εργαστηριακής παραγωγής με αγορές ποιοτικών, ετοίμων προϊόντων. Για την παραπάνω τάση συμβάλει η επικράτηση του λεγόμενου «δυτικού» ενδύματος, με τη βοήθεια της μόδας και της οργανωμένης προώθησης, η σχετικά φτηνή τιμή του έτοιμου προϊόντος, η απλοποίηση των βιομηχανικών μεθόδων, η οργάνωση εξαγωγικών βιομηχανιών σε μια σειρά χώρες. Ήδη από τη δεκαετία του '50, δίπλα στην αμερικάνικη παραγωγή, εμφανίζονται χώρες που εξάγουν έτοιμα προϊόντα, όπως η Ιαπωνία, το Χονγκ Κονγκ, η Ταϊβάν, η Ινδία κλπ, σε μια όλο και περισσότερο διεθνοποιημένη παραγωγή, με παρόμοιο στυλ και τεχνογνωσία. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα συγκρίσιμα στοιχεία, από το 1938 έως το 1953, η παραγωγή της ένδυσης και υπόδησης στη Βόρεια Αμερική αυξήθηκε 40% και μόνο 14% στην Ευρώπη. Αλλά από το 1953 μέχρι το 1958, στην Ασία η παραγωγή αυξάνεται κατά 64% και στην ΕΟΚ κατά 27%[664].

Η παραπάνω σημαντικότατη επέκταση της ένδυσης στο παγκόσμιο εμπόριο και τη διεθνοποιημένη παραγωγή, ήταν αδιανόητη με τον παραδοσιακό, χειροτεχνικό τρόπο κατεργασίας των ενδυμάτων. Προπολεμικά οι όποιες εξαγωγές βασίζονταν κυρίως σε

[662] Για την εργασιακή διαδικασία στην ένδυση ειδικά στην Αμερική, LAMPHERE L., «Fighting the Piece Rate System: New Dimensions of the Old Struggle in the Apparel Industry», ZIMBALIST A., Case Studies on the Labor Process, σ. 257-267

[663] Στο ίδιο.

[664] Σύμφωνα με στοιχεία του UN Statistical Office, που αναφέρονται στο I.T.G.W.F., Trends and Problems in Textile and Garment Trade, 1960

ειδική τεχνογνωσία και παράδοση, σε υψηλής ποιότητας (και απαιτούντα μεγάλη εξειδικευμένη εργασία) προϊόντα, για παράδειγμα τα περίφημα βρετανικά πανωφόρια, τις παρισινές τουαλέτες, τα βελγικά κεντητά, τα χειροποίητα γάντια κλπ. Ωστόσο με την ενοποίηση των καταναλωτικών προτύπων, τη μαζική διεθνοποιημένη παραγωγή και εμπορία, αρχίζει να εμφανίζεται ένας ισχυρότατος διεθνής ανταγωνισμός, στη βάση του κόστους εργασίας και ένας σκεπτικισμός στις συνδικαλιστικές οργανώσεις για τις συνέπειες του. Για παράδειγμα οι γυναίκες που απασχολούνταν μεταπολεμικά στην αμερικάνικη βιομηχανία ένδυσης, ήδη στη δεκαετία του '50, αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να κλείσουν οι μονάδες παραγωγής, ενώ οι εναλλακτικές δυνατότητες απασχόλησης ήταν περιορισμένες. Οι χαμηλά αμειβόμενες εργάτριες και οι μετανάστες, δεν κινδυνεύουν κυρίως από κάποια νέα μηχανή που εισάγεται στην παραγωγή, αλλά από την εισαγωγή της μαζικής παραγωγής σε άλλες χώρες.

Συνολικά στις βιομηχανικές χώρες, από το πρώτο μισό της δεκαετίας του '70, η παραγωγή της ένδυσης «από – τοπικοποιηείται» δηλαδή αίρεται η τοπική της διάσταση και αρχίζει να διεθνοποιείται με μεγάλη ένταση. Ο κλάδος έχει γίνει ήδη βιομηχανικός και αξιοποιεί ευρέως επιχειρήσεις σε χώρες με χαμηλότερες αμοιβές, έτσι ώστε πέφτει η παραγωγή και η απασχόληση στις βιομηχανικές χώρες. Αυτή η ανασυγκρότηση αρχίζει στη Γερμανία στις αρχές της δεκαετίας του '70, στη Γαλλία και το Βέλγιο στις αρχές της δεκαετίας του '80, στη Βρετανία και Ιταλία, μετά το 1988[665]. Οι παραπάνω διαδικασίες αφορούν βέβαια και την Ελλάδα, αλλά αντίθετα από τις παραπάνω χώρες, στις δεκαετίες του 70 και 80, η χώρα μας δεν έδιδε, αλλά δέχονταν παραγγελίες, επενδύσεις και εντολές υπεργολαβιών.

Στην Ελλάδα, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '60, όχι μόνο δεν συγκεντρώνεται ριζικά η παραγωγή, αλλά διατηρούνται σε μεγάλο βαθμό στοιχεία που αντιστοιχούν σε «συντεχνιακές» παραδόσεις, σε ραφτάδικες και μοδιστρικές προβιομηχανικές δομές. Η λεγόμενη ελληνική «βιομηχανική» προπολεμική και μέρος της μεταπολεμικής παραγωγής ιματισμού, αναφέρεται κυρίως σε πιλοποιεία και ομβρελοποιεία, ενώ η κυρίως ένδυση συντελείται από μοδίστρες και μοδιστράκια, από εμποροράπτες και καλφάδες, παντελονάδες και πουκαμισάδες, σε σπίτια, εργαστήρια ασπρορούχων, υποκαμίσων, εμποροραφεία κλπ. Η σχέση πελάτη - εργοδότη - εργαζόμενου είναι πρωτίστως προσωπική σχέση, το δίπολο κεφάλαιο - εργασία, στο βαθμό που μπορεί να στηρίξει μεθοδολογικά την ανάλυση, συσκοτίζεται από παραδοσιακές, μισο - συντεχνιακού τύπου εξαρτήσεις. Στο μεσοπολεμικό Βόλο, που εξετάσαμε καλύτερα, αλλά και σε όλη την Ελλάδα, δεν είναι απόλυτα σαφές αν ο «κάλφας» είναι εργάτης ή και εργοδότης, πράγμα βέβαια προβληματικό για την εισαγωγή θεωρητικών σχημάτων για το εργατικό κίνημα στο κλαδικό συνδικαλισμό. Κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να ισχύει στην Ευρώπη, όπου για παράδειγμα στο γαλλικό ατελιέ, είναι αδιανόητο ο εργαζόμενος να μπορεί εκ του νόμου να προσλαμβάνει κατά την κρίση του «βοηθούς»[666], όπως μπορούσε στην Ελλάδα. Από την άλλη μεριά η απότομη εισαγωγή της μαζικής παραγωγής στην Ελλάδα, από τα μέσα της δεκαετίας του '60, και το μέρος της συγκεντρωποιημένης υπεργολαβικής ραφής χαμηλού κόστους, αποτελεί κλασσικό πεδίο έρευνας των λεγομένων φορντιστικών και μεταφορντιστικών προβλημάτων.

---

[665] SCHEFFER M., The Changing Map of European Textiles: Production and Sourcing Strategies of Textile and Clothing Firms, O.E.T.H., 1994, σ. 9.

[666] Τουλάχιστον αυτό φαίνεται από τις αναφορές της ελληνικής ομοσπονδίας (ΠΟΕΥΙ).

Στην ελληνική ένδυση, στη δεκαετία του '60, από την μια μεριά, υποχωρεί μια οργάνωση της παραγωγής βασισμένη σε τεχνικές ειδικότητες, όπως παντελονάδες, γελεκάδες, πουκαμισάδες, φορεματάδες κλπ και αναδεικνύεται μια βιομηχανική οργάνωση με εργαζόμενους, ως χρήστες ειδικών μηχανών, σε επιχειρήσεις έτοιμων ενδυμάτων. Από την άλλη, ο τεχνίτης ή ο κάλφας, ο «πουκαμισάς» ή η «παντελονού» κλπ, που ήξερε να κατασκευάζει ένα είδος από την αρχή ως το τέλος, ή σχεδόν από την αρχή ως το τέλος, περιορίζεται ως εργάτης - εργάτρια της βιομηχανίας ή βιοτεχνίας σε μία, ή ορισμένες μόνο απλές και εκτελεστικές, προσδιορισμένες φάσεις της παραγωγής, όπως η «πλακοραφή» ή το «κουμπί - κουμπότρυπα», σε ειδικές μηχανές, όπως ο κοπτοράπτης. Ενώ οι παλιότεροι εργαζόμενοι - εργαζόμενες πληρώνονταν σπάνια με ημερομίσθιο και συνήθως με «καλφαλίκι», δηλαδή κατ' αποκοπή, η είσοδος τους στο εργοστάσιο, ή στη βιοτεχνία, από τα μέσα του '60, γενικεύει την πληρωμή με ημερομίσθιο ή ωρομίσθιο. Οι «μηχανικούδες» - γαζώτριες, δηλαδή οι χειρίστριες γαζωτικών μηχανών, που αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία του κλάδου στα «έτοιμα», διατηρούν ως ένα βαθμό μια αυτονομία και μια «προσωπική» σχέση με τη μηχανή τους, αλλά στα όρια της ένωσης κομματιών, ενώ πολλές φορές δεν ξέρουν σε ποιο μέρος του ενδύματος αντιστοιχούν. Οι μηχανικούδες λοιπόν ελέγχουν ως ένα βαθμό τη μηχανή τους, αλλά όντας οι ίδιες «εξαρτήματα» μιας ευρύτερης παραγωγικής μηχανής, του εργοστασίου, ή των συνδεδεμένων χώρων της αλυσίδας της παραγωγής.

Βέβαια και στην ένδυση η παραπάνω διαδικασία δεν θα αποτελέσει γενική και συνεχή μονοδρομική εξέλιξη, η συγκέντρωση θα δώσει τη θέση της στην αποκέντρωση και το αντίστροφο, οι κύκλοι ειδίκευσης θα διαδέχονται κύκλους αποειδίκευσης, σε μια παραγωγική - οργανωτική δομή πολύ πιο πολύπλοκη από τα απλοϊκά εξελικτικά σχήματα. Επίσης στην Ελλάδα οι αλλαγές που παρατηρούνται διεθνώς από την παραδοσιακή βιομηχανική ένδυση μαζικής παραγωγής στην περισσότερο αποκεντρωμένη, ευέλικτη, αυτοματοποιημένη, συντελούνται σε σχετικά μικρό χρονικό διάστημα, λόγω της απότομης, καθυστερημένης εισαγωγής της βιομηχανικής παραγωγής. Στη χώρα μας από τα μέσα του '60 ως τα μέσα του '90, από το μισο-συντεχνιακό ραφτάδικο, περνάμε στο μαζικό εργοστάσιο (πχ γερμανικών κεφαλαίων υπεργολαβική επιχείρηση) και τις βιοτεχνίες, στο φασόν στο σπίτι και την αποκέντρωση της παραγωγής σε «φασονατζίδικα» της γειτονιάς και τέλος σε περισσότερο σύγχρονες μονάδες μεσαίου μεγέθους, μερικές από τις οποίες τείνουν - χωρίς να ανταποκρίνονται ακριβώς - προς την ευέλικτη εργασία σε κύκλους. Συνεπώς μέσα σε μια τριακονταετία ο υποκλάδος μετεξελίσσεται ραγδαία, δημιουργούνται και καταργούνται ειδικότητες, η έννοια του εργαζόμενου και της εργασίας τροποποιείται συνεπώς, πράγμα που προφανώς επηρεάζει αποφασιστικά το συνδικαλισμό.

3.3.5.2 Τα μεταπολεμικά εμπορορραφεία και οι πρώτες μορφές μαζικής παραγωγής

Στις μεταπολεμικές ΣΣΕ, στη δεκαετία του '50 και '60, για τους ραπτεργάτες, αναπαράγεται η προπολεμική δομή, η αμοιβή καθορίζεται κυρίαρχα με καλφαλίκι σύμφωνα με το είδος προς ραφή και την ποιότητα του. Τα πλέον ποιοτικά ανδρικά ενδύματα, όπως το φράκο, η ζακέτα και ρεδεγκότα, το σμόκιν, κατασκευάζονται μόνο με καλφαλίκι (με το κομμάτι), αλλά ακόμα και τα λεγόμενα «έτοιμα», τα ενδύματα δηλαδή που δεν κατασκευάζονται μετά από μετρήσεις του σώματος του πελάτη, ούτε απαιτούν ενδιάμεση πρόβα, ράβονται επίσης κατά κύριο λόγο με καλφαλίκι. Με τη σειρά του το καλφαλίκι αντιστοιχεί στην τεκμαιρόμενη ποιότητα του ενδύματος, όπως και προπολεμικά, δηλαδή με τα ραπτικά που εισπράττονται από τον εμπορορράπτη και το

σχετικό «μπιλιέτο» προς τον κάλφα. Για παράδειγμα η εργασία κατασκευής, μόνο ενός είδους, του ανδρικού σακακιού, στη ΣΣΕ του Πειραιά το 1954, αντιστοιχεί σε πέντε διαφορετικές κατηγορίες ποιότητας και αντίστοιχης αμοιβής ως εξής:

α' κατηγορίας (2 πρόβες υποχρεωτικές)	135.000
β' κατηγορίας (2 πρόβες υποχρεωτικές)	115.000
γ' κατηγορίας (2 πρόβες υποχρεωτικές)	76.000
έτοιμο (χωρίς πρόβα) με «μπιλιέτο» α' εργασίας	51.000
έτοιμο (χωρίς πρόβα) με «μπιλιέτο» β' εργασίας	40.000

Στην ίδια σύμβαση ρυθμίζεται η κατά προϋπηρεσία αμοιβή (ημερομίσθιο) των επί 7 έτη μαθητευομένων και οι τρεις κατηγορίες των ημερομίσθιων τεχνιτών. Σε κάθε περίπτωση λοιπόν, για να θεωρηθεί κάποιος τεχνίτης, πρέπει να έχει μαθητεύσει επί 7[667] συνολικά έτη, ως ημερομίσθιος βοηθός. Μετά την επταετία (ως ημερομίσθιος βοηθός), μπορεί να εργασθεί ως κάλφας, ή ως ημερομίσθιος τεχνίτης. Σε περίπτωση που γίνει κάλφας, μπορεί να εργάζεται σε δικό του κατάστημα ή στο σπίτι του, ή σε εμπορορραφείο και να απασχολεί (και στις τρεις περιπτώσεις) ημερομίσθιους βοηθούς. Αυτό επιχειρείται να περιορισθεί στην Αθήνα με την ΣΣΕ της 19/1/56[668], στις διατάξεις της οποίας εντάσσονται μεν οι καλφάδες είτε εργάζονται στο κατάστημα του εργοδότη, είτε σε δικό τους κατάστημα, είτε στο σπίτι τους, αλλά μόνο όταν αναλαμβάνουν εργασία από έναν μόνο εργοδότη και δεν απασχολούν βοηθητικό προσωπικό. Επίσης δίδεται η δυνατότητα στον εργοδότη να τους «ανακαλεί», όποτε θέλει, στο ραφείο του, ενώ αν θέλουν να αποχωρήσουν από την εργασία, οι ραπτεργάτες υποχρεώνονται να ενημερώνουν τον εργοδότη τουλάχιστον πριν μια εβδομάδα.

Σε άλλες πόλεις και ΣΣΕ, περιλαμβάνονται επιμέρους διαφορετικές ρυθμίσεις, για παράδειγμα στη Ρόδο το 1954, μετά από 5 (και όχι 7) έτη, ο μαθητευόμενος θεωρείται τεχνίτης. Επίσης στη Ρόδο το 1957[669], (όπως και στη Θεσσαλονίκη και σε άλλες πόλεις, μέσω επιτροπών και «βιβλιαρίων»), οι εργοδότες υποχρεούνται να προσλαμβάνουν ραπτεργάτες από τα μέλη των σωματείων, ή έστω όσους υπέβαλαν αίτηση εγγραφής στο σωματείο. Επίσης ειδικά στα «γυναικεία», υποχρεούνται να παρέχουν στους καλφάδες επανωφορίων και ταγιέρ, ένα βοηθό για κάθε κάλφα. Στην Πάτρα, το 1953[670] καθιερώνεται ρύθμιση που επιβάλει στους εργοδότες να απασχολούν το προσωπικό τους και στην περίοδο κάμψης της παραγωγής, αναθέτοντας την υπάρχουσα (λιγότερη) εργασία αναλογικά, με ίσους όρους. Γενικότερα, λόγω της απουσίας εθνικής κλαδικής ΣΣΕ, σε κάθε πόλη, καθιερώνονται διαφορετικές ρυθμίσεις και αμοιβές, που εν μέρει εξισώνονται εκ των υστέρων, από το υπουργείο εργασίας. Για παράδειγμα το 1962 ο υπουργός περικόπτει τις χορηγούμενες αυξήσεις στη Θεσσαλονίκη, λόγω του ότι είναι ανώτερες από άλλες περιοχές, όπως στον Πειραιά[671]. Ακόμα όμως ποιο ενδιαφέρον είναι

---

[667] Ο «μαγικός» αριθμός 7, για τη μαθητεία, μπορεί να γεννήσει διάφορα σχόλια για τη σημασία του, από τα οποία περιοριζόμαστε στην επισήμανση παρόμοιας μαθητείας στους συντεχνιακούς συνδέσμους των τεχνιτών στην Ευρώπη τους προηγούμενους αιώνες. Βέβαια ειδικά στη μεταπολεμική αλλά και στη προπολεμική Ελλάδα, η ρύθμιση της 7ετίας ήταν η εξαίρεση και όχι ο κανόνας.

[668] ΔΕΝ 56, σ. 207-210.

[669] ΦΕΚ 266 Β', 2/10/57, ΔΕΝ 57, σ. 866.

[670] ΦΕΚ 245, β', 30/10/51, ΔΕΝ 53, σ. 693.

[671] Υ.Α. 37405/62, ΔΕΝ 62, σ.371.

ότι στην ίδια τοπική σύμβαση (της Θεσσαλονίκης) δεν καλύπτονται οι εργαζόμενες στην πρωτοποριακή ξένη επιχείρηση ετοίμων ενδυμάτων, την «ΦΟΝ ΜΠΑΟΥΜ Ε.Π.Ε.», που έχει εγκατασταθεί στην Ελεύθερη Ζώνη Θεσσαλονίκης. Στις αρχές λοιπόν του '60, το ίδιο σωματείο υπογράφει δύο διαφορετικές τοπικές συμβάσεις, μάλιστα όπως θα δούμε στη συνέχεια στη «Φ. ΜΠΑΟΥΜ» η σύμβαση θα υπογραφεί μετά από μαζική απεργία των εργατριών. Προς το παρόν θα επιμείνουμε στην κατάδειξη των διαφορών τόσο στις ειδικότητες εργασίας, όσο και στις αμοιβές, στο βαθμό που είναι συγκρίσιμες, δηλαδή αναφέρονται σε ημερομίσθιο και όχι σε καλφαλίκι, που βέβαια δεν αφορά την Φον Μπάουμ.

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (1962), ΦΟΝ ΜΠΑΟΥΜ, ΤΟΠΙΚΗ ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ

ΤΟΠΙΚΗ ΟΜΟΙΟΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ 1962				ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΦΟΝ ΜΠΑΟΥΜ 1962	
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΕΠΙ ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΑ		ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΕΤΟΙΜΩΝ		ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΦΟΝ ΜΠΑΟΥΜ	
ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ	ΔΡΧ	ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ	ΔΡΧ	ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ	ΔΡΧ
Μαθητευόμενοι κάτω των 18 ετών	23-26	Μαθητευόμενοι κάτω των 17 ετών	23-26		
Μαθητευόμενες κάτω των 18 ετών	22-25	Μαθητευόμενες κάτω των 17 ετών	22-25	Μαθητευόμενες κάτω των 17 ετών	25
		Μαθητευόμενοι - μαθητευόμενες 17 ετών	43		
Ραπτεργάτες 18 ετών	53	Ραπτεργάτες 17 ετών και 1 χρόνο προυπ	45		
18 ετών + 1 χρόνο προϋπ	56				
18 ετών + 5 χρόνια προϋπ.	60				
				Απλή εργασίας χειρός	45
				Δυσχερής εργασία χειρός	50
				Βοηθητικές εργασίες, ανειδίκευτοι	45
				Εργάτες αποθήκης Συσκευαστές	65
Ραπτεργάτριες 17 ετών ή 16 ετών + 1 χρόνο προϋπ.	43				
17 ετών + 4 χρόνια προϋπ	50	Ραπτεργάτριες 17 ετών και 4 χρόνια προυπ.	50		

Κόπτες	88	Κόπτες	88	Κόπτες δημιουργοί πατρόν Κόπτες βάσει πατρόν Όσοι τοποθετούν ύφασμα προς κοπή	78 57 50
Κόπτριες	78	Κόπτριες	78	Κόπτριες δημιουργοί πατρόν Κόπτριες βάσει πατρόν Όσες τοποθετούν ύφασμα προς κοπή	78 57 50
Μηχανικοί (γαζωτές) με 5 χρόνια προϋπ. με 7 χρόνια προϋπ. Με πάνω από 7 χρόνια προϋπ.	 64 69 78	Μηχανικοί (γαζωτές) με 5 χρόνια προϋπ. με 7 χρόνια προϋπ. με πάνω από 7 χρόνια προϋπ.	 64 69 78		
Μηχανικούδες (γαζώτριες) με 5 χρόνια προϋπ. Με 7 χρόνια προϋπ. με πάνω από 7 χρόνια προϋπ.	 55 60 69	Μηχανικούδες με 5 χρόνια προϋπ. με 7 χρόνια προϋπ. με πάνω από 7 χρόνια προϋπ.	 55 60 69	Ράπτριες (γαζώτριες) μέχρι 18 μήνες προϋπ. Ράπτριες (γαζώτριες) ειδικών μηχανών (μετά από 18 μήνες	50 55
Σιδερωτές	72	Σιδερωτές	72	Σιδερωτές με σίδερο πάνω από 2 κιλά	62

				Σιδερωτές με σίδερο κάτω των 2 κιλών	57
Σιδερώτριες	62	Σιδερώτριες	62	Σιδερώτριες με σίδερο πάνω από 2 κιλά Σιδερώτριες με σίδερο κάτω των 2 κιλών	62 57
				Επιστάτες	60
				Επιστάτριες	60

Ήδη λοιπόν από το 1962, επέρχονται σοβαρές αλλαγές στην οργάνωση εργασίας και θεσμοθετούνται πλέον ειδικές κατηγορίες και ειδικές αμοιβές. Νέες ειδικότητες όπως του επιστάτη, ή του πατρονίστ κάνουν την εμφάνιση τους στην Φον Μπάουμ, ενώ από την άλλη περιορίζεται η διάρκεια μαθητείας και περιγράφονται σαφώς προσδιορισμένα καθήκοντα. Σε ορισμένες ειδικότητες υπάρχουν μόνο γυναίκες, όπως στις ράπτριες - μηχανικούδες και σε αρκετές περιπτώσεις εξισώνονται οι αμοιβές ανδρών και γυναικών, ωστόσο στην Φ. ΜΠΑΟΥΜ ήδη απασχολούνται ελάχιστοι άνδρες. Από τότε, μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '80, οι συμβάσεις θα περιλαμβάνουν και τους δύο κύκλους εργασιακών σχέσεων, ενώ σταδιακά το βάρος θα δίδεται στη βιομηχανική οργάνωση. Επίσης θα προστεθούν ειδικότητες όπως του χρονομέτρη και του υπευθύνου υπεργολαβιών, του υπεύθυνου μηχανοργάνωσης, του υπεύθυνου των εξαγωγών, του υπεύθυνου σχεδιασμού κλπ, οι οποίες συνήθως δεν θα περιλαμβάνονται στις συμβάσεις.

Η εργασιακή διαδικασία - «αλυσίδα», στην βιομηχανική ένδυση, ως προς την κυρίως παραγωγή, μπορεί να διακριθεί σε τρεις «κρίκους» και συγκεκριμένα α) τον σχεδιασμό - κοπή - προετοιμασία, β) τη ραφή και γ) το τελείωμα - φινίρισμα πακετάρισμα, που διακρίνονται από διαφορετική βαρύτητα στη παραγωγή και διαφορετικό βαθμό εισαγωγής καινοτομιών. Συνολικά η ένδυση αποτελεί κλάδο έντασης εργασίας, μάλιστα υπολογίζεται ότι διεθνώς η προστιθέμενη αξία αφορά μέχρι και κατά 90% τα εργατικά. Σύμφωνα με άλλες μετρήσεις, το κόστος εργασίας φτάνει στο 60% του κόστους παραγωγής[672]. Το κύριο μέρος της παραγωγής είναι η ραφή, στην οποία αντιστοιχεί το 90% του συνολικού κόστους εργασίας, ενώ το υπόλοιπο 10% αφορά εξ' ίσου τους δύο άλλους κρίκους της αλυσίδας. Ένα ενδιαφέρον σημείο που αφορά συνολικά την όλη αλυσίδα, είναι η σταδιακή είσοδος αυτοματισμών και τελικά της ρομποτικής και πληροφορικής, που πλέον δεν αφορά μόνο τη περιφέρεια της παραγωγής (πχ λογιστήριο - μηχανογράφηση), αλλά και τη στρατηγικής σημασίας λειτουργία του σχεδιασμού - κοπής, κυρίως με το σύστημα cad - cam, δηλαδή το σχεδιασμό και κοπή με χρήση πληροφορικών - ρομποτικών συστημάτων. Η παραπάνω αλλαγή σχετίζεται εκτός των άλλων με την υποβάθμιση του παραδοσιακού πατρονίστα, ή στην ελληνική περίπτωση του παραδοσιακότερου «κόπτη-σχεδιαστή» ή «μαρκαδόρου στρωσιάς», που έχει όπως θα δούμε σημαντικές συνδικαλιστικές επιπτώσεις. Ωστόσο η κυρίως βιομηχανική παραγωγή, το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος των εργαζομένων και συνεπώς το μέρος που θα επικεντρώσουμε, αφορά τη ραφή. Ως προς τη ραφή λοιπόν, ευρύτερα την ενωτική διαδικασία των επιμέρους κομματιών, μπορούμε να διακρίνουμε σημαντικές αλλαγές ως προς:

τον αυτοματισμό των γαζωτικών μηχανών και της διασύνδεσής τους, όπως και την ικανότητά τους να ανταποκρίνονται ταχύτερα και περισσότερο ευέλικτα, περιορίζοντας τα ελαττώματα.
την αντικατάσταση της γαζωτικής από άλλες (πχ θερμο-κολλητικές) εργασίες.

Ένα κλασσικό πρόβλημα του βιομηχανοποιημένου παραδοσιακού ραφείου ήταν ο «χαμένος χρόνος» που μεσολαβούσε μεταξύ του γαζώματος του ενός ζεύγους κομματιών από το άλλο. Υπολογίστηκε ότι με τον παραδοσιακό βιομηχανικό τρόπο, μόλις το 20% με 30% του εργάσιμου χρόνου της γαζώτριας αντιστοιχούσε στο

[672] SCHEFFER M., ό.π., σ.10.

γάζωμα, ενώ το υπόλοιπο απαιτούνταν για τη μεταφορά, τη προετοιμασία των κομματιών κλπ, γενικά συμπληρωματικές λειτουργίες. Με τους αυτοματισμούς λοιπόν, παρά του ότι δεν έχει επιτευχθεί η αυτόματη ραφή ακόμα και μαζικοποιημένων ενδυμάτων (κυρίως σε λεπτά υφάσματα), μειώθηκε ο «νεκρός» χρόνος και αυξήθηκε η ευελιξία. Η τάση της κατανάλωσης για προϊόντα βασισμένα στη μόδα την πρωτοτυπία, στήριξε αλλά στηρίχθηκε και στα επιτεύγματα της ρομποτικής και πληροφορικής που επέτρεψαν μια ευελιξία μικρών παραγωγικών κύκλων και συστήματα ευέλικτης κατασκευής (FMS) ήδη στην αρχή της δεκαετίας του '80. Η παραδοσιακή θέση της γαζώτριας διασπάται σε θέσεις απλής ειδίκευσης και πολυειδίκευσης, για παράδειγμα σε οργανωμένες μεγάλες επιχειρήσεις, που έχουν εισάγει απόλυτα προσδιορισμένο τύπο κινήσεων και εργασίας (μέθοδο), μια πολυειδικευμένη γαζώτρια μπορεί να χειριστεί με ικανοποιητική παραγωγικότητα έξι διαφορετικές μηχανές. Στην πορεία θα επεκταθούν μορφές εργασίας σε «κύκλους-ομάδες», όπου απαιτείται ακόμα μεγαλύτερη δυνατότητα ευελιξίας, ακόμα μεγαλύτερη πολυειδίκευση.

Στην Ελλάδα οι παραπάνω αυτοματισμοί και αλλαγές οργάνωσης εισάγονται καθυστερημένα, έτσι ώστε από το τέλος της δεκαετίας του '60, μέχρι τη δεκαετία του '80, το κύριο χαρακτηριστικό είναι η επέκταση της καθετοποιημένης μαζικής παραγωγής σε μεγάλες επιχειρήσεις, όπου η παραγωγή περνά από τμήμα σε τμήμα και από θέση εργασίας σε θέση εργασίας. Ταυτόχρονα υπάρχουν σοβαρές αλλαγές στην ενδυματολογική κουλτούρα, για παράδειγμα το κύριο στήριγμα του ράφτη, το σακάκι, στη δεκαετία του '70 εκτοπίζεται από το μπουφάν, για παράδειγμα το περίφημο στην Ελλάδα «Castor». Είναι ενδιαφέρον ότι οι παραπάνω αλλαγές στη παραγωγή και κατανάλωση είναι παράλληλες και ασύμπτωτες, δηλαδή δεν συναρθρώνονται στην Ελλάδα, τουλάχιστο, στο βαθμό που θα μπορούσαμε να περιμένουμε. Οι διεργασίες στην Ελλάδα αποτελούν σε μεγάλο βαθμό αντανακλάσεις των ευρωπαϊκών αλλαγών που επιδρούν όμως σχετικά αυτόνομα στην παραγωγή και αντίστοιχα στην κατανάλωση, δεν αλληλοεπηρεάζονται ευθέως, αλλά διαμεσολαβούνται από ευρωπαϊκά δίκτυα εμπορίας και παραγωγής.

Αλλάζει λοιπόν η μόδα και στην Ελλάδα ακολουθώντας την ευρωπαϊκή μόδα, για παράδειγμα στο τζήν, το παντελόνι καμπάνα, τη μίνι φούστα και το μπουφάν με τα μεγάλα πέτα, τα ομοιομορφοποιημένα προϊόντα ίδιου υφάσματος και σχεδίου. Παράλληλα ήδη έχει εφαρμοσθεί μια μαζική ελληνική παραγωγή ένδυσης, αλλά που δεν απευθύνονται άμεσα στο ελληνικό κοινό, αλλά σε ευρωπαϊκές επιχειρήσεις, για παράδειγμα στη Φον Μπαουμ στη Θεσσαλονίκη, με προϊόντα που εξάγονται και συχνά επιστρέφουν στην Ελλάδα ως «εισαγόμενα». Αντίθετα τα μπουφάν «κάστωρ» που κυριαρχούν στην Ελλάδα, κατασκευάζονται και σε χώρες της Ασίας, θα ξεσπάσει μάλιστα ένα από τα μεγαλύτερα σκάνδαλα για την παράνομη εισαγωγή τους. Ένα ακόμα μεγαλύτερο σκάνδαλο, λόγω του ότι εμπλέκονται πολιτικά πρόσωπα, θα ξεσπάσει λίγο αργότερα, με εισαγωγή ενδυμάτων της γνωστής γαλλικής φίρμας «Lacost». Με την ευκαιρία, τα Lacost, διάσημα για την ποιοτική τους βαφή, θα καταναλώνονται από μερίδα και του ελληνικού αγοραστικού κοινού, που αγνοεί ότι - τουλάχιστον ένα διάστημα- θα βάφονται από το βαφείο της Πειραϊκής - Πατραϊκής - Γαβριήλ, μιας επιχείρησης που τελικά θα κλείσει ως «προβληματική», μη ποιοτική και «πεπαλαιωμένη». Γενικότερα, η μαζική παραγωγή όπως και η μόδα είναι «παγκοσμιοποιημένες», πολύ πριν γίνει του συρμού η αναφορά στην «παγκοσμιοποίηση», αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν συντελούνται τρέχουσες, δραματικές αλλαγές στη παγκόσμια παραγωγή και διανομή, με τις οποίες θα

ασχοληθούμε στη συνέχεια. Ας επιστρέψουμε λοιπόν στην ελληνική ένδυση της περιόδου που εξετάζουμε.

Στην Ελλάδα, ως ένα σημείο οι αλλαγές στη μόδα θα καλυφθούν και από τις παραδοσιακές αποκεντρωμένες παραγωγικές δομές, για παράδειγμα από τις μοδίστρες που χρησιμοποιούν πατρόν και «φιγουρίνια» ευρωπαϊκών περιοδικών μόδας. Με τον ίδιο τρόπο θα προσαρμοστούν και τα ραφεία, όπου υποχωρεί η παραδοσιακή παραγγελία, με τις δύο ή και τρεις πρόβες. Ο πελάτης θα δοκιμάζει ένα από τα έτοιμα προϊόντα του ραφείου, θα ρυθμίζονται οι αναγκαίες τροποποιήσεις και η παραγγελία θα παραδίδεται με μία μόνο πρόβα. Συνεπώς ακόμα και στις αποκεντρωμένες παραδοσιακές δομές θα εισαχθούν στοιχεία τυποποίησης, που αντιστοιχούν σε πρότυπα μαζικής παραγωγής. Την παραγωγή ελέγχουν οι «οίκοι» παραγωγής - εμπορίας (πχ Κ. Μαρούσης) που κατασκευάζουν ένα μέρος σε δικά τους καταστήματα και κυρίως σε αποκεντρωμένα καταστήματα καλφάδων.

Αρκετοί καλφάδες γίνονται «εργολάβοι» και αργότερα θα ονομασθούν «φασονιστές» ή «φασονατζήδες», χρησιμοποιώντας, όπως πάντα, οι ίδιοι βοηθούς (ημερομίσθιους). Οι μόνες ειδικότητες που θα παραμείνουν στα εμπορικά καταστήματα είναι οι κόπτες και οι βοηθοί τους και οι «κουμαντατουριέρηδες» δηλαδή οι τεχνίτες επιδιορθωτές. Συνεπώς τα έτοιμα προϊόντα, τα ρούχα που δεν απαιτούν πρόβες, αλλά ενδεχομένως επιδιόρθωση (κουμαντατούρα), κατασκευάζονται κυρίως από καλφάδες, που από τη δεκαετία του '50 ιδρύουν μαζικά εργολαβικά καταστήματα, ή με τη σειρά τους, μοιράζουν τη παραγωγή σε άλλους καλφάδες, που εργάζονται στο σπίτι, σχεδόν πάντα ανασφάλιστοι, που με τη σειρά τους χρησιμοποιούν ως εργατικό δυναμικό μέλη της οικογένειας τους κλπ. Ήδη στη δεκαετία του '50 υπάρχει μια εργολαβική αλυσίδα στο ρούχο, μια αποκεντρωμένη παραγωγή διαδοχικών αναθέσεων ραφής των λεγόμενων «ετοίμων», η οποία όμως συνεχίζει να είναι μια παραγωγή «της βελόνας και της δακτυλήθρας». Σκυφτοί ραφτάδες και βοηθοί, συχνά με καμπούρα και γυαλάκια, ράβουν παντελόνια ως «παντελονάδες» και γιλέκα ως «γιλεκάδες», αλλά όλο και συχνότερα πλέον έχουν δίπλα τους και γυναίκες ράφτρες, πχ τις «παντελονούδες», με σκληρό ανταγωνισμό μεταξύ τους, που εκτός των άλλων, ρίχνει τη τιμή στο «καλφαλίκι».

Τα έτοιμα ενδύματα, που ράβουν οι καλφάδες, παρά του ότι πιέζεται το καλφαλίκι, θα είναι ακριβά, σε βαθμό, που σταδιακά θα αντικαθίστανται από τα «έτοιμα» των καταστημάτων που καθετοποιούν την παραγωγή και την πώληση, όπως το πρωτοποριακό του «Αλεξιάδη». Στις αρχές της δεκαετίας του '60 παρουσιάζεται επίσης το εργοστάσιο του «Σιγάρα», που αλλάζει άρδην την οργάνωση της παραγωγής, επίσης στο εργοστάσιο της «ΒΙΟΤΙΑΝ ΟΕ» κατασκευάζεται ο εκπληκτικός αριθμός (για την εποχή) 100 παντελονιών ημερησίως με 15 μόνο εργάτες και 13 αυτόματες μηχανές. Ο «Οίκος Μπαλάσκα κ Υιός» ιδρύει εργοστάσιο στη Καλλιθέα, όπου 60 εργάτες κατασκευάζουν 200 παλτά ημερησίως «...χωρίς τη χρήση της βελόνας»[673]. Στις παραπάνω πρώτες παραγωγές των ετοίμων με μαζικό τρόπο, η ποιότητα δεν είναι ευθέως ανταγωνιστική με την αντίστοιχη της παραγγελίας, πχ το «γαμπριάτικο» κουστούμι είναι σχεδόν αποκλειστικά προϊόν παραγγελίας, πράγμα όμως που δεν θα συνεχιστεί για πολύ, έτσι ώστε τελικά η μαζική παραγωγή αποδίδει όχι μόνο φτηνότερα, αλλά και καλύτερα προϊόντα. Ένα

[673] Οι παραπάνω πληροφορίες προκύπτουν από σχετικές αναφορές στα πρακτικά της διοίκησης της ΠΟΕΥΙ και των σωματείων της.

κρίσιμο στοιχείο είναι ότι από την αρχή, το καλύτερο ποιοτικά έτοιμο σακάκι ή μπουφάν ή φούστα, ανεξάρτητα αν ράβεται στην Ελλάδα, συνήθως σχεδιάζεται ή και κόβεται στο εξωτερικό και τελικά έρχεται στην αγορά ως εισαγόμενο είδος.

Το «έτοιμο» λοιπόν ανταγωνίζεται όλο και αποτελεσματικότερα την «παραγγελία» και τελικά αποδιαρθρώνει όλη τη παραδοσιακή αλυσίδα παραγωγής και τέχνης. Από την ελληνική παραγωγή δεν εξοβελίζονται μόνο οι «γιλεκάδες», ή οι ράφτες του «φράκου», οι οποίοι παρήγαγαν ένα είδος που καταπίπτει ως εκτός μόδας, αλλά και οι παντελονάδες και παντελονούδες, πολύ περισσότερο οι πουκαμισάδες και οι πουκαμισούδες, λόγω του ότι τα παραπάνω είδη παράγονται και πωλούνται εκτός του παραδοσιακού εργαστηρίου. Σε αυτήν την τάση, οι παραδοσιακοί ραπτεργάτες - ράπτες θα αντιδράσουν με ποικίλους τρόπους. Κάποιοι ράπτες θα στραφούν στην εμπορία, το εμπορορα φείο λοιπόν που παλιότερα κατασκεύαζε το προϊόν κατά παραγγελία με τη βοήθεια των καλφάδων του, αρχίζει να πωλεί έτοιμα προϊόντα που κατασκευάζονται εκτός ραφείου, συνεπώς διασπάται η παραδοσιακή διασύνδεση παραγωγής - εμπορίας. Το παλιό ραφείο γίνεται «κατάστημα» ή «μπουτίκ» και ο παλιός ράπτης γίνεται πωλητής. Κάποιοι ράπτες και καλφάδες ή αντίστοιχα μοδίστρες, θα ασχοληθούν με την παραγωγή, σε εργαστήρια - βιοτεχνίες και αργότερα ορισμένοι/ες σε εργαστήρια φασόν. Κάποιοι καλφάδες και μοδίστρες θα ενταχθούν ως μισθωτοί σε εργοστάσια, αναλαμβάνοντας περισσότερο τεχνικές εργασίες και δύσκολα είδη, όπως τη ραφή των καρό υφασμάτων, που απαιτεί επιδεξιότητα. Με τη σειρά τους οι τελευταίοι αφού «μαθητεύσουν» στη βιομηχανική παραγωγή, συχνά θα ανοίξουν δικά τους εργαστήρια - βιοτεχνίες, ή θα γίνουν επιχειρηματίες φασόν κλπ. Μέσα σε μια τεράστιας έκτασης κινητικότητα, οι πόρτες του εργοστασίου - βιοτεχνίας είναι «ανοιχτές» για να εισέλθει κάποιος, αλλά είναι επίσης «ανοιχτές» για να εξέλθει...

Από το μαζικό εργοστάσιο εξέρχονται όμως όχι μόνο οι παλιότεροι «τεχνίτες», και μοδίστρες, αλλά και οι γαζώτριες, όσες δηλαδή χωρίς προηγούμενη ενασχόληση με τη μοδιστρική, εκπαιδεύτηκαν να γαζώνουν μια φάση ή ένα είδος σε εργοστάσια του κλάδου. Οι τελευταίες θα καταφύγουν κυρίως στη μορφή του φασόν στο σπίτι, που θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια. Τα παραπάνω προκύπτουν από εκτιμήσεις - μαρτυρίες ανθρώπων του κλάδου που συναντήσαμε, είτε συνταξιούχους είτε στην παραγωγή, είτε στην εμπορία, είτε άνεργους. Τελικά μας δημιουργήθηκε η εντύπωση μιας εκπληκτικής κινητικότητας θέσεων εργασίας κάθε είδους, εναλλασσόμενων κυμάτων και αντίρροπων τάσεων, που όπως θα δούμε για την τρέχουσα περίοδο έχει άμεση επίπτωση και στη συνείδηση, που αγγίζει το κεντρικό πρόβλημα της συνάρτησης της συνείδησης με την θέση στην παραγωγή.

Στο μεταξύ, όσο βιομηχανοποιείται ο κλάδος, οι ΣΣΕ θα γίνονται όλο και περισσότερο αναλυτικές, οι μισθολογικές δηλαδή κατηγορίες και συνεπώς οι θεσμοθετημένες κατατμήσεις της εργασίας, αντί να μειώνονται θα αυξάνονται, τα εργασιακά καθήκοντα διασπώνται - «μοριοποιούνται», ενώ από την άλλη, η εργασία κατά παραγγελία υποβαθμίζεται αλλά δεν εκλείπει. Αντίθετα λοιπόν από την κλωστοϋφαντουργία, που οι ειδικότητες ενοποιούνται, στην ένδυση πολλαπλασιάζονται. Για παράδειγμα η ΚΣΣΕ του 1978[674], είναι μια ΣΣΕ με τον εκπληκτικό αριθμό των 26 βασικών μισθολογικών κατηγοριών και 37 καλφαλικίων,

[674] ΚΣΣΕ της 31/5/78, ΦΕΚ 540, β', 20/6/78

μόνο για την ένδυση (χωρίς πιλοποιεία κλπ). Συγκεκριμένα υπάρχει μια κατάταξη κατά είδος ως εξής:

Στα πουκάμισα, ασπρόρουχα, μαγιό, καταγράφονται 6 βασικές μισθολογικές κατηγορίες, (χωρίς δηλαδή τα χρονοεπιδόματα). Επίσης καταγράφονται 8 καλφαλίκια, πχ πιζάμες σκέτες δρχ 13, πιζάμες με φυτίλι 14,7 δρχ.
Στους ραπτεργάτες επί παραγγελία καταγράφονται 3 μισθολογικές κατηγορίες, 5 καλφαλίκια ανδρικών επί παραγγελία, 8 καλφαλίκια ανδρικών ετοίμων με πρόβα, 16 καλφαλίκια γυναικείων.
Στη κοπή καταγράφονται 7 μισθολογικές κατηγορίες
Στη ραφή καταγράφονται 9 κατηγορίες
Στο σιδέρωμα καταγράφονται 3 κατηγορίες.
Η ανώτερη μισθολογική κατηγορία ως προς το μεροκάματο, είναι του τεχνίτη που μπορεί να ετοιμάσει ολόκληρο το σακάκι ή παντελόνι (430 δρχ). Ακολουθεί η αμοιβή του τεχνίτη επικεφαλής τμήματος άνω των 10 ατόμων (425 δρχ), του τεχνίτη τελικού ποιοτικού ελέγχου (415 δρχ), του μπαγκαδόρου - μανικά, τεχνίτη επιδιορθωτή και «μπαλαντέρ» μηχανικού ραφής (413 δρχ). Ο ανώτερο μισθός αντιστοιχεί στον προϊστάμενο κοπτηρίου ή προϊστάμενο πατρόν (12.650 δρχ).

Για να συγκρίνουμε την εργασία με παραγγελία ή έστω την εργασία του έτοιμου με πρόβα, με την αντίστοιχη βιομηχανική παραγωγή, είναι ενδεικτική η αμοιβή του κάλφα (καλφαλίκι) για τη ραφή παντελονιού, με την αμοιβή (μεροκάματο) της γαζώτριας (μηχανικούς). Το καλφαλίκι για παντελόνι επί παραγγελία είναι 390 δρχ, του παντελονιού τζήν επί παραγγελία 329 δρχ, του έτοιμου παντελονιού με πρόβα 160 δρχ, ενώ το μεροκάματο της γαζώτριας α' κατηγορίας, που μπορεί να δουλέψει σε όλες τις φάσεις μέχρι τελειώματος (μπαλαντέρ) 413 δρχ και των απλών γαζωτριών 355 δρχ. Βέβαια η συνηθισμένη γαζώτρια στη βιομηχανική ραφή δεν κατασκευάζει ένα παντελόνι από την αρχή ως το τέλος, αλλά γαζώνει στη σειρά την ίδια ραφή των ίδιων κομματιών, σε μια παραγωγική αλυσίδα με προσδιορισμένα καθήκοντα και διακριτές θέσεις εργασίας - πόστα. Ωστόσο η εργασία της, σε ένα οκτάωρο, αντιστοιχεί σε δεκάδες, αργότερα σε εκατοντάδες παντελόνια ή χιλιάδες μέρη παντελονιών και όπως είναι προφανές όταν τελειοποιούνται τα πατρόν και ανεβαίνει η ποιότητα των ετοίμων, είναι ασυναγώνιστα με τα παραδοσιακά της παραγγελίας.

Το καλφαλίκι, θα καταργηθεί στις ρυθμίσεις των συμβάσεων, στα μέσα της δεκαετίας του '80, όταν κατά τραγική ειρωνεία, αντί να μειώνεται η δουλειά με το κομμάτι, θα επεκταθεί στον ανώτερο βαθμό, με τη μορφή του φασόν στο σπίτι. Σε αυτό συμβάλει κυρίως το ότι οι φασονίστριες βρίσκονται ήδη εκτός της τυπικής αγοράς εργασίας, εκτός ρυθμίσεων, νόμων και συμβάσεων. Η δουλειά με το κομμάτι αντί να εκτελείται από άνδρες τεχνίτες καλφάδες, ανατίθεται πλέον σε ημιειδικευμένες γαζώτριες - νοικοκυρές, που απλώς γαζώνουν ορισμένες ραφές. Παλιότερα η δουλειά με το κομμάτι αντιστοιχεί σε τεχνική εργασία, ανώτερου ποιοτικά ενδύματος και συνοδεύεται πάντα από πρόβα, έστω και μια μόνο πρόβα, στα «έτοιμα μετά πρόβας», όπου δεν την εκτελεί ο ίδιος ο κάλφας. Αντίθετα, το φασόν αναφέρεται σε αποκεντρωμένη εργασία χαμηλότατης ειδίκευσης, όπως η ραφή μαζικοποιημένων ειδών, πχ η πλακοραφή στα παντελόνια, ή το κουμπί - κουμπότρυπα στα πουκάμισα. Οι αποκεντρωμένοι καλφάδες (εντός καταστήματος αλλά και εντός σπιτιού) ήταν συνήθως συνδικαλισμένοι, αλλά αντίθετα, οι επίσης αποκεντρωμένες φασονίστριες (στο σπίτι) είναι σχεδόν πάντα ασυνδικάλιστες. Η αμοιβή με το καλφαλίκι ήταν ρυθμισμένη, με έναν εξαντλητικό κατάλογο προδιαγραφών και παραδοσιακών

δεσμεύσεων, αλλά με το φασόν επέρχεται το βασίλειο της αυθαιρεσίας, της απορύθμισης, της ασάφειας. Με βάση τα παραπάνω, η αιτία της απορύθμισης της αγοράς εργασίας στο κλάδο, μέσω του φασόν στο σπίτι, δεν μπορεί να αποδίδεται απλώς στην αποκέντρωση, ή απλώς στην κατ' αποκοπή εργασία, αφού κατ' αποκοπή και αποκεντρωμένα εργάζονταν και οι καλφάδες, χωρίς η απορύθμιση να είναι συγκρίσιμη. Συνεπώς εκτός από τη μορφή της εργασιακής σχέσης οφείλουμε να εξετάσουμε το περιεχόμενο της εργασίας αλλά και τις πολιτικές συνδικαλιστικές στρατηγικές και συγκυρίες, στο ευρύτερο πλαίσιο των αλλαγών στην ελληνική και παγκόσμια οικονομία, το καταμερισμό εργασίας και την ανισότητα ανάμεσα στα φύλα. Αυτά θα μας απασχολήσουν και για τη τρέχουσα περίοδο, στη συνέχεια.

Προς το παρόν θα τονίσουμε ότι το μαζικό εργοστάσιο της δεκαετίας του '60-'70, απασχολεί προσωπικό με διαφορετική προέλευση και ειδίκευση (πρώην ράπτες, μοδίστρες, καλφάδες, κυρίως ανειδίκευτους) και κύρια απασχολεί γυναίκες και όχι άντρες. Το μαζικό εργοστάσιο γίνεται το «σχολείο» του βιομηχανικού - βιοτεχνικού τρόπου κατεργασίας, για ένα εργατικό δυναμικό που εναλλάσσεται διαρκώς, συνεπώς η εκπαίδευση του προσωπικού στη πράξη είναι συνεχής ανάγκη. Η εναλλαγή αφορά κυρίως τις νεαρές κοπέλες που εγκαταλείπουν την εργασία, λίγο πριν το γάμο ή την περίοδο γέννησης των παιδιών, αλλά και όσους ή όσες αφού μαθητεύσουν και καταρτισθούν στην βιομηχανική παραγωγή, ανοίγουν δικιά τους επιχείρηση. Επίσης επιχειρήσεις ιδρύουν και μη παραγωγικά στελέχη επιχειρήσεων ένδυσης, για παράδειγμα ορισμένοι λογιστές, στελέχη πωλήσεων, στελέχη εξαγωγών, που αξιοποιούν την γνώση της αγοράς του κλάδου, δίκτυα πωλήσεων κλπ. Ειδικά όσοι απέκτησαν μια εξοικείωση με τις εξαγωγές, αντιλαμβανόμενοι το μεγάλο περιθώριο κέρδους, δραστηριοποιούνται εξ αρχής στο «στήσιμο» υπεργολαβικών παραγωγών ή μεσολαβούν στην αποκεντρωμένη υπεργολαβική αλυσίδα, που θα καταλήξει στο φασόν στο σπίτι. Στο μεταξύ ορισμένες από τις μικροεπιχειρήσεις, με σχετικά μικρό κεφάλαιο, αντλώντας μισοειδικευμένο προσωπικό ή και ανειδίκευτες κοπέλες «της γειτονιάς», επεκτείνονται και με τη σειρά τους, ορισμένες γίνονται εργοστάσια ενδυμάτων, ορισμένες επίσης αποκεντρώνουν την παραγωγή σε σπίτια κ.ο.κ. Στις αρχές του '80 λοιπόν παρουσιάζεται μια υπεργολαβική αλυσίδα της παραγωγής, παρόμοια με αυτή που εντοπίσαμε από τη δεκαετία του 50, με τους καλφάδες εργολάβους, αλλά όπως είδαμε και με σημαντικές διαφορές. Κυρίως δεν είναι οι ίδιοι άνθρωποι που από καλφάδες γίνονται φασονιστές, ή δεν περνούν απευθείας από το καλφαλίκι στο φασόν, εξάλλου οι καλφάδες είναι ελάχιστοι μπροστά στους φασονιστές- φασονίστριες.

Οι καλφάδες εργολάβοι σε εργαστήρια και οι καλφάδες στα σπίτια του '50 και '60, πριν δώσουν τη θέση τους σε φασονιστές και φασονίστριες σε εργαστήρια και σπίτια, του '80, εξοβελίζονται από την παραγωγή, από τον ανταγωνισμό των μικρών και μεγάλων εργοστασίων, άρα από μια συγκέντρωση της παραγωγής. Για τη νέα αποκέντρωση, θα μεσολαβήσει μια συγκέντρωση της παραγωγής, που συχνά είναι η ίδια υπεργολαβική παραγωγή για λογαριασμό επιχειρήσεων του εξωτερικού, των γνωστών ως «φασόν εξαγωγέων», ή και «θυγατρικών» ευρωπαϊκών ομίλων, άρα εντάσσεται σε μια διεθνοποιημένη αποκέντρωση. Από τη παραγωγή της «βελόνας» των ανδρών και κατά δεύτερο ρόλο των γυναικών, περνάμε στη παραγωγή του «πεντάλ» της μηχανής, κυρίως των γυναικών, τα συστήματα «ακόρντ» και της «μεθόδους» παραγωγής. Από το συντεχνιακή επιβίωση του κάλφα εργάτη - μισοεργοδότη, περνάμε στη φασονίστρια εργάτρια – μισοεπιχειρηματία - νοικοκυρά.

Από τον «πυρήνα» του εμπορορραφείου ή μικρού οίκου ενδυμάτων - ατελιέ, περνάμε στον πυρήνα των μεγάλων διεθνών οίκων - φιρμών.

3.3.5.3 Το εργοστάσιο ένδυσης και οι σύγχρονες ειδικότητες

Είναι εντυπωσιακό ότι η κατάταξη ειδικοτήτων κατά φύλο και ιεραρχία, στις μεγάλες μονάδες ένδυσης, στη δεκαετία του '80, θυμίζει τα πρώτα κλωστοϋφαντουργικά εργοστάσια, για παράδειγμα το εργοστάσιο Γ' της «Πειραϊκής», το 1926, που παρουσιάσαμε παραπάνω. Φυσικά υπάρχουν και σημαντικές διαφορές, εκτός δηλαδή του ότι η μέση ηλικία είναι μεγαλύτερη και εργάζονται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό παντρεμένες γυναίκες με παιδιά, οι μισθοί των γαζωτριών έχουν σχετικά μικρές διαφορές και οπωσδήποτε δεν απέχουν από τους ανδρικούς μισθούς όσο στο παρελθόν. Ωστόσο είναι εντυπωσιακό το ότι στα οργανωμένα, «θυγατρικά» των πολυεθνικών εργοστάσια της ένδυσης, νεαρές συνήθως γυναίκες, προσλαμβάνονται ως ημιειδικευμένες ή ανειδίκευτες εργάτριες, ενώ οι άνδρες είναι ελάχιστοι και εκτελούν περισσότερο τεχνικές ή βοηθητικές εργασίες. Για παράδειγμα αναφέρουμε τη περίπτωση της επιχείρησης ASICS TIGER HELLAS ΕΠΕ και συγκεκριμένα το μισθολόγιο του 1983, του πρώτου έτους λειτουργίας. Συνολικά εργάζονται 74 εργαζόμενοι, 11 άνδρες και 63 γυναίκες. Οι άνδρες καταλαμβάνουν τις παρακάτω θέσεις εργασίας με τους αντίστοιχους μισθούς / ημερομίσθια.

ASICS TIGER HELLAS ΕΠΕ, ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΟ 1983, ΑΝΔΡΕΣ

ΑΝΔΡΕΣ

ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ	ΑΤΟΜΑ	ΕΤΗ ΠΡΟΥΠ.	ΑΜΟΙΒΗ
Προϊστ. Παραγωγής	1	4	74980
Ηλεκτρολόγος	1	30	69070
Οικον. Διευθυντής	1	14	64720
Κόπτης	1	11	54335
Υπάλληλος	3	0-10	54335-26000
Υπεύθ. Συσκευασίας	1	6	45930
Σιδερωτής	1	2	1440
Εργάτης Συσκευασίας	1	0	1380
Εργάτης ανειδ	1	2	1160

Αντίστοιχα για τις γυναίκες καταγράφονται οι παρακάτω θέσεις εργασίας:
ASICS TIGER HELLAS ΕΠΕ, ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΟ 1983, ΓΥΝΑΙΚΕΣ

ΓΥΝΑΙΚΕΣ

ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ	ΑΤΟΜΑ	ΕΤΗ ΠΡΟΥΠ.	ΑΜΟΙΒΗ
Σχεδιάστρια	1	0	52500
Υπάλληλος Γραφείου	2	2	43830-44400
Κόπτρια	1	1	1640
Σιδερώτρια	1	10	1330
Γαζώτρια - Κοπτοραπτού	22	0-30 (Μ.Ο. =6)	1220-1380
Εργάτρια Συσκευασίας	7	0-5	1220-1330
Εργάτρια Ανειδίκευτη	18	0-3	1110-1270
Καθαρίστρια	1	6	31520

Το συγκεκριμένο εργοστάσιο δεν είναι βέβαια χαρακτηριστικό για όλο το κλάδο, καθώς εκτός από τα υπεργολαβικά ραφεία κάθε μορφής, υπάρχουν οργανωμένα

εργοστάσια και μικροβιοτεχνίες που παράγουν επώνυμο ένδυμα, συνεργάζονται με «μπουτίκ» κλπ, υπάρχουν ακόμα εμπορορραφεία και «κουμαμτατούρες». Οι ειδικότητες που καταγράφονται στις κλαδικές συμβάσεις στη δεκαετία του '80 και '90 και το αντίστοιχο βασικό ημερομίσθιο στα μέσα της δεκαετίας του '90 (4/1996) έχουν ως εξής:

ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ, ΙΜΑΤΙΣΜΟΣ, ΚΣΣΕ, 1996

ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ	ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΟ/ ΜΙΣΘΟΣ
ΤΕΧΝΙΤΕΣ ΕΤΟΙΜΑΣΙΑΣ ΣΑΚΑΚΙΟΥ Ή ΠΑΝΤΕΛΟΝΙΟΥ	6395
ΒΟΗΘΟΙ ΠΟΥ ΕΚΤΕΛΟΥΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΑΚΚΑΚΙΟΥ ΜΕΧΡΙ Β' ΠΡΟΒΑΣ	6019
ΒΟΗΘΟΙ ΠΟΥ ΕΤΟΙΜΑΖΟΥΝ ΜΕΣΑ - ΕΞΩ ΤΣΕΠΕΣ ΦΟΔΡΕΣ ΜΑΝΙΚΙΑ ΚΛΠ	5800
ΣΧΕΔΙΑΣΤΗΣ ΕΝΔΥΜΑΤΩΝ - ΜΟΝΤΕΛΙΣΤ	172874
ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΚΟΠΤΗΡΙΟΥ Ή ΜΕΓΕΘΥΝΣΕΩΝ	172874
ΚΟΠΤΗΣ ΣΧΕΔΙΑΣΤΗΣ	159755
ΚΟΠΤΗΣ ΗΛΕΚΤΡΙΚΟΥ ΨΑΛΙΔΙΟΥ	146635
ΒΟΗΘΟΙ ΚΟΠΤΗΡΙΟΥ	5831
ΒΟΗΘΟΙ ΜΟΝΤΕΛΙΣΤ	5872
ΓΑΖΩΤΕΣ	6013
ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΙ ΡΑΦΗΣ	6468
ΜΠΑΓΚΑΔΟΡΟΙ - ΜΑΝΙΚΑΔΕΣ	6395
ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΤΕΣ -ΤΡΙΕΣ, ΚΟΥΜΑΝΤΑΤΟΥΡΙΕΡΗΔΕΣ	6352
ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΤΕΣ	5975
ΕΡΓΑΤΕΣ ΑΠΟΘΗΚΗΣ	5889
ΕΡΓΑΤΕΣ -ΤΡΙΕΣ ΑΝΕΙΔΙΚΕΥΤΟΙ	5831
ΚΑΘΑΡΙΣΤΕΣ - ΚΑΘΑΡΙΣΤΡΙΕΣ	5831
ΠΡΕΣΑΔΟΡΟΙ, ΤΕΧΝΙΤΕΣ ΠΛΙΣΕ	6083
ΣΙΔΕΡΩΤΕΣ	5932

Πολλές από τις παραπάνω ειδικότητες είναι στην πραγματικότητα, σήμερα, ανύπαρκτες, καθώς αναφέρονται στο παραδοσιακό ραφείο (πχ οι μανικάδες). Η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων εντάσσονται στην ειδικότητα της γαζώτριας (μηχανικούς), ενώ ορισμένες ειδικότητες δεν περιλαμβάνονται στη κλαδική σύμβαση. Όπως είναι γνωστό, στην Ελλάδα, οι «κλαδικές» συμβάσεις ουσιαστικά δεν καλύπτουν όλα τα επαγγέλματα - ειδικότητες, πχ τους λογιστές, τους υπαλλήλους γραφείου κλπ. Με την ευκαιρία μιας έρευνας για λογαριασμό του συνδέσμου κατασκευαστών ετοίμων ενδυμάτων, στο πλαίσιο του προγράμματος «Leonardo», είχαμε την ευκαιρία να μελετήσουμε με συστηματική παρατήρηση και με συνεντεύξεις των επιχειρηματιών ή υπευθύνων προσωπικού, 25 επιχειρήσεις. Επίσης συμμετέχοντας σε επιτροπές κοινωνικού διαλόγου και ερευνητικές δράσεις στο πλαίσιο της κοινοτικής βιομηχανίας, είχαμε την ευκαιρία να συνθέσουμε τις εκτιμήσεις εμπειρογνωμόνων, συνδικαλιστών, επιχειρηματιών και να προβούμε σε συγκρίσεις με την υπόλοιπη Ευρώπη.

Παρουσιάζοντας λοιπόν τα συμπεράσματα μας, πριν απ' όλα λοιπόν οφείλουμε να διακρίνουμε τη θέση εργασίας από συγκεκριμένες εργασίες που εκτελούνται. Το ζήτημα δεν αφορά μόνο το πρόβλημα της πολυειδίκευσης, το φαινόμενο δηλαδή ο εργαζόμενος ή εργαζόμενη να διαθέτει δεξιότητες οι οποίες επιτρέπουν να καλύπτει ευέλικτα διαφορετικές ανάγκες της εργασιακής διαδικασίας. Αφορά και το εύρος των ειδών που παράγει, ή μπορεί να παράγει μια επιχείρηση, αλλά και το μέγεθός της και τη στρατηγική της. Για παράδειγμα σε μεγαλύτερες μονάδες, ως προς την

απασχόληση, το μέγεθος της παραγωγής επιβάλει μια σχετικά μεγάλη κατανομή καθηκόντων, πράγμα που δεν συναντάται σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Επίσης στις υπεργολαβικές μονάδες οι ειδικότητες είναι σαφώς περιορισμένες (κυριαρχεί η «απλή» ραφή).

Με βάση τις συνεντεύξεις σε βάθος και την παρατήρηση της εργασιακής διαδικασίας που πραγματοποιήθηκε σε επιχειρήσεις ένδυσης, με βάση τις αντίστοιχες κατατάξεις, κυρίως του εθνικού Γαλλικού Οργανισμού Ενδύματος (CITH), καταλήξαμε στις παρακάτω εργασίες:

Γενική διεύθυνση
Διεύθυνση παραγωγής
Διεύθυνση εμπορίας, πωλήσεων για το εσωτερικό
Διεύθυνση πωλήσεων για το εξωτερικό
Διεύθυνση σχεδιασμού και συλλογής ενδυμάτων (κολεξιόν)
Διεύθυνση οικονομικών
Διεύθυνση προσωπικού
Διεύθυνση μηχανογράφησης
Διεύθυνση τεχνικών εργασιών, συντήρησης, εξοπλισμού
Διεύθυνση διαφήμισης
Διεύθυνση ποιότητας, ποιοτικός έλεγχος
Διεύθυνση καταστήματος
Σχεδιασμός προϊόντων
Σχεδιασμός, μεγεθύνσεις με Η/Υ
Σχεδιασμός, μεγεθύνσεις, κοπή με Η/Υ
Κατασκευή πατρόν, μεγεθύνσεις
Κατασκευή δειγμάτων
Προμήθεια και διαχείριση πρώτων και βοηθητικών υλών
Διαχείριση υπεργολαβιών
Κοπή σχεδιασμός (μαρκαδόροι στρωσιάς)
Ολοκληρωμένη κατασκευή ενδύματος και επιδιόρθωση (τεχνίτες - επιδιορθωτές)
Ολοκληρωμένη κατασκευή συγκεκριμένου ενδύματος (πχ πουκάμισο)
Κοπή υφάσματος
Πολυδύναμη γαζωτική εργασία
Ενωτική εργασία (ρεμαγιά κλπ)
Γαζωτική εργασία χωρίς πολυδυναμία (πχ απλή γαζώτρια, κοπτοραπτού κλπ)
Εξειδικευμένη εργασία ραφής (πχ κέντημα)
Σίδερο, τελικό σίδερο
Προετοιμασία ραφής
Μοντάρισμα ραφής
Τελείωμα ραφής
Καθάρισμα
Ενδιάμεσος και τελικός έλεγχος
Συσκευασία
Αποθήκη τελικών προϊόντων
Μεταφορείς και εργάτες γενικών καθηκόντων
Οδηγοί
Καθαρισμός χώρων
Ασφάλεια, έλεγχος κλπ
Γενικό προσωπικό πχ ηλεκτρολόγος

Επιδιόρθωση, συντήρηση μηχανών
Προγραμματισμός παραγωγής (μηχανικοί)
Υγιεινή και Ασφάλεια εργασίας
Διεύθυνση τμήματος, προϊστάμενοι
Χρονομέτρηση
Κοστολόγηση
Εκπαίδευση προσωπικού
Προγραμματισμός πληροφορικών συστημάτων
Χειρισμός πληροφορικών συστημάτων
Γενικά διοικητικά καθήκοντα (γραμματείς κλπ)
Λογιστήριο
Εμπορική αντιπροσώπευση
Πώληση λιανικής

Ο παραπάνω αναλυτικός κατάλογος εργασιών, δεν συναντάται προφανώς σε όλες τις επιχειρήσεις, ούτε αντιστοιχεί αναγκαστικά σε αντίστοιχο αριθμό παραγωγικών θέσεων. Για να αποφύγουμε λοιπόν μια εξαντλητική αναφορά σε επιμέρους εργασίες και για διευκολύνουμε την διαπίστωση τάσεων και τις συγκρίσεις με άλλες χώρες, επιλέχθηκε ο παρακάτω κατάλογος ειδικοτήτων ή μάλλον κατηγοριών ειδικοτήτων, που βασίζεται στον αντίστοιχο κατάλογο του ινστιτούτο μόδας της Γαλλίας (IFM):

ΜΕΡΙΔΙΟ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΑΝΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΩΝ, Ε.Ε. ΚΑΙ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ	ΜΕΡΙΔΙΟ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ % ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ, '90 (εκτιμήσεις IFM)	ΜΕΡΙΔΙΟ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ % ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ , '90 (εκτιμήσεις δικές μας)
Κατασκευαστές επί παραγγελία, Τεχνίτες επιδιορθωτές	**0**	**0,5**
Πολύ-ειδικευμένοι γαζωτές (με πολλές δεξιότητες), Χειριστές ραπτικών μηχανών (απλή ειδίκευση), Χειριστές ενωτικών μηχανών (ρεμαγιά κλπ), Κατασκευαστές δειγμάτων	**54,3**	**66,5**
Κόπτες σχεδιαστές - μαρκαδόροι στρωσιάς Πατρονίστ, Μοντελίστ	**2,6**	**2**
Κόπτες και βοηθοί	**5,5**	**3,5**
Σιδερωτές, Τελείωμα, κουμπί – κουμπότρυπα, φινίρισμα, Ποιοτικός έλεγχος	**10,5**	**10**
Άλλοι χειρώνακτες εργάτες, μεταφορείς, συσκευαστές, καθαριστές κλπ	**8,7**	**10**
Επιστάτες - εκπαιδευτές	**3,9**	**0,5**
Εργοδηγοί, Μέθοδοι παραγωγής, Τεχνικοοικονομικός προγραμματισμός, Τεχνικό προσωπικό, συντήρηση	**3,5**	**0,5**
Σχεδιαστές, Στυλίστες	**1**	**0**

Πωλητές καταστημάτων	**0**	**0,5**
Υπεύθυνοι πωλήσεων, εμπορίας	**5,6**	**3**
Διοικητικά στελέχη γενικών καθηκόντων, Λογιστήριο	**4,4**	**3**
ΣΥΝΟΛΟ	**100**	**100**

Οι παραπάνω ειδικότητες κατανέμονται με ποικίλο τρόπο σε διαφορετικές δομές της παραγωγής, πχ σε μεγάλη «κάθετη» κλωστοϋφαντουργία με μικρό εργαστήριο ραφής, ή βιομηχανία – βιοτεχνία ένδυσης ή μικρό – μεγάλο υπεργολαβικό εργαστήριο ραφής ή επιχείρηση ένδυσης χωρίς τμήμα ραφείου. Προς το παρόν θα περιοριστούμε να αναφέρουμε τη σημασία της οργάνωσης εργασίας σε στρατιωτικοποιημένα μεγάλα εργοστάσια, με εργασιακή ροή «εν σειρά», όπου εργάζονται κυρίως νεαρές κοπέλες. Αυτές θα αντιμετωπίσουν τους περίφημους «εσωτερικούς κανονισμούς» εργασίας, που αν και συντάσσονται στη μεταπολίτευση, συχνά είναι τόσο καταπιεστικοί που καταντούν γελοίοι, ή και ανεφάρμοστοι. Για παράδειγμα στην επιχείρηση Trioumph, η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 42, του κανονισμού εργασίας, ορίζει:

«*Πας εργαζόμενος υποχρεούται να τηρή απόλυτον εχεμύθειαν επί της οργανώσεως της εταιρείας και του εργοστασίου της, επι των χρησιμοποιουμένων μεθόδων και συστημάτων και επί πάντων των εν τη επιχειρήσει ή εν τω εργοστασίω περιστατικών και να μη παρέχη σχετικάς πληροφορίας προς πρόσωπα εκτός της επιχείρησης ή αναρμόδια*»

Στο άρθρο 49, οι εργαζόμενοι δεσμεύονται να ζητούν την έγκριση της επιχείρησης για να δουλεύουν εκτός επιχείρησης, να έχουν «συγγραφική δραστηριότητα» κλπ. Επίσης από το άρθρα 62, αναλύονται οι ποινές, δηλαδή η παρατήρηση, η επίπληξη, το πρόστιμο 25% του ημερομίσθιου και προσωρινή απόλυση 10 ημερών.

Το σπουδαιότερο ζήτημα είναι βέβαια η οργάνωση της εργασίας για την επίτευξη της μέγιστης παραγωγικότητας και η σύνδεση της με την αμοιβή εργασίας που θα μας απασχολήσει αναλυτικά στη συνέχεια, ως προς τις συνδικαλιστικές αντιδράσεις. Προς το παρόν θα επιμείνουμε ότι η τάση που εντοπίσαμε, για τεϋλοριστικές μεθόδους, μεγεθύνεται στη μεταπολίτευση. Τα κρίσιμα ζητήματα με τα οποία ασχολούνται τα τμήματα προσωπικού, είναι οι απουσίες, η απόδοση και η συναίνεση των εργατών στα συστήματα μέτρησης της απόδοσης. Από τις σχετικές μετρήσεις, επιβεβαιώνεται ότι το «χαμηλής ειδίκευσης» εργατικό δυναμικό στον κλάδο, απαιτείται να διαθέτει μεγάλη επιδεξιότητα, η οποία επιτυγχάνεται με ένα σύστημα εκμάθησης της «μεθόδου» εργασίας. Στην Triumph, σύμφωνα με την εκτίμηση της διεύθυνσης προσωπικού, τόσο οι ανειδίκευτες όσο και οι ειδικευμένες (με προϋπηρεσία) προσλαμβανόμενες γαζώτριες, δυσκολεύονται να επιτύχουν την ελάχιστη απόδοση. Αυτή η ελάχιστη απόδοση, όπως μετράται σε «παραγωγικά λεπτά», οφείλει να αυξάνεται στο διάστημα των 9 εβδομάδων εκπαίδευσης έτσι ώστε από τα 168 παραγωγικά λεπτά των πρώτων ημερών, να φτάσει στα 480 (δηλαδή σε 8ωρο). Επίσης είναι ενδεικτικό ότι η παραγωγικότητα μετράται με διαφορετικά ελάχιστα όρια την Παρασκευή από τις άλλες ημέρες της εβδομάδας, λόγω της κούρασης αλλά και της αναμονής της αργίας.

Παρόμοια εικόνα εμφανίζεται στην επιχείρηση "Ζ", όπου συγκρίνονται οι αποδόσεις των προσληφθέντων εργαζομένων με ένα, δύο, τρεις μήνες εργασίας και οι αποδόσεις του συνόλου. Στους πρώτους τρεις μήνες εργασίας η ατομική παραγωγικότητα αυξάνει ραγδαία, αλλά ακόμα και τον τρίτο μήνα δεν φθάνει τις αποδόσεις του συνόλου των εργαζομένων.

ΓΡΑΦΗΜΑ 35: Παραγωγικότητα Συνόλου Εργαζομένων και Εργαζομένων με 1, 2, 3 μήνες εργασίας στην Επιχείρηση Ζ

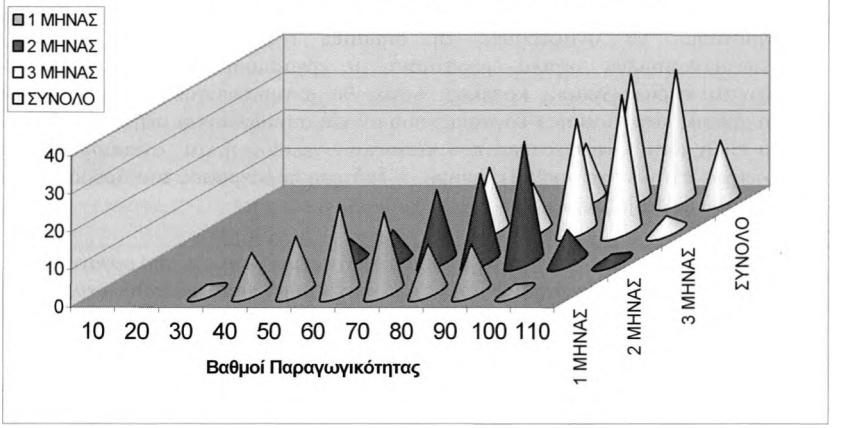

Στην ίδια επιχείρηση, στα τέλη της δεκαετίας του '80, η κατανομή του προσωπικού ως προς τις κατηγορίες παραγωγικότητας και τα αντίστοιχα πριμ παραγωγής ήταν δυσανάλογη, η πλειοψηφία δηλαδή του προσωπικού κατατασσόταν στην Α' κατηγορία με τις μικρότερες επιπλέον αμοιβές. Η πρόταση των ειδικών συμβούλων ήταν να τροποποιηθεί το σύστημα ώστε να υπολογίζεται η συνεχής καμπύλη, ειδικά για την κατηγορία Α'.

Την ίδια περίοδο, σε οργανωμένες επιχειρήσεις με "κάθετο" χαρακτήρα, όπως η επιχείρηση "Ζ", το κόστος εργασίας, ως προς το συνολικό κόστος παραγωγής είναι περίπου 28%, από το οποίο μόνο το 2% αφορά το πρίμ "παραγωγικότητας". Όπως θα δούμε στη συνέχεια η πίεση της παραγωγικότητας στη σωματική αλλά και ψυχική υγεία των εργαζομένων είναι μεγάλη, όπως μεγάλη θα είναι στη δεκαετία του '80 και η άτυπη άμυνα της εργασίας. Για τις επιχειρήσεις, "μεγάλο" πρόβλημα φαίνεται να θεωρείται η απουσία εργαζομένων, κυρίως η αδικαιολόγητη, η οποία στη συγκεκριμένη επιχείρηση λογίζεται "ελαστικά", τελικά ως απουσία χωρίς ενημέρωση της επιχείρησης. Ωστόσο στην πραγματικότητα, σε μέσους όρους, οι απουσίες κυμαίνονται σε ποσοστό γύρω στο 1%, δηλαδή ένα ελάχιστο ποσοστό αν συνυπολογίσουμε ότι αφορά σχεδόν αποκλειστικά γυναίκες.

Γράφημα 36: % εργαζομένων με απουσίες κατά εξάμηνο (Μ.Ο. 1987-1988) (επιχείρηση Ζ)

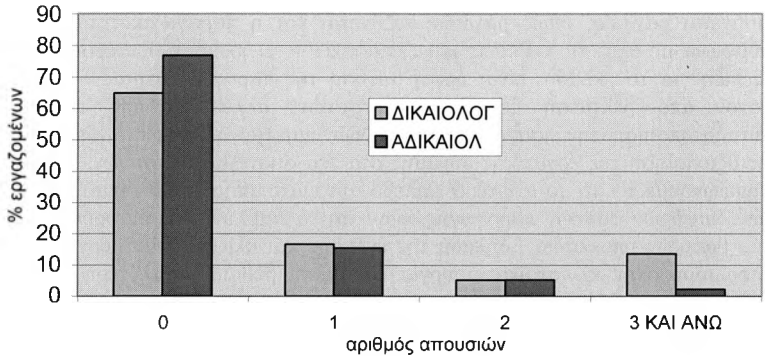

3.3.6 Το σύγχρονο διεθνές περιβάλλον και οι εργασιακές σχέσεις

3.3.6.1 Η σύγχρονη τεχνολογία και η οργάνωση της παραγωγής

Σε διεθνές επίπεδο, στις δεκαετίες '80 και '90, η νέα τεχνολογία συνεχίζει να εισάγεται ραγδαία, όπως ραγδαία αυξάνεται και η παραγωγικότητα στον κλάδο, σύμφωνα με όλες τις εκθέσεις και εκτιμήσεις[675]. Η πλέον ενδιαφέρουσα «τεχνική» εξέλιξη για τον κλάδο, είναι ότι η αύξηση της παραγωγικότητας δεν προέρχεται μόνον από βελτίωση ξεχωριστών μηχανών, αλλά και από τη συστημική αυτοματοποίηση, την εισαγωγή νέων μεθόδων παραγωγής, ως διασυνδέσεις μηχανών, ως αξιοποίηση της εργατικής δύναμης στα νέα συστήματα μηχανών. Επιπροσθέτως σημειώνουμε το ότι το ανώτερο επίπεδο αυτοματοποίησης και συντονισμού μεταξύ των διαφόρων φάσεων παραγωγής, φαίνεται να αμβλύνει τις διαφορές μεταξύ των δύο βασικών υποκλάδων, δηλαδή της ένδυσης και κλωστοϋφαντουργίας. Η ένταση κεφαλαίου στην κλωστοϋφαντουργία παραμένει βέβαια μεγαλύτερη από ότι στην ένδυση, η επένδυση ανά θέση εργασίας στους δύο υποκλάδους αντιστοιχεί σε μια σχέση ένα προς τρία, ωστόσο οι διαφορές συγκριτικά με το παρελθόν έχουν αμβλυνθεί. Από τη δεκαετία του '80, γίνεται πλέον λόγος για δομική αυτοματοποίηση στο συνολικό κλάδο[676], που στηρίζεται στην πληροφορική:
στο CAD (σχεδιασμός με Η/Υ)
CAD - CAM (σχεδιασμός και κατασκευή με Η/Υ)
Στον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας με Η/Υ
στη ρομποτική
στην αυτόματη αποθήκευση

[675] Στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με ορισμένες πλευρές της συζήτησης και ορισμένα φαινόμενα, που προκύπτουν και ως ένα σημείο αναπαράγονται από πάμπολλες εθνικές εκθέσεις και διασταυρώθηκαν από συνδικαλιστές και εμπειρογνώμονες. Δεν θα επιμένουμε βέβαια σε αυτές καθ' αυτές τις τεχνολογικές αλλαγές και ούτε θα υποστηρίζουμε πάντοτε τις εκτιμήσεις που αναφέρουμε με αναφορά στις πηγές. Περιοριζόμαστε αντί άλλων, να αναφέρουμε, ως την πλέον αξιόπιστη πηγή, όπου συντίθενται, διασταυρώνονται και επιβεβαιώνονται συμπεράσματα επιμέρους μελετών, τις κλαδικές εκθέσεις του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας.

[676] CONFINDUSTRIA: «Il Settore Tessile - Abbigliamento», Rome, 1990., ILO., Textile Commitee, 1984, 1991., διάφορες εκθέσεις της IWFTCL. κ.ά.

ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΕΝΔΥΣΗ

	CAD	CAD-CAM	ΗΛΕΚΤΡΟΝ. ΕΛΕΓΧΟΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ	ΡΟΜΠΟ-ΤΙΚΗ	ΑΥΤΟΜΑΤΗ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ
ΥΦΑΝΣΗ	Σχεδιασμός υφάσματος	Κατασκευή δειγμάτων	Συστήματα ολικής ποιότητας		
ΤΥΠΟΒΑΦΗ	Ανάπτυξη σχεδίων, Ανάλυση χρωμάτων	Ανάπτυξη λαμπρότητας - υφής	Έλεγχος διαδικασίας πλυσίματος, τυποβαφής		
ΒΑΦΗ – ΦΙΝΙΡΙΣΜΑ	Ρεγουλάρισμα και πιστοποίηση χρωμάτων στην οθόνη	Ανάλυση χρωμάτων, Έλεγχος χρωμάτων	Έλεγχος βαφής στα μπόιλερ		Συστήματα ζύγισης, ταμπελοποίησης, αποθήκευσης
ΣΧΕΔΙΟ	Σχέδιο μοντέλου, διάταξη, μεγεθύνσεις			Ρομπότ «Tailor»	Μετακίνηση μηχανών, Αυτόματη μεταφορά και διαχείριση παραγγελιών ημικατεργασμένων, τελικών προϊόντων
ΚΟΠΗ	Τελειοποίηση ρυθμίσεων	Αυτόματη κοπή, μηχανική - λέιζερ			
ΕΝΩΣΗ – ΣΙΔΕΡΩΜΑ		Αυτόματες μηχανές	Έλεγχος λειτουργιών		
ΕΜΠΟΡΙΟ - ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	Επικοινωνία, σταθερότητα και μετατροπές δειγμάτων	Επικοινωνία, τυποποίηση προϊόντων			

Φυσικά οι νέες τεχνολογίες δεν αφορούν τον κλάδο στον ίδιο βαθμό κατά χώρα και φάση παραγωγής. Ο άνισος βαθμός αξιοποίησης των νέων τεχνολογικών συστημάτων και των συναφών μορφών οργάνωσης της εργασίας, αιτιολογείται κατ΄ αρχήν από τον άνισο βαθμό δυνατότητας χρήσης της νέας τεχνολογίας κατά υποκλάδο και φάση παραγωγής, δηλαδή από τους λεγόμενους «τεχνικούς λόγους», που βέβαια επηρεάζονται από την εργασία και επηρεάζουν την εργασία. Για παράδειγμα στην κλώση καθίσταται δυνατή η επίτευξη μέγιστης παραγωγικότητας, μέσω τεχνολογικών επενδύσεων, σε βαθμό που μπορεί να εκμηδενίσει τις διαφορές στο κόστος εργασίας. Μια θέση εργασίας ανοιχτής κλώσης, υπολογίζεται (στις αρχές της δεκαετίας του '90) ότι απαιτεί επένδυση μέχρι και 3 εκατομμυρίων ECU, (γύρω στο 1 δις δρχ), αντίθετα με τη θέση εργασίας στο εργαστήριο φασόν ένδυσης, που δεν ξεπερνά στην Ελλάδα μερικές δεκάδες χιλιάδες δρχ και ακόμα λιγότερες σε άλλες χώρες.

Σε διεθνές επίπεδο, στον υποκλάδο της κλωστ/γίας, εκτός από τη βιομηχανία κλώσης, στην οποία κυριαρχεί η μαζική παραγωγή, ισχυροποιείται η κατάτμηση μεταβλητών τομέων παραγωγής, που παράγουν μικρές παραγωγές. Για παράδειγμα, στη βαφή πολλές φορές χρειάζεται να βαφούν διαφορετικά είδη - μεγέθη σε διαφορετικά χρώματα, στη διάρκεια μιας βάρδιας, όπου οι μηχανές προγραμματίζονται με Η/Υ και τα ρομπότ αλλάζουν τα υλικά. Συνεπώς η βαφή ενώ επίσης απαιτεί (όπως η κλώση) πλέον τεράστιες επενδύσεις ανά θέση εργασίας, συντελείται σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις, ως προς την απασχόληση και στηρίζεται κυρίως στην ευελιξία και την ταχύτητα. Όπως χαρακτηριστικά γράφεται σε σχετική έκθεση του Δ.Γ.Ε.[677], όσο λιγότερο μια επιχείρηση ειδικεύεται στα πρώτα στάδια της παραγωγής, τόσο περισσότερο υπάρχει η ευκαιρία να εφαρμόσει ευέλικτες ομάδες, μικρές παραγωγές, να προωθήσει την πολυειδίκευση. Τα παραπάνω ευέλικτα σχήματα εφαρμόζονται με διαφορετικούς τρόπους, σε διαφορετικές παραγωγές, διαφορετικά σε μικρές, σε μεσαίες και μεγάλες μονάδες και το σημαντικότερο, διαφορετικά σε διαφορετικές χώρες. Για το παραπάνω προφανώς δεν ευθύνεται μόνο το είδος της παραγωγής ή το είδος της τεχνολογίας, αλλά το κοινωνικό - πολιτισμικό περιβάλλον, ο συσχετισμός δυνάμεων σε κάθε χώρα.

Στις λεγόμενες αναπτυσσόμενες χώρες, η εφαρμογή της νέας τεχνολογίας στηρίζεται σε διάσπαση καθηκόντων, σε επαγγελματική εξειδίκευση, σε ατομικό καταμερισμό θέσεων, σε γραμμική οργάνωση της εργασίας, δηλαδή στο φορντιστικό πρότυπο. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του "εκσυγχρονισμού" του κλάδου στο Πακιστάν, όπου οι ειδικευμένοι - καταρτισμένοι εργαζόμενοι εξοβελίστηκαν από τα εργοστάσια, υποχώρησε η εργασία σε ομάδες και διαδόθηκε η γραμμή παραγωγής[678]. Αντίθετες τάσεις παρουσιάστηκαν σε αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, όπου το φορντιστικό μοντέλο αμφισβητείται στη πράξη. Για παράδειγμα στην Ιταλία, ακόμα και σε πολύ μεγάλες μονάδες, εμφανίζεται μια έντονη τάση πολυειδίκευσης του προσωπικού, αρθρωμένου σε μικρές ομάδες εργασίες, οι οποίες με τη σειρά τους εντάσσονται σε εκτεταμένα τμήματα που λειτουργούν σύμφωνα με το φορντισμό. Ένα αντίστοιχο παράδειγμα σχεδιάστηκε στην πρώην ΕΣΣΔ, όπου ήδη στις αρχές του '80, αποφασίστηκε η εφαρμογή συστημάτων αυτόνομων «μπριγάδων». Τελικά, ο εκσυγχρονισμός του κλάδου με νέο τεχνικό εξοπλισμό μπορεί να οδηγήσει όχι μόνο στην αποδόμηση του φορντιστικού μοντέλου, αλλά και αντίστροφα, στην

[677] Δ.Γ.Ε., Working.... ό.π., σ.11
[678] Στο ίδιο, σ. 12.

ισχυροποίηση του. Ειδικά στην πλέξη και ύφανση, που απαιτούν μεγαλύτερη δημιουργικότητα και σχετίζονται άμεσα με το σχεδιασμό, εφαρμόζονται σχήματα αυτόνομης ή ημιαυτόνομης εργασίας σε ομάδες, αντίθετα από την κλώση όπου είναι πολύ συνηθισμένη η τεϋλοριστική λογική και ιεραρχία.

Τα ίδια περίπου ισχύουν και για τον υποκλάδο της ένδυσης, όπου στην υπεργολαβική ραφή μαζικής κλίμακας, που διατηρείται σε ορισμένα είδη ενδυμάτων ακόμα και στη δεκαετία του '90, αντί να εφαρμόζονται συστήματα αποδιοργάνωσης του τεϋλορισμού, εφαρμόζονται τεχνολογίες ακραίου τεϋλοριστικού τύπου. Σε τέτοιου είδους συστήματα όχι μόνο τα κομμάτια μεταφέρονται από θέση εργασίας σε θέση εργασίας με μηχανικές «κρεμάστρες», αλλά απλοποιούνται οι ραφές και οι μηχανές ελέγχουν πολλαπλά τους χειριστές τους. Το πλέον ακραίο σύμπτωμα, είναι ο σχεδιασμός γαζωτικών μηχανών, που όταν «αντιλαμβάνονται» καθυστέρηση, που μπορεί να από-συντονίσει τη μαζική ραφή, επιφέροντας το λεγόμενο «ακορντεόν» (άνιση κατανομή εργασίας κατά φάση), μπορούν να προκαλέσουν ηλεκτρικό «σοκ»[679], ώστε να τιμωρήσουν - «ξυπνήσουν» όσους καθυστερούν!. Οι παραπάνω βέβαια μηχανές δεν εγκαθίστανται ούτε στη Γερμανία, ούτε στην Ιταλία, ούτε στην Ελλάδα, αλλά σε «τριτοκοσμικές» χώρες, που όπως θα δούμε συγκεντρώνουν τις «εργασιοβόρες» φάσεις της παγκόσμιας παραγωγής.

Διεθνώς λοιπόν εμφανίζονται αντίρροπες τάσεις, αλλά η κυρίαρχη τάση στην αναπτυγμένη μερίδα του κλάδου είναι η αποδόμηση του φορντισμού, η δημιουργία μικρότερων ομάδων καθηκόντων στο πλαίσιο της επιχείρησης ή και την μεταφορά μέρους της παραγωγής εκτός επιχείρησης, συνήθως σε μικρότερες, υπεργολαβικές μονάδες. Η παραπάνω τάση εμφανίζεται και στην Ελλάδα, όπου από τη δεκαετία του '80, μερικές βιοτεχνίες ένδυσης εμφανίζονται χωρίς γαζώτριες, μόνο με τμήμα κοπής και λογιστήριο και αντίθετα σε ορισμένες γειτονιές, σχεδόν κάθε δεύτερο σπίτι (μια συγκεκριμένη περίοδο) κρύβει μια αθέατη παραγωγή φασόν. Η τελευταία, είναι από τη μια, αποκεντρωμένη παραγωγή και από την άλλη, μαζική παραγωγή τυποποιημένων προϊόντων μαζικής κατανάλωσης. Με αυτόν τον τρόπο, μια μαζική ραφή ομοειδών κομματιών για λογαριασμό «ξένης» εταιρίας, που εισάγεται στην Ελλάδα στη δεκαετία του '60 και '70, που συντελείται σε μεγάλους χώρους εργασίας με οργανωμένα συστήματα εκπαίδευσης του προσωπικού, και που αρχικά απαιτεί μια εργασία «εν σειρά», ή «κατά μάζας», αποκεντρώνεται, αλλά παραμένει ουσιαστικά και πάλι, μαζική παραγωγή ως προς το παραγόμενο είδος. Ένα μέρος της παραπάνω παραγωγής μεταφέρεται και στα σπίτια, ή σε εργαστήρια, ώστε να λειτουργήσει μια αλυσίδα υπεργολάβων, που διαδοχικά διανέμουν, συγκεντρώνουν, ελέγχουν ποιοτικά τη παραγωγή. Αντίθετα, όταν τα προϊόντα εντάσσονται στις κατηγορίες των περισσότερο ακριβών, πρωτότυπων, εναλλασσόμενων ειδών, απαιτείται ένας ειδικός κατακερματισμός της παραγωγής, μια ευελιξία και ταχύτητα, που παρέχουν περισσότερο οι μικρομεσαίες επιχειρησιακές δομές σε διάφορες «αυτόνομες» επιχειρήσεις ή μέσα στην ίδια επιχείρηση, ή σε δίκτυα συνεργασίας - εξάρτησης επιχειρήσεων.

Η καθολικότερη τάση, γενικά για τον κλάδο, είναι η αυτοματοποίηση, που όπως είναι προφανές μειώνει γενικά το προσωπικό, παρά του ότι δημιουργεί και κάποιες νέες θέσεις εργασίας. Από το εργατικό δυναμικό, μειώνονται δραστικά οι απλοί χειριστές μηχανών, δηλαδή το παραδοσιακά ειδικευμένο, ημι-ειδικευμένο και «ανειδίκευτο»

[679] Καταγγελία που αναφέρεται συχνά από τη διεθνή συνδικαλιστική οργάνωση του κλάδου

προσωπικό, ενώ από την άλλη αυξάνουν οι θέσεις εργασίας ηλεκτρονικών, μηχανικών, ειδικών τεχνικών. Βέβαια ο κλάδος που μας ενδιαφέρει δεν είναι ένας κλάδος υψηλής τεχνολογίας, όπως για παράδειγμα των ηλεκτρονικών συσκευών, συνεπώς παρά την αύξηση των ηλεκτρονικών και μηχανικών, αυτοί αποτελούν έναν σχετικά μικρό απόλυτο αριθμό. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του ETUI (Ευρωπαϊκού Συνδικαλιστικού Ινστιτούτου) και της ομοσπονδίας των κλαδικών ευρωπαϊκών συνδικάτων, η σχέση μεταξύ των θέσεων που καταργεί με αυτές που δημιουργεί η νέα-νέα τεχνολογία στον κλάδο, είναι μια σχέση 10 προς 1. Ωστόσο οι τέτοιου είδους εντυπωσιακές τεχνολογικές καινοτομίες αφορούν τελικά νησίδες της παραγωγής και όχι όλο το κλάδο και εν πάση περιπτώσει η μείωση της απασχόλησης δεν είναι τόσο δραματική που θα μας οδηγούσε στην εκτίμηση για υποδεκαπλασιασμό του προσωπικού. Όλες οι καινοτομίες δεν είναι εξ ορισμού προσαρμόσιμες σε όλα τα προϊόντα - φάσεις, ούτε εξυπηρετούν αναγκαστικά τις σύγχρονες παραγωγικές ανάγκες, μάλιστα μερικές φορές αποδεικνύεται ότι η απόσβεσή τους είναι προβληματική. Από την άλλη μεριά είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι αν δεν ήταν τόσο απελπιστικά χαμηλό το κόστος εργασίας σε ορισμένες χώρες μαζικής ραφής, θα ήταν ευκολότερη η απόσβεση τεχνολογιών και επιτακτικότερη η συνεχής αναπροσαρμογή τους.

Οι αλλαγές στη τεχνολογία, τη βιομηχανική δομή, την εργασιακή διαδικασία, δεν αποτελούν (ούτε αποτελούσαν ποτέ) ευθύγραμμη συνάρτηση, πολύ περισσότερο δεν μπορούν να κατανοηθούν χωρίς να λάβουμε υπ' όψη το ταξικό συσχετισμό δύναμης, τις αλλαγές στο διεθνή καταμερισμό εργασίας, τις στρατηγικές εμπορίας, αλλά και τις ευρύτερες πολιτισμικές αλλαγές που εκδηλώνονται και στη κατανάλωση. Πριν απ' όλα, η σύγχρονη πολύπλοκη κατάσταση στον κλάδο, διαψεύδει μια τεχνοκρατική αισιοδοξία μελλοντολόγων τεχνικών, που βεβαίωναν για την άμεση προοπτική εργοστασίων χωρίς εργάτες[680] ή τις «μετακαπιταλιστικές» θεωρητικές γενικεύσεις, που καταρρέουν στο πλαίσιο της συζήτησης για τη παγκοσμιοποίηση. Σε διεθνές επίπεδο πράγματι παρουσιάζεται πλέον γενικευμένη μείωση της απασχόλησης στο κλάδο, ωστόσο το κυρίαρχο φαινόμενο δεν είναι η μείωση, αλλά η άνιση μείωση, η μεταφορά της απασχόλησης, πράγμα που βέβαια δεν μπορεί να ερμηνευτεί επαρκώς στο πλαίσιο ενός τεχνολογικού ντετερμινισμού.

Η αυτοματοποίηση, όπως επίσης είναι προφανές, απλοποιεί τα παραγωγικά καθήκοντα, μεταφέρει τη γνώση μέσα στις μηχανές, αναδιοργανώνει την εργασία μειώνοντας τη πιθανότητα λάθους. Ταυτόχρονα διευρύνονται οι ανάγκες σχεδιασμού, ελέγχου της ποιότητας, προγραμματισμού, μόνο που αυτές μπορούν πλέον να λειτουργούν έξω από την κυρίως παραγωγή, στο υπολογιστικό κέντρο του εργοστάσιου. Είχαμε την ευκαιρία να επισκεφτούμε εργοστάσια όπου σε ένα γιάλινο «κλουβί – υπολογιστή», ο ειδικός μπορούσε να ελέγχει σχεδόν τα πάντα, ακόμα και τον αέρα που θα ανέπνεαν οι εργάτες[681]. Με αυτό τον τρόπο, εκτός των άλλων, μειώνονται και οι ανάγκες επίβλεψης και ελέγχου του προσωπικού από τους παραδοσιακούς επιστάτες, αφού και αυτή η λειτουργία έχει μεταφερθεί ως ένα σημείο

[680] Η εκτίμηση αυτή, έφτασε να απασχολεί και τη συνδικαλιστική συζήτηση σε όλες τις τάσεις του διεθνούς συνδικαλισμού. Για παράδειγμα σε βασικά ντοκουμέντα της ΠΣΟ («κομουνιστικά» συνδικάτα) του κλάδου, στις αρχές του ΄80, γίνεται λόγος για εργοστάσια χωρίς εργάτες, στο πλαίσιο της επιστημονικής τεχνολογικής επανάστασης...

[681] Αυτός ο έλεγχος για τον αέρα (κλιματισμός) δεν είναι υπερβολή, καθώς οι συνθήκες του αέρα καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την ποιότητα της κλώσης και συνεπώς τη κλωστή.

στα συστήματα μηχανών και υπολογιστών. Ωστόσο όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο παραπάνω έλεγχος δεν είναι ούτε ολοκληρωτικός ούτε πάντοτε αποτελεσματικός.

Τέλος οι τεχνολογικές καινοτομίες, επιφέροντας μια αποδιοργάνωση των παραδοσιακών τμημάτων, μειώνουν τη δυνατότητα συμμετοχής των χειριστών σε οργανωτικές λειτουργίες, εκτός εάν έχουν εγκατασταθεί συστήματα εργασίας σε ομάδες, συστήματα ολικής ποιότητας κλπ. Στο βαθμό που έχουν εφαρμοστεί τέτοιου είδους συστήματα διεύθυνσης, οι εργαζόμενοι υποκινούνται όχι μόνο να "σκέπτονται" για τη παραγωγική διαδικασία, να λαμβάνουν καθημερινές αποφάσεις, αλλά και να διαλέγονται γι αυτά με τη διεύθυνση. Τα παραπάνω βέβαια δεν είναι απόλυτες τάσεις εξάλλου πίσω από πολλές «νέες» μορφές, υποκρύπτονται παραδοσιακές μορφές διοίκησης. Για παράδειγμα στην μεταπολεμική Π-Π, ο κάθε εργαζόμενος μπορούσε να απευθυνθεί απ' ευθείας στη διεύθυνση για γενικά ζητήματα - υποδείξεων, με την κατάθεση ειδικού σημειώματος στο «ειδικόν κιτίον». Από την άλλη μεριά σήμερα πράγματι εκδηλώνονται ορισμένες καινοτομίες στην αξιοποίηση και του «μυαλού» του εργαζόμενου, πράγμα που αντιστοιχεί σε συστηματική, θεσμοθετημένη σχετική επιβράβευση, για παράδειγμα στην Ιταλία. Στην Ελλάδα, σε μεγάλη επιχείρηση της Θράκης, προβλέπεται από διμερή συμφωνία το «μπόνους» για κάθε καινοτομία που εισηγείται εργαζόμενος, πράγμα που συνέβη κατ' επανάληψη.

Συνοψίζοντας τις εξελίξεις με άξονα την εργασία, η σύγχρονη οργάνωση του κλαδικού εργοστασίου και η σύγχρονη διεύθυνση, που ως ένα σημείο επιβάλλονται από το σχεδιασμό της τεχνολογίας και τις τάσεις της κατανάλωσης, περιλαμβάνουν την δυνατότητα αντικατάστασης εργατικής δύναμης αλλά και την υποχρέωση να λαμβάνονται αποφάσεις στη καθημερινή λειτουργία, που εκτελούνται γρήγορα και σχετικά αυτόνομα από το προσωπικό, ενώ ο κεντρικός έλεγχος υπάγεται σε μεγάλο βαθμό στα πληροφορικά συστήματα και απευθείας στην κεντρική διεύθυνση. Διεθνώς, στην παραγωγή εμφανίζονται αλλαγές που συνήθως αναφέρονται ως σύστημα «τογιότα», συνδέονται με ομαδική εργασία κύκλων παραγωγής και ποιότητας κλπ, και αποτέλεσαν αντικείμενο και θεωρητικής συζήτησης για το κατά πόσο εφαρμόζονται μεταφορντιστικά μοντέλα ή το κατά πόσο ακυρώνεται η τάση αποειδίκευσης της παραγωγής, θέσεις, που κατ' αρχήν μας απασχόλησαν προηγούμενα. Διεθνώς για το κλάδο, εκτιμάται ότι η σχετική αυτονομία των τμημάτων και η απαραίτητη ταχύτητα επίλυσης των καθημερινών - τρεχόντων προβλημάτων της παραγωγής, καθιστά δυνατή την λήψη των καθημερινών αποφάσεων κατά ένα ποσοστό 60% από τους χειριστές και κατά 20% από μεσαία διευθυντικά στελέχη[682]. Συνεπώς αμφισβητείται στη πράξη το πρότυπο του εργάτη - εργαλείου, χωρίς σκέψη και πρωτοβουλία, που όσο εξελίσσεται η τεχνολογία από-ειδικεύεται και υποβαθμίζεται, σύμφωνα με τη μαρξιστική πρόγνωση του «μανιφέστου» που επανέφερε με έμφαση ο H. Braverman. Το προσωπικό σε μεγάλο βαθμό πρέπει να εκτελεί ή μάλλον να είναι σε θέση να εκτελεί εργασίες διαφορετικών καθηκόντων, να αναπτύξει δηλαδή μια πολύ-ειδίκευση, συνεπώς εκτός από την γενική τάση για αποειδίκευση παρουσιάζεται και μια αντίρροπη τάση για ανα-ειδίκευση μέσω κυρίως της πολύ-ειδίκευσης.

[682]HINCHLIFE M., (Werner I.,), Ανακοίνωση στο 4ο Συμπόσιο Κλωστ/γίας, δημοσιευμένο στο: Έτοιμο Ένδυμα : Management 2000, Δελτίο Συνδέσμου Επιστημόνων Κλωστοϋφαντουργών, 1995.

Γενικά η τάση, από τη δεκαετία του '80, κινείται εμφανώς προς την υιοθέτηση ημι-αυτόνομων ομάδων εργασίας, στην αμφισβήτηση της παραδοσιακής ιεραρχίας, στη μείωση της σημασίας και του αριθμού των "επιστατών", "χρονομετρών" κλπ. Επίσης οι αποκεντρωμένες δομές δεν αφορούν μόνο τη παραγωγική διαδικασία αλλά ευρύτερα την επιχειρησιακή στρατηγική, έτσι ώστε στη δεκαετία του '90, η κυρίαρχη δομή βασίζεται σε επιμέρους στρατηγικές επιχειρησιακές μονάδες (Strategic Business Units) με πλήρη αυτονομία αποτελεσμάτων[683]. Στην Ελλάδα πράγματι εμφανίζονται τάσεις ενίσχυσης της πολυειδίκευσης και αυτονόμησης παραγωγικών τμημάτων, ωστόσο η διατήρηση της στρατηγικής χαμηλού κόστους για μεγάλο μέρος του κλάδου, εντείνει και την αντίστροφη τάση, δηλαδή την κατετμημένη υλοποίηση «απλών» καθηκόντων σε μια ρουτινιάρικη αλυσίδα, ακόμα και την ενίσχυση των επιπέδων ιεραρχίας. Το παραπάνω σχετίζεται και με την παραγωγική εξειδίκευση της Ελλάδας, εκτός από τη πλέξη, στη κλώση και την υπεργολαβική ραφή, δηλαδή σε φάσεις παραγωγής που επιτρέπουν τη λεγόμενη «μαζική παραγωγή».

Με αυτή την έννοια δεν είναι περίεργο ότι μορφές μαζικής παραγωγής εφαρμόζονται πληρέστερα στην Ελλάδα, ακριβώς την περίοδο, που στον ανεπτυγμένο κλάδο στη Δ. Ευρώπη, αμφισβητούνται και αποδιοργανώνονται στην πράξη. Η παραδοσιακή οργάνωση του κλωστηρίου παραμένει κάθετη, με μια ιεραρχία έως και έξι επιπέδων, μεταξύ διεύθυνσης και χειριστών. Για παράδειγμα σύμφωνα με το οργανόγραμμα της ΒΕΛΚΑ, στις αρχές της δεκαετίας του '90, παρουσιάζεται η παρακάτω δομή της τεχνικής διεύθυνσης: Το κάθε εργοστάσιο, ανήκει σε μια τεχνική διεύθυνση του ομίλου - επιχείρησης και υποδιαιρείται στο γραφείο του Ηλεκτρολόγου - Μηχανολόγου, στο Γραφείο Παραγωγής, στο Γραφείο Μεθόδων Εργασίας, στην Αποθήκη Βάμβακος, στην Αποθήκη Προϊόντων, στην Αποθήκη Υλικών και Ανταλλακτικών. Τα υποτμήματα της γενικής συντήρησης, που υπόκεινται στο γραφείο Ηλεκτρολόγου - Μηχανολόγου και αφορούν συνολικά το εργοστάσιο, (πχ ηλεκτρολόγοι, τορναδόροι, κλιματιστές), όπως και των μεθόδων εργασίας (τεχνικοί δοκιμαστηρίου, εκπαιδευτές κλπ), είναι διαφορετικά τμήματα από το κυρίως τμήμα παραγωγής. Το τμήμα παραγωγής υποδιαιρείται σε υποτμήματα, με επικεφαλείς τους «τεχνίτες βαρδιών και επόπτες» οι οποίοι ελέγχουν τους εργάτες παραγωγής. Εκτός από τους εργάτες παραγωγής, ανήκουν στο τμήμα παραγωγής οι συντηρητές των επιμέρους παραγωγικών υποτμημάτων (πχ οι τεχνίτες συντήρησης των κλωστριών), οι οποίοι δεν ασκούν επιστασία. Επίσης σε δύο από τα υποτμήματα και συγκεκριμένα τις κλώστριες και τις μπομπίνες - δίκλωνα, μεταξύ των εποπτών - τεχνικών βάρδιας και των εργατών παραγωγής, μεσολαβούν οι επιστάτες παραγωγής του υποτμήματος. Η παραπάνω επιχείρηση ήταν όμως "προβληματική", πράγμα που παρέχει και μια ειδική αιτιολόγηση των επιπέδων ιεραρχίας. Ειδικά στις προβληματικές επιχειρήσεις της δεκαετίας του '80, διογκώνονται δραματικά τα δίκτυα εποπτών - προϊστάμενων, στην πραγματικότητα των «άσχετων και άχρηστων» παραγωγικά εργαζόμενων, όπως εκτιμούν οι παραγωγικά εργαζόμενοι, που επιβαρύνουν βέβαια το συνολικό εργατικό κόστος.

Σε ορισμένες ιδιωτικές επιχειρήσεις της κλωστοϋφαντουργίας, με ουσιαστικά μονοπρόσωπη διοίκηση, κατά το παραδοσιακό πρότυπο, οι παραγωγικές δομές προσαρμόστηκαν σχετικά εύκολα στις επιταγές της σύγχρονης διοίκησης για την άρση της μεσαίας ιεραρχίας και τη μείωση των επιπέδων ελέγχου. Με αυτή την

[683] «VERNER I.», «The Organizational Structure For a Textile Company in the 21st Century», New Twists, 1991, 30/1.

έννοια είμαστε επιφυλακτικοί για το συμπέρασμα της Γ. Πετράκη που εξετάζοντας μια εριοβιομηχανία εντοπίζει έναν παραγκωνισμό των τεχνικών. Στη πραγματικότητα η μικρή ανάμιξη των τεχνικών της παραγωγής στη διαχείριση της εργασίας, εμφανίζεται ως συνέχεια μιας παραδοσιακής διοίκησης αλλά είναι και ανάγκη προσαρμογής στο ολοκληρωμένο, σύγχρονο «εργοστάσιο – σύστημα» που λίγο ως πολύ επιβάλλεται από την τεχνολογία. Στη συγκεκριμένη μάλιστα επιχείρηση, η οργάνωση της παραγωγής στηρίχθηκε στις υπηρεσίες της VERNER, της διεθνούς κύρους εταιρείας συμβούλων, που κυρίως προβάλει με κάθε ευκαιρία την ανάγκη μείωσης των ιεραρχικών επιπέδων, από ένα παραδοσιακό μοντέλο έξι επιπέδων σε τρία[684].

Αντιφατικές είναι και οι εξελίξεις στην ελληνική ένδυση, με πλέον εντυπωσιακό φαινόμενο, το ότι στη δεκαετία του '80, επιζεί ή μάλλον ζει και βασιλεύει η υπεργολαβική μαζική ραφή, για λογαριασμό κυρίως γερμανικών οίκων, η αλυσίδα παραγωγής («ραφή εν σειρά ή κατά μάζας») λαμβάνει ακραίες μορφές, οι ειδικότητες καταπίπτουν ως συνώνυμα των μηχανών - παραγωγικών ειδών, ενώ δεν εντείνεται ούτε καν η πολύ-ειδίκευση. Στα σχετικά «σεμινάρια» παραγωγικότητας, που χάρη στις επιδοτήσεις της ΕΟΚ για την ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση, κατακλύζουν το κλάδο, αναπαράγεται μια συζήτηση για τη παραγωγική δομή του κλάδου ως εξής[685]:

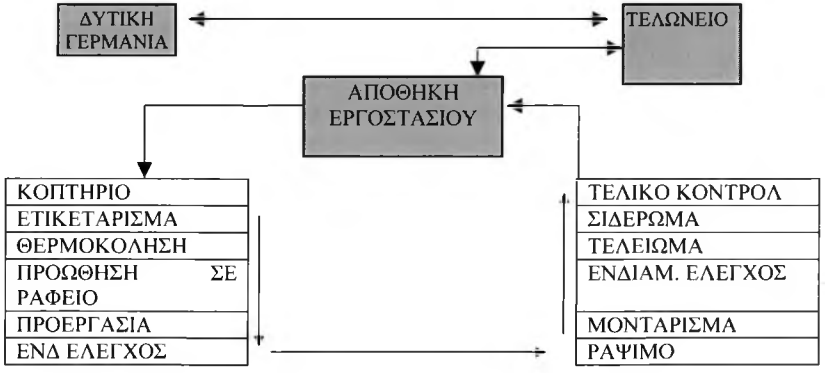

Επίσης μέχρι και πρόσφατα, διάφοροι «ειδικοί» επαναλαμβάνουν ότι:

« *...με το σύστημα συνεχούς ροής είναι δυνατή η εφαρμογή της αρχής του καταμερισμού της εργασίας και της εξειδικεύσεως του προσωπικού μέχρι των ακροτάτων δυνατών ορίων και τελικά αποφεύγεται η σπατάλη χρόνου λόγω των λαμβανομένων μέτρων δια την όσον το δυνατόν ορθολογικότερη οργάνωση της παραγωγής.*»[686].

Τα παραπάνω θα εφαρμοστούν μέχρι και τη δεκαετία του '90, σε μεγάλα επαρχιακά κυρίως εργοστάσια, τα λεγόμενα «φασονατζήδικα εξωτερικού, όπου ημιειδικευμένες

---

[684] VERRET P. (WERNER), Company Organization for the 21st Sentury, T.I. World Conference, 22/11/1990, σ. 9.

[685] Στηρίζεται στο ΚΑΝΔΑΚΗ Ζ., Τεχνική Οργάνωση, ό.π.

[686] Στο ίδιο

εργάτριες με χαμηλότατη αμοιβή, γαζώνουν συνεχώς τα ίδια τμήματα ενδυμάτων, από μεγάλες παρτίδες μαζικής παραγωγής. Από την άλλη μεριά, η πληθώρα των μικρομεσαίων μονάδων στον κλάδο, πολύ πριν καταστεί επιστημονική - παραγωγική «μόδα» η δυναμική των μικρών ευέλικτων - εξειδικευμένων παραγωγών, έχει ήδη δημιουργήσει ένα εκτεταμένο πολυδύναμο προσωπικό και έχει δημιουργήσει μια κουλτούρα ευελιξίας της εργασίας, εν πολλοίς παράνομη - άτυπη, αλλά και νομιμοποιημένη σε μηχανισμούς συναίνεσης που θα μας απασχολήσουν αναλυτικότερα στη συνέχεια, ως προς το συνδικαλισμό.

3.3.6.2 Νέα τεχνολογία και εργασιακές σχέσεις

Τη σύγχρονη διεθνή συζήτηση, εκτός από τη σχέση τεχνολογίας - αποκέντρωσης - ευελιξίας - ειδίκευσης, έχει απασχολήσει και η επίπτωση της αυτοματοποίησης στην ανακούφιση του εργαζόμενου από την σκληρή εργασία. Με βάση τα παραπάνω γίνεται λόγος για λιγότερους αλλά ποιο «χαρούμενους» εργαζόμενους ή για τα λεγόμενα «ανθρωποκεντρικά» συστήματα παραγωγής. Η αυτοματοποίηση υποτίθεται - και πράγματι - περιορίζει τις πλέον βαριές, μονότονες, κουραστικές εργασίες, ωστόσο ο βαθμός ικανοποίησης - δυσαρέσκειας των εργαζομένων δεν είναι ευθέως και μονοδρομικά ερμηνεύσιμος με βάση την τεχνολογική πρόοδο. Σε μια σχετική έρευνα, που πραγματοποιήθηκε στη Γαλλία το 1978 και 1984, αναφορικά με τις συνθήκες εργασίας, έδειξε ότι η γνώμη των εργατών για την καλύτερη περίοδο ουσιαστικά διχοτομείται[687]. Παρά του ότι πράγματι έχουν μειωθεί οι πολύ κουραστικές και επικίνδυνες εργασίες, φαινόμενα όπως η πίεση της μονοτονίας, ο σχετικά χαμηλός μισθός και η πίεση της ανεργίας φαίνεται να επηρεάζουν αρνητικά την ικανοποίηση των εργαζομένων του κλάδου, με έμφαση στην ένδυση.

Ειδικά για το μισθό, επισημαίνουμε εξ' αρχής και μια από τις σπουδαιότερες αντίστροφες τάσεις του κλάδου στην Ελλάδα, απ' όλη τη Δυτική Ευρώπη, γεγονός που απασχόλησε και τη κλαδική σύνοδο του ΔΓΕ. Συγκεκριμένα η Ελλάδα, στα τέλη του '80, είναι η μόνη χώρα στην οποία ο μέσος μισθός στη κλωστοϋφαντουργία είναι ανώτερος από το μέσο μισθό στη βιομηχανία, ενώ σε όλες τις άλλες χώρες, υπολείπεται, για παράδειγμα στη Βρετανία, από 16% χαμηλότερος το 1980, φτάνει να είναι 22% χαμηλότερος το 1987. Στη συνέχεια η τάση αντιστρέφεται και στην Ελλάδα, έτσι ώστε ο κλάδος της κλωστοϋφαντουργίας και ειδικά της ένδυσης θεωρείται ένας από τους πλέον κακοπληρωμένους κλάδους. Το διεθνές γραφείο εργασίας αιτιολογεί τη σχετικά χαμηλή αμοιβή από την υστέρηση στην ένταση κεφαλαίου, το έλλειμμα στην εξέλιξη ειδικεύσεων, τη μεγάλη έκταση της άτυπης και μερικής απασχόλησης, ειδικά στις γυναίκες. Κατά τη γνώμη μας, ο σπουδαιότερος παράγοντας είναι η πίεση της ανεργίας και ο παγκοσμιοποιημένος ανταγωνισμός κόστους σε ορισμένες τουλάχιστον φάσεις της παραγωγής, όπως η ραφή.

Με την αμοιβή εργασίας συνδέεται και ένα από τα πλέον συζητημένα ζητήματα στο κλάδο, στη περίοδο που εξετάζουμε, δηλαδή τη σύνδεση του μισθού με τη παραγωγικότητα. Η γενική τάση φαίνεται να είναι, τουλάχιστο μέχρι την αρχή της δεκαετίας του '90, η σύνδεση της αμοιβής με τα ατομικά ή και περισσότερο συλλογικά αποτελέσματα της εργασίας. Ωστόσο αυτό δεν συνδέεται ευθέως με τον εκσυγχρονισμό του κλάδου, ούτε με το πλέον σύγχρονο μοντέλο διεύθυνσης, πράγμα

[687] Αναφέρεται στο Δ.Γ.Ε., Working.... ό.π.

που αποδεικνύεται από την εκτίμηση του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας το 1991, ότι στις «αναπτυσσόμενες» χώρες η σύνδεση αμοιβής με τα αποτελέσματα είναι μάλλον πιο διαδεδομένη απ' ότι στις «βιομηχανικές χώρες της αγοράς»[688]. Όταν λοιπόν η ελληνική εργοδοσία γενικά (ΣΕΒ) και ειδικά στον κλάδο, ανάγει ως κύριο ζήτημα των εργασιακών σχέσεων τη σύνδεση αμοιβής με τη «παραγωγικότητα», όπως μετράται ατομικά στη παραγωγή, δεν συντάσσεται με τις ηγεμονικές στρατηγικές του ανεπτυγμένου καπιταλισμού, αλλά του «αναπτυσσόμενου». Βέβαια η παραπάνω διάκριση δεν είναι απόλυτη, αφού ακόμα και στην Ε.Ε., ακόμα και στον κύκλο των πλέον αναπτυγμένων, κυρίαρχων χωρών, εμφανίζονται διαφορετικές τάσεις. Για παράδειγμα στη Γερμανική ένδυση κυριαρχεί το «ακόρντ» δηλαδή τη σύνδεση αμοιβής με το τυποποιημένο μέρος εργασίας, ενώ στην Ιταλία το παραπάνω σύστημα θεωρείται αποκρουστικό και απαρχαιωμένο κατάλοιπο του φορντισμού[689]. Για την Ελλάδα εκτός των άλλων η επέκταση του «ακόρντ» ή έστω η συζήτηση σχετικά με αυτό, είναι και ένα από τα συμπτώματα της εξάρτησης από γερμανικές «μητρικές» επιχειρήσεις, στα λεγόμενα «Γερμανικά».

Τη διεθνή συζήτηση για τον κλάδο έχουν επίσης απασχολήσει στοιχεία της δομής της απασχόλησης και των στρατηγικών διεύθυνσης, όπως η εναλλαγή του προσωπικού, η περιορισμένου χρόνου και μερική απασχόληση, η σημασία της εργασίας των γυναικών κλπ, που συναρτώνται και με το μοντέλο ερμηνείας της συνδικαλιστικής συμπεριφοράς με βάση κοινωνικά - βιογραφικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης. Η ετήσια εναλλαγή του προσωπικού, εμφανίζεται μάλλον να μειώνεται διεθνώς, για παράδειγμα στη Γαλλία από 34,1% το 1970, πέφτει στο 14,6% το 1985. Αντίθετα φαίνεται να αυξάνει η μερική απασχόληση και κυρίως η άτυπη απασχόληση των γυναικών. Από την άλλη μεριά η παραδοσιακά γυναικείες εργασίες, που στην πράξη είναι και πλέον υποβαθμισμένες εργασίες, φαίνεται να είναι και οι πλέον ευάλωτες στην ανεργία. Με το παραπάνω, εκδηλώνεται ακόμα μια φορά η αναπαραγωγή της διάκρισης σε βάρος των γυναικών, που εκτός των άλλων, στον κλάδο θα αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό των μεταναστών και μεταναστριών. Επίσης όπως θα δούμε αναλυτικότερα στην Ελλάδα, συνδέεται και η ανάγκη ευελιξίας των εργαζόμενων τόσο σε χρόνο όσο και σε καθήκοντα εργασίας, που τελικά παρά τη μυθολογία για τις ευέλικτες εργασίες, που «ταιριάζουν» στις γυναίκες, οδηγούν στην έξοδο των γυναικών από το «ευέλικτο» εργοστάσιο. Στην Ελλάδα, όπως σε όλο τον κόσμο η κλωστοϋφαντουργία τείνει να απασχολεί μικρότερο ποσοστό γυναικείας εργασίας απ' ότι παλαιότερα και αυτό δεν αιτιολογείται μόνο από το ότι οι γυναίκες είναι λιγότερο καταρτισμένες, ειδικά σε χώρες όπως η Ελλάδα, όπου η κατάρτιση περιορίζεται στην «κατάρτιση στην πράξη» μετά την πρόσληψη. Ειδικά με το ζήτημα της γυναικείας εργασίας και τη σχέση του με το σύγχρονο συνδικαλισμό, θα ασχοληθούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Στις περισσότερες χώρες τα συστήματα ευελιξίας υποβαθμίζουν τις παραδοσιακές «ιεραρχίες» και μισθολόγια, μάλιστα σε ορισμένες παγώνει ή καταργείται ο βασικός μισθός (πχ ΗΠΑ) και τα συστήματα αναπροσαρμογών, όπως η ΑΤΑ, με νόμο όπως στην Ελλάδα, ή με κοινωνική συμφωνία όπως στην Ιταλία. Επίσης υπάρχει μια υποβάθμιση του συστήματος σύνδεσης της αμοιβής σύμφωνα με την αρχαιότητα, που όπως είδαμε συνδέεται με ένα κυρίαρχο μοντέλο ερμηνείας της συνδικαλιστικής

[688] Στο ίδιο, σ. 16.

[689] Αυτή η διαφορά μεταξύ Ιταλίας και Γερμανίας αναδείχθηκε μεταξύ άλλων στο τριεθνές συνδικαλιστικό πρόγραμμα ΑΦΕΤ, που υλοποιήθηκε το 1995-1996.

συμπεριφοράς. Και εδώ όμως, στην Ελλάδα, παρουσιάζεται διαφορετική τάση, ως επακόλουθο της περίφημης 4ης τριετίας που καθιερώνει αρχικά η ΓΣΣΕ, στη δεκαετία του '90 και σταδιακά εξαπλώνεται και στον κλάδο. Με αυτό το τρόπο το μισθολογικό κόστος ανεβαίνει πολύ περισσότερο από την ονομαστική αύξηση και δημιουργούνται κίνητρα περιορισμού της περιστασιακής εργασίας, ενώ περιορίζεται η δυνατότητα «ευέλικτης» προσαρμογής των μισθών. Η εξέλιξη αυτή στην Ελλάδα φαίνεται ανορθολογική, καθώς δεν υπάρχουν ουσιαστικά λόγοι κινήτρων διατήρησης της θέσης εργασίας με δεδομένη την τεράστια ανεργία. Στην πράξη ο παραπάνω ανορθολογισμός «διορθώνεται» με το ότι συχνά οι ισχύουσες αποδοχές είναι μεγαλύτερες από τις συμβατικές αυξήσεις και το κυριότερο, από το ότι οι συμβατικές ρυθμίσεις παραβιάζονται στην πράξη.

Το ζήτημα που αφορά την παραγωγική διαδικασία και κυρίως συζητιέται στη τρέχουσα περίοδο, από τα μέσα του '80 έως και τη δεκαετία του '90 είναι η ρύθμιση του χρόνου εργασίας, όπως εντάσσεται με τη σειρά του στα ζητήματα της ανταγωνιστικότητας, της ευελιξίας της παραγωγής και της σωτηρίας μέρους της απασχόλησης. Η ρύθμιση λοιπόν του χρόνου εργασίας αποτελεί ένα από τα πλέον κεντρικά ζητήματα των συλλογικών διαπραγματεύσεων σε εθνική - κλαδική βάση. Ο υπολογισμός των ωρών εργασίας ποικίλει από χώρα σε χώρα, ωστόσο η γενική τάση είναι από τη μία η μείωση του μέσου κανονικού ωραρίου και από την άλλη, η αύξηση της ευελιξίας στη διαχείριση του. Οι εργασία κατά βάρδιες και μάλιστα κατά συνεχόμενες βάρδιες που θυμίζουν τις βιομηχανίες «συνεχούς πυράς», οργανώνεται με ευέλικτους καινοτόμους τρόπους, για παράδειγμα στο περίφημο ιταλικό σύστημα των έξι ημερών την εβδομάδα επί έξι ώρες την ημέρα (6χ6 = 36).

Με ιδιαίτερη ένταση συζητήθηκε η ανάγκη να επεκταθεί η εργασία και το Σαββατοκύριακο, που γενικεύεται στην Ιταλία, κάτω από το βάρος της ανάγκης να επεκταθεί ο χρόνος λειτουργίας των μηχανών και τον σχεδιασμό των μηχανών στη κλωστοϋφαντουργία να λειτουργούν χωρίς διακοπή. Τα Ιταλικά συνδικάτα στο όνομα της ανταγωνιστικότητας και της σωτηρίας ενός μεριδίου της απασχόλησης, όχι μόνο συναινούν στην κατάργηση της παραδοσιακής Κυριακής αργίας, αλλά φτάνουν να επισκεφθούν τον Πάπα και να τον παρακαλέσουν να μη δημιουργεί θρησκευτικά κολλήματα στην κυριακάτικη εργασία[690]. Αντίθετα, τα Γερμανικά συνδικάτα που ήδη είχαν μειώσει τις κανονικές ώρες εργασίας, σε 38,5 ώρες την εβδομάδα, στην αρχή της δεκαετίας του '90, ξεκινούν μια καμπάνια με τίτλο «ποτέ την Κυριακή» και θέτουν το πρόβλημα στο ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα, καταγγέλλοντας ουσιαστικά τους Ιταλούς για απαράδεκτες υποχωρήσεις.

Το θέμα που κινδυνεύει να τραυματίσει συνολικά την ενότητα του κλαδικού ευρωπαϊκού συνδικαλισμού, ταλαιπωρεί αρκετό διάστημα όλα τα συνδικάτα, αλλά οι Ιταλοί είναι ανυποχώρητοι. Τελικά και οι Γερμανοί, που πιέζονται από τις εργοδοτικές ενώσεις να απαντήσουν στην ανταγωνιστικότητα των Ιταλών, αποδέχονται την Κυριακή ως εργάσιμη ημέρα και συνολικά (σχεδόν) όλο το ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα αποδέχεται ουσιαστικά όλο το πλαίσιο της ευκαμψίας του χρόνου εργασίας, την επέκταση της μερικής απασχόλησης, τον υπολογισμό του χρόνου σε ετήσια βάση κλπ. Το παραπάνω φαίνεται ως «αυτόνομη» συνδικαλιστική απόφαση, ωστόσο σε μεγάλο βαθμό είναι η κλασσική υποχώρηση της

[690] Ανακοινώθηκε στην Ευρωπαϊκή Συνδιάσκεψη για το χρόνο εργασίας στο κλάδο, στο Μιλάνο, το 1990.

μετατροπής της ανάγκης σε «φιλοτιμία». Ταυτόχρονα η γραμμή άμυνας των συνδικάτων, μπροστά και στην σοσιαλδημοκρατική επανόρθωση στην Ευρώπη, που παρέχει ευνοϊκότερες προϋποθέσεις για τη ρύθμιση των αγορών εργασίας, σχηματοποιείται στο 35ωρο χωρίς μείωση αποδοχών η οποία και συμφωνείται με σχετικά ευνοϊκό τρόπο (για τους εργαζόμενους) στην Ιταλία και κυρίως στη Γαλλία.

3.3.6.3 Οι σχέσεις παραγωγής - διανομής και η παγκοσμιοποίηση

Όπως είδαμε προηγουμένως, ο υποκλάδος της κλωστοϋφαντουργίας, ήδη από τον 19ο αιώνα αναπτύσσεται ως μεγάλη βιομηχανία, ενώ ο υποκλάδος της ένδυσης εξελίσσεται βιομηχανικά αρκετά καθυστερημένα. Η συνολική βιομηχανοποίηση του κλάδου και η διαμόρφωση μαζικής κατανάλωσης και μαζικής παραγωγής οδηγεί σε επιχειρηματικές δομές που καλύπτουν όλο ή σχεδόν όλο το παραγωγικό κύκλωμα, από την πρώτη ύλη έως το τελικό προϊόν. Μεγάλοι πολυεθνικοί όμιλοι επιχειρήσεων ελέγχουν τη παραγωγή και διαμορφώνουν τη κατανάλωση σε παγκόσμιο επίπεδο, έτσι ώστε οι υπόλοιπες επιχειρήσεις τείνουν να αντιγράφουν τα προβεβλημένα ενδυματολογικά πρότυπα ,περιοριζόμενες συνήθως σε τοπικές, περιορισμένες αγορές, ή γίνονται δορυφόροι των πολυεθνικών. Παρά όμως τις παραπάνω τάσεις, τη καθετοποίηση, τη συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου, τη διεθνοποίηση, η φύση του κλάδου δεν επιτρέπει μια «ιδεοτυπική» μονοπωλιακή δομή. Ειδικά η αγορά στην Ευρώπη δεν φαίνεται να προσομοιάζει στο κλασσικό ολιγοπωλιακό πρότυπο, για παράδειγμα στα μέσα της δεκαετίας του '80 το 92,8% του συνολικού κύκλου εργασιών της ευρωπαϊκής κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης, καλύπτεται από επιχειρήσεις με μερίδιο κάτω του 0,5% του συνόλου. Το υπόλοιπο μερίδιο καλύπτεται από την Courtaulds με 2,8%, την Coats Viyella με 2,1%, την Prouvost με 1%, την DMC με 0,7%, την BSF Industrie με 0,6%. Εκτός από την Courtaulds και την Coats Viyella, κάθε μια από τις οποίες απασχολούσε μέχρι και τα μέσα του '80 σχεδόν 70.000 άτομα, μόνο 9 εταιρείες απασχολούσαν πάνω από 10.000 άτομα[691]. Γύρω στο '80, εμφανίζονται τα όρια της μαζικής παραγωγής και συγκεντροποίησης, έτσι ώστε από τότε, εμφανίζονται αντίστροφες τάσεις. Η απασχόληση στις πολύ μεγάλες μονάδες, που μάλιστα είχαν συγκροτήσει ιδιαίτερη ένωση, την ELTAC και στην οποία συμμετέχει η Πειραϊκή - Πατραϊκή, μειώνεται συνεχώς, όπως μειώνεται και ο όγκος παραγωγής τους.

Στη δεκαετία του '90, ως κυρίαρχο φαινόμενο εκδηλώνεται η ριζική μείωση της απασχόλησης στις «μητρικές» πολυεθνικές επιχειρήσεις και η διασπορά της παραγωγής σε μια διευρυμένη δικτύωση επιχειρήσεων και υπεργολάβων. Από την άλλη μεριά, η παραπάνω τάση αποκέντρωσης της παραγωγής, είναι μόνον η μια πλευρά του νομίσματος, που συγκαλύπτει ως ένα σημείο τις αντίστροφες τάσεις, που εκδηλώνονται κυρίως στη διανομή και τις παραγωγές κατά χώρα. Αν εξετάσουμε την παραγωγή και τις εξαγωγές στην κλωστοϋφαντουργία κατά χώρα, την ίδια περίοδο, 10 ηγετικές χώρες καλύπτουν το 66,5% του παγκόσμιου κλωστοϋφαντουργικού εμπορίου. Στην ένδυση, επίσης μόνο 10 χώρες, καλύπτουν το 64,6% του παγκόσμιου εμπορίου[692].

Τα κέντρα της παραγωγής και διανομής μόδας ισχυροποιούνται όλο και περισσότερο σε συγκεκριμένους παγκόσμιους πόλους, το Μιλάνο, το Παρίσι, τη Ν. Υόρκη, το

---

[691] BIPE, IFO, PROMETEIA, Europe 1993, σ. 119., Europe in 1994 , σ. 33

[692] Στοιχεία από την GATT, «International Trade», 1987.

Τόκιο. Ενοποιείται όλο και περισσότερο μια παγκόσμια ενδυματολογική κουλτούρα που καθορίζει τις τάσεις της κατανάλωσης, άρα και τον προσπορισμό του μεριδίου της προστιθέμενης αξίας στην πρώτη, μη ανταγωνιστική εμφάνιση των πρωτότυπων προϊόντων. Όταν, στη συνέχεια, ο υπόλοιπος κλάδος προσπαθεί, λίγο ως πολύ ασθμένως, να αντιγράψει τα προβεβλημένα πρότυπα, αντιμετωπίζει εκτός από τον ισχυρότατο πλέον ανταγωνισμό των ομοειδών προϊόντων, το αποθηκευμένο υπόλοιπο (στοκ) των ηγετικών δυνάμεων και των δορυφόρων τους, που μπορεί να πωληθεί (πλέον) κάτω του κόστους. Συνεπώς σήμερα η μόδα δεν «δημιουργείται» από τα «στοκ» των μεγάλων επιχειρήσεων υφαντουργίας, εξάλλου η προσπάθεια μείωσης του κόστους αποθήκευσης ήταν από τις βασικές αιτίες αποδυνάμωσης του προτύπου μαζικής παραγωγής. Ωστόσο το υπάρχον εκτός μόδας στοκ παρεμβαίνει στην αναπαραγωγή της ενδυματολογικής κυριαρχίας καθώς με την μαζική, φτηνή του πώληση, όταν καταστεί ανεπίκαιρο (στις εκπτώσεις), δημιουργεί σοβαρά αντικίνητρα στην (αναγκαστικά) καθυστερημένη αντιγραφή του. Τελικά οι κυρίαρχοι οίκοι της μόδας, παράγοντας μέρος των προϊόντων τους σε επιχειρήσεις και χώρες χαμηλού κόστους και πουλώντας το ίδιο προϊόν στην αρχή πολύ ακριβά και στη συνέχεια πολύ φτηνά, αναπαράγουν την κυριαρχία τους στην αγορά. Την κυριαρχία τους επίσης αναπαράγουν επιβάλλοντας αύξηση των συλλογών (κολεξιόν) κατ' έτος, που φτάνουν σήμερα από 4 έως και 16, ειδικά στις ΗΠΑ, έτσι ώστε η εποχικότητα επιταχύνει την αλλαγή της μόδας, διευρύνει τη σημασία της πρωτοτυπίας, της ταχύτητας παραγωγής – διανομής, τη γρήγορη ανταπόκριση στη ζήτηση.

Με τη σειρά τους οι ανάγκες εποχικότητας - ταχύτητας - επικαιρότητας της βιομηχανίας μόδας, επιτείνουν τη μεταφορά, την αποκέντρωση της παραγωγής αλλά και μεγιστοποιούν την ανάγκη κεντρικού ελέγχου της διαδικασίας παραγωγής - διανομής, από τη σύλληψη του προϊόντος μέχρι την πώληση του στα καταστήματα. Μια σύγχρονη επιχείρηση διαμορφώνει (μέσω της άμεσης ή έμμεσης διαφήμισης) τα κριτήρια κατανάλωσης, αλλά και ανατροφοδοτεί το σχεδιασμό και την παραγωγή με βάση τις διαπιστωμένες τάσεις της κατανάλωσης. Με βάση τα παραπάνω, η μεταφορά μέρους της παραγωγής μέσα στην ίδια χώρα ή σε γειτονικές ή μακρινές χώρες, με χαμηλότερο εργατικό κόστος, που εμφανίζεται αρχικά κυρίως στη γερμανική βιομηχανία ένδυσης, συνδυάζεται με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση των δικτύων διανομής και εμπορίας από γερμανικά εμπορικά κυκλώματα.

Ήδη στις δεκαετίες του '70 - 80, η ελληνική βιομηχανία φασόν ενδύματος, σε μεγάλο βαθμό στηρίχθηκε στη πώληση των τελικών προϊόντων από τα μεγάλα υπερκαταστήματα της Ευρώπης, με τη μεσολάβηση συγκεντροποιημένων δικτύων εμπορίας. Για παράδειγμα στη Γερμανία σχεδιάζονταν μαζικές παραγωγές, που αναθέτονταν υπεργολαβικά σε επιχειρήσεις χωρών με χαμηλό κόστος, όπως η Ελλάδα. Η υπεργολαβική παραγωγή συγκεντρώνονταν και πάλι και διανέμονταν, συνήθως ως γερμανικό προϊόν, στα γερμανικά σούπερ-μάρκετς. Αυτό δημιούργησε την ευκαιρία για την άνθηση μιας μαζικής υπεργολαβικής αλυσίδας, με αντίστοιχη ιεραρχία και διαδοχικούς ποιοτικούς ελέγχους, σε βιομηχανίες, βιοτεχνίες, μεταφορείς, οικοτεχνία, που καταλήγουν σε σχετικά ομοειδή, μαζικά, φτηνά προϊόντα, σε μια υπεργολαβία με έμφαση στο κόστος. Σταδιακά, το πρότυπο της μαζικής παραγωγής και της υπεργολαβίας κόστους θα υποχωρήσει, η ανάγκη για ευελιξία και πρωτοτυπία οδηγεί σε μικρότερες παρτίδες, με την παρεμβολή λιγότερων μεσαζόντων και άλλες μορφές εμπορίας λιανικής, για παράδειγμα τα επώνυμα αυτόνομα τμήματα στα υπερκαταστήματα.

Για το σύγχρονο κλάδο συντίθεται μια πολύπλοκη και εν πολλοίς αντιφατική συνύπαρξη αποκέντρωσης και συγκέντρωσης, καθετοποίησης και από-καθετοποίησης. Από τη μια μεριά καθετοποιούνται και συγκεντρωποιούνται κυρίως ο σχεδιασμός και η διανομή των προϊόντων, αλλά με τρόπο που αμφισβητείται το φορντιστικού τύπου μαζικό προϊόν. Λιγότερες επιχειρήσεις - «κέντρα μόδας» σχεδιάζουν και κατευθύνουν τη παραγωγή αλλά κάθε επιχείρηση σχεδιάζει ένα πολύ μεγαλύτερο αριθμό ειδών (κωδικών). Από την άλλη αποκεντρώνεται η κυρίως παραγωγή, κυρίως στην πλέξη - βαφή - ραφή, αλλά με τρόπο που η αποκέντρωση της κυρίως παραγωγής ισχυροποιεί τελικά τα ενιαία συγκεντρωτικά δίκτυα σχεδιασμού και διανομής.

Η πρωτοποριακή επιχείρηση σε αυτή τη κατεύθυνση ήταν η Ιταλική επιχείρηση Beneton, έτσι ώστε σήμερα να γίνεται λόγος για μοντέλο «Μπένετον». Όπως θα δούμε στη συνέχεια, σε συνδικαλιστικούς κύκλους, δεν γίνεται λόγος για σύστημα «Μπένετον», αλλά για σύστημα «Λουτσιάνο», που παραπέμπει στις μαφιόζικες πρακτικές του «αντισυμβατικού» αφεντικού. Πίσω από το λαμπρό κόσμο της διαφήμισης και της «ποιότητας», της ασυμβατικότητας ακόμα και της προβολής «πολιτικά ορθών» ιδεοτύπων εμπορίας, πίσω ακόμα από απολυτότητες για το μικρό - ωραίο ιταλικό επιχειρησιακό μέγεθος, κρύβεται μια αποτρόπαια, παγκοσμιοποιημένη εκμετάλλευση. Ο «Λουτσιάνο» δεν «παράγει», απλώς σχεδιάζει και ελέγχει, τόσο την παραγωγή, όσο και τη διανομή των προϊόντων του, γίνεται «νονός» μιας διευρυμένης αλυσίδας ένδυσης, τόσο ως προς την εμπορία όσο και ως προς την παραγωγή. Εκτός από την περίφημη Μπένετον, ξεχωρίζει η διεθνής «αυτοκρατορία» της Levis Strauss, για την οποία παράγουν, στη δεκαετία του '90, 500 εργοστάσια σε όλο το κόσμο, για μια περίοδο και ένα μεγάλο εργοστάσιο στην Καλαμάτα. Η Quess, που κατ' επανάληψη θα κατηγορηθεί για ανάμιξη στη παγκοσμιοποιημένη εκμετάλλευση, πωλεί τα προϊόντα της σε πάνω από 70 χώρες και μια μεγάλη αμερικάνικη εταιρεία λιανικής πώλησης, η Nordstrom, εμπορεύεται προϊόντα 13000 επιχειρήσεων, η κάθε μια από τις οποίες χρησιμοποιεί κατά μέσο όρο 5 υπεργολάβους και συνολικά ελέγχει έμμεσα 78.000 επιχειρήσεις. Αυτές είναι μόνο τέσσερις από τις ηγέτιδες πολυεθνικές που κυριαρχούν στο λεγόμενο «παγκόσμιο χωριό», ή όπως αποκαλείται από τη συνδικαλιστική διεθνή του κλάδου, τη «παγκόσμια φυλακή».

Η αποκέντρωση της παραγωγής του κλάδου, εκτός χώρας, μπορεί να χρησιμοποιεί τη μορφή της υπεργολαβίας, πιο συγκεκριμένα τη λεγόμενη «παθητική τελειοποίηση» (OTP), άρα να μην εμφανίζονται σημαντικά κεφάλαια επένδυσης, ή εξαγωγή κεφαλαίων προς επένδυση. Ακόμα όμως και όταν δεν επιλέγεται η υπεργολαβική συνεργασία, ενδέχεται (ειδικά σε φάσεις έντασης εργασίας), με ελάχιστο κεφάλαιο να μεταφέρεται τεράστιο μέρος της παραγωγής, που με τη σειρά της αντιστοιχεί σε ανάλογη απασχόληση. Για παράδειγμα στη δεκαετία του '90, μια ελληνική «μητρική» επιχείρηση μεταφέρει ένα τεράστιο (σε όγκο) μέρος παραγωγής, που αντιστοιχεί στο μεγαλύτερο μερίδιο των συνολικών ανθρωποωρών παραγωγής των τελικών προϊόντων της, στη Βουλγαρία και Αλβανία, εγκαθιστώντας τις πάμφθηνες, συχνά μεταχειρισμένες γαζωτικές μηχανές και πληρώνοντας ημερομίσθια που αντιστοιχούν στο 1/4 των αντίστοιχων ελληνικών. Το «εργασιοβόρο» μέρος της παραγωγής, δηλαδή η παραγωγή που αφορά κυρίως την απασχόληση, μεταφέρεται συχνά από χώρα σε χώρα, χωρίς να μεταφέρεται και αντίστοιχο σταθερό κεφάλαιο, πολύ περισσότερο ένα αντίστοιχο με την απασχόληση μερίδιο της προστιθέμενης αξίας.

Συνεπώς ο κλάδος της κλωστοϋφαντουργίας - ένδυσης δεν ενδείκνυται για μελέτη της σύγχρονης διεθνοποίησης της παραγωγής με αναλυτικό εργαλείο τα κεφάλαια επένδυσης, τις εξαγωγές κεφαλαίων, ενώ με προσοχή θα πρέπει νομίζουμε να χρησιμοποιούμε μεγέθη όπως η παραγωγικότητα, το μοναδιαίο κόστος κλπ. Για παράδειγμα όταν η παραγωγή στρέφεται προς τις εργασιοβόρες φάσεις, προφανώς ανεβαίνει το μερίδιο των εργατικών, ανεβαίνει η παραγωγικότητα ως προς τον όγκο και μειώνεται ως προς την αξία, ενώ από την άλλη, στο βαθμό που η παραγωγή γίνεται περισσότερο άτυπη, εμφανίζονται πολύ λιγότερα εργατικά, άρα μια λαθραία παραγωγικότητα, δια της παραοικονομίας. Ακόμα και αν επιχειρηθεί μια προσπάθεια ανάλυσης της μεταφοράς της παραγωγής με βάση αναλυτικότερες καταγραφές του εξαγωγικού εμπορίου, που περιλαμβάνει και το εμπόριο φασόν, τα στοιχεία είναι κατ΄ αρχήν αναξιόπιστα, μάλιστα στην Ελλάδα παρουσιάστηκε το φαινόμενο οι καταγεγραμμένες εξαγωγές να αποκλίνουν σημαντικά από τις εμφανιζόμενες εισαγωγές άλλων χωρών από την Ελλάδα. Το παραπάνω εμπόριο παρότι στα τελευταία χρόνια υπάγεται τυπικά σε κανονισμούς, όπως ο κανονισμός της Ε.Ε. περί παθητικής τελειοποίησης, είναι κοινό μυστικό ότι βασίζεται στην παράκαμψη των κανονισμών, έτσι ώστε σε συνδυασμό με συνεχείς θεσμικές αλλαγές και τις κλασσικές μεθόδους των υπερτιμολογήσεων - υποτιμολογήσεων, τα στατιστικά στοιχεία είναι αμφίβολης αξιοποίησης. Η αναξιοπιστία των στοιχείων αφορούν όχι μόνο την Ελλάδα αλλά, όπως εκτιμάται από το συνδικαλιστικό κίνημα, όλες τις χώρες, σε κάθε περίπτωση όμως, τα έστω ανεπαρκή στοιχεία για το παγκόσμιο εμπόριο για τον κλάδο είναι εντυπωσιακά, επιτρέποντας να γίνει λόγος για μια πραγματικά νέα φάση της παραγωγής και διανομής.

Το παγκόσμιο εμπόριο στη κλωστοϋφαντουργία και ένδυση από 4,5 δις δολάρια στα 1955, έφτασε στα τέλη του '80 στα 177 δις δολάρια, έναν δυσθεώρητο πολλαπλασιασμό, ακόμα και αν συνυπολογίσουμε το πληθωρισμό. Η συνολική αξία ανέβηκε κατά 40 φορές, 22 φορές για τη κλωστοϋφαντουργία και 125 φορές για την ένδυση. Στα 1990 η συνολική αξία του εμπορίου έφτασε στα 224,3 δις, επιβεβαιώνοντας μια μέση ετήσια αύξηση κατά 7%. Ακόμα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία προκύπτουν αν μελετήσουμε το πως η αύξηση του εμπορίου συνδέεται με το καταμερισμό εργασίας. Το σημαντικότερο είναι ότι την τελευταία εικοσαετία η ετήσια αύξηση της παγκόσμιας αξίας παραγωγής είναι γύρω στο 1,2% αλλά όλο και περισσότερο αποκεντρώνεται, από τα παραδοσιακά βιομηχανικά κέντρα, σε νεότερα βιομηχανικά κέντρα «χαμηλού κόστους». Απόδειξη είναι ότι στις λεγόμενες αναπτυσσόμενες χώρες η ετήσια αύξηση της αξίας παραγωγής φτάνει στο 2,7% και ειδικά σε αναπτυσσόμενες χώρες της Ασίας στο 3,6%[693]. Συνολικά στην μεταπολεμική κλωστοϋφαντουργία και ένδυση έχει ήδη συντελεστεί μια μεγάλη αλλαγή στο διεθνή καταμερισμό εργασίας, που ως προς τη παραγωγή θίγει κυρίως τις παραδοσιακές κλωστοβιομηχανικές χώρες και πριν απ' όλα τη Βρετανία. Ένα εντυπωσιακό παράδειγμα, αποτελεί ο υποκλάδος των βρετανικών βαμβακερών υφαντουργικών προϊόντων, όπου το 1964 υπήρχαν 6.000.000 αδράχτια και στις αρχές του '90 καταγράφονται μόλις 200.000 αδράχτια, ενώ η συνολική παραγωγή φτάνει το 1/5 της αντίστοιχης των μέσων της δεκαετίας του '60[694]. Η παραπάνω καθίζηση αιτιολογείται λοιπόν εν μέρει από την αύξηση της παραγωγικότητας, αλλά κυρίως από τη μεταφορά της παραγωγής, την αλλαγή του διεθνή καταμερισμού εργασίας.

---

[693] Στοιχεία από Π.Ο.Ε., Werner I., Δ.Γ.Ε. Ειδικά για τη παραγωγή στη τελευταία εικοσαετία, ILO, «Sectoral Activities», A 100 20499 999, July 1997.

[694] Στοιχεία από ΔΓΕ., Βρετανική κλαδική ομοσπονδία TUC.

Το διεθνές εμπόριο και κατ' επέκταση η διεθνοποιημένη παραγωγή στηρίζεται στο ότι σε επιμέρους χώρες, επιμέρους επιχειρήσεις, παράγουν διαφορετικά προϊόντα και το κυριότερο τα παράγουν με διαφορετικό κόστος, που οφείλεται και στις τεράστιες διαφορές των εργατικών αμοιβών. Στη διεθνή φιλολογία γίνεται λόγος πλέον όχι μόνο για το παραδοσιακό dumping, αλλά και για το «κοινωνικό dumping», κυρίως για τις δραματικές διαφορές στην αμοιβή της εργασίας μεταξύ διαφόρων χωρών, στην ένταση και έκταση της αξιοποίησης της εργατικής δύναμης. Γίνεται όλο και περισσότερο λόγος για τα προϊόντα που παράγονται σε συνθήκες φυλακών ή στις ίδιες τις φυλακές (πχ στη Κίνα), για απάνθρωπες συνθήκες, που μικρά αγόρια και κορίτσια αναγκάζονται να εργάζονται, για συνθήκες αποκρουστικής εκμετάλλευσης σε ζώνες «ελευθέρου εμπορίου». Δεν γίνεται λοιπόν λόγος μόνο για κεφάλαια που κινούνται από χώρα σε χώρα, αφού ως προς τον έλεγχο της παραγωγής - διανομής δεν απαιτείται πλέον άμεση παραγωγική επένδυση. Στην «παγκοσμιοποίηση», το ηγεμονικό κεφάλαιο δεν επενδύεται από χώρα σε χώρα, αλλά αναθέτει παραγωγές σε ελεγχόμενες επιχειρήσεις, από χώρα σε χώρα.

Το πραγματικά νέο φαινόμενο δεν είναι βέβαια ο παγκόσμιος χαρακτήρας του καπιταλισμού και ο κοσμοπολιτισμός του κεφαλαίου, αλλά η μεταφορά της παραγωγής, της ανάθεσης της εργασίας και συνεπώς των θέσεων εργασίας. Σήμερα οι «θέσεις εργασίας» κινούνται με εκπληκτική ταχύτητα σε όλο το κόσμο, μάλιστα αυτό δεν αφορά μόνο τον αναπτυγμένο καπιταλισμό. Ακόμα και από χώρες «χαμηλού κόστους» όπως οι Φιλιππίνες και το Μπαγκλαντές, μεταφέρονται θέσεις εργασίας σε ακόμα «φτηνότερες» χώρες, όπως το Βιετνάμ, η Βιρμανία κλπ.

3.3.6.4 Κόστος εργασίας και σύγχρονος ανταγωνισμός

Το πλέον έγκυρα συγκρίσιμο μέγεθος, ως προς τις διαφορετικές παραγωγές ανά χώρα, είναι η αμοιβή εργασίας ανά ώρα, που ερμηνεύει ως ένα σημείο το άνισο κόστος παραγωγής, την αιτία του σκληρού ανταγωνισμού κόστους. Βέβαια το κόστος εργασίας, που σε διεθνές επίπεδο μπορεί να μετρηθεί με ενιαίο νόμισμα (συνήθως Δολάριο ή Μάρκο), δεν αντιστοιχεί πλήρως σε έναν πραγματικό μισθό και ενδεχομένως μπερδεύει και τη μαρξιστική μέτρηση της υπεραξίας, αφού η αξία της παραγωγής, όπως και η αξία της εργατικής δύναμης αποκλίνουν σε πολύ μεγάλο βαθμό από μέσους όρους, ενώ συμμετέχουν όλο και περισσότερο σε μια παγκοσμιοποιημένη αγορά. Ακόμα και ως λογιστικό – στατιστικό μέγεθος, το κόστος εργασίας, μερικές φορές συσκοτίζει τις συσχετίσεις αμοιβών, αφού επηρεάζεται και από νομισματικές ισοτιμίες, ωστόσο μπορεί να φωτίσει ενδεικτικά τον διεθνή ανταγωνισμό, ως προς το κόστος. Για παράδειγμα η συσχέτιση του ωριαίου κόστους εργασίας, ανά χώρα σε δολάρια, είναι ένας δείκτης ανταγωνιστικότητας και η συσχέτιση του κόστους εργασίας στην Ελλάδα, το Χονγκ Κονγκ και τη Ν. Κορέα, ως προς το αντίστοιχο γερμανικό, είναι ένας δείκτης εξέλιξης της ανταγωνιστικότητας που χρησιμοποιούν οι γερμανικές επιχειρήσεις.

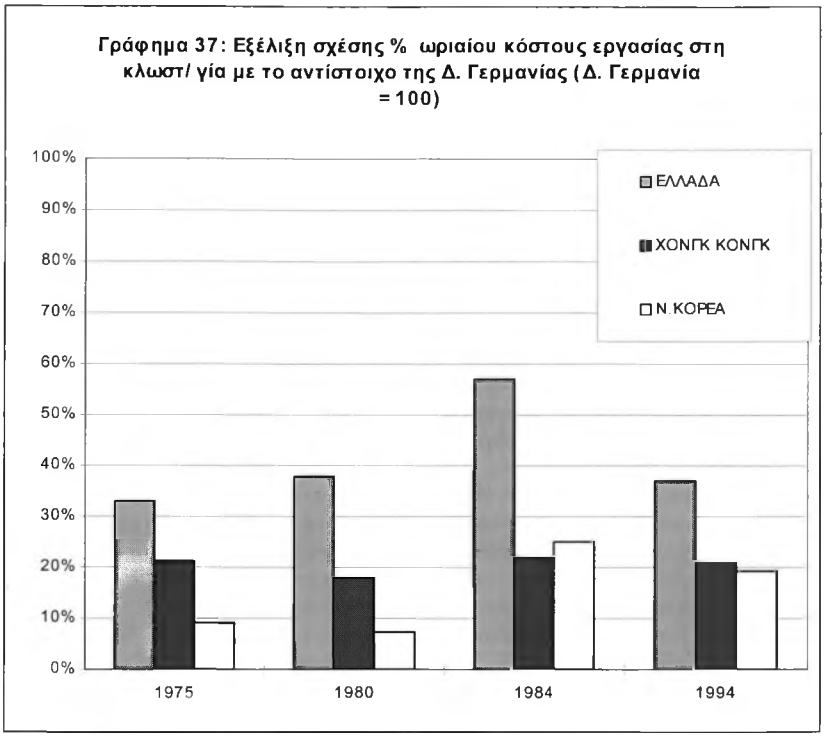

Πηγή Werner Int. (επεξεργασία στοιχείων)

Βέβαια στον ανταγωνισμό κόστους, παρεμβαίνουν και άλλοι παράγοντες, σχετικά με την αξία παραγωγής, τις συνθήκες και όρους της εργασίας που αμείβεται με το συσχετιζόμενο εργατικό ωριαίο κόστος κλπ. Η ίδια η συσχέτιση έχει άμεση εφαρμογή μόνο στα «βασικά» προϊόντα (που βασίζονται στον ανταγωνισμό κόστους) και μόνο έμμεση στα προϊόντα μόδας, όπου ο ανταγωνισμός δεν είναι κυρίαρχα ανταγωνισμός κόστους.

Για την Ελλάδα, που πράγματι ο κλάδος αναπτύχθηκε στη βάση του ανταγωνισμού κόστους, το ελληνικό κόστος εργασίας, τόσο στην ένδυση όσο και στην κλωστοϋφαντουργία, διατηρείται σχετικά χαμηλό, αν και αυξάνεται κυρίως στην αρχή της δεκαετίας του '80, μειώνοντας την απόσταση από την υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη. Αντίθετα το κόστος εργασίας στην Ελλάδα είναι σχετικά υψηλότερο συγκριτικά με χώρες της Ασίας και της ύστερης Κ.Α. Ευρώπης, έτσι ώστε στα λεγόμενα βασικά προϊόντα η Ελλάδα να φαίνεται ανταγωνιστική (ως προς το κόστος) προς την υπόλοιπη Ε.Ε. εκτός της Πορτογαλίας, ενώ μειονεκτεί συγκριτικά με τις λεγόμενες χώρες χαμηλού κόστους. Για την πιο πρόσφατη σύγκριση εργατικού κόστους κατά χώρα, στην ένδυση, που ως κλάδος έντασης εργασίας επηρεάζεται περισσότερο από τις εργατικές αμοιβές, παραθέτουμε το παρακάτω γράφημα.

Γράφημα 38: Εργατικό Κόστος στην Ένδυση, 1996

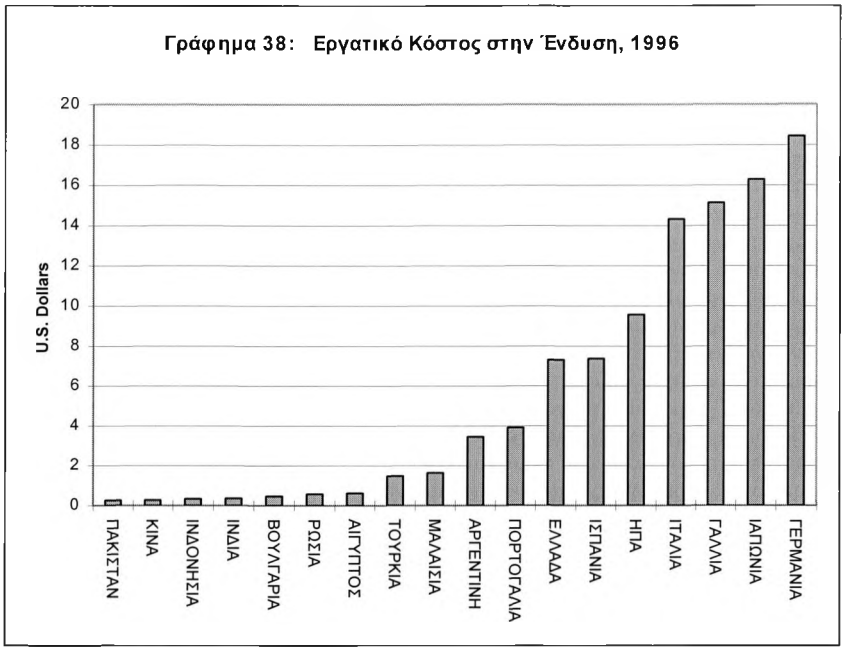

Πηγή: Werner Int, 1997

Τα παραπάνω στοιχεία για τις διαφορές εργατικού κόστους, είναι εμφανώς ανεπαρκή στο να ερμηνεύσουν τη συνολική ανταγωνιστικότητα των χωρών και επιχειρήσεων, παρουσιάζεται μάλιστα το φαινόμενο οι χώρες με τους υψηλότερους μισθούς να παρουσιάζουν και καλύτερα αποτελέσματα, άρα να εμφανίζονται και περισσότερο ανταγωνιστικές. Αυτό σχετίζεται βέβαια και με τον εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων ορισμένων χωρών, όπως στις Κάτω Χώρες, το Βέλγιο, τη Γερμανία, που παρουσιάζουν εντυπωσιακή εξέλιξη παραγωγικότητας, ειδικά την κρίσιμη περίοδο 1985-1988, όπου οριοθετούνται οι κατευθύνσεις του διεθνούς εμπορίου, στο πλαίσιο του γύρου της Ουρουγουάης της ΓΚΑΤΤ. Επίσης στις διαφορές ανταγωνιστικότητας φαίνεται να επιδρά η πλέον ευέλικτη διάρθρωση του παραγωγικού δυναμικού, η χρήση υπεργολαβίας και σχεδιασμένης μεταφοράς μέρους της παραγωγής, αλλά το κυριότερο, φαίνεται να είναι το πλαίσιο των εναλλακτικών στρατηγικών εμπορίας, ή μάλλον διασυνδέσεων παραγωγής - διανομής. Την ίδια περίοδο (1985 -1988) οι ιταλικές, γερμανικές, γαλλικές εξαγωγές, χωρίς να μειώνονται ουσιαστικά ως προς τον όγκο, αυξάνονται σημαντικά ως προς αξία, αυξάνεται δηλαδή η αξία ανά μονάδα προϊόντος[695]. Έτσι καθίσταται δυνατός ένα ανταγωνισμός που δεν βασίζεται τόσο στο κόστος εργασίας, όσο σε εναλλακτικές μορφές ανταγωνιστικότητας και η πίεση στην εργατική αμοιβή δεν αποδεικνύεται ούτε μονόδρομος, ούτε η πλέον επιτυχής στρατηγική.

Την περίοδο των μέσων του '80, που στην Ελλάδα κυριαρχούσε η συζήτηση περί δυσβάστακτου εργατικού κόστους και «πάγωναν» οι μισθοί, άλλες χώρες με

[695] ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ, Ετήσια Έκθεση για την Κατάσταση της Βιομηχανίας Κλωστοϋφαντουργικών και Ειδών Ένδυσης, Sec90, 492, τελικό, σ. 3,4,34.

υπερτριπλάσιο εργασιακό κόστος, αύξαναν την παραγωγή αλλά και τις εργατικές αμοιβές, έτσι ώστε αντί ο ανταγωνισμός να επιφέρει μια εξίσωση εργατικών αμοιβών κατά χώρα, παρουσιάζονται και τάσεις διεύρυνσης της διαφοράς. Για παράδειγμα την Άνοιξη του 1989, το κλαδικό εργατικό κόστος στην Ελλάδα ήταν μόλις 4,3 δολ ΗΠΑ / ώρα, ενώ στη Γερμανία ήταν 14.08, στην Ιταλία 13,03, στο Βέλγιο 13,42, στις Κάτω Χώρες 14,06[696]. Συνεπώς για την ανταγωνιστικότητα των εθνικών παραγωγών, εκτός από τη «μπακαλίστικη» σύγκριση του εργατικού κόστους, θα πρέπει να συνυπολογίσουμε αρκετούς παράγοντες, που μερικές φορές αντιστρατεύονται την «αμυντική» στρατηγική συμπίεσης της εργατικής αμοιβής. Για παράδειγμα οφείλουμε να λάβουμε υπόψη και το περισσότερο εισόδημα που ο καλύτερα αμειβόμενος εργαζόμενος μπορεί να διαθέσει και ως καταναλωτής, στις ποιοτικότερες αξιοποιήσεις της εργατικής δύναμης, την ανταπόκριση ή και τον «έλεγχο» της αγοραστικής συμπεριφοράς, τελικά στην αναπαραγωγή της οικονομικής και πολιτισμικής εξάρτισης μεταξύ κύκλων χωρών. Σύμφωνα με υπάρχουσες μετρήσεις[697], με βάση το γερμανικό μοντέλο συγκρίσεων (σε μάρκα και παραγωγικά λεπτά), οι παραγωγές διαφορετικών κύκλων χωρών αντιστοιχούν σε διαφορετικά πρότυπα χρόνου, κόστους αλλά και κέρδους. Οι διαφορές στη τιμή λιανικής ως ένα σημείο ακολουθούν τις διαφορές στη τιμή χονδρικής και το εργατικό κόστος.

Γράφημα 39: Σύγκριση Λιανικής Τιμής, Χονδρικής τιμής και Εργατικών

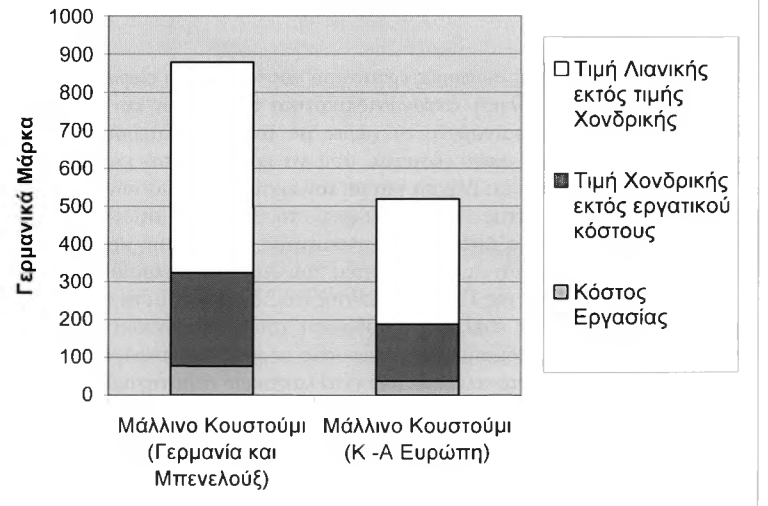

Πηγή: ΟΕΗΤ, SCHEFFER M., ό.π., επεξεργασία στοιχείων.

Το σημείο κλειδί για την ερμηνεία της σύγχρονης εξέλιξης του κλάδου αναφέρεται στα τελικά προϊόντα, που ποτέ δεν αποτέλεσαν μια εύκολα αθροίσιμη κατηγορία,

[696] Werner Int, 1989.
[697] SCHEFFER M., ό.π., σ. 64-65

αλλά όσο πλησιάζουμε προς το τέλος του 20ου αιώνα, μπορούν να διακριθούν με περισσότερο ασφαλή τρόπο. Σύμφωνα με τον πλέον έγκυρο τρόπο, που βασίζεται στις αναλύσεις της Werner, τα κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα μπορούν να διαχωριστούν σχηματικά, από τη μια μεριά σε «βασικά» υφάσματα και ενδύματα και από την άλλη μεριά σε υφάσματα και ενδύματα «μόδας», μια διάκριση η οποία καλύπτει πλέον όλη τη παραγωγική αλυσίδα, αλλά και συνενώνει οργανικά τη παραγωγή με τη διανομή. Ως προς τη παραγωγή, διακρίνεται ένα μέρος του κλάδου με κύρια στρατηγική τον ανταγωνισμό κόστους, την παραγωγή «βασικών προϊόντων», ή την κατασκευή «εργασιοβόρων» φάσεων της παραγωγικής αλυσίδας. Από την άλλη υπάρχει ένα άλλο μέρος, με κύρια στρατηγική την πρωτοτυπία, την κατασκευή προϊόντων μόδας, που στηρίζεται στην επικαιρότητα της παραγωγής, την γρήγορη ανταπόκριση στις ανάγκες της αγοράς, για τις οποίες τείνουν να καθιερωθούν διεθνώς οι όροι «Just In Time» (JIT) και «Quick Response» (Q.R.).

Από τις αναλύσεις της Werner προκύπτει μια ενδιαφέρουσα συσχέτιση του μεγέθους της κατανάλωσης, με το ποσοστό των προϊόντων μόδας επί του συνόλου της κατανάλωσης στην εθνική αγορά. Τα «βασικά» προϊόντα δεν φαίνεται να μπορούν να υπερβούν ένα όριο 10 κιλών κατανάλωσης κατ' άτομο, έτσι ώστε η απόκλιση της, κατά χώρα κατανάλωσης βασικών προϊόντων είναι σχετικά μικρή και σε κάθε περίπτωση μικρότερη από την απόκλιση για το σύνολο της κατανάλωσης. Υπάρχει λοιπόν μια σχετική «βάση» προϊόντων που καλύπτουν κοινές - «πρωταρχικές» ανάγκες και από εκεί και πέρα η αύξηση της κατανάλωσης βασίζεται σε προϊόντα μόδας και ίσως πολυτέλειας, που συνθέτουν έναν ευρύτερο - πέρα των «βασικών» - κύκλο των πολιτισμικά προσδιορισμένων αναγκών. Για παράδειγμα στις ΗΠΑ, που η κατά κεφαλή ετήσια κατανάλωση κλωστικών φτάνει στα 27 κιλά, το 63% είναι προϊόντα μόδας, στην Ε.Ε. με αντίστοιχη συνολική, μέση κατανάλωση 17 κιλά, τα προϊόντα μόδας είναι περίπου 45%, ενώ όταν η κατανάλωση φτάνει στα 5 κιλά, το μερίδιο της μόδας δεν καλύπτει το ούτε 20% της έτσι κι αλλιώς μικρής συνολικής κατανάλωσης[698]. Η Ελλάδα τοποθετείται προς την κατώτερη βαθμίδα κατανάλωσης της Ε.Ε., άρα το μερίδιο των προϊόντων μόδας είναι σχετικά μικρό, ωστόσο είναι έκδηλη μια μεταστροφή της κατανάλωσης από βασικά προϊόντα σε προϊόντα μόδας.

Η κυρίαρχη τάση είναι η αύξηση της σημασίας των προϊόντων μόδας, που αφορά όλο το κόσμο, αφού ακόμα και στις εξαιρετικά φτωχές χώρες υπάρχει μια μερίδα του πληθυσμού με δυνατότητα και διάθεση αγοράς ακριβών και πρωτότυπων επώνυμων προϊόντων, μια παγκόσμια καταναλωτική ελίτ, που αποτελεί στον πελάτη - στόχο της βιομηχανίας προϊόντων μόδας. Ακόμα και όταν πέφτει ο ρυθμός αύξησης της κατανάλωσης στην Ευρώπη, ως συνέπεια των σταθεροποιητικών - μονεταριστικών πολιτικών και της ανεργίας, το μερίδιο των προϊόντων μόδας είναι υψηλό, και διατηρείται υψηλά η συνολική αξία του. Διατηρείται δηλαδή η ζήτηση προϊόντων υψηλής ποιότητας με μικρή ελαστικότητα τιμών, στην οποία στοχεύει κυρίως η ευρωπαϊκή επώνυμη παραγωγή. Η παραπάνω τάση δεν είναι απόλυτη λόγω του ότι ο παγκόσμιος πληθυσμός αυξάνεται κυρίως στις φτωχές χώρες και αντίθετα στις αναπτυγμένες χώρες αυξάνει ο μέσος όρος ηλικίας, αυξάνει δηλαδή το μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού, που κατά τεκμήριο ενδιαφέρεται λιγότερο για προϊόντα

[698] Εκτιμήσεις της Werner International που χρησιμοποιούνται ευρέως σε όλες τις σχετικές διεθνείς αναλύσεις.

μόδας και πολυτέλειας[699]. Ο μεγάλος όγκος της παραγωγής, συνεχίζει να επηρεάζεται άμεσα από την τιμή πώλησης, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι τελικά οι επιχειρήσεις που επιλέγουν τον ανταγωνισμό κόστους επιτυγχάνουν και καλύτερες τιμές. Όπως αναφέραμε προηγουμένως, όταν οι επιχειρήσεις αναγκάζονται να ακολουθούν τη μόδα των κυρίαρχων κέντρων, δηλαδή να αντιγράφουν επώνυμα προϊόντα παράγοντας τις λεγόμενες «μαϊμούδες», τα αντίγραφα - μαϊμούδες ανταγωνίζονται τα πρωτότυπα, όταν τα τελευταία είναι σχεδόν ανεπίκαιρα και πωλούνται έως και κάτω του κόστους. Επίσης όταν οι επιχειρήσεις στρέφονται σε φάσεις παραγωγής που επηρεάζονται λιγότερο από τις μεταβολές της μόδας, όπως τη κλώση, αποφεύγουν τον ανταγωνισμό μόδας, αλλά σε τελική ανάλυση ενσωματώνουν την ανταγωνιστικότητα τους στη παραγωγή μόδας. Τα λεγόμενα βασικά προϊόντα δεν κατευθύνονται πάντοτε άμεσα στην κατανάλωση, καθώς αποτελούν και ενδιάμεσες φάσεις των προϊόντων μόδας, συχνά ως υπεργολαβικές παραγωγές, πολλαπλασιάζοντας την κερδοφορία των επώνυμων εντολέων. Με άλλα λόγια το μέρος της παραγωγής που βασίζεται στον ανταγωνισμό κόστους, στο περιφερειακό - υποβαθμισμένο μέρος της αγοράς εργασίας και του διεθνούς καταμερισμού, δεν είναι ασύνδετο με τις ηγέτιδες εταιρίες του κλάδου και τον λαμπρό κόσμο της διαφήμισης και της μόδας, τα ακριβά και μοδάτα προϊόντα. Αντίθετα σε ένα βαθμό, η φτηνή, μαζική, περιφερειακή παραγωγή αναπαράγεται ακριβώς λόγω των μητροπολιτικών κέντρων της μόδας και το αντίστροφο, πρόκειται λοιπόν για μια δομική αναπαραγωγή εξαρτήσεων και τελικά εκμετάλλευσης. Οι κυρίαρχες επιχειρήσεις, σε κυρίαρχες χώρες, σχεδιάζουν μόδα, διαμορφώνουν καταναλωτική κουλτούρα, ελέγχουν τη διανομή, αξιοποιώντας και την παραγωγή των επιχειρήσεων «αμυντικής» στρατηγικής, που συνήθως βασίζονται στο χαμηλό μεροκάματο, εγκαταστημένες σε χώρες «χαμηλού κόστους». Με αυτό τον τρόπο η μεταφορά παραγωγής αν και μειώνει την απασχόληση των παραδοσιακών κυρίαρχων κέντρων, δεν μειώνει την κερδοφορία τους και αντίθετα αναπαράγει την ολόπλευρη κυριαρχία τους, διευρύνει τη δυνατότητα διεθνών στρατηγικών και συμφωνιών που περιορίζει από κάθε άποψη τη παραδοσιακή στρατηγική των συνδικάτων.

Τα παραπάνω οπωσδήποτε συνηγορούν προς την άποψη της διεύρυνσης της «παγκοσμιοποίησης» και της ανάγκης των συνδικάτων να απαντήσουν κυρίως στην εκμετάλλευση της εργασίας σε τρίτες χώρες, αλλά αυτή είναι μόνο η μία πλευρά του νομίσματος. Από την άλλη μεριά, παίρνοντας υπ' όψη το μεγάλο μέρος του εισοδήματος που κατευθύνεται στην ένδυση στη Δυτική Ευρώπη και ευρύτερα στον ανεπτυγμένο καπιταλισμό και το μεγάλο βαθμό ανακύκλωσης του εμπορίου, πχ του ενδοκοινοτικού εμπορίου, οι «εθνικές» αγορές δεν είναι αμελητέο μέγεθος. Το σημαντικότερο είναι ότι εθνική κατανάλωση δεν είναι καθόλου άσχετη με τη παραγωγή της χώρας και τον τρόπο που η εθνική παραγωγή διασυνδέεται με τη παγκόσμια παραγωγή και κατανάλωση. Με αυτή την έννοια, ειδικά ως προς τη παραγωγή προϊόντων μόδας, η «εθνική» αγορά των χωρών του ανεπτυγμένου καπιταλισμού παραμένει κύριος στόχος της αναπτυγμένης βιομηχανίας τους και η περισσότερο ποιοτική κατανάλωση συνδέεται οργανικά με την περισσότερο ποιοτική παραγωγή. Παρά του ότι στη σύγχρονη φάση της διεθνοποίησης η χώρα παραγωγής τείνει να διαφοροποιείται από την χώρα κατανάλωσης, φαίνεται ότι διατηρείται μια σημαντική συσχέτιση μεταξύ εθνικής παραγωγής και κατανάλωσης, πράγμα που εν μέρει εκφράζεται και στο εκ' πρώτης όψεως παράδοξο φαινόμενο, χώρες υψηλού

[699] Πρόκειται για ένα από τα επιχειρήματα που συζητήθηκαν στις μαραθώνιες συζητήσεις κρατών, εργοδοτών, εργαζομένων, εμπειρογνωμόνων, στο πλαίσιο της αναθεώρησης της GATT.

παραγωγικού κόστους και υψηλής κατανάλωσης, όπως η Γερμανία, να είναι κυρίαρχες και ως προς την αξία της παραγωγής. Επίσης σε ορισμένα εθνικά παραδείγματα, όπως στη Γαλλία, η τοπική μικρή παραγωγή δεν έχει εκλείψει, αντίθετα, παράλληλα με τη διεθνοποίηση της παραγωγής, δείχνει να ισχυροποιείται, ή έστω να αντέχει και η τοπική, παραδοσιακή διασύνδεση του μικρού παραγωγικού ατελιέ με το μικρό κατάστημα - μπουτίκ.

Η κατανάλωση εν πολλοίς κατευθύνεται από ένα τεράστιο μηχανισμό προβολής μόδας, ωστόσο επηρεάζεται και από την «εξω-οικονομική» εικόνα του προϊόντος, που αναφέρεται πλέον και στον τρόπο παραγωγής του, για παράδειγμα από το αν κατά την διεθνοποιημένη ή τοπική παραγωγή του έγιναν σεβαστά ανθρώπινα δικαιώματα και οικολογικές προδιαγραφές. Ο καταναλωτής δεν είναι απλά και μόνο ένα άβουλο χειραγωγίσιμο, οικονομίστικο άτομο, ούτε τα κριτήρια αγοράς προϊόντων περιορίζονται μονοσήμαντα στη σχέση ποιότητας και κόστους, καθώς ενέχουν και «ιδεολογία» που εκδηλώνεται και στη διαφήμιση, στη χρήση τους, σ' αυτή καθ' αυτή την αγορά τους. Για παράδειγμα η «Eco Label», η οικολογική δηλαδή πιστοποίηση, αποτελεί βασικό στοιχείο μάρκετινγκ στην ευρωπαϊκή και αμερικάνικη αγορά και όλο και περισσότερο φαίνεται να επηρεάζει τη κατανάλωση η πληροφορία για τον τρόπο που αντικειμενοποιήθηκε η εργατική δύναμη. Με παρόμοιο τρόπο αρχίζει να γίνεται λόγος για μια Socio -Label, που όπως θα δούμε αφορά άμεσα και τη συνδικαλιστική στρατηγική.

3.4 Συμπέρασμα: Η ελληνική κλωστοϋφαντουργία και ένδυση, ως παραγωγικό περιβάλλον συνδικαλισμού.

Κατά την έρευνα μας, είχαμε την ευκαιρία να μελετήσουμε ορισμένες όψεις της ελληνικής κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης, να προβούμε σε κλαδικές και εθνικές συγκρίσεις, με έμφαση ζητήματα που θα στηρίξουν την ανάλυση μας για το κλαδικό συνδικαλισμό. Οι δύο υποκλάδοι ακολουθούν διαφορετικούς δρόμους, με σημαντικότερη διαφορά, ότι η κλωστοϋφαντουργία παρουσιάζει βιομηχανικές παραγωγικές δομές ήδη από τον 19ο αιώνα, ενώ η ένδυση διαμορφώνεται ως βιομηχανικός κλάδος μόλις στη δεκαετία του '60.

Σε γενικές γραμμές, η ανάπτυξη του κλάδου αναπαρήγαγε την εξάρτηση, τη συμπληρωματικότητα του και στηρίχθηκε, κυρίαρχα, στην πρώτη ύλη (βαμβάκι), στο χαμηλό κόστος παραγωγής και στο περιθώριο που άφησε η πτώση παραγωγής στις ανεπτυγμένες κλωστοϋφαντουργικές χώρες. Έτσι η συμπίεση του εργατικού μισθού και η ουσιαστική έλλειψη γνήσιου συνδικαλισμού καθίσταται βασικός μοχλός ανάπτυξης του κλάδου και ερμηνεύει σε μεγάλο βαθμό τα χαρακτηριστικά του. Από την άλλη μεριά, τα χαρακτηριστικά του κλάδου, βοηθούν να ερμηνεύσουμε τα χαρακτηριστιά της εργασίας, της εργατικής δράσης και ειδικότερα το συνδικαλισμό.

Προσδιορίζοντας τις μεταπολεμικές αλλαγές

Προσπαθώντας να φωτίσουμε τις μεταπολεμικές αλλαγές, αναφερθήκαμε στα γενικά χαρακτηριστικά της περιόδου πριν την κατοχή και επιχειρήσαμε να εντοπίσουμε βασικές τομές και συνέχειες της μεταπολεμικής περιόδου. Ειδικότερα αναφερθήκαμε σε τρεις διαφορετικές περιπτώσεις, στην περίπτωση του Βόλου, στην περίπτωση του «Αιγαίο» στη Σύρο και στην περίπτωση της Π-Π.

Στην περίπτωση του Βόλου, εξετάσαμε ορισμένες πλευρές μιας προπολεμικής ποιοτικής παραγωγής, κυρίως μάλλινων υφασμάτων, που κλυδωνίζεται στην κατοχική περίοδο και καταρρέει μετά την κρίση του '53. Στη συνέχεια ο κλάδος αναπτύσσεται και πάλι στη βαμβακερή κλώση και υπεργολαβική ένδυση για να καταρρεύσει και πάλι, στη σύγχρονη περίοδο. Ειδικά στην περίπτωση του «οίκου Παπαγεωργίου», αναφερθήκαμε σε μορφές οργάνωσης της παραγωγής με κατατμημένα, μετρίσιμα καθήκοντα, που συναρτώνται με την εργατική αμοιβή, τόσο προπολεμικά όσο και μεταπολεμικά. Επίσης βρήκαμε ενδείξεις για το δίκτυο σχέσεων και διαμεσολαβήσεων με την πολιτική εξουσία.

Στην περίπτωση του «Αιγαίο» στη Σύρο, με βασική πηγή το προσωπικό «ημερολόγιο» (ενθυμήματα) του Διευθυντή του εργοστασίου, αναφερθήκαμε σε πλευρές της οργάνωσης της παραγωγής και διαχείρισης της εργασίας από τις αρχές του αιώνα έως τα μέσα της δεκαετίας του '50. Σε όλο αυτό το διάστημα η επιχείρηση προσανατολίζεται κατά βάση σε μέτριας ποιότητας και αξίας προϊόντα και παραγγελίες του Στρατού, αντιμετωπίζοντας σοβαρά ελλείμματα τεχνολογίας και τεχνογνωσίας, τα οποία προσπαθεί να επιλύσει με «πατέντες» και πειραματισμούς, με την ενεργό ανάμειξη του ίδιου του διευθυντή. Η πλέον συνηθισμένη καταγραφή των «ενθυμημάτων» - «ημερολογίου», είναι οι αποτυχίες των παραγωγικών πειραματισμών ειδικά στο υφαντήριο, όπου είναι προφανής η έλλειψη τεχνογνωσίας και η ανεπάρκεια της ουσιαστικά μονοπρόσωπης διεύθυνσης. Μεταξύ άλλων

εντοπίσαμε συστήματα κατάρτισης και κινητικότητας του προσωπικού, ήδη από τη δεκαετία του '10, τη μεγάλη σημασία των τεχνιτών, την αντίδραση του προσωπικού σε αναδιαρθρώσεις της παραγωγής. Στην κατοχή εντοπίσαμε μια εθνική διάσταση στη σκέψη του διευθυντή, Ν. Καρέλλα, την απόγνωση του, για τον «εξιταλισμό» και την πορνεία, για την οποία κατηγορεί τους συμπολίτες του. Ιδιαίτερη σημασία έχουν οι μεταπολεμικές εξελίξεις, που ειδικά μετά τα μέτρα του '53 και την κρίση, σηματοδοτούνται από επενδύσεις και ριζική αναδιοργάνωση της παραγωγής, από έναν «ειδικό», ο οποίος επιβάλλεται και στο διευθυντή. Η αναδιάρθρωση επιφέρει εκτός από απολύσεις και ένταση εργασίας, αναλυτικές μετρήσεις και καταγραφές της παραγωγής, μάλιστα ο Καρέλλας αντιδρά χαρακτηριστικά με το «με το να μετατραπούμε όλοι σε γραφιάδες...». Η αντίδραση του προσωπικού παρουσιάζεται ως «φοβερά», είναι όμως μια άτυπη, μη συνδικαλιστική αντίδραση.

Στην περίπτωση της Π-Π, αναφερθήκαμε στον τρόπο δημιουργίας και ορισμένα στοιχεία λειτουργίας της μεγαλύτερης ελληνικής επιχείρησης του κλάδου και μια από τις μεγαλύτερες της Ευρώπης. Με βάση μέρος του αρχείου της, εξετάσαμε ορισμένες πλευρές για την προπολεμική και μεταπολεμική οργάνωση της, τις κλαδικές ειδικότητες, την αμοιβή. Εντοπίσαμε την εξέλιξη, από την κάθετη διάκριση ανδρικών – τεχνικών και γυναικείων θέσεων εργασίας και μια τεράστια μισθολογική διακύμανση, προς μια περισσότερο ομογενοποιημένη οργάνωση, που ωστόσο δεν καταργεί τις παραπάνω κατατμήσεις του προσωπικού. Ειδικά στην περίοδο της κατοχής και των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων, που αφορά μια σημαντική περίοδο του συνδικαλισμού, εξετάσαμε μια περίπτωση πολύ μεγάλης κινητικότητας και προσωρινότητας της εργασίας, όπου μερίδα του προσωπικού προσλαμβάνεται και απολύεται κατ' επανάληψη (έως και τρεις φορές). Στους ίδιους εργαζόμενους, εκτός από την αυτονόητη για την εποχή κυριαρχία των νεαρών γυναικών, εντοπίσαμε την ύπαρξη αρκετών παντρεμένων, που προέρχονται κυρίως από όσες γεννήθηκαν εκτός Αττικής. Στη φάμπρικα φαίνεται να εργάζονται νεαρότατες κοπέλες και γυναίκες μέλη φτωχών οικογενειών, που μεταναστεύουν για την αναζήτηση γυναικείου μεροκάματου. Επίσης εντοπίσαμε ένα σημαντικό μερίδιο εργαζομένων, καταγόμενων από την ιδιαίτερη πατρίδα των ιδρυτών, την Αιτωλοακαρνανία, που επιβεβαιώσαμε και στη σύγχρονη περίοδο, ακόμα και στα κεντρικά γραφεία της επιχείρησης στην Αθήνα.

Ως προς την εξέλιξη της Π-Π, εντοπίσαμε τις σχέσεις του διευθυντικού δίδυμου Σταράτου – Κατσάμπα με την πολιτική εξουσία, τη συνύφανση οικονομικής και πολιτικής εξουσίας στη δημιουργία του παραγωγικού γίγαντα του κλάδου, που ιδρύει ή συγχωνεύει μεγάλες μονάδες, με την αμέριστη βοήθεια του κράτους και των τραπεζών. Η παραγωγή στρέφεται προς την βαμβακερή κλώση και ύφανση, σε μεγάλο βαθμό εξάγεται χωρίς μεγάλο περιθώριο κέρδους και χωρίς να ξεπεράσει τα όρια του ανταγωνισμού μέσης και χαμηλής αξίας προϊόντων, που προβάλλονται ως «εφάμιλλα με τα ευρωπαϊκά». Επίσης στην Π-Π έχουν εφαρμοσθεί πρωτοποριακά για την Ελλάδα συστήματα οργάνωσης, ελέγχου και τυποποίησης της εργασίας, ένας γραφειοκρατικός ορθολογισμός, που συνυπάρχει με παραδοσιακά, πατερναλιστικά στοιχεία διεύθυνσης.

Παρά του ότι δεν θα λείψουν και συγκρούσεις με την πολιτική εξουσία, ο Κατσάμπας ως ισόβιος πρόεδρος του ΣΕΒ και ο Στράτος ως Υπουργός – βιομήχανος, διοικούν την Π-Π, που μετοχικά ελέγχουν οι τράπεζες, με «συνεργάτες» - όπως ονομάζονται - το πολυάριθμο προσωπικό, σε συνθήκες «εργασιακής ειρήνης». Οι «συνεργάτες»

πειραϊκάριοι, άνδρες και γυναίκες, ακόμα και την περίοδο της μεταπολεμικής κρίσης και ανεργίας, απολαμβάνουν ειδικές αμοιβές και «προνόμια» εξασφάλισης των ίδιων και των παιδιών τους, έτσι ώστε δίδουν το δικαίωμα στον Χ Κατσάμπα, στην περίοδο της μεταπολιτευτικής απεργιακής έκρηξης, να υπερηφανεύεται για την Π-Π, ως μοναδικό, παγκόσμιο, φαινόμενο εταιρίας, που δεν έχει αντιμετωπίσει απεργιακή κινητοποίηση. Ωστόσο η υπερχρέωση και γενικότερα ο κλυδωνισμός της επιχείρησης στη δεκαετία του '80, θα ταράξει και το κλίμα εργασιακής ειρήνης, έτσι ώστε οι «συνεργάτες» – «πειραϊκάριοι» θα επιδιώξουν να περάσουν από το «σχεδόν» δημόσιο της ιδιωτικής Π-Π στη «προβληματική» Π-Π, δηλαδή ακόμα πιο κοντά στο «δημόσιο».

Η εξέλιξη του υποκλάδου της κλωστοϋφαντουργίας

Συνολικά στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία, ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα παρατηρείται μια «μεγάλη» κλαδική βιομηχανία, παράλληλα με πολυάριθμα μικρο-εργοστάσια , αλλά και μια αθέατη χειροτεχνία, σε διαφορετικές εξειδικεύσεις, αλλά γενικά χαμηλές επιδόσεις. Αρχικά διαπιστώσαμε ότι δεν παρουσιάστηκε μια συγκρουσιακή τομή προβιομηχανικής και βιομηχανικής κλωστοϋφαντουργικής παραγωγής και ότι εκλείπει μια λουδιστικού τύπου εργατική μνήμη. Αντίθετα αναπαράγεται μια έγκληση υπεράσπισης της «ρωμαίικης» παραγωγής και απασχόλησης, που απειλείται από τους «ξένους», ενώ ταυτόχρονα αναπαράγεται μια εξάρτηση από «ξένους». Ο κλάδος αναπτύσσεται περαιτέρω αξιοποιώντας τις συνέπειες της μικρασιατικής καταστροφής, κάθε είδους ρυθμίσεις, δάνεια και προστασίες, ειδικά στη δεκαετία του '30, έτσι ώστε απασχολεί έναν ολόκληρο βιομηχανικό στρατό, κυρίως από νεαρά κορίτσια. Η κρίση της κατοχής και η μεταπελευθερωτική διστακτικότητα επαναλειτουργίας των μονάδων από τους βιομήχανους, θα ξεπερασθεί γρήγορα, αλλά τα «σταθεροποιητικά» **μέτρα του '53**, κυρίως η απελευθέρωση των εισαγωγών, θα κλυδωνίσουν το κλάδο, περιορίζοντας δραστικά την απασχόληση. Το μέρος της βιομηχανίας, που θα αντέξει στην κρίση θα αναγκαστεί να **εκσυγχρονισθεί τεχνολογικά, αλλά και οργανωτικά**, εισάγοντας μηχανές αλλά και τεϋλοριστικού τύπου συστήματα, που εφαρμόζονται αυταρχικότατα, διογκώνοντας την εκμετάλλευση μιας πιεζόμενης από την ανεργία, κυρίως γυναικείας εργασίας, σε ένα σκληρό μετεμφυλιακό πολιτικό κλίμα.

Οι βιομήχανοι, ακόμα και όταν δεν «δημιουργούνται» από το κράτος, στηρίζονται αποφασιστικά στο κράτος και τις πολιτικές του, διαπλέκονται με τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις και τις τράπεζες αλλά και διεκδικούν συλλογικά μέτρα και διευκολύνσεις. Ιδιαίτερη σημασία έχει το φαινόμενο, τόσο της προπολεμικής όσο και της μεταπολεμικής περιόδου, να «απειλούν» το κράτος με άρση λειτουργίας των μονάδων, κάτι σαν **«εργοδοτική απεργία»**, μέτρο στο οποίο προχωρούν κατ' επανάληψη.

Στη μετεμφυλιακή περίοδο, ο κλάδος, αντίθετα από την απελευθέρωση, που συγκεντρώνεται κυρίως στην Αττική, αποκεντρώνεται σε όλη τη χώρα, και στρατολογεί κυρίως νεαρές κοπέλες αγροτικών περιοχών, σε εργοστάσια που εξειδικεύονται κυρίως στη βαμβακερή κλώση και ύφανση. Παράλληλα με τις παραπάνω μεγάλες μονάδες, μικρομεσαία υφαντήρια και πλεκτήρια συμπληρώνουν μια παραγωγική δομή, που στρέφεται σε «βασικά» προϊόντα, με κύριο πλεονέκτημα το **φτηνό κόστος παραγωγής**. Βοηθούντων των επιδοτήσεων και προστατευτισμών,

τα «*εφάμιλλα με τα ευρωπαϊκά*» ελληνικά προϊόντα κυριαρχούν στην εσωτερική αγορά αλλά και στη χαμηλή βαθμίδα ανταγωνισμού της ευρωπαϊκής αγοράς.

Στη δεκαετία του '70, η παλινδρόμηση προς τη στρατηγική χαμηλού κόστους και η εξειδίκευση σε βασικά βαμβακερά προϊόντα θα απογειώσει τη παραγωγή και την απασχόληση, που θα λάβει τη μέγιστη τιμή της στα τέλη της δεκαετίας του '70 και θα εμφανίσει τα όρια της από τις αρχές του '80. Η λύση των «προβληματικών» και η ευνοϊκή συγκυρία των μέσων του '80, θα περισώσει μια ήδη υπερχρεωμένη παραδοσιακή μεγάλη βιομηχανία, αλλά και θα αναδείξει έναν νέο κύκλο υπερκερδοφόρων επιχειρήσεων – ομίλων, που θα λάβει τελικά τα ηνία του κλάδου. Η σταδιακή κατάργηση των προστατευτισμών και η ένταση του διεθνούς ανταγωνισμού θα γίνει ιδιαίτερα αισθητή στη δεκαετία του '90 όπου σταδιακά καταρρέει τόσο η παραγωγή όσο και η απασχόληση, με εξαιρέσεις λίγων πλέον μονάδων, με διεθνοποιημένη επιθετική στρατηγική, κυρίως στη βαμβακερή κλώση και τη βαμβακερή πλέξη.

Η εξέλιξη του υποκλάδου της ένδυσης

Στον ελληνικό υποκλάδο της ένδυσης, ήδη από τον 19ου αιώνα, σταδιακά αποσυντίθενται τα συντεχνιακά «μπουλούκια» των ραφτάδων, παρουσιάζονται «φραγκοράφτες» και «ευρωπαϊκά» εμπορορραφεία, ή οίκοι μοδιστικής, μια διάσπαρτη παραγωγή, στην οποία συντελούν μοδίστρες, μοδιστράκια, εμπορορράπτες, καλφάδες και βοηθοί. Η τέχνη του επαγγέλματος απαιτεί μακρόχρονη μαθητεία, αναπαράγει συντεχνιακού τύπου εξαρτήσεις, αλλά και αναπτύσσει μια επαγγελματική, τεχνική αλληλεγγύη. Συχνότατα **δεν είναι καθαρό ποιος είναι ο εργοδότης και ποιος ο εργάτης**, καθώς υπάρχουν εργοδότες – ράπτες με κατάστημα ή χωρίς κατάστημα, καλφάδες (μισθωτοί με καλφαλίκι), επίσης με ή χωρίς κατάστημα, οι οποίοι με τη σειρά τους προσλαμβάνουν κατά βούληση μισθωτούς (βοηθούς ημερομίσθιους) ακόμα και όταν δεν εργάζονται σε δικό τους κατάστημα. Η παραπάνω οργάνωση της παραγωγής εμφανίζει ολόπλευρα τις αντιφάσεις της στο μεσοπόλεμο, όταν επιχειρείται να εφαρμοσθεί το ΙΚΑ στον κλάδο, αλλά διατηρείται σχεδόν απαράλλαχτη, όσο κυριαρχεί το σύστημα ένδυσης κατά παραγγελία, δηλαδή μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '60. Από τότε κυριαρχεί η παραγωγή των «ετοίμων» σε βιομηχανίες και πολυάριθμες βιοτεχνίες, που σταδιακά μετασχηματίζεται κυρίαρχα προς μια αλυσίδα υπεργολαβικής παραγωγής κόστους, προς εξαγωγή.

Η οργάνωση της εργασίας, ειδικά στις μεγάλες μονάδες ραφής, που συχνά λειτουργούν για λογαριασμό επιχειρήσεων του εξωτερικού, ομογενοποιείται και απλοποιείται σε απόλυτα προσδιορισμένες κινήσεις «μεθόδου». Επίσης επεκτείνονται συστήματα σύνδεσης της αμοιβής με τη παραγωγικότητα, το περίφημο «ακόρντ» και αργότερα μορφές υπεργολαβικής ανάθεσης της παραγωγής με άλλες επιχειρήσεις, κυρίως στη ραφή. Η παραγωγή, όπως και απασχόληση φτάνει στο μέγιστο όριο προς τα τέλη της δεκαετίας του '80, όπου βέβαια δεν κυριαρχούν ούτε οι καλφάδες ούτε οι μοδίστρες, αλλά μισο-ειδικευμένες γαζώτριες, που εργάζονται σε οργανωμένες επιχειρήσεις, σε βιοτεχνίες ή και στο σπίτι, ως φασονίστριες, με αμοιβή με το κομμάτι. Ως ένα σημείο η ασάφεια της μισθωτής σχέσης καλφάδων, που αξιοποιούν οι ίδιοι ξένη εργασία, αναπαράγεται στις νεότερες ανασφάλιστες φασονίστριες στο σπίτι, που συχνά αξιοποιούν επίσης ξένη εργασία, σε ένα αθέατο βασίλειο παρανομίας – παραοικονομίας, που κρύβεται πίσω από το «εξαγωγικό θαύμα» του κλάδου. Η Ελλάδα εξειδικεύεται στο εργασιοβόρο μέρος μιας διεθνοποιημένης, αλλά

ταυτόχρονα και προστατευόμενης παραγωγής, που κατακρημνίζεται στη δεκαετία του '90, όταν φιλελευθεροποιείται περαιτέρω το διεθνές εμπόριο, απελευθερώνοντας μια ακόμα πιο φτηνή και εκμεταλλεύσιμη αγορά εργασίας, που εξανεμίζει το ελληνικό πλεονέκτημα του σχετικά φτηνού κόστους παραγωγής.

Οι νεότερες τάσεις στο κύκλωμα κλωστοϋφαντουργίας – ένδυσης

Ο σύγχρονος κλάδος της κλωστοϋφαντουργίας – ένδυσης έχει επεκταθεί σε διεθνές επίπεδο, τάση που επέτεινε η περαιτέρω φιλελευθεροποίηση του εμπορίου με την κατάργηση της Πολυινικής Συμφωνίας. Διακρίνονται διαφορετικές στρατηγικές και διαφορετικές δυνατότητες και μορφές παραγωγής και εμπορίας, ανάλογα και με τη φάση παραγωγής, με σημαντικότερη τάση τη συστημική εφαρμογή νέων τεχνολογιών και την ανασύνθεση των σχέσεων παραγωγής - διανομής. Σε ορισμένες φάσεις, η τεχνολογία και ειδικά η τεχνολογία της πληροφορίας έχει αλλάξει άρδην την παραγωγή, έτσι ώστε ισχυροποιείται η ένταση κεφαλαίου, αλλά ορισμένες κύριες φάσεις, όπως η ραφή, παραμένουν «εργασιοβόρες», έτσι ώστε συνεχώς μεταφέρονται σε χώρες με φτηνότερο κόστος εργασίας. Η Ελλάδα για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα απετέλεσε προνομιακό χώρο μαζικής παραγωγής «βασικών» προϊόντων, ωστόσο, στη σύγχρονη περίοδο, η παραγωγή μεταφέρεται όχι προς, αλλά από την Ελλάδα. Συνολικά η Δυτική Ευρώπη μεταφέρει ένα τεράστιο όγκο παραγωγής σε τρίτες χώρες, ώστε να εκμεταλλευτεί πλεονεκτήματα χαμηλού εργατικού κόστους, ενώ ένα μέρος του κλάδου έχει προχωρήσει σε εντατικές επενδύσεις ή έχει επικεντρωθεί σε μικρές ευέλικτες παραγωγές, στην πρωτοτυπία, ταχύτητα, ποιότητα των προϊόντων.

Το νεότερο φαινόμενο είναι ότι η μεταφορά της παραγωγής που αφορά «βασικά προϊόντα» και φάσεις έντασης εργασίας δεν διεξάγεται με μεταφορά επενδύσεων, αλλά με **υπεργολαβικές συνεργασίες**. Ενώ ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής διασπείρεται σε όλο τον κόσμο, με έμφαση στις χώρες «χαμηλού κόστους», ή αποκεντρώνεται σε αυτόνομες ή υπεργολαβικές επιχειρήσεις, ο **σχεδιασμός και τα δίκτυα εμπορίας συγκεντρώνονται σε ελάχιστα διεθνή κέντρα**. Σε αυτό το νέο καταμερισμό εργασίας, η Ελλάδα, ακολούθησε με καθυστέρηση την ευρωπαϊκή απώλεια μεγάλου μέρους της κλαδικής απασχόλησης σε παραγωγές βασικών προϊόντων, χωρίς όμως να στραφεί με επιτυχία με στρατηγικές ανταγωνισμού εκτός του κόστους. Έτσι σήμερα, από τη μια χάνει το συγκριτικό πλεονέκτημα του κόστους παραγωγής και από την άλλη δεν μπορεί να αντιτάξει επιχειρηματικές στρατηγικές με επίκεντρο τη μόδα, την ποιότητα, την ταχύτητα κλπ, παρουσιάζοντας έναν ευάλωτο από κάθε άποψη κλάδο, με αβέβαιο μέλλον.

Το εργατικό δυναμικό και οι ειδικότητες

Η μέγιστη παραγωγή και απασχόληση παρουσιάζεται, όταν στις δεκαετίες '70-80, η Ελλάδα, ενώ διατηρεί μηχανισμούς άμεσης ή έμμεσης προστασίας και επιδοτήσεων, δέχεται ένα μέρος της παραγωγής, που «μεταφέρεται» από δυτικοευρωπαϊκές χώρες, συνήθως σε υπεργολαβική βάση. Ως προς την οργάνωση της παραγωγής, παρουσιάζεται κυρίαρχα μια **στρατιωτικού τύπου πειθαρχία** από προϊσταμένους και προϊσταμένες, ως όργανα της εργοδοσίας, που συχνά **συναντάται με τον πολιτικό έλεγχο** και την καταστολή του κράτους. Σταδιακά κάνουν την εμφάνιση τους και κάποιες μορφές τεχνολογικού – ορθολογικού ελέγχου που συνυπάρχουν με μια εν πολλοίς πατερναλιστική διεύθυνση.

Σήμερα η απασχόληση στην κλωστοϋφαντουργία είναι σχεδόν μοιρασμένη μεταξύ ανδρών και γυναικών με κυριαρχία των γυναικών, ενώ στην ένδυση κυριαρχούν συντριπτικά οι γυναίκες. Ωστόσο **η παράδοση είναι διαφορετική, καθώς στις αρχές του αιώνα η ένδυση είναι ανδρικός κλάδος και η κλωστοϋφαντουργία γυναικείος**. Επίσης, με βάση τις απογραφές, **η μέση απασχόληση ανά κατάστημα, συνολικά στη μεταπολεμική κλωστοϋφαντουργία είναι μικρότερη από την αντίστοιχη προπολεμική. Στην ένδυση η μέση απασχόληση μόλις τη δεκαετία του '70 ξεπερνά τη προπολεμική ωστόσο, ως μέγεθος, αντιστοιχεί σε μονάδα νάνο** και αν λάβουμε υπ' όψη την άτυπη απασχόληση του φασόν στο σπίτι, μάλλον είναι επίσης μικρότερη ακόμα και από τη προπολεμική. Παρόμοιες τάσεις εμφανίζονται και στην μισθωτή απασχόληση που αφορά άμμεσα το συνδικαλισμό. Αναζητώντας λοιπόν τη συγκεντρωμένη τυπική – νόμιμη, μισθωτή απασχόληση, ως προϋπόθεση μαζικού συνδικαλισμού στη μεταπολεμική περίοδο, βρίσκουμε **ότι ο μέσος εργαζόμενος (ημερομίσθιος ή μισθωτός) στην κλωστοϋφαντουργία εργάζεται σε μικρομεσαίο χώρο εργασίας (13,99 άτομα/ κατάστημα το 1988) και ο αντίστοιχος στην ένδυση σε πολύ μικρό (4,32 άτομα/ κατάστημα το 1988).**

Η κρίσιμη ιδιομορφία για την Ελλάδα, ως προς το εργατικό δυναμικό, στην ύστερη μεταπολεμική περίοδο **μέχρι τη δεκαετία του 90, είναι ότι όχι μόνο δεν εμφανίζεται το πρόβλημα της ανεργίας**, που αφορά παραδοσιακές κλωστοϋφαντουργικές χώρες στις δεκαετίες 70-80, αλλά η απασχόληση αυξάνεται ραγδαία, απορροφώντας γυναικείο κυρίως αλλά και ανδρικό προσωπικό. Έτσι, ενώ οι αναπτυγμένες χώρες στην Ευρώπη και τα ισχυρά κλαδικά συνδικάτα ασχολούνται με την ασφάλεια απασχόλησης, τα κλαδικά σχέδια ανάπτυξης του κλάδου και απορρόφησης των ανέργων, στην Ελλάδα παρουσιάζεται έλλειψη εργατών, που μετά από μια σύντομη περίοδο μαθητείας θεωρούνται ειδικευμένοι, ή έστω ημι-ειδικευμένοι.

Όπως είδαμε, ενώ ως προς τις συμβατικές ρυθμίσεις, οι ειδικότητες και γενικά οι κατηγορίες εργαζομένων ομογενοποιούνται και ως προς το μισθό, παράλληλα αναπαράγονται (και μισθολογικά) παλιές και δημιουργούνται νέες κατατμήσεις στην πράξη. Οι κατατμήσεις της εργασίας οφείλονται πριν απ' όλα σε διαφορετικές επιχειρησιακές - παραγωγικές δομές, αλλά και σε διαφορετικές συνδικαλιστικές δράσεις, που συναρτώνται με τις παραπάνω δομές. Εκτός από την κλασσική διάκριση μεταξύ της αυτοαπασχόλησης, της μικρής - μεσαίας - μεγάλης - πολύ μεγάλης μονάδας, μπορούμε να διακρίνουμε κερδοφόρες και ζημιογόνες μονάδες, που τελικά, στα μέσα της δεκαετίας του '80 θα πάρουν τη μορφή ιδιωτικές - προβληματικές. Αυτή η διάκριση είναι κρίσιμη για το κύκλο εργασιακών σχέσεων και για το συνδικαλισμό καθώς ουσιαστικά χωρίζει στα δύο τα μεγάλα εργοστάσια του κλάδου, τα εργοστάσια στα οποία κυρίως εμφανίζεται μαζικός επιχειρησιακός συνδικαλισμός. Μια ακόμα σπουδαιότερη διάκριση που αφορά κυρίως την ένδυση είναι η διάκριση νόμιμης – τυπικής και άτυπης – φασονιέρικης εργασίας, που ουσιαστικά τέμνει το εργατικό δυναμικό στη κρίσιμη δεκαετία του '80.

Γενικά οι εργαζόμενοι στον κλάδο κατατάσσονται σε μια μεγάλη σειρά κατηγοριών θέσεων εργασίας, που άλλοτε θεωρούνται επαγγέλματα (πχ πλέκτης, ηλεκτρολόγος, θυρωρός, γαζώτρια) και άλλοτε συγχέονται με τη σύγχρονη τάση της πολυειδίκευσης πχ ένας χειριστής - συντηρητής, που αν χρειαστεί κουβαλάει και τσουβάλια και εργάζεται σε διαφορετικές μηχανές. Επίσης μερικές φορές ένας χειριστής μπορεί να εκτελεί την ίδια μονότονη εργασία (πχ γαζώτρια), ή να ελέγχει ή τροφοδοτεί τη

μηχανή ακολουθώντας τους ρυθμούς της, ενώ ταυτόχρονα άλλοτε μπορεί και άλλοτε δεν μπορεί να παρέμβει στη λειτουργία της. Με βάση τα παραπάνω η προσπάθεια εξαγωγής «γενικών - καθολικών τάσεων» είναι εξ' αρχής προβληματική, ωστόσο δεν λείπουν και ορισμένα σταθερά επαναλαμβανόμενα χαρακτηριστικά και οι σχετικά γενικές αλλαγές - τάσεις. Η κυρίαρχη, γενική τάση στη σύγχρονη περίοδο είναι η ραγδαία μείωση του αριθμού των εργαζομένων και ειδικά των γυναικών, σε συνάρτηση με τη μείωση των επιπέδων ιεραρχίας και την τάση πολύ-ειδίκευσης, ως πολλαπλής δυνατότητας εργασίας σε διαφορετικές αυτόματες μηχανές. **Οι εργαζόμενοι μπορούν να λάβουν περισσότερες, αλλά απλούστερες αποφάσεις**, υποταγμένοι όχι πλέον σε μια μηχανή αλλά σε ένα σύστημα μηχανών, που συχνά ελέγχονται από ένα υπολογιστικό κέντρο, που μέσω των μηχανών ελέγχει και τους χειριστές – επιθεωρητές των μηχανών.

Για την ελληνική κλωστοϋφαντουργία, η ρομαντική περιγραφή για τον ειδικευμένο εργάτη του 19ου αιώνα, που αντικαθίσταται από τον μαζικοποιημένο αποειδικευμένο, υποβαθμισμένο, χωρίς αυτονομία εργαζόμενο, έχει νόημα για ορισμένες «μαστόρικες» ειδικότητες στην προπολεμική και πρώτη μεταπολεμική κλωστοϋφαντουργία, εκτός από ορισμένα σημεία, όπως το ζήτημα του ρυθμού της παραγωγής, που σταδιακά ξεφεύγει πράγματι από τον έλεγχο του ανθρώπου. Η βιομηχανική κλωστοϋφαντουργική εξέλιξη στη μεσοπολεμική και κυρίως μεταπολεμική Ελλάδα, μέχρι και τη δεκαετία του '80, αποστερεί όλο και περισσότερο την αυτονομία του εργάτη - εργάτριας και γενικεύει την αντίστοιχη αμοιβή του ημερομισθίου, για να συνδυαστεί αργότερα με ένα περισσότερο μικτό σύστημα μισθού - επιπλέον παραγωγικότητας και να καταλήξει προς την σύγχρονη επικράτηση και πάλι του συμπιεσμένου κλαδικού ημερομισθίου - μισθού. Οι κυρίαρχες ειδικότητες, που θα επηρεάσουν και το συνδικαλισμό είναι αυτή του **υφαντομηχανικού – κομποδέτη** που σταδιακά υποβαθμίζεται από την τεχνολογική εξέλιξη και του **συντηρητή – τεχνικού**.

Ως προς την ελληνική ένδυση, η εξέλιξη παραπέμπει σε μεγαλύτερο βαθμό στο σχήμα του H. Braverman, αν και η τομή αφορά την ύστερη μεταπολεμική περίοδο. Πράγματι στην ένδυση η μαζική παραγωγή αποστερεί όχι μόνο πλευρές της αυτονομίας του εργαζόμενου, αλλά και της ίδιας της τέχνης του, μιας τέχνης που δεν αφορά μόνο μια μειοψηφία τεχνιτών, όπως στην υφαντουργία, αλλά σχεδόν όλους τους εργαζόμενους. Πρόκειται για μια διαδικασία που από τη μια γενικεύει τη σχέση του εργαζόμενου με προϊόντα της ένδυσης και από την άλλη περιορίζει τη σχέση του εργαζόμενου με μια φάση (ή έστω λίγες φάσεις) εργασίας. Η ένδυση των «ετοίμων» προϊόντων υποβαθμίζει τη θέση εργασίας από την ανδρική - τεχνική του κάλφα, που μπορεί ακόμα και να προσλάβει βοηθούς, στη κακοπληρωμένη θέση της γαζώτριας μαζικής ραφής. Ωστόσο αναπαράγεται και η παραδοσιακή ασάφεια καθώς εκλείπουν οι καλφάδες και οι αυτόνομες μοδίστρες, αλλά εμφανίζονται οι φασονίστριες που εργάζονται άτυπα, σε οικιακό χώρο. Οι πλέον νευραλγικές ειδικότητες είναι τα λεγόμενα «**καλά χέρια**» του κλάδου, εργαζόμενες με πλατύτερη ειδίκευση και μεγαλύτερη επιδεξιότητα και ευελιξία (πχ «μπαλαντέρ»), μαζί με κάποιες θέσεις εργασίας κυρίως στην **κοπή – σχεδιασμό**.

4 Ο ΕΡΓΑΤΙΚΟΣ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΕΝΔΥΣΗ

Εξετάζεται στο 4.1 ο συνδικαλισμός πριν τη κατοχή, στο 4.2 μια μελέτη περιπτώσεων των εξελίξεων από τον προπολεμικό στο μεταπολεμικό συνδικαλισμό, στο 4.3 ο ομοσπονδιακός κλαδικός συνδικαλισμός μέχρι τη δεκαετία του 80 και στο 4.4 οι εργαζόμενοι και ο κλαδικός συνδικαλισμός στην τρέχουσα περίοδο (1983-1996).

4.1 Η συνδικαλιστική παράδοση

Ο ισχυρότερος παράγοντας, που εμφανώς επηρεάζει τις συνδικαλιστικές εξελίξεις στην Ελλάδα, είναι η πολιτική, κυρίως οι άμεσες ή έμμεσες παρεμβάσεις του κράτους στο συνδικαλισμό της εργασίας, που αλλάζουν κατά περίοδο, ενώ φυσικά αλλάζει και η ίδια η εργασία. Παρά τις παραπάνω αλλαγές, όπως δεχθήκαμε προηγουμένως, στηριγμένοι κυρίως στον Γ. Κουκουλέ, στον ελληνικό συνδικαλισμό παρατηρούνται σταθερές, συνεπώς καλούμαστε να μελετήσουμε τη παραπάνω «σταθερότητα» και στον κλάδο, αλλά και να φωτίσουμε τις στιγμές και αιτίες της όποιας τομής.

Καθώς η ταξική πάλη, όπως και η ταξική συνείδηση δεν εξορίζεται από την προβληματική μας, ασχολούμαστε με το «αργόσυρτο» του Μοσκώφ, αναζητούμε την αντικειμενική ύπαρξη της εργασίας, τις εμπειρίες, το λόγο, τη πράξη της. Αναζητούμε τις συνδικαλιστικές πρακτικές μιας μερίδας της ελληνικής εργατικής τάξης, το πώς πραγματώνει ή προσπαθεί να πραγματώσει συμφέροντα, μέσα στα όρια των νομικών προϋποθέσεων, κόντρα στα αντίπαλα ταξικά συμφέροντα, σε επιμέρους συγκυρίες. Με τη σειρά της η κλαδική μερίδα της εργασίας που μας ενδιαφέρει χωρίζεται σε επιμέρους μερίδες, επαγγέλματα, θέσεις εργασίας και ειδικά συμφέροντα, η ανάδειξη των οποίων κατά τις διαφορετικές συγκυρίες της ταξικής πάλης, μπορεί να συμβάλει στην ερμηνεία της ίδιας της ταξικής πάλης, του συνδικαλισμού, ως ειδικής ταξικής πρακτικής.

Η ενασχόληση με την προπολεμική περίοδο εξυπηρετεί την μελέτη της μεταπολεμικής περιόδου, πράγμα που θέτει και τα όρια της αναφοράς μας. Αναλυτικότερα θα ασχοληθούμε στο 4.1.1 με ορισμένες πλευρές του προπολεμικού συνδικαλισμού των ραπτεργατών, ένα από τα πλέον «σκοτεινά» και ενδιαφέροντα μέρη της ιστορίας του κλαδικού συνδικαλισμού. Ωστόσο για τους ραπτεργάτες μπορούμε να μιλάμε για βιομηχανικό συνδικαλισμό, στη προπολεμική περίοδο, ουσιαστικά μόνο σε μία εξαίρεση και μάλιστα με επιφυλάξεις (τα στρατιωτικά) έτσι ώστε η ίδια η γέννηση του βιομηχανικού συνδικαλισμού, που συναρτάται με το σημερινή περίοδο, (άρα και εμπίπτει στο θέμα της έρευνας μας) θα μας απασχολήσει κυρίως στη μεταπολεμική περίοδο. Στους ραπτεργάτες στη προπολεμική περίοδο θα αφιερώσουμε ένα εισαγωγικό κεφάλαιο όπου βασιζόμενοι κυρίως σε ορισμένες πληροφορίες για τη συνδικαλιστική οργάνωση και τις μορφές της εργασίας (κυρίως στο Βόλο) και ορισμένες συλλογικές συμβάσεις, προσπαθούμε να εντοπίσουμε τη μοδιστική και ραφτάδικη απασχόληση, τον πρώιμο συνδικαλισμό ενός μη βιομηχανικού, αποκεντρωμένου τμήματος της εργασίας.

Αντίθετα στην κλωστοϋφαντουργία μιλάμε εξ αρχής για γυναικείο, κυρίως, βιομηχανικό προλεταριάτο, για πρώιμες βιομηχανικές διαμαρτυρίες, αλλά χρονικά καθυστερημένο βιομηχανικό συνδικαλισμό, με σημαντικές συνέχειες στη μεταπολεμική περίοδο αλλά και σημαντικές τομές. Συνεπώς εκτός από ένα εισαγωγικό κεφάλαιο (4.1.2), όπου κυρίως τίθεται το ζήτημα της καθυστερημένης συνδικαλιστικής οργάνωσης και το αιτιολογικό βάρος της γυναικείας εργασίας, θα ασχοληθούμε αναλυτικότερα, στη συνέχεια, με δύο σημαντικές περιπτώσεις τοπικού συνδικαλισμού (στο Βόλο και τη Σύρο), επιχειρώντας να διερευνήσουμε τη σχέση προπολεμικού και μεταπολεμικού συνδικαλισμού.

Κατά την αναφορά μας στη συνδικαλιστική παράδοση, δεν θα ασχοληθούμε με αναλυτικότερες συγκρίσεις της ελληνικής περίπτωσης με άλλες εθνικές περιπτώσεις, περιοριζόμαστε λοιπόν σε αυτό το σημείο να αναφέρουμε ορισμένα εισαγωγικά σημεία. Η «γέννηση» του ελληνικού εργατικού κλαδικού συνδικαλισμού δεν μπορεί να συγκριθεί με συγχρονικές περιπτώσεις στην Ευρώπη και Αμερική, όπου η βιομηχανία αλλά και ο συνδικαλισμός, ευρύτερα η βιομηχανική - εργατική διαμαρτυρία και οργάνωση, έχουν ήδη μακρόχρονη παράδοση. Οι ραπτεργάτες έχουν μεγάλη παράδοση στη συγκρότηση εργατικών ενώσεων, ακόμα και διεθνούς χαρακτήρα, όπως η διεθνής ένωση των ραπτών, που ιδρύεται το 1893 και τον επόμενο χρόνο θα ακολουθήσει η Διεθνής Ομοσπονδία των Συνδικάτων Εργατών Κλωστοϋφαντουργίας. Οι ραπτεργάτες, ως περισσότερο τεχνίτες, προηγούνται των υφαντουργών ως προς τη σύσταση συνδέσμων, ενώ οι υφαντές έχουν μια μακρόχρονη παράδοση σε κάθε είδους μαζικές εργατικές διαμαρτυρίες και εξεγέρσεις, μια από τις σπουδαιότερες των οποίων είναι η απεργία και αιματηρή σύγκρουση των 40000 μεταξουργών της Λυών, στα 1831. Εκτός όμως των πάμπολλων εξεγέρσεων είτε χειρωνακτών ή βιομηχανικά οργανωμένων εργατών, υπάρχουν και μακροχρόνια παράδοση εργατικών ενώσεων, για παράδειγμα στην Ισπανία, παρουσιάζεται από τον Φόστερ, ως πρώτη εργατική ένωση, η ένωση των υφαντών της Βαρκελώνης, ήδη το 1840. Όπως είναι προφανές την ίδια περίοδο δεν μπορούμε να μιλάμε για κλαδικό ελληνικό συνδικαλισμό και βιομηχανική διαμαρτυρία, αφού δεν μπορούμε να μιλάμε ούτε για κλαδική βιομηχανία. Οι συγκρίσεις όμως είναι δύσκολες και για τον 20 αιώνα, ακόμα και με εθνικές περιπτώσεις με σχετικά καθυστερημένη κλαδική εκβιομηχάνιση, όπως στην Ιταλία. Στην Ιταλία[700] μεταξύ 1900 και 1908 αλλάζει άρδην η εικόνα του κλάδου με μαζικά εργοστάσια, απότομη εκβιομηχάνιση και προλεταριοποίηση, εργατικούς αγώνες με αιτήματα γύρω από το μισθό και το ωράριο. Ήδη το 1908, θεσπίζεται στην Ιταλία το 8ωρο για τις γυναίκες και τα παιδιά, πράγμα που στην Ελλάδα θα εφαρμοστεί σε όλο τον κλάδο, 30 χρόνια αργότερα.

Στην ένδυση, στο διεθνή συνδικαλισμό φαίνεται να βαραίνει η συντεχνιακή παράδοση και οι ενώσεις των καλφάδων, που έως ένα σημείο συνδέουν το συνδικάτο με τη συντεχνία, χωρίς αυτό να σημαίνει μια αναπόληση του παρελθόντος, εξάλλου από τον κλάδο προέρχονται ορισμένες πρωτοπόρες φυσιογνωμίες του παγκόσμιου εργατικού κινήματος[701]. Τα παραπάνω αφορούν και την Ελλάδα αλλά με μεγάλη

[700] Για την Ιταλία, βασιζόμαστε κυρίως στην εισήγηση του ΜΟΝΤΑΝΑΤΙ Ν., Γ. Γραμματέα της UILTA. (Μιλάνο, 1991)

[701] Για παράδειγμα αναφέρουμε τον ράφτη Φ. Πλαίκς, που πρωτοστατεί στους αγώνες για τη νομιμοποίηση των βρετανικών συνδικάτων, στην αρχή του 19ου αιώνα. ΦΟΣΤΕΡ ΟΥ., Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος, τ.1, σ. 32

χρονική καθυστέρηση. Ως ένα σημείο οι βιομηχανικές σχέσεις και ο συνδικαλισμός είναι «εισαγόμενα», επέρχονται με καθυστερημένο αλλά και συχνά ραγδαίο τρόπο, έτσι ώστε δεν μπορεί να συγκριθεί η συνδικαλιστική παράδοση ακόμα και με χώρες με συγκρίσιμη πολιτική καταπίεση και οικονομική ανάπτυξη, όπως η Ισπανία, πολύ περισσότερο με χώρες όπως η Βρετανία η Γερμανία ή και η Ιταλία. Στην συνέχεια της αναφοράς μας στο ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα του κλάδου, θα προβούμε σε επιμέρους συγκριτικές συσχετίσεις, για τη μεταπολεμική και κύρια τη τρέχουσα περίοδο, ωστόσο θα αναφερθούμε και σε ζητήματα που αφορούν άλλα εθνικά συνδικάτα, πολύ νωρίτερα, απ' όσο τα ελληνικά.

4.1.1 Η συνδικαλιστική παράδοση των ραπτεργατών

Στην ένδυση εκδηλώνονται οι παλιότερες συλλογικές συμπράξεις των εργαζομένων του κλάδου, έστω σε συντεχνιακή ή μισο-συντεχνιακή βάση, που έως ένα σημείο φαίνεται να έχουν ως κύριο στόχο την υπεράσπιση του επαγγέλματος του «φραγκοράφτη». Στα 1873 ιδρύεται η «Συντεχνία Ευρωπαϊκών Ενδυμάτων» στην οποία προφανώς συμμετέχουν τόσο οι εμπορορράπτες όσο και οι «καλφάδες». Ωστόσο μόλις 9 χρόνια αργότερα, το 1882, σύμφωνα με τον Κορδάτο, (με πηγή τον Λυκούδη) εκδηλώνονται οι απεργίες των ραπτεργατών και τσαγκαράδων, που για να καμφθούν, προσκαλούνται απεργοσπάστες από τη Σμύρνη και την Πόλη, συνεπώς είναι γενικευμένες απεργίες και με αξιοσημείωτη διάρκεια. Αμιγές σωματείο ραπτεργατών δεν είναι γνωστό στην Ελλάδα εκείνη την εποχή, μάλιστα το 1883, ένα έτος μετά την απεργία, εμφανίζεται το σωματείο των «εν Αθήναις εμπορορραπτοεργατών», στο οποίο συμμετέχουν οι διευθυντές των εμπορορραφείων, οι εργάτες τους, οι «εν οικίαις ιδιαιτέρως ράπτοντας» και οι μαθητευόμενοι[702]. Όπως θα δούμε αναλυτικότερα, η εργασιακή διαδικασία στο κλάδο χαρακτηρίζεται από «συντεχνιακούς» δεσμούς και διάχυση της ταξικής αντίθεσης, όχι μόνο στα τέλη του 19ου αιώνα, αλλά έως και μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Συνεπώς στα 1882 βρισκόμαστε μπροστά σε πολύ σημαντική «πρώιμη» απεργία, που συντελείται σε συντεχνιακά ραφτάδικα, με ασήμαντη συγκέντρωση εργασίας και ενώ (το πιθανότερο) δεν υπήρχε εργατικό σωματείο. Το ιστορικό σωματείο των ραπτεργατών της Αθήνας, φαίνεται να ιδρύεται το 1886, ημερομηνία που αναγράφεται και στη σφραγίδα του, είναι μάλιστα το ίδιο σωματείο που θα μας απασχολήσει και στη μεταπολεμική περίοδο, ως «σωματείο της ΕΔΑ».

Το φαινόμενο απεργίας των αποκεντρωμένων ραπτεργατών δεν είναι μοναδικό, όπως φαίνεται από την παρόμοια απεργία των ραφτάδων στην Τουρκία λίγα χρόνια πριν, το 1878[703], ωστόσο είναι δύσκολα ερμηνεύσιμο, με βάση το βιομηχανικό συνδικαλισμό. Δεν πρόκειται για μια «κλασσική» «άγρια» απεργία σε μαζικό χώρο εργασίας, κάτι σαν ανταρσία στην παραγωγή των ανοργάνωτων και αγανακτισμένων εργατών, που ξεσπά ξαφνικά, με κάποια αφορμή και γενικεύεται αυθόρμητα στον χώρο εργασίας, όπως στα κλωστοϋφαντήρια. Οι ραφτάδες δεν εργάζονται σε μαζικούς χώρους εργασίας, συνεπώς ο αυθορμητισμός της δράσης δεν αναιρεί την προϋπόθεση επαφών και συνεννοήσεων των «καλφάδων» των εργαστηρίων της κατακερματισμένης παραγωγής. Για τον ίδιο λόγο δεν είναι εύκολο να ελεγχθούν οι απεργοσπάστες και ακόμα πιο δύσκολη είναι η διαδικασία συλλογικών αποφάσεων και η διαχείριση των όποιων διαπραγματεύσεων. Με βάση τα παραπάνω και με δεδομένο το γεγονός ότι δεν καταγράφονται εργατικά σωματεία, συμπεραίνουμε ότι έχουν διαμορφωθεί άτυπες μορφές ενότητας και αλληλεγγύης των εργαζομένων, στο πλαίσιο των συντεχνιακών παραδόσεων του κλάδου. Αυτό επίσης δεν είναι πρωτοφανές, όπως μαρτυρά η παράδοση του συνδικαλισμού των τεχνιτών της Ευρώπης, μια από τις συνέπειες των συντεχνιών, ή μάλλον του μαραζώματος των συντεχνιών. Τουλάχιστον για τους ραπτεργάτες και τους τσαγκαράδες και ίσως για τους οικοδόμους, δεν έχει δίκιο ο Ελεφάντης, που όπως είδαμε αιτιολογεί τον «πατερναλιστικό» συνδικαλισμό

[702] ΓΚΟΥΤΟΣ Χ., Ο Συνδικαλισμός στο Ελληνικό Κράτος 1834-1914, σ. 127

[703] Αναφέρεται στο: DUMONT P., «Η Εργατική Τάξη τις Παραμονές του 1908», στο ΠΑΝΑΓΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Β. (κ.ά.), Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο Αιώνα, Θεμέλιο, 1980, σ.247

στην Ελλάδα (και) με την απουσία της συντεχνιακής παράδοσης, ως πηγής του επαναστατικού συνδικαλισμού των τεχνιτών.

Το πρόβλημα των ορίων της ταξικής αντίθεσης μέσα στο μικρόκοσμο του εμπορορραφείου, του πως ο κάλφας απεργεί κόντρα στο ράφτη, με τον οποίο διατηρεί οπωσδήποτε στενές ανθρώπινες σχέσεις, παραμένει εν πολλοίς αδιευκρίνιστο και προκλητικό αντικείμενο έρευνας, που μπορεί να συναρτηθεί με αντίστοιχα σύγχρονα ευρήματα. Αγγίζει μάλιστα όχι μόνο την απεργία, αλλά και την ίδια την οργάνωση, την ίδια την υπόσταση του συνδικάτου, την αίσθηση της κοινότητας και αντίθεσης συλλογικών συμφερόντων. Από τα πρώτα εργατικά σωματεία - ενώσεις - σύνδεσμοι που έχουν καταγραφεί στην Ελλάδα, είναι αυτά που ιδρύονται από τους καλφάδες ραπτεργάτες, που δεν μπαίνουν σε φάμπρικα, δεν συγκεντρώνονται στον ίδιο χώρο και στις επιταγές του κεφαλαίου, που διατηρούν σχετική αυτονομία στην εργασία τους, που δεν αντιμετωπίζουν έναν απρόσωπο βιομήχανο αλλά έναν «μάστορα», που λίγο ως πολύ ξεκίνησε από μαθητευόμενος και κάλφας, όπως οι ίδιοι. Τα ίδια προβλήματα αντιμετωπίζονται και στους τσαγκαράδες, για τους οποίους ο ρόλος τους στο συνδικαλιστικό κίνημα είναι γνωστός, όπως είναι γνωστές και η σχέση τους με τις εσωτερικές συγκρούσεις στο κομμουνιστικό κίνημα στην Ελλάδα.

Φαίνεται λοιπόν ότι και στην ελληνική περίπτωση ο ρόλος της τέχνης, έχει δεσπόζουσα σημασία στο νεαρό εργατικό κίνημα, ότι η συγκέντρωση σε «κέντρα» (πχ Ψυρή - Αθηνάς), ως ένα σημείο ισοσκελίζει την αποκέντρωση σε επιχειρήσεις - νάνους και ότι σε κάθε περίπτωση τα παραπάνω αντί να αντιβαίνουν, αναπαράγουν τον πολιτικό ριζοσπαστισμό. Οι ραπτεργάτες, κυρίως οι τσαγκαράδες αλλά και οι οικοδόμοι, οι σερβιτόροι, οι τυπογράφοι κλπ δεν εντάσσονται σε κάποιο βιομηχανικό συνδικαλισμό, αλλά όπως σε όλο τον κόσμο, πρωτοστατούν στον πρώιμο εργατικό συνδικαλισμό και ειδικά στην Ελλάδα εμφανίζουν δείγματα πολιτικού ριζοσπαστισμού.

Ένας ράπτης, ο Κυριάκος Μαντινειάδης εγκαινιάζει την Ακροναυπλία, το 1937, που τελικά θα «φιλοξενήσει» άλλους 13 ράπτες. Είναι ίσως περίεργο ότι παρά τον «εργατισμό» του ΚΚΕ, που έως ένα σημείο αναπαράγεται και στις ύστερες αναφορές στην Ακροναυπλία, στους παραπάνω 13 ράπτες, δεν γίνεται διάκριση μεταξύ εμπορορράπτη και ραπτεργάτη και κατά τη γνώμη μας δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι είναι όλοι ραπτεργάτες. Ο πολιτικός ριζοσπαστισμός φαίνεται να αγγίζει όχι μόνο τους ραπτεργάτες αλλά και τους εμπορορράπτες, πράγμα που επίσης συμβαίνει στους τσαγκαράδες και θα μας απασχολήσει και στη μεταπολεμική περίοδο. Για τους ράπτες του μεσοπολέμου είναι χαρακτηριστική η διήγηση του Γ. Μανούσακα[704], για τους δύο συγκρατούμενους του εμπορορράπτες στο «μπουντρούμι» της Ασφάλειας του Μανιαδάκη, που συνελήφθηκαν μετά το «σπάσιμο» του κάλφα τους στην ανάκριση.

Δεν φαίνεται οι απεργίες να είναι συχνές, ίσως δεν απασχολούν τον τύπο, αλλά σε κάθε περίπτωση η έρευνα μας ήταν πλημμελής, έτσι ώστε δεν μπορούμε ούτε καν να τις καταγράψουμε με αξιοπιστία. Από τις δευτερογενείς πηγές που συμβουλευτήκαμε μνημονεύεται μια απεργία στις 31/10/24[705]. Από ένα έγγραφο για συμπαράσταση που σώζεται στο αρχείο των εμποροϋπαλλήλων, (δεν το διαθέτουμε) φαίνεται ότι έγινε

[704] ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ Γ., Το Χρονικό ενός Αγώνα, Ακροναυπλία 1939-1943, Γνώση, τ. σ. 76-77.

[705] ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ Δ., Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα (1923-1927), Κομμούνα, 1985, σ.48.

επίσης απεργία το 1927 και οι αγώνες των ραπτεργατών οξύνονται και συντονίζονται από την ίδρυση της ομοσπονδίας ιματισμού, το 1933, μια από τις «κόκκινες ομοσπονδίες» της εποχής.

Το πιο σημαντικό είναι ότι ανεξάρτητα αν σημειώθηκαν πολλές και σημαντικές απεργίες, από τις αρχές του αιώνα, οι ραπτεργάτες συσπειρώνονται σε εργατικά σωματεία, τα οποία και συμμετέχουν στις ιδρύσεις εργατικών κέντρων και τη ΓΣΕΕ. Στη περίπτωση του Βόλου, που μελετήσαμε καλύτερα, οι ραπτεργάτες αντίθετα από τους κλωσ/γούς, παρουσιάζουν συνδικαλιστική δράση πριν από τη περίοδο της ίδρυσης του Εργατικού Κέντρου Βόλου (1908) κατά την οποία φαίνεται ότι έχουν - τουλάχιστον εν μέρει - ξεπεράσει τη μικτή (εργατο-εργοδοτική) τους οργάνωση και εμφανίζονται ως «ραπτεργάτες». Ένας ράπτης υπ' ονόματι Καρασταμάτης, εμφανίζεται συν-ιδρυτής του Εργατικού Κέντρου Βόλου (1908)[706]. Επίσης ένας πιλοποιός παρουσιάζεται κατηγορούμενος για τα «αθεϊκά» το 1911 υπ' ονόματι Ραφαήλ ο οποίος ταυτόχρονα εμφανίζεται ως εργάτης[707]. Επίσης οι «ραπτεργάτες» θα συμμετέχουν στην επιτροπή του συλλαλητηρίου για τα αιματηρά γεγονότα του Κιλελέρ με εκπρόσωπο τον Θ. Κογκόπουλο, ο οποίος θα εκλεγεί και μέλος της διοίκησης του Εργατικού Κέντρου το Μάη του 1910[708]. Φαίνεται ότι οι διώξεις του συνδικαλιστικού κινήματος και οι γενικότερες περιπέτειες της χώρας θα καταστήσουν αδρανές το σωματείο το οποίο επαναδραστηριοποιείται μόλις τις αρχές του 1918[709]. Στο βιβλίο των «αναγνωρισμένων σωματείων» δεν συναντούμε σωματείο ραπτεργατών από το 1914 ως το 1918, συνεπώς το πρώτο σωματείο ραπτεργατών ιδρύθηκε πριν το 1914. Στην περίοδο της πρώτης λειτουργίας του Ε.Κ. Βόλου (1908-1914) δεν αναφέρεται ίδρυση σωματείου ραπτεργατών, συνεπώς το επανιδρυθέν σωματείο του 1918 είναι το ίδιο σωματείο που συμμετέχει στη κίνηση του Εργατικού Κέντρου Βόλου, άρα ιδρύθηκε πριν και το 1908. Το σωματείο ραπτών εργατών δεν είχε σημαντική δράση στα δραματικά γεγονότα της πόλης, για παράδειγμα το 1921, δεν ενοχλεί την Ασφάλεια, αλλά ούτε και αδρανεί - απόδειξη αποτελεί ότι η Ασφάλεια δεν ζητά την κατάργηση του σωματείου το 1934 με το πρόσχημα της αδράνειας, όπως κάνει με άλλα σωματεία μεταξύ των οποίων και των κλωστοϋφαντουργών. Επίσης στα γεγονότα του 1936 δεν εμφανίζεται κάποια σημαντική δράση ραπτεργατών, ωστόσο ο νεκρός διαδηλωτής, ο Μπουμπατζής, καταγράφεται στον τύπο ως «ράπτης».

Σωματεία ραπτεργατών φαίνεται να ιδρύονται σε όλη τη χώρα και συμμετέχουν στις προσπάθειες ίδρυσης Ε.Κ. στη Θεσσαλονίκη, Πάτρα και Αθήνα, όπου ο πρώτος πρόεδρος είναι ραπτεργάτης. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ιδρυτικό συνέδριο της ΓΣΕΕ (1918) αρχίζει με εναρκτήρια ομιλία του ραπτεργάτη, Ε. Ξανθάκη του Ε.Κ.Α.

---

[706] ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Μ., Το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κίνημα, ό.π. σ.256

[707] Ο Μ. Δημητρίου τον παρουσιάζει ωρολογοποιό αλλά προφανώς κάνει λάθος αφού συμφωνούν για το επάγγελμα του όλες οι άλλες πηγές και κυρίως τα πρακτικά της δίκης).

[708] Το πληροφορούμαστε από τα φύλλα του Εργάτη στις 14 Μάρτη 1910 και 29 Μάη. Περιέχονται στο ΚΟΛΙΟΥ Ν., οι ρίζες..., ό.π., σ.183-184 και σ.197

[709] Διαβάζουμε στα πρακτικά του δικαστηρίου: «...την 14 Ιανουαρίου 1918 συνελθόντες οι εν τω επισυναπτόμενω πρακτικώ ιδρύσεως του Συλλόγου των εμποροϋπαλλήλων [προφανώς συγκεντρώθηκαν στην αίθουσα των εμποροϋπαλλήλων (Σ.Κ.)] απεφάσιασν την επανίδρυσιν και ανασύστασιν του συλλόγου «ραπτών εργατών Βόλου» και μεταρρύθμισιν του καταστατικού των συμφώνως τω άρθρω 28 του περί σωματείων υπ' αρίθ. 281 Νόμου, ού σκοπός έσται η αδελφική συνένωσις πάντων των εργατών ραπτών Βόλου και η μεταξύ των αλληλεγγύη και η επίτευξις βελτιώσεως κ' αναψώσεως της εν γένει διανοητικής και οικονομικής καταστάσεως των ραπτεργατών εν γένει.» ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΒΟΛΟΥ, ΑΠΟΦΑΣΗ 84, 20-3-1918.

και στο προεδρείο συμμετέχει μια από τις ελάχιστες γυναίκες, η ράπτρια, Καγγελάρη. Επίσης ράπτρια θα είναι μια από τις γυναίκες στο προεδρείο του ιδρυτικού συνεδρίου της ΕΓΣΕΕ (κόκκινης ΓΣΕΕ), η Κούλα Δαυλάκου, του σωματείου «ραπτριών στρατού», συνεπώς ενός αμιγούς γυναικείου σωματείου και μάλιστα στο λεγόμενο «στρατιωτικό», τον χώρο εργασίας με τη συγκεντρωμένη εργασία και τα προϊόντα μαζικής ραφής. Αξίζει να σημειωθεί ότι στον ίδιο χώρο που λειτουργούσε το παραπάνω «κόκκινο» σωματείο, μετά τον εμφύλιο, με τις «άδειες» φρονημάτων και την άμεση παρέμβαση της στρατιωτικής διοίκησης, θα γίνει ένα από τα στηρίγματα της αναιμικής, εργατοπατερικής ομοσπονδίας Ιματισμού. Ένα επίσης γυναικείο σωματείο, το «Σωματείον εργατριών κοπής και ραφής», εμφανίζεται να συνυπογράφει με άλλες τρεις γυναικείες οργανώσεις το ιστορικό κείμενο «Γιατί ζητούμε την Ψήφο ως εκλογείς και εκλέξιμοι»[710], ωστόσο κατά την πλημμελή έρευνα μας δεν βρήκαμε περαιτέρω πληροφορίες για το παραπάνω σωματείο.

Γενικά την περίοδο 1926 - 1936 σημειώνονται σημαντικοί αγώνες του κλάδου, όπως προκύπτει και από την αναφορά του κόπτη Δ. Δρακούλη, στο 3ο συνέδριο της ΠΟΕΥΙ το 1963. Χαρακτηριστικά ο Δρακούλης λεει: «*Έχομεν τα γεγονότα που εμεσολάβησαν κατά την πρώτην περίοδον του 1937: Τα θέματα μας ετίθεντο εις την τσέπην και ήτο φυσικόν επακόλουθον, εφ όσον τα στελέχη της ανήκον εις το Κομμουνιστικόν Κόμμα, να μη μπορέσει να ανδρωθεί η ομοσπονδία.*» Στο ίδιο συνέδριο αναφέρεται από τον τότε Γ.Γ. (Λέκα) η ίδρυση της ομοσπονδίας το 1933 και η επανασύστασή της το 1946, στο πλαίσιο του 8ου συνεδρίου της ΓΣΕΕ. Φυσικά οι «δημοκρατικοί- ελεύθεροι» μεταπολεμικοί συνδικαλιστές, θα αποκαλούν τις παλαιότερες διοικήσεις ως «εξτρεμιστικές», ωστόσο για λόγους που θα εξετάσουμε αργότερα, θα χρησιμοποιεί ως ιδρυτικό συνέδριο το συνέδριο του 1946 και αυτή η ημερομηνία θα αναγράφεται στη σφραγίδα της ομοσπονδίας. Από τους πρωταγωνιστές συνδικαλιστές του '46, εμφανίζεται στο νομιμόφρονα, μετεμφυλιακό συνδικαλισμό του '60, μόνο ένας, ο Κ Βότσος.

Από το 1937 φαίνεται να σταματά η αγωνιστική δραστηριότητα και αντίθετα αρχίζουν μαζικές εκτοπίσεις και φυλακίσεις τόσο ραπτών - εργοδοτών όσο και ραπτών εργατών, αλλά ταυτόχρονα, επί δικτατορίας Μεταξά, γενικεύεται η ίδρυση σωματείων. Επίσης στην ίδια περίοδο υπογράφονται αρκετές συλλογικές συμβάσεις εργασίας, για παράδειγμα η εθνική ΣΣΕ γυναικείων ασπροροΰχων, της 23-12-36, και οι τοπικές των ραφείων του Αιγίου, της Θεσσαλονίκης, Καρδίτσας, Κομοτηνής, Λεβαδιάς, Μυτιλήνης, Πειραιά, Τρικάλων, Χανίων κλπ[711]. Τα βασικά χαρακτηριστικά των παραπάνω συμβάσεων είναι η συνάρτηση της αμοιβής με την αξία των προϊόντων και η παράλληλη αμοιβή με το κομμάτι (καλφαλίκι) και με ημερομίσθιο. Πίσω από την παραπάνω διάκριση υποκρύπτεται μια διευρυμένη ασάφεια για το ποιος είναι ο εργοδότης και ποιος ο εργάτης, αφού οι καλφάδες ραπτεργάτες μπορούν να προσλαμβάνουν και οι ίδιοι προσωπικό, πράγμα που εκτός των άλλων περιπλέκεται με την κοινωνική ασφάλιση στο ΙΚΑ. Το θέμα που προκύπτει είναι ποιος θα ασφαλίζει τους βοηθούς, που προσλαμβάνουν οι εργάτες καλφάδες, αν δηλαδή θα τους ασφαλίζουν οι καλφάδες ή οι εμπορορράπτες. Η λύση που δίνεται το 1938 και στην οποία καθοριστικό ρόλο θα διαδραματίσει ο ίδιος ο Α. Δημητράτος, (εκπροσωπώντας

[710] Δημοσιεύτηκε στο «Ο Αγώνας της Γυναίκας», Β/20, 1925 και περιλαμβάνεται στο ΑΒΔΕΛΑ Ε., ΨΑΡΑ Α., Ο Φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Γνώση, σ.501-503.

[711] Καταγράφονται στο ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Ι., Πανδέκτης Συλλογικών Συμβάσεων.

ταυτόχρονα Κυβέρνηση και ΓΣΕΕ), βασίζεται στην αρχή ότι υπεύθυνος να ασφαλίζει όλο το προσωπικό, ακόμα και το προσωπικό που προσλαμβάνουν οι καλφάδες, είναι ο εργοδότης - εμπορορράπτης. Μόνο μέσω της παραπάνω ρύθμισης ξεκαθαρίζει ποιος είναι ο εργάτης και ποιος το αφεντικό, γενικεύεται και ορθολογικοποιείται το πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων, μάλιστα προς όφελος των εργατών, γενικεύεται η κοινωνική ασφάλιση, για πρώτη και τελευταία φορά. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, στη μεταπολεμική περίοδο, η ασάφεια της εξαρτημένης εργασίας και το έλλειμμα ασφάλισης αντί να αμβλυνθεί, θα οξυνθεί και θα αναπαραχθεί με διαφορετική βέβαια μορφή ακόμα και στην τρέχουσα περίοδο (φασόν στο σπίτι).

Φυσικά το ζήτημα δεν είναι μόνο νομικό, αλλά αφορά την ίδια την ταξική αντίθεση, το πλαίσιο της οργάνωσης των συμφερόντων της εργασίας, η οποία βέβαια δεν μπορεί να επιλυθεί ... «δια νόμου». Για να εντοπίσουμε τη παραγωγική βάση του προβλήματος και στη συνέχεια να διερευνήσουμε την αναπαραγωγή του στη μεταπολεμική περίοδο, στηριζόμαστε στις ΣΣΕ που καταγράφονται από τον Παπαδημητρόπουλο, αλλά και τις τοπικές ΣΣΕ που βρήκαμε στο Βόλο και σε μαρτυρίες παλιών ραπτών. Στο Βόλο λοιπόν, το 1937 και 1938 υπογράφονται δύο συνεχείς συλλογικές συμβάσεις εργασίας οι οποίες σώζονται αυτούσιες[712] παρέχοντας πλήθος πληροφοριών για το εργασιακό καθεστώς στο κλάδο. Το 1937, οι δύο εργοδοτικοί σύνδεσμοι και το σωματείο, διαχωρίζουν τα «καταστήματα» σε τρεις κατηγορίες: στη πρώτη συγκαταλέγονται 11 και στη δεύτερη 12 (στην τρίτη δεν αναφέρονται καταστήματα αλλά απλώς κατατάσσονται τα υπόλοιπα) με κριτήριο την τιμή των «ραπτικών»[713]. Συνεπώς παρατηρούμε μια παγιοποιημένη διάκριση καταστημάτων με κριτήριο την ποιότητα και αξία των ενδυμάτων, σε τέτοιο βαθμό που θεσμοθετείται σε συλλογική σύμβαση εργασίας, μια διάκριση αμοιβής κατά κατάστημα, μια θεσμοθετημένη κατάτμηση της εργασίας πράγμα που θα συνεχιστεί στο κλάδο και όχι μόνο. Ειδικά για την ένδυση στη προπολεμική περίοδο διακρίνουμε τις εξής κατηγορίες:

Ράπτες - Ράπτες Καταστηματάρχες: Πρόκειται για τους εργοδότες του κλάδου των οποίων η διάκριση μεταξύ Ραπτών - Εμπορο-ραπτών σημαίνει ότι δεν διατηρούν όλοι οι ράπτες εμπορορραφεία - καταστήματα. Οι περισσότεροι ωστόσο είναι ταυτόχρονα Καταστηματάρχες και Ράπτες. Πρόκειται πριν απ' όλα για τεχνίτες, για τους «μάστορες» του κλάδου που αν και εργαζόμενοι οι ίδιοι δίπλα σε υφιστάμενους διατηρούν τον τίτλο του εργοδότη, ως υπευθύνου παραγωγής και εμπορίας των προϊόντων αλλά και του τεχνίτη ράπτη. Πιθανόν να μην διαθέτουν μεγαλύτερη τεχνική κατάρτιση από κάποιους καλφάδες, ωστόσο δεν μπορούν να νοηθούν ως εργοδότες αν δεν είναι τεχνίτες τουλάχιστον ίσης αξίας με τους καλφάδες τους. Ασκούν τον έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας αλλά σε ορισμένα όρια, που υπαγορεύει η τεχνική επεξεργασία του προϊόντος και η παράδοση, οι κύκλοι σχετικά αυτόνομων - υπεύθυνων ομάδων καλφάδων και βοηθών, που ως ένα σημείο θυμίσουν τα «μοντέρνα» γιαπωνέζικα συστήματα. Οι ράπτες είναι πριν απ' όλα λοιπόν τεχνίτες και η ταυτότητα του τεχνίτη προκύπτει πριν απ' όλα από την εικόνα του προϊόντος, από το μέρος του εαυτού τους που «αντικειμενοποιούν» στο προϊόν. Παράγουν σχετικά εξατομικευμένα προϊόντα και μάλιστα τη στιγμή που «απαιτεί» ο πελάτης, ασκούν ταυτόχρονα

712Σώζονται Συγκεκριμένα η συλλογική σύμβαση του 1937 και η διαιτητική απόφαση 14/17-12-38: ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΒΟΛΟΥ, 1938.

713Στη πρώτη κατηγορία κατατάσσονται τα καταστήματα που εισπράττουν ως «ραπτικά» από 1000 ως 1200 δρχ, στη δεύτερη από 850 ως 1000, στη τρίτη, από 700 ως 850

«παραγωγή» και «υπηρεσίες» προσέχοντας τις ποιοτικές προδιαγραφές του ενδύματος, που αντιστοιχούν και χαρακτηρίζουν το κατάστημα τους. Μπορούν να διακριθούν ανάλογα:

με το είδος που παράγουν και πουλούν: Πουκαμισάδες, Ράπτες κουστουμιών κλπ

με το τρόπο της εργασιακής διαδικασίας αν δηλαδή εργάζονται κατά παραγγελία ή με έτοιμα ενδύματα.

και την αξία των προϊόντων που αντιστοιχεί στο κατάστημα: Ι' κατηγορίας, ΙΙ κατηγορίας, ΙΙΙ κατηγορίας.

Καλφάδες εμπορορα φείων: Η αμοιβή τους καθορίζεται με το κομμάτι κατά είδος (σακάκια, παντελόνια, γιλέκα, παλτά) συνεπώς διακρίνονται σύμφωνα με τη δεξιότητά τους, την εξειδίκευσή τους σε ένα ένδυμα ή μέρος του ενδύματος πχ. μανικάδες, γιλεκάδες, κλπ. Επίσης διακρίνονται κατά κατηγορία καταστήματος στο οποίο εργάζονται.[714] Συνεπώς παρατηρούμε μια θεσμοθετημένη διάκριση μεταξύ εργαζομένων, όχι μόνο στο ίδιο επάγγελμα αλλά και στην ίδια κατηγορία, ανάλογα με τη κατηγορία του εργοδότη, σε τελική ανάλυση ανάλογα με την ποιότητα της εργασίας τους, δίπλα στην παραδοσιακή για το κλάδο αμοιβή με τη ποσότητα εργασίας (καλφαλίκι). Πρόκειται δίχως άλλο για επιβίωση της συντεχνιακής παράδοσης σύμφωνα με την οποία ο κάλφας αμείβεται με - σχετικά μεγάλο - μέρος της τιμής πώλησης του προϊόντος της εργασίας του. Συγκεκριμένα σύμφωνα με υπολογισμούς μας,

στη πρώτη κατηγορία η αμοιβή εργασίας αντιστοιχούσε με το 56% της τιμής πώλησης του προϊόντος της,

στη δεύτερη κατηγορία με το 59%

και στη τρίτη με το 65%.

Οι καλφάδες επίσης διακρίνονται σε:

Καλφάδες εντός καταστημάτων. Καλφάδες δηλαδή που εργάζονται μέσα στο κατάστημα του εργοδότη εμποροράπτη.

Καλφάδες εκτός καταστημάτων. Αυτοί εργάζονται εκτός των εμπορορα φείων αναλαμβάνοντας μέρος ή το σύνολο παραγωγής για λογαριασμό των εμπορορα φείων, με υποχρέωση των εργοδοτών να πληρώνουν τις πρώτες ύλες.[715] Πρόκειται για τη πιο κλασσική μορφή της αποκεντρωμένης υπεργολαβίας στο κλάδο.

Καλφάδες των ετοίμων ενδυμάτων. Πρόκειται για εργαζόμενους με το κομμάτι (καλφαλίκι) αλλά σε καταστήματα ετοίμων ενδυμάτων, που παίρνουν την ίδια συνολική αύξηση σε ποσοστό, ανεξάρτητα από το φύλο, κατηγορία καταστήματος κλπ στη βάση της υπάρχουσας αμοιβής. Είναι η μοναδική κατηγορία εργαζομένων σε εμπορορα φεία, μαζί με τους μαθητευόμενους, που περιλαμβάνει γυναίκες.

Ημερομίσθιοι Τεχνίτες Καλφάδες. Πρόκειται για εργαζόμενους με μεροκάματο για τους οποίους προβλέπεται απλώς το κατώτερο ύψος του για τους έχοντες ηλικία 20 ετών. Συγκρίνοντας τις αμοιβές, παρατηρούμε ότι το κατώτερο μεροκάματο αντιστοιχεί με το 1/60 της μέγιστης τιμής ραπτικών της καλύτερης κατηγορίας

714Για παράδειγμα το σακάκι στη πρώτη κατηγορία αμείβεται με 200 δρχ, στη δεύτερη με 180 και στη τρίτη με 165 δρχ.

715«...δια πάσαν εκτός τούτου [του καταστήματος (ΣΚ)] αυξάνονται ούται [οι τιμές (ΣΚ)] δια τα υπο του εργάτου καταβαλλόμενα υλικά αναλόγως.»: από τη ΣΣΕ του 1937, σελ. 3, ό.π.

καταστημάτων (τιμής πώλησης) ή το πενταπλάσιο της αμοιβής του μαθητευόμενου με ένα χρόνο μαθητεία.

Μαθητευόμενοι (βοηθοί). Αυτοί διαχωρίζονται σε άνδρες και γυναίκες και σε χρόνια μαθητείας (από 1 ως 4 χρόνια) και έχουν ηλικία από 14 ως 20 χρόνων. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι για το πρώτο και δεύτερο χρόνο μαθητείας η αμοιβή ανδρών και γυναικών είναι οι ίδιες (12 και 20 δρχ αντίστοιχα) ενώ για το τρίτο και τέταρτο χρόνο διαφοροποιούνται κατά 5 δρχ!. Σημαντικό είναι επίσης ότι, οι μαθητευόμενοι προσλαμβάνονται είτε από τον καταστηματάρχη είτε από τους καλφάδες, αλλά παίρνουν πάντα ημερομίσθιο. Το καλφαλίκι, είναι δείγμα τέχνης και συντεχνιακής αναβάθμισης.

Το 1938 δεν υπογράφεται ΣΣΕ μα η διαφορά λύνεται με διαιτησία και αποφασίζεται αύξηση, με μειοψηφία των εργοδοτικών οργανώσεων. Ωστόσο στο δεύτερο σκέλος της απόφασης συμφωνούν όλοι και ίσως είναι μια από τις πιο σημαντικές αποφάσεις στην ιστορία του κλάδου. Αποφασίστηκε συγκεκριμένα, *«...η απαγόρευσις εργασίας κατ' οίκον εις τους ημερομισθίους εργάτας...»*. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μέχρι και το 1938 οι ημερομίσθιοι εργάτες εργάζονται και στο σπίτι τους προφανώς με το κομμάτι. Μ' αυτό το τρόπο, διασφαλίζεται στη πράξη το οκτάωρο που θεσμοθετείται εκείνη την εποχή και δεν συμπιέζονται προς τα κάτω οι αμοιβές όλων των κατηγοριών. Ωστόσο δεν αποφασίζεται στους καλφάδες να παρέχεται επαγγελματική στέγη από τους εμποροράπτες, συνεπώς οι τελευταίοι συνεχίζουν να εργάζονται είτε σε εμποροραφείο, ή σε δικό τους κατάστημα (που δεν είναι εμπορικό) ή στο σπίτι τους.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στις συλλογικές συμβάσεις εργασίας της προπολεμικής περιόδου περιλαμβάνονται τα αντρικά και γυναικεία ασπρόρουχα και τα ραπτικά των εμποροραφείων, αλλά δεν περιλαμβάνονται τα γυναικεία ενδύματα που παράγονται δια της μοδιστρικής. Εκτός δηλαδή του μέρους της γυναικείας ενδυμασίας που αναλαμβάνουν ορισμένοι εμποροράπτες και συγκεκριμένα τα λεγόμενα «ταγιέρ», ή «ανδρικά», η γυναικεία παραγωγή ένδυσης που συντελείται στα σπίτια των μοδιστρών, παραμένει εκτός ρύθμισης, εκτός θεσπισμένων εργασιακών σχέσεων, στο βασίλειο της παράδοσης και της αφάνειας για το οποίο επιχειρήσαμε να αντλήσουμε πληροφορίες από επιζούσες παλιές μοδίστρες. Σύμφωνα με τις παραπάνω, οι «γυναικείες αμφιέσεις» τα γυναικεία -μη έτοιμα ενδύματα- παρασκευάζονται από μοδίστες (μοδίστρες κατά το λαϊκότερο), ακολουθώντας βέβαια την μόδα της εποχής[716]. Οι φημισμένες μοδίστρες (για πρώτης ποιότητας φόρεμα), στη δεκαετία του 30 στο Βόλο δεν ήταν πολλές, μα διατηρούσαν οργανωμένα πολυπληθή συνεργεία (από μοδιστρούλες) μέρος των οποίων θα γίνουν οι νέες μοδίστρες - αλυσίδα της διάδοσης της τέχνης. Η μοδίστρα έχει «στη

716Η αλλαγή της παραδοσιακής ενδυμασίας - πιο σωστά των παραδοσιακών ενδυμασιών - με το λεγόμενο «Ευρωπαϊκό» φαίνεται βρίσκει αντιστάσεις όχι μόνο από τη τοπική κουλτούρα αλλά και από τη πολιτική εξουσία. Μετά από τα μέτρα του Πάγκαλου για τη «σεμνή» εμφάνιση των γυναικών τραγουδιούνται τραγούδια σαν το παρακάτω...

Μ' αρέσουνε του Πάγκαλου τα γούστα
που εμάκρυνε τη φούστα.
Δεν θα δούμε τώρα πια
Αθηναία ή Σμυρνιά με καλάμια
και θεόστραβα κανιά ..
.....
Το θυμήθηκε και το τραγούδησε μοδιστρούλα της εποχής.

δούλεψη της» μέχρι και 20 κοπέλες (13 χρονών και άνω), που αρχίζοντας από απλά βήματα στη ραφή, συμμετέχουν στο ρουτινιάρικο μέρος της εργασίας, καθισμένες σε πάγκους (σε σχήμα «Π»), σε ένα μεγάλο δωμάτιο στο εργαστήριο - σπίτι. Μια από τις υποχρεώσεις τους είναι να κάνουν τις δουλειές του σπιτιού, ενώ για την εργασία τους δεν πληρώνονται. Για ορισμένες εργασίες που απαιτούν ειδική τέχνη (κοπή του υφάσματος, πρόβα κλπ) πρέπει να πληρώσουν για να δουν και μόνο τη μοδίστρα την ώρα της δουλειάς της, πολύ περισσότερο για να συμμετάσχουν ενεργητικότερα στη πρόβα, που γίνεται σε άλλο δωμάτιο[717]. Οι μοδίστρες ήταν η αριστοκρατία της γυναικείας απασχόλησης, καθώς απολάμβαναν όχι μόνο σημαντικές αμοιβές, μα και ιδιαίτερο κύρος στη τοπική κοινωνία. Ακόμα και οι μαθητευόμενες μοδιστρούλες (που δεν πληρώνονται) ήταν μάλλον προνομιούχες σε σχέση με τα άλλα εργατοκόριτσα, καθώς μάθαιναν τέχνη, τη μάθαιναν σε σπίτι και αν δούλευαν, θα δούλευαν πάλι σε σπίτι και όχι σε ...φάμπρικα[718].

Γενικά για το συνδικαλισμό και τα κοινωνικο - επαγγελματικά χαρακτηριστικά στο κλάδο του ενδύματος, τη προπολεμική περίοδο, παρατηρούμε σημαντική διασπορά συμφερόντων και διάχυση της αντίθεσης κεφαλαίου εργασίας με κυρίαρχο χαρακτηριστικό την συντεχνιακά δομημένη παραγωγή, που μόλις ταράζεται από την είσοδο της μισθωτής εργασίας. Ωστόσο συνδυάζεται με ριζοσπαστικές πολιτικά κινήσεις και μάλιστα με ριζοσπαστισμό που αγκαλιάζει όχι μόνο τους μισθωτούς ραπτεργάτες μα όλο το παραγωγικό κύκλωμα περιλαμβάνοντας και εργοδότες. Συνεπώς η πορεία του κλάδου χαρακτηρίζεται από τη μακρόχρονη συνέχεια στη παραγωγική δομή και διαδικασία αλλά και στη συνδικαλιστική συνειδησιακή συγκρότηση, που χωρίς να παίρνει τη μορφή εξεγέρσεων - μεγάλων απεργιών, θα μπολιαστεί με το ΕΑΜ και τη μεταπολεμική αριστερά. Η παραγωγική δομή λοιπόν της μικρής μονάδας και της σχετικής ταξικής ασάφειας δεν εμποδίζει την συγκρότηση ισχυρού συνδικαλισμού και αριστερής ταυτότητας, αντίθετα ίσως και να την ευνοεί.

717«...Η μοδίστρα ανέβαινε επάνω, στο πάνω πάτωμα... κι έκανε τις πρόβες... εμείς που πληρώσαμε για το κόψιμο, μαθαίναμε στο ψαλίδι και μας έπαιρνε μαζί της. Οποία ήτανε στη πρόβα έπρεπε να τελειώσει το φόρεμα ... το είχε στην ευθύνη της.» (από διήγηση της Ε.Κ. μοδιστρούλας τότε, σε μοδίστρα του Βόλου πριν το 1930)

718«...Εκείνη την εποχή μπορούσες να πάς ή στο καπνεργοστάσιο, ή σε υφαντουργείο για να βγάλεις λεφτά...Μερικές από χωριά ... πήγαιναν υπηρέτριες...Εγώ ήμουνα τυχερή, οι δυο αδελφές μου, οι μεγαλύτερες, πήγαν η μια στου Παπαγεωργίου κι η άλλη, στου Μουρτζούκου...δεν είχαμε λεφτά. Εγώ, ήμουνα μικρότερη και 12 - 13 χρονών με 'στειλε να μάθω μοδίστρα...» Οι μοδιστρούλες τοποθετούνται στα «σπιτίσια εργατοκόριτσα», είναι απόδειξη «ανώτερης» οικονομικά και κοινωνικά οικογενειακής προέλευσης και η τέχνη τους, η «προίκα» τους.

4.1.2 Η συνδικαλιστική παράδοση των κλωστοϋφαντουργών

4.1.2.1 Συνδικάτα και απεργιακοί αγώνες

Στους κλωστοϋφαντουργούς παρακολουθήσαμε την παράλληλη ύπαρξη οικοτεχνίας, μικροπαραγωγής αλλά και μεγάλης βιομηχανίας, πράγμα που σημαίνει ότι ήδη μιλάμε και για (τηρουμένων των αναλογιών) μαζικό βιομηχανικό προλεταριάτο, τουλάχιστον σε ορισμένες πόλεις. Επίσης εξετάζοντας το προπολεμικό υποκλάδο, έχουμε ήδη σημειώσει τη συλλογική δράση των βιομηχάνων και τη πολιτική σημασία του συλλογικού κλεισίματος των εργοστασίων ή του συλλογικού περιορισμού της λειτουργίας τους, σε συνάρτηση με τις αναμενόμενες αντιδράσεις των εργατών και εργατριών, άρα το σταμάτημα της παραγωγής όχι μόνο ως αναγκαιότητα της υπερπαραγωγής, αλλά και ως μορφή πολιτικής πίεσης. Ειδικότερα, μετά τη μικροαστική καταστροφή, που κατά τον Τσουκαλά σημαίνει και το όριο της κυριαρχίας μιας κόλουρης μικροαστικής κρατικής τάξης, πράγματι εμφανίζονται όλο και δυναμικότερα οι βιομήχανοι και ειδικά οι κλωστοβιομήχανοι, με συλλογικό πρόσωπο. Όχι μόνο συμμετέχουν στα πολιτικά πράγματα, όχι μόνο συνδιαλέγονται και αιτούνται συλλογικά αιτήματα προς τη κυβέρνηση, αλλά και εκβιάζουν συστηματικά, με όπλο την απασχόληση που «προσφέρουν», ώστε να επισείσουν τον κίνδυνο εργατικής δυσαρέσκειας ή και εξεγέρσεων. Με άλλα λόγια χρησιμοποιούν τη πολιτική σημασία της ασυντόνιστης εργασίας, προς το συμφέρον του κεφαλαίου, ως ένα σημείο η ίδια η εργασία γίνεται όργανο του κεφαλαίου στη πολιτική σφαίρα.

Από την άλλη μεριά η απειλή της εργατικής αντίδρασης δεν φαίνεται να είναι μόνο εργοδοτική υπερβολή, αλλά απτή πραγματικότητα σε χώρους εργασίας, δηλαδή πράγματι σημειώνονται εργατικές αντιδράσεις, εκδηλώνεται μια αυθόρμητη εργατική αντίσταση, που φαίνεται όλο και περισσότερο «επικίνδυνη». Βέβαια με τα παραπάνω δεν μπορούμε να τεκμηριώσουμε γενικά στην Ελλάδα την ύπαρξη τυπικής ή και μη τυπικής (συνδικαλιστικής) διαμαρτυρίας της εργασίας, η έρευνα του τύπου (σχεδόν μοναδική πηγή για το ζήτημα) υπήρξε πλημμελής και σε κάθε περίπτωση η προπολεμική περίοδος, όπως ξεκαθαρίσαμε προηγουμένως, δεν απασχολεί ευθέως την έρευνα μας. Ωστόσο από τις δευτερογενείς πηγές, την πλημμελή μας έρευνα (κυρίως στην εφημερίδα «Ακρόπολις») και ορισμένα στοιχεία κυρίως για το Βόλο, και για το Αιγαίο στη Σύρο, γενικεύεται η εντύπωση που αποκομίσαμε για μια σημαντική και εντεινόμενη ανησυχία των αστικών κύκλων για τις εργατικές διαμαρτυρίες. Επίσης σημειώνουμε την εκτίμηση του Γ. Αναστασόπουλου για το ότι η εργατική «κίνησις» στρέφονταν κυρίως κατά του κράτους, παρά κατά των εργοδοτών, άποψη για την οποία παρά τις επιφυλάξεις που μπορεί να εγείρει, αποτελεί ένδειξη πολιτικοποίησης της εργασίας της περιόδου[719].

---

[719] Ο Γ. Αναστασόπουλος εκτιμά ότι «*... ο χαρακτήρ της εργατικής κινήσεως κατά τα έτη 1892-1894 και εντεύθεν, (...) έχε μάλλον χαρακτήρα κοινωνικοκρατικόν ή περιορισμένον κοινωνικο-οικονομικόν, δηλ. εφ' όσον εις τα μέτρα του κράτους ωφείλετο η δυσπαραγία και των επιχειρήσεων και των εργατών, ο χαρακτήρ της εργατικής κινήσεως εστρέφετο περισσότερον κατά του κράτους ή εναντίον των εργοστασιαρχών των οποίων η θέσις δεν ήτο ουδούλως ανθηρά.*». Εκείνη την περίοδο είναι χαρακτηριστική η σχετική αρθρογραφία του Β. Γαβριηλίδη, από τον οποίο αναφέρεται η : «*...πολυπληθεστέρα, αξία αληθούς οίκτου τάξις, των εργατών αμφοτέρων των φύλων, η οποία λιμώττει σήμερον, ενώ η εργασία εξακολουθεί κοπιώδης και εκζυμητική δυνάμεων και ζωής*». Στη συνέχεια αναφέρει: «*Δεν εσχηματίσθησαν ακόμη συμπαγείς και*

Οι απεργίες στον προηγούμενο αιώνα φαίνεται να είναι ελάχιστες, φαίνεται να μην υπάρχει μια παράδοση εργασιακής σύγκρουσης ακόμα και στον Πειραιά, το κέντρο της κλαδικής βιομηχανίας, όπου το 1/3 του πληθυσμού (κατ' εκτίμηση του Ν. Σωροκιάδη) συντηρούνται από τη βιομηχανία. Κατά τη γνώμη μας αυτό εξηγείται και από πιέσεις ανεργίας αλλά και από την ελλιπή δραστηριότητα της βιομηχανίας, που όπως επισημάναμε προηγουμένως είναι το κυρίαρχο πρόβλημα της εργασίας, ειδικά στο «κέντρο» του κλάδου, τον Πειραιά. Για τους κλωστοϋφαντουργούς (κυρίως γυναίκες) το μεροκάματο δεν είναι δεδομένο και οι κρίσεις καταδικαστικές, για παράδειγμα η κρίση του 1884, όπου ειδικά στον Πειραιά[720] κλείνουν τα εργοστάσια του Σταματόπουλου με 600 εργάτες, του Βαρουξάκη, με 400, του Τρίτου και Πανά, το «πρώην Τσάτσου και Τσαμοπούλου». Τρία χρόνια αργότερα, το 1887, στον Πειραιά συνεχίζουν να εργάζονται 1300 άτομα στην κλωστοϋφαντουργία, «... εκ των οποίων αι χίλιαι είναι νεάνιδες»[721]. Ακόμα όμως και για όσες και όσους διατηρούν την εργασία τους, τα μεροκάματα δεν είναι μόνιμα, συνεπώς εκτός από την εποχικότητα ορισμένων μονάδων, πρέπει να συνυπολογίσουμε την υπολειτουργία των εργοστασίων. Ο Β. Γαβριηλίδης, αναφέρει το παράπονο του Μ. Βολονάκη, σύμφωνα με τον οποίο, «*επιζητούμεν ημέρας αργίας δια να μη ζημιωνόμεθα, και εις την πλέον ασήμαντον αφορμήν σταματώμεν τα εργασίας.*»[722] Το εργοστάσιο λοιπόν του Βολονάκη φαίνεται να λειτούργησε το 1891, 296 ημέρες, το 1892, 299 ημέρες και 273 ημέρες το 1892. Με αυτά λοιπόν τα δεδομένα, η απεργία δεν είναι ένα σημαντικό όπλο των εργατών και εργατριών, που δεν γνωρίζουν αν θα εργασθούν την επομένη, ή πόσες ημέρες θα εργασθούν, αντίθετα θα μπορούσε να είναι μια ανακούφιση της υπολειτουργούσας βιομηχανίας.

Τα παραπάνω βέβαια δεν σημαίνουν ότι δεν σημειώνονται απεργίες. Ακόμα και αν παραβλέψουμε την αναφερόμενη από τον Κορδάτο απεργία στα προ-βιομηχανικά Αμπελάκια, είναι εύλογο να υποθέτουμε ότι σημειώνονται ασυντόνιστες διαμαρτυρίες, ή και άγριες απεργίες των εργατριών, που απλώς δεν γνωρίζουμε, αφού δεν καταγράφηκαν στον τύπο και την ιστορία του συνδικαλισμού. Για παράδειγμα η απεργία του 1882, στο εργοστάσιο του Ρετσίνα, αναφέρεται μόνο από μια φεμινιστική εφημερίδα της εποχής. Μια παρόμοια αντίδραση φαίνεται να γίνεται στο Βόλο το 1912, που επίσης απασχολεί περιφερειακά τον τύπο, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Το βέβαιο είναι ότι σταδιακά η κλαδική βιομηχανία συγκεντρώνεται και ισχυροποιείται ταυτόχρονα με τα παραπάνω δείγματα εργατικής αγανάκτησης και διαμαρτυρίας, που φαίνεται να μετασχηματίζονται σε περισσότερο αυτόνομο πολιτικό πόλο της εργασίας.

επιβλητικοί εργατικοί όμιλοι, ως εις τας ευρωπαϊκάς μεγαλουπόλεις, επιβάλλοντες δια θορυβωδών απεργιών τας θελήσεις των προς τους ιδιοτήτες (...) αλλά ο σταθμός των αενάων παραπόνων και μεμφημιριών εσημειώθη ήδη (...) αι σοσιαλιστικαί ιδέαι δεν φαίνονται ασυμβίβασται (...) Εις τινα των εργοστασίων οι εργάται ομιλούν ήδη μετά πολλού ενδιαφέροντος περί σοσιαλισμού και των αρχών της κοινοκτημοσύνης.» Σε μεταγενέστερο μάλιστα άρθρο στην ερώτηση αν *: «Υπάρχει εργατικόν ζήτημα εν Ελλάδι;»* απαντά: « *Η προκατάληψις και η άγνοια των πραγμάτων θα απαντήσουν, όχι*». ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Α. Γ., ό.π., σ. 714-715. Τα άρθρα του Β. Γαβριηλίδη, δημοσιεύονται στην «Ακρόπολις» 13/3/1894 και από 9 έως 20/5/1894.

[720] ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Α. Γ., ό.π., σ. 580-581. Τα στοιχεία προέρχονται από τα άρθρα των Ν. Σωροκιάδη και «Π», στην «Ακρόπολι», στις 22/1//1887 και 20/10/1887.

[721] Στο ίδιο, σ. 580.

[722] Στο ίδιο, σ. 714.

Οι πιο σοβαρές εργασιακές συγκρούσεις στην προπολεμική κλωστοϋφαντουργία, εκδηλώνονται σε τοπικό επίπεδο, (αν όχι σε εργοστασιακό επίπεδο), κυρίως στη Βόρεια Ελλάδα, σαν απόηχος ευρύτερων εργασιακών συγκρούσεων που πρωτοστατούν κυρίως οι καπνεργάτες. Το 1914, μέσα στον απόηχο των σοβαρών καπνεργατικών απεργιών της Μακεδονίας, ξεσπάει αυθόρμητη απεργία στα εργοστάσια της Νάουσας που καταπνίγεται. Σημαντική απεργία αναφέρεται επίσης στη Θεσσαλονίκη, το 1916, με αιτήματα που αφορούν την αύξηση μισθών αλλά και την επαναπρόσληψη απολυμένων, στο εργοστάσιο ΕΛΤΟΡΕΣ. Οι εργαζόμενοι συγκρούονται με την αστυνομία στη προσπάθεια τους να εμποδίσουν τους απεργοσπάστες, τους λεγόμενους «κίτρινους»[723]. Στη Νάουσα επίσης εκδηλώνεται κλωστοϋφαντουργική απεργία στις 15/3/1924 και στις 25/7/1927[724] και η πλέον γνωστή απεργία του 1933, που καθοδηγεί η «κόκκινη» ΕΓΣΕΕ[725] και όπου οι εργάτες εξεγείρονται ενάντια στην ανεργία και τη μεταφορά παραγωγής και στις συγκρούσεις σκοτώνονται 4 άτομα.

Στη Νάουσα, ένα από τα πλέον ισχυρά κέντρα της κλωστοϋφαντουργίας, όπου αναφέρεται και το πρώτο εργοστάσιο του ελλαδικού χώρου (επί Τουρκοκρατίας, το εργοστάσιο Κύρτση Τουπάλη Λόγκου) είναι σημαντική η συγκέντρωση της εργασίας σε μεγάλα εργοστάσια, αλλά και η παραγωγική συνέχεια μιας βιομηχανίας από μια προ-βιομηχανία. Τα σημαντικά εργοστάσια της περιοχής συνεχίζουν μια μεγάλη παράδοση χειροτεχνικής παραγωγής, που αξιοποιούσε τη κινητήρια δύναμη της υδατόπτωσης της Αράπιτσας. Επίσης έχει σημασία μια εργατική καταγωγή των εργατών, οι σύγχρονοι δηλαδή εργάτες είναι συχνά παιδιά και εγγόνια εργατών, πράγμα που όπως θα δούμε συμβαίνει και στη Σύρο αλλά όχι στο Βόλο. Το βάρος αυτής της παράδοσης στη Νάουσα, θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια, όπως όμως θα μας απασχολήσει και η προέλευση των εργατών από τα γύρω χωριά. Τόσο οι «παππούδες» και «γιαγιάδες» όσο και οι σημερινοί εργάτες των εργοστασίων, δεν κατοικούν συνήθως στην πόλη της Νάουσας αλλά στα χωριά. Όπως υποστηρίζεται και από τους συνταξιούχους αλλά και σημερινούς εργάτες και συνδικαλιστές[726], στη Νάουσα έμεναν οι πλούσιοι αγρότες, που θεωρούσαν τους εαυτούς τους «αριστοκράτες», που δεν εργαζόταν στα εργοστάσια, ή προτιμούσαν να μεταναστεύσουν, πράγμα που όπως λέγεται επέφερε απαγόρευση μετανάστευσης ειδικά των Ναουσαίων. Στα εργοστάσια εργαζόταν οι φτωχοί χωρικοί (άνδρες και γυναίκες) των γύρω περιοχών, των οποίων τα όποια παράλληλα αγροτικά εισοδήματα δεν επαρκούσαν. Τα παραπάνω όπως θα δούμε σχετίζονται και με πρόσφατα χαρακτηριστικά του εργατικού δυναμικού και του συνδικαλισμού. Προς το παρόν επισημαίνουμε ότι στη Νάουσα, που εμφανίζεται η μέγιστη συγκέντρωση της κλαδικής βιομηχανίας συγκριτικά με τον πληθυσμό, συνέχεια μιας βιοτεχνικής παράδοσης, εργατική κουλτούρα αλλά και αποκέντρωση της κατοικίας στα γύρω χωριά, εμφανίζεται και το κέντρο των πρώτων κλαδικών εργατικών αγώνων.

Εκτός από τη Νάουσα, τη Θεσσαλονίκη, και το Βόλο, σοβαρές συγκρούσεις φαίνεται να σημειώνονται το 1939 στη Σύρο, τις οποίες, όπως είδαμε, μνημονεύει και το

---

[723] Για τις απεργίες στη Νάουσα και Θεσσαλονίκη, ΚΜΕ, Η Σοσιαλιστική Οργάνωση Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης 1909-1918, Σ.Ε., 1989, σ. 163, 206.

[724] ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ Δ., Κοινωνικοί...1927-31, ό.π., σ. 26

[725] ΣΕΦΕΡΗΣ Κ., Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα 1860-1975, 1977, σ. 63-64

[726] Αναφέρουμε παραδειγματικά τους Σ. Τσίτση, Θ. Αλευρά και Χ. Τρεμπελή, πρόεδρο του Ε.Κ. Νάουσας, κλωστοϋφαντουργούς.

«ημερολόγιο» του Ν. Καρέλλα, διευθυντού του Αιγαίου στη Σύρο ως «κατάστασις αλλοπρόσαλλος». Από αυτές τις συγκρούσεις, που διαδραματίζονται επί δικτατορίας Μεταξά και φαίνεται να σχετίζονται κυρίως με την αμοιβή των νέων εργαζομένων, θα προέλθει και η πρώτη τοπική, διαιτητική απόφαση, ως συλλογική σύμβαση των κλωστοϋφαντουργών. Θα ακολουθήσει, λίγο πριν τον πόλεμο (Φλεβάρης του 1940) η πρώτη εθνική κλαδική σύμβαση. Σοβαρές εξελίξεις παρουσιάζονται βεβαίως και στην Αττική, κυρίως στα κέντρα του Πειραιά - Καλλιθέας - Φαλήρου και αργότερα στη Νέα Ιωνία, το νεότερο κέντρο της αξιοποίησης των προσφύγων, σε μικρά αλλά και μεγάλα εργοστάσια. Στη Ν. Ιωνία φαίνεται να υπάρχει και ο πλέον ισχυρός πυρήνας του κομμουνιστικού συνδικαλισμού στον κλάδο, με ηγέτη τον Γ. Αμπατζόγλου, γραμματέα του συνδέσμου, αργότερα προέδρου της προσωρινής ομοσπονδίας του 1946 (στο πλαίσιο των διεργασιών γύρω από το 8ο συνέδριο), αργότερα ηγετικού συνδικαλιστή της ΕΔΑ και των «115». Ο ίδιος ο Γ. Αμπατζόγλου και οι Β. Παντελής και Μ. Ψαρουδάκης, επίσης υφαντουργοί από τη Νέα Ιωνία Αττικής, θα είναι και οι μόνοι κλωστοϋφαντουργοί στην Ακροναυπλία, ενώ όπως είδαμε υπήρχαν 13 ράπτες και ακόμα περισσότεροι τσαγκαράδες[727].

Με βάση την επαγγελματική προέλευση των «ακροναυπλιωτών» και γενικά των φυλακισμένων και εξόριστων, οι κλωστοϋφαντουργοί υπο-αντιπροσωπεύονται αν και η κλωστοϋφαντουργία είναι ο σημαντικότερος βιομηχανικός κλάδος, πράγμα που εν μέρει αιτιολογείται από το ότι είναι ένας γυναικείος κλάδος, ένας κλάδος με μικρά κορίτσια, ενώ οι άνδρες είναι διακριτή μειοψηφική κατηγορία και σχετικά καλοπληρωμένοι ως τεχνίτες. Όπως είναι γνωστό και όπως επιβεβαιώνει η έρευνά μας, οι τεχνίτες έχουν ως κατηγορία ιδιαίτερο βάρος ως προς το συνδικαλισμό, τουλάχιστο στα πρώτα του βήματα. Ως προς το συνδικαλισμό των Ελλήνων κλωστοϋφαντουργών λοιπόν, με βάση τις παρατηρήσεις του Χ. Χατζηιωσήφ, το ζήτημα έγκειται στο ότι δεν υπήρχε μια τεχνική ιεραρχία, οι τεχνίτες, που σε άλλα εθνικά παραδείγματα στήριξαν και το συνδικαλισμό. Βέβαια κρατάμε αποστάσεις από την παραπάνω εκτίμηση, αφού εν πάση περιπτώσει συντελείται και στην Ελλάδα μια βιομηχανική παραγωγή, αδιανόητη χωρίς βιομηχανικούς τεχνίτες. Η πολυπραγμοσύνη του εργοδότη και η καθυστέρηση στην τεχνολογία, που πράγματι παρουσιάζεται στην Ελλάδα, δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και τεχνίτες, ώστε να μην υπάρχει και συνδικαλισμός των τεχνιτών. Αντίθετα η όποια ανορθολογική πολυπραγμοσύνη του εργοδότη, στο βαθμό που υπέσκαπτε το κύρος και τη στηριγμένη στην τέχνη εργασιακή ιεραρχία, θα έπρεπε αντί να υπονομεύσει, να ενισχύει το συνδικαλισμό των τεχνιτών, ή έστω των ειδικευμένων εργατών.

Σε κάθε περίπτωση, ο ελληνικός συνδικαλισμός της περιόδου παραμένει εν πολλοίς άγνωστος. Εν πολλοίς άγνωστη παραμένει και η παραγωγή ή μάλλον η «αθέατη» παραγωγή, όπως σωστά αναφέρει ο Χατζηιωσήφ, συνεπώς είναι μάλλον παρακινδυνευμένο να επιχειρήσουμε συσχετίσεις μιας εν πολλοίς άγνωστης συνδικαλιστικής δραστηριότητας, με μια εν πολλοίς άγνωστη παραγωγή. Ωστόσο από τα στοιχεία που γνωρίζουμε προκύπτει πράγματι μια παραγωγική ιδιομορφία που εν μέρει αιτιολογεί και τη συνδικαλιστική ιδιομορφία. Στα 1911, σύμφωνα με το υπόμνημα του ΕΚΑ και των άλλων Ε.Κ. προς τη βουλή, στην Ελλάδα υπάρχουν ατμοκίνητα ή χειροκίνητα μηχανήματα κλωστικής - πλεκτικής. Η υφαντική διαιρείται α) σε μεγάλη βιομηχανία, β) σε συστηματική βιοτεχνία με πάνω από τρεις ποδοκίνητους αργαλειούς και γ) σε οικοτεχνία με 1-2 αργαλειούς με «...τα θήλεα

[727] ΦΛΟΥΤΖΗΣ Α., Ακροναυπλία και Ακροναυπλιώτες, Θεμέλιο, 1979

μέλη της οικογενείας και 1-2 μαθητευομένας»[728]. Το σημαντικότερο κατά τη γνώμη μας, που διαφοροποιεί τον ελληνικό συνδικαλισμό ως προς την ιστορική του διαμόρφωση, είναι ότι, όπως προείπαμε, δεν υπάρχει λουδιστική εργατική παράδοση, ούτε δείγματα εξεγέρσεων χειρωνακτών υφαντουργών, όπως σε άλλες περιπτώσεις του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος. Παρατηρείται μια αργόσυρτη, παράλληλη συμβίωση διαφορετικών δομών και διαδικασιών παραγωγής, με κυριαρχία της γυναικείας απασχόλησης, σε μια περίοδο πολέμων και δικτατοριών, πράγμα που προφανώς δεν αφήνει πολλά περιθώρια για βιομηχανικό συνδικαλισμό.

Γενικά στην ελληνική προπολεμική κλωστοϋφαντουργία παρότι ήδη υπάρχει ένα σημαντικό βιομηχανικό τμήμα, παρότι ήδη έχει συγκεντρωθεί σε φάμπρικες σημαντικό μέρος μισθωτής εργασίας και σημειώνονται συγκρούσεις και απεργίες (τουλάχιστον απεργία) γυναικών ακόμα και στον 19ο αιώνα, συνδικάτα ιδρύονται αρκετά καθυστερημένα. Ο Α. Μπεναρόγια, στην αρχή της δεκαετίας του '20, κατατάσσει τους κλωστοϋφαντουργούς στο «υπόλοιπο» των ανοργάνωτων, με βάση λοιπόν την πλέον αξιόπιστη πηγή για το συνδικαλισμό της περιόδου, συμπεραίνουμε ότι όχι μόνο δεν υφίσταται πανελλαδική οργάνωση αλλά ούτε αξιομνημόνευτη τοπική συνδικαλιστική παρουσία. Εξάλλου δεν υπάρχει ειδική αναφορά σε κλωστοϋφαντουργούς, στις γνωστές, πρώτες προσπάθειες ίδρυσης Εργατικών Κέντρων, εκτός από την Αθήνα, με ένα σωματείο στο οποίο δεν αναφέρεται «προϊστάμενος» και που αργότερα απουσιάζει από τους σχετικούς πίνακες των μελών του ΕΚΑ. Στον Πειραιά, το ιστορικό σωματείο «μισθωτών κλωστοϋφαντουργίας» που παρουσιάζει οργανωτική συνέχεια με το μεταπολεμικό, φαίνεται να ιδρύεται μόλις το 1918. Βέβαια στον Πειραιά φαίνεται ότι λειτουργούσαν ακόμα δύο σωματεία, κλωστοϋφαντουργών και βαφέων το πρώτο των οποίων ιδρύεται στα 1912 και ενοποιούνται το 1932. Στο καταστατικό του 1932 θα βασιστεί το καταστατικό του μεταπολεμικού συνδέσμου υφαντομηχανικών, με διαδικασίες που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια. Επίσης στον Πειραιά φαίνεται να δραστηριοποιείται το σωματείο των ταπητουργών, η μετέπειτα αφάνεια του οποίου οφείλεται μάλλον στην κρίση της ταπητουργίας. Διατηρώντας πάντα επιφύλαξη, μήπως τυχόν οι ελλείψεις της έρευνας μας είναι καθοριστικές, επισημαίνουμε ότι αν πράγματι υπήρχε ισχυρός συνδικαλισμός των κλωστοϋφαντουργών ειδικά στον Πειραιά, το γεγονός μάλλον δεν θα περνούσε απαρατήρητο, συνεπώς ανεξάρτητα από τον αριθμό των σωματείων, ο κλαδικός συνδικαλισμός δεν αντιστοιχεί στη βιομηχανική μαζικότητα του κλάδου στην περιοχή.

Ακόμα και στην «κόκκινη» ΕΓΣΕΕ, που ενισχύει την ομοσπονδιακή οργάνωση, δεν συμμετέχει ομοσπονδία κλωστοϋφαντουργών και η πρώτη προσπάθεια ίδρυσης παρουσιάζεται, κατά μια μαρτυρία[729], μόλις το 1936, με ανάμιξη των «Ανεξάρτητων Σωματείων». Βέβαια τα παραπάνω δεν σημαίνουν ότι δεν υπάρχει συνδικαλισμός στον κλάδο. Δεν απουσιάζουν παντελώς τα σωματεία και μάλιστα τα σωματεία σοσιαλιστικής κατεύθυνσης, όπως το «Σωματείο Ταπητουργών Πειραιά», ένα από τα σωματεία που αποκλείστηκαν στο «αμαρτωλό» 4ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ (της σύμπραξης Στρατή - Καλομοίρη - Μαχαίρα) και που η συζήτηση για τον αποκλεισμό του, όπως και άλλων σωματείων θα οδηγήσει στα γνωστά επεισόδια και την επισημοποίηση της διάσπασης[730].

---

[728] Βλ το σχετικό αφιέρωμα της «Συνδικαλιστική Επιθεώρηση».

[729] Του Ι. Παπαδόπουλου

[730] ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ Δ., Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα (1927-31), Κομμούνα, 1987, σ. 71

Σωματεία δημιουργούν και οι περισσότερο τεχνικές ειδικότητες όπως οι βαφείς, που υπογράφουν την πρώτη ομοιοεπαγγελματική σύμβαση (15/11/37) και οι υφαντομηχανικοί στη Σύρο, οι οποίοι διατηρούν συντεχνιακού τύπου παραδόσεις, για παράδειγμα θα παρακολουθήσουμε τη παράδοση του «συναφιού» τους (δηλαδή την επαγγελματική οργάνωση - συγκέντρωση - γιορτή), από τη δεκαετία του '30, μέχρι και τη δεκαετία του '60. Ένα από τα σοβαρότερα ζητήματα που θα απασχολήσουν τον κλαδικό συνδικαλισμό στη προπολεμική αλλά και μεταπολεμική περίοδο, είναι το αν οι περισσότερο τεχνικές ειδικότητες θα ενοποιηθούν συνδικαλιστικά με τον υπόλοιπο κλάδο, (όπως στο Βόλο) ή αν θα υπερασπίζονται με ομοιοεπαγγελματικές τους δομές στενότερα συμφέροντα (όπως στη Σύρο). Σε κάθε όμως περίπτωση, οι τεχνίτες και το ζήτημα της ύπαρξης και οργάνωσης τους αφορά το συνδικαλισμό των ανδρών, χωρίς να επιλύει το καίριο ζήτημα της μαζικότητας και σε τελική ανάλυση της ίδιας της υπόστασης του κλαδικού συνδικαλισμού.

Στην κλωστοϋφαντουργία βέβαια μιλάμε κυρίως για γυναικείο προλεταριάτο, συνήθως νεαρά κορίτσια, ορφανές και αρκετές χήρες, γενικώς γυναίκες που παίρνουν το δύσκολο δρόμο της φάμπρικας και όπως ξεκαθαρίσαμε εξ αρχής, αν μιλάμε για μαζικό συνδικαλισμό στην κλωστοϋφαντουργία, μιλάμε κυρίως για συνδικαλισμό γυναικών. Ωστόσο ο παραπάνω συνδικαλισμός δεν έχει απασχολήσει συστηματικά την έρευνα, καθώς εντάσσεται σε αυτό που επιτυχημένα έχει αναφερθεί «σιωπηλές ιστορίες»[731]. Πράγματι θα έχουμε και γυναικείο συνδικαλισμό, μάλιστα στο Βόλο θα δούμε μια περίπτωση αμιγούς γυναικείου σωματείου ήδη από το 1918, που αναπαράγεται αργότερα, σαν παράδειγμα οργάνωσης της εργασίας του κλάδου, που τη συγκεκριμένη περίοδο είναι σχεδόν αποκλειστικά γυναίκες. Το ζήτημα λοιπόν της εργασίας όπως και του συνδικαλισμού των γυναικών, θα το εξετάσουμε αναλυτικότερα.

4.1.2.2 Οι κλωστοϋφαντουργίνες και ο συνδικαλισμός τους

Όπως γράφει η Φρόσω Ασινάκη στα 1930, την γυναίκα στην εργασία την ώθησε το «*... ένστικτο της αυτοσυντηρήσεως, ο αμείλικτος νόμος της ζωής, μπρος στον οποίον πέφτουν όλα, προλήψεις αναθέματα, εξορκισμοί.*»[732]. Η γυναικεία εργασία για τις φεμινίστριες του μεσοπολέμου είναι βέβαια και πράξη απελευθέρωσης, ενάντια στο «παρασιτισμό» και υπέρ της δουλειάς που «*απολυτρώνει, που εξαγνίζει, που ανυψώνει*»[733]. Η γυναίκα όχι μόνο βγαίνει από τα «όσια και τα ιερά» του σπιτιού, αλλά συσχετίζεται με άλλες γυναίκες και άντρες, έχει δικά της χρήματα, έστω το χαμηλό μεροκάματο της φάμπρικας, που συμπιέζεται περισσότερο, μετά την έλευση των προσφύγων. Αποκτά κακή φήμη, όπως φαίνεται με τις αναφορές στις «φαμπρικούδες» και τις «κατσάμπισες» (εργάτριες της Πειραϊκής - Πατραϊκής) ακόμα και στη μεταπολεμική Ελλάδα. Η «φαμπρικού» λοιπόν της προπολεμικής περιόδου δεν είναι ίσως το καταλληλότερο «κορίτσι για σπίτι», αλλά τουλάχιστο για μερικούς είναι αντικείμενο του πόθου της σχετικά απελευθερωμένης γυναίκας, που μας προδιαθέτει το ρεμπέτικο: «*Δεν είναι εκεί δεν είναι αλλού, στου Μπαρουξάκη*

[731] ΑΒΔΕΛΑ Ε., ΨΑΡΡΑ Α., (επ.), Σιωπηλές Ιστορίες. Γυναίκες και Φύλο στην Ιστορική Αφήγηση, Αλεξάνδρεια, 1997.

[732] Αναφέρεται στο ΑΒΔΕΛΑ Ε., ΨΑΡΡΑ Α., Ο Φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Γνώση, 1985, σ. 352.

[733] Στο ίδιο, σ. 76

κουρελού...»[734]. Πρόκειται για μια «φαμπρικού» που έχει μπει στη φάμπρικα από μικρό κοριτσάκι, άρα έχει αφομοιώσει την κουλτούρα της φάμπρικας, που ξεχωρίζει αμέσως, από τα μακριά, περιποιημένα νύχια (απαραίτητο επαγγελματικό προσόν για την ένωση των κλωστών), με χρήματα κάθε Σάββατο. Συχνά πρόκειται για μια γυναίκα, ή μάλλον για ένα κορίτσι που διαμορφώνεται ως γυναίκα μέσα στη φάμπρικα, μια νεαρή γυναίκα «της παντρειάς», που δεν έχει ίσως τη φήμη της «αθωότητας», αλλά ούτε και τη «μιζέρια» της κοπέλας, που κλεισμένη στο σπίτι περιμένει το ... γαμπρό. Πράγματι ορισμένες από τις «γιαγιάδες» του κλάδου που συναντήσαμε, αναφέρονταν με έμφαση στις τρομακτικές συνθήκες της εργασίας και στην ανάγκη του μεροκάματου, ωστόσο έδειχναν και ικανοποίηση με το «... *εγώ τουλάχιστον έβγαινα απ΄ το σπίτι, έβλεπα τι γίνεται στον κόσμο*....». Στο βαθμό που ειδικά σε ορισμένες περιόδους υπάρχει γενική λειψανδρία (όπως φαίνεται και στη φεμινιστική αρθρογραφία του μεσοπολέμου[735]) από πολέμους και επιστρατεύσεις και παράλληλα η «φαμπρικού» κατέχει μια χαμηλή θέση στο «νυφοπάζαρο» της εποχής, σε πολλές περιπτώσεις οι ελπίδες για φυγή δια του γάμου χάνονται γρήγορα. Προφανώς οι παραπάνω ελπίδες έχουν ήδη εξανεμισθεί για όσες εργάζονται μετά το γάμο, κυρίως για τις χήρες και «ζωντοχήρες», από τις οποίες υπάρχει μεγάλος αριθμός, ακόμα και σήμερα.

Η εργάτρια κατέχει χαμηλή κοινωνική θέση, ωστόσο δουλεύει στη φάμπρικα με τα χέρια της και τον ιδρώτα της, δεν είναι «ψυχοκόρη», κοινώς «δούλα», όπως πάρα πολλές φτωχές κοπέλες, για τις οποίες η λαϊκή φαντασία υποψιάζεται ακόμα περισσότερο την έλλειψη «αγνότητας». Στην Ελλάδα λοιπόν, παρά του ότι η «φαμπρικού» διατηρεί ως ένα σημείο την κακή της φήμη, δεν απουσιάζει και η αίσθηση της «τιμιότητας του ιδρώτα», το «... κι άλλες δουλεύουνε στα αργαλειά/ στάζει ο ιδρώτας τους χρυσές σταγόνες/ για σου περήφανη κι' αθάνατη εργατιά...», τραγούδι της μεταπολεμικής περιόδου, που απηχεί βέβαια σημαντικές ιδεολογικές ανακατατάξεις για τη θέση της γυναίκας και της εργασίας. Όπως είδαμε προηγουμένως, συγκρίνοντας τις κλωστοϋφαντουργίνες με τις μοδιστρούλες, οι εργαζόμενες στα εργοστάσια από τη μια εργάζονται δίπλα σε έστω λίγους άνδρες, άρα έχουν άμεση κοινωνική - εργασιακή επαφή με άνδρες και από την άλλη έχουν μεγαλύτερη πρόσβαση (συνήθως λαθραία) σε υφάσματα. Το αντικείμενο του έρωτα του νεαρού Μ. Βαμβακάρη, για ένα διάστημα βοηθού σε κλωστήριο, είναι μια «κλωστηρού», «τσακπίνα», αλλά και «αδελφούλα», άρα ένα οικείο και αγαπητό πρόσωπο, μια συναδέλφισσα, που άλλοτε φορά κίτρινα, άλλοτε κόκκινα, άλλοτε μπλε[736]. Δεν ξέρουμε αν ο Βαμβακάρης υπονοούσε την εύκολη «πρόσβαση» σε

---

[734] Αναφέρεται παραδειγματικά από τον Γ. Κουκουλέ και προφανώς εννοείται το κλωστοϋφαντουργείο του Βαρουξάκη στον Πειραιά.

[735] Για παράδειγμα αναφέρεται κάποια στατιστική σύμφωνα με την οποία ειδικά σε ορισμένες κατηγορίες οικογενειών της Αττικής, η αναλογία γάμων φτάνει σε μια σχέση 1/20. Αναφέρεται στο ΑΒΔΕΛΑ Ε., ΨΑΡΑ Α., ό.π., σ. 382.

[736] Πότε με τα κίτρινα ντυμένη σε κοιτάζω
Το λυγερό σου το κορμί κάθομαι και θαυμάζω
Που μέρα νύχτα δεν βγαίνεις απ' το νου μου
Αχ, μαυρομάτα μου τσακπίνα κλωστηρού μου

Κόκκινα Σα βάλεις αδελφούλα
Πως ήθελα να σ' εύρισκα, μέρος που να 'χει ζούλα
Μπλε όταν φορέσεις πως μ' αρέσεις
Και την καρδιά μου κλωστηρού μου έχεις δέσει.

υφάσματα, αλλά σύμφωνα με τις ύστερες εκμυστηρεύσεις που εμείς συλλέξαμε, το φαινόμενο της κλοπής υφάσματος φαίνεται να ήταν διαδεδομένο.

Το κυριότερο για τις «φαμπρικούδες», που ως ένα σημείο παρακάμπτει ένα μέρος της φεμινιστικής φιλολογίας της προπολεμικής εποχής, είναι ότι η εργασία είναι σκληρή υποχρέωση, δεν χρειάζεται να αγωνιστούν να μπουν στη φάμπρικα, δεν χρειάζεται να πείσουν για την «καταλληλότητα» τους, αφού είναι μέσα ήδη από την αρχή. Αυτό το φαινόμενο έχει συχνά συσχετισθεί, κυρίως από τη φεμινιστική οπτική, με την αναπαραγωγή των γυναικείων ρόλων, ως συνέχειας της οικιακής εργασίας. Ωστόσο δεν νομίζουμε ότι αυτή η διάσταση είναι κυρίαρχη για τον κλάδο, καθότι οι γυναίκες δεν εργάζονται σε μια εργασία που προσομοίαζε στην οικιακή, αλλά σε μια καθαρά βιομηχανική θέση με ελάχιστη σχέση με το παραδοσιακό γνέσιμο – ανέμη - ύφανση. Αντίθετα, στην ένδυση, (κοπή – ραφή) που αντιστοιχούσε πολύ περισσότερο στην οικιακή ραφή, δεν εργάζονται κυρίως γυναίκες αλλά άνδρες τεχνίτες και βοηθοί. Συνεπώς οι γυναίκες δεν εργάζονται στη φάμπρικα της κλωστοϋφαντουργίας κυρίως λόγω του ότι θεωρούνταν ως εργασία περισσότερο «γυναικεία», ως συνέχεια της γυναικείας οικιακής εργασίας. Στρατολογήθηκαν ως ο κύριος βιομηχανικός στρατός στον κλάδο, λόγω του χαμηλότερου κόστους τους, λόγω της υποβαθμισμένης θέσης τους στην κοινωνία, που τις καθιστούσε «ικανές» για τα χειρότερα και περισσότερο κακοπληρωμένα επαγγέλματα. Το ότι η μηχανή της κλώστριας και ο αργαλειός «άρμοζε» στη γυναικεία φύση, είναι ένας από τους μύθους του κεφαλαίου, δίπλα σε άλλους σχετικούς μύθους, όπως ότι τα «καρούλια» του κλωστηρίου άρμοζαν στα παιδιά.

Οι γυναίκες λοιπόν στρατολογούνται εξαρχής στο κλωστήριο και υφαντήριο, χώρους αποκρουστικούς, που ανάγκασαν τον Χ. Κατσάμπα να προσπαθεί να πείσει ματαίως τον πρόεδρο της «Πατραϊκής», ότι μπορεί να επιζήσει άνθρωπος εργαζόμενος στο εργοστάσιο της εταιρίας[737]. Ακόμα και αν εξαιρέσει κάποιος τους θανάτους, ακρωτηριασμούς και τραυματισμούς, ο θόρυβος, το χνούδι, η υγρασία δημιουργούν ένα εξόχως ανθυγιεινό περιβάλλον. Οι μηχανές είναι τεράστιες και με μεγάλο θόρυβο, με γιγαντιαίους μηχανισμούς κίνησης, τα πόδια των εργατριών είναι συχνά μέσα στο νερό, που ρίχνεται για τη δημιουργία της κατάλληλης υγρασίας για την κατεργασία της κλωστής. Στα ρούχα, στο στόμα και τη μύτη κολλάει το χνούδι και η σκόνη. Οι γυναίκες και τα μικρά κορίτσια φορούν τσεμπέρι και στενές ποδιές, έτσι ώστε να μην «αρπάζουν» οι μηχανές και οι μηχανισμοί κίνησης τα μαλλιά και τις «φουστάνες», ωστόσο ο «βήχας της Δευτέρας» (Βυσσίνωση) και η κώφωση επεκτείνονται όσο αυξάνουν τα χρόνια εργασίας, επιπλέον ο εφιάλτης της φυματίωσης είναι πανταχού παρών.

Οι γυναίκες της κλωστοϋφαντουργίας εκτός από τα νύχια, ξεχωρίζουν από τα προβλήματα ακοής - πράγμα που ταλαιπώρησε και την έρευνα μας - και από το ότι ... βήχουν, ειδικά τη Δευτέρα και σε μια εποχή που ο βήχας προκαλεί τρόμο. Τη Δευτέρα το πρωί το αναπνευστικό σύστημα πρέπει να προσαρμοστεί εκ νέου στο χνούδι και τη σκόνη, από τα οποία μόλις έχει απαλλαγεί την Κυριακή αργία και ο οργανισμός αντιδρά με βήχα, έναν βήχα που απλώνεται σε όλο το εργοστάσιο, τον

Καταγράφεται στο ΓΣΕΕ, Για σου Περήφανη κι Αθάνατη Εργατιά, 2000, σ. 95.

[737] Αναφέρεται από τον ίδιο στο Πιστεύοντας... (βλ. κεφ. Για την Πειραϊκή – Πατραϊκή)

ήχο του οποίου πνίγει μόνο ο ήχος των μηχανών. Βέβαια τα παραπάνω προβλήματα δεν αφορούν μόνο τον προπολεμικό κλάδο, ούτε μόνο τις γυναίκες, αλλά οι συνθήκες εργασίας, εκτός του θορύβου, είναι χειρότερες στη προπολεμική περίοδο, ακόμα και από την άποψη της κόπωσης, του πως και πόσες φορές κατεβαίνει ο «πάγκος», το ατέλειωτο «τρέξιμο» γύρω από τον αργαλειό, το κουβάλημα των μασουριών, ειδικά στις «γυναικείες» ειδικότητες.

Η επόπτρια εργασίας Α. Μαρκοπούλου μας μεταφέρει σε σειρά άρθρων «στον Αγώνα της Γυναίκας»[738], την τραγική κατάσταση σε επιχειρήσεις μεταξουργίας και ευρύτερα κλωστοϋφαντουργίες, όπου κυριαρχούν οι αγράμματες νεαρές γυναίκες και ορφανά κορίτσια και η πληρωμή γίνεται συχνά με το κομμάτι. Παρόμοιες εκθέσεις υπάρχουν γενικά από επιθεωρητές, Εργατικά Κέντρα, διανοούμενους δημοκράτες κλπ. Συνεπώς οι φεμινίστριες, οι ηγεσίες του ΚΚΕ και οι ηγεσίες των συνδικάτων, γνωρίζουν τη κατάσταση, καταγγέλλουν τα παραπάνω και υποτίθεται εκφράζουν τα συμφέροντα και των συγκεκριμένων γυναικών. Ωστόσο οι ίδιες οι γυναίκες της κλωστοϋφαντουργίας (και όχι μόνο της κλωστοϋφαντουργίας) δεν φαίνεται να συμμετέχουν στη φεμινιστική, τη σοσιαλιστική, τη συνδικαλιστική κίνηση. Το φαινόμενο αυτό συχνά ξεπερνάται εύκολα, ως προς τις αιτίες του, με την αόριστη προβολή της προσωρινότητας της απασχόλησης. Πράγματι πολλές γυναίκες εργάζονται προσωρινά, ή θέλουν να εργασθούν προσωρινά, αλλά ακόμα και αυτές βιώνουν μια τραγική κατάσταση, πολύ περισσότερο σκληρή, για όσες δεν υπάρχει ελπίδα να φύγουν από τη φάμπρικα, συνήθως με γάμο και αναγκάζονται να συνεχίζουν να εργάζονται.

Συνήθως με την έμφαση στην προσωρινότητα της απασχόλησης υποβαθμίζεται ή ίδια η ύπαρξη εργατικής τάξης στον κλάδο, η σημασία των γυναικών στο εργατικό κίνημα, υπονοείται το ευρύτερο ζήτημα της οικονομικής και κοινωνικής «αποκατάστασης» της γυναίκας. Υπονοείται ειδικότερα η αποδοχή του ανάρμοστου της εργασίας της παντρεμένης, που πράγματι στο μεσοπόλεμο συζητιέται ευρύτατα, μάλιστα προτείνεται να ρυθμιστεί και νομοθετικά. Βέβαια οι παραπάνω πλευρές - αιτίες είναι ισχύουσες, τουλάχιστο από την πλευρά της υπόλοιπης κοινωνίας, όσων βρίσκονται εκτός της φάμπρικας. Το ερώτημα είναι αν οι παραπάνω λόγοι ισχύουν και για τις ίδιες τις «φαμπρικούδες» της εποχής, αν δηλαδή οι γυναίκες έχουν όπως λέγεται «χαμηλή» συνείδηση, δεν επιθυμούν να παλέψουν για τη βελτίωση της ζωής τους στη φάμπρικα, διότι θεωρούν ότι οφείλουν να παντρευτούν και να φύγουν από τη φάμπρικα καθότι η εργασία τους δεν συνάδει με την εικόνα – αξία της παντρεμένης γυναίκας. Κατά τη γνώμη μας υπάρχει μια τέτοια διάσταση, αποδοχής του στερεότυπου της παντρεμένης γυναίκας, ωστόσο επισημαίνουμε και το πώς το παραπάνω στερεότυπο συνδέεται με πραγματικές καταστάσεις και καταναγκασμούς. Στην πραγματικότητα οι γυναίκες φεύγουν όταν (και όσες) παντρεύονται, ή μάλλον όταν ετοιμάζονται να τεκνοποιήσουν, (πράγμα που για την εποχή είναι ταυτόσημο) ακριβώς επειδή τα λεγόμενα «οικιακά» (που περιλαμβάνουν και τη γέννηση και ανατροφή παιδιών) και η εργασία στο εργοστάσιο είναι στην πράξη ασυμβίβαστα. Ειδικά στην περίοδο πριν το 1937, όπου η ημερήσια εργασία εκτείνονταν νόμιμα ή μισο-νόμιμα στις 10 ώρες και άνω, με μόνη «άδεια» της εγκύου τις 6 εβδομάδες πριν

[738] «Αγώνας της Γυναίκας», 70, 1928, 114,115 (1930). ΒΕΡΒΕΝΙΩΤΗ Α., Οι Συναγωνίστριες. Τα αίτια της Συμμετοχής και η Δράση των Γυναικών στις ΕΑΜικές Αντιστασιακές Οργανώσεις 1941-1944, Αδ. Δ.Δ., Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1991.

και 6 εβδομάδες μετά τον τοκετό (στο βαθμό που εφαρμόζεται η διεθνής σύμβαση εργασίας από το 1920), το να εργάζεται κάποια έγκυος μπροστά στους κραδασμούς και τον θόρυβο του μηχανικού αργαλειού της εποχής, είναι δείγμα έσχατης απελπισίας, έως και προσβολή του ανθρώπινου είδους. Αντίστοιχα προβλήματα υπάρχουν για τον θηλασμό (με δύο μισάωρα διαλείμματα στα οποία υποτίθεται ότι η εργάτρια έπρεπε να πάει στο σπίτι της, [συχνά τα σπίτια ήταν γύρω από τη φάμπρικα], να θηλάσει και να επιστρέψει στο «πόστο» της). Προβλήματα υπάρχουν φυσικά γενικότερα για την ανατροφή των παιδιών, έτσι ώστε η φυγή μετά το γάμο από τη φάμπρικα, είναι ανάγκη αναπαραγωγής της εργατικής οικογένειας.

Όταν λοιπόν μιλάμε για την προσωρινότητα της απασχόλησης και τη φυγή δια του γάμου, εκτός από την αποδοχή του «ιδεώδους» της παντρεμένης νοικοκυράς, που παραπέμπει στη φιλολογία περί μικροαστισμού, οφείλουμε να σκεφτόμαστε το σύνολο των καταναγκασμών και πάνω απ' όλα να έχουμε συναίσθηση της φάμπρικας και της εργασίας της εποχής. Στην Ελλάδα υπήρχαν (ενδεχομένως) μεγαλύτερες δυνατότητες διαφυγής από τον εφιάλτη της νεαρής - μητέρας - κλωστοϋφαντουργίνας, από όσο σε άλλα εθνικά παραδείγματα, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι η κινητικότητα της εργατικής θέσης, ακυρώνει την έννοια τάξη. Πολύ περισσότερο δεν μπορεί να αιτιολογήσει την καθυστέρηση συνδικαλισμού, γιατί τάχα οι ελληνίδες κλωστοϋφαντουργίνες δεν βρίσκονταν σε τόσο τραγικά δυσχερή θέση και προοπτική όσο σε άλλες εθνικές περιπτώσεις. Ακόμα και αν υπήρχαν ακόμα χειρότερες περιπτώσεις, η εργαζόμενη στον κλάδο βίωνε μια εμπειρία τρομερής σκληρότητας, έτσι ώστε η θεώρηση της έλλειψης συνδικαλισμού λόγω «ευδαιμονίας», ή σχετικής «ευδαιμονίας», θα μαρτυρούσε απλώς άγνοια για τη φάμπρικα της εποχής. Θα ήταν περίεργο, σε αυτό τον κόσμο της φάμπρικας, να μην υπάρχουν αντιδράσεις, να βλέπουν για παράδειγμα τα συχνά εργατικά ατυχήματα, όπως αυτά που είδαμε στο αρχείο της Π-Π και απλώς να υπομένουν, ή έστω να υπομένουν όλες και για πάντα. Από την άλλη μεριά, η άποψη ότι αυτή η αντίδραση, η «δυσαρέσκεια», θα έπρεπε να πάρει μορφή συνδικάτου, ή φεμινιστικής κίνησης, πολύ περισσότερο τη πολιτική δράση που περίμενε το ΚΚΕ, υποκρύπτει μια σειρά παραδοχές, που στη πράξη δεν είναι καθόλου δεδομένες και κατ' αρχήν συζητήθηκαν προηγουμένως, για το υπόδειγμα της δυσαρέσκειας στην ερμηνεία του συνδικαλισμού.

Η κουλτούρα της φάμπρικας, στον προπολεμικό κλάδο, παρότι απασχολεί τις φεμινίστριες, λίγη σχέση έχει με τη ζωή, τη κουλτούρα και τα αιτήματα των φεμινιστριών. Επίσης λίγη σχέση έχει με τη καταγωγή, τη ζωή και τη κουλτούρα των ελάχιστων κομουνιστριών, που ανεβαίνουν στην κομματική ιεραρχία συνήθως ως σύζυγοι στελεχών, ή διώκονται (άρα θεωρούνται κομουνίστριες) για τον ίδιο λόγο[739]. Η «κλωστοϋφαντουργίνα», η γυναίκα (πολύ περισσότερο το κοριτσάκι) «με το τσεμπέρι», δεν έχει δεσμούς όχι μόνο με τη φεμινίστρια με το «καπελίνο» αλλά ούτε με το κομμουνιστή με τη «τραγιάσκα» και τη σύζυγό του. Ο φεμινισμός δεν φαίνεται να συγκινεί ή ακόμα να είναι γνωστός ως κίνηση στις εργάτριες και η «γυναικεία δουλειά» εξαγγέλλεται ματαίως από το ΚΚΕ, ή έχει ελάχιστα αποτελέσματα, πράγμα που στην ουσία σημαίνει ότι δεν υπάρχει σημαντική «δουλειά» συνολικά στα κλωστοϋφαντήρια. Με βάση τα παραπάνω μπορεί να τεκμηριωθεί η σημασία του ότι

[739] Για το ζήτημα των «συντροφισσών» αλλά και γενικότερα για μια περιεκτική παρουσίαση των προβλημάτων της γυναικείας εργασίας πριν τον πόλεμο και τα όρια της παρέμβασης του ΚΚΕ, ΒΕΡΒΕΝΙΩΤΗ Α., Οι Συναγωνίστριες..., ό.π.

και όμως υπήρχε και γυναικείος συνδικαλισμός, το ότι υπήρχε και γυναικεία συνδικαλιστική παράδοση όπως θα δούμε στη συνέχεια.

4.1.2.3 Ο πολιτικός έλεγχος της εργασίας

Παρόμοια προβλήματα, (όπως αυτά που εντοπίσαμε για τις γυναίκες) ανεπαρκούς συνδικαλισμού και επιρροής του ΚΚΕ, υπάρχουν και για τους άντρες, συνεπώς το ζήτημα της «καθυστέρησης της συνείδησης» για την οποία πχ παραπονιέται ο Μπεναρόγια στην αρχή της δεκαετίας του '20, δεν είναι ένα καθαρά «γυναικείο» πρόβλημα. Βέβαια η άποψη περί «καθυστέρησης» της συνείδησης υποκρύπτει μια εξελικτική – τελεολογική χροιά, υπονοεί πριν απ' όλα τους χαλαρούς δεσμούς με το ΣΕΚΕ και αργότερα το ΚΚΕ. Μιλάμε βέβαια για μια περίοδο που η κομμουνιστική «δράση» γίνεται κυρίως στις φυλακές και στις εξορίες, ή ενδεχομένως σε αποκεντρωμένες τεχνικο-επαγγελματικές δομές και η «καθοδήγηση» γίνεται κυρίως από «γιαλάκηδες» και «τσαντάκηδες»[740] στις φυλακές και εξορίες. Με βάση το γεγονός ότι οι ηγέτες του ΚΚΕ διώκονται, ενισχύεται η ιδιόμορφη κομμουνιστική λογική της ανάδειξης μέσω των διώξεων, αναπαράγεται μια συνδικαλιστική και πολιτική ηγεσία «μη δηλωσιών» αγωνιστών, πιστών στο κόμμα και στον «σύντροφο» ή απλώς τον «Νίκο». Τέτοιοι βέβαια, ακόμα και αν εξαιρέσουμε τις περιόδους επιστράτευσης, δεν υπάρχουν και δεν μπορούν να υπάρξουν σε καμιά φάμπρικα στην εποχή του ιδιώνυμου και της δικτατορίας και το ίδιο θα επαναληφθεί στην εμφυλιακή και μετεμφυλιακή περίοδο.

Όπως μας βεβαίωσε ο παλαίμαχος τσαγκάρης Σ. Δημόπουλος, ένας από τους «υπεύθυνους» της ΟΚΝΕ για μια από τις πλέον σημαντικές απεργίες στον κλάδο, την απεργία των κλωστοϋφαντουργών του Βόλου το 1936, δεν υπήρχε κανένα μέλος της ΟΚΝΕ ή του ΚΚΕ στον κλάδο εκείνη την εποχή και απ' ότι ήξερε, ούτε και παλιότερα. Δεν πρόκειται βέβαια για εξαίρεση αφού σύμφωνα με τα «επίσημα κείμενα» του ΚΚΕ, το 1933, μόνο 6,6% των κομματικών μελών είναι εργάτες εργοστασίων και το 1934 φτάνουν 9,1%, μάλιστα με βάση και τα παραπάνω στοιχεία ο Α. Ελεφάντης θεωρεί το ΚΚΕ λαϊκό και όχι εργατικό κόμμα[741]. Βέβαια δεν υπάρχει και κάποιο άλλο «περισσότερο» εργατικό κόμμα και ανεξάρτητα από τη κομματική ένταξη, στη προπολεμική περίοδο οι δεσμοί του ΚΚΕ με τους «απόκληρους» εργάτες και τις φτωχές ομάδες του πληθυσμού, από όπου στρατολογούνται εργάτες, φαίνεται να ισχυροποιούνται συνεχώς. Η ειρωνεία είναι ότι σε αυτό συντελεί η Ασφάλεια και οι κυρίαρχοι κύκλοι του καθεστώτος, οι οποίοι μετά τη πρώτη περίοδο του Βενιζελισμού, συχνά χαρακτηρίζουν κάθε εργατικό ριζοσπαστισμό, κάθε κίνηση βελτίωσης της εργατικής ζωής, ως κομμουνισμό, συνεπώς οι εργάτες και εργάτριες ανεξάρτητα αν έχουν οργανωτικούς δεσμούς με το ΚΚΕ, μαθαίνουν ότι όποιος θέλει το ... καλό του, είναι ... κομμουνιστής.

Αυτό ως ένα σημείο φαίνεται να αλλάζει επί δικτατορίας Μεταξά και Α. Δημητράτου, όπου διώκονται σκληρά οι κομμουνιστές, αλλά παράλληλα βελτιώνεται η ζωή των εργατών και του κλάδου. Μετά από την έλευση των προσφύγων και τους αντίκτυπους

---

[740] «Τσαντάκιας» στη κομματική «αργκό» ήταν ο καθοδηγητής - διαφωτιστής, που κουβαλάει τη τσάντα του. Ενδεικτικό για την κακή εικόνα των τύπων της καθοδήγησης με τα γυαλιά και τα «φοιτητάκια», στα εργατικά στελέχη, ακόμα και στην Ακροναυπλία, ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ Γ., Το Χρονικό ενός Αγώνα, Ακροναυπλία 1939-1943, Γνώση, τ. Α'

[741] ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ Α., Η Επαγγελία..., ό.π., σ. 308.

της οικονομικής κρίσης του '29, στις αρχές της δεκαετίας του '30 οι εργάτες βιώνουν μια γενική υποβάθμιση των αμοιβών και των συνθηκών εργασίας, που φαίνεται να ανακόπτεται εν μέρει επί δικτατορίας. Και μόνο ότι το ωράριο εργασίας από τις 10 έως τις 14 ή και 15 ώρες πέφτει στις 8 ώρες, ότι στοιχειωδώς αρχίζει να εφαρμόζεται η παλιότερη εργατική νομοθεσία, θεσπίζονται ευνοϊκότερες ρυθμίσεις και ταυτόχρονα μειώνεται δραστικά η ανεργία, είναι μια τρομερή αλλαγή ειδικά στην κλωστοϋφαντουργία, που θα επηρεάσει βαθιά το κόσμο της φάμπρικας. Ακόμα και αν ο συνδικαλιστικός λόγος της μεταπολεμικής περιόδου θα αποφεύγει - για διαφορετικούς λόγους - την ευθεία αναφορά στη μεταξική περίοδο, θα συναντήσουμε συχνά μια έμμεση νοσταλγία για τα νομοθετικά μέτρα για την εργασία και την εφαρμογή τους. Κατά τη γνώμη μας δικαιολογημένα οι εργάτες και εργάτριες του κλάδου στη μεταξική περίοδο θα αναγνωρίζουν μια πολύ καλύτερη περίοδο από όλη την προπολεμική και πρώτη μεταπολεμική περίοδο, πράγμα που ως ένα σημείο αιτιολογεί και τα όχι ανύπαρκτα στηρίγματα ενός αντιεαμικού συνδικαλιστικού ρεύματος. Τα «θετικά» της δικτατορικής περιόδου του Μεταξά, ειδικότερα την εργατική νομοθεσία και την ουσιαστική εξασφάλιση της απασχόλησης, αναγνώρισαν και αρκετοί παλαίμαχοι συνδικαλιστές, διαφορετικών τάσεων, μεταξύ των οποίων ο Ι. Ρομπόπουλος (ο ηγέτης της μετεμφυλικαής ομοσπονδίας) και ο Ι. Σπινάσης (στέλεχος του εργατικού ΕΑΜ).

Βέβαια (και) οι εργάτες δεν είναι αδιάφοροι στο αίτημα για δημοκρατία, στις γραφικότητες του μεταξικού καθεστώτος, στις διώξεις, εξάλλου και τα τραγικά γεγονότα του '36, που συγκλόνισαν αρκετές πόλεις και επέδρασαν στην ενότητα του εργατικού κινήματος συμβαίνουν επίσης επί «κοινοβουλευτικού» Μεταξά, πριν δηλαδή τη δικτατορία, αλλά από τον ίδιο πρωθυπουργό. Επιπροσθέτως, την ακτινοβολία της μεταξικής περιόδου και των «μεταξικών», θα περιορίσουν η συνεργασία καθεστωτικών δυνάμεων και ορισμένων συνδικαλιστών με τις δυνάμεις κατοχής, μέσα στο κυρίαρχο εθνικοαπελευθερωτικό και αντιφασιστικό κλίμα. Ειδικά προς το τέλος της κατοχής και στην απελευθερωτική περίοδο, ανεξάρτητα αν οι πλατιές εργατικές μάζες συμμερίζονταν το φοβερό μίσος της αριστερής ηγεσίας και ειδικά των διωχθέντων κομμουνιστών, προς τους λεγόμενους «μοναρχοφασίστες», έχουν στραφεί ήδη προς τα αριστερά, προς το ΕΑΜ. Από την άλλη μεριά, οι «εθνικόφρονες» επιχειρώντας να εμφανισθούν ως «δημοκράτες», θα αποποιηθούν σε μεγάλο βαθμό το μεταξικό παρελθόν. Ακόμα και οι «εθνικόφρονες» συνδικαλιστές του 9ου συνεδρίου της ΓΣΕΕ, μόλις και μετά βίας θα έδιδαν τη πλειοψηφία στον Α. Δημητράτο, ενώ οι «εθνικόφρονες» μεταπολεμικές συνδικαλιστικές ηγεσίες είναι περισσότερο νέοι στην ηλικία, απαλλαγμένοι από τις «αμαρτίες» του παρελθόντος, συγκροτούν λοιπόν έναν «νέο» συνδικαλισμό για τον οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Προσπαθώντας να ανακεφαλαιώσουμε τα ζητήματα που θέτουμε για την προπολεμική κλωστοϋφαντουργία, ως προς το συνδικαλισμό, επιμένουμε στην έλλειψη λουδιστικής παράδοσης, σε έναν κλάδο με σημαντική βιομηχανία αλλά και παράλληλη βιοτεχνική - οικιακή παραγωγή. Ο συνδικαλισμός, στο βαθμό που θα ήταν μαζικός βιομηχανικός συνδικαλισμός, θα έπρεπε να στηρίζεται στο συνδικαλισμό των γυναικών ή μάλλον των κοριτσιών και των ολίγων τεχνιτών ανδρών, σε μια εξαιρετικά ανώμαλη περίοδο, πολέμων, διώξεων της αριστεράς, ιδιωνύμων, δικτατοριών κλπ. Ο συνδικαλισμός λοιπόν καθυστερεί σε μεγάλο βαθμό, στον πλέον βιομηχανικό κλάδο στην Ελλάδα, πράγμα για το οποίο εκτός από τη σύνθεση του εργατικού δυναμικού και τις πολιτικές της παραγωγής, οφείλουμε να

συνυπολογίσουμε τις ευρύτερες πολιτικές διεργασίες και συγκυρίες. Κατά τη γνώμη μας εκτός από τα κοινωνικά - βιογραφικά χαρακτηριστικά της εργασίας, οφείλουμε να στραφούμε και στη πολιτική σύνθεση ή τον πολιτικό έλεγχο της συγκεντρωμένης εργασίας. Αξίζει να αναρωτηθούμε για αυτό καθ' αυτό το εργοστάσιο, ως χώρο εργασίας, στο βαθμό που το τελευταίο δεν επιδρά μόνο στη δημιουργία συνδικαλιστικών δομών, αλλά και στη δυνατότητα ελέγχου των «επικίνδυνων» εργαζομένων, πράγμα που θα μας απασχολήσει κυρίως στη μετεμφυλιακή περίοδο. Το ότι ο πλέον βιομηχανικός κλάδος, φαίνεται να υστερεί και ως προς τις δυνάμεις της (κυρίως κομμουνιστικής) αριστεράς και ως προς το συνδικαλισμό, πράγμα που για την εποχή συναρτάται σε μεγάλο βαθμό, οφείλεται και στον πολιτικό έλεγχο της εργασίας. Ο πολιτικός έλεγχος της εργασίας, φαίνεται ότι υλοποιείται από την Ασφάλεια και τους εργοδότες, συντελείται λόγω της πολιτικής σημασίας του εργοστασίου και διευκολύνεται από την υφή του ίδιου του εργοστασίου ως τεχνικού και κοινωνικού χώρου.

Από τα πρώτα βήματα ενίσχυσης του συνδικαλισμού, από το κράτος, με σκοπό τον έλεγχο του, περνάμε σε συχνές δικτατορίες και «ιδιώνυμα», τα οποία είναι προφανώς «αναγκαία» και εφαρμόσιμα πρωτίστως σε μαζικούς εργατικούς χώρους, όπως τα κλωστοϋφαντήρια, με κορύφωση την περίοδο του «ρετσινόλαδου» και του Μανιαδάκη. Στα εργοστάσια λοιπόν δεν υπάρχουν περιθώρια δράσης ριζοσπαστικών πολιτικών - συνδικαλιστικών πυρήνων. Αντί να υπάρχει μια παράδοση εργατικών αγώνων και αντί να έχουν αναδειχθεί πρωτοπόροι συνδικαλιστές και συνδικαλίστριες, υπάρχει παράδοση αποψίλωσης των «επικίνδυνων», παράδοση ελέγχου της εργασίας, ώστε να προβλεφθεί η πιθανότητα των ενοχλητικών συνδικαλιστικών «ζιζανίων». Εδώ ακριβώς εντοπίζουμε μια σταθερά και του συνδικαλισμού, ένα δομικό χαρακτηριστικό για την ελληνική κλωστοϋφαντουργία, που θα μας απασχολήσει και στη μεταπολεμική περίοδο και στη τρέχουσα περίοδο.

Το παραπάνω όχι μόνο δεν αμφισβητεί, όχι μόνο δεν υπονομεύει τη συνάρτηση εργασιακής θέσης και εργατικής συνείδησης, αλλά υπερασπίζεται τον υλισμό στην κοινωνιολογία, όπως και την ανάγκη να ερευνούμε τα «πραγματικά άτομα», κατά τη «Γερμανική Ιδεολογία», σε συγκεκριμένες συγκυρίες. Ο μακροχρόνιος αποκλεισμός των «επικίνδυνων» από την βιομηχανική εργασία, σε ένα διευρυμένο πελατειακό δίκτυο κυρίαρχων πολιτικών δυνάμεων, οδηγεί στην εκτίμηση ύπαρξης πολιτικών κριτηρίων και για την βιομηχανική εργασία. Από την άλλη μεριά, ο πολιτικός προσδιορισμός της εργασιακής θέσης, στο βαθμό που συμβαίνει, αποδεικνύει πριν απ' όλα τη σημασία της εργασιακής θέσης, τον εν δυνάμει πολιτικό ριζοσπαστισμό της εργασίας στο εργοστάσιο. Όπως συνήθως, η πολιτική σφαίρα δεν ακολουθεί «κουτσαίνοντας» την οικονομική σφαίρα και ειδικά στην Ελλάδα, επιβεβαιώνεται η σημασία της πολιτικής και του κράτους. Αυτό αποδεικνύει την ανάγκη αντί να εξετάζουμε κάποιες δήθεν αυτονομημένες (με απόλυτο τρόπο) πλευρές της κοινωνίας, να αντιλαμβανόμαστε το «οργανικό όλο», όπως και τους πραγματικούς ανθρώπους, που ανεξάρτητα αν εμφανίζονται σε περιπτώσεις ως τάξεις (για τον εαυτό τους), υποτάσσονται σε αντικειμενικές ταξικές διαφορές, εντάσσονται σε επιμέρους και ταυτόχρονα γενικότερες κατηγορίες και συνθέτουν επιμέρους και γενικευμένα συμφέροντα και δράσεις, ανάλογα και με τα όρια δράσης και αντίδρασης, τη συγκυρία της ταξικής πάλης.

Σε αυτό λοιπόν το μεθοδολογικό ιστό, που κατά τη γνώμη μας συνάδει με τη θεωρητική παράδοση του μαρξισμού και μάλιστα του κλασσικού μαρξισμού, έχει

νόημα να διαπιστώνουμε και τη κοινωνική σύνθεση της εργασίας, τις κατατμήσεις της, τα επιμέρους ή γενικότερα συμφέροντα τις δράσεις και τους «λόγους» των πραγματικών εργατών. Στην περίπτωση μας, προς το παρόν, να εξετάσουμε ορισμένες πλευρές της εργασίας και του συνδικαλισμού των εργαζομένων στη προπολεμική περίοδο που στον ένα ή τον άλλο βαθμό συνεχίζουν ή διακόπτονται και στη μεταπολεμική περίοδο που κυρίως μας ενδιαφέρει. Γιατί βέβαια η συζήτηση για το τι ήταν ο μεταπολεμικός κλαδικός συνδικαλισμός, οφείλει πριν απ' όλα να διακριβώσει τι διαδέχθηκε ο μεταπολεμικός συνδικαλισμός, το τι άλλαξε, τι παρέμεινε και γιατί. Οφείλουμε να διερευνήσουμε τη γέννηση, τη σημασία, το περιεχόμενο του «ΕΑΜικού» συνδικαλισμού, μιας από τις σπουδαιότερες συνδικαλιστικές περιόδους που τέμνει καθοριστικά και την κλαδική συνδικαλιστική ιστορία.

4.1.3 Οι συνεχειες στον κλαδικο συνδικαλισμο και η τομη του ΕΑΜ: οι περιπτωσεις του Βολου και της Συρου

Εξετάζουμε στο 4.2.1 τη περίπτωση του Βόλου και στο 4.2.2 τη περίπτωση της Σύρου. Συγκεκριμένα θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε ορισμένες πλευρές του συνδικαλισμού στο Βόλο και τη Σύρο ως παραδείγματα περάσματος από τον προπολεμικό στον μεταπολεμικό συνδικαλισμό των κλωστοϋφαντουργών. Αναφερόμαστε σε πόλεις με σημαντική εργατική -συνδικαλιστική παράδοση, που δεν είναι ίσως ενδεικτικές για το συνδικαλισμό σε πανελλαδικό επίπεδο, άρα τα συμπεράσματα δεν μπορούν να γενικευτούν, ωστόσο η έρευνα συμβάλει στο να καταλάβουμε καλύτερα την σπουδαία τομή, που συντελείται στην περίοδο πριν και μετά τη κατοχή και το ΕΑΜ και ερμηνεύει πλευρές της ελληνικής μεταπολεμικής συνδικαλιστικής ιστορίας.

4.1.3.1 Η περίπτωση του Βόλου

Στη περίπτωση του Βόλου εντοπίζουμε σημαντική βιομηχανική παράδοση, και πρωτοποριακή συνδικαλιστική συγκρότηση των εργαζομένων, η οποία εκδηλώνεται και στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας και θα μας απασχολήσει στο 4.2.1.1 μέχρι και την ΕΑΜική περίοδο και στο 4.2.1.2 τη μεταπολεμική περίοδο. Όπως θα αποδείξουμε, σημαντικό ρόλο στη συνδικαλιστική εργατική παράδοση, θα παίξει το γυναικείο προλεταριάτο αλλά και η αριστερά που συναρθρώνεται με το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα, όχι μόνο με τις γνωστές, αρχικές καταστατικές αρχές ΓΣΕΕ - ΣΕΚΕ, αλλά κυρίως κατά τη διάρκεια σημαντικών αγώνων στο μεσοπόλεμο. Έχει μεσολαβήσει μια μετατροπή ενός μεγάλου ψαροχωριού της τουρκοκρατίας σε πόλη, εν μέρει σε βιομηχανική πόλη. Επίσης έχουν διαδραματισθεί πρωτοπόρα φαινόμενα και κινήσεις, που ανεξάρτητα αν καταπνίγονται, θα έχουν σημασία συνολικά για την Ελλάδα και το εργατικό κίνημα.

Δεν έχουμε ασφαλείς πληροφορίες για το τρόπο ζωής και δράσης της εργατικής τάξης της πόλης στις αρχές του αιώνα, ούτε η έρευνά μας επεκτάθηκε συνολικά στο τοπικό εργατικό κίνημα, που ως ένα σημείο ήδη έχει απασχολήσει την έρευνα. Από τις πληροφορίες που έχουμε, συμπεραίνουμε ότι στην αλματωδώς αναπτυσσόμενη εργατική τάξη του Βόλου, υπάρχουν πρώιμα δείγματα συσπειρώσεων και εργατικής δράσης. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ήδη από το 1882 (μόλις ένα χρόνο από την απελευθέρωση), συγκεντρώθηκαν 200 υπογραφές σε εργατική διαμαρτυρία[742], αλλά σημειώνεται και απεργία των εργατών του σιδηροδρόμου Βόλου - Λάρισας[743]. Αργότερα το στίγμα δίνουν οι αγώνες των σιγαροποιών και κατόπιν συνολικά των καπνεργατών. Απ' ότι φαίνεται σημαντική επίδραση στο προσανατολισμό των εργατών είχαν οι παλιννοστούντες εργάτες από χώρες της Ευρώπης και Αιγύπτου, όπου είχαν

742«Δήλωση της εργατικής τάξεως Βόλου. *Μετ' αγανακτήσεως βλέπομεν τινας καθ' εκάστην να παίρνωσι εις το στόμα των ημάς, την λεγομένην εργατικήν τάξιν, πρός εξυπηρέτησιν των ατομικών συμφερόντων των...*» Δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Φωνή του Λαού», 11 Αυγούστου 1882. Αναφέρεται στο ΚΟΛΙΟΥ Ν., οι ρίζες...., ό.π., σ. 20

743Υπάρχουν πληροφορίες σε πολλές εφημερίδες της εποχής. Απ' ότι φαίνεται στην απεργία πρωτοστάτησαν οι Ιταλοί εργάτες που μεταφέρθηκαν στο Βόλο για τη γραμμή. Αναφέρονται στο ΚΟΛΙΟΥ Ν., οι ρίζες..., ό.π. σ. 21

μεταναστεύσει το προηγούμενο αιώνα και πρώιμες σοσιαλιστικές - «κοινωνιολογικές» κινήσεις στις οποίες εμπλέκονται αναρχικοί πυρήνες και διανοούμενοι της εποχής[744].

Το 1908 ιδρύεται το Εργατικό Κέντρο Βόλου και το Ανώτατο Παρθεναγωγείο, που θα συνδέσουν τις τύχες τους ως τη δίκη τους και την διάλυση τους, στην υπόθεση των «Αθεϊκών»[745], το 1911. Μεσολαβεί το κίνημα των ακτημόνων της Θεσσαλίας, το «Κιλελέρ» και σημαντικές στιγμές συνδικαλιστικής - πολιτιστικής ανάτασης εργαζομένων γύρω από το Εργατικό Κέντρο. Από τη διάλυση του Εργατικού Κέντρου, παρουσιάζεται μια σοβαρή καθίζηση, με εξάρσεις μόνο γύρω στα 1917 και αφορμή την έλλειψη τροφίμων, μια «λαϊκή διαμαρτυρία», που δεν εντάσσεται δηλαδή οργανικά στο πυρήνα των βιομηχανικών σχέσεων. Το 1918, χρονιά σταθμός και για το εργατικό κίνημα της χώρας μας, σημαδεύει το κίνημα του Βόλου, στο οποίο είναι εμφανείς οι επιπτώσεις της Ρώσικης επανάστασης και η δυναμική των τσιγαράδων - καπνεργατών[746]. Όπως φαίνεται, το κίνημα των τσιγαράδων είναι χαρακτηριστικό δείγμα εργατικής συσπείρωσης, που μετεξελίσσεται, από τη παραδοσιακή συντεχνιακή μορφή σε αγωνιστική επαγγελματική οργάνωση, με άξονα την αξία της τέχνης αλλά και την συνειδητή ταξική πάλη. Γενικά η αριστερή - σοσιαλιστική προπαγάνδα, οι συζητήσεις για ταξική πάλη, σε μια περίοδο που συναντάμε στο Βόλο, το Σιάντο, το Θέο, και το Παπαρήγα, δηλαδή τη «συνδικαλιστική ομάδα» του ΚΚΕ (Ελεφάντης) και τον έντονο προσφυγικό ριζοσπαστισμό, θα έχει σημαντική συμβολή στη διαδοχή των πρώτων εργατικών κινήσεων και του «κοινωνιολογισμού», από ένα ισχυρό εργατικό αριστερό κίνημα.

Ο Βόλος και ιδιαίτερα ο προσφυγικός συνοικισμός (αργότερα Δήμος Ν. Ιωνίας) θα ονομασθεί «Μικρή Μόσχα» όχι μόνο από τα αποτελέσματα των εκλογών του 1936, στις οποίες το μέτωπο του ΚΚΕ στο Βόλο θα λάβει 49% των ψήφων, ενώ στην υπόλοιπη χώρα δεν θα ξεπεράσει το 6%, αλλά και από τη γενικότερη δυναμική της αριστεράς. Ως προς τη βιομηχανία, ο Βόλος, αν και παραμένει μια σχετικά μικρή πόλη, προπολεμικά διαμορφώνεται σαν το δεύτερο κέντρο της βιομηχανίας του κλάδου (μετά τον Πειραιά)

744Υπάρχουν πλήθος πληροφορίες για τους αγώνες των εργατών και το γενικότερο κλίμα κυρίως από τον τοπικό τύπο αλλά και από τη προφορική παράδοση που καταγράφονται στο ΚΟΡΔΑΤΟΥ Γ., Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος, Μπουκουμάνη, γ' έκδοση, Αθήνα, 1956., ΧΑΡΙΤΟΣ Γ. Χ., Σημειώσεις για το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα, η «νηπιακή» και η «παιδική» του ηλικία (1879 - 1918), η περίπτωση του Βόλου, έκδοση Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου, Βόλος, 1984., ΚΟΛΙΟΥ Ν., οι ρίζες..., ό.π., ΛΕΦΟΥΣΗΣ Η., Το εργατικό κίνημα του Βόλου 1881-1936, εκδ Εργατικού Κέντρου Βόλου, Βόλος, 1985

745Είναι αποδεδειγμένη η άμεση διασύνδεση Κέντρου και Παρθεναγωγείου, όπως φαίνεται και από τα πρακτικά της δίκης του Ναυπλίου και όπως δέχονται όλοι οι μελετητές (Κορδάτος Γ., Κολιού Ν., Χαρίτος Χ. κλπ)

746Ο Αλέκος Γκούντας, παλαίμαχος συνδικαλιστής και παλαιοπολεμιστής διηγείται: «Πρέπει να σημειώσω απ' την αρχή, ότι δεν ξέρω τι έγινε στ' άλλα μέρη, αλλά στο Βόλο ο απόηχος της Ρώσικης Επανάστασης ήταν τρομερός, για τους εργαζόμενους. Οι πρωτοπόροι των εργατών της εποχής εκείνης, οι μπροστάρηδες, ήταν οι τσιγαράδες. Αυτοί έφτιαχναν τα τσιγάρα με χέρια, χειροποίητα. Ήταν μια τέχνη σπάνια και το επάγγελμα ήταν κλειστό, δεν έμπαινε κανένας μέσα. Να φαντασθείς, ότι στα 1919 που η λίρα είχε 25 δρχ., αν καλά θυμάμαι, αυτοί έπαιρναν 100 δρχ. μεροκάματο; Δεν τολμούσε να τους αντιμιλήσει κανένας, στη στιγμή τ' απαρατούσαν και φέβγαν. Κατάντησε το θέμα, ως ένα σημείο, να γίνεται και αντιπαθές, γιατί κάθε μέρα είχαν απεργία οι τσιγαράδες. Ύστερα, όταν ο Ματσάγγος έφερε την πρώτη μηχανή, άρχισαν άλλες απεργίες, να μη δουλεύει η μηχανή ή οι μηχανές. Και μάλιστα το εργοστάσιο έβανε φρουρά να μην παν και το σπάσουν...» Αναφέρεται στο ΛΕΦΟΥΣΗΣ Η., το εργατικό κίνημα..., ό.π., σ.236-37.

και μάλιστα με βιομηχανίες γνωστές για την ποιότητα των προϊόντων τους, τα «ελληνικά κασμίρια».

Με βάση τα παραπάνω ο Βόλος δεν είναι απλά ένα παράδειγμα πόλης στο οποίο θα μπορούσε να μελετηθεί μια τοπική συνδικαλιστική κίνηση των κλωστοϋφαντουργών, αλλά και μια πόλη με πρωτοπόρα εργατική, συνδικαλιστική, αριστερή, κλωστοϋφαντουργική παράδοση. Οι κλωστοϋφαντουργοί και οι κλωστοϋφαντουργίνες ζουν και δουλεύουν σε ένα κοινωνικό περιβάλλον με εργατική παράδοση, με μνήμες ή έστω διηγήσεις απεργιών και συγκρούσεων κυρίως των καπνεργατών, από την αρχή «μολυσμένοι» με την έννοια της εργασιακής σύγκρουσης. Η ανάπτυξη του κλωστοϋφαντουργικού κλάδου, διαδέχεται ως ένα σημείο τη φθίνουσα καπνοβιομηχανία, εκτός από το θόρυβο του αργαλειού, συνδέεται με την ηχώ του καπνεργατικού ριζοσπαστισμού και της σοσιαλιστικής προπαγάνδας, ώστε μπορούμε να συνδέσουμε με την παραπάνω ηχώ και τον κλωστοϋφαντουργικό ριζοσπαστισμό του μεσοπολέμου. Ωστόσο οι κλωστοϋφαντουργοί του Βόλου, όπως και όλης σχεδόν της χώρας, ακολουθούν μάλλον διαφορετικό δρόμο για την ριζοσπαστικοποίηση τους, από τους τσιγαράδες - καπνεργάτες και από τα «τεχνικά» επαγγέλματα, όσο και από τις λουδιστικές μνήμες - παραδόσεις σε άλλες χώρες. Το προ-βιομηχανικό δίκτυο των βαμβακερών και μεταξωτών στον άξονα Αμπελάκια - Πήλιο, έχει ουσιαστικά σβήσει προ πολλού, συνεπώς δεν υφίσταται κάποιος ανταγωνισμός ούτε κάποια μαζική προλεταριοποίηση χειρωνακτών. Επίσης στα γυναικοεργοστάσια της κλωστοϋφαντουργίας δεν εμφανίζεται ραγδαία τεχνολογική πρόοδος, ούτε συνταρακτικές εμπορικές αλλαγές που επιφέρουν ανεργία, ώστε να εξεγείρεται η εργατική βάση και να αναδεικνύεται μια αριστερή αγωνιστική ανδρική ηγεσία όπως στα επίσης «γυναικοεργοστάσια» του καπνού.

Το πως δημιουργείται η τοπική συνδικαλιστική δομή και παράδοση, πως για παράδειγμα φτάνουμε στα γεγονότα του 1936 και αργότερα στο «πρωτοπόρο» σωματείο του 1946, είναι ένα ερώτημα που μας ανάγκασε να καταφύγουμε σε αρκετές πρωτογενείς πηγές και ως ένα σημείο αναγκαστήκαμε να ξεφύγουμε από τη θεματική μας αφετηρία για το μεταπολεμικό κλάδο. Στην έρευνά μας χρησιμοποιήσαμε το υπάρχον μέρος του αρχείου του σωματείου των κλωστοϋφαντουργών, το πλούσιο αρχείο του Πρωτοδικείου, δημοσιεύματα εφημερίδων κλπ. Επίσης συναντήσαμε τους επιζώντες συνδικαλιστές του κλάδου από το 1936 έως σήμερα, αλλά και αρκετές εργάτριες - εργάτες. Η έρευνά μας πραγματοποιήθηκε τα καλοκαίρια από το 1990- 1991 και 1994-1997, συναντώντας τους συνδικαλιστές και εργάτες στα καφενεία ή τα πάρκα που σύχναζαν, ή στα σπίτια τους, πηγαίνοντας «συστημένοι» από τον έναν, στον άλλο. Οι συνδικαλιστές κάθε εποχής, γνώριζαν που σύχναζαν οι παλιότεροι συνδικαλιστές, αυτοί μας σύστησαν επίσης σε άλλους συνδικαλιστές και παλιούς εργάτες και εργάτριες. Στο Βόλο, (όπως και στη Νάουσα, στη Σύρο και στη Ν. Ιωνία της Αττικής), το να συναντήσεις παλιό εργάτη ή εργάτρια του κλάδου είναι εξαιρετικά εύκολο, αφού πέρασε από φάμπρικα πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού, μεταξύ των οποίων και συγγενείς μας. Δεν καταφέραμε να συναντήσουμε καμία από τις συνδικαλίστριες του σωματείου του 1918-1922, αλλά απογόνους τους και ορισμένες εν ζωή συναδέλφισες - «γειτόνισσες», πηγαίνοντας «συστημένοι» από τις οικογένειές τους.

Προηγουμένως γράψαμε ότι το να συναντήσεις παλιό εργάτη και κυρίως εργάτρια είναι εύκολο, ωστόσο θα θέλαμε να σημειώσουμε μια εντύπωση που μας δημιουργήθηκε, κατά την έρευνα, με μεγάλη θεωρητική σημασία, στο βαθμό που πράγματι ισχύει.

Συγκεκριμένα έχοντας υπόψη τη μεγάλη παράδοση του κλάδου στο Βόλο, επιδιώξαμε στην αρχή να εντοπίσουμε την εργατική παράδοση στο πλαίσιο της οικογένειας, δηλαδή να βρούμε τις παλιές εργάτριες στις οικογένειες των εν ενεργεία εργατριών. Ωστόσο αυτό δεν αποδείχτηκε σωστό, ώστε τελικά μας δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι λίγα από τα παιδιά και τα εγγόνια των παλιών εργατριών του κλάδου, έγιναν εργάτες, τουλάχιστο στο κλάδο. Μας δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι τα κύματα προλεταριοποίησης συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με κύματα μετοίκησης προς την πόλη αγροτικών πληθυσμών, όχι τα παιδιά των παλιών εργατικών οικογενειών. Την εντύπωσή μας επιβεβαίωσε και μια φήμη, σύμφωνα με τον οποία, ο Κ. Καραμανλής στη δεκαετία του 60, επιδίωξε η βιομηχανία του Βόλου να στρατολογήσει «εθνικόφρονες» πληθυσμούς από τα καμπο-χώρια της Θεσσαλίας, συνεπώς η κινητικότητα ήταν και συνειδητή πολιτική επιλογή. Το παραπάνω δεν αίρει τη σημασία της εργατικής παράδοσης αλλά περιορίζει ενδεχομένως τη σημασία της και αιτιολογεί ίσως και τις τομές σε αυτή τη παράδοση που θα μας απασχολήσει σε έκταση στη περίπτωση του Βόλου.

4.1.3.1.1 Η εργατική – συνδικαλιστική παράδοση μέχρι το 1936 και οι κλωστοϋφαντουργίνες

Μέχρι το 1918 δεν έχει καταγραφεί καμιά δράση οργανωμένων (συνδικαλισμένων) κλωστοϋφαντουργών αν και τα κλωστοϋφαντήρια αναπτύσσονται ραγδαία και απορροφούν κυρίως γυναικείο προλεταριάτο που συρρέει στο Βόλο. Μέχρι τότε δεν υπάρχουν στοιχεία για οποιαδήποτε ανάμειξη του γυναικείου φύλου στο συνδικαλισμό των - επίσημων τουλάχιστον - συνδικάτων και του Εργατικού Κέντρου, ενώ ακριβώς ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της βιομηχανίας, ήταν η υπερεκμετάλλευση των γυναικών. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι υπήρχαν και διαμαρτυρίες και «άγριες απεργίες» γυναικών, οι οποίες μπορεί να μην ήταν οργανωμένες, ούτε να συσπειρώνονται γύρω από τους φωτισμένους προοδευτικούς αστούς, μα αντιδρούσαν αυθόρμητα ή και με την επίδραση σοσιαλιστικών κηρυγμάτων. Το 1912 υπάρχουν ασαφείς πληροφορίες για απεργία εργατριών με αίτημα τον χρόνο εργασίας, μάλιστα η εφημερίδα από την οποία αντλούμε τη πληροφορία, υποδεικνύει σοσιαλιστική ανάμειξη[747]. Πρόκειται πιθανότατα για απεργία γυναικών στα κλωστοϋφαντήρια, γνωστά και ως «γυναικοεργοστάσια», στην οποία προφανώς δεν συμμετέχουν οι άντρες, που εκτός από επιστρατευμένοι για το βαλκανικό πόλεμο, έως εκείνη τη περίοδο, καταλαμβάνουν περισσότερο νευραλγικές θέσεις στη παραγωγή και δεν φαίνεται να επιδεικνύουν αγωνιστικές διαθέσεις. Για την εκτίμηση ότι η συγκεκριμένη απεργία έγινε στα κλωστοϋφαντουργεία και όχι στα καπνεργοστάσια, διατηρούμε βέβαια επιφυλάξεις, ωστόσο εκτιμάμε ότι αν έγινε στα καπνεργοστάσια, θα είχαμε περισσότερες πληροφορίες για τους χώρους εργασίας και εργατικούς φορείς που την κήρυξαν, ανάλογες με πληροφορίες για τις απεργίες των καπνεργατών στις οποίες πρωτοστάτησαν κυρίως άντρες, διοργανώνονταν από εργατικούς

747 Τις πληροφορίες παίρνουμε από την εφημερίδα «Πρωία»:

«*Ήτο επόμενον η εξέλιξις της απεργίας των εργατριών της πόλεως μας, με τον ατυχή δρόμο που επήρε, να φθάση όπου έφθασε: Εις την απόφασιν, δηλαδή, των εργοστασιαρχών να κλείσουν τα εργοστάσια των μέχρις ότου αποφασισθή δι' όλα τα ομοειδή εργοστάσια του κράτους το δεκάωρον της εργασίας(...) δια τούτο συμβουλεύομεν τας εργάτιδας να σκεφθούν καλλίτερον και να κυττάξουν το συμφέρον των, αφίνωσαι κατά μέρος τα θεωρίας περι σοσιαλισμού, τας οποίας δεν είναι σε θέση αυταί να εννοήσουν, αφού δεν τας ηννόησαν ακόμη ούτε οι εισηγηταί των...*» Αναφέρεται στο ΛΕΦΟΥΣΗΣ Η., Το εργατικό κίνημα του Βόλου...., ό.π., σ.198 - 200 (η έμφαση στο κείμενο)

συνδέσμους, στα 1911 και 1914, απασχολούσαν ευρύτερα την τοπική κοινωνία και τον τύπο.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση παρουσιάζεται «άγρια», «αδέσποτη» (χωρίς σωματείο) γυναικεία απεργία, με αίτημα όπως φαίνεται, όχι το μεροκάματο, αλλά το κλασσικό αίτημα του νεαρού εργατικού κινήματος, τη μείωση του ωραρίου. Πρόκειται για μια στιγμή που ξεχωρίζει, αλλά εντάσσεται σε εξεγέρσεις των γυναικών της φάμπρικας που δεν απασχολούν συνήθως, ή απασχολούν περιθωριακά τον τύπο, είναι μάλιστα ένα από τα πλέον σκοτεινά σημεία της ιστορίας του ελληνικού εργατικού κινήματος. Η ανταπάντηση των εργοδοτών, με το λοκ άουτ και το αίτημα τους για την κρατική θέσπιση του 10ώρου, αφήνει περιθώρια να εικάσουμε ότι η αναταραχή ήταν γενικευμένη και ως ένα σημείο συνέτειναν εξελίξεις και πληροφορίες για την υπόλοιπη Ελλάδα, άρα πιθανόν να υπήρχε και κάποια σχετική επικοινωνία και πληροφόρηση των εργατριών. Αυτό με τη σειρά του θυμίζει σοσιαλιστική προπαγάνδα, όπως πράγματι υπονοεί η εφημερίδα - πηγή μας, αλλά κυρίως σημαίνει μια πρωτοπόρα συλλογική δράση των γυναικών. Όπως γράψαμε προηγουμένως, αν πράγματι υπήρξε συνδικαλισμός ή δείγματα συλλογικής αντίστασης στο κλάδο, αυτό αφορά περισσότερο τις γυναίκες, πράγμα που επιβεβαιώνεται στο Βόλο αργότερα, δηλαδή πράγματι έχουμε και γυναικεία εργατική οργάνωση, ένα ή μάλλον και ένα γυναικείο κλαδικό εργατικό συνδικάτο.

Το 1918 ιδρύονται 2 σωματεία από κλωστοϋφαντουργούς και συγκεκριμένα το «**Σωματείον υφαντριών & νηματεργατριών Βόλου**» και ο «**Σύλλογος υφαντών και υφαντριών μαλλίνων Βόλου**». Δεν έχουμε πληροφορίες για το λόγο της δημιουργίας 2 διαφορετικών σωματείων σχεδόν ταυτόχρονα, γεγονός πρωτόγνωρο για την εποχή στην οποία κυριαρχεί ο ομοιοεπαγγελματικός συνδικαλισμός στα πλαίσια της πόλης, δηλαδή το ομοιοεπαγγελματικό τοπικό σωματείο. Ωστόσο από τις λίγες πληροφορίες που έχουμε, συμπεραίνουμε σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των σωματείων. Το πρώτο, το «Σωματείον υφαντριών κ' νηματεργατριών Βόλου», ιδρύεται την 4η Ιουνίου και σκοπός του είναι «... η αδελφική συνένωσις και συνεργασία πάντων των εργατριών κ' εργατών του επαγγέλματος τούτου προς υλικήν και ηθικήν βελτίωσιν αυτών.»[748]. Σημαντική πρωτοτυπία του σωματείου είναι η κυριαρχία των γυναικών, η οποία διαφαίνεται από τον τίτλο του σωματείου[749] και από την προϊσταμένη[750] του, που αιτείται την νομιμοποίηση του σωματείου. Πρόκειται λοιπόν για αμιγώς γυναικείο σωματείο, το οποίο όμως δεν ιδρύεται ως απάντηση των γυναικών σε προσπάθειες αποκλεισμού τους από κάποιον προϋπάρχοντα σύνδεσμο, διότι τέτοιος σύνδεσμος – σωματείο δεν υπήρχε.

748Με βάση την απόφαση νομιμοποίησης του σωματείου από το Πρωτοδικείο την 21 Ιουλίου: ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΒΟΛΟΥ (τόμος 1918, απόφαση αρ. 304)

749Ο τίτλος «...υφαντριών και νηματεργατριών...», μας οδηγεί στο συμπέρασμα του αμιγούς γυναικείου σωματείου που ωστόσο έχει στους σκοπούς του την αδελφική συνένωση εργατριών και εργατών.

750Το αξίωμα του προϊστάμενου και στη συγκεκριμένη περίπτωση της προϊσταμένης Αλεξάνδρας Αμαράθη (ή Αμαράτη) είναι αντίστοιχο του αξιώματος του προέδρου - εκπροσώπου του σωματείου. Για παράδειγμα το Εργατικό Κέντρο Βόλου στην πρώτη του περίοδο, (1908 - 1911) είχε προϊστάμενο. Αργότερα συναντούμε το αξίωμα του προϊστάμενου στις γενικές συνελεύσεις σωματείων, αντίστοιχο με το αξίωμα του προέδρου. Γενικά ωστόσο τα σωματεία της εποχής, αντίθετα από τις παλιότερες συντεχνίες - συλλόγους, είχαν γενικούς γραμματείς και όχι προέδρους.

Μόλις λίγες μέρες αργότερα, (εδώ το αργότερα έχει σημασία), ιδρύεται ο «Σύλλογος υφαντών και υφαντριών Μαλλίνων Βόλου»[751], που απ' ότι φαίνεται - από το τίτλο - καλύπτει τους εργαζόμενους στην ύφανση μάλλινων, τη κύρια βιομηχανική δραστηριότητα της περιοχής. Δεν έχουμε άλλες πληροφορίες για τους σκοπούς κλπ του σωματείου, πέρα από το ότι κατέθεσε καταστατικό με 18 άρθρα και είχε πρόεδρο τον Δημ. Τσοποτό. Αν ο εμφανιζόμενος Δ. Τσοποτός, είναι ο γνωστός παράγοντας της πολιτικής και πνευματικής ζωής της περιοχής, ο σύλλογος στον οποίο προΐσταται, μας προδιαθέτει για την εκτίμηση ότι αποτελεί μάλλον συντηρητικό σωματείο, που είχε πρόεδρο έναν τοπικό παράγοντα. Επίσης η επωνυμία «Σύλλογος», μας προδιαθέτει μάλλον για την εκτίμηση ότι αποτελεί συνέχεια συσπειρώσεων ειδικευμένων ανδρών στο πλαίσιο της βιομηχανικής νομιμότητας, ωστόσο αυτό δεν μπορεί να αποδειχθεί. Είναι πιθανό ότι κατά τις διεργασίες ίδρυσης του σωματείου, εκδηλώθηκε η τάση αποκλεισμού των γυναικών, έτσι ώστε οι εργάτριες αναγκάστηκαν να ιδρύσουν ξεχωριστό σωματείο και μάλιστα πρόλαβαν και κατέθεσαν πρώτες την ιδρυτική πράξη και το καταστατικό. Είναι όμως πιθανότερο ότι οι γυναίκες είχαν στην πραγματικότητα την πρωτοβουλία και ότι ο «σύλλογος» αποτελεί απάντηση της «νομιμόφρονης» κοινωνίας και ορισμένων ειδικευμένων εργαζομένων στο «καινό δαιμόνιο» του γυναικείου συνδικαλισμού, σε μια περίοδο που παρουσιάζεται ευρύτερη συνδικαλιστική άνθηση (και) με την άμεση παρότρυνση του ίδιου του κράτους, που ιδρύεται η ΓΣΕΕ, χαλαρώνει η λογοκρισία, σχηματοποιούνται και ισχυροποιούνται οι σοσιαλιστικές κινήσεις.

Σύμφωνα λοιπόν με την πιθανότερη κατά τη γνώμη μας εκδοχή, το κρίσιμο στοιχείο που εικάζουμε ότι προκάλεσε τον «αντισύνδεσμο», ήταν η εκπροσώπηση και τα αιτήματα των γυναικών, για να συνδέσουμε μάλιστα την πρότερη υπόθεση μας, για την απεργία του 1912, βρισκόμαστε σε μια στιγμή που η δυσαρέσκεια και η αυθόρμητη γυναικεία εξέγερση, σχηματοποιείται σε σωματείο. Που οι γυναίκες της φάμπρικας δουλεύοντας σε άθλιες συνθήκες, με χαμηλότατα ημερομίσθια, ουσιαστικά όλη την ημέρα μέσα στο χνούδι και τον πρωτόγνωρο βιομηχανικό θόρυβο της σαίτας, αναλαμβάνουν οι ίδιες, ως εργάτριες, να δώσουν νομική μορφή στη συλλογικότητα που διαμόρφωσαν στη παραγωγή, τη στιγμή που δεν έχουν καν το δικαίωμα του πολίτη. Η προέλευση των εργατριών, μέχρι την εποχή που εξετάζουμε δεν είναι προσφυγική, συνεπώς δεν μας απασχολεί προς το παρόν το ζήτημα της συνειδησιακής ανατροπής του προσφυγικού μικροαστισμού. Αντίθετα φαίνεται ότι η βιομηχανία του Βόλου στρατολογεί εργάτριες από τα χωριά του Πηλίου, που έχουν χάσει την αίγλη και οικονομική ισχύ τους και τα καμποχώρια της περιοχής. Μάλιστα είναι εύλογο να υποθέσουμε, όπως ο Μοσκώφ, ότι ο εργατικός ριζοσπαστισμός του Βόλου αποτελεί και συνέχεια του αγροτικού ριζοσπαστισμού ακτημόνων ή ξεπεσμένων μικροκαλλιεργητών, που θα εκδηλωθεί είτε με σταθερές δομές συλλογικής έκφρασης, είτε με αυθόρμητες εξεγέρσεις, πολύ πριν την έλευση του προσφυγικού στοιχείου. Οι κολίγοι του κάμπου συναντώνται με τους ξεπεσμένους μικροκαλλιεργητές του Πηλίου, στο Βόλο, που από ψαροχώρι γίνεται βιομηχανική πόλη, συναρθρωμένοι σε οικογένειες με μέλη και εργάτες ή εργάτριες πρώτης γενιάς, δημιουργείται λοιπόν μια γυναικεία συνδικαλιστική δομή που ξεπερνά την αυθόρμητη λαϊκή διαμαρτυρία και εντάσσεται πλήρως στον κύκλο των βιομηχανικών σχέσεων[752]. Βέβαια αυτός ο πρωτοποριακός γυναικείο συνδικαλισμός

751Με βάση την απόφαση νομιμοποίησης του σωματείου από το Πρωτοδικείο. ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΒΟΛΟΥ, ΑΡ. 342, 22 - 8 - 1918, 1918.

[752] Για το ζήτημα της λαϊκής διαμαρτυρίας και την ένταξη στον κύκλο των βιομηχανικών σχέσεων αναφερθήκαμε προηγουμένως, με αφορμή το ζήτημα της εργατικής κουλτούρας.

βρίσκει προσκόμματα ακόμα και στο τοπικό εργατικό κίνημα, μάλιστα μερίδα της «Πανεργατικής» (δηλαδή της μετεξέλιξης του Εργατικού Κέντρου Βόλου) θα κατηγορηθεί ότι ευθύνεται για τη διάλυση του σωματείου και την απόλυση 30 εργατριών, το 1919[753]. Τυπικά βέβαια το σωματείο δεν διαλύεται (όπως αποδεικνύεται από9 τις ενέργειες της Ασφάλειας το 1934), αλλά εμφανίζεται ως αδρανές, ενώ το 1922 κάνει την εμφάνιση του ένα άλλο σωματείο, με το τίτλο: «**Σωματείον εργατριών και εργατών υφαντουργείων και νηματουργείων Βόλου**». Όπως φαίνεται από το τίτλο, αλλά και από τον κατάλογο της διοίκησης του σωματείου - την οποία και πάλι αποτελούν αποκλειστικά γυναίκες[754] - είναι μάλλον συνέχεια του πρώτου σωματείου του 1918, των «υφαντεργατριών νηματεργατριών ». Συνεπώς ένα χρόνο μετά τα δραματικά γεγονότα του '21, που συγκλόνισαν το Βόλο, αναζωπυρώνεται ο γυναικείος κλαδικός συνδικαλισμός, αν πάρουμε μάλιστα υπ' όψη ότι πριν από την τυπική αναγνώριση μεσολαβεί ένα χρονικό διάστημα ζυμώσεων, προετοιμασίας, αναμονής της δικαστικής απόφασης, φαίνεται να επιβεβαιώνεται η δυναμική του 1921 και στις κλωστοϋφαντουργίνες. Και το νεότερο σωματείο, του 1922, θα αδρανήσει, ενώ γενικότερα η συνδικαλιστική δράση θα υποστεί τον «Προκρούστη» της «Ασφάλειας», που τελικά στη δεκαετία του '30, θα διαλύσει όλα τα «ανενεργά» σωματεία κάτω από το φόβο της «επανίδρυσης τους» από τους Κομμουνιστές[755]. Η αναφορά και ο ζήλος της Ασφάλειας αποδεικνύει ότι όχι μόνο υπήρχε συνδικαλιστική άτυπη δραστηριότητα, αλλά υπήρχε (ή έστω η Ασφάλεια υποπτεύεται και αποδίδει) και κάποια σύνδεση με το νεαρό Κομμουνιστικό κόμμα.

---

[753] ΨΑΡΑ Α., «Μην πεις κακό για Φαμπρικού», εφ. «Καθημερινή», 7 ημέρες, 2/5/1999, σ. 21.

754Σύμφωνα με κατάλογο του σωματείου, σαν μέλη της διοίκησης στις 4 Ιουλίου 1922, εμφανίζονται οι Ασημώ Κλώνου, Αργυρ. Χριστοδούλου, Χαρίκλεια Τσάντου, Ελένη Κόκαλη, Ελένη Κουφιδάκη, Κατίνα Οικονόμου, Χρυσάνθη Κρικκέλη, Αρχοντή Γρυντάνη, Δέσποινα Τύντη, όλες εργάτριες.

Ο παραπάνω κατάλογος, βρέθηκε στα σχετικά με τη διάλυση του σωματείου έγγραφα (Βλ. παρακάτω), ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΒΟΛΟΥ, ΣΩΜΑΤΕΙΑ, 1935

755Με βάση την αλληλογραφία των κρατικών υπηρεσιών που καταχωρήθηκε στα σχετικά με τις διαλύσεις σωματείων έγγραφα, (ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΟΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΒΟΛΟΥ, 1935) μαθαίνουμε ότι και τα τρία σωματεία κλωσ/γών που εξετάσαμε, βρίσκονται «...εις τελείαν αφάνειαν», και καλούνται οι φαινόμενοι ως υπεύθυνοι στη δίκη για τη διάλυση τους. Το γενικό συντονισμό αναλαμβάνει η Επιθεώρηση εργασίας και ο Πταισματοδίκης, που απευθύνονται στο Τμ. Ασφαλείας Βόλου, στον Πρόεδρο των Πρωτοδικών ακόμα και στο Επαγγελματικό & Βιοτεχνικό Επιμελητήριο Βόλου για να αντλήσουν στοιχεία.

Για παράδειγμα στις 23 Μαίου 1934 η επιθεώρηση εργασίας στέλνει έγγραφο προς το Πρόεδρο των Πρωτοδικών ώστε να διαλύσει τα σωματεία, σημειώνοντας ότι «...διάφορα κομμουνιστικά στοιχεία, επειδή ευρίσκουν κωλύματα εις την σύστασιν νέων σωματείων προβαίνουσιν εις ανασύστασιν των παλαιών και δια τον λόγον τούτον θεωρούμεν σκόπιμον την διάλυσιν των». ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΟΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΒΟΛΟΥ, 1935,) Τελικά καλείται η πρώτη πρόεδρος (που συνεπώς ήταν και η τελευταία) να παραστεί στη δίκη, που τελικά διαλύει το σωματείο.

Φαίνεται ότι εκείνη την εποχή η Ασφάλεια δεν παρακολουθεί συστηματικά τα σωματεία και γενικά οι κρατικές υπηρεσίες αγνοούν ακόμα και που θα βρουν στοιχεία για τις διοικήσεις τους. Απόδειξη είναι ότι απευθύνθηκαν στο Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο! που τους απαντά ότι είναι άσχετο με τους εργάτες (βλ. το από 20 - 7 - 1934 έγγραφο του Επιμελητηρίου, ενώ και η ίδια η Ασφάλεια δηλώνει την αδυναμία της. (βλ. έγγραφο του Πταισματοδικείου της 30 - 6 - 1934, και την απάντηση του Τμήματος της Ασφάλειας την 4 - 7 - 1934, ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΒΟΛΟΥ.

Στο μεταξύ, μετά τη μικρασιατική καταστροφή, συρρέουν και στο Βόλο πρόσφυγες, οι οποίοι και τοποθετούνται στο προσφυγικό συνοικισμό δίπλα στην τότε βιομηχανική ζώνη, τροφοδοτώντας την βιομηχανία του κλάδου με νεαρά κορίτσια και μεγαλύτερες γυναίκες αλλά και άντρες, που αποδέχονται να δουλεύουν με σχετικά χαμηλό ημερομίσθιο. Δεν ισχυριζόμαστε βέβαια ότι όλοι οι πρόσφυγες έγιναν εργάτες, αλλά θεωρούμε ότι μια διαδεδομένη, στην πρόσφατη ιστορική έρευνα, έμφαση στο μικροαστισμό των προσφύγων, κινδυνεύει να αποκρύψει ότι, έστω προσωρινά, πολύ μεγάλο μέρος έγιναν εργάτες και κυρίως εργάτριες. Σταδιακά αλλάζει η σύνθεση - προέλευση του εργατικού δυναμικού, έτσι ώστε ο συνοικισμός των προσφύγων (Νέα Ιωνία) και οι γύρω περιοχές, γίνεται το κέντρο της εργατικής τάξης αλλά και των νεώτερων σοσιαλιστικών κινήσεων. Σε αυτό συνηγορούν και οι μαρτυρίες των συνδικαλιστών που συλλέξαμε, σύμφωνα με τους οποίους, οι εργάτες και οι εργάτριες ζούσαν κυρίως στη Ν. Ιωνία, στον τότε προσφυγικό συνοικισμό, που σταδιακά αναδεικνύεται ως το κέντρο της αριστεράς και γίνεται αργότερα ανεξάρτητος Δήμος, ώστε να «σωθεί» ο Δήμος Βόλου από τον ...κομμουνισμό. Είναι ενδιαφέρον, ότι οι παλιοί εργάτες μιλούν για το «συνοικισμό» όχι μόνο για την εργατική συγκέντρωση, αλλά και για τις κοινωνικές ανατροπές που συντελούνται από την πληθώρα «απροστάτευτων» γυναικών, με νεωτερίζουσα εμφάνιση και κουλτούρα, λόγω του ότι προέρχονται από ακμάζοντα αστικά κέντρα της Μ. Ασίας.

Θα αναφέρουμε μόνο ότι στη μακρά συζήτηση που είχαμε με τον ηγέτη του μεταπολεμικού συνδικαλισμού και πρώην βουλευτή Α. Πατσιαντά, κάποια στιγμή, ενώ μιλούσε για το προπολεμικό «συνοικισμό» ως τη συνήθη κατοικία των εργατριών, διέκοψε τη ροή, για να διηγηθεί μια τρυφερή ερωτική ανάμνηση. Λιγότερο «τρυφερή» είναι βέβαια η ονομασία που δόθηκε στη Ν. Ιωνία,ως «νέα πουτανία», αλλά και ποικίλες διηγήσεις για αντιθέσεις και καβγάδες με άξονα τη φάμπρικα, τις «Σμυρνιές», διάφορες «γυναικο-ιστορίες» και «μπλεξίματα». Αυτές οι ιστορίες που σε ορισμένες περιπτώσεις πληροφορηθήκαμε, ενώ ρωτούσαμε για το συνδικαλισμό, καθώς συνδεόταν με τις προσωπικές βιογραφίες συνδικαλιστών, δείχνουν το πόσο η πραγματική ιστορία της φάμπρικας και των ανθρώπων της, διαφέρει από την αναφορά «συνδικαλιστικών γεγονότων». Οι εργάτες και εργάτριες που συναντήσαμε συχνά συνόδευαν τις σκόρπιες αναμνήσεις συνδικαλιστικών γεγονότων με διηγήσεις για τα οικογενειακά τους, γεγονότα και πρόσωπα της φάμπρικας που φαίνονται στον ακροατή χωρίς σημασία, πχ για το τι έκανε ή το τι είπε κάποιος με αφορμή ένα «καθημερινό» περιστατικό, αλλά και για τους τρόπους που έκλεβαν ύφασμα, που ζούσαν, εργάζονταν, πληρώνονταν, ερωτεύονταν. Το πλέον σημαντικό στοιχείο είναι η έμφαση στην ανάγκη να εργαστεί κάποια νεαρή κοπέλα στη φάμπρικα, ώστε το Σάββατο, μέρα πληρωμής, να φέρει τα μεροκάματα στο σπίτι και το «βάρος» της οικογένειας με «φαμπρικούδες». Το Σάββατο είναι η μέρα γιορτής, για τα εργοστάσια και τις εργάτριες, μάλιστα έξω από τα εργοστάσια, στήνονταν παζάρι από τους μικροπωλητές της εποχής με δώρα, ήδη προίκας και λαϊκής κατανάλωσης. Η Κυριακή είναι η μέρα της βόλτας, ενώ η Δευτέρα είναι η πλέον δύσκολη ημέρα, η «μέρα του βήχα», η αρχή μιας ακόμα δύσκολης εβδομάδας. Σε αυτές τις καθημερινές, «σιωπηλές» ιστορίες, σπάνια ενδιαφέρονται «συνδικαλιστικά» γεγονότα, ή όταν αναφέρονται είναι κάποιες αναμνήσεις ταραχών και συγκρούσεων, η συλλογική αντίσταση είναι σπάνια, βίαιη, αποσπασματική, εξεγερτική, αυθόρμητη.

Και στο Βόλο, όπως σε όλη την Ελλάδα[756] η περίοδος 1918-1923 είναι μια ξεχωριστή περίοδος του συνδικαλιστικού κινήματος, συγχρόνως όμως είναι μια εποχή διώξεων και τρομοκρατίας με πρόσχημα και την πολεμική κατάσταση, αλλά και σύνδεσης των συνδικάτων με το ΣΕΚΕ - ΚΚΕ. Σε όλη τη χώρα, η απεργία και αιματηρή ήττα του Αυγούστου 1923, ή έλευση των προσφύγων και των επιστρατευμένων η ανεργία, αλλά και οι αντιθέσεις στο εσωτερικό του νεαρού ΚΚΕ και της ΓΣΕΕ, θα οδηγήσουν σε σοβαρή υποχώρηση του εργατικού κινήματος, σε μια ορμητική επίθεση του κεφαλαίου. Αργότερα και με την πίεση της οικονομικής κρίσης θα επιδιωχθεί να κτυπηθεί ο συνδικαλισμός ειδικά στα μεγάλα εργοστάσια[757], πράγμα που αφορά άμεσα την πλέον συγκεντρωμένη εργατική τάξη στη κλωστοϋφαντουργία. Τα παραπάνω, σε συνάρτηση με την πλέον ευάλωτη γυναικεία εργατική σύνθεση της εργασίας στον κλάδο, αιτιολογούν το ότι στο Βόλο, από την αρχή της δεκαετίας του 20, έως και τα μέσα της δεκαετίας του 30, παρουσιάζεται μια ακόμα από τις βιομηχανικές «σιωπές» που θα σπάσει γύρω στο 1936. Παρότι όμως όπως είπαμε οι εργάτριες και οι εργάτες δεν φαίνεται να συμμετέχουν σε κάποια ειδική συστηματική συνδικαλιστική δραστηριότητα, φαίνεται να λειτουργεί ένας αθέατος ιστός γυναικείας συνδικαλιστικής πρωτοβουλίας, που συνδέει τα σωματεία του 1918 με το σωματείο του 1922 και όπως θα δούμε και το σωματείο του 1936.

Το πιο σπουδαίο στοιχείο που προκύπτει από την μέχρι το 1936 ανάλυση του συνδικαλιστικού κινήματος στους κλωσ/γούς του Βόλου, είναι κατά τη γνώμη μας η έστω σύντομη συνδικαλιστική έκφραση των γυναικών. Είναι γεγονός ότι στην υφαντουργία και νηματουργία της εποχής, τη συντριπτική πλειοψηφία του εργατικού δυναμικού αποτελούν γυναίκες, για πολλές από τις οποίες η φάμπρικα αποτελεί «σκοτεινό» μονόδρομο. Εκτός από την τέτοια τάση που παρουσιάζεται παγκόσμια, λόγω της δυνατότητας του κεφαλαίου να αντλεί μεγαλύτερη υπεραξία από τις γυναίκες, στην Ελλάδα, η μακρόχρονη στρατιωτική θητεία της εποχής, οι ανθρώπινες απώλειες του πολέμου και η μεγαλύτερη αναλογία γυναικόπαιδων στους πρόσφυγες, δεν επιφέρουν μόνο λειψανδρία στη παραγωγή, αλλά και στους υποψήφιους συζύγους. Έτσι σχηματίζεται ένα πραγματικά γυναικείο προλεταριάτο πρώτης γενιάς, που αναγκάζεται να εργασθεί χωρίς πολλές ελπίδες να ξεφύγει από τη φάμπρικα είτε με το γάμο είτε με άλλο τρόπο. Οι λίγοι σχετικά άντρες του κλάδου, εργάζονται σε νευραλγικά, τεχνικά πόστα της παραγωγής, εκτός του χειρισμού κλωστικών και υφαντικών μηχανών, με σχετικά ψηλό μεροκάματο, αν και από ότι φαίνεται η παραπάνω τάση αμβλύνεται με την έλευση των προσφύγων.

Σε κάθε περίπτωση, το αμιγώς γυναικείο σωματείο και η αμιγώς γυναικεία διοίκηση που συναντήσαμε σε δύο από τα τρία σωματεία, μεταξύ 1918 -1922, είναι όχι μόνο πρωτοποριακή - ριζοσπαστική πράξη, μα και δείγμα τομής στη συντεχνιακή - ανδροκρατική παράδοση που φανερώνεται στα σωματεία της εποχής αλλά και σε πολύ νεώτερα. Είναι δείγμα του «απελευθερωτικού» κλίματος που παρατηρείται στο Βόλο στις αρχές του αιώνα, με το Παρθεναγωγείο και το ΕΚΒ, που στη πορεία θα συνυφανθεί όλο και στενότερα με την αριστερά και τις σοσιαλιστικές κινήσεις. Για να συλλάβουμε τη διαφορά με το συνδικαλισμό της μετεμφυλιακής περιόδου, αξίζει να επισημάνουμε ότι στο ιδρυτικό συνέδριο της Ομοσπονδίας Κλωστοϋφαντουργών, το 1951, είναι οι συνδικαλιστές του Βόλου που παίρνουν όλοι το λόγο για να αρνηθούν την ανάμειξη των γυναικών στο συνδικαλισμό, ακόμα και σε εργοστασιακές επιτροπές, πράγμα που

[756] Μεταξύ άλλων, ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ Λ., Το Ελληνικό...1918-1923, ό.π., σ. 149.
[757] Στο ίδιο, σ. 150.

επιφέρει την αντίδραση συνδικαλιστών άλλων πόλεων. Στην πόλη δηλαδή που ιδρύεται αμιγώς γυναικείο σωματείο ήδη το 1918, μετά τον εμφύλιο οι γυναίκες δεν έχουν τη παραμικρή δυνατότητα να δραστηριοποιούν, να αμφισβητήσουν τον κυρίαρχο εθνικόφρονα πατερναλισμό που ελέγχει όλα τα «πόστα».

Προσπαθώντας να ανακεφαλαιώσουμε μέχρι στιγμής, στη περίπτωση του Βόλου, συντρέχουν ορισμένες ειδικές συνθήκες που αιτιολογούν τη δυναμική της αριστεράς και την συνδικαλιστική ισχύ του εργατικού κινήματος. Συντίθενται και αλληλο-τροφοδοτούνται :

ο αγροτικός ριζοσπαστισμός της περιοχής στην αγροτική προέλευση των εργατών και εργατριών

η επίδραση διανοουμένων - κοινωνιολόγων, η πρώιμη συνύφανση απελευθερωτικής παιδείας και εργατικού κινήματος, η παράδοση του εργατικού κέντρου και παρθεναγωγείου

η παράδοση ή έστω ο απόηχος των συνδικάτων και συγκρούσεων των τσιγαράδων - καπνεργατών

η αλματώδης ανάπτυξη της ίδιας της βιομηχανίας στον κλάδο και γενικά, η μεγάλη συγκέντρωση εργατών στο Βόλο και αργότερα στη Νέα Ιωνία

η πρώιμη γυναικεία διαμαρτυρία και οι απόπειρες γυναικείου συνδικαλισμού, η ύπαρξη συνδικαλιστριών ήδη από το 1918

ο προσφυγικός ριζοσπαστισμός, που έστω καθυστερημένα συναρθρώνεται με την ντόπια εργατική ριζοσπαστική παράδοση

οι ισχυρές δυνάμεις της αριστεράς (ΚΚΕ -ΟΚΝΕ) που μάλιστα έχουν εργατική προέλευση και θα αναδείξουν αργότερα τη «συνδικαλιστική» τάση της ηγεσίας του ΚΚΕ.

4.1.3.1.2 Τα γεγονότα του 36, ο μεταξικός και ΕΑΜικός συνδικαλισμός

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να ερμηνεύσουμε ορισμένα σημαντικά στοιχεία του κλαδικού συνδικαλισμού στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '30, με ορόσημο τις πολιτικές και συνδικαλιστικές αλλαγές που εκδηλώνονται το 1936 και συνδέονται άρρηκτα (και σε επίπεδο προσώπων) με τις μεταπολεμικές εξελίξεις. Συγκεκριμένα στις 15 Μαίου 1936 ιδρύεται το σωματείο «**Ένωσις Εργατών Εργατριών Κλωστοϋφαντουργών Βόλου**» με σκοπό την «...εξυπηρέτησιν των οικονομικών συμφερόντων των μελών αυτού, ανάπτυξιν της αλληλεγγύης μεταξύ των και την δια παντός μέσου ανύψωσιν του μορφωτικού επιπέδου αυτών...».[758] Εγκρίνεται το καταστατικό και εκλέγεται προσωρινή διοικητική επιτροπή. Από ορισμένα ονόματα της διοικητικής επιτροπής (σε συνάρτηση με την μετέπειτα αναφορά τους σε σχετικά έγγραφα), το γενικότερο κλίμα της πόλης και τη πολιτική συγκυρία[759], ακόμα και από το όνομα του πληρεξούσιου δικηγόρου[760] συνάγεται η «αριστερή ταυτότητα» του σωματείου, γεγονός το οποίο επαληθεύεται από τις μαρτυρίες επιζώντων πρωταγωνιστών[761]. Απ' ότι φαίνεται, οι διεργασίες για το στήσιμο του σωματείου, γίνονται «εν θερμώ», μέσα σε κλίμα εργασιακών και πολιτικών συγκρούσεων, η όλη διαδικασία καταλήγει σε απεργία των κλωστοϋφαντουργών -πολύ πριν την έγκριση του

758Διασώζεται όλο το καταστατικό και οι αιτήσεις για τη νομιμοποίηση του σωματείου. ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΒΟΛΟΥ, 1936

759Έχουν προηγηθεί τα γεγονότα του Μάη στη Θεσσαλονίκη.

760Πρόκειται για τον Γ. Σιαφλέκη, εξέχοντα παράγοντα της αριστεράς στη Μαγνησία.

761Πρόκειται για τις μαρτυρίες των: Ι. Παπαδόπουλου, Δ. Σπινάση, (βλ. παρακάτω)

καταστατικού από το Πρωτοδικείο. Η πολυήμερη αναταραχή στα κλωστοϋφαντουργεία, θα αποτελέσει και αφορμή για τα αιματηρά γεγονότα της πόλης τον Ιούνη του 36, που ακολουθώντας αυτά της Θεσσαλονίκης, θα διευρύνουν την απεργιακή έξαρση, θα εντείνουν τις διεργασίες ενοποίησης των ΓΣΕΕ, την προκήρυξη γενικής απεργίας, τελικά τη δικτατορία .

Η «Ένωση» του 1936, αποτελεί και πάλι συνέχεια του διαλυθέντος «Σωματείου εργατών και εργατριών υφαντουργείων και νηματουργείων Βόλου», αποδεικνύεται ότι παρά τις προσπάθειες της Ασφάλειας, ο συνδικαλιστικός ιστός θα παραμείνει ζωντανός. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, «γραμματέας» κατά τη διάρκεια της απεργίας είναι η Ελένη Κουφιδάκη, παλιό γυναικείο συνδικαλιστικό στέλεχος του κλάδου, όπως συνάγεται και από το ότι το όνομά της αναγράφεται στο πίνακα των μελών της διοίκησης του «Σωματείου εργατριών....» του 1922. Η ίδια φυλακίστηκε στα γεγονότα της απεργίας αλλά αργότερα δεν φαίνεται στις διοικήσεις των σωματείων και σε οποιαδήποτε νεότερη συνδικαλιστική κίνηση. Με βάση πληροφορίες από την οικογένειά της, δεν ήταν στη πραγματικότητα μια «αριστερή αγωνίστρια», ούτε κόρη ή σύζυγος κάποιου αριστερού, αλλά απλώς μια γυναίκα, που από σχετικά καλοστεκούμενη οικογένεια, αναγκάζεται να γίνει εργάτρια. Πρόκειται για εγγράμματη, μη προσφυγικής προέλευσης εργάτρια, η θέση της μάλιστα, ως γραμματέας του υπό σύσταση σωματείου, οφείλεται κυρίως στο ότι ήταν εγγράμματη. Με αυτή την ευκαιρία, της προλεταριοποίησης μιας κοπέλας από σχετικά καλοστεκούμενη οικογένεια, η οποία είχε φροντίσει να της παρέχει σχολική εκπαίδευση και αντίθετα από τις διαφορετικές προφανώς οικογενειακές φιλοδοξίες, καταλήγει πρώτα στη φάμπρικα και μετά στο συνδικαλισμό, τη φυλακή και όλα τα συνακόλουθα, θα πρέπει να ξανασκεφτούμε τις συνέπειες των μικροαστικών προελεύσεων και νοοτροπιών. Αντίθετα δηλαδή από μια αφοριστική λογική για το μικροαστισμό, ως προς την ανάπτυξη ταξικής συνείδησης, μπορούμε να υποθέσουμε έναν ριζοσπαστισμό ακριβώς λόγω της μικροαστικής προέλευσης και της αντίδρασης στην εργατική υποβάθμιση. Είναι ένας μικροαστικής προέλευσης ριζοσπαστισμός, που δεν στηρίζεται όμως στην διατήρηση κάποιου μικροαστικού στάτους, αφού η θέση στη φάμπρικα είναι όλο και περισσότερο μονόδρομος, είναι ένας μικροαστικής προέλευσης, προλεταριακός ριζοσπαστισμός.

Για να ξαναγυρίσουμε στο κίνημα του Βόλου, όλος ο Μάιος του 36, κύλησε μέσα σε απεργίες και διαμαρτυρίες, στις οποίες απ' ότι φαίνεται λαμβάνουν μέρος όλα τα σωματεία της εποχής, ενώ υπάρχει κλίμα αναταραχής σε όλη την Ελλάδα, με σημαντικότερο γεγονός τα τραγικά γεγονότα στη Θεσσαλονίκη. Στον Βόλο πρωτοστατούν οι κλωστοϋφαντουργοί, που στα τέλη του μήνα βρίσκονται σε πολυήμερη απεργία, μάλιστα η μεγάλη απεργία στις 2 Ιούνη, προκηρύσσεται ως απεργία αλληλεγγύης όλων των σωματείων στους κλωστοϋφαντουργούς. Εκείνη τη μέρα (2/6/36) θα συγκρουσθούν με στρατό και αστυνομία ενώ η πόλη θα δίνει εικόνα εμφυλίου πολέμου. Σύμφωνα με τα ρεπορτάζ των τοπικών εφημερίδων «Ταχυδρόμος» και «Θεσσαλία», η αφορμή για τη γενικευμένη σύγκρουση, δόθηκε όταν το πλήθος προσπάθησε να απεγκλωβίσει τους «πολιορκημένους» εργάτες του καπνεργοστασίου Ματσάγκου. Ο νεκρός ράφτης και οι δεκάδες τραυματίες των συγκρούσεων με την αστυνομία, καθώς και δεκάδες συλλήψεις, θα αποτελέσουν μερικά από τα επακόλουθα. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι μεταξύ των τραυματιών, βρίσκουμε την Θεσσαλία Πετροπούλου, που θα διατελέσει αργότερα συνδικαλίστρια των κλωστοϋφαντουργών, Εδαΐτισα. Δεν υπάρχουν πλήρεις γραπτές μαρτυρίες για τα αιτήματα των κλωστοϋφαντουργών, μα από τις σκόρπιες πληροφορίες που έχουμε και

κυρίως τις προφορικές μαρτυρίες, μπορούμε να εντοπίσουμε εκτός από το αίτημα για αύξηση αποδοχών, το γενικότερο αίτημα για δημοκρατία και την αντίδραση στο κρατικό - εργοδοτικό αυταρχισμό[762], αλλά και το αίτημα για βελτίωση της θέσης των γυναικών. Αξίζει να σημειωθεί ότι το κίνημα έχει εξ αρχής πολιτικό νόημα, το οποίο και ισχυροποιείται με την σύγκρουση, με έναν τρόπο που θυμίζει την άποψη της Λούξεμπουργκ για την πολιτική εξέλιξη, τη συνειδητοποίηση, μέσω γενικής απεργίας, την απεργία ως «έκρηξη συνείδησης». Ενδεικτικό είναι ότι στις απεργίες του Μάη οι εργατικές οργανώσεις του Βόλου στέλνουν υπόμνημα στο Βασιλιά, ζητώντας όχι μόνο τα λεγόμενα «εργατικά» αιτήματα, αλλά και κοινοβουλευτική κυβέρνηση και αποκατάσταση της Εθνικής ομαλότητας. Το στίγμα όμως του ριζοσπαστισμού ειδικά για το γυναικείο εργατικό δυναμικό του κλάδου, δείχνει κυρίως η πλήρης απεργιακή συμμετοχή αλλά και το ιδιαίτερο αίτημα για τη γυναικεία αμοιβή.

Ακόμα μια φορά η γυναικεία υπερεκμετάλλευση συσπειρώνει την εργατική τάξη της πόλης και ειδικά τους κλωστοϋφαντουργούς που απ' ότι φαίνεται βάζουν ανοιχτά το αίτημα για ισότητα αμοιβής ανδρών και γυναικών. Ο ίδιος ο Ι. Μεταξάς δήλωσε ότι ενώ δεν υπήρχαν προβλήματα, τα δημιούργησαν μόνοι τους οι εργάτες, με το να θέλουν να εξισωθούν τα μεροκάματα τα δικά τους με τα μεροκάματα των γυναικών και ο Υπουργός των εξωτερικών δήλωσε: «*Είναι αναμφισβήτητον, οτι οι απεργίες του Βόλου, ουδεμίαν σχέσιν είχον με τα οικονομικάς επιδιώξεις των εργατών. Τα αιτήματα των εργατών, έχουν επιλλυθεί, αλλά οι εργάτες αξίωναν ίσα μεροκάματα με τας γυναίκας*»[763]. Πρόκειται λοιπόν για ταξικό αίτημα και ταυτόχρονα για γυναικείο αίτημα, πρόκειται για τη συνειδητοποίηση ότι η βελτίωση των εργατών δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς την άρση της διάκρισης αμοιβής κατά φύλλο. Πρόκειται για τη δραστηριοποίηση της ίδιας της εργατικής τάξης, των γυναικών αλλά και των ανδρών, που εκτός από το ότι υπερασπίζονται έμμεσα τις αντρικές θέσεις εργασίας, υπερασπίζονται τις συναδέλφισες τους, τις γυναίκες, τις αδελφές και τις κόρες τους, τελικά την τάξη τους. Όπως μας τόνισε ο Α. Πατσιαντάς, αργότερα σημαίνων συνδικαλιστής και βουλευτής της ΕΔΑ, «*Η γυναίκα μου δούλευε στο διπλανό αργαλειό και έπαιρνε λιγότερα λεφτά από μένα, αυτό ήταν άδικο και το καταλάβαινε ο καθένας.*» Αυτό εκτός των άλλων σημαίνει ότι η τάση που εντοπίσαμε προηγουμένως, οι άντρες να εργάζονται σε διαφορετικές, περισσότερο τεχνικές και αναβαθμισμένες θέσεις εργασίας, είχε υποχωρήσει, με άλλα λόγια η παραγωγή είχε αρχίσει να αποκτά χαρακτηριστικά ομογενοποίησης της εργασίας. Ωστόσο το αίτημα για εξίσωση της αμοιβής κατά φύλο δεν μπορεί να αποδοθεί μόνο σε μια τεχνικο-παραγωγική αιτία, αφού με αυτό τον τρόπο κινδυνεύουμε να υποτιμήσουμε το ιδεολογικό του στίγμα και την απελευθερωτική του πνοή.

Δίπλα ή καλύτερα συναρτώμενη με την τεχνικο-παραγωγική διάσταση της όμοιας εργασίας αντρών και γυναικών και της ανάγκης των αντρών να διασφαλίσουν την εργασία τους από αντίστοιχη γυναικεία, χαμηλότερα αμειβόμενη εργασία, εντοπίζουμε την ίδια την αξία της κοινωνικής ισότητας, μια απελευθερωτική εργατική συνείδηση. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Α. Πατσιαντά, το κύριο αίτημα δεν ήταν στη πραγματικότητα η εξίσωση των αμοιβών για ίση εργασία, το κύριο αίτημα ήταν η γενική αύξηση των αποδοχών και η δημοκρατία, δίπλα στα οποία προστέθηκε και το αίτημα της γυναικείας αμοιβής. Το αίτημα λοιπόν φαίνεται να προβλήθηκε

762 Αναφέρονται, όπως και αναλυτική παρουσίαση των γεγονότων στο: ΛΕΦΟΥΣΗΣ Η., Το εργατικό κίνημα..., ό.π., σ.263-277

763 Στο ίδιο

περισσότερο, ως κύριο, από τη κυβέρνηση και όχι από το σωματείο και ο λόγος μάλλον είναι ότι περίμενε με αυτό τον τρόπο να σκανδαλίσει τη κοινή γνώμη, ώστε να στραφεί εναντίον των εξεγερμένων απεργών. Αυτό όμως δεν στερεί σε τίποτα από τη σημασία του αιτήματος, αντίθετα το ότι χρησιμοποιείται για να σοκάρει την κοινωνία, δείχνει το βαθμό του ριζοσπαστισμού των εργατών και εργατριών που το προβάλουν, έστω όχι ως κύριο αίτημα. Λίγα χρόνια πριν, στη μεγάλη απεργία των καπνεργατών του Βόλου, που καθοδηγούνται άμεσα από το ΚΚΕ, δεν υπάρχει αίτημα ίσης αμοιβής, παρά το ότι οι εργάτριες αποδεικνύουν αξιοσημείωτη μαχητικότητα και η ίση αμοιβή είναι ήδη άμεσος στόχος της κομματικής γραμμής. Το αίτημα που όμως δεν θέτουν οι κομμουνιστές καπνεργάτες το 32, σε ένα κλάδο και πόλη που δραστηριοποιούνται ο Θέος με το Σιάντο, (δηλαδή η συνδικαλιστική ηγεσία του ΚΚΕ) το θέτουν οι απεργοί του '36, που πρωτοστατούν οι κλωστοϋφαντουργοί, σωματείο των «ανεξάρτητων συνδικάτων», με γυναικεία παράδοση και εν μέρει γυναικεία ηγεσία.

Για να επιστρέψουμε στα γεγονότα, μετά την απεργία του 36, ακολουθεί σκληρότατη τρομοκρατία και απολύσεις των «πρωταίτιων». Το σωματείο μάλιστα αναγκάζεται να «νομιμοφρονήσει» και να διαγράψει από μέλη του τους απολυμένους[764], ωστόσο ο συνδικαλιστικός ιστός παραμένει, το σωματείο επαναδραστηριοποιείται και διατηρείται όλη τη περίοδο της μεταξικής δικτατορίας και κατοχής με ηγετικές φυσιογνωμίες τον Δ. Σπινάση και Ιωσ. (ή Κ.) Παπαδόπουλο και μέλη που υποχωρούν αντίστοιχα με την απασχόληση που υποχωρεί συνολικά στην κατοχή[765]. Το σημαντικότερο είναι ότι φαίνεται να υποχωρεί ο πρωταγωνιστικός ρόλος των γυναικών, ότι ο συνδικαλισμός συναντάται με τις σημαντικότατες εξελίξεις της μεταξικής περιόδου και στη συνέχεια με το ΕΑΜ και τη συνδικαλιστική αριστερά. Την περίοδο 1938 - 41 στο Δ.Σ. εκλέγονται εργάτες από το εργοστάσιο «Μουρτζούκου» οι οποίοι καταλαμβάνουν τις 7 από τις 9

764Απολύθηκαν -πιθανότατα - και διαγράφηκαν -σίγουρα- 13 (10 άντρες και 3 γυναίκες) εργάτες από τον Οίκο Παπαγεωργίου και 11 (10 άντρες και 1 γυναίκα) από του «Μουρτζούκου». Αυτό βεβαιώνεται από έγγραφα του σωματείου το Νοέμβρη του 1944 που ανακοινώνουν προς τις επιχειρήσεις την επανεγγραφή τους στη δύναμη του σωματείου, δηλώνοντας ότι η διαγραφή τους είχε γίνει για πολιτικούς λόγους Σύμφωνα με προσωρινή μαρτυρία του Δ. Σπινάση, αργότερα (μέσα στο 1936) οι απολυμένοι θα προσληφθούν όλοι από το εργοστάσιο Μουρτζούκου.

765 Εμφανίζονται από το 1937 ως το 1938: 2400 μέλη, από το 1938 ως το 1939: 2650 μέλη, από το 1939 ως το 1940: 2650 μέλη, από το 1940 ως το 1941: 2350 μέλη, από το 1941 ως το 1942: 325 μέλη, από το 1942 ως το 1943: 320 μέλη, από το 1943 ως το 1944: 730 μέλη, από το 1944 ως το 1945: 800 μέλη, από το 1945 ως το 1946: 940 μέλη. Τα στοιχεία αντλούμε από το πρακτικό Γενικής Συνέλευσης του σωματείου την 4 Δεκέμβρη 1977 που βεβαίωνε τη συνδικαλιστική δραστηριότητα του Δ. Σπινάση. Ωστόσο τα παραπάνω στοιχεία διαφέρουν με αντίστοιχα άλλων εγγράφων στο αρχείο του σωματείου. Η χρονική απόσταση (1977), ο τρόπος υπολογισμού (Γ.Σ.) αλλά και ο λόγος (συνδικαλιστική σύνταξη) δεν συνηγορούν για την εγκυρότητά τους. Από το ίδιο πρακτικό μαθαίνουμε ότι τα αρχεία του σωματείου καταστράφηκαν από τους Γερμανούς. Αυτό δεν πρέπει να είναι ακριβές γιατί είναι βεβαιωμένη η ύπαρξη μέρους τουλάχιστον του αρχείου το 1946, το οποίο δεν παραδόθηκε από την διωκόμενη διοίκηση (ΕΡΓΑΣ) στην νέα νομιμόφρονη διοίκηση. Αυτή η τακτική, της μη παράδοσης, ήταν κατεύθυνση του ΚΚΕ - ΕΡΓΑΣ, που δεν παρέδωσε κανένα αρχείο, από τη μια για να προστατεύσει μέλη και στελέχη, απ' την άλλη γιατί δεν αναγνώριζε τις νέες διορισμένες διοικήσεις του 1946 - 1947. Όπως φαίνεται από τα πρακτικά του Δ.Σ. στην περίοδο της εθνικοφροσύνης, (1947) στις έντονες οχλήσεις της τότε διοίκησης να παραδώσει το αρχείο, μέλη της παλιάς (αριστερής) διοίκησης απαντούσαν ότι το είχε ο Γραμματέας (Α. Πατσιαντάς) μαζί του στην εξορία και να πάνε να τα ζητήσουν απ' αυτόν...στην εξορία.

θέσεις του Δ.Σ. Δεν είναι οι ίδιοι που πρωτοστάτησαν στην απεργία του 36, αλλά εργαζόμενοι επίσης αγωνιστές, που ωστόσο δεν προκαλούν το καθεστώς του Μεταξά. Βέβαια το ότι δεν είχαν διώξεις από την Ασφάλεια για πολιτική δράση και το ότι ο συνδικαλισμός επί Μεταξά ήταν έμμεσα υποχρεωτικός[766], δεν σημαίνει ότι δεν αντιμετώπιζαν προβλήματα από τους εργοδότες και κυρίως από τους επιστάτες τους. Γενικά οι συνδικαλιστές της εποχής με βάση τη διασταύρωση πληροφοριών που είχαμε από τους επιζώντες, παρουσιάζουν ορισμένα σημαντικά χαρακτηριστικά τα οποία μερικές φορές συγκαλύπτονται στην ιστορική έρευνα, λόγω του ότι δίδεται έμφαση στα δικτατορικά χαρακτηριστικά της περιόδου.

Κατά την έρευνα μας, έχοντας και εμείς αρχικά τις γνωστές γενικότητες για τα όργανα του Μεταξά στο συνδικαλισμό, με έκπληξη συναντήσαμε μια αρκετά ομαλή συνέχεια του συνδικαλιστικού ιστού, πριν τη δικτατορία, στη δικτατορία, έως ένα σημείο στη κατοχή και το ΕΑΜ. Ψάχνοντας για τους «ήρωες» του ΕΑΜ, κόντρα στους «εργατοπατέρες» μεταξικούς, βρεθήκαμε εν πολλοίς μπροστά στα ίδια πρόσωπα, και πριν απ' όλα στον Παπαδόπουλο και τον Σπινάση. Εύλογα μπορεί να αντιτάξει κάποιος ότι οι συνδικαλιστές που αποτέλεσαν πηγές μας, «βλογούσαν οι ίδιοι τα γένια τους» αποκρύπτοντας τις σχέσεις τους με το μεταξικό καθεστώς. Αυτό δεν συμβαίνει γιατί οι συνεντεύξεις παίρνονταν από τον καθένα χωριστά και ενώ φυσικά υπερασπίζονταν τη δική τους δράση, δεν ήταν φειδωλοί σε κριτικές για τους υπόλοιπους, εξάλλου σήμερα ανήκουν σε διαφορετικούς πολιτικούς χώρους και οι εκτιμήσεις τους συνάδουν με τις γραπτές μαρτυρίες, τις μαρτυρίες εργατών - μη συνδικαλιστών. Ο ίδιος ο Σπινάσης, ο μεταξικός δηλαδή συνδικαλιστής, όπως θα δούμε, θα διωχθεί ως «κομμουνιστής» στη κατοχή και θα μετέχει στη τριμελή επιτροπή του ΕΕΑΜ Βόλου. Με βάση λοιπόν τις πληροφορίες που συλλέξαμε, οι συνδικαλιστές της περιόδου είχαν τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

Είχαν ιδιαίτερο κύρος μέσα στους εργάτες, που οφείλονταν όχι μόνο στο δυναμισμό τους και την αγωνιστική τους στάση, αλλά και στην εργασιακή τους συμπεριφορά. Είχαν σαν υψηλή αξία την εργασία, και υπερηφανεύονται όχι μόνο για την συνδικαλιστική τους δράση, μα και για τη «μαστοριά» τους, την εργατικότητα τους, τη συνέπειά τους. Όταν τους ρωτάς αν φοβόταν την απόλυση από τον εργοδότη, σου απαντούν με έκπληξη: «μα γιατί; ήμουνα πρώτος εργάτης, δεν έλειψα ούτε μια μέρα, κι αν ακόμα με έδιωχναν, θα έβρισκα εύκολα αλλού...». Αυτό βέβαια

Δεν ήταν ανειδίκευτοι εργάτες, μα ειδικευμένοι, πολλές φορές μάλιστα τεχνίτες. Η πιο συνηθισμένη ειδικότητα για παράδειγμα ήταν του υφαντομηχανικού (κομποδέτη), ειδικότητα εξαιρετικά τεχνική και καλοπληρωμένη, και γενικά ήταν σχετικά μορφωμένοι. Θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι αν και οι τεχνίτες αντιπροσωπεύονταν στη διοίκηση με συντριπτική αναλογία σχετικά με άλλες ειδικότητες - κατηγορίες, δεν πρωτοστατούσαν πάντα, πολλές φορές μάλιστα απέφευγαν το συνδικαλισμό. Σ' αυτό συμφωνούν όλοι οι παλιοί συνδικαλιστές και αποδίδουν το γεγονός απ' τη μια στη στενή σχέση τους με τους εργοδότες, την υπεύθυνη θέση τους, και τα προνόμια τους, και από την άλλη στο φόβο μήπως και η έκθεση τους σαν υποψηφίων, η «δουλειά» για την εκλογή τους

766Αυτό επιτυγχάνονταν με την δυνατότητα να εργασθούν με βεβαίωση του σωματείου, με την απαγόρευση των απολύσεων, τα επαγγελματικά βιβλιάρια, το όλο κλίμα που ενίσχυε τον κρατικό συνδικαλισμό του Α. Δημητράτου, ταυτόχρονα μέλους της κυβέρνησης και ηγέτη της ΓΣΕΕ.

με το «...να πιάνουν τον ένα και τον άλλο...», και ο κίνδυνος της αποτυχίας, υποβαθμίσει το εργασιακό τους κύρος. Οι δύο παραπάνω παρατηρήσεις δεν αντιφάσκουν. Γενικά οι τεχνίτες σαν κατηγορία, δεν πρωτοστατούσαν στο συνδικαλισμό, μα οι λίγοι που το έκαναν, εκλέγονταν και κυριαρχούσαν στα Δ.Σ. Το ζήτημα ωστόσο της σχέσης ειδικότητας και συνδικαλισμού, θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια.

Ενώ δεν αποδέχονταν λιγότερο ή περισσότερο το καθεστώς Μεταξά, με κάθε τρόπο απέφευγαν να έρθουν σε σύγκρουση με το κράτος και την Κυβέρνηση. Αυτός ήταν και ο κύριος όρος - απ' ότι φαίνεται - να μην έχουν «μπλεξίματα» με την Ασφάλεια. Επίσης δεν κηρύσσουν απεργίες και δεν συγκρούονται ανοιχτά με εργοδότες, έτσι ώστε η περίοδος της μαζικοποίησης και νομιμοποίησης του συνδικάτου, σπάζει την απεργιακή παράδοση. Η αποδοχή της πολιτικής και βιομηχανικής νομιμότητας με την έννοια του Γκράμσι, δεν σημαίνει και αποδοχή της βιομηχανικής υποταγής στην εργοδοσία. Ο κλαδικός συνδικαλισμός στο επίπεδο της πόλης, τους καθιστούσε συνομιλητές και αντιμέτωπους με όλους τους εργοδότες της πόλης, είτε διαδοχικά είτε ταυτόχρονα, πάντα βέβαια στο πλαίσιο του νόμου και την «υψηλή εποπτεία της Ασφάλειας.

Η συμμετοχή των γυναικών στα συνδικαλιστικά αξιώματα είναι μηδενική, παρόλο που συνεχίζουν φυσικά να είναι συντριπτική πλειοψηφία στο κλάδο. Οι συνδικαλιστές πρέπει εκτός του να διεκπεραιώνουν μια τεράστια σε όγκο γραφειοκρατία (μόνο οι μηνιαίες συνδρομές 2000 και πλέον μελών απαιτούν πολύωρη δραστηριότητα), αλλά και να συνδιαλέγονται με τους εργοδότες και τις αρχές, να συσκέπτονται με τους εργάτες κάθε χώρου κλπ. Οι γυναίκες σ' αυτόν τον συστηματικό αλλά και συστημικό - γραφειοκρατικό συνδικαλισμό, μέσα στην ανώμαλη πολιτική κατάσταση υπο την εποπτεία της μεταξικής ασφάλειας, εξοβελίζονται.

Γενικά για το συνδικαλισμό της εποχής, μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

Όλοι οι εργάτες είναι οργανωμένοι στο σωματείο, πληρώνουν τη συνδρομή τους και συμμετέχουν στις γενικές συνελεύσεις σε ποσοστά που κυμαίνονται στο 60 - 70%. Ποσοστά που από τότε δεν θα επαναληφθούν σε κλαδικές μορφές συνδικαλισμού, παρά μόνο σε περιπτώσεις μεταπολιτευτικού εργοστασιακού συνδικαλισμού και μόνο εν ώρα εργασίας.

Το σπουδαιότερο πρόβλημα, η απασχόληση, είναι λυμένο με την απαγόρευση των απολύσεων και το σωματείο ασχολείται με την τήρηση της εφαρμογής των νόμων, τα ημερομίσθια κλπ. Πρόκειται για μια λεγκαλική μορφή συνδικαλισμού η οποία όπως θα δούμε θα έχει αρκετά κοινά σημεία με τη τρέχουσα μορφή του.

Το σωματείο δεν προχωρά σε απεργίες και ούτε «διασαλεύει» τη τάξη, προσπαθώντας να υπερασπίζει ταυτόχρονα τα συμφέροντα όλων των εργατών και όχι μόνο μιας ηγετικής συντεχνιακής «κλίκας». Αξίζει να επισημάνουμε ότι για παράδειγμα οι υφαντομηχανικοί δεν ιδρύουν ξεχωριστό ομοιοεπαγγελματικό σωματείο όπως για παράδειγμα στη Σύρο, αλλά δραστηριοποιούνται στον κλαδικό τοπικό συνδικαλισμό.

Οι γυναίκες δεν πρωταγωνιστούν όπως παλαιότερα, αλλά εκτός από τους λόγους που υποδείξαμε προηγουμένως για τις συνδικαλίστριες, την αυστηρή κορπορατιστική δομή το χωροφυλακίστικο, αντιφεμινιστικό κλίμα, φαίνεται να συμβάλλει και η ίδια η εργασιακή υποβάθμιση των αντρών ως εργατών, το ότι πλέον δεν έχουμε το σχήμα ημι-ειδικευμένες ή ειδικευμένες εργάτριες και τεχνίτες - βοηθοί ή ανειδίκευτοι. Στο εργοστάσιο εκτός από έναν πυρήνα τεχνιτών και ανειδίκευτων για βαριές δουλειές,

υπάρχουν εργάτες και εργάτριες σε μια όλο και πιο ομογενοποιημένη εργασία, με ρυθμισμένους κεντρικά κανόνες και σχετική ασφάλεια απασχόλησης.

Με βάση τα παραπάνω ο συνδικαλισμός χάνει τα στοιχεία του αυθορμητισμού και το εξεγερτικό χαρακτήρα, που συναντάμε στο παρελθόν, αποκτά νομότυπες - ανδροκρατικές- γραφειοκρατικές διαδικασίες σύμφωνα με κρατικά κορπορατιστικά χαρακτηριστικά. Δεν αποτελεί ωστόσο μονοσήμαντη διαδικασία ενσωμάτωσης και με αυτή την έννοια επιβεβαιώνεται η υπόθεση ότι ακόμα και ο κορπορατιστικός, δικτατορικά ελεγχόμενος συνδικαλισμός, όταν στοιχειωδώς συσπειρώνει μαζικά τους εργάτες, είναι εν δυνάμει ανατρέψιμος, σύμφωνα με τη θέληση των ίδιων των εργατών. Ο συνδικαλισμός που εξετάζουμε στη περίπτωση του μεταξικού σωματείου στο Βόλο, για πρώτη φορά συσπειρώνει οργανωτικά **όλους** τους εργάτες, δίνοντας τη δυνατότητα να πάρει μόνιμη και καθολική οργανωτική υπόσταση η υπάρχουσα αίσθηση κοινότητας συμφερόντων. Γιατί βέβαια αίσθηση κοινότητας συμφερόντων και αγωνιστικές συσπειρώσεις υπήρχαν (όπως αποδεικνύει η απεργία του 36) και μάλιστα μπολιασμένα με έστω θολή σοσιαλιστική «ταξική» συνείδηση, μα οι οργανωτικοί δεσμοί δεν ήταν μόνιμοι και σταθεροί. Έχουμε κάθε δικαίωμα να υποθέσουμε ότι η εκλογική συμπεριφορά των Βολιωτών εργατών το 1936, ήταν πολύ πιο αριστερή από το μέσο όρο των ψηφοφόρων της περιοχής, που όπως είπαμε, έδωσε 49% στο μέτωπο του ΚΚΕ, έτσι ώστε μιλάμε για εργαζόμενους με αριστερόστροφη εκλογική αντιπροσώπευση, ακόμα και αν δεν συγκροτούσαν μια σταθερή συνδικαλιστική δομή. Βέβαια το εργατικό δυναμικό του κλάδου αποτελείται κυρίως από γυναίκες, ωστόσο θα ήταν αστήριχτο και παράδοξο να εκτιμήσουμε ότι η γυναικεία εργασία ήταν πολιτικά συντηρητικότερη από την ανδρική, τουλάχιστον σε βαθμό που να δικαιολογεί την ανυπαρξία μιας σταθερής εργατικής αριστερής ταυτότητας.

Στη πραγματικότητα (όσο διατηρείται ο κοινοβουλευτισμός), φαίνεται ότι ήταν περισσότερο εύκολο να εκφραστεί με κοινοβουλευτικό τρόπο η αριστερόστροφη συνείδηση παρά με μια συνδικαλιστική δομή, λόγω του ότι η αστικοδημοκρατική κοινοβουλευτική δημοκρατία δεν συνδέθηκε με στοιχειώδεις συνδικαλιστικές ελευθερίες, το εργοστάσιο παραμένει δεσποτικός μηχανισμός και ο γνήσιος συνδικαλισμός μορφή ταξικής πρακτικής που δεν αντέχει το σύστημα. Με βάση τα παραπάνω, μέχρι το μεταξικό συνδικαλισμό, υπήρχε εργατική συλλογικότητα σοσιαλιστικής κατεύθυνσης, υπήρχε αντίσταση, υπήρξαν εξάρσεις απεργίας και εξέγερσης, αλλά δεν υπήρξε σταθερή συνδικαλιστική δομή, τελικά έλειπε ο ίδιος ο συνδικαλισμός. Έλειπε η οργανωτική οντότητα, ο σταθερός μηχανισμός που θα διέδιδε και θα υλοποιούσε στο σύνολο των εργατών την αξία και δυνατότητα της οργανωμένης συζήτησης, απόφασης και δράσης. Ακριβώς σε αυτό το σημείο εντοπίζουμε τη λανθάνουσα λειτουργία του μεταξικού συνδικαλισμού, τουλάχιστον στο τοπικό κλαδικό συνδικαλισμό που εξετάζουμε, που μας επιτρέπει να υποθέσουμε μια ευρύτερη λειτουργία του κράτους στο συνολικό εργατικό κίνημα, τόσο στη μεταξική όσο και (κατ' αναλογία) για την πρώτη, βενιζελική περίοδο.

Με αυτή την έννοια ο Βενιζέλος, χωρίς να το θέλει, βοήθησε να οργανωθεί ένα τελικά μη ελεγχόμενο, σοσιαλιστικής κατεύθυνσης εργατικό κίνημα, ο Μεταξάς και ο Α. Δημητράτος βοηθούν στη συγκρότηση οργανωτικού ιστού που θα χρησιμοποιηθεί από το ΕΑΜ, βοηθούν στη συγκρότηση μαζικής συνδικαλιστικής κουλτούρας. Στη περίπτωση του Βόλου, παρέχονται ενδείξεις για τους λόγους που τα συνδικάτα αν και ενσωματώνονται στο κορπορατιστικό συνδικαλισμό, όχι μόνο δεν συνιστούν φασιστικό συνδικαλισμό, αλλά αντίθετα φαίνεται να αποδυναμώνουν τις προσπάθειες

φασιστικοποίησης, σε μεγάλο μάλιστα βαθμό οι λεγόμενοι «μεταξικοί» συνδικαλιστές οργανώνονται στο Εργατικό ΕΑΜ. Πρόκειται για μια πλευρά που ένα μέρος της ιστοριογραφίας συγκαλύπτει, με την έμφαση που αποδίδεται στις πράγματι σκληρότατες διώξεις του ταξικού ριζοσπαστικού συνδικαλισμού και ειδικά των κομμουνιστών συνδικαλιστών, όπως στους υποδηματεργάτες και καπνεργάτες, τη διάλυση της Ενωτικής Ομοσπονδίας, τον κρατικό έλεγχο στα σωματεία. Σωστά για παράδειγμα ο Κ. Σέφερης εντοπίζει παράλληλα με τη δίωξη του ΚΚΕ τη προσπάθεια προσεταιρισμού της εργατικής τάξης και την προσπάθεια κινητοποίησης της για την οικονομική και στρατιωτική ισχυροποίηση της χώρας, ωστόσο παραβλέπει τη σημασία αυτού καθ' αυτού του έστω ελεγχόμενου συνδικαλιστικού ιστού και της σχετικά εγγυημένης απασχόλησης. Έτσι φτάνει να ισχυριστεί ότι οι περισσότερες παραχωρήσεις σε παλαιότερα αιτήματα του εργατικού κινήματος έγιναν διότι «...είχαν ωριμάσει οι αντικειμενικοί όροι για τη λύση τους»[767].

Στη πραγματικότητα οι «αντικειμενικοί όροι» δεν είναι άλλοι από την αντικειμενικότητα της αντιφατικής, ταξικής πάλης, της ανάγκης συναίνεσης της εργατικής τάξης. Φαίνεται όμως ότι αυτό που δύσκολα αντιλαμβάνονται ορισμένοι διανοούμενοι και ως ένα σημείο η συνολική ελληνική αριστερά, το «αντιλήφθηκε» το μεταπολεμικό «δημοκρατικό» κράτος, που αντίθετα από τη μεταξική περίοδο και την ευρωπαϊκή τάση μεταπολεμικών κορπορατισμών και «συμβολαίων», ούτε την απασχόληση εγγυήθηκε, ούτε σε γενικές παραχωρήσεις προχώρησε, ούτε επιχείρησε ένα μοντέλο ελεγχόμενου αλλά ταυτόχρονα μαζικού συνδικαλισμού.

Ο συνδικαλισμός με μαζική συμμετοχή, μέσα και έξω από το εργοστάσιο, είναι επικίνδυνος ακόμα και αν είναι θεσμικά ελέγξιμος, τουλάχιστο για το βάρβαρο μεταπολεμικό μοντέλο που επιλέχθηκε. Συνεπώς το μοντέλο του κρατικού κορπορατισμού, η γενικότερη προσπάθεια απόσπασης συναίνεσης από την εργασία, στην Ελλάδα δεν εφαρμόζεται στη μεταπολεμική «δημοκρατική» περίοδο, αλλά στη μεταξική δικτατορία. Όσο και αν φαίνεται περίεργο, ο μεταξικός συνδικαλισμός ήταν περισσότερο γνήσιος συνδικαλισμός, περισσότερο μαζικός και «ελεύθερος», απ' ότι στη μετεμφυλιακή Ελλάδα της «δημοκρατίας». Από την άλλη μεριά μέσα από τις ιδιορρυθμίες του μεταξικού συνδικαλισμού, αποκαλύπτεται ένα μέρος και το πρόβλημα «παρθενογέννησης» του ΕΑΜ και ειδικά του Εργατικού ΕΑΜ, πως δηλαδή κατάφερε το ΚΚΕ με τους ελάχιστους παροπλισμένους «ακροναυπλιώτες» και εξόριστους, που ακόμα και όταν δραστηριοποιήθηκαν δεν εργάστηκαν σε εργοστάσιο και τους χιλιάδες «δηλωσίες» του και πάλι εκτός εργοστασίων, να οργανώσει την εργατική εκπληκτική συσπείρωση που εκδηλώθηκε αργότερα. Παρέχονται ενδείξεις για τα όρια αλλά και τη πολιτική σημασία του ίδιου του ΕΑΜικού συνδικαλισμού και της πολιτικοϊδεολογικής ταυτότητας του ΕΑΜ, θέματα που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια. Προς το παρόν θα επιστρέψουμε στο «μεταξικό» συνδικαλισμό και τη σημασία του στους κλωστοϋφαντουργούς του Βόλου.

Φαίνεται ότι το δικτατορικό καθεστώς, παρόλα τα μέσα που διέθετε, δεν μπορούσε να ελέγξει την κατάσταση μέσα στο εργοστάσιο, τουλάχιστο στο βαθμό που επιθυμούσε. Από τις πληροφορίες που έχουμε, κανείς κλωστοϋφαντουργός δεν εξορίστηκε στο Βόλο και απλά παύτηκε η δημόσια (τουλάχιστο) σοσιαλιστική προπαγάνδα. Η γενικά αριστερή τοποθέτηση -τουλάχιστον συμπάθεια- των εργατών και εργατριών ήταν δεδομένη και στις συνδικαλιστικές αρχαιρεσίες εκλέχτηκαν έστω «συγκαλυμμένοι»

[767] ΣΕΦΕΡΗΣ Κ., Ελληνικό..., ό.π., σ. 65.

αγωνιστές εργάτες. Απλώς δεν εκλέχτηκαν οι πρωτοστατούντες στην απεργία του 36 και άλλα γνωστά στελέχη, που θα παραμείνουν στη σκιά των γεγονότων, για να ξαναεμφανιστούν με το ΕΑΜ και την απελευθέρωση. Οι ίδιοι οι πρωτοστατούντες στο Εργατικό ΕΑΜ του κλάδο και κυρίως ο Δ. Σπινάσης που εκπροσωπούσε το κλάδο στο γραφείο της πόλης, λένε ότι τότε, δεν ήταν Κομμουνιστές, αλλά γενικά αριστεροί αγωνιστές που αποστρέφονταν τους αστικούς κομματικούς χώρους, και συμπαθούσαν την αγωνιστικότητα και την εμπειρία των κομμουνιστών. Πρέπει να διευκρινίσουμε ότι χρησιμοποιούμε τον όρο «αριστερά» χαλαρά, όπως τον χρησιμοποιούν οι συνομιλητές μας, συνώνυμο πιο πολύ της αγωνιστικότητας παρά της κομματικής ταυτότητας. Δεν είναι βέβαια τυχαίο ότι οι πρωτοστατούντες της μετέπειτα αριστερής δραστηριότητας ήταν και πρωταγωνιστές - υποκινητές της μετέπειτα ανοιχτά αριστερόστροφης αγωνιστικής δράσης. Επίσης το να είναι κάποιος «συμπαθών» εκείνη την εποχή έχει ιδιόμορφο νόημα, αφού οι δηλώσεις μετανοίας ζητούνται και από τους «συμπαθούντες» και στην Ακροναυπλία οι έγκλειστοι χωρίζονται σε «αιρετικούς» σε μέλη και σε «συμπαθούντες».

Το σωματείο των κλωστοϋφαντουργών το '36 ανήκε στα «ανεξάρτητα συνδικάτα» θα πρέπει λοιπόν να προσδιοριστεί προς την τάση του Στρατή, ωστόσο η ιδεολογική και πολιτική διάχυση μεταξύ των τάσεων της αριστεράς, ήταν μάλλον ισχυρότερη απ' ότι ίσως φαίνεται με την παραταξιακή κατάταξη, πράγμα που μάλλον εντάθηκε στους σκληρότατους αγώνες του 36 και στις διεργασίες της κατοχής με την ηγεμονία του ΚΚΕ. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να θέσουμε το ερώτημα τη σημασία της ηγεμονίας του ΚΚΕ, της σημασίας για παράδειγμα του εκλογικού ποσοστού του «μετώπου» το 36 στο Βόλο, όπως και άλλες πόλεις, που κινείται στο «τρομερό» 50%. Το ίδιο ερώτημα αφορά το νόημα της συσπείρωσης αργότερα γύρω από το ΚΚΕ - ΕΑΜ, αν δηλαδή απηχούσε, ειδικά για τους εργάτες, μια συνειδητή σοσιαλιστική προοπτική, ή απλώς αποτελούσε την μόνη εθνική - πατριωτική αντίσταση στη περιοχή, ή ακόμα μια διαμαρτυρία - αντίσταση και καταδίκη των παραπαιόντων αστικών κομμάτων και των φανερών αιτίων της κακοδαιμονίας των εργατικών - λαϊκών οικογενειών. Ένα άλλο πρόβλημα είναι η πολιτική εξέλιξη των εργατών, κυρίως η εξέλιξη αυτών των «αριστερών» συνδικαλιστών αργότερα, που αφού περάσουν από το ΕΑΜ, η συντριπτική πλειοψηφία διώκεται, μερικοί συμβιβάζονται με το εμφυλιοπολεμικό καθεστώς, μερικοί παραμένουν συνδικαλιστές επί χούντας για να δραστηριοποιηθούν οι ίδιοι με την αριστερά στη μεταπολίτευση και σήμερα καλύπτουν όλο το πολιτικό φάσμα. Αυτό το ζήτημα όμως θα το δούμε αναλυτικά αργότερα, αφού εντοπίσουμε ακριβέστερα τα γεγονότα και το ορόσημο του 1941.

Το 1941 λοιπόν, ενώ έχουν επιστρέψει οι εργάτες από το μέτωπο, ενώ ο Βόλος βρίσκεται υπό Ιταλική κατοχή και ενώ ο πληθωρισμός αρχίζει να παίρνει εκρηκτικές διαστάσεις, 20 σωματεία αποφασίζουν να θέσουν το ζήτημα της πληρωμής με τρόφιμα. Γίνεται σύσκεψη στη Νομαρχία και τίθεται το ζήτημα, αλλά δύο μέρες αργότερα συλλαμβάνονται από την Ασφάλεια και τους Ιταλούς συνολικά 22 άτομα, που καταδικάζονται με 16 χρόνια φυλακή. Η κατηγορία ήταν πολύ γνωστή: «**Κομμουνιστές**». Σύμφωνα με το Δ. Σπινάση, στη πραγματικότητα οι συλληφθέντες δεν ήταν κομμουνιστές, ο ίδιος όμως παραδέχεται ότι πριν κάνουν τη κρίσιμη κίνηση, συμβουλεύτηκαν έναν κομμουνιστή[768] και στη φυλακή «διδάχτηκαν» και «...κομμουνιστική Θεωρία». Το παραπάνω γεγονός, από τη μια ώθησε συνδικαλιστές σε στενότερους δεσμούς με το οργανωμένο κομμουνιστικό κίνημα, την ιδιότυπη

768Τον Μπεκατόρο, έναν υπάλληλο (μαρτυρία Δ. Σπινάση)

«κομματική σχολή» της φυλακής και από την άλλη στην ουσία διαφήμισε το κομμουνισμό στους εργάτες, πράγμα που θα φανεί και αργότερα.

Ταυτόχρονα, στη περίοδο της κατοχής, η παραγωγή αν και περιορίστηκε αποφασιστικά, γίνεται για λογαριασμό ταυτόχρονα των στρατευμάτων κατοχής και των ανταρτών[769]. Έχουμε λοιπόν ένα σημαντικό μέρος της παραγωγής που παραγγέλλεται από το ΕΑΜ και από συμφωνίες που συνάπτουν οι μεγαλοεργοδότες - βιομήχανοι του κλάδου με την αντάρτικη «επιμελητεία». Μια παραγωγή που συνεχίστηκε κάτω από τη «μύτη» των στρατευμάτων κατοχής, μια παραγωγή που σημαίνει εκτός των άλλων μια ιδιαίτερη σχέση των βιομηχάνων με την αντάρτικη - αριστερή ηγεσία. Αυτό έχει μεγάλη σημασία και για τη συνέχεια, την απελευθέρωση όπου προκύπτει εκτός από το ζήτημα της ρευστότητας της πολιτικής κατάστασης και το ζήτημα της επαναλειτουργίας των εργοστασίων, το οποίο γίνεται και κύριο αντικείμενο της συνδικαλιστικής δράσης. Ακόμα μεγαλύτερη σημασία, για την μεταπολεμική περίοδο, έχει η επίδραση του ΕΑΜ και ειδικά του Εργατικού ΕΑΜ στους εργαζόμενους στα λειτουργούντα εργοστάσια της περιοχής (κυρίως του Παπαγεωργίου). Η σημασία του ΕΑΜ γενικά και ειδικά στους εργάτες, είναι μάλλον κοινός τόπος της έρευνας, θα περιοριστούμε λοιπόν να αναφέρουμε ορισμένα ειδικότερα σημεία για την εργατική συνείδηση, στην περίπτωση που μελετάμε.

4.1.3.1.3 Ο μεταπολεμικός συνδικαλισμός

Το κύριο αντικείμενο της μεταπολεμικής συνδικαλιστικής δραστηριότητας, είναι η επαναλειτουργία των επιχειρήσεων και μέσω αυτής η πλήρης απασχόληση των εργαζομένων και η στοιχειώδης διαβίωση τους. Το ότι το εργατικό δυναμικό αποτελούν κυρίως γυναίκες, προσδίδει στον αγώνα για εξασφάλιση απασχόλησης και ηθικό περιεχόμενο. Σε έγγραφο προς τον Υπουργό Εργασίας τονίζεται ότι «*...και η μικρότερη εργάτρια είναι δυστυχώς προστάτης τουλάχιστον 4μελούς οικογενείας...*» και παρακάτω κάνει την έκκληση για την «*...αποκατάσταση του πιο ηθικού κεφαλαίου των εργατριών την αποσόβησίν της εκ του ολοκληρωτικού και ηθικού και υλικού εξαθλιώματος*»[770]. Γενικά «νέα» «ηθική» διάσταση στην αντιμετώπιση των γυναικών και η αναβάθμιση της θέσης της «γυναίκας της φάμπρικας» διαφαίνεται, σαν αποτέλεσμα και επιβίωση (και) της ΕΑΜικής αντίστασης και του απελευθερωτικού της κλίματος σε συνδυασμό με τη παράδοση της γυναικείας εργασίας και αντίστασης στο κλάδο, τη νέα λειψανδρία από τις απώλειες του πολέμου. Σύμφωνα με τον Δ. Σπινάση, μετά τη κατοχή και το ΕΑΜ, «*...βλέπαμε τις γυναίκες διαφορετικά, όποιος είχε καμιά φιλεναδίτσα την παντρεύονταν, ... το ΕΑΜ σταμάτησε τις.... πονηριές*». Γενικότερα ισχυροποιείται μια συνεκτική εργατική συλλογικότητα με πολύ μεγάλη εσωτερική ταύτιση, αλληλεγγύη των εργατών, με πυρήνα τη συνδικαλιστική δομή, που αποκτά ευθέως πολιτικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά.

769Πέρα από τις προφορικές μαρτυρίες εργατών της εποχής, αυτό επιβεβαιώνεται και από τον Ε. Μπαλλή, επιτελάρχη της 1ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ: «Η επιμελητεία... εξελίχθηκε στη Θεσσαλία να παράγει υφάσματα για στρατιωτικές στολές των ανταρτών με πρώτη ύλη χορηγούμενη από την ΕΤΑ στα εργοστάσια του Παπαγεωργίου, Μουρτζούκου και Αδαμόπουλου στο Βόλο.»: ΜΠΑΛΛΗ Ε. Μ., Ο ΕΛΑΣ στη Θεσσαλία, Σύγχρονη Εποχή, 1981, σ.140

770 (αρ. πρ. 28, 17 Απρίλη 1945)

Ενδιαφέρουσα όμως είναι και η σχέση των συνδικάτων με τους εργοδότες, που όπως είδαμε επί κατοχής, κάθε άλλο ήταν παρά τραυματισμένες. Δεν έχουμε επαρκή στοιχεία για άλλες πόλεις, ωστόσο στη κατοχή φαίνεται οι βιομήχανοι να μην συνεργάζονται με τα στρατεύματα κατοχής, περισσότερο απ' όσο ήταν υποχρεωμένοι. Για παράδειγμα οι εργοδοτικοί μηχανισμοί δεν «καρφώνουν» στη Γκεστάπο Ελλασίτες εργάτες ή τις οικογένειές τους, πράγμα που δεν στερείται σημασίας. Φαίνεται ότι αυτό έχει στο νου του ο κομμουνιστής συνδικαλιστής Θέος, γραμματέας της πρώτης μετακατοχικής ΓΣΕΕ, που σύμφωνα με τον Χ. Κατσάμπα, θα δηλώσει την «πατριωτική στάση των βιομηχάνων στη κατοχή». Σύμφωνα πάλι με τον Χ. Κατσάμπα και μάλιστα σε επίσημο έγγραφο προς τον πρωθυπουργό, οι μόνοι έπαινοι που απευθύνθηκαν στους βιομήχανους, προήλθαν από ... κομμουνιστές. Το κλίμα βέβαια θα αλλάξει, αλλά όπως θα δούμε, θα μεσολαβήσουν αρκετά γεγονότα.

Την αμέσως μεταπολεμική περίοδο η υπό κομμουνιστική ηγεμονία αριστερά και η συνδικαλιστική της παράταξη ΕΕΑΜ - ΕΡΓΑΣ, κυριαρχεί σε όλη την Ελλάδα και φυσικά στο Βόλο. Ωστόσο οι σχέσεις εργοδοτών και συνδικάτου δεν φαίνεται να ήταν εχθρικές, η εξουσία δεν έχει ξεκαθαρίσει και οι εργοδότες δεν έχουν κανένα συμφέρον να προκαλούν τους ισχυρούς και ως ένα σημείο οπλισμένους ΕΑΜοεργάτες. Είναι χαρακτηριστικό το ότι την προηγούμενη νύχτα από την απελευθέρωση του Βόλου, ενώ δηλαδή η πόλη βρίσκεται ακόμα υπό κατοχή, το εργοστάσιο του Παπαγεωργίου, υφαίνει τις ελληνικές σημαίες της παρέλασης, που ξέρουν όλοι ότι θα επακολουθήσει, μάλιστα ο Οίκος Παπαγεωργίου δωρίζει μια Ελληνική σημαία στην «Ένωση» και το σωματείο τον ευχαριστεί επισήμως[771]. Δεν πρόκειται βέβαια ούτε για απλό δώρο, ούτε για απλή «παρέλαση» του σωματείου, ή κάποιων σωματείων. Πρόκειται για παρέλαση του ΕΑΜ, του 54 συντάγματος του ΕΛΑΣ, στην οποία συμμετέχουν παραταγμένοι και (εν μέρει) ένοπλοι οι εργάτες και της κλωστοϋφαντουργίας ως σύνδεσμος. Για πρώτη[772] φορά η εργατική τάξη της πόλης παρελαύνει ένοπλη, μέσα σε έναν πρωτόγνωρο ενθουσιασμό, με πυροβολισμούς στον αέρα, με πύρινους λόγους. Το βράδυ της απελευθέρωσης θα γίνει εργατικό γλέντι μετά από συνεννόηση των πιο «κομματικών» εργατικών πυρήνων του Δ. Παπαρήγα (μετέπειτα Γ.Γ. της ΓΣΕΕ) και των πιο «ανεξάρτητων», επίσης ΕΑΜικών κλωστοϋφαντουργών του Α. Πατσιαντά (μετέπειτα βουλευτή της ΕΔΑ)[773]. Μέσα λοιπόν σε μια απελευθερωτική παραζάλη, οι κλωστοϋφαντουργοί και οι κλωστοϋφαντουργίνες, αφού είχαν ξενυχτίσει υφαίνοντας ελληνικές σημαίες, θα παρελάσουν ως σύνδεσμος, θα ακούσουν ΕΑΜικούς λόγους, θα ξανα-ξενυχτίσουν στο «εργατικό» γλέντι, για να συνεχίσουν την επόμενη να εργάζονται ... κανονικά στο εργοστάσιο.

Οι ίδιοι ή περίπου οι ίδιοι εργάτες που πριν από λίγα χρόνια συγκρούονται με στρατό και αστυνομία ως δήθεν κομουνιστικοί υπονομευτές της νομιμότητας, όταν πράγματι ελέγχονται από τους κομμουνιστές, εργάζονται ... κανονικά, χωρίς να αμφισβητήσουν στο ελάχιστο τη βιομηχανική καπιταλιστική νομιμότητα, χωρίς στρατό και αστυνομία, ή μάλλον ενώ οι ίδιοι είναι σε μεγάλο βαθμό και ο στρατός και η αστυνομία. Παρά του ότι και στο Βόλο υπάρχουν Αγγλικά στρατεύματα και θα

771 με το υπ' αριθμ. πρ. 14 έγγραφο της 6-12-44.

772 Δεν πρόκειται και για την τελευταία γιατί και στο Βόλο υπάρχουν Αγγλικά στρατεύματα και θα σημειωθούν σοβαρά γεγονότα, τα οποία βέβαια υπερκαλύπτονται από τα γεγονότα της Αθήνας.

773 Αυτό επιβεβαιώνεται από μαρτυρία του Γ. Βαίτση, καπετάνιου του 54ου Συντάγματος του ΕΑΜ.

σημειωθούν σοβαρά επεισόδια (μικρότερης βέβαια σημασίας από αυτά της Αθήνας) δεν εκδηλώνεται κάποιο πρόβλημα στα ίδια τα εργοστάσια και ειδικά με τους εργοστασιάρχες.

Την κρίσιμη μεταπολεμική περίοδο, η συνδικαλιστική ηγεσία αλλά και απ' ότι φαίνεται συνολικά οι εργάτες δεν επιθυμούν να συγκρουσθούν ευθέως με τους εργοδότες, ίσως μάλιστα να μην θέλουν να συγκρουστούν καθόλου με τους εργοδότες. Κατά μία εκδοχή, στο προεδρείο του σωματείου μετά την απελευθέρωση, εκλέγονται όχι τα πρώτα στελέχη του ΕΡΓΑΣ και κυρίως όχι ο αδιαμφισβήτητος ηγέτης, (αν και όχι κομμουνιστής) Α. Πατσιαντάς, αλλά μάλλον «δευτεροκλασάτα» περισσότερο μετριοπαθή στελέχη, μετά από απαίτηση των εργοδοτών και κυρίως του Παπαγεωργίου. Ο γνωστός μας από προηγούμενα παλαίμαχος συνδικαλιστής και μέλος της «τριμελούς» διοίκησης του ΕΕΑΜ Δ. Σπινάσης, θα υποστηρίξει ότι η μη εκλογή του Α. Πατσιαντά, ήταν καθοδηγητική επιλογή του ΕΑΜ, μετά από την προειδοποίηση - απειλή του εργοδότη Παπαγεωργίου ότι δεν θα αναγνώριζε τον Πατσιαντά σαν πρόεδρο! Αυτό το ανέφερε μόνος του, αυθόρμητα, όταν προσπαθούσε να θυμηθεί τα μέλη της διοίκησης, χωρίς να τον ρωτήσουμε ειδικά, εξάλλου δεν μπορούσαμε να διανοηθούμε ότι μετά την απελευθέρωση και με κυριαρχία του ΕΑΜ οι εργοδότες μπορούσαν να αναδείξουν ή να αποκλείσουν ... συνδικαλιστές.

Την μαρτυρία θέσαμε υπ' όψη στον ίδιο τον Α. Πατσιαντά, ο οποίος το αρνήθηκε κατηγορηματικά, όταν μάλιστα επιμείναμε και αναφέραμε την πηγή μας, αρνήθηκε πως τουλάχιστον εν γνώση του, έγινε κάποια συνεννόηση με τον εργοδότη Παπαγεωργίου, με συνέπεια να υποδείξει η εργοδοσία την εξαίρεσή του. Εδώ οι πηγές μας, αναγκαστικά προφορικές, δεν συμφωνούν και η αμφισβήτηση της μνήμης - μαρτυρίας του συνομιλητή είναι αποφασιστικής σημασίας . Δεν είναι βέβαια η μοναδική περίπτωση που οι μαρτυρίες που συλλέξαμε αντιφάσκουν, ωστόσο αποδίδουμε μεγάλη σημασία στο συγκεκριμένο ζήτημα. Η εκτίμησή μας είναι ότι πράγματι ο Παπαγεωργίου υπέδειξε την συνδικαλιστική ηγεσία, ή τουλάχιστον προσπάθησε να αποκλείσει τον Α. Πατσιαντά. Τις συνεννοήσεις μάλιστα φαίνεται να έκανε (ερήμην του ίδιου του συνδέσμου και του Πατσιαντά) με την ηγεσία του ΕΕΑΜ (άρα δικαιολογείται να τις γνωρίζει ο Δ. Σπινάσης ως μέλος της τριμελούς) με το οποίο, είχε πολύ καλές σχέσεις καθ' όλη τη κατοχή και την αντίσταση. Εκτός από την χρηματοδότηση του 54ου Συντάγματος, είχε εξ απορρήτων συνεννοήσεις με την ηγεσία του και παρήγαγε στολές και στρατιωτικό υλικό για λογαριασμό του, σε καμία μάλιστα στιγμή της αντιστασιακής περιόδου δεν έδειξε εχθρική διάθεση ούτε προς το ΕΑΜ ούτε προς τους σκοπούς του[774]. Με βάση τα παραπάνω όχι μόνο το σωματείο του Βόλου αλλά ευρύτερα το τοπικό ΕΑΜ δεν επιθυμεί να συγκρουστεί με τους βιομήχανους, μάλιστα αν αναλογιστούμε ότι το τοπικό ΕΑΜ δεν είναι ... οποιοδήποτε ΕΑΜ αλλά σε περιοχή με συγκρούσεις με Αγγλικά στρατεύματα, το ότι το τοπικό ΚΚΕ, έχει πανελλαδικό βάρος, ότι πρόεδρος του ΕΚ Βόλου είναι ο Δ. Παπαρήγας, επιβεβαιώνεται μια «κεντρική» γραμμή «μη σύγκρουσης» η οποία θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια.

Στην απελευθέρωση, το σωματείο των κλωστοϋφαντουργών, θα πιέζει τους εργοστασιάρχες αλλά και τις Δημόσιες αρχές, παρεμβαίνοντας ανοιχτά στην εργασιακή

[774] Αυτό επιβεβαιώνεται από τη προφορική μαρτυρία του Γ. Βαίτση, (καπετάνιου του 54ου του Ελλάς). Επίσης κατά μαρτυρία του, το μόνο που ζήτησε επίσημα από τους αντάρτες, ως χάρη, ήταν να μην πειράξουν ορισμένα πρόβατα μιας σπάνιας ράτσας που εξέτρεφε, πράγμα που οι αντάρτες σεβάστηκαν.

- παραγωγική διαδικασία, χωρίς να αμφισβητεί την ίδια την ιδιοκτησία. Όχι μόνο δεν φαίνεται μια διάθεση να συγκρούεται συνολικά με την εργοδοσία, αλλά αναλαμβάνει ρόλο μεσολαβητή στις επιμέρους αντιθέσεις μεταξύ των εργοδοτών[775]. Είναι εντυπωσιακή η γνώση του για την κατάσταση των επιχειρήσεων αλλά και οι μελετημένες προτάσεις του για κάθε ένα από αυτά. Η ένωση λοιπόν δεν απαιτεί μόνο, αλλά τα αιτήματα που θέτει είναι τεκμηριωμένα, έτσι ώστε να εκθέτει ορισμένους από τους βιομηχάνους στο κράτος και τη κοινή γνώμη, όταν υπάρχει περιορισμός λειτουργίας. Οι ικανότατοι συνδικαλιστές της εποχής, καταγγέλλουν για παράδειγμα όσους βιομηχάνους χρησιμοποιούν μόνον τις πρώτες ύλες της «Ούνρα», στο όνομα του εύκολου κέρδους, αποφεύγοντας να χρησιμοποιούν τις άφθονες ντόπιες πρώτες ύλες και γενικά οποιαδήποτε ενέργεια δεν συμβαδίζει με το πρότυπο του «παραγωγικού βιομηχάνου». Μέσα στις τάξεις του συνδικάτου βρίσκουμε μηχανικούς, τεχνίτες, λογιστές, γενικά εξειδικευμένους εργαζόμενους και στελέχη της παραγωγής, που δίνουν τη δυνατότητα σοβαρών μελετών, παρεμβαίνουν συνολικά στην οργάνωση όχι μόνο της εργασιακής διαδικασίας, αλλά σε όλο το κύκλωμα της παραγωγής διανομής. Πρόκειται για μια από τις ελάχιστες περιπτώσεις που ο μαρξικός «συλλογικός εργαζόμενος» στο χώρο παραγωγής σχεδόν ταυτίζεται με το συνδικάτο, που και τα στελέχη της παραγωγής εντάσσονται οργανικά στην συνδικαλιστική δράση, πράγμα με συνέπειες στην ενότητα της εργασίας αλλά και τις δυνατότητες παρέμβασης στο «σκληρό πυρήνα της κεφαλαιοκρατικής οργάνωσης».

Αν σύμφωνα με τον Γκράμσι η ηγεμονία αρχίζει στο εργοστάσιο, στη περίπτωση των κλωστοϋφαντουργών του Βόλου δίνονται οι προϋποθέσεις για το «σπάσιμο» της κεφαλαιοκρατικής ηγεμονίας, για την ανάδειξη της εργασίας όχι μόνο ως των χεριών, αλλά και του μυαλού της παραγωγής. Με αυτό τον τρόπο αποκαλύπτουν τα κέρδη, τη σημασία της παραγωγής, συγκρίνουν τις αποδόσεις του κεφαλαίου με τους μισθούς, είναι σε θέση να αξιολογήσουν την ίδια την αξία των εργοδοτών ως υπευθύνων της παραγωγής. Στη πορεία φαίνεται ότι ο εργατικός κλαδικός σύνδεσμος αλλά και συνολικά η εργάτες της εποχής, μετά από το ΕΑΜ και την συνειδητοποίηση της δύναμης τους, φτάνουν να αμφισβητούν τη δυνατότητα και την ικανότητα των βιομηχάνων να ελέγχουν τη παραγωγή, πράγμα που όμως γράφεται ανοιχτά, όπως θα δούμε, μόνο στη περίοδο της μεγάλη κρίσης της δεκαετίας του 60!, όταν ο συσχετισμός δύναμης είναι τελείως διαφορετικός.

Τη μεταπολεμική περίοδο, εμείς τουλάχιστον, ούτε από τις γραπτές πηγές ούτε από προφορικές μαρτυρίες, δεν βρίσκουμε μια συνολική αμφισβήτηση του κεφαλαίου (με τη Μαρξική έννοια). Η παντοδύναμη, ή έστω η πρωτοφανώς ισχυρή αριστερή συνδικαλιστική ηγεσία, όχι μόνο δεν αμφισβητεί την ίδια τη μισθωτή εργασία, αλλά και συγκροτεί το τελειότερο ίσως πλαίσιο εργασιακής ειρήνης στην Ελλάδα! Λέμε τελειότερο γιατί το εργασιακό πλαίσιο βασίζεται ταυτόχρονα στην υπεράσπιση εργασιακών δικαιωμάτων αλλά και στην γνήσια έκφραση των ίδιων των εργατών και

775Στις 2-10- 1944 η ένωση κλωσ/γών παρακαλεί το εργατικό κέντρο (πρόεδρος του είναι ο μετέπειτα Γ.Γ. της ΓΣΕΕ Δ. Παπαρήγας) να καλέσει σε σύσκεψη τον Παπαγεωργίου και «Χ»Νικολάου για να βρεθεί λύση στη μεταξύ τους αντίθεση. Όπως διαβάζουμε στο υπ' αρ. πρ. 3 έγγραφο της Ένωσης κλωσ/γών: «...ο μεν οίκος Παπαγεωργίου ζητά νήματα από το εργοστάσιο Αδαμόπουλου Χ'Νικολάου επί ανταλλαγής υφασμάτων και ολίγων μετρητών, ο δε Αδαμόπουλος - Χ»Νικολάου ζητούν χρήματα τα οποία ο οίκος Παπαγεωργίου δεν έχει λόγω ελλείψεως αγοραστικής κινήσεως. Παρακαλούμεν όπως κληθούν και μεθ' υμών εξευρεθεί τρόπος λειτουργίας.» ΑΡΧΕΙΟ ΕΝΩΣΗΣ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ, ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΒΟΛΟΥ

όχι στην τρομοκράτηση τους κατά την ψευδεπίγραφη «ειρήνη» της εμφυλιακής και μετεμφυλιακής περιόδου. Λέμε εργασιακή ειρήνη γιατί ενώ αμφισβητούνται πλευρές της εργοδοτικής διεύθυνσης δεν αμφισβητείται αυτή καθ' αυτή η εργοδοτική διεύθυνση, το κεφαλαιοκρατικό μοντέλο, γιατί επιδιώκεται η συναίνεση και όχι η σύγκρουση. Η παραπάνω θέση μας συνδέεται εκτός από το βασικό πρόβλημα των ορίων της συνδικαλιστικής πάλης κυρίως τη διάκριση συνδικαλιστικής - ταξικής συνείδησης και με το επίσης γενικότερο ζήτημα των χαρακτηριστικών της Αριστεράς της εποχής, κατά πόσο δηλαδή και κυρίως πώς βάζει πράγματι το ζήτημα σοσιαλιστικού τύπου προταγμάτων.

Για να επιστρέψουμε στους κλωστοϋφαντουργούς του Βόλου, βασική παράμετρος του κλαδικού τοπικού συνδικαλισμού, είναι η επίκληση του Κράτους, αυτό που ο Σ. Αλεξανδρόπουλος θα ονόμαζε «από τα κάτω επίκληση της κρατικής παρέμβασης», πράγμα που μάλλον σχετίζεται με το πολιτικό νόημα του κινήματος αλλά και την αντίληψη του συνδικάτου για το συγκεκριμένο κράτος, ενδεχομένως επιβιώσεις μιας κορπορατίστικου τύπου κουλτούρας από την εποχή του Μεταξά. Μοιάζει όμως αυτή η επίκληση του κράτους να είναι γενικό και μόνιμο χαρακτηριστικό του ελληνικού συνδικαλισμού, ας μη ξεχνάμε εξάλλου την εκτίμηση του Γ. Αναστασόπουλου για τις εργατικές κινήσεις του τέλους του 19ου αιώνα – αρχών 20ου, ως στρεφόμενες κυρίως ενάντια στο κράτος, πράγμα που θα μας απασχολήσει και στην ύστερη μεταπολεμική και μεταπολιτευτική περίοδο.

Η μεταπολεμική Ένωση κλωστοϋφαντουργών Βόλου γνωρίζει ότι οι εργοδότες στηρίζονται στο Κράτος και προσπαθεί να τους πιέσει, ακόμα και εκβιάσει μέσω του κράτους. Ωστόσο η παραπάνω επίκληση του κράτους δεν σημαίνει ότι ατονούν διμερείς σχέσεις και διαπραγματεύσεις, τουναντίον συμφωνείται με τους εργοδότες ένα πλαίσιο εργασιακών σχέσεων με προωθημένες κατακτήσεις, που υπερβαίνουν δηλαδή κατά πολύ τις νομοθετικές ρυθμίσεις. Πάνω απ' όλα η Ένωση στηρίζεται στην ομόθυμη θέληση όλων των εργαζομένων, σε μια πρωτοφανή συνδικαλιστική συσπείρωση και πειθαρχία, συνεπώς είναι η συμπύκνωση της εργατικής δύναμης. Με βάση αυτή τη δύναμη το σωματείο των κλωσ/γών στο Βόλο, θα έχει σημαντικότατες κατακτήσεις - που όμοιες τους δεν υπάρχουν σε καμιά άλλη πόλη, εκτός ίσως της Αθήνας.

Με συμφωνία εργοδοτών και σωματείου καθιερώνεται το «ημι-άνεργο», το να πληρώνεται δηλαδή ο μη απασχολούμενος με το μισό απ' όσο έπαιρνε όταν δούλευε[776]. Προσλήφθηκαν οι απολυμένοι της απεργίας του 1936, και όσοι από τους απολυμένους από το 39 ως το 41 δεν προσλήφθηκαν, επιδοτούνται από τους εργοδότες με 1000 δρχ την εβδομάδα. Αμέσως προσλήφθηκαν όσοι συμμετείχαν στο «κίνημα αντίστασης ή καταδιώχθηκαν...», οι απολύσεις γίνονται μόνο με τη σύμφωνη γνώμη του σωματείου (μόνο σε περιπτώσεις κλοπής κλπ). ενώ προσλήψεις γίνονται μόνο μέσω του σωματείου[777]. Τα ημερομίσθια αυξάνονται και κυρίως είναι τιμαριθμοποιημένα, αυξάνονται δηλαδή αντίστοιχα με την αύξηση τιμής προκαθορισμένων βασικών προϊόντων.

776Η πολύ σημαντική αυτή συμφωνία αργότερα θα αποτελέσει αντικείμενο νόμου για το σύνολο της χώρας.

777Τις πληροφορίες παίρνουμε από την αλληλογραφία του σωματείου (κυρίως προς την «Ένωση μισθωτών Αθηνών»): ΑΡΧΕΙΟ ΕΝΩΣΗΣ ΚΛΩΣ/ΓΩΝ ΒΟΛΟΥ. Εξάλλου επιβεβαιώνονται από τις προφορικές μαρτυρίες συνδικαλιστών και εργατών της εποχής.

Πρόκειται για την πρώτη φορά που - απ' ότι ξέρουμε - καθιερώθηκε ένα σύστημα που θυμίζει «ΑΤΑ» στην Ελλάδα, σαν αντίδραση στον πληθωρισμό. Το αίτημα που θα γενικευτεί και σε άλλους κλάδους και θα απασχολήσει το 8ο συνέδριο της ΓΣΕΕ, αποτελεί συνέχεια του αιτήματος και των τοπικών ΕΑΜικών αγώνων του 1941 επί κατοχής, για την πληρωμή δηλαδή με τρόφιμα, ή και γενικότερων παραδόσεων αγώνων ενάντια στην ακρίβεια, την τιμή του ψωμιού κλπ. Η διατύπωσή του κατά τις μαρτυρίες των συνδικαλιστών που συνέλεξα, δεν ήταν συνέπεια μια πολιτικής κατεύθυνσης, ούτε μεταφορά του από το εργατικό κίνημα του εξωτερικού. Κατά τον Α. Πατσιαντά,

«... καθόμασταν με τον Κοζανίτη στο ουζερί και σκεφτόμασταν τι να κάναμε με τα τρόφιμα που ανέβαιναν συνέχεια... Είπαμε και μείς, θα φτιάξουμε έναν κατάλογο βασικών αγαθών που όσο ανέβαιναν, θα ανέβαινε και το μεροκάματο. Το βάλαμε λοιπόν σαν σωματείο στους εργοδότες και το καταφέραμε... Είχαμε πολύ μεγάλη δύναμη ...».

Γενικότερα η πρώτη περίοδος του μεταπελευθερωτικού κλαδικού συνδικαλισμού στο Βόλο, θα χαρακτηρισθεί από πρωτοφανείς κατακτήσεις, αμοιβαία συνεννόηση συνδικάτου - εργοδοτών και απόλυτη συσπείρωση του συνόλου των εργαζομένων στο συνδικάτο. Ωστόσο οι σχέσεις σωματείου - εργοδοτών θα αλλάξουν καθώς καθυστερεί η επαναλειτουργία μερικών τμημάτων ή και ολόκληρων εργοστασίων. Επίσης καθώς ξεκαθαρίζει η εξουσία προς τη μεριά της δεξιάς και το πολιτικό κλίμα αλλάζει άρδην μετά τα τρομοκρατικά δείγματα ακροδεξιών και την αποχή της αριστεράς από τις εκλογές του 46,οι εργοδότες επιδεικνύουν αδιαλλαξία σκληραίνοντας τη στάση τους, προσπαθώντας να κάμψουν τις αντιστάσεις με απολύσεις συνδικαλιστών. Το σωματείο κατ' αρχήν διαβλέπει πίσω από τη στάση των εργοδοτών πολιτική ανάμειξη[778] και απαντά με τη σειρά του με μορφές που ποικίλουν από καταγγελίες προς τις αρχές έως και απεργίες[779]. Η εργασιακή σύγκρουση θα λάβει εκρηκτικό χαρακτήρα με αποκορύφωμα τις διώξεις συνδικαλιστών και εργατών από την Ασφάλεια μετά από την αποχή του 1946. Στο μεταξύ η πρώτη ομαλή περίοδος στις εργασιακές σχέσεις είχε ήδη διασαλευτεί, την ηγεσία του σωματείου αναλαμβάνουν τα πιο «σκληρά» συνδικαλιστικά στελέχη, με Γ.Γ. τον Α. Πατσιαντά και περνούν σε δεύτερη θέση τα στελέχη που ενώ επίσης ανήκουν στο ΕΡΓΑΣ, παρουσίασαν μια πιο μετριοπαθή στάση, που προέρχονται από τη προπολεμική παράδοση δηλαδή το πέρασμα από το μεταξικό συνδικαλισμό στον ΕΑΜικό συνδικαλισμό. Το σωματείο αναφέρεται στην προσωρινή διοίκηση της Ομοσπονδίας και το σωματείο Αθηνών με περισσότερο «κομματική» γλώσσα[780], αν και από ότι φαίνεται ότι ένας τέτοιος λόγος είναι γενικότερα

778Γράφει το σωματείο προς το Νομάρχη: «Ιδιαιτέραν έντασιν έλαβον αι σχέσεις μας μετά την διέλευσιν εκ της πόλεως μας του πολιτευτού του Λαϊκού Κόμματος κ. Στεφανόπουλοιυ, οπότε και ο κ. Παπαγεωργίου άρχισε την εφαρμογήν των αντιεργατικών του μέτρων (...)» : ΑΡΧΕΙΟ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ ΚΛΩΣ/ΓΩΝ. Αντίγραφο του υπ' αριθμ. 31 εγγράφου, 14 Ιούνη 1945

779Στις 11/6/46 τηλεγράφημα προς το Πρόεδρο της Κυβερνήσεως, Υπουργό Εργασίας, Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών, Συνομοσπονδία Εργατών αναφέρει: «Εξακόσιοι εβδομήντα εργατοϋπάλληλοι Εργοστασίου Παπαγεωργίου ευρίσκονται από Παρασκευήν 7/6 εις απεργίαν δι' απόλυσιν πέντε εργατοϋπαλλήλων Εργοστασίου. Διαμαρτυρόμεθα δι' απόλυσιν συνδικαλιστικών στελεχών και αξιούμεν ακύρωσιν απολύσεων. Απεργία συνεχίζεται».

780Οι συνδικαλιστές αποκαλούνται «σύντροφοι» - όχι με το κλασικό «συνάδελφοι» και το Εαμικό «Συναγωνιστές».

διαδεδομένος στη συγκεκριμένη περίοδο, όπου οι εργαζόμενοι και συνδικαλιστές αποκαλούνται «σύντροφοι»[781].

Το καθοδηγητικό κέντρο της ομοσπονδίας (ΟΚΕ[782]), με πρόεδρο τον γνωστό μας από την Ακροναυπλία, υφαντουργό της Ν. Ιωνίας Γ. Αμπατζόγλου, λειτουργεί στην Αθήνα και στην «Ένωση» του Βόλου υποχωρεί μια τάση για σχετικά «αυτόνομες» πρωτοβουλίες, καθώς το εργασιακό καθεστώς αλλά και οι γενικότερες ελπίδες των εργαζομένων εντάσσονται όλο και καθαρότερα σε κεντρικές πολιτικές αποφάσεις, συναρτάται όλο και καθαρότερα με την υποστήριξη της βαλλόμενης κεντρικής συνδικαλιστικής ηγεσίας (εκλεγμένης ΓΣΕΕ του 8ου συνεδρίου) και την επίλυση του κεντρικού πολιτικού προβλήματος. Η προσωρινή ΟΚΕ δεν φαίνεται ουσιαστικά να λειτούργησε, ως συνδικαλιστικό όργανο, ωστόσο τη «Ένωση» απευθύνεται στο «κέντρο» περιμένοντας οδηγίες, ενώ ενημερώνει -«καθοδηγεί» με τη σειρά του τα υπόλοιπα σωματεία της Θεσσαλίας. Φυσικά παίρνει θέση και για τα πολιτικά ζητήματα της «ανώμαλης» περιόδου[783] ενώ η γενική πολιτική σύγκρουση και αντιπαράθεση, ωθεί την «Ένωση», να αναβαθμίσει τον πολιτικό - «παιδαγωγικό» ρόλο χρησιμοποιώντας κάθε πρόσφορο μέσο. Σ' αυτή τη κατεύθυνση, ιδρύεται το 1946, ο «Αθλητικός Όμιλος Κλωστοϋφαντουργών Βόλου»[784] που συνεχίζει στις νέες συνθήκες τη παράδοση του «εργατικού ποδοσφαίρου»[785]. Πρόκειται στη πραγματικότητα για πολιτικό σωματείο που χρησιμοποιεί τον αθλητισμό, πράγμα που αποδεικνύεται εκτός των άλλων, από τα

---

[781] Σύντροφους προσφωνεί ο Καλομοίρης ακόμα και μετά την αντι - ΕΑΜική στροφή του, εξάλλου παλιότερα φαίνεται ότι σύντροφοι αποκαλούνταν οι συγκεντρωμένοι εργάτες σε διαδηλώσεις και απεργίες. Όταν ο Δ. Στρατής τόλμησε να προσφωνήσει «συναδέλφους» και όχι «συντρόφους» τους συγκεντρωμένους σε συγκέντρωση της πρωτομαγιάς, θεωρήθηκε γλωσσική παρεκτροπή και αφορμή για εκτεταμένες ταραχές μεταξύ των συγκεντρωμένων. Στη μετεμφυλιακή περίοδο πάντως τείνει να κυριαρχήσει το πλατύτερο «συνέδελφος» και όχι το «σύντροφος» που περιορίζεται στην προσφώνηση μεταξύ των μελών αριστερόστροφων τάσεων και παρατάξεων. Ειδικά στη μεταπολιτευτική περίοδο, εκτός των δεξιών, όλοι προσφωνούνται μεταξύ τους «σύντροφου», αλλά στις συνδικαλιστικές συνεδριάσεις αποκαλούνται «συνάδελφοι», το πρώτο είναι κώδικας της κομματικής γλώσσας και το δεύτερο της συνδικαλιστικής.

[782] Αυτή δεν έχει καμία σχέση με την ΟΚΕ των «εργατοπατέρων» που ιδρύεται όπως θα δούμε το 1951

783Για παράδειγμα στις 29/11/45 με ψήφισμα της Ένωσης προς τον Πρωθυπουργό και Υπουργούς Στρατιωτικών και Δημόσιας Τάξεως δηλώνει «...την αφοσίωσιν της προς ενίσχυσιν και πραγματοποίησιν έργου Κυβερνήσεως σας συνισταμένην εις αποκατάστασιν τάξεως και ισοπολιτείας (...) Εκκαθάρισιν Στρατού και Σωμάτων ασφαλείας από δοσίλογα και μοναρχοφασιστικά στοιχεία...» Ονοματίζει μάλιστα «δολοφόνους» της περιοχής και δημόσιους λειτουργούς με βεβαρημένο παρελθόν ώστε να αντικατασταθούν (μεταξύ αυτών τον Νομάρχη, τον Εισαγγελέα, τον Διοικητή Χωροφυλακής και Ασφάλειας).

784Το σωματείο αναγνωρίζεται στις 19 5 1945. Σώζεται το καταστατικό κλπ στο ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΒΟΛΟΥ, 1945.

[785] Δεν αναφερόμαστε σε κάποια γενική παράδοση ούτε σε Εγγλέζικες εμπειρίες, αλλά στη παράδοση της εργατικής τάξης στο Βόλο, που δημιουργεί ποδοσφαιρικούς ομίλους με σαφή σύνδεση με σοσιαλιστικές κινήσεις και την καθοδήγηση της ΟΚΝΕ. Μάλιστα μια από τις μεγαλύτερες εργατικές διαδηλώσεις στη δεκαετία του '20 θα οργανωθεί με την ευκαιρία ενός ποδοσφαιρικού αγώνα, όπου η εργατική ομάδα του Βόλου θα αντιμετωπίσει την εργατική ομάδα των Αθηνών. Σύμφωνα με την προφορική μαρτυρία του Σ. Δημόπουλου, τότε στέλεχος της ΟΚΝΕ, ο αγώνας είχε διοργανωθεί από την ΟΚΝΕ και η Ασφάλεια, δεν χρειάστηκε παρά να συλλάβει 10 ποδοσφαιριστές, ως πρωταίτιους της διαδήλωσης και των επεισοδίων. Γενικότερα το εργατικό ποδόσφαιρο ήταν μία από τις προτεραιότητες του νεαρού ΚΚΕ, ιδρύθηκε μάλιστα και σχετική ομοσπονδία που διαλύθηκε από την Ασφάλεια.

ονόματα των στελεχών που απαρτίζουν την προσωρινή διοίκηση αλλά και την παύση του «Ομίλου» ταυτόχρονα με την διάλυση της «Ένωσης» και της διώξεις κατά του ΕΑΜ. Το ότι ουσιαστικά ήταν πολιτικός ή μάλλον αθλητικό-πολιτικός όμιλος, επιβεβαιώθηκε και από τον Πατσιαντά και τον Ι. Παπαδόπουλο, μέλος της διοίκησης του Ομίλου και συνδικαλιστή από το 1936. Εξάλλου 2 άλλα μέλη της διοίκησης προέρχονται από τους απολυμένους της απεργίας του 36.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε παρενθετικά ότι παρουσιάζονται σημαντικές διεργασίες και στον μικρο-εργοδοτικό χώρο. Την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, οργανώνονται συνδικαλιστικά και οι μικροεργοδότες κλωσ/γοί που απ' ότι φαίνεται λειτουργούν και ως υπεργολάβοι. Προβλέπουν συγκρούσεις όχι μόνο με τους εργαζόμενους αλλά και τους εργοδότες - εργοστασιάρχες!, μάλιστα φαίνεται ότι στις συγκρούσεις τους χρησιμοποιούν την «απεργία», με καταστατική ρύθμιση[786]. Ωστόσο δεν φαίνεται η ένωση των μικροεργοδοτών να μακροημέρευσε, ούτε έχουμε ασφαλείς πληροφορίες για τη λειτουργία της. Η ένωση των εργαζομένων δεν πολυασχολείται με τις μικρές επιχειρήσεις, τα λεγόμενα «Μικρά» εκτός από εξαιρέσεις όπως στη περίπτωση του Ντόβα, τον οποίο αποκαλεί «προκλητικό», «αρτηριοσκληρομένο» «νεόπλουτο» κλπ[787].

Για να επιστρέψουμε στον εργατικό συνδικαλισμό, η πρώτη μεταπολεμική περίοδος σταματά απότομα το 1946 και εγκαινιάζεται η περίοδος του «εθνικόφρονα» συνδικαλισμού. Το 1947 και ενώ ο ηγέτης του κλάδου Α. Πατσιαντάς βρίσκεται στην εξορία, η Ασφάλεια και γενικά οι μηχανισμοί του εμφυλιακού κράτους ουσιαστικά διαλύουν το σωματείο και ορίζουν νέα νομιμόφρονη ηγεσία. Σε έκτακτη Γ.Σ. που καλείται από τους διορισμένους συνδικαλιστές, τροποποιείται το καταστατικό και «εξαγνίζεται» η ένωση από το κομμουνιστικό παρελθόν[788]. Το εργατικό δυναμικό εκτός από τους 1346 εργαζόμενους, παλιά μέλη του σωματείου που εργάζονται, απαρτίζεται και από 500 εργάτες και κυρίως εργάτριες από «ανταρτόπληκτα» μέρη.[789] Είναι ενδιαφέρον ότι οι «συμοριτόπληκτοι» εργάτες όπως λέγονται, στην πραγματικότητα το νομιμόφρονο μέρος των εκκαθαρισμένων πληθυσμών που δουλεύουν με κρατική μέριμνα, δεν συνδικαλίζονται, παρ' ότι η συνδικαλιστική ηγεσία αποτελείται πλέον από άκρο - δεξιούς. Θα συνδικαλιστούν πολύ αργότερα αφού αποσυνδεθούν από την κρατική προστασία και την άμεση επαφή με πολιτικούς διαμεσολαβητές και αναγκαστούν να προσδεθούν στην εργοδοτική «προστασία» και τους ενδοεργασιακούς διαμεσολαβητές της, τους περίφημους «εργατοπατέρες».

Σε αυτό το σημείο επαναλαμβάνουμε ότι μια φιλολογία περί μικροαστικοποίησης μέσω του πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων, κινδυνεύει να συσκοτίζει μέρος της πραγματικότητας λόγω του ότι μέσω των κοινωνικών φρονημάτων δεν έχουμε μόνο μικροαστικοποίηση αλλά και μια περίεργη «προλεταριοποίηση» εθνικοφρόνων ή και από-προλεταριοποίηση αριστερών εργαζομένων. Από το εργοστάσιο απομακρύνονται

786Το σωματείο ιδρύεται την 28η Ιανουαρίου 1946 και προβλέπει στο καταστατικό του **απεργία** και μάλιστα αυστηρότατες δεσμεύσεις στο Δ.Σ. κυρίως ως προς τη λήξη της! ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΒΟΛΟΥ, 1946

787Εγγραφο προς Νομάρχη, αρ.πρ. 45, 15 Αυγούστου 1945, ΑΡΧΕΙΟ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ ΚΛΩΣ/ΓΩΝ.

788Ο Βέκκας τονίζει στη Γ.Σ. «Η διάλυση του Σωματείου οφείλεται εις καθαρά πολιτικούς λόγους και ότι οι ιθύνοντες της παλαιάς διοίκησης ήτο πιθήνια όργανα πολιτικού κόμματος»

789Σύμφωνα με το υπ αριθμ 65 έγγραφο της Ένωσης προς το Εργατικό Κέντρο.

έμμεσα ή άμεσα οι επικίνδυνοι αριστεροί ενώ μαζικά προσλαμβάνονται οι λεγόμενοι «συμοριτόπληκτοι». Εκ του νόμου μάλιστα προσλαμβάνονται χωρίς δικαίωμα απόλυσης οι ταγματασφαλίτες και «νεοπολεμιστές» του 751 μερικοί από τους οποίους θα γίνουν οι «επιστάτες» και άλλοι τα νέα συνδικαλιστικά «αστέρια» του μετεμφυλιακού συνδικαλιστικού γαλαξία.

Όπως είδαμε προηγουμένως, στο εργατικό δυναμικό του κλάδου, όπως φαίνεται και από το αρχείο του σωματείου, κυριαρχούν οι νεαρότατες κλώστριες, οι νεαρές υφάντριες ενώ οι μέσης ηλικίας άνδρες συνεχίζουν να είναι λίγοι και καταλαμβάνουν επιτελικές ή βοηθητικές θέσεις. Βέβαια τα παραπάνω χαρακτηριστικά του συνδικαλισμένου εργατικού δυναμικού δεν αντανακλούνται στη διοίκηση του σωματείου, η οποία εκτός από ανδροκρατούμενη, καθορίζεται από τις πολιτικές συγκυρίες με την ενεργό ανάμιξη των κρατικών μηχανισμών. Οι εργατοπατέρες - συνδικαλιστές της πρώτης μετεμφυλιακής περιόδου είναι ουσιαστικά όργανα της κρατικής πολιτικής για καθυπόταξη των εργατών και η εργασιακή τους θέση, η θέση του «υπεύθυνου – αργόσχολου» ή και «κουμπουροφόρου». Κατά μαρτυρία του Ι. Μωραϊτόπουλου, στις «συσκέψεις» του σωματείου, ο πρόεδρος αφήνει επιδεκτικά το πιστόλι στο γραφείο μπροστά του. Η «δύναμη» τους λοιπόν προκύπτει από τη σχέση τους με τη πολιτική εξουσία με την οποία συνδέονται μέχρι το βαθμό να λαμβάνουν ή και να εκδίδουν ακόμα και βεβαιώσεις ... κοινωνικών φρονημάτων. Σε βεβαίωση της Ένωσης το 1950, διαβάζουμε:

«...ο (...) ήτο μέλος της Εθνικής Ρεφορμιστικής Παρατάξεως (ΕΡΕΠ) από τον Ιούλιον του 1945. Την 3ην Αυγούστου 1947 εξελέγη ως (...) Κατά το ως άνω διάστημα της ασκήσεως των καθηκόντων του η διαγωγή του υπήρξεν εν γένει αρίστη και εθνικιστική. Η παρούσα χορηγείται τη αιτήσει του ίνα του χρησιμεύσει όπου δεί.-» [790].

Ωστόσο σιγά - σιγά, ταυτόχρονα με την ισχυροποίηση της αστικής εξουσίας, οι εργοδότες θα καταφέρουν με κάθε λογής κίνητρα και εκβιασμούς να κάνουν τους «εργατοπατέρες» αποκλειστικά δικά τους, δηλαδή εργοδοτικά όργανα. Συνεπώς έχουμε ένα σταδιακό πέρασμα από τον εθνικόφρονο - δεξιό - κρατικό - ασφαλίτικο, εργατοπατερικό συνδικαλισμό, προς τον εργοδοτικό συνδικαλισμό. Το κωμικοτραγικό αποτέλεσμα θα είναι ο καθένας «συνδικαλιστής» να ακολουθεί τον εργοδότη του και να κατηγορεί τους υπολοίπους ότι ακολουθούν τους δικούς τους εργοδότες[791] έτσι ώστε το Δ. Σ. να μοιάζει με συνάθροιση από «ορντινάτζες» βιομηχάνων. Ελάχιστοι, που θα επιμείνουν να κρατούν μια σχετική αυτοτέλεια από τους εργοδότες τους, στηριζόμενοι μόνον στο κράτος και στη κεντρική συνδικαλιστική ηγεσία (ΓΣΕΕ - ΕΚΒ), θα απομονωθούν, αφού το ίδιο το πολιτικό σύστημα θα στηρίζει σκανδαλωδώς κάθε εργοδοτική αυθαιρεσία, θα αναβαθμιστεί ο ίδιος ο ρόλος των βιομηχάνων στο πολιτικό σύστημα. Οι παραπάνω αλλαγές δεν είναι βέβαια αυτόματες, στην αρχή μάλιστα υπάρχουν κάποιες αντιστάσεις από την ομάδα των εθνικοφρόνων που θεωρούσαν ότι οι αντικομουνιστικές υπηρεσίες τους καθιστούσαν αναντικατάστατους. Στις 8/4/49 καταγγέλλονται μέλη της διοίκησης ότι «...συσκέπτονται σε εργοδοτικά σπίτια». Το 1954 καταγγέλλονται 2 μέλη του Δ.Σ. ότι μεταφέρονται με ΤΑΧΙ του εργοδότη για υποθέσεις του ενώ στο Δ.Σ. της Ένωσης καταγγέλλεται:

---

790 [Βλ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ]

791Βέβαια οι καταγγελίες δεν αφορούν μόνο παραβιάσεις της εργασιακής νομοθεσίας αλλά και για παράδειγμα οτι δεν πληρώθηκε το μεροκάματο της 1ης Μάη «...διότι το εργοστάσιο ήτο κλειστόν εξ υπαιτιότητος του και ουχί εξ' υπαιτιότητος ημών».

«Εάν ο υπ αριθμ. 1 ένας εχθρός μας είναι οι Σλαβοκομμουνισταί, θα έλθη καιρός που υπ' αριθμ. 2 (δύο) θα είναι οι κ.κ. εργοδόται....»

Γενικά τα πρακτικά είναι γεμάτα από αλληλοκατηγορίες, το πιο χαρακτηριστικό όμως είναι η κατηγορία για συγκάλυψη της υπόθεση με την αμοιβή σε είδος από το εργοστάσιο του Παπαγεωργίου. Συγκεκριμένα ο Παπαγεωργίου φαίνεται να πλήρωνε το προσωπικό σε είδος, αλλά με τιμές μαύρης αγοράς. Όπως αποδείχτηκε και στη δίκη που έγινε αργότερα[792], οι προμηθευτές του έκαναν έκπτωση, αλλά ο εργοδότης όχι μόνον δεν χρησιμοποιούσε την έκπτωση προς όφελος των εργατών αλλά έβγαζε και σημαντικό κέρδος! Πρόκειται για τον ίδιο εργοδότη, που όπως είδαμε από εξ απορρήτων συνομιλητής με το ΕΑΜ και (ίσως) δυνάμενο να παρεμβαίνει στο καθορισμό της συνδικαλιστικής ηγεσίας, μέσω των σχέσεων του με την αριστερά και που κατηγορείται ως μαυραγορίτης, εμπορευόμενος προϊόντα στους πολυάριθμους εργάτες του. Δεν φαίνεται το παραπάνω να αποτελεί πρωτότυπο φαινόμενο, αντίθετα αποτελεί παράδειγμα για το είδος της αστικής τάξης της περιόδου, με την οποία όπως είδαμε έχει απασχοληθεί οι Κ. Βεργόπουλος, Κ. Τσουκαλάς, Γ. Καραμπελιάς κλπ. Βέβαια εμείς δεν μπορούμε να αποδείξουμε ότι πράγματι συνέβη η παραπάνω εργοδοτική πράξη, θα μπορούσε μάλιστα κάποιος να αντιτείνει ότι στη πραγματικότητα κάποιος αργόσχολος «συνδικαλιστής» εκβιάζει τον εργοδότη με συκοφαντίες και «τις πλάτες» της ασφάλειες. Ενδεχομένως υπάρχει και αυτή η διάσταση, ωστόσο εμείς κρίνοντας με βάση τα αρχεία του σωματείου, θα επιμείνουμε στη σημασία της σύγκρουσης της Ένωσης και ειδικά του γραμματέα της με τον μεγαλύτερο εργοδότη της περιοχής, ως μία από τις τελευταίες αναλαμπές του μη εργοδοτικού εργατοπατερισμού.

Για να ξαναγυρίσουμε λοιπόν στους «νομιμόφρονες» συνδικαλιστές της περιόδου, μπροστά στον πραγματικό ή υποτιθέμενο μαυροαγορατισμό του εργοδότη, το «εθνικόφρονο» σωματείο διαμαρτύρεται, με αποτέλεσμα να απολυθεί ο γραμματέας του. Το γεγονός δεν μπορεί να αιτιολογηθεί απλώς ως απόλυση για συνδικαλιστικούς λόγους, γιατί ο νόμιμος συνδικαλισμός στη περίοδο της έξαλλης «εθνικοφροσύνης», δεν είναι ένας «απλός» συνδικαλισμός. Συνεπώς ο εργοδότης έχει τη πολιτική δύναμη να συγκρουσθεί με το κρατικό συνδικαλισμό της περιόδου, βάλλοντας τον ίδιο τον γραμματέα. Το αποκαλυπτικότερο είναι ότι τα υπόλοιπα μέλη της διοίκησης που εργάζονται στο ίδιο εργοστάσιο, ανακαλούν τις υπογραφές τους για την καταγγελία και ο ένας μάλιστα εμφανίζεται στη δίκη σαν μάρτυρας του εργοδότη! Σε άλλη υπόθεση, ο πρόεδρος του σωματείου αναγκάζεται να καταγγείλει μόνος του παρανομίες στο εργοστάσιο που εργάζεται και απολύεται επίσης από το εργοστάσιο, αλλά το υπόλοιπο σωματείο κρατά μια τόσο σκανδαλώδη ουδετερότητα, ώστε να προειδοποιηθεί από την Επιθεώρηση Εργασίας, ότι δεν μπορεί να κάνει άλλο «στραβά μάτια»![793]. Συνεπώς φαίνεται να αλλάζει ο συσχετισμός δύναμης μέσα στο Δ.Σ. της Ένωσης, φαίνεται ότι ενώ προηγουμένως κυριαρχούσε η μη εργοδοτική τάση, , αργότερα μειοψηφεί και στη συνέχεια απολύονται ο πρόεδρος και γραματέας, με την ανοχή των υπολοίοπων. Τα παραπάνω γεγονότα παρατίθενται σαν αποδείξεις της τάσης που ονομάσαμε προηγουμένως ως στροφή από τον εθνικόφρονα - κρατικό συνδικαλισμό στον εργοδοτικό συνδικαλισμό και της σταδιακής απομάκρυνσης

[792] Τα στοιχεία προέρχονται από τα πρακτικά του σωματείου, συνεπώς διατηρούμε κάποιες επιφυλάξεις.

793

ορισμένων δεξιών συνδικαλιστών, αυτό-ονομαζόμενων και «ρεφορμιστών», που από ότι φαίνεται διατηρούσαν κάποια όρια και αντιστάσεις στην εξάρτησή τους από τους εργοδότες. Παρόμοιες τάσεις και αντιθέσεις παρουσιάζονται γενικά στο εργατοπατερισμό του συνδικαλιστικού κινήματος της περιόδου που διχάζεται συνολικά στη Ελλάδα πότε με τον Μακρή, πότε με τον Θεοδώρου, τον Γονή κλπ. Οι εξελίξεις όμως που αφορούν το συνδικαλισμό δεν νομίζουμε ότι αιτιολογούνται επαρκώς από πολιτικές συνδικαλιστικές φατρίες και συμμαχίες, τη δράση των αμερικάνων κλπ. Τουλάχιστο στο κλαδικό παράδειγμα του Βόλου, δεν πρόκειται για μια αμιγώς συνδικαλιστική αλλαγή, αλλά για ένα σύμπτωμα μιας ευρύτερης αλλαγής στη πολιτική μέσα αλλά και έξω από το χώρο εργασίας. Την παραδοσιακή πατερναλιστική διαχείριση της εργασίας, σε συνδυασμό με τον ακροδεξιό συνδικαλισμό, φαίνεται να διαδέχεται μια πρωτοφανής εργοδοτική τρομοκρατία, ένταση εργασίας, αδυναμία οποιασδήποτε συλλογικής αντίδρασης, που επιτείνεται από την όξυνση της ανεργίας στα μέσα της δεκαετίας του 50.

Στη δεκαετία του '50, από το αρχείο της «ένωσης» επιβεβαιώνονται στοιχεία που εντοπίσαμε προηγουμένως για την οργάνωση της παραγωγής. Η οργάνωση εργασίας στο Βόλο χαρακτηρίζεται από μεγάλη ένταση εργασίας αλλά και «μοντέρνα» συστήματα παραγωγής, όπως η «εργολαβική χρήση των μηχανών από τους εργάτες», η υπεργολαβική ανάθεση σε άλλες επιχειρήσεις κλπ. Δημιουργούνται εντάσεις για τη παράνομη παράταση της εργάσιμης ημέρας, το ζήτημα των προσλήψεων και απολύσεων του προσωπικού κλπ. Η Ένωση κυρίως μεριμνά να μην προσλαμβάνονται εργάτες μη μέλη της, χωρίς όμως επιτυχία, αφού πλέον δεν θεωρείται απαραίτητη για τη διατήρηση της «ειρήνης» στο εργοστάσιο[794] και αυτή με τη σειρά της αναγκάζεται να υπερασπιστεί στοιχειωδώς την απασχόληση, μέσω της αύξησης της παραγωγής. Σε αυτή τη βάση όχι μόνο δέχεται τη νυχτερινή εργασία αλλά και παρεμβαίνει προς την επιθεώρηση εργασίας για τη διατήρησή της[795]. Ωστόσο οι τρομερές πιέσεις της ανεργίας, η καταπίεση, η τρομοκρατία των επιστατών θα γίνονται όλο και περισσότερο δυσβάστακτες με συνέπειες να εκδηλώνεται όλο και πιο φανερά μια δυσαρέσκεια των εργαζόμενων και ακόμα και να σημειώνεται και πάλι κάποια αλλαγή στα χαρακτηριστικά του έστω νόθου συνδικαλισμού. Μια μερίδα των εργοδοτικών συνδικαλιστών, μια μερίδα των εθνικοφρόνων παροπλισμένων και μια μερίδα των απομεινάντων κρυφο-αριστερών, θα αρχίσουν να αμφισβητούν την έξαλλη εργοδοτική αυθαιρεσία, με συνέπεια το σωματείο να αλλάξει και πάλι προσανατολισμό και να κυριαρχήσει μια συμμαχία στην οποία υπάρχουν πλέον και «μετριοπαθείς» αριστεροί.

Οι όποιες δυνάμεις της αριστεράς που ύστερα από κάθε λογής συμβιβασμούς και ισορροπίες θα διατηρήσουν τη θέση τους στο εργοστάσιο, σε όλο το διάστημα της άγριας εργοδοτικής και ασφαλίτικης επίθεσης, θα προσπαθήσουν να συστήσουν άτυπες εργοστασιακές επιτροπές, αλλά θα βρουν την αντίδραση του επίσημου Δ.Σ.[796] Τελικά θα καταφέρουν να πάρουν τη πλειοψηφία το 1954, αλλά θα τη διατηρήσουν κρατώντας αποστάσεις από την επίσημη αριστερά και με πολλούς συμβιβασμούς. Πρόκειται για

794Σώζεται η αλληλογραφία με τις αρχές οι οποίες τελικά στην ουσία απορρίπτουν το αίτημα.

795Το υπ αριθμ 312 έγγραφο τονίζει προς την Επιθεώρηση Εργασίας οτι «...η κατάργησις της νυχτερινής βάρδιας απειλεί το διώξιμον 470 πλέον εργατών ....»

796Το υπ αριθμ. 108 έγγραφο της Ένωσης πληροφορεί τις επιχειρήσεις οτι «...δεν αναγνωρίζει τας ενεργείας αυτάς, καθ' ότι εις ουδένα ανέθεσεν να ασκεί δικαιώματα εργοστασιακών επιτροπών. Τοιαύται πράξεις μας θυμίζουν κομουνιστικάς μηχανορραφίας, και παρακαλούμεν όπως μη γίνονται δεκτοί ως εκπρόσωποι.»

έναν γνήσιο συνδικαλισμό με την άποψη ότι δεν ψηφίζει (και) ...η Ασφάλεια, ή που δεν γνωρίζουν το αποτέλεσμα ...εκ των προτέρων οι εργοδότες, αλλά που επίσης έχει ουσιαστικά διαρρήξει τις σχέσεις του με την ΕΑΜική παράδοση. Δεν είναι βέβαια τυχαίο ότι η τάση γνησιότητας της συνδικαλιστικής εκπροσώπησης συνδέεται και πάλι με ενεργό συνδικαλισμό των γυναικών. Γυναίκες στο Δ.Σ. έχουμε 2. Η μία είναι η περίφημη Θεσσαλία Πετροπούλου, που όπως είδαμε προηγουμένως είναι ανάπηρη στα πόδια από τις συγκρούσεις του 1936, ΕΔΑίτισα, και η δεύτερη η Αικατερίνη Βελίτσου, «συμοριτόπληκτη», ανύπανδρη μητέρα. Πρόκειται για σημαντικές περιπτώσεις συνδικαλιστριών σε ένα βάρβαρο πολιτικό κλίμα και ενώ ο συνδικαλισμός έχει να αντιμετωπίσει κάθε λογής πιέσεις ειδικά για τις γυναίκες στον δύσκολο κόσμο της φάμπρικας. Η ανύπαντρη μητέρα συνδικαλίστρια, φαίνεται να συναντά την αποστροφή των «ηθικών» κεντρικών συνδικαλιστών της Ομοσπονδίας (ΟΚΕ), αλλά και αυτή δεν διστάζει να συγκρουστεί μαζί τους. Αντιδρά λοιπόν στον ανδροκρατούμενο συνδικαλισμό και ζητά αναλογική εκπροσώπηση στα Συνέδριο της ΟΚΕ εκβιάζοντας έμμεσα με παραίτησή της και από το Δ.Σ.[797].

Γενικότερα από το 1954, η αγωνιστική συνδικαλιστική ομάδα που κυριαρχεί, αποστασιοποιούμενη από την επίσημη αριστερά, εκφράζει τα όρια του ριζοσπαστισμού αλλά και των ανοχών μιας ηττημένης εργασίας, έχει μάλιστα μια χαρακτηριστικά αντιφατική πορεία στη συνέχεια. Για παράδειγμα οι εμφανιζόμενοι ηγέτες της (αριστερής) αντιπολίτευσης το 1954, που θα καταφέρουν να αποσπάσουν την ένωση από τους πλέον σκληρούς εργατοπατέρες, θα παραμείνουν συνδικαλιστές και επί χούντας, μάλιστα ο ηγέτης της Ι. Μωραϊτόπουλος., θα γίνει μέλος της «Χουντικής» διοίκησης της Ομοσπονδίας. Το ακόμα ποιο περίεργο, είναι ότι ο ίδιος θα εμφανιστεί αργότερα σαν πρόεδρος της ΕΣΑΚ-Σ του κλάδου στο Βόλο και θα πρωτοστατήσει στους μεταπολιτευτικούς κλαδικούς αγώνες.

Επισημαίνουμε εδώ ότι ο συγκεκριμένος συνδικαλιστής δεν συμμετέχει σε κάποιον παράνομο κομματικό πυρήνα, έτσι ώστε να υποθέσουμε ότι η εκλογή του στη χουντική διοίκηση αποτέλεσε συνειδητή συλλογική προσπάθεια άλωσης «εκ των έσω» του χουντικού συνδικαλισμού, πράγμα που για παράδειγμα εντοπίζεται σε σωματεία της Θεσσαλονίκης και θυμίζει την ιβηρική εμπειρία[798]. Από την άλλη θα ήταν άδικο να του προσάψουμε απλώς την προσχώρησή του στο χουντικό συνδικαλισμό, όχι μόνο για τους σκληρότατους αγώνες του πριν, κυρίως μετά, ακόμα και κατά τη περίοδο της δικτατορίας, αλλά και για τη γνώμη που έχουν για το πρόσωπό του οι εργάτες της περιοχής. Ανεξάρτητα από το αποδέχεται να συμμετέχει ως συνδικαλιστής σε μια χουντοδεξιά διοίκηση της Ομοσπονδίας, ανεξάρτητα από το αν παρίσταται και ως συνδικαλιστής νομιμοποιεί διάφορα γραφικά υμνολόγια για τους συνταγματάρχες, τον αγώνα κατά των «εχθρών του έθνους» και τα παρόμοια, παραμένει πραγματικός συνδικαλιστής με ικανότητα να ισορροπεί μεταξύ νομιμοφροσύνης και εργατικού αγώνα. Θα είναι ο εργατικός ηγέτης στους μεγάλους αγώνες τη δεκαετία '60 - '70 στο εργοστάσιο «Παπαγεωργίου», όπου η αρχική αντίδραση κατά της επιχείρησης θα μετεξελιχθεί σε έστω συγκαλυμμένο πολιτικό αγώνα με αιτήματα προς το κράτος.

797Σώζεται το ιδιόχειρο σημείωμα της που ζητά την εκπροσώπηση της θεωρώντας οτι η μη συμμετοχή της σημαίνει «...δεν ήνε ανάγκι να ήμε και σημφόλος τον κλοστουφαντουργον...»

798 Τις πληροφορίες για τον εν λόγω συνδικαλιστή επιβεβαιώσαμε και με τον ίδιο, ο οποίος και μας είπε ότι ήταν πρόεδρος της τοπικής κλαδικής ΕΣΑΚ, πράγμα που επίσης επιβεβαιώσαμε, με μια επιφύλαξη στην ιδιότητα του προέδρου.

Μεταξύ των μορφών πάλης, θα επιλεχθούν εξαιρετικά προωθημένες μορφές, όπως πορεία των ανδρών προς την Αθήνα, κατάληψη του εργοστασίου, απεργία πείνας κλπ.

Συναντήσαμε - εκτός από τον ίδιο τον Ι. Μ. - εργάτες που διηγήθηκαν με κάπως επικό τρόπο την προσπάθεια πορείας των αντρών από τον Βόλο στην Αθήνα με τα πόδια, η οποία σταμάτησε άδοξα με επέμβαση της αστυνομίας στην εθνική οδό. Τις ίδιες ημέρες οι γυναίκες, συνεχίζοντας την κατάληψη του εργοστασίου, θα προχωρήσουν σε απεργία πείνας, για την οποία οι γυναικείες διηγήσεις είναι συγκινητικές, διανθισμένες, τώρα πια, με κάπως επικό ύφος, αλλά και την πικρή αίσθηση της ήττας. Η εικόνα που μας μεταφέρθηκε από τις τότε εργάτριες που συναντήσαμε, εμφανίζει γυναίκες μεταξύ των οποίων έγκυες, γριές και νέες, «γαντζωμένες στα κάγκελα» του εργοστασίου να φωνάζουν για το δικαίωμα στην εργασία και την ανάγκη αλληλεγγύης, σε μια πόλη που φαινόταν αδιάφορη, ή έστω παθητική, μια πόλη με παράδοση εργατικών αγώνων αλλά και μεγενθυνόμενη ανεργία. Πρόκειται για έναν σκληρό απελπισμένο εργατικό αγώνα, που θα συνεχιστεί και σε άλλες περιπτώσεις, μόνο που εγκαινιάζει μια περίοδο συνδικαλισμού που θα μπορούσε να ονομαστεί «συνδικαλισμός των κλειστών εργοστασίων». Έναν συνδικαλισμό, έναν εργατικό αγώνα, που ξεπηδάει μόλις διαφανεί το οριστικό κλείσιμο του εργοστασίου, με αιτήματα όχι αυξήσεις ή άλλες βελτιώσεις, αλλά τη διατήρηση των θέσεων εργασίας, τελικά έναν αμυντικό αγώνα παρά τις επιθετικές μορφές και τα προωθημένα συνθήματα.

Κατά τους αγώνες αυτούς, πολλές φορές μέσα σε καταλήψεις και θυελλώδεις συζητήσεις, πραγματοποιούνται συνειδησιακές ανατροπές, οικοδομείται ένας εναλλακτικός λόγος, υλοποιούνται μορφές εργατικής αλληλεγγύης και ενότητας. Ωστόσο είναι ένας αγώνας με ημερομηνία λήξης, ένας αγώνας που εκτός της εμφανούς απελπισίας, λήγει με μια γεύση ήττας με την οριστικοποίηση του κλεισίματος, ενώ οι προαναφερθέντες συνειδησιακές ανατροπές δεν μπορούν να θεωρούνται δεδομένες και διαρκείς. Στη περίπτωση του Βόλου η άσχημη πορεία των 2 μεγαλύτερων επιχειρήσεων του κλάδου (Μουρτζούκου - Παπαγεωργίου) θα επιφέρει στη συνείδηση των εργαζομένων δύο σημαντικά αποτελέσματα:

1°, απομυθοποίησε την ικανότητα των βιομηχάνων και εν μέρει την ίδια τη σημασία τους στη παραγωγική διαδικασία. Το 1961 και ενώ το εργοστάσιο Παπαγεωργίου θα αντιμετωπίζει μία ακόμα κρίση, τα πρακτικά συνελεύσεων της Ένωσης θα χαρακτηρίζονται από τη άποψη: «*Οι εργοδότες είναι ανίκανοι*», μια άποψη που ίσως ξεπερνά την έννοια «*οι συγκεκριμένοι εργοδότες είναι ανίκανοι*» και επιβιώνει και σήμερα αν και εν μέρει τροποποιείται από τις επίσης αρνητικές εμπειρίες μορφών κρατικής παρέμβασης.
2°, απέδειξε στους εργάτες ότι το κράτος καθορίζει αποφασιστικά και την εργασιακή τους κατάσταση αλλά και τη βιομηχανική πορεία. Συγκεκριμένα η πτώχευση των 2 μεγάλων μονάδων της βιομηχανίας στη πόλη και των οικογενειών που φάνταζαν παντοδύναμες με τους χιλιάδες εργάτες, αποδεικνύει ότι όχι μόνο δεν είναι ικανότατοι μα και ότι στη πραγματικότητα εξαρτώνται από τη πολιτική εξουσία. Ακόμα και σήμερα, μερικοί από τους τότε εργάτες ισχυρίζονται ότι η τελευταία πράξη του δράματος για την επιχείρηση του Παπαγεωργίου ήταν αποτέλεσμα της άρσης μιας κρατικής παραγγελίας, για να δοθεί στη Πειραϊκή - Πατραϊκή[799]. Οι εργάτες ξέρουν τη

799Δεν κατάφερα να επαληθεύσω τη πληροφορία από το αρχείο της Π-Π αλλά σημασία έχει και τι πιστεύουν οι ίδιοι οι εργάτες. Η άποψη οτι για πολιτικούς λόγους το κράτος

στάση και το πλουτισμό των βιομηχάνων τη περίοδο της απελευθέρωσης και η μετέπειτα εξέλιξη θα μετουσιωθεί ως ένα σημείο σε αμφισβήτηση του ίδιου του πολιτικού συστήματος και του κεφαλαίου. Αυτή η συνείδηση μπολιάζεται με τη μνήμη των αγώνων του κλάδου και με τη γενική αριστερή πολιτική. Ο Α. Πατσιαντάς, ο συνδικαλιστικός ηγέτης στην κρίσιμη μεταπολεμική περίοδο, εκλέγεται βουλευτής της ΕΔΑ, μάλιστα ως ανέκδοτο, αναφέρθηκε (όχι από τον ίδιο) περίπτωση όπου ψηφοφόροι της ΕΔΑ, ονομάστηκαν «πατσαντούδ'σες» που σήμαινε εργάτριες του Παπαγεωργίου, που ψήφισαν τον παλιό συνδικαλιστή τους.

Επίσης είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι η μνήμη των εργατικών αγώνων της μετεμφυλιακής περιόδου στο εργοστάσιο «Παπαγεωργίου» επιζεί στους αγώνες του νέου εργοστασίου της «Βαμβακουργίας Βόλου» στη μεταπολίτευση, που σε μεγάλο ποσοστό φαίνεται να απορροφά το προσωπικό του Παπαγεωργίου. Ωστόσο μια γενική εκτίμηση για την ριζοσπαστικοποίηση της εργατικής συνείδησης μέσα από τους παραπάνω αγώνες, διατυπώνεται με επιφύλαξη, καθώς οι αντιφάσεις της πραγματικής εργασιακής ιστορίας πολλές φορές αντιβαίνουν σε μια τέτοια μονοδρομική άποψη. Το ότι οι εργάτες και εργάτριες θα επιδεικνύουν μια τέτοια συνείδηση και θα αξιοποιούν την αγωνιστική εμπειρία τους, προϋποθέτει πριν απ' όλα ότι θα συνεχίσουν να είναι εργάτες, ή ότι τα παιδιά τους θα είναι εργάτες, πράγμα που δεν είναι καθόλου δεδομένο. Πολλοί δεν θα καταφέρουν να ξαναδουλέψουν στο κλάδο, ή θα απορροφηθούν σε μικρές βιοτεχνίες με άλλους συναδέλφους, άλλο κύκλο εργασιακών σχέσεων, άλλα προβλήματα. Όσοι καταφέρουν να δουλέψουν στη νέα μεγάλη μονάδα του κλάδου στο Βόλο, στη «Βαμβακουργία», θα αντιμετωπίσουν εξ αρχής τη προτροπή της εργοδοσίας να είναι «ήσυχοι» εργαζόμενοι ώστε να διατηρηθεί ανθούσα η επιχείρηση και εγγυημένη η θέση εργασίας τους, πράγμα που φαίνεται να έχει άμεση επίδραση. Γενικά οι εργαζόμενοι μεγάλων χώρων εργασίας που περνούν τη διαδικασία της ανασφάλειας και της απόλυσης, μια εξαιρετικά φθοροποιό διαδικασία παρά τις καταλήψεις και την «εργατική ζύμωση», πριν απ' όλα απεύχονται να έχουν μια παρόμοια εμπειρία, να βρεθούν στη δύσκολη θέση να προχωρήσουν στο «συνδικαλισμό των κλειστών εργοστασίων». Παρόμοια φαινόμενα είχαμε την ευκαιρία να επιβεβαιώσουμε και σε ποιο σύγχρονα κλεισίματα εργοστασίων όπως του Αιγαίο, της Μπάρκο, της Πειραϊκής Πατραϊκής, του Λέκα κ..α., για τις οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

προτίμησε να «βουλιάξει» τον «Παπαγεωργίου» προς χάρη της Π-Π. είναι ευρέως διαδεδομένη όχι μόνο στους τότε εργάτες αλλά και στην κοινωνία του Βόλου.

4.1.3.2 Η περίπτωση της Σύρου

Στη Σύρο θα εξετάσουμε στο 4.1.3.2.1 το προπολεμικό συνδικαλισμό των τεχνιτών, στο 4.1.3.2.2 το μεταπολεμικό συνδικαλισμό, στο 4.1.3.2.3 τη μεταπολεμική παρακμή των τεχνιτών. Στη Σύρο, η οικονομική ανάπτυξη και η αξιόλογη βιομηχανική παράδοση συνδέονται με μακρόχρονη συνδικαλιστική παράδοση, με κύριους πυρήνες τη ναυπηγοεπισκευαστική, βυρσοδεψική και κλωστοϋφαντουργική δραστηριότητα. Τούτη η βιομηχανική παράδοση του νησιού, που μέχρι τη δεκαετία του '90 θα παραμείνει μονόδρομος για την οικονομική ζωή του, θα συνδυαστεί με τη θρησκευτική διχοτόμηση αλλά και εμφανέστατες ταξικές και πολιτικές διαιρέσεις. Το ότι δεν σημειώθηκαν εμφύλιες συρράξεις - λόγω κυρίως της γεωγραφίας του νησιού - δεν σημαίνει ότι δεν εμφανίστηκαν έντονες πολιτικές διαφορές, αλλά ότι το κράτος εύκολα θα επιβάλει τη κυριαρχία του. Οι αντικρουόμενες μερίδες, χωρίς τις συνηθισμένες αλλού μετακινήσεις πληθυσμού, θα αναγκαστούν να συμβιώσουν για χρόνια και ο έλεγχος της πολιτικής εξουσίας θα βασιστεί κυρίως στην προσπάθεια αδρανοποίησης - ενσωμάτωσης της αριστεράς.

Ο ριζωμένος στη παράδοση εργατικός πολιτισμός θα αντιπαρατίθεται στον αστικό, με το πιο σαφή τρόπο, θυμίζοντας τις κλασικές βιομηχανικές κοινότητες και συνεπώς το παράδειγμα της Σύρου ενδείκνυται για τη μελέτη της σημασίας της εργατικής παράδοσης στη συνδικαλιστική συσπείρωση και εργατική γενικότερα συνείδηση. Ακόμα και οι συνοικίες, η αρχιτεκτονική, μαρτυρούν τέτοιες διαιρέσεις (πχ συνοικία των εφοπλιστών). Όπως λένε οι παλιοί εργάτες του νησιού η κεντρική πλατεία ήταν χωρισμένη σε τρία μέρη με νοητές γραμμές, έτσι ώστε κάθε μέρος αντιστοιχούσε σε μία τάξη. «*Στο πάνω μέρος της πλατείας θα βολτάρουν οι αστοί, στο κάτω μέρος οι εργάτες ενώ στη μέση οι θεωρούμενοι 'Μεσαίοι'*». Οι εργάτες δεν ήταν μόνο πολυάριθμοι αλλά και συγκεντρωμένοι, «*... όταν σχολνούσαν τα εργοστάσια ένιωθες ένα τεράστιο βουητό να 'ρχεται προς τη παραλία...*». Τα ημερομίσθια όπως σε όλη τη χώρα ήταν χαμηλά και η ανάμνηση της φτώχιας της εργατικής οικογένειας, καθολική. Οι αγορές των εργατών γίνονται το Σάββατο, όπου με το βδομαδιάτικο, μπορούσαν να προμηθευτούν βασικά αγαθά, από τα μαγαζιά που ξεπουλούσαν ότι απέμενε όλη τη βδομάδα!

Στη Σύρο όπου ο μισός σχεδόν περίπου πληθυσμός είναι Ορθόδοξοι και οι υπόλοιποι Καθολικοί, η διαφορετική κουλτούρα των δύο δογμάτων είναι προφανής. Υπάρχουν Ορθόδοξες και Καθολικές συνοικίες και περιοχές ακόμα και διαφορετική αρχιτεκτονική, γενικά διαφορετικός πολιτισμός (Ο Βαμβακάρης στην «φραγκοσυριανή» εννοούσε προφανώς μια κοπέλα καθολικού θρησκεύματος). Προβλήματα λόγω της διαφοράς των δογμάτων, ίσως υπήρξαν στην εποχή της κατοχής (Ιταλοκρατία) και κατά την έξαλλη εθνικοφροσύνη του μεταπολεμικού κράτους, ωστόσο οι μαρτυρίες που συλλέξαμε δεν συνηγορούν στο ότι το διαφορετικό δόγμα δημιούργησε σοβαρά προβλήματα συνδικαλιστικής συγκρότησης των εργατών. Οι ταξικές αντιθέσεις ήταν τόσο έντονες, που επισκίαζαν τα υπόλοιπα, πράγμα που έχει μεγάλη σημασία και για το συνδικαλισμό, που κατάφερε, όταν ήταν «πραγματικός» - γνήσιος συνδικαλισμός, να συσπειρώσει τους εργαζόμενους ανεξάρτητα από πραγματικές ή φαντασιακές επιμέρους διαιρέσεις.

Πηγές για την έρευνα μας αποτελούν, εκτός από τα αρχεία των σωματείων του νησιού και του εργατικού κέντρου, κυρίως προφορικές μαρτυρίες παλιών και νεώτερων

εργατών - εργατριών και συνδικαλιστών. Σχεδόν κάθε οικογένεια στη Σύρο έχει μέλη της που δούλεψαν σε κλωστοϋφαντήριο. Το πιο συνηθισμένο μέρος συζήτησης με τους άντρες ήταν - και για τη δικιά μας έρευνα - τα παραδοσιακά καφενεία του νησιού. Στα καφενεία με τα μικρά τραπεζάκια, οι άνδρες κάθονται κατά μικρές παρέες πίνοντας ελληνικό καφέ και κρασί σε μεγάλα ποτήρια. Από τους παλιούς εργάτες που συναντήσαμε, άλλοι δούλεψαν πολλά χρόνια σε ένα κλωστοϋφαντήριο, ενώ άλλοι άλλαζαν δουλειές, από φάμπρικα σε φάμπρικα ή στο ναυπηγείο ή τα καράβια στις δύσκολες στιγμές, ανάλογα με τις οικονομικές και οικογενειακές συγκυρίες[800].

Αν και οι συντροφιές του καφενείου ήταν μικρές, μόνιμες μάλλον παρέες, τα σημαντικά νέα συζητώνται συνολικά. Κατά τη διάρκεια της προσπάθειας να αντλήσουμε όσο το δυνατό περισσότερα στοιχεία και πληροφορίες, η παρουσία του «περίεργου που ψάχνει...» κινούσε την περιέργεια και προσοχή των παρευρισκόμενων, έτσι ώστε με τον έναν ή άλλο τρόπο, όταν κάποιος θυμόταν κάποια ιστορία, ή επιχειρούσε να αιτιολογήσει ένα φαινόμενο, οι άλλοι παρενέβαιναν και τελικά «εν χορώ» συμφωνούσαν ή τροποποιούσαν την διήγηση ή αιτιολόγηση. Ακόμα και όταν λοιπόν προσπαθήσαμε να απομονώσουμε ορισμένους σε ιδιαίτερη συζήτηση, δεν το καταφέραμε, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις, κυρίως με τον παλιό συνδικαλιστή και πρώην δημοτικό σύμβουλο Μ. Γιούρδα, ο οποίος εξάλλου ήταν και ο άτυπος «αρχηγός» του καφενείου που σύχναζε. Με τις γυναίκες, τόπος συζήτησης ήταν τα σκαλιά των σπιτιών στα στενά σοκάκια, όπου συναθροίζονται κατά γειτονιά τα απογεύματα. Σημαντικά στοιχεία εξάλλου αντλήθηκαν από τις συζητήσεις των εργατών στο υπο κατάληψη εργοστάσιο της Πειραϊκής – Πατραϊκής[801]. Η έρευνα έγινε τη περίοδο του καλοκαιριού του 1992.

4.1.3.2.1 Η παράδοση των τεχνιτών

Στη περίπτωση της Σύρου είναι προφανές ότι οι πρώτες κατηγορίες του κλάδου που συνδικαλίζονται είναι οι ειδικευμένοι «μάστορες»: οι βαφείς και οι κομποδέτες (υφαντομηχανικοί). Το 1935, εποχή που η Ασφάλεια αναμιγνύεται δραστήρια στο συνδικαλιστικό κίνημα[802], φαίνεται να ιδρύεται η «Ένωσις Τυποβαφέων Σύρου»[803] που εκτός από τον καθιερωμένο σκοπό της προστασίας και προαγωγής των επαγγελματικών και οικονομικών συμφερόντων θέτει τη συνεργασία «...μετά των άλλων νομιμοφρόνων εργατικών οργανώσεων» αλλά και ιατροφαρμακευτικό - ταμείο. Είναι χαρακτηριστικό δείγμα της συνύφανσης από τη μια της συντεχνιακής παράδοσης των «ταμείων» και από την άλλη του «νομιμόφρονα - εθνικού» συνδικαλισμού. Συμβολικά η παραπάνω συνύφανση διαφαίνεται στην οριζόμενη σφραγίδα με την Εθνική σημαία και τον «Άγιο της Μεταμορφώσεως» στο κέντρο της.

---

[800] Φυσικά θεωρούσαν προσβολή αν αρνούμασταν να κεράσουν, ωστόσο όταν τη πρώτη φορά παρήγγειλα «φραπέ», συνάντησα ένα τρανταχτό γέλιο από όλους, μάλιστα ένας μου πρότεινε ειρωνικά, αν ήθελα να πάω σε κανένα ... «τουριστικό» πράγμα φαίνεται που θεωρούσαν υποτιμητικό, ή τουλάχιστον ξένο προς τους ίδιους.

[801] Πρόκειται για μια από τις περιπτώσεις κατάληψης – συνδικαλισμού των «κλειστών εργοστασίων». Ομάδες εργαζομένων παρέμεναν «ως φρουρά» στο υπό κατάληψη εργοστάσιο. Ένα τεντωμένο καλώδιο αξιοποιήθηκε ως φιλέ βόλευ «της κατάληψης» και φυσικά υπήρχε άφθονος χρόνος για συζήτηση.

802Βλέπε αντίστοιχες αναμίξεις στη περίπτωση του Βόλου

803Η «Ενωσις τυποβαφέων ιδρύεται την 21 Σεπτεμβρίου 1935.

Παρόμοια μορφή φαίνεται να έχει και ο «Σύνδεσμος Υφαντοτεχνιτών Σύρου» που ιδρύεται δύο χρόνια νωρίτερα, το 1933 και όπως ήδη έχουμε σημειώσει πρόκειται για το μοναδικό προπολεμικό σύνδεσμο των υφαντομηχανικών στην Ελλάδα. Από το αρχείο του συνδέσμου, μεγάλο μέρος από το οποίο σώζεται, μαθαίνουμε πως μια σημαντική δραστηριότητα του είναι η συμμετοχή του στις παρελάσεις και γενικά επίσημες εκδηλώσεις με επικεφαλής την σημαία του, την οποία φέρει αμειβόμενος σημαιοφόρος. Τέτοιες «αντιπαραστάσεις» της σημαίας γίνονται τα Θεοφάνια, στη γιορτή του Αγίου Δημητρίου (προστάτη του σωματείου), στην 1η Μαίου και αργότερα στην ... 4η Αυγούστου. Για το λόγο της ύπαρξης σημαιοφόρου, η εξήγηση που δόθηκε από τον παλιό αριστερό συνδικαλιστή -όχι όμως από του τότε διοικούντες – Μ. Γιούρδα, ήταν ότι οι διοικούντες, παρ' όλο που τα είχαν καλά με το Μεταξά δεν τολμούσαν να εμφανιστούν «σημαιοφόροι» μαζί με το «υπόλοιπο σκυλολόι ...και τους ασφαλίτες και βάζαν κάποιον άλλο...». Κατά τη γνώμη μας, ήταν απλώς έθιμο, εξάλλου η ίδια η εργατική παρέλαση με σημαίες και λάβαρα, είναι γενικευμένη πρακτική. Τέτοια εικόνα παρουσιάζεται και σε μεταπολεμικά αγωνιστικά σωματεία, όπως χαρακτηριστικά φαίνεται στη σχετική φωτογραφία των Αθηναίων γκαζιέρηδων που παρίστανται στην εορτή της προστάτιδας Αγίας, το 1957[804]. Τα λάβαρα και η σημασία τους θα μας απασχολήσουν και στη συνέχεια, προς το παρόν επισημαίνουμε ότι η συγκεκριμένη σημαία δεν σώζεται παρότι στο τοπικό Εργατικό κέντρο σώζονται ακόμα παλαιότερα τέτοια ιστορικά εργατικά λάβαρα.

Για τη διαμόρφωση του συνδέσμου πρέπει να έπαιξαν ρόλο εκτός από την ντόπια εργατική - συνδικαλιστική παράδοση και κυρίως την επιρροή από το ισχυρό και πρωτοπόρο σωματείο των ναυπηγοξυλουργών[805], δυνάμεις της αριστεράς που συμβιβάζονται με το Μεταξικό Καθεστώς[806], οι επαφές με τη συνδικαλιστική κίνηση των κλωστοϋφαντουργών του Πειραιά με τους οποίους οι Συριανοί έχουν παραδοσιακές σχέσεις και επικοινωνία,[807] αλλά κυρίως η συντεχνιακή παράδοση των «μαστόρων» του κλάδου. Χαρακτηριστικό δείγμα της επίδρασης των μακρόχρονων συντεχνιακών παραδόσεων, αποτελεί ότι τα μέλη του δεν είναι καν τυπικά ισότιμα αφού τα σοβαρότερα ζητήματα συζητούνται σε επιτροπές «αρχιτεχνιτών». Μ' αυτό το τρόπο αμβλύνεται η «δημοκρατική ισοπέδωση» του τυπικού συνδικαλισμού και οι αρχιτεχνίτες όχι μόνο τιμούνται σαν «δάσκαλοι» προστατεύοντας το εργασιακό τους κύρος μπροστά στους βοηθούς - μαθητές τους αλλά και αναγορεύονται, ως κύριοι υπεύθυνοι - και μέσα από το συνδικαλισμό - για τη κατάσταση και το μέλλον του επαγγέλματος. Πράγματι οι αρχιτεχνίτες φαίνεται ότι δεν ενδιαφέρονται μόνο για τη μικρή ομάδα τους με τις υψηλές αμοιβές και γόητρο, μα για όλη την επαγγελματική κατηγορία. Έτσι το 1937 προτείνουν για τις 4 μισθολογικές κατηγορίες εργαζομένων

---

[804] ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ο., ό.π., σ. 38

805Πρόκειται για το σωματείο που ο Κορδάτος παρουσιάζει ως το πρώτο εργατικό σωματείο στην Ελλάδα. Για τη σχέση του προς τον σύνδεσμο των υφαντομηχανικών ενδεικτικό είναι ότι η πρώτη πράξη που φαίνεται στο αρχείο του είναι η οικονομική ενίσχυση απεργίας των συναδέλφων τους: «Απόδειξεις δρχ 100 - έλαβον από τον σύνδεσμον υφαντοτχνιτών δρχ 100 εις ενίσχυσιν των Απεργών - ο πρόεδρος Γ. Τζουβελάκης»

806Τέτοιες περιπτώσεις αναφέρονται συνολικά για τα εργατικά στελέχη του νησιού της περιόδου, με σημαντικότερο παράδειγμα το Γραμματέα και αργότερα πρόεδρο του Εργατικού Κέντρου Σωκράτη Καφεντζόπουλο.

807Γενικά φαίνεται μετακίνηση ειδικευμένου προσωπικού από και πρός το Πειραιά. Εξ' άλλου στα αρχεία του συνδέσμου βρέθηκαν προγενέστερα έγγραφα του σωματείου κλωσ/γών του Πειραιά.

του κλάδου κλιμακωτές αυξήσεις που από τη μια αναπαράγουν την διαφορά του ειδικευμένου με τον ανειδίκευτο αλλά από την άλλη μεταξύ των ειδικευμένων τεχνιτών τείνουν να αμβλύνουν τη διαφορά[808].

Η παραπάνω συντεχνιακή παράδοση δένεται αρμονικά με την θέσπιση ουσιαστικά της υποχρεωτικότητας του συνδικαλισμού και του «κλειστού» επαγγέλματος από το Μεταξικό καθεστώς. Ο Σύνδεσμος πιστοποιεί τη συνδικαλιστική ιδιότητα των μελών του ώστε να βρουν δουλειά[809] και αυτοί με τη σειρά τους, αν αποχωρούν από τη δικαιοδοσία του Συνδέσμου, υποχρεούνται να ζητήσουν εγγράφως τη διαγραφή τους[810]. Έτσι ο συνδικαλισμός όχι μόνο δεν διαταράσσει την θεσμοποιημένη εργασιακή ιεραρχία και παράδοση «συντεχνιακού τύπου» κατάρτισης, αλλά και την αναπαράγει. Ταυτόχρονα θα μπορούσε να εκληφθεί ως προσπάθεια άμβλυνσης της εργοδοτικής εξουσίας ως προς την επαγγελματική ιεραρχία, μέσω της ανάδειξης της κυριαρχίας των τεχνιτών και αρχιτεχνιτών. Βέβαια αυτή η ιεραρχία οικοδομείται στην ίδια την παραγωγή, στο εργοστάσιο, με την αναγνώριση της αξίας του τεχνίτη πριν απ' όλα από τον εργοδότη, ωστόσο το σύστημα αναπαραγωγής της τέχνης δια της βοηθείας - μαθητείας, προϋποθέτει ότι ο παλαιότερος μάστορας - υφαντομηχανικός αναγνωρίζεται και επιβάλλεται στους νεότερους, μαθητές - υφιστάμενούς του. Η αναπαραγωγή της τέχνης και συνεπώς της επαγγελματικής - βιομηχανικής ιεραρχίας, φαίνεται να είναι και μέλημα και του ομοιοεπαγγελματικού συνδέσμου, συνεπώς πρόκειται για σύστημα βιομηχανικής και ομοιοεπαγγελματικής - συνδικαλιστικής ιεραρχίας. Σε αυτό το πλαίσιο, σε μια ενδεχόμενη αντίθεση εργοδότη - αρχιτεχνίτη, θα ήταν αδιανόητο ο τεχνίτης ή ο βοηθός να πάρει το μέρος του εργοδότη σε αντίθεση με τον μάστορά του. Αυτό με τη σειρά του δεν σημαίνει ότι ο σύνδεσμος χαρακτηρίζεται αναγκαστικά από μέγιστη οργανωτικότητα και πειθαρχία, καθώς ως συνδικαλιστικός φορέας απαιτείται να δραστηριοποιείται και να επιτυγχάνει συνδικαλιστικού τύπου οφέλη για τα μέλη, πράγμα που δεν φαίνεται να είναι ιδιαίτερα εύκολο. Τελικά λόγω του ότι στηρίζεται στη βιομηχανική σημασία της τέχνης των υφαντομηχανικών, καθίσταται όλο και περισσότερο ανίσχυρος, όσο υποβαθμίζεται η ειδικότητα στην εργασιακή διαδικασία.

Η κατάσταση του Συνδέσμου τη περίοδο που εξετάζουμε είναι μάλλον κακή από κάθε άποψη. Το 1938[811] τα μέλη του φτάνουν τα 53 αλλά ελάχιστος αριθμός εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του, *«... των λοιπών απογοητευθέντων εκ της μη υπογραφής της Συλλογικής Συμβάσεως και της παραμονής των ημερομισθίων εις το αυτό επίπεδο από το 1935.»* Λόγω της μη υπογραφής συμβάσεως φαίνεται να υπάρχει και ένας είδος αντιπολίτευσης στο σύλλογο (3 μέλη), ενώ η διοίκηση παραμένει σχεδόν η ίδια με λίγες αλλαγές κυρίως

808«Πρακτικόν Εκτάκτου Επιτροπής Αρχητεχνιτών
του Συνδέσμου Υφαντοτεχνιτών Σύρου. (...)1. Να ζητήσουμεν δια τους πέρνοντας από 61 - 75 δρ. 30%
2. από 75 - 100 25% και για τους πέρνοντας από 100 και άνω 20%. Επίσης αποφασίζει να αποκληθούν οι του κατωτάτου ημερομισθίου της αυξήσεως αυτής.
ΑΡΧΕΙΟ ΕΕΚ, (18 - Μαίου 1937)

809Για παράδειγμα βρέθηκε στα αρχεία του συλλόγου, βεβαίωση για τη συνδικαλιστική ιδιότητα εργάτη που «...έχει εκπληρώσει απάσας τας προς τον σύνδεσμο υποχρεώσεις του κλπ. Το παρόν χορηγείται αυτώ τη αιτήση του ινα το χρησιμοποιήσει δια να αναλλάβει εργασίαν εις εργοστάσιον κλπ...»

810Από αίτηση εργαζόμενου: (2-5-39): «Οπως γνωρίζετε τυγχάνω προ καιρού άνεργος και εξακολουθώ να παραμένω ως τοιούτος. Έχων δε οικογενειακά βάρη απεφάσισα να αποδημήσω προς εξεύρεσιν εργασίας. Όθεν παρακαλώ υμάς όπως με διαγράψεται εκ ....»

811Με βάση έκθεση του σωματείου προς τη ΓΣΕΕ, της 20 - 11- 38

στη θέση του γραμματέα «...*λόγω αγραμματοσύνης των πλειόνων μελών*...». Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι από σωζόμενο πρακτικό ψηφοφορίας επίσης του 1938[812] φαίνεται ότι ψήφισαν 33 άτομα και πρώτος σε ψήφους εκλέχτηκε ο Μ. Πασσάς, που κατ' επανάληψη αναφέρει ο Ν. Καρέλλας στο «ημερολόγιο» του σαν πρώτου τεχνίτη και ο οποίος φαίνεται να απολαμβάνει ειδικής φροντίδας από την επιχείρηση. Τα οικονομικά του σωματείου, φυσικά βρίσκονται σε πολύ κακή κατάσταση, σε σημείο να μην μπορούν να πληρώσουν τη συνδρομή στη ΓΣΕΕ και αυτή με τη σειρά της να απειλήσει τον αποχαρακτηρισμό του «αντιπροσωπευτικού σωματείου», πράγμα που ισοδυναμούσε με αδυναμία σύναψης συμβάσεων[813].

Τα αιτήματα του σωματείου απευθύνονται προς το κράτος ή δια μέσω του κράτους και αφορούν την αύξηση ημερομίσθιων μέσα από ΣΣΕ καθώς και την τήρηση της νομοθεσίας στους εργασιακούς χώρους, που δεν φαίνεται να εφαρμόζεται με συνέπεια. Συγκεκριμένα σύμφωνα με έγγραφο του Συνδέσμου προς τον Επιθεωρητή εργασίας[814], παραβιάζεται συστηματικά η μεσημεριανή διακοπή εργασίας, περιοριζόμενη μόνο σε 45 λεπτά ενώ ο Σύνδεσμος ζητά μιάμιση ώρα. Για να περιορίσουν επίσης την εξαντλητική παράταση της εργάσιμης ημέρας πολύ πάνω από τις 10 ώρες, ζητούν η έναρξη εργασίας να γίνεται σε όλα τα εργοστάσια στις 7 το πρωί. (Εκείνη τη περίοδο άλλα άρχιζαν στις 7, άλλα στις 7 1/2 και άλλα στις 6 1/2). Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η καθιέρωση του 8ωρου από το κράτος ξεπερνά ακόμα και τα αιτήματα του συγκεκριμένου σωματείου που εκείνη τη περίοδο ζητούσαν να ισχύσει το 10ωρο με 1.5 ώρες διακοπή, δηλαδή 8 1/2 ώρες[815]. Αυτό βέβαια τονίζουμε ότι ισχύει για το συγκεκριμένο σωματείο και όχι για όλα τα σωματεία, πράγμα που θα μας επέτρεπε μια γενικευμένη κρίση ότι η μεταξική καθιέρωση του 8ωρου ήταν περισσότερο παροχή και λιγότερο κατάκτηση. Πάντως ο συγκεκριμένος ομοιοεπαγγελματικός συνδικαλισμός δεν παρουσιάζει το 8ωρο ούτε καν σαν αίτημα, πράγμα που μας οδηγεί στην εκτίμηση ότι το θεωρούσαν εντελώς απραγματοποίητο. Με δεδομένο ότι τα συνδικαλιστικά αιτήματα έχουν συνήθως ένα στοιχείο μαξιμαλισμού ώστε να καταφέρουν αυτό που πραγματικά επιδιώκουν ως αμοιβαία υποχώρηση σε διαπραγμάτευση, στον σύνδεσμο που εξετάζουμε απουσιάζει μια επιθετική διαπραγματευτική εργατική κουλτούρα.

Την ίδια περίοδο τα ημερομίσθια παραμένουν καθηλωμένα από το 1935 ωστόσο είναι σημαντικά ανώτερα από τα μέσα ημερομίσθια του κλάδου. Οι συγκρούσεις που περιγράφονται στο «ημερολόγιο» το 1939 αφορούν τους «νέους» εργαζόμενους, το ανειδίκευτο δηλαδή προσωπικό και όχι τους ειδικευμένους κομποδέτες. Για αυτούς τα μεροκάματα καθηλώνονται, αλλά δεν φαίνεται καμιά προσπάθεια να αποσπάσουν αυξήσεις με πίεση προς τους εργοδότες και κινούνται αποκλειστικά μέσω τους κράτους άμεσα οι ίδιοι, ή μέσω του Εργατικού Κέντρου και της ΓΣΕΕ. Το πρόβλημα με την καθήλωση των ημερομισθίων που φαίνεται να οφείλεται στη σχετική εργασιακή υποβάθμιση της ειδικότητας και την πληθώρα των ειδικευμένων ντόπιων ή μεταναστών

812Πρόκειται για το πρακτικό εφορευτικής επιτροπής της 3-1-1938

813Με βάση το υπ' αριθ. πρωτ. 350 έγγραφο της ΕΓΣΕΕ, της 25 - 1 - 1939.

814Από Αντίγραφο εγγράφου πρός τον επιθεωρητή εργασίας, χωρίς ημερομηνία. Συνάγεται από τα ζητούμενα ότι συντάχθηκε πριν από την καθιέρωση του 8ωρου.]

815Την ίδια περίοδο από το «ημερολόγιο» του Ν. Καρέλλα που μελετήσαμε προηγουμένως φαίνεται μια αλόγιστη παράταση της εργάσιμης ημέρας με επιπλέον πληρωμή μεσημέρι και βράδυ, ενώ και μετά την καθιέρωση του 8ωρου η δουλειά συνεχίζεται με διπλά 8ωρα.

από τον Πειραιά[816], καταδείχνει τα αδιέξοδα του τύπου της οργάνωσής τους. Το μόνο που τους απομένει είναι η σύμπλευση με το κράτος και τα όργανά του (μεταξύ των οποίων η ΓΣΕΕ) και η επίκληση της νομιμοφροσύνης [817] για την κρατική μεσολάβηση προς το συμφέρον τους. Ακόμα και η Συλλογική Σύμβαση δεν επιδιώκεται να συναφθεί παρά μέσω της κρατικής παρέμβασης και γιαυτό το σκοπό επιστρατεύονται εκτός από το Ε. Κέντρο, η Νομαρχία, και η ΓΣΕΕ[818].

Στη περίπτωση των υφαντομηχανικών η παραδοσιακή συντεχνιακή οργάνωσή του Συνδέσμου θα παραμείνει μακριά από κάθε προσπάθεια συνδικαλιστικής συσπείρωσης με τις υπόλοιπες εργατικές μάζες του κλάδου. Δεν θα προσπαθήσουν δηλαδή, αξιοποιώντας τη συνδικαλιστική τους παράδοση και το εργασιακό τους κύρος, να κατακτήσουν τη συνδικαλιστική ηγεσία στο κλάδο πιέζοντας για συνολική αναβάθμιση των εργαζόμενων όπως στη περίπτωση του Βόλου. Προσπαθώντας να αιτιολογήσουμε τη παραπάνω στάση μπορούμε να παρατηρήσουμε:

α. Η εργασιακή τους θέση, είχε καταστήσει σχετικά καλοπληρωμένη την εργασία τους αλλά ακριβώς αυτή η εργασιακή τους θέση, που τους καθιστά υπεύθυνους παραγωγής - «προϊσταμένους», δεν βοηθάει στην συναδελφική - ταξική συσπείρωση με τους υπόλοιπους εργάτες.

β. Αντίθετα, η στενή σχέση τους με τους εργοδότες καθιστά προβληματική την αντιπαράθεση μαζί τους, δυσχεραίνει την τάση αγωνιστικής διεκδίκησης διαμορφώνει συνεργατική περισσότερο παρά συγκρουσιακή συμπεριφορά.

γ. όπως είδαμε η ισχυρότατη συντεχνιακή παράδοση περιορίζει τη δυνατότητα υπέρβασης της ομοιοεπαγγελματικής συσπείρωσης και η στενά νοούμενη σύλληψη του επαγγελματικού συμφέροντος αναστέλλει την δυνατότητα διεκδίκησης για όλο το εργατικό δυναμικό και κυρίως τις γυναίκες. Οι υφαντομηχανικοί συνασπίζονται συνδικαλιστικά με την άλλη σημαντική κατηγορία τεχνιτών, τους βαφείς, αλλά φαίνεται ότι τους είναι αδύνατο να συλλάβουν κοινότητα συμφερόντων - τουλάχιστο σε βαθμό που επιτρέπει συνδικαλιστική συνεργασία - με τις κλωστοϋφαντουργίνες συναδέλφους τους[819]. Εξάλλου τα κατώτατα ημερομίσθια αυξήθηκαν με νόμο, συνεπώς οι

816Στο υπ' αριθμ. πρ. 264 έγγραφο του Εργατικού Κέντρου Κυκλάδων φαίνεται ότι μετά από άφιξη υφαντών και υφαντοτεχνιτών από Πειραιά ζητείται από το Σύνδεσμο να υποβάλει «...ονομαστικόν πίνακα των αφιχθέντων...»

817Σύμφωνα με πρόσκληση του Συνδέσμου καλούνται τα μέλη του «...όπως προσέλθουν την προσεχήν Πέμπτην 4 Αυγούστου 1938 και ώραν 9 πρωινήν εις το Εργατικόν Κέντρον και με επικεφαλής την Σημαίαν μας λάβομεν μέρος εις τον Εορτασμόν...» (28 -7- 1938)

Με τηλεγράφημα επίσης στους Μεταξά, Δημητράτο, δηλώνουν « ...τασόμενος πλευρόν Εθνικής Κυβερνήσεως»

818Προς το Νομάρχη Σύρου υπόμνημα του Συνδέσμου αφού τονίζει την «αφομοίωση» των ημερομισθίων τους που παραμένουν «...εις το αυτό επίπεδον από του 1935...» αναφέρεται στη τεχνική τους κατάρτιση που « ...είναι ανωτέρα όλων των άλλων βιομηχανικών επιχειρήσεων της χώρας λόγω της πολυετούς εργασίας μας εις τον κλάδο τούτον» για να καταλήξει: «Όθεν κύριε Νομάρχα παρακαλούμε υμάς ευσεβάστως όπως ενεργήσαται ότι δη και δοθεί εις ημάς σχετική Αύξησις (...) ίνα δυνηθώμεν και αντεπεξέλθωμεν εις τας βιοτικάς ημών ανάγκας...».

Με το ίδιο περιεχόμενο μεσολαβεί και η ΓΣΕΕ προς το Υφ Εργασίας παρακαλώντας: «...όπως διατάξητε τον Επόπτην Εργασίας Σύρου ίνα καταρτήσει Συλλογικήν Σύμβασιν δια τον κλάδον τούτον των τεχνιτών επιτυγχουμένης της λογικής αυξήσεως των ημερομισθίων των» (ΓΣΕΕ, 4-4-38)

819Σύμφωνα με γράμμα προς τα «Εθνικά Εργατικά Κέντρα Θεσσαλονίκης Βόλου Λαρίσης και ΓΣΕΕ» παρακαλούν να ενημερωθούν μόνο για τα ημερομίσθια της ειδικότητας τους.

υψηλόμισθοι αισθάνονται αδικημένοι αφού αμβλύνεται η μισθολογική διαφορά τους ενώ οι χαμηλόμισθοι μάλλον αισθάνονται μεγαλύτερη ικανοποίηση.

δ. Η καταλυτική όμως διάσταση που απουσιάζει από το Σύνδεσμο, είναι η πολιτική - αριστερή ταυτότητα. Δεν φαίνεται τουλάχιστον καμιά αλλαγή πολιτικής και κανένα πολιτικό πρόβλημα με το κράτος και την Ασφάλεια, ο Σύνδεσμος δεν φαίνεται να έχει καμιά σχέση με την αριστερά και το εργατικό -σοσιαλιστικό κίνημα του μεσοπολέμου. Οι υφαντομηχανικοί λοιπόν όχι μόνο φαίνονται ικανοποιημένοι από την εργασιακή ειρήνη, μα και πλήρως ενσωματωμένοι στο πολιτικό σύστημα.

Συμπερασματικά οι δύο σύνδεσμοι των Βαφέων και Υφαντομηχανικών, άμαζοι εργατικοί φορείς στη βάση του επαγγέλματος, συμβιβασμένοι με την εργοδοσία και το πολιτικό σύστημα, με έντονες συντεχνιακές επιβιώσεις, αποδεικνύουν και τα όρια των θεωρητικών γενικεύσεων του καιροσκοπισμού, αλλά και την σημασία του κριτηρίου του μεγέθους των συνδικάτων στον C. Offe και κυρίως στον M. Olson, που εξετάσαμε προηγουμένως. Τα όρια τους και η αδυναμία τους αιτιολογούνται περισσότερο από το μικρό μέγεθός τους σαν συντεχνιακή διαμερισματοποιημένη διάσπαση των εργαζομένων, παρά στα προβλήματα που δημιουργεί μια μεγάλου μεγέθους συνδικαλιστική οργάνωση.

Προπολεμικά συσπειρώνονται συνδικαλιστικά και οι υπόλοιποι κλωστοϋφαντουργοί μέσα από τη ανοιχτή κρατική - κορπορατιστική παρέμβαση του Μεταξικού καθεστώτος. Για πρώτη φορά οι άντρες και γυναίκες κλωστοϋφαντουργοί του νησιού γράφονται μαζικά σε σωματείο[820], αποκτούν εμπειρία συνδικαλιστικών υποχρεώσεων και δικαιωμάτων, και έστω μέσα από το νόθο κρατικίστικο συνδικαλισμό αποκτούν προϋποθέσεις να συνειδητοποιήσουν την αξία της οργανωμένης τους δύναμης. Ωστόσο όπως παρατηρήσαμε και στο «ημερολόγιο» Καρέλλα, η συνδικαλιστική δράση δεν έχει άξονα το ίδιο το σωματείο, αλλά το Εργατικό Κέντρο, που ευκολότερα πολιτικά ελεγχόμενο, επιχειρείται να ποδηγετήσει όλες τις εργατικές μάζες. Ωστόσο θα αποδειχθεί ακόμα μια φορά ότι ανεξάρτητα από την ποδηγετημένη συνδικαλιστική ηγεσία και τη νόθα συνδικαλιστική συσπείρωση οι συνδικαλισμένη εργατική μάζα είναι τελικά επικίνδυνη για το πολιτικό - εργασιακό καθεστώς, απόδειξη η «αλλοπρόσαλλος 1η Μάη» που αναφέρει ο Καρέλλας και γενικότερα τα γεγονότα του 1939.[821] Στο ίδιο σωματείο, πάνω στον οργανωτικό συνδικαλιστικό ιστό που δημιούργησε η κρατικίστικη νομιμόφρονη προσπάθεια ενσωμάτωσης θα ανδρωθεί αργότερα η «ταξική» συνδικαλιστική συνείδηση από τις ΕΑΜογενείς δυνάμεις της αριστεράς. Ακόμα μια φορά η αριστερά θα χρησιμοποιήσει την επίσημη συνδικαλιστική δομή, συγκεκριμένα τον οργανωτικό ιστό του Μεταξικού συνδικαλισμού, ανατρέποντας το περιεχόμενο του, επιβεβαιώνοντας ότι η προσπάθεια ενσωμάτωσης μέσα από τον συνδικαλισμό μπορεί να μετουσιωθεί σε δύναμη αμφισβήτησης και ταξικής πάλης. Ωστόσο αντίθετα από την περίπτωση του Βόλου η συνδικαλιστική ηγεσία θα είναι αισθητά διαφορετική και η ΕΑΜική περίοδος θα αποτελέσει πολύ αποφασιστικότερη τομή.

Με κοινό επίσης τηλεγράφημα πρός τον τμηματάρχη του Υ. Εργασίας ρωτούν για το ενδεχόμενο άμεσης υπογραφής ΓΣΣΕ βαφέων και υφαντομηχανικών ώστε να υπογράψουν και τοπική...

820Το αρχείο του Σωματείου έχει λεηλατηθεί και αναγκαζόμαστε να αντέξουμε κυρίως σε μαρτυρίες εργατών και συνδικαλιστών της εποχής. Πάντως έχει σωθεί το βιβλίο συνδρομών της εποχής.

821Βλέπε τα γεγονότα του 1939 στο «ημερολόγιο» Δ. Καρέλλα (ΠΑΡΆΡΤΗΜΑ)

4.1.3.2.2 Ο μεταπολεμικός συνδικαλισμός και οι εργαζόμενοι

Αμέσως μετά την απελευθέρωση οι επιχειρήσεις υποαπασχολούν το προσωπικό συνήθως με 6 μέρες εργασίας το δεκαπενθήμερο. Πρόκειται για γυναίκες, στη συντριπτική πλειοψηφία τους άγαμες και χήρες, αλλά σχετικά μεγαλύτερης ηλικίας από τον προπολεμικό μέσο όρο. Είναι η περίοδος που σημειώνεται η μικρότερη ανανέωση προσωπικού αφού στην ανάγκη των εργατριών για μεροκάματο προστίθεται η απαγόρευση απολύσεων και συνεπώς η υποχρέωση του εργοδότη να απασχολεί το προπολεμικό προσωπικό του. Τα ημερομίσθια θα υποστούν σχετική εξίσωση -προς τα κάτω φυσικά- με χαρακτηριστικό την αμοιβή και σε είδος, ωστόσο η μεταπολεμική περίοδος δεν συγκρίνεται με τη φοβερή πείνα της κατοχής.[822]. Για τους εργάτες και κυρίως για τις εργάτριες, όπως είδαμε, στο «ημερολόγιο του Καρέλλα, φαίνεται να μην είναι άγνωστη η φιλία και ίσως η ερωτική φιλία στα όρια της πορνείας με τους Ιταλούς, ωστόσο αυτό που κυρίως μεταφέρθηκε σε εμάς, είναι η τραγική περίοδος για τους πληθυσμούς χωρίς αγροτικές διεξόδους. Ωστόσο αντίθετα ή έστω παράλληλα με τον ανήθικο φιλο-ιταλισμό και την πορνεία την οποία μάλλον υπερεκτιμά ο Καρέλλας στα «ενθυμήματα», όχι μόνο υπήρξε ισχυρή ανάμιξη των εργατών και εργατριών στην ΕΑΜική αντίσταση, αλλά στη πραγματικότητα συντίθεται μια ισχυρότατη συνδικαλιστική αριστερά.

Ορισμένοι από τους εργάτες στη διάρκεια της κατοχής θα αποκτήσουν οργανωτικούς δεσμούς με το ΚΚΕ και επωμίζονται τη συνδικαλιστική δραστηριότητα σαν πολιτικό καθήκον. Στη περίπτωση της Σύρου δεν είχαν σχέση με το «Μεταξικό» συνδικαλισμό και γενικά συνδικαλιστική εμπειρία ξεχωριστή από τους συναδέλφους τους, δηλαδή αντίθετα από τη περίπτωση του Βόλου και παρά τη πολύ μεγαλύτερη εργατική - βιομηχανική παράδοση, δεν παρατηρείται ριζοσπαστική συνδικαλιστική παράδοση. Συνεπώς η ξαφνικά εμφανιζόμενη αριστερή συνδικαλιστική ηγεσία απαρτίζεται από εργάτες που αναδείχθηκαν ως η αριστερή, ΕΑΜική ηγεσία. Η τεράστια επιρροή τους φαίνεται από το ότι 10 μόλις πρωτοπόροι εργάτες, καταφέρνουν μεταπολεμικά να συγκεντρώσουν χιλιάδες εργαζόμενους στο Θέατρο του νησιού, ενάντια στη δεξιά - φιλεργοδοτική πλειοψηφία του Εργατικού Κέντρου. Από τότε ωστόσο επεμβαίνει ο Στρατός, συλλαμβάνονται οι πρωταίτιοι[823] και σε συνδυασμό με την απειλούμενη ανεργία και την εργοδοτική τρομοκρατία, το σωματείο θα υποστεί διώξεις περνώντας ακόμα και περιόδους αφάνειας. Απ' ότι φαίνεται, η εργατική μάζα παραμένει έτοιμη να ακολουθήσει όχι πρόσωπα μα ιδέες, εκδηλώνεται ανοιχτά υπέρ της Αριστεράς, όχι τόσο

822Για Παραδείγματα μισθολογικών καταστάσεων. Πολλά εργοστάσια και μισθολόγια της εποχής έχουν καταστραφεί ή λεηλατηθεί. Μερικά μάλιστα μισθολόγια γραμμένα από την μία πλευρά, θα αποτελέσουν γραφική ύλη για τα σωματεία και το εργατικό κέντρο. Μεγάλο μέρος από τα πρακτικά του Εργατικού Κέντρου είναι γραμμένα σε τέτοια «γραφική ύλη»!

823Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Μ. Γιόρδα, ηγέτη της κίνησης, συγκεντρώθηκαν μετά από πρόσκληση 10 αριστερών εργατών - μεταξύ των οποίων 1 γυναίκα. Μίλησε ο Μ. Γιόρδας που αναφέρθηκε στη κατάσταση στα εργοστάσια και το συνδικαλισμό. Κατήγγειλε την ηγεσία του Εργατικού Κέντρου σαν «εργοδοτικούς» και «απεργοσπάστες» και συμφώνησαν να στήσουν «ταξικό σωματείο». Στην έξοδο τους όμως οι συγκεντρωμένοι βρίσκονται υπό την απειλή των όπλων του στρατού που είχε περικυκλώσει το Θέατρο. Γίνονται φασαρίες και συνελήφθηκαν εργάτες, ο ίδιος όμως ο Μ. Γιόρδας φυγαδεύτηκε από έναν στρατιώτη. «...Αυτός ήταν δικός μας. Μου λέει:

-Είσαι τρελός; Τι πας να κάνεις; Κρύψου γρήγορα γιατί σήμερα αρχίζουν οι συλλήψεις...

Κρύφτηκα και γώ τρία μερόνυχτα και γλύτωσα. Τώρα βέβαια μετανιώνω αφού η εξορία για μας τους αριστερούς ήταν το Πανεπιστήμιο...»

από την στάση αριστερών συνδικαλιστών στους χώρους δουλειάς, μα περισσότερο από την γενική ακτινοβολία της, από διάθεση σύγκρουσης με την αβάστακτη πια εντατικοποίηση - τρομοκρατία των εργοδοτών και του εμφυλιοπολεμικού κράτους. Χαρακτηριστικό γεγονός είναι ότι στις μετά τα γεγονότα του Θεάτρου αρχαιρεσίες και οι «εργοδοτικοί» θα προσπαθήσουν να προσεταιριστούν ψευδεπίγραφα αριστερούς τίτλους, σημειώνοντας σχετική επιτυχία, με αποτέλεσμα τη βίαιη διάλυση των εκλογών από τον ΕΡΓΑΣ. Σύμφωνα με πρωταγωνιστές των συμβάντων το γεγονός έχει ως εξής:

« ... κατεβαίναμε σε ένα ψηφοδέλτιο, είπαμε και μείς να πάρουμε το συμβούλιο. Μοιράσαμε ψηφοδέλτια και δίπλα στους δικούς μας γράψαμε: «εργας» για να ξέρει ο κόσμος ποιους θα ψηφίσει. Όμως οι δεξιοί το μυρίσθηκαν και μοίραζαν κι αυτοί, γράφοντας δίπλα και στους δικούς τους «εργάς». Όταν μας το 'παν οι εργάτες και ψάχνοντας βρήκαμε τέτοια «ψηφοδέλτια», κάποιοι από μας κάναν μεγάλη φασαρία, έπεσε κάτω η κάλπη, χύθηκαν τα ψηφοδέλτια και κάποιος από μας έβαλε φωτιά ... Αν δεν προλαβαίναμε θα έπαιρνε το [εργατικό] Κέντρο φωτιά...»[824].

Τελικά το σωματείο θα καταλήξει στους «εργατοπατέρες» με την κρατική - εργοδοτική παρέμβαση χωρίς ωστόσο να λείπουν περίοδοι αντιθέσεων και συγκρούσεων με εργοδότες μέχρι το 1964 που θα ξαναπάρει την πλειοψηφία η ΕΔΑ. Και πάλι η συνδικαλιστική δραστηριότητα τίθεται σαν πολιτικό καθήκον[825], αλλά ο κόσμος και πάλι πρόθυμα ανταποκρίνεται στο αριστερό κάλεσμα δίνοντας στους υποψήφιους της αριστεράς συντριπτική πλειοψηφία. Μετά τη δικτατορία και φυσικά την αδρανοποίηση κάθε πραγματικού συνδικαλισμού, το σωματείο θα δραστηριοποιηθεί και πάλι, αλλά θα αποκτήσει μαζική βάση με το νόμο 1264 και το νέο πολιτικό κλίμα επί ΠΑΣΟΚ, για να διαλυθεί, όπως και στο Βόλο, όταν ουσιαστικά καταστράφηκε η μακρόχρονη κλαδική βιομηχανία, στη δεκαετία του 90. Αλλά ας ξαναγυρίσουμε στη μεταπολεμική περίοδο στη τοπική βιομηχανία του κλάδου, τους εργάτες και το συνδικαλισμό τους. Και πάλι το ορόσημο φαίνεται να είναι τα μέτρα σταθεροποίησης του 1953, η αναδιάρθρωση του κλάδου και η πρωτοφανής πίεση στην εργασία.

Οι βιομηχανίες προσαρμόζονται στην οικονομική πολιτική της κυβέρνησης με την βίαιη αναδιάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας και κυρίως την υπερ-εντατικότητα εργασίας, έτσι ώστε το κύριο αντικείμενο εργασιακών συγκρούσεων γίνεται το πρόγραμμα και οργάνωση εργασίας. Τις πιο πολλές φορές ωστόσο το παραπάνω ζήτημα δεν γίνεται αντικείμενο «καθαρής» - άμεσης συνδικαλιστικής δράσης μα άτυπων διαμαρτυριών ενάντια στις/ους προϊστάμενους και παίρνουν μερικές φορές το χαρακτήρα ανταρσίας. Όπως είδαμε το σωματείο είναι στα χέρια των «εργατοπατέρων» και απουσιάζει η πρακτική δυνατότητα συντονισμένης συνδικαλιστικής αντίδρασης. Την ίδια εποχή που ο Καρέλλας παραπονιέται ότι κατάντησαν όλοι «γραφιάδες» και γκρινιάζει για τις νέες μεθόδους και την «φοβερά» αντίδραση του προσωπικού, δεν εμφανίζεται καμιά συντονισμένη, συνδικαλιστική αντίδραση. Η αντίδραση στη νέα οργάνωση εργασίας φαίνεται ως άγρια διαμαρτυρία, ως ανταρσία τη στιγμή που ο κίνδυνος ανεργίας είναι υπαρκτός. Οι εργοδότες εύκολα απολύουν τους «αντάρτες» και

824 Ψάχνοντας το αρχείο του σωματείου βρήκαμε έγγραφο του σωματείου που δικαιολογεί την απώλεια των απαραίτητων στοιχείων για να αποδειχθεί η συνδικαλιστική ιδιότητα εργάτριας με σκοπό τη συνδικαλιστική σύνταξη, με το ότι όλο το εκλογικό υλικό κάηκε κατά τη διάρκεια της ψηφοφορίας, χωρίς ωστόσο να αναφέρει το λόγο.

825«Καθένας έπρεπε να δουλεύει σε μαζικό χώρο, στο Δήμο, τα Συνδικάτα...»

αυτοί σαν μόνη διέξοδο έχουν την προσφυγή στα δικαστήρια με την σιωπηλή ή σπανίως δραστήρια συμπαράσταση των σωματείων. Το πιο συχνό φαινόμενο είναι η **αντιπαράθεση για τον αριθμό των αργαλειών** που υποχρεούται να δουλεύει η εργάτρια, αυτό δηλαδή που όπως θα δούμε θα ονομαστεί στην Ιταλία «αγώνας για τον αριθμό των μηχανών», μόνο που αντίθετα από την Ιταλία, ο παραπάνω αγώνας δεν θα οργανωθεί από τα συνδικάτα και θα οδηγηθεί στα δικαστήρια. Για παράδειγμα ο Βελισαρόπουλος φτάνει στα δικαστήρια με την Αντσυανέτα Ρουσοπούλου, εργάτρια της επιχείρησης του, θέλοντας να την υποχρεώσει να εργάζεται 4 μονά αργαλειά. Φυσικά το ζήτημα δεν αφορά μόνο τη συγκεκριμένη εργάτρια, αλλά δεν φαίνεται συνολική αντίδραση των εργατριών και του σωματείου, ούτε καν με συνολική προσφυγή προς τα δικαστήρια - όπως στη περίπτωση του Βόλου. Μία και μόνη εργάτρια θα σηκώσει το βάρος, ενώ τα σωματεία θα περιοριστούν απλά στην υποστήριξη της, μέσω της παρέμβασης της ΓΣΕΕ στο Υπουργείο Εργασίας (25-4-58). Το εθνικόφρον σωματείο της εποχής είναι τελείως ανίσχυρο κόντρα στην εργοδοτική τρομοκρατία, αφού έχοντας έτσι κι αλλιώς τραυματισμένες σχέσεις με τη πλειοψηφία των εργατών, αντιμετωπίζει επιπρόσθετα τον φόβο τους για την επερχόμενη ανεργία τους. Βρισκόμαστε στη περίοδο μιας τεράστιας πίεσης από το άνεργο εργατικό δυναμικό, που στο βιομηχανικό νησί παίρνει εκρηκτικές διαστάσεις.

Μπροστά στη κρίση οι βιομηχανίες επιλέγουν διαφορετικούς δρόμους που επιφέρουν και διαφορετική αντίδραση εκ μέρους των εργατών. Για παράδειγμα από το Εργατικό Κέντρο καταγγέλλεται η επιχείρηση του Φουστάνου ότι μεταφέρει ακατέργαστα βαμβάκια ενώ οι εργάτες του απολύονται φτάνοντας σε απελπιστικές ενέργειες, όπως μια αυτοκτονία εργάτη μόλις μαθαίνει την απόλυση[826]. Από την άλλη, τα ίδια τα σωματεία μεσολαβούν ώστε να ενισχυθούν βιομηχανίες με την ανάθεση κρατικών προμηθειών. Είναι μια συνηθισμένη στάση των σωματείων (και) της εποχής, που μεταβάλλονται σε ομάδα πίεσης προς την πολιτική εξουσία για λογαριασμό της συνέχισης της βιομηχανικής παραγωγής. Η «κρατικοδίαιτη», όπως είδαμε, βιομηχανία έχει ανάγκη την πολιτική εύνοια και μία από τις διόδους που χρησιμοποιεί για να την αποσπάσει είναι τα στηρίγματα της πολιτικής εξουσίας στους εργάτες: οι συνδικαλιστές. Αλλά και από τη μεριά τους οι συνδικαλιστές έχοντας ανάγκη τους εργοδότες για την διατήρηση των προνομίων[827] τους αλλά και για την «φιλεργατική» τους εμφάνιση, χρησιμοποιούν την πολιτική τους δύναμη - κυρίως μέσω της ΓΣΕΕ - προς το συμφέρον της «βιομηχανίας». Για παράδειγμα το εργοστάσιο «ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ & ΥΙΟΙ, ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΛΤΣΟΠΛΕΚΤΙΚΗΣ ΕΝ ΣΥΡΩ», σε σημείωμα της 9 - 6 - 1954 αφού αναφέρει την παραγωγική δραστηριότητα της μονάδας και τις καλές συνθήκες εργασίας *«...ώστε οι εργάται και αι εργάτριαι με μεγίστη ευχαρίστησιν επιδίδονται καθημερινώς εις την εργασίαν των...»* καταλήγει στο αίτημα του δανείου και κρατικών προμηθειών απειλώντας με κλείσιμο. Τα σωματεία, μέσω του Εργατικού Κέντρου θα αναφερθούν συνολικά στη κρίση του υποκλάδου που από 1000 μισθωτούς κινδυνεύει με *«..αργόν αλλά βέβαιον αφανισμόν» συνηγορώντας στην δανειοδότηση και ανάθεση κρατικών προμηθειών «...ουχι δια την επίτευξη κέρδους, αλλά δια την εξασφάλισιν της λειτουργίας ...»* Τέλος

826Με έγγραφο του Ε.Κ. προς τη ΓΣΕΕ (283, 4-5-53) καταγγέλλεται η στάση του Φουστάνου και οι γενικότερες απολύσεις αλλά και αναφέρεται περιστατικό απόπειρας αυτοκτονίας οικογενειάρχη την ώρα της απόλυσης. Τελικά προτείνεται η υιοθέτηση της εκ περιτροπής εργασίας.

827Οι ποιο πολλοί συνδικαλιστές της εποχής όπως λένε σήμερα συνάδελφοι τους ήταν «αργόσχολοι» και ... «καλοταϊσμένοι». Αυτό φαίνεται να ισχύει όχι μόνο στη Σύρο μα σε όλη την Ελλάδα.

και η ΓΣΕΕ θα μεσολαβήσει για την ανάθεση προμηθειών προς το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης[828].

Η συνηθισμένη κατηγορία για τους «εργατοπατέρες - συνδικαλιστές» της εποχής είναι ότι υπηρετούσαν συμφέροντα της εργοδοσίας εξ ου και το πιο γνωστό προσωνύμιο: «εργοδοτικοί». Ωστόσο η πραγματικότητα είναι μάλλον πιο σύνθετη. Πράγματι οι εθνικόφρονες συνδικαλιστές, ενώ απολάμβαναν ειδικά προνόμια και «φροντίδα» από τους εργοδότες, φαίνεται ότι στη πραγματικότητα δεν ήταν τόσο εργοδοτικοί μα «κρατικοί» συνδικαλιστές και ότι ακολουθούσαν μάλλον την «δεξιά» συνδικαλιστική ηγετική ομάδα, με τους Μακρή – Πατσατζή, παρά τους εργοδότες. Οι εργοδότες φυσικά από τη μια βολεύονται και από την δεξιά κρατικοσυνδικαλιστική μηχανή, ως μηχανισμού πειθαρχίας, αλλά από την άλλη, όπως πολλές φορές δείξαμε, είναι και οι ίδιοι εξαρτώμενοι από το κράτος, άρα επιθυμούν διακαώς τις καλές υπηρεσίες των κρατικών συνδικαλιστών. Η όποια δύναμη των παραπάνω συνδικαλιστών οφείλεται στη σχέση τους με το δεξιό καθεστώς και στη δυνατότητα να συγκρατούν - εκτονώνουν την εργατική δυσαρέσκεια και όχι τόσο στη σχέση τους με τους εργοδότες, συνεπώς ως ένα σημείο ο εργατοπατερισμός της Σύρου, διαφέρει από τον εργατοπατερισμό του Βόλου. Οι Συριανοί, αντίθετα από τους Βολιώτες είναι περισσότερο προσκολλημένοι στη Δεξιά, τη ΓΣΕΕ και τη νεαρή κλαδική Ομοσπονδία των Κλωστοϋφαντουργών. Χωρίς να διστάζουν να συγκρούονται (και με απεργία) με εργοδότες αν πάρουν τέτοια εντολή από την συνδικαλιστική - «Μακρική» ηγεσία δεν στρέφονται δημόσια ενάντια στους εργοδότες, αλλά στους προϊσταμένους - «αυλοκόλακες» και τα πρωτοπαλίκαρα τους ή «μαντρόσκυλους». Από απεργιακό τρυκ διαβάζουμε:

«*Οι Μαντρόσκυλοι ορισμένων Προϊσταμένων της Κλωστοϋφαντουργίας ήρχισαν την τρομοκρατίαν στα προσωπικά, ότι όποιος και όποια δεν πάει στην δουλειά το πρωί θα απολυθή...*»[829].

Η συνδικαλιστική επιρροή των «εργατοπατέρων», παρά την προσπάθεια τους να αξιοποιήσουν την πολιτική τους δύναμη θα παραμείνει πάντα ισχνή. Ο κύριος μοχλός της δύναμης τους, θα παραμείνουν οι πελατειακού τύπου σχέσεις με τους εργάτες για την υποστήριξη τους κυρίως στη προσπάθεια να συνταξιοδοτηθούν[830]. Γιαυτό και όταν αλλάζει το γενικό πολιτικό σκηνικό με την αλλαγή της Ένωσης Κέντρου και την δύναμη της ΕΔΑ, ο «συνδικαλισμός» τους θα καταπέσει χωρίς αντίσταση, όπως όλοι οι «εργατοπατερικοί» συνδικαλισμοί χωρίς ερείσματα στην ίδια την εργασία. Το 1966, ο συνδικαλισμός που συνεχίζει την παράδοση της «εθνικοφροσύνης» στα κλωστ/τήρια θα είναι τόσο ανίσχυρος, που οι κυρίαρχοι κύκλοι του Ε.Κ. Κυκλάδων δεν μπορούν να βρουν ούτε καν υποψηφίους για να αντιτάξουν στους αριστερούς!, οι εμφανιζόμενοι ηγέτες της «τάξεως» όπως αυτοαποκαλούνται, δεν τολμούν ούτε να εκτεθούν στις εκλογές[831] . Αντίθετα από τους «εργατοπατέρες», οι συνδικαλιστές της ΕΔΑ είναι πραγματικοί εργαζόμενοι, που εκτός από τη γενική πολιτική τους δραστηριότητα θα καταξιωθούν στη συνείδηση των εργατών από την «μη υποτακτική» στάση μέσα στο

828 Με το έγγραφο 8848/1573 10 - 7 - 1954

829 [Βλ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ]

830Τα αρχεία του συνδέσμου των κλωσ/γών είναι γεμάτα από διαμεσολαβήσεις για συνταξιοδότηση - όπως και όλα τα αρχεία σωματείων που συνάντησα. Ακόμα και σήμερα μερικοί πρώην συνδικαλιστές κάνουν ακριβώς την ίδια δουλειά...

831Αυτό τουλάχιστον προκύπτει από γράμμα του Εργατικού Κέντρου προς την Ομοσπονδία κλωστοϋφαντουργών.

εργοστάσιο. Η έκφραση πραγματικοί εργαζόμενοι σημαίνει απλά ότι εργάζονται σαν όλο το κόσμο, πράγμα, που βέβαια δεν θα είχε σημασία αν όλοι οι συνδικαλιστές ήταν πραγματικοί εργαζόμενοι. Στη πραγματικότητα όμως οι λεγόμενοι «εργατοπατέρες» του κρατικού συνδικαλισμού δεν εργάζονται και η παρουσία τους στους χώρους δουλειάς συνίσταται στη «συνδικαλιστική δραστηριότητα» που για την συγκεκριμένη κατηγορία σημαίνει από εξυπηρετήσεις στη καλύτερη περίπτωση, μέχρι «κάρφωμα» και επιτήρηση των εργατών.

Ακόμα και στα χρόνια της πιο μαύρης πολιτικής και εργοδοτικής τρομοκρατίας οι αριστεροί εργάτες φαίνεται ότι πρωτοστατούν σε μια καθολική αξιοπρεπή στάση κόντρα στους μισητούς «προϊσταμένους», ως όργανα των αφεντικών, αν και η αντίσταση παίρνει το χαρακτήρα ενός «πολέμου θέσεων». Οι αντιδράσεις τους είναι συνήθως άτυπες και όχι πάντα για «καθαρά» συνδικαλιστικό λόγο, μα συμβολίζουν και εκφράζουν τον «περήφανο» εργάτη, που ενώ κάνει καλά τη δουλειά του, θέλει να του φέρονται « ...σαν άνθρωπο». Αυτό είναι που κυρίως προέκυψε από τις συζητήσεις των καφενείων που αναφέραμε, ίσως μάλιστα αυτό νοηματοδοτεί και αιτιολογεί τις ελάχιστες τελικά στιγμές απεργιών και συγκρούσεων. Παρότι πολλές φορές η ιστορία της εργατικής αντίστασης παρουσιάζεται σαν ορισμένες στιγμές απεργιών, η εργατική διαμαρτυρία, η αντίσταση και υποταγή πραγματώνεται καθημερινά στη φάμπρικα. Πραγματώνεται από ανθρώπους, άντρες και γυναίκες, που δεν πηγαίνουν βέβαια στη δουλειά με μαύρες και κόκκινες σημαίες, αλλά είτε με πράξεις είτε με λόγια, είτε με σιωπές, είτε με θυμό, είτε με αστεία, εκδηλώνουν πριν απ' όλα μια αξιοπρέπεια της οποίας η διάκριση μεταξύ ατομικής στάσης και συλλογικής έκφρασης δεν είναι εύκολη.

Ανάμεσά τους ο Μ. Γιόρδας, παλαίμαχος, αριστερός κλωστοϋφαντουργός και πρόεδρος του σωματείου, πρωταγωνιστής των γεγονότων του 45 στο Θέατρο, πρώτος σε ψήφους Δημοτικός σύμβουλος (στην κοινή κάθοδο Ε.Κ. - ΕΔΑ) βεβαίωνε ότι έκανε το έκανε για το «Κόμμα» και τη παράταξη. Ωστόσο φαίνεται ότι ξεχωρίζει ως εργάτης όχι μόνο στις ελάχιστες στιγμές, των μεγάλων συγκρούσεων, αλλά από τη καθημερινή πράξη στο δύσκολο κόσμο της φάμπρικας. Από τη διήγησή του, εκτός από τις πληροφορίες για την προσωπική του δράση, το σωματείο, την ΕΔΑ και την Αριστερά του νησιού, αναφέρουμε δύο μόνο ιδιαίτερα σημεία. Όταν ρωτήθηκε αν φοβόταν την απόλυση, απάντησε ότι τόσα χρόνια δεν είχε λείψει ποτέ από τη δουλειά, ήξερε τη δουλειά (χαρτζέρης) και αν τον έδιωχναν θα 'βρισκε αλλού...Ήταν σχεδόν ότι απαντούσαν όλοι οι παλιοί αριστεροί συνδικαλιστές στο Βόλο, στη Σύρο, στην Αθήνα., αποδεικνύοντας το εργασιακό ήθος και τη υπερηφάνεια των αγωνιστών της εποχής, αλλά και την σημασία της έλλειψης ειδικευμένων εργατών. Όταν ρωτήθηκε για χαρακτηριστικές στιγμές της δράσης του ως εργάτης συνδικαλιστής, εκτός από τα γεγονότα του θεάτρου, αναφέρθηκε στην απεργία για το ... κάπνισμα. Θεωρούσε σημαντική δράση του σαν εργάτη, ότι όταν στο εργοστάσιο απαγόρευσαν το κάπνισμα όλες τις ώρες και σε όλους τους χώρους, αυτός αντέδρασε παρασέρνοντας όλους τους άλλους:

« *...δεν θα μας έκοβαν και το τσιγάρο γιατί* ***έτσι ήθελαν!*** *... Τελικά δεν τους πέρασε...*»

Με αυτό το τρόπο βέβαια δεν αποδεικνύεται το κάπνισμα ως μορφή της ταξικής πάλης, αλλά αποδεικνύεται ότι η αντίσταση στον εργοδοτικό έλεγχο, σαν μορφή της ταξικής πάλης παίρνει διάφορες μορφές ακόμα και το κάπνισμα, γιατί το πραγματικό πρόβλημα είναι το «...έτσι ήθελαν». Τελικά οι αριστεροί εργάτες της Σύρου, που είναι

από τους λίγους αριστερούς που συνεχίζουν να εργάζονται σε μεγάλους χώρους βιομηχανίας στη μετεμφυλιακή περίοδο, φαίνεται να εργάζονται στα όρια της πολιτικής και βιομηχανικής νομιμότητας υπερασπιζόμενοι τον εαυτό τους και τους συναδέλφους τους απέναντι στο κύριο πρόβλημα της αυθαιρεσίας της πλέον σκληρής έντασης, του υποβιβασμού τους.

Επίσης σημαντικό στοιχείο είναι η προσπάθεια των συνδικαλιστών της αριστεράς να συνδέσουν το συνδικαλισμό με πλατιά διαδεδομένες πεποιθήσεις και παραδόσεις και πριν απ' όλα με τη θρησκεία και τον προστάτη Άγιο. Η αριστερή διοίκηση του σωματείου των κλωστοϋφαντουργών θα ορίσει σαν προστάτη τον Άγιο Δημήτριο και γιορτή του σωματείου στις 26 Οκτώβρη. Ο χαρακτήρας της γιορτής σύμφωνα με τις μαρτυρίες που συλλέχθηκαν, είναι διαφορετικός από το αντίστοιχο «συνάφι» των υφαντομηχανικών, που θα δούμε παρακάτω. Πρόκειται για εργατικό - συνδικαλιστικό πανηγύρι που αν και φυσικά συνδέεται με τις εργατικές παραδόσεις του νησιού και την έντονη θρησκευτική πίστη, δεν παρουσιάστηκε ως συνέχεια προγενέστερης γιορτής του προπολεμικού συνδέσμου, ούτε καν ως μνήμη από το σωματείο των υφαντοτεχνιτών. Σ' αυτό τουλάχιστον συμφωνούν οι μαρτυρίες, ωστόσο γεννούνται εύλογες επιφυλάξεις για την οφθαλμοφανή σύμπτωση των ημερομηνιών των γιορτών και των δύο συνδέσμων του κλάδου. Ο ίδιος ο Μ. Γιόρδας θα επιμείνει ότι δικιά του ιδέα ήταν και η γιορτή και η ημερομηνία της. Σε κάθε περίπτωση η σύμπτωση δεν αποκλείεται αν και είναι περίεργη και ίσως ακόμα μια φορά η εργατική παράδοση φαίνεται να εκδηλώνεται ακόμα και ερήμην των δρώντων υποκειμένων της.

Και στη Σύρο οι γυναίκες ήταν και θα παραμείνουν μέχρι πρόσφατα η συντριπτική πλειοψηφία του εργατικού δυναμικού του κλάδου. Ωστόσο στη Σύρο οι εναλλακτικές απασχολήσεις για το γυναικείο προσωπικό είναι ανύπαρκτες και η μερίδα των χήρων - διαζευγμένων είναι απόλυτα εξαρτημένη από την πενιχρή αμοιβή του κλωστοϋφαντηρίου. Για όσες υπάρχει έστω κάποια οικογενειακή προστασία η κατάσταση είναι διαφορετική, καθώς περνούν τη πύλη του εργοστασίου με τη βοήθεια συγγενή τους, ο οποίος και θα παραμένει στήριγμα τους στο «δύσκολο κόσμο της φάμπρικας». Γενικά οι γυναίκες φαίνεται να είναι πιο ανίσχυρες στις εργοδοτικές πιέσεις για υπερ-εντατικότητα και υπέρβαση του ωραρίου, ιδιαίτερα οι πλέον νεαρές και ηλικιωμένες. Οι πρώτες, ουσιαστικά μαθητευόμενες, φοβούνται για τυχόν απόλυση αλλά και αισιοδοξούν αργά ή γρήγορα να φύγουν από τη δουλειά, με συντομότερο δρόμο τον γάμο, έτσι ώστε η αίσθηση της προσωρινότητας τους, αλλά και η διάθεση να μην «μπλέξουν», ώστε να φυλάξουν το «όνομα» τους, δρα ανασταλτικά σε οποιαδήποτε κοινωνική - εργατική δράση. Οι πλέον ηλικιωμένες, συνήθως πρόωρα γερασμένες από την σκληρή δουλειά, ξέρουν ότι αν χάσουν τη δουλειά τους, δύσκολα θα βρουν αλλού, χάνοντας, εκτός από το μεροκάματο, τη δυνατότητα να συνταξιοδοτηθούν!

Στη Σύρο επίσης επιβεβαιώνονται τα σεξιστικά προβλήματα των εργατριών από τις ορέξεις των προϊσταμένων - «αυλοκολάκων». Ακόμα και σήμερα οι εργάτες και εργάτριες της εποχής μιλούν με μίσος για τους προϊσταμένους, που χώρια από την υπευθυνότητα τους για τις πολλές φορές απάνθρωπες συνθήκες εργασίας, φαίνεται ότι ασκώντας την ανεξέλεγκτη εξουσία τους στο χώρο της παραγωγής πίεζαν ασφυκτικά τις νέες και εξαρτημένες εργάτριες με κατάφωρα σεξιστικό τρόπο. Το θέμα είναι ταμπού όχι μόνο για τις γυναίκες αλλά και για τους άντρες του νησιού. Ακόμα και στα ανδροκρατούμενα καφενεία, η συζήτηση κάθε άλλο παρά σκανδαλιστικό χαρακτήρα έχει.

«...Αν έρχονταν για δουλειά καμιά όμορφη, οι προϊστάμενοι της λέγανε: Πέρνα από το σπίτι να με βοηθήσεις στις δουλειές...»[832].

Ο προϊστάμενος μπορούσε να τιμωρήσει τις «ανυπάκουες» όχι με απόλυση, αλλά με την ανάθεση δύσκολου πόστου, με φωνές και πίεση κλπ. Τα σεξιστικά προβλήματα θα μας απασχολήσουν και στη συνέχεια, ωστόσο ένα από τα πλέον παραμελημένα θέματα στην έρευνα στην χώρα μας είναι γενικότερα η πίεση στον απειθάρχητο εργαζόμενο - εργαζόμενη. Στη πορεία της έρευνας θα μας απασχολήσει λοιπόν και η διαδικασία «σπασίματος» του απειθάρχητου, ειδικά όταν δεν είναι εύκολη η απόλυσή του.

Για να επιστρέψουμε στη Σύρο και τις γυναίκες, το εργοστάσιο ίσως ήταν και ο μοναδικός δρόμος για κάθε είδους χειραφέτηση. Εννοούμε ότι εκτός από την αμοιβή, στη κλειστή κοινωνία της Σύρου με τους κάθε είδους περιορισμούς[833] η εργασία και η συναναστροφή στο εργοστάσιο ήταν ίσως ο μόνος δρόμος να διαλέξουν οι ίδιες οι γυναίκες τον άντρα τους, ο οποίος βέβαια θα ήταν επίσης εργάτης! Σε αυτό τουλάχιστον συμφωνούν οι άντρες, οι πιο πολλοί από τους οποίους πράγματι παντρεύτηκαν συναδέλφισες τους, αφού γνωρίστηκαν στο εργοστάσιο. Με γυναίκες δεν καταφέραμε να συζητήσουμε με άνεση τέτοια ζητήματα, ωστόσο γενικά οι γυναίκες έδειξαν μεγαλύτερη αποστροφή για την εργατική τους ιστορία απ' ότι οι άντρες. Γενικά η γυναικεία εργασία στη φάμπρικα, ακόμα και στο νησί της Σύρου με την τόσο μεγάλη εργατική παράδοση, θεωρούνταν ανάγκη με την έννοια του σκληρού καταναγκασμού και όχι δρόμος για τη κοινωνική καταξίωση. Ο ίδιος ο Μ. Γιόρδας, λέει:

«Για τις γυναίκες τα πράγματα είναι δυσκολότερα... Πρώτη Αυγούστου που απολύθηκε η κόρη μου, το 'χα γιορτή ...γιατί έφυγε από 'κεί μέσα...»

Για τη παραπάνω αντίληψη δεν φτάνει να πούμε ότι οφείλεται απλά και μόνο σε προκατάληψη των εργατών για τη θέση της γυναίκας, αλλά και να εξετάσουμε πως ανατροφοδοτείται, σαν αποτέλεσμα της συναίσθησης για τα όρια της εργασιακής της καταξίωσης στη πράξη. Ο άντρας θα μπορούσε να γίνει από ανειδίκευτος ειδικευμένος ακόμα και τεχνίτης, να είναι περήφανος για το εργασιακό του στάτους, όχι όμως και η γυναίκα, που θα παραμένει πάντα μισο-ειδικευμένη ή ειδικευμένη σε υποδεέστερη ειδικότητα, εργάτρια και όχι τεχνίτης! Ακόμα και όταν η πολύχρονη εργασία και ικανότητα οδηγούσε ορισμένες σε σχετικά υψηλή αμοιβή κατ' αποκοπή, θα παρέμεναν εργάτριες και εκτός των άλλων θα πιέζονταν να αναλάβουν και άλλη μηχανή «αφού .. μπορούσαν». Οι άντρες θεωρούν ότι ο «ξύπνιος και εργατικός» μπορούσε να αναβαθμίσει την εργασιακή - συνεπώς και την κοινωνική - του θέση, αλλά για τις γυναίκες ο δρόμος της αναβάθμισης τους, περνάει μέσα από το είδος της σχέσης τους με τους άντρες και κύρια μέσω του συζύγου! Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι αντιλαμβάνονται τη γυναικεία εργασία σαν ντροπή, αλλά σε κάθε περίπτωση είναι ευδιάκριτη η σημασία της εργασίας στο εργοστάσιο ανάμεσα στα φύλα, ακόμα και στη περιοχή της Σύρου με τη παραδοσιακή γυναικεία εργασία και εργατική κουλτούρα. Ακόμα και μεταξύ των εργατών που οι μάνες, αδελφές και κόρες τους δούλευαν σε κλωστοϋφαντήριο, που είναι περήφανοι για την εργατική τους καταγωγή

832 Από διήγηση πρώην υπάλληλου λογιστηρίου στο «ΑΙΓΑΙΟ».

833Ακόμα και σήμερα οι καθολικοί δεν μπορούν να παντρευτούν ορθόδοξο, τουλάχιστον με την ευλογία της εκκλησίας τους.

και τη δουλειά τους στο εργοστάσιο, ακόμα και για τους αριστερούς, η «εργατική υπερηφάνεια» παραμένει ...αντρικό προνόμιο.

Τέλος για την ερμηνεία της συνδικαλιστικής δράσης και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των εργατών, θα πρέπει να επισημάνουμε το μεγάλο αριθμό νεαρών κοριτσιών που εκτός από τα γενικότερα προβλήματα που είδαμε παραπάνω, αδυνατούν και τυπικά να συνδικαλιστούν από τις διατάξεις του μεταπολεμικού εισαγωγικού νόμου του Αστικού Κώδικα. Πρόκειται, τουλάχιστο σε ορισμένους χώρους, για τη πλειοψηφία του γυναικείου εργατικού δυναμικού που δεν έχουν συμπληρώσει τα 21 τους χρόνια και που φυσικά δυναμιτίζει την συνδικαλιστική πυκνότητα του κλάδου, ώστε να αναγκαστεί ο σύνδεσμος να ζητά την άμεση κατάργηση της απαγόρευσης[834]. Γενικότερα βέβαια στη Σύρο δεν φαίνεται να σχηματοποιείται ούτε στην προπολεμική ούτε στη μεταπολεμική περίοδο μια γυναικεία δυναμική, όπως στη περίπτωση του προπολεμικού Βόλου. Το δεύτερο σημείο που διαφοροποιεί όπως είδαμε τη περίπτωση της Σύρου, είναι ότι ο εργατοπατερισμός με άξονα τη πολιτική ταυτότητα και όχι τόσο την εργοδοσία και το τρίτο είναι ότι εξ αρχής οι τεχνικές ειδικότητες και κύρια οι υφαντομηχανικοί και βαφείς δραστηριοποιούνται σε ξεχωριστές οργανώσεις, δεν εντάσσονται σε έναν γενικό κλαδικό συνδικαλισμό, αναβιώνουν και αναπαράγουν τη μακρόχρονη συντεχνιακή τους παράδοση και υπόσταση. Με του τελευταίους λοιπόν θα ασχοληθούμε αναλυτικότερα και στη μεταπολεμική περίοδο.

4.1.3.2.3 Η μεταπολεμική παρακμή του «συναφιού» των τεχνιτών

Αντίθετα από τους υπόλοιπους κλωστοϋφαντουργούς, οι υφαντομηχανικοί συνεχίζουν τη παραδοσιακή συνδικαλιστική τους συσπείρωση με την ίδια δομή αλλά και πρόσωπα, λες και δεν τους αφορούν ούτε οι δραματικές πολιτικές αλλαγές, ούτε οι συνδικαλιστικές αντιθέσεις αλλά ένας δικός τους μικρόκοσμος. Φυσικά δεν έχουν προβλήματα με την Ασφάλεια - όπως ποτέ δεν είχαν - αλλά δεν είναι και προσκολλημένοι στη πολιτική εξουσία. Αν δηλαδή στη περίπτωση των Συριανών κλωσ/γών – «εργατοπατέρων» ο συνδικαλισμός μπορεί να χαρακτηρισθεί δεξιός - κρατικός συνδικαλισμός, στη περίπτωση των υφαντομηχανικών - εργατοπατέρων, διατηρεί τα χαρακτηριστικά του εργοδοτικού - συντεχνιακού συνδικαλισμού. Η συνδικαλιστική τους υπόσταση συνίσταται στη παραδοσιακή παράδοση του «σιναφιού», που χωρίς να συγκρούεται με τους εργοδότες και στη μεταπολεμική περίοδο, υπερασπίζεται τα προνόμια του επαγγέλματός τους. Ενός επαγγέλματος που ενώ θα διατηρήσει κάποιο διάστημα ακόμα τη παλιά αίγλη του, θα παρασυρθεί σιγά - σιγά από την τεχνολογική εξέλιξη, από τη νεότερη οργάνωση εργασίας.

Ένα από τα εντυπωσιακότερα ευρήματα της έρευνας μας συνολικά για το κλάδο, αναφέρεται στο ότι οι υφαντομηχανικοί της Σύρου, θα διατηρήσουν την παράδοση του

834Τον Αύγουστο του 1964 ο Σύνδεσμος στέλνει έγγραφο προς τους βουλευτές του Νομού, που αφού εκθέτει το πρόβλημα προτείνει την επανεισαγωγή του προηγούμενου καθεστώτος.

«(...)Οι πλείστοι των εργαζομένων, ιδία εις τα Κλωστοϋφαντουργεία, έχουσι μεν συμπληρώσει το 16ον έτος της ηλικίας των, πλήν δεν έχουσιν συμπληρώσει το 21ον. κατά την ισχύουσαν Νομοθεσίαν ούτοι στερούνται του δικαιώματος όπως εγγραφώσιν εις το σωματείον ημών καίτοι ως ανήλικες εργαζόμενοι έχουσι περισσοτέραν ανάγκην συνδικαλιστικής προστασίας.»

«συναφιού»[835] της ομοιοπεγγελματικής δηλαδή συνάθροισης, τη μέρα της γιορτής του προστάτη Αγίου τους, γιορτή που έχει τη ρίζα της στη συνάρθρωση της παράδοσης των μαστόρων, ίσως από τις απαρχές της βιομηχανίας στο νησί τον 19ο αιώνα. Βέβαια η γιορτή των συνδικάτων ή και η γιορτή του προστάτη Άγιου, είναι ευρύτερη παράδοση που δεν καθόλου ξένη στα ελληνικά συνδικάτα και μεταπολεμικά, ακόμα και αριστερόστροφα συνδικάτα[836]. Ωστόσο εδώ δεν πρόκειται απλώς για τη διατήρηση μιας παράδοσης που νοηματοδοτείται διαφορετικά στη συγκυρία, αλλά για προσπάθεια επιβίωσης ενός γνήσιου «συναφιού» για εργατο-εργοδοτική γιορτή της τέχνης και της μαστοριάς, που όλο και χάνεται. Η γιορτή γίνεται στις 26 ή 28 του Οκτώβρη (επίσημη αργία) και υλοποιείται από τους υφαντομηχανικούς - κομποδέτες που πληρώνουν ειδική συνδρομή με ευθύνη ειδικής επιτροπής και του υπεύθυνου κάθε εργοστάσιου. Το 1952 που έχουμε πλήρη το φάκελο της γιορτής, φαίνεται ότι πήραν μέρος σχεδόν όλοι οι υφαντομηχανικοί, αφού με ευθύνη των υπευθύνων κάθε χώρου εργασίας, υπέγραψαν ότι θα λάβουν μέρος και πλήρωσαν ειδική συνδρομή. Το «συνάφι» όμως δεν είναι μόνο η μοναδική ένδειξη συντεχνιακής ή έστω πρωτο-βιομηχανικής συνδικαλιστικής επιβίωσης, καθώς τέτοια δείγματα μας παρέχει και η οργανωτική διάρθρωση του Συνδέσμου που διατηρείται όπως και προπολεμικά και περιλαμβάνει:

α. Γενική συνέλευση όλων των υφαντομηχανικών - μελών του συνδέσμου. Αυτή ωστόσο μοιάζει να έχει μάλλον τυπική αξία, για την νομική υπόσταση του συνδέσμου, σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις.

β. Διοικητικό Συμβούλιο του Συνδέσμου που έχει την αρμοδιότητα της διαχείρισης της γραφειοκρατίας του Συνδέσμου και της δημόσιας εκπροσώπησης.

γ. Επιτροπή αρχιτεχνιτών που φαίνεται να έχει την αποφασιστική αρμοδιότητα για τα επαγγελματικά ζητήματα.[837]

δ. Εκπρόσωποι - υπεύθυνοι σε κάθε εργοστάσιο που συνδέουν τους κομποδέτες κάθε χώρου με το Δ.Σ. και την επιτροπή αρχιτεχνιτών.[838]

ε. Άτυπες ομοιοεπαγγελματικές συσκέψεις στις οποίες φαίνεται να συμμετέχουν και διακεκριμένοι «μάστορες» ανεξάρτητα αν είναι μέλη του συνδέσμου, μετά από προσωπική πρόσκληση.[839]

Όπως ήδη σημειώσαμε, η σχέση υφαντομηχανικών και εργοδοτών είναι κάθε άλλο παρά συγκρουσιακή. Οι υφαντομηχανικοί βλέπουν την υποβάθμιση του επαγγέλματος τους με οδύνη, αλλά ποτέ δεν φαίνεται να συγκρούονται με τους εργοδότες και αντίθετα είναι

835Γράφουμε τη λέξη «συνάφι» όπως βρίσκεται στο υλικό μας. Το «συνάφι» φαίνεται να σημαίνει ταυτόχρονα «σινάφι» [συντεχνία, esnaf: τούρκικα, παρετημ. του συναφής (Τεγόπουλος - Φυτράκης Ελληνικό Λεξικό, 1989)] αλλά και πανηγύρι του επαγγέλματος, αποδεικνύοντας και ετυμολογικά τη συντεχνιακή ρίζα της γιορτής και το χαρακτήρα του Συνδέσμου. Για παράδειγμα σε έγγραφο της εξελεγκτικής επιτροπής γράφεται: «...ελένξαμεν την επιτροπήν της διενεργείας της Ιεράς Πανηγύρεως. (Συνάφι)».

836 Αντί άλλων, αναφέρουμε τις χαρακτηριστικές φωτογραφίες της εορτής των συνδικαλιστικών οργανώσεων του φωταερίου στη δεκαετία του 50, στο ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ο., Συνδικαλισμός..., ό.π., σ. 38.

837Για παράδειγμα στις 29-5-52 υπάρχει πρόσκληση μόνο για αρχιτεχνίτες και τεχνίτες «Προς λήψιν Σοβαράς αποφάσεως αφορόσαν τον κλάδων μας.

838Για παράδειγμα ο Σύνδεσμος στην πρόσκληση για την γιορτή του («συνάφι») μοιράζει καταστάσεις στα εργοστάσια με τη σημείωση «Παρακαλούμεν τον υπεύθυνον όπως μας επιστρέψη την κατάστασιν...»

839Στις 24-8-55 η διοίκηση του Συνδέσμου καλεί στο Εργατικό Κέντρο προσωπικά και τιμητικά τον Θ. Σ. που εμείς τουλάχιστον δεν βρήκαμε στα μέλη του σύνδεσμου. Το προσωπικό και τιμητικό ύφος της πρόσκλησης: «Κύριε Θεόδωρε (...) θεωρών καθήκον του όπως σας γνωρίση προσωπικώς...» δείχνει ότι μάλλον απευθύνεται σε αρχιμάστορα.

πρόθυμοι να προπαγανδίζουν τη ταξική συνεργασία. Πρέπει να σημειώσουμε ότι η αντίληψη της συνεργασίας με τους εργοδότες είναι η προσφιλής τακτική των εργατοπατέρων συνδικαλιστών, αλλά πριν από τη περίοδο της δικτατορίας, εμείς τουλάχιστον, μόνο τους υφαντονηχανικούς της Σύρου βρήκαμε και να την προπαγανδίζουν ανοιχτά. Από ομιλία σε γιορτή του Συνδέσμου που βρήκαμε, παρ' ότι η εποχή θα δικαιολογούσε αναφορά στο εθνοσωτήριο έργο και αντικομουνιστικούς μύδρους, ή έστω λίγα «καλά λόγια» στις Αρχές του νησιού, απουσιάζουν όλα τα παραπάνω, ενώ αντίθετα υπάρχουν μόνο υμνολόγια για τη συνεργασία Κεφαλαίου - Εργασίας:

«Θα ήτο όμως παράλειψις (...) δεν αναφέρομεν και την συμβολήν των εργοδοτών μας εις την εξίψωσιν του βιωτικού και πνευματικού επιπέδου των μελών μας, οίτινες παρά τας σημερινάς αντιξόους οικονομικάς συνθήκας συνέβαλον και ελπίζομεν ότι ούτο θα πράξωσιν και εις το μέλον αναγνωρίζοντες ότι μόνο δια της πλήρους συνεργασίας Κεφαλαίου και εργασίας είναι δυνατόν να εξυψωθή η Εθνική Οικονομία μας και κατά συνέπειαν η ευημερία των οικογενειών μας και του συνόλου...»

Εκτός των άλλων, στο συγκεκριμένο κείμενο - ομιλία, αξίζει να προσέξουμε το σημασιολογικό σχήμα «κεφάλαιο - εργασία», ορολογία, που δεν φαίνεται να δυσκολεύει την διατυμπάνιση της ταξικής συνεργασίας. Το παραπάνω είναι ίσως και το όριο του «εκσυγχρονισμού» του συνδέσμου, δηλαδή στις νέες συνθήκες η παραδοσιακή συνεργασία των μαστόρων και των εν δυνάμει μαστόρων - βοηθών με τους εργοδότες, φαίνεται να ιδεολογικοποιείται ως σχέση κεφαλαίου - εργασίας. Σε κάθε περίπτωση οι τελευταίοι δεν δρουν ως εργατική αριστοκρατία παρεμβαίνοντας στη συνολική εκπροσώπηση της εργασίας, αλλά ως ξεπεσμένη αριστοκρατία, που νοσταλγεί το παρελθόν, μακριά από πολιτικές και αντιθέσεις, μακριά από τους υπόλοιπους εργαζόμενους.

Τα αιτήματα των υφαντομηχανικών στην μεταπολεμική περίοδο θα συνεχίσουν να απευθύνονται προς το Κράτος και την Κυβέρνηση, έχοντας σαφή προστατευτικό χαρακτήρα για τη κατοχύρωση του επαγγέλματος. Ουσιαστικά ζητούν να κάνουν το επάγγελμα τους «κλειστό» - κάτι που τελικά θα καταφέρουν - ακόμα και υποχρεωτικές προσλήψεις σε μικρές επιχειρήσεις αλλά και γενικότερα αιτήματα συνολικά του «κλάδου». Το βάρος δίδεται στα στενά επαγγελματικά τους αιτήματα γιαυτό και αποφεύγουν να υποβάλλουν από κοινού τα αιτήματα τους με τα δύο άλλα σωματεία του νησιού. Εξάλλου το πρώτο διάστημα ο σύνδεσμος θα απέχει από την Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών (ΟΚΕ) και θα προσπαθήσει να αποσπάσει, από όλα τα σωματεία της χώρας και την Ομοσπονδία, τους υφαντομηχανικούς του Πειραιά, ώστε να ιδρύσουν στενά επαγγελματικά σωματεία και από κοινού με τον σύνδεσμο της Σύρου να δραστηριοποιηθούν για τα στενά επαγγελματικά τους αιτήματα. Δεν δέχονται λοιπόν εξ αρχής, ούτε καν να έχουν θέση σε έναν κλαδικό συνδικαλισμό, η έννοια «κλάδος» αναφέρεται στενά στους υφαντομηχανικούς και όχι στους υπόλοιπους κλωστοϋφαντουργούς. Για παράδειγμα όταν ιδρύεται ο Σύνδεσμος Υφαντομηχανικών Πειραιώς, ο Σύνδεσμος της Σύρου στέλνει συγχαρητήριο γράμμα:

«... περί της αποσπάσεως σας εκ της Ομοσπονδίας Κλωστοϋφαντουργών και την ίδρυσιν Συνδέσμου υφαντομηχανικών Πειραιώς και περιχώρων, η χαρά μας είναι απερίγραπτος διότι θα έχομεν συμπαραστάτιδά μας μιάν ισχυράν δύναμιν η οποία θα συντελέση εις την βελτίωσιν της όντως απελπιστικής θέσεως μας. Ελπίζωμεν δε ότι το παράδειγμα σας θα ακολουθήσουν και οι υπόλοιποι...»

Αναλυτικά τα αιτήματα του συνδέσμου, όπως απευθύνονται στον Υπουργό Εργασίας έχουν ως εξής:

Την αύξησιν μισθών και ημερομισθίων γενικώς.
Την επέκτασιν της ανθυγιεινής εργασίας εις τον κλάδον μας. [προφανώς εννοούν τους υφαντομηχανικούς]
Καθορισμόν αριθμού ιστών δια κάθε υφαντομηχανικόν εις κάθε υφαντουργικήν επιχείρησιν.
Την σύστασιν επιτροπής εξ ειδικών εις ήν τα μέλη μας εξεταζόμενα λάβωσιν δίπλωμα Πρακτικών Μηχανικών Υφαντουργικών Ιστών.
Την μείωσιν των ετών συνταξιοδοτήσεως και την αντιμετώπισιν της ανεργίας εις τον κλάδον μας κατόπιν της τεχνολογικής εξελήξεως.
Την υποχρεωτικήν πρόσληψιν υφαντομηχανικών εις τας μικράς επιχειρήσεις.
Την προσθήκην εις τα βασικά ημερομίσθια 2 (δύο) δραχμών δι' έκαστον έτος προϋπηρεσίας συμφώνων της παρ' ημών υπογραφήσης παλαιάς συλλογικής συμβάσεως.
Την λήψιν απαραιτήτων μέτρων δια τον περιορισμών των απολύσεων και ιδιαιτέρως την αύξησιν των χρονικών ορίων της αποζημιώσεως λόγω καταγγελίας Συμβάσεως.»

Ακόμα και για την αύξηση των ημερομισθίων δεν θα απευθύνονται συλλογικά στους εργοδότες, αλλά θα συνεχίσουν να απευθύνονται προς το κράτος, αναγνωρίζοντας πως ακόμα και η αμοιβή τους αποτελεί στην ουσία πολιτική επιλογή της κυβέρνησης και ίσως ατομική σχέση, όχι όμως αντικείμενο αυτόνομης συνδικαλιστικής δράσης. Ωστόσο αυτό, όπως θα δούμε, είναι γενικότερο χαρακτηριστικό του κλάδου - και όχι μόνο - που μας οδηγεί στην άμβλυνση της διαφοράς μεταξύ πολιτικού και οικονομικού αιτήματος. Γιατί βέβαια όταν η πολιτική εξουσία καθορίζει ασφυκτικά το πλαίσιο εργασιακών σχέσεων, ακόμα και το ύψος της αμοιβής, οποιοδήποτε αίτημα είναι φυσικό να απευθύνεται στο κράτος και φυσικά να αποκτά πολιτική διάσταση. Αυτό βέβαια μπορεί να συνδυαστεί με μια μορφή συντεχνιακής λογικής, φίλιας προς την πολιτική εξουσία, αυτό που έχει ονομασθεί πελατειακός συνδικαλισμός, είτε να οδηγεί στην πολιτική δράση της αντιπολίτευσης και στη πολιτική σύγκρουση.

Τελικά ο σύνδεσμος των Υφαντομηχανικών απογυμνωμένος από τη παλιά του αίγλη απλά θα συντηρήσει τη παράδοση της συντεχνίας του, υποβοηθούμενος και από προστατευτικά μέτρα του κράτους, που καθιστούν το επάγγελμα ουσιαστικά «κλειστό». Ένα επάγγελμα όμως που σταδιακά θα υποβαθμίζεται από τη τεχνολογική εξέλιξη και την οργάνωση εργασίας κυρίως από την άποψη της απώλειας της παραδοσιακής «μαστοριάς» του. Οι παλιοί, παραδοσιακοί αρχιτεχνίτες, μπροστά στην αλματώδη τεχνολογική ανάπτυξη, βλέπουν πρώτοι να χάνουν το εργασιακό στάτους τους και καθώς αποτελούσαν το βασικό ιστό του Συνδέσμου, παρασέρνουν σε αδράνεια συνολικά το σωματείο. Φαίνεται ότι αυτοί που κυρίως τώρα απέχουν από τη συνδικαλιστική δραστηριότητα δεν είναι οι νέοι και σχετικά υποβαθμισμένοι βοηθοί - υφαντομηχανικοί, μα οι παλιοί «δάσκαλοι» της τέχνης, που βλέπουν ότι από σεβαστοί ηγέτες κινδυνεύουν να εκπέσουν σε γερασμένη εφεδρεία και απογοητευμένοι από το Σύνδεσμο αποφεύγουν τη συνδικαλιστική συμμετοχή. Για παράδειγμα σε «συνέλευση» αρχιτεχνιτών, ο πρόεδρος του Συνδέσμου λέει:

«...θα ήθελα να σας παρακαλέσω εγώ όχι ως πρόεδρος αλλά ως απλόν μέλλον και επειδή η περίστασις το καλεί να κατεβαίνομαι όλοι εμείς οι Μαστόροι πρώτοι σε κάθε Συνέλευσι που μας καλεί ο Σύνδεσμος (...) Γιαυτό με λίγα λόγια σας λέω ότι δεν είναι τίποτα το σοβαρόν 10 λεπτά κάθε 2 και 3 μήνες (...) να κατεβαίνουμε πρώτοι όλοι εμείς η Μεγάλοι και μαζί με τη Διοίκηση μας να συζητούμαι(...)Πάντως και γώ είμαι μεγάλος αλλά καταδέχωμαι και είμαι πρώτος και πιστεύω και σείς να καταλάβεται τη σημασίαν...»[840].

Τελικά ο σύνδεσμος θα διαλυθεί στη δεκαετία του 70, όπου ο ομοιοεπαγγελματικός συνδικαλισμός υποβαθμίζεται και μπροστά στην πολιτικοποιημένη συνδικαλιστική πλημμυρίδα ευρύτερων εργατικών μαζών. Οι υφαντομηχανικοί θα συνενωθούν ως πρακτικοί μηχανικοί σε νέους δια-κλαδικούς πλέον συνδέσμους, θα ιδρύσουν ομοσπονδία πρακτικών μηχανικών, που λειτουργεί έως τη στιγμή που γράφεται η παρούσα εργασία. Γενικά το πλέον σημαντικό στη περίπτωση των υφαντομηχανικών στη Σύρο δεν είναι ότι διαλύονται αλλά ότι διαλύονται τόσο αργά. Ότι ακόμα και στη δεκαετία του '60, οργανώνουν «συνάφια» κατά τη συντεχνιακή παράδοση, ότι ουσιαστικά διοικούνται από επιτροπή «μαστόρων» - αρχιτεχνιτών, που φυσικά δεν ψηφίζεται, αλλά αντλεί εξουσία και κύρος από την εργασιακή θέση στο εργοστάσιο, από το προνόμιο της τέχνης του μάστορα προς το βοηθό του.

Η άλλη κατηγορία των μαστόρων που διατήρησε την αυτόνομη συνδικαλιστική δράση, οι **βαφείς**, θα βιώσουν ακόμα πιο οδυνηρά από τους υφαντομηχανικούς την φθίνουσα πορεία του επαγγέλματος τους. Θα αντιμετωπίσουν εκτός από τη ραγδαία τεχνολογική εξέλιξη και τον ανταγωνισμό των προστατευμένων νεοπολεμιστών του Ν. 751 και αν και θα προσπαθήσουν να αντιδράσουν στη τεράστια ανεργία τους, θα διαλυθούν γρήγορα. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η ξεχωριστή συνδικαλιστική συσπείρωση των βαφέων βασίζεται και στην ίδια τη παραγωγική διαδικασία αφού εργάζονται σε διαφορετικό τμήμα, σχετικά απομονωμένοι από άλλους εργαζόμενους. Εξ' άλλου το επάγγελμα τους θα έχει ίσως μεγαλύτερη συγγένεια με το επάγγελμα του λευκαντή - καθαριστή (των καθαριστηρίων) παρά τον τυπικό κλωστοϋφαντουργό. Γιαυτό και θα δημιουργήσουν σε όλη σχεδόν τη χώρα όχι μόνο ξεχωριστά σωματεία αλλά και ξεχωριστή Ομοσπονδία η οποία θα συγκρουστεί δικαστικά με την ΟΚΕ (χάνοντας τη δίκη) για το δικαίωμα του αντιπροσωπευτικού σωματείου, αφού η ΟΚΕ προσκομίζει καταστάσεις περισσότερων βαφέων μελών των σωματείων της. Οι βαφείς από την άλλη μεριά θα χάσουν τη σημασία τους στη παραγωγή πολύ πριν τους υφαντομηχανικούς, μάλιστα από την περίοδο που η παραγωγή δομείται με περισσότερο ορθολογικό - επιστημονικό τρόπο, θα αναγκαστούν να αναγνωρίσουν τη γνώση και επιστασία του Χημικού, ή του Χημικού μηχανικού, του επιστήμονα που θα αναλάβει πλέον τη διεύθυνση του βαφείου.

840 [Βλ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ]

4.2 Εργαζόμενοι και ομοσπονδιακός, μεταπολεμικός συνδικαλισμός μέχρι τη «συνδικαλιστική αλλαγή» (1945 -1983)

Εξετάζεται στο 4.3.1 η Ομοσπονδία κλωστοϋφαντουργών Ελλάδας και οι κλωστοϋφαντουργοί και στο 4.3.2 η Πανελλήνια Ομοσπονδία Εργατοϋπαλλήλων Ιματισμού και οι ραπτεργάτες.

4.2.1 Οι κλωστοϋφαντουργοί και η Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών Ελλάδος

Εξετάζεται στο 4.2.1.1. η μετακατοχική συνδικαλιστική αριστερά στον κλάδο, στο 4.2.1.2 τα χαρακτηριστικά της εργασίας και οι μορφές εργατικής αντίστασης, στο 4.3.1.3 οι εθνικόφρονες συνδικαλιστές, στο 4.2.1.4 η ίδρυση της ΟΚΕ και οι παρατάξεις, στο 4.2.1.5 τα οικονομικά της ΟΚΕ και η διεκδίκηση οικονομικών αιτημάτων, στο 4.2.1.6 η ΟΚΕ και η κρίση της δεκαετίας του '50, στο 4.2.1.7 η συνδικαλιστική απάντηση στην ένταση εργασίας και την ανάπτυξη του κλάδου, στο 4.2.1.8 η ιδιότυπη εργασιακή ειρήνη της χουντικής περιόδου, στο 4.2.1.9 η ΟΚΕ και η μεταπολίτευση, στο 4.2.1.10 η μεταπολιτευτική εργατική έκρηξη, στο 4.2.1.11 η συνδικαλιστική αντιπολίτευση και αλλαγή διοίκησης.

Σε όλη την περίοδο της μετεμφυλιακής κλωστοϋφαντουργίας, από την ίδρυση, το 1951, μέχρι και το 1983, η Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών Ελλάδα (ΟΚΕ), ακόμα και όταν ξεπερνά το χαρακτηρισμό της «σφραγίδας» - ένωσης άλλων «σφραγίδων» και αποκτά στοιχειώδη οργάνωση και δύναμη, θα παραμείνει πλήρως ενσωματωμένη στον «επίσημο», εν πολλοίς χειραγωγούμενο συνδικαλισμό. Σε όλη την περίοδο που αναφερόμαστε, η συνδικαλιστική πυκνότητα, στο βαθμό που μπορεί να υπολογιστεί, παραμένει πολύ μικρή, για παράδειγμα το 1978, έτος που η βιομηχανική απογραφή καταγράφει τη μέγιστη μισθωτή απασχόληση, τα φυσικά μέλη της ΟΚΕ που ψήφισαν για αντιπροσώπους στο συνέδριο, αντιστοιχούν στο 12,6% της μισθωτής απασχόλησης. Βέβαια τα ψηφίσαντα φυσικά μέλη των σωματείων μελών της ΟΚΕ δεν καλύπτουν το σύνολο των συνδικαλισμένων εργαζομένων, οι οποίοι μπορεί να είναι «ταμιακώς εντάξει», δηλαδή να έχουν πληρώσει συνδρομή χωρίς να ψηφίζουν ή ακόμα να είναι εγγεγραμμένοι σε συνδικάτα χωρίς να πληρώνουν συνδρομή, ή να οργανώνονται σε συνδικάτα που δεν αντιπροσωπεύονται στην ΟΚΕ, ή ανήκουν σε άλλες ομοσπονδίες. Ωστόσο, πριν τη μεταπολίτευση τα εκτός ΟΚΕ σωματεία είναι ελάχιστα ενώ από την άλλη, τα ψηφίσαντα φυσικά μέλη της ΟΚΕ αναφέρονται στα πλέον έγκυρα και αξιόπιστα στοιχεία για την αντιπροσωπευτική πανελλαδική κλαδική οργάνωση και βοηθούν στις συγκρίσεις κατά περίοδο. Για μια συνολική εικόνα, παραθέτουμε το παρακάτω γράφημα, που προκύπτει από επεξεργασία των στοιχείων των μητρώων της ΟΚΕ και των απογραφών.

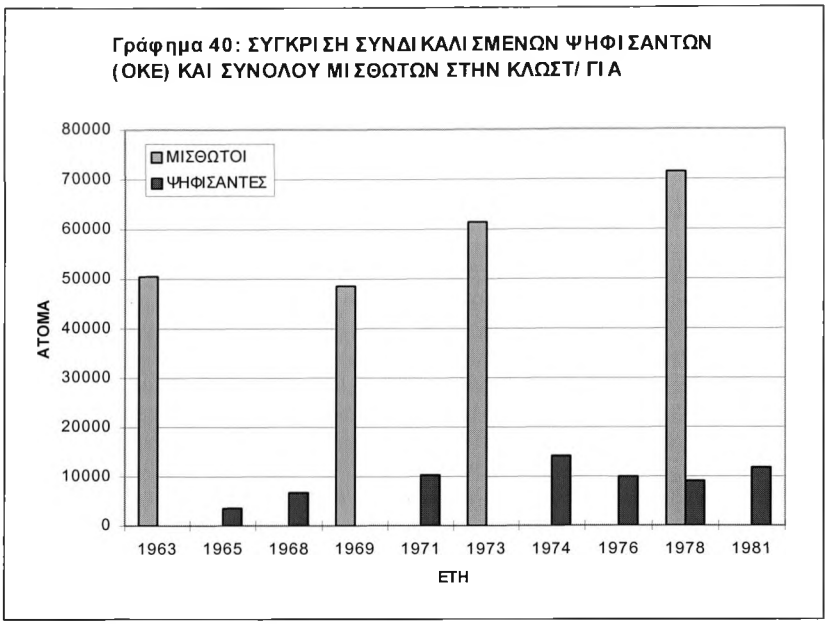

Πηγή: ΕΣΥΕ, Μητρώα ΟΚΕ (Επεξ. Στοιχείων)

Από την ίδρυσή της, στην μετεμφυλιακή περίοδο, η ΟΚΕ συνδέεται αναγκαστικά με το στραγγαλισμό της πλέον ισχυρής μορφής εργατικού συνδικαλισμού στην Ελλάδα, στην κατοχή και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Με δράση, παρουσία και συνδικαλιστική πυκνότητα, που μόλις απέχει από την ανυπαρξία, το πρώτο διάστημα από την ίδρυσή της, απλώς επιζεί, στηριζόμενη σε κάθε λογής «δεκανίκια» και συνταράσσεται από οξύτατες εσωτερικές διαμάχες. Αργότερα, καθώς σταθεροποιείται ο λεγόμενος «Μακρηθεοδωρικός» συνδικαλισμός θα αποκτήσει στοιχειώδη συνδικαλιστική υπόσταση, αλλά και θα αναπαραχθεί η ίδια ουσιαστικά ηγεσία, που ισορροπεί στις πολιτικές αλλαγές, που ταλαντεύεται σε εναλλακτικές λογικές, αλλά πάντα στο πλαίσιο του επίσημου ελληνικού συνδικαλισμού, ακολουθώντας τη ΓΣΣΕ. Το πως διαμορφώθηκε και τελικά επέζησε αυτός ο συνδικαλισμός είναι ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα ερωτήματα, αλλά η απάντηση του, προϋποθέτει να εξετάσουμε τι απέγινε και πως έσβησε η όποια προπολεμική παράδοση, τι απέγινε ο αριστερός ριζοσπαστικός συνδικαλισμός, που εκδηλώνεται και εκλογικά και απεργιακά, μετά τη κατοχή και μέχρι το 1947.

Προηγουμένως, επιχειρήσαμε να εξετάσουμε αναλυτικότερα το πέρασμα από την προπολεμική στη μεταπολεμική περίοδο και την τομή του ΕΑΜ, τις εργασιακές και πολιτικές - συνδικαλιστικές εξελίξεις στα παραδείγματα του Βόλου και της Σύρου και αναφερθήκαμε σε ορισμένες εξελίξεις στην παραγωγική διαδικασία της μεταπολεμικής περιόδου. Σε αυτό το σημείο λοιπόν θα επιχειρήσουμε να γενικεύσουμε ορισμένα συμπεράσματα για τη μεταπολεμική περίοδο και να αναδείξουμε αναλυτικότερα τα εγγενή όρια του συνδικαλισμού της ΟΚΕ μέχρι το 1983. Το πρώτο ζήτημα που θα θέσουμε είναι το νόημα και τα όρια του μεταπολεμικού αριστερού συνδικαλισμού σε συνάρτηση με τις παραγωγικές εξελίξεις καθώς και με το τι απέγιναν οι ίδιοι οι

αριστεροί εργάτες στη μετεμφυλιακή περίοδο. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τις περιόδους της συνδικαλιστικής ιστορίας της ΟΚΕ, σε συνάρτηση επίσης με την εργασία, φτάνοντας στην περίοδο της μεταπολίτευσης και την απεργιακή έξαρση, τέλος τη συνδικαλιστική τομή του 1983.

4.2.1.1 Η μετακατοχική συνδικαλιστική αριστερά

4.2.1.1.1 Η αποδοχή της βιομηχανικής νομιμότητας και οι απεργιακοί αγώνες

Όπως είδαμε στη περίπτωση του Βόλου αλλά και της Σύρου, η απελευθέρωση αποκαλύπτει (και εκλογικά) ένα ισχυρότατο κλαδικό συνδικαλιστικό κίνημα. Επίσης είδαμε στη περίπτωση του Βόλου, το ότι η παντοδύναμη - δυνατότερη από κάθε φορά στην ελληνική ιστορία - αριστερά στο συνδικαλισμό και ενώ η πολιτική εξουσία είναι τουλάχιστον ασταθής, δεν θα ξεπεράσει το επίπεδο της προσπάθειας αναβάθμισης των εργαζομένων μέσα στα πλαίσια του συστήματος, χωρίς δηλαδή να αμφισβητείται η ίδια η ιδιωτική εργοδοσία και εξουσία. Στο Βόλο, την πόλη που (στις κοινοβουλευτικές εκλογές) η αριστερά είναι σχεδόν απόλυτη πλειοψηφία ήδη το 1936, απ' όπου προέρχεται ο τότε γραμματέας του ΚΚΕ Γ. Σιάντος και οι Γ.Γ. της ΓΣΕΕ, Κ. Θέος και Δ. Παπαρήγας, στην πόλη που στο παρελθόν (1921 και 1936) είχε εμφανίσει εικόνα «εμφυλίου» και σε έναν κλάδο με σημαντική συγκέντρωση εργασίας και αγωνιστική παράδοση, δεν εκδηλώνεται καμιά «κομμουνιστική ανταρσία» στη παραγωγή, δεν θίγεται το ζήτημα της ιδιοκτησίας. Το παραπάνω δεν οφείλεται στην έλλειψη πολιτικής καθοδήγησης, αλλά μάλλον αιτιολογείται λόγω της πολιτικής καθοδήγησης, της αντίληψης ότι πρέπει πριν απ' όλα να λυθεί το πολιτικό πρόβλημα της χώρας, χωρίς να «προκαλούνται» οι αστικές δυνάμεις.

Την περίοδο που σχηματοποιείται η αριστερή στρατηγική για τη βιομηχανία στην Ελλάδα και σπάει ριζικά η αριστερή παράδοση της «ψωροκώσταινας», ως κεντρικό ζήτημα, παραμένει η πολιτική εξουσία, μάλιστα στο περίφημο έργο του Μπάτση, θεωρείται προαπαιτούμενο μιας ανάπτυξης της βιομηχανίας, η «λαοκρατία». Ωστόσο η λαοκρατία εξαγγέλλεται και αναβάλλεται συνεχώς και στην πράξη οι εργοδότες πιέζονται να ανοίξουν τα εργοστάσια και να ξανα - δουλέψουν οι εργάτες. Ακόμα και οι στρατηγικής σημασίας «εθνικοποιήσεις», που προβάλλονται προγραμματικά από το ΕΑΜ, εντάσσονται μέσα σε μια ριζική πολιτική αλλαγή, τη «λαοκρατία» και μάλλον δεν αναφέρονται στον κύριο βιομηχανικό κλάδο στην Ελλάδα, την κλωστοϋφαντουργία. Συνεπώς στη στρατηγική του ΕΑΜ, προβλέπεται κάποιου είδους εξαναγκασμός των Βελισαρόπουλων των Καρελλαίων, των Μποδοσάκηδων, των Τεγόπουλων, των Στρατοκατσαμπαίων κλπ, να εντάξουν τις επιχειρησιακές στρατηγικές τους στην επαγγελόμενη «λαοκρατούμενη» Ελλάδα.

Στην αρχική απελευθερωτική περίοδο, τόσο στο Βόλο, όπου έχουμε επέμβαση των Άγγλων (έναν «μικρό Δεκέμβρη») και γενικές συγκρούσεις, όσο και στη Σύρο (όπου δεν έχουμε συγκρούσεις), δεν συμβαίνει κάποιο γεγονός που να τραυματίσει τις σχέσεις ΕΑΜ και βιομηχάνων του κλάδου, εκτός από τις πιέσεις για επαναλειτουργία. Βέβαια είναι εύλογο να εκτιμήσουμε ότι η επαναλειτουργία των εργοστασίων δεν είναι απλώς ένας «οικονομικός στόχος», ή απλώς ένα ζήτημα απασχόλησης, καθώς η συγκέντρωση της βιομηχανικής εργασίας στη πολιτική συγκυρία δεν μπορεί να θεωρηθεί άσχετη με τις δυνατότητες πολιτικών πιέσεων. Για οποιαδήποτε συνδικαλιστική εργατική πράξη είναι προαπαιτούμενη η λειτουργία εργοστασίων, καθώς οι πρώτες μετακατοχικές

«γενικές απεργίες» δεν αφορούν φυσικά τα κλειστά εργοστάσια και η βιομηχανική «εργατική τάξη» αναφέρεται στην πραγματικότητα σε εργάτες εκτός εργοστασίων.

Το τι γίνεται γενικά στην Ελλάδα είναι περισσότερο ασαφές, με βάση τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας, πάντως δεν φαίνεται να αλλάζει η τάση που εντοπίσαμε, εκτός ίσως από την περιοχή της Αττικής και αργότερα από την περιοχή της Νάουσας. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Χ. Κατσάμπα, όπως είδαμε, υπάρχουν κάποιες συγκρούσεις στην Αττική, που παρουσιάζει αρχικά ως απαιτήσεις απασχόλησης και αργότερα γενικευμένο «πλιάτσικο» των ανταρτών - «στασιαστών» με τη συμμετοχή και των ίδιων των εργατών των εργοστασίων, εκτός από την περίπτωση της Π-Π. Βέβαια τα εργοστάσια στην περιοχή της Αττικής είναι κλειστά και οι εργάτες ενδιαφέρονται πριν απ' όλα να ξανα-λειτουργήσουν, άρα να ξαναδουλέψουν οι ίδιοι, ως εργάτες. Με αυτή την έννοια είναι λογικό (και) οι εργάτες της Π. Π., να διαφυλάττουν τις πρώτες ύλες και αποθέματα των εργοστασίων, ενώ από την άλλη η ρητορεία που βάζει στο στόμα τους ο Χ. Κατσάμπας, του είδους «... μη τα πειράζετε...αυτά είναι δικά μας πλέον», ίσως δεν ήταν απλώς εργατική ρητορεία για εξαπάτηση των «δεκεμβριανών» ανταρτών, όπως ισχυρίζεται ο Κατσάμπας.

Με βάση τα παραπάνω και σύμφωνα με τα δημοσιεύματα του τύπου της εποχής, τις σχετικές αναφορές ηγετών του ΕΑΜ, τις μαρτυρίες που συλλέξαμε, τόσο εργατών και συνδικαλιστών της εποχής όσο και ηγετών εμπόλεμων τμημάτων του ΕΑΜ[841], το κρίσιμο ζήτημα που φαίνεται να αφορά τους εργάτες σε όλη την ανώμαλη, πρώτη μεταπολεμική περίοδο, είναι η επαναλειτουργία των εργοστασίων με όλο το παλιό προσωπικό, έτσι ώστε πριν απ' όλα να μπορέσουν να εργαστούν και να ζήσουν. Φυσικά ενδιαφέρονται και για την πολιτική λύση, για τη συνδικαλιστική αποκατάσταση για το μέλλον της χώρας, αλλά πριν απ' όλα για την άμεση επιβίωσή τους. Ακόμα και αν υπήρχε η διάθεση άμεσης παρέμβασης στην παραγωγή, ο έλεγχος των εργοστασίων θα ήταν αδιανόητος χωρίς πρώτες ύλες και δυνατότητα διάθεσης της παραγωγής. Ειδικά στην περίοδο των πολεμικών συγκρούσεων του Δεκέμβρη, θα ήταν αδιανόητο να αποδυναμωθούν οι πολεμικές «γραμμές» για να μπουν εργάτες ...με σημαίες σε αδρανή εργοστάσια, πχ στο κλωστοϋφαντουργικό ημικύκλιο μεταξύ Καλλιθέας - Φαλλήρου - Πειραιά - Ν. Ιωνίας, που ελέγχονταν από το ΕΑΜ.

Ακόμα και όταν οξύνεται το πολιτικό κλίμα, τα αιτήματα του Εργατικού ΕΑΜ ως προς τη παραγωγή, είναι το άνοιγμα των εργοστασίων και η αύξηση των ημερομισθίων, ωστόσο το βάρος δίδεται, όπως είναι προφανές, στο πρώτο σκέλος. Γίνονται ηρωικές αναφορές στη παρέμβαση των εργατών ώστε να σωθούν τα εργοστάσια και η παραγωγή (πχ στη μάχη της «Ηλεκτρικής») και καταγγέλλονται οι «καρχαρίες», που «σαμποτάρουν την εθνική ανόρθωση», ενώ οι εργάτες είναι «..έτοιμοι ν' αναλάβουν το βάρος της παραγωγής»[842]. Την πρώτη μέρα του τραγικού Δεκέμβρη του 44, αναγγέλλεται διθυραμβικά η επαναλειτουργία της «Ελληνικής Εριουργίας», της δεύτερης μεγάλης επιχείρησης που λειτουργεί: «*Τίμια εργατικά χέρια έβαλαν σε λειτουργία την 'Εριουργία'*» γράφει η «Ελεύθερη Ελλάδα», ωστόσο παρά τη σημειολογία του τίτλου που θυμίζει «λαοκρατία», την απόφαση και τον έλεγχο λειτουργίας τον έχουν οι 2.000 εργαζόμενοι, αλλά οι τελευταίοι δεν φαίνεται τόσο να αμφισβητούν, όσο να προκαλούν τους πραγματικούς ιδιοκτήτες να αναλάβουν την ευθύνη της παραγωγής. Εξάλλου στη συγκεκριμένη εναναλειτουργία υπήρξε ανάμειξη

[841] Μεταξύ αυτών ο Γ. Φαράκος
[842] «Ελεύθερη Ελλάδα» 29/11/44.

και της κυβέρνησης και σε καμία περίπτωση δεν πήρε το χαρακτήρα «ανταρσίας» ή «κατάληψης από κομμουνιστές», ή «κινδύνου του καθεστώτος», όπως θα αναμένονταν να παρουσιαστεί από τους αντικομουνιστές της εποχής. Συνεπώς δεν υπάρχει μια διάσταση σύγκρουσης στο ίδιο το εργοστάσιο, δεν υπάρχουν παρά λανθάνουσες απόπειρες κάποιας παρέμβασης στο «σκληρό πυρήνα» των σχέσεων παραγωγής, δεν υπάρχει αμφισβήτηση αλλά παρακίνηση αυτής καθ΄ αυτής της εργοδοσίας. Παρόμοιο εξάλλου νόημα έχει και το περίφημο άρθρο του Μπαρτζιώτα στο ριζοσπάστη της 17/11/44 και οι προσεκτικές αναφορές της «Ε. Ελλάδας» που καλεί τους βιομήχανους να θέσουν σε λειτουργία τα εργοστάσια, αλλιώς θα «επιταχθούν». Η «επίταξη» βέβαια, που ως ένα σημείο είχε ήδη πραγματοποιηθεί σε περιφερειακούς εργασιακούς χώρους της «ελεύθερης Ελλάδας»[843], διαφέρει ριζικά από την «εθνικοποίηση», κινείται στα όρια της νομιμότητας και αναγγέλλεται μόνο στη περίπτωση που οι βιομήχανοι αποποιούνται την ευθύνη λειτουργίας των εργοστασίων τους.

Ο ίδιος ο Χ Κατσάμπας δεν αναφέρει απόπειρες παρέμβασης στα εργοστάσια, εκτός από κάποιες απόπειρες τροφοδοσίας με έτοιμα προϊόντα. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι δεν φαίνεται ο Κατσάμπας να φοβάται, ή να αναφέρει έναν φόβο των άλλων βιομηχάνων για τη ζωή τους, παρά το κλίμα μισαλλοδοξίας και τις υπαρκτές, αιματηρές δραστηριότητες της περίφημης «ΟΠΛΑ» και του ΕΛΑΣ. Συνεπώς ακόμα και σε ένα κλίμα έντασης, βίας, αναζωπύρωσης παλαιών εμπαθειών, όπου παρουσιάζονται και ανεξέλεγκτες ακρότητες και υπάρχουν θύματα, οι βιομήχανοι δεν φαίνεται να κινδυνεύουν, αντίθετα με αυτό που θα περίμενε κάποιος, με βάση την έξαρση του μίσους. Τολμούμε μάλιστα να διατυπώσουμε την άποψη ότι όχι μόνο δεν κινδύνευαν από την «ΟΠΛΑ», αλλά ουσιαστικά δεν κινδύνευαν ακριβώς λόγω της στρατηγικής του ΕΑΜ - ΚΚΕ και της ύπαρξης της ΟΠΛΑ. Το ΕΑΜ αν και φαίνεται ευάλωτο στο να παρασυρθεί σε αδιέξοδη ένοπλη σύγκρουση και να «θυσιάσει» μαχητές του, φαίνεται να διαφυλάττει ως κόρη οφθαλμού τη δυνατότητα συναινέσεων και συνεργασιών με τους βιομήχανους, στο πλαίσιο μιας προοπτικής λαοκρατίας, που όχι μόνο «χωρούσε» τη κρατικοδίαιτη βιομηχανική αστική τάξη, αλλά της έδιδε χαρακτηριστικά μοχλού βιομηχανικής εθνικής ανάπτυξης.

Ακόμα και μετά τα «Δεκεμβριανά», οι εργοδότες, το βιομηχανικό κεφάλαιο, δεν φαίνεται να απασχολούν το ΕΑΜ - ΚΚΕ, όσο η παραγωγή συνεχίζεται, αλλά μόλις η παραγωγή διακόπτεται, ή όταν εκδηλώνονται αντιπαραγωγικά «σκάνδαλα». Στις 23/2/45, η «Ελεύθερη Ελλάδα» γράφει για το «σκάνδαλο των Βιομηχάνων»: *«Μετέτρεψαν σε λίρες τα δάνεια που πήραν και ξεπούλησαν το βαμβάκι που τους έδωσαν. Τα εργοστάσια κλειστά και οι εργάτες άνεργοι»*. Πρόκειται για το γνωστό σκάνδαλο του βαμβακιού της UNRA, που απασχολεί τον τύπο, αλλά και όλα τα σωματεία της χώρας, όπως είδαμε και στη περίπτωση του Βόλου.

Τελικά τα εργοστάσια θα επαναλειτουργήσουν και θα πραγματοποιηθούν απεργίες, μάλιστα βιομηχανικές απεργίες και όχι σαν τις πρώτες μεταπολεμικές «γενικές απεργίες» που κηρύσσει το ΕΑΜ και φυσικά δεν αφορούν τα κλειστά κλωστοϋφαντήρια. Από το καλοκαίρι του 1945, οι απεργίες συγκλονίζουν τα εργοστάσια του κλάδου, μάλιστα το Σεπτέμβρη πραγματοποιείται μια 9μερη κλαδική απεργία και το αίτημα για αύξηση των ημερομισθίων αποδέχεται ακόμα και η εργοδοτική ένωση των κλωστοϋφαντουργών, που ήδη τον Ιούνιο ζητά από την

[843] Ο Θ. Χατζής μιλάει για «κατασχέσεις προσωρινού χαρακτήρα» ΧΑΤΖΗΣ Θ., Η Νικηφόρα..., ό.π., Γ', σ. 193

κυβέρνηση να άρει την απαγόρευση αυξήσεων[844]. Οι εργοδότες γνωρίζουν βέβαια και τα ισχνά μεροκάματα και τον κίνδυνο εργατικής έκρηξης και την κυριαρχία του ΕΑΜ - ΕΡΓΑΣ, την οποία είναι υποχρεωμένοι να αντιμετωπίσουν μέσα στα εργοστάσια τους. Οι εργοδότες «βαρόνοι», συνηθισμένοι στο παραδοσιακό, απόλυτο διευθυντικό δικαίωμα, σε έναν αυταρχικό πατερναλισμό απέναντι σε μάζες πεινασμένων και φοβισμένων εργατών και εργατριών, μετά την κατοχή και το ΕΑΜ, έχουν να αντιμετωπίσουν μια τελείως διαφορετική εργατική τάξη, ακόμα πιο πεινασμένη, αλλά πιο οργανωμένη και μαχητική, συντονισμένη κάτω από μια αδιαμφισβήτητη κομμουνιστική ηγεσία. Το ΚΚΕ που όπως είδαμε, στο μεσοπόλεμο, ουσιαστικά δεν διαθέτει δυνάμεις στα μεγάλα εργοστάσια, φαίνεται να κυριαρχεί μετακατοχικά και στα μεγάλα εργοστάσια, μεταξύ άλλων στη μεγάλη βιομηχανία του κλάδου. Το πιο σημαντικό συνδικαλιστικό στέλεχος των κλωστοϋφαντουργών, είναι κατά την πάγια τακτική του ΚΚΕ, το πλέον «πιστό» στέλεχος, που σημαίνει και το πλέον διωκόμενο στέλεχος. Πράγματι πρόεδρος της προσωρινής ομοσπονδίας (ΟΚΕ) είναι ο ακροναυπλώτης Γ. Αμπατζόγλου από τη Ν. Ιωνία, ένας από τους ελάχιστους διωκόμενους υφαντουργούς, συγκριτικά με το μέγεθος της απασχόλησης του κλάδου. Βέβαια ο ΕΡΓΑΣ κυριαρχεί σε όλους τους χώρους και η κυριαρχία του στα μαζικά εργοστάσια με τους χιλιάδες εργάτες, ειδικά στην περιοχή της Αττικής, αποκτά μεγάλη σημασία.

Οι απεργίες που έχουν κυρίως οικονομικό περιεχόμενο, λόγω της πολιτικής σημασίας της οικονομικής διεκδίκησης και της μαζικής συμμετοχής ανδρών και γυναικών έχουν επίσης πολιτικό νόημα. Φυσικά οι εργάτες και εργάτριες όταν ψηφίζουν ΕΡΓΑΣ ή όταν απεργούν, όπως οι 7650 κλωστοϋφαντουργοί του Πειραιά που φαίνεται να απεργούν ενάντια στο «Γ' Ψήφισμα» του 1946[845], δεν είναι κομμουνιστές, αλλά φαίνεται να καθοδηγούνται από τους αριστερούς συνδικαλιστές της περιόδου. Σε όλη την ιστορία της αριστεράς στην Ελλάδα, είναι πάμπολλες οι περιπτώσεις όπου σε συνδικάτα και Δήμους, εκδηλώνεται μια ακτινοβολία, μια απήχηση της αριστεράς και των ηγετών της, πολύ μεγαλύτερη από την πραγματική πολιτική της επιρροή, η οποία αποδεικνύει και τη δυναμική της αριστερής ηγεμονίας σε ορισμένους χώρους και συγκυρίες. Στη συγκεκριμένη λοιπόν περίπτωση φαίνεται η αριστερή απήχηση στον κλάδο με το μεγαλύτερο και περισσότερο συγκεντρωμένο μέρος της εργατικής τάξης, που με τη σειρά της, σημασιοδοτείται και ως «διαπραγματευτικό» όπλο της αριστεράς για τον ευρύτερο πολιτικό συσχετισμό δυνάμεων.

Ο συνδικαλισμός αναφέρεται και στη συνδικαλιστική δημοκρατία και την απόκρουση - καταγγελία κρατικών και παρακρατικών επιθέσεων (όπως στο εργοστάσιο «Σαμαρτζή», το 1945), είναι επίσης ενδεικτικός για τη δύναμη της εργασίας στη καθημερινή λειτουργία του εργοστασίου. Σε τελική ανάλυση οι όποιες απεργίες και συγκεντρώσεις, όσο μαζικές και συγκρουσιακές και αν ήταν, καλύπτουν ελάχιστες μέρες από τις χιλιάδες ώρες και μέρες καθημερινής εργοστασιακής ζωής, τα μικρά και μεγάλα προβλήματα, αγωνίες και όνειρα ενός ολόκληρου «στρατού» δεκάδων χιλιάδων εργατριών και εργατών που έχουν γλιτώσει το λιμό της κατοχής και ελπίζουν σε μια καλύτερη ζωή. Η συλλογικότητα και αποφασιστικότητα των εργατών, εκδηλώνεται στην τομή της απεργίας, αλλά πραγματώνεται - οικοδομείται στο καθημερινό 8ωρο

[844] ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗΣ Α., Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα Κατά τη Δεκαετία του 40 και τα περιθώρια της Πολιτικής, Καστανιώτη, 1999, σ. 239, 273

[845] ΠΑΝΤΕΛΟΓΛΟΥ Γ., «Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα. Οι απεργίες της περιόδου 1945-1949», στο Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, τ. 1., 1996, σ. 19

πάνω στη κλώστρια και τον αργαλειό, στη συζήτηση στο διάλειμμα, στη θορυβώδη προσέλευση και αποχώρηση από το εργοστάσιο. Τη συγκεκριμένη λοιπόν περίοδο, στη καθημερινή ζωή στο εργοστάσιο εκδηλώνεται μια σημαντική τομή, τόσο στις σχέσεις με τα «αφεντικά» και τους προϊσταμένους όσο και τις σχέσεις μεταξύ των εργατών, πράγμα που μπορεί να μην φαίνεται ίσως στις γνωστές πηγές των αποφάσεων και τα δημοσιεύματα των εφημερίδων, αλλά αναφέρεται κατά κόρο και αυθόρμητα από παλιούς εργάτες και συνδικαλιστές. Στα 1946, που οι κλωστοϋφαντουργοί μπορούν αν απεργήσουν μαζικά για το μεροκάματο και ακριβώς λόγω του ότι μπορούν να απεργήσουν (και) για το μεροκάματο, είναι αδιανόητη η καθημερινή πίεση και εκβιασμοί του προϊστάμενου προς την υφάντρια, που θα χαρακτηρίσει τη φάμπρικα στη μετεμφυλιακή περίοδο του συνδικαλισμού της ΟΚΕ. Στην εποχή που «παντευόμασταν τις φιλενάδες μας και ... κόψαμε τις πονηριές...», όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Σπινάσης από το Βόλο, στην περίοδο που κυριαρχεί ένας λόγος «περήφανης εργατιάς» και «εθνικής παραγωγής», περιορίζονται δραστικά οι μόνιμες «πληγές» της φάμπρικας, όπως το μικροσαμποτάζ, η κλεψιά, οι σεξιστικές πιέσεις στις νεαρές κλωστοϋφαντουργίνες. Δεν είναι διαφορετικός μόνο ο επίσημος συνδικαλισμός, αλλά διαφέρει η ίδια η εργασία, η καθημερινή λειτουργία, το πλαίσιο αντίστασης - υποταγής, η αίσθηση του εκπροσώπου του «εθνικού» - γενικού συμφέροντος, η ηγεμονία στο εργοστάσιο.

Επίσης σημασία έχει ότι η μαζικότητα του συνδικαλισμού και η συλλογικότητα της εργασίας στο εργοστάσιο, που εντάσσει και τους υπαλλήλους, τους τεχνικά και οικονομικά καταρτισμένους εργαζόμενους, συναντάται με την ευρύτερη αριστερή συζήτηση για τη βιομηχανία και την εθνική οικονομία, έτσι ώστε για παράδειγμα στοιχειοθετούνται οι γνωστές καταγγελίες για τη κορδοσκοπία των βιομηχάνων - «καρχαριών» με τις πρώτες ύλες (βαμβάκια). Τέλος η διεκδίκηση των παροχών σε είδος, από την παραγωγή των εργοστασίων (δρίλια και μάλλινα υφάσματα), που ως ένα σημείο επιλύουν το ζήτημα της ένδυσης των οικογενειών των κλωστοϋφαντουργών, δεν είναι ένα απλό οικονομικό περιεχόμενο αγώνα. Σύμφωνα με διηγήσεις παλιών συνδικαλιστών, ως ένα σημείο η παροχές σε είδος εξυπηρετούσαν και τα χρηματοοικονομικά προβλήματα των επιχειρήσεων, μπορούν να επιφέρουν άμεσες κατακτήσεις με σχετικά μικρό κόστος και δεν εξανεμίζονταν από τον πληθωρισμό, όπως οι αμοιβές σε χρήμα. Ταυτόχρονα όμως συμβολίζουν την οικειοποίηση ενός μέρος των προιόντων που παράγουν τα «τίμια εργατικά χέρια» και η έμφαση εδώ δίνεται τόσο στο «εργατικά» χέρια, δηλαδή στη σημασία της εργασίας στη παραγωγή αλλά και στο «τίμια». Αντί της παραδοσιακής κλοπής, που παρά τους «ερευνητές» και «ερευνήτριες» των εργοστασίων, δεν φαίνεται να μπορεί να ελεγχθεί πλήρως, ο μετακατοχικός συλλογικός εργαζόμενος διεκδικεί με συνδικαλιστικό - αγωνιστικό τρόπο ένα μέρος του προϊόντος που συλλογικά παράγει. Η εργάτρια του κλάδου, αντί να τυλίγει φοβισμένη τα υφάσματα γύρω της, κάτω από το φόρεμα, διεκδικεί ευθέως μέρος από το ύφασμα που παράγει, απεργεί και διεκδικεί συλλογικά και μαχητικά. Ο συνδικαλισμός και ειδικά οι κλαδικές απεργίες της περιόδου, από τις πλέον σημαντικές στην ελληνική ιστορία, στηρίζεται όπως είναι προφανώς στην εργατική βάση, δηλαδή κυρίως στις γυναίκες, έτσι ώστε η εκτίμηση ότι η μετεμφυλιακή «σιωπή» στα κλωστοϋφαντήρια οφείλεται στο ότι εργάζονται γυναίκες, είναι ανεπαρκής.

Στην παρούσα εργασία δεν θα επεκταθούμε αναλυτικά στις απεργίες της περιόδου, ούτε στη κυριαρχία του ΕΡΓΑΣ ούτε στη φαιδρότητα και ταυτόχρονα τη τραγικότητα των μέτρων για τη κατάπνιξη του αριστερόστροφου εργατικού ρεύματος, που έχει αναδείξει ήδη ο Α. Αυγουστίδης, ο Γ. Παντελόγλου και ο Γ. Κουκουλές. Δεν δίδουμε πρωταρχική

σημασία σε αυτές καθ' αυτές στις απεργίες, ούτε όμως συμφωνούμε στο ότι υπερτονίστηκαν οι επιπτώσεις τους στην οικονομική δραστηριότητα και στο πολιτικό μέλλον της χώρας, όπως υποστηρίζει ο Γ. Παντελόγλου. Ο Παντελόγλου θεωρεί ότι ο αντικομουνιστικός ακρογωνιαίος λίθος της κυρίαρχης ιδεολογίας εφαρμόστηκε στον περιορισμό των συνδικαλιστικών ελευθεριών και ειδικά της απεργίας, έτσι ώστε «... *απεργίες με οικονομίστικα αιτήματα, εξομοιώθηκαν με απεργίες που διακύβευαν τα εθνικά συμφέροντα, αφού δήθεν απέβλεπαν σε «επανάστασιν»*, στην «*αυτονόμησιν της Μακεδονίας» ή στην επιβολή των σχεδίων του «αναρχοκομμουνισμού»*»»[846]. Κατά τη γνώμη μας οι απεργίες της περιόδου φυσικά δεν διακύβευαν «επαναστάσεις» και τα παρόμοια, μάλιστα αυτό συνηγορεί στην υιοθέτηση της άποψης για τη «συναινετική» στρατηγική της αριστεράς, ωστόσο το παραπάνω δεν σημαίνει ότι οι απεργίες δεν ήταν σημαντικές. Παρά του ότι εν μέρει υπάρχει μια χροιά οικονομισμού των απεργιακών αιτημάτων, δεν είναι επαρκές να ερμηνεύσει το νόημα της απεργιακής συμπεριφοράς των εργατών, εξάλλου η ιστορία των κινημάτων και επαναστάσεων είναι γεμάτη από γενικευμένα ξεσπάσματα που αρχίζουν με «μη επαναστατικά» αιτήματα και με εκ πρώτης όψεως ασήμαντες αφορμές.

Υπάρχουν χώροι εργασίας που απεργία (μετά το 1946) γίνεται μόλις το 1976, γεγονός που έχει οπωσδήποτε ξεχωριστή σημασία, εξάλλου οι κυρίαρχες τότε δυνάμεις και οι Αγγλοαμερικάνοι σύμβουλοι, μπορεί να υπέκυπταν σε μια υπερβολική, έως και γελοία αντικομουνιστική προπαγάνδα, αλλά δεν μπορούν να θεωρηθούν αφελείς ως προς το ότι δεν κατάλαβαν και υπερτιμούσαν τις «κομμουνιστικές απεργίες». Φαίνεται ότι οι κυρίαρχοι κύκλοι της περιόδου μπορούσαν να καταλάβουν ότι πίσω από τον «οικονομισμό» των αιτημάτων υποκρύπτονταν ένας καθόλου «οικονομίστικος» συνδικαλισμός, που θα μπορούσε να γίνει εξαιρετικά επικίνδυνος. Ειδικά οι βιομήχανοι μπορούσαν να καταλάβουν ότι οι κομμουνιστές και το ΕΑΜ ουσιαστικά έλεγχαν τους εργάτες, μέσα και έξω από το εργοστάσιο, σε βαθμό που η παραδοσιακή, πατερναλιστική, αυταρχική διεύθυνση του παρελθόντος αποδεικνύονταν φανερά ανεπαρκής. Έτσι εξηγείται το ότι υιοθετούν το αίτημα των αυξήσεων, από το καλοκαίρι του '45, προσπαθώντας να προλάβουν τη διαφαινόμενη έκρηξη του φθινοπώρου. Γνωρίζουν ότι οι εργάτες της περιόδου μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τη δύναμη τους και μέσα στο εργοστάσιο «τους», όπου κανένας στρατός και καμιά αστυνομία δεν έχουν αποτέλεσμα χωρίς την απόσπαση της συναίνεσης των εργατών, όπου η αριστερή ηγεμονία είναι από κάθε άποψη επικίνδυνη. Από την άλλη μεριά, οι κομμουνιστές, μπορούσαν να μεταβληθούν από εξαίρεση πολιτικής δύναμης που αναγνώριζε το πατριωτικό ρόλο των Ελλήνων βιομηχάνων, (όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Κατσάμπας), σε κύρια (και αποτελεσματική) δύναμη αντίθεσης στα συμφέροντά τους. Συνεπώς θα ήταν αδόκιμο ο μετακατοχικός κλαδικός συνδικαλισμός να θεωρηθεί απλώς οικονομίστικος, λόγω της προβολής οικονομικών αιτημάτων, ενώ αντίθετα έχει βάση η άποψη ότι ο συγκεκριμένος συνδικαλισμός έχει κυρίως πολιτική σημασία και δικαίως θορυβεί τους κυρίαρχους κύκλους. Από την άλλη μεριά το ότι έχει πολιτική σημασία, εξέχουσα μαζικότητα και μαχητικότητα, δεν σημαίνει ότι είναι ένας «αντικαπιταλιστικός» συνδικαλισμός, που υπερβαίνει τα όρια του συνδικάτου και της αντιφατικής στρατηγικής της αριστεράς της περιόδου. Επίσης δεν σημαίνει ότι τάχα είναι ένα βασίλειο ελευθερίας και δημοκρατίας, όπου αβίαστα εκφράζεται η θέληση της εργασίας, ή ότι υπάρχει μια απόλυτη ενότητα των εργαζομένων στη βάση εργατικών συμφερόντων.

[846] Στο ίδιο, σ. 126

Η μετα-κατοχική περίοδος και ως προς το συνδικαλισμό, δεν είναι βέβαια μια περίοδος «ομαλότητας», αλλά μια περίοδος μέγιστης πολιτικής ρευστότητας, ανασφάλειας, βίας και μίσους, που η αναζήτηση των αιτιών τους θα μας οδηγούσε στις αντιθέσεις της κατοχής αλλά και πριν τη κατοχή, στη μεταξική δικτατορία, όσο και στις αντιτιθέμενες στρατηγικές για το μέλλον της Ελλάδας. Ειδικά στην περιοχή της Αττικής, ο τραγικός Δεκέμβρης του 44 οξύνει το μίσος και τις αντιθέσεις, μάλιστα θα υπάρξουν θύματα εκατέρωθεν των παρατάξεων, μεταξύ και των κλωστοϋφαντουργών συνδικαλιστών. Δεν θα αναφερθούμε σε συγκεκριμένα περιστατικά, για τα οποία εξάλλου αναφέρθηκαν «σκηνοθετικές» παρεμβάσεις (πχ το θρήνο των χήρων στο Περιστέρι), ωστόσο θα τονίσουμε ότι ενώ οι βιομήχανοι δεν κινδύνευσαν από την «ΟΠΛΑ», δεν γλίτωσαν και κινδύνευσαν αρκετοί «εθνικόφρονες» συνδικαλιστές, που ήταν, ή κατηγορήθηκαν ότι ήταν «μοναρχοφασίστες» - «ταγματασφαλίτες». Τα εκατέρωθεν θύματα οδηγούν σε μεγαλύτερο μίσος, ένα μίσος που αναπαράγεται στο μικρόκοσμο των εργοστασίων (γιατί ακόμα και το μεγαλύτερο εργοστάσιο είναι ένας μικρόκοσμος) με τα μεγάλα εξωτερικά τείχη και τις βαριές πόρτες, να οριοθετούν αλλά και να πολλαπλασιάζουν τις αντιθέσεις. Στο μίσος και την αντιπαράθεση της θυματοποίησης, που «στοιχειώνει» με αίμα, συμβάλει και η αριστερά, η οποία όμως θα «πληρώσει» και το μεγαλύτερο τίμημα, στην αρχή με την ηγεσία της, κατόπιν με τη μαχητική βάση της, στη συνέχεια με όλους όσους θεωρήθηκαν «μολυσμένοι» από αυτήν, που όντας πράγματι πλειοψηφία, οδήγησαν στην ουσιαστική δίωξη συνολικά του συνδικαλισμού.

Στο πρώτο διάστημα, η μεταπολεμική πόλη και το εργοστάσιο παρέχει μια ελπίδα απασχόλησης και στοιχειώδη ασφάλεια για τους ΕΑΜικούς πληθυσμούς, πράγμα που ισχύει και για τους πλέον «σεσημασμένους» «αναρχοκομμουνιστές» εργάτες. Όταν όμως ξεκαθαρίζει η κυρίαρχη στρατηγική των αστικών δυνάμεων και των Άγγλων, όταν στην ύπαιθρο αρχίζουν συγκρούσεις και διαφαίνεται ο εμφύλιος, η αριστερά παλινδρομεί και ως ένα σημείο σύρεται σε ανοιχτή σύγκρουση, οι αριστεροί συνδικαλιστές ηγέτες συλλαμβάνονται ή διαφεύγουν στο «βουνό», ενώ οι πολυπληθείς εργατικές εαμογενείς δυνάμεις παραμένουν στην πόλη και στη φάμπρικα. Το εργοστάσιο, την εποχή του εμφυλίου, δεν είναι καθόλου «ασφαλής» χώρος για όσους έχουν στο παρελθόν συνδεθεί με το ΕΑΜ και το συνδικαλισμό του, πολύ περισσότερο για όσους και όσες υπάρχει η υπόνοια διάθεσης αριστερής - κομμουνιστικής δραστηριότητας. Η εργατική τάξη των πόλεων, παρά την αποδεδειγμένη ηγεμονία της Εαμογενούς αριστεράς, δεν θα λάβει μέρος στον εμφύλιο, εκτός από το ότι θα υποστεί τις συνέπειές του, μέσα και έξω από τους εργασιακούς χώρους.

4.2.1.1.2 Ο πολιτικός έλεγχος της εργασίας και τα υπολείμματα της συνδικαλιστικής αριστεράς

Στο εργοστάσιο, το ποιος μπαίνει και βγαίνει είναι γνωστό και ελέγξιμο, όπως το τι λέει και τι πράττει, συνεπώς όταν ο κρατικός ασφαλίτικος μηχανισμός συνενωθεί με τον εργοδοτικό μηχανισμό και τους «εθνικόφρωνες» εργάτες και συνδικαλιστές, δεν υπάρχει περιθώριο ύπαρξης για τους συνδικαλιστές της αριστεράς, στο βαθμό που παραμένουν ασύλληπτοι. Εκτός της απαγόρευσης της απεργίας και των άλλων μέτρων της «βάρβαρης» νομιμότητας της περιόδου, για τους εργάτες έχει μεγαλύτερη σημασία η καθημερινή ασφαλίτικη και παρακρατική παρέμβαση, μέσα και έξω από το εργοστάσιο, που κατά την «ιδιωνυμική παράδοση» ελέγχουν και εκβιάζουν όχι μόνο τις πράξεις αλλά και τα φρονήματα, πολλές φορές στα όρια ή εκτός της νομιμότητας.

Μια από τις πρώτες εκδηλώσεις του εμφυλίου, είναι ότι ξεκαθαρίζουν τα εργοστάσια από τα αριστερά «μιάσματα» τους ηγέτες του κλαδικού ΕΡΓΑΣ που είτε εξορίζονται είτε καταφεύγουν «στο βουνό», είτε απλώς κρύβονται, φυσικά μακριά από τα εργοστάσια και τους εργάτες που τους ανέδειξαν. Όπως είδαμε, ο Α. Πατσιαντάς του Βόλου εξορίζεται και παρόμοια τύχη θα έχουν όλοι οι κλωστοϋφαντουργοί «εγκληματίες» του ΕΑΜ, πολύ περισσότερο η ηγεσία της Ομοσπονδίας που ιδρύθηκε στο πλαίσιο του 8ου συνεδρίου της ΓΣΕΕ με πρόεδρο τον Γ. Αμπατζόγλου της Νέας Ιωνίας. Το σημαντικότερο είναι ότι ο συνδικαλιστικός ιστός που ισχυροποιείται επί κατοχής και την αμέσως επόμενη περίοδο, ακόμα και η όποια προπολεμική γνήσια συνδικαλιστική παράδοση διαλύεται, ο συνδικαλισμός ουσιαστικά καταργείται και τη σύντομη εργατική ανάταση δίνει τη θέση της σε μια από τις πιο βαριές «σιωπές» της εργασίας. Η απεργία απαγορεύεται δια νόμου εν όσο διαρκεί η «ανταρσία» των «συμμοριτών» αλλά πριν απ' όλα διώκονται όσοι θα μπορούσαν ή έστω θα επιδίωκαν να επεκτείνουν τον εμφύλιο πόλεμο από τα βουνά στα εργοστάσια. Ενώ λοιπόν διεξάγεται μια σκληρότατη μάχη σε βουνά, ένα εκτεταμένο αντάρτικο, στα εργοστάσια εκτός από την περιοχή της Νάουσας, επικρατεί «τάξη και ασφάλεια», στην πραγματικότητα κυριαρχεί η .... Ασφάλεια, σε συνδυασμό με την ανάγκη επιβίωσης. Ο οικονομικός εξαναγκασμός του «ελεύθερου» εργάτη να επιλέξει τη μισθωτή απασχόληση, συνδυάζεται με την «ελευθερία» να επιλεγεί η υποταγή στη «νομιμότητα» ή οι προσωπικές και οικογενειακές διώξεις, ταπεινώσεις. Σε αυτό βεβαίως συμβάλει σε μεγάλο βαθμό και η τακτική του ΚΚΕ, που στην πράξη οδηγεί ακόμα και το μέρος της βιομηχανικής εργατικής που απείχε από τις εκλογές του '46, να αδρανοποιηθεί, να υποστεί κάθε είδους ταπεινώσεις και «δηλώσεις». Ειδικά στους κλωστοϋφαντουργούς που μαζί με τους τσαγκαράδες αποτέλεσαν την εξαίρεση κλάδων που με ένταση συμμετείχαν στις τελευταίες, «πολιτικές» απεργίες του 1946 - 1947, εκδηλώθηκε η τελική γραμμή άμυνας της συνδικαλιστικής αριστεράς στους χώρους εργασίας, αλλά η ήττα ήταν φανερά προδιαγεγραμμένη.

Στα μεγάλα εργοστάσια των πόλεων, εκτός από τη περιοχή της Νάουσας, δεν υπήρχε καμιά προοπτική αριστερόστροφης εργατικής πρακτικής, το κόστος οποιαδήποτε ενέργειας είναι δυσβάστακτο για την εργατική οικογένεια, εξάλλου η εργατική ηγεσία έχει εκδιωχθεί ή φυγαδευτεί από τα εργοστάσια. Ακόμα και στα τεράστια - για τα ελληνικά δεδομένα - κλωστοϋφαντουργικά εργοστάσια της Αθήνας και Πειραιά, για παράδειγμα στην «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΡΙΟΥΡΓΙΑ» με τους 2000 εργάτες, σε περίοδο εμφυλίου πολέμου στα βουνά, και εμφύλιας τρομοκρατίας στις πόλεις, η συγκεντρωμένη εργασία δεν αντιμετωπίζει πλέον έναν εργοδότη και το μηχανισμό του, αλλά το εμπόλεμο κράτος. Για να αντιμετωπίσει ένα κράτος που χρησιμοποιεί ανοιχτά το στρατό του, θα πρέπει να θέλει και να μπορεί να λάβει μέρος άμεσα ή έμμεσα στην εμφύλια διαμάχη, πράγμα για το οποίο προφανώς δεν αρκεί η όποια συλλογικότητα, η όποια εμπειρία απεργιακού αγώνα, πολύ περισσότερο συνδικαλιστικές εκλογές και συζητήσεις. Την ίδια περίοδο, οι βιομήχανοι, ενώ προηγουμένως ζητούσαν ή μάλλον εκβίαζαν χρηματοδότηση από το κράτος, θα χρηματοδοτήσουν όπως είδαμε με ένα τεράστιο ποσό την αγορά όπλων για τις ανάγκες του «εθνικού αγώνος» και φυσικά δεν θα είναι αδιάφοροι για τον «εθνικό αγώνα» μέσα στα ίδια τα εργοστάσια τους.

Με βάση τα παραπάνω η εργατική τάξη (και) στον κλάδο υποτάσσεται, αναγκάζεται να «ξεχάσει» την οποιαδήποτε πολιτική και οικονομική διεκδίκηση, τη στοιχειώδη συνδικαλιστική ελευθερία, τελικά ηττάται, ή μάλλον συντρίβεται, δίδοντας μάχες οπισθοφυλακών, όχι σε κάποιον «εργασιακό» πόλεμο αλλά σε έναν ανοιχτό εμφύλιο πόλεμο. Στην Ελλάδα λοιπόν παρόλο που επαναλαμβάνεται μια διεθνώς συνηθισμένη

εμπειρία εργατικής ήττας, η εργατική τάξη ηττάται, σε έναν πόλεμο στον οποίο ουσιαστικά δεν λαμβάνει μέρος. Ο συνδικαλισμός, ως μορφή ταξικής πρακτικής δεν ηττάται, αλλά καταργείται, δεν τροποποιείται απλώς, αλλά τέμνεται καθοριστικά σε μια ταραγμένη έτσι κι αλλιώς συνδικαλιστική παράδοση.

Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τομής στη συνδικαλιστική παράδοση φαίνεται στη περίπτωση της Νάουσας, όπου όπως είδαμε, εκδηλώνεται μια σημαντική παράδοση αγώνων, στην αρχή «άγριες» απεργίες, αλλά που στη πορεία θα καθοδηγούνται από την ΕΓΣΕΕ (τη προπολεμική κόκκινη ΓΣΕΕ). Η παραπάνω παράδοση θα εκδηλωθεί και μεταπολεμικά, η σύγκρουση θα είναι τόσο ισχυρή που θα επιφέρουν μια από τις αφορμές του εμφυλίου. Στη Νάουσα από το 1946, η τρομοκρατία των παρακρατικών είναι αποκρουστική, μάλιστα φτάνουν να εκτελέσουν τον κλωστοϋφαντουργό πρόεδρο του Ε.Κ.Νάουσας. Σαν απάντηση, θα εκδηλωθεί μια από τις «κόκκινες» τρομοκρατίες - αφορμές του εμφυλίου - γενικότερα ο εμφύλιος θα εισχωρήσει άμεσα στα εργοστάσια, με εκατέρωθεν θύματα. Είναι ενδεικτικό ότι στη μετεμφυλιακή Νάουσα μετά και τα τραγικά γεγονότα του 1948-49, θα αργήσουν να εμφανισθούν και «εθνικόφρονες συνδικαλιστές», δεν θα υπάρχει συνδικαλιστική εκπροσώπηση στα 1951, στο ιδρυτικό συνέδριο της Ομοσπονδίας (ΟΚΕ). Τα παραπάνω σχετίζονται με τη γεωγραφική θέση της Νάουσας, τη παράδοση εργασιακών συγκρούσεων αλλά και με το ζήτημα της καταγωγής και κατοικίας των εργατών σε γύρω χωριά, που ήδη έχουμε αναφέρει. Όπως είναι προφανές, εκτός από «μικρόκοσμο» των εργοστασίων οι εργάτες αντιμετωπίζουν τον μικρόκοσμο των χωριών τους, που μεγιστοποιούν και προσωποποιούν τις αντιθέσεις και εμπάθειες. Το τρομοκρατικό κλίμα του εμφυλίου τους αγγίζει πολύ σκληρά και στον τόπο κατοικίας, γιατί όπως είναι γνωστό η τρομοκρατία εξαπλωνόταν με μεγαλύτερη αγριότητα στα χωριά και όχι στις πόλεις, πολύ περισσότερο σε μια περιοχή γειτνίασης με τις πολεμικές επιχειρήσεις. Στη Νάουσα, την πόλη με τη σχετικά μεγαλύτερη συγκέντρωση κλωστοϋφαντουργικών επιχειρήσεων, με σημαντική εργατική και συνδικαλιστική παράδοση, στην πόλη που σημειώθηκαν οι πιο σκληρές απεργίες του κλάδου στη προπολεμική περίοδο, θα εκδηλωθεί η πιο «βαριά σιωπή» της εργασίας. Σε όλη τη μετεμφυλιακή περίοδο, στη δικτατορία και στη πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο είναι ανύπαρκτη κάθε αγωνιστική εκδήλωση, ακόμα και στο πλαίσιο του «μακρικού» συνδικαλισμού. Οι παλιοί εργάτες θα θυμηθούν ότι πριν την απεργία του 1979, και σε ορισμένους χώρους πριν την απεργία του 1984, είχε να γίνει απεργία από το ... 1946, πράγμα που βέβαια δεν συμβαίνει στην υπόλοιπη Ελλάδα, τουλάχιστον δεν συμβαίνει στον ίδιο βαθμό.

Συνολικά στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία, γύρω στο 1947 αρχίζει μια νέα «συνδικαλιστική» περίοδος με χαρακτηριστικά την εξαφάνιση των αριστερών από τα εργοστάσια και την πλήρη υποταγή των εργαζομένων. Το πολιτικό κλίμα της εποχής καθ' όλη τη περίοδο του εμφυλίου και τα βάρβαρα μετεμφυλιακά χρόνια, μέχρι και τη δεκαετία του '60, παραμένει απαγορευτικό για οποιαδήποτε αριστερόστροφη παρέμβαση, που μπορεί να αγγίξει τη συγκεντρωμένη εργασία. Χιλιάδες ανθρώπων είτε «συμοριτόπληκτοι», είτε χωρικοί φοβούμενοι, είτε παράνομοι αριστεροί, είτε οικογένειες που επιζητούν απασχόληση, καταφεύγουν στη χοάνη της μεταπολεμικής πόλης, κυρίως της Αθήνας. Όπως είναι προφανές, ψάχνουν για οποιαδήποτε εργασία, για μεροκάματο, που ειδικά για μεγάλο μέρος του (χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου), γυναικείου δυναμικού, σημαίνει μεροκάματο στα κλωστοϋφαντήριο. Έτσι εκτός των χιλιάδων που έχουν ήδη εργαστεί προσωρινά στο κλάδο κάποια περίοδο και τώρα η ανάγκη τους αναγκάζει να προστρέξουν ταυτόχρονα και μαζικά έξω από τη πόρτα

του εργοστασίου, προστίθενται οι ανειδίκευτοι επαρχιώτες, που μετοίκησαν στις πόλεις. Η προσφορά εργασίας είναι τεράστια, αλλά η παραγωγή περιορισμένη και η κατάληψη θέσης εργασίας, εν μέρει συναρτημένη με τη πολιτική τοποθέτηση, που ως ένα σημείο είναι γνωστή και εύκολο να διαπιστωθεί. Η κατάσταση θα οξυνθεί όπως θα δούμε λόγω της κρίσης του 52-54, έτσι ώστε υπολογίζεται ότι η απασχόληση στη δεκαετία του '50, θα μειωθεί στο μισό! Το γενικό πρόβλημα απασχόλησης στο κλάδο, έστω με το χαμηλότατο μεροκάματο, υφίσταται σε μέγιστο βαθμό για τους αριστερούς, ή όσους παρουσιάστηκαν ως «αριστεροί», ακόμα και για τα παιδιά των αριστερών.

Στην εμφυλιακή και μετεμφυλιακή περίοδο ο αριστερός σε ορισμένες περιπτώσεις θα μπορούσε ίσως να εργασθεί σε κλωστοϋφαντήριο, όμως δεν έπρεπε να φαίνεται σαν αριστερός, αλλά σαν παροπλισμένος ηττημένος. Συνεπώς όχι μόνο να είναι, αλλά και να φαίνεται ηττημένος, να υπογράφει κάθε μέρα «δήλωση» με τη στάση του, ως του πλέον φιλήσυχου, «άκακου», υπάκουου εργάτη, μπροστά σε προκλητικούς «εθνικόφρονες» και άλλους φοβισμένους εργάτες, που στη συντριπτική πλειοψηφία είχαν στο παρελθόν συνδεθεί προσωπικά ή οικογενειακά με το ΕΑΜ. Με βάση τις διηγήσεις παλαιμάχων κλωστοϋφαντουργών αριστερών, λειτουργούσαν και στην κλωστοϋφαντουργία, τουλάχιστον στα μεγάλα εργοστάσια, τα «κοινωνικά φρονήματα», ωστόσο δεν καταφέραμε να βεβαιώσουμε κάτι τέτοιο από τα αρχεία των επιχειρήσεων που συμβουλευτήκαμε[847]. Μετά την άρση της απαγόρευσης των απολύσεων, ο πολιτικός έλεγχος της εργασίας, ήταν πολύ πιο εύκολος, τόσο με προσλήψεις όσο και τις απολύσεις, δηλαδή οι εργοδότες μπορούσαν να απολύουν τους πλέον «επικίνδυνους» και αντίθετα να προσλαμβάνουν τους πλέον «ελέγξιμους». Ο σημαντικότερος δίαυλος πολιτικού ελέγχου των προσλήψεων, που αρχίζει με ένταση από το 1946, φαίνεται πως είναι ο υποτίθεται αδιάβλητος και δίκαιος τρόπος προσλήψεων από τις καταστάσεις ανεργίας, με κριτήριο την αρχαιότητα. Όπως σωστά επισημαίνει ο Α. Αυγουστίδης, σε μια χώρα όπου ο μόνος νόμος που ίσχυε ήταν αυτός της δεξιάς αυθαιρεσίας, δεν υπήρχε περιθώριο εφαρμογής της «αρχαιότητας ανεργίας» και ειδικά τα μαχητικά εργατικά στελέχη πολύ δύσκολα έβρισκαν εργασία[848]. Στο μεγάλο κλωστοϋφαντήριο, που δεν υπήρχε θεσμοθετημένος ο εξοβελισμός των αριστερών, όπως στο δημόσιο, συντελούνταν με έμμεσο τρόπο αλλά ήταν αποτελεσματικός, καθώς ο έλεγχος της πρόσληψης - απόλυσης δεν ήταν μέλημα μόνο της Ασφάλειας αλλά και του ίδιου του εργοδότη. Είναι χαρακτηριστική μια μαρτυρία μιας «κατσάμπισας» δηλαδή μιας εργάτριας της Π. Π. στο Μεγάλο Πεύκο, που χρειάστηκε μεσολάβηση ενός πολιτευτή - μακρινού συγγενή, ώστε να αρθούν οι συνέπειες της «οικογενειακής μόλυνσης» από την ΕΑΜική δραστηριότητα του πατέρα της και να προσληφθεί στη δεκαετία του '50. Η ίδια, νεαρότατη τότε, χωρίς καμία συνδικαλιστική ή πολιτική δραστηριότητα, άκουσε και εφάρμοσε τις νουθεσίες του «υπεύθυνου», ώστε να «..κοιτάω μόνο τη δουλειά μου...και να είμαι ...πρώτη στη δουλειά μου.».

Με βάση τις μαρτυρίες παλαιμάχων αριστερών κλωστοϋφαντουργών, ο αριστερός κλωστοϋφαντουργός δεν μπορούσε να «χωρέσει» από τη πόρτα του εργοστασίου και ως ένα σημείο ούτε ήθελε να «χωρέσει». Η ειρωνεία είναι ότι το άλλοθι ή μάλλον το πέπλο νομιμότητας στον εξοβελισμό των αριστερών και ειδικά των μαχητικών

[847] Κάτι τέτοιο ενδεχομένως μπορεί να τεκμηριωθεί από το αρχείο του Ρετσίνα, σύμφωνα με τα όσα μας είπε η κ. Χ. Αγριαντώνη και συνεργάτιδες της.

[848] ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗΣ Α., Το Ελληνικό..., , ό.π., σ. 360.

αριστερών από τα εργοστάσια, βασίστηκε σε μια ρύθμιση που επιχείρησε ο κομμουνιστής υπουργός εργασίας, ο Μ. Πορφυρογένης και που σύμφωνα με τον Χ. Κατσάμπα ήταν η αποδοχή ενός σχεδίου του ίδιου του Κατσάμπα, για την άρση της απαγόρευσης απολύσεων. Πράγματι φαίνεται ότι γίνεται αποδεκτό ένα στρατηγικής σημασίας εργοδοτικό αίτημα, του οποίου την εφαρμογή, όπως επισημαίνει ο Αυγουστίδης, είχε επιχειρήσει ο γνωστός εργατοπατέρας - υπουργός της κατοχής Καλύβας και για το οποίο είχε εκτελεσθεί από την ΟΠΛΑ του ΕΑΜ. Αυτό λοιπόν που δεν κατάφεραν οι εργοδότες επί Καλύβα και επί Γκεστάπο, το κατορθώνουν στην εν πολλοίς ΕΑΜοκρατούμενη Ελλάδα, με κομμουνιστή υπουργό και την ουσιαστική συναίνεση της «κόκκινης» ΓΣΕΕ. Φαίνεται ότι το ΕΑΜ και η ελεγχόμενη ΓΣΕΕ το «παραχωρεί» ως αντάλλαγμα για την άμεση δραστηριοποίηση των βιομηχάνων στη παραγωγή ώστε να ανοίξουν επιτέλους τα εργοστάσια και για τη χωρίς τριβές νομιμοποίηση - κατοχύρωση του Εργατικού ΕΑΜ ως ΓΣΕΕ. Στην πραγματικότητα δεν φαίνεται ότι στη συγκυρία του 1944 παραχωρείται κάτι σημαντικό, αφού όπως είναι προφανές οι απολύσεις έχουν νόημα και κόστος όταν τα εργοστάσια είναι ανοιχτά και όχι κλειστά, όπως ήταν το 44 στην Αθήνα. Εξάλλου δικαίως η αριστερά είχε εμπιστοσύνη στο συνδικαλιστικό κίνημα που όπως είδαμε στον Βόλο κατάφερε να επιβάλει τη συμμετοχή του σε επιτροπές προσλήψεων και απολύσεων και να διασφαλίσει πριν απ' όλα τα απολυμένα αριστερά στελέχη από την περίοδο της κατοχής και του Μεταξά. Ωστόσο από το 46, όπου ο δρόμος που ανοίγει ο Πορφυρογένης αξιοποιείται συστηματικά από τους διαδόχους του στο υπουργείο, Στράτο και Καραμανλή, τα εργοστάσια είναι ανοιχτά και ο συσχετισμός δυνάμεων διαφορετικός. Οι εργοδότες απολύουν όσους «πρέπει» και τα γραφεία ευρέσεως εργασίας φροντίζουν να προσληφθούν επίσης όσοι «πρέπει», με συνέπεια όχι μόνο την άμεση αλλαγή της πολιτικής ταυτότητας της απασχόλησης, αλλά κυρίως τον «παραδειγματισμό» της, την απόσπαση συναίνεσης, την απομόνωση των πλέον μαχητικών πυρήνων.

Με βάση τα παραπάνω οι αριστεροί εργάτες και εργάτριες και του κλάδου βρίσκονται μεταξύ σφύρας και άκμονος, χωρίς ουσιαστικά να μπορούν να αντιδράσουν, άνεργοι ή απειλούμενοι με ανεργία, εγκλωβισμένοι στη μεταπολεμική πόλη όπου πριν απ' όλα πρέπει να κρύβονται απ΄ τη κρατική και παρακρατική τρομοκρατία. Ακόμα και είναι υπερβολικά υποτιμημένος ο αριθμός ανταρτών του Δ.Σ. από την Αθήνα, που σύμφωνα με τον Μπαρτζιώτα ήταν 100 μέλη και μια χούφτα στελέχη[849], είναι προφανής η απόσταση από τον μαζικό εφεδρικό ΕΛΛΑΣ, που κυρίως προέρχονταν από το Ε.ΕΑΜ και είχε δώσει παλιότερα τη μάχη των δεκεμβριανών. Συνεπώς οι εργάτες - εργάτριες - ΕΛΛΑΣίτες που πολεμούν στο τραγικό Δεκέμβρη, στην περίοδο του εμφυλίου, δεν είναι ούτε αντάρτες ούτε (σε μεγάλο βαθμό) εργάτες, αλλά κυνηγημένη, σκορπισμένη και πεινασμένη στρατιά της ήττας, σε άτακτη φυγή. Το ΚΚΕ που όπως είδαμε προπολεμικά έχει ελάχιστες δυνάμεις στα μεγάλα εργοστάσια, παρότι κυριαρχεί σε αυτά στη σύντομη περίοδο πριν και μετά την απελευθέρωση, από τον εμφύλιο και μετά, ουσιαστικά εκλείπει. Η διέξοδος απασχόλησης για τους αριστερούς, μετά τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, ήταν ορισμένα μόνο εργοστάσια και κυρίως μικροί χώροι παραγωγής που αντλούσαν προσωπικό από τους «μολυσμένους» και διευθύνονταν συχνά από μισο-μολυσμένους εργοδότες ή διευθυντές. Αρκετοί αριστεροί εργάτες στην Αθήνα, κατάφεραν να εργαστούν στο

[849] ΜΠΑΡΤΖΙΩΤΑΣ Κ., Ο Ανώνας..., ό.π., σ. 31

εργοστάσιο του «Τσίτση», με διευθυντή τον Πρίνο, παλαίμαχο επίσης αριστερό[850], για το πρόσωπο του οποίου μιλούν με σεβασμό αρκετοί παλιοί Αθηναίοι εργάτες. Φυσικά για τους τεχνίτες ήταν πολύ πιο εύκολο να μπουν στο εργοστάσιο, συχνά με διαφοροποιημένο όνομα, (για παράδειγμα ο Ι Παπαδόπουλος του Βόλου, εμφανίζεται στου «Ρετσίνα» ως Κ. Παπαδόπουλος) καλύπτοντας τις ανάγκες τεχνικών για τις οποίες έχουμε μιλήσει. Επίσης δεν λείπουν και οι «αποχρωματισμένοι» αριστεροί, πρώην ΕΑΜίτες, ως στελέχη στα εργοστάσια, μάλιστα ένας τέτοιος σύμφωνα με μαρτυρίες παλαιών υπαλλήλων της Π-Π θα γίνει ο διευθυντής προσωπικού της, ο οποίος ήδη μας απασχόλησε.

Δεν λείπουν και οι παλιοί αριστεροί απλοί εργάτες - εργάτριες, που όχι μόνο «αποχρωματίζονται» αλλά παρουσιάζονται ως «ανανήψαντες», κάποιοι μάλιστα από αυτούς θα γίνουν συνδικαλιστές του επίσημου «εργατοπατερικού» συνδικαλισμού, για παράδειγμα μέλος της διοίκησης της ΟΚΕ μέχρι και την μεταπολιτευτική περίοδο, ήταν γνωστός παλιός αντάρτης. Οι περισσότεροι βέβαια εργαζόμενοι, ανεξάρτητα αν συμμετείχαν στο ΕΑΜ, ή αν ψήφισαν κάποτε ΕΡΓΑΣ, ακόμα και αν δεν ψήφισαν το 1946, (το κρίσιμο και εύκολα ελέγξιμο κριτήριο εθνικοφροσύνης), στο βαθμό που παραμένουν εργάτες του κλάδου, θα υποταχθούν στους καταναγκασμούς της περιόδου και θα αδρανοποιηθούν, με ένα «διάλειμμα» στα μέσα του '60 και (όσοι προλάβουν) στη μεταπολίτευση.

Στο μεταξύ, μερικοί «αποχρωματισμένοι» εργαζόμενοι θα αναδειχθούν και συνδικαλιστικά, συμμαχώντας με τους ελάχιστους από τους παλαιούς αριστερούς συνδικαλιστές που καταφέρουν να παραμείνουν στο κλάδο και τα σωματεία. Η τακτική τους είναι να «... χώνονται στα σωματεία των εργατοπατέρων» και να προσπαθούν να «πάρουν τις διοικήσεις κάτω από τη μύτη τους...[των εργατοπατέρων]», συνεπώς έως ένα σημείο προσποιούνται τους δεξιούς ή τους «κεντρώους». Αυτή η «προσποίηση» και η τακτική της «από τα μέσα δουλειάς» είναι γνώριμη τακτική για τους αριστερούς, που είχε αξιοποιηθεί και στη προπολεμική, τη μεταξική, τη κατοχική περίοδο. Είναι και στρατηγική της ΕΔΑ, όπως μας βεβαιώνουν παλιοί ΕΔΑίτες συνδικαλιστές και θα μας απασχολήσει και στον Ιματισμό. Συχνά οι «κρυπτοαριστεροί», όσοι δηλαδή συνεργάζονται με συνωμοτικότητα με τους «φανερούς», αποκαλύπτονται και απομονώνονται, για παράδειγμα από τα πρακτικά της διοίκησης της ΟΚΕ φαίνεται ότι λίγο πριν τη δικτατορία, για λίγο το σωματείο της Θεσσαλονίκης «σώθηκε από την ΕΔΑ». Σε άλλες περιπτώσεις κάποιοι «κρυπτοαριστεροί» κατορθώνουν να εκλεγούν σε ΔΣ σωματείων, αξιοποιώντας και τις τρομερές εσωτερικές έριδες του εθνικόφρονα συνδικαλισμού πχ (Μακρή - Θεοδώρου - Γονή), έτσι ώστε δίδουν την αφορμή για τις περίφημες κατηγορίες περί «συγκατοίκησης» ή «συνύπαρξης», που ανταλλάσσουν οι δεξιές φράξιες. Το παραπάνω εγχείρημα ωστόσο αποδεικνύεται πάρα πολύ δύσκολο διότι εκτός του ελέγχου που ασκούν στους εργάτες τα εργοστάσια, υπάρχει αντίστοιχος έλεγχος και για την εγγραφή σε σωματείο από τους διοικούντες συνδικαλιστές.

Η αριστερά θα καταφέρει να εισχωρήσει και να ελέγχει ελάχιστα σωματεία, μεταξύ των οποίων θα είναι το σωματείο της Ν. Ιωνίας, που όπως θα δούμε θα ιδρύσει ο ίδιος ο Γ.Γ. και αδιαφιλονίκητος ηγέτης της ΟΚΕ, ο Ι. Ρομπόπουλος. Η δύναμη της αριστεράς στο συγκεκριμένο σωματείο αιτιολογείται από την ευρύτερη

[850] Κατά την περίοδο της έρευνας μας ο Πρίνος είχε πεθάνει, ωστόσο μας διαβεβαίωσαν για τον ρόλο του ως στρατολόγου αριστερών εργατών, μέλη της οικογένεια του.

αριστερόστροφη παράδοση της περιοχής, τις παραδοσιακές ισχυρές δυνάμεις της συνδικαλιστικής αριστεράς αλλά και λάθη του ίδιοι του Ι. Ρομπόπουλου, που μάλλον είχε υπερτιμήσει τα συνδικαλιστικά του ερείσματα και είχε υποτιμήσει το «θράσος» και την αντοχή των αριστερών. Το ίδιο σωματείο στη μεταπολίτευση θα περάσει στον έλεγχο της ΕΣΑΚ αποτελώντας το όχημα «άλωσης» της ομοσπονδίας και διωγμού του ίδιου του Ι Ρομπόπουλου, το 1983. Φυσικά τα παραπάνω σωματεία, όπως της Ν. Ιωνίας, δεν εγγράφονται στη ΓΣΕΕ και την ΟΚΕ, ή εγγράφονται και διαγράφονται στη συνέχεια, συχνά με την κατηγορία ότι αποτελούν «αντισυνδέσμους» των υπαρχόντων, ενώ προφανώς προηγουμένως, όταν τα έλεγχαν οι «εθνικόφρονες» δεν ήταν «αντισύνδεσμοι». Από την αρχή του '60, στα πρακτικά της διοίκησης εμφανίζεται ένας «εφιάλτης» αριστερών να φοβίζει ολόκληρη την ομοσπονδία, ένα μόνο σωματείο στην Αθήνα, που φαίνεται να «κυνηγάει» την ΟΚΕ τόσο στα εργοστάσια όσο και στις γενικότερες δράσεις της, ακόμα και στο εξωτερικό. Στο Δ.Σ. τη ΟΚΕ της 10/3/60, καταγγέλλεται ότι:

«Ο 'Σύνδεσμος Εργατοτεχνιτών Κλωστοϋφαντουργίας Ν. Ιωνίας' έχει διοικητικόν συμβούλιον αποτελούμενον από οπαδούς της ΕΔΑ και ασκεί δια του σωματείου πολιτικήν εις βάρος των συμφερόντων των εργαζομένων (...) απέστειλε εις την Διεθνή ομοσπονδία κλωστοϋφαντουργών της οποίας η ΟΚΕ είναι τμήμα, επιστολήν δια της οποίας ενέφερε ψευδή γεγονότα και ανύπαρκτες κατηγορίες, ως ότι η ομοσπονδία είναι ανύπαρκτος και δεν εκπροσωπεί κανέναν εργαζόμενον του κλάδου, ότι έχει καταβαραθρώσει τα ζητήματα του κλάδου κλπ».

Η κατάσταση αλλάζει κάπως στη περίοδο των μέσων του '60, μέσα σε ευρύτερες πολιτικές ανακατατάξεις και συνδικαλιστικές αλλαγές, που επιφέρει η άνοδος της Ένωσης Κέντρου και που επηρεάζουν και την παλιά ομάδα των «εθνικοφρόνων». Την ίδια περίοδο εκδηλώνεται μια σημαντική ανάκαμψη στον κλάδο, η ανεργία περιορίζεται έως και εξαφανίζεται, έτσι ώστε ο συνδυασμός των παραγωγικών - πολιτικών αλλαγών επηρεάζει και το συνδικαλισμό. Ωστόσο οι όποιες αλλαγές στην ίδια την ΟΚΕ θα είναι επουσιώδεις, η συνδικαλιστική ηγεσία παρά τις ταλαντεύσεις, θα φροντίσει να αναπαράγεται η συνδικαλιστική της δομή και παρουσία, παρά του ότι την επιβουλεύεται η όλο και πιο επικίνδυνη αριστερά. Παρόλες λοιπόν τις θυσίες και τις επιμέρους επιτυχίες, οι «σκληροί» αριστεροί, (η περισσότερο σταθερή συνέχεια του κινήματος και της ηγεσίας του 46), μέχρι τη δικτατορία, δεν θα καταφέρουν ποτέ να απειλήσουν σοβαρά τη διοίκηση της ΟΚΕ. Ακόμα και όταν συμμετέχουν στα συνέδρια, αισθάνονται και είναι μειοψηφία, ο λόγος και η πρακτική τους δεν μπορεί να συγκριθεί με τον αντίστοιχο λόγο και πρακτική των αριστερών της μεταπολίτευσης, όπου είναι επίσης μειοψηφία αλλά ο λόγος τους είναι πολύ περισσότερο επιθετικός. Φυσικά η ίδια η τεχνολογία των συνεδρίων το κλίμα και το πλαίσιο των διοικήσεων της προδικτατορικής περιόδου, η παραδοσιακή νοθεία και παρέμβαση του κράτους, των εργατικών κέντρων και της ΓΣΕΕ, δεν αφήνουν πολλά περιθώρια στους αριστερούς συνδικαλιστές. Φτάνουν να θεωρούν χωρίς νόημα την παρέμβαση στην ΟΚΕ, ότι είναι τόσο «χαλασμένο» άνδρο εργατοπατέρων, που «δεν γίνεται τίποτα», ότι δεν έχουν ελπίδες σοβαρών αλλαγών.

Οι αριστεροί συνδικαλιστές, όντας σε μεγάλο βαθμό ξεκομμένοι από τα εργοστάσια, ορισμένοι και ορισμένες μετά από μακρά περίοδο φυλακών και εξοριών, αντιλαμβάνονται το συνδικαλισμό (και πάλι) ως πολιτικό καθήκον, ο λόγος τους είναι κατεξοχήν πολιτικός, τολμούν να μιλήσουν για τις «διώξεις του Γκλέζου» και τις εξορίες, για δημοκρατία, ενάντια στην ΕΟΚ και το ΝΑΤΟ, ωστόσο ο λόγος τους δεν

φαίνεται να έχει μαζική απήχηση. Έχουν να αντιμετωπίσουν την εργοδοτική και κρατική αντίδραση, την τάχα «ουδέτερη» τροπή του λόγου των παλαιών «εθνικοφρόνων», που τώρα εμφανίζονται σε μεγαλύτερο βαθμό ως «ουδέτεροι» εκτός «πάσης πολιτικής». Κυρίως όμως έχουν να αντιμετωπίσουν τον φόβο, την κούραση, την ψυχολογία της ήττας όσων παρέμειναν στη φάμπρικα, όσων προσπαθούν να κρατήσουν και να βελτιώσουν το μεροκάματο για τους ίδιους και ίσως να βολέψουν «...έστω στη φάμπρικα» μέλη της οικογένειας τους, σύμφωνα με την παράδοση των «οικογενειακών προσλήψεων». Με βάση τα παραπάνω είναι ευάλωτοι στο λόγο της ΟΚΕ και του επίσημου συνδικαλισμού, στην άποψη ότι «η τάξις των κλωστοϋφαντουργών» δεν πρέπει να ασχολείται με τον «...Γκλέζο» και τους λίγους εξόριστους, ούτε να διαχωρίζεται πολιτικά, ούτε να «συκοφαντεί» τους «ηγέτες», αλλά ενωμένη κάτω από την εκλεγμένη ηγεσία της (δηλαδή την ηγεσία της ΟΚΕ και ΓΣΕΕ), να ... «αγωνίζεται για τα ... καθαρώς επαγγελματικά» της. Όπως θα δούμε, ο ίδιος λόγος, που συναντάται από τις αρχές του συνδικαλισμού στην Ελλάδα, επιχειρείται να αρθρωθεί και να ηγεμονεύσει και στη μεταπολίτευση, αλλά στη μεταπολίτευση η κατάσταση θα είναι τελείως διαφορετική, έτσι ώστε η επανάληψη του κηρύγματος για «καθαρώς επαγγελματικόν αγώνα», θα ακούγεται ως κακόγουστη παραφωνία.

Στη μετεμφυλιακή περίοδο, όχι μόνο στην ΟΚΕ αλλά και στα επιμέρους σωματεία, χωρίς πολλούς συνδικαλισμένους εργάτες, χωρίς συνδικαλιστική δημοκρατία και συζήτηση, μέσα στο σκληρότατο εμφυλιοπολεμικό κλίμα, ενώ οι γνωστοί αριστεροί αντιμετωπίζουν τις «δηλώσεις» κάθε είδους, εντός και εκτός εργοστασίου, περιορίζεται η δυνατότητα αριστερόστροφης συνδικαλιστικής έκφρασης των εργατών. Όταν κατά τη γνωστή έκφραση ψηφίζουν οι «νεκροί» και τα «δέντρα» στις βουλευτικές εκλογές του 61, μπορούμε να σκεφτούμε τι συμβαίνει στις συνδικαλιστικές εκλογές, όπου νομίμως παρεμβαίνουν τα δικαστήρια, το «συνδικαλιστικό» της Ασφάλειας, εμμέσως οι εργοδότες και άμεσα οι «εργατοπατέρες». Για παράδειγμα μπορούμε να αναλογιστούμε τι είδους εκλογές μπορούν να γίνουν όταν ο κατάλογος των μελών - εν δυνάμει ψηφοφόρων καταρτίζεται από την προηγούμενη διοίκηση, άρα ελέγχεται συστηματικά ακόμα και το δικαίωμα ψήφου. Πολλοί «κρυπτοαριστεροί» προσπαθούν με δυσκολία να διαφυλάξουν την ίδια την εργασιακή τους υπόσταση, ειδικά σε μια περίοδο που διαπλέκεται η εργοδοτική αυθαιρεσία και «ρουφιανιά», η κρατική - «ασφαλίτικη» τρομοκρατία, η ψυχολογία της ήττας, με την τρομερή κρίση απασχόλησης του 50 - 60, τις μαζικές απολύσεις και την εφιαλτική ανασφάλεια. Συνεπώς μια στοιχειώδης αντιπολίτευση που εκδηλώνεται στον επίσημο συνδικαλισμό του κλάδου, το κύριο στήριγμα ορισμένων αγωνιστικών εξάρσεων στη δεκαετία του '60, προέρχεται από μια μερίδα εργαζομένων αριστερόστροφης προέλευσης που έχουν βιώσει την ήττα, έχουν επιβιώσει στο εργοστάσιο και το σωματείο με λογής συμβιβασμούς, από δυνάμεις που σταδιακά συγκροτούν έναν «άλλο» αριστερό συνδικαλισμό.

Πράγματι, εκτός από την «σκληρή» ομάδα ορισμένων ΕΔΑιτών, δημιουργείται μια αριστερόστροφης προέλευσης συνδικαλιστική κουλτούρα, που δεν εκδηλώνεται ανοιχτά ως πολιτικοσυνδικαλιστική τάση, με χαρακτηριστικά την αγωνιστικότητα του συνδικαλιστή αλλά και την ευελιξία, τους καιροσκοπισμούς, τους συμβιβασμούς, που επιτρέπουν το δικαίωμα του συνδικαλισμού αλλά και της ίδιας της εργασίας τους στις συγκεκριμένες συνθήκες. Για παράδειγμα ο Ι. Μωραϊτόπουλος για τον οποίο ήδη αναφερθήκαμε στη περίπτωση του Βόλου, γίνεται μέχρι και Γ. Γραμματέας της ΟΚΕ (ο Ι. Ρομπόπουλος είναι τότε πρόεδρος) και θα καταφέρει να επιβιώσει ως μέλος της

διοίκησης της ΟΚΕ ακόμα και στη χουντική περίοδο. Ταυτόχρονα πρωτοστατεί σε σκληρότατους αγώνες και αργότερα, στη μεταπολίτευση, όχι μόνο πρωτοστατεί σε αγώνες, αλλά παρουσιάζεται ως συνδικαλιστικής της ΕΣΑΚ-Σ, ως ο ηγέτης της αριστερής αντιπολίτευσης στον Ι. Ρομπόπουλο. Επίσης ο Ι. Παπαδόπουλος, τον οποίο συναντήσαμε συνδικαλιστή στις απεργίες στο Βόλο, αργότερα συνδικαλιστή επί Μεταξά, αργότερα συνδικαλιστική του ΕΕΑΜ - ΕΡΓΑΣ και σκληρά διωκόμενο, τον βρίσκουμε μεταπολεμικά εργαζόμενο σε επιχείρηση της Αθήνας με «τροποποιημένο» όνομα. Αναδεικνύεται συνδικαλιστικά ως υφαντομηχανικός στον Πειραιά, κατορθώνει να εκλεγεί στο σωματείο του και στη διοίκηση της ΟΚΕ, μέχρι και στην εκτελεστική επιτροπή και εμφανίζεται να αντιπολιτεύεται τον Ι. Ρομπόπουλο και τη ΓΣΕΕ του Μακρή. Ταυτόχρονα όμως εμφανίζεται επικριτικός στη «σκληρή» ηγεσία της κλαδικής ΕΔΑ, για παράδειγμα στα πρακτικά της 9/9/62 αναφέρεται στην «εξαλλοσύνη των αριστερών» και προσωπικά του Ι. Αμπατζόγλου (της Ν. Ιωνίας), τον οποίο κατακρίνει ως «αγύριστο κεφάλι». Τα παραπάνω, όπως θα δούμε, ερμηνεύουν ως ένα σημείο και ορισμένες από τις εξελίξεις στην μεταπολιτευτική συνδικαλιστική αριστερά. Κυρίως όμως απαντούν στο που βρίσκονται οι αριστεροί ηγέτες του κλάδου και ποιο το βάρος της αριστερής ΕΑΜικής παράδοσης στο κλωστοϋφαντουργικό συνδικαλισμό της μετεμφυλιακής Ελλάδας. Για το φλέγον αυτό ζήτημα οφείλουμε να διευκρινίσουμε και ορισμένες πλευρές της σχέσης πολιτικής ταυτότητας, εργασιακής θέσης και άλλων χαρακτηριστικών της εργασίας όπως το φύλο, τα οποία παρενθετικά αναφέραμε προηγουμένως.

4.2.1.2 Οι προστατευόμενοι του Ν. 751

Το μεγαλύτερο πρόβλημα στην εξεύρεση απασχόλησης, στη δεκαετία του '50, ειδικά μετά το 1953, όπου διογκώνεται η ανεργία, αντιμετωπίζουν οι άνδρες αριστεροί κλωστοϋφαντουργοί και μια αιτία είναι και η «προστασία» του Ν. 751, που αφορά την ανδρική απασχόληση. Εκτός δηλαδή των λογής προσκομμάτων κλαδικής απασχόλησης των αριστερών και των γενικότερων διευκολύνσεων των πελατών των κυρίαρχων πολιτικών δυνάμεων, παρουσιάζεται μια θεσμοθετημένη ενίσχυση των κατά τεκμήριο πλέον μαχητικών δεξιών. Ανδρών που πολέμησαν τους «συμμορίτες» στον στρατό ή σε παραστρατιωτικές ομάδες, μεταξύ των οποίων και πρώην «γερμανοτσιωλιάδες». Οι «νεοπολεμιστές» του εμφυλίου, στο στρατό ή σε «ομάδες», προσλαμβάνονται υποχρεωτικά και από τα κλωστοϋφαντήρια, στα «γυναικοεργοστάσια», με τις λίγες «ανδρικές» θέσεις εργασίας, τις θέσεις δηλαδή για τις οποίες οι εργοδότες επιλέγουν άνδρες ή μάλλον αναγκάζονται να πληρώνουν το μεγαλύτερο, ανδρικό ημερομίσθιο. Όπως είδαμε ο Ν. Καρέλλας τους αντιλαμβάνεται (του 751) ως «φόρτωμα» και παρόμοια εντύπωση δείχνει η σχετική αλληλογραφία που δημοσιεύεται στο ΔΕΝ. Επίσης είναι χαρακτηριστική η μαρτυρία ενός διευθυντικού στελέχους της περιόδου στου «Λαναρά», που εμείς τον συναντήσαμε αργότερα, ως στέλεχος της Π.Π. Σύμφωνα με τον παραπάνω, τους προστατευόμενους (του 751) «*...δεν ξέραμε τι να τους κάνουμε (...) ήταν αργόσχολοι και ανυπάκουοι, μερικοί μάλιστα γίνονταν ... επιστάτες και μερικοί μας βγήκαν ... συνδικαλιστές*». Σύμφωνα πάντα με την παραπάνω μαρτυρία, αυτοί ήταν οι χειρότεροι εργάτες,

> «*...χειρότεροι από κάτι αριστερούς, που τουλάχιστον μπορούσες να τους αντιμετωπίσεις*». «*Όταν [οι του 751] έκαναν απεργία, την έκαναν μόνοι τους, έβγαιναν έξω από το εργοστάσιο και πετούσαν πέτρες στα τζάμια (...) αλλά δεν μπορούσαμε να τους πειράξουμε ... ήταν βλέπεις ... ο νόμος. Αργότερα, όταν περιορίστηκε η προστασία, σταμάτησαν και οι απεργίες...*».

Συνεπώς στον έτσι και αλλιώς δύσκολο κόσμο της φάμπρικας, όχι μόνο διώχνονται και απομονώνονται οι αριστεροί, αλλά προσλαμβάνονται και χρησιμοποιούνται οι πλέον φανατικοί δεξιοί, ή έστω οι εξ αυτών αγράμματοι και ακατάλληλοι για το δημόσιο, άνθρωποι που η θέση εργασίας τους οφείλεται στις υπηρεσίες τους στην εθνικόφρονη, νικήτρια δεξιά. Είναι συχνότατα ανειδίκευτοι και απρόθυμοι να εργαστούν κοπιάζοντας, όπως όλος ο κόσμος, παρέχουν λοιπόν υπηρεσίες σύμφωνα με τα «προσόντα» και την «εμπειρία» τους. Η πλέον σημαντική υπηρεσία που μπορούν να προσφέρουν είναι η πειθάρχηση του κόσμου, κυρίως των γυναικών του μεροκάματου, σύμφωνα λοιπόν με τις μαρτυρίες που συλλέξαμε τόσο από εργάτες, όσο και - εμμέσως- από εργοδότες, συχνά, γυρνούν στο εργοστάσιο, «ρουφιανεύουν», «ελέγχουν» και γενικώς ... «επιστατούν». Στην ελληνική κλαδική βιομηχανία, με τον πατερναλισμό και την τρομοκρατία του εργοδότη, τη συχνότατα ανεφάρμοστη νομοθεσία, τη σημασία της χωρίς όρια εκμετάλλευσης του εργατικού δυναμικού, το αντίστοιχο με το «τμήμα προσωπικού» του φορντισμού, αναλαμβάνουν παραδοσιακά οι απόστρατοι αξιωματικοί και χωροφύλακες, φαινόμενο που θα συναντήσουμε και στη μεταπολίτευση. Οι «νεοπολεμιστές» λοιπόν, στο βαθμό που γίνονται «στρατός» του εργοδότη, με την ηγεσία συχνά ενός πρώην αξιωματικού του στρατού ή της χωροφυλακής, εντάσσονται σε ένα στρατιωτικοποιημένο εργοστάσιο, αλλά και μια βιομηχανική πειθαρχία, που ακολουθεί ευθέως την κουλτούρα της στρατιωτικής πειθαρχίας. Βέβαια είναι σχετικά λίγοι και δεν εργάζονται πάντοτε σε νευραλγικά πόστα, έτσι ώστε σε επιμέρους χώρους, ή συγκυρίες, μπορεί να συγκρούονται ακόμα και με τον εργοδότη, αλλά σε γενικές γραμμές όταν εντάσσονται στην υπηρεσία της περίφημης εργοδοτικής τρομοκρατίας και ρουφιανιάς, συμπλέκουν με τους παραδοσιακούς «αυλοκόλακες» των «βαρόνων», γίνονται το αντικείμενο του μίσους των εργατριών, που όπως τουλάχιστον μας μεταφέρθηκε από παλιές εργάτριες, ήταν μεγαλύτερο από την εχθρότητα για τα «αφεντικά». Αντίθετα, στο βαθμό που δεν εντάσσονται στη «κλίκα» του εργοδότη, αλλά εκτελούν εργατικές - βοηθητικές εργασίες, όπως εργάτες αυλής, μεταφορείς κλπ, όπως για παράδειγμα στην επιχείρηση του «Λαναρά», αντι να επιβάλουν την πειθαρχία, γίνονται συχνά ο πυρήνας των προβλημάτων πειθαρχίας, γίνονται πυρήνας ενός δεξιόστροφου συνδικαλισμού, σε ορισμένες περιπτώσεις πρωτοστατούν σε αγώνες και απεργίες.

Τους «νεοπολεμιστές» δεν αγγίζει η «ασφαλίτικη» χωροφυλακίστικη παρέμβαση και τρομοκρατία, ούτε η τρομερή κρίση απασχόλησης του '50, εξάλλου, όταν αργότερα, στη δεκαετία του '60, περιορισθεί η προστασία, ταυτόχρονα θα μειωθεί και ο κίνδυνος ανεργίας για όλους, συνεπώς και για τους ίδιους. Στο βαθμό λοιπόν που καταλαγιάζουν οι αντιθέσεις και τα μίση του παρελθόντος, όταν ορισμένοι νεοπολεμιστές αντιλαμβάνονται ότι εκτός των μεταλλείων και τιμών, από τη φρίκη του «συμμοριτοπόλεμου», κέρδισαν απλώς για θέση εργατών σε φάμπρικα, όπως τόσοι άλλοι εργάτες και εργάτριες, αρχίζουν να φέρονται και πιο συναδελφικά, μερικές φορές πρωτοστατούν στην υπεράσπιση συλλογικών αιτημάτων. Επί δικτατορίας, όταν οι εναπομείναντες παλιοί αριστεροί στα εργοστάσια θα τρομοκρατηθούν πλήρως, με τη βοήθεια και της Ασφάλειας, που φαίνεται να έχει «μάτια» και «αφτιά» και μέσα στα εργοστάσια[851], οι πρώην «νεοπολεμιστές» δεν

[851] Ο Μ. Λεπιδάκης, τεχνικός της παραγωγής, που διετέλεσε αργότερα συνδικαλιστής και στη νεότερη περίοδο Γ.Γ. της ομοσπονδίας, μας διηγήθηκε πως επί δικτατορίας κλήθηκε στην

έχουν τον φόβο μήπως θεωρηθούν «κομμουνιστικός δάκτυλος». Έτσι συμμετέχουν σε ορισμένες «ανταρσίες» σε εργοστάσια, που δεν καταγράφηκαν ποτέ ως απεργίες, ούτε απασχόλησαν τον τύπο, αλλά επιδρούν στη διαμόρφωση της κουλτούρας της εργασίας, στη καθημερινή ζωή του εργοστασίου και τις αναπαραστάσεις της.

Για παράδειγμα στην επιχείρηση ΜΠΑΡΔΑΒΙΛΙΑ, επί δικτατορίας, οι εργαζόμενοι αντιδρούν συλλογικά στην ένταση εργασίας και αρνούνται να εργασθούν, με τη μορφή της παράτασης του διαλείμματος. Σε αυτό ως ένα σημείο παρακινούνται και από τους ξένους (Ιταλούς) μηχανικούς που αναλαμβάνουν να εγκαταστήσουν τις νέες μηχανές και να στήσουν εξ' αρχής τη παραγωγή, οι οποίοι καταφέρνουν να μεταδώσουν στους εργάτες και την ανάγκη να διεκδικήσουν καλύτερες συνθήκες εργασίας. Από στόμα σε στόμα λοιπόν, συχνά με νοήματα και μισόλογα, κυκλοφορεί η πληροφορία ότι στην Ιταλία τα ίδια μηχανήματα λειτουργούν με περισσότερο προσωπικό, συνεπώς ότι δεν φταινε οι μηχανές, αλλά η επιχείρηση, που τους αναγκάζει να κουράζονται περισσότερο, ο «...πονηρό Γκρέκο». Οι εργάτες και εργάτριες, συνεννοούνται με άτυπο τρόπο να αντιδράσουν, κάθονται λοιπόν για το παραδοσιακό «κολατσιό» αλλά ... ξεχνούν να σηκωθούν, δεν ανταποκρίνονται στις προδιαγραφές εργασίας, ουσιαστικά σαμποτάρουν την εργασιακή πολιτική της επιχείρησης. Η διεύθυνση, όταν οι προϊστάμενοι αδυνατούν να «σηκώσουν» τον κόσμο να δουλέψει, καλεί την αστυνομία και οι χωροφύλακες εισέρχονται στο εργοστάσιο, με το γνωστό «αέρα» της εποχής, ρωτώντας με νόημα *«...ποιος κομμουνιστής δε θέλει να δουλέψει...»*. Όταν λοιπόν όλοι κατεβάζουν το κεφάλι, ένας παλαίμαχος «νεοπολεμιστής», εργάτης, σηκώνεται και αρχίζει στους χωροφύλακες:

«Ποιόν είπατε ρε κομμουνιστή; Εμένα που έδωσα το αίμα μου στο Βίτσι... για να τρώτε εσείς; Είμαστε ρε εργάτες και εσείς να πάτε να κάνετε τη δουλειά σας, δεν υπάρχουν εγκληματίες εδώ...».

Όπως είναι προφανές η χωροφυλακίστικη παρέμβαση αποδείχθηκε τελείως αναποτελεσματική, ενώ ο συγκεκριμένος εργάτης αναδείχθηκε ως «φυσικός ηγέτης» και αργότερα συνδικαλιστής, στο αγωνιστικό επιχειρησιακό σωματείο, τον οποίο συναντήσαμε (συνταξιούχο πλέον) και μας διηγήθηκε το παραπάνω περιστατικό. Κατά τη διήγησή του, στη δεκαετία του '90, χρησιμοποιούσε τη λέξη - κώδικα «συμμορίτες» και «συμοριτοπόλεμος» αλλά ταυτόχρονα συνεχώς επαναλάμβανε ότι αυτός ήταν «εργάτης» και ότι τα αφεντικά εκμεταλλεύονται τους εργάτες, ότι πρέπει οι εργάτες να συνδικαλίζονται ενωμένοι κλπ. Την αγωνιστική του δράση και στάση στη μεταπολίτευση, διασταυρώσαμε από τους αριστερούς συνδικαλιστές της τότε διοίκησης της ΟΚΕ και παραθέτουμε ως δείγμα δεξιόστροφης προέλευσης συνδικαλισμού που δεν συντάσσεται με τον εργατοπατερισμό, αλλά με την αριστερόστροφη αγωνιστικότητα της μεταπολίτευσης.

4.2.1.3 Οι κλωστοϋφαντουργίνες και η θέση εργασίας στη φάμπρικα

Τη μεγαλύτερη μερίδα της εργασίας φυσικά αποτελούν οι γυναίκες, στο βαθμό λοιπόν που μιλάμε για συνδικαλισμό, «φυσιολογικά» θα έπρεπε να κυριαρχούν οι συνδικαλίστριες, πράγμα που όχι μόνο δεν συμβαίνει, αλλά οι γυναίκες υπο-αντιπροσωπεύονται σχεδόν σε όλα τα όργανα διοίκησης των σωματείων, ακόμα

Ασφάλεια και ανακρίθηκε με αφορμή ένα υπονοούμενο που εξέφρασε για την «κατάσταση», σε στενό κύκλο. Για την απελευθέρωση του μεσολάβησε ο ίδιος ο εργοδότης.

περισσότερο στους αντιπρόσωπους στην ΟΚΕ και εκλείπουν από τη διοίκηση της ΟΚΕ. Ο παραπάνω συσχετισμός κατά φύλο, συνδέεται όπως είδαμε με μόνιμα χαρακτηριστικά του συνδικαλισμού αλλά και με τα ειδικά πολιτικά «φίλτρα» απασχόλησης, με ένα ευρύτερο πολιτικό κλίμα που δεν ευνοούσε βέβαια κινήσεις γυναικείας εργατικής συλλογικότητας. Τα παραπάνω σημαίνουν, εκτός των άλλων, ότι στο βαθμό που περισσότερο πιέζονται οι άνδρες αριστεροί, (λόγω και του Ν. 751), οι δυνάμεις της ΕΔΑ είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό γυναικείες δυνάμεις, πράγμα που οπωσδήποτε δυσχεραίνει την παρέμβαση στις εξαιρετικά δύσκολες περιόδους. Οι κλωστοϋφαντουργίνες που θυμάται ο τότε υπεύθυνος του εργατικού τομέα της ΕΔΑ, ραπτεργάτης Χ. Γαλανόπουλος, έπρεπε ως εργάτριες και γυναίκες να αντιμετωπίσουν τους καθόλου ... ευγενικούς «εργατοπατέρες» και τους κάθε λογής αντίπαλους μηχανισμούς. Φυσικά στον μικρόκοσμο της μετεμφυλιακής φάμπρικας σπάνια γίνονται πολιτικές συζητήσεις, ή γενικώς συνδικαλιστικές συζητήσεις, πολύ περισσότερο ένας «διάλογος» μεταξύ αριστεράς και δεξιάς μερίδας των γυναικών, που θα μπορούσε να θεωρηθεί ... κακόγουστο σκληρό ανέκδοτο. Οι αντιστάσεις της εργασίας ορθώνονται σε «μικροζητήματα» σε ένα σκληρό «πόλεμο χαρακωμάτων» όπου διακυβεύονται συχνά πλευρές της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Εκδηλώνονται συχνότατα σε βουβές και αυθόρμητες διαμαρτυρίες για παράδειγμα ενάντια σε σεξιστικές παρενοχλήσεις, σε «δυσμενείς» μεταθέσεις σε άλλη μηχανή, ή στο «φόρτωμα» και άλλης μηχανής, στην περιφρόνηση στο «καρφί» του εργοδότη, στα ανέκδοτα, τα παρατσούκλια και τα κρυφογελάκια για τους προϊσταμένους και τις «δικές» τους.

Μέσα σε αυτό τον κόσμο ειδικά των μεγάλων εργοστασίων, στα «φρούρια», το «στρατό» και την «αυλή» του «βαρόνου» της φάμπρικας, ορθώνονται οι προσωπικότητες ορισμένων εργατριών με χαρακτηριστικό κύρος και επιρροή. Εκτός λοιπόν του εργοδότη «βαρόνου» έχουμε τις εργάτριες «κόμισες», γυναίκες που δεν χωρούν από τη στενή πόρτα του επίσημου συνδικαλισμού, σπάνια έχουν και οργανική σχέση με την ΕΔΑ, συνεπώς ούτε με έναν «αντισυνδικαλισμό», δεν εκλέγονται συνδικαλιστικά ούτε και δραστηριοποιούνται συνδικαλιστικά. Οι εργάτριες της εποχής δηλώνουν ότι ήξεραν βέβαια ότι υπήρχαν σωματεία, ήξεραν ότι υπήρχε η ΕΔΑ, θυμόνται ορισμένες ΕΔΑίτισες, όπως τη περίφημη Δέσποινα της Ν. Ιωνίας[852], ωστόσο φαίνεται ότι τα παραπάνω δεν αφορούν το ίδιο το εργοστάσιο. Εκεί φαίνεται να κυριαρχεί ο φόβος, το «σκυμμένο κεφάλι», η ανάγκη για το μεροκάματο και τη διαφύλαξη της θέσης εργασίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Τα νεαρά κορίτσια των φτωχών οικογενειών συνεχίζουν να στρατολογούνται μαζικά στα κλωστοϋφαντήρια, να δουλεύουν πλέον 8ωρο, αλλά σε ανθυγιεινές συνθήκες, αγωνιούν, κοπιάζουν, αλλά πάντα ονειρεύονται μια καλύτερη ζωή εκτός φάμπρικας. Η φάμπρικα είναι ένας σκληρότατος καταναγκασμός, χωρίς καλύτερο μέλλον, χωρίς προοπτική, μια ανάγκη για να συνεχίσουν να ζουν και να ονειρεύονται εκτός φάμπρικας. Βέβαια είναι σε θέση να «βγαίνουν από το σπίτι», να έχουν δικά τους χρήματα, εν μέρει να μπορούν να επιλέγουν τη ζωή τους, ωστόσο αυτή η ζωή αρχίζει με το σφύριγμα του σχολάσματος. Είναι χαρακτηριστικό ένα τραγούδι της περιόδου για μια νεαρή κλωστοϋφαντουργία. Η κατά τον Κ. Ρούκουνα «μικρή στο Περιστέρι», υφάντρια του Λαναρά, βάφεται, στολίζεται, διασκεδάζει, μεθάει και ερωτοτροπεί, αλλά «...Το πρωί βαλαντωμένη/ Σαν τη κλώσα τη βρεγμένη/ Μες στου λαναρά

[852] Πρόκειται για τη Δέσποινα Βενετσανοπούλου

πηγαίνει/ Και τον αργαλειό της 'φαίνει»[853]. Οι περισσότερες βέβαια νεαρές κοπέλες στο εργοστάσιο, παραδίδουν το μεροκάματο ή μέρος του στο σπίτι, συχνά εργάζονται δίπλα σε μια συγγενή ή γειτόνισσα που «τις προσέχει», ο γάμος συνεχίζει να παραμένει μονόδρομος διαφυγής και μάλιστα όχι ασφαλής, αντιμετωπίζουν λοιπόν εκτός από τις συνθήκες εργασίας και την κούραση, μερικές φορές σεξιστικές παρενοχλήσεις και πρέπει να φυλάγουν πριν απ' όλα το «όνομά» τους. Η επέκταση της κλωστοϋφαντουργίας στην επαρχία με τα λογής κίνητρα αποκέντρωσης, επιφέρει μια συνεχώς νέα γενιά εργατριών με αγροτική προέλευση και κουλτούρα, που μεταφέρονται ομαδικά στο εργοστάσιο από τα γύρω χωριά και επιστρέφουν πάλι ομαδικά στο χωριό τους. Σε μερικές περιπτώσεις, λέγεται ότι αρκετοί πατεράδες αγρότες, «...έστειλαν το κορίτσ' στη φάμπρικα και κάθονταν στο καφενείο...». Εκτός λοιπόν από τη παραδοσιακή εργασία των φτωχών γυναικών σε επαρχιακά κέντρα της κλωστοϋφαντουργίας όπως στη Νάουσα ή τη Λάρισα, εμφανίζεται μια νέα γυναικεία εργασία σε πόλεις όπως η Θήβα, όπου εργάζονται οικογένειες από γύρω χωριά αλλά και νέοι κάτοικοι, που μεταναστεύουν οικογενειακά από ορεινά και άγονα μέρη της Ελλάδας, οι λεγόμενοι «ξένοι».

Η γυναίκα των περιοχών χωρίς βιομηχανική παράδοση θα σοκάρει και πάλι όταν μπαίνει στο εργοστάσιο, για παράδειγμα θα γίνει «κατσάμπισα» στο Μεγάλο Πεύκο, που όπως είχε παρατηρήσει η Ι. Λ. Δημάκη, είναι απαξιωτικός χαρακτηρισμός και ως προς την ηθική τους. Σταδιακά και σε μεγάλο βαθμό στη περίοδο της μεταπολίτευσης, η εργάτρια θα λέγεται όλο και λιγότερο «φαμπρικού», ή ακόμα και όταν χαρακτηρίζεται από το όνομα του αφεντικού, ως «κατσάμπισα», το προσωνύμιο θα σημαίνει απλά εργάτρια του Κατσάμπα, χωρίς δηλαδή ένα νόημα ή έστω υποψία «ανηθικότητας». Ωστόσο οι νεαρές γυναίκες πρέπει να συνεχίζουν προσέχουν τη ζωή τους μέσα και έξω από το εργοστάσιο, φυσικά δεν συνδικαλίζονται, πολύ περισσότερο δεν συνδικαλίζονται οι νέες εργάτριες των περιοχών χωρίς βιομηχανική παράδοση, τουλάχιστο έως και τη δεκαετία του '80. Από την άλλη μεριά, οι περισσότερο ηλικιωμένες εργάτριες, στο βαθμό που για μια περίοδο εγκατέλειψαν το εργοστάσιο, μετά το γάμο και επανήλθαν όταν μεγαλώνουν τα παιδιά τους, ενδιαφέρονται πριν απ' όλα για τη συμπλήρωση των απαραίτητων ενσήμων για τη σύνταξη, να μην «...πάνε χαμένα τα χρόνια στη φάμπρικα» και όπως οι νεαρότατες, επιδεικνύουν την περισσότερο «παθητική» στάση σε οποιαδήποτε διεκδίκηση.

Το πλέον κρίσιμο ζήτημα για τη γυναικεία απασχόληση και το συνδικαλισμό, που αφορά λίγο ως πολύ όλες τις κατηγορίες των εργατριών, είναι η σχετικά υποβαθμισμένη θέση τους μέσα στο εργοστάσιο. Εκτός από ορισμένες ειδικότητες, όπως οι «μαστόρισες» στη ματαξουργία, οι «ρεμαγιάστρες» στην πλεκτική, οι «στριφτούδες» στην υφαντουργία, οι άλλες θέσεις εργασίας θεωρούνται σχεδόν ως ανειδίκευτες, ακόμα και όταν η αναγκαία επιδεξιότητα απαιτεί μακρόχρονη μαθητεία και προϋπηρεσία. Το ζήτημα δεν είναι ότι οι εργάτριες δεν έχουν τεχνική επιδεξιότητα, αλλά το ότι δεν είναι αναντικατάστατες, καθώς μπορούν εύκολα να αντικατασταθούν από πλήθος άλλες εργάτριες, που για κάποιο διάστημα είχαν μαθητεύσει και γενικότερα είχαν εργασθεί στον κλάδο. Επίσης το γεγονός ότι οι γυναίκες πλειοψηφούν σε έναν γνήσιο βιομηχανικό κλάδο, με ανάγκες μακράς λειτουργίας στη διάρκεια του 24ωρου, επικίνδυνες θέσεις εργασίας, μεγάλη συγκέντρωση της απασχόλησης, απασχολεί κατ' επανάληψη την εργατική νομοθεσία όλων των χωρών και το Διεθνές Γραφείο Εργασίας. Έτσι στα 1953, στη κλαδική

[853] Τραγούδι του 1946, του Ρούκουνα. Στο ΓΣΕΕ, Γεια σου..., ό.π., σ. 118

σύνοδο του Δ.Γ.Ε.[854], υιοθετούνται μια σειρά μέτρα προστασίας της γυναικείας εργασίας και μητρότητας στον κλάδο, που εκτός των άλλων αποτελούν αντικείμενο μακράς συζήτησης και αντιπαραθέσεων στο φεμινιστικό και εργατικό κίνημα.

Στην Ελλάδα, αλλά νομίζουμε και διεθνώς, στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, τόσο προπολεμικά, όσο και μεταπολεμικά, δεν θα ακουστεί ποτέ ότι οι εργάτριες εργάζονται απλώς για «χαρτζιλίκι», όπως σε άλλες εργασίες, είναι λοιπόν κοινή πεποίθηση ότι έχουν πολύ μεγάλη ανάγκη για εργασία, για μεροκάματο. Από την άλλη μεριά το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν δεν είναι το χαμηλό μεροκάματο, ούτε φαίνονται να συγκινούνται από τη διεκδίκηση αύξησης στο μεροκάματο, τουλάχιστο στο βαθμό που μας προδιαθέτει μια οικονομίστικη συνδικαλιστική παράδοση. Το πλέον ενδιαφέρον βέβαια είναι ότι παρά το αναμενόμενο δισταγμό στη συνδικαλιστική δράση, παρουσιάζεται μια ευθύτητα στη δικαιολόγηση της συνδικαλιστικής πράξης όσο και απραξίας, που θα εκδηλωθεί και στη μεταπολίτευση. Όπως μας ανέφερε με έμφαση ένας συνδικαλιστής της μεταπολιτευτικής περιόδου, από την επαρχία:

«Τόσα χρόνια από τους άνδρες έχω ακούσει πολλές φορές το ότι δεν απεργούν για το ότι δεν θα έχουν '...γάλα για το παιδί' τους. Από γυναίκα, δεν το άκουσα ποτέ. Μπορεί να σου πεί ότι φοβάται, να μη σου πει τίποτα, αλλά το κλασσικό για το ... γάλα των παιδιών δεν θα στο πεί».

Ορισμένες, νεαρής ηλικίας, ενδιαφέρονται όπως πάντα και πριν απ' όλα να φύγουν από το εργοστάσιο και όλες ενδιαφέρονται όχι τόσο για το ύψος της αμοιβής αλλά για τις συνθήκες εργασίας, που συνδέονται βέβαια και με την αμοιβή. Η πίεση για περισσότερες μηχανές ανά εργάτρια, η πίεση για τις υπερωρίες, οι σεξιστικές πιέσεις, που συνυπάρχουν με τον αποκρουστικό εργασιακό χώρο, είναι πολύ σημαντικά προβλήματα, είναι αυτά που κυρίως μας μεταφέρθηκαν από τις εργάτριες που συναντήσαμε. Φυσικά ενδιαφέρονται και για το ύψος του μεροκάματου, αλλά πριν απ' όλα για την ύπαρξη του μεροκάματου και τις παραγωγικές - εργασιακές προϋποθέσεις του, για μια καθημερινή αλληλεγγύη των εργατριών για τα καθημερινά μικρο-ζητήματα της φάμπρικας. Έτσι όταν σε επιμέρους στιγμές ορθώνεται μια γυναικεία διαμαρτυρία, συχνότατα μια αυθόρμητη, άτυπη διαμαρτυρία, οι γυναίκες στο τμήμα παραγωγής, εμφανίζονται σαν μία γυναίκα, αλληλουποστηρίζονται και καλύπτονται μεταξύ τους, σε βαθμό που φαίνεται να μη συμβαίνει στους άντρες, οι οποίοι εκτός του ότι είναι ολιγότεροι, είναι περισσότερο διασπαρμένοι σε χώρους, μηχανές και τμήματα. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά θα ενσωματωθούν στο συνδικαλισμό και τις απεργίες της μεταπολίτευσης, αλλά στα προδικτατορικά χρόνια, δεν συναντώνται με αυτό που ονομάζεται ή αυτοονομάζεται συνδικαλισμός, δηλαδή τα επίσημα, κλαδικά, ανδροκρατούμενα σωματεία των λεγόμενων «εργατοπατέρων», ούτε όμως εντάσσονται μαζικά στα ελάχιστα αριστερά σωματεία.

Η όποια άμυνα της εργασίας μέσα στο εργοστάσιο δεν χωράει στον επίσημο συνδικαλισμό, σε τελική ανάλυση η εργασία δεν εκφράζεται στο συνδικαλισμό, δεν ασχολείται με τον συνδικαλισμό και τα συνδικάτα. Η λαϊκή γυναίκα της γειτονιάς, συχνά χήρα, ή ζωντοχήρα, παλαίμαχη, πεπειραμένη και συχνά αθυρόστομη εργάτρια, υπερασπίζεται τον εαυτό της και τις άλλες γυναίκες, τα «κορίτσια», γίνεται ένας άτυπος «συνδικαλιστικός» εκπρόσωπος στο τμήμα εργασίας. Πολλές φορές η

[854] BIT B.O. VOL XXXVI. No 1/1-6-53, Μνημόνιον υπ αριθμ. 31)

«απείθαρχη» πράξη είναι, ή μάλλον φαίνεται προσωπική, ωστόσο συνήθως στηρίζεται στην βεβαιότητα αλληλεγγύης. Συναντήσαμε μια γυναίκα που - όπως επιβεβαίωσαν παριστάμενοι συνάδελφοι - σε εργοστάσιο της επαρχίας, κυνήγησε με τη παντόφλα της κάποτε έναν προϊστάμενο, που την πίεζε με φορτικό τρόπο για την παραγωγικότητα της. Σε άλλη περίπτωση όταν ένας «υπεύθυνος» επιχείρησης ανακοίνωσε δημοσίως την απόλυση εργάτριας, γιατί δεν ήταν ... καλή εργάτρια, αυτή άρχιζε να φωνάζει «Όταν ήθελες να με πηδήξεις, ήμουνα καλή;» Τέτοιου είδους γυναίκες σηκώνουν το κύριο βάρος της άμυνας της εργασίας μέσα στην ίδια την φάμπρικα και όχι οι «επίσημοι» συνδικαλιστές, που στο βαθμό που παρουσιάζονται, ούτε κινητοποιούν, ούτε εκφράζουν, ούτε εργάζονται δίπλα στους υπόλοιπους εργάτες.

Ο υπαρκτός, επίσημος συνδικαλισμός της περιόδου δεν είναι ταξική πρακτική, ούτε έκφραση συμφερόντων, ούτε οργάνωση του εμπορεύματος εργατική δύναμη, ούτε διαλογική μαζική διαδικασία, ούτε φορέας διεκδίκησης ή έστω προστασίας. Είναι ένας άλλος κόσμος, γύρω από σφραγίδες και διαδικασίες, που ακόμα και όταν οι εσωτερικές έριδες αφήνουν περιθώριο να ασχοληθεί με την εργασία, δεν ασχολείται μαζί του η ίδια η εργασία. Με το μετεμφυλιακό συνδικαλισμό ασχολείται μια ελάχιστη μερίδα αριστερών και κρυφο - αριστερών, ομάδες εργατοπατέρων και εν μέρει μια μεγαλύτερη ομάδα στον κύκλο της «πελατείας» των «εργατοπατέρων», που πληρώνει συνδρομή και ψηφίζει στις συνδικαλιστικές εκλογές. Ο συνδικαλισμός ως ενεργή μαζική δραστηριότητα εργατών δεν υφίσταται και στο βαθμό που εμφανίζεται κάποιος συνδικαλισμός, δεν έχει σχέση ούτε με την αρχική μετακατοχική συνδικαλιστική ανάταση, ούτε ακόμα και με το κορπορατίστικο, μαζικό μεταξικό συνδικαλισμό. Από την άλλη η συνδικαλιστική ηγεσία και στις δύο μεταπολεμικές περιπτώσεις, είναι ουσιαστικά πολιτική ηγεσία, πολιτικά πρόσωπα που ασχολούνται με το συνδικαλισμό, οι συνδικαλιστικές εκλογές έχουν ευθέως πολιτικό νόημα, φυσικά σε διαφορετική πολιτική κατεύθυνση.

Με βάση τα παραπάνω, ένα ερώτημα για το πώς η αριστερόστροφη συνδικαλισμένη εργασία μετά την απελευθέρωση, εκφράζεται στη δεξιά «εργατοπατερική» συνδικαλιστική έκφραση των μετεμφυλιακών σωματείων, είναι παραπλανητικό στο βαθμό που έχουμε διαφορετικό συνδικαλισμό, διαφορετικές εκλογές, διαφορετική συνδικαλιστική βάση, ακόμα και διαφορετικούς εργάτες. Επίσης το ερώτημα για το πως η εργασιακή θέση διαμορφώνει τη συνδικαλιστική πράξη και την εργατική συνείδηση είναι μάλλον παραπλανητικό, στο βαθμό που υπονοεί έναν μηχανιστικό υλιστικό αναγωγισμό, ή συγχέει μηχανιστικά την εργατική συνείδηση με το αποτέλεσμα των συνδικαλιστικών εκλογών. Στο κλαδικό συνδικαλισμό δεν εκδηλώνεται κάποια συνταρακτική αλλαγή, σε αυτή καθ' αυτή τη παραγωγή, που δήθεν ωθεί τις παλιές αριστερίζουσες ψηφοφόρους του ΕΡΓΑΣ να στραφούν στους «εργατοπατέρες» και το δεξιόστροφο «εθνικό» συνδικαλισμό, που αργότερα εμφανίζεται ως δήθεν «ανεξάρτητος» από κόμματα, εργοδότες και κράτος. Φυσικά υπάρχει και αυτή η διάσταση, η περίφημη αδρανοποίηση και ο «αποχρωματισμός», ή και η ενσωμάτωση της ΕΑΜικής παράδοσης εργατών - εργατριών, κυρίως λόγω της κρατικής τρομοκρατίας, όπως μεγεθύνεται στο εργοστάσιο. Αυτό όμως που εμείς κυρίως εντοπίζουμε είναι ότι σε πολλές περιπτώσεις η πολιτική θέση διαμορφώνει την εργασιακή θέση, πράγμα που αποκτά μεγαλύτερη σημασία λόγω της μεγάλης ανανέωσης του εργατικού δυναμικού. Εκτός εξαιρέσεων, ο αριστερός εργαζόμενος, όσο φαίνεται αριστερός, δεν βρίσκει δουλειά, αντίθετα βρίσκουν δουλειά συχνά όσοι αποδεδειγμένα είναι αντι - αριστεροί, συνεπώς δεν πρόκειται μόνο για μια

δεξιόστροφη συνδικαλιστική αλλαγή των εργατών, αλλά και για μια εργασία των δεξιόστροφων. Αυτό δεν είναι απόλυτο και δεν ακυρώνει τη γενική αρχή της συνειδησιακής αποκρυστάλλωσης εργασιακών εμπειριών, ούτε τη σημασία της εργασιακής θέσης. Το ότι η πολιτική θέση διαμορφώνει την εργασιακή θέση, ως ένα σημείο οφείλεται και στο ότι η εργασιακή θέση στην κλωστοϋφαντουργία είναι θέση εργοστασίου, άρα θέση πολιτικά σημαντική λόγω του πολιτικού βάρους της συγκεντρωμένης εργασίας. Ειδικά για το συνδικαλισμό, εκτός των γενικότερων προσκομμάτων σε κάποια γνήσια συνδικαλιστική έκφραση, στο βαθμό που εξ' ορισμού αντιστρατεύεται εργοδοτικά συμφέροντα, οι λίγες αριστερές κλωστοϋφαντουργίνες σε μεγάλους χώρους εργασίας και ο φοβισμένος αριστερός κόσμος, στις βιοτεχνίες «κουμπάρων» και κρυφο-συντρόφων, αφήνουν ελεύθερο πεδίο να εκδηλωθεί και να αναπαραχθεί ο εργατοπατερισμός των σωματείων της ΟΚΕ και ΓΣΣΕ.

4.2.1.4 Οι εθνικόφρονες συνδικαλιστές

Στην αρχή της δεκαετίας του '50, από το συνδικαλισμό του 46 και την προσωρινή διοίκηση της ΟΚΕ, από τις απεργίες και την εργατική αλληλεγγύη, δεν έχει απομείνει τίποτα, ούτε καν τα αρχεία των ιστορικών σωματείων, ορισμένοι συνδικαλιστές (όχι μεγάλος αριθμός) βρίσκονται σε φυλακές και εξορίες και οι περισσότεροι εκτός εργοστασίων. Η συνδικαλιστική τομή του μεταξύ του ΕΡΓΑΣ και των «εθνικοφρόνων» θα είναι απόλυτη, αλλά η νέα ηγεσία θα έχει επίσης μικρή σχέση με τον προΕΑΜικό δεξιόστροφο συνδικαλισμό, έτσι ώστε εκτός εξαιρέσεων, ο νέος εθνικόφρων συνδικαλισμός φαίνεται να δημιουργείται «εκ του μηδενός». Η νέα αρχή, από τις εθνικόφρονες δυνάμεις επιχειρείται να γίνει σε πανελλαδικό επίπεδο, να ιδρυθεί δηλαδή Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών, στο περιθώριο του 9ου συνεδρίου της ΓΣΕΕ, ωστόσο θα έχει άδοξο τέλος, ανάλογο με τις φαιδρότητες του πανελλαδικού συνεδρίου, παρά του ότι συγκαλούνται τρεις πανελλαδικές διασκέψεις. Στο περιθώριο του 10ου συνεδρίου της ΓΣΕΕ, όπου είναι πλέον αδιαμφισβήτητη η κυριαρχία του Φ. Μακρή, αλλά και φανερή η τάση διακοπής του ομφάλιου λώρου του μεταξικού και «γερμανοτσιωλιάδικου» παρελθόντος, θα καταφέρουν να συμφωνήσουν και οι αντιπρόσωποι των κλωστοϋφαντουργικών σωματείων για την ίδρυση ομοσπονδίας και θα ορισθεί προσωρινή επιτροπή με την άμεση ανάμειξη του ίδιου του Φ. Μακρή και του τότε οργανωτικού γραμματέα της ΓΣΣΕ Ι. Πατσαντζή. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο τελευταίος, αν και μη κλωστοϋφαντουργός, στην περίοδο ίδρυσης της ΟΚΕ είναι πρόεδρος του ΤΕΑΜΚ, δηλαδή του επικουρικού ταμείου των κλωστοϋφαντουργών και έχει ορίσει ως εκπροσώπους των εργαζομένων συγκεκριμένους συνδικαλιστές του κλάδου στην Αθήνα. Αυτοί λοιπόν θα πρωτοστατήσουν και στην ίδρυση της ΟΚΕ.

Στους κλωστοϋφαντουργούς συνδικαλιστές, ξεπροβάλει ο «άφθαρτος» νεαρός κομποδέτης (δηλαδή τεχνίτης – υφαντομηχανικός) Ι. Ρομπόπουλος, από οικογένεια με συνδικαλιστική παράδοση (στους κουρείς), ο οποίος στο 9ο Συνέδριο, με μια ομάδα 9 επίσης νεαρών συνέδρων, δεν συντάσσεται τελικά με την επιλογή της θεωρούμενης «παράταξής» του, δηλαδή την εκλογή του Α. Δημητράτου, έτσι ώστε, ως ένα σημείο (κατά τη μαρτυρία του ίδιου) επιδρά στην εξέλιξη που επιτρέπει τη κυβερνητική παρέμβαση υπέρ του Φ. Μακρή. Ο Ι. Ρομπόπουλος θα είναι μέλος του ΔΣ του ΤΕΑΜΚ, υποδειγμένος από τη ΓΣΕΕ. Νέοι στην ηλικία και «άφταρτοι» (ορισμένοι επίσης μέλη του ΔΣ του ΤΕΑΜΚ) θα είναι η μερίδα των συνδικαλιστών που αναλαμβάνουν το βάρος της «ανασυγκρότησης» του συνδικαλισμού μετά τις

διώξεις των αριστερών και γενικά την ασφαλίτικη παρέμβαση του κράτους μετά τις εκλογές του 46. Βέβαια ως ένα σημείο ορισμένοι από τη παλιά ηγεσία της μη κομμουνιστικής «παράταξης» στην Αττική, στην οποία έχει συγκεντρωθεί ο κλάδος, έχουν απομακρυνθεί δια της φυσικής εξοντώσεως, στα τραγικά αποτελέσματα του μίσους που εκδηλώνονται το Δεκέμβρη του '44, ωστόσο αυτό δεν αναιρεί τη σημασία της νεαρής ηλικίας της εθνικόφρονης συνδικαλιστικής ηγεσίας.

Η νέα ηγεσία του αντικομουνιστικού συνδικαλισμού της μετεμφυλιακής περιόδου δεν εκφράζει μόνο την τομή από το ΕΑΜικό παρελθόν αλλά και από το μεταξικό παρελθόν. Υπενθυμίζουμε ότι ο Μεταξικός συνδικαλισμός στηριζόταν τουλάχιστον σε πραγματικούς εργαζόμενους του κλάδου και μαζικές εκλογές, ενώ ο κατοχικός και ο νέος συνδικαλισμός του 1947, στηρίζεται σε από κάθε άποψη αμφισβητούμενες εκλογές και σε συνδικαλιστές με αμφισβητούμενο ότι ήταν, ή υπήρξαν κάποτε, εργαζόμενοι του κλάδου. Όπως είδαμε, η ίδρυση της ΟΚΕ στηρίζεται στην εργατική εκπροσώπηση του ΔΣ του ΤΕΑΜΚ, ωστόσο η ίδια η ίδρυση του ΤΕΑΜΚ, το 1943, επί κατοχής και με την ευθύνη των στρατευμάτων και των «ελληνικών» διοικήσεων της κατοχής, δεν θα απασχολήσει το συνδικαλιστικό λόγο. Η ίδρυση του ΤΕΑΜΚ, ποτέ δεν θα παρουσιαστεί ως αποτέλεσμα «αγώνων της τάξεως και των εκπροσώπων της», όπως συνήθιζαν να λένε οι συνδικαλιστές της ΟΚΕ. Ο οργανισμός του ΤΕΑΜΚ φαίνεται να συντάσσεται (κατά μαρτυρία του Ι. Ρομπόπουλου) από έναν μη εργαζόμενο στον κλάδο, ο οποίος «διατέλεσε για ένα διάστημα πρόεδρος του σωματείου των Αθηνών» και ο οποίος δεν έχει θέσει στον μετεμφυλιακό συνδικαλισμό της ΟΚΕ.

Εκτός από το νεαρό της ηλικίας, χαρακτηριστικό της εθνικόφρονης συνδικαλιστικής ηγεσίας του κλάδου, είναι η αμφισβητήσιμη εργασιακή τους ιδιότητα. Στο διάστημα της αρχικής προεδρίας του, ο Ι. Ρομπόπουλος φαίνεται να είναι άνεργος και αμείβεται από το ταμείο ανεργίας, που συμπληρώνεται από το ταμείο της ΟΚΕ, στην πραγματικότητα από το ταμείο της ΓΣΕΕ. Μόλις τελειώνει το ταμείο ανεργίας ορίζεται μισθός του από την ομοσπονδία που διατηρείται σε όλη τη θητεία του, εκτός της περιόδου που «καθαιρείται» επί δικτατορίας με το γνωστό, γενικό τέχνασμα των απαραίτητων ενσήμων και εργάζεται ως «τεχνικός σύμβουλος της ΟΚΕ» και στο λογιστήριο μια εριοβιομηχανίας (3 ΑΛΦΑ). Από τον Πειραιά θα εμφανιστεί, ως κυρίαρχος νέος συνδικαλιστής, ο Αχπαράκης, πρόεδρος του τοπικού σωματείου και επίσης μέλος του ΔΣ του ΤΕΑΜΚ, ο οποίος καταγγέλλεται αργότερα, ως «μηδέποτε εργασθείς» εμφανίζοντας μόνο 60 ένσημα από την Πειραϊκή Πατραϊκή. Σύμφωνα με την καταγελία του Ι. Ρομπόπουλου στο Α' Γενικό Συμβούλιο της ΟΚΕ [με βάση τα πρακτικά που σώζονται] και ενώ ο Αχπαράκης έχει ήδη παραιτηθεί και καταγγείλει τη διοίκηση της ΟΚΕ, έγινε το εξής περιστατικό. Σε κάποια συνεδρίαση του ΔΣ του ΤΕΑΜΚ, ο Αχπαράκης δήλωσε ότι ήταν απόφοιτος της Ανωτάτης Εμπορικής. Ο εκπρόσωπος των εργοδοτών, ο Τεγόπουλος τον ρώτησε τότε τι σχέση έχει με τους Κλωστοϋφαντουργούς και εκείνος απάντησε κυνικότατα ότι χρησιμοποιεί τον συνδικαλισμό για να εισχωρήσει στη πολιτική. Ο Τεγόπουλος λοιπόν φαίνεται να τον ειρωνεύτηκε, με το «*...Και εγώ νόμιζα ότι ήσουν ... κλωστοϋφαντουργός*». Μετά από τον Αχπαράκη, στον Πειραιά , ξεπροβάλει ο Ν. Αποστολίδης, ο οποίος δεν θα έχει σχέση με την Ανωτάτη Εμπορική αλλά με την ... Νομική, αργότερα μάλιστα εμφανίζεται ως νομικός σύμβουλος της ΟΚΕ. Στην Αθήνα από την εποχή της ίδρυσης της ΟΚΕ μέχρι και την μεταπολίτευση, κυριαρχεί ο Κ. Παναγιωτίδης, στον οποίο θα αποδοθεί (από την αριστερή αντιπολίτευση) το παρατσούκλι «κουρέας» και το ότι επίσης δεν ήταν κλωστοϋφαντουργός.

Παρόμοιες κριτικές και κατηγορίες θα αναφερθούν για αρκετούς συνδικαλιστές στα πρακτικά της ΟΚΕ και ακόμα περισσότερες μάθαμε συναντώντας τους συνδικαλιστές της ΟΚΕ της περιόδου αλλά και αριστερούς συνδικαλιστές. Βέβαια φαίνεται να ισχύει και το ότι στην πραγματικότητα και ορισμένοι αριστεροί συνδικαλιστές δεν εργάζονταν στον κλάδο, πράγμα όμως που αιτιολογείται και από τις διώξεις τους. Οι εργάτες της εποχής που συναντήσαμε, αγνοούν λεπτομέρειες αλλά υπάρχει διάχυτη η εντύπωση ότι οι «εθνικόφρονες» συνδικαλιστές των σωματείων ήταν αργόσχολοι, ακόμα και όταν δηλαδή εργαζόταν τυπικά σε εργοστάσιο, ασχολούνταν με το ...«συνδικαλισμό» ενώ οι αριστεροί συνδικαλιστές συχνά δεν εργάζονταν αλλά ασχολούνταν επίσης με το συνδικαλισμό και τη πολιτική. Αυτοί που φαίνεται να μην ασχολούνται με το συνδικαλισμό, στη περίοδο ίδρυσης της ΟΚΕ, περίοδο εθνικόφρωνης, αντικομουνιστικής υστερίας, αλλά και κρίσης του κλάδου, είναι οι ίδιοι οι εργάτες, που επιδιώκουν πριν απ' όλα να κρατήσουν τη θέση εργασίας τους.

Όπως είδαμε παραπάνω ο συνδικαλισμός δεν αφορά την ίδια την εργασία ή την απασχολεί παρενθετικά ενώ οι συνδικαλιστές όλων των αποχρώσεων αντιλαμβάνονται τη δράση τους ως προσωπικό και πολιτικό καθήκον ή και εφαλτήριο. Βέβαια το να εντάσσουμε στην ίδια ομάδα όλους τους συνδικαλιστές είναι παραπλανητικό και άδικο, εξάλλου η κύρια αντίθεση του κόσμου στρέφεται στους «εργατοπατέρες», τους ηγέτες του επίσημου συνδικαλισμού, που ανεξάρτητα αν εργάστηκαν στον κλάδο κατηγορήθηκαν για ιδιοτέλεια. Από την άλλη μεριά, μια ισοπεδωτική κριτική, που κυριάρχησε στη μεταπολίτευση και αναφέρεται στους λεγόμενους «εργατοπατέρες» τόσο της μεταπολίτευσης, όσο και της προδικτατορικής περιόδου, ως «εργοδοτικούς», «πουλημένους» κλπ, δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στα πράγματα. Εκτός από ορισμένους θεσιθήρες αργόσχολους και ανεπιβεβαίωτες - όσο αφορά εμάς - καταγγελίες και αλληλοκατηγορίες για «πουλήματα» συμβάσεων[855], μας αναφέρθηκαν και βρήκαμε τεκμήρια για αρκετούς «ρεφορμιστές» αγωνιστές συνδικαλιστές. Θα ισχυριστούμε λοιπόν ότι υπήρξαν πράγματι και ρεφορμιστές συνδικαλιστές, με την έννοια του όρου στο διεθνές εργατικό κίνημα, πραγματικά ρεφορμιστές και όχι μόνο κατ' όνομα. Στους κλωστοϋφαντουργούς, υπήρξαν πραγματικά αγωνιστές συνδικαλιστές που στον έντονο διχασμό της περιόδου παίρνουν συχνά τη θέση του εθνικόφρονα αντικομουνιστικού στρατοπέδου, αλλά αυτό δεν σημαίνει ούτε έλλειψη αγώνων ούτε έλλειψη ανιδιοτέλειας. Αυτό εκτός των άλλων βεβαιώνουν και ορισμένοι από τους διωχθέντες αριστερούς, για παράδειγμα ο Α. Πατσιαντάς, όπως είδαμε ηγέτης του κλαδικού ΕΡΓΑΣ στον Βόλο και αργότερα βουλευτής της ΕΔΑ. Κατά τη γνώμη μας στο πρώτο διάστημα της ΟΚΕ, ακόμα και αν ήθελαν οι συνδικαλιστές της να προχωρήσουν σε μια περισσότερο αγωνιστική δράση, σε μεγάλο βαθμό δεν μπορούσαν να το πράξουν, πράγμα που σχετίζεται με τη πολιτική και την κλαδική (οικονομική - παραγωγική) συγκυρία, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια.

---

[855] Πολλές φορές η ηγετική ομάδα της ΟΚΕ και ειδικά ο Ι. Ρομπόπουλος, κατηγορήθηκε για την υπογραφή ΚΣΕΕ και κατά καιρούς ο έντονα καταγγελτικός και επιθετικός – υπερβολικός συνδικαλιστικός λόγος της αντιπολίτευσης, περιελάμβανε υπονοούμενα ή και ανοιχτές καταγγελίες για εξαγορά. Ωστόσο η καταγγελία για εξαγορά στη σύναψη ΣΣΕ είναι εξαιρετικά ατιμωτική, για να αναφέρουμε κάποιες επώνυμες, αλλά δύσκολο να αποδειχθούν καταγγελίες, που εμπλέκουν νεκρούς και ζωντανούς, καταγγέλλοντες και καταγγελλόμενους. Θα περιοριστούμε να αναφέρουμε ότι ένας από όσους μας κατήγγειλαν τέτοιο περιστατικό για τον κλάδο, ήταν ο παλαίμαχος συνδικαλιστής της ΠΟΛ και ΓΣΕΕ, Κ. Μαραγκουδάκης.

Επίσης οφείλουμε να καταθέσουμε την άποψη ότι ορισμένοι τουλάχιστον συνδικαλιστές της ΟΚΕ φαίνεται να είναι ικανότατοι άνθρωποι, τέτοια εντύπωση μας δημιούργησαν στις συναντήσεις μαζί τους και ειδικά για τον Ι. Ρομόπουλο, τέτοια άποψη ομολογούν σήμερα ακόμα και ορισμένοι σκληροί (ειδικά αριστεροί) πολέμιοι του. Ακόμα και αν αναφέρονται κάποιες ιδιοτελείς βλέψεις, για μια ολόκληρη συνδικαλιστική ηγεσία, που επέδειξε αξιοσημείωτη αντοχή και δυνατότητες αναπαραγωγής της, ο όποιος συνδικαλιστικός μισθός και τα όποια επιπλέον ωφελήματα, αναφέρονται στη πραγματικότητα σε ασήμαντα μεγέθη, συγκριτικά με τις αποδεδειγμένες ικανότητες τους. Μιλάμε για ανθρώπους που συνδιαλέγονταν με την πολιτική ηγεσία και την εργοδοτική ελίτ, με ανθρώπους όπως οι Κατσαμπαίοι και οι Καρελλαίοι, που το όνομα τους προκαλεί δέος, με τεράστια οικονομική και πολιτική δύναμη, με μόρφωση και διευθυντικές ικανότητες, ενώ οι επίσημοι συνδικαλιστές, παραμένουν εργατικοί συνδικαλιστές, ευάλωτοι από το κράτος, τους εργοδότες αλλά και μερίδα εργατών και τα εισοδήματα τους συγκρίνονται με τα αντίστοιχα των άλλων εργατών. Μιλάμε για ανθρώπους που αν μη τι άλλο, ακόμα και αν δεν ήταν εργάτες, θα πρέπει να εμφανίζονται ως εργάτες.

Στους αριστερούς συνδικαλιστές του κλάδου, είναι φανερή μια συνέχεια ή έστω μια μορφή της πολιτικής δράσης, συνηθισμένης και ως ένα σημείο ταυτισμένης με θυσίες και κακουχίες, που εκ των υστέρων πολλές φορές έχει μυθοποιηθεί και αναγνωρισθεί από κομματικούς μηχανισμούς της αριστεράς. Αυτή η αναγνώριση διακόπτεται μόνο όταν διαρρηγνύεται η σχέση με την κομματική ηγεσία, ή καλύτερα με τις κομματικές ηγεσίες, μέσα στις κατά καιρούς περιπέτειες της αριστεράς. Στους λεγόμενους όμως «εργατοπατέρες», που δεν αναγνωρίζονται ούτε από κομματικούς μηχανισμούς, είναι έκδηλη η τραγικότητα μιας πορείας δράσης, που κατηγορείται συνεχώς για ιδιοτέλεια, που όμως η όποια ιδιοτέλεια αναφέρεται σε τελικά ασήμαντα ωφελήματα. Οι «εργατοπατέρες» είχαν μάθει κυρίως να ισορροπούν και να αναπαράγονται, έχουν συνηθίσει συνεχώς να απολογούνται.

Ακόμα και στην εποχή της παντοδυναμίας του, ο Ι. Ρομπόπουλος θα αναγκάζεται να απαντά σε κατηγορίες ότι είναι «πουλημένος», για παράδειγμα στο Α' γενικό συμβούλιο της ΟΚΕ, αναφέρεται στο πως «...έτυχε κάποτε και έφαγε μαζί με το νομικό σύμβουλο των βιομηχάνων», πράγμα το οποίο απ' ότι φαίνεται αξιοποιούσε η εναντίον του προπαγάνδα. Στη συνέχεια, ειδικά στη μεταπολίτευση, πολύ περισσότερο όταν αποχωρεί ή μάλλον εκδιώχνεται από την ΟΚΕ, το 1983, θα αναγκάζεται να υπερασπίζεται τον εαυτό του από κατηγορίες που προέρχονται ακόμα και από πρώην συνεργάτες του, για το αν υπήρξε «χουντικός», «πουλημένος», «εργοδοτικός», σε μας μάλιστα ανέφερε με έμφαση την αγωνία του για την υστεροφημία του. Σήμερα, αρκετοί από τους «επίσημους» συνδικαλιστές της εποχής, προσπαθούν να αποποιηθούν ευθύνες και δείχνουν να ξεχνούν γεγονότα, συχνά κατηγορώντας ο ένας τον άλλον και όλοι μαζί τον Ι. Ρομπόπουλο. Κάποιος ανέφερε, ότι μια από τις τακτικές που εφάρμοζε η ηγεσία της ΟΚΕ ώστε να ελέγχει τους συνέδρους της επαρχίας στα συνέδρια της ΟΚΕ, ήταν η παροχή υπηρεσιών από τα «λαϊκά» πορνεία του κέντρου της Αθήνας. Πράγματι τα συνέδρια ήταν απόλυτα ελεγχόμενα από τον Ι. Ρομπόπουλο, ωστόσο αυτό, εκτός από τις ικανότητες του στο παρασκήνιο των συνδικαλιστικών διαβουλεύσεων, δεν μπορεί να αιτιολογηθεί παρά και από την αποδοχή του, ως του πλέον ικανού συνδικαλιστή της παράταξης. Με τη σειρά τους, αρκετοί από τους λεγόμενους «εργατοπατέρες» τόσο σε τοπικό, όσο και ομοσπονδιακό επίπεδο, νομιμοποιούνται έστω από ελάχιστους εργαζόμενους του

κλάδου, αναπαράγονται συνεχώς και αναπαράγουν την ανώτερη συνδικαλιστική ηγεσία.

Εμείς θα επιμείνουμε στην τραγικότητα της πορείας τους, του ρόλου τους ως στηρίγματα - προσωποποιήσεις ενός από κάθε άποψη αμφισβητούμενου συνδικαλισμού, που σήμερα όχι μόνο δεν αισθάνονται δικαιωμένοι, όχι μόνο δεν προβάλουν τη συνδικαλιστική ιστορία, αλλά ως ένα σημείο, εμποδίζουν τη γραφή της. Φοβόμαστε, ότι όταν κάποτε γραφεί μια ολοκληρωμένη ιστορία του ελληνικού συνδικαλισμού, θα αποδειχθεί ότι εκτός από τα λεηλατημένα αρχεία, θα λείπουν και οι αναντικατάστατες προσωπικές - βιογραφικές μαρτυρίες των κυρίαρχων μεταπολεμικών συνδικαλιστών.

4.2.1.5 Η ίδρυση της ΟΚΕ, οι εσωτερικές έριδες και παρατάξεις

Η ίδρυση της ΟΚΕ πραγματοποιείται στις 21-10-1951, από αντιπροσώπους 17 σωματείων. Το ιδρυτικό συνέδριο, όπως αποδεικνύεται από ύστερες αναφορές στα πρακτικά της διοίκησης, επικυρώνει μια διοίκηση που ουσιαστικά διορίζει η ΓΣΣΕ, μάλιστα εξ αυτού θα προκύψουν αντιθέσεις, που θα οξυνθούν στη συνέχεια και θα ταλαιπωρήσουν τη νεαρή ομοσπονδία τα πρώτα χρόνια. Ο πρώτος χαιρετισμός γίνεται από τον εκπρόσωπο της Αμερικανικής Αποστολής (Στρόουν) και γενικά θα ακουστούν αρκετά υμνολόγια για την «μεγάλη φίλη και σύμμαχο», επίσης το συνέδριο θα χαιρετίσει με ψήφισμα το ΕΕΣ της Κορέας. Δεν λείπουν φυσικά οι αναφορές στην «εργατιά», οι καταγγελίες στο «κεφάλαιο», και τα λογύδρια του είδους:

> *«Δεν ζητούμε από τους εργοδότες ούτε την πολυτέλεια ούτε τα πλούτη τους. Ζητούμε και διεκδικούμε το αναφαίρετο δικαίωμα μας να ζήσουμε μια ανθρώπινη ζωή...».*

Φυσικά καταγγέλλεται η «εγκληματική τακτική του κομουνισμού» και αιτιολογείται η χαμηλή συνδικαλιστική κάλυψη της Αθήνας και Πειραιά από την αντίδραση «...από τον κομμουνισμόν και το κεφάλαιον». Επίσης η καθυστέρηση στην ίδρυση της ΟΚΕ αιτιολογείται λόγω του ότι «... μέχρι σήμερα δεν βρέθηκαν τίμιοι αγωνιστές...». Τα θέματα που συζητούνται περισσότερο, λόγω του ότι υπάρχουν αντίθετες απόψεις, είναι η συμμετοχή των γυναικών στα όργανα των σωματείων και το οικονομικό. Για το ζήτημα των γυναικών, οι εκπρόσωποι του Βόλου είναι οι σύνεδροι που αρνούνται τη γυναικεία συμμετοχή, αν και όπως είδαμε προέρχονται από ένα σωματείο με σημαντική γυναικεία αγωνιστική παράδοση. Όσο για το οικονομικό ζήτημα αποδεικνύει το βαθμό πραγματικής συνδικαλιστικής ισχύος και τις λογής εξαρτήσεις της ΟΚΕ, που πρακτικά της απαγορεύουν μια στοιχειωδώς ανεξάρτητη λειτουργία τόσο από τη ΓΣΕΕ όσο και από το κράτος, εν μέρει και από τους εργοδότες.

Γενικά στον δεξιόστροφο, εθνικόφρονα συνδικαλισμό, όπως είχαμε την ευκαιρία να αναλύσουμε στις περιπτώσεις του Βόλου και της Σύρου, οφείλουμε κατ' αρχήν να διακρίνουμε μεταξύ «κρατικού» και «εργοδοτικού» συνδικαλισμού, σαν μορφές του λεγόμενου «πατερναλιστικού» συνδικαλισμού. Οι πρώτοι είναι περισσότερο προσδεδεμένοι στην πολιτική εξουσία και την γενική συνδικαλιστική ηγεσία, μεσολαβούν και εξυπηρετούν εργάτες, αλλά κυρίως αντλούν την ισχύ τους από το κρατικό μηχανισμό. Οι δεύτεροι είναι περισσότερο όργανα του εργοδότη ή εργοδοτών, έτσι ώστε μεσολαβούν άμεσα μεταξύ εργοδοτών και εργατών, είναι οι κυρίως «εργατοπατέρες». Στη περίπτωση της Σύρου, όπως είδαμε, κυριαρχεί ο

κρατικός συνδικαλισμός ενώ στη περίπτωση του Βόλου σημειώνεται μια σημαντική μεταστροφή από τον κρατικό προς τον εργοδοτικό συνδικαλισμό, που θα φθαρεί μαζί με την κρίση των εργοστασίων. Φυσικά οι παραπάνω ιδεοτυπικές διακρίσεις δεν καλύπτουν την πολυμορφία των τάσεων και των καιροσκοπισμών, πολλές φορές η διάκριση στην πράξη καθίσταται δυσχερής. Επίσης έστω και αυτός ο δεξιόστροφος, πατερναλιστικός, νομιμόφρων, συνδικαλισμός, έχει ανάγκη κάποια νομιμοποίηση από τους εργαζόμενους, έτσι ώστε έστω νοθευμένη έως και στραγγαλισμένη, κινείται μια συνδικαλιστική δραστηριότητα, πραγματοποιούνται συνδικαλιστικές εκλογές, διατυπώνονται αιτήματα, εξαγγέλλονται αγώνες, προκηρύσσονται ακόμα και απεργίες.

Η συνδικαλιστική ηγεσία κατά τόπους κινείται και προς τον «εργοδοτικό» συνδικαλισμό, ωστόσο η πανελλαδική ηγεσία της ομοσπονδίας που θα ιδρυθεί στο πλαίσιο του 10 συνεδρίου της ΓΣΕΕ, κινείται, ή τουλάχιστον τοποθετείται περισσότερο προς τη γενική συνδικαλιστική ηγεσία και τον ηγέτη της Φ. Μακρή. Ο συνδικαλισμός του κλάδου σε ομοσπονδιακό επίπεδο, παρόλο που θα σημειωθούν ταλαντεύσεις, έως και καταγγελία της ΓΣΕΕ προς την ΟΚΕ (έμμεσα για εργοδοτισμό), θα κρατήσει αποστάσεις από τους εργοδότες, συνεπώς κινείται περισσότερο προς το πρότυπο του κρατικού συνδικαλισμού. Με τη σειρά του ο κρατικός συνδικαλισμός και του κλάδου, θα διχαστεί σε έναν περισσότερο «φιλοκυβερνητικό» και έναν περισσότερο «αντιπολιτευτικό» συνδικαλισμό, ανάλογα με την κυβέρνηση και τον κάθε φορά υπουργό εργασίας, για παράδειγμα η πλειοψηφία της ΟΚΕ θα ακολουθήσει τη ΓΣΕΕ στην κόντρα με τον Γονή, υπουργό εργασίας - συνδικαλιστή. Από την άλλη μεριά, στις εσωτερικές κλαδικές συνδικαλιστικές διεργασίες, παρόλο που κυριαρχεί μια φιλο-Μακρική «συμπολιτευόμενη» ομάδα, θα υπάρχουν και αντιπολιτευόμενες εναλλασσόμενες ομάδες, εντός ή εκτός ΟΚΕ, ανάλογες με τις «αντιπολιτεύσεις» της ΓΣΕΕ. Όπως είναι γνωστό, το επίσημο «εθνικόφρονο» συνδικαλιστικό κίνημα θα διχαστεί σε επιμέρους φράξεις και ομάδες χωρίς παγιοποιημένους συσχετισμούς και με την άμεση ανάμειξη του Υπουργείου Εργασίας αλλά και διεθνών τάσεων, της περισσότερο «φιλο-αμερικανικής» και της περισσότερο «φιλο-ευρωπαϊκής». Ενδεικτικό είναι ότι στο 2ο συνέδριο της ΟΚΕ, το 1954, δεν θα χαιρετίσει μόνο ο εκπρόσωπος των Αμερικάνων (όπως στο Α' συνέδριο) αλλά και ο εκπρόσωπος της αγγλικής πρεσβείας[856]. Παρόλες όμως τις αντιπολιτεύσεις και αμφισβητήσεις, από το 1951 έως το 1983, με μια επουσιώδη παρένθεση επί δικτατορίας, ηγέτης της ΟΚΕ θα παραμείνει ο Γ. Ρομπόπουλος, ένας από τους πλέον ικανούς συνδικαλιστές, με πολύχρονη θητεία στη διοίκηση της ΓΣΕΕ, θα θεωρηθεί μάλιστα ως το «πρωτοπαλίκαρο» του Φ. Μακρή στον ελληνικό συνδικαλισμό[857]. Στα μεταπολιτευτικά συνέδρια της ΟΚΕ, όπου είναι φανερή μια οργανωμένη συνδικαλιστική αντιπολίτευση, κυρίως από δυνάμεις της ΕΣΑΚ-Σ, παρουσιάζεται μια «μαγική εικόνα» τοποθετήσεων σχεδόν αποκλειστικά

[856] Δεν σώζονται (τουλάχιστον εμείς δεν καταφέραμε να τα βρούμε), αλλά σώζονται οι χαιρετισμοί των Αγγλοαμερικάνων.

[857] Η έκφραση «πρωτοπαρίκαρο» μας μεταφέρθηκε από τον Χ. Γαλανόπουλο, ραπτεργάτη, ιστορικό ηγέτη της αριστεράς στο συνδικαλιστικό κίνημα του κλάδου, που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Η εντύπωση για τις στενές σχέσεις Ρομπόπουλου - Μακρή, επιβεβαιώνεται από συχνές αναφορές αντιπολιτευόμενων συνδικαλιστών της ΟΚΕ, στα πρακτικά, από την διαφαινόμενη τακτική της ΟΚΕ αλλά και από τη μαρτυρία του ίδιου του Γ. Ρομπόπουλου. Συναντήσαμε τον Γ. Ρομπόπουλο και οι μαρτυρίες του στάθηκαν πολύτιμες για ορισμένες από τις πλευρές που εξετάζουμε. Φυσικά όπως ανοιχτά μας είπε από την αρχή, τώρα πια τον ενδιαφέρει μόνο η υστεροφημία του.

αριστερών συνέδρων, στους οποίους αναλαμβάνει το βάρος των απαντήσεων μόνο του ο Ι. Ρομπόπουλος, ο οποίος ταυτόχρονα έχει απόλυτα διασφαλισμένη κυριαρχία στο προεδρείο (εκλέγεται ο ίδιος πρόεδρος) και σε όλες τις ψηφοφορίες, φυσικά και στις εκλογές τα όργανα της ΟΚΕ.

Στο διάστημα από την ίδρυση, μέχρι και τη δικτατορία, η ΟΚΕ ταλαιπωρείται από οξύτατες έριδες, στις οποίες πρωτοστατούν τα πλέον μαζικά σωματεία, αρχικά το σωματείο των Αθηνών και Πειραιά και στη συνέχεια της Θεσσαλονίκης. Συνεπώς η νεαρή ΟΚΕ δεν καλύπτει συνδικαλιστικά τα τρία μεγαλύτερα σωματεία του κλάδου, τα οποία υποτίθεται ότι καλύπτουν συνδικαλιστικά τη συντριπτική πλειοψηφία του κλάδου. Ορισμένα σωματεία όπως των Αθηνών και Ταύρου θα ιδρύσουν την Πανελλήνια ΟΚΕ (ΠΟΚΕ), μια ανταγωνιστική δηλαδή ομοσπονδία, συνδεδεμένη με την «τάση Γονή» και ηγέτη τον Χ. Μόσχο και το σωματείο της Θεσσαλονίκης προσχωρεί στην τάση του Θεοδώρου και διαγράφεται το 1962[858]. Τελικά ο ίδιος ο Μόσχος, ο ηγέτης της ΠΟΚΕ λίγο πριν τη δικτατορία, θα χάσει πλήρως τον έλεγχο της, δηλαδή δεν θα εκλεγεί στη διοίκηση και θα ζητήσει συνεργασία με την ΟΚΕ, στην οποία έχει ξανα-προσχωρήσει η «θεοδωρική» τάση. Επίσης κατά καιρούς θα γίνουν προσπάθειες για αντι-ομοσπονδία υφαντομηχανικών, θα ιδρυθεί ομοσπονδία πρακτικών μηχανικών και ομοσπονδία βαφέων, ωστόσο δεν θα αμφισβητηθεί στην πράξη η «αντιπροσωπευτικότητα» της ΟΚΕ.

Καθ' όλη την περίοδο, διαμορφώνονται συνεχώς νέες, συγκυριακές συμμαχίες, σωματεία ιδρύονται, εγγράφονται και διαγράφονται, αλλάζουν αρκετά μέλη της διοίκησης και της Εκτελεστικής Επιτροπής, ειδικά μεταξύ Α' και Β' συνεδρίου. Μόλις στην 8η συνεδρίαση της διοίκησης (20-3-52), πέντε μήνες από το Α' συνέδριο, διαγράφεται ο δεύτερος στην ιεραρχία συνδικαλιστής, ο β' Γραμματέας της ΟΚΕ, Δ. Παγώνης, λόγω του ότι έχει ιδρύσει «διασπαστικό σύνδεσμο υφαντομηχανικών» και φυσικά δεν εγγράφεται ο «διασπαστικός σύνδεσμος» στην ομοσπονδία. Ωστόσο λίγο αργότερα, μετά από παραιτήσεις άλλων μελών διοίκησης (από Αθήνα και Πειραιά), η ηγεσία της ΟΚΕ θα «θυμηθεί» ότι με βάση το καταστατικό δεν μπορεί η διοίκηση να διαγράφει μέλη της και θα επαναφέρει στην διοίκηση τον Παγώνη μαζί με ένα ακόμα μέλος του «αντισυνδέσμου» των υφαντομηχανικών. Παρουσιάζεται λοιπόν το τραγελαφικό φαινόμενο ο «αντισύνδεσμος» να βρίσκεται εκτός ΟΚΕ, ενώ δύο στελέχη του είναι στη διοίκηση της ΟΚΕ. Λίγο αργότερα οι υφαντομηχανικοί θα εγγραφούν στην ΟΚΕ, ενώ θα ιδρύσει «αντισύνδεσμο» ο ίδιος ο Γ. Γραμματέας, ο Ι. Ρομπόπουλος, ο οποίος λόγω της σύγκρουσης με την ηγεσία του σωματείου της Αθήνας, κινδυνεύει να μην εκλεγεί αντιπρόσωπος, ή να εισηγηθεί ο ίδιος, ως Γ.Γ., τη διαγραφή του σωματείου από το οποίο εκλέγεται. Για να είναι μάλιστα ακόμα πιο σίγουρος, τροποποιεί το καταστατικό, ώστε να «εκλέγεται» σύνεδρος «εξ οφίτσιου», ως Γ.Γ. της ΟΚΕ. Ένα από τα μέλη της Εκτ. Επιτρ. της ΟΚΕ, (ο Ξύδας της Λάρισας) αποχωρεί από το συνδικαλιστικό κίνημα το 1956, διότι κατά την ανακοίνωση του σωματείου του γίνεται εργοδότης, - παρότι ο ίδιος αρχικά το αρνείται - μια αλλαγή, που όπως είδαμε δεν ήταν σπάνια σε τεχνίτες του κλάδου, αλλά που οπωσδήποτε έχει σημασία για συνδικαλιστικό στέλεχος της Εκτ. Επιτροπής, ένα μόλις χρόνο μετά την εκλογή του.

Από τα τέλη της δεκαετίας του '50 οι αντιθέσεις οξύνονται με την κατηγορία της «συγκατοίκησης» ή «συνυπάρξεως», που όπως είδαμε, αφορά τη στοιχειώδη ανοχή

[858] Στις 4/3/1962

και συνεργασία με συνδικαλιστές της ΕΔΑ. Για παράδειγμα στη διοίκηση της 5/10/59, ο Ν. Αποστολίδης του Πειραιά, κατηγορεί τον Γ. Γραμματέα Ι. Ρομπόπουλο ο οποίος εμφανίζεται ως:

«...συνεργαζόμενος ακόμα και με τους αριστερούς τους οποίους συμπεριέλαβε και στα βοηθήματα των ανέργων του Πάσχα. Πιθανόν (....) να έγινε οπαδός της «συνυπάρξεως».

Η κατηγορία είναι βέβαια σοβαρή λόγω του ότι ο συγκεκριμένος συνδικαλισμός χρησιμοποιεί τα «βοηθήματα» ως μέσο συνδικαλιστικής συνοχής και εκλογικής πελατείας. Ο Ρομπόπουλος απαντά πως:

«...δεν έχει ανάγκη των περγαμηνών του Αποστολίδη ο οποίος καλόν είναι να συνεχίσει την συνεργασία του με τον εκπρόσωπο της ΕΔΑ Μιχαηλίδην της Ν. Ιωνίας, ο οποίος πιθανόν να εξασφαλίζει τις περισσότερες εγγυήσεις για την εθνικοφροσύνην του.»

Παρά όμως τα παραπάνω, παρά τις όποιες ρηγματώσεις που επιφέρει η ΕΔΑ, στη Ν. Ιωνία, το Βόλο, τη Σύρο, εν μέρει τη Θεσσαλονίκη κλπ και παρά το μόνιμο έλλειμμα συνδικαλιστικής πυκνότητας, η ΟΚΕ είναι ο κυρίαρχος και προς τα μέσα του '60, ο αδιαμφισβήτητος πανελλαδικός συνδικαλιστικός φορέας του κλάδου. Επιπλέον αποκτά σχέσεις με την διεθνή του κλάδου (ΔΟΕΚΙΔ) των «ελεύθερων [σοσιαλδημοκρατικών] συνδικάτων» διοργανώνει σεμινάρια με στελέχη και εμπειρογνώμονες συνδικάτων και οργανισμών και από το 1958 συμμετέχει στα συνέδρια της Διεθνούς. Φυσικά τα έξοδα των ταξιδιών είναι «δώρα» του Υπουργείου Εργασίας και πραγματοποιούνται όταν υπάρχουν «ομαλές» σχέσεις με το Υπουργείο.

4.2.1.6 Τα οικονομικά της ΟΚΕ και η διαπραγμάτευση οικονομικών αιτημάτων

Όπως είναι γνωστό τα οικονομικά των συνδικάτων της περιόδου είναι μια από τις πλέον «αμαρτωλές» πτυχές της ιστορίας τους και οι απολογισμοί ενδεικτικοί της ανεξαρτησίας τους και της δράσης τους. Για παράδειγμα το 1955, από το σύνολο των εσόδων της ΟΚΕ, ύψους 94.891 δρχ εισέρχονται μόνο 1.090 δρχ από συνδρομές και εγγραφές, ενώ οι 93.500 προέρχονται από την Εργατική Εστία. Από τα παραπάνω, ποσό 69.071 δρχ αντιστοιχούν στις αποζημειώσεις, παραστάσεις και πάγιες ημεραργίες του ΓΓ και των μελών διοίκησης. Οι συνδικαλιστές της ομοσπονδίας φαίνονται τόσο περισσότερο κριτικοί προς την κυβέρνηση και μεταξύ τους, όσες λιγότερες «ενισχύσεις» μοιράζονται, μάλιστα το μοίρασμα των «ενισχύσεων» θα καταλάβει μεγάλο μέρος των συζητήσεων της περιόδου, όπως φαίνεται στα πρακτικά[859]. Με την ευκαιρία οι χρηματοδοτήσεις, εκτός από τις κλασικές, τακτικές και έκτακτες ενισχύσεις της Εργατικής Εστίας, έρχονται από διάφορες πηγές και μερικές φορές είναι σκανδαλωδώς μεγάλες, μάλιστα η κάθε «φράξια» εντός, ή εκτός ΟΚΕ, καταγγέλλει την άλλη. Για παράδειγμα από την ΟΚΕ μαθαίνουμε ότι το ΤΕΑΜΚ (επικουρικό ταμείο του κλάδου), «έδωσε στον Κ. Παναγιωτίδη» (του σωματείου Αθηνών) 5000 δρχ (τιμές 1955) για «εορτή για τα ορφανά» και καλούνται και οι άλλοι σύνδεσμοι να κάνουν το ίδιο. Επίσης αργότερα καταγγέλλεται ότι το Υπουργείο Εργασίας «έδωσε στον Μόσχο» (της υπό σύσταση ΠΟΚΕ) το ποσό των 10.000 δρχ για να ιδρύσει την αντι-ομοσπονδία. Οι αναφορές και οι καταγγελίες σε

[859] Ειδικά κατά την πρώτη περίοδο, αναφέρουμε ενδεικτικά τις συνεδριάσεις στις 12/4/54, 3/11/55, 21/12/55, 13/3/56, 14/5/56, 10/3/58, 22/12/59

προσωπικά «δοσίματα» (πχ «έδωσε στον Ρομπόπουλο», ή «έδωσε στον Μόσχο») απηχούν τη πραγματικότητα των αδιαφανών, προσωπικών, παχυλών και κατά περίπτωση «ενισχύσεων» προς τους συνδικαλιστές και τις δραστηριότητες τους. Στους απολογισμούς της ΟΚΕ, συμπεριλαμβάνεται ένα ειδικό κονδύλι ως «Δι ενίσχυσιν στελεχών και φιλοδωρήματα», στο ίδιο δηλαδή κονδύλι περιλαμβάνονται τα φιλοδωρήματα των ... καθαριστών και τα ... φιλοδωρήματα - «ενισχύσεις» προς τα «υγιή» στελέχη. Μετά την περίοδο της υπουργίας του Γονή, τα οικονομικά θα βελτιωθούν αισθητά και σε όλη την ιστορία της ΟΚΕ μέχρι και το 1983, οι πλέον «ανθηρές» περίοδοι είναι αποτέλεσμα της «υποχρεωτικής εισφοράς», με διάφορες μορφές. Τα στελέχη της Εκτελεστικής Επιτροπής «ενισχύονται» παγίως με «έξοδα κινήσεως εντός Αθηνών» και την περίοδο της μεταπολίτευσης, μέχρι το 1983, δεν λαμβάνουν δηλαδή «ημεραργίες» για όσα μεροκάματα χάνουν για συνδικαλιστικούς λόγους, αλλά αμείβονται με ειδικό συνδικαλιστικό μισθό σε μηνιαία βάση. Αυτό βέβαια δεν είναι η εξαίρεση, αλλά ο κανόνας για τον επίσημο συνδικαλισμό της περιόδου.

Τα οικονομικά της ΟΚΕ συνδέονται με την προσπάθεια υπογραφής ΚΣΣΕ, η οποία είναι (ή υποτίθεται ότι είναι) και το κύριο κίνητρο για την ίδρυση της ΟΚΕ και η οποία συζητιέται συνεχώς, ωστόσο καθώς μεσολαβούν (και) αρνητικές παραγωγικές και νομικές εξελίξεις, αναβάλλεται συνεχώς. Η απογοήτευση πολλών συνδικαλιστών μεταφράζεται σε αντίθεση με το υπουργείο αλλά και την ΟΚΕ και ΓΣΕΕ, μάλιστα ήδη στα 1953, ο Νοτόπουλος, (από τον Πειραιά) θα πει σε συνεδρίαση της Γραμματείας (10/3/53): «*Από τη λειτουργία της ΟΚΕ δεν κερδίσαμε αλλά χάσαμε*». Η ΟΚΕ επαφίεται στις αποφάσεις της διαιτησίας και την εισοδηματική πολιτική, ενώ κάθε φορά που συμφωνείται εθνική -γενική σύμβαση (η ΕΓΣΣΕ των λεγόμενων ανειδίκευτων), εκτιμάται η «ισοπέδωσις» των αμοιβών (πχ Εκτ. Επιτρ. 22/5/58). Η ΟΚΕ φαίνεται να «παρασύρεται» σε μια παρελκυστική τακτική του Υπουργείου και των εργοδοτών, (αλλά και της ΓΣΕΕ που τους καλεί από το 1952 να ... περιμένουν), σε συνεχείς «μελέτες», χωρίς αποφάσεις και δεσμεύσεις, αλλά με μόνιμο «δέλεαρ» τη συνδικαλιστική εισφορά. Στο μεταξύ, στην περίοδο της κόντρας με τον Γονή, υπογράφεται κάποια συλλογική σύμβαση, από τα «αντιπολιτευόμενα» (εκτός ΟΚΕ) σωματεία των Αθηνών και Πειραιά, έτσι ώστε η ομοσπονδία που υποτίθεται ιδρύθηκε πριν απ' όλα για την υπογραφή ΚΣΣΕ, ακυρώνεται στην πράξη, αφού την υπογράφουν τα αντιπολιτευόμενα σωματεία μέλη της ΟΚΕ, χωρίς την ΟΚΕ.

Μια από τις κυριότερες προσβλέψεις των συνδικαλιστών της εποχής της ίδρυσης της ΟΚΕ, είναι η μέσω ΣΣΕ υποχρεωτική συνδικαλιστική εισφορά, μάλιστα είναι εύλογη η υπόθεση ότι η καθυστέρηση στην υπογραφή οφείλεται και στην παραπάνω εμμονή. Από το ιδρυτικό συνέδριο της ΟΚΕ (1951), εκφράζεται η βεβαιότητα ότι μόλις υπογραφεί ΚΣΣΕ, το οικονομικό πρόβλημα της ομοσπονδίας θα επιλυθεί ριζικά μέσω της παραπάνω ρήτρας, μια άποψη που τίθεται από τον ειδικό εισηγητή των οικονομικών και βρίσκει τη γενική συμφωνία, πλην της καταγεγραμμένης διαφωνίας ενός μόνου συνέδρου, του Παπαδάτου, που δηλώνει αντίθετος στον υποχρεωτικό συνδικαλισμό. Η συνδικαλιστική ηγεσία της ΟΚΕ ευελπιστεί στη θεσμοθετημένη, μόνιμη οικονομική ευρωστία της, με τη βεβαιότητα ότι πρωτίστως η κυβέρνηση αλλά και οι εργοδότες, τους θεωρούν αναγκαίους για την αντιμετώπιση του κομμουνισμού. Ενδεικτική είναι η συζήτηση στο ΔΣ της 23/7/59, όπου ο Ν. Αποστολίδης αναφέρεται στην υποχρεωτική εισφορά …

«...υπέρ της ομοσπονδίας καπνεργατών με την έγκρισιν και της κυβερνήσως, με την δικαιολογίαν προφανώς της αντιμετωπίσεως του κομμουνισμού. Ο τομεύς της κλωστοϋφαντουγίας δεν είναι ολιγότερον νευραλγικός και πρέπει να πεισθούν οι υπεύθυνοι ότι δια την αυτήν αιτίαν και το κλωστοϋφαντουργικόν κίνημα πρέπει να εξασφαλίσει τα οικονομικά μέσα».

Βέβαια η κυβερνήσεις θα ενισχύουν και οικονομικά την ΟΚΕ και γενικά τον επίσημο και «πειθαρχικό», «νομιμόφρονα» συνδικαλισμό, ωστόσο θα αποφεύγουν τη θεσμοθετημένη μόνιμη ευρωστία της, αφού η κυβερνητική εξουσία δεν είναι διατεθειμένη να αφοπλιστεί από ένα κύριο μέσο ελέγχου. Από την άλλη μεριά οι εργοδότες του κλάδου, αντιλαμβανόμενοι προφανώς τη σημασία της εισφοράς, θα ήταν παράλογο να μην τη διαπραγματευθούν με τον καλύτερο τρόπο για τα συμφέροντα τους. Εν πάση περιπτώσει το αποτέλεσμα είναι ότι κλαδική σύμβαση αργεί να υπογραφεί και όταν υπογράφεται ή ορίζεται από τη διαιτησία του Ν. 3239 και τις υπουργικές αποφάσεις, οι αμοιβές υπολείπονται από τις ισχύουσες στη πράξη.

Έτσι αιτιολογείται ότι στις 9/9/55 αποφασίζεται να μαζέψουν και να προσκομίσουν [οι συνδικαλιστές της ΟΚΕ] στη διαιτησία, βιβλιάρια ασφάλισης «...ώστε να αποδειχθεί στην πράξη...» ότι δίδονται μεγαλύτερα μεροκάματα. Επίσης έτσι αιτιολογείται ότι στις 24/7/57 επιμένουν για αυξήσεις ποσοστού, που ως ένα σημείο δεν συμψηφίζεται με τις υπάρχουσες αμοιβές, άρα είναι δεδομένο ότι τουλάχιστον ένα μέρος του κλάδου αμείβεται ήδη ή πλησιάζει τις αμοιβές που προτείνει (διαπραγματεύεται) η ομοσπονδία για το μέλλον. Αυτό έχει μεγάλη σημασία γιατί εκείνη την περίοδο δεν υπάρχουν ούτε τυπικές ούτε άτυπες επιχειρησιακές συμβάσεις και οι όποιες αυξήσεις εμφανίζονται ως «δώρα» του «πατέρα» - αφεντικού. Μια τέτοια λογική όπως είδαμε υπήρχε στην Π-Π όπου μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '70, ο Χ. Κατσάμπας ανακοίνωνε την αύξηση στους «συνεργάτες» του, με την ευκαιρία της κοπής της πρωτοχρονιάτικης πίτας. Ωστόσο στη μεταπολίτευση το εύρος της διαφοράς μεταξύ του «κλαδικού» - υποχρεωτικού και του καταβαλλόμενου μεροκάματου διευρύνεται σε μεγάλο βαθμό και με τη συνδικαλιστική διεκδίκηση, συχνά και με άτυπες μορφές και συμφωνίες. Σε επιμέρους πόλεις συμφωνούνται τοπικές συμβάσεις με σημαντικές αυξήσεις, για παράδειγμα στο Βόλο, μετά από σημαντικούς απεργιακούς αγώνες αμέσως μετά τη μεταπολίτευση. Το φαινόμενο των επιμέρους μισθολογικών αυξήσεων διευρύνεται ακόμα περισσότερο μετά το εργοστασιακό απεργιακό κίνημα και την ίδρυση εργοστασιακών σωματείων, που επιτυγχάνουν μικρές ή και μεγάλες αυξήσεις. Η άποψη ότι όποιος απεργεί παίρνει και αύξηση διευρύνεται στην εργατική συνείδηση και ως ένα σημείο αναγνωρίζεται και από εργοδότες, που σύμφωνα με τους αριστερούς συνέδρους του 11ου συνεδρίου της ΟΚΕ, φτάνουν να δηλώνουν κυνικά: «Αν απεργούσατε θα παίρνατε περισσότερα....»[860]. Με τις μεταπολιτευτικές απεργίες θα ασχοληθούμε στη συνέχεια αναλυτικότερα, προς το παρόν λοιπόν εντοπίζουμε τον υποβιβασμό της έννοιας «κλαδική σύμβαση» ακόμα και ως προς τις αμοιβές εργασίας, το κύριο δηλαδή εκ του νόμου περιεχόμενό της.

Η κλαδική σύμβαση παρακολουθεί, επηρεάζεται και εν πολλοίς καθορίζεται από την κυβερνητική εισοδηματική πολιτική. Σε όλη τη διάρκεια λειτουργίας της ΟΚΕ, πριν

[860] Από την παρέμβαση της συνέδρου Αξιώτου στο 11ο συνλεδριο (1978) που επιβεβαιώνεται από τον Δ. Σιούλα και άλλους. Η παραπάνω άποψη επιβεβαιώθηκε και σε μας από τις μαρτυρίες συνδικαλιστών και εργατών της περιόδου.

τον 3239/55 και όσο ισχύει ο 3239, δηλαδή μέχρι και το 1990, το Υπουργείο Εργασίας παρεμβαίνει καθοριστικά στο ύψος των αυξήσεων, με έμμεσο αλλά και άμεσο τρόπο. Η έκφραση «...η κυβέρνηση δεν εγκρίνει περαιτέρω αυξήσεις», συχνά εκφρασμένη από τους εργοδότες, είναι μονίμως παρούσα, όχι μόνο στην αρχική μεταπολεμική περίοδο, όχι μόνο επί δικτατορίας, όχι μόνο επί μεταπολίτευσης αλλά και επί κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ, θα μας απασχολήσει λοιπόν και για την επόμενη περίοδο. Ο υποβιβασμός της σημασίας της κλαδικής σύμβασης επέρχεται επίσης από την ισχύ και τη διαδικασία της ΕΓΣΣΕ, της σύμβασης δηλαδή που υπογράφει η ΓΣΣΕ, για το λεγόμενο «ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη», στην οποία συντείνει όλο το συνδικαλιστικό κίνημα και η κλαδική διαπραγμάτευση επακολουθεί, με συνέπεια συχνά τα ημερομίσθια να «ισοπεδώνονται» στο ύψος του «ανειδίκευτου». Η ΟΚΕ λοιπόν όπως και οι άλλες ομοσπονδίες θα περιμένει την ΕΓΣΣΕ, τη λεγόμενη και «σύμβαση πιλότο» ώστε στη συνέχεια να αποσπάσει αν είναι δυνατό μεγαλύτερο γενικό ποσοστό αύξησης και κυρίως να ρυθμίσει την αναπαραγωγή της μισθολογικής ιεραρχίας των τεχνιτών και ειδικευμένων. Τέλος η κλαδική σύμβαση υποβαθμίζεται από τις συνήθεις «παροχές» των εργοδοτών και την προσωπική ή ομαδική διαπραγμάτευση ειδικευμένων εργαζομένων στην επιχείρηση και από τις επιχειρησιακές συλλογικές, συνδικαλιστικές αυξήσεις.

Ειδικά στην περίοδο της μεταπολίτευσης θα εντείνεται το φαινόμενο η κλαδική σύμβαση να εξαρτά άμεσα το ημερομίσθιο όλο και λιγότερων εργαζομένων, έτσι ώστε στην περίοδο της συνδικαλιστικής τομής του 1983, τα κυριότερα στηρίγματα του κλαδικού συνδικαλισμού, οι χώροι εργασίας με την ισχυρότερη συνδικαλιστική δράση να αμείβονται πολύ καλύτερα από τα «βασικά» της κλαδικής σύμβασης. Αυτό όπως θα δούμε έχει τεράστια σημασία για την νεότερη περίοδο, (από το 1984) αλλά σε κάθε περίπτωση δεν σημαίνει ότι οι εργάτες και ειδικά οι συνδικαλισμένοι εργάτες της μεταπολίτευσης δεν εξαρτώνται έστω έμμεσα από τη κλαδική σύμβαση. Αν η ΕΓΣΣΕ είναι ο «πιλότος» των κλαδικών, η ΚΣΣΕ της ΟΚΕ είναι ο πιλότος των εργοστασιακών συμβάσεων, καλύπτει την απασχόληση στις μικροβιοτεχνίες, δίνει το πολιτικό «στίγμα» του κλαδικού συνδικαλισμού, γιατί όπως είπαμε η κυβερνητική ανάμιξη είναι προφανής. Όταν λοιπόν η ΓΣΕΕ και η ΟΚΕ αποκτούν το προσωνύμιο του «κυβερνητικού» συνδικαλισμού και τα μέλη των διοικήσεων συχνά του «πουλημένου», κρίνονται κυρίως από τον χειρισμό των ΣΣΕ, του αν υλοποιούν μια κυβερνητική εισοδηματική πολιτική, ή αν αξιοποιούν τις δυνατότητες για απεργιακούς αγώνες που «σπάζουν» την παραδοσιακή «λιτότητα». Παρόλα αυτά οι αμοιβές εργασίας που συμφωνούνται σχεδόν σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο, ξεπερνούν συχνότατα το πληθωρισμό, έτσι ώστε πράγματι το ημερομίσθιο αυξάνεται. Στην πράξη μάλιστα «παραχωρούνται» μεγαλύτερες αμοιβές, έτσι ώστε οι πραγματικοί μισθοί είναι πάντοτε μεγαλύτεροι από τις κλαδικές αμοιβές της ΣΣΕ, πράγμα που προφανώς αποδυναμώνει την οικονομική συλλογική διεκδίκηση και περιορίζει το κύρος αυτού καθ' αυτού του συνδικαλισμού. Δεν είναι βέβαια πάντοτε το μεροκάματο που απασχολεί κυρίως τους εργάτες, μάλιστα η ίδρυση της ΟΚΕ και το στήσιμο του εθνικού κλαδικού συνδικαλισμού συμπίπτει με την περίοδο κρίσης και ανεργίας, όπου το κύριο ζήτημα είναι η διατήρηση θέσεων εργασίας και τα «συστήματα παραγωγής».

4.2.1.7 Η ΟΚΕ και η μεταπολεμική κλαδική κρίση

Η κατάσταση στους χώρους εργασίας στη δεκαετία του '50, είναι πράγματι τραγική, οι απολύσεις παίρνουν μορφή χιονοστιβάδας και η ένταση της εργασίας, με βάση τα

νέα «συστήματα» και μηχανήματα, αποκτά πρωτοφανείς διαστάσεις. Ακόμα και στον συντηρητικό, «εθνικόφρονα» τύπο, δημοσιεύονται περιγραφές για τις άθλιες συνθήκες εργασίας και αμοιβής, που φτάνουν να απασχολήσουν κύριο άρθρο της εφημερίδας «Ακρόπολις» στις 10/7/55. Στα εργοστάσια του κλάδου αλλά και ευρύτερα στη κοινή γνώμη, αρχίζει και φουντώνει ένα έντονο αντι-εργοδοτικό κλίμα, πράγμα που ως ένα σημείο βολεύει και την κυβέρνηση στο βαθμό που μεταθέτει τις ευθύνες στους εργοδότες. Τα ίδια φαινόμενα επιβεβαιώνονται και από την πλευρά των εργοδοτών, που καταγγέλλουν την «κατασυκοφάντησή» τους και οδηγούν στην περίφημη ειρωνεία του Χ. Κατσάμπα για τη λύση της ... εξορίας των βιομηχάνων, της αιτίας όλων των κακών. Το πιο ενδιαφέρον είναι όμως η στάση των δεξιόστροφων συνδικαλιστών της ΟΚΕ, που όσο και να ήταν αποξενωμένοι από τους εργάτες, πιέζονται από την τεράστια εργατική δυσαρέσκεια. Οι νέες μηχανές που εισάγονται στη παραγωγή, αντί να ευκολύνουν την εργασία, εντάσσονται σε προδιαγραφές και «συστήματα», που επιτείνουν την ένταση της εργασίας. Εξάλλου αυτή καθ' αυτή η αλλαγή των καθηκόντων εργαζομένων που καταρτίστηκαν στην πράξη, με τον παραδοσιακό τρόπο, δημιουργεί επιπλέον δυσκολίες, ανασφάλεια, δυσαρέσκεια, όπως είδαμε κατ' επανάληψη από τις αναφορές του Ν. Καρέλλα στα «ενθυμήματα».

Οι συνδικαλιστές της εποχής, στο βαθμό που παρενέβαιναν στη παραγωγική διαδικασία, ελέγχοντας και «εξυπηρετώντας» εργάτες, όντας σε σημαντικό βαθμό τεχνικοί ή προϊστάμενοι - ψευδοπροϊστάμενοι (κατά τους εργάτες, συχνά αργόσχολοι) αντιμετωπίζουν πλέον και τις νέες μηχανές, τις νέες προδιαγραφές και τους νέους «ειδικούς», που επιβάλλονται από την εργοδοσία. Στο βαθμό που οι δεσμοί με τους όποιους εργάτες - ψηφοφόρους τους ανάγονται στην επιβεβλημένη εθνικόφρωνη αντικομουνιστική ενότητα, αλλά κυρίως σε μια πατερναλιστική βάση, στην προσωπική δηλαδή διαμεσολάβηση και εξυπηρέτηση, είναι εξαιρετικά ευάλωτοι στα παράπονα και των «δικών» τους, εργατών. Των εργατών που συχνά δεν μπορούν να «σώσουν», όχι μόνο από την ένταση της εργασίας, αλλά ούτε καν από την απόλυση, ειδικά όταν κλείνουν ολόκληρα εργοστάσια. Τα προβλήματα, ακόμα και αν αναφέρονται σε προσωπική βάση, είναι συνολικά, προέρχονται κυρίως από την ανεργία, από τους ανασφαλείς εργάτες και εργάτριες, που αναγκάζονται να υποχωρούν, από τους δυστυχείς ανέργους, που συχνά είναι διατεθειμένοι να υποχωρούν ακόμα περισσότερο, από έναν σκληρότατο ανταγωνισμό που παρασέρνει όλη την εργασία.

Μια συνδικαλιστική στροφή προς την εργοδοσία, προς τον εργοδοτικό - πατερναλιστικό συνδικαλισμό, όπως για παράδειγμα στον Βόλο, θα αποδειχθεί αναποτελεσματική, καθώς η απειλή της οριστικής παύσης των εργασιών αποδυναμώνει ριζικά τις δυνατότητες εξυπηρετήσεων και επιμέρους συμβιβασμών. Ακόμα και όταν δεν σημειώνονται αλλαγές στη διοίκηση των σωματείων, συχνά με «κρυπτοαριστερούς», οι «εργατοπατέρες» μπροστά στη καθολική πίεση στρέφονται προς τα εργατικά προβλήματα με γενικότερο τρόπο. Η πρώτη λοιπόν αντίδραση σωματείων και αργότερα της ΟΚΕ, θα είναι η καταγγελία και οι διαμαρτυρίες, ωστόσο στη συνέχεια η ΟΚΕ θα αναγκαστεί να πάρει πιο συγκεκριμένες θέσεις.

Πράγματι το «κλαδικό κίνημα» διαμαρτύρεται πριν απ' όλα για την ανεργία του κλάδου, για παράδειγμα ήδη από την άνοιξη του 1952 καταγγέλλονται μαζικές απολύσεις στον Πειραιά. Στην Πάτρα το σωματείο διαμαρτύρεται στον τοπικό τύπο για απολύσεις, στο Βόλο καταγγέλλονται 500 και αργότερα 2.500 απολύσεις (εργοστάσια Μουρτζούκου και Παπαγεωργίου), στις Σπέτσες οι εργάτες παραμένουν

απλήρωτοι επί μήνες, στη Λαμία απολύονται ακόμα και συνδικαλιστές και μάλιστα ο Πρόεδρος και ο Γ. Γραμματέας του σωματείου. Το καλοκαίρι του 52 (27/8/52) επισημαίνεται ότι υπάρχουν «διαφορές» μεταξύ εργοδοτών και σωματείου της Αθήνας, πράγμα που προφανώς για να αναφέρεται, αποτελεί πρωτόγνωρο γεγονός για την περίοδο. Αργότερα καταγγέλλεται ότι οι εργοδότες απολύουν παλιούς εργαζόμενους και προσλαμβάνουν παράνομα ανήλικους, ως «μαθητευόμενους», με αποτέλεσμα να προκληθεί εγκύκλιος προς τα εργατικά κέντρα και τη χωροφυλακή για σχετικό έλεγχο[861]. Για το ίδιο ζήτημα ο Νοτόπουλος (του σωματείου Πειραιά) προτείνει στην Γραμματεία της ΟΚΕ (30/12/52) να θεσπιστεί απαγόρευση απόλυσης των εργαζομένων με 10ετή προϋπηρεσία. Το αίτημα είναι ενδεικτικό των προβλημάτων που επιφέρουν οι παραγωγικές αλλαγές ειδικά στους άνδρες, ειδικευμένους εργάτες, οι οποίοι παραδοσιακά αύξαναν το εισόδημά τους χάρη στο ότι θεωρούνταν απαραίτητοι για τις πολλές ρυθμίσεις και παρεμβάσεις σε μη αυτόματες μηχανές και χάρη στο εκτεταμένο σύστημα αυξήσεων κατ' αρχαιότητα.

Σύμφωνα με τη προπολεμική σύμβαση του '40, το ημερομίσθιο αυξανόταν κατά κλωστοϋφαντουργικό έτος, δηλαδή ουσιαστικά κατά εξάμηνο, πράγμα που μεταπολεμικά αμβλύνεται με τις υπουργικές ρυθμίσεις αυξήσεων των «κατώτατων». Το κυριότερο όμως πρόβλημα είναι ότι οι παραγωγικές αλλαγές καθιστούν όλο και λιγότερο απαραίτητους τους πεπειραμένους εργαζόμενους σε παραδοσιακές μηχανές, δίδουν τη δυνατότητα αξιοποίησης νέας εργατικής δύναμης, που προσλαμβάνονται ως ανειδίκευτοι - μαθητευόμενοι. Αυτό πλέον δεν αφορά μόνο τα νεαρά κορίτσια της φάμπρικας, αλλά και νεαρούς άντρες, που αποδέχονται να αμείβονται με μεροκάματο κατώτερο και από το πενιχρό γυναικείο, ακόμα και από το μεροκάματο των μαθητευομένων νεαρών γυναικών, πράγμα το οποίο είναι και νόμιμο και συνεπώς αξιοποιείται από τους κλωστοβιομήχανους. Η νομική κάλυψη προέκυψε ως εξής: Καθώς δεν υπάρχει νεότερη ΚΣΣΕ, εφαρμόζεται η ισχύουσα από το 1940 ΚΣΣΕ και οι ΕΓΣΣΕ, έτσι ώστε τα κλαδικά μεροκάματα αυξάνουν ως προς το κατώτερο, με δαιδαλώδεις υπουργικές αποφάσεις που μετατρέπουν τις προπολεμικές δρχ σε μεταπολεμικές. Με αυτόν τον τρόπο η νεοπροσλαμβανόμενη εργάτρια υφαντήριου, μέχρι 16 ετών, αμείβεται το 1950 με 10.400 δρχ (28 προπολεμικές = 7000 +1000 + 30%). Ο αντίστοιχος άνδρας αμείβεται το ίδιο έτος με 7000 δρχ (28 προπολεμικές = 5300 +30%)[862]. Αντίστοιχα, το 1952 οι γυναίκες κάτω των 16 πληρώνονται με 12.400 δρχ και οι άντρες κάτω των 16 με 8.890 δρχ. Με αυτό το τρόπο ο νέος εργάτης αμείβεται πολύ λιγότερο από τη νέα εργάτρια, ένα από τα πλέον παράδοξα, που συμβαίνουν στη συγκεκριμένη περίοδο, που «διορθώνεται» στην πορεία, αλλά επιδρά καθοριστικά στην αλλαγή της σύνθεσης της εργασίας κατά φύλο και ηλικία.

Η προπολεμική ρύθμιση της αύξησης κατ' αρχαιότητα, με 0,5 δρχ κατ' έτος (κλωστοϋφαντουργικό) για όλα τα έτη πέρα της 5ετίας, πράγμα που για παράδειγμα αντιστοιχούσε στο 1/80 του γυναικείου βασικού μεροκάματου, αμφισβητείται έντονα και τελικά θα εκλείψει. Ο παλαιότερος εργαζόμενος ούτε θεωρείται ούτε είναι πλέον στη πραγματικότητα περισσότερο ειδικευμένος, τα νέα συστήματα και οι νέες μηχανές δεν αναπαράγουν την αξία της παραδοσιακής συνεχούς μαθητείας, αλλά αντίθετα την περιορίζουν. Η σημασία του παραπάνω εντείνεται λόγω του ότι τα όποια βήματα προς τον κλωστοϋφαντουργικό τεϋλορισμό, συντελούνται σε περιβάλλον

[861] η 64870/5410/6/31-12-52
[862] ΔΕΝ, 1950, σ. 480.

κρίσης παραγωγής και απασχόλησης και ταυτόχρονα την περίοδο που συγκροτείται ο «εθνικόφρων» κλαδικός ομοσπονδιακός συνδικαλισμός. Το παραδοσιακό πρότυπο του συνδικαλισμού που βασίζεται στην αρχαιότητα και στην αρχή «LIFO» (Last In First Out) όπως και η πατερναλιστική εκδοχή της εγγυημένης απασχόλησης, όπως και το συνδικαλιστικό βάρος των παλαιότερων, καταξιωμένων τεχνικών της παραγωγής, δεν θα εφαρμοστούν στους κλωστοϋφαντουργούς και την ΟΚΕ, που υποτίθεται ότι είναι η πανελλαδική συνδικαλιστική τους έκφραση.

Στο πρώτο διάστημα της κρίσης και των απολύσεων, παρά τις διαμαρτυρίες επιμέρους σωματείων, η ΟΚΕ φαίνεται να ζει στον κόσμο της, «κρατώντας» μόνο μια σφραγίδα, μέσα σε μια περίοδο έντονων εσωτερικών συνδικαλιστικών διενέξεων με τα σωματεία της Αθήνας και Πειραιά, τα σωματεία δηλαδή που υποτίθεται ότι εκφράζουν τη πλειοψηφία του κλάδου. Η διαμαρτυρία των εργοδοτών που έφτασε στο 1952 στο συλλογικό κλείσιμο εργοστασίων για μια ημέρα, στα πρακτικά της διοίκησης της ΟΚΕ εμφανίζεται ως «λοκ άουτ» στο Πειραιά. Ο Ι. Ρομπόπουλος καταγγέλλεται στη Γραμματεία της ΟΚΕ (10/2/53) από τον Αχπαράκη, ότι «*...δεν πήρε θέση στις απολύσεις διότι ο Ρομπόπουλος ασχολείται με αντισυνδέσμους*»[863]. Η ΟΚΕ δεν φαίνεται να απευθύνεται προς τους ίδιους του εργάτες, ούτε διαμαρτύρεται προς τους εργοδότες, αλλά συνεχίζει τη λογική των υπομνημάτων στα υπουργικά γραφεία και διαδρόμους. Στις 9/1/53 καθορίζονται τα αιτήματα προς τη κυβέρνηση ως εξής:

Βελτίωση μηχανικού εξοπλισμού
Απορρόφηση ανέργων εργατικών χεριών
Ρύθμιση σχέσεων εργοδοτών - εργαζομένων
Επαγγελματική κατάρτιση στον κλάδο
Εξασφάλιση προϋποθέσεων προς εξαγωγή κλωστικών προϊόντων
Ρύθμιση αποδοχών (ΣΣΕ)

Για να μπορέσει να πάρει θέσει σε ζητήματα οργάνωσης παραγωγής, η ΟΚΕ συνεργάζεται με διάφορους «τεχνικούς συμβούλους» και επιμορφώνει στελέχη της αλλά τα έξοδα επιμόρφωσης όπως και το πλαίσιο, παρέχονται από το κράτος. Ο Ζαραφωνίτης (τεχνικός σύμβουλος) ταξιδεύει στις ΗΠΑ για τη μελέτη του συστήματος «μαθητείας», αργότερα επιμορφώνεται επί μήνες στις ΗΠΑ ο Ν. Αποστολίδης, έρχεται στην Ελλάδα ο Λώρενς Κόεν, ειδικός σύμβουλος του Οργανισμού Κλωστοϋφαντουργικής Ανάπτυξης, για τις σχέσεις κλωστοϋφαντουργών εργατών - εργοδοτών και της παραγωγικότητας. Στο μεταξύ γίνονται προσπάθειες να μην καταργηθούν τα βιβλιαρίων υγείας και γενικότερα να θεσπιστούν περιορισμοί στην αγορά εργασίας που αποτυγχάνουν. Βρισκόμαστε σε μια περίοδο έντονων ανακατατάξεων στη παραγωγή, όπου ο κλάδος βρίσκεται σε ύφεση, αναμένεται η συντελείται η «σταθεροποίηση», προβάλει όλο και περισσότερο το ζήτημα της παραγωγικότητας και του «εκσυγχρονισμού» της παραγωγικής. Όπως είναι προφανές οι βιομήχανοι δεν έχουν καμιά διάθεση και καμιά ανάγκη να αποποιηθούν τον απόλυτο έλεγχο τους, φυσικά αρνούνται την πρόταση της ΟΚΕ για ένα σύστημα μικτών επιτροπών, που παρεμβαίνουν στη παραγωγή, στην προϋπηρεσία, στην τεχνική κατάταξη κλπ, αρνούνται ακόμα και το επίδομα πολυετίας. Στο μεταξύ η κρίση οξύνεται, από όλη την Ελλάδα έρχονται μηνύματα απολύσεων και συστημάτων

[863] Υπονοείται το σωματείο της Ν.Ιωνίας που ιδρύει ο Ι. Ρομπόπουλος, για το οποίο ήδη αναφερθήκαμε.

που τείνουν προς τα τεϋλοριστικά πρότυπα. Εκτός από την περίπτωση του Αιγαίου και του «γίναμε γραφιάδες και ... μετράμε», της «γκρίνιας» και των «αντιδράσεων», παρουσιάζονται «σύγχρονα συστήματα» στη ΒΕΛΚΑ που απασχολούν ειδικά το σωματείο του Πειραιά και την ΟΚΕ. Ο Ν. Αποστολίδης στη πρώτη συνεδρίαση μετά το Β' συνέδριο, (22/12/54) καλεί να:

«...αντιμετωπισθεί το ζήτημα των συνεπειών εις βάρος των εργαζομένων του μηχανολογικού εξοπλισμού και των συστημάτων που εφαρμόζουν οι βιομήχανοι με τους εκβιασμούς, αναφέρων ορισμένα παραδείγματα ως η ΒΕΛΚΑ.»

Οι βιομήχανοι επιζητούν κοινή αντιμετώπιση της κρίσης του '54 και καλούν σε συσκέψεις την ΟΚΕ και τη ΓΣΕΕ, μάλιστα θα προκύψουν προβλήματα διαφορετικής στάσης ΟΚΕ και ΓΣΕΕ για το κυρίαρχο ζήτημα της απελευθέρωσης των εισαγωγών και της επιδότησης των εξαγωγών (ειδικά των μάλλινων). Η ΓΣΕΕ με σχετική εγκύκλιο θα καταγγείλει την ΟΚΕ! (Είναι η πρώτη και η τελευταία φορά) και η ΟΚΕ θα εκφράσει το παράπονό της προς τη ΓΣΣΕ. Ταυτόχρονα οι εργοδότες του κλάδου σκληραίνουν τη στάση τους προς την κυβέρνηση απειλώντας με την γνώριμη μας τακτική, **του κλεισίματος των εργοστασίων** στις 7/6/55. Η ΟΚΕ αναφέρεται στο ημερήσιο κλείσιμο των εργοστασίων ως «**αναγκαίο κακό**», παρακολουθεί τις εξελίξεις με μια φανερή αμηχανία, οχυρωμένη ουσιαστικά πίσω απ΄ τη σκληρότατη εργοδοτική αντίδραση, προσδοκώντας μια ευνοϊκή λύση προς την κατεύθυνση της προστασίας της ελληνικής παραγωγής. Μέχρι τότε η ΟΚΕ δεν φαίνεται να ασχολείται συστηματικά με την εθνική παραγωγή, το μέλλον του κλάδου, τον τρόπο και τύπο ανάπτυξης, τις διεθνείς εξελίξεις. Ο συνδικαλιστικός λόγος περιορίζεται σε γενικές καταγγελίες του «κεφαλαίου» και του κομμουνισμού και αντίστροφα σε ύμνους για την «εργατιά», το «έθνος», την «τάξη των κλωστοϋφαντουργών» και τον «ηγέτη της τάξεως» Φ. Μακρή. Ο λόγος της εκφέρεται όχι σε εργοστάσια, όχι σε πλατιές εργατικές μάζες, αλλά σε έναν «εκλεκτό», ειδικό, απομονωμένο κόσμο συνεδρίων, συσκέψεων, διαμαχών, στη ΓΣΕΕ, στα υπουργεία, οργανισμούς και τους διαδρόμους τους. Εκτός της αγωνιώδους προσπάθειας αυθυπαρξίας, δηλαδή της αναπαραγωγής της ηγεσίας, την υποχρεωτική συνδικαλιστική εισφορά, την εγγραφή ή διαγραφή σωματείων κλπ, της ενεργούς ανάμιξης στις διενέξεις των «εθνικοφρόνων σφραγιδοφυλάκων», κάποιες αναφορές στο «Κυπριακό» και μπόλικες καταγγελίες του κομμουνισμού, η ΟΚΕ ασχολείται με το ΤΕΑΜΚ[864] (το επικουρικό) και τα μεροκάματα, με μορφή παραπόνων και καταγγελίας.

Σε μια κρίσιμη λοιπόν στιγμή για τον κλάδο, που εμφανίζεται ως κόντρα κυβέρνησης - βιομηχάνων, η ΟΚΕ εμφανίζεται αρχικά να να παίρνει το μέρος των βιομηχάνων, ως εκφραστών των συμφερόντων συνολικά του κλάδου. Στη συνέχεια επιχειρεί να κρατήσει αποστάσεις και από τους κλωστοβιομήχανους, ωστόσο δεν μπορεί να παρέμβει καθοριστικά, με κάποια αυτόνομη δική της παρέμβαση, πράγμα που προϋποθέτει εκτός των όποιων θέσεων και επεξεργασιών, στοιχειώδη συνδικαλιστική ισχύ και κουλτούρα επίδειξης ισχύος. Όμως η ΟΚΕ εκτός της συνδικαλιστικής σφραγίδας, δεν ελέγχει κανέναν, ούτε τα σωματεία μέλη της, πολύ περισσότερο τους εργάτες. Μέχρι να ξεσπάσει η κρίση και να ανακοινώσουν οι βιομήχανοι ότι θα κλίσουν τα εργοστάσια, δεν φαίνεται (στα πρακτικά των οργάνων) να έχει κυκλοφορήσει καμιά σχετική ανακοίνωση ή προκήρυξη, εκτός από την ιδρυτική,

[864] Ως προς το ΤΕΑΜΚ πρέπει να σημειώσουμε τις έριδες θα προκύψουν για την κατάληψη θέσεων του Δ.Σ. ενός οργανισμού με σημαντικότατη μερίδα ασφαλισμένων και πλούτο.

αναγκάζεται λοιπόν να κυκλοφορήσει μια ανακοίνωση τρία χρόνια μετά την ίδρυσή της και ενώ υπάρχει τεράστιος αναβρασμός στα εργοστάσια, πανταχόθεν πιέσεις και αναγγελία γενικευμένης «εργοδοτικής απεργίας». Τελικά η ανακοίνωση της ΟΚΕ είναι αρκετά προσεκτική, ενώ δηλαδή ουσιαστικά όπως είπαμε εφαρμόζει τις νουθεσίες των βιομηχάνων και ουσιαστικά τους αναγορεύει υπερασπιστές του κλάδου, στο σκεπτικό της απόφασης επισημαίνει:

τις ευθύνες του κράτους, που δεν στήριξε τον κλάδο μετά την απελευθέρωση,
τις ευθύνες των εργοδοτών, που παρά τα κέρδη δεν αντιμετώπισαν το μέλλον
τις ευθύνες της πολιτικής της ελευθερίας της εισαγωγής που μεγάλωσε το πρόβλημα «...με συνέπειαν να ξεσπάσει εις βάρος των εργαζομένων με τις ομαδικές απολύσεις και την εφαρμογή **σταχανοβιστικών** [έμφ. Σ.Κ.] συστημάτων εις όσους έμειναν και εργάζονται».
την ανάγκη τριμερούς επιτροπής για την χάραξη αναγκαίων μέτρων, αλλιώς απειλεί με εργατική διαμαρτυρία την ημέρα του κλεισίματος των εργοστασίων .

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο «ελεύθερος» συνδικαλισμός της περιόδου κατηγορεί και πάλι, με αφορμή την κρίση παραγωγής και απασχόλησης, τον κομμουνισμό, ότι στο συνδικαλιστικό λόγο είναι αδιανόητο οποιοδήποτε δεινό να μην σχετίζεται με τον κομμουνισμό. Στηρίζεται στη προπαγάνδα της εποχής, σύμφωνα με την οποία, στο κομουνιστικό «στρατόπεδο» επικρατεί ένα τρομερό σύστημα εκμετάλλευσης, ο «σταχανοβισμός» ο οποίος, ανακαλύπτεται από τους συνδικαλιστές του κλάδου και στην Ελλάδα, συνεπώς η ΟΚΕ καταγγέλλει τον ελληνικό «σταχανοβισμό». Οι εργάτες, κατά την ΟΚΕ, αντιμετωπίζουν τον κομουνισμό της παραγωγής, το σταχανοβισμό, τον οποίο όμως δεν εισάγουν οι ίδιοι οι κομμουνιστές, αλλά οι .... βιομήχανοι, συνεπώς και πάλι ο εχθρός είναι το κεφάλαιο και ο κομμουνισμός. Η ηγεσία της ΟΚΕ λοιπόν θα περιοδεύει σε χώρους εργασίας και πόλεις αντιμετωπίζοντας την απόγνωση των ανέργων του κλάδου, προσπαθώντας να την στρέψει ενάντια στο σταχανοβισμό, ενάντια δηλαδή στον ... κομμουνισμό της παραγωγής. Βέβαια με τον αντικομουνισμό οι άνεργοι δεν χορταίνουν, ούτε περιορίζεται ο σκληρός εργατικός ανταγωνισμός, έτσι ώστε αναγκάζονται να προχωρήσουν ακόμα ένα βήμα, να καλέσουν δηλαδή τα θύματα του «σταχανοβισμού» να ... μεταναστεύσουν. Όπως παραδέχθηκε ο ίδιος ο Ι Ρομπόπουλος, εμμέσως η ίδια η ομοσπονδία, θα παροτρύνει τους «περίσσιους» εργάτες να φύγουν από τη χώρα, με το επιχείρημα ότι ενώ δεν πρόκειται να βρουν εργασία, όσο παραμένουν ως άνεργοι στην Ελλάδα, υπονομεύουν την εργασία και το μεροκάματο των εργατών στη παραγωγή. Κατά μαρτυρία του Ι. Ρομπόπουλου, σε περιοχές που παλιότερα βασίζονταν στην κλωστοϋφαντουργία, όπως η Δυτική Μακεδονία, η κρίση ήταν καταστροφή για ολόκληρες οικογένειες, έτσι ώστε στις συνδικαλιστικές περιοδείες του πχ στη Βέροια, αναγκαζόταν εμμέσως να τους καλεί να φύγουν για τη Γερμανία. Αντίθετα ενάντια στη μετανάστευση ως λύση του προβλήματος τοποθετείται η ΠΟΚΕ (η ανταγωνιστική ομοσπονδία του Χ. Μόσχου) η οποία βρίσκει ευκαιρία να αντιπολιτευθεί τη «μακρική» ηγεσία της ΟΚΕ.

Ωστόσο η επίσημη έκφραση του κλαδικού συνδικαλισμού είναι η ΟΚΕ που εκτός από το ότι ουσιαστικά σύρεται από τους εργοδότες και καταγγέλλει τον κομμουνισμό – σταχανοβισμό, αρκείται **να συγκεντρώσει εργάτες μόνο όταν οι εργοδότες κλίνουν τα εργοστάσια για να πιέσουν τη κυβέρνηση**. Συγκεκριμένα οι εριοβιομήχανοι κλίνουν τα εργοστάσια την 20/1/59 και η ομοσπονδία χωρίς να πάρει θέση στο κλείσιμο, καλεί σε εργατική συγκέντρωση στο Θέατρο «Ακροπόλ».

Πράγματι συγκεντρώνονται περίπου 4000 εργάτες σύμφωνα τουλάχιστον με τους συνδικαλιστές της ΟΚΕ, αλλά οι ίδιοι παραδέχονται (στα πρακτικά της διοίκησης) ότι για την επιτυχία της συγκέντρωσης συνέβαλε και η παρότρυνση των βιομηχάνων προς τους εργάτες. Ορισμένοι από τη διοίκηση, θα θέσουν ανοιχτά το ζήτημα της συνέχειας της συνεργασίας συνδικάτων - βιομηχάνων, για παράδειγμα ο Χαϊδεμενάκος τοποθετείται ως εξής:

«Να πούμε στους εριοβιομήχανους να μην δημιουργούν προβλήματα στα σωματεία αλλά να στέλνουν το κόσμο σ' αυτά ... ότι αυτό είναι το συμφέρον τους».

Παρόλα αυτά η «συμμαχία» δεν θα προχωρήσει - τουλάχιστον εκείνη τη περίοδο - αφού όπως καταγγέλλεται από την ΟΚΕ το Μάιο του 59, μετά το ημερήσιο κλείσιμο των εργοστασίων και το συλλαλητήριο, οι εριοβιομήχανοι προχώρησαν σε ομαδικές απολύσεις.

Η ίδια η ΟΚΕ συνεχίζει να ταλαιπωρείται από εσωτερικές έριδες, ενώ αμφισβητείται από τα ίδια τα στελέχη της η αντιπροσωπευτικότητα της και η δυναμική των δεξιόστροφων παρατάξεων. Για παράδειγμα ο Κ Παναγιωτίδης δηλώνει ότι *«...δεν ανήκει εις κανέναν κερατά και καμίαν παράταξιν»* και ο Καραχότζας καλεί «...να αποκτήσουν οι συνδικαλιστικές μας οργανώσεις πραγματικά μέλη» (5/10/59). Τα «πραγματικά μέλη» όμως βρίσκονται όχι στα συνδικαλιστικά γραφεία και τους διαδρόμους των υπουργείων, αλλά στα εργοστάσια, όπου σταδιακά ξεπερνιέται η κρίση παραγωγής της δεκαετίας του '50, αλλά υφίστανται και επεκτείνονται πιέσεις έντασης εργασίας.

4.2.1.8 Η ΟΚΕ, η ένταση εργασίας και η ανάπτυξη του κλάδου.

Το πλέον συνηθισμένο φαινόμενο στα κλαδικά εργοστάσια γύρω στα 1960, είναι το «φόρτωμα» των εργατών και εργατριών με περισσότερες μηχανές, ο περιορισμός των διαλειμμάτων και συνεπώς η ένταση της εργατικής δυσαρέσκειας. Πρόκειται για φαινόμενα που αφορούν ευρύτερα τον κλάδο στην Ευρώπη, με αποτέλεσμα, όπου υφίσταται στοιχειώδης συνδικαλισμός, το ζήτημα του αριθμού των μηχανών ανά εργάτη, να είναι το κύριο συνδικαλιστικό ζήτημα. Γενικά το εργατικό κίνημα στον κλάδο έχει προ πολλού ξεφύγει από τη λουδιστικού τύπου αντίδραση, που άλλωστε αφορούσε την αρχική εκβιομηχάνιση. Τώρα πλέον όλοι αποδέχονται ότι όχι μόνο θα εισάγονται μηχανές, αλλά ότι θα αναπροσαρμόζεται συνεχώς η τεχνολογία και η παραγωγή και μαζί με τη τεχνολογία θα αναπροσαρμόζονται τα εργασιακά καθήκοντα, άρα το ζήτημα τίθεται ως προς τα εργασιακά καθήκοντα. Βρισκόμαστε στην περίοδο που η εργατική τάξη στον κλάδο αντιμετωπίζει τις μακρόχρονες συνέπειες του λεγόμενου δεύτερου βήματος στη κλαδική βιομηχανία, το κλωστοϋφαντουργικό τεϋλορισμό, με τα «μοντέρνα» συστήματα παραγωγικότητας και κατετμημένων καθηκόντων σε όλο και περισσότερο μηχανές. Στην Ιταλία, σήμερα οι συνδικαλιστές του κλάδου, ονομάζουν την περίοδο 1956-1964, ως «περίοδο ήττας για το 'νούμερο των μηχανών'»[865]. Το ιταλικό συνδικαλιστικό κίνημα

[865] Τα στοιχεία για το κλαδικό κίνημα στην Ιταλία, προέκυψαν από τις ιστορικές αναφορές των ιταλικών ομοσπονδιών στο συνέδριο του Μιλάνου για το χρόνο εργασίας, το 1991, το οποίο θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια. Ευρύτερα για το κλαδικό κίνημα και τις εργασιακές σχέσεις, αξιοποιήσαμε πληροφορίες από στελέχη των ιταλικών και της γερμανικής ομοσπονδίας καθώς και από τις κλαδικές εκθέσεις του Δ.Γ.Ε.

διασπάται, αλλά ταυτόχρονα πρωτοστατεί σε σκληρότατους αγώνες με κυρίαρχη μορφή την κατάληψη. Μετά από καταλήψεις που συχνά διαρκούν μέχρι και δυο μήνες, οι εργάτες αναγκάζονται να επιστρέφουν στην εργασία τους αποδεχόμενοι την ανακατανομή εργασιακών καθηκόντων που σημαίνει ένταση εργασίας και για ορισμένους «περίσσιους» την απόλυση. Είναι βέβαια μια περίοδος βαριάς ήττας, αλλά ταυτόχρονα μια περίοδος οδυνηρής συνειδητοποίησης ότι το ζήτημα δεν είναι απλά το νούμερο των μηχανών, αλλά συνολικά τα εργασιακά καθήκοντα και η οργάνωση της εργασίας στην επιχείρηση, όπου οφείλουν να διαπραγματευτούν σε επιχειρησιακό επίπεδο. Η παραδοσιακή οργάνωση της εργασίας ακολουθεί την απόσυρση των παλιών μηχανών και με τη σειρά της οδηγεί στην αναπροσαρμογή του παραδοσιακού συνδικαλισμού, σε άλλου τύπου αξίες και οράματα και αγώνες μπροστά στην οικονομική έκρηξη της δεκαετίας του '60. Τελικά η ήττα η εργασίας για το «νούμερο των μηχανών», αντί να επιφέρει τη «σιωπή», την «υποταγή» της εργασίας, είναι ο πρόλογος του «1968», ένα από τα πλέον σημαντικά ορόσημα και για το κλαδικό εργατικό κίνημα.

Στη Γαλλία, στην Ιταλία και στη Γερμανία, όχι μόνο διευρύνονται οι σκληροί αγώνες με απεργίες και καταλήψεις εργοστασίων, αλλά τα αιτήματα αποκτούν πρωτόγνωρη επιθετικότητα, που ακόμα και όταν σταδιακά τα συνδικάτα ενσωματώνονται πλήρως σε κορπορατιστικές δομές, επιφέρουν άμεσες και απτές βελτιώσεις στην εργασία. Μειώνεται ο χρόνος εργασίας, δραστηριοποιούνται εργοστασιακά συμβούλια και επιτροπές, ειδικά στη Γερμανία τίθεται προς συζήτηση η περίφημη «ανθρωποποίηση» του χώρου εργασίας. Στην πορεία διευρύνονται φορντιστικού τύπου συμβόλαια, όπου η λογική του αμοιβαίου οφέλους ξεπερνά τη λογική του μηδενικού αθροίσματος, αλλά και επιχειρησιακές συμφωνίες με άξονα πλέον τον χρόνο εργασίας, όπως στην Ιταλία.

Η Ελλάδα βρίσκεται εκτός των παραπάνω εξελίξεων και ειδικά το κλαδικό συνδικαλιστικό κίνημα περιορίζεται σε οικονομικές διεκδικήσεις, που προβάλλονται όχι με συλλογικό - αγωνιστικό τόπο, αλλά ως ηθικές αναγκαιότητες παροχών από το κράτος. Τα συνδικάτα παραμένουν ξεκομμένα από το κόσμο, χωρίς πυκνότητα, χωρίς δημοκρατία, χωρίς στοιχειώδη εσωτερική ζωή, ένας ξεχασμένος κόσμος σφραγίδων. Από τα πρακτικά της διοίκησης της ΟΚΕ, ουσιαστικά απουσιάζει το ζήτημα των μηχανών ανά εργάτη, που αντίθετα φαίνεται να απασχολεί τους εργάτες και τα δικαστήρια. Όπως χαρακτηριστικά είδαμε στη Σύρο και όπως επίσης φαίνεται στις πάμπολλες αποφάσεις δικαστηρίων της εποχής που αναφέρονται στο ΔΕΝ, το ζήτημα των εργασιακών καθηκόντων αναγκάζονται να το θέσουν συνήθως απομονωμένοι εργάτες στα δικαστήρια, ως «βλαπτική μεταβολή», ως «ατομικό» και όχι ως συλλογικό - συνδικαλιστικό αίτημα. Οι συνδικαλιστές αρκούνται να προτείνουν επιτροπές ρύθμισης της παραγωγής, όπου βέβαια θα συμμετέχουν οι ίδιοι, ως συν-διαχειριστές της παραγωγής, πράγμα που φυσικά ούτε καν συζητούν οι εργοδότες.

Ωστόσο το κλίμα στα εργοστάσια έχει αλλάξει, καθώς αμβλύνονται οι πιέσεις της ανεργίας, μάλιστα βοηθούσης και της μετανάστευσης, παρουσιάζονται και φαινόμενα έλλειψης προσωπικού. Η ΟΚΕ δεν πιέζεται πλέον να πάρει θέση στην αντίθεση κυβέρνησης – βιομηχάνων, κυρίως δεν πιέζεται από κύματα ανέργων κλωστοϋφαντουργών, μάλιστα στη διοίκηση της ΟΚΕ εκτιμάται ότι «...δεν έχουμε πλέον ανέργους», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Παγώνης (Πειραιά) στις 19/9/60. Επίσης έχουν χαλαρώσει ή και καταργηθεί τα μετεμφυλιακά μέτρα «σωφρονισμού»,

έχουν ισχυροποιηθεί η ΕΔΑ και η Ένωση Κέντρου, αρχίζουν έντονες διεργασίες συντονισμού του αγωνιστικού συνδικαλιστικού κινήματος.

Συνέπεια των παραπάνω είναι και κάποιες δειλές στην αρχή συλλογικές αντιστάσεις της εργασίας μέσα σε εργοστάσια, ακόμα και απεργίες, με σημαντικότερη την απεργία στο «Αιγαίο» στο Λαύριο, στις 22/7/1964. Πρόκειται για μια από τις σημαντικότερες απεργίες στον κλάδο, με σοβαρά επεισόδια, όταν επιχειρείται να αρθεί η «στάση» των 1200 κλεισμένων απεργών στο εργοστάσιο, που διαμαρτύρονται για την απόλυση της απεργιακής τους επιτροπής. Γενικότερα οι εργαζόμενοι στον κλάδο, που πλέον δεν συγκρίνονται με τη δυναμική συλλογικότητα της μετακατοχικής έκρηξης, αλλά ούτε με την φοβισμένη μάζα της κρίσης της δεκαετίας του '50, φαίνονται ικανοί να αμύνονται αποτελεσματικότερα, να διεκδικούν, να ελπίζουν βάσιμα σε ένα καλύτερο μέλλον, σε μια βιομηχανία που εμφανίζεται εξαιρετικά δυναμική. Ακριβώς σε αυτό το σημείο φαίνεται και η αντίφαση της διάθεσης των εργαζομένων και της ανεπάρκειας του υφιστάμενου επίσημου συνδικαλισμού, την οποία δεν καλύπτει όμως ούτε κάποιος ισχυρός ανεπίσημος συνδικαλισμός.

Η εικόνα της ευρύτερης κοινωνίας για τα συνδικάτα δεν φαίνεται να είναι ιδιαίτερα κολακευτική, μάλιστα είναι ενδεικτική η εικόνα του εργοστασίου στην ταινία του Σακελάριου «Η Κόρη μου η Σοσιαλίστρια», όπου σε ένα κλωστοϋφαντουργικό εργοστάσιο, αποτυπώνεται η υπαρκτή εργατική κινητικότητα, κάποια εν πολλοίς αυθόρμητα απεργιακά ξεσπάσματα, η απήχηση των φιλειρηνικών πρωτοβουλιών, αλλά και η διαδεδομένη ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον των νεαρών εργατών και εργατριών. Επίσης χαρακτηριστική είναι η απουσία σωματείου στην απεργιακή ζύμωση, η εικόνα μιας εργατικής περηφάνιας, η κακομοιριά του «... έχω τρία στόματα να θρέψω» και ο ρόλος της εργατικής ομοσπονδίας. Η ομοσπονδία εμφανίζεται σαν διαμεσολαβητικός οργανισμός, χωρίς να παίρνει μέρος στη σύγκρουση, αλλά και να μην αντιδρά ουσιαστικά στην απόλυση του εργάτη που πρωτοστατεί. Συγκεκριμένα ο εκπρόσωπος της ομοσπονδίας φαίνεται να καλεί τον εργοδότη να απολύσει τον «πρωταγωνιστή» της απεργίας, μετά από εύλογο χρόνο, ώστε να μην προκληθούν αντιδράσεις.

Οι ιδεολογικές αναγνώσεις της ταινίας, όπως και αντίστοιχων άλλων σχετικών ταινιών δεν θα μας απασχολήσουν, εκτός από την επισήμανση ότι προφανώς απεικονίζουν ευρύτερες τάσεις της περιόδου και επηρεάζουν το κοινό τους, συνεπώς και το εργατικό κοινό. Θα επιμείνουμε στην έμμεση αλλά σκληρή καταγγελία στον επίσημο συνδικαλισμό της περιόδου, που εμφανίζεται όχι μόνο να μην υπερασπίζει τον οιονεί συνδικαλιστή του χώρου αλλά να τον χρησιμοποιεί ως «αποδιοπομπαίο τράγο». Επίσης θα επιμείνουμε στο ότι το εργοστάσιο και η ζωή των εργατών απασχολεί τη μαζική κουλτούρα της περιόδου και στο ότι η θεματολογία του εμπορικού κινηματογράφου της εποχής, για τον πτωχό, πλην τίμιο και περήφανο εργάτη ή εργάτρια, κόντρα στον «κακό», πονηρό, σκληρόκαρδο πλούσιο, παρά την τελική άμβλυνση της αντίθεσης, φαίνεται να απηχεί μια σημαντική ιδεολογική σταθερά. Η βιομηχανική εργασία ανδρών και γυναικών στη δεκαετία του '60 είναι όχι μόνο διευρυμένη, αλλά και νομιμοποιημένη, στηρίζεται στην αξία της εργασίας και τιμιότητας, τάση που φαίνεται περισσότερο στο λαϊκό τραγούδι. Ο Τσιτσάνης μπορεί στις περίφημες «φάμπρικες» του 1950, να προσθέτει ειδυλλιακές εικόνες, αλλά αυτές στηρίζονται στον εργατικό έρωτα, έναν έρωτα που μακριά από τις αστικές συμβατότητες των μικροσυμφερόντων και της υποκρισίας, απασχολεί το

λαϊκό κινηματογράφο και το λαϊκό τραγούδι, αλλά θυμίζει και τις παρόμοιες αναφορές της σοσιαλιστικής φιλολογίας. Ειδικά για τις «φάμπρικες» ο Π. Κουνάδης, σχολιάζει τις ειδυλλιακές εικόνες, ως προσπάθεια αποφυγής της λογοκρισίας, για να διασωθεί το βασικό σύνθημα του τραγουδιού, το «Γεια σου περήφανη κι αθάνατη εργατιά»[866]. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, το ιδεολογικό στίγμα του «περήφανη και αθάνατη εργατιά» θα ενσωματωθεί στη δεκαετία του '60 ακόμα και στον επίσημο συνδικαλιστικό λόγο της ΟΚΕ. Η πρότερη αντικομουνιστική υστερία και οι αναφορές στην «τάξιν των κλωστοϋφαντουργών» και στο «έθνος», θα υποχωρήσουν, θα αναφέρεται συχνότερα ο «λαός» και η «εργατιά».

Αυτό βέβαια δεν εμποδίζει την ΟΚΕ να κρατά αμοιβαίες αποστάσεις από την «εργατιά» και αντίθετα να διοργανώνονται χοροεσπερίδες, όπως αυτή στις 11/2/60, στην οποία συμμετέχουν 388 άτομα, μεταξύ των οποίων οι υπουργοί εμπορίου και Εργασίας. Στο ταμείο της ΟΚΕ, καταγράφονται για τη χοροεσπερίδα, 464 δρχ ως έξοδα περιποιήσεως και 200 δρχ ως έξοδα φωτογράφησης των υπουργών. Στην ίδια εκδήλωση γίνεται επίδειξη κομμωτικής τέχνης, γίνεται διαγωνισμός χορού και διαγωνισμός «Μις Κλωστοϋφαντουργία», για την οποία δωρίζει τουαλέτα μια γνωστή επιχείρηση της εποχής. Τα «καλλιστεία», οι δεξιώσεις, η προσπάθεια της συνδικαλιστικής γραφειοκρατίας να ενταχθεί στο κλίμα ευδαιμονίας της εποχής, σε μια Ελλάδα που πράγματι εμφανίζει σημεία πρωτόγνωρης βιομηχανικής δυναμικής. είναι βέβαια η μια όψη του συνδικαλιστικού Ιανού. Από την άλλη, οι ίδιοι συνδικαλιστές, αφού εξέλεξαν τη «Μις Κλωστοϋφαντουργία», είναι αναγκασμένοι να απαντήσουν στους εργάτες και εργάτριες για το μεροκάματο, έως ένα σημείο να εκφράσουν την εργατική αγανάκτηση, να αναπαράγουν τους εαυτούς τους, να εκτονώσουν την εργατική αντίδραση που αρχίζει να μορφοποιείται μόλις περιορίζεται η ανεργία.

Όταν (μετά τη δεξίωση και τα έξοδα ... περιποιήσεως των υπουργών) η κυβέρνηση θα περικόψει την αύξηση της διαιτησίας, όπως θα καταγγείλει η ΟΚΕ με ανακοίνωση, «*...για να μην στεναχωρηθούν οι εργοδότες μας βιομήχανοι...*» η ΟΚΕ θα αναγκαστεί να στραφεί ενάντια στη Κυβέρνηση και τους βιομήχανους. Στην ίδια ανακοίνωση ο Ν. 3239 καταγγέλλεται ως «απάτη», και ότι:

> «*Η οικονομική ολιγαρχία κατορθώνει να επιβάλλει παντού τας απόψεις της και η κρατική μηχανή κοντεύει να μεταβληθεί εξ ολοκλήρου εις όργανον εξυπηρετήσεως των συμφερόντων της*».

Γενικά το πνεύμα της ανακοίνωσης είναι διαφορετικό από το «εθνικόφρονο», που κυριαρχούσε στο πρότερο συνδικαλιστικό λόγο, **γίνεται αναφορά στο ΛΑΟ**, παρότι συνεχίζει να επιζεί το πνεύμα του «εθνικού αγώνος». Γράφεται συγκεκριμένα:

> «*...να καταλάβουν επιτέλους οι αρμόδιοι ότι η εργατιά θέλει να ζήσει και θα ζήσει. Και θα ζήσει διότι η εργατιά και τ' αδέλφια μας οι αγρότες αποτελούν τον Λαόν, αποτελούν αυτήν την Ελλάδα. Και αν δεν ζήσει ο Λαός δεν ζη και η Ελλάδα. Και επειδή η ΕΛΛΑΔΑ ΠΟΤΕ ΔΕΝ ΠΕΘΑΙΝΕΙ γι αυτό και ο αγώνας της εργατιάς θα είναι νικηφόρος.*»

[866] ΓΣΕΕ, Γειά σου..., ό.π., σ. 233.

Τα αιτήματα που προβάλλονται αφορούν την αύξηση μισθών, την κοινωνική ασφάλιση, την κατάργηση της εισφοράς στην εργατική εστία, την κατάργηση του 3239, την αντιμετώπιση ανεργίας και φόρτου εργασίας, δηλαδή τα σχεδόν πάγια αιτήματα, αλλά το πνεύμα της ανακοίνωσης, ο συνδικαλιστικός λόγος είναι φορτισμένος με μια ενδιαφέρουσα ιδεολογική μεταστροφή. Η Ελλάδα είναι ο Λαός και ο Λαός είναι οι εργάτες και αγρότες, στους οποίους αντιτίθενται οι βιομήχανοι και κατ' εντολή τους η Κυβέρνηση. Συνεπώς η κυβέρνηση όχι μόνο παρουσιάζεται χειραγωγούμενη, αλλά κατηγορείται έμμεσα ότι στρέφεται ενάντια στο ΛΑΟ, άρα ενάντια στην Ελλάδα. Πρόκειται για μια αντιστροφή του «εθνικόφρονου» ιδεολογήματος, σε έναν από τους άξονες των ιδεολογικών τομών, έναν έστω ασυνεπή και μεγαλόστομο εθνικολαϊκό λόγο που εισχωρεί ακόμα και στον επίσημο συνδικαλισμό.

Η σκλήρυνση της στάσης της ΟΚΕ, που έως ένα σημείο ακολουθεί τη ΓΣΕΕ, θα είναι και πάλι πρόσκαιρη, αφού τα στελέχη της ΟΚΕ εκτιμούν ότι παρά τη κόντρα ΓΣΕΕ - Κυβέρνησης, «*... λόγω των επεμβάσεων του Υπουργού Εργασίας στα συνδικαλιστικά πράγματα, τα πλείστα στελέχη της ανωτάτης ηγεσίας καιροσκοπούν ευρισκόμενοι εν αναμονή ώστε να μην εκτίθενται εις τον Υπουργόν Εργασίας*». Συνεπώς η ΟΚΕ κατεβάζει τους τόνους και τουλάχιστον δεν πρωτοπορεί στην κόντρα ΓΣΕΕ – Υπουργείου. Έτσι οι συνδικαλιστές της ΟΚΕ περιορίζονται στις κλαδικές διαμαρτυρίες, με σημαντικότερη εξέλιξη την κλαδική, επιτυχή απεργία για το ΤΕΑΜΚ στις 4/4/61. Επίσης διοργανώνουν κλαδικά σεμινάρια και περιοδείες με τον εκπρόσωπο της ΔΟΕΚΙΔ (Διεθνούς) Γκρίναλ, ώστε να «ανεβεί το κύρος» τους. Οι συνδικαλιστές των σωματείων ανοίγονται περισσότερο στην εργατική βάση, στις διοικήσεις της ΟΚΕ φαίνεται να απασχολούνται περισσότερο με την ανάγκη μαζικοποίησης των συνδικάτων, όπως είδαμε κάποιοι φτάνουν να ομολογήσουν ότι χρειάζονται... «πραγματικά μέλη».

Στο σημείο αυτό επισημαίνουμε την ανάγκη των συνδικαλιστικών στελεχών να εξυψώσουν το κύρος τους, μέσω της διεθνούς παρέμβασης, έτσι ώστε να κατοχυρωθούν ως «εκπρόσωποι» των εργατικών μαζών. Πράγματι, συνδικαλιστές που νομιμοποιούν τις θέσεις τους με την ψήφο ελαχίστων συνδικαλισμένων εκλογέων, (για παράδειγμα περίπου 3500 μέλη το 1965), για τους οποίους, οι ίδιοι αφήνουν υπονοούμενα στο κατά πόσο είναι «πραγματικά μέλη», ανεξάρτητα αν κατοχυρώνονται ως κλαδική ηγεσία, μέσω της ΓΣΕΕ και του κράτους, είναι προφανές ότι αισθάνονται ένα έλλειμμα νομιμοποίησης προς τους εργαζόμενους. Από τη στιγμή που υποχωρεί το κλίμα των «εκτάκτων μέτρων» για τη σωτηρία του έθνους από τον κομμουνισμό, που διευρύνονται φαινόμενα συνυπάρξεως ή ακόμα και ευκαιριακών συνδικαλιστικών συμμαχιών με την ΕΔΑ, δεν είναι πλέον και οι ίδιοι «απαραίτητοι» ως «εθνοσωτήριο» ανάχωμα. Επίσης από τη στιγμή που αποδεικνύονται ανεπαρκείς ή και απρόθυμοι να συντονίσουν, να εκφράσουν, να καλύψουν τη διογκούμενη αγανάκτηση της εργασίας στην περίοδο της κρίσης και τη διεκδικητική ελπίδα στην περίοδο της ανάκαμψης, δεν κατοχυρώνονται ως μάχιμος συνομιλητής απέναντι στους εργοδότες, οι οποίοι τελικά φαίνεται να μην τους υπολογίζουν. Απέναντι σε αυτήν την κατάσταση, ως «ελεύθεροι δημοκράτες ακηδεμόνευτοι» συνδικαλιστές, αισθάνονται λοιπόν την ανάγκη να ανεβάσουν το κύρος τους, στην πραγματικότητα να νομιμοποιηθούν ως συνδικαλιστική ηγεσία, που αντιλαμβάνονται, ως ανάγκη «διαφωτίσεως» των εργατικών μαζών. Οι εργάτες δηλαδή «δεν καταλαβαίνουν», δεν έχουν «διαφωτισθεί» ώστε να συνδικαλιστούν στα σωματεία «τους», στην πραγματικότητα να ακολουθήσουν τους «ηγέτες της τάξεως»,

δηλαδή τους ίδιους. Για το περιεχόμενο αυτής της «διαφωτίσεως», θα αναλύσουμε το ειδικό έντυπο που «*Διανέμεται υπό της Ομοσπονδίας Κλωστοϋφαντουργών, μέσα στα πλαίσια του Διαωτιστικού Προγράμματος για τους εργαζόμενους στην Κλωστ/γίαν υπο την αιγίδα της Διεθνούς Ο.Κ.Ι.*»

Το φυλλάδιο, μικρού μεγέθους δωδεκασέλιδο, παρουσιάζει μια ιστορία με πλούσιους και ζωηρούς διάλογους, μεταξύ του «Χρήστου» και του «Παύλου». Στα εξώφυλλα παρουσιάζονται φωτογραφίες συνδικαλιστικών συσκέψεων και μια φωτογραφία τμήματος υφαντουργείου. Στη προτελευταία σελίδα παρουσιάζονται τα όργανα της ΟΚΕ, ότι είναι μέλος της ΓΣΕΕ και της Διεθνούς και τα 20 σωματεία μέλη της ΟΚΕ, ενώ στη δεύτερη σελίδα παρουσιάζεται φωτογραφία τμήματος κλωστηρίου, η σφραγίδα της ΟΚΕ και το κείμενο[867]:

«*Ο εργάτης που έχει την απαίτηση να καλυτερεύσει τι ζωή του, χωρίς να είναι ωργανωμένος στο Σωματείο του, μοιάζει με τον αγρότη που έχει την απαίτηση να θερίση το χωράφι του, χωρίς να το σπείρει.*»

Μετά το παραπάνω κείμενο, που εμφανώς δεν έχει θετική αλλά αρνητική επικοινωνιακή χροιά (τι δεν πρέπει) και μάλλον αποσκοπεί στην «αυτοενοχοποίηση» του ασυνδικάλιστου, που έχει «την απαίτηση να καλυτερεύσει τη ζωή του», παρουσιάζεται μια τυχαία συνάντηση, σε τραίνο, δύο παλαιότερων συναδέλφων, ενός άνδρα και μιας γυναίκας, που εργάζονταν σε ένα εργοστάσιο που έκλεισε «*... όπως τούτο συνέβη με πολλά άλλα εργοστάσια σ' όλη την Ελλάδα, και το προσωπικό του όλο πετάχτηκε στο δρόμο.*» Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στα «πράγματα», που είναι διαφορετικά, που η ανεργία δεν είναι τόσο μεγάλη όπως τότε, έτσι ώστε και οι δύο εργάζονται σε διαφορετικά εργοστάσια. Στο μεταξύ έχουν παντρευτεί, έχουν κάνει παιδιά, και «*... αγωνίζονται να τα ζήσουν και να τα μεγαλώσουν*». Μαθαίνουμε επίσης γενικά ότι η συζήτηση τους, που είχε και συνδικαλιστικό περιεχόμενο, ήταν πολύ ενδιαφέρουσα, ώστε απορρόφησε την προσοχή των άλλων επιβατών, έτσι ώστε τελικά να φτάσουμε στην κυρίως συζήτηση, του άνδρα, του «Παύλου» με έναν άλλο επιβάτη, τον «Χρήστο». Μέχρι στιγμής λοιπόν υπενθυμίζεται ότι η κρίση και οι οδυνηρές απολύσεις έχουν περάσει, ότι τα πράγματα έχουν αλλάξει. Επίσης έμμεσα ο συνδικαλιστής παρουσιάζεται σαν απλός και προσιτός άνθρωπος, αγαπητός από παλιούς συναδέλφους, οικογενειάρχης, που προσπαθεί να ζήσει τα παιδιά του, μάλιστα η συνδικαλιστική συζήτηση εμφανίζεται δημόσια, ανοιχτή, μεγαλόφωνη αλλά και εξαιρετικά ενδιαφέρουσα. Μεταξύ άλλων συζητιέται το σωματείο, το «σπίτι των εργατών», όπου «*...μπορείς να συζητήσεις ελεύθερα τα προβλήματα της εργασίας και της ζωής σου και είναι επίσης ο μόνος τρόπος, για να μπορέσεις να καλυτερεύσεις το επίπεδο του μισθού σου και τις συνθήκες της εργασίας σου και της ζωής της οικογένειας σου*».

Αυτή τη συζήτηση λοιπόν φαίνεται να παρακολούθησε με πολύ μεγάλη προσοχή ο «Χρήστος», ο οποίος στην αρχή πιέζει τον συνδικαλιστή «Παύλο» να συζητήσουν, ενώ ο Παύλος αποφεύγει την άμεση συζήτηση, καθότι ως συνδικαλιστής, εμφανίζεται να βιάζεται, ώστε να συμμετέχει σε μια συνάντηση εργατών στο σωματείο. Αντίθετα, ο βιαστικός, ο αφοσιωμένος στο καθήκον, ο συνδικαλιστής – διαφωτιστής Χρήστος. βιάζεται να πάνε από κοινού στην εργατική συγκέντρωση στο σωματείο, μόλις ο

[867] Στις αναφορές μας, όπως πάντοτε, ακολουθούμε την ορθογραφία του κειμένου, εκτός του τονισμού.

Παύλος, του ανακοινώσει ότι είναι εργάτης κλωστοϋφαντουργός. Ο συνδικαλιστής λοιπόν εμφανίζεται να τον τραβάει σχεδόν με ζόρι, μόλις άκουσε ότι είναι «συνάδελφος» και μόνο το άκουσμα του «εργάτης κλωστοϋφαντουργός» του άλλαξε τη συμπεριφορά, δεν φαίνεται να ρώτησε ούτε καν που και πως εργάζεται ο συνάδελφος, ούτε κάποια άλλη πληροφορία, ούτε καν το όνομα του. Και μόνο με το άκουσμα του «κλωστοϋφαντουργός», το «σπίτι των κλωστοϋφαντουργών» είναι ανοιχτό, δεν χρειάζεται κάποιος να υποβληθεί σε … ερωτήσεις, πράγμα που προφανώς αντιδιαστέλλεται έμμεσα με ποικίλες ερωτήσεις που φαίνεται να έχουν υποστεί οι εργαζόμενοι.

Τώρα όμως ο Χρήστος είναι διστακτικός και τελικά ομολογεί στον «διαφωτιστή» του, με τρόπο που θυμίζει τον αμαρτωλό προς τον «εξομολογητή» του, ότι στο παρελθόν είχε αντισυνδικαλιστική συμπεριφορά, ότι έβρισε ένα συνδικαλιστή, σαμποτάρισε μια απεργία, μίλησε εναντίον του σωματείου στους εργάτες. Το περιστατικό φαίνεται να προέκυψε όταν *«...μας φορτώνανε περισσότερη δουλειά με τα ίδια λεφτά»* και ένας συνδικαλιστής ήρθε έξω από την πόρτα, στο σχόλασμα και κάλεσε για απεργία. Ο Χρήστος λοιπόν φαίνεται να πρωτοστάτησε ενάντια στο συνδικαλισμό και την απεργία, με αποτέλεσμα *«... να γίνει αυτό που ήθελε ο εργοδότης και η κατάσταση του προσωπικού στο εργοστάσιο χειροτέρευσε»*. Ως αμαρτωλός, θα έπρεπε βέβαια να έχει και τύψεις και πράγματι αναφέρει:

> *«Από τότε ακούω μέσα μου συνεχώς μια φωνή, που μου λέει ότι έκανα κάτι άσχημο και για τον εαυτό μου και για τους άλλους εργάτες. Βλέπω τους άλλους να υποφέρουν, να είναι δυστυχισμένοι και νομίζω ότι εγώ φταιω γι αυτό. Σήμερα δε που άκουσα εσένα να μιλάς (...) ένιωσα ότι είμαι ένας εγκληματίας εναντίον του εαυτού μου και των συναδέλφων μου. Να γιατί δεν είμαι άξιος να έλθω μαζί σου σε μιαν εργατική συγκέντρωση στο Σωματείο.»*

Μόλις τώρα λοιπόν ο συνδικαλιστής ρωτάει τον συνομιλητή του για το όνομα του και τον ενθαρρύνει:

> *«Εσύ μετά από λίγο θα είσαι καλύτερος και από μένα. Θα πιάνεις πουλιά στον αέρα. Κι αν σαμποτάρισες εσύ μιαν εργατική απεργία, εσύ θα είσαι αύριο που θα το ξεπληρώσεις οργανώνοντας δέκα απεργίες.»*

Είναι ενδιαφέρον το πώς δένονται τα πραγματικά περιστατικά, με συνδικαλιστικές δικαιολογίες, γίνεται δηλαδή υπόμνηση της πραγματικής πίεσης για ένταση εργασίας, πλανάται κάποια συνδικαλιστική αντίδραση, ως κάλεσμα σε απεργία, που την σαμποτάρουν εργαζόμενοι, ενώ όπως είδαμε η μόνη «απεργία» της ΟΚΕ, που σχετίζεται με την κρίση και την ένταση εργασίας, έγινε όταν έκλεισαν τα εργοστάσια οι εργοδότες! Ταυτόχρονα τα παραπάνω παρουσιάζονται ως «Αποστολική» κατήχηση, ως «διαφώτιση», του συνδικαλιστή, ως φορέα του φωτός του συνδικαλισμού προς τον αμύητο – «αμαρτωλό». Ο «αμαρτωλός» εργαζόμενος, δεν θεωρεί άξιο τον εαυτό του να συμμετέχει σε μια εργατική συγκέντρωση, κατά το «Το Νυμφώνα Σου βλέπω (…) και ένδυμα ουκ έχω ινα εισέλθω εν αυτώ». Ακούει την φωνή της συνείδησης του, ως τύψεις για τη συμπεριφορά του, εξομολογείται ότι αισθάνεται «εγκληματίας» και καλείται ως «Απόστολος Παύλος», από πολέμιος του συνδικαλισμού, να γίνει υπέρμαχος του.

Το παραπάνω στοιχείο, της ριζικής μεταστροφής από πολέμιος του συνδικαλισμού σε υπέρμαχος του, δεν είναι πράγματι σπάνια, μάλιστα θα συναντήσουμε στη συνέχεια μια χαρακτηριστική πραγματική περίπτωση, σε μια απεργία επί δικτατορίας. Σε μαζικούς χώρους εργασίας ξεχωρίζει είτε με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, κάποιος «φωνακλάς» (ή και κάποια φωνακλού), κάποιος που παίρνει ανοιχτά και δημόσια θέση, ο «ηγέτης», όπως και κάποιος «αποδιοπομπαίος τράγος», το αντικείμενο των πειραγμάτων των υπολοίπων. Η συνδικαλιστική ηγεσία πράγματι σε μεγάλο βαθμό αποτελείται από τέτοιους «φωνακλάδες», από φυσικούς ηγέτες σε χώρους εργασίας, φαινόμενο που θα εκδηλωθεί εκρηκτικά στη μεταπολίτευση αλλά και στη δεκαετία του '80. Επίσης η «Αποστολική» διάσταση στην προβολή του συνδικαλιστή, όπως θα δούμε στη συνέχεια, είναι στοιχείο και του νεότερου, αριστερόστροφου συνδικαλιστικού φαινομένου. Αντίθετα η λέξη «διαφώτιση», αν και χρησιμοποιείται ευρέως στη κομματική γλώσσα, κυρίως στη κομμουνιστική παράδοση, δεν θα αποτελέσει στοιχείο του σύγχρονου συνδικαλιστικού λόγου, αντίθετα με τη «συνειδητοποίηση», η οποία όμως έχει επίσης το νόημα της διδαχής.

Η «διδαχή» φαίνεται να έχει πρωτεύουσα σημασία στην επίσημη συνδικαλιστική προπαγάνδα της προδικτατορικής περιόδου, σύμφωνα με το σχήμα ότι ο εργάτης είναι «αντιδραστικός» από μόνος του, έτσι ώστε πρέπει να δεχθεί το συνδικαλιστικό «φως» για να καταλάβει την αξία του συνδικαλισμού. Ο συνδικαλιστής – Παύλος, προχωράει σε μια ανάλυση των εργαζομένων αντιτάσσονται στο συνδικαλισμό, οι οποίοι συνολικά είναι «αντιδραστικοί» και διαχωρίζονται σε:
Α) «**Αδιαφώτιστοι, ακαθοδήγητοι, ακατατόπιστοι**», όπως ο «Χρήστος» και οι περισσότεροι των «αντιδραστικών»,
Β) οι «λεγόμενοι **προδότες, τσανάκια, καθάρματα**», που *«...τους βάζουν οι εργοδότες, ή άλλες δυνάμεις ξέχωρες και αντίθετες προς τα συμφέροντα των εργαζομένων»*

Με την ευκαιρία της καταγραφής των παραπάνω βαρύτατων χαρακτηρισμών, σε επίσημο κείμενο της ομοσπονδίας, επισημαίνουμε ότι φαίνεται πράγματι να καταγράφονται συνήθεις εκφράσεις των εργατών, με πιο συνηθισμένη το «τσανάκια», ή το «ρουφιάνοι» (που δεν περιέχεται στο κείμενο), ενώ η λέξη «κάθαρμα», επίσης φαίνεται να είναι η πλέον διαδεδομένη βρισιά της πολιτικής αντιπαράθεσης. Ειδικά οι αριστεροί, αποκαλούν τους αντιπάλους υβριστικά ως «μαύρους», ενώ στη μεταπολίτευση, θα κυριαρχήσει ειδικά στον εργατικό λόγο, το «ρουφιάνος», «χουντικός» αλλά και «εργοδοτικός». Κοινή κατηγορία τόσο για τη προδικτατορική όσο και τη μεταπολιτευτική περίοδο, θα είναι το «εργατοπατέρας», κωδική λέξη για μια κατηγορία συνδικαλιστών, η οποία δεν έχει ακριβώς το νόημα που της αποδίδονταν στις αρχές του αιώνα, δηλαδή του πελατειακού συνδικαλισμού. Ως «εργατοπατερισμός» δεν χαρακτηρίζεται πλέον τόσο η διαμεσολαβητική πρακτική με ίδια οφέλη, όσο η στενή σχέση με τον επίσημο συνδικαλισμό που στενά συνδεδεμένος με την πολιτική εξουσία και συνήθως με εργοδότες, αναπαράγεται με νόθες διαδικασίες, στο όνομα των εργατών.

Για να ξαναγυρίσουμε λοιπόν στο φυλλάδιο που εξετάζουμε, οι εργάτες φαίνονται κατά πλειοψηφία ως «αντιδραστικοί», μάλιστα και ο ίδιος ο συνδικαλιστής «Παύλος», ομολογεί ότι και ο ίδιος ήταν «αντιδραστικός». Αιτιολογεί την παραπάνω αντιδραστικότητα σε κάθε τι καινούργιο (εννοώντας το συνδικαλισμό) με τους παρακάτω τρόπους:
-«δεν ξέρουμε»

-«δεν έχουμε εμπιστοσύνη»
-«δεν θέλουμε να κουραστούμε»
-«δεν θέλουμε να βάλουμε μπελάδες στο κεφάλι μας»

Για την αντιστροφή αυτής της «αντιδραστικότητας» των εργατών, χρειάζεται:
-«να αποκτήσουμε εργατική συνείδηση»
-«να φέρουμε και άλλους στο σωματείο»
Επιπροσθέτως αναφέρονται παραδείγματα άλλων χωρών, (Αγγλία, Βέλγιο κλπ) στις οποίες οι εργάτες αγωνίζονται ομαδικά, ενώ «Εδώ δυστυχώς στην ψωροκώσταινα είμαστε δυστυχώς πολύ πίσω».

Συμπερασματικά, σε ένα ενδιαφέρον από κάθε άποψη συνδικαλιστικό – προπαγανδιστικό έντυπο, ο συνδικαλισμός ως «φώς» αλλά και ως απλή αλήθεια και μοναδικό μέσο βελτίωσης της ζωής του εργάτη, επιχειρείται να «διαφωτίσει» τους «αντιδραστικούς» εργάτες του κλάδου. Έχει σαφώς αντι-εργοδοτικό περιεχόμενο, δηλαδή δεν εμπεριέχει κηρύγματα «ταξικής συνεργασίας», ούτε όμως ένα υπερβολικό, «βαρύγδουπο» λόγο περί της «τάξεως», ούτε καν μια καταδίκη του κομμουνισμού, όπως αυτές που κυριαρχούσαν στον πρότερο συνδικαλιστικό λόγο. Απ' ότι φαίνεται, οι πολιτικές εξελίξεις της περιόδου αλλά και η παρέμβαση της διεθνούς ομοσπονδίας, στρέφουν το συνδικαλιστικό λόγο ακόμα περισσότερο προς το πρότυπο του «ελεύθερου – ακηδεμόνευτου» συνδικαλισμού, στρέφουν το συνδικαλισμό προς την προσπάθεια να ανορθωθεί το 'κύρος' των σωματείων και των συνδικαλιστών.

Τελικά, ανεξάρτητα αν ανεβαίνει το κύρος των συνδικαλιστών και ανεξάρτητα από τις έριδες για τα οικονομικά που συνεχίζουν να ταλαιπωρούν την ομοσπονδία, διαμορφώνεται σταδιακά ένας στοιχειώδης συνδικαλιστικός μηχανισμός γύρω από την ΟΚΕ, που ανεξάρτητα αν είναι αγωνιστικός ή γνήσιος, είναι ο υπαρκτός, κυρίαρχος συνδικαλισμός, συνιστά την επίσημη έκφραση της άμυνας της εργασίας απέναντι σε ένα επιθετικό, σημαντικά κερδοφόρο κεφάλαιο. Ως τέτοια άμυνα, καταγράφεται και η ρύθμιση στις ΚΣΣΕ για τα συστήματα παραγωγικότητας που υπερβαίνουν πλέον τον παραδοσιακό τρόπο αμοιβής κατ' αποκοπή, για παράδειγμα την αμοιβή της υφάντριας με τους πήχεις του υφάσματος. Τα συστήματα παραγωγικότητας, ορισμένα παραδείγματα των οποίων παρουσιάσαμε προηγουμένως στο κεφάλαιο για την εργασιακή διαδικασία, αλλάζουν τακτικά, υπολογίζονται με πολύ πιο πολύπλοκο τρόπο, πολλές φορές ανακοινώνονται οι αμοιβές αυθαίρετα και με αδιαφάνεια. Η ΟΚΕ λοιπόν κατορθώνει να περιληφθεί η διάταξη:

«Προς πάσης εκάστοτε εφαρμογής συστήματος αμοιβής κατά παραγωγήν, ο εργοδότης υποχρεούται να αναρτήσει πίνακα εμφαίνοντα την ελαχίστην απόδοσιν του εργάτου εις την οποίαν αντιστοιχεί το κατότατον όριον ημερομισθίου, την αμοιβήν δια την επι πλέον ταύτης παραγωγήν και την χρονικήν διάρκειαν της εφαρμογής του συστήματος.[868]***»***

Πρόκειται βέβαια για επιβεβαίωση της δυνατότητας ορισμού του πραγματικού μεροκάματου από τον εργοδότη, ωστόσο περιορίζει την πρότερη αυθαίρετη και αδιαφανή πληρωμή, δίδει ένα όπλο στην οικοδόμηση αντιστάσεων και διεκδικήσεων μέσα στη παραγωγή, από τους εργαζόμενους. Ακόμα και αυτή όμως η διάταξη,

[868] 14/60 ΔΔΔ Αθηνών. ΦΕΚ 326, Β`. 15/7/60, άρθρο 4.

ελάχιστα εφαρμόζεται, έτσι ώστε ακόμα και στη δεκαετία του 70΄, ο παραπάνω πίνακας, όπως καταγγέλλεται στα συνέδρια, εκλείπει στην πράξη. Ο ίδιος ο Ι. Ρομπόπουλος, στη λογοδοσία της διοίκησης του 7ου συνεδρίου, (1968) θα εκτιμήσει:

«Εις τον τομέα της παραγωγικότητος ατυχώς επικρατεί η τακτική της στρουθοκαμήλου από πλευράς εργοδοτών (...) Εν πάσει περιπτώσει η διοίκησις και η Ε.Ε. δεν έμεινε αδρανής ανεξαρτήτως των αποτελεσμάτων.»

Συνεπώς στο πλέον κρίσιμο ζήτημα της περιόδου, της αναδιάρθρωσης της παραγωγής και της παραγωγικότητας – έντασης εργασίας, επιβεβαιώνεται ότι η τυπική μορφή της άμυνας της εργασίας, ο επίσημος συνδικαλισμός δεν έφερε αποτελέσματα. Επίσης δεν έφερε σημαντικά αποτελέσματα στο ζήτημα της εργατικής αμοιβής, το οποίο ήταν εύλογο να διαπραγματευτεί από πολύ καλύτερες θέσεις, στη δεκαετία του 60' από την προηγούμενη δεκαετία της κρίσης και ανεργίας. Από το 1965, ίσχυε η απόφαση του ΔΔΔΔ Πειραιά[869], η οποία καταγγέλθηκε, αλλά η ΟΚΕ προσέφυγε και πάλι στη διαιτησία και τελικά στη ρύθμιση του ημερομισθίου που προβλέπει η υπ αριθμ. 35/66 απόφαση του ΔΔΔΔ Αθηνών. Στην απόφαση, κυρίως, ως προς τη συντομία των διαδικασιών, οι συνδικαλιστές της ΟΚΕ εκτιμούν ότι συνετέλεσε η «μεγαλειώδης επιτυχία της 24ης Πανελλαδικής Απεργίας της 9/5/66[870]», την οποία ωστόσο απ' ότι φαίνεται δεν πίστευαν οι ίδιοι στη διοίκηση. Τελικά ΚΣΣΕ θα υπογραφεί μόλις στις 15/4/1967.

Ωστόσο και ο μη επίσημος συνδικαλισμός, (τα διαγραμμένα ή τα αντιπολιτευόμενα σωματεία) δεν μπορεί να παρέμβει καθοριστικά και αποτελεσματικά στο ζήτημα της οργάνωσης - παραγωγικότητας, πολύ περισσότερο στο ζήτημα της αμοιβής εργασίας. Γενικότερα, οι αριστερές δυνάμεις θα εκφράζονται κατά καιρούς - όσο εκφράζονται - ως αδύναμη αντιπολίτευση και η ανταγωνιστική (εθνικόφρονης προέλευσης) ομοσπονδία, η ΠΟΚΕ, θα υποχωρήσει, συνεπώς λίγο πριν τη δικτατορία, η ΟΚΕ κατοχυρώνεται ως η μόνη κλαδική εργατική ομοσπονδία. Ακολουθώντας τη ΓΣΕΕ, προσαρμόζεται στις νεότερες συνθήκες, από τον «εθνικόφρονα» δηλαδή συνδικαλισμό, περνά στην προβολή του «ελεύθερου - δημοκρατικού συνδικαλισμού». Η ΟΚΕ καταγγέλλει την ΠΣΟ και τους κομμουνιστές, μένει πιστή στη ΓΣΕΕ, ωστόσο στελέχη της και ο ίδιος ο Ι. Ρομπόπουλος έχουν σχέσεις με συνδικαλιστικά στελέχη της Ε. Κέντρου και ειδικά τον Ι. Αλευρά. Επίσης ως μέλη της διοίκησης, τουλάχιστον ορισμένες περιόδους, παρουσιάζονται και συνδικαλιστές της ΕΔΑ, που ωστόσο εμφανίζονται γενικά «μετριοπαθείς», ανίσχυροι να θίξουν την ηγετική ομάδα. Ταυτόχρονα ο κλάδος αναπτύσσεται σε όλη την Ελλάδα, άρα εκτός από μια περίοδο, προς τα τέλη της δεκαετίας του '60, δεν υπάρχουν πιέσεις ανεργίας, (και λόγω της μετανάστευσης), το «συνδικαλιστικό» ταμείο - μέσω του κράτους και των υποχρεωτικών εισφορών - είναι πλέον «γεμάτο», γενικώς κυριαρχεί μια κλαδική συνδικαλιστική ευδαιμονία, μια φανερή αισιοδοξία για το μέλλον. Η επόμενη δεκαετία θα είναι πράγματι η «χρυσή» περίοδος του κλάδου στην Ελλάδα, η απασχόληση θα αυξάνεται ραγδαία, ο κλάδος θα στραφεί προς εξαγωγές, έτσι ώστε θα μπορούσαν να υλοποιηθούν τακτικές εργατικής πίεσης, θα μπορούσε μια εργατική κλαδική αντεπίθεση να έχει άμεσα και απτά οφέλη, στο πλαίσιο ευρύτερων οικονομικών αλλά και πολιτικών αλλαγών. Σε αυτό το οικονομικό και πολιτικό

[869] Υπ αριθμ 4/65 ΔΔΔΔ Πειραιώς, που κηρύχθηκε εκτελεστή με την Υ. Α. 29669/65

[870] Λογοδοσία διοίκησης στο 7ο Συνέδριο της ΟΚΕ, στην οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

περιβάλλον, μπαίνουμε στον πειρασμό να εικάσουμε ότι δεν θα ήταν απίθανο να μετασχηματισθεί η ΟΚΕ σε μαζική, αγωνιστική ομοσπονδία. Ωστόσο ακόμα μια φορά η εικασία στην ιστορία καθίσταται τραγελαφική χίμαιρα καθώς η δικτατορία θα αλλάξει πλήρως το σκηνικό. Η δικτατορία θα ταράξει βέβαια και τη διοίκηση της ΟΚΕ, μάλιστα αναγκάζεται να αποχωρήσει από τη διοίκηση, (αφού αποδεχτεί και πλέξει το εγκώμιο της δικτατορίας), ο μη έχων τα απαραίτητα από τον νόμο ένσημα, Ι. Ρομπόπουλος. Ο ίδιος, όπως και άλλοι συναγωνιστές – συνεργάτες του Φ. Μακρή, ακολουθούν την πορεία της «μακρικής» ηγεσίας.

4.2.1.9 Η ιδιότυπη «ειρήνη» της χουντικής ΟΚΕ

Προηγουμένως, μεταξύ των διαφορετικών και εν μέρει αντιφατικών στρατηγικών της ΟΚΕ, εντοπίσαμε την τάση της «ταξικής ειρήνης» και συνεργασίας. Αυτή η στρατηγική θα ισχυροποιηθεί επί χούντας, όπου η νέα ηγετική ομάδα της ΟΚΕ, στη πραγματικότητα, παλαιότεροι συνδικαλιστές, που επιχειρούν ανεπιτυχώς να γίνουν «Ρομπόπουλοι στη θέση του Ρομπόπουλου», όχι μόνο θα επιχειρήσουν αλλά και θα προπαγανδίσουν ανοιχτά τη «ταξική συνεργασία».

Το πρώτο βέβαια συνέδριο της χουντικής περιόδου (7ο), θα οργανώσει η παλαιότερη διοίκηση (των ελεύθερων – ακομμάτιστων – δημοκρατών) και την εισήγηση – λογοδοσία θα εκφωνήσει ο Ι. Ρομπόπουλος, ο οποίος δεν θα διστάσει να περιλάβει αναφορές για την «επανάστασιν», την σωτηρία του έθνους *«...εκ της ανικανότητας της πολιτικής ηγεσίας και της αντεθνικής διαβρώσεως του κομμουνισμού...»*[871]. Στην ίδια λογοδοσία εκτιμάται ότι ήταν «επόμενον» να παραμελισθούν «οι εκδηλώσεις της κοινωνικής μας ζωής», ωστόσο «πολύ συντόμως» η «εθνική επαναστατική κυβέρνησις» επανέφερε την «*...ελευθέραν συνδικαλιστικήν δραστηριότητα (...) πλην του δικαιώματος της απεργίας, πανηγυρική επιβεβαίωσις αυτού δε[νί*[872] *είναι και η δι ελευθέρων και κατά την δημοκρατικήν διαδικασίαν εκλογών συγκρότησις του σημερινού μας Συνεδρίου*». Από ότι λέγεται στην λογοδοσία, μόνο ένα σωματείο της δύναμης της ΟΚΕ διαλύθηκε, αυτό της Χαλκίδας, το οποίο είχε γίνει «όργανο της ΕΔΑ», ωστόσο δεν αναφέρονται τα σωματεία που είχαν διαγραφεί από την ΟΚΕ προηγουμένως.

Τελικά η νέα διοίκηση, επί δικτατορίας, δεν θα παραμείνει μόνο στα φραστικά υμνολόγια προς τη χούντα. Η διοίκηση θα αναφέρεται συχνά στην «κατανόηση» της εργοδοσίας και τη συνεργασία μαζί της ως κεντρική επιλογή, για παράδειγμα στην εισήγηση του 9ου συνεδρίου (1971) περιλαμβάνεται το εξής:

> *«Τεταγμένοι υπέρ της συνεργασίας των τάξεων πιστεύουμε ότι η εργοδοσία μας θα επιδείξει και πάλι κατανόησιν. Ο θεσμός της διμερούς συνεργασίας επιβάλλεται να επιζήση και να αδρωθή επ' ωφελεία αμφοτέρων των συντελεστών της παραγωγής και κατ' επέκτασιν του Ελληνικού λαού.»*

Στο ίδιο συνέδριο, τα πλέον κολακευτικά λόγια, ο πρόεδρος της ΟΚΕ, θα τα εισπράξει από τον εκπρόσωπο των βιομηχάνων. Στη γραπτή ομιλία του, όπως

[871] Λογοδοσία διοικήσεως, 7ο Συνέδριο, 17/11/1968

[872] Στο πολυγραφημένο κείμενο, γράφεται **δεν** και όχι δε, πράγμα που προφανώς αποδίδεται στην ειρωνεία του ... δαίμονα.

σώζεται στο φάκελο του συνεδρίου, συναντάμε ένα μάλλον ασυνήθιστο προσωπικό υμνολόγιο:

«Ομολογούμεν ότι εις το πρόσωπον του προέδρου σας κ Θεοδώρου Καραβασίλη εύρομεν τον σκληρόν και δυναμικόν ηγέτην των εργατοτεχνιτών κλωστοϋφαντουργίας, όστις καταβάλλει κάθε δυνατήν προσπάθειαν δια να επιτύχη για σας τους πλέον ευνοϊκούς όρους εργασίας και τα πλέον υψηλά ημερομίσθια. Επιβάλλεται όμως να τονίσωμεν ότι εις το πρόσωπόν του εύρομεν και τον σώφρωνα τον τίμιον τον ηθικόν και πραγματικόν Έλληνα εργάτην, όστις έχει συλλάβει το αληθινόν νόημα του εργατικού ζητήματος και του οποίου η ορθή λύσις ευρίσκεται όχι εις την καλιέργειαν αντιθέσεων αλλά εις την αρμονικήν συνεργασίαν εργοδοτών και εργατών. Ο κ. Καραβασίλης, αγόμενος από το αίσθημα του μέτρου και την σόφρωνα εκτίμησιν της πραγματικότητος, έχει επιτύχει πάρα πολλά δια τους εργάτες κλωστοϋφαντουργίας.»

Βέβαια δεν απουσιάζουν από την εργοδοτική ομιλία και γενικότερες αναφορές για το σεβασμό του μόχθου και του «ιδρώτα του εργάτη» και την αναγνώριση του ως «συνεργάτη», που πρέπει να ζήσει και να εργαστεί με τις καλύτερες συνθήκες. Μεταξύ άλλων γίνεται στην «ανθρώπινη αξιοπρέπεια», «*...τα μέσα προσωπικής και οικογενειακής ευζωίας, τα μέσα σπουδής των παιδιών και αποκαταστάσεως των κοριτσιών του, προς δε και εξασφαλίσεως της υγείας και της ευγηρίας του*». Είναι εντυπωσιακό ότι στο εργατικό συνέδριο του πλέον γυναικείου κλάδου, προβάλλεται, από τον προσκεκλημένο εργοδότη, η αξία της σπουδής των «παιδιών» και της **αποκατάστασης** των «κοριτσιών», δείγμα όχι μόνο της εργοδοτικής λογικής για την οικογένεια και τη γυναίκα αλλά προφανώς και της αναμενόμενης ανταπόκρισης του ακροατηρίου, των ανδρών συνδικαλιστών - συνέδρων της εποχής της χούντας. Το πλέον εντυπωσιακό όμως είναι η έμφαση που δίδεται στην αναγνώριση ανθρώπινων και εργασιακών δικαιωμάτων, η υπόσχεση βελτιώσεων και η κλήση για ταξική συνεργασία.

Μια συνδικαλιστική στρατηγική της περιόδου, όπως και των προηγούμενων περιόδων, είναι τα υπομνήματα απευθείας στην κυβέρνηση, ως του μόνου θεσμού που μπορεί να παρέμβει, υπολογίζοντας μάλλον ότι η «εθνική» κυβέρνηση, που ενδεχομένως είχε μικρότερες εξαρτήσεις από βιομήχανους και δυνατότητες ριζικών αλλαγών, θα μπορούσε να επιλύσει ορισμένα προβλήματα, στο όνομα του «δικαίου και ηθικής αντιμετώπισης». Για παράδειγμα, το 1972, η «Ένωσις Εργατοτεχνιτών Φινιριστών Βαφέων Προστασίας Αθηνών» απευθύνεται στον Υπουργό Κοινωνικών Υπηρεσιών (Ι. Λαδά) παρουσιάζοντας με μελανά χρώματα την κατάσταση στο εργοστάσιο «Μπαρδαβίλια», ώστε να επιλυθεί το ζήτημα του ανθυγιεινού επιδόματος και των «βαρέων» ενσήμων. Το υπόμνημα τελειώνει:

Ευελπιστούντες την ικανοποίησιν του παρόντος – γνωρίζοντες και την επι βετίαν δραστήριαν πολιτείαν Υμών και την εν γένει φιλεργατικήν πολιτικήν της Απριληνιανής Επαναστάσεως, προς τον σκοπόν ενισχύσεως του πρωταρχικού συντελεστού της παραγωγικής διαδικασίας – διατελούμεν – Μετα πλείστης τιμής».

Εκτός όμως των υπομνημάτων και των υμνολογιών προς τη χούντα, δεν λείπουν ορισμένες στιγμές όξυνσης των εργασιακών σχέσεων, σε επιμέρους χώρους εργασίας, μάλιστα μια περίπτωση που αναφέραμε προηγουμένως, αφορά το ίδιο εργοστάσιο στο οποίο αναφέρθηκε το παραπάνω συνδικαλιστικό υπόμνημα, το εργοστάσιο

«Μπαρδαβίλια». Τα πλέον σημαντικά προβλήματα συναντώνται σε δύο ιστορικά εργοστάσια που κινδυνεύουν με οριστικό κλείσιμο, του «Τσίτση» στη Θεσσαλονίκη και «Παπαγεωργίου» στο Βόλο. Ειδικά στην περίπτωση του «Παπαγεωργίου», όπως είδαμε προηγουμένως, θα σημειωθούν και επί δικτατορίας σημαντικοί αγώνες, με κατάληψη και απεργία πείνας των γυναικών και απόπειρα πορείας των ανδρών από το Βόλο στην Αθήνα με τα πόδια, η οποία διακόπτεται από την επέμβαση «των δυνάμεων της τάξεως». Μπροστά στους παραπάνω αγώνες, φαίνεται «πταίσμα» το ότι ο τοπικός συνδικαλιστικός ηγέτης Ι. Μωραϊτόπουλος παραμένει στη «χουντική» διοίκηση, πράγμα που εξάλλου δεν θα αποτελέσει αντικείμενο της ύστερης συνδικαλιστικής – παραταξιακής αντιπαράθεσης, ακόμα και όταν ο Ι. Μωραϊτόπουλος εμφανίζεται, μετά τη μεταπολίτευση, ως ηγέτης της ΕΣΑΚ, η οποία κατηγορεί συνδικαλιστές «της παράταξης της ΓΣΕΕ» ως «χουντικούς». Ο Μωραϊτόπουλος βέβαια δεν θα είναι ο μόνος συνδικαλιστής της «χουντικής» περιόδου που παραμένει συνδικαλιστής στη μεταπολίτευση, με προεξάρχοντα τον πρόεδρο της «Χουντικής» ΟΚΕ, Θ. Καραβασίλη, με σημαντική ιστορία στο σωματείο του Πειραιά.

Γενικά η ΟΚΕ της χουντικής περιόδου παρεμβαίνει σε επιμέρους προβλήματα εργασιακών χώρων, επιχειρώντας να εξευρεθεί «λογική» λύση, κυρίως με την παρέμβαση του κράτους, για παράδειγμα στο εργοστάσιο ΠΑΣΧΑΛΙΔΗ, επιτάχυναν τις διαδικασίες των εξαγωγικών ενισχύσεων (πριμ) από την ΕΤΒΑ ώστε να πληρωθεί το προσωπικό. Το κρίσιμο πρόβλημα για τον κλάδο, συνεχίζει να είναι οι εξαγωγές, αφού η πενιχρή εσωτερική αγορά, παρά τα εμβάσματα των άδηλων πόρων, αδυνατεί να καταναλώσει την παραγωγή πλεκτών και υφασμάτων, ενώ η καθυστέρηση του κλάδου στα τελικά προϊόντα (ενδύματα) δημιουργεί επιπρόσθετα προβλήματα στη διάθεση των βασικών κλωστοϋφαντουργικών ινών (βαμβακερές κλωστές). Στη Λάρισα, το 1972 πραγματοποιείται συγκέντρωση για την προώθηση των εξαγωγών, με την παρουσία των «Αρχών», όπου ο τοπικός ηγέτης της ΟΚΕ Μουρτασάγκας αναφωνεί: «...τα επιτεύγματα της συνεργασίας του κεφαλαίου, του Κράτους και των συνδικαλιστικών οργανώσεων...». Στην ίδια εκδήλωση ο πρόεδρος της ΟΚΕ θα αναφερθεί στο:

> «...*νέον πνεύμα της συνεργασίας αυτής απόροια του οποίου είναι αι τελευταίαι αλλεπάλληλαι αυξήσεις των ημερομισθίων των εργαζομένων κλωστοϋφαντουργών εν συνδυασμώ προς την βελτίωσιν της παραγωγικότητος της εργασίας εις τας κλωστοϋφαντουργικές επιχειρήσεις.*»

Παλαιότερα, όπως είδαμε στη κρίση του 53-59, η ΟΚΕ προωθούσε έμμεσα την λύση της «εξαγωγής» περίσσιων εργαζομένων ως μεταναστών. Τώρα που η κρίση έχει δώσει τη θέση της στην παραγωγική έκρηξη, προωθεί τη λύση της ενισχύσεως των εξαγωγών, των «περίσσιων» προϊόντων, ενώ εμμέσως επισείει προς τους εργοδότες το φόβητρο της μετανάστευσης, των καθόλου «περίσσιων» πλέον εργατών.

Σε όλη την περίοδο πριν και κατά τη διάρκεια της χούντας, δεν συζητιέται ουσιαστικά το μέλλον του κλάδου, η καθετοποίηση προς την ένδυση, ένας "κεϋνσιανικός" τρόπος μεγέθυνσης, παρά τα πρωτοφανή κέρδη της βιομηχανίας, παρά τα μεγάλα λόγια για ταξική συνεργασία και αμοιβαίο όφελος εργασίας και κεφαλαίου. Οι συνδικαλιστές της ΟΚΕ δεν φαίνεται να απειλούν, ούτε καν να υπενθυμίζουν τους εργοδότες τη σχετικά μαζικότερη εκπροσώπηση εργατών και τον κίνδυνο μαζικής εργατικής δράσης, όπως έκαναν παλαιότερα, επισείοντας και τον κίνδυνο του κομμουνισμού.

Αρκούνται λοιπόν να υπενθυμίζουν στους εργοδότες τη σχετική έλλειψη εργατών και να απειλούν εμμέσως με τη ... μετανάστευση. Στις 31/7/71, συζητιέται στη διοίκηση ως κύριο επιχείρημα στις διαπραγματεύσεις με τους εργοδότες, το ότι:

«*...Αν δεν δώσουν αυξήσεις* [οι βιομήχανοι (ΣΚ)] *θα φύγει το προσωπικό σε άλλους κλάδους ή το εξωτερικό και θα επέλθει κρίσις εις τας βιομηχανίας τους.*»

Οι εμφανισθείσες ως συνδικαλιστικές «κατακτήσεις», κυρίως οι αυξήσεις στο μεροκάματο, δεν προέρχονται ούτε από συνδικαλιστική δράση, ούτε καν από φόβο συνδικαλιστικής δράσης. Η βελτίωση του κόσμου της φάμπρικας οφείλεται στο ότι η φάμπρικα δεν είναι μονόδρομος για τον εργαζόμενο, στο ότι οι εργοδότες αναγκάζονται να συγκρατούν την αυθόρμητη, προσωπική, όσο και εύλογη και πραγματοποιήσιμη τάση φυγής από το κλωστοϋφαντουργικό εργοστάσιο, πράγμα που αναγνωρίζει επίσημα και η Πειραϊκή - Πατραϊκή σε έκθεση ισολογισμού της. Παρόλα αυτά έχει σημασία ότι πράγματι στα τέλη του '60 - αρχές '70, υπήρξαν και αμοιβαία οφέλη και μια κορπορατίστικη - συνεργατική φιλολογία και μάλιστα σε δικτατορικό καθεστώς.

Πρόκειται βέβαια για μια ακόμα ειρωνεία της εργασιακής ιστορίας του κλάδου, ότι η πληρέστερη προσέγγιση ταξικής συνεργασίας, μια λογική που θυμίζει κάποιου είδους «συμβόλαιο», αρχίζει στη δεκαετία του '60, αλλά επιχειρείται να συστηματοποιηθεί επί χούντας. Μια περίοδο που παρά τα προβλήματα δημοκρατίας μέσα και έξω από τα εργοστάσια, εκτός από τα «μεγάλα» λόγια των συνεδρίων, πράγματι αυξάνουν οι μισθοί, αυξάνει η απασχόληση, αυξάνει - για ένα διάστημα - η συνδικαλιστική πυκνότητα σε πρωτοφανείς ρυθμούς για την μετεμφυλιακή περίοδο. Ειδικά για το συνδικαλισμό, υπάρχει βέβαια η κυρίαρχη διάσταση του απόλυτου - ή σχεδόν απόλυτου - ελέγχου του από τη χούντα, άρα και το ακίνδυνο του παραπάνω συνδικαλισμού για την εργοδοσία, όπως και το ότι δεν κινδυνεύουν οι εργοδότες να «εκθέσουν» τους «σώφρονες» συνδικαλιστές, ωστόσο τα παραπάνω δεν είναι επαρκή να ερμηνεύσουν το συνεργατικό - συναινετικό λόγο, πολύ περισσότερο τα πρακτικά αποτελέσματα - βελτιώσεις των εργατών. Για αυτά χρειάζεται να πάρουμε υπ' όψη τη μεγέθυνση του κλάδου, τον απόηχο της απογείωσης της οικονομίας στη δεκαετία του '60, τη διάθεση και ως ένα σημείο την ανάγκη επιβολής, από τη Χούντα, ενός φιλολαϊκού προσώπου, αλλά ίσως και τον απόηχο από ευρωπαϊκές εξελίξεις, τις εργατικές εκρήξεις του τέλους του '60 και τα φορντιστικά συμβόλαια που κυριαρχούν στις αρχές του '70. Στην Ελλάδα, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, η όποια προσπάθεια κορπορατιστικής συνεργασίας, εκτός του ότι δεν νομιμοποιείται στους ίδιους τους εργάτες, προσκρούει στις στρατηγικές και εξαγωγικές διεξόδους της βιομηχανίας και κυρίως στις αντοχές και τα όρια συναινέσεων ενός δικτατορικού καθεστώτος.

Μετά τη πρώτη σκληρότητα του δικτατορικού καθεστώτος, όταν επιχειρείται η νομιμοποίησή του, χρησιμοποιείται και ο συνδικαλισμός, μάλιστα για ένα διάστημα φαίνεται να ενισχύεται ο ελεγχόμενος συνδικαλισμός, που στο μεταξύ έχει προκύψει με διάφορους τρόπους, μεταξύ των οποίων και την εκδίωξη ορισμένων από τους παλαιότερους «εργατοπατέρες». Παρά του ότι και οι κλωστοϋφαντουργοί της ΟΚΕ, όπως και η ΓΣΕΕ, δεν φαίνονται απρόθυμοι να δηλώνουν πίστη στο καθεστώς, απομακρύνεται σχεδόν όλη η παλαιότερη «φιλομακρική» ηγεσία και φυσικά ο Ι. Ρομπόπουλος, κυρίως με το τέχνασμα των ενσήμων. Οι νέοι ηγετικοί κλαδικοί συνδικαλιστές της περιόδου, που έχουν τα εκ του νόμου απαιτούμενα ελάχιστα

ένσημα, άρα κατά τεκμήριο είναι και προσφωνούνται ως «γνήσιοι» εργάτες, όχι μόνο νομιμοποιούν την ηγεσία τους με συνδικαλιστικές εκλογές, αλλά επιτυγχάνουν τεράστια άλματα στη συνδικαλιστική πυκνότητα. Μέσα σε ελάχιστους μήνες από 18 σωματεία και 5500 φυσικά ταμειακά εντάξει μέλη, η ΟΚΕ εγγράφει άλλα 12 σωματεία, μεταξύ των οποίων και το εργοστασιακό της Βαμβακουργίας Βόλου, (το πρώτο εργοστασιακό του κλάδου) ενώ ταυτόχρονα τα σωματεία αυξάνουν ραγδαία τα μέλη τους. Για παράδειγμα το σωματείο του Ταύρου από 200 μέλη, φτάνει στα 1350 και συνολικά στο 9ο συνέδριο συμμετέχουν 26 σωματεία με 16000 μέλη, 14657 ταμειακά εν τάξει και 10256 ψηφίσαντες. Οι ίδιοι οι συνδικαλιστές της ΟΚΕ αιτιολογούν τις επιτυχίες τους στη τίμια δραστηριότητα τους και στις υγιείς βάσεις του συνδικαλισμού και τις οικονομικές επιτυχίες του κλάδου, ως αποτελεσμάτων της «εθνοσωτηρίου επαναστάσεως», που εκτός των άλλων εξαφάνισαν την πίεση της ανεργίας. Γράφεται στην εισήγηση του 9ου συνεδρίου:

«Μετά την Ιστορικήν Πρωτοβολουλίαν του Στρατού μας, την 21ην Απριλίου (...) Η ανεργία και η υποαπασχόλησις αι οποίαι υπήρξαν εκ των μονίμων πληγών του εργατικού μας δυναμικού, αποτελούν και αυταί θλιβεράν κατάστασιν του παρελθόντος. Τώρα οι άνεργοι δεν συνωθούνται προ των θυρών των γραφείων Ευρέσεων Εργασίας. Αντιθέτως αντιμετωπίζεται έλειψις εργατικών χειρών. Τούτο σημαίνει ότι η πλάστιγγα της προσφοράς και της ζητήσεως της Εργασίας κλίνει υπέρ ημών. Των εργαζομένων. Η πραγματικότης αυτή ισχύει και δια τον κλάδο μας, παρά την ραγδαίαν τεχνολογικήν εξέλιξην η οποία επήλθε κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών και ως αποτέλεσμα είχε τον περιορισμόν του εργατικού δυναμικού, λόγω ακριβώς των εφαρμοζομένων νέων συστημάτων, οφείλουμεν να παραδεχθώμεν ότι δεν τελούμε σήμερον υπό την πίεσιν της εξασφαλίσεως εργασίας εις τους συναδέλφους μας οι οποίοι κατοικούν εις τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας.»

Πράγματι όχι μόνο δεν υφίσταται ανεργία στον κλάδο (σε εθνικό επίπεδο) αλλά εκδηλώνεται συχνότατα έλλειψη προσωπικού, πράγμα που αναμφισβήτητα συμβάλει στην ισχυροποίηση της εργασίας και του συνδικαλισμού, ωστόσο δεν ερμηνεύει την τεράστια άνοδο της πυκνότητας του χουντικού συνδικαλισμού. Από την άλλη μεριά η χούντα δεν θα προχωρήσει σε μορφές υποχρεωτικού συνδικαλισμού, στο πλαίσιο κρατικο-κορπορατιστικών ρυθμίσεων. Ο συνδικαλισμός είναι ως ένα βαθμό διακοσμητικός, γενικά είναι ακίνδυνος και ελεγχόμενος, αλλά όχι υποχρεωτικός. Οι εργαζόμενοι όταν συνδικαλίζονται δεν έχουν το «παραδοσιακό» φόβο της ριζοσπαστικής πράξης, ή έστω την υποψία μιας ριζοσπαστικής πράξης, αλλά ταυτόχρονα δεν έχουν και κάποιο όφελος από το να ανήκουν σε κάποιο συνδικάτο, τουλάχιστο σε βαθμό που να δικαιολογεί το τριπλασιασμό των συνδικαλισμένων μέσα σε λίγους μήνες. Με βάση τα παραπάνω οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ως ένα βαθμό ο συνδικαλισμός, με ελάχιστο πλέον όφελος αλλά και κόστος για τους εργάτες, λόγω των πολιτικών εξελίξεων, δεν εμποδίζεται και μερικές φορές υποβοηθάται από τους εργοδότες και το κράτος, ενώ από την άλλη η εγγραφή μελών γίνεται βασικό μέλημα της συνδικαλιστικής ηγεσίας, πράγμα που δεν συνέβαινε προηγουμένως, τουλάχιστο στον ίδιο βαθμό.

Οι συνδικαλιστές, που πλέον δεν αντιμετωπίζουν καμιά ΕΔΑ και καμιά αντιπολίτευση, δεν φοβούνται τον ίδιο το κόσμο, τους εργαζόμενους. Έτσι δεν αρκούνται στην αναπαραγωγή τους από μια κλειστή και ελεγχόμενη συνδικαλισμένη πελατεία, αλλά τολμούν να απευθυνθούν πλατιά σε εργάτες και εργάτριες να εγγράφουν μέλη, να μαζεύουν συνδρομές, να πραγματοποιούν συνελεύσεις. Η όποια

εν δυνάμει αντιπολίτευση, είναι εύκολα αντιμετωπίσιμη από την Ασφάλεια και το συνδικαλιστικό της, ενώ η συνδικαλιστική ηγεσία με λίγα παχιά υμνολόγια προς τον «εθνοσωτήρα» Γ. Παπαδόπουλο, εξασφαλίζει την καθεστωτική ασυλία της, χωρίς βέβαια να προχωρά σε πράξεις που θα μπορούσαν να θίξουν τη χωροφυλακίστικη και στρατοκρατική «ομαλότητα». Επίσης η συνδικαλιστική ηγεσία μετά την ίδρυση του ΟΔΕΠΕΣ, όπου η οικονομική ενίσχυση (χρηματοδότηση) των συνδικάτων συναρτάται με τα ψηφίσαντα μέλη, φροντίζουν να πολλαπλασιάσουν τα ψηφίσαντα μέλη τους ή έστω τα εμφανιζόμενα ως ψηφίσαντα μέλη.

Είναι ενδιαφέρον ότι για πρώτη φορά οι συνδικαλιστές του κλάδου τολμούν να απευθυνθούν ανοιχτά και επίσημα σε εργοδότες, ζητώντας τους να βοηθήσουν στο συνδικαλισμό των εργατών τους. Για παράδειγμα, όπως φαίνεται στα πρακτικά της διοίκησης στις 31/7/71, αντιπροσωπεία της ΟΚΕ και του Εργατικού Κέντρου Μεγάρων επισκέφτηκαν το Διευθυντή της Π.Π. (τον Α. Κώη) και συζήτησαν την ίδρυση σωματείου στα Μέγαρα. Ένα χρόνο αργότερα, στις 31/7/72 η διοίκηση ενημερώνεται ότι ο Κώης συγκατατέθηκε στην ίδρυση σωματείου στο Μεγάλο Πεύκο. Δεν είναι βέβαια καθόλου πρωτότυπη για το παγκόσμιο συνδικαλιστικό κίνημα της περιόδου, η έμμεση κρούση προς τους εργοδότες για την αναγνώριση - ανοχή - ενίσχυση συνδικαλιστικών θεσμών και δικαιωμάτων, ωστόσο η παραπάνω, συγκεκριμένη αίτηση συγκατάθεσης για ίδρυση, πρέπει να είναι από τα πλέον εξευτελιστικά συμπτώματα στα παγκόσμια συνδικαλιστικά χρονικά.

Στο μεταξύ, παρόλη την (συγκριτικά τεράστια) αρχική αύξηση της συνδικαλιστικής πυκνότητας στην ΟΚΕ, ο ρυθμός όχι μόνο δεν θα συνεχίσει, αλλά θα αρχίσουν τα προβλήματα και τελικά θα απομαζικοποιηθεί και ο χουντικός συνδικαλισμός. Στο ίδιο διάστημα, μέσα σε ρηγματώσεις του επίσημου χουντικού συνδικαλισμού, έχουν σημειωθεί σημαντικότατοι αγώνες, όπως στου Παπαγεωργίου στο Βόλο, με κατάληψη του εργοστασίου και αποφασιστικότητα που θα προκαλέσει την έντονη κρατική αντίδραση, όπως έχουμε δει προηγουμένως. Σε επιμέρους χώρους παρουσιάζονται «ανησυχητικές» για το καθεστώς «βουβές» αντιδράσεις, όπως αυτή που είδαμε στου «Μπαρδαβίλια», που αν και ελάχιστα γνωστές ακόμα και σήμερα στη κοινή γνώμη, φαίνεται να τρομάζουν την Ασφάλεια. Ο μαζικός συνδικαλισμός φαίνεται ακόμα μια φορά επικίνδυνος, ακόμα μια φορά φαίνεται ότι η μεταπολεμική Ελλάδα δεν αντέχει στην εφαρμογή ενός κρατικού κορπορατισμού με μαζική εκπροσώπηση των εργατών, ακόμα και στη περίοδο της χούντας.

Οι συνδικαλιστές, τουλάχιστον η ηγετική ομάδα της ΟΚΕ, φαίνονται πρόθυμοι να γίνουν ανοιχτός και απροκάλυπτος απεργοσπαστικός - πειθαρχικός μηχανισμός, προς τους κλωστοϋφαντουργούς, που καθώς δεν πιέζονται από τον εφιάλτη της ανεργίας, αρχίζουν να πιέζουν τους εργοδότες, έστω με «βουβές» διαμαρτυρίες, με το γνωστό, καθημερινό «ανταρτοπόλεμο» της παραγωγής, ακόμα και με αυθόρμητες απεργίες. Στα τέλη του '71, (30/12/71) η διοίκηση της ΟΚΕ υπερηφανεύεται ότι κατάφερε να αναστείλει την προγραμματισμένη απεργία στο εργοστάσιο ΑΝΤΡΙΚ,

> «... χάρις εις την συμπαράστασιν της Υπηρεσίας Ασφαλείας Ν.Ι. και προσωπικώς του Διοικητή αυτής κ. Κωσταντοπούλου...»

Συνεπώς, σύμφωνα με τα πρακτικά της διοίκησης, δεν βοήθησε η ΟΚΕ το κράτος και την Ασφάλεια να καταστείλει την απεργία, αλλά η Ασφάλεια βοήθησε την ΟΚΕ...

Τέτοιου είδους καθήκοντα φαίνεται να χρεώνονται όλο και περισσότερα οι συνδικαλιστές της ΟΚΕ, μάλιστα καλούνται να τροποποιήσουν και τον λόγο τους που παραδοσιακά, όπως ακόμα και στην πλέον «μαύρη» εμφυλιοπολεμική περίοδο, ήταν πομπώδης, καταγγελτικός, με αναφορά στην εργατική τάξη και το κεφάλαιο και όπως είδαμε στη δεκαετία του '60 αναφερόταν στην ΕΛΛΑΔΑ - ΛΑΟ. Ακόμα και στη περίοδο της χούντας, οι συνδικαλιστές της ΟΚΕ δεν διστάζουν να μιλούν *«... εις ανάμνησιν των πρωτομαρτύρων, των ταξικών αγωνιστών του Σικάγου...»*. Ωστόσο το Γενάρη του 72 ενημερώνονται για τις δηλώσεις του περιφερειακού Διοικητού (Κ Παπαδόπουλου) για τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να προβάλλονται τα αιτήματα, ώστε *«...Να μη γίνεται κατά τρόπον κομμουνιστικόν δημαγωγική εκμετάλλευσις τούτων.»* Τα παραπάνω, η έλλειψη δράσης και η υποχώρηση ακόμα και των καταγγελιών, φαίνεται να συμβάλουν ώστε τελικά οι εργάτες όχι μόνο να μη συνεχίσουν να εγγράφονται στα σωματεία, αλλά να αποχωρούν από αυτά, για παράδειγμα **στο σωματείο Αθηνών δεν μπορούν ούτε καν να γίνουν εκλογές και διορίζονται διοικήσεις για 6 συνεχείς φορές**. Οι εργάτες δεν φαίνονται διατεθειμένοι να ακολουθούν την ΟΚΕ στις βαρύγδουπες εκδηλώσεις και συγκεντρώσεις με τα χουντικά υμνολόγια, συχνά προσποιούμενοι ότι δεν θέλουν να μπλέξουν «με αυτά...», υπονοώντας ότι φοβούνται το συνδικαλισμό. Στην πραγματικότητα φοβούνται και αποστρέφονται το χουντικό συνδικαλισμό, όχι βέβαια γιατί είναι επικίνδυνος και μπορεί να προκαλέσει κρατική - εργοδοτική αντίδραση, αλλά γιατί είναι απροκάλυπτα χουντικός. Για παράδειγμα η πρωτομαγιάτικη συγκέντρωση της ΟΚΕ στο ΠΑΛΑΣ το 1971, θα έχει παταγώδη αποτυχία και στη διοίκηση της 31/5/71, θα αναγνωριστεί ότι αν και πήραν συγχαρητήρια από τις «Αρχές», «...μόνο τα συνθήματα μας ήταν στο ΠΑΛΑΣ...» και όχι εργαζόμενοι. Συγκεκριμένα ήταν το σύνθημα:

«Οι κλωστοϋφαντουργοί είναι πιστοί εις την κοινωνικήν επανάστασιν της 21 Απριλίου 1967».

Από ότι φαίνεται (και) οι κλωστοϋφαντουργοί, όχι μόνο δεν ήταν «πιστοί», αλλά εκδηλώθηκαν τόσο ριζοσπαστικά, αυθόρμητα και δυναμικά μετά τη μεταπολίτευση, που αμφισβήτησαν όχι μόνο τη μετεξέλιξη των χουντικών συνδικαλιστών σε «ελεύθερους δημοκράτες», αλλά και όσους κρατώντας αποστάσεις από τη χούντα, αρνήθηκαν να πρωτοστατήσουν στην εργατική μεταπολιτευτική έκρηξη. Στο μεταξύ και πριν τη μεταπολίτευση, έχουν αυξηθεί τα φαινόμενα απειθαρχίας και αντιδράσεων ων εργαζομένων που οξύνονται όσο το καθεστώς επιχειρεί «φιλελευθεροποιήσεις» και όσο μεγαλώνει ο απόηχος των φοιτητικών ζυμώσεων και αγώνων. Για την ερμηνεία τους, εκτός από το γενικό πολιτικό κλίμα, αξίζει να αναφερθούμε σε ορισμένες κατηγορίες εργαζομένων, στη παραγωγική συγκυρία. Θα αναφερθούμε επίσης σε διαδικασίες και τακτικές των εργαζομένων που σε ορισμένες περιπτώσεις φτάνουν να οδηγήσουν στην εκδήλωση ανοιχτής εργασιακής σύγκρουσης.

Μια από τις ομάδες που στρατολογούνται στα εργοστάσια του κλάδου είναι φοιτητές, κάποιοι από τους οποίους ενδεχομένως «εισδύουν» στις μαζικές φάμπρικες του κλάδου ως πολιτικό ιδεολογικό καθήκον, αλλά συνήθως είναι επαρχιώτες φοιτητές που βρίσκουν απασχόληση στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, τον κλάδο με τη σημαντικότερη έλλειψη προσωπικού, άρα και τις περισσότερες ευκαιρίες προσλήψεων. Ειδικά οι νεαροί άντρες, προσλαμβάνονται για μόνιμη εργασία τη νύχτα, λόγω του ότι οι παλιότεροι εργάτες μεταφέρονται σε ημερήσιες βάρδιες ενώ

για τις γυναίκες υπάρχουν νομικοί, συμβατικοί και ηθικοί περιορισμοί για τη νυχτερινή απασχόληση. Η νύχτα όμως στη φάμπρικα εκτός από τη σκληρότητα του ωραρίου, έχει τους δικούς της νόμους, το δικό της κόσμο, όπου λείπουν τα αφεντικά και οι πλέον «εργοδοτικοί», όπου υπάρχουν μεγαλύτερα όρια και ανοχές για εργασιακή αυτονομία, για «λούφα» αλλά και κάθε είδους συζητήσεις, φιλίες και ομαδοποιήσεις. Μερικές λοιπόν από τις «σπίθες» που θα προκαλέσουν τη μεταπολιτευτική έκρηξη, ειδικά στην Αθήνα, θα εκδηλωθούν μεταξύ των νυχτερινών νεαρών αντρών (μεταξύ των οποίων φοιτητών) και κυρίως σπουδαστών της ΣΚΥΠ (της τεχνικής σχολής). Στο παραδοσιακό ή το άτυπα ...διευρυμένο νυχτερινό διάλειμμα για κολατσιό και τσιγάρο, ομάδες εργατών θα συζητούν, με την κάλυψη του θορύβου των μηχανών, για το ποδόσφαιρο και τις γυναίκες αλλά και για τη χούντα, το τι έγινε «στη Νομική», ή ακόμα και τη «ταξική πάλη».

Οι συζητήσεις με τελικά πολιτική - συνδικαλιστική χροιά, αρχίζουν συνήθως με μισόλογα και αστεία στα οποία φαίνεται ότι μερικοί ανταποκρίνονται ή και στηρίζονται σε φιλίες και γνωριμίες κοινής καταγωγής, που διασφαλίζουν κάποια αμοιβαία εμπιστοσύνη. Οι μέθοδοι είναι κλασικές και συνεχώς επαναλαμβανόμενες σε περιβάλλοντα παρανομίας ή ημιπαρανομίας, πχ κάποιος λεει ένα ανέκδοτο ή ένα όνομα και κάποιος άλλος «δείχνει να ... τσιμπάει», ή κάποιος σιγοψιθυρίζει στο συχωριανό του ότι «... πρέπει κάτι να κάνουμε...» και ο άλλος του γνέφει θετικά, ή ακόμα και αν διαφωνεί δεν «καρφώνει» το πατριώτη του. Σε ένα δεύτερο στάδιο δημιουργείται μια ομάδα πρωτοβουλίας, που συντονίζει την εξάπλωση του «μυστικού», αρχίζουν κάποιες συσκέψεις σε σπίτια που τελικά μετατρέπονται σε άτυπες, τμηματικές συνελεύσεις. Για την εκδήλωση μιας ανοιχτής συγκρουσιακής δραστηριότητας, μερικές φορές δίδεται κάποια αφορμή και εκδηλώνεται η αποφασιστικότητα των «μυημένων», τους οποίους ακολουθούν και οι υπόλοιποι, στο όνομα του «όλοι μαζί», γιατί σε ένα μαζικό χώρο κανένας δεν θέλει να είναι ούτε να φαίνεται «...ψωριάρης».

Στα εργοστάσια της περιόδου όπου ήδη έχουν καθιερωθεί τρεις βάρδιες, στις περιπτώσεις των πρώτων απεργιών της δεκαετίας του '70, όλοι οι απεργοί εργάτες μιας βάρδιας περιμένουν το πλήρωμα της επόμενης βάρδιας έτσι ώστε επιβάλλεται μια καθολική συμμετοχή... Η συνέλευση, στην ουσία η συνάθροιση και θορυβώδης συζήτηση των απεργών των τριών βαρδιών, είναι απεργιακή συνέλευση, γίνεται έξω από το εργοστάσιο κατά τη διάρκεια της απεργίας και όχι φυσικά πριν από αυτήν. Δηλαδή πριν γίνεται η απεργία και αφού οι εργάτες μείνουν «απ' έξω», συζητούν όλοι μαζί και αποφασίζουν το τι ακριβώς ζητούν και ποιοι θα αποτελέσουν την αντιπροσωπεία που θα εκθέσει τα αιτήματα, θα αντιμετωπίσει την αστυνομία και επί χούντας την ΕΣΑ.

Έτσι για παράδειγμα προχώρησε η προετοιμασία και η κήρυξη της πλέον σημαντικής απεργιακής εκδήλωσης του κλάδου επί δικτατορίας, στο εργοστάσιο HLIOS TEN CATE, στη Θεσσαλονίκη, με οικονομικά αιτήματα και επιτυχή αποτελέσματα, που θα συντονισθεί από την «ομάδα των Ποντίων», όπως θα αποκληθεί από τον διευθυντή της επιχείρησης. Πράγματι οι κρίσιμες συνεννοήσεις στηρίχθηκαν στις ομάδες των Ποντίων και των Σαρακατσαναίων, που αποτελούσαν συμπαγείς ομάδες στο Κορδελιό, στηριζόταν λοιπόν στην αίσθηση κοινότητας των «εθνικοτοπικών» ομαδοποιήσεων. Στην άτυπη απεργιακή επιτροπή συμμετείχαν 5 Πόντιοι, 1 Σαρακατσάνος, 1 Κύπριος. Ο Κύπριος ήταν φοιτητής της Νομικής συνδεδεμένος με το ΑΚΕΛ και ένας άλλος ήταν παλιός κομμουνιστής, που προσπάθησε να

δημιουργήσει πυρήνα, ωστόσο υπάρχουν και ακροδεξιοί, ένας μάλιστα παλαιότερα που είχε διαφωνήσει έντονα με συνάδελφο σε πολιτική συζήτηση, είχε ανεβεί στη καρέκλα στην τραπεζαρία του εργοστασίου και είχε καταγγείλει τον συνάδελφο του ότι ήταν «... με τους Ρώσους». Ωστόσο αυτός ο ίδιος, ο ακροδεξιός, σε μια κρίσιμη στιγμή της απεργίας, όπου επιχειρήθηκε να εισαχθούν απεργοσπάστες στο εργοστάσιο, θα μπει μέσα στο λεωφορείο και θα βγάλει τους εργάτες «... από τα παράθυρα...» και αργότερα θα προσχωρήσει στην ΠΑΣΚΕ. Στην ΠΑΣΚΕ θα ανήκει αργότερα και η ηγετική φυσιογνωμία της απεργίας, ο Κ. Τσιτηρίδης, (ο εργάτης που καταγγέλθηκε ότι ήταν με τους Ρώσους), που θα καθιερωθεί ως ο αδιαμφισβήτητος συνδικαλιστικός ηγέτης του χώρου. Τότε ήταν ένας εγγράμματος (είχε βγάλει το γυμνάσιο) 35χρονος εργάτης με αριστερή οικογενειακή παράδοση και αγροτική προέλευση, όπως αγροτική προέλευση είχαν οι περισσότεροι εργάτες. Όπως μας μετέφεραν οι τότε πρωταγωνιστές και κυρίως ο Κ. Τσιτηρίδης, οι κύριες αναφορές που επιχειρούσαν να παρακινήσουν τους εργάτες σε ενωμένη απεργιακή δράση, βασίζονταν όχι σε εργατικές μνήμες και μύθους, αλλά σε αγροτικές μνήμες και μύθους, τα τσιφλίκια και το Κιλελέρ, όπως και την σύγχρονη απήχηση των φοιτητών αντιδικτατορικών αγώνων. Το παραπάνω για μια ακόμα φορά μας αναγκάζει να είμαστε επιφυλακτικοί στη γενικότητα περί συντηρητισμού λόγω αγροτικής προέλευσης.

Στη μεταπολίτευση, ο Τσιτηρίδης, με το φωνακλάδικο, υπερβολικό ύφος και την έντονη ποντιακή προφορά, θα έχει πολύ μεγάλο κύρος στο εργοστάσιο αλλά και στον κλαδικό συνδικαλισμό. Αργότερα, στις αρχές της δεκαετίας του '90, ο ίδιος με το πάντα υπερβολικό ύφος και κυνική αυτοκριτική διάθεση, όταν ρωτήθηκε ποια είναι η ειδικότητά του, απάντησε ότι παριστάνει «... το νταβατζή στους εργάτες.» Ωστόσο στη δεκαετία του '70, οι συνδικαλιστές της Θεσσαλονίκης, όλων των τάσεων, όπως μας ανέφεραν, θα αισθάνονται πολύ μεγάλο σεβασμό για αυτόν, που έκανε την απεργία του «Ήλιου» επί χούντας και η ίδια η απεργία θα μυθοποιηθεί, θα αποτελέσει τον μύθο - παράδειγμα για ορισμένες από τις σκληρότερες απεργίες του κλάδου, στη Θεσσαλονίκη στη μεταπολίτευση. Στο ίδιο εργοστάσιο του «ΗΛΙΟΥ», η μνήμη της απεργίας επί χούντας, θα αναζωπυρωθεί σε μια απεργία το 1982, σε άλλες βέβαια συνθήκες, όπου οι εργάτες επιτυγχάνουν μεγάλη αύξηση, μετά από 40 ημέρες συνεχούς, καθολικής απεργίας. Τελικά το εργοστάσιο θα γίνει ο πλέον καλοπληρωμένος χώρος της κλωστοϋφαντουργίας, σε βαθμό που οι συνδικαλιστές θα δυσκολεύονται να βρίσκουν κοινά σημεία με τον υπόλοιπο κλάδο και μετά την απεργία του 1982 θα αποδεχθούν το χαρακτηρισμό του πλέον «ειρηνικού» εργασιακού χώρου. Στελέχη της ΟΚΕ μετά το 82 θα αναφέρουν για το ίδιο φαινόμενο «...από το 82, μπήκαν στο λούκι». Για το συγκεκριμένο όμως εργοστάσιο και το συνδικαλισμό του, σε συσχετισμό με τον κλαδικό συνδικαλισμό, θα ασχοληθούμε και στη συνέχεια, για τη τρέχουσα περίοδο.

4.2.1.10 Η ΟΚΕ και η μεταπολίτευση

Η πτώση της χούντας θα επιφέρει και πάλι αλλαγές στην ηγεσία των συνδικάτων μέσω των νέων διορισμών, η διοίκηση της ΟΚΕ θα περάσει και πάλι «στον Ρομπόπουλο» και η ομοσπονδία θα επιχειρήσει να συνεχίσει στις νέες συνθήκες τη γνώριμη προδικτατορική λειτουργία και δράση. Ο «ελεύθερος - δημοκρατικός συνδικαλισμός», με μια νεότερη χροιά «ευρωπαϊσμού», θα συνεχίσει να ακολουθεί πιστά τη νέα διοίκηση της ΓΣΕΕ, θα καταγγείλει τη χούντα και θα υμνολογεί πλέον τη κυβέρνηση και ειδικά τον υπουργό εργασίας Λάσκαρη, τον *«...αφανή ήρωα (...) ο*

οποίος προέρχεται από την τάξιν των συνδικαλιστών», όπως αποκαλείται στη συνεδρίαση της διοίκησης της 6/10/74. Η νέα ηγετική ομάδα, που θα προκύψει ως συμμαχία των συνδικαλιστών της προ-χουντικής αλλά και της χουντικής περιόδου, θα παρουσιάζεται «ακομμάτιστη» και θα κυριαρχεί στις νέες συνδικαλιστικές εκλογές στα σωματεία. Ωστόσο όχι μόνο δεν θα καταφέρει να συσπειρώσει και να οργανώσει τη πλατιά μάζα των εργαζόμενων, αλλά θα παρουσιάζεται όλο και περισσότερο ως απομονωμένη κλίκα «παππούδων». Οι ίδιοι ή σχεδόν οι ίδιοι άνθρωποι που πρωτοστατούν από το 1951 στην μετεμφυλιακή ΟΚΕ, ως τότε άφθαρτοι, νεαροί συνδικαλιστές, γίνονται πλέον «παππούδες» και αυτοαποκαλούνται ως «εμείς οι παλιοί». Ταυτόχρονα, όσο περνάει ο χρόνος και αποδεικνύεται το έλλειμμα αγωνιστικής διάθεσης, αποκαλούνται από τους εργαζόμενους ως «χουντικοί», «κυβερνητικοί», «εργατοπατέρες». Οι ίδιοι φαίνεται να ανησυχούν για το έλλειμμα συνδικαλιστικής μαζικότητας, αλλά αρκούνται να καταγγέλλουν τη τρομοκρατία των εργοδοτών (πχ στο Αιγάλεω), να θεωρούν ως αιτίες συνδικαλιστικής άπνοιας «την άγνοια και τη φοβία», ή να εκτιμούν ότι ***«... οι εργάτες δεν έχουν συνδικαλιστική συνείδηση***», όπως στη συνεδρίαση της 2/3/75.

Την ίδια περίοδο, που οι εργάτες - κατά τους συνδικαλιστές της ΟΚΕ - δεν έχουν «συνδικαλιστική συνείδηση», ξεσπούν οι πρώτες μεγάλες μεταπολιτευτικές απεργίες, αλλά η διοίκηση της ΟΚΕ όχι μόνο δεν πρωτοστατεί στην απεργιακή έκρηξη, όχι μόνο δεν παρακολουθεί τις ραγδαίες εξελίξεις στα εργοστάσια, αλλά φαίνεται (ως συνήθως) εκτός τόπου και χρόνου. Φαίνεται ότι οι ηγετικοί συνδικαλιστές της ΟΚΕ έχουν την αυταπάτη ότι μπορούν να ελέγχουν τον κόσμο με τις γνώριμες εμφυλιοπολεμικές - προδικτατορικές μεθόδους, στηριγμένοι στο φόβο των εργαζομένων και σε ελεγχόμενες πελατείες, αλλά τα πράγματα έχουν αλλάξει ριζικά. Ο Κ. Παναγιωτίδης («κουρέας»), ο γνωστός συνδικαλιστής - πρόεδρος του σωματείου των Αθηνών από την περίοδο ίδρυσης της ΟΚΕ το 1951, όταν επιχειρεί να διεξάγει τις εκλογές με τον ... γνωστό τρόπο των αποκλεισμών, θα αντιμετωπίσει κατάληψη των γραφείων του σωματείου και του ΕΚΑ ολόκληρου, από τους αποκλεισμένους από τους εκλογικούς καταλόγους κλωστοϋφαντουργούς και θα ζητήσει να τον σώσει η ΓΣΕΕ και η αστυνομία... Αργότερα θα καταγγείλει ότι η κατάληψη έγινε από άσχετους με τον κλάδο, «*...ήρθαν μέχρι και ψαράδες από την αγορά, με τις μπότες τους...*», πράγμα που εν μέρει είναι σωστό, ως προς το οι «αποκλεισμένοι» κλωστοϋφαντουργοί ενισχύθηκαν από το συνδικαλιστικό μηχανισμό αντιπολιτευομένων κομμάτων, κυρίως του ΚΚΕ, ωστόσο ακόμα και έτσι, η εικόνα εκλογών με τον ιστορικό συνδικαλιστή των κλωστοϋφαντουργών της Αθήνας να καλεί την Αστυνομία και να τρέχει να σωθεί από τους εργάτες που καταλαμβάνουν το ΕΚΑ, είναι χαρακτηριστική για το συνδικαλισμό της περιόδου.

Σύμφωνα με μετέπειτα συνδικαλιστές του κλάδου[873], τότε «μη συνδικαλισμένους», ο κόσμος φοβόταν να εγγραφεί στο σωματείο των Αθηνών όπως και τα άλλα «εργατοπατερικά», διότι «...όποιος πήγαινε στα γραφεία και ζητούσε να εγγραφεί, χωρίς να είναι «γνωστός» και «εγγυημένος», μόλις την επόμενη ημέρα απολύονταν από τον εργοδότη, άρα έπεφτε 'σύρμα' από τους εργατοπατέρες». Η κατεύθυνση λοιπόν των αντιπολιτευομένων παρατάξεων, ήταν να μη δηλώνει ο κόσμος που εργαζόταν, ή να πήγαιναν ομαδικά και να διεκδικούσαν εγγραφή. Παράλληλα σε ορισμένους χώρους είχαν συσταθεί εργοστασιακά σωματεία, όπως στην ΑΜΓΚΡΕ, στου ΔΟΥΡΙΔΑ, ΕΛΛ. ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ, ΔΟΥΡΙΔΑ, ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ, ΑΘΗΝΑ, τα

[873] Όπως ο Δ. Θεοδώρου

οποία όχι μόνο δεν εγγράφονται στην ΟΚΕ, αλλά καταγγέλλονται ως διασπαστικά από τους «εργατοπατέρες» και έως ένα διάστημα και την ΕΣΑΚ. Το κέντρο όμως των εξελίξεων του κλάδου, είναι το εργοστάσιο, το μεγάλο εργοστάσιο, που πλέον διαφέρει ριζικά από το μετεμφυλιακό μεγάλο εργοστάσιο της «σιωπής». Συνολικά για τον κλάδο η έξαρση της πολιτικοποίησης, η καταγγελία της χούντας και της χουντικού τύπου εργασιακής «τρομοκρατίας», η ηγεμονία δημοκρατικών, αγωνιστικών έως και «λαοκρατικών» ιδεολογικών σχημάτων, συναντάται με τη συγκέντρωση της εργασίας και την ένταση - επέκταση της παραγωγής και απασχόλησης.

Στην περίοδο της μεταπολίτευσης, όπου εκρήγνυται η καταπιεσμένη δυσαρέσκεια εργατικών μαζών, ειδικά για τον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας παρουσιάζεται και αύξηση παραγωγής και απασχόλησης. Σύμφωνα με τις β. απογραφές, μεταξύ 1973 - 1979 παρουσιάζεται η μέγιστη κλαδική απασχόληση, έτσι ώστε παρά κάποιες μαζικές απολύσεις γύρω στα 1977, ο κίνδυνος της ανεργίας πρακτικά εξανεμίζεται. Σε μεγάλο βαθμό οι απολύσεις δεν σχετίζονται με διακυμάνσεις της παραγωγής, αλλά με «συνδικαλιστικούς» λόγους, που αναφέρονται και ως «προγκρόμ», ειδικά μετά τον Ν. 309. Ωστόσο παρόλη τη νομοθετική και αστυνομική παρέμβαση, το κόστος της απεργιακής δράσης ως προς τον κίνδυνο ανεργίας εξανεμίζεται, υπάρχουν απολύσεις, ακόμα και δύο μελών της διοίκησης της ΟΚΕ από την παράταξη της ΕΣΑΚ, αλλά δεν υπάρχει μια παραλυτική αγωνία για το μεροκάματο. Όπως είδαμε, σε ορισμένα εργοστάσια αναρτώνται μόνιμες πινακίδες του είδους «Ζητούνται εργάτες» (πχ ΠΕΡΦΙΛ) και στην επαρχία (πχ Θήβα) λειτουργούν «κεφαλοκυνηγοί» εργατών.

Το μεροκάματο είναι πολύ χαμηλότερο από άλλους κλάδους, όπως πχ το οικοδομικό, αλλά η είσοδος στο εργοστάσιο είναι πολύ εύκολη για τους ανειδίκευτους, πολύ περισσότερο για τους ειδικευμένους εργάτες, για όσους δηλαδή είχαν κάποια σχετική προϋπηρεσία. Έτσι, ακόμα και η πολύ συχνή απόλυση για συνδικαλιστικούς λόγους, δεν είναι καθόλου καταδικαστική για τον εργαζόμενο του κλάδου, αφού είναι πολύ εύκολη η εξεύρεση εναλλακτικής εργασίας. Επίσης η εποχικότητα της παραγωγής και της μόδας αναγκάζει τις επιχειρήσεις σε ορισμένες περιόδους να αξιοποιούν τον εξοπλισμό τους κατά το μέγιστο ποσοστό και με τη μέγιστη δυνατή παραγωγικότητα, έτσι ώστε οι εργοδότες καθίστανται εξαιρετικά ευάλωτοι στην πίεση μιας απεργίας τον «κατάλληλο χρόνο», δηλαδή στη στιγμή της παραγωγικής έντασης.

Αυτό το γνωρίζει κάθε εργαζόμενος με βάση τις εργασιακές εμπειρίες του, πράγμα που επιβεβαιώσαμε από τις συνεντεύξεις μας με όλους τους εργαζόμενους που συναντήσαμε, ανεξάρτητα από ειδικότητα και χώρο εργασίας. Η πορεία της βιοτεχνίας είναι πρόδηλα γνωστή και εύκολα ορατή από όλους, εξάλλου ο βιοτέχνης ενημερώνει και παρακινεί τους εργαζομένους με φράσεις του είδους «πάμε παιδιά ... έχουμε φούριες...». Αλλά και στο μεγάλο εργοστάσιο η «φούρια» απ' τα «κεσάτια» είναι εύκολα ορατή, αφού «...στη φούρια τρέχαμε σαν άλογα, είχαμε υπερωρίες και ... 'νυχτέρια'» και «...στα 'κεσάτια' ... κολοβαρούσαμε, μας έβαζαν να σκουπίζουμε ... μη τυχόν και λουφάρουμε». Επίσης οι τρέχουσες παραγωγικές επιδόσεις, και οι αναμενόμενες τάσεις ως προς την ένταση ή την ύφεση, το πότε οι αποθήκες ετοίμων είναι άδειες, πότε «τρέχουν» οι παραγγελίες και πότε αναμένονται υπερωρίες, είναι πληροφορία που διαδίδεται από στόμα σε στόμα και από τμήμα σε τμήμα σε όλη τη φάμπρικα και από φάμπρικα σε φάμπρικα. Και μόνο το ότι τα εργοστάσια πληρώνουν (όσο πληρώνουν) κατά διαστήματα πολλές υπερωρίες, (όπως είδαμε παλαιότερα και στην περίπτωση του ΑΙΓΑΙΟ στη Σύρο), που ειδικά και μόνο για τον κλάδο της

κλωστ/γίας συνεπάγεται προσαύξηση αμοιβής από 50% έως και 100%, φανερώνει την εποχικότητα της παραγωγής και των αναγκών πλήρους λειτουργίας. Συνεπώς οι εργάτες και εργάτριες ξέρουν πότε «..μπορούμε να τους κτυπήσουμε ...εκεί που πονάνε...».

Με την ευκαιρία θα πρέπει να σημειώσουμε ότι τα παραπάνω ισχύουν ακόμα και για την περίοδο της κρίσης στη δεκαετία του '50 και φυσικά είναι γνωστά και στους συνδικαλιστές της ΟΚΕ. Για παράδειγμα ο Ρομπόπουλος, Γ. Γραμματέας της ΟΚΕ, ενώ η κρίση του '50 βρίσκεται στο απόγειό της, αναλύει τη δυνατότητα απεργιών στις περιόδους έντασης της παραγωγής. Πολύ περισσότερο ισχύουν στις περιόδους ανάπτυξης του κλάδου στη δεκαετία του '60 και στη μεταπολίτευση όπου μετά το 78-79, η ΕΟΚ περιορίζει ορισμένες ελληνικές εξαγωγές και προσανατολίζει, όπως είδαμε την εξαγωγική παραγωγή προς τα περισσότερο «εποχιακά» προϊόντα, τα πλεκτά και το φασόν ενδύματος. Στη συγκεκριμένη περίοδο, όπου συντελείται και συστηματοποιείται η στροφή της παραγωγής προς την εξαγωγή, οι εργαζόμενοι μαθαίνουν και για προθεσμίες παραγωγής, ποινικές ρήτρες κλπ, συνεπώς η δυνατότητα πίεσης προς εργοδότες μεγεθύνεται. Στο βαθμό λοιπόν που υπάρχει μια μεταπολιτευτική πρωτόγνωρη διάθεση απεργιών και αγώνων, για την οποία θα ασχοληθούμε αναλυτικά, η ΟΚΕ και τα σωματεία μπορούν να προγραμματίσουν απεργιακούς αγώνες με το μικρότερο αναμενόμενο κόστος για τους εργαζόμενους και το μέγιστο κόστος για τους εργοδότες.

Ωστόσο η ΟΚΕ δεν προκηρύσσει απεργίες, ή όταν το κάνει δεν αξιοποιεί τις δυνατότητες πιέσεων της «φούριας», είναι 24ωρες και σε συγκυρίες που μπορούν να υπονομευθούν από τη περίφημη διάταξη για την υποχρεωτική διαιτησία του 3239/55. Ακόμα και με μια οικονομίστικη λογική ισοζυγίου κόστους οφέλους, που σε κάθε περίπτωση είναι ανεπαρκής να ερμηνεύσει τη μεταπολιτευτική εργατική απεργιακή ανάταση, οι χειρισμοί της ΟΚΕ είναι δύσκολα ερμηνεύσιμοι, με κριτήριο το ισοζύγιο οφέλους του εργάτη. Οι εργάτες λοιπόν θα καταγγέλλουν την ΟΚΕ ως «κυβερνητική» και τα μέλη της διοίκησης ως «πουλημένους», μάλιστα σύμφωνα με καταγγελίες συνέδρων στα συνέδρια της ΟΚΕ και μαρτυρίες ορισμένων συνδικαλιστών της μεταδικτατορικής εποχής, *«...η μπάλα έπαιρνε και μας, που διαφωνούσαμε..., μας έλεγαν ... είσαι στη διοίκηση, άρα είσαι ... πουλημένος»*. Για πρώτη φορά η ΟΚΕ δεν αντιμετωπίζει μόνο μια αριστερή αντιπολίτευση αλλά μια ευρύτερη εργατική δυσαρέσκεια, που δεν είναι πλέον παθητική, αλλά ενεργητικότατη, επιθετική, αυθόρμητη και εν πολλοίς ανεξέλεγκτη. Ταυτόχρονα ο συνδικαλιστικός λόγος της ΟΚΕ, εστιασμένος στη συνδικαλιστική αυτονομία από τα κόμματα, στην ανάγκη παρακολούθησης των αλλαγών της παραγωγής και τεχνολογίας και στον ευρωπαϊκό προσανατολισμό του συνδικαλιστικού κινήματος, μπροστά στην επικείμενη ένταξη στην ΕΟΚ, ουσιαστικά λειτουργεί ως συκοφαντία των παραπάνω αρχών. Για παράδειγμα τα συνδικαλιστικά σεμινάρια που διοργανώνει η ΟΚΕ με επιλεγμένα στελέχη, που υποτίθεται ενημερώνουν τους συνδικαλιστές, θεωρούνται (από τη συνδικαλιστική αντιπολίτευση) ως «συνδικαλιστικά διαφθορεία». Όπως καταγγέλθηκε - και δεν διαψεύστηκε - σε συνέδριο της ΟΚΕ, δύο μέλη Δ.Σ. σωματείου που επιστρέφουν από το σεμινάριο, βρίσκουν τους συναδέλφους τους στην επιχείρηση, σε απεργία, αλλά αντί να πρωτοστατήσουν στην απεργία, γίνονται απεργοσπάστες.

Επίσης όταν ο εκπρόσωπος της ΓΣΕΕ τολμάει κατά τον χαιρετισμό του στο 12ο συνέδριο της ΟΚΕ να μιλήσει για τον κλάδο στην ΕΟΚ, τα προβλήματα παραγωγής

κλπ, που πράγματι απασχολούσαν και το σύγχρονο ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα, η αριστερή αντιπολίτευση της ΕΣΑΚ, τον ρωτάει αν είναι με τους εργοδότες... Στην πραγματικότητα δεν συζητιέται ούτε φαίνεται να απασχολεί καμία τάση του συνδικαλισμού το μέλλον του κλάδου, ούτε η ένταξη στην ΕΟΚ, πέρα από το επίπεδο γενικής της υμνολογίας ή καταστροφολογίας. Βέβαια είναι αμφιλεγόμενο αν εκείνη την εποχή είχε κάποιος συλλάβει το τι γίνεται στον κλάδο παγκοσμίως και τι γίνεται στην Ελλάδα, όχι μόνο από τους συνδικαλιστές, αλλά από το κράτος και τους βιομήχανους. Ειδικά όμως για το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα είναι εντυπωσιακό ότι ο όποιος διάλογος ουσιαστικά εξαντλείται στο ποιος συμμετέχει, ή ποιος σαμποτάρει τις απεργίες που κυριαρχούν και στο κλάδο. Αυτό βέβαια απασχολεί στην πραγματικότητα και τους εργαζόμενους που αγνοούν πλήρως το τι γίνεται διεθνώς, τι ήδη γίνεται και τι πρόκειται να γίνει στην Ελλάδα, αλλά αξιοποιούν την τρέχουσα ανάπτυξη του κλάδου για να διεκδικήσουν με απεργίες κυρίως αυξήσεις στο μεροκάματο, αλλά και πολιτικοσυνδικαλιστικές ελευθερίες και δικαιώματα.

4.2.1.11 Η μεταπολιτευτική απεργιακή έκρηξη

Το «ξύπνημα» των εργαζομένων στην μεταπολιτευτική περίοδος είναι συγκλονιστικό και οι συχνά «άγριες» απεργίες σε χώρους εργασίας ανεπανάληπτες. Απεργούν όλα ή σχεδόν τα εργοστάσια, με ποιο σημαντική εξαίρεση την Πειραϊκή Πατραϊκή, την επιχείρηση δηλαδή που αντίθετα, θα γίνει το «κέντρο» της απεργιακής δραστηριότητας στη δεκαετία του 80, φυσικά σε άλλες συνθήκες και άλλο περιεχόμενο αιτημάτων και αγώνων. Στη πρώτη φάση της μεταπολίτευσης, σχηματικά μέχρι το 1977, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν και δυνάμεις της άκρας αριστεράς, που αναλαμβάνουν εργασία στη νυχτερινή βάρδια. Μόλις επίσης ξεσπάσει η απεργία δημιουργείται μια «εξωτερική» δύναμη ενίσχυσης και περιφρούρησης, που αρχικά συναντούνται δυνάμεις της άκρας αριστεράς και αργότερα, όσο πλησιάζει η δεκαετία του '80, αντικαθίστανται από δυνάμεις του ΚΚΕ. Παρά την όποια προσπάθεια πολιτικής «καθοδήγησης», το κύριο στοιχείο που διακρίνεται είναι ο αυθορμητισμός των εργατών και εργατριών και το σύμβολο της περιόδου η «αλυσίδα έξω από την πύλη». Το τραγούδι των Λάδη - Λοϊζου για το πάγωμα της τσιμινιέρας, το «*κανείς δεν θα περάσει... κάλιο να πάμε όλοι μετανάστες ...*» είναι ίσως η πιο αντιπροσωπευτική αποκρυστάλλωση των ανατροπών που συντελούνται, αλλά ως ένα σημείο συγκαλύπτει ότι στη πραγματικότητα οι εργάτες και εργάτριες δεν κινδύνευαν να μεταναστεύσουν.

Όπως είπαμε και προηγουμένως, τα εργοστάσια εντός των πόλεων, έχουν τη μορφή φρουρίων, με ψηλούς τοίχους και βαριές πόρτες, με εύκολο τον έλεγχο του ποιος μπαίνει και βγαίνει. Στην περίοδο της απεργιακής έξαρσης της μεταπολίτευσης, η πύλη του «φρουρίου» έχει «φρουρά» όχι μόνο από μέσα, αλλά και από έξω, το φρούριο «αλώνεται» από έξω, ή μάλλον με το να μην μπει κανείς ... μέσα. Στο εργοστάσιο «Ανατώλια» στο οποίο πραγματοποιείται μια από τις σημαντικότερες απεργίες, της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου, οι εργάτες και εργάτριες στέκονται με «αλυσίδες» έξω από την πύλη. Όταν βεβαιώνονται ότι δεν «πέρασε κανείς», παρατάσσονται και πραγματοποιούν πορεία από την πύλη στο κτίριο του εργοστασίου (είναι αρκετή απόσταση) με σύνθημα: *«Αρκούδα*[874] *λιγούρη, σου φέρνουμε αγγούρι»*. Η έκφραση της «αντικουλτούρας» της εργασίας, που κόντρα στη

[874] Πρόκειται για διακωμώδηση του ονόματος του Διευθυντή του εργοστασίου.

κουλτούρα της διεύθυνσης, παραδοσιακά αρθρωνόταν και σε «ανατρεπτικά» ανέκδοτα, παρατσούκλια και μυστικούς κώδικες, γίνεται τώρα ενωτική κραυγή και σύνθημα· η αίσθηση ενότητας και αλληλεγγύης μας μεταφέρθηκε ως η πλέον συγκλονιστική εμπειρία. Ο Φ. Λάδης θα γράψει το «ανοίξαμε την αλυσίδα κι έγινες ένας από μας...» με συνέπεια να σπάσει «...η μιζέρια μιας ζωής» και πράγματι φαίνεται να σπάει μια μιζέρια, μια σιωπή της εργασίας χρόνων και χρόνων και τα μεγάλα εργοστάσια από υποδείγματα πειθαρχίας και εργατικής υποταγής, γίνονται για πρώτη φορά στη μεταπολεμική Ελλάδα το κέντρο, ο πυρήνας του εργατικού αγώνα. Κάποιες κινήσεις σε μεγάλους εργοστασιακούς χώρους έχουν παρουσιαστεί και στη δεκαετία του '60, αλλά στη μεταπολίτευση φαίνεται η μεγάλη σημασία της εργατικής συγκέντρωσης για πρώτη φορά μετά το 1946-1947.

Ειδικά στα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια υπάρχουν δείγματα «αναρχοσυνδικαλισμού», μια αυθόρμητη έξαρση στα εργοστάσια, την οποία θα προσπαθήσει να περιορίσει ο Ν. 309 και την οποία συναντούμε όχι μόνο στα «κέντρα» της Αθήνας και Θεσσαλονίκης, όχι μόνο όπου διακρίνονται παρεμβάσεις ακροαριστερών φοιτητών, αλλά και σε «απομονωμένα» εργοστάσια της επαρχίας. Σε ένα μεγάλο εργοστάσιο στα Φάρσαλα (ΕΠΙΛΕΚΤΟΣ), το 1976 γίνεται συνέλευση των εργατών, ο καθένας παίρνει το λόγο και προτείνει διεκδίκηση αυξήσεων με απεργίες, σε μια πρωτοφανή «εργατική δημοκρατία»[875]. Η συνέλευση αποφασίζει απεργία με αίτημα αύξηση 50% στο μεροκάματο, η απεργία έχει καθολική συμμετοχή, αλλά αποτυγχάνει ως προς τον στόχο της αύξησης. Παρόλη την ήττα, έχει οπωσδήποτε σημασία ότι οι εργαζόμενοι και εργαζόμενες από τα καμποχώρια της περιοχής, που παλιότερα «...δεν τολμούσαν να μιλήσουν», όχι μόνο τολμούν να συζητήσουν ανοιχτά για απεργία, αλλά να αποφασίζουν με μια πρωτόγνωρη εργατική δημοκρατία, ένα πρωτοφανές, «μαξιμαλιστικό» αίτημα. Δεν έχουν πράγματι «συνδικαλιστική συνείδηση» (όπως λένε οι επίσημοι συνδικαλιστές της ΟΚΕ), ή μάλλον δεν έχουν μια κουλτούρα πειθαρχίας, διαπραγμάτευσης και υποχωρήσεων, αλλά εκδηλώνουν μια ριζοσπαστική ενωτική διάθεση, συνεγείρονται από το «ή όλοι ή κανένας».

Το σημαντικότερο είναι ότι το «ή όλοι ή κανένας», δεν κάμπτεται ούτε από τις επαναλαμβανόμενες ήττες. Οι απεργοί εργάτες, μετά την πρώτη, αυθόρμητη έκρηξη της καταπιεσμένης συλλογικότητας, αντιλαμβάνονται την αίσθηση της ήττας ,αλλά και τη σημασία της θεσμικής συλλογικότητας, την ανάγκη υποχωρήσεων και συμβιβασμών, την ανάγκη συνδικαλισμού. Οι απεργοί «διδάσκονται» να είναι περισσότερο προσεκτικοί, να απεργούν σε περιόδους έντασης της παραγωγής, να μην εκτίθενται, αλλά να εμφανίζονται περισσότερο «νόμιμοι» και συλλογικοί. Η εργατική δράση αποκτά όλο και περισσότερο πολιτικό περιεχόμενο ενώ κηρύσσονται συχνότερα απεργίες με αίτημα την επανα-πρόσληψη απολυμένων. Για παράδειγμα στου «ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ», γίνεται πολυήμερη απεργία για την επαναπρόσληψη εργαζομένων από δύο χωριά που απολύθηκαν μαζικά.

Εκτός από τις απεργίες, στην πρώτη περίοδο μετά τη μεταπολίτευση, εμφανίζονται φαινόμενα γενικότερης εργατικής «απειθαρχίας», αμφισβήτησης του εργοδοτικού δικαιώματος, με πιο σημαντική περίπτωση τη «ντε φάκτο» εφαρμογή του 45ωρου.

[875] Μαρτυρία του Θ. Αναστασίου

Χωρίς την «καθοδήγηση» ή το συντονισμό του συνδικαλιστικού κινήματος[876], οι εργαζόμενοι του Πειραιά, (ΒΕΛΚΑ, ΓΑΒΡΙΗΛ κλπ), αυθόρμητα, συνεννοούνται και αποχωρούν μαζικά μόλις συμπληρωθούν οι 45 ώρες. Η κατοχύρωση του 45ωρου στην πράξη διαδίδεται από εργοστάσιο σε εργοστάσιο, έτσι ώστε σε κάθε χώρο λειτουργεί το «*...αυτοί το κατάφεραν, γιατί όχι και μείς;*» και κάθε Σάββατο, προστίθενται και νέοι χώροι στους οποίους οι εργαζόμενοι αποχωρούν μαζικά, απέχοντας από τις τελευταίες 3 ώρες, οι οποίες θα πληρωνόταν με επιπλέον αμοιβές «υπερεργασίας». Συνεπώς όχι μόνο διαφαίνεται μια «μη οικονομίστικη» συνείδηση της εργασίας, αλλά μια συνολική, αυθόρμητη παραίτηση από επιπλέον αμοιβές, στο όνομα της μείωσης του χρόνου εργασίας, που στρέφεται ενάντια στην εργοδοσία αλλά και ενάντια στο επίσημο συνδικαλιστικό κίνημα της ΓΣΕΕ. Μια ΓΣΕΕ που υπέγραψε τη σχετική ΕΓΣΣΕ, με κάθε επισημότητα και δημοσιότητα, στο γραφείο του ίδιου του πρωθυπουργού, Κ. Καραμανλή.

Η εργοδοσία μετά τον αρχικό αιφνιδιασμό, επιχειρεί να ελέγξει την έξοδο των εργατών, αλλά χωρίς αποτέλεσμα, αποδεικνύοντας ότι οι «βαριές πύλες» των εργοστασίων είναι ανεπαρκείς να ελέγξουν την αποφασιστική, αυθόρμητη, συλλογική έξοδο του πολυάριθμου προσωπικού. Οι παραπάνω ενέργειες δεν καταγράφονται τυπικά ως απεργίες, αλλά είναι προφανώς πολύ σημαντικές, καταδεικνύοντας την αλλαγή του κλίματος μέσα στο εργοστάσιο. Αυτό το «κλίμα» της πρώτης μεταπολίτευσης, μέσα στο εργοστάσιο, είναι δύσκολο να τεκμηριωθεί και απασχόλησε μάλλον ανεπαρκώς τη σχετική συζήτηση, ωστόσο είναι το κύριο που μεταφέρεται από τους εργαζόμενους και συνδικαλιστές της περιόδου. Μπορεί να συγκριθεί με μια αντίστοιχη αλλαγή κλίματος στο εργοστάσιο μετά το 1981, η οποία θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, ωστόσο η τελευταία θα μετουσιωθεί σε μαζικό συνδικαλισμό, βοηθούντων και των θεσμικών αλλαγών της συγκυρίας. Αντίθετα στη πρώτη μεταπολίτευση η αλλαγή κλίματος δεν συναντάται με τον επίσημο συνδικαλισμό και ως ένα σημείο αντιφάσκει και συγκρούεται και με τον επίσημο συνδικαλισμό της ΓΣΕΕ και ΟΚΕ, ενώ αποκρυσταλλώνεται σε συχνά αυθόρμητες απεργιακές εκρήξεις, κυρίως στα μεγάλα εργοστάσια.

Σε ορισμένες πόλεις, όπως στη Λάρισα ή το Βόλο όπου οι μεταπολιτευτικές απεργίες του 1975-1976 συντονίζονται σε όλη την πόλη και καθοδηγούνται από συνδικάτο, έχουν καλύτερα αποτελέσματα, ενώ συχνά οι απομονωμένες εργοστασιακές σκληρές απεργίες καταλήγουν σε ήττες και απολύσεις των «πρωτοστατούντων». Η απεργιακή - συνδικαλιστική εμπειρία αλλά και οι προϋποθέσεις του «απεργοκτόνου» Ν. 309, οδηγούν στην ανάγκη συντονισμού του αγώνα, τη συγκρότηση σταθερότερων αγωνιστικών συνδικαλιστικών δομών, στην ανάγκη παρέμβασης της ΟΚΕ. Ωστόσο αυτό δεν πραγματοποιείται, η ΟΚΕ με την ίδια ουσιαστικά ηγεσία και δομή, παραμένει οχυρωμένη στις πλειοψηφίες της ελάχιστης συνδικαλιστικής της βάσης, ουσιαστικά γίνεται τροχοπέδη στην τάση ο αυθόρμητος εργατικός ριζοσπαστισμός να μετατραπεί σε οργανωμένο μαχητικό πανελλαδικό συνδικαλισμό. Οι απεργίες λοιπόν και γενικότερα οι εργατικοί αγώνες συνεχίζουν να πραγματοποιούνται σε επιμέρους χώρους, σε ρηγματώσεις του επίσημου συνδικαλισμού και ο επιχειρησιακός συνδικαλισμός, μορφή αποκρυστάλλωσης του εργοστασιακού συνδικαλισμού στη συγκυρία, σαμποτάρεται ανοιχτά από τις δυνάμεις της ΕΣΑΚ και από την ομοσπονδία. Με την ευκαιρία αναφέρουμε ότι μας μεταφέρθηκε η εκτίμηση, ότι

[876] Μεταξύ άλλων, μαρτυρία του Δ. Κατσιμάρδου, μετέπειτα συνδικαλιστή της ΟΒΕΣ και ΟΚΕ.

ορισμένοι συνδικαλιστές των επίσημων μεταπολιτευτικών συνδικάτων (της ΟΚΕ), συνήθιζαν να προκηρύσσουν επί μέρους απεργίες, ώστε αργότερα να προσφέρουν «υπηρεσίες» προς τους εργοδότες ως απεργοσπάστες. Κρατώντας επιφυλάξεις από την παραπάνω κατηγορία, επιμένουμε ότι η απεργοσπασία ήταν εξαιρετικά δύσκολη, έτσι ώστε τελικά ακόμα και αν ορισμένοι λειτουργούσαν με ιδιοτελή κίνητρα, στην πράξη βοήθησαν στη γενίκευση επιμέρους απεργιών. Ωστόσο παραμένει το γεγονός ότι η απεργιακές εξάρσεις και οι όποιες κατακτήσεις ήταν συνήθως επιμεριστικές, πράγμα που επιδρά στην αναπαραγωγή κατατμήσεων και στην άμβλυνση της κλαδικής συνδικαλιστικής ενότητας.

Οι κλωστοϋφαντουργοί της περιόδου δεν έχουν ούτε για μια σύντομη περίοδο, μια αγωνιστική συνδικαλιστική ηγεσία, που μπορεί να στηρίξει έναν πανελλαδικό αγώνα αξιώσεων, όπως στον ιματισμό. Έτσι την περίοδο που παρουσιάζεται η μεγέθυνση της απασχόλησης, όπου πρακτικά αποδυναμώνεται η πίεση της φτώχειας και της τρομοκρατίας μέσω των απολύσεων, όπου οι ανάγκες της παραγωγής είναι μεγάλες και συνεπώς υπήρχε η δυνατότητα πίεσης προς τους εργοδότες, οι κλωστοϋφαντουργοί μένουν ανίσχυροι, ανοργάνωτοι, χάνουν μια ιστορική ευκαιρία για μαζικό αγωνιστικό συνδικαλισμό με άμεσες κατακτήσεις για όλο το κλάδο. Ακόμα όμως και με αυτή την ομοσπονδία, οι κλωστοϋφαντουργοί θα πρωτοστατήσουν σε απεργίες και συγκεντρώσεις και παρά τις ήττες, θα έχουν και άμεσες κατακτήσεις, για παράδειγμα οι αυξήσεις στο μεροκάματο - όπως είδαμε - ξεπερνούν συχνά την εισοδηματική πολιτική της κυβέρνησης.

Επίσης ακόμα και η διοίκηση της ΟΚΕ θα φτάσει να «παρανομήσει» ενάντια στον 3239, μη κοινοποιώντας την αναγκαστική προσφυγή στη διαιτησία που συνεπάγονταν την αναγκαστική αναστολή της απεργίας την Άνοιξη του 1977 (18/3/1977). Βέβαια τα περιθώρια συγκράτησης των εργαζομένων ήταν εξαιρετικά περιορισμένα, πράγμα που βίωσαν ορισμένοι συνδικαλιστές της ΟΚΕ με πολύ οδυνηρό τρόπο. Όταν ορισμένα στελέχη της ΟΚΕ από την Αθήνα, χωρίς να εκπροσωπούν επισήμως την ΟΚΕ, εμφανίζονται στις «αλυσίδες» των απεργών στον Κηφισό και ενημερώνουν για τις εξελίξεις, δηλαδή την αναγκαστική αναστολή της απεργίας, οι εργάτες και εργάτριες ξεσπούν επάνω τους, με εξαιρετικά βίαιο τρόπο και τελικά τους ρίχνουν ... στο ποτάμι. Μιλάμε για μια εποχή που η εργατική έκρηξη είναι τόσο γενικευμένη και η αντιαπεργιακή νομοθεσία τόσο από-νομιμοποιημένη στη συνείδηση των εργατών και ευρύτερα της κοινής γνώμης, που το σύνθημα «νόμος είναι το δίκιο του εργάτη» αποτελεί γενικευμένη πεποίθηση.

Πολλές απεργίες είναι πολυήμερες, ξεπερνώντας κάθε γνωστή απεργία της πρότερης ιστορίας του συνδικαλιστικού κινήματος, για παράδειγμα αναφέρουμε την απεργία της «ΤΑΠΙΣΟΝ», την άνοιξη του 1979 που διαρκεί 48 ημέρες, ή αργότερα την απεργία στη ΜΙΝΕΡΒΑ που διαρκεί 3 μήνες!. Στην παρούσα εργασία δεν θα αναφερθούμε αναλυτικά σε επιμέρους απεργίες, αλλά θα προσπαθήσουμε να εκθέσουμε ορισμένα γενικότερα συμπεράσματα, όπως προέκυψαν από όσα τεκμήρια συγκεντρώσαμε και κυρίως από διηγήσεις και εκτιμήσεις συνδικαλιστών που συναντήσαμε στη περίοδο της έρευνας μας, στην αρχή της δεκαετίας του '90. Το πλέον εντυπωσιακό εύρημα ήταν η ευκολία να ξεσπάσει μια απεργία και η μαζικότητα της, από τους άντρες και γυναίκες εργαζόμενους, πράγμα που βέβαια αντιφάσκει με τη σχετικά μικρή συνδικαλιστική πυκνότητα αλλά επιβεβαιώνεται εμμέσως και από τα επίσημα δελτία καταγραφής των απεργιών από το υπουργείο. Επίσης οφείλουμε εξ αρχής να επισημάνουμε ότι παρά του ότι, όπως είπαμε, το

κέντρο του εργατικού αγώνα είναι το μεγάλο εργοστάσιο και παρά του ότι και στον κλάδο εμφανίζονται αρχικά «άγριες» εργοστασιακές απεργίες, τα εργοστασιακά σωματεία θα είναι σχετικά λίγα στη δεκαετία του '70, αντίθετα από τη δεκαετία του '80. Για το ζήτημα αυτό θα επανέλθουμε στη συνέχεια.

Για τις απεργίες δεν χρειάζεται ούτε μεγάλη προπαγάνδα ούτε συστηματική προσπάθεια, αντίθετα, μπορούσαν να ξεσπάσουν με διάφορες αφορμές και .... «συνεννόηση με τα μάτια», χωρίς συνελεύσεις χωρίς μια συστηματική συζήτηση για τα αιτήματα. Ο πολυπληθείς αριθμός κλωστοϋφαντουργών στη Ν. Ιωνία και άλλες περιοχές βοηθούσε στην παρέμβαση αγωνιστικών κλαδικών συνδικάτων ακόμα και στο δρόμο. Για παράδειγμα στην Αθήνα, στη γέφυρα της Κολοκυνθούς, στα τέλη της δεκαετίας του 70 και τα πρώτα δύο χρόνια της δεκαετίας του '80, περνούσαν την ίδια ώρα πάνω από 2.000 εργάτες, προς τα «Μ. Κλωστήρια», τον «Βόμβυκα», την «Χρυσαλίδα», την «Πεταλούδα» και πολλές άλλες επιχειρήσεις. Σύμφωνα με μαρτυρίες συνδικαλιστών[877] του συνδικάτου της Αττικής, που ελέγχεται απόλυτα από την ΕΣΑΚ και όπως είδαμε δεν είναι μέλος της ΟΚΕ στην περίοδο που εξετάζουμε, «*...στεκόμασταν με μια ντουντούκα στις γέφυρες και μπορούσαμε να κρατήσουμε τον κόσμο... απεργούσαν όλοι... ακόμα και αυτοί που δεν ήθελαν να απεργήσουν ντρέπονταν....*». Δεν χρειαζόταν λοιπόν ούτε μακρόχρονες συζητήσεις ούτε οι γνωστές συνδικαλιστικές διαδικασίες, ούτε μια ειδική επιχειρηματολογία. Όπως θα δούμε στην επόμενη περίοδο, μετά τα πρώτα χρόνια του '80, η απεργία είναι πολύ πιο δύσκολο να ξεσπάσει, απαιτεί πολύ πιο συστηματική παρέμβαση, συζητήσεις και αποφάσεις, στις οποίες διαδραματίζουν κυρίαρχο ρόλο οι παραταξιακές δομές.

Στον κλάδο η πλειοψηφία είναι γυναίκες, όταν λοιπόν μιλάμε για απεργίες, μιλάμε για απεργίες γυναικών, το στίγμα και τη μαζικότητα δίνουν οι γυναίκες. Σύμφωνα λοιπόν με μια γενικευμένη πεποίθηση - εκτίμηση που μας μεταφέρθηκε για τη περίοδο, οι γυναίκες συνήθως ξεκινούν απεργία πιο δύσκολα, αλλά δεν υποχωρούν και εύκολα, ξεσηκώνονται με ομαδικό τρόπο και φωνές και συχνά γελοιοποιούν τους εργοδοτικούς και κατασταλτικούς μηχανισμούς. Ταυτόχρονα εμφανίζεται και στη μεταπολίτευση ένα έλλειμμα γυναικείου συνδικαλισμού, για το οποίο θα ασχοληθούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, αλλά προς το παρόν θα δούμε τις επιπτώσεις στην απεργία ειδικά ως προς την αντιαπεργιακή προπαγάνδα. Σε μια σημαντική, πολυήμερη απεργία σε επαρχιακό εργοστάσιο, η αντι-απεργιακή προπαγάνδα θα στραφεί (και) στους συζύγους των απεργών γυναικών. *«Τι κάνουν οι γυναίκες σας τόσες μέρες ... εκεί έξω, μαζί με τον «Χ»* [το συνδικαλιστή πρόεδρο - άνδρα]» φαίνεται να ρωτούσαν οι «καλοθελητές» της επιχείρησης. Από την άλλη οι απεργοί γυναίκες πράγματι μαζεύονταν έξω από το εργοστάσιο (με τον «Χ») όχι τόσο για τη κλασσική «αλυσίδα» της περιφρούρησης, αλλά γιατί έπρεπε να φύγουν το πρωί για δουλειά και ταυτόχρονα ήθελαν να απεργήσουν. Σύμφωνα με την εκτίμηση του συγκεκριμένου συνδικαλιστή, που βασίζεται σε εκμηστηρεύσεις των γυναικών, φοβόταν…

«*…μη ...φύγουν από το μαξιλάρι το πρωί και φανεί ότι δεν πάνε στη δουλειά (....) γιατί τι θα λέγαν στον άντρα τους; (...) Μετά βέβαια έλεγαν ότι έκαναν απεργία αλλά ότι αυτές πήγαιναν για δουλειά ... και τους βρήκαν όλους να απεργούν και ...τι; ...να μπούνε μόνο αυτές ... μέσα; έκαναν αυτό που έκαναν ... όλες*»[878].

[877] Θ. Μπαλομένου, Δ. Θεοδώρου, Δ. Κατσιμάρδου κ.ά.

[878] Μαρτυρία του «Χ»

Πρόκειται για φαινόμενο που μπορεί να γενικευτεί στις περιπτώσεις όπου ο εργάτης της επαρχιακής οικογένειας είναι η γυναίκα και όχι ο άνδρας. Έτσι εξάλλου αιτιολογείται ως ένα σημείο και η ύστερη στροφή από τις απεργίες στις στάσεις εργασίας, τις ώρες πριν το σχόλασμα. Εκτός από το ότι η «στάση εργασίας» έχει λιγότερο οικονομικό κόστος και είναι περισσότερο ελεγχόμενη από το εργοστασιακό συνδικάτο, ανταποκρίνεται στην αυθόρμητη τάση φυγής πριν το σχόλασμα και διευκολύνει κυρίως τις γυναίκες στο κλάδο. Ειδικά οι γυναίκες της επαρχίας, μπορούσαν να φύγουν το πρωί «από το μαξιλάρι» χωρίς να αιτιολογήσουν - ουσιαστικά να απολογηθούν - στο σύζυγο για το «πως και το γιατί» της απεργίας, ενώ αντίθετα μπορούσαν να επικαλεστούν τη προσκόλληση στη πλειοψηφία των μαζικά αποχωρούντων και το όφελος χρόνου που αποκόμισαν... για κάποια οικογενειακή δουλειά.

Τα αιτήματα των μεταπολιτευτικών απεργιών είναι συνήθως οικονομικά ή έχουν έμμεσο οικονομικό περιεχόμενο, για παράδειγμα το περίφημο «ένα μπουκάλι γάλα», που προβάλλεται ως αίτημα υγιεινής, ενέχει όχι μόνο κόστος για τον εργοδότη, αλλά και νόημα ενίσχυσης του ημερομίσθιου, καθώς συνήθως μετατρέπεται σε διεκδίκηση του οικονομικού αντιτίμου του γάλακτος. Επίσης άμεσα ή έμμεσα οικονομικά οφέλη αναμένονται από τον χαρακτηρισμό του κλάδου ή ειδικοτήτων ως ανθυγιεινών, που συχνά σημαίνει ένα σημαντικό σε ποσοστό «ανθυγιεινό» επίδομα. Το παραπάνω όμως δεν μπορεί να μας οδηγήσει στην εκτίμηση ότι τάχα υπάρχει μια κυρίαρχη οικονομίστικη συνείδηση, ή σε μια αυστηρή διάκριση μεταξύ οικονομικών απεργιών και απεργιών πολιτικής αντίθεσης ή αλληλεγγύης. Η οικονομική διεκδίκηση την εποχή που συγκρούεται με τη λογική της διαφύλαξης της «εισοδηματικής πολιτικής της κυβέρνησης» έχει και καθαρό πολιτικό νόημα και διαπλέκεται με δράσεις και αντιδράσεις που αποκτούν όλο και καθαρότερο πολιτικό νόημα. Επίσης η οικονομική διεκδίκηση με απεργία, στρέφεται ενάντια στην εργοδοσία, είναι εκτός των άλλων το συμβολικό σπάσιμο της διευθυντικής δικαιοδοσίας και αυθαιρεσίας, που ακόμα και όταν δεν προχωρά σε «κατάληψη» του εργοστασίου, ή εκτός του χώρου της πύλης, αποδομεί το συμβολισμό του εργοδοτικού «φρουρίου», ή έστω του εργοδοτικού «βασιλείου».

Σε κάθε περίπτωση, η ίδια η απεργία, ανεξάρτητα του πως «καλύπτεται» συνδικαλιστικά, ώστε να εμφανιστεί νόμιμη, ανεξάρτητα το τι λένε οι εργάτες που απεργούν, ή και γιατί στην πραγματικότητα απεργούν, προϋποθέτει και επενεργεί σε συνειδησιακές ανατροπές. Προϋποθέτει μια σημαντική ανατροπή, στο να αντικρίσουν οι εργάτες και εργάτριες το αφεντικό ή τον παντοδύναμο προϊστάμενο στην πύλη του εργοστασίου και να σταθούν απέναντί του, χωρίς να μπουν στο εργοστάσιο. Με τη σειρά της αυτή καθαυτή η πράξη «ανυπακοής» επιφέρει διαταράξεις στην εργασιακή σχέση, οι φορείς της σχέσης δεν θα αντικρίζονται πλέον με τον ίδιο τρόπο, ακόμα και όταν η έξαρση της απεργίας δίνει τη θέση της στη συνήθη υποταγή των εργασιακών καθηκόντων. Η συνείδηση ως δραστηριότητα, ως ενεργητικότητα, ως αποκρυστάλλωση αλλά και ως κίνητρο, φανερώνεται στην αντιπαράθεση με τον εργοδότη, την αστυνομία, που συχνά καλείται να επιβάλλει την «τάξη», αλλά και με την συχνότατη κυβερνητική αντιαπεργιακή προπαγάνδα. Το εργατικό «εμείς», εντάσσεται σε ένα «λουξεμβουργιανό» παιχνίδι δράσεων και αντιδράσεων, ως ένα βαθμό αναγκάζεται να αντιπαρατεθεί με κρατικούς και εργοδοτικούς ιδεολογικούς και κατασταλτικούς μηχανισμούς, να ισχυροποιηθεί η ίδια η ενότητα και η αλληλεγγύη, ή ίδια η αίσθηση του «εμείς». Οι «οικονομικές»

απεργίες έχουν εξ αρχής και πολιτικό νόημα αλλά και είναι έκφραση αλληλεγγύης και αποτέλεσμα δυσαρέσκειας - αντίδρασης σε συνθήκες εργασίας και εργοδοτικές αυθαιρεσίες. Αντίστοιχα οι απεργίες αλληλεγγύης ξεκινούν συνήθως από προβλήματα που προκύπτουν από εργοδοτικές αντιδράσεις σε εργατικές οικονομικές διεκδικήσεις και η αλληλεγγύη σε απολυμένους είναι μέσο αντίδρασης στην προσπάθεια του εργοδότη να διασπάσει τον οικονομικό αγώνα.

Η εργοδοτική αντίδραση, συχνά με απολύσεις, επιφέρει απεργίες για να μην ισχύσουν οι απολύσεις και πολλές φορές επιτυγχάνουν χωρίς να πάρουν έκταση ή να απασχολήσουν τον τύπο ή να προκηρυχθούν και να καταγραφούν επίσημα. Οι απολυμένοι δηλαδή πηγαίνουν την επομένη «κανονικά» στην εργασία τους και οι υπόλοιποι δεν περνούν την πύλη αν δεν περάσουν και οι απολυμένοι, κατά το «ή όλοι, ή κανένας». Παραθέτουμε την μαρτυρία του Δ. Θεοδώρου, τότε νεαρού συνδικαλιστή, όπως μας τη διηγήθηκε, με εμφανή συγκινησιακή φόρτιση:

«Απολύθηκα, αλλά μπήκα πάλι στο εργοστάσιο... με το ζόρι. Αυτοί [η εργοδοσία] φώναξαν την αστυνομία να με βγάλει έξω, αλλά έγινε μεγάλη φασαρία. Μου λένε τα 'κορίτσια': «αγκάλιασε την κολώνα...» Ήταν μια κολώνα δίπλα στις κλώστριες, όπου είχαμε ένα τραπεζάκι και τρώγαμε εναλλάξ. Την αγκαλιάζω και εγώ με τα χέρια μου και γύρω μου έρχονται και με αγκαλιάζουν τα κορίτσια.... Ήρθαν οι μπάτσοι και τις κτύπησαν, με άρπαξαν από τα χέρια και τα πόδια και με πέταξαν έξω.... Εγώ την επομένη δεν πήγα πάλι να πιάσω δουλειά... είχα υποτιμήσει τη διάθεση του κόσμου, έμενα και μακριά .... σκεφτόμουν που να πάω πάλι στο εργοστάσιο; ....κοίταζα να βρω δουλειά πιο κοντά. Όμως οι εργάτριες με περίμεναν απ' έξω, όπως έμαθα αργότερα...με περίμεναν να ξαναπάω να πιάσω δουλειά και δεν μπήκαν μέσα παρά μόνο όταν βεβαιώθηκαν ότι δεν θα πήγαινα...»

Με την ευκαιρία, εκτός από τη σημασία του αγκαλιάσματος - προστασίας, του πως παίρνονται οι αποφάσεις, τη μαχητικότητα των γυναικών κλπ, επιβεβαιώνεται η άνεση απασχόλησης ακόμα και για τους «σεσημασμένους» συνδικαλιστές, υποκινητές απεργιών, πράγμα που αιτιολογείται και από τη συγκυριακή άνθιση του κλάδου, αλλά και από τη παραγωγική πολυδιάσπαση, τις πάμπολλες βιοτεχνίες και μικροεργοδότες. Ρωτήσαμε τον παραπάνω συνδικαλιστή αν υπήρχε η δυνατότητα εναλλακτικής απασχόλησης κυρίως στους αριστερούς εργοδότες, έχοντας υπ' όψη τις μαρτυρίες για την αντίστοιχη απασχόληση των ΕΔΑιτών, σε αριστερούς ή κρυπτοαριστερούς εργοδότες για την οποία αναφερθήκαμε. Η άρνηση ήταν απόλυτη, μάλιστα θεώρησε τους αριστερούς εργοδότες ως «πολύ σκληρούς» και διηγήθηκε ότι όταν μετά από μια απόλυση εργάστηκε σε ένα κατάστημα (εκτός κλάδου) που ανήκε σε μέλος του ΚΚΕ (όπως και ο ίδιος), απολύθηκε μόλις μαθεύτηκε η πολιτική του ιδιότητα. Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγουμε πλήθος μαρτυρίες και εκτιμήσεις ειδικά των νεότερων (τότε) συνδικαλιστών αλλά και της «παλιάς φρουράς» των παλιών δηλαδή ΕΔΑιτών της κλωστοϋφαντουργίας.

Όσοι «σεσημασμένοι» μετά τον εμφύλιο, ή ακόμα και επί δικτατορίας κατέφευγαν σε συγχωριανούς, «κουμπάρους» παλιούς γνωστούς «συντρόφους» εργοδότες, ήθελαν να εργασθούν, πριν απ' όλα να επιζήσουν. Ωστόσο μετά την μεταπολίτευση, είχε ξεπερασθεί το πρόβλημα της επιβίωσης, μπορούσαν πολύ εύκολα να βρουν εργασίας (ως ειδικευμένοι) αλλά ήθελαν και να διαμαρτυρηθούν, να απεργήσουν να οργανώσουν τους υπόλοιπους εργάτες. Σε αυτό όμως, η αριστερής παράδοσης βιοτεχνία δεν ενδείκνυται, γιατί δεν παρέχει τον «προνομιακό» χώρο της μαζικής

απασχόλησης. Επίσης δεν ενδείκνυται λόγω της σκληρότητας της διεύθυνσης και εργασίας του (αριστερής παράδοσης) εργοδότη - συναδέλφου, του κλίματος της «αριστερής κουμπαριάς» στο χώρο εργασίας, το ότι ... «ο ίδιος [ο εργοδότης] ξέρει ...τα κόλπα και φυλάγεται...». Το ίδιο περίπου συμβαίνει στις πιο σπάνιες περιπτώσεις αριστερόστροφης τοποθέτησης του ιδιοκτήτη ή διευθυντή μεγάλης επιχείρησης. Σε μια από τις μεγάλες βιομηχανίες του κλάδου, στη Ν. Ιωνία, ο εργοδότης υπήρξε μέλος του ΕΑΜ και φαίνεται να ανέφερε στον «παλιό γνωστό» του συνδικαλιστή[879], μετά τη δικτατορία: *«Θα σε προσλάβω, αλλά δεν θέλω ούτε απεργίες...ούτε παρόμοια»*. Συχνά σε παρόμοιες συζητήσεις αναφέρθηκε το «ο Θεός να σε φυλάει από αριστερό αφεντικό και δεξιό εργάτη», ρητό που δεν αφορά μόνο το κλάδο, ούτε μόνο την Ελλάδα.[880].

Εκτός από τα «αριστερά» αφεντικά, επιμέρους προβλήματα στην απεργιακή έκρηξη δημιουργούνταν γενικότερα σε επιχειρήσεις που προσπαθούν να διαφυλάττουν «φιλικές» σχέσεις με τους εργαζόμενους, με μια επιχειρηματολογία που επιχειρεί να αποσυνδέσει το νόημα της απεργίας με την ίδια την απεργία. Στην περίοδο πριν το 1981, η παραπάνω επιχειρηματολογία μας παρουσιάστηκε ως εξής: Εργοδότης:

«Τι σας φταιω εγώ ρε παιδιά και τι σας φταιει η επιχείρηση - απ' όπου όλοι μας τρώμε ψωμί - και την 'χτυπάτε' με απεργίες; Αν θέλετε να κτυπήσετε το Καραμανλή ναι χτυπήστε τον, αλλά αφού βλέπετε εγώ κάνω ότι μπορώ...., δεν φταιω εγώ...».

Όπως θα δούμε, παρόμοιες αλλά όχι πάντα ταυτόσημες επιχειρηματολογίες θα υπάρχουν και την επόμενη περίοδο, στην περίοδο του ΠΑΣΟΚ. Στη μεταπολίτευση (επί Ν.Δ.) είναι ισχυρές σε ορισμένες μερίδες εργατών, αλλά γενικά είναι αναποτελεσματικές. Επίσης αναποτελεσματική φαίνεται να είναι η αντιαπεργιακή φημολογία με άξονα την περίφημη «αναποτελεσματικότητα» των αγώνων, που θα μας απασχολήσει από τα μέσα προς τα τέλη της δεκαετίας του '80. Τουλάχιστο όταν εμείς θέσαμε το ζήτημα της «αναποτελεσματικότητας» των αγώνων στις συζητήσεις μας με εργάτες και συνδικαλιστές, ελάχιστοι δέχθηκαν ότι υπήρχε τέτοιο ζήτημα και μάλιστα μας δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι (οι παραπάνω) έκριναν με βάση μεταγενέστερες εμπειρίες. Παρότι πράγματι διαφαίνεται ένας μαξιμαλισμός αιτημάτων, οι αγώνες φαίνεται να έχουν αποτελέσματα ακόμα και αν δεν καταγράφονται από τους σχετικούς πίνακες του υπουργείου και όπως είδαμε μάλλον παραπλανούν παρά αποκαλύπτουν την πραγματικότητα. Ακόμα και στις πάμπολλες περιπτώσεις που οι απεργίες δεν καταλήγουν στην υιοθέτηση των προβαλλόμενων αιτημάτων, δεν φαίνεται αυτό ικανό να σταματήσει την απεργιακή δράση, τουλάχιστο όχι σε βαθμό που θα δικαιολογούσε ο βαθμός της «τυπικής» αναποτελεσματικότητας. Βέβαια σε ορισμένους χώρους εργασίας, που θα μείνουν γνωστοί ως «γκέτο», οι απεργίες της πρώτης μεταπολίτευσης, δεν επαναλαμβάνονται, ή έστω επαναλαμβάνονται μετά από έντονα συγκινησιακά φορτισμένα γεγονότα και πράξεις. Ωστόσο στον υπόλοιπο κλάδο οι απεργίες παρά τις κάθε είδους ήττες, αντί να μειώνονται αυξάνονται, το 1979 είναι η χρονιά με τις πιο σκληρές απεργίες των κλωστοϋφαντουργών και με τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις. Κατά τη γνώμη μας αυτό οφείλεται και στο ότι οι απεργίες αποκτούν ένα περισσότερο πολιτικό νόημα, ως

[879] τον Δ. Καραμπάτσο

[880] Στο Βέλγιο, όπως μου μετέφερε ο Γ. Ντάσης, (από το γραφείο της ΓΣΕΕ, παλιός μετανάστης), άκουσε παλαιότερα από έναν αριστερό το αντίστοιχο: «Φυλάξου από ... εμπρόσθια παπά, οπίσθια μουλαριού ...κι' αριστερό πατρώνη».

συνεισφορά σε έναν ευρύτερο αγώνα και για πολιτικές αλλαγές. Ο πολιτικός ριζοσπαστισμός δεν είναι μόνο το αποτέλεσμα των φαινόμενων ως οικονομικών αγώνων, αλλά και κίνητρο - αιτία οικονομικών αγώνων, που στρεφόμενες ενάντια στην κυβερνητική πολιτική, έχουν εξ αρχής και πολιτικό νόημα, σπάζουν τη μεταπολεμική κουλτούρα επιβίωσης και υποταγής.

Για τον ίδιο λόγο η αντιαπεργιακή προπαγάνδα ενάντια στους «προνομιούχους» απεργούς της ΔΕΗ ή της Ολυμπιακής, που απευθύνεται ειδικά σε εργαζόμενους χωρίς «προνόμια», με πολύ χειρότερες αμοιβές, όπως οι κλωστοϋφαντουργοί, μένει στην πραγματικότητα μετέωρη, ή τουλάχιστον δεν επηρεάζει καθοριστικά, αντίθετα με την μετέπειτα (μέσα της δεκαετίας του '80) αντίστοιχη προπαγάνδα των «ρετιρέ» και των συντεχνιών». Η έξαρση των απεργιών και γενικότερα της αγωνιστικής διάθεσης (και) των κλωστοϋφαντουργών, δεν φαίνεται να κάμπτεται από το ότι στην ύστερη περίοδο της κυβέρνησης της Ν.Δ. το απεργιακό κίνημα χρωματίζουν κυρίως οι αγώνες της «κοινής ωφέλειας». Τα «αγωνιστικά» συνδικάτα του κλάδου, εντός ή εκτός ομοσπονδιών, δεν διστάζουν να προχωρήσουν σε συντονιστικές ομάδες με «προνομιούχους» διεκδικώντας άμεσα οικονομικά οφέλη αλλά και θεσμικές κατοχυρώσεις, πολιτικές αλλαγές και συνδικαλιστική ελευθερία. Φυσικά οι αντιθέσεις συμφερόντων μιας κατετμημένης εργασίας και μιας πολυδιασπασμένης συνδικαλιστικής δομής υφίστανται, αλλά εκδηλώνονται αργότερα, όταν υποχωρεί το πολιτικά ενοποιητικό στοιχείο και ως ένα σημείο διαψεύδονται ελπίδες, όταν ιδεολογικοποιείται η απεργοσπασία, όταν αρχίζουν τα σημάδια της κρίσης απασχόλησης (και του κλάδου), που μεγεθύνει τις αντιθέσεις του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα.

Μια «καθαρή» αναπαραγωγή της παραπάνω προπαγάνδας των «απεργών - συντεχνιών - προνομιούχων ενάντια στο κοινωνικό σύνολο», δημοσιεύεται λίγο πριν το 1981, στο περιοδικό της «Πειραϊκής - Πατραϊκής» με τίτλο «οι απεργίες». Ωστόσο θα ήταν παρακινδυνευμένο να αιτιολογήσουμε την απεργιακή αδράνεια της Π-Π κυρίως με την επισήμανση των διαφορετικών συμφερόντων των «Πειραϊκάριων» με τους προνομιούχους. Αντίθετα στην Πειραϊκή Πατραϊκή που με υπερηφάνεια ο γηραιός (τότε) Χ. Κατσάμπας θεωρεί ως το παγκόσμιο φαινόμενο - εξαίρεση βιομηχανίας χωρίς καμιά ώρα απεργίας σε όλη την ιστορία της, φαίνεται να λειτουργεί η ακριβώς αντίστροφη λογική, δηλαδή η αίσθηση των διαφορετικών συμφερόντων των υπολοίπων απεργών από τους «προνομιούχους» της Π.Π. Τους 9000 «Πίπιδες» και τις «Πιπίτσες» που προσλήφθηκαν, σε μεγάλο βαθμό, χάρη στη «καλή τους τύχη» να προέρχονται από τα «άγια χώματα» (Αιτωλοακαρνανία) και τη «μεγαλοψυχία» του αφεντικού. Πρόκειται για εργαζόμενους που προσφωνούνται από τα αφεντικά «συνεργάτες», σε μια εμφανιζόμενη (τότε) παντοδύναμη επιχείρηση, με σταθερότητα απασχόλησης όλων των εργαζομένων αλλά και δυνατότητα πρόσληψης των παιδιών τους, με σχετικά υψηλές αμοιβές. Όπως είδαμε προηγουμένως, ακόμα και στις απεργίες της (πριν το 83) ΟΚΕ και ΓΣΕΕ, οι εργαζόμενοι της Π-Π δεν συμμετέχουν, ούτε τη προδικτατορική, ούτε τη μεταδικτατορική περίοδο, μάλιστα σε Δ.Σ. της ομοσπονδίας στη προδικτατορική περίοδο, συζητιέται η δυσκολία να απευθυνθούν για απεργία στα εργοστάσια της Π-Π γιατί ο κόσμος είναι «από χωριά...». Στη συνείδηση των Πειραϊκάριων, η εργασιακή τους θέση θεωρείται προνομιακή και δεν έχουν καμιά διάθεση να χάσουν ή να διακινδυνεύσουν τα ... «προνόμια» τους, έτσι ώστε ουσιαστικά είναι οι μόνοι εργαζόμενοι του κλάδου που απέχουν σύσσωμοι από το μεταπολιτευτικό απεργιακό κύμα, αν και είναι ταυτόχρονα και το πλέον συγκεντρωμένο μέρος της απασχόλησης.

Όπως είδαμε, στον αντιαπεργιακό λόγο, συνεισφέρουν και οι κυρίαρχες δυνάμεις του επίσημου συνδικαλισμού, που στη συγκεκριμένη περίοδο είναι γνωστοί όχι τόσο ως «εργατοπατέρες» αλλά ως «κυβερνητικοί», ή έμφαση δηλαδή αποδίδεται στις εξαρτήσεις τους από την κυβέρνηση. Επίσης χαρακτηρίζονται ως «χουντικοί» όχι τόσο για τις υπηρεσίες ορισμένων προς τη δικτατορία, αλλά για το έλλειμμα συνδικαλιστικής δημοκρατίας που επιβάλλουν, σε μια εποχή που η ιδεολογική τομή Χούντα - Δημοκρατία είναι πολύ ισχυρή. Για παράδειγμα όπως αναγνωρίζει και η συνδικαλιστική αντιπολίτευση στα συνέδρια της ΟΚΕ στη μεταπολίτευση, το προσωνύμιο «χούντα», που απευθύνουν μέλη αποκλεισμένων σωματείων προς τον Ι. Ρομπόπουλο είναι άδικο, ως προς τη στάση του στη δικτατορία. Ωστόσο η συνδικαλιστική αντιπολίτευση του καταλογίζει ότι χρησιμοποιεί το «χουντικό» καταστατικό και χρησιμοποιεί την τεχνική των αποκλεισμών που παραπέμπουν στην χουντική κατάλυση της δημοκρατίας. Εκτός λοιπόν από την σύνθεση του οικονομικού αγώνα με τον πολιτικό αγώνα, συνδέεται η συνδικαλιστική διεκδίκηση με τη διεκδίκηση συνδικαλιστικών αλλαγών και δημοκρατίας στα εργοστάσια και τα συνδικάτα. Συνθέτεται ένα εχθρικό «αυτοί» της κυβέρνησης, της αστυνομίας, των εργοδοτών, των εργοδοτικών μηχανισμών, αλλά και των «κυβερνητικών» συνδικαλιστών απέναντι στο οποίο αντιτίθεται ένα κάπως απροσδιόριστο «εμείς» που νοηματοδοτείται όχι μόνο από την αγωνιστική διάθεση αλλά και την ελπίδα των πολιτικών αλλαγών.

4.2.1.12 Η αριστερή συνδικαλιστική αντιπολίτευση και η αλλαγή διοίκησης στην ΟΚΕ

Στη μεταπολίτευση, μέσα στα εργοστάσια γίνονται «ανοιχτά» πολιτικές συζητήσεις, κυρίως στις νυχτερινές βάρδιες, όπου εργάζονται οι περισσότερο νέοι άντρες εργάτες και όπου καταφέρνουν να εισχωρήσουν αριστεριστές φοιτητές. Και στην κλωστοϋφαντουργία θα παρουσιαστούν νεαροί φοιτητές και εργάτες από διάφορες τάσεις της αριστεράς και άκρας αριστεράς, ωστόσο αργότερα θα απολυθούν ή θα αποχωρήσουν από τον κλάδο, χωρίς να πάρει έκταση ο εργοστασιακός συνδικαλισμός, τουλάχιστο στο βαθμό που εμφανίζεται σε άλλους κλάδους όπως το μέταλλο - ηλεκτρικές συσκευές. Αργότερα ορισμένοι εργαζόμενοι, που αναδεικνύονται συνδικαλιστικά σε άλλους κλάδους, θα απασχοληθούν στην κλωστοϋφαντουργία και στον εργοστασιακό συνδικαλισμό, για παράδειγμα ο Β. Παρτάλης, μετέπειτα ηγετικός συνδικαλιστής της ΗΛΙΟΤΕΞ, ηλεκτρολόγος, προέρχεται από το σκληρό συνδικαλισμό και τις απεργίες της «Ζήμενς». Η σημαντικότερη περίπτωση «εισοδιστή» στον κλάδο, είναι ο Κ. Μπακιρτζής, που εγκαταλείπει τις σπουδές του στο Πολυτεχνείο και προσλαμβάνεται στη νυχτερινή βάρδια της «ΠΕΤΑΛΟΥΔΑ»[881] και η μετέπειτα σύζυγος του Νανά, φοιτήτρια της Νομικής. Οι παραπάνω θα ιδρύσουν εργοστασιακό σωματείο, ωστόσο σταδιακά θα αποδεχθούν ότι η πραγματική εργατική τάξη είναι ... λιγότερο επαναστατική από όσο πίστευαν. Τελικά απεργία στην ΠΕΤΑΛΟΥΔΑ, μετά από την πρώτη, του 1976, ξεσπάει όταν η Νανά Μπακιρτζή προχωράει σε προσωπική απεργίας πείνας έξω από το εργοστάσιο και οι εργάτες απεργούν για μια μέρα, φοβούμενοι ότι *«... το κορίτσι*

[881] Ο Κ. Μπακιρτζής, αφού προσχωρήσει στην ΠΑΣΚΕ, θα πρωτοστατήσει στο συντονισμό των εργοστασιακών σωματείων και στην ΟΒΕΣ και αργότερα στις γνωστές περιπέτειες διασπάσεων της ΠΑΣΚΕ και της ΓΣΕΕ. Συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην έρευνά μας ως προς την έκθεση γεγονότων αλλά και τις εκτιμήσεις του.

θα πεθάνει και θα το πάρουμε το κρίμα στο λαιμό μας»[882]. Τελικά και στην κλωστοϋφαντουργία θα δραστηριοποιηθούν δυνάμεις της άκρας αριστεράς, αλλά πολλές φορές η δράση τους δεν θα έχει συνέχεια, σε κάποιο βαθμό ορισμένοι θα ενταχθούν στην ΠΑΣΚΕ και συνδικαλιστικά θα δράσουν στην ΟΒΕΣ, άρα θα απασχολήσουν μόνο έμμεσα την ΟΚΕ.

Όπως αναφέραμε προηγουμένως, στην κλωστοϋφαντουργία, στην πρώτη, μαχητική περίοδο της μεταπολίτευσης ιδρύονται ελάχιστα εργοστασιακά σωματεία συγκριτικά με τον αριθμό των εργοστασίων. Οι αιτίες μπορούν να αναζητηθούν στο σαμποτάρισμα των παραδοσιακών «εργατοπατέρων» και της ΕΣΑΚ, ωστόσο τόσο οι «εργατοπατέρες» όσο και η ΕΣΑΚ δεν έχουν τη δύναμη που θα μπορούσε να συγκρατήσει μια τέτοιου είδους διάθεση των εργαζομένων. Οι παραδοσιακοί αριστεροί συνδικαλιστές, που συντάσσονται με το ΑΕΜ και που αν και δεν σαμποτάρουν τον εργοστασιακό συνδικαλισμό, παράλληλα δεν τον ενισχύουν, επίσης δεν φαίνεται να έχουν πλέον σημαντική επιρροή, ως ένα σημείο εγκλωβισμένοι σε σενάρια συμμαχίας με τους «εργατοπατέρες» στο πλαίσιο των παραδοσιακών κλαδικών σωματείων. Εκτός λοιπόν των υπαρκτών, αντίπαλων στον εργοστασιακό συνδικαλισμό πολιτικοσυνδικαλιστικών παρεμβάσεων, που ωστόσο δεν επαρκούν να εξηγήσουν τη σχετική υστέρηση του εργοστασιακού συνδικαλισμού στη συγκυρία, οφείλουμε να στρέψουμε την προσοχή μας στην εργοδοτική δράση και αντίδραση και τα χαρακτηριστικά της εργατικής βάσης. Όπως είδαμε, η μεγαλύτερη εταιρία, η Π-Π, αντί να πρωτοστατεί στον εργατικό αγώνα, παρουσιάζει μια αξιοσημείωτη «εργασιακή» ειρήνη. Γενικότερα οι μεγάλες μονάδες και τα στελέχη της εργοδοσίας στον κλάδο έχουν μακρόχρονη ιστορία και σχετική εμπειρία να διαχειριστούν με σχετικά μικρό κόστος την εργατική έκρηξη. Από την άλλη μεριά η εργασία είναι κυρίως γυναικεία εργασία, που εμφανίζεται να απεργεί, να συμμετέχει και να πρωτοστατεί σε απεργιακά ξεσπάσματα, αλλά ταυτόχρονα φαίνεται απρόθυμη να στηρίξει οργανωτικά συνδικαλιστικές δομές και ευθύνες. Η γυναικεία μαχητικότητα εκδηλώνεται αποφασιστικά αλλά καλύπτεται συνδικαλιστικά από τις όποιες κλαδικές συνδικαλιστικές αγωνιστικές αποφάσεις. Επίσης η πολύ μεγάλη κινητικότητα της εργασίας (η συνηθισμένη εργάτρια και εργάτης που δουλεύει πότε στο ένα εργοστάσιο και πότε στο άλλο) προδιαθέτει προς έναν κλαδικό και όχι έναν εργοστασιακό συνδικαλισμό. Τέλος παρότι ο μεταπολιτευτικός συνδικαλισμός είναι μια τομή σε παλαιότερες δομές και παραδόσεις, δεν νομίζουμε ότι εκλείπουν και οι παραδόσεις συνέχειας του κλαδικού τοπικού συνδικαλισμού σε έναν τόσο παραδοσιακό κλάδο, ειδικά σε ηλικιωμένους αριστερούς εργάτες, που ως ένα σημείο αναπολούν το συνδικαλισμό της ΕΔΑ. Βέβαια τα παραπάνω δεν αποδεικνύονται επαρκώς στην παρούσα έρευνα και με αυτή την έννοια θεωρούμε ότι το ερώτημα της υστέρησης στη συγκρότηση εργοστασιακών σωματείων, στην πρώτη περίοδο της μεταπολίτευσης, απαιτεί παραπέρα ειδική έρευνα.

Τις πρωτοβουλίες αγωνιστικής δράσης στην κλωστοϋφαντουργία, όσο πλησιάζουμε προς τα τέλη της δεκαετίας του '70, λαμβάνουν κυρίως δυνάμεις της ΕΣΑΚ και δευτερευόντως της ΠΑΣΚΕ. Στην ΕΣΑΚ, συναντούμε νεαρότατους εργαζόμενους, που συνήθως επιβάλλονται ως συνδικαλιστές από τους κομματικούς μηχανισμούς, παρακάμπτοντας τους μεγαλύτερης ηλικίας αριστερούς εργάτες της παράταξης, που κατηγορούνται συχνά ως ηττοπαθείς. Για παράδειγμα στη Καβάλα, μια νεαρή φοιτήτρια της ΚΝΕ, στα ΚΑΤΕ, η Ν. Ταχταλίδου (η οποία αργότερα αναδεικνύεται

[882] Μαρτυρία των Κ. και Ν. Μπακιρτζή αλλά και εργατριών του εργοστασίου της περιόδου.

ηγετική συνδικαλίστρια στη Θεσσαλονίκη και μας μετέφερε το περιστατικό) αναλαμβάνει την ευθύνη να «πάρει» το σωματείο από τους «εργατοπατέρες». Συγκεντρώνει λοιπόν σε συσκέψεις όσες εργάτριες του κλάδου βρίσκει μέσω του κομματικού μηχανισμού του ΚΚΕ, στην πράξη, τις συζύγους των κομματικών μελών (συνήθως αντιστασιακών), που εργάζονταν στο κλάδο και ορισμένα μέλη της ΚΝΕ που εργάζονταν είτε από ανάγκη, είτε (και) από κομματικό καθήκον. Στις συσκέψεις λοιπόν συγκρούονται δύο διαφορετικές τακτικές και τελικά αναγκάζονται οι νεαρές εργάτριες της ΚΝΕ να ακολουθήσουν την τακτική των «παλιών» εργατριών, δηλαδή να μη συγκρουσθούν ευθέως με τη συνδικαλιστική ηγεσία στη Γεν. Συνέλευση, ή με προκηρύξεις, αλλά να «δουλέψουν» μυστικά και με προφυλάξεις σε σπίτια, ώστε να αποσπάσουν τη πλειοψηφία «κάτω από μύτη των εργατοπατέρων». Τελικά η Ν. Ταχταλίδου θα ομολογήσει ότι «ευτυχώς που τις ακούσαμε... αλλιώς θα τις είχαμε πάρει στο λαιμό μας...», ωστόσο επιβεβαιώνει ότι (τότε) η τακτική θεωρήθηκε ηττοπαθής, οι «παλιές» ανεπαρκείς και φυσικά την ευθύνη της διοίκησης ανέλαβαν οι υποδειγμένοι από το κομματικό μηχανισμό.

Συνολικά στον κλάδο είναι εντυπωσιακή η απουσία συνέχειας ενός αριστερού συνδικαλισμού της ΕΔΑ, που δεν μπορεί να αιτιολογηθεί μόνο από τη γήρανση τους και την όποια συνταξιοδότηση επί δικτατορίας. Στην πραγματικότητα υπήρχαν σε μερικούς μεγάλους χώρους και συχνά σε βιοτεχνίες, αρκετοί εργαζόμενοι από τη παλιά «φρουρά» των Εδαϊτών, ωστόσο δεν φαίνεται να πρωτοστατούν στις απεργιακές και συνδικαλιστικές κινήσεις της περιόδου. Οι περισσότεροι παλιοί ΕΔΑίτες συνδικαλιστές και στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας (κατ' εκτίμηση του Χ. Γαλανόπουλου σε όλους τους κλάδους), τουλάχιστον στη πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο, επηρεάζονται ή οργανώνονται στο ΑΕΜ του ΚΚΕ Εσωτ., ωστόσο στις εκλογές του 76 δεν εκλέγονται στα παραδοσιακά κλαδικά σωματεία. Ταυτόχρονα δεν ιδρύουν ούτε εργοστασιακά σωματεία, ενώ γενικά δεν αρνούνται τη συγκεκριμένη συνδικαλιστική μορφή, όπως οι ξεδιόστροφοι παραδοσιακοί "εργατοπατέρες" και η ΕΣΑΚ. Από την άλλη μεριά η ΕΣΑΚ που ακολουθεί τη τακτική απόσπασης των παραδοσιακών κλαδικών σωματείων, θα εμφανίζει είτε νεαρότατους συνδικαλιστές, είτε παλαιότερους στην ηλικία, που όμως δεν είχαν μεγάλη εργασιακή εμπειρία στον κλάδο, προέρχονταν από την ΕΔΑ, αλλά όχι από την ΕΔΑ κλωστοϋφαντουργών. Για παράδειγμα στο ιστορικό σωματείο του Πειραιά, όπου εκλέγονται εκτός από «εργατοπατέρες» της Χούντας και αριστεροί συνδικαλιστές, εμφανίζονται δυνάμεις του ΚΚΕ που είτε είναι ηλικιωμένοι, παλιοί συνδικαλιστές αλλά από άλλο κλάδο, όπως ο Ι. Μπαμπάκος, είτε νεαρότατοι εργάτες όπως ο Δ. Κατσιμάρδος. Χαρακτηριστικό είναι ότι όταν ο Μπαμπάκος, ηγέτης της ΕΣΑΚ στο πρώτο συνέδριο της ΟΚΕ μετά τη μεταπολίτευση, κατηγορεί τον Ι. Ρομπόπουλο για το ότι δεν μπορεί να καταλάβει το κόσμο της φάμπρικας, ο Ρομπόπουλος τον καλεί να συγκρίνουν τα χρόνια τους στη φάμπρικα. Του υπενθυμίζει μάλιστα ότι αν και με άσπρα μαλλιά, δεν έχει εργασθεί [ο Μπαμπάκος] στην κλωστοϋφαντουργία, όσο ο ίδιος, που όπως έχουμε δει προηγουμένως, εκτός από ένα διάλειμμα επί δικτατορίας, έχει να εργασθεί από το 1951, που ορίζεται πρόεδρος της ΟΚΕ.

Τα πιο μαχητικά στελέχη της αριστερής αντιπολίτευσης της ΟΚΕ στη μεταπολίτευση είναι συνήθως νεαρότατοι συνδικαλιστές της ΕΣΑΚ, όπως ο Δ. Κατσιμάρδος του Πειραιά και ο Η. Παύλος της Λάρισας, μάλιστα ο ηλικιωμένος πλέον πρόεδρος Ι. Ρομπόπουλος τους απαντά μονίμως ότι είναι «μικροί ακόμα» και όταν ... μεγαλώσουν, θα ... μάθουν. Νεαρότατος είναι επίσης ο ΠΑΣΚίτης Ραυτόπουλος της Βέροιας, όταν μάλιστα εμφανίζεται σε ένα Γενικό συμβούλιο, μετά την

μεταπολίτευση, σοκάρεται γιατί βλέπει γύρω του όλο ... «παππούδες» μάλιστα όπως μας ανέφερε, δυσκολεύτηκε να τους πείσει (τους παππούδες) ότι είναι πράγματι συνδικαλιστής. Σε ορισμένες περιπτώσεις όπου δραστηριοποιούνται κάποιοι αριστεροί συνδικαλιστές, δηλώνουν το φόβο τους να αντιμετωπίσουν τους «εργατοπατέρες» της ΟΚΕ, ενώ δηλαδή είναι έτοιμοι να αντιμετωπίσουν τους εργοδότες, τα ΜΑΤ, την Ασφάλεια, δείχνουν να φοβούνται τους επίσημους συνδικαλιστές - συναδέλφους της ομοσπονδίας. Κατ' επανάληψη θα μου μεταφερθεί, ως ανέκδοτο, ότι ένας από αυτούς, από σωματείο της επαρχίας, που συμμετέχει για ένα διάστημα στη διοίκηση της ΟΚΕ, παραπονιέται στην παράταξη του (ΕΣΑΚ):

«... έχω κούτσκα [μικρά παιδιά] ... και τι θα κάν'νε αν πάθου τίποτα ... με τ'ς εργατοπατέρες που με 'χετε μπλεξ...».

Η συνδικαλιστική δράση είναι πρωτίστως μια πολιτική δράση, που στο πλαίσιο της λογικής του «ιμάντα», διαμορφώνεται με μορφή πυραμίδας χρεώσεων καθηκόντων, απαιτεί μάλιστα απεριόριστο χρόνο, θυσίες και αυταπάρνηση, που στην πράξη είναι διατεθειμένοι να υποστούν άνθρωποι με απόλυτη ιδεολογική - κομματική αφοσίωση. Και μόνο από την άποψη του διαθέσιμου χρόνου, μετά από ένα 8ωρο στη φάμπρικα, οι εργάτριες, ουσιαστικά εξοβελίζονται από τη συνδικαλιστική - κομματική δράση και ηγεσία και στον ελάχιστο βαθμό που τις αναλαμβάνουν, συνήθως δεν έχουν οικογενειακές υποχρεώσεις. Με αρκετή ειρωνεία αλλά και αυτοκριτική διάθεση, στις συζητήσεις μας, οι συνδικαλιστές του κλάδου θα αναφέρονται περιπαικτικά στο συνδικαλισμό των γυναικών, ως «γεροντοκορίστικο» συνδικαλισμό. Ακόμα και όταν η ανάδειξη γυναικών γίνεται μέλημα των κομματικών μηχανισμών, στη θέση των ανδρών «εργατοπατέρων» θα αναδειχθούν οι «κομματικοί» άντρες και ελάχιστες γυναίκες που θα επιχειρούν να επιβληθούν σε έναν κλάδο με πολύ μεγάλη γυναικεία απασχόληση.

Ο μη ενταγμένος σε κομματικούς μηχανισμούς εργάτης, ή ακόμα περισσότερο η μη ενταγμένη εργάτρια, στο βαθμό που δραστηριοποιούνται με το συνδικαλισμό, είναι εξαιρετικά ευάλωτοι στους εργοδοτικούς και κομματικούς μηχανισμούς, έτσι ώστε τελικά κυριαρχούν μόνο κομματικά στελέχη. Όπως θα δούμε στη συνέχεια και για τη νεότερη περίοδο, ακόμα η συνδικαλιστική προστασία από απόλυση, παραβιάζεται και απαιτεί μακρόχρονο, δαπανηρό, ψυχοφθόρο δικαστικό αγώνα, που στην πράξη είναι δυσβάσταχτος για ένα «άτομο» - εργάτη εκτός μηχανισμών. Εξάλλου η όποια προστασία ισχύει από τη στιγμή της εκλογής και όχι από τη στιγμή που δραστηριοποιείται κάποιος για να εκλεγεί, ή για να «στήσει» σωματείο. Ορισμένοι λοιπόν πρωτοπόροι «αυτόνομοι» εργαζόμενοι, που αναδεικνύονται ως ηγέτες χώρων εργασίας, δεν αντέχουν την πολύπλευρη πίεση και υποχωρούν, ή ενσωματώνονται στις παρατάξεις, συμπράττοντας με τους υποδειχθέντες των κομματικών μηχανισμών.

Η πλέον σημαντική περίπτωση κομματικού συνδικαλιστή, είναι ένα νεαρό στέλεχος της ΚΝΕ που μόλις έχει απολυθεί από το στρατό και εργάζεται σε μια επιχείρηση κατασκευής τελάρων για τυποβαφεία, (στα όρια δηλαδή του κλάδου), στον οποίο ανατίθεται από το ΚΚΕ η ευθύνη του συνδικαλισμού στον κλάδο. Πρόκειται για τον Θ. Μπαλομένο, που αργότερα θα αναδειχθεί πρόεδρος του (εκτός ΟΚΕ) συνδικάτου της Αττικής και τελικά θα εκλεγεί πρόεδρος της ΟΚΕ μετά το διορισμό διοίκησης και το 13 συνέδριο της ΟΚΕ (1983) και μέλος της διοίκησης της ΓΣΕΕ. Ο Θ. Μπαλομένος λοιπόν αναλαμβάνει το συνδικαλισμό των κλωστοϋφαντουργών ως πολιτικό καθήκον, χωρίς ουσιαστικά να έχει πρότερη σχέση με τον κλάδο, εξάλλου

και στην παραπάνω επιχείρηση που εργάζεται, δεν απασχολείται στην κυρίως παραγωγή, αλλά στις εξωτερικές εργασίες, τις πληρωμές, τις επιταγές κλπ.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του, αισθανόταν άβολα διότι όχι μόνο δεν είχε εργασθεί σε κλωστοϋφαντήριο, αλλά δεν είχε δει ποτέ κλώστρια μέχρι τότε, θεώρησε λοιπόν σκόπιμο να μάθει πως είναι η κλωστοϋφαντουργία. Λέει ο ίδιος:

«Ήξερα ότι γύρω - γύρω λειτουργούσαν κλωστοϋφαντουργίες, σκέφτηκα λοιπόν να δω πως είναι ....Τι να κάνω; Λεω στο αφεντικό ότι θα βγάζω βόλτα και το σκύλο του, ... έπαιρνα τον σκύλο λοιπόν και τον πήγαινα στα γύρω εργοστάσια, έτσι ώστε να κοιτάω από τα παράθυρα πως δουλεύουν οι κλωστοϋφαντουργοί... Έτσι πρωτόμαθα τι πάει να πει κλώστρια και αργαλειός και κλωστοϋφαντουργία....»

Παρόμοιες κινήσεις γίνονται με κάποια καθυστέρηση και από το ΠΑΣΟΚ. Ένας νεαρός φοιτητής, ΠΑΣΠίτης, ο Γ. Νικητάκης, «στέλνεται» να προσληφθεί στην ΠΕΡΦΙΛ και του ανατίθεται η ευθύνη της ΠΑΣΚΕ κλωστοϋφαντουργών, αργότερα αναδεικνύεται Γ. Γραμματέας της ΟΚΕ και μέλος της διοίκησης της ΓΣΕΕ. Παρότι τόσο η ΕΣΑΚ όσο και η ΠΑΣΚΕ δεν έχουν συνδικαλιστές με παράδοση και κύρος, ούτε αρχικά ισχυρούς κομματικούς μηχανισμούς μέσα στα εργοστάσια, κατορθώνουν να εκφράσουν το κλίμα «αλλαγής», που κυριαρχεί στους εργαζόμενους. Σταδιακά κατορθώνουν να κινητοποιούν συνολικά τον κλάδο ανεξάρτητα από επιμέρους πολιτικές - παραταξιακές διαφορές· τα ψηφοδέλτια των σωματείων, συνήθως είναι ενιαία και ενιαία είναι η έκφραση της αγωνιστικής διάθεσης. Σε μια χαρακτηριστική περίπτωση, ένα επίσης νεαρό μέλος του ΚΚΕ, στη Πρέβεζα, ο Α. Λορέτζος ο οποίος έχει αποσταλεί και εκπαιδευτεί από την επιχείρηση ως τεχνικός - εφαρμοστής, θα σωθεί από τις πρώτες απολύσεις των πρωτοστατούντων στο συνδικαλισμό και τις πρώτες απεργίες και θα αναλάβει την υποχρέωση να αφήσει τις καλλιτεχνικές του ανησυχίες και να γίνει ... συνδικαλιστής. Λέει ο ίδιος:

«Με βρήκανε από το κόμμα μέσα στο σινεμά, σε ραντεβού με την - αργότερα - γυναίκα μου ... τότε τα πρωτο-φτιάχναμε. Μου λένε αύριο, έλα, τάδε ώρα, έχει ... δουλειά. Πάω και γώ και βλέπω στο γραφείο του ΚΚΕ να με περιμένουν ο γραμματέας του ΚΚΕ και ο γραμματέας του ΠΑΣΟΚ.... Μου λένε λοιπόν ότι πήραν απόφαση εγώ με τον «Β», έναν (απολυμένο, προερχόμενο από το ΠΑΣΟΚ) να αναλάβουμε το σωματείο. Αναλάβαμε και 'μείς να βρίσκουμε το κόσμο στα χωριά ...Εγώ έπαιρνα μαζί τους το λεωφορείο για να «δουλεύω» στη διαδρομή. Κατέβαινα μαζί τους στα χωριά, όπου με περίμενε ο Β. με το αυτοκίνητο, για να γυρίσουμε στη ...[πόλη]. Δεν ήξερα από συνδικαλισμό και από νόμους και από τέτοια, μου είπανε λοιπόν ''...θα συνεννοείσαι με τον Θ. Μπαλομένο από την Αθήνα με το τηλέφωνο''. Ο Θανάσης μου είπε για παράδειγμα τη σειρά ενεργειών που πρέπει να κάνω σε περίπτωση απολύσεων, εγώ για τα θυμάμαι τα σημείωσα σε ένα χαρτάκι και το είχα μαζί μου... Είχαμε συγκρούσεις και με τους εργοδοτικούς [συνδικαλιστές] που το έπαιζαν μετά το '81 Πασόκοι, τους καταγγείλαμε και το ΠΑΣΟΚ τους διέγραψε. Συχνά καθόμασταν πότε στα γραφεία του ΚΚΕ και πότε του ΠΑΣΟΚ και κοιτούσαμε τους καταλόγους για τις εκλογές στο σωματείο. Λέγαμε αυτός δικός μας, εντάξει, αυτός δικός σας, εντάξει ...αυτόν θα τον πιάσω εγώ ... αυτόν εσύ ...»

Παρά το ενωτικό πνεύμα που εμφανίζεται στο συνδικαλισμό, λειτουργούν καθαρά κομματικές συνδικαλιστικές ηγεσίες, συνδικαλιστές δηλαδή που κατ' ουσία επιβάλλονται από τα κόμματα και η αντιδεξιά – αντιεργοδοτική συνδικαλιστική

ενότητα είναι σε μεγάλο βαθμό το αποτέλεσμα των κομματικών επιλογών και δεν αμφισβητείται όσο διαρκούν κεντρικές πολιτικές συμμαχίες. Αντίθετα, οι λεγόμενοι «κυβερνητικοί» συνδικαλιστές σπάνια έχουν οργανωτικούς δεσμούς με το κυβερνών κόμμα της Ν.Δ., μάλιστα η πραγματική συνδικαλιστική παράταξη της Ν.Δ., η ΔΑΚΕ κλωστοϋφαντουργών θα δημιουργηθεί στη συνέχεια, μετά τη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ και σε μεγάλο βαθμό από νέα πρόσωπα, όχι δηλαδή από τους λεγόμενους «κυβερνητικούς» συνδικαλιστικές επί Ν.Δ., που είναι γνωστοί και ως «παράταξη της ΓΣΕΕ», ή «παππούδες». Μόνο δύο νεαροί συνδικαλιστές από ολόκληρη τη «παλιά φρουρά» συνδικαλιστών της ΟΚΕ (πριν το 1983) θα παραμείνουν ενεργοί και μετά τη συνδικαλιστική αλλαγή και θα ενταχθούν στη ΔΑΚΕ.

Λίγα χρόνια πριν και μετά την κυβερνητική αλλαγή, σχηματικά από το 1979 έως το 1983, ο κυβερνητικός συνδικαλισμός, οχυρωμένος στη ΓΣΕΕ, σε σωματεία και ομοσπονδίες, μοιάζει με φάντασμα γύρω από νομικές διαδικασίες και σφραγίδες, που όχι μόνο δεν εκφράζει την εργατική θέληση αλλά όπως είπαμε έχει τοποθετηθεί στο «εχθρικό αυτοί». Η πολιτική αλλαγή αναμένεται και φαίνεται αναπότρεπτη, ωστόσο οι παραδοσιακοί «εργατοπατέρες» - «κυβερνητικοί» που κατά καιρούς αποδείχθηκαν ικανότατοι να προσαρμόζονται και να αναπαράγονται σε όλες τις δύσκολες συγκυρίες, είναι αδύνατο πλέον να ελέγξουν τις εξελίξεις. Όπως είδαμε, ορισμένοι φαίνεται να υποτιμούν ή ίσως και να μην γνωρίζουν την έκταση της εργατικής αγανάκτησης και αντίδρασης που μετατρέπεται σε αντιδεξιά - αντιεργοδοτική πλημμυρίδα, ή έχουν την αυταπάτη ότι η κυβέρνηση της Ν.Δ. θα μπορούσε να κερδίσει τις εκλογές και να ισχυροποιήσει τις φίλιες συνδικαλιστικές της δυνάμεις κατά την πάγια τακτική των κυβερνήσεων και δικαστηρίων.

Από το 1980, η διοίκηση της ΟΚΕ έχει μετατραπεί σε θλιβερή εκλογική επιτροπή, όπου όλο και πιο ανοιχτά εκφράζεται η απογοήτευση και η αγωνία για το μέλλον τους και τα παράπονα προς τη κυβέρνηση. Χαρακτηριστική είναι η συζήτηση στη διοίκηση της 4/5/80, όπου ένας εκτιμά:

> «*Τα σωματεία χάνονται διότι δεν βοηθάει η Κυβέρνηση και οι λοιποί παράγοντες για την επίλυση των προβλημάτων*»,

λες και η επίλυση προβλημάτων θα στόχευε στο να μη χάσουν αυτοί τη πλειοψηφία στα σωματεία. Ένας άλλος προτείνει:

> «*...πρέπει να επισκεφτούμε τον κ. Λάσκαρη και να τονίσουμε ότι εάν δεν υπάρξει η απαιτούμενη βοήθεια να υποβάλλουμε τις παραιτήσεις μας...*»

Το παραπάνω, προφανώς παραπέμπει όχι μόνο σε εξάρτηση, αλλά σε υπαλληλική νοοτροπία προς τη κυβέρνηση. Ένας άλλος επαναλαμβάνει «... χωρίς βοήθεια της κυβέρνησης θα χαθούν όλα τα σωματεία...» ενώ άλλος λεει:

> «*...ευθύνη έχει η ΓΣΕΕ και η Κυβέρνηση. Εάν η ΓΣΣΕ δεν αλλάξει τακτική (...) τότε όλοι οι παλιοί θα φύγουμε...*».

Επίσης ακούγονται προτάσεις για «...οικονομική ενίσχυση για πραγματοποίηση περιοδείας», ή «*...να μελετηθούν τα 2 σωματεία που κέρδισε η ΕΣΑΚ*» και κριτικές του είδους « ... *ο Καρακίτσος κοροϊδεύει τους υπουργούς*». Τελικά οι πανικοβλημένοι,

όπως φαίνεται, συνδικαλιστές, θα υποταχθούν στους γενικότερους σχεδιασμούς της ΓΣΕΕ του Καρακίτσου και θα επισπεύσουν το συνέδριο ώστε να προλάβουν «ενοχλητικές» εκλογές και να συνεισφέρουν στο συσχετισμό της ΓΣΕΕ. Στο 12ο συνέδριο, λίγο πριν τις εκλογές του 1981, ο Ι Ρομπόπουλος και η ομάδα του θα έχει φυσικά την απόλυτη και αδιαμφισβήτητη πλειοψηφία, αλλά πλέον όλοι ξέρουν ότι το μεγαλύτερο συνδικαλισμένο κομμάτι του κλάδου βρίσκεται εκτός ΟΚΕ, ότι η ίδια η ΟΚΕ δεν εκφράζει τον κλάδο, ότι η όποια πλειοψηφία βασίζεται στους αποκλεισμούς της αντιπολίτευσης, πράγμα που διευρύνεται μετά τις πολιτικές εκλογές του 81 και τη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ.

Ορισμένοι συνδικαλιστικές από την ΟΚΕ, θα επιχειρήσουν ένα ύστατο άνοιγμα προς αγωνιστικές δυνάμεις του κλάδου και αργότερα κάποιοι θα επιχειρήσουν να θέσουν τις υπηρεσίες τους στη νέα κυβέρνηση, να γίνουν και πάλι δηλαδή κυβερνητικοί συνδικαλιστές, ωστόσο είναι πλέον «καμένα χαρτιά». Κάποιος θα τολμήσει να πεί στη διοίκηση της 25/10/81, ότι

«...ελπίζει ότι με την αλλαγή της κυβερνήσεως ο συνδικαλισμός θα δρα ελεύθερος, πράγμα που μέχρι σήμερα δεν υπήρχε...».

Είναι ο ίδιος άνθρωπος που προηγουμένως είχε προτείνει, ως υπάλληλος, να τονίσουν στον Λάσκαρη ότι αν δεν τους βοηθήσει, αυτοί θα «...υποβάλλουν τις παραιτήσεις τους...». Οι παραπάνω συνδικαλιστές, αν και παραμένουν στη διοίκηση της ΟΚΕ μέχρι και το 1983, θα αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα όχι μόνο στα «αποκλεισμένα» σωματεία αλλά και στη «δικιά τους» συνδικαλιστική βάση. Θα καταρρεύσουν λοιπόν σαν «χάρτινος πύργος», οι διοικήσεις θα αλλάζουν ραγδαία, η ορμητική αύξηση της συνδικαλιστικής πυκνότητας (βοηθούντων και των δικαστικών αποφάσεων, που όπως πάντα ακολουθούν το πολιτικό κλίμα) θα τους απομονώσει και θα κινδυνεύσουν με διασυρμό. Ουσιαστικά λοιπόν οι «εργατοπατερικές» ηγεσίες θα αποχωρήσουν χωρίς να δώσουν μάχη, σχεδόν θα κρυφτούν, φροντίζοντας βέβαια να πάρουν μαζί τους και αρκετά έγγραφα …Τέλος πρέπει να πάρουμε υπ' όψη ότι για τους περισσότερους «εργατοπατέρες», η μεγάλη ηλικία τους και η μακρόχρονη κατοχή των σφραγίδων, έχει δημιουργήσει συνταξιοδοτικά δικαιώματα από το περίφημο «ταμείο εργατικών στελεχών και υπαλλήλων» έτσι ώστε τελικά προσπαθούν να εξασφαλίσουν τις βεβαιώσεις για τη συνταξιοδότηση τους. Για να αποκομίσουν όσο το δυνατό περισσότεροι την ανώτερη σύνταξη, παραιτείται ο Ι. Ρομπόπουλος από πρόεδρος και σε δύο συνεδριάσεις ψηφίζονται δύο πρόεδροι, μάλιστα όπως θα ειρωνεύεται αργότερα η αντιπολίτευση, «...εάν δεν τους προλάβαιναν τα δικαστήρια, θα περνούσαν όλοι από πρόεδροι... και θα έπαιρναν όλοι τη προεδρική σύνταξη». Τελικά τα δικαστήρια τους προλαβαίνουν, παίρνουν λοιπόν τις αναμνήσεις τους, λίγα έγγραφα και τη ... σύνταξη και αποχωρούν, μάλιστα με την αποχώρησή τους θα βοηθήσουν στην αλλοίωση του συνδικαλισμού συσχετισμού δύναμης προς όφελος των κύριων αντιπάλων τους, δηλαδή της ΕΣΑΚ.

Στο κρίσιμο 13ο συνέδριο της ΟΚΕ, το 1983, την ευθύνη του οποίου έχει δικαστικά ορισμένη πενταμελής επιτροπή (από μέλη της ΕΣΑΚ), με βάση τις μεταβατικές διατάξεις του Ν. 1264, έπρεπε πριν απ' όλα, η Γ.Σ. να ψηφίσει ως εκλογικό σύστημα την απλή αναλογική. Αν η Γ.Σ. ψήφιζε την απλή αναλογική θα μπορούσε να προχωρήσει σε εκλογικό συνέδριο, σε άλλη περίπτωση, θα παρέμενε η ίδια διοίκηση. Φυσικά την απλή αναλογική αρνούνται να ψηφίσουν οι αντιπρόσωποι της παλιάς φρουράς, οι λεγόμενοι «εργατοπατέρες του Ρομπόπουλου» οι οποίοι όμως

συγκυριακά συμμαχούν με την ΠΑΣΚΕ, που εκείνη την περίοδο έχει αιφνιδιαστεί και δεν έχει καταφέρει να συγκεντρώσει ακόμα και τις λίγες συνδικαλιστικές της δυνάμεις στον κλάδο. Το ΑΕΜ αν και όπως είδαμε αμέσως μετά τη μεταπολίτευση συσπειρώνει τους περισσότερους παλιούς ΕΔΑίτες κλωστοϋφαντουργούς, στις συνδικαλιστές εκλογές παρουσιάζεται σχεδόν ανύπαρκτο, ενώ όσοι αριστεριστές απέμειναν από την πρώτη έκρηξη του εργοστασιακού συνδικαλισμού, είτε εντάχθηκαν στην ΠΑΣΚΕ, είτε παραμένουν σε σωματεία εκτός ΟΚΕ, ή σωματεία που εντάσσονται στην ΟΒΕΣ. Στην κρίσιμη ψηφοφορία λοιπόν του 13ου συνεδρίου, υπάρχει η πρόταση από την ΕΣΑΚ για απλή αναλογική και συνεπώς εκλογή νέας διοίκησης και από την άλλη η πρόταση ΠΑΣΚΕ – «παλιάς διοίκησης», για μη ψήφιση απλής αναλογικής, που ισοδυναμούσε με αναβολή του συνεδρίου και της εκλογής διοίκησης.

Η αντίφαση του λόγου της ΠΑΣΚΕ, που κατά τα άλλα πρωτοστατεί στη λογική της απλής αναλογικής και της αντιδεξιάς συμμαχίας των «δημοκρατικών δυνάμεων» είναι προφανής, έτσι δεν μπορεί να ελέγξει όλους τους συνδικαλιστές της, μερικοί από τους οποίους βοηθούν να υπερψηφισθεί η απλή αναλογική με διαφορά μόλις 2 ψήφους. Αμέσως μετά αποχωρούν οι «εργατοπατέρες» και συσκέπτονται στα παλιά γραφεία της ΟΚΕ, στην οδό Πειραιώς, όπου αποφασίζουν να αποχωρήσουν ομαδικά. Οι δυνάμεις της ΕΣΑΚ παρακολουθούν τις κινήσεις τους και όταν βεβαιώνονται ότι «...και ο τελευταίος 'παππούς' παίρνει το τραίνο και φεύγει....» εισηγούνται τη συνέχιση του συνεδρίου, όπου πλέον έχουν να αντιμετωπίσουν μόνο τη μικρότερη δύναμη της «τραυματισμένης» (από την προηγούμενη στάση της για την απλή αναλογική) ΠΑΣΚΕ. Είναι πλέον απόλυτη πλειοψηφία χάρη στην αποχώρηση των «παππούδων», την οποία ως ένα διάστημα φαίνεται να προκαλούν ή έστω να επιδιώκουν, έτσι ώστε να ελέγχουν απόλυτα το συνέδριο και τη νέα διοίκηση. Τελικά η ΕΣΑΚ κατορθώνει από μειοψηφία του συνεδρίου να εμφανισθεί ως απόλυτη πλειοψηφία, έτσι ώστε αναλαμβάνει την προεδρία. Η Γ. Γραμματεία «παραχωρείται» στην ΠΑΣΚΕ, στο πλαίσιο του τότε πολιτικού κλίματος και κεντρικών συμφωνιών των παρατάξεων στο συνδικαλιστικό κίνημα.

Στο μεταξύ (μετά την υπερψήφιση της απλής αναλογικής) έχει μεσολαβήσει μια «μακρά νύχτα» κομματικών συνεννοήσεων, με αποτέλεσμα τη δεύτερη μέρα του συνεδρίου, η ΠΑΣΚΕ να αλλάζει πλήρως τακτική και αντί να καταγγέλλει, να χαιρετίζει το συνέδριο, να πρωτοστατεί σε λόγους για τους ενωτικούς αγώνες της νέας ΟΚΕ. Βρισκόμαστε σε μια περίοδο κεντρικών συμφωνιών με βασικό άξονα τους συσχετισμούς και την ενότητα των «δημοκρατικών δυνάμεων», όπου πριν απ' όλα βαραίνει ο μελλοντικός συσχετισμός στη ΓΣΕΕ. Η ΠΑΣΚΕ λοιπόν φαίνεται ότι αποδέχεται την εικονική πλειοψηφία της ΕΣΑΚ στην ΟΚΕ και ορισμένους άλλους χώρους, διασφαλίζοντας την επικύρωση της δικής της πλειοψηφίας στη ΓΣΕΕ και ενώ γίνονται εκατέρωθεν υποχωρήσεις και αμοιβαία υποστήριξη για τις θέσεις του Προέδρου και Γ. Γραμματέα και τις θέσεις - αποφάσεις των συνεδρίων.

Τελικά εξακριβώνοντας και διασταυρώνοντας τα περιστατικά και με βάση εκ των υστέρων μαρτυρίες των πρωταγωνιστών, ακόμα και αν αποφεύγουμε να αναφέρουμε λεπτομέρειες, υποστηρίζουμε ότι συγκεκριμένη συνδικαλιστική αλλαγή στην ΟΚΕ το 1983, ήταν στην πραγματικότητα ένα επεισόδιο επίλυσης του κεντρικού συνδικαλιστικού ζητήματος της ΓΣΕΕ και πέραν αυτού των σχέσεων ΚΚΕ και ΠΑΣΟΚ. Οι συνδικαλιστές των κομματικών μηχανισμών δεν χρειάζεται να μεταφέρουν γραμμές και να προσπαθούν να επιτύχουν συναινέσεις, αλλά υλοποιούν

τις κεντρικές κομματικές συμφωνίες, που μεταφέρονται ως γραμμές των κομμάτων προς τις παρατάξεις και από τις παρατάξεις στα συνδικάτα. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι τα συνδικάτα δεν έχουν πλέον μαζική δύναμη και απήχηση, ούτε αποδυναμώνει τη σημασία των συσχετισμών δυνάμεων, που προκύπτουν από ελεύθερες συνδικαλιστικές εκλογές, με πρωτοφανές τρόπο για τη μεταπολεμική Ελλάδα. Ανεξάρτητα από μικροπαραταξιακά συμφέροντα και παίγνια, ο τελικός λόγος («κλείσιμο» του Θ. Μπαλομένου στο 13^{ο} συνέδριο, η κραυγή: *«η ΟΚΕ άλλαξε, η εποχή των εργατοπατέρων πέρασε ανεπιστρεπτί»*, τα ενθουσιώδη χειροκροτήματα για τα ενωτικά προσκλητήρια αγώνων όλων των συνέδρων, είναι μια τομή, μια συγκινητική στιγμή για τους παραβρισκόμενους, μια ιστορική στιγμή για τους κλωστοϋφαντουργούς και το κλαδικό συνδικαλισμό, που εγκαινιάζει τη τρέχουσα περίοδο.

4.2.2 Οι ραπτεργάτες και η Πανελλήνια Ομοσπονδία Εργατοϋπαλλήλων Ιματισμού.

Εξετάζεται στο 4.3.2.2 η επιβίωση της αριστερής ριζοσπαστικής παράδοσης και η παραγωγική ασάφεια, στο 4.3.2.3 κατηγορίες της απασχόλησης και ο συνδικαλισμός τους, στο 4.3.2.4 ο μεταπολιτευτικός συνδικαλισμός.

4.2.2.1 Η επιβίωση της αριστερής - ριζοσπαστικής συνδικαλιστικής παράδοσης και η παραγωγική ασάφεια

Οι ραπτεργάτες, που όπως είδαμε έχουν μεγάλη συνδικαλιστική ιστορία και παράδοση αριστερού ριζοσπαστισμού, παρακολουθούν τις γνωστές ΕΑΜικές και μεταπολεμικές συνδικαλιστικές περιπέτειες, ωστόσο υπάρχουν δύο βασικές διαφορές από τις εξελίξεις που παρακολουθήσαμε στους κλωστοϋφαντουργούς. Η πρώτη, είναι ότι η παραγωγική δομή (τις πρώτες δεκαετίες) δεν στηρίζεται στο μεγάλο βιομηχανικό χώρο και η δεύτερη ότι και οι εργοδότες είναι σε μεγάλο βαθμό αριστεροί, άρα δεν εμποδίζουν τον αριστερόστροφο συνδικαλισμό και ως ένα σημείο διώκονται και οι ίδιοι.

Από το 1946, σύμφωνα με τον ιστορικό ηγέτη του κλάδου, τον Χ. Γαλανόπουλο, το αριστερό σωματείο των ραπτεργατών Αθηνών (που ιδρύθηκε το 1886, εμφανίζεται στην ίδρυση του ΕΚΑ, στην «κόκκινη» ομοσπονδία του 1933, στο ΕΑΜ κλπ) με την ηγεσία των Νικολαΐδη Γ. και Πατριαρχέα Γ., θα αντιμετωπίσει τις γνωστές εκκαθαρίσεις της Ασφάλειας, μάλιστα το 1948 θα δικαστεί μια υπόθεση ραπτεργατών με τον Κατρίτση Γ., τους Κουλούρηδες κλπ. Ωστόσο οι «εθνικόφρονες» θα είναι τόσο ανίσχυροι που θα χάσουν τις εκλογές το 1959 και θα αναδειχθεί και πάλι αριστερή ηγεσία με τον Κ. Ηλιόπουλο, Κ. Πετρόπουλο Τ., Κουλούρη Γ. Το 1962 την προεδρία αναλαμβάνει ο Χ. Γαλανόπουλος, , πρώην γραμματέας εργατικού τομέα ΕΔΑ Αθήνας, που μόλις έχει απολυθεί από τη νέα εξορία. Επίσης στα τέλη της δεκαετίας του '50 ιδρύεται το σωματείο των μοδιστρών από δυνάμεις της ΕΔΑ, όταν αντιλαμβάνονται την «περίεργη» στάση του υπάρχοντος σωματείου των μοδιστών με την ηγεσία της Μ. Μουτσάκη, για την οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Στη δεκαετία του '60 το σωματείο ραπτεργατών Αθηνών, που ελέγχεται όπως είδαμε από την ΕΔΑ, έχει περίπου 1400 μέλη από τα οποία γύρω στα 400 ενεργά[883], πράγμα που σημαίνει αν αναλογιστούμε τη παραγωγική δομή και το νόημα του συνδικαλισμού της εποχής, μια ισχυρότατη ριζοσπαστική συνδικαλιστική δύναμη. Εκτός του ότι μόνο του το σωματείο φαίνεται να έχει μεγαλύτερη συνδικαλιστική πυκνότητα από όλη την ομοσπονδία (ΠΟΕΥΙ) , στην οποία φυσικά δεν γίνεται δεκτό, κατορθώνει να συσπειρώσει τους ραπτεργάτες των «ανδρικών», παρά τις επιμέρους διαφορές τους. Ακόμα και όταν δεν μπορεί να προσφέρει μια άμεση και απτή συνδικαλιστική νίκη, έστω κάποια ουσιαστική βελτίωση, αφού δεν υπογράφει συλλογική σύμβαση, στηρίζεται στο παραδοσιακό δεσμό των ραπτεργατών, εργαζομένων με πολιτικό ριζοσπαστισμό και κουλτούρα ομοιοεπαγγελματικής κοινότητας συμφερόντων. Για τον ίδιο λόγο γίνεται αποδεκτό και από τους εργοδότες - εμποροράπτες του κλάδου ακόμα και όταν αυτοί ή ορισμένοι από αυτούς στη δεκαετία του '60 διαμορφώνονται σε εργοδότες μαζικής «ετοιματζίδικης» ραφής.

[883] Σύμφωνα με τον Χ. Γαλανόπουλο

Στους ραπτεργάτες δεν παρουσιάζεται το φαινόμενο της φάμπρικας - φρουρίου της μετεμφυλιακής κλωστοϋφαντουργίας, η πόρτα του ραφτάδικου είναι αρκετά «μεγάλη» για να χωρέσει ακόμα και ο διωκόμενος αριστερός ραπτεργάτης, αφού πολλές φορές και το αφεντικό είναι επίσης αριστερό. Αντί ο αριστερός συνδικαλισμός να επιφέρει απολύσεις μέσα στο «βάρβαρο» μετεμφυλιακό κλίμα, δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις που το σωματείο βρίσκει εργασία σε άνεργους ή διωκόμενους ραπτεργάτες. Σε αυτό συμβάλουν εκτός της γενικότερης αριστερής παράδοσης των ραπτών και οι συνεταιριστικές δομές που δημιουργούνται και εν πολλοίς ελέγχονται από το ΚΚΕ και την ΕΔΑ. Ο ΣΕΡΚΑΣ, ο συνεταιρισμός των ραφτάδων, βασίζεται βέβαια πρωτίστως στην τάση απεξάρτησης από τα κυκλώματα εμπόρων υφασμάτων, είναι δηλαδή κυρίως ένας προμηθευτικός συνεταιρισμός, ωστόσο απηχεί ευρύτερα τη δυναμική του συνεταιριστικού κινήματος, την αξία της συνεργασίας και συλλογικότητας. Στην ίδρυσή του πρωτοστατεί ένα πρώην στέλεχος του ΚΚΕ, ο Μυσιρλής[884] και άλλοι ΕΑΜικοί ράπτες. Ως υπάλληλο του συνεταιρισμού βρίσκουμε τον γνωστό μας Χ. Γαλανόπουλο, έναν κομμουνιστή ραπτεργάτη, έναν κομμουνιστή εργατικό στέλεχος, ο οποίος διόλου τυχαία εργάζεται σε έναν εργοδοτικό σύνδεσμο! Ο Γαλανόπουλος λοιπόν όχι μόνο δεν αντιμετωπίζει διώξεις από τους εργοδότες του, αλλά επαναπροσλαμβάνεται στα διαλείμματα της εξορίας του, γυρίζει τα ραφεία, παραδίδει παραγγελίες, εγγράφει μέλη στο συνεταιρισμό.

Αυτή η λεπτομέρεια έχει βέβαια σημασία, διότι έχει σημασία ο οργανωτικός γραμματέας συνδικαλισμού της ΕΔΑ και αργότερα πρόεδρος των ραπτεργατών να έχει προσωπικούς - επαγγελματικούς δεσμούς όχι μόνο με τους ραπτεργάτες, αλλά και με τους ράπτες - εργοδότες. Όπως μας ανέφερε ο ίδιος ο Γαλανόπουλος όταν αργότερα απευθύνονταν σε εργοδότες για να εργαστεί ένα άνεργο μέλος του σωματείου, εκτός του βάρους των προσωπικών και συχνά «συναγωνιστικών» δεσμών, συχνά του έλεγαν «Άμα τον πάρω [προσλάβω] μπορεί να έχω φασαρίες, αλλά θα έχω μεγαλύτερες φασαρίες αν δεν τον πάρω...». Φυσικά οι εργοδότες υπερασπίζονται τα συμφέροντα τους περιορίζοντας όσο μπορούν τις εργατικές αμοιβές και εργατικά δικαιώματα, ωστόσο υπάρχει πάντα ένα όριο συναδελφικής αλληλεγγύης και επαγγελματικής ηθικής, μια αριστερόστροφη έκφραση της κουλτούρας των τεχνιτών - εμποροραπτών, που δεν τους επιτρέπει να γίνουν συνεργάτες του συνδικαλιστικού της Ασφάλειας και ανοιχτοί πολέμιοι του συνδικαλισμού.

Σε μεγαλύτερο βαθμό τα παραπάνω συναντώνται σε μια ειδική κατηγορία εργοδοτών, που στην πραγματικότητα είναι και οι ίδιοι ραπτεργάτες, δηλαδή εργάζονται με το κομμάτι (καλφαλίκι) αλλά ταυτόχρονα απασχολούν προσωπικό. Είναι οι τεχνίτες καλφάδες που δεν έχουν εμποροραφείο αλλά αναλαμβάνουν τη ραφή ετοίμων ενδυμάτων για λογαριασμό μεγάλων εμποροραφείων και εργάζονται είτε στο κατάστημα του εργοδότη, είτε σε δικό τους εργαστήριο, είτε στο σπίτι. Όπως είδαμε κατ' επανάληψη, ο κάλφας μπορούσε ο ίδιος να προσλάβει προσωπικό, ως βοηθούς, ενώ δηλαδή πληρωνόταν ο ίδιος ως ραπτεργάτης με καλφαλίκι, και εκτελούσε τις εντολές του εμποροράφτη σύμφωνα με το «μπιλιέτο», που καρφιτσώνονταν στα υφάσματα προς ραφή, ταυτόχρονα μπορούσε να είναι και εργοδότης, να αναθέτει δηλαδή με τη σειρά του εργασία σε άλλους «μαθητευόμενους», ή βοηθούς

[884] Προφανώς πρόκειται για τον ράπτη Βαγγέλη Μυσιρλή, που τον συναντάμε εξόριστο στην Ακροναυπλία.

ραπτεργάτες. Σταδιακά η τάση της εργασίας εκτός καταστήματος του εμπορεράπτη επεκτείνεται και λαμβάνει σταθερότερη μορφή όσο επεκτείνονται τα έτοιμα, όσο δηλαδή μειώνονται οι πρόβες και οι παραγγελίες και τυποποιείται η παραγωγή. Τα εμπορορα φεία και ειδικά οι επιχειρήσεις που στρέφονται προς τα «έτοιμα» επιχειρώντας να μειώσουν το εργατικό κόστος και να μεταφέρουν το κόστος της εποχικότητας χρησιμοποιούν όλο και περισσότερο καλφάδες εκτός καταστημάτων, που ονομάζονται πλέον και «εργολάβοι». Με τη σειρά τους οι εργολάβοι συνεταιρίζονται, με σκοπό το περιορισμό της δαπάνης για στέγη, την άμβλυνση του ανταγωνισμού στο μεροκάματο - καλφαλίκι, την αλληλοβοήθεια και την αντιμετώπιση της ελαστικότητας σε μια εργασία με διακυμάνσεις, αλλά και με βάση τη κουλτούρα του ομοιοεπαγγελματικού συνεταιρισμού και ενδεχομένως έστω θολά παραγωγικά σοσιαλιστικά προτάγματα. Δημιουργούν το συνεταιρισμό των εργολάβων της Αθήνας στη Βαρβάκειο και αργότερα και άλλους συνεταιρισμούς. Οι «εργολάβοι» του συνεταιρισμού της Αθήνας είναι επίσης ΕΔΑίτες, ο συνεταιρισμός ελέγχεται εμμέσως από την ΕΔΑ, διοικείται από τον αριστερό κάλφα Αδαμόπουλο (όχι τον Π. Αδαμόπουλο, συνδικαλιστή της ΠΟΕΥΙ) και τον Νικολαΐδη Γ. (τον ραπτεργάτη συνδικαλιστή του ΕΡΓΑΣ της ηγεσίας του «κόκκινου» σωματείου των ραπτεργατών το 1946) και απασχολεί εκτός από τους ίδιους τους εργολάβους - καλφάδες, περίπου 100 βοηθούς - ραπτεργάτες. Αργότερα, οι ίδιοι καλφάδες - εργολάβοι θα ονομαστούν φασονατζήδες, και θα ιδρυθεί εργοδοτικός σύνδεσμος φασόν, αλλά όπως είδαμε, το φασόν θα αλλάξει ή μάλλον θα αλλάζει συνεχώς μορφή, δηλαδή ακόμα και όταν οι καλφάδες - εργολάβοι ονομάζονται φασονατζήδες, δεν πρέπει να συγχέονται ούτε με τους συνδέσμους φασόν εξωτερικού, ούτε με τις φασονίστριες στο σπίτι.

Στην περίοδο που αναφερόμαστε, στα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, το ποιος είναι εργάτης - κάλφας και το ποιος είναι εργοδότης - κάλφας είναι ένα «σκοτεινό» ζήτημα και ακόμα και αν επιχειρηθεί μια προσπάθεια αυστηρού ορισμού από τη μεριά μας, θα προσκρούσουμε στις συνεχείς αλλαγές της παραγωγικής δομής αλλά και της κινητικότητας των ίδιων ανθρώπων. Το πρόβλημα δεν αντιμετωπίζεται ουσιαστικά και από το εργατικό σωματείο, διότι πολλοί καλφάδες, που μόνιμα ή περιστασιακά γίνονται εργολάβοι, ήταν μέλη του σωματείου ραπτεργατών και συνεχίζουν ως ένα βαθμό να παραμένουν μέλη του. Η κυρίαρχη τάση μέχρι και τη δεκαετία του '60, είναι ότι οι καλφάδες ακόμα και όταν μόνιμα ή περιστασιακά απασχολούν οι ίδιοι προσωπικό, αισθάνονται ως ραπτεργάτες, στη πραγματικότητα εργάζονται για μεροκάματο - με βάση το καλφαλίκι. Οργανώνονται λοιπόν συνδικαλιστικά σε συνδέσμους ραπτεργατών, όπως και οι ημερομίσθιοι ραπτεργάτες των εμπορορα φείων, όπως και οι βοηθοί των ίδιων των καλφάδων ραπτεργατών. Το φαινόμενο δεν είναι πρωτόγνωρο, για παράδειγμα συναντάται και στους οικοδόμους όπου στα ίδια συνδικάτα οργανώνονται οι υπεργολάβοι - «φατουρατζήδες» και το προσωπικό τους και ως ένα σημείο στους τσαγκαράδες. Ωστόσο ανεξάρτητα αν είναι πρωτόγνωρος συνδικαλισμός, είναι ένας συνδικαλισμός που υπερβαίνει μια τυπική και απόλυτη διάκριση εργοδότη - εργαζόμενου που επιφέρει η βιομηχανία, προσκρούει λοιπόν και στις νομοθετικές ρυθμίσεις που βασίζονται στη βιομηχανική οργάνωση της εργασίας και των εργασιακών σχέσεων. Ένα από τα προβλήματα είναι η ασφάλιση στο ΙΚΑ, όπου θεωρητικά ο εργοδότης είναι υποχρεωμένος να ασφαλίζει τον εργάτη, αλλά στην ένδυση είναι ασαφές ποιος είναι ο εργοδότης. Είναι ο πελάτης που αναθέτει τη παραγγελία, είναι ο εμπορορά πτης που κατ' αρχήν αναλαμβάνει την παραγωγή, είναι ο κάλφας που αναλαμβάνει τη ραφή με βάση το «μπιλιέτο», στο βαθμό που αναθέτει με τη σειρά του την εργασία σε βοηθούς; Συνέπεια του

παραπάνω είναι μια μόνιμη εκκρεμότητα και πάμπολλες δικαστικές διαφορές με συχνά διαφορετική κατάληξη και αντιφατική νομολογία, πράγμα που προφανώς επιδρά και στο συνδικαλισμό.

Το θέμα επιχειρήθηκε να επιλυθεί νομικά και γενικά να ρυθμιστεί με κυβερνητική παρέμβαση ήδη στη δικτατορική περίοδο του Μεταξά, όπου και τέθηκε στην πράξη το πρόβλημα του ΙΚΑ. Τότε ο Α. Δημητράτος απέρριψε το αίτημα υποχρεωτικής παροχής στέγης στον κάλφα, όπως ζητούσαν οι ραπτεργάτες, αλλά ταυτόχρονα επέβαλε (1/4/1938) την υποχρεωτική ασφάλιση τόσο του κάλφα όσο και των βοηθών του κάλφα από τον εμπορορράπτη. Από τότε, η πολυνομία, η αντιφατική νομολογία αλλά και οι παραγωγικές αλλαγές περιπλέκουν τα πράγματα. Οι εγκύκλιοι του ΙΚΑ, βασιζόμενες στο νόμο 62/38, όπως τροποποιήθηκε με τον 1846/1951, πράγματι στηρίζουν την ασφάλιση στο ΙΚΑ *«...αδιαφόρως εάν απασχολούν ή όχι βοηθούς ούς αυτοί προσλαμβάνουν και αμείβουν...»*. Ταυτόχρονα από τη νομολογία οι καλφάδες παντελονάδες που διατηρούν δικό τους εργαστήριο ή δουλεύουν στο σπίτι τους, με απόφαση του πρωτοδικείου Αθηνών[885] δεν είναι μισθωτοί και συνεπώς εντάσσονται σε καθεστώς σύμβασης έργου και ασφαλίζονται στο ΤΕΒΕ, άρα καθίστανται ουσιαστικά «εκ του νόμου» εκτός εργατικού συνδικαλισμού. Πάντως φαίνεται ότι το πρόβλημα παίρνει μεγάλες διαστάσεις μετά το 1952 κυρίως στην περιοχή του Πειραιά, ειδικά για όσους εργάζονται σε δικά τους καταστήματα, όπου σύμφωνα με το νόμο απαιτούνται μισθωτήρια συμβόλαια, που με τη σειρά τους προϋποθέτουν ασφάλιση στο ΤΕΒΕ. Προς τα τέλη της δεκαετίας του '50 με την εφαρμογή του Ν.Δ. 3762/57 το θέμα δείχνει να ξεκαθαρίζει, παλινδρομώντας προς τη μεταξική ρύθμιση, όπου «δια του νόμου» θεωρείται εργάτης, άρα ασφαλιζόμενος στο ΙΚΑ ακόμα και ο κάλφας, που έχει δικό του κατάστημα και εργαλεία, ακόμα και αν προσλαμβάνει και απασχολεί μέχρι 3 άτομα. Ταυτόχρονα όμως, με εγκύκλιο του ΙΚΑ[886], δεν θεωρείται εργάτης και συνεπώς δεν ασφαλίζεται στο ΙΚΑ όποιος αναλαμβάνει εργασία από περισσότερους από 3 εργοδότες - εμπορορράπτες. Συνεπώς θεσπίζεται μια περίεργη έννοια εξαρτημένης εργασίας, ουσιαστικά μια περίεργη εργατική θέση, <u>όπου εργάτης θεωρείται όποιος απασχολεί 3 άτομα αλλά όχι όταν ο ίδιος απασχολείται από 3 άτομα</u>!

Ενδεχομένως η αναφορά στα παραπάνω φαίνονται λίγο νομικίστικη και άσχετη με το συνδικαλισμό, ωστόσο αντίθετα είναι ο γόρδιος δεσμός του συνδικαλισμού ενός μεγάλου μέρους του κλάδου και μάλιστα όχι τόσο για τη συγκεκριμένη περίοδο όσο για τη δεκαετία του '80, όπου εκτός των άλλων ορθολογικοποιούνται οι συνδικαλιστικές αρχαιρεσίες με βασικό άξονα την ασφάλιση στο ΙΚΑ. Αναφερόμαστε ειδικά στο φασόν, όπου τόσο η ίδια η συνδικαλιστική του υπόσταση όσο και ο συνδικαλιστικός λόγος που επιχειρείται να αρθρωθεί, προσκρούουν στην ασφάλιση στο ΙΚΑ, ή στην ασφάλιση στο ΤΕΒΕ, στο αν είναι ο ίδιος κλάδος, ή άλλος κλάδος. Φυσικά το φασόν του '80 είναι διαφορετικό από το καλφαλίκι του '50-60 , αλλά τα προβλήματα της έννοιας της εξαρτημένης εργασίας, της ενότητας του κλάδου και της σχετικής παράδοσης και νομολογίας ανάγονται στην μεταπολεμική και προπολεμική ασάφεια. Σε τελική ανάλυση ανάγονται στο δομικό χαρακτηριστικό της ελληνικής παραγωγής του κλάδου, που αποκεντρώνοντας την εργασία περιορίζει το κόστος παραγωγής αλλά και ικανοποιεί το αίτημα για αυτονομία, το όνειρο και την

[885] 3921/1949
[886] 88/206/20-9-1960

υπαρκτή δυνατότητα ο εργάτης να γίνει αφεντικό, έστω αφεντικό του εαυτού του και της οικογένεια του, ενώ ουσιαστικά παραμένει εργάτης.

Ειδικά για τη περίοδο που προς το παρόν μας ενδιαφέρει, είναι προφανής η δυσκολία να οικοδομηθεί ένας συνδικαλιστικός λόγος για την ασφάλιση των εργαζομένων όπως και τα συνακόλουθα δικαιώματα των δώρων των εορτών, της αποζημίωσης απόλυσης, ή της μισθολογικής αύξησης με βάση τη προϋπηρεσία, ακόμα και ο έλεγχος και εφαρμογή της όποιας ρύθμισης για την αμοιβή εργασίας. Πολύ περισσότερο αμφισβητείται η ίδια η υπόσταση της απεργίας, τουλάχιστον στο βαθμό που καλύπτει μόνο μια μορφή αμοιβής. Όταν ο κάλφας απεργεί, αρνείται να παραλάβει τα κομμένα μέρη του ενδύματος, ή δεν παραδίδει το προϊόν της εργασίας του, πράγμα που φαίνεται ως αθέτηση συμφωνίας και μάλιστα με παρακράτηση των υφασμάτων που ανήκουν σε άλλον (τον εμπορορράπτη). Η απεργία του κάλφα συμπαρασύρει και το προσωπικό που απασχολεί, το οποίο όμως αμείβεται όχι με καλφαλίκι αλλά με ημερομίσθιο, συνεπώς δεν τους αγγίζει η πιθανή αύξηση στο καλφαλίκι για παράδειγμα η αμοιβή για τη ραφή ενός παντελονιού. Αντίθετα αν απεργήσουν οι ημερομίσθιοι ραπτεργάτες, αναγκαστικά στρέφονται ενάντια και στον κάλφα εργοδότη - συνάδελφο τους και σε περίπτωση αύξησης του μεροκάματου αναγκαστικά περιορίζεται το «καθαρό» καλφαλίκι. Με βάση τα παραπάνω οι μισθολογικές αυξήσεις μπορούν να διεκδικηθούν συνολικά, από το σύνολο του κλάδου, είτε αμείβονται με το κομμάτι είτε με μεροκάματο, πράγμα που συνηγορεί προς την ενιαία συνδικαλιστική οργάνωση. Πράγματι τόσο ο κάλφας όσο και το προσωπικό που απασχολεί ο κάλφας, ως ραπτεργάτες και μάλιστα ως αριστεροί ραπτεργάτες, ανήκουν στον ίδιο εργατικό σύνδεσμο, για παράδειγμα στο σωματείο ραπτεργατών Αθηνών, ή Θεσσαλονίκης, αλλά αυτό, όπως είδαμε, δημιουργεί μεγαλύτερα προβλήματα στα ζητήματα της ασφάλισης.

Παρά την παράδοση του κλάδου, οι διαφορετικές κατηγορίες, αν και ανήκουν στον ίδιο σύνδεσμο, ως εργάτες, έχουν προφανώς και διαφορετικά συμφέροντα που συχνά εκδηλώνονται, ορισμένες μάλιστα φορές φτάνουν και στα δικαστήρια. Πράγματι αυτό συμβαίνει και καταγγέλλεται από τους συνδικαλιστές της ΠΟΕΥΙ, συγκεκριμένα, από τον Π. Αδαμόπουλο στο 3ο συνέδριο (1963) όπου αναφέρεται η περίπτωση μιας δικαστικής διαμάχης ενός κάλφα - παντελονά και ενός βοηθού του παντελονά, αμφοτέρων μελών στο σωματείο των ραπτεργατών Αθηνών (της ΕΔΑ) όπου κάλεσαν και οι δύο μάρτυρα τον πρόεδρο του σωματείου και το αδιέξοδο του κλαδικού ενοποιημένου συνδικαλισμού. Φυσικά, όπως θα δούμε, το παραπάνω αναφέρεται και μάλιστα με κάποια χαιρεκακία για το αριστερό σωματείο των ραπτεργατών, ως άλλοθι για τους διασπαστικούς συνδέσμους - σφραγίδες της ΠΟΕΥΙ, που πράγματι δεν εμπλέκονται σε τέτοιου είδους διαμάχες, απλά γιατί δεν έχουν οργανώσει ραπτεργάτες. Ειδικά οι καλύτερα οργανωμένοι ραπτεργάτες των Αθηνών, οργανώνονται στην εκτός ομοσπονδίας οργάνωση της αριστεράς και έτσι η παραγωγική ασάφεια μεταφέρεται ως συνδικαλιστικό πρόβλημα μόνο εκεί, δηλαδή στα αριστερά σωματεία.

Ως ένα σημείο όμως ενδο-αριστερό πρόβλημα προκύπτει και μεταξύ εργατών - εργοδοτών, ειδικά όταν σταδιακά ορισμένα εμπορορραφεία μετατρέπονται σε «βιοτεχνίες ετοίμων» και ορισμένοι ράπτες μετατρέπονται σε βιοτέχνες - βιομήχανους, όπως ήδη αναφέραμε. Είναι χαρακτηριστική μια από τις περιπτώσεις που μας διηγήθηκε ο Χ. Γαλανόπουλος. Ένας παλιός αντάρτης - ράπτης, ο «Τ.», επεκτείνεται στην παραγωγή ετοίμων, απασχολώντας περίπου 30 άτομα, ωστόσο τα

ημερομίσθια είναι κατώτερα των νομίμων, χωρίς ασφάλιση, γενικότερα με σοβαρές παρεκκλίσεις από την εργατική νομοθεσία. Μεταξύ των εργατριών υπάρχει η αποκαλούμενη «Φρειδερίκη», μία από τις «υιοθετημένες» της εποχής, που αποκτά το γνωστό παρατσούκλι από το όνομα της βασιλομήτορος, γνωστή για την αθυροστομία της, για το δυναμισμό της, αλλά και ως και «ρουφιάνα» (προϊσταμένη) του αφεντικού. Όταν ο Γαλανόπουλος επισκέπτεται το εργοστάσιο του «συντρόφου», καταγγέλλει τη παραβίαση της εργατικής νομοθεσίας και την εκμετάλλευση των εργατριών αλλά ο «σύντροφος» εργοδότης έχει έτοιμη την απάντηση και διεξάγεται ένας διάλογος, περίπου ως εξής :

Γαλανόπουλος (Γ): «Τι είναι αυτά ρέ; Δεν ντρέπεσαι να εκμεταλλεύεσαι το κόσμο; Έτσι θα πάμε μπροστά;»
Τ: «Άσε ρε Μπάμπη, δεν τις ξέρεις; αυτές είναι δεξιές ... δεν είναι δικές μας ...δεν φτάνει που τους δίνω μεροκάματο;»
Γ: «Δεν σκέπτεσαι τι παράδειγμα δίνεις; Θα λένε έτσι είναι οι αριστεροί. ...»

Ο «Τ.» εκμυστηρεύεται επίσης στον «σύντροφο» συνδικαλιστή το πως χρηματίζονται οι επιθεωρητές εργασίας και οι υπάλληλοι του ΙΚΑ. «Ένα κουστουμάκι μου στοιχίζουν...» λεει ο εργοδότης Τ. Ο Γαλανόπουλος θα προσφύγει στον ίδιο τον διευθυντή εσόδων του ΙΚΑ, επίσης γνωστό του από το ΕΑΜ, ο οποίος θα διενεργήσει ο ίδιος έλεγχο, θα διαπιστώσει τη διαφθορά και θα επιβάλει πρόστιμα στον ίδιο τον Τ. όσο και σε άλλους εργοδότες. Ο Τ. θα διαμηνύσει στον Γαλανόπουλο ότι «...αν ξαναπεράσει θα του ... κόψει τα πόδια», ωστόσο όταν πράγματι ο Γαλανόπουλος τον επισκέπτεται τον καλωσορίζει και πάλι ως «σύντροφο» και δεν αντιδρά στο μοίρασμα προκηρύξεων για το τι δικαιούνται οι εργάτες. Η συνέχεια είναι ακόμα πιο ενδιαφέρουσα, αφού πλέον θα επισκεφθεί το σωματείο η ίδια η προϊσταμένη «Φρειδερίκη» και θα ρωτήσει:

«Φ»: «Δε μου λες Γαλανόπουλε, αυτά που λες στο χαρτί είναι σωστά; Αυτά πρέπει να παίρνουμε;»
Γ: «Είναι σωστά, τόσο καιρό σας εκμεταλλεύονται, μπορείς να ρωτήσεις...»
«Φ»: «Και τόσο καιρό είμαστε κορόιδα...;»

Πράγματι η «Φ» διασταυρώνει το τι δικαιούται και όχι μόνο διαρρηγνύει τις σχέσεις της με το αφεντικό, αλλά και συνδικαλίζεται στο σωματείο, μάλιστα αργότερα θα ξεχωρίσει για το δυναμισμό της και θα μεταβληθεί σε συνδικαλιστικό στέλεχος στο γνωστό σωματείο των ραπτεργατών που ελέγχεται από την ΕΔΑ. Με βάση το παραπάνω περιστατικό, που κατά τον Γαλανόπουλο κάθε άλλο παρά απομονωμένο ήταν, επιβεβαιώνεται ότι η πολιτική προέλευση - ταυτότητα των εργατών και εργοδοτών έχει πολύ μεγάλη σημασία, ως προς την εργασιακή σχέση, αλλά δεν ακυρώνει την υφιστάμενη παραγωγική ταξική αντίθεση. Όσο η παραγωγή βιομηχανοποιείται, όλο και θα ξεκαθαρίζει μια ταξική αντίθεση, που έως ένα σημείο συγκαλύπτεται από την πρότερη παραγωγική δομή και διαδικασία. Τέλος φαίνεται ότι ο κύκλος των εργασιακών σχέσεων στην Ελλάδα είναι (και) ένα πολιτικό πρόβλημα, όπου σε συνθήκες διώξεων του γνήσιου συνδικαλισμού, εργοδοτικής αυθαιρεσίας και διευρυμένης κρατικής διαφθοράς, δεν είναι δυνατή η εφαρμογή ούτε καν της ελλιπούς εργατικής νομοθεσίας. Ο κλάδος περνάει από το μισο-συντεχνιακό ραφτάδικο στη βιομηχανική ραφή μέσα στο πλαίσιο μιας ευρύτερης οικονομικής «απογείωσης», αλλά και παραγωγικής και νομικής ασάφειας και αυθαιρεσίας.

4.2.2.2 Η ΠΟΕΥΙ (Πανελλήνια Ομοσπονδία Εργατοϋπαλλήλων Ιματισμού)

Εκτός από τον «ΕΔΑίτικο» συνδικαλισμό, την ίδια περίοδο και αντιμετωπίζοντας το ίδιο ασαφές παραγωγικό κύκλωμα, που μετασχηματίζεται σε βιομηχανικό κλάδο, εμφανίζεται και ο επίσημος, ομοσπονδιακός συνδικαλισμός. Στον επίσημο κλαδικό (ομοσπονδιακό) συνδικαλισμό (ΠΟΕΥΙ), συμμετέχουν οι ελάχιστες συνδικαλιστικές δυνάμεις που αναλαμβάνουν το βάρος του «εθνικόφρονα» και αργότερα του «ελεύθερου δημοκρατικού συνδικαλισμού»[887]. Φαίνεται ίσως περίεργο, αλλά το κυρίαρχο πρόσωπο του «εθνικόφρονα» - «ελεύθερου» συνδικαλισμού, το 1960, όταν επανιδρύεται η ομοσπονδία, η ΠΟΕΥΙ, είναι μια γυναίκα, η Μ. Μουτσάκη, μια μοδίστρα, η οποία εκλέγεται και πρόεδρος.

Η απόφαση για την επανασύσταση της ομοσπονδίας, καθώς και όλος ο συντονισμός και η τακτική καθορίζεται στο γραφείο και με την άμεση ανάμειξη του ίδιου του Υπουργού Εργασίας, όπου συναντούνται η Μ. Μουτσάκη και ο Π. Αδαμόπουλος. Όπως θα παραδεχθούν σε ύστερες διοικήσεις και συνέδρια οι πρωταγωνιστές συνδικαλιστές (εκτός της Μ Μουτσάκη, που θα αποχωρήσει), ο υπουργός, που εκείνη την περίοδο αντιμετώπιζε τον κίνδυνο των κομμουνιστών αλλά και τη κόντρα της ΓΣΕΕ (Μακρή) υπέδειξε την επανασύσταση της ΠΟΕΥΙ, με χρήση του καταστατικού του 1946. Εκτός από την ΠΟΕΥΙ του 1933, στην οποία αναφερθήκαμε, υπάρχει η επανίδρυση ομοσπονδίας το 1946 στο πλαίσιο του 8ου πανελλαδικού συνεδρίου (φυσικά με τη κυριαρχία του ΕΡΓΑΣ) και ακόμα μία το 1959, την οποία ιδρύουν οι «υγιείς» - μη κομμουνιστικές δυνάμεις - αλλά διαλύεται με υπόδειξη του Υπουργού. Έτσι πίστευαν ότι από τη μια μεριά θα ανακόπτονταν η δυνατότητα των κομμουνιστών να χρησιμοποιήσουν τη παλιά «σφραγίδα» (του 33 - 46) και από την άλλη θα ήταν ευκολότερο η «φιλοκυβερνητική» ομοσπονδία να αναγνωρισθεί από την συγκυριακά «αντιπολιτευόμενη» ΓΣΕΕ, στην οποία παρέμενε εγγεγραμμένη, με το καταστατικό του 46, ως ανενεργό μέλος.

Η Μ. Μουτσάκη φαίνεται να προσφέρει ως έδρα της ομοσπονδίας το γραφείο της, αλλά ως αντάλλαγμα να απαιτεί την ανάληψη της Γ. Γραμματείας της ομοσπονδίας, πράγμα που επιτυγχάνει σε ένα ιδρυτικό «ψευδο-συνέδριο» στις 8-5-1960 και την πρώτη διοίκηση. Το ότι υπήρξε ψευδοσυνέδριο φαίνεται από τις αναφορές των ίδιων των πρωταγωνιστών και την αμηχανία τους μήπως ο υπουργός τους ερωτήσει με νόημα να έκαναν συνέδριο, όπως πράγματι φαίνεται να ερωτά[888]. Λίγο αργότερα καθαιρείται η Γ.Γ. (Μουτσάκη) στην οποία καταλογίζεται ότι παρά τις υποσχέσεις δεν κατάφερε να «...κλίσει ραντεβού με τον υπουργό», αλλά και ότι γενικά τους ενέπαιζε. Ο Π. Αδαμόπουλος ομολογεί στις 5/8/1960 ότι τους καλούσε σε συνεδρίαση στο γραφείο της (και έδρα της ΠΟΕΥΙ), αλλά τους «έστηνε» έξω από την πόρτα και έστελνε την υπηρέτρια (άρα η Γ.Γ. είχε και υπηρέτρια) να πει: «Η κυρία μου δεν είναι μέσα». Όπως καταγγέλλεται στο 3ο συνέδριο (1963) η Μ. Μουτσάκη θα ορίσει ως έμμισθο προσωπικό της ομοσπονδία, τον εαυτό της, τον αρραβωνιαστικό της και την «υπηρεσία» της, πράγμα που θα επιφέρει τον έλεγχο και καταγγελία του ΙΚΑ και μακροχρόνιο δικαστικό αγώνα της ΠΟΕΥΙ, που δεν

---

[887] Μεταξύ αυτών συμμετέχει ενεργά το σωματείο των πλοποιών, το οποίο δεν ενδιαφέρει άμεσα την έρευνα μας, ως προς την ένδυση και σύντομα καταρρέει όπως γενικότερα η παραδοσιακή πλοποιία.

[888] Για παράδειγμα στη διοίκηση της 14/9/1960 ο Δ Δρακούλης ομολογεί ότι τους θεωρούν διορισμένους και μεταφέρει τον φόβο του ότι θα τους θέσει το ζήτημα και ο ίδιος ο υπουργός.

αναγνωρίζει τις προσλήψεις και καταγγέλλει τη Μουτσάκη. Ακόμα πιο «γαργαλιστικές» λεπτομέρειες μας αναφέρθηκαν από τον Χ. Γαλανόπουλο (της ΕΔΑ), σύμφωνα με τον οποίο, η ΕΔΑ έστελνε, με τη γνωστή μέθοδο, στην αρχή τις μοδίστρες στο σωματείο της Μουτσάκη, ωστόσο αυτή τους έκανε ανοιχτά «ανήθικες» προτάσεις, φαίνεται δηλαδή να λειτουργεί ανοιχτά ως προαγωγός, στέλνοντας τις νεαρές μοδίστρες που πήγαιναν να συνδικαλιστούν, σε γνωστούς της ... κυρίους της καλής κοινωνίας. Βέβαια ως προς αυτό έχουμε κάποια επιφύλαξη διότι είναι πιθανό να το έκανε ειδικά στις «σταλμένες» από την ΕΔΑ, για να αποφύγει την εγγραφή τους. Ας μην ξεχνάμε ότι ειδικά εκείνη την εποχή, όταν «κτυπούν την πόρτα» σωματείου γυναίκες και ζητούν να συνδικαλιστούν, «μυρίζουν» ΕΔΑ, εξάλλου η πολιτική ταυτότητα των οικογενειών της εποχής ήταν σχετικά εύκολα ελέγξιμη, πολύ περισσότερο στο στενό κύκλο ενός επαγγέλματος όπου η τέχνη είναι και οικογενειακή παράδοση.

Τα υπόλοιπα μέλη της διοίκησης (εκτός της Μ Μουτσάκη και μιας ακόμα μοδίστρας της επιρροής της), εκτός του ότι αντιπροσώπευαν εν πολλοίς σωματεία της περιοχής των Αθηνών - Πειραιά, χωρίς μαζικότητα, δεν φαίνεται να έχουν ιδιαίτερους δεσμούς ούτε με τη συνδικαλιστική γραφειοκρατία της ΓΣΕΕ, ούτε να έχουν μια ακραία «εθνικόφρονη» στάση. Ο κόπτης Δ. Δρακούλης φαίνεται ότι ήταν στο παρελθόν αναμεμειγμένος και στο «κομμουνιστικό» συνδικαλισμό και ο ταμίας της ΠΟΕΥΙ Κ. Βότσος, μέλος διοίκησης το 1946. Χαρακτηριστικό σημείο για την εποχή είναι ότι όπως μεταφέρεται στη διοίκηση, υπάρχει η η φήμη ότι *«...ο Δρακούλης δεν 'τρωει' από τη ΓΣΕΕ γιαυτό και δεν αποκομουνιστοποιεί το σωματείο του...»*. Επίσης στην περίοδο που η Μ. Μουτσάκη αρνείται να παραδώσει τη γραμματεία και μάλιστα το θέμα απασχολεί το συνδικαλιστικό της Ασφάλειας και τον Εισαγγελέα, φαίνεται να δηλώνει στο 60ο Α.Τ., ότι « δεν παραδίδει στους κομμουνιστές» εννοώντας τα υπόλοιπα μέλη της διοίκησης της ΠΟΕΥΙ. Βέβαια οι τελευταίοι δεν ήταν κομμουνιστές αλλά στη πρώτη περίοδο της ίδρυσης, ενώ στο συνέδριο του '60, παρευρίσκεται ο Φ. Μακρής, βρίσκονται στην επιρροή των «συνεργαζόμενων ομοσπονδιών», από τους οποίες αποκόπτονται αργότερα και προσεγγίζουν και πάλι τον Φ. Μακρή.

Προσκολλούνται στη ΓΣΕΕ, στον Β. Ράπτη (του ΕΚΑ) και τον Φ Μακρή (ΓΣΕΕ) μόνο όταν οι «Κυριακόπουλοι» δεν κατορθώνουν ή αρνούνται να μεσολαβήσουν επιτυχώς στο Υπουργείο για ζητήματα της ομοσπονδίας. Πρόκειται για κλασικό παράδειγμα ομοσπονδιακού πελατειασμού, όπου σύσσωμη η ομοσπονδία (χωρίς δηλαδή εσωτερικές έριδες, όπως στους κλωστοϋφαντουργούς), προσκολλείται πότε στον ένα και τον άλλο ισχυρό παράγοντα - διαμεσολαβητή προς το Υπουργείο Εργασίας, ώστε να ρυθμιστούν ζητήματα της δικής της πελατείας. Ο Δρακούλης στις 3/10/60 θα δηλώσει ότι:

> *«... η ομοσπονδία θα παίξει έναν ευρύτερον ρόλον, όχι μόνον ως οργάνωσις συνδικαλιστική αλλά και ως οργάνωσις πολιτική»*

και φέρνει παράδειγμα τους Φ. Μακρή, Θεοδώρου, Κυριακόπουλο. Ο ίδιος συνδικαλιστής, όταν η ΠΟΕΥΙ έχει ταχθεί πλέον στο πλευρό της ΓΣΕΕ, θα δηλώσει στο τρίτο συνέδριο (1963):

> *«Εφτιάξαμε μιαν ομοσπονδία χωρίς καταστατικόν, ευρέθημεν δε εις μίαν περίοδον διασπάσεως του Συνδικαλιστικού Κινήματος. Μέσα σ' αυτήν την περίοδον ευρέθημεν*

να κτυπιούμαστε σαν τα χταπόδια μια φορά από τον Θεοδώρου - του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης - και μια από την ΓΣΕΕ, δια τον διασπαστικόν μας ρόλον».

Στη πραγματικότητα η συνδικαλιστική υπόσταση και της ομοσπονδίας και των σωματείων μελών είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη, πράγμα που δεν εμποδίζει βέβαια τους συνδικαλιστές της να συμμετέχουν ενεργά στα πολιτικο-συνδικαλιστικά ζητήματα της εποχής και να προσδοκούν προσωπικές ενισχύσεις για το έργο τους. Πράγματι το Υπουργείο, το 1960 θα «επιχορηγήσει» την ομοσπονδία με 8000 δρχ τα οποία θα τα μοιραστούν μεταξύ τους οι «πρωτοπόροι» της ομοσπονδίας [προφανώς ως έξοδα πρωτοπορίας] και θα αποστείλουν σχετικό ευχαριστήριο έγγραφο προς τον Υπουργό. Γενικότερα, όπως καταγγέλλει ο Χ. Γαλανόπουλος και η ΕΔΑ της εποχής, αλλά και όπως φαίνεται στα πρακτικά της διοίκησης, ένας από τους λόγους συνεδριάσεως είναι το μοίρασμα των χρημάτων, πράγμα που είναι αλήθεια ότι γίνεται με ομόνοια, χωρίς τα προβλήματα και τις καταγγελίες που είδαμε στους κλωστοϋφαντουργούς της ΟΚΕ, τουλάχιστον στην πρώτη περίοδο. Ένας άλλος λόγος συνεδρίασης, είναι ο συντονισμός των δυνάμεων στις εκλογές των σωματείων ώστε να αποκλειστούν οι αριστεροί υποψήφιοι, λόγω μάλιστα του ότι αυτό είναι αδύνατο στο ιστορικό σωματείο ραπτεργατών Αθηνών, αποφασίζεται η ίδρυση άλλων, ελεγχόμενων επαγγελματικών σωματείων. Έτσι ο πολιτικός έλεγχος των σωματείων αντί να αμβλύνει τη παραδοσιακή ομοιοεπαγγελματική δομή, επιτείνει τις επιμεριστικές επαγγελματικές διαιρέσεις. Εκτός από τα παραδοσιακά σωματεία στην περιοχή της Αθήνας, των πουκαμισάδων, των ραπτεργατών, των μοδιστών, το 1952 ιδρύεται σωματείο παντελονάδων, το 1961 ημερομισθίων (ετοίμων), το 1958 κοπτών, το 1962 φορεματάδων -γελεκάδων.

Οι συνδικαλιστές της ΠΟΕΥΙ, (και) για να υποστηρίξουν την οργανωτική πολυδιάσπαση, μελετούν, καταγράφουν και προπαγανδίζουν, τις υπαρκτές κατατμήσεις και ασάφειες της μισθωτής εργασίας στο κλάδο, που ήδη μας έχουν απασχολήσει. Ο Δ. Δρακούλης θα αναφέρει σε μια διοίκηση (15/10/1960) ότι «... ο συνδικαλισμός είναι κοινωνιολογία» και πράγματι οι αναλύσεις των συνδικαλιστών της ΠΟΕΥΙ και ειδικά του Π. Αδαμόπουλου, για τη κατάτμηση, την ασάφεια τη σύγχυση της μισθωτής εργασίας είναι θεμελιωμένες αναλύσεις, μάλιστα είναι οι μόνες θεμελιωμένες αναλύσεις για την παραγωγή του κλάδου στη συγκυρία. Αντίθετα από τους συνδικαλιστές της ΠΟΕΥΙ που πράγματι αναφέρονται στη πολυδιάσπαση, τη κατάτμηση και την ασάφεια του κλάδου χωρίς να εκφράζουν συνδικαλιστικά τον κλάδο, το σωματείο ραπτεργατών Αθήνας, που συσπειρώνει τους ραπτεργάτες της Αθήνας, δεν φαίνεται να πολύ-ασχολείται με τα παραπάνω, πράγμα που εκ των υστέρων μας επιβεβαίωσε και ο Χ. Γαλανόπουλος. Φυσικά οι αξιόλογες αναλύσεις της ΠΟΕΥΙ, που σχηματοποιούνται στο 3ο συνέδριο, δεν κατατείνουν στην συνδικαλιστική ενότητα αλλά στη συνδικαλιστική διάσπαση, μάλιστα δίνοντας έμφαση σε αυτά που χωρίζουν και όχι αυτά που ενώνουν τους ραπτεργάτες, στοχεύοντας στην ελεγχόμενη αυτονόμηση της έκφρασης των επιμεριστικών συμφερόντων, στη πράξη σχηματοποιούν έναν λόγο ακυρωτικό της ίδιας της ομοσπονδίας, ως κλαδικής οργάνωσης. Μιας οργάνωσης δηλαδή που υποτίθεται χρειάζεται για να ενώνει και όχι για να διαχωρίζει, να μεγεθύνει και να δίδει οργανωτική έκφραση στις επιμέρους διαφορές συμφερόντων.

Τόσο οι αναλύσεις του κλάδου όσο και οι συνδικαλιστικές διασπάσεις δεν έχει σοβαρές επιπτώσεις στην ίδια την ομοσπονδία και γενικότερα στον επίσημο κλαδικό συνδικαλισμό, γιατί η επιρροή και η συνδικαλιστική βάση της ΠΟΕΥΙ, των παλιών,

όσο και των νέων σωματείων μελών της είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη. Στη πραγματικότητα η ΠΟΕΥΙ είναι μια σφραγίδα, που αρχικά δεν αναγνωρίζεται ούτε καν από τη ΓΣΕΕ, χωρίς μέλη, χωρίς δράση και ως ένα σημείο χωρίς αιτήματα και στόχους, εκτός της αυθυπαρξίας της. Από ένα σημείο και μετά, η ΠΟΕΥΙ θα επεξεργασθεί κάποιους στόχους, κυρίως ως προς το κυριότερο πρόβλημα της ασφάλισης στο ΙΚΑ και γενικότερα την εφαρμογή της νομοθεσίας, ως προς την εξαρτημένη εργασία κλπ, αλλά στο μεταξύ θα αντιμετωπίσει τη φθορά του παραδοσιακού εμπορορραφείου και τις σοβαρές παραγωγικές ανακατατάξεις, που επέρχονται με την επέκταση των «ετοίμων». Το σωματείο των ετοίμων θα επικαλείται την τέχνη του επαγγέλματος, για παράδειγμα ο πρόεδρος Ι. Νίκολης, στη συνεδρίαση του Δ.Σ. της 1/11/1962 φαίνεται να λεει:

«*Είμεθα καλιτέχναι, δίδωμεν ότι καλόν μπορεί να παρουσιάσει μια κοινωνία από αισθητικής πλευράς, το καλιτέχνημα που λέγεται κοστούμι και παρουσιάζονται οι πάντες...*»,

Ωστόσο η αναφορά στην καλλιτεχνία δεν φαίνεται να έχει επιτυχία. Χαρακτηριστική είναι η απογοήτευση των συνδικαλιστών, όπως καταγράφεται στα πρακτικά της διοίκησης του σωματείου των ετοίμων, μετά την επίσκεψη του προέδρου και γενικού γραμματέα στο εργοστάσιο «Αλεξιάδη», το 1963, όπου μεταξύ άλλων καταγράφεται και το εξής:

«*Ομολογώ ότι ο κύριος Αλεξιάδης έδιξε τόσην προθυμίαν να μας φέρη σε επαφή με τους συναδέλφους που εσταμάτησε την εργασίαν...*»,

ωστόσο παρά το συνδικαλιστικό «μάθημα» εν ώρα εργασίας με την προτροπή του εργοδότη, κανένας δεν θα εγγραφεί στο σωματείο, ούτε θα παρουσιαστεί την επομένη, στη Γ. Συνέλευση. Έτσι το σωματείο των ετοίμων τελικά θα καταντήσει να στηρίζεται μόνο στα «έτοιμα» του ΣΥΡΥ και γενικότερα των στρατιωτικών εργοστασίων, σε εργοστάσια δηλαδή με στρατιωτικούς διευθυντές και εργάτες ελεγμένους ως προς τα κοινωνικά φρονήματα των ίδιων και της οικογενείας τους.

Η συνδικαλιστική πυκνότητα στο σωματείο που υποτίθεται ότι εκπροσωπεί τους ημερομίσθιους (στα έτοιμα) παραμένει αναιμική, με μέλη κάτω των 100 (κριτήριο αντιπροσωπευτικότητας για σύναψη ΣΣΕ), με μια ενδιάμεση απότομη αύξηση των συνδικαλισμένων μελών το 1966, όπου από 78 ψηφίσαντες εμφανίζονται 556 για να ξαναπέσουν στα 1967 και πάλι στους 77. Το σωματείο των ημερομισθίων είναι ανίκανο να υπερασπίσει στοιχειωδώς εργατικά δικαιώματα, ακόμα και την εφαρμογή της διαιτητικής απόφασης, ακόμα και στα «στρατιωτικά», όπου το ίδιο το κράτος φαίνεται να παραβιάζει τη σύμβαση και απολύει έναν εργαζόμενο που αντιδρά[889].

Σε όλη την ΠΟΕΥΙ, έως τη μεταπολίτευση, οι συνεδριάσεις των διοικήσεων είναι σπάνιες, συχνά με θέμα τα οικονομικά, δηλαδή το μοίρασμα των «ενισχύσεων» και τα συνέδρια της ΠΟΕΥΙ αμφιλεγόμενης εγκυρότητας, με συνέπεια η ομοσπονδία να είναι συνεχώς ευάλωτη, όχι μόνο ως προς την αντιπροσωπευτικότητα της, αλλά ως και τη νομική της υπόσταση. Αυτό θα επιχειρήσει να αξιοποιήσει το 1966, η προσφυγή για διορισμό διοίκησης και ορισμένων αριστερών και «κρυφοαριστερών» σωματείων μελών της, με τη καθοδήγηση της ΕΔΑ και των «115», ωστόσο θα έχει

[889] Αναφέρονται στα πρακτικά του Δ.Σ. του σωματείου των ημερομισθίων (ετοίμων)

άδοξο τέλος, με μεθοδεύσεις χαρακτηριστικές της ανοιχτής επέμβασης της Ασφάλειας, παρακρατικών μηχανισμών και μαφιόζικων συνδικαλιστικών πρακτικών της εποχής. Σύμφωνα με τις ύστερες διηγήσεις ενός πρωταγωνιστή, προς τον Χ. Γαλανόπουλο, όπως μας μεταφέρθηκαν από τον Γαλανόπουλο, οι παραπάνω μηχανισμοί επενέβησαν ώστε να μην υλοποιηθεί η απόφαση διορισμού νέας διοίκησης με ηγέτη έναν συνδικαλιστή της ΠΟΕΥΙ ο οποίος παρουσιάστηκε «κεντρώος», συνεργάστηκε με τα «115» και χρησιμοποιήθηκε ως όχημα για την «άλωση» της ομοσπονδίας. Ο ίδιος λοιπόν, όπως εκ των υστέρων εκμυστηρεύτηκε στον Γαλανόπουλο, μεταφέρθηκε εκτός Αθηνών, όπου δέχθηκε απειλές και εκβιασμούς και τελικά αφέθηκε ελεύθερος με ένα χρηματικό ποσό, ως δώρο, για τη «συνεργασία» του[890]. Παρά λοιπόν τις ευρύτερες, αμφίρροπες και ταραγμένες πολιτικές εξελίξεις και ενώ η βιομηχανική ένδυση φανερώνει το δυναμισμό της με σημαντική αύξηση της απασχόλησης, ο επίσημος κλαδικός συνδικαλισμός παραμένει μια άμαζη σφραγίδα, στενά προσδεδεμένος πλέον στις κατευθύνσεις της ΓΣΕΕ και του ελεύθερου δημοκρατικού συνδικαλισμού. Τον Ιανουάριο του 1966, σύσσωμη η διοίκηση υπογράφει τη γνωστή διακήρυξη αρχών της εποχής, μια από τις δηλώσεις πίστης, που κατά καιρούς θα «κοσμήσουν» τον εργατοπατερισμό, που φυσικά καταγγέλλει το Δ.Σ.Κ., τα «115», και τη ΠΣΟ[891].

Η εξέλιξη από το μετεμφυλιακό προς το χουντικό συνδικαλισμό της ΠΟΕΥΙ θα είναι ομαλή, τα ίδια, ή περίπου τα ίδια στελέχη θα συνεχίσουν την ίδια τακτική και την ίδια φρασεολογία, διανθισμένη φυσικά με τα γνωστά υμνολόγια της εποχής στη χούντα. Η ΠΟΕΥΙ με την 690/8-11-67 εγκύκλιο, ενημερώνει ότι ο συνδικαλισμός «σώθηκε από το ΚΚΕ» και καλεί:

> «... να προχωρήσουμε οι υπερήφανοι εργάται εις τον ευαγή αγώνα (...) μακριά από ξένα συμφέροντα (...) όπως να φύγουν οι Αμερικάνοι από το Βιετνάμ».

Ο συνδικαλιστής Λ. Ψηλός που κυριαρχεί στη χούντα, θεωρείται γενικότερα ικανότατος, ή μάλλον θεωρείται τόσο από τους αριστερούς όσο και από τους δεξιούς, ως ο ικανότερος συνδικαλιστής της μη αριστερής παράταξης, ωστόσο στην μεταπολίτευση θα είναι τόσο εκτεθειμένος που δεν θα αποτελεί αξιόπιστη λύση για τη μεταπολιτευτική «παράταξη της ΓΣΕΕ». Βέβαια πολλοί συνδικαλιστές της ΓΣΕΕ είχαν το παρατσούκλι του «Χουντοδεξιού» αλλά ειδικά στην ΠΟΕΥΙ φαίνεται ότι στη χούντα είχαν ξεπεράσει κάθε ανεκτό όριο. Ενδεικτικό είναι ότι η διοίκηση της ΠΟΕΥΙ θα στείλει και συγχαρητήριο έγγραφο προς τη Χούντα του Ιωαννίδη για την καταστολή της εξέγερσης του Πολυτεχνείου[892]. Ο λόγος της έκθεσης στη χούντα, δεν φαίνεται να είναι ότι οι παραπάνω ήταν πράγματι περισσότερο «χουντικοί», αλλά το ότι από τη στιγμή που η συνδικαλιστική ηγεσία της ΠΟΕΥΙ εργάζεται στα στρατιωτικά εργοστάσια και τα συνδικαλισμένα μέλη ουσιαστικά περιορίζονται στους εργαζόμενους των στρατιωτικών, άρα και τα αιτήματα απευθύνονται ευθέως στις στρατιωτικές ηγεσίες και ιεραρχίες, αναγκάζονται να λειτουργούν στο «πνεύμα» και τη φρασεολογία των στρατιωτικών επί χούντας, πράγμα που δεν αφήνει και πολλά περιθώρια να φανούν αργότερα ως οπαδοί του «ελεύθερου δημοκρατικού

[890] Την πληροφορία δεν μπορέσαμε να διασταυρώσουμε, ωστόσο σε κάθε περίπτωση η μη υλοποίηση της δικαστικής απόφασης είναι πολύ περίεργο και βεβαιωμένο γεγονός.

[891] Βλ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

[892] Φυσικά το έγγραφο δεν υπάρχει στο αρχείο, αλλά υπάρχει η σχετική αναφορά στο πρωτόκολλο.

συνδικαλισμού». Χαρακτηριστικό είναι ότι ο πρώτος πρόεδρος των ημερομίσθιων απολύεται από το ΣΥΡΥ (στρατιωτικό) και παραιτείται, ενώ οι συνδικαλιστές ψάχνουν κάποιον γνωστό για να μεσολαβήσει στη στρατιωτική διοίκηση, βρίσκουν λοιπόν κάποιον ταξίαρχο της αεροπορίας. Συνεπώς αν και συνδικαλιστιστές του καθεστώτος, είναι ανίκανοι για άμεση συνεργασία με τη στρατιωτική διοίκηση, έχουν ανάγκη ακόμα από «μεσολαβητές», ή έχουν μάθει να «συνδικαλίζονται» μόνο με «μεσολαβητές». Ταυτόχρονα δεν τολμούν ή δεν επιθυμούν να στραφούν προς τη μεγάλη μερίδα των ημερομισθίων εργατών έστω για κάποια σύμβαση εργασίας εκτός των στρατιωτικών, μάλιστα στις 22/7/71, ο πρόεδρος των ημερομισθίων απαντά σε σχετική πρόταση: *«...είναι αδύνατον να γίνει σύμβασις δι άτομα τα οποία αγνοούν την ύπαρξιν του σωματείου»*. Πράγματι το σωματείο των ημερομισθίων (στην πράξη των στρατιωτικών), με μερικές δεκάδες μέλη, αγνοεί τους εργάτες, ενώ αντίστοιχα, οι εργάτες και εργάτριες που στο μεταξύ απασχολούνται κατά χιλιάδες ως ημερομίσθιοι, αγνοούν το σωματείο.

Οι ίδιοι άνθρωποι, προς το τέλος της χούντας, όταν ο Χ. Γαλανόπουλος αποφυλακίζεται, θα τον πλησιάσουν, ζητώντας του να τους βοηθήσει, λέγοντας του μάλιστα ανοιχτά ότι θα μπορούσε να τους «βοηθήσει», χωρίς όμως να φαίνεται, γιατί αυτό τους «...το απέκλεισε η Ασφάλεια», συνεπώς η ασφάλεια ρωτήθηκε εκ των προτέρων. Όταν χρειαστεί λοιπόν να εμφανισθούν οι «ελεύθεροι δημοκράτες» του κλάδου ώστε να υποστηρίξουν το κρατικό συνδικαλισμό μετά τη χούντα, αυτοί είναι δυσεύρετοι ή μάλλον ανύπαρκτοι. Η ηγεσία της ΓΣΕΕ θα δυσκολευτεί να βρει άτομα να υποδείξει για τους γνωστούς μεταπολιτευτικούς διορισμούς, πράγμα που βοηθούσης της «αντιδικτατορικής ενότητας» και γενικότερα των συμμαχιών του ΑΕΜ, θα τους οδηγήσει και πάλι στον ιστορικό ηγέτη της αριστεράς, τον Γαλανόπουλο, ανώτατο στέλεχος του ΚΚΕ Εσωτερικού και του ΑΕΜ.

4.2.2.3 Κατηγορίες της απασχόλησης και ο συνδικαλισμός τους

Εξετάζονται στο 4.3.2.3.1 οι μοδίστρες, στο 4.3.2.3.2 οι καλφάδες και οι γαζώτριες, στο 4.3.2.3.3 οι εργάτριες των μεγάλων βιομηχανικών μονάδων, στο 4.3.2.3.4 οι κόπτες, στο 4.3.2.3.5 οι εργάτριες των βιοτεχνιών και οι φασονίστριες

4.2.2.3.1 Οι μοδίστρες

Το μεγαλύτερο μέρος της εργασίας στον κλάδο, στη μεταπολεμική περίοδο και κυρίως στη δεκαετία του '60, είναι μοδίστρες, εργαζόμενες που δεν παρουσιάζονται στις στατιστικές, δεν εντάσσονται σχεδόν ποτέ στην τυπική εργασιακή σύμβαση. Αφού περνούν από τη παραδοσιακή μαθητεία της μοδιστρούλας, εξασκούν την τέχνη τους, συνήθως στο σπίτι τους. Δεν χάνουν την πελατεία τους ακόμα και όταν τα γυναικεία ρούχα έχουν τυποποιηθεί, αλλάζουν συχνότατα τα υλικά ραφής και το σχέδιο σύμφωνα με τις επιταγές της μόδας, δηλαδή τα εισαγόμενα πατρόν. Στις μοδίστρες αντί για συγκέντρωση, παρατηρείται αποκέντρωση, δηλαδή από τους γυναικείους μοδιστικούς οίκους, περνάμε στις μοδίστρες της «γειτονιάς», ενώ το περισσότερο ακριβό, «αριστοκρατικό» ρούχο, αρχίζει να περιορίζεται σε ατελιέ και μόδιστρους, άνδρες σχεδιαστές της «υψηλής ραπτικής». Σταδιακά, η γυναικεία μαθητεία αρχίζει να περνάει σε ειδικές σχολές μόδας, που στη πορεία μετασχηματίζεται σε σχολές «πατρονίστ - μοντελίστ», άρα κατευθύνονται προς το βιομηχανοποιημένο γυναικείο ρούχο. Κάθε οίκος έχει βέβαια και τις

«αριστοκρατικές» μοδίστρες του, τις λεγόμενες «πρώτες», ή «πρεμιέρες» ή «τραπεζιέρες», που ξέρουν να ράβουν και στο χαίρι, αναλαμβάνουν ειδικές περιπτώσεις ραφής και διευθύνουν κύκλους μαθητευομένων και τεχνιτριών.

Ως ένα σημείο η αντοχή της μοδιστρικής στο χρόνο, πολύ περισσότερο από την αντίστοιχη των ραφτάδων, αιτιολογείται από τις ελληνικές σωματομετρικές ασυμβατότητες, ως προς τα έτοιμα «ξένα» πατρόν και από την μικρότερη τυποποίηση του γυναικείου ενδύματος συγκριτικά με το ανδρικό. Ωστόσο σταδιακά η έτοιμη παραγωγή θα καλύψει και τις παραπάνω ιδιομορφίες, έτσι ώστε στη δεκαετία του '70, η μοδιστρική αρχίζει να φθίνει και αρκετές μοδίστρες όπως και ράπτες, αναγκάζονται να καταφύγουν στο εργοστάσιο, ή σε καταστήματα πώλησης, αναλαμβάνοντας κυρίως τη κατασκευή δειγμάτων, τη κατασκευή ειδικών ενδυμάτων (πχ νυφικά) ή ραφή ειδικών υφασμάτων (ριγέ, καρό) και τη κουμαντατούρα (επιδιόρθωση).

Οι μοδίστρες, στην περίοδο της κυριαρχίας της μοδιστρικής, είναι κυρίως αυτοαπασχολούμενες, με σημαντικά εισοδήματα σχεδόν αποκλειστικά στη σφαίρα της άτυπης εργασίας και οι μοδιστρούλες συνεχίζουν να θεωρούνται εργατοκόριτσα «από σπίτι», όπως και στη προπολεμική περίοδο. Όπως φαίνεται στη «μοδιστρούλα» του Παπαϊωάννου, η σχέση μαζί της προϋποθέτει τον επίσημο δρόμο της «οικογενειακής έγκρισης», ακόμα και όταν δεν υπάρχει πατέρας ή αδελφός - προστάτης, αλλά μάννα («... στη μάννα της να πάω...»). Από κάθε άποψη η μοδίστρα είναι ένα ξεχωριστό κομμάτι της απασχόλησης, με κρίσιμες διαφορές τόσο στις συνθήκες εργασίας όσο και στην εξάρτηση και προοπτική. Φυσικά δεν υπάρχει ισχυρός συνδικαλισμός των μοδιστρών και οι πρώτες μεταπολεμικές κινήσεις συνδικαλισμού τους, θα μετασχηματιστούν ως συνδικαλισμός των εργαζόμενων στα «γυναικεία» δηλαδή τις έμμισθες ραπτερπάτριες που αναλαμβάνουν τη ραφή για λογαριασμό γυναικείων ετοίμων. Για παράδειγμα στη ΣΣΕ του 1956, υπάρχει ημερομίσθιο για τις μαθητευόμενες, που από 12 δρχ το πρώτο χρόνο μαθητείας, φτάνουν στις 28 δρχ στο τέταρτο χρόνο. Οι «πρεμιέρες» ή «τραπεζιέρες» αμείβονται με 80 δρχ και υπάρχει και μια «περίεργη» ρύθμιση για το ημερομίσθιο των «ελευθέρων μοδιστρών», από 50 έως 125 δρχ, χωρίς διευκρινήσεις. Φυσικά η έννοια του μεροκάματου για τις ελεύθερες μοδίστρες είναι απροσδιόριστη και ανεφάρμοστη, εξ άλλου το τεράστιο εύρος της διαφοράς υποσκάπτει ακόμα και τη τυπική - νομική ρύθμιση.

Οπως ήδη έχουμε αναφέρει υπάρχουν δύο σωματεία μοδιστών, εκτός ΠΟΕΥΙ για διαφορετικούς λόγους, το ένα λόγω της ηγεσίας της Μ. Μουτσάκη (της γνωστής μας πρώτης προέδρου της ΠΟΕΥΙ) και το άλλο λόγω της κυριαρχίας της ΕΔΑ. Το αριστερό σωματείο, με πρόεδρο την Ε. Βουτσά από 70 μέλη κατά την ίδρυση, το 1960-1961, φτάνει στα 380 μέλη λίγο πριν τη δικτατορία, πράγμα που σημαίνει βέβαια μια σημαντική συνδικαλιστική δύναμη, συγκριτικά με τις «σφραγίδες» της ΠΟΕΥΙ, αλλά ουσιαστικά δεν καλύπτει συνδικαλιστικά τη πολυάριθμη γυναικεία απασχόληση στον κλάδο. Από την άλλη μεριά τα καταστατικά των σωματείων των «γυναικείων» θα συνεχίζουν να καλύπτουν τη μοδιστρική, αλλά και την ημερομίσθια απασχόληση των ετοίμων γυναικείων, έτσι ώστε στη μεταπολίτευση, το σωματείο «γυναικείων και παιδικών» της Αθήνας, συνέχεια του ιστορικού σωματείου της ΕΔΑ, θα εγγράφει μέλη που δηλώνουν ως ειδικότητα «μοδίστρα», ή «μοδίστρα φασόν» και ταυτόχρονα άλλες που δηλώνουν «γαζώτρια», ή «μηχανικού». Η παραπάνω ασάφεια, το ότι καταστατικά το σωματείο δεν καλύπτει αποκλειστικά τη μισθωτή - εξαρτημένη εργασία, θα αποτελέσει το πρόσχημα μη εγγραφής του στο ΕΚΑ το 1975-1976 και

τελικά θα αλλάξει το καταστατικό καλύπτοντας μόνο τη μισθωτή εργασία, χωρίς όμως και πάλι να γίνει δεκτό από το ΕΚΑ. Ωστόσο στη μεταπολίτευση τα συνδικαλισμένα μέλη θα αυξάνονται ραγδαία, φτάνοντας στα τέλη της δεκαετίας του '70 στα 2400 μέλη.

Σε όλη την περίοδο λειτουργίας των σωματείων μοδιστρών - αργότερα γυναικείων - παιδικών, θα συνδικαλίζουν σχεδόν αποκλειστικά γυναίκες, άρα θα είναι ένας καθαρός «γυναικείος» συνδικαλισμός, ενώ στην πρώτη περίοδο, των φορεμάτων κατά παραγγελία, οι άνδρες δεν θα συνδικαλίζονται στις «μοδίστρες», αλλά στο σωματείο των ραπτεργατών, ή στο σωματείο των «φορεματάδων - γελεκάδων» της ΠΟΕΥΙ. Υπάρχουν και κάποιες μεταπολεμικές συμβάσεις μοδιστών, μεταξύ των ρυθμίσεων των οποίων, περιλαμβάνεται η απαγόρευση να καλείται η μαθητευόμενη να εκτελεί τις οικιακές εργασίες του σπιτιού - εργαστηρίου της μοδίστρας και γενικότερα του καταστήματος «γυναικείων»[893], πράγμα που μας απασχόλησε και προηγουμένως, στον προπολεμικό κλάδο. Επίσης η νομολογία απασχολείται συχνά με το πρόβλημα της εποχικής εργασίας στο κλάδο, μάλιστα υιοθετείται η ρύθμιση για «νεκρές» περιόδους στις οποίες η μαθητευόμενη (μοδιστρούλα) δεν απολύεται αλλά και δεν πληρώνεται[894]. Σε τελική ανάλυση, όσο ο συνδικαλισμός των «γυναικείων» προσανατολίζεται στα μοδιστράδικα, ουσιαστικά καλύπτει τις μαθητευόμενες μοδιστρούλες, αφού η μοδίστρα μόλις αποκτήσει τα απαραίτητα εφόδια της τέχνης, εξέρχεται από τη μισθωτή εργασία ή μετατρέπεται σε «μοδίστρα - φασόν» των ετοίμων, ανταγωνιζόμενη τους «φορεματάδες» φασόν των «ατελιέ». Από το 1952, η απόφαση των υπουργών για την αμοιβή εργασίας, αναφέρεται ρητώς στις μαθητευόμενες, για παράδειγμα η υπ αριθμ. 13959/52 απόφαση. Τελικά, το ότι επικρατεί το «έτοιμο», άρα το ρούχο δεν ράβεται με βάση το σώμα και τις πρόβες πάνω στο σώμα της πελάτισσας, λειτουργεί ανασχετικά προς την αποκλειστικά γυναικεία εργασία στα γυναικεία ενδύματα. Αντίστροφα οι γυναίκες ράβουν πλέον και αντρικά, λόγω (και) του ότι δεν χρειάζεται πλέον να κάνουν τις πρόβες στο ανδρικό σώμα. Άρα ο καταμερισμός εργασίας κατά φύλλο δεν ορίζεται πλέον κυρίαρχα από το είδος του ενδύματος - αλλά από τη φάση παραγωγής και το εργατικό κόστος, με συνέπεια στη ραφή, τη φάση με τη μέγιστη ένταση εργασίας, να κυριαρχήσουν συντριπτικά οι γυναίκες.

4.2.2.3.2 Από τους καλφάδες στις ναζώτριες

Ήδη από τις αρχές του '60, η μαζικοποίηση της ραφής και η τάση στροφής της κατανάλωσης και παραγωγής προς τα «έτοιμα», υποβαθμίζουν το καλφαλίκι και τον κάλφα, τείνουν να γενικεύσουν το ημερομίσθιο, να μετατρέψουν τη συντεχνιακή επιβίωση της ασάφειας και αλληλεγγύης με μια πολύ «καθαρότερη» εργασιακή σχέση. Στο βαθμό που ο ράπτης γίνεται εργοδότης - βιομήχανος ή έστω βιοτέχνης και απασχολεί πλέον όχι άλλους «συναδέλφους» ραφτάδες - καλφάδες, αλλά γυναικείο, ανειδίκευτο προσωπικό, που εκπαιδεύει ο ίδιος, ως «μηχανικούδες» - «γαζώτριες», αμβλύνεται η παραδοσιακή ομοιο -επαγγελματική αλληλεγγύη, που ως ένα σημείο υπερέβαινε την ταξική αντίθεση. Κυριαρχεί πλέον η ραπτεργάτρια χειρίστρια

[893] Σύμβαση εργατριών γυναικείων αμφιέσεων Αθηνών - Πειραιώς και προαστίων, της 16/7/1949, άρθρο VI., στο ΔΕΝ, 1950, σ. 14-15.

[894] Για παράδειγμα με απόφαση του πρωτοδικείου Αθηνών (997/54), θεωρούνται «νεκρές» περίοδοι από 1-8 έως 15-10 και από 1-2 έως 15-3., στο ΔΕΝ 1954, σ. 225.

γαζωτικής μηχανής η λεγόμενη «**μηχανικού**», που διαφέρει ριζικά από τον κάλφα, ως προς το επαγγελματικό στάτους όσο και ως προς τη δυνατότητα ανοδικής κινητικότητας μέσα στο χώρο εργασίας. Το πολύ - πολύ να μπορούσε να γίνει επιστάτρια - εκπαιδεύτρια, θέση όμως για την οποία απαιτείται, εκτός της όποιας δεξιότητας, η πλήρης υποταγή στη διεύθυνση και η διάρρηξη των σχέσεων με άλλες συναδέλφους. Βέβαια θα υπάρχει κινητικότητα και στις γαζώτριες, ως προς το ότι συχνά παραιτούνται και επαναπροσλαμβάνονται (λόγω οικογενειακών υποχρεώσεων), ότι αλλάζουν σχετικά εύκολα εργοδότη και τέλος ότι μπορούσαν να γίνουν οι ίδιες αυτοαπασχολούμενες, συχνά φασονίστριες, ή να απασχολούν και προσωπικό σε βιοτεχνίες, ή στα σπίτια τους ή σε εργαστήρια φασόν. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι βιοτεχνίες και τα φασονατζίδικα ιδρύονται αποκλειστικά από τις πρώην έμμισθες εργαζόμενες, αφού σύμφωνα με τις μαρτυρίες των φασονιστριών που συλλέξαμε, συχνά το φασόν είναι και η εναρκτήρια επαγγελματική ενασχόληση με τον κλάδο. Οι περισσότερες όμως περνούν για κάποιο διάστημα από τη μαθητεία της βιοτεχνικής - βιομηχανικής κατασκευής ενδύματος, από το εργοστάσιο, που όπως είδαμε λειτουργεί και ως «σχολή», ως χώρος κατάρτισης.

Ήδη στις αρχές του '60 οι γυναίκες προσλαμβάνονται μαζικά στον κλάδο, έτσι ώστε δεν κυριαρχούν μόνο στη μοδιστρική, αλλά και στα «ανδρικά» έτοιμα, ένα μικρό τότε μέρος της παραγωγής των ανδρικών που σταδιακά επεκτείνεται. Με βάση τα παραπάνω οι άνδρες καλφάδες των ετοίμων αντιμετωπίζουν τον ανταγωνισμό του χαμηλότερου μεροκάματου των γυναικών και το 3ο συνέδριο της ΠΟΕΥΙ (1963) θέτει το αίτημα για:

> «ίσην αμοιβή δια ίσην εργασίαν εις τας εργαζομένας γυναίκας εις τον κλάδον ιματισμού».

Από τις αρχές του '70 οι γυναίκες αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία του κλάδου, μάλιστα το αίτημα για ίση αμοιβή στην ίδια εργασία ανδρών και γυναικών και επί χούντας. Σύμφωνα με το ψήφισμα του έκτακτου συνεδρίου του 1972, το αίτημα:

> «*...θεμελιώνεται λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων (απκέντρωσις εργασίας, καταμερισμός εργασίας) διότι τα μηχανήματα τα οποία χρησιμοποιούνται δια την κατασκευήν ετοίμων ενδυμάτων, εξηφάνησαν την καθολικήν τεχνικήν κατάρτισιν των εργαζομένων και δια του τρόπου αυτού το άρρεν προσωπικό αποτελεί το 1/4 (έν τέταρτον) του εργατικού δυναμικού των Εργοστασίων ετοίμων ενδυμάτων*».

Η μαθητεία στη ραφή είναι πλέον εξαιρετικά βραχύχρονη, συγκριτικά με την αντίστοιχη του βοηθού και αργότερα κάλφα, γίνεται πλέον στο γαζωτήριο, (τμήμα ραφής) χωρίς να περιλαμβάνει και τη παραδοσιακή κουλτούρα του μαθητευόμενου τεχνίτη, το σεβασμό στο μάστορα, την αξία της τέχνης, αλλά και τη «ζύμωση» στον παραδοσιακό πολιτικό ριζοσπαστισμό του κλάδου. Οι νέες δυνάμεις της εργασίας στη ραφή, κυρίως οι ημι-ειδικευμένες γαζώτριες, αντιμετωπίζουν πλέον έναν γνήσιο βιομηχανικό χώρο, μια γνήσια βιομηχανική εκμετάλλευση, όπου το περιθώριο ποιοτικής εργασίας υποβαθμίζεται και αρχίζει να διαδραματίζει όλο και μεγαλύτερο ρόλο η ποσότητα της παραγωγής και στην πορεία η ακραία τυποποίηση της εργασίας και της σχέσης παραγωγής - αμοιβής, σύμφωνα με τα γερμανικά πρότυπα, που γίνεται γνωστή ως «μέθοδος» και «ακόρντ». Πρόκειται για αλλαγές που αρχίζουν στη δεκαετία του '60 αλλά γενικεύονται στα τέλη του '60 - αρχές '70, έτσι ώστε σχηματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο κλάδος διαμορφώνεται ως βιομηχανικός

κλάδος επί δικτατορίας, άρα και ο βιομηχανικός συνδικαλισμός στην ένδυση, τείνει να ταυτίζεται με το χουντικό συνδικαλισμό, πράγμα που βέβαια έχει προφανείς επιπτώσεις και στην ίδια την οργάνωση εργασίας.

Η βιομηχανική ραφή δεν επεκτείνεται από τη βιοτεχνία στη βιομηχανία, αλλά από τη βιομηχανία στη βιοτεχνία, τουλάχιστον αυτή είναι η κυρίαρχη τάση, στην οποία συμβάλουν οι «ξένοι». Οι μεγάλες επιχειρήσεις του κλάδου στις οποίες εργάζονται και μαθητεύουν πλέον οι ραπτεργάτες, μπορούν να διαχωριστούν σε τρεις κατηγορίες: α) Τις υπεργολαβικές επιχειρήσεις για λογαριασμό αποκλειστικά «μητρικών» ξένων επιχειρήσεων, που συχνότατα είναι ουσιαστικά τμήματα ραφής, ή τις υπεργολαβικές επιχειρήσεις για λογαριασμό περισσότερων εντολέων, β) τα «αυτόνομα» εργοστάσια ένδυσης, αυτά δηλαδή που παράγουν και εμπορεύονται τα έτοιμα ενδύματα και γ) τις καθετοποιημένες κλωστοϋφαντουργίες, αυτές δηλαδή που επεκτείνονται από τη πλέξη ή την ύφανση στη κοπή - ραφή. Ένα ενδιαφέρον ζήτημα είναι ότι τα κοπτήρια όπως και τα ραφεία των καθετοποιημένων εργοστασίων, συχνότατα των πλεκτοβιομηχανιών, δεν εντάσσονται στον ιματισμό, αλλά στην κλωστοϋφαντουργία, πράγμα που δεν συμβαίνει όταν η κοπή - ραφή διεξάγονται σε άλλο χώρο, ή άλλη επιχείρηση. Αυτό όμως εκτός των άλλων σημαίνει και διαφορετική σύμβαση και μισθολογικές διαφορές και αναγκάζει το συνδικαλισμό και στην Ελλάδα να ασχοληθεί με το ζήτημα της συνδικαλιστικής ενοποίησης του ιματισμού και της κλωστοϋφαντουργίας. Προσπάθειες γίνονται στις αρχές του '60 (1963), μετά την μεταπολίτευση (1978) και τελικά η ενιαία ομοσπονδία γίνεται πράξη μόνο στις αρχές του '90.

4.2.2.3.3 Οι εργάτριες των μεγάλων βιομηχανικών μονάδων

Για να επιστρέψουμε στο ζήτημα των μεγάλων μονάδων, τις επενδύσεις και τον έλεγχο του ξένου κεφαλαίου επί δικτατορίας και στη μεταπολίτευση, τονίζουμε ότι η σημασία τους είναι πολύ μεγαλύτερη από όσο φαίνεται με βάση το κλαδικό μερίδιο της ξένης επένδυσης, ακριβώς λόγω του ότι η υπεργολαβία δεν απαιτεί πάντα επένδυση και η παραγωγή είναι έντασης εργασίας. Σε μεγάλο βαθμό οι παραγωγικές αλλαγές επιβάλλονται επί δικτατορίας μονομερώς από το κεφάλαιο και μάλιστα από το ξένο κεφάλαιο, χωρίς τη δυνατότητα μιας οργανωμένης παρέμβασης της εργασίας, χωρίς συμφωνίες και συμβόλαια, χωρίς διαπραγμάτευση, χωρίς παραχωρήσεις. Το «μεγάλο αφεντικό», ένας ξένος (εντός ή εκτός Ελλάδας) και μια μικρή επίσης ξενόγλωσση ομάδα γύρω του, «ξέρουν» τι πρέπει να γίνει και καθορίζουν πως πρέπει να γίνεται. Ο βιομηχανικός «στρατός» του κλάδου που στο παρελθόν περιορίζονταν μόνο στα «στρατιωτικά», τώρα πια είναι ένας μαζικός γυναικείος στρατός, συχνά με ξένη ηγεσία, σε έναν πολιτικό κλίμα που είναι όχι μόνο ανελεύθερο αλλά στρατοκρατικό.

Βέβαια τα παραπάνω δεν σημαίνουν ότι τα εργοστάσια που ιδρύονται με ξένα κεφάλαια, τα λεγόμενα «γερμανικά» λόγω του ότι σε μεγάλο βαθμό αποτελούν υπεργολαβικές θυγατρικές επιχειρήσεις γερμανικών επιχειρήσεων, είναι οι χειρότερες μονάδες του κλάδου. Αντίθετα, τόσο ως προς το μισθό όσο και ως προς τις συνθήκες εργασίας είναι κατά πολύ καλύτερες για τις εργαζόμενες, συγκριτικά με τις «ελληνικές» μικρομεσαίες μονάδες. Έχουν αποδυτήρια, καθαρές τουαλέτες και γενικά ανθρώπινους χώρους, για πρώτη φορά στον κλάδο υπάρχουν οργανωμένες τραπεζαρίες μέσα στους χώρους εργασίας, ενώ οι ξένοι διευθυντές φαίνονται

πρόθυμοι να συζητούν με εργαζόμενους, να τους ενημερώνουν, να προσπαθούν να αντλούν τη συναίνεσή τους. Η εργατική νομοθεσία εφαρμόζεται, χωρίς τις γνωστές παρεκκλίσεις των βιοτεχνιών, ενώ συχνά εφαρμόζονται διατάξεις ευνοϊκότερες από τις θεσπισμένες, για παράδειγμα η απολυμένες αποζημιώνονται με καθεστώς υπαλλήλου και όχι εργάτη. Η κουλτούρα της διεύθυνσης, καθώς προέρχεται από τα γερμανικά πρότυπα, είναι γραφειοκρατική και ορθολογική σε βαθμό που σοκάρει τις εργάτριες, εξάλλου ως ένα βαθμό εφαρμόζονται πλευρές του ρεύματος της «ανθρωποποίησης» του χώρου εργασίας, που εκείνη την περίοδο κυριαρχεί στη Γερμανία. Ταυτόχρονα η εφαρμογή συστημάτων σύνδεσης της αμοιβής με την ποσότητα της εργασίας (ακόρντ) απογειώνει τις αμοιβές των εργατριών, έτσι ώστε οι θέσεις εργασίας στα «γερμανικά» είναι περιζήτητες.

Παρόλα αυτά δεν θα λείψουν αντιθέσεις και προβλήματα τα οποία εκτός των άλλων θα αποκτήσουν μια εθνική διάσταση, με δεδομένο ότι το εργοδοτικό «αυτοί» είναι ταυτόχρονα και «ξένοι», ή Έλληνες που πρόσκεινται στους «ξένους», είναι από κάθε πλευρά ένα «καθαρό» «άλλο» στο εργατικό «εμείς». Οι ταμπέλες - οδηγίες είναι δίγλωσσες, δηλαδή ελληνικές και γερμανικές, η μέθοδος εργασίας και κάθε αλλαγή της φέρεται ως «εντολή απ' έξω», για παράδειγμα οι «αναγκαίοι» χρόνοι εργασίας, εμφανίζονται ως «γερμανικοί» χρόνοι. Το πλέον σημαντικό είναι η γερμανική «μέθοδος», μια απόλυτα τυποποιημένη σειρά κινήσεων και ενεργειών στην οποία οι εργάτριες εκπαιδεύονται μέσα στην επιχείρηση και δεν τους επιτρέπει καμιά παρέκκλιση, καμιά πρωτοβουλία. Η κίνηση του ποδιού, το πως θα κινηθεί ο καρπός, το πως θα κάθονται και το πως θα πιάνουν τα κομμάτια προς ραφή, είναι μελετημένες κινήσεις «μέχρι χιλιοστού και μέχρι δεκάτου του δευτερολέπτου», δοκιμασμένες στη Γερμανία ως προς τη μέγιστη παραγωγικότητα, αλλά και ως προς την εργονομία, που λαμβάνει υπ' όψη την υγιεινή και ασφάλεια του εργαζόμενου. Οι εργάτριες ωστόσο φαίνεται να αντιδρούν στην απόλυτη γερμανική «ιεροτελεστία», βρίσκουν λοιπόν ευκαιρίες να τροποποιούν ελαφρά τη «μέθοδο» σαν παιχνίδι, σαν αντίδραση στην πλήρη τυποποίηση των «γερμανικών ρομπότ», έτσι ώστε η μικρή ανταρσία, μια μικρή «λάθος» κίνηση του καρπού, ή του ποδιού, ενέχει το στοιχείο της αντίστασης στην πλήρη υποταγή όχι μόνο στον τεϋλοριστικό τρόπο ραφής, αλλά και στα λεγόμενα «γερμανικά» συστήματα. Με αυτά θα ασχοληθούμε και στη συνέχεια, εξετάζοντας τη τρέχουσα περίοδο.

Η πρώτη επαφή των ελλήνων με το γερμανικό «ακόρντ» και «μέθοδο» δεν γίνεται βέβαια στην Ελλάδα, αλλά στη Γερμανία, όπου πολλές μετανάστριες και μετανάστες εργάζονται στην ένδυση σε μαζικά εργοστάσια ραφής. Μάλιστα είναι εύλογη η υπόθεση ότι οι Γερμανικές επιχειρήσεις που εγκαθίστανται στην Ελλάδα, δεν προσελκύονται μόνο το κόστος εργασίας και από τα λογής κίνητρα και προσκλήσεις της κυβέρνησης, αλλά και από την εμπειρία των ελληνίδων εργατριών στα γερμανικά εργοστάσια. Όπως προέκυψε από την έρευνα μας, σε κάθε επιχείρηση υπάρχει ένας αριθμός εργατριών που εργάζονταν στην ίδια επιχείρηση στη Γερμανία και παλιννοστούν με παρότρυνση και συχνά, κίνητρα των γερμανικών επιχειρήσεων. Οι Γερμανοί αντιλαμβάνονται ότι αντί να απασχολούν Έλληνες στη Γερμανία, είναι προτιμότερο να τους απασχολούν στην Ελλάδα, όπου και τους αμείβουν πολύ λιγότερο, ενώ ήδη έχουν δημιουργήσει έναν κύκλο «δικών» τους εργατριών, που γνωρίζουν τη γερμανική γλώσσα, τα προϊόντα, τη «μέθοδο» και τη κουλτούρα της εταιρίας τους.

Είναι σημαντικό ότι οι συγκεκριμένες παλιννοστούσες εργάτριες, στο βαθμό που παραμένουν στην μισθωτή εργασία στον κλάδο, μεταφέρουν τις εμπειρίες τους από τον ισχυρότατο γερμανικό συνδικαλισμό της περιόδου, έχουν απομυθοποιήσει τη «σοφή» διεύθυνση και τους «γερμανικούς χρόνους», γνωρίζουν τη κουλτούρα (ή έστω τα αποτελέσματα) της διαπραγμάτευσης και διαβούλευσης. Έτσι η λεγόμενη «μαγιά» εργασίας των «γερμανικών» εργοστασίων, την οποία έχουν ανάγκη οι επιχειρήσεις, είναι και «μαγιά» συνδικαλισμού, ή εν δυνάμει μαγιά συνδικαλισμού, πράγμα που περιορίζεται βέβαια επί δικτατορίας, αλλά εμφανίζεται πριν και κυρίως μετά τη μεταπολίτευση. Στο βαθμό που οι παραπάνω κατηγορία εργατών και εργατριών αναλαμβάνουν θέσεις προϊσταμένων και καλύπτει τις ανάγκες της ξένης διεύθυνσης για άμεση επικοινωνία, όχι μόνο δεν συνδικαλίζεται, αλλά εντάσσεται στην ομάδα «αυτοί» δηλαδή στον κύκλο των εργοδοτικών. Συνεπώς σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στη ΧΟΥΔΣΟΝ, οι παλιννοστούντες δεν έχουν συνδικαλιστική δράση, ενώ σε άλλες πρωτοστατούν, για παράδειγμα η επί σειρά ετών πρόεδρος του σωματείου της ΣΙΣΣΕΡ και στέλεχος της ΠΟΕΥΙ και ΟΚΕ , Α. Φράγκου, προέρχεται από τη γερμανική ΣΙΣΣΕΡ.

Γενικά ο συνδικαλισμός στις παραπάνω «γερμανικές» μονάδες έχει ριζικά διαφορετικό περιεχόμενο από τον παραδοσιακό συνδικαλισμό του κλάδου, ένα συνδικαλισμό τεχνιτών, αφού καλύπτει πλέον τις γαζώτριες που συχνά ξέρουν μόνο μια φάση, με μια «μέθοδο», ένα ή δύο - τρία προϊόντα - κωδικούς, σε δύο - τρεις παραπλήσιες μηχανές. Για πρώτη φορά συναντάται στον κλάδο μαζικός χώρος εργασίας γυναικών εκτός του «στρατιωτικού», που εκτός των άλλων διευκολύνει τη συνδικαλιστική παρέμβαση σε μαζική κλίμακα, διαμορφώνει και στον κλάδο του ιματισμού τη παράδοση των εργοστασιακών συνελεύσεων. Για παράδειγμα στην επιχείρηση ΦΟΝ ΜΠΑΟΥΜ, την οποία αναφέραμε προηγουμένως, λίγο πριν τη δικτατορία, πραγματοποιούνται εργοστασιακές συνελεύσεις, με τη συμμετοχή όλων των εργατριών, χωρίς να υπάρχει εργοστασιακό σωματείο, με τη πρωτοβουλία του κλαδικού. Στο «Εργατικό Βήμα»[895], αναφέρεται η εργοστασιακή συνέλευση των 500 εργαζομένων, ως «πρωτοπορία του συνδικαλισμού», με πρωτοφανή όγκο, παλμό και ήθος. Τα αιτήματα της συνέλευσης ήταν η εξίσωση αμοιβής και εφάπαξ για όσες διακόπτουν την εργασία λόγω γάμου. Επίσης ψηφίζεται διαμαρτυρία προς τη κυβέρνηση για τη ΣΣΕ.

Όπως είδαμε, τα «καλά χέρια», οι πεπειραμένες ραπτεργάτριες, μερικές φορές πρώην μοδίστρες, μπαίνουν επίσης στο μεγάλο εργοστάσιο και αν δεν εργάζονται στις περιορισμένες θέσεις των δειγμάτων κλπ, εργάζονται δίπλα στις «απλές» εργάτριες, στις ίδιες μηχανές. Καλούνται πλέον να αποδείξουν την ανωτερότητα τους όχι τόσο στην ποιότητα της παραγωγής, στην πρωτοβουλία τους, στην εφαρμογή της φαντασίας τους, αλλά στην ποσότητα, μπροστά στο λεπτοδείκτη του χρονομέτρη, ή στη παραγωγή κομματιών, που αντιστοιχούν σε παραγωγικά λεπτά. Ωστόσο η εμπειρία τους και η αυτοπεποίθησή τους τις καθιστά μια ενδιαφέρουσα κατηγορία ως προς το συνδικαλισμό. Λόγω του ότι δεν έμαθαν τη δουλειά στο εργοστάσιο, άρα δεν έχουν μάθει μόνο μια συγκεκριμένη εργασία, μόνο μια «μέθοδο» ή ένα είδος, μπορούν να προσαρμοστούν και σε άλλες επιχειρήσεις - εργοστάσια, πολύ περισσότερο στις πάμπολλες μικροβιοτεχνίες στις οποίες δεν εφαρμόζεται το «ακόρντ» και παρουσιάζεται πολύ μεγαλύτερη ευελιξία ως προς τα είδη παραγωγής και τις μεθόδους εργασίας. Επίσης θα μπορούσαν σχετικά εύκολα να μεταπηδήσουν

[895] «Εργατικόν Βήμα», Φ 3, 1967.

από πόστο σε πόστο, ως «μπαλαντέρ» που εκτός των άλλων εξυπηρετούσε την ανάγκη της επιχείρησης να αμβλύνει τις δυσκαμψίες της εργασίας εν σειρά.

Τα «καλά χέρια» λοιπόν θα είναι μια σχετικά απειθάρχητη κατηγορία, που θα διεκδικεί αυτονομία και θα επιδεικνύει αξιοπρέπεια, ακόμα και στα μαζικά εργοστάσια, θα επιμένει σε συμβολισμούς αντίστασης, τελικά θα στηρίξει το συνδικαλισμό. Για παράδειγμα από μια παλιά μοδίστρα, που αργότερα εργάστηκε στο «Αιγαίο» ως γαζώτρια, την οποία εμείς συναντήσαμε αργότερα, ως εργοδότρια εργαστηρίου φασόν, μας ανέφερε ως παράδειγμα αντίστασης στο Αιγαίο, το ότι η ίδια όπως και άλλες «καλές» εργάτριες, δεν αποδεχόταν να ψάχνουν τη τσάντα τους κατά την έξοδο από το εργοστάσιο. Η βιομηχανική κλοπή, ο έλεγχος της τσάντας ή και ο σωματικός έλεγχος, είναι από τα πλέον ενδιαφέροντα σημεία και θα μας απασχολήσουν και στη συνέχεια, προς το παρόν λοιπόν αρκούμαστε να αναφέρουμε τη μαρτυρία ότι τα «καλά χέρια» στο Αιγαίο, τη δεκαετία του '70, απαίτησαν και πράγματι επέβαλαν να μην ελέγχονται κατά την έξοδο, διότι αυτό τις καθιστούσε « σχεδόν ...κλέφτρες». Τονίζουμε ότι αυτό έγινε μόνο για τα «καλά χέρια» και όχι για όλες, δηλαδή οι υπόλοιπες, ελέγχονταν ... κανονικά.

4.2.2.3.4 Οι κόπτες

Στο μεταπολεμικό κλάδο, η πλέον αναβαθμισμένη ειδικότητα, εκτός του τεχνίτη – επιδιορθωτή (κουμαντατουριέρη), είναι αυτή του κόπτη, που αναλαμβάνει την κοπή των υφασμάτων και που όσο μαζικοποιείται η παραγωγή, σχεδιάζει και κόβει πολλά ομοειδή μέρη ρούχων, γίνεται ο «κόπτης - σχεδιαστής» και «μαρκαδόρος στρωσιάς.» Παρόλες τις ποικίλες αλλαγές, η κοπή παραμένει μια αναβαθμισμένη και καλοπληρωμένη εργασία τεχνικής φύσεως, ο κόπτης είναι υπάλληλος και όχι εργάτης, όπως ο ραπτεργάτης. Με βάση τα παραπάνω ο κόπτης είναι και αισθάνεται κάτι διαφορετικό από τον ραπτεργάτη, είτε τον ημερομίσθιο είτε τον κάλφα, είναι ένα είδος αριστοκράτη του κλάδου και οργανώνεται σε ομοιοεπαγγελματικό σύνδεσμο των κοπτών. Ο σύνδεσμος των κοπτών θα είναι ο μόνος σύνδεσμος που σταθερά θα στηρίζει τον επίσημο συνδικαλισμό της ΠΟΕΥΙ ωστόσο λόγω του ίδιου του επαγγέλματος δεν θα ξεπεράσει ποτέ το χαρακτήρα του μικρού «αριστοκρατικού» συνδέσμου. Τελικά ο σύνδεσμος θα φθίνει όσο υποβαθμίζεται η ειδικότητα με τη βιομηχανοποίηση της παραγωγής και τη μηχανοποίηση της κοπής, που όπως είδαμε διασπάται από το σχεδιασμό. Το μεγάλο κτύπημα στην ειδικότητα θα επιφέρει η ύστερη στροφή της ελληνικής παραγωγής προς την υπεργολαβική ραφή κομμένων τμημάτων ενδυμάτων για λογαριασμό επιχειρήσεων του εξωτερικού και το τελικό κτύπημα, η αυτόματη κοπή μέσω Η/Υ.

Η κοπή και κυρίως ο σχεδιασμός - πατρονάρισμα του ενδύματος, είναι η φάση εργασίας που οριοθετεί κυρίαρχα την κρίσιμη διαφορά μεταξύ «αυτόνομης» ή υπεργολαβικής επιχείρησης, ως προς την εργασιακή διαδικασία και που ανάλογα την εποχή εμφανίζεται διαφορετικά. Στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, η ραφή εξέρχεται από το εμπορορραφείο - ετοίμων, μια ενδιάμεση δηλαδή κατάσταση μεταξύ βιοτεχνίας ετοίμων και παραδοσιακού ραφτάδικου και ανατίθεται σε εργολάβους καλφάδες και λίγο αργότερα σε πιο συστηματικά «φασονατζήδικα». Αντίθετα, η κοπή είναι εργασία που όσο διατηρείται το εμπορορραφείο, παραμένει στο εμπορορραφείο, ο κόπτης παραμένει στο εμπορικό - παραγωγικό κατάστημα, μαζί με α) τον διευθυντή της επιχείρησης, β) τον «κουμαντατουριέρη», δηλαδή τον

επιδιορθωτή, που μπορεί να τροποποιεί το έτοιμο ρούχο στο σώμα του πελάτη και γ) τους πωλητές των έτοιμων ενδυμάτων.

Ο κόπτης, γίνεται εμποροϋπάλληλος και μάλιστα ασφαλίζεται στο επικουρικό ταμείο των εμποροϋπαλλήλων, αν και όπως είναι προφανές διαφέρει από τους πωλητές, αφού εργάζεται ως τεχνίτης, όχι μόνο πίσω από τον πάγκο, αλλά και πίσω από την πόρτα - παραβάν που διαχωρίζει τη παραγωγή με την πώληση. Η απόσπαση της κοπής από τη ραφή είναι μια πρώτη αλλαγή που συντελείται ήδη στο παραδοσιακό ραφτάδικο, αλλά στη συνέχεια αλλάζει και ο ίδιος ο κόπτης. Από το παραδοσιακό ψαλίδι, τον πήχη και το τόπι ύφασμα, περνά σε ηλεκτρικά ψαλίδια ή τροχούς ή «καταρράχτες», για πολλά υφάσματα σε ρολά και όλο και περισσότερο στη χρήση τυποποιημένων προδιαγραφών κοπής. Αυτό σημαίνει ότι η κοπή θα διαχωριστεί και από τον σχεδιασμό, όταν μαζικοποιεί ακόμα περισσότερο η παραγωγή και γενικευτεί η μέθοδος του πατρόν, όπου και θα αξιοποιεί ειδικές μηχανές, που επιτρέπουν κοπή πολλών υφασμάτων. Η μαζική κοπή με πατρόν περιορίζει την αυτονομία του κόπτη και τονίζει τη σημασία της οικονομίας στο ύφασμα και την έλλειψη σφαλμάτων που ενδέχεται να είναι πλέον καταστροφικά για το σύνολο της παραγωγής[896].

Μέχρι και τη δεκαετία του '70, το τμήμα του κοπτηρίου θα είναι ένα από κάθε άποψη ξεχωριστό τμήμα, για παράδειγμα στις πλεκτοβιομηχανίες, που έχουν πλέον καθετοποιηθεί παραγωγικά, περιλαμβάνουν δηλαδή εκτός της πλέξης και ενδεχομένως της κλώσης, την κοπή και ραφή πλεκτών ενδυμάτων. Οι κόπτες και οι βοηθοί τους συχνά θα έχουν τελειώσει κάποια ειδική σχολή, πχ τη σχολή του ΟΑΕΔ, θα έχουν πολύ υψηλότερη αμοιβή από εργαζόμενους άλλων τμημάτων, αλλά και μια διακριτή κουλτούρα. Για παράδειγμα στο εργοστάσιο του Τσιροζίδη στη μεταπολίτευση, το τμήμα του κοπτηρίου, αποτελούσε τον «άνω όροφο» του εργοστασίου αλλά και οι ίδιοι οι κόπτες αισθάνονται ως «άνω όροφος» του προσωπικού. Δεν ασχολούνται με τους «...από κάτω», σχετίζονται μεταξύ τους, υπάρχουν διαφορές ακόμα και στο πως ντύνονται, για παράδειγμα δεν φορούν «μπλού -τζήν», ή τα γνωστά «μποτάκια» της φάμπρικας, αλλά πιο «κυριλέ» ρούχα. Το σωματείο θα ιδρυθεί όταν η «αριστοκρατία» του πάνω ορόφου, πλησιάσει τους «κάτω» και ενοποιήσει αιτήματα, όταν οι περισσότερο εκπαιδευμένοι και καλοπληρωμένοι κόπτες αποδεχθούν και διακηρύξουν τη συναδελφικότητα τους με τους υπόλοιπους. Ο Π. Κυριαζίδης, νεαρότατος τότε συνδικαλιστής, μας παρουσίασε το παραπάνω ως συνέπεια περισσότερο του πολιτικού κλίματος, ανέφερε χαρακτηριστικά ότι επικρατούσε ένας «επαναστατικός ρομαντισμός», ένα κλίμα που παρέσυρε κυρίως τους νέους και όπου μπερδευόταν η κομματική δράση, ο συνδικαλισμός αλλά και ο έρωτας.

4.2.2.3.5 Οι εργάτριες των βιοτεχνιών και οι φασονίστριες

Στη ένδυση, την περίοδο κυριαρχίας της βιομηχανικής κατεργασίας δεν υπάρχουν μόνο οι μεγάλες μονάδες, ούτε μόνο τα οργανωμένα τμήματα όπως τα κοπτήρια και συσκευαστήρια. Όπως είδαμε, υπάρχουν και αυξάνονται μικρομεσαίες ή και μικρές

[896] Το λάθος της κοπής, από τη στιγμή που το ρούχο κατασκευάζεται με μαζικό - βιομηχανικό τρόπο, θα αποκαλυφθεί κατά τη διάρκεια της ραφής ή του σιδερώματος, ή - το χειρότερο - κατά τον τελικό ποιοτικό έλεγχο, όταν πλέον θα είναι αργά για οποιαδήποτε αλλαγή, πολύ περισσότερο αν η ραφή έχει διαμοφαστεί σε εξωτερικά συνεργεία και συνεπώς το αρχικό λάθος θα έχει πολύ μεγάλο κόστος.

και πολύ μικρές μονάδες, που είτε προέρχονται από την μετεξέλιξη των παραδοσιακών εργαστηρίων (πχ το «πουκαμισάδικο» του που εξελίσσεται σε βιοτεχνία υποκαμίσων) είτε ιδρύονται από παλιές ή και νέες εργαζόμενες και εργαζόμενους, μετά από «μαθητεία» σε εργοστάσιο. Δίπλα λοιπόν στις βιομηχανίες ετοίμων ενδυμάτων και τα φασονατζήδικα για λογαριασμό οίκων του εξωτερικού, ξεπηδούν και αναπαράγονται χιλιάδες βιοτεχνίες. Σε ισόγεια ή και υπόγεια πολυκατοικιών ή και σε περισσότερο αυτόνομους βιοτεχνικούς χώρους, δεκάδες χιλιάδες εργάτριες κόβουν, γαζώνουν, συσκευάζουν κάθε είδος ενδύματος, σε επιχειρήσεις που συχνά αλλάζουν ιδιοκτησία και όνομα, παραγωγική δραστηριότητα και πελατεία. Το εργατικό δυναμικό με πρωτοφανή κινητικότητα, μπαίνει και βγαίνει από τη παραγωγή, ή αλλάζει βιοτεχνίες και εργοδότες, σε αρκετές περιπτώσεις δοκιμάζει και κάποια επιχειρησιακή δραστηριότητα, ώστε με τη σειρά του να απασχολήσει άλλες ειδικευμένες γαζώτριες ή «κοπέλες της γειτονιάς».

Προφανώς η εργασιακή - παραγωγική διαδικασία στις βιοτεχνίες διαφέρει τόσο από τα παραδοσιακά ραφτάδικα «της βελόνας» όσο και από τη μαζική παραγωγή των εργοστασίων. Η παραγωγή της βιοτεχνίας, συγκριτικά με τη βιομηχανία, είναι πολύ περισσότερο ευέλικτη, η εργασία πολύ λιγότερο ομοιο-μορφοποιημένη και αντίθετα η εργάτρια αναγκάζεται να χειρίζεται περισσότερες μηχανές. Ταυτόχρονα ο μικρόκοσμος της επιχείρησης αναπαράγει τη παραδοσιακή «κουμπαριά», συνθέτει στενές ανθρώπινες σχέσεις μεταξύ εργοδότη - εργοδότριας και προσωπικού που ακόμα και αν δεν είναι «συμβοηθούντα μέλη» ή συγγενείς, δεν αντιμετωπίζουν μια απρόσωπη διοίκηση, ούτε μια αυστηρή «μέθοδο» εργασίας, ούτε συστήματα παραγωγικότητας και χρονομετρήσεις. Εδώ δεν έχει έδαφος ούτε ο παραδοσιακός συνδικαλισμός των ραφτάδων – καλφάδων, ούτε βέβαια ο εργοστασιακός συνδικαλισμός των μεγάλων μονάδων. Οι εργάτριες σπάνια συνδικαλίζονται και ακόμα λιγότερο απεργούν, ή αντίθετα σε ορισμένες περιπτώσεις η απεργία γίνεται με τη συναίνεση ή ακόμα και με τη συμμετοχή του «αφεντικού». Πρόκειται για έναν ειδικό κύκλο εργασιακών σχέσεων και συνδικαλισμό που θα μας απασχολήσει αναλυτικότερα στη συνέχεια, στη τρέχουσα περίοδο.

Στη συνέχεια θα μας απασχολήσει αναλυτικότερα και ο συνδικαλισμός για τη νέα μορφή της αποκεντρωμένης υπεργολαβίας, που ήδη στη μεταπολίτευση είναι διαδεδομένη, κυρίως με τη μορφή του φασόν στο σπίτι, που ουσιαστικά αποτελεί συνέχεια της παραγωγής των βιοτεχνιών. Οι πολυπληθείς δηλαδή βιοτεχνίες, ανεξάρτητα αν είναι και οι ίδιες υπεργολαβικές μονάδες, όλο και συχνότερα, αναθέτουν μέρες της παραγωγής σε αποκεντρωμένες γαζώτριες στο σπίτι. Στην αρχή αυτές θα ονομάζονται «μοδίστρες φασόν» αλλά σταδιακά θα ονομαστούν απλώς φασονίστριες, θα εργάζονται με το κομμάτι, με τη μηχανή στη κουζίνα, ή τη κρεβατοκάμαρα του σπιτιού, σε ορισμένες μάλιστα εργατικές γειτονιές, σχεδόν σε κάθε σπίτι θα κρύβεται ένα υπεργολαβικό εργαστήριο. Η παραπάνω μορφή δεν ανακαλύπτεται φυσικά ξαφνικά ούτε επέρχεται αυτόματα, καθώς είναι μια συνέχεια της παράδοσης του κλάδου για αποκέντρωση της ραφής, για συμπίεση του εργατικού κόστους, σύμφωνα με τις νέες παραγωγικές και εμπορικές εξελίξεις της ένδυσης. Δεν πρόκειται όμως για το παραδοσιακό καλφαλίκι, όπου για παράδειγμα η παντελονού έραβε ένα παντελόνι, ή έστω λίγα παντελόνια, χωρίς πρόβα, σύμφωνα με το «μπιλιέτο» του «παντελονάδικου», ή αργότερα σύμφωνα με τα προσημειωμένα σημεία ραφής. Πρόκειται για μια, ή δύο και σπάνια όλες τις ραφές, πολλών ίδιων κομματιών ρούχων, για ένα κομμάτι της «αλυσίδας» μαζικής ραφής, που αντί να συντελούνται εν σειρά, από θέση εργασίας σε θέση εργασίας, μεταφέρονται από σπίτι

σε σπίτι και από σπίτι σε βιοτεχνία και αντίστροφα. Οι συνδικαλισμένες, όπως και ασφαλισμένες φασονίστριες είναι ελάχιστες, αναπαράγοντας το κλασσικό πρόβλημα του κλάδου που απασχολεί όπως είδαμε από τη προπολεμική περίοδο: Τα όρια της εξαρτημένης εργασίας, την εφαρμογή της ασφαλιστικής και ευρύτερα εργατικής νομοθεσίας, τη δυνατότητα ακόμα και τη τυπική - νομική δυνατότητα να συνδικαλιστούν, σε σωματεία που εκ του νόμου καλύπτουν μόνο ασφαλισμένους στο ΙΚΑ μισθωτούς.

Η ασάφεια της εξάρτησης της εργασίας, η έλλειψη ελέγχων, η αποκέντρωση, είναι βέβαια κλασσικά προβλήματα που έως ένα σημείο είχαν καταφέρει να επιλύσουν τα παραδοσιακά σωματεία των καλφάδων της ΕΔΑ. Ωστόσο στη μεταπολίτευση ο συνδικαλιστικός ιστός πρέπει να δημιουργεί εξ αρχής, άρα έχουν χαθεί οι παραδοσιακοί δεσμοί με την αποκεντρωμένη απασχόληση και το κυριότερο η νέα υπεργολαβική αποκεντρωμένη απασχόληση δεν αφορά τους σχετικά λίγους καλφάδες, με πολύχρονη μαθητεία άρα και επαγγελματικούς δεσμούς, αλλά δεκάδες χιλιάδες εργάτριες - νοικοκυρές (φασονίστριες στο σπίτι), που καθώς είναι ανασφάλιστες, δεν έχουν και τυπικά το δικαίωμα να συνδικαλιστούν. Το πώς διαπλέκονται από τη μια μεριά η διάθεση ή και αυταπάτη αυτονομίας και από την άλλη οι εργασιακοί και οικογενειακοί καταναγκασμοί και το πως τελικά οι φασονίστριες φαίνεται να εσωτερικεύουν τους καταναγκασμούς ως επιλογές άρνησης ασφάλισης και συνδικαλισμού, είναι από τα πλέον ενδιαφέροντα ζητήματα του κλαδικού συνδικαλισμού, που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Προς το παρόν αρκούμαστε να σημειώσουμε την ραγδαία αύξηση του φασόν στο σπίτι ήδη από τη μεταπολίτευση, που πρακτικά μένει ανασφάλιστο και ασυνδικάλιστο. Τα συνδικάτα αντιλαμβάνονται μόνο εν μέρει το πρόβλημα, σε μια περίοδο που έως ένα σημείο οι συνδικαλιστικές παρατάξεις ενδιαφέρονται περισσότερο να κερδίσουν τις εκλογές παρά να συνδικαλίσουν μαζικά το κλάδο, όπου η συνδικαλιστική πυκνότητα είναι πολύ μικρή ακόμα και για τη τυπική μισθωτή εργασία στο κλάδο. Το σωματείο των γυναικείων και παιδικών, η συνέχεια του σωματείου των μοδιστρών της ΕΔΑ, στις 3/12/1976, με υπόμνημα στο ΙΚΑ, ζητά την ασφάλιση στο ΙΚΑ των «... *εργατοτεχνιτών και εργατοτεχνιτριών σε γυναικεία - παιδικά ενδύματα, που εργάζονται στο σπίτι τους με το κομμάτι «φασόν» για λογαριασμό του εργοδότη και σύμφωνα με τις εντολές του*». Το σωματείο επίσης καταγγέλλει τις βιοτεχνίες που με το φασόν α) γλιτώνουν τα ασφάλιστρα, β) στερούν δικαιώματα από τους φασονιστές, γ) απειλούν τους υπόλοιπους με το ότι θα δώσουν τη δουλειά «έξω» δηλαδή φασόν. Ήδη το 1976 φαίνεται το συνδικαλιστικό πρόβλημα, που θα πάρει μορφή χιονοστιβάδας στη δεκαετία του ΄80 και όπως θα δούμε, θα επιχειρηθεί να επιλυθεί από τα συνδικάτα με περισσότερο συστηματικό τρόπο, όταν οι φασονίστριες στο σπίτι θα είναι η μεγαλύτερη κατηγορία της εργασίας στο κλάδο και ταυτόχρονα η λιγότερο συνδικαλισμένη.

4.2.2.4 Ο συνδικαλισμός των ραπτεργατών στη μεταπολίτευση

Οι παραπάνω αναφορές μας σε ειδικότητες και επαγγέλματα φωτίζουν ορισμένες πλευρές του συνδικαλισμού, αλλά όπως κατ' επανάληψη γράψαμε, η κοινωνική σύνθεση της εργασίας δεν μπορεί να αιτιολογήσει επαρκώς τις σοβαρότατες συνδικαλιστικές αλλαγές, αν δεν πάρουμε υπ' όψη το σοβαρότερο παράγοντα, δηλαδή τις πολιτικές εξελίξεις, κυρίως τις δύο μεγάλες αλλαγές από τη δικτατορία στη μεταπολίτευση και από τη κυβέρνηση της Ν.Δ. στη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Στη μεταπολίτευση λοιπόν, καθώς επαναλαμβάνεται ο «σιδηρούς νόμος των διορισμών»,

όπως επιτυχημένα έχει αναλυθεί από τον Γ. Κουκουλέ, η συνδικαλιστική αλλαγή και της ΠΟΕΥΙ θα περάσει από τα δικαστήρια και τη δικαστικά ορισμένη ΓΣΕΕ. Μετά τους διορισμούς στην ΠΟΕΥΙ και στα σωματεία μέλη της, και τις πρώτες μεταπολεμικές συνδικαλιστικές εκλογές, οι αριστερές δυνάμεις, παρά τις οξύτατες αντιθέσεις της εποχής, μεταξύ ΑΕΜ και ΕΣΑΚ, θα καταφέρουν να ελέγξουν την ομοσπονδία το 1976. Πρόεδρος της ομοσπονδίας, μετά από αρκετές ανοιχτές και συγκαλυμμένες συμμαχίες και παλινωδίες[897], θα εκλεγεί ο ιστορικός ηγέτης της αριστεράς στο κλάδο, ο Χ. Γαλανόπουλος, η ομοσπονδία θα μαζικοποιηθεί στρεφόμενη πλέον στα εργοστάσια ετοίμων ενδυμάτων της μεταπολίτευσης, θα προκηρύξει και θα πραγματοποιήσει πρωτοφανείς απεργίες και συγκεντρώσεις. Για παράδειγμα οι συνδικαλιστές της εποχής θυμούνται ότι μετά τη δικτατορία θα πραγματοποιηθεί μια συγκέντρωση ραπτεργατών στο ΕΚΑ, όπου θα γεμίσει το ΕΚΑ και ο γύρω δρόμος από κόσμο. Βρισκόμαστε σε μια περίοδο, όπου εκτός της αυθόρμητης εργατικής έκρηξης, την οποία αναφέραμε στο παράδειγμα των κλωστοϋφαντουργών, εκτός της ραγδαίας αύξησης της απασχόλησης, εκτός της γενικότερης «απεργιακής επιδημίας», υπάρχουν αγωνιστικές συνδικαλιστικές ηγεσίες.

Από την περίοδο του 1976, στο 7ο συνέδριο, όπου η ΠΟΕΥΙ εμφανίζεται με μόνο 3700 συνδικαλισμένα φυσικά μέλη, μέχρι το 1979, στο 8ο συνέδριο, εμφανίζεται μια πρωτοφανής μαζικοποίηση και οι συνδικαλισμένοι φτάνουν στα 12.098 άτομα. Τα παραδοσιακά κλαδικά σωματεία θα στραφούν προς τις πολυάριθμες «μηχανικούδες» των μικρών και μεγάλων εργοστασίων, των βιοτεχνιών και εργαστηρίων, ενώ θα ιδρυθούν και ορισμένα επιχειρησιακά σωματεία ή σωματεία που καλύπτουν δύο - τρία εργοστάσια. Για παράδειγμα ένα σωματείο που δεν είναι ούτε επιχειρησιακό ούτε κλαδικό, είναι αυτό των εργαζομένων στις επιχειρήσεις «Σίσσερ - Πάλκο - Αθβίς». Τα σωματεία, ειδικά μετά τον Ν.309 αναγκάζονται να συγκαλούν τακτικά και συνεχώς γενικές συνελεύσεις, όπου συζητούνται συγκυριακές εξελίξεις, αλλά η απόφαση είναι μόνιμη και πανομοιότυπη, όπως φαίνεται από τα πρακτικά των Γ.Σ. των σωματείων: «*Εξουσιοδότηση για προκήρυξη απεργίας με κάθε μορφή και κάθε διάρκεια*». Βέβαια η απόφαση της ΓΣ με παρουσία δικαστικού, ως ένα σημείο περιορίζει την κήρυξη απεργιών, ωστόσο τα σωματεία αξιοποιούν τη ρήτρα απαρτίας ως προς τα ταμειακά εντάξει μέλη. Με αυτό τον τρόπο η σχετικά μικρή οικονομική τακτοποίηση των συνδικαλισμένων μελών, επιτρέπει την απαρτία συνελεύσεων για προκήρυξη απεργίας με λίγο πάνω από 100 ή 200 μέλη. Η συνέλευση απαρτίζεται συχνά από κομματικά μέλη ή «κομματικές επιρροές» των κομμάτων της αντιπολίτευσης, που αποφασίζουν αορίστως εξουσιοδότηση για απεργίες για χιλιάδες εργαζόμενους που καλύπτουν συνδικαλιστικά. Το πλέον ενδιαφέρον όμως είναι ότι στις απεργίες συμμετέχουν όχι οι λίγες δεκάδες ή έστω εκατοντάδες που συμμετέχουν ενεργά στις συνελεύσεις, αλλά οι χιλιάδες εργαζόμενοι, είτε είναι συνδικαλισμένοι είτε όχι. Συνεπώς τα συνδικαλιστικά όργανα και τα ενεργά συνδικαλιστικά μέλη, καθίστανται μηχανισμοί νομιμοποίησης της απεργίας των χιλιάδων μη συνδικαλισμένων εργαζομένων, των νεαρών γυναικών που ανταποκρίνονται με μαζικότητα και αποφασιστικότητα στις απεργίες, που αρνούνται το κόστος συνδικαλισμού, αλλά δεν αρνούνται το κόστος της απεργίας.

[897] Αναφέρονται στην σκληρή κόντρα μεταξύ ΑΕΜ και ΕΣΑΚ, για την οποία αν και γνωρίζουμε λεπτομέρειες και επιμέρους γνώμες και αξιολογήσεις, θεωρούμε σκόπιμο να μην αναφέρουμε, στο βαθμό που δεν βοηθάει σε τίποτα το θέμα μας. Καλώς ή κακώς η ιστορία του συνδικαλισμού και στον κλάδο δεν μπορεί να γραφεί ακόμα...

Στον συνδικαλισμό της μεταπολίτευσης το κρίσιμο πρόβλημα για τα συνδικαλιστικά όργανα, είναι το αν εντάσσονται στο γενικότερο απεργιακό κλίμα, αν εκφράζουν τη διάθεση των εργαζομένων για αγώνα, η αν αντίθετα ακολουθώντας τη ΓΣΕΕ, αναπαράγουν τις κυβερνητικές προπαγάνδες. Κάποια ερείσματα φαίνεται να διατηρεί η λογική της βλάβης προς το κοινωνικό σύνολο, που μάλιστα προπαγανδίζει ο ίδιος ο πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής (ειδικά για την «κοινή ωφέλεια»). Αυτό όμως σε μια συγκυρία όπου το απεργιακό κύμα είναι πρωτοφανώς διευρυμένο, αντί να απομονώνει τους απεργούς της «κοινής ωφέλειας», τους καθιστά στη συνείδηση των εργαζομένων ως παράδειγμα προς μίμηση και τελικά στρέφεται ενάντια στους κυβερνητικούς προπαγανδιστές. Για παράδειγμα στις 19/5/77 η διοίκηση της ΠΟΕΥΙ κυκλοφορεί εγκύκλιο, όπου κατηγορεί τα κέρδη και την αδιαλλαξία των βιομηχάνων και ειδικά των πολυεθνικών, καλεί τον Καραμανλή πρώτα να ελέγξει ποια τα κέρδη των βιομηχάνων και ποια τα μεροκάματα και καταλήγει: «*Εάν το έκανε αυτό, [ο Καραμανλής] θα διαπίστωνε γιατί γίνονται οι απεργίες και ποιος τις προκαλεί*».

Στις αρχές του 1977 προκηρύσσονται δύο απεργίες με συμμετοχή - κατ' εκτίμηση της διοίκησης - πάνω από 80% και αναγγέλλονται άλλες δύο 48ωρες. Το σύνθημα που ρίχνεται είναι το παραδοσιακό απεργιακό σύνθημα των ραπτεργατών:

«***Ούτε μια βελονιά σήμερα***»,

που βέβαια δεν ανταποκρίνεται πλέον στη παραγωγική πραγματικότητα, αφού δεν υπάρχουν πλέον «βελονιές», αλλά αυτό δεν φαίνεται να μειώνει την εμβέλεια του απεργιακού καλέσματος. Σε μια διθυραμβική ανακοίνωση της Ομοσπονδίας, γράφεται: «*Από το Άργος και την Καλαμάτα, έως τη Θεσσαλονίκη και την Καβάλα με πρωτοπορία την Αθήνα, οι εργαζόμενοι στον ιματισμό κατέβηκαν στην 24ωρη απεργία (...)*» *Πράγματι το σύνθημα «ούτε μια βελονιά σήμερα» πραγματοποιήθηκε παρά τις προσπάθειες που έκανε η εργοδοσία με ανοιχτή και καλυμμένη τρομοκρατία να μας σπάσει.*». Συνοπτικά, η ΠΟΕΥΙ πραγματοποίησε το 1977 τρεις απεργίες, μάλιστα παρανόμησε, μη υπακούοντας στη διάταξη για την ακύρωση της απεργίας μεσούσης της υποχρεωτικής διαιτησίας του Ν. 3239. Τον Απρίλιο του 78 πραγματοποιούνται δύο απεργίες, 24ωρη και 48ωρη, ενώ άλλες δύο αναστέλλονται λόγω του ότι οι εργοδότες έχουν ήδη αποδεχθεί την ίδρυση επικουρικού ταμείου, δηλαδή το βασικό αίτημα.

Παρόλα αυτά και παρά του ότι για πρώτη φορά η ΠΟΕΥΙ γίνεται πραγματική ομοσπονδία, που εκφράζει και συντονίζει μια πρωτοφανή εργατική δύναμη, η αριστερή πλειοψηφία θα ηττηθεί στο συνέδριο του '79 και θα κυριαρχήσει η λεγόμενη «παράταξη της ΓΣΕΕ» ή οι λεγόμενοι «εργατοπατέρες» και «κυβερνητικοί» συνδικαλιστές. Η παράταξη που δεν μπορούσε ούτε να προτείνει συνδικαλιστές για διορισμό το 76, φαίνεται να κυριαρχεί το 1979, με εκλογές που διενεργεί μια αριστερή διοίκηση και μετά από σκληρότατους αγώνες.

Στο παραπάνω αποτέλεσμα συμβάλουν καθοριστικά τα επαρχιακά σωματεία που ακόμα και όταν έχουν αγωνιστική και σε μερικές φορές αριστερόστροφη διοίκηση, αποδεικνύονται ευάλωτα στους εκβιασμούς και τις μεθοδεύσεις των εργατικών κέντρων, που τη συγκεκριμένη περίοδο είναι ο κύριος μηχανισμός ελέγχου του κυβερνητικού συνδικαλισμού. Η κυρίαρχη αριστερή δύναμη, το ΑΕΜ, παρότι εμφανίζεται ως η αγωνιστική μεταπολιτευτική συνέχεια του ΕΔΑικού

συνδικαλισμού, έχει σταθερούς δεσμούς μόνο με παραδοσιακούς ραπτεργάτες, που εργάζονται πλέον σε εργοστάσια και εργαστήρια μαζικής ραφής, ενώ η σχετικά χαλαρή οργανωτική της συγκρότηση την καθιστά ευάλωτη στους παραταξιακούς πειθαρχημένους μηχανισμούς τόσο των δεξιών εργατοπατέρων των Εργατικών Κέντρων, όσο και των δυνάμεων της ΕΣΑΚ-Σ. Η ΕΣΑΚ στην πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο παρουσιάζει ελάχιστες δυνάμεις χωρίς ισχυρές συνδικαλιστικές προσωπικότητες, εκτός από τη περίπτωση της Θεσσαλονίκης, ωστόσο σταδιακά καταφέρνει να επιδράσει «από τα κάτω», στους νέους και τις νέες που μπαίνουν μαζικά στα εργοστάσια. Από την άλλη μεριά η ΕΣΑΚ δεν δέχεται πιέσεις στα εργοστάσια από την τάση εργοστασιακού συνδικαλισμού που εκδηλωθεί ελλιπώς στον ιματισμό, ακόμα λιγότερο και από τη κλωστοϋφαντουργία. Η ΠΑΣΚΕ στην αρχή παρουσιάζει ελάχιστες δυνάμεις και μόνο λίγο πριν τη άνοδο του ΠΑΣΟΚ στη κυβέρνηση, εμφανίζει συνδικαλιστική παρουσία σε ορισμένα επιχειρησιακά σωματεία της επαρχίας. Ωστόσο μέχρι το 1979 ακόμα και η ΕΣΑΚ στον κλάδο δεν έχει συγκροτηθεί ως ισχυρή παραταξιακή δομή.

Το 1979 λοιπόν παρουσιάζεται στον ιματισμό μια αντίστροφη τάση από την γενικότερη ηγεμονία της αριστεράς, παρουσιάζεται μια πανηγυρική παλινδρόμηση προς τον κυβερνητικό συνδικαλισμό, ενώ ταυτόχρονα την ευθύνη του συνεδρίου και των εκλογών έχει η αριστερά, ενώ δεν αποκλείονται σωματεία και ενώ ανεβαίνει ραγδαία η συνδικαλιστική πυκνότητα, με τριπλασιασμό των συνδικαλισμένων. Το συνέδριο που αρχίζει με ενός λεπτού σιγή, ως:

«φόρο τιμής στους επώνυμους και ανώνυμους αγωνιστές της ελευθερίας και δημοκρατίας, στους γενναίους που στοιχήθηκαν στην πρώτη γραμμή για τα προβλήματα της εργατικής τάξης, για τη δημοκρατία και το σοσιαλισμό.»,

θα εκλέξει μια ηγεσία που βρίσκεται στον αντίποδα της ... «σοσιαλιστικής» πρόσκλησης. Η νέα διοίκηση (πλειοψηφία) επιχειρεί να επαναφέρει τον παραδοσιακό εργατοπατερισμό, για παράδειγμα καταγγέλλει την προηγούμενη για ζητήματα όπως το ότι ... συνεδρίαζε τακτικά. Ταυτόχρονα η νέα διοίκηση αδυνατεί . ακόμα και να συζητήσει με στοιχειώδη τρόπο, δεν έχει μια στοιχειώδη κουλτούρα συνδικαλιστικής διαπραγμάτευσης. Δεν συναντούμε με άλλο λόγια έναν τουλάχιστο «σοβαρό» «κυβερνητικό» συνδικαλισμό, όπως στη περίπτωση των κλωστοϋφαντουργών, έτσι ώστε ακόμα και ο συνδικαλιστικός λόγος είναι τόσο απροκάλυπτα «κυβερνητικός» και «εργοδοτικός» που καταντά γελοίος.

Όπως είδαμε προηγουμένως, στους κλωστοϋφαντουργούς, η αντιαπεργιακή επιχειρηματολογία που βασίζεται στον χαρακτηρισμό απεργών ως προνομιούχων δεν ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματική, ενώ αντίθετα ήταν σχετικά αποτελεσματική μια λογική διαφύλαξης των επιμεριστικών «προνομίων» ορισμένων επιχειρήσεων, όπως της Π-Π. Το τραγικό και ταυτόχρονα κωμικό, είναι ότι συνδικαλιστές της ΠΟΕΥΙ (της «παράταξης της ΓΣΕΕ»), θέλουν να πείσουν τους εργαζόμενους του κλάδου, ότι στην πραγματικότητα είναι ... προνομιούχοι εργαζόμενοι και ότι να μην ανησυχούν γιατί τα ... προνόμια θα αυξηθούν, φυσικά χωρίς απεργίες, αλλά γιατί τους ... «αγαπούν» οι «συνδικαλιστές», δηλαδή ... οι ίδιοι. Στην εγκύκλιο υπ' αριθμ. 6, της 17/7/79, η γραμματεία προσπαθεί να «κατατοπίσει» τα μέλη των Σωματείων και την κοινή γνώμη για τη συλλογική σύμβαση που υπογράφτηκε μόλις ανέλαβε η νέα διοίκηση. Τους καλεί λοιπόν να «...αναλογιστούμε ... τι πετύχαμε» και πριν απ' όλα αναφέρει την αύξηση 15% από 1ης Ιούνη *«...παρόλο που η κυβερνητική πολιτική είχε*

περιορίσει το ποσοστό των αυξήσεων στο 10%» και επιπλέον μια τριετία αυξήσεων κατά 5%, ανθυγιεινό στις καθαρίστριες και «ενοποίηση» των γαζωτικών μηχανών, δηλαδή να πληρώνονται όλες οι γαζώτριες το ίδιο. Για όποιον έχει στοιχειώδη εξοικείωση με μισθούς, η αύξηση 15% από τον 6° μήνα του 1979, με τον πληθωρισμό στο 24%, σημαίνει μεγάλη απώλεια εισοδήματος για τους εργαζόμενους, αλλά εδώ θεωρείται επιτυχία γιατί η αύξηση δόθηκε «*...σε μία και όχι δύο δόσεις*». Συνεχίζουν: «*Έχοντας συναίσθηση των ευθυνών μας πιστεύουμε ότι η νέα Συλλογική Σύμβαση Εργασίας αποτελεί για τους εργαζόμενους του Ιματισμού απόκτημα και εδραίωση της πεποιθήσεως μας ότι πραγματοποιήσαμε ένα βήμα μπροστά που φέρνει τους εργαζόμενους του κλάδου μας πιο κοντά στην κατάκτηση των αντικειμενικών στόχων μας [*προφανώς υπάρχουν και ...υποκειμενικοί (ΣΚ)*] που είναι καλύτερη αμοιβή για καλύτερη ζωή με καλύτερες συνθήκες και προϋποθέσεις.*». Αισθάνονται την ανάγκη να υπενθυμίσουν ότι τα πέτυχαν με «*...πολή προσπάθεια, πραγματικό αγώνα και με πολύ κόπο, γιατί όπως ξέρετε η εργοδοσία δύσκολα παραχωρεί και το παραμικρό προνόμιο στους εργαζόμενους*». Θεωρούν τόσο τρομερές τις επιτυχίες και τις προσπάθειες, που θέλουν να αιτιολογήσουν το λόγο που ξεπέρασαν τις «δυσχέρειες» και εξηγούνται:

> «*...γιατί το ενδιαφέρον και η αγάπη που τρέφουμε για τους εργαζόμενους του κλάδου είναι απεριόριστη. Θελήσαμε τον πρώτο χρόνο της θητείας μας να κάνουμε μια Σύμβαση που να δημιουργεί καλύτερες συνθήκες διαβιώσεως και εργασίας των εργαζομένων που εκπροσωπούμε*».

Ευτυχώς λοιπόν που ήταν «πρώτος χρόνος» και είχαν «αγάπη» και «ενδιαφέρον» για τους εργαζόμενους και το «θέλησαν» ... αλλιώς οι εργαζόμενοι δεν θα είχαν τα «προνόμια», που η εργοδοσία «παραχωρεί» ... δύσκολα!!!. Αν εξαιρέσουμε τη λέξη «εργοδοσία» που είναι «ύποπτη» συνδικαλισμού, η υπόλοιπη ανακοίνωση θα μπορούσε να είναι κάλλιστα εργοδοτική ανακοίνωση και δίπλα της οι ανακοινώσεις της ΓΣΕΕ του Μακρή μπορούν να θεωρηθούν εξτρεμιστικές. Πρόκειται όμως για ανακοίνωση μιας διοίκησης εργατικής ομοσπονδίας, σε έναν κλάδο που έχει πραγματοποιήσει συγκλονιστικούς αγώνες, με ραγδαία αύξηση της παραγωγής και απασχόλησης, με προϋποθέσεις δηλαδή μεγιστοποίησης των συνδικαλιστικών κερδών. Πρόκειται για μια πλειοψηφία διοίκησης, που εκλέχθηκε σε δημοκρατικό συνέδριο, από συνέδρους που κράτησαν ενός λεπτού σιγή για τα θύματα των αγώνων για συνδικαλισμό, δημοκρατία και σοσιαλισμό!. Η πλειοψηφία της διοίκησης φαίνεται να υπέγραψε τη σύμβαση «στα γρήγορα», είναι αμφίβολο αν έγιναν καν διαπραγματεύσεις, μάλιστα στη διαδικασία διαπραγμάτευσης (που στη πράξη ήταν απλώς μια υπογραφή) δεν κάλεσαν τον πρώην πρόεδρο, Γαλανόπουλο, παραβιάζοντας την απόφαση της διοίκησης.

Τελικά οι ανεπάρκειες της συνδικαλιστικής ηγετικής ομάδας, το ότι δεν μπορεί ούτε καν να κρατηθεί μια διαδικασία συζήτησης, η αντίθεση με την αγωνιστική διάθεση και το γενικότερο πολιτικό κλίμα της περιόδου και ως ένα σημείο η «μυστική» διπλωματία των μη δεξιών παρατάξεων[898], επιφέρουν την διαφοροποίηση ενός

[898] Η «μετατόπιση» ενός μέλους της διοίκησης που στην πράξη άλλαξε το συσχετισμό, δεν πραγματοποιήθηκε ευθέως, στο πλαίσιο των λειτουργιών της ΠΟΕΥΙ, αλλά εκδηλώθηκε κατ' αρχήν σε τοπικό επίπεδο και έγινε γνωστή στο κομματικό μηχανισμό του ΚΚΕ. Μετά από συνεννόηση σε ανώτατο συνδικαλιστικό επίπεδο (Μ. Κωστόπουλου από ΕΣΑΚ και Χ. Γαλανόπουλου από ΑΕΜ), ο Γαλανόπουλος και η Σ. Αδαμοπούλου, παλιά ΕΔΑίτισα συνδικαλίστρια, ΕΣΑΚίτισα, ταξιδεύουν στο Βόλο και βρίσκουν τον «μετατοπισθέντα» στο

μέλους της πλειοψηφίας και τελικά έναν ανασχηματισμό της διοίκησης, που οδηγεί και πάλι στην προεδρεία τον Χ. Γαλανόπουλο. Η ΠΟΕΥΙ θα πρωτοστατήσει και πάλι στους εργατικούς αγώνες, θα αξιοποιηθεί η ευνοϊκότερη συγκυρία για τη συνδικαλιστική συσπείρωση μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στη κυβέρνηση και το νόμο 1264/82, κυρίως με ένα πολιτικό κλίμα «αλλαγής» που διαπερνά και τους χώρους εργασίας. Στο συνδικαλισμό κυριαρχεί ένα ρεύμα πλήρους ανατροπής των δεξιόστροφων εργατοπατέρων, αλλά ταυτόχρονα οξύνονται οι παραταξιακοί ανταγωνισμοί. Στον Ιματισμό, στις νέες συνθήκες όπως είδαμε θα αρχίσουν να εμφανίζονται συνδικαλιστές της ΠΑΣΚΕ, αλλά θα κυριαρχήσουν οι δυνάμεις της ΕΣΑΚ. Καθώς οι εργαζόμενοι συνδικαλίζονται μαζικά και απότομα, φαίνονται πρόθυμοι να ακολουθήσουν όποιον αναλαμβάνει πρωτοβουλίες ίδρυσης σωματείων και εγγραφής τους στα σωματεία, που στην πράξη είναι συνήθως μέλη της ΚΝΕ.

Το ΑΕΜ θα διατηρήσει κάποιες δυνάμεις στους παλιούς ΕΔΑίτες ραπτεργάτες - ραπτεργάτριες ως ένα σημείο λόγω της ακτινοβολίας και κύρους του ίδιου του Γαλανόπουλου, αλλά θα αποδειχθεί ανίκανο να εκφράσει τις νέες δυνάμεις της μισθωτής εργασίας του κλάδου. Έτσι το 1983, από την ΠΟΕΥΙ δεν θα εκδιωχθεί μόνο η ομάδα των δεξιόστροφων εργατοπατέρων, αλλά και ο ίδιος ο Γαλανόπουλος που κηρύσσει την έναρξη του συνεδρίου, διαβάζει την εισήγηση και αποχωρεί.... Όπως μας ομολόγησε ο ίδιος ο Γαλανόπουλος, η κατεύθυνση της παράταξης του ήταν να μη προχωρήσει στο συνέδριο, νομιμοποιώντας την απόλυτη κυριαρχία της ΕΣΑΚ, που κατηγορήθηκε για αξιοποίηση αθέμιτων μεθοδεύσεων στις αρχαιρεσίες και συκοφάντηση των άλλων, μη δεξιών παρατάξεων. Ωστόσο ο Γαλανόπουλος δεν δέχθηκε να ακυρώσει τη σύγκληση του συνεδρίου, που ο ίδιος είχε προκηρύξει, με συνέπεια ο ιστορικός ηγέτης της μεταπολεμικής αριστεράς στον κλάδο να αποχωρήσει ως ηττημένος, μάλιστα ορισμένοι συνδικαλιστές της ΕΣΑΚ, θα του προσάψουν το προσωνύμιο του «εργατοπατέρα» και μερικοί θα το μεταφέρουν και σε μας, την περίοδο της έρευνας της παρούσας εργασίας. Τελικά από το 1983 η κυριαρχία της ΕΣΑΚ θα είναι απόλυτη και αδιαμφισβήτητη, με μόνη αντιπολίτευση ελάχιστες δυνάμεις της ΠΑΣΚΕ ή δυνάμεις που στην πορεία αποχωρούν από την ΕΣΑΚ. Με αυτά όμως θα ασχοληθούμε σε επόμενο κεφάλαιο.

σπίτι του, όπου και συνεννοούνται για τη ταχτική και τις λεπτομέρειες της συνδικαλιστικής αλλαγής.

4.3 ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΚΛΑΔΙΚΟΣ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΤΗΝ ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1983- 1996)

Εξετάζονται στο 4.4.1 οι σύγχρονες ευρωπαϊκές συνδικαλιστικές στρατηγικές, στο 4.4.2 μια γενική θεώρηση για το σύγχρονο ελληνικό κλαδικό συνδικαλισμό, στο 4.4.3 η παραγωγική δομή οι εργαζόμενοι και μορφές συνδικαλισμού στη συγκυρία, στο 4.4.4 οι εργαζόμενοι, οι συνδικαλισμένοι, οι συνδικαλιστές και ο συνδικαλιστικός λόγος.

4.3.1 Το Ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό πλαίσιο

Εξετάζεται στο 4.4.1.1 η υποχώρηση του ευρωπαϊκού κλαδικού συνδικαλισμού, στο 4.4.1.2 οι αλλαγές και οι αντιφάσεις του συνδικαλιστικού λόγου στο πλαίσιο του κοινωνικού διαλόγου και της παγκοσμιοποίησης

4.3.1.1 Η υποχώρηση του ευρωπαϊκού κλαδικού συνδικαλισμού

Προηγουμένως εξετάσαμε ορισμένες εξελίξεις, στην τεχνολογία, στις ρυθμίσεις του διεθνούς εμπορίου, στις σχέσεις παραγωγής - διανομής που καθορίζουν αλλά και καθορίζονται από συνδικαλιστικές εξελίξεις, ειδικά στην Ευρώπη. Τα ευρωπαϊκά κλαδικά συνδικάτα, έχουν ήδη κατοχυρώσει σχετικά καλές αμοιβές και βελτιωμένες συνθήκες εργασίας και κυρίως έχουν κατοχυρώσει τον ρόλο τους, ως παράγοντα που συμβάλει στις κλαδικές εθνικές πολιτικές. Μετά την ιστορική υποχώρηση του πρωτοπόρου κλαδικού κινήματος, στις ΗΠΑ, τα «ελεύθερα» ευρωπαϊκά συνδικάτα γίνονται το παγκόσμιο συνδικαλιστικό κέντρο του «ελεύθερου κόσμου», απέναντι στα κομμουνιστικής παράδοσης συνδικάτα της ΠΣΟ. Ωστόσο ως συν-διαχειριστές του μεταπολεμικού μοντέλου ευημερίας, του λεγόμενου και «φορντιστικού μοντέλου», θα αναγκαστούν αργά ή γρήγορα να γίνουν και συν-διαχειριστές της κλαδικής κρίσης στην Ευρώπη, της ανάγκης αναδιαρθρώσεων της κλαδικής βιομηχανίας. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στις σύγχρονες στρατηγικές των ευρωπαϊκών συνδικάτων, έτσι ώστε να μπορέσουμε να συγκρίνουμε την ελληνική συνδικαλιστική κλαδική στρατηγική, στο πλαίσιο των νεότερων εξελίξεων.

Για τις νεότερες (από το 1990) εξελίξεις στο ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα, έχουμε άμεση εικόνα, λόγω του ότι ο συγγραφέας της παρούσης διατριβής συμμετείχε ο ίδιος στις ευρωπαϊκές συσκέψεις, συναντήσεις, σεμινάρια, στην εκτελεστική επιτροπή και το προεδρείο της Ευρωπαϊκής Συνδικαλιστικής Επιτροπής. Εκτός των τοποθετήσεων και εκτιμήσεων στο πλαίσιο των επίσημων συζητήσεων, μας δόθηκε η ευκαιρία να προσεγγίσουμε τους ηγετικούς συνδικαλιστές του κλάδου στο περιθώριο των εργασιών και να διευκρινίσουμε εκτιμήσεις και στρατηγικές, μεταξύ άλλων με τους γραμματείς της διεθνούς συνομοσπονδίας και ευρωπαϊκής ομοσπονδίας – επιτροπής (N. Kearny, R. Gutte, P. Itchert). Επίσης μας δόθηκε η ευκαιρία να γνωρίζουμε, μέρος τουλάχιστον, από τις άτυπες διεργασίες διαμόρφωσης των στρατηγικών σε ευρωπαϊκό επίπεδο, στο πλαίσιο κατευθύνσεων της Διεθνούς του κλάδου, στο πλαίσιο των κατευθύνσεων της ευρύτερης πολιτικής και συνδικαλιστικής συνάντησης της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας και των Αμερικάνων Δημοκρατικών. Με αυτόν τον τρόπο είμαστε να θέση να γνωρίζουμε τις βασικές θέσεις διάφορων εθνικών συνδικάτων, όσο και των διεθνικών οργάνων και κυρίως την πλευρά που μας ενδιαφέρει, την συχνά άρρητη διολίσθηση στην αποδοχή

της φιλελευθεροποίησης και των «νόμων της αγοράς». Θεωρούμε ότι η παραπάνω συμμετοχή μας στις διεθνείς (απόρρητες ή μη) συνδικαλιστικές διεργασίες καλύπτει τα εγγενή προβλήματα τεκμηρίωσης των συχνότατα άρρητων και άγραφων συνδικαλιστικών μεταστροφών, που εκτός των άλλων υλοποιούνται συχνά σε περιβάλλον διαπραγμάτευσης – διαβούλευσης με τους εργοδότες και τη κοινοτική γραφειοκρατία. Επίσης ξεκαθαρίζουμε ότι η έκταση της αναφοράς μας στις διεθνείς εξελίξεις περιορίζεται από τον στόχο μελέτης της ελληνικής ομοσπονδίας, η οποία όπως θα δούμε αναλυτικότερα, μόνο ως ένα σημείο εντάσσεται ουσιαστικά στο ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κλαδικό κίνημα.

Η ανάγκη αναδιάρθρωσης του κλάδου στην Ευρώπη φάνηκε ήδη από τη δεκαετία του '60, ωστόσο οι κυβερνητικές επεμβάσεις γίνονται περισσότερο σημαντικές μετά την κρίση του '73. Πριν το '70 διάφορες κυβερνήσεις, σε συνεργασία με εργοδότες και συνδικάτα εκπονούσαν αναπτυξιακά προγράμματα γενικής φύσης και επιχειρούσαν να διαπραγματευθούν συμφωνίες ελέγχου των εισαγωγών από την Ιαπωνία και άλλες χώρες. Τα προβλήματα απασχόλησης μπορούσαν σχετικά εύκολα να αντιμετωπισθούν, μετατοπίζοντας απασχόληση σε άλλους κλάδους, μέσα στο πλαίσιο γενικευμένης ανάπτυξης και θετικών προοπτικών για την οικονομία. Τα πράγματα όμως αλλάζουν ριζικά μετά την κρίση του '73, όπου η πίεση του ανέργου δυναμικού του κλάδου δεν μπορεί εύκολα να διοχετευθεί σε άλλους κλάδους, έτσι ώστε οι κυβερνήσεις αναγκάζονται να εφαρμόσουν συγκεκριμένα προγράμματα ενίσχυσης του κλάδου, με βασική συνισταμένη την ενίσχυση της απασχόλησης. Επίσης προχωρούν σε αυστηρότερα μέτρα προστατευτισμού του κλάδου σε επίπεδο ΕΟΚ, που τελικά μορφοποιούνται στην Πολυινική Συμφωνία (ΠΙΣ ή MFA).

Οι κυβερνήσεις και οι διεθνείς οργανισμοί ασχολούνταν με την ασφάλεια των θέσεων εργασίας και τη διαχείριση της ανεργίας, όπως και τον τρόπο που μπορεί να ενταχθούν οι νέες (τότε) βιομηχανικές χώρες στο φορντιστικού τύπου παγκόσμιο βιομηχανικό σύστημα. Ειδικά στην ΕΟΚ κυριαρχούσε η λογική των εθνικών - κλαδικών (κάθετων) πολιτικών, στο πλαίσιο της διατήρησης της «σχεδόν πλήρους απασχόλησης». Σε επιμέρους χώρες εκπονήθηκαν σχέδια αναδιάρθρωσης του κλάδου στο πλαίσιο μιας κορπορατιστικής συμμετοχής και συνδικαλιστικών οργανώσεων, δημιουργήθηκαν δομές ποιοτικής αναβάθμισης του κλάδου και διαχείρισης του πλεονάζοντος προσωπικού. Τα συνδικάτα των ανεπτυγμένων χωρών, απολαμβάνοντας τα πλεονεκτήματα της κυρίαρχης θέσης των βιομηχανιών και τους σχετικά μεγάλους μισθούς, παρά τα πρώτα σύννεφα της ανεργίας, παλινδρομούν μεταξύ επιθετικών διεκδικήσεων και εθνικών κορπορατισμών συναίνεσης. Η κυρίαρχη, διεθνής συνομοσπονδία των «ελευθέρων συνδικάτων», ισορροπεί μεταξύ σύνθεσης εθνικών κορπορατισμών και διεθνοποιημένης - ταξικής φρασεολογίας, με επίκεντρο την περίφημη «κοινωνική ρήτρα». Την εφαρμογή δηλαδή των ελάχιστων προδιαγραφών του διεθνούς γραφείου εργασίας για το σεβασμό των εργατικών δικαιωμάτων, ως προϋπόθεσης εξαγωγικής δυνατότητας των λεγομένων χωρών «χαμηλού κόστους». Αυτή προβλήθηκε ως συμπλήρωση της M.F.A., δηλαδή εκτός του παραδοσιακού dumping, τίθεται σε συζήτηση το «κοινωνικό dumping», η ανταγωνιστικότητα ορισμένων εθνικών παραγωγών λόγω της υπερεκμετάλλευσης εργαζομένων.

Ως ένα σημείο για «κοινωνικό ντάμπιγκ» κατηγορείται και η Ελλάδα, έτσι ώστε πριν την είσοδο της Ελλάδας στην ΕΟΚ, στη δεκαετία του '70, τα γερμανικά συνδικάτα και ευρύτερα το κλαδικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ευρώπη πιέζει για

περιορισμούς των ελληνικών εξαγωγών. Εκτός από την ανάγκη ενίσχυσης του έμμεσου προστατευτισμού απέναντι στη «φτηνή» Ελλάδα, οι Γερμανοί συνδικαλιστές δηλώνουν την υποστήριξη τους και την ελπίδα τους στα ελληνικά συνδικάτα και ταυτόχρονα επιχειρούν την «πατερναλιστική» καθοδήγησή τους στα διεθνή συνδικαλιστικά όργανα. Γενικά οι Ευρωπαίοι συνδικαλιστές φέρονται στα συνδικάτα των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, με φανερή υπεροψία, που στηρίζουν στην βιομηχανική «εθνική» υπεροχή και την απόσταση συνδικαλιστικής δύναμης. Βέβαια παρά τον φραστικό «ευρωπαϊκό» προσανατολισμό της ΟΚΕ, δεν φαίνεται να πολύ-ασχολείται με τα ευρωπαϊκά κλαδικά ζητήματα, εξάλλου στις λίγες διεθνείς συνεδριάσεις που συμμετέχει εκπρόσωπος της ΟΚΕ φαίνεται να θίγει κυρίως «εθνικά» ζητήματα, όπως το «κυπριακό». Εξάλλου στο όνομα αυτών των «εθνικών» ζητημάτων η ΟΚΕ εξασφαλίζει την «έκτακτη» κρατική οικονομική ενίσχυση για τα αναγκαία έξοδα μετάβασης στο εξωτερικό. Για παράδειγμα ο Ι. Ρομπόπουλος που εκπροσωπεί την ΟΚΕ στα διεθνή συνδικαλιστικά όργανα, ενημερώνοντας τη διοίκηση, μεταφέρει την υποστήριξη των Γερμανών για το Κυπριακό, απέναντι στην εχθρότητα των Βρετανών. Έτσι η εικόνα που διαμορφώνεται στους Έλληνες συνδικαλιστές είναι ότι το διεθνές σ.κ. ασχολείται μόνο με το κυπριακό.

Ωστόσο στην Ευρώπη συμβαίνουν μεγάλες αλλαγές. Τα επιμέρους εθνικά προγράμματα αναδιάρθρωσης μέχρι και τη δεκαετία του '70, αποδείχθηκαν ανεπαρκή, η ανεργία συνέχισε να μεγαλώνει, καθώς από τη μια οι επενδύσεις με στόχο τη παραγωγικότητα και από την άλλη ο διεθνής ανταγωνισμός, που απειλούσε τη παραγωγή, οδηγούσαν σε συνεχείς μειώσεις προσωπικού. Από τα τέλη της δεκαετίας του '70 γίνεται σαφές ότι παρόλα τα κλαδικά προγράμματα και τις ενισχύσεις των κυβερνήσεων, συχνά κατά παράβαση του άρθρου 92 της ΕΟΚ, οι θέσεις εργασίας μειώνονται και εκτός των άλλων, αμφισβητείται γενικότερα η δυνατότητα επιτυχούς κεντρικής παρέμβασης σε έναν κατακερματισμένο κλάδο, στο περιβάλλον μιας γενικής οικονομικής ύφεσης. Τελικά η ΕΟΚ ουσιαστικά απαγορεύει τις κλαδικές εθνικές ενισχύσεις εκτός από τα ειδικά προγράμματα για τη Γαλλία, το Βέλγιο και αργότερα για τη Πορτογαλία και καταλήγει σε τρεις βασικούς στόχους – εκτιμήσεις, που από το 1981 σχηματοποιούνται ως εξής:

-Συγκράτηση της παραγωγής στα υπάρχοντα επίπεδα
-Διατήρηση της παραγωγικής αλυσίδας στην Ευρώπη
-Ακόμα και αν επιτευχθούν τα παραπάνω, η απασχόληση θα μειώνεται τουλάχιστον κατά 60.000 θέσεις κατ' έτος.

Τα συνδικάτα κατηγορούν την απαισιοδοξία για τη μείωση της απασχόλησης στην οποία καταμαρτυρούν άρρητες προθέσεις της Κομισιόν και ουσιαστικά αποδέχονται μόνο το $2^{ο}$ στόχο. Με ένταση, ειδικά τα βρετανικά συνδικάτα, αποκρούουν την κοινοτική εκτίμηση ότι η αποκεντρωμένη δομή και η άτυπη οικονομία μικρών επιχειρήσεων του παραδείγματος της Ιταλίας είναι επιτυχής. Επίσης αρνούνται την κατεύθυνση μεταφοράς της ένδυσης και πλεκτικής στη Νότια Ευρώπη, λόγω του χαμηλού κόστους, καταλογίζοντας ενίσχυση «άδικων» εργασιακών συνθηκών. Τέλος επιμένουν ότι θα πρέπει να επιτραπεί σε χώρες μέλη να ενισχύουν τους κλάδους[899]. Γενικά τα επιμέρους συνδικάτα επιμένουν σε μια εθνική κλαδική πολιτική και

[899] Την πλέον ολοκληρωμένη παρέμβαση δημοσιεύουν τα βρετανικά συνδικάτα σε ειδική έκδοση: TUC, Textiles and Clothing: A European Strategy. A TUC Strategy, 1984

ασχολούνται με την ευρωπαϊκή πολιτική στο βαθμό που περιορίζει τις εθνικές πολιτικές.

Την ίδια περίοδο, οι στρατηγικές των παραδοσιακών ηγετικών δυνάμεων του κλάδου στράφηκαν εναλλακτικά ή προσθετικά προς την διαφοροποίηση του προϊόντος και τη μόδα, τη μεταφορά ενός μέρους της παραγωγής, την ένταση της επένδυσης σε τεχνολογία και δεξιότητες του προσωπικού. Έτσι ενώ τα συνδικάτα συνεχίζουν να εκφράζουν το σκεπτικισμό τους για τις ευρωπαϊκές πολιτικές, κυρίως πιέζοντας εθνικές κυβερνήσεις να παραβιάσουν τις κοινοτικές οδηγίες, ο κλάδος στην Ευρώπη εξελίσσεται ραγδαία, στο πλαίσιο ευρύτερων οικονομικών και πολιτικών αλλαγών που έχουν πλέον στόχο τη πλήρη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. Τα βρετανικά συνδικάτα αντί να πείσουν τη κυβέρνηση να ενισχύσει το κλάδο, αντιμετωπίσουν το Θατσερισμό, που στρέφεται ευθέως ενάντια σε κάθε έννοια προστατευτισμού και στον ίδιο το συνδικαλισμό. Παρόμοιες δυσκολίες αντιμετωπίζουν τα γερμανικά συνδικάτα και συνολικά το ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα, που όταν επιχειρεί να αρθρώσει έναν «ευρωπαϊκό» λόγο, αναγκάζεται πριν απ' όλα να αμυνθεί στην μονεταριστική πλημμυρίδα, χωρίς να έχει τη δύναμη πλέον να επηρεάσει καθοριστικά τις εξελίξεις.

Μετά από την περίοδο της μεταπολεμικής μεγέθυνσης, όπου θεωρείται σχεδόν αυτονόητη η ασφάλεια της απασχόλησης και η συνεχής αναβάθμιση των συνθηκών εργασίας και ζωής της εργασίας, αποδεικνύεται ότι οι ευρωπαϊκοί σκληροί εργατικοί αγώνες όσο και οι ταξικοί συμβιβασμοί του καπιταλιστικού «κέντρου», είναι εξαιρετικά ευάλωτοι, μπροστά στον άγριο ανταγωνισμό της περιφερειακής εκμετάλλευσης. Το κόστος εργασίας που παρασύρει συνεχώς σε άνοδο το κόστος παραγωγής, καθιστά την παραγωγή του αναπτυγμένου «πυρήνα» μη ανταγωνιστική, άρα και επισφαλή την ίδια την «πυρηνική» απασχόληση. Οι συνδικαλιστές και συνδικαλισμένοι εργάτες της Δυτικής Ευρώπης αντιλαμβάνονται ότι τα κορπορατιστικά τους «εθνικά φρούρια», είναι «χάρτινοι πύργοι» μπροστά στο χείμαρρο της υπερ-εκμεταλλευόμενης περιφερειακής παραγωγής, ότι δεν μπορούν να συγκρατήσουν την σχετικά υψηλή αμοιβή εργασίας κόντρα στα ψίχουλα της αμοιβής ενός «άλλου» κόσμου, που εμφανίζεται όλο και εγγύτερος απ' ότι νόμιζαν. Για μικρό χρονικό διάστημα θα επιχειρηθεί η στρατηγική του «ευρωπαϊκού φρουρίου», αλλά και αυτή η στρατηγική θα αποδειχθεί εξαιρετικά ευάλωτη μπροστά στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου και τη λεγόμενη «παγκοσμιοποίηση». Έτσι ο κλαδικός ευρωπαϊκός συνδικαλισμός, εκτός των άλλων εξαρτημένος από τα κοινοτικά κονδύλια που υποστηρίζουν (στην πράξη επιτρέπουν) τις δαπανηρότατες ευρωπαϊκές συναντήσεις και συσκέψεις, σταδιακά διολισθαίνει στην αποδοχή των κοινοτικών κατευθύνσεων. Η «φιλελευθεροποίηση» αρχίζει να θεωρείται ακόμα και από τα συνδικάτα ως αδήριτη ανάγκη, η «παγκοσμιοποίηση» ως η αναπόφευκτη πραγματικότητα και η ανάπτυξη του διεθνούς «ελεύθερου» εμπορίου, ως η μόνη αμοιβαία επωφελής στρατηγική.

Η τελευταία γραμμή άμυνας των συνδικάτων της Ευρώπης στη δεκαετία του '80 είναι η κοινωνική ρήτρα, που όχι μόνο δεν εφαρμόστηκε, αλλά εγκαταλείπεται και το εμπορικό – θεσμικό πλαίσιο στο οποίο θα λειτουργούσε, δηλαδή η Πολυινική. Από τις αρχές του '90 και μόνο η αναφορά της πολυινικής και της κοινωνικής ρήτρας συμβόλιζε έναν «ανατριχιαστικό» προστατευτισμό, ο οποίος εξοβελίζεται στη θεωρία και τη πρακτική. Είναι εντυπωσιακή η συμφωνία για το παραπάνω από όλες σχεδόν τις πολιτικές δυνάμεις της Ευρώπης, είτε νεοφιλελεύθερης κατεύθυνσης, όπως

οι συντηρητικοί της Βρετανίας, είτε σοσιαλδημοκρατικής, όπως το SPD, ακόμα και από τη μετεξέλιξη του Ιταλικού Κ.Κ., την «Ελιά». Ο κύριος λόγος, εκτός της γενικότερης στρατηγικής ενίσχυσης του παγκόσμιου εμπορίου και της γενικευμένης γοητείας του φιλελευθερισμού, είναι το συμφέρον της ίδιας της ευρωπαϊκής κλαδικής βιομηχανίας, ειδικά των πολύ μεγάλων επιχειρήσεων και ομίλων, που έχουν ήδη μεταφέρει μέρος της παραγωγής τους σε τρίτες χώρες. Στην παραπάνω κατεύθυνση συνηγορεί η εντύπωση - ως ένα σημείο αυταπάτη - ότι ο «σκληρός πυρήνας» του κλάδου στην Ευρώπη δεν απειλούνταν στην πραγματικότητα από περιφερειακές «φτηνές» παραγωγές, λόγω της ποιοτικά διαφορετικής φύσης του, αλλά και ότι τελικά η ευρωπαϊκή κλωστοϋφαντουργία θα μπορούσε να αντικατασταθεί ή να μετεξελιχθεί προς επικερδέστερες δραστηριότητες νέας τεχνολογίας, που θα παρέμεναν απροσπέλαστες από τις «τρίτες» χώρες. Το αποτέλεσμα είναι ότι εφαρμόζεται το νέο «ευαγγέλιο» του ΟΟΣΑ για τις «θετικές πολιτικές προσαρμογής», που βασίζεται στη λογική ότι υπάρχουν δυνατές τάσεις της αγοράς, στις οποίες αντί να «αντιστεκόμαστε», δια του προστατευτισμού και των προγραμμάτων διατήρησης της εργασίας, είναι προτιμότερο να «προσαρμοστούμε», για παράδειγμα με πολιτικές μετεκπαίδευσης, κινητικότητας κλπ.

Στο παραπάνω πλαίσιο τόσο οι ανεπτυγμένες όσο και οι λεγόμενες αναπτυσσόμενες χώρες αντί να συγκρατούν τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου επιχειρούν να την αξιοποιήσουν για τα δικά τους συμφέροντα. Η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου των κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων, για τις αναπτυγμένες χώρες, δίνει τη δυνατότητα μεταφοράς μέρους της παραγωγής και μετακύλισης του «εργασιοβόρου» τμήματος, όπως και των πιέσεων εποχικότητας. Επίσης δημιουργεί δυνατότητες αμοιβαίου ανοίγματος των αγορών και ιδιοποίησης του μικρού ποσοστιαία, αλλά μεγάλου σε απόλυτα μεγέθη μεριδίου αγοράς, της ελίτ των φτωχών, υπανάπτυκτων χωρών. Από την άλλη μεριά η «φιλελευθεροποίηση» του εμπορίου επιτρέπει στις βιομηχανίες των λεγομένων «χωρών χαμηλού κόστους», να εξάγουν την παραγωγή τους, είτε υπεργολαβικά, είτε απευθείας σε μέρος της αγοράς των ανεπτυγμένων χωρών, αξιοποιώντας μια παραγωγή, που σε διαφορετική περίπτωση δεν θα μπορούσε να διοχετευθεί στη περιορισμένων δυνατοτήτων εθνική τους αγορά, ως προς την αγοραστική δύναμη. Με αυτό τον τρόπο επιχειρείται να επιλύουν και το πρόβλημα της απασχόλησης αλλά και το έλλειμμα τους εμπορικού ισοζυγίου, να ισοσκελίσουν τις αγορές από περισσότερο αναβαθμισμένα τεχνολογικά προϊόντα, πανάκριβα οπλικά συστήματα κλπ, προϊόντα δηλαδή που με τη σειρά τους εξάγουν οι «μητροπολιτικές» χώρες.

Τα παραπάνω μας βοηθούν να ερμηνεύσουμε τη συναίνεση των ηγετικών δυνάμεων του κλάδου στη κατάργηση της πολυινικής συμφωνίας και στην επέκταση της φιλελευθεροποίησης του διεθνούς εμπορίου στο πλαίσιο της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT) και του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (WTO). Να ερμηνεύσουμε δηλαδή το γιατί η ευρωπαϊκή βιομηχανία ουσιαστικά αποδέχθηκε την άρση του έμμεσου προστατευτισμού της και επιπροσθέτως γιατί τα ευρωπαϊκά συνδικάτα επίσης αποδέχθηκαν ουσιαστικά τις «φιλελεύθερες» εισαγωγές τρίτων χωρών, που μειώνοντας την ευρωπαϊκή παραγωγή, διογκώνουν την ανεργία. Αναφερόμαστε σε μια ριζική αλλαγή στη θεματολογία και τις πρακτικές του κλαδικού συνδικαλισμού στις ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες, που μπορεί σχηματικά να χαρακτηρισθεί ως αποδοχή της φιλελευθεροποίησης του παγκόσμιου εμπορίου και ευρύτερα την αποδοχή των λεγομένων «θετικών προσεγγίσεων προσαρμογής στην αγορά». Το κυρίαρχο ζήτημα, από τη διασφάλιση της

απασχόλησης, τις αμοιβές και την «ανθρωποποίηση» του χώρου εργασίας, μεταφέρεται στην προσαρμογή στις νέες τάσεις της αγοράς, την κοινωνική ρήτρα ως ρύθμιση του ΠΟΕ και αργότερα στον επηρεασμό της κατανάλωσης και το σεβασμό κανόνων του κοινωνικού διαλόγου.

Οι μαζικές κινητοποιήσεις των ευρωπαϊκών συνδικάτων του κλάδου είναι πλέον παρελθόν, ειδικά τα γαλλικά συνδικάτα καθίστανται ουσιαστικά φάντασμα του παρελθόντος και τα υπόλοιπα προχωρούν σε έμμεσες «αυτοκριτικές» και «εκμοντερνίζονται». Αργά ή γρήγορα η συνδικαλιστική στρατηγική «εθνικής σωτηρίας» του κλάδου καθίσταται εμφανώς αναποτελεσματική και αρχίζουν να κερδίζουν έδαφος στρατηγικές «κοινωνικού διαλόγου». Η κινητοποίηση που σε κλαδικό ευρωπαϊκό επίπεδο πραγματοποιήθηκε, στην αρχή της δεκαετίας του '90, προβλήθηκε από την ηγεσία της κλαδικής ομοσπονδίας (ETUC tcl), ως προσπάθεια βελτίωσης της «εικόνας» (image) του συνδικάτου και επηρεασμού της κοινοτικής πολιτικής άμεσα ή και έμμεσα, μέσω της κοινής γνώμης και του τύπου. Ούτε κατά διάνοια δεν συζητήθηκε κάποια μορφή απεργιακής πίεσης προς τους εργοδότες, η οποία από ορισμένα συνδικάτα θεωρήθηκε ως αναχρονισμός, ως πισωγύρισμα προς τη δεκαετία του '60 -'70 και από ορισμένους ως «αυτοτραυματισμός» της κοινοτικής βιομηχανίας. Όταν η ελληνική αντιπροσωπεία στη συνδικαλιστική ευρωπαϊκή συνέλευση, στις αρχές του '90, υπενθύμισε τις ευθύνες της «βιομηχανίας» και πρότεινε μια συμβολική πανευρωπαϊκή στάση εργασίας, ορισμένες αντιπροσωπείες έβαλαν τα γέλια και ειδικά οι Γερμανοί ανέλαβαν να κατακεραυνώσουν την πρόταση:

«*Εμείς έχουμε να κάνουμε απεργία απ' το '60, μια απεργία θα τίναζε στον αέρα το ταμείο μας, εξάλλου δεν επιδιώκουμε την αποδυνάμωση της ευρωπαϊκής βιομηχανίας, αλλά την ενδυνάμωσή της...*».

Αξίζει να σημειωθεί ότι η παραπάνω αντιμετώπιση, προκάλεσε μεγάλη έκπληξη σε όλες τις τάσεις (παρατάξεις) της ΟΚΕ και κυκλοφόρησε ανεκδοτολογικά ότι «οι ΔΑΚίτες (δηλαδή της ΔΑΚΕ) είναι εξτρεμιστές αριστεροί μπροστά στους Ευρωπαίους σοσιαλιστές».

Στα μέσα της δεκαετίας του '90, στον ευρωπαϊκό κλαδικό συνδικαλισμό, επανέρχεται η συζήτηση για περισσότερο «δυναμικές» μορφές, αλλά εκτός της λογικής του συνδικαλιστικού «image», εντάσσεται σε μια λογική «καρότου και μπαστουνιού» προς τα όργανα της Ε.Ε., στο πλαίσιο ενίσχυσης του κοινωνικού διαλόγου και της έμμεσης χρηματοδότησης των συνδικάτων. Στις «εσωτερικές» συνδικαλιστικές συσκέψεις η παραπάνω στρατηγική αναφέρεται κυνικά ως εξής:

«*Θα εφαρμόσουμε τη τακτική του «καρότου και μπαστουνιού». Θα απειλήσουμε με διαδήλωση και θα τους πούμε ανοιχτά: Αν δεν θέλετε κινητοποιήσεις, δώστε μας λεφτά για κοινωνικό διάλογο και έμμεσα για συνδικαλιστική δράση*».

Τα αποδεκατισμένα από μέλη συνδικάτα, χρειάζονται όλο και περισσότερο την υποδομή και την οικονομική ενίσχυση των ευρωπαϊκών ταμείων για τη στοιχειώδη λειτουργία τους σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Επίσης στηρίζονται στην κατά κάποιο τρόπο παραχώρηση της αναγνώρισης εκπροσώπησης αφού η συνδικαλιστική πυκνότητα είναι ελάχιστη σε ορισμένες μάλιστα χώρες «κοινωνικού διαλόγου» όπως η Γαλλία, εκτιμάται γύρω στο 8%, ακόμα και αν συνυπολογισθεί η κομμουνιστικής παράδοσης οργάνωση, η τότε εκτός ETUC TCL, CGT. Σε τελική ανάλυση πρόκειται για τη

κλασσική διολίσθηση προς τον καιροσκοπισμό και μάλιστα θυμίζει έντονα το σχήμα του C. Offe που αναφέραμε προηγουμένως.

Ο ευρωπαϊκός κλαδικός συνδικαλισμός συνεχίζει βέβαια να θεωρεί αδιαπραγμάτευτα ορισμένα στοιχεία ρύθμισης των σχέσεων εργασίας, όπως η υγιεινή και ασφάλεια, η συμμετοχή συνδικαλιστικών υπευθύνων σε σοβαρές αποφάσεις της παραγωγής κλπ. Συνεχίζει να υπογράφει συμβάσεις και να συμβάλει σε συμφωνίες, που αν και ενδεχομένως υποχωρούν από κεκτημένα, περιορίζουν την επιθετικότητα του κεφαλαίου. Το περιβάλλον της κρίσης ωθεί ορισμένα εθνικά συνδικάτα, κυρίως στη Φιλανδία, τη Γαλλία, την Ιταλία, την Ισπανία και λιγότερο στη Γερμανία, να περιορίσουν «οικειοθελώς» τις οικονομικές διεκδικήσεις, ως ανταλλάγματα για την ισχυροποίηση του θεσμικού τους ρόλου, σαν συνδιαχειριστή της κρίσης. Από την άλλη μεριά, τα βρετανικά συνδικάτα ως ένα σημείο αμφιταλαντεύονται ως προς τη στρατηγική τους και κυρίως αντιμετωπίζουν μια τάση αποκέντρωσης των ρυθμίσεων σε συνδυασμό με μια επιθετική πολιτική εξουσία. Η κυριότερη, σταδιακή και τελικά συνολική υποχώρηση συντελείται στο ζήτημα του χρόνου εργασίας, ως προς την ελαστικοποίηση, που συνδέεται άμεσα με την απασχόληση και στην οποία πρωτοστατεί η Ιταλία. Στη Γερμανία, τα άλλοτε παντοδύναμα συνδικάτα του κλάδου, διαπραγματεύονται συνεχώς μειώσεις προσωπικού, μάλιστα μειώνεται και το προσωπικό του πολυάριθμου έμμισθου συνδικαλιστικού μηχανισμού. Όλα ή σχεδόν όλα τα κλαδικά συνδικάτα αντιμετωπίζουν μια ολόπλευρη κρίση και τελικά προσανατολίζονται στη συμμετοχή τους στη διαχείριση της κρίσης.

4.3.1.2 Οι αλλαγές και οι αντιφάσεις του συνδικαλιστικού λόγου στο πλαίσιο του κοινωνικού διαλόγου και της παγκοσμιοποίησης

Ειδικά στην αρχή της δεκαετίας του '80, η πολιτική κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού στην Ευρώπη, η κρίση του κλάδου και η κατακρήμνιση της απασχόλησης, αποδεκατίζουν τη συνδικαλιστική πυκνότητα. Στο επόμενο διάστημα υπάρχουν κάποιες αντιρρήσεις στην εγκατάλειψη των «κάθετων» (κλαδικών) πολιτικών και την εγκαθίδρυση του νέου δόγματος των «οριζόντιων» (περιφερειακών) πολιτικών, όμως σταδιακά αίρονται και αυτές, ώστε η προσαρμογή στις κυρίαρχες ευρωπαϊκές πολιτικές να είναι πλήρης, έστω και αν δεν εξυπακούεται μια πλήρης συναίνεση. Στον ευρωπαϊκό κλαδικό συνδικαλισμό, έχει αλλάξει άρδην ο συνδικαλιστικός λόγος αλλά και η θεματολογία, καθώς επιμέρους συνδικάτα και κυρίως η ευρωπαϊκή συνδικαλιστική επιτροπή (ETUC tcl) στρέφονται κυρίως στη διανομή και όχι στη παραγωγή. Μέσω της σφαίρας της διανομής, προσπαθούν πλέον να επηρεάσουν τη διεθνοποιημένη παραγωγή δια της διαμόρφωσης μιας εναλλακτικής καταναλωτικής συνείδησης, συνεπώς γίνονται όλο και περισσότερο δυσδιάκριτα από τα καταναλωτικά κινήματα. Ενδεχομένως συγγενεύουν περισσότερο με έναν σύγχρονο ορισμό για τα κοινωνικά κινήματα, ωστόσο απλώς επικυρώνουν μια ήττα που έχει ήδη συντελεσθεί. Αφού απέτυχαν να εφαρμοσθούν οι γενικοί κανόνες του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας στις ρυθμίσεις διεθνούς εμπορίου, άρα απουσιάζουν οι πρακτικές νομικές κατοχυρώσεις, οι σχετικοί ελεγκτικοί μηχανισμοί, οι ενδεχόμενοι τρόποι ποινής των παραβατών κλπ, αναγκάζονται να προστρέξουν στον «κοινωνικό διάλογο» για την εφαρμογή κανόνων και κωδίκων ηθών. Αυτό συνδυάζεται με την καταγγελία της παγκοσμιοποιημένης εκμετάλλευσης και ως ένα

σημείο αναπαράγει μια παράδοση συνάντησης ανθρωπιστικών - καταναλωτικών - εργατικών κινημάτων.

Η ενασχόληση με τη παραγωγή δια της κατανάλωσης δεν είναι μια πρωτότυπη στρατηγική. Ήδη στη δεκαετία του ΄70, ασκείται ευρεία και δριμεία κριτική στις πολυεθνικές επιχειρήσεις, αναφορικά με τις δραστηριότητες τους στις λεγόμενες αναπτυσσόμενες χώρες. Εργατικά συνδικάτα, ενώσεις καταναλωτών, πολιτικές και ανθρωπιστικές οργανώσεις, ακόμα και εκκλησίες, καταγγέλλουν την αποκρουστική εκμετάλλευση και αντιδιαστέλλουν τα τεράστια κέρδη των επιχειρήσεων με τη φτώχια και εκμετάλλευση των εργαζομένων. Τα παραπάνω φέρνουν σε δύσκολη θέση ορισμένες επιχειρήσεις, που προσπαθώντας να βελτιώσουν την εικόνα τους στη κοινή γνώμη, άρα να βελτιώσουν την εμπορικότητα των προϊόντων τους, θέλουν πλέον να επιδεικνύουν ένα πιο «ανθρώπινο» πρόσωπο, αποδέχονται την τήρηση κανόνων και ελάχιστων κοινωνικών προδιαγραφών παραγωγής. Η παραπάνω τάση μεγιστοποιείται στη δεκαετία του '90, όπου για παράδειγμα στις ΗΠΑ, συμφωνείται μεταξύ εργατών και εργοδοτών μια εθνική συμφωνία για τις ελάχιστες προδιαγραφές των επιχειρήσεων και το σεβασμό δικαιωμάτων. Επίσης στις ΗΠΑ η προεδρία Κλίντον συμμετέχει ενεργά στη καμπάνια «no Sweat», στην οποία εντάσσονται 15 από τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις. Στο Μπαγκλαντές με την ενεργή ανάμειξη της UNICEF, υπογράφεται ένας κώδικας αποθάρρυνσης της απασχόλησης παιδιών σχολικής ηλικίας. Στη Γαλλία οι «Artisans du Monde» διοργανώνουν την καμπάνια «ελευθέρωσε τα ρούχα σου» και στην Ολλανδία οι καταναλωτές φαίνεται να ευαισθητοποιούνται με την καμπάνια «καθαρά ρούχα» (clean clothes). Μερικές από τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις του κλάδου, όπως η Cap, η Levi Strauss, η Sara Lee, η Philips -van Heusen, η Nike, αποδέχονται και δημοσιοποιούν κώδικες αρχών για την παραγωγή τους.

Τα ευρωπαϊκά συνδικάτα εμπλέκονται ενεργότερα στις παραπάνω διεθνείς καμπάνιες στη δεκαετία του '90. Στα 1993, υπογράφεται μεταξύ των κοινωνικών μερών των χωρών της ΕΟΚ και αργότερα και άλλων χωρών, η αποκαλούμενη «Μάγκνα Χάρτα της κλωστοϋφαντουργίας ένδυσης», που παρά το βαρυσήμαντο όνομα, ουσιαστικά παραμένει κενό γράμμα, αφού ο έλεγχος των συμφωνηθέντων καθίσταται από αδύνατος έως ανεπαρκής. Ως απάντηση, τα Ιταλικά, Γερμανικά και Γαλλικά συνδικάτα στράφηκαν με έμφαση στις «εθνικές» τους μεγάλες επιχειρήσεις με διεθνοποιημένη παραγωγή, εκβιάζοντας με όπλο τη δημοσίευση πληροφοριών, που θα έβλαπτε την εμπορική τους εικόνα, τη συμφωνία τους στην τήρηση των ανθρώπινων και εργατικών δικαιωμάτων από όλη την αλυσίδα παραγωγής, δηλαδή και τους υπεργολάβους. Στη Γαλλία υπογράφηκε ένας τέτοιος «κώδικας ήθους» και από την εργοδοτική ένωση το 1995 και στη Γερμανία το 1994 μια σχετική «οδηγία», ενώ παρόμοιες συμφωνίες υπογράφηκαν με πανηγυρικό τρόπο και σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, με τη συμμετοχή όλων των μερών. Ωστόσο όπως έδειξε η εμπειρία της «Μάγκνα Χάρτα» του '93, από την υπογραφή μέχρι την τήρηση μεσολαβεί μια τεράστια διαφορά. Το κυριότερο είναι ότι είναι αμφισβητήσιμο όχι μόνο η δύναμη και η δυνατότητα των κοινωνικών μερών να ελέγξουν τις συμφωνίες αλλά και εν μέρει η διάθεσή τους να το πράξουν.

Οι όποιες συμφωνίες σε ευρωπαϊκό επίπεδο, όπου ουσιαστικά δεν υφίσταται η έννοια της συλλογικής διαπραγμάτευσης, μπορούν να είναι συμφωνίες «κοινωνικού διαλόγου», άρα σε επίπεδο γενικών αρχών. Αλλά και σε εθνικό επίπεδο, οι όποιες συμφωνίες βασίζονται περισσότερο στην από κοινού βούληση εφαρμογής αρχών και

τον έλεγχο της κοινής γνώμης, μέσω της κατανάλωσης. Η παραπάνω πρακτική έχει κάποιες επιτυχίες, συμβάλει δηλαδή και στο περιορισμό της αποκρουστικής εκμετάλλευσης. Η δημοσιοποίησης της αποκρουστικής εκμετάλλευσης εκμετάλευσης στην παραγωγή μπορεί να κατακρημνίσει το εμπορικό όνομα ενός ομίλου, ωστόσο αυτό φαίνεται να περιορίζεται κυρίως στην εθνική αγορά της «μητρικής» επιχείρησης, για τις συνθήκες παραγωγής εντός της χώρας. Είναι χαρακτηριστική η εκτίμηση της Ευρωπαϊκής Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας Κλωστοϋφαντουργίας Ιματισμού Δέρματος, ότι οι ευρωπαϊκοί όμιλοι επιχειρήσεων στις χώρες της έδρας τους λειτουργούν «σαν άγγελοι», ενώ στον υπόλοιπο κόσμο και κύρια στις υπανάπτυκτες χώρες, λειτουργούν «σαν διάβολοι». Τα συνδικάτα λοιπόν προσπαθούν να εκβιάσουν τους επώνυμους ομίλους επιχειρήσεων να τηρούν τα ανθρώπινα και εργατικά δικαιώματα σε όλο το κόσμο και όχι μόνο στη χώρα - έδρα της μητρικής επιχείρησης. Για παράδειγμα οι ιταλικές κλαδικές ομοσπονδίες, διαμήνυσαν στον οίκο Αρμάνι, ότι ακόμα και ένα παιδάκι να δουλεύει σε έναν από τους χώρους της διεθνοποιημένης υπεργολαβικής αλυσίδας του, τα συνδικάτα θα καταγγείλουν ότι η μόδα «Αρμάνι» βασίζεται στην αποκρουστική εκμετάλλευση παιδιών. Επίσης οι Γερμανοί συνδικαλιστές επιμένουν κυρίως στην υποχρέωση των γερμανικών επιχειρήσεων που μεταναστεύουν στο εξωτερικό να διαπραγματεύονται με τοπικά συνδικάτα, ως ένα σημείο να ενισχύουν τη λειτουργία συνδικάτων σε όλο το κόσμο. Αυτό πράγματι φαίνεται να συμβαίνει αλλά με έναν τρόπο που οι εργοδότες αναμιγνύονται στα συνδικάτα των αναπτυσσόμενων χωρών. Για παράδειγμα στην Τουρκία, οι Γερμανοί εργοδότες καλούν πράγματι τους εργαζόμενους να συνδικαλιστούν, αλλά τους υποδεικνύουν και σε ποια ακριβώς συνδικάτα να συνδικαλιστούν[900].

Με βάση τα παραπάνω, ο σύγχρονος συνδικαλιστικός λόγος είναι ένας περισσότερο διεθνοποιημένος λόγος, που εδράζεται στη συγκυρία της παγκοσμιοποίησης αλλά και τη ταξική καταγγελία για την υπερεκμετάλλευση των εργατών των χωρών χαμηλού κόστους, την εργασία φυλακισμένων και παιδιών, την παραβίαση ανθρώπινων και εργατικών δικαιωμάτων. Ήδη από την περίοδο της προβολής της κοινωνικής ρήτρας, η διεθνής διάσταση των προβλημάτων και τα αιτήματα για τον αναπτυσσόμενο κόσμο αποτελούν συνέχεια στη παράδοση του διεθνισμού αλλά και άμεσο συνεκτικό στόχο δράσης, που στηρίζει την ίδια την ύπαρξη της διεθνούς οργάνωσης του κλάδου. Μιας διεθνούς, στην ηγεσία της οποίας κυριαρχούν οι Βρετανοί, οι Αμερικάνοι, οι Γερμανοί, αλλά τη συνδικαλιστική παγκόσμια κάλυψη, τη νομιμοποίηση της ως διεθνής οργάνωσης, παρέχουν οι συνδικαλισμένοι (έμμεσα και οι μη συνδικαλισμένοι) εργάτες του μη αναπτυγμένου κόσμου. Το αίτημα λοιπόν της κοινωνικής ρήτρας όσο και η πλέον πρόσφατη μετεξέλιξή του στις συμφωνίες των κωδίκων ηθικής, παρέχουν την αναγκαία ιδεολογική κάλυψη και τον αμοιβαίο στόχο που καλύπτει τόσο τον «πυρήνα» όσο και την «περιφέρεια» της παγκόσμιας εργατικής τάξης. Ωστόσο το αν από τη προβολή του αιτήματος το συνδικαλιστικό κίνημα δραστηριοποιείται με συνέπεια στη παραπάνω στρατηγική και το πώς αυτή διαπλέκεται με επιμέρους συμφέροντα και στρατηγικές είναι ένα κρίσιμο ερώτημα.

Αντιφάσεις του συνδικαλιστικού λόγου, εμφανίζονται και στην περίοδο της κυρίαρχης προβολής της κοινωνικής ρήτρας, η οποία είχε σαφώς μια απόχρωση προστατευτισμού για τον αναπτυγμένο κόσμο και την οποία παραδέχονται πλέον, σε εσωτερικές συζητήσεις και οι κυρίαρχες συνδικαλιστικές ηγεσίες. Το ίδιο ισχύει ως

[900] Αυτό τουλάχιστον ισχυρίζεται η περισσότερο αριστερή τουρκική οργάνωση DISK.

ένα βαθμό και για τη τρέχουσα στρατηγική των «ηθικών» αρχών παραγωγής, μάλιστα θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε ότι η ταξική φρασεολογία και η αναφορά στα διεθνή προβλήματα είναι ως ένα σημείο το «ταξικό» άλλοθι, στη προσπάθεια υπεράσπισης περισσότερο στενών συμφερόντων, που εδράζονται σε αντικειμενικές κατατμήσεις των διεθνών αγορών εργασίας. Για να επιμείνουμε στον ευρωπαϊκό κλαδικό συνδικαλισμό, με την καταγγελία της εκμετάλλευσης στις χώρες χαμηλού κόστους και υψηλής εκμετάλλευσης, τα ευρωπαϊκά συνδικάτα περιορίζουν ως ένα σημείο τη μεταφορά της παραγωγής στις παραπάνω χώρες και ενισχύουν καταναλωτικά πρότυπα στα οποία ανταποκρίνεται κυρίως η ευρωπαϊκή βιομηχανία. Η υπεράσπιση της ευρωπαϊκής βιομηχανίας και η προβολή καταναλωτικών κριτηρίων εκτός του κόστους παραγωγής, τους επιτρέπει να υπερασπίζονται την ποιοτικότερη διαχείριση της εργατικής δύναμης που εκφράζουν συνδικαλιστικά, τους επιτρέπει να υπερασπίσουν τον διαπραγματευτικό - νομιμοποιητικό ρόλο τους στις νέες συνθήκες της παγκοσμιοποίησης. Ταυτόχρονα, ενώ συχνά όπως είδαμε εκβιάζουν τους επώνυμους ομίλους επιχειρήσεων με τη δημοσιοποίηση της εκμετάλλευσης και συνεπώς την αντι-διαφήμιση των προϊόντων τους, δεν φαίνεται να πραγματοποιούν τις απειλές τους απέναντι στις μητρικές επιχειρήσεις με έδρα τη χώρα τους. Εκεί φαίνεται να βαραίνει περισσότερο το συμφέρον της εθνικής οικονομίας της εθνικής παραγωγής, της κλαδικής απασχόλησης, της υπεράσπισης των ανώτερων συνθηκών εργασίας και ζωής τους, ο ρόλος του «κοινωνικού εταίρου» μιας εθνικής βιομηχανίας και η αποκόμιση μεγαλύτερων ωφελημάτων σε αμοιβαία βάση. Με αυτό το τρόπο συμβάλουν έμμεσα, σε αυτό που πρόθυμα καταγγέλλουν, μια βιομηχανία εθνικών «αγγέλων» και διεθνών «διαβόλων».

Το παραπάνω αποδεικνύεται χαρακτηριστικά στη μεταφορά παραγωγής ακόμα και στα όρια της Ευρώπης, στα συμβούλια των ευρωπαϊκών ομίλων επιχειρήσεων και στα λεγόμενα σεμινάρια για τον ευρωπαϊκό συντονισμό στο πλαίσιο των παραπάνω συμβουλίων, μια από τις πλέον χρηματοδοτούμενες (από την Ε. Ε.) συνδικαλιστικές δράσεις. Η συνηθισμένη δομή των συμβουλίων που ιδρύθηκαν (και) στον κλάδο, είναι η προεδρία της εργοδοσίας δηλαδή διευθυντικού στελέχους της μητρικής επιχείρησης και η αντιπροεδρία συνδικαλιστή από το συνδικάτο της χώρας στην οποία έχει την έδρα της η πολυεθνική. Υπάρχει λοιπόν ένα κατά κάποιο τρόπο «μητρικό» συνδικάτο, το οποίο έχει σαφώς μεγαλύτερη πληροφόρηση και πριν απ' όλα ενδιαφέρεται για τις θέσεις και συνθήκες εργασίας στη μητρική επιχείρηση. Εκτός από τη διαχείριση των πληροφοριών και τις δικαιολογημένες υποψίες για προνομιακές συνεργασίες, τίθενται θέματα όπως η γλώσσα εργασίας των επιτροπών και συμβουλίων, ο προγραμματισμός των συσκέψεων κλπ. Για παράδειγμα στην επιχείρηση R. Ten Cate, προβλέπεται διαβούλευση και πληροφόρηση για θέματα που αφορούν όλο τον όμιλο ή δύο χώρες αλλά όχι μια ξεχωριστή χώρα, πράγμα που είναι τουλάχιστο οξύμωρο για δραστηριότητες πολυεθνικής. Με αυτό τον τρόπο οι αναδιαρθρώσεις της παραγωγής που συντελέστηκαν στην Ιρλανδία και αργότερα στην Ελλάδα, δεν απασχόλησαν το συμβούλιο, παρόλο που το ολλανδικό συνδικάτο ενδεχομένως είχε ή θα μπορούσε να έχει άμεση πληροφόρηση. Όταν η ελληνική ομοσπονδία ενημέρωσε την αντίστοιχη ολλανδική για τα εργασιακά προβλήματα που προφανώς εκπορεύονταν από αποφάσεις της μητρικής επιχείρησης, οι Ολλανδοί απάντησαν ότι θα ... θέσουν το θέμα στην επόμενη τακτική συνάντηση του συνδικάτου τους με την επιχείρηση και τελικά επανέλαβαν την επίσημη άποψη της εταιρίας.

Σε άλλη περίπτωση, στο πλαίσιο της συνδικαλιστικής συνάντησης αντιπροσώπων της γερμανικής επιχείρησης HUDSON, οι Γερμανοί συνδικαλιστές έδειξαν να αποδέχονται σε μεγάλο βαθμό τις αιτιάσεις της μητρικής επιχείρησης ότι οι «Έλληνες είναι τεμπέληδες», συνεπώς δικαιολογημένα απειλούνταν για μεταφορά της παραγωγής σε άλλη χώρα. Έδειξαν ότι είχαν πλήρη γνώση των σχεδίων της μητρικής επιχείρησης για μεταφορά της παραγωγής στη Τσεχία και ότι μάλιστα συμφωνούσαν, λόγω του ότι εκτιμούσαν ότι με αυτόν τον τρόπο θα ενισχύονταν η ανταγωνιστικότητα του ομίλου και εμμέσως θα ισχυροποιούνταν και η δική τους θέση. Τελικά η επιχείρηση μεταφέρθηκε από την Ελλάδα, αλλά έκλεισε και στη Γερμανία, το παράδειγμα μάλιστα της HUDSON αναφέρεται συχνά ως αρνητικό παράδειγμα στις διεθνείς και ευρωπαϊκές συναντήσεις για τα προβλήματα έλλειψης αλληλεγγύης. Η αλληλεγγύη είναι η πιο συχνή λέξη στις διεθνείς συναντήσεις συνδικαλιστών και δεν απουσιάζουν οι μεγαλόστομες διακηρύξεις για ταξική ενότητα και κοινή δράση. Ωστόσο όταν αναφερθεί ένα συγκεκριμένο σοβαρό πρόβλημα σε μια επιχείρηση ή μια χώρα, από ένα συνδικάτο, οι υπόλοιποι χαμηλώνουν τους τόνους, εκφράζουν τη συμπάθεια τους και τίποτε περισσότερο. Μας δημιουργείται μάλιστα η εντύπωση ότι οι υπόλοιποι μάλλον ανακουφίζονται που το πρόβλημα αφορά τους «άλλους», ελπίζοντας ότι το ξεκαθάρισμα της «προβληματικής» παραγωγής, μπορεί να μεγεθύνει την ανταγωνιστικότητα του ομίλου τους, ή της χώρας τους, ή της επιχείρησης τους, άρα να βελτιώσει τη δικιά τους θέση.

Στην περίπτωση της επιχείρησης Μπένετον, όπου στη σχετική συνάντηση για τη δημιουργία συμβουλίου, αποδείχθηκε και πάλι το δισυπόστατο της επιχείρησης ως «αγγέλου» - «διαβόλου», τα εθνικά συνδικάτα της Ιταλίας βρέθηκαν στη πολύ δύσκολη θέση να καταγγείλουν ένα από τα πλέον ισχυρά «φρούρια» της ιταλικής ανταγωνιστικότητας. Να περιορίσουν την «εθνική» τους υπερηφάνεια για το ότι εργάζονται σε ένα «ποιοτικό» κλάδο μόδας, πρωτοτυπίας και ανταγωνιστικότητας, να καταδείξουν τα μαφιόζικα πρότυπα «Λουτσιάνο», που πολλές φορές κρύβονται πίσω από το λαμπρό «made in Italy». Τελικά έφτασαν στην καθόλου κολακευτική θέση να ζητήσουν να κρατηθεί η ανωνυμία τους, να κρύβονται από τις αναμνηστικές φωτογραφίες διεθνών συναντήσεων, να θυμίζουν το φόβο συνδικαλιστών σε καταστάσεις παρανομίας. Βέβαια οι συγκεκριμένοι συνδικαλιστές δεν βρίσκονταν σε κατάσταση παρανομίας ούτε διακινδύνευαν την εργασιακή τους θέση. Αυτό που στη πραγματικότητα φοβόταν, ήταν ότι θα εμφανίζονταν να συμμετέχουν στη δυσφήμιση της επιχείρησής τους, πράγμα που ενδεχομένως υπέσκαπτε την ανταγωνιστικότητα της, άρα και τις αναβαθμισμένες εργασιακές θέσεις της χώρας τους, τα πλεονεκτήματα της «αγγελικής» συμπεριφοράς της μητρικής επιχείρησης στην Ιταλία, το περίφημο «made in Italy» και το περιβάλλον του εθνικού κοινωνικού διαλόγου.

Τα συνδικάτα λοιπόν, στις σύγχρονες συνθήκες του ανταγωνισμού των αγορών και της παγκοσμιοποίησης, έχουν μια δισυπόστατη δέσμευση, υπερασπίζονται διαφορετικά συμφέροντα, που ανάγονται σε αντικειμενικά, αλλά και επιμέρους συμφέροντα της συνδικαλιστικής βάσης. Από τη μια μεριά διευρύνουν τη δράση τους σε διεθνές επίπεδο, όπου συναντούνται με άλλα συνδικάτα, προχωρούν σε διεθνείς ενοποιήσεις συμφωνίες και διαπραγματεύσεις. Οι συνθήκες εργασίας και ζωής άλλων επιχειρήσεων, άλλων χωρών, άλλων «κόσμων» επιδρούν όλο και περισσότερο στη δικιά τους συνδικαλιστική βάση, άρα η οικουμενική βελτίωση της θέσης της εργασίας είναι περισσότερο ορατό συμφέρον και καθήκον. Επίσης προχωρούν σε εθνικές συμφωνίες και ηθικές δεσμεύσεις του κεφαλαίου, διαμορφώνοντας και αξιοποιώντας

τη δύναμη τους όχι μόνο στη παραγωγή αλλά και στη κατανάλωση. Από την άλλη μεριά η ανταγωνιστικότητα της επιχείρησης, της χώρας, της οικονομικής κοινότητας που ανήκουν, είναι και δικό τους συμφέρον στο βαθμό που περιορίζονται οι πιέσεις για υποχωρήσεις σε αμοιβές και συνθήκες εργασίας, που μειώνονται ενδεχομένως οι απειλές μεγέθυνσης της ανεργίας.

Τα παραπάνω δεν αφορούν μόνο κάποιες γραφειοκρατικοποιημένες συνδικαλιστικές ηγεσίες, καθώς αναφέρονται σε αντιφάσεις της εργατικής συνείδησης. Δεν πρόκειται μόνο για την αντίφαση που διαβλέπει ο C. Offe, όπου οι εργάτες εύχονται την ισχύ του ταξικού τους αντιπάλου. Δεν πρόκειται μόνο για το ότι εργάζονται ως εάν η επιχείρηση ήταν δικιά τους, χωρίς να έχουν την αυταπάτη ότι είναι δικιά τους, όπως είδαμε προηγουμένως. Πρόκειται για την άμεση συσχέτιση του επιχειρησιακού ανταγωνισμού με τη δικιά τους θέση, άρα με τη πεποίθηση ότι όχι μόνο πρέπει να εύχονται την ανταγωνιστικότητα του εργοδότη τους αλλά και να συμβάλουν (οι ίδιοι) στο να είναι ο εργοδότης ανταγωνιστικός, περισσότερο απ' όσο συμβάλουν άλλοι εργαζόμενοι, στον «ανταγωνιστή» εργοδότη. Με αυτό τον τρόπο οι εργαζόμενοι γίνονται εμμέσως, εν δυνάμει ανταγωνιστές άλλων εργαζομένων, στο επίπεδο της επιχείρησης, ή του ομίλου, ή της χώρας, ή των κύκλων χωρών. Για παράδειγμα όταν στη Γαλλία συμφωνήθηκε η μείωση του μη μισθολογικού κόστους στην ένδυση, με μείωση των ασφαλιστικών εισφορών, οι αντιδράσεις δεν προήλθαν μόνο τους εργοδότες άλλων χωρών, αλλά και από τους συνδικαλιστές άλλων χωρών, που έκαναν λόγο για αθέμιτο ανταγωνισμό κατά παράβαση των κανονισμών της Ευρωπαϊκής ένωσης, ενώ ταυτόχρονα και ... αθόρυβα, επιχειρούσαν να εφαρμοσθεί το ίδιο μέτρο στη χώρα τους.

Οι εργαζόμενοι σε κυρίαρχες δυνάμεις του κλάδου συνθέτουν ένα πλαίσιο συμμαχίας με το κεφάλαιο, επειδή προφανώς αναμένουν όχι ένα αποτέλεσμα μηδενικού αθροίσματος, αλλά αμοιβαία οφέλη, ή τουλάχιστον μικρότερο κόστος. Αυτό έχει σημασία ειδικά σε εθνικό επίπεδο όπου ουσιαστικά διακυβεύεται το πρόβλημα της ανεργίας και το ευρύτερο πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων και όπου τα συνδικάτα κυρίως στοχεύουν στο να περιορίσουν την αύξηση της ανεργίας. Για παράδειγμα στο σχέδιο της Γαλλίας που αναφέρθηκε προηγουμένως, αν και η χώρα καταδικάστηκε από τα κοινοτικά όργανα, ο κλάδος χρηματοδοτήθηκε αδρά, σε μια κρίσιμη δεκαετία. Παρά την παραπάνω χρηματοδότηση οι θέσεις εργασίας μειώθηκαν περίπου στο μισό, ωστόσο οι συνδικαλιστές εύλογα διαβεβαιώνουν ότι χωρίς τη παραπάνω χρηματοδότηση, η πίεση της ανεργίας θα ήταν ακόμα μεγαλύτερη. Εξ' άλλου ειδικά τα γαλλικά συνδικάτα ως ένα σημείο διασκέδασαν τις εντυπώσεις για τη συμφωνία χρηματοδότησης των επιχειρήσεων, με την ύστερη συλλογική συμφωνία για 35ωρο χωρίς μείωση αποδοχών, την ενίσχυση των συμβάσεων αορίστου χρόνου και τον κώδικα ηθικής δέσμευσης για την υπεργολαβία εκτός χώρας. Με τα παραπάνω μέτρα συντίθεται μια γαλλική γραμμή άμυνας απέναντι στις ανταγωνιστικές βιομηχανίες της Ιταλίας της Γερμανίας κλπ, που απειλούν κυρίως τη γαλλική παραγωγή. Πρόκειται λοιπόν για σχέδια εθνικής ανάπτυξης και ανταγωνιστικότητας, κόντρα σε άλλες εθνικές παραγωγές, όπου ακόμα και αν το κεφάλαιο διασφαλίζει ακόμα μεγαλύτερη κερδοφορία, η ευρισκόμενη σε άμυνα εργασία, ρυθμίζει την αγορά εργασίας και περιορίζει την πίεση της ανεργίας, εκεί όπου (στη τρέχουσα ευρωπαϊκή πραγματικότητα) μπορεί να περιορισθεί, δηλαδή σε εθνικό επίπεδο.

Αυτή η πρακτική δυνατότητα πολιτικών απασχόλησης σε εθνικό επίπεδο, δεν οφείλεται μόνο στο ότι δεν υπάρχει μια συνεκτική, υπολογίσιμη, υποστηριγμένη με

ουσιαστικούς πόρους κοινοτική πολιτική, αλλά και γιατί ακόμα και στην περίοδο της «παγκοσμιοποίησης» δεν έχει αρθεί η σημασία της «εθνικής» επιχειρηματικότητας. Ακόμα και οι λεγόμενοι «πολυεθνικοί» όμιλοι επιχειρήσεων, ακόμα και όταν στηρίζουν τη θέση τους στην αγορά στην παγκόσμια δραστηριότητα και τελικά στην παγκόσμια εκμετάλλευση, διατηρούν με μεγαλύτερο μέρος των κεφαλαίων και της απασχόλησης στη μητρική επιχείρηση, σε μια αναπτυγμένη χώρα, επηρεάζοντας, αλλά και επηρεαζόμενοι καθοριστικά ένα πλέγμα εθνικών αποφάσεων, συμφωνιών, πολιτικών, προτύπων παραγωγής και κατανάλωσης, στα οποία συμμετέχουν και τα συνδικάτα. Ακόμα και οι λεγόμενοι υπερεθνικοί όμιλοι είναι πριν απ' όλα εθνικοί όμιλοι και συνεπώς τα εθνικά συνδικάτα διαπραγματεύονται άμεσα μαζί τους συμφωνίες και στρατηγικές με προσδοκίες αμοιβαίου οφέλους. Αυτό, προφανώς, όχι μόνο δεν περιορίζει τη κορπορατιστική παράδοση σε εθνικό επίπεδο, αλλά δημιουργεί το έδαφος να ανθίζουν νέες «εθνικές ιερές συμμαχίες»[901] στο όνομα της βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας της εθνικής βιομηχανίας. Ειδικά στην Ευρώπη, όπου και όταν, πράγματι γίνεται προσπάθεια να περιορισθούν οι «ιερές εθνικές συμμαχίες», αυτό γίνεται στο όνομα της Ευρώπης, ως ενοποιημένου ανταγωνιστικού «φρουρίου», όπου πριν απ' όλα και παρόλη τη διεθνιστική φρασεολογία τα συνδικάτα υπερασπίζονται πριν απ΄ όλα τα «κοινά συμφέροντα» του κλάδου στην Ευρώπη, στο πλαίσιο ενός κοινοτικού κοινωνικού διαλόγου.

Παρά την άρνηση των Γερμανών (κυρίως), να εξουσιοδοτήσουν την ευρωπαϊκή συνδικαλιστική επιτροπή (ETUC tcl), ώστε να διαπραγματευτεί (και δεσμευθεί) σε κεντρικό, ευρωπαϊκό επίπεδο και την σχετική απροθυμία συνολικά των Ευρωπαίων εργοδοτών, το δεύτερο συνέδριο της Ευρωπαϊκής Συνδικαλιστικής Επιτροπής Κλωστοϋφαντουργίας Ιματισμού και Δέρματος, αποφασίζει την μετεξέλιξή της σε Ευρωπαϊκή Συνδικαλιστική Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργίας Ιματισμού και Δέρματος (ETUF TCL). Το σκεπτικό της μετεξέλιξης είναι η ανάγκη να μετατραπεί η ευρωπαϊκή συνδικαλιστική δομή σε πραγματικό συνδικάτο, σε θεσμό που μπορεί να δεσμεύσει και να δεσμευτεί, ωστόσο την περίοδο που γράφεται η παρούσα μελέτη, η ETUF TCL παραμένει μια μάλλον χαλαρή ευρωπαϊκή ομάδα πίεσης. Η δράση της εστιάζεται κυρίως στο συντονισμό των προσπαθειών συγκρότησης συμβουλίων ευρωπαϊκών ομίλων επιχειρήσεων, στη πίεση προς όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης κυρίως για την εμπορική της πολιτική και πάνω απ' όλα στον κοινωνικό διάλογο, όπου και θεωρείται πρωτοπόρα ευρωπαϊκή ομοσπονδία. Αν και η στρατηγική της ουσιαστικά συνεχίζει να εκπορεύεται από τη Διεθνή Κλαδική Οργάνωση των «ελεύθερων» συνδικάτων (ITCLWF), η περισσότερο αυτόνομη δομή της από το ευρωπαϊκό τμήμα της διεθνούς (ERO), η επέκταση της έμμεσης χρηματοδότηση των δράσεων και συσκέψεων από την Ε.Ε. και ο κύριος προσανατολισμός προς τον ευρωπαϊκό κοινωνικό διάλογο, ισχυροποιούν τα χαρακτηριστικά της ως κυρίως ευρωπαϊκής οργάνωσης.

Ταυτόχρονα τα επιμέρους εθνικά συνδικάτα – ομοσπονδίες, αποκτούν όλο και καθαρότερο ευρωπαϊκό προσανατολισμό, φαινόμενο που αγγίζει ακόμα και τις «κομμουνιστογενείς» οργανώσεις που αρχικά αποκλείονταν από την ευρωπαϊκή ομοσπονδία, όπως η πορτογαλική Intersintical, η γαλλική CGT, τα ανατολικογερμανικά συνδικάτα κλπ. Η μόνη οργάνωση που φαίνεται τελικά να

[901] Έκφραση που χρησιμοποιήθηκε από τον γραμματέα της FILTEA CGIL (ιταλικής κλαδικής ομοσπονδίας, με κομμουνιστικό παρελθόν), στο συνέδριο για το χρόνο εργασίας, στο Μιλάνο, το 1991.

αποκλίνει από έναν τέτοιο προσανατολισμό είναι η ελληνική ομοσπονδία, η ΟΕΚΙΔΕ, πράγμα που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια αναλυτικά. Επίσης θα μας απασχολήσει η συνδικαλιστική επίπτωση του γεγονότος ότι ακόμα και στη δεκαετία του '80 η Ελλάδα δεν συγκαταλέγεται στις χώρες απ' όπου μεταφέρεται παραγωγή αλλά στις χώρες που προσελκύουν παραγωγή λόγω χαμηλού κόστους.

Στο μεταξύ οι ραγδαίες πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις φιλελευθεροποίησης των αγορών έχουν αναδείξει ένα διευρυνόμενο κύκλο χωρών «ακόμα πιο φτηνού κόστους». Τα συνδικάτα αυτών των χωρών προσδοκούν βοήθεια από το παγκόσμιο συνδικαλιστικό κίνημα και προσπαθούν να ωφεληθούν από την πίεση που ασκούν τα συνδικάτα ανεπτυγμένων χωρών στον άξονα της εφαρμογής των ελαχίστων προϋποθέσεων, όπως καθορίζονται από το Δ.Γ.Εργασίας. Ταυτόχρονα, αναγκάζονται να υπερασπίζονται τον κύκλο συμφερόντων των βιομηχανιών με παραγωγή στη χώρα τους, στη προσπάθεια τους να εξασφαλίζουν κυρίως την απασχόληση, άρα να μην αναγκαστούν να υποχωρήσουν και άλλο ως προς τις αμοιβές και τις συνθήκες εργασίας, στο πλαίσιο ενός ενδοταξικού ανταγωνισμού για τις θέσεις εργασίας. Οι κυβερνήσεις πολλών τέτοιων χωρών «χαμηλού κόστους», ανεξάρτητα αν αποτελούν ή υποτίθεται αποτελούν συνέχεια απελευθερωτικών κινημάτων που κάποτε συμβόλισαν την ταπείνωση του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού, αναγκάζονται να προσελκύσουν την ιμπεριαλιστική εκμετάλλευση των χωρών τους, διαφημίζοντας το φτηνό κόστος εργασίας. Σε μια τέτοια για παράδειγμα «διαφήμιση» συμμετέχει το Βιετνάμ, με βάση το μεροκάματο στην ένδυση, που αντιστοιχεί στο 0,3% του βέλγικου. Μεγαλύτερες «επιτυχίες» σε αυτή τη κατεύθυνση έχουν οι κυβερνήσεις με παράδοση ανελευθερίας και κατάπνιξης κοινωνικών κινημάτων, όπως το Ελ Σαρβαδόρ. Σύμφωνα με τη Συνδικαλιστική Διεθνή, στην παραπάνω χώρα, μεταξύ 1986 και 1996 δημιουργήθηκαν 50000 νέες θέσεις εργασίας στην ένδυση και οι εξαγωγές αυξήθηκαν 4000%. Στην Κίνα, όπου πριν λίγες δεκαετίες, φαίνονταν η επανάσταση να διεγείρει Γάλους διανοούμενους και φοιτητές αλλά και εργάτες στα ατελιέ της ένδυσης, οι Γάλλοι εργάτες μαθαίνουν ότι εκατομμύρια θέσεις εργασίας στις «ειδικές βιομηχανικές ζώνες» απειλούν έμμεσα τις δικές τους. Σύμφωνα με υπολογισμούς των ευρωπαϊκών συνδικάτων, ένας Κινέζος εργάτης πρέπει να εργάζεται στην NIKE 9 ώρες την ημέρα, 6 μέρες την εβδομάδα επί 15 αιώνες για να φτάσει τον ετήσιο μισθό του Γενικού Διευθυντή της NIKE Phil Knight.

Οι τέτοιου είδους, συχνότατες πλέον καταγγελίες, επηρεάζουν τη κατανάλωση, συνθέτουν έναν νέο, εργατικό - ουμανιστικό - διεθνή λόγο, διαμορφώνουν μια περισσότερο **διεθνιστική, ουμανιστική εργατική συνείδηση**. Ταυτόχρονα διαμορφώνουν μια **λιγότερο μαχητική εργατική συνείδηση** στην Ευρώπη, με έμφαση στην ανάγκη συνδικαλιστικών υποχωρήσεων και την ανάγκη υπεράσπισης της αναβαθμισμένης εργατικής θέσης στην Ευρώπη. Ο ευρωπαίος εργάτης της ένδυσης, είναι ένας συχνότατα φτωχός εργάτης χωρίς συνδικαλιστική προστασία, χωρίς ελπίδες ορατής βελτίωσης της θέσης του, αλλά τουλάχιστον δεν είναι «κινέζος» εργάτης. Σε ένα ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό σεμινάριο του κλάδου, ένα μέλος της ηγεσίας ενός Ιταλικού συνδικάτου, ανέφερε χαρακτηριστικά:

«...Να θεωρούμε τους εαυτούς μας τυχερούς που γεννηθήκαμε από την 'από εδώ' και όχι από την 'από εκεί' μεριά της Μεσογείου...»

Στην πορεία αυτό θα γίνει συνείδηση και των Ελλήνων εργατών του κλάδου, που εύλογα αντιλαμβάνονται ότι είναι «καλύτερα Έλληνας άνεργος παρά Αλβανός

εργαζόμενος στην Αλβανία». Τελικά, στο βαθμό που η δράση προϋποθέτει βιωμένη έλλειψη και «ομάδα αναφοράς», που αντικειμενοποιεί συγκριτικά την έλλειψη, η σύγκριση με την υπερεκμετάλλευση του «φτωχού κόσμου», νομιμοποιεί ουσιαστικά όλες τις συνδικαλιστικές «προσαρμογές». Ωστόσο το πώς εντάσσεται στις παραπάνω, συχνά δραματικές αλλαγές το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, είναι ένα ευρύτερο πρόβλημα που θα το συζητήσουμε στη συνέχεια, λαμβάνοντας υπ' όψη τις ιδιομορφίες της ελληνικής παραγωγής, της εργασιακής διαδικασίας αλλά και του ίδιου του συνδικαλιστικού κινήματος.

4.3.2 Ο ελληνικός κλαδικός συνδικαλισμός στις δεκαετίες ΄80 και ’90

Εξετάζεται στο 4.4.2.1 η συνδικαλιστική άνθιση στη δεκαετία του '80 και η υποχώρηση στη δεκαετία του '90 και στο 4.4.2.2 η συνδικαλιστική στρατηγική για τον κλάδο.

4.3.2.1 Από τη συνδικαλιστική άνθιση του ’80, στην υποχώρηση του ‘90

Εξετάζεται στο 4.4.2.1.1 η μαζικοποίηση και κομματικοποίηση των κλαδικών συνδικάτων, στο 4.4.2.1.2 οι εργατικοί αγώνες και το εργατικό "εμείς", στο 4.4.2.1.3 η αναποτελεσματικότητα των αγώνων ως προμύνημα της ήττας.

4.3.2.1.1 Η μαζικοποίηση και κομματικοποίηση των κλαδικών συνδικάτων

Προηγουμένως αναφερθήκαμε στην ανάπτυξη του κλάδου στην Ελλάδα (και) ως αποτέλεσμα της κρίσης στην Ευρώπη και το συμπληρωτικό της χαρακτήρα καθώς αναπαράγει την εξάρτηση, κυρίως με τη στροφή στο φασόν, που συγκρατεί ή και αυξάνει την απασχόληση. Επίσης αναφερθήκαμε στην αλλαγή διοικήσεων των ελληνικών κλαδικών ομοσπονδιών, με πιο εντυπωσιακή την αλλαγή διοίκησης στην ΟΚΕ το 1983. Ωστόσο αυτή η αλλαγή, που εμφανίζεται ως τομή στο κλαδικό συνδικαλιστικό κίνημα, στην πραγματικότητα είναι μια σημαντική τομή μόνο σε ομοσπονδιακό επίπεδο, κυρίως στην κλωστοϋφαντουργία. Ακριβώς λόγω της ελληνικής ιδιομορφίας της ομοσπονδιακής συγκρότησης πολυάριθμων «πρωτοβάθμιων» σωματείων, που διατηρούν την καταστατική τους αυτονομία, η όποια αλλαγή στις ομοσπονδίες δεν είναι τόσο καθοριστική όσο σε άλλα εθνικά παραδείγματα. Σε επιμέρους χώρους εργασίας, όπου ήδη υπήρχε μια (εκτός ομοσπονδίας) αγωνιστική συνδικαλιστική οργάνωση, κλαδικού ή επιχειρησιακού τύπου, η εξέλιξη εμφανίζεται πολύ ομαλότερη, ως συνέχεια μιας εργατικής - συνδικαλιστικής ανάτασης, που είχε συντελεστεί, ή έστω προαγγελθεί, με ορόσημα τις περισσότερο αυθόρμητες απεργίες μετά τη χούντα, τις περισσότερο «πολιτικές» απεργίες, μετά το 1979 και τις επιπτώσεις στο εργοστάσιο από την κυβερνητική αλλαγή του 1981. Ωστόσο και αυτή - καθαυτή η αλλαγή στις ομοσπονδίες έχει σημαντική επίπτωση στο κλάδο, πολύ περισσότερο στην ΟΚΕ, όπου εμφανίζεται μια καθαρή ρήξη με το εργατοπατερικό παρελθόν και εκδηλώνεται κυρίως στη διαπραγμάτευση της κλαδικής σύμβασης. Η ομοσπονδιακή δυναμική της ΟΚΕ μετά το 1983, θα εκδηλωθεί στη διαπραγμάτευση της ΚΣΣΕ του 1984, όπου μετά από τρεις πανελλαδικές απεργίες με ποσοστά συμμετοχής 70-80% οι εργοδότες αναγκάζονται να υπογράψουν σύμβαση με σημαντικές αυξήσεις. Τα μέλη των εργοδοτικών ενώσεων αντιδρούν, ξεσπά κρίση στον εργοδοτικό χώρο και τελικά οι εκπρόσωποι των εργοδοτών αναιρούν τις υπογραφές τους. Τη λύση δίδει και πάλι το υπουργείο, ο υπουργός Ε. Γιαννόπουλος, ο οποίος επιβάλει την εφαρμογή της σύμβασης.

Στους κλωστοϋφαντουργούς εμφανίζεται μια διευρυμένη αισιοδοξία, η ΟΚΕ νομιμοποιείται ως μια από τις πλέον ισχυρές και επιτυχημένες εργατικές ομοσπονδίες, ενώ τα επιμέρους σωματεία από τη μια στηρίζουν τη κλαδική διεκδίκηση και από την άλλη δραστηριοποιούνται για ειδικές βελτιώσεις στους χώρους εργασίας. Η λύση των «προβληματικών» την ίδια περίοδο και η ρύθμιση εισαγωγής ειδικοτήτων του κλάδου στο καθεστώς ασφάλισης των «βαρέων και

ανθυγιεινών», μεγεθύνει το κλίμα αισιοδοξίας, αναπαράγει τη λογική της διεκδίκησης για όλο και μεγαλύτερες κατακτήσεις. Παρόμοια εικόνα εμφανίζεται στην ένδυση όπου αν και απουσιάζουν οι θεαματικές επιτυχίες της κλωστοϋφαντουργίας, η ΠΟΕΥΙ συνεχίζει τις αγωνιστικές μεταπολιτευτικές παραδόσεις και διευρύνει τη συνδικαλιστική της βάση. Στα εργοστάσια, αλλά και στις μικροβιοτεχνίες, εκτός από το κρίσιμο κρίκο της οικοτεχνίας (φασόν στο σπίτι), οι νεαρές εργάτριες οργανώνονται μαζικά σε σωματεία, συγκροτώντας έναν πρωτοφανή (μετά το '46) σε μαζικότητα γυναικείο βιομηχανικό συνδικαλισμό.

Ο συνδικαλιστικός λόγος, στις ομοσπονδίες (ΟΚΕ - ΠΟΕΥΙ) αλλά και στα σωματεία, γίνεται όλο και περισσότερο απροκάλυπτα κομματικός, υποχωρεί για παράδειγμα η φιλολογία περί «τάσεων» και η έμμεση μόνο αναφορά σε «πολιτικούς φορείς». Όταν ο συνδικαλιστής λεει «εμείς πιστεύουμε ....», είναι πλέον φανερό ότι αναφέρεται ανοιχτά σε κόμμα, έτσι ώστε δεν χρειάζεται να καταφύγει στις πολύπλοκες έμμεσες αναφορές του είδους «ο πολιτικός φορέας της παράταξης» κλπ. Τις διοικήσεις αρχίζουν να απασχολούν ευρύτερα προβλήματα της πολιτικής αντιπαράθεσης, όπως οι αμερικάνικες βάσεις και η ΕΟΚ, διεθνή προβλήματα, όπως οι επεμβάσεις στη Νικαράγουα κλπ, που καλύπτουν πλέον μεγάλο μέρος των συνδικαλιστικών συζητήσεων, όπως φαίνονται και στα συνδικαλιστικά πρακτικά.

Στο μεταξύ θα επέλθει μια κάμψη το κλίμα της «αντιδεξιάς» ενότητας, παρόλο δηλαδή το ενωτικό συνδικαλιστικό κλίμα που κυριαρχεί στη συνδικαλιστική βάση, οι συνδικαλιστικές δυνάμεις (κυρίως η ΕΣΑΚ και ΠΑΣΚΕ) επιχειρούν να αλλάξουν το συσχετισμό με περισσότερο αυτοτελή τρόπο. Χαρακτηριστικά μας αναφέρθηκε ότι ο κόσμος είχε «όρεξη» να συνδικαλιστεί και οι παρατάξεις δούλευαν επίσης με «όρεξη», αλλά «καθένας για λογαριασμό του». Όπως έχουμε αναφέρει, τα παλιά συνδικαλιστικά στελέχη έχουν αποσυρθεί, η λεγόμενη παράταξη της ΓΣΕΕ (επί Καρακίτσου) έχει καταρρεύσει σαν χάρτινος πύργος και κυριαρχεί πλέον ένας άκρως κομματικός αλλά και αγωνιστικός και μαζικός συνδικαλισμός. Λίγα χρόνια αργότερα, δίπλα στην ΕΣΑΚ και την ΠΑΣΚΕ, παρεμβαίνει και η ΔΑΚΕ, μάλιστα οι συνδικαλιστές της θα υπερηφανεύονται ότι κατάφεραν να «στήσουν» παράταξη, κάτω από τη «μύτη» της παντοδύναμης ΠΑΣΚΕ στις «προβληματικές». Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Δ. Ρόμπολα, του ηγέτη της ΔΑΚΕ στη δεκαετία του '80 στην ΟΚΕ, η ΔΑΚΕ οργανώθηκε στην Πειραϊκή - Πατραϊκή, το «άνδρο» της ΠΑΣΚΕ, με τρόπο που θυμίζει την ημιπαράνομη αριστερά του παρελθόντος.

Μέσα στο παραπάνω κλίμα κομματισμού, σε ορισμένες περιπτώσεις, η συνδικαλιστική ένταξη θεωρείται ως ένα σημείο απότοκο της πολιτικής ταυτότητας και όχι το αντίστροφο. Δηλαδή ο εργαζόμενος δεν συνδικαλίζεται γενικά και αόριστα στο συνδικάτο ως «εργάτης» και ενδεχομένως στη συνέχεια εντάσσεται σε κάποια παράταξη, αλλά όταν εντάσσεται στο σωματείο, είναι λίγο - πολύ γνωστή και η πολιτική του ταυτότητα, που ως ένα σημείο σημαίνει και την παράταξή του. Στις περιπτώσεις πελατειακών – κομματικών προσλήψεων, ειδικά στις «προβληματικές», η παράταξη που θα «ανήκει» θεωρείται δεδομένη πριν ακόμα την πρόσληψη. Όταν οι κυρίαρχοι συνδικαλιστικοί μηχανισμοί (επιχειρούν να «στήσουν» σωματεία, πριν απ' όλα ερευνούν το ποιοι «είναι δικοί μας», ποιοι αποτελούν το κύκλο της κομματικής επιρροής, με αποτέλεσμα η «παράταξη» να δημιουργείται ουσιαστικά πριν από το σωματείο.

Παρόλα αυτά, το αποτέλεσμα της παραταξιακής ένταξης και δράσης, δυναμώνοντας τη συνδικαλιστική πυκνότητα, διευρύνοντας την ένταξη των εργατών σε διαλογικές συνδικαλιστικές λειτουργίες και δράσεις, οδηγεί στην ενίσχυση και της «εργατικής ταυτότητας», ενός συνδικαλιστικού «εμείς», μιας αναγκαιότητας ενότητας. Συνεπώς παρόλο τον κομματισμό και τις όποιες αντιπαραθέσεις, η αίσθηση της αναγκαιότητας της ενότητας στην εργατική βάση, αναγκάζει και τους σκληρούς κομματικούς μηχανισμούς να προσπαθούν ή να διατείνονται ότι προσπαθούν να υλοποιούν την ενότητα. Πράγματι οι παρατάξεις κατορθώνουν να συνυπάρχουν, να ψηφίσουν συχνότατα ομόφωνες αποφάσεις, να υλοποιούν το κυρίαρχο πνεύμα της συνδικαλιστικής ενότητας, να ιδρύουν ενιαία σωματεία παρά του ότι δεν δραστηριοποιούνται για την ίδρυση τους από κοινού, αλλά ως επιμέρους κομματικά στελέχη, ως κομματικές δυνάμεις, που κινητοποιούν πολύ μεγάλο μέρος των εργαζομένων.

Φαινόμενα μαζικοποίησης του κλαδικού συνδικαλισμού σε σωματειακό επίπεδο, εκδηλώνονται και παλιότερα, ήδη από τη δεκαετία του '70, για παράδειγμα 700 εργαζόμενοι στην ΧΟΥΔΣΟΝ εγγράφονται στα 1977 στο συνδικάτο σε μία και μόνη ημέρα. Άλλα σωματεία ιδρύονται μισοπαράνομα, πχ σε εκδρομή εργατών «στα βουνά» και εντείνονται οι «παραδοσιακές συσκέψεις» σε σπίτια και καφετέριες. Όσο όμως πλησιάζει το 1981 και ειδικά μετά την επικράτηση του ΠΑΣΟΚ, η ίδρυση σωματείου γίνεται όλο και πιο φανερά. Έως ένα σημείο αξιοποιείται ακόμα και η εργοδοτική ανάμιξη, που όταν δεν μπορεί να καταστείλει την ύπαρξη σωματείου, προσπαθεί τουλάχιστον να την ελέγξει. Για παράδειγμα στο σωματείο των κεντρικών γραφείων της Π-Π[902], δηλαδή στο «άνδρο» του Στράτου και Κατσάμπα, ένας συνδικαλιστής από την επιτροπή πρωτοβουλίας, που μαζεύει υπογραφές - εγγραφές, ενημερώνει ψευδώς τη διεύθυνση προσωπικού ότι όλοι οι υπάλληλοι έχουν εγγραφεί σε σωματείο. Παρουσιάζει μάλιστα την τελευταία εγγραφή, στην οποία ως αριθμό μητρώου έχει έναν σχετικά μεγάλο αριθμό, πολλαπλάσιο των εγγεγραμμένων στη πραγματικότητα. Τότε η θορυβημένη διεύθυνση παροτρύνει όλους τους εργαζόμενους, που πιστεύει ότι ελέγχει, να εγγραφούν επίσης στο σωματείο, με αποτέλεσμα να λειτουργήσει ένα μαζικό κλίμα εγγραφής. Τελικά η διεύθυνση δεν έλεγχε ούτε όσους νόμιζε ότι έλεγχε και κατάφερε απλώς να μαζικοποιήσει ένα σωματείο με μη ελεγχόμενη διοίκηση. Βέβαια υπάρχουν και αντίστροφα παραδείγματα, όπου η εργοδοσία επιχειρεί και τελικά καταφέρνει να ιδρυθεί ένα εργοδοτικό σωματείο, μάλιστα υπάρχουν εργοστάσια που για ένα διάστημα λειτουργούν δύο σωματεία, ένα εκ των οποίων εργοδοτικό. Τέτοιο για παράδειγμα ανταγωνιστικό σωματείο ιδρύεται στη ΜΙΝΕΡΒΑ, που γίνεται γνωστό και ως «σωματείο των προϊσταμένων», γιατί διοικείται από τις προϊστάμενες της επιχείρησης. Στον εργοδοτικό συνδικαλισμό θα αναφερθούμε αναλυτικά στη συνέχεια, προς το παρόν, θα επιχειρήσουμε να καταδείξουμε τη σημασία της ίδρυσης σωματείων και της μαζικότητας τους.

Ανεξάρτητα από τον κομματικό μοχλό συνδικαλιστικής ανάπτυξης, η εργαζόμενοι όλου του κλάδου φαίνονται πρόθυμοι να συνδικαλιστούν, πρόθυμοι να ακολουθήσουν τις δυνάμεις που έχουν τη πρωτοβουλία, έτσι ώστε αυξάνει ραγδαία η συνδικαλιστική πυκνότητα. Σε όλους τους χώρους εργασίας θα επιδράσει καθοριστικά η αλλαγή στις ομοσπονδίες και τη ΓΣΕΕ, αλλά πάνω από όλα θα επιδράσει η κυβερνητική αλλαγή του 1981, ο κυβερνητικός λόγος και τα πρώτα

[902] Μαρτυρία του Ν. Σταθάκου που διασταυρώσαμε με άλλους συνδικαλιστές.

νομοθετικά μέτρα, μιας τεράστιας απήχησης ηγεμονία, που συμπυκνώνεται στη «μαγική» φράση της εποχής, την «Αλλαγή». Ο νέος συνδικαλιστικός νόμος (1264/82) δεν είναι το μόνο μέτρο της κυβέρνησης που λειτουργεί ευεργετικά στο συνδικαλισμό, που ενισχύει τον εργοστασιακό συνδικαλισμό, που θεσπίζει δικαιώματα και λειτουργεί και ως σάλπισμα εργατικής αφύπνισης και μαζικού συνδικαλισμού. Η απότομη αύξηση του κατώτατου ημερομισθίου το 1982 και η καθιέρωση της ΑΤΑ με κυβερνητική απόφαση, είναι το πρώτο - απτό μήνυμα των εργασιακών «αλλαγών» που ειδικά για τον κλάδο θα συνδεθούν με τη σύσταση του Οργανισμού Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων και τη ρύθμιση για τις προβληματικές, το 1983.

4.3.2.1.2 Οι συνδικαλιστικοί αγώνες και το εργατικό «εμείς»

Η απότομη και γενικευμένη εργατική συνδικαλιστική «αφύπνιση», ως προς τη μαζικότητα των συνδικάτων, δεν εκδηλώνεται σε αντίστοιχης έκτασης και δυναμισμού εργατικού αγώνα, λόγω και του ότι στην αρχή εκδηλώνεται κάποια τάση αναμονής, για συνέχιση του έργου της κυβέρνησης. Λίγο αργότερα, τα μέτρα και ο λόγος της κυβέρνησης κινούνται απευθείας στην κατεύθυνση περιορισμού του εργατικού αγώνα. Η «στενωπός» του 1983 περιορίζει τις ελπίδες για αυξήσεις, το περίφημο «άρθρο 4» έχει σαφώς αντιαπεργιακό χαρακτήρα και λειτουργεί ως ευρύτερο αντιαπεργιακό μήνυμα, αλλά πάνω από όλα φαίνεται να επιδρά η επίκληση της ανάγκης να μην υπονομευτεί η «αλλαγή», να στηριχθεί η «δημοκρατική» κυβέρνηση. Η παραπάνω πλευρά, φαίνεται να έχει ευρύτερη απήχηση, στους εργαζόμενους και δεν μπορεί να καταγραφεί ως απλή ιδεολογική συσκότιση, ως αυταπάτη, ως μη ορθολογική συμπεριφορά. Η εμπειρία των εργαζομένων και του κλάδου, λειτούργησε καθοριστικά στο συμπέρασμα ότι οι όποιες άμεσες βελτιώσεις της εργασίας και ζωής και κυρίως οι ελπίδες για παραπέρα βελτιώσεις, εξαρτώνται από τη σφαίρα της πολιτικής. Αυτό δεν σχετίζεται μόνο με ατομικιστικές βλέψεις πελατειακών ρυθμίσεων στο όνομα της «εξυπηρέτησης» των «δικών» μας, αλλά και με συλλογικά αιτήματα και οράματα, με τη συγκρότηση ενός «εμείς» που περιλαμβάνει πλέον και τη κυβέρνηση και ιδεολογικοποιείται στο έστω θολό αίτημα της «αλλαγής». Το κρατικό μηχάνημα επιβεβαιώνει και πάλι την κυριαρχία του στην κοινωνία και φυσικά στον συνδικαλισμό, εξάλλου όπως είδαμε οι συνδικαλιστικές αλλαγές επέρχονται και πάλι με την άμεση παρέμβαση του κράτους και τις πολιτικές συμφωνίες σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο. Χαρακτηριστικά μας αναφέρθηκε από συνδικαλιστικές της περιόδου ότι «ο κόσμος στήριξε την αλλαγή» ή ότι «... το ΠΑΣΟΚ μπορούσε να 'κρατάει' τον κόσμο...»[903]. Αυτό είναι μία από τις πλευρές που εκδηλώνονται στις αντιφάσεις του «εμείς» της αλλαγής, όπου από τη μία οι εργαζόμενοι οφείλουν να στηρίζουν την «αλλαγή» και από την άλλη η «αλλαγή» είναι αδιανόητη χωρίς τις άμεσες έως και ριζικές βελτιώσεις της εργασίας, είναι αδιανόητο να αντιτίθεται στον εργατικό αγώνα. Αυτή η αντίφαση κυριαρχεί κατά τη γνώμη μας στην εργατική συνείδηση στη συγκυρία και εκδηλώνεται με πολλούς τρόπους.

Την πρώτη περίοδο της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, σχηματικά πριν το άρθρο 4 και κυρίως πριν τα μέτρα λιτότητας του 1985, στο εχθρικό «αυτοί» συνωθούνται οι εργοδότες και οι εργοδοτικοί μηχανισμοί, καθώς και οι ανύπαρκτες ουσιαστικά

[903] Έκφραση που χρησιμοποίησε ο τότε πρόεδρος της ΟΚΕ, Θ. Μπαλομένος.

δυνάμεις των εργατοπατέρων του παρελθόντος. Γενικότερα η αντίθεση «εμείς» - «αυτοί» δεν έχει μόνο συγχρονική διάσταση, αλλά και διάσταση ρήξης με το παρελθόν, το λεγόμενο «χρονοντούλαπο», στο οποίο έχει υποτίθεται κλεισθεί η δεξιά διακυβέρνηση και οι παλιοί «εργατοπατέρες». Ιδιαίτερα την πρώτη περίοδο της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ όπου δεν υπάρχει ουσιαστικά δεξιά συνδικαλιστική παράταξη, εργάτες και εργάτριες που παλαιότερα είχαν βιώσει μια σκληρότατη εργοδοτική τρομοκρατία, αισθάνονται ότι η «αλλαγή» θα επηρεάσει άμεσα και τη ζωή τους στο εργοστάσιο, ή καλύτερα είναι πεπεισμένοι ότι η «αλλαγή» θα πραγματοποιηθεί και στο εργοστάσιο. Τολμούν πλέον να αντιστέκονται και να αμφισβητούν πλήρως τις εντολές και νουθεσίες των προϊστάμενων, σε όλους τους χώρους εργασίας ακούγεται το περίφημο «... έφτασε η ώρα σας...». Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα συμβαίνει στο «γκέτο» της Πεταλούδα, όπου ο Κ. Μπακιρτζής, εισέρχεται στο εργοστάσιο με συνοδεία αστυνομίας, μπροστά στα κατάπληκτα βλέμματα των εργαζομένων, δείχνοντας με το δάκτυλο ποιοι από τους προϊσταμένους - υπεύθυνους πρέπει να συλληφθούν, επειδή παρεμπόδισαν τη λειτουργία του σωματείου, κατά τον 1264. Σύμφωνα με τον Κ. Μπακιρτζή και τη Ν. Μπακιρτζή, η παραπάνω ενέργεια είχε πολύ μεγάλη απήχηση στους εργαζόμενους, που έβλεπαν το συνδικαλιστή «ως καταδότη» των προϊσταμένων, «ως κουκουλοφόρο χωρίς κουκούλα», πράγμα που συμβόλιζε «καθεστωτικά» χαρακτηριστικά, αποδομούσε τη διευθυντική εξουσία.

Γενικότερα αμφισβητούνται από τα συνδικάτα και τους εργαζόμενους πλευρές ακόμα και «διευθυντικού» δικαιώματος, για παράδειγμα το δικαίωμα απόλυσης. Το φαινόμενο που έχουμε αναφέρει προηγουμένως για την αλληλεγγύη στους απολυμένους και τις αυθόρμητες συνολικές αρνήσεις εργασίας, όταν απαγορεύεται η είσοδος σε έναν συνάδελφο, λαμβάνει πλέον μεγάλες διαστάσεις, γίνεται πλέον οργανωμένα από τα σωματεία. Σε μια πρώτη φάση, στα 1983-1984, εμφανίζεται ένας πρωτοφανής δυναμισμός στις πρακτικές υπεράσπισης των απολυμένων, που αρνούνται να παραλάβουν τις καταγγελίες της σύμβασης. Χαρακτηριστικά από τους συνδικαλιστές της περιόδου μας αναφέρθηκε ως «φάση - νταηλίκι», με παραδείγματα στις επιχειρήσεις «Δάμος», «3Αλφα», «Ελληνίδα», κ.ά., όπου οι «απολυμένοι» έμπαιναν με τη βία στο εργοστάσιο επί μήνες, μέχρι να υποχωρήσει οριστικά η διεύθυνση. Σε μερικές περιπτώσεις οι εργαζόμενοι έφτασαν να «ξηλώσουν» τις πόρτες των εργοστασίων, συνεπώς τα εργοστάσια - «φρούρια» δεν είναι πλέον μόνο ευάλωτα, αλλά εκπορθούνται πραγματικά και συμβολικά.

Μας αναφέρθηκε μια ακραία περίπτωση, όπου ένας νεαρός συνδικαλιστής κατήγγειλε την απόλυση του και το αιτιολογικό της εργοδοσίας, ότι δεν ήταν συνεπής στο ωράριο και κάλεσε το συνδικάτο της Αθήνας να «τον ... βάλει μέσα». Πράγματι μια ομάδα από το συνδικάτο, πηγαίνει στην επιχείρηση «τσαμπουκαλεύει» τους φύλακες και κρατά τις πόρτες ανοιχτές για να περάσει πανηγυρικά και να εργασθεί ο «απολυμένος», ωστόσο ο «απολυμένος» είχε και πάλι ... «βαρύ πάπλωμα» και δεν εμφανίστηκε. Το περιστατικό δεν αναφέρεται ως ενδεικτικό για το σύνολο των συνδικαλιστών του κλάδου, αλλά ως ενδεικτικό των υπερβολών της περιόδου.

Ανεξάρτητα όμως από επιμέρους περιπτώσεις και επιμέρους επιτυχίες και υπερβολές, το «νταηλίκι» θα έχει βραχύβια διάρκεια, χαρακτηριστικά μας αναφέρθηκε ότι «...δεν

τράβηξε»[904]. Παρά τις αρχικές επιτυχίες και το συμβολισμό της, η τακτική «νταηλίκι» δεν κατάφερε να περιορίσει τις απολύσεις στις χιλιάδες επιχειρήσεις του κλάδου, εξάλλου σταδιακά υποχωρεί ο αρχικός ενθουσιασμός και δυναμική της εργασίας που οργανώνεται σε συνδικάτα απαιτώντας άμεσες αλλαγές, που τελικά νομιμοποιεί και το συνδικαλιστικό «νταηλίκι» με το «ή όλοι ή κανένας». Στην κλωστοϋφαντουργία ως κύριο ζήτημα αντιμετωπίζεται πλέον όχι η περιφερειακή διολίσθηση της απασχόλησης, αλλά η συγκράτηση της συγκεντρωμένης απασχόλησης των πολύ μεγάλων υπερχρεωμένων επιχειρήσεων και ο συνδικαλισμός των προβληματικών. Επίσης ο νέος συνδικαλισμός της ΟΚΕ και ΠΟΕΥΙ, προσπαθώντας να διασφαλίσει άμεσες και καθολικές βελτιώσεις και κύρια αυξήσεις στο μεροκάματο σε κλαδικό επίπεδο, θα προχωρήσει σε εθνικές κλαδικές απεργίες με κυρίαρχα τα οικονομικά αιτήματα, που από τη μία μπορούν να κινητοποιήσουν όλο τον κλάδο αλλά από την άλλη, στην πορεία συγκρούονται με τη κυβερνητική προσπάθεια συγκράτησης των αυξήσεων, εμφανίζουν τις αντιφάσεις της «αλλαγής». Πριν όμως ασχοληθούμε με τις αντιφάσεις του «εμείς» της αλλαγής και τις εκδηλώσεις τους στη κρίση του 1985-1988, θα αναφέρουμε ορισμένα στοιχεία για τις απεργίες της περιόδου, ειδικά στους κλωστοϋφαντουργούς, που εμφανίζονται μερικές από τις πλέον σημαντικές συγκρούσεις.

Θα αναφερθούμε στις πλέον χαρακτηριστικές περιπτώσεις, όπου σε μια πρώτη περίοδο, πριν και μετά το 1981, παρουσιάζεται μεγαλύτερη ποικιλία αιτημάτων και παραμένει σημαντική αυτή καθ' αυτή η απεργία, ότι οι εργάτες αντέχουν σε μακροχρόνιο αγώνα, απόλυτα συσπειρωμένοι στα σωματεία τους: Στη τρίμηνη απεργία της «Μινέρβα» στη Θεσσαλονίκη, στην απεργία στη «Μπάρκο», όπου εκτός των άλλων για πρώτη φορά θεσπίστηκαν σημαντικές ενισχύσεις των ανέργων, ως αποτέλεσμα του συνδικαλισμού «των κλειστών εργοστασίων». Στο «Αιγαίο» στο Λαύριο, (με χαρακτηριστική εικόνα οι εργάτες να πηδούν από τα παράθυρα του λεωφορείου) και στην σκληρότατη απεργία των 45 ημερών στο «Αιγαίο» στον Πειραιά. Στα κλωστήρια «Πρεβέζης» για το ωράριο και στις «Φιλιάτες» για την 4η βάρδια όπου η σύγκρουση κράτησε 4 ολόκληρους μήνες. Στη «Unikot» επί 20 ημέρες και στη «Μπερκσάιρ». Στη «Τριατέξ», για επαναλειτουργία και στου «Τσιροζίδη» για επαναπροσλήψεις. Στη «Ρόκα» και στον «Ήλιο ΤΕΝ ΚΑΤΕ», (στο εργοστάσιο δηλαδή που σημειώθηκε και η προαναφερόμενη απεργία επί χούντας), για αυξήσεις.

Το περισσότερο νέο απεργιακό φαινόμενο, επί των κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ, στηρίζεται στο κλυδωνισμό μιας μερίδας της παραδοσιακής μεγάλης βιομηχανίας και στις βάσιμες ελπίδες παρέμβασης της κυβέρνησης, για τη διατήρηση τους σε λειτουργία. Μια ξεχωριστή λοιπόν κατηγορία εργασιακών συγκρούσεων και απεργιών αναφέρεται στις υπερχρεωμένες μονάδες, μερικές από τις οποίες θα αποτελέσουν τις περίφημες «προβληματικές», όπως:
στου «Μηναίδη Φωτιάδη», «Περφίλ», «Άριστον», «Αθηνά», «Μιχαηλίδη», «Βέλκα», «Πουρνάρα» και πάνω απ' όλα στα εργοστάσια της «Πειραϊκής - Πατραϊκής».
Λίγο αργότερα ξεσπά ένα άλλο κύμα απεργιών, κυρίως για να αποτραπεί το κλείσιμο εργοστασίων, όπως στου
«Παπαδημητρίου», στου «Καζάζη», στη «Φλοκατάμ», στον «Ήλιο Κωνσταντινίδη».
Τέλος επεκτείνονται οι περισσότερο «κλαδικές» ή και «γενικές» απεργίες, όπου συμμετέχουν σχεδόν όλα τα εργοστάσια και παρότι προβάλλονται και ιδιαίτερα

[904] Η έκφραση, όπως και ο χαρακτηρισμός «νταηλίκι», μας αναφέρθηκαν από τα ηγετικά στελέχη της ομοσπονδίας της εποχής, μεταξύ των οποίων ο πρόεδρος της ΟΚΕ, Θ. Μπαλομένος.

«εργοστασιακά» αιτήματα, παρεμβαίνει άμεσα το συνδικαλιστικό κίνημα σε ομοσπονδιακή βάση, με οικονομικά κυρίως αιτήματα αλλά και φανερή πολιτική διάσταση.

Η παραπάνω συνδικαλιστική - απεργιακή άνθιση θα είναι τελικά βραχύβια λόγω γενικότερων πολιτικών, οικονομικών και συνδικαλιστικών εξελίξεων, που επηρεάζουν κυρίως τις ομοσπονδίες και τη ΓΣΕΕ. Ο κλαδικός ομοσπονδιακός συνδικαλισμός, που εμφανίζει αποτελέσματα ως τέτοιος, ως εθνική συνδικαλιστική, αγωνιστική δομή, κυρίως στην υπογραφή της κλαδικής συλλογικής σύμβασης εργασίας, χάνει ουσιαστικά το περιθώριο οικονομικής διεκδίκησης, λόγω των σταθεροποιητικών μέτρων της κυβέρνησης. Η απαγόρευση αυξήσεων δια νόμου, οδηγεί και στην ουσιαστική κατάργηση κάθε έννοιας κλαδικής οικονομικής διεκδίκησης και με τη βοήθεια των δικαστηρίων απαγορεύονται οι αντίστοιχες απεργίες, συνεπώς ουσιαστικά σταματά και το κλίμα αισιοδοξίας κλαδικών αυξήσεων που αρχίζει το 1983-1984. Κατά τη «λιτότητα» του 85-87, η ΟΚΕ αναγκάζεται να προσφύγει στη διαιτησία του Υπουργείου και δραστηριοποιείται αγωνιστικά για νέα κλαδική σύμβαση μόλις στα 1988, όπου και πάλι αποφασίζονται σημαντικές αυξήσεις. Και πάλι οι εργοδότες αντιδρούν και αναιρούν τις υπογραφές τους, ωστόσο η λύση που και πάλι δίδεται με την παρέμβαση του υπουργείου δεν είναι πλέον η επικύρωση της συμφωνίας, αλλά η τροποποίησή της, έτσι ώστε να μειωθούν οι αυξήσεις. Τελικά στο μετριασμό των αυξήσεων θα συναινέσει και η ΟΚΕ, η οποία αντιλαμβάνεται ότι το 1988 ο συσχετισμός δυνάμεων είναι διαφορετικός από το 1984 και παρηγορείται με το πραγματικό γεγονός ότι ακόμα και μετά την περικοπή, η αύξηση παραμένει μεγάλη, μεγαλύτερη από ότι στους άλλους κλάδους. Παρόμοια πορεία ακολουθεί και η διαπραγμάτευση στην ένδυση, όπου η ομοσπονδία θα αντιμετωπίσει τα πρώτα δείγματα αμφισβήτησης της υπόστασης της κλαδικής σύμβασης από ορισμένες εργοδοτικές οργανώσεις.

Οι απεργίες θα αποκτούν όλο και περισσότερο πολιτική χροιά, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τις απεργίες του 1985 -1986, όπου τα οικονομικά αιτήματα έχουν σαφώς πολιτικό χαρακτήρα σύγκρουσης με την κυβερνητική πολιτική, μάλιστα λαμβάνουν και χαρακτήρα υπεράσπισης της συνδικαλιστικής αυτοτέλειας μπροστά στην τραγελαφική παρέμβαση της κυβέρνησης και των δικαστηρίων. Αυτό δεν μπορεί να ερμηνευτεί μονοδρομικά, κατά το κλασσικό σχήμα όπου το κατ' αρχήν οικονομικό αίτημα και ο οικονομικός αγώνας λαμβάνει πολιτικό νόημα μέσω της αντίδρασης με το κράτος, αλλά και αντίστροφα. Οι συνδικαλιστικές δηλαδή ηγεσίες του «απεργιακού μπλοκ», που στην ουσία είναι πολιτικές δυνάμεις, επιχειρώντας μια συνολική αναμέτρηση με τη κυβερνητική λογική, έως ένα σημείο χρησιμοποιούν το οικονομικό αίτημα ως άμεσο κίνητρο κινητοποίησης ευρύτερων μαζών, στοχεύοντας σε πολιτικές διεργασίες και αλλαγές.

Στο «απεργιακό μπλοκ» εκτός από τις δυνάμεις της αριστεράς, συμμετέχει πλέον και η ΔΑΚΕ, η συνδικαλιστική παράταξη της Ν.Δ., αλλά και μέρος της ΠΑΣΚΕ που διασπάται, έτσι ώστε πολλές φορές συντίθενται ή συγκαλύπτονται αντιφατικές στοχεύσεις. Ως προς τις απεργίες από το 1985-1986, οφείλουμε να εντοπίσουμε και τη λειτουργία της ΠΑΣΚΕ (και) ως μαζικού, συγκροτημένου, (κατά περίπτωση) αντι-απεργιακού μηχανισμού, ο οποίος νομιμοποιείται στην παραπάνω έγκληση της «αλλαγής» ως υπεράσπισης της κυβέρνησης και με τη σειρά της νομιμοποιεί μια ανοιχτή, «ιδεολογικοποιημένη απεργοσπασία». Το «κατά περίπτωση» αναφέρεται στο ότι η αντίθεση στην απεργία προκύπτει όταν τα αιτήματα έχουν οικονομική

χροιά, ή μάλλον βάλλουν ή εκλαμβάνεται ότι βάλουν στην οικονομική πολιτική της κυβέρνησης και επίσης αναφέρεται, σε διαφορετικές πρακτικές τοπικών, κλαδικών συνδικαλιστών της ΠΑΣΚΕ. Τα παραπάνω δεν ακυρώνουν τη σημασία ενός από τα πλέον ενδιαφέροντα φαινόμενα της περιόδου, τη δράση μιας φιλοκυβερνητικής συνδικαλιστικής παράταξης με μεγάλο έρεισμα στους εργαζόμενους, που δραστηριοποιείται και ως απεργοσπαστικός μηχανισμός, αυτό που αναφέραμε προηγουμένως ως «ιδεολογικοποιημένη απεργοσπασία». Το φαινόμενο είναι άγνωστο στην μεταπολιτευτική έκρηξη των απεργιών, πριν τη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, ακόμα και στη περίοδο του '60, ακόμα και στην εμφυλιοπολεμική περίοδο, όπου βέβαια είναι σπάνιες και οι απεργίες. Στο βαθμό όμως που σημειώνονται απεργίες, ακόμα και οι πλέον φανατικοί εθνικόφρονες, ακόμα και οι πλέον φανατικοί «εργατοπατέρες», δεν λειτουργούν ως «ανοιχτός» απεργοσπαστικός μηχανισμός, ή όταν κάποιοι ανοιχτά «εργοδοτικοί» λειτουργούσαν απεργοσπαστικά, αυτοί ήταν ελάχιστοι. Φυσικά υπάρχουν και αρκετοί απεργοσπάστες, τουλάχιστο στην περίοδο της μεταπολίτευσης όπου γενικεύονται και οι απεργίες, όσοι όμως «σπάζουν την αλυσίδα της πύλης», συνήθως με τη βοήθεια της αστυνομίας, μπαίνουν στο εργοστάσιο τρέχοντας, με σκυφτό το κεφάλι, αποφεύγοντας τα βλέμματα των συναδέλφων. Δεν αιτιολογούν την απεργοσπασία, ή όταν το κάνουν, παίρνουν το μισοκακόμοιρο ύφος που τόσο χαρακτηριστικά δείχνει ο Α. Σακελάριος στην ταινία «Η κόρη μου η Σοσιαλίστρια» του είδους «έχω ...στόματα να θρέψω».

Όταν όμως μιλάμε για απεργοσπαστικό μηχανισμό της ΠΑΣΚΕ μιλάμε για μαζική, μαχητική, αποφασισμένη ομάδα, που όχι μόνο επιχειρηματολογεί επιθετικά ενάντια στην απεργία, όχι μόνο είναι έτοιμη να ασκήσει βία απέναντι στη βία των απεργών της πύλης, ως «αντι - αλυσίδα», αλλά και συμπεριλαμβάνει ηγετικούς συνδικαλιστές, με πραγματική λαϊκή απήχηση, με πρότερη αγωνιστική - απεργιακή δράση. Για παράδειγμα σε μια απεργία στη Π.Π. Γαβριήλ, τα μέλη της διοίκησης του σωματείου, διασπώνται από τη μια ως πρωτοστατούντες απεργοί και από την άλλη ως πρωτοστατούντες απεργοσπάστες. Οι απεργοσπάστες, όταν χάνουν τη βίαιη «μάχη της πύλης», ανεβαίνουν στην ταράτσα του εργοστασίου, απ' όπου αρχίζουν να εκσφενδονίζουν τα μήλα του εργατικού προγεύματος και τελικά εκδηλώνεται ένας ενδοσυνδικαλιστικός «μηλοπόλεμος». Όπως βέβαια είπαμε προηγουμένως, η στάση της ΠΑΣΚΕ δεν ήταν πάντοτε ενιαία και κυρίως δεν ήταν ταυτόσημη στις δύο κλαδικές ομοσπονδίες. Στους κλωστοϋφαντουργούς (ΟΚΕ) όπου σταδιακά οργανώνεται καλύτερα η ΠΑΣΚΕ, ήδη από το 1984, πριν δηλαδή τα σταθεροποιητικά μέτρα εκδηλώνονται διαφορετικές τακτικές. Ένα μέρος της ΠΑΣΚΕ συμμετέχει ενεργά την απεργία, ένα μέρος συμμετέχει, ενώ δημόσια δηλώνει ότι δεν συμφωνεί και ένα μέρος την σαμποτάρει ανοιχτά. Στην ένδυση, όπου η συγκρότηση της ΠΑΣΚΕ θα καθυστερήσει ακόμα περισσότερο, οι εμφανιζόμενοι ως ΠΑΣΚίτες θα λειτουργήσουν σε μεγαλύτερο βαθμό ως απεργοσπαστικός μηχανισμός, μάλιστα στα «εσωτερικά» κείμενα της ΕΣΑΚ[905], ορισμένοι ΠΑΣΚίτες θεωρούνται ως μετάλλαξη «εργοδοτικών». Βέβαια στον Ιματισμό δεν παρουσιάζεται και η έντονη απεργιακή δραστηριότητα, στο βαθμό που παρουσιάζεται στην Κλωστοϋφαντουργία, ενώ η μεγαλύτερη διάσπαση του κλάδου σε επιχειρήσεις περιορίζει τις δυνατότητες της οργανωμένης βίας στην απεργιακή πύλη, όσο και την οργανωμένη απεργοσπασία.

[905] Τέτοια κείμενα - «χαρτογραφήσεις» των συνδικαλιστικών μηχανισμών, υπάρχουν αρκετά στο αρχείο της ΠΟΕΥΙ.

Οι απεργίες στην ένδυση είναι από τις πλέον δύσκολες απεργίες, κυρίως λόγω της αποκεντρωμένης παραγωγικής δομής, την οποία επιχειρεί να καλύψει συνδικαλιστικά ένα δίκτυο κλαδικών συνδικάτων, συνδικαλίστριες, νέες εργάτριες, που μετά από ένα 8ωρο στο πεντάλ της μηχανής, βρίσκουν χρόνο και διάθεση να ανταποκρίνονται στα συνδικαλιστικά τους καθήκοντα. Οι απεργίες δεν έχουν σχεδόν ποτέ καθολική συμμετοχή, η επιτυχία τους συχνά ποικίλει από πόλη σε πόλη και σε μεγάλο βαθμό ακολουθούν ευρύτερα απεργιακά προσκλητήρια της ΠΟΕΥΙ και της ΓΣΕΕ. Στα 1987 στον κλάδο της ένδυσης έγιναν 5 24ωρες απεργίες και 2 2ωρες στάσεις. Το 1988 έγιναν 5 24ωρες και 4 στάσεις εργασίας συνολικού χρόνου 15 ωρών. Το 1989 έγιναν 4 24ωρες απεργίες και 3 στάσεις εργασίας, συνολικού χρόνου 8 ωρών. Η επιτυχία των απεργιών δεν είναι δεδομένη αλλά συνήθως είναι σημαντική, αν και δύσκολο να μετρηθεί. Όπως έχουμε επισημάνει τα στοιχεία του Υπουργείου είναι αναξιόπιστα, αλλά και τα στοιχεία των ομοσπονδιών είναι ελλιπή, για παράδειγμα μόνο κατ' εκτίμηση, άρα με αρκετή αυθαιρεσία, μπορεί να μετρηθεί η απεργιακή συμμετοχή στις χιλιάδες μικροβιοτεχνίες του κλάδου. Για την κλωστοϋφαντουργία όπου ο συνδικαλιστικός μηχανισμός και η σχετικά περισσότερο συγκεντρωμένη εργασία επιτρέπουν μεγαλύτερη αξιοπιστία, παραθέτουμε το παρακάτω γράφημα συμμετοχής σε απεργίες της εργατικής βάσης που «ελέγχεται» από την ομοσπονδία.

Γράφημα 41: Απεργοί και μισθωτοί κλωστοϋφαντουργοί σύμφωνα με την ΟΚΕ(1985-1989)

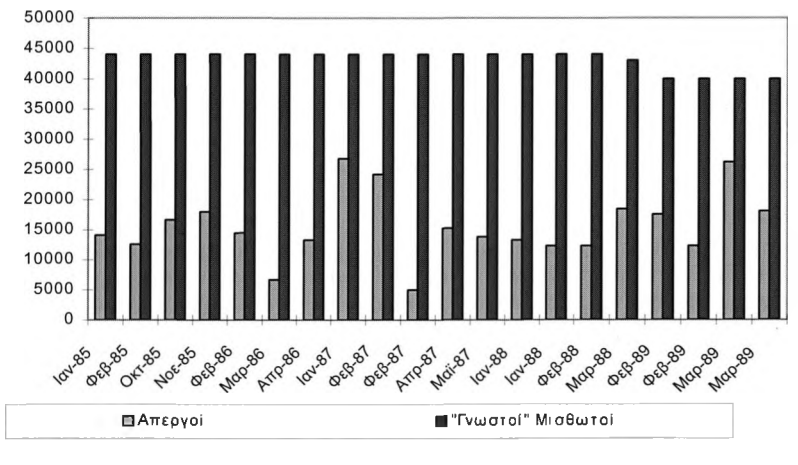

4.3.2.1.3 Η αναποτελεσματικότητα των αγώνων ως προμήνυμα της γενικότερης ήττας

Η εργατική βάση στον κλάδο, την περίοδο 1985 -1989, διανύει μια περίοδο συχνών απεργιακών αγώνων, με φανερά πολιτικά χαρακτηριστικά, (πίσω από τα κυρίαρχα οικονομικά αιτήματα), αποκτά εμπειρία σκληρών εργασιακών συγκρούσεων, έχει ορισμένες άμεσες κατακτήσεις, ωστόσο κυρίως βιώνει την αναποτελεσματικότητα των αγώνων. Οι εργαζόμενοι αισθάνονται ότι όταν η κυβέρνηση είναι αποφασισμένη να επιβάλει την λιτότητα, ακόμα και οι σκληρότατοι απεργιακοί αγώνες, μερικές φορές στα όρια της νομιμότητας, δεν μπορούν να έχουν άμεσα αποτελέσματα,

πράγμα που θα επιφέρει μια ευρύτερη αμφισβήτηση της σημασίας της απεργίας και του συνδικάτου, μια διευρυμένη απαισιοδοξία. Είναι ένα σχετικά νέο φαινόμενο, που όπως είδαμε δεν κυριαρχεί στη μεταπολίτευση, αν και οι πιθανότητες υλοποίησης των αιτημάτων, συχνά, ήταν εξίσου λίγες αν όχι ακόμα λιγότερες. Θα επιμείνουμε λοιπόν στην άποψη, ότι σε τελική ανάλυση η μεταπολιτευτική απεργιακή έκρηξη, είχε ένα άλλοτε φανερό και άλλοτε λανθάνον περιεχόμενο ευρύτερης πολιτικής σύγκρουσης, που τελικά σχηματοποιείται στο αίτημα για την αντιδεξιά «αλλαγή», ένα έστω θολό πολιτικό κλίμα αισιοδοξίας για ευρύτερες πολιτικές αλλαγές που δεν αφήνει περιθώριο να καλλιεργηθεί η «αναποτελεσματικότητα».

Αντίθετα, στα τέλη του '80, φαίνεται να κυριαρχεί η άποψη ότι τελικά «... ο συνδικαλιστικός αγώνας είναι μάταιος... δεν γίνεται τίποτα», που σε τελική ανάλυση αιτιολογείται από τη μερική τουλάχιστον διάψευση των ελπίδων, από την έλλειψη μιας απτής, γενικευμένης νέας ελπίδας για ευρύτερες πολιτικές αλλαγές. Οι εργαζόμενοι όλο και πιο συχνά απαντούν στα απεργιακά - αγωνιστικά προσκλητήρια με το αφοπλιστικό «*αποδείχθηκε ότι η κυβέρνηση είναι αποφασισμένη να μην υποχωρήσει*», πράγμα που εμμέσως αποδέχεται και η εισήγηση της διοίκησης (με πλειοψηφία της ΕΣΑΚ) στο 14 συνέδριο της ΠΟΕΥΙ[906]. Στην ίδια εισήγηση αλλά και ευρύτερα στον λόγο των συνδικαλιστών της ΕΣΑΚ, οι ευθύνες για την «αναποτελεσματικότητα» επιχειρείται να χρεωθούν στους «κυβερνητικούς συνδικαλιστές» που σαμποτάρουν τον αγώνα, στην ουσιαστική έλλειψη ΓΣΕΕ και στην αριστερή αντιπολίτευση της ομοσπονδίας (πχ από την Πάτρα), που υπονομεύουν τον ομοσπονδιακό συντονισμό, αλλά και στην υπερβολή στις απεργιακές μορφές, που φαίνεται να «κουράζουν» τους εργαζόμενους. Ενδεχομένως πράγματι βαραίνουν οι παραπάνω λόγοι στον ένα ή τον άλλο βαθμό, αλλά το κυρίαρχο πρόβλημα της πολιτικής αναποτελεσματικότητας στη συνείδηση των εργαζομένων μένει ουσιαστικά αναπάντητο και θα παραμείνει αναπάντητο μέχρι τελικά να σταματήσουν οι απεργίες, αλλά και να καμφθεί ευρύτερα αυτή καθαυτή η αξία του αγωνιστικού συνδικαλισμού, ο ίδιος ο συνδικαλισμός.

Ήδη έχει ατονήσει το φαινόμενο των επιμέρους εργοστασιακών απεργιών, που κυριαρχεί στη μεταπολίτευση, έως και τα πρώτα χρόνια της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, παρατηρείται μάλιστα ένα περίεργο φαινόμενο, τα οργανωμένα επιχειρησιακά σωματεία να συμμετέχουν στις απεργίες όχι πάντα περισσότερο από την αποκεντρωμένη βάση των βιοτεχνιών. Ο περισσότερο αυθόρμητος αρχικά και οργανωμένος αργότερα από παρατάξεις εργατικός αγώνας στα εργοστάσια, δίνει τη θέση του σε περισσότερο κλαδικές ή γενικές απεργίες όπου αναγκαστικά προβάλλονται όλο και περισσότερο καθολικά αιτήματα, με την κάλυψη των ομοσπονδιών και της ΓΣΕΕ ή της αποκαλούμενης «εκλεγμένης ΓΣΕΕ». Αυτό όμως δεν πρέπει επίσης να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι τάχα η συνδικαλιστική δράση αποβάλλει πλέον επιμεριστικά, συντεχνιακά χαρακτηριστικά και αποκτά περισσότερο χαρακτήρα αλληλεγγύης, ένα νόημα περισσότερο «ταξικής» πρακτικής. Υπάρχει βέβαια και μια τέτοια διάσταση, ωστόσο εκδηλώνονται και αντίστροφες τάσεις, δηλαδή εκτός από το ότι αμβλύνονται τα στοιχεία του αυθορμητισμού και οξύνεται ο κομματισμός και η παραταξιοποίηση, αναπαράγονται και επιμεριστικά - συντεχνιακά φαινόμενα. Σε συνθήκες άμεσης πολιτικοποίησης του εργατικού αγώνα και από την άλλη σε συνθήκες κυριαρχίας της «αναποτελεσματικότητας» των αγώνων, βρίσκει περιθώριο να ανθίσει μια διασπαστική λογική εξυπηρέτησης στενών

[906] Εισήγηση της διοίκησης στο 14° συνέδριο της ΠΟΕΥΙ, σ. 4

συμφερόντων στο χώρο εργασίας. Αυτή συντελείται είτε δια της «εξαγοράς» της «ταξικής ειρήνης», είτε δια του σκληρότατου αλλά απομονωμένου μερισματικού αγώνα, που έχει περισσότερες πιθανότητες άμεσων ωφελημάτων απ' ότι ο γενικευμένος, που απαιτεί ευρύτερες πολιτικές αλλαγές. Οι ίδιες οι ομοσπονδίες αναγκάζονται να καλέσουν τα σωματεία να «σπάσουν» την απαγόρευση αυξήσεων και ευρύτερα τη λιτότητα με επιμέρους αγώνες και συμφωνίες, λόγω του ότι σε κλαδικό - εθνικό επίπεδο είναι δύσκολο να παρακαμφθεί ο νόμος. Με αυτό τον τρόπο όμως οξύνονται οι διαφορές της εργασίας, πράγμα που τελικά θα υποσκάψει τον ομοσπονδιακό συνδικαλισμό, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Στο μεταξύ θα αρχίζουν και πάλι να εκδηλώνονται σημεία νέας κρίσης, γίνεται λόγος για νέα γενιά προβληματικών, όπως το «ΑΙΓΑΙΟ», ενώ αρχίζει να αμφισβητείται η σταθερότητα της ρύθμισης και των «παλιών» προβληματικών. Στις προβληματικές λοιπόν, όπου εργάζεται το πλέον οργανωμένο, συνδικαλισμένο μέρος του κλάδου, αρχίζει ένας αγώνας υπεράσπισης της παθητικής λειτουργίας τους. Στην ένδυση, εκτός από την διαλυτική επίδραση της αποκέντρωσης της απασχόλησης στο σπίτι (φασόν στο σπίτι), αρχίζουν τα συμπτώματα της κρίσης του φασόν εξωτερικού, δηλαδή των υπεργολάβων με εξωτερικούς εντολείς μαζικής παραγωγής, μάλιστα αρχίζει να αμφισβητείται το κατά πόσο η κλαδική σύμβαση καλύπτει την απασχόληση στο φασόν. Το ευρύτερο πολιτικό κλίμα έχει αλλάξει, το συνδικαλιστικό κίνημα βρίσκεται ουσιαστικά διασπασμένο, μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '90, στους χώρους εργασίας το κεφάλαιο βρίσκεται σε αντεπίθεση, αρχίζουν να συζητούνται οι λεγόμενες «νέες εργασιακές σχέσεις» και από την άλλη μεριά το ζήτημα της υγιεινής και ασφάλειας.

Σε συνθήκες αποκέντρωσης της απασχόλησης και κλυδωνισμού ειδικά των μεγάλων μονάδων, που επιφέρουν αβεβαιότητα ακόμα και για την καταβολή δεδουλευμένων, λόγω πτώχευσης της επιχείρησης, παίρνει εκρηκτικές διαστάσεις ο «συνδικαλισμός των κλειστών εργοστασίων». Οι εργαζόμενοι, καλυμμένοι πίσω από το νομικό περιθώριο της «επίσχεσης εργασίας», καταλαμβάνουν εργασιακούς χώρους, αλλά ήδη κλειστούς εργασιακούς χώρους. Σταδιακά ο εργατικός αγώνας στον κλάδο, θα περιπέσει σχεδόν αποκλειστικά στο συνδικαλισμό των κλειστών εργοστασίων, που είδαμε ήδη από τη δεκαετία του '60 στο εργοστάσιο «Παπαγεωργίου» στο Βόλο και στη μεταπολίτευση στη «Μπάρκο». Οι κλαδικές ομοσπονδίες θα ασχολούνται όλο και περισσότερο με κλειστά και όχι με ανοιχτά εργοστάσια, ο κλαδικός συνδικαλισμός να κατοχυρώνει τα αμφισβητούμενα νομικά κατοχυρωμένα δικαιώματα, χωρίς να διεκδικεί επιθετικά αιτήματα και χωρίς να εμπνέει εργαζόμενους, απέναντι σε ένα όλο και πιο επιθετικό κεφάλαιο. Τα παραπάνω θα εκδηλωθούν σε όλη τους την έκταση στην αρχή της δεκαετίας του '90, όπου μέσα σε μια ευρύτερη πολιτική ρευστότητα, σε μια αύξηση της ανεργίας, ενώ το «εμείς» της «αλλαγής» έχει αποδιαρθρωθεί, οι εργατικοί αγώνες φαίνονται ακόμα περισσότερο δύσκολοι και ακόμα λιγότερο αποτελεσματικοί. Έτσι η αλλαγή του Ν. 3239/55 με τον 1876/90, φαίνεται ως «παράδοση» ενός άσφαιρου όπλου. Ένα από τα πλέον κρίσιμα προσκόμματα αγωνιστικής διεκδίκησης συμβάσεων, στην μέχρι τότε συνδικαλιστική ιστορία, οι ρυθμίσεις για απαγόρευση απεργίας σε καθεστώς υποχρεωτικής διαιτησίας, αίρεται, όταν τουλάχιστον στον κλάδο, αίρεται και η αγωνιστική απεργιακή διάθεση. Και πάλι προκηρύσσονται απεργίες αλλά οι αυξήσεις κερδίζονται όλο και πιο δύσκολα και με εξαίρεση το 1990, όπου συντρέχει μια ειδική πολιτική και κλαδική συγκυρία, οι ώρες απεργίας στον κλάδο μειώνονται.

Στην κλωστοϋφαντουργία, στη δεκαετία του '90, τελικά θα πωληθούν και ουσιαστικά θα κλείσουν οι προβληματικές, συνεπώς η ομοσπονδία θα γάσει όγι μόνο ένα μέρος της απασχόλησης, αλλά το πλέον συνδικαλισμένο κομμάτι της απασχόλησης. Ταυτόχρονα σε επιμέρους χώρους εργασίας αρχίζουν να εκδηλώνονται φανερά προβλήματα διάθεσης της παραγωγής, αυξάνονται οι απολύσεις, κλείνουν επιμέρους μονάδες, έτσι ώστε τελικά αντί να συνεχιστεί το επιθετικό κλίμα διεκδίκησης, η αισιοδοξία για το μέλλον, η μαζικοποίηση του συνδικαλισμού, εκδηλώνεται μια ολόπλευρη υποχώρηση. Οι συνδικαλιστές γνωρίζουν ότι οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν προβλήματα ανταγωνιστικότητας, αναδιπλώνονται και εκτός των άλλων είναι περισσότερο ευάλωτοι στη λογική της διαφύλαξης της ανταγωνιστικότητας της «επιχείρησης τους». Γνωρίζουν για παράδειγμα ότι παρά τον πληθωρισμό, οι τιμές διάθεσης του '96, ουσιαστικά είναι οι ίδιες με τις τιμές του 1986, ότι ενώ παλαιότερα το φορτηγό της επιχείρησης περίμενε με αναμμένη μηχανή να τελειώσουν οι εργάτες το τελευταίο μέρος των παραγγελιών, σταδιακά η παραγωγή αποθηκεύεται αδιάθετη[907]. Έτσι και οι παραδοσιακές πιέσεις του συνδικάτου, με απειλές απεργίας την περίοδο έντασης της παραγωγής, ουσιαστικά οι παραδόσεις αγωνιστικού καιροσκοπισμού, είναι ανεφάρμοστες, ή όταν φαίνονται δυνατές, κινδυνεύουν να υποσκάψουν την ανταγωνιστικότητα και εν μέρει τη βιωσιμότητα της επιχείρησης. Το εργατικό «εμείς» απέναντι στο εργοδοτικό «αυτοί» συνεχίζει να υφίσταται, ωστόσο από-συντονίζεται από το «εμείς» της επιχείρησης (εργοδοσίας και εργαζομένων), απέναντι στο «αυτοί» του ανταγωνισμού. Επίσης απέναντι στο εργατικό «εμείς», του εργοστασίου, γίνεται όλο και περισσότερο απειλητικό το «αυτοί» των υποψήφιων εργαζομένων - ανέργων, που συχνά, ειδικά σε μικρές κοινωνίες είναι όχι μόνο αναγνωρίσιμα πρόσωπα, αλλά και μέλη της οικογένειας των εργαζομένων.

Τελικά ο συνδικαλισμός της εργασίας εντός της εργοστασιακής πύλης απειλείται κυρίως από την άνεργη εργασία εκτός της πύλης. Τώρα οι συγκεντρωμένοι εκτός πύλης δεν συμβολίζουν τον κίνδυνο εκπόρθησης του «εργοδοτικού φρουρίου», αλλά του «συνδικαλιστικού φρουρίου». Παρόμοια φαινόμενα είχαμε βέβαια και στη «χρυσή» περίοδο του 1984, όπου για παράδειγμα ενώ οι χιλιάδες εργαζόμενοι της Π-Π της Πάτρας βρίσκονται σε συνεχείς συνελεύσεις για την περίφημη 4η βάρδια, έξω από τις πόρτες του εργοστασίου βρίσκονται αρκετοί άνεργοι, πιέζοντας για την υιοθέτηση της ρύθμισης. Ωστόσο η ραγδαία μείωση της απασχόλησης στη δεκαετία του 90 επιφέρει μια ραγδαία αύξησης της πίεσης, μια ανασφάλεια, μια ανάγκη να συζητηθούν αντί για βελτιώσεις της εργασίας, ουσιαστικές υποχωρήσεις από πρότερες κατακτήσεις. Όπως κυνικότατα το διατύπωσαν μέλη της εργοδοτικής ένωσης πλεκτικής - ένδυσης της Βόρειας Ελλάδας, σε τοπικούς συνδικαλιστές[908],

«... παλιότερα ήσασταν από πάνω, αλλά τώρα είσαστε από κάτω...»

Στην ένδυση αν και προς τα τέλη της δεκαετίας του `80 σημειώνεται η έκρηξη της απασχόλησης, η αποκέντρωση της παραγωγής και κυρίως το φασόν στο σπίτι έχουν αποδιαρθρώσει τη παραγωγική βάση του κλάδου, που θα μπορούσε να στηρίξει έναν μαζικό διεκδικητικό αγώνα. Αρκετές βιοτεχνίες στις οποίες με πάρα πολύ κόπο τα συνδικάτα είχαν καταφέρει να αποκτήσουν συνδικαλιστική πρόσβαση, αναθέτουν τη ραφή σε εξωτερικούς εντολείς, σε περιφερειακά μικρά φασονατζήδικα και στα

[907] Συγκεκριμένα μας αναφέρθηκε το παραπάνω από συνδικαλιστές της ΗΛΙΟΤΕΞ

[908] Μαρτυρία της Ν. Ταχταλίδου, προέδρου του τοπικού κλαδικού συνδικάτου

σπίτια, ενώ στις ίδιες τις βιοτεχνίες συχνά παραμένει η φάση της κοπής και το λογιστήριο. Συνεπώς ο κλαδικός συνδικαλισμός που παραδοσιακά στηριζόταν τους ραπτεργάτες και αργότερα στις γαζώτριες, όταν πλέον καλύπτει την απασχόληση των φαινομένων ως βιοτεχνιών ένδυσης, δεν καλύπτει γαζώτριες, αλλά λογίστριες. Το κυρίως παραγωγικό μέρος του κλάδου, εκτός από ελάχιστες «κάθετες» μονάδες, από τη μια βρίσκεται στην αθέατη «κουζίνα» του σπιτιού και σε ημιπαράνομα ημιυπόγεια εργαστήρια με συχνότατα ανασφάλιστους εργαζόμενους και «συμβοηθούντα μέλη» και από την άλλη έχει συγκεντρωθεί σε μεγάλα επαρχιακά φασονατζήδικα, για λογαριασμό επιχειρήσεων του εξωτερικού. Στις τελευταίες μονάδες δίδεται και το αποφασιστικό κτύπημα στον κλαδικό συνδικαλισμό, καθώς εκτός από τις συνεχείς παρεκκλίσεις από την εργατική νομοθεσία, τους εκβιασμούς μέσω της ανεργίας, την διαλυτική εποχικότητα και αβεβαιότητα της παραγωγής, οι εργοδότες χρησιμοποιούν μια νόμιμη κάλυψη καταστρατήγησης της κλαδικής σύμβασης. Η έννοια κλάδος και κλαδικός συνδικαλισμός αποδιοργανώνεται ακόμα περισσότερο, μάλιστα αυτό συμβαίνει όταν υποτίθεται ολοκληρώνεται η έκφραση της συνδικαλιστικής κλαδικής ενότητας, όταν ενοποιούνται οι κλαδικές ομοσπονδίες στην ΟΕΚΙΔΕ.

Στις αρχές του '90 πραγματώνεται η εξαγγελθείσα από το 1960 ενοποίηση των κλαδικών ομοσπονδιών ΠΟΕΥΙ και ΟΚΕ, μάλιστα στην νέα ομοσπονδία ΟΕΚΙΔΕ εντάσσεται και η ΟΕΔΕ (δέρμα - τσαγκαράδες). Την ενοποίηση, οι ομοσπονδίες στηρίζουν στη διεθνή εμπειρία και τη παραγωγική δομή που πράγματι καθιστούν ρευστά τα όρια του κλάδου. Ωστόσο οι παραπάνω λόγοι υπήρχαν και προηγουμένως, όταν υπήρχαν σοβαρές αντιστάσεις στην ενοποίηση, ακόμα και όταν είχαν εκπέσει οι «εργατοπατέρες». Στην πραγματικότητα στη δεκαετία του '90 οι ομοσπονδίες ενοποιούνται πριν απ' όλα διότι αντιμετωπίζουν εξαιρετικά μεγάλα οικονομικά προβλήματα στην πάγια λειτουργία τους, που αιτιολογούνται από την μείωση των ταμειακά εν τάξει μελών και κυρίως την περικοπή χρηματοδοτήσεων από το υπουργείο Εργασίας (Εργατική Εστία). Για παράδειγμα στην ΠΟΕΥΙ, παρόλο που καταργείται η μοναδική θέση του επαγγελματικού στελέχους, η ομοσπονδία παρουσιάζει διευρυνόμενο παθητικό. Ο σημαντικότερος όμως λόγος είναι ότι στη συγκεκριμένη συγκυρία, μετά από την εμπειρία συνδικαλιστικής αντιμετώπισης συμμαχικών - οικουμενικών κυβερνήσεων και με βάση τους τότε συνδικαλιστικούς συσχετισμούς, οι παρατάξεις θεωρούν ότι δεν θίγονται από την ενοποίηση. Η παντοδύναμη ΕΣΑΚ έχει αποδυναμωθεί από τη διάσπαση του ΚΚΕ με το Συνασπισμό και οι άλλες παρατάξεις αισθάνονται ότι τους παρέχεται η δυνατότητα να ενοποιήσουν διαρρέουσες δυνάμεις επιμέρους χώρων, χωρίς να κινδυνεύουν από μια απόλυτη πλειοψηφία της ΕΣΑΚ. Από την άλλη μεριά στο νέο καταστατικό διευρύνονται οι θέσεις των μελών διοίκησης έτσι ώστε να αμβλυνθούν και οι αντιστάσεις μερίδας συνδικαλιστών που υπεράσπιζαν τη περίφημη συνδικαλιστική «καρέκλα». Σε κάθε περίπτωση η ενοποίηση των κλαδικών ομοσπονδιών, που συχνά εμφανίστηκε ως «ταξική» επιλογή ή ως φωτεινό παράδειγμα υλοποίησης των αποφάσεων της ΓΣΕΕ για ορθολογική οργανωτική ανασυγκρότηση του συνδικαλιστικού κινήματος, υποκρύπτει κυρίως στενούς κομματικούς υπολογισμούς και αναδίπλωση μπροστά στη κλαδική κρίση και τη συνδικαλιστική φτώχια.

Η συνδικαλιστική φτώχια εκδηλώνται ως έλλειμα των ομοσπονδιακών ταμείων, αλλά πριν απ' όλα από τη μείωση των φυσικών συνδικαλισμένων μελών των σωματείων. Σταδιακά όλο και περισσότερες επιχειρήσεις κλείνουν, συμπαρασύροντας και τα επιχειρησιακά συνδικάτα τους, στις βιοτεχνίες και τα φασονατζήδικα (μικρά και μεγάλα), επέρχεται μια μαζική καταστροφή, οι ανασφαλείς εργαζόμενοι διαρρέουν

από τα συνδικάτα. Παραμένουν μόνο ελάχιστες συνδικαλιστικές νησίδες, που θυμίζουν την έξαρση του εργοστασιακού συνδικαλισμού του '80 και κυρίως μια βασανιστική αναπαραγωγή κλαδικών συνδικάτων, όπου οργανώνονται εργαζόμενοι και εν μέρει άνεργοι, κυρίως από πολιτικό καθήκον. Ένδειξη για το συνδικαλισμό ως πολιτικό καθήκον, στα κλαδικά συνδικάτα, είναι η μονοπαραταξιακή τους σύνθεση και επιβεβαιώνεται από την έρευνα που επιχειρήσαμε σε συνδικαλισμένα μέλη της Αθήνας. Σε αυτούς λοιπόν κυριαρχεί απόλυτα το ΚΚΕ και η ΕΣΑΚ που τελικά θα κυριαρχήσει απόλυτα και στην ΟΕΚΙΔΕ, μια ομοσπονδία που συσπειρώνει κάτω από 15000 ψηφίσαντα φυσικά μέλη, περιλαμβάνοντας μάλιστα και το δέρμα - υπόδηση. Από τους παραπάνω, οι συνδικαλισμένοι της κλωστοϋφαντουργίας υπολογίζονται κάτω από 9000 μέλη και της ένδυσης κάτω από 3000, συνεπώς η συνδικαλιστική βάση είναι μικρότερη ακόμα και από την περίοδο των «εργατοπατέρων». Βέβαια η συνδικαλιστική πυκνότητα στις ομοσπονδίες είναι πολύ μεγαλύτερη από την περίοδο των μεταπολιτευτικών «εργατοπατέρων», διότι έχει μειωθεί ραγδαία και η απασχόληση, ενώ όλα τα κλαδικά σωματεία εντάσσονται πλέον στην ΟΕΚΙΔΕ. Αυτό όμως δεν αναιρεί το ότι η ΟΕΚΙΔΕ είναι πλέον μια σχετικά μικρή κλαδική οργάνωση, χωρίς να θυμίζει το δυναμισμό του κλαδικού συνδικαλισμού της δεκαετίας του '80.

Παρά του ότι πλέον οι διοικήσεις προσπαθούν να επιτύχουν απεργιακούς αγώνες, αυτοί είναι σπάνιοι έως ανύπαρκτοι. Παρά του ότι δεν υπάρχει πλέον η δαμόκλειος σπάθη του Ν. 3239, η ομοσπονδία αναγκάζεται συχνότατα να καταφεύγει στη διαιτησία του ΟΜΕΔ, ακριβώς λόγω του ότι είναι ανίκανη να επιβάλει ικανοποιητικές αυξήσεις ή έστω να αναλάβει την ευθύνη μη ικανοποιητικών αποτελεσμάτων διαπραγματεύσεων. Η λειτουργία της ομοσπονδίας εν πολλοίς περιορίζεται στη διαπραγμάτευση - διαβούλευση μέσω του ΟΜΕΔ, στην μεσολάβηση του Υπουργείου Εργασίας στη διαδικασία ειρήνευσης επιμέρους εργασιακών συγκρούσεων, συνήθως επιχειρήσεων που κλείνουν και στη παροχή νομικών συμβουλών σε σωματεία και εργαζόμενους. Αποκτά όλο και περισσότερο επιθετική φρασεολογία, ενάντια στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη κυβέρνηση, ωστόσο στην πράξη η δράση της περιορίζεται σε καταγγελίες και υπομνήματα για την διαφύλαξη της εργατικής νομοθεσίας, μια ολόπλευρη αμυντική υποχώρηση, χωρίς ουσιαστικές διεκδικήσεις, χωρίς μια προβολή εναλλακτικών προτάσεων. Οι μόνες διαστάσεις που θυμίζουν τις ομοσπονδίες του '80, είναι από τη μία το πάγιο κυνήγι των συσχετισμών των παρατάξεων, στο οποίο κυριαρχεί η ΕΣΑΚ, αλλά αφορά όλο και λιγότερο την ίδια την εργασία και από την άλλη μια προσπάθεια εμμονής στον ίδιο περίπου συνδικαλιστικό λόγο. Την ίδια δηλαδή περίοδο που στο έντονα κρισιακό και νεοφιλελεύθερο περιβάλλον, το ευρωπαϊκό κλαδικό συνδικαλιστικό κίνημα ουσιαστικά ολοκληρώνει μια αλλαγή στρατηγικής, αποδεχόμενο ουσιαστικά τους «νόμους» της αγοράς, η ΟΕΚΙΔΕ δείχνει να αποκλίνει από την παραπάνω αλλαγή, σε αρκετές περιπτώσεις να δείχνει ότι βρίσκεται ακόμα στη περίοδο του '80. Αυτό θα το εξετάσουμε αναλυτικότερα, συγκρίνοντας κυρίως τις συνδικαλιστικές στρατηγικές απέναντι στην αναδιάρθρωση και την κρίση.

4.3.2.2 Η συνδικαλιστική στρατηγική για τον κλάδο και η κρίση

Εξετάζεται στο 4.4.2.2.1 η συνδικαλιστική αναφορά στην κλαδική κρίση, στο 4.4.2.2.2 η πρόταση για τον εθνικό φορέα κλωστοϋφαντουργίας – ένδυσης, στο 4.4.2.2.3 η απόκλιση από το ευρωπαϊκό κλαδικό συνδικαλιστικό κίνημα, στο 4.4.2.2.4 η μη παραδοχή της ήττας.

4.3.2.2.1 Η κρίση

Στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του '80 συμπίπτει μια ευνοϊκή για το κλαδικό συνδικαλισμό συγκυρία, τόσο από την άποψη του πολιτικού περιβάλλοντος και των νομοθετικών συνδικαλιστικών αλλαγών, όσο και από την άποψη του οικονομικού - παραγωγικού περιβάλλοντος, συνεπώς για τον κλάδο επιτείνεται η γενικότερη συνδικαλιστική άνθιση. Ενώ στην Ευρώπη και σε ένα βαθμό σε ολόκληρο τον «αναπτυγμένο» κόσμο προετοιμάζεται ή πραγματοποιείται μια μεγάλης σημασίας συνδικαλιστική στροφή, το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα φαίνεται να ζει σε άλλο κόσμο, με άλλες προτεραιότητες, άλλες πρακτικές, άλλο λόγο. Ο Γ. Γ. της Διεθνούς, N. Kearny, που επισκέπτεται την Ελλάδα, παρακολουθώντας για λίγο τη ζωή της ομοσπονδίας των κλωστοϋφαντουργών, δηλώνει το θαυμασμό του για τη δυναμική του ελληνικού συνδικαλισμού. Χαριτολογώντας για την μόνη οργάνωση της διεθνούς που πολλαπλασίασε τη συνδικαλιστική της πυκνότητα στη συγκυρία, δηλώνει πρόθυμος να παρακολουθήσει συνδικαλιστικά «σεμινάρια» της ελληνικής οργάνωσης. Ταυτόχρονα όμως μοιάζει να υπενθυμίζει στους Έλληνες συνδικαλιστές το «...για σένα μιλάει ο μύθος», τονίζοντας τις διεθνείς τάσεις του κλάδου και την κρίση που αναγκαστικά θα εμφανιστεί και στην Ελλάδα.

Αυτό δεν σημαίνει ότι οι ελληνικές ομοσπονδίες ΟΚΕ και ΠΟΕΥΙ δεν μιλούν για κρίση, αντίθετα τη συγκεκριμένη περίοδο, μιλούν κυρίως για τη κρίση, αλλά γενικόλογα, συνδέοντας άμεσα ή έμμεσα την κρίση με σοσιαλιστικού τύπου οραματισμούς και πειραματισμούς. Το πλέον απτό παράδειγμα αναφέρεται στις «προβληματικές» και την παραδοσιακή μεγάλη βιομηχανία, που πράγματι καθώς κλυδωνίζεται, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η αστική τάξη στο κλάδο που ορισμένοι ονομάζουν «ντόπιο μονοπώλιο» έχει καταρρεύσει, πράγμα που επιχειρείται να συνδεθεί με μια ευρύτερη «σοσιαλίζουσα» προπαγάνδα, για την ανάγκη «εθνικοποιήσεων», «κρατικοποιήσεων», «κοινωνικοποιήσεων», «αυτοδιαχειρίσεων» κλπ.

Ο κυρίαρχος συνδικαλιστικός λόγος της ΟΚΕ όσο και της ΠΟΕΥΙ, μετά το 1983, είναι δομημένος στο σχήμα: Η ΕΟΚ είναι των μονοπωλίων, τα οποία εκμεταλλεύονται την Ελλάδα και τον κλάδο, άρα ο κλάδος έχει κρίση, άρα έχει απολύσεις, άρα κινδυνεύει η εργατική τάξη, η οποία πρέπει να παλέψει ενάντια στα μονοπώλια και την ΕΟΚ, για μια εθνική ανάπτυξη. Στις συνδικαλιστικές συζητήσεις αναπαράγονται οι κομματικές εισηγήσεις, που αρχίζουν και τελειώνουν στην αναφορά στην «κρίση», που εκλαμβάνεται ως «φυσιολογική» καπιταλιστική εξέλιξη. Η περίφημη «κρίση» εκλαϊκεύεται εκτός από το ζήτημα των προβληματικών, ως ανεργία, ως εργοστάσια που κλίνουν και απολύσεις, μάλιστα αν παρακολουθήσουμε τη συνδικαλιστική ρητορεία, δημιουργείται η εντύπωση μιας διευρυμένης καταστροφής της ελληνικής παραγωγής, μιας παραλυτικής ανεργίας. Όταν λοιπόν στα μέσα της δεκαετίας του '80, δημοσιεύονται εντυπωσιακά στοιχεία επιχειρησιακών κερδών και κυρίως όταν οι συνδικαλιστές μαθαίνουν ότι η ΕΣΥΕ δεν καταγράφει καμιά συγκλονιστική μείωση απασχόλησης, σε μια πρώτη φάση αμφισβητούνται τα επίσημα στοιχεία, αλλά τελικά οι ηγεσίες δεν μπορούν να κρύψουν την αμηχανία τους. Τελικά οι συνδικαλιστές της ΟΚΕ αναρωτιούνται πως είναι δυνατόν να μην υπάρχει κρίση, πως είναι δυνατό να μην έχει πέσει η απασχόληση τουλάχιστο στο μισό και πως είναι δυνατό να υπάρχουν τόσο μεγάλα κέρδη. Σε ακόμα μεγαλύτερη αμηχανία μεταπίπτουν οι συνδικαλιστές της ΕΣΑΚ στην ΠΟΕΥΙ, όταν βλέπουν ότι αντί η είσοδος στην ΕΟΚ να επιφέρει την τρομερή

ανεργία που περίμεναν και προπαγάνδιζαν, εμφανίζεται αύξηση της απασχόλησης, που ειδικά το 1988, φτάνει στη μέγιστη τιμή της.

Στο μεταξύ, όπως είδαμε προηγουμένως, στα μέσα της δεκαετίας του '80, έχει εξαγγελθεί και εφαρμοστεί μια σημαντική αλλαγή πολιτικής, όπου ξεχωρίζουν τα σταθεροποιητικά μέτρα της κυβέρνησης, οι τραγελαφικές επεμβάσεις στη ΓΣΕΕ και η κρίση στο συνδικαλιστικό κίνημα, που εκτός των άλλων διασπούν το συνδικαλιστικό λόγο, σε έναν κυρίαρχο αντικυβερνητικό και έναν «ντροπαλό» φιλοκυβερνητικό. Το «πείραμα» των προβληματικών δείχνει να εξαντλείται και συνολικά το συνδικαλιστικό κίνημα αντί για την επέκταση του δημόσιου ελέγχου της κλαδικής βιομηχανίας, αναγκάζεται να υπερασπίζεται τη προβληματική λειτουργία των «δημόσιων», δίπλα σε ιδιωτικές μονάδες, που αντί να παρουσιάζουν κρισιακά φαινόμενα, εκδηλώνουν μια πρωτοφανή κερδοφορία. Το σχήμα της αναγκαστικής πορείας παραγωγικών μετασχηματισμών προς το δημόσιο έλεγχο, ως εύλογης συνέπειας της εργοδοτικής κρίσης και ανεπάρκειας, τελικά φαίνεται ανεπίκαιρο και αποσύρεται. Ο συνδικαλιστικός λόγος λοιπόν για τον κλάδο και τη κλαδική βιομηχανία τροποποιείται, έτσι ώστε αντί να επαναλαμβάνει μια γενικόλογη «κρισιολογία», αρχίζει να καταγγέλλει τα εργοδοτικά κέρδη. Η ανακοίνωση όμως των κερδών, αποδομεί το λόγο περί κρίσης και αντίθετα ισχυροποιεί την οικονομική διεκδίκηση, αναπαράγει μια παραδοσιακή οικονομίστικη διάσταση του συνδικαλιστικού λόγου.

Στα εργοστασιακά σωματεία συμφωνούνται μια σειρά ανοιχτές στην αρχή και συγκαλυμμένες αργότερα αυξήσεις, για πρώτη φορά φαίνεται ότι η λέξη κλάδος αναφέρεται και σε διαμετρικά διαφορετικές επιχειρήσεις και σε απασχόληση με σημαντικά διαφορετικές θέσεις εργασίας. Μέχρι τα μέσα του '80, με την λέξη «κλάδος», στο συνδικαλιστικό λόγο σημαίνεται κατά περίπτωση, το κλαδικό συνδικαλιστικό κίνημα, η βιομηχανία, η απασχόληση, το ευρύτερο παραγωγικό κύκλωμα στην εθνική οικονομία. Στο πλαίσιο του εθνικολαϊκού λόγου των αρχών του '80, ο κλάδος εμφανιζόταν ως κάτι ενιαίο, όπου εκτός της οικονομικής αύξησης, η εργατική τάξη όφειλε να διεκδικήσει μια «αυτοδύναμη» οικονομική ανάπτυξη, ενάντια στα «μονοπώλια της ΕΟΚ» και τα «ντόπια μονοπώλια» που εμφανιζόταν λίγο ως πολύ ως πρακτορεύσεις των «ξένων». Η κατάσταση της εργασίας εμφανιζόταν ως άμεση συνάρτηση της «εθνικής» πορείας του κλάδου την οποία υπονόμευαν τα ξένα συμφέροντα και οι μεγάλοι εργοδότες σε συνεργασία με τους εργοδοτικούς συνδικαλιστές.

Όμως από τα μέσα της δεκαετίας του '80, φαίνεται ότι ενώ σε μεγάλη μερίδα των εργαζομένων γίνονται ορατές κάθε λογής επιπτώσεις μιας κρίσης, σε μερίδα των βιομηχανιών δεν εκδηλώνεται καμία κρίση. Ότι η κρίση - αν υπάρχει και όσο υπάρχει - δεν αφορά τους βιομήχανους, ή μάλλον δεν αφορά τους περισσότερους βιομήχανους. Επίσης ότι μερίδα εργαζομένων που εργάζεται σε ορισμένους ιδιωτικούς ομίλους επιχειρήσεων[909], όχι μόνο δεν πιέζεται από την κρίση, αλλά αναπαράγει τη διαφορά αμοιβών και συνθηκών εργασίας. Ταυτόχρονα η μερίδα των εργαζομένων στις προβληματικές, έχει ήδη κατοχυρώσει μια ευρύτερη βελτίωση στις εργασιακές σχέσεις μέσα στις επιχειρήσεις, που πλησιάζει τον κύκλο εργασιακών

[909] Όπως του Δοντά («Επίλεκτος»), Αργυρού («Κλωστήρια Αττικής» - «Κλωστήρια Πρεβέζης» και κυρίως του Ακκά («Ελληνική Υφαντουργία», «Ήλιος ΤΕΝ ΚΑΤΕ», «Ηλιοτέξ», «ΤΟΠ») κλπ.

σχέσεων του δημοσίου. Φαίνεται λοιπόν ότι τόσο ως προς τα αποτελέσματα των επιχειρήσεων, όσο και ως προς την αμοιβή και τις συνθήκες εργασίας, όσο και για τη διαφαινόμενη προοπτική τους, δεν υπάρχει γενικώς και αορίστως ένας κλάδος και κυρίως δεν είναι επαρκής η αναφορά σε μια γενικόλογη «κλαδική κρίση».

Τα παραπάνω αναγκάζουν τους συνδικαλιστές και κυρίως τους καθοδηγητικούς μηχανισμούς των κομμάτων να μελετήσουν πληρέστερα την πορεία και τα διαθέσιμα στοιχεία για τον κλάδο. Εν τω μεταξύ διάφοροι φορείς και ινστιτούτα έχουν προχωρήσει σε σοβαρότερες κλαδικές μελέτες, κυκλοφορεί το πενταετές πρόγραμμα για τον κλάδο, αρχίζουν να διαβάζονται οι εκθέσεις της κοινότητας, γίνεται ευρύτερα γνωστή η «Πολυινική Συμφωνία». Ταυτόχρονα στο πλαίσιο της κομματικής - συνδικαλιστικής αντιπαράθεσης αρχίζει να απασχολεί το ερώτημα για τις θέσεις για τον κλάδο, που ως ένα σημείο είναι η κλαδική έκφραση του ερωτήματος για το αν υπάρχουν εναλλακτικές στρατηγικές για την ελληνική οικονομία από την πολιτική της κυβέρνησης και ανάγκη τοποθέτησης της ομοσπονδίας σε επιτροπές τριμερούς χαρακτήρα.

Ειδικά στις προβληματικές που το συνδικαλιστικό κίνημα αναγκάζεται να τοποθετηθεί στις περίφημες μελέτες «βιωσιμότητας», αναλαμβάνει ευθύνες συν-διαχείρισης, μέσω των θεσμών εκπροσώπησης αλλά και μέσω της «πρακτικής» διαχείρισης της ελεγχόμενης εργατικής βάσης. Δέχεται πλήθος πληροφοριών και στοιχείων, συνδιαλέγεται με «ειδικούς», αναγκάζεται να τοποθετηθεί σε ζητήματα παραγωγικών στρατηγικών που δεν μπορούν πλέον να καλυφθούν με ιδεολογικές γενικόλογες αναφορές. Για πρώτη φορά οι συνδικαλιστές που ήταν εξοικειωμένοι σε συνδικαλιστικά ρητορικά παίγνια και εκλογικές διαδικασίες, στο χειρισμό εργασιακών εντάσεων, στην παρακολούθηση των αποθηκών των επιμέρους εργοστασίων και κυρίως στο παιχνίδι των ποσοστιαίων αυξήσεων και τους πολύπλοκους τρόπους υπολογισμού της ΑΤΑ, αναγκάζονται να ασχολούνται με τα λεγόμενα «τεχνοκρατικά ζητήματα». Με «μερίδια αγοράς» και οργανώσεις παραγωγής στις προβληματικές, με συστήματα βαρδιών, με περιθώρια επιχειρησιακού κέρδους και σε κάποιο βαθμό με τη κερδοφορία, την ανταγωνιστικότητα και το μέλλον του κλάδου στην Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα κλαδικά συνδικαλιστικά κείμενα αρχίζει να γίνεται λόγος και για μόδα, ως στοιχείο της κλαδικής ανάλυσης, κάτι που παλιότερα ήταν αδιανόητο, που παλιότερα θεωρούνταν λαϊκίστικη ενασχόληση των γυναικείων περιοδικών.

Επίσης οι έλληνες κλαδικοί συνδικαλιστές που αρχίζουν να συμμετέχουν σε επιτροπές οργάνων της ΕΟΚ και στην Ευρωπαϊκή Συνδικαλιστική Επιτροπή (ETUC TCL), ή συναντώνται με ευρωπαϊκές συνδικαλιστικές οργανώσεις, αντιλαμβάνονται ότι οι «ξένοι» ασχολούνται με τελείως διαφορετικό τρόπο με τον «κλάδο» και μάλιστα ότι ακόμα και «αριστερές» συνδικαλιστικές οργανώσεις έχουν άλλη θεματολογία και άλλη στρατηγική. Έτσι οι ηγετικοί συνδικαλιστές αρχίζουν να μαθαίνουν για την περίφημη «κοινωνική ρήτρα» και εκπλήσσονται από τις ανακοινώσεις των συμφωνιών για την «ελαστικότητα» του χρόνου εργασίας στην Ιταλία, τις «εθνικές συμφωνίες» στο Βέλγιο και τις συμφωνίες «ταξικής ειρήνης» στην Ισπανία. Σε μια από τις πρώτες συναντήσεις Έλληνα συνδικαλιστή (της ΕΣΑΚ) με Ευρωπαίους συναδέλφους, όταν επιχειρεί να καλέσει όλο τον κλάδο σε αγώνες, στο όνομα της κλαδικής κρίσης, οι άλλοι τον ακούν στην αρχή έκπληκτοι και στη συνέχεια ορισμένοι βγάζουν επιδεικτικά τα ακουστικά της ταυτόχρονης διερμηνείας και τελικά του αφαιρούν το λόγο!. Ένας άλλος συνδικαλιστής (της ΠΑΣΚΕ), σε

διεθνή συνάντηση για την κατάρτιση , όταν αρχίζει να αναλύει τις σχετικές θέσεις του 22ου συνεδρίου της ΓΣΕΕ, θεωρείται «εκτός τόπου και χρόνου». Βέβαια στους έλληνες συνδικαλιστές της ΕΣΑΚ και ΠΑΣΚΕ υπάρχουν αρκετές αμφισβητήσεις για την ποιότητα του συνδικαλισμού στην Ευρώπη, για το συνδικαλιστικό τους λόγο που θυμίζουν τον αντίστοιχο λόγο των πρόσφατων Ελλήνων «εργατοπατέρων».

Υπενθυμίζουμε ότι όταν στο τελευταίο συνέδριο της «παλιάς» διοίκησης της ΟΚΕ, χαιρετίζοντας ο εκπρόσωπος της ΓΣΕΕ, αναφέρεται σε εξελίξεις στην ΕΟΚ και τον κλάδο, η αριστερή αντιπολίτευση τον ερωτά αν είναι με τους βιομήχανους. Η αναφορά στα λεγόμενα «τεχνοκρατικά» ζητήματα ήταν ύποπτη «εργοδοτισμού», όπως και οι σχέσεις με το κυρίαρχο συνδικαλιστικό κίνημα. Η λέξη σοσιαλδημοκράτης είναι κακόηχη ακόμα και για τους συνδικαλιστές της ΠΑΣΚΕ, μάλιστα το ίδρυμα «Φρίντριχ Έμπερτ» θα καταγγελθεί από δυνάμεις της λεγόμενης «εκλεγμένης ΓΣΕΕ», ως όργανο της διεθνούς σοσιαλδημοκρατίας, κάτι που αντιστοιχούσε με μιαρό όργανο του ιμπεριαλισμού[910]. Παρόλα αυτά όλες οι τάσεις αναγνωρίζουν την ανάγκη συνεργασίας με τα λεγόμενα «ευρωπαϊκά συνδικάτα», τα οποία κανένας δεν τολμά να αποκαλέσει συλλήβδην ως «πουλημένα», πολύ περισσότερο τις αριστερόστροφες οργανώσεις, όπως η CGT, η FILTEA CGIL, η C.O., η Intersintical, οι οποίες αν και δεν ανήκουν όλες στα «Ευρωπαϊκά Συνδικάτα», όπως ήδη ανήκει η ελληνική ΟΚΕ, κινούνται σε μια φανερά διαφορετική στρατηγική. Τελικά αποφασίζεται ότι μια διαπαραταξιακή επιτροπή της ΟΚΕ (σε ανώτατο επίπεδο, δηλαδή οι επικεφαλής των παρατάξεων) θα παρακολουθεί τα διεθνή και θα συμμετέχει στην ETUC TCL, θα μεταφέρει στην διοίκηση τη λογική της «κοινωνικής ρήτρας» και της διατήρησης της πολυινικής. Η σταθερότερη επαφή της ΟΚΕ με τα «ευρωπαϊκά συνδικάτα», θα τα κάνει γνωστότερα και στην «αδελφή» ομοσπονδία, την ΠΟΕΥΙ, αν και η τελευταία διστάζει μέχρι το τέλος να εγγραφεί στη διεθνή (ITCLWF) και επιμένει σε μια «καθαρότερη» «αντι-ιμπεριαλιστική» στάση.

Τελικά η τάση των συνδικαλιστικών ελληνικών δυνάμεων, απέναντι στα «ευρωπαϊκά» συνδικάτα των χωρών μελών της ΕΟΚ θα ενταθεί λόγω των αλλαγών των πολιτικών δυνάμεων στην αντιμετώπιση της ΕΟΚ, αρχικά του ΠΑΣΟΚ και στη συνέχεια του ΚΚΕ. Σταδιακά, το «ελληνικό» αίτημα για έξοδο από την ΕΟΚ που η πλειοψηφία της ΕΣΑΚ και εν μέρει της ΠΑΣΚΕ, καθιστούν και ως συνδικαλιστικό αίτημα των ελληνικών ομοσπονδιών ΟΚΕ - ΠΟΕΥΙ, μετασχηματίζεται ως διατήρηση της εισαγωγικής προστασίας της ΕΟΚ, δηλαδή ως ελληνική εκδοχή ενός ευρωπαϊκού αιτήματος, με άξονα την ΠΙΣ (πολυινική). Ωστόσο την περίοδο που οι έλληνες συνδικαλιστές του κλάδου ασχολούνται με την ΠΙΣ, αποδέχονται και προπαγανδίζουν το «ευρωπαϊκό» αίτημα, ήδη αυτό έχει ουσιαστικά εγκαταλειφθεί από τα υπόλοιπα συνδικάτα και την Ευρωπαϊκή Συνδικαλιστική Επιτροπή του κλάδου (ETUC TCL). Το Ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα, προσαρμοσμένο στην τάση των «αγορών», για τη διαφαινόμενη κατάργηση της ΠΙΣ στον γύρο της Ουρουγουάης της ΓΚΑΤΤ, προβάλει πλέον κυρίως την κοινωνική ρήτρα. Ένα αίτημα, που όπως είδαμε ενέχει μια λογική έμμεσου προστατευτισμού, αλλά και μια χροιά ταξικής - εργατικής απάντησης στο «κοινωνικό ντάμπιγκ» σε διεθνές επίπεδο. Την ίδια περίοδο η περίφημη «κοινωνική ρήτρα» απασχολεί παρενθετικά το ελληνικό ομοσπονδιακό κίνημα και που θα προβάλλει ως κύριο αίτημα τον «εθνικό φορέα» του κλάδου.

---

[910] Την καταγγελία ανάμιξης του Φρίντριχ Έμπερτ στο ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα θα κάνει σε απεργιακή συγκέντρωση ο Γ. Παπαμιχαήλ, της «εκλεγμένης ΓΣΕΕ», αλλά θα απασχολήσει κατά κόρον και τους κλωστοϋφαντουργούς.

4.3.2.2.2 Ο εθνικός φορέας κλωστοϋφαντουργίας – ένδυσης

Στην Ελλάδα ως κύριο ζήτημα προβάλλεται η «εθνική» προστασία από τις εισαγωγές στο όνομα των αναγκών της «εθνικής οικονομίας» και του «στρατηγικής σημασίας» κλάδου. Σε τελική ανάλυση, η εν πολλοίς ανομολόγητη λογική της «εθνικής προστασίας», σημαίνει ότι η ελληνική κλωστοϋφαντουργία θα αναπτύσσεται και θα εξάγει τα προϊόντα της σε άλλες χώρες, αλλά δεν θα «ανοίγει» τα σύνορα σε εισαγωγές άλλων χωρών. Ας μην ξεχνάμε ότι μέχρι και τη δεκαετία του '80, στην Ελλάδα όχι μόνο δεν απασχολεί το φαινόμενο μεταφοράς «ελληνικής» παραγωγής σε άλλες χώρες, αλλά αντίθετα η Ελλάδα δέχεται τη μεταφερόμενη παραγωγή άλλων χωρών, κυρίως μέσω της υπεργολαβίας. Ακόμα και όταν καταγγέλλεται το «ληστρικό» ξένο κεφάλαιο που επενδύει άμεσα ή έμμεσα στην Ελλάδα, αναγνωρίζεται η απασχόληση που αποφέρει στην χώρα, μάλιστα έστω δειλά, αναγνωρίζεται ότι οι «ξένες» μονάδες, συνήθως παρέχουν καλύτερες αμοιβές και καλύτερες συνθήκες εργασίας από τις αντίστοιχες ελληνικές. Επίσης αναγνωρίζεται ότι ο λόγος προσέλκυσης υπεργολαβικής παραγωγής είναι το συγκριτικά χαμηλότατο ελληνικό κόστος εργασίας, ότι ουσιαστικά η Ελλάδα είναι χώρα «χαμηλού κόστους». Αυτό απασχολεί και τις ευρωπαϊκές συνδικαλιστικές συναντήσεις, όπου οι Γερμανοί και οι Γάλλοι συνδικαλιστές, υπενθυμίζουν ότι δεν υπάρχουν μόνο «φτηνές τρίτες χώρες» δηλαδή εκτός ΕΟΚ, αλλά και εντός ΕΟΚ, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, συνεπώς η Ελλάδα καταγγέλλεται ότι εφαρμόζει και η ίδια «κοινωνικό ντάμπιγκ». Για το «κοινωνικό» ντάμπιγκ αρχίζουν να μιλάνε και οι Έλληνες συνδικαλιστές, κυρίως καταγγέλλοντας τον ιμπεριαλισμό και το ξένο κεφάλαιο, αλλά αυτό φαίνεται να αφορά χώρες εκτός ΕΟΚ. Συνεπώς η ΕΟΚ, η ένταξη στην οποία θεωρείται πλέον λίγο ως πολύ δεδομένη, όχι μόνο από δυνάμεις του ΠΑΣΟΚ αλλά και του ΚΚΕ, ενώ συνεχίζει να καταγγέλλεται, με χαμηλότερους τόνους, ως υπονομεύουσα την ανάπτυξη του κλάδου στην Ελλάδα, καλείται να κλίσει τα σύνορα στις παραγωγές «τρίτων» χωρών «χαμηλού κόστους», έτσι ώστε να «αξιοποιούνται» και να επεκτείνονται οι παραγωγές «χαμηλού κόστους» εντός ΕΟΚ.

Το πλέον ενδιαφέρον είναι ότι η παραπάνω θέση που στηρίζεται κυρίως στο μέγεθος και τη σημασία της απασχόλησης και των εξαγωγών, αποτελεί το αντικείμενο μιας ασαφούς και ανομολόγητης «εθνικής συμμαχίας» της κυβέρνησης, των συνδικάτων και των εργοδοτικών ενώσεων, η οποία επιχειρεί να βρει συμμάχους στο πλαίσιο της ΕΟΚ, με άλλες μεσογειακές χώρες, κυρίως την Ισπανία και Πορτογαλία. Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο θα ενταχθεί η «τριμερής» θέση για διατήρηση της ΠΙΣ και στο ίδιο πλαίσιο θα ενταχθεί η «δειλή» προβολή της «κοινωνικής ρήτρας», την οποία θα αποδεχθούν έμμεσα τόσο η ελληνική κυβέρνηση όσο και οι εργοδοτικές οργανώσεις της ένδυσης. Οι εργατικές ομοσπονδίες (ΟΚΕ - ΠΟΕΥΙ) ποτέ δεν θα προβάλουν ουσιαστικά το ευρωπαϊκό εργατικό αίτημα για τη κοινωνική ρήτρα, ως κύριο αίτημα, ακόμα και στην εργατική συνδικαλιστική βάση. Οι περισσότεροι συνδικαλιστές του κλάδου ούτε καν θα καταλάβουν το τι ακριβώς σημαίνει και ουσιαστικά η όποια αναφορά στο ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό αίτημα θα γίνεται παρενθετικά, λόγω του ότι οι μαχητικές αριστερές πλειοψηφίες, έχουν μια καταγγελτική κουλτούρα και αισθάνονται αμήχανα να προβάλουν μη «εθνικά» αιτήματα για την ΕΟΚική πολιτική. Η ολιγομελής ηγεσία του ελληνικού κλαδικού συνδικαλιστικού κινήματος, (2-3 άτομα από την ΠΟΕΥΙ και 4-5 από την ΟΚΕ), που είναι και η μόνη μερίδα εργαζομένων η οποία ασχολείται και γνωρίζει στοιχειωδώς μερικές πλευρές της διεθνούς συζήτησης για τον κλάδο, αναπαράγει έναν καθαρά «εθνοκεντρικό» λόγο,

ουσιαστικά δεν ενσωματώνεται στη χροιά εργατικού διεθνισμού που αποπνέει η «κοινωνική ρήτρα».

Ως κύριο μέλημα του ομοσπονδιακού κινήματος είναι η διατήρηση λειτουργίας των προβληματικών και έμμεσα η κρατική ενίσχυση για την ανάπτυξη του κλάδου στην Ελλάδα, πράγμα που για τις συνδικαλιστικές δυνάμεις θεωρείται συνώνυμο της αύξησης της απασχόλησης. Ακόμα και όταν στα τέλη της δεκαετίας του '80, τα σημάδια της κρίσης γίνουν ορατά και στην Ελλάδα, όταν η παραγωγή μεταφέρεται όχι προς αλλά από την Ελλάδα, όταν η απασχόληση καταρρέει, όταν διαφαίνεται η πώληση και το κλείσιμο των προβληματικών, στα συνδικαλιστικά κείμενα, θα γίνεται λόγος για την ανάγκη «ανάπτυξης» του κλάδου και τον ΕΘΝΙΚΟ ΦΟΡΕΑ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑΣ (Ε.Φ.Κ.).

Από τη στιγμή που όπως είδαμε φαίνεται να καταρρέει η ευθεία προβολή της «εθνικοποίησης» ως απάντηση στην καπιταλιστική κρίση, ένα μέρος του ιδεολογικού μηχανισμού του ΚΚΕ, που έχει «χρεωθεί» την επεξεργασία θέσεων για τον κλάδο, τροφοδοτεί την ΕΣΑΚ με τη θέση για τον Ε.Φ.Κ.. Στην πορεία η θέση για τον Ε.Φ.Κ. θα γίνει θέση της ΟΚΕ, με τη συναίνεση όλων των παρατάξεων, ακόμα και της ΔΑΚΕ, τις συνδικαλιστικές δυνάμεις της ΝΔ στον κλάδο, που προέρχονται κυρίως από προβληματικές επιχειρήσεις, όπως σε όλες τις παρατάξεις. Αυτό βέβαια δεν είναι τυχαίο και ως ένα σημείο αιτιολογεί και την αποδοχή του Ε.Φ.Κ. από όλες τις τάσεις των συνδικαλιστών. Η βασική αρχή του ΕΦΚ είναι ότι απαιτείται μια «εθνική» πολιτική για την κλωστοϋφαντουργία μέσω μιας ολόπλευρης παρέμβασης του κράτους, με κύριο μοχλό τις επιχειρήσεις που βρίσκονται ήδη υπό δημόσιο έλεγχο, δηλαδή τις «προβληματικές», αλλά και το συντονισμό των ιδιωτικών επιχειρήσεων και των μικροβιοτεχνιών στην κατεύθυνση της εθνικής κλαδικής πολιτικής στην παραγωγή και διανομή.

Οι μόνες φωνές που στο πλαίσιο του κλαδικού συνδικαλιστικού κινήματος θα αμφισβητήσουν τη θέση για Ε.Φ.Κ. και κατ' επέκταση τη λογική της εθνικής κλαδικής πολιτικής είναι κάποιοι εναπομείναντες συνδικαλιστές της «άκρας» αριστεράς, που στην πορεία θα συναντηθούν με δυνάμεις που αποχωρούν από το ΚΚΕ. Η κύρια αμφισβήτηση είναι ότι η «εθνική ανάπτυξη» σημαίνει αποκήρυξη της «ταξικής» σκοπιάς και ότι επιχειρεί να συνθέσει διαταξικά συμφέροντα, ωστόσο η παραπάνω άποψη δεν θα απασχολήσει ουσιαστικά τις συνδικαλιστικές συζητήσεις, όπως όμως δεν θα απασχολήσει και ο Ε.Φ.Κ. Από την αρχή που προβλήθηκε η σχετική στρατηγική, η όποια βάση του Ε.Φ.Κ. ήταν η ύπαρξη των προβληματικών μεταξύ των οποίων τον πραγματικό «ηγέτη αγοράς», δηλαδή την Π.Π. Ακόμα και αυτή όμως, η απτή διάσταση του φορέα, δεν απασχολεί τους εργαζόμενους, δεν μπορεί να εκλαϊκευτεί ούτε καν από τα συνδικαλιστικά στελέχη των σωματείων, δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί, ούτε από τα πλέον προβεβλημένα κεντρικά συνδικαλιστικά στελέχη, ακόμα και όταν υπάρχουν και λειτουργούν οι προβληματικές.

Ο ΕΦΚ είναι μια «μαγική» εικόνα που αναφέρεται γενικόλογα στα κείμενα της ομοσπονδίας κλωστοϋφαντουργών και ουσιαστικά καλύπτει την ανάγκη η ομοσπονδία να έχει θέσεις, να μην φαίνεται ότι ασκεί απλώς οικονομίστικο αγώνα ή «στείρα» αντιπολίτευση, ενώ από την άλλη είναι μια διεκδίκηση προς το κράτος. Φαίνεται λοιπόν να αποτελεί και συνέχεια μιας διεκδικητικής παραδοσιακής αναφοράς στο «παντοδύναμο» κράτος, αλλά ταυτόχρονα φαίνεται σύγχρονη, γιατί

αναφέρεται στη σύγχρονη κρίση, φαίνεται επίσης διεκδικητική - αγωνιστική - μελετημένη, άρα επιχειρεί να καλύψει το έλλειμμα εναλλακτικής αγωνιστικής πρότασης. Για τον ίδιο λόγο, για να καλυφθεί η ανάγκη θέσεων και προτάσεων στην ένδυση, ο ΕΦΚ μετασχηματίζεται σε Εθνικό Φορέα Κλωστοϋφαντουργίας - Ένδυσης και τελικά η παράταξη της ΕΣΑΚ σχεδόν σε κάθε ομοσπονδία και κάθε κλάδο, θα προτείνει έναν κλαδικό εθνικό φορέα[911]. Ωστόσο όπως είπαμε, ακόμα και στην ΟΚΕ, στην πραγματικότητα ποτέ κανένας δεν προτείνει κάποιο συγκεκριμένο μέτρο υλοποίησης στην κατεύθυνσή του, εκτός από το να μην κλείσουν οι «προβληματικές» και να παραμείνουν εν λειτουργία οι υπερχρεωμένες ιδιωτικές επιχειρήσεις με την ευθύνη του κράτους. Να γενικευτεί δηλαδή το πρότυπο των «προβληματικών» σχεδόν σε όλες τις μονάδες με συγκέντρωση εργασίας.

Συνολικά οι αναφορές συνολικά στον κλάδο στην Ελλάδα, συναντώνται με εξαιρετικά ασαφή, εν μέρει αντιφατικό τρόπο, μόνο σε ανακοινώσεις των ομοσπονδιών, με κύρια ιδεολογική σταθερά μια εθνικοκεντρική διάσταση, που περισσότερο συγκαλύπτει το απτό συνδικαλιστικό αίτημα για διατήρηση της απασχόλησης και του συνδικαλιστικού «προπυργίου» των προβληματικών. Αυτό που πράγματι είναι το κλαδικό συνδικαλιστικό κίνημα, δηλαδή τα επιμέρους σωματεία, δεν αναφέρονται, δεν ασχολούνται με τον κλάδο συνολικά. Ακόμα και όσοι αποτελούν την εθνική ομοσπονδιακή κλαδική διοίκηση, φαίνεται να έχουν ως ορίζοντα αναφοράς και δράσης το σωματείο τους και το κόμμα τους, συνολικά ακόμα και οι ομοσπονδίες στην πραγματικότητα εκτός από το κλαδικό μεροκάματο, ασχολούνται με εργασιακά ζητήματα, μόνον όταν διαφαίνονται ή πραγματοποιούνται επιμέρους εργασιακές συγκρούσεις, πάντα με ορίζοντα τις κεντρικές κομματικές επιλογές. Συνεπώς ακόμα και όταν πράγματι υπάρχει μια ιδεολογική εθνοκεντρική διάσταση, ένα περιθώριο μιας εθνικής κλαδικής συμφωνίας, που ενδεχομένως θα μπορούσε να ενσωματώσει και το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα στην ευρύτερη συνδικαλιστική μεταστροφή στην υπεράσπιση διαταξικών συμφερόντων, αυτή δεν πραγματοποιείται, ούτε καν συζητιέται.

4.3.2.2.3 Η απόκλιση από το ευρωπαϊκό κλαδικό κίνημα

Την ίδια περίοδο που στην Ευρώπη διεξάγεται μια τεράστιας σημασίας συζήτηση για την προσαρμογή της βιομηχανίας στις «νέες» συνθήκες, όπου το ζήτημα της απελευθέρωσης της αγοράς, το ζήτημα του ωραρίου, της ευελιξίας, της ανταγωνιστικότητας αποτελεί το κύριο αντικείμενο των κλαδικών συνδικαλιστικών συνεδρίων, στην Ελλάδα δεν διεξάγεται μια σχετική συστηματική συζήτηση σε ομοσπονδιακή βάση. Η κατάληξη της παραπάνω ευρωπαϊκής συζήτησης, που όπως είδαμε δεν είναι άλλη από την αποδοχή της ήττας και τη συνολική μεταστροφή στρατηγικών, όλων ανεξαιρέτως των κλαδικών ομοσπονδιών, στη δεκαετία του '80, δεν αγγίζει την Ελλάδα. Ως κυριότερες αιτίες της ελληνικής συνδικαλιστικής ιδιομορφίας μπορούμε να εντοπίσουμε μια κυκλική επενέργεια παραγόντων που θα μπορούσαν να διακριθούν:

σε ιδιομορφίες πολιτικής συγκυρίας και στρατηγικών πολιτικών δυνάμεων, κυρίως του ΚΚΕ, που από τις αρχές της δεκαετίας του '80 ελέγχει συνδικαλιστικά τον

[911] Αυτό θα παραδεχθεί αργότερα και ένας από τους κύριους εμπνευστές του ΕΦΚ, ο Γ. Δραγασάκης.

κλάδο, αλλά και του ΠΑΣΟΚ, που κυβερνά αλλά και «ελέγχει» πολιτικά τη μέγιστη μερίδα των εργαζομένων και του κλάδου. Στη δεκαετία του '80 η κυρίαρχη τοποθέτηση των εργαζομένων είναι το λεγόμενο «στρατόπεδο της αλλαγής», που διαπλέκεται με σοσιαλιστικούς οραματισμούς και την ιδεολογική τομή «δεξιά – αντιδεξιά». Οι παραπάνω εργαζόμενοι συνήθως ψηφίζουν ΠΑΣΟΚ στις εθνικές εκλογές και ΕΣΑΚ στις συνδικαλιστικές εκλογές. Η φιλελεύθερη - μονεταριστική πλημμυρίδα θα αγγίξει και την Ελλάδα, αλλά στην κρίσιμη δεκαετία του '80 όπου πραγματοποιούνται ή προετοιμάζονται οι προσαρμογές στο «ευαγγέλιο» του ΟΟΣΑ για την προσαρμογή στις «αγορές», στην Ελλάδα εξακολουθεί μια αντιπαράθεση για το σοσιαλισμό, μια αριστερή ηγεμονία που αγγίζει ακόμα και τη ΔΑΚΕ. Όταν όπως είδαμε οι συνδικαλιστές της ΔΑΚΕ (ΝΔ) εγκαλούνται διότι φτάνουν να συνυπογράφουν την έξοδο από την ΕΟΚ και το ΝΑΤΟ[912] και τη καταγγελία των «ιδιωτικοποιήσεων», είναι εύκολο να διακρίνουμε τη διαφορά των ελληνικών συνδικάτων με τις ευρωπαϊκές τάσεις που σκιαγραφήσαμε προηγουμένως. Στη δεκαετία του '80 λοιπόν, που ταυτόχρονα ενισχύεται η μαζική βάση του συνδικαλισμού, η πολιτικοποίηση του συνδικαλισμού, η κομματικοποίηση των συνδικάτων και οι αντιθέσεις μεταξύ των παρατάξεων, δεν ηγεμονεύει στην Ελλάδα ο φιλελευθερισμός. Οι παρατάξεις που ερίζουν για την προσέλκυση μιας διευρυνόμενης εργατικής βάσης, σε συνθήκες «αριστερής» ηγεμονίας, οδηγούν στον ανταγωνισμό μαξιλαλιστικών αιτημάτων και αγωνιστικότητας, έτσι ώστε δεν αφήνουν περιθώριο ούτε καν για σκέψεις «προσαρμογών» στις «αγορές» και στις ευρωπαϊκές στρατηγικές σωτηρίας της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων.

στην σχετικά καθυστερημένη εμφάνιση της κλαδικής κρίσης στην Ελλάδα, στην οποία η δεκαετία του '80 αντί για περίοδος κρίσης είναι περίοδος ανάπτυξης. Στην Ελλάδα η απασχόληση στην κλωστοϋφαντουργία, παρά του ότι υπολείπεται από τα τέλη της δεκαετίας του '70, μεταξύ 1984 και 1988 αντί να μειώνεται, αυξάνεται και ειδικά στην ένδυση φτάνει στη μέγιστη τιμή της, ενώ σε άλλες χώρες παρατηρείται χιονοστιβάδα απολύσεων. Η παρέμβαση του κράτους και η σωτηρία των «προβληματικών» επιχειρήσεων, άρα μια εξέλιξη που κινείται στη σφαίρα της πολιτικής αλλά και της οικονομίας, είναι ένα κομβικό στοιχείο των εξελίξεων. Ακόμα και σε επιχειρήσεις που κλυδωνίζονται υπερχρεωμένες, το εργατικό δυναμικό όχι μόνο δεν αισθάνεται τον κίνδυνο της ανεργίας, άρα και την ανάγκη υποχωρήσεων, αλλά αισθάνεται ότι αναβαθμίζει τον κύκλο εργασιακών του σχέσεων, που τείνουν προς το δημόσιο. Αντί η υπερχρέωση των παραδοσιακών μεγάλων εργοστασίων και ομίλων να επιφέρει ανασφάλεια και υποχωρήσεις, οδηγεί στη συνδικαλιστική μαχητικότητα και μαζικότητα.

σε ευρύτερα δομικά χαρακτηριστικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, όπου η οργανωτική πολυδιάσπαση αυτόνομων συνδικάτων και ο κομματισμός συντίθεται με μια κοινοβουλευτικού τύπου συνύπαρξη παρατάξεων. Εκτός του μαξιμαλιστικού ανταγωνισμού, στον οποίο ήδη αναφερθήκαμε, επιμέρους συνδικάτα νομιμοποιούνται να συνυπάρχουν με διαφορετικές στρατηγικές και πολιτικές ταυτότητες - ιδεολογίες και να νομιμοποιούν εκ των υστέρων μια σχετικά χαλαρή ομοσπονδιακή ένωση, ως επίσης συνάρθρωση κομματικών τάσεων και στρατηγικών. Ουσιαστικά το συνδικαλιστικό κίνημα και του κλάδου

[912] Έχουμε ήδη αναφέρει τη σχετική αναφορά του Γ. Ρωμανιά

ασχολείται από τη μια με επιμέρους εργασιακά προβλήματα επιμέρους χώρων και από την άλλη με ευρύτερα πολιτικά ζητήματα, που ανάγονται απ' ευθείας στην κεντρική κομματική αντιπαράθεση. Ουσιαστικά δεν υπάρχει και εκτός ελαχίστων περιπτώσεων και περιόδων δεν επιχειρείται μια κλαδική ανάλυση, μια κλαδική πολιτική, από συνδικαλιστές που ουσιαστικά δεν είναι συνδικαλιστές του κλάδου, αλλά κομματικά στελέχη επιμέρους χώρων εργασίας του κλάδου. Αυτό βέβαια οδηγεί αλλά και οφείλεται και ...

στην ουσιαστική έλλειψη μια συνεργατικής - συναινετικής κουλτούρας διαλόγου και συναπόφασης, στο θεσμικό έλλειμμα των όποιων κορπορατίστικων, διαλογικών εγχειρημάτων και για το κλάδο. Στο ότι όπως υποστηρίξαμε προηγουμένως, στην Ελλάδα υπάρχουν κάποια δείγματα κορπορατισμού, αλλά ενός περίεργου, «ανάπηρου», αντιφατικού κορπορατισμού, όπου σε συνθήκες διευρυμένης και αποκεντρωμένης διαπραγμάτευσης, το κράτος αντί να επιβάλει την αναγνώριση και ενσωμάτωση της συνδικαλιστικής ηγεσίας, φτάνει να την διακωμωδεί ως «επιμελέστερη». Ενώ κατά τεκμήριο η εργατική βάση ηγεμονεύεται από το πρόταγμα της «αλλαγής», η κυβέρνηση φτάνει να καθαιρεί και να διορίζει κεντρικές διοικήσεις του συνδικαλιστικού κινήματος. Ταυτόχρονα οι παραπάνω κεντρικές διοικήσεις της ΓΣΕΕ, δεν δεσμεύουν τυπικά και ουσιαστικά όχι μόνο τη συνδικαλιστική βάση (φυσικά μέλη), αλλά ούτε τα σωματεία ούτε καν τις ομοσπονδίες.

στη συγκυρία της ευρωπαϊκής (ΕΟΚικής) στροφής από τις λεγόμενες «κάθετες» στις «οριζόντιες» πολιτικές, που στην πράξη σημαίνει για την Ελλάδα την αδυναμία συζήτησης για την εφαρμογή μιας κλαδικής πολιτικής, ακόμα και αν υπήρχε η κοινή διάθεση έστω καθυστερημένης εφαρμογής μιας πραγματικά κλαδικής πολιτικής, όπως αυτές που από δεκαετίες εφαρμόζονται σε άλλες χώρες. Συνεπώς ειδικά για τον κλάδο στην Ελλάδα, όπου είναι ανίσχυρη, όπως είδαμε, η κλαδική (εθνική) υπόσταση του εργατικού συνδικαλισμού, αλλά και η όποια αντίστοιχη εργοδοτική δομή και στρατηγική, είναι αμφισβητήσιμη και η δυνατότητα σχεδιασμού μακροχρόνιας συνεπούς, στοιχειωδώς μελετημένης κρατικής κλαδικής πολιτικής.

στην Ελληνική παραγωγική - επιχειρησιακή δομή, στους εργοδότες του κλάδου. Οι εργοδότες της περιόδου, ευρύτερα οι εκπρόσωποι του κεφαλαίου μπορούν να διακριθούν σε μικροεργοδότες βιοτεχνιών, διευθυντές υπεργολαβικών μονάδων, διευθυντές προβληματικών, διευθυντές των νέων κερδοφόρων ομίλων.

Στις βιοτεχνίες, οι βιοτέχνες γνωρίζουν τις εξελίξεις για τον κλάδο περίπου όπως τις γνωρίζουν και οι συνδικαλιστές. Τα όρια στρατηγικών και προβλέψεων είναι περιορισμένα σε βραχυχρόνιες παραδοσιακές και ευκαιριακές λογικές. Το κύριο μέλημα τους είναι η προστασία της «εθνικής» παραγωγής και η επιβίωση των μονάδων τους στο πλαίσιο κυρίως της ευελιξίας και του χαμηλού κόστους παραγωγής.

Στις υπεργολαβικές μονάδες, δεν υπάρχει μια αυτόνομη επιχειρηματική στρατηγική, που θα μπορούσε να εγκαλέσει τις συνδικαλιστικές δυνάμεις σε μια αντίστοιχη στρατηγική, ή έστω συζήτηση, εκτός από το παραδοσιακή διαπραγμάτευση για το μεροκάματο και τις παρεκκλίσεις από την εργατική νομοθεσία. Ειδικά στις πλέον εκσυγχρονισμένες υπεργολαβικές μονάδες της

ένδυσης, που λειτουργούν σε μεγάλο βαθμό ως θυγατρικές πολυεθνικών, με ξένη διοίκηση, δεν υπάρχει καν το έδαφος αναζήτησης «εθνικών» στρατηγικών, αντίθετα από παρόμοιες τάσεις που αφορούν τις «μητρικές» μονάδες στο εξωτερικό. Οι διευθυντές τους δεν μπορούν να αρθρώσουν έναν αυτόνομο εθνικό στόχο για τον κλάδο, αφού είναι και φαίνονται ως υπάλληλοι ή άμεσα εξαρτώμενοι ξένων ομίλων.

Οι διευθυντές των προβληματικών επιχειρήσεων παρότι διευθύνουν ένα στρατηγικής σημασίας κομμάτι του κλάδου, μεταξύ του οποίου το γίγαντα της Π-Π, ούτε είναι, ούτε αισθάνονται, ούτε μπορούν να παρουσιαστούν ως εργοδότες. Εμφανίζονται ως υπάλληλοι, διορισμένοι και εξαρτημένοι από κυβερνητικούς παράγοντες και στην πράξη ανταγωνίζονται συνδικαλιστικές ηγεσίες για το ποιος έχει στην πράξη τη διεύθυνση.

Δίπλα στις παραπάνω μονάδες, υπάρχουν βέβαια και αρκετές ιδιωτικές βιομηχανίες, συνήθως μεσαίου μεγέθους, αλλά με την εξαίρεση ελαχίστων περιπτώσεων, δεν υπάρχουν πλέον οι ηγετικές ιδιωτικές βιομηχανίες, οι κλαδικοί βιομήχανοι, αντίστοιχοι με τους Στρατοκατσαμπαίους - Τεγόπουλους - Βελησαρόπουλους του παρελθόντος, που θα μπορούσαν - ακόμα και αν ήθελαν - ως «ηγέτες» της κλαδικής βιομηχανίας να καλέσουν σε ένα πλαίσιο συμφωνίας για τον κλάδο, σε μια «εθνική πολιτική», ή να επιβάλουν μια συζήτηση για την ανταγωνιστικότητα του κλάδου κλπ. Οι δυναμικές νέες κερδοφόρες μονάδες απλώς απολαμβάνουν τα τεράστια περιθώρια κέρδους τους και την αξιοποίηση των ποικίλων κρατικών ενισχύσεων.

Συμπερασματοικά, η παλιά «αστική» τάξη του κλάδου είναι πλέον «προβληματική», ηθικά και εν μέρει νομικά υπόλογη για την κατάρρευση των παραδοσιακών μονάδων. Τα «νέα τζάκια», βρίσκονται εν τη γενέσει τους, ως συνήθως εξαρτώμενα από το κράτος. Το βασικότερο μέλημα των εργοδοτικών συνδέσμων είναι (ως συνήθως) οι κρατικές προμήθειες. Ακόμα και όταν πωλούνται οι προβληματικές, τελικά το κράτος επιδοτεί νέους ιδιώτες «υποτρόφους» (Βεργόπουλος) απλώς για να κλείσουν τις μονάδες, μοιάζει δηλαδή μέσω της πώλησης να θέλει η κυβέρνηση να απαλλαγεί από τις προβληματικές με σταδιακό κλείσιμο, χωρίς το λεγόμενο πολιτικό κόστος. Αν αναλογιστούμε ότι ακόμα και η παλιά ομάδα των κλαδικών βιομηχάνων ουσιαστικά δημιουργήθηκε και στηρίχθηκε από το κράτος, μπορούμε να αναλογιστούμε το βάρος των «νέων» τζακιών και των εργοδοτικών τους συνδέσμων. Είναι ενδεικτικό ότι τα αιτήματα προς το κράτος και η αναφορά κυρίως στην ανεργία δεν είναι περιεχόμενο μόνο των εργατικών ανακοινώσεων, αλλά και των εργοδοτικών. Σε τελική ανάλυση η νέα καπιταλιστική λογική του φιλελευθερισμού, που επιβάλλεται ως ένα σημείο και στα συνδικάτα στην Ευρώπη, δεν αφορά ούτε καν τους εργοδότες στην Ελλάδα του '80, μια κρατικοδίαιτη αστική τάξη, που επιβεβαιώνει το ρόλο της.

Στην πραγματικότητα τα συνδικάτα δεν αντιμετωπίζουν λοιπόν ισχυρούς βιομήχανους, ούτε κάποιες συγκροτημένες εργοδοτικές στρατηγικές, εκτός από παραδοσιακές ή νέες κρατικοδίαιτες μονάδες. Συνήθως αντιμετωπίζουν βιοτέχνες με ορίζοντα τη βιοτεχνία τους, ή υπεργολάβους - φασονατζήδες, που δεν είναι σίγουροι με το τι θα ασχολούνται αύριο, ή υπαλλήλους ξένων ομίλων, ή υπαλλήλους του κράτους ως διευθυντές των προβληματικών. Συνεπώς τα συνδικάτα ουσιαστικά δεν πιέζονται όχι μόνο γιατί δεν υπάρχει πίεση ανεργίας, αλλά και γιατί δεν υπάρχει μια

ισχυρή εργοδοτική στρατηγική που πιέζει για προσαρμογές και μακροχρόνιο σχεδιασμό.

4.3.2.2.4 Η μη παραδοχή της ήττας

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά θα τροποποιηθούν αισθητά προς το τέλος της δεκαετίας του '80 και στη δεκαετία του '90, όπου γίνονται πλέον ορατές οι επιπτώσεις μια σημαντικότατης κλαδικής κρίσης. Η ραγδαία κατάπτωση των ελληνικών υπεργολαβικών παραγωγών και ευρύτερα μιας παραγωγής «βασικών προϊόντων» με στρατηγικές κόστους, στο πλαίσιο ευρύτερων αλλαγών στο παγκόσμιο εμπόριο, θα αλλάξει άρδην το παραγωγικό τοπίο κυρίως στην ένδυση. Η κρίση παραγωγής και απασχόλησης, θα θυμίζει πλέον την κλαδική κρίση της δεκαετίας του '50. Η τελική κατάργηση των παραγωγικών πειραμάτων στις «προβληματικές», στο έδαφος ενός κυρίαρχου φιλελεύθερου - μονεταριστικού κλίματος που εισβάλει και στην Ελλάδα, θα αποδιαρθρώσει το πλέον οργανωμένο - συσπειρωμένο μέρος της συνδικαλιστικής βάσης στη κλωστοϋφαντουργία, ενώ ευρύτερα στον κλάδο οι εργαζόμενοι αντιλαμβάνονται την πρωταρχική ανάγκη σωτηρίας των απειλούμενων θέσεων εργασίας τους. Στη δεκαετία του 90, λοιπόν, όπου επιχειρούνται κάποια βήματα απεξάρτησης από την άμεση κρατική και κομματική επέμβαση και πραγματοποιείται επί τέλους η ενοποίηση των κλαδικών ομοσπονδιών στην ΟΕΚΙΔΕ (Ομοσπονδία Εργατοϋπαλλήλων Κλωστοϋφαντουργίας Ιματισμού Δέρματος Ελλάδας), ο κλάδος θα έχει μικρή σχέση με το δυναμικό κλάδο της δεκαετίας του '80. Τα συνδικάτα θα αναγκαστούν όχι μόνο να ξεχάσουν το μαξιμαλιστικό ανταγωνισμό των συνδικαλιστικών παρατάξεων των μέσων της δεκαετίας του '80, αλλά όλο και περισσότερο συρικνούμενα, θα αναγκάζονται να παρακολουθούν τις εν πολλοίς ασυντόνιστες έως και άτακτες φυγές της εργασίας, μπροστά σε ένα επιθετικό κεφάλαιο, μπροστά σε ένα τρομερό πλέον φόβητρο της ανεργίας.

Αν και ορισμένες παραγωγικές αλλαγές που συνδέονται με το συνδικαλισμό πραγματοποιούνται απότομα και με βίαιο τρόπο, η συνδικαλιστική υποχώρηση δεν οριοθετείται από κάποια τομή - ορόσημο, είναι σταδιακή, ανομολόγητη και αντιφατική. Τελικά στη θέση των μεταπολεμικών ισχνών ομοσπονδιών και των εργατοπατερικών πρακτικών, το σύντομο διάλειμμα της (έστω τραυματισμένης) συνδικαλιστικής ανάτασης της δεκαετίας του '80, θα διαδεχθεί μια επίσης ισχνή ομοσπονδία της δεκαετίας του '90, μια αριστερόστροφη συνδικαλιστική δομή, που σε τελική ανάλυση συνεχίζει να αναπαράγεται εκτός των ίδιων των εργαζομένων. Η συνδικαλιστική δομή, στη βάση της συννένωσης αυτόνομων οργανωτικά συνδικάτων, θα βοηθήσει στο ότι παρά του ότι επιμέρους συνδικάτα και συνδικαλιστικές πρακτικές αλλάζουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, δεν συζητιέται και βέβαια δεν αποφασίζεται κάποια αλλαγή συνδικαλιστικής στρατηγικής σε εθνικό - ομοσπονδιακό επίπεδο.

Σε μεγάλο βαθμό στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία και ένδυση, οι κυρίαρχες, ανομολόγητες, μικρές και μεγάλες ήττες και μεταστροφές σε επιμέρους χώρους εργασίας, της δεκαετίας του '90, καλύπτονται από έναν κυρίαρχο επιθετικό - καταγγελτικό συνδικαλιστικό λόγο, που γενικεύει επιμέρους καταγγελίες, επιμέρους περιπτώσεων, για να συνθέσει όχι μια κλαδική πρόταση, αλλά μια συνολική πολιτική καταγγελία. Με αυτό τον τρόπο εμφανίζεται η εργατική κλαδική ομοσπονδία να μη

συζητά καν τις λεγόμενες «νέες εργασιακές σχέσεις», να μην αποδέχεται καμία από τις προσαρμογές που καταγγέλλεται ότι συμφωνήθηκαν και εφαρμόζονται σε άλλες χώρες της ΕΟΚ - Ε.Ε. Αντί αυτών, η ΟΕΚΙΔΕ επιμένει ακόμα και στα μέσα της δεκαετίας του '90, σε κάποια γενική και αόριστη «εθνική πολιτική».

Η διαφορά στρατηγικής της ΟΕΚΙΔΕ και των άλλων ευρωπαϊκών οργανώσεων, εκδηλώνεται με τον πλέον ανοιχτό τρόπο σε μια συνδικαλιστική συνάντηση των κλαδικών ομοσπονδιών της Ισπανίας - Πορτογαλίας - Ελλάδας, που πραγματοποιείται με τη βοήθεια της ETUC tcl, αρχές του '90. Το χάσμα στρατηγικών και συνδικαλιστικών λογικών διευρύνεται με τον εκπρόσωπο των περισσότερο αριστερόστροφων Ιταλών (FILTEA CGIL). Κάποια στιγμή, οι Ισπανοί θα φτάσουν να υπονοήσουν αδυναμία επικοινωνίας και θα κινδυνεύσει να «τιναχθεί το σεμινάριο στον αέρα», όταν η πρόεδρος της ΠΟΕΥΙ, θα θέσει προς συζήτηση μια πρόταση απόφασης, σύμφωνα με την οποία

«θα πρέπει να κατοχυρωθεί ότι όλα τα ομοειδή προϊόντα, θα πρέπει να πωλούνται με την ίδια τιμή, σε όλο τον κόσμο»

Αυτή η πρόταση, όπως και αρκετές άλλες, τελικά αποδόθηκαν σε «κακή διερμηνεία», ωστόσο ήταν ενδεικτικές τόσο του μαξιμαλισμού όσο και της ουσιαστικής έλλειψης στρατηγικής των ελληνικών κλαδικών συνδικάτων. Αφού δηλαδή δεν υπήρχαν ουσιαστικά συνδικαλιστικές θέσεις και προτάσεις, ο κάθε συνδικαλιστής έπαιρνε το λόγο και εξέφραζε προσωπικούς προβληματισμούς - θέσεις, μερικές από τις οποίες χρειάσθηκε τελικά να «φορτωθούν» στους διερμηνείς. Αντίστοιχα προβλήματα σημειώθηκαν σχεδόν σε όλα τα διεθνή φόρα - σεμινάρια που συμμετείχαν Έλληνες συνδικαλιστές.

Στο ύστερο διάστημα, που αναφέρεται η παρούσα εργασία, στα μέσα της δεκαετίας του '90, η ΟΕΚΙΔΕ αν και διστάζει να αναφέρεται πλέον στον ΕΦΚΕ, εγκαταλείπει σχεδόν κάθε είδους σχέση με το υπόλοιπο ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα, που όπως έχουμε αναφέρει έχει προσανατολισθεί στα συμβούλια επιχειρήσεων, το κοινωνικό διάλογο και τους κώδικες ηθικής. Οι ηγετικοί συνδικαλιστές αρκούνται να καταγγέλλουν την κερδοφορία των νέων κλαδικών ομίλων, την Ευρωπαϊκή Ένωση, την κυβέρνηση, τον «ενσωματωμένο» συνδικαλισμό της ΓΣΕΕ και των ευρωπαϊκών συνδικάτων, χωρίς πλέον να αισθάνονται την ανάγκη να προβάλουν μια εναλλακτική πρόταση. Η ΟΕΚΙΔΕ παλινδρομεί σε έναν γενικό - καταγγελτικό λόγο, για την Ε.Ε., για τις εισαγωγές, την ανεργία, τη μεταφορά της παραγωγής, που πλέον είναι και άμεσο ελληνικό πρόβλημα και τις δυσμενέστερες θεσμοθετήσεις των εργασιακών σχέσεων. Μοιάζει να τραγουδάει το «όμως εγώ δεν παραδέχθηκα την ήττα», την ώρα που η ήττα είναι όχι μόνο προδιαγεγραμμένη, αλλά απτή πραγματικότητα σε επιμέρους χώρους εργασίας, Μερικές πτυχές της ήττας θα εξετάσουμε στη συνέχεια, όπως εκδηλώθηκαν σε επιμέρους συνδικάτα και επιμέρους κύκλους εργασιακών σχέσεων.

4.3.3 Παραγωγική δομή, εργαζόμενοι και συνδικαλισμός

Εξετάζεται στο 4.4.3.1 η σχέση παραγωγικής δομής και συνδικαλιστικής οργάνωσης, στο 4.4.3.2 οι μικρές μονάδες και το φασόν, στο 4.4.3.3 οι μεγάλες μονάδες και ο εργοστασιακός συνδικαλισμός, στο 4.4.3.4 μια συνολική εικόνα για τους τύπους επιχειρήσεων και τα χαρακτηριστικά του συνδικαλισμού.

4.3.3.1 Παραγωγική δομή και συνδικαλιστική οργάνωση

Ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα ζητήματα στον ελληνικό συνδικαλισμό είναι η ιδιόμορφη σωματειακή του οργάνωση, η οργάνωση δηλαδή των εργαζομένων σε τυπικά αυτόνομα, πρωτοβάθμια νομικά πρόσωπα, που στη συνέχεια ενώνονται σε δεύτερο βαθμό σε ομοσπονδίες και εργατικά κέντρα και τα παραπάνω ενώνονται σε τριτοβάθμιο επίπεδο στην Ελληνική Συνομοσπονδία (ΓΣΕΕ) και σε διεθνείς ή Ευρωπαϊκές συνδικαλιστικές οργανώσεις. Η παραπάνω δομή αναπαράγει τα βασικά χαρακτηριστικά της πρώτης βενιζελικής νομοθεσίας και σταθεροποιείται μεταπολεμικά, όταν τα πρωτοβάθμια σωματεία εκπροσωπούνται στη ΓΣΕΕ μέσω δευτεροβάθμιων οργανώσεων (πχ την ΟΚΕ). Σε όλη την ελληνική συνδικαλιστική ιστορία, ο συνδικαλισμός ελέγχεται από ποικίλους μηχανισμούς μεταξύ των οποίων - για μεγάλο χρονικό διάστημα - το «συνδικαλιστικό» της Ασφάλειας, μηχανισμούς και οργανισμούς οικονομικής ενίσχυσης, από τη δικαστική εξουσία. Μεταπολιτευτικά και ειδικά με το Ν. 1264/82, σταθεροποιείται η συνύπαρξη κλαδικών και επιχειρησιακών συνδικάτων, στα οποία μπορούν να εντάσσονται οι εργαζόμενοι εναλλακτικά ή ταυτόχρονα. Επίσης ρυθμίζεται η αναλογική εκπροσώπηση στα συνδικαλιστικά όργανα που επιτρέπει τη συνύπαρξη διαφορετικών συνδικαλιστικών τάσεων στην ίδια δομή.

Έχουμε λοιπόν ένα συνδικαλισμό σωματείων, που κάτω από τον έλεγχο της δικαστικής αρχής, οργανώνουν εργαζόμενους, που ανήκουν σε διαφορετικές τάσεις - παρατάξεις, κατά το κοινοβουλευτικό πρότυπο. Με τη σειρά τους τα σωματεία των εργαζομένων, κλαδικά ή επιχειρησιακά, εκλέγουν διοίκηση και αντιπροσώπους στα εργατικά κέντρα και ομοσπονδίες που εκλέγουν όργανα διοίκησης και αντιπροσώπους στη ΓΣΕΕ, πάντα κάτω από τον έλεγχο της δικαστικής εξουσίας. Η παραπάνω ιδιομορφία, που δυσκολεύονται να καταλάβουν αρκετοί μελετητές του συνδικαλισμού και οι ξένοι συνδικαλιστές, θα επιδράσει καθοριστικά στα όρια της συνδικαλιστικής ανάτασης της δεκαετίας του '80, τον τρόπο που το κλαδικό συνδικαλιστικό κίνημα θα αντιμετωπίσει την τρέχουσα κρίση.

Εκτός των άλλων ήδη επισημάναμε τη σημασία της κλαδικής κρίσης και στην Ελλάδα και την ολόπλευρη υποχώρηση του συνδικαλισμού ως σύγχρονου, παγκόσμιου φαινομένου, ως εκδήλωση της ήττας της εργασίας. Ένα από τα πλέον συζητημένα ζητήματα, που αφορούν τη διεθνή υποχώρηση, τόσο ως προς τη μαζικότητα όσο και ως προς τη μαχητικότητα και το λόγο των συνδικάτων, είναι η περίφημη κρίση του λεγόμενου φορντιστικού συνδικάτου, που συνδέεται με την ευρύτερη κρίση του φορντισμού. Μια από τις πλευρές του, είναι η κατάτμηση της παραγωγής, η μοριοποίηση της εργασιακής διαδικασίας, που αποδιοργανώνει τα χαρακτηριστικά της μαζικής παραγωγής και τα στοιχεία του κοινωνικού συμβολαίου, τις κορπορατιστικές ρυθμίσεις, τα ίδια τα φορντιστικά συνδικάτα. Με αυτή την έννοια η κρίση του σύγχρονου συνδικάτου, συναρτάται και με τη περίφημη αποκέντρωση της παραγωγής, μάλιστα πολλές φορές χρησιμοποιείται το παράδειγμα

της κλωστοϋφαντουργίας - ένδυσης. Πράγματι ο κλάδος, ειδικά στην Ευρώπη, είναι εντυπωσιακό παράδειγμα κρίσης, αποκέντρωσης της παραγωγικής δομής, συνδικαλιστικής υποχώρησης.

Στην Ευρώπη, στη δεκαετία του 80, παρουσιάζεται το φαινόμενο να αυξάνει ο αριθμός των επιχειρήσεων και ταυτόχρονα να μειώνεται ο αριθμός των επιχειρήσεων με απασχόληση μεγαλύτερη των 20 ατόμων. Την ίδια περίοδο, το ποσοστό των επιχειρήσεων που απασχολούν 20 έως 99 άτομα, είναι 60% στη Γερμανία, Πορτογαλία και Βρετανία, 75% στην Ισπανία και Γαλλία, 80% στη Δανία, 84% στην Ιταλία, 88% στην Ολλανδία[913]. Την ίδια περίοδο φάνηκε ότι η μικρομεσαία παραγωγική δομή δεν είναι ένα παθολογικό φαινόμενο, μια επιβίωση του παρελθόντος, αλλά σύγχρονο, γενικευμένο φαινόμενο, που απαντά σε ανάγκες της οικονομίας. Ωστόσο θα πρέπει να επισημανθεί ότι η μείωση του μεγέθους στη πραγματικότητα δεν αποτέλεσε ούτε μονοσήμαντη τάση σε όλες τις επιχειρήσεις, ούτε σε όλα τα τμήματα και υποτμήματα. Όπως είδαμε προηγουμένως, η παραγωγή με τη διανομή διαπλέκονται πλέον με διαφορετικό τρόπο, έτσι ώστε οι μεγάλοι οίκοι του κλάδου συχνά ελέγχουν την εν πολλοίς αποκεντρωμένη παραγωγή μέσω του σχεδιασμού και διανομής. Επίσης παρά την παραπάνω γενική τάση παραγωγικής αποκέντρωσης, η απασχόληση συνεχίζεται να συγκεντρώνεται κυρίαρχα σε μεγάλες επιχειρήσεις, σε επιχειρήσεις δηλαδή με πάνω από 100 άτομα. Στη Γερμανία, όπου παρατηρείται μια περισσότερο συγκεντρωτική δομή, το 82,9% των εργαζομένων και το 83,6% της παραγωγής συγκεντρώνεται σε επιχειρήσεις με πάνω από 100 απασχολούμενους. Αλλά και στην Ιταλία, το χαρακτηριστικό παράδειγμα της αποκέντρωσης, σε μεγάλες επιχειρήσεις συγκεντρώνεται το 55,7% της απασχόλησης και το 54,1% των πωλήσεων.

Στην Ελλάδα η αποκεντρωμένη παραγωγική δομή είναι μόνιμο χαρακτηριστικό, ωστόσο στη δεκαετία του '70 και '80, εκδηλώνονται τάσεις ισχυρής συγκέντρωσης. Ειδικά στην παραγωγή νημάτων, στην αρχή της δεκαετίας του 80, 5 μόνο επιχειρήσεις, η Π-Π, το Αιγαίο, η Βαμβακουργία, τα Κλωστήρια Ναούσης και η ΒΕΛΚΑ, κάλυπταν πάνω από 50% της παραγωγής. Επίσης μόνο το Αιγαίο και η Π-Π κάλυπταν το 30% της παραγωγής νημάτων και το 60% της παραγωγής υφασμάτων. Η παραπάνω τάση υποχωρεί κυρίως με το κλείσιμο παραγωγικών μονάδων των προβληματικών και του «Αιγαίο», στη δεκαετία του '90. Στην ένδυση η παραγωγή αποκεντρώνεται ήδη από '80, με τη μορφή της εργασίας φασόν στο σπίτι, δηλαδή μια όχι μόνο αποκεντρωμένη, αλλά και άτυπη εργασία. Επίσης αν και πάνω από το 95% των επιχειρήσεων της ένδυσης απασχολούσαν κάτω από 10 άτομα, η διανομή της ένδυσης, είναι ήδη συγκεντρωμένη σε ορισμένα δίκτυα υπεργολαβικής αξιοποίησης, έως και τα τέλη της δεκαετίας του '80. Παράλληλα επιζούν ποικίλες μορφές επιχειρήσεων, για παράδειγμα επιζούν μικρά υφαντουργεία, ή μικρομεσαίες μονάδες ένδυσης που απευθύνονται κυρίως στην τοπική αγορά με εξειδικευμένα προϊόντα. Τα παραπάνω επηρεάζουν από πολλές απόψεις το συνδικαλισμό, θα εστιάσουμε όμως κατ' αρχήν στη σχέση παραγωγικής και συνδικαλιστικής δομής και στη συνέχεια στη σχέση συνδικαλιστικής δομής και συλλογικής διαπραγμάτευσης στην ελληνική περίπτωση.

Στην Ελλάδα όμως οι πολιτικές εξελίξεις και κύρια το εμφυλιοπολεμικό κλίμα που μετά από ένα διάλειμμα διαδέχεται η δικτατορία, δεν αφήνει πολλά περιθώρια για μια

[913] Eurostat, πίνακας C.

συζήτηση ως προς τη συνάρτηση της παραγωγικής και με τη συνδικαλιστική δομή, γενικά στη μεταπολεμική περίοδο. Αντίθετα έχει νόημα μια τέτοια συνάρτηση μετά τη μεταπολίτευση και κύρια μετά το 1981, όπου παρατηρούμε κυρίως την απεργιακή έκρηξη την άνοδο της συνδικαλιστικής οργανωτικότητας και τον εργοστασιακό συνδικαλισμό. Και οι τρεις παραπάνω μεγάλες αλλαγές, δεν στηρίζονται κυρίως σε κάποια δραματική αλλαγή της παραγωγικής βάσης, εξάλλου η αύξηση της παραγωγής - απασχόλησης είναι συνεχής τάση ήδη από τη δεκαετία του '60. Οι συνδικαλιστικές εξελίξεις αιτιολογούνται κυρίως από πολιτικές εξελίξεις και στρατηγικές πολιτικών δυνάμεων, ενώ ειδικά η μορφή του σωματειακού - εργοστασιακού συνδικαλισμού, ως συνδικαλιστική ιδιομορφία, όχι μόνο δεν συνάδει με την παραγωγική ελληνική ιδιομορφία, αλλά αντιφάσκει με αυτή.

Όπως είδαμε αναλυτικά προηγουμένως, στην Ελλάδα το μέσο μέγεθος παραμένει μικρό, ο μέσος εργαζόμενος εργάζεται σε μεσαία μονάδα στην κλωστοϋφαντουργία και πολύ μικρή στην ένδυση, πράγμα που προφανώς έχει επίπτωση στο συνδικαλισμό, όταν αυτός στηρίζεται στις εργοστασιακές δομές, δηλαδή σε εργοστασιακά σωματεία. Στην πράξη, επιχειρησιακά σωματεία μπορούν να επιβιώσουν μόνο σε μεσαίες - μεγάλες μονάδες, όταν ξεπερνούν σε μέση απασχόληση τα 100 άτομα, ωστόσο ακόμα και στην κλωστοϋφαντουργία, τον υποκλάδο που παρουσιάζει πολλές μεγάλες και πολύ μεγάλες μονάδες, μόλις λίγο πάνω από το 50% της απασχόλησης συγκεντρώνεται σε επιχειρήσεις με απασχόληση > 100. Η τάση συγκέντρωσης της απασχόλησης από το 1969 έως το 1978, αναστρέφεται το 1984, ωστόσο από τη μεταπολίτευση και κυρίως από το 1982, ισχυροποιείται κυρίως η εργοστασιακή δομή του συνδικαλισμού, πράγμα που σημαίνει μια εγγενή αντίφαση μεταξύ της παραγωγικής και συνδικαλιστικής δομής.

Γράφημα 42 : Μερίδιο απασχόλησης σε επιχειρήσεις κλωσ/γίας / μέγεθος

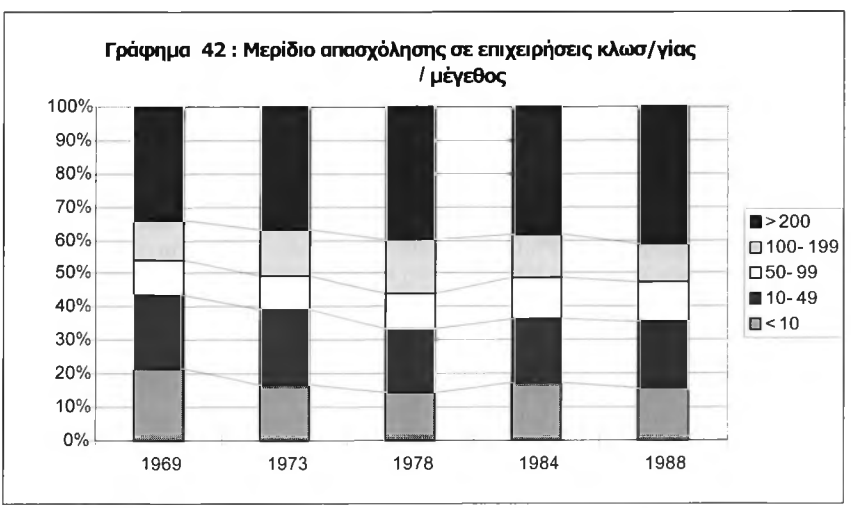

Πηγή: ΕΣΥΕ, Β.Α.

Συγκρίνοντας τον αριθμό των επιχειρησιακών και των κλαδικών σωματείων - μελών της ομοσπονδίας των κλωστοϋφαντουργών, φαίνεται καθαρά η τομή των αρχών του '80, το πέρασμα δηλαδή από την ΟΚΕ των «εργατοπατέρων», στην ΟΚΕ της

«αλλαγής», που είναι σχεδόν ταυτόχρονη και από τη στροφή από τα κλαδικά στα επιχειρησιακά σωματεία.

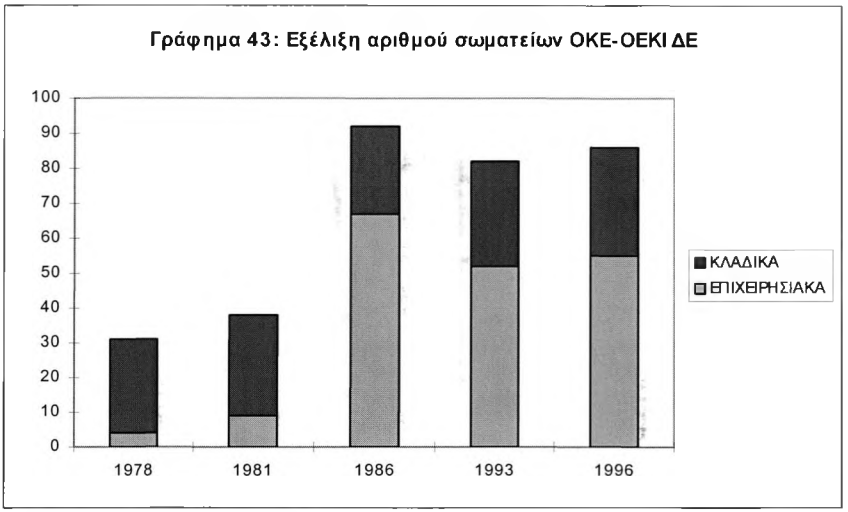

Πηγή: Μητρώα ΟΚΕ-ΟΕΚΙΔΕ

Η αλλαγή της οργανωτικής δομής εξηγεί και την εξέλιξη του αριθμού των μελών σωματείου κατά μέσο όρο, δηλαδή ότι τα σωματεία γίνονται πολύ περισσότερα, αλλά και μικρότερα, που αυξάνουν ραγδαία τη συνδικαλιστική βάση στα μέσα της δεκαετίας του '80, χωρίς να τη συγκρατούν στη δεκαετία του '90. (γραφήματα:5,6,7)

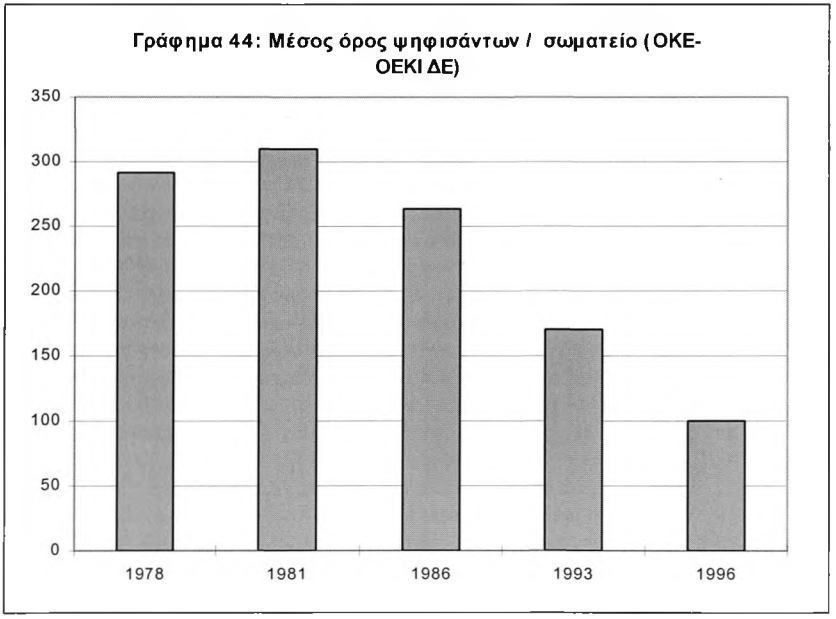

Γράφημα 45: Εξέλιξη συνδικαλισμένων εργατών στην ΟΚΕ - ΟΕΚΙ ΔΕ

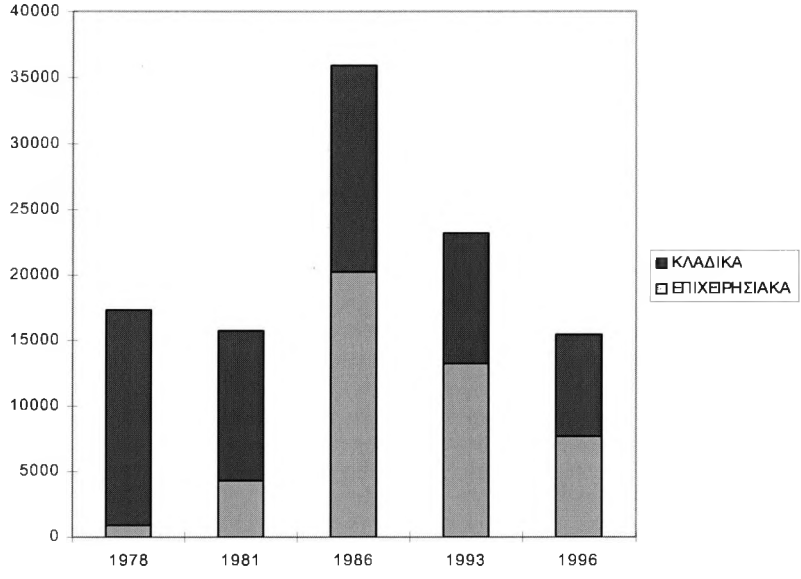

Γράφημα 46: Εξέλιξη ψηφισάντων συνδικαλισμένων στην ΟΚΕ - ΟΕΚΙ ΔΕ

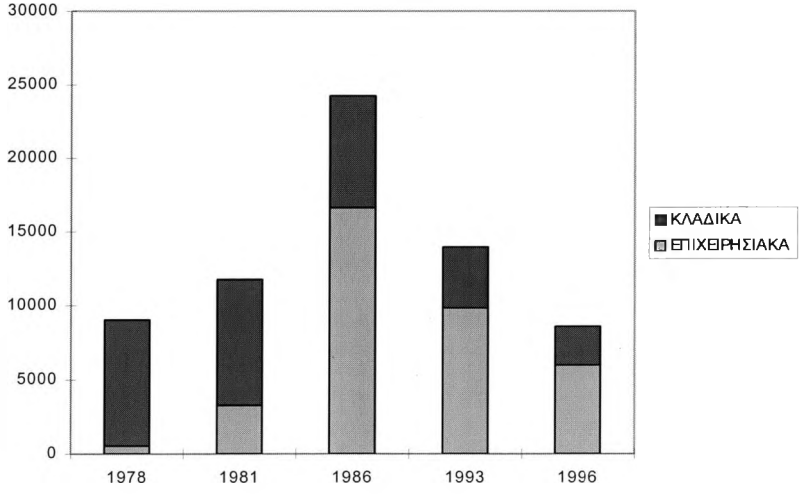

Εστιάζοντας λοιπόν στη σχέση συνδικαλιστικής και παραγωγικής δομής, επισημαίνουμε ότι ακόμα και στη δεκαετία του '80, είναι προφανής η αντίφαση: Ένας σωματειακός συνδικαλισμός που στηρίζεται σε εργαζόμενους σε εργοστάσια, επιχειρεί να καλύψει έναν κλάδο που κυρίως δομείται σε μικροβιοτεχνίες και επεκτείνεται σε ένα τεράστιο δίκτυο άτυπης εργασίας. Η παραπάνω αντίφαση αναπαράγεται από τη συνδικαλιστική κλαδική δραστηριότητα, που ως ένα σημείο περιορίζεται από τη συνδικαλιστική δομή. Όπως είδαμε, στην κλωστοϋφαντουργία στη δεκαετία του '80, οι συνδικαλισμένοι εργαζόμενοι προέρχονται κυρίως από τους εργαζόμενους στις προβληματικές, δηλαδή το «παρα-δημόσιο» και ευρύτερα από εργαζόμενους σε μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις, στις οποίες λειτουργούν επιχειρησιακά σωματεία. Σε αυτές όμως τις μονάδες, η μεγάλη συνδικαλιστική πυκνότητα, ο σωματειακός συνδικαλισμός και η θεσμική δυνατότητα επιχειρησιακών συμβάσεων (έστω άτυπων), δημιουργεί ευνοϊκούς όρους για μεγαλύτερες συνδικαλιστικές κατακτήσεις, στα όρια των εργοστασίων. Από την άλλη μεριά οι λιγότερο συνδικαλισμένοι εργαζόμενοι προέρχονται από μικρομεσαίες μονάδες όπου ούτε λειτουργούν ούτε μπορούν να λειτουργήσουν στην πράξη εργοστασιακά σωματεία και συνεπώς να διεκδικηθούν και να ισχύσουν ειδικές ρυθμίσεις, εκ του νόμου, βέλτιστες των κλαδικών.

Ταυτόχρονα, σε κλαδικό - εθνικό επίπεδο, την εργατική πλευρά εκπροσωπεί η ομοσπονδία, δηλαδή η ένωση σωματείων των συνδικαλισμένων και καλύτερα αμειβόμενων εργαζομένων, ενώ η διαπραγμάτευση καλύπτει ακριβώς τα κατώτερα όρια αμοιβής και τις ελάχιστα ευνοϊκές ρυθμίσεις εργασίας, ρυθμίσεις δηλαδή που απευθύνονται κυρίως σε περιφερειακές μορφές της τυπικής μισθωτής απασχόλησης και ασυνδικάλιστης εργασίας. Επίσης συνήθως οι διοικήσεις των εργοδοτικών οργανώσεων, προέρχονται από τις πλέον ανταγωνιστικές μεγάλες επιχειρήσεις και συνεπώς από επιχειρήσεις που δεν βρίσκονται στο «όριο αντοχής» του κλάδου, που υποτίθεται καλύπτει η κλαδική ρύθμιση. Έτσι η ομοσπονδία, ως ένωση σωματείων, διαπραγματεύεται κατώτατες ρυθμίσεις, που κατά τεκμήριο δεν αφορούν άμεσα τα σωματεία μέλη της, με εργοδότες που επιμένουν στο υποτιθέμενο «όριο αντοχής» του κλάδου, το οποίο επίσης συνήθως δεν αφορά τις επιχειρήσεις τους.

Συνήθως οι εκπρόσωποι των εργοδοτικών συνδέσμων υπογράφουν μια συλλογική σύμβαση με χειρότερες αμοιβές απ' ότι οι ίδιοι παρέχουν στους εργαζόμενους των μονάδων τους. Οι τελευταίοι, ως φυσικά μέλη εργοστασιακών σωματείων, ακριβώς επειδή έχουν αυτόνομη οργανωτική ισχύ και διαπραγματευτική δυνατότητα και επειδή εργάζονται σε κατά τεκμήριο πιο ανθούσες επιχειρήσεις, συνήθως κατοχυρώνουν καλύτερες ρυθμίσεις από τον μέσο (κλαδικό) όρο. Αυτοί όμως είναι και η κύρια συνδικαλιστική βάση της ομοσπονδίας, του συνδικαλιστικού δηλαδή οργάνου που καλείται να εκπροσωπήσει όλο το κλάδο, να αγκαλιάσει ως συνδικαλιστική ομπρέλα όλους τους εργαζόμενους, συνδικαλισμένους και ασυνδικάλιστους. Το φαινόμενο οξύνεται στη κρίσιμη συγκυρία 1985-1987, όπου επιμέρους σωματεία σε επιμέρους επιχειρήσεις κατορθώνουν να «σπάσουν» την απαγόρευση αυξήσεων, άρα η μισθολογική διαφορά αντί να αμβλύνεται αυξάνεται. Ακόμα και ο μηχανισμός της ΑΤΑ, που θεωρητικά ενίσχυε τους περισσότερο χαμηλόμισθους, τελικά δεν άμβλυνε τις διαφορές, διότι τα ισχυρά επιχειρησιακά σωματεία επέβαλαν αυξήσεις στα καταβαλλόμενα και όχι στα «κλαδικά βασικά», άρα το ίδιο ποσοστό αύξησης υπολογίζονταν σε άνιση βάση υπολογισμού και διεύρυνε τις ήδη μεγάλες διαφορές στο μισθό.

Οι αυξήσεις, που ειδικά στη συγκυρία 85-87, παρακάμπτουν το νόμο, όπως και γενικότερα οι κάθε είδους θετικότερες ρυθμίσεις σε επιμέρους εργοστάσια, δεν κατακτώνται από τις ομοσπονδίες, αλλά από επί μέρους σωματεία. Στα παραπάνω σωματεία βρίσκεται συγκεντρωμένη η βάση και της Ομοσπονδίας, που διαπραγματεύεται ρυθμίσεις για το σύνολο του κλάδου και που συνήθως έχουν ήδη μεγάλες αποκλίσεις (προς τα κάτω) από ότι ήδη ισχύει για τα σωματεία μέλη της. Οι όποιες λοιπόν κλαδικές κατακτήσεις και η πολιτική - νομική τους επέκταση, στηρίζονται σε μια συνδικαλιστική βάση, σε μια διαπραγματευτική νομιμοποίηση, σε μια πολιτικο-συνδικαλιστική πίεση, στην οποία δεν συμβάλουν κυρίως οι εργαζόμενοι που ευθέως ωφελούνται, ενώ αντίθετα συμβάλλουν κυρίως όσοι μόνον έμμεσα και δευτερευόντως καλύπτονται από τις ρυθμίσεις τους. Στηρίζονται στο συνδικαλισμένο μέρος της συνήθως «πυρηνικής» μισθωτής εργασίας το οποίο καλείται να αγωνιστεί, συχνά με απεργίες, για ρυθμίσεις που συχνά κινδυνεύουν να υπολείπονται από ήδη ισχύοντα για τους ίδιους. Με αυτή την έννοια θα μπορούσε κάποιος να ισχυρισθεί ότι η κατηγορία των ανίσχυρων - περιφερειακών - ασυνδικάλιστων εργατών, λειτουργούν ως περίπου «λαθρεπιβάτες» - «τζαμπαζήδες» της συλλογικής δράσης και ισχύος της δεύτερης κατηγορίας «προνομιούχων» εργατών, που κατοχυρώνουν είτε συμβατικές βελτιώσεις είτε θεσμοθετημένες νομικά κατοχυρώσεις τους. Στην πραγματικότητα η κλαδική διεκδίκηση και η διαπραγμάτευση κλαδικής συλλογικής σύμβασης εργασίας είναι ένα θέατρο του παραλόγου ως προς την εκπροσώπηση των συμβαλλόμενων και το ποιους αφορούν τα συμφωνηθέντα.

Το θέατρο του παραλόγου συμπληρώνεται από την εμπλοκή του κράτους – κυβέρνησης, που από την αρχή προσανατολίζει τα όρια των όποιων ρυθμίσεων στη βάση της «εισοδηματικής πολιτικής» και στην πορεία ελέγχει την εφαρμογή της με βάση τις ασφυκτικές διατάξεις του 3239/55, που διατηρείται μέχρι και το 1990. Έτσι ακόμα και η οικονομική διαπραγμάτευση, με δεδομένη την κυβερνητική παρέμβαση, αναπαράγει το ειδικό βάρος της πολιτικής, αναγκάζει τόσο τα συνδικάτα όσο και τις εργοδοτικές ενώσεις να ασκούν πολιτικές πιέσεις. Με αυτόν τον τρόπο το θέατρο της κλαδικής διαπραγμάτευσης συμπληρώνεται ως διμερής διαπραγμάτευση ενός μέρους του κεφαλαίου και ενός μέρους της εργασίας που καλούνται να αποφασίσουν ρυθμίσεις που αφορούν κυρίως όσους δεν εκπροσωπούν και σε τελική ανάλυση καθορίζονται από το κράτος.

Το θεσμικό πλαίσιο των διαπραγματεύσεων, δίδει έμφαση στην «αντιπροσωπευτικότητα» της εργατικής οργάνωσης, αλλά ακόμα και στην «χρυσή» περίοδο του 1984, αυτή δεν ξεπερνά το 45% ακόμα και στις πλέον «τραβηγμένες» συνδικαλιστικές εκτιμήσεις. Ακόμα μεγαλύτερο όμως πρόβλημα προκύπτει από την «αντιπροσωπευτικότητα» των εργοδοτών, ως προς το πόσους εργοδότες εκπροσωπούν και τι απασχόληση καλύπτουν. Στην πορεία αυτό το ζήτημα που συγκαλύπτονταν επί έτη και στον κλάδο, θα πάρει εκρηκτική διάσταση στην ένδυση στα τέλη του '80, με το πρόβλημα του φασόν προς εξαγωγή. Τέτοια σημάδια είχαν φανεί και προηγουμένως, για παράδειγμα ακόμα και σήμερα κυκλοφορεί ως ανέκδοτο μεταξύ των μεσολαβητών του ΟΜΕΔ ένα περιστατικό κατά τη διαπραγμάτευση της σύμβασης Ιματισμού, στην πρώτη περίοδο της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, επί του Ε. Γιαννόπουλου. Στη συγκεκριμένη λοιπόν διαπραγμάτευση, όπως μας μεταφέρθηκε, ένα μέρος της εργοδοτικής αντιπροσωπείας, οι ράπτες, εμφανίστηκαν να υπερκεράζουν το ύψος αύξησης που πρότεινε η Ομοσπονδία των εργατών, με συνέπεια ο υπουργός να τους καλέσει να βγουν όλοι έξω από το γραφείο

και να συμφωνήσουν πρώτα ποιος είναι εργοδότης και ποιος εργάτης και ποιος είναι με ποιους. Στην πραγματικότητα οι «αιρετικοί» εργοδότες, οι ράπτες, οι οποίοι ήταν ουσιαστικά αυτοαπασχολούμενοι, δεν επηρεάζονταν βλαπτικά από μια μεγάλη αύξηση του εργατικού μισθού των γαζωτριών, που φυσικά δεν απασχολούσαν.

Ειδικά για τους εργάτες, οι αντιφάσεις της συνδικαλιστικής βάσης, της βάσης που αγωνίζεται και της βάσης που τελικά ωφελείται, αφορούν ευρύτερα τη συνδικαλιστική δράση και ειδικά τις απεργίες. Ακόμα και όταν εμφανίζεται μια απεργία ως γενική απεργία, η συμμετοχή στην απεργία των εργαζομένων επιμέρους χώρων του κλάδου, μπορεί να νομιμοποιείται (καλύπτεται) από την ΓΣΣΕ, αλλά συχνά το νόημα της απεργιακής πράξης και τα αιτήματα δεν ταυτίζονται με τα κεντρικά προβαλλόμενα αιτήματα. Για παράδειγμα στις απεργίες που κήρυξε η ΓΣΕΕ του 1987-1988, (η λεγόμενη ΓΣΣΕ του Ραυτόπουλου, ή του Θέμελη ή των «επιμελέστερων»), συμμετείχε η ΟΚΕ και η ΠΟΕΥΙ με διαφορετικά αιτήματα, μάλιστα ένα από τα αιτήματα ήταν ο εκδημοκρατισμός της ΓΣΕΕ, ενάντια στους «νόθους» «επιμελέστερους», άρα στρέφονταν ενάντια στη συγκεκριμένη ΓΣΕΕ. Επίσης κάθε σωματείο που αποφάσιζε τη συμμετοχή του, πρόβαλε συχνά και ιδιαίτερα αιτήματα του χώρου του, όπως μια υπογραφή επιχειρησιακής (άτυπης ή τυπικής) αύξησης και τελικά η εργατική βάση που συμμετείχε ενδεχομένως θεωρούσε ότι υπεράσπιζε σχετικά διαφορετικά συμφέροντα. Συνεπώς ακόμα και όταν δεν κηρύσσονται επιμεριστικές απεργίες σε εργοστάσια του κλάδου, πολλές φορές εκδηλώνεται μια επιμεριστική λογική στη συμμετοχή στην γενική ή κλαδική απεργία.

Το ίδιο φαινόμενο υποκρύπτεται και στη μη συμμετοχή των εργατών ενός εργοστασίου στην κλαδική ή γενική απεργία, η οποία, στο βαθμό που υπάρχει επιχειρησιακό σωματείο, μαρτυρά συνήθως μια συνειδητή και οργανωμένη αποχή από τον γενικό απεργιακό αγώνα. Το παραπάνω είναι μια από τις πτυχές του προβλήματος του συντεχνιασμού και της επιμεριστικής λογικής που θίξαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο επιχειρώντας να εντοπίσουμε τον ορθολογικό πυρήνα και την «αντικειμενική» βάση τους.

Η συνειδητή αποχή από απεργία και η επιμεριστική διαπραγμάτευση, που στηρίζεται σε ανταλλάγματα για τη μη συμμετοχή στην απεργία, προϋποθέτει το ότι προκηρύσσεται απεργία και το ότι …άλλοι εργαζόμενοι απεργούν. Είναι η κλασσική μορφή της λαθρεπιβίβασης του ελληνικού συνδικαλισμού, που επιτρέπει μερικές φορές άλλοι να αγωνίζονται και άλλοι να ωφελούνται. Το παραπάνω θα βοηθήσει ώστε την τρέχουσα περίοδο, που τα αναμενόμενα οφέλη είναι όλο και λιγότερα, να μην υπάρχουν ουσιαστικά διεκδικητικοί αγώνες και τελικά να κινδυνεύει και αυτός καθ' αυτός ο συνδικαλισμός ως «αμυντικός» μηχανισμός, ως μηχανισμός συγκράτησης κεκτημένων ή έστω συντονισμένης υποχώρησης.

Το μεγαλύτερο πρόβλημα συνδικαλιστικής οργανωτικότητας και συνδικαλιστικής δράσης, παρατηρείται σε αποκεντρωμένες δομές του ιματισμού, με μικρό μέγεθος, πράγμα που δεν εμφανίζεται μόνο στην Ελλάδα αλλά σε όλη την Ευρώπη και όλο το κόσμο. Οι ίδιοι οι συνδικαλιστές εκτιμούν ότι αυτό οφείλεται στη κυριαρχία των γυναικών, στην αποκέντρωση, στις ευέλικτες σχέσεις εργασίας, στη μεγαλύτερη πίεση της ανεργίας. Διαφορετικά εθνικά συνδικάτα επιμένουν και σε ειδικούς λόγους, για παράδειγμα στην Ιταλία, η ένδυση τοποθετείται στο Νότο, όπου εκτός της κυριαρχίας της άτυπης απασχόλησης και της χαμηλής συνδικαλιστικής παράδοσης, τα συνδικάτα αντιμετωπίζουν και τη μαφία, ή μάλλον τη διασύνδεση επιχειρηματιών

και μαφίας. Τα Γερμανικά συνδικάτα επιμένουν κυρίως στη μεταφορά της παραγωγής και την ανεργία κλπ, για παράδειγμα όλοι οι γερμανοί συνδικαλιστές επαναλαμβάνουν το σλόγκαν: ένας Γερμανός = 70 Ρώσοι, που αναφέρεται στην αναλογία εργατικού κόστους. Οι Ιάπωνες, που η συνδικαλιστική τους δομή έχει μεγαλύτερες ομοιότητες με τα ελληνικά συνδικάτα, επιμένουν κυρίως στην αποκέντρωση και το τύπο των εργασιακών σχέσεων. Για παράδειγμα στα Ιαπωνικά συνδικάτα, στις αρχές του '80, η οργανωτική πυκνότητα στην κλωστοϋφαντουργία είναι περίπου 55% και από τους συνδικαλισμένους, το 88,8% ανήκει στην ZENSEN, στη μεγαλύτερη εθνική κλαδική οργάνωση. Αντίστοιχα στην ένδυση η πυκνότητα ήταν μόλις 29%, λίγο μικρότερη από τη μέση πυκνότητα της βιομηχανίας (31%). Η ZENSEN, προβάλει ως λόγους της σχετικά χαμηλής πυκνότητας, ειδικά στην ένδυση[914]:

Το μικρό μέγεθος των μονάδων που δυσκολεύει την οργάνωση στα κυρίαρχα επιχειρησιακά συνδικάτα

Το τοπικό χαρακτήρα των επιχειρήσεων που δυσκολεύει τη συνειδητοποίηση της ανάγκης συνδικαλισμού

Την ύπαρξη πολλών εργαζομένων με μερική απασχόληση.

Στην Ελλάδα, ακόμα και όταν η συνδικαλιστική πυκνότητα στην κλωστ/γία αγγίζει το 45%, η συνδικαλιστική πυκνότητα στην ένδυση δεν ξεπερνά το 25%, ένα ποσοστό που δεν απέχει πολύ από το μέσο όρο στην Ευρώπη (30%), αν δεν λάβουμε υπ' όψη την άτυπη απασχόληση, που όπως θα δούμε, ουσιαστικά δεν μπορεί να συνδικαλιστεί. Αν όμως επιχειρήσουμε να συνυπολογίσουμε την πολυποίκιλη άτυπη απασχόληση, οι συνδικαλισμένοι εργαζόμενοι φαίνονται ελάχιστοι, όπως σχετικά λίγοι φαίνονται και οι «συνδικαλίσιμοι[915]», αυτοί δηλαδή, που ως τυπικοί εργαζόμενοι μπορούν να συνδικαλιστούν. Εκτός λοιπόν από τη πολιτική συγκυρία, η παραγωγική δομή, σε συνδυασμό με το θεσμικό - συνδικαλιστικό πλαίσιο, προβάλει ως ο ισχυρότερος παράγοντας περιορισμού της συνδικαλισμένης εργασίας. Τολμώντας να ποσοτικοποιήσουμε τις εκτιμήσεις μας για την συνδικαλισμένη απασχόληση στην ένδυση, παραθέτουμε το παρακάτω γράφημα που δείχνει παραστατικά όχι μόνο τη μικρή συνδικαλιστική οργανωτικότητα αλλά κυρίως τη μικρή δυνατότητα συνδικαλιστικής οργανωτικότητας λόγω της άτυπης εργασίας. Βέβαια η μέτρηση της απασχόλησης (της άτυπης συμπεριλαμβανομένης) παρατίθενται με επιφυλάξεις.

[914] Αναφέρονται σε ειδική αγγλόφωνη έκδοση της ZENSEN, (Ιαπωνία).

[915] Κατά το «απασχολίσιμου», οι δυνάμενοι να συνδικαλιστούν

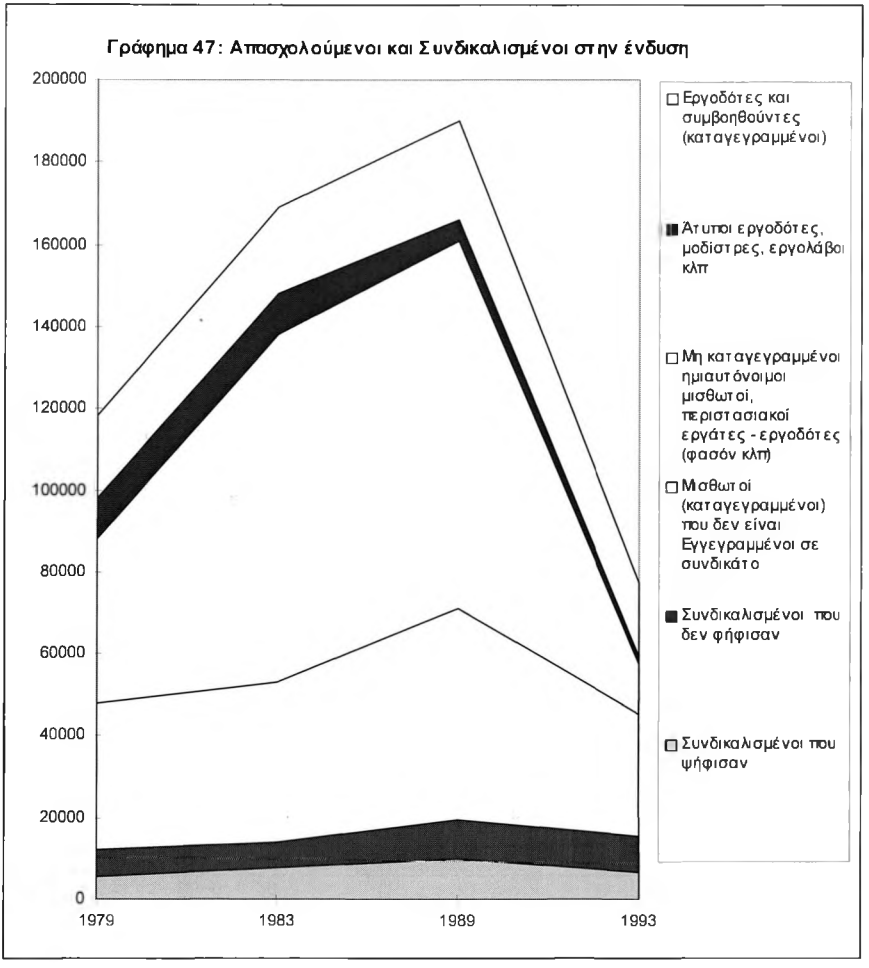

Αν περιοριστούμε στη τυπική απασχόληση, η συνδικαλιστική οργανωτικότητα δεν είναι ένα ασήμαντο μέγεθος, που αυξάνεται λίγο πριν και μετά τη περίοδο της «αλλαγής», όπου η συνδικαλιστική πλημμυρίδα, αγκαλιάζει και τις μικρές μονάδες. Είναι εντυπωσιακό ότι η αύξηση της συνδικαλιστικής πυκνότητας εκδηλώνεται και στα εργοστάσια και σε ορισμένες από τις πάμπολλες μικροβιοτεχνίες της ένδυσης, όπου εργάζονται κυρίως νεαρότατες κοπέλες. Με βάση μια επεξεργασία στοιχείων από τα αρχεία της ΠΟΕΥΙ, που αφορούν την συνδικαλιστική συμπεριφορά το 1984 για εργαζόμενους από επιχειρήσεις της Αθήνας παραθέτουμε τον παρακάτω πίνακα για την ένδυση:

ΔΕΙΚΤΕΣ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΥ ΣΕ ΧΩΡΟΥΣ ΕΝΔΥΣΗΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ 1984

Εργασιακός χώρος	Εργαζόμενοι	Συνδικαλισμένοι	Παρόντες στη ΓΣ	Νέοι Εργαζόμενοι	Συνδικαλισμένοι Νέοι	Νέοι στη ΓΣ
Ροκανάς	240	200	100	100	100	80
Ι Μαρούση	75	70	70	30	30	30
Κ Μαρούση	60	23	2	10	7	2
Τριουμφ	210	190	100	70	65	50
Asics Tiger	130	119	76	52	52	48
Ντόρμα	120	90	90	80	70	53
Κάνον	80	40		25	25	
Ματίνα	55	30	5	10	2	1
Σιούτης	50	18	1	20	9	
Διαμαντής	50	18	4	10	1	
Ελενικ	60	10		20	7	3
Baby gro	39	4	3	7	4	3
Μαραγκός	45	11	10	15	3	3
Μαρτ	76	70	20	8	8	3
Καραδήμας	60	35	8	30	18	6
Δρόσος	60	55	25	10	8	8
Τομ	23	20	5	12	12	4
Βίγια	25	6	4	6	5	3
Στάνταρ	48	48	10	10	10	10
Λαπίν	43	4		25		
Σταυρόπουλος	65	13	2	25	5	1
Μύκονος	35	20	3	4	2	
Ζιόζος	20	8	7	7	0	0
Κωστόπουλος	28	8	1	8	3	5
Αγγελιόγλου	40	15		12	2	
ΒΙΕΛΕΝ	40	15	0	15	3	3
Πέρλα Φάσιον	50	10	1	5	2	1
Δουλης	25	12	7	15	11	6
Κυπραίος	27	13	6	3	1	0
Παπανικολάου	35	15	1	4	1	
ΒΙΕΤΕΝ	25	25	0	5	5	
ΕΡΕΛΙΝ	45	15	3	20	10	3
Αστορ	30	10	2	2	2	
Ακροπόλ	160	150	100	15	15	15
Τζέισους	80	75	8	40	40	8
Μπούσγος	25	25	3	4	4	0
Αλιμπακ	135	93	39	7	2	0
Σύνολο	**2414**	**1583**	**716**	**741**	**544**	**349**
		66%	45%	31%	73%	64%

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται ότι, στις συγκεκριμένες επιχειρήσεις, συνδικαλισμένοι είναι το 65% των εργαζομένων και μάλιστα 45% του συνόλου συμμετέχει στη γενική συνέλευση. Φυσικά οι παραπάνω επιχειρήσεις δεν είναι ενδεικτικές για όλο τον κλάδο, αφού είναι οι χώροι όπου ο συνδικαλισμός έχει ερείσματα και τελικά αναφέρονται μόνο σε λίγους σχετικά εργαζόμενους. Αυτό από μόνο του όμως είναι σημαντικό, καθώς φανερώνει μια γενικότερη τάση άνισης συνδικαλιστικής πυκνότητας ανά χώρο εργασίας, την ύπαρξη δηλαδή χώρων με σχεδόν καθολική συνδικαλιστική πυκνότητα και άλλων, με σχεδόν μηδαμινή.

Οι μεγάλοι χώροι εργασίας, τα εργοστάσια, στο βαθμό που υπάρχουν επιχειρησιακά σωματεία, παρουσιάζουν τη μέγιστη συνδικαλιστική πυκνότητα και τη μέγιστη συμμετοχή στις αρχαιρεσίες και συνελεύσεις, που εξάλλου γίνονται εντός του χρόνου εργασίας. Ένδειξη για το παραπάνω, είναι ότι στις επιχειρήσεις με απασχόληση πάνω από 100 άτομα η συνδικαλιστική πυκνότητα αγγίζει το είναι 82% και η συμμετοχή στη ΓΣ φτάνει στο 52%. Το κρίσιμο στοιχείο στο οποίο επιμένουμε και το οποίο προκύπτει και από τον παραπάνω πίνακα, τις επιχειρήσεις που περιλαμβάνονται αλλά και αυτές που απουσιάζουν, είναι ότι σε ορισμένες επιχειρήσεις παρουσιάζεται ριζικά διαφορετική συνδικαλιστική συμπεριφορά απ' ότι σε άλλες, λόγω του μεγέθους αλλά και από ευρύτερα χαρακτηριστικά που ποικίλουν από χώρο σε χώρο. Με βάση τα παραπάνω θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε ορισμένες βασικές κατηγορίες (κύκλους) επιχειρήσεων, τον τύπο του συνδικαλισμού και τον ειδικό τρόπο που εκδηλώνεται η γενικότερη τάση στη δεκαετία του '90, η γενική συνδικαλιστική υποχώρηση.

4.3.3.2 Οι μικρές μονάδες και το φασόν

4.3.3.2.1 Οι μικροβιοτεχνίες

Κατά την έρευνα μας, μελετήσαμε πλήθος βιοτεχνιών, με μηδενική, μικρή, μεγάλη ή και πολύ μεγάλη μερίδα συνδικαλισμένης απασχόλησης, επιχειρήσαμε να καταλάβουμε τους λόγους της λειψής γενικά συνδικαλιστικής οργάνωσης και της μεγάλης διακύμανσης από χώρο σε χώρο. Το κυρίαρχο στη βιοτεχνία, που λίγο ως πολύ αφορά όλες τις μονάδες, είναι ο «οικογενειακός» τρόπος ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων, πράγμα που παραπέμπει στις συχνές συγγένειες των εργαζομένων με το αφεντικό – εργαζόμενο, ή στη περίφημη μορφή της «κουμπαριάς».

Στις πολύ μικρές ομάδες, εργάζεται ένα ή δύο - τρία άτομα, που συνήθως είναι συγγενείς, συχνότατα μέλη της οικογένειας που κατέχει την μικροεπιχείρηση. Σε λίγο μεγαλύτερες μονάδες, η συνηθισμένη εικόνα είναι μια ομάδα γυναικών να εργάζεται σε ένα σχετικά μικρό χώρο, σε όροφο στο κέντρο πόλεων, ή σε ισόγεια ή ημιυπόγεια καταστήματα σε περιφερειακές συνοικίες. Όταν η επιχείρηση έχει και τμήμα κοπτηρίου, δηλαδή δεν είναι αποκλειστικά εργαστήριο υπεργολαβικής ραφής, τη κοπή αναλαμβάνει άνδρας, συχνότατα ο άνδρας ιδιοκτήτης ή ο γιος του. Οι γυναίκες της οικογένειας, δίπλα σε «γυναίκες της γειτονιάς», εργάζονται με αυτόματες αλλά συχνά μεταχειρισμένες μηχανές, σε έναν χώρο όρο κλωστές, χνούδι, μισο-έτοιμα ή έτοιμα προϊόντα. Όλα τα τμήματα παραγωγής που παρουσιάζονται σε οργανωμένα εργοστάσια ένδυσης, εδώ συνυπάρχουν στον ίδιο χώρο, με εργαζόμενες που συχνότατα είναι σε θέση να χειριστούν περισσότερες από μια μηχανές και να κατασκευάζουν διαφορετικά είδη, που περιορίζονται από κάποια εξειδίκευση της

μονάδας, πχ στα ανδρικά, ή στα γυναικεία. Το ραδιόφωνο της βιοτεχνίας συνήθως είναι μονίμως ανοιχτό και εκπέμπει μουσικά προγράμματα, ανάλογα και με τη μέση ηλικία των εργατριών, που σκυμμένες στη μηχανή γαζώνουν συνεχώς. Στις παραπάνω μονάδες, ο επισκέπτης δύσκολα καταλαβαίνει ποιος είναι το αφεντικό, ποια από τις εργαζόμενες είναι η ιδιοκτήτρια, εμείς μάλιστα, παρά την πείρα που τελικά αποκτήσαμε, αναγκαζόμασταν συχνά να ρωτάμε ποια είναι η υπεύθυνη και μόνο τότε φαίνεται να ξεχωρίζει μια από τις γυναίκες που γαζώνουν, με την ίδια περίπου εμφάνιση με τις υπόλοιπες, με τις κλωστές στα ρούχα. Το αφεντικό, ξεχωρίζει ευκολότερα όταν υπάρχει άνδρας στη βιοτεχνία ένδυσης, που σπάνια είναι μισθωτός, ή όταν πολύ αργά το βράδυ, μια μόνο γυναίκα εργάζεται σε μια από τις υπάρχουσες μηχανές, καθώς το αφεντικό συχνότατα εργάζεται περισσότερο από τους μισθωτούς.

Όπως είναι προφανές, στους παραπάνω χώρους εργασίας όλες οι εργαζόμενες διατηρούν τόσο μεταξύ τους, όσο και με την αφεντικίνα πρωτίστως φιλικές σχέσεις, συζητούν τα καθημερινά οικογενειακά τους προβλήματα, για τα παιδιά στο σχολείο, τους άντρες τους κλπ. Αισθάνονται αλληλέγγυοι και εξαρτώμενοι με τη πορεία της βιοτεχνίας, μπορούν να λείπουν αν κάποιος αρρωσταίνει χωρίς άδεια γιατρού, αλλά και να εργάζονται εκτός ωραρίου στις «φούριες» ή με λιγότερες ώρες, όταν υπάρχουν «κεσάτια». Η ευελιξία των εργασιακών σχέσεων είναι άτυπη και συχνά παράνομη, κυρίως είναι αποτελεσματική σε βαθμό ασύλληπτο για οποιαδήποτε μεγάλη μονάδα. Το κυριότερο είναι ότι η όποια ευελιξία δεν προσαρμόζει την εργασία μόνο στις ανάγκες της επιχείρησης, αλλά και στις ανάγκες των εργαζομένων, που είναι πρόθυμες να καλύπτουν η μία την άλλη, ακόμα και την αφεντικίνα, που την θεωρούν (και θεωρεί τον εαυτό της) εργαζόμενη. Μέσα στο παραπάνω κλίμα, παρότι η αντίθεση μεταξύ αφεντικού - εργάτη υφίσταται, είναι μια αμβλυμμένη αντίθεση, που εκδηλώνεται σπανιότατα και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να πάρει τη μορφή της αντίθεσης «εμείς» - «αυτοί» της τυπικής – μεγάλης βιομηχανίας.

Η εργάτρια μπορεί ίσως να συνδικαλισθεί στο κλαδικό σωματείο, αλλά σπάνια θα απεργήσει και ακόμα και σε αυτή τη περίπτωση, συνήθως αποσπά τη συναίνεση της αφεντικίνας. Ο συνδικαλισμός της δεν είναι τόσο μια συνέπεια της συνειδητοποίησης της εκμεταλλευόμενης θέσης της, δεν προκύπτει από την εμπειρία της στη παραγωγή, αλλά από εξωγενείς από τη σφαίρα της τρέχουσας παραγωγής παράγοντες, κυρίως από την πολιτική ταυτότητα. Τα παραπάνω φαίνονται ίσως περίεργα, αλλά δεν είναι πρωτοφανή στο κλάδο, θυμίζουν μάλιστα σε κάποιο βαθμό η σχέση κάλφα - εμπορορράπτη στη μεταπολεμική περίοδο, παρότι οι διαφορές κάλφα - γαζώτριας, όπως είδαμε είναι κρίσιμες. Επίσης όπως στη μεταπολεμική, έτσι και στη σύγχρονη περίοδο, φαίνεται να παρεμβαίνει καθοριστικά (ειδικά στη μικροπαραγωγή) η σφαίρα η πολιτικής και ιδεολογίας, όπως είδαμε σε όλη την ιστορία του κλάδου. Θα επιμείνουμε στο ότι το νόημα του συνδικαλισμού και ειδικά της απεργιακής συμμετοχής είναι διαφορετικό στις εργάτριες των βιοτεχνιών – εργαστηρίων απ' ότι στις μεγάλες απρόσωπες επιχειρήσεις. Στην πραγματικότητα ο «κλασσικός» τυπικός συνδικαλισμός με κύτταρο το μαζικό εργοστασιακό σωματείο δεν αφορά τους εργαζόμενους στην μικροεπιχείρηση, εκτός από λίγες περιπτώσεις, που είτε εργάζεται κάποια δυναμική συνδικαλίστρια, είτε διευθύνεται από φιλικό προς το συνδικαλισμό εργοδότη. Για την τελευταία περίπτωση, στη δεκαετία του '80, θα αναφέρουμε το παράδειγμα της βιοτεχνίας «Β».

Οι ιδιοκτήτες της, είναι ένα ζευγάρι παλιννοστούντων μεταναστών, που εργάσθηκαν ως εργάτες σε εργοστάσιο ένδυσης, ενώ ο άνδρας είχε εργασθεί ήδη ως κάλφας στην Ελλάδα και είχε μεταναστεύσει μετά τη κρίση της «παραγγελίας». Μετά τη παλιννόστηση, στη περίοδο της δικτατορίας, ιδρύουν μια επιχείρηση ένδυσης κατασκευάζοντας κυρίως ανδρικά παντελόνια. Στην πορεία στρέφονται προς την υπεργολαβική παραγωγή τζήν, καταφέρνοντας ταυτόχρονα να εξοικονομούν πρώτες ύλες ώστε να δραστηριοποιούνται και στην άτυπη (υπόγεια) αυτόνομη εμπορία. Συγκεκριμένα ο άνδρας της οικογένειας, αναλαμβάνει τη κοπή του υφάσματος του εντολέα, με βάση το πατρόν του εντολέα, αλλά χρησιμοποιώντας την εμπειρία του καταφέρνει και κόβει περισσότερα κομμάτια απ' τις προδιαγραφές κοπής που του ανατίθενται. Κρατάει λοιπόν για λογαριασμό του και εμπορεύεται τα «παραπανίσια» κομμάτια που ράβονται μαζί με τα «κανονικά». Τη ραφή έχει αναλάβει η γυναίκα του, στην πορεία και η κόρη του, μαζί με άλλες γυναίκες της γειτονιάς, (ανάλογα με την περίοδο) μεταξύ των οποίων μια κοπέλα με ειδικές ανάγκες. Ένα μέρος της ραφής εκτελείται στον χώρο της βιοτεχνίας και ένα μέρος δίδεται φασόν στο σπίτι σε γειτόνισσες, μερικές από τις οποίες έμαθαν τη δουλειά από τη συγκεκριμένη βιοτεχνία. Στο μεταξύ, όταν επέρχεται μεγαλύτερος ανταγωνισμός στη ραφή τζήν, η επιχείρηση στρέφεται σε άλλα είδη και τελικά εξειδικεύεται στη παραγωγή βαφτιστικών, που απαιτούν μεγάλη εξειδίκευση και από την άλλη έχουν σχετικά μόνιμη πελατεία και σχετικά καλή τιμή, άρα δεν πιέζονται από τον ανταγωνισμό κόστους και την εποχικότητα της μόδας.

Ένα μέρος της παραγωγής είναι υπεργολαβικές παραγγελίες επώνυμων οίκων, ένα άλλο κατευθύνεται σε συνοικιακά καταστήματα και ένα άλλο, πωλείται παραοικονομικά, με βάση τις συστάσεις κουμπάρου σε κουμπάρο και νονού σε νονό. Επίσης υπάρχει μια άτυπη δικτύωση με επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε άλλα είδη σχετικά με τη βάφτιση (πχ σταυρουδάκια, λαμπάδες κλπ) που ανταλλάσσουν πελάτες και προϊόντα νόμιμης ή και παραοικονομικής εμπορίας, με αμοιβαίο όφελος. Με τα παραπάνω, με μέγιστη ευελιξία, με παραοικονομία, με πολύ προσωπική εργασία αλλά και γνώση και διορατικότητα, η επιχείρηση καταφέρνει να επιβιώνει, όπως χιλιάδες άλλες επιχειρήσεις του κλάδου στη δεκαετία του '80, συμβάλλοντας και στην τυπική και στην άτυπη απασχόληση.

Η παραπάνω επιχείρηση, ως προς τη σφαίρα της παραγωγής, δεν είναι εξαίρεση, αλλά ενδεικτική ενός ολόκληρου κόσμου, που εν μέρει χάνεται από τις στατιστικές και τους προσδιορισμούς των «μονοσθενών» υποκειμένων και που πλήττεται καθοριστικά στη δεκαετία του '90, από τη γενικότερη επέκταση των εισαγωγών και τις φορολογικές μεταρρυθμίσεις. Αντίθετα η επιχείρηση δεν είναι ενδεικτική ως προς τα ζητήματα που αφορούν το συνδικαλισμό και τις απεργίες λόγω κυρίως της αριστερής ταυτότητας των ιδιοκτητών της. Οι παραπάνω όχι μόνο δεν εμποδίζουν τη συνδικαλιστική οργάνωση των εργαζομένων με τυπική μισθωτή σχέση εργασίας, αλλά την παροτρύνουν και το κυριότερο, καλούν το προσωπικό να συμμετέχει στις κλαδικές και γενικές απεργίες της δεκαετίας του '80. Δεν είναι συνδικαλισμένο όλο το προσωπικό, λόγω του ότι ορισμένες εργάζονται άτυπα, φασόν στο σπίτι, δηλαδή δεν μπορούν να συνδικαλιστούν, και ορισμένες από τις κατά καιρούς εργάτριες με ένσημα, δηλαδή τυπικά μισθωτές, δεν θέλουν να συνδικαλιστούν. Όλες όμως απεργούν, καθώς τις απεργίες αναγγέλλει το ίδιο το αφεντικό με τον εξής περίπου τρόπο: «Αύριο κορίτσια δεν θα δουλέψουμε, έχουμε απεργία». Οι εργάτριες λοιπόν συμμετείχαν στην απεργία ενδεχομένως χωρίς να το θέλουν και σε κάθε περίπτωση η συμμετοχή τους δεν εκπορεύονταν από τα άμεσα συμφέροντα τους κόντρα στο

αφεντικό τους. Μάλιστα η νεαρή κοπέλα με ειδικές ανάγκες, που αναφέραμε προηγουμένως, αντιδρούσε, δείχνοντας τη δυσφορία της, απέναντι σε μια απεργία που θα σήμαινε να χάσει το μεροκάματο. Σε κάθε περίπτωση η συμμετοχή σε απεργίες από εργαζόμενους σε τέτοιες μονάδες, δεν καταγράφεται ούτε από το υπουργείο ούτε από τα σωματεία και το κυριότερο δεν έχει το ίδιο νόημα και περιεχόμενο με μια «κλασσική» απεργία σε μεγάλη μονάδα. Επαναλαμβάνουμε ότι η περίπτωση δεν είναι αντιπροσωπευτική για τις μικροβιοτεχνίες ως προς τη συνδικαλιστική δράση, ωστόσο δεν είναι και σπάνια, πράγμα που εξάλλου φαίνεται ευρύτερα στη συγκυρία των μέσων του '80. Την περίοδο δηλαδή που οι βιοτέχνες της ΓΕΣΕΒΕ έχοντας αριστερόστροφη διοίκηση, συναντώνται με τους αγώνες της «εκλεγμένης» ΓΣΕΕ, συνθέτοντας μια από τις πλέον ενδιαφέρουσες αν και συγκυριακές συμμαχίες.

Τελικά το συμπέρασμα μας για το συνδικαλισμό από αρκετές παρόμοιες περιπτώσεις είναι ότι οι εργαζόμενοι σε μικρές μονάδες με οικογενειακό κλίμα συνδικαλίζονται πολύ δύσκολα και απεργούν ακόμα πιο δύσκολα, μάλιστα ορισμένοι λόγω των άτυπων μισθωτών σχέσεων (δουλειά με το κομμάτι στο σπίτι) δεν μπορούν να συνδικαλιστούν. Δεν αποκλείονται όμως και περιπτώσεις μέγιστης συνδικαλιστικής οργανωτικότητας και απεργιακής συμμετοχής. Σε αυτό συμβάλει κυρίως η πολιτική συγκυρία, η πολιτικοιδεολογική ταυτότητα του αφεντικού και των εργατριών, σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμα και μιας εργάτριας, που ακριβώς λόγω του κλίματος αλληλεγγύης και φιλίας, μεγεθύνεται η αποτελεσματικότητα της πολιτικο-συνδικαλιστικής της παρέμβασης. Ωστόσο η παραπάνω παρέμβαση έχει και όρια, που εκτός της πολιτικής συγκυρίας, σε τελική ανάλυση καθορίζει ο τύπος της παραγωγής. Η ανοχή της συνδικαλιστικής συμμετοχής και πολύ περισσότερο της προτροπής απεργιακής δράσης του προσωπικού, από τον μικροεργοδότη, είναι ως ένα σημείο μια επιλογή που επιτρέπει η σχετικά αυτόνομη επιχειρησιακή δραστηριότητα «των καλών ημερών» και που αντίθετα αποτρέπει η εξάρτηση από υπεργολαβικές παραγωγές και προθεσμίες και η κρίση. Η επιχείρηση «Β» δεν μας βοηθάει στην αναζήτηση της εξέλιξης της συνδικαλιστικής στάσης των μισθωτών, λόγω του ότι περιορίζει δραστικά τη παραγωγή της και λόγω της ηλικίας των εργοδοτών, που πλέον δεν απασχολούν προσωπικό. Ωστόσο το παραπάνω δεν είναι και πάλι εξαίρεση, δηλαδή πολλές μικροβιοτεχνίες θα χάσουν τα όρια αυτονομίας τους, θα μετατραπούν δηλαδή σε οργανωμένα φασονατζίδικα ή θα περιορίσουν δραστικά τη παραγωγή και την απασχόληση, που τείνει να εξειδικεύεται σε μικρή παραγωγή, μικρών, ειδικών παρτίδων.

Γενικά οι μικροβιοτεχνίες της δεκαετίας του '80, στη συνέχεια σε μεγάλο βαθμό κλείνουν, ή μετατρέπονται, ή πωλούνται σε εργαστήρια φασόν, που εξαρτώνται από δίκτυα διανομής με προθεσμίες και ποινικές ρήτρες και το κυριότερο, από έναν όλο και σκληρότερο ανταγωνισμό κόστους, με συνέπεια τα δείγματα ανοχής του συνδικαλισμού από τον εργοδότη, είναι όλο και πιο σπάνια. Επιπροσθέτως, η μεγαλύτερη αβεβαιότητα και εποχική πίεση παραγγελιών της επιχείρησης, σε συνθήκες ανεργίας, μεγιστοποιεί τον αυτοέλεγχο των εργατριών προς όφελος της επιβίωσης της επιχείρησης και της συνακόλουθης διατήρησης της απασχόλησης. Αυτό εξηγεί σε μεγάλο βαθμό το ότι ενώ ο συνδικαλισμός δεν είναι σπάνιος στη δεκαετία του '80, ακόμα και στις μονάδες νάνους και στις μικρομεσαίες μονάδες, είναι σπανιότατος έως και ανύπαρκτος στα φασονατζίδικα των αρχών του '90. Τα παραπάνω μικρά φασονατζίδικα της γειτονιάς, που και αυτά με τη σειρά τους θα περιορισθούν από τον διεθνή ανταγωνισμό και τη φορολογία (αντικειμενικά κριτήρια

κλπ) ουσιαστικά είναι μετεξέλιξη δύο διαφορετικών μορφών παραγωγής, των αυτόνομων βιοτεχνιών και του φασόν στο σπίτι. Θα αναφερθούμε σ' αυτά αφού μιλήσουμε για τη σχέση συνδικαλισμού και φασόν στο σπίτι, μια εξ' αρχής προβληματική σχέση.

4.3.3.2.2 Το φασόν

Η έρευνα μας για το φασόν

Για την προβληματική σχέση μεταξύ φασόν και συνδικαλισμού, ειδικά μετά τον Ν.1262/82, αναφερθήκαμε και προηγουμένως και εστιάσαμε και στο ότι από τη στιγμή που η εγγραφή και η συμμετοχή σε σωματείο προϋποθέτει τυπική εργασία με ασφάλιση, ουσιαστικά αποκλείονται οι φασονίστριες, που φυσικά δεν ασφαλίζονται και αναλαμβάνουν παραγγελίες, κυρίως επειδή δεν ασφαλίζονται. Επίσης αναφερθήκαμε στην τεράστια έκταση του φαινομένου, που κατά την εκτίμηση μας ανεβάζει τη μη καταγεγραμμένη εργασία της δεκαετίας του '80 σε ύψος αντίστοιχο αν όχι μεγαλύτερο της καταγεγραμμένης. Δεν μιλάμε λοιπόν για ένα περιφερειακό ζήτημα, για λίγες, ειδικές, μικρές ομάδες, αλλά για έναν τεράστιο κόσμο διάχυτης παραγωγής, που στην πράξη αναφέρεται στην πλειοψηφία των εργαζομένων του κλάδου, συνεπώς μια μελέτη κλαδικού συνδικαλισμού οφείλει να αναφερθεί στο ζήτημα του φασόν στο σπίτι, ως το πρωτεύον ζήτημα της περιόδου. Από την άλλη μεριά παρότι στα τέλη της δεκαετίας του '80, ο αριθμός των φασονιστριών στο σπίτι ήταν τεράστιος, ουσιαστικά ανυπολόγιστος, παρότι υπήρχαν γειτονιές, που σχεδόν κάθε δεύτερη κουζίνα, ή δεύτερη κρεβατοκάμαρα, έκρυβε ένα φασονατζήδικο, δεν είναι φαινόμενο που θα διαρκέσει και στη δεκαετία του '90.

Παρότι οι παραπάνω πλευρές δεν έχουν ερευνηθεί επαρκώς, έχουν αναδειχθεί αρκετές πλευρές τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα, στη παραπάνω προσπάθεια μάλιστα προσπαθήσαμε με άλλη ευκαιρία να συμβάλουμε και εμείς[916]. Στη παρούσα εργασία θα αποφύγουμε μια ενδελεχή αναφορά στο παραγωγικό κύκλωμα και τις επιμέρους στρατηγικές και ταξινομήσεις, επιμένοντας κυρίως σε ορισμένες πλευρές που σχετίζονται άμεσα με το συνδικαλισμό στην Ελλάδα. Για την Ελλάδα, έχουν κατά καιρούς γίνει αρκετές εκτιμήσεις για το φασόν ως πρόβλημα παραοικονομίας, ως πρόβλημα χωροταξίας, ως κλαδικό πρόβλημα ανταγωνιστικότητας (ειδικά στην ένδυση), ως φεμινιστικό πρόβλημα, ως πρόβλημα ταξικής διάκρισης, ως πολιτικοσυνδικαλιστικό πρόβλημα. Ειδικά για τον κλάδο, η υπεργολαβία στην Ευρώπη έχει απασχολήσει αρκετές μελέτες και μια ειδική έκθεση της Κομισιόν. Επίσης ειδικά για το συνδικαλισμό των κατ' οίκων εργαζομένων, αυτό που συνήθως

[916] Μεταξύ άλλων, ΒΑΪΟΥ Ν., ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ Λ., ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ Κ., ΧΡΟΝΑΚΗ Ζ., «Διάχυτη Εκβιομηχάνιση στη Θεσσαλονίκη», στο Σύγχρονα Θέματα, 45, 1991, σ. 70-79., ΒΑΪΟΥ Ν., ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ Μ., ΧΡΟΝΑΚΗ Ζ., «Αμειβόμενη Εργασία στο Σπίτι: Μια Γυναικεία Δουλειά και μια Ιδεολογία», Στο ίδιο, σ. 47-53., ΠΑΠΑΜΙΧΟΣ Ν., ΤΣΟΥΛΟΥΒΗΣ Λ., «Όψεις της Γεωγραφίας της Βιομηχανίας: Βιομηχανικές Περιοχές και Δομή της Απασχόλησης», Στο ίδιο, 43-44, σ. 101-112., ΒΑΪΟΥ Ν., ΓΟΛΕΜΗΣ Χ., ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ Λ., ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ Κ., ΧΡΟΝΑΚΗ Ζ., Άτυπες Μορφές Βιομηχανικής Παραγωγής - Εργασίας και Αστικός Χώρος στο ΠΣΠ, Γ.Γ.Ε.Τ., 1996., ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Β., «Άτυπα Μορφώματα και Παραοικονομία: Προβλήματα Ανάλυσης, Παρερμηνείες, και Ανοιχτά Ερωτήματα για το Ρόλος τους στη Σημερινή Κρίση», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ. 63, 1986, σ. 3-29.,

αποκαλείται στην Ελλάδα, «φασόν στο σπίτι», έχει κατ' επανάληψη ασχοληθεί το ΔΓΕ, η συνδικαλιστική διεθνής κλπ, μάλιστα υπάρχει και ειδικό περιοδικό (Homenet) και στην Ελλάδα ειδικό γυναικείο τμήμα της ΓΣΕΕ. Το φασόν φυσικά απασχόλησε τις κλαδικές εργατικές ομοσπονδίες (ΟΚΕ, ΠΟΕΥΙ, ΟΕΚΙΔΕ) και με τη δική μας συμβολή.

Η έρευνα μας, για το φασόν στο σπίτι, στηρίχθηκε πρωτίστως σε επισκέψεις στα σπίτια φασονιστριών, σε αρκετές συνοικίες της Αθήνας, κυρίως στο Περιστέρι και την Καλλιθέα, από το 1989 έως το 1993 και από το 1994 έως το 1996. Την ίδια περίοδο συνεργαστήκαμε στενά με τους συνδικαλιστές και γενικά τους φορείς που είχαν τη πρωτοβουλία οργάνωσης των φασονιστριών στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, τη Λάρισα και τη Πάτρα και εκτός των άλλων καταγράψαμε τις εμπειρίες - μαρτυρίες και εκτιμήσεις τους. Θα ξεχωρίσουμε τις πολύτιμες πληροφορίες των ηγετικών στελεχών της ομοσπονδίας, όπως του Θ. Κακαβά, της Ν. Ταχταλίδου, της Δ. Χαραλαμπίδου, της Ε. Κατρίτση, της Σ. Ψωμιάδη, αλλά και της Ζ. Σώκου που είχε αναλάβει το ζήτημα από το ΕΚΑ και τη ΓΣΕΕ. Σε αυτό βοήθησε η εργασία μας στην ομοσπονδία των κλωστοϋφαντουργών και από ένα σημείο και μετά, η «χρέωση» μας με τη μελέτη του φαινομένου και την πρακτική βοήθεια στο συνδικαλισμό τους, άρα και η ενεργός εμπλοκή μας στις συσκέψεις πυρήνων πρωτοβουλίας, και τις ύστερες μαζικές συγκεντρώσεις τους, στις οποίες συμμετείχαν πάνω από 100 άτομα, άνδρες και κυρίως (95%) γυναίκες.

Οι πρώτες επαφές μας, στα 1989, στηρίχθηκαν στον κατάλογο των «επιτροπών φασόν» για τις οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια και τις σχετικές «συστάσεις» του κλαδικού συνδικάτου και των συνδικαλιστριών του φασόν. Ωστόσο δεν περιοριστήκαμε στις «γνωστές» φασονίστριες των συνδικάτων, ούτε μόνο σε αυτές που οι τελευταίες μας υπέδειξαν, αξιοποιώντας φιλικά και συγγενικά δίκτυα και τελικά ακόμα και τυχαίες αφορμές. Συνολικά ήλθαμε σε προσωπική επαφή με πάνω από 50 φασονίστριες στο σπίτι, ωστόσο δεν καταφέραμε να έχουμε πάντα ούτε τη χρονική άνεση, ούτε την απαραίτητη συνεργασία για μια συστηματική συνέντευξη. Ορισμένα πρώτα συμπεράσματα της έρευνας μας, στηριγμένα και στην πρωτοποριακή εργασία των Βαϊου Ν. κ.ά., και σε αδημοσίευτα στοιχεία της έρευνας της ΔΗΜΕΛ για λογαριασμό της ΓΣΕΕ, παρουσιάσαμε στο δελτίο του ΙΝΕ ΓΣΕΕ και αξιοποιήθηκαν σε ντοκουμέντα της ΠΟΕΥΙ και ΟΕΚΙΔΕ. Ωστόσο τότε, εκτός των άλλων, δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε πλήρως τη τεράστια διαφορά μεταξύ μεγαλοεργοδοτών φασόν, που απασχολούν μισθωτούς και του φασόν στο σπίτι. Επίσης τότε υποτιμήσαμε τα δείγματα συμπίεσης του φασόν στο σπίτι με την κλασσική μορφή της ατομικής παραγωγής, για παράδειγμα ενώ εντοπίσαμε το μεγάλο εύρος της αμοιβής και τη σημασία του αν στο σπίτι υπήρχαν μία ή πολλές ή έστω 2-3 μηχανές, δεν μπορέσαμε να καταλήξουμε σε αυτό που συντελούνταν μπροστά στα μάτια μας, δηλαδή τη φθορά και το τελικό σβήσιμο του φασόν στο σπίτι και την αντικατάστασή του από το φασόν στο εργαστήριο. Τέλος, ενώ εντοπίσαμε μια συνειδησιακή σύγχυση μεταξύ εργάτη - εργοδότη, αρκεστήκαμε να τη συναρτήσουμε με τη παραγωγική ασάφεια, μας διέφυγε δηλαδή η ειδικότερη, χρονικά προσδιορισμένη βασανιστική πορεία από τον εργάτη - φασονιστή στον εργοδότη - φασονιστή.

Αυτό αποκαλύφθηκε ανοιχτά στη συνέχεια, στη δεκαετία του '90, όπου συνεργαζόμενοι στενά με την έχουσα τη συνδικαλιστική ευθύνη Ε. Κατρίτση, μοιραστήκαμε την έκπληξη, ότι αντί να μιλάμε με εργάτες - φασονιστές, μιλούσαμε

με τους παλαιότερους εργάτες και σημερινούς εργοδότες των εργαστηρίων φασόν. Τελικά εμπλακήκαμε ενεργά και σε μια επιτροπή πρωτοβουλίας 10-15 φασονιστών, πρώην φασονιστών στο σπίτι (αλλά πλέον εργοδοτών ή εν δυνάμει εργοδοτών ή ευκαιριακά εργοδοτών) η οποία συνεδρίαζε τακτικά το 1995- 1996 και τελικά ήταν και το κύκνειο άσμα των προσπαθειών οργάνωσης της μορφής, που πλέον είχε λάβει το φασόν στο σπίτι. Επίσης, ειδικά για τον κόσμο των μικροεργαστηρίων φασόν, (τόσο εργάτες όσο και εργοδότες), είχαμε την ευκαιρία να διερευνήσουμε συστηματικά 10 μικροεργαστήρια, το προσωπικό των οποίων συμμετείχε σε ένα πρόγραμμα ενδοεπειχειρησιακής κατάρτισης του ΟΑΕΔ, το οποίο υλοποίησε η εργατική ομοσπονδία, η ΟΕΚΙΔΕ. Στο παραπάνω «σεμινάριο» που διήρκεσε περίπου τρεις μήνες, στον χώρο της εργατικής ομοσπονδίας, είχαμε την ευκαιρία συστηματικών συνεντεύξεων τόσο σε εργάτες όσο και μικροεργοδότες αλλά κυρίως σε οργανωμένες συζητήσεις που συμμετείχαν από κοινού οι μικροεργοδότες - φασονιστές και οι εργαζόμενοι τους. Τέλος για την αποκάλυψη του φαινομένου μας βοήθησε η έρευνα για παλιότερες μορφές εργασίας και συνδικαλισμού στον κλάδο, για παράδειγμα στους καλφάδες, τις οποίες παρουσιάσαμε προηγουμένως.

Το φαινόμενο του φασόν

Για το φασόν, όπως συνήθως, στις προσπάθειες να μελετηθεί ή έστω να εντοπισθεί ένας άτυπος συνήθως μη καταγεγραμμένος παραγωγικός κόσμος, μια θεωρητική και εννοιολογική σύγχυση συνοδεύει την ένδεια των στοιχείων. Στην Ελλάδα όμως είναι ενδεικτικό ότι δεν υπάρχει σύγχυση μόνο για το τι είναι τυπικό ή άτυπο, ή τη διαφορά φασόν και υπεργολαβίας, που κατά τη γνώμη μας ορθά ξεκαθαρίζουν οι Βαϊου, Χατζημιχάλης, Χρονάκη, Λαμπριανίδης, αλλά και μεταξύ οργανωμένης υπεργολαβίας και φασόν στο σπίτι. Με τη λέξη φασόν άλλοι εννοούν την κατ' οίκον εργασία, άλλοι την υπεργολαβική επιχειρησιακή στρατηγική της ραφής κομματιών ρούχων (φασόν εξωτερικού), άλλοι εννοούν γενικά την υπεργολαβία κόστους και άλλοι όλα τα παραπάνω και άλλα.... Θα μπορούσε να είναι ανέκδοτο, αλλά είναι απλό αποτέλεσμα της παραπάνω σύγχυσης, το ότι ο πρόεδρος της ΓΣΕΕ όταν κλήθηκε να χαιρετήσει την ημερίδα για το φασόν που οργάνωσε το τμήμα φασόν της ΓΣΕΕ, μίλησε αναφερόμενος στο φασόν που καλύπτει η ομοσπονδία εξαγωγέων φασόν ενδύματος. Επίσης ανεκδοτολογικού χαρακτήρα θα μπορούσε να είναι το ότι υπάρχουν καταστατικά σωματείων «κατασκευαστών φασόν» με τον ίδιο τίτλο, που άλλοτε αναφέρονται σε εργοδότες και άλλοτε σε εργαζόμενους. Η περίφημη «ομοσπονδία» κατασκευαστών φασόν εξωτερικού, δεν είναι κάποια εργατική ομοσπονδία, όπως εν μέρει μας παρασύρει ο τίτλος, αλλά μια ένωση μεγαλοεργοδοτών, που θα καταφέρει στο τέλος να δώσει αποφασιστικό κτύπημα στον εργατικό κλαδικό συνδικαλισμό.

Την υπεργολαβία, με το φασόν στο σπίτι, συγχέουν εν μέρει ακόμα και οι Βαϊου, Χρονάκη Χατζημιχάλης κ.α., που ουσιαστικά ανέδειξαν το ζήτημα της υπεργολαβίας και του φασόν στην Ελλάδα και το ίδιο λάθος όπως είπαμε, κάναμε και εμείς παλιότερα. Για παράδειγμα, ενώ οι παραπάνω προχωρούν σε αρκετές και αυστηρές ταξινομήσεις, δεν θεωρούν σκόπιμο να επιμείνουν στην κύρια κατά τη γνώμη μας διάκριση, μεταξύ του αυτόνομου φασονιέρη, του μικρού εργοδότη φασονιέρη, που απασχολεί μισθωτούς, του μεγαλοεργοδότη φασονιέρη εξαγωγέα και του εμφανιζόμενου ως φασονιέρη, εμπόρου - εξαγωγέα, που «συνεργάζεται» με άλλους φασονιέρηδες. Έτσι φτάνουν να παραθέτουν τρεις διαφορετικές εκδηλώσεις -

διασκέψεις για το φασόν, του ΕΟΜΕΧ το 83, των εργοδοτών ενδύματος - φασόν το 1985 και της ΟΓΕ το 1987, επισημαίνοντας ότι οι εργαζόμενες έδωσαν μια τελείως διαφορετική εικόνα για τις υπεργολαβίες και το φασόν απ' ότι οι δύο προηγούμενες συναντήσεις. Φυσικά και έδωσαν τελείως διαφορετική εικόνα, αφού μιλούσαν για τελείως διαφορετικό αντικείμενο, οι μεν πρώτοι για βιοτεχνίες φασόν, οι δεύτεροι για βιομηχανίες φασόν και οι τρίτοι για τις κατ' οίκον εργαζόμενες φασονίστριες[917].

Από τα ζητήματα που απασχόλησαν την επιστημονική συζήτηση στην Ελλάδα, εκτός από την έκταση του και τη συμβολή του στην παραοικονομία, θα κρατήσουμε κυρίως τρία ερωτήματα, που σχηματικά αναφέρονται στο α) αν είναι νέο φαινόμενο, β) αν είναι επιλογή του φασονιστή - φασονίστριας και γ) αν μπορεί (και πρέπει) να οργανωθεί συνδικαλιστικά.

Ως προς το πρώτο ερώτημα, απασχόλησε το κατά πόσο αποτελεί μια παραδοσιακή δραστηριότητα, που εξελίσσεται ως κατάλοιπο του παρελθόντος, ή κατά πόσο είναι ένα νεότερο φαινόμενο κρίσης και αναδιάρθρωσης. Για τον κλάδο που μας ενδιαφέρει, φάνηκε προηγουμένως η μακρά παράδοση της κατ' αποκοπή εργασίας και της εργολαβίας σε όλο το κλάδο, ιδίως στην υφαντουργία και στην ένδυση. Ειδικά στην ένδυση επιμείναμε στη ταξική ασάφεια - απροσδιοριστία και την αντιφατική νομοθεσία - νομολογία, που σε μεγάλο βαθμό προσπαθεί ματαίως να ρυθμίσει το πρόβλημα της εξαρτημένης εργασίας, από τη προπολεμική περίοδο μέχρι και τις μέρες μας. Επίσης αναφερθήκαμε στα επιπρόσθετα προβλήματα συνδικαλιστικής συγκρότησης, που ανακύπτουν και που επίσης σε μεγάλο βαθμό αναπαράγονται μέχρι τις μέρες μας. Επιμείναμε και στο ότι τόσο η ίδια η εργασία, όσο και οι εργασιακές θέσεις της κατ' αποκοπή εργασίας αλλάζουν σε μεγάλο βαθμό. Ενώ αναπαράγονται τα κλασικά προβλήματα της εκμετάλλευσης, της απροσδιοριστίας και ασάφειας, το σύγχρονο φασόν είναι ένα ποσοτικά και ποιοτικά διαφορετικό φαινόμενο απ' το παραδοσιακό καλφαλίκι. Από την άλλη μεριά, παρότι πρόκειται για δύο διαφορετικές μορφές αξιοποίησης εργατικής δύναμης, φανερώνουν δομικά χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας. Πρόκειται για μορφές αυτού που συνήθως εμφανίζεται ως «αντίσταση στη μισθωποίηση», αλλά κυρίως για μια δυνατότητα επιχειρηματικότητας με έμφαση στη συμπίεση του εργατικού κόστους, και ταυτόχρονα για τη δυνατότητα επι-βιοτικών ευέλικτων στρατηγικών στα όρια ή εκτός της φορολογικής και εργατικής νομιμότητας.

Το παραπάνω δομικό χαρακτηριστικό της ελληνικής κοινωνίας, αναφέρεται και στο δεύτερο ερώτημα, που όπως είπαμε αφορά στο αν η συγκεκριμένη μορφή εργασίας αποτελεί επιλογή μερίδας εργαζομένων γυναικών. Προφανώς το φασόν είναι επιλογή, ωστόσο, η επιλογή όχι μόνο δεν αποκλείει καταναγκασμούς που εσωτερικεύονται, αλλά προϋποθέτει εξ ορισμού, ένα ορισμένο εύρος εναλλακτικών λύσεων απ' όπου επιλέγεται η μία ή η άλλη λύση. Αυτό αφορά συνολικά την εργασία στον καπιταλισμό, την ελευθερία του νομικά «ισότιμου» να πωλήσει την εργατική του δύναμη, όπως αναλύει ο Μαρξ. Ειδικά για το φασόν στο σπίτι, οι Βαϊου, Στρατηγάκη, Χρονάκη κ.ά., έχουν αποκαλύψει τους «μύθους» που αναπαράγουν και νομιμοποιούν την αυθαιρεσία του εργοδότη και την εξουσία του άνδρα και που σε τελική ανάλυση ακυρώνουν την «επιλογή».

[917] ΒΑΪΟΥ Ν. (κ.ά.), Άτυπες..., ό.π., σ. 38.

Το σημαντικότερο ερώτημα για την παρούσα εργασία, που περικλείει και τα προηγούμενα, είναι το ζήτημα του συνδικαλισμού. Οι Βαϊου κ.α., αναφέρονται σε στροφή των συνδικάτων σε περισσότερο «συντηρητικές» θέσεις, λόγω της κρίσης της παραγωγής και της κρίσης του συνδικαλισμού, όπου υπονοείται μια ανδροκρατία, μια αδυναμία άρθρωσης πολιτικής σε νέες συνθήκες, μια α- χωρική παρέμβαση. Η Ζ. Χρονάκη στην παρουσίαση της πρόσφατης έρευνας της ομάδας, για τις άτυπες μορφές παραγωγής - εργασίας, θα μιλήσει ποιο ανοιχτά για τα παραδοσιακά - ανδροκρατικά συνδικάτα, που υπονόμευσαν τις φεμινιστικές κινήσεις οργάνωσης των φασονιστριών. Στην παραπάνω μελέτη, διατυπώνεται η εκτίμηση ότι… «*Η περίοδος της κρίσης στο συνδικαλισμό συμπίπτει σε μια φάση μεγάλης αύξησης των υπεργολαβιών και του φασόν και όλων των άτυπων μορφών εργασίας*»[918]. Κατά τη γνώμη μας ενδεχομένως η παραπάνω εκτίμηση έχει βάση για άλλα εθνικά συνδικάτα, αλλά όχι για την Ελλάδα, για την οποία τουλάχιστον στο κλαδικό συνδικαλισμό, η ανάπτυξη του συνδικαλισμού συμβαδίζει με την επέκταση του φασόν στο σπίτι και ευρύτερα της υπεργολαβίας, ενώ και η κρίση είναι σχεδόν παράλληλη. Ειδικά για το φασόν στο σπίτι, που κυριάρχησε στη δεκαετία του '80, αν δεν έχει σβήσει οριστικά, στη δεκαετία του '90, αποτελεί πλέον ένα ελάχιστον μέγεθος, συνεπώς δεν υφίσταται πλέον και το πρόβλημα συνδικαλισμού του, τουλάχιστον όχι όπως στη δεκαετία του '80.

Επίσης δεν ευσταθεί η εκτίμηση που ορισμένες φορές διατυπώνεται και από συνδικαλιστές, ότι το παραδοσιακό ελληνικό συνδικάτο δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει τη σύγχρονη αναδιάρθρωση και αποκέντρωση του φασόν. Ο ελληνικός συνδικαλισμός δεν ήταν καθόλου ασυνήθιστος σε άτυπες μορφές εργασίας, όπως μαρτυρούν τα σημαντικά δείγματα αριστερού - ριζοσπαστικού συνδικαλισμού στους μεταπολεμικούς καλφάδες, τις παντελονούδες κλπ, αλλά και εκτός κλάδου, στους οικοδόμους, τους τσαγκαράδες κλπ. Βέβαια δεν μπορούμε να αγνοούμε ότι, ειδικά μετά τον Ν. 1262/82, για να συνδικαλιστεί κάποιος, πρέπει να μπορεί εκ του νόμου να συνδικαλιστεί, πριν απ' όλα να είναι ασφαλισμένος, νόμιμος εργαζόμενος, ακριβώς δηλαδή αυτό που δεν συμβαίνει στους φασονιστές και κάθε είδους άτυπα εργαζόμενους, που στην πραγματικότητα είναι παράνομα εργαζόμενοι. Τέλος το ακόμα απλούστερο, που δεν πρέπει να ξεχνούμε, είναι ότι για να συνδικαλιστεί κάποιος, πρέπει να θέλει να συνδικαλιστεί, πράγμα που καθόλου δεν είναι ταυτόσημο με μια δυσαρέσκεια με την εργασία του, πράγμα που φαίνεται ότι ουσιαστικά ξέχασαν πριν απ' όλα τα συνδικάτα, οι φεμινίστριες και τα κόμματα της αριστεράς.

Οι προσπάθειες συνδικαλισμού στη μεταπολίτευση και οι επιτροπές φασόν στη δεκαετία του '80

Όπως είδαμε προηγουμένως τα συνδικάτα της ένδυσης, στη μεταπολίτευση, οργανώνουν φασονίστριες, οι οποίες δηλώνονται ως «μοδίστρες φασόν», μάλιστα το σωματείο των «γυναικείων», η συνέχεια του σωματείου μοδιστρών της ΕΔΑ, κατηγορείται από το ΕΚΑ γιατί δεν οργανώνει εργαζόμενους με εξαρτημένη σχέση εργασίας και με τη σειρά του, τροποποιεί το καταστατικό. Ως ένα σημείο το παραπάνω κώλυμα ήταν πρόσχημα της κυβερνητικής πλειοψηφίας, ώστε να μην εγγράψουν ένα αριστερόστροφο σωματείο, αλλά δεν στερείται σημασίας το ότι

[918] ΒΑΪΟΥ Ν. (κ.ά.), Άτυπες..., ό.π., σ.82

πράγματι το σωματείο οργάνωνε και μη μισθωτούς. Επίσης δεν στερείται σημασίας το ότι τελικά, με την τροποποίηση του καταστατικού δυσχεραίνεται η οργάνωση των άτυπα εργαζομένων.

Στο μεταξύ οι εμφανιζόμενες ως «μοδίστρες» φασόν (στο μητρώο του σωματείου), μάλλον δεν είναι ουσιαστικά μοδίστρες, αλλά όλο και περισσότερο γαζώτριες με το κομμάτι, διασπαρμένες σε σπίτια, ανασφάλιστες, συχνά απολυμένες εργάτριες, που κυρίως στηρίζουν το παραγωγικό φασονατζήδικο «θαύμα» της ένδυσης. Είναι πλέον δεκάδες χιλιάδες και αρχίζουν να απασχολούν πιο αποφασιστικά και τα συνδικάτα, που γύρω στα 1982, επιχειρούν να ιδρύσουν σωματεία κατασκευαστών φασόν, χρησιμοποιώντας κατά τη μαρτυρία του Χ. Γαλανόπουλου ορισμένα από τα παλιότερα παραδοσιακά στελέχη της αριστεράς, τις ΕΔΑίτισες μοδίστρες. Ωστόσο η παραπάνω συνδικαλιστική δομή που επιχειρεί να στήσει κυρίως το ΑΕΜ, δεν θα καταφέρει να οργανώσει το παραγωγικό «κόκκο της άμμου», που και για τους τυπικούς λόγους που αναφέραμε προηγουμένως, ουσιαστικά δεν μπορεί να συνδικαλιστεί, ως παράνομη απασχόληση.

Στο μεταξύ η ισχυροποίηση της ΕΣΑΚ, που τελικά κατακτά την απόλυτη πλειοψηφία της ΠΟΕΥΙ και που αξιοποιώντας την ισχυρότατη συνοικιακή οργάνωση του ΚΚΕ της περιόδου και την ελεγχόμενη γυναικεία οργάνωση της ΟΓΕ, επαναφέρει στο προσκήνιο το ζήτημα του συνδικαλισμού των φασονιστριών. Σε αυτή τη φάση εντάσσονται και οι συνοικιακές και κεντρικές παρεμβάσεις της ΟΓΕ και οι συνδικαλιστικές συσκέψεις που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Μέσω λοιπόν του κομματικού μηχανισμού του ΚΚΕ και των «ελεγχόμενων» μαζικών φορέων, συγκεντρώνεται ένας σημαντικός αριθμός φασονιστριών, που σε μεγάλο βαθμό, αρχικά, κινείται εντός ή στα όρια της πολιτικής επιρροής της αριστεράς, αλλά που διευρύνεται με βάση τις συνοικιακές - παραγωγικές δικτυώσεις των ίδιων των φασονιστριών. Επίσης οφείλουμε να επισημάνουμε τη συγκυρία, όπου παρά τη κρίση στην ηγεσία και την ουσιαστική διάσπαση του συνδικαλιστικού κινήματος σε κεντρικό επίπεδο, δεν έχει ακόμα ξεθωριάσει η ηγεμονία της «αλλαγής», όπου η συνδικαλιστική πυκνότητα λαμβάνει τη μέγιστη τιμή της και παρατηρείται μια ευρύτερη άνθιση συλλογικών μορφωμάτων, επιτροπών, συλλόγων, πρωτοβουλιών σε κεντρικό, αλλά και συνοικιακό επίπεδο. Μέσα στο παραπάνω κλίμα θα εκδηλωθούν τελικά και οι ίδιες οι φασονίστριες, ή έστω ένα μέρος τους, έτσι ώστε θα εκδηλωθεί και το πραγματικό πρόβλημα, για τη δεκαετία του '80.

Οι έχοντες τη πρωτοβουλία των συσκέψεων των φασονιστριών, επιλέγουν ως χώρο την υποδομή των συλλόγων γυναικών της ΟΓΕ, όχι τόσο γιατί τάχα τη πρωτοβουλία έχουν κάποιες φεμινίστριες, αν και οπωσδήποτε στην επιλογή τους συνηγορεί η φύση του προβλήματος ως κυρίως γυναικείο πρόβλημα. Ο παραπάνω χώρος επιλέγεται λόγω της συνοικιακής διασποράς και κυρίως λόγω του ότι επιχειρείται μια κάλυψη πλατύτητας του φορέα, που θα μπορούσε να υπερκεράσει τα όποια πολιτικά συμπλέγματα της περιόδου. Στους ίδιους χώρους συναντώνται εξάλλου ευρύτερες ομαδοποιήσεις που ελέγχονται από το ΚΚΕ, όπως για παράδειγμα «οι νέοι πρωτοπόροι», δηλαδή η παιδική οργάνωση που ελέγχεται από τη ΚΝΕ. Την πρωτοβουλία με λίγα λόγια δεν είχαν οι ίδιες οι φασονίστριες ούτε οι σύλλογοι της ΟΓΕ, δεν ήταν μια πρωτοβουλία φεμινιστικών δυνάμεων, αλλά του ΚΚΕ, που θεωρεί τις φασονίστριες ως ανοργάνωτο μέρος της εργατικής τάξης.

Τελικά στα μέσα της δεκαετίας του '80, δεν ιδρύθηκαν «σωματεία», όπως εσφαλμένα γράφεται και ούτε συνεπώς υπήρξαν σωματεία που «διαλύθηκαν μυστηριωδώς» όπως επίσης γράφεται και υπονοεί κάποια αντίδραση που τα διέλυσε. Ορισμένα σωματεία είχαν, όπως είδαμε, ιδρυθεί προηγουμένως, από δυνάμεις του ΑΕΜ, τα οποία όμως δεν απέκτησαν ποτέ στοιχειωδώς συνδικαλιστική βάση και διαλύθηκαν αμέσως, όπως διαλύθηκαν όλες οι συναφείς προσπάθειες που επιχείρησαν να αναβιώσουν τον παραδοσιακό ριζοσπαστισμό των ραπτεργατριών και ραπτεργατών, όπως το σωματείο των παντελονάδων κατ' αποκοπήν και τελικά όλο το ΑΕΜ του κλάδου.

Στα μέσα του '80, ιδρύθηκαν άτυπες επιτροπές φασόν κατά συνοικία, που καμιά σχέση δεν είχαν με τα παραπάνω σωματεία, αν και όπως θα δούμε ορισμένες παλιότερες φασονίστριες, διατηρούσαν μια χαλαρή μνήμη ΕΔΑίτικης διεκδίκησης. Οι επιτροπές δεν είχαν επίσης οποιαδήποτε σχέση με τη νομική μορφή του σωματείου - συνδικάτου, δεν είχαν οποιαδήποτε τυπική κατοχύρωση, εξάλλου ήταν διακλαδικές, δηλαδή περιελάμβαναν εργαζόμενους διαφορετικών κλάδων, κυρίως ένδυσης και δευτερευόντως υπόδησης – κοσμημάτων κλπ. Με αυτή την έννοια μια αιτιολόγηση της τελικής αποτυχίας του εγχειρήματος, στις «...διαφωνίες στους συνδικαλιστικούς φορείς και τα κόμματα για το αν θα έπρεπε οι φασονιστές/τριες να έχουν δικό τους σωματείο», ή στην υπονοούμενη αντίθεση μεταξύ φεμινιστριών και συνδικαλιστών είναι λανθασμένη. Δεν υπήρξε κάποια αντίθεση μεταξύ κάποιας συνδικαλιστικής και μεταξύ κάποιας φεμινιστικής στρατηγικής, μια αντίθεση, που εξάλλου ήταν αδιανόητη για τους έχοντες τη πρωτοβουλία, δηλαδή το ΚΚΕ της περιόδου. Επίσης δεν εκδηλώθηκε και κάποια δήθεν αυθόρμητη διάθεση συνδικαλισμού από τις ίδιες τις φασονίστριες, που θα είχε δείξει έστω κάποια δείγματα αυτόνομης συνέχειας, ακόμα και ήθελε μια συνδικαλιστική ανδροκρατική γραφειοκρατία να τις καθυποτάξει.

Στα μέσα της δεκαετίας του '80, συνδικαλιστικά και φεμινιστικά στελέχη του ΚΚΕ, ως κομματικό καθήκον, αναλαμβάνουν να συγκεντρώσουν τις φεμινίστριες και ως ένα σημείο το καταφέρνουν. Στην αρχή αναλώνονται σε «μαθήματα» εκμετάλλευσης, δηλαδή προσπαθούν να «διδάξουν» τις φασονίστριες στο σπίτι, ότι είναι εκμεταλλευόμενες. Αυτές με τη σειρά τους εκφράζονται με τα πιο μελανά χρώματα για τη δουλειά και τη ζωή τους, σε ένα δραματικό κλίμα, αποδεικνύουν ότι ξέρουν ότι τις εκμεταλλεύονται και όπως συχνά γίνεται σε αυτές τις περιπτώσεις, υπάρχει μια μονομερής ίσως υπερβολική έμφαση σε προβλήματα. Η κάθε μία φασονίστρια που παίρνει το λόγο, μέσα σε ένα κλίμα «προβληματολογίας», αναφέρει μόνο προβλήματα, πράγμα που αποδεικνύει ότι οι ίδιες οι φασονίστριες δεν έχουν μια ειδυλλιακή εικόνα για την εργασιακή και κοινωνική τους θέση. Αποδεικνύεται ότι στις ίδιες τις φασονίστριες δεν χρειάζεται να εξηγηθεί ότι η «επιχειρηματικότητα» και η «ελευθερία της επιλογής» τους είναι μύθος, όπως δεν χρειάζεται κυρίως να εξηγηθεί ότι είναι εκμεταλλευόμενες. Οι φασονίστριες αντί να ακούσουν το «μάθημα» περί εκμετάλλευσης, υπερκέρασαν τους συνδικαλιστές σε αυθόρμητες καταγγελίες της εκμετάλλευσης. Με την ίδια όμως αμεσότητα και αυθορμητισμό, αρνούνται και το τελικό συνδικαλιστικό «δια-ταύτα.», τη λύση της ασφάλισης και περάσματος από την παρανομία στη νομιμότητα, που εκτός των άλλων θα σήμαινε και τη δυνατότητα συνδικαλισμού τους.

Ορισμένες βέβαια (ελάχιστες) συνδικαλίζονται, ή παραμένουν συνδικαλισμένες στο κλαδικό συνδικάτο, προσπερνώντας τον «σκόπελο» του βιβλιαρίου ΙΚΑ, που λειτουργεί και ως συνδικαλιστικό δελτίο, με το βιβλιάριο ΙΚΑ που κάποτε.

παλαιότερα, εξέδωσαν, με απαραίτητο όριο απλώς τυπική εργασία λίγων μηνών, ανεξάρτητα αν εργάσθηκαν στον κλάδο. Αυτές εντάσσονται σε μια πολύ συγκεκριμένη ομάδα εργατριών, που ανεξάρτητα αν εργάζονται σήμερα ή είναι άνεργες ή απέχουν από την αναζήτηση εργασίας, ή ανεξάρτητα αν εργάζονται σε φασόν στο σπίτι, ή σε άλλη άτυπη (παρεκκλίνουσα) απασχόληση, είναι δυνατό να εγγραφούν σε κλαδικό συνδικάτο και να ψηφίσουν, ή ακόμα και να εκλεγούν στη διοίκηση, χρησιμοποιώντας το παλαιότερα ισχύων βιβλιάριο του ΙΚΑ[919]. Σε αυτή τη κατηγορία ανήκουν και αρκετοί συνδικαλιστές, που αναλαμβάνουν τη κομματική εκπροσώπηση στο συνδικάτο και με τον ίδιο τρόπο ανήκουν και ελάχιστες φασονίστριες.

Ορισμένες λοιπόν «πρωτοπόρες» εργάτριες, που ως φασονίστριες πρωτοστατούν στις προσπάθειες συντονισμού των φασονιστριών, είναι συνδικαλισμένες και ορισμένες φορές συνδικαλίστριες κλαδικών σωματείων, που ελέγχονται συνήθως απόλυτα από την ΕΣΑΚ. Η ίδια η συνδικαλιστική τους δράση είναι πρωτίστως πολιτικό - κομματικό καθήκον και συχνά παραμένουν ενεργές συνδικαλίστριες ανεξάρτητα αν είναι φασονίστριες, μισθωτές σε παράνομη ή νόμιμη εργασία ή και άνεργες. Τέτοιες συνδικαλίστριες συναντήσαμε και ως εκλεγμένους αντιπροσώπους σε συνέδρια της ΠΟΕΥΙ και ΟΕΚΙΔΕ, που παλαιότερα εμφανίστηκαν ως αντιπρόσωποι του φασόν και σήμερα γενικώς αντιπρόσωποι των εργαζομένων του κλάδου. Η παραπάνω ομάδα των συνδικαλισμένων φασονιστριών, είναι βέβαια ελάχιστη μπροστά στις χιλιάδες φασονίστριες της δεκαετίας του '80, ο όποιος συνδικαλισμός τους δεν προκύπτει από τα βιώματα της συγκεκριμένης εργασίας, από μια ανάγκη υπεράσπισης επαγγελματικών συμφερόντων. Τα παραπάνω βιώματα και συμφέροντα διαμεσολαβούνται και σχηματοποιούνται στη σφαίρα της πολιτικής, ο συνδικαλισμός είναι αποτέλεσμα της πολιτικής ταυτότητας, ένα είδος κομματικής δράσης, μια εσωτερικευμένη πολιτική υποχρέωση, ένα πολιτικό καθήκον από το κόμμα και προς το κόμμα.

Στο βαθμό που η παραπάνω πολιτική ταυτότητα - χρέωση δεν υφίσταται, όπως συνήθως συμβαίνει με τις υπόλοιπες φασονίστριες, η ένταξη τους στα συνδικάτα, ακόμα και αν θα μπορούσαν να υπερβούν το τυπικό κώλυμα του βιβλιαρίου ΙΚΑ, θα σήμαινε μια υπέρβαση της εγγενούς αντίφασης μεταξύ άτυπης εργασίας και τυπικής εκπροσώπησης της. Ο συνδικαλισμός και ειδικά ο συνδικαλισμός στην Ελλάδα δεν μπορεί γενικά και αόριστα να θεωρείται ως οργάνωση συμφερόντων, ή ομάδα συμφερόντων των εργαζομένων, χωρίς να λαμβάνουμε υπ' όψη το πολύπλοκο τρόπο πολιτικο- νομικών θεσπίσεων. Στην Ελλάδα ο συνδικαλισμός δεν είναι απλώς τυπική μορφή οργάνωσης, αλλά ασφυκτικά ελεγχόμενη από μηχανισμούς του κράτους και των κομμάτων, με κρίσιμη την εμπλοκή της δικαστικής εξουσίας, ακόμα και στις συνδικαλιστικές αρχαιρεσίες. Σε αυτό το βασίλειο της τυπικότητας- «νομιμότητας», που αντί να αρθεί μετά το 1982, λαμβάνει ακόμα ποιο ακραίες και στην πράξη μέχρι και γελοίες μορφές παρέμβασης της δικαστικής εξουσίας, του είδους του διορισμού

[919] Το βιβλιάριο του ΙΚΑ ισχύει ως συνδικαλιστικό δελτίο, ανεξάρτητα αν ισχύει ως ασφαλιστικό βιβλιάριο. Ο δικαστικός εκπρόσωπος το μόνο που ελέγχει είναι να μην έχει σφραγισθεί (άρα να μην έχει ψηφίσει ο εκλογέας) το ίδιο χρονικό διάστημα σε περισσότερα σωματεία απ' όσα προβλέπει ο νόμος. Ακόμα και αυτό όμως εύλογα αμφισβητείται, αφού είμαστε οι ίδιοι μάρτυρες περίπτωσης εκλεγμένου αντιπροσώπου (και ψηφίσαντα) χωρίς τη σφραγίδα – αποδεικτικό της συμμετοχής του στη ψηφοφορία εκλογής του, δηλαδή στο πρωτοβάθμιο σωματείο.

«επιμελέστερων», είναι ανυπέρβλητα αντιφατικό να συμμετέχει τυπικά, η πλέον άτυπη, παράνομη εργασία.

Τελικά επιλέγεται η μορφή οργάνωσης μέσω «παρα-συνδικαλιστικών» άτυπων επιτροπών, που ξεπερνούν τη νομιμότητα του θεσμοθετημένου συνδικαλισμού, έχουν ευελιξία και αμβλύνουν τη δυσπιστία των ίδιων των «παράνομων» φασονιστριών απέναντι στη νομιμότητα και σε κάθε τι που τη θυμίζει, ή έστω μπορεί να ταράξει τη περιρρέουσα ανοχή ή και συνενοχή στην παραβίαση της εργατικής και ασφαλιστικής νομοθεσίας. Από την άλλη μεριά, το άτυπο των σχημάτων βοηθάει στην χωρίς κομματικούς ανταγωνισμούς «καθοδήγηση» από την ΕΣΑΚ και την αξιοποίηση πλατιών ακροατηρίων ως χώρους πολιτικής ζύμωσης και δράσης, σε αυτό δηλαδή που ευρύτερα εντάσσονται μερικώς και τα τυπικά συνδικάτα, σύμφωνα με τη λογική του «ιμάντα».

Επίσης μέσω της παραπάνω πλατύτητας, με το τέχνασμα του παλαιότερου συνδικαλιστικού βιβλιαρίου, και την αρχή του συνδικαλισμού ως ιδεολογικής στάσης, η ΕΣΑΚ, ως ένα σημείο, ρυθμίζει τη ροή περάσματος από τον άτυπο «παρασυνδικαλισμό» στον τυπικό συνδικαλισμό φασονιστριών, ως ψηφοφόρων, στο πλαίσιο του κομματικού ανταγωνισμού για εξασφάλιση αντιπροσώπων για τα ανώτερα συνδικαλιστικά όργανα. Για παράδειγμα στα 1991, στις εκλογές του συνδικάτου Ιματισμού της Αθήνας, μια συνδικαλίστρια του φασόν, «χρεώνεται» να ενημερώνει τις φασονίστριες για τις εκλογές, χρησιμοποιώντας τον τηλεφωνικό κατάλογο των φασονιστριών του κλάδου, που παλιότερα είχαν συμμετοχή σε «επιτροπές». Σε μερικές χρειάζεται να «υπενθυμίσει» ότι μπορούν να ψηφίσουν ακόμα και χωρίς να φαίνεται ότι εργάζονται αυτή τη περίοδο και το σημαντικότερο, κανείς δεν θα τους ρωτήσει αν είναι ακόμα εργαζόμενες στο κλάδο. Ωστόσο η παραπάνω προσπάθεια προσέλκυσης ψηφοφόρων θα έχει πενιχρά αποτελέσματα και η γενική εκτίμηση είναι ότι οι φασονίστριες «δεν ήθελαν να ακούσουν για σωματεία» όχι μόνο στην αρχή, αλλά και αργότερα και δεν οργανώνονται εύκολα ούτε οι «πρωτοπόρες».

Οι αντιφάσεις των εργαζομένων φασόν

Για το συνδικαλισμό και ευρύτερα για τη συνείδηση και δράση των φασονιστριών, είναι κρίσιμη η απόλυτη κυριαρχία των γυναικών, που σε μεγάλο βαθμό παραμένουν στο σπίτι ακριβώς επειδή δεν μπορούν να «βγουν» από το σπίτι. Απομονωμένες στο «οικιακό βασίλειο», ως μητέρες - εργαζόμενες - νοικοκυρές, αναπαράγουν τα χαρακτηριστικά του ρόλου τους από τη κουζίνα στη κρεβατοκάμαρα, τοποθετώντας σε αυτούς τους χώρους και τη παραγωγική τους μηχανή. Η χαρακτηριστική εικόνα είναι η σχετικά νεαρή γυναίκα που γαζώνει συνεχώς, δίπλα σε μικρά παιδιά που παίζουν με τα κουρέλια και τις κλωστές. Ο συνηθισμένος θόρυβος είναι ο ήχος του κλάματος του μωρού να συνοδεύει τον ήχο της μηχανής και τον ήχο του ραδιόφωνου. Η φασονίστρια θα γαζώνει, θα φροντίζει τα παιδιά, θα ετοιμάζει το φαγητό, θα είναι μια χαρακτηριστική «Μαίρη Παναγιωταρά», θα εξαγοράζει ένα καλύτερο εισόδημα για την οικογένεια με την καθημερινή υπερπροσπάθεια μιας «οικιακής σκλαβιάς». Ωστόσο δεν αισθάνεται μόνο εκμεταλλευόμενη, αισθάνεται και ... «ολίγον...αφεντικό», μια «Μαίρη Παναγιωταρά» - αφεντικό και με αυτή την έννοια έχει σημασία και η αντίφαση της ίδιας της ταξικής θέσης του φασονιστή -στριας, με την έννοια που χρησιμοποιεί τον όρο ο E. O. Wright.

Το κυρίαρχο βέβαια ως προς τον προσδιορισμό της θέσης τους είναι η εξάρτηση και η εκμετάλλευση τους από το κεφάλαιο, εξάλλου αυτή καθ' αυτή η αμοιβή με το κομμάτι και η εργασία στο σπίτι, καθόλου δεν αναιρεί την έννοια του μισθού εργασίας, την υπεραξία, την ένταξη στην εργατική τάξη, σύμφωνα με τον ίδιο τον Μαρξ στο «Κεφάλαιο». Η όποια αυτονομία τους, περιορίζεται από τους καταναγκασμούς της αναγκαίας παραγωγικότητας, δηλαδή του ελέγχου της ποσότητας και ποιότητας της παραγωγής, αλλά και τη πιστή εφαρμογή των προδιαγραφών των προϊόντων και του χρόνου παράδοσης τους. Ωστόσο η έστω περιορισμένη δυνατότητα ελέγχου του ρυθμού της εργασίας, η κατά μόνας παραγωγή, ή έστω περιορισμένη δυνατότητα διαπραγμάτευσης της αξίας της εργατικής δύναμης και διαχείρισης της, δεν είναι ασήμαντες ιδιομορφίες από τα χαρακτηριστικά του τυπικού μαζικού εργάτη της μεγάλης βιομηχανίας.

Η πλέον δόκιμη κατάταξη τους στο σχήμα του Ε. Ο. Wright, είναι μάλλον των ημιαυτόνομων μισθωτών, δηλαδή των αντιφατικών τοποθετήσεων, όπως υποστηρίζει η Λ. Λεοντίδου, ωστόσο δεν νομίζουμε ότι μπορούν όλοι οι φασονιστές του κλάδου να ενταχθούν στις αντιφατικές τοποθετήσεις. Λόγω της διαφοροποιημένης εξάρτησης, αμοιβής, εκμετάλλευσης και μεταξύ των φασονιστών, τολμούμε να διευρύνουμε το εύρος των τοποθετήσεων μεταξύ εργατικής τάξης, μικρών εργοδοτών και ημιαυτόνομων μισθωτών. Σε κάθε περίπτωση οι φασονιστές δεν αποτελούν μια ενιαία ταξική κατηγορία, ή ένα ενιαίο ταξικό στρώμα. Για παράδειγμα η κεντήστρα στο σπίτι, που αναλαμβάνει ένα μέρος από την εργασία παραγωγής τουαλέτας για λογαριασμό οίκου μόδας, νυφικού κλπ, μια εργασία με ειδίκευση και σχετικά υψηλή αμοιβή, διαφοροποιείται από τη συνηθισμένη γαζώτρια, που στην κρεβατοκάμαρα ή την κουζίνα της, γαζώνει από το πρωί ως το βράδυ, τις στοίβες ανδρικά σώβρακα, για να λάβει τελικά ένα πολύ μικρό μεροκάματο.

Ακόμα πιο σημαντική όμως είναι η πιθανότητα η ίδια η φασονίστρια ή και φασονιστής να γίνονται εργολάβοι, ενώ δηλαδή αναλαμβάνουν παραγγελίες φασόν, να δίνουν κατά περιόδους ένα μέρος φασόν σε άλλες γυναίκες της γειτονιάς, ή σε μέλη της οικογένειας. Στις οικογένειες που κάποιος (πρωτίστως βέβαια η γυναίκα) ασχολείται συστηματικά με το φασόν στο σπίτι, αλλάζει συνολικά και ο χώρος του σπιτιού, και ο οικογενειακός χρόνος, αλλάζει η ίδια η οικογένεια, μάλιστα δεν ήταν σπάνιες οι περιπτώσεις εκμετάλλευσης μικρών παιδιών, συνήθως των κοριτσιών της φασονίστριας. Η αποτρόπαια παιδική εργασία δεν είναι βέβαια κάτι που αφορά το λεγόμενο τρίτο κόσμο, ή μετανάστες και τσιγγάνους, αλλά ένα μεγάλο μέρος της αθέατης παραγωγής σε εργατικές γειτονιές της Ελλάδας του '80.

Ακόμα όμως και αν η φασονίστρια δεν αναγκάζει τα κορίτσια της να εργασθούν στη μηχανή, για το «χαρτζιλίκι», συχνά χρησιμοποιεί την αδερφή, τη κουνιάδα, τη γειτόνισσα, ή τη κόρη της γειτόνισσας, συνήθως απολαμβάνοντας ένα ασήμαντο αλλά υπαρκτό «εργολαβικό» κέρδος. Το σημαντικό εδώ είναι ότι οι παραπάνω τοποθετήσεις δεν είναι μόνιμες αλλά μέχρι τη δεκαετία του '90, συχνά ευκαιριακές και ίσως κυκλικές, έτσι ώστε από μια θέση γαζώτριας με αμοιβή κάτω από την αξία της εργατικής δύναμης, το ίδιο άτομο μετατρέπεται σε μικροεργολάβο, ξαναπέφτει στη θέση της γαζώτριας κ.ο.κ. Η ένταση της εργασίας αλλά και της υπεργολαβικής αξιοποίησης ξένης εργασίας, αυξάνεται όταν αυξάνονται οι ανάγκες ή έστω οι οικονομικοί στόχοι της οικογένειας, ή άλλοτε για τους αντίστροφους λόγους περιορίζεται. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ως προς τον ταξικό προσδιορισμό, δεν μας

βοηθάει τόσο η αντιφατικότητα των θέσεων στον Wright, όσο η αντιφατικότητα της θέσης στον Τσουκαλά, η πολυσθένεια και οι πολυσθενικές στρατηγικές.

Βέβαια με βάση τις όποιες σχετικές έρευνες, όπως αυτές των Βαϊου κ.ά., τη σχετική δημοσκόπηση της ΔΗΜΕΛ του 1989, αλλά και τη δική μας διερεύνηση του φαινομένου, η κυρίαρχη ομάδα των φασονιστριών στο σπίτι είναι γαζώτριες που εργάζονται και αμείβονται με πολύ χειρότερο τρόπο απ΄ ότι οι «κανονικές» γαζώτριες στη βιομηχανία και βιοτεχνία., χωρίς ουσιαστική αυτονομία και χωρίς περιθώρια υπεργολαβικού κέρδους. Συνεπώς χωρίς να συμφωνούμε με τη συνολική ένταξη του φασόν στο σπίτι στην εργατική τάξη, όπως κάνουν οι Π. Παπαδόπουλος, Σ. Σακελαρόπουλος κλπ, καταλήγουμε ότι τουλάχιστον ως προς τον υποκλάδο της ένδυσης, στη δεκαετία του '80, η πλειοψηφία εντάσσεται στην εργατική τάξη[920]. Ορθότερα, η πλειοψηφία των φασονιστριών στο σπίτι στη δεκαετία του '80, είναι μερίδα της εργατικής τάξης, με κοινά αλλά και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά από την υπόλοιπη, με συνήθως χειρότερη και όχι καλύτερη θέση, με συνήθως μέγιστη ανασφάλεια, αλλά και συνειδησιακές συγχύσεις που σε τελική ανάλυση αναφέρονται στη παραγωγική τους θέση. Γενικά μπορούμε να διακρίνουμε τρεις κατηγορίες φασονιστριών, που δεν χωρίζονται απόλυτα και έχουν διαφορετική εξέλιξη.

Α)Το κομμάτι των λίγων, πλέον καλοστεκούμενων φασονιστριών στο σπίτι, όπως η κεντήστρα που αναφέραμε, αισθάνεται ότι οφείλει εκτός των άλλων να υπερασπίσει την ιδιαιτερότητα της τέχνης της, που ως ένα σημείο την καθιστά αλώβητη από τον ανταγωνισμό χαμηλού κόστους.

Β)Το κομμάτι που αντιστοιχεί στη «γαζώτρια της κουζίνας», αισθάνεται πριν απ' όλα την ανάγκη να διαφυλάξει τη θέση εργασίας, που συναρτάται και από τη συναίνεση στην παράνομη εκμετάλλευση και εν πάση περιπτώσει στο όφελος εργατικών ρυθμίσεων χωρίς το κόστος τους.

Γ)Το κομμάτι των φασονιστριών εργαζομένων – εργολάβων, έχει προφανώς την πλέον αντιφατική τοποθέτηση. Η φασονίστρια εργάτρια - εργοδότρια, αισθάνεται την ανάγκη να υπερασπίσει την θέση της ως εργάτρια, αλλά παράλληλα να περιορίσει τα δικαιώματα των εργατριών που η ίδια απασχολεί ως εργοδότρια.

Τα συνδικάτα και οι γυναικείες οργανώσεις ασχολούνται κυρίως με τη δεύτερη, μαζική κατηγορία των πλέον εκμεταλλευομένων φασονιστριών, ωστόσο η παραπάνω ομάδα θα είναι και η πλέον ευάλωτη στην ευρύτερη κρίση του κλάδου. Η πρώτη κατηγορία, θα παραμείνει στο φασόν στο σπίτι και στη δεκαετία του '90, αλλά σε κάθε περίπτωση αφορά σχετικά λίγες γυναίκες ή άνδρες, που δεν ελπίζουν στη βελτίωση της ζωής τους τόσο από συλλογικές δράσεις, όσο από την προσωπική τους ευελιξία, εξέλιξη, επιχειρηματικότητα. Η δεύτερη κατηγορία δεν θα διεκδικήσει σχεδόν ποτέ ασφάλιση, από τις αρχές του '90 θα αντιμετωπίσει μεγάλη πτώση της αμοιβής και τελικά η κυρίαρχη μορφή του φασόν στο σπίτι θα σβήσει. Η τρίτη κατηγορία θα ισχυροποιηθεί και συχνά θα μετεξελιχθεί από μικροεργοδοσία σε μικρομεσαία εργοδοσία και θα μας απασχολήσει αναλυτικότερα. Κυρίως είναι η

[920]Προφανώς αναφερόμαστε σε τάξη, όχι με βάση το δομικό προσδιορισμό του Πουλαντζά, δεν αναφερόμαστε στις ταξικές πρακτικές, στα διακριτά αποτελέσματα στα επίπεδα της ταξικής πάλης.

κατηγορία που επιθυμούν να μεταπηδήσουν όλες οι φασονίστριες, να γίνουν δηλαδή μικρο-αφεντικά.

Όπως είδαμε, ο Π. Ροδάκης θα ισχυριστεί ότι οι εργαζόμενοι στις μικρές μονάδες είναι συντηρητικοί, γιατί θέλουν να γίνουν αφεντικά, πράγμα που οπωσδήποτε είναι σχηματικό και απόλυτο. Εξάλλου να γίνουν αφεντικά, ή έστω να ξεφύγουν από το μικρό μεροκάματο και τη καταπίεση (ειδικά οι γυναίκες και τις σεξιστικές πιέσεις) δεν θέλουν μόνο οι εργαζόμενοι στις μικρές επιχειρήσεις, αλλά όλοι οι εργαζόμενοι, στο βαθμό που εύλογα θέλουν να βελτιώσουν το επίπεδο ζωής τους, να διαχειριστούν με καλύτερο τρόπο τον χρόνο και την εργατική τους δύναμη. Ωστόσο στις φασονίστριες αυτό ισχύει πολύ περισσότερο γιατί η αίσθηση, η φιλοδοξία ή έστω η αυταπάτη του «αφεντικού» (άλλων ή του εαυτού τους) ενυπάρχει ακόμα και όταν αποτελούν το πλέον εκμεταλλευόμενο κομμάτι της εργατικής τάξης. Δηλαδή ακόμα και το πλέον χαμηλόμισθο και εκμεταλλευόμενο κομμάτι του φασόν στο σπίτι της δεκαετίας του '80, διαβλέπει ως ορατή, απτή δυνατότητα να εκμεταλλευτεί με τη σειρά του ξένη εργασία, ανεξάρτητα αν το καταφέρνει ή για πόσο το καταφέρνει.

Ειδικά για όσες πράγματι αξιοποιούν και ξένη εργατική δύναμη, δεν έχουμε μόνο τις αντιφάσεις του εργαζόμενου - εργοδότη, που ευρύτερα αφορούν το χαμηλότερο στρώμα του παραδοσιακού μικροαστισμού, αλλά και άμεσα συμφέροντα που διαπλέκονται με τα σύγχρονα «αμορτισέρ» του πολιτικού συστήματος. Οι φασονίστριες γενικώς αγνοούν τι είναι το ΑΕΠ, τι είναι η παραοικονομία, πολύ περισσότερο τις περισσότερο «σκοτεινές» ταξικές διακρίσεις. Ωστόσο γνωρίζουν ότι αυτό που κάνουν είναι τυπικά παράνομο ή μάλλον μισο- νόμιμο ακριβώς γιατί το κράτος στην πράξη ανέχεται μια ευρύτερη παρανομία και ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων, κατά παρέκκλιση της εργατικής και ασφαλιστικής νομοθεσίας. Γνωρίζουν έστω θολά ότι το όλο παραγωγικό κύκλωμα βασίζεται στη συνενοχή, την αφάνεια και επιζεί χάρη στο ότι το χρήμα κυκλοφορεί όπως και η παραγωγή, «μαύρη», αφορολόγητη, άτυπη, ανεξέλεγκτη. Συνεπώς η εκμετάλλευση που υφίστανται και που εν μέρει αναπαράγουν δια της μικροεργολαβίας και της συνενοχής τους στην παρανομία, τους ωθεί όχι μόνο στην ριζική αμφισβήτηση του πολιτικού συστήματος αλλά κυρίως στην αναπαραγωγή του.

Έτσι εξηγείται, έως ένα σημείο και η άρνηση των ίδιων των φασονιστριών να διεκδικήσουν συλλογικά την ασφάλιση τους, για την οποία η άρνηση των εργοδοτών, του είδους «αν θέλεις ασφάλιση, δεν έχω να σου δώσω δουλειά», είναι βάσιμη ερμηνεία αλλά τελικά ανεπαρκής. Οι ίδιες οι επιτροπές φασόν και κυρίως αυτή του Περιστερίου, που είναι η μαζικότερη και καλύτερα οργανωμένη, προτείνει ως διεκδίκηση την ασφάλιση τόσο των ίδιων, όσο και του προσωπικού που απασχολούν οι ίδιες, μέχρι 2 άτομα, από τον εργοδότη. Τονίζουν, «*όχι από τον εργολάβο, αλλά από τον εργοδότη*», ακριβώς επειδή γίνονται ή μπορούν να θεωρηθούν ή το σημαντικότερο, θέλουν να γίνουν οι ίδιες εργολάβοι. Επίσης είναι σημαντικό ότι επιζεί, ως διεκδίκηση, η παλιά ρύθμιση, που αναφέραμε για τους καλφάδες ραπτεργάτες και που όπως είδαμε έχει μεταξικό παρελθόν. Δηλαδή ο εργοδότης να ασφαλίζει τις εργάτριες φασονίστριες στο ΙΚΑ, όπως και μέχρι 2 άτομα εργάτριες, που απασχολούν οι εργάτριες - φασονίστριες. Την παραπάνω ρύθμιση γνωρίζουν απ' ότι φαίνεται και οι εργοδότες – εργολάβοι, που σε ορισμένες περιπτώσεις, που πιέστηκαν για ασφάλιση, απαίτησαν από τη φασονίστρια να «αποκαλύψει» η ίδια στο ΙΚΑ τα τρία άτομα, που απασχολεί ως εργοδότης. Στις επιτροπές φασόν λοιπόν γίνεται μονίμως συζήτηση για τα δύο ή τρία άτομα, που απασχολούν μόνιμα ή

περιστασιακά, πράγμα που αποδεικνύει τις αντιφάσεις της θέσης τους, αλλά και μια συνέχεια μεταξύ φασόν και καλφαλικιού.

Το φασόν και ο συνδικαλιστικός λόγος

Στη συζήτηση για συνδικαλισμό και για κοινωνική ασφάλιση, οι συνδικαλιστές της ομοσπονδίας και των σωματείων βρίσκονται σε μεγάλη αμηχανία, αναπαράγοντας την παραδοσιακή αμηχανία των συνδικαλιστών μπροστά στο γόρδιο δεσμό της εξαρτημένης εργασίας στον κλάδο. Επίσης αμηχανία αισθάνονται όταν οι φασονίστριες στο βαθμό που πράγματι αυτό-οργανώνουν τη συζήτηση τους, δεν συζητούν για «μισθό» ή «μεροκάματο», αλλά για τη «τιμή ραπτικών» κατά είδος, χωρίς ένσημα. Για ένα διάστημα επικρατεί ένας προβληματισμός για το αν θα έπρεπε να περιληφθεί και πάλι το καλφαλίκι στις συλλογικές συμβάσεις, μια ρύθμιση δηλαδή που ίσχυε παλαιότερα, αλλά είχαν καταφέρει να καταργήσουν οι υπό την ΕΣΑΚ διοικήσεις των ομοσπονδιών, ακριβώς για να εξασφαλίσουν την ασφάλιση, τα παρεπόμενα οφέλη, όπως δώρα - άδειες κλπ και κυρίως τη δυνατότητα συνδικαλισμού σύμφωνα με τις νομικές προϋποθέσεις. Τέλος οι συνδικαλιστές και συνδικαλίστριες της ΕΣΑΚ, «πέφτουν από τα σύννεφα», όταν η εκμεταλλευόμενη εργατική τάξη, στην οποία υποτίθεται ότι απευθύνονται, ζητάει ... «βιοτεχνικά δάνεια», ή καλύτερα θέτει ως «συνδικαλιστικό» αίτημα να μπορεί να λάβει βιοτεχνικά δάνεια.

Το «περίεργο» κλίμα των συζητήσεων στις επιτροπές φασόν, που ως ένα σημείο σοκάρει τις κομματικές συνδικαλίστριες, που περιμένουν να συναντήσουν εκεί το ποιο πρωτοπόρο, από το πλέον εκμεταλλευόμενο μέρος της εργατικής τάξης και αντίθετα στη πραγματικότητα μαζεύονται γυναίκες και λίγοι άνδρες, που δεν θέλουν να συνδικαλιστούν και συζητούν περισσότερο ως εργοδότες παρά ως εργάτες, αφορά για τη δεκαετία του ΄80 μόνο ένα μέρος του φασόν στο σπίτι. Εξαιρώντας τις πολιτικές διασυνδέσεις, επισημαίνουμε ότι πρόκειται όχι για ενδεικτικό δείγμα των φασονιστριών, αλλά για το κομμάτι, που καθώς ασχολείται συστηματικά με την εργολαβία στο σπίτι, έχει τις κατάλληλες διασυνδέσεις και έχει προχωρήσει στις κατάλληλες ενέργειες ώστε να ζει σχετικά ικανοποιητικά από το φασόν. Στη πράξη αυτό σημαίνει ότι σε μεγαλύτερο βαθμό στις επιτροπές φασόν συμμετείχαν αυτές / αυτοί που σε κάποιο βαθμό αξιοποιούσαν και κάποιο εργολαβικό κέρδος, που έβλεπαν προοπτική στο φασόν, που θεωρούσαν ότι άξιζε τον κόπο να ασχοληθούν μαζί του διεκδικώντας και με συλλογικότερο τρόπο τα συμφέροντα τους. Ακόμα και αυτές που στράφηκαν στο φασόν ύστερα από απόλυση για συνδικαλιστικούς λόγους και είχαν εξ αυτού του λόγου αγωνιστική «προϋπηρεσία» και καλές σχέσεις με τις αγωνιστικές συνδικαλιστικές δυνάμεις, δεν φαίνονται διαθέσιμες να εκπέσουν πάλι στους καταναγκασμούς και πιέσεις της φάμπρικας, έτσι ώστε αξιοποιούν τη πρακτική δυνατότητα αυτοαπασχόλησης ή και μικροεργοδοσίας.

Ειδικά για την ασφάλιση στο φασόν στο σπίτι στη δεκαετία του ’80, ορισμένοι θα καταφέρουν να ασφαλίζονται, ή μάλλον θα επιδιώξουν να ασφαλίζονται αν έχουν σαφή οφέλη, για παράδειγμα όταν χρειάζεται να συμπληρώσουν ορισμένα ένσημα για τη σύνταξη[921]. Ευρύτερα ειδικά από τα τέλη του ’80, όπου και παρουσιάζεται μια

[921] Συχνά, η τέτοιου είδους ασφάλιση δεν αφορά μόνο το φασόν αλλά και άνεργες ή ευρύτερα άτυπα εργαζόμενες, που συμφωνούν με έναν εργοδότη να τους επικολλά τα

έκρηξη ιδιωτικής ασφάλισης και στο βαθμό που υπάρχει ασφαλιστική κάλυψη μέσω συζύγου, η κύρια κοινωνική ασφάλιση στο ΙΚΑ, συνεπάγεται πολύ μεγάλο κόστος με αβέβαια οφέλη, πράγμα που σε εμάς ορισμένες φασονίστριες ανέφεραν ως εξής:

> «...τα μέτρησα, δεν με συμφέρει, τι να τη κάνω; Αν μου τύχει κάτι, μακριά από 'δώ, έχω την ασφάλιση του άντρα μου....Να πληρώνω τζάμπα, να τσακώνομαι με τον εργολάβο; Και ποιος θα πληρώνει; ο εργοδότης ή ο εργολάβος; Σου λέει αν θές «καθαρά», αλλιώς δεν με συμφέρει, και έχω κι άλλες που δέχονται....»

Υπάρχουν βέβαια ελάχιστες περιπτώσεις που γαζώτριες φασόν προσέφυγαν σε δικαστήρια και κέρδισαν τις αγωγές, αποδεικνύοντας με μάρτυρες εξάρτηση εργασίας, πράγμα που επιφέρει τεράστιο κόστος για τον εργοδότη και επιπλέον ποινικές κυρώσεις από αγωγές του ΙΚΑ. Αυτό όμως είναι εξαιρετική περίπτωση ρήξης, στην οποία σπάνια καταφεύγουν οι φασονίστριες, όχι μόνο γιατί καταπατούν τον άγραφο νόμο της συνενοχής, που μοιάζει να σημαίνει «μπαμπεσιά», όχι μόνο γιατί μετά θα αντιμετωπίσουν μια απόλυτη άρνηση εργολάβων για κάθε νόμιμη ή και άτυπη εργασία, αλλά και γιατί ακόμα και αν κερδίσουν τη δίκη, θα έχουν συγκριτικά λίγα οφέλη. Ενώ δηλαδή θα έχει τεράστιο όφελος το ΙΚΑ και ζημιά ο εργοδότης, τα όποια οικονομικά οφέλη για τους ίδιους τους φασονιστές, τελικά περιορίζουν οι δικηγόροι και αντίθετα απαιτείται μεγάλη ψυχική φθορά, τρέξιμο στα δικαστήρια κλπ., πράγματα δηλαδή που κυρίως αποφεύγουν οι «εργάτριες – νοικοκυρές - μητέρες» του φασόν.

Με βάση τα παραπάνω η ασφάλιση στο ΙΚΑ, άρα και η νομιμοποίηση του φασόν, αν και είναι νομικά δυνατή, δεν είναι αξιοποιήσιμη, οι φασονίστριες ακόμα και όταν και όσες συσπειρώνονται σε επιτροπές μένουν ανασφάλιστες. Ανασφάλιστες, μένουν όμως και οι «πρωτοπόρες» φασονίστριες, οι συνδικαλισμένες, ακόμα και οι συνδικαλίστριες, που αν και αναλαμβάνουν την άτυπη εκπροσώπηση - καθοδήγηση του φασόν στο σπίτι, αν και πρωτοστατούν σε κηρύγματα εκμετάλλευσης και προπαγανδίζουν γενικώς την ανάγκη ασφάλισης, ακόμα και οι ίδιες δεν είναι ασφαλισμένες. Πολύ περισσότερο δεν ασφαλίζουν οι φασονίστριες τα άτομα που οι ίδιες απασχολούν, μάλιστα τελικά αυτός φαίνεται να είναι και ο λόγος που αρκετές «πρωτοπόρες» ουσιαστικά προσπαθούν να αποφύγουν ακόμα και τη συζήτηση του θέματος στις «επιτροπές».

Αντίθετα, τα συνδικάτα επιμένουν στις «επιτροπές» να συζητηθεί κυρίως το ζήτημα της ασφάλισης, πράγμα που εκτός των άλλων αιτιολογείται από την ασφαλιστική νομιμοποίηση των συνδικάτων και τα συμφέροντα των εργατών που κυρίως συμμετέχουν στα συνδικάτα, δηλαδή συνήθως αριστερόστροφες, αγωνιστικές ομάδες της τυπικής εργασίας. Όπως είδαμε προηγουμένως, παρά του ότι και η τυπική απασχόληση αυξάνεται στη δεκαετία του '80, πολλές επιχειρήσεις ένδυσης αποκεντρώνουν τη ραφή σε αθέατα εργαστήρια - σπίτια, πράγμα που σημαίνει ότι η τυπική εργασία πιέζεται διπλά. Πιέζεται δηλαδή να είναι ποιοτική και παραγωγική σε βαθμό που να ισοσκελίζει τον ανταγωνισμό κόστους του φασόν και από την άλλη να «ξεχνά» δικαιώματα και αγώνες λόγω της μόνιμης απειλής του εργοδότη ότι θα δώσει «... τη δουλειά έξω». Δεν είναι τυχαίο λοιπόν που τα συνδικάτα επιχειρούν να προσεγγίσουν τις φασονίστριες κυρίως με στόχο να ασφαλιστούν, πράγμα που έχει

απαραίτητα ένσημα για την εξασφάλιση της κατώτατης σύνταξης του ΙΚΑ και ουσιαστικά για να μην «...πάνε χαμένα τα ένσημα που ήδη έχω».

πολλαπλό νόημα: Μέσω της ασφάλισης του φασόν στο σπίτι, ουσιαστικά το ίδιο το φασόν καθίσταται μη ανταγωνιστικό, καθώς ανεβάσει περίπου κατά 50% το κόστος, άρα πιέζεται λιγότερο η τυπική εργασία των συνδικαλισμένων σε οργανωμένες επιχειρήσεις. Επίσης μέσω της ασφάλισης, οι φασονιστές θα είχαν το τυπικό δικαίωμα να συνδικαλιστούν, πράγμα που θα ενδυνάμωνε τα συνδικάτα και τελικά τις εργατικές διεκδικήσεις, που περιελάμβαναν αυξήσεις και την κατάργηση της παράνομης αμοιβής με το κομμάτι, γενικότερα αντιστέκονταν σε τάσεις απορύθμισης της εργασίας. Στην πράξη λοιπόν τα συνδικάτα πλησιάζουν τις φασονίστριες και τους ζητούν μέσω της οργάνωσης τους να βοηθήσουν στην κατάργηση του υφιστάμενου φασόν στο σπίτι, να αυτοκαταργηθούν ως ημι-παράνομες φασονίστριες.

Με βάση τα παραπάνω αιτιολογείται γιατί ο συνδικαλιστικός λόγος που βασίζεται πρωτίστως στην διεκδίκηση της ασφάλισης δεν αγγίζει τις φασονίστριες και μάλιστα δεν αγγίζει πρωτίστως τις φασονίστριες που έρχονται σε επαφή με τα συνδικάτα. Αυτές φαίνονται πρόθυμες να συναντηθούν με έναν γενικό πολιτικο-συνδικαλιστικό αγωνιστικό λόγο των συνδικάτων, ορισμένες συμμετέχουν και σε κινητοποιήσεις, για παράδειγμα επί δύο έτη, κάποιες συμμετέχουν, με δικό τους «μπλοκ» και πανώ, στη συγκέντρωση της πρωτομαγιάς. Ωστόσο κατά τη συνδικαλιστική «αργκό», όταν ακούσουν για ασφάλιση, ... «κάνουν το Γερμανό», που σημαίνει κάνουν ότι δεν καταλαβαίνουν. Το αίτημα που φαίνεται να αγγίζει αρκετές είναι η λειτουργία βρεφονηπιακών σταθμών, πράγμα όμως που δεν σημαίνει - όπως πίστευαν ορισμένες συνδικαλίστριες - ότι η βρεφονηπιακή υποδομή θα τις έστρεφε από την άτυπη στην τυπική εργασία. Οι περισσότερες φαίνεται να ήθελαν όχι να βγάλουν τη παραγωγή από το σπίτι, αλλά τα παιδιά από το σπίτι, ώστε να συνεχίσουν με καλύτερους όρους την οικιακή - άτυπη - παραγωγή. Επίσης φαίνεται να αποδέχονται ότι μέσω του φασόν αναπαράγεται η εξουσία του άνδρα, αλλά όχι μόνο με τον τρόπο που έχει υποδειχθεί, δηλαδή ως συγκατάβαση στην υποχρέωση των γυναικών προς το σύζυγο να παραμένουν στο σπίτι. Η ανδρική εξουσία βρίσκεται όχι μόνο στο σπίτι αλλά και στο εργοστάσιο, όπου διαπλέκεται με την εξουσία της εργασιακής ιεραρχίας και μερικές φορές καταλήγει σε χροιά σεξιστικών πιέσεων προς νεαρές κοπέλες. Μάλιστα από αυτές τις εμπειρίες αιτιολογείται και μια πλευρά της απέχθειας για τη μισθωτή απασχόληση στη βιομηχανία και αντίθετα την αξιοποίηση της πρακτικής δυνατότητας αυτοαπασχόλησης ή και μικροεργοδοσίας.

Συνεπώς ο «συντηρητισμός» των κομματικοποιημένων ανδροκρατικών συνδικάτων που δεν καταλαβαίνουν και τελικά «πνίγουν» τον φεμινιστικό αυτόνομο λόγο των φασονιστριών είναι μόνο η μια πλευρά του νομίσματος και πάντως όχι η κυρίαρχη. Σε κάθε περίπτωση τα συνδικάτα, στη δεκαετία του '80, δεν ήταν περισσότερο «συντηρητικά» από άλλοτε, και ακόμα, αν επισημαίνουμε το «συντηρητισμό» των συνδικάτων δεν πρέπει να ξεχνάμε το «συντηρητισμό» των φασονιστριών. Μια φεμινιστική λογική, που στο όνομα της υπεράσπισης της γυναίκας, υπερασπίζει την άτυπη - γυναικεία απασχόληση κόντρα στη τυπική ανδρική συνδικαλισμένη απασχόληση, δείχνει να ξεχνάει ότι, τουλάχιστον στο κλάδο και η τυπική εργασία είναι γυναικεία, όπως και οι συνδικαλιστές είναι κυρίως γυναίκες, ενώ φασονίστριες, ως γυναίκες εργολάβοι, σε κάποιο βαθμό εκμεταλλεύονται άλλες γυναίκες. Από την άλλη μεριά, ότι μερικές από τις πλέον κακές από κάθε άποψη θέσεις εργασίας στην Ελλάδα αφορούν γυναίκες, ότι τις περισσότερες δυσκολίες συλλογικής διεκδίκησης έχουν γυναίκες και το ότι οι παρεκκλίσεις από τη νομοθεσία, η διάχυση της εκμετάλλευσης, ακόμα και οι ενδοεργασιακές αντιθέσεις αφορούν πρωτίστως γυναίκες, δεν είναι βέβαια τυχαίο. Κάθε είδους καταναγκασμοί υποχρεώνουν κυρίως

γυναίκες να εργασθούν ουσιαστικά παράνομα και αυτή η παρανομία, που εν μέρει εξωραΐζεται από την φιλολογία περί άτυπου, όχι μόνο αναπαράγει τη διπλή τους εκμετάλλευση, αλλά και τη θεσμοποιεί. Με αυτή την έννοια είναι φανερά προβληματική μια «εύκολη» ρετσέτα περί «συντηρητισμού» της γυναικείας εργατικής τάξης, ή στο πλαίσιο του «δομικού προσδιορισμού», μια εξαίρεση των φασονιστριών από την εργατική τάξη. Επίσης προβληματικές είναι και οι αναφορές στη «μηδενική ταξική συνείδηση» του πλέον «εκμεταλλευόμενου τμήματος της εργατικής τάξης», που αναφέρονται από τη κομματικο-συνδικαλιστική ηγεσία της περιόδου στον κλάδο.

Τα συνδικάτα, ακόμα και στη περίοδο του '80, που όπως είπαμε είναι η πλέον «ανθηρή» τους περίοδο, μετά το '46, φαίνονται πράγματι εκτός τόπου και χρόνου όταν αναφέρονται στο φασόν. Ακόμα και όταν δεν συγχέουν υπεργολαβίες, φασόν, κλπ και ακόμα και όταν για ένα διάστημα οι κομματικοί ανταγωνισμοί δεν τα εμποδίζουν να μελετήσουν κάπως καλύτερα τον κλάδο και το φασόν, φαίνεται να αγνοούν το τρέχον κύκλωμα αλλά και την εργασιακή - συνδικαλιστική παράδοση. Συχνά αναφέρονται στο ότι το φασόν δεν είναι ένα νέο φαινόμενο αλλά οι νεαροί συνδικαλιστές, που ξεπηδούν από τους κομματικούς κομματισμούς, φαίνεται να αγνοούν τόσο το καλφαλίκι όσο και τη παράδοση συνδικαλισμού των καλφάδων, τη νομολογία περί εξάρτησης εργασίας, σε τελική ανάλυση είναι δέσμιοι των κομματικών γραμμών και ανταγωνισμών και της ανάγκης να παρουσιάζουν «συνδικαλιστικές κατακτήσεις». Έτσι οι κλαδικές ομοσπονδίες, που κάτι έπρεπε να ξέρουν περισσότερο από τη ΓΣΕΕ, πανηγυρίζουν, μαζί με τη ΓΣΕΕ, για τα νομοθετικά μέτρα του 1985-1986[922], που υποτίθεται κατοχυρώνουν την «κατάκτηση της ασφάλισης» μετά από πολλούς αγώνες....

Στην πραγματικότητα τα παραπάνω νομοθετήματα δεν επιφέρουν κάποια ρύθμιση που ήδη δεν ισχύει από τη νομοθεσία ή τη νομολογία και μάλιστα καθώς δεν επιλύουν καθαρά το ζήτημα της εξαρτημένης εργασίας, μάλλον υποχωρούν από ανάλογα μεταπολεμικά νομοθετήματα. Το ουσιαστικό ζήτημα δεν είναι, όπως ποτέ δεν ήταν, ο λογιστικός υπολογισμός του ενσήμου ή γενικά και αόριστα η αναφορά σε εξαρτημένη εργασία, αλλά οι μηχανισμοί νομιμοποίησης και ελέγχου του φασόν, του περάσματος ενός ολόκληρου κόσμου από τη παρανομία στη νομιμότητα. Επίσης το πρόβλημα δεν ήταν ένα απλό έλλειμμα συνδικαλιστικής οργάνωσης, αλλά συνολικής κατεύθυνσης του κλάδου ένδυσης - κλωστοϋφαντουργίας, για την οποία όπως είπαμε αρκούνταν ουσιαστικά στη καταγγελία της ΕΟΚ, στη γενική «κρισιολογία» και «προβληματο-λογία», τη βερμπαλιστική αναφορά στον ΕΦΚΕ. Ορισμένες φορές που συνδικαλιστές χρειάζονταν εκτός από «μαθήματα εκμετάλλευσης» να δώσουν και κάποια προοπτική στις φασονίστριες, ανακαλούνταν ο «πασπαρτού» του ΕΦΚΕ, λες και οι φασονίστριες ήταν εργαζόμενες της Πειραϊκής - Πατραϊκής. Επίσης όταν μια νεαρή συνδικαλίστρια εκνευρίστηκε μπροστά στην εικόνα η «εργατική τάξη» να ζητάει αντί για μεροκάματα και ασφάλιση, αιτήματα όπως οι φασονίστριες εργοδότριες να μην ασφαλίζουν το προσωπικό τους και όπως τα ...βιοτεχνικά δάνεια για το φασόν, εκστόμισε με κυνικότητα αυτό που ευρύτερα συζητούνταν στα συνδικάτα όταν πιέζονταν από τους εργοδότες μέσω του φασόν:

«Μη μου λετε ότι έχει το φασόν προβλήματα.... καλύτερα να κλίσετε όλες και να ρθείτε μαζί μας στα εργοστάσια, να παλέψετε μαζί μας...»

[922] Ν 1539/85, 1654/86

Οι αναφορές στις δήθεν «αντικειμενικές» αιτίες του φαινομένου είναι ενδεικτικές της αδυναμίας των συνδικάτων και ειδικά των συνδικαλιστριών που αναλαμβάνουν την ευθύνη καθοδήγησης. Για παράδειγμα μια συνδικαλίστρια, σε μια από τις πάμπολλες σχετικές συσκέψεις, θα αναφέρει ότι «αντικειμενικές» αιτίες είναι:

> «... η κρίση και η ανεργία, η πτώση του βιοτικού επιπέδου, η έλλειψη βρεφονηπιακών σταθμών και άλλων διευκολύνσεων για την εργαζόμενη μητέρα, **το χαμηλό επίπεδο μόρφωσης** κ.α.» [έμφαση ΣΚ]

Όπως όμως αναφέραμε, το φασόν στο σπίτι όχι μόνο δεν διαδέχεται μια κρίση (τουλάχιστον στον κλάδο της ένδυσης) ως προς τη παραγωγή και την τυπική απασχόληση, αλλά η έκρηξη του συμπίπτει με τη μέγιστη καταγεγραμμένη παραγωγή και απασχόληση. Επίσης η αναφορά στο χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των φασονιστριών, ως αιτιολόγηση του φασόν, είναι αστήρικτη αλλά και ενδεικτική της υπονοούμενης εκτίμησης για το ότι οι φασονίστριες δεν «καταλαβαίνουν» την εκμετάλλευση τους, άρα θα πρέπει να τους την αποκαλύψουν οι συνδικαλιστές – κομματικά στελέχη. Παρόμοια γίνεται αναφορά σε προβλήματα ανάπτυξης «εργατικής συνείδησης» ως εξής:

> «Ξεκομμένοι από κάθε είδους συλλογική δραστηριότητα αναπτύσσουν ελλιπή ή μηδενική ταξική συνείδηση με αποτέλεσμα να στερείται το σ.κ. τη συμμετοχή του πιο καταπιεσμένου κ' εκμεταλλευομένου τμήματος της εργατικής τάξης».

Δηλαδή αν και μιλάμε για εργατική τάξη και μάλιστα για το πιο εκμεταλλευόμενο κομμάτι της, έχει μηδενική ταξική συνείδηση και αυτό οφείλεται στην έλλειψη συλλογικότητας. Με αυτό τον τρόπο θεωρείται ότι αυτή η συνείδηση δεν σχετίζεται με τα ειδικά χαρακτηριστικά της θέσης παραγωγής, εκτός από την έλλειψη συλλογικότητας, ότι οι φασονιστές απλώς έχουν αυταπάτες ή νομίζουν ότι έχουν άλλα συμφέροντα, και αν συνειδητοποιήσουν τη θέση τους θα συνδικαλιστούν... Στη συνέχεια στην ίδια εισήγηση, αναγνωρίζεται ότι μόνο τυπικά είναι κατοχυρωμένο το δικαίωμα ασφάλισης και επισημαίνεται: «Η ασφάλιση προϋποθέτει διεκδίκηση κ' αποδοχή της». Ωστόσο το βάρος αποδίδεται αποκλειστικά στους εργοδότες με το: «*Η αυθαιρεσία των εργοδοτών όμως δεν έχει όρια. Ποιος φασονίστας θα διεκδικήσει ότι δικαιούται, όταν ξέρει πως θα μείνει χωρίς δουλειά*:» Αυτά βέβαια είναι αλήθεια, αλλά όχι όλη η αλήθεια, που περιλαμβάνει και τη περιορισμένη διάθεση και τελικά το περιορισμένο συμφέρον προς την ασφάλιση, πράγμα για το οποίο οι συνδικαλιστές φαίνεται να αρνούνται να ομολογήσουν, αν και αναφέρεται σε περισσότερο «κομματικά κείμενα».

Στις δύο χειρόγραφες εισηγήσεις, είναι προφανείς οι διαφορετικές εκτιμήσεις ή μάλλον οι περισσότερο αντικειμενικές περιγραφές που περισσότερο ως υπονοούμενα απευθύνονται στο «στενότερο», κομματικό ακροατήριο. Σε αυτό (ως προσωπική εκτίμηση του εισηγητή) περιλαμβάνεται η εργοδοσία - εργολαβία που υποκρύπτεται πίσω από το φασόν στο σπίτι, παρουσιάζεται ο προβληματισμός για τη συλλογική διεκδίκηση κατ' αποκοπή αμοιβής, τα βιοτεχνικά δάνεια ως αίτημα, παρενθετικά περιλαμβάνεται και η ανάγκη τροποποίησης των καταστατικών των σωματείων (άρα το τυπικό κώλυμα), οι αντιφάσεις γύρω από το ζήτημα της ασφάλισης κλπ. Και πάλι όμως δεν φαίνεται να συνειδητοποιείται με ακρίβεια το πλήθος των αντιφάσεων και μετεξελίξεων του φασόν στο σπίτι, οι συνέπειες της κρίσης και οι θεσμικές αλλαγές

που επιταχύνουν τη μεγάλη αλλαγή που αναφέραμε προηγουμένως. Ήδη από τις αρχές του '90, το φασόν στο σπίτι του κλάδου, όπως ίσχυε στις δεκαετίες 70-80, ουσιαστικά καταργείται και δίνει τη θέση του στο φασόν στο εργαστήριο, για το οποίο θα αναφερθούμε παρακάτω.

Το φασόν στο σπίτι στη δεκαετία του '80 είναι ακραία μορφή ευελιξίας της εργασίας χωρίς τις «δυσκαμψίες» της νομοθεσίας και του ισχυρού συνδικαλισμού της περιόδου, επιτρέπει να εμφανίζεται μια συμπίεση της εργατικής αμοιβής, παρά την αύξηση της απασχόλησης και μάλιστα συγκροτεί μια ευρύτατη ομάδα με συμφέροντα στην αναπαραγωγή του. Το παραπάνω ενισχύει τον ατομισμό και όχι τη συλλογικότητα, τον ανταγωνισμό κόστους και την «αμυντική» στρατηγική του κλάδου στο διεθνή ανταγωνισμό, την ενσωμάτωση και όχι την αμφισβήτηση του πολιτικού συστήματος, μάλιστα όλα τα παραπάνω στηρίζονται σε τελική ανάλυση σε κρατικές πολιτικές. Το κράτος αδυνατεί να ελέγξει τη φορολογική και εργατική νομιμότητα αλλά κυρίως φαίνεται να μην θέλει να το πράξει, ενισχύοντας έμμεσα ανορθολογικές πρακτικές που διαπλέκονται με οικογενειακούς ορθολογισμούς και καταναγκασμούς. Ήδη στις αρχές του '80, υπάρχει μια τεράστια παραγωγή που διαφεύγει από κάθε έλεγχο και καταγραφή, κινούμενη στους δαίδαλους της παρα-οικονομικής διανομής. Ακόμα όμως και στις εξαγωγές, που τυπικά περνούν από ελέγχους, καταγράφεται ίσως λιγότερα από τα μισά προϊόντα που τελικά εξάγονται.

Είναι χαρακτηριστικό ότι το υπουργείο οικονομικών και γενικά οι οικονομικές υπηρεσίες ουσιαστικά ανέχονται τη τραγελαφική κατάσταση των ανεξέλεγκτων υπεργολαβικών εξαγωγών, που γενικά εμφανίζουν να εξάγεται η μισή περίπου ποσότητα απ' όσο οι χώρες εισαγωγής δηλώνουν ότι εισάγουν από την Ελλάδα. Επίσης συντηρεί μια ειδική κατηγορία ρυθμίσεων για τις επιχειρήσεις φασόν εξωτερικού, που εκτός των άλλων θα ενισχύσει τη φασονατζίδικη βιομηχανία των οργανωμένων μονάδων που θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια. Ειδικά για το φασόν στο σπίτι είναι χαρακτηριστική η ουσιαστική άρνηση του ΙΚΑ να προβεί σε ελέγχους εργολάβων και εξαγωγέων που εμφανίζουν παραγωγή χωρίς προσωπικό. Τέτοιο είδος επιχειρήσεων όπως είδαμε δεν είναι καθόλου σπάνιο στην ελληνική ένδυση, για παράδειγμα στα μέσα της δεκαετίας του '80, στην επιχείρηση ΓΑΚΗΣ, εμφανίζονται να εργάζονται μόνο 80 άτομα, 50 υπάλληλοι γραφείου (λογιστές κλπ) και 30 συσκευάστριες, πράγμα που σημαίνει ότι «κρύβεται» το υπόλοιπο μέρος της παραγωγής, που αναλογικά μπορεί να εκτιμηθεί σε πάνω από 800 άτομα.

Επίσης το ΥΠΕΘΟ, παρά τις προκλήσεις των συνδικάτων, αρνείται τη διασταύρωση των στοιχείων απόδοσης ΦΠΑ, με τα στοιχεία παραγωγής και απασχόλησης. Τελικά δεν είναι υπερβολή να εκτιμήσουμε ότι το φασόν στο σπίτι, όπως ευρύτερα η ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων και η υπεργολαβική στρατηγική κόστους με διεύρυνση της απασχόλησης, είναι πολιτικές που όχι μόνο ανέχεται το κράτος, αλλά και τις προκαλεί. Ακόμα μια φορά δημιουργεί μια ασαφή κοινωνική κατηγορία, μεταξύ υπερ-εκμεταλλευόμενων μισθωτών και μοριακού καπιταλισμού, εξαρτημένη από διεθνή παραγωγικά κυκλώματα και με συμφέροντα στην ασάφεια στην ανομία, στην απορύθμιση.

Είναι υπερβολικό βέβαια να υποστηρίξουμε ότι οι κρατικές πολιτικές στοχεύουν κυρίως στην αποδυνάμωση του συνδικαλισμού, ωστόσο δεν είναι υπερβολικό να υποστηρίξουμε ότι η αποδυνάμωση της συνδικαλιστικής πίεσης για αυξήσεις και γενικότερα η συμπίεση του κόστους παραγωγής, που με τη σειρά του περιορίζουν τις

πληθωριστικές πιέσεις, είναι από τους βασικούς στόχους της οικονομικής πολιτικής της «σταθεροποίησης», των μέσων του '80. Ταυτόχρονα επιτυγχάνεται μια συγκράτηση της ανεργίας μέσω της άτυπης απασχόλησης και μια ευρύτερη συναίνεση, εισροές σε συνάλλαγμα από άδηλες, αλλά υπαρκτές εξαγωγές. Τελικά αναπαράγεται μια «αμυντική» στρατηγική χαμηλού κόστους, που ως ένα σημείο ανταγωνίζεται αλλά και υποστηρίζει το μέγεθος της τυπικής απασχόλησης και που όταν συνθλίβεται μπροστά στο νέο διεθνή ανταγωνισμό και τη φιλελευθεροποίηση του τέλους της δεκαετίας του '80, αρχών της δεκαετίας του '90, θα παρασύρει συνολικά τον κλάδο, πριν απ' όλα το φασόν στο σπίτι.

Από το φασόν στο σπίτι, στα εργαστήρια φασόν («φασονατζίδικα»)

Ο πολιορκητικός μηχανισμός του φασόν στο σπίτι, ενάντια στον συνδικαλισμό, καταργείται όταν ο ελπιδοφόρος συνδικαλισμός της δεκαετίας του '80, αποσυντίθεται, δηλαδή η κρίση του φασόν είναι παράλληλη με την κρίση της απασχόλησης και συλλογικής δράσης, όπως παράλληλες ήταν και οι εκρήξεις τους. Το στοίχημα της αναβάθμισης του κλάδου μέσω στρατηγικών, που αντί να βασίζονται στον υπεργολαβικό ανταγωνισμό κόστους, βασίζονται σε ανταγωνισμό ποιότητας, πρωτοτυπίας, μόδας, έχει σχεδόν χαθεί για την Ελλάδα, λόγω και του νέου διεθνούς ανταγωνισμού, της έλλειψης τεχνογνωσίας, της φθοράς της υφαντικής βιομηχανίας, που ουσιαστικά στηρίζει τη μόδα της ένδυσης. Η εγχώρια παραγωγή, πιεζόμενη διπλά, δηλαδή από τις παραγωγές μόδας και από τις παραγωγές «χαμηλού κόστους», κατακρημνίζεται σε όγκο και αξία, η ανεργία διογκώνεται. Μεταξύ των άλλων εργαζομένων ή μάλλον πριν απ' όλους τους άλλους, πλήττονται οι εργαζόμενοι με άτυπες σχέσεις, η αποκεντρωμένη «περιφέρεια» της υπεργολαβίας.

Έτσι οι άλλοτε χιλιάδες φασονίστριες στο σπίτι, οι εργάτριες - νοικοκυρές, γίνονται ή «απλές» νοικοκυρές, ή καταγράφονται στους ανέργους, ή για ένα διάστημα γίνονται μικροεργοδότες υπεργολάβοι, δηλαδή «γνήσια» αφεντικά, που επιχειρούν να απαντήσουν στον σκληρότατο ανταγωνισμό κόστους με ακόμα μεγαλύτερη εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης. Ένα μέρος των ανέργων αναγκάζεται να καταφύγει και πάλι στη μισθωτή απασχόληση, ανταγωνιζόμενο πλέον με ένα τεράστιο μέρος γυναικών, που κατά καιρούς έχουν εργαστεί στο κλάδο και η οικονομική στενότητα το αναγκάζει να εργασθεί, μερικές φορές αποποιούμενο στοιχειώδη δικαιώματα, μεταξύ των οποίων και το συνδικαλισμό. Δίπλα στις τελευταίες, εργάζονται ή επιθυμούν να εργασθούν όλο και περισσότεροι νόμιμοι ή συνήθως παράνομοι μετανάστες, που διογκώνουν τον ανταγωνισμό της εργασίας, αναπαράγουν τη παρανομία.

Το κράτος τελικά θα δώσει και το οριστικό κτύπημα στο φασόν στο σπίτι, λόγω της πίεσης των ασφαλιστικών και φορολογικών εξόδων, με τα οποία επιβαρύνει τις επιχειρήσεις. Συγκεκριμένα, από τη μία καθιερώνει ουσιαστικούς ελέγχους στη διακίνηση της παραγωγής και από την άλλη προωθεί έναν έλεγχο της ασφαλιστικής κάλυψης στη μεταποίηση. Ο συνδυασμός των παραπάνω, παράλληλα με την διατήρηση ως ένα σημείου του εξαγωγικού προσανατολισμού της φασονατζίδικης παραγωγής, επιτρέπουν τη λειτουργία οργανωμένων - νομίμων εργαστηρίων φασόν που απασχολούν αρκετούς εργαζόμενους. Τα εργαστήρια φασόν, άλλοτε διατηρούνται στους ίδιους χώρους με τη δεκαετία του '80, αλλά αυξάνουν συνήθως την απασχόληση τους. Άλλοτε εγκαθίστανται σε χώρους παλαιοτέρων

μικροβιοτεχνιών ή αποτελούν μετεξέλιξη τους από την αυτόνομη παραγωγή στο φασόν. Άλλοτε στεγάζονται σε νέα ημιυπόγεια πολυκατοικιών, ή ακόμα και σε ποικίλους βοηθητικούς χώρους, όπως γκαράζ κατοικιών κλπ. Είναι οργανωμένα συνεργεία και συνεπώς είναι σε θέση να παράγουν σχετικά μεγάλες παρτίδες, συγκριτικά με το φασόν στο σπίτι, έτσι διευκολύνουν τους εργολάβους - εξαγωγείς που συνεννοούνται με λιγότερους «υπεύθυνους» και περιορίζουν το κόστος και το χρόνο μετακινήσεων.

Αυτή η τάση είχε εκδηλωθεί και στο φασόν στο σπίτι και ήταν ένας από τους λόγους της διεύρυνσης της υπεργολαβικής δραστηριότητας των ίδιων των φασονιστών. Όμως μετά την επέκταση των φορολογικών ελέγχων, ήταν αρκετά επικίνδυνο για τον εργολάβο να γυρίζει από σπίτι χωρίς παραστατικά (δελτία αποστολής - τιμολόγια κλπ), εξάλλου η όποια υπεργολαβική δραστηριότητα με «κόμβο» το σπίτι μιας φασονίστριας είναι περιορισμένη και δεν μπορούσε να εγγυηθεί την οργάνωση, τη συνέπεια, τη στοιχειώδη προσοχή στη ποιότητα. Έτσι οι ίδιοι οι εργολάβοι, γενικότερα οι άνθρωποι των εργοδοτών, που έρχονται σε επαφή με τις φασονίστριες στο σπίτι, τις προτρέπουν (ουσιαστικά εξαναγκάζουν) να νομιμοποιηθούν, έτσι ώστε να αποκτήσουν «χαρτιά» για την εφορία και να βρουν μόνιμο προσωπικό ώστε να είναι σε θέση να υλοποιούν ικανοποιητική ποσότητα υπεργολαβικής εργασίας.

Οι φασονίστριες λοιπόν «βγαίνουν» από το αθέατο σπίτι και αναγκάζονται να τρέξουν στην εφορία και στα επιμελητήρια. Μια μεγάλη μερίδα αποθαρρύνεται και εγκαταλείπει τη παραγωγή, στρεφόμενη σε διάφορες άλλες, συχνά παρα-οικονομικές δραστηριότητες (πχ επιδείξεις - πωλήσεις καλλυντικών ή «τάπερ»), ή αναζητά μισθωτή απασχόληση στο κλάδο ή εκτός κλάδου. Μια μικρότερη μερίδα, «τρέχοντας από γραφείο σε γραφείο» και καθοδηγούμενες από τους εργολάβους - εργοδότες, καταφέρνουν να ξεδιαλύνουν τις υποχρεώσεις - προϋποθέσεις του «νέου» φασόν. Συγκεκριμένα η φασονίστρια σύμφωνα με τη νομοθεσία που αλλάζει το 1990 και υλοποιείται σταδιακά στις αρχές της δεκαετίας, μπορεί να είναι είτε α) μισθωτή εργάτρια είτε β) επιχειρηματίας. Για να είναι μισθωτή εργάτρια, μπορεί βεβαίως να πληρώνεται με το κομμάτι, αλλά πρέπει και να ασφαλίζεται από κάποιο εργοδότη, ή κάποιους εργοδότες και φυσικά να μην απασχολεί η ίδια προσωπικό.

Στη δεκαετία του '90, δεν μπορεί να επαναληφθεί το παρανοϊκό σχήμα της δεκαετίας του '50-60, όπου όπως είδαμε ο ασφαλισμένος στο ΙΚΑ μπορούσε να προσλαμβάνει άλλους δύο μισθωτούς, επίσης ασφαλισμένους στο ΙΚΑ. Ωστόσο ήταν ακόμα ποιο αδιανόητο να αποδεχθούν οι εργοδότες και οι εργολάβοι να ασφαλίζουν στο ΙΚΑ το προηγουμένως ανασφάλιστο προσωπικό, δηλαδή να επιβαρύνονται με περίπου 50% επιπλέον κόστος, σε συνθήκες υπερπροσφοράς εργασιακής δύναμης και σταθερότητας στις τιμές χονδρικής. Αν λοιπόν οι φασονίστριες αντιμετώπιζαν το «δεν έχει δουλειά» του εργολάβου στην αίτηση ασφάλισης στη δεκαετία του '80, στη δεκαετία του '90, αντιμετωπίζουν το κυνικότερο ... «*ψάχνεις για κορόιδα*;» Συνεπώς μόνο κατ' όνομα και τυπικά, είχαν τη δυνατότητα να «επιλέξουν» εργασία φασόν ασφαλισμένη στο ΙΚΑ. Η πραγματική δυνατότητα - μονόδρομος που οδηγούσε στη μετατροπή των φασονιστριών σε νόμιμους - τυπικούς επιχειρηματίες. Για το παραπάνω ήταν απαραίτητο το περίφημο «μπλοκάκι», δηλαδή το δελτίο παροχής υπηρεσιών που με βάση τις διατάξεις του νόμου, απαιτούσε εγγραφή στο ΤΕΒΕ, άρα ένα σημαντικό αντικίνητρο για όσες ακριβώς επέλεξαν το φασόν λόγω του ότι δεν είχαν υποχρέωση - εν μέρει και ανάγκη ασφαλιστικής κάλυψης. Επίσης απαιτούσε επαγγελματικό χώρο, που δεν μπορούσε πλέον να είναι δωμάτιο του σπιτιού και

προϋπόθετε διάφορες διαδικασίες και «χαρτιά» νομιμότητας, πυρασφάλειας κλπ, την πρόσληψη προσωπικού που θα έπρεπε πλέον να «φαίνεται» και στο ΙΚΑ, άρα και επιπρόσθετο κόστος κλπ. Η φασονίστρια εργοδότης λοιπόν όταν κατάφερνε να αποφύγει όλους τους σκοπέλους, είχε ήδη «φορτωθεί» με δική της ασφάλιση στο ΤΕΒΕ, φανερό, άρα και ασφαλισμένο προσωπικό, επιπλέον έξοδα λογιστή, συχνότατα έξοδα ενοικίου και πάγια λειτουργικά έξοδα του «βιοτεχνικού» χώρου, ήταν ένας ολοκληρωμένος εργοδότης, μια επιχειρηματίας, ιδιοκτήτης εργαστηρίου κατασκευής ενδυμάτων - φασόν.

Τελικά τα λεγόμενα «αντικειμενικά κριτήρια» φορολόγησης αύξησαν δυσβάστακτα τα πάγια έξοδα, ενώ από την άλλη ο εντεινόμενος ανταγωνισμός μεταξύ των εργαστηρίων αλλά και ο ανταγωνισμός ευρύτερα της ελληνικής υπεργολαβικής παραγωγής από τις ακόμα φτηνότερες παραγωγές της Αλβανίας, Βουλγαρίας κλπ, συμπίεζαν τις τιμές παραγωγού. Στον παραπάνω ανταγωνισμό μπορούσαν να αντέξουν όσοι μπορούσαν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να παρακάμψουν τυπικές διατάξεις και κυρίως όσοι κατάφεραν να εκμεταλλευτούν στο έπακρο τη μισθωτή εργασία.

Σύμφωνα με την εμπειρία μας, ακόμα και τα νέα εργαστήρια βρίσκονται μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας, σπάνια τα τιμολόγια είναι ακριβή, σπάνια επικολλούνται τα ακριβή ένσημα, συχνότατα πληρώνεται μεροκάματο ή ωρομίσθιο πολύ μικρότερο από το συμβατικό - νόμιμο. Η νομική μορφή των εργαστηρίων αλλάζει συνεχώς για να μετακυλύονται τα κάθε φορά συσσωρευμένα χρέη στη «παλιά» μορφή της επιχείρησης. Για παράδειγμα σε ένα εργαστήριο εργάζονται από 5 έως 10 άτομα μεταξύ των οποίων μόνιμα η μητέρα, πρώην φασονίστρια στο σπίτι, οι δύο κόρες της και δύο ελληνικής καταγωγής νεαρές κοπέλες από την Αλβανία. Η επιχείρηση λοιπόν χρωστάει μόνο στο ΙΚΑ πολλά εκατομμύρια αλλά μοιρασμένα σε 5 διαφορετικά νομικά πρόσωπα, όπου την ιδιοκτησία φαίνεται να έχουν διαδοχικά τα τρία μέλη της ίδια οικογένειας και μετά άλλοι συγγενείς. Αυτό ισχύει σχεδόν για όλες τις επιχειρήσεις που καταφέραμε να μελετήσουμε καλύτερα μέσω του σεμιναρίου που αναφέραμε. Η μεγαλύτερη έκπληξη μας ήταν όταν αποδείχθηκε ότι ήταν εξαιρετικά συνηθισμένο να φαίνονται ως εργάτριες άλλα άτομα από αυτά που πραγματικά εργάζονταν, σε ένα κλίμα αλληλεγγύης και συνενοχής που δύσκολα περιγράφεται, εκτός των άλλων διότι αναφέρεται σε σχετικά πρόσφατες παρανομίες.

Οι εργοδότριες, φρόντιζαν ακόμα και αν πληρώνονταν καλύτερα από τις εργάτριες τους, να το αποκρύβουν από το προσωπικό, όταν μάλιστα αποδεικνύονταν κάτι τέτοιο, μας παρακαλούσαν «...μη το μάθουν οι γυναίκες μας», δηλαδή το προσωπικό. Τελικά ένα από τα πλέον εντυπωσιακά ευρήματα ήταν ότι όχι μόνο φαίνονταν σαν οικογένεια, αλλά ότι οι εργοδότριες εμφανίζονταν να μοιράζονται τα «υπεργολαβικά κέρδη» με τις εργάτριες, με τρόπο που επίσης θύμιζε οικογένεια. Η ίδια η συμμετοχή των εργοδοτριών στο σεμινάριο, λόγω κυρίως της επιδότησης της συμμετοχής αντίστοιχα με το εργατικό ωρομίσθιο, αποδεικνύει ότι πράγματι ακόμα και οι εργοδότριες δεν κέρδιζαν πολύ περισσότερα χρήματα. Εκτός των άλλων είχαν ένα μόνιμο άγχος να αναλαμβάνουν συνεχώς παραγγελίες ώστε να παρέχουν δουλεία στις «γυναίκες τους» ενώ από την άλλη είχαν την άνεση να ζητήσουν υπερωρίες και κάθε μορφή ελαστικότητα ασύλληπτη για κάθε «σκληρή», μεγάλη εργοδοσία. Φυσικά υπάρχει μεγάλη εκμετάλλευση, όμως στα μικρομάγαζα φασονατζίδικα τόσο η αμοιβή όσο και γενικότερα το κλίμα εργασίας ήταν πολύ καλύτερο από τις μεγάλες μονάδες φασόν εξωτερικού, για τις οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Προς το παρόν θα

αρκεστούμε να αναφέρουμε ότι ενώ στις τελευταίες μονάδες είχε καταστεί νόμιμη η καταστρατήγηση του κλαδικού ημερομισθίου, η πληρωμή δηλαδή σύμφωνα με το μεροκάματο του ανειδίκευτου εργάτη, στα μικρο-φασονατζίδικα της γειτονιάς αυτό δεν ίσχυε, άρα έπρεπε να εφαρμόζεται το ανώτερο μεροκάματο της κλαδικής σύμβασης. Στην πράξη λοιπόν, παρά τις παρεκκλίσεις από την εργατική νομοθεσία, οι εργάτριες εργάζονταν με καλύτερες συνθήκες και αμοιβές στα μισο-παράνομα μικρο-φασονατζίδικα, παρά στις «νόμιμες» μεγάλες μονάδες φασόν εξωτερικού.

Γενικά στα φασονατζίδικα λοιπόν, εργοδότες και εργαζόμενοι μοιράζονται την αβεβαιότητα της επιβίωσης της επιχείρησης, μοιράζονται τις αγωνίες και τα προβλήματα όλων, φυσικά και της εργοδότριας, καταφέρνουν να επιβιώνουν με μια διευρυμένη ανοχή και συνενοχή. Το κλίμα της οικογενειακής επιχείρησης που αναφέραμε προηγουμένως βρίσκεται εδώ στο απόγειο του και ο συνδικαλισμός εκλαμβάνεται ως άχρηστη πολυτέλεια. Αυτό αποδείχτηκε και με τις δύο ομάδες φασονατζήδων της δεκαετίας του '90 που μελετήσαμε, δηλαδή τα οργανωμένα φασονατζίδικα για λογαριασμό εντολέα - εξαγωγέα που συμμετείχαν στο σεμινάριο της ΟΕΚΙΔΕ και από την ύστερη συνάντηση ορισμένων από τις παλιές φασονίστριες των επιτροπών που επίσης είχαν ιδρύσει εργαστήρια. Για την πρώτη κατηγορία, είναι χαρακτηριστικό ότι μετά από ώρες και ώρες παρουσίας στην εργατική ομοσπονδία, μέσω του «σεμιναρίου», δεν συνδικαλίστηκε καμία από τις εργάτριες. Σε κάποια από τα «έμμεσα» συνδικαλιστικά μαθήματα, όπου στρέψαμε τη συζήτηση στη συνδικαλιστική ιστορία, με έκπληξη διαπιστώσαμε ότι αντί να παίρνουν το λόγο οι εργάτριες, έπαιρναν το λόγο οι εργοδότριες, που συνήθως είχαν πρότερα εργασθεί ως μισθωτές, μερικές μάλιστα σε μεγάλες μονάδες, είχαν συνδικαλιστεί και κάποιες είχαν απεργήσει. Τέτοια προέλευση είχαν βέβαια και ορισμένες εργάτριες που στις επίμονες προσπάθειες που κάναμε να καταλάβουμε τους λόγους του σημερινού μη συνδικαλισμού τους, απαντούσαν με αφοπλιστική κυνικότητα «... δεν βρίσκω το λόγο να ...γραφτώ».

Τελικά ακόμα και η τελευταία μορφή της διάχυτης υπεργολαβικής παραγωγής κόστους, στα μέσα του '90 είχε περιορισμένη δυναμική και έπνεε τα λοίσθια. Κάποια δυναμική φάνηκε μόνο σε ορισμένα οργανωμένα συνεργία με μια ειδική μορφή εξειδικευμένης υπεργολαβίας για λογαριασμό μπουτίκ. Επίσης στα μέσα του '90, λόγω του ότι το επώνυμο εισαγόμενο ένδυμα, ειδικά το γυναικείο, είχε καταστεί παράλογα ακριβό λόγω κυρίως των εξόδων διαφήμισης, εκδηλώνεται μια περίεργη αναβίωση της μοδιστρικής. Συναντήσαμε μάλιστα κάποιες παλιότερες φασονίστριες στο σπίτι που είχαν ακόμα παλαιότερα εργασθεί ως μοδίστρες, να μεταπηδούν και πάλι στη μοδιστρική. Ωστόσο απευθύνονται πλέον όχι στη γειτονιά, αλλά σε ακριβά καταστήματα ως επιδιορθώτριες - μοδίστρες, ή βρίσκουν μια πελατεία από την καταναλωτική ελίτ που ενώ αναζητά μοναδική εμφάνιση, δεν είναι πρόθυμη να δαπανά τα κόστη της υψηλής ραπτικής.

Η πιο «περίεργη» βέβαια συνάντηση μας, ήταν η συνάντηση με ορισμένα από τα μέλη των επιτροπών φασόν συγκεκριμένα ορισμένα από τα θεωρούμενα «πρωτοπόρα στοιχεία» τα οποία επιχείρησε να συγκεντρώσει η ΟΕΚΙΔΕ, σε μια προσπάθεια αναβίωσης των «επιτροπών φασόν». Τελικά μαζεύτηκαν περίπου 100 άτομα, πρώην φασονιστές του κλάδου, κυρίως γυναίκες αλλά και άντρες, οι οποίοι κατ' αρχήν άκουσαν τη «συνδικαλιστική εισήγηση» που επαναλάμβανε το ίδιο «μάθημα» με της δεκαετίας του '80, στον άξονα: εκμετάλλευση - ανάγκη ασφάλισης - ανάγκη συλλογικής διεκδίκησης. Σιγά - σιγά όμως άρχισαν να εκδηλώνονται οι ίδιοι οι

φασονιστές - φασονίστριες που απ' ότι φάνηκε ήταν πλέον όλοι εργοδότες, ή αυτοαπασχολούμενοι με συμβοηθούντα μέλη, μάλιστα άρχισαν να ανταλλάσσουν πληροφορίες για το πως θα μπορούσαν να υπερβούν την υποχρέωση ασφάλισης του εαυτού τους και κυρίως του προσωπικού τους. Επίσης αποδείχθηκε ότι οι τιμές παραγωγού φασόν ήταν ουσιαστικά καθηλωμένες επί έτη, για παράδειγμα η ραφή μακό φανέλας είχε τιμή 200 δρχ. Το πλέον εντυπωσιακό είναι ότι όταν η συνδικαλίστρια χαμογελώντας τους απεκάλεσε «εργοδότες» και τους παρότρυνε να φέρουν εδώ (στην ΟΕΚΙΔΕ) το προσωπικό τους για να συνδικαλιστεί, αυτοί αρνήθηκαν κατηγορηματικά ότι ήταν εργοδότες. Αυτό συνεχίστηκε και στον πιο μικρό πυρήνα, που προέκυψε από η σύσκεψη για να μελετήσει το ζήτημα να καταγράψει τη νομοθεσία και να προτείνει διεκδικήσεις. Όπως ήδη είπαμε, η παραπάνω επιτροπή συνεδρίασε τακτικά για ένα διάστημα και την παρακολουθήσαμε στενά, μάλιστα μπήκαμε και εμείς στον κυκεώνα των παραγωγικών και νομικών αντιφάσεων, επιχειρώντας να βοηθήσουμε στην αυτό-οργάνωσή τους.

Οι ίδιοι λοιπόν οι φασονιστές της τελευταίας κατηγορίας, αρνούνται ότι είναι εργοδότες αλλά παραδέχονται ότι δεν είναι και εργάτες. «Είμαστε φασονιστές, έχουμε άλλους εργοδότες και έχουμε και άλλους εργάτες». Αρνούνταν λοιπόν να εγγραφούν σε εργοδοτική ένωση, γιατί όπως υποστήριζαν και όπως πράγματι επιβεβαιώσαμε, εργάζονταν ουσιαστικά με το εργατικό ημερομίσθιο και η συμμετοχή τους στην εργοδοτική οργάνωση πχ των κατασκευαστών ενδυμάτων, θα τους έφερνε στο ίδιο σωματείο με μερικούς από τους εργοδότες τους. Ελάχιστοι, είχαν καταφέρει χρησιμοποιώντας «πλάγια μέσα», να εργάζονται ακόμα στο σπίτι, χρησιμοποιώντας και ξένη παράνομη εργασία, αλλά οι περισσότεροι είχαν χρησιμοποιήσει κάποιο χώρο και εμφανίζονταν κυρίως ως «αυτοαπασχολούμενοι». Η κύρια διαφοροποίηση από τη προηγούμενη ομάδα των εργαστηρίων φασόν, είναι ότι οι τελευταίοι (των πρώην επιτροπών) εργάζονται κυρίως για λογαριασμό Ελλήνων εντολέων και με σχετικά μικρές παραγωγές, ενώ τα ποιο οργανωμένα φασονατζίδικα εργάζονται επίσης για Έλληνες εντολείς - εργολάβους για λογαριασμό οίκων του εξωτερικού. Ωστόσο η παραπάνω διάκριση δεν είναι απόλυτη, μας δημιουργήθηκε μάλιστα η εντύπωση ότι η κύρια διαφορά τους ήταν η διασύνδεση των «φασονατζήδων των πρώην επιτροπών» με την αριστερά, ή έστω η τέτοιου είδους προέλευση τους. Τελικά και η τελευταία προσπάθεια αναβίωσης των «επιτροπών» έληξε άδοξα, καθώς από τη μια μεριά ήταν δύσκολο κάποιοι να λάβουν όλο το κόστος της οργάνωσης και από την άλλη το αίτημα οργάνωσης σε σωματείο, που δεν θα είναι ούτε εργατικό ούτε εργοδοτικό, συναντούσε προβλήματα νομιμοποίησης. Τέλος τα αιτήματα, στα οποία κατέληξαν, αποδείχθηκαν ανεδαφικά και δεν υποστηρίχθηκαν από κάποιο πολιτικοσυνδικαλιστικό φορέα, μάλιστα η ΟΕΚΙΔΕ όταν κατάλαβε ότι «αντί να μιλάει σε εργάτες, μιλάει σε αφεντικά», εγκατέλειψε και τη προσπάθεια συντονισμού τους. Από τα κυρίαρχα αιτήματα τους, το αίτημα να ασφαλίζονται στο ΙΚΑ, όπως και το προσωπικό τους, με βάση την καταγεγραμμένη αξία της παραγωγής, ούτε καν συζητήθηκε από το ΙΚΑ, ενώ και το αίτημα να μην ισχύσουν τα αντικειμενικά κριτήρια φορολογίας επίσης απορρίφθηκε. Τελικά χωρίς διεκδικήσεις, χωρίς σαφή προσανατολισμό, χωρίς ορατό μέλλον, έσβησε και ο «συνδικαλισμός» των φασονιστριών, αλλά και οι φασονίστριες της ένδυσης. Μέσα σε μια εικοσαετία ('70-'90) το φασόν στο σπίτι για το ένδυμα , κυριαρχεί και τελειώνει...

4.3.3.3 Οι μεγάλες μονάδες και ο εργοστασιακός συνδικαλισμός

Εξετάζεται στο 4.4.3.3.1 η διαχείριση και η άμυνα της εργασίας, στο 4.4.3.3.2 η παραγωγικότητα και αμοιβή εργασίας, στο 4.4.3.3.3 η τεχνολογία και εργατικός έλεγχος, στο 4.4.3.3.4 ο εργοστασιακός συνδικαλισμός και οι διαντιδράσεις με την εργοδοσία, στο 4.4.3.3.5 το κλείσιμο επιχειρήσεων και η απάντηση της «ταξικής καταγγελίας», στο 4.4.3.3.6 μια περίπτωση παλινδρόμησης προς την εργοδοσία, στο 4.4.3.3.7 ο συνδικαλισμός των προβληματικών, στο 4.4.3.3.8 ο συνδικαλισμός στις μεγάλες μονάδες «φασόν εξωτερικού».

4.3.3.3.1 Η διαχείριση και η άμυνα της εργασίας

Στον κλάδο και την περίοδο που εξετάζουμε, δεν υπάρχουν βέβαια μόνο μικρές μονάδες και το βασίλειο της ασάφειας – ημιπαρανομίας, που περιγράψαμε στο φασόν, αλλά και πολλές μεγάλες μονάδες, που αν και απασχολούν τη μειοψηφία των εργαζομένων, καλύπτουν τη πλειοψηφία της συνδικαλιστικής βάσης. Σε αυτές τις μεγάλες μονάδες θα δοθούν οι μεγάλες και μικρές συνδικαλιστικές μάχες, σε αυτές κυρίως τις μονάδες θα εκδηλωθεί η τελική συνδικαλιστική υποχώρηση, αν και ακριβώς στα εργοστάσια του κλάδου εκδηλώθηκε η εργατική μεταπολιτευτική έκρηξη και ο ελπιδοφόρος συνδικαλισμός, που κατ' αρχήν περιγράψαμε για τη δεκαετία του '80.

Στις μεγάλες μονάδες η οργάνωση της παραγωγής και η διαχείριση της εργασίας δεν μοιάζει βέβαια με την οικογενειακή μικροεπιχείρηση που περιγράψαμε προηγουμένως. Ωστόσο ακόμα και στις μεγάλες μονάδες, όπου στην κλωστοϋφαντουργία έχει εδώ και δεκαετίες παράδοση ο ιδιότυπος τεϋλορισμός του κλάδου και στις μονάδες ένδυσης, όπου έχει εγκαθιδρυθεί ένας περισσότερο τυπικός τεϋλορισμός μαζικής ραφής (γραμμή παραγωγής), επιζούν παραδοσιακά - πατερναλιστικά στοιχεία διεύθυνσης. Συχνά οι ίδιοι οι σύγχρονοι βιομήχανοι του κλάδου κρίνουν το μέλλον των επιχειρήσεων, όχι μόνο με τα λεγόμενα τεχνο-οικονομικά κριτήρια, αλλά και από την ύπαρξη αξιόπιστης «διάδοχης κατάστασης». Για το παραπάνω έχουμε προσωπική εμπειρία όπως έχουμε προσωπική εμπειρία και από τον φόβο που εκδήλωναν συνδικαλιστές μιας επιχείρησης επαρχιακής πόλης, όταν έμαθαν ότι αρρώστησε ο εργοδότης, μήπως τυχόν και πεθάνει... Πράγματι ο εργοδότης πέθανε, το εργοστάσιο έκλεισε και οι εργαζόμενοι έμειναν άνεργοι... Όσο ζούσε, διαβεβαίωνε τους εργαζόμενους ότι μέχρι το τέλος της ζωής του, θα κρατήσει ανοιχτό το εργοστάσιο, πράγμα που όντως έκανε, με μεθόδους όπως να «κλέβει» ρεύμα από τη ΔΕΗ και νερό από το δίκτυο, να μην πληρώνει το ΙΚΑ κλπ.

Σε άλλη περίπτωση, ο πρόεδρος ενός εργατικού επιχειρησιακού σωματείου, μας εκμυστηρεύτηκε ότι όπως είναι σήμερα τα πράγματα, πρέπει *«...να παρακαλάμε να 'ναι καλά ...αυτός [ο εργοδότης] και τα παιδάκια 'τ...»*. Σε άλλη περίπτωση, καθώς μας ξεναγούσε ο εργοδότης σε επιχείρηση ετοίμων ενδυμάτων, μετά από τα μηχανήματα της επιχείρησης μας παρουσίασε την «διάδοχη κατάσταση» δηλαδή το νεαρό γιο του, που μας συστήθηκε ως εξής: «*Ναι εγώ είμαι η διάδοχη κατάσταση*». Η συγκεκριμένη παρουσίαση, υπονοούσε ότι η επιχείρηση θα λειτουργούσε επί μακρόν, ότι υπήρχε κίνητρο στον εκσυγχρονισμό και την συνεχή βελτίωσή της, ότι ο φυσικός «διάδοχος» ήταν άνθρωπος της φάμπρικας και θα κρατούσε την επιχείρηση. Αυτό πιστεύουν μάλλον και εργάτες, αγωνιώντας για το μέλλον των επιχειρήσεων, στο βαθμό μάλιστα που αυτό ισχύει, θα πρέπει να συνδυαστεί με την παρατήρηση του C. Offe, για την εργατική, αντιφατική επιδίωξη για την ισχύ του αντιπάλου. Επίσης θα πρέπει να

συνδυαστεί με τη παραδοσιακή νοοτροπία της οικογενειακής διεύθυνσης, μιας επιχείρησης που λειτουργεί ως «οικογένεια».

Το εργοστάσιο συνεχίζει να είναι μικρόκοσμος, το παρελθόν, το παρόν και μέλλον του είναι συνυφασμένο με τη κουλτούρα, τη ζωή και τις ελπίδες οικογενειών, συχνά ολόκληρων πόλεων ή χωριών. Το εργοστάσιο είναι μια «βιομηχανική οικογένεια» με διαφορετικές εκδοχές και τύπους, διαφορετικές ιεραρχήσεις και εξουσίες. Μερικοί εργάτες, προσπαθούν και πολλές φορές καταφέρνουν να μπουν εμμέσως στον σκληρό πυρήνα της οικογενειακής - επιχειρησιακής ομάδας, με «κουμπαριές», πρακτική διαδεδομένη στις βιοτεχνίες αλλά όχι άγνωστη και στους μεγάλους χώρους. Ειδικά στις βιοτεχνίες, η κουμπαριά, δεν συνεπάγεται αναγκαστικά έναν ατομικιστικό υπολογισμό, μια πελατειακή οικογενειακή στρατηγική, αλλά και μια ευρύτερη «πιστοποίηση», μια έκφραση, των ιδιότυπων ανθρώπινων σχέσεων σε χώρους εργασίας, που υπερβαίνουν, καθορίζουν αλλά και καθορίζονται από τις εργασιακές σχέσεις. Στη βιομηχανία, η κουμπαριά και ευρύτερα οι σταθεροί δεσμοί με τη διεύθυνση, έχει εξ ορισμού επιλεκτικό χαρακτήρα, μόνο για μια μερίδα της απασχόλησης.

Σε κάθε περίπτωση, οι «κουμπάροι» - εργαζόμενοι από τη μια διασφαλίζουν ως ένα σημείο προνόμια και διευκολύνσεις, αλλά από την άλλη προσφέρουν εμπιστοσύνη και αφοσίωση, συνήθως είναι παραγωγικότεροι και συνεπέστεροι, άρα αποτελεσματικότεροι. Ακόμα και όταν εκλείπει η «κουμπαριά», τα δίκτυα εξυπηρέτησης, πρόσληψης, εξέλιξης στις εργασιακές θέσεις, βασίζονται σε μεγάλο βαθμό σε οικογενειακούς δεσμούς, σε συναισθήματα, προστασίες και «φιλότιμο». Στις περιπτώσεις που τα συστήματα πρόσληψης βασίζονται πριν απ΄ όλα στη σύσταση φίλου ή γνωστού, ακόμα και στις πολύ μεγάλες μονάδες, η εξάρτιση του «φιλότιμου», της «μπέσας», παρεμβαίνει καθοριστικά στις εργασιακές σχέσεις, ακόμα και στο «ορθολογικότερο» σύστημα πολιτικής πελατείας. Για παράδειγμα στην περίπτωση των προβληματικών, όπου βασικός μηχανικός πελατειακών προσλήψεων ήταν το κομματικοποιημένο σωματείο και η «κλαδική», παρεμβαίνουν και ως ένα σημείο αμβλύνουν το κομματικό κριτήριο οι συγγενικές και φιλικές σχέσεις. Έτσι ο εργαζόμενος μεσολαβεί στον κομματικό - συνδικαλιστικό παράγοντα για να προσληφθεί ο αδερφός ή η κόρη του βασιζόμενος κυρίως στη συναδελφική αλληλεγγύη και φιλική σχέση, χωρίς πάντοτε να χρειάζεται να προβεί σε όρκους πίστης προς το κόμμα, ή ακόμα και αν «ανήκει» σε άλλο κομματικό χώρο.

Ακόμα ποιο σημαντική είναι η ταύτιση του εργάτη με τον χώρο εργασία, η φράση: «Το εργοστάσιο ΜΑΣ». Η βιομηχανία - «οικογένεια» είναι το κύριο σύστημα κινήτρων παραγωγικότητας που διαμεσολαβεί όλα τα υπόλοιπα, ακόμα και το σκληρό δίλημμα της ανασφαλούς θέσης εργασίας, ειδικά σε μορφές όπου η παραγωγική διαδικασία είναι δύσκολα ελέγξιμη με ορθολογικό τρόπο. Σε κάθε περίπτωση η υπέρβαση της αντίθεσης «εμείς - αυτοί» από το επιχειρησιακό «εμείς», δεν είναι μόνο «παλαιότερο», ούτε μόνο σύγχρονο φαινόμενο νέων εργασιακών σχέσεων. Το ζήτημα είναι ότι στην περιορισμένη ελληνική σχετική συζήτηση, ενώ συχνά εισάγεται ένας λόγος για τον «ιαπωνισμό» ως κουλτούρας, ή για την πειθαρχία των Γερμανών και το καλβινιστικό εργατικό ήθος, δεν έχει μελετηθεί επαρκώς ένα αντίστοιχο ελληνικό εργασιακό ήθος. Ένα ήθος μάλλον απειθάρχητο, που αντιστρατεύεται ή μάλλον ισορροπεί με το περίφημο μικροαστικό όνειρο, άμεσα συνδεδεμένο όχι μόνο με το παραδοσιακό ή το γραφειοκρατικοποιημένο κομματικό

ρουσφέτι, αλλά και με το φιλότιμο, την αξία της οικογένειας, τη κουμπαριά, τον εξωκαπιταλιστικό δεσμό, που παρεμβαίνει στην καπιταλιστική εκμετάλλευση.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά, δεν είναι αξιοποιήσιμα μόνο από τον εργοδότη, αλλά και από αντι - εργοδοτικές λογικές και ομάδες, έτσι ώστε δίπλα στις «εργοδοτικές» κουμπαριές υπάρχουν για παράδειγμα οι «συνδικαλιστικές» κουμπαριές. Υπάρχουν εργατικά δίκτυα αλληλεγγύης και αντίστοιχες ομαδοποιήσεις, για παράδειγμα οικογένειες, συγχωριανοί, φιλικοί και ερωτικοί δεσμοί, που μπορούν να παρέμβουν ενάντια στον εργοδοτικό έλεγχο. Τα παραπάνω αξιοποιούνται κατά κόρο από τον εργοστασιακό συνδικαλισμό, που αξιοποιεί την άμεση επαφή με τη συγκεντρωμένη εργασία, ενοποιεί ειδικότητες, επαγγέλματα και τμήματα, τον αυθορμητισμό και την αίσθηση συλλογικής δύναμης, τη δυνατότητα εργατικής δημοκρατίας και συναδελφικού ελέγχου.

Η διαχείριση της εργασίας της συγκεντρωμένης εργασίας, στη δεκαετία του '80, αποδεικνύεται ότι είναι εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση, ακόμα και αν στην εργατική αντίσταση δεν μεσολαβεί, δεν εμπλέκεται άμεσα ένα ισχυρό εργοστασιακό σωματείο. Μια χαρακτηριστική περίπτωση «περίεργης» απειθαρχίας στην οποία δεν αναμίχθηκε άμεσα το εργοστασιακό σωματείο, συνέβη στη «Πεταλούδα». Εκεί μια ομάδα γυναικών που μάλιστα ήταν και συνδικαλισμένη, είχε διασυνδέσεις με μια παραχριστιανική - μεταφυσική οργάνωση και συγκεκριμένα με μια από τις «συνοικιακές» «Αγίες» της περιοχής. Σε μια περίοδο λοιπόν που επίσης οι γυναίκες είχαν αρχίσει συλλογικά να περιορίζουν τη διατροφή τους, κάνοντας δίαιτα, μια εργάτρια που δούλευε στη κλώστρια της, άρχισε να φωνάζει ότι είδε την Παναγία πάνω από την κλώστρια. Μέσα στο κλίμα της ζέστης, της υγρασίας και της κούρασης που επέτεινε η ελλιπής διατροφή, η εργάτρια «είδε το όραμα» και άρχιζε να δείχνει πάνω από τη μηχανή, όπου υποτίθεται είχε παρουσιαστεί η Παναγία. Τότε μέσα σε κλίμα πραγματικής υστερίας, όλες οι γυναίκες του κλωστηρίου αρχίζουν να φωνάζουν: «Η Παναγία, η Παναγία», εγκαταλείπουν τις κλώστριες, άλλες αρχίζουν να τρέχουν και άλλες γονατίζουν και προσεύχονται. Όταν οι προϊστάμενοι αδυνατούν να πείσουν τις εργάτριες να γυρίσουν στις θέσεις εργασίας τους, ειδοποιούν το «αφεντικό» ο οποίος κατεβαίνει και αρχίζει να ρωτάει μία - μία τις γυναίκες του κλωστηρίου τι ακριβώς είδαν. Όλες λοιπόν παραδέχονται ότι όντως η Παναγία κατέβηκε στο κλωστήριο, εκτός από έναν άνδρα, παλιό αριστερό που απάντησε στην ερώτηση αν «κατέβηκε η παναγία στο εργοστάσιο» ως εξής: «Εγώ δεν είδα τίποτα, όταν δουλεύω κοιτάζω μόνο τη δουλειά μου.»

Το παραπάνω, όπως πάμπολλα άλλα παραπάνω περιστατικά, αποδεικνύουν τη σημασία της μαζικής ψυχολογίας του συγκεντρωμένου πλήθους, τις άτυπες σχέσεις και ομαδοποιήσεις, τις εγγενείς ατέλειες μιας πλήρους εργασιακής πειθαρχίας και ελέγχου. Φυσικά το παραπάνω έλεγχο περιορίζει και ο συνδικαλισμός, ο οποίος όμως σε μεγάλο βαθμό στηρίζεται με τη σειρά του στην άτυπη - καθημερινή άμυνα της εργασίας. Ο παραπάνω συνδικαλισμός, στα μεγάλα εργοστάσια, είναι ένας εργοστασιακός - σωματειακός συνδικαλισμός, μια σημαντική ελληνική ιδιομορφία που όπως είδαμε αφήνει το περιθώριο διαφορετικών θέσεων και πρακτικών μεταξύ εθνικού συνδικάτου (ομοσπονδίας) - σωματείου - άτυπης άμυνας εργασίας κατά τμήμα παραγωγής. Ενώ δηλαδή έχει κυρίως εργοστασιακή δομή, δεν είναι συγκρίσιμος με εργοστασιακούς θεσμούς άλλων συνδικαλιστικών παραδόσεων και οργανώσεων που εκτός των άλλων παρεμβαίνουν θεσμικά στη διαχείριση της εργασίας.

Προηγουμένως αναφερθήκαμε στη συνολική υποχώρηση του κλαδικού συνδικαλισμού στη δεκαετία του '90 και τις ελληνικές ιδιομορφίες και επιχειρήσαμε να καταδείξουμε ειδικά τη σημασία της οργανωτικής πολυδιάσπασης, και των διαφορετικών «συνδικαλισμών», που μπορούν να υλοποιούνται σε ομοσπονδιακό και σωματειακό επίπεδο. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ρύθμιση του χρόνου εργασίας, όπου ενώ οι ομοσπονδίες εμφανίζονται να μην συζητούν καμία υποχώρηση στο όνομα της «ευελιξίας», η ευελιξία και κάθε είδους ρυθμίσεις απορύθμισης είναι παρούσες σε χώρους εργασίας. Στις μικρομεσαίες μονάδες, παραδοσιακά, είναι διευρυμένη μια «μαύρη» ευελιξία, όπου άτυπα και συχνότατα παράνομα εφαρμόζονται μορφές ευέλικτης αξιοποίησης της εργατικής δύναμης, ανάλογα με τις εμφανιζόμενες ανάγκες της επιχείρησης και συνήθως με τη συναίνεση των εργαζομένων. Στις μεγαλύτερες μονάδες οι παρεκκλίσεις από την εργατική νομοθεσία είναι πιο δύσκολες και στο βαθμό που υφίσταται επιχειρησιακό σωματείο, προϋποθέτουν την συναίνεση του σωματείου. Με τη σειρά τους τα επιχειρησιακά σωματεία πιέζονται άμεσα από την εργατική βάση για την ανάγκη διαφύλαξης της λειτουργίας και ανταγωνιστικότητας της επιχείρησης , έτσι ώστε στην πράξη, η κρίση τα οδηγεί σε συνεχείς υποχωρήσεις.

Ήδη από τη δεκαετία του '80, όταν η ΟΚΕ λοιδορούσε τους Ιταλούς συνδικαλιστές που διαπραγματεύθηκαν την ευελιξία του χρόνου εργασίας, παραχωρώντας τη Σαββατιάτικη και Κυριακάτικη αργία, στην Ελλάδα, σε μεγάλα εργοστάσια του κλάδου, οι παραπάνω ρυθμίσεις είναι πραγματικότητα. Σε αυτές τις ρυθμίσεις δεν συναίνεσε η ομοσπονδία αλλά το επιχειρησιακό συνδικάτο, χωρίς συνήθως να λάβει τα ανταλλάγματα - αντισταθμίσεις που έλαβαν οι Ιταλοί. Η ομοσπονδία διατηρεί μια αδιάλλακτη στάση, αλλά στην πράξη οι εργοδότες επιβάλουν ρυθμίσεις σε εργοστασιακό επίπεδο, με σχετικά μικρά ανταλλάγματα, κυρίως με το φόβητρο της ανταγωνιστικότητας της επιχείρησης και της πίεσης απευθείας στους εργαζόμενους. Η παραπάνω επιβολή στο όνομα της κρίσης αποδυναμώνεται από την άτυπη άμυνα της εργασίας, που είναι ιδιαίτερα αισθητή, στη δεκαετία του '80, όταν το εργατικό «εμείς» δεν έχει από-συντονισθεί, αντίθετα από τη δεκαετία του '90. Για τα παραπάνω θα περιορισθούμε να αναφέρουμε παραδειγματικά ορισμένα ζητήματα που προέκυψαν γύρω από το πλέον συζητημένο ζήτημα στον κλάδο της ένδυσης, τη σύνδεση αμοιβής - παραγωγικότητας και το τεχνολογικό έλεγχο της εργασίας.

4.3.3.3.2 Παραγωγικότητα και αμοιβή

Όταν ο ΣΕΒ, το 1987, θέτει με έμφαση το ζήτημα της σύνδεσης αμοιβής με τη παραγωγικότητα, η ΠΟΕΥΙ απαντά με μια σκληρή εγκύκλιο προς τα σωματεία[923], όπου αναφέρονται οι ασυμβατότητες των κερδών και των επενδύσεων, το ζήτημα της χαμηλής εργατικής αμοιβής και της εξάρτησης της χώρας. Η χαρακτηριστική φράση που αποτυπώνει τη λογική της ομοσπονδίας είναι η εξής:

> «*Αν θέλουν με το ξεζούμισμα μας αύξηση της παραγωγικότητας τότε απαντάμε: 'από πίτα που δεν τρως τι σε μέλει κι αν καεί;'*».

[923] Αριθμ 126/11-7-1987

Η μεταφορά περί «πίτας» είναι μόνιμη στο συνδικαλιστικό λόγο, για παράδειγμα (επίσης για το ζήτημα της παραγωγικότητας) η ΟΚΕ, το 1968, στη λογοδοσία της διοίκησης προς το συνέδριο, καταγγέλλει τους εργοδότες ότι «…θέλουν και τη πίτα ολόκληρη και το σκύλο χορτάτο». Τότε, η έμφαση δίδονταν σε οφέλη από την παραγωγικότητα και για τους εργαζόμενους, πράγμα στο οποίο κώφευαν οι επιχειρήσεις, αλλά στη δεκαετία του '80, τα πράγματα είναι διαφορετικά, καθώς τη διαπραγμάτευση του ζητήματος, προκαλούν οι εργοδότες. Στη δεκαετία του '80 οι συνδικαλιστές συνεχίζουν να μιλούν για «πίτα», ωστόσο το βάρος δεν δίδεται στο να «φαμε και μείς...» από τη «πίτα» - παραγωγικότητα, αλλά στο ότι έτσι και αλλιώς «εμείς δεν θα φαμε...», οπότε δεν το συζητάμε... και καταγγέλλουμε τους εργοδότες και τη κυβέρνηση. Αυτή όμως η απάντηση είναι σχετικά εύκολη σε επίπεδο γενικής πολιτικής - συνδικαλιστικής αντιπαράθεσης και καθίσταται εξαιρετικά προβληματική σε επιμέρους εργασιακούς χώρους, όπου ουσιαστικά τίθεται το ζήτημα και όπου ήδη εφαρμόζονται συστήματα «ακόρντ».

Στην πραγματικότητα σε όλες τις σύγχρονες μεγάλες μονάδες του κλάδου, που περιλαμβάνουν φάσεις έντασης εργασίας, εφαρμόζεται κάποιο σύστημα αμοιβής με τη πραγματικότητα, που εκτός των άλλων σημαίνει ότι οι εργαζόμενοι στις παραπάνω μονάδες αμείβονται με αισθητά μεγαλύτερη αμοιβή από το κλαδικό μεροκάματο. Εκεί τα σωματεία με τον έναν ή τον άλλον τρόπο αναγκάζονται να αποδεχθούν το σύστημα παραγωγικότητας με τα παραγωγικά λεπτά, ή με άλλους τρόπους, μάλιστα ακόμα και όταν το συνδικάτο προβάλει το αίτημα για ενσωμάτωση της συνήθους παραγωγικότητας στο βασικό εργοστασιακό μισθό, αντιδρούν οι ίδιοι οι εργαζόμενοι. Ο Γ. Μασουρίδης, ηγετικός συνδικαλιστής στη ΔΙΕΘΝΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΕΝΔΥΜΑΤΩΝ, στη Καλαμάτα, μας ανέφερε ότι όταν κλήθηκαν οι εργαζόμενοι σε Γ.Σ. για να αποφασίσουν την κατάργηση του συστήματος αμοιβής - παραγωγικότητας, δεν πήγε σχεδόν κανένας στη συνέλευση, πράγμα που συνέβη για πρώτη και τελευταία φορά. Ο ίδιος εκτιμούσε ότι οι εργαζόμενοι από τη μια ήθελαν να διατηρηθεί το σύστημα και οι σχετικά μεγάλες αμοιβές και από την άλλη να μην επισημοποιήσουν αυτή τους τη θέληση κόντρα στη συνδικαλιστική ηγεσία, που ανοιχτά είχε καταγγείλει το σύστημα. Με αυτό τον τρόπο διατήρησαν στην πράξη το σύστημα και ταυτόχρονα δεν αποδυνάμωσαν το κύρος του σωματείου, που οπωσδήποτε θα τραυματιζόταν αν η Γ.Σ. αποφάσιζε ενάντια στη συνδικαλιστική εισήγηση και υπέρ της φαινόμενης ως εργοδοτικής επιλογής.

Σε αρκετές περιπτώσεις το σύστημα παραγωγικότητας υπήρχε από την ίδρυση των επιχειρήσεων στην Ελλάδα («Γερμανικά»), στις δεκαετίες του '60 και '70, όταν δεν υπήρχε ουσιαστικά συνδικαλισμός, έτσι ώστε το «ακόρντ» είχε ήδη ενσωματωθεί στην κουλτούρα της εργασίας. Σε άλλες περιπτώσεις τα ίδια τα επιχειρησιακά συνδικάτα αναγκάστηκαν, παρά τις γενικόλογες καταγγελίες, όχι μόνο να αποδεχθούν τέτοιου είδους συστήματα, αλλά και να προτείνουν την εισαγωγή τους ή την επέκτασή τους. Αυτό εντείνεται στη συγκυρία του 85-86, όπου από τη μια μεριά μαζικοποιείται ο συνδικαλισμός και από την άλλη εφαρμόζονται τα γνωστά μέτρα «λιτότητας», η πρακτική απαγόρευση αυξήσεων και η δικαστική απαγόρευση απεργιών με οικονομικά αιτήματα. Μετά τους μεγάλους εργατικούς αγώνες του 85-87, μετά την αίσθηση αναποτελεσματικότητας, τη διορισμένη, μονοπαραταξιακή ΓΣΣΕ των «επιμελέστερων» κλπ, κερδίζει έδαφος η άποψη ότι η λιτότητα μπορεί να αμβλυνθεί μόνο σε επιμέρους περιπτώσεις. Οι κλαδικές ομοσπονδίες, η ΟΚΕ και η ΠΟΕΥΙ, αναγνωρίζοντας την αδυναμία τους να επιβάλουν συνολικές κλαδικές αυξήσεις, κατευθύνουν τα επιμέρους σωματεία σε αγώνες επιχειρησιακών αυξήσεων.

Τελικά και αυτοί οι αγώνες είναι, ή μάλλον κρίνονται από τα δικαστήρια παράνομες, η μόνη λοιπόν δυνατότητα για αύξηση, περνάει μέσω της παρακαμπτηρίου των «πριμ» και των αυξήσεων «παραγωγικότητας». Αυτή η τακτική της διεκδίκησης αύξησης μέσω «πριμ», έχει σε ορισμένες περιπτώσει επιτυχίες, αλλά θέτει και πάλι προς συζήτηση το ζήτημα της σχέσης αμοιβής – παραγωγικότητας.

Οι επιχειρήσεις που επιλέγουν την αυταρχική διαχείριση, τη σύγκρουση, τη στρατηγική ολόπλευρης συμπίεσης του εργατικού κόστους, καταγγέλλουν ακόμα και τα αιτήματα για πριμ παραγωγής, που και πάλι τα δικαστήρια θεωρούν παράνομα. Για παράδειγμα το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών[924] θεωρεί ως αντικείμενο προς τη κυβερνητική πολιτική και το νόμο (ΠΝΠ), μεταξύ άλλων και το αίτημα για «αύξηση μονάδας πριμ παραγωγής από 4 δρχ σε 10 δρχ» στην επιχείρηση ΛΑΪΟΣ ΑΕ. Σε άλλες όμως επιχειρήσεις, είτε λόγω της πλέον ευέλικτης τακτικής του σωματείου, είτε της αποφασιστικότητας των εργαζομένων, είτε λόγω της πλέον ευέλικτης και συναινετικής λογικής της εργοδοσίας, συμφωνούνται αυξήσεις παρακάμπτοντας τη πράξη νομοθετικού περιεχομένου, με τον μόνο νόμιμο ή μάλλον μισο - νόμιμο τρόπο: Την εφαρμογή ή την τροποποίηση πριμ κάθε είδους, μεταξύ των οποίων και συστημάτων σύνδεσης αμοιβής με τη παραγωγικότητα.

Η πλέον διαδεδομένη μορφή που λαμβάνουν τα διάφορα «πριμ», ειδικά στην ένδυση, εντάσσεται στην ολοκληρωμένη μορφή του γερμανικού «ακόρντ» με βάση τα «παραγωγικά λεπτά». Βασίζεται σε σύστημα τεϋλοριστικής ραφής εν σειρά, με πλήρη αυτονόμηση των φάσεων ραφής ανά θέση εργασίας, όπου ο χρόνος εργασίας δεν μετράται ως χρόνος διαθέσιμος προς εργασία, αλλά ως αντικειμενοποιημένος εργάσιμος χρόνος σε προϊόντα. Μια ραφή αντιστοιχεί σε προκαθορισμένα παραγωγικά λεπτά και το σύνολο των ραμμένων κομματιών στο 8ωρο αντιστοιχεί σε 480 παραγωγικά λεπτά (8 ώρες χ 60' λεπτά για κάθε ώρα). Συνήθως η μέτρηση παραγωγικών λεπτών, γίνεται με τρόπο που διασφαλίζει απόλυτα την πιστοποίηση της εργασίας για κάθε εργάτρια και επιτυγχάνεται με το σύστημα των κουπονιών. Το κάθε μέρος της εργασίας (κομμάτι ύφασμα προς ραφή) έχει ένα κουπόνι στο οποίο καταγράφονται με ηλεκτρονικό τρόπο ο κωδικός, η παρτίδα και κυρίως τα παραγωγικά λεπτά που αντιστοιχούν στη ραφή του, ή με άλλο σύστημα, ο κωδικός της εργάτριας. Η εργάτρια λοιπόν όταν ράβει τη συγκεκριμένη ραφή, επικολλά το κουπόνι στην καρτέλα, έτσι ώστε τελικά φαίνεται το σε πόσα παραγωγικά λεπτά αντιστοιχεί η εργασία της κάθε εργάτριας, αλλά και ποιες ακριβώς εργάτριες εργάστηκαν στην παραγωγή κάθε είδους- κωδικού - προϊόντος. Αυτό επιτρέπει στην διεύθυνση να ελέγχει εκτός από τη ποσότητα της παραγωγής την ποιότητα και να είναι σε θέση να προσωποποιήσει την παραγωγικότητα αλλά και την ευθύνη για κάθε ελάττωμα που θα εντοπισθεί στους ποιοτικούς ελέγχους. Για παράδειγμα όταν η ραφή ενός εσώρουχου διαιρείται σε 22 επιμέρους ραφές, που σημαίνει 22 διαφορετικές φάσεις εργασίας και 22 διαφορετικές θέσεις εργασίας, η επιχείρηση είναι σε θέση να διαπιστώσει ποια ακριβώς εργάτρια ευθύνεται για κάθε τυχόν ελάττωμα. Τελικά η αμοιβή της εργάτριας είναι συνάρτηση της ποσότητας αλλά και της ποιότητας εργασίας της, λειτουργώντας σε ένα πλαίσιο απόλυτου, γραφειοκρατικοποιημένου και έως ένα σημείο τεχνικοηλεκτρονικού ελέγχου.

Το μεροκάματο που αντιστοιχεί στο 8ωρο, αντιστοιχεί σε ορισμένα άρτια (χωρίς σφάλματα) παραγωγικά λεπτά, (όπως πιστοποιούνται από τα κουπόνια που

[924] με την υπ αριθμ 691/1987

αντιστοιχούν σε κομμάτια), που συνήθως λέγεται και νόρμα, για παράδειγμα σε μια επιχείρηση η νόρμα αντιστοιχεί στο 100% των 480 παραγωγικών λεπτών, ενώ σε άλλη περίπτωση αντιστοιχεί στο 80% των παραγωγικών λεπτών. Η επιπλέον παραγωγικότητα (πχ το 120%) της νόρμας, αντιστοιχεί σε ανάλογη αύξηση, που σε ορισμένες περιπτώσεις έχει ένα ανώτατο όριο, (πχ ΜΙΝΕΡΒΑ) ενώ σε άλλες φτάνει μέχρι και το 200%, (πχ ΧΟΥΔΣΟΝ) πράγμα που προφανώς σημαίνει μια εν δυνάμει τεράστια αύξηση της αμοιβής, ή μάλλον ένα τεράστιο εύρος αμοιβών. Υποτίθεται ότι στον καθορισμό των παραγωγικών λεπτών κάθε εργασίας - φάσης - κωδικού έχουν ληφθεί υπ' όψη οι συνήθεις ή και έκτατοι «νεκροί χρόνοι» της παραγωγής, που όπως είδαμε αντιστοιχούν στο μέγιστο μέρος του χρόνου εργασίας και από την άλλη έχουν ληφθεί υπ' όψη οι εργονομικές προδιαγραφές ραφής, που συχνά έχουν κωδικοποιηθεί ως «μέθοδος». Συχνά, σε πολυεθνικές επιχειρήσεις, οι «χρόνοι» για κάθε μόριο εργασίας είναι «εισαγόμενοι» από τις μητρικές εταιρίες της Γερμανίας, αλλά συνήθως σε κάθε αλλαγή προϊόντος - κωδικού, επιχειρείται νέα χρονομέτρηση για να κωδικοποιηθούν τα νέα παραγωγικά λεπτά. Εδώ βρίσκεται και το κρίσιμο στοιχείο για το καθορισμό της νόρμας, άρα και τη βάση των αμοιβών και ακριβώς σε αυτό το σημείο έχουν παρατηρηθεί οι σημαντικότερες άμυνες της εργασίας ως προς το «ακόρντ».

Οι εργάτριες κατά την περίοδο της δοκιμαστικής χρονομέτρησης για το καθορισμό της μοναδιαίας νόρμας, σκόπιμα επιβραδύνουν το ρυθμό, έτσι ώστε να είναι σε θέση με τη μικρότερη δυνατή αύξηση του ρυθμού τους, να αποκομίσουν τη μέγιστη καταγραφή παραγωγικότητας, άρα και τη μέγιστη αμοιβή. Η επιχείρηση με τη σειρά της επιχειρεί να δοκιμάζει τη νέα ραφή και να καθορίσει τη νόρμα με επιλεγμένο τρόπο και επιλεγμένη εργάτρια, ώστε να μειώσει όσο το δυνατό περισσότερο τα παραγωγικά λεπτά, ώστε να περιορίσει τον κίνδυνο πολύ μεγάλης επιπρόσθετης αμοιβής. Αυτό το «παιχνίδι» της νόρμας για το ακόρντ, στη Γερμανία, διεξάγεται (σύμφωνα τουλάχιστον με τους Γερμανούς συνδικαλιστές και τα μέλη των Συμβουλίων) με συστηματικό τρόπο, στο πλαίσιο διαβούλευσης και συναπόφασης, αλλά στην Ελλάδα ποτέ δεν αποτέλεσε αντικείμενο τέτοιας διαπραγμάτευσης. Ως ένα βαθμό αυτό οφείλεται στο ότι οι χρόνοι - νόρμες είναι όπως είπαμε «εισαγόμενοι» άρα υποτίθεται έχουν ήδη δοκιμαστεί και διαπραγματευθεί στη Γερμανία, πράγμα που επικαλούνται οι διευθύνσεις στην Ελλάδα, αλλά συναντά τη δυσπιστία των Ελλήνων εργαζομένων. Το μόνιμο έλλειμμα αξιοπιστίας, επιτείνεται από τη γνώση ότι οι γερμανικοί μισθοί είναι έτσι και αλλιώς μεγαλύτεροι (τουλάχιστον διπλάσιοι), ενώ από την άλλη είναι εύλογη η εργατική επίκληση της ανισότητας πληροφόρησης για τις συνθήκες και το αποτέλεσμα χρονομετρήσεων, για τη συμβατότητα των ειδών προς παραγωγή και των μηχανών.

Την περίοδο της συνδικαλιστικής άνθισης του '80, που ταυτόχρονα είναι περίοδος αύξησης της απασχόλησης, η διαπραγμάτευση της νόρμας είναι συχνά άτυπη, αλλά εξαιρετικά αποτελεσματική. Για παράδειγμα σε τμήμα ραφείου που επιχειρείται εισαγωγή νέου κωδικού, άρα και νέας νόρμας, μας αναφέρθηκε το εξής περιστατικό: Οι εργάτριες παρακολουθούν τη χρονομέτρηση και όταν ο χρονομέτρης καταλήγει στη νόρμα, του λένε: «Τώρα θα δοκιμάσουμε και μείς...». Δοκιμάζουν λοιπόν τη νέα ραφή και συνεννοούνται ποιος πρέπει να είναι ο «νορμάλ» χρόνος του κωδικού ραφής, (φυσικά αρκετά ανώτερος από τον καθορισμένο από την επιχείρηση) και συνήθως επιτυγχάνουν να τροποποιήσουν τη «νόρμα». Δηλώνουν ότι το «γερμανικό» χρόνο, να πάνε να «... τον δουλέψουν οι Γερμανοί (...) εδώ είναι Ελλάδα», όπου δεν μετράνε και τα πτυχία του χρονομέτρη «... που αν θέλει ... να δουλέψει μόνος του με

τους χρόνους του...». Στη συνέχεια οι ίδιες οι εργάτριες αυτοελέγχονται, ώστε να μην υπερβαίνουν τη νόρμα, σε βαθμό που θα επέτρεπε στην επιχείρηση να την ανεβάσει, έτσι ώστε όταν κάποια εργάτρια ξεπεράσει τον «κανονικό» ρυθμό, «... της την 'πέφτουν'» οι υπόλοιπες. «Τι πας να κάνεις;» της λένε. «*Θες να πάρεις δυο φράγκα εσύ και να μας κάψεις όλες αύριο; Θα κάψεις και τον εαυτό σου... Κάτσε καλά ...*».

Αυτή η μορφή συλλογικού ελέγχου της εργασίας στο πλαίσιο του μικρόκοσμου του τμήματος είναι εξαιρετικά αποτελεσματική. Καμιά εργάτρια δεν τολμά να παραβεί τους «άγραφους» κανόνες της γυναικείας συλλογικότητας χωρίς κυρώσεις, χωρίς δηλαδή να απομονωθεί από τις υπόλοιπες και ότι αυτό σημαίνει σε έναν μαζικό εργασιακό χώρο. Υπάρχει λοιπόν μια συλλογικότητα του τμήματος, μια αλληλεγγύη, μια άτυπη διαπραγμάτευση ακόμα και στο πλαίσιο του «ακόρντ», του συστήματος με την πληρέστερη εξατομίκευση της εργασίας και του ελέγχου της εργασίας. Με αυτόν τον τρόπο για παράδειγμα στην Σίσσερ επιτυγχάνουν μια σχετικά μεγάλη, πάγια εργατική αμοιβή.

Αυτή η άτυπη συλλογικότητα θα αμβλυνθεί στη συνέχεια, όταν ειδικά οι επιχειρήσεις ευρωπαϊκών ομίλων αντιμετωπίσουν σημαντικά προβλήματα, όταν για παράδειγμα κλείνει η «ΧΟΥΔΣΟΝ», και στις επιχειρήσεις που παραμένουν η διεύθυνση κινδυνολογεί με το περιορισμό της λειτουργίας. Έτσι όχι μόνο περιορίζεται η «επιθετική» άτυπη διαπραγμάτευση, αλλά ο αυτοέλεγχος των εργατών κινείται πλέον σε λογικές θυσιών για τη διασφάλιση της απασχόλησης. Όλο και συχνότερα οι εργάτριες παραβιάζουν μόνες τους το 8ωρο, για παράδειγμα εργαζόμενες στο 15λεπτο διάλειμμα, ώστε να αποκομίσουν περισσότερα οφέλη παραγωγικότητας, ώστε να αποδειχθούν παραγωγικότερες, άρα να μην κινδυνεύσουν και σε ενδεχόμενη μείωση προσωπικού. Στην ΧΟΥΔΣΟΝ ΕΛΛΑΣ, που παλαιότερα ορισμένα τμήματα είχαν καταφέρει ένα λίγο ως πολύ μόνιμο μεροκάματο σε διπλάσιο ύψος από το κλαδικό, το σωματείο θα αναγκαστεί, ως τελευταία γραμμή άμυνας, να δεχθεί μια γενικευμένη μείωση αποδοχών, ως αντάλλαγμα για την συνέχιση λειτουργίας στην Ελλάδα. Τελικά ακόμα και αυτή η πρόταση, δεν θα μπορέσει να αναστείλει τη μεταφορά του εργοστασίου στη Τσεχία, όπως είχε σχεδιάσει η μητρική εταιρία στη Γερμανία.

Στην Ελλάδα από τα τέλη της δεκαετίας του '80, αρχές '90, όπου παρατηρούνται οι πλέον έντονες ανταγωνιστικές πιέσεις προς την υπεργολαβική παραγωγή, παρατηρείται και μια σταδιακή μείωση του «ακόρντ». Οι ευρύτερες αλλαγές στην ένδυση, ως προς την έμφαση όχι τόσο στο κόστος αλλά στη πρωτοτυπία και την ποικιλία των προϊόντων, που πρακτικά περιόρισε τον αριθμό κομματιών ανά παρτίδα, αύξησε τις κολεξιόν και τους κωδικούς και έως ένα σημείο περιόρισε τη δυναμική της μαζικής εργασίας εν σειρά, προωθώντας κύκλους κατεργασίας και ποιότητας, περιορίζουν την ανάγκη των επιχειρήσεων για το ακόρντ. Επίσης η αποκέντρωση της ραφής σε υπεργολαβικές επιχειρήσεις, που επεκτείνεται στη δεκαετία του '80, η ανάθεση δηλαδή των τεϋλοριστικών φάσεων στα λεγόμενα φασονατζίδικα, περιορίζει την απευθείας ανάμιξη των πρωτοπόρων - μοντέρνων επιχειρήσεων - οίκων με τη ραφή, άρα οι περισσότερο παραδοσιακές υπεργολαβικές επιχειρήσεις, σε χώρες με μικρότερη εργατική αμοιβή αναλαμβάνουν να περιορίσουν το μοναδιαίο κόστος, που παλαιότερα επιχειρούσαν να αντιμετωπίσουν τα «μοντέρνα» συστήματα παραγωγικότητας. Οι τάσεις βέβαια δεν είναι απόλυτες και ταυτόσημες, όπως συνήθως, παρατηρούνται αντίρροπες περιπτώσεις και λογής αντιφάσεις όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά σε όλο τον κόσμο. Σε άλλες εθνικές περιπτώσεις, όπως στη

Γερμανία, το ακόρντ συντηρείται στο βαθμό που συντηρείται η ραφή στη Γερμανία, ενώ αντίθετα στην Ιταλία έχει εγκαταλειφθεί ως «αναχρονιστικός» τεϋλορισμός, που αντιβαίνει στις σύγχρονες επιταγές της παραγωγής.

Ενώ όμως γενικά αμφισβητείται η «γραμμή μαζικής παραγωγής», οι ανάγκες των επιχειρήσεων μπροστά στο διεθνή ανταγωνισμό, επιτείνουν και τις διαδικασίες και μεθόδους υπολογισμού του κόστους, ακόμα και για τις μικρομεσαίες μονάδες. Έτσι τα συστήματα χρονομέτρησης και κοστολόγησης περιορίζονται στον κύκλο των μεγάλων μονάδων και από την άλλη παρουσιάζονται αντίστροφες τάσεις σε μικρομεσαίες μονάδες, που αρχίζουν να υπερβαίνουν τη παραδοσιακή παραγωγή και οργάνωση εργασίας. Για παράδειγμα σε επιχείρηση του κέντρου της Αθήνας, ο εργοδότης μας ανέφερε ότι μόλις στη δεκαετία του '90 κατάφερε να κοστολογήσει τη παραγωγή σε παραγωγικά λεπτά ανά φάση εργασίας, άρα να ορθολογικοποιήσει και την οργάνωση εργασίας και το σύστημα αμοιβών. Η κυρίαρχη τάση ωστόσο ως προς τη σύνδεση της αμοιβής με τη παραγωγικότητα είναι η άμβλυνση του εύρους των διαφορών, καθώς η πίεση της ανεργίας αναγκάζει τους εργαζόμενους να αυτοελέγχονται, να εργάζονται περισσότερο, γρηγορότερα και ποιοτικότερα, ακόμα και με λιγότερη αμοιβή. Σταδιακά όχι μόνο δεν ελέγχονται συλλογικά οι χρόνοι, όχι μόνο ανεβαίνουν οι νόρμες (άρα ανεβαίνει και η αναγκαία ένταση εργασίας) αλλά μειώνεται η αμοιβή της επιπλέον παραγωγικότητας. Το κίνητρο διατήρησης των όλο και λιγότερων, ανασφαλών θέσεων εργασίας είναι σε κάθε περίπτωση ο πλέον αποτελεσματικός μηχανισμός ελέγχου, γιατί πριν απ' όλα συνδέεται με τον αυτοέλεγχο των εργατών.

4.3.3.3.3 Τεχνολογία και έλεγχος

Στην τρέχουσα περίοδο, εισάγονται συστηματικά σε όλο τον κλάδο μορφές και συστήματα τεχνολογικού ελέγχου. Σε αυτό συμβάλει η εισαγωγή της πληροφορικής - ρομποτικής και ο σχεδιασμός των μηχανών στον οποίο αποτυπώνεται η ανάγκη του κεφαλαίου για αύξηση αλλά και έλεγχο του ρυθμού των εργαζομένων. Όπως είδαμε προηγουμένως, ένα μεγάλο μέρος των λεγομένων παραγωγικών - καθημερινών αποφάσεων, λαμβάνεται πλέον από τους χειριστές - επιθεωρητές των μηχανών, που φαίνεται να προσδίδει μεγαλύτερα όρια αυτονομίας στον εργάτη, αλλά ταυτόχρονα, στο βαθμό που η μηχανή και το σύστημα των μηχανών καταγράφει τις αποφάσεις, γίνεται περισσότερο ελέγξιμος και ο ίδιος ο εργάτης, ενώ το όριο των αποφάσεων - παρεμβάσεων του είναι περισσότερο περιορισμένο.

Σε αυτό το σημείο, επανερχόμαστε στο ζήτημα της σχέσης άνθρωπος - ειδικότητα - πόστο - μηχανή και τις σημαντικές αλλαγές που συμβαίνουν. Το πλέον κρίσιμο ζήτημα είναι το ότι από τη στιγμή που η επιστήμη - τέχνη ενσωματώνεται όλο και περισσότερο στις μηχανές και στα συστήματα μηχανών, ανήκει εξ αρχής, χωρίς διαπραγμάτευση, στην εργοδοσία, όπως ανήκουν και οι μηχανές. Από την άλλη μεριά, ο χειριστής-επιβλέπων της μηχανής, ή έστω των μηχανών (πχ μια εργάτρια - τέσσερις κλώστριες), στο βαθμό που επί σειρά ετών εργάζεται σε αυτές, τις συντηρεί, τις προσέχει κλπ, βιώνει και την ιδιάζουσα - πολύπλοκη σχέση ανθρώπου (εργάτη) - μηχανής. Χαρακτηριστικό είναι το ότι ο κλωστοϋφαντουργός και η κλωστοϋφαντουργίνα που συναντήσαμε, ανεξάρτητα από την περίοδο και τον τρόπο εργασίας του, εκφράζεται με το περίφημο «η μηχανή μου», ή «οι μηχανές μου». Θεωρεί ότι όχι μόνο έχει δικαιώματα πάνω τους, ως εργάτης, αλλά ότι συν-

αποτελούν, άνθρωπος - μηχανή, ένα αδιάσπαστο μέρος του εργοστάσιου, συμπύκνωση του οποίου είναι η ειδικότητα, ως «ταυτότητα» του ανθρώπου στο εργοστάσιο. Η μηχανή λοιπόν, μαζί με όλα τα χαρακτηριστικά της, όπως τα επικίνδυνα μέρη της, το θόρυβο κλπ, εκτός από αιτία κούρασης, είναι μέσο επιβίωσης και στοιχείο ταυτότητας, δεν είναι σπάνια εξάλλου μια συναισθηματική χροιά στην αντιμετώπιση της από τον εργάτη.

Αναφέρουμε το παράδειγμα της Π-Π Γαβριήλ στα τέλη του '80, όπου οι εργάτες - εργάτριες συγκρούστηκαν με τα ΜΑΤ, αρνούμενοι την απόφαση της διεύθυνσης για μεταφορά ορισμένων τμημάτων (μηχανών) σε άλλα εργοστάσια του ομίλου. Η αντίδραση των εργαζομένων είχε τη επίσημη συνδικαλιστική κάλυψη του σωματείου, που κήρυξε απεργία. Η απόφαση της διοίκησης για απεργία, ουσιαστικά ήταν μορφή αντίδρασης στην διάσπαση της Π-Π σε επιμέρους επιχειρήσεις, η οποία θεωρήθηκε ως προάγγελος πώλησης - ιδιωτικοποίησης. Ένα τέτοιο πνεύμα υπήρχε βέβαια και στους εργάτες - εργάτριες, ωστόσο αυτό που τελικά ισχυροποίησε την εργατική αντίδραση, ήταν η ανασφάλεια του εργαζόμενου, που χωρίς τη «μηχανή» του αισθανόταν μετέωρος, (χωρίς αξιοποιήσιμη ειδίκευση και χωρίς «βιομηχανική ταυτότητα»). Μια από τις πλέον χαρακτηριστικές εικόνες είναι η εικόνα εργάτριας, που κλαιει αγκαλιάζοντας τη «μηχανή της», φωνάζοντας προς τα ΜΕΑ, «αφήστε κάτω τη μηχανή μου» και τελικά λιποθυμά μπροστά στη μηχανή της. Γενικά αυτή απεργία θα μπορούσε να ονομαστεί ως η απεργία των «λιποθυμιών», για τις οποίες κυρίως ευθύνονταν η ανασφάλεια της απώλειας της ειδικότητας αλλά και συναισθηματική φόρτιση του αποχωρισμού από τη «μηχανή». Η μηχανή λοιπόν, στη συνείδηση του εργαζόμενου, εκτός από το αφεντικό, ως ένα σημείο «ανήκει» και στον εργάτη, ως ένα σημείο του «ανήκει» και η «σοφία» της, έτσι ώστε τελικά να την χρησιμοποιεί σε έναν μόνιμο «ανταρτοπόλεμο» της φάμπρικας, σε ένα παιχνίδι αντίστασης - υποταγής, που θα μας απασχολήσει και ως προς τον τεχνολογικό έλεγχο.

Ο τεχνολογικός έλεγχος, όπως εφαρμόστηκε στην Ελλάδα, απέδειξε και πάλι τη σχετικότητα ή τα όρια του, ως προς τη δυνατότητα η μηχανή ή το σύστημα ελέγχου των μηχανών, να ελέγχει αποτελεσματικά και την παρέμβαση του εργαζόμενου. Τόσο στη κλωστοϋφαντουργία όσο και στην ένδυση, είναι ως ένα σημείο δυνατός ένας τέτοιος έλεγχος που ενσωματώνεται στις μηχανές άρα εγκαθίσταται σε σύγχρονες μονάδες που επενδύουν σε νέα τεχνολογία. Ωστόσο απαιτείται και η διάθεση αλλά και δυνατότητα αξιοποίησης του προδιαγεγραμμένου (σχεδιασμένου) τεχνολογικού ελέγχου από την επιχείρηση, που δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένη. Χαρακτηριστική εδώ είναι η κρίση ενός ειδικού της κατάρτισης στο κλάδο, για τη χρήση των ελεγκτικών πληροφορικών συστημάτων στις επιχειρήσεις ενδύματος «φασόν εξωτερικού» της βόρειας Ελλάδας:

> *«Η χρήση αυτών των συστημάτων, των γαζωτικών μηχανών με τα κομπιούτερ, που ελέγχουν τη παραγωγικότητα, θυμίζει το ανέκδοτο με τους «Πόντιους» που αγοράζουν δύο πλυντήρια για να τοποθετούν επάνω τη σκάφη.... Οι εργοδότες αφού αγόρασαν τις μηχανές και ακριβοπλήρωσαν τα συστήματα και τα κομπιούτερ, δεν ξέρουν να τα χρησιμοποιούν...Ξέρουν όμως ότι έχουν κουμπάκια και λαμπάκια...»*

Βέβαια στη συγκεκριμένη περίπτωση το πρόβλημα δεν είναι μόνο το ασύμβατο της τεχνογνωσίας με τη τεχνολογία, αλλά και η πολιτική, σχεσιακή διάσταση του ελέγχου της εργασίας. Οι συγκεκριμένοι εργοδότες (φασόν ένδυσης για το εξωτερικό)

πλήρωναν το προσωπικό τους σύμφωνα με την ΕΓΣΣΕ, δηλαδή το λεγόμενο ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη. Παρεκκλίνοντας συχνά από την εργατική νομοθεσία, προσπαθούσαν να αντλήσουν τη μέγιστη ένταση εργασίας χωρίς να την πληρώσουν επιπλέον, αξιοποιώντας κυρίως τον σκληρό έλεγχο και αυτοέλεγχο των εργατριών με κύριο όπλο την ανασφάλεια των θέσεων εργασίας. Από την άλλη μεριά επενδύοντας στις μοντέρνες μηχανές, αρκετές φορές χρησιμοποιώντας άμεσες και έμμεσες «επιδοτήσεις», «αναγκάστηκαν» να αγοράσουν σύγχρονες μηχανές, με ενσωματωμένα συστήματα ελέγχου, γιατί έτσι σχεδιάζονται οι σύγχρονες μηχανές. Συνεπώς το παράδοξο αποτέλεσμα αποτελεί συνέπεια ορθολογικών επιλογών, που προσδιορίζονται από τα όρια της επιχειρησιακής στρατηγικής και των ευρύτερων εργασιακών σχέσεων, της διαχείρισης της εργασίας στη συγκυρία. Η εισαγωγή των τεχνικών προϋποθέσεων του τεχνολογικού ελέγχου της εργασίας δεν συνεπάγεται και μια αυτόματη εφαρμογή αυτού του ελέγχου, ως πρακτική του κεφαλαίου.

Ακόμα και αν η επιχείρηση προσπαθήσει να εφαρμόσει ένα σύστημα τεχνολογικού ελέγχου, ο βασικός παράγοντας που παρεμβαίνει και εν μέρει ακυρώνει τον τεχνολογικό έλεγχο είναι η τυπική - συνδικαλιστική και κυρίως άτυπη άμυνα της εργασίας, που θα μπορούσε ίσως να αναχθεί σ' αυτό που ονομάστηκε «πόλεμος θέσεων». Κατά τη γνώμη μας δεν είναι μόνο «μεταφορντιστικό» χαρακτηριστικό, αλλά έκφραση της πανάρχαιας άμυνας της εργασίας και ειδικότερα της άμυνας της βιομηχανικής εργασίας. Στο βαθμό που στη σύγχρονη περίοδο, το τεχνολογικό σύστημα παρεμβαίνει άμεσα στην ένταση της εκμεταλλευτικής σχέσης, αντιμετωπίζει άμεσα και την άμυνα της εργασίας. Ενσωματώνοντας την χειρωνακτική εργασία, (χέρια της παραγωγής), αλλά και τον «γραφιά», τον «επιστάτη», τον «χρονομέτρη» ή και τον «ρουφιάνο» της παραγωγής, το τεχνολογικό σύστημα αντιμετωπίζει τον κίνδυνο να καταστραφεί, ως προς την ελεγκτική του λειτουργία, ή (το χειρότερο) συνολικά, από τη προσπάθεια του εργάτη να το αντιμετωπίσει ως «ρουφιάνο». Πράγματι ορισμένες τουλάχιστον τεχνολογικά αναβαθμισμένες μηχανές, είναι ίσως λιγότερο ευάλωτες στα «σαμπό» των εργατριών, (στο παραδοσιακό σαμποτάζ), αλλά παραμένουν ευάλωτες στο «κατσαβίδι», σε πιο σύγχρονες μορφές σαμποτάζ, έναν συγκαλυμμένο «ανταρτοπόλεμο» της παραγωγής. Ας δούμε δύο παραδείγματα που αφορούν ευθέως τον τεχνολογικό έλεγχο και για τα οποία έχουμε άμεση αντίληψη, τα παρατηρήσαμε δηλαδή κατά την εργασιακή διαδικασία και συζητήσαμε για αυτά με εργαζόμενους και στελέχη της εργοδοσίας.

Στη δεκαετία του '80 επιχειρήθηκε να εφαρμοστούν συστήματα αμοιβής - παραγωγικότητας στη πλεκτοβιομηχανία, σύμφωνα με τις προδιαγραφές των μηχανών, σύμφωνα δηλαδή με την σχεδιασμένη δυνατότητα να ελέγχουν και να καταγράφουν τις στροφές τους, αξιοποιώντας το ενσωματωμένο «ρολόι» παραγωγής της κάθε μηχανής. Διαπιστώθηκε όμως το οδυνηρό για τις επιχειρήσεις γεγονός, ότι η καταγεγραμμένη (και ως ένα σημείο πληρωμένη) παραγωγή, αντιστοιχούσε σε πολλαπλάσιο της πραγματικής παραγωγής, δηλαδή το άθροισμα των «ρολογιών» των μηχανών, που μετρούσε το τμήμα παραγωγής, δεν αντιστοιχούσε με τη παραγωγή που μετρούσε η αποθήκη των ετοίμων προϊόντων. Τελικά αποδείχθηκε ότι οι εργαζόμενοι - χειριστές βρήκαν τρόπο να «πειράζουν» το «ρολόι» της μηχανής, έτσι ώστε να εμφανίζονται πολύ περισσότερο παραγωγικοί απ' όσο πράγματι ήταν. Υπάρχουν πάμπολλα τέτοια παραδείγματα, που αφορούν μηχανικά ή και ηλεκτρονικά συστήματα και τελικά αντί να γενικεύσουν τον εξατομικευμένο έλεγχο, τον καθιστούν ανενεργό.

Γενικά, ο έλεγχος του ρυθμού από τον εργάτη μπορεί θεωρητικά να στηρίξει ένα σύστημα σύνδεσης αμοιβής με την παραγωγικότητα, που συνεπάγεται κατά τεκμήριο μεγαλύτερη παραγωγικότητα της εργασίας. Ωστόσο ο έλεγχος του ρυθμού από τον εργάτη δεν είναι πάντα προς όφελος της επιχείρησης, στο βαθμό μάλιστα που η πληροφορική παρεμβαίνει άμεσα στον σκληρό πυρήνα της παραγωγής, καλείται ο τεχνολογικός – κυβερνητικός έλεγχος όχι μόνο να ελέγχει – μετρά τον ανθρώπινο ρυθμό και τα αποτελέσματα του, αλλά και να επιβάλλει έναν ρυθμό. Ένα τέτοιο παράδειγμα αφορά την επιχείρηση «ΧΟΥΔΣΟΝ», η οποία εισήγαγε μηχανές που επέβαλαν σε θέσεις εργασίας απόλυτα προσδιορισμένο ρυθμό παραγωγής. Η γερμανικής προέλευσης λογική που εισάχθηκε, βασιζόταν στη διαπίστωση ότι η επιχείρηση θα είχε όφελος στη ποιότητα της εργασίας, στη συντήρηση κλπ, αν ήταν απόλυτα προδιαγεγραμμένος ένας «φυσιολογικός» ρυθμός εργασίας. Οι μηχανές λοιπόν σχεδιάστηκαν με χρονοδιακόπτη, που ρυθμίστηκε έτσι ώστε να περατώνεται μια συγκεκριμένη φάση της παραγωγής του καλσόν σε ένα λεπτό ακριβώς. Αυτό σήμαινε ότι η χειρίστρια της μηχανής έπρεπε να συντονιστεί με την μηχανή, στο κάθε παραγωγικό λεπτό, στη συνέχεια να επεξεργαστεί ένα άλλο καλτσόν, για ακόμα ένα λεπτό κλπ. Ακόμα και αν ήθελε να είναι «παραγωγικότερη» στο χρόνο κατεργασίας κάθε κομματιού, δεν μπορούσε να επιταχύνει το ρυθμό, λόγο του ενσωματωμένου χρονοδιακόπτη κίνησης της αυτόματης μηχανής.

Με αυτό τον τρόπο η παραγωγικότητα της εργασίας, που αντιστοιχούσε και σε ένα μεγάλο μέρος της αμοιβής, καθορίζονταν εκτός από την ποιοτική διάσταση, από την προσπάθεια εξάλειψης των «νεκρών» χρόνων εργασίας, από τη μείωση δηλαδή του χρόνου προετοιμασίας, που μεσολαβούσε μεταξύ των μοναδιαίων «παραγωγικών λεπτών». Ο συνολικός ημερήσιος χρόνος εργασίας κάθε εργάτριας διαχωριζόταν με απόλυτη κανονικότητα μεταξύ του χρόνου των διαλειμμάτων και του εν δυνάμει παραγωγικού χρόνου. Με τη σειρά του ο εν δυνάμει παραγωγικός χρόνος διαχωριζόταν σε παραγωγικό χρόνο άρτιων ποιοτικά προϊόντων (ο οποίος και πληρωνόταν σύμφωνα με ένα σύστημα αμοιβής) και σε «νεκρό» ή «λανθάνοντα» χρόνο που μεσολαβούσε. Συνεπώς η επιχείρηση παρενέβαινε απόλυτα στη διαχείριση του χρόνου, αφήνοντας ελάχιστα περιθώρια στη χειρίστρια να ρυθμίσει τη παραγωγή, τη διαχείριση της αξιοποίησης της εργατικής δύναμης.

Η αντίδραση των εργατριών, ως άμυνα της εργασίας στη κατακερματισμένη - τεχνολογική υποταγή τους «στο χρόνο των μηχανών», δεν άργησε να στραφεί προς τις ίδιες τις μηχανές. Στην πορεία ανακάλυψαν ότι το «διαβολικό» λεπτό των μηχανών θα μπορούσε να τροποποιηθεί «κατσαβιδιάζοντας» τις μηχανές, ώστε τελικά, είχαν ένα κατσαβιδάκι στη τσάντα τους και τροποποιούσαν το χρονοδιακόπτη, ώστε να περατώνει τη φάση εργασίας για παράδειγμα σε 45'' ή άλλοτε σε 70'' και όχι 1'. Με αυτό τον τρόπο τροποποιούσαν τις προδιαγραφές ρυθμού της μοναδιαίας παραγωγής και επαν-οικειοποιούνταν ένα μέρος της διαχείρισης του χρόνου τους. Προσθέτονταν παραγωγικά δευτερόλεπτα υλοποιημένα στο προϊόν, αφαιρούσαν δευτερόλεπτα αξιοποίησης της εργατικής δύναμης, ώστε να μπορούν να κερδίζουν «νεκρό» αλλά πληρωμένο χρόνο. Με αυτό τον τρόπο μπορούσαν να εργαστούν με ρυθμούς που αντιστοιχούσαν με τη διάθεσή τους, άλλοτε να «λουφάρουν» και άλλοτε να εντατικοποιούν την εργασία τους, να καλύπτουν ελλείμματα παραγωγικότητας σε μηνιαία βάση κλπ.

Αυτό βέβαια δεν θα διαρκέσει στη δεκαετία του '90, καθώς η επιχείρηση ανακοινώνει ζημιές και τελικά μεταφέρει την παραγωγή. Όπως ήδη αναφέραμε, το σωματείο, ως

τελευταία γραμμή άμυνας θα δεχθεί να επαναδιαπραγματευθεί το σύστημα αμοιβής - εργασίας, ακόμα και με μείωση μισθών, ωστόσο ούτε με αυτές τις υποχωρήσεις δεν θα καταφέρει να παρατείνει τη λειτουργία της επιχείρησης. Οι μορφές αντίστασης στον τεχνολογικό έλεγχο, όπως και γενικότερα η αντίσταση της εργασίας, ενώ διατηρείται σε πείσμα των «ειδικών» και των «επιστημονικών» συστημάτων ελέγχου, κάμπτονται αποφασιστικά μόνο όταν ένας συνδυασμός πολιτικών και παραγωγικών αλλαγών, επαναφέρει τον πραγματικά καταναγκαστικό έλεγχο, τον αυτοέλεγχο των εργατών. Το ορατό μέλλον της ανεργίας, η πίεση του εφεδρικού στρατού, η αβεβαιότητα για το αύριο αποδιοργανώνει την εργασία, αποδυναμώνει τη συνδικαλιστική δράση αλλά και την άτυπη άμυνα, που θυμίζει «ανταρτοπόλεμο». Πρόκειται για αυτό που ονομάσαμε προηγουμένως άτακτη φυγή, δηλαδή μια ασυντόνιστη υποχώρηση της εργασίας μέσα στους χώρους παραγωγής, που τελικά παρασέρνει και τα επιχειρησιακά σωματεία. Ωστόσο η ομοσπονδία, η συνδικαλιστική ηγεσία, όπως είδαμε προηγουμένως, καταγγέλλοντας την επίθεση του κεφαλαίου και κάθε υποχώρηση, παραμένει σχεδόν μοναχική εξαίρεση αδιάλλακτης υπεράσπισης «ταξικότητας». Δεν ακολουθεί ούτε τις «προσαρμογές» του υπόλοιπου ευρωπαϊκού κλαδικού συνδικαλισμού, ούτε τις ρητές ή άρρητες υποχωρήσεις της εργατικής βάσης και των επιμέρους σωματείων.

4.3.3.3.4 Ο εργοστασιακός συνδικαλισμός και οι διαντιδράσεις με την εργοδοσία

Όπως είδαμε προηγουμένως, παρότι στον κλάδο δεν εμφανίζονται πολλά εργοστασιακά σωματεία, το μεγάλο εργοστάσιο είναι ο πυρήνας της μεταπολιτευτικής απεργιακής έκρηξης. Επίσης είδαμε ότι στα 1983-84, εκδηλώνεται μια σημαντικότατη συνδικαλιστική οργανωτικότητα και ευρύτερα συνδικαλιστική δράση, που δεν είναι υπερβολικό να χαρακτηρίσουμε συνδικαλιστική εποποιία. Στη συγκεκριμένη περίοδο, ο συνδικαλιστικός δυναμισμός της βιομηχανικής - συγκεντρωμένης εργασίας, μπορεί να συγκριθεί με την ειδική περίοδο του 1946, εν μέρει με αυτή του 1936 και 1964. Με βάση το αρχείο της ΟΚΕ, που από το 1983 επιχειρεί να καταγράψει αναλυτικά την απασχόληση, το συνδικαλισμό και την απεργιακή συμπεριφορά, υπάρχουν συγκρίσιμα στοιχεία για αρκετά εργοστάσια, από την επεξεργασία των οποίων προκύπτει ο παρακάτω πίνακας.

ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΠΕΡΓΙΕΣ ΣΕ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΚΛΩΣΤ/ΓΙΑΣ (1984)

ΧΩΡΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ	ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΕΝΟΙ	% ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΕΝΩΝ	Μ.Ο. ΑΠΕΡΓΩΝ	% ΑΠΕΡΓΩΝ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ	% ΑΠΕΡΓΩΝ ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΕΝΟΥΣ
ΛΕΟΝΤΑΡΙΔΗ	90	56	62%	0	0%	0%
ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ (ΓΡΑΦΕΙΑ)	63	60	95%	63	100%	105%
ΗΛΙΟΣ ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ	362	292	81%	362	100%	124%
ΒΑΜΒΑΚΟΥΡΓΙΑ ΒΟΛΟΥ	1100	1080	98%	990	90%	92%
ΜΑΒΗ	140	110	79%	133	95%	121%
ΦΙΝΤΕΞΠΟΡΤ	150	146	97%	143	95%	98%
ΠΟΥΡΝΑΡΑ	146	134	92%	110	75%	82%
ΠΠ ΝΕΑ ΠΕΡΑΜΟΥ	680	640	94%	374	55%	58%

ΡΕΤΣΙΝΑ ΑΙΓΙΟΥ	250	180	72%	188	75%	104%
ΠΠ ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ	285	215	75%	200	70%	93%
ΣΟΥΡΑΣ ΣΟΥΡΝΟΠΟΥΛΟΣ	154	154	100%	116	75%	75%
ΒΕΛΗΣ	400	255	64%	360	90%	141%
ΜΠΑΡΔΑΒΙΛΙΑ	110	85	77%	105	95%	123%
ΣΚΟΥΛΙΔΗΣ	135	110	81%	128	95%	117%
ΟΡ ΣΑΛΙΑΡΗ	88	85	97%	88	100%	104%
ΒΟΜΒΥΞ ΒΟΜΒΥΚΡΥΛ	700	600	86%	630	90%	105%
ΚΛ ΝΑΟΥΣΗΣ	360	360	100%	72	20%	20%
ΗΛΙΟΣ Τ Κ	213	213	100%	213	100%	100%
ΠΠ ΣΑΜΟΥ	195	188	96%	146	75%	78%
ΠΛΕΞΙΣ	130	104	80%	117	90%	113%
ΔΕΣΥΛΑΣ	210	180	86%	210	100%	117%
3 Δ	155	92	59%	47	30%	51%
ΠΠ Ν ΙΩΝΙΑ	427	400	94%	406	95%	101%
ΚΛΩΣΤ ΦΑΛΗΡΟΥ	92	81	88%	87	95%	108%
Γ ΠΟΥΛΙΤΣΙΔΗΣ	100	86	86%	0	0%	0%
ΚΛ ΠΡΕΒΕΖΗΣ	394	300	76%	315	80%	105%
Σ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ	900	800	89%	900	100%	113%
ΚΛ ΦΙΛΙΑΤΩΝ	450	430	96%	450	100%	105%
UNICOT	350	320	91%	333	95%	104%
ΚΑΖΑΖΗΣ	324	285	88%	324	100%	114%
ΚΟΜΟΤΕΞ	350	108	31%	70	20%	65%
ΚΛΩΣΤ ΕΔΕΣΗΣ	135	135	100%	135	100%	100%
ΣΥΝΟΛΟ	**9638**	**8284**	**86%**	**7812**	**81%**	**94%**
Μ. Ο. / ΧΩΡΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	**301,18**	**258,87**		**244,11**		

Αξίζει να αναφερθεί εξ αρχής, ότι ο βαθμός συμμετοχής σε γενικές συνελεύσεις είναι μη καταγεγραμμένος, ακριβώς διότι όλοι ή σχεδόν όλοι οι εργαζόμενοι συμμετέχουν. Επίσης δεν υπάρχουν συγκρίσιμα στοιχεία για την ηλικία των εργαζομένων, έτσι ώστε αρκούμαστε να αναφέρουμε ότι ο μέσος όρος ηλικίας στον υποκλάδο είναι αρκετά μεγαλύτερος απ' ότι στο παρελθόν και απ' ότι στον υποκλάδο της ένδυσης. Επίσης όπως έχουμε αναφέρει προηγουμένως, η κλωστοϋφαντουργία παρότι παραμένει κυρίαρχα γυναικείος κλάδος, παρουσιάζει σχετικά μεγαλύτερη ανδρική απασχόληση, απ' ότι παλαιότερα και απ' ότι (την ίδια περίοδο) η ένδυση. Παρότι τα παραπάνω στοιχεία δεν καταγράφονται από την ΟΚΕ, καταγράφεται αναλυτικά η απεργιακή συμπεριφορά, σε απεργίες κατά χώρο εργασίας. Για την επεξεργασία των στοιχείων, χρησιμοποιούμε το μέσο όρο των απεργών του χώρου εργασίας, ο οποίος υπολογίζεται στις απεργίες στις οποίες αποφάσισε συμμετοχή το σωματείο και ανεξάρτητα αν ήταν 24η απεργία ή στάση, αν ήταν στο πλαίσιο κλαδικών ή ειδικών εργοστασιακών κινητοποιήσεων. Η παραπάνω παραδοχή έχει ως συνέπεια να συσκοτίζεται ο συνολικός αριθμός απεργιών, το κρίσιμο στοιχείο της συμμετοχής σε κλαδικές απεργίες, ο αριθμός χαμένων ωρών κλπ, αλλά μας επιτρέπει συγκρίσεις για το μέσο αριθμό απεργών κατά εργοστάσιο.

Σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα, στον οποίο δεν περιλαμβάνονται ορισμένα εργοστάσια «γκέτο», χωρίς ισχυρό σωματείο, αλλά και χώροι εργασίας με σημαντική συνδικαλιστική πυκνότητα και δράση, είναι ενδεικτικός μόνο για τα εργοστάσια και

όχι για τις βιοτεχνίες. Από τους 9.638 εργαζόμενους, είναι συνδικαλισμένο το εκπληκτικό ποσοστό του 86% και απεργεί (το 1984) το ακόμα πιο σημαντικό ποσοστό του 81%. Μόνο σε δύο χώρους εργασίας δεν υπήρξε καμία κινητοποίηση απεργιακού τύπου, σε ορισμένους χώρους (9) απεργεί το σύνολο του προσωπικού και στους περισσότερους απεργεί σχεδόν το σύνολο, ανεξάρτητα αν είναι όλοι συνδικαλισμένοι, πράγμα εύλογο σε μεγάλες μονάδες, όπου η «απεργιακή αλυσίδα» «κλείνει» την πύλη και ερμηνεύσιμο επίσης από το νόημα και τη δυναμική της απεργίας στη συγκυρία.

Από την άλλη μεριά μόνο σε 4 χώρους εργασίας οι συνδικαλισμένοι είναι το σύνολο των εργαζομένων και στις συγκεκριμένες μονάδες εκδηλώνονται τελείως διαφορετικές τάσεις ως προς την απεργιακή συμπεριφορά. Το παραπάνω με τη σειρά του δεν ακυρώνει ότι σε μακροχρόνια βάση και για το σύνολο του κλάδου είναι φανερή μια εξάρτηση της συνδικαλιστικής πυκνότητας με την απεργιακή συμπεριφορά. μια τάση που δεν είναι απόλυτη αλλά ισχυρότατη και με σειρά της μας οδηγεί και πάλι στην εκτίμηση για τη σημασία τη πολιτικής - παραγωγικής συγκυρίας και της αλλαγής της διοίκησης στα συνδικάτα (και τις ομοσπονδίες). Παρά του ότι υπάρχουν διαφορετικά συνδικάτα και διαφορετικές απεργίες, ως ένα σημείο και διαφορετικά προβλήματα, γύρω στα 1984, συνεχίζεται και φτάνει στα όρια της μια περίοδος που αρχίζει γύρω στα 1979, όπου η εργατική βάση οργανώνεται και απεργεί προσδοκώντας και αξιοποιώντας πολιτικές σε τελική ανάλυση αλλαγές. Οι πολιτικές αλλαγές όμως δεν αντιπαρατίθενται με άμεσες «κατακτήσεις», αλλά συνυφαίνονται στο κλίμα της «αλλαγής» που θα κλυδωνιστεί κυρίως στην περίοδο της «λιτότητας», 85-87. Όπως είδαμε προηγουμένως, τα επιχειρησιακά σωματεία θα επιχειρήσουν να παρακάμψουν την απαγόρευση αυξήσεων του 85-87, την περίοδο που ο κλάδος παρουσιάζει μεγάλα κέρδη και ο συνδικαλιστικός λόγος θα εστιάζεται ακριβώς στην αντίθεση: λιτότητα για τους εργαζόμενους, κέρδη για τους βιομήχανους.

Χαρακτηριστικά για τις επιμεριστικές, ουσιαστικά «παράνομες» αυξήσεις του 1985-1986, αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένες περιπτώσεις:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΥΞΗΣΕΩΝ ΠΑΝΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΟ ΣΩΜΑΤΕΙΟ	**«ΚΕΡΔΗ» ΠΑΝΩ ΑΠΟ ΤΙΣ ΚΛΑΔΙΚΕΣ ΑΥΞΗΣΕΙΣ**
1985	
ΗΛΙΟΣ ΤΕΝ ΚΑΤΕ	20000 Εφ Άπαξ
ΕΛΛ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ	16000 Εφ Άπαξ +40000 τρόφιμα
ΗΛΙΟΤΕΞ	11000 Εφ Άπαξ + 20000 τρόφιμα
ΛΟΡΤΕΞ	30000 Εφ Άπαξ
ΚΛΩΣΤΗΡΙΑ Β	30000-40000 Εφ Άπαξ
ΚΛΩΣΤΗΡΙΑ Γ	30000-40000 Εφ Άπαξ
ΤΡΙΚΟΛΑΝ	30000-40000 Εφ Άπαξ
ΛΕΚΚΑΣ	50 δρχ αύξηση
ΦΙΝΤΕΞΠΟΡΤ	60000 Εφ Άπαξ
ΓΙΟΥΝΙΚΟΤ	50000 Εφ Άπαξ
ΚΟΡΦΙΑ	50000 Εφ Άπαξ
ΕΛΛΗΝΙΔΑ	500 δρχ επίδομα παραγωγής
ΕΠΙΛΕΚΤΟΣ	500 δρχ επίδομα παραγωγής
ΠΟΥΛΙΤΣΙΔΗΣ	90000 Εφ Άπαξ

ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ	60 εκατομ. σύνολο
ΚΛΩΣΤ ΠΕΛΗΣ	50000 Εφ Άπαξ, + 10% για χήρες + 1200-2500 πριμ παραγωγής
ΒΕΛΚΑ	18000 εφ Άπαξ +κάρτα διαδρομών
Π - Π	10000 εφ Άπαξ + 10000 σε είδη

1986

Π - Π ΒΟΛΟΥ	39000 Εφ Άπαξ
ΧΕΝΕΣ ΚΛΑΜΠ	+1 μισθός
ΜΟΛΟΚΟΤΟΣ	+ 7 Ημερομίσθια (α΄δόση)
Π - Π ΚΕΝΤΡΙΚΑ	42000 Εφ Άπαξ
ΕΛΛ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ	150000 Εφ Άπαξ
ΚΛ ΝΑΟΥΣΗΣ	15000 Εφ Άπαξ
ΑΡΙΣΤΟΝ	+22% στο πριμ παραγωγής
ΗΛΙΟΤΕΞ	15000 Εφ Άπαξ
ΡΑΠΤΕΡΓΑΤΙΚΟ ΠΕΛΗΣ	150000 Εφ Άπαξ

Πηγή: Ανακοινώσεις της ΟΚΕ

Ωστόσο η κερδοφορία της βιομηχανίας (και το σχήμα κέρδη – λιτότητα) δεν θα διαρκέσει, θα παρουσιαστούν αντίθετα προβλήματα λειτουργίας, στα οποία το συνδικαλιστικό κίνημα θα αποδειχθεί ανέτοιμο να αντιμετωπίσει. Γύρω στα 1989, εκδηλώνεται μια συνολική υποχώρηση του κλάδου, που αφορά και τις μεγάλες μονάδες, με διαφορετικές ταχύτητες, καθώς άλλες μονάδες αρχίζουν να παρουσιάζουν ζημιές και άλλες να παραμένουν κερδοφόρες. Ως ένα σημείο όμως τα εμφανιζόμενα κέρδη είναι παραπλανητικά, καθώς ορισμένοι όμιλοι επιχειρούν να «φορτώνουν» τις ζημιές σε ορισμένες επιχειρήσεις και να εμφανίζουν κέρδη σε ορισμένες εισηγμένες στο χρηματιστήριο[925]. Ακόμα και στους πλέον κερδοφόρους ομίλους της δεκαετίας του '80, όπως στον όμιλο Ακκά, αρχίζουν να παρουσιάζονται σημαντικά αρνητικά αποτελέσματα, μάλιστα η διεύθυνση της «Ελληνικής Υφαντουργίας» θα καταστρατηγήσει ακόμα και τη γραπτή συμφωνία με το εργοστασιακό σωματείο, που προέβλεπε «εργασιακή ειρήνη». Τελικά φαίνεται ότι ακόμα και οι συμφωνίες «εργασιακής ειρήνης» δεν μπορούν να περιορίσουν τις επιθέσεις του κεφαλαίου, που μπροστά στη κρίση και την ανασφάλεια, πιέζει όλο και περισσότερο την εργασία. Η συνδικαλιστική λοιπόν υποχώρηση στα μεγάλα εργοστάσια της κλωστοϋφαντουργίας θα είναι γενική, σε άλλες μονάδες όπως στη «Πεταλούδα» του Μουζάκη το σωματείο θα διαλυθεί και σε άλλες θα διατηρηθεί ως σκιά του εαυτού του, υποχωρώντας σταδιακά, αλλά συστηματικά ακόμα και από διακηρυγμένες θέσεις.

Τα προβλήματα του εργοστασιακού συνδικαλισμού είχαν αρχίζει να εκδηλώνονται ήδη στη δεκαετία του '80, μάλιστα ειδικά μέσα από τις επιμεριστικές τους κατακτήσεις, όπως είδαμε, συμβάλουν στην αποδυνάμωση του συνολικού κλαδικού κινήματος μέσω ενός ειδικού «επιχειρησιακού συντεχνιασμού». Μια από τις μορφές διολίσθησης από την «ταξικότητα» είναι η σχεδιασμένη επιμεριστική διαπραγμάτευση, στο όνομα της απεργίας ... «των άλλων». Πρόκειται σε τελική ανάλυση για μια απόφαση ενός σωματείου να μην συμμετέχει σε μια κλαδική

[925] Δεν λείπουν εξάλλου οι λογιστικές αλχημείες, όπως αυτές που αποδείχθηκε ότι έγιναν στον όμιλο «GLOB», και τα χρηματιστηριακά «παιχνίδια» στα οποία μπλέχτηκε η «Μαγρίζος».

απεργία, που συνήθως δεν ανακοινώνεται δημοσίως, αλλά διαρρέει στην εργατική βάση, ή εκδηλώνεται με την ελλιπή προπαγάνδα της απεργίας. Η παραπάνω απόφαση ερμηνεύεται όχι τόσο ως διαφωνία της διοίκησης με το λεγόμενο «πλαίσιο» της απεργίας, αλλά μάλλον ως υπεράσπιση «στενών» ειδικότερων συμφερόντων. Για παράδειγμα στο εργοστάσιο «ΗΛΙΟΣ ΤΕΝ ΚΑΤΕ», όπου σημειώθηκε η απεργία επί χούντας και η πολυήμερη απεργία του 1982, από τότε, σπανιότατα υπήρξε απεργία, παρότι οι εργαζόμενοι ήταν απόλυτα συσπειρωμένοι στο σωματείο και ελεγχόμενοι από τη διοίκηση. Όπως μας εκμυστηρεύτηκαν μέλη της διοίκησης, το ίδιο το σωματείο συγκρατούσε τους εργαζόμενους να μην απεργήσουν, μετά από ειδική συμφωνία με τη διεύθυνση. Το ΔΣ του σωματείου επισκέπτονταν τον διευθυντή και του ανακοίνωνε ότι η ομοσπονδία είχε κηρύξει απεργία, στην οποία συμφωνούσαν ομόφωνα και θα συμμετείχαν όλοι οι εργαζόμενοι του εργοστασίου. Η διεύθυνση που ήξερε βέβαια και συμμετείχε στο «παιχνίδι» των διαπραγματεύσεων, απαντούσε ότι τα αιτήματα των απεργών ήταν σεβαστά και δίκαια και ότι στην πραγματικότητα είχαν ήδη υλοποιηθεί στο εργοστάσιο, άρα στο συγκεκριμένο εργοστάσιο δεν είχαν αντίκρισμα. Επιπλέον τους αντιπρότεινε μια ειδική εργοστασιακή αύξηση και άλλες εργοστασιακές ρυθμίσεις, τα οποία θα μπορούσε να «παραχωρήσει» αν οι εργαζόμενοι δεν υπέσκαπταν την ανταγωνιστικότητα της «επιχείρησης τους» με μια «αδικαιολόγητη» απεργία.

Σε αυτό το σημείο άρχιζε η κυρίως διαπραγμάτευση όπου τελικά συμφωνούνταν ειδικές εργοστασιακές ρυθμίσεις και παράλληλα το σωματείο δεσμευόταν σε άτυπη εργασιακή ειρήνη. Με αυτό τον τρόπο οι συνδικαλιστές από το συγκεκριμένο σωματείο, διαπραγματεύονταν, με όπλο την απεργία της ομοσπονδίας, την οποία οι ίδιοι υποστήριζαν στα συνδικαλιστικά ομοσπονδιακά όργανα, αλλά την οποία δεν υλοποιούσαν στον χώρο τους, χάρη στο ότι είχαν ήδη αποδείξει τη δύναμη να την υλοποιήσουν. Με αυτή την τακτική, στο συγκεκριμένο εργοστάσιο, έφτασε το ημερομίσθιο να είναι περίπου 80% ή και 100% πάνω από το κλαδικό ημερομίσθιο και επιπλέον να ισχύουν επιπλέον αμοιβές «παραγωγικότητας», συμμετοχή στα κέρδη, διατακτικές «δώρων», πληρωμένες εκδρομές κλπ. Τελικά ακόμα και η πλέον μαξιμαλιστική προβολή κλαδικών αιτημάτων από την ΟΚΕ δεν μπορούσε να υπερκεράσει τα ήδη ισχύοντα στο εργοστάσιο, όπως και σε μια σειρά άλλα εργοστάσια του κλάδου, με ισχυρά εργοστασιακά σωματεία και έτσι αναπαράγονταν η ανάγκη προβολής και διαπραγμάτευσης διαφορετικών, ανώτερων ρυθμίσεων σε επιμεριστική βάση.

Σε άλλη περίπτωση, ο εργοδότης ενός από τα πλέον «σκληρά» εργοστάσια του κλάδου, κάλεσε το επιχειρησιακό σωματείο που ανήκε στην ΟΒΕΣ και πρότεινε μια ουσιαστική αναγνώριση του σωματείου και έναν ειδικό εργοστασιακό διακανονισμό αυξήσεων, ως αντάλλαγμα της συνδικαλιστικής παραίτησης από ένα γενικό κλαδικό αίτημα για μια ειδικότητα (μια ρύθμιση στα μπομπινουάρ). Οι συνδικαλιστές αρνήθηκαν να αποδεχθούν τη ρύθμιση, κυρίως διότι φοβόταν ότι μια τέτοια στάση θα υπέσκαπτε το κλαδικό κίνημα και θα είχε δυσμενείς πολιτικές επιπτώσεις στη συγκυρία. Εκ των υστέρων, στη δεκαετία του '90, εκτιμούσαν ότι αν είχαν αποδεχθεί την εργοδοτική πρόταση, τα πράγματα στο συγκεκριμένο εργοστάσιο, ίσως ήταν πολύ καλύτερα. Αυτό πράγματι συμβαίνει σε ορισμένους χώρους εργασίας, που σωματεία «μπήκαν στο παιχνίδι» των επιμεριστικών προτάσεων της εργοδοσίας, κατηγορήθηκαν ως «εργοδοτικά», αλλά στην πράξη πέτυχαν ευνοϊκές ρυθμίσεις για τους εργαζόμενους στο εργοστάσιο. Αντίθετα, ορισμένα από τα «ταξικά» σωματεία, που συντηρούν και αναπαράγουν μια κόντρα με τον εργοδότη, συμμετέχουν σε

γενικές απεργίες κλπ, παρουσιάζουν δυσανάλογο κόστος δράσης συγκριτικά με τα εργατικά οφέλη.

Ποιο πολύπλοκο, είναι το ζήτημα του γνήσιου εργοδοτικού συνδικαλισμού, των σωματείων δηλαδή που ιδρύονται και πατρονάρονται από εργοδότες. Ένα μικρό μέρος τέτοιου συνδικαλισμού, είναι επιβίωση των ύστερων «εργατοπατερικών» συνδικαλιστικών δυνάμεων της ΟΚΕ πριν το '83. Εκεί εμφανίζεται και ένας γνήσιος μεσολαβητικός - πατερναλιστικός συνδικαλισμός, στον οποίο ο συνδικαλιστής εμφανίζεται ως διαμεσολαβητής εργατών - εργοδοσίας. Τέτοιου είδους λειτουργίες των συνδικαλιστών και ευρύτερα του επιχειρησιακού σωματείου, αφορούν εξ' ορισμού όλα τα σωματεία, ανεξάρτητα από την «ταυτότητα» - «κατεύθυνση», αλλά ο τρόπος που υλοποιούνται διαφέρουν κατά περίπτωση. Συχνότατα έχει δημιουργηθεί μια κουλτούρα διαμεσολάβησης, δηλαδή ο εργαζόμενος όταν θέλει να ζητήσει ένα ζήτημα που αφορά τον ίδιο, προσφεύγει στο σωματείο και ζητά τη μεσολάβηση του. Για παράδειγμα πολλές φορές τα σωματεία επαρχιακών εργοστασίων με εργατο-αγροτική απασχόληση, καλούνται να διαχειριστούν και να μεσολαβήσουν στα αιτήματα επιμέρους εργατών για άδεια εργασίας σε περιόδους έντασης των παράλληλων αγροτικών εργασιών. Σε μια περίπτωση που μας μεταφέρθηκε και αφορά μεγάλη υφαντουργία της Β. Ελλάδας, ο πρόεδρος του σωματείου αρνήθηκε το διαμεσολαβητικό του ρόλο και πρόβαλε μόνο συλλογικά αιτήματα, ωστόσο συνάντησε μια γενικότερη εργατική διαμαρτυρία, που τελικά τον εξανάγκασε σε παραίτηση. Γενικά η μεσολάβηση σε ατομικές ρυθμίσεις, μια σύγχρονη διάσταση του παραδοσιακού εργατοπατερισμού, σε συνδυασμό με την ευρύτερη κρίση στον κλάδο, την κάμψη συλλογικών οραμάτων κλπ, είναι μια από τις διόδους από-ριζοσπαστικοποίησης των σωματείων, μιας διολίσθησης από τον μαχητικό μαξιμαλιστικό συνδικαλισμό στη «σώφρονα» εργασιακή ειρήνη.

Η κύρια μορφή του σύγχρονου «εργοδοτικού» συνδικαλισμού, είναι σχετικά διαφορετικό φαινόμενο, που εν πολλοίς προκύπτει ως εργοδοτική αντίδραση, μετά την αριστερόστροφη συνδικαλιστική πλημμυρίδα του τέλους της δεκαετίας του '70 και της δεκαετίας του '80 και αφορά μόνο επιχειρησιακά σωματεία. Σε αυτή τη συγκυρία, έχει σταθεροποιηθεί ο εργοστασιακός συνδικαλισμός, που σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις ξεκινάει ως αριστερόστροφος έως και αριστερίστικος ή και «αναρχοσυνδικαλισμός». Αρκετοί εργοδότες, επιχειρούν με πιέσεις, εκβιασμούς ή και εξαγορά να ελέγξουν το «νέο φρούτο», που «μπλέκεται στα πόδια» τους. Μερικοί το κατορθώνουν είτε αλλάζοντας τους συσχετισμούς της διοίκησης, είτε ιδρύοντας ένα ανταγωνιστικό σωματείο, στο οποίο κατευθύνουν τους προϊστάμενους και υποχρεώνουν σε εγγραφή τους υπόλοιπους. Τελικά στις περισσότερες περιπτώσεις που οι εργοδότες ίδρυσαν ανταγωνιστικό σωματείο κατάφεραν να απονεκρώσουν το μη ελεγχόμενο, οι «ταξικοί» συνδικαλιστές θα χάσουν την περίφημη «αντιπροσωπευτικότητα» και να ενταχθούν στο «εργοδοτικό», που αποκτά βέβαια έναν περισσότερο ανεξάρτητο χαρακτήρα αλλά σε γενικές γραμμές κινείται σε «ήρεμα» πλαίσια.

Η τακτική του εργοδοτικού ελέγχου της συγκυρίας, είναι η γνωστή εναλλαγή μεταξύ καρότου και μαστιγίου. Πριν απ' όλα είναι γνωστές οι παραδοσιακές «παροχές» της διεύθυνσης, πχ οι εκδρομές για μπάνια τις Κυριακές, που εφαρμόζονται ήδη στη δεκαετία του '60 από τη Π-Π και παρουσιάζονται στην ταινία «Η κόρη μου η Σοσιαλίστρια». Τέτοιες εκδρομές γίνονται επίσης στη δεκαετία του '80, για παράδειγμα στη Σίσσερ - Πάλκο. Εκτός από τα γενικά μέτρα, για «καλύτερο κλίμα»

και «καλύτερες σχέσεις», είναι διαδεδομένες οι επιλεκτικές μεταθέσεις και αναθέσεις δύσκολου ή εύκολου πόστου, προσλήψεις συγγενών κλπ. Το παιχνίδι της έννοιας και πίεσης είναι ένα τρομερό διευθυντικό όπλο, ειδικά στα μαζικά εργοστάσια ένδυσης, όπου εκτός των άλλων δεν εκλείπουν οι συγκαλυμμένες σεξιστικές πιέσεις, σε έναν χώρο που όπως είπαμε η ιεραρχία τεχνιτών - προϊστάμενων (ανδρών) και γυναικών - εργατριών, είναι βιομηχανικός «κανόνας». Σε μια επιχείρηση, φαίνεται ότι ένα από τα αποτελεσματικότερα «όπλα» της διεύθυνσης, ήταν ο όμορφος διευθυντής, με τον οποίο αρκετές νεαρές εργάτριες δήλωναν ερωτευμένες. Αναφερόμαστε σε νεαρά κορίτσια, που μόλις έχουν εγκαταλείψει το σχολείο και γοητεύονται από το κύρος και την εμφάνιση του διευθυντή, με τρόπο που θυμίζει τον «σχολικό έρωτα» των μαθητριών προς τον καθηγητή τους. Αρκετές συνδικαλίστριες της εποχής, ήταν εξαιρετικά καυστικές με τη συμπεριφορά ορισμένων εργατριών μαζικών εργοστασίων ραφής, που φαίνονταν ευάλωτες στην προοπτική εύνοιας στην εργασία, χρησιμοποιώντας τη γοητεία τους. Το πλέον ακραίο περιστατικό που μας αναφέρθηκε, ήταν μια επιβράβευση παραγωγικότητας με ένα φιλί από τον εργοδότη και ένας άτυπος διαγωνισμός «μις εργοστάσιο», μεταξύ βιομηχανικού «παιχνιδιού», αστείου και γελοιότητας.

Οι παραπάνω στρατηγικές του «καρότου» έχουν μόνο επιμέρους επιτυχίες, έτσι ώστε η εργοδοσία περνά συχνά στο «μπαστούνι», εφαρμόζεται ένας συστηματικός πόλεμος ενάντια στους «απειθάρχητους». Για παράδειγμα, στη δεκαετία του '80, στο εργοστάσιο «Ασίκς», η διεύθυνση, με πρόσχημα ότι κλάπηκαν έγγραφα, προχώρησε σε ανάκριση μιας υπαλλήλου μέλους του σωματείου και έφτασε μέχρι το σωματικό έλεγχο, εκβιάζοντας την ανοιχτά για να αρνηθεί το εργατικό σωματείο και να υπογράψει το ιδρυτικό καταστατικό του «νέου», εργοδοτικού σωματείου. [Βλ ΠΑΡΑΤΗΜΑ την έκθεση της Επιθεώρησης Εργασίας προς την εισαγγελία]. Μια συνηθισμένη τακτική της εργοδοσίας, είναι να απομονώνουν τους πρωτοπόρους συνδικαλιστές, για παράδειγμα, λόγω του ότι δεν μπορούν να τους απολύσουν, απολύουν με διάφορα προσχήματα τους συγγενείς, τους «κουμπάρους», όσους τους πλησιάζουν και αποτελούν τον «κύκλο» τους. Για παράδειγμα σε εργοστάσιο της Αθήνας, απολύθηκε η σύζυγος μέλους της διοίκησης σωματείου, επειδή της έπεσε στο πάτωμα η κουβαρίστρα (δηλαδή λέρωσε) και «συνελήφθη» από τον προϊστάμενο να τη σκουπίζει και να μην την τοποθετεί στις «ελαττωματικές». Αυτό βέβαια ήταν αντίθετο στις ρητές εντολές της διεύθυνσης, αλλά και συχνότατο, γενικευμένο φαινόμενο, όταν λοιπόν η εργάτρια τιμωρήθηκε με απόλυση, ήταν σαφές το μήνυμα προς όλους τους εργαζόμενους...

Σε άλλη περίπτωση, όπου στο σωματείο συγκρουόταν η «ταξική» και η «εργοδοτική» ομάδα, η «ταξική» μερίδα επέλεξε ως τακτική να «κατεβάσει» ως υποψήφιους έναν τεράστιο αριθμό εργαζομένων, έτσι ώστε να διαχυθεί το κόστος της σύγκρουσης. Στα γραφεία της ομοσπονδίας, συγκαλούνται συσκέψεις του «ψηφοδελτίου», όπου μέχρι και την προτελευταία ημέρα των εκλογών, οι εργαζόμενες δηλώνουν αποφασισμένες να «δώσουν τη μάχη όλες μαζί». Την τελευταία όμως κρίσιμη ημέρα, στην τελική σύσκεψη του «ψηφοδελτίου», ορισμένες «υποψήφιες» έρχονται κλαίγοντας και ικετεύουν να «ξεγραφούν» από υποψήφιες... Οι άμεσες ή και έμμεσες πιέσεις είναι, για ορισμένες εργάτριες, αβάστακτες και τελικά, όπως φαίνεται από τα αποτελέσματα, ψηφίζουν τους «εργοδοτικούς» και ορισμένες από τις πρώην υποψήφιες των «αντι-εργοδοτικών». Οι έμμεσες πιέσεις είναι αποτελεσματικές, στην περίοδο κρίσης της απασχόλησης, κυρίως μέσω της παρέμβασης των πολιτικών παραγόντων ή των εργαζομένων (συγγενών - φίλων - κουμπάρων κλπ) που

μεσολάβησαν για την πρόσληψη και μέσω των οποίων λειτουργεί ένα δίκτυο ηθικών υποχρεώσεων.

Σε πολλά λοιπόν εργοστάσια, η διεύθυνση δεν βάλλει απευθείας ενάντια στην εργοστασιακή συνδικαλιστική ηγεσία, αλλά ενάντια στον ευρύτερο συνδικαλιστικό κύκλο, για παράδειγμα σε όσους τολμήσουν να θέσουν υποψηφιότητα στις εκλογές του σωματείου και δεν εκλεγούν, άρα δεν έχουν νομική προστασία. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται ένα χάσμα μεταξύ των φοβισμένων εργατών και ορισμένων πρωτοπόρων δυνάμεων, οι οποίοι τελικά κινδυνεύουν να μπαίνουν στο εργοστάσιο και να μην ανταλλάσσουν «καλημέρα» όχι μόνο με τους προϊστάμενους και τους «ρουφιάνους», αλλά με τους υπόλοιπους εργάτες. Σε αυτό τον τρομερό «πόλεμο νεύρων» που καθίσταται όλο και σκληρότερος στο βαθμό που ο εργοδοτικός έλεγχος συναντάται με τον αυτοέλεγχο των εργατών λόγω ανεργίας - ανασφάλειας, αντέχουν μόνο ορισμένοι συνδικαλιστές, που συχνά καταντούν «γραφικοί». Επίσης, αντέχουν περισσότερο οι άνδρες, όσοι δεν έχουν οικογενειακές υποχρεώσεις, όσοι έχουν ισχυρά «όπλα» όπως ένα κόμμα - παράταξη, που μπορεί να τους στηρίξει νομικά - συνδικαλιστικά, ακόμα και ηθικά - ψυχολογικά. Τελικά οι «απομονωμένοι» συνδικαλιστές, μπροστά στην πίεση της ανεργίας, αλλά την εξασθένιση - άμβλυνση συλλογικών πολιτικών - ιδεολογικών οραμάτων και στρατηγικών, μπροστά στη σύγχρονη ήττα της εργασίας, υποχωρούν και συχνότατα αποχωρούν από τη συγκεκριμένη εργασία. Το έδαφος για έναν πλήρως ελέγξιμο - άσφαιρο συνδικαλισμό είναι πλέον ευνοϊκό.

Ο εργοδοτικός συνδικαλισμός δεν παραμένει χωρίς προβλήματα καθώς υποχρεώνει τον εργοδότη να προβαίνει σε συνεχείς χειρονομίες «καλής θέλησης». Επίσης ακόμα και το πλέον «εργοδοτικό» σωματείο αντιδρά σε ανοιχτές παραβιάσεις της νομοθεσίας και σε ορισμένες συγκυρίες μπορεί να μετατραπεί σε μηχανισμό αμφισβήτησης, ακόμα και σύγκρουσης με τον εργοδότη. Μια περίπτωση που μας μεταφέρθηκε, από εργάτες του κλάδου, αφορά ένα εργοστάσιο της Αθήνας, στο οποίο ο εργοδότης εκτός από τον πατερναλιστικό τρόπο διεύθυνσης, είχε φροντίσει να ιδρύσει ένα απροκάλυπτα εργοδοτικό σωματείο. Ο λόγος ήταν ότι έτσι πίστευε ότι περιόριζε τις «ενοχλητικές» παρεμβάσεις του κλαδικού σωματείου, πράγμα που ως ένα σημείο κατάφερε. Οι εργάτες αναγκάστηκαν να εγγραφούν και μερικοί που τελικά το απέφυγαν, προσποιήθηκαν τον φοβισμένο - απολιτικό, του είδους:

> «... μη με μπλέκεται εμένα με τα πολιτικά, εγώ φοβάμαι, δεν ξέρω από αυτά, εγώ κοιτάω μόνο τη δουλειά μου...». (μαρτυρία εργαζόμενου στη συγκεκριμένη επιχείρηση, ο οποίος δεν εγγράφηκε στο σωματείο «του εργοδότη»)

Την παραπάνω συμπεριφορά και το νόημα του παραπάνω λόγου στη συγκυρία και περίπτωση, αναφέραμε και προηγουμένως, όταν εξετάζαμε το διαφορετικό νόημα του συνδικαλισμού και της συμμετοχής - αποχής από αυτόν. Τελικά και οι εργαζόμενοι που ανέλαβαν το βάρος του «συνδικαλιστή» δεν ήταν πρόθυμοι να φαίνονται απροκάλυπτα «πιόνια» του εργοδότη, έτσι σε μια απεργία της ΓΣΕΕ στη δεκαετία του 90, αποφάσισαν να παρουσιάσουν την απόφαση τους να μην απεργήσουν, ως επιλογή των συναδέλφων τους. Παρουσιάστηκαν λοιπόν στους χώρους (τμήματα) παραγωγής και ενημέρωσαν για το ότι η ΓΣΣΕ κήρυξε απεργία και ότι έπρεπε να αποφασίσουν το τι θα έκαναν. Φυσικά ποτέ δεν είχε γίνει ουσιαστικά Γ.Σ. ούτε και θα μπορούσαν να το ζητήσουν από το αφεντικό. Ένας εργάτης όμως, (από αυτούς που προσποιούνταν τους «απολίτικους») κατά την ενημέρωση, τους πρότεινε να κυκλοφορήσουν «ένα

χαρτί - κατάσταση» έτσι ώστε να δηλώσουν όλοι τι θέλουν, να απεργήσουν ή όχι. Τα αποτελέσματα της ψηφοφορίας ήταν συντριπτικά υπέρ της απεργίας, έτσι το σωματείο, που είχε δεσμευτεί να ακολουθήσει τη «ψηφοφορία», αναγκάστηκε να καλέσει σε απεργία και συμμετείχαν όλοι οι εργάτες. Στην περιοχή, που λειτουργούν πολλές μονάδες του κλάδου, η είδηση έπεσε σαν κεραυνός: Το σωματείο του «Ξ» έκανε απεργία στον «Ξ». Λέγεται μάλιστα ότι την ημέρα της απεργίας, οι γύρω εργοδότες συγκεντρώθηκαν και πείραζαν τον «Ξ», ρωτώντας μήπως απείργησε κάποιος από το εργοστάσιο και το «σωματείο του» ενώ ο «Ξ» απαντούσε ότι «τους έδιωξα γιατί κάνω συντήρηση». Φυσικά ο «Ξ» φρόντισε στη συνέχεια να μην επαναληφθεί το «παρατράγουδο» και εγκαταλείφθηκε η «ψηφοφορία» δια καταστάσεως, μια μέθοδος που με αγαλλίαση θα επέλεγαν αρκετοί εργοδότες, που στον χώρο τους λειτουργούν μη ελεγχόμενα σωματεία. Η παραπάνω βέβαια απεργία είναι από τις εξαιρέσεις στο πλαίσιο του εργοδοτικού συνδικαλισμού και ως τέτοια αναφέρεται, εξάλλου και το συγκεκριμένο σωματείο δεν μακροημέρευσε. Το νεότερο φαινόμενο, ως προς το συνδικαλισμό, δεν είναι η ίδρυση κάποιων νέων, εργοδοτικών σωματείων, αλλά η σταδιακή ή απότομη μετεξέλιξη των υπαρχόντων σωματείων προς πιο φιλικές προς την εργοδοσία τοποθετήσεις.

Τελικά φαίνεται ότι στην κλωστοϋφαντουργία και ένδυση, ο δυναμισμός ης δεκαετίας του '70 και η συνδικαλιστική οργανωτικότητα της δεκαετίας του '80, ήταν ένα συνδικαλιστικό «διάλειμμα» στη γενική «σιωπή» της εργασίας (και) στα μεγάλα εργοστάσια. Οι εργαζόμενοι, που έχουν στο μεταξύ προχωρήσει σε «άγριες» μεταπολιτευτικές απεργίες, που έχουν συγκρουσθεί με εργοδοσία και συχνά με την αστυνομία, που έχουν συνδικαλιστεί μαζικά, που έχουν απεργήσει και πάλι συσπειρωμένοι σε σωματεία και ομοσπονδίες, τελικά απέχουν από το συνδικαλισμό και κυρίως τις μαχητικές συνδικαλιστικές δράσεις. Βέβαια ειδικά οι εργαζόμενοι στον κλάδο, σε μεγάλο βαθμό δεν είναι οι ίδιοι άνθρωποι, για παράδειγμα φαίνεται ότι οι εργάτριες της ένδυσης ανανεώνονται σε πολύ μεγάλο βαθμό, μεταξύ των δεκαετιών 70 και 80, ενώ οι κλωστοϋφαντουργοί ανανεώνονται, αλλά σε μικρότερο βαθμό. Στη δεκαετία του '90, η ανανέωση του εργατικού δυναμικού στον κλάδο μειώνεται δραστικά, δηλαδή όχι μόνο δεν αναπληρώνονται οι εργάτες (κυρίως εργάτριες) που αποχωρούν, αλλά πολλές επιχειρήσεις απολύουν συστηματικά και το συνηθέστερο, κλίνουν οριστικά μικρές και μεγάλες επιχειρήσεις. Το κρίσιμο στοιχείο που αποδιαρθρώνει το κλαδικό συνδικαλισμό, λίγα χρόνια μετά τη περίοδο άνθισης του, είναι η απότομη κρίση απασχόλησης, η ανασφάλεια, η ανεργία. Το πώς λειτουργεί βέβαια η ανεργία και η ανασφάλεια στη συγκυρία και σε κάθε περίπτωση, εξαρτάται από την επενέργεια πολλών παραγόντων.

4.3.3.3.5 Το κλείσιμο επιχειρήσεων και η απάντηση της «συνδικαλιστικής ταξικής καταγγελίας»

Ως προς την ανεργία, θα επιμείνουμε στο ότι το κυρίαρχο φαινόμενο στον κλάδο, δεν είναι οι απολύσεις λειτουργούσης επιχείρησης, αλλά το κλείσιμο επιχειρήσεων, πράγμα που φαίνεται να είναι ως ένα βαθμό ελληνική ιδιομορφία στο πλαίσιο της Δυτικής Ευρώπης. Αυτό τουλάχιστον συμπεράναμε, ανταλλάσσοντας εμπειρίες και εκτιμήσεις με συνδικαλιστές από την Ιταλία, τη Γερμανία, το Βέλγιο, την Ισπανία, τη Πορτογαλία. Αντίθετα, το ελληνικό φαινόμενο μοιάζει με τάσεις που εμφανίστηκαν σε χώρες της Κεντρικής - Ανατολικής Ευρώπης, όπως η Βουλγαρία και η Αλβανία, όπου η μετάβαση στην «αγορά» παρέσυρε τις τεράστιες μεγάλες κρατικές μονάδες.

Συνεπώς συγκρίνοντας το «μηχανισμό» της κλαδικής ανεργίας, ως πίεση εφεδρικού στρατού προς το συνδικαλισμό, με τον αντίστοιχο της υπόλοιπης Ε. Ένωσης, επισημαίνουμε ότι οι εργαζόμενοι δεν πιέζονται προσωπικά και συλλογικά να απαντήσουν σε απολύσεις και εκβιασμούς απολύσεων μερικών συναδέλφων, αλλά από το γενικότερο κλίμα της ανεργίας, την ανεργία που περιμένουν να κτυπήσει την πόρτα της επιχείρησης, όπως κτύπησε την διπλανή. Στην Ελλάδα είναι περισσότερο πιθανό να απολυθούν όλοι ή να μην απολυθεί κανένας, παρά να απολυθεί μια μόνο σημαντική κατηγορία εργαζομένων.

Επίσης, ακόμα και σήμερα, στην Ελλάδα, η απόλυση συνεχίζει να μην είναι καταδικαστική για τον άνεργο, όσο σε άλλες εθνικές περιπτώσεις, μάλιστα αν συνοδεύεται από μια αξιόλογη αποζημίωση, όπως στους υπαλλήλους μεγάλης προϋπηρεσίας, είναι και «διαβατήριο» αυτοαπασχόλησης. Σε περιπτώσεις που ορισμένες κλαδικές επιχειρήσεις επιχείρησαν να απολύσουν περιορισμένους εργάτες, το έπραξαν με τη μορφή της «εθελουσίας» εξόδου (οικειοθελείς απολύσεις) χρησιμοποιώντας ειδικά κίνητρα αυξημένης αποζημίωσης, για να διατηρήσουν καλές σχέσεις με το προσωπικό και για να τηρήσουν το νομικό περιορισμό των περιορισμένων απολύσεων (2%) των μεγάλων μονάδων. Ας μην ξεχνάμε ότι ο κυρίαρχος συνδικαλισμός και στον κλάδο είναι ο συνδικαλισμός των μεγάλων μονάδων και μάλιστα ο σωματειακός συνδικαλισμός των μεγάλων μονάδων, δηλαδή ο εργοστασιακός συνδικαλισμός, ακριβώς εκεί δηλαδή όπου υπάρχει και περιορισμός ομαδικών απολύσεων. Οι ίδιες επιχειρήσεις σπάνια σχεδιάζουν απολύσεις σε μακροχρόνια βάση, όπως σπάνια σχεδιάζουν μεσο - μακροπρόθεσμα και κυρίως σπάνια διαβουλεύονται τα σχέδια τους με τα σωματεία.

Τα παραπάνω, σημαίνουν ότι το ελληνικό συνδικάτο πιέζεται βέβαια από την ανεργία, αλλά με διαφορετικό τρόπο από ότι άλλα συνδικάτα, δεν πιέζεται τόσο πολύ για συντονισμένες υποχωρήσεις διασφάλισης της απασχόλησης ορισμένων εργαζομένων, αυτό που θα μπορούσε να αποκληθεί «σύνδρομο VW» και αντίθετα είναι ευκολότερος ο συνδικαλισμός «των κλειστών εργοστασίων». Το «ή όλοι ή κανένας» εγγράφεται ευκολότερα ως συνδικαλιστικό αίτημα, αντιστοιχεί σε βιώματα και εμπειρίες των εργαζόμενων, είναι ρεαλιστική διέξοδος και όχι απλά μια μαξιμαλιστική τοποθέτηση. Έτσι εξηγείται μια ενδιαφέρουσα πλευρά της συλλογικής συνείδησης στο χώρο εργασίας, που αποτυπώνεται στο συνδικαλιστικό λόγο. Επίσης έτσι εξηγείται και μια επίσης ενδιαφέρουσα πλευρά της ανεργίας στην ατομική συνείδηση του εργάτη. Στις περιπτώσεις που η απόλυση από την θέση εργασίας είναι ένα ατομικό γεγονός, η απόλυση ως ατομική ποινή, βιώνεται διαφορετικά από την περίπτωση που ο εργαζόμενος αντιμετωπίζει την ανεργία όπως όλοι οι συνάδελφοι στο χώρο εργασίας. Βέβαια και στις ατομικές απολύσεις υπάρχουν διάφορες υποπεριπτώσεις με διαφορετικές αιτιολογήσεις και αντιδράσεις. Η πλέον τραγική περίπτωση ατομικών απολύσεων είναι η απόλυση λόγω κλοπής, ενός φαινομένου που ακολουθεί την ιστορία της βιομηχανίας. Σύμφωνα με μαρτυρία ηγετικής συνδικαλίστριας του κλάδου:

«*Πάνε μερικές κακομοίρες και κλέβουν τα βρακιά για να πουλήσουν στη γειτονιά. Έχουνε πιάσει (η διεύθυνση) μερικές, τις απολύσανε και τις ξεφτιλίσανε κιόλας... Μα για ένα βρακί, να σε ξεφτιλίσουνε; ... Και όμως αυτό δεν έχει σταματήσει... πάνε καμπόσες στις τουαλέτες και φοράνε δυο – δυο και τρία – τρία τα βρακιά και τις φανέλες για να τα περάσουν έξω... Άιντε τώρα να πεις εσύ να μην γίνεται σωματικός*

έλεγχος, να μην μας ψάχνουνε πόσα βρακιά φοράμε..... Υπάρχουν όμως και οι κακομοίρες...»

Οι παραπάνω περιπτώσεις αφορούν ένα ασήμαντο μερίδιο των απολύσεων. Οι περισσότερες περιπτώσεις απολύσεων, όπως είπαμε, ακολουθούν το κλείσιμο (παύση λειτουργίας) της επιχείρησης ή της μονάδας. Το ίδιο το κλείσιμο είναι μια τραυματική εμπειρία, καθώς τα σημάδια κρίσης αρχίζουν αρκετά πριν το οριστικό κλείσιμο, συνήθως με την αδυναμία πληρωμής του ΙΚΑ και το πρόβλημα συντηρείται σε μεγάλο σχετικά διάστημα, με την παρέμβαση του Υπουργείου Εργασίας. Τελικά το κλείσιμο φαίνεται αναπόφευκτό, είναι μάλιστα σημαντικό ότι σε όλη την ιστορία του κλάδου δεν είναι πολλές οι περιπτώσεις, που μετά από εργατικές υποχωρήσεις, κάποια επιχείρηση κατάφερε να επιβιώσει αν και υπήρχαν κίνδυνοι κλεισίματος. Έτσι η ίδια η εμπειρία, επιβεβαιώνει όχι το «φαινόμενο VW», αλλά το «φαινόμενο Πιρέλι» που ο δημοσιογραφικός λόγος έχει αναγορεύσει ως συνώνυμο του συνδικαλιστικού μαξιμαλισμού, που καθώς δεν υποχωρεί, επιταχύνει το κλείσιμο της μονάδας. Αυτό το φαινόμενο επιβεβαιώσαμε, παρακολουθώντας από κοντά όλα τα κλεισίματα επιχειρήσεων ειδικά των πολύ μεγάλων μονάδων. Ως μόνιμο χαρακτηριστικό επαναλαμβανόταν ότι οι εργαζόμενοι καλούνταν να διαπραγματευτούν τους όρους του κλεισίματος και όχι αυτό καθ' αυτό το κλείσιμο. Ειδικά σε ορισμένες μονάδες, κάποιοι απλώς περιμένουν να λάβουν τις αποζημιώσεις, μάλιστα κάποιοι συνδικαλιστές, σε τέτοιες περιόδους, μας ανέφεραν το εκπληκτικό:

«Να κλείσει το μπουρδέλο να ησυχάσουμε... είναι χτικιό να σου λένε ότι θα κλίσει και να μην κλίνει..... Να ξυπνάς το πρωί και να λες σήμερα θα κλείσει; και αύριο πάλι τα ίδια ... »

Βέβαια οι παραπάνω συνδικαλιστές ήταν συντηρητές - τεχνικοί, με δυνατότητες κινητικότητας και εναλλακτικής εργασίας που δεν έχουν οι υπόλοιποι εργαζόμενοι. Γενικά στον κλάδο, δεν λείπουν (αντίθετα γίναμε μάρτυρες) στιγμών απόγνωσης των ανέργων, συναντήσαμε εργάτριες να κλαινε μπροστά στην πύλη, ευρύτερα τραγικές ιστορίες οικογενειών, όπου για παράδειγμα το ανδρόγυνο εργαζόταν στην ίδια επιχείρηση, που έκλεισε. Ακόμα και σε αυτές τις περιπτώσεις όμως συνήθως υπάρχει διέξοδος, όπως συμπεράναμε στο παράδειγμα αρκετών επιχειρήσεων και εργαζομένων στα πρόθυρα της ανεργίας.

« *Εμένα δεν με νοιάζει, τα παιδιά μου δεν θα πεινάσουν, παίρνω και μισό ταξί και τους έχω γραμμένους όλους...*».

Μετά το κλείσιμο, κάποιοι από τους απολυμένους ψάχνουν άμεσα για εργασία, κάποιοι αξιοποιούν την αποζημίωση ώστε ανοίγουν ένα μικρό μαγαζί, κάποιοι επιστρέφουν στην αγροτική μικρο-εκμετάλλευση παράλληλα με ευκαιριακές απασχολήσεις. Σε ορισμένες πάλι περιπτώσεις το πρόβλημα είναι εκρηκτικό λόγω μακροπρόθεσμων υποχρεώσεων, πχ

«έχω δάνειο για το σπίτι και φοβάμαι ότι το χάσω...»,

ή λόγω ειδικών αναγκών, πχ

«... έχω το παιδί και σπουδάζει...», ή «μου λείπουν λίγα ένσημα για τη σύνταξη και άιντε τώρα να βρω «βαριά και ανθυγιεινά ένσημα»[926]».

Μια από τις περιπτώσεις που καταφέραμε να μελετήσουμε καλύτερα ήταν το κλείσιμο εργοστασίου κλωστικής της Αθήνας, που αν και γενικώς αναμένονταν, έγινε ξαφνικά. Το πρωί δηλαδή που οι εργαζόμενοι πήγαν στο εργοστάσιο, βρήκαν το διευθυντή να τους περιμένει στη πόρτα και να καλεί έναν - έναν «μέσα», για να υπογράψουν την απόλυση». Οι εργαζόμενοι αν και γνώριζαν το πρόβλημα αιφνιδιάζονται και ψάχνουν το σωματείο, αλλά το «σωματείο κοιμόταν», δηλαδή ο ηγετικός συνδικαλιστής - πρόεδρος του σωματείου - που στην πράξη έπαιρνε όλη την ευθύνη της συνδικαλιστικής εκπροσώπησης, δεν είχε παρουσιασθεί.

Στο παρελθόν, ο παραπάνω συνδικαλιστής - «σωματείο» είχε συγκρουστεί με τη διεύθυνση παίρνοντας στους ώμους του όλο το βάρος. Σε μια απεργία, όταν αντιλήφθηκε ότι οι συνάδελφοι δεν θα ακολουθούσαν, πήγε και έκλεισε ο ίδιος όλες τις μηχανές, μία - μία, και τελικά άρπαξε κάτι ηλεκτρικά καλώδια φωνάζοντας «στάση εργασίας». Μια άλλη φορά έθεσε το ζήτημα της απεργίας μιας μόνο θέσης εργασίας (της δικιάς του) που θα ήταν σχεδιασμένη έτσι, ώστε να μην μπορεί να λειτουργήσει κανένας άλλος και τελικά το εργοστάσιο, θα ... απεργούσε» συνολικά. Πρόκειται για περίπτωση γνήσιας εργατικής - συνδικαλιστικής ανιδιοτελούς μαχητικότητας, που στη πράξη βέβαια υπέσκαπτε το μαζικό χαρακτήρα του συνδικαλισμού. Συχνά οι συνδικαλιστές εκλαμβάνονται από τους εργάτες ως «μεσολαβητές», ως ανάχωμα, ή ακόμα ως «εργολάβοι» αγώνων και άλλοτε όλο το σωματείο ουσιαστικά στηρίζεται μόνο σε ένα άτομο - ηγέτη. Ωστόσο στο συγκεκριμένο σωματείο υπήρχε ο συνδικαλιστής - «σωματείο» - απεργός, ο ένας για όλους. Ο συγκεκριμένος λοιπόν συνδικαλιστής, ήταν μέλος του συνεργείου και όπως συνηθίζεται (και) στον κλάδο, ερχόταν στο εργοστάσιο αργότερα, έτσι ώστε να καλύψει όχι μόνο τη πρωινή βάρδια, αλλά και την αρχή της επόμενης, για τεχνικούς αλλά και συνδικαλιστικούς λόγους.

Την κρίσιμη λοιπόν ημέρα, άργησε, όπως καταλάβαμε αργότερα, εκείνη την ημέρα ήταν από τις μέρες που ήταν και «βαρύ το πάπλωμα», ή όπως κάποιοι (με κακία ή και πικρία) ανέφεραν ....«τα ήπιε χθες φαίνεται...». Όταν λοιπόν παρουσιάζεται ο συνδικαλιστικής - τεχνίτης - «σωματείο», οι υπόλοιποι της πρωινής βάρδιας, είχαν υπογράψει τις καταγγελίες σύμβασης και τον κατηγορούν γιατί άργησε, ενώ αυτός τους κατηγορεί γιατί ... δεν το πήραν τηλέφωνο. Τελικά, αφού για κάμποση ώρα υπάρχουν αλληλοκατηγορίες του είδους «γιατί άργησες ρε... αφού το περιμέναμε;», «γιατί δεν με ξυπνήσατε ρε... αφού σας είχα πει τι να κάνετε.... τι πήγατε όλοι μέσα σαν τα ζαγάρια;» αποφασίζουν ότι θα μείνουν συσπειρωμένοι στο σωματείο... και παραμένουν έξω από τις κλειστές πόρτες. Σε λίγο βέβαια έρχονται και συνδικαλιστές της ομοσπονδίας από την ΕΣΑΚ που θα αναγγείλουν την ερώτηση βουλευτή του ΚΚΕ και η ομάδα της ΟΣΕ. Ορισμένοι από τους απολυμένους δεν θέλουν να αποκλείσουν το ενδεχόμενο – κρυφή ελπίδα, ότι ίσως θα μπορούσε να επαναλειτουργήσει η επιχείρηση. Οι περισσότεροι βέβαια θέλουν κυρίως να πάρουν τα λεφτά της αποζημίωσης και να ψάξουν για εναλλακτική εργασία, ωστόσο δεν

[926] Πολλές ειδικότητες της κλωστοϋφαντουργίας υπάγονται στο ειδικό καθεστώς ασφάλισης των «βαρέων και ανθυγιεινών» επαγγελμάτων που συνεπάγεται ευνοϊκή συνταξιοδότηση αλλά και μεγαλύτερες εισφορές.

αντιτάσσονται στις γνωστές συνδικαλιστικές - ιδεολογικές ανακοινώσεις και την «ταξική καταγγελία» ως συνδικαλιστικό λόγο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα «ταξικής καταγγελίας» είναι η τελευταία προκήρυξη - ανακοίνωση του σωματείου - συνδικαλιστή, που αναφέραμε προηγουμένως, με τίτλο: «Μια εισήγηση που δεν έγινε, που όμως εξακολουθεί να έχει την επικαιρότητα της». Αξίζει να σημειωθεί ότι στο συγκεκριμένο εργοστάσιο λειτούργησε μια συστηματική αντιπαράθεση σωματείου - εργοδοσίας μέσα από ανακοινώσεις. Το στυλ των ανακοινώσεων του σωματείου ήταν εξαιρετικά μαχητικό και παράλληλα «διαφωτιστικό». Μεταξύ των ανακοινώσεων, διαβάζουμε: *«Ο καπιταλισμός δείχνει το πραγματικό του πρόσωπο»* και *«η ανάπτυξη μέσα στο καθεστώς της ιδιωτικής πρωτοβουλίας είναι ουτοπία και δεν είναι υπέρ των εργαζομένων»*. Στην τελευταία λοιπόν ανακοίνωση, που στην πραγματικότητα ήταν η εισήγηση στη προγραμματισμένη ΓΣ που «πρόλαβε» το κλείσιμο, γράφεται ότι η κλωστοϋφαντουργία δεν έχει κρίση... αλλά ότι:

> « *Είναι ένας δυναμικός κερδοφόρος κλάδος της Ελληνικής Βιομηχανίας. Τα όποια προβλήματα προέρχονται από την απληστία των ιδιοκτητών. Δεν φταιει η Κλωστοϋφαντουργία αλλά η ιδιωτική ιδιοκτησία...*»

Αναφέρονται εξελίξεις σε παραγωγή και παραγωγικότητα, κέρδη βιομηχάνων κλπ και καταλήγει:

> *«...ΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΚΑΝΟΥΜΕ;*
> *Να αντισταθούμε όσο μπορούμε στην απόφαση - διαταγή για το κλείσιμο της επιχείρησης*
> *Το κλείσιμο της επιχείρησης δεν είναι μοιραίο. Δεν θα σταυρώσουμε τα χέρια. Έχουμε υποχρέωση και καθήκον να εξαντλήσουμε όλες τις πιθανότητες π[ου υπάρχουν για τη συνέχιση της λειτουργίας του εργοστασίου*
> *Αλλά δεν έχουμε αυταπάτες. Αυτό πρέπει να καταλάβουμε καλά. Όμως αξίζει να αγωνιστούμε. Θα δώσουμε τη μάχη.*
>
> *ΤΙ ΘΑ ΚΕΡΔΙΣΟΥΜΕ;*
>
> *Αν κατορθώσουμε να πείσουμε έστω και τμήματα των εργαζομένων για τις πραγματικές αιτίες του κλεισίματος τότε θα έχουμε κερδίσει πολλά.*
> *Αν κατορθώσουμε να συμβάλουμε ώστε το συνδικαλιστικό μας κίνημα να απαλλαγεί από αστικές αντιλήψεις και αναπτυξιολογίες, τότε έχουμε να κερδίσουμε πολλά.*
> *Αν καταφέρουμε να αναδείξουμε τις πραγματικές και όχι τις πλαστές αιτίες της κακοδαιμονίας μας, τότε έχουμε να κερδίσουμε πολλά.*
> *Αν κατορθώσουμε να βάλουμε ένα μόνο λιθαράκι για μια άλλη αντίληψη στο συνδικαλιστικό μας κίνημα, τότε έχουμε να κερδίσουμε πολλά.*
> *Αν συμβάλουμε ώστε να πειστούν περισσότεροι εργαζόμενοι ότι η δουλειά είναι δικαίωμα και υποχρέωση της πολιτείας.*
> *Τότε ο αγώνας μας δεν θα πάει χαμένος.* »

Η παραπάνω ανακοίνωση - εισήγηση είναι ενδεικτική για το νόημα του αγώνα. Ουσιαστικά όλοι ξέρουν ότι η επιχείρηση έχει κλείσει, εξάλλου έχουν όλοι αποζημιωθεί, συνεπώς δεν υπάρχει έδαφος για μια καθαρά συνδικαλιστική – οικονομική διεκδίκηση. Καλούνται λοιπόν οι άνεργοι να συμβάλουν σε ευρύτερες

αλλαγές στη συνείδηση τη συνδικαλιστική και πολιτική συμπεριφορά των εργαζομένων, ως υποχρέωση και καθήκον. Πρόκειται για μια ακραία εκδοχή του είδους του συνδικαλισμού που κυριαρχεί σε μερίδα του κλάδου και στην ομοσπονδία, που παρόλη την υπερβολή της, γράφει ανοιχτά αυτό που υπονοείται συνεχώς και τελικά δίνει νόημα σε λιγότερο αποκαλυπτικές συνδικαλιστικές δράσεις και λόγους: Την δράση χωρίς άμεσα οφέλη, χωρίς «αυταπάτες», ως καθήκον, στο όνομα της ταξικής συνείδησης και πολιτικών - συνδικαλιστικών αλλαγών. Οι εργαζόμενοι - άνεργοι, αν και δεν αντιπαρατίθενται ιδεολογικά - συνδικαλιστικά στις παραπάνω θέσεις, σε μας τουλάχιστον φάνηκαν λιγότερο έτοιμοι για «ιδεολογικό αγώνα», χωρίς άμεσα οφέλη. Απλώς, όπως συνήθως, δεν ασχολούνται «με αυτά...», υλοποιούν τις προσωπικές και οικογενειακές στρατηγικές διεξόδου, χωρίς να ενδιαφέρονται να «συγκρουστούν» με τον επίσημο συνδικαλιστικό λόγο.

Τα βράδια, μια παρέα εργατών κυρίως από το συνεργείο, μαζί βέβαια με το συνδικαλιστή, μαζεύεται στη γνώριμη, κοντινή ταβέρνα, όπου μαζευόταν σχεδόν κάθε βράδυ και όπου με δέχθηκαν στην παρέα τους, χωρίς - με την ευκαιρία - να δεχθούν να συμβάλω ποτέ στο λογαριασμό. Οι συζητήσεις, εκτός των άλλων, ανακαλούσαν με συγκίνηση στιγμές λειτουργίας του εργοστασίου, ανέκδοτα και αστείες ιστορίες, κουτσομπολιά για γυναίκες κλπ. Συζητούσαν βέβαια και στο τι θα έκαναν στη συνέχεια, όπου επιβεβαιώθηκε η προηγούμενη εκτίμηση μας, για το ότι δεν αισθάνθηκαν την ανεργία ως καταδικαστική για το μέλλον τους. Περισσότερο έδειχναν να ενδιαφέρονται να βοηθήσουν έναν της παρέας, με ειδικές ανάγκες, για τον οποίο «αποφάσισαν» να ζητήσουν να προσληφθεί από τον Δήμο. Προσπαθούσαν λοιπόν να πείσουν το «συνδικαλιστή» να ζητήσει αυτό το «ρουσφετάκι» από το Δήμο, στο όνομα της συναδελφικής αλληλεγγύης και της ανθρωπιάς. Οι περισσότεροι, ως προς το προσωπικό τους μέλλον, δήλωναν ότι ήθελαν κάποια εργασία με σιγουριά, όχι τόσο τα λεφτά, αλλά μια εργασία χωρίς άγχος και χωρίς πολύ κούραση και κίνδυνο. Κάποιος που παλιότερα ήταν αυτοαπασχολούμενος σιδεράς, εξηγούσε ότι θα μπορούσε και πάλι να ανοίξει «αλουμινάδικο», αλλά φοβόταν μήπως πάθει και πάλι εργατικό ατύχημα (όπως αυτό που έπαθε παλαιότερα και τον οδήγησε στη φάμπρικα. Το όνειρό του λοιπόν ήταν να «λειτουργήσει το μέσον» και να πάει ... νοσοκόμος:

«*Ούτε κούραση, ούτε άγχος... θα κουβαλάω ενέσεις... και δεν πρόκειται να με κουνήσει κανένας....*».

Τα παραπάνω βέβαια δεν είναι ενδεικτικά ούτε καν για το σύνολο των εργαζομένων στην επιχείρηση, που κυρίως ήταν γυναίκες, χωρίς την ευελιξία δεξιοτήτων του συνεργείου. Για τις γυναίκες, μερικές από τις οποίες ήταν κλωστοϋφαντουργίνες «από κορίτσ'», τα πράγματα φαίνονταν πιο δύσκολα και μερικές τουλάχιστον έλεγαν ότι θα ψάξουν για δουλειά, αλλά δεν ελπίζουν ουσιαστικά παρά στο να συμπληρώσουν τα χρόνια (μερικές και ένσημα) για τη σύνταξη. Αυτό αποδείχθηκε στη συνέχεια, αφού από όσα καταφέραμε να μάθουμε για την πορεία των απολυμένων, σχετικά λίγες κατάφεραν να ξαναβρούν εργασία και σχεδόν καμία στον κλάδο. Σε όλες τις περιπτώσεις, δεν συνέχισαν να είναι συνδικαλισμένες, παρόλο που αυτό ενδιέφερε τους κομματικούς μηχανισμούς των κλαδικών σωματείων, έναν συνδικαλισμό που σε μεγάλο βαθμό συσπειρώνει πλέον τα «κλειστά» εργοστάσια και παρουσιάζει εξάρσεις στην περίοδο κλεισίματος.

4.3.3.3.6 Μια περίπτωση παλινδρόμησης προς την εργοδοσία

Οι επιμέρους δράσεις σωματείων, όπως και ο συνδικαλιστικός λόγος, ποικίλουν κατά περίπτωση, για παράδειγμα εκτός της μέχρι το τέλος «ταξικής καταγγελίας», παρουσιάζεται και διολίσθηση, από το μαχητικό - «ταξικό» συνδικαλισμό, στον «εργοδοτικό» συνδικαλισμό, μερικές φορές χωρίς το παραπάνω να εκδηλώνεται λιγότερο μαχητικά. Μια από τις πλέον χαρακτηριστικές περιπτώσεις, είναι η περίπτωση της Βαμβακουργίας Βόλου, μια από τις μεγαλύτερες «ιδιωτικές» επιχειρήσεις του κλάδου, με επιχειρησιακό σωματείο, που λειτουργεί διαφορετικά κατά περίοδο - συγκυρία.

Η επιχείρηση θα ιδρυθεί στη δεκαετία του '60 και το σωματείου θα ιδρυθεί επί δικτατορίας, ως το πρώτο εργοστασιακό σωματείο του κλάδου. Στη Βαμβακουργία, στη περίοδο της μεταπολίτευσης, η Αριστερά θα δώσει μεγάλες μάχες για να αντιμετωπίσει συνασπισμένη την κρατική, την εργοδοτική και «εργατοπατερική» αντίδραση. Το σωματείο κατά την ίδρυση του, εκτός από «χουντικό», άρα πολιτικά ελεγχόμενο, είναι ταυτόχρονα εργοστασιακό, στην πραγματικότητα ελεγχόμενο από την επιχείρηση, άρα συσπειρώνοντας σχεδόν υποχρεωτικά τους εργαζόμενους, συνθέτει τον ορισμό του εργατοπατερικού - φιλοεργοδοτικού συνδικαλισμού της περιόδου, ένα όργανο υποταγής της εργασίας. Ωστόσο αυτή καθ' αυτή η ύπαρξη του μαζικού συνδικάτου, ότι οι εργάτες εγγράφονται στο σωματείο και ότι ψηφίζουν στις εκλογές νομιμοποιώντας σε τελική ανάλυση τις επιλογές του εργοδότη, αποδεικνύει ακόμα μια φορά το εγγενές στοιχείο της ανατρέψιμης συνδικαλιστικής υποταγής. Στη συγκυρία της μεταπολίτευσης, οι ίδιοι εργάτες που εμφανίζονται ως πειθήνια όργανα των εργοδοτικών μηχανισμών, θα στραφούν σε μια από τις πλέον ριζοσπαστικές μορφές συνδικαλισμού, αλλά και πάλι στη συγκυρία της κρίσης του '90 θα υποταχθούν σε έναν ήπιο νέο εργοδοτικό συνδικαλισμό. Στην αιτιολόγηση των παραπάνω αλλαγών βαραίνουν κυρίως η πολιτική συγκυρία και η οικονομική - παραγωγική πορεία της επιχείρησης, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι εκλείπουν συλλογικές και ατομικές θυσίες, αγώνες, παλινωδίες, ευθύνες.

Στη δεκαετία του '70, ο «ήρεμος» εργοδοτικός συνδικαλισμός στην επιχείρηση συγκλονίζεται από το εναλλακτικό ψηφοδέλτιο ενάντια στις δυνάμεις του εργοδοτικού Δ.Σ. του Σωματείου, που θα συγκεντρώσει την απόλυτη πλειοψηφία των εργαζομένους στις εκλογές για αντιπροσώπους και θα εκλέξει όλους τους αντιπροσώπους για Ομοσπονδία και Εργατικό Κέντρο. Η Διεύθυνση της Επιχείρησης θα απολύσει τους αντιπροσώπους, την εφορευτική επιτροπή και άλλους 8 εργαζόμενους που τους υποστήριξαν και θα «πείσει» τις τόσο «ευπειθείς» Αρχές, ότι απολύει απλά ...20 άτομα από τα 1000, λόγω μείωσης παραγωγής!. Η διοίκηση του σωματείου όχι μόνον δεν θα συμπαρασταθεί στους συναδέλφους τους, αλλά και θα τους διαγράψει από μέλη του σωματείου, ουσιαστικά θα πρωτοστατήσει στην απόλυση τους. Το ζήτημα θα απασχολήσει και το συνέδριο της ΟΚΕ που τηρώντας το καταστατικό, το νόμο, αλλά κυρίως τους συσχετισμούς, δεν θα επιτρέψει στους εκλεγμένους αντιπροσώπους να λάβουν μέρος.

Αργότερα, νέες δυνάμεις της αριστεράς, μετά την αλλαγή του '81, θα καταφέρουν να αποσπάσουν το σωματείο από τον εργοδοτικό εναγκαλισμό, θα διεξαχθούν μάλιστα σημαντικοί αγώνες με καθολική συμμετοχή. Σε αυτούς τους αγώνες συμμετέχουν κυρίως νέοι εργαζόμενοι που επενδύουν με όνειρα πάθος και θυσίες μια άνθηση του συνδικαλισμού στη δεκαετία του 80, που σήμερα δύσκολα κρύβουν την αίσθηση τελικής ήττας. Η κυρίαρχη παράταξη, της ΕΣΑΚ, χρησιμοποιεί ως όνομα το

«εργοστασιακή επιτροπή», υπενθυμίζοντας την εργοστασιακή επιτροπή που έστησε το «νέο» σωματείο και υπερηφανεύεται για την παράνομη απεργία που σημειώθηκε ενάντια στη διάταξη του 3239 για την υποχρεωτική διαιτησία. Πρόκειται για απεργία που κήρυξε η ΟΚΕ για τη κλαδική σύμβαση και θα απεργήσουν αρκετά σωματεία, παραβιάζοντας ανοιχτά πλέον το νόμο. Τα αιτήματα είναι οικονομικά αλλά ταυτόχρονα μέσω της προβολής της ανάγκης αύξησης του μεροκάματου, καταγγέλλεται ο εργοδότης και η κυβέρνηση. Στο συνδικαλισμό της εποχής θεωρείται μερικές φορές αρκετό για συνδικαλιστικό αγώνα, κυρίως απεργία με οικονομικά αιτήματα, η αναφορά στα κέρδη του εργοδότη. Ο συνδικαλιστικός λόγος φαίνεται λες και καταγγέλλει αυτά καθ' αυτά τα κέρδη, και η συνδικαλιστική πράξη εμφανίζεται κάτι σαν κοινωνική τιμωρία του κερδοφόρου εργοδότη. Τα κέρδη, για παράδειγμα τα 108 εκατομμύρια που δηλώνει η Βαμβακουργία το 1985, εμφανίζονται να βγαίνουν ως αποτέλεσμα κλοπής του «ιδρώτα», ωστόσο σπάνια γίνεται λόγος για υπεραξία. Ο εργοδότης φαίνεται «κακός» μόνο και μόνο επειδή κερδίζει και όσο κερδίζει, πράγμα που όπως θα δούμε αποδομεί τελικά το συνδικαλιστικό λόγο, μόλις τα κέρδη μειωθούν, ή όταν παρουσιαστούν ζημίες. Με άλλα λόγια διαφαίνεται ένας οικονομισμός με αντιεργοδοτικά χαρακτηριστικά, αλλά και άμεσες πολιτικές διαστάσεις λόγω της συγκυρίας, κυρίως των σταθεροποιητικών μέτρων του 1985. Το κυριότερο, φαίνεται ότι ο παραπάνω συνδικαλισμός συγκινεί τους ίδιους τους εργαζόμενους που απεργούν δυναμικά, κόντρα σε κάθε είδους κυβερνητική προπαγάνδα, αλλά και κόντρα στους ισχυρούς εργοδοτικούς μηχανισμούς. Τώρα πλέον το προσωνύμιο «ρουφιάνοι», δεν σιγοψιθυρίζεται, αλλά φωνάζεται, καταγγέλλεται ανοιχτά. Ταυτόχρονα, ως συνέπεια της ευρύτερης ιδεολογικής τομής με άξονα την εθνική αντίσταση, όπου όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε από τον Α. Ελεφάντη, κατέβηκε η φωτογραφία του Βασιλιά και αναρτήθηκε η φωτογραφία του παππού - αντάρτη, οι ηλικιωμένοι εργάτες - εργάτριες με αντιστασιακό παρελθόν, όχι μόνο δεν κρύβονται, αλλά προβάλουν με υπερηφάνεια το αριστερό - αντιστασιακό παρελθόν.

Μεταξύ άλλων, κατά την έρευνα μας, ήρθαν στα χέρια μας γραπτά μιας ηλικιωμένης αριστερής εργάτριας, κυρίως ποιήματα. Δεν ισχυριζόμαστε βέβαια ότι είναι ασφαλές υλικό για να βγουν συμπεράσματα για τη συνείδηση των εργαζομένων, ακόμα και των αριστερών, ούτε εντοπίζουμε λογοτεχνικές δάφνες. Συμβολίζουν τον επικό τρόπο που ορισμένοι παλιοί αριστεροί αντιλαμβάνονται και το σύγχρονο συνδικαλισμό, σαν εργατικό και ταυτόχρονα κομματικό καθήκον και από την άλλη αναπαράγουν τις ΕΑΜικές αναμνήσεις. Επίσης θα σταθούμε στη στάση στους «ρουφιάνους» αλλά και την ΕΟΚ, που στη δεκαετία του '80 συμβολίζει για την ΕΣΑΚ και το ΚΚΕ, το απόλυτο κακό, κάτι από το οποίο προέρχονται όλα τα δεινά και τίποτα καλό. Μαζί με τα ποιήματα που παραθέτουμε, υπάρχουν διάφορα κείμενα για τη Βαμβακουργία και τους Ρουφιάνους, αντάρτικα τραγούδια, τραγούδια για το χωριό της εργάτριας, το ΚΚΕ, το Χ. Φλωράκη. Η συγκεκριμένη εργάτρια έχει αγροτική καταγωγή και από το ΕΑΜ και τον ΔΣΕ, «πέρασε» πρόσφυγας στη Ρουμανία. Εκεί εργάστηκε σε εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας, όπου πολλές φορές ανακηρύχθηκε «πρωτοπόρα», με τεράστια πλάνα την ημέρα της γυναίκας κλπ. Ανεξάρτητα του αν η ένταση εργασίας μπορεί να συγκριθεί, είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι ενώ με περηφάνια ανταποκρίνεται στα «σταχανοβικά» καθήκοντα της, καταγγέλλει με πάθος το «ξεζούμισμα» της «Βαμβακουργίας».

Παραθέτουμε ορισμένα γραπτά της (βλέπε και Παράρτημα για τα χειρόγραφα)

1.

Να φύγει η τρομοκρατία απ' τη Βαμβακουργία
Δε θέλουμε ρουφιάνους

Η ρουφιανιά η ρουφιανιά μες την Βαμβακουργία
κόβει και ράβει ρε παιδιά βοηθώντας την πλουτοκρατία
στους καρχαρίες [ρ]ε παιδιά και την ολιγαρχία.
Φτωχοί εργάτες και αυτοί τους τάξανε πάρα πολλά
και γίνανε ρουφιάνοι και καρφιά.
Μα οι εργάτες ψήφισαν γνήσιο σωματείο που αγωνίζεται
σκληρά κάτω από εμπόδια πολλά να φύγει
ναι η ρουφιανιά μα όχι οι ρουφιάνοι, φτωχοί εργάτες είναι και αυτοί.
Ντροπή γιαυτό που κάνουν οι εργάτες δεν φοβούνται πια
και το διαλαλούνε, δουλεύουμε δουλεύουμε παράδες λίγους
παίρνουμε δουλεύουμε δουλεύουμε δεν λέγανε κι αυτοί
που τους ξεζουμίσανε να φύγουν λένε θέλουν, δεν κάνουνε παραγωγή
και δεν τους νοιάζει αν αυτοί πρέπει να πάρουν σύνταξη
γιατί αλλιώς αυτή δεν είναι αλλαγή
ο αγώνας δικαιώνεται, ή μάλλον συνεχίζεται

2.

Ένα λουλούδι φύτρωσε μες την Βαμβακουργία
και τρόμαξε πάρα πολύ η εργοδοσία

Βρε ποιος το επερίμενε μες την τρομοκρατία
πως βρέθηκαν πως άνθησαν πως φύτρωσαν
μέσα στα αγκάθια σε βατιές
Σαν κόκκινο γαρύφαλλο μα πως τους λεν
που βρέθηκαν ποιοι να είναι αυτοί
η εργοστασιακή επιτροπή

3.

Για το 13^{ο} Συνέδριο της Ομοσπονδίας Κλωστοϋφαντουργών

Με τέτοιο πρόεδρο, με τέτοια ταχτική
πολύ μπροστά θα πάμε και θάρθει η αλλαγή
Όλοι εμπιστευτείτε την ΟΚΕ, είναι παιδιά τα νέα μας βλαστάρια
παιδιά αγωνιστών αυτά που δεν φοβούνται ούτε τον φασισμό

4.

ΕΟΚ ΕΟΚ πάθαμε ΣΟΚ
ΕΟΚ ΕΟΚ σημαίνει γιοκ
Λίγα λεφτά πολύ δουλειά, δούλευε δούλευε πολύ
γιατί φτωχαίνει η ΕΟΚ το ξένο μονοπώλιο

Λίγα λεφτά πολλή δουλειά, βρίσκουν χέρια ελληνικά
τίμια και εργατικά και μας ρουφάνε το ζουμί
και δεν χορταίνουμε ψωμί
Σφίξε εργάτη το λουρί βγάλε διπλή παραγωγή
δούλευε δούλευε πολύ και μη ζητάς πάρα πολύ
γιατί φτωχεύει η ΕΟΚ το ξένο μονοπώλιο
Σφίξε αγρότη το λουρί γέμισε τη χωματερή
απ' το αγνό σου προϊόν για να μας φέρει
η ΕΟΚ το ξένο μονοπώλιο
Αυτό είναι η ΕΟΚ. ΕΟΚ ΕΟΚ σημαίνει γιόκ

Τα κείμενα της συγκεκριμένης εργάτριας, συνδικαλίστριας του «νέου» σωματείου, είναι κατά κάποιο τρόπο συνδικαλιστικές της παρεμβάσεις και ως ένα σημείο είναι περισσότερο ενδεικτικά για το συνδικαλιστικό λόγο, για τις εργατικές συζητήσεις και τάσεις ενός μέρους της αριστεράς, από τα επίσημα συνδικαλιστικά έγγραφα. Είναι ενδεικτικό το πως αντιμετωπίζονται οι «ρουφιάνοι», που δεν πληρώνονται περισσότερο, είναι και αυτοί φτωχοί εργάτες, οι οποίοι απλώς παρασύρθηκαν από ταξίματα. Το κυριότερο είναι ότι ζητάνε να φύγουν όσοι δεν πιάνουν την παραγωγική νόρμα, ακόμα και αν βγαίνουν στη σύνταξη. Αναφέρεται σε μια πραγματική εργοδοτική κλίκα, μέσα στους εργάτες, που απαντούσε στους εργάτες που διαμαρτύρονταν για ... «ξεζούμισμα»:

«Άμα δεν θέλεις να δουλεύεις και να σε ξεζουμίζουν, μπορείς να φύγεις, εξάλλους είσαι αντιπαραγωγική/ός.»

Είναι γεγονός ότι η εργοδοτική κλίκα της Βαμβακουργίας («εργατοπατέρες») είναι από τις σκληρότερες της μεταπολίτευσης, όπως φαίνεται και από τη στάση τους στις απολύσεις των συνδικαλιστών συνέδρων της ΟΚΕ.

Το 3ο ποίημα, αναφέρεται στον Θ. Μπαλωμένο και το 13ο συνέδριο της ΟΚΕ στο οποίο πέφτει η διοίκηση Ρομπόπουλου. Είναι ενδεικτικό όσα λέγονται για τους νεαρούς συνδικαλιστές της ΕΣΑΚ, δεν αναφέρονται δηλαδή οι συγκεκριμένοι αγώνες τους, αλλά ότι κατάγονται από αγωνιστές που δεν φοβήθηκαν ... ούτε το φασισμό. Με την ευκαιρία, η καταγωγή που υπονοείται δεν ισχύει, δηλαδή οι νέοι συνδικαλιστές της ΕΣΑΚ έχουν μάλλον διαφορετική πολιτική καταγωγή (από γονείς). Για το ότι είναι όλοι νεαροί και την απουσία περισσότερο ηλικιωμένων αριστερών συνδικαλιστών, έχουμε αναφερθεί προηγουμένως, ωστόσο η λογική της συνέχειας του ΕΑΜ, που κυριαρχεί στη συνείδηση των παλαιότερων αριστερών, τους ωθεί να αποδώσουν τη νεανική αγωνιστικότητα των κομμουνιστών συνδικαλιστών, στην καταγωγή τους. Αντίθετα, στο συνδικαλιστικό λόγο, δεν γίνεται μνεία των παλαιότερων παραδόσεων του κλάδου στον Βόλο, δηλαδή η πρότερη αγωνιστική μνήμη, έχει ουσιαστικά χαθεί. Μια από τις αιτίες είναι ότι όπως είπαμε προηγουμένως, στην πραγματικότητα, οι σύγχρονοι εργάτες δεν ήταν κυρίως τα παιδιά και τα εγγόνια των παλιών εργατών, αλλά νέα εργατικά στρώματα, συνήθως νέοι κάτοικοι της πόλης και εργατοαγρότες, που κατοικούν στα γύρω καμποχώρια. Ωστόσο αυτό δεν είναι απόλυτο και σε κάθε περίπτωση ακόμα και αν δεν υπάρχει οικογενειακή εργατική αναπαραγωγή, δεν λείπουν οι σχέσεις με τις παλιές εργατικές οικογένειες. Για παράδειγμα η Ν. Τσιμπλάκη, συνδικαλίστρια του σωματείου στη δεκαετία του '80, θα συνδεθεί εξ αγχιστείας με την οικογένεια Κουφιδάκη, την οικογένεια δηλαδή της Ε. Κουφιδάκη, του μέλους του σωματείου του 1922, της συνδικαλίστριας - γραμματέως της απεργιακής επιτροπής του 36.

Συνεπώς έχει σημασία το ότι ουσιαστικά υποτιμάται η συνδικαλιστική ιστορία, ο νέος κομματικός συνδικαλισμός φαίνεται λες και δημιουργείται εκ του μηδενός και αναπαράγει τα στερεότυπα της κομματικά φιλτραρισμένης και καταγεγραμμένης ιστορίας. Οι συνδικαλιστές που πολλές φορές συνηθίζουν να φορτίζουν συναισθηματικά το λόγο τους με τους αγώνες και το αίμα της εργατικής τάξης, ούτε αναφέρονται ούτε καν ξέρουν το τι έγινε στο Βόλο στη προπολεμική περίοδο. Οι νεαρές εργάτριες δεν γνωρίζουν ότι ήδη από το 1918, λειτουργούσε αμιγές γυναικείο αγωνιστικό σωματείο, ούτε έχουν πλήρη εικόνα για τους σημαντικούς αγώνες στου «Παπαγεωργίου», παρότι ορισμένες παλαιότερες εργάτριες, εργάστηκαν παλαιότερα στου Παπαγεωργίου, έκαναν κατάληψη και απεργίες πείνας. Το ίδιο φαινόμενο, την έλλειψη μιας τοπικής εργατικής μνήμης, συναντήσαμε τόσο στην Αθήνα όσο και άλλες πόλεις, δηλαδή οι εργάτες αγνοούν τη συνδικαλιστική ιστορία ή έχουν μια γενική, θολή εντύπωση για αγώνες και περιστατικά χωρίς να μπορούν να τα ορίσουν χρονικά. Για παράδειγμα συχνά από τους Βολιώτες εργάτες γίνεται λόγος για τότε που οι εργάτες «..σπάζαν τζάμια», και «...τα βάλανε με το στρατό», εννοώντας προφανώς τα γεγονότα του '21 και 36, ωστόσο ο συνδικαλιστικός λόγος αναπαράγει μονότονα τη πρωτομαγιά του Σικάγο και το Μάη του 36 στη Θεσσαλονίκη, αγνοώντας ότι και στο Βόλο το 36 σημειώθηκαν αιματηρά επεισόδια με πρωτοστατούσες τις κλωστοϋφαντουργίνες και τα «ανεξάρτητα συνδικάτα». Επίσης θα γίνεται συνεχώς λόγος για την εθνική αντίσταση και το ΕΑΜ, γενικόλογα χωρίς αναφορές στο τοπικό Εργατικό ΕΑΜ. Συνεπώς δεν συναντούμε μια εργατική συνδικαλιστική τοπική κουλτούρα, αλλά θραύσματα μνήμης ,που καλύπτονται από την επίσημη ή ανεπίσημη γενική ιστορία, συχνότατα μια κομματική ιστορία. Το ΕΕΑΜ δεν είναι περισσότερο γνωστό ακόμα και στους εργάτες, που αναφέρονται στην Εθνική αντίσταση μόνο γενικά, με το ΕΑΜ και οι ιδεολογικές τομές - εγκλήσεις της δεκαετίας του '80 θα ακολουθούν εν πολλοίς μια αναφορά στο ΕΑΜ, ως συνάντηση της αριστεράς με το έθνος, την ανεκξαρτησία και λαϊκή ταυτότητα.

Στη «Βαμβακουργία», ακόμα και «το αφεντικό» θα αναφέρεται στην (υπαρκτή) αντιστασιακή ΕΑΜική του δράση, ενώ ταυτόχρονα θα αρνείται τη λέξη «εργοδοσία» που είναι σύμβολο και κώδικας μίσους. Ο ίδιος ο εργοδότης, όταν στο πλαίσιο ενός προγράμματος ενδοεπειχειρησιακής κατάρτισης, αντιλαμβάνεται ότι ο εισηγητής - εμπειρογνώμων, αναφέρθηκε στην διεύθυνση χρησιμοποιώντας τη λέξη «εργοδοσία», ζήτησε να αντικατασταθεί η λέξη, λόγω του ότι τη θεώρησε κακόηχη και προσβλητική[927]! Αντίθετα, το σωματείο χρησιμοποιεί τον κώδικα «εργοδοσία» και μάλιστα όχι μόνο για τη διεύθυνση, αλλά και για τον κύκλο των «εργοδοτικών» επιστατών και «συνδικαλιστών», οι οποίοι συνήθως στις εργατικές συζητήσεις εξακολουθούν να αναφέρονται ως «ρουφιάνοι». Πρόκειται λοιπόν για ευρύτερες σημασιολογήσεις, σύμφωνα με τις οποίες το εργατικό «εμείς» φαίνεται να είναι κάτι σαν συνέχεια της εθνικής αντίστασης, στο οποίο θα επιχειρήσει να χωρέσει ακόμα και ο εργοδότης. Το «εμείς» αντιτίθεται σε ένα μιαρό πράγμα που αναφέρεται ως «αυτοί - εργοδοσία», χαρακτηρισμό που επίσης αποφεύγει ο ίδιος ο εργοδότης. Μεταξύ του «εμείς» και «αυτοί» βρίσκονται οι «ρουφιάνοι» οι οποίοι από τη μια είναι «φτωχοί εργάτες όπως και εμείς» και από την άλλη «εξυπηρετούν την εργοδοσία».

Ταυτόχρονα στο εργατικό εμείς ενυπάρχουν αρκετές υποομάδες ανάλογα με το τμήμα παραγωγής, αλλά και την καταγωγή τους, ή τον τόπο κατοικίας τους. Οι άτυπες

[927] Σύμφωνα με μαρτυρία του διευθυντή του ιδιωτικού γραφείου κατάρτισης.

λοιπόν ομαδοποιήσεις της εργασίας, όπου κυρίως στα διαλείμματα συντίθενται διαλογικά τα εργατικά συμφέροντα, αλλά και οι κάθε λογής διαστάσεις της εργατικής κουλτούρας, έχουν μεγάλη σημασία στη διαμόρφωση της εργατικής συλλογικότητας. Έως ένα βαθμό για μια απόφαση που αφορά το σύνολο των εργαζομένων στο εργοστάσιο, δεν έχει σημασία τόσο το τι εισηγούνται οι πολιτικές παρατάξεις, αλλά στο πως θα συντεθούν οι λογικές που έχουν ήδη επικρατήσει στις άτυπες εργατικές υποομάδες. Μια τέτοια ομάδα είναι οι «βλάχοι» που αποτελούν ένα σημαντικό μέρος των εργαζομένων και κατοικούν γύρω από τη Βαμβακουργία, στα όρια της πόλης, στη γειτονιά που αποκαλείται «Νέο Σέσκλο» και προέρχονται από ένα βλαχοχώρι, το Σέσκλο. Αυτοί συχνά επικοινωνούν στα βλάχικα και σε μεγάλο βαθμό αισθάνονται ότι ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους, τους «Γκρέκους». Μια άλλη ομάδα, οι «καμπίσιοι», είναι όσοι κατοικούν σε γύρω χωριά, ασχολούνται ταυτόχρονα με τη γεωργία, είναι δηλαδή εργατοαγρότες, μάλιστα ορισμένοι δηλώνουν ότι εργάζονται κυρίως για τη σύνταξη. Αυτή η ομάδα έχει ευρύτερη σημασία ειδικά στις απεργίες και τη σημασία της επιβεβαιώσαμε σε αρκετές άλλες περιπτώσεις εργοστασίων, στα Φάρσαλα, στη Πρέβεζα, στο Κιλκίς στη Νάουσα κλπ. Το κύριο χαρακτηριστικό της είναι ότι δεν πιέζεται από την άμεση ανάγκη του μεροκάματου πράγμα που την οδηγεί στο να μην πρωτοστατεί σε απεργίες με οικονομικά αιτήματα, από την άλλη όμως μεριά, όταν υπάρξει απεργία να μην πιέζει για άμεση λύση, δηλαδή να παρουσιάζει μεγαλύτερη αντοχή. Μια ειδική μαζικότατη κατηγορία είναι οι γυναίκες εργάτριες αγροτικής οικογένειας, στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε και ισχύουν τα παραπάνω.

Συνολικά στο εργοστάσιο οι επιμέρους ομάδες και τα ειδικά συμφέροντα έχουν πολύ μεγάλη σημασία στο τι πράγματι πιστεύουν οι εργαζόμενοι και στο τι πράττουν, αλλά αυτό, στον επίσημο συνδικαλιστικό λόγο, διαμεσολαβείται και πάλι από τα κόμματα και τις συνδικαλιστικές παρατάξεις. Στις συνδικαλιστικές ανακοινώσεις αναπαράγεται ο γνωστός πολιτικο-συνδικαλιστικός λόγος της εποχής, ανάλογα με τη κομματική «γραμμή», ενώ στις συνδικαλιστικές συνελεύσεις ουσιαστικά ρητορεύουν οι συνδικαλιστικοί «αρχηγοί». Στη δεκαετία του '80 στη Βαμβακουργία όπως και στα περισσότερα εργοστάσια του κλάδου, κυριαρχεί μια οικονομίστικη χροιά, ένας οικονομισμός ο οποίος όμως έχει σαφώς αντιεργοδοτικό και εμμέσως αντικυβερνητικό χαρακτήρα, ειδικά στην περίοδο 85-88. Στο μεταξύ και ενώ ο κυρίαρχος συνδικαλιστικός λόγος συνεχίζει να καταγγέλλει τα κέρδη, η επιχείρηση θα εμφανίζει μια συνεχή επιδείνωση των αποτελεσμάτων, μάλιστα στις συναντήσεις μεταξύ του διευθυντή και του σωματείου, η εργοδοσία στα τέλη του '80, θα ενημερώνει τους συνδικαλιστές για τα «λογιστικά» και όχι πραγματικά κέρδη. Με την ευκαιρία αυτή η εξ απορρήτων ενημέρωση για τα εικονικά αποτελέσματα, τα «μαϊμού κέρδη», κατά το κοινώς λεγόμενο, δεν είναι καθόλου σπάνια, εξ' άλλου οι συνδικαλιστές εργοστασιακών σωματείων μπορούν να αντλήσουν τέτοιες πληροφορίες από συναδέλφους τους στο λογιστήριο αλλά και παρακολουθώντας τη ροή της παραγωγής και των αποθηκών.

Η εργοδοσία και στην περίπτωση της «Βαμβακουργίας», φαίνεται πρόθυμη να χάσει την αίγλη της παντοδυναμίας της, στο όνομα της πρόσκλησης για κοινή αντιμετώπιση των προβλημάτων. Η διοίκηση του συνδικάτου αποκτά κάποια δύναμη καθώς μπορεί με καλύτερες πληροφορίες για την επιχείρηση να σχεδιάσει την τακτική της, ενδεχομένως να διαπραγματευθεί επιμέρους ρυθμίσεις προς όφελος των εργαζομένων ή της ίδιας της λειτουργίας της στο πλαίσιο της επιχείρησης. Ωστόσο αποδεχόμενη ότι πράγματι η επιχείρηση δεν παρουσιάζει κέρδη, άρα κινδυνεύει η ίδια η υπόστασή

της και η απασχόληση, κλυδωνίζεται η συνηθισμένη συνδικαλιστική ρητορεία των οικονομικών διεκδικήσεων. Αυτή βασίζεται στο σχήμα: από τη μία τα υπερκέρδη της επιχείρησης - από την άλλη το δικό μας φτωχό μεροκάματο, «αυτοί» με τα εκατομμύρια, εμείς για λίγες δραχμές αύξηση. Επίσης αποδυναμώνεται ριζικά το παραδοσιακό όπλο της απεργίας, αφού αν πραγματικά η επιχείρηση έχει πρόβλημα διάθεσης της παραγωγής, μια ενδεχόμενη απεργία αντί να την πιέσει, μπορεί να την ευκολύνει.

Στη «Βαμβακουργία» λοιπόν γίνεται όλο και πιο καθαρό ότι η επιχείρηση αντιμετωπίζει προβλήματα, μέχρι που η προοπτική του οριστικού κλεισίματος διαφαίνεται ορατή, σε μια περίοδο συνολικής κρίσης στο κλάδο, συνολικής αύξησης της ανεργίας. Οι εργαζόμενοι φαίνονται δύσπιστοι σε αγωνιστικά προσκλητήρια, το σωματείο λοιπόν από τη μια χάνει όλο και περισσότερο τον αριστερό προσανατολισμό του και από την άλλη αναγκάζεται να μη διεκδικεί πλέον το «περισσότερο» αλλά με συνεχείς υποχωρήσεις να διαπραγματεύεται τη λειτουργία της επιχείρησης. Στη δεκαετία του '90 δεν υπάρχουν πλέον οι αυταπάτες της περιόδου των «προβληματικών», η λύση του ΟΑΕ και γενικότερα η δυνατότητα οποιασδήποτε μορφής λειτουργίας εκτός της «ιδιωτικής πρωτοβουλίας». Τελικά αναγκάζεται να υπερασπιστεί τη λειτουργία της επιχείρησης με εργατικές υποχωρήσεις αλλά και διεκδικώντας, πιέζοντας τη χρηματοδότηση της επιχείρησης (δηλαδή του εργοδότη) από τις τράπεζες. Στα μέσα της δεκαετίας του '90, οι εργαζόμενοι παλεύουν με μαχητικό τρόπο, αλλά πλέον δεν παλεύουν ενάντια στον εργοδότη. Ενδεικτικό της μαχητικότητας και αποφασιστικότητας είναι ότι αποκλείουν τις τράπεζες, κυρίως την Εθνική Τράπεζα, σταματώντας τις συναλλαγές, συγκρούονται με την αστυνομία, πετούν πέτρες στα τζάμια της τράπεζας.

Η εικόνα πολυάριθμων εργατών και εργατριών που σπάζουν τζάμια στο κέντρο της πόλης, θυμίζει την τοπική εργατική ιστορία, ωστόσο έχει τελείως διαφορετικό νόημα. Στα φεβρουριανά του 21, οι εργαζόμενοι συγκρούονται με τις δυνάμεις καταστολής και σπάζουν τζάμια μέσα σε ένα κλίμα εκτόνωσης μιας εν πολλοίς αυθόρμητης αγανάκτησης, παρά τις προσπάθειες της ηγεσίας να ελέγξει την κατάσταση. 70 χρόνια αργότερα, τα τζάμια σπάζονται όχι τυφλά, όχι αυθόρμητα, αλλά ως συνειδητή πράξη 1000 περίπου εργαζόμενων, που δηλώνουν εμπράκτως, ότι όσο η Εθνική Τράπεζα και γενικά οι τράπεζες δεν ενισχύσουν χρηματοπιστωτικά την επιχείρηση, δεν θα λειτουργούν τράπεζες στην πόλη, ή έστω δεν θα έχουν... τζάμια. Στο σύγχρονο αγώνα δεν βρίσκουν συμπαραστάτες, από τα πολιτικά κόμματα, μόνο ηγέτες του ΣΕΚΕ, όπως στα 1921, τους Γ. Σιάντο και Α. Μπεναρόγια, που μάλιστα θα φυλακιστούν ως πρωταίτιοι. Σήμερα συμπαραστάτες είναι όλοι οι βουλευτές του Νομού ανεξάρτητα κόμματος, που ερίζουν για τις πολυπληθείς ψήφους, μεσολαβούν για συσκέψεις με τις τράπεζες, πιέζουν επίσης για ρυθμίσεις, ώστε να λειτουργήσει η επιχείρηση. Το σημαντικότερο ίσως, σήμερα δεν στρέφονται γενικά ενάντια στους εργοδότες, τα δάνεια τα ζητούν για την επιχείρηση, στο όνομα του εργοδότη, ή έστω κάποιου ενδιάμεσου διευθυντή. Όπως χαρακτηριστικά σάρκασε ένα μέλος της συνδικαλιστικής ηγεσίας της ομοσπονδίας, σήμερα οι εργάτες στο Βόλο σπάζουν τζάμια, όχι κόντρα στα αφεντικά, αλλά για να πάρουν δάνεια ... τα αφεντικά.

Για ευνόητους λόγους η έκθεση των γεγονότων δεν μπορεί να προχωρήσει σε λεπτομέρειες, ούτε να σταθεί σε πρόσωπα και παρατάξεις, αν και όπως συνήθως δεν λείπουν διαδόσεις και καταγγελίες για «πουλήματα» και «ανταλλάγματα». Θα επιμείνουμε στο κύριο, τη κρίση στον κλάδο, που μεταφράζεται σε σχεδόν πλήρη

διάλυση της κλωστοϋφαντουργικής βιομηχανίας της πόλης και δικαιολογούν τις πρακτικές όχι μόνο κάποιας ηγεσίας αλλά σχεδόν όλων των εργαζομένων, που παραμένουν συσπειρωμένοι στο συνδικάτο. Οι πιέσεις του συνδικάτου και οι πρακτικές βίας, καταλήγουν απλώς στη διασφάλιση των αποζημιώσεων και από το συνδικαλιστικό κίνημα, που θεωρήθηκε πρωτοπόρο στον κλάδο, τουλάχιστο στη πρώτη μεταπολεμική περίοδο, απομένουν οι μνήμες αγώνων, μπόλικες διηγήσεις και κάποιες φωτογραφίες. Θα μείνουν βέβαια και οι σύγχρονες φωτογραφίες, με τις πέτρες στις τράπεζες, για τα δάνεια του αφεντικού. Ένα σύμβολο ήττας. Ένα άλλο σύμβολο ήττας είναι η παρουσία των μελών του ΔΣ του σωματείου, που όταν όλοι οι εργάτες απολύονται, αυτοί προσλαμβάνονται ως «φύλακες» του κλειστού εργοστασίου και φυλάγουν την άλλοτε κραταιά βιομηχανία, από κοινού με υπαλλήλους εταιρίας «σεκιούριτυ». Οι συνδικαλιστές - φύλακες δίπλα στους «σεκιουρητάδες», ενώ όλοι οι υπόλοιποι έχουν απολυθεί, είναι ένα εξαιρετικά συνηθισμένο φαινόμενο σε πάμπολλες κλειστές πλέον επιχειρήσεις, σε όλη την Ελλάδα. Ένα από τα πλέον τραγικά και ταυτόχρονα κωμικά απομεινάρια του ελπιδοφόρου, άλλοτε, συνδικαλισμού της δεκαετίας του '80.

4.3.3.3.7 Ο συνδικαλισμός των «προβληματικών»

Μια από τις πιο σημαντικές κατηγορίες του εργατικού δυναμικού στον κλάδο στη δεκαετία του '80, έως και τις αρχές της δεκαετίας του '90 εργάζεται στις λεγόμενες «προβληματικές». Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των παραπάνω χώρων συνίστανται στο ότι αποτελούν μεγάλες, έως πολύ μεγάλες ιστορικές μονάδες και περνούν στο δημόσιο έλεγχο, άρα προσεγγίζουν στο κύκλο εργασιακών σχέσεων του δημοσίου. Η πιο σημαντική επιχείρηση που καθίσταται «προβληματική», είναι όπως είδαμε ένα από τα πιο μεγάλα «ονόματα» της ελληνικής βιομηχανίας και της Ευρωπαϊκής κλωστοϋφαντουργίας, η «Π.Π.»

Οι χιλιάδες εργάτριες της Πειραϊκής - Πατραϊκής, που θεωρούνταν «προνομιούχοι» κλωστοϋφαντουργοί, καθώς εργάζονται σε έναν βιομηχανικό γίγαντα, στις αρχές της δεκαετίας του '80, αντιλαμβάνονται ότι ο γίγαντας έχει «πήλινα πόδια», ωστόσο δεν αισθάνονται την ανάγκη αμυντικών υποχωρήσεων, που συνήθως επιφέρει η επιχειρησιακή κρίση. Το 1984, αισθάνονται όχι μόνο ότι δεν διακινδυνεύουν τα «προνόμια» τους, αλλά ότι γίνονται «δημόσιοι υπάλληλοι», άρα ακόμα πιο «προνομιούχοι». Δύο χαρακτηριστικές εικόνες, όπως μας μεταφέρθηκαν, αφορούν τους χώρους παραγωγής στο μεγαλύτερο εργοστάσιο, στην Πάτρα και το κέντρο της διοίκησης, στην Αθήνα. Οι 3000 «Πειραϊκάριοι» της Πάτρας, γιορτάζουν τη δημοσιο-υπαλληλοποίηση τους μέσα στο τεράστιο εργοστάσιο, μάλιστα όταν ανακοινώνεται ότι η Π-Π περνά στον ΟΑΕ, αρκετοί παρατούν τις μηχανές και αγκαλιάζονται με έκδηλη συγκίνηση. Οι υπάλληλοι των κεντρικών γραφείων, οι άνθρωποι που είχε διορίσει ο ίδιος ο «πατέρας» Κατσάμπας, λογιστές και γραμματείς και κλητήρες, που γοητεύονταν όταν ο γέρο Κατσάμπας τους αποκαλούσε «συνεργάτες», «γιορτάζουν» έξω από την πόρτα των γραφείων, απαγορεύοντας στους «Στρατοκατσαμπαίους» την είσοδο στο γραφείο «τους».

Συνολικά οι εργαζόμενοι στον κλάδο «διδάσκονται» ότι όταν έχει προβλήματα η επιχείρησή τους, αντί να λυπούνται, μάλλον θα πρέπει να χαίρονται, αφού είναι πλέον δυνατό να δουλεύουν χωρίς το αφεντικό, ως δημόσιο, ή έστω σχεδόν ως δημόσιο. Έτσι για μια συγκεκριμένη συγκυρία σπάει καθοριστικά μια από τις αντιφάσεις της

ταξικής αντίθεσης, που είδαμε προηγουμένως, την ανάγκη δηλαδή η εργασία να εύχεται την ευρωστία του ταξικού της αντιπάλου. Τώρα πλέον μπορεί, αντί να εύχεται την ευρωστία του κεφαλαίου, να εύχεται ή και ίσως να προκαλεί την κατάρρευση της επιχειρησιακής ιδιωτικής παντοδυναμίας της επιχείρησης. Μάλιστα στη συγκεκριμένη περίοδο η αδυναμία του κεφαλαίου θεωρείται ως αναγκαίο βήμα προς εθνικοποιήσεις - κοινωνικοποιήσεις - αυτοδιαχειρίσεις, αναπαράγει μια ηγεμονική σοσιαλίζουσα συζήτηση, που όπως είδαμε κυριαρχεί στο συνδικαλιστικό λόγο. Ως ένα σημείο τα παραπάνω φαινόμενα προκαλούνται και από την ίδια την κυβέρνηση, το κρατικό λόγο, ας μη ξεχνάμε για παράδειγμα ότι το κυβερνών κόμμα διατυμπανίζει την πορεία προς το σοσιαλισμό και ειδικά το νόμο για τις προβληματικές, ως «πρώτο βήμα» για το σοσιαλισμό στη παραγωγή[928].

Το δίλημμα που ορθώνεται σε εργάτες επιχειρήσεων με προβλήματα είναι: ή κλείσιμο, ή μετατροπή σε «προβληματική», που αν μη τι άλλο σημαίνει λιγότερο εργοδοτικό έλεγχο και περισσότερο εργατικό - συνδικαλιστικό έλεγχο. Μπροστά σε αυτό το δίλημμα όπως είναι προφανές ορθώνεται μια μαζικότατη, οργανωμένη, αποφασιστική, ενωμένη εργασία. Για παράδειγμα στην επιχείρηση του Προυσάλογλου «ΠΕΡΦΙΛ», οι εργαζόμενοι μετά από ανεπάλληλες διαδηλώσεις, ενάντια στους ενδοιασμούς της κυβέρνησης να διατηρήσει «εν λειτουργία» την επιχείρηση, φτάνουν να κάνουν επίθεση στα ΜΑΤ, που φυλάσσουν το εργοστάσιο, να διώξουν τα ΜΑΤ και να «καταλάβουν» το εργοστάσιο. Η «επίθεση» βέβαια των εκατοντάδων γυναικών εργατριών προς το εργοστάσιο - φρούριο, θα μπορούσε να ήταν κωμική, χωρίς την ανοχή ή μάλλον την εκδήλωση ελλειπούς διάθεσης για σύγκρουση από τα ΜΑΤ. Κάποιες εργάτριες στη «πρώτη γραμμή» της «επίθεσης» πάτησαν κάποιες σωλήνες και έπεσαν, με κίνδυνο η επίθεση να οδηγήσει στο «τσαλαπάτημα» τους από τις υπόλοιπες. Ωστόσο οι εργάτριες όχι μόνο σηκώθηκαν, αλλά όρμησαν με τρομερό πάθος προς τα ΜΑΤ, που παλαιότερα τρομοκρατούσαν μόνο με την εμφάνιση τους, αλλά τώρα, ανέχθηκαν το «τραβολόγημα» των γυναικών και τελικά...υποχώρησαν και αποχώρησαν, χωρίς ουσιαστικά να αντισταθούν, αφήνοντας το εργοστάσιο στους καταληψίες...[929].

Το πλέον ενδιαφέρον ζήτημα στις προβληματικές, είναι οι δραμματικές αλλαγές στην εργατική συμπεριφορά που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε αντιφατικές θεωρήσεις για την εργασιακή συνείδηση. Ειδικά για τους «πειραϊκάριους», επισημάνουμε ότι οι εργαζόμενοι, που ορισμένοι περίμεναν ή έλεγαν ότι περίμεναν να ... πραγματώσουν το «σοσιαλισμό» στη παραγωγή, με μοχλό τις προβληματικές, είναι οι ίδιοι (ή σχεδόν οι ίδιοι) άνθρωποι, με αυτούς που εμφανίζονται ως μοναδικό φαινόμενο ταξικής ειρήνης, «συνεργάτες» – «πίπιδες», αφοσιωμένοι στον Κατσάμπα. Είναι οι ίδιοι (ή σχεδόν οι ίδιοι) άνθρωποι που με σχεδόν μηδενική συνδικαλιστική παράδοση, σπάζουν κάθε ρεκόρ συνδικαλιστικής οργανωτικότητας, ως προς την Ελλάδα, που συγκρούονται με τα ΜΑΤ-ΜΕΑ πχ στου Γαβριήλ, που καταλαμβάνουν τις σιδηροδρομικές γραμμές στην Πάτρα, οργανώνουν συσσίτια και μαζικότατες διαδηλώσεις.

---

[928] Γενικότερα για το ζήτημα των προβληματικών, από την άποψη των κοινωνικών συμφερόντων, ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ., Προβληματικές Επιχειρήσεις: Κράτος και Κοινωνικά Συμφέροντα τη δεκαετία του 80, Κριτική, 1992.

[929] Για τα γεγονότα της ΠΕΡΦΙΛ που απασχόλησαν και τη Βουλή, υπάρχει άφθονο σχετικό ρεπορτάζ στον τύπο της περιόδου και σχετικά σλάιτς στο αρχείο της ΟΚΕ. Τα γεγονότα φώτησαν σε μας οι διηγήσεις των πρωτοστατούντων συνδικαλιστών της ΟΚΕ Δ. Λαγωνίκα και Μ. Παλυχρονόπουλου.

Η θεωρητική σημασία των παραπάνω παρατηρήσεων, αγγίζει το ευρύτερο θέμα της ταξικής συνείδησης και της τάξης, από την άποψη της συνάρτησης της συνείδησης, ή και της τάξης, με τη συγκυριακή δράση. Με τον ίδιο λοιπόν τρόπο που θα ήταν λανθασμένο να τους αποδώσουμε το γενικό χαρακτηρισμό της «μηδενικής ταξικής συνείδησης» στην πρότερη περίοδο, θα ήταν επίσης λανθασμένο να τους αποδώσουμε το χαρακτηρισμό της «ταξικής, εργατικής πρωτοπορίας» στα μέσα της δεκαετίας του ΄80. Με τον ίδιο τρόπο είναι προβληματικό, για μας, να ονομαστούν - ενταχθούν στην εργατική τάξη μόνο στη δεύτερη περίοδο, όπου δραστηριοποιούνται συλλογικά και επιφέρουν σαφή αποτελέσματα, ενώ πριν δεν ανήκουν στην εργατική τάξη. Το βέβαιο η ριζική αλλαγή στη δράση τους, στη συνδικαλιστική τους συμπεριφορά, φαίνεται να επηρεάζεται καθοριστικά από την αλλαγή ιδιοκτησιακού καθεστώτος, τις δράσεις - αντιδράσεις και το είδος του «εργοδοτικού - αυτοί», όσο και τις ευρύτερες πολιτικές - ιδεολογικές αλλαγές.

Στους πειραϊκάριους «συνεργάτες», εκδηλώνονται ή υποκρύπτονται σημαντικές αλλαγές πριν από την ένταξη στον ΟΑΕ, δηλαδή την περίοδο των «προβληματικών». Το κλίμα εργασιακής ειρήνης, θα αλλάξει ριζικά μόλις περικόπτονται τα προνόμια, ανακοινώνονται οι πρώτες ζημίες στις αρχές του ’80 και κυρίως, εισβάλει το πολιτικό - αντιδεξιό κλίμα της εποχής. Τα πούλμαν της εταιρείας, που επιστρατεύονται - όπως συνήθως - για τις προεκλογικές ανάγκες της ΝΔ, στα 1981 γυρίζουν άδεια. Το αντιδεξιό κλίμα, το κλίμα της «αλλαγής» που έρχεται, παρασύρει και παραδοσιακούς ψηφοφόρους της ΝΔ, μάλιστα όπως θα φανεί αργότερα στις συνδικαλιστικές εκλογές, η ΝΔ θα δυσκολευτεί ακόμα και να «κατεβάζει» συνδικαλιστικούς υποψήφιους, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων εκδηλώνεται ανοιχτά με το ΠΑΣΟΚ και την ΠΑΣΚΕ. Η διαδήλωση εκδίωξης των Στρατοκατσαμπαίων από τα κεντρικά γραφεία, θα φανεί σχεδόν ως «πατροκτονία», ωστόσο σημαίνει κυρίως την επίγνωση ότι χωρίς τους Στρατοκατσαμπαίους διαφαίνονταν ακόμα καλύτερο μέλλον για τους ίδιους και τα παιδιά τους, ακόμα ποιο απτή η αίσθηση ότι είναι «συνιδιοκτήτες» ή έστω ότι δεν έχουν αφεντικό. Εχθρός του καλού είναι το καλύτερο, ή όπως αναφέραμε προηγουμένως, τα κίνητρα δράσης υποκρύπτουν ελλείψεις και δυνατότητες πραγμάτωσης, ανάλογα με τις συγκυρίες και τις ομάδες αναφοράς. Οι Στρατοκατσαμπαίοι ήταν καλά (δηλαδή σχετικά καλύτερα) αφεντικά, αλλά στη δεκαετία του 80 το ερώτημα δεν τίθεται για το ποιος είναι καλύτερο αφεντικό, όσο το με ή χωρίς αφεντικά, ιδιωτικοί υπάλληλοι, ή σχεδόν δημόσιοι υπάλληλοι;

Οι πειραϊκάριοι, παρά τις δραματικές αλλαγές στη συμπεριφορά τους, παραμένουν λίγο - πολύ προσκολλημένοι - εξαρτημένοι σε κάποιον «πατέρα» και από αυτή την άποψη σημειώνεται μια αλλαγή από τον πατερναλισμό του Κατσάμπα στον πατερναλισμό των κομματικών συνδικαλιστών. Τα «παιδιά» - συνεργάτες του Κατσάμπα έπρεπε να φαίνονται υπάκουα και αφοσιωμένα ενώ μπροστά στους νέους κομματικούς - συνδικαλιστικούς «πατέρες», έπρεπε να έχουν την αρμόζουσα «συνδικαλιστική» συμπεριφορά. Υπονοούμε σαφώς ότι στην Π-Π και ευρύτερα στις προβληματικές, εκδηλώνεται ένας ειδικός, συγκυριακός, συνδικαλιστικός πατερναλισμός. Η δραματικότερη - ταυτόχρονα και κωμικότερη - μεταστροφή στην αναζήτηση «πατέρα» - «σωτήρα», θα εκδηλωθεί στη δεκαετία του ’90, όπου οι «πειραϊκάριοι» θα εμφανισθούν να επιζητούν ή έστω να εύχονται να πωληθεί η καταρρέουσα πλέον προβληματική και πάλι στους Στρατοκατσαμπαίους. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με δημοσιεύματα του τύπου, η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων φέρεται να υπέγραφε κείμενο υποστήριξης της «παραχώρησης» της Π-

Π στην παλιά της ιδιοκτησία. Εμείς δεν είδαμε βέβαια τις υπογραφές, ωστόσο διαπιστώσαμε και προσωπικά ότι, αν όχι οι περισσότεροι, πάρα πολλοί εργαζόμενοι εύχονταν μια τέτοια εξέλιξη, ως τελική γραμμή άμυνας, απέναντι στο διαφαινόμενο οριστικό κλείσιμο και την ανεργία. Οι συζητήσεις (και ιδεοληψίες) περί «σοσιαλισμού στη παραγωγή» έχουν υποχωρήσει ριζικά, το πείραμα των προβληματικών στην πράξη απέτυχε, το ερώτημα πλέον δεν είναι με ή χωρίς αφεντικά, αλλά με αφεντικό ή άνεργοι. Για να θυμηθούμε το μοντέλο της συνείδησης ως λογικής διαδικασίας, του Ε. Ο. Wright, έχει αλλάξει και το εύρος επιλογών και οι πρακτικές θεωρίες συνεπειών και οι προτιμήσεις των συνεπειών.

Τα παραπάνω φαινόμενα αφορούν στον ένα ή τον άλλο βαθμό τις 9 επιχειρήσεις που εντάσσονται στον ΟΑΕ και τις πάνω από 50 επιχειρήσεις που βρίσκονται αρχικά υπό μελέτη. Πριν ωστόσο την κατάρρευση των προβληματικών και τη διαλυτική ανεργία που αγκαλιάζει πλέον όλο τον κλάδο, έχουν μεσολαβήσει σοβαρά γεγονότα και διαδικασίες που θα στιγματίσουν τον κλαδικό συνδικαλισμό. Σε όσες τελικά από τις παραπάνω επιχειρήσεις εντάσσονται στον ΟΑΕ, στα μέσα της δεκαετίας του '80, εδραιώνεται ένας λίγο ως πολύ συμπαγής «ημι-δημόσιος» κύκλος εργασιακών σχέσεων, μια άμεσα διακριτή ομάδα της εργασίας, που πλέον γίνεται το κύριο στήριγμα του συνδικαλισμού αλλά και ενσωματώνει στο συνδικαλισμό τη νέα σημαντική κατάτμηση της εργασίας μεταξύ «προβληματικής» - «ιδιωτικής» απασχόλησης. Εργασιακοί χώροι που πριν από λίγα χρόνια ήταν άγνωστος ο συνδικαλισμός, εμφανίζουν καθολική συνδικαλιστική συμμετοχή ακόμα και στις εκλογές, ακόμα και στις κινητοποιήσεις.

Συγκεκριμένα, το 1984 εντάσσονται οι παρακάτω επιχειρήσεις:
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΠΟΥ ΕΝΤΑΧΘΗΚΑΝ ΣΤΟΝ ΟΑΕ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ	ΑΤΟΜΑ
Πειραϊκή Πατραϊκή	7000
ΒΕΛΚΑ	1000
Σ. Μιχαηλίδης	1000
Τεχτίλια	120
Γ. Δουρίδας	800
Πολυτέξ	60
ΜΕΚΚΑ	150
ΠΕΡΦΙΛ	400
ΑΡΙΣΤΟΝ	100
ΣΥΝΟΛΟ	10630

Οι παραπάνω εργαζόμενοι θα συνδικαλιστούν μαζικά, έτσι ώστε ο συνδικαλισμός των προβληματικών υπερ-αντιπροσωπεύεται σε ομοσπονδιακό επίπεδο, εξάλλου οι συνδικαλιστές τους, απαλλαγμένοι σε σημαντικό βαθμό από εργασιακά καθήκοντα, αλλά χρεωμένοι κυρίως με καθήκοντα από τους κομματικούς μηχανισμούς που τους ανέδειξαν, θα μετατραπούν σε επαγγελματίες συνδικαλιστές - κομματικά στελέχη. Πολλοί συνδικαλιστές δεν αναδεικνύονται ως εργαζόμενοι εκπρόσωποι των προβληματικών, αλλά ως συνδικαλιστές εισχωρούν στους εργαζόμενους μέσω των προβληματικών. Για παράδειγμα δύο ηγετικά στελέχη της ΕΣΑΚ της ΟΚΕ, καταφέρνουν να προσληφθούν στη Π-Π στη νυχτερινή βάρδια, κατά την έκφραση τους «στα μουλωχτά», αντιμετωπίζοντας κυρίως αντιδράσεις από τις άλλες

παρατάξεις. Επίσης το κυριότερο στέλεχος της ΠΑΣΚΕ προσλαμβάνεται από την προβληματική Περφιλ.

Σταδιακά οι συνδικαλιστές των προβληματικών θα κυριαρχήσουν απόλυτα και στη διοίκηση της ΟΚΕ, αλλά παρά του ότι αποτελούν ήδη μια ειδική επαγγελματική κατηγορία, με κοινά συμφέροντα και κουλτούρα δεν θα εκφράζονται ενιαία, ούτε θα υπερβούν τις παραταξιακές διαφορές, συγκροτώντας μια ενιαία συνδικαλιστική γραφειοκρατία με κοινές θέσεις και στρατηγικές. Η παραπάνω τάση αν και εκδηλώνεται σε επιμέρους στιγμές, συνήθως ακυρώνεται από τις κομματικές εξαρτήσεις και ανταγωνισμούς, έτσι ώστε αντί να αναπαράγεται ένας γραφειοκρατικοποιημένος, επιμεριστικός, «δημοσιοϋπαλληλίστικος» αλλά ενιαίος συνδικαλιστικός λόγος, αναπαράγεται μια σκληρότατη αντιπαράθεση κομματικών μηχανισμών.

Τα κύρια ζητήματα των αντιθέσεων αγγίζουν ζητήματα της ιδεολογικής σφαίρας, όπως το περίφημο ζήτημα του αν εφαρμόζεται σοσιαλισμός ή τη σχέση κοινωνικοποίησης - αυτοδιαχείρισης, αλλά συνήθως μεταπίπτουν σε έναν μόνιμο εκλογικό ανταγωνισμό συσχετισμών και σε έναν ανταγωνιστικό μαξιμαλισμό αιτημάτων για τα καθημερινά εργασιακά - συνδικαλιστικά ζητήματα. Κανένας βέβαια δεν συζητά για μείωση αποδοχών ή για αποδοχή μειώσεων προσωπικού, αντίθετα η κάθε παράταξη προσπαθεί να προπαγανδίσει θέσεις όλο και περισσότερων προσλήψεων, όλο και μεγαλύτερου μεροκάματου. Για παράδειγμα η ΠΑΣΚΕ πρωτοστατεί στην αύξηση προσλήψεων μέσω κυρίως της καθιέρωσης της «τέταρτης» βάρδιας, που ειδικά πριν τις εθνικές εκλογές του 1985, όχι μόνο αναπαράγει το παραδοσιακό ρουσφέτι της πολιτικής πελατείας, αλλά εντάσσει στον ευρύτερο πελατειακό μηχανισμό τον παραταξιακό - συνδικαλιστικό μηχανισμό. Από τη μεριά της η ΕΣΑΚ υπερακοντίζει σε μαξιμαλισμό, διεκδικώντας προσλήψεις χωρίς 4η βάρδια και χωρίς επιδείνωση εργασιακών σχέσεων.

Εκτός των άλλων οι κομματικές παρατάξεις εμπλέκονται άμεσα και στις προσλήψεις. Πρόκειται πλέον για μαζικό ρουσφέτι, που όχι μόνο γραφειοκρατικοποιείται, όπως σωστά επισημαίνει ο Σ. Αλεξανδρόπουλος, αλλά και ιδεολογικοποιείται, αναφέρεται, ή ακόμα και προπαγανδίζεται ανοιχτά, το ότι θα προσλαμβάνονται οι «δημοκρατικές δυνάμεις», οι «δημοκρατικοί» και τα παιδιά τους, ενώ το κυριότερο προσόν θα είναι η περίφημη εγγραφή στην «κλαδική». Η ΕΣΑΚ όχι μόνο δεν κρατά αποστάσεις από την αύξηση των προσλήψεων, αλλά υπερακοντίζει με αίτημα ακόμα περισσότερες προσλήψεις, φροντίζοντας ταυτόχρονα να εξασφαλίσει κατά το δυνατό και τη δικιά της εκλογική βάση. Τελικά σε ορισμένους χώρους, ο κομματικός έλεγχος των προσλήψεων θα αποκτήσει «ορθολογική» βάση μέσω της άμεσης παρέμβασης των παρατάξεων, θα θεωρηθεί μάλιστα επιτυχία της ΕΣΑΚ ότι ο κομματικός συσχετισμός των προσλήψεων θα κινείται αναλογικά με το συσχετισμό δυνάμεων στο σωματείο. Με αυτό τον τρόπο αναπαράγεται ο συνδικαλιστικός συσχετισμός δυνάμεων αλλά και η εξάρτηση του εργαζόμενου από τον πάτρωνα - συνδικαλιστή, διευρύνεται η εξουσία του σωματείου, που ανταγωνίζεται ευθέως την διεύθυνση. Το πλέον ενδιαφέρον όμως είναι ότι ακόμα και μετά αυτό το θρίαμβο του κομματισμού και των συνδικαλιστών του «κομματικού σωλήνα», επιβεβαιώνεται ο ιδιόμορφος συνδικαλιστικός μηχανισμός ως προς τις αμφίδρομες εξαρτήσεις, δηλαδή όχι μόνο της βάσης από την κορυφή αλλά και της κορυφής από τη βάση, τουλάχιστο σε επίπεδο σωματείων. Με αυτό τον τρόπο η κυρίαρχη παράταξη, η ΠΑΣΚΕ, δεν γίνεται μόνο μηχανισμός κομματικής και μάλιστα κυβερνητικής χειραγώγησης εργαζομένων,

αλλά και ισχυρότατος μηχανισμός επηρεασμού της κομματικής και κυβερνητικής ηγεσίας από την εργατική βάση.

Όταν ένας Υπουργός Εργασίας (Κ. Παπαναγιώτου) τόλμησε να εκθέσει στην ηγεσία της ΟΚΕ τη διάθεση πώλησης των προβληματικών σε ιδιώτες, ο ηγετικός συνδικαλιστής της ΠΑΣΚΕ, άρχισε να φωνάζει από το παράθυρο προς τους συγκεντρωμένους κλωστοϋφαντουργούς των προβληματικών «Αίσχος - Αίσχος» και στη συνέχεια οι χιλιάδες συγκεντρωμένοι «πολιορκούσαν» το υπουργείο με το «Αίσχος - Αίσχος». Το πλέον ενδιαφέρον και συγκλονιστικό περιστατικό, που μάλιστα δεν απασχόλησε τον τύπο, συνέβη στην προεκλογική συγκέντρωση του ΠΑΣΟΚ στην Πάτρα, με την ανάμειξη του ίδιου του Α. Παπανδρέου, στις αρχές του '90. Συγκεκριμένα, στην προεκλογική συγκέντρωση είχαν παραταχθεί με συντονισμένο τρόπο χιλιάδες «πειραϊκάριοι» της Πάτρας και μέλη της οικογένειας τους, με ξεχωριστό πανό και προ-συνεννοημένοι να εκβιάσουν τον ίδιο τον παντοδύναμο Α. Παπανδρέου. Η αντιπροσωπεία τους, έκανε σαφές στην κομματική ηγεσία ότι αν δεν δεσμεύονταν ο πρόεδρος του κόμματος, στην προεκλογική του ομιλία, με ειδική και σαφή αναφορά για επαναλειτουργία της Π.Π., οι συγκεντρωμένοι πειραϊκάριοι θα αποχωρούσαν ομαδικά και συντονισμένα, με ανυπολόγιστες εκλογικές συνέπειες στην τοπική κοινωνία αλλά και στο τηλεοπτικό κοινό, μπροστά στις εκλογές. Πράγματι ο Παπανδρέου δεσμεύτηκε με κατηγορηματικό τρόπο με ειδική αναφορά εκτός κειμένου της ομιλίας του. Το παραπάνω περιστατικό, αν και δεν υπήρξαμε αυτόπτες μάρτυρες, διασταυρώσαμε από πολλές πηγές και συζητήθηκε ευρέως σε κόμματα, Υπουργεία, σε συνδικαλιστικές συζητήσεις κλπ.

Οι αντιστάσεις έως και συγκρούσεις με τη πολιτική εξουσία και κομματική «καθοδήγηση» δεν αφορούν μόνο την ΠΑΣΚΕ αλλά και τη ΔΑΚΕ, ειδικά όταν ήταν «κυβερνητική» παράταξη. Στη ΔΑΚΕ Π-Π, εκδηλώθηκε η μεγαλύτερης σημασίας συνδικαλιστική «ανταρσία» στον κλάδο, δηλαδή οι συνδικαλιστές του δεξιού «κομματικού σωλήνα» έρχονται σε άμεση σύγκρουση με την κομματική τους ηγεσία και κυβέρνηση. Θεωρούμε ότι το φαξ που στέλνει η ΔΑΚΕ Πειραϊκής - Πατραϊκής προς τον πρωθυπουργό Κ. Μητσοτάκη, αποτελεί μια από τις πλέον χαρακτηριστικές αποδείξεις ότι ακόμα και ο πλέον ενσωματικός συνδικαλισμός είναι εν δυνάμει αναστρέψιμος, άρα και επικίνδυνος για τη πολιτική εξουσία. Η ΔΑΚΕ λοιπόν καταγγέλλει ορθά - κοφτά τη κυβέρνηση της ΝΔ, με τρόπο και φράσεις χωρίς προηγούμενο στον ελληνικό συνδικαλισμό. Γράφεται μεταξύ άλλων: [βλ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ]

«***Οι διάφοροι καρεκλοκένταυροι της Κυβέρνησης και της Διοίκησης, οι οποίοι θέλουν να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα του Κεφαλαίου, να είναι σίγουροι ότι δεν πρόκειται να πειράξουν ούτε έναν εργαζόμενο ούτε ένα εργοστάσιο, όσο θα υπάρχει ΔΑΚΕ στην Π-Π. Δηλώνουμε στους ανεγκέφαλους «κυρίους» ότι θα αγωνιστούμε θυσιάζοντας ακόμα και τη σωματική μας ακεραιότητα για να μην περάσουν τα σχέδια αυτά***»

Οι Δακίτες ηγετικοί συνδικαλιστές, χρειάστηκε τελικά να θυσιάσουν πολύ λιγότερα πράγματα, ώστε όχι μόνο να επιτρέψουν, αλλά και να υλοποιήσουν τη διάλυση και τις απολύσεις, ωστόσο και μόνο το περιεχόμενο του συνδικαλιστικού λόγου της συγκυρίας έχει σημασία. Από την άλλη μεριά φανερώνει τα όρια μιας «κειμενικής» ερμηνείας και μιας εμμονής ορισμένων θεωρητικών κύκλων, προς το λόγο και τους

«λόγους», παραβλέποντας ότι συνήθως αποσκοπούν σε εναλλακτικές προτεραιότητες από αυτές που αναγγέλλονται.

Όπως κατ' επανάληψη αναφέραμε, οι εργαζόμενοι αλλά και οι συνδικαλιστές αισθάνονται ότι επηρεάζονται κυρίως τη πολιτική εξουσία, σε ατομική αλλά και συλογική βάση. Ειδικά στις προβληματικές το εργασιακό μέλλον φαίνεται να συναρτάται άμεσα με τις πολιτικές εξελίξεις, μάλιστα τα πλέον εντυπωσιακά φαινόμενα παρατηρήθηκαν στις εκλογές του 1985, όπου κάποια εργοστάσια παρουσίαζαν εικόνα εκλογικού κέντρου, με αφίσες και τα γνωστά πλαστικά σημαιάκια της εποχής. Παρότι πολλές φορές οι προεκλογικές υποσχέσεις διαψεύστηκαν, η εξάρτηση των εργασιακών ζητημάτων, του μέλλοντος αλλά και των συνθηκών απασχόλησης, σε προσωπικό αλλά και συλλογικό επίπεδο, από την πολιτική εξουσία, τις πολιτικές δυνάμεις και συγκυρίες, είναι φανερή σε κάθε εργαζόμενο. Συνεπώς η προτεραιότητα της πολιτικής δεν είναι μια αυταπάτη, δεν είναι μια συσκότιση της πραγματικότητας, αλλά απτό, ορθολογικό αποτέλεσμα από την εμπειρία των εργαζομένων και στις δεκαετίες του 80'-'90. Το βάρος του «κρατικού μηχανήματος» στην ελληνική κοινωνία, είναι βαθιά ριζωμένο στην εργατική συνείδηση και επιφέρει δράσεις και αντιδράσεις άμεσα συσχετιζόμενες με την πολιτική, είτε έχουν περισσότερο ατομικιστικό χαρακτήρα, όπως το πολιτικό ρουσφέτι, είτε συλλογικό - αγωνιστικό. Στην περίπτωση των προβληματικών, το κράτος ως εργοδότης βαραίνει ακόμα περισσότερο στην εργατική συνείδηση, είναι εξάλλου ευκολότερο τόσο το ρουσφέτι, όσο και η συλλογική διεκδίκηση, μέσω του συνδικάτου.

Όπως συνήθως, στην πράξη οι παραπάνω τύποι αντιδράσεων συνυπάρχουν και διαπλέκονται ακόμα και στους ίδιους εργαζόμενους, δηλαδή όχι μόνο κυριαρχεί το ρουσφέτι παράλληλα με τον μαζικό συνδικαλισμό, αλλά η συνδικαλιστική δομή γίνεται άλλοτε αγωνιστικός πυρήνας και άλλοτε κρίκος της πελατειακής αλυσίδας. Ειδικά οι συνδικαλιστές της ΠΑΣΚΕ που κυριαρχούν σχεδόν σε όλες τις προβληματικές, μέσω των συνδικαλιστικών αλλά και των κομματικών δομών, παρεμβαίνουν καθοριστικά τόσο στις προσλήψεις και στις εργασιακές ρυθμίσεις, όσο και στη γενικότερη διεύθυνση των επιχειρήσεων. Αυτό ως σημείο σημαίνει τον πελατειακό έλεγχο της εργατικής βάσης, έναν κορπορατισμό «εγγαστρίμυθης» εξουσίας (Σωτηρόπουλος), όπου συνυπάρχουν πατερναλισμός και κυβερνητικός συνδικαλισμός. Από την άλλη όμως μεριά ο παραπάνω συνδικαλισμός γίνεται καθοριστικός μοχλός υλοποίησης εργατικών συμφερόντων στο πολιτικό επίπεδο, δηλαδή οι συνδικαλιστικές παρατάξεις αναγκάζουν τα κόμματα τους να υιοθετήσουν θέσεις τους. Για παράδειγμα τα πολιτικά κόμματα, τουλάχιστον φραστικά, εγγυούνται την απασχόληση, ακόμα και στην περίοδο που τα σοσιαλιστικο - δημόσια πειράματα αμφισβητούνται όχι μόνο από τη Δεξιά, αλλά και από την Αριστερά, ειδικά στην περίοδο της «Οικουμενικής». Τέλος σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχουν δείγματα αυτοδιαχειριστικής λογικής, για παράδειγμα το σωματείο της ΠΕΡΦΙΛ αναλαμβάνει ευθύνες που υπερβαίνουν το παραδοσιακό συνδικαλισμό. Στο παραπάνω σωματείο, στα τέλη της δεκαετίας του '80, γίναμε αυτόπτες μάρτυρες εκτάκτων συνεδριάσεων του ΔΣ, με κύριο αντικείμενο τη λύση άμεσων εργασιακών προβλημάτων, την αντιμετώπιση της «λούφας» ορισμένων εργαζομένων, γενικότερα ζητήματα διαχείρισης της παραγωγικής διαδικασίας, τα οποία η διεύθυνση φαίνεται να μην μπορεί να επιλύσει και ίσως να μην θέλει να αντιμετωπίσει.

Στο ίδιο σωματείο, στην ΠΕΡΦΙΛ, παρατηρήσαμε τις τελευταίες δραματικές γενικές συνελεύσεις, που τελικά κατέληξαν στην ομόφωνη αποδοχή του οριστικού κλεισίματος του εργοστασίου και τη συμμετοχή των εργαζομένων σε προγράμματα επανακατάρτισης. Μέσα σε ένα εξαιρετικά φορτισμένο συναισθηματικά κλίμα, οι εργαζόμενοι, αφού θυμήθηκαν τους αγώνες και τις αγωνίες τους, με ορόσημο την επανα-κατάληψη του εργοστασίου, αποφάσισαν τη συντονισμένη τους υποχώρηση. Παρόμοιες υποχωρήσεις σημειώθηκαν σε αρκετά εργοστάσια του κλάδου, ωστόσο όσο το χρονικό σημείο της απόφασης πλησιάζει προς τη τρέχουσα περίοδο, οι αποφάσεις γίνονται όλο και πιο επώδυνες, η υποχώρηση μοιάζει περισσότερο με άτακτη φυγή. Στους παραπάνω χώρους θα μεσολαβήσουν μια σειρά αγώνες, μεταξύ των οποίων καταλήψεις εργοστασίων και άλλες μορφές, όπως η καταλήψεις δρόμων, σιδηροδρομικών σταθμών κλπ (κυρίως από την Π-Π της Πάτρας). Τελικά ο εξαναγκασμός σε υποχώρηση από το αρχικό αίτημα, της εκκαθάρισης εν λειτουργία με δημόσιο έλεγχο, θα υπερτερήσει ακόμα και στους χώρους εργασίας με αγωνιστική παράδοση και αριστερόστροφη συνδικαλιστική ηγεσία. Σε αυτό συμβάλει και η σχέση κόστους - οφέλους μεταξύ λειτουργίας της επιχείρησης και απόλυσης που ειδικά στις προβληματικές, λόγω υπαλληλοποίησης των εργατών, διέπεται από το θεσμικό πλαίσιο της απόλυσης υπαλλήλου, δηλαδή στην πράξη σημαίνει μια αποζημίωση μερικών εκατομμυρίων δρχ και συχνότατα δεκάδων εκατομμυρίων[930].

Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα άτακτης υποχώρησης μπροστά κυρίως στο δέλεαρ των αποζημιώσεων, είναι η περίπτωση του κλεισίματος της Π-Π Γαβριήλ, ενός κλάδου της Π-Π, που αφού ιδιωτικοποιήθηκε και λειτούργησε για περιορισμένο χρόνο με την ευθύνη του αγοραστή, δεν απέφυγε το οριστικό κλείσιμο. Πρόκειται για εργοστάσιο που μας απασχόλησε και προηγουμένως για παράδειγμα, ως προς τη σύγκρουση για να μη μεταφερθούν οι μηχανές. Πρόκειται για παραδοσιακή μονάδα του κλάδου, που ξεπερνά τη κρίση του '53 - 54, αλλά αντιμετωπίζει αργότερα προβλήματα και «περνάει» στον έλεγχο της Π.Π. Όπως σε όλη την Π-Π δεν υπάρχει ούτε απεργία, ούτε συνδικαλισμός, πριν από τη περίοδο της «αλλαγής» και της «προβληματικής». Το εργοστάσιο πωλείται σε ιδιωτική επιχείρηση και τελικά κλείνει ως ιδιωτική επιχείρηση, την οποία καλείται να αντιμετωπίσει το σωματείο που λειτούργησε και αναπτύχθηκε όταν ήταν προβληματική. Ανώτατο στέλεχος της διεύθυνσης και στην περίοδο της «ιδιωτικής» λειτουργίας είναι ένας πρώην συνδικαλιστής, ένας από την διαπαραταξιακή «τριανδρία» της ΟΚΕ του 1980. Επίσης στο ίδιο εργοστάσιο και περίοδο, εργάζονται ο Γ.Γ. της ΟΕΚΙΔΕ, ο πρόεδρος και ο αναπληρωτής ταμίας, μετέπειτα πρόεδρος της ΟΕΚΙΔΕ.

Στη συγκεκριμένη λοιπόν μονάδα, στην τελευταία, δραματική συνέλευση των εργατών, μετά από μια μακρόκρονη «κατάληψη», αποφασίστηκε απλώς η εξασφάλιση των αποζημιώσεων, που σήμαινε την εγκατάλειψη του αγώνα διατήρησης της λειτουργίας, από όλους σχεδόν τους εργαζόμενους, με μόνον 35 ψήφους μειοψηφία. Βέβαια το υπουργείο βιομηχανίας είχε θέσει το πρόβλημα με εκβιαστικό τρόπο, κατά το «ή παίρνετε τα φράγκα και φεύγετε ή δεν ξέρουμε αν υπάρχουν αποζημιώσεις...». Παρά λοιπόν του ότι εκεί εργαζόταν τα ανώτερα στελέχη της ομοσπονδίας και η ομοσπονδία επέμενε στην διεκδίκηση λειτουργίας, οι

[930] Σύμφωνα με την ιδιόμορφη εργατική ελληνική νομοθεσία η αποζημίωση απόλυσης υπαλλήλου είναι πολύ μεγαλύτερη από την αντίστοιχη του εργάτη. Για παράδειγμα αν απολυθεί εργάτης με 20 έτη προϋπηρεσία, η αποζημίωση υπολογίζεται στα μεροκάματα τριών περίπου μηνών, ενώ αν είναι υπάλληλος, στις αποδοχές 16 μηνών.

εργαζόμενοι δεν φάνηκαν πρόθυμοι να ακολουθήσουν τα αγωνιστικά προσκλητήρια. Οι ηγετικοί συνδικαλιστές της ΕΣΑΚ, για όλο τον κλάδο, δεν κατάφεραν να πείσουν το μεγαλύτερο μέρος της κομματικής - συνδικαλιστικής επιρροής στο χώρο εργασίας τους, μάλιστα κάποια στιγμή όξυνσης, κινδύνευσαν από τις άγριες διαθέσεις εργαζομένων, που απαιτούσαν «... εδώ και τώρα τα λεφτά μας», ενώ ο Γ Γραμματέας της ΟΚΕ, ούτε καν παρουσιάστηκε στη συνέλευση. Η ΔΑΚΕ είχε καθαρή θέση στην αποδοχή της πρότασης, εξάλλου, όπως είπαμε, ουσιαστικά το ζήτημα χειρίσθηκε ο πρώην ηγετικός συνδικαλιστής της ΔΑΚΕ, ως εργοδοσία πλέον. Στο συγκεκριμένο λοιπόν εργοστάσιο, στο εργοστάσιο που εργαζόταν το προεδρείο της ομοσπονδίας, και την εργοδοσία εκπροσωπούσε ένα πρώην μέλος του προεδρείου, «πέφτει η αυλαία» και του συνδικαλισμού των προβληματικών του κλάδου. Αποδεικνύεται με χαρακτηριστικό τρόπο η απόσταση του ομοσπονδιακού λόγου από την διάθεση των εργαζόμενων.

4.3.3.3.8 Ο συνδικαλισμός στις μεγάλες μονάδες «φασόν εξωτερικού»

Προηγουμένως αναφερθήκαμε στο ζήτημα της υπεργολαβικής φύσης μερίδας του κλάδου και τις συνέπειες του στη συνολική κλαδική πορεία, την αναπαραγωγή της εξάρτησης, τον τύπο της αστικής τάξης και της ταξικής πάλης. Οι "φασονατζήδες" εργοδότες δεν είναι ένα αποκλίνον τμήμα της αστικής ή μικροαστικής τάξης, αλλά ακραία χαρακτηριστικό δείγμα της ελληνικής κομπραδόρικης επιχειρηματικότητας. Και αυτοί αξιοποιούν πρωτίστως τις κρατικές «υποτροφίες» ενίσχυσης της απασχόλησης και των εξαγωγών, μάλιστα απολαμβάνουν ειδική μεταχείριση από το υπουργείο οικονομικών, ως ανεξάρτητη κατηγορία. Πρόκειται για μορφή της τεράστιας υπεργολαβικής αλυσίδας, από την οποία ήδη μας απασχόλησε το φασόν στο σπίτι και τα μικροεργαστήρια φασονατζήδικα. Ως ένα σημείο η παραπάνω υπεργολαβική αλυσίδα, στους δαιδαλώδεις κρίκους της, αποκρύπτει, όπως είδαμε την απασχόληση, που σε μεγάλο βαθμό δεν μπορεί να συνδικαλιστεί γιατί δεν έχει τις εκ του νόμου προϋποθέσεις. Ακόμα όμως και στη μερίδα των τυπικά εργαζομένων με μισθωτή σχέση εξαρτημένης εργασίας, στη δεκαετία του '80 θα κυριαρχήσει η απασχόληση σε υπεργολαβικές επιχειρήσεις. Η μεγαλύτερη λοιπόν μερίδα των εργαζομένων στον υποκλάδο ένδυσης στην περίοδο που εξετάζουμε, απασχολείται σε υπεργολαβικές παραγωγές και από αυτούς ένα σημαντικό μέρος, σε οργανωμένες μονάδες φασόν εξωτερικού[931].

Οι «φασονατζήδες» εργοδότες (συνήθως μεγαλοεργοδότες) των παραπάνω μονάδων, είναι βέβαια τελείως διαφορετικοί από τους φασονιστές στο σπίτι, όπως είναι διαφορετικοί και από τους μικροεργοδότες των σύγχρονων εργαστηρίων φασόν, που μας απασχόλησαν προηγουμένως. Το πλέον ενδιαφέρον είναι ότι οι ίδιοι θα

[931] Οι πλέον αξιόπιστες μετρήσεις σε επίπεδο Ε. Ένωσης, έγιναν από την VAN MANAGEMENT CONSULTING, που με κάποιες επιφυλάξεις υιοθετήθηκαν από την κομισιόν και από τότε αναπαράγονται από μελέτη σε μελέτη. Για την Ελλάδα διατηρούμε μεγάλες επιφυλάξεις για τα στοιχεία που παρουσιάζουν για το 1992 σε σύνολο 72000 απασχολουμένων στην ένδυση πλεκτική, 12000 παράνομους και από τους υπόλοιπους 60000, οι 35000 να εργάζονται νόμιμα σε υπεργολάβους. Συνολικά στην Ευρώπη εκτιμάται ότι εργάζονται νομίμως στην ένδυση - πλεκτική 1455000 άτομα, από τα οποία 650000 σε υπεργολαβικές μονάδες. Γενικά για την υπεργολαβία, αντί άλλων, ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ, Η Ανταγωνιστικότητα της Υπεργολαβίας στην Βιομηχανία Κλωστοϋφαντουργικών Προϊόντων και Ειδών Ενδύσεως της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, Com (96) 210 τελικό.

επιμένουν ότι διαφέρουν από τους υπόλοιπους εργοδότες του κλάδου, μάλιστα αρνούνται να ενταχθούν όχι μόνο στους συνδέσμους των κατασκευαστών ετοίνων ενδυμάτων, αλλά ακόμα και στον ΣΕΒ. Έχοντας πράγματι παραγωγική - επιχειρησιακή ιδιαιτερότητα από τις υπόλοιπες επιχειρήσεις και απολαμβάνοντας ειδική μεταχείριση από το υπουργείο οικονομικών, υπερασπίζουν διαφορετικά συμφέροντα από τους υπόλοιπους εργοδότες του κλάδου. Συγκροτούν λοιπόν ιδιαίτερους συνδέσμους, που θα δώσουν και ένα από τα πιο αποφασιστικά χτυπήματα στον εργατικό κλαδικό συνδικαλισμό, στη δεκαετία του '90, επιχειρώντας να διαφυλάξουν την ανταγωνιστικότητα τους, με την παραπέρα συμπίεση του κόστους εργασίας. Οι εργοδοτικές οργανώσεις φασόν, αμφισβητώντας την αντιπροσωπευτικότητα του ΣΕΒ και της ΓΣΕΒΕ, αρνούμενοι το ότι ανήκουν στον κλάδο του ιματισμού και επιμένοντας ότι έχουν ειδικά προβλήματα, κατορθώνουν να ακυρώσουν την υποχρεωτικότητα της κλαδικής σύμβασης, προσφεύγοντας στο Συμβούλιο Επικρατείας. Κερδίζοντας επί σειρά ετών τα ασφαλιστικά μέτρα, ενώ η κύρια υπόθεση συνεχώς αναβάλλεται, κατορθώνουν σε όλη τη δεκαετία του '90, να ακυρώσουν ουσιαστικά την έννοια του κλαδικού ημερομίσθιου και νομιμοποιούνται να πληρώνουν το προσωπικό με το κατώτερο νόμιμο ημερομίσθιο, το λεγόμενο ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη. Δηλαδή μια γαζώτρια σε επιχείρησης ένδυσης που δεν παράγει υπεργολαβικά για λογαριασμό εξωτερικού εντολέα, πληρώνεται με μεγαλύτερο μεροκάματο από την γαζώτρια που εργάζεται σε εξαγωγική υπεργολαβική επιχείρησης ένδυσης. Η ίδια ουσιαστικά θέση εργασίας διέπεται από διαφορετική συμβατική ρύθμιση, από δύο, εξ ίσου νόμιμα «κατώτερα» μεροκάματα.

Σε μια πρώτη φάση, γύρω στο 1990, όπου οι γαζώτριες στις επιχειρήσεις φασόν εξωτερικού αντιμετωπίζουν άμεσα τη πρωτοφανή μισθολογική υποβάθμιση, και τα συνδικάτα ένδυσης έχουν ακόμα αποθέματα συνδικαλιστικής αντίστασης, η εργοδοτική απόπειρα αντιμετωπίζεται με επιτυχημένες απεργίες. Αυτό εκτός των άλλων επιβεβαιώνεται από την προσφυγή των εργοδοτών της Θεσσαλονίκης, στο πρωτοδικείο, στο πλαίσιο των εργατικών διαφορών, ενάντια στην ομοσπονδία Ιματισμού, για την απεργία της 24/9/91. Γράφεται στην αγωγή[932]:

« ... η απεργία αυτή όλως παραδόξως έλαβε χώρα εκλεκτικά σε μία πόλη και σε ορισμένες επιλεκτικά επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου και μάλιστα με έναν εντελώς απαράδεκτο τρόπο κλείνοντας τις πόρτες και εκβιάζοντας τους εργαζόμενους. Χαρακτηριστικό είναι ότι κατά τη διάρκεια της απεργίας, στελέχη της εναγομένης ρωτούσαν τους εισερχόμενους για εργασία που εργάζονται ακριβώς και σε ποιες από τις διάφορες επιχειρήσεις στο ίδιο κτήριο. Και όταν οι εργαζόμενοι κατευθύνονταν σε επιχειρήσεις που δεν τους ενδιέφερε τους άφηναν να περνούν. Αν κατευθυνόντουσαν για να εργασθούν στην Α ή Β επιχείρηση της οποίας το προσωπικό ήθελαν να επιβάλουν να μην εργασθεί του απαγόρευαν την είσοδο...»

Πράγματι, το κλαδικό συνδικάτο της Θεσσαλονίκης, συσπειρώνοντας ένα πολύ μεγάλο αριθμό εργαζομένων κατάφερε να υλοποιήσει μια απεργία μόνο στις επιχειρήσεις που δεν εφάρμοζαν τη συλλογική σύμβαση, πράγμα που εκτός των άλλων σήμαινε παρέμβαση στις πολλές εκατοντάδες επιχειρήσεις φασόν της Θεσσαλονίκης και επιλεκτική απεργία μόνο για μερικές επιχειρήσεις. Οι ενάγοντες εργοδότες, με τον παραπάνω τρόπο, αφήνουν ένα τεκμήριο ιστορίας για μια από τις πλέον σημαντικές απεργίες και από τις πλέον δύσκολες και επιτυχείς εργατικές

[932] Αγωγή στο πλαίσιο εργατικών διαφορών του Ν. 1262/82

δράσεις, όχι μόνο στην ένδυση, αλλά στην ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Αυτή όμως η απεργία είναι και το «κύκνειο άσμα» του κλαδικού συνδικαλισμού, η λαμπρότατη, αναγγελία μιας σταδιακής υποχώρησης που θα οδηγηθεί στην πλήρη υποταγή.

Σταδιακά οι συνδικαλιστικές αντιστάσεις υποχωρούν ή περιορίζονται σε ορισμένες μόνο μονάδες, όπως σε μια επιχείρηση φασόν στο Άργος, όπου με συνεχείς απεργίες οι εργαζόμενες καταφέρνουν να εφαρμόζεται η κλαδική σύμβαση, παρά του ότι οι εργοδότες κερδίζουν τα ασφαλιστικά μέτρα στο συμβούλιο επικρατείας. Όμως η υπαρκτή, ραγδαία κρίση του φασόν επηρεάζει και τις συνδικαλιστικές δομές και τη δυναμική των εργαζομένων, έτσι ώστε η συνεχώς ανανεούμενη και συρικνούμενη απασχόληση καθίσταται όλο και λιγότερο συνδικαλισμένη. Οι πλέον ειδικευμένες εργαζόμενες, τα λεγόμενα «καλά χέρια», που παραδοσιακά στηρίζουν το συνδικαλισμό και την άτυπη άμυνα της εργασίας, βρίσκουν σχετικά εύκολη διέξοδο σε άλλες, περισσότερο σύγχρονες, «ανθρώπινες» μονάδες. Στις επιχειρήσεις του κλάδου, που δεν στηρίζονται μονοδρομικά στον ανταγωνισμό κόστους αλλά και στην πρωτοτυπία και στην ποιότητα και που τελικά αναπαράγουν την υπεροχή τους ως προς την ποιότητα του εργατικού δυναμικού, προσελκύοντας τα «καλά χέρια» του κλάδου με κίνητρο τις καλύτερες συνθήκες και τις καλύτερες αμοιβές[933].

Μεγάλο μέρος όμως του προσωπικού αναγκάζεται να παραμείνει στις ίδιες υπεργολαβικές μονάδες, αντιμετωπίζοντας την επιθετικότητα της εργοδοσίας αλλά και τη φθορά του κλάδου. Οι «φασονατζήδες» εργοδότες επιμένουν στην χωρίς όρια εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης, κερδίζουν τα δικαστήρια αναστολών της υποχρεωτικότητας της σύμβασης, αξιοποιούν τη μεγάλη κινητικότητα της εργασίας, την εποχικότητα και την ανεργία, έτσι ώστε τελικά αποσυντονίζουν τη συνδικαλιστική και ευρύτερα την εργατική αντίσταση. Η κρίση υπεργολαβικής παραγωγής διογκώνεται, λόγω και των αλλαγών στο παγκόσμιο εμπόριο και της μεταφοράς παραγωγής όχι πλέον στη «φτηνή» Ελλάδα, αλλά στην ακόμα φτηνότερη Ασία ή στη γειτονική Αλβανία και Βουλγαρία. Στη μεταφορά παραγωγής τελικά συμβάλουν και Έλληνες επιχειρηματίες, που από υπεργολάβοι στην Ελλάδα, γίνονται οι ίδιοι υπεργολάβοι συνήθως στη Βουλγαρία ή χρησιμοποιούν άλλους Έλληνες ή Βούλγαρους υπεργολάβους. Σε περιοχές που είχαν μονοδρομικά στραφεί προς το λεγόμενο φασόν εξωτερικού, όπως η Λάρισα, εκδηλώνεται μια ολόπλευρη και ισοπεδωτική καταστροφή, μια διαλυτική ανεργία, όπου πλέον οι εναπομείναντες (περίπου 2000) εργαζόμενοι, εργαζόμενοι συχνά δίπλα σε λαθρομετανάστες, τείνουν και οι ίδιοι να καταπέσουν στο εργασιακό στάτους του λαθρομετανάστη. Δεν πρόκειται πλέον για μια συνδικαλιστική υποχώρηση, αλλά για μια κατακρήμνιση της αντίστασης της εργασίας.

Απόδειξη για την κατακρήμνιση της άμυνας της εργασίας, αποτελεί το ότι οι ίδιες οι εργαζόμενες του κλάδου δεν αξιοποίησαν τα περιθώρια που άφηναν οι αποφάσεις των δικαστηρίων (ασφαλιστικά μέτρα). Η ακύρωση της υποχρεωτικότητας της ΚΣΣΕ μπορούσε να στηριχθεί είτε στην έλλειψη αντιπροσωπευτικότητας της εργατικής πλευράς, είτε στην έλλειψη αντιπροσωπευτικότητας της εργοδοτικής πλευράς. Στην

[933] Όπως εκτιμά ο Π Λυρμόν, για τις επιχειρήσεις της Ξάνθης, «Η εξέλιξη των μεσαίων και χαμηλών ειδικεύσεων εξαρτάται κατά κύριο λόγο από τις συνθήκες εργασίας στις επιχειρήσεις, όπως και από τη σταθερότητα απασχόλησης». Στο ΙΝΕ ΓΣΕΕ, ΣΒΒΕ, Προτάσεις αναδιάρθρωσης Βιομηχανικών Κλάδων στη Βόρεια Ελλάδα, ΙΙ, 1995, σ. 28.

αρχή της δεκαετίας του '90 οι εργοδότες φασονατζήδες αμφισβητούν την αντιπροσωπευτικότητα της εργοδοτικής πλευράς, αμφισβητούν δηλαδή ότι τους εκπροσωπούν ο Σύνδεσμος Κατασκευαστών, ο ΣΕΒ, η ΓΕΣΕΒΕ κλπ. Αργότερα, προς τα μέσα της δεκαετίας, όταν δεν υπάρχει το νομικό περιθώριο αμφισβήτησης της εργοδοτικής «αντιπροσώπευσης», οι φασονατζήδες αμφισβητούν την αντιπροσωπευτικότητα της εργατικής πλευράς. Ισχυρίζονται δηλαδή ότι το προσωπικό τους είναι ασυνδικάλιστο, δεν εκπροσωπείται από την εργατική κλαδική ομοσπονδία και συνεπώς δεν ισχύει για το προσωπικό τους η κλαδική σύμβαση. Οι δικαστικές αποφάσεις δικαιώνουν αυτό ακριβώς το σκεπτικό, δίνοντας έτσι όμως τη δυνατότητα οι συνδικαλισμένες εργαζόμενες να ξεφύγουν από την αναστολή της απόφασης. Στην πράξη δόθηκε το περιθώριο σε εργαζόμενους του κλάδου να λάβουν το πολύ μεγαλύτερο κλαδικό μεροκάματο και όχι το μεροκάματο του ανειδίκευτου, απλώς και μόνο με το να δηλώσουν ότι είναι συνδικαλισμένοι. Ωστόσο αυτή η δυνατότητα, αν και εντοπίζεται από τους νομικούς συμβούλους των συνδικάτων, δεν έχει πρακτική εφαρμογή, λόγω του ότι οι ίδιες οι εργαζόμενες στο φασόν, προτιμούν να εργάζονται με το κατώτατο μεροκάματο, παρά να δηλώνουν ότι είναι συνδικαλισμένες. Η ΟΕΚΙΔΕ και τα σωματεία μέλη της δεν γνωρίζουν καμιά περίπτωση που κάποια εργαζόμενη να δήλωσε συνδικαλισμένη ή να ζήτησε τη βοήθεια του σωματείου να βεβαιώσει ότι είναι συνδικαλισμένη, ενώ αυτό θα επέφερε προφανές και άμεσο οικονομικό όφελος. Οι εργαζόμενες ή έστω κάποιες εργαζόμενες που γνώριζαν την παραπάνω δυνατότητα θεώρησαν ότι το κόστος της συνδικαλιστικής ένταξης και της δημοσιοποίησης της, θα ήταν μεγαλύτερο από το όφελος.

Με ορισμένες μιλήσαμε και προσωπικά, επιβεβαιώνοντας ότι κυρίως φοβούνται να διακινδυνεύσουν την έστω πενιχρά αμειβόμενη θέση εργασία τους, με κάποια δήλωση συνδικαλισμού, συνεπώς θεωρούσαν ότι η εγγραφή στο σωματείο και γενικά η εμπλοκή με συνδικαλιστικές δράσεις, αντί να βοηθήσει στην υπεράσπιση της θέσης τους, θα βοηθούσε στην υποβάθμιση της. Σύμφωνα λοιπόν με ένα πολύ μεγάλο μέρος της απασχόλησης, το συνδικάτο αντί να εγγυηθεί δικαιώματα και προστασία, στην πράξη θα υπέσκαπτε το δικαίωμα στην εργασία. Η αίσθηση αυτή των εργαζόμενων, σε κάποιο βαθμό τροφοδοτήθηκε από τον φόβο ότι δεν θα έφθανε απλώς η επίδειξη κάποιας συνδικαλιστικής βεβαίωσης, ότι δηλαδή και πάλι ο εργοδότης θα «παρανομούσε», όπως ήξεραν ότι παρανομούσε, ή μπορούσε να παρανομήσει παραβιάζοντας γενικότερα την εργατική νομοθεσία, για παράδειγμα την ασφαλιστική νομοθεσία, μη πληρώνοντας υπερωρίες κλπ, δηλαδή διατάξεις, που η ισχύς τους δεν αμφισβητούνταν, αλλά στην πράξη συχνά παραβιάζονταν. Έτσι θα έπρεπε να διεκδικήσουν στην πράξη την κλαδική αμοιβή σε δικαστικό αγώνα, έναν αγώνα χρονοβόρο, δαπανηρό, με αβέβαια έκβαση και με ακόμα περισσότερο αβέβαιο τελικό οικονομικό όφελος, ενώ από την άλλη, κατά την εκκρεμοδικία και μετά την οποιαδήποτε έκβαση, θα έπρεπε να αντιμετωπίζουν την εχθρότητα του εργοδότη τους και τη συνέπειες της. Οι εργαζόμενες γνωρίζουν, από την εμπειρία τους, ότι οι συνέπειες της εχθρότητας του εργοδότη δεν είναι μόνο η απόλυση, αλλά μια σειρά πιέσεων, έμμεσων εκβιασμών, αναθέσεων δυσκολότερης εργασίας, κυρίως απομόνωσης, ψυχολογικής πίεσης. Στη δεκαετία του '90, μια εργάτρια που αναγκαζόταν να εργασθεί σε επιχείρηση φασόν ένδυσης με δεδομένη την ένταση εργασίας, την κούραση, την χαμηλότατη αμοιβή, στην πράξη είναι μια απελπισμένη γυναίκα, συχνότατα με ελλιπή ειδίκευση και αυτοπεποίθηση. Ήταν απίθανο λοιπόν κάποια απομονωμένη τέτοια εργάτρια να αντέξει στο βάρος των ποικίλων βαρών μιας

διεκδίκησης δικαιωμάτων απέναντι στον εργοδότη της και πράγματι ήταν μια δυνατότητα που δεν αξιοποιήθηκε - απ' ότι ξέρουμε - σε καμιά περίπτωση.

4.3.3.4 Τύποι επιχειρήσεων και χαρακτηριστικά του συνδικαλισμού: μια συνολική εικόνα.

Με βάση όσα παρουσιάσαμε προηγουμένως, σχετικά με τους κύκλους εργασιακών σχέσεων στο κλάδο, εξετάσαμε και τους διαφορετικούς τρόπους που εμφανίζεται η γενική σύγχρονη τάση, δηλαδή η μείωση της συνδικαλιστικής οργανωτικότητας (πυκνότητας), η άμβλυνση της αγωνιστικότητας και γενικότερα η συνδικαλιστική υποχώρηση. Το γενικό συμπέρασμα είναι ότι ο συνδυασμός των χαρακτηριστικών της οργάνωσης της παραγωγής, της συγκυριακής επίδρασης της κλαδικής κρίσης, όσο και του θεσμικού πλαισίου και της ιδεολογικής κυριαρχίας «των νόμων της αγοράς», επιδρά καθοριστικά στο συνδικαλισμό των εργαζομένων. Στα παραπάνω διαπλέκονται επιμέρους ειδικές τάσεις και χαρακτηριστικά των θέσεων εργασίας όσο και χαρακτηριστικά των εργαζομένων. Για παράδειγμα εργαζόμενοι με άλλοτε στρατηγικές ειδικότητες, σε επιμέρους υποκλάδους, καθώς υποβαθμίζονται παραγωγικά, καθίστανται, από εν δυνάμει στήριγμα του συνδικαλισμού, σε φοβισμένους εργαζόμενους, που αγωνιούν για τη θέση εργασίας τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα αφορά μερικά «καλά χέρια» της βιομηχανικής ραφής, που υποβαθμίζονται, όταν η ραφή στρέφεται σε περιφερειακές υπεργολαβίες στην Ελλάδα ή και το εξωτερικό. Ένα άλλο παράδειγμα αφορά τη κυρίαρχη παραδοσιακά ειδικότητα, των κομποδετών – υφαντομηχανικών, που χάνουν όχι μόνο το κύρος τους αλλά και την εργασία τους μετά από την κατακρήμνιση του υποκλάδου της υφαντικής. Τέλος μια από τις πλέον χαρακτηριστικές περιπτώσεις αφορά τους μηχανικούς της πλεκτικής, που αν και η πλεκτική εμφανίζεται ως ο κλάδος με τις μικρότερες σχετικά απώλειες, οι ίδιοι εξοβελίζονται από την παραγωγή και τη θέση τους παίρνουν οι προγραμματιστές πλεκτομηχανών, οι τεχνικοί δηλαδή που προγραμματίζουν τον υπολογιστή – πλεκτομηχανή.

Η σημασία της ειδικότητας, συναρτάται με τα χαρακτηριστικά της θέσης εργασίας στη συγκεκριμένη επιχείρηση, αλλά και τα ευρύτερα χαρακτηριστικά της επιχείρησης, για παράδειγμα, είδαμε τη διαφορά της γαζώτριας σε μια «κανονική» και σε μια υπεργολαβική επιχείρηση για το εξωτερικό. Στον πίνακα που ακολουθεί, θα επιχειρήσουμε μια ταξινόμηση σύγχρονων επιχειρήσεων ανάλογα με το μέγεθος και τη συνδικαλιστική οργανωτικότητα, εστιάζοντας ταυτόχρονα σε ζητήματα οργάνωσης παραγωγής, σε ζητήματα επιχειρησιακής στρατηγικής με έμφαση στη σχέση παραγωγής – διανομής, σε χαρακτηριστικά του εργατικού δυναμικού και σημαντικές ειδικότητες. Για την κατασκευή του παρακάτω πίνακα, αξιοποιήσαμε όλα τα διαθέσιμα στοιχεία, δηλαδή τα συνδικαλιστικά μητρώα της ΟΕΚΙΔΕ, συζητήσεις με εργαζόμενους και εργοδότες, εκτιμήσεις στελεχών εργατικών και εργοδοτικών οργανώσεων και κυρίως τη προσωπική μας παρατήρηση και εκτιμήσεις, καθώς είχαμε την ευκαιρία να επισκεφτούμε και να συλλέξουμε στοιχεία από σχεδόν όλες τις μεγάλες μονάδες του κλάδου και αρκετές μικρότερες[934].

[934] Ειδικά για την ένδυση, αξιοποιήσαμε την ευκαιρία που μας δόθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος Leonardo, όπου συμμετείχαμε σε μια έρευνα για τη διαπίστωση των ειδικοτήτων του κλάδων στην Ελλάδα.

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ, ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ, ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ

Επιχείρηση	**οργάνωση - είδος παραγωγής**	**επιχειρηματική στρατηγική, σχέση παραγωγής- διανομής**	**χαρακτηριστικά του εργατικού δυναμικού – ειδικότητες στρατηγικής σημασίας**	**Συνδικαλισμός**
Μεγάλη επιχείρηση Κλωστ/γίας	Καθετοποιημένη αλυσίδα με αυτονομίες μεταξύ των τμημάτων που παρακολουθούνται κεντρικά	Εξειδίκευση σε «βασικά προϊόντα» πχ βαμβακερή κλωστή. Η έμφαση στα συγκυριακά κέρδη του χρηματιστηρίου και στη διαχείριση της α' ύλης	Πολυδυναμία χειριστών χαμηλής ειδίκευσης, προσαρμοσμένη στους αυτοματισμούς των μηχανών Συντηρητές, ελάχιστοι αναβαθμισμένοι τεχνικοί.	Καθολική ή αντίθετα Ανύπαρκτη συνδικαλιστική οργάνωση. Εργασιακές συγκρούσεις μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις
Μεσαία ή μικρή επιχείρηση Κλωστ/γίας	Συνήθως πλεκτήριο ή βαφείο, σπάνια υφαντήριο	Έμφαση στο κόστος ή (και) στην ευελιξία και ταχύτητα.	Πολυδυναμία χειριστών, ευελιξία χρόνου εργασίας	Σπάνια συνδικαλιστική παρουσία και δράση. Συχνές συγκρούσεις που οδηγούνται στα δικαστήρια
Μεγάλη επιχείρηση ένδυσης	μαζική παραγωγή συνεχούς ροής, καθετοποιημένη	μαζική επώνυμη παραγωγή προς αγορές του εξωτερικού ή εσωτερικού με μέσο ή μεγάλο περιθώριο κέρδους / τεμάχιο	πολυδυναμία γαζωτριών με έμφαση στη δυνατότητα ανταπόκρισης σε αυξημένες απαιτήσεις ποιότητας, έντασης εργασίας.	Ισχυρή συνδικαλιστική οργάνωση με σπανιότατες έως καθόλου συγκρούσεις
Μεγάλη επιχείρηση ένδυσης, θυγατρική πολυεθνικής	μαζική παραγωγή συνεχούς ροής , ημι-καθετοποιημένη ή προσανατολισμένη μόνο σε ορισμένες φάσεις (χωρίς σχεδιασμό, κοπή)	μαζική επώνυμη παραγωγή προς μητρική επιχείρηση ομίλου επιχειρήσεων	πολυδυναμία γαζωτριών με έμφαση στη δυνατότητα ανταπόκρισης σε αυξημένες απαιτήσεις ποιότητας, έντασης εργασίας,. πιστή εφαρμογή της ιδιαίτερης μεθόδου εργασίας - «ακόρντ»	Ισχυρή ή και ισχνή ή και μηδαμινή συνδικαλιστική οργάνωση και δράση. Εργασιακές συγκρούσεις χωρίς συνδικαλιστικό χαρακτήρα

Μεγάλη ή μεσαία επιχείρηση ένδυσης που αναλαμβάνει υπεργολαβίες εξωτερικού	μαζική παραγωγή συνεχούς ροής, προσανατολισμένη μόνο σε ορισμένες φάσεις (χωρίς σχεδιασμό, κοπή)	μαζική υπεργολαβική παραγωγή προς εντολείς του εξωτερικού με μικρό περιθώριο κέρδους/ τεμάχιο	ημι - πολυδυναμία γαζωτριών με έμφαση στη δυνατότητα ανταπόκρισης σε αυξημένες ανάγκες ποιότητας - έντασης εργασίας, χαμηλή αμοιβή εργασίας, εποχικότητα της παραγωγής	Σπανιότατα καθολικός συνδικαλισμός, συνήθως καθόλου συνδικαλισμός
Μέσου μεγέθους επιχείρηση ένδυσης	μαζική παραγωγή γραμμής με ορισμένες δυνατότητες ευελιξίας σε διαφορετικά μοντέλα	Ανεξάρτητη παραγωγή προς αγορές του εσωτερικού - εξωτερικού και μαζική υπεργολαβική παραγωγή εξειδικευμένων και εναλλασσομένων ειδών προς αγορές του εξωτερικού, με μικρό ή μέσο περιθώριο κέρδους/ τεμάχιο	πολυδυναμία γαζωτριών με έμφαση στη δυνατότητα ανταπόκρισης σε αυξημένες απαιτήσεις ποιότητας, έντασης εργασίας. Σχεδιαστές , κατασκευή μοντέλων Υπεύθυνοι πωλήσεων, εμπορικοί αντιπρόσωποι	Σποραδικές συνδικαλιστικές παρουσίες χωρίς δυνατότητες μαζικών αγώνων - συγκρούσεων
Μικρού ή μέσου μεγέθους	παραγωγή γραμμής, με έντονη εποχικότητα, δυνατότητες ευελιξίας στο χρόνο παράδοσης	μαζική υπεργολαβική παραγωγή προς αγορές του εξωτερικού με γρήγορη ανταπόκριση, μικρό ή μέσο περιθώριο κέρδους/ τεμάχιο	πολυδυναμία γαζωτριών με δυνατότητα ανταπόκρισης σε ανάγκες ποιότητας - έντασης εργασίας, χαμηλή αμοιβή εργασίας, εποχικότητα,	Σχεδόν ανύπαρκτος συνδικαλισμός, συχνές επιμέρους συγκρούσεις που οδηγούνται στα δικαστήρια
Μικρού ή μέσου μεγέθους	Ευελιξία, συνδυασμός παραγωγής γραμμής και ομάδων εργασίας	Σχετικά μικρή εξειδικευμένη παραγωγή προς αγορές του εσωτερικού	ημι- πολυδυναμία γαζωτριών με έμφαση στη δυνατότητα ανταπόκρισης σε αυξημένες ανάγκες ποιότητας - έντασης εργασίας, χαμηλή αμοιβή εργασίας, εποχικότητα, ευελιξία κόπτες σχεδιαστές εμπορικοί αντιπρόσωποι	Σποραδικά συνδικαλισμένοι σε ορισμένους επιμέρους χώρους

Μικρού ή μέσου μεγέθους	Ευελιξία, συνδυασμός παραγωγής γραμμής και ομάδων εργασίας, καθετοποίηση παραγωγής- διανομής, αποκέντρωση παραγωγής στο εσωτερικό - εξωτερικό	χρήση υπεργολάβων, σχετικά μικρή παραγωγή προς αγορές του εσωτερικού, μικρό -μέσο - μεγάλο περ. κέρδους /τεμάχιο	πολυδυναμία γαζωτριών με έμφαση στη δυνατότητα ανταπόκρισης σε αυξημένες απαιτήσεις ποιότητας, έντασης εργασίας Σχεδιαστές , κατασκευή μοντέλων Εμπορικοί αντιπρόσωποι, υπεύθυνοι υλών, υπεργολαβιών,	Σποραδικά συνδικαλισμένοι σε ορισμένους επιμέρους χώρους
Μικρού ή μέσου μεγέθους	Ευελιξία, συνδυασμός παραγωγής γραμμής και ομάδων εργασίας, καθετοποίηση παραγωγής- διανομής, αποκέντρωση παραγωγής στο εσωτερικό - εξωτερικό	Παραγωγή προς καθετοποιημένη διανομή, ή προς αγορές του εσωτερικού μικρό - μέσο - μεγάλο περιθώριο κέρδους / τεμάχιο.	πολυδυναμία γαζωτριών με έμφαση στη δυνατότητα ανταπόκρισης σε αυξημένες απαιτήσεις ποιότητας, έντασης εργασίας Σχεδιαστές , κατασκευή μοντέλων Εμπορικοί αντιπρόσωποι, υπεύθυνοι υλών, υπεργολαβιών, πωλητές καταστημάτων τεχνίτες - επιδιορθωτές	Σποραδικά συνδικαλισμένοι σε ορισμένους επιμέρους χώρους
Μικρή	Ευελιξία, συνδυασμός παραγωγής γραμμής και ομάδων εργασίας, αποκέντρωση παραγωγής στο εσωτερικό - εξωτερικό	χρήση υπεργολάβων, μικρή παραγωγή, για αγορές του εσωτερικού, καθετοποίηση στη διανομή, μεγάλο περιθώριο κέρδους / τεμάχιο	πολυδυναμία γαζωτριών με έμφαση στη δυνατότητα ανταπόκρισης σε αυξημένες απαιτήσεις ποιότητας, έντασης εργασίας Σχεδιαστές , κατασκευή μοντέλων Εμπορικοί αντιπρόσωποι, υπεύθυνοι υλών, υπεργολαβιών, πωλητές καταστημάτων τεχνίτες - επιδιορθωτές	Σποραδικά συνδικαλισμένοι σε ορισμένους επιμέρους χώρους

Μικρή	Ευελιξία, συνδυασμός παραγωγής γραμμής και ομάδων εργασίας	υπεργολαβική παραγωγή σε περιορισμένα είδη, με πολύ μικρό περιθώριο κέρδους / τεμάχιο. Έντονη παραοικονομία	ημι - πολυδυναμία γαζωτριών με έμφαση στη δυνατότητα ανταπόκρισης σε αυξημένες ανάγκες έντασης εργασίας, χαμηλή αμοιβή εργασίας, εποχικότητα της παραγωγής αλλοδαποί -παράνομοι εργαζόμενοι	Ανύπαρκτος συνδικαλισμός

Με βάση τα παραπάνω η έννοια «εργαζόμενος στον κλάδο» έχει βέβαια αξία ως αφαίρεση, αλλά χωρίς να καλύπτει τις αναλυτικές ανάγκες μιας προσπάθειας ανάδειξης της σχέσης μεταξύ παραγωγικής θέσης και συνδικαλισμού. Όπως διαπιστώνεται από την παρουσίαση συνδικαλιστικών πρακτικών σε συνάρτηση με κατηγορίες επιχειρήσεων, και από την σχηματική παρουσίαση τους στον παραπάνω πίνακα, το είδος της επιχείρησης επηρεάζει τις πιθανότητες συνδικαλιστικής ένταξης αλλά σε καμιά περίπτωση δεν αιτιολογεί επαρκώς την πραγματικά μεγάλη διακύμανση συνδικαλιστικής οργανωτικότητας από επιχείρηση σε επιχείρηση. Είναι επίσης προφανές ότι στη σύγχρονη περίοδο όπως και σε όλη την ιστορική διαδρομή που παρακολουθήσαμε, υπάρχουν τάσεις που επιδρούν σε όλο το κλάδο ή έστω σχεδόν σε όλο το κλάδο, με σημαντικότερη παράμετρο, την πτώση παραγωγής και απασχόλησης.

4.3.4 Εργαζόμενοι, συνδικαλισμένοι, συνδικαλιστές και συνδικαλιστικός λόγος

Εξετάζεται στο 4.4.4.1 η μείωση της απασχόλησης και ο συνδικαλισμός, στο 4.4.4.2 κατηγορίες των εργαζομένων και ο συνδικαλισμός, στο 4.4.4.3 πλευρές της συνείδησης εργαζομένων στην Αθήνα, στο 4.4.4.4. οι συνδικαλιστές, στο 4.4.4.5 το περιεχόμενο του σύγχρονου ομοσπονδιακού κλαδικού συνδικαλισμού.

4.3.4.1 Μείωση της απασχόλησης και συνδικαλισμός

Στη δεκαετία του '90 είναι εντυπωσιακή η μείωση των θέσεων εργασίας στον κλάδο, γεγονός στο οποίο αναφερθήκαμε κατ' επανάληψη και στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να ποσοτικοποιήσουμε. Βέβαια η τελευταία βιομηχανική απογραφή (1988) έχει προ πολλού χάσει την επικαιρότητα της και οι υπόλοιπες διαθέσιμες μετρήσεις απασχόλησης της ΕΣΥΕ αφορούν επιχειρήσεις με μέση απασχόληση πάνω από 10 άτομα, ή είναι κατά την ίδια την ΕΣΥΕ αναξιόπιστες ως προς την απασχόληση[935]. Κατά καιρούς η εργατική ομοσπονδία όσο και εργοδοτικές οργανώσεις έχουν προσπαθήσει να εκτιμήσουν κατά προσέγγιση την απασχόληση, ωστόσο οι παραπάνω εκτιμήσεις αμφισβητούνται βάσιμα λόγω του ότι δεν βασίζονται σε έγκυρες μετρήσεις. Από την άλλη μεριά δεν φαίνεται αβάσιμη και η αμφισβήτηση των τριμηνιαίων στοιχείων της ΕΣΥΕ, για παράδειγμα είναι εύλογη η άποψη της εργοδοτικής ομοσπονδίας φασόν εξωτερικού, ότι η εμφανιζόμενη απασχόληση υπολείπεται της πραγματικής και ότι είναι αδύνατο τόσοι εργαζόμενοι, όσοι καταγράφονται από την ΕΣΥΕ, να παράγουν τον περισσότερο έγκυρα μετρήσιμο όγκο παραγωγής σε ραμμένα τεμάχια. Άτυπα, κύκλοι της ομοσπονδίας φασόν εξωτερικού, δηλώνουν ότι διαφεύγει σχεδόν η μισή πραγματική απασχόληση, που σε μεγάλο βαθμό καλύπτεται από την άτυπη οικονομία και την ποικίλη κινητικότητα των εργαζομένων.

Προσπαθώντας να εκτιμήσουμε την τρέχουσα απασχόληση, με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία μόνο για την «μεγάλη βιομηχανία», επιχειρήσαμε μια αναγωγή της καταγεγραμμένης απασχόλησης στη «μεγάλη βιομηχανία» στο σύνολο. Ένα ειδικό πρόβλημα σε αυτή την αναγωγή, είναι ότι η ένδυση καταγράφεται μαζί με την υπόδηση, συνεπώς έπρεπε να υπολογίσουμε το μερίδιο μόνο της ένδυσης στη στατιστική κατηγορία ένδυση - υπόδηση. Για να ξεπεράσουμε τα παραπάνω προβλήματα, προχωρήσαμε σε δύο παραδοχές, δηλαδή ότι δεν άλλαξε η αναλογία απασχόλησης μεταξύ «μικρής» και «μεγάλης» βιομηχανία και μεταξύ ένδυσης και υπόδησης. Με βάση τις παραπάνω παραδοχές οι εργαζόμενοι στα 1997, ήταν 33.777 στην κλωστοϋφαντουργία και 27.815 στην ένδυση. Βέβαια όπως αναφέραμε η πραγματική απασχόληση είναι μάλλον αρκετά μεγαλύτερη, έτσι ώστε είναι προτιμότερο οι αριθμοί που παρατίθενται να μας βοηθήσουν στην εξαγωγή τάσεων.

[935] Η ΕΣΥΕ δεν θεωρεί αξιόπιστη την απασχόληση που προκύπτει από το «μητρώο επιχειρήσεων».

ΕΞΕΛΙΞΗ ΜΙΣΘΩΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ (εκτίμηση)

Έτη:		1978	1984	1988	1993	1994	1995	1996	1997	1997/ 1984	1997/ 1978
Κλωστοϋφαντουργία (23)											
Άρρενες	Υπάλληλοι	8.349	8.391	10.169	5.997	5.870	6.192	6.171	5.759	**0,69**	**0,69**
Θήλεις	Υπάλληλοι	4.127	3.716	5.726	2.869	2.606	2.702	2.712	2.651	**0,71**	**0,64**
Άρρενες	Εργάτες	21.177	17.890	18.079	10.631	10.525	10.559	10.058	9.425	**0,53**	**0,45**
Θήλεις	Εργάτες	37.829	28.927	27.154	17.617	16.398	17.131	16.511	15.942	**0,55**	**0,42**
	Σύνολο	**71.482**	**58.924**	**61.128**	**37.114**	**35.399**	**36.583**	**35.452**	**33.777**	**0,57**	**0,47**
Ένδυση (243)											
Άρρενες	Υπάλληλοι	2.771	3.394	4.572	2.515	2.816	2.359	2.262	2.151	**0,63**	**0,78**
Θήλεις	Υπάλληλοι	5.037	4.445	8.597	4.265	4.168	3.688	3.647	3.198	**0,72**	**0,63**
Άρρενες	Εργάτες	4.839	5.731	7.624	5.635	5.344	4.493	4.178	4.225	**0,74**	**0,87**
Θήλεις	Εργάτες	33.780	39.473	50.243	32.594	28.412	23.246	19.762	18.241	**0,46**	**0,54**
	Σύνολο	**46.427**	**53.043**	**71.036**	**45.008**	**40.740**	**33.786**	**29.849**	**27.815**	**0,52**	**0,60**
Κλωστοϋφαντουργία (23)											
	Υπάλληλοι	12.476	12.107	15.895	8.866	8.476	8.893	8.883	8.410	**0,69**	**0,67**
	Εργάτες	59.006	46.817	45.233	28.248	26.923	27.689	26.569	25.367	**0,54**	**0,43**
	Άρρενες	29.526	26.281	28.248	16.629	16.395	16.750	16.229	15.184	**0,58**	**0,51**
	Θήλεις	41.956	32.643	32.880	20.486	19.004	19.832	19.223	18.593	**0,57**	**0,44**
Ένδυση (243)											
	Υπάλληλοι	7.808	7.839	13.169	6.779	6.984	6.046	5.908	5.349	**0,68**	**0,69**
	Εργάτες	38.619	45.204	57.867	38.229	33.756	27.739	23.940	22.466	**0,50**	**0,58**
	Άρρενες	7.610	9.125	12.196	8.149	8.160	6.852	6.440	6.376	**0,70**	**0,84**
	Θήλεις	38.817	43.918	58.840	36.859	32.580	26.934	23.409	21.439	**0,49**	**0,55**
Σύνολο (23+243)											
	Υπάλληλοι	20.284	19.946	29.064	15.646	15.460	14.940	14.792	13.759	**0,69**	**0,68**
	Εργάτες	97.625	92.021	103.100	66.477	60.679	55.429	50.509	47.833	**0,52**	**0,49**
Σύνολο (23+243)											
	Άρρενες	37.136	35.406	40.444	24.778	24.555	23.602	22.669	21.560	**0,61**	**0,58**
	Θήλεις	80.773	76.561	91.720	57.345	51.584	46.766	42.632	40.032	**0,52**	**0,50**

Πηγή: ΕΣΥΕ, Βιομηχανικές Απογραφές 1978 -1988 και Τριμηνιαίες Στατιστικές Απασχ. 1993-1997[936]

936

Επεξεργασία στοιχείων με βάση την παραδοχή: α) ότι διατηρείται σταθερό το ποσοστό μισθωτής απασχόλησης στη μικρή βιομηχανία (>10) ως προς το σύνολο των κλάδων, από το 1988 β) ότι διατηρείται σταθερό το μερίδιο μισθωτής απασχόλησης στην Ένδυση (243) ως προς το σύνολο Ένδυσης - Υπόδησης (24), από το 1988.

Η σχέση (σύνολο μισθ. απασχ.) / (μισθ. απασχ. στη μεγάλη βιομηχανία), το 1988 ήταν αναλυτικά η εξής:

		Κλωστ/γία	Ένδυση/Υπόδηση
Άρρενες	Υπάλληλοι	1,087	1,39445
Θήλεις	Υπάλληλοι	1,1556	1,48425

Συνολικά για τη μεταπολεμική περίοδο, με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία των απογραφών και τις επεξεργασίες μας για τη σύγχρονη περίοδο, φαίνεται ότι στα τέλη της δεκαετίας του '90 η μισθωτή απασχόληση στην κλωστοϋφαντουργία υπολείπεται ακόμα και από αυτής της δεκαετίας του '50, δηλαδή της μεγάλης μεταπολεμικής κλαδικής κρίσης. Η μισθωτή απασχόληση στην ένδυση ξεπερνά ελαφρά την αντίστοιχη των τελών της δεκαετίας του '50, μόνο που τότε ο κλάδος μόλις άρχισε να ξεπερνά το «καλφάδικο» παραδοσιακό σύστημα και να γίνεται βιομηχανικός. Η αναπαράσταση της κρίσης στη συνείδηση των εργαζομένων και οι συνδικαλιστικές ή άλλες τους δράσεις, στις δύο συγκυρίες, είναι βέβαια διαφορετικές, καθώς διαμεσολαβούνται από πολλούς πολιτικούς, οικονομικούς, ιδεολογικούς παράγοντες. Ο συνδικαλισμός στη δεκαετία του '50 είναι γνήσιο παιδί του εμφυλίου, σε έναν κλάδο που προετοιμάζεται για το «οικονομικό θαύμα» του '60. Στη δεκαετία του '90, ο συνδικαλισμός είναι γνήσιο παιδί της μεταπολίτευσης, σε έναν κλάδο που καταρρέει μπροστά στις παραγωγικές και εμπορικές διεθνείς εξελίξεις. Στη δεκαετία του '50 οι απελπισμένοι εργαζόμενοι στρέφονταν ακόμα και με την υπόδειξη των τότε συνδικαλιστών προς τη μετανάστευση, ωστόσο σήμερα δεν υπάρχει καν η διέξοδος της μετανάστευσης. Σήμερα αντί να «εξάγονται» κλωστοϋφαντουργοί, «εισάγονται» ειδικευμένοι ή και ανειδίκευτοι εργάτες για τον κλάδο, παράνομα ή και νόμιμα.

Ειδικά για τη σύγχρονη περίοδο, όπως προκύπτει από τις παραπάνω εκτιμήσεις στη βάση των διαθέσιμων στοιχείων και όπως φαίνεται στα παρακάτω γραφήματα, το 1997 οι εργαζόμενοι στην κλωστ/γία φαίνεται να είναι μόνο το 47% των εργαζόμενων το 1978, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στην ένδυση είναι 54%. Στην ένδυση μεγαλύτερη μείωση εμφανίζεται μεταξύ 1988 και 1997, όπου φαίνεται να έχει απομείνει σχεδόν το 1/3 των εργαζομένων. Τόσο στην κλωστ/γία όσο και στην ένδυση η κατηγορία που εμφανίζει τη μέγιστη μείωση είναι οι γυναίκες εργάτριες, οι γυναίκες δηλαδή που πληρώνονται με ημερομίσθιο ενώ τις σχετικά μικρότερες απώλειες έχουν οι άνδρες υπάλληλοι.

Άρρενες	Εργάτες	1,0841	1,37571
Θήλεις	Εργάτες	1,0777	1,20751
	Σύνολο	1,088	1,0865179

Η σχέση (ένδυση) / (ένδυση + υπόδηση) ως προς τη μισθ. απασχολ. ήταν το 1988 η εξής:

Άρρενες	Υπάλληλοι	0,77165
Θήλεις	Υπάλληλοι	0,88987
Άρρενες	Εργάτες	0,55127
Θήλεις	Εργάτες	0,89988
	Σύνολο	0,83328

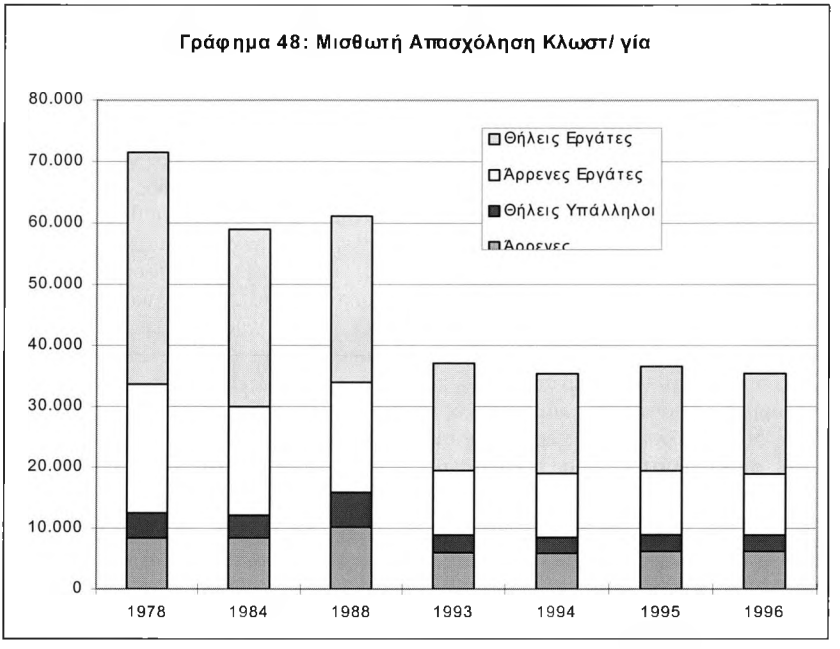
Γράφημα 48: Μισθωτή Απασχόληση Κλωστ/ γία
80.000
70.000
60.000
50.000
40.000
30.000
20.000
10.000
0
1978
1984
1988
1993
1994
1995
1996
Θήλεις Εργάτες
Άρρενες Εργάτες
Θήλεις Υπάλληλοι

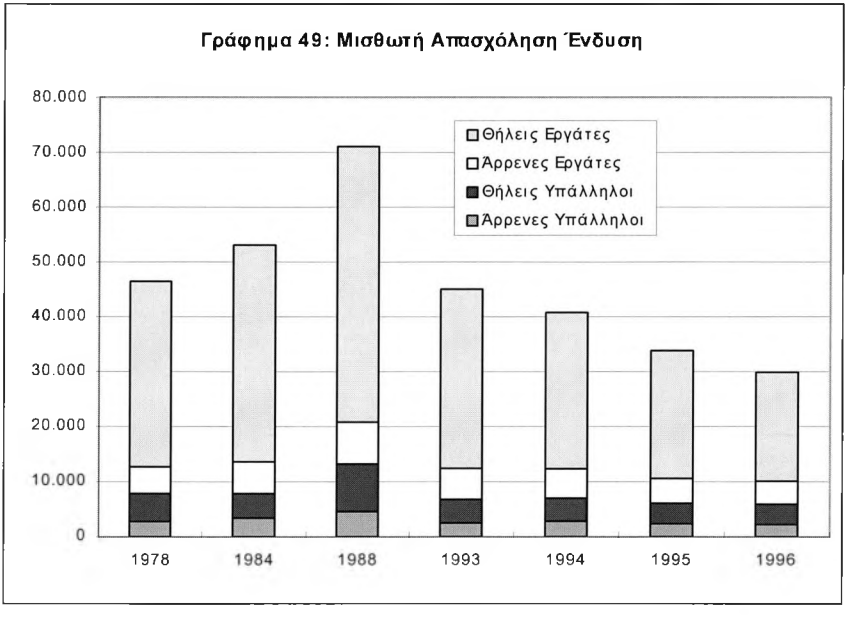
Γράφημα 49: Μισθωτή Απασχόληση Ένδυση
80.000
70.000
60.000
50.000
40.000
30.000
20.000
10.000
0
1978
1984
1988
1993
1994
1995
1996
Θήλεις Εργάτες
Άρρενες Εργάτες
Θήλεις Υπάλληλοι
Άρρενες Υπάλληλοι

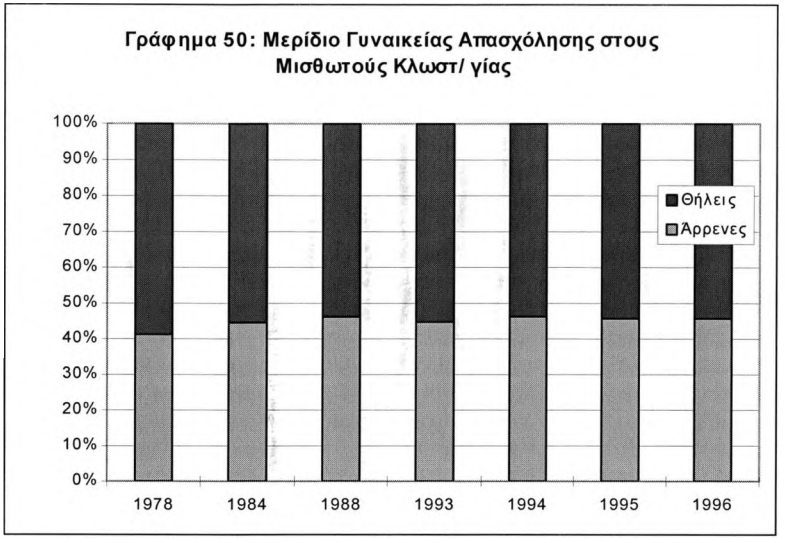
Γράφημα 50: Μερίδιο Γυναικείας Απασχόλησης στους Μισθωτούς Κλωστ/ γίας
100%
90%
80%
70%
60%
50%
40%
30%
20%
10%
0%
1978
1984
1988
1993
1994
1995
1996
Θήλεις
Άρρενες

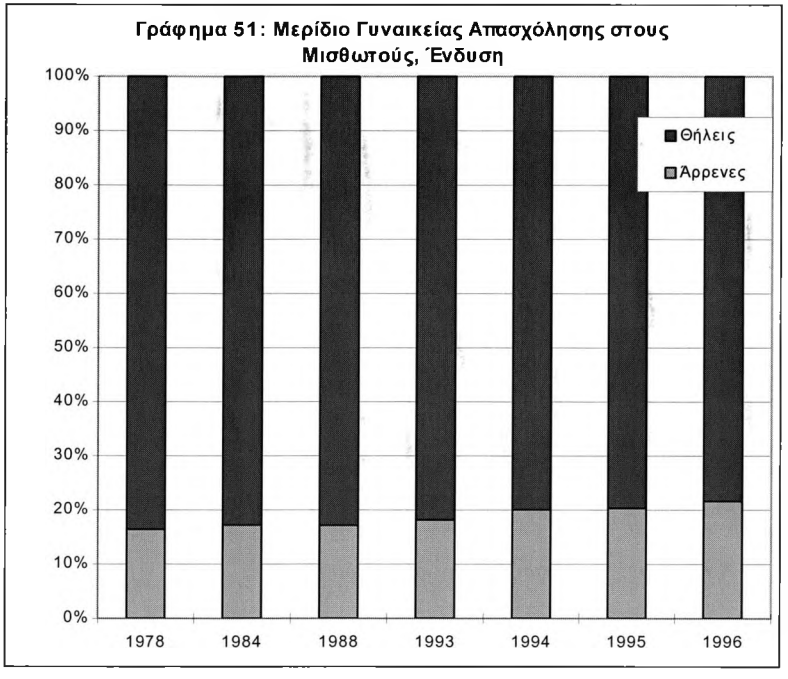
Γράφημα 51: Μερίδιο Γυναικείας Απασχόλησης στους Μισθωτούς, Ένδυση
100%
90%
80%
70%
60%
50%
40%
30%
20%
10%
0%
1978
1984
1988
1993
1994
1995
1996
Θήλεις
Άρρενες

Γράφημα 52: Μερίδιο Υπαλλήλων στη Μισθωτή Απασχόληση (ένδυση+ κλωστ/ γία)

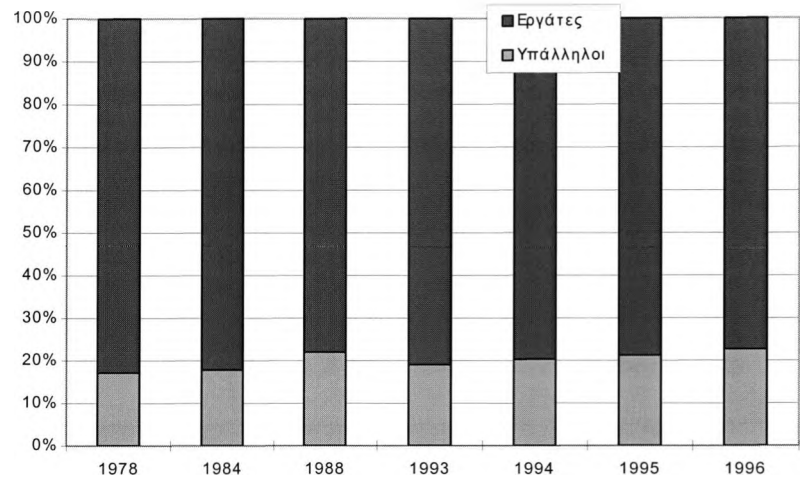

Οι παραπάνω συσχετίσεις και εκτιμήσεις για την απασχόληση, έχουν νόημα σύμφωνα με τη θεματική της παρούσας διατριβής, σε συνάρτηση με τους συνδικαλισμένους εργαζόμενους. Όπως όμως είδαμε προηγουμένως, ο υπολογισμός των συνδικαλισμένων εργαζομένων στον κλάδο δεν είναι εύκολος λόγω του ότι σε πολλά σωματεία συμμετέχουν υποδηματεργάτες και οι καταστάσεις των σωματείων είναι πλήρεις «ανενεργών» ή «μη διαγραμμένων» μελών. Ενώ δηλαδή τα συνδικάτα εγγράφουν συνεχώς νέα μέλη, είναι σπάνια η διαγραφή εργαζομένων που συνταξιοδοτούνται ή που αλλάζουν κλάδο, ή και αποθνήσκουν, έτσι ώστε ειδικά στα κλαδικά σωματεία ο αριθμός των «εγγεγραμμένων» μελών είναι ψευδής. Από την άλλη μεριά ο αριθμός των ψηφισάντων μελών είναι ποιοτικά διαφορετικός από τον αριθμό των συνδικαλισμένων, ωστόσο είναι το μόνο βεβαιωμένο στοιχείο και μάλιστα με την άμεση βεβαίωση της δικαστικής εξουσίας. Συγκρίνοντας λοιπόν το σύνολο των εργαζομένων με τον αριθμό των ψηφοφόρων, συνάγεται ένα ποσοστό «ενεργών συνδικαλισμένων μελών» γύρω στο 15%.

4.3.4.2 Κατηγορίες των εργαζόμενων και συνδικαλισμός

Εκτός από την παραπάνω συνολική συσχέτιση είναι δύσκολο να προχωρήσουμε σε άλλες συσχετίσεις, με βάση τα επίσημα στοιχεία της ομοσπονδίας και της ΕΣΥΕ. Μια από τις συσχετίσεις που μπορούμε να παρουσιάσουμε, αφορούν το φύλο, προσπαθώντας να διακριβώσουμε εάν η συνδικαλιστική υποχώρηση συνδέεται με κάποια ενίσχυση του ποσοστού γυναικείας απασχόλησης. Όπως είναι προφανές, από τα στατιστικά στοιχεία δεν συνάγεται κάποια τέτοια τάση, αντίθετα ο συνδικαλισμός αποδυναμώνεται ενώ μειώνεται και το ποσοστό της γυναικείας συμμετοχής στην μισθωτή απασχόληση.

Ειδικά στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας η γυναικεία συμμετοχή στην απασχόληση μειώνεται ελαφρά αλλά σταθερά, πράγμα που δεν είναι μόνο ελληνικό φαινόμενο[937]. Ο κύριος λόγος είναι το ότι η γυναικεία αμοιβή δεν είναι πλέον εξ ορισμού φτηνότερη για την ίδια εργασία. Ειδικά στην Ελλάδα, στη δεκαετία του '80 η διαφορά μειώνεται σε πολύ μεγάλο βαθμό, λόγω κυρίως της εξίσωσης του επιδόματος γάμου.

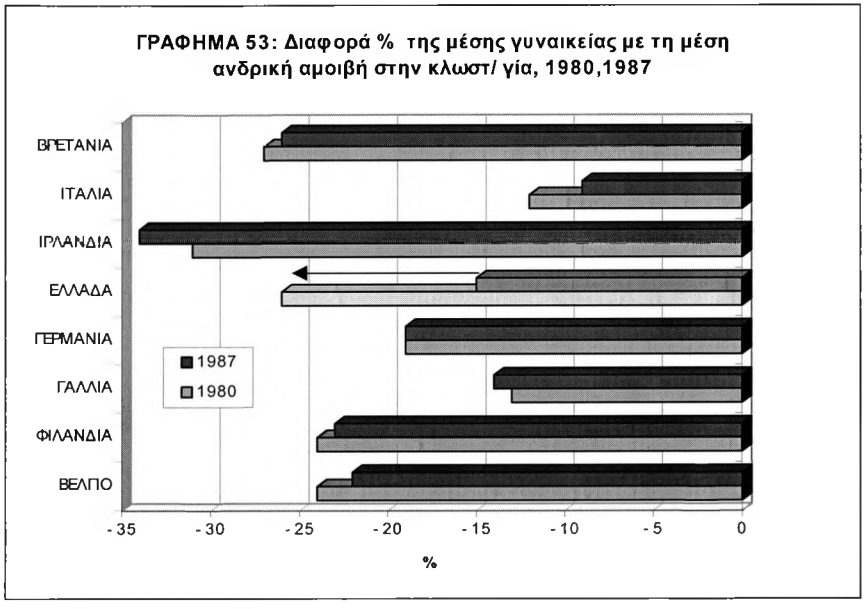

Πηγή: ETUI, EUROSTAT, επεξεργασία στοιχείων

Επίσης στη μείωση του ποσοστού των γυναικών στο κλάδο, συμβάλει η επέκταση συστημάτων ευελιξίας επιχειρήσεων του κλάδου, που παρά του ότι οι διαδεδομένοι μύθοι υποστηρίζουν ότι «συμφέρουν» τις γυναίκες, αποδεικνύεται ότι υπονομεύουν κυρίως τη γυναικεία τυπική εργασία και γενικά τη γυναικεία εργασία. Οι γυναίκες είναι «δύσκαμπτο» προσωπικό, λόγω κυρίως των υποχρεώσεων της μητρότητας ως βιολογικού και κοινωνικού ρόλου, για παράδειγμα όταν οι γυναίκες απέχουν από την εργασία τους στην εγκυμοσύνη, ή όταν δεν μπορούν να εργασθούν εκτάκτως υπερωριακά, δημιουργούν προβλήματα δυσκαμψίας. Παρόμοια προβλήματα δημιουργούνται διότι έχουν όρια στην «πολυδυναμία» τους σε καθήκοντα, που για την κλωστοϋφαντουργία έχουν αυξηθεί, για παράδειγμα ο άντρας χειριστής γίνεται ευκολότερα και μεταφορέας όταν και όπου χρειαστεί. Λόγω του ότι τα επιπρόσθετα βάρη της πολύ-δυναμίας - ευελιξίας υφίστανται οι άνδρες των εργοστασίων φαίνεται ότι και οι ίδιοι οι εργάτες επιδιώκουν τη μείωση των γυναικών - συναδελφισσών, φαινόμενο που οξύνεται σε περιόδους όξυνσης της ανεργίας. Το εντυπωσιακότερο είναι ότι στη παραπάνω τάση συμβάλουν και συνδικάτα, για παράδειγμα στο

[937] PENN R., MARTIN A., SCATTERGOOD H., «Gender Relations, Technology and Employment Change in the Contemporary Textile Industry», Sociology, V. 25, 4, σ. 569.

εργοστάσιο ΗΛΙΟΣ ΤΕΝ ΚΑΤΕ, το σωματείο, πήρε «άτυπη» απόφαση να ζητήσει από τον εργοδότη να μην προσλαμβάνονται γυναίκες, αλλά άνδρες και μάλιστα αυτό έγινε στα μέσα της δεκαετίας του '80 όπου δεν υπήρχε πίεση ανεργίας αλλά περίοδος προσλήψεων. Εδώ λοιπόν δεν φαίνεται να βαραίνει κυρίως η αντίληψη ότι η απασχόληση και η ανεργία του άνδρα είναι κοινωνικά σημαντικότερη, που θα συναντήσουμε εν μέρει στη δεκαετία του '90. Αυτό που κυρίως αναγκάζει τους εργαζόμενους και το σωματείο τους να επιμένουν στην ανάγκη προσλήψεων ανδρών, είναι το ότι θέλουν να αποφύγουν την περιστασιακή υπερφόρτωση καθηκόντων, που επιφέρει η γυναικεία «απαλλαγή» από ορισμένα καθήκοντα και για ορισμένο χρόνο. Όταν επισημάναμε ότι αυτό είναι αντίθετο στις αξίες του εργατικού κινήματος, οι συγκεκριμένοι συνδικαλιστές αντέτειναν:

«Τι να κάνουμε; Η γυναίκα δουλεύει γερά, αλλά ξαφνικά σταματάει... δίκιο έχει, από τη μεριά της αλλά η παραγωγή είναι παραγωγή και πρέπει να βγεί... έτσι την πληρώνουμε οι υπόλοιποι.... Ο άντρας μπορεί να χειριστεί τη κλώστρια, να τη λαδώσει, αλλά και να κουβαλήσει τα τσουβάλια και τα πακέτα, η γυναίκα δεν μπορεί... έτσι πάλι την πληρώνουμε οι υπόλοιποι...»

Θεωρούμε ότι η παραπάνω αιτιολόγηση δεν χρειάζεται σχολιασμούς, αλλά ίσως χρειάζεται υπενθύμιση ότι μιλάμε για το ίδιο σωματείο που πραγματοποίησε την πιο σημαντική απεργία του κλάδου επί χούντας. Επίσης είναι το ίδιο σωματείο, όπου η διοίκηση (στην οποία δεν υπάρχουν γυναίκες), συσπειρώνοντας το σύνολο των εργαζομένων, υιοθέτησε αργότερα την διαφύλαξη της «εργασιακής ειρήνης», απέχοντας από απεργίες με ανταλλάγματα – παροχές λόγω της μη συμμετοχής.

Ως προς το συνδικαλισμό των γυναικών (και) στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία, όπως παντού, οι γυναίκες συνδικαλίζονται λιγότερο από τους άνδρες και αναδεικνύονται ακόμα λιγότερο ως συνδικαλίστριες, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια και ως προς την αναλογία των γυναικών μελών και αντιπροσώπων της ΟΕΚΙΔΕ στο συνέδριο του 1993. Αν συγκρίνουμε τους δύο υποκλάδους, δηλαδή την κλωστοϋφαντουργία και την ένδυση, παρατηρούμε ότι ο περισσότερο «γυναικείος» υποκλάδος εμφανίζει μικρότερη συνδικαλιστική οργανωτικότητα. Ωστόσο από το παραπάνω γεγονός δεν μπορούμε να απομονώσουμε εύκολα τη παράμετρο του φύλου, αφού διαπλέκεται με τη νεότερη σχετικά ηλικία, τη μεγαλύτερη κινητικότητα και ανανέωση του εργατικού δυναμικού, τις λιγότερο «κανονικές» συμβάσεις εργασίας. Συνολικά για τον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας – ένδυσης εμφανίζεται διεθνώς μια σχετικά χαμηλή συνδικαλιστική δραστηριότητα των εργαζομένων, που μπορεί να συνδεθεί με αλληλοεξαρτώμενες παραμέτρους, όπως η σχετικά χαμηλή ειδίκευση ενός κατά βάση γυναικείου προσωπικού, η ένταση άτυπων σχέσεων εργασίας και υπερεκμετάλλευσης, διεθνοποιημένο ανταγωνισμό στη βάση του εργατικού κόστους. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά ανακυκλώνουν μια πολυ-παραγοντική – κυκλική εξάρτηση της γυναικείας απασχόλησης, της υπερεκμετάλλευσης, των άτυπων εργασιακών σχέσεων, των αμυντικών επιχειρησιακών στρατηγικών, των πιέσεων ανεργίας, της χαμηλής συνδικαλιστικής οργάνωσης και δράσης.

Στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία, επιβεβαιώνεται ότι οι γυναίκες καταλαμβάνουν τις πλέον κακοπληρωμένες – ανασφαλείς θέσεις εργασίας, με τη μικρότερη σχετικά συνδικαλιστική «προστασία» και από την άλλη λόγω της ευρύτερης κοινωνικής ανισότητας των γυναικών, ακόμα και ως προς το συνδικαλισμό, περιορίζονται οι

πιθανότητες συνδικαλιστικής ενέργειας για τη βελτίωση της θέσης τους. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι γενικά μπορούμε να ξεμπερδέψουμε με το ότι ο κλάδος έχει μικρή συνδικαλιστική οργανωτικότητα λόγω της γυναικείας παράδοσης και της έστω μειούμενης κυριαρχίας των γυναικών. Γυναίκες απείργησαν κόντρα στον «παντοδύναμο» Ρετσίνα στα τέλη του 19ου αιώνα στον Πειραιά, χωρίς καν να θεωρούνται πολίτες, χωρίς συνδικαλιστική προστασία, χωρίς έστω συνδικάτο. Γυναίκες ίδρυσαν το πρωτοπόρο γυναικείο σωματείο του Βόλου το 1918 και γυναίκες τόλμησαν στα 1935 να απαιτήσουν από τον Μεταξά ίση αμοιβή για ίση εργασία. Γυναικείος ήταν ο κλάδος (πολύ περισσότερο από σήμερα) και στα 1946-1947 όταν οι πολυήμερες απεργίες και ο καθολικός συνδικαλισμός συντάραξε τον κλάδο με σημαντικές πολιτικές προεκτάσεις. Γυναικείος ήταν ο κλάδος και στη δεκαετία του '70 με τις εν πολλοίς άγριες απεργίες και στη δεκαετία του '80, τη περίοδο της συνδικαλιστικής άνθισης.

Σύμφωνα με τη κλαδική συνδικαλιστική ιστορία, ακόμα και όταν απουσιάζει μια τυπική γυναικεία συνδικαλιστική δράση, δεν εκλείπει μια άτυπη εργατική αντίσταση, που στην πράξη δεν μπορούσε παρά να είναι μια γυναικεία αντίσταση. Ακόμα και στις δεκαετίες του '80 και '90, αναπαράγονται τα χαρακτηριστικά της γυναικείας αντίστασης που σε μεγάλο βαθμό είναι άτυπη και αυθόρμητη. Οι γυναίκες επιφυλακτικές ή έστω διστακτικές, ή ακόμα ουσιαστικά μισο-αποκλεισμένες από συνελεύσεις, σφραγίδες και συνδικαλιστικά αξιώματα, δεν φαίνεται να συμμετέχουν λιγότερο στους συνδικαλιστικούς αγώνες, με κύριο χαρακτηριστικό ότι μπαίνουν στον αγώνα πιο αργά αλλά δεν υποχωρούν εύκολα, «χρωματίζοντας» το συνδικαλισμό με δυναμισμό αλλά και αυθορμητισμό και φαντασία. Μια από τις χαρακτηριστικές εικόνες που μας αναφέρθηκε, σημειώθηκε στη δεκαετία του '80 από τις απεργούσες γυναίκες εργοστασίου στη Θήβα. Σχηματίζοντας την «αλυσίδα της πύλης» πίσω από την «αλυσίδα» των ΜΑΤ-ΜΕΑ, γελοιοποίησαν την αστυνομική δύναμη «τσιμπώντας» τα οπίσθια των «κρανοφόρων» με βελόνες και καρφίτσες. Σήμερα βέβαια δεν συνεννοούνται να φέρουν το όπλο – βελόνα, ούτε συχνά συντάσσονται πίσω από τα ΜΑΤ, αλλά γενικότερα είναι σπανιότατη η ίδια η «αλυσίδα της πύλης» και η απεργία. Μια από τις πλέον μαρτυρίες συλλέξαμε στη δεκαετία του '90, από μια γυναίκα, εργάτρια στη μεγάλη απεργία της ΜΠΑΡΚΟ.

«Ήρθα από το χωριό, δεν ήξερα ούτε από συνδικάτα ούτε για συνδικαλισμό. Και ήρθαν έτσι τα πράγματα κι έπιασα δουλειά στο εργοστάσιο, στη Μπάρκο. Και ήρθαν έτσι τα πράγματα και μείναμε στο δρόμο, και εγώ στήθηκα στο εργοστάσιο και κάναμε απεργίες και πορείες – χειμώνας καιρός ήτανε (...) Και ήταν οι γυναίκες που κράτησαν και μπήκανε μπροστά όταν τους μπουζουριάσανε τους άνδρες ... και όταν πάλι οι άνδρες ψάχνανε για μεροκάματο, εμείς κρατήσαμε τα ΜΑΤ (...) Εγώ, ήρθαν έτσι τα πράγματα, που έπιασα το Λάσκαρη[938] από το γιακά και του είπα... 'τι μας λες ότι έχουμε δίκιο; τρώγεται το δίκιο; Μπαίνει στην κατσαρόλα το δίκιο; (...)' Τελικά πήραμε τα λεφτά μας αλλά άιντε μετά να πας να βρεις δουλειά. Μόλις έβλεπαν ότι είμαι από τη Μπάρκο, έλεγαν δεν έχει δουλειά... βρήκα και 'γώ μια δουλειά τελικά, ούτε μιλάω ούτε για συνδικαλισμό σκέφτομαι ... και λεω ... να ' χω μεροκάματο.»

Η παραπάνω μαρτυρία κατά τη γνώμη μας καλύπτει τη «καρδιά» του προβλήματος του σύγχρονου συνδικαλισμού, αφορά όχι μόνο τις γυναίκες αλλά και τους άνδρες,

[938] Τον Υπουργό Εργασίας.

αποδεικνύοντας τη σημασία αλλά και τα όρια της συνδικαλιστικής παράδοσης – εμπειρίας.

Ως προς την ηλικία των εργαζόμενων και τη συσχέτιση της με το συνδικαλισμό, αναφερθήκαμε προηγουμένως με αφορμή έναν κατάλογο συνδικαλιστικής δραστηριοποίησης στην ένδυση στα μέσα του '80, όπου οι νεότεροι εργαζόμενοι (κυρίως εργαζόμενες) εμφανίζουν σχετικά μεγαλύτερη συνδικαλιστική συμμετοχή. Αντίθετα στη σύγχρονη περίοδο είναι γενική η εκτίμηση από τους συνδικαλιστές του κλάδου ότι οι νεαρότεροι εργαζόμενοι συνδικαλίζονται δυσκολότερα, πράγμα που συμφωνεί με τη δική μας εκτίμηση. Περιοριζόμαστε σε εκτιμήσεις λόγω του ότι δεν υπάρχει η δυνατότητα στατιστικά αξιοποιήσιμων στοιχείων. Στα ελάχιστα σωματεία, που ελλιπέστατα εμφανίζεται η ηλικία των εργαζομένων, παρουσιάζεται μια αύξηση της μέσης ηλικίας, ωστόσο δεν υπάρχουν έγκυρα συγκρίσιμα στοιχεία για την αντίστοιχη μέση ηλικία του συνόλου των εργαζομένων. Η γενική τάση φαίνεται να είναι μια γενική τάση αύξησης της μέσης ηλικίας του εργατικού δυναμικού και μια ακόμα μεγαλύτερη τάση αύξησης της μέσης ηλικίας των συνδικαλισμένων. Φαίνεται λοιπόν ότι στη νεολαία εμφανίζεται με ένταση η γενικότερη τάση της συγκυρίας, πράγμα που σημαίνει ότι στην περίοδο των σκληρών απεργιών της δεκαετίας του '70 η νεολαία πρωτοστάτησε στις απεργίες, στη δεκαετία του '80, περίοδο συνδικαλιστικής οργανωτικότητας, πρωτοστάτησε στο στήσιμο σωματείων, στη δεκαετία του '90, περίοδο συνδικαλιστικής απίσχνανσης, η νεολαία απέχει σε μεγαλύτερο βαθμό από το συνδικαλισμό.

Ειδικά για τη περίοδο της δεκαετίας του '90, η είσοδος σε έναν κλάδο που φθίνει, με χαμηλές αμοιβές και μέγιστη ανασφάλεια, επιλέγεται από νέους ανθρώπους με σχετικά χαμηλότερη αυτοεκτίμηση και περιορισμένο εύρος επιλογών, συχνά ως αναγκαστική – προσωρινή επιλογή. Η αίσθηση της προσωρινότητας φαίνεται να είναι ένα από τα μεγαλύτερα προσκόμματα συνδικαλιστικής ένταξης για τις ηλικίες γύρω στα 20 έτη. Αντίστοιχα προβλήματα εμφανίζονται στους περισσότερο ηλικιωμένους εργαζόμενους, πάνω από τα 50 έτη, όπου η κατά τεκμήριο μειωμένη παραγωγικότητα και η μεγαλύτερη αμοιβή λόγω προϋπηρεσίας (5% για κάθε τριετία, έως 4 τριετίες), τους καθιστούν ευάλωτους στην απόλυση. Η απόλυση όμως για τη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα, συχνά εργαζόμενους με στενή επαγγελματική ειδίκευση σε μια κλωστική μηχανή, είναι συχνά καταδικαστική στην πολύχρονη ανεργία και την περιορισμένη πιθανότητα κανονικής συνταξιοδότησης. Οι ηλικιωμένοι λοιπόν αναγκάζονται να εμφανίζονται ως το πλέον «υπάκουο» και «φιλότιμο» προσωπικό, σύμφωνα με τα εργοδοτικά κριτήρια, που προφανώς αποκλείουν οποιαδήποτε συνδικαλιστική δράση. Ειδικά οι ηλικιωμένες εργάτριες, που συνεχίζουν να εργάζονται στον κλάδο, συχνά για να συμπληρώσουν ελλιπή ένσημα για τη συνταξιοδότηση, είναι σχεδόν απίθανο να εμπλακούν με το συνδικαλισμό.

Ως προς τη διάκριση υπαλλήλου – εργάτη και τη σχέση της με το συνδικαλισμό, οφείλουμε πριν απ' όλα να εντοπίσουμε ότι η καταγραφή της ΕΣΥΕ δεν μας βοηθάει, καθώς μετράται ποιος πληρώνεται με μισθό και ποιος με ημερομίσθιο, πράγμα που δεν αντιστοιχεί στη διαφορά εργάτη – υπαλλήλου σύμφωνα με την εργατική νομοθεσία. Για παράδειγμα σε πολλούς χώρους εργασίας θεωρούνταν παλαιότερα, ή θεωρούνται και σήμερα, ως υπάλληλοι, οι εργάτες παραγωγής με 15 χρόνια προϋπηρεσία. Αντίθετα σε αρκετές ειδικότητες οι εργαζόμενοι πληρώνονται με μισθό (πχ στη κοπή) χωρίς να είναι υπάλληλοι, ενώ και ο μηνιαίος μισθός δεν είναι μεγαλύτερος από τις μηνιαίες αποδοχές εργαζομένων που πληρώνεται με

ημερομίσθιο. Το σημαντικότερο είναι ότι η διάκριση των απογραφών της ΕΣΥΕ δεν καταγράφει τη διαφορά υπαλλήλου γραφείου – εργάτη παραγωγής αλλά και στις συνδικαλιστικές καταστάσεις δεν καταγράφεται σχεδόν ποτέ η ειδικότητα – θέση εργασίας. Με βάση τα παραπάνω θα περιοριστούμε να εντοπίσουμε ότι τη ραγδαία μείωση της συνδικαλιστικής οργανωτικότητας και συνολικά της μισθωτής απασχόλησης, εμφανίζεται ταυτόχρονα με μια ποσοστιαία αύξηση του ποσοστού των εργαζομένων που αμείβονται με μισθό. Αυτό βέβαια από μόνο του δεν μπορεί να στηρίξει μια αιτιολογική συνάρτηση, αντίθετα με βάση την εμπειρία μας, οι υπάλληλοι, που συνήθως είναι και περισσότερο καταρτισμένοι, έστω λόγω προϋπηρεσίας, συνδικαλίζονται περισσότερο από τους ημερομίσθιους, πολύ περισσότερο από τους ωρομίσθιους. Αυτό σημαίνει ότι ο παράγοντας με αιτιολογικό βάρος είναι η σχετική ασφάλεια εργασίας, δηλαδή οι περισσότερο ανασφαλείς εργαζόμενοι συνδικαλίζονται λιγότερο. Αυτό είναι διεθνές φαινόμενο όπως είδαμε προηγουμένως, μάλιστα έχει στατιστικά αποδειχθεί για παράδειγμα στη Βρετανία, ειδικά για τους εργαζόμενους μερικής απασχόλησης – μειωμένου ωραρίου (part time). Στην ελληνική όμως κλωστοϋφαντουργία το part time είναι ουσιαστικά ανεφάρμοστο ενώ είναι διαδεδομένες οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου, που αφορούν τους λεγόμενους «εξαμηνίτες». Πράγματι στους χώρους εργασίας που σημαντικός αριθμός εργαζομένων εργαζόταν με πλήρη απασχόληση, αλλά για ορισμένο χρόνο, όπως για παράδειγμα στη Χούδσον, οι "εξαμηνίτες" δεν συνδικαλίζονταν και συχνότατα απείχαν από κάθε συνδικαλιστική – αγωνιστική εκδήλωση.

Το μεγαλύτερο πρόβλημα για το συνδικαλισμό, αφορά εργαζόμενους των υπεργολάβων που αναλαμβάνουν εργασίες εντός της επιχείρησης. Για παράδειγμα στον όμιλο ΤΕΝ ΚΑΤΕ, οι υπεργολάβοι άρχισαν να αναλαμβάνουν περιφερειακές εργασίες, πχ την καθαριότητα του χώρου, αλλά σταδιακά επεκτάθηκαν στην κυρίως παραγωγή, στο χειρισμό μηχανών. Ωστόσο το εργατικό δυναμικό των υπεργολάβων, δεν μπορεί να θεωρηθεί εργατικό δυναμικό της επιχείρησης, έτσι ώστε αποκλείονται εξ ορισμού από τη δυνατότητα εγγραφής στα επιχειρησιακά σωματεία. Το ζήτημα απασχόλησε τα συνδικάτα, για παράδειγμα το σωματείο της ΗΛΙΟΤΕΞ συζητά τη τροποποίηση του καταστατικού έτσι ώστε να καλυφθούν και οι εργαζόμενοι των υπεργολάβων της επιχείρησης, ωστόσο η τροποποίηση προσκρούει τόσο στην έννοια του ορισμού της επιχείρησης – εργοδότη όσο και στην προσωρινότητα και κινητικότητα της υπεργολαβικής εργασίας. Το ζήτημα βέβαια δεν είναι κυρίως νομικό – καταστατικό, καθώς αναφέρεται σε μια κατάτμηση της εργασίας στον ίδιο χώρο εργασίας, κατηγορίες εργαζομένων που από τη μια είναι εργαζόμενοι μιας επιχείρησης και από την άλλη περιστασιακοί συμβασιούχοι, ενδεχομένως περιστασιακών υπεργολάβων, που μπορούν να δραστηριοποιούνται και εκτός κλάδου, με κυμαινόμενες αμοιβές, μέγιστη αβεβαιότητα και ανασφάλεια. Οι παραπάνω εργαζόμενοι αν και δεν είναι μεγάλο ποσοστό της συνολικής απασχόλησης του κλάδου, επιδρούν καθοριστικά στη συνδικαλιστική δυναμική και το συσχετισμό δυνάμεων σε ορισμένες μεγάλες, στρατηγικής σημασίας επιχειρήσεις, με (άλλοτε) ισχυρά εργοστασιακά σωματεία.

Μια από κάθε άποψη ενδιαφέρουσα κατηγορία του εργατικού δυναμικού, με ελάχιστη συνδικαλιστική συμμετοχή, είναι οι ξένοι εργάτες, που αν και πάλι δεν υπάρχουν αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία για το μερίδιο της συνολικής απασχόλησης που καταλαμβάνουν, κατά γενική εκτίμηση είναι ένα σημαντικό μέρος των εργαζομένων. Το ενδιαφέρον μας δεν εντοπίζεται μόνο στο τι σκέπτονται και πως δρουν οι ξένοι εργάτες, αλλά και στο πως αντιμετωπίζονται από τους Έλληνες

συναδέλφους και τα συνδικάτα τους. Στο παρελθόν ξένοι εργάτες χρησιμοποιήθηκαν νομίμως σε ελάχιστες επιχειρήσεις, για παράδειγμα στο «Αιγαίο» στο Λαύριο, Αιγύπτιοι εργάτες. Τους τελευταίους επιχείρησε να χρησιμοποιήσει ματαίως η εργοδοσία ως απεργοσπαστικό μηχανισμό στη δεκαετία του '80, μάλιστα (η εργοδοσία) κατήγγειλε το εργατικό σωματείο ότι τους εκβίαζε – τρομοκρατούσε να συμμετέχουν στις απεργίες παρά τη θέληση τους. Η αλήθεια είναι ότι πράγματι το σωματείο φοβόταν τη στάση τους, λόγω των εξαρτήσεων που είχαν ως προς την εργασία και διαμονή στην Ελλάδα, ωστόσο στην πράξη, στις κρίσιμες απεργίες της δεκαετίας του '80, οι Αιγύπτιοι απέδειξαν τη μέγιστη αγωνιστική – απεργιακή συμμετοχή. Όπως διηγήθηκε ο Θ. Ευθυμίου, συνδικαλιστής της ΟΚΕ:

«*Κάποιοι δικοί μας [εννοεί Έλληνες] κάποια στιγμή ... λάκισαν, αλλά οι Αιγύπτιοι έμμειναν στην πρώτη γραμμή σαν ένας άνθρωπος, φώναζαν όλοι μαζί τα δικά τους, τα άμπλα ... ούμπλα ...χάλια ...χούλια, δεν έκαναν πίσω…*»

Παρόμοια φαινόμενα σημειώθηκαν στη δεύτερη μεγάλη «εισαγωγή» ξένων εργατών, στη δεκαετία του '80, στη Κω, από τις Φιλιππίνες. Οι Φιλιππινέζοι εργαζόμενοι της «Αλεξάντερ Φάσιον» στην Κω, όχι μόνο συνδικαλίστηκαν όλοι, αλλά εξέλεξαν και τη πλειοψηφία του Δ.Σ. του σωματείου, ενώ δεν ήταν η πλειοψηφία των εργαζομένων. Αυτό συνέβη λόγω του ότι όχι μόνο ψήφιζαν όλοι στο σωματείο, αντίθετα από τους Έλληνες εργαζόμενους, αλλά και με κατευθυνόμενη "σταυροδοσία". Στο συνδικαλισμό των Φιλιππινέζων διοχετεύθηκε και εκφράστηκε η αλληλεγγύη της κοινότητας τους, ως νομίμων οικονομικών μεταναστών, που δεν αποδυναμώθηκε τελείως, ακόμα και όταν, μετά το κλείσιμο του εργοστασίου, μετέπεσαν σε παράνομους μετανάστες.

Η πλειοψηφία βέβαια των ξένων εργαζομένων στον κλάδο, είτε είναι νόμιμοι είτε παράνομοι, δεν συμμετέχει στο συνδικαλισμό, μάλιστα αυτοί που εξ αρχής εργάσθηκαν παρανόμως δεν μπορούν και τυπικά να συνδικαλιστούν. Σε ορισμένες μεγάλες μονάδες, όπου οι δυνατότητες παράνομης απασχόλησης είναι περιορισμένες, απασχολούνται νομίμως μετανάστες, για παράδειγμα μια μεγάλη επιχείρηση της Αττικής, προσλαμβάνει πλέον μόνο Πακιστανούς. Οι τελευταίοι προσλαμβάνονται σύμφωνα με την εργατική νομοθεσία, δηλαδή είναι ασφαλισμένοι και πληρώνονται με το συμβατικό ημερομίσθιο, ωστόσο χρησιμοποιούνται παρανόμως και συστηματικά σε υπερωριακές «αγγαρείες» της παραγωγής, ή ακόμα (σύμφωνα με μαρτυρίες εργαζομένων) σε απλήρωτες «αγγαρείες» στη βίλα του εργοδότη. Οι Πακιστανοί είναι ασυνδικάλιστοι, (όπως ασυνδικάλιστοι είναι όλοι οι εργαζόμενοι της συγκεκριμένης μονάδας), συγκροτώντας μια σχετικά «κλειστή» υποομάδα, με ειδικά χαρακτηριστικά. Έχοντας περιορίσει δραστικά τη ποιότητα ζωής τους, καταφέρνουν με το κατώτατο μεροκάματο, όχι μόνο να επιζούν αλλά να αποταμιεύουν χρήματα, μας μεταφέρθηκε μάλιστα χαρακτηριστικά ότι κάποιος επισκέφθηκε το χωριό του, όπου επέδειξε τον «πλούτο» του και παντρεύτηκε μια επίζηλη νύφη. Οι Έλληνες εργάτες τους χρησιμοποιούν ως «αποδιοπομπαίους τράγους» κατά το «…τουλάχιστον εμείς δεν είμαστε σαν αυτούς», επισημαίνοντας ταυτόχρονα την εργατικότητα και τιμιότητα τους ως αποτέλεσμα της θρησκευτικής τους προσήλωσης.

Οι ξένοι εργάτες είναι πάντα κάτι διαφορετικό, είναι οι «άλλοι», άνθρωποι με μεγάλες ανάγκες, που εκμεταλλεύεται η εργοδοσία ώστε να συμπιέσει δικαιώματα και προσδοκίες των Ελλήνων εργατών. Συχνότατα, εκτός της υπερεκμετάλλευσης

που αναγκαστικά «επιλέγουν», αντιμετωπίζουν την εχθρότητα των Ελλήνων εργαζόμενων, που αν και σπάνια εκδηλώνεται ανοιχτά ως ρατσισμός, δεν είναι άσχετη με ξενοφοβικές αντιδράσεις. Ως «ξένοι» που «μας κλέβουν το ψωμί» αντιμετωπίστηκαν για παράδειγμα οι χιλιάδες Σύριοι ραπτεργάτες που συχνά παρανόμως εργάστηκαν σε βιοτεχνίες της Αττικής, κυρίως στη περιοχή του Αγ. Ιεροθέου. Με το ίδιο τρόπο αντιμετωπίστηκαν οι Αλβανοί – Αλβανίδες συνήθως ανειδίκευτοι, που εργάσθηκαν σχεδόν πάντοτε παράνομα σε φασονατζίδικα.

Στη Λάρισα σημειώθηκε το παρακάτω περιστατικό: Μια Ελληνίδα εργάτρια, συνδικαλισμένη στο τοπικό συνδικάτο, εργαζόταν σε μια μικροβιοτεχνία, μαζί με την πρόεδρο του συνδικάτου και ορισμένες Αλβανίδες. Η συγκεκριμένη λοιπόν εργάτρια απολύθηκε και στη θέση της και προσλήφθηκε ακόμα μια ανασφάλιστη (παράνομη) Αλβανίδα, αλλά όταν κάλεσε την συναδέλφισσα της πρόεδρο του συνδικάτου να καταγγείλει το γεγονός, η τελευταία αρνήθηκε λέγοντας «…εγώ δεν γίνομαι καρφί και ούτε είμαι ρατσίστρια». Το γεγονός απασχόλησε το συνδικάτο, το Εργατικό Κέντρο και την Ομοσπονδία, μπλέχτηκε και με τους παραταξιακούς ανταγωνισμούς, έλαβε ίσως υπερβολικές διαστάσεις. Ωστόσο αυτό καθ' αυτό το δίλημμα μεταξύ «καταγγελίας» - ρατσισμού και νομιμότητας, στην πράξη δεν είναι αμελητέο, λόγω του ότι η ενδεχόμενη δίωξη της επιχείρησης θα έχει ως αποτέλεσμα ουσιαστικά το κλείσιμο της, ενώ στην ουσία θα τιμωρηθούν με βεβαιότητα οι παράνομοι μετανάστες – συνάδελφοι. Από την άλλη μεριά, η εκτεταμένη παρέκκλιση από την εργατική νομοθεσία, που ως ένα σημείο σημαίνει μια ευρύτερη συνενοχή, αναπαράγει την υπερεκμετάλλευση, τα προσκόμματα συνδικαλισμού, αλλά και το ρατσισμό, ή έστω προετοιμάζει ένα έφορο έδαφος να «εκκολαφθεί» το «αυγό του φιδιού». Σήμερα παρά το ότι τα κλαδικά συνδικάτα και η ομοσπονδία κηρύσσουν αντιρατσιστικά «μαθήματα» αποδεικνύονται πλήρως ανίσχυροι να αντιμετωπίσουν το ίδιο το πρόβλημα του ανταγωνισμού από την εν πολλοίς παράνομη υπερεκμετάλλευση των οικονομικών μεταναστών.

Συζητώντας συστηματικά με εργαζόμενους και ανέργους του κλάδου αντιμετωπίσαμε μια καθολική συμφωνία για το ότι οι οικονομικοί μετανάστες ευθύνονται για την ανεργία, ενώ διέφερε μόνο η εκτίμηση για το βαθμό «ευθύνης» τους. Όλοι βέβαια δηλώνουν ότι οι κύριες ευθύνες βρίσκονται στην εργοδοσία, δείχνουν να συμπονούν «*…τους φουκαράδες που δουλεύουν για ένα κομμάτι ψωμί*» αλλά ταυτόχρονα νομίζουν ότι απειλούνται οι ίδιοι έτσι ώστε δεν διστάζουν να δεχθούν το αίτημα «να φύγουν … οι ξένοι» και από την άλλη συνήθως να το αποδυναμώσουν με τον αφορισμό « *… αλλά εγώ δεν είμαι ρατσιστής*». Συχνά, η στάση τους δεν εκδηλώνεται στο έδαφος εμπειριών και προβλημάτων του κλαδικού χώρου εργασίας, αλλά από την ευρύτερη πίεση που νιώθουν, στο βαθμό που οι μετανάστες αποδυναμώνουν την «τελευταία γραμμή άμυνας». Για παράδειγμα, κάποιοι εργαζόμενοι εξομολογήθηκαν ότι οι ίδιοι δεν αντιμετωπίζουν άμεσα τον ανταγωνισμό των μεταναστών, αλλά φοβούνται ότι αν κλείσει το εργοστάσιο και χάσουν τη θέση εργασίας τους, δεν θα είναι σε θέση να βρουν μια άμεση απασχόληση ώστε να διασφαλίσουν κατ' ελάχιστο το οικογενειακό εισόδημα. Χαρακτηριστικά ειπώθηκε το εξής:

«Παλιότερα, αν έμενες χωρίς δουλειά, έβρισκες κάτι άλλο, πήγαινες βρε αδερφέ για μεροκάματο στην οικοδομή, ή στα χωράφια, είχες και το επίδομα (ΟΑΕΔ, ΣΚ) … την έβγαζες καθαρή, μέχρι να βρεις κάτι καλύτερο… Σήμερα ήρθαν οι Αλβανοί δεν έχεις που να πάς,… άμα κλείσει το εργοστάσιο θα μας κλαινε….»

Ο παραπάνω φόβος είναι γενικευμένος και συντείνει στην αβεβαιότητα, την υποταγή την αποδιοργάνωση του αγωνιστικού συνδικαλισμού.

Παράλληλα οι μετανάστες επιδρούν αρνητικά σε ατομικές και οικογενειακές στρατηγικές πολυσθενούς απασχόλησης, τους ατομικούς δρόμους – διεξόδους ώστε να αυξηθεί το εισόδημα. Ταυτόχρονα, οι ίδιοι οι εργαζόμενοι πρόθυμα χρησιμοποιούν ξένους για εποχικό προσωπικό, σε αγροτικές εργασίες κλπ. Για παράδειγμα σε ένα συνδικαλιστικό σεμινάριο, για συνδικαλιστικά στελέχη και με παρουσία ευρωπαίων συνδικαλιστών, στη Νάουσα, το 1996, ένας συνδικαλιστής από τη Νάουσα ανέφερε:

> «Για να συμπληρώσω το μεροκάματο, δούλευα γκαρσόνι σε ταβέρνα, αλλά ήρθαν οι Αλβανοί και κόπηκε και αυτό...». Φταίμε λοιπόν και εμείς οι Ελληνες, που παίρνουμε σε δουλειές ξένους, για γκαρσόνια, στα χωράφια ....

Μέσα σε τέτοια συχνά αντιφατικά συμφέροντα και ενώ είναι διαδεδομένες κρυφορατσιστικές στάσεις, ειδικά από τους άνεργους και τους πλέον ευάλωτους να χάσουν τη θέση εργασίας τους, είναι σημαντικό το ότι δεν εμφανίζονται ρατσιστικές πρακτικές, για παράδειγμα δεν «καρφώνονται» οι παράνομοι μετανάστες στο «Αλλοδαπών». Το σημείο αυτό είναι διπλά ενδιαφέρον, τόσο όσο προς αυτό καθ' αυτό το ρατσισμό στην εργατική συνείδηση, όσο και ευρύτερα για τις αντιφάσεις της εκφρασμένης γνώμης και πρακτικής, που μας παραπέμπει με τη σειρά του στο ευρύτερο ζήτημα μεταξύ συνείδησης και δράσης, δυσαρέσκειας και δραστηριότητας για την άμβλυνση της αιτίας της δυσαρέσκειας.

Επανερχόμαστε λοιπόν στο πολύπλοκο μηχανισμό της συνείδησης ως προθετικότητας, στην έννοια των ομάδων αναφοράς ως θετικών ή αρνητικών παραδειγμάτων – κινήτρων, ευρύτερα στο ζήτημα του εύρους των επιλογών δράσης, των «πρακτικών θεωριών» για τις συνέπειες της δράσης, το σύστημα αξιολογήσεων των αποτελεσμάτων της βιωμένης εμπειρίας. Για να περιοριστούμε σε ένα παράδειγμα, σχετικά με το ζήτημα που αναφέραμε προηγουμένως, για τους ξένους εργάτες, εντοπίζουμε τη λειτουργία τους ως πολιορκητικού μηχανισμού της «κανονικής» απασχόλησης αλλά και ως αρνητικής ομάδας αναφοράς. Οι Έλληνες εργαζόμενοι, ή και άνεργοι, ξέρουν ότι τουλάχιστον δεν είναι «Αλβανοί», ότι το όριο της αντοχής της, οι προσδοκίες τους, δεν καταπίπτουν (τουλάχιστον) στο επίπεδο των πεινασμένων οικονομικών μεταναστών. Συχνά, η παραπάνω σύγκριση συνοδεύεται με μια μοιρολατρία και παραίτηση, ταυτόχρονα με τη φραστική καταγγελία της εκμετάλλευσης σε διεθνές επίπεδο. Όπως ανέφερε εργάτης πλεκτικής:

> *«Στην Κίνα, είναι μιλιούνια.... Τους δίνουνε μια κούπα ρύζι και δουλεύουνε όλη μέρα. Τι να σου κάνει και το αφεντικό; Σου λέει δεν μπορώ να δουλεύω κάτω από κόστος... τόσο το νήμα, τόσο η ΔΕΗ, τόσο το ΙΚΑ, τόσο τα εργατικά, δεν βγαίνω.... Πάλι καλά που έχουμε τη δουλειά μας... Βέβαια το αφεντικό πήρε καινούργια μερσεντές, αλλά έτσι είναι..., εγώ σκέφτομαι ότι άμα χάσω τη δουλειά μου...»*

4.3.4.3 Πλευρές της συνείδησης συνδικαλισμένων εργαζομένων στην Αθήνα

Όπως θεωρητικά ξεκαθαρίσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, στην παρούσα έρευνα επιχειρούμε να εντοπίσουμε πως διαπλέκονται στη συγκυρία οι λεγόμενοι «αντικειμενικοί» παράγοντες με τους λεγόμενους «υποκειμενικούς». Επίσης ήδη

έχουμε ξεκαθαρίσει ότι θεωρούμε ανεπαρκή από μόνα τους τα επιμέρους ερμηνευτικά πρότυπα ερμηνείας των κοινωνικοψυχολογικών διαστάσεων της συνδικαλιστικής αποχής, ή αντίστροφα του συνδικαλισμού ως εργατικής δραστηριότητας. Την παραπάνω θεώρησή μας επιβεβαιώσαμε στην προσπάθεια μας να ερμηνεύσουμε την πολυδαίδαλη ιστορία, τόσο του παλαιότερου όσο και του σύγχρονου κλαδικού συνδικαλισμού. Επίσης την ίδια θεώρηση για την ερμηνεία του συνδικαλισμού, επιχειρήσαμε να επιβεβαιώσουμε διερευνώντας συστηματικά, με συνεντεύξεις σε βάθος ορισμένες πλευρές της εργατικής συνείδησης σε περιπτώσεις συνδικαλισμένων – ψηφισάντων εργαζομένων στην Αθήνα.

Ένα μέρος των εργαζομένων, όπως είπαμε γύρω στο 15%, στη δεκαετία του 90 είναι η εργατική βάση που συμμετέχει στις συνδικαλιστικές αρχαιρεσίες. Το μέρος της παραπάνω ενεργούς συνδικαλιστικής βάσης, που διαμορφώνει κατά κύριο λόγο και τους συσχετισμούς στην ομοσπονδία, ψηφίζει στα «κλαδικά» σωματεία, που ελέγχονται από την ΕΣΑΚ, ενώ η υπόλοιπη συνδικαλιστική βάση, των επιχειρησιακών σωματείων, ποικίλει ως προς τη παραταξιακή τοποθέτηση. Ένα μέρος λοιπόν της έρευνας μας στράφηκε στη συνδικαλιστική βάση, που ψηφίζοντας στις συνδικαλιστικές αρχαιρεσίες, νομιμοποιεί την εκπροσώπηση της ομοσπονδίας και ευρύτερα των συνδικάτων, διαμορφώνει συσχετισμούς, δίδει εμμέσως την πολιτικοιδεολογική «ταυτότητα» της ομοσπονδίας.

Ο κύριος ερευνητικός μας στόχος ήταν το νόημα της συνδικαλιστικής ένταξης και δραστηριότητας, με έμφαση στο νόημα και τις στοχεύσεις της συμμετοχής σε συνδικαλιστικές αρχαιρεσίες. Πρόκειται για ερωτήματα που αφορούν ευρύτερα την έρευνα μας και μας απασχόλησαν στην ευρύτερη διερεύνηση της σκέψης και των προθέσεων των εργαζομένων, τις εκατοντάδες ολιγόλεπτες ή μακρές, ατομικές ή ομαδικές συζητήσεις με εργαζόμενους που πραγματοποιήσαμε μέσα ή έξω σε χώρους εργασίας, τα συμπεράσματα των οποίων διαχέονται σε επιμέρους κεφάλαια. Παρουσιάζουμε όμως ξεχωριστά ορισμένα σημεία της συγκεκριμένης διερεύνησης των ψηφισάντων εργαζόμενων, λόγω του ότι βοηθάει στη σύγκριση περιπτώσεων τύπων συνδικαλισμένων εργαζομένων. Επίσης διότι μπορεί να βοηθήσει στην ερμηνεία της πολιτικής «ταυτότητας» της ομοσπονδίας, στη δεκαετία του '90.

Συγκεκριμένα διενεργήσαμε συνεντεύξεις σε βάθος σε:
41 συνδικαλισμένους – ψηφίσαντες εργαζόμενους ιματισμού, κατά τη διάρκεια των αρχαιρεσιών του συνδικάτου ιματισμού της Αθήνας το 1992
45 συνδικαλισμένους – ψηφίσαντες εργαζόμενους κλωστοϋφαντουργίας κατά τη διάρκεια των αρχαιρεσιών του συνδικάτου κλωστοϋφαντουργών στην Αθήνα, την ίδια περίοδο.
15 συνδικαλισμένους – ψηφίσαντες εργαζόμενους στα κεντρικά γραφεία της ΠΠ, την ίδια περίοδο.

Στα δύο κλαδικά σωματεία, καλούσαμε εργαζόμενους μετά (σε ελάχιστες περιπτώσεις πριν) την προσέλευση στην κάλπη, σε έναν διπλανό γραφείο, όπου αφού τους εξηγούσαμε τη σημασία της έρευνας, με έμφαση την ανωνυμία και την υπόσχεση εχεμύθειας, επιχειρούσαμε μια συνέντευξη, με βάση έναν οδηγό ερωτήσεων – θεμάτων. Η παρουσία μας και οι συνεντεύξεις κάλυπταν χρονικά τις 4 ημέρες των αρχαιρεσιών του κάθε συνδικάτου και όλες τις ώρες της ψηφοφορίας (από το πρωί έως το βράδυ). Για την «επιλογή» των ψηφοφόρων για συνέντευξη προσπαθήσαμε να τηρούμε την αναλογία ως προς το φύλο και την ηλικία των

προσερχόμενων, πράγμα στο οποίο μας βοήθησε η ανέλπιστη αποδοχή της έρευνας, δηλαδή οι ελάχιστες αρνήσεις προς συνέντευξη. Τις ώρες αιχμής (απόγευμα – βράδυ) της προσέλευσης ψηφοφόρων, χρησιμοποιήσαμε ως συνεντευκτές, συναδέλφους που είχαν πλήρως ενημερωθεί για το πλαίσιο, τη μεθοδολογία και τις τεχνικές των συνεντεύξεων και οι οποίοι κατόπιν μας μετέφεραν αναλυτικά τη συνέντευξη, συμπληρώνοντας τις σημειώσεις τους. Οι παραπάνω συνάδελφοι και φίλοι ήταν οι κοινωνιολόγοι Α. Παπαγεωργίου, Κ. Λύγκας και Κ. Σταυροπούλου και ο Πολιτικός Επιστήμονας Κ. Δημουλάς. Οφείλω να τους ευχαριστήσω όχι μόνο για την προσφορά τους ως συνεντευκτές αλλά και για τη συμβολή τους στις εξαντλητικές συζητήσεις που προηγήθηκαν και επακολούθησαν. Φυσικά η ευθύνη για το σχεδιασμό και την αξιοποίηση των συνεντεύξεων σε βάθος βαρύνει εμένα.

Στην περίπτωση των κεντρικών γραφείων της Π-Π συζητήσαμε προσωπικά με εργαζόμενους, τηρώντας αναλογίες φύλου και γραφείου/ τμήματος, κατά τις ώρες εργασίας της επιχείρησης. Οι εργαζόμενοι στα γραφεία της Π-Π είναι πλήρως συνδικαλισμένοι και ψηφίσαντες στο επιχειρησιακό τους σωματείο. Επιδιώξαμε η συνέντευξη να διεξάγεται χωρίς την παρουσία άλλων συναδέλφων του γραφείου, κάτι που δεν επιτύχαμε ολοκληρωτικά, ωστόσο οι ίδιοι οι εργαζόμενοι δήλωσαν ότι δεν τους επηρέαζε η τυχόν παρουσία συναδέλφων τους.

Τόσο στις εκλογές των κλαδικών συνδικάτων, όσο και στη περίπτωση της Π-Π, αποφύγαμε τη χρήση μαγνητοφώνου, λόγω του ότι ήδη είχαμε σημαντική αρνητική εμπειρία από τη χρήση του, στην ευρύτερη προσπάθεια μας να καταγράψουμε εμπειρίες, αναμνήσεις, γνώμες τους. Ακόμα και στις περισσότερο «ιστορικές» συνεντεύξεις μας με παλαιότερους συνδικαλιστές, ήταν προφανές ότι οι περισσότεροι άλλα μας έλεγαν με ανοιχτό το μαγνητόφωνο και άλλα με κλειστό. Ακόμα και οι εν ενεργεία συνδικαλιστές, μέλη διοικήσεων σωματείων και ομοσπονδιών, συχνότατα μας καλούσαν να κλείσουμε το μαγνητόφωνο για να απαντήσουν σε ορισμένες τουλάχιστον ερωτήσεις. Οι εργαζόμενοι θεωρούσαν ότι το μαγνητόφωνο συνεπάγονταν δημοσίευση της συνέντευξης σε κάποια εφημερίδα και κυρίως υπέσκαπτε το «φιλικό» και «ελεύθερο» τρόπο συζήτησης που επιχειρούσαμε. Τα ίδια περίπου προβλήματα αντιμετωπίσαμε και όταν, αρχικά, δοκιμάσαμε να χρησιμοποιήσουμε μαγνητόφωνο στους συνδικαλισμένους ψηφοφόρους των κλαδικών σωματείων. Λόγω λοιπόν του ότι κινδυνεύαμε να έχουμε λιγότερο αυθόρμητες – ειλικρινείς απαντήσεις ή ακόμα να αναγκαστούμε να καταγράφουμε δύο συνεντεύξεις μια «on» και μια «of», για το ίδιο πρόσωπο, καταλήξαμε συνολικά να μην χρησιμοποιούμε μαγνητόφωνο.

Ένα μέρος των πληροφοριών που πήραμε από τις παραπάνω συνεντεύξεις σε βάθος ψηφοφόρων – συνδικαλισμένων, χρησιμοποιήσαμε, μαζί με πλήθος άλλες πηγές και πληροφορίες, ήδη στα κεφάλαια που προηγήθηκαν, για την εξέλιξη του συνδικαλισμού και τις επιμέρους μορφές και κατηγορίες στο σύγχρονο κλάδο. Σε αυτό το σημείο αυτό λοιπόν θα περιοριστούμε σε ορισμένα κεντρικής σημασίας ζητήματα ως προς τη νοηματοδότηση της συνδικαλιστικής δραστηριότητας, με βάση τα υποδείγματα της δυσαρέσκειας, της λογικής επιλογής, της παράδοσης – ιδεολογίας, σε συνάρτηση με τις ευρύτερες υποθέσεις μας για την εργατική συνείδηση.

Ως προς το βάρος της δυσαρέσκειας, ρωτήσαμε έναν κύκλο ερωτήσεων σχετικά με την αξιολόγηση του χώρου εργασίας, του κλάδου, πιθανών εναλλακτικών εμπειριών

σε άλλους κλάδους – χώρους – κύκλους εργασιακών σχέσεων, των ωφελημάτων-απολαβών, της ασφάλειας-αβεβαιότητας, της διάθεσης κινητικότητας κλπ. Το αποτέλεσμα είναι ότι κανένας δεν είναι πλήρως ικανοποιημένος και κανένας δεν θα ήθελε τα παιδιά του να έχουν την ίδια θέση εργασίας. Ωστόσο μια μεγάλη μερίδα δηλώνει σχετικά ικανοποιημένη από τις συγκεκριμένες συνθήκες εργασίας στην επιχείρηση που εργαζόταν και τον εργοδότη, επιμένοντας κυρίως *στο «μας βλέπει ως ανθρώπους»*. Αυτό προκύπτει κυρίως σε εργαζόμενες σε βιοτεχνίες ιματισμού, όπου όπως ήδη είδαμε διατηρούνταν ένας ιδιαίτερος κύκλος εργασιακών σχέσεων «συναδελφικότητας», «κουμπαριάς», προσωπικών σχέσεων που αμβλύνουν τη ταξική αντίθεση. Αντίθετα οι εργαζόμενοι δηλώνουν λιγότερο ικανοποιημένες από την εργασία τους απέναντι σε περισσότερο απρόσωπες – γραφειοκρατικές μορφές ελέγχου, που συχνότατα συνδέονται με εφαρμογές συστημάτων αμοιβής – παραγωγικότητας. Στις τελευταίες όμως μονάδες παρατηρείται καλύτερη αμοιβή εργασίας που στην πράξη λειτουργεί ως καθοριστικό κίνητρο, ώστε οι εργαζόμενοι να επιλέγουν τις αντίστοιχες θέσεις εργασίες, που «τουλάχιστον …πληρώνονται καλύτερα» και είναι σίγουροι ή σχεδόν σίγουροι ότι θα «…πάρουμε τα λεφτά μας», θα ξεφύγουμε από το «..έναντι».

Γενικά δεν φαίνεται και πάλι να επιβεβαιώνεται κάποια συνάρτηση του είδους, όσο περισσότερο δυσαρεστημένος είμαι, τόσο περισσότερο συνδικαλίζομαι, αντίθετα η ικανοποίηση από την εργασία που δήλωσαν οι ψηφοφόροι των συνδικάτων είναι μεγαλύτερη απ' αυτή που συναντήσαμε από ασυνδικάλιστους. Οι εργαζόμενοι στα γραφεία της Π-Π εργάζονταν σε ασύγκριτα καλύτερες συνθήκες και με πολύ μεγαλύτερες αμοιβές, ενώ όπως είδαμε ήταν καθολικά συνδικαλισμένοι, αντίθετα από την πλειοψηφία του κλάδου. Από την άλλη μεριά ο συνδικαλισμός, εξ ορισμού, νομιμοποιείται αναφορικά με εργασιακά προβλήματα, με την αίσθηση δυσαρέσκειας και ανάγκη άμβλυνσης της με συλλογική προσπάθεια. Συνεπώς ο συνδικαλισμός αιτιολογείται από την συλλογική εργατική δυσαρέσκεια αλλά η τελευταία από μόνη της είναι ανεπαρκής για μια ολοκληρωμένη ερμηνεία του. Για να λάβει συνδικαλιστική διέξοδο η δυσαρέσκεια απαιτούνται μια σειρά προϋποθέσεις – ανοχές – «προνόμια» έτσι ώστε τελικά να συνδικαλίζονται όχι οι λιγότερο «προνομιούχοι» αλλά οι περισσότερο «προνομιούχοι». Το παραπάνω μας οδηγεί σε μια σχέση κόστους – οφέλους, την οριοθέτηση των επιλογών και της σημασιολόγησης τους, ευρύτερα στη λογική επιλογή.

Ως προς το βάρος της λογικής επιλογής ρωτήσαμε έναν κύκλο ερωτήσεων σχετικά με το πώς αποφάσισαν να συνδικαλιστούν και να ψηφίσουν, εκτιμήσεις για τους λόγους που οι συνάδελφοι συνδικαλίζονται ή ψηφίζουν ή απέχουν, τις εμπειρίες τους από το συνδικαλισμό και τις αξιολογήσεις τους κλπ. Το αποτέλεσμα ήταν εξόχως ενδιαφέρον, αφού εκτός από την περίπτωση των γραφείων της Π-Π, οι εργαζόμενοι δεν φαίνεται να έχουν εμπειρία θετικής βοήθειας από το συνδικαλισμό για κάποιο προσωπικό τους πρόβλημα, ούτε σοβαρές ελπίδες ότι αυτό θα γίνει στο μέλλον. Στην πράξη λοιπόν φαίνεται ότι σε γενικές γραμμές (στα κλαδικά σωματεία) δεν επιβεβαιώνεται το σχήμα: «είμαι συνδικαλισμένος γιατί έτσι υπεράσπισα τον εαυτό μου και ελπίζω να τον υπερασπιστώ στο μέλλον».

Ελάχιστοι ψηφοφόροι – συνδικαλισμένοι, είναι στοιχειωδώς ενήμεροι για τα ζητήματα του κλάδου, που επεξεργάστηκε το κλαδικό συνδικαλιστικό κίνημα, για παράδειγμα σχεδόν καθένας δεν γνωρίζει τη περίφημη πολυινική συμφωνία (MFA) και τον «εθνικό φορέα». Το μόνιμα επαναλαμβανόμενο σλόγκαν «συνδικαλίζομαι

γιατί έτσι υπερασπίζομαι τα συμφέροντα μου ως εργαζόμενος» μοιάζει περισσότερο ως νομιμοποιητική, εκ των υστέρων, ιδεολογικοποίηση μιας πρακτικής, ως αποδοχή της καταστατικής – νομιμοποιητικής έγκλησης των συνδικάτων. Εν πάση περιπτώσει προκύπτει μια φανερή αντίφαση συμμετοχής σε συνδικαλιστικές δραστηριότητες στο όνομα των συνδικαλιστικών – εργατικών συμφερόντων, ενώ είναι περιορισμένες ή και ανύπαρκτες οι ελπίδες πράγματι οι ίδιοι οι συνδικαλισμένοι να ωφεληθούν άμεσα από το συνδικαλισμό τους.

Γενικότερα οι ερωτώμενοι ήταν κριτικοί για τα συνδικάτα και ειδικότερα για το συνδικάτο στο οποίο ψήφιζαν. Σε ερώτηση για το πώς θα βαθμολογούσαν το συνδικάτο, την ομοσπονδία, τη ΓΣΕΕ, με κλιμακα από 1-10, η βαθμολογία σπάνια ήταν 10, ενώ κυριαρχούσε το 7-8 με αλαφρά, κατά μέσο όρο, υπεροχή του συνδικάτου και λιγότερο της ΓΣΕΕ. Ωστόσο σε μια συζήτηση που με πολλούς τρόπους επιδιώχθηκε, ώστε να εντοπιστούν συγκεκριμένα προβλήματα, ή να προταθούν εναλλακτικές θεματολογίες και θέσεις δεν υπήρξε ανταπόκριση. Από την άλλη μεριά, αρκετοί δήλωσαν αυθόρμητα ως θετικό των συνδικάτων ότι "υπάρχουν" ή ότι «έστω υπάρχουν», ότι αν δεν υπήρχαν, τα πράγματα θα ήταν χειρότερα, συνεπώς στη συγκυρία διαφαίνεται μια διάθεση τουλάχιστον να μην πάνε χειρότερα τα πράγματα, φαινόμενο εύλογο καθώς αναφερόμαστε στην αρχή της μεγάλης κρίσης του κλάδου (αρχές '90). Γενικότερα φαίνεται διευρυμένη η προσκόλληση στην αξία του συνδικαλισμού «αφ' εαυτής», το «ψηφίζω για να υπάρχει το συνδικάτο», κάτι που όπως είδαμε έχει επισημάνει με έμφαση για τις οργανώσεις της εργασίας ο C. Offe και μας παραπέμπει και πάλι στο ζήτημα της παράδοσης – ιδεολογίας.

Για το ζήτημα της παράδοσης – ιδεολογίας, εκτός από τους συναφείς παραπάνω κύκλους ερωτήσεων, διερευνήσαμε την καταγωγή, τη πολιτική – ιδεολογική ταυτότητα των συνδικαλισμένων – ψηφοφόρων, τη σχέση συνδικαλισμού και εργασιακού κοινοτισμού, το βάρος της εργατικής – συνδικαλιστικής παράδοσης του κλάδου, την αξιολόγηση σύμμαχων – αντιπάλων. Αποδείχθηκε ότι ενώ στη περίπτωση των γραφείων της Π-Π, με τη καθολική συνδικαλιστική συμμετοχή, οι πολιτικοιδεολογικές ταυτότητες ποικίλουν, στα κλαδικά σωματεία, με την μικρή συνδικαλιστική οργανωτικότητα, οι ψηφοφόροι έχουν σαφή αριστερόστροφη πολιτικο-ιδεολογική ταυτότητα, όπως εξάλλου αποδεικνύεται και από τα τελικά αποτελέσματα των εκλογών[939]. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι η κυριαρχία της ΕΣΑΚ στα κλαδικά σωματεία και τελικά στην ομοσπονδία δεν προέρχεται από το ότι οι εργαζόμενοι – συνδικαλισμένοι ψηφοφόροι, ανεξάρτητα από πολιτική – ιδεολογική ταυτότητα, υπερψηφίζουν τους συνδικαλιστές της ΕΣΑΚ, αλλά από το ότι προσέρχεται να ψηφίσει μόνο μια κατηγορία εργαζομένων, που θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί ως "ψηφοφόροι της ΕΣΑΚ". Ο συνδικαλισμός είναι επιλεκτικός και φαίνεται να λειτουργεί όλο και περισσότερο το πολιτικό φίλτρο. Από την άλλη μεριά δεν εκλείπουν εντελώς οι περιπτώσεις εργαζομένων που προσέρχονται να ψηφίσουν "παρασυρόμενοι" – "προσελκυόμενοι" από κάποιον συνάδελφο – συναδέλφισσα του χώρου εργασίας, συχνότατα υποψήφια για τη διοίκηση: «*Ηρθα να ψηφίσω τη (...), δουλεύουμε μαζί...*». Επίσης δεν λείπουν, απαξιωτικοί χαρακτηρισμοί για συναδέλφους που δεν συνδικαλίζονται ή δεν ψηφίζουν, στα κλαδικά σωματεία, όπου είχε και νόημα η σχετική συζήτηση. Η συνήθης έκφραση για τους «άλλους» - μη

[939] Στα 1992 επικράτησε συντριπτικά η συνδικαλιστική παράταξη του τότε ενιαίου ΣΥΝ. Στη συνέχεια, στα μέσα της δεκαετίας του '90, θα κυριαρχήσει η ΕΣΑΚ (ΚΚΕ) με ποσοστά που ξεπερνούν το 90%.

συνδικαλισμένους – ψηφίσαντες ήταν το «δεν καταλαβαίνουν», που είχε και χροιά καθυστέρησης, κατά το «εμείς» που καταλαβαίνουμε ... και αυτοί που δεν ... καταλαβαίνουν.

Ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα ευρήματα μας, είναι ότι οι αριστεροί – συνδικαλισμένοι – ψηφοφόροι ουσιαστικά δεν είχαν μνήμη κλαδικών αγώνων, πράγμα που μόνο εν μέρει αιτιολογείται από τη σχετικά μικρή ηλικία, ειδικά στην ένδυση. Οι ψηφοφόροι που συναντήσαμε δεν κατάγονται από εργαζόμενους στο κλάδο, εκτός από τη περίπτωση των γραφείων της Π-Π, λόγω της παραδοσιακής πολιτικής της επιχείρησης για "οικογενειακές" προσλήψεις. Στα δύο κλαδικά σωματεία, ακόμα και σχετικά ηλικιωμένοι εργαζόμενοι, ως προς τη συνδικαλιστική ιστορία, έδειχναν σχεδόν πλήρη άγνοια, κάποιοι μάλιστα ανέφεραν τους αγώνες των γαζωτριών του Σικάγο στα τέλη του 19ου αιώνα, χωρίς να αναφέρουν την αναρχική χροιά του κινήματος. Ουσιαστικά στο λόγο τους αναπαράγεται αυτό που έχει προβάλει συστηματικά το σωματείο και η ομοσπονδία στις προκηρύξεις της πρωτομαγιάς, στο πλαίσιο της "κομματικής", της "διδαγμένης" ιστορίας, δεν υπάρχει μια αίσθηση συνέχειας, μια "ζωντανή" εργατική συνδικαλιστική παράδοση.

Το παραπάνω εύρημα, συνάδει με την ευρύτερη εικόνα για τη συνδικαλιστική μνήμη που διαμορφώσαμε σε όλη την έρευνα μας, συνεπώς αντιμετωπίζεται ως ένδειξη ενός χαρακτηριστικού του κλαδικού συνδικαλισμού. Το ίδιο φαινόμενο αντιμετωπίσαμε και στις νεαρότατες συνδικαλίστριες της ένδυσης, που αναφέρουν για τον Χ. Γαλανόπουλο, ότι έχουν ακουστά για έναν «εργατοπατέρα»! ενώ κανένας δεν φαίνεται να ξέρει οτιδήποτε για το κλαδικό εργατικό ΕΑΜ, το 1946 το 1964, ενώ ούτε συζήτηση δεν μπορεί να γίνει για προπολεμικούς αγώνες. Επιβεβαιώνεται λοιπόν μια εκτίμηση για την έλλειψη μιας εργατικής συνδικαλιστικής παράδοσης, φαινόμενο στο οποίο αναφερθήκαμε ειδικά παραπάνω, με αφορμή το συνδικαλισμό στη Βαμβακουργία Βόλου, όπου επίσης ουσιαστικά δεν υπάρχει εργατική μνήμη ως παράδοση αγώνων. Στη μόνη περίπτωση πόλης που διαπιστώσαμε κάποια εξαιρετικά χαλαρή – ασαφή εργατική συνδικαλιστική μνήμη, στη Νάουσα, οι εργαζόμενοι βλέπουν το άγαλμα του εκτελεσθέντος προέδρου του εργατικού κέντρου, κλωστοϋφαντουργού, αλλά ακόμα και οι ηγετικοί τοπικοί συνδικαλιστές, αγνοούν λεπτομέρειες για το τι ακριβώς συνέβη.

Με την ευκαιρία, αναφέρουμε ότι στην ομοσπονδία του Ιματισμού, καταχωνιασμένο στα ντουλάπια της ομοσπονδίας, βρήκαμε στα τέλη της δεκαετίας του '80, ένα λάβαρο της ομοσπονδίας, σχεδόν σάπιο, με την εικόνα της Αγ. Ευθυμίας, προστάτιδας του κλάδου στη μικρασιατική παράδοση. Κανείς από τους παλαιότερους και φυσικά τους νεότερους συνδικαλιστές δεν ήξερε λεπτομέρειες για το λάβαρο, εκτός από το ότι κάποια είχε ακούσει ότι την εικόνα που επικολλήθηκε στο λάβαρο έφεραν Μικρασιάτες ραπτεργάτες. Ακόμα και ο Χ. Γαλανόπουλος (ο ιστορικός ηγέτης της ραπτεργατικής αριστεράς) δεν θυμόταν τίποτα για λάβαρο, που τελικά παράμεινε να σαπίζει στο ντουλάπι και τελικά πετάχτηκε στα σκουπίδια, κατά τη διάρκεια της τελευταίας μετακόμισης. Γενικά στο κλαδικό συνδικαλιστικό κίνημα δεν υπάρχει ουσιαστικά ζωντανή εργατική – συνδικαλιστική παράδοση, δεν υπάρχει μια αίσθηση συνέχειας, δεν υπάρχουν σύμβολα – κώδικες μιας εργατικής μνήμης. Αντίθετα στο τρέχοντα ευρωπαϊκό κλαδικό συνδικαλισμό ο κάθε λογής "εκμοντερνισμός" και αναπροσαρμογές δεν εμποδίζουν τα ιστορικά συνδικάτα να προβάλουν την ιστορική συνέχεια, να διατηρούν τις παραδοσιακές κόκκινες σημαίες τους κλπ.

Για να επιστρέψουμε στη έρευνα των «φηφισάντων», ως προς την διατύπωση γνώμης για συμμάχους – αντιπάλους είναι σημαντικό ότι οι "Πειραϊκάριοι" αισθάνονται περισσότερο κοντά στους δημόσιους υπάλληλους λίγο περισσότερο από τους εργάτες του κλάδου, πράγμα αναμενόμενο, αφού εν μέρει αισθάνονται και αντιμετωπίζονται ως δημόσιοι υπάλληλοι. Αντίθετα οι συνδικαλισμένοι – ψηφοφόροι των κλαδικών σωματείων δείχνουν να αισθάνονται αλληλέγγυοι με τους βιοτέχνες σχεδόν όσο με τους «εργάτες γενικά» και λιγότερο με τους εργαζόμενους στις προβληματικές. Όλοι βέβαια αισθάνονται ως αντιπάλους τους βιομήχανους αλλά οι παραπάνω διαφορές στην αίσθηση συμμαχιών, αποδεικνύουν όχι μόνο την ουσιαστική διάρρηξη του κλαδικού συνδικαλισμού ως "εμείς" κόντρα στο εργοδοτικό "αυτοί" αλλά διασπά και το "αυτοί". Το ζήτημα μας απασχόλησε προηγουμένως με αφορμή την έρευνα του ΕΚΚΕ για τη πολιτική κουλτούρα και τις ερμηνείες του Γ. Μαυρογορδάτου, ο οποίος εστίαζε την προσοχή του στο ότι οι Έλληνες έδειχναν να διαφοροποιούνται απέναντι στους βιομήχανους και τους βιοτέχνες, πράγμα που θεωρούσε ένδειξη ταξικής ασάφειας. Κατά τη γνώμη μας τα ζητήματα ταξικής ασάφειας και χαλαρού ταξικού αυτοπεριορισμού υφίστανται ως προς τη σχετική συμπάθεια των βιοτεχνών, που παρατηρείται με έμφαση στην ένδυση και αιτιολογείται από τον ειδικό κύκλο εργασιακών ανθρώπινων σχέσεων, όπως και τη δυνατότητα ή έστω την διευρυμένη αυταπάτη κινητικότητας από τη μισθωτή εργασία στην μικροεπιχειρηματικότητα.

Όλοι οι ερωτώμενοι, με μεγαλύτερη, ή μικρότερη έμφαση, εκδήλωσαν την άποψη ότι ήταν εκμεταλλευόμενοι, ωστόσο κανείς δεν χρησιμοποίησε αυθόρμητα την έννοια «υπεραξία», ή «κεφάλαιο». Αυτό νομίζουμε σχετίζεται κυρίως με το ότι οι παραπάνω όροι απουσιάζουν και από το συνδικαλιστικό λόγο της περιόδου. Ωστόσο εμφανίστηκε και μια δυσαρέσκεια να συζητηθεί το θέμα των κοινωνικών τάξεων και γενικά να συζητηθεί οτιδήποτε που σχετιζόταν με την έννοια «εργατική τάξη», παρότι η έννοια – κώδικας «εργατική τάξη» εμφανίζεται συχνότατα στο συνδικαλιστικό λόγο. Οι ερωτώμενοι, έλεγαν «είμαστε εργάτες», ή «είμαστε εργαζόμενοι», μας δημιουργήθηκε μάλιστα η εντύπωση ότι αρνούνταν να απαντήσουν σε οποιαδήποτε ερώτηση θύμιζε «εξετάσεις πολιτικού μαθήματος». Έτσι σπάνια κατορθώσαμε να «ανοίξουμε» συζήτηση γύρω από το αν σήμερα ισχύει το ότι οι εργάτες έχουν να χάσουν μόνο τις αλυσίδες τους». Έδειχναν αυτό να το έχουν ξαναακούσει, αλλά απαντούσαν καταφατικά στην ερώτηση με έντονη δυσαρέσκεια και απέφευγαν να συζητήσουν οτιδήποτε σχετικό. Η έκφραση «είμαστε εργάτες», δεν χρησιμοποιήθηκε καθόλου από τους εργαζόμενους στα γραφεία της Π-Π, όπου αυτοαποκαλούνταν «υπάλληλοι» ή εργαζόμενοι. Αλλά ακόμα και οι εργάτες και εργάτριες των κλαδικών σωματείων, στο «εργάτες», δεν έδιδαν ένα τόνο υπερηφάνειας, παρά μια αίσθηση συνειδητοποίησης μιας υποβιβασμένης θέσης.

Οι παραπάνω πλευρές, της συνείδησης συνδικαλισμένων εργατών, εξ ορισμού δεν μπορούν να αναχθούν για το σύνολο των εργαζόμενων, ούτε καν για το σύνολο των συνδικαλισμένων, ούτε για το σύνολο των ψηφισάντων. Φωτίζουν ορισμένες πλευρές της συνείδησης της ενεργής συνδικαλιστικής βάσης των κλαδικών σωματείων, που πλέον κυριαρχούν στο συνδικαλισμένο κλάδο και καθορίζουν τη πλειοψηφία της διοίκησης της ομοσπονδίας, ουσιαστικά τη "ταυτότητα", το λόγο και τη πράξη της ομοσπονδίας. Ακόμα και η παραπάνω συνδικαλιστική βάση, όπως είδαμε, χαρακτηρίζεται από μάλλον χαλαρή αριστερή ιδεολογική συγκρότηση, δεν ασχολείται ή έστω δεν γνωρίζει σχεδόν τίποτα για την κλαδική συνδικαλιστική στρατηγική, δεν έχει γνώση ούτε καν των σοβαρών διεθνών εξελίξεων που εν πολλοίς

καθορίζουν και την πορεία του κλάδου. Με αυτά ουσιαστικά ασχολούνται, όσο ασχολούνται, οι συνδικαλιστές, με τους οποίους θα ασχοληθούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια.

4.3.4.4 Οι συνδικαλιστές και οι παρατάξεις

4.3.4.4.1 Η σημασία της έρευνας των συνδικαλιστών

Οι συνδικαλιστές απασχόλησαν συνολικά την παρούσα έρευνα, τόσο ως ειδική κατηγορία των εργαζομένων στον κλάδο, όσο και ως προσωποποιήσεις του συνδικαλιστικού μηχανισμού και αξιοποιήθηκαν εκτός των άλλων για τη συλλογή γραπτών και προφορικών μαρτυριών, για την γνώση, αξιολόγηση και ερμηνεία εργασιακών και συνδικαλιστικών φαινομένων. Μεταξύ άλλων, ιδιαίτερη σημασία είχε η άμεση συμμετοχή μας σε ένα τρίμηνο σεμινάριο που διενεργήθηκε το 1981 και συμμετείχαν 100 συνδικαλιστικά στελέχη σωματείων της Αθήνας στο οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως. Όπως επίσης αναφέραμε, παρόμοιες συζητήσεις είχαμε την ευκαιρία να κάνουμε με όλους σχεδόν τους συνδικαλιστές της ομοσπονδίας, αλλά και πάρα πολλούς εργαζόμενους συνδικαλισμένους ή μη, συμμετέχοντας στα επαρχιακά σεμινάρια, περιοδείες, κλπ. Η έκθεση και ερμηνεία των φαινομένων, γεγονότων, διαδικασιών που περιγράφονται δεν αποτελεί αποτέλεσμα απλώς συμμετοχικής παρατήρησης, αλλά αποτέλεσμα της ενεργού συμμετοχής μας στο συνδικαλισμό, της συστηματικής συμμετοχής μας σε όλες σχεδόν τις ομοσπονδιακές συνδικαλιστικές διαδικασίες. Το παραπάνω γεγονός και η χρονική εγγύτητα των διαδραματιζόμενων γεγονότων, μας αναγκάζει να μην εκθέσουμε το σύνολο του διαθέσιμου υλικού μας, περιοριζόμενοι στις γενικές τάσεις και ορισμένα ενδεικτικά γεγονότα.

Όπως είδαμε κατ' επανάληψη, στον ελληνικό συνδικαλισμό, η οργανωτική ενότητα και αυτονομία της εργασίας στο κύτταρο του σωματείου, είναι ουσιαστικά ψευδεπίγραφη, λόγω της πολύπλοκης εξάρτησης από το κράτος, της πληθώρας σωματείων και του κομματισμού. Από τη δεκαετία του 1920, δεν υπάρχουν οργανικοί δεσμοί μεταξύ κόμματος – συνδικάτου, όπως σε άλλα εθνικά παραδείγματα, ή έστω σε άλλες παραδόσεις, αλλά δεν έχουν λείψει οι ουσιαστικές εξαρτήσεις από τα κόμματα, μάλιστα όχι μόνο τα «εργατικά» κόμματα. Βέβαια το φαινόμενο δεν εκδηλώνεται με την ίδια ένταση σε όλες τις περιόδους, ούτε αφορά όλες τις παρατάξεις – κόμματα στον ίδιο βαθμό. Οι περιπτώσεις μεγαλύτερης αυτοτέλειας συνδικαλιστών εκδηλώνονται ως ένα σημείο σε συνδικαλιστές της ΕΔΑ, στην περίοδο του εργοστασιακού συνδικαλισμού της μεταπολίτευσης και στις περιόδους κρίσεων στα κόμματα, όπως του ΠΑΣΟΚ στα μέσα του '80 και του ΚΚΕ στα τέλη του '80. Από την άλλη μεριά οι παραδοσιακοί «εργατοπατέρες» δεν είχαν άμεση κομματική εξάρτηση, ενώ υπάρχουν περιπτώσεις που ηγετικοί συνδικαλιστές ήρθαν σε σύγκρουση με τις αποφάσεις των κομμάτων τους, ειδικά στον Ιματισμό. Η πλέον σημαντική περίπτωση, όπως αναφέραμε ήταν η «ανυπακουή» του Χ. Γαλανόπουλου προς το ΚΚΕ Εσωτερικού και η αναγνώριση του συνεδρίου που ουσιαστικά τον «καθαιρούσε». Στο επίπεδο του συνδικαλιστικού λόγου, η πλέον σημαντική περίπτωση είναι η σκληρότατη καταγγελία των «καρεκλοκεύνταυρων» της κυβέρνησης της ΝΔ, από τη ΔΑΚΕ της Π-Π.

Παρά τις παραπάνω περιπτώσεις, η γενική τάση είναι εξάρτηση των συνδικάτων από τα κόμματα. Στη μεταπολίτευση, τα κόμματα συναρτώνται με τα συνδικάτα όχι μόνο μέσω της ευρύτερης πολιτικοϊδεολογικής κατεύθυνσης- καθοδήγησης, αλλά ακόμα και με την ουσιαστική υπόδειξη (και επιβολή) των προσώπων της συνδικαλιστικής ηγεσίας. Παράλληλα με τη πληθώρα των σωματείων, που διασπούν την ήδη παραγωγικά κατατμημένη εργασία, ο κομματισμός ουσιαστικά διασπά το ίδιο το σωματείο σε επιμέρους συγκροτημένες ομάδες - «υπο-σωματεία», ανάλογα με τις ισχύουσες συνδικαλιστικές - κομματικές τάσεις. Με τον ίδιο περίπου τρόπο λοιπόν, που για παράδειγμα στην Ιταλία, η FILTA, η UILTA και η FILTEA συνεννοούνται για κοινή δράση, σε εθνικό επίπεδο, στην Ελλάδα συνεννοούνται η ΠΑΣΚΕ, η ΔΑΚΕ, η ΕΣΑΚ κλπ για κοινή δράση στο ίδιο σωματείο. Μάλιστα στη σύγχρονη περίοδο η ενότητα των Ιταλικών συνδικάτων στη δράση, όπως και η αυτονόμηση από κράτος και κόμματα, είναι πολύ πιο εύκολη από την ενότητα των ελληνικών παρατάξεων, μέσα στην ίδια, δια νόμου «αυτόνομη», οργανωτική δομή. Στην ελληνική περίπτωση οι παραπάνω συνεννοήσεις γίνονται άτυπα σε επίπεδο κομματικών ηγεσιών και με πλήρως γραφειοκρατική νομιμότητα στα πολυάριθμα συνδικαλιστικά όργανα κάθε μορφής.

Οι γενικές συνελεύσεις είναι πλέον σπανιότατες και αναπαράγουν τις ρητορικές διαμάχες των ηγετικών συνδικαλιστών, ενώ τα αποτελέσματα των ψηφοφοριών είναι δεδομένα από τη σύνθεση του ολιγομελούς «ακροατηρίου» των ενεργών παραταξιακών μηχανισμών. Σε ορισμένες μόνο ακραίες συγκυρίες, όπως για παράδειγμα η επικείμενη παύση λειτουργίας επιχείρησης, λειτουργεί ένα καθολικό συνδικαλιστικό προσκλητήριο και συχνότατα καταλήγει στο "συνδικαλισμό των κλειστών εργοστασίων". Σε αυτές τις περιπτώσεις αμβλύνονται οι παραταξιακοί ανταγωνισμοί, η αίσθηση του εχθρικού – απειλητικού "αυτοί" οδηγεί στην ένταση της ταύτισης ενός συχνά απελπισμένου "εμείς", αλλά τα όρια επιτυχούς δράσης είναι πλέον περιορισμένα. Σε αυτές τις περιπτώσεις συνήθως περνάμε από τη φάση της ριζοσπαστικής μαχητικότητας, στη φάση της αμηχανίας και τελικά στη φάση της πλήρους υποχώρησης, με συχνά απομονωμένους ορισμένους μοναχικούς, μαχητικούς συνδικαλιστές. Η περίπτωση της Π-Π Γαβριήλ, που αναφέραμε προηγουμένως, είναι το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα.

Εκτός από τις ειδικές παραπάνω συγκυρίες, που αφορούν κυρίως επιχειρησιακά σωματεία, συγκροτείται και αναπαράγεται ένας μειοψηφικός συνδικαλισμός όπου ορισμένοι εργαζόμενοι εξουσιοδοτούν τις κομματικές ηγεσίες του χώρου εργασίας – περιοχής να αποφασίζουν στο όνομα των εργαζομένων. Ενώ θεωρητικά όλοι οι εργαζόμενοι, ενός χώρου εργασίας, ανεξάρτητα από πολιτικές - ιδεολογικές προτιμήσεις, ανήκουν στο ίδιο σωματείο, το σωματείο είναι συνήθως κομματικοποιημένο, έχει μειοψηφίες και πλειοψηφίες και συχνά σαφή πολιτικο-κομματική ταυτότητα – ιδεολογία, που επιβάλλεται από την κυρίαρχη παράταξη. Από την άλλη μεριά ενώ όλα τα σωματεία ανήκουν στην ίδια ομοσπονδία, για όλο τον κλάδο, η ομοσπονδία είναι ανοιχτά κομματικοποιημένη και έχει σαφή πολιτικό προσανατολισμό. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά της κομματικής παθογένειας ως ένα σημείο αμβλύνθηκαν στη δεκαετία του ΄80, λόγω της μαζικής εργατικής συμμετοχής και στις συνδικαλιστικές διαλογικές διαδικασίες, της ίδιας της δυναμικής του εργατικού συνδικαλισμού, που ουσιαστικά βγαίνει από την μισο-παρανομία. Από την άλλη μεριά ακριβώς στη δεκαετία του '80 οι ανοιχτές επεμβάσεις των κομμάτων και κυρίως οι παρεμβάσεις του κράτους - κυβέρνησης, θα συμβάλουν καθοριστικά σε αυτό που επιτυχημένα ονομάστηκε ως η «μεγάλη ευκαιρία που χάθηκε».

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, στην Ελλάδα η κάθε φορά στρατηγική ή έστω τακτική σε επίπεδο κλάδου, είναι άμεσα εξαρτημένη με το κάθε φορά αποτέλεσμα των εκλογών για την ομοσπονδιακή διοίκηση. Ουσιαστικά όταν λέμε κλαδικό συνδικαλιστικό κίνημα εννοούμε ομοσπονδία και όταν λέμε ομοσπονδία εννοούμε την ηγετική παράταξη ή ίσως τη συμμαχία των κομματικών στελεχών - ηγετών των παρατάξεων που αποτελούν το προεδρείο. Σε τελική ανάλυση λοιπόν η αναφορά στο σύγχρονο κλαδικό εργατικό συνδικαλισμό, δηλαδή στην ΟΕΚΙΔΕ σημαίνει τους συνδικαλιστές της ΟΕΚΙΔΕ ή μάλλον το προεδρείο της ΟΕΚΙΔΕ. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι το κάθε φορά προεδρείο της ΟΕΚΙΔΕ χαρακτηρίζει συνολικά τους συνδικαλισμένους εργαζόμενους, πολύ περισσότερο, όλους τους εργαζόμενους του κλάδου. Η ΟΕΚΙΔΕ υποτίθεται ότι εκπροσωπεί όλους τους εργαζόμενους, ωστόσο στην πράξη το να χαρακτηρίσουμε τους εργαζόμενους του κλάδου από τον ομοσπονδιακό συνδικαλιστικό λόγο είναι φανερά αδόκιμο, ή μάλλον αστείο, όπως έγραφε η Λ. Λεοντίδου για την αντίστοιχη σύγκριση μεταπολεμικών εργατών και ΓΣΕΕ του Μακρή. Αυτό φαίνεται αυτονόητο αλλά συχνά παρακάμπτεται στις προσπάθειες έρευνας με άξονα τη τάξη και τα ταξικά συμφέροντα. Με βάση το παραπάνω "αυτονόητο", δεν συμφωνούμε με τον Α. Μοσχονά, που αναζητεί ταξικά συμφέροντα και ταξική συνείδηση, ως προς την ΕΟΚ, με βάση τα κείμενα - ανακοινώσεις ομοσπονδιακών συνδικάτων ή τις συνεντεύξεις - συζητήσεις με ηγετικούς συνδικαλιστές. Ο Α. Μοσχονάς παρουσιάζει ως ταξική τοποθέτηση, μεταξύ άλλων, το τι ανέφεραν ορισμένοι συνδικαλιστές (και της ΟΚΕ) οι οποίοι είναι προφανές ότι ανήκουν σε συγκεκριμένους πολιτικούς χώρους - παρατάξεις και αναπαράγουν τη «γραμμή». Οι επιμέρους αποχρώσεις των απαντήσεων από συνδικαλιστές της ίδιας παράταξης, δεν σημαίνουν κάποια διαφορετική συνδικαλιστική διαμεσολάβηση, ότι δήθεν οι παραπάνω εκφράζουν διαφορετικές τάσεις εργαζομένων, αλλά αντίθετα μαρτυρούν τις προσωπικές ιδιορρυθμίες των συνδικαλιστών στην αναπαραγωγή της κομματικής «γραμμής». Ας μας επιτραπεί μάλιστα να γράψουμε το ότι είμαστε σχεδόν σίγουροι για το ποιοι ακριβώς συνδικαλιστές απάντησαν, όπως γνωρίζουμε και ποιοι συνδικαλιστές και πως έγραφαν τις ανακοινώσεις της ΟΚΕ ή της ΠΟΕΥΙ και της ΟΕΚΙΔΕ.

Ας αποδώσουμε λοιπόν το συνδικαλιστικό λόγο της ομοσπονδίας σε αυτούς που πραγματικά τον εκφέρουν, τους συνδικαλιστές της, ή ακόμα καλύτερα τα κόμματα των συνδικαλιστών, όπως διαμεσολαβούνται από τα κομματικά στελέχη – συνδικαλιστές. Φυσικά στην παραπάνω διαμεσολάβηση παρεμβαίνουν και οι εργαζόμενοι, ειδικά οι συνδικαλισμένοι εργαζόμενοι που συμμετέχουν στις συνδικαλιστικές αρχαιρεσίες. Ο τρόπος παρέμβασης των εργαζομένων, είναι έμμεσος, κυρίως δια της εκλογής αντιπροσώπων της συνδικαλιστικής «πυραμίδας», οι οποίοι με τη σειρά τους εκλέγουν άλλους αντιπροσώπους κ.ο.κ. Με βάση το παραπάνω, για να καταλάβουμε το νόημα της ομοσπονδιακής συνδικαλιστικής πράξης και τον αντίστοιχο λόγο, δεν μπορούμε να καταφύγουμε κυρίως στους εργάτες, αλλά στην ολιγομελή συνδικαλιστική ηγεσία, να καταλάβουμε το ποιοι άνθρωποι ήταν και είναι η συνδικαλιστική ηγεσία. Αυτό σε γενικές γραμμές συμβαίνει και στην περίοδο της ΟΚΕ πριν το 13^{ο} συνέδριο, με τη δεξιόστροφη διοίκηση και μετά το 13^{ο}, με την αριστερόστροφη διοίκηση. Ειδικά για τη σύγχρονη περίοδο, που αναφερόμαστε σε αυτό το κεφάλαιο, μας ενδιαφέρουν οι νέες συνδικαλιστικές δυνάμεις που έρχονται στο προσκήνιο, ή μάλλον οι κομματικοί μηχανισμοί που έρχονται στο προσκήνιο, επιλέγουν συνδικαλιστές και εκπροσωπούνται από συνδικαλιστές.

4.3.4.4.2 Τα χαρακτηριστικά των συνδικαλιστών

Από τη μεταπολίτευση, το ιδεολόγημα της δήθεν ανεξαρτησίας από κόμματα - κράτος – εργοδότες, που προβάλλεται από τους παραδοσιακούς «εργατοπατέρες», ακριβώς επειδή το χρησιμοποιούν οι ίδιοι άνθρωποι και οι ίδιες συνδικαλιστές δομές, είναι πλέον ένα «καμένο χαρτί». Μαζί του όμως «καίγεται» και η γνήσια διάθεση κάποιας ανεξαρτησίας από τη κομματική καθοδήγηση, που επιζεί κυρίως σε παραδοσιακούς αριστερούς συνδικαλιστές της ΕΔΑ. Οι συνδικαλιστικές παρατάξεις είναι πλέον καθαρά κομματικές παρατάξεις, όχι δηλαδή τάσεις που προέκυψαν από συνθέσεις και αντιθέσεις μέσα σε αυτό καθ' αυτό το συνδικαλισμό, αλλά διαχωρισμοί που επιβάλλουν τα κόμματα μαζί με τους συνδικαλιστές που θα τους υπηρετήσουν. Στο αρχικό διάστημα της μεταπολίτευσης, ως παρατάξεις, θα εμφανίζονται μόνον οι κομματικές τάσεις της αντιπολίτευσης στη κυβέρνηση της ΝΔ και το συνδικαλισμό της ΓΣΕΕ, που χαρακτηρίζεται ευρέως ως «κυβερνητικός» συνδικαλισμός, «πουλημένος», «χουντοδεξιός» κλπ. Η «ΓΣΕΕ του Καρακίτσου» εμφανίζεται αντίθετα ως επιμέρους παράταξη, για παράδειγμα ακόμα και σήμερα ο ιστορικός ηγέτης της ΕΔΑ και αργότερα του ΑΕΜ στον ιματισμό, ο Χ. Γαλανόπουλος, που με την ευκαιρία πράγματι αντιστάθηκε στην κομματική ισοπέδωση της περιόδου, αναφέρεται στις εκλογές στην ΠΟΕΥΙ της μεταπολίτευσης ως εξής: «Εκλέχθηκαν από τη ΓΣΕΕ οι (...), από το ΑΕΜ οι (...), από την ΕΣΑΚ οι (...).

Στην πορεία, οι συνδικαλιστές γίνονται όλο και περισσότερο συνδικαλιστές του «κομματικού σωλήνα», ως κομματικά στελέχη, που όχι μόνο τους ανατίθεται η «δουλειά» στα συνδικάτα, αλλά που ουσιαστικά αναδεικνύουν οι κομματικοί μηχανισμοί. Δεν πρόκειται λοιπόν για μια παραδοσιακή «χρέωση» καθηκόντων, όπως αυτή που συναντούμε σε όλη την ιστορία της συνδικαλιστικής αριστεράς, έως και την ΕΔΑ, ή έστω μέχρι τη περίοδο του '70, ούτε για μια επίσης παραδοσιακή ανάδειξη συνδικαλιστικών στελεχών από τα πλέον «πιστά» κομματικά στελέχη, που προσωποποιούσαν και συνήθως διεύρυναν τη συνδικαλιστική επιρροή της Αριστεράς. Ως ένα βαθμό και στην περίοδο μετά το 1981 - 1982 επαναλαμβάνεται το φαινόμενο μιας διευρυμένης εκλογικής απήχησης της αριστεράς σε «μαζικούς» χώρους (για παράδειγμα ορισμένα συνδικάτα του κλάδου) που εν μέρει οφείλεται στην ακτινοβολία, στις δυνατότητες, την προσωπικότητα των κομματικά «χρεωμένων». Αυτή όμως η προσωπική ακτινοβολία λειτουργούσε και αντίστροφα, δηλαδή οι χρεωμένοι με «μαζικά καθήκοντα» ως ένα σημείο αυτονομούνταν από τον κομματικό ιμάντα, εξέφραζαν την εκλογική τους βάση, μερικές φορές στα όρια της κομματικής γραμμής, ή και επηρεάζοντας τη κομματική γραμμή. Στην πορεία, σύμφωνα με την εκτίμηση - μαρτυρία του Κ. Μπακιρτζή, όλο και λιγότερο οι συνδικαλιστές θα «νομιμοποιούνται» από την ίδια την εργατική συνδικαλιστική βάση, άρα θα είναι και ολιγότερο υποχρεωμένοι να εκφράζουν την «εκλογική πελατεία» τους. Η πλέον χαρακτηριστική αναφορά στην αντίθεση κομματικού μηχανισμού και «χρεωμένων» «μαζικών» στελεχών, γίνεται στον Κ. Μπατίκα, ο οποίος αναφέρεται στον πλέον «πειθαρχημένο» χώρο του ΚΚΕ και που, όπως είδαμε προηγουμένως, εμφανίζεται να «μολύνεται» από τον αυθόρμητο ρεφορμισμό των μαζών που τελικά «μολύνει» το κόμμα.

Από το 1982 - 1983 και κυρίως μετά το 1985-1986, που η παραδοσιακή κομματική χρέωση εκτός από την κομμουνιστική αριστερά, αφορά περισσότερο και το ΠΑΣΟΚ

και αργότερα και τη Ν.Δ., ενώ συνεχίζεται η παραπάνω τάση αμφίδρομου επηρεασμού κόμματος - συνδικαλιστικής βάσης, ενισχύεται η τάση ασφυκτικού κομματικού ελέγχου τόσο στις «θέσεις» όσο και στα «πρόσωπα», έτσι ώστε οι συνδικαλιστικές εκλογές αποκτούν όλο και περισσότερο χαρακτηριστικά «κοινοβουλευτικού» τύπου. Στην πράξη λοιπόν, πίσω από τον ενωτικό, ενιαίο συνδικαλισμό, υποκρύπτεται μια συνύπαρξη τάσεων, που από τη μια καλούνται να υπηρετήσουν τον ενωτικό – μαζικό χαρακτήρα του συνδικάτου και από την άλλη να υλοποιούν τις κομματικές γραμμές. Οι παραπάνω αντιφάσεις οδηγούν συχνά σε ανοιχτές ή συγκαλυμμένες συνδικαλιστικές κρίσεις, που διαχειρίζονται πλέον οι «κεντρικές» πολιτικές ηγεσίες ή και κομματικές συμμαχίες και ως συνήθως, στις κρίσεις, επιστρατεύονται και τα δικαστήρια (κυρίως σε επίπεδο ΓΣΕΕ) όπως και οι σκληρότατοι κομματικοί «πειθαρχικοί» μηχανισμοί. Ως συνήθως, πίσω από τη συνδικαλιστική ιστορία του κλάδου, κρύβονται αρκετές προσωπικές ιστορίες συνδικαλιστών, μερικοί από τους οποίους έχουν βιώσει κάθε είδους κομματικές πιέσεις κριτικής, αυτό-λογοκρισίας, έως και απομόνωσης, ενώ από την άλλη, είναι αδιαμφισβήτητες οι προσωπικές και οικογενειακές «θυσίες», όσο και οι κάθε είδους «πειρασμοί» ανέλιξης και προσωπικών ωφελημάτων. Η συνδικαλιστική ιστορία και του κλάδου, είναι πλήρης προσώπων, που ως «κομματικοί» συνδικαλιστές, «έστησαν» συνδικάτα και κομματικούς μηχανισμούς στα συνδικάτα, για να αναλωθούν τελικά από τους μηχανισμούς που οι ίδιοι έστησαν.

Από την αρχική ομάδα των ηγετικών συνδικαλιστών των ομοσπονδιών, στις αρχές της δεκαετίας του '80, θα «αντέξουν» ως και τη δεκαετία του '90, ελάχιστοι, ενώ οι υπόλοιποι, όταν απομακρυνθούν από τον ενεργό συνδικαλισμό, σπανιότατα θα παραμείνουν ως εργαζόμενοι στον κλάδο. Αρκετοί θα απομακρυνθούν «πανηγυρικά», μερικές φορές με την υπόνοια πιθανής πολιτικής (κομματικής) διαφοροποίησης. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα, είναι ο Γ. Σαράντης, ο πρώτος πρόεδρος με την πλειοψηφία της ΕΣΑΚ στην ΠΟΕΥΙ, που θα απομακρυνθεί στο αμέσως επόμενο συνέδριο, με αμοιβαίες σκληρότατες καταγγελίες και διαπληκτισμούς που ανταλλάσσει με τον επερχόμενο νέο ηγέτη της παράταξης και ομοσπονδίας. Πιο ομαλά θα απομακρυνθεί στις αρχές της δεκαετίας του '90, από την ΟΚΕ, ο μέχρι τότε αδιαφιλονίκητος πρόεδρος, ο Θ. Μπαλομένος, στην κομματική - συνδικαλιστική ανάδειξη του οποίου αναφερθήκαμε προηγουμένως.

Για ορισμένους (τουλάχιστον) από τη «νέα» γενιά των συνδικαλιστών, που δραστηριοποιούνται κυρίως στη δεκαετία του '80, είναι αδιαμφισβήτητες οι προσωπικές ικανότητες, που δεχθήκαμε και για τη προηγούμενη ομάδα, των «εργατοπατέρων». Τα προσόντα των «νέων» συνδικαλιστών, περιλαμβάνουν εκτός των άλλων, τη δυνατότητα διαχείρισης μιας μαζικότατης εργατικής συνδικαλιστικής βάσης, δεξιότητες ανταπόκρισης σε ένα πιο πολύπλοκο συνδικαλιστικό – πολιτικό περιβάλλον. Οι αριστεροί παραδοσιακοί συνδικαλιστές, για μεγάλο μέρος της ελληνικής ιστορίας, οφείλουν όσο είναι «πραγματικοί» συνδικαλιστές πριν απ' όλα να «αντέχουν» στην εργοδοτική εξαγορά και ορισμένοι στην «Ασφάλεια», την εξορία και τη σωματική βία. Οι σύγχρονοι συνδικαλιστές οφείλουν πλέον να ανταποκρίνονται και σε καθήκοντα μελέτης, διαβούλευσης έως και συναπόφασης, να ανταγωνίζονται άλλες κομματικές - παραταξιακές «γραμμές» στην ίδια συνδικαλιστική δομή, εξισορροπώντας μεταξύ συνδικαλιστικής ενότητας και κομματικής επικράτησης, μεταξύ της αμφισβητησιακής - ριζοσπαστικής αλλά και πειθαρχικής - ενσωματικής λειτουργίας του συνδικάτου. Οφείλουν να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της λεγόμενης «διαλογικής» συγκρότησης

συμφερόντων μπροστά σε μια πρωτοφανώς (μετά το 1946) διευρυμένη συνδικαλιστική βάση, σε συνθήκες πρωτοφανούς συνδικαλιστικής δημοκρατίας. Με βάση τα παραπάνω, παρότι στην Ελλάδα το συνδικαλιστικό κύρος δεν μπορεί να συγκριθεί με το αντίστοιχο κύρος σε άλλα εθνικά παραδείγματα, η συνδικαλιστική θέση είναι μια γοητευτική θέση, τουλάχιστον στη δεκαετία του '80. Εκτός των άλλων η συνδικαλιστική θέση είναι θέση εξουσίας, που παραπέμπει σε θεωρίες για τη γραφειοκρατία και το «εξουσιαστικό κύρος» αλλά και ψυχαναλυτικές θεωρήσεις αυτοεκτίμησης. Θα περιοριστούμε να αναφέρουμε ότι ένας ηγετικός συνδικαλιστής, σε ανύποπτο χρόνο, όταν τον ρωτήσαμε «πως αξιολογεί τη ζωή του», μας απάντησε ότι μπορεί να μην έχει κερδίσει τίποτα, αλλά …«κουμαντάρω ... τόσο κόσμο» και ότι αυτή η σκέψη τον καλύπτει.

Τόσο οι παλαιότεροι ομόσπονδοι «εργατοπατέρες» όσο και οι νεότεροι «κομματικοί» συνδικαλιστές, εμπλέκονται με το συνδικαλισμό σε νεαρή ηλικία. Ωστόσο οι λίγοι, παλαιότεροι «εργατοπατέρες» συνήθως αποχώρησαν ... «παππούδες», ενώ οι πάμπολλοι νεαροί συνδικαλιστές της νέας περιόδου, σε μεγάλο βαθμό έφυγαν ... νωρίς. Ωστόσο και ο «νέος» συνδικαλισμός δεν ανανεώνεται με νέα πρόσωπα, δεν υπάρχει δηλαδή μια νέα γενιά συνδικαλιστών στη δεκαετία του '90. Τελικά καθώς λιγοστεύουν και οι συνδικαλισμένοι και τα συνδικάτα και οι συνδικαλιστές, παραμένουν, ως συνδικαλιστές, ορισμένοι εναπομείναντες από τη «νέα» γενιά της μεταπολίτευσης, που εμφανίζονται συνδικαλιστικά στη δεκαετία του '70 και αναδείχθηκαν στη δεκαετία του '80. Σε αυτό το σημείο θα αναφερθούμε σε ένα από τα πλέον εντυπωσιακά φαινόμενα, την επαγγελματική κινητικότητα των πρώην συνδικαλιστών, ως επιμέρους διάσταση των χαρακτηριστικών τους, ως κατηγορίας των εργαζομένων. Δεν θα αναφερθούμε αναλυτικά και επώνυμα στα πρόσωπα και περιστατικά, επιμέρους σωματείων ούτε στους πάμπολλους συνδικαλιστές, που έχουν θητεύσει στις διοικήσεις των κλαδικών ομοσπονδιών. Θα περιοριστούμε στις μεταλλάξεις της πορείας προσώπων που αφορούν στην ανώτατη κλαδική ηγεσία, και θα εκθέσουμε ορισμένα γενικά χαρακτηριστικά των μελών των διοικήσεων των ομοσπονδιών.

Ορισμένοι λοιπόν από τους συνδικαλιστές (και) στον κλάδο θα αναδειχθούν μέσω της συνδικαλιστικής δραστηριότητας και στη κομματική ιεραρχία, (της αριστεράς), ορισμένοι (από όλες τις τάσεις, αλλά σε διαφορετικό βαθμό) θα αξιοποιήσουν τις δεξιότητες και γνώσεις αλλά και γνωριμίες, που ανέπτυξαν στο συνδικαλισμό, σε εναλλακτικές επαγγελματικές σταδιοδρομίες. Για παράδειγμα ο πρώτος Γ Γραμματέας της «νέας» ΟΚΕ, μετά το 1983, θα λάβει υποτροφία από την «Πειραϊκή Πατραϊκή», στην οποία ποτέ δεν εργάστηκε και θα συνεχίσει τις σπουδές του (που διέκοψε για να γίνει εργάτης - συνδικαλιστής), στις ΗΠΑ, για να επιστρέψει στην Ελλάδα ως «μάνατζερ», σύμβουλος. Οι δύο ηγετικοί συνδικαλιστές της ΔΑΚΕ στην ΟΚΕ, .που εργάστηκαν στα γραφεία της Πειραϊκής Πατραϊκής, θα γίνουν ανώτατα διευθυντικά στελέχη της, όταν η Ν. Δημοκρατία αναλάβει τη διακυβέρνηση, έτσι ώστε αντί να απολυθούν, θα ... απολύσουν τους υπόλοιπους. Ένας από τους προέδρους της ΠΟΕΥΙ, ο οποίος συχνότατα θα αντιμετωπίζει καταγγελίες για το ότι κατέλαβε τη θέση του προέδρου - επαγγελματικού στελέχους, ως «αλεξιπτωτιστής», όταν αποχωρεί από πρόεδρος, θα εργασθεί ως λογιστής σε εμπορική επιχείρηση εκτός κλάδου. Ο πρώην πρόεδρος της ΟΚΕ, αφού επιχειρήσει ανεπιτυχώς να λειτουργήσει ως ασφαλιστής, σύμβουλος επιχειρήσεων - συνδικάτων, θα εργασθεί ως υπάλληλος επαγγελματικής ένωσης εργοδοτών (εκτός κλάδου) και τελικά πωλητής και πάλι εκτός κλάδου. Ο χημικός πρόεδρος του σωματείου της ΠΕΡΦΙΛ και ηγετικό στέλεχος

της ΕΣΑΚ της ΟΚΕ, θα γίνει ασφαλιστής και κατόπιν χρηματιστής, ενώ ο προγραμματιστής γραμματέας του ίδιου σωματείου και επίσης ομοσπονδιακό στέλεχος της ΕΣΑΚ, θα ασχοληθεί τελικά με καινοτομίες και εφευρέσεις. Ο Γ. Γ. του σωματείου της «ΠΕΤΑΛΟΥΔΑ», και στέλεχος της ΟΒΕΣ και ΓΣΕΕ, αφού εμπλακεί για ένα διάστημα με το ΙΝΕ ΓΣΕΕ, θα ιδρύσει αργότερα ιδιωτικό Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης. Άλλα ηγετικά στελέχη θα καταλήξουν αυτοαπασχολούμενοι, άλλοι εργαζόμενοι εκτός κλάδου, αφού για ένα διάστημα παραμείνουν άνεργοι. Τελικά από τους δεκάδες συνδικαλιστές της ΟΚΕ και ΠΟΕΥΙ της δεκαετίας του '80, θα παραμείνουν ενεργοί συνδικαλιστές σε ομοσπονδιακό επίπεδο (και εργαζόμενοι στον κλάδο) λιγότερα από 10 άτομα, μεταξύ των οποίων δύο τελευταίοι πρόεδροι της ΟΕΚΙΔΕ, οι οποίοι δεν έχουν πλέον μισθωτή σχέση με το κλάδο.

Ως ένα σημείο, η αδυναμία του συνδικαλιστή να εργασθεί στον κλάδο, μόλις απολέσει, για οποιοδήποτε λόγο τη συνδικαλιστική ιδιότητα, δικαιολογεί μια επαγγελματική κινητικότητα, πολύ περισσότερο όταν η επιχείρηση που παλαιότερα εργαζόταν έχει κλείσει. Αυτό όμως δεν δικαιολογεί επαρκώς το εύρος και κυρίως την ποιότητα της κινητικότητας, που σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στο ότι ο συνδικαλιστής δεν είναι ένας εργαζόμενος του κλάδου, που απλώς επιλέγεται από τους συναδέλφους του ως συνδικαλιστής - εκπρόσωπός τους. Αντίθετα είναι ένα κομματικό στέλεχος, που λόγω ειδικών προσόντων, όπως τα κρίνει το κάθε κόμμα και όπως ως ένα σημείο επιβάλλονται από τη συνδικαλιστική συγκυρία, επιλέγεται να εκπροσωπήσει το κόμμα σε έναν συνδικαλιστικό κλάδο και κατ' επέκταση εκπροσωπεί τους εργαζόμενους στον κλάδο, ανάλογα με το βαθμό που το κόμμα του έχει συνδικαλιστική απήχηση στον κλάδο. Συνδικαλιστικά στελέχη που αποσύρονται, μεταξύ άλλων λόγω της παύσης λειτουργίας της επιχείρησης, (ειδικά στην κλωστοϋφαντουργία), υπάρχουν και σε συνδικάτα άλλων χωρών, αυτοί μάλιστα συνήθως αναλαμβάνουν έμμισθες θέσεις στους πολυπρόσωπους συνδικαλιστικούς μηχανισμούς[940]. Αυτό το φαινόμενο υπάρχει και στην Ελλάδα, αλλά σε μικρότερο βαθμό (στο μηχανισμό γύρω από τη ΓΣΣΕ), λόγω της πληθώρας των συνδικαλιστών και λόγω του ότι υπάρχει συνήθως εναλλακτική δυνατότητα απασχόλησης, ενώ τα οικονομικά των συνδικάτων δεν είναι ανθηρά. Επίσης λόγω του ότι η συνδικαλιστική «απόσυρση» συνήθως συμβαδίζει ή έπεται μιας κομματικής ρήξης, και φυσικά τα κόμματα δεν διορίζουν στους μηχανισμούς τους, ως υπαλλήλους, όσους αρνούνται να δεχθούν ως συνδικαλιστές.

Σε πολύ μεγάλο βαθμό, ειδικά τα μέλη της διοίκησης της ομοσπονδίας είναι άνδρες, νεαρής ηλικίας, παντρεμένοι, ενώ οι λίγες γυναίκες είναι συχνότατα ανύπανδρες. Σε μεγάλο βαθμό δεν εργάστηκαν σε μια αμιγώς κλαδική ειδικότητα, πχ ως κλώστες, αλλά ως μηχανικοί, ηλεκτρολόγοι, λογιστές. Στο βαθμό που η ειδικότητα τους είναι αμιγώς κλαδική, στην ένδυση είναι τα λεγόμενα «καλά χέρια» και στην κλωστοϋφαντουργία, αν δεν είναι τεχνίτες, είναι καταρτισμένοι πάνω από τον μέσο όρο. Με βάση τα παραπάνω τα χαρακτηριστικά των συνδικαλιστών δεν ανταποκρίνονται στα χαρακτηριστικά της πλειοψηφίας των εργαζομένων, ή μάλλον αποκλίνουν αισθητά, εκτός από το ότι είναι συνήθως παντρεμένοι (οι άνδρες) και εν μέρει νεαρής ηλικίας. Αντίθετα με τα παραπάνω χαρακτηριστικά των συνδικαλιστών, μιλάμε για εργαζόμενους ενός κυρίως γυναικείου κλάδου, συνήθως χαμηλής

[940] Για παράδειγμα στην DGB GDB (Γερμανία) λειτουργεί και συμβούλιο εργαζομένων.

ειδίκευσης, μέσης ηλικίας στην κλωστοϋφαντουργία και νεαρότερης στην ένδυση, που φυσικά δεν είναι συνήθως οργανωμένοι σε κόμματα.

Το ποιο ενδεικτικό σύμπτωμα του συνδικαλισμού, που μπορεί να τεκμηριωθεί στατιστικά με τα υπάρχοντα στοιχεία, είναι η ανδροκρατία, όπως φαίνεται από τον πίνακα που ακολουθεί και παρουσιάζει τη κατανομή κατά φύλλο των συνδικαλισμένων εργατών εργοστασιακών σωματείων του κλάδου και την αντίστοιχη κατανομή των αντιπροσώπων τους στην ομοσπονδία (ΟΕΚΙΔΕ), το 1993. Για τη κατασκευή του πίνακα αξιοποιήσαμε τα μητρώα εργοστασιακών σωματείων συνεπώς δεν είναι απόλυτα αντιπροσωπευτικός, διότι απουσιάζουν ορισμένα σωματεία, κυρίως κλαδικά. Στα τελευταία όμως, η συμμετοχή και υποδηματεργατών θα οδηγούσε σε συμπεράσματα που δεν ανταποκρίνονται στην κλωστ/γία - ένδυση. Εν πάση περιπτώσει, ακόμα και ο παρακάτω πίνακας δεν είναι απόλυτα αντιπροσωπευτικός είναι ενδεικτικό ότι οι συνδικαλισμένοι εργάτες είναι οριακά λιγότεροι από τις συνδικαλισμένες εργάτριες, σε αναλογία μάλιστα που δεν αποκλίνει από την αναλογία γενικά των μισθωτών της μεγάλης βιομηχανίας του κλάδου. Αντίθετα οι συνδικαλιστές - αντιπρόσωποι άνδρες είναι το 80% του συνόλου των αντιπροσώπων.

ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΑΝΔΡΩΝ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΩΝ (1993, ΟΕΚΙΔΕ)

	ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΕΝΟΙ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ				ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ ΟΕΚΙΔΕ		
Α/Μ σωματείου	Άνδρες	Γυναίκες	Γενικό Άθροισμα	ΑΝΔΡΕΣ %	Άνδρες	Γυναίκες	ΑΝΔΡΕΣ %
102	197	115	312	63%	3	1	75%
104	14	61	75	19%	1	0	100%
110	0	77	77	0%	0	1	0%
113	83	123	206	40%	3	0	100%
121	189	74	263	72%	4	0	100%
129	36	188	224	16%	2	0	100%
137	83	446	529	16%	2	2	50%
156	67	85	152	44%	0	1	0%
159	15	100	115	13%	0	2	0%
160	80	2	82	98%	1	0	100%
161	0	83	83	0%	0	1	0%
167	14	217	231	6%	0	4	0%
37	110	180	290	38%	4	0	100%
42	155	195	350	44%	5	0	100%
48	69	66	135	51%	2	0	100%
50	110	99	209	53%	3	0	100%
51	69	50	119	58%	2	0	100%
54	64	19	83	77%	1	0	100%
59	65	122	187	35%	2	0	100%
62	438	194	632	69%	9	1	90%
64	93	44	137	68%	1	0	100%
69	253	100	353	72%	5	0	100%
77	16	10	26	62%	1	0	100%
8	340	266	606	56%	9	0	100%
81	12	41	53	23%	0	1	0%
85	282	42	324	87%	5	0	100%
87	81	623	704	12%	2	4	33%
98	172	93	265	65%	3	0	100%
Σύνολ	3107	3715	6822	**46%**	70	18	**80%**

Πηγή: Μητρώα Σωματείων ΟΕΚΙΔΕ, επεξεργασία στοιχείων.

Βέβαια οι δύο υποκλάδοι, (κλωστ/γία - ένδυση) παρουσιάζουν και διαφορετικά χαρακτηριστικά και ως προς τους συνδικαλιστές, πράγμα που διαπιστώνεται συγκρίνοντας ορισμένα χαρακτηριστικά αντιπροσώπων στα συνέδρια ΟΚΕ -ΠΟΕΥΙ πριν την ενοποίηση στην ΟΕΚΙΔΕ. Για τα παραπάνω χαρακτηριστικά, εκτός των άλλων, επεξεργαστήκαμε ερωτηματολόγια που συμπλήρωσαν οι αντιπρόσωποι των παραπάνω συνεδρίων και τις συνεντεύξεις συνέδρων που διενεργήσαμε την ίδια περίοδο. Στο συνέδριο της ΠΟΕΥΙ, η συντριπτική πλειοψηφία είναι γυναίκες (σχεδόν 80%) αντίθετα από την ΟΚΕ που η συντριπτική πλειοψηφία είναι άνδρες. Επίσης εκδηλώνεται και στο συνδικαλισμό η διαφορά ηλικίας των εργαζομένων των δύο υποκλάδων, δηλαδή ότι οι κλωστοϋφαντουργοί είναι συνήθως μεγαλύτερης ηλικίας. Για τη σύγκριση των μέσων όρων, ορισμένων χαρακτηριστικών σχετικών με την ηλικία, παραθέτουμε τον παρακάτω πίνακα:

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΩΝ ΟΚΕ-ΠΟΕΥΙ (ως προς την ηλικία)

Μέσος όρος...συνέδρων	**ΟΚΕ**	**ΠΟΕΥΙ**
Ηλικίας	39	35
Ηλικίας πρόσληψης στον κλάδο	23	22
Ετών εργασίας στον κλάδο	16	12
Ετών συνδικαλισμού (εγγραφής σε σωματείο)	10	8,5
Ετών εκλογής σε συνδικαλιστικό όργανο του κλάδου	7,7	6,4
Συνεδρίων που έχει λάβει μέρος ως σύνεδρος	2,4	2,1

Οι σύνεδροι της ΟΚΕ λοιπόν (κλωστ/γοί), στο τελευταίο συνέδριο πριν την ενοποίηση (18ο), συγκρινόμενοι με τους αντίστοιχους συνέδρους της ΠΟΕΥΙ, είναι κατά μέσο όρο μεγαλύτεροι στην ηλικία, έχουν προσληφθεί σε ελαφρά μεγαλύτερη ηλικία, έχουν μεγαλύτερη προϋπηρεσία, περισσότερη συνδικαλιστική «προϋπηρεσία». Και στους δύο υποκλάδους, αρκετοί συνδικαλίστηκαν αμέσως μόλις εργάστηκαν και αρκετοί εκλέχθηκαν σε διοίκηση σωματείου, αμέσως μόλις συνδικαλίστηκαν, ωστόσο ειδικά για ορισμένους μεγάλης ηλικίας, τα χρόνια συνδικαλισμού είναι πολύ λιγότερα. Σε ορισμένες περιπτώσεις της ένδυσης (2 γυναίκες), ο συνολικός χρόνος εργασίας που δηλώθηκε, ήταν μικρότερος από το συνολικό χρόνο συνδικαλισμού, πράγμα που αιτιολογείται λόγω του ότι παρέμεναν συνδικαλισμένες και όταν ήταν κατά διαστήματα άνεργες.

Σχεδόν όλοι οι σύνεδροι, τόσο στην ένδυση, όσο και στην κλωστοϋφαντουργία ως σοβαρότερα προβλήματα (κατά δήλωση τους) θεωρούν τα προβλήματα απασχόλησης (ανεργία, απολύσεις). Αρκετοί κλωστοϋφαντουργοί ιεραρχούν ως σοβαρότερο πρόβλημα τις συνθήκες υγιεινής και ασφάλειας ενώ οι ραπτεργάτριες ιεραρχούν ως πολύ σοβαρό πρόβλημα το κοινωνικό περιβάλλον της εργασίας, δηλαδή την πίεση για παραγωγή, τις φωνές και προσβολές, την καταστρατήγηση της σύμβασης. Τόσο οι κλωστοϋφαντουργοί, όσο και οι ραπτεργάτες σύνεδροι, αναφέρουν ως πρόβλημα και την αμοιβή εργασίας, αλλά δεν το ιεραρχούν ως κυρίαρχο. Τέλος και στα δύο συνέδρια, δεν έλειψαν οι σύνεδροι που θεωρούσαν ως κυρίαρχα προβλήματα των εργαζομένων, ζητήματα σχετικά με το συνδικαλισμό, όπως τον κομματισμό, την έλλειψη «μόρφωσης» των συνδικαλιστών κλπ.

Ειδικά στο συνέδριο της ΠΟΕΥΙ, οι αντιπρόσωποι κλήθηκαν να απαντήσουν σε ανοιχτή ερώτηση, για το πως χαρακτηρίζουν τις σχέσεις μεταξύ εργοδότη - εργαζομένων στην επιχείρηση που εργάζονται. Είναι εντυπωσιακό ότι οι γνώμες - εντυπώσεις είναι μοιρασμένες, δηλαδή οι μισοί περίπου θεωρούν καλές, σχεδόν καλές, πολύ καλές τις σχέσεις στην επιχείρηση «τους». Αυτό αντιφάσκει με την γενική εκτίμηση ως προς τα προβλήματα του κλάδου, που παρουσιάζουν μια πάρα πολύ κακή εικόνα κατά γενική εκτίμηση. Συνεπώς οι μισοί περίπου σύνεδροι της ΠΟΕΥΙ, στις αρχές του '90, αν και θεωρούσαν τον κλάδο εξαιρετικά προβληματικό, ειδικά στις εργασιακές σχέσεις, αναγνώριζαν καλές σχέσεις ειδικά στην επιχείρηση που εργάζονταν οι ίδιοι. Αυτό, ως ένα σημείο αιτιολογείται από το ότι συνέκριναν την επιχείρηση που εργάζονταν με άλλους χώρους, το «καλές» λοιπόν ήταν σχετικό. Σε κάθε περίπτωση όμως το συγκεκριμένο εύρημα δεν συνάδει με το μοντέλο ερμηνείας του συνδικαλισμού στη βάση της έλλειψης ικανοποίησης - απογοήτευσης, κατά το οποίο, όσο λιγότερο ικανοποιημένος είναι ένας εργαζόμενος, τόσο ποιο πολλές πιθανότητες έχει να συνδικαλιστεί. Αντίθετα είναι εύλογο οι χώροι εργασίας από όπου προέρχονται οι σύνεδροι, να είναι χώροι εργασίας που τουλάχιστον

«ανέχονται» το συνδικαλισμό και με τη σειρά του ο συνδικαλισμός στους χώρους εργασίας να βελτιώνει τις συνθήκες, συγκριτικά με χώρους εργασίας με ανυπαρξία συνδικαλισμού.

Επίσης ρωτήσαμε ποια μορφή επιχείρησης - εργασίας είναι καλύτερη για τους εργαζόμενους και ποια η χειρότερη. Οι περισσότερες απ' όσες απάντησαν θεωρούν χειρότερη μορφή το φασόν στο σπίτι και καλύτερη τη σχετικά μεσαία μονάδα (μεγάλη βιοτεχνία) που δεν δραστηριοποιείται μόνο στο φασόν. Λίγες προτιμούσαν τις μεγάλες βιομηχανίες και ελάχιστες απάντησαν ότι δεν υπάρχει διαφορά ή ότι εξαρτάται από το αν υπάρχει σωματείο. Μια μόνο σύνεδρος απάντησε: «*σαν συνθήκες όλες χάλια- οικτρές, αλλά προτιμούν φασόν εξαγωγών γιατί πληρώνονται ποιο σταθερά*», μεταφέροντας προφανώς την εκτίμηση της από εργαζόμενες της περιοχής. Ας σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη έρευνα έγινε όταν δεν είχε ακόμα αποδιαρθρωθεί πλήρως η συνδικαλιστική οργάνωση στα φασονατζίδικα εξωτερικού.

Ενδιαφέρον έχουν και οι απαντήσεις των συνέδρων της ΠΟΕΥΙ στην ερώτηση «για ποιους λόγους κατά τη γνώμη τους δεν συνδικαλίζονται όλοι οι εργαζόμενοι». Διαχωρίσαμε τις απαντήσεις σε 4 ομάδες, με κριτήριο το που κυρίως αποδίδονταν η «ευθύνη», δηλαδή:

Στους εργοδότες και τον φόβο για την αντίδραση τους /Στους ίδιους τους εργαζόμενους που αδιαφορούν ή δεν κατανικούν τον φόβο και τα συνδικάτα που δεν βοηθούν τους εργαζόμενους /Και στους δύο παραπάνω λόγους ταυτόχρονα

Στη συγκυρία, πχ «δεν βοηθάει η κατάσταση».

Οι απαντήσεις τους αναπαριστώνται ως προς τη συχνότητα τους στο παρακάτω γράφημα:

Γράφημα 54: Γνώμη Αντιπροσώπων ΠΟΕΥΙ για το λόγο μη συνδικαλισμού εργαζομένων στον κλάδο (1993)

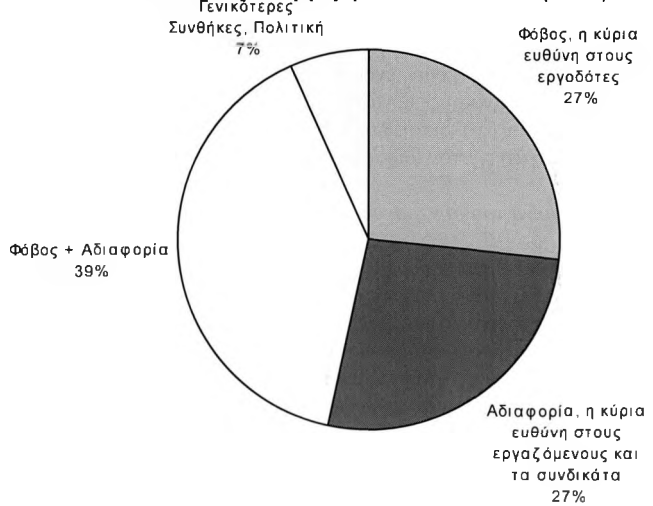

Συζητώντας συστηματικά με αντιπροσώπους σε συνέδρια των ομοσπονδιών, ως προς τη συνδικαλιστική τους ιστορία και δράση, αποκομίσαμε την εντύπωση ότι για τους συγκεκριμένους ανθρώπους ο συνδικαλισμός είναι πάνω από όλα αξία αφ' εαυτή, που καθορίζεται από την ακόμα μεγαλύτερη αξία της πολιτικής ευρύτερης δράσης. Συχνά, όταν μιλούν για τους εαυτούς τους, οι συνδικαλιστές των πρωτοβάθμιων σωματείων, φαίνεται να αντιλαμβάνονται την δραστηριότητα τους ως «αποστολή» και τους εαυτούς, κάτι σαν «ιεραποστόλους». Το πολιτικό – ιδεολογικό υπόβαθρο της συνδικαλιστικής συμμετοχής – δράσης διαπιστώσαμε προηγουμένως συνολικά για τους συνδικαλισμένους εργαζόμενους, ειδικά στα κλαδικά συνδικάτα. Αυτό λοιπόν το χαρακτηριστικό εμφανίζεται με ένταση στους συνδικαλιστές που η ιδεολογική σημασιοδότηση της «αποστολής» τους αποτελεί το κυρίαρχο κίνητρο. Θα επιμείνουμε ότι μέσω του συνδικαλισμού, ως ιδεολογικής – στάσης – αποστολής, οι ίδιοι οι συνδικαλιστές αυτοαναγορεύονται ως οι «εκλεκτοί», ως «απόστολοι», κατά το χριστιανικό «αποστολικό» πρότυπο. Τελικά η συνδικαλιστική ιδιότητα λειτουργεί ως μηχανισμός προσωπικής ανέλιξης - καταξίωξης - αυτοεκτίμησης, αλλά και ως πεδίο πολιτικοϊδεολογικής συνεισφοράς, πλευρές που φαίνονται αντιφατικές αλλά συνυπάρχουν στον έναν ή τον άλλο βαθμό.

Το κρίσιμο χαρακτηριστικό, που καθορίζει τελικά και τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά της κατηγορίας των συνδικαλιστών, είναι η κομματική ένταξη και η στελεχική ανάδειξη, στο βαθμό μάλιστα που η πλειοψηφία ανήκει στο ΚΚΕ, η ένταξη και ανάδειξη στη ΚΝΕ και το ΚΚΕ της δεκαετίας του '70. Ειδικά στο ΚΚΕ εκείνης της περιόδου, η συνδικαλιστική εργατική χρέωση είναι εξαιρετικά προβεβλημένη και τιμητική θέση, συνεπάγεται μια σημαντική γοητεία και κύρος. Είναι από τις ελάχιστες περιπτώσεις μικρόκοσμων της ελληνικής κοινωνίας, που ο εργάτης - συνδικαλιστής, προσωποποιώντας κατά κάποιο τρόπο μια σχεδόν «μυθική» εργατική τάξη, φαίνεται και είναι περήφανος δηλώνοντας «εργάτης». Από αυτή την άποψη είναι ενδιαφέρον ότι ο ηγετικός πυρήνας των συνδικαλιστών της ΕΣΑΚ στους κλωστοϋφαντουργούς, ασκώντας μια ευρύτερη γοητεία, στον κομματικό μικρόκοσμο, παντρεύεται «κομματικές» φοιτήτριες, πράγμα μάλλον σπάνιο σε άλλους κοινωνικούς και πολιτικούς χώρους. Επίσης είναι ενδιαφέρον ότι όσοι από τους «περήφανους» συνδικαλιστές - βιομηχανικούς εργάτες αποχωρούν από το συνδικαλισμό, δεν γίνονται εργάτες, ενώ οι υπόλοιποι, πολύ λιγότερο «περήφανοι» εργάτες, σε μεγάλο βαθμό παραμένουν εργάτες, στον ίδιο ή σε άλλο κλάδο, ή άνεργοι.

4.3.4.5 Το περιεχόμενο του σύγχρονου ομοσπονδιακού κλαδικού συνδικαλισμού

Η συνδικαλιστική ηγεσία στη δεκαετία του '90, φαίνεται ως το «παιδί» του μαζικού συνδικαλισμού του '80 και σε τελική ανάλυση το «εγγόνι» του ελπιδοφόρου - δυναμικού συνδικαλισμού της δεκαετίας του '70. Προσπαθώντας να χαρακτηρίσουμε συνολικά τη νεότερη συνδικαλιστική περίοδο, στη δεκαετία του '90, αναφερόμαστε στην περίοδο του τέλους των αυταπατών, σε μια ευρύτερη συγκυρία κλαδικής κρίσης και ήττας του εργατικού κινήματος. Οι σύγχρονοι συνδικαλιστές περισώζουν μια υποτυπώδη συνδικαλιστική έκφραση, νομιμοποιούν το «θέατρο»[941] των «εκπροσωπήσεων», διαπραγματεύσεων κλπ αλλά και οργανώνουν όσο είναι δυνατό

[941] Αναφερόμαστε στις αντιφάσεις της εκπροσώπησης στις ΣΣΕ, που εντοπίσαμε προηγουμένως.

να οργανώσουν κάποια στοιχειώδη εργατική συνδικαλιστική άμυνα, με συνδικαλιστική μορφή. Αντίθετα, η άμυνα της εργασίας, στη καθημερινή πράξη, γίνεται όλο και περισσότερο άτυπη, όλο και περισσότερο ασυντόνιστη, περιθωριακή, σε επιμέρους χώρους εργασίας, όλο και πιο αποξενωμένη από το συνδικαλιστικό λόγο και τις συνδικαλιστικές ηγεσίες. Το σημαντικότερο είναι ότι η όποια άμυνα της εργασίας γίνεται όλο και λιγότερο επιτυχής και οι εργαζόμενοι αισθάνονται όλο και περισσότερο δυσαρεστημένοι, όσο περισσότερο αδυνατούν να βρουν ορατή – πρακτική διέξοδο συλλογικής – αποτελεσματικής αντίστασης – διεκδίκησης.

Η παραπάνω εκτίμηση θυμίζει την εικόνα του μετεμφυλιακού κλάδου, τη «σιωπή» της εργασίας της μεταπολεμικής ΟΚΕ – ΠΟΕΥΙ, που αναφέραμε προηγουμένως, ενός διαφορετικού συνδικαλιστικού κόσμου, ενός κόσμου συνδικαλιστών – εργατοπατέρων που δεν εκφράζει ουσιαστικά την εργασία. Πράγματι, ο σύγχρονος συνδικαλισμός από την άποψη της αυτόνομης έκφρασης, οργάνωσης, συμμετοχής, αγώνα της εργασίας, ουσιαστικά λίγο διαφέρει από την περίοδο των εργατοπατέρων. Κυρίως διαφέρουν οι σύγχρονοι συνδικαλιστές από τους παλαιότερους «εργατοπατέρες», ως προς την πολιτικο-ιδεολογική τους ταυτότητα., πράγμα που βέβαια δεν είναι ασήμαντο και αποτυπώνεται κυρίως ως προς το συνδικαλιστικό λόγο, το λόγο της ΟΕΚΙΔΕ. Αντίθετα, οι συνδικαλιστές των δύο διαφορετικών περιόδων, παρά το διαφορετικό τους λόγο, ομοιάζουν ως προς το ότι μακριά από τη πλειοψηφία των εργαζομένων, αναπαράγουν μηχανισμούς, γραφειοκρατίες και πρόσωπα, ενώ οι εργαζόμενοι δεν δραστηριοποιούνται, δεν συμμετέχουν, δεν ασχολούνται, τελικά όλο και λιγότερο ελπίζουν ότι μπορεί το συνδικάτο να βελτιώσει τη ζωή τους. Η τάση που σήμερα διαφαίνεται είναι ότι στο άμεσο μέλλον οι εργαζόμενοι θα συνεχίσουν να μην ελπίζουν, πράγμα που προδιαγράφει ένα τουλάχιστον αβέβαιο ρόλο για τα συνδικάτα. Από την άλλη μεριά υπάρχουν και θα συνεχίσουν να υπάρχουν και εργαζόμενοι και εργασιακά προβλήματα τα οποία επιζητούν συνδικαλιστική ανάμειξη και στην πράξη μπορούν να αντιμετωπιστούν μόνο με συνδικαλιστική δράση. Εκτός όλων των άλλων, για να θεωρείται η Ελλάδα στοιχειωδώς δημοκρατική χώρα και μάλιστα ακολουθώντας την ευρωπαϊκή παράδοση, κάπως πρέπει να ρυθμίζεται το ζήτημα της αμοιβής εργασίας, άρα κάπως τα συνδικάτα, που υποτίθεται εκπροσωπούν τους εργαζόμενους, θα νομιμοποιούν τις «ελεύθερες διαπραγματεύσεις» και το σύγχρονο νεφέλωμα των «εταίρων» και του «κοινωνικού διαλόγου».

Βρισκόμαστε σε μια περίοδο όπου τα συνδικάτα ουσιαστικά νομιμοποιούνται από διαφόρου είδους «νεοκορπορατιστικού» τύπου εξουσιοδοτήσεις, ως ανάθεση εκπροσώπησης, με την έννοια ότι δραστηριοποιούνται γύρω από μηχανισμούς και θεσμούς του κράτους, ακόμα και με χρήματα του κράτους, ή αναγνωρίζονται ως «εταίροι» από τους εργοδότες. Με αυτό τον τρόπο για παράδειγμα η Γαλλία θεωρείται «χώρα κοινωνικού διαλόγου» με κλαδική συνδικαλιστική οργανωτικότητα γύρω στο 8%, ευρύτερα, η ευρωπαϊκή κλαδική ομοσπονδία εκφράζοντας τυπικά τη μειοψηφία των εργαζόμενων, διεκδικεί συλλογική διαπραγμάτευση και συνάπτει διμερείς συμφωνίες κοινωνικού διαλόγου με τους εργοδότες. Στην Ελλάδα ωστόσο η κατάσταση είναι περισσότερο μπερδεμένη λόγω του ότι από τη μια μεριά ο κλαδικός συνδικαλισμός εκπροσωπεί θεσμικά εργαζόμενους προς το κράτος και τους εργοδότες, ουσιαστικά με τη βοήθεια του κράτους και την ανοχή των εργοδοτών, αλλά από την άλλη η ομοσπονδία δεν συναινεί με το κράτος – κυβέρνηση, ούτε θεωρεί τον εαυτό της ως «εταίρο».

Η εμπλοκή σε κρατικούς θεσμούς και διαμεσολαβήσεις είναι πράγματι μια από τις κυρίαρχες δραστηριότητες της ΟΕΚΙΔΕ, ή μάλλον της συνδικαλιστικής ηγεσίας της ΟΕΚΙΔΕ, που αναλώνεται σε πολύμηνες διαπραγματεύσεις με τους εργοδότες χωρίς συχνά νόημα - αποτέλεσμα και τελικά καταφεύγει στον ΟΜΕΔ, τη σύγχρονη μορφή διαιτησίας. Μια διαιτησία με σαφώς ευνοϊκότερους όρους για τους εργαζόμενους και τα συνδικάτα, (από την αντίστοιχη του 3239) που τώρα πλέον προσπαθούν να υποσκάψουν οι εργοδότες, ακριβώς γιατί τα συνδικάτα έχουν φανερή έλλειψη ισχύος. Μια άλλη δραστηριότητα της ΟΕΚΙΔΕ είναι η μεσολάβηση προς δικηγόρους, επιθεωρήσεις εργασίας και το υπουργείο Εργασίας, ευρύτερα η ανάμιξη σε διαδικασίες επίλυσης νομικών διαφορών, όπου η ομοσπονδία κυρίως «χρεώνεται» να κανονίζει «τριμερείς» δηλαδή διαδικασίες «ειρήνευσης». Επίσης η ομοσπονδία ασχολείται με την αυτοσυντήρηση της, μεταξύ των άλλων για την ομαλή οικονομική της ενίσχυση από το κράτος που ουσιαστικά καλύπτει σχεδόν το σύνολο των εξόδων της.

Συνδικαλιστές από τη συνδικαλιστική αντιπολίτευση, (ΔΑΚΕ – ΠΑΣΚΕ) θα αναφερθούν κυρίως σε αυτήν την πρακτική δράση, γύρω από κρατικούς θεσμούς, όταν καταγγέλλουν στο τελευταίο (1999) συνέδριο της ΟΕΚΙΔΕ, ότι η ομοσπονδία τείνει να γίνει υποκατάστημα - «παρα-μάγαζο» του ΟΜΕΔ και του Υπουργείου Εργασίας, με την ευθύνη της ΕΣΑΚ. Κατά τη γνώμη μας το παραπάνω δεν απέχει από την αλήθεια, όπως όμως δεν απέχει από την αλήθεια, η ανταπάντηση της κυρίαρχης παράταξης, της ΕΣΑΚ, ότι η πολιτική της είναι η πλέον κριτική στις επιλογές της κυβέρνησης και Ε. Ένωσης. Πράγματι, ακόμα και όταν η ομοσπονδιακή δραστηριότητα (που συντηρείται οικονομικά από το κράτος) κινείται κυρίως γύρω τη μεσολάβηση, οργανισμούς και υπηρεσίες του Κράτους, πχ στις «τριμερείς», αναλώνεται να καταγγέλλει την πολιτική του υπουργείου, της κυβέρνησης, των εργοδοτών και της Ε. Ένωσης. Δεν είναι υπερβολή να εντοπίσουμε ως κυρίαρχη αντίφαση ότι η ομοσπονδία συντηρείται και εν μέρει εξουσιοδοτείται από το κράτος, ως εκπρόσωπος των εργαζομένων, για να καταγγέλλει στην πράξη την κρατική – κυβερνητική πολιτική. Αυτό βέβαια δεν μένει χωρίς συνέπειες και στον τρόπο που η κυβέρνηση αντιδρά, περιορίζοντας ακόμα περισσότερο τις δυνατότητες να εμφανισθεί η ομοσπονδία ως οργάνωση που μπορεί στην πράξη να βοηθήσει άμεσα εργαζομένους, να φανεί ότι συμβάλει στην επίλυση ενός σοβαρού εργασιακού προβλήματος. Τελικά το αποτέλεσμα είναι μια σειρά καταγγελίες, ενώ η διοίκηση, συχνότατα αναγνωρίζει ευθέως, ότι δεν μπορεί να προτείνει λύσεις με βάση τη παρούσα κατάσταση, συνεπώς δεν μπορεί και να προσφέρει άμεσες λύσεις και βελτιώσεις. Ατύπως, κάποιοι τουλάχιστον ηγετικοί συνδικαλιστές, όταν προκαλούνται να προτείνουν λύσεις, απαντούν ότι οι ελπίδες βρίσκονται στη ριζική αλλαγή της πολιτικής εξουσίας.

Η ομοσπονδία ασχολείται βέβαια με σοβαρά εργασιακά προβλήματα, χωρίς όμως να τα χειρίζεται ως γενικότερα κλαδικά προβλήματα, να προτείνει εθνικές ρυθμίσεις σε εργασιακές σχέσεις, να συντονίζει έστω τους όρους των επιμέρους υποχωρήσεων της εργασίας σε επιμέρους χώρους. Για παράδειγμα αρνείται να διαπραγματευθεί μια ρύθμιση για το ωράριο εργασίας – βάρδιες σε εθνική – κλαδική βάση, αρκούμενη να καταγγέλλει τις αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις και κυρίως την ευελιξία. Με αυτό τον τρόπο οι κάθε είδους ρυθμίσεις είναι νομοθετικές ή το κυριότερο επιχειρησιακές συμφωνίες, επιμέρους χώρων εργασίας, που επιβάλουν σταδιακά οι εργοδότες σε επιμέρους επιχειρήσεις. Όπως είδαμε προηγουμένως, την ώρα που η ελληνική ομοσπονδία κατήγγειλε την επέκταση του χρόνου εργασίας το Σαββατοκύριακο,

οικτίροντας για παράδειγμα τις Ιταλικές ομοσπονδίες, το ίδιο καθεστώς είχε εφαρμοστεί ήδη στα μεγαλύτερα εργοστάσια του κλάδου στην Ελλάδα, χωρίς μάλιστα ανταλλάγματα, αντίστοιχα με αυτά των Ιταλών. Γενικότερα η ομοσπονδία σπάνια αναφέρεται συνολικά στον κλάδο, παρά μόνο σε επιμέρους προβλήματα, επιμέρους χώρων εργασίας, σε αντικείμενα δηλαδή, που τελικά δεν μπορεί να αποφασίσει ούτε να δεσμεύσει τα σωματεία, που θεσμικά και ουσιαστικά είναι αρμόδια να αποφασίζουν και να πράττουν.

Οι παλαιότερες απόπειρες διατύπωσης θέσεων για τον κλάδο, μιας έστω υποτυπώδους συνδικαλιστικής στρατηγικής με άξονα συνολικά το κλάδο, θεωρούνται σήμερα ανεπίκαιρες ή εγκαταλείπονται ως "ύποπτες" για την άμβλυνση της "ταξικότητας". Η θέση περί Εθνικού Φορέα Κλωστοϋφαντουργίας - Ένδυσης έχει πλέον και φραστικά αποσυρθεί, αλλά ουσιαστικά μένει μετέωρη και η ευρύτερη θέση περί «εθνικής πολιτικής», αφού καταγγέλλεται οποιοδήποτε μέτρο χρηματοδότησης του κεφαλαίου από την κυβέρνηση και δεν προτείνεται κάποια συνεκτική αντιπρόταση. Ουσιαστικά ως «εθνική πολιτική» νοείται μια εμπορική πολιτική συγκράτησης των εισαγωγών και με την ευκαιρία αυτή καταγγέλλεται η μεταφορά παραγωγής προς τις γειτονικές «φτηνές» χώρες όπως η Βουλγαρία. Ένα τέτοιο νόημα είχε επίσης η εναντίωση στην Τελωνειακή Ένωση της Ε. Ένωσης με την Τουρκία, για την οποία η ΟΕΚΙΔΕ έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου, ως προς την «εθνική» παραγωγή που απειλείται. Με αυτό τον τρόπο η συνδικαλιστική ηγεσία θεωρεί ότι η παραγωγή των επιχειρήσεων είναι «εθνική» παραγωγή, αλλά αντίθετα η ενίσχυση των επιχειρήσεων είναι ενίσχυση του κεφαλαίου. Από την άλλη πλευρά δεν τολμά πλέον να προβάλει πλέον ως λύση ένα πλαίσιο "εθνικοποιήσεων" – "κοινωνικοποιήσεων" – "κρατικοποιήσεων" που κυριαρχούσε για παράδειγμα στο συνδικαλιστικό λόγο της δεκαετίας του '80. Γενικά αναφέρεται κάπως αόριστα η καπιταλιστική κρίση, που στην Ελλάδα φαίνεται να μεταφέρει η Ε. Ένωση και οι επιλογές - κατευθύνσεις της, που υλοποιεί η κυβέρνηση, όπως το «Μάαστιχτ», η «Λευκή Βίβλος» και ο «κοινωνικός διάλογος». Οι παραπάνω λέξεις κλειδιά - καταγγελίες εισέρχονται και χαρακτηρίζουν το περιεχόμενο σε κάθε ανακοίνωση, σε κάθε συνδικαλιστική παρέμβαση της ΟΕΚΙΔΕ στα μέσα της δεκαετίας του '90, αντίθετα από παλαιότερες ανακοινώσεις, που κυριαρχούσε ο «Ε.Φ.Κ.Ε.» και από αντίστοιχες σύγχρονες ανακοινώσεις, άλλων κλαδικών εθνικών ομοσπονδιών[942], που κυριαρχεί η καταγγελία της «παγκοσμιοποίησης». Γενικά για τον κλάδο στην Ελλάδα, η ΟΕΚΙΔΕ άλλοτε «αναγκάζεται» να μιλάει για κρίση του κλάδου, ως συνέπεια - απόδειξη της πολιτικής - εντολής της ΕΟΚ - Ε. Ένωσης και άλλοτε να αρνείται ότι υπάρχει κρίση, αποδίδοντας την "κρισιολογία" στους βιομήχανους, που με πρόσχημα τη κρίση αρνούνται τις μισθολογικές αυξήσεις.

Ουσιαστικά στον λόγο της ΟΕΚΙΔΕ αναπαράγεται η λογική του αγώνα, που με κάποια υπερβολή αποτυπώνεται στην προκήρυξη του σωματείου εργοστασίου που έκλεισε, που παρουσιάσαμε προηγουμένως: «*Δεν έχουμε αυταπάτες, αλλά αντιστεκόμαστε για να αλλάξουμε τη συνείδηση των εργαζόμενων, για να αλλάξουμε*

[942] Η καταγγελία των άλλων κλαδικών ευρωπαϊκών οργανώσεων, εκτός της Γαλλίας που ακολουθεί έναν ιδιαίτερο δρόμο, τονίζοντας ότι ο ανταγωνισμός προέρχεται κυρίως από την Ευρώπη και όχι τις χώρες χαμηλού κόστους, στρέφεται κυρίως ενάντια στην παγκοσμιοποίηση. Όπως χαρακτηριστικά τόνισε σε σχετικό συνδικαλιστικό σεμινάριο ο W. Arrens, πρόεδρος της DGB /GDB, αλλά και της Ευρωπαϊκής Κλαδικής Ομοσπονδίας, για την ανεργία δεν φταιει η τεχνολογία, αλλά ο ανταγωνισμός της παγκοσμιοποίησης.

τους πολιτικούς και συνδικαλιστικούς συσχετισμούς». Δεν είναι λοιπόν απλά αγώνας για «την τιμή των όπλων», ή αυτό που στις συνδικαλιστικές συζητήσεις αναφέρεται ως «αγώνας για τον αγώνα», αλλά μια αξιοποίηση της απελπισμένης αγανάκτησης των συμμετεχόντων εργαζομένων, μια συνδικαλιστική «κάλυψη» και πολιτική «επικάλυψη» της εργατικής αντίδρασης. Αυτή η αντίδραση «νομιμοποιείται», καθοδηγείται και υποκινείται, συχνότατα, χωρίς αναφορά σε άμεσα οφέλη - στόχους και αποσκοπεί στις ευρύτερες - συχνά λανθάνουσες συνέπειες της, ή έστω επιδιωκόμενες συνέπειες της. Δεν είναι βέβαια μια καινοτόμος στρατηγική ούτε αποτελεί «προνόμιο» των κομμουνιστικής παράδοσης ριζοσπαστισμών με άξονα το συνδικαλισμό. Πρόκειται για ιστορική, επαναλαμβανόμενη αντίδραση κύκλων του εργατικού κινήματος σε περιόδους μεγάλων αναδιαρθρώσεων της παραγωγής, τις περισσότερες και ίσως τις τραγικότερες των οποίων έζησαν οι εργάτες και εργάτριες των κλωστοϋφαντηρίων, από την αρχή της βιομηχανίας έως και σήμερα. Η εικόνα της παντοδύναμης κρίσης και της παραλυτικής ανεργίας, σε συνδυασμό με τη νεοφιλελεύθερη ιδεολογική πλημμυρίδα, επιφέρει μια αποδιάρθρωση του συνδικαλισμού, υποχωρήσεις και ενσωμάτωση σε λογικές του κεφαλαίου, αλλά επιφέρει ταυτόχρονα και εκδηλώσεις απελπισμένων εξεγέρσεων και πολιτικού ριζοσπαστισμού.

Κατά την ηγεσία της ΟΕΚΙΔΕ, ο «ταξικός αγώνας» είναι η μόνη ταξική επιλογή και στη σημερινή συγκυρία αντιπαρατίθεται στον «κοινωνικό διάλογο». Σε αυτή τη βάση, οποιαδήποτε διαπραγμάτευση - συμφωνία με τους εργοδότες, εκτός του μεροκάματου - αύξησης, θεωρείται καταδικαστέα, ως μη ταξική πολιτική, έτσι ώστε η ΟΕΚΙΔΕ να απομακρυνθεί από κάθε σχεδόν πρωτοβουλία διαλόγου και συν-απόφασης. Έτσι είναι καχύποπτη και καταγγελτική όχι μόνο για τις εν πολλοίς άσφαιρες ευρωπαϊκές διακηρύξεις στο πλαίσιο του «κοινωνικού διαλόγου», αλλά και για μέτρα ενίσχυσης της εθνικής απασχόλησης, μέσω ρύθμισης του ωραρίου και ασφαλιστικών εισφορών, όπως αυτά που συμφωνήθηκαν στη Γαλλία, από τους εργοδότες και όλες τις κλαδικές οργανώσεις. Με αυτόν τον τρόπο όμως, όπως είδαμε προηγουμένως, μένει μετέωρο το αίτημα για «εθνική κλαδική πολιτική» και αναγκαστικά περιορίζονται οι δυνατότητες - προτάσεις άμεσων βελτιώσεων - ρυθμίσεων, δεν παρέχονται ούτε καν άμεσοι στόχοι διεκδικητικής δράσης, ή έστω ορατές «γραμμές άμυνας».

Την ίδια περίοδο, όπως είδαμε προηγουμένως, όλα τα υπόλοιπα εθνικά ευρωπαϊκά συνδικάτα του κλάδου έχουν στραφεί κυρίαρχα προς τον «κοινωνικό διάλογο», τη σφαίρα της διανομής - εμπορίας κλπ και δραστηριοποιούνται ως κινήματα διαμόρφωσης κοινής γνώμης και ως «εταίροι», «εθνικής» ή έστω «ευρωπαϊκής» σωτηρίας του κλάδου. Ο ευρωπαϊκός συνδικαλιστικός λόγος και η συνδικαλιστική πρακτική προσπαθεί να ισορροπήσει μεταξύ «ταξικής» - «ανθρωπιστικής» καταγγελίας της παγκοσμιοποίησης και των «προσαρμοσμένων» εθνικών συμφωνιών για «εθνικά» οφέλη από τη παγκοσμιοποίηση. Ακόμα και τα πλέον ηττημένα, αμερικάνικα συνδικάτα, εκτός από το «Save the American Dream», ή μάλλον ακριβώς για να σώσουν το όνειρο, επιστρέφουν στη στρατηγική των ραπτεργατών της δεκαετίας του '30, το «Following the Work[943]», εφαρμόζοντας το σε διεθνή κλίμακα.

[943] Όπως ήδη αναφέραμε στις ΗΠΑ τα συνδικάτα του κλάδου, αντιμετώπισαν στρατηγικές του κεφαλαίου που θα εφαρμοστούν στην Ευρώπη και ειδικά στην Ελλάδα πολλά χρόνια αργότερα. Στην Αμερική είναι γνωστοί οι σκληρότατοι αγώνες των ραπτεργατών - ραπτεργατριών ήδη από τον 19ο αιώνα. Στη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα, οι επιχειρήσεις για να αντιμετωπίσουν τα ισχυρά ραπτεργατικά σωματεία της Ν. Υόρκης, μεταφέρουν τη

Η ελληνική κλαδική ομοσπονδία, η ΟΕΚΙΔΕ ούτε σε συνέδρια ούτε σε διοικήσεις ούτε με άλλο τρόπο ασχολείται ουσιαστικά γενικά για τον κλάδο σε εθνική βάση, πολύ περισσότερο δεν ασχολείται με τα σύγχρονα διεθνή προβλήματα. Η ΟΕΚΙΔΕ δεν θα συμμετέχει σε καμία δραστηριότητα κοινωνικού διαλόγου της ΓΣΕΕ ή της ETUF TCL, θα υπογράψει το πλαίσιο «ηθικών αρχών» για τον κλάδο στην Ευρώπη, αλλά με «κρύα καρδιά», μάλιστα δεν θα το ανακοινώσει σε συνέδριο, δεν θα στείλει ούτε καν το ήδη τυπωμένο κείμενο της συμφωνίας στα επιμέρους συνδικάτα και τον τύπο.

Δεν ασχολείται με την «παγκοσμιοποίηση» παρά μόνο με τη «μεταφορά παραγωγής» από την Ελλάδα, ούτε με την «εθνική κλαδική πολιτική», παρά μόνο για να καταγγείλει την Ε. Ένωση, που αποφάσισε να «...τελειώσει τον κλάδο στην Ελλάδα», τη κυβέρνηση που υλοποιεί τη παραπάνω πολιτική και τους βιομήχανους, που δεν δίδουν αυξήσεις παρά τα κέρδη και υλοποιούν τη «λευκή βίβλο». Απέναντι σε αυτά προτείνεται ένα «μέτωπο ταξικών αγώνων», όμως ο αγώνας χωρίς άμεσους στόχους, ως μορφή και μέσο συνειδητοποίησης, δεν μπορεί να συσπειρώσει εργαζόμενους και τελικά δεν σημειώνονται και κλαδικοί αγώνες εκτός από τις απελπισμένες εξαιρέσεις που αναφέραμε. Στην πράξη λοιπόν μένει η γενική πολιτική καταγγελία, η συνδικαλιστική αναπαραγωγή, οι συσχετισμοί και οι κάθε είδους διαμεσολαβήσεις με άμεσο - πρακτικό αποτέλεσμα κάποιες αυξήσεις, μέσω του ΟΜΕΔ και κάποιες άμυνες σε παρεκκλίσεις από την εργατική νομοθεσία. Σε τελική ανάλυση παρά του ότι οι συνδικαλιστικές ηγεσίες και οι συνδικαλιστικοί λόγοι δεν τίθενται καν σε σύγκριση, η ομοσπονδιακή δράση μοιάζει να περιορίζεται σε όρια που δεν απέχουν αισθητά από αυτά της ανυπόληπτης ΟΚΕ, στη κρίση της δεκαετίας του '50. Από την άλλη μεριά, η τότε ΟΚΕ μπορούσε να συγκριθεί με ένα ακμαιότατο μαζικό συνδικαλιστικό κίνημα χωρών της Ευρώπης, ενώ σήμερα μια αναιμική ΟΕΚΙΔΕ, που δεν «αναγνωρίζει την ήττα», μπορεί να συγκριθεί με επίσης αναιμικά ευρωπαϊκά συνδικάτα που απλώς αποδέχθηκαν την ήττα τους και δεν φαίνεται να καλύπτουν περισσότερο τους εργαζόμενους του κλάδου, απ' ότι η ΟΕΚΙΔΕ.

παραγωγή στο Νιου Τζέρσευ, στις λεγόμενες τότε «ξένες ζώνες». Τα συνδικάτα «ακολούθησαν» την εργασία και οι επιχειρήσεις μεταφέρθηκαν στη Φιλαδέλφεια, τα συνδικάτα ακολούθησαν και τελικά κατάφεραν να εφαρμοστεί ο νόμος του 1938. Τα παραπάνω εκτός των άλλων αναφέρονται στο πρόσφατο άρθρο «Labor's New Internationalism», του MAZUR J., προέδρου του Union of Needletrades, Industrial and Textile Employees, στο «Foreign Affairs», AFL - CIO.

5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΛΑΔΙΚΟ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

5.1 Βασικά ευρήματα για τον κλαδικό συνδικαλισμό

5.1.1 Η συνδικαλιστική παράδοση και ο μεταπολεμικός, ομοσπονδιακός, κλαδικός συνδικαλισμός

5.1.1.1 Η παράδοση και η μεταπολεμική συνδικαλιστική συγκρότηση των ραπτεργατών

Συνδικαλιστικές ενώσεις ραπτεργατών, στην Ελλάδα, εμφανίζονται ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα. Η ασάφεια και η πολυπλοκότητα των μισθωτών εξαρτήσεων, που δυσχεραίνει μια προσπάθεια ταξικής ταξινομίας, δεν φαίνεται να ακυρώνει τη συγκρότηση ενός ριζοσπαστικού επαγγελματικού συνδικαλισμού. Αυτή η παράδοση συνδικαλιστικής δυναμικής και πολιτικού ριζοσπαστισμού, συνδέεται με τη σημασία της τέχνης και από αυτήν την άποψη, όχι μόνο δεν είναι περίεργη, αλλά επιβεβαιώνει αντίστοιχες τάσεις της παγκόσμιας συνδικαλιστικής ιστορίας.

Εργατική κλαδική ομοσπονδία ιδρύεται το 1933, αλλά οι μεταξικές διώξεις των κομουνιστικών πυρήνων του κλάδου, θα περιορίσουν τη δυναμική της ομοσπονδίας, που θα εκδηλωθεί εκρηκτικά μετά την απελευθέρωση. Η παραγωγική – ταξική ασάφεια, αντί να αμβλύνει την αριστερή ριζοσπαστική συνδικαλιστική παράδοση, την διαχέει στο σύνολο του παραγωγικού κυκλώματος και την προστατεύει στη «βάρβαρη» εμφυλιοπολεμική περίοδο». Συνεπώς μιλάμε για κλάδο με τεχνικά, παραδοσιακά, αριστερόστροφα χαρακτηριστικά, που αγκαλιάζουν όχι μόνο εργάτες αλλά και εργοδότες.

Απέναντι στην παραπάνω καλφάδικη – ραφτάδικη αριστερή παράδοση και το συνδικαλισμό της, αντιπαρατίθεται στα 1960, ένα επίσημο μετεμφυλιακό ομοσπονδιακό κατασκεύασμα (ΠΟΕΥΙ), που παραπαίει μεταξύ ανυπαρξίας, συνδικαλιστών φραξιών και κρατικής εξάρτησης. Εκτός ομοσπονδίας ή στα όρια της ομοσπονδίας, παραμένουν μια σειρά αγωνιστικά, αριστερής παράδοσης σωματεία, μεταξύ των οποίων και το ιστορικό σωματείο των ραπτεργατών της Αθήνας.

Στην κρίσιμη δεκαετία του '60, οι διαφορετικές συνδικαλιστικές δομές και παρατάξεις αναγκάζονται να αντιμετωπίσουν και τη στροφή του κλάδου, από το «καλφαλίκι» στα «έτοιμα», τη σταδιακή βιομηχανοποίηση της εργασίας και τη μαζική είσοδο των γαζωτριών, προβλήματα που μελετά με αξιοσημείωτη προσοχή η ομοσπονδία, χωρίς όμως να έχει τη δύναμη να παρέμβει ούτε τη διάθεση να αγωνιστεί. Από την άλλη μεριά οι αριστερόστροφες συνδικαλιστικές δομές, ριζωμένες κυρίως στην παραδοσιακή αλληλεγγύη και παράδοση, φαίνεται να υποτιμούν τις παραγωγικές αλλαγές, ενώ παράλληλα στερούνται της θεσμικής δυνατότητας να παρέμβουν στις κρίσιμες, νέες ρυθμίσεις των εργασιακών σχέσεων. Ιστορικά λοιπόν οι βιομηχανικές σχέσεις στην ένδυση εγκαθιδρύονται στην ύστερη μεταπολεμική περίοδο και μονιμοποιούνται χωρίς την ενεργό ανάμιξη του συνδικαλισμού, ενώ από την άλλη με διάφορες μορφές αναπαράγεται το μόνιμο

πρόβλημα της αποκέντρωσης, της ασάφειας και απροσδιοριστίας της μισθωτής εργασίας.

5.1.1.2 Τομές και συνέχειες από την προπολεμική στη μεταπολεμική περίοδο, στο συνδικαλισμό των κλωστοϋφαντουργών: Η περίπτωση του Βόλου και της Σύρου

Στην κλωστοϋφαντουργία δεν εμφανίζεται μια αντίστοιχη προπολεμική συνδικαλιστική παράδοση, όπως στους ραπτεργάτες, αλλά κυρίως σποραδικές βιομηχανικές απεργίες και συγκρούσεις. Για τις τομές και συνέχειες μεταξύ προπολεμικού και μεταπολεμικού συνδικαλισμού, εξετάσαμε δύο πόλεις με σημαντική παράδοση κλαδικού συνδικαλισμού, το Βόλο και τη Σύρο.

Στην περίπτωση του Βόλου, ένα από τα πλέον σημαντικά ευρήματα μας είναι ένα αμιγώς γυναικείο σωματείο που ιδρύεται το 1918 και δραστηριοποιείται με διαφορετικές μορφές, στις περιόδους των σκληρών, τοπικών, εργασιακών συγκρούσεων. Το 1936, οι κλωστοϋφαντουργοί, που ανήκουν στα «ανεξάρτητα», πρωτοστατούν στην τοπική απεργιακή έκρηξη, ενώ μεταξύ άλλων αιτημάτων, τίθεται με έμφαση και αγωνιστικά το αίτημα για ίση αμοιβή για ίση εργασία ανδρών και γυναικών. Ο συνδικαλισμός θα μαζικοποιηθεί στη μεταξική διδακτορική περίοδο, χάνοντας βέβαια τον εξεγερτικό του χαρακτήρα. Γενικά στην περίπτωση των κλωστοϋφαντουργών του Βόλου, διαφαίνεται η συνέπεια της πρώιμης ανάπτυξης του τοπικού εργατικού κινήματος και ευρύτερα των νεωτεριστικών κινημάτων, ο ριζοσπαστισμός των προσφύγων και η τοπική ισχύς της αριστεράς, (η οποία ειδικά για τον κλάδο δεν είναι κυρίως κομουνιστική) αλλά και η ενεργός συμμετοχή των τεχνιτών.

Ο μεταξικός συνδικαλιστικός ιστός θα χρησιμοποιηθεί από το ΕΑΜ, έτσι ώστε οικοδομείται ένα ισχυρότατο ΕΑΜογεννές κλαδικό συνδικάτο, με σημαντικές κατακτήσεις, ενώ παράλληλα, φαίνεται να αποφεύγει –αρχικά – συγκρούσεις με την εργοδοσία. Οι συγκρούσεις με την εργοδοσία δεν θα αποφευχθούν όμως, τελικά, όπως και με την πολιτική εξουσία, με αποφασιστικούς και συχνά νικηφόρους αγώνες, στους οποίους πρωτοστατεί ο Α. Πατσιαντάς, μετέπειτα βουλευτής της ΕΔΑ. Οι διωγμοί της αριστεράς θα αφήσουν το περιθώριο σε ένα μετεμφυλιακό «εθνικόφρονο» συνδικαλισμό, που σταδιακά περνά προς τον «εργοδοτικό» συνδικαλισμό και τελικά υποχωρεί μπροστά σε νεότερες, αλλά και περισσότερο «μετριοπαθείς» αριστερόστροφες δυνάμεις. Στη δεκαετία του ’60, διαδραματίζονται σκληρότατοι εργατικοί αγώνες, με αντικείμενο την λειτουργία του ιστορικού εργοστασίου «Παπαγεωργίου».

Στην περίπτωση της Σύρου, η συνδικαλιστική μεσοπολεμική παράδοση, αναφέρεται στην συντεχνιακού τύπου οργάνωση των τεχνιτών υφαντομηχανικών, οι οποίοι διατηρούν μια στενών συμφερόντων, μη ριζοσπαστική συλλογικότητα, με σεβασμό στη πολιτική και βιομηχανική νομιμότητα και ιεραρχία. Οι υφαντομηχανικοί εορτάζουν παραδοσιακά την ομοιοεπαγγελματική τους γιορτή, το «συνάφι», από τη δεκαετία του ’30, έως και τη δεκαετία του ’60 και τελικά το σωματείο τους φθίνει μπροστά στις πολιτικές αλλά και παραγωγικές εξελίξεις. Συνεπώς οι τεχνίτες του κλάδου, δεν πρωτοστατούν στον κλαδικό τοπικό συνδικαλισμό, δεν διαμεσολαβούν μεταξύ εργοδοσίας και των εργατικών γυναικείων μαζών, αλλά οχυρώνονται σε μια

φθίνουσα τυπική συλλογικότητα που διοικείται από επιτροπή αρχιτεχνιτών, η οποία βέβαια δεν εκλέγεται, αλλά αντανακλά τη βιομηχανική ιεραρχία της «μαστοριάς».

Από την άλλη μεριά, η μεγάλη εργατική μάζα, οργανώνεται στη μεταξική περίοδο, αλλά ο εαμικός συνδικαλιστικός ιστός, που θα κυριαρχήσει και στη Σύρο δεν φαίνεται να διατηρεί δεσμούς με τη μεταξική περίοδο, όπως στο Βόλο. Μετά την απελευθέρωση και τη κρατική διάλυση του δυναμικού συνδικαλισμού της υστεροεαμικής περιόδου, η εργατική βάση αναγκάζεται να αποδεχθεί, ως συνδικαλιστική ηγεσία μια ομάδα «της παράταξης της ΓΣΕΕ». Στο μεταξύ η άμυνα της εργασίας είναι κυρίως άτυπη και ασυντόνιστη, υπερασπίζεται πριν απ' όλα την αξιοπρέπεια, φτάνει να εκδηλώσει απεργία ενάντια στην εντολή απαγόρευσης του καπνίσματος. Αυτή όμως η εργατική υπερηφάνεια και άμυνα είναι κυρίως ανδρική υπόθεση και ενσαρκώνεται συνδικαλιστικά από αριστερές δυνάμεις, ως πολιτικό καθήκον, που καταφέρνουν να ελέγξουν και πάλι το σωματείο στη δεκαετία του '60.

Τόσο στην περίπτωση της Σύρου, όσο και στην περίπτωση του Βόλου, όπου ο εργατικός ριζοσπαστισμός, η άμυνα και η οργάνωση της εργασίας, εκδηλώθηκαν με διαφορετικό δρόμο, είναι προφανές το σημείο καμπής του ΕΑΜικού συνδικαλισμού, όπως και η άμεση παρέμβαση του κράτους για την κατοχύρωση του «εθνικόφρονα» χαρακτήρα των συνδικάτων και των «εργατοπατέρων». Οι «εργατοπατερικές» συνδικαλιστικές δομές θα αντέξουν μόνο χάρη στις διώξεις της αριστεράς και θα υποχωρήσουν και στις δύο περιοχές, πριν τη δικτατορία, πράγμα που δεν συμβαίνει συνολικά στην Ελλάδα και κυρίως δεν συμβαίνει στην κλαδική ομοσπονδία, την ΟΚΕ.

5.1.1.3 Ο μεταπολεμικός συνδικαλισμός των κλωστοϋφαντουργών και την εργατική ομοσπονδία

Μετά την κατοχή, σε όλο το κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, θα εμφανισθεί και συνδικαλιστικά η δυναμική του εαμικού συνασπισμού, που αντί να αμφισβητήσει τη βιομηχανική νομιμότητα, ή να συγκρουσθεί με τους βιομηχάνους, φαίνεται να εγγυάται κατ' αρχήν την εργασιακή ειρήνη, ώστε να αρθεί η δυσπιστία επανεκκίνησης της παραγωγής. Ο μαχητικός αριστερόστροφος συνδικαλισμός, με ορόσημο την προσωρινή Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών Ελλάδα, θα εμφανίσει την πρωτοφανή του μαζικότητα και απεργιακή αγωνιστικότητα, στον σπουδαιότερο βιομηχανικό κλάδο της χώρας και της Αττικής, αλλά θα ηττηθεί ουσιαστικά στον εμφύλιο. Οι συνδικαλιστές εκδιώκονται και οι εργαζόμενοι ηττώνται, όχι στα εργοστάσια, αλλά στα βουνά, σε έναν πόλεμο από τον οποίο απέχουν, αλλά αντίθετα πληρώνουν ένα μεγάλο μέρος του τιμήματος της ήττας της αριστεράς. Ειδικά στους μεγάλους χώρους παραγωγής, εμφανίζεται μια σιωπή της εργασίας και μια ανυπαρξία της αριστεράς με ελάχιστες εξαιρέσεις, αργότερα, ως αντι-συνδικαλισμός στον επίσημο συνδικαλισμό, ή σε ρηγματώσεις του επίσημου συνδικαλισμού.

Στο μεταξύ, ως επίσημος συνδικαλισμός εμφανίσθηκαν νέες (όχι μεταξικές, ή «κατοχικές») εθνικόφρονες δυνάμεις, που συγκροτούν στα 1951 την Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών Ελλάδας (ΟΚΕ), με ηγετικούς συνδικαλιστές ουσιαστικά διορισμένους από τη ΓΣΕΕ. Η ΟΚΕ παραπαίει εξαρτώμενη, ανίσχυρη, συγκλονιζόμενη από εσωτερικές έριδες, ως εθνικόφρονη σφραγίδα, ανίκανη να αντιμετωπίσει τη λαίλαπα της κρίσης της δεκαετίας του '50. Έτσι, θα εμφανισθεί ως «ουρά» των εργοδοτών – βιομηχάνων να εκλιπαρεί για τη βιομηχανία και την

αυτοσυντήρηση της, στο όνομα του έθνους και του κλάδου. Στη συνέχεια, παρά τη «μεταμόρφωση» του εθνικόφρονα συνδικαλισμού σε «ελεύθερο δημοκρατικό» ή «χουντικό», ή «ακομμάτιστο», κλπ, και τις όποιες προσπάθειες μαζικοποίησης και στοιχειώδους συνδικαλιστικής άμυνας, ακόμα και κάποιες δειλές αγωνιστικές κινήσεις, ο παραπάνω συνδικαλισμός δεν θα καταφέρει να ξεπεράσει τα όρια του λεγόμενου «εργατοπατερισμού».

Η σιωπή της εργασίας, ειδικά στο κρίσιμο (μετά την ίδρυση της ΟΚΕ) διάστημα των μέσων της δεκαετίας του '50, συσχετίζεται και με τις πιέσεις της ανεργίας στο εργατικό δυναμικό. Την πίεση προς τους εργάτες και εργάτριες, που καταβεβλημένοι από την κατοχή και τον εμφύλιο, αντιμετωπίζουν πριν απ' όλα έναν κλάδο που μόλις αγγίζει τα όρια της προπολεμικής παραγωγής. Μόλις όμως η κλωστοϋφαντουργία φτάσει στο προπολεμικό όριο, η κρίση θα διογκωθεί με τα σταθεροποιητικά μέτρα του Μαρκεζίνη το 1953 και τελικά την εισαγωγή «σύγχρονων» μηχανών και σύγχρονων «συστημάτων», που όπως υποστηρίξαμε, τείνουν προς έναν κλωστοϋφαντουργικό τεϋλορισμό. Η νεαρή ΟΚΕ, όπως και τα σωματεία μέλη της, με την ασήμαντη συνδικαλιστική πυκνότητα και τις κάθε λογής εξαρτήσεις από το κράτος και τους εργοδότες, θα αποδειχθεί ανίκανη να αντιδράσει ώστε τα εισαγόμενα τεϋλοριστικά συστήματα να συνδυαστούν με κάποιο είδος συμβολαίου, με μια έστω στοιχειώδη άμυνα της εργασίας. Ένα τέτοιο συμβόλαιο εκτός από μια ανάλογη στρατηγική εργοδοτών και κράτους, θα προϋπόθετε μια γνήσια, έστω ανισομερή διαπραγμάτευση, μια συνδικαλιστική οργάνωση και ηγεσία που εκφράζει, άρα μπορεί και να πειθαρχήσει την εργασία, πράγμα που δεν ισχύει. Με τη σειρά του ο συνδικαλισμός καθώς δεν μπορεί να αντιδράσει υπερασπίζοντας τα εργατικά συμφέροντα, δεν μπορεί να ισχυροποιηθεί, να μαζικοποιηθεί, έτσι η όποια διάθεση αντίστασης των «εργατοπατέρων» δεν μπορεί να εκδηλωθεί, ακόμα και όταν ο κλάδος ανακάμπτει και η μετανάστευση περιορίζει την ανεργία.. Πρόκειται λοιπόν για κυκλική επίδραση παραγόντων όπως η οικονομική - παραγωγική συγκυρία της κρίσης και της ανεργίας, του πολιτικού ελέγχου της εργασίας και των διώξεων της αριστεράς, της συνδικαλιστικής ανεπάρκειας, των εργοδοτικών στρατηγικών.

5.1.1.4 Ο κλαδικός συνδικαλισμός, η ανάκαμψη της κλάδου (κλωστοϋφαντουργία και ένδυση), η χούντα και η μεταπολίτευση

Όταν αρχίζει να αυξάνει η παραγωγή του κλάδου, (τόσο στην ένδυση όσο και στην κλωστοϋφαντουργία), όταν δηλαδή περιορίζεται ο ανταγωνισμός στο εσωτερικό της εργασίας, στο πλαίσιο και ευρύτερων πολιτικών και συνδικαλιστικών αλλαγών, δημιουργούνται ορισμένες προϋποθέσεις μιας συνδικαλιστικής ανάτασης. Ορόσημο των κλαδικών αγώνων στη δεκαετία του '60, αποτελεί η απεργία στο Αιγαίο στο Λαύριο, αλλά ακόμα και η ΟΚΕ επιχειρεί κάποια αγωνιστικά ανοίγματα. Ο συνδικαλιστικός λόγος παλινδρομεί μεταξύ πειθήνιας στη ΓΣΕΕ αντικομουνιστικής προπαγάνδας και της ανάγκης συλλογικής δράσης, ενώ ταυτόχρονα η ΟΚΕ, οργανώνει εκδηλώσεις αβροφροσύνης στην πολιτική ηγεσία και καλλιστεία για τη ΜΙΣ Κλωστοϋφαντουργία. Κάποια δειλά ανοίγματα προς ένα γνησιότερο και μαζικότερο συνδικαλισμό γίνονται και στην ένδυση (ΠΟΕΥΙ), που στο μεταξύ αντιμετωπίζει μια νέα οργάνωση εργασίας, το πέρασμα από το καλφαλίκι στα εργοστάσια «ετοίμων ενδυμάτων». Ωστόσο η συνδικαλιστική βάση του κλάδου δεν επεκτείνεται στους γαζωτές και γαζώτριες της μαζικής παραγωγής, περιοριζόμενη γύρω από το εθνικόφρονο προσωπικό των στρατιωτικών εργοστασίων.

Η δικτατορία διακόπτει κάθε δυνατότητα γνήσιου μαζικού συνδικαλισμού, την ίδια περίοδο, που βοηθούσης και της μετανάστευσης αρχίζει να εκδηλώνεται έλλειψη και όχι πλεόνασμα προσωπικού. Παρά του ότι δεν εξαλείφονται οι εργασιακές συγκρούσεις σε επιμέρους χώρους και εκδηλώνεται ακόμα και απεργία σε κλωστοϋφαντουργικό εργοστάσιο, επί δικτατορίας, ο επίσημος συνδικαλισμός χάνει κάθε έννοια γνησιότητας και αγωνιστικότητας, τόσο στους κλωστοϋφαντουργούς όσο και στους ραπτεργάτες. Η τομή της μεταπολίτευσης θα εκδηλωθεί εκρηκτικά στον κλάδο, κυρίως στα μεγάλα εργοστάσια, με τις εργοστασιακές απεργίες.

Στη ένδυση, τα υπολείμματα της παράδοσης του ΕΔΑίτικου – ΕΑΜικού παραδοσιακού συνδικαλισμού, συντονίζουν την έκρηξη αγώνων της μαζικής εργασίας των γαζωτριών, έτσι ώστε με λίγες εξαιρέσεις, οι σύγχρονοι ραπτεργάτες και κυρίως ραπτεργάτριες, οικοδομούν έναν πρωτοποριακό, κυρίως γυναικείο, μαχητικό συνδικαλισμό. Οι λεγόμενοι «εργατοπατέρες» του ιματισμού στη μεταπολίτευση, θα συναντήσουν μια ισχυρή αριστερόστροφη αγωνιστική συσπείρωση, που έχει πλέον διασπαστεί στο ΑΕΜ και την ΕΣΑΚ, ωστόσο θα καταφέρουν να «επιβιώσουν» συνδικαλιστικά. Σταδιακά θα κυριαρχήσει η ΕΣΑΚ, που θα επικρατήσει στους μεταπολιτευτικούς παραταξιακούς ανταγωνισμούς και θα λάβει την απόλυτη πλειοψηφία της ομοσπονδίας στη δεκαετία του '80, στηριγμένη κυρίως στο ριζοσπαστισμό μιας νέας γενιάς εργαζομένων, την περίοδο μεγέθυνσης της απασχόλησης (κυρίως γαζωτριών) και προβάλλοντας κυρίως μισθολογικά και εθνικοαναπτυξιακά αιτήματα, με άξονα την εναντίωση στην ΕΟΚ.

Στην μεταπολιτευτική ΟΚΕ, ως ηγετική συνδικαλιστική ομάδα, βρίσκουμε τα ίδια περίπου άτομα που την ίδρυσαν, να συνεχίζουν με παρόμοιο τρόπο και λόγο, να ελέγχουν μια μερίδα της εργασίας. Αν και σημειώνονται σημαντικοί αγώνες σε χώρους εργασίας της κλωστοϋφαντουργίας, δεν υπάρχει ούτε για μια σύντομη περίοδο, μια αγωνιστική ομοσπονδιακή στρατηγική, έτσι ώστε αν και υπάρχουν (σχετικά λίγα) εργοστασιακά σωματεία, οι αγώνες είναι συχνά αυθόρμητοι και ασυντόνιστοι. Τα αιτήματα είναι συνήθως οικονομικά, αλλά αναφέρονται έμμεσα ή άμεσα ευρύτερα στην οργάνωση της εργασίας και του χρόνου, πολλές μάλιστα φορές αμφισβητείται εμπράκτως το διευθυντικό δικαίωμα ακόμα και στις απολύσεις.Στις συνδικαλιστικές αρχαιρεσίες, σε σωματεία εντός αλλά και εκτός ΟΚΕ, σταδιακά θα κυριαρχήσει η ΕΣΑΚ, (με συχνότατη συμμαχία με την ΠΑΣΚΕ) που τελικά θα ελέγξει και τη διοίκηση στο 13^{ο} συνέδριο, όπου η «παλιά» διοίκηση, «πέφτει σαν χάρτινος πύργος».

5.1.2 Ο σύγχρονος κλαδικός συνδικαλισμός (από τη δεκαετία του '80)

5.1.2.1 Από τη «συνδικαλιστική αλλαγή» στη συνδικαλιστική υποχώρηση

Η καθυστέρηση στην εμφάνιση της κρίσης του κλάδου στην Ελλάδα, σε συνάρτηση με τον ευνοϊκό συσχετισμό για την εργασία στο πολιτικο-θεσμικό επίπεδο και τον απόηχο της απεργιακής έκρηξης της δεκαετίας του '70, απελευθερώνει τη συνδικαλιστική συγκυριακή άνθιση στη δεκαετία του '80. Η απτή δυνατότητα άμεσης βελτίωσης συνθηκών εργασίας, συναντάται με ευρύτερα αντικαπιταλιστικά ιδεολογικά χαρακτηριστικά, οραματισμούς «εθνικής ανάπτυξης» και «σοσιαλιστικές» προοπτικές.

Η κρίση ορισμένων από τις ποιο μεγάλες και παραδοσιακές επιχειρήσεις του κλάδου, της κλωστοϋφαντουργίας, μέσω της λύσης των «προβληματικών», όχι μόνο δεν πιέζει την εργασία, αλλά αναβαθμίζει θέσεις εργασίας και εντείνει προσδοκίες περαιτέρω βελτιώσεων και διεκδικήσεων. Μέσα σε ένα ευρύτερο κλίμα ιδεολογικοποίησης της ανάγκης εθνικής παραγωγής και κατανάλωσης, ο κλαδικός συνδικαλισμός θα προβάλει το σχετικά απροσδιόριστο αίτημα για Εθνικό Φορέα Κλωστοϋφαντουργίας - Ένδυσης, που στην πράξη μετουσιώνεται ως επέκταση του δημόσιου τομέα στον κλάδο και τελικά ενίσχυση και διατήρηση των «προβληματικών».

Στην κλωστοϋφαντουργία, αιχμή του συνδικαλιστικού δόρατος γίνονται οι «προβληματικές», ένας συνδικαλισμός «παρα-δημοσίου», που κυριαρχεί σε ομοσπονδιακό επίπεδο και επιχειρείται να υλοποιήσει τη θέση που προβάλει η συνδικαλιστικο-κομματική ηγεσία, περί «εθνικής κλαδικής πολιτικής». Στην ένδυση, όπου εκτός από τις μικροβιοτεχνίες, κυριαρχούν τα μικρά και μεγάλα φασονατζίδικα ως εκτεταμένη αλυσίδα μαζικών παραγωγών, που μεγεθύνουν την απασχόληση, παρέχονται πρακτικές δυνατότητες επιτυχούς άμυνας της εργασίας, και έδαφος συνδικαλιστικών διεκδικήσεων. Συνολικά στα μέσα της δεκαετίας του '80 ποικίλες συνδικαλιστικές οργανώσεις και παρατάξεις συνθέτουν έναν ισχυρότατο συνδικαλισμό, με σημαντικούς αγώνες και επιτυχίες, που φτάνει στα όρια του την περίοδο των σταθεροποιητικών μέτρων και της κρίσης του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος (85-89). Ωστόσο η μαζικότερη κατηγορία της εργασίας στη δεκαετία του '80, εργάζεται με τη μορφή του φασόν στο σπίτι, είναι αποκεντρωμένη, ανασφάλιστη, με αντιφατικές τοποθετήσεις και συμφέροντα και παραμένει ασυνδικάλιστη παρά τις όποιες απόπειρες οργάνωσης. Ως ένα σημείο το φαινόμενο του φασόν απασχολεί τα συνδικάτα, αλλά ο συνδικαλιστικός λόγος «ως διδαχή εκμετάλλευσης, ασφάλισης και συνδικαλισμού» δεν μπορεί να υπερβεί τα νομικά – τυπικά προβλήματα και το κυριότερο φαίνεται να αντιφάσκει με πλευρές των συμφερόντων των φασονιστριών.

Στις αρχές της δεκαετίας του 90, υλοποιείται η ιστορική ενοποίηση των ομοσπονδιών κλωστοϋφαντουργών ιματισμού και δέρματος στην ΟΕΚΙΔΕ (Ομοσπονδία εργατοϋπαλλήλων Κλωστοϋφαντουργίας Ιματισμού Δέρματος Ελλάδας). Ωστόσο το πανηγυρικό κλίμα των συνεδρίων δεν μπορεί να κρύψει τη συνδικαλιστική κρίση, το αποφασιστικό κτύπημα στο συνδικαλισμό που θα επιφέρει η καθυστερημένη εκδήλωση της ευρωπαϊκής κλαδικής κρίσης, στα τέλη της δεκαετίας του '80 – αρχές της δεκαετίας του '90. Οι «προβληματικές», τα φασονατζίδικα, ο συνδικαλισμός τους και οι κάθε είδους ιδεολογικές συσχετίσεις του ταξικού και εθνικού, αποδεικνύονται αίολες, στον παραγωγικό περιβάλλον ενός κρατικοδίαιτου και υπεργολαβικού κλάδου, που θα καταρρεύσει στη δεκαετία του '90, σε μια συγκυρία «νεοφιλελεύθερης» ιδεολογικοπολιτικής στροφής, αλλά και όξυνσης του διεθνούς ανταγωνισμού.

Η σύγχρονη κλαδική κρίση στην Ελλάδα, ως προς την απασχόληση, εμφανίζεται με μαζικό κλείσιμο ολόκληρων επιχειρήσεων, μεταξύ των οποίων των προβληματικών και των υπεργολαβικών παραγωγών, σε τυπική αλλά και άτυπη βάση (φασόν στο σπίτι). Ειδικά στις αρχές της δεκαετίας του '90, δεν κυριαρχούν μορφές διαρροών απασχόλησης, ώστε να λειτουργούν προσκλητήρια συντονισμένων συνδικαλιστικών συμβιβασμών. Αντίθετα εμφανίζονται κυρίως απότομες καταρρεύσεις – κλεισίματα μικρών και κυρίως μεγάλων μονάδων, που οδηγούν σε αντιφατικές συνδικαλιστικές πρακτικές και μεταπτώσεις θέσεων. Δίπλα σε λογής συνδικαλιστικές υποχωρήσεις

παρουσιάζονται μαζικές διαμαρτυρίες, μαχητικές διεκδικήσεις δεδουλευμένων, μορφές συνδικαλισμού «κλειστών εργοστασίων». Σταδιακά η γενικότερη εικόνα καταρρεύσεων επιχειρήσεων και κρίσης και ένας ολόκληρος στρατός από γηγενείς και αλλοδαποί ανέργους, που παρέχουν φθηνότερη εναλλακτική εργατική δύναμη, δίνουν τη δυνατότητα στο κεφάλαιο να πιέζει ασφυκτικά την εργασία, συχνά κατά παρέκκλιση της εργατικής νομοθεσίας. Αντί λοιπόν της πρότερης βάσιμης προσδοκίας βελτίωσης της εργασίας, που όξυνε τις συλλογικές διεκδικήσεις, στη σημερινή περίοδο δεν υφίσταται βάση διεκδικήσεων αλλά αμφισβητούνται και οι νομικές προδιαγραφές της μισθωτής σχέσης.

5.1.2.2 Η συνδικαλιστική δομή, η συνδικαλιστική και εργατική βάση, η συνδικαλιστική ηγεσία και οι αντιφάσεις τους

Η γνήσια συνδικαλιστική έκφραση στη μεταπολεμική και κυρίως στη μεταπολιτευτική περίοδο, συνδέονται πρωτίστως με τη δυνατότητα μισθολογικών αυξήσεων, ταυτόχρονα με την υπεράσπιση ή διεκδίκηση στοιχείων δημοκρατίας στο χώρο εργασίας. Επίσης ο συνδικαλιστικός αγώνας καθώς δεν συντονίζεται κεντρικά, στο μεγαλύτερο διάστημα της μεταπολεμικής περιόδου, ξεσπάει σε επιμέρους χώρους, συχνά κόντρα και στις επιλογές της συνδικαλιστικής ηγεσίας. Η σωματειακή οργάνωση και ειδικά ο μεταπολιτευτικός επιχειρησιακός συνδικαλισμός, βοηθούν στο να υπάρξουν ρηγματώσεις στον ομοσπονδιακό «εργατοπατερισμό», υποστηρίζουν οργανωτικά την εργατική μεταπολιτευτική έκρηξη και τα φαινόμενα εργατικής αυτονομίας και δημοκρατίας, ωστόσο έχουν σαφή όρια και αντιφάσεις με τη μικρομεσαία παραγωγική δομή και την ανάγκη κλαδικής ενότητας.

Ακόμα και στη περίοδο της κατάρρευσης των παραδοσιακών «εργατοπατέρων», στη δεκαετία του '80, η κλαδική διαπραγμάτευση κινούμενη στην υπεράσπιση του ελάχιστου μισθού, ουσιαστικά δεν καλύπτει τη συνδικαλισμένη μάζα των εργαζομένων των σωματείων, που συνήθως έχει ήδη επιτύχει (κατακτήσει) τις προβαλλόμενες βελτιώσεις και αυξήσεις. Συνεπώς η αγωνιστική ομοσπονδία της δεκαετίας του '80, που νομιμοποιείται από τη συνδικαλισμένη μάζα των σωματείων μελών της, τείνει να καλύπτει μισθολογικά όχι τη βάση της, (τα μέλη των σωματείων), αλλά τους μη συνδικαλισμένους, τη μη συνδικαλισμένη εργατική βάση.

Τα σοβαρά εργασιακά προβλήματα σε χώρους εργασίας, αντιμετωπίζονται ως επιμέρους προβλήματα, από επιμέρους συνδικαλιστικές δομές – σωματεία, που ενοποιούνται εκ των υστέρων, στον ομοσπονδιακό λόγο, ως συρραμμένη «προβληματολογία», με συνεκτικό ιστό την γενική, πολιτική, «ταξική» καταγγελία. Αυτό επιτείνεται από στρατηγικές επιλογές της σύγχρονης ομοσπονδίας, που εκτός από την αντιφατική προβολή «εθνικής πολιτικής», αρνείται ουσιαστικά κάθε διάλογο – διαπραγμάτευση εργασιακών σχέσεων, ιδιαίτερα στις τρέχουσες συγκυρίες εργασιακής ήττας. Έτσι η διαβούλευση, η απόφαση η επίλυση συγκρούσεων αναλαμβάνεται από επιμέρους σωματεία, που τελικά εμφανίζονται να υποχωρούν συνεχώς από διακυρηγμένες θέσεις, αντίθετα από μια αδιάλακτη ομοσπονδία, της οποίας είναι μέλη.

Σήμερα στις μικροεπιχειρήσεις του κλάδου οι εργάτες συναινούν σε κάθε είδους παραδοσιακή ή και μοντέρνα μορφή εκμετάλλευσης, έτσι ώστε δίπλα στην παραδοσιακή «κουμπαριά», λειτουργούν πιέσεις ευελιξίας και παρέκκλισης από τη νομοθεσία. Στις μεγάλες μονάδες, που σταδιακά γίνονται όλο και λιγότερες, ο

πολιορκητικός κριός του «εφεδρικού στρατού» έχει αλώσει ή έστω έχει «τραυματίσει» κάθε «συνδικαλιστικό επιχειρησιακό φρούριο» ενώ στις περισσότερες μονάδες ο συνδικαλισμός είναι ανύπαρκτος. Τα επιχειρησιακά σωματεία διαλύονται πριν απ' όλα λόγω της παύσης λειτουργίας των επιχειρήσεων, ή διατηρούνται σε μορφή «χειμερίας νάρκης», με μικρή σχετικά οργανωτικότητα και σπανιότατη αγωνιστική δραστηριότητα. Ενώ λοιπόν στη ιδιότυπη συνδικαλιστική άνθιση του '80 συνέβαλαν κυρίως τα επιχειρησιακά σωματεία, σήμερα η συνδικαλιστική τους βάση φθίνει, τόσο σε απόλυτο αριθμό όσο και ως ποσοστό της συνολικής συνδικαλισμένης βάσης του κλάδου. Σε πολλά (αν όχι σε όλα) τα εργοστασιακά σωματεία, έχει συναφθεί τυπική ή και άτυπη συμφωνία εργασιακής ειρήνης, ο συνδικαλισμός πιέζεται όλο και περισσότερο να απολέσει κάθε ίχνος αγωνιστικότητας - διεκδίκησης, να καταπέσει σε αυτό που ευρέως αποκαλούνταν στη δεκαετία του '80 ως «εργοδοτικός συνδικαλισμός», ή να διαλυθεί, δηλαδή να μην υπάρχει καθόλου συνδικαλισμός. Οι εργαζόμενοι, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, αισθάνονται ότι έχουν πολύ μεγάλα προσκόμματα ώστε να συνδικαλιστούν, ενώ από την άλλη μεριά, η εμπειρία τους έχει "διδάξει" ότι τα αναμενόμενα αποτελέσματα είναι δυσανάλογα και με βάση τις αξίες τους αξιολογούνται αρνητικά.

Τα διατηρούμενα επιχειρησιακά σωματεία λειτουργούν κυρίως σε μεγάλες επιχειρήσεις, με «επιθετική» στρατηγική, προσανατολισμένη στη διεθνή αγορά, που (συνήθως) δεν διακινδυνεύουν συγκρούσεις και διαφυλάττουν «επενδύσεις σε ανθρώπινο δυναμικό». Σε αυτές τις μονάδες οι εργαζόμενοι συσπειρώνονται γύρω από το σωματείο τους, γενικά συμμετέχουν σε συνδικαλιστικές διαδικασίες (κυρίως τις αρχαιρεσίες για εκλογή ΔΣ και αντιπροσώπων), χωρίς ιδιαίτερα οξείς παραταξιακούς ανταγωνισμούς, στηρίζουν μια διαπραγματευτική στρατηγική του Δ.Σ., υποχωρώντας ακόμα και από «κεκτημένα», αλλά διαφυλάττοντας μια τελευταία γραμμή συλλογικής άμυνας. Οι παραπάνω εργαζόμενοι, όπως και άλλοι, συχνά απελπισμένοι εργάτες, (μερικές φορές οι ίδιοι, που περιγράψαμε προηγουμένως, ως ασυνδικάλιστους και «υποταγμένους») κάτω από ορισμένες συγκυρίες, όπως το κλείσιμο της μονάδας και η απειλή απώλειας δεδουλευμένων, εμφανίζουν σκληρότατους συνδικαλιστικού αγώνες, ανεξάρτητα από πολιτικές – ιδεολογικές αφετηρίες και «ταυτότητες». Η κρίση, σε στιγμές όξυνσης και σε ορισμένους μεγάλους ή και μικρομεσαίους εργασιακούς χώρους, γίνεται το προσκλητήριο μιας μαχητικής συνδικαλιστικής δράσης, ενδεχομένως ως απελπισμένη και αποφασιστική αντίσταση, λίγο πριν το οριστικό κλείσιμο της μονάδας, ως συνδικαλισμός «των κλειστών εργοστασίων». Τέλος, χιλιάδες κλωστοϋφαντουργοί και ραπτεργάτες, είτε εργαζόμενοι, είτε άνεργοι, είτε λόγω της πρακτικής αδυναμίας τους να εγγραφούν και δραστηριοποιηθούν σε επιχειρησιακά σωματεία, είτε λόγω παράδοσης - ιδεολογίας, είτε λόγω της επιρροής του μαχητικού και ανιδιοτελούς στελεχικού μηχανισμού των κομμουνιστικής παράδοσης συνδικάτων, εγγράφονται σε κλαδικά σωματεία, που γενικά κυριαρχεί η ΕΣΑΚ.

Σε κλαδικό – εθνικό επίπεδο, η σύγχρονη συνδικαλισμένη βάση, είναι ένα ανομοιογενές υποσύνολο της εργασίας, που αποτελείται βασικά από τρία μέρη: α' από την έστω ελλειπτική αναπαραγωγή ορισμένων επιχειρησιακών νησίδων συνδικαλισμού, β' τη περιστασιακή αντίσταση των λίγο ως πολύ απελπισμένων εργαζομένων σε επιμέρους στιγμές όξυνσης προβλημάτων και γ' τη μονιμότερη, αλλά εξ ορισμού μειοψηφική συνδικαλιστική δράση ως ιδεολογικοπολιτική στάση – υποχρέωση σε κλαδικά συνδικάτα. Στις συνδικαλιστικές αρχαιρεσίες συμμετέχει κυρίως η τελευταία ομάδα, έτσι ώστε μετά από την πυραμοειδή εκλογή

αντιπροσώπων, κυριαρχεί η ΕΣΑΚ, έτσι ώστε στην ομοσπονδία να κυριαρχεί ο ταξικός ασυμβίβαστος λόγος περί εργατικής τάξης, ενάντια στο «κοινωνικό διάλογο», την Ευρωπαϊκή Ένωση, ενάντια σε κάθε υπόνοια ταξικής συνεργασίας. Ο μέσος συνδικαλισμένος εργαζόμενος που ψηφίζει στις συνδικαλιστικές αρχαιρεσίες, εμφανίζεται να έλκεται από την ταξική καταγγελία, το πολιτικό ριζοσπαστισμό, έστω χωρίς προοπτική άμεσης βελτίωσης της κατάστασης, έστω χωρίς άμεσα οφέλη, στο όνομα του ταξικού αγώνα. Αντίθετα, ο μέσος εργαζόμενος είναι λιγότερο συνδικαλισμένος, λιγότερο πρόθυμος να απεργήσει και γενικά να αγωνιστεί, περισσότερο φοβισμένος και υποταγμένος.

Με αυτόν τον τρόπο αναπαράγεται μια «ταξική» συνδικαλιστική ηγεσία που εκπροσωπεί τα συνδικάτα, που υποτίθεται εκπροσωπούν γενικά τους εργαζομένους του κλάδου, και στην πράξη αναπαράγεται η στρατηγική της «ταξικής καταγγελίας», χωρίς «αυταπάτες», που με τη σειρά της εντείνει τις εργοδοτικές αντιδράσεις.

5.1.2.3 Η κλαδική συνδικαλιστική υποχώρηση στην Ευρώπη και η ελληνική ιδιομορφία

Η μεγάλη μάζα των εργαζομένων του κλάδου εμφανίζεται ως να συναινεί, να υποτάσσεται στο κεφάλαιο και εν πάση περιπτώσει να μην είναι διατεθειμένη να συνδικαλιστεί και να αγωνισθεί συλλογικά. Το φαινόμενο βέβαια δεν είναι μόνο ελληνικό, μάλιστα η ελληνική κλαδική συνδικαλιστική οργανωτικότητα είναι τουλάχιστον διπλάσια απ' ότι η αντίστοιχη Γαλλική, πολλαπλάσια της Αμερικανικής, όχι πολύ μικρότερη από τη Γερμανική και Ιταλική, εξάλλου παρόμοια φαινόμενα παρουσιάζονται σε όλους σχεδόν τους κλάδους. Συνεπώς η τρέχουσα ελληνική κλαδική συνδικαλιστική απίσχνανση δεν μπορεί να αιτιολογηθεί απλά ως σύμπτωμα μιας ειδικής ελληνικής κλαδικής κρίσης ή μιας ειδικής εσφαλμένης στρατηγικής της συνδικαλιστικής ηγεσίας, αλλά πριν απ' όλα ως εκδήλωση μιας εργατικής ήττας σε παγκόσμιο επίπεδο, αυτό που συνήθως συγκαλύπτεται με τη φιλολογία της «παγκοσμιοποίησης».

Ειδικά στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας – ένδυσης, στην Ευρώπη, από την δεκαετία του '80 έχει εκδηλωθεί μια σκληρότατη κρίση που επιδρά καθοριστικά στο συνδικαλισμό λόγω της πίεσης ανεργίας, της ανασφάλειας, των μειωμένων προσδοκιών βελτίωσης των εργαζομένων, που επιτείνονται από την ιδεολογική πίεση προς οτιδήποτε μπορεί να θεωρηθεί ως αντικείμενο στους «νόμους της αγοράς» και τη «παγκοσμιοποίηση». Ο κλαδικός ευρωπαϊκός συνδικαλισμός, οδηγείται σε γενική πτώση της οργανωτικής πυκνότητας αλλά σε μια ευρύτερη απορριζοσπαστικοποίηση, σε κάθε είδους συμβιβασμούς και υποχωρήσεις. Τα ευρωπαϊκά συνδικάτα, στρέφονται στη σφαίρα της διανομής – κατανάλωσης έτσι ώστε να επηρεάσουν τη καταναλωτική συμπεριφορά, να τη στρέψουν ενάντια στα προϊόντα της χωρίς όρια εκμετάλλευσης της «παγκόσμιας φυλακής». Επίσης, προχωρούν σε κοινωνικές συμφωνίες-συμμαχίες, «συμμορφωμένα» στην ιδεολογική κυριαρχία της «αγοράς» και περισώζοντας στοιχεία της «προνομιακής» θέσης τους ως συντελεστών μιας κυρίαρχης παραγωγής. Η ταξική καταγγελία της παγκοσμιοποιημένης εκμετάλλευσης, ο ανθρωπιστικός λόγος, η θέση των συνδικάτων σε κορπορατιστικές παραδόσεις και συμμαχίες, η προσπάθεια διαταξικής αξιοποίησης της θέσης στο διεθνή καταμερισμό εργασίας, συντίθενται, συχνά αντιφατικά, στο πεδίο του «κοινωνικού διαλόγου».

Από αυτό τον ευρωπαϊκό συνδικαλισμό απέχει πλήρως η ελληνική ομοσπονδία, ένας συνδικαλισμός με διαφορετική παράδοση, διαφορετική οργάνωση, διαφορετική στρατηγική, στον οποίο – εκτός των άλλων – δεν υπάρχουν οι προϋποθέσεις μιας διαταξικής συμμαχίας αξιοποίησης του νέου διεθνούς καταμερισμού εργασίας. Ενώ λοιπόν οι κυρίαρχες ευρωπαϊκές συνδικαλιστικές δυνάμεις υπερασπίζονται μια αναβαθμισμένη αξιοποίηση της εργατικής δύναμης, τις δυνατότητες της «φιλελευθεροποίησης» στην αναπαραγωγή μιας «ευρωπαϊκής» κυριαρχίας, στην Ελλάδα, η συνδικαλιστική οργάνωση χρειάστηκε να υπερασπίσει μια απασχόληση «φασονατζίδικης» παραγωγής. Στην Ελλάδα εκλείπει η κλαδική συνδικαλιστική φιλολογία περί «παγκοσμιοποίησης» και οι πρακτικές «κοινωνικού διάλογου», οι αντιφάσεις της ταξικής καταγγελίας της παγκόσμιας εκμετάλλευσης και οι προσπάθειες διαταξικής αξιοποίησης της κυριαρχίας, που παρέχει αυτή ακριβώς η παγκοσμιοποιημένη εκμετάλλευση. Στην Ελλάδα συντίθεται ένας ομοσπονδιακός ταξικός – εθνικός λόγος καταγγελίας των «μονοπωλίων» και της «Ευρωπαϊκής Ένωσης», γίνεται λόγος για μια θολή και αόριστη «εθνική κλαδική πολιτική», ενώ από την άλλη απορρίπτεται οποιαδήποτε προσπάθεια διμερούς «εθνικής συνεννόησης», οποιοσδήποτε διάλογος με τους εργοδότες που υπερβαίνει το ζήτημα του μισθού. Στην πράξη η «ταξική ειρήνη», ο συμβιβασμός, η υποχώρηση είναι γενικευμένος κανόνας, που ενώ στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες γίνεται επισήμως, σε κλαδική – εθνική διάσταση, στην Ελλάδα γίνεται άτυπα, κατακερματισμένα σε επιμέρους χώρους, αφού η ομοσπονδία ούτε δεσμεύει, ούτε θέλει να δεσμεύσει τον κλάδο σε μια διαπραγμάτευση με όρους ήττας. Δεν παραδέχεται λοιπόν την ήττα, «οχυρωμένη» πίσω από την αναπαραγωγή ενός λόγου περί ταξικότητας και εθνικότητας, έτσι ώστε απέχει από την τάση διεθνοποίησης του συνδικαλισμού αλλά και εθνικής ή ευρωπαϊκής διαπραγμάτευσης των συνθηκών υποχώρησης της εργασίας. Απέχει από κάθε θετική – εναλλακτική πρόταση στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών στρατηγικών αλλά και από τον ταξικό – ανθρωπιστικό λόγο της «κοινωνικής ρήτρας» και της καταγγελίας της παγκόσμιας υπερ-εκμετάλλευσης, καταγγέλλοντας απλώς τη μεταφορά της παραγωγής από την Ελλάδα, ως δείγμα Ευρωπαϊκής πολιτικής ενάντια στην Ελλάδα. Η ΟΕΚΙΔΕ εμφανίζεται ως μια συνδικαλιστική ηγεσία που υψώνει ένα λάβαρο εθνικής καταγγελίας, σε ένα φαντασιακό ταξικό φρούριο, εκπροσωπώντας μια εργασία που όχι μόνο έχει υποχωρήσει, αλλά έχει τραπεί σε άτακτη φυγή.

5.1.3 Ο συνδικαλιστικός λόγος ως ιδεολογικό στίγμα της εργασίας και η σημασία της συνδικαλιστικής αγωνιστικής παράδοσης

Όπως γενικότερα ο κλαδικός συνδικαλισμός, δεν μπορεί να θεωρηθεί αναγκαστικά, σε κάθε περίπτωση και περίοδο, ως ταξική πρακτική, έτσι και ο συνδικαλιστικός λόγος δεν μπορεί να θεωρηθεί ως το ιδεολογικό στίγμα της εργασίας, ακόμα και της συνδικαλισμένης ηγεσίας. Ο κλαδικός συνδικαλιστικός λόγος, στη μεταπολεμική περίοδο, αντανακλά πολλές φορές στρεβλωμένο, το ιδεολογικό στίγμα της συνδικαλιστικής ηγετικής ομάδας και οι στρεβλώσεις αναφέρονται σε περιπτώσεις αυτό-λογοκρισίας αλλά και συμψηφισμού επιμέρους (ενδεχομένως αντιφατικών, παραταξιακών) απόψεων – στρατηγικών. Πολλές φορές ο επίσημος λόγος του συνδικάτου, αντιστρέφει φανερά τα πράγματα, ενταγμένος σε ευρύτερες ιδεολογικές στοχεύσεις και αξιοποιώντας ιδεολογικές σταθερές, ως προς το «μιαρό άλλο». Για παράδειγμα η μετεμφυλιακή διοίκηση καταγγέλλει τα στοιχεία έντασης εργασίας και τις αναδιαρθρώσεις της παραγωγής, που τείνουν προς τεϋλοριστικά πρότυπα, ως «σταχανοβισμό», συνενώνοντας στο εχθρικό «αυτοί» το γνωστό δίπολο που

υποτίθεται ότι εχθρεύεται το συνδικαλισμό, δηλαδή τον κομμουνισμό και το κεφάλαιο. Επίσης στη μεταπολίτευση, συχνά κατηγορούνται ως χουντικοί και ως πουλημένοι, γενικώς συνδικαλιστικές δυνάμεις, που τουλάχιστον αρνήθηκαν να συνεργαστούν με τη δικτατορία.

Πολλές επιμέρους καταγραφές του συνδικαλιστικού λόγου είναι παραπλανητικές, ως προς την άποψη των εργαζομένων που υποτίθεται εκφράζουν. Για παράδειγμα το συνέδριο της ΠΟΕΥΙ, στα τέλη της δεκαετίας του '70, που κατά την έναρξη, αποδίδει φόρο τιμής στους νεκρούς για τη δημοκρατία και το σοσιαλισμό, κατόπιν εκλέγει μια διοίκηση που σε αντίθεση με το γενικότερο πολιτικό κλίμα, παλινδρομεί από την αγωνιστική διεκδίκηση προς τον «εργατοπατερισμό», συνεπώς τουλάχιστο η πλειοψηφία δεν είχε καμία θετική γνώμη για το σοσιαλισμό και τους σοσιαλιστές και κομμουνιστές συνδικαλιστές. Επίσης πολλές λέξεις – κώδικες του συνδικαλιστικού λόγου σημασιοδοτούνται διαφορετικά κατά συγκυρία και συνδικαλιστική τάση. Με αυτή την έννοια δεν μπορούμε να συγχέουμε ορισμένες γνήσιες προσπάθειες για αυτόνομο και ακηδεμόνευτο συνδικαλισμό, με τις συνήθεις ανάλογες διακηρύξεις του παραδοσιακού εργατοπατερισμού. Δεν μπορούμε να συγχέουμε την αναφορά στην τάξη, όπως την χρησιμοποιούν οι «εθνικόφρονες», με την αναφορά στην τάξη, όπως την χρησιμοποιούν οι συνδικαλιστές τάσεων της αριστεράς ή της άκρας αριστεράς.

Γενικά ο συνδικαλιστικός λόγος, εμπορευόμενος από πολιτικά δραστήριους συνδικαλιστές, συχνότατα στελέχη κομμάτων, βασίζεται στον κομματικό λόγο, άρα είναι διαμεσολαβημένος κομματικός λόγος της κυρίαρχης πολιτικής τάσης, ωστόσο εκφράζεται στο όνομα του συνόλου των εργαζομένων, συχνά ως καταγγελία, ή (και) ως πρόσκληση και κατεύθυνση για το σύνολο των εργαζομένων. Με βάση τα παραπάνω ο συνδικαλιστικός λόγος αμφιταλαντεύεται μεταξύ α) ενός σαφώς προσδιορισμένου ιδεολογικού – πολιτικού λόγου, με άμεση έδραση στη κομματική «γραμμή», β) την αναγκαστική αναφορά στην εργασία και τα συμφέροντα της, ως κοινού εργατικού συμφέροντος και την πρόσκληση δράσης όλων των εργαζομένων, ανεξάρτητα από πολιτικές και ιδεολογικές διαφορές. Συχνότατα αναφέρεται σε ηθικές επιταγές, είναι υπερβολικός, αξιωματικός, καταγγελτικός, απόλυτος, διδακτικός, παρουσιάζεται ως η άποψη της εργασίας, που υποτίθεται ότι εκφράζει, αλλά ταυτόχρονα εμφανίζεται να «διαφωτίζει» την εργασία. Στην προδικτατορική προπαγάνδα της ΟΚΕ, είδαμε ότι χρησιμοποιεί εγκλήσεις που προσομοιάζουν στην χριστιανική διδασκαλία, ως διαφώτιση προς τον αμύητο, που ως αμύητος και ακατατόπιστος είναι αναγκαστικά «αντιδραστικός» και πρέπει να δεχθεί μια «αποστολικού» τύπου διδασκαλία. Αυτή η αποστολικού τύπου διδασκαλία είναι γενικότερο, διαχρονικό χαρακτηριστικό, μάλιστα στη σύγχρονη περίοδο του συνδικαλισμού, ως ιδεολογικής στάσης, η συνδικαλιστική ιδιότητα συχνά νοείται ως «ιδεολογική αποστολή».

Εκτός από τα παραπάνω πάγια χαρακτηριστικά ο συνδικαλιστικός λόγος ποικίλει έντονα από περίοδο σε περίοδο, συχνά με εναλλακτικές εγκλήσεις στο όνομα του έθνους και της τάξης. Η έγκληση στην λαοκρατία, δίδει τη θέση της στην έγκληση στην εθνικόφρονη σωτηρία, στο λαό, στην ελευθερία και δημοκρατία και πάλι στην εθνικόφρονη σωτηρία, στην ανεξαρτησία, στο εθνικό-αναπτυξιακό πρόταγμα. Οι παραπάνω αλλαγές είναι ένδειξη για ιδεολογικές τοποθετήσεις και μεταστροφές κυρίως της συνδικαλιστικής ηγεσίας, αλλά όχι ασφαλής ένδειξη ταξικής συνείδησης της εργασίας. Για την εργασιακή κουλτούρα και τους κώδικες του εργατικού λόγου, είναι χαρακτηριστικές οι ονοματολογίες της φάμπρικας, τα ανέκδοτα, κλπ. Για

παράδειγμα το «ρουφιάνοι», το «μαντρόσκυλα» κλπ είναι χαρακτηριστικό για το μίσος για τους ανθρώπους της εργοδοσίας, όπως αντίθετα το «συνεργάτες» της Π-Π είναι χαρακτηριστικό για το κλίμα της εργασιακής ειρήνης. Το κλασσικό προσωνύμιο «εργατοπατέρες» είναι χαρακτηριστικό για την μη αποδοχή της συνδικαλιστικής ηγεσίας της μετεμφυλιακής περιόδου που διατηρείται σε μεγάλο βαθμό μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80.

Ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία του συνδικαλιστικού λόγου που μελετήσαμε, είναι η υπόμνηση σκληρών αγώνων και θυσιών, που συντελεί ώστε να συντηρείται μια μειοψηφική, ιδεολογικά στοχευμένη συνδικαλιστική παρέμβαση. Ωστόσο δεν εντοπίσαμε μια ζωντανή, γνήσια εργατική παράδοση, ένα εργατικό λόγο που μεταφέρεται από εργάτες, σε νεότερες γενιές εργατών. Η μνήμη των αγώνων μυθοποιείται και γενικεύεται όχι σαν λαϊκή εργατική συνέχεια, αλλά ως «διδαγμένη» ιστορία, που αναπαραγάγεται από κομματικούς μηχανισμούς. Οι σύγχρονοι εργαζόμενοι «διδάσκονται» μια ασαφή υπόμνηση αγώνων του κλάδου, ως κομματική προπαγάνδα, αγνοώντας την πραγματική ιστορία του κλάδου των εργατών και εργατριών.

Ευρύτερα είναι αμφισβητήσιμη, παρά τις επιμέρους συνέχειες που εντοπίσαμε, η έννοια και η σημασία της κλαδικής συνδικαλιστικής παράδοσης, ειδικά σε κλαδικό ομοσπονδιακό επίπεδο. Σε μεγάλο βαθμό αυτό οφείλεται στο ότι το ελληνικό κλαδικό συνδικάτο δεν έχει συνήθως γνήσια ηγεσία και εκπροσώπηση, δεν είναι γνήσιο συνδικάτο, αλλά ποδηγετείται από εργοδότες, από το κράτος και στη τρέχουσα περίοδο από τους κομματικούς μηχανισμούς. Επίσης οφείλεται στο ότι η όποια συνδικαλιστική παράδοση δεν είναι ενιαία, αφού στο μεγαλύτερο διάστημα συγκρούονται ένας επίσημος «εργατοπατερισμός» με έναν αριστερόστροφο αγωνιστικό συνδικαλισμό, με εξάρσεις αγωνιστικότητας και εργατικής «ενεργητικότητας». Επίσης οφείλεται στη μεγάλη ανανέωση του εργατικού δυναμικού, σε μορφές αποκέντρωσης και προσωρινότητας της απασχόλησης κλπ. Τέλος οφείλεται στην παρέμβαση πολιτικών δυνάμεων, ειδικά των σύγχρονων κομματικών μηχανισμών, που ως Κρόνος εμφανίζεται να «τρωει τα παιδιά του» - συνδικαλιστές, μεγεθύνοντας το γενικότερο πρόβλημα της συνέχειας των συνδικαλιστών, της προσωποποίησης της συνδικαλιστικής εκπροσώπησης.

Παρόλα αυτά, η έννοια της παράδοσης δεν απουσιάζει, καθώς συχνά τα συνδικάτα καλούνται να λύσουν σε διαφορετικές συνθήκες το ίδιο πρόβλημα, για παράδειγμα τη νομιμοποίηση του συνδικάτου, την αντιμετώπιση της αποκεντρωμένης απασχόλησης στην ένδυση, τη δικαστική ή άλλη παρέμβαση του κράτους.

5.2 Ελέγχοντας τις υποθέσεις εργασίας μας, με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας, σε μια περίπτωση ελληνικού εργατικού συνδικαλισμού

5.2.1 Ο συνδικαλισμός ως ταξική πρακτική και η εργατική συνείδηση αντίθεσης στο κεφάλαιο

Η μελέτη του συνδικαλισμού των εργαζομένων στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία και ένδυση που επιχειρήσαμε, από τη σκοπιά της συνείδησης των εργαζομένων, βασίστηκε στη κλασσική μαρξιστική θέση περί της υλικότητας και ενεργητικότητας της συνείδησης. Εστιάσαμε την προσοχή μας στη συλλογική αντίθεση της εργασίας απέναντι στο κεφάλαιο, που βασίζεται στην εξ ορισμού εκμεταλλευτική φύση του κεφαλαίου και της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής και προσπαθήσαμε να την εντοπίσουμε σε συγκεκριμένες ιστορικές μορφές συνδικαλιστικής οργάνωσης και δράσης, αλλά και ευρύτερα στην καθημερινή πράξη της εργασίας. Πράγματι εντοπίσαμε μια διαρκή αντίσταση, μια άμυνα της εργασίας που εκδηλώνεται πολύμορφα, ανάλογα με τις συνθήκες παραγωγής, το θεσμικό – πολιτικό πλαίσιο κλπ, ενώ μόνο σε ορισμένες ειδικές συγκυρίες εμφανίζεται ως μαζικός αγωνιστικός συνδικαλισμός. Τις περισσότερες φορές, ακόμα και όταν λειτουργεί μια γνήσια συνδικαλιστική δομή, η άμυνα της εργασίας είναι άτυπη, είναι ταυτόχρονα ατομική αλλά και συλλογική, διότι η ατομική πράξη σε συλλογικό χώρο εργασίας ενέχει συλλογικά χαρακτηριστικά.

Εξετάζοντας τη μεταπολεμική κλωστοϋφαντουργία, αναφερθήκαμε σε στιγμές ορμητικής συνδικαλιστικής δράσης με αποκορύφωμα το ΕΑΜ και ορόσημο το 1946, αλλά και περιόδους μιας βαριάς «σιωπής» της εργασίας με αποκορύφωμα τις μετεμφυλιακές ομοσπονδιακές γραφικότητες. Παρατηρήσαμε ότι σε άλλες περιόδους η οργανωτική πυκνότητα ανεβαίνει κατακόρυφα και σε άλλες κατακρημνίζεται, σε άλλες περιόδους τα συνδικάτα αμφισβητούν στη πράξη το διευθυντικό δικαίωμα και σε άλλες υποχωρούν και συμβιβάζονται ή απλά διαλύονται. Οι συχνά δραματικές αλλαγές στον ελληνικό κλαδικό συνδικαλισμό, ακολουθούν ευρύτερες πολιτικές αλλαγές, μιας ταραγμένης πολιτικής ιστορίας, με συχνή καταστρατήγηση στοιχειωδών ανθρώπινων – εργατικών δικαιωμάτων, ανοιχτή ή συγκαλυμμένη παρέμβαση στα εσωτερικά των συνδικάτων, σε διαφορετικές συγκυρίες. Με βάση το παραπάνω η ιστορία του κλαδικού συνδικαλισμού δεν μπορεί να αναχθεί απόλυτα και ευθύγραμμα σε μεταπτώσεις εργατικής συνείδησης, πολύ περισσότερο δεν συνάδει με μια θεώρηση του συνδικαλισμού ως «ελεύθερης» οργάνωσης και δράσης των εργαζομένων, που υποτίθεται αποκρυσταλλώνει τη θέληση, τα συμφέροντα, τη συνείδηση των εργαζομένων. Στην περίπτωση των ανυπόληπτων μετεμφυλιακών, ακόμα περισσότερο των χουντικών ομοσπονδιών του κλάδου, που παραπαίουν μεταξύ ανυπαρξίας και γελοιότητας, προφανώς δεν αποκρυσταλλώνεται κάποια αντίστοιχη συνείδηση των εργαζομένων. Η υποτυπώδης συνδικαλιστική οργανωτικότητα και συλλογική αγωνιστική δράση, που κυριαρχούν σε ορισμένες περιόδους, δεν μπορούν να γενικευτούν ως έκφραση άμβλυνσης της ταξικής διαίρεσης και ταξικής πάλης, ή να στηρίξει μια ταξική διχοτομία του είδους η «τάξη» των συνδικαλισμένων και η «τάξη – μη τάξη» των ασυνδικάλιστων, μη «ενεργών».

Κατά την έρευνα μας, εξετάσαμε διάφορες στιγμές, όπου διάφοροι εργαζόμενοι, εμφανίζονται με διαφορετικές απόψεις για την εργοδοσία και τα συνδικάτα, εμφανίζονται με διαφορετική πρακτική. Όλοι οι εργαζόμενοι έχουν συναίσθηση ότι τους χωρίζει με το κεφάλαιο, τα «αφεντικά» ένα χάσμα, ωστόσο αυτό δεν συνεπάγεται και το ότι θεωρούν ότι είναι το ίδιο και με τους συναδέλφους τους, ότι συγκροτούν ένα ταξικό «εμείς», απέναντι σε ένα εχθρικό «αυτοί». Σε άλλες συγκυρίες, η αλληλεγγύη και εσωτερική ταύτιση της εργατικής ομάδας στον χώρος εργασίας ή ευρύτερα, είναι μεγαλύτερη και σε άλλες μικρότερη. Σε όλες τις περιπτώσεις εμφανίζονται εργαζόμενοι που αμφισβητούν ή αντιστέκονται, ή και σαμποτάρουν την εργατική ενότητα, ωστόσο αυτοί δεν είναι όσοι θεωρούν ότι είναι το ίδιο με το αφεντικά, αλλά όσοι προσβλέπουν σε ατομικίστικες λύσεις ή έχουν ριζικά διαφορετική πολιτική στόχευση από αυτή που συλλογικά κυριαρχεί.

Οι σύγχρονοι ασυνδικάλιστοι εργαζόμενοι, όπως οι περισσότεροι εργαζόμενοι σχεδόν σε όλη την ιστορία του καπιταλισμού, δεν παύουν να είναι εργαζόμενοι, δεν αισθάνονται ότι τάχα είναι το ίδιο με τα «αφεντικά», αλλά ταυτόχρονα δεν εντάσσονται, δεν δραστηριοποιούνται στο συνδικαλισμό, πράγμα που σημαίνει ότι η ταξική αντίθεση για να πάρει τη μορφή συνδικαλισμού και συνδικαλιστικού αγώνα, διαμεσολαβείται από άλλους παράγοντες. Το παραπάνω συνάδει με την θεώρηση του συνδικαλισμού όχι μόνο ως μια μορφή οργάνωσης – πρακτικής της εργασίας στη ταξική πάλη, που εκδηλώνει ως ένα σημείο την εργατική συνείδηση, αλλά και ως αποτέλεσμα της ολόπλευρης ταξικής πάλης, που αποκρυσταλλώνεται ιστορικά και εκδηλώνεται στη συγκυρία. Στις περιπτώσεις που, όπως σήμερα, ο συνδικαλισμός φαίνεται αποδυναμωμένος, δεν εκδηλώνεται μια άμβλυνση της ταξικής αντίθεσης, αλλά μια ήττα της εργασίας, συνεπώς όχι μόνο δεν επιβεβαιώνεται μια κατάργηση των τάξεων, αλλά αντίθετα μια ήττα της εργασίας στην πάλη των τάξεων.

Ακόμα και οι συνδικαλισμένοι εργάτες, τους οποίους μελετήσαμε καλύτερα, δεν φαίνονται περήφανοι που είναι εργάτες, ούτε μας δόθηκε η εικόνα ότι θεωρούν για τον εαυτό τους ότι έχουν κάποιο ρόλο στην ιστορία. Περηφάνια ότι είναι εργάτες και αναφορές στο ρόλο της εργατικής τάξης, δηλώνουν αρκετοί συνδικαλιστές – κομματικά στελέχη της αριστεράς, ωστόσο στον κλάδο που μελετήσαμε, οι συνδικαλιστές αποχωρούν από το συνδικαλισμό δεν παραμένουν εργάτες, αλλά συχνότατα παρουσιάζουν ανοδική κινητικότητα. Αντίθετα οι εργάτες στον κλάδο, έχουν συναίσθηση ότι εργάζονται σε σχετικά κακές θέσεις εργασίας, αλλά ταυτόχρονα ότι υπάρχουν οι ακόμα χειρότερες «θέσεις ανεργίας», τις οποίες πρωτίστως θέλουν να αποφύγουν.

Στη σημερινή συγκυρία η κρίση απασχόλησης στον κλάδο, είναι συγκρίσιμη με την κρίση της δεκαετίας του '50, ωστόσο εκτός άλλων διαφορών, τότε υπήρχε και η λύση της μετανάστευσης, ενώ σήμερα όχι μόνο δεν μπορούν να μεταναστεύσουν αλλά δέχονται τον ανταγωνισμό από παλλινοστούντες και μετανάστες στην Ελλάδα. Το «… κανείς δεν θα περάσει / κάλλιο να πάμε όλοι μετανάστες», τραγουδήθηκε σε μια συγκυρία που εκτός των άλλων οι εργαζόμενοι στον κλάδο είχαν συναίσθηση της μεγάλης ζήτησης εργασίας, δηλαδή όταν δεν χρειαζόταν να πάνε μετανάστες, αν έχαναν τη θέση εργασίας τους. Στα μέσα της δεκαετίας του '90, η απώλεια της θέσης εργασίας δεν αντικαθίσταται εύκολα, πολύ περισσότερο, όταν κλείνει ένας μαζικός χώρος εργασίας. Εκτός λοιπόν ειδικών περιπτώσεων κατοχυρωμένων μεγάλων αποζημιώσεων (πχ από προβληματικές) ή ειδικών προσόντων (πχ ηλεκτρολόγοι – συντηρητές), το κύριο συμφέρον του κάθε εργαζόμενου χωριστά και συνολικά για

την εργασία στον κλάδο, είναι η διατήρηση των εργοστασίων και των θέσεων εργασίας. Η συναίνεση λοιπόν στο κεφάλαιο, η εικόνα μιας σιωπηλής, υποχωρούσας εργασίας, η υποταγή στη καθημερινή εργασιακή διαδικασία, ακόμα και η ανοχή παρεκκλίσεων από την εργατική νομοθεσία, στην πραγματικότητα οφείλεται στη διασφάλιση του κυρίαρχου εργασιακού συμφέροντος, τη διατήρηση της δυνατότητας πώλησης της εργατικής δύναμης.

Οι εργάτες βέβαια και στη τρέχουσα συγκυρία, δεν πιστεύουν ότι είναι το ίδιο με τα αφεντικά, αλλά ταυτόχρονα πιστεύουν ότι για να παραμείνουν εργαζόμενοι, (επιβεβαιώνοντας τον Ofee) πρέπει να πάει καλά η επιχείρηση και το αφεντικό. Αυτό το συμφέρον προσδιορίζει και τα όρια της όποιας άμυνας της εργασίας όπως και των δυνητικών συνδικαλιστικών πρακτικών, άρα και των προθετικών, συνειδητών επιλογών. Θεωρούμε ότι αυτό είναι το στίγμα της τρέχουσας συνείδησης της εργασίας, είτε είναι συνδικαλισμένη είτε όχι, πράγμα που σημαίνει και μια άμβλυνση της ταξικής αντιπαλότητας, αλλά ταυτόχρονα, η παραπάνω συνείδηση είναι εργατική και υλοποιούνται εργατικά συμφέροντα στη συγκυρία. Κατά πόσο αυτή η συνείδηση είναι αναστρέψιμη και το πώς σχετίζεται με αυτό ο συνδικαλισμός, αναφέρεται στην τελευταία υπόθεση που θέσαμε και θα συζητηθεί στη συνέχεια.

5.2.2 Η κατάτμηση της εργασίας και η συσχέτιση κατηγοριών εργαζομένων με μορφές εργατικής συνείδησης και συνδικαλιστικές πρακτικές

Ένα από τα ζητήματα που μας απασχόλησε, αναφέρεται στις μορφές της παραγωγικές διαδικασίες, τις διαιρέσεις – κατατμήσεις της εργασίας και τη σχέση τους με τις διαφορετικές εκδοχές συνδικαλισμού. Σε αυτή τη βάση εντοπίσαμε τις διαφορετικές ομάδες ή υπό-ομάδες εργαζομένων, που σε γενικές γραμμές συγκροτούν το κλαδικό συνδικαλισμό, εντασσόμενοι σε διαφορετικά συνδικάτα, τόσο στη σύγχρονη περίοδο, όσο και παλαιότερα. Πράγματι, αναλύοντας μερικές πλευρές της ιστορίας του κλάδου στην Ελλάδα, εντοπίσαμε διαφορετικές μορφές κεφαλαίου, διαφορετικές μορφές παραγωγής, διαφορετικές ομάδες εργαζομένων, διαφορετικά συμφέροντα, που συναρτώνται με διαφορετικές θέσεις στην παραγωγή. Για να αναφερθούμε σε ορισμένες μόνο διακρίσεις, οι άνδρες τεχνίτες είναι μια εμφανώς διαφορετική ομάδα εργατών από τα κορίτσια της φάμπρικας στη κλωστοϋφαντουργία, οι ραπτεργάτες καλφάδες διαφορετικοί από τις μοδίστρες και αυτές με τις γαζώτριες, οι μεγάλες μονάδες διαφέρουν από τις βιοτεχνίες και τα φασονατζίδικα κλπ. Όταν λοιπόν μιλάμε για εργαζόμενους στον κλάδο αναφερόμαστε σε ένα σύνολο διαφορετικών ομάδων εργαζομένων, που ως ένα σημείο εκδηλώνεται σε διαφορετικούς συνδικαλισμούς, οι διαφορές των οποίων εντείνονται από τη θεσμική – οργανωτική συνδικαλιστική κατάτμηση κατά επάγγελμα και σωματείο. Από την άλλη μεριά, είναι φανερή η ποικιλομορφία συνδικάτων, ως προς τη δομή, τη μαζικότητα τους, το περιεχόμενο της δράσης τους κλπ.

Η παραπάνω διακύμανση - ποικιλομορφία στο συνδικαλισμό διαφόρων ομάδων – κατηγοριών, τις εργατικές συγκρούσεις κλπ, εξετάστηκε λοιπόν ως συνάρτηση και με διαφορετικές μορφές εργασίας – παραγωγής. Συγκεκριμένα εξετάσαμε την ανάπτυξη, τη διαδρομή και τελικά τη σημερινή απίσχνανση μορφών συνδικαλισμού που αντιστοιχούν σε μικροβιοτεχνίες, σε φασόν στο σπίτι, σε μεγάλες βιομηχανικές μονάδες, μεταξύ των οποίων οι «προβληματικές» και τα εργοστάσια «φασόν εξωτερικού». Ωστόσο δεν επιβεβαιώσαμε μια απόλυτη τάση σύμφωνα με την οποία οι πλέον εκμεταλλευόμενες ομάδες είναι οι πλέον συνδικαλισμένες, ή οι πλέον

ριζοσπαστικές, πράγμα που αντιβαίνει με μια εξάρτηση παραγωγικής θέσης και ιδεολογικοπολιτικής πρακτικής.

Στην περίπτωση της ελληνικής κλωστοϋφαντουργίας, δεν φαίνονται περισσότερο συνδικαλισμένοι οι εργαζόμενοι οι οποίοι από τη θέση τους στη παραγωγή βιώνουν μια περισσότερο «καθαρή» εκμετάλλευση, που εντάσσονται καθαρότερα σε μια θέση στο δίπολο κεφάλαιο – εργασία. Για παράδειγμα, η ριζοσπαστική – ομοιοεπαγγελματική συνδικαλιστική παράδοση των πλήρως αποκεντρωμένων καλφάδων, φαίνεται να αντιφάσκει με την ταξική ασάφεια, μια σχετική απροσδιοριστία του ποιος είναι εργάτης και ποιος το αφεντικό. Στη δεκαετία του '80, φαίνονται περισσότερο συνδικαλισμένοι οι εργαζόμενοι των προβληματικών, των λεγομένων «κοινωνικοποιημένων» επιχειρήσεων και όχι όσοι πράγματι βιώνουν μια πολύ καθαρότερη θέση εκμετάλλευσης, απέναντι στον κεφαλαιοκράτη, τη προσωποποίηση του κεφαλαίου. Συνεπώς η ασάφεια, οι αντιφάσεις των θέσεων και οι πολυσθενικές στρατηγικές δεν συνδέονται ευθύγραμμα και απόλυτα με άρση της συνδικαλιστικής δράσης και του πολιτικού ριζοσπαστισμού, μερικές μάλιστα φορές λειτουργούν στην κατεύθυνση της όξυνσης και όχι της άμβλυνσης της ταξικής πάλης. Οι ασάφεια των αποκεντρωμένων καλφάδων δεν αναιρεί το ραφτάδικο ριζοσπαστισμό, όπως οι εργατο-αγρότες εργαζόμενοι της κλωστοϋφαντουργίας γίνονται συγκυριακά η πλέον ανθεκτική απεργιακή βάση και οι μισο-δημόσιοι υπάλληλοι των προβληματικών η πλέον οργανωμένη συνδικαλιστική βάση. Αντίθετα, παρά του ότι πράγματι τους σκληρότερους αγώνες πραγματώνουν οι πλέον εκμεταλλευόμενοι ημερομίσθιοι εργαζόμενοι στους μεγάλους χώρους παραγωγής, οι τελευταίοι (εκτός από περιορισμένες συγκυρίες, κυρίως στη μεταπολίτευση) απέχουν από αγώνες και συνδικαλιστική οργάνωση, βιώνουν σιωπηλά την εκμετάλλευση τους.

Το παραπάνω βέβαια δεν σημαίνει ότι φαινόμενα ταξικής ασάφειας, αίσθηση προνομίων, διάχυσης της εκμετάλλευσης, αντιφατικές πολυσθενικές στρατηγικές, δεν δρουν ακυρωτικά προς το συνδικαλισμό. Για παράδειγμα οι υφαντομηχανικοί της Σύρου, τόσο προπολεμικά όσο και μεταπολεμικά μέχρι και τη δεκαετία του '60, αναπαράγουν μια συντεχνιακού τύπου ιεραρχία, που οικοδομείται στη παραγωγή, ως τεχνική ιεραρχία «στελεχών» των εργοδοτών, χωρίς καμιά προσπάθεια ένταξης στο τοπικό κλαδικό κίνημα. Οι νεότερες φασονίστριες γαζώτριες, όντας οι ίδιες σκληρά εκμεταλλευόμενες, αρκετές φορές αξιοποιούν (ή επιζητούν να αξιοποιήσουν) υπεργολαβικά ξένη εργασία και παραμένουν η λιγότερο ασφαλισμένη και η λιγότερο συνδικαλισμένη κατηγορία εργαζομένων στον κλάδο.

Γενικά φαίνεται ότι οι κατατμήσεις της εργασίας ανταγωνίζονται την τάση ενοποίησης σε συλλογική δράση και συνδικαλιστικής – αγωνιστικής πρακτικής ειδικά των ομάδων που απολαμβάνουν μια «προνομιακή» θέση συγκριτικά με τους υπόλοιπους εργαζόμενους. Οι πλέον υποβαθμισμένες στην παραγωγή ομάδες εργαζομένων, συχνότατα άνθρωποι με ευρύτερη υποβάθμιση στην κοινωνία, ευάλωτοι στην σκληρότερη εκμετάλλευση και τον ενδοεργασιακό ανταγωνισμό, συναντούν τα μεγαλύτερα προσκόμματα στη συνδικαλιστική συλλογική δράση. Η υποβάθμιση της θέσης στην εργασία και κοινωνία περιορίζει το εύρος των συλλογικών αγωνιστικών επιλογών, έτσι ώστε η υποβάθμιση αναπαράγεται και βαθαίνει και μέσα από την απογή από δράσεις ενάντια στην υποβάθμιση τους. Με παρόμοιο τρόπο ο συνδικαλισμός μπορεί να συσχετισθεί με κατηγορίες χώρων εργασίας, με κυρίαρχη τάση, οι χειρότεροι για τους εργαζόμενους χώροι εργασίας να συνδέονται με λιγότερες περισσότερες πιθανότητες συνδικαλιστικής οργάνωσης.

Στη τρέχουσα περίοδο, οι εργαζόμενοι εμφανίζονται όλο και λιγότερο ικανοποιημένοι αλλά ταυτόχρονα και λιγότερο συνδικαλισμένοι, ενώ οι πλέον ασυνδικάλιστες μάζες της εργασίας εμφανίζονται εκεί ακριβώς που εμφανίζεται και η μεγαλύτερη εκμετάλλευση. Οι Έλληνες ασυνδικάλιστοι εργαζόμενοι (πχ στο φασόν ή στα ημιπαράνομα εργαστήρια) δεν είναι περισσότερο ικανοποιημένοι από τους συνδικαλισμένους (πχ ορισμένων σύγχρονων μονάδων, με διεθνοποιημένη παραγωγή), πράγμα που δεν συνιστά ελληνική ιδιομορφία. Οι λιγότερο συνδικαλισμένοι Πακιστανοί και οι ακόμα λιγότερο συνδικαλισμένοι στις «ελεύθερες διεθνείς ζώνες» της απάνθρωπης εκμετάλλευσης, δεν είναι τάχα περισσότερο «ικανοποιημένοι» από τους περισσότερο συνδικαλισμένους Γερμανούς και Σουηδούς. Συνεπώς δεν επιβεβαιώνεται μια μηχανιστική συνάρτηση σύμφωνα με την οποία ο συνδικαλισμός είναι η έκφραση ταξικής ενεργητικότητας και οι διακυμάνσεις του «αντανακλούν» τις ταξικές διαιρέσεις ή υποδιαιρέσεις, σύμφωνα με τη λογική ότι οι πλέον εκμεταλλευόμενοι είναι και οι λιγότερο ικανοποιημένοι, άρα οι λιγότερο «συμβιβασμένοι», άρα και οι περισσότερο «ενεργοί» στην ταξική πάλη.

Στη συνδικαλιστική ένταξη και δράση εκδηλώνονται επίσης χαρακτηριστικά κατηγοριών των εργαζομένων, όπως το φύλο, η ειδικότητα, η ηλικία, η εθνικότητα, αλλά η επίδραση τους διαμεσολαβείται και αλληλοεπηρεάζεται από άλλους, δομικούς και συγκυριακούς παράγοντες, έτσι ώστε ενδεχομένως να λειτουργούν με διαφορετικό τρόπο σε κάθε συγκυρία, για παράδειγμα ενώ στη δεκαετία του '80 συνδικαλίζονται με ορμή νέοι εργαζόμενοι, οι νέοι απέχουν από το συνδικαλισμό στη δεκαετία του '90. Οι γυναίκες συνδικαλίζονται λιγότερο, πολύ λιγότερο αναλαμβάνουν συνδικαλιστικές ευθύνες, αυτό ωστόσο δεν εμπόδισε σε ορισμένες συγκυρίες να παρουσιαστούν φαινόμενα όπως το πρωτοποριακό σωματείο των νημεταργατριών του μεσοπολεμικού Βόλου και γενικότερα να εμφανισθεί ένας μαζικός κλαδικός συνδικαλισμός στον κλάδο, στα λεγόμενα «γυναικοεργοστάσια». Υπενθυμίζουμε ότι στην περίοδο του μεταπολεμικού ΕΡΓΑΣ με τη μέγιστη κλαδική συνδικαλιστική μαζικότητα και μαχητικότητα, με τις περίφημες, ανεπανάληπτες απεργίες, η αναλογία των γυναικών ήταν συντριπτική, όπως συντριπτική ήταν η αναλογία των γυναικών στα συνδικάτα ιματισμού της δεκαετίας του '70, με την επίσης εντυπωσιακή απεργιακή μαχητικότητα. Συνολικά τα χαρακτηριστικά της εργασίας και των εργαζομένων του κλάδου ερμηνεύουν σε μεγάλο βαθμό τα χαρακτηριστικά του κλαδικού συνδικαλισμού και των ποικίλων μορφών του, ωστόσο δεν λειτουργούν μονοσήμαντα σε κάθε συγκυρία καθώς η επίδραση τους μεσολαβείται από την γενικότερη πορεία του κλάδου και κυρίως το πολιτικό – θεσμικό πλαίσιο. Οι μεγαλύτερες τομές της συνδικαλιστικής ιστορίας και σε κλαδικό επίπεδο συναντώνται στην κατοχή και το ΕΑΜ, εν μέρει στα μέσα της δεκαετίας του '60 και στις αρχές του '80. Συνεπώς συνδέονται άρρηκτα με τις μεγάλες πολιτικές αλλαγές – τομές στη πολιτική ιστορία της χώρας, το ρόλο του κράτους.

5.2.3 Ο ρόλος του κράτους, η αμφίδρομη συσχέτιση εργασιακής θέσης και πολιτικής ταυτότητας και η πολιτική διάσταση του συνδικαλισμού

Όλη η ιστορία του κλάδου και του κλαδικού συνδικαλισμού που παρακολουθήσαμε, επιβεβαιώνει τον κεντρικό ρόλο του κράτους στην Ελλάδα, που από τη μια δημιουργεί μια «υπότροφη», «συμπληρωματική» στον διεθνή ανταγωνισμό βιομηχανία και από την άλλη παρεμβαίνει άμεσα στη ρύθμιση της παραγωγικής διαδικασίας, στη συνδικαλιστική οργάνωση και δράση. Τα συνδικάτα του κλάδου

απευθύνονται κυρίως προς το κράτος, στηρίζουν κρατικές πολιτικές, ή αντιμάχονται σφόδρα κρατικές πολιτικές, γενικότερα το κράτος βρίσκεται στο κέντρο της δράσης τους. Αντίστοιχο προσανατολισμό προς το κράτος και εξάρτηση από κρατικές πολιτικές έχουν επιχειρηματικές πρακτικές και δράσεις των εργοδοτικών συνδέσμων, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τις εργοδοτικές κλαδικές «απεργίες» της μεταπολεμικής περιόδου, που αποτελούν συνέχειες αντίστοιχων προπολεμικών πρακτικών.

Μια απόδειξη (ή μάλλον μια πτυχή) της πολιτικής σημασίας – διάστασης του συνδικαλισμού είναι και η εξάρτηση των συνδικάτων. Η εξάρτηση από τα κόμματα και το κράτος δεν είναι βέβαια ούτε κλαδική ούτε ελληνική ιδιομορφία, ωστόσο στην κλαδική περίπτωση που μελετήσαμε επιβεβαιώσαμε τον ιδιόμορφο τρόπο που η εξάρτηση συντελείται στα ελληνικά συνδικάτα. Κατά την έρευνα μας, επιβεβαιώσαμε και ενισχύσαμε την άποψη που θεωρητικά είχαμε διατυπώσει, για το αδόκιμο ένταξης του ελληνικού συνδικαλισμού στο υπόδειγμα του κορπορατισμού. Στοιχεία που τείνουν προς τον κορπορατισμό, ως θεσμικής, εγγυημένης, ενσωματικής λειτουργίας μιας κεντρικής, εξαρτημένης από το κράτος συνδικαλιστικής δομής, εντοπίζονται κυρίως στη μεταξική περίοδο και δευτερευόντως μετά το 1981. Ωστόσο θεωρούμε ορθότερο αντί να καταφεύγουμε σε αμφιλεγόμενης αναλυτικής εμβέλειας έννοιες και σχήματα, να προσεγγίσουμε ακριβέστερα τα χαρακτηριστικά του συνδικαλισμού που μελετήσαμε, που ως προς το κράτος, αναφέρονται τόσο στην εξάρτηση όσο και στην πάλη με κρατικές πολιτικές και μηχανισμούς. Η κρίσιμη, στρατηγική επιλογή της πολιτικής εξουσίας, που υλοποιείται τη μεταπολεμική περίοδο και σε μεγάλο βαθμό ερμηνεύει την ύστερη συνδικαλιστική ελληνική ιστορία, δεν είναι ένας ενσωματικός κορπορατισμός ούτε κάποια συσσωμάτωση μέσω της πελατείας, αλλά η δίωξη και καταστολή του μη ελεγχόμενου αγωνιστικού συνδικαλισμού.

Το μετεμφυλιακό κράτος δεν μπορεί να ενσωματώσει το μαζικό και μαχητικό μετακατοχικό – μετα-ΕΑΜικό συνδικαλιστικό κίνημα, τον διαλύει λοιπόν (ουσιαστικά) και κατασκευάζει μια ελεγχόμενη, άμαζη δομή, ένα συνδικαλιστικό «φύλλο συκής». Τα μετεμφυλιακά ομοσπονδιακά συνδικάτα και οι «εργατοπατέρες» συνδικαλιστές, που ελέγχουν τον επίσημο συνδικαλισμό, σε αρκετές περιπτώσεις παλινδρομούν μεταξύ εξάρτησης από εργοδότες και εξάρτησης από το κράτος, ωστόσο οι ομοσπονδίες παρά κάποιες παρεκκλίσεις, θα σταθεροποιηθούν στο πλευρό της ΓΣΕΕ, έτσι ώστε εξαρτώνται από το κράτος μέσω (και) της ΓΣΕΕ. Οι σχέσεις των «εργατοπατέρων» με τις κυβερνήσεις δεν είναι βέβαια πάντοτε ομαλές και σε μεγάλο βαθμό διαμορφώνονται ανάλογα με το βαθμό οικονομικής «ενίσχυσης» της συνδικαλιστικής λειτουργίας και ηγεσίας. Μια από τις τραγικότερες περιόδους του εργατοπατερισμού συναντάται στη μεταπολίτευση, όπου μέσα στην απεργιακή εργατική έκρηξη, οι συνδικαλιστική ηγεσία παζαρεύει ειδικές «ενισχύσεις» και στη διοίκηση της ΟΚΕ συζητιέται, να απειλήσουν οι συνδικαλιστές, ως γνήσιοι υπάλληλοι, τη κυβέρνηση, ότι θα …παραιτηθούν. Η εξάρτηση από το κράτος λαμβάνει και ιδεολογικά χαρακτηριστικά στη νεότερη περίοδο, όπου και αγωνιστικές συνδικαλιστικές δυνάμεις, εμφανίζονται να υπηρετούν έναν κρατικό συνδικαλισμό, μέσω της κομματικής εξάρτησης, με χαρακτηριστικότερη στιγμή την «ιδεολογικοποιημένη απεργοσπασία» στα μέσα της δεκαετίας του '80.

Η συχνότερη αμφισβήτηση της πολιτικής διάστασης του συνδικαλισμού, αναφέρεται στον οικονομισμό, την υλοποίηση δηλαδή στενών οικονομικών συμφερόντων. Ο οικονομισμός, ως η κλασσική συνδικαλιστική εκτροπή του εργατικού κινήματος, που

υπερτονίζει τη δράση στο οικονομικό επίπεδο, δεν είναι άγνωστος και στην περίπτωση που μελετήσαμε, ωστόσο είναι ένας οικονομισμός με άμεσα πολιτικό νόημα, προέλευση και στόχευση. Η συμπίεση του εργατικού μισθού και η στρατηγική «χαμηλού κόστους» είναι κυρίαρχη κρατική πολιτική, με επαναλαμβανόμενα κηρύγματα «λιτότητας», προσπάθεια άμεσου ελέγχου των συνδικαλιστικών ηγεσιών, μέτρα περιορισμού των απεργιών. Καθώς λοιπόν σχεδόν σε όλη την ιστορία του ελληνικού κλαδικού συνδικαλισμού διακυβεύεται αυτή καθαυτή η δυνατότητα γνήσιου συνδικάτου, απέναντι σε μια σκληρή εργοδοτική – κρατική διαχείριση της εργασίας, γνήσιο συνδικάτο σημαίνει το συνδικάτο που αγωνίζεται, το συνδικάτο που απεργεί και συγκρούεται, συχνότατα με οικονομικά αιτήματα. Από την άλλη μεριά η οικονομική χροιά των αιτημάτων και η υπεράσπιση αυτής καθ' αυτής της δυνατότητας ύπαρξης συνδικαλισμού συνδέονται άμεσα με κρατικές πολιτικές, συνεπώς ακόμα και η «οικονομίστικη» διεκδίκηση συνδέεται με διεργασίες - προσκλητήρια πολιτικών αλλαγών, πολιτικών ρήξεων. Σε αυτή τη διαδικασία τα αγωνιστικά συνδικάτα περνούν από το επίπεδο της μισθολογικής διεκδίκησης σε ευρύτερες πολιτικές καταγγελίες και θέσεις, ζητήματα δηλαδή της γενικής πολιτικής σκηνής, με συχνότατη επωδό το έθνος. Για παράδειγμα τα μεταπολεμικά σωματεία διεκδικούν εκτός από μισθούς, λαοκρατία στο όνομα της εθνικής αντίστασης, το σωματείο των ραπτεργατών της Αθήνας και των κλωστοϋφαντουργών της Ν.Ι. στη μετεμφυλιακή περίοδο ζητούν την απελευθέρωση του Γλέζου και των εξόριστων της ΕΔΑ και εθνική συμφιλίωση. Αργότερα, στη μεταπολίτευση συντάσσονται μέτωπα εθνικής ανεξαρτησίας και αυτόνομης οικονομικής ανάπτυξης, ταυτόχρονα με έναν «αντιδεξιό» προσανατολισμό και διεκδικείται «εθνική κλαδική πολιτική».

Σε ορισμένες στιγμές ο συνδικαλισμός αγγίζει και ευρύτερες από το μισθό πλευρές της ταξικής αντίθεσης, για παράδειγμα αμφισβητείται και μερικές φορές ακυρώνεται το διευθυντικό δικαίωμα στην απόλυση, ή στη ρύθμιση του χρόνου εργασίας, ωστόσο οι παραπάνω μορφές εργατικών πρακτικών γίνονται συνήθως άτυπα, παράλληλα με το συνδικαλισμό και όχι τόσο δια μέσω του επίσημου συνδικαλισμού. Συνεπώς ο συνδικαλισμός που μελετήσαμε, ενώ έχει σαφώς πολιτικό νόημα, μέσω της προβολής οικονομικών αιτημάτων και των συγκρούσεων με την πολιτική εξουσία, όπως και μέσω της προβολής ευρύτερων πολιτικών θέσεων, είναι ελλειπτικός ως προς την πολιτική της οργάνωσης εργασίας. Η διαχείριση της παραγωγής, η επιμέρους πλευρές της άμυνας, της αντίστασης, της υποταγής, σε αυτή καθ' αυτή την εργασιακή – παραγωγική διαδικασία, δεν επιλύονται συνήθως με θεσμικό, συνδικαλιστικό τρόπο, αλλά άτυπα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, στο επίπεδο της οργάνωσης – διαχείρισης της εργασίας, παρεμβαίνει το ιδιόμορφο, επιχειρησιακό σωματείο, αλλά όχι η ομοσπονδία, ούτε κάποια μορφή συμβουλίου εργαζομένων. Αντίθετα, εν μέρει τα συνδικάτα και κυρίως οι κομματικές – συνδικαλιστικές ηγεσίες ασχολούνται σε αξιοσημείωτο βαθμό με την πολιτική των προσλήψεων, όπως ασχολείται και το κράτος.

Αυτή η διάσταση, της πολιτικής σημασίας των προσλήψεων συνδέεται με τη δεύτερη συνιστώσα της υπόθεσης μας, γύρω από την πολιτική και το βιομηχανικό ελληνικό συνδικαλισμό, δηλαδή την αμφίδρομη συνάρτηση εργασιακής θέσης και πολιτικής ταυτότητας.

Κατά την έρευνα μας, επιβεβαιώσαμε μια μάλλον αγνοημένη (συγκριτικά με τη σημασία της) διάσταση της ανάμιξης του κράτους απευθείας στην εργασία, δια των επιλεκτικών πολιτικών προσλήψεων και στο χώρο της βιομηχανίας. Για μεγάλο

χρονικό διάστημα, οι συνυφασμένοι εργοδοτικοί και κρατικοί μηχανισμοί δεν επιχειρούν να ελέγχουν μόνο τη συνδικαλιστική ηγεσία και μέσω αυτής μια ολινομελή εργατική συνδικαλισμένη βάση, αλλά παρεμβαίνουν άμεσα στον έλεγχο της εργατικής βάσης και με πολιτικά κριτήρια. Αμέσως μετά τη κατοχή, ο παραπάνω έλεγχος λαμβάνει θεσμικό χαρακτήρα, αξιοποιώντας μια ρύθμιση του κομμουνιστή υπουργού εργασίας, του Μ. Πορφυρογένη, που κατά τραγική ειρωνεία θα αξιοποιείται πλήρως από τη μετεμφυλιακή «βαρβαρότητα» ενάντια στην ηττημένη αριστερά. Μια δεύτερη θεσμική διάσταση της ανάμειξης του κράτους, αποτελεί η επιλεκτική, υποχρεωτική πρόσληψη «νεοπολεμιστών» του εμφυλίου, που αποκτούν σημαντικό ειδικό βάρος σε έναν κλάδο με λίγους σχετικά άνδρες. Η κυριότερη όμως παρέμβαση στη σύνθεση της βιομηχανικής εργασίας, γίνεται μέσω των διώξεων και συχνά της απόλυσης αγωνιστικών – αριστερών πυρήνων, με τυπική ή άτυπη συνεργασία κρατικών και εργοδοτικών μηχανισμών.

Το εργοστάσιο ήδη από τη προπολεμική περίοδο και με ένταση στην εμφυλιακή και μετεμφυλιακή περίοδο, είναι χώρος ουσιαστικά απροσπέλαστος από μαχητικούς κομμουνιστικούς πυρήνες, που ιστορικά συνδέθηκαν με τον εργατικό συνδικαλισμό ειδικά στην ΕΑΜική περίοδο. Αντίθετα το δεσποτικό κλαδικό εργοστάσιο γίνεται χώρος στρατολόγησης ενός «στρατού» του καθεστώτος, γίνεται το κέντρο του «ασφαλίτικου» και του εργοδοτικού ελέγχου, που δεν βασίζεται στην τέχνη και τους μηχανικούς της παραγωγής, αλλά στην εργοδοσία και τα «μαντρόσκυλα» της, ή στην εθνικόφρονη «προϋπηρεσία» νεοπολεμιστών του εμφυλίου. Οι παραπάνω μηχανισμοί ελέγχου επιτείνουν την αποτελεσματικότητα τους στις περιόδους μείωσης της απασχόλησης όπως στη δεκαετία του '50, αλλά ατονούν στις περιόδους μεγέθυνσης της απασχόλησης, ειδικά στα τέλη της δεκαετίας του '70. Σε όλες όμως τις περιόδους οι κυβερνητικοί και κομματικοί μηχανισμοί εμπλέκονται άμεσα στις προσλήψεις (και) στη φάμπρικα, καθώς συνυφαίνονται με εργοδοτικούς μηχανισμούς, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την Πειραϊκή Πατραϊκή, τόσο στην περίοδο των «Στρατοκατσαμπαίων» όσο και των «προβληματικών». Συνεπώς οι πολιτικο-συνδικαλιστικές «ταυτότητες» διαμορφώνονται από τις εργασιακές θέσεις αλλά και διαμορφώνουν ως ένα σημείο το πλήρωμα των εργασιακών θέσεων, ορίζουν σε κάποιο βαθμό τα όρια και τις διεξόδους απασχόλησης.

Το παραπάνω πλαίσιο ελέγχου της εργασίας δεν έχει καθολική εφαρμογή, καθώς συνυπάρχουν διαφορετικές εργασιακές και συνδικαλιστικές παραδόσεις διαφόρων χώρων εργασίας, διαφορετικών κύκλων εργασιακών θέσεων, για παράδειγμα μεταξύ εμπορομαφείου, μικρο-υφαντήριου και μεγάλου κλωστηρίου. Το «μακρύ χέρι» της εξουσίας δυσκολεύεται να φτάσει στο μικρόκοσμο της βιοτεχνίας, πολύ περισσότερο να καταργήσει την αριστερόστροφη παράδοση των καλφάδων ραπτών, παρεμβαίνοντας κυρίως στα μεγάλα κλωστοϋφαντήρια. Στη μετεμφυλιακή περίοδο, οι βιοτεχνίες παρέχουν διέξοδο απασχόλησης σε αριστερούς εργαζόμενους, αλλά και συμβάλουν στην άμβλυνση της συνδικαλιστικής αγωνιστικότητας λόγω της αποκέντρωσης, του ιδιαίτερου πλαισίου εργασιακών σχέσεων (κουμπαριά κλπ), αλλά και της δυνατότητας περάσματος από τη μισθωτή εργασία στην μικρο-εργοδοσία. Αντίθετα στα μεγάλα εργοστάσια της κλωστοϋφαντουργίας, ο αριστερός εργαζόμενος, οφείλει να προστατεύεται τόσο από τους εργοδοτικούς όσο και κρατικούς και παρακρατικούς μηχανισμούς. Εκτός από τη «δήλωση» στην Ασφάλεια, που συχνά είναι απαραίτητη ώστε να κατοικεί και να εργάζεται νόμιμα, οφείλει να συμπεριφέρεται ως να υπέγραφε «δήλωση» κάθε μέρα, ως φιλήσυχος, υπάκουος και εργατικός «έγκλειστος» του εργοδοτικού φρουρίου - εργοστασίου. Εκεί, στα

«εργοδοτικά φρούρια», θα εκδηλωθεί μια καταθλιπτική μεταπολεμική «σιωπή» της εργασίας, ενώ αντίθετα, στη μεταπολίτευση, θα συγκεντρωθεί η κύρια εργασιακή σύγκρουση και στο κλάδο, ένα απεργιακό ξέσπασμα με σαφείς πολιτικές προεκτάσεις, που θα αμφισβητήσει στην πράξη, αλλά προσωρινά, την εργοδοτική εξουσία αλλά και τη συνδικαλιστική γραφειοκρατία, θα συγκρουστεί με την κρατική πολιτική. Συνεπώς ο συσχετισμός συνδικαλιστικών πρακτικών και μορφής της παραγωγής (κυρίως ως προς το μέγεθος της μονάδας) εξαρτάται και διαμεσολαβείται σε μεγάλο βαθμό, από τις κρατικές πολιτικές ελέγχου της εργασίας, που με τη σειρά τους διαμορφώνουν σχετικές παραδόσεις, διαπλέκονται με ιδεολογικές και πολιτικές τοποθετήσεις.

5.2.4 Είναι αναστρέψιμη η συνδικαλιστική υποχώρηση και ο ποιος ο ρόλος και το μέλλον των συνδικάτων;

Η τέταρτη υπόθεση που επιχειρήσαμε να ελέγξουμε, είναι ότι η συγκυριακή συνδικαλιστική οργάνωση και δραστηριότητα μπορεί να συνδεθεί με την εργατική συνείδηση, με τα εργατικά συμφέροντα, είτε ευθέως είτε αντιστρόφως ανάλογα, ωστόσο παραμένει εν δυνάμει βασικός μηχανισμός υπεράσπισης - υλοποίησης εργατικών συμφερόντων. Αναφερόμαστε λοιπόν στο πολύ-συζητημένο θέμα του μέλλοντος του συνδικαλισμού, ειδικότερα της αναστρέψιμης εργατικής υποχώρησης, που συνδέεται άμεσα με την πρώτη υπόθεση μας, την αντικειμενική έδραση της αντίθεσης της εργατικής συνείδησης στο κεφάλαιο.

Η ιστορική διάσταση της έρευνας που πραγματοποιήσαμε, μας επιτρέπει να επιβεβαιώσουμε την αντιφατική σύνδεση εργατικής συνείδησης και συνδικαλισμού στον κλάδο. Τα κλαδικά συνδικάτα και η εργατική ομοσπονδία, δεν είναι προιόν μόνο της αυτενέργειας, της δράσης, της συνείδησης των εργαζομένων στον κλάδο, αλλά και προϊόν μιας μακράς παράδοσης παρεμβάσεων, διώξεων, συμβιβασμών. Η έμπρακτη λοιπόν αμφισβήτηση των συνδικάτων, από τους ίδιους τους εργαζόμενους στον κλάδο, απηχεί σε μεγάλο βαθμό τη δυσαρέσκεια των εργαζομένων για το ρόλο, και τις θέσεις τους. Κυρίως εκφράζει μια εύλογη πρακτική συνυπολογισμού της σχέσης κόστους – οφέλους, όπου η κυρίαρχη στάση δεν είναι αυτή του λαθρεπιβάτη, ως ατομικισμός απέναντι στη συλλογική – αλληλέγγυα δράση, καθότι είναι αμφισβητήσιμο και το αν τα συνδικάτα υλοποιούν συμφέροντα των εργαζομένων που υποτίθεται ότι οργανώνουν και εκφράζουν. Αυτό μάλιστα δεν συμβαίνει μόνο, για τις κραυγαλέες στιγμές εργοδοτικού συνδικαλισμού ή για τους χουντικούς «ηγέτες», αλλά αφορά και πλευρές του αγωνιστικού, γνήσιου συνδικαλισμού. Για παράδειγμα, οι φασονίστριες στη δεκαετία του '80, αρνούνται να συνδικαλιστούν, λόγω του ότι συχνά δεν έχουν το δικαίωμα να συνδικαλιστούν, αλλά και γιατί δεν έχουν συμφέρον να συνδικαλιστούν. Από την άλλη μεριά, σε όλες τις μορφές συνδικαλισμού, ακόμα και σε αυτές που φαίνεται να στρέφονται ενάντια στα εργατικά συμφέροντα, μπορούν να εντοπιστούν περιθώρια αξιοποίησης των συνδικάτων από τους εργαζόμενους.

Σε όλη σχεδόν την ιστορία του κλάδου, η αντίσταση της εργασίας δεν εκφράζεται γνήσια στον επίσημο συνδικαλισμό, παρά μόνο σε εξαιρέσεις, αλλά αυτή καθ' αυτή η ύπαρξη του συνδικάτου έχει αξία και σημασία, ως υπάρχουσα θεσμοθετημένη μορφή, που μπορεί να αξιοποιηθεί από εργαζόμενους. Ακόμα και το πλέον ποδηγετημένο συνδικάτο, για να εμφανίζεται ως συνδικάτο, αντλεί νομιμοποίηση από την έστω περιορισμένη συμμετοχή της εργατικής βάσης, γεγονός που καθιστά τον

προσανατολισμό του αναστρέψιμο, σε ορισμένες τουλάχιστον συγκυρίες. Όπως για παράδειγμα είδαμε στη περίπτωση του συνδικαλισμού των κλωστοϋφαντουργών στο Βόλο, η μεταξική μαζική οργάνωση της εργατικής βάσης, στην ειδική συγκυρία της κατοχής, του ΕΑΜ και της απελευθέρωσης, μετασχηματίζεται και τελικά στηρίζει έναν πρωτοποριακό συνδικαλισμό, τον πλέον γνήσιο, αγωνιστικό και δυναμικό συνδικαλισμό της ελληνικής ιστορίας. Το σωματείο κλωστοϋφαντουργών Ν. Ιωνίας, που ιδρύεται μεταπολεμικά από τον ίδιο τον πρόεδρο της μετεμφυλιακής Ομοσπονδίας Κλωστοϋφαντουργών Ελλάδας, μετασχηματίζεται στο κύριο στήριγμα της ΕΔΑ στον κλάδο και τελικά στη μεταπολίτευση, ως Συνδικάτο Αττικής, στο κύριο όχημα της συνδικαλιστικής αντιπολίτευσης για την αλλαγή διοίκησης στην ΟΚΕ. Στη Βαμβακουργία, ανεξάρτητα από την τελική έκβαση, οι εργαζόμενοι στη μεταπολίτευση, αξιοποιούν το από την χουντική περίοδο κατάφορα εργοδοτικό επιχειρησιακό σωματείο, έτσι ώστε εκλέγουν όλους τους αντιπροσώπους προς την ομοσπονδία κόντρα στη θέληση της εργοδοσίας και της διοίκησης του σωματίου. Σε ανοιχτά εργοδοτικό σωματείο στην Αττική, στη σύγχρονη περίοδο, οι εργαζόμενοι συμμετέχουν σύσσωμοι σε γενική απεργία, μετά από συλλογή υπογραφών που οργάνωσε το σωματείο.

Τα παραπάνω περιστατικά, που αναφέρονται παραδειγματικά, δεν συνιστούν βέβαια έναν γενικό κανόνα αλλά αποτελούν ουσιώδεις ενδείξεις για μια δυνατότητα αναστροφής της λειτουργίας «ψευδοσυνδικάτων» σε αγωνιστικά συνδικάτα. Επιβεβαιώνεται λοιπόν ότι τα συνδικάτα μπορούν να λειτουργούν εκφράζοντας, υλοποιώντας, αλλά και καταστρατηγώντας εργατικά συμφέροντα, αλλά ο καιροσκοπικός ή και ενσωματικός προσανατολισμός τους είναι εν δυνάμει αναστρέψιμος. Υπάρχουν βέβαια και συγκυρίες όπου οι εργαζόμενοι αμφισβητούν έμπρακτα την υπάρχουσα συνδικαλιστική δομή, με ορόσημο τον εργοστασιακό συνδικαλισμό της μεταπολίτευσης, ωστόσο αυτό που διαμορφώνεται είναι και πάλι συνδικαλισμός, αξιοποιείται μάλιστα μια προϋπάρχουσα θεσμική δυνατότητα (εργοστασιακό σωματείο) που είχε συνδεθεί με άκρατο εργοδοτικό κιτρινισμό. Γενικά, σε όλη την πορεία του κλάδου που εξετάσαμε, αλλά νομίζουμε και από την ευρύτερη εργατική ιστορία, δεν φαίνεται κάποια εναλλακτική του συνδικαλισμού μορφή οργάνωσης, ικανή να υπερασπίσει καλύτερα τα εργατικά συμφέροντα στην παραγωγή, στον χώρο εργασίας. Αρνούμαστε λοιπόν ότι αναγκαστικά τα συνδικάτα δεν έχουν μέλλον, ότι τέλειωσε αυτή η ιστορική μορφή οργάνωσης της εργασίας, υπερασπιζόμαστε την άποψη για τη δυνατότητα της εργατικής βάσης να εκπροσωπηθεί ενεργά, να αγωνιστεί συλλογικά, να διαμορφώσει ένα ελπιδοφόρο, διεθνές, αγωνιστικό, εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα.

Πρέπει να ομολογήσουμε ότι στην κλαδική περίπτωση που μελετήσαμε, αυτό σήμερα φαντάζει σχεδόν ακατόρθωτο, αλλά επίσης στην ιστορική διαδρομή είχαν φανεί ακατόρθωτα πολλά πράγματα, που τελικά συνέβησαν. Κατά τη γνώμη μας, ειδικά για τον σύγχρονο, κλαδικό συνδικαλισμό, το «παιχνίδι» παίζεται στην ανεργία και τον ανταγωνισμό της εργασίας, που ως ένα σημείο οξύνεται από πολιτικές επιλογές, όλο και περισσότερο σε διεθνές επίπεδο, στην «ύφανση» του «παγκόσμιου» χωριού, ή μάλλον όπως συχνά λένε οι συνδικαλιστές, της «παγκόσμιας φυλακής». Σε μεγάλο βαθμό, η δυνατότητα ενός διεθνούς συνδικαλισμού για μια πραγματικά ταξική πολιτική, αλληλεγγύη και εργατική δράση, θα κρίνει το μέλλον του, σε τελική ανάλυση και το μέλλον του στην Ελλάδα. Για τον παραπάνω όμως συνδικαλισμό, για να δραστηριοποιηθεί η σιωπούσα, εκμεταλλευόμενη εργασία – πλήρωμα της «παγκόσμιας φυλακής», θα πρέπει να διατηρηθούν οι συνδικαλιστικές εστίες

αντίστασης σε τοπικό επίπεδο, ή και σε μορφές «ανταρτοπόλεμου» - «χαρακωμάτων» σε χώρους παραγωγής. Η δυνατότητα συνδικαλιστικής αντεπίθεσης προϋποθέτει μια υποχώρηση της ιδεολογίας του «τέλους των ιδεολογιών» και της παντοδυναμίας των «αγορών», την κατοχύρωση – ενίσχυση πολιτικών που με αποτελεσματικότητα διαχειρίζονται εργασιακά, λαϊκά συμφέροντα, την ένταση της διεθνούς εργατικής αλληλεγγύης, αλλά και τη διατήρηση τοπικών συνδικαλιστικών εστιών συλλογικότητας και αντίστασης.

Στη σύγχρονη περίοδο, οι Έλληνες κλωστοϋφαντουργοί φαίνεται ότι υπερασπίζουν πριν απ' όλα τη θέση εργασία τους, έτσι ώστε κυριαρχεί μια ευρεία εργασιακή συναίνεση. Η επίσημη συνδικαλιστική ομοσπονδιακή έκφραση των εργαζομένων, κινείται, αντίθετα, σε μια κατεύθυνση ταξικής καταγγελίας, χωρίς αυτή η άποψη να εκφράζει ούτε να δεσμεύει τα συνδικάτα - μέλη της ομοσπονδίας. Φαίνεται ότι ειδικά στην ομοσπονδιακή περίπτωση που μελετήσαμε, θα συνεχισθούν οι αντιφάσεις μιας ριζοσπαστικής ηγεσίας και ενός αδιάλλακτου ταξικού λόγου, που στηρίζονται στην θεσμική αναγνώριση και οικονομική «ενίσχυση» από το κράτος και εκφράζουν – εκπροσωπούν θεσμικά έναν κλάδο ηττημένων, συμβιβασμένων, ασυνδικάλιστων εργαζόμενων. Τα ελληνικά κλαδικά συνδικάτα και η ομοσπονδία τους, αναπαράγονται και μάλλον θα συνεχίσουν να αναπαράγονται, στηριζόμενα σε ειδικές «νησίδες» εργαζομένων, κομματικούς μηχανισμούς και ιδεολογικές στοχεύσεις συνδικαλιστικών ηγεσιών. Η πλειοψηφία των εργαζομένων, ειδικά των πλέον εκμεταλλευομένων και ανασφαλών θέσεων εργασίας, δεν εκφράζεται ενεργά στα συνδικάτα, ούτε φαίνεται κάποια ορατή προοπτική συνδικαλισμού τους, καθώς επιδρά τόσο το πρόβλημα της λαθρεπιβίβασης όσο και η απουσία ορατών προοπτικών βελτίωσης, ως κίνητρο δράσης. Τα υπάρχοντα συνδικάτα, στη σημερινή συγκυρία, εκφράζουν κυρίως προσδοκίες συγκράτησης της ήττας, άμβλυνσης της εργοδοτικής αυθαιρεσίας και της ανασφάλειας, υπεράσπισης του εισοδήματος. Κατά κύριο λόγο, αξιοποιούν αυτό που εξ αρχής ξεχωρίζει τα συνδικάτα: την αξία της αυθυπαρξία τους, ως συλλογικές εργατικές οργανώσεις, τη σημασία της οργάνωσης εργαζομένων σε ένα σύστημα εκμετάλλευσης εργαζομένων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ACKER J., «Women and Social Stratification: A Case of Intellectual Sexism», American Journal of Sociology, 78, σ. 936-945

AGLIETTA M., A Theory of Capitalist Regulation? The US Experience, N.L.B., 1979.

ALBERT M., HAHNEL R., Marxism and Socialist Theory, South and Press, 1981.

ALTHUSSER L., Θέσεις, Θεμέλιο, 1983.

AMIN S., FAIRE A., MASHIA G., HUSSEIN M., Η Κρίση του Ιμπεριαλισμού, Καστανιώτης, 1976.

ANDERSON P., Considerations on Western Marxism, N.L.B., 1976.

ANDRREWS M., NAYLON R., «Declining Union Density in the 1980s : What Do Panel Data Tell Us» British Journal of Industrial Relations, 32/3, 1994.

ANTHOS J. R., CHANDLER M., MELLOW W., «Sex Differences in Union Membership», Industrial and Labor Relations Review, 33, 1980, σ. 162-169.

ARAGON L., Ιστορία της ΕΣΣΔ 1917-1960, Φυτράκης.

ARANOWITZ EY., The Politics of Identity: Class, Culture, Social Movements,

ARON R., Η Βιομηχανική κοινωνία, Κάλβος, 1981.,

ARRIGHI G., «Marxist Century, American Century: The Making and the Remaking of the World Labour Movement», New Left Review, 1990, 179, σ. 29-66.

ARROW K., Social Choice and Individual Values, Yale Un. Press, 1963

BACON N., STOREY J., «Individualism and Collectivism and the Changing Role of Trade Unions», στο ACKERS P., SMITH C., SMITH P., (eds.) Trade Unions and the New Workplace, Routledge, 1995.

BAIN G. S., «Trade Union Membership in Great Britain: An Individual - level Analysis», British Journal of Industrial Relations, 23, 1985., 71-92.

BALBUS I., The concept of interest in pluralist and Marxian analysis, Politics and Society, 1971.

BARRET M., "Rethinking Women's Oppression: A Replay to Brenner and Ramas", N.L.R., 146, 1984.

BASSET P., Strike Free: New Industrial Relations in Britain, Macmillan, 1986.

BAUDRRILLARD J., Ο Καθρέφτης της Παραγωγής, Αλεξάνδρεια, 1990.

BEATSON M, BUTCHER S., «Union Density Across the Employed Workforce», Employment Gazette, 101, 623-89.

BELL D., The end of Ideology, Glencoe, 1960.

BERGER J., OFFE C., "Fuctionalism vs. Rational Choice? Some questions concerning the rationality of choosing one or the other", Theory & Society, 11, 4, 1982, σ. 521-526

BERNSTEIN B., Class Codes and Control, Routledge and Kegan Paul, 1971.

BEYNON H., Working for Ford, Penguin, 1984.

BONEFELD W., HOLLOWAY J. (επ), Μεταφορντισμός & Κοινωνική Μορφή: Μια μαρξιστική Συζήτηση για το Μεταφορντιστικό Κράτος, Εξάντας, 1993.
BOOKCHIN M., Προς μιαν Απελευθερωτική Τεχνολογία, Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1979.
BOYER R., «The Convergence Hypothesis Revisited: Globalization but Still the Century of Nation?» στο BERGER S., DORE R., (eds.) Convergence or Diversity?, Cornell University Press, 1995.
BOYER R., «The Future of Unions: Is the Anglo - Saxon Model a Fatality, or Will Contrasting National Trajectories Persist?», British Journal of Industrial Relations, 33/4, 1995, σ. 557-562.
BOYER R., Η Θεωρία της Ρύθμισης, Εξάντας, 1988.
BRAVERMAN H., Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in Twentieth Century, Monthly Review Press, 1974.
BRENNER J., RAMMAS M., "Rethinking Women's Oppression", N.L.R., 144, 1984, σ. 33-71.
BRZEZINSKI Z., Between two Ages: America's Role in the Technetronic Era, N. York, 1970.
BUCHANAN J., TULLOCK G., , The Calculus of Consent, Michigan Press, 1962.
BULMER M., (ed.) Working Class Images of the Society, Routledge & Kegan Paul, 1975.
BURAWOY M., "Marxism without Micro-Foundations", Socialist Review, 1989, 2, σ. 54-85.
BURAWOY M., Manufacturing Consent: Changes in the Labour Process Under Monopoly Capitalism, University of Chicago Press, 1979.
BURAWOY M, Towards a Marxist Theory of the Labour Process: Braverman and Beyond, Politics and Society, 8/3,4, σ. 278.
BURAWOY M., «Terrains of Contest: Factory and State Under Capitalism and Socialism, Socialist Review, 1981.
BURNHAM J., Η Επανάσταση των μάνατζερς, Αθήνα, 1970.
BURNHAM P., «Neogramsian Hememony and the International Order», Capital & Class, 45, 1991, σ. 73-91.
CALLAGHER G. D., TANSKY W.J., WETZEL W. K., "Peripheral Employment Contracts: The Relationship Between Part-Time Employment and Union Attachment", στο SVERKE M., (ed) The Future of Trade Unionism, Ashgate, 1997
CAMERON «Social Democracy, Corporatism, Labour Quiescence, and The Representation of Economic Interest in Advanced Capitalist Society», στο GOLDTHORPE J H., (ed.) Order and Conflict in Contemporary Capitalism, Clarendon Press, 1984. T
CEARY D., Το Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα (1848-1939), Παρατηρητής, 1988.
CHAISON G N., DHAVALE D. G., «The Choice Between Union Membership and Free-rider Status», Journal of Labor Research, 13, 1992, 355-369.
CLARK T., LIPSET S., «Are Social Classes Dying?», International Sociology, 6/4, 1991, σ. 397-410.
CLARK T., LIPSET S., REMPEL M., «The Decline Political Significance of Social Class», International Sociology, 8/3, 1993, σ. 279-293.
COHEN A. G., "Replay to Elster on 'Marxism, Functionalism and Game Theory'", Theory & Society, 11, 4, 1982, σ. 483-496.
COHEN A. G., Karl Marx's Theory of History, Princeton Un. Press, 1978.
CONFINDUSTRIA: «Il Settore Tessile - Abbigliamento», Rome, 1990.
CONNELL R., «A critique of the Althusserian Approach to class» στο Theory and Society, 1979, 8, 3.

CONNOLY W., «On Interests in politics» και BALBUS I., «The concept of interest in Pluralist and Marxian Analysis» στο KATZNELSON et al. (eds.), The Politics and Society, David McKay C.I.

CROMPTON R., Class and Stratification , Polity, 1993.

CROMPTON R., Class and Stratification: An Introduction to Current Debates, Polity Press, 1998

DAHRENDORF R., Class and Class Conflict in Industrial Society, Stanford University Press, 1959.

DANFORD A., «The 'New Industrial Relations' and Class Struggle in the 1990s», Capital & Class, 61, 1997.

DAVIS K., MOORE E. W., «Some Principles of Stratification», American Sociological Review, 10, 1945, σ. 242-249.

DEVEREUX C. E., «Η κοινωνιολογική θεωρία του Parsons" στο ΠΕΤΜΕΖΙΔΟΥ Μ. (επ.) Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία, Π. Ε. Κρήτης, σ. 97-159.

DOHSE K., JURGENS U., MALSCH T., «From 'Fordism' to Tyotism'? The Social Organisation of the Labor Process in the Japanese Automobile Industry», Politics and Society, 11/2, 1985.

DOWNS A., Οικονομική Θεωρία της Δημοκρατίας, Παπαζήση, 1990.

DUMONT P., «Η Εργατική Τάξη τις Παραμονές του 1908», στο ΠΑΝΑΓΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Β. (κ.ά.), Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο Αιώνα, Θεμέλιο, 1980.

EDER K., The New Politics of Class, Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies, Sage, 1993.

EDWARDS P. K., «Industrial Conflict: Themes and Issues in Recent Research», British Journal of Industrial Relations, 30/3, 1990, σ. 361-404.

EDWARDS P. K., «Understanding Conflict in the Labour Process», στο KNIGHTS D., & WILLMOTT H., Labour Process Theory, Routledge, 1990.

EDWARDS R., Contested Terrain: The Transformation of the Workplace in the Twentieth Century, Heinemann, 1979.

ELSTER J., "Marxism, Functionalism and Game Theory", Theory & Society, 11, 4, 1982, σ. 453-482.

ELSTER J., Making Sense of Marx, Un. Of Cambridge Press, 1985.

EMMISON M., WESTERN M., «Social Class and Social Identity: A Comment on Marshall et al.», Sociology, 24/2, 1990, σ. 241-253.

FIORITO J., GREER C. R., «Gender Differences in Union Membership, Preferences and Beliefs», Journal of Labor Research, 7, 1986, 145-164., SINGLAIR M. D., «The Importance of Sex for the Propensity to Unionize», British Journal of Industrial Relations , 33, 1995, σ. 173-190.

FREEMAN B. R., «The Future for Unions in Decentralized Collective Bargaining Systems: US and UK Unionism in an Era of Crisis», British Journal of Industrial Relations, 33/4, 1995, σ. 519-535.

FREEMAN R. B. & MEDOFF J., What Do Unions Do?, Basic Books, 1984.

FREGE M.C., «Does Economic Transformation Undermine Union Collectivism? The Case of East German Textile Workers», Industrial Relations Journal, 28/3, 1997, σ. 163-175.

FRIEDMAN A., Industry and Labour: Class Struggle At Work and Monopoly Capitalism, Macmillan, 1977.

FRIEDMANN G., Που Τραβά η Ανθρώπινη Εργασία;, Κάλβος, 1984.

FROMM E.(κ. ά.) , Σοσιαλιστικός Ουμανισμός, Μπουκουμάνης, 1984.

FUKUYAMA F., Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity, The Free Press, 1995.
FULLAGAR C., SLICK R., SUMER C., MARQUARDT P., "Union Attitudes: Ideologues and Instrumentalists", στο SVERKE M. (ed), The Future of Unionism, Ashgate, 1997.
GABEL J., Η ψευδής συνείδηση, Άκμων, 1977.
GALBBRAITH J.K., Η Κοινωνία της αφθονίας, Παπαζήσης.
GALBBRAITH J.K., Το Νέο Βιομηχανικό Κράτος, Αθήνα 1969.
GAULEJAC DE V., Η ταξική νεύρωση, Παπαζήση, σ. 54-57.
GEARY D., Το Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα (1848-1939), Παρατηρητής, 1988.
GIDDENS A., "Class Structuration and Class Consciousness", στο GIDDENS A., HELD D., (ed) Class, Power and Conflict, University of California Press, 1982.
GIDDENS A., The Class Structure of the Advanced Societies, Hutchinson, 1973.
GIDDENS A., HELD D., Classes, Power and Conflikt, Macmillan, 1987.
GOLDTHORPE J., MARSHALL G., "The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques", Sociology, 26, 1992, σ. 381-400.
GORDON D., EDWARDS C. R., REICH M., Segmented Work Divided Workers. The Historical Transformation of Labor in the Unites States, Cambridge University Press, 1982.
GORZ A., Αντίο Προλεταριάτο, Νέα Σκέψη, Αθήνα 1986.
GOUGH J., «Industrial Policy and Socialist Strategy», Capital and Class, 29, 1986.
GREEN F., «Recent Trends in British Trade Union Density: How Much of Compositional Effect?», British Journal of Industrial Relations, 30, 1992, σ. 445-458.
GRUPPI L., Η Έννοια της Ηγεμονίας στο Γκράμσι, Θεμέλιο, 1979.
GUBBAY J., "A Marxist Critique of Weberian Class Analysis", Sociology, 31, 1, 1997.
GUEST E. D., DEWE P., «Why Do Workers Belong to a Trade Union?: A social Psychological Study in UK Electronics Industry», British Journal of Industrial Relations 26/2, 1988, σ. 179-193.
HABERMAS J., Κείμενα Γνωσιοθεωρίας και Κοινωνικής Κριτικής, Πλέθρον, 1990.
HELLER A., Η θεωρία των αναγκών στον Μαρξ, Εξάντας, 1975.
HENLEY A., TSAKALOTOS E., «Corporatism and the European Labour Market After 1992», British Journal of Industrial Relations, 1992, 30/4, σ. 567-573.
HERBORN G., «The Prospects of Labour and The Transformation of Advanced Capitalism», New Left Review, 145, 1984.
HICKS J. R. The Theory of Wages, St. Martin's Press, 1966.
HINCHLIFE M., (Werner I.,), Ανακοίνωση στο 4ο Συμπόσιο Κλωστ/γίας, δημοσιευμένο στο: Έτοιμο Ένδυμα : Management 2000, Δελτίο Συνδέσμου Επιστημόνων Κλωστοϋφαντουργών, 1995.
HIRCH B., & ADDISON J. T., The Economic Analysis of Unions: New Approaches and Evidence, Allen and Unwin, 1986.
HIRSCH J., «Φορντισμός και Μεταφορντισμός: Η παρούσα Κοινωνική Κρίση και οι Συνέπειές της», στο BONEFELD W., HOLLOWAY J. (επ), Μεταφορντισμός..., ό.π.
HOLLOWAY J., «Το Κεφάλαιο είναι Ταξική Πάλη και οι Αρκούδες δεν είναι Ήρεμες», στο BONEFELD W., HOLLOWAY J. (επ), Μεταφορντισμός..., ό.π.
HUNDLEY G., «Education and Union Membership», British Journal of Industrial Relations, 26/2, 1988, σ. 195-201.

HYMAN R., "Changing Trade Union Identities and Strategies", στο HYMAN R., FERNER A., New frontiers in European Industrial Relations, Basil Blackwell, 1994.
IFM (INSTITUT FRANCAIS DE LAMODE), Study on Development and Qualification Needs in The European Clothing Industry, 1995.
JACOBY R., «Political Economy and Class Unconsciousness», Theory and Society, 1978, 5, σ. 11-18
JOYCE P., «Η Τάξη υπό Επανεξέταση», Ίστωρ,
KELLY J., KELLY C., «'Them and Us': Social Psychology and 'The New Industrial Relations',», British Journal of Industrial Relations, 29, 1991, σ. 25-48.
KLANTERMANS P. G., «Psychology and Trade Union Participation: Joining, Acting, Quitting», Journal of Occupation Psychology, 57, 1986, σ. 189-204.
ΚΑΝΔΙΛΕΡΗ Μ., Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί τουρκοκρατίας, 1958.
LACLAU E, MOUFFE C., Hegemony and Social Strategy: Towards a Radical Democratic Politics, Verso, 1995
LACLAU E., Πολιτική και ιδεολογία στη μαρξιστική Θεωρία: Καπιταλισμός-Φασισμός- Λαϊκισμός, Σύγχρονα Θέματα, 1983.
LASH S., «The End of Neo-corporatism? The Breakdown of Centralised Bargaining in Sweden», British Journal of Industrial Relations, 23/2, 1985.
LASH S., URRY J., The End of Organized Capitalism, Policy Press, 1987.
LEFEBVRE H., Κοινωνιολογία του Μαρξ, Gutenberg, 1982.
LEGG K., Politics in Modern Greece, Stanford University Press, 1969.
LEGGET J. C., Class, Race and Politics , Oxford University Press, 1968.
LEROY H. M., «Discriminating Characteristics of Union Members' Attitudes Toward Drug Testing in the Workplace», Journal of Labor Research, v. XII, 4.
LIPIETZ A., Mirages and Miracles, Verso, 1985.
LIPIETZ A., Mirages and Miracles: the Crises of Global Fordism, Verso, 1987.
LUKACS G., Ιστορία και Ταξική Συνείδηση, Οδυσσέας, 1975.
MANDEL E., Long Waves in Capitalist Development: The Marxist Interpretation, Cambridge University Press, 1980.
MANDEL E., Ο Ύστερος Καπιταλισμός, Gutemberg, 1975.
MANDEL E., The Second Slump: A Marxist Analysis of Recession in the Seventies, N.L.B., 1978.
MANNHEIM K., Ideology and Utopia, R. & K.P., 1955.
MANZA J., BROOKS C., «Does Class Analysis Still Have Anything to Contribute to the Study of Politics?», Theory and Society, 25, 1996, σ. 717-724.
MARCUSE H., Ο μονοδιάστατος άνθρωπος, Παπαζήση.
MARTINEZ M., STEWART L. & P., «The Paradox of Contemporary Labour Process Theory: The Rediscovery of Labour and the Disappearance of Collectivism», Capital & Class, 62, 1997, σ. 49-77.
MATZA D., WELLMAN D., «The Ordeal of Consciousness», Theory and Society, 9, 1980.
MANN M., Consciousness and Action Among the Western Working Class, Macmillan, 1973.
MESZAROS I., Aspects of History and Class Consciousness, Routledge & Kegan Paul, 1971.
MOORE H., «The Future of Work», British Journal of Industrial Relations, 33/4, 1995, σ. 657-678.
MORITA A., Made in Japan, Fontana, 1987.
MOUZELIS N., «Ideology and Class Politics: A Critique of Ernesto Laclau», New Left Review, 1978.

MURRAY R., «Ownership, Control, and the Market», New Left Review, 196, 1987.
NEWMANN V. J., MORGENSTERN O., Theory of Games and Economic Behaviour, Princeton Pr., 1947.
NICHOLS T. (ed.), Capital and Labour: Studies in the Capitalist Labour Process, The Athlone Press, 1980.
NICHOLS T., «Industrial Safety in Britain and the 1974 Health and Safety Act: The Case of Manufacturing», International Journal of the Sociology of Law, 18, 1990, σ. 317-342.
NICHOLS T., ARMSTRONG P., Workers Divided, Fontana, 1976.
NIELD K., «Τι Απέμεινε από το κοινωνικό:», Ίστωρ, 1997/10.
NORTH D., Marxism and Trade Unions, WWW.wsws.org/exhibits/unions/unios/htm.
OECD, New Technologies in the 1990s, A Socio-economic Strategy, 1988.
OFFE C., Κοινωνία της εργασίας:, Νήσος 1993
OFFE C., The Contradictions of the Wellfare State, Hutchinson, 1984.
OLIBER N., WILKINSON B., The Japanization of British Industry, Blackwell, 1992.
OLSON M., Η Λογική της Συλλογικής Δράσης, Παπαζήση, 1991.
OSSOWSKI S., Η Ταξική Δομή στην Κοινωνική Συνείδηση, Κάλβος, 1984.
OSWALD A., «Wages Determination and Recession: A Report in recent Work», British Journal of Industrial Relations, τ. 24, σ. 181-194.
PANITCH L., Trade Unions and the Capitalist State, New Left Review, 125, 1981.
PARETO V., Τα σοσιαλιστικά συστήματα, Αθήνα 1952.
PARIJS V. P., "Functionalist Marxism Rehabilitated: a comment on Elster", Theory & Society, 11, 4, 1982, σ. 497-512.
PARKINN F., Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique, Tavistoc, 1979.
PARSONS T., The Social System, Free Press, 1952.
PASCALE R., ATHOS A., The Art of Japanese Management, Penguin, 1981.
PAYNE G., PAYNE J., HYDE M., "Refuse of all Classes? Social Indicators and Social Deprivation", Sociological Research Online, vol 1, no 1., WWW.socresonline.org.uk/socresonline/1/1/3.html
PENN R., MARTIN A., SCATTERGOOD H., «Gender Relations, Technology and Employment Change in the Contemporary Textile Industry», Sociology, V. 25, 4, σ. 569.
PIORE M., SABEL C., The Second Industrial Device: Possibilities for Prosperity, Basic Books, 1984.
PLAMENATZ J., Ιδεολογία, Κάλβος, 1981.
POLIS A., «Political Implications of the Modern Greek Concept of Self», British Journal of Sociology, 16, 1965.
POLLERT A., «Dismantling Flexibility», Capital & Class, 34, 1988.
PRZEWORSKI A., Capitalism and Social Democracy, Cambridge Un. Press, 1985
PRZEWORSKI A., "Class, Production and Politics: A Replay to Burawoy", Socialist Review, 1989, 2, σ. 87-111.
RAINNIE A., Industrial Relations in Small Firms , Routledge, 1989
RIFKIN J., Το μέλλον της εργασίας και το Τέλος της, Ν. Σύνορα, 1997.
RIJ v. C., DAALDER A., "The Business Cycle Theory and Individual Unization Decisions: A Comparison of Macro and Micro Influences on Union Membership", στο SVERKE M., The Future of Unionism, Ashgate, 1997.
RITZER G., «Δομικός λειτουργισμός και η εμφάνιση μιας εναλλακτικής θεωρίας με έμφαση στις συγκρούσεις», στο ΠΕΤΜΕΖΙΔΟΥ Μ., (επ) Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία, τ.1 , σ.41-93
ROSE D. (ed.),Social Stratification and Economic Change, Hutchinson.

ROSS G., «What is Progressive About Unions?», Theory and Society, 10/5, 1981, σ. 609-643.
ROSS J. S. R., «Global Capitalism and Labor at the End of History», Socialism and Democracy, 9/2, 1995-1996, σ. 1-23
ROSS J. S. R., TRACHTE C. K., Global Capitalism the New Leviathan, State University of New York Press, 1990.
SAUNDERS P., Social Class and Stratification, Routledge, 1990
SCHEFFER M., The Changing Map of European Textiles: Production and Sourcing Strategies of Textile and Clothing Firms, O.E.T.H., 1994
SCHMITTER P., «Still the Century of Corporatism?», στο SCHMITTER P., LEHMBRUCH G., Trends Toward Corporatist Intermediation, Sage, 1979.
SCHOLTE A. J., Globalization: A Critical Introduction, Macmillan, 1997.
SCHUR L. A., KRUSE D. L., «Gender Differences in Attitudes Toward Unions», Industrial and Labor Relations Review, 46, 1992, σ. 89-102.
SCHWARTZENBERG R.G., Πολιτική Κοινωνιολογία, τ. ΙΙ.
SELIGER M., The Marxist Conception of Ideology, Cambridge U. P., 1977.
SITTON F. J., Recent Marxian Theory: Class Formation and Social Conflict in Contemporary Capitalism, State University of N.Y., 1996.
SITTON J. F., Recent Marxian Theory, State University of N.Y. Press, 1996.
SKLAIR L., Sociology of the Global System, John Hopkins University Press, 1992.
SLAUGHTER C., Marxism & the Class Struggle, κεφ VII, 1975 (WWW. Marxists.org)
SPENCER B., Remaking the Working Class? An Examination of Shop Stewards' Experiences, Spokesman, 1989.
STEINBERG W. M., «The re-making of the English working class», Theory and Society, σ.173-197
SZELENYI S., OLVERA J., «The Declining Significance of Class: Does Gender Complicate the Story? - Comments», Theory and Society,, σ. 725-730.
TANNEMBAUM F, The True Society: A Philosophy of Labour, Cape, 1964.
THERBORN G., The Ideology of power and the power of Ideology, Verso, 1980.
THERBORN G., The Power of Ideology and the Ideology of Power, N.L.B., 1982
THOMPSON P., ACKROYD S., «All Quiet on the Workplace Front, A Critique of Recent Trends in British Industrial Sociology», Sociology, 29/4, 1995, σ. 615-633.
THOMPSON P., The nature of Work, Macmillan, 1983.
THOMPSON E. P., The making of English working class, Harmondswrth, Penguin (Pelican), 1968.
TOURAINE A., The Post - Industrial Society, Tomorrow's Social History, New York, 1971.
TUC, Textiles and Clothing: A European Strategy. A TUC Strategy, 1984
TURNBULL P., «The Economic Theory of Trade Union Behavior: A Critique», British Journal of Industrial Relations , 26,
WATERS M., «Collapse and convergence in class theory», Theory and Society, 20, σ. 153, 1991.
WATERS M., PAKULSKI J., «The Reshaping and Dissolution of Social Class in Advanced Society», Theory and Society, 25/2., 1996, σ.235-258
WATERS M., PAKULSKI J., The Death of Class , Sage, 1996.
WATERS M., PAKULSKI J., «Misreading Status as Class: A Replay to Our Critics», Theory and Society , 25/2, 1996, σ. 667-691.
WEBB S.& B., History of Trade Unions, Longmans, 1920.
WEBER M., Economy and Society, The Bedminster Press, 1968

WICKENS P., The Road to Nissan: Flexibility, Quality, Teamwork, Macmillan, 1987.
WILLIAMS R., Marxism and Literature, Oxford, 1977.
WILLIAMS R., Keywords, Fontana, 1976.
WRIGHT E. O., «Class and Occupation», Theory and Society, 9, 1980,
WRIGHT E. O., «The Continuing of Class Analysis - Comments», Theory and Society, 25, 1996, σ. 693-716.
WRIGHT E. O., BURAWOY M., Sociological Marxism, 2000, (3.d.) http://www.ssc.wisc.edu/~wright/SocMarx.pdf.
WRIGHT E. O., Classes, Verso, 1985.
WRIGHT E.O. (ed), The Debate on Classes, Verso, 1990.
WRIGHT M. C., The Power Elite, N. York, 1956.
ZAVALLONI M., GUERIN L.C., Κοινωνική Ταυτότητα και Συνείδηση, Ελληνικά Γράμματα, 1966, πρόλογος ΡΙΓΑ Α. Β.Σ.
ZUBOFF S. In the Age of Smart Machine, Basic Books, 1989.

ΑΒΔΕΛΑ Ε., ΨΑΡΡΑ Α., Ο Φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Γνώση, 1985.
ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ Χ., Οι Απαργίες της Εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο Αιώνα, ΙΑΕΤΕ.
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., «Η Οικονομική Λογική της Συλλογικής Δράσης» Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 7, 1996, σ. 107-118.
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., Συλλογική Δράση και Αντιπροσώπευση Συμφερόντων πριν και μετά την Μεταπολίτευση, Αδημοσίευτη Δ. Διατριβή, Πάντειο Π., 1990.
ΑΛΤΟΥΣΕΡ Λ. Θέσεις, Θεμέλιο, 1981.
ΑΜΙΝ Σ. (κ.ά) Μετάβαση στο Σοσιαλισμό, ΚΜΜ, Αλέτρι, 1981.
ΑΜΠΕΝΤΡΩΤ Β., Κοινωνική Ιστορία του Ευρωπαϊκού Εργατικού Κινήματος, Οδυσσέας, 1976.
ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Ιστορία της Ελληνικής Βιομηχανίας, Ε.Ε.Ε.ΑΕ, 1947.
ΑΝΤΕΡΣΟΝ Π., Οι Αντινομίες του Αντώνιο Γκράμσι, Συσπείρωση, 1985.
ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ Μ. Ν.(κ.ά), (Κέντρο Μαρξιστικών Σπουδών), Η Δομή της Ελληνικής Κοινωνίας, Κένταυρος, 1986.
ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗΣ Α., Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα Κατά τη Δεκαετία του 40 και τα περιθώρια της Πολιτικής, Καστανιώτη, 1999.
ΑΥΔΗ ΚΑΛΚΑΝΗ Ι., Εκείνο το Πρωί: Πειραιάς 1892: Η Πρώτη Απεργία Εργατριών στην Ελλάδα, Νέοι Καιροί, 1992.
ΒΑΪΟΥ Ν., ΓΟΛΕΜΗΣ Χ., ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ Λ., ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ Κ., ΧΡΟΝΑΚΗ Ζ., Άτυπες Μορφές Βιομηχανικής Παραγωγής - Εργασίας και Αστικός Χώρος στο ΠΣΠ, Γ.Γ.Ε.Τ., 1996.
ΒΑΪΟΥ Ν., ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ Λ., ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ Κ., ΧΡΟΝΑΚΗ Ζ., «Διάχυτη Εκβιομηχάνιση στη Θεσσαλονίκη», στο Σύγχρονα Θέματα, 45, 1991, σ. 70-79.
ΒΑΪΟΥ Ν., ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ Μ., ΧΡΟΝΑΚΗ Ζ., «Αμειβόμενη Εργασία στο Σπίτι: Μια Γυναικεία Δουλειά και μια Ιδεολογία», στο Σύγχρονα Θέματα σ. 47-53.
ΒΑΪΤΣΟΣ Κ., ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Τ., Τεχνολογικός μετασχηματισμός και Οικονομική Ανάπτυξη, Gutenberg, 1987.
ΒΕΛΤΣΟΣ Γ., Ο θεσμικός λόγος και η εξουσία, Παπαζήσης, 1977.
ΒΕΡΒΕΝΙΩΤΗ Α., Οι Συναγωνίστριες. Τα αίτια της Συμμετοχής και η Δράση των Γυναικών στις ΕΑΜικές Αντιστασιακές Οργανώσεις 1941-1944, Αδ. Δ.Δ., Π.Π.Κ.Π.Ε., 1991.
ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., ΑΜΙΝ Σ., Δύσμορφος Καπιταλισμός, Παπαζήση, 1975.

ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Η Αποανάπτυξη σήμερα: Δοκίμιο για τη Δυναμική της Στασιμότητας στη Νότια Ευρώπη, Εξάντας, 1986.
ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα: Η κοινωνική Ενσωμάτωση της Γεωργίας, Εξάντας, 1975.
ΒΟΥΡΝΑΣ Τ. Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, τ. 5., Α. Τολίδη, 1981.
ΒΥΓΚΟΤΣΚΙ Λ., Σκέψη και Γλώσσα, Γνώση, 1988.
ΓΑΒΡΙΗΛ Γ. «Πολιτισμική Θεώρηση των Οργανώσεων», στο ΤΣΙΒΑΚΟΥ Ι., Δράση και Σύστημα: Σύγχρονες Προσεγγίσεις στη Θεωρία των Οργανώσεων, Θεμέλιο, 1995.
ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Β., «Άτυπα Μορφώματα και Παραοικονομία: Προβλήματα Ανάλυσης, Παρερμηνείες, και Ανοιχτά Ερωτήματα για το Ρόλος τους στη Σημερινή Κρίση», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ. 63, 1986, σ. 3-29.
ΓΕΩΡΓΑΝΤΑ Ζ., κ.ά, Ξένες Επενδύσεις στην Ελλάδα, ΚΕΠΕ, 1986.
ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Τ., Η Ελληνική Βιομηχανία: Ανάπτυξη και Κρίση, Gutenberg, 1988.
ΓΚΙΝΤΕΝΣ Α., Ο Τρίτος Δρόμος: Η Ανανέωση της Σοσιαλδημοκρατίας, Πόλις, 1998.
ΓΚΟΥΤΟΣ Χ., Ο Συνδικαλισμός στο Ελληνικό Κράτος 1834-1914,
ΓΚΡΑΜΣΙ Α., Αμερικανισμός και Φορντισμός, Α/συνέχεια, 1988.
ΓΚΡΑΜΣΙ Α., Παρελθόν και Παρόν, Στοχαστής, 1974.
ΓΚΡΑΜΣΙ Α., Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και Το Κράτος της Εργατικής Τάξης, Στοχαστής, 1975.
ΓΣΕΕ, Για σου Περήφανη κι Αθάνατη Εργατιά, 2000.
Δ.Γ.Ε. Εκθέσεις και Έγγραφα Εργασίας Κλαδικών Συνόδων
ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Ν. (επ.), Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα Σήμερα, Οδυσσέας, 1994.
ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Ν., Κουλτούρα, Νεωτερικότητα, Πολιτική Κουλτούρα, Παπαζήση, 1989.
ΔΕΜΙΡΗ Κ., Τα Ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, Π.Τ.Ι. ΕΤΒΑ, 1991.
ΔΕΡΤΙΛΗΣ Γ., Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση 1880-1909, Εξάντας, 1977.
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Μ., Το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κίνημα, τ. Α', Πλέθρον, 1985.
ΔΟΞΙΑΔΗΣ Κ., Υποκειμενικότητα και Εξουσία, για τη Θεωρία της Ιδεολογίας, Πλέθρον, 1992.
ΔΡΙΤΣΑ Μ., Βιομηχανία και Τράπεζες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, ΜΙΕΤ, 1990.
ΔΡΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ Β., «Από τον Ορθολογισμό της Νεοκλασσικής Θεωρίας στον Νεοκλασικό μαρξισμό της Ορθολογικής Επιλογής», Θεωρία και Κοινωνία, 1992, 6.
ΕΑΡ, Εργαζόμενοι και Συνδικάτα, 1988.
ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ Α., Η Επαγγελία της αδύνατης Επανάστασης: ΚΚΕ και Αστισμός στον Μεσοπόλεμο, Θεμέλιο, 1979.
ΕΝΓΚΕΛΣ Φ., Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία, Μπάυρον.
ΖΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., ΠΑΝΑΓΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Ρ., Η Δομή της Απασχόλησης των Απασχόλησης των Γυναικών και οι Επαγγελματικές τους δραστηριότητες, ΕΚΚΕ, 1988.
ΖΑΜΠΑΡΛΟΥΚΟΥ Σ., «Συνδικαλιστικό Κίνημα και Κρατικός Παρεμβατισμός στη Μεταπολιτευτική Ελλάδα: Μια συγκριτική Προσέγγιση», στο ΛΥΡΙΤΖΗΣ Χ., ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η., ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ., (επ.), Κοινωνία ..., σ. 91-118
ΗΑΡΤΜΑΝ Η., «The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union", στο SARGENT L., (ed), Women and Revolution, South and Press, 1981
ΙΝ.Ε. ΓΣΕΕ, ΣΒΒΕ, Προτάσεις αναδιάρθρωσης Βιομηχανικών Κλάδων στη Βόρεια Ελλάδα, ΙΙ, 1995.

ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ Η., Αναδιάρθρωση και Διεθνής Εξειδίκευση της Ελληνικής Βιομηχανίας, ΙΝ.Ε. ΓΣΕΕ., 1996.
ΙΩΑΝΝΟΥ Α. Χ., «Η Κοινωνική Σύνθεση της Μισθωτής Απασχόλησης στην Ελλάδα», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών,
ΙΩΑΝΝΟΥ Α. Χ., Εργασία και Κεφάλαιο. Ιδεολογία της Αριστεράς και Θεωρία, Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, 1997.
ΙΩΑΝΝΟΥ Χ., Μισθωτή Απασχόληση και Συνδικαλισμός στην Ελλάδα, Ι.Μ.Μ., 1989.
ΚΑΝΑΒΑΡΟΣ Τ., «Σημειώσεις για τη Στάση της Αριστεράς Απέναντι στο Εργατικό Κίνημα (1974-1981)», Θέσεις, τ.2, 1983, σ. 133-134.
ΚΑΝΤΑΡΑΚΗ Μ., Γυναίκες και Εργασιακές Σχέσεις στη Βιομηχανική Υφαντουργία. Επιδράσεις στην ταξική Διαμόρφωση, Αδ. Δ.Δ.., Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2001.
ΚΑΠΠΟΣ Κ., Κοινωνικοπολιτικά Ζητήματα του Εργατικού Κινήματος Σ.Ε., 1987.
ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ Μ., «Αναδιάρθρωση, Ανταγωνιστικότητα και απασχόληση στην Ελληνική Κλωστοϋφαντουργία», ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 21, 1995.
ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Γ. Κράτος και Κοινωνία στη Μεταπολίτευση (1974-1988), Εξάντας, 1989.
ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Γ., Μικρομεσαία Δημοκρατία, Κομμούνα, 1992.
ΚΑΡΑΠΟΣΤΟΛΗΣ Β., Μορφές της κοινωνικής δράσης, Θεμέλιο, 1984
ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ., Δομές και Ροές: Το φαινόμενο της Κοινωνικής και Επαγγελματικής Κινητικότητας, Gutenberg, 2001,
ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ., Η Μορφολογία της Δεύτερης Απασχόλησης, ΕΚΚΕ, 1989.
ΚΑΤΣΑΜΠΑΝΗΣ Σ., «Το Συντεχνιακό Πνεύμα και ο Οργανωτικός Καταμερισμός των Ελληνικών Συνδικάτων», στο Ο Πολίτης, τ. 47-48, 1982, σ.63-67.
ΚΑΤΣΑΜΠΑΝΗΣ Σ., «Προβλήματα και Προοπτικές των Ελληνικών Συνδικάτων», στο ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ Η., κ.ά., Η Ελλάδα...
ΚΑΤΣΑΜΠΑΣ Χ., Πιστεύοντας εις το μέλλον, 1966
ΚΑΤΣΑΝΕΒΑΣ Κ. Θ., Το Σύγχρονο Συνδικαλιστικό Κίνημα στην Ελλάδα, Αιχμή, (β΄ έκδ.), 1985.
ΚΑΤΣΟΡΙΔΑΣ Δ., «Μεταβολές στη Παραγωγική και Εργασιακή Διαδικασία και ο Ρόλος των Συνδικάτων», Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, 9, 1998, σ.34-45.
ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ Η., ΓΙΑΝΙΤΣΗΣ Τ., ΚΑΖΑΚΟΣ Π., (επ.), Η Ελλάδα προς το 2000, Παπαζήσης, F.E.S., 1988.
ΚΑΦΕΤΖΗΣ Π. «Ευρωπαϊκός Νότος: Σε Αναζήτηση του Πολίτη και της Πολιτικής», Ε.Κ.Ε., 69^{Α} ,1988.
ΚΕΡΑΣΣΩΤΗ Γ.Π., Ο Απολογισμός μιας Αλήθειας από τα Τριάντα Τέσσερα Χρόνια της Δράσεως του Πάνου Γ. Κερασσώτη και από το Παρελθόν του Δυσφημιστού του Θεοδώρου Δ. Καρέλλα,
ΚΙΝΤΗΣ Α., Ανάπτυξη της Ελληνικής Βιομηχανίας, Gutenberg, 1982.
ΚΚΕ Εσωτερικού, 3^{ο} (11) Συνέδριο.
ΚΚΕ, 10ο Συνέδριο.
ΚΜΕ, Η Σοσιαλιστική Οργάνωση Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης 1909-1918, Σ.Ε., 1989.
ΚΟΛΙΟΥ Ν., Οι ρίζες του εργατικού κινήματος και ο «εργάτης» του Βόλου,
ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗ Γ. κ.ά., Οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας, 1982.
ΚΟΡΔΑΤΟΣ Γ., Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος, Μπουκουμάνη, γ' έκδοση, Αθήνα, 1956.
ΚΟΡΔΑΤΟΣ Γ., Τα Αμπελάκια και ο Μύθος για το Συνεταιρισμό τους,
ΚΟΣΚΙΝΑΣ Κ., Πολιτική της Εργασίας, Σημείων.
ΚΟΤΖΙΑΣ Ν., Συνειδητό και Αυθόρμητο, Σ.Ε.,1988

ΚΟΥΒΕΛΑΚΗΣ Σ., «Ο Μεταφορντισμός: Μια Ανάγνωση με Βάση τον Γκράμσι και τον Φουκό», στο ΦΙΛΙΑΣ Β., (επ.), Προβληματισμοί και επισημάνσεις ΙΙ, Σιδέρης, 1998 σ. 403-431.

ΚΟΥΖΗΣ Γ., ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Β., Η Σύνδεση Αμοιβής Παραγωγικότητας. Προβλήματα και Προϋποθέσεις εφαρμογής. Ο Ρόλος της Συλλογικής Διαπραγμάτευσης, ΙΝ.Ε. ΓΣΕΕ, 1993.

ΚΟΥΚΙΑΣ Κ. Δ., Οργάνωση Συμφερόντων στην Ελλάδα. Ενσωμάτωση και πρόσβαση στο Κράτος σε Συγκριτική Προοπτική., Εξάντας, 1994.

ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Γ., Για μια Ιστορία του Ελληνικού Συνδικαλιστικού Κινήματος, Οδυσσέας, 1983.

ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Γ., Ελληνικά Συνδικάτα: Οικονομική Αυτοδυναμία και Εξάρτηση. 1938-1984, Οδυσσέας, 1984.

ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Γ., ΤΖΑΝΝΕΤΑΚΟΣ Β., Συνδικαλιστικό Κίνημα (1981-1986). Η Μεγάλη Ευκαιρία που Χάθηκε, Οδυσσέας, 1995.

ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Γ., Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα και οι Ξένες Επεμβάσεις(1944-1948), Οδυσσέας, 1995.

ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Φ. Γ., «Αναδρομή σ' Ένα Αμφιλεγόμενο Παρελθόν», στο ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ., (επ.) Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στο Τέλος του 20ού Αιώνα, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Gutenberg, 1997.

ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Φ. Γ., Το Εργατικό Κίνημα και ο Μύθος του Σίσυφου (1964-1966), Οδυσσέας, 2000.

ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗ Λ., Ανάλυση και προτάσεις για την Πειραϊκή Πατραϊκή. Προκαταρκτική απόρρητη έκθεση, Δ. Ο. Μ. Τ. Ε., 1983.

ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΡΗΣ Γ., Μορφολογία της Ελληνικής Βιομηχανίας, 1963.

ΚΥΡΙΑΖΗ Ν., Η Κοινωνιολογική Έρευνα: Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών, Ε.Επ.Εκδ., 1998.

ΚΡΑΝΣΤΟΝ Μ., (επ.), Η Νέα Αριστερά, Αρσενίδης.

ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ Μ., Η ταξική Συνείδηση στο Έργο του Κ. Βάρναλη, Ύψιλον, 1982.

ΛΕΝΙΝ Β. Ι., Άπαντα, Σ.Ε

ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ., «Αναζητώντας τη Χαμένη Εργασία: Η Κοινωνιολογία των Πόλεων στη Μεταπολεμική Ελλάδα», στο Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ. 60, 1986, σ. 72-109.

ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ., Πόλεις της Σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνα και του Πειραιά, 1909-1940, 1989.

ΛΕΦΟΥΣΗΣ Η., Το εργατικό κίνημα του Βόλου 1881-1936, εκδ. Εργατικού Κέντρου Βόλου, Βόλος, 1985

ΛΙΑΚΟΣ Α., Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Ι.Ε.Π.Ε.Τ.Ε., 1993.

ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ Δ., Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα (1923-1927), Κομμούνα, 1985.

ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ Δ., Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα (1927-31), Κομμούνα, 1987.

ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ Δ., Το Ελληνικό Εργατικό Κίνημα 1918-1923, Καρανάση, 1976.

ΛΙΠΟΒΑΤΣ Θ., Ζητήματα Πολιτικής Ψυχολογίας, 1991.

ΛΙΤΧΑΪΜ ΤΖ., Λούκατς, Μπουκουμάνης, 1972

ΛΟΥΚΑΤΣ Γ., Η Σκέψη του Λένιν, Σ.Ε.

ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ Ρ., Κόμμα Μάζες Συνδικάτα

ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ Α., Ευέλικτη Εξειδίκευση: Κρίση και Αναδιάρθρωση στη Μικρή Βιομηχανία, Gutenberg, 1991.

ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ Α., «Στον Αστερισμό της Ευελιξίας: Μεταφορντιστικά συστήματα βιομηχανικής οργάνωσης και η Ευέλικτη Εξειδίκευση», Θέσεις, 32, 1990.

ΛΥΝΑΡΔΑΤΟΣ Σ., Από τον Εμφύλιο στη Χούντα, τ. Α'.

ΛΥΡΙΤΖΗΣ Χ., ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η., ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ., (επ), Κοινωνία και Πολιτική: Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994, Ε.Ε.Π.Ε., Θεμέλιο, 1996.

ΛΥΡΜΟΝ ΛΙΝΑΡΔΟΣ Π., Εργατικές Αμοιβές και Συσσώρευση Κεφαλαίου στη Μεταπολεμική Ελλάδα, Εξάντας, 1992.

ΛΥΤΡΑΣ Α., «Τέλος των Συλλογικών Μορφωμάτων; Μια διερεύνηση», στο ΦΙΛΙΑΣ Β., (επ), Προβληματισμοί και Επισημάνσεις ΙΙ, Σιδέρης, 1998, σ. 375-402.

ΛΥΤΡΑΣ Α., Κοινωνία και Εργασία: Ο Ρόλος των Κοινωνικών Τάξεων, Παπαζήση, 2000.

ΛΥΤΡΑΣ Α., Προλεγόμενα στη Θεωρία της Ελληνικής Κοινωνικής Δομής, Ν. Σύνορα, 1993.

ΜΑΝΙΚΑΣ Ν., ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ Μ., Για Ένα Νέο Συνδικαλιστικό Κίνημα, Αλέτρι, 1984.

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ Γ., Το Χρονικό ενός Αγώνα, Ακροναυπλία 1939-1943, Γνώση, τ. Α'

ΜΑΡΞ Κ., ΕΝΓΚΕΛΣ Φ., Γερμανική Ιδεολογία, Gutenberg.

ΜΑΡΞ Κ., ΕΝΓΚΕΛΣ Φ., Για το Συνδικαλισμό, Αναγνωστίδης, τ.2.

ΜΑΡΞ Κ., ΕΝΓΚΕΛΣ Φ., Διαλεχτά Έργα, τ.2 , Κ.Ε. ΚΚΕ.

ΜΑΡΞ Κ., Το Κεφάλαιο, Σ. Ε., τ.3.,1978.

ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ Γ. Θ., Μεταξύ Πιτυοκάμπτη και Προκρούστη: Οι Επαγγελματικές Οργανώσεις στη Σημερινή Ελλάδα, Οδυσσέας, 1988.

ΜΑΥΡΟΥΔΕΑΣ Σ., «Κριτική της Θεωρίας της Ρύθμισης», Αξιολογικά, 6, 1994.

ΜΗΛΙΟΣ Γ., «Σχετικά με τη Θεωρία των Κοινωνικών Τάξεων», Θέσεις, τ.51, 1995, σ.13-41.

ΜΗΛΙΟΣ Γ., Ο Ελληνικός Κοινωνικός Σχηματισμός, Εξάντας, 1988.

ΜΟΣΚΩΦ Κ., Η διοργάνωση του Επαναστατικού μας Ονείρου, Καστανιώτης, 1987.

ΜΟΣΧΟΝΑΣ Α., Τάξεις και Στρώματα στις Σύγχρονες Κοινωνίες, τ. α', Οδυσσέας, 1998.

ΜΟΣΧΟΝΑΣ Α., Ταξική Πάλη στην Ελλάδα και ΕΟΚ, Ι.Μ.Μ., τ. α', 1990.

ΜΟΣΧΟΝΑΣ Γ., «Η Διαιρετική Τομή Δεξιάς - Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση», στο ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Ν. (επ.), Η Ελληνική..., ό.π.

ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν. (κ.ά.) Λαϊκισμός και Πολιτική, Γνώση, 1989.

ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν., Κοινοβουλευτισμός και Εκβιομηχάνιση στην Ημιπεριφέρεια Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική, Θεμέλιο, 1987.

ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν., Μεταμαρξιστικές προοπτικές, για μια νέα πολιτική οικονομία και κοινωνιολογία, Θεμέλιο, 1992.

ΜΠΑΛΛΗΣ Ε. Μ., Ο ΕΛΑΣ στη Θεσσαλία, Σύγχρονη Εποχή, 1981.

ΜΠΑΜΠΑΝΑΣΗΣ Σ., ΣΟΥΛΑΣ Κ., Η Ελλάδα στη Περιφέρεια των Ανεπτυγμένων Χωρών, Θεμέλιο, 1976.

ΜΠΑΤΙΚΑΣ Κ., Συνδικάτα και Πολιτική, Εργοδοτική, 1994.

ΜΠΑΤΣΗΣ Δ., Η βαριά βιομηχανία στην Ελλάδα, Κέδρος, 1977.

ΜΠΕΛΑΝΤΗΣ Δ., «Η Στροφή των Διανοουμένων: Για την αδιάκριτη Γοητεία του 'Εκσυγχρονισμού' στους Αριστερούς διανοούμενους», Θέσεις, 59, 1997, σ. 19-47.

ΜΠΕΝΑΣ Δ., Η Εισβολή του Ξένου Κεφαλαίου στην Ελλάδα, Παπαζήση, 1976.

ΜΠΕΤΕΛΕΜ Σ., Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ, Ράππα, 1977.

ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ Ε., Ένα Φάντασμα Πλανιέται, Στάχυ, 1992.

ΜΠΥΣΙ ΓΚΛΥΚΣΜΑΝ Κ., Ο Γκράμσι και το Κράτος, Θεμέλιο, 1984.

ΝΕΓΡΕΠΟΝΤΗ Μ., Η Προβληματική Ελληνική Βιομηχανία και κάποιες λύσεις της, Παρατηρητής, 1986.

ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η., Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964: Η Εκλογική Γεωγραφία των Πολιτικών Δυνάμεων, ΕΚΚΕ, 1985.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Π., Οικονομίες Μεγέθους στην Ελληνική Βιομηχανία, ΚΕΠΕ, 1980.
ΝΙΚΟΛΙΝΑΚΟΣ Μ., Μελέτες Πάνω στον Ελληνικό Καπιταλισμό, Ν. Σύνορα, 1975.
ΝΟΥΤΣΟΣ Π., Karl Marx ο κριτικός της ιδεολογίας, Θεμέλιο, 1988.
ΞΑΝΘΑΚΗΣ Μ., Η κρίση της Ελληνικής Μεταποίησης και η παρέμβαση του Κράτους, Παπαζήσης, 1989.
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Ν., Συνδικάτα και Μισθωτοί Εργαζόμενοι, Δ. Διατριβή, Πάντειο Π., 1991.
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Ρ., «'Ορθολογικές' Πρακτικές και 'Ανορθολογικό' Σύστημα», στο ΛΥΡΙΤΖΗΣ Χ., κ.ά. (επ.), Κοινωνία και Πολιτική, ..., Θεμέλιο, 1996.
ΠΑΝΤΕΛΟΓΛΟΥ Γ., «Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα. Οι απεργίες της περιόδου 1945-1949», στο Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, τ. 1, 1996.
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Π., Η Ταξική Διάρθρωση της Ελληνικής Κοινωνίας, Σ.Ε., 1987.
ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ Κ., Συντεχνίες και επαγγέλματα στη Θράκη 1685 - 1920, Πίτσιλος, 1985.
ΠΑΠΑΜΙΧΟΣ Ν., ΤΣΟΥΛΟΥΒΗΣ Λ., «Όψεις της Γεωγραφίας της Βιομηχανίας: Βιομηχανικές Περιοχές και Δομή της Απασχόλησης», στο Σύγχρονα Θέματα , 43-44, σ. 101-112.
ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ Γ., Διανομή του Εισοδήματος και Συσσώρευση του Κεφαλαίου. Η Ελληνική Εκβιομηχάνιση 1958-1973, Παπαζήση, 1979.
ΠΑΠΑΣΑΡΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Π. (επ), ΠΑΣΟΚ και Εξουσία, Παρατηρητής, 1980.
ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Π., Τα εσνάφια και η πνευματική άνθιση του ελληνισμού επί τουρκοκρατίας, Αρχ. Θρακικού και Γλωσσικού Θησαυρού, τ.16, 1951.
ΠΕΠΠΑΣ Θ., Συμβατική Νηματοποίηση στο Βαμβακερό Σύστημα, Σύγχρονη Εκδοτική, 1990.
ΠΕΤΜΕΖΙΔΟΥ ΤΣΟΥΛΟΥΒΗ Μ., «Προσεγγίσεις στο θέμα της Υπανάπτυξης του Ελληνικού Κοινωνικού Σχηματισμού: Μια Κριτική Προσέγγιση», Σύγχρονα Θέματα, 22, 1984, σ. 13-29.
ΠΕΤΜΕΤΖΙΔΟΥ ΤΣΟΥΛΟΥΒΗ Μ., Κοινωνικές Τάξεις και Μηχανισμοί Κοινωνικής Αναπαραγωγής, Εξάντας, 1987.
ΠΕΤΡΑΚΗ Γ., «Η αυταρχικότητα δια της επιστήμης», Πολίτης, τ. 23, 1996.
ΠΕΤΡΑΚΗ Γ., Κοινωνικοί Συσχετισμοί και Εργοδοτικές Πολιτικές Διαχείρισης και Ελέγχου της Εργασίας (1950-1993), ΙΝ.Ε. ΓΣΕΕ, 1996.
ΠΕΤΡΑΣ Τ., «Σημειώσεις για την Πολιτική Οικονομία της Ελλάδας», Τετράδια, 6, 1982, σ. 5-11.
ΠΕΤΡΑΣ Τ., Ακμή και Παρακμή της Σοσιαλδημοκρατίας στη Νότια Ευρώπη. Δοκίμια για τον Ελληνικό Καπιταλισμό, Στοχαστής, 1985.
ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ Ξ., Αγορές Εργασίας: Οικονομικές Θεωρίες και Έρευνες, Παπαζήση, 1989.
ΠΙΖΑΝΙΑΣ Π., «Η Εφαρμογή της θεωρίας για τις Σχέσεις του Καπιταλιστικού Κέντρου και της Υπανάπτυκτης Περιφέρειας στην Ελληνική Ιστοριογραφία», ΜΝΗΜΩΝ, τ. 11, 1987.
ΠΙΖΑΝΙΑΣ Π., «Ο κύκλος και το τετράγωνο. Σχετικά με τη διπλή ζωή της ιστορικής πραγματικότητας», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης,7, 1996.
ΠΟΛΙΣ Α., «Επέμβαση των ΗΠΑ στα εργατικά σωματεία 1947-1950», στο Η Ελλάδα..., ό.π.
ΠΟΡΣΝΕΦ Β., Κοινωνική Ψυχολογία και Ιστορία, Αναξίμανδρος, 1975
ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν., ΜΙΛΙΜΠΑΝΤ Ρ., ΦΑΫ Ζ.Π., Προβλήματα του Σύγχρονου Κράτους και του Φασιστικού Φαινομένου, Θεμέλιο.
ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν., Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό, Θεμέλιο, 1981.

ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν., Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις, Θεμέλιο, γ' έκδοση, τομ. α', 1985.
ΡΟΔΑΚΗΣ Π. Τάξεις και Στρώματα στη Νέα Ελληνική Κοινωνία, Μυκήνες, 1975.
ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΗΣ Π., Πολυεθνικές επιχειρήσεις και υπερκοστολογήσεις - υποκοστολογήσεις στην Ελλάδα, 1978.
ΡΟΥΣΗΣ Γ., Κομμουνισμός: τέλος; ή αρχή της ιστορίας;, Στάχυ, 1991.
ΡΩΜΑΝΙΑΣ Γ., Συνδικαλισμός: Ιδεολογικές και Τεχνοκρατικές Διαστάσεις, Έκδοση του συγγραφέα, 1992.
ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ., Οικονομία, Κοινωνία, Κράτος, στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Πληροφόρηση, 1991
ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ., Προβληματικές Επιχειρήσεις, Κριτική, 1992.
ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις στην Ελλάδα (1974-1988), αδημ. Δ. Διατριβή, 1988
ΣΑΜΑΡΑΣ Γ., Κράτος και Κεφάλαιο στην Ελλάδα, Σύγχρονη Εποχή, 1986.
ΣΕΦΕΡΗΣ Κ., Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα 1860-1975, 1977.
ΣΕΦΕΡΙΑΔΗΣ Σ., «Για τη συγκρότηση της Εργατικής Τάξης στην Ελλάδα (1870-1936): Μερικοί προβληματισμοί πάνω σε ένα παλιό θέμα», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 6, 1995.
ΣΕΦΕΡΙΑΔΗΣ Σ., «Η Κρυφή Γοητεία της Ιδεολογίας», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 8, 1996.
ΣΚΟΥΛΑ Ε.Γ., «Εννοιολόγηση της θεωρίας του Γκράμσι για την ηγεμονία και το κράτος», Θέσεις, 57, 1996.
ΣΟΦΟΣ Σ., «Λαϊκή Ταυτότητα και Πολιτική Κουλτούρα στη Μεταδικτατορική Ελλάδα: Προς μία Πολιτισμική Διάσταση του Λαϊκιστικού Φαινομένου», στο ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Ν. (επ) Η Ελληνική..., ό.π.
ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ Μ., Φύλο, Εργασία, Τεχνολογία, Ο Πολίτης, 1996.
Συλλογική Εργασία δασκάλων, Ο ΒΟΛΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΗΛΙΟ, 1959.
ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ., «Η Εγγαστρίμυθη Εξουσία: Κοινωνία Πολιτών και Κεντρικό Κράτος στην Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία», στο ΛΥΡΙΤΖΗΣ Χ., ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η., ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ., (επ.), Κοινωνία ..., σ. 119-138.
ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, «ΦΑΚΕΛΟΣ ΠΕΙΡΑΙΚΗ - ΠΑΤΡΑΙΚΗ», Τ 28.
ΤΟΥΝΤΖΙΑΡΑΚΗΣ Γ., «Κρίση των Συνδικάτων: Οργανώσεις καθολικής αλληλεγγύης ή λειτουργικό εξάρτημα της κοινωνίας των 2/3;», Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, 1, 1996, σ. 28-52.
ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., «Για τα Χαρακτηριστικά της Ελληνικής Κοινωνίας», στο ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ. κ.ά., Προσεγγίσεις: Κοινωνική Δομή και Αριστερά, μεταβολές στη δεκαετία 1980-1990, Σ.Ε
ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., «Γύρω από το πρόβλημα της Πολιτικής Πελατείας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», στο ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γ. (επ.) Κοινωνικές και Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα». Εξάντας, 1977.
ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., «Η Επικαιρότητα της Συζήτησης Μίλιμπαντ - Πουλαντζά», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 10, 1997.
ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., «Τζαμπατζήδες στη Χώρα των Θαυμάτων», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, , 1993, σ. 9 -52.
ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Είδωλα Πολιτισμού, Θεμέλιο, 1996.
ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κοινωνική Ανάπτυξη και Κράτος: Η συγκρότηση του Δημόσιου Χώρου στην Ελλάδα, Θεμέλιο, 1989.
ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., Κράτος, Κοινωνία Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα, Θεμέλιο, 1987.

ΦΑΚΙΟΛΑΣ Ρ., Ο Εργατικός Συνδικαλισμός στην Ελλάδα, Παπαζήση, 1978.
ΦΑΣΑΚΗΣ Σ., «Εκσυγχρονισμός και Εργατική Τάξη», Φωνή των Τεχνικών, 160, 1995.
ΦΙΛΙΑΣ Β., Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα: Η Νόθα Αστικοποίηση, 1974.
ΦΙΛΙΑΣ Β., Κοινωνιολογία της Υπανάπτυξης, Σύγχρονη Εποχή, 1996.
ΦΙΛΙΑΣ Β., Προβλήματα Κοινωνικού Μετασχηματισμού, Παπαζήση, 1974.
ΦΙΛΙΑΣ Β., Το πρόβλημα Σχηματισμού Παραγωγικού Κεφαλαίου εις τας Υπαναπτύκτους Οικονομίας, 1967.
ΦΙΟΡΟΒΑΝΤΕΣ Β., Μοντερνισμός και Κουλτούρα, Παπαζήση, 1993.
ΦΛΟΥΤΖΗΣ Α., Ακροναυπλία και Ακροναυπλιώτες, Θεμέλιο, 1979.
ΦΟΣΤΕΡ Ο., Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος, Μόρφωση, 1959.
ΦΟΥΚΟΥΓΙΑΜΑ Φ. «Το τέλος της ιστορίας» εφ. «Το Βήμα», 21/11/89.
ΦΟΥΚΩ Μ., Εξουσία Γνώση και Ηθική, Ύψιλον, 1987.
ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Τ., Εξαρτημένη Ανάπτυξη, Εξάντας, 1985.
ΧΑΟΥΜΠΤΑΝ, Οι Υφαντές, Δωδώνη, 1985.
ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., «Ανορθολογικά Περιεχόμενα ενός Τυπικά Ορθολογικού Συστήματος», στο ΛΥΡΙΤΖΗΣ Χ., κ.ά. (επ.), Κοινωνία και Πολιτική, Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 1974 - 1994, Θεμέλιο, 1996.
ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα, Εξάντας, 1989.
ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., Στρατός και Πολιτική Εξουσία. Η Δομή της Εξουσίας στην Μετεμφυλιακή Ελλάδα, Εξάντας, 1985.
ΧΑΡΙΤΑΚΙΣ Γ., Ελληνική Βιομηχανία, 1927.
ΧΑΡΙΤΟΣ Γ. Χ., Σημειώσεις για το Εργατικό Κίνημα στην Ελλάδα, η «Νηπιακή» και η «Παιδική» του Ηλικία (1879 - 1918), η Περίπτωση του Βόλου, έκδοση Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου, Βόλος, 1984.
ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ο., Συνδικαλισμός και Κοινωνική Αντίδραση (1947-1987), Οδυσσέας, 1987.
ΧΑΤΖΗΣ Θ., Η Νικηφόρα Επανάσταση που Χάθηκε (1941-1945), τ.3, Παπαζήση, 1977.
ΨΥΡΟΥΚΗΣ Ν., Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, τ.4, Επικαιρότητα, 1976.
ΨΥΡΟΥΚΗΣ Ν., Το παροικιακό Φαινόμενο, Επικαιρότητα.
ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ Κ., «Κρίση Θεωρίας στις Σύγχρονες κοινωνικές Επιστήμες» στο BONEFELD W., HOLLOWAY J., Μεταφορντισμός..., ό.π.
ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ Κ., Ιστορία και Μέθοδος, Σμίλη, 1994.

ΚΕΝΤΡΟ ΕΚΚΛΗΡΙΟΣΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΝΟ: 15599
ΚΩΕ: 15468

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΚΑΤΣΟΥΡΑΣ Α. ΣΤΑΥΡΟΣ

ΕΡΓΑΣΙΑ, ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΔΙΚΑΤΑ

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΝΔΥΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ Β'

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΑΙ ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΜΕΛΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ:

Α. ΛΥΤΡΑΣ (ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ)
Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ
Ε. ΤΣΟΤΣΟΡΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2004

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΚΑΙ ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΡΧΕΙΩΝ ΠΟΥ ΑΞΙΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ 7
1.1. ΑΡΧΕΙΟ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΒΟΛΟΣ (ΓΑΚ Μαγνησίας) 8
1.1.1. Απόσπασμα μισθολογίου, 1926 8
1.1.2. Απόσπασμα μισθολογίου, 1929 10
1.1.3. Τηλεγράφημα προς Σ. Μαρκεζίνη, 1953 12
1.1.4. Επιστολή Χ. Αμβράζη, 1953 14
1.2. ΑΡΧΕΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ ΣΤΗ ΣΥΡΟ 16
1.2.1. Προπαρασκευή μαθητριών και κινητικότητα υφαντριών (1911) 16
1.2.2. Κόλλες στο Υφαντήριο 18
1.2.3. Αντιμετώπιση της κρίσης του 1932 20
1.2.4. Καινοτομία Επιτέλους 22
1.2.5. Προσελάβαμεν άνδρας εις κλ/ον και μελετώμεν νυχτερινήν εργασίαν με άνδρας (αλητόπαιδας)...» 1934 8ωρη ΣΣΕ 22
1.2.5. 1934 8ωρη ΣΣΕ 24
1.2.6. 1939 26
1.2.7. 1942 28
1.2.8. 1943 30
1.2.9. 1946 προσωπικόν άτακτον 32
1.2.10. 1947-1948 34
1.2.11. 1952 σταματήσαμε δια διαμαρτυρίαν 36
1.2.12. 1953, γραμματικοί και δελτία 38
1.2.13. Γραφιάδες, δελτία, παραγωγή 40
1.2.14. Αντίδρασις φοβερά 42
1.2.15. Απολύσεις 44
1.2.16. Συνεργασία με Γερμανούς του Θ. Καρέλα (απόσπασμα από την μπροσούρα του ΚΕΡΑΣΣΩΤΗ Π., «Ο Απολογισμός μιας Αλήθειας» 46
1.3. ΑΡΧΕΙΟ Π-Π 48
1.3.1. Σελίδες μισθολογίων Πειραϊκής και Π-Π, 1926 -1949 48
1.3.2. Γάμοι, βαπτίσεις, αρραβώνες και βραβεία παραγωγικής εργασίας (1958) 54
1.3.3. Η εργασιακή ειρήνη και το μέλλον της Π-Π σύμφωνα με τον Χ. Κατσάμπα 56
1.3.4. Φύλλο αξιολογήσεως υπαλλήλου (1981) 58
1.3.5. Φύλλο αξιολογήσεως στελέχους (προϊστάμενου) (1981) 60
1.3.6. Σελίδες από φύλλο γραπτής αξιολόγησης για την πρόσληψη υπαλλήλου (1981) 62
1.4. ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ 66
1.4.1. Ο Αριθμός των μηχανών 66
1.4.2. Οργανόγραμμα ΒΕΛΚΑ Πειραιά, δεκαετία '80 (απόσπασμα) 70
1.4.3. Απόσπασμα κατάστασης Προσωπικού Εργοστασίου Ένδυσης, 1983 72
1.4.4. Απόσπασμα εσωτερικού κανονισμού εργασίας, Εργοστασίου Ένδυσης 74
1.4.5. Πίνακας ελάχιστης παραγωγικότητας δοκιμαστικής περιόδου (ένδυση) 76
1.4.6. Κουπόνια «παραγωγικότητας» 78
1.5. Η ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΟ ΒΟΛΟ 80

1.5.1. Η δικαστική απόφαση έγκρισης της επαν-ίδρυσης του Συλλόγου Ραπτών Εργατών Βόλου (1918) ... 80
1.5.2. Οι δικαστικές αποφάσεις για την αναγνώριση των σωματείων: «Σωματείον υφαντριών και νηματεργατριών Βόλου» και «Σύλογος υφαντών και υφαντριών μαλλίνων Βόλου» ... 82
1.5.3. Η γυναικεία διοίκηση του κλαδικού σωματείου του 1922 ... 84
1.5.4. Η επιθεώρηση εργασίας διαλύει το σωματείο των υφαντριών επισημαίνοντας τον κομμουνιστικό κίνδυνο (1934) ... 86
1.5.5. Καταστατικό του κλαδικού σωματείου 1936 ... 88
1.5.6. Συλλογική Σύμβαση Εργασίας ραφείων ... 90
1.5.7. Επαν-εγγράφονται στην Ένωση των κλωστοϋφαντουργών οι απολυμένοι εργάτες για πολιτικούς λόγους (1944) ... 92
1.5.8. Ευχαριστήριο προς τον Παπαγεωργίου για την ελληνική σημαία που χάρισε στην απελευθέρωση ... 94
1.5.9. Ψήφισμα Ένωσης Κλωστοϋφαντουργών 1945 ... 96
1.5.10. Έγγραφο προς τον Νομάρχη για τον Παπαγεωργίου ... 98
1.5.11. Αθλητικός όμιλος Κλωστοϋφαντουργών (1945) ... 100
1.5.12. Επιστολή προς τους «συντρόφους» της Αθήνας για την υπό ίδρυση Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών (1946) ... 102
1.5.13. Επιστολή προς την Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών (1946) ... 104
1.5.14. Απεργία για απόλυση συνδικαλιστικών στελεχών (1946) ... 106
1.5.15. Διαμαρτυρία για Επιστάτη προς τον Εργοδότη ... 108
1.5.16. Γνωστοποίηση προς την Χωροφυλακή 2ωρης στάσης εργασίας (1949) 110
1.5.17. Η επιθεώρηση εργασίας εμμέσως παραπονείται στο σωματείο για την έλλειψη συνεργασίας στην επισήμανση των παραβάσεων της εργ. Νομοθεσίας. (1950) 112
1.5.18. Βεβαίωση «εθνικοφροσύνης» από την Ένωση (1950) ... 114
1.5.19. Η Κ. Βελίτσου (συνδικαλίστρια της Ένωσης) ζητά να λάβει μέρος στο συνέδριο της ΟΚΕ (1954) ... 116
1.6. Η συνδικαλιστική παράδοση στη Σύρο ... 118
1.6.1. Συνεδρίαση επιτροπής Αρχιτεχνιτών (Σύνδεσμος Υφαντοτεχνιτών Σύρου) (1937) ... 118
1.6.2. Η κατάσταση του συνδέσμου υφαντοτεχνιτών (1938) ... 120
1.6.3. Απόσπασμα από μητρώο σωματείο κλωστοϋφαντουργών Σύρου (1938-1939) ... 122
1.6.4. Έξοδα της ομοιοεπαγγελματικής εορτής των υφαντοτεχνιτών (συνάφι) 1952) 124
1.6.5. Πρόσκληση προς την εορτή των υφαντοτεχνιτών (1952) ... 126
1.6.6. Κεφάλαιο και Εργασία) Η ομιλία στην Πανήγυρη (συνάφι) των υφαντοτεχνιτών (1953) ... 128
1.6.7. Το παράπονο του «μεγάλου» προέδρου προς τους «μαστόρους» ... 130
1.6.8. Η απεργία και οι «μαντρόσκυλοι» των εργοστασίων ... 132
1.6.9. Απουσία «υπευθύνου διοικήσεως» και απροθυμία «υγιών στελεχών» (1966) 134
1.7. Η ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ ... 136
1.7.1. Προκήρυξη της ΟΚΕ για το 1° Συνέδριο (1951) ... 136
1.7.2. Απολύσεις 1952 ... 138
1.7.3. Απολύσεις και «εργατοπατέρες»: Γράμμα εργάτη από τον Πειραιά 140
1.7.4. Ο Παύλος και ο Χρήστος ... 144

1.7.5. Απεργιακή προκήρυξη ΟΚΕ, 1966 146
1.7.6. Η «επανάστασις» του 67 σύμφωνα με την εισήγηση στο 7ο συνέδριο 148
1.7.7. Καταγγελία του ΑΕΜ (Αυγή 2/12/1976) 150
1.7.8. Απεργία 1979 (Ριζοσπάστης 29/11/79) 152
1.8. Η ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΕΡΓΑΤΟΫΠΑΛΛΗΛΩΝ ΙΜΑΤΙΣΜΟΥ 154
1.8.1. Απεργία στο «Φον Μπάουμ» 1962 154
1.8.2. Ψήφισμα 3ου Συνεδρίου ΠΟΕΥΙ (1963) 156
1.8.3. Τα οικονομικά της ΠΟΕΥΙ 1963 158
1.8.4. Η διοίκηση της ΠΟΕΥΙ συνυπογράφει τη Διακήρυξη των αρχών του Ελευθέρου και Δημοκρατικού Συνδικαλισμού (1966) 160
1.8.5. Οι γυναίκες το ¼ του κλάδου και ίση «ίση δουλειά ίσον ίση αμοιβή» 1972 162
1.8.6. Εγκύκλιος ΠΟΕΥΙ 1977 164
1.8.7. «Ούτε μια βελονιά σήμερα» (ανακοίνωση της αγωνιστικής διοίκησης) 166
1.8.8. «...το ενδιαφέρον και η αγάπη ... για τους εργαζόμενους είναι απεριόριστη» (ανακοίνωση της ΠΟΕΥΙ μετά την αλλαγή της διοίκησης το 1979) 168
1.8.9. Καταγγελία επιχείρησης από κλαδικό σωματείο, 1982 170
1.9. Ο ΚΛΑΔΙΚΟΣ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑ ΤΟ 1983 172
1.9.1. Απεργία ΟΚΕ 1984 172
1.9.2. (Ριζοσπάστης 8/3/84) 172
1.9.3. Η απεργία στο «Αιγαίο» στον Πειραιά (Εθνος 13/3/84) 174
1.9.4. Απεργία στο Αιγαίο στο Λαύριο (Ελευθεροτυπία 22/3/84) 176
1.9.5. Εκλογική διακήρυξη στην Βαμβακουργία Βόλου (ΕΣΑΚ-Σ) 178
1.9.6. ΕΟΚ – ΕΟΚ ΠΑΘΑΜΕ ΣΟΚ (Ποιήματα μιας αριστερής ηλικιωμένης εργάτριας της Βαμβακουργίας Βόλου, συνδικαλίστριας της ΕΣΑΚ) 184
1.9.7. Ορισμένα τεκμήρια της οξύτατης σύγκρουσης μεταξύ του σωματείου και της διεύθυνσης της επιχείρησης ASICS TIGER (1984-1985) 188
1.9.8. Ο απεργιακός απολογισμός της ΟΚΕ 1984-1985 204
1.9.9. Διώξαμε τα ΜΑΤ 206
1.9.10. 1 Μάη 1988 (ΟΚΕ) 208
1.9.11. «Λεφτά για τις Προβληματικές και όχι για κομπιναδόρους» 210
1.9.12. «Οι δήμιοι των Παιδιών μας να παρετηθούν» 212
1.9.13. Δείγματα απεργιακών καταγραφών της ΠΟΕΥΙ 214
1.9.14. Ιδιωτικό συμφωνητικό επιχείρησης και σωματείου 1990 218
1.9.15. 1η Μάη 1991 (ΟΚΕ) 220
1.9.16. ΔΑΚΕ: «Οι καρεκλοκένταυροι της διοίκησης και της κυβέρνησης ...» 222
1.9.17. Ο συνδικαλισμός της καταγγελίας προς τους απολυμένους εργάτες 1995 224
1.9.18. Κώδικας Συμπεριφοράς των κοινωνικών Εταίρων στον Ευρωπαϊκό τομέα Κλωστοϋφαντουργίας –Ιματισμού 234
1.9.19. Η αναγγελία προσχώρησης στο ΠΑΜΕ (ΟΕΚΙΔΕ, 1999) 238
2. ΤΑ ΣΩΜΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΟΚΕ - ΟΕΚΙΔΕ 242

1. ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΚΑΙ ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΡΧΕΙΩΝ ΠΟΥ ΑΞΙΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ

1.1. ΑΡΧΕΙΟ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΒΟΛΟΣ (ΓΑΚ Μαγνησ ας)

1.1.1. Απόσπασμα μισθολογίου, 1926

Εμφανίζεται το ωρομίσθιο, με μεγάλες διαφορές, (12 –60) και σε λίγες περιπτώσεις η κατ' αποκοπή αμοιβή, στο υφαντήριο

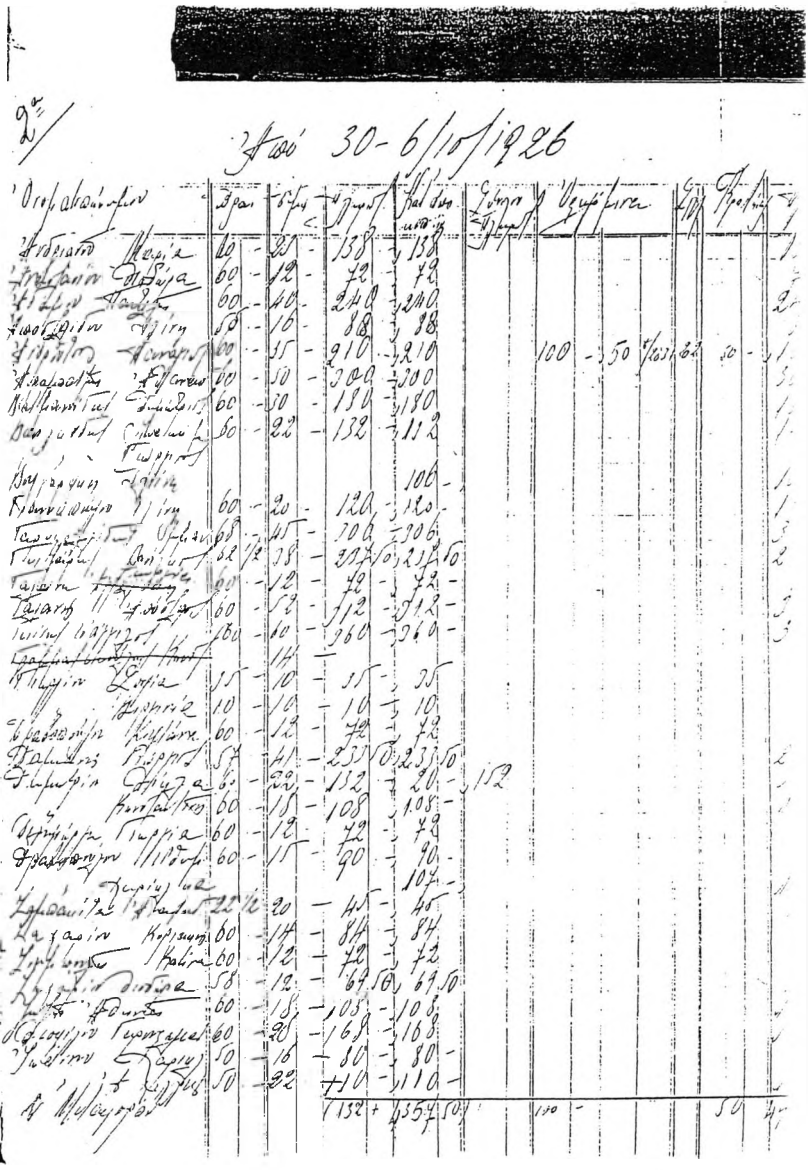

1.1.2. Απόσπασμα μισθολογίου, 1929

Εμφανίζεται το ωρομίσθιο, σε αρκετές περιπτώσεις η κατ' αποκοπή αμοιβή, στο υφαντήριο

Ονοματεπώνυμον	Ώραι	Τιμή	Ποσά πληρωτέα: Προϋπηρεσία	Ποσά πληρωτέα: Εκτακτοι	Σύνολον	Χρεώσεις: Παρ. Ιδ. Εβδομάδος	Χρεώσεις: Υπερωρίαι Εορτών	Αφιξις Γεν. Μεταδ.	Κρατήσεις	Πληρωτέα: Ημερήσιον	Πληρωτέα: Προσαυξ.	Πληρωτέα: Περ. Ημερ.	Πληρωτέα: Φόροι	Πληρωτέα
Εκ μεταφοράς					845.30				120		12	124.10		765.80
Κομνηνού Δεσποσύνη		25		162	162	900		1/05	100			8		54
Κουκουβίτου Ευθυμία		24												
Κουζουμανίδου Φωτιά	15	16	24	168	192									159
Μαγκαφτόπουλος Σταύρος	46	36	165	45	210						6			201
Μουζάκη Μαρία	7	36	25	160	185									182
Βασιλική	30	34	102	120	222									219
Μανιδάκη Αθανασίου	60	34	204		204						4			197
Μουζάκη Χρυσάνθη		30		300	300									285
Μπαρμπαρέσσα Ευαγγελία	10	36	36	180	216									213
Μπαρμπαρέσσα Αικατερίνη	5	20	10	162	172									169
Μαύρου Παρασκευή	27	32	86.50	180	266.50	175		1/12	75					168.50
Μανωλάκη Σταύρος	30	36	108	140	248									244
Μαρδάλης Σταύρος	00	30	00	60	60							10		18.50
Μπόμπορα Αναστασία	18	30	54	200	254									251
Μαλάμη Δημήτρη		30		80	80							1.50		78.50
Μακρυγιάννης Βασιλική	5	36	18	180	198									191
Μακρυγιάννη Ειρήνη		24		171	171									168
Μπόμπορα Ευδοκία	95	30	285	924	209									199
Μακρυγιάννης Θεοδώρα	9	36	72.50	300	372.50									329.50
Μαυρίδου Κωνστ.		34		240	240									237
Μιχαηλίδου Δήμητρα		34		320	320									317
Μακρυγιάννης Ευάγγελος		33												
Νικολάου Άννα		34		320	320									317
Μακράκη Μαρία	20	32	64	160	224	275		1/12	50		27			147
Μιχαήλ Φωτεινή		34		320	321									317
Μπόμπορα Ηλιαλού		18		172	172									169
Μανδρή Μαρούλα	44	30	132	36	168									165
Μανωλάκη Παναγιώτη	4	20	8	206	214									211
Μαρτίνος Μαρούλα	10	24	24	112	136	53	900	1/(12.30/Jan)	100		23			10
Μιχαήλ Δήμητρα	5	25	125	216	225									222.50
Μπουσούλη Παρασκευή	19	18	34	164	198									195
Μανωλάκη Ντόνα	9	20	6	216	222									219
Μακρυγιάννη Μαρούλα		24		75	75							1.50		73.50

1.1.3. Τηλεγράφημα προς Σ. Μαρκεζίνη, 1953

Την περίοδο της οξύτατης κρίσης του 1953, εμφανίζεται το αίτημα προς τον παντοδύναμο υπουργό

ΟΙΚΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΤΗΛΕΓΡ. ΔΙΕΥΘ.: ΠΑΠΑΖΟΝ

ΒΟΛΟΣ

Ἐν Βόλῳ τῇ 25η Φεβρουαρίου 1953

Ἀριθ.

ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ

ΥΠΕΡΕΠΕΙΓΟΝ

ΚΥΡΙΟΝ

ΣΠΥΡΟΝ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΝ

ΥΠΟΥΡΓΟΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ

ΑΘΗΝΑΣ

ΣΑΣ ΠΑΡΑΚΑΛΟΥΜΕΝ ΘΕΡΜΩΣ ΘΕΛΗΣΑΤΕ ΝΑ ΔΟΘΟΥΝ ΟΔΗΓΙΑΙ ΕΙΣ ΕΘΝΙΚΗΝ ΤΡΑΠΕΖΑΝ ΜΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΠΡΩΤΑΣ ΥΛΑΣ ΤΕΛΩΝΕΙΟΥ ΔΙΑΚΑΝΟΝΙΖΟΜΕΝ ΑΞΙΑΝ ΤΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΕΛΟΥΣ ΜΑΡΤΙΟΥ

ΟΙΚΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΟΙΚΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

1.1.4. Επιστολή Χ. Αμβράζη, 1953

Δείγμα των πελατειακών σχέσεων της εποχής, όπου εμφανίζεται η διαμεσολάβηση προς τον Μαρκεζίνη και το ΓΕΣ.

ΧΡΗΣΤΟΣ Ν. ΑΜΒΡΑΖΗΣ
ΟΔΟΣ ΠΡΙΑΜΟΥ 139
ΚΑΛΛΙΘΕΑ-ΑΘΗΝΩΝ
ΤΗΛΕΦ. 96-745

Ἐν Καλλιθέα τῇ 4 Μαρτίου 1953

Κύριον

Ἀπόστολον Παπαγεωργίου

Βάλον

Κύριε Ἀπόστολε,

Ἀναφερόμενος εἰς τήν συζήτησίν μας σχετ
μέ τήν ὑπόμνησιν πρός τόν Κον Μαρκεζίνην, σᾶς πληροφορῶ ὅτι
νοήθην τηλεφωνικῶς μέ τό γνωστόν πρόσωπον εἰς Θ/νίκην. Μέ ἐρε
ωσεν ὅτι θά εὑρίσκεται εἰς Ἀθήνας μετά 2 ἑβδομάδας περίπου
θά ἐνδιαφερθῇ θερμά διά τό ζήτημα αὐτό. Δέν ἔκρινε δέ σκόπι
γράφῃ διότι θέλει προσωπικῶς νά ἐνεργήσῃ.

Διά τό ζήτημα τῆς καθυστερήσεως παραδό
εἰς τό ΓΕΣ ἐνεργῶ καταλλήλως καί ἐν καιρῷ θά σᾶς κοινοποιήσω
τό ἀποτέλεσμα.-

Ὑμέτερος

1.2. ΑΡΧΕΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ ΣΤΗ ΣΥΡΟ

1.2.1. Προπαρασκευή μαθητριών και κινητικότητα υφαντριών (1911)

Εμφανίζεται ο κανόνας για την «προπαρασκευή μαθητριών», δηλαδή ένα σχετικά οργανωμένο σύστημα κατάρτισης στην πράξη. Επίσης εμφανίζεται ένας κανόνας δικαιωματικής τοποθέτησης σε διπλό αργαλειό, των υφαντριών ραντιέρας. Συνεπώς εμφανίζεται ένα πρώιμο σύστημα κατάρτισης και κινητικότητας.

1.2.2. Κόλλες στο Υφαντήριο

Αναφορά στις βοηθητικές ύλες (αλεύρι, ψαρόκολλα, αμμωνία κλπ), δείγμα των συνεχών δοκιμών και του ελλείμματος τεχνογνωσίας.

Κόμμα στιγμείων.

Ὑπάρχουν τινὲς ποὺ νομίζουν πὼς δὲν εἶναι καλὸ νὰ μεταχειρίζωνται τὴν ὑποδιαστολή· ἄλλοι πάλι δὲν θέλουν νὰ μεταχειρίζωνται τὴν τελεία καὶ ἄλλοι τὴν ἀνωτελεία καὶ ἐπειδὴ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ποὺ δὲν ξέρουν καθόλου νὰ βάλουν κόμμα στιγμεῖα.

Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ φαίνεται ὅτι ἡ στιγμεῖωσις δὲν εἶναι πρᾶγμα εὔκολο καὶ ἁπλοῦν· ἀπαιτεῖ μελέτη καὶ ἐξάσκησιν. Κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ γράψῃ ὀρθὰ καὶ ἀκριβῶς ἂν δὲν γνωρίζῃ καλὰ τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν διαλεκτικήν.

Ἀναγκαιότατον εἶναι νὰ μάθουν τὴν στιγμεῖωσιν ὅσοι θέλουν νὰ γράφουν ὀρθογραφικῶς.

Ἐδῶ θὰ ἐξηγήσωμεν τὰ σημεῖα τῆς στιγμεῖωσεως καὶ τὸν τρόπον τῆς χρήσεως αὐτῶν.

Ἡ τελεία (.) χρησιμεύει εἰς τὸ τέλος τῆς περιόδου· ἡ περίοδος εἶναι ὁλόκληρος λόγος ἀποτελούμενος ἀπὸ ὁλόκληρα νοήματα· ἡ τελεία βάλλεται εἰς τὸ τέλος τῆς περιόδου· ἡ ἀρχὴ τῆς περιόδου γράφεται μὲ κεφαλαῖον γράμμα· π.χ. Ὁ Θεὸς ἐπλάσε τὸν κόσμον. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀθάνατος.

Ἡ ἀνωτελεία (·) χρησιμεύει εἰς τὸ τέλος τῆς περιόδου· ἡ περίοδος εἶναι ὁλόκληρος λόγος ἀποτελούμενος ἀπὸ ὁλόκληρα νοήματα· ἡ ἀνωτελεία βάλλεται εἰς τὸ τέλος τῆς περιόδου· ἡ ἀρχὴ τῆς περιόδου γράφεται μὲ κεφαλαῖον γράμμα· π.χ. Ὁ Θεὸς ἐπλάσε τὸν κόσμον· Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀθάνατος.

Ἡ ὑποδιαστολὴ (,) χρησιμεύει εἰς τὰ ἑξῆς· 1ον ὑπὸ τὸ τέλος 10-11ου ἐτῶν· μὲ 1-1½ ἀμμωνίαν· ἡ ὑποδιαστολὴ μᾶς δείχνει ὅτι ἀκόμη δὲν ἔχομεν παρὰ ἐνδιάμεσον· εἰς τὸ παράδειγμα τοῦτο βάλλεται 8ον καὶ 6ον εἰς τὸ 7-8ον· ἢ ὑπογραμμίσεως καταλήγουσι· Καμμία ἐπιστολὴ δὲν πρέπει νὰ ἀφίνῃ τὸν ἀποδέκτην ἀδιάφορον· ἐξηγεῖ

1.2.3. Αντιμετώπιση της κρίσης του 1932

Η επιχείρηση σταματά τα φορέματα και στρέφεται ανεπιτυχώς στα δρίλλια α' ποιότητας και επιτυχώς τελικά στα β' ποιότητας. Οι αναφορές στη σχέση χτενιού – υφαδιού κλπ δείχνει μια τεχνογνωσία που καταχτιέται με συνεχείς πειραματισμούς.

1.2.4. Καινοτομία Επιτέλους

Η αναφορά (καινοτομία επιτέλους) δείχνει την ανακούφιση για την επένδυση
Η επιχείρηση αναπτύσσει την παραγωγή και αυξάνει την αμοιβή και την απασχόληση

«...*Εργαζόμεθα γραμμή το μεσημέρι και το νυχτέρι*
πληρώνουμε 30% εί του ημερομ. Το νυχτέρι και την ώρα το μεσημέρι το 1/10 του ημερομ/ου. Εις την παραγωήν δίδωμεν εργαλ δρχ 5 επειλέον και μες/α καρ/α δρχ 2. Το κλ/ον ημερομίσθιον.

1.2.5. Προσελάβαμεν άνδρας εις κλ/ον και μελετώμεν νυχτερινήν εργασίαν με άνδρας (αλητόπαιδας)...»

καλύπτο τιά

Σάτας Βρα Μαΐχιας

Κλειστό βαγόνι — Σ[illegible]

Περιγγέρδικαν γυναικεία καπέλα

Καμαρέλες βαμβακ και σιδερένιες

Καλάμια νέα διαφόρια και παλαιά ξύλινα

ημιφορτωτικά διάφορα πράγματα — σπαγγοι

Εφαρμόδεχρεια το ημερήσιο και νυκτερ.

χρόνον 30/20 δια το ημερήσ. το νυκτερ. και τις

χρεωστούμενες 1/10 δια το ημερήσια δια δια δεφαρα

χαι δίδρα νεγρ. δεχ 5. ενοχλούν και μεσα καφρ.

δεχ. 2. Το Κυβερ ημερησιάδιον

Δεσποζεβαρμενένδυσις το Κυβερ. και πεζοπόρικα

μεταφέρεται ή ένδυσις [αιχμαλώτου]

Διαλείψεις Φορτίου

μεταφέρεται διά πόδερμα.

Α' Ημερησία αναπηρία 20.80 x 5.10 = 106.08

Β' " " Βαγόνι 20.80 x 5.10 = 106.08

Α' Κιμωρί 11.45 x 6.20 = 71

Β' " 11.45 x 6.20 = 71 = 354.16

Σίδηρ

Ημερησία Φορτίο 7.60 x 5.85 = 44.45

" Σιδηροφρ 7.60 x 4.55 = 34.60

" Βαγόνι 4.50 x 5.40 = 24.30

" Διαδρομή 4.50 x 5.30 = 23.85 127.20

Εκκρεμεί 4.75 x 7.50 = 35.62.50

1934 8ωρη ΣΣΕ

Στο μέσο της δεξιάς σελίδας αναφέρεται:
«*Από 1ης Μαίου*
Εφαρμογή 8ωρου συλλογικής συμβάσεως. Από τα μέσα Τεσσαρακοστής αρχάς Απριλίου διπλά 8ωρα εις κλ/ον. Προσελήφθησαν αλητόπαιδες οίτινες διέρευσαν ή ανεκλήθησαν εκ των σχολών. Η διαροή έγινε δι' απολύσεως εκ της σχολής ή ως ακατάλληλοι»

B13

1.2.6. 1939

Στην αριστερή σελίδα μνημονεύεται η Σ.Σ του Αυγούστου. Επίσης «Απόλυσις νέων προσώπων μη δυναμένων να πάρουν 53 δρχ τον 8/βριον»

Στη δεξιά σελίδα, αναφέρεται: «*Φεβρουάριον νέα τοπική σύμβασις δια τους νέους πρόσληψις αυτών καταγγελία της συμβάσεως 29 Απριλίου υπό του Κέντρου*[1] *Εκτεταμένη ενέργεια εγγραφής εις συλλόγους κλπ. Εορτή 1ης ΜαίουΑλοπρόσαλος σπάσιμο λέσχης προσκόπων αποχώρησις Φλωρίδου Νομάρχου.*
Νέα τοπική σύμβασις τη μεσολαβήσει μου με Κ. Μαλατίστα. Τορπιλισμός αυτής υπό του Κέντρου απόλυσις οριστικώς των νέων των προσληφθέντων τον Φεβ/ο. Προσφυγή εις επιτροπήν διαιτησίας και υπογραφή συμβάσεως της υπ εμού και Μαλατίστα ετοιμασθείσης».

Εφαρμογή 8ωρου συλλογικής συμβάσεως. Από τα μέσα Τεσσαρακοστής αρχάς Απριλίου διπλά 8ωρα εις κλ/ον. Προσελήφθησαν αλητόπαιδες οίτινες διέρευσαν ή ανεκλήθησαν εκ των σχολών. Η διαροή έγινε δι' απολύσεως εκ της σχολής ή ως ακατάλληλοι»

[1] Εργατικό Κέντρο Κυκλάδων

1.2.7. 1942

Στη δεξιά σελίδα, αναφέρονται η δουλεία, οι θάνατοι, η εξάντληση και ότι οι Ιταλοί «...Εξεπόρνευσαν όλες τας γυναίκας και κορίτσια εγκατεστάθησαν εις τα σπίτια των τας τροφοδοτούν και κάνουν Ιταλάκια. – Κατακιώξεις, φυλακίσεις – ξύλο...»

1.2.8. 1943

Στην αριστερή σελίδα « *...δεν πεθαίνει ο κόσμος λόγω του ότι 3,500 χιλ οικογ. Ζούν από ισάριθμους Ιταλούς που τους έχουν φίλους. Άλλοι κλέπτουν πωλούν και εργάζονται μαύρη αγορά (...) Εργασία ουδεμία. Φύλαξ θυρωρός του εργοστασίου ο ίδιος*» (...) «Επιδρομαί τακτικαί. Αντίστασις ανταρτική εκτελέσεις ομαδικαί.»
Στη δεξιά σελίδα, 1944, αναφέρονται η ελπίδα της Λευτεριάς αλλά και η «..αλληλοεξόντωσις μεταξύ Ελλήνων ανταρτών κομμουνιστών και στρατού πλέον Αγγλοελληνικού»

Ваше Высокопреосвященство,
Милостивый Архипастырь и Отец!

Вследствие Вашего Архипастырского предложения, я, по
Вашему благословению, отправился в Ташкент, где
пробыл с 20 по 28 Ноября. Ташкентская паства
встретила меня с любовью и вниманием. Я
совершил Божественную Литургию в Соборе,
произнес проповедь, посетил Ташкентскую
Духовную Семинарию, Женское Епархиальное
Училище, Мужскую Гимназию, Реальное
Училище, Городскую Больницу, Тюрьму,
Ташкентский Военный Госпиталь, Ташкентский
Приют для Детей Воинов, Ташкентский
Приют для Детей Рабочих, Ташкентский
Приют для Детей Бедных, Ташкентский
Приют для Детей Сирот, Ташкентский
Приют для Детей Слепых, Ташкентский
Приют для Детей Глухих, Ташкентский
Приют для Детей Немых, Ташкентский
Приют для Детей Калек, Ташкентский
Приют для Детей Больных, Ташкентский
Приют для Детей Умирающих, Ташкентский
Приют для Детей Мертвых, Ташкентский
Приют для Детей Неизвестных, Ташкентский
Приют для Детей Подкидышей, Ташкентский
Приют для Детей Незаконнорожденных,
Ташкентский Приют для Детей Беспризорных,
Ташкентский Приют для Детей Бездомных,
Ташкентский Приют для Детей Нищих,
Ташкентский Приют для Детей Попрошаек,
Ташкентский Приют для Детей Воров,
Ташкентский Приют для Детей Проституток,
Ташкентский Приют для Детей Наркоманов,
Ташкентский Приют для Детей Алкоголиков,
Ташкентский Приют для Детей Самоубийц,
Ташкентский Приют для Детей Убийц,
Ташкентский Приют для Детей Преступников,
Ташкентский Приют для Детей Заключенных,
Ташкентский Приют для Детей Ссыльных,
Ташкентский Приют для Детей Каторжников,
Ташкентский Приют для Детей Беглых,
Ташкентский Приют для Детей Дезертиров,
Ташкентский Приют для Детей Изменников,
Ташкентский Приют для Детей Предателей,
Ташкентский Приют для Детей Шпионов,
Ташкентский Приют для Детей Террористов,
Ташкентский Приют для Детей Революционеров,
Ташкентский Приют для Детей Анархистов,
Ташкентский Приют для Детей Социалистов,
Ташкентский Приют для Детей Коммунистов,
Ташкентский Приют для Детей Большевиков,
Ташкентский Приют для Детей Меньшевиков,
Ташкентский Приют для Детей Эсеров,
Ташкентский Приют для Детей Кадетов,
Ташкентский Приют для Детей Октябристов,
Ташкентский Приют для Детей Монархистов,
Ташкентский Приют для Детей Либералов,
Ташкентский Приют для Детей Консерваторов,
Ташкентский Приют для Детей Реакционеров,
Ташкентский Приют для Детей Прогрессистов,
Ташкентский Приют для Детей Радикалов,
Ташкентский Приют для Детей Умеренных,
Ташкентский Приют для Детей Центристов,
Ташкентский Приют для Детей Правых,
Ташкентский Приют для Детей Левых,
Ташкентский Приют для Детей Крайних,
Ташкентский Приют для Детей Экстремистов,
Ташкентский Приют для Детей Фундаменталистов,
Ташкентский Приют для Детей Модернистов,
Ташкентский Приют для Детей Традиционалистов,
Ташкентский Приют для Детей Консервативных,
Ташкентский Приют для Детей Прогрессивных,
Ташкентский Приют для Детей Либеральных,
Ташкентский Приют для Детей Радикальных,
Ташкентский Приют для Детей Умеренных,
Ташкентский Приют для Детей Центристских,
Ташкентский Приют для Детей Правых,
Ташкентский Приют для Детей Левых,
Ташкентский Приют для Детей Крайних,
Ташкентский Приют для Детей Экстремистских,
Ташкентский Приют для Детей Фундаменталистских,
Ташкентский Приют для Детей Модернистских,
Ташкентский Приют для Детей Традиционалистских

1.2.9. 1946 προσωπικόν άτακτον

Αναφέρεται η εξαντλητική του (Ν.Κ) εργασία, η ασθένεια του και ότι σταμάτησε να παραμένει στο εργοστάσιο ως τις 10 μμ. Για το προσωπικό: «*Προσωπικόν άτακτον έκαμναν διπλά 8ωρα και τούτο έκαμνε να είναι πλέον άτακτον*»

1946

Μονόπορτα δρεπάνια ?ερχάδια ?πλατιά
Φορμάκια μοσκιμέ κοπανιστά Κερί δέκατα
5?ρα χτυπητά 140ρα ?ρμάκια Φάβρικα σαρες
Σεμπρο σαρες ?ρμάκια ?χαρακτά ?ερχάδια
?πλατιά ?ρμάκια Προκόβια δουπάρια 85 πανω 90
και ?σκαλιά Καλύβρα γενικώς
Ολα τα ?ρμάκια ?χερι δίδονται και ?χρεωστουν
?χρεοπιστωτικώς ? ?χρεωστουν τα ?χρεα
?Η χρεοπίστωση ?χρεων παντοίων καταργείται ?παραυτα
?χρεωστουν τα ?χρεα μέ ?χρεόγραφα ?πληρωτέα
μέ χαρτόσημα μέ χαρακτήρας ταμπέλας χεριού
υπογραφή ?χρεόγραφα μέ ?σημείωσιν ?πληρωτέα
πανω 5-9-12-12½, 15-20-24-30
Ολα τα ?χρεόγραφα διαγράφονται τον Ιούνιον του
1945 δια ?δεν άπορη
Κατά τον ?χρεον 1946 μετά τον πολεμον ?χρεώνεται
?πιπλον ?χρεόγραφον ?χρεαία ?δίδονται και
?πολλοι χειρογραφα τα 10 μετ ?πληρωτέα
?χρεα τον ?χρεόγραφα -
Τα ?χρεα ?πλατιά ?πληρωτέα διαρκεί 8 χρεα
και ?πλατιά ?πληρωτέα ?πο ?χρεα ?πλατιά
Το ?χρεα ?πλατιά ?χρεωστικώς ?πλατιά και τα ?χρεα
?πλατιά ?χρεα το ?χρεόγραφον
τα ?πλατιά 10 ? ?χρεόγραφα μέχρι τον 41
?χρεωστουν τα ?πλατιά 6 μετ ?χρεόγραφα
και ?πλατιά ?χρεόγραφα ?χρεα

1.2.10. 1947-1948

Στην αριστερή σελίδα, «...Φτώχεια μιζέρια γκρίνια.
Μας εγκατέλειψαν οι Άγγλοι μας παρέλαβαν οι Αμερικανοί εγίναμε πειραματόζωα σωστά...»

Στη δεξιά σελίδα, (1948) αναφέρεται η φτώχεια, η απραξία, το παιδομάζωμα, οι καταστροφές. Επίσης αναφέρεται η προοπτική του ταξιδιού στη Ν. Καρολίνα ώστε να δει τον τρόπο εργασίας «... ότι ένας εργάτης εργάζεται 36 εργαλειούς , ένας εργάτης 10πάγκους ...»

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο ίδιος ο Ν. Καρέλλας φαίνεται έτοιμος να πιστέψει την τερατολογία περί της αμερικάνικης παραγωγικότητας. Είναι σημαντική πληροφορία διότι μπορεί να συνδυαστεί με τις μετέπειτα εξελίξεις και την πίεση για παραγωγικότητα.

1948

1.2.11. 1952 σταματήσαμε δια διαμαρτυρίαν

Αναφέρονται η άσχημη οικονομική κατάσταση («παραμονές πτωχεύσεως του κράτους», η έλλειψη χρημάτων, οι φόροι, η αύξηση στο ΙΚΑ, τα «ελεεινά και τρισάθλια βαμβάκια της ΚΥΔΕΠ»

Επίσης γίνεται αναφορά στην εργοδοτική διαμαρτυρία μέσω διακοπής λειτουργίας των εργοστασίων:

«*Την μεγάλην Τεσσαρακοστήν σταματήσαμε δια διαμαρτυρίαν μια βδομάδα όλα τα Εργ/α.*»

1952

1.2.12. 1953, γραμματικοί και δελτία

Φαίνεται να συνεχίζεται η άσχημη κατάσταση, ή έλλειψη πρώτων υλών, τα «σκουπίδια της ΚΥΔΕΠ», αλλά ταυτόχρονα με καυστικό τρόπο επισημαίνεται μια γραφειοκρατική μορφή παρακολούθησης της παραγωγής:

«*Εγήναμε όλοι γραμματικοί και με (...) δελτίων από τμήμα εις τμήμα*».

1953

1.2.13. Γραφιάδες, δελτία, παραγωγή

Συνεχίζονται τα καυστικά σχόλια για την οργάνωση της παραγωγής και την καταγραφή της. Στην αρχή της δεξιάς σελίδας, σημειώνεται μια ανολοκλήρωτη φράση:
« Με το να μεταταραπολύμε όλοι εις γραφιάδες με μπλόκ και δελτία»

Φύλλο εβδομ. 16ο Έτους Εφημερίς

Πέμπτη Διεβρωτοι:
Ανάβασις εις Ερμιονίδα χειμερινή
Ελαφρά 10
Σπυρίδ. 40/η ήφθη 10ον Α.
Κων. 84 - 56/3 εν δόσει
Κ. Δημ. 18
Εφορ. Μεν. 304-305 υγρ.
Φερρος Σπυρ. 143/εο

Καπνοσαπειδιαί Δαμηρο και Ζάγκερ
Σπυρίδ. 12/3
Κοφιν. 12/3
Κων. 45 + 30/3 εν δόσει
Κ. Δημ. 14 εν δόσει
Σημαίνει Κυνικόν 34ον 86/ποδ.
Βεργ. 435 υγρ. Ταυρόβ.
Διόγαν Κλωσίν 1536
Σχίνος και αίθος.
Ήμην το χάραγμα εβδόμης χρόνου
και Φερρόδ. Φακέλο δια σπυρίδα
Δ/ια 10 Σεπτ.

αλλ' το και ριπεφρασμένο ύφος
και Γραμμένος με Τόξο και Δυνάμεις
Εκτός της Προσόψεως και Δεύτερος Ήλιος
Δια 22/1/57.
Τον Βιοκαραγιαννίδη μοναχ.
Χρήσιμα Διάβασμα το Ερμήνευμα
Βεβαίως το Δημοσιεύσεις Παραγωγικής.

Δεν Εσώρασα Βασικά Διαφορά
Βασικά και Πλησίον άμεσα Εφαρμογής
Γλωσσικής.
Αλλ' Εκδόσεις Εκδόσεων 8 Χρόνων
Εδώ και Δημοσιεύσεις
29-30-31-32 Δημοσιεύσεις
11-12-13-14 Μαΐου
Και Ακόμη με Δημοσιεύσεις
Διεθνής Χρον. 35-36-37-38 Ρώσσοι
Το Έργο Γραμμένο με Χρώμα
Δεύτερη και το Κείμενο Προσοχή και
Διαφάνεια — Δεύτερη και
Δεύτερη.
Προσωπικά ο Γ. Μαΐου
Καρτσούλης
Μου Ψηφίσει Σοφός του Χρ

1.2.14. Αντίδρασις φοβερά

Αναφέρεται στην επίσκεψη του Γεωργόπουλου:

«Συζητήσεις επί συζητήσεων. Γκρίνια φτώχεια κλπ»

Συνεχίζονται οι αλλαγές στην παραγωγή με νέες μηχανές, αυτοματισμούς αλλά και νέα οργάνωση. Στη μέση της δεξιάς σελίδας υπογραμμίζεται:

Αντίδρασις φοβερά»

Διά κηρύγματος 10–20 καὶ ἡμέρας ἀναβολὴ
πρὸς ἀγοράν.
Ὁ Καπετάνιος δὲν ἐπιτρέπει τὴν πώλησιν
τῶν ἐρυθρῶν ἐπειδὴ νομίζει ὅτι ἔχουν
ἀνάγκην διὰ τὸν χειμῶνα καὶ ἐκτὸς
ἐὰν ἀγοράσουν ἄλλοι ἐμπορεύματα
ἐξ Ἀγγλίας ἢ Ἀμερικῆς δὲν ἐπιτρέπει
τὴν πώλησιν.
Ἐπιτρέπει ἐπίσης τὴν ἐξαγωγὴν
τῶν ἐρυθρῶν ἐπὶ ἀποδείξει ὅτι
ἐπληρώθησαν οἱ δασμοί.
Ἡ ἐξαγωγὴ τῶν ἐρυθρῶν ἐπιτρέπεται
ἐπὶ ἀποδείξει ὅτι ἐπληρώθησαν

1.2.15. Απολύσεις

Στην αριστερή σελίδα αναφέρονται οι απολύσεις

9/9/54.

Μία εσπεριδοειδής
Lamb. μ.β. 52% ανά 14.800 κ.ε. total
η παραγωγή 10.300 . 24.800 Ραφείο
δεν να τα βρήκαμε προηγουμένως
και σε σχέση με Καρδιά ημερήσιες χρησιμοποίησης

1 . ραφείο
περιπτ. 1 . εγχειρ.
1 . total
άλλη 1 . εγχειρ.

Το κυρίως σχέδιο είναι, -
καλλιεργούμενη κύρια από κ.β. 38.-
από τούτο παναγιώτης
total . Ραφείο κατ. κ.β. 12.120 32%
εγχειρ. τεχνικής . κ.β. 25.880 / 38.000 68%
100%

Ο Περιφ. Χάρης του 850 ε προσπαθεί
μοχθηρία εδώ δύο ή δεκαετία
Δύο δύο μια φορά με
μια εργάζεται δύο 5 ώρες, 16 ώρες
ώρες μεσαίες, δεν εύκολο παραμένει
ο σταυρός εκεί φορά επίσης αί
το βαρέως εύρεσης σε αρέσει ήσυχο
ένας δεν ειμ μου. Εκείνος εκείνος
δουλεύει σαν πολύ παραμένει μπορεί
ο σωστός τρόπος.

Σχολείο Τεχνικών Σπουδών Ραφείου
Διεύθυνση Προσωπικού

Τόμος Δημοτών
της Τσάρας Σίνιαρ
Σελίδα Φύλλου 72

της Σάμαρ 154

Δ' Νέα Φύλλα

Η Διευθύντρια ο Ι. Γεωργίου Υφηγητής
Κάτοχος
Υπεύθυνος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Φοιτητής
Σε Τοκαδιλίδη εκεί της Τρικαλινής

Η Τσάρα Σχολείο προσλαμβάνει μη Τσιλιάρους
Πτυχιούχους με διαγωγή 100-120 μ
Βαθμούς στη Τσάρα

1.2.16. Συνεργασία με Γερμανούς του Θ. Καρέλα (απόσπασμα από την μπροσούρα του ΚΕΡΑΣΣΩΤΗ Π., «Ο Απολογισμός μιας Αλήθειας»

Ο Π. Κερασσώτης αναφέρεται στη συνεργασία του οίκου Καρέλλα με τον F. LEYH

ΕΝΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΚΥΡΙΩΤΕΡΟΥΣ ΔΥΣΦΗΜΙΣΤΑΣ ΜΟΥ :

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Δ. ΚΑΡΕΛΛΑΣ

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ... ΥΠΕΡΠΑΤΡΙΩΤΟΥ

●

Ἀνάμεσα στοὺς δυσφημιστές μου μιὰν ἀπὸ τὶς πρῶτες θέσεις κατέχει καὶ ὁ γνωστότατος Κροῖσος, πλουσιώτατος εἰς χρῆμα καὶ ἐθνικὴν ὑποτέλειαν, συνεργάτης δὲ τῶν Γερμανῶν στὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς, ἀξιότιμος κ. Θεόδωρος Δ. Καρέλλας.

Ἂν ἐρχότανε στὴν Ἔκθεσή μου θὰ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἰδῆ, ἀνάμεσα στὰ διαφωτιστικὰ ἐκθέματα, πάνω σὲ τέσσερα μεγάλα ταμπλώ, 185 ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεώς μου κατὰ τὴν περίοδο τῆς Κατοχῆς 1940 — 1945. Εἶναι αὐτὰ ποὺ βλέπει ὁ ἀναγνώστης σὲ φωτοτυπία στὶς σελ. 10 - 11. Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ἀποτελοῦν ἐθνικὲς περγαμηνὲς καὶ τίτλους ποὺ δὲν ἀμαυρώνονται ἀπὸ τὶς ψευδολογίες, οἱεσδήποτε ψευδολογίες.

∴

Ἰδοὺ τώρα τὶ λέγουν καὶ τὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς γιὰ τοὺς δυσφημιστές μου ἀξιοτίμους κ.κ. Ἀδελφοὺς Δ. Καρέλλα. Εἶναι ἕνα δημοσίευμα ποὺ εἶδε τὸ φῶς στὸν Ἑλληνικὸ Τύπο μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση (1945) καὶ ἀποτελεῖ ΑΝΕΞΙΤΗΛΟ ΣΤΙΓΜΑ γι' αὐτοὺς καὶ τὴν οἰκογένειά τους, ποὺ ἠθέλησαν κ' ἐπεζήτησαν νὰ ἀποδώσουν σ' ἐμένα τὴ μοιρὴ τοῦ δοσίλογου. Τὸ παραθέτω καὶ σὲ φωτοτυπία στὴ σελ. 12.

ΕΝΑ ΕΥΓΛΩΤΤΟ ΔΕΙΓΜΑ... ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΟΥ

«Ἡ Ἑλληνικὴ Βιομηχανία ἐστάθη εἰς τὸ ὕψος της, μὴ δεχθεῖσα νὰ συνεργασθῆ μὲ τὸν «ἐχθρόν»! Αὐτὲς εἶναι οἱ δηλώσεις ποὺ ἔκαμεν ἐπανειλημμένα ὁ Πρόεδρος τοῦ Συνδέσμου Βιομηχάνων κ. Κατσάμπας.

Ἔχουμε πολλά, πάρα πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐνεργητικὴ συνεργασία ἑνὸς πλήθους μεγαλοκαρχαριῶν μὲ τοὺς Γερμανούς.

Τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ὑπ' ἀριθ. 223)18 Ἰουλίου 1941 φύλλο τῆς «Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως» ἀποτελεῖ ἁπλῶς ἕνα ἀπὸ τὰ ἀπειράριθμα στοιχεῖα ποὺ ὑπάρχουν σὲ βάρος τῶν βιομηχάνων.

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΚΡΙΚΟΣ ΤΗΣ ΑΛΥΣΙΔΑΣ ΤΟΥ "ΥΠΕΡΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΟΥ,,

Ἰδοὺ τώρα καὶ τὸ ἐπίσημο ἔγγραφο τοῦ δημοσιεύματος, πιστὸν μαρτύριον τῆς ἀντεθνικῆς αὐτῆς πράξεως τῆς ἐν λόγῳ Ἑταιρείας:

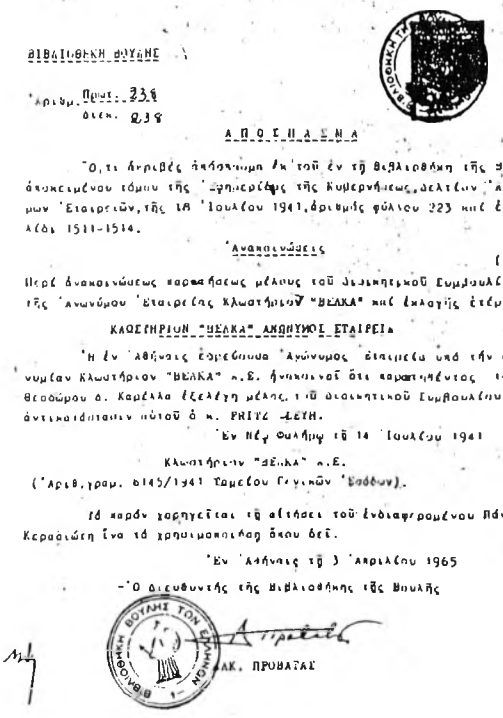

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ

Ἀριθμ. Πρωτ. 334
Διεκ. Ε 38

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ

Ὅ,τι ἀκριβὲς ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς ἀνακειμένου τόμου τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, Δελτίον Ἀνωνύμων Ἑταιρειῶν, τῆς 18 Ἰουλίου 1941, ἀριθμὸς φύλλου 223 καὶ ἐν σελίδι 1511-1514.

Ἀναφορὰ Ἀνωνύμων Ἑταιρειῶν

(13)

Περὶ ἀνακοινώσεως παραιτήσεως μέλους τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀνωνύμου Ἑταιρείας Καλωσήρειον "ΒΕΛΚΑ" καὶ ἐκλογῆς ἑτέρου.

ΚΑΛΩΣΗΡΕΙΟΝ "ΒΕΛΚΑ" ΑΝΩΝΥΜΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Ἡ ἐν Ἀθήναις ἐδρεύουσα Ἀνώνυμος Ἑταιρεία ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Καλωσήρειον "ΒΕΛΚΑ" Α.Ε. ἀνακοινοῖ ὅτι παρητήσατο ἐκ τοῦ κ. Θεοδώρου Δ. Καρέλλα ἐξελέγη μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου εἰς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ ὁ κ. ΡΗΓΑΣ ΔΕΣΠ.

Ἐν Νέᾳ Φιλαδελφείᾳ τῇ 14 Ἰουλίου 1941

Καλωσήρειον "ΒΕΛΚΑ" Α.Ε.

(Ἀριθ. γραμ. 6145/1941 Ταμείου Γενικῶν Ἐσόδων).

Τὸ παρὸν χορηγεῖται τῷ αἰτήσει τοῦ ἐνδιαφερομένου πάσῃ Κεραιώσῃ ἵνα τὰ χρησιμοποιήσῃ ὅπου δεῖ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 3 Ἀπριλίου 1965

Ὁ Διευθυντὴς τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς

ΑΚ. ΠΡΟΒΑΤΑΣ

ΣΗΜ. Τὰ «Κλωστοϋφαντήρια Δ. Καρέλλα Α.Ε.», μετονομασθέντα, ἀκούουν σήμερα στὸ ὄνομα «ΑΙΓΑΙΟΝ» ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΗΡΙΑ Α.Ε.

1.3. ΑΡΧΕΙΟ Π-Π

1.3.1. Σελίδες μισθολογίων Πειραϊκής και Π-Π, 1926 -1949

εργοστάσιο Γ' Εμφανίζονται τα ημερομίσθια και αξία ημερομισθίου κατά τμήμα., χαρακτηριστικά των μεγάλων διαφορών στις αμοιβές. Στο κλωστήριο ο Γεώργιος Φωτεινός (Αρχικλώστης μηχανικός), αμοίβεται συνολικά με 1875 δρχ. Ο Μηχανικός έχει μεροκάματο 76 δρχ, ο κλώστης του εργοστασίου έχει 70 δρχ και ο επιστάτης 65. Αντίστοιχα ο βοηθός στο μηχανοστάσιο 16 δρχ και οι συρτούδες από 18-20,50 δρχ.

Π-Π, 16-30/4/1929 Παραμένει το εύρος των αμοιβών. Εμφανίζονται οι εργαζόμενοι στο Μηχανοστάσιο, βαφείο και οι πρώτες εγγραφές για το Κλωστήριο. Ο μηχανικός (πρώτη σειρά) έχει μεροκάματο 173,33, στο βαφείο το μεροκάματο συνήθως ξεπερνάει τις 60 δρχ και ο αρχιβαφεύς φτάνει στις 166,67. Στο κλωστήριο ο κλώστης (ο μοναδικός) φτάνει στις 133,34 δρχ.

Στην επόμενη σελίδα, τα μεροκάματα σε γυναικεία τμήματα (Καλάμια, Σύρτες, Μασούρια) σπάνια ξεπερνούν τις 25 δρχ.

Στη συνέχεια σελίδες μισθολογίων του 1939 και 1949.

Η ανάλυση για τα μισθολόγια και στατιστική επεξεργασία των διαθέσιμων στοιχείων παρουσιάζονται στο 3 κεφάλαιο της διατριβής.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΜΙΣΘΟΔΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΩΝ

Β΄ Δεκαπενθήμερον Μαρτίου 1926

ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΝ

Ονοματεπώνυμον	Είδος Εργασίας	ΗΜΕΡΑΙ Τ 15	Τ 17	Π 18	Π 19	Σ 20	Μ 21	Δ 22	Τ 23	Τ 24	Π 25	Π 26	Σ 27	Κ 28	Δ 29	Τ 30	Τ 31	Πλήθος ημερομισθίων	Άλας ημερομισθίου	Ολικόν ποσόν	Πλήρωσις Συντηρητικού	Φωτογραφικαί λήψεις	Φόρμι	Διάφορα λοιπά	Παρατηρήσεις
Συντηρητικοί																									
Θεοδ. Γ. Σαββαΐδης	Διευθυντής	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	Α1				1850					
Ιωαν. Χαραλαμπίδου	Βοηθός	1½	1½	1½	1½	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	18	70	1260					
Αίθουσα Μουσείου																									
Γεώργιος Φωτιάδης	Αρχιμαθητής	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1			1875					
Αντώνιος Μαρκάτης	Μαθητής	1	1	1½	1½	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	15½	70	1085					
Γεώργιος Μακρυγιάννης	Καθηγητής	1½	1½	1½	1½	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	16	65	1040					
Ιωάν. Δημακόπουλος	Μόνιμος	1	1	1½	1½	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	9½	65	617.50					
Κωνστ. Κυριάκης	Βοηθός	1½	1½	1	1½	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17½	65	1137.50					
Μηχανοστάσιον																									
Νικ. Μακρυγιάννης	Μηχανικός	1½	1½	1½	1½	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	16	75	1200					
Γεώργιος Σκίπαρης	Ηλεκτρολόγος	1½	1	1	1	1	1											7½	70	525					
Ιωάν. Μπαλής	Θερμαστής	1½	1½	1½	1½	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	20	50	1000					
Γεώργιος Παπαγεωργίου	Λιθογράφος	1½	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17½	70	1225					
Γεώργ. Μανωλόπουλος	Λιθογράφος	1½	1½	1½	1½	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	20	45	900					
Αθ. Λάμπρης	Βοηθός	1½	1½	1½	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	20	16	320					
Πλειοδοσία																									
Κωνστ. Κυριάκης	Εδαφοστρωτής	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	15	73	1100					
Δημ. Λαμπής	Μπαλάς	1	1	1	1	1			1	1	1	1	1	1	1	1	1	14	60	840					
Γρηγ. Παπαγεωργίου	"	1	1	1	1	1			1	1	1	1	1	1	1	1	1	15	60	720					
Δημ. Χριστόπουλος	"	1	1	1	1	1			1	1	1	1	1	1	1	1	1	15	55	787					
Γεώρ. Γρηγορίου		1	1	¾	1	1			1	1	—	—	1	1	1	1	1	10¾	35	376.50					
Χυτήριον																									
Ιωάν. Ν. Χατζηστεφανάκης	Αρχεκαστήρ	1½	1½	1½	1½	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	25	75	1875					
Θωμ. Γκιόκας	Σκυρόδης	1½	1½	1½	1½	1	0	1	1	1	—	1	1	—	1	1	1	15	47	705					
Γεώργ. Αθανασίου	"	1½	1½	1½	1½	1	1	1	1	1	—	1	1	—	1	1	1	17	15	255					
Δημ. Δούμας	"	1½	1½	1½	1½	1	1	1	1	1	—	1	1	—	1	1	1	16	20	320					
Λειαντήρες																									
Γρηγ. Κωνσταντίνου	Αρχεκαστήρ	1½	1½	1½	1½	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	15	71	1132					
Δημ. Παπαγιάννης	Λειαντής	1½	1½	1½	1½	1	—	1	1	1	—	—	1	1	1	1	1	16	60	960					
Κωνσταντίνος Ζήκος	"	1½	1½	1½	1½	1	—	1	1	1	—	—	1	1	1	1	1	15	55	825					
Γεώρ. Βουρζούνης	"	1½	1½	1½	1½	1	—	1	1	1	—	—	1	1	1	1	1	15	50	750					
Γεώργ. Θεοδώρου	"	1½	1½	1½	1½	1	—	1	1	1	—	—	1	1	1	1	1	15	40	600					
Δημ. Δημόπουλος	"	1½	1½	1½	1½	1	—	1	1	1	—	—	1	1	1	1	1	15	50	750					
Σφυρες																									
Γεώργ. Ιωαννίδης	Σφυρας	1½	1½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	55	165					
Ευάγ. Χαραλάμπους	"	1½	1½	1½	1½	1	—	1	1	1	—	—	1	1	1	1	1	15	50	750					
Δημήτριος	"	1½	1½	1½	1½	1	—	1	—	1	—	—	1	1	1	1	1	14	50	685					
Γεώργ. Ιορδανίδης	"	1½	1½	1½	1½	1	—	1	1	1	—	—	1	1	1	1	1	15	50	750					
Γεώργ. Δεμενίδης	"	1½	1½	1½	1½	1	—	1	1	1	—	—	1	1	1	1	1	15	19	285					
																		467½		40030					

18-30/4/1923

Ὑπηρεσία

| | | |

Ονοματεπώνυμον	Είδος Εργασίας	ΗΜΕΡΑΙ 16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	Ποσόν ημερομισθίων	Αξία ημερομισθίων	Ολικόν Ποσόν	Ελαττωσις Συντηρήσεως	Φορολογητέον Ποσόν	Φόρος	Καθαρον ποσόν
																	31		6377			95 10	
Γιαννάκης Λαμπράκης	ημερ. χειρ.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	14	30	420 -	1	20	3 35	
Σπυρίδων Γεωργίου	» » ημ.	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	14	52	728 -	6	46	6 85	
Ιωαν. Γιαννάκος	Αγροκτηρ.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	15	85	1275 -	6	79	11 85	
Θεόδωρ. Βέρεσσιόσ	= Βόρεας =	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1	14	25	300 -	6	19	4 50	
Δαυίδ Βερεσσιώτης	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1	13	21	273 -	6	15	1 95	
Μαρία Θαλασσινοπούλου	» »	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	0	1	0	1	11	22	264 -	6	18	2 -	
Ιωάν. Καμπανιώτης	» »	1	1	1	½	1	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1	12½	25	312 50	6	19	2 35	
Ειρήνη Δημητρίου	» »	1	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1	½	1	1	1	12	26	312 -	6	20	2 60	
Γεώργιος Λεοντιάδης	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1	12	22	264 -	6	16	1 90	
Δημήτρ. Μαυρίδης	» »	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	—	27	— -	6	21	— —	
Δημήτριος Σπηλιώτ.	= Δυσμέρια =	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	26	338 -	6	20	2 60	
Δημ. Βέλιαρη	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	½	1	1	1	13	27	351 -	6	21	2 75	
Ιωάν. Κανελλόπουλ.	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	33	429 -	6	27	3 50	
Θεμιστ. Λιάγκας	» »	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	—	26	— -	6	20	— —	
Σεραφείμ Βέρρος	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	19	247 -	6	13	1 70	
Σοφία Γρούμα	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	20	260 -	6	14	1 80	
Γεωργ. Θεοδοσιάδης	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	31	384 -	6	16	2 10	
Ιωάν. Μπουγιούκος	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	25	325 -	6	19	2 45	
Δημήτριος - - -	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	24	312 -	6	18	2 35	
Στέφ. Βασιλείου	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	26	338 -	6	20	2 60	
Δημήτρ. Θερμοκαλύβ.	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	21	273 -	6	15	1 95	
Ιωάν. Φραγκοσυρμάκος	» »	1	1	1	½	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	24	312 -	6	18	2 40	
Μιχάλ. Σφηνιάδης	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	24	312 -	6	18	2 40	
Ιωάν. Μακρίδης	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	24	312 -	6	18	2 40	
Μαρίκα Βέρρα	= Μακρύρρ. =	1	0	0	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	12	29	348 -	6	43	2 15	
Σοφία Θρεμμένου	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	14	22	308 -	6	16	2 25	
Ανέζα Γρηγόρη	» »	1	0	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1	0	1	11	19	209 -	6	13	1 45	
Ευτέρπη Δοσιητσένη	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	½	1	1	1	1	1	14½	24	300 -	6	18	4 25	
Μαρίνα Θεοδοσίου	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	24	312 -	6	18	2 40	
Μαρίκα Γκιουλιούτσ.	» »	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	7	20	140 -	6	14	1 -	
Ευφρ. Θρεμμένη	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	25	325 -	6	19	2 45	
Ιωάννης Σέρρας	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	25	325 -	6	19	2 45	
Ελευτέρ. Ερυθρός	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	14	27	378 -	6	21	2 95	
Δημητρ. Λέσσης	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	25	325 -	6	19	2 45	
Αλκιβιάδ. Γρούμας	» »	1	1	1	0	1	0	½	1	0	1	1	1	1	0	1	9½	18	171 -	6	12	1 15	
Γεώβάσ. Σμυγλιόσ	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	21	273 -	6	15	1 95	
Γεώργ. Σαραφείμας	» »	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	12	22	264 -	6	16	1 90	
Δημήτρ. Δεμερτζής	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	22	286 -	6	16	2 10	
Ιωάννης Μπουγιούκος	» »	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13	24	312 -	6	18	2 40	
Ευαγ. Θ. Γρούμας	» »	1	1	1	1	1	0	½	1	1	1	1	1	1	1	1	14	25	350 -	6	19	2 65	
Μαρία Τσιαπάλη																							

Γ'

ΠΕΙΡΑΪΚΗ–ΠΑΤΡΑΪΚΗ
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΒΑΜΒΑΚΟΣ Α. Ε.

ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΝ—

ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΟΝ

Πειρ. 23 Μαρτίου μέχρις 5 Απριλίου 1979

Αριθμός Δελτίου	Αριθμός Μητρώου	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	Ημέρες Εργασίας	Ώρες Εργασίας	Ημέρες Αδείας	Μεροκάματο Κλίμακος	ΕΙΣΦΟΡΑΙ Ε. Α. Ταμείον	Εργοδ.	Σύνολον	Σύνολον Αποδοχών Δρχ.	Λ.	Πληρωτέον Ποσόν Δρχ.	Λ.
1		Δεκαπέντε											
2													
3													
4	10608		14	63			48	33	81	382			
5	10603		11	68			37	26	63	748			
6	10609		12	72			41	28	69	364			
7	10642		11	61			37	26	63	671			
8	12065		7½	55			16	11	27	453			
9	70208		11	61			37	26	63	671			
10	10612		14	60			48	33	81	340			
11	10613		11	61			37	26	63	671			
12	72597		11	61			37	26	63	671			
13	45513		14	79			48	33	81	1114		7585	
14										—			
		Ημιαπασχολούντες								—			
15	10616		10	136			69	46	115	1303			
16	10617		11	112			56	37	93	1240			
17	50820		11	70			37	26	63	773		3321	
18										—			
		Εργάσιμοι								—			
19	10620		11½	58			22	15	37	631			
20	98009		11	58			22	15	37	638			
21	10644		11	61			37	26	63	671			
22			=	40						—			
23	10622		11	75			37	26	63	825			
24										—			
25	65825		11	63			37	26	63	693			
26	10623		11	64			37	26	63	710			
27	10624		11	65			37	26	63	715			
28	63871		11	28			8	5	13	308			
29	10626		11	62			37	26	63	682			
30	43599		11	54			22	15	37	649			
31	10628		11	68			37	26	63	748			
32	10629		11	72			37	26	63	792			
33	10615		11	62			37	26	63	682			
34	206114		10½	27			8	5	13	207			
35	70631		11	95			56	37	93	1050			
36	10632		11	66			37	26	63	726			
37	10633		11	62			37	26	63	682			
38	10611		11	62			37	26	63	682			
39	10635		12	58			25	16	41	696			
40	10636		11	45			22	15	37	495			
41	10637		11	61			37	26	63	671			
42	10638		11	70			37	26	63	770			
43	10610		12	62			41	28	69	744		13475	
							1170	797	2144	24441		26 1144	

ΠΕΙΡΑΪΚΗ · ΠΑΤΡΑΪΚΗ
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΒΑΜΒΑΚΟΣ Α Ε.

27/1 – 9/9/49
ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΟΝ

ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΝ

Α.Μ. Ταμ.	Αριθ. μητρώου Ι.Κ.Α.	Ονοματεπώνυμον	Ημέρες Εργασ.	Μισθοί ημερ.	Σύνολον δεδουλ.	Ι.Κ.Α. Εισφορά	Ι.Κ.Α. Χαρτόσημο	Ι.Κ.Α. Εργατ. κατοικ.	Ι.Κ.Α. Υπαλλ. Μεταλλ.	Ι.Κ.Α. Ταμείον Ηλεκτρ.	Γεν. Χαρτόσ. Εργασ.	Κρατήσεις: Σύνολον	Κρατήσεις: Ταμείον Πρόνοιας	Κρατήσεις: Ασφάλ.	Κρατήσεις: Δάνεια	Κρατήσεις: Δ/Α	Καθαρόν ποσόν
		Ημερομίσθιοι															
601		Καραφύρης Εὐαγ.	12	334	4008	93	1338		V		4000						1787
602		Παπαδημητροπούλου Ι.	10	150	1500	29	79		✓		1000			40			44
603		Γιαννάκος Δ.	12	229	2748	41	103		✓		1500						1204
604		Ταρίτος Νικ.	11	144	1584	21	63				700						615
605		Καπραλάφη Νικ.	11	358	3938	56	178				3500						3261
606																	
607		Βέρρους Γ.	10	120	1200	18	54		✓		750						521
608		Παπαϊωάννου Β.	8	96	768	19	38		✓		500						391
609		Χριστοδούλου Θ.	8	167	1336	27	80		—		1000						1149
610		Ορφανός Ιω.	12	144	1728	33	104				1100						1469
611		Παπαδοπούλου Α.	11	142	1562	31	94				1100						1237
612		Γεωργίου Γ.	12	144	1728	36	104		✓		1500						1138
613		Μαρίνος Νικ.	12	224	2688	56	168		✓		1500			100			1264
614																	
615		Γεωργίου Π.	22	328	7216	1504	433		V		2000			50			1612
616		Χρυσικόπουλος Χ.	11	165	1815	273	109		✓		1000			50			383
617		Μπέγκος Νικ.	9	221	1989	351	—		—		1500						1473
618																	
619		Καπαΐρας Δ.	12	156	1872	234	624		V		1000						85
620		Κωνσταντόπουλος Δ.	12	144	1728	216	576		V		1000						63
621		Μαυρομιχάλης Ε.	12	198	2376	356	950				1500						1520
622		Μωυσιάρης Δ.	12	132	1584	238	634		V		1000						1212
623		Σπυρόπουλος Δ.	12	84	1008	151	403		✓		700						754
624		Κλάδη Ιδιον.	12	132	1584	238	634		V		1000						1212
625		Ταξηαποστολάκης Ν.	12	144	1728	216	576		V		1000						63
626		Λαμπρόπουλος Γ.	12	166	1992	298	797				1500						1397
		Διάφορα															
628		Παναγιωτόπουλος Γ.	12		4400	693					2000						
629		Λάζαρης Γ.	12		1620	243					1000						
630		Μπεμπεσόπουλος Δ.	12		2365	355					1500						
					36740	1291					5500						

1.3.2. Γάμοι, βαπτίσεις, αρραβώνες και βραβεία παραγωγικής εργασίας (1958)

Σελίδα από το περιοδικό της Π-Π (1958).
Την περίοδο που η κρίση έχει παραλύσει την κλαδική βιομηχανία, το επίσημο περιοδικό της Π-Π αναφέρεται στα ευτυχή συμβάντα των «συνεργατών», δηλαδή των στελεχών και εργαζομένων στην Π-Π.

Επίσης εμφανίζεται το σχετικά μεγάλο ποσοστό βραβευθέντων, «παραγωγικών» εργαζομένων, στα εργοστάσια της εταιρείας.

ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ

Ὁ Τεχνικὸς Διευθυντὴς τῆς Ἑταιρείας μας κ. Θεόδωρος Στράτος ἀπέκτησε θῆλυ. Εἰς τοὺς εὐτυχεῖς γονεῖς τὸ Περιοδικόν μας εὔχεται νὰ τοὺς ζήσῃ τὸ νεογέννητον.

Ὁ συνεργάτης μας Νεοκλῆς Σιαφλὰς τῶν Κεντρικῶν Γραφείων ἀπέκτησεν ἄρρεν.

Ὁ συνεργάτης μας Κων. Καραμᾶνος τοῦ Ἐργοστασίου Β' ἀπέκτησε θῆλυ.

Ὁ συνεργάτης μας Ἀνδρέας Λέων τοῦ Ἐργοστασίου Ε' ἀπέκτησεν ἄρρεν.

Ὁ συνεργάτης μας Γεώργιος Σταυρόπουλος τοῦ Ἐργοστασίου Ε' ἀπέκτησεν ἄρρεν.

Εἰς τοὺς εὐτυχεῖς γονεῖς εὐχόμεθα νὰ τοὺς ζήσουν τὰ νεογέννητα τέκνα των.

ΒΑΠΤΙΣΕΙΣ

Ὁ συνεργάτης μας Δημ. Σουμπασάκος ἐβάπτισε τὸ ἄρρεν τέκνον τοῦ συνεργάτου μας Κων. Δροσοπούλου τῶν Κεντρικῶν Γραφείων, δώσας εἰς αὐτὸ τὸ ὄνομα Ἀθανάσιος.

Εἰς τοὺς εὐτυχεῖς γονεῖς καὶ τὸν ἀνάδοχον εὐχόμεθα νὰ τοὺς ζήσῃ.

ΑΡΡΑΒΩΝΕΣ

Ἡ συνεργάτριά μας Χρηστίνα Φωτοπούλου τοῦ Ἐργοστασίου Α'

Ἡ συνεργάτριά μας Μαρία Θεοδωράτου τοῦ Ἐργοστασίου Β'

Ἡ συνεργάτριά μας Γιαννούλα Γκανιάτσα τοῦ Ἐργοστασίου Γ'

Ὁ συνεργάτης μας Ἀντώνιος Γιορδαμάκης τοῦ Ἐργοστασίου Γ' μετὰ τῆς συνεργατρίας μας Ἀδαμαντίας Σαντορινιαίου

Ἡ συνεργάτριά μας Ἀγγελικὴ Κιννινῆ τοῦ Ἐργοστασίου Ε'

Ὁ συνεργάτης μας Νικόλ. Πάτσης τοῦ Ἐργοστασίου Ε'

Εἰς τοὺς μνηστευθέντας συνεργάτας καὶ συνεργάτριές μας εὐχόμεθα ταχεῖαν τὴν στέψιν.

ΓΑΜΟΙ

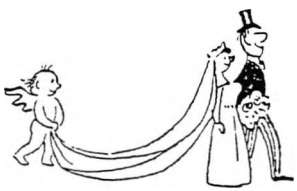

Ἡ συνεργάτριά μας Ἀνθὴ Δέδε τῶν Κεντρικῶν Γραφείων μετὰ τοῦ Ἐλ. Μουζάκη

Ἡ συνεργάτριά μας Ἑλένη Καραβανίδου τοῦ Ἐργοστασίου Α'

Ὁ συνεργάτης μας Βασιλείας Χατζηανδρέου τοῦ Ἐργοστασίου Γ'

Ἡ συνεργάτριά μας Θεοδώρα Ἀγιαννίδου τοῦ Ἐργοστασίου Γ'

Ἡ συνεργάτριά μας Γεωργία Σωτηροπούλου τοῦ Ἐργοστασίου Γ'

Ἡ συνεργάτριά μας Δήμητρα Γκιτάκου τοῦ Ἐργοστ. Γ'

Ὁ συνεργάτης μας Νικόλ. Δορβάνης τοῦ Ἐργοστασίου Ε'

Ὁ συνεργάτης μας Δημήτρ. Δουκλιὰς τοῦ Ἐργοστ. Ε'

Ὁ συνεργάτης μας Γεώργ. Παπαδᾶτος τοῦ Ἐργοστ. Ε'

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω συνεργάτας καὶ συνεργάτριές μας εὐχόμεθα κάθε χαρὰν καὶ εὐτυχίαν.

ΒΡΑΒΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ὡς γνωστὸν εἰς ἐκτέλεσιν σχετικῆς ἐγκυκλίου τῆς Διευθύνσεως Διοικητικοῦ, κατὰ τὸν μῆνα Δεκέμβριον 1957 ἐβραβεύθησαν οἱ κάτωθι συνεργάτες καὶ συνεργάτριές μας τῶν Ἐργοστασίων, εἰς τοὺς ὁποίους κατεβλήθησαν τὰ ἐναντι αὐτῶν ἀναγραφόμενα χρηματικὰ ποσὰ ὡς βραβεῖα :

Ἐργοστάσια	Δύναμις μισθοδοτηθέντων	Βραβευθέντες	Ποσοστὸν βραβευθέντων	Καταβληθέντα χρηματικὰ ποσὰ ὡς βραβεῖα
Α'	811	565	69,67 %	33.610
Β'	648	394	60,80 %	23.740
Γ'	331	205	61,93 %	12.090
Δ'	868	590	67,97 %	31.140
Ε'	683	484	70,86 %	30.880
Σύνολον	3.341	2.238	66,99 %	131.460

Διὰ τῆς ἰδίας ἐγκυκλίου ἔχει καθορισθῆ ὅπως εἰς τὸ τέλος ἑκάστου ἔτους ἀπονέμωνται ἐτήσια χρηματικὰ βραβεῖα, εἰς ἐκείνους ἐκ τῶν ἐργατοτεχνιτῶν οἱ ὁποῖοι ἔλαβον δέκα τοὐλάχιστον μηνιαῖα βραβεῖα ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔτους. Καὶ εἰς μὲν τοὺς λαβόντας δώδεκα μηνιαῖα βραβεῖα ἀπονέμεται τὸ βραβεῖον α' κατηγορίας (500 δρχ.), εἰς τοὺς λαβόντας ἑνδεκα μηνιαῖα βραβεῖα τὸ βραβεῖον β' κατηγορίας (300 δρχ.) καὶ εἰς τοὺς λαβόντας δέκα μηνιαῖα βραβεῖα τὸ βραβεῖον γ' κατηγορίας (150 δρχ.).

Λόγω τῆς τετραμήνου ἐφαρμογῆς τῆς ὡς ἄνω ἐγκυκλίου, διὰ τὸ λῆξαν ἔτος, ἐχορηγήθησαν ἀναλογικὰ ἐτήσια βραβεῖα μόνον μιᾶς κατηγορίας (165 δρχ.), εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἔλαβον τὰ μηνιαῖα βραβεῖα τῶν τεσσάρων τελευταίων μηνῶν τοῦ 1957.

Εἰδικῶς εἰς τὸ προσωπικὸν τοῦ Ἐργοστασίου Δ', εἰς τὸ ὁποῖον τὸ ἐν λόγω σύστημα ἐφαρμόζεται συνεχῶς ἀπὸ τοῦ Μαρτίου τοῦ ἔτους 1952, διὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἀπενεμήθησαν βραβεῖα καὶ τῶν τριῶν κατηγοριῶν (500, 300 καὶ 150 δρχ.), δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἀντιστοίχως ἐβραβεύθησαν ἐπὶ 12μηνον, 11μηνον καὶ 10μηνον.

Ὁ ἑπόμενος πίναξ δεικνύει τὸν ἀριθμὸν τῶν λαβόντων τὸ ἐτήσιον βραβεῖον, τὰ χορηγηθέντα εἰς αὐτοὺς χρηματικὰ ποσὰ καὶ τὸ ποσοστὸν τῶν βραβευθέντων κατὰ ἐργοστάσιον. Σημειώνομεν, ὅτι τὸ ποσοστὸν τῶν βραβευθέντων ὑπελογίσθη μὲ βάσιν τὴν δύναμιν τῶν Ἐργοστασίων τῆς 31/12/1957.

Ἐργοστάσια	Δύναμις προσωπικοῦ	Βραβευθέντες	Ποσοστὸν βραβευθέντων	Καταβληθέντα χρηματικὰ ποσὰ ὡς βραβεῖα
Α'	811	215	26,51 %	35.475
Β'	648	103	15,90 %	16.995
Γ'	331	66	19,94 %	10.890
Δ'	868	87	10,02 %	28.100
Ε'	683	138	20,20 %	22.770
Σύνολον	3.341	609	18.23 %	114.230

Σημείωσις : Τὸ ποσοστὸν τῶν βραβευθέντων διὰ τοῦ ἐτησίου βραβείου συνεργατῶν μας τοῦ ἐργοστασίου Δ', ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ποσοστὸν τῶν ἄλλων ἐργοστασίων, ἐμφανίζεται μειωμένον εἰς τὸν πίνακα. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ δύναμις τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Ἐργοστασίου Δ' κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας ὑπερδιπλασιάσθη καὶ εἰς τὸ ὅτι ἐβραβεύθησαν δι' ἑκάστου βραβείου μόνον ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐβραβεύθησαν διὰ δέκα μηνιαίων βραβείων καὶ ἄνω.

1.3.3. Η εργασιακή ειρήνη και το μέλλον της Π-Π σύμφωνα με τον Χ. Κατσάμπα

Σελίδα από το περιοδικό της ΠΠ (1981) όπου ο Χ. Κατσάμπας αναφέρεται στην απουσία απεργίας σε όλη την ιστορία της ΠΠ ως μοναδικό παγκόσμιο φαινόμενο. Στην ίδια ομιλία θα αναφερθεί και μια ιστορική φράση: «όλους μπορεί να τους εξαφανίσουν, την «Πειραϊκή – Πατραϊκή» όμως όχι.

υλές στούς νεωτέρους. Έτσι γιά λογησουμε τήν ήλικία μας, ἄν

λοιπόν ἀντίβαρο σέ ὅλες αὐτές τίς . ἡ εὐσυνείδητη ἐργασία. Αὐτή στή ζωή καί μ' αὐτήν θά ξεπερά- τίς δυσκολίες πού θά σᾶς παρου- Εἶναι ἡ βάση τῆς ἐπιτυχίας καί τό ῆς ἐξελίξεως καί κοντά σ' αὐτήν, ωνικῆς καί ἐθνικῆς προόδου. Ἡ παραγωγικότητος πού συμπληρώ- τήν πειθαρχία γιά νά φέρουμε τό οτέλεσμα πού μᾶς ζητοῦν.

ίπει νά εἴσθε, γιά νά θέλετε νά ιῶτοι, ὁ καθένας καλύτερος στόν ἐργάζεται. Ἡ εὐγενής ἅμιλλα, ὅ- έμε, θά σᾶς ὁδηγήσει στήν κατά- ηλοτέρων ἐπιδόσεων, μέ στόχο νά ε συνεχῶς τήν ἀπόδοσή σας καί νά : πάντοτε στήν κορυφή, πρῶτοι.

ι στούς νέους «καλή σταδιοδρο- ς συναδέλφους ἕνα μεγάλο εὐχαρι- ἡ συνεργασία μας καί στό Σεβαστό καί σ' ὅλη τή Διοίκηση τήν ύνη μας, γιατί σέ κάθε περίπτωση λιάζουν μέ στοργή καί ἐνδιαφέρον. νά τούς χαρίζει ὑγεία, μακροζωία πρόοδο. Εὐχαριστῶ.

κινητική ἐκδήλωση ἔκλεισε ὁ ς καί Γενικός Διευθυντής τῆς ις κ. Χριστόφορος Κατσάμπας, τά ἑξῆς:

οί Συνεργάτες,

μένη δρασίς μου καί ἡ μεγάλη μου ' μοῦ ἐπιτρέπουν νά παραμείνω ἐπί ον χρόνο στόν εὐχάριστο αὐτόν

έλω κάθε φορά, ὅπως καί σήμερον, ιρῶ τούς βραβευθέντας καί νά ς αὐτούς ὑγείαν, εἰς τάς οἰκογενείας ν καί εὐτυχίαν. Καί νά πάρουν καί ς ἑπόμενα βραβεῖα.

κάθε χρόνο, θά ἤθελα νά τονίσω ς μέ τήν εἰλικρίνεια μέ τήν ὁποία ᾶς ὁμίλησα, διότι πάντοτε σᾶς εἶπα εια, ὅπως τήν βλέπω καί τήν πι- ρό 3ετίας σᾶς εἶπα ὅτι ἐμπήκαμε εἰς κονομική κρίση μέ αἰτία τό πετρέ- ί δέν θά βγοῦμε ἀπ' αὐτήν ἐάν ί δέν ἐκλείψει. Καί γιά νά ἐκλείψει ί συμφωνήσουν οἱ δύο μεγάλοι. χῶς αὐτό δέν ἐγένετο, ὅπως τό ῖμουν.

α δέν θά ἀσχοληθῶ μέ τό θέμα αὐτό, μόνο στόν Πανάγαθο Θεό κάποια φωτίσει τούς μεγάλους νά μήν καταστρέψουν τήν ἀνθρωπότητα. Γιατί εἶναι τόσο προηγμένη ἡ ἐπιστήμη σήμερα, ὥστε μποροῦν σέ ἐλάχιστο χρόνο νά καταστρέψουν τήν ἀνθρωπότητα.

Ἡ Ἑταιρεία μας βαδίζει πρός τά ἐμπρός μέ θάρρος καί μέ αὐτοπεποίθηση, βασιζομένη πρωτίστως στό μέγα πλεονέκτημα τῆς ἀφοσιώσεως καί τῆς συνειδητῆς ἐργασίας τοῦ μεγάλου της κεφαλαίου, τοῦ προσωπικοῦ της.

Μοῦ ἐδόθη ἡ ἀφορμή πολλάκις νά τονίσω, ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἐπιτυχίας τῆς «Πειραϊκῆς - Πατραϊκῆς» ὀφείλεται εἰς τήν δύναμη τήν ὁποία ἀντλεῖ ἀπό τήν ἀφοσίωση τοῦ προσωπικοῦ της.

Εἶναι μοναδικόν φαινόμενον σ' ὁλόκληρο τόν κόσμο αὐτό τό ὁποῖο παρουσιάζει ἡ Ἑταιρεία μας. Ἀπό τότε πού συνεστήθη μέχρι στιγμῆς δέν ἐσημειώθη οὔτε μιᾶς ὥρας ἀπεργία. Δέν ὑπάρχει δεύτερη Ἑταιρεία εἰς τόν κόσμο με τό πλεονέκτημα αὐτό.

Σᾶς δηλώνω δέ, ὅτι εἶμαι αἰσιόδοξος, ἀλλά αὐτό δέν σημαίνει ὅτι δέν θά σᾶς πῶ αὐτά τά ὁποῖα πιστεύω. Ἐγώ βλέπω δύσκολα χρόνια μπροστά μας, διότι διαρκῶς τό νόμισμά μας ὀλισθαίνει πρός τά κάτω. Ὅμως δυστυχῶς ὅλα τά νομίσματα ὀλισθαίνουν πρός τά δολάρια. Καί γι' αὐτό τόν λόγο χρειάζεται πρωτίστως οἰκονομία καί συγκέντρωσις κεφαλαίων. Διότι σήμερα πού μπήκαμε εἰς τήν Κοινή Εὐρωπαϊκή Ἀγορά ἔχουμε νά παλαίψουμε μέ συναδέλφους, πού προέρχονται ἀπό κράτη, πού προηγοῦνται ἡμῶν κατά 100 χρόνια. Αὐτοί ἦσαν ἀποικιοκράται πού συγκέντρωσαν πλοῦτο καί μέ τόν πλοῦτον αὐτόν ἐπεδίωξαν νά ἐξαφανίσουν κάθε ἀδύνατη βιομηχανία. Αὐτό φυσικά δέν ἰσχύει γιά τήν Ἑταιρεία μας.

Γιά νά ἐπιτευχθεῖ λοιπόν ἡ αἰσιοδοξία τήν ὁποίαν ἔχω καί εἰς τήν ὁποία πιστεύω γιά τήν Πειραϊκή – Πατραϊκή, πρέπει νά λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι χρειάζεται οἰκονομία. Δέν θά ἔχουμε φθηνή ζωή, μᾶς ἀναμένουν δυσχερεῖς ἡμέρες. Δέν θά σᾶς ἀποκρύψω τίποτα, δέν ἔχω τίποτα νά ὠφεληθῶ, οὔτε περιμένω τίποτε, ἀλλά σᾶς εἶπα ὅτι εἶμαι αἰσιόδοξος, ὅτι ὅλους μπορεῖ νά τούς ἐξαφανίσουν, τήν «Πειραϊκή – Πατραϊκή» ὅμως, ὄχι.

Αὐτή τή στιγμή ἡ «Πειραϊκή - Πατραϊκή», μολονότι ἐμφανίζει κάποια καθυστέρηση εἰς τήν ἀπόδοση καί εἰς τήν τεχνολογία, κατορθώνει ἐν τούτοις καί σήμερα ἀκόμη, ἕνα μεγάλο μέρος τῆς παραγωγῆς της νά τό ἐξαγάγει στήν Εὐρώπη. Καί δέν τό ἐξάγει διότι εἶναι φθηνότερη, οὔτε διότι ἔχει κόστος φθηνότερο, τό κόστος τό φθηνότερο τό ἔχουν οἱ Ἀσιατικές χῶρες, ἐμεῖς ἔχουμε κόστος ἀκριβό ἀλλά ἔχουμε «ποιότητα». Καί σέ κεῖνο πού ὑπερέχουμε εἶναι ἡ «ποιότης».

Καί ἐπειδή τό προσωπικό τῆς Ἑταιρείας ἔχει συνδεθεῖ συνειδητά μέ τό αἴσθημα αὐτό, εἰμεθα βέβαιοι ὅτι αὐτό θά ἐπιδιώξει καί εἰς τό μέλλον.

Λοιπόν, ἕως ὅτου τά πράγματα τακτοποιηθοῦν γενικότερο στήν Ὑφήλιο καί ἐκλείψει ἡ ἀφορμή ἡ ὁποία μπορεῖ νά καταλήξει – ὅ μή γένοιτο – καί σέ κανέναν Παγκόσμιο Πόλεμο, ἐμεῖς θά προχωροῦμε. Ὄρθιοι – μαχόμενοι – οἱ ὀλίγοι ἔναντι τῶν πολλῶν.

Ἡ Ἑλλάς, ἡ μικρή, ἡ καθυστερημένη, μέ τό ὑψηλό κόστος, καταλαμβάνει ἐπίζηλον θέσιν εἰς τήν Εὐρωπαϊκήν Ἀγοράν. Ἄρχισαν πλέον νά τήν ὑπολογίζουν καί νά μᾶς καλοῦν ἐπί πλέον οἱ Εὐρωπαῖοι γιά συνεργασία. Οἱ τόσο μεγάλοι αὐτοί κολοσσοί καλοῦν τήν Ἑλλάδα νά συνεργαστεῖ μαζί τους!

Λοιπόν, οἰκονομία, ἀκριβῶς, γιατί θά περάσουμε δύσκολες μέρες, ἀλλά καί αἰσιοδοξία, ὥστε νά κατέχουμε πάντα τήν πρώτη θέση χάρις εἰς τήν ἀφοσίωση τοῦ προσωπικοῦ.

Εὐχαριστῶ

Καί ἡ ὡραία αὐτή ἐκδήλωση ἔκλεισε μέ ἕνα θαυμάσιο δεῖπνο, στό ὁποῖο ἐπικράτησε αὐθορμητισμός καί θερμή ἐγκαρδιότητα μεταξύ τῶν παρισταμένων.

Μέλη τῆς Διοικήσεως καί συνεργάτες τῆς Ἑταιρείας παρακολουθοῦν τήν ὁμιλία τοῦ Προέδρου μας.

1.3.4. Φύλλο αξιολογήσεως υπαλλήλου (1981)

Όνομα [1] _____

Ημερομηνία συντάξεως του φύλλου αξιολογήσεως [2] _____

Χρονικόν διάστημα τό οποίον άφορά ή αξιολόγησις [3] _____

Διεύθυνσις [4] _____

Ειδικότης [5] _____

Χρονικόν διάστημα από της προσλήψεως εις την Εταιρείαν [6] _____

Χρονικόν διάστημα από της καταλήψεως της σημερινής θέσεως εργασίας [7] _____

Μόρφωσις [8] _____

Ξέναι γλώσσαι [9] _____

Μισθός [10] _____ Κατηγορία [11]* _____

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ [12]

Πρώτος κριτής [13] Δεύτερος κριτής [13]

Το τμήμα τούτο νά παραμείνη κενόν

02 1/2

ΚΑ 1ο 3/6

ΚΑ 2ο 7/8

ΚΑ 3ο 9/10

ΚΑ 4ο 11/12

ΚΑ 5ο 13/14

ΚΑ 6ο 15/16

ΚΑ 7ο 17/22

		ΚΑΚΗ	ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΤΙΚΗ	ΚΑΛΗ	ΠΟΛΥ ΚΑΛΗ	ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΗ	
Γνώσις εργασίας	20	1	2	3	4	5	23/25
Ποσότης προσφερομένης εργασίας	21	1	2	3	4	5	26/28
Ταχύτης	22	1	2	3	4	5	29/31
Τάξις και άκριβεια	23	1	2	3	4	5	32/34
Ενδιαφέρον και ζήλος	24	1	2	3	4	5	35/37
Διαγωγή	25	1	2	3	4	5	38/40
Συνεργατικότης	26	1	2	3	4	5	41/43
Τακτική προσέλευσις	27	1	2	3	4	5	44/46

1.3.5. Φύλλο αξιολογήσεως στελέχους (προϊστάμενου) (1981)

Όνομα (1) .....

Ημερομηνία συντάξεως τού φύλλου αξιολογήσεως (2) 15/4/91

Κλάδος ή Διεύθυνση (3) Δημοτολόγιο Πατρών

Υπηρεσία στην οποία προίσταται (4) Διαμίρης

Ημερομηνία προσλήψεως στην Εταιρεία (5) 4/1/54

Ημερομηνία καταλήψεως σημερινής θέσεως (6) 21/12/9

Μισθός (7) 43020 Κλιμάκιο (8) 42

Μόρφωση 9

Δημοτικό	☐	Γυμνάσιο	☒
Μέσες Τεχνικές Σχολές	☐	Ανώτερες Τεχνικές Σχολές	☐

Σπουδές σε Ανώτατη Σχολή ☐: (10) .....

Μεταπτυχιακές Σπουδές ☐: (11) .....

Διδακτορικές Σπουδές ☐: (10) .....

Ξένες Γλώσσες (12)	Μέτρια	Καλά	Πολύ Καλά
Αγγλική :	☐	☐	☐
Γαλλική :	☐	☐	☐
Γερμανική:	☐	☐	☐
Άλλες :			
_____	☐	☐	☐

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ (13)

Το τμήμα αύτό νά παραμείνει κενό

ΔΙΕΥΘ.	Α. ΜΗΤΡ.	ΕΤΟΣ
33	6071	91

ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟΙ	ΑΤΟΜΑ	%	ΣΥΝΟΛΟΝ ΚΡΙΘΟΜΕΝΩΝ ΑΤΟΜΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ	3	75.00	4.
ΕΤΑΙΡΕΙΑ	30	25.36	116.
ΕΙΔΙΚΟΤΗΣ	30	25.36	116.

ΒΑΘΜΟΣ	ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ	ΕΤΑΙΡΕΙΑ	ΕΙΔΙΚΟΤ
946.00	ΜΕΣΟΣ:	955.00	886.01	886.01
	ΕΛΑΧΙΣΤΟΝ:	946.00	680.00	680.00
	ΜΕΓΙΣΤΟΝ:	966.00	1000.00	1000.00

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΝ ΕΛΑΧΙΣΤΟΝ	0.0
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΝ ΜΕΓΙΣΤΟΝ	1000.00
ΣΥΝΤΕΛ. ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑΣ	0.928

Πρώτος Κριτής (14)

ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΤΣΙΩΝΗΣ

Δεύτερος Κριτής (14)

ΔΗΜΗΤ. ΑΛΕΞ. ΚΑΖΑΝΤΖΗΣ

08 V2

ΚΑ 1* 6 1 0 7 1 3/6

ΚΑ 2* 3 3 7/8

ΚΑ 3* 9 9 9/10

ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ		ΑΝΕΠΑΡΚΗΣ	ΜΕΤΡΙΑ	ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΤΙΚΗ	ΠΟΛΥ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΤΙΚΗ	ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΑ ΚΑΛΗ	
01. Προσωπικότητα	01	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	11
02. Υγεία	02	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	12
03. Συμπεριφορά	03	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	13
04. Έφεση γιά περαιτέρω ανάπτυξη τού άτόμου	04	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	14
05. Πρωτοβουλία	05	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	15
06. Υπευθυνότητα	06	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	16
07. Πειστικότητα	07	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	17
08. Αποφασιστικότητα	08	1☐	2☐	3☐	4☒	5☐	18
09. Αντιληπτική Ικανότητα	09	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	19
10. Δημιουργικότητα	10	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	20
11. Μνήμη	11	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	21
12. Διαίσθηση	12	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	22
13. Κρίση	13	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	23
ΓΕΝΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ							
14. Άφοσίωση στην Εταιρεία	14	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	24
15. Έχεμύθεια	15	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	25
16. Τακτικότητα στήν τήρηση τού ώραρίου έργασίας	16	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	26
ΕΙΔΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ							
17. Συνέπεια στήν παροχή ύπηρεσιών	17	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	27
18. Αποτελεσματικότητα	18	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	28
19. Ικανότητα σχεδιάσεως-έργανώσεως τής έργασίας	19	1☐	2☐	3☐	4☒	5☐	29
20. Συνεργατικότητα	20	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	30
21. Ικανότητα στή γραπτή έκφραση	21	1☐	2☐	3☐	4☒	5☐	31
22. Ικανότητα στήν προφορική έκφραση	22	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	32
ΕΡΓΑΣΙΑΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ							
23. Τάξη πού έπικρατεί στό χώρο έργασίας	23	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	33
24. Ικανότητα διαπαιδάσεως, έλέγχου, καθοδηγήσεως καί άναπτύξεως ύφισταμένων	24	1☐	2☐	3☐	4☒	5☐	34
25. Προθυμία άναλήψεως προσθέτων εύθυνών καί δραστηριοτήτων	25	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	35
26. Δυνατότητα λήψεως έπιτυχών άποφάσεων	26	1☐	2☐	3☐	4☒	5☐	36
27. Έπιτυχία διεκπεραιώσεως ύποθέσεων γιά λογαριασμό τής Εταιρείας	27	1☐	2☐	3☐	4☒	5☐	37
28. Εξέλιξη παραγωγικότητας τής ύπηρεσίας	28	1☐	2☐	3☐	4☒	5☐	38
29. Ικανότητα καταρτήσεως προγραμμάτων	29	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	39
30. Ικανότητα πραγματοποιήσεως προϋπολογισμού	30	1☐	2☐	3☐	4☐	5☒	40

1.3.6. Σελίδες από φύλλο γραπτής αξιολόγησης για την πρόσληψη υπαλλήλου (1981)

Πρόκειται για μια από τις δοκιμασίες για πρόσληψη υπαλλήλου. Η υπογραμμισμένη φράση στο πρωτότυπο

7. - Είχατε καί έχετε φίλους καί φίλες ή άπλῶς γνωστούς καί γνωστές μόνο ; Γιατί ;...Μία...φίλοι...πολύ...διαπλεύσεις...γνωστούς.....
.....

8. - Μετέχετε σέ συλλόγους, συνδέσμους, έταιρεῖες, όργανώσεις, διάφορες άλλες κοινωνικές έκδηλώσεις καί ποιές ;....όχι.....
.....

9. - Στίς έν γένει συναναστροφές σας, τί θέση έχετε ; Παίζετε πρωτεύοντα ρόλο ; ....καμία...φυλακή...δεν...μου...φύλακας...έτσι.....
- Ύπήρξατε ποτέ άρχηγός όμάδας ;.....όχι.....μπασκετικής.....
.....

10. - Έχετε χειραφετηθῆ άπό τούς γονεῖς σας ; (Δηλαδή έχετε άποκτήσει άνεξαρτησία σκέψεως, ένεργειῶν καί άποφάσεων μέσα στήν οίκογένειά σας ;).....ΝΑΙ.....
- Τί σᾶς προσέφερε ἡ χειραφέτηση αὐτή ;Ναί...μερικές...εμπειρίες...γιά
σε μένα γιά δάσκαλα σκεπτικά

11. - Ποιά ίδέα έχετε γιά τό χρῆμα ;...Παρ'...όλο...που...δεν...μου...
...μάθανε...από...εισφορά...μας...σε...σπίτια...πολλά...νομίζω...ότι...χρήματα
από σπίτια

12. - Σᾶς άρέσει ἡ κοινωνική ζωή ἤ ἡ μόνωση ; Γιατί ;.....κοινωνική.....
.....κοινωνική...φυσικά.....όμως.....συμπεριλαμβάνω.....

13. - Κατέχεσθε άπό συναισθήματα κατωτερότητος ;...όχι.....
- Ποιά άκριβῶς ;.....
.....
- Πῶς άντιδρᾶτε ; Τί έχετε πετύχει στό ζήτημα αὐτό ;.....
.....

14. - Έχετε τάξει ένα συγκεκριμένο σκοπό στή ζωή σας καί ποιό ; Νία..
Αξιοπρέπεια καί ίσα δικαιώματα για όλους καί νά ζήσω σαν ελεύθερος άνθρωπος

15. - Στήν έργασία ή στό σπίτι ή στήν έν γένει δραστηριότητά σας, άκολουθεῖτε πιστά τούς κανονισμούς καί τίς όδηγίες πού σᾶς δίνονται ή άναπτύσσετε καί δική σας πρωτοβουλία: Σ' καλάθους σπάει..
.....Σπάνια μόνο αμελώ βαρέα.....

16. - Μπορεῖτε νά άναφέρετε τήν καλύτερη δημιουργική έργασία τῆς ζωῆς σας ;...Όλα Εμφάνιση καί Β. πόρτου.....

17. - Συνηθίζετε νά κρίνετε καί νά έλέγχετε τούς άλλους ; Γιατί ; Όχι.
.....
- Κάνετε αὐτοκριτική ; Γιατί ; Ναι μόνη μου είδα αφήνω ανοιχτό παντζάρι

18. - Ποιές οί θρησκευτικές σας πεποιθήσεις γενικά ; Ότι ο Χριστιανισμός πρέπει καί δεν εφαρμόζεται ποτέ δίνει μία ανακούφιση
- Τί πιστεύετε γιά τήν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ ; Γιά τόν Ἰησοῦ Χριστό ;
Γιά τή δευτέρα Παρουσία ;.....Πρέπει να πάρω μία δύναμη σου ζήλεια δεν καταφέρω ο Θεός αφήνω ελεύθερο
.....
- Πόσες φορές περίπου τό χρόνο πηγαίνετε στήν έκκλησία ;..3...4..
- Ποιά εἶναι ἡ γνώμη σας γιά τούς κληρικούς ;..Πιστεύω ότι
.....Καλοί φίλοι μου Χαμογελαστοί μαλλιά
.....Λίγη ζωηρία.....

19. - Ποιό, κατά τή γνώμη σας, εἶναι τό τελειότερο προτέρημα καί ποιό τό χειρότερο ἐλάττωμα στόν ἄνθρωπο γενικά ;..Η.....Αλήθεια.
.....Η.....Εγωισμός.....

20. - Δέχεσθε σέ περίπτωση πού θά ἦταν δυνατό νά ζῆτε σ'ὅλη σας τή ζωή ἀπό ἕνα καλό ἐπίδομα, χωρίς νά ἐργάζεσθε ; Γιατί ; ΟΧΙ... ...θέλω... συνέχω... νά... δραστηριοποιούμαι... καί... νά... βοηθάω... ο χρόνος μου μέσα στην κοινωνία

21. - Ποιοί κατά τή γνώμη σας, εἶναι οἱ βασικοί παράγοντες πού συντελοῦν στήν εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου ; ....ΑΓΑΠΗ... ΕΡΓΑΣΙΑ... ....ΚΑΙ... ΤΥ... ΘΡΗΣΚΕΙΑ.....

22. - Ποιές ἰδιότητες τοῦ χαρακτήρα σας νομίζετε ὅτι θά σᾶς βοηθήσουν γιά νά πετύχετε στή ζωή σας ; ....ΕΞΥΠΝΑΔΑ... ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ... ....ΣΥΝΕΠΕΙΑ... ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ...

- Ποιά ἐλαττώματα σας νομίζετε ὅτι θά ἀποτελέσουν ἐμπόδιο στήν ἐπιτυχία σας ; ....ΤΟ... ΠΕΡΙΣΣΟ... ΝΑΙ... ΘΑ... ΔΙΟΤΙ... ΔΕΝ... ΒΛΕΠΟΥΝ... ΦΟΡΕΣ... ΜΕ... ΕΧΟΥΝ... ΒΟΗΘΗΣΕΙ.

23. - Θά προτιμούσατε ἕνα πλούσιο καί καθ'ὅλα ἐπιτυχῆ γάμο, ἀπό μιά καλή ἐργασία ; Γιατί ; ΝΑΙ... ΟΜΩΣ... ΕΡΓΑΣΙΑ... ΘΑ... ΕΝΑ ΠΛΟΥΣΙΟ ΓΑΜΟ

24. - Νομίζετε ὅτι ταιριάζει στή φύση τῆς γυναίκας ἡ ἐκτός τοῦ σπιτιοῦ ἐργασία ; ..ΝΑΙ.....

- Πῶς εἶναι δυνατός ὁ συνδυασμός ἐργασίας καί νοικοκυριοῦ ; .... ΘΑ... ΓΙΝΑΙ... ΔΥΝΑΤΟ... ΝΑ... ΠΑΡΕΙ... ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ... ΜΕΡΕΣ... ...ΕΙΝΑΙ... ΠΡΟΒΛΗΜΑ... ΕΞΑΡΤΑΤΑΙ... ΑΠ... ΕΜΕΝΑ.....

- Ἔχετε ἀναλάβει, καμμιά εὐθύνη στή διοίκηση τοῦ σπιτιοῦ σας ; .. ....ΟΧΙ... ΔΕΝ... ΘΕΛΩ... ΑΛΛΑ... .....

1.4. ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

1.4.1. Ο Αριθμός των μηχανών

Το κυρίαρχο ζήτημα στο κλαδικό ευρωπαϊκό συνδικαλισμό της περιόδου, απασχολεί εν μέρει τα ελληνικά συνδικάτα αλλά κυρίως τα δικαστήρια.
Παρατίθενται:

- Εξώδικο επιχείρησης
- Εξώδικο εργάτριας
- Τηλεγράφημα ΓΣΕΕ για το ίδιο Θέμα

Ἐξώδικος δήλωσις μετά προσκλήσεως

Τῆς ἐν Σύρῳ ἐδρευούσης Ἀνων. Ἑταιρείας ὑπό τήν ἐπωνυμίαν "Ὑφαντήριον καί τυποβαφεῖον ἐν Σύρῳ Νέῳ Φαλήρῳ Ν.Δ. Μελισσαρόπουλος καί Ἀδελφοί" ἐκπροσωπουμένης νομίμως

κατά

τήν Ἀντουανέταν Ρουσσουνέλου, ἐργάτιδα τοῦ ἐνταῦθα ἐργοστασίου της.

Παρά τάς ἐντολάς καί ὁδηγίας μου ἀρνεῖσθε νά συμμορφωθῆτε πρός αὐτάς ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς ἐργασίας σας παρ' ἐμοί, ὅλως ἀδικαιολογήτως. Εἰρδικώτερον δέ ἐνῶ πρότερον εἰργάζεσθε τέσσαρα μονά ἐργαλειά, ἐν συνεχείᾳ δέ ἐλλείψει ἐργασιῶν δύο, σήμερον παρά τάς ἐντολάς μου δέν ἀποδέχεσθε νά ἐργασθῆτε τρία ἐργαλειά μονά καίτοιμῶς σοῦ εἶναι γνωστόν, τό σύνηθες εἶναι ὅπως ἑκάστη ἐργάτις ἀσχολεῖται μέ πολύ μεγαλύτερον ἀριθμόν ἐργαλειῶν, ὡς συμβαίνει μέ ὅλας τάς βιομηχανίας. Ἡ τοιαύτη ἀδικαιολόγητος ἄρνησίς σας πρός ἐκτέλεσιν τῆς ἀναπιθεμένης εἰς σέ ἐργασίας ἀποτελεῖ ὡθαίρετον ἀφορμήν ἀπό τῆς ἐργασίας σας. Δι' ὅπερ σοῦ δηλῶ, ὅτι πάσαν ἐφεξῆς ἄρνησίν σου πρός συμμόρφωσιν εἰς τάς δοθείσας ἐντολάς καί ὁδηγίας παρά τῶν τεχνικῶν προϊσταμένων θέλω θεωρήσει αὐτήν, ὡς μονομερῆ ἐξ μέρους σου καταγγελίαν συμβάσεως ἐργασίας καί ἐπομένως λυθείσαν ἐκ μέρους σου τήν σύμβασιν ἐργασίας ἀζημίως τελεί δι' ἐμέ.

Δικ. Κληρ ἐπιδότω ταύτην πρός τήν πρός ἥν ἀπευθύνεται διά τά νόμιμα. Σῦρος τῇ 17 Ἀπριλίου 1958

Ὁ Πληρ. Δικηγόρος

Γ. Θραψιάδης

Ἐλήφθη σήμερον τήν 17-4-58

ΈΞΩΔΙΚΟΣ ΔΗΛΩΣΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΦΥΛΑΞΙΣ

Τῆς Ἀντουανέττας Ρουσουνέλου Ἐργατρίας, κατοίκου Σύρου

Κ α τ ά

Τῆς ἐν Σύρῳ Α.Ε.Φ.Δ. Βελισσαρόπουλος καὶ Ἀδελφοῦ

Ἀποκρούσα τὰ ὅσα ἐν τῇ ἀπὸ 17/4/58 ὑμετέρα οἰλωσι ἐπικαλεῖσθε οἰηλῶ σχετικῶς τὰ κάτωθι;

1) Οὐδέποτε ἠργαζόμην τέσσαρα μονὰ ἀργαλειὰ ἀδυνατῶ οὔτε καὶ σήμερον ν' ἀναλάβω τὴν συντήρησίν των διότι τοῦτο εἶναι ἀνώτερον τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεών μου.

2) Εἶμαι ὅμως πρόθυμος νὰ ἐκτελῶ προθύμως πᾶσαν ἐργασίαν ἐν τῷ κατ' ὑμᾶς ἐργαστασίῳ ἐφ' ὅσον αὐτὴ οὐδέν ποτὲ ὑπερέβαινε τὰ ὅρια τῆς συμπεφωνημένης ἐργασίας ἣν ἐκτελῶ ἀπὸ τῆς προσλήψεώς μου εὐσυνειδήτως καὶ προθύμως

3) Δὲν παραλείπω νὰ καταστήσω ὑμῖν γνωστόν, ὅτι περαιτέρω ἐμμονή ὑμῶν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν προσθέτων ἐργασιῶν καθ' ὑπέρβασιν τῶν συνήθως ἐπιλουμένων θεσμῶν νὰ θεωρηθῇ ὡς καταγγελία τῆς ἐργασιακῆς σχέσεως ὑπ' ἀντιδότητι ὑμῶν διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν ὅμως τῆς ὑποίας θέσεων δυνάμει τῶν σχετικῶν ἰσχυουσῶν διατάξεων νὰ μοῦ καταγγείλετε ἐγγράφως ταύτην καὶ νὰ προβῆτε συγχρόνως εἰς τὴν καταβολὴν τῆς νομίμου ἀποζημιώσεως.

Δικαστικὸς κλητὴρ ἐπιδότω ταύτην πρὸς τὴν ἣν ἀπευθύνεται πρὸς γνῶσιν της καὶ διὰ τὰς νομίμους συνεπείας.

Σύρος τῇ 21-4-58

Ἡ Δηλοῦσα

Ἀντουαννέρα Ρουσουνέλου

Ἀριθμός 3917.-

Ἀποδεικτικόν.

Ἐν Ἑρμουπόλει Σύρου σήμερον τὴν εἰκοστὴν πρώτην (21) τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου χιλιοστοῦ ἐννεακοσιοστοῦ πεντηκοστοῦ ὀγδόου (1958) ἔτους, ἡμέρας ἑβδομάδος Δευτέραν καὶ ὥραν 1 μ.μ. ὁ παρὰ τῷ Πρωτοδικείῳ Σύρου οἰκ. Κλητὴρ Παναγιώτης Ν. Ἀνύσιος, τῇ ἐγγράφῳ παραγγελίᾳ τῆς ἐνώπιος οἰκείας οἰηλόσεως Ἀντουαννέτας Ρουσουνέλου, ἐργατρίας, κατοίκου Σύρου μετέβην καὶ ἐπέδωσα ...πρὸς τὸν κ. Ἰωάννην Θανόπουλον, Διευθύνοντα τὴν τῆς καθ' ἧς ἐν Σύρῳ Α.Ε.Φ.Δ. Βελισσαρόπουλος καὶ Ἀδελφοί, τὴν ἐπιοῦσαν 21 Ἀπριλίου 1958 ἐξώδικον οἰλωσιν καὶ ἐπιφύλαξιν τῆς ἀνωτέρω οἰηλόσεως, ἔχουσα ἐν ἀντιγράφῳ ὡς ἄνω.- Καὶ ἐς ὅσα ἔχει.-

3988

25/4/58

ΤΗΛΕΡΡΑΦΗΜΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΕΝΤΑΥΘΑ

ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΟΜΕΘΑ ΕΝΤΟΝΩΣ ΔΙΟΤΙ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ Θ.ΒΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥ ΣΥΡΟΥ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΝΟΜΟΝ ΕΠΙΒΑΛΛΕΙ ΥΦΑΝΤΡΙΑΣ ΠΡΟΣΘΕΤΟΝ ΕΡΓΑΣΙΑΝ ΕΠΙ ΠΛΕΟΝ ΙΣΤΟΥ ΣΤΟΡ ΑΡΝΟΥΜΕΝΩΝ ΕΡΓΑΤΡΙΩΝ ΤΟΙΑΥΤΗΝ ΕΞΟΥΘΕΝΩΣΙ ΚΑΙ ΑΠΑΝΘΡΩΠΟΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΙΝ,ΚΑΤΑΓΓΕΛΔΙ ΣΥΜΒΑΣΙΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟΡ ΠΑΡΑΚΑΛΟΥΜΕΝ ΕΠΕΜΒΗΤΕ ΠΡΟΣ ΑΠΟΤΡΟΠΗΝ ΔΙΑΤΑΡΑΞΕΩΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΩΝ ΑΡΜΟΝΙΚΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.-

ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ

ΜΑΚΡΗΣ

1.4.2. Οργανόγραμμα ΒΕΛΚΑ Πειραια, δεκαετία '80 (απόσπασμα)

1.4.3. Απόσπασμα κατάστασης Προσωπικού Εργοστασίου Ένδυσης, 1983

16ο ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΟΝ ΤΜΗΜΑ

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ

Δ/νσης ΑΝΔΡΙΑΝΗΣ ΣΑΜΟΣΙΝΗΣ

Προσωπικού καί ὡρῶν ἐργασίας τοῦ ἐκί τῆς ὁδοῦ ΡΟΔΟΥ 187 & ΣΕΡΙΝΟΥ 5 κειμένου καταστήματος

Δ/νσις κατοικίας του ΔΑΚΗΑΛΟΥΣ 51-ΝΙΚΑΙΑ.

ΣΕΠΤΩΜΒΡΙΑ 1983 ἐπό τήν ἐπωνυμίαν ASICS TIGER HELLAS ΕΠΕ

α/α	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ	Ὄνομα πατρός	Ἡλικία	Εἰδικότης	Οἰκογ. κατάστασις Ἔγγαμος	Τέκνα	Χρονολογία προσλήψεως	Προϋπηρεσία	Ἀποδοχαί	Ἔκθεσις ἀκριβείας	Ὧραι ἐργασίας	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
1.	ΤΣΑΜΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΦΩΤΙΟΣ	29	ΥΠΟΨΩΣΤΗΣ	ΟΧΙ	-	24-2-83	6 ΕΤΗ	14930		7 - 15.5	ΔΕΥΤΕΡΑ-ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ
2.	ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ ΛΕΜΟΝΙΑ	ΙΩΑΝΝΗΣ	23	ΕΡΓΑΤΡΙΑ-ΔΙΑΚΟ	ΝΑΙ	1	1-4-83	3 ΕΤΗ	1220			
3.	ΛΙΑΚΑΤΣΑ ΜΑΓΔΑ	ΒΑΣΟΣ	18	" "	ΟΧΙ	-	26-8-83	-	1110			
4.	ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗ ΕΥΓΕΝΙΑ	ΑΝΔΡΕΑΣ	23	ΕΡΓΑΤΡΙΑ-ΣΝΔ	ΟΧΙ	-	17-3-83	1 ΕΤΟΣ	1330			
5.	ΝΙΚΑ ΑΛΙΚΗ	ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ	19	" "	ΟΧΙ	-	1-4-83	-	1220			
6.	ΚΑΤΣΟΥ ΒΙΡΓΙΝΙΑ	ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ	23	" "	ΟΧΙ	-	4-4-83	3 ΕΤΗ.	1330			
7.	ΗΛΙΟΔΟΝ ΑΝΝΑ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ	25	" "	ΝΑΙ	2	2-3-83	5 ΕΤΗ.	1330			
8.	ΝΟΜΙΚΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ	ΑΧΙΛΛΕΑΣ	22	" "	ΝΑΙ	-	5-4-83	4 ΕΤΗ.	1330			
9.	ΜΑΡΤΖΑΚΗ ΔΗΜΗΤΡΑ	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ	24	" "	ΟΧΙ	-	26.7.83	5 ΕΤΗ	1220			
10.	ΜΠΑΚΑΛΑΤΣΗ ΕΛΕΝΗ	ΑΝΤΩΝΙΟΣ	20	" "	ΟΧΙ	-	26.7.83	1½ ΕΤΗ	1220			
11.	ΤΣΙΠΟΥΡΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ	30	ΣΙΔΗΡΑΣ	ΝΑΙ	-	26.7.83	-	1360			
12.	ΜΕΞΑ ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ	ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ	22	ΣΙΔΗΡΑΣ ΣΤΕΓ	ΟΧΙ	-	23-5-83	2 ΕΤΗ	1330			
13.	ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ	ΧΡΗΣΤΟΣ	30	" "	ΝΑΙ	2	4-4-83	-	1330			
14.	ΜΑΡΤΖΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ	ΠΑΝΑΓΙΩΤ	27	ΣΙΔΗΡΟΣΤΟΙΧ	ΝΑΙ	1	10 8 83	2 ετη	1440			
15.	ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ ΑΙΚΑΤ.	ΑΝΔΡΕΑΣ	58	ΣΙΔΗΡΟΣΤΟΙΧ	ΝΑΙ	-	11 5 83	10 ΕΤΗ	1330			
16.	ΠΑΠΑΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	21	ΜΕ ΑΝΕΒ	ΟΧΙ	-	4-4-83	-	1270			
17.	ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΝΑ	ΧΡΗΣΤΟΣ	18	" "	ΟΧΙ	-	5-4-83	3,5 ΕΤΗ	1270			
18.	ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑ	ΧΡΗΣΤΟΣ	18	" "	-	-	11 8 83	1 ΕΤΟΣ	1110			
19.	ΜΟΥΣΑΛΙΑΤΟΠΟΥΛΟΥ ΑΘΗΝΑ	ΘΩΜΑΣ	18	ΕΡΓ. ΑΝΘ	ΟΧΙ	-	23 8 83	-	1110			
20	Παπαδημητρίου Φρόσω	Γεώργιος	20	" "	-	-	31.10.83	-	1110			
21	ΔΟΥΚΑ ΔΕΣΠΟΙΝΑ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ	19	-	ΟΧΙ	-	7.6.83	-	1110			
22.	ΠΑΛΛΑΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ ΓΑΡ	ΙΩΑΝΝΗΣ	31	" "	ΝΑΙ	2	1-4-83	12 ΕΤΗ	1440			

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31/10/1983

Ὁ Διευθυντής ἤ Ἐργοδότης

ASICS TIGER HELLAS E.P.E.
ΑΘΗΝΑΙ ΣΕΡΙΝΟΥ 5

Ἐν _____ τῇ _____ 198__

Ὁ Ἐπιθεωρητής Ἐργασίας

1.4.4. Απόσπασμα εσωτερικού κανονισμού εργασίας, Εργοστασίου Ένδυσης

ἐμπιστευτικῆς πληροφορίας, προσωπικοῦ ἢ ἐπαγγελματικοῦ χαρακτῆρος, ἀφορῶσαν τὴν ἑταιρείαν ἢ τὸ προσωπικὸν ἢ τῆς ὁποίας ἔλαβεν γνῶσιν λόγῳ τῆς παρὰ τῇ ἑταιρείᾳ ὑπηρεσίας του.

2.— Πᾶς ἐργαζόμενος ὑποχρεοῦται νὰ τηρῇ ἀπόλυτον ἐχεμύθειαν ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς ἑταιρείας καὶ τοῦ ἐργοστασίου της, ἐπὶ τῶν χρησιμοποιουμένων μεθόδων καὶ συστημάτων καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ἐν τῇ ἐπιχειρήσει ἢ ἐν τῷ ἐργοστασίῳ περιστατικῶν καὶ νὰ μὴ παρέχῃ σχετικὰς πληροφορίας πρὸς πρόσωπα ἐκτὸς τῆς ἐπιχειρήσεως ἢ ἀναρμόδια.

3.— Τὸ προσωπικὸν ὀφείλει νὰ ἀποφεύγῃ πᾶν δ,τι δύναται νὰ ἐπισύρῃ εἰς βάρος του τὰς ἐκ τοῦ νόμου περὶ ἀθεμίτου ἀνταγωνισμοῦ ἢ ἐκ τῶν σχετικῶν διατάξεων τοῦ Ποινικοῦ Κώδικος κυρώσεις.

Ἄρθρον 43

ΕΦΕΥΡΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ

1.— Ἐφευρέσεις, ἐπιτεύξεις καὶ νέαι μέθοδοι ἐπιτυγχανόμεναι ὑπὸ ἐργαζομένων κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας των, ἀποτελοῦν ἰδιοκτησίαν τῆς ἑταιρείας.

2.— Ὁ ἐργαζόμενος ὑποχρεοῦται νὰ ἀνακοινώσῃ ταύτας εἰς τὴν ἑταιρείαν παρὰ τῆς ὁποίας δικαιοῦται νὰ λάβῃ τὴν κατὰ τὸ ἄρθρον 668 τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εὔλογον ἀποζημίωσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

ΑΠΑΓΟΡΕΥΤΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Ἄρθρον 44

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΕΙΣ

Ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς ἐργαζομένους:

α) ἡ ἀπασχόλησις ἐν γένει εἰς ἐργασίας πέραν τῶν ἑκάστοτε ἀνατιθεμένων,

β) ἡ παρακώλυσις συναδέλφων κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας των,

γ) αἱ ἀσκοπο: συζητήσεις κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐργασίας, ὡς καὶ ἡ

διανομὴ ἢ ἀνάρτησις παντὸς εἴδους ἐγγράφων ἢ εἰκόνων εἰς τοὺς χώρους τῆς ἐπιχειρήσεως,

δ) ἡ ἀνάγνωσις ἐφημερίδων ἢ περιοδικῶν, τὸ γευματίζειν καὶ τὰ ἀσθμάτων διάλειμμα κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐργασίας,

ε) ἡ ὀργάνωσις συγκεντρώσεων ἐντὸς τῶν χώρων τῆς ἐπιχειρήσεως ἄνευ ἀδείας τῆς διευθύνσεως,

στ) ἡ γραφὴ ἢ σχεδίασις ἐπὶ τῶν τοίχων, τῶν μηχανημάτων καὶ τῶν πάσης φύσεως ἀντικειμένων τῆς ἑταιρείας,

ζ) πᾶσα ἀνυπακοὴ πρὸς ἀνωτέρους, ἄρνησις ἢ παράλειψις ἐκτελέσεως ἁρμοδίως ἀνατεθειμένης ἐργασίας καὶ γενικῶς πᾶσα ἐνέργεια δυναμένη νὰ βλάψῃ ἢ νὰ διαταράξῃ τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τῆς ἐπιχειρήσεως.

Ἄρθρον 45

ΤΑΞΙΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΤΟΠΟΝ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1.— Ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς ἐργαζομένους καὶ εἰς τοὺς χώρους τῆς ἐργασίας:

α) ἡ εἰσαγωγὴ καὶ χρῆσις παντὸς εἴδους οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν,

β) τὰ συρίγματα, αἱ ὕβρεις καὶ αἱ φωναχαί,

γ) αἱ χειροδικίαι ἐν γένει καὶ αἱ ἄσεμνοι χειρονομίαι,

δ) ἡ ἀνάρτησις, ἐπικόλλησις ἢ τοποθέτησις παντὸς ἀντικειμένου ἐπὶ τῶν μηχανῶν καὶ γενικῶς εἰς τοὺς χώρους τῆς ἐργασίας, ὡς εἰκόνων, ἐνδυμάτων, σκευῶν, καθρεπτῶν κ.λπ., ἐκτὸς ἐὰν ὑφίσταται σχετικὴ ἄδεια τῆς διευθύνσεως,

ε) ἡ χάραξις ὀνομάτων, ψηφίων ἢ παραστάσεων ἐπὶ μηχανημάτων, ἐπίπλων, θυρῶν, παραθύρων καὶ γενικῶς ἐπὶ παντὸς πράγματος τῆς ἑταιρείας,

στ) ἡ χρῆσις πάσης φύσεως μουσικῶν ὀργάνων, ραδιοφώνων καὶ ἄλλων συσκευῶν ἀναπαραγωγῆς ἤχου, ἐκτὸς ἂν ἐδόθη ἄδεια τῆς διευθύνσεως.

2.— Αἱ κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀπαγορεύσεις ἰσχύουν τόσον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας, ὅσον καὶ καθ' οἱανδήποτε ἄλλην ὥραν.

1.4.5. Πίνακας ελάχιστης παραγωγικότητας δοκιμαστικής περιόδου (ένδυση)

Μέσα σε 9 εβδομάδες η δοκιμαζόμενη γαζώτρια έπρεπε να καταφέρει το όριο των 480 παραγωγικών λεπτών

ΚΑΤΑΤΑΤΟΝ ΟΡΙΟΝ ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΑΠΟ 25.1.1983

Εβδομάς	ΔΕ - ΠΕΜΤ.	Παρασκευή	Επτά ανά εβδομάδα	β' Ημερησίως
1	170	160	840	168
2	200	190	990	198
3	240	235	1195	239
4	280	275	1395	279
5	315	305	1565	313
6	355	345	1885	377
7	400	385	1985	397
8	440	425	2025	405
9	485	460	2400	480

Ελεύθερο Άκκόρτ Ελεύθερο Άκκόρτ

1.4.6. Κουπόνια «παραγωγικότητας»

Δείγμα των κουπονιών και της καρτέλας που επικολλούνται ως αποδεικτικά των εκτελεσθέντων παραγωγικών λεπτών.

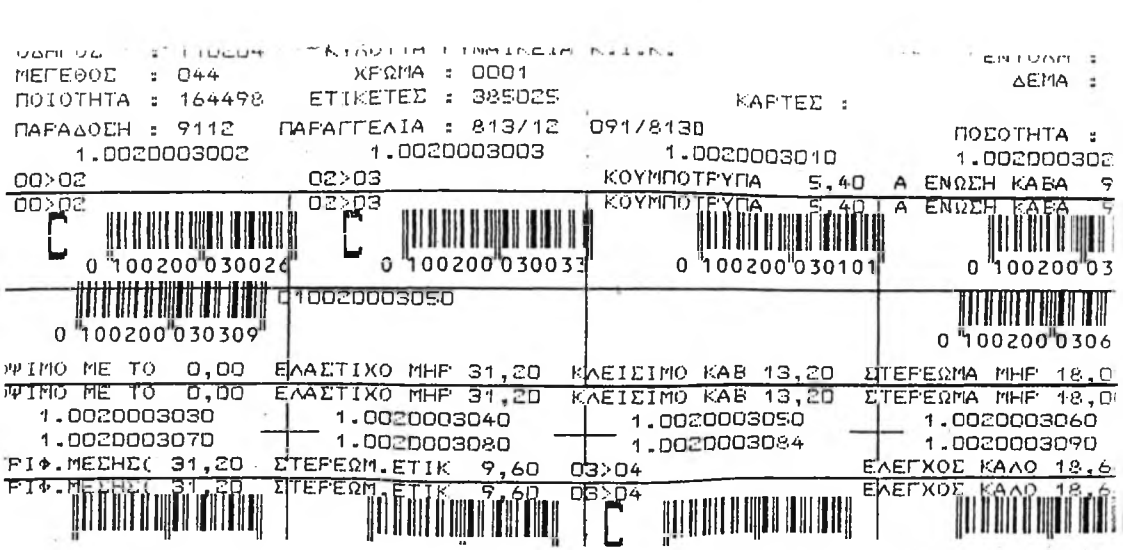

ΣΙΣΣΕΡ ΠΑΛΛΑΣ Ε.Π.Ε.

ΚΑΡΤΕΛΛΑ ΗΜΕΡΗΣΙΑΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

κουπόνι εργαζομένου

Είσοδος :

Έξοδος :

Βάρδια :

Ημερομηνία :

Σύνολο Κουπονιών :

Τμήμα Αρ. Μηχανής Κουπόνι	Τμήμα Αρ. Μηχανής Κουπόνι	Τμήμα Αρ. Μηχανής Κουπόνι

1.5. Η ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΟ ΒΟΛΟ

1.5.1. Η δικαστική απόφαση έγκρισης της επαν-ίδρυσης του Συλλόγου Ραπτών Εργατών Βόλου (1918)

Υπερ. 64.

Το Δικαστήριον ἔχει ἐνώπιον του τὴν ἀγωγὴν τοῦ ἐνάγοντος κ. Δημητρίου Χρήστου Καραπαναγιώτου Προεστῶτος Κοινότητος Ἀγίου Προκοπίου ἐπαρχίας Λεμεσοῦ κατοίκου Λεμεσοῦ κατὰ τῶν ἐναγομένων κ.κ. Ἀβραὰμ Βασιλείου Παφίτου καὶ 20 ἄλλων διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 28 τῆς 20ῆς Μαρτίου 1918 ἐνδικτου ἀναφερομένης ἀγωγῆς ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ ἐνάγων ἀναφέρεται ὡς ἐκπροσωπῶν τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Ἁγίου Προκοπίου καὶ ἐν τῇ ἰδιότητι ταύτῃ ἐνάγει τοὺς ἐναγομένους ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὗτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1914 μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1917 ἐκαρποῦντο ἀνὰ ἔτος ἀπὸ τὰ ἐν τῇ ἀγωγῇ ἀναφερόμενα κτήματα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἁγίου Προκοπίου ἀνευ ἀδείας καὶ ἄνευ καταβολῆς τινος ἐνοικίου πρὸς τὴν ἐνάγουσαν Ἐκκλησιαστικὴν Ἐπιτροπὴν καὶ ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω ἐνάγει αὐτοὺς ἐνώπιον τοῦ Δικαστηρίου τούτου ἵνα ἐπιδικασθῇ ὑπὲρ αὐτῆς ἡ ἀξία τῶν καρπῶν τῶν ἀναφερομένων ἐν τῇ ἀγωγῇ κτημάτων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1914 μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1917 ἀνερχομένη εἰς τὸ ποσὸν τῶν £ 1.000 ἢ ὅ,τι ἄλλο ποσὸν ἐκρίνῃ τὸ Δικαστήριον.

Τοῦ αὐτοῦ ἐνάγοντος Κυπριανοῦ Χρήστου Καραπαναγιώτου Προεστῶτος Κοινότητος Ἁγίου Προκοπίου ἐπαρχίας Λεμεσοῦ κατοίκου Λεμεσοῦ κατὰ τῶν ἐναγομένων κ.κ. Ἀβραὰμ Βασιλείου Παφίτου καὶ 20 ἄλλων διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 29 τῆς 20ῆς Μαρτίου 1918 ἐνδικτου ἀναφερομένης ἀγωγῆς ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ ἐνάγων ἀναφέρεται ὡς ἐκπροσωπῶν τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Ἁγίου Προκοπίου καὶ ἐν τῇ ἰδιότητι ταύτῃ ἐνάγει τοὺς ἐναγομένους ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὗτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1914 μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1917 ἐκαρποῦντο ἀνὰ ἔτος ἀπὸ τὰ ἐν τῇ ἀγωγῇ ἀναφερόμενα κτήματα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἁγίου Προκοπίου ἀνευ ἀδείας καὶ ἄνευ καταβολῆς τινος ἐνοικίου πρὸς τὴν ἐνάγουσαν Ἐκκλησιαστικὴν Ἐπιτροπὴν καὶ ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω ἐνάγει αὐτοὺς ἐνώπιον τοῦ Δικαστηρίου τούτου ἵνα ἐπιδικασθῇ ὑπὲρ αὐτῆς ἡ ἀξία τῶν καρπῶν τῶν ἀναφερομένων ἐν τῇ ἀγωγῇ κτημάτων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1914 μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1917 ἀνερχομένη εἰς τὸ ποσὸν τῶν £ 1.000 ἢ ὅ,τι ἄλλο ποσὸν ἐκρίνῃ τὸ Δικαστήριον.

Τοῦ αὐτοῦ ἐνάγοντος διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 14 τῆς 4ης Φεβρουαρίου 1918 πρὸς τοὺς ἐναγομένους τοῦτο εἰδικώτερον ἐνδικτῳ ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1914 μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1917 ἀμφισβητοῦσι τὴν ἐνάγουσαν ὡς πρὸς τὴν κυριότητα τοῦ ἀγροῦ τοῦ ἀποκαλουμένου "Ἀμπέλι" καὶ ἄλλων ἀγρῶν τοῦ ἐνάγοντος "Ράσα τῆ χρυσῆ βρύσῃ" καὶ "Μιχαηλίδι" καὶ ἐπιφέρουσαι ἐπ' αὐτῶν ζημίαν ἐκ £ 28 τὸν χρόνον μέχρι καὶ τοῦ ἀριθ. 281 βάσει τοῦ ὁποίου ἐνδικτου ἀξιοῦσιν ὅπως τὸ ἐνάγον Ἐκκλησιαστικὸν Ἵδρυμα ἐξέλθῃ τῆς ἐνάγουσης ἐν τῇ ἐξαιρέσει καὶ ἐπιτρέψῃ βεβαίωσιν ἢ ἀναγνώρισιν ἐν τῇ μέσῃ διαταγῇ ἀποκλειστικῶς μικτοῦ κυριότητος ἐπὶ τῶν ἐν τῇ ἀγωγῇ ἀναφερομένων κτημάτων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπ' ἀριθμ. 281 ἐκκρεμοῦς ἐν τῷ Δικαστηρίῳ τούτῳ ἀγωγῆς.

1.5.2. Οι δικαστικές αποφάσεις για την αναγνώριση των σωματείων: «Σωματείον υφαντριών και νηματεργατριών Βόλου» και «Σύλογος υφαντών και υφαντριών μαλλίνων Βόλου»

Η πρώτη σελίδα της απόφασης, για την αναγνώριση του ιστορικού, αμιγούς γυναικείου κλαδικού σωματείου στο Βόλο και η πρώτη σελίδα της αναγνώρισης του δεύτερου σωματείου στα μάλλινα. (Πρ. Βόλου 1918)

Αριθ. 304. —

Τὸ Δικαστήριον ἐπὶ τῆς Νέας Ἐπαρχιακῆς
Περιφερείας Πρωτοδικῶν

Συνεστάθη εἰς τὴν δημοσίαν συνεδρίασιν αὐτοῦ τὴν 21 Αὐγούστου 1918, ἐν ᾗ παρῆσαν οἱ Δικαστὴς Ἐπαρχιακὸς Πρόεδρος Δημ. Καλογεράκης καὶ οἱ ὑπογεγραμμένοι τοῦ Δικαστηρίου ἐν τῇ ἀριθμοῦ ἐπαρχιακῶν Δικαστῶν, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἐπαρχιακοῦ Προέδρου, πρὸς δικάσιμον ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Δικαστηρίου ταύτης ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σταδίου ἀριθ. 5 ὑπὸ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἐπαρχιακοῦ Δικαστηρίου τούτου ὑπ' ἀριθ. 1918 ἐκδοθεῖσαν ἐπὶ τῆς ἐνώπιον αὐτοῦ ἐκκρεμοῦς ἀγωγῆς τοῦ ἐνάγοντος ἐν τῇ Νέᾳ Ἐπαρχιακῇ Περιφερείᾳ κατοίκου Σταδίου ἀριθ. 5 Ἐμμανουὴλ Ἀθ. Κουτσαρίτη κατὰ τοῦ ἐναγομένου ἐν τῇ αὐτῇ Περιφερείᾳ κατοίκου Σταδίου ἀριθ. 7 Ἐμμανουὴλ Ἀθ. Κουτσαρίτη κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀγωγῆς τοῦ ἐνάγοντος ἐν τῇ Νέᾳ Ἐπαρχιακῇ Περιφερείᾳ κατοίκου Σταδίου ἀριθ. 5

1.5.3. Η γυναικεία διοίκηση του κλαδικού σωματείου του 1922

Αναφέρονται τα ονόματα:

1. Ασημώ Κλώνου
2. Αργυρ. Χριστοδούλου
3. Χαρίκλεια Τσάντου
4. Ελένη Κόκκαλη
5. Ελένη Κουφιδάκη
6. Κατίνα Οικονόμου
7. Χρυσάνθη Κρικκέλη
8. Αρχοντή Γρυντώνη
9. Δέσποινα Τύντη

Δημοτικὸν γραφεῖον Κ. Γαστούνης

Γραμματέως & παραλογρέως Θέρμου

Κατάστασις τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸν ἀνωτέρω δῆμον ἀπὸ διαφόρους λόγους

Α/Α	Ὀνοματεπώνυμον	Πατρώνυμον	Ἐπάγγελμα	Κατοικία	Σημείωσις ἐπὶ τοῦ ποσοῦ	Παρατηρήσεις
1	Δημήτριος Χρήστου	Πρωτόπαπας	Ἱερεὺς	Θέρμον	Ἐξ ἐπιτροπῆς τῆς Κοινότητος	Δίδουσιν ἐπὶ τοῦ ἐτησίου φόρου ἐκκλησιαστικῶν ὑφασμάτων καὶ περιστρεφομένων εἰκόνων ὧν χειροτονοῦνται οἱ ἀνδριάντες μόνον διὰ σχηματισμὸν μόνον τοῦ δ' ἐνδιαφ.
2	Ἀγγελ. Δουκοδήμου	Δημητρόπουλος	〃	〃	〃 Δικῆς ἐμπιστοσύνης	
3	Χαρίκλεια Τσάντου	Κυβερνιάδου	〃	〃	Ἐξ ἐπιτροπῆς τῆς Κοινότητος	
4	Ἐλένη Κόκκορη	Ταρσιάς	〃	〃	Ἐπιτρόπου Δημητρίου Χρήστου	
5	Ἐλένη Καναδιάκη	Κυριακοῦ	〃	〃	Ἐπιτροπῆς Ἐκκλησιαστικῶν	
6	Ἀκτίνα Θεοπέμπου	〃	〃	〃	Ἐξ ἐπιτροπῆς τῆς Κοινότητος	
7	Δημοκλῆς Χριστόπ.	〃	〃	〃	Κοινοτικοῦ Ἐμπιστεύτου	
8	Ἀγγελικὴ Γρηγορίου	〃	〃	〃	Δήμου - Κοινοτικοῦ	
9	Θεόδωρος Τσάκη	〃	〃	〃	Κοινοτικοῦ Ἐμπιστεύτου	

Τὸ Θέρμον τῇ 10 Ἰουλίου 1924

Ὁ Πρόεδρος
Δούκας Χρήστου

Ὁ Δημ. Γραμματεύς
Χαρίκλεια Τσάντου

1.5.4. Η επιθεώρηση εργασίας διαλύει το σωματείο των υφαντριών επισημαίνοντας τον κομμουνιστικό κίνδυνο (1934)

Πρόκειται για το γυναικείο σωματείο που παραθέσαμε την αναγνώριση του το 1918

Ἑλληνική Δημοκρατία

Ἐπιθεώρησις Ἐργασίας Στ΄ Περιφερείας

Ἀριθ. Πρωτ. 559 Ἐν Βόλῳ τῇ 22 Μαΐου 1934

Πρός τόν κ. Πρόεδρον Πρωτοδικῶν Βόλου

Ἐνταῦθα

Λαμβάνομεν τήν τιμήν νά γνωρίσωμεν ὑμῖν, ὅτι τά σωματεῖα, τίνα ἀναγράφονται εἰς τόν συνημμένον πίνακα ἀπό πολλῶν ἐτῶν εὑρίσκονται εἰς τελείαν ἀφάνειαν. Παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, ὅπως εὐαρεστούμενοι ἐνεργήσητε τά δέοντα πρός διάλυσιν τῶν σωματείων τούτων συμφώνως πρός τό ἄρθρον 82 καί 85 τοῦ ἀπό 20 Μαΐου 1932 Ν/τος "Περί ἐπαγγελματικῶν σωματείων...". Δέν παραλείπομεν νά γνωρίσωμεν πρός ὑμᾶς, ὅτι διάφορα κομμουνιστικά στοιχεῖα, ἐπειδή εὑρίσκουν κωλύματα εἰς τήν σύστασιν νέων σωματείων προβαίνουσιν εἰς ἀνασύστασιν τῶν παλαιῶν καί δι' αὐτόν τόν λόγον τοῦτον θεωροῦμεν σκόπιμον τήν διάλυσιν των.

Ὁ Ἐπιθεωρητής Ἐργασίας

(Τ.Σ.) Ὑπογραφή δυσανάγνωστος

Πίναξ διαλυτέων σωματείων

Ἐκκλησιαστικῆς Ἀδελφότητος Παναγίας Ἐλεούσης Βόλου

Ἀκριβές ἀντίγραφον

Ἐν Βόλῳ τῇ 26 Φεβρουαρίου 1935

Ὁ Δικ. Γραφεύς

Καραμανιάδου

1.5.5. Καταστατικό του κλαδικού σωματείου 1936

Παρατίθεται η πρώτη σελίδα. Πρόκειται για σωματείο που ανήκει στα «Ανεξάρτητα» και θα πρωτοστατήσει στα αιματηρά γεγονότα του 1936

ΕΝΩΣΙΣ ΕΡΓΑΤΩΝ ΕΡΓΑΤΡΙΩΝ ΚΑΛΤΣΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΒΟΛΟΥ

Κ Α Τ Α Σ Τ Α Τ Ι Κ Ο Ν

Α' ΕΚΡΥΞΙΣ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ

Ἄρθρον 1ον

Ἱδρύεται ἐν Βόλῳ Ἐπαγγελματικόν Σωματεῖον Ἐργατῶν καὶ ἐργατριῶν Καλτσοϋφαντουργῶν Βόλου ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν "ΕΝΩΣΙΣ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΡΙΩΝ ΚΑΛΤΣΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΒΟΛΟΥ" μὲ ἕδραν τὸν Βόλον.-

Ἄρθρον 2ον

Σκοπὸς τῆς Ἑνώσεως εἶναι ἡ ἐξυπηρέτησις τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων τῶν μελῶν αὐτῆς, ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀλληλεγγύης μεταξὺ τῶν καὶ ἡ διὰ παντὸς μέσου ἀνύψωσις τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου αὐτῶν.-

Β' ΜΕΛΗ - ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ - ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ

Ἄρθρον 3ον

Μέλη τῆς Ἑνώσεως δύνανται νὰ ἐγγραφῶσι ἅπαντες οἱ ἐργάται καὶ ἐργάτριαι, οἱ ἐργαζόμενοι εἰς τὰ ἐργοστάσια ὑφαντουργίας, νηματουργίας, μεταξουργίας καὶ εἰς πᾶν ἄλλο ἐργοστάσιον ἢ ἐργαστήριον σχέσιν ἔχον μὲ τὴν ὑφαντουργίαν, ἀνεξαρτήτως ἡλικίας καὶ ἰδιοκτησίας, ἐφ' ὅσον συμπαντρώνουν τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου περὶ Σωματείων ὁριζόμενα πρόσωπα.-

Ἄρθρον 4ον.-

Ἅπαντα τὰ μέλη ἀνεξαρτήτως φύλου καὶ θρησκεύματος ἔχουν τὰ αὐτὰ δικαιώματα ἤτοι α) ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι, ἐφ' ὅσον ἔχουν τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου περὶ Σωματείων προσόντα, εἰς τὰ διάφορα σώματα, (Συνελεύσεις, Διοικήσεις, συνδιασκέψεις, συνέδρια κ.λ.π.) νὰ ζητοῦν τὴν ἐφαρμογὴν τῶν διαφόρων σκοπῶν τῆς Ἑνώσεως καὶ νὰ ἐλέγχουν τὰς πράξεις τῶν διοικούντων β) ἕκαστον μέλος δύναται νὰ ἀποχωρήσῃ κατόπιν γραπτῆς αἰτήσεως πρὸς τὴν Διοίκησιν τῆς Ἑνώσεως, καταβάλλον συγχρόνως καὶ τὰς συνδρομὰς ὁλοκλήρου τοῦ τρέχοντος ἔτους. Δύναται δὲ νὰ ἀπενεχθῇ ὁμοφώνως τῷ νόμῳ, κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως.-

Ἄρθρον 5ον

Ὁ συστηματικῶν τὰ κατὰ τὸ ἄρθρον 3ον προσόντα καὶ ἐπιθυμῶν νὰ γίνῃ μέλος τῆς Ἑνώσεως ὑποβάλλει πρὸς τοῦτο αἴτησιν εἰς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον καὶ μετὰ τῆς δηλώσεως ὅτι ἀποδέχεται τὸν σκοπὸν τοῦ Σωματείου. Ἐπὶ τῆς αἰτήσεως ἀποφαίνεται τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον, εἰς ἐξαιρετικὰς δὲ περιστάσεις καὶ ὅταν ἤθελε παραστῇ ἀνάγκη ἡ Γενικὴ Συνέλευσις.-

Ἄρθρον 6ον.-

Τὰ μέλη τῆς Ἑνώσεως κατὰ βάλλοντας δικαίωμα ἐγγραφῆς

1.5.6. Συλλογική Σύμβαση Εργασίας ραφείων

Η πρώτη σελίδα της σύμβασης. Εμφανίζεται η διάκριση των καταστημάτων στα οποία αντιστοιχούν διαφορετικές κατηγορίες αμοιβών.

ΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΙΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
ΙΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ

ρωτ.

Ἐν Βόλῳ τῇ 193

ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΒΑΣΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ἐν Βόλῳ σήμερον τῇ 12 Ἰουλίου 1937 ἐν ταῖς Γραφείοις τῆς Ἐπιθεωρήσεως Ἐργασίας καὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἐπιθ. Ἐργασίας κ. Χαραλ. Παπασπυρόπουλου οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι 1) Λασέρ Φρετζῆς 2) Φιλ. Χριστοδούλου 3) Δημ. Βασιλειάδης 4) Στέφανος Φεύγας 5) Κων. Παντούλης ἀντιπρόσωποι τοῦ Συνδέσμου Ραπτῶν Καταστηματαρχῶν Βόλου καὶ 1) Ἰωάν. Παπάζιος 2) Δημ. Τσόπελας 3) Κων. Γκάνιας, 4) Ἀναστ. Παπλούλης ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑνώσεως Ἐμπορορραπτῶν καὶ Ραπτῶν Καταστηματαρχῶν Βόλου ἀποτελοῦντες ἅπαντες εἰδικῶς ἐξουσιοδοτημένοι ὑπὸ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως ἐπιτροπὴ διὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς παρούσης Συλλογικῆς Συμβάσεως ἀφ' ἑνὸς ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ Κ. Ἀμβάρης, Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Βόλου, Δημ. Ἀντωνιάδης Ἐφεδρος τοῦ Συλλόγου Ραπτῶν ἐργατῶν Βόλου, Μιχ. Παπάνος, Κων. Δημητρίου, Κων. Πολυδούλης, Γεωργ. Κασατζῆς καὶ Ἰω. Λαμπαδάριης σύμβουλοι ἀπεφασίσαμεν τὴν ὑπογραφὴν τῆς παρούσης Συλλογικῆς Ἐργασίας δι' ἧς συμφωνοῦνται τὰ κάτωθι:

1) Καθορίζομεν τρεῖς (3) κατηγορίας καταστημάτων ὡς κάτωθι:

α) Κατηγορίας καταστήματα (Ρ [illegible] Α)

1) Ἰω. Παπάζιος καὶ Γεωργ. Κατζηνικολάου

2) Κων. Γκάνιας, 3) Δημ. Τσόπελας, 4) Στέφανος Σχοινᾶς 5) Χαρ. Τσόπελας 6) Ἀποστολος Μουργιᾶς 7) Λασέρ Φρετζῆς 8) Γρηγ. Καραγεωργόπουλος 9) Ἀποστολος Ἀτσιᾶς 10) Νικ. Σχίζας 11) Ἀναστ. Παπλούλης.-

β) Κατηγορίας καταστήματα (Ρ [illegible] Α)

1) Βασ. Κοντογεώργος, 2) Ἰάσων Ἐμμανουηλίδης 3) Γεωργ. Τσόπελας 4) Πάτροκλος Μολυμενίδης 5) Εὐθ. Τράντος 6) Ἰωάν. Γκαμέτης 7- Κων. Κοτσαντίδης 8) Φιλ. Χριστοδούλου 9) Ἀδελφοὶ Μορτόγια 10) [illegible] Σακκῆς 11) Στέφανος Φεύγας καὶ Δημήτριος Κίτσος 12) Προκ. Μητρογιάννος

1.5.7. Επαν-εγγράφονται στην Ένωση των κλωστοϋφαντουργών οι απολυμένοι εργάτες για πολιτικούς λόγους (1944)

Η ένωση ανακοινώνει την επαν-εγγραφή των 13 εργατών του εργοστασίου Παπαγεωργίου που απολύθηκαν για πολιτικούς λόγους το 1936

Ένωσις Εργατικών Εργατριών Αλληλογραφία
Κιγκλοϋφαντουργών Αρ. Πρ. 7
Βόλου

Αρ. Πρ. 7

Εν Βόλω τη 5/ii/44.

Προς
τον Σύνδικον Παυσαγγέλων
Εύιανον

Κύριε,

Δια των υπ' αριθ. 51 3/ii/44 εγγράφων εγκυκλίων μου προς Βόλον εγνωρίσαμεν όπως εγγραφούσης εις δύναμιν της Ενώσεως Κιγκλοϋφαντουργών Βόλου τη 13 Ιουλίου του έτους 1936 δια εσωτερικούς λόγους

1) Θραψοπούλης Κων. 9) Ζαχαρίας Ευάγγ.
2) Χριστοφορίδου Ευδοκία 8) Μαϊστίδης Χρήστ.
3) Βραχνιαρέας Βασίλ. 10) Καπαϊδης Ευάγγ.
4) Κανάς Δημήτρ. 11) Παπαγιάννα Παύλ.
5) Νταλιάνα Αγλαΐα 12) Παπαφιλίου Ερμιν.
6) Μαγκαφάς Δημ. 13) Καπαφάς Δημ.
7) Δημητριάδης Νικ.

Ο Γεν. Γραμματεύς

Ο Πρόεδρος

1.5.8. Ευχαριστήριο προς τον Παπαγεωργίου για την ελληνική σημαία που χάρισε στην απελευθέρωση

Ενωσις Κλωστοϋφαντουργών
Βόλου

Εν Βόλω τη 6-12-44

Αρ. πρ. 14

Προς
Οίκον Παπαγεωργίου
Ενταύθα

Κύριοι

Την ημέραν της απελευθερώσεως ο
Κ. Παπαγεωργίου εχάρησε μια
Ελληνική σημαία στην Ένωση Κλωστοϋ
φαντουργών.
Η ένωση Κλωστοϋφαντουργών εκ μέρους
Όλων των μελών ευαχαριστεί τον κ.
Παπαγεωργίου δια την Δωρεάν αυτήν.

Εντολή Διοικήσεως

Ο
Γεν. Γραμματέας

Ένωσις Κρητών Συγγραφέων

Βόλος

Αρ. Πρ. 14

Εν Βόλω τη 6-12-44

Προς

Την Υπουργείον Παιδείας και Θρησκευμάτων

Εντεύθεν

Κύριοι

Δια επιστολής της 1ης Δεκεμβρίου ε.ε. η Υπουργική Αρχή ζητεί παρ' ημών γνώμην περί της Ενώσεως Κρητών Συγγραφέων.

Η Ένωσις Κρητών Συγγραφέων έχει ιδρυθή προ πολλών ετών και λειτουργεί κανονικώς. Η Υπουργική Αρχή δύναται να ζητήση παρ' ημών και άλλας πληροφορίας, αι οποίαι θα κριθούν αναγκαίαι.

Ο Πρόεδρος

Γεώργιος Θεοτοκάς

Ο Γραμματεύς

Δημήτριος Γ[illegible]

1.5.9. Ψήφισμα Ένωσης Κλωστοϋφαντουργών 1945

ΕΝΩΣΙΣ ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΒΟΛΟΥ.

Δημοκρατία

29-11-45

Ψ Η Φ Ι Σ Μ Α.

ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΥΠΟΥΡΓΟΥΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΚΗΜΟΣΙΑΣ ΤΑΞΕΩΣ

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙ ΕΛΛΑΔΑ-ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ-ΝΕΟΣ-ΔΡΟΜΟΣ-

ΜΑΧΗ- ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Α Θ Η Ν Α Σ

Η "Ενωσις Κλωστοϋφαντουργῶν ἐκπροσωποῦσα 1500 κλωστοϋφαντουργοί καί κλωστοϋφάντριες Βόλου δηλοῖ τήν ἀφοσίωσίν της πρός ἐνίσχυσιν καί πραγματοποίησιν ἔργου Κυβερνήσεως σας συνισταμένην εἰς ἀποκατάστασιν τάξεως, καί ἰσοπολιτείας καθ' ὅλην τήν χώραν. Ἐκκαθάρισιν κρατικοῦ μηχανισμοῦ Στρατοῦ καί σωμάτων Ἀσφαλείας ἀπό δοσίλογα καί μοναρχοφασιστικά στοιχεῖα βαρυνόμενα μέ σωρείαν ἐγκλημάτων εἰς βάρος τιμίων, πατριωτῶν κατά τήν διάρκειαν τῆς κατοχῆς καί μετά τήν ὑπογραφήν τῆς συμφωνίας τῆς Βάρκιζας μέχρι τῆς ἀναλήψεως τῆς Ἀρχῆς παρά τῆς σφ' ὑμῶν Κυβερνήσεως, σύν καταμερισμόν βαρῶν ἀνοικοδομήσεως ἵνα ὑποχρεωθοῦν καί οἱ πλουτίσαντες στόμα. Ἀναθεώρησιν ἐκλογικῶν καταλόγων. Ἀποκατάστασιν κινήματος Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως, χορήγησιν ἀμνηστείας σέ ὅλους τούς ἀγωνιστάς Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως. Ἄμεσον ἀντικατάστασιν Ἀρχῶν Βόλου κυρίων πευθύνων οἵτινες εἶναι οἱ Εἰσαγγελεύς Καπετανάκης, Νομάρχης Λούης Διοικητής Χωροφυλακῆς Σκορδᾶρος, Ἄμεσον σύλληψιν καί παραδειγματικήν τιμωρίαν Διοικητοῦ Ἀσφαλείας Ὑπομοιράρχου Πατζοπούλου, διάλυσιν τρομοκρατικῶν ὀργανώσεων Χ ΕΒΕΝ ΕΡΝΕ ΕΒΕ ΕΠΕ θεωρουμένων ὡς κυρίων ὑπευθύνων τρομοκρατίαν πόλεώς μας, καί περιχαρείας μας, τῶν δολοφονιῶν τῶν Δημοκρατικῶν πολιτῶν Δημητρίου Κοντοβᾶ καί Εὐαγγέλου Μπέτα. Δηλώνουμε καί πάλ ὅτι τιθέμεθα εἰς τό πλευρόν σας καί ὅτι θά βοηθήσουμε καί ἐνισχύσουμε τίς ἐνέργειές σας αἵτινες ἀποβλέπουσιν εἰς τήν ταχυτέραν καί ἀσφαλεστέραν δικαίωσιν τῶν ἀγώνων τοῦ Λαοῦ μας.

ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΝΩΣΙΝ ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΒΟΛΟΥ.

Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΣΑΤΣΙΑΝΤΑΣ.

1.5.10. Έγγραφο προς τον Νομάρχη για τον Παπαγεωργίου

Παρατίθεται η πρώτη σελίδα. Είναι σημαντική η β παράγραφος όπου περιγράφεται η αλλαγή της σχέσης του σωματείου μα τον Παπαγεωργίου

ΕΝΩΣΗ
ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ
ΒΟΛΟΥ

αντίγραφον

Ἐν Βόλῳ τῇ 14 Ἰουνίου 1945

Ἀριθ. Πρωτ. 31

Ἀξιότιμε Κύριε Μπαρλέκη

Λυπούμεθα ἐξαιρετικά διά τήν στάσι πού ἔλαβε τό ζήτημά μας, διά τήν ἐνόχλησι πού σᾶς προξενοῦμε, ἀλλά καί ἰδιαίτερα γιά τήν ἀδιαλλαξίαν ἡ ὁποία τελευταίως διέπει τήν Διεύθυνσι τοῦ Ὑφάσματος Παπαγεωργίου.

Θεωροῦμεν σκόπιμον νά σᾶς ἀναφέρωμεν καί τοῦτο πρός ἀποφυγήν παρεξηγήσεων ὅτι αἱ σχέσεις μας ἀπό τοῦ περασμένου Ἰουνίου 1944 καί ἐντεῦθεν ὑπῆρξαν μετά τοῦ κ.Παπαγεωργίου ἄκρως ἱκανοποιητικαί καί ἀποβαίως κατανοηταί. Πλήν ὅμως τό τελευταῖον δεκαήμερον ἡ στάσις τοῦ κ.Παπαγεωργίου μᾶς ἐκπλήσσει ὑπερβολικά δεδομένου ὅτι μέχρι σήμερονεἰς οὐδέν σημεῖον ἀντιμετωπίσθη ἡ σημερινή ὑπάρχουσα χαρακτηριστική ἀδιαλλαξία τήν ὁποίαν ἐκδηλώνει ὁ κ.Παπαγεωργίου.

Ἰδιαιτέραν ἔντασιν ἔλαβον αἱ σχέσεις μας μετά τήν διέλευσιν ἐκ τῆς πόλεώς μας τοῦ πολιτευτοῦ τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος κ.Στεφανοπούλου, ὁπότε καί ὁ κ.Παπαγεωργίου ἄρχισε τήν ἐφαρμογήν τῶν ἀντιεργατικῶν του μέτρων, τά ὁποῖα μέχρις ὥρας συνοψιζόμενα εἶναι,

1) Ὅπαφε νά ἔρχεται εἰς τό ἐργοστάσιον.

2) Δέν δέχεται καμμίαν συζήτησιν μέ τούς ἐκπροσώπους τῶν ἐργατῶν (Διοίκησιν Ὑφάσματος κλπ)

3) Ἄρχισε τήν ἐφαρμογήν τῆς ἐκ περιτροπῆς ἐργασίας (3 ἡμερησίως ἑβδομαδιαίως), ὅπερ σημαίνει πέταγμα εἰς τούς δρόμους 3ες οἰκογενειῶν.

Τό ὅτι ἐξακολουθοῦμεν νά ἐπιμένωμεν εἰς τήν ἀρχικήν μας ἄποψιν ὅτι οἱ λόγοι πού ὠθοῦν τόν κ.Παπαγεωργίου στήν ἀνωτέρω στάσιν εἶναι καθαρῶς πολιτικοί –ἐνισχυόμεθα ἀπό τά γεγονότα– καί σᾶς γνωρίζομεν ὅτι ἡ Ἐπιχείρησις ἔχει πρῶτες ὕλες στίς ἀποθῆκες της διά τήν συνέχισιν τῶν ἐργασιῶν καί τήν ἀπασχόλησιν τοῦ προσωπικοῦ της καθ' ὅλας τάς ἐργασίμους ἡμέρας.

Ἤτοι ἡ ποσότητα ἀλατζᾶ ἐφ ἑβδομήκοντα χιλιάδων (70.000) πήχεων τοῦ ὑφάσματος καθυστερεῖ τήν παράδοσιν,

1.5.11. Αθλητικός όμιλος Κλωστοϋφαντουργών (1945)

Πρακτικό εκλογής πρ. ΔΣ. Πρόκειται για αθλητική αλλά ταυτόχρονα και πολιτική κίνηση.

Πρακτικόν

Εν Βόλῳ σήμερον τήν 20ήν Ἀπριλίου 1945 ἡμέραν Πρωτοπάντῳ ὥραν 11ην οἱ ὑπογεγραμμένοι 1) Ἐμμανουήλ Κονταρίμπας 2) Κωνσταντῖνος Καζαντίτης 3) Δημήτριος Νάκος 4) Νικόλαος Σκοπελιώτης 5) Νικόλαος Σουσουρᾶς 6) Κωνσταντῖνος Παπαδόπουλος 7) Ἰωάννης Κολιάδης 8) Κωνσταντινιά Λαβουχαρίτου, ἄπαντες ἐμπορομεταπράτται, κάτοικοι Βόλου ἐξ ἐνάλλου Ἕλληνες ὑπήκοοι

Συνήλθομεν

Εν Βόλῳ εἰς τά γραφεῖα τοῦ ὑπ' ἀριθμόν "Ἀδελφικός ὅρκος ὑπηρετούντων ἐμπορομεταπρατῶν Βόλου" μεσοπολεμικοῦ διατάγματος τῶν νέων, οἵτινες ἐργάζονται ἐν τῇ ὑφισταμένῃ Βόλου, τῇ προσηκούσῃ τοῦ σωδιφείου ἐξ ἐπόψεως ἐμπορικῆς ἀδελφικῆς ἐκπροσώπησιν τῶν διατασσομένων τῶν ἀδελφῶν ὑπηρετούντων ἐπί ἐξυπηρέτησιν τῆς ἀδελφικῆς ἰδέας καί τά ἐπιδιωκόμενα ἐξ αὐτοῦ ἀποτελέσματα καθορίζομεν ἐν τῇ καταστάσει.

Παραδέχομεν

Προσωρινόν Διοικητικόν Συμβούλιον ἐκ τῶν 1) Νικολάου Σκοπελιώτη 2) Ἐμμανουήλ Κονταρίμπα 3) Κωνσταντίνου Παπαδοπούλου 4) Κωνσταντίνου Καζαντίτου 5) Κωνσταντινιᾶς Λαβουχαρίτου ἐκ μεταξύ αὐτῶν ἀναδέξομεν τῶν ἐνεργειῶν καί ἐκπροσωπήσεων τό ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ ἀνωτέρω Διοικητικοῦ Συμβουλίου, τά προβλεπόμενα ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐπικυρωθέντος ὑπό τῶν ἀνω ἀντιπροσώπων - ὅπερ διεξοδικῶς ἀναφερθέν ἐμφαίνομεν ἐκπεμφθῆ - ἐκ τό Πρωτοδικεῖον Βόλου πρός ἀπαγγείρισιν.

Ἐξ ἐπιτάγματος πρός ἀσφαλείαν ὑπογραφόμεθα ὡς ἔπεται:

Οἱ ἱδρυταί

Κονταρίμπας

Καζαντίτης

Λαβουχαρίτου

1.5.12. Επιστολή προς τους «συντρόφους» της Αθήνας για την υπό ίδρυση Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών (1946)

ΕΝΩΣΗ
ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ
ΒΟΛΟΥ

Ἐν Βόλῳ τῇ 31η Ἰανουαρίου 1946

Ἀριθ. Πρωτ. 56

Πρὸς τὴν

ΕΝΩΣΙΝ ΜΙΣΘΩΤΩΝ ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ "

Ἀθήνας

Ἀγαπητοὶ Σύντροφοι,

Στὶς ἀρχὲς τοῦ Γενάρη σᾶς ἔγραψα γράμμα γνωρίζοντάς σας μερικὰ ἀπὸ τὰ ζητήματά μας καθὼς καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν.-

Περισσότερο ὅμως εἶχα σταθεῖ στὸ ζήτημα τῆς Ὁμοσπονδίας Κλωστοϋφαντουργῶν καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο σᾶς ζήτησα νὰ μᾶς στείλετε ὁρισμένες, συγκεκριμένες πληροφορίες καὶ διευκρινήσεις, μέχρι τὴν στιγμὴ ὅμως δὲν ἔχουμε καμιὰ πληροφορία σας.-

Ἀπ'τὸν "ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΟ" τῆς 10/1/46 βλέπω πῶς τὸ ζήτημα τῆς Ὁμοσπονδίας μας παρουσιάζεται ποιὸ ἐπιταχτικὸ καὶ πολὺ σωστά, ἀλλὰ θὰ πρέπει ὅμως καὶ ἡ Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ νὰ μᾶς ἐνημερώσῃ στὸ συντομώτερο μιὰ καὶ ὁ χρόνος δὲ μᾶς δίνει καὶ πολὺ περιθώριο, προκειμένου μάλιστα νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ ἱδρυτικὸ Συνέδριο τῆς Ὁμοσπονδίας μας πρὶν ἀπ'τὸ Πανελλαδικό.-

Πέρνοντας ὅμως ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ συν. Ἀμπαζόγλου ποὺ ἔχει γραμμένο στὸν ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΟ νόμισα -καὶ ἔκανα τὶς ἐνέργειες αὐτὲς- πῶς ἔπρεπα νὰ ἐνημερώσω κατάλληλα καὶ τὰ ὑπόλοιπα Κλωστοϋφαντουργικὰ Σωματεῖα τῆς Θεσσαλίας, Λάρισσας-Τρικκάλων καὶ Καρδίτσας. Συγκεκριμένα ἐστείλαμε τὶς ἐπιστολὲς ποὺ συνημμένα σᾶς ἀποστέλλουμε. Τώρα ἂν νομίσετε πῶς ἡ ἐπιστολή μας δὲν εἶναι ἀρκετή, μαζὶ μὲ τὴν ἐνημέρωση ποὺ θὰ πρέπει νὰ κάνετε σ'ἐμᾶς, νὰ μᾶς γράψετε τί ἀνάλογα πρέπει νὰ γράψουμε σ'αὐτούς, ἂν αὐτὸ εἶναι δύσκολο γιὰ σᾶς.-

Τελειώνοντας νομίζω σκόπιμο νὰ ξανατονίσω τὴν ἀνάγκη τῆς τρέχουσας ἐνημέρωσής μας, γι'αὐτὸ περιμένουμε ἀναπεράστως ὁδηγίες σας.-

Μὲ συντροφικοὺς χαιρετισμούς

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΒΟΛΟΥ
Ὁ Γεν. Γραμματέας

Ἀντ. Παπαδάντας

1.5.13. Επιστολή προς την Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών (1946)

Αριθ. Πρωτ. 70

Απρίλιο 6' 1926

Π Ρ Ο Σ

ΤΗΝ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΝ ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ

Α Θ Η Ν Α Σ

Αγαπητοί Σύντροφοι,

Πέρασε ένας μήνας από την πραγματοποίηση της Πανελλαδικής Συνδιασκέψεως των Υφαντουργών που πραγματοποιήθηκε στον Πειραιά και που εξέλεξε την προσωρινή Επιτροπή της Ομοσπονδίας Κλωστοϋφαντουργών Ελλάδος.

Νομίζουμε πως η προσωρινή Επιτροπή που εκλέχθηκε απ' την συνδιάσκεψη θα είχε σαν σκοπό της την αυτοδή Καταστατικού της Ομοσπονδίας μας καθώς και τη σχετική μελέτη της πραγματοποιήσεως του Συνεδρίου της Ομοσπονδίας μας.

Δεν αμφιβάλλουμε πως η Επιτροπή θα έχει κάνει σοβαρά βήματα γιά τον παραπάνω σκοπό, θα θέλαμε όμως, αν φυσικά υπάρχει ο απαιτούμενος χρόνος στην Επιτροπή να μας ενημερώσει σχετικά με το σημείο στο οποίο βρίσκονται οι ενέργειές της και τούτο γιά να ενεργήσουμε και μεις κατάλληλα ώστε η όλη δουλειά να συντονισθεί με τις προσπάθειες μας γιά την γενικότερη βοήθεια της Οργανωτικής Επιτροπής στην ολοκλήρωση της αποστολής της.

Επί πλέον θα ήθελα να προσθέσουμε και μεις στην πραγματοποίηση γενικής συνελεύσεως γιά την προσχώρηση μας στην Ομοσπονδία. Επίσης μια προσωπική υπάρχει απ' μέρους σας σ' ότι αφορά τον χρόνο και τον τρόπο της συγκλήσεως του Συνεδρίου μας.

Με Συντροφικούς Χαιρετισμούς

Ο Γεν. Γραμματέας

ΑΝΤ. ΠΑΤΣΙΑΝΝΑΣ

1.5.14. Απεργία για απόλυση συνδικαλιστικών στελεχών (1946)

Αρ. Πρωτ. 84
11-6-46

ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΕΥΒΡΝΗΣΕΩΣ
ΥΠΟΥΡΓΟΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΝ ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ
ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΝ ΕΡΓΑΤΩΝ
Α Θ Η Ν Α Σ

Ἑξακόσιοι ἑβδομήκοντα ἐργατοϋπάλληλοι Ἐργοστασίου Παπαγεωργίου εὑρίσκονται ἀπό Παρασκευήν 7/6 εἰς ἀπεργίαν δι' ἀπόλυσιν πέντε ἐργατοϋπαλλήλων Ἐργοστασίου. Διαμαρτυρόμεθα δι' ἀπόλυσιν συνδικαλιστικῶν στελεχῶν καί ἀξιοῦμεν ἀκύρωσιν ἀπολύσεων. Ἀπεργία συνεχίζεται. -

ΕΝΩΣΙΣ ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΒΟΛΟΥ

ΑΝ. ΠΑΤΣΙΑΝΤΑΣ

Βόλος 11-6-46

1.5.15. Διαμαρτυρία για Επιστάτη προς τον Εργοδότη

αριθ. πρωτ. 233

ΕΝΩΣΙΣ
ΕΡΓΑΤΩΝ - ΕΡΓΑΤΡΙΩΝ
ΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΒΟΛΟΥ

Ἐν Βόλῳ, τῇ 30ῇ Νοεμβρίου 1940

Ἀριθ. Πρωτ. 233

Π Ρ Ο Σ

ΤΟΝ ΟΙΚΟΝ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Ε Ν Τ Α Υ Θ Α

Ἀξιότιμε Κύριε Διευθυντά,

Λαμβάνομεν τήν τιμήν νά καταγγείλωμεν εἰς Ὑμᾶς τήν ἀντεργατικήν στάσιν τοῦ ἐπιστάτου σας Βλαχάβα Δημητρίου καθ'ὅτι οὗτος ἐξασκεῖ σφοδράν τρομοκρατίαν εἰς τούς ἐργαζομένους τοῦ Ἐργοστασίου σας, προβαίνων εἰς ἀδικαιολογήτους καί ἀνόμους τιμωρίας εἰς συναδέλφους ἐργάτας. Ἐπιπροσθέτως δέ ἀπειλῶν αὐτούς ὅτι θά τούς ἀπολύσῃ ἐκ τῆς ἐργασίας του.-

Κύριε Διευθυντά,

Τοιαῦται πράξεις τοῦ ἀνωτέρω ἐπιστάτου δέν εἶναι ἀνεκταί ἐξ μέρους τῶν Ἐργατῶν καί παρακαλοῦμεν ὅπως ἐπέμβητε διά τήν συμμόρφωσιν τοῦ ἀνωτέρου. Καθ'ὅτι ἡ Ἕνωσις Κλωστοϋφαντουργῶν εἶναι ὑποχρεωμένη νά λάβῃ τά ἀνάλογα μέτρα κοινοποιοῦντας ἔγγραφα διαμαρτυρίας εἰς τό Ὑπουργεῖον Ἐργασίας τήν Γενικήν Συνομοσπονδίαν Ἐργατῶν Ἑλλάδος, Νομάρχην Μαγνησίας, Ἐπιθεωρητήν Ἐργασίας καί Τοπικάς Ἀρχάς. Ὡς καί διά τῆς δημοσιεύσεως εἰς τάς ἐφημερίδας.- Πρᾶγμα πού ἡ Ἕνωσις μας ἀποφεύγει νά πράξῃ διά νά μήν θιγῇ ὁ οἶκος σας. Εὐελπιστοῦντες δέ ὅτι τ'ἀνωτέρω θά τύχωσιν παρ'ὑμῶν τῆς δεούσης ἐπιλύσεως, διατελοῦμεν,

Μετά Τιμῆς

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΒΑΣ. ΤΡΥΦΕΡΙΟΣ

Ο ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΑΛ. ΑΛΙΠΑΤΖΗΣ

1.5.16. Γνωστοποίηση προς την Χωροφυλακή 2ωρης στάσης εργασίας (1949)

ΕΝΩΣΙΣ
ΕΡΓΑΤΩΝ - ΕΡΓΑΤΡΙΩΝ
ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΒΟΛΟΥ

Ἐν Βόλῳ, τῇ 19

Ἐν Βόλῳ, τῇ ἐπ' ἀνοίξει

Ἀριθ. Πρωτ. 192

Διὰ ταῦτα

Λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ σᾶς γνωρίσωμεν ὅτι θέλομεν κάμει χρῆσιν τῆς διώρου διακοπῆς ἐργασίας κατὰ διαστήματα ἐνάρξεως ὥραν τὴν 9/9/40.-

Σᾶς δηλοῦμεν ἐπίσης ὑπευθύνως ὅτι οὐδεμία συγκέντρωσις θέλει γίνει καὶ οὐδεμία πρᾶξις ἀντιβαίνουσα τοὺς νόμους θέλει δημιουργηθῆ.-

Μετὰ Τιμῆς

Ἐντολῇ Διοικήσεως

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Β. ΤΣΙΓΚΟΥΝΗΣ

ΕΝΩΣΙΣ ΕΡΓΑΤΩΝ-ΕΡΓΑΤΡΙΩΝ ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΒΟΛΟΥ 1936

Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

Μ. ΛΑΜΠΡΙΝΤΣΗΣ

ΚΟΙΝΟΠΟΙΗΣΙΣ

Νομαρχίαν Μαγνησίας
Τμῆμα Γενικῆς Ἀσφαλείας
Ἐπιθεώρησιν Ἐργασίας
Ἐργατικὸν Κέντρον Βόλου
Ἔντυπον

1.5.17. Η επιθεώρηση εργασίας εμμέσως παραπονείται στο σωματείο για την έλλειψη συνεργασίας στην επισήμανση των παραβάσεων της εργ. Νομοθεσίας. (1950)

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ

Αρ. Πρωτ. 388

Εν Βόλω τη 29-4-50

Προς

Την Ένωση Κτηνοτρόφων Ορτζουρίου

Ενταύθα

Έχομεν την τιμήν να παρακαλέσωμεν ημάς όπως βοηθήσητε την υπηρεσίαν ημών, διά της παρεμβάσεως υμών παρά της Διευθύνσεως της Β' Περιφερείας των Δασικών Νόμων παρά οιασδήποτε υποχρεώσεως, δίδει αυτό μονομερώς όπου αναγράφη ως γνωστόν το μέρος ημών δημόσιον βέτσι εν τω εργοταξιακώ προγραμματισμώ, εντεύθεν μας υποβάλλονται παρ' αυτών παράπονα ότι παραβιάζεται το δίκαιον αυτό εν λόγω εργοταξιακόν. Η υπηρεσία ημών επέβλεψε πολλάς αυτοψίας επέβλεψε και προσπαθεί διευθύνεται μίαν φοράν παραλαβών την δίκαιον εργασίας εξ 18 μηνών και δυνάμενος την 85 τ.μ. την εκτεταμένην μεγίστην εξ εν τω ενταύθα ευδοκιμούσης Πτηνοτροφικής. Η αυτονόητος όμως δημόσιον βέτσι παραμένεται εξ ημών εντεύθεν και εξ άλλης υπηρεσίας ότι η εν λόγω εφαρμογή παραβιάζει και ότι τα μεγαλύτερα μέρη της δημοσίας διοικήσεως μεταξύ ο Πρόεδρος και ο Γενικός Γραμματεύς έχουν εργασθεί εν αυτήν, καίτοι γαμβάνουν φύσιν των παραβάσεων εν τοις δεν απαιτούσι ταύτας εξ ημών. - Ημείς παρακαλούμεν τόσον το εργοταξιακόν τούτο όπως και τα δικαιώματα διά τα δίκαια μας παραδοθούν εις εργαζόμενοι, αλλά και εν παραλλήλω ημέρα εν την ημέραν ενταύθα. - Συγχρόνως δέν χορηγούμεν εις τα Κτηνοτροφικά όντες τα κατά Νόμον διαπιστώσεως άδειας υποβάλλεται του δίκαιον να αναθεωρηθώσιν οι παρακαλούμενοι Κτηνοτρόφοι Δ. Ρεμπα και Κ. Κάμπας. - Αι επιχειρήσεις όμως παραπονούνται ότι εκτός των ανωτέρω δύο βιτέρων δέν υπάρχουν έτεροι άνεργοι του μεγάλου σας ειδικωμένοι και παρακαλούμεν όπως υποβάλητε ημίν

1.5.18. Βεβαίωση «εθνικοφροσύνης» από την Ένωση (1950)

ΕΝΩΣΙΣ
ΑΤΩΝ·ΕΡΓΑΤΡΙΩΝ
ΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΒΟΛΟΥ

Πρωτ. 249

Ἐν Βόλῳ, τῇ 15ῃ Φεβρουαρίου 19 50

Β Ε Β Α Ι Ω Σ Ι Σ

Βεβαιοῦμεν ἐν γνώσει τῶν συνεπειῶν τοῦ Νόμου περὶ ψευδοῦς βεβαιώσεως ὅτι ὁ Ἰων. Στεφάνου Παρασκευόπουλος ἦτο μέλος τῆς Ἐθνικῆς Ρεφορμιστικῆς Παρατάξεως(Ε.Ρ.Ε.Π) ἀπὸ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1946. Τὴν 3ην Αὐγούστου 1947 ἐξελέγη ὡς Προσωρινὴ Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς Ἑνώσεως Κλωστοϋφαντουργῶν, τὴν 8ην Αὐγούστου ἐξελέγη σύμβουλος αὐτῆς μέχρι τῆς 8ης Μαρτίου 1949.-

Κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα τῆς ἐκλήσεως τῶν καθηκόντων του ἡ διαγωγή του ὑπῆρξεν ἐν γένει ἀρίστη καὶ ἐθνικιστική.-

Ἡ παροῦσα χορηγεῖται τῇ αἰτήσει του ἵνα τοῦ χρησιμεύσῃ ὅπου δεῖ.-

ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΝΩΣΙΝ ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΒΟΛΟΥ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ — Ο ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΒΑΣ. ΓΡΥΦΕΡΗΣ — ΑΛΕΞ. ΑΠΣΑΤΣΗΣ

1.5.19. Η Κ. Βελίτσου (συνδικαλίστρια της Ένωσης) ζητά να λάβει μέρος στο συνέδριο της ΟΚΕ (1954)

Ἐν ... 3 12 1954

Θαράλαμπο τοῦ Ἀντώνη Μοράτσουλο καὶ
λάβετε νὰ μοῦ φανῶν μιὰ χάρη νὰ μοῦ δίνουν τὴν
σιρᾶτους γάτο σπιτάκι μέτη ἔχω μέγα ἀνάγκη
τὸ γνωρίζετε μα νὰ μήν θόση θὰ ἔφερας νὰ
θαράβρουμε μιὰ μίνα μένα δι ὅτι ἡ μανίας
ἀποτελοῦντε ἀπὸ τὰ ἅιμα του καὶ ἡ ἄντερες
τὸ τὰ ἅιμα του διότι τὸ σωμάτιο του μὰ
Μαστάκου ἔχων θόση ἐθανατημένος δὲν γαντάζομι
νὰ ἡ νὲ σπιχῶ ἡ μάνες ἐμπός ἀ σορία καὶ μὴ
ζένα σπιχὲ τὴ μῆς 3 τεσσερισι 4 φορες καὶ ἐγὼ δὲν
ἔχω μαμάκα ἄδεια ἡ σορένας δὲν ἡ νὲ ἀναβαὶ νὰ ἡ μὲ
μὶ σημφόλος τὸν Κλαστουφαντουργὸν θαράλαμπο σολὶ
τὸ σέβαστον συμβούλιον ὅτι μάνη αποδεχθῆ τὴν
ὡς ἄνω ἀφοσίωσιν μὲ συναδελφικοὺς
χαιρετισμοὺς καὶ τὴ βελτίσαν ...

1.6. Η συνδικαλιστική παράδοση στη Σύρο

1.6.1. Συνεδρίαση επιτροπής Αρχιτεχνιτών (Σύνδεσμος Υφαντοτεχνιτών Σύρου) (1937)

Αρ. Πρ. 4

Πρακτικόν Συνέλευσης Συνεταιρισμού Αρχιτεκτόνων
καὶ Μηχανικῶν Ὑδραυλικῶν Λέρου.

Ἐν Ἐρμουπόλει τῆς Λέρου σήμερον ἡμέραν Τρίτην 18 Μαΐου
1932. Δεδομένου ὅτι ἐν τῇ ἐξόδῳ τοῦ νέου τῆς Συνεταιρίσεως Ἐγκρί-
σεως ἰσχύσεως καὶ διὰ γνωστοποίησεως ἐξ ἰδίων πρὸς τὰ μέλη
ἠκολούθουν οἱ κάτωθι

Α. Χαδόπουλος Ν. Δημητρίου Ἰω. Χαϊδεύτου Μ. Πλατσᾶς
Γ. Τριήρης Γεωρ. Μοσχίδης Γεωρ. Δούκατος.

Κατόπιν ψηφοφορίας ἐξελέγησαν οἱ κάτωθι

Πρόεδρος Ἀντ. Χαδόπουλος
Γραμματεὺς Γεωρ. Δούκατος
Ταμίας Μιχ. Πλατσᾶς.

καὶ κατόπιν μακρᾶς καὶ ἐποικοδομητικῆς συζητήσεως ἐπάνω
εἰς ἀνωμαλίαν τὴν ἐξῆς.

1. Νὰ χρεωθοῦν διὰ τοὺς ἀρχιτέκτονας κάτω τῶν 61 – 65 δρ. 30%
καὶ ἀπὸ 65 – 100 25% καὶ διὰ τοὺς ἀρχιτέκτονας ἀπὸ 101
καὶ ἄνω 20%. ἐπίσης ἀνωμαλίαν νὰ ἀνακηρυχθοῦν οἱ ξένοι
κατοίκου ἡμερομηνιοῦ καὶ αὐξόντως αὐτῶν.

Ὁ Πρόεδρος Ὁ Γραμματεὺς

Τὰ μέλη τῆς Συνεταιρίσεως

1.6.2. Η κατάσταση του συνδέσμου υφαντοτεχνιτών (1938)

Δια την Διοίκησιν
του Εφ. Κλήρου Πρός επ' ονόματι Τ. Λ. Ε. Ελλάδος
Συνάδελφοι

Εις απάντησιν της υπό αρ. 24. της 6ης Τ. Λ. Ε. ομιλίας και τη εντολήν του Ε.Κ. Δια απαντήσωμεν την παρούσαν εγκύκλιον. Του Συνεδρίου μας.

1. Ταξις του Συμποσίου. Σύνδεσμοι υδραυλοτεχνικαί. Αρ. αναφοράς 563. 9. Αυγούστου 1933.
2. Ονομαστικώτερα Διοικήσεως. Πρόεδρος Θεόφιλος Ευαγγελίδης Γραμμ. Αθήνας Πρόεδρος Συμεών Μιχαήλ Παναγή Εφόρας Γεώργιος Βασιλειάδης Ληξούριοι. Δημήτριος Συριανός Γεωρ. Χαλαβάζης
3. αρ. Συμποσίου Εν Ζωή μελών. Σχέσεις Εκκλησιών της υποχρέωσης των εν τοιούτων αναγκαίως δίνεται εν τη μη υπογραφή της Συμβολαίου Συμβάσεως. και της Παραμονής του Πρεσβυτέρου Εις το αυτό δύναται από το 1935.
4. Ομιλιών Αρ. των μελών. Αίτησις εν 55.
5. Εξ νεότατα Συγκροτούνται αίτια. Από της Κλήσεως του Συνεδρίου είναι εν την Τ. Λ. Ε. Ε.
6. Αιρετοποιήσεις από τρίτα μέρη το ονόμα Αιρετοποιήσεως την Διοίκησιν Εξ. αιτίας της μη υπογραφής Συμβολαίου
7. Πλειά ήτο η Παγαία Διοικήσεις Πρόεδρος Γραμμ. η Ληξούριοι Εχέτω από το 1935. οι ίδια μη μπορεί άμμεσα.
8. Πλειά το δρώντα Εκείνα. Γεώργιος Βασιλειάδης Θεόφιλος Ευαγγελίδης Λεωνίδας Χαδόπουλος Νικ. Δημητρίου. Μάριος Πρίντζης. Αντώνιος Δαμίγος. Τσόνιάτος Πρίντζης. Γεώργιος Χαλαβάζης. Δρόμοι Γενικοί τόσοι εν το Συμποσίον όσον και εν τη Γενικοί Εφαρμογή Σκέψεως
9. από ποίες δρούν εν το Συμποσίον. από το 1934. ο Δημητρίου Πρόεδρος μέση στην θέση του Προέδρου στην το 1936. ούτε ήτο Γραμματεύς. ο Γραμματεύς άρχισε Επιτυχώς μόνο αγαμεμνονίσεως του πρώτου Εν μελών Ληξούριοι Εχέτω Παραμένουσι οι αυτοί στην μεροληψίαν αιρετόσεως.

Δια την Διοίκησιν Του Συν. υδραυλοτεχνικών
Μ. Συν. Χαμπεμπρής
ο Πρόεδρος
Θ. Ευαγγελίδης

20/III/36

1.6.3. Απόσπασμα από μητρώο σωματείο κλωστοϋφαντουργών Σύρου (1938-1939)

Α/Α Φύλ.	Επώνυμο	Όνομα	Τρίτη μητρών	Ερροδάσιος	1/ρίου	8/ρίου	9/ρίου	5/ρίου	Ιανουαρ.	8/ρ.	Μαρτ.	Απρ.	Μαΐου	Ιουνη.	Ιουλ.	Αυγ.	Σεπτ.	8/ρ.	1/ρ.	2/ρ.
1	Αθανασούλου	Άννα	375.	Γουμενάτου	2106	2125														
2	Άγγελος Δ.	Βασιλάκης	33.	Κουτσάκου					864	1176	2887	2888								
3	Αδρίτου Δ.	Δήμητρα		Βλησιδοροφίου	2704	2758	2759													
4	Αγγελούδης Ι.	Νικ.	22	Βυσσοράκης	628	302	303	304		387	1092	2091	6894	6895						
5	Αγγελατήρης Ι.	Γεώργιος	342	Δαρσινούδου					790	791	1994	1405	5556	5557	5723	5737	5864	5866	6206	12.
6	Αρβανίτου	Μαρούσω		Δαρσινούδου					810	1201	1764									10
7	Αθανούλης	Κωνστ.	38.	Λαδωτούς					843											
8	Αρβανίτου	Σοφία		Δαρσινούδου					867	1959	1960									
9	Αγγελούδης Ν.	Μαρία		Δαρσινούδου					870	2157	3169									
10	Αθανασίου	Δημ. Παναγιώτα	349.	Δαρσινούδου					877	1154	2163	2164								
11	Αγγελούδης Ν.	Μαρία		11 11					886	2194	3470	5181	5182							
12	Ασσορδούλης	Κωνσταντίνος	292.	Μαρούσα					928	1145	3650	3651	3652	5347	5348	5965	5970	5971	5972	6.
13	Αγγελού	Μαρία		Μαρούσα Ν.					936	2353	2354	2355								
14	Αθανασίου	Φώτης		Χαδούπα Δαρσινούδου					958											
15	Αγγελόπ.	Δημήτρης		Δαρσινούδου					960											
16	Αθανασίου	Γεώργιος		Δαρσινούδου																
17	Αρβανίτης Μαρ.	Βασίλειος	268	Δαρσινούδου						1194	1552	2405	4901							
18	Αρβανίτου	Βενετία		Κουρία					996											
19	Αθανάτου Μαρ.	Μαυραβίδης	263.	Μαρούσα					998	1193	1553	2404								

1.6.4. Έξοδα της ομοιοεπαγγελματικής εορτής των υφαντοτεχνιτών (συνάφι) 1952)

Έξοδα Φορτώσεως (Δικαίωμα)

Άρτος	455 000
Εμπορεία	370 000
Μανδύλι	200 000
Τηλεφωνήτρια	90 000
Διαφήμιση	30 500
Αρχείον	366 500
Ηλεκτρισμός	98 000
Ντεκόρ	80 000
Αλευρόμυλος	20 000
Ρουσφέτι Κοζ	10 000
Δάσκαλος	10 000
Χαρτιά	5 000
Ταχυδρομεία	7 500
Παρά Πρώ 110.000	1682.500
=	440 000
	2122.500

Ο βασικός
Φορτωτής

1.6.5. Πρόσκληση προς την εορτή των υφαντοτεχνιτών (1952)

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ

ΥΦΑΝΤΟΤΕΧΝΙΤΩΝ ΣΥΡΟΥ

(ΚΟΜΠΟΔΕΤΑΙ)

ΠΑΝΗΓΥΡΙΣ

Μεθαύριον Κυριακήν, 26ην Ὀκτωβρίου, ἑορτὴν τοῦ

ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ὁ Σύνδεσμος Ὑφαντοτεχνιτῶν Σύρου ἑορτάζει τὴν 19ην ἐπέτειον τῆς ἱδρύσεώς του, ἐν τῷ Ἱερῷ Ναῷ τοῦ

ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ

Προσκαλοῦμεν ὅθεν τὰς Ἀρχάς, τὰ Ἀδελφὰ Σωματεῖα, καθὼς καὶ τὸν Λαὸν τῆς Σύρου, ὅπως τιμήσωσι διὰ τῆς παρουσίας των τὴν Πανήγυριν ταύτην.

Ἐν Σύρῳ τῇ 24 Ὀκτωβρίου 1952

(ΕΚ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ)

1.6.6. Κεφάλαιο και Εργασία) Η ομιλία στην Πανήγυρη (συνάφι) των υφαντοτεχνιτών (1953)

Ενδιαφέρον παρουσιάζει κυρίως η δεύτερη παράγραφος όπου εξυμνείται η συνεργασία κεφαλαίου και εργασίας

Ἀξιότιμοι Κυρίες καί Κύριοι

Ἀγαπητοί Συνάδελφοι

Ἡ σημερινή ἐπέτειος τῆς Ὀργανώσεως μας ποῦ εἶναι ἡ 20ῃ καί σημειώνει μέν τήν ἐφετεινήν τῷ Ἱστορικῷ ΟΧΙ μᾶς εὑρίσκει ἡνωμένους κάτω ἀπό τήν σκέπην τοῦ Στρατηλάτου Ἁγίου Δημητρίου καί προστάτου μῆς Ὀργανώσεώς μας.-

Κατά πρῶτον ἄς κλίνωμεν τό γόνυ μας καί ἄς ~~σπεύσωμεν~~ ἐυμενεωμεν ~~ἐντός~~ λεπτόν σιγήν εἰς μνήμην τῶν ἀθανάτων Ἡρώων μας οἵτινες μέ τό πολυτιμώτερον ὅπερ ἔχει ὁ ἄνθρωπος τό αἷμά των μᾶς ἔδωσαν τήν ἐλευθερίαν καί σήμερα ζῶμεν ὡς ἐλεύθεροι καί ὄχι ὡς σκλάβοι.

Θά ἦτο ὅμως παράλειψις ἐάν εἰς τήν σημερινήν θρησκευτικήν ἑορτήν μας δέν ἀναφέρομεν καί τήν συμβολήν τῶν ἐργοδοτῶν μας εἰς τήν ἐξύψωσιν —— τοῦ βιωτικοῦ καί πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῶν μελῶν μας. οἵτινες παρά τάς σημερινάς ἀντιξόους οἰκονομικάς συνθήκας συνέβαλον καί ἐλπίζομεν ὅτι οὕτω θά πράξωσιν καί εἰς τό μέλλον ἀναγνωρίζοντες ὅτι μόνον διά τῆς πλήρους συνεργασίας Κεφαλαίου καί ἐργασίας εἶναι δυνατόν νά ἐξυψωθῇ ἡ Ἐθνική ~~καί~~ οἰκονομία μας καί κατά συνέπειαν ἡ εὐημερία τῶν οἰκογενειῶν μας καί τοῦ συνόλου. Τέλος ἄς εὐχηθῶμεν εἰς τόν Ὕψιστον ὅπως χαρίσῃ εἰς ὅλα τά ἔθνη τόν κόσμον τήν ποθητήν εἰρήνην ἵνα οὕτω οἱ λαοί ἀπολαύσουν πλήρως εἰς τά εἰρηνικά των ἔργα εἰς δέ ἡμᾶς πλήρη εὐημερίαν καί εὐτυχίαν μετά τῶν οἰκογενειῶν μας.

1.6.7. Το παράπονο του «μεγάλου» προέδρου προς τους «μαστόρους»

Ομιλία του προέδρου των υφαντοτεχνιτών σε συνέλευση.

Έτρεχαν με το βιολί
Συνοδεύουν τα τραγούδια [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

1.6.8. Η απεργία και οι «μαντρόσκυλοι» των εργοστασίων

ΕΡΓΑΤΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

Οἱ Μαντρόσκυλοι ὡρισμένων Προϊσταμένων τῆς Κλωστοϋφαντουργίας ἤρχισαν τὴν προμαχρατίαν στὰ προσωπικά, ὅτι ὅποιος καὶ ὅποια δὲν πάει στὴν δουλειὰ τὸ πρωὶ θὰ ἀπολυθῇ.

Δηλοῦμεν ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀπολυθῇ κανεὶς καὶ καμμιά. Τὸ πρωῒ δὲν θὰ πιάσουν δουλειὰ ὅλοι—οἱ Ἐργάτες καὶ Ἐργάτριες τῆς Σύρου.

Ἡ Ἀθήνα, ὁ Πειραιεὺς καὶ αἱ Ἐπαρχίαι σᾶς χαιρετοῦν καὶ εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ ἐντείνουν ἀκόμη τὸν ἀγῶνα αὐτῶν. Σεῖς δὲν πρέπει νὰ ὑστερηθῆτε.

Σύνθημά σας ὅλων τὸ πρωῒ ἂς εἶναι νὰ μὴ τὸ κουνήσῃ κανεὶς ἀπὸ τὸ σπίτι του, ἀπὸ αὔριο Θης πρωϊνῆς μέχρι Παρασκευῆς Θης πρωΐας.

Η ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ

1.6.9. Απουσία «υπευθύνου διοικήσεως» και απροθυμία «υγιών στελεχών» (1966)

ΕΡΓΑΤΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ
ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Ἐν Σύρῳ τῇ 7ῃ Ὀκ/βρίου 19

Ἀριθ.Πρωτ. 457

Π ρ ὸ ς

Τὴν Ὁμοσπονδίαν Κλωστοϋφαντουργῶν

Ἀθήνας

Συνάδελφοι,

Ἐπήραμεν τὴν ὑπ'ἀριθ. 15/66 ὑμετέραν ἐγκύκλιον "περὶ κηρ ξεως ἀπεργίας τοῦ Κλάδου ὑμῶν, δυστυχῶς παρὰ τὰς καταβληθείσας καὶ καταβαλλομένας προσπαθείας μας τοῦτο θὰ εἶναι ἀδύνατον, δεδομένου ὅ δὲν ὑπάρχει ὑπεύθυνος διοίκησις τοῦ Συνδέσμου Κλωστοϋφαντουργῶν, δι λυθέντος δὲ κατόπιν ἀπροθυμίας πάντων τῶν ὑγιῶν στελεχῶν νὰ συνεργα θοῦν μετὰ ὡρισμένων ἀριστερῶν. Κατόπιν αὐτοῦ καὶ τὴν ὁρισθείσαν ἡμέ τῆς ἀπεργίας θὰ ἐκδώσωμεν ψήφισμα μὲ τὰ ἀναφερόμενα αἰτήματα τοῦ κλ δου.

Πάντως θέλομεν σᾶς κρατοῦμεν ἐνημερους ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν

Μετὰ συναδελφ.χαιρετισμῶν

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς

Σ.Σ.Καφετζόπουλος

Κοινοποίησις

1.- Γεν. Συν/δία Ἐργατῶν
Ἀθήνας

1.7. Η ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ

1.7.1. Προκήρυξη της ΟΚΕ για το 1^{ο} Συνέδριο (1951)

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΜΗΜΑ Γ.Σ.Ε.Ε. - ΠΡΟΣΩΡΙΝΑ ΓΡΑΦΕΙΑ, ΤΣΩΡΤΣΙΛ 35 - ΑΘΗΝΑΙ

ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ

ΠΡΟΣ

"Ολους τούς έργαζομένους Κλωστ)γούς καί Κλωστ)γίνες τῆς 'Ελλάδος

Συνάδελφοι καί Συναδέλφισσες

'Η έκλεγεῖσα Διοίκησις τῆς 'Ομοσπονδίας Κλωστ)γῶν 'Ελλάδος έπί τῇ λήξει τῶν έργασιῶν τοῦ 1ου Πανελλαδικοῦ συνεδρίου τῶν άντιπροσώπων τῆς Κλωστ)γικῆς τάξεως τῆς χώρας μας χαιρετίζει μέ βαθυτάτην συγκίνησιν όλους τούς Κλωστ)γούς καί Κλωστ)γίνες τῆς 'Ελλάδος. 'Η ίστορική καμπή στό συνδικαλιστικό κίνημα τῆς Κλωστ)γικῆς τάξεως τῆς χώρας μας μέ τήν πραγματοποίησιν τῆς ίδρύσεως τῆς 'Ομοσπονδίας μας καί τήν πραγματοποίησιν τοῦ 1ου ίδρυτικοῦ μας Συνεδρίου, πρέπει νά γραφῇ ὡς τό σημαντικώτερον γεγονός τῆς ζωῆς μας. "Ετσι μέ τήν 'Ομοσπονδία μας έλπίζουμε καί πιστεύουμε ὅτι θά βγοῦμε άπό τήν έξαθλίωσι πού μᾶς έρριξε ή άσυδοσία τῶν Βιομηχάνων έργοδοτῶν μας καί ή άστοργία τῶν έκάστοτε Κυβερνήσεων.

Συνάδελφοι καί Συναδέλφισσες

Παράλληλα μέ τήν σημασία τοῦ ίστορικοῦ γεγονότος τῆς ίδρύσεως τῆς 'Ομοσπονδίας μας μπαίνει μπροστά μας έπιτακτικόν τό καθῆκον τῆς άξιοποιήσεως τῶν ίστορικῶν άποφάσεων τίς όποῖες πῆρε τό 1ον Πανελλαδικόν μάς Συνέδριον. Καί τό καθῆκον αὐτό έπιβάλει ν' άγωνισθοῦμε μέ πίστιν, ένότητα καί συνέπειαν διά τόν σκοπόν αὐτόν. Οί έχθροί τῆς τάξεώς μας θ' άντιμετωπισθοῦν μόνον μέ τήν ένότητα καί τήν πίστιν στόν άγῶνα γιά τήν έπιβίωσιν μας γιά τήν ζωήν μας καί τήν ζωήν τῶν οίκογενειῶν μας. Πρέπει έπί τέλους νά γλυτώσουμε άπό τά μεροκάματα πείνας, τά όποῖα παίρνουμε καί τά όποῖα μᾶς όδηγοῦν στήν έξαθλίωσι καί στήν φυματίωσιν. Πρέπει έπίσης νά σταματήση ή τρομοκρατία τῶν έργοδοτῶν μας, ὅπως έπίσης νά σταματήσουν τά κύματα άνέργων μέσα στόν κλάδο μας. Καί γιά νά γλυτώσουμε πρέπει ν' άγωνισθοῦμε γιά τήν πραγματοποίησή τῆς κλαδικῆς μας συλλογικῆς συμβάσεως καί γιά τήν κατάργησι τοῦ άντεργατικοῦ νόμου 28. Πρέπει έπίσης ν' άγωνισθοῦμε γιά νά γίνῃ ή ζωή μας μέσα στίς φάμπρικες άνθρώπινη. Οί θυσίες τίς όποῖες προσέφερε ή έργαζομένη τάξις τῆς χώρας μᾶς καί μέσα σ' αὐτή ή Κλωστ)γική τοιαύτη, στόν άγῶνα ὑπέρ τῆς άνεξαρτησίας τῆς Πατρίδος μας, καί οί στερήσεις τῶν μαννάδων, τῶν άδελφῶν, τῶν μικρῶν παιδιῶν είς θυσίες καί είς αἷμα, άξιοῦν άπό τό Κράτος καί τούς Βιομηχάνους ίκανοποίησιν. 'Αξιοῦν νά ζήσουν μέ τήν έργασίαν των άνθρώπινα καί ή άξίωσις των αὐτή εἶναι νά μποροῦν νά στέκωνται στά πόδια τους καί ν' άπολαμβάνουν τ' άγαθά πού τούς άνήκουν.

Συνάδελφοι καί Συναδέλφισσες

'Η έκλεγεῖσα Διοίκησις τῆς 'Ομοσπονδίας μας έχει πλήρη έπίγνωσι τῶν μεγάλων εὐθυνῶν τίς όποῖες άναλαμβάνει άπέναντί σας καί σᾶς δηλώνει ὅτι θ' άγωνισθῇ μέ ὅλην τήν μαχητικότητα καί συνέπειαν πού έπιβάλλεται γιά ν' άνταποκριθῇ στήν τιμή πού τῆς κάνατε, μέ τήν ψῆφόν σας. Παράλληλα ὅμως καλεῖ ὅλους καί ὅλες σέ γενικό προσκλητήριο νά όργανωθεῖτε στά συνδικάτα σας, ὥστε ὅλοι μαζί ὡς πιστοί στρατιῶτες νά δώσουμε τήν μάχην, τήν μάχην τήν είρηνική γιά νά πάρουμε τή θέση πού μᾶς άνήκει στήν 'Ελληνική Κοινωνία. — "Εχομε τήν συμπαράστασιν τοῦ άνωτάτου συνδικαλιστικοῦ μας όργανισμοῦ τῆς Γ. Σ. Ε. Ε., τήν συμπαράστασιν όλοκλήρου τῆς έργατοϋπαλληλικῆς τάξεως τῆς χώρας μας καί τέλος τήν συμπαράστασιν έκατομμυρίων συναδέλφων όλων τῶν έλευθέρων δημοκρατικῶν χωρῶν τοῦ κόσμου.

"Ας προχωρήσουμε λοιπόν μέ πίστη καί ένότητά άδελφωμένοι στούς άγῶνες πού μπαίνουν μπροστά μας καί ἄς εἴμεθα βέβαιοι ὅτι δέν θά μπορέσῃ νά σταθῇ κανένα έμπόδιο στό δρόμο μας.

Ζήτω οί έργαζόμενοι Κλωστ)γοί καί Κλωστ)γίνες τῆς 'Ελλάδος

Ζήτω τό 1ον Πανελλαδικό Συνέδριο.

Ζήτω ή 'Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργῶν 'Ελλάδος.

Μέ συναδελφικούς χαιρετισμούς

Η ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Ο ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ Ι. ΡΟΜΠΟΠΟΥΛΟΣ

Ο Α'. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ	Ο Β'. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ	Ο ΤΑΜΙΑΣ	Ο ΕΦΟΡΟΣ
Κ. ΑΧΠΑΡΑΚΗΣ	Δ. ΠΑΓΩΝΗΣ	Δ. ΝΟΤΟΠΟΥΛΟΣ	Κ. ΣΧΙΣΜΕΝΟΣ

ΟΙ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΟΙ

Α. ΑΝΤΩΝΙΟΥ	Δ. ΠΡΟΥΜΠΑΣ	Α. ΑΜΠΑΤΖΗΣ	Λ. ΚΑΡΑΧΟΝΤΖΑΣ

1.7.2. Απολύσεις 1952

Απόσπασμα από έγγραφο του συνδέσμου υφαντομηχανικών Πειραιά που αναφέρεται η κρίση στην απασχόληση το 1952

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
ΥΦΑΝΤΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΠΕΙΡΑΙΩΣ & ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ

'Αριθ. πρωτ..... 'Εν Πειραιεῖ τῇ.....195

Εἶναι ἤδη γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ 'Ιανουαρίου 1952 καὶ ἐντεῦθεν τὸ κῦμα τῆς ἀνεργείας ηὐξήθη καταπληκτικῶς καθ'ἅπασαν τὴν χώραν.

Αἱ συνεχιζόμεναι καθημερινῶς σεβασταὶ εἰς ἀριθμὸν ἀπολύσεις ἐργατῶν ἀπὸ κάθε εἶδους ἐργοστάσια ὀξύνει τὸ ζήτημα τῆς ἀνεργείας καὶ καθιστᾶ τοῦτο τὸ ὑπ'ἀριθ. Α κοινωνικὸν πρόβλημα τοῦ 'ποίου ἐπιβάλλεται ἡ ἄμεσος ἀντιμετώπισίς του. Εἶναι ἀπὸ τοὺς κλάδους ποὺ ἐπλήγει βαρύτατα ἀπὸ τὴν αὔξησιν τῆς ἀνεργείας εἶναι ὁ κλάδος τῆς ἁλυσ/ργίας. Οἱ 'Ανεργοὶ ἁλυσ/ργοὶ ἀπὸ τὸν 'Ιανουάριον καὶ ἐντεῦθεν ὑπερέβησαν τὰς 14.000 καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς ὀγκοῦται καθημερινῶς.-

'Εὰν αἱ ἀπολύσεις τῶν ἁλυσ/ργῶν συνεχισθοῦν μὲ τὸν αὐτὸν ρυθμὸν πολὺ συντόμως ὅλοι οἱ ἁλυσ/ργοὶ θὰ εὑρεθοῦν χωρὶς ἐργασίαν.-

Τὰ ἐργοστάσια μικρὰ καὶ μεγάλα καθημερινῶς κλείνουν λόγῳ τῶν δημιουργηθέντων μεγάλων ἀποθεμάτων καὶ τῆς μεγάλης μειώσεως τῆς ζητήσεως τῶν προϊόντων των. Ὅλαι αἱ ἀποθῆκαι εἶναι ἀσφυκτικῶς πλήρεις καὶ οὐδεμία παραγγελία δίδεται. Οὔτε δυστυχῶς καὶ ἡ ἔναρξις τῆς θερινῆς περιόδου ἐπέδρασε ἐπὶ τῆς ζητήσεως καὶ τὴν μείωσιν τῶν ἀποθεμάτων. Δυστυχῶς ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως οὐδὲν μέτρον ἐλήφθη. Αὕτη παραμένει ἀπαθὴς καὶ ἀσυγκίνητος μὴ ἀναλογιζομένη ὀλίγου τὰς εὐθύνας της διὰ τὴν αὔξησιν τῆς ἀνεργείας. Οὔτε τὰς συνεπείας ποὺ θὰ ἔχῃ αὐτὴ ἐπὶ τῆς καθόλου ἐξελίξεως τῆς χώρας μας. Οὐδεμία πρόνοια διὰ τὴν ἐπιδότησιν τῆς ἀνεργείας τουναντίον λόγῳ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνέργων περιέκοψε τὸ χορηγούμενον ἐπίδομα ἀνεργείας.

Οὐδεμία προσπάθεια διὰ τὴν πιστοδότησιν φερεγγύων Βιομηχάνων ὥστε νὰ κρατηθοῦν ἐν ἐνεργείᾳ. Οὐδεμία διευκόλυνσις διὰ τὴν προεξόφλησιν γραμματίων ὥστε νὰ ἀνακουφισθοῦν αἱ Βιομηχανίαι καὶ δυνηθοῦν νὰ ἀντεπεξέλθουν τὴν καταβολὴν τῶν ἡμερομισθίων κ.λ.π. 'Αντιθέτως ἠσκήθη πίεσις καὶ ἐξαναγκασμὸς εἰς τὴν ἐξόφλησιν τοιούτων χρεῶν καὶ αὔξησις φορολογικῶν ὑποχρεώσεων.

1.7.3. Απολύσεις και «εργατοπατέρες»: Γράμμα εργάτη από τον Πειραιά

Βρέθηκε στα αρχεία του σωματείου στη Σύρο και αποτελεί ένα από τα γράμματα του Τάσου προς τον κυρ Σωκράτη (προφανώς τον Σωκράτη Καφετζόπουλο, πρόεδρο του Ε.Κ. Κυκλάδων)

Μεταξύ άλλων αναφέρεται...
(διατηρείται η σύνταξη με λίγες διορθώσεις στην ορθογραφία)

«(...) Ότι μεγαλύτεροι παλιάνθρωποι από τους Βελισσαροπουλέους δεν έχει γεννήσει η φύσις. Φυσικά το δικαίωμα τους έδωσαν οι νέοι εργατοπατέρες που παρουσιάστηκαν ως εργατοσωτήρες. Και που εφώναζαν ή όλοι ή κανένας. Και σήμερα κάθεντε μαζί με αυτόν που λέγεται Μαλαθρώνας και κυτάζουν ποιους να βγάζουν δηλαδή ποιοι είναι εκείνοι που διεκδικούν τα δικαιώματα τους να τους απολύσουν. Δια μίαν ακόμα φορά είχες δίκιο αλλά αλλά.»

II

[στην επόμενη σελίδα]
«Όσο αφορά περί Κουκά αυτός έκανε πολύ καλά τη δουλειά του διότι σήμερα είναι διευθυντής (...) Παρέλειψα να σου γράψω ότι μέσα στην επιτροπή εδώ υπήρχαν και καλά παιδιά και για να είναι καλοί σήμερα τους έβγαλαν διαθεσιμότητα. Εν γνώσει του αξιοτίμου προέδρου – με τον οποίον διέκοψα κάθε επικοινωνία μαζί ύστερα από αυτά.»

«ΥΓ. Μάλωσα μαζί με τον πρόεδρο διότι του έθεσα το εξής ερώτημα. Η διατήρησις του εργοστασίου μέχρι σήμερα είναι δικό σου ερώτημα; Μου απαντά μάλλον ναι. Του λέγω αλλά εκ των 300 εργατών οι 200 είναι έξω και έχουμε και συνέχεια...»

Φίνικας τη 9-8-19

Αγαπητέ κυρ Δημήτρη ή υγεία σου χαρά τον Υψίστου το γράμμα σου και το γραφείο της ΓΣΕΕ μόλις το ανακοίνωσε και η ευχαριστούμε για τις ενέργειες σου. Δε πληροφορούμαστε και πιστεύουμε να το χειμώνα διά τον δίκτυον αναβολήν του πληρώσουν σας. Βλέπουμε δε ότι δεν και δίκτυον τους προβλέπουν βίβλους κορίτσι τη κόπραν αμμο δεν έχει δαν νοσοκόμα τους τη διαδικασία του κόστους. Στην προϊούσα μου σου έγραψε ότι μαθαίνουμε ήτο να κόψουμε αναβολή αμμο δουλειά σου μου συμπάσχουμε διότι αυτό τόσο κόπο σας δεν έχει. Καιρό τον διμηνόρου καταλαβαίνουν και Αμμόπιτα φέρουν ότι μου συμφέρον δε ξέχασε αν εμπορευόμενο το οικοδομικόν διότι ο δουλειά το ποσόν δε διπλάσια εις τους εργάτας. Και τώρα έχει πολλή εμπόρους δε δανείζουν το ποσόν των 1,200 χιλ δεχ. και τη πληρωμή δε κάμε δις τη χρόνου. Εκείνο όμως μου διαβάζω κατά την συνήθειά μαζί μαζίνου είναι το έξης. Ότι μεγαλύτεροι καπιτάνοι μου δύο γυναίκες ή φύσις φυσικά το δικαίωμα τους έδωσαν οι νέοι εργάτους γέρους μου καρουσιάζουν ως εργάτους και μου ερώτησαν οι όμοιοι και τα μεροδρόμια και πληρώνουν μισούς βγάζουν δικαίως μου είναι εκείνοι μου διπλάσια δικαιώματα τους να τους δώσουν δε ήταν αυτή φορά είχα δίκιο δεν

Δημήτρη

II

Δεν αναφορά μόνο κάποιος αυτός είναι μόνο μια δουλειά του δικά σας είναι διευθυντής

Μας γιάτρους θεραπεύουμε ή δεν αυτή παράταξη νοιάζεται μόνο δική μας υγεία αυτών. Συμφωνούν ότι είδε χθες να βάζουν τα παραθυράκια, καινούρια μηχανή να μεσολαβάνε να πάνε στη δημ. Εδώ φωνάζει γεν νάμε τα ερωτήματα δεν ερωτώνται εάν είχες φωνή της έναρξης μιας σελ' εργοστάσιο αυτό; Γιατί φωνάζουν αυτό; Δουλειά; Άρα φωνάζει τα φωνή ως διαδίδυκε είναι δικά σου. Αυτήν αι γνώμη έχουν εδώ και πολύ καιρό δεν τις έχει αυτούς. Εγώ τη αισχύνη Τώρα αρχίσαν να βάφουν τα εργοστάσιο μας σε καλλιτεχνικό το σπίτι σου είναι δικά σε εργοστάσιο δεν φάμε σου σημασία, και έρχονται οι συνεργάτες μας σου είπε έβαψαν να μη μπαίνει ανακοίνωση για εκλογή γι' να θεωρείται νόμιμη ερωτήματα τώρα δεν έχει φωνή τη δεύτερη καλή. Τώρα δικός εδώ έχει βάφει τη εβδομαδιάτικο καμία καπνός έτσι τα πάνε τε. Πριν πάτου δεν μου εγραφτείτε να ξέρω είναι ερώτησε δεν ΓΣΕΕ τη μου γράφει δικά τα δικά το θα καλύβω και θα τα αυτή άλλο μονή. Παρέμφη να σου γράφω ότι μας δεν εκλεγούν εδώ πάνε και καμία σαν δώ, και για να είναι καμία επι τέρας τους έβγαζαν διαδεκτρόπτης. Εν γνώσει του αξιωματικού Πρόεδρου — Μιλάν σωστόν δικαίως καλή εκλογή νονίς τα δι νέας αυτής

Χαιρετισμούς εις όλους

Τις Δεύτερα δικαίωμα

Μιχάλης

Υ.Γ. Μάρκος τα τι τον προέδρου δικά του έδωσε το τη ερώτησε. Η διαπραγμάτευση του εργοστασίου μέχρι επτά είναι δικαίωμα καλύτερα; Μου απαντάς βάφουν καινούργια; Εγώ άμμο τα τον 300 εργατών οι 200 είναι έξω και ήρθε και συνέχεια σου είναι η δουλειά σου. Του καλύτερα και οι άλλοι, και έχουν επιφορά να τα μοιράσουν καλύτερα

1.7.4. Ο Παύλος και ο Χρήστος

Η πρώτη σελίδα που φυλλαδίου το περιεχόμενο του οποίου αναλύεται στη διατριβή

Ὁ ἐργάτης ποὺ ἔχει τὴν ἀπαίτηση νὰ αλυτερεύση τὶ ζωή του, χωρὶς νὰ εἶναι ὠργαωμένος στὸ Σωματεῖο του, μοιάζει μὲ τὸν γρότη ποῦ ἔχει τὴν ἀπαίτηση νὰ θερίση τὸ ωράφι του, χωρὶς νὰ τὸ ἔχει σπείρει.

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΧΑΛΥΒΟΥΡΓΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ
FEDERATION TEXTILES DE GRECE
Ο. Κ. Ε.
1951

Ο ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΙ Ο ΧΡΗΣΤΟΣ

«Μιὰ τυχαία συνάντηση ποὺ εἶχε καλὸ ἀποτέλεσμα γιὰ ὅλους μας».

Κάποια μέρα μέσα σ' ἕνα τραῖνο συναντήθηκαν δυὸ ἄνθρωποι, γιατὶ ἔτυχε νὰ καθήσουν ὁ ἕνας ἀπέναντι στὸν ἄλλον. Ὁ ἕνας ἦταν ἄνδρας καὶ ἡ ἄλλη γυναίκα.

Ἦτανε καὶ οἱ δυό τους ἀπὸ μικρὰ παιδιὰ συνάδελφοι, γιατὶ δουλεύανε μαζὶ στὸ ἴδιο Κλωστοϋφαντουργεῖο. Πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια, μὲ τὴ μεγάλη κρίση τῆς Κλωστοϋφαντουργίας, τὸ ἐργοστάσιο αὐτὸ ἔκλεισε, ὅπως τοῦτο συνέβη μὲ πολλὰ ἄλλα ἐργοστάσια σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὸ προσωπικό του ὅλο πετάχτηκε στὸ δρόμο. Ἀπὸ τότε ἔχασε ὁ ἕνας τὰ ἴχνη τοῦ ἄλλου.

Καὶ νὰ τώρα, μετὰ ἀπὸ τόσο καιρό, ξαναβλέπονται. Τὰ πράγματα εἶναι βεβαίως σήμερα διαφορετικά. Ἡ ἀνεργία δὲν εἶναι τόσο μεγάλη ὅπως τότε. Δουλεύουν καὶ οἱ δυό ἀλλὰ σὲ διαφορετικὰ ἐργοστάσια, ποὺ τὸ ἕνα εἶναι πολὺ μακρυὰ ἀπ' τὸ ἄλλο. Στὸ μεταξὺ μεγάλωσαν ἀρκετὰ κι' οἱ δυό, ἔχουν παντρευθῆ, ἔχουν κάνει παιδιὰ καὶ ἀγωνίζονται γιὰ νὰ τὰ ζήσουν καὶ νὰ τὰ μεγαλώσουν.

Ἔτσι, μόλις συναντήθηκαν στὸ τραῖνο, ἐνθουσιαστήκανε ποὺ ξαναβλέπονται, χαιρετιστήκανε θερμὰ κι' ἀρχίσανε ἀχόρταγα τὶς ἐρωτήσεις, γιὰ νὰ μάθουν ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου τὰ καθέκαστα. Εἴπανε γιὰ τὰ παληά τους, θυμηθήκανε κάθε τι ποὺ ἔχουνε περάσει, εἴπανε γιὰ τὶς οἰκογένειές τους, γιὰ τὰ παιδιά τους καὶ στὸ τέλος περάσανε στὴ συζήτηση γιὰ τὰ τωρινά τους προβλήματα, ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἐργασία τους, μὲ τὴν ζωή τους, μὲ τὴν οἰκονομική τους κατάσταση καὶ μὲ ὅλα γενικὰ τὰ ἐνδιαφέροντα, ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχῃ ἕνας ἐργαζόμενος ἄνθρωπος.

Ἡ συζήτηση ποὺ κάνανε ἦταν πολὺ ἐνδιαφέρουσα. Εἴπανε πράγματα τέτοια, ποὺ ἔκαναν καταπληκτικὴ ἐντύπωση σ' ὅσους ἤτανε δίπλα καὶ γύρω τους καὶ ἀκούγανε. Ἕνας διπλανός τους ποὺ διάβαζε ἐφημερίδα, τὴν ἔκλεισε ἀμέσως καὶ ἀφοσιώθηκε νὰ τοὺς ἀκούῃ. Ἕνας ἄλλος ἐπιβάτης, ἀπορροφήθηκε τόσο πολὺ ἀπ' αὐτὰ ποὺ ἄκουγε, ὥστε ξέχασε νὰ κατεβῇ στὴ στάση ποὺ ἔπρεπε κι' ὅταν τὸ θυμήθηκε, τὸ τραῖνο κόντευε νὰ φθάσῃ στὸ τέρμα. Ἕνας ἄλλος πάλι, ποὺ ἄκουγε κι' αὐτὸς μὲ προσοχὴ τὴ συζήτηση, ὅταν κατέβηκαν στὸ σταθμὸ οἱ δυὸ παληοὶ συνάδελφοι καὶ χαιρετιστήκανε γιὰ νὰ χωρίσουν καὶ νὰ πάῃ ὁ καθένας στὴ δουλειά του, τοὺς πήρανε ἀπὸ κοντὰ κι' ὅταν ὁ ἄνδρας κι' ἡ γυναίκα χωρίσανε, πλησίασε τὸν ἄνδρα καὶ τὸν σταμάτησε.

—Μὲ συγχωρεῖς, μπορῶ νὰ σοῦ πῶ κάτι;

—Λέγε, ἀκούω.

—Θέλω νὰ συζητήσουμε λίγο μαζί, ἄκουσα κάτι

1.7.5. Απεργιακή προκήρυξη ΟΚΕ, 1966

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΜΗΜΑ Γ.Σ.Ε.Ε.

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΜΑΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ

Ἀθῆναι τῇ 2-5-1966

Πρὸς

ὅλους τοὺς Κλωστοϋφαντουργοὺς καὶ Κλωστοϋφαντουργίνες τῆς Χώρας

Συνάδελφοι καὶ συναδέλφισσες,

Τὴν 9ην Μαΐου σὲ ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα οἱ Κλωστοϋφαντουργικὲς φάμπρικες γιὰ 24 ὧρες θὰ σταματήσουν νὰ λειτουργοῦν.

Οἱ χιλιάδες ἐργάτες καὶ ἐργάτριες θὰ μείνουν ἔξω ἀπὸ τὶς φάμπρικες.

Θὰ ἐκδηλώσουν μὲ τὸ νόμιμο, τὸ συνταγματικὸ δικαίωμα ποὺ ἔχουν σὰν Ἕλληνες πολίτες τὸ δικαίωμα τῆς ἀπεργίας, τὴν διαμαρτυρίαν τους διὰ τὴν ἄδικη μεταχείρηση ποὺ τοὺς γίνετε καὶ ἀπὸ τοὺς ἐργοδότες καὶ ἀπὸ τὴν Πολιτεία.

Ἡ Ὁμοσπονδία κάλεσε τὴν ἐργαζόμενη Κλωστοϋφαντουργικὴ τάξη τῆς χώρας, ἐσᾶς δηλαδή, ποὺ μὲ τὸ μυαλὸ καὶ τὴν δύναμη τῶν χεριῶν σας μεταβάλλετε τὶς φάμπρικες ἀπὸ κτίρια μὲ περιεχόμενο ἄψυχα καὶ ἀκίνητα μηχανήματα, σὲ κυψέλες παραγωγικὲς καὶ δημιουργικές, νὰ ἐκδηλώσετε τὴν διαμαρτυρίαν σας μὲ 24ωρη Πανελλαδικὴ ἀπεργία τὴν 9ην Μαΐου ἡμέραν Δευτέραν καὶ ἀπὸ ὥραν 6 π.μ. μέχρι τὴν 6ην μ.μ. τῆς Τρίτης 10ης Μαΐου.

Ἡ 24ωρη αὐτὴ ἀπεργία θὰ εἶναι ἡ φωνὴ τῆς τάξεώς μας διὰ τὴν μὴ ἱκανοποιητικὴ λύσι τριῶν βασικῶν προβλημάτων μας.

1) Τῶν ἡμερομισθίων μας καὶ τῶν λοιπῶν ὅρων ἐργασίας μας. Ὅταν τὸν περασμένο Φεβρουάριο οἱ ἐργοδότες μας ἀρνήθηκαν νὰ δεχθοῦν τὰ αἰτήματα τῆς Ὁμοσπονδίας ποὺ περιλαμβάνοντο στὸ σχέδιο τῆς Συλλογικῆς Συμβάσεως ποὺ τοὺς ὑπεβλήθη, δηλαδὴ κατώτερα ἡμερομίσθια γιὰ τὶς γυναῖκες 80 - 85 δρχ. γιὰ τοὺς ἄνδρες 95 - 130 δρχ., ἐπέκτασις ἀνθυγιεινοῦ ἐπιδόματος, ἐπίδομα συζύγου, ἐπίδομα πολυετειῶν κλπ. καὶ παρεπέμφθη ἡ διαφωνία στὸ Πρωτοβάθμιο Διοικητικὸ Διαιτητικὸ Δικαστήριο πιστεύαμε ὅτι αὐτὸ σὰν αὐδέτερος κριτὴς θὰ μᾶς δικαιώση.

Δυστυχῶς, ἀφοῦ ἀπέριψε σχεδὸν τὸ σύνολον τῶν αἰτημάτων μας καθώρισε καὶ τὰ ἐξευτελιστικὰ ἡμερομίσθια γιὰ τὶς γυναῖκες 65 καὶ 67 δρχ. καὶ γιὰ τοὺς ἄνδρες 82 καὶ 93 δρχ. καὶ γιὰ τοῦτο προσεφύγαμε στὸ Δευτεροβάθμιο Δικαστήριο.

2) Ἔχουμε ἀπὸ χρόνια ποὺ ζητᾶμε νὰ ὑπαχθοῦν οἱ ἐργαζόμενοι τοῦ κλάδου μας στὸν κανονισμὸν βαρέων καὶ ἀνθυγιεινῶν ἐπαγγελμάτων γιὰ νὰ μειωθῆ τὸ ὅριον ἡλικίας πρὸς συνταξιοδότησιν στὰ 60 χρόνια γιὰ τοὺς ἄνδρες καὶ 55 γιὰ τὶς γυναῖκες καὶ μόλις προσφάτως περιελήφθησαν οἱ Χαρτζέρηδες, οἱ Σκουτσέρηδες καὶ οἱ Κολλαρισταί. Εἶναι δὲ γνωστὸν σὲ ὅλους τοὺς ἁρμοδίους, ὅτι ὅλες οἱ εἰδικότητες τοῦ κλάδου μας εἶναι βαριὲς καὶ ἀνθυγιεινὲς καὶ ἰδιαίτερα οἱ εἰδικότητες τῶν γυναικῶν, οἱ ὁποῖες εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐργασθοῦν οὔτε στὰ 50 τους χρόνια.

3) Ἔχουμε ἐπίσης ἀπὸ χρόνια ποὺ ζητᾶμε νὰ ληφθοῦν Νομοθετικὰ μέτρα γιὰ νὰ ἀνορθωθῆ ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τοῦ Ἐπικουρικοῦ μας Ταμείου γιὰ νὰ μπορέση νὰ βελτιώση τὶς ἐξευτελιστικὲς συντάξεις τῶν 240 - 427 δρχ., ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἐξασφαλισθῆ ἡ δυνατότητα νὰ πάρουμε σύνταξη ὅταν γίνουμε ἀπόμαχοι ἐμεῖς ποὺ ἀκόμα ἐργαζόμαστε.

Συνάδελφοι καὶ συναδέλφισσες, Κλωστοϋφαντουργοὶ καὶ Κλωστοϋφαντουργίνες ὁλοκλήρου τῆς χώρας: Ὁ εἰρηνικός, ἀλλὰ μαχητικὸς ἀγῶνας τῆς τάξεώς μας ἀρχίζει μὲ τὴν 24ωρη Πανελλαδικὴ ἀπεργία μας. Πρέπει τὴν Δευτέραν 9η Μαΐου νὰ μὴν κινηθῆ οὔτε ἕνα μηχάνημα. Πρέπει νὰ ἀντιληφθοῦν καὶ οἱ ἐργοδότες καὶ οἱ ἁρμόδιοι τοῦ Κράτους ὅτι ἔχουμε δικαιώματα καὶ ξέρουμε νὰ τὰ διεκδικοῦμε.

Μὲ τὴν καθολικὴ συμμετοχή μας στὴν ἀπεργία αὐτὴ θὰ σημαίνει ὅτι βροντοφωνάζουμε στοὺς ἐργοδότες καὶ τοὺς ἁρμοδίους.

Κύριοι,

Ἐὰν δὲν ἀλλάξετε τακτική, ἐὰν δὲν ἱκανοποιήσετε τὰ αἰτήματά μας θὰ ἀγωνισθοῦμε. Θὰ ἀγωνισθοῦμε καὶ γιὰ νὰ ζήσουμε ἀνθρωπινώτερα, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ σταματήσουνε τὰ ἀδέλφια μας νὰ ξενητεύωνται μακρυὰ ἀπὸ τὰ σπίτια τους, ἀπὸ τὶς μάνες, τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τους, ἀλλὰ ἀκόμη ἀπὸ τὴν ὡραία Ἑλληνικὴ πατρίδα μας, γιὰ νὰ ζήσουν σὰν ἄνθρωποι.

Ὁ ἀγῶνας μας εἶναι δίκαιος, εἶναι ἱερός.

Δὲν ἐπιτρέπεται κανένας καὶ καμμία νὰ τὸν προδώση. Κανένας καὶ καμμία δὲν πρέπει νὰ βρεθῆ τὴν Δευτέραν 9η Μαΐου μέσα σὲ Κλωστήριο, Ὑφαντήριο, Κυλτσοποιεῖο καὶ γενικὰ σὲ Κλωστοϋφαντουργικὸ ἐργοστάσιο.

Ὅλοι καὶ ὅλες τὴν ἡμέρα αὐτὴ πρέπει νὰ λάβετε μέρος μόνον στὶς συγκεντρώσεις ποὺ θὰ καθωρίσουν τὰ Σωματεῖα τῆς περιφερείας σας.

Ζήτω ἡ 24ωρη Πανελλαδικὴ Πανκλωστοϋφαντουργικὴ ἀπεργία.

Ζήτω ἡ ἐργαζόμενη Κλωστοϋφαντουργικὴ τάξη τῆς χώρας.

Ζήτω ἡ Ὁμοσπονδία Κλωστοϋφαντουργῶν Ἑλλάδος.

Διὰ τὴν Διοίκησιν τῆς Ο.Κ.Ε.
Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
Ι. ΡΟΜΠΟΠΟΥΛΟΣ

1.7.6. Η «επανάστασις» του 67 σύμφωνα με την εισήγηση στο 7ο συνέδριο

Η πρώτη σελίδα της εισήγησης στο συνέδριο του 1968, όπου και υπάρχουν οι κρίσιμες αναφορές στην πολιτική κατάσταση.

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΚΑΛΩΣΥΝΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΤΜΗΜΑ: Γ.Σ.Ε.Ε.
Γραφεία: Πειραιώς 9
'Αθήναι

7ΟΝ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΟΝ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ
ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΚΑΛΩΣΥΝΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
17 Νοεμβρίου 1968

Θ Ε Μ Α

Δοχοδρομία Διοικήσεως

Εισηγητής Ι. Κομποπούλος Γεν. Γραμματεύς

'Αγαπητοί Συνάδελφοι καί Συναδέλφισσες Σύνεδροι,

Διά μίαν άκόμη φοράν ίδιαίτερα συγκινημένος, διότι ή τάξις μας μοῦ ἔχει κάνει τήν τιμήν νά εύρίσκομαι άπό τοῦ πρώτου ίδρυτικοῦ Συνεδρίου μέχρι καί σήμερα, έπί κεφαλῆς τῆς Διοικήσεως τοῦ άνωτέρου κλαδικοῦ μας συνδικαλιστικοῦ 'Οργανισμοῦ παρουσιάζομαι σήμερον ένώπιον σας οί όποῖοι άποτελεῖτε τό κυρίαρχον σῶμα τῆς τάξεως αὐτῆς, διά νά λογοδοτήσω διά τήν όράσιν τῆς άπερχομένης Διοικήσεως καί τά άποτελέσματα αὐτῆς, κατά τό διαρρεῦσαν χρονικόν διάστημα άπό τοῦ 6ου Συνεδρίου μας μέχρι σήμερον.

Πρίν εισέλθω εἰς τήν ἔκθεσιν δράσεως τῆς Διοικήσεως θεωρῶ άναγκαῖον νά περιγράψω τάς γενικωτέρας συνθήκας τῆς περιόδου τῆς ἑξάετους θητείας (πολιτικάς -οἰκονομικάς -συνδικαλιστικάς κλπ) ἐντός τῶν όποίων ἔδρασε ή άπερχομένη Διοίκησις. Εἶναι γνωστόν ὅτι τό 6ον Συνέδριον μας συνῆλθεν τό Νοέμβριον 1965

'Από άπόψεως συνθηκῶν πολιτικῆς καί κυβερνητικῆς καταστάσεως εὑρισκόμεθα τήν ἐποχήν ἐκείνην εἰς κατάστασιν ἀνώμαλον διακρινομένην ἀπό ἀξιόλογα τινα πολιτικῶν παθῶν ἀστάθεια Κυβερνητικῶν φορέων μέ συνέπειαν ὡς εἶναι εὐνόητον νά ἐπέρχεται πλήρης άποτελμάτωσις τῶν κοινωνικῶν καί οἰκονομικῶν προβλημάτων τοῦ 'Ελληνικοῦ Λαοῦ καί συνεπῶς καί τῶν ἐργαζομένων. Ἡ ἀνώμαλος αὐτή κατάστασις ἀπό ἀπόψεως πολιτικῆς καί Κυβερνητικῆς ή όποία διήρκεσε μέχρι καί τῆς 20ης 'Απριλίου 1967 εἶχεν ὡς συνέπειαν νά δημιουργηθῆ καί ἀνώμαλος κατάστασις ἀπό ἀπόψεως οἰκονομικῆς στή χώρα μας.

Μετά τήν ἐπανάστασιν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων τῆς 21ης 'Απριλίου 1967 εἰσήλθομεν εἰς μίαν νέαν ἱστορικήν περίοδον. Ἡ περίοδος αὐτή μετά τήν ἐπανάστασιν τῆς 21ης 'Απριλίου μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι διακρίνεται ἀπό τήν ἐντόνον προσπάθειαν τῆς κατ'άρχήν διασώσεως τοῦ Ἔθνους μας ἀπό τόν κατάφορον πού ὁδηγεῖτο ἐξ αἰτίας τῆς ἀνικανότητος τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας καί τῆς ἀντεθνικῆς διαβρώσεως τοῦ Κομμουνισμοῦ καί τῆς ἐν συνεχεία ἀναδιοργανώσεως αὐτοῦ.

Ἔστω τό ἑπόμενον συνεπῶς ὅλες οἱ ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς Κοινωνικῆς μας ζωῆς νά παραμερισθοῦν προσωρινῶς διά νά ἐπιτύχη ἡ ἀνωτέρω προσπάθεια. Μία συνεπῶς ἀπό τίς βασικώτερες ἐκδηλώσεις αὐτές εἶναι καί ἡ ἐλευθέρα καί ἐντός τῶν ὁρίων τοῦ 'Ελευθέρου Δημοκρατικοῦ Συνδικαλισμοῦ καί τῶν 'Εθνικῶν πλαισίων δράσις τῶν συνδικαλιστικῶν 'Οργανώσεων. Καί βεβαίως ἡ 'Επαναστατική, 'Εθνική Κυβέρνησις πολύ συντόμως ἐπανέφερε τήν ἐλευθέραν συνδικαλιστικήν δραστηριότητα τῶν ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων πλήν τοῦ δικαιώματος τῆς ἀπεργίας, παγυρική ἐπιβεβαίωσις αὐτοῦ δέν εἶναι καί ἡ δι'ἐλευθέρων καί κατά τάς δημοκρατικάς διαδικασίας ἐκλογῶν συγκρότησις τοῦ σημερινοῦ μας Συνεδρίου.

Πρέπει νά ἀναφερθοῦμε περισσότερο εἰς τάς συνθήκας πού ἐπεκράτουν κατά τήν διαρρεύσασαν θητείαν καί εἰς τό γενικώτερον συνδικαλιστικόν κίνημα τῆς χώρας μας.

1.7.7. Καταγγελία του ΑΕΜ (Αυγή 2/12/1976)

ΑΥΓΗ 8-12-76

Κορυφώνεται η τρομοκρατία στα κλωστοϋφαντουργεῖα

ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΑ ΤΗΣ ΚΛΑΔΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΤΟΥ ΑΕΜ

Τὴν ἐπίθεση ποὺ σημειώνεται σὲ βάρος τῶν συνδικαλιστικῶν στελεχῶν στὰ ἐργοστάσια κλωστοϋφαντουργίας μὲ ἀποκαρύφωμα τὶς μεμονωμένες ἀπαλύσεις τους μὲ διάφορα προσχήματα κάθε φορά, καταγγέλλει ἡ κλαδικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ΑΕΜ Κλωστοϋφαντουργῶν.

Τὸ ΑΕΜ Κλωστοϋφαντουργῶν καλεῖ ὅλους τοὺς συνδικαλισταικοὺς φορεῖς, τῖς Ὁμοσπονδίες, τὰ Σωματεῖα κλπ. νὰ προγραμματίσουν ἀγώνες γιὰ τὸν τερματισμὸ τῶν ἀπολύσεων καὶ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων τῶν ἐργαζομένων.

Ὁλόκληρο τὸ κείμενο τῆς ἀνακοίνωσης τοῦ ΑΕΜ Κλωστοϋφαντουργῶν, εἶναι τὸ ἀκόλουθο:

«Συνάδελφοι καὶ Συναδέλφισσες

Ἡ ἐργοδοσία γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὴν συνδικαλιστικὴ δράση, ἔχει τώρα τελευταῖα προβεῖ σὲ ἀδικαιολόγητες ἀπολύσεις, μὲ σκοπὸ νὰ τρομοκρατήσει τοὺς ἐργαζόμενους νὰ ἐξασκοῦν τὸ δικαίωμα νὰ συνδικαλίζονται.

Οἱ ἀπολύσεις αὐτὲς ἀποβλέπουν νὰ ἐμποδίζουν τοὺς ἀγῶνες μας γιὰ βελτίωση τῆς ζωῆς μας. Νὰ ἐμποδίσουν τὴν μαζικὴ συμμετοχὴ στὶς ἐκδηλώσεις, ποὺ ἔχουν σὰν αἴτημα τα νὰ ἐνταχθοῦν ὅλοι οἱ ἐργαζόμενοι τῶν κλωστοϋφαντουργείων στὸ ἀνθυγιεινὸ καὶ στὴν ἐπικουρική ἀσφάλιση.

Στόχος τῆς ἐργοδοσίας εἶναι τὰ πιὸ δραστήρια τμήματα τῶν ἐργοστασίων ΜΕΡΙΝΟΣ — ΜΑΡΑΓΓΟΠΟΥΛΟΣ — ΒΕΛΚΑ — ΓΑΒΡΙΗΛ — ΑΙΓΑΛΕΩ — ΒΕΛΗΣ κλπ. ποὺ πῆραν μέρος στοὺς ἀγῶνες:

— Γιὰ καλύτερο μεροκάματο

— Γιὰ αὔξηση τοῦ ἐπιδόματος παραγωγῆς

— Γιὰ καλύτερες συνθῆκες δουλειᾶς.

Γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουμε τὶς ἀπολύσεις πρέπει ἑνωμένοι ν' ἀγωνιστοῦμε γιὰ τὴν λύση τῶν προβλημάτων μας.

Νὰ ἀξιώσουμε τὴν ἐπαναπρόσληψη τῶν ἀπολυθέντων συναδέλφων.

Νὰ ἀξιώσουμε ἀπὸ ὅλους τοὺς συνδικαλιστικοὺς φορεῖς Σωματεῖα, ΕΚΠ, Ὁμοσπονδίες, νὰ προγραμματίσουν ἀγῶνες γιὰ τὸ σταμάτημα τῶν ἀπολύσεων.

Τὸ ΑΕΜ θὰ σταθεῖ πρωτοπόρα στοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν λύση τῶν προβλημάτων. Γιὰ νὰ σταματήσουν οἱ ἀπολύσεις».

ΑΣΦΑΛΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΘΥΓΙΕΙΝΟ ΖΗΤΟΥΝ ΟΙ ΠΥΡΟΤΕΧΝΙΤΕΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

ΤΡΙΚΑΛΑ (τοῦ ἀνταποκριτῆ μας). — Οἱ πυροτεχνίτες τῆς περιοχῆς μὲ ὑπόμνημα ποὺ ἀπευθύνουν στοὺς ὑπουργοὺς Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν καὶ Ἀπασχολήσεως, καθὼς καὶ στὴν ΓΣΕΕ ζητοῦν τὴν ἐπίλυση τῶν δίκαιων αἰτημάτων τους ποὺ εἶναι:

— Ἡ ἐπέκταση τῆς ἀσφάλισης καὶ σὲ αὐτούς.

— Ἡ ὑπαγωγή στὰ ἀνθυγιεινὰ παγγέλματα καί,

— Ἡ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐτῶν γιὰ τὴν συνταξιοδότηση.

1.7.8. Απεργία 1979 (Ριζοσπάστης 29/11/79)

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ

29.1.79

Μεγάλη επιτυχία σημείωσε η χθεσινή 24ωρη απεργία των κλωστοϋφαντουργών

Η ΟΤΟΕ ΘΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΕΙ ΑΓΩΝΙΣΤΙΚΑ ΤΗΝ ΕΠΙΘΕΣΗ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ

ΜΕΓΑΛΗ επιτυχία σημείωσε η χθεσινή 24ωρη προειδοποιητική απεργία των κλωστοϋφαντουργών και βαφέων όλης της χώρας. Έντελώς παθητική και σε μεγάλο βαθμό άρνητική ήταν η στάση της εγκάθετης διοίκησης της Ομοσπονδίας Κλωστοϋφαντουργών απέναντι στην απεργία που η ίδια αποφάσισε.

Επίσης, παρά την καταπολέμησ ήτης από πολλά κλαδικά και εργοστασιακά σωματεία που διοικούνται από γνωστούς χουντικούς και κυβερνητικούς εργατοπατέρες, οι κλωστοϋφαντουργοί στην Αθήνα, τον Πειραιά, τη Λάρισα, τό Βόλο, τη Λειβαδιά και σέ πολλές άλλες πόλεις, πήραν μαζικά μέρος στην απεργία και στις συγκεντρώσεις που πραγματοποιήθηκαν έξω από εργοστάσια, σέ γραφεία σωματείων και Εργατικών Κέντρων.

Οι κλωστοϋφαντουργοί άπαίτησαν από τη διοίκηση της Ομοσπονδίας νά προχωρήσει στην πραγματοποίηση καί των άλλων δύο προγραμματισμένων 24ωρων απεργιών γιά τις 4 καί 11 Δεκέμβρη καθώς καί σέ κάθε άλλη μαζική άγωνιστική κινητοποίηση γιά την ύπογραφή κλαδικής συλλογικής σύμβασης πού θά δίνει λύσεις σέ σοβαρά προβλήματά τους.

Σέ κάθε συγκέντρωσή τους οί άπεργοί κλωστοϋφαντουργοί χθές κατάγγειλαν τή νέα έμπαικτική αύξηση τού 15 0)0 στά κατώτατα μεροκάματα της ΓΣΕΕ καί καταδίκασαν τίς νέες προκλητικές γιά όλους τούς έργαζόμενους της χώρας μας προχθεσινές δηλώσεις τού πωθυπουργού κ. Καραμανλή. (Ρεπορτάζ γιά την άπεργία στή σελ. 5).

Κέντρο Βρεφών «Η Μητέρα»

Στήν 11η μέρα της άπεργίας τους βρίσκονται σήμερα οί εργαζόμενοι τού Κέντρου Βρεφών «Η Μητέρα» καί στίς 1 τό μεσημέρι πραγματοποιήσουν Γενική Συνέλευση γιά νά πάρουν νέες αποφάσεις γιά τόν άγώνα τους.

Στό

1.8. Η ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΕΡΓΑΤΟΫΠΑΛΛΗΛΩΝ ΙΜΑΤΙΣΜΟΥ

1.8.1. Απεργία στο «Φον Μπάουμ» 1962

Αποσπάσματα από την 1η και 3η σελίδα της εφ. «Εργατικός Αγών» (16/11/1962) που πρόσκειται στη (δεξιόστροφη) συνδικαλιστική αντιπολίτευση στη ΓΣΕΕ.

ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΕΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΕ ΑΠΕΡΓΙΑ

Μέ ἐκδηλο ἐνθουσιασμο καί μέ παραδειγματικη ἀγωνιστικη ἐκταση, οἱ ἐργαζομενες στο ἐν θεσ. σαλονικη γερμανικο ἐργοστασιο ἑτοιμων ἐνδυματων «ΦΟΝ ΜΠΑΟΥΜ» ἀπεφασισαν νά κατελθουν σέ ἀπεργία για τήν δικαίωση τῶν αἰτημάτων των. Στην ἀπεργία πῆρε μερος τό 95% τοῦ προσωπικοῦ, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐπιβληθῆ ἡ θέλησις τους. (ΣΧΕΤΙΚΟ ΡΕΠΟΡΤΑΖ ΣΤΗΝ 3ην ΣΕΛΙΔΑ).

Ἕνα φωτεινό σημάδι ἀγωνιστη

ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΓΥΝ

- ΣΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΕΤΟΙΜΩΝ ΕΝΔΥΜΑΤΩΝ «ΦΟΝ ΜΠΑΟΥΜ»
- ΑΦΟΡΜΗ ΟΙ ΑΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΤΕΣ ΟΜΑΔΙΚΕΣ ΑΠΟΛΥΣΕΙΣ
- ΑΠΑΡΑΔΕΚΤΗ Η ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΝ

Πλήρης ἀποδοχή τῶν αἰτημάτων

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ. (Τοῦ ἀνταποκριτοῦ μας.

Τήν 3ην τρέχαντος στήν αἴθουσα Συνελεύσεως τοῦ ΕΚΘ πραγματοποιήθηκε ἀγκώδης συγκέντρωσις τῶν ἐργαζομένων εἰς τήν ἐντός τῆς ἐλευθέρας ζώνης ἐπιχείρησιν ἑτοίμων ἐνδυμάτων «ΦΟΝ ΜΠΑΟΥΜ», μελῶν τοῦ Σωματείου Ραπτεργατῶν καί Ραπτεργατριῶν ἑτοίμων ἐνδυμάτων.

Ἀφορμή τῆς συγκεντρώσεως ὑπῆρξε ἡ ὁμαδική καί ἀδικαιολόγητος ἀπόλυσις ἐργαζομένων, ἡ μή ἀπολύτως ἐφαρμογή τῆς Συλλογικῆς Συμβάσεως Ἐργασίας καί ἡ ἀσυμβίβαστος συμπεριφορά τῶν ὀργάνων τῆς ἐπιχειρήσεως πρός τα προσωπικόν.

Ὕστερα ἀπό τήν ἐξέταση τῶν ζητημάτων, τό προσωπικό τοῦ ἐργοστασίου ἀπεφάσισε ὁμοφώνως τήν κήρυξη 24ώρου προειδοποιητικῆς ἀπεργίας γιά τήν Δευτέρα 5 τρέχ.

Ἡ ἀπεργία

Τό πρωΐ τῆς Δευτέρας καί ὥρα 7.30 οἱ ἐργαζόμενες συγκεντρώθησαν ἀπό ΕΚΘ καί συνεκρότησαν ἀπεργιακή συγκέντρωση.

Στήν συγκέντρωση ὡμίλησαν ὁ Ὀργανωτικός Γραμματεύς τοῦ ΕΚΘ συνάδ. Β. Βασιλειάδης, ὁ ἐκπρόσωπος ταῦ ΕΚΘ γιά τήν ἐπιχείρηση συνάδ. Ἰωαννίδης καί ὁ Πρόεδρος τοῦ Σωματείου συνάδ. Στ. Παπαδόπουλος.

Πλήρης ἀποδοχή τῶν αἰτημάτων

Ἡ συμμετοχή στήν ἀπεργία ἀνῆλθε σέ 95%. Ὕστερα ἀπο την ἐπιτυχία τῆς ἀπεργίας, ἡ Διεύθυνσις τῆς ἐπιχειρήσεως ἐδέχθη ὅλα τά αἰτήματα τῶν ἐργαζομένων, δηλαδή τήν ἐπαναπρόσληψη αὐτῶν πού ἀπολύθηκαν καί τήν καταβολή τῶν ἡμερομισθίων πού ἔχασαν, τήν ἄμεση καταβολή τῶν ἀνοδρομικῶν, την ἀλλαγή τοῦ τρόπου πληρωμῆς, δηλαδή κάθε Σάββατο καί ὄχι μέ προκαταβολές καί μέ ἐξόφληση κάθε μήνα ὅπως μέχρι σήμερα συνέβαινε, καί ἀλλαγή συμπεριφορᾶς πρός τίς ἐργαζόμενες στήν ἐπιχείρηση.

Μετά την πλήρη ἀποδοχή τῶν αἰτημάτων, οἱ ἐργαζόμενες ἐν σώματι μέ ἐπικεφαλῆς τούς ἐκπροσώπους τους μετέβησαν στην ἐργασία τους.

Τό ὑψηλό ἀγωνιστικό ἐπίπεδο, ἡ καθολική συμμετοχή στήν ἐκδήλωση καί ὁ συνδικαλιστικός καί πολιτισμένος τρόπος προβολῆς καί διεκδικήσεως τῶν ζητημάτων προεκάλεσαν ἐντύπωση μεταξύ τῶν ἐργαζομένων καί τῶν συνδικαλιστικῶν στελεχῶν τῆς πόλεώς μας.

1.8.2. Ψήφισμα 3ου Συνεδρίου ΠΟΕΥΙ (1963)

3ον ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΟΝ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ
ΑΘΗΝΑΙ 20 - 21 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1963

Ψ Η Φ Ι Σ Μ Α

Τό 3ον Πανελλαδικόν Συνέδριον τῆς 'Ομοσπονδίας 'Ιματισμοῦ συνελθόν ἐν 'Αθήναις τήν 20ήν καί 21ην 'Οκτωβρίου 1963 ἀφοῦ ἤκουσεν τήν ἔκθεσιν Δράσεως τῆς ἀπερχομένης Διοικήσεως, τάς ἐπί τῶν διαφόρων θεμάτων τῆς ἡμερησίας Διατάξεως ἐπί μέρους εἰσηγήσεις, ὡς καί τάς διατυπωθείσας ἐπ'αὐτῶν ἀπόψεις τῶν ἀντιπροσώπων,

ΔΙΑΠΙΣΤΩΝΕΙ ΟΤΙ

1) 'Η ἀπερχομένη Διοίκησις τῆς Πανελληνίου 'Ομοσπονδίας 'Εργατοϋπαλλήλων 'Ιματισμοῦ κατέβαλεν πᾶσαν δυνατήν προσπάθειαν διά τήν ἐπίλυσιν τῶν ἀπασχολούντων τόν κλάδον αἰτημάτων.

2) Μέρος τῆς ἐργοδοσίας ἐπέδειξεν, κατά τήν διαρρεύσασαν τριετίαν οὐχί μόνον ἀδιαφορίαν διά τά προβλήματα τοῦ Κλάδου 'Ιματισμοῦ, ἀλλά καί διάθεσιν ὅπως ἀφαιρέση κεκτημένα του δικαιώματα, πρᾶγμα τό ὁποῖον ἀπέτυχεν λόγω κεραυνοβόλου δράσεως τῆς ἀπερχομένης Διοικήσεως τῆς 'Ομοσπονδίας μας.

3) Παρά τά ἐπιτευχθέντα εἰς τόν τομέα τῶν οἰκονομικῶν διεκδικήσεων διά τῆς ὑπογραφῆς Συλλογικῆς Συμβάσεως ἐργασίας ἐκ μέρους αὐτῆς καί τοῦ Σωματείου Ραπτεργατῶν Πειραιῶς, ὡς δέ καί διά τῆς ἐκδόσεως Διαιτητικῶν ἀποφάσεων, τοῦ Σωματείου Παντελονάδων, καί ἐν συνεχείᾳ τῆς παραπομπῆς εἰς τό Διαιτητικόν Δικαστήριον τῶν Ραπτεργατικῶν Σωματείων διά τήν ἔκδοσιν νέας ἀποφάσεως, αἱ ἀποδοχαί μας ὑπολείπονται αὐτῶν ὅπου δικαιούμεθα, ὡς βασικός κλάδος τῆς παραγωγῆς.

4) 'Η ἀσφάλισις τοῦ ΙΚΑ καί ἰδιαίτερα ὁ νόμος 3762/57 δέν ἱκανοποιεῖ τάς εὐλόγους καί δικαίας ἀξιώσεις τῶν ἠσφαλισμένων τοῦ Κλάδου ἱματισμοῦ.

Ζ Η Τ Ε Ι

Ι) Τήν τροποποίησιν τοῦ ἄρθρου 20 τοῦ ΝΔ 3239/55 καί γενικώτερον τήν ἀναμόρφωσιν τούτου, ὥστε νά ἐφαρμοσθῆ καί εἰς τήν χώραν μας ὁπραγματικός θεσμός τῶν ἐλευθέρων Συλλογικῶν Συμβάσεων καί διαπραγματεύσεων.

2) Τήν ἐφαρμογήν τῆς ἐργατικῆς Νομοθεσίας.

3) Τήν κατάργησιν τοῦ μεσαιωνικοῦ συστήματος τῆς κατ'ἀποκοπήν ἐργασίας τῶν Ραπτεργατῶν μέ τήν ὑποχρεωτικήν στέγασιν αὐτῶν ἐντός τῶν ἐργοδοτικῶν Καταστημάτων.

4) Τήν ἀναμόρφωσιν Γενικά τῆς Κοινωνικῆς μας ἀσφαλίσεως, συμφώνως πρός τάς ἐπί τοῦ θέματος τούτου προτάσεις τῆς ΓΣΕΕ εἰδικώτερον δέ διά τόν κλάδον μας ἀξιοῦμεν, μείωσιν τοῦ ὁρίου ἡλικίας συνταξιοδο-

./.

1.8.3. Τα οικονομικά της ΠΟΕΥΙ 1963

Όπως φαίνεται, το διάστημα 1960-1963 από τις 158.052,20 δρχ των εισπράξεων, οι 145.750,00 προέρχονται από την Εργατική εστία

ΕΡΓΑΤΟΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΙΜΑΤΙΣΜΟΥ

3ον ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΟΝ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ
ΑΘΗΝΑΙ 20 - 21 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1963

Ε Κ Θ Ε Σ Ι Σ

'Εξελεγκτικῆς 'Επιτροπῆς ἐπί τῆς Οἰκονομικῆς καί Ταμειακῆς Διαχ/σεως τῆς ΠΟΕΥ Ιματισμοῦ κατά τήν περίοδον ἀπό 10-9-60 ἕως 30-9-1963

'Εν 'Αθήναις σήμερον τήν 15 Σεπτεμβρίου 1963 ἡμέραν Κυριακήν καί ὥραν 10ην πρωϊνήν συνελθοῦσα εἰς τά Γραφεῖα τῆς ΠΟΕΥ 'Ιματισμοῦ ὁδός Χαλκοκονδύλη ἀρ.25 ἡ 'Εξελεγκτική 'Επιτρ.ἡ ἐκλεγεῖσα ἀπό τούς ἀντιπροσώπους τοῦ Β΄ Πανελλαδικοῦ Συνεδρίου αὐτῆς,καί ἀποτελουμένη ἀπό τούς ὑπογεγραμμένους 1) Ξένον Σταῦρον,2)Μελετόπουλον Βασίλειον 3) Χιωτέλην Γεώργιον ἔχουσα ὑπ'ὄψιν τάς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 15 τοῦ ἐν ἰσχύϊ Καταστατικοῦ τῆς ΠΟΕΥ'Ιματισμοῦ περί διαχειριστικοῦ ἐλέγχου, ἀφοῦ ἤλεγξε ἀπό τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1963 μέχρι σήμερον κατά διαλλείματα,ἅπαντα τά τεθέντα εἰς τήν διάθεσίν της στοιχεῖα,βιβλία καί παραστατικά τῆς διαχειρίσεως τῆς ΠΟΕΥ 'Ιματισμοῦ ἤτοι: 1) "Ενα βιβλίον Ταμείου 'Εσόδων καί ἐξόδων 2) ἕνα μπλόκ Γραμματείων εἰσπράξεων Λογιστηρίου ἀπό αὔξ. ἀρ. 1 ἕως καί ἀρ.48 συμπεριλαμβανομένου καί μέ ἔναρξιν ἀπό 10/9/60 καί λῆξιν 13/9/63. 3) 13 Μπλόκ ἐνταλμάτων πληρωμῆς Λογιστηρίου ἀπό αὔξ.ἀρ.1 ἕως καί ἀρ.650 συμπεριλαμβανομένου μέ ἔναρξιν ἀπό 17/9/60 καί λῆξιν 30/9/63. 4) "Ενα μπλόκ γραμματείων εἰσπράξεων εἰδικοῦ λογαριασμοῦ ΕΓΓΡΑΦΩΝ τῶν εἰς τήν δύναμιν τῆς ΠΟΕΥ 'Ιματισμοῦ ὀργανώσεων ἀπό αὔξ.ἀρ.1-Α΄ἕως καί 10-Α΄συμπεριλαμβανομένου καί μέ ἔναρξιν ἀπό 25/11/60 καί λῆξιν 27/5/63 5) Δύο μπλόκ γραμματείων εἰσπράξεων εἰδικοῦ λογαριασμοῦ ΜΗΝΙΑΙΩΝ ΣΥΝΔΡΟΜΩΝ τῶν εἰς τήν δύναμιν τῆς ΠΟΕΥ'Ιματισμοῦ ὀργανώσεων ἀπό αὔξ.ἀρ.1 ἕως καί 83 συμπεριλαμβανομένου καί μέ ἔναρξιν 25/11/60 καί λῆξιν 4/7/63.6) Τά παραστατικά στοιχεῖα μετά τῶν δικαιολογητικῶν των. 7) Τούς τεθέντας ὑπ'ὄψιν τῆς 'Εξελεγκτικῆς 'Επιτροπῆς ἀπολογισμόν καί ἰσολογισμόν τῆς ὅλης διαχειρίσεως τῆς ἀπερχομένης Διοικήσεως ἔχων οὕτω:

Α΄ΕΙΣΠΡΑΞΕΙΣ

Πραγματοποιηθεῖσαι εἰσπράξεις ἀπό 10/9/60 ἕως 30/9/63 σύνολον δραχμαί I5805220

Β΄ΠΛΗΡΩΜΑΙ

Πραγματοποιηθεῖσαι πληρωμαί ἀπό 10/9/60 ἕως 30/9/63 σύν. I5622780

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΕΙΣΠΡΑΞΕΩΝ

1)	'Επιχορηγήσεις 'Εργ.'Εστίας	δρ. I45.750,00	
2)	'Εκ δικαιωμ.ἐγγραφῆς μελῶν'Οργαν.	" I.000,00	
3)	'Εκ μηνιαίων συνδ.μελῶν 'Οργαν.	" I0.I08,50	
4)	'Εκ πιστώσεως 'Ομοσπ.παρά Π.'Αδαμοπούλου	" I.I93,70	I5805220
	Σύνολον εἰσπράξεων δραχ.		I5805220

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΠΛΗΡΩΜΩΝ

1)	"Εξοδα παραστάσ.κινήσεως 'Εκτελ.'Επιτροπῆς	δρ. 20.250,50
2)	Μισθοδοσία εἰδικοῦ Γραμμ.μετά τῶν Δώρων Πάσχα-Χριστουγέννων	" 55.650,00
3)	'Αγορά γραφείου,ἐπίπλων καί σκευῶν	" 4.450,00
4)	Μισθώματα γραφείου καί ἐγγύησις	" 29.332,50
5)	'Εγκατάστασις τηλεφωνικῆς συσκευῆς	" 3.26I,20
6)	Δαπάναι τηλεφωνικῶν συνδιαλέξεων	" 2.646,I0
7)	Φωτισμός,ὕδρευσις,κοινόχρηστα,καθαριότης	" 5.869,50
8)	Γραφική ὕλη,δακτυλογραφήσεις,πολυγραφήσεις	" 2.529,90
9)	Διάφορα ἔξοδα γραφείου ἐπισκεπτῶν	" 2.874,00
I0)	Ταχ/κά,τηλεγ/κά,Χαρτόσ.,ἐφημερίδες Γραφείου	" I.50I,60
II)	Νομική ἀμοιβή τροποποιήσεως Καταστατικοῦ 'Ομοσπονδίας	" I.000,00

1.8.4. Η διοίκηση της ΠΟΕΥΙ συνυπογράφει τη Διακήρυξη των αρχών του Ελευθέρου και Δημοκρατικού Συνδικαλισμού (1966)

Δ Ι Α Κ Η Ρ Υ Ξ Ι Σ

Τῶν 'Αρχῶν τοῦ 'Ελευθέρου Δημοκρατικοῦ Συνδικαλισμοῦ.-

Οἱ ἀποτελοῦντες τήν Διοίκησιν τῆς Πανελληνίου 'Ομοσπονδίας 'Εργατο
λλήλων 'Ιματισμοῦ ἐμφορούμενοι ὑπό τῶν 'Αρχῶν τοῦ 'Ελευθέρου Δημοκρα
Συνδικαλισμοῦ ὅπως αὗται ἐκφράζονται ὑπό τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς
ἱδρυτικοῦ μέλους τῆς Διεθνοῦς Συνομοσπονδίας τῶν 'Ελευθέρων 'Εργατικ
Συνδικάτων)(Δ.Σ.Ε.Ε.Σ.).-

Δ Ι Α Κ Η Ρ Υ Σ Σ Ο Μ Ε Ν

"Οτι ἀποδεχόμεθα τό Καταστατικόν τῆς Γ.Σ.Ε.Ε. εἰδικώτερον δέ εἰς ἐφα
τούτου τάς ὑπό τοῦ ἄρθρου 6 αὐτοῦ προβλεπομένας ἀρχάς τοῦ 'Ελευθέρου
κρατικοῦ Συνδικαλισμοῦ,ὅπως ἐκφράζονται ὑπό τῆς Δ.Σ.Ε.Σ.Σ.δηλοῦμεν ὅτ
τηροῦμεν τό ἄρθρον ΙΙ τοῦ Καταστατικοῦ καί ἀποδοκιμάζομεν τάς ποικιλο
μους φατριαστικάς ὀργανώσεις,ὡς τό Δ.Σ.Κ. τά " ΙΙ5" τήν Εὐρεῖα Συνδικ
στική Συνεργασία κλπ τῶν ὁποίων ἡ δρᾶσις ἐμπνέεται καί καθοδηγεῖται ὑ
τῆς Κομμουνιστικῆς Π.Σ.Ο.καί ἀποβαίνει τελικῶς εἰς διάσπασιν τῆς ἑνότ
τῆς ἐργατικῆς Τάξεως,ἐπί ζημία τῶν ἐπαγγελματικῶν καί οἰκονομικῶν συμ
ρόντων τῶν ἐργατοϋπαλλήλων.-

'Εν 'Αθήναις τῇ 30 'Ιανουαρίου 1966

'Ο Γεν. Γραμματεύς

Τά Μέλη

1.8.5. Οι γυναίκες το ¼ του κλάδου και ίση «ίση δουλειά ίσον ίση αμοιβή» 1972

(απόφαση συνεδρίου ΠΟΕΥΙ 1972)

1972.

ματος της Επικουρικής Ασφαλίσεως του Κλάδου των Εργατοϋπαλλήλων Ειδών Ιματισμού διά της δημιουργίας ιδίου και αὐτοτελοῦς Ταμείου έφεσης.

2) Την ένταξιν του Κλάδου της Ο.Ο.Σ.Υ.Ι. είς τόν Κανονισμόν περί βαρέων και ανθυγιεινῶν επαγγελμάτων.

3) Κατάργησιν του 20 Άθρου του Νόμου 3239/55 και την καθιέρωσιν του ἐλευθέρου των διαπραγματεύσεων πρός καταρτισμόν οἰκείων συλλογικῶν συμβάσεων.

4) Την επέκτασιν του Νόμου 2112/20 είς ὅλους τούς ἐργάτες Ἰματισμοῦ ἐνῶ τῆς τῆς ἐπεκτάσεώς του διασφαλισθῆ και είς τούς ἐργατοτεχνίτας εὑρεσιτεχνήματα των ὑπαλλήλων.

5) Την ἐφαρμογήν των είς τά ἐργοστάσια μαζικῆς παραγωγῆς ὅρων παροχῆς ἐξηρτημένης ἐργασίας και είς τούς συνεδέλφους της Οἰκοσίτου Βιοτεχνίας πρός τερματισμόν της ἀθεμίτου ἀνταγωνισμοῦ και της παραβιάσεως της κειμένης Νομοθεσίας.

6) Ἴση δουλειά, ἴσον μεροκάματον είς τούς ἄνδρας και τάς γυναῖκας και τοῦτο θεμελιώνεται λόγω των Τεχνολογικῶν ἐξελίξεων (ἀποκέντρωσις ἐργασίας, κατανομή ἐργασίας) διότι τά μηχανήματα τά ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται διά την κατασκευήν ἑτοίμων ἐνδυμάτων, ἐξηφάνισαν την καθολικήν Τεχνικήν κατάρτισιν των ἐργαζομένων και διά τοῦ τρόπου αὐτοῦ τό ἄρρεν προσωπικόν ἀποτελεῖ τό 1/4 (ἓν τέταρτον) τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ των ἐργαστασίων ἑτοίμων ἐνδυμάτων.

7) Δημιουργίαν και είς τούς κλάδους ἑτοίμων ἐνδυμάτων (Ἀνδρικῶν Γυναικείων ὑποκαμίσων, ἐσωρούχων) Σχολῶν Τεχνυρρύθμου ἐκπαιδεύσεως, διά μέ τόν ρυθμόν ἀναπτύξεως των ἑτοίμων ἐνδυμάτων και ἐσωρούχων μέ τάς νέας Τεχνολογικάς ἐξελίξεις (Μηχανήματα) οἱ Κλάδοι αὐτοί ἔχουν ἀνάγκην εἰδικευμένου προσωπικοῦ.

8) Ἐπαναλειτουργίαν τοῦ τμήματος Μετεκπαιδεύσεως τό ὁποῖον τόσα θετικά ἀποτελέσματα προσέφερεν είς τούς παραγγελιοδόχους και πρός τ Τεχνικήν των κατάρτισιν ἀλλά και είς την ἐπιστημονικήν των.

./.

1.8.6. Εγκύκλιος ΠΟΕΥΙ 1977

(είναι σημαντικό ότι στρέφεται ευθέως κατά του Κ. Καραμανλή)

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ
ΕΡΓΑΤΟΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΙΜΑΤΙΣΜΟΥ
Σολωμοῦ 65 – ΑΘΗΝΑΙ

19/5/1977

'Αριθ. Πρωτ.

ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ

'Η Διοίκηση τῆς Πανελληνίου 'Ομοσπονδίας 'Ιματισμοῦ στήν χθεσινή συνεδρίασή της τῆς 18/5/77 ἐκτιμόντας τίς δύο 24ωρες Πανελλαδικές ἀπεργίες διαπίστωσε ὅτι ἡ συμμετοχή τῶν ἐργαζομένων σ'ὅλη τή χώρα ἦταν σχεδόν καθολική. Πάνω ἀπό τά 80% τῶν ἐργαζομένων πῆραν μέρος στίς ἀπεργίες καί συγκεντρώσεις πού εἶχε προγραμματίσει ἡ ὁμοσπονδία. Τοῦτο δείχνει ὅτι τά προβλήματα πού ἀπασχολοῦν τούς ἐργαζομένους στόν ἱματισμό εἶναι καυτά. 'Η ἄρνηση τῶν ἐργοδοτῶν νά τά συζητήσουν μέ τήν Διοίκηση τῆς 'Ομοσπονδίας καί νά τά ἱκανοποιήσουν δημιούργησαν εὔλογη ἀγανάκτηση στούς ἐργαζομένους στόν κλάδο τοῦ ἱματισμοῦ.

'Η ἐπίθεση τοῦ κ. Καραμανλῆ ἐναντίον τῶν ἀπεργιῶν τήν θεωροῦμε ἀπαράδεκτη νά χαρακτηρίζει κάθε ἀπεργία ἀντικοινωνική καί βλαπτική γιά τό κοινωνικό σύνολο. 'Αντικοινωνική καί βλαπτική γιά τό κοινωνικό σύνολο εἶναι ἡ στάση τῶν βιομηχάνων καί ἰδίως οἱ πολυεθνικές ἑταιρείες πού ἁρνοῦνται νά μειώσουν τά μεγάλα κέρδη τους γιά νά ἱκανοποιήσουν τά αἰτήματα αὐτῶν πού τούς μεγαλώνουν τά κέρδη.

'Ο κύριος Καραμανλής θά ἔπρεπε πρώτα νά ἐλέγξη τά κέρδη τῶν βιομηχάνων καί ποιοί εἶναι οἱ μισθοί καί τά ἡμερομίσθια τῆς πλειοψηφίας τῶν ἐργαζομένων. 'Εάν τό ἔκανε αὐτά θά διεπίστωνε γιατί γίνονται οἱ ἀπεργίες καί ποιός τίς προκαλεῖ.

'Η Διοίκηση τῆς 'Ομοσπονδίας αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη νά συγχαρεῖ ὅλες τίς συναδέλφισσες καί συνάδελφους γιά τήν ἐμπιστοσύνη καί τήν ἐκτίμηση πού ἔχουν στήν διοίκηση τῆς 'Ομοσπονδίας ἀκολουθώντας τήν ἀπόφασή της νά ἀντιμετωπίση ἀγωνιστικά τά προβλήματά τοῦ κλάδου. Συγχαίρει ἰδιαίτερα τίς Διοικήσεις τῶν Σωματείων τῆς δυνάμεώς της καθώς καί πολλά ἐπαρχιακά ἐργατικά κέντρα γιά τό βάρος πού σήκωσαν γιά τήν ἐπιτυχία τῶν ἀγωνιστικῶν ἐκδηλώσεων.

Τέλος ἀποφασίζει νά μεταφέρει τήν 24ωρη ἀπεργία τῆς 30 Μαΐου γιά τό πρῶτο δεκαήμερο τοῦ 'Ιουνίου καί νά μετατραπῆ σέ 48ωρη. 'Εσίσης 48ωρη ἀποφασίζει νά πραγματοποιήση καί τό δεύτερο δεκαήμερο τοῦ 'Ιουνίου. Τόν καθορισμό ἀκριβοῦς ἡμέρας θά ἀποφασισθῆ ἀπό τούς Προέδρους τῶν Σωματείων πού θά συγκαλέση μέχρι τέλος τοῦ Μαΐου.

Στήν ἀπόφαση αὐτή ἡ Διοίκηση κατέληξε μετά τήν πεισματική ἄρνηση τῶν ἐκπροσώπων τῶν ἐργοδοτῶν καί κυρίως τῶν ἐπαρχιῶν πού στεγάζουν στούς συλλόγους τους τήν μεγάλη πλειοψηφία τῶν ξένων ἐπιχειρήσεων, νά δεχθοῦν τή διαπραγμάτευση τῶν προβλημάτων πού τούς ἔχει θέσει ἡ 'Ομοσπονδία.

Τέλος καλεῖ τόν κ. 'Υπουργό 'Εργασίας καί τήν Γ.Ε.Σ.Ε. νά καλέσουν τούς ἐργοδότας νά ἀλλάξουν στάση καί νά ἱκανοποιήσουν τά αἰτήματα πού μᾶς ἀπασχολοῦν διαφορετικά ἀνάλογη θά εἶναι καί ἡ στάση ἡ δική μας.

Γιά τή Διοίκηση

'Ο Πρόεδρος

ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ

'Ο Γεν. Γραμματεύς

ΜΟΥΓΚΟΛΙΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

1.8.7. «Ούτε μια βελονιά σήμερα» (ανακοίνωση της αγωνιστικής διοίκησης)

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΕΡΓΑΤΟΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΙΜΑΤΙΣΜΟΥ

αρ. πρωτ. 172

Α Ν Α Κ Ο Ι Ν Ω Σ Η

Συνάδελφοι,

Ἀπό τό Ἄργος καί τήν Καλαμάτα, ὡς τή Θεσσαλονίκη καί τήν Καβάλ
μέ πρωτοπορία τήν Ἀθήνα, οἱ ἐργαζόμενοι στόν ἱματισμό κατέβηκαν στή
24ωρη ἀπεργία πού κήρυξε ἡ ὁμοσπονδία, γιά νά διεκδικήσουν:

- Αὔξηση τοῦ μεροκάματου κατά 30%
- Ὑπαγωγή τοῦ κλάδου στά βαρειά καί ἀνθυγιεινά ἐπαγγέλματα
- Ἐξίσωση τοῦ μεροκάματου τοῦ ἀνήλικου ἐργάτη μέ τό μεροκάματο τοῦ ἐνήλικου. κ.τ.π.

- Ἡ μαζική καί ὁλοκληρωτική συμμετοχή ὅλων μας στήν ἀπεργία, ἡ ἑνότητ
καί συσπείρωσή μας γύρω ἀπό τήν Ὁμοσπονδία, ἀποτελεῖ ἕνα ὅπλο στά χ
ρια μας.
- Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀπεργίας ὑπῆρξε καθολική
- Πράγματι, τό σύνθημα "οὔτε μιά βελονιά σήμερα", πραγματοποιήθηκε παρ
τίς προσπάθειες πού ἔκανε ἡ ἐργοδοσία μέ ἀνοιχτή καί καλυμμένη τρομο
κρατία, νά μᾶς σπάσει.
- Σέ ὅλα τά ΕΚ τῆς χώρας, γίναν ἐνθουσιαστικές συγκεντρώσεις, ὅπου οἱ
ἐργάτες ἱματισμοῦ διατράνωσαν τήν ἀπόφασή τους, νά μή καθήσουν μέ σ
ρωμένα τά χέρια ἀπέναντι στόν ἐμπαιγμό καί τήν περιφρόνηση τῶν ἐργο
τῶν καί τῆς Κυβέρνησης γιά τήν ἐπίλυση τῶν αἰτημάτων μας.
Αὐτή ἡ ἀπεργία, ἀποτελεῖ τήν ἀπάντησή μας ἀπέναντι στή στάση τῆς ἐρ
δοσίας.
- Χαιρετίζουμε τήν ἐνθουσιαστική ἐμπιστοσύνη πού ἔδειξαν ὅλοι οἱ ἐργα
νοι τοῦ κλάδου στήν ὁμοσπονδία καί ἔχουμε τήν πεποίθηση πώς μέ τήν
νιστική μας ΕΝΟΤΗΤΑ καί συσπείρωση θά καταφέρουμε παρά τίς ὁποιεσδή
ἀντιδράσεις καί κωλυσιεργειες νά ἀποσπάσουμε τή νίκη.

Ἔχοντας σά βάση αὐτή τήν ἑνότητα ἡ Ὁμοσπονδία, ἄν χρειαστεῖ, θ
συνεχίσει τόν ἀγῶνα, ὑπεύθυνα καί χωρίς ἐνδιασμούς, γιά νά προχωρήσε
κλάδος μπροστά, σάν γνήσιος ἐκφραστής τῶν συμφερόντων του.

Η ΔΙΟΙΚΗΣΗ

1.8.8. «...το ενδιαφέρον και η αγάπη ... για τους εργαζόμενους είναι απεριόριστη» (ανακοίνωση της ΠΟΕΥΙ μετά την αλλαγή της διοίκησης το 1979)

αση γιά τούς έργαζομένους τοῦ Ἰματισμοῦ καί ποιά θά εἶναι τά εὐνοϊκά
ποτελέσματα πού θά προκύψουν γιά τήν ζωή καί τήν εὐημερία τῶν έργαζο-
ένων τοῦ Κλάδου μας.

Αν ἀναλογιστοῦμε Συνάδελφοι ὅ,τι:

ον.- Πετύχαμε μιά αὔξηση συνολικῆς ἐπιβαρύνσεως 15% παρ'ὅλο πού ἡ Κυ-
ερνητική πολιτική ἔχει περιορίσει τό ποσοστό τῶν αὐξήσεων στό 10%.

ον.- Πετύχαμε νά πάρουμε μιά τριετία, γεγονός ἄξιο λόγου δεδομένου ὅ-
τι προσαυξάνεται τό ἡμερομίσθιο τῶν έργαζομένων μέ τίς ἀνάλογες προϋπο-
θέσεις κατά 5%.

ον.- Πετύχαμε νά πάρουμε ἀνθυγιεινό ἐπίδομα 5% γιά τίς καθαρίστριες χώ-
ου.

ον.- Κατορθώσαμε νά ἐνοποιήσουμε ὅλες τίς γαζωτικές μηχανές καί παύει
έτσι νά ἰσχύει ἡ διαφορετική μεταχείριση μεταξύ έργαζομένων πού προσφέ-
ουν ἴδια έργασία.

Ἐπιπλέον θά πρέπει νά λάβουμε ὑπόψη μας Συνάδελφοι, ὅτι ἡ αὔξηση
τοῦ 15% θά μᾶς δοθεῖ ἐφ'ἅπαξ ἀπό 1ης Ἰουνίου καί ὄχι σέ δύο δόσεις ὅ-
πως δινόταν ἄλλες χρονιές μέ ἀποτέλεσμα νά μήν ὑπάρχει οὐσιαστική αὔξη-
ση γιατί ὅταν ὁλοκληρονόταν ἡ καταβολή της εἶχε ἤδη χάσει τήν πραγματι-
κή της ἀξία.

Ἔχοντας συναίσθηση τῶν εὐθυνῶν μας πιστεύουμε ὅτι ἡ νέα Συλλογική
Σύμβαση Ἐργασίας ἀποτελεῖ γιά τούς έργαζομένους τοῦ Ἰματισμοῦ ἀπόκτη-
μα καί ἐδραίωση τῆς πεποιθήσεώς μας ὅτι πραγματοποιήσαμε ἕνα βῆμα μπρο-
στά πού φέρνει τούς έργαζομένους τοῦ Κλάδου μας πιό κοντά στήν κατάκτη-
ση τῶν ἀντικειμενικῶν στόχων μας, πού εἶναι καλήτερη ἀμοιβή γιά καλήτερη
ζωή μέ καλήτερες συνθῆκες καί προϋποθέσεις.

Ὅλα αὐτά Συνάδελφοι ἡ Γραμματεία τῆς Ὁμοσπονδίας μας τά πέτυχε
μετά ἀπό πολή προσπάθεια, πραγματικό ἀγῶνα καί μέ πολύ κόπο γιατί ὅπως

./.

ξερετε ἡ ἐργοδοσία δύσκολα παραχωρεῖ καί τό παραμικρό προνόμιο στούς ἐρ-
γαζομένους.

Στήν προσπάθειά μας γιά τήν σύναψη μιᾶς εὐνοϊκῆς, στά πλαίσια τοῦ
δυνατοῦ, Συλλογικῆς Συμβάσεως ἀντιμετωπίσαμε πολλές δυσχέρειες. Προσπα-
θήσαμε ὅμως καί τό πετύχαμε νά τίς ξεπεράσουμε γιατί τό ἐνδιαφέρον καί
ἡ ἀγάπη πού τρέφουμε γιά τούς έργαζομένους τοῦ Κλάδου μας εἶναι ἀπεριό-
ριστη. Θελήσαμε τόν πρῶτο χρόνο τῆς θητείας μας νά κάνουμε μιά Σύμβαση
πού νά δημιουργεῖ καλήτερες συνθῆκες διαβιώσεως καί έργασίας τῶν έργαζο-
μένων πού ἐκπροσωποῦμε. Δέν θελήσαμε νά περιοριστοῦμε στήν εὔκολη καί ἀ-
νεύθυνη λύση τῆς Διαιτησίας πού ξέραμε ἐκ τῶν προτέρων τί θά μᾶς ἔδινε.

Τέλος ἡ Γραμματεία τῆς Ὁμοσπονδίας μας θέλει νά σᾶς διαβεβαιώσει
ὅτι δέν θά πάψει ποτέ νά ἐνδιαφέρεται καί νά ἀγωνίζεται γιά τήν παροχή
καλητέρων συνθηκῶν έργασίας καί διαβιώσεως τῶν έργαζομένων τῆς Δυνάμεώς
μας, πράγμα πού ἀποτελεῖ τόν βασικώτερο λόγο ὑπάρξεώς της καί τόν σημα-
ντικότερο στόχο ἐπιδιώξής της.

Μέ Συναδελφικούς χαιρετισμούς
Γιά τήν Διοίκηση

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΙΩΛΗΣ

Η ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

ΕΡΓΑΤΟΠΑΛΛΗΛΩΝ
ΤΗΜΑ Γ.Σ.Ε.Ε.
1949

1.8.9. Καταγγελία επιχείρησης από κλαδικό σωματείο, 1982

ΕΝΩΣΙΣ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ
ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ - ΠΑΙΔΙΚΑ ΕΝΔΥΜΑΤΑ
ΚΑΙ ΕΣΩΡΟΥΧΩΝ ΓΕΝΙΚΟΣ
ΑΘΗΝΩΝ & ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ
ΒΕΡΑΝΖΕΡΟΥ 23 5ος όρ. ΓΡ. 8
ΤΗΛ. 5234.783

'Αριθ. Πρωτ. 193 'Αθήνα 26-3 = 1982

Πρὸς τὸν τύπο
πρὸς τὸν ΓΣΕΕ
πρὸς τὰ πολιτικὰ κόμματα
πρὸς τὸν πρόεδρο τῆς βουλῆς
πρὸς τὴν Ἐπιτελεστήρια ἐργασίας Σαρωμένου Σ
πρὸς τὸν ὑπουργὸ ἐργασίας

ταγγέλουμε τὴν ἐπιχείρηση GAP'S ὁδὸς Ναυάρχου Βότση 18
Παιδικὰ μαγιό: ἐὰς 22-23/3/82 οἱ ἐργαζόμενες:

Βτὴ παρασκευὴ
Βασιλάνη Βασιλικὴ
Γκρεμίλη Ἀναστασία
Στεφανάκου Μαρία

5) Νταμιάντα Γεωργία
6) Μαυρίδου Θεοδοσία
7) Κίζα Κρυσταλλία
8) Κουτσουμπέ Παναγιώτα
9) Γκρόφφη Ἀγγελική

τεύθηκαν ὅτι ἡ χώρα παναιδικὴ ἀπεργία, ποὺ ἔχει προκηρύξει παναττικὴ ὁμοσπονδία ἰματιοβιομηχανικῶν καὶ τὴν κλαδικὴ σωματεῖα ἐπιχείρηση ἀπήντησε τὶς ἐργαζόμενες καὶ τὶς τιμώρησε!!!
ς παράδειγμα τιμωρίας, λέγοντας ὅτι ἂν δὲν ἔρθουν τὴν 24-3-82 δὲν δουλειὰ γιὰ ἐᾶς καὶ ἀπεργήσατε, καὶ θὰ ἀπολυθοῦν τρεῖς, γιατὶ ἦταν ὑπαίτιες ποὺ ἀπεργήσαν καὶ οἱ ὑπόλοιπες ἐργόμενες.

Ἐνημερώνουμε γιὰ τὰ γεγονότα καὶ ἀπαιτοῦμε νὰ παρθοῦν ἀναλογα μέτρα, γιὰ νὰ διαφαίνεται ἡ τρομοκρατία τοῦ ὁδοῦν μὲ ὁποιαδήποτε μορφὴ καὶ ἂν ἐκφράζεται. Ἀκόμη μὴν γίνει δεκτὴ καμιὰ ἀπόλυση μὲ ὁποιαδήποτε αιολογία καὶ ἂν παρουσιάζεται.

Γιὰ τὸ ΔΣ

Η ΠΡΟΕΔΡΟΣ Η Γ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

ΚΕΦΑΛΗΝΟΥ Ε. ΚΑΖΑ

1.9. Ο ΚΛΑΔΙΚΟΣ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑ ΤΟ 1983

1.9.1. Απεργία ΟΚΕ 1984

(πρόκειται για τη μεγαλύτερη απεργία του κλάδου, μετά το 1946)

1.9.2. (Ριζοσπάστης 8/3/84)

ΕΙΚΟΣΙΤΕΤΡΑΩΡΗ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΗ ΑΠΕΡΓΙΑ ΧΤΕΣ ΣΤΑ ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΕΙΑ

Εχουμε δικαίωμα ν' απαιτούμε καλύτερα μεροκάματα

Από τη συγκέντρωση των κλωστοϋφαντουργών της περιοχής Ταύρου - Καλλιθέας έξω από το εργοστάσιο της ΠΕΡΦΙΛ

«Ο μόνος δρόμος που μας μένει, συνάδελφοι είναι ο ενωμένος αγώνας μας για καλύτερες μέρες. Πάρτε όλοι μέρος μαζικά στην εικοσιτετράωρη απεργία του κλάδου μας. Να μην υπάρξει ούτε ένας αργαλειός που θα δουλέψει».

Αυτό το κάλεσμα διαλαλούσαν οι ντουντούκες που είχαν στηθεί από τα χαράματα έξω από τα κλωστοϋφαντουργεία της Αθήνας, ενώ άρχιζε η 24ωρη πανελλαδική απεργία του κλάδου.

Κοντεύει 6 το πρωί και σιγά σιγά οι εργάτες έρχονται... Οι ντουντούκες συνεχίζουν! Κανένας συνάδελφος να μην μπει για δουλιά. Ολοι να μείνουμε έξω, να δείξουμε τη δύναμή μας, να επιβάλουμε στους βιομήχανούς τη θέλησή μας. Εμείς είμαστε που ποτίζουμε με τον ιδρώτα μας κάθε μέρα το εργοστάσιο κι έχουμε δικαίωμα να απαιτούμε καλύτερα μεροκάματα, καλύτερες συνθήκες δουλιάς.

Το σχέδιο της συλλογικής σύμβασης που προτείνει η Ομοσπονδία, μας βρίσκει απόλυτα σύμφωνους. Εχει βγει από μας. Από τα δικά μας προβλήματα. Πρέπει να το στηρίξουμε.

κεντρώθηκαν στην αίθουσα του Ιωνικού Συνδέσμου, ενώ οι κλωστοϋφαντουργοί των άλλων εργοστασίων της Αθήνας, έξω από το εργοστάσιο της ΠΕΡΦΙΛ.

Στη γεμάτη αίθουσα του Ιωνικού Συνδέσμου έχουν στάσιο, την άλλη μέσα, πώς να μιλήσουν στους συνάδελφους που δεν απήργησαν, πώς θα τους πείσουν για τα συσσωρευμένα προβλήματα του κλάδου που περιμένουν λύση και δεν μπορούν να περιμένουν άλλο...

της Ομοσπονδίας Θ. Μπαλωμένος. «Τα αιτήματά μας — είπε — είναι και δίκαια και ρεαλιστικά. Πάνω από ενάμιση μήνα συζητιέται το σχέδιο της Κλαδικής Συλλογικής Σύμβασης στα διοικητικά συμβούλια των σωματείων, στις γενικές συνελεύσεις και στα γματεύτούν μαζί μας το σχέδιο της σύμβασης, καθυστερούν. Δεν πρόκειται να μπούμε στη λογική της αναβολής και του περίμενε... Την κρίση που επικαλούνται οι βιομήχανοι για να μην ικανοποιήσουν τα αιτήματά μας δε θα την πληρώσουν οι εργάτες. Το ποτάμι θα ήθελε μπροστά είτε το θέλουν μερικοί, είτε όχι.

Ετσι είναι η ζωή, αυτό είναι το μέλλον...

Στη συνέχεια απηύθυνε χαιρετισμό ο Γ. Μαυρίκος, μέλος της διοίκησης του ΕΚΑ που τόνισε ότι μετά από 33 χρόνια η διοίκηση της Ομοσπονδίας πέρασε σε δημοκρατικά χέρια κι αυτό ήταν ένα τεράστιο βήμα για την προώθηση των προβλημάτων των εργαζομένων στον κλάδο. Εκφρασε τη συμπαράσταση του ΕΚΑ στο δίκαιο αγώνα των κλωστοϋφαντουργών.

Στην άλλη συγκέντρωση

σπονδία ο Μ. Πολυχρονόπουλος και από το ΕΚΑ ο Σ. Λαζαμός. Ακολούθησε πορεία στο κλωστοϋφαντουργείο ΤΣΙΡΟΖΙΔΗ στην Καλλιθέα.

● Συγκέντρωση πραγματοποίησαν και οι κλωστοϋφαντουργοί της Θεσσαλονίκης έξω απ' το ΕΚ της πόλης στη διάρκεια της χτεσινής απεργίας. Τη συγκέντρωση χαιρέτισαν εκπρόσωποι του ΕΚΘ και της ΓΣΕΕ και στη συνέχεια ακολούθησε πορεία των απεργών στο υπουργείο Β. Ελλάδας, όπου επιδόθηκε ψήφισμα με τα αιτήματα.

● **ΒΟΛΟΣ**: Σχεδόν καθολική ήταν η συμμετοχή των κλωστοϋφαντουργών του Βόλου στην απεργία της Ομοσπονδίας τους. Οι απεργοί πραγματοποίησαν συγκέντρωση στο Εργατικό Κέντρο Βόλου και στη συνέχεια έκαναν πορεία στη Νομαρχίας

1.9.3. Η απεργία στο «Αιγαίο» στον Πειραιά (Εθνος 13/3/84)

Ενώ η απεργία είναι στην 5η εβδομάδα

Οι απεργοί της κλωστοβιομηχανίας «Αιγαίο», στο αστυνομικό τμήμα όπου κρατούνταν μετά τη σύλληψη τους.

ΞΥΛΟ ΚΑΙ ΣΥΛΛΗΨΕΙΣ ΣΤΟ «ΑΙΓΑΙΟΝ»

ΣΥΛΛΗΨΕΙΣ και ελαφρείς τραυματισμοί απεργών, σε συνδυασμό με την παραπομπή των συλληφθέντων στο αυτόφωρο, σημάδεψαν τη χτεσινή πεντάωρη στάση εργασίας στην κλωστοβιομηχανία «Αιγαίον» στο Νέο Φάληρο.

Ισχυρή αστυνομική δύναμη, παρουσία του Εισαγγελέα Πειραιά κ. Οικονόμου, μετά από καταγγελία των εργοδοτών, έφτασαν στα εργοστάσια για να διαλύσουν τους απεργούς.

Οι τελευταίοι, στην προσπάθειά τους να διασφαλίσουν την επιτυχία των απεργιακών κινητοποιήσεών τους, έφεραν την εξόδα σ' ένα φορτηγό γεμάτο εμπόρευμα.

Η ώρα ήταν 9.30 το πρωί, όταν οι αστυνομικοί έκαναν έφοδο για ν' απωθήσουν τους 110 εργάτες, που συμμετείχαν στη στάση.

Πάνω στη συμπλοκή, τραυματίστηκαν έξι νεαρές εργάτριες, που μεταφέρθηκαν με τα 166 στο Κρατικό νοσοκομείο του Πειραιά. Οι γιατροί του νοσοκομείου, διαπίστωσαν θλάσεις και διαστρέμματα στα χέρια των γυναικών, που μετά τις πρώτες βοήθειες έφυγαν απ' τα νοσοκομεία.

Τα ονόματά τους είναι: Σταυρούλα Γαλάνη, Νότα Παπασικονόμου, Μαρίνα Σκαλκώτου, Αγγελική Δαλιανίτου και Σοφία Μελά.

Οι ίδιες κατάγγειλαν για άγρια ξυλοδαρμό τους αστυνομικούς που έφεραν τα στοιχεία, ΙΒ 40 και Ν 185. Μάλιστα α τελευταίος, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των εργατριών, χτύπαγε με γκλομπ.

«Βρισκόμαστε στην πέμπτη βδομάδα απεργίας και πιστεύουμε ότι θα πετύχουμε. Με την τακτική του εργοδότη μας δεν συμφωνούμε γιατί δεν οδηγεί πουθενά. Όσο για τα φορτηγό, δεν είχαμε σκοπό να δημιουργήσουμε επεισόδια. Απλώς θέλαμε να καθήσει μέσα στο εργοστάσιο μέχρι τις 12 τα μεσημέρι που θα έλεγε η στάση εργασίας», δήλωσε χτες στο «Έθνος» ο 33χρονος συνδικαλιστής Γιώργος Ι. Αγγελής.

Ο παραπάνω συνελήφθη μαζί με άλλους 5 συναδέλφους του, για απείθεια, παράνομη κατακράτηση, παράνομη βία και διατάραξη οικιακής ειρήνης.

Οι υπόλοιποι είναι: Παναγιώτα Μ. Ακριτίδου, 28 χρονών, Χρήστος Κ. Βασιλείου, 34 χρονών, Γιώργος Π. Καλαμπάκης, 30 χρονών, Δημήτρης Μπάρμπης, 48 χρονών και Νίκος Δ. Καραμπατζής, 44 χρονών.

Ο τελευταίος, που πάσχει απ' την καρδιά του, μεταφέρθηκε στο νοσοκομείο, όπου του έκαναν καρδιατανωτική έκνεση.

Το απόγευμα, οι συλληφθέντες οδηγήθηκαν στον εισαγγελέα του Πειραιά που, μετά την άσκηση ποινικής δίωξης, τους παρέπεμψε να δικαστούν σήμερα στο αυτόφωρο.

Παράλληλα, διέταξε την κράτησή τους.

ΓΙΟΥΛΗ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

Έθνος. 13/3/84

1.9.4. Απεργία στο Αιγαίο στο Λαύριο (Ελευθεροτυπία 22/3/84)

ΤΟ «ΓΚΕΤΟ» ΤΟΥ ΚΑΡΕΛΛΑ ΣΤΟ ΛΑΥΡΙΟ

Σε κάθε εργάτη αντιστοιχούν 15 μηχανές...

Της Γ. ΠΑΠΑΔΑΚΟΥ

ΛΙΜΝΕΣ ΝΕΡΟΥ μέσα στους χώρους δουλειάς χωρίς μια βρύση για τους εργάτες και έτσι που το δημόσιο κάθεται πάνω 5 στα καθημερινά κελεπούρια, οι τσιμέντες είναι προτιμότερες από τις τραπεζαρίες... Μηχανές που χτυπάνε και το 24ωρο χωρίς ανακοπή για πολλούς, που ο καθένας τους δουλεύει για δύο εργάτες. Και δυόμισι φορά στον τόπο

...ήταν 1.600 εργάτες της κλωστοϋφαντουργίας «Αίγαιο Α.Ε.» στο Λαύριο καταβρέχτηκαν χτες σε 24ωρη απεργία μαζί με όλους τους εργάτες κλωστοϋφαντουργίας στην Ελλάδα.

Για τους εργάτες του Λαυρίου, όμως είναι δικιά γενέθλια ξεσηκωμού μετά από 20 ολόκληρα χρόνια (το 1964 είχε γίνει η τελευταία απεργία), που όπως καταγγέλλουν οι ίδιοι τα χαρακτηρίζει η κατάσταση η τρομοκρατία, οι άθλιες συνθήκες δουλειάς.

Ηταν γιατί τούτο το εργοστάσιο μας, καταγγέλλουν οι εργαζόμενοι, κάθε κίνηση για τη συγκρότηση ενός σωματείου εοβόταν στη ρίζα της με απειλές, με απολύσεις, με κάθε τρόπο...

Και χρειάσθηκε, χρόνο, και στάσεις και θυσίες από πολλούς για να σταριώσει το «Σωματείο Εργατοϋπαλλήλων, της Κλωστοϋφαντουργίας «Κάτω το γκέτο του Καρέλλα».

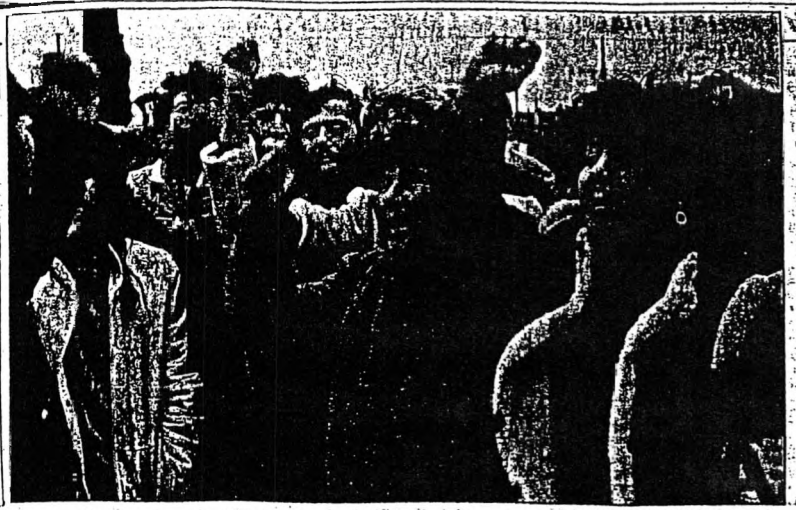

«Κάτω το γκέτο του Καρέλλα». Μετά από 20 χρόνια οι εργάτες της κλωστοϋφαντουργίας Αίγαιο Α.Ε. στο Λαύριο, καταγγέλλουν τις άθλιες συνθήκες δουλειάς τους, στην χτεσινή συγκλονιστική απεργία κλωστοϋφαντουργών

ΑΠΕΡΓΙΑ ΜΕΤΑ 20 ΧΡΟΝΙΑ!...

Ειδήσεις

Ολοι μαζί

Πέντε η ώρα το πρωί και η πρώτη βάρδια χτες, δεν μπήκε να δουλέψει.

Η συμμετοχή στην απεργία, όπως μας είπε η πρόεδρος του σωματείου Ελένη Καλαντζή είχε επιτυχία σε ποσοστό 95%.

Τα αιτήματα των εργατών της κλωστοϋφαντουργίας «Αίγαιο» στο Λαύριο είναι αυτά που βάζει η Πανελλήνια Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργών, (αύξηση του κατώτατου ημερομισθίου σε 1400 δραχμές, 10% επίδομα για τη γυναίκα, επίδομα 40% για τη νυκτερινή βάρδια κ.λ.π.).

Οι εργάτες στο Λαύριο έχουν όμως και άλλα αιτήματα, που αφορούν εδρια της συνθήκες δουλειάς τους.

«Κάθε εργάτης χειρίζεται 15 μηχανές, ενώ πρώτα χειρίζονταν 7 λέει ο αντιπρόεδρος του σωματείου, Αλέξανδρος Μιχαηλ. «Αποτέλεσμα του εντατικού ρυθμού δουλειάς είναι τα πολλά ατυχήματα, που έγιναν φέτος.

Οι στέγες του εργοστασίου στάζουν, φέτος γλίστρησαν δύο εργάτες και έσπασαν τα πόδια τους».

«Να κάνει η τρομοκρατία, που υπάρχει, λέει η πρόεδρος του σωματείου Ελένη Καλαντζή.

Η λατυναμία

Και σήμερα ακόμα ο Καρέλλας κάλεσε την Αστυνομία, ενά από χτες οι προϊστάμενοί του ειτόξεναν απειλές σε εργάτριες.

Μπροστά από το εργοστάσιο πράγματι, βρίσκονταν δύο περιπολικά της Χωροφυλακής, με αστυνομική δύναμη του Λεμπίου, που επενέβηκαν διακριτικά σε δύο περιπτώσεις και αποχώρησαν αμέσως.

Ηταν, όπως στην δεύτερη βάρδιες (στις 2 το μεσημέρι), τρία τσιμέντα μπήκαν μέσα στο εργοστάσιο με 6-10 εργάτες που αρνήθηκαν να δουλέψουν.

Μαζί με τους Ελληνες εργαζόμενους και οι 200 Αιγύπτιοι, που δουλεύουν εκεί στις κλωστοϋφαντουργία.

Πολλοί από αυτούς μένουν με τις οικογένειές τους στις πολυκατοικίες και τους διαθέτουν οι εργοδότες τους στο Κορωπί.

«Η κατάσταση εκεί», όπως μας καταγγέλλει ο Ιμπραήμ Ενες 37χρονος Αιγύπτιος «είναι άθλια». Οικογένειες αλλά κληρος είναι στριμωγμένες σε δύο δωμάτια. Μαζί με τους Ελληνες εργάτες θα διεκδικήσουμε και εμείς τα δικαιώματά μας», λέει ο Ιμπραήμ.

«Εργάτες ενωμένοι κατά νικημένοι», ενα μεγάλο δημοκρατικό στο γκέτο του Καρέλλα», φωνάζαν εκείνα οι εργάτες του «Αιγαίου», ενά άρχιζε και η δεύτερη βάρδια.

Το εργοστάσιο στο Λαύριο δεν δούλεψε χτες όλη την ημέρα και παλά τις επίμονες προσπάθειές μας να εκπροσωπηνή σουμε με την εργοδοσία της κλωστοδιαντουργίας οι κύριες δεν άνοιξαν.

«Δεν θέλουμε εισαγγελείς για να σαντήσουμε για τι καταγγέλλει των εργατών» μας είπε κάποιος υπεύθυνος του οποίου δεν μάθαμε το όνο

1.9.5. Εκλογική διακήρυξη στην Βαμβακουργία Βόλου (ΕΣΑΚ-Σ)

ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΒΑΜΒΑΚΟΥΡΓΙΑΣ

ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ

Συνάδελφοι — Συναδέλφισσες.

Η ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ χαιρετίζει όλους τους εργαζομένους του Εργοστασίου μας που βρίσκονται σήμερα ενωμένοι και αποφασισμένοι να παλαίψουν αποφασιστικά για να λυθούν τα οξυμένα προβλήματά μας μ' ένα ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΜΠΡΟΣΤΑΡΗ στους αγώνες μας και όχι τροχοπέδη.

Συνάδελφοι:

Βρισκόμαστε μπροστά σε μια νέα κατάσταση. Καθημερινά βλέπουμε την εμφάνιση του περιβόητου ΚΡΑΤΟΥΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ. Η Κυβέρνηση πάει κόντρα στα εργατικά συμφέροντα. Έστειλε την κλαδική μας σύμβαση στο 3239 χωρίς να ρωτήσει καν τους εργαζόμενους. Αυτό λέγεται πισώπλατο χτύπημα της εργατικής τάξης. Η γραμμή της κυβέρνησης είναι να περάσει η αντεργατική λιτότητα. Καθήκον όλων των εργαζομένων στην Βαμβακουργία είναι να δώσουμε την μάχη για τα συμφέροντά μας.

Τα προβλήματά μας χρονίζουν. Η ακρίβεια και ο πληθωρισμός πήραν την πάνω βόλτα. Η ανεργία μεγαλώνει σε μια περίοδο που τα μερόκαματα πέφτουν και η εντατικοποίηση της δουλειάς μεγαλώνει, την στιγμή που επίσημα η ΒΑΜΒΑΚΟΥΡΓΙΑ είναι μια από τις 100 πρώτες επιχειρήσεις, με κέρδη 108 εκατομ. που βγαίνουν με τον ιδρώτα μας.

Όμως συνάδελφοι οι εργαζόμενοι δεν σκύβουν το κεφάλι, αύτε είναι διατεθημένοι να μάθουν να ζουν με την λιτότητα, την ακρίβεια και την ανεργία.

Στο κάλεσμα της ομοσπονδίας μας στις 22—1—85 και τις 19—2—85 και της Γενικής μας συνέλευσης, με την θαρραλέα δράση των μελών της ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ, οι εργαζόμενοι του εργοστασίου μας μαζικά έδωσαν απάντηση στην εργοδοσία και στην κυβερνητική πολιτική λιτότητας. Απέργησαν ακόμα και ενάντια στο 3239 της υποχρεωτικής διαιτησίας. Στις μέρες του αγώνα αλλά και σε όλη τη διάρκεια της θητείας της σημερινής Διοίκησης, όλοι εμείς που δουλεύουμε στην ΒΑΜΒΑΚΟΥΡ-

ΓΙΑ, ΕΙΔΑΜΕ ΚΑΘΑΡΑ ποιοί είναι οι φίλοι μας και ποίοι οι εχθροί μας.

Η δράση των μελών της ΑΔΗΣΚ ταυτίζεται με τα συμφέροντα της εργοδοσίας, είναι εχθρική στην ενότητα και τον αγώνα μας. Η στάση τους στο Δ.Σ. ήταν ενάντια στα συφέροντα μας. Μπλοκάρουν κάθε διεκδίκηση προς το συμφέρο μας. Δρούν σαν απεργοσπαστικός μηχανισμός στις απεργίες μας.

Για τους συνδ. της ΔΗΣΚ έχουμε να πούμε ότι και αυτοί δεν στάθηκαν δίπλα στους αγώνες μας. Αντίθετα στο όνομα της κομματικής και πολιτικής σκοπιμότητας έγιναν άκριτοι υποστηρικτές της Κυβερνητικής πολιτικής της λιτότητας. Συκοφάντησαν τις απεργιακές μας κινητοποιήσεις και έγιναν δυστυχώς για άλλους σκοπούς από τους συνδικαλιστές της ΑΔΗΣΚ και αυτοί απεργοσπαστικός μηχανισμός. Κινδυνολογούσαν ότι ο αγώνας μας είναι ενάντια στην αλλαγή, διέσπασαν με τη στάση τους το Διοικητικό Συμβούλιο και τις Γενικές Συνελεύσεις, την αγωνιστική μας ενότητα. Φώναξαν ότι τό ΚΚΕ είναι πίσω από τις απεργίες, ότι τό ΚΚΕ κινητοποιεί τους εργάτες για άλλους λόγους. Εδώ παντρεύτηκε η ανοησία με την ψευτιά, για να αποπροσανατολίσουν τόν κόσμο.

Τις απεργίες δεν τις αποφάσισε το ΚΚΕ, αλλά οι ίδιοι οι εργάτες — οι Ομοσπονδίες — τα Εργατικά Κέντρα. Ο αγώνας για το μεροκάματο θα συνεχισθή και θα ενταθή. Είναι η διέξοδος που μένει μετά τα περιοριστικά μέτρα της Κυβέρνησης.

Οι συνάδελφοι της ΔΗΣΚ ταυτίστηκαν με τους άλλους συναδέλφους της ΑΔΗΣΚ σε όλες τις αποφάσεις του Διοικητικού Συμβουλίου που είχαν σχέση με απεργιακές κινητοποιήσεις.

Συνάδελφοι εσείς τους είδατε, όπως και εμείς έξω απ' την πόρτα του εργοστασίου, που τραβούσαν τους εργαζόμενους με το ζόρι να μπουν στο εργοστάσιο. Και τους ρωτάμε να μας πουν: Ποιανού συμφέροντα εξυπηρετούσαν τότε, των εργαζομένων ή της εργοδοσίας;

Συνάδελφοι:

Η ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ είναι η μόνη δύναμη που υπεράσπισε την ενότητα των εργατών της Βαμβακουργίας, ανεξάρτητα από πολιτική τοποθέτηση. Ήταν η ΜΟΝΗ δύναμη που ξεσήκωσε το εργοστάσιο, παρά τα εμπόδια του Διοικητικού Συμβουλίου, απευθυνόμενη με εμπιστοσύνη στους εργαζόμενους. Γι' αυτό και η Εργοστασιακή Επιτροπή μετά την τελευταία απεργία, ζήτησε αμέσως να γίνουν, εκλογές, δίνοντας τη δυνατότητα στους εργαζόμενους να εκλέξουν ένα νέο Διοικητικό Συμβούλιο που να εξυπηρετεί τα συμφέροντα των εργαζομένων.

Γιατί δεν μπορεί μέλη του Σωματείου μας απ' την μιά να «κόπτονται» τάχα για τα προβλήματά μας και από την άλλη να παίζουν τό παιχνίδι της εργοδοσίας.

ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΙ

Ήρθε η ώρα να ολοκληρώσουμε τη νίκη μας, να δώσουμε στην Εργοστασιακή Επιτροπή απόλυτη πλειοψηφία στο Διοικητικό Συμβούλιο, για να διώξουμε τα εμπόδια που προβάλουν οι άλλες δυνάμεις. Για να έχουμε ένα Διοικητικό Συμβούλιο μπροστάρη στις διεκδικήσεις των προβλημάτων μας. Για την υπογραφή μιάς κλαδικής σύμβασης που να ανταποκρίνεται στο σημερινό κόστος ζωής.

— Για καλύτερες συνθήκες δουλειάς.

— Για ουσιαστικές αυξήσεις και νομοθετική κατοχύρωση της ΑΤΑ.

— Για καθιέρωση του ανθυγιεινού επιδόματος.

— Για να σταματήσει η εντατικοποίηση με νέες προσλήψεις εργαζομένων.

— Για την επέκταση του ΝΟΜΟΥ 2111 (υπαλληλοποίηση όλων των εργαζομένων).

Οι προσλήψεις να γίνωνται μέσω του ΟΑΕΔ και όχι από τα πολιτικά γραφεία Βουλευτών, Νομαρχών και Κυβερνητικών παρατάξεων.

— Για να μπει ορισμένος αριθμός μηχανών σε κάθε χειρίστρια, ανάλογα με το Νο κλωστής.

— Για να γίνουν καμαράκια για ντύσιμο και φαγητό χωριστά απ' τις τουαλέττες.

— Για να πάρουν όλοι οιεργαζόμενοι στην Βαμβακουργία βαρέα ένσιμα.

—Για να πάρουν ένα αριθμό ακόμα καρότσια και καλάθια γιατί δεν φτάνουν. Πόρτα στην πρέσσα υποπροϊόντων.

— Για την αλλαγή εσωτερικού κανονισμού του εργοστασίου.

ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΙ:

Μαζί με εσάς θα δώσουμε την μάχη για να γίνουν πράξη οι παραπάνω στόχοι μας.

ΑΠΟΜΟΝΩΣΤΕ αυτούς που διαδίδουν να «τάχουμε καλά με τα αφεντικά μας μήπως και μας δώσουν κάτι».

Δώστε αγωνιστικά την απάντηση, δίνοντας την ΑΠΟΛΥΤΗ ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΑ στην Εργοστασιακή Επιτροπή που εσείς ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΑΤΕ για να συνεχίσουμε τον αγώνα με μεγαλύτερη αποφασιστικότητα.

ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΒΑΜΒΑΚΟΥΡΓΙΑΣ

Θανόπουλος Γεώργιος
Ανδρεαδάκη Παναγιώτα
Σακκά Ελένη
Τσιμπλάκης Γιώργος
Δεμίρη Δήμητρα
Γκατζιός Θωμάς
Σαρακατσιάνος Δημήτρης
Μπάλης Γιώργος
Γκουγκούλης Στέλιος
Τσιμπλάκη Νίκη
Σταμούλη Αναστασία
Χρήστου Γιάννης
Καρπούζα Σοφία
Αντωνιάδου Κρυσταλία
Περδίου Ασημίνα
Χατζάκος Νικηφόρος
Καλατζή Σοφία
Καπετόπουλος Χρήστος
Ντραβάλιας Γιώργος
Καρακάνας Αθανάσιος
Μπουτίνα Γεωργία
Τσουρού Χαρίκλεια
Στρατάκη Γαρουφαλιά
Δεμίρης Μιχάλης
Γουργιώτης Άγγελος
Λιασκοβίτης Γιώργος
Βλάχος Σταύρος
Κόφφας Λάμπρος
Χαλάτσης Λάμπρος
Γαλάνης Χρήστος
Κωσταντά Βίκη
Γεωργουλιού Βασιλική
Σαφογιάννη Ιωάννα
Παππή Άννα
Κασμύδα Ροδάνθη
Πατσιαβού Κωσταντινιά
Κόφφα Ελένη
Κυριακοπούλου Παρασκευή
Στύλα Αντιγόνη
~~Μανωλοπούλου Ζωή~~

1.9.6. ΕΟΚ – ΕΟΚ ΠΑΘΑΜΕ ΣΟΚ (Ποιήματα μιας αριστερής ηλικιωμένης εργάτριας της Βαμβακουργίας Βόλου, συνδικαλίστριας της ΕΣΑΚ)

Για το 13ο Συνέδριο στη
Θεσσαλονίκη Χλωροδανεισμών

Με εσένα πρόεδρο, με εσένα στο τιμόνι
πολύ μπορούσα δω παρέα νιώθω σπίτι μου
Όλοι εμπιστεύτηκε στην ΟΚΕ, είναι παιδιά τα νέα μας βλαστάρια
παιδιά αγωνιστών αυτά που δεν δούλευαν ούτε την Κυριακή

ΕΟΚ, ΕΟΚ παλάβωσε ΕΟΚ
ΕΟΚ ΕΟΚ σημαίνει γιοκ
Λίγα λεφτά πολύ δουλειά, δουλεύω δουλεύω πολύ
κάνε δίπλη παραγωγή και μην ζητάς παρά πολύ
γιατί δεσμεύει η ΕΟΚ το ξένο μεσοπρόθεσμο
Λίγα λεφτά πολύ δουλειά, βρίσκω χαρτιά εδώ κι εκεί
ιδέα και εφεύρεση κάνε μας φουσκώνει το χαμόγελο
και δεν χορεύουμε χωρίς
Δώσε αέρα το πλοίο, βγάλε δίπλη παραγωγή
δουλεύω δουλειά πολύ και μην ζητάς παρά πολύ
γιατί δεσμεύει η ΕΟΚ το ξένο μεσοπρόθεσμο
Δώσε αγάπη το λαιμό, δέμιζαι τη παραγωγή
απ' το χέρι σου πρώτου για να μας δώσει
η ΕΟΚ το ξένο μεσοπρόθεσμο
Άλλο είναι η ΕΟΚ. ΕΟΚ ΕΟΚ σημαίνει γιοκ.

Για δείτε η εφημερίδα απ' την Βαβυλωνία
δε δείχνει φασαίνας
Η φασαίνια η φασαίνια μες την Βαβυλωνία
τρέχει και βάζει σε παιδιά βοηθούσε στην προσευχάρια
σαν νοσηλεύει τα παιδιά και την ολιγαρχία
Φτωχοί εφημερίδες και αυτοί σαν σήμερα πάρα πολλοί
και γιατί φασαίνει και νοσηλεία
Μα οι εφημερίδες γράφουν μόνο ενδιαφέρον που αρέσει
σύμφωνα κάτω από ... εμπόδια πρέπει να δείχνει
και η φασαίνια μα όχι οι φασαίνε, φτωχοί εφημερίδες
είναι και αυτοί.
Νέοποι για αυτό που κάνουν οι εφημερίδες δεν φοβούνται
και σε διαλύουνε δουλειούμε δουλειούμε παράδες λιγ
περνούμε δουλεύουμε δουλειούμε δεν λέγαν οι αυτοί
που θέλουμε να δούμε δεν, δεν καλούμε παρηγορία
και δεν σου λέγει αν αυτοί πρέπει να πάρουν σύνταξη
γιατί άλλως αυτοί δεν είναι άλλοι
ο αρχαίος δίνανε, η μαλλιά σύνταξη

Ένα φασαίνι δούρανε μες την Βαβυλωνία
και πρόσεξε πάρα πολύ η εφημερία

Βρε παιδιά το επεξήγησε μες την εφημερίδα
πως βρέθηκαν, πως άλλαξαν, πως φτιάχτηκαν
μέσα στα αμάξια σε βάσεις
δεν κάνουνε χαρούμενο, μας πως τους θέλω
που βρέθηκαν ποιοι να είναι αυτοί
η εφημερίδα μέσα επιτροπή

1.9.7. Ορισμένα τεκμήρια της οξύτατης σύγκρουσης μεταξύ του σωματείου και της διεύθυνσης της επιχείρησης ASICS TIGER (1984-1985)

ΑΘΗΝΑ 20/1/1984

Α Ν Α Κ Ο·Ι Ν Ω Σ Η 1η

Αγαπητοί συνάδελφοι, στην ASICS TIGER και INTEA SPORT

Το προσωρινό Διοικητικό Συμβούλιο του Σωματείου μα σας απευθύνει θερμό συναδελφικό χαιρετισμό. Αυτές τις μέρες πολλά γεγονότα έχουν γίνει στο εργοστάσιό μας το πιο σοβαρό ήταν η ίδρυση άλλου Σωματείου διασπαστικού που υποκινείται από ανθρώπους της εργοδοσίας. Γιατί αν είχαν σκοπό να υποστηρίξουν τα συμφέροντά μας και το Σωματείο μας θα μπορούσαν οι κύριοι αυτοί να έλθουν σε επαφή μαζί μας για να λυθούν όλες τους οι απορίες. Και αν συζητώντας κατάβαιναν πως δεν εκπροσωπούμε τα συμφέροντά τους, τότε να έκαναν άλλες ενέργειες. Ομως η μόνη επαφή που είχανε μαζί μας ήταν με τα εξώδικα που έστειλαν στα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου μας. Αυτό αποδεικνύει ότι δεν έχουν κανένα σκοπό να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά μας αλλά να παρεμποδίσουν τη λειτουργία του Σωματείου μας για να μπορέσει η εργοδοσία να πραγματοποιήσει τα σχέδιά της που είναι:

α. Εντατικοποίηση της παραγωγής

β. Να περάσει εσωτερικό κανονισμό (και όπως ακούγεται να μη μπορούμε να σηκώνουμε κεφάλι.

γ. Να μην υπάρχει ενότητα μεταξύ μας, αλλά "διαίρει και βασίλευε" και ο μόνος που θα βασιλέψει έτσι είναι η εργοδοσία και για να μη νομίσει κανείς πως σηκοφαντούμε στις 17.1.1984 στην παρέμβαση που έκανε το διασπαστικό σωματείο εναντίον του σωματείου μας παραυρέθηκαν διευθυντικά στελέχη της επιχείρησας.

Γιατί συνάδελφοι το Σωματείο μας που είναι εργοστασιακό και καλύπτει όλες τις ειδικότητες απ'αυτούς που προσφέρουν χειρονακτική εργασία έως αυτούς που προσφέρουν πνευματική εργασία. Το Σωματείο μας είναι ανοικτό για όλους εκτός απ'αυτούς που βρίσκονται πλάϊ - πλάϊ στην εργοδοσία και εξυπηρετούν τα συμφέροντά της.

Συνάδελφοι,

Οι μόνοι που πραγματικά ενδιαφέρονται για τις λύσεις των προβλημάτων μας είμαστε όλοι εμείς που πρωτοϊδρύσαμε το Σωματείο μας με πολλά χτυποκάρδια και πολλούς φόβους για απολύσεις παρ'ότι είμαστε καινούργιοι σας ενημερώσαμε επανειλημμένα για ό,τι έχει συμβεί στο εργοστάσιό μας

./.

Ζητήσαμε από τον κ. Καπόνη αίθουσα συγκεντρώσεων, καθώς και ταμπλώ για τις ανακοινώσεις μας, καθώς και το δώρο πάνω στις υπερωρίες. Και τα τρία αιτήματα που ζητήσαμε έγιναν δεκτά και συγκεκριμένα το δώρο θα δοθεί στην εξόφληση του Γενάρη.

Ανακοινώσεις για την ΑΤΑ θα σας δώσουμε σε λίγες μέρες. Ακόμη σας ενημερώνουμε ότι θα εκδικασθούν και οι δύο αποφάσεις στο Πρωτοδικείο της 31.1.84. Σας υποσχόμαστε ότι θα παλαίψουμε με όλες μας τις δυνάμεις και θα νικήσουμε. Και το λέμε αυτό γιατί έχουμε το δίκιο και το νόμο με το μέρος μας. Σας καλούμε να συσπειρωθείτε γύρω από το Σωματείο μας. Η καλύτερη απάντηση στα σχέδια αυτών των ανθρώπων είναι η ενότητα και η πάλη μας για να μην περάσουν τα σχέδιά τους.

Σας καλούμε να μην δεχθείτε να υπογράψετε κανέναν εσωτερικό κανονισμό, πριν τον συζητήσουμε όλοι μαζί

Το Διοικητικό Συμβούλιο τοῦ Σωματείου μας δεν θα δεχτεί κανέναν εσωτερικό κανονισμό.

Συνάδελφοι,

Θα είμαστε στο πλάϊ σας για οποιοδήποτε πρόβλημα αντιμετωπίζετε να απευθύνεσθε στο Διοικητικό Συμβούλιο τοῦ Σωματείου μας

Με αγωνιστικούς ταξικούς χαιρετισμούς

Για το Διοικητικό Συμβούλιο

Η ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΕΧΑΓΙΑ

Η ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Α.Π.
Ημερομηνία
Ισχύει μέχρι

Αθήνα 10.2. 84

Αριθ. Πρωτ. 277

Προς: Τον κ. Εισαγγελέα Πλημ/κων Αθηνών

ΚΟΙΝ.: 1)Σωματείο εργαζομένων ASICS TIGER HELLAS ΕΠΕ-INTER SPORT HELLAS ΕΠΕ
2)Συνομοσπονδία ιματισμού

Βερανζέρου 23

Αρτοτίνης 21

7512517

Παράβαση του αρθρ. 15 του Ν.1264/82 από την επιχ/ση INTER SPORT HELLAS A.E.B.E.

Από το Σωματείο Εργαζομένων ASICS TIGER HELLAS ΕΠΕ-INTER SPORT HELLAS ΕΠΕ καταγγέλθηκε ότι: 1) οι κ.κ. Ανδρέας Καπόνης και Σπύρος Τάντης υπεύθυνος της επιχ/σης INTER SPORT HELLAS A.B.E.E. αντιπρωσωτεία Θέτιδος 5 και Μιχαλακοπούλου 6 Αθήνα τηλ. 7210221 απαίτησαν από την Βασική Κωνσταντέλου που εργάζεται στην επιχείρηση τους να διαγραφεί από το πιό πάνω σωματείο του οποίου είναι μέλος της διοίκησης. 2) με την αιτιολογία ότι χάθηκαν έγγραφα της επιχ/σης, από την επιχείρηση έγινε σωματική έρευνα στην εργαζόμενη και 3) ασκήθηκε ψυχολογική βία στην εργαζόμενη για να εγγραφεί στο Σωματείο πού ίδρυσε η επιχείρηση.

Στήν τριμερεί συσκεψη πού έγινε στην υπηρεσία μας η αντιπρόεδρος της συνομοσπονδίας ιματισμού κ. Μαρία Κεφαλληνού δήλωσε ότι όταν η επιχείρηση πληροφορήθηκε από το Σωματείοεργαζομένων ASICS TIGER HELLAS ΕΠΕ-INTER SPORT HELLAS ΕΠΕ την συνδικαλιστική ιδιότητα της εργαζομένης Βασιλικής Κωνσταντέλου (μέλος Διοίκησης του Σωματείου) με διάφορους τρόπους προσπάθησε να την πείσει να διαγραφεί από την συνδικαλιστική της οργάνωση και να εγγραφεί στο Σωματείο του εργαδότη της. Συγκεκριμμένα ο Βασιλικός Μυστριώτης εκπρόσωπος της επιχ/σης παρουσία του εργοδότη κ. Σπύρου Τάντη ζήτησε από την εργαζόμενη να υπογράψει το καταστατικό του εργοδοτικού Σωματείου.
Επίσης δήλωσε ότι η επιχ/ση έκανε σωματική έρευνα στην εργαζόμενη πού κατά την γνώμη της αποσκοπεί σε μελλοντική απόλυση.

./.

Ο εκπρόσωπος της επιχ/σης Βασίλης Μυστριώτης δήλωσε ότι η σωματική έρευνα έγινε επειδή χάθηκαν διάφορα έγγραφα (καταστάσεις, κοστολόγια κλπ.) και υποστήριξε ότι η εργαζόμενη υπέγραφε το καταστικό του σωματείου της επιχ/σης ενώπιόν του στο γραφείο της εταιρίας χωρίς να παραβρίσκεται κανένας άλλος εκεί.

Από τα παραπάνω δηλωθέντα προκύπτει ότι η επιχείρηση επιρρέασε την εργαζόμενη να εγγραφεί στο σωματείο πού η ίδια ίδρυσε καταστρατηγώντας έτσι τις διατάξεις του άρθρου 14 του Ν. 1264/82.

Τέλος σας επισυνάπτουμε αντίγραφο του πρακτικού της τριμερούς συσκέψεως και παρακαλούμε για τις δικές σας ενέργειες.

Μ.Ε.Ν.Δ.Α

Η Προϊσταμένη

Μ.ΔΑΓΡΕ

Παραγωγή αθλητικών ειδών - Sport

Ἀθήνα: 28.8.85

Πρός κ.κ.

1. ΚΕΧΑΓΙΑ ΘΕΟΔΩΡΑ
2. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ ΕΛΕΝΗ
3. ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ
4. ΚΑΤΡΙΤΣΗ ΕΛΕΝΗ
5. ΜΕΞΑ ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ
6.

Ὅπως γνωρίζετε, τόν τελευταῖο καιρό ἐμφανίσθηκαν στό ἐργοστάσιο σημαντικά κρούσματα ἐλλειμάτων παραγομένων εἰδῶν καί ἡ Ἑταιρεία μας ὑποχρεώθηκε νά λάβει ὡρισμένα μέτρα ἐλέγχου, τόσο γιά νά ἀποτρέψει τήν λαθραία ἐξαγωγή ἐμπορευμάτων, ὅσο καί γιά νά περιφρουρήσει τό κύρος τοῦ προσωπικοῦ, ὥστε νά μή πλανιέται ἡ ὑποψία ἄδικα, ἐναντίον ὅλων τῶν ἐργαζομένων.

Στά πλαίσια αὐτά ἐντάσσεται καί ὁ διακριτικός ἔλεγχος τῶν ἐργαζομένων κατά τήν ἔξοδό τους ἀπό τό ἐργοστάσιο μετά τό πέρας τῆς ἐργασίας

Τό μέτρο αὐτό δέχθηκαν ὅλοι οἱ ἐργαζόμενοι γιατί ἀντιλήφθηκαν ὅτι εἶναι πρός τό συμφέρον τους, ἀφοῦ μέ τόν τρόπο αὐτό θά καταστῆ δυνατή ἡ ἀποκάλυψη αὐτοῦ ἤ αὐτῶν πού ἁρπαιροῦν παράνομα, πράγματα πού δέν τούς ἀνήκουν.

Ἡ ἀποκάλυψη αὐτή ἐξυπηρετεῖ καί τό Σωματεῖο τῶν ἐργαζομένων, γιατί πιστεύουμε ὅτι τό Σωματεῖο δέν μπορεῖ νά καλύπτει ἐργαζομένους πού παρανομοῦν.

Σεῖς, παρά ταῦτα, μόνες ἀπό ὅλους τούς καί τίς Συναδέλφους σας, ἀρνεῖσθε ἀδικαιολόγητα νά δεχθεῖτε τόν ἔλεγχο καί προτρέπετε καί τούς ἄλλους ἐργαζόμενους νά ἀρνηθοῦν τήν διακριτική αὐτή ἔρευνα.

./..

Α Ν Α Κ Ο Ι Ν Ω Σ Η

ΠΡΟΣ ΟΛΟΥΣ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΥΣ

ASICS TIGER HELLAS ΕΠΕ.

INTERSPORT HELLAS A.E.

Σέ σχέση μέ άνακοίνωση τῆς 8/11/85 τοῦ Δ.Σ. τοῦ σωματείου πού έκφέρονται άπόψεις προφανῶς όχι τοῦ σωματείου άλλά πολιτικοῦ κόμματος καί είδικά τοῦ Κ.Κ.Ε., ἡ Ἑταιρεία σεβόμενη τήν κρισιμότητα πού βρίσκεται ἡ Ἐθνική μας Οἰκονομία καί τόν τεράστιο άγώνα της γιά τήν καθιέρωσή της μέσα σέ γίγαντες τοῦ διεθνοῦς άνταγωνισμοῦ, κάνει γνωστό σέ όλους τούς έργαζομένους ὅτι:

1. θά άκολουθήσει τήν Κυβερνητική πολιτική σέ σχέση μέ τήν κρισιμότητα τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας γιά τήν έπιβίωση τῆς Ἑταιρείας μας..

2. θά ρίξει τό βάρος της στήν παραγωγή γιά νά μπορέσει νά άντισταθμίσει τίς ζημιές πού προέκυψαν άπό τούς είσαγωγικούς περιορισμούς (ἕνεκα τοῦ τεραστίου κόστους πλέον τῶν είσαγωμένων έμπορευμάτων).

3. Δηλοῖ ὅτι ἡ θέση της μέσα άπό συνεχεῖς έπενδύσεις καί τήν πάρα πολύ μεγάλη προσπάθεια γιά άπόκτηση γνώσης διεθνῶν προδιαγραφῶν είναι ὑπό έξέλιξη

καί

κατά φυσική συνέπεια ὁποιαδήποτε προσπάθεια πολιτικῆς έκμετάλλευσης τῶν κακῶν οἰκονομικῶν συγκυριῶν τῆς χώρας είναι δυνατόν νά βλάψει άνεπανόρθωτα τήν Ἑταιρεία μας.

Ἐκ τῆς Διευθύνσεως

Ἀθήνα, 11/11/1985

ΑΝΑΚΟΙΝΩΝΣΗ-ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΑ

Το Δ.Σ. του Σωματείου μας καταγγέλει τη χθεσινή τραμπουκική παρέμβαση της Διεύθυνσης της επιχείρησης ASICS INTER SPORT και μάλιστα ημέρα που είχαμε καθορίσει την Γ.Σ..
Οι σκοποί της ανακοίνωσης είναι φανεροί θέλει να διασπάσει τους εργαζόμενους εν όψει της ενωτικής αγωνιστικής κινητοποίησης στις 14 Νοέμβρη ενάντια στα αντιλαϊκά αντεργατικά μέτρα της κυβέρνησης.Γιατί μιλάει με χοντροκομμένο τρόπο για δήθεν πολιτική εκμετάλευση του δίκαιου αγώνα μας.
Πρέπει να το πούμε καθαρά μία και καλή.
Το συνδικαλιστικό κίνημα δεν προσλαμβάνει για συμβούλους στους αγώνες του και τις διεκδικήσεις τους εκμεταλευτές τους.
Εμείς συνάδελφοι με ταξική ευθύνη λέμε όχι στα αντεργατικά μέτρα γιατί εξυπηρετούν συμφέροντα της εργοδοσίας.Αυτό εξάλου πολύ καθαρά το διευκρινίζει η ανακοίνωση της.Αυτήν εξυπηρετούν γι αυτό τα ακολουθείκαι τα δέχεται.
Αποφεύγει βέβαια να μας πεί πόσα κερδίζει με το κόψιμο της ΑΤΑ και το πάγωμα των μισθών για 2 χρόνια.
Σε ποιανού την τσέπη θα πάνε τα 150 δισεκατομμύρια που χάνουμε συνολικά οι εργαζόμενοι της χώρας μας απο την κλοπή του 3ου τετράμηνου της ΑΤΑ
Εμείς απαντάμε:Στην εργοδοσία.Και ένα κομάτι θα πάρει και η εργοδοσία της ASICS TIGER HELLAS ΕΠΕ με το πάγωμα των μεροκάματων και των μισθών για δυό χρόνια.
Ποιοί θα κερδίσουν;Θα κερδίσουμε εμείς; αφού δέν πέρνουμε αυξήσεις.
Η ζωή έχει αποδείξει ότι το 1983 που πάγωσαν οι μισθοί η εργοδοσία κέρδισε δεκάδες δις.Ποιον λοιπόν θα εξυπηρετήσει το πάγωμα των μισθών και η κατάργηση των κλαδικών συμβάσεων;Μήπως μέ την τότε υποτίμηση της δραχμής ανέβηκε η ανταγωνιστικότητα των προϊόντων μας;
Εμείς λέμε καθαρά την εργοδοσία.
Μας λέει η ανακοίνωση της διεύθυνσης της επιχείρησης οτι το βάρος θα το ρίξει στην παραγωγή δηλαδή στη παραπέρα εντατικοποίηση.Ποιός λοιπόν θα καρπώνεται τα κέρδη απ'αυτήν την παραγωγή; Πως ωφελείται η εθνική μας Οικονομία με αυτόν τον τρόπο Οταν οι εργαζόμενοι χάνουν καθημερινά απο το εισόδημα τους και αυτο που χάνεται πάει στις τσέπες της εργοδοσιας.
Ο μόνος τρόπος για να σωθεί η εθνική μας Οικονομία είναι προτ

τάσεις που κάνει το Σωματείο μας και ολόκληρο το Συνδικαλιστικό κίνημα της χώρας μας.

Οι βιομήχανοι το μόνο που σκέπτονται είναι το μεγαλύτερο κέρδος για τον εαυτό τους.

Αυτο ενοεί και η Διεύθυνση της ASICO όταν μας λέει οτι θα υπερασπίσει την Εθνική Οικονομία

Η απάντηση στις τρομοκρατικές προκλήσεις και παρεμβάσεις της εργοδοσίας πρέπει να είναι:

Σαν ένας άνθρωπος όλοι στην ΑΠΕΡΓΙΑ για να :

Αθληθούν τα αντεργατικά μέτρα

Νομική κατοχύρωση γνήσιας ΑΤΑ

Ελεύθερες διαπραγματεύσεις της εργατικής μας δύναμης

ΤΩΡΑ ΟΣΟ ΠΟΤΕ ΟΙ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΕΝΩΜΕΝΟΙ ΠΡΕΠΕΙ Κ' ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΑ ΝΑ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΤΟΥΜΕ ΤΑ ΔΙΚΑ ΜΑΣ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΑ ΝΑ ΠΕΡΙΦΡΟΥΡΗΣΟΥΜΕ ΤΟ ΒΙΟΤΙΚΟ ΜΑΣ ΕΠΙΠΕΔΟ ΝΑ ΔΩΣΟΥΜΕ ΛΥΣΗ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΠΡΟΣ ΟΦΕΛΟΣ ΜΑΣ

ΟΛΟΙ ΣΤΗΝ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΝΕΡΓΑΤΙΚΗ ΑΠΕΡΓΙΑ ΤΗ ΠΕΜΠΤΗ 14 ΝΟΕΜΒΡΗ

1.9.8. Ο απεργιακός απολογισμός της ΟΚΕ 1984-1985

(απόσπασμα από την εισήγηση της διοίκησης στο 15ο συνέδριο της ΟΚΕ, 1986.

Το 1984 έγιναν 2 24ωρες απεργίες με πρωτοφανή μαζικότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι χώροι του Αιγαίου Λαυρίου-Σύρου Νάουσας κ.λ.π. που είχαν να απεργήσουν 20 χρόνια και άνω. Η συμμετοχή της απεργίας έφτασε από 85-100%.
Είχε ήδη δημιουργηθεί ένα κλίμα δυναμικότητας και αγωνιστικότητας στο κλάδο που μπορούσε να πιέση τους βιομήχανους να κάνουν πίσω σε μια σειρά αιτήματα. Αποτέλεσμα να παρέμβει το Υπουργείο Εργασίας και να μας παραπέμψει στη Διαιτησία βγάζοντας 40 δρχ. αύξηση και ορισμένα θεσμικά που είχαν δεκτεί σε κάποια φάση πίεσης οι βιομήχανοι.

- Για το 1985 κάναμε μια 24ωρη μέσα στο Φλεβάρη. Όταν βάλαμε στόχο να προχωρήσουμε στη δεύτερη δεν προλάβαμε γιατί μας πήγαν στη Διαιτησία. Ήταν η μόνη Ομοσπονδία που πήγαν στον 3239 και παρ'όλα αυτά η Διοίκηση αποφάσισε να προχωρήσει στην Απεργία ενάντια στον 3239/55. Τέτοια απεργία έγινε για πρώτη φορά και σε κλαδικό επίπεδο.
Η μαζικότητα ήταν χαρακτηριστική.

Απ'τον Οκτώβρη του 1985 σχετικά με τα οικονομικά μέτρα κάναμε:
- Μια ώρα στάση κατά της ακρίβειας (12 Σεπτέμβρη).
- Μια ώρα για τα βαρειά-ανθυγιεινά (30 Σεπτέμβρη)
- 24ωρη Απεργία Διαμαρτυρίας κατά των οικονομικών Αντεργατικών μέτρων της Κυβέρνησης (21 Οκτώβρη).

- 24ωρη απεργία για γνήσια ΑΤΑ - νομοθετικά κατοχυρωμένη καταβολή του γ'τετράμηνου 1985 υπογραφή ελεύθερων συλλογικών διαπραγματεύσεων, ανάκληση των προεδρικών διαταγμάτων (14 Νοέμβρη 1985)
- 24ωρη απεργία για υπογραφή νέας συλλογικής σύμβασης με βάση συζήτησης το διεκδικητικό πλαίσιο που καθόρισε η διοίκηση της Ομοσπονδίας γνήσια ΑΤΑ, τριετίες, επιδόματα, θεσμικά κ.α. (5 Φλεβάρη 1986).

- 24ωρη απεργία σε 15 περιοχές για υπογραφή σύμβασης (27 Φλεβάρη).
- 1 1/2 ώρα στάση εργασίας για βαρύ-ανθυγιεινό και για συνεχή-απρόσκοπτη λειτουργία των προβληματικών επιχειρήσεων με εξασφάλιση του δικαιώματος στη δουλειά.
- 24ωρη Πανελαδική απεργία για υπογραφή σύμβασης (7 Απρίλη).
- 1 ώρα στάση στις 7 Μάρτη για το γιορτασμό της Παγκόσμιας μέρας της Γυναίκας.
- 2ωρη στάση εργασίας διαμαρτυρίας κατά της αμερικάνικης επίθεσης στη Λιβύη όπου δολοφονήθηκε άμαχος πληθυσμός & νήπια (17 Απρίλη).
- 4ωρη στάση εργασίας στις 27 Μάρτη για τις προβληματικές.
- 24ωρη απεργία για τις προβληματικές

./.

1986.

1.9.9. Διώξαμε τα ΜΑΤ...

Η πρώτη σελίδα του χειρογράφου της ομιλίας του Δ. Λαγωνίκα (προέδρου του σωματείου ΠΕΡΦΙΛ)

ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ
ΑΙ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ PERFIL
ΠΕΙΡΑΙΩΣ 18 - ΜΟΣΧΑΤΟ
ΤΗΛ. 4815861

43

Μοσχάτο 24.9.87.

Αγαπητοί γίλοι, αγαπητοί συνάδελφοι

Φ56
16-11-87

Πέρυσι στις 24 Αυγούστου, ενώ οι εργαζόμενοι της Περγίλ βρίσκονταν σε άδεια, τα ΜΑΤ κατέλαβαν το εργοστάσιο. Ο αυταρχισμός σ'όλο του το μεγαλείο. Ο πρωτόγονος κατασταλτικός μηχανισμός χωρίς καν δίνει σημασία ενάντια στους μεροκάματούς μας, ενάντια στις προσωπάθειές μας για τη σωστή παραγωγική αξιοποίηση μιας μονάδας όπου την Περγίλ βιώσιμη και ικανή να δώσει ασφαλιστική ασφάλεια στο κοινωνικό σύνολο. Όλα στην υπηρεσία των αντεργατικών και αντιλαϊκών σχεδίων για την εξάλειψη των προβληματικών μονάδων από υποχρεώσεις και χωρίς εργαζόμενους σε κίνουνο που ζήτουν να «ανεβάζουνε». Στις 16 Σεπτέμβρη μετά από ένα έντονο συνεχή αγώνα που είχε διάφορες μορφές, που κέρδισε συνεχώς την συμπαράσταση νέων τμημάτων της εργατικής τάξης και της κοινής γνώμης, με την αποφασιστικής σημασίας βοήθεια που πήραμε από τα Σωματεία την Τοπική Αυτοδιοίκηση και άλλους φορείς, διώξαμε τα ΜΑΤ έξω η Περγίλ δεν ανήκει. Ο ενωμένος αγώνας μας έφερε αποτελέσματα. Ένα χρόνο μετά είμαστε εδώ, η Περγίλ λειτουργεί και με υγιλό αγωνιστικά μέτρα λέτε ότι δεν [redacted] εκτρέφουμε το αγέλαδό μας, το γαιδουράκι μας, [redacted] την «ανταδάρτσα» μας με οδοιδήποτε τρόπο και αν εκδικηθούν αυτά.

Συνοπτικά λέτε:

Η Περγίλ είναι βιώσιμη – έτσι δεν πέρασε κανένας που να το αμφισβητεί. Σήμερα έχει ανεπτυγμένη παρεία στη σύγχρονη στην αγορά σκρά της από μεγάλες παραγγελίες που πήρατε και τις ευθυνοφίες που είχε και έχει στη λειτουργία της με το καθεστώς της ανταδάρτσας.

1.9.10. 1 Μάη 1988 (ΟΚΕ)

η προκύρηξη της ΟΚΕ για στάση εργασίας

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΜΑΗΣ '88, «ΕΝΩΜΕΝΟΙ ΣΤΟΥΣ ΤΑΞΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ»

1 ΩΡΑ ΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΗΝ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 29 ΑΠΡΙΛΗ

πρωινή βάρδια: 10 π.μ. - 11 π.μ.

απογευματινή βάρδια: 5 μ.μ. - 6 μ.μ.

βραδυνή βάρδια: 10 μ.μ. - 11 μ.μ.

Συνάδελφοι, συναδέλφισσες,

Βρισκόμαστε στο κατώφλι του 2000. Με αίμα, θυσίες και αγώνες η Εργατική Τάξη κατακτά καθημερινά καλύτερη θέση στην κοινωνία. Στο 1/3 της γης έχει καταργηθεί η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Ο αγώνας αυτός βρίσκεται πάντα στην επικαιρότητα. Οι προσπάθειες αλλοίωσης των μηνυμάτων της 1 Μάη του 1886, των αγώνων και των οραμάτων της Εργατικής Τάξης δεν περνούν. Πολλοί προσπαθούν να μας πουν ότι τελειώσαμε σαν τάξη. Άλλοι με τη νέα τεχνολογία βλέπουν να τελειώνει η πάλη των τάξεων όπως και ορισμένοι μιλούν για την ταξική συνεργασία.

Ο Μάης του 1886, οι καθημερινοί αγώνες του σήμερα είναι η σκληρή πραγματικότητα για μας τους εργαζόμενους. Είναι η μεγάλη πλήθεια για όσους προσπαθούν να υπονομεύσουν την ενότητα και τους αγώνες μας. **Το σήμερα με το χθες δένονται με την ενότητα και τον αγώνα για ένα καλύτερο αύριο επιβεβαιώνοντας τη μεγάλη αλήθεια ότι τίποτε δεν χαρίζεται, όλα κατακτιούνται.**

Στον κόσμο της εκμετάλλευσης η ανεργία, η φτώχεια, η πείνα είναι καθημερινά προβλήματα.

Στη χώρα μας, η κυβέρνηση συνεχίζει την αντεργατική της πολιτική, τις παρεμβάσεις στο Συνδικαλιστικό Κίνημα, με τη νέα αναβολή του Συνέδριου της ΓΣΕΕ, προχωράει στο ξεπούλημα των Προβληματικών, βάζει σε αμφισβήτηση τις ασφαλιστικές κατακτήσεις, συνεχίζει τις διακρίσεις στα παιδία των εργαζομένων με την παιδεία των δύο ταχυτήτων κρατώντας αδιάλακτη στάση απέναντι στα δίκαια αιτήματα των καθηγητών, το ρουσφέτι δίνει και παίρνει, η ακρίβεια και η ανεργία είναι μόνιμο φαινόμενο, η ποινηκοποίηση της απεργίας έχει γίνει μόδα, συνεχίζει τις παροχές στους βιομήχανους και αυτοί επιτίθεντε μαζί με τους ξένους οργανισμούς. Οι νέες εργασιακές σχέσεις που πάνε να περάσουν, η ενιαία αγορά του 1992 κάνουν ακόμα πιο δύσκολη την κατάσταση για τους εργαζόμενους.

Συνάδελφοι, συναδέλφισσες,

Μετά από αγώνες χρόνων υπογράφτηκε με επιτυχία η κλαδική συλλογική σύμβαση. Η συμβολή όλων των εργαζομένων στις κινητοποιήσεις ήταν καθοριστική για το αποτέλεσμα αυτό.

Μπροστά μας έχουμε μια σειρά οικονομικά - θεσμικά προβλήματα και άλλα γενικότερα που χρειάζεται να παλέψουμε για:

- **Την εδραίωση της Εθνικής μας Ανεξαρτησίας χωρίς Βάσεις, ΝΑΤΟ, ΕΟΚ, ενάντια στον πόλεμο των Άστρων, για απύραυλα Βαλκάνια, για την Ειρήνη.**
- **Τον εκδημοκρατισμό του Συνδικαλιστικού Κινήματος για ένα γνήσιο Συνέδριο στη ΓΣΕΕ να εφαρμοστεί η απόφαση της διαπαραταξιακής.**
- **Να μη κλείσει καμιά Προβληματική Επιχείρηση. Όχι επιστροφή στους ιδιώτες.**
- **Μια παιδεία για όλο το λαό, χωρίς διακρίσεις.**
- **Την ένταξη ολόκληρου του κλάδου στα Βαρέα - Ανθυγιεινά Επαγγέλματα.**
- **Την μείωση του ορίου συνταξιοδότησης.**

Εκφράζουμε την αλληλεγγύη μας στους λαούς που αγωνίζονται ενάντια στον ιμπεριαλισμό, το φασισμό, το ρατσισμό

ΖΗΤΩ Η 1η ΜΑΗ

ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΘΑΝΑΣΗΣ ΜΠΑΛΩΜΕΝΟΣ

Ο Γ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ
ΘΥΜΙΟΣ ΕΥΘΥΜΙΟΥ

1.9.11. «Λεφτά για τις Προβληματικές και όχι για κομπιναδόρους»

(κεντρικό σύνθημα της ΟΚΕ στα τέλη της δεκαετίας του ΄80)

ΜΕ ΝΕΑ ΟΡΜΗ ΣΤΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΕΝΑΝΤΙΑ
ΣΤΗ ΛΙΤΟΤΗΤΑ ΤΗΝ ΑΝΕΡΓΙΑ, ΤΟ
ΑΜΒΙΟΝ
ΛΕΦΤΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΕΣ
& ΟΧΙ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΚΟΜΠΙΝΑΔΟΡΟΥΣ
ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ

1.9.12. «Οι δήμιοι των Παιδιών μας να παρετηθούν»

(Π-Π Ν. Ιωνίας)

ΠΕΙΡΑΪΚΗ-ΠΑΤΡΑΪΚΗ
ΟΙ ΔΗΜΙΟΙ των ΠΑΙΔΙΩΝ μας
να ΠΑΡΕΤΗΘΟΥΝ
Ο Εργασιακός Ρατσισμός στην
ΠΕΙΡΑΪΚΗ ΔΕΝ ΘΑ ΠΕΡΑΣΕΙ

1.9.13. Δείγματα απεργιακών καταγραφών της ΠΟΕΥΙ

(αποσπάσματα των καταστάσεων καταγραφής των απεργών σύμφωνα με τα σωματεία)

ΙΜΑΤΙΣΜΟΣ ΨΥΧΗΣ

Εργοστάσιο	Εργάτες	2-2-89 απουσίες	2-3-89	8-3-89 στάση	4-4-89	18-4-89	5-5-89
Δημάντη	50	20	30	8	10	10	10
Σταυρόπουλ	85	10	10	1	35	5	
Κωστάκη	90						
Ξηρομερόπουλ	40	40	30		30	30	
Μαρθίνος	40	-					
Μανίκια	40						
Αγγελάκης	15	15					
Αλιώτ	90				13		
Κακαλίδης	10				10		
Σιάλος	15						
Παλάρας	15	15	11		2	7	
Αστρο	87 35	25			-	-	
Νικολάκης	10						
Δελακίδης	10						
Καναλόπουλ	10						
Ηλιούχος	20	20	20	20	20	20	20 Σωφ
Κωστόπουλος	22	3	10	15		1	
Παπαλιάρος	18						
Κίμη	20						
Μπαλόπουλ	20						
Νικολέσκος	60	1					
Σιλκοτ	15						
Βανέσα	10						
Βασβάρης	17	17					
Λαλτέχινο	15						
Χρονόπουλ	18						Δεν ήρθε
Κούκα Κλεισμόν	15		1				
Αυτομάλο	10						
Κυβερνήτης	10		10	10 Μπλε	10	10	
Γιανούτσος	25						
Παραδιανόπουλ	10						
Χ. Αναστασίου	10	3					
Καμπάνης	20						
Παπαγιάννης	20						
Παπαδόπουλος	15	15	15				

Εργοστάσια

Εξοδοστάσιο	εφ' αρ.	2-2-83 Σαντορίνη	2-3-83	8-3-83 στάση	4-4-83	13-
Ροκανας	450	225	240	400	190	2
Στρ. Φορμ.	200	50	60	200	60	15
Καναν.	90	80	80	80	80	8
ΕΒΕΤΕ	270	;	7		5	
Τριουμφ	320	5	15		15	1
Αδίστ ταϊγκ.	130	13	13	130	36	1
Σαντρ	170					
	1630	378	415	810	396	

για την στάση 1 Μαΐου

Στρ Φορμ,
Ροκανας
Αδίστ Ταϊγκερ.

1.9.14. Ιδιωτικό συμφωνητικό επιχείρησης και σωματείου 1990

Πρόκειται για μορφή επιχειρησιακής σύμβασης πριν τον Ν. 1876/90, στην επιχείρηση με τις μεγαλύτερες εργατικές αμοιβές (ΤΕΝ –CATE)

85 1-1-90 5/ο

ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΟ

Στη Θεσσαλονίκη σήμερα την 23η Φεβρουαρίου 1990, ημέρα Παρασκευή και ώρα 11 π.μ. στα γραφεία της εταιρίας "ΗΛΙΟΣ - TEN CATE" Α.Ε. που βρίσκονται στη ΒΙ.ΠΕ.Σίνδου, μεταξύ του Γενικού Διευθυντού της εταιρίας κ. Κων/νου Π. Βούλγαρη και της Διοίκησης των εργαζομένων του Σωματείου "Η ΔΗΜΗΤΡΑ" συνεφωνήθησαν τα κάτωθι:

1. Αυξάνονται από 1.1.1990 οι καταβαλλόμενοι μισθοί και τα ημερομίσθια κατά 130 δρχ. ημερησίως με την προυπόθεση ότι αν η προβλεπόμενη πιθανή αύξηση (ποσοστιαία ή δραχμική) της Σ.Σ.Ε. Κλωστ/γών είναι ανώτερη των 130 δρχ. θα καταβληθεί η διαφορά όπως αυτή θα ορίζεται από την ανωτέρω Σ.Σ.Ε. Κλωστ/ργών επίσης επί των καταβαλλομένων.

2. Την 1.5.1990 και την 1.9.1990 θα καταβληθεί η ΑΤΑ των αντίστοιχων τετραμήνων όπως αυτή θα διαμορφωθεί με τις κοινές αποφάσεις των Υπουργών Εργασίας και Εθνικής Οικονομίας με τον περιορισμό που δίδεται στον Δημόσιο Τομέα.

3. Η αξία της χορηγούμενης μάρκας γίνεται 75 δρχ. εκάστη (και χορηγούνται 2 μάρκες ημερησίως).

4. Από ελευθεριότητα της εταιρίας και χωρίς καμμία υποχρέωση μελλοντικής επανάληψης η εταιρία αναλαμβάνει την υποχρέωση:

α. Να δοθούν υπό μορφή BONUS 50.000 δρχ. τον μήνα Ιούνιο 1990.

β. Να χορηγήση διατακτική 30.000 δρχ. κατά τον μήνα Απρίλιο 1990.

γ. Να χορηγήση 60 LIT ελ/δο και 40 LIT βαμβ/λαιο για το 1990.

δ. Να πάει τους εργαζόμενους εκδρομή. - χρήση

Για την "ΗΛΙΟΣ-TEN CATE" Α.Ε. Για την Δ/ση του Σωματείου "Η ΔΗΜΗΤΡΑ"

ΚΩΝ. Π. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ
Γεν. Διευθυντής

ΑΝΔΡ. ΓΙΑΝΤΣΙΔΗΣ
Πρόεδρος

ΛΑΖ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗΣ
Γεν. Γραμματέας

1.9.15. 1η Μάη 1991 (ΟΚΕ)

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ

Χαλκοκονδύλη 37 • Αθήνα • τηλ. 5220306, 5227532 • ΤΕΛΕΞ: 226322

1 ΜΑΗ 1991: 1 ΩΡΑ ΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΕ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΒΑΡΔΙΕΣ

Με δύναμη

- **για μια κοινωνία δίκαιη χωρίς εκμετάλευση.**
- **όχι στο ξεπούλημα των Προβληματικών, όχι στην αποκρατικοποίηση.**
- **εργατικός έλεγχος - ουσιαστική συμμετοχή.**
- **αυξήσεις και όχι ανατιμήσεις - 35ωρες δουλειά μέχρι το 1995.**

Συνάδελφοι, συναδέλφισσες,

1886: Ξεσηκωμός των εργατών του Σικάγου για: 8ωρη δουλειά - κοινωνική ασφάλιση - το δικαίωμα της απεργίας.

1991: Μετά από τόσα χρόνια η τάξη μας βρίσκεται στο προσκήνιο κάθε αλλαγής που συντελείται στην κοινωνία, στη παραγωγή, στην επιστήμη, στον πολιτισμό.

Τα μηνύματα της αλληλεγύης και της ενότητας μένουν αναλλίωτα και παίρνουν καθοριστικές διαστάσεις σήμερα.

Οι κοσμογονικές αλλαγές επιβεβαιώνουν με τον ποιό καθαρό τρόπο την ανάγκη ότι «χωρίς να είναι ο άνθρωπος στο κέντρο των εξελίξεων δεν μπορεί να προχωρήσει τίποτε εμπρός». Ο εργατικός έλεγχος, οι δημοκρατικοί θεσμοί, η ουσιαστική συμμετοχή και ο καθαρός ταξικός προσανατολισμός μπορούν να ανοίξουν καινούργιους δρόμους για τη κοινωνία μας.

Συνάδελφοι,

Η Κυβέρνηση συνεχίζει τη πολιτική της λιτότητας και του ξεπουλήματος της κρατικής περιουσίας της πατρίδας μας. Η ανεργία μεγαλώνει, η ακρίβεια φουντώνει, καθημερινά κλείνουν ο Προβληματικές, εντείνονται οι απολύσεις. Οι εργαζόμενοι δεν πρόκειται να δεχτούν να πληρώσουν τα σπασμένα της κρίσης για άλλη μια φορά όπως και στο παρελθόν. Η πολιτική αυτή είναι αδιέξοδη. Το συνδικαλιστικό κίνημα πρέπει άμεσα να ξεπεράσει τα σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζει μέσα από ένα ζωντανό - ανοικτό διάλογο με όλους τους εργαζόμενους μακριά από γραφειοκρατικές λογικές και να ανασυνταχθεί μπροστά στην επίθεση της κυβέρνησης.

Οι βιομήχανοι, στις τελευταίες συναντήσεις για τη κλαδική σύμβαση έδειξαν για άλλη μια φορά την εδώ και χρόνια τώρα αδιάλακτη στάση τους απέναντι στα αιτήματά μας προσπαθώντας να υποτάξουν και να διασπάσουν το κίνημα του κλάδου. Πρότειναν 10% αύξηση για το 1991, **η Διοίκηση της ΟΚΕ αρνήθηκε.**

Τα προβλήματα του κλάδου μπροστά στις νέες αλλαγές στη παραγωγή θα οξυνθούν ακόμα περισσότερο. Ο ανταγωνισμός μεγαλώνει. Η σταδιακή κατάργηση της πολυινικής συμφωνίας από την ΕΟΚ θα επιφέρει νέα προβλήματα. Μπροστά στο '92 υπολογίζεται ότι στις χώρες της ΕΟΚ θα χαθούν γύρω στις 700.000 θέσεις εργασίας. Οι κυρίαρχοι κύκλοι της ΕΟΚ δεν φαίνεται να έχουν διάθεση να υιοθετήσουν τη πρόταση για ειδική χρηματοδότηση του κλάδου μπροστά στα σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζει.

Η αλληλεγγύη των εργαζομένων μεταξύ όλων των χωρών της Ευρώπης πρέπει να βαθύνει σε αγωνιστική κατεύθυνση και ενάντια σε κάθε προσπάθεια παρέμβασης πάνω στα δικαιώματα και τις κατακτήσεις των εργαζομένων.

ΟΛΟΙ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΟΥ ΑΡΕΩΣ 9.30 π.μ.

ΠΡΟΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ 9 π.μ. ΠΛΑΤΕΙΑ ΒΑΘΗΣ

Ο Πρόεδρος
Θανάσης Μπαλωμένος

Για τη Διοίκηση

Ο Γεν. Γραμματέας
Δημήτρης Ράπτης

1.9.16. ΔΑΚΕ: «Οι καρεκλοκένταυροι της διοίκησης και της κυβέρνησης ...»

Η ΔΑΚΕ καταγγέλει την κυβέρνηση της ΝΔ ότι θέλει να εξυπηρετήσει το κεφάλαιο.
Φαξ της ΔΑΚΕ Π-Π το 1991

31.5.91

Προς: κα Πρωθυπουργό

Σύμφωνα με τις εξαγγελίες της αρμόδιας Κυβερνητικής Επιτροπής για την πορεία και αναδιάρθρωση της Π-Π στις 30.5.91 απαντούμε ότι:

Η ΔΑΚΕ των 14 Πανελλαδικών Σωματείων της Π-Π καταγγέλει την Κυβέρνηση και τη Διοίκηση της Εταιρίας για τη ΔΙΑΛΥΣΗ και τη ΣΥΡΡΙΚΝΩΣΗ της.

Είχαμε δηλώσει στο παρελθόν και υπενθυμίζουμε ότι η ΔΑΚΕ αγωνίσθηκε και θα αγωνισθεί με όλες τις δυνάμεις της για τη διασφάλιση των θέσεων εργασίας και για μια ενιαία Π-Π με ανοδική πορεία.

Οι διάφοροι καρεκλοκένταυροι της Κυβέρνησης και της Διοίκησης, οι οποίοι θέλουν να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα του Κεφαλαίου, να είναι υίγουροι ότι δεν πρόκειται να πειράξουν ούτε έναν εργαζόμενο ούτε κανένα εργοστάσιο, όσο θα υπάρχει ΔΑΚΕ στην Π-Π.

Δηλώνουμε στους ανεγκέφαλους "κυρίους" ότι θα αγωνιστούμε θυσιάζοντας ακόμα και τη σωματική μας ακεραιότητα για να μην περάσουν τα σχέδια αυτά.

Ζητάμε :

1. Την άμεση ανάκληση των εξαγγελιών αυτών.
2. Την άμεση παραίτηση όλων των αρμοδίων, που συμμετείχαν στη λήψη αυτών των αποφάσεων.
3. Να ληφθεί σοβαρά υπόψη από τους αρμοδίους, οποιαδήποτε πρόταση αναφέρεται
   α. στην ενιαία Π-Π
   β. στη διασφάλιση όλων των θέσεων εργασίας
   γ. στην εξυγίανση της εταιρίας με ταυτόχρονη χρηματοδότηση.

ΔΑΚΕ ΠΕΙΡΑΙΚΗΣ-ΠΑΤΡΑΙΚΗΣ

Κοινοποιήσεις : κα Ν.Μπακογιάννη - Υφ.παρά τω Πρωθυπουργώ
κ. Β.Ματζώρη - Υφ. Βιομηχανίας
κ. Ε.Χριστοδούλου - Αν|τή Υπ. Εθν.Οικονομίας
κ. Ι.Παλαιοκρασά - Υπ.Οικονομικών
κ. Γ.Γιαννόπουλο - Πρόεδρο ΟΑΕ
ΤΥΠΟ
ΣΩΜΑΤΕΙΑ Π-Π

1.9.17. Ο συνδικαλισμός της καταγγελίας προς τους απολυμένους εργάτες 1995

(ανακοίνωση της διοίκησης, που αρχικά προορίζονταν για εισήγηση ΓΣ, στους πρόσφατα απολυμένους εργάτες των κλωστηρίων Αττικής, 1995)

ΜΙΑ ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΠΟΥ ΔΕΝ ΕΓΙΝΕ

ΠΟΥ ΟΜΩΣ ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΕΙ ΝΑ ΕΧΕΙ ΤΗΝ ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ

ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓΑΤΩΝ ΤΕΧΝΙΤΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ
ΚΛΩΣΤΗΡΙΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ

Νέα Ιωνία 30-1-95

Συνάδελφοι-Συναδέλφισες

<<Τά Κλωστήρια είναι η Ναυαρχίδα μας>>, δήλωνε ο κ. Αργυρός ένα χρόνο πρίν.Και τώρα αποφασίζει και διατάσει τη μετατόπιση της ναυαρχίδας του σε άλλους τόπους. Αποφασίζει και διατάσει το κλείσιμο των Κλωστηρίων Αττικής.

Μάς πετάνε στό δρόμο. Αδιαφορούν για την τύχη μας.Αδιαφορούν για το γάλα των παιδιών μας.

Δυστυχώς,τα γεγονότα επιβεβαιώνουν πλήρως τις κατά καιρούς καταγγελίες και τίς τοποθετήσεις του Σωματείου μας που έλεγαν
<< ο καπιταλισμός δείχνει το πραγματικό του πρόσωπο>> και ότι
<<η ανάπτυξη μέσα στό καθεστώς της ιδιωτικής πρωτοβουλίας είναι ούτοπία και δέν είναι υπέρ των εργαζομένων>>.

Χρόνια τώρα οί εργάτες και οί εργάτριες έκτισαν αυτή τη Βιομηχανία, αλλά τα αποτελέσματα της δουλειάς τους τά καρπώθηκαν και τα καρπώνονται άλλοι.

Η αμοιβή γιαύτην την προσπάθεια είναι η ανεργία, το πέταγμα μας στό δρόμο.

Πότε μας έλεγαν την αλήθεια. Σήμερα που μάς πετάνε στο δρόμο ή πρίν απο ένα χρόνο που στίς συνεντεύξεις του κ.Αργυρού διαβάζαμε για επενδύσεις για προγράμματα εκσυγχρονισμούκαι εκπαίδευσης του προσωπικού;

Για κρίση μιλάνε, καί προσπαθούν να μάς πείσουν ότι δέν υπάρχει άλλη διέξοδος από την ανεργία και την πείνα.

Κρίση, ναί υπάρχει, αλλά η κρίση αύτή βρίσκεται στήν ίδια τήν κυριαρχία τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας , στήν ιδιωτική ιδιοκτησία στά μέσα παραγωγής.Γιατί κρίση δέν έχουν τα κέρδη τών βιομηχάνων,αλλά η σέπη τών εργαζομένων.Τά κέρδη ευημερούν,τήν ίδια στιγμή πού εργαζόμενοι λιμοκτονούν.Και το πρόβλημα δεν είναι ότι τά Κλωστήρια Αττικής δέν επιφέρουν κέρδη στόν κ.Αργυρό.Αυτός δέν χάνει από τό εργοστάσιο,απλώς δέν κερδίζει όσα θέλει από αυτό.

Επανελειμένα έχουμε πεί ότι με τη δική μας υπεραξία χτίστηκαν τα Κλωστήρια Πρεβέζης και τα Κλωστήρια Φιλιατών.

Πρίν λίγα χρόνια, ὁ κ. Αργυρός μάς έλεγε ὁτι, έργάτες καί Έλληνες Βιομήχανοι βρίσκονται στήν ίδια πλευρά τού τραπεζιού και από τήν άλλη βρίσκεται ή ΕΟΚ.Όσοι τόν πίστεψαν τότε, συνέβαλλαν απλώς στόν αποπροσανατολισμό της εργατικής τάξης καί τόν βοήθησαν να πλουτίσει περισσότερο.

Άς μάς πεί ὁ κ.Άργυρός,πόσα εισέπραξε σε επιδοτήσεις και επιχορηγήσεις για τίς επενδύσεις του στό εργοστάσιο της Πρέβεζας; Άς μάς πεί καθαρά: Έβαλε έστω και μία δραχμή από τήν τσέπη του, δηλαδή από τά κέρδη που συσσώρευσε από τό δικό μας ιδρώτα ή μήπως τσέπωσε και από πάνω;

Πού πήγαν τα κέρδη των ΚΛΩΣΤΗΡΙΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ της Χρυσής Εποχής του 1985 - 1987;

Δέν βρίσκεται λοιπόν ο κ.Άργυρός και οί άλλοι βιομήχανοι στήν ίδια πλευρά τού τραπεζιού.Βρίσκονται μαζί με τα υπόλοιπα μεγάλα οικονομικά και πολιτικά Κέντρα και μαζί με την ΕΟΚ, στήν άλλη πλευρά τού οδοφράγματος της Ταξικής Πάλης!

Καί έτσι θά είναι, ώσπου οί εργάτες να μπορούν να επιβάλλουν τήν θέλησή τους στό κράτος καί στήν Κοινωνία.Ώσπου οί εργάτες να πάρουν στα χέρια τους τή διεύθηνση τών κοινωνικών,οικονομικών και πολιτικών υποθέσεων στήν Ελλάδα και στό κόσμο.Ώσπου τα εργοστάσια να ανήκουν στό λαό για μήν μπορεί ο κάθε κ.Άργυρός να τα κλείνει κατά βούληση.

Μάς λένε,ότι ή Ελληνική Κλωστοϋφαντουργία βρίσκεται σε κίνδυνο και ότι περνάει κρίση.Μάς διαβεβαιώνουν για τίς καλές τους προθέσεις καί μάς καλούν να υποταχθούμε στή μοίρα μας.

Δέν μάς είπαν όμως και δέν μάς λένε, ποιός εύθύνεται γιαυτήν τήν κατάσταση .Δέν μάς είπαν καί δέν πρόκειται να μάς πούν,ότι γιά τά όποια προβλήματα δέν ευθύνονται οί εργαζόμενοι, αλλά το δικό τους σύστημα.

Καί γιά νά βάλουμε τά πράγματα σε κάποια τάξη:

Η Ελληνική Κλωστοϋφαντουργία δέν είναι όπως θέλουν να μάς τήν παρουσιάσουν,στά πρόθυρα της διάλυσης.

Είναι ένας δυναμικός,ένας κερδοφόρος κλάδος της Ελληνικής Βιομηχανίας. Τά όποια προβλήματα προέρχονται από τήν απληστία τών ιδιοκτητών.Δέν φταίει η Κλωστοϋφαντουργία αλλά ή ιδιωτική ιδιοκτησία.

Μήπως δέν είναι ο πιό σημαντικός κλάδος τής ελληνικής οικονομίας; Τό 1993 οι εξαγωγές σέ κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα ανέρχωνταν σέ 1.300 εκατομμύρια δολλάρια καί αποτελούσαν τό 24,6% τών συνολικών ελληνικών εξαγωγών.

Μήπως δέν είναι αλήθεια ότι μέσα σέ μιά μόνο δεκαετία από τό 1981 ώς τό 1991 οι εξαγωγές Κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων αύξηθηκαν κατά 114,1%, ενώ η συνολική αύξηση τών ελληνικών εξαγωγών ήταν 42,5%;

Ή μήπως δέν είναι αλήθεια ότι μόνο σέ 3-4 χρόνια από τό 1985 ως τό 1989 διπλασιάσθηκε ό όγκος τής ακαθάριστης αξίας παραγωγής τής κλωστοϋφαντουργίας;

Τό 1985-86 η ακαθάριστη αξία παραγωγής σέ σταθερές τιμές τού 1982 ήταν140-145 δισ. δραχμές . Τό 1989 ήταν 292 δισ.δραχμές.

Αναφερόμαστε στα παραπάνω στοιχεία όχι τυχαία.Αλλά γιά τό λόγο ότι καί τά Κλωστήρια Αττικής είναι εξαγωγική εταιρεία καί έχει το δικό της μερίδιο στίς συνολικές εξαγωγές.

Καί τί γίνεται μέ τά κέρδη;

Είναι τεράστια!!

Θέλουμε νά σημειώσουμε μόνο ότι πρωταθλητής στά κέρδη τής ελληνικής κλωστοϋφαντουργίας είναι τά Κλωστήρια Πρεβέζης του κ. Αργυρού.Είναι επίσης πρωταθλητής στήν αύξηση τών πωλήσεων.

Τό 1993 είχε πωλήσεις κατά 39,5% μεγαλύτερες από τίς πωλήσεις τού 1990. Κανένα απολύτως κόστος λοιπόν δέν έχει ο κ.Αργυρός, μέ τό κλείσιμο του εργοστασίου τής Νέας Ιωνίας.

Τό κόστος καλούμαστε να τό πληρώσουμε εμείς.Με την ανεργία,την πείνα καί τήν εξαθλίωση.Αντιθέτα ο κ.Αργυρός επένδυσε στά Κλωστήρια Πρεβέζης 1,6 δισ.δραχμές, καί προχώρησε στήν αγορά τής Κλωστοϋφαντουργίας Φιλιατών

Καί η κλωστοϋφαντουργία;Πρόκειται να εξαφανιστεί μήπως; ΟΧΙ,καθόλου!

Κρίση-κρίση,αλλά η ελληνική Κλωστοϋφαντουργία είναι από τούς πιό δυναμικούς κλάδους στήν Ευρώπη γιά τήν Ελληνική Οικονομία.

Ποιός τήν έφτασε σέ αύτό τό αξιοζήλευτο σημείο; Εμείς οι εργαζόμενοι τού κάδου καί κανένας άλλος.Οι ιδιοκτήτες είναι εδώ γιά να τσεπώνουν τά αποτελέσματα αυτών τών δικών μας προσπαθειών. Καί ώς επιβράβευση,οι έλληνες Κλωστοϋφαντουργοί εισηγούνται την απόλυση,πετώντας στο δρόμο,στην ανεργία.

Οι εργαζόμενοι στήν ελληνική κλωστοϋφαντουργία οικοδομώντας αυτόν τόν βιομηχανικό κλάδο,μέσα σέ λίγες μόνο δεκαετίες πλήρωσαν καί από πάνω.

Μέσα σε 25 χρόνια από τό 1963 ως τό 1988 οι απασχολούμενοι στήν ελληνική κλωστοϋφαντουργία αυξήθηκαν ελάχιστα.Αλλά στήν ίδια περίοδο η παραγωγικότητα της εργασίας μας δηλαδή η εκμετάλλευση πενταπλασιάσθηκε!!

Ακόμα καί οι ίδιοι οι βιομήχανοι,τα διάφορα <<επιστημονικά ινστιτούτα τους>> καί οι πολιτικοί τους εκπρόσωποι παραδέχωνται (στά κρυφά) ότι, <<η χώρα μας στηρίζει τήν καλή της θέση (στήν κλωστοϋφαντουργία)..... περισσότερο από ανθρώπινο δυναμικό.....>>.

Τό ότι η παραγωγικότητα της εργασίας δηλαδή η εκμετάλευσή μας,αυξήθηκε αυτό τό παραδέχωνται (βέβαια στα κρυφα,μήν τούς ακούσουμε) καί οι οι βιομήχανοι καί οι μηχανισμοί τους σε ένα κειμενό τους διαβάζουμε:

<< Η παραγωγικότητα εργασίας είναι μέν χαμηλότερη από τό μέσο όρο της Ευρώπης, αλλά σε συνδυασμό με τό κόστος εργασίας επιτρέπει στά ελληνικά προϊόντα να είναι ανταγωνιστικά σε σχέση με αυτά των περισσοτέρων χωρών της Ευρώπης>>.

Δηλαδή μαζί με τήν παραγωγικότητα που ως γνωστό είναι αποτέλεσμα της εισαγωγής νέων τεχνολογιών,υπήρξε καί επιπρόσθετο ξεζούμισμα λόγω της εντατικοποίησης της εργασίας.

Μήπως δέν έχουμε ζήσει όλοι μας τίς αναδιαρθώσεις της παραγωγής που έχουν γίνει στά Κλωστήρια Αττικής τά δύο τουλάχιστον τελευταία χρόνια;

Αυτή είναι η κατάσταση Αγαπητοί συνάδελφοι.

Η κλωστοϋφαντουργία μας παρά τήν κρίση ευημερεί.

Ακριβέστερα ευημερούν οι ιδιοκτήτες της, ενώ οι πραγματικοί παραγωγοί,δηλαδή οι εργάτες δυστυχούν. Καί η ιδιοκτησία συγκεντρώνεται όλο καί σε λιγώτερα χέρια.Έτσι η πλειοψηφία των κλωστοϋφαντουργικών μονάδων τών απασχολούμενων της παραγωγής καί φυσικά καί τών κερδών συγκεντρώνεται σήμερα σέ 5-6 όμιλους που διαθέτουν τό 90% περίπου της παραγωγής καί τής συνολικά απασχόλησης.

Η αιτία λοιπόν της κακοδαιμονίας των εργαζομένων στην κλωστοϋφαντουργία βρίσκεται αδιαμφισβήτητα στην ιδιωτική ιδιοκτησία.

Τί ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΚΑΝΟΥΜΕ;

1) Νά αντισταθούμε όσο μπορούμε στήν απόφαση -διαταγή γιά τό κλείσιμο της επιχείρησης.

2) Τό κλείσιμο της επιχείρησης δέν είναι μοιραίο.Δέν θα σταυρώσουμε τα χέρια.Έχουμε υποχρέωση καί καθήκον να εξαντλήσουμε όλες τίς πιθανότητες πού υπάρχουν γιά τήν συνέχιση της λειτουργίας τού εργοστασίου.

3) Αλλά δέν έχουμε αυταπάτες. Αυτό πρέπεινα καταλάβουμε καλά.Όμως αξίζει νά αγωνιστούμε.Θα δώσουμε τή μάχη.

Τί ΘΑ ΚΕΡΔΙΣΟΥΜΕ;

Άν καταρθώσουμε να πείσουμε έστω καί τμήματα των εγαζομένων γιά τίς πραγματικές αιτίες του κλεισίματος τότε θα έχουμε να κερδίσουμε πολλά.

Άν καταρθώσουμε να συμβάλουμε ώστε το συνδικαλιστικό μας κίνημα να απαλλαγεί από αστικές αντιλήψεις καί αναπτυξιολογίες, τότε έχουμε νά κερδίσουμε πολλά.

Άν μπορέσουμε νά αναδείξουμε τίς πραγματικές καί όχι τίς πλαστές αιτίες της κακοδαιμονίας , τότε έχουμε να κερδίσουμε πολλά.

Άν καταρθώσουμε να βάλουμε ένα μόνο λιθαράκι γιά μιά άλλη αντίληψη στό συνδικαλιστικό μας κίνημα,τότε έχουμε νά κερδίσουμε πολλά.

Άν συμβάλλουμε ώστε νά πειστούν περισσότεροι εργαζόμενοι ότι ή δουλειά είναι δικαίωμα καί υποχρέωση της πολιτείας.

Τότε ο αγώνας μας δέν θά πάει χαμένος.

ΑΓΩΝΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΝΙΚΗ

Για το Δ.Σ.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΚΑΤΣΙΜΑΡΔΟΣ ΔΗΜ.

Η Γ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

ΔΡΙΖΗ ΔΕΣΠΟΙΝΑ

1.9.18. Κώδικας Συμπεριφοράς των κοινωνικών Εταίρων στον Ευρωπαϊκό τομέα Κλωστοϋφαντουργίας – Ιματισμού

Υπογράφηκε πανυγυρικά από όλους τους εργοδοτικούς συνδέσμους και συνδικάτα στην Ε.Ε. (και από την Ελλάδα) Το κείμενο δεν κυκλοφόρησε ποτέ στην Ελλάδα

Για την EURATEX:

Ευρωπαϊκή Οργάνωση Κλωστοϋφαντουργίας και Ιματισμού
24, Rue Montoyer
1000 Bruxelles

Dominique Jacomet, Πρόεδρος

Guy Arnould, Γενικός Διευθυντής

Για την ETUF:TCL

Ευρωπαϊκή Συνδικαλιστική Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργίας, Ιματισμού και Δέρματος
8, Rue Joseph Stevens
1000 Bruxelles

Willi Arens, Πρόεδρος

Patrick Itschert, Γενικός Γραμματέας

Ομοσπονδίες μέλη της EURATEX:

- Gesamttextil, D
- Bundesverband Bekleidungsindustrie, D
- Fachverband der Textilindustrie Österreichs, A
- Fachverband der Bekleidungsindustrie Österreichs, A
- FEBETEX, B
- Fédération Belge des Industries de l'Habillement, B
- Federation of Danish Textile and Clothing Industries, DK
- Consejo Intertextil Español, E
- Tekstiili-ja Vaatetusteollisuus ry, SF
- Union des Industries Textiles, U.I.T., F
- Union des Industries de l'Habillement, F
- Hellenic Clothing Industry Association, GR
- Irish Textiles Federation & Irish Business and Employers Confederation, IRL
- Federtessile, I
- FENETEXTIEL, NL
- FENECON, NL
- Federacao Intertextil Portuguesa, P
- A.N.I.V.E.C, P
- British Apparel & Textile Confederation, GB
- Tekoindustrierna, S

Ομοσπονδίες μέλη της ETUF:TCL :

- Gewerkschaft Textil-Bekleidung, D
- Gewerkschaft Textil, Bekleidung, Leder, A
- ABVV-Textiel-Kleding-Diamant, B
- Christelijke Centrale der Textiel-en Kledinghewerkers van België, B
- Dansk Beklaednings-og Textilarbejderforbund, DK
- FIA-UGT, E
- Federacion del Textil STV/ELA, E
- FITEQA CC.OO, E
- TEVA, SF
- Teknisten Liitto TL r.y., SF
- Fédération Générale des Cuirs-Textile-Habillement FO, F
- Fédération Nationale des Syndicats du Personnel d'Encadrement du Textile-CGC, F
- Fédération CFTC des Syndicats du Textile, Cuir, Habillement, F
- Nacuitex - CFDT, F
- OEKIDE, GR
- FILTA-CISL, I
- UILTA-UIL, I
- FILTEA-CGIL, I
- Industriebond FNV, NL
- Industrie-en Voedingsbond CNV, NL
- SINDETEX, P
- FESETE/CGTP-IN, P
- GMB - Clothing and Textiles Section, GB
- Transport and General Workers' Union (TGWU) Textile Group, GB
- National Union of Knitwear, Footwear and Apparel Trades (KFAT), GB
- Industrifacket, S

Υπεύθυνος εκδότης ETUF:TCL - Patrick Itschert - rue J. Stevens, 8 - B - 1000 Bruxelles - Belgique

Κωδικας συμπεριφορας

Χάρτης των κοινωνικών εταίρων στον ευρωπαϊκό τομέα κλωστοϋφαντουργίας / ιματισμού

Προοίμιο

Η Ευρωπαϊκή Οργάνωση Κλωστοϋφαντουργίας και Ιματισμού (EURATEX) και η Ευρωπαϊκή Συνδικαλιστική Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργίας, Ιματισμού και Δέρματος (ETUF:TCL), στα πλαίσια του κοινωνικού διαλόγου του κλάδου που πραγματοποιηθηκε σε ευρωπαϊκό επίπεδο, υπενθυμίζουν την ιδιαίτερη σπουδαιότητα που αποδίδουν στο σεβασμό των δικαιωμάτων των προσώπων.[1]

Οι κοινωνικοί εταίροι σε ευρωπαϊκό επίπεδο επιθυμούν το παγκόσμιο εμπόριο να διεξάγεται με ανοιχτό και θεμιτό τρόπο.

Αυτοί οι εταίροι αποφάσισαν να εργαστούν προς όφελος μίας ευρωπαϊκής βιομηχανίας κλωστοϋφαντουργίας και ιματισμού που θα είναι παραγωγική, ανταγωνιστική σε διεθνές επίπεδο και θα βασίζεται στο σεβασμό, τόσο των εργαζομένων, όσο και των εργοδοτών.

Κώδικας συμπεριφοράς

Άρθρο 1

Βρυξέλλες, 22 Σεπτεμβρίου 1997

Η EURATEX και η ETUF:TCL καλούν τα μέλη τους[2] να ενθαρρύνουν ενεργά τις επιχειρήσεις και τους εργαζόμενους του ευρωπαϊκού τομέα κλωστοϋφαντουργίας και ιματισμού να σεβαστούν τις ακόλουθες συμβάσεις της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας :

1. Απαγόρευση της καταναγκαστικής εργασίας (Συμβάσεις 29 και 105):

Απαγορεύεται η καταναγκαστική εργασία που εκτελείται σε συνθήκες δουλείας ή από φυλακισμένους.

2. Ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και δικαίωμα διαπραγμάτευσης (Συμβάσεις 87 και 98):

Αναγνωρίζονται το δικαίωμα των εργαζέμενων να ιδρύουν συνδικάτα και να συνδικαλίζονται, καθώς και το δικαίωμα των εργοδοτών να οργανώνονται. Οι εργοδότες και οι εργαζόμενοι μπορούν να διαπραγματεύονται ελεύθερα και με ανεξάρτητο τρόπο.

3. Απαγόρευση της παιδικής εργασίας (Σύμβαση 138):

Η παιδική εργασία απαγορεύεται. Τα παιδιά κάτω των 15 ετών ή νεώτερα της ηλικίας της υποχρεωτικής σχολικής φοίτησης δεν επιτρέπεται να εργάζονται.

4. Μη διακρίσεις στην απασχόληση (Σύμβαση 111):

Οι εργαζόμενοι προσλαμβάνονται με βάση την ικανότητα προς εργασία και όχι με βάση τη φυλή, τα ατομικά χαρακτηριστικά, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, την πολιτική απόχρωση ή την κοινωνική τους προέλευση.

Άρθρο 2 - Διάδοση και προώθηση

α) Η EURATEX και η ETUF:TCL αναλαμβάνουν τη δέσμευση να διαδόσουν και να προωθήσουν τον παρόντα Χάρτη στις κατάλληλες γλώσσες και σε όλα τα επίπεδα ως τις 31/12/1997.

β) Η EURATEX και η ETUF:TCL θα καλέσουν τις αντίστοιχες οργανώσεις μέλη τους να υιοθετήσουν αυτό το Χάρτη και να ενθαρρύνουν την προοδευτική εφαρμογή του σε επίπεδο επιχειρήσεων.

Άρθρο 3 - Παρακολούθηση και αξιολόγηση

α) Η EURATEX και η ETUF:TCL συμφωνούν, στα πλαίσια του τομεακού κοινωνικού διαλόγου, να παρακολουθήσουν την προοδευτική υλοποίηση της εφαρμογής του παρόντος Χάρτη.

β) Γι' αυτό το σκοπό, η EURATEX και η ETUF:TCL θα πραγματοποιούν μία φορά το χρόνο αξιολόγηση της θέσης σε εφαρμογή του παρόντος Χάρτη, η πρώτη από τις οποίες θα λάβει χώρα το αργότερο στις 10 Ιουλίου 1998. Τα αποτελέσματα αυτής της αξιολόγησης θα παρουσιαστούν στα πλαίσια του τομεακού κοινωνικού διαλόγου. Η EURATEX και η ETUF:TCL θα μπορούν να ζητήσουν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα κράτη μέλη να τους παράσχουν την απαραίτητη ενίσχυση γι' αυτό το σκοπό.

γ) Η EURATEX και η ETUF:TCL θα μπορούν να αποφασίζουν ελεύθερα και να αναλαμβάνουν από κοινού, στα πλαίσια του τομεακού κοινωνικού διαλόγου, οποιαδήποτε άλλη πρωτοβουλία ως προέκταση της εφαρμογής του παρόντος Χάρτη.

1 Οπως ορίζονται ειδικά στην Παγκόσμια Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

2 Επισυνάπτονται κατάλογοι.

1.9.19. Η αναγγελία προσχώρησης στο ΠΑΜΕ (ΟΕΚΙΔΕ, 1999)

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΕΡΓΑΤΟΥΠΑΛΛΗΛΩΝ
ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑΣ ΙΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΔΕΡΜΑΤΟΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΜΕΛΟΣ ΓΣΕΕ ΚΑΙ ITGLWF

GREEK TEXTILE
CLOTHING LEATHER
WORKERS FEDERATION
OEKIDE

ΟΕΚΙΔΕ

ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ ΜΕ ΑΡΙΘΜΟ 1 / 9-3-99

ΠΡΟΣ
ΟΛΑ ΤΑ ΣΩΜΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΤΗΣ Ο.Ε.Κ.Ι.Δ.Ε.

Συνάδελφοι -ισσες
Συνεδρίασε η Εκτελεστική Επιτροπή της Ο.Ε.Κ.Ι.Δ.Ε. το Σάββατο 6/3/99 με θέματα:
Α. - Πορεία Κλαδικών Συμβάσεων
Β.- Εξελίξεις στο Συνδικαλιστικό Κίνημα (πλαίσιο έκκλησης για να αλλάξουμε την κατάσταση στο Συνδικαλιστικό Κίνημα).

Α. - Διαπιστώθηκε ότι: οι αναδιαρθρώσεις που συντελούνται και στη χώρα μας στα πλαίσια των γενικότερων αναδιαρθρώσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση με στόχο την ισχυροποίηση των Ευρωπαϊκών μονοπωλίων σε συνδυασμό με τους στόχους της Ο.Ν.Ε. αποτελούν τον κύριο παράγοντα της επίθεσης της κυβέρνησης ενάντια στις κατακτήσεις της Εργατικής Τάξης, στην αφαίρεση αυτών των κατακτήσεων.
Ο νόμος για την κατάργηση του 8ωρου και των σταθερών εργασιακών σχέσεων ,οι νόμοι για την παιδεία , την υγεία και την πρόνοια οι συνεχιζόμενες ανατιμήσεις και η ασυδοσία στην αγορά ρίχνουν κατακόρυφα το βιοτικό επίπεδο των εργαζομένων.
Η Εισοδηματική πολιτική της κυβέρνησης μαζί με τη σύμβαση που υπόγραψε η πλειοψηφία της διοίκησης της ΓΣΕΕ δίνουν τη δυνατότητα στους βιομηχάνους του κλάδου μας να στέκονται αρνητικά πάνω στα αιτήματα και τις διεκδικήσεις του κλάδου μας.
Έτσι στις συναντήσεις που έγιναν μέχρι τώρα , η απάντηση στα αιτήματα της Ομοσπονδίας ήταν «αυξήσεις» 1,4% και 1,4% και τίποτε άλλο. Απέναντι σ΄αυτή την πρόκληση των βιομηχάνων η Εκτελεστική Επιτροπή της ΟΕΚΙΔΕ αποφάσισε:
1) Να εκδώσει ανακοίνωση ενημέρωσης των εργαζομένων.
2) Να καλέσει τα Σωματεία μέλη της Ομοσπονδίας να προχωρήσουν άμεσα σε Γενικές Συνελεύσεις και συσκέψεις ενημέρωσης και αγωνιστικής ετοιμότητας των εργαζομένων.
3) Σε συνεργασία με τα σωματεία να πραγματοποιηθούν συγκεντρώσεις σε πόλεις .
4) Να πραγματοποιηθεί Γενικό Συμβούλιο στο τέλος του Μάρτη για να εκτιμηθεί η κατάσταση και τα παραπέρα βήματα που μπορούν να γίνουν.

Η πλειοψηφία της Εκτελεστικής Επιτροπής απέρριψε την πρόταση των παρατάξεων ΠΑΣΚΕ - ΔΑΚΕ - ΑΥΤΟΝΟΜΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ να κλείσουμε τις συμβάσεις μ΄ αυτές τις απαράδεκτες προτάσεις της εργοδοσίας πηγαίνοντας στον ΟΜΕΔ , πίσω από τις πλάτες των σωματείων και των εργαζομένων του κλάδου.

Β.- Η Εκτελεστική Επιτροπή συζήτησε για το πλαίσιο των θέσεων που έδωσε στη δημοσιότητα η Επιτροπή πρωτοβουλίας για την ταξική ανασυγκρότηση του συνδικαλιστικού κινήματος .
Από τη συζήτηση διαπιστώθηκε ότι: Η πολιτική και η δράση της πλειοψηφίας της Διοίκησης της ΓΣΕΕ ουσιαστικά στηρίζει τη σφοδρή επίθεση κυβέρνησης - βιομηχάνων - Ε.Ε., απέναντι στα δικαιώματα και της κατακτήσεις της Ε.Τ., καλλιέργησε την λογική της ηττοπάθειας και του συμβιβασμού, τη λογική του μονόδρομου της ΟΝΕ, της υποταγής και της αποστράτευσης , με τη συμμετοχή στους «κοινωνικούς διάλογους» της απάτης, συναίνεσε και συναινεί στην αφαίρεση των βασικών κατακτήσεων της Ε.Τ. στον τελευταίο αιώνα.

ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗ 37 104 32 ΑΘΗΝΑ ΤΗΛ.: 01 5220.306, ΦΑΞ: 01/5221.532 - HALKOKONDILI 37 104 32 ATHENS GREECE TEL: 01/5220.306, FAX: 01/5221.532

Από τη συζήτηση στην Εκτελεστική Επιτροπή φάνηκε ξεκάθαρα ότι οι ηγεσίες των παρατάξεων ΠΑΣΚΕ - ΔΑΚΕ - ΑΥΤΟΝΟΜΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ στην ΟΕΚΙΔΕ κινούνται στην ίδια λογική με την ηγεσία αυτών των παρατάξεων στην ΓΣΕΕ.

Η πλειοψηφία της Εκτελεστικής Επιτροπής αποφάσισε τη συμμετοχή της ΟΕΚΙΔΕ στην Πανελλαδική Σύσκεψη Συνδικαλιστικών Οργανώσεων και Συνδικαλιστών , για την αλλαγή της κατάστασης στο συνδικαλιστικό κίνημα που θα γίνει ***3 Απρίλη 1999*** *στο Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας.*

Καλούμε όλες τις πρωτοβάθμιες Συνδικαλιστικές Οργανώσεις του κλάδου μέλη της ΟΕΚΙΔΕ, τους εκλεγμένους από τους εργάτες συνδικαλιστές να συζητήσουν τους άξονες του κειμένου που σας στέλνουμε και να εκφράσουν τις θέσεις τους για την ανάγκη αναζωογόνησης και ενίσχυσης των αγωνιστικών ταξικών χαρακτηριστικών του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος.
Εκτιμούμε ότι μπροστά στο σημερινό τέλμα κανείς δεν μπορεί να σιωπά , ο εκφυλισμός και η διάλυση δεν είναι πορεία αναπόφευκτη . Η διέξοδος υπάρχει στη συσπείρωση και το συντονισμένο βηματισμό όσων αγωνιούν και ενδιαφέρονται για να αλλάξει η κατάσταση.

Η ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΕΡΓΑΤΟΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΚΑΠΝΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ · 1961 · ΟΕΚΙΔΕ

2. ΤΑ ΣΩΜΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΟΚΕ - ΟΕΚΙΔΕ

Σωματεια Μέλη της ΟΚΕ -ΟΕΚΙΔΕ που εκπροσωπήθηκαν σε συνέδριο

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΟΛΗ	1978		1981		1986		1993		1996	
				Τα. ΤΑ	ΨΗΦΙΣ	Τα. ΤΑ	1981ΨΗΦ	ΕΓΓΕΓ	ΦΗΦΙΣ	ΕΓΓΕΓ	ΦΗΦΙΣ	ΕΓΓΕΓ	ΦΗΦΙΣ
1	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ ΚΛΩΣΤ ΑΓΥΙΑΣ	ΑΓΥΙΑ	168	139	168	139						
2	ΚΛΑΔΙΚ	ΕΝΩΣΙΣ ΜΙΣΘΩΤΩΝ ΚΛΩΣ ΠΛΕΚ ΚΑΛΤΣΟΠ ΑΘΗΝΩΝ	ΑΘΗΝΑ	597	340	480	340						
3	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ.ΚΛΩΣ/ΓΩΝ ΑΡΓΟΥΣ	ΑΡΓΟΣ	278	189	246	178	231	172	131	100	136	72
5	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΚΛΩΣ/ΓΩΝ Ν ΙΩΝΙΑΣ	ΑΘΗΝΑ							163	128	0	0
4	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤ.ΒΑΜΒΑΚΟΥΡΓΙΑΣ ΒΟΛΟΥ	ΒΟΛΟΣ			1169	1008	1040	950	803	658	0	0
5	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤ.ΚΛΩΣ/ΓΩΝ ΒΟΛΟΥ	ΒΟΛΟΣ	391	229	269	185	266	107	150	110	134	117
6	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΥΝΔΕΣ.ΚΛΩΣ/ΓΩΝ ΒΕΡΟΙΑΣ	ΒΕΡΟΙΑ	137	137	157	115	622	355	254	254	263	182
7	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ ΕΡΓ ΕΚΚΟΚΙΣΤ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ	ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ	85	64	85	64	77	55	33	20	0	0
8	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΕΛΛΗΝ.ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑΣ	ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ					616	571	633	577	553	522
9	ΚΛΑΔΙΚ	ΕΝΩΣΙΣ ΤΕΧΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΛ ΕΔΕΣΑ	ΕΔΕΣΑ	235	185	235	185	150	88				
10	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ.ΚΛΩΣ/ΓΩΝ Ν.ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	ΚΡΗΤΗ	244	96	200	75	203	113	80	32	56	34
11	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΥΝΔ.ΕΡΓ/ΛΩΝ ΚΛΩΣ/ΓΙΑΣ	ΘΕΣΣΑΛΟΝ	1056	373	501	336	2140	457	1000	600	1500	450
12	ΚΛΑΔΙΚ	ΕΝΩΣΙΣ ΜΙΣΘΩΤ ΚΛΩΣΤ ΚΕΡΚΥΡΑΣ	ΚΕΡΚΥΡΑ	277	241								
13	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ.ΚΛ/ΓΩΝ ΛΑΡΙΣΣΗΣ	ΛΑΡΙΣΣΑ	2204	868	1855	1048	2706	1319	1300	840	1235	553
14	ΚΛΑΔΙΚ	ΕΝΩΣΙΣ ΕΚΚΟΚΙΣ ΒΑΜΒ ΛΕΙΒΑΔ	ΛΕΙΒΑΔΙΑ	102	57								
15	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜΑΤ ΚΛΩΣΤ ΛΕΙΒΑΔΕΙΑΣ	ΛΕΙΒΑΔΙΑ	343	164	329	253	367	186	0	0	0	0
16	ΚΛΑΔΙΚ	ΕΝΩΣΗ ΚΛΩΣΤ ΛΕΣΒΟΥ	ΜΥΤΙΛΗΝΗ	26	20	36	33						
17	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ.ΕΡΓ/ΛΩΝ ΚΛΩΘΩ	ΝΑΟΥΣΑ	2424	1395	1853	1450	1939	1430	178	178	336	336
18	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ ΚΛΩΣ ΠΑΤΡΩΝ ΑΛΛΗΛΟΒΟΗΘ	ΠΑΤΡΑ	599	498	1012	887	359	258				
19	ΚΛΑΔΙΚ	ΕΝΩΣΗ ΕΡΓ ΚΛΩΣΤ ΒΑΦΕΙΩΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ	ΑΘΗΝΑ	3150	843	724	677	523	212	164	104	0	0
20	ΚΛΑΔΙΚ	ΕΝΩΣΗ ΣΧΟΙΝΟΠΟΙΩΝ ΠΕΙΡΑΙΑ	ΑΘΗΝΑ	358	262	358	262	322	275	169	123	96	73
21	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜΑΤ ΕΡΓ ΚΛΩΣΤ ΒΑΦΕΙ ΡΑΦΗΣ ΥΠΟΚ ΤΑΥΡΟΥ	ΑΘΗΝΑ	1218	554	223	193						
22	ΚΛΑΔΙΚ	ΕΝΩΣΗ ΕΡΓ.ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑΣ	ΤΡΙΚΑΛΑ	261	213	261	213			120	57	0	0
23	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜΑΤ ΜΕΤΑΞ ΣΟΥΦΛΙΟΥ	ΣΟΥΦΛΙ	84	43	103	96	83	65	45	38	45	38
24	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΥΝΔΕΣ ΕΡΓ ΥΠΑΛ ΕΚΚΟΚ ΒΑΜΒ ΗΜΑΘΕΙΑΣ	ΒΕΡΟΙΑ	33	33	58	20			28	17	0	0
25	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜΑΤ ΕΡΓ ΚΛΩΣ ΥΦΑΝΤ Ν ΚΑΒΑΛΑΣ	ΚΑΒΑΛΑ	140	116	220	154	142	118	176	62	0	0

Τα.ΤΑ = Ταμειακά Τακτοποιημένοι, ΕΓΓΕΓ= Εγγεγραμένοι (ως τέτοιοι όμως συνήθως καταγράφονται οι ταμειακά τακτοποιημένοι)

Σωματεια Μέλη της ΟΚΕ -ΟΕΚΙΔΕ που εκπροσωπήθηκαν σε συνέδριο

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΟΛΗ	1978 Τα. ΤΑ	1978 ΨΗΦΙΣ	1981 Τα. ΤΑ	1981ΨΗΦ	1986 ΕΓΓΕΓ	1986 ΦΗΦΙΣ	1993 ΕΓΓΕΓ	1993 ΦΗΦΙΣ	1996 ΕΓΓΕΓ	1996 ΦΗΦΙΣ
26	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜΑΤ ΕΡΓ ΚΛΩ ΥΦΑΝ Ν ΡΟΔΟΠΗΣ	ΚΟΜΟΤΗΝΗ	50	42	50	42						
27	ΕΡΓΟΣΤ	ΕΝΩΣΙΣ ΕΡΓ ΠΛΕΞΙΣ	ΕΛΕΥΣΙΝΑ	200	79			110	105				
28	ΚΛΑΔΙΚ	ΕΝΩΣΙΣ ΚΛΩΣΤ ΒΑΦ ΣΕΡΡΩΝ	ΣΕΡΡΕΣ	119	50	200	181						
30	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΥΛ.ΕΡΓ.Ν.ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑΣ	ΑΘΗΝΑ	555	483	1371	961	94	68	152	103		
31	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΕΡΓ ΥΠΑΛ ΕΒΟΤΕΧ ΑΕ	ΧΑΛΚΙΔΑ	88	51	58	36	54	33				
32	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΕΡΓ ΥΠΑΛ ΒΟΜΒΥΞ	ΛΑΜΙΑ	219	179			580	396				
33	ΚΛΑΔΙΚ	ΕΝΩΣΙΣ ΠΛΕΚΤ ΑΝΑΤ ΦΘΙΟΤΙΔΟΣ	ΣΤΥΛΙΔΑ			75	75						
34	ΚΛΑΔΙΚ	ΕΝΩΣΙΣ ΕΡΓ ΚΛΩΣΤ Ν ΙΩΝΙΑΣ (ΑΝΑΓ...)	ΑΘΗΝΑ			197	153						
35	ΕΡΓΟΣΤ	ΕΝΩΣΗ ΕΡ/ΛΩΝ ΦΑΡΣΑΛ	ΦΑΡΣΑΛΛΑ			367	330	444	399	668	652	708	694
36	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜΑΤ ΕΡΓ ΥΠΑΛ ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ	ΑΙΓΙΟΥ			148	139	178	175	0	0	0	0
37	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤ. ΗΛΙΟΤΕΞ	ΚΙΛΚΙΣ			168	129	235	200	293	171	281	137
38	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΚΟΡΤΑΓΚ	ΠΙΕΡΙΑ			123	114						
39	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜΑΤ ΕΡ ΚΛΩΣ ΚΙΑΤΟΥ	ΚΙΑΤΟ			68	39						
40	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΥΛ ΕΡΓ ΥΠΑΛ ΑΛΜΥΡΟΥ	ΑΛΜΥΡΟΣ			115	97						
41	ΚΛΑΔΙΚ	ΕΝΩΣΗ ΚΛΩ ΣΥΡΟΥ	ΣΥΡΟΥ					206	142	129	39	0	0
42	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΚΛΩΣΤΗΡ.ΠΡΕΒΕΖΗΣ	ΠΡΕΒΕΖΑ					345	326	331	300	332	297
43	ΕΡΓΟΣΤ	ΠΕΙΡ ΠΑΤΡΑΙΚΗ	ΧΑΛΚΙΔΑ					616	550	390	361	0	0
44	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.Π-Π ΠΕΡΑΜΟΥ	ΠΕΡΑΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ					663	601				
45	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ ΒΑΦ ΤΥΠΟΒΑ ΦΙΝΙΡΙΣ ΠΑΤΡΩΝ	ΠΑΤΡΑ	572	327	126	91						
46	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ ΒΑΦ ΤΥΠΟΒΑ ΦΙΝΙΡΙΣ ΠΛΑΣ ΚΗΦΙΣΙΑΣ	ΚΗΦΙΣΙΑ										
47	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ ΜΙΣΘ ΚΛΩΣΤ ΙΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΛΑΜΑΤΑΣ	ΚΑΛΑΜΑΤΑ										
48	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤ.ΦΙΝΤΕΞΠΟΡΤ	ΑΘΗΝΑ					150	120	125	79	154	117
49	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤ Δ ΛΕΒΕΝΤΑΚΗ ΑΕ	ΑΘΗΝΑ										
50	ΕΡΓΟΣΤ	ΕΝΩΣΗ Π-Π ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ	ΚΑΡΠΕΝΗΣΙ					229	210	209	191	0	0
51	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.Π-Π ΣΑΜΟΥ	ΣΑΜΟΣ					199	188	127	127	121	107
52	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΑΜΓΚΡΕ	ΠΑΤΡΑ					259	235	183	153	0	0
53	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΚΡΗΤΙΚΟΥ	ΠΑΤΡΑ							207	116	120	90
54	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΣΟΥΡΝΟΠΟΥΛΟΣ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ					208	124	85	64	85	71
55	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΥΝΔΙΚΑΤΟ ΚΛΩΣΤ ΑΤΤΙΚΗΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΝΗΣΩΝ	ΑΘΗΝΑ					3789	1096	3000	300	2800	280
56	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΚΛΩΣΤΗΡΙΩΝ ΑΘΗΝΑ	ΑΘΗΝΑ			429	357	201	183	100	84	0	0

Σωματεια Μέλη της ΟΚΕ -ΟΕΚΙΔΕ που εκπροσωπήθηκαν σε συνέδριο

				1978		1981		1986		1993		1996	
Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΟΛΗ	Τα. ΤΑ	ΨΗΦΙΣ	Τα. ΤΑ	1981ΨΗΦ	ΕΓΓΕΓ	ΦΗΦΙΣ	ΕΓΓΕΓ	ΦΗΦΙΣ	ΕΓΓΕΓ	ΦΗΦΙΣ
57	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΤΡΙΑΝΤΕΞ	ΑΘΗΝΑ										
58	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ ΚΑΛΤΣΩΝ ΠΛΕΚΤΙΚΗΣ	ΑΘΗΝΑ					148	138				
59	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΚΛΩΣΤΗΡ.ΠΕΛΛΗΣ	ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ			645	470	214	201	157	117	161	150
60	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΤΣΙΡΟΖΙΔΗ	ΑΘΗΝΑ							979	720		
61	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ ΚΛΩΤ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ	ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ					83	59	49	44		
62	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤ.Π-Π "Η ΑΛΛΗΛΕΓΚΥΗ"	ΠΑΤΡΑ					2581	2318	1104	330	804	697
63	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΕΡΓΑΖ ΠΑΤΡΩΝ	ΠΑΤΡΑ			1075	649						
64	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΣΤΙΓΚΕΡΕΙ ΠΟΥΛΙΤΣΙΔΗΣ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ					85	74	309	309	44	41
65	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΥΛ ΠΛΕΚ ΦΑΝΕΛ ΠΑΤΡΑΣ	ΠΑΤΡΑ					260	98				
66	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ ΚΛΩΣΤ ΝΑΟΥΣΑΣ	ΝΑΟΥΣΑ					839	529	79	79	0	0
67	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΚΛ ΛΕΟΝΤΑΡΙΔΗ	ΑΘΗΝΑ										
68	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΤΣΙΡΟΖΙΔΗ	ΑΘΗΝΑ					285	82				
69	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΚΛΩΣΤ. ΦΙΛΙΑΤΩΝ	ΦΙΛΙΑΤΕΣ					543	431	38	30	0	0
70	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤ ΚΑΖΑΖΗ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ					314	225				
71	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΕΛΛΗΝΙΣ	ΑΘΗΝΑ					88	77				
72	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΑΣΤΗΡ	ΑΘΗΝΑ					117	97				
73	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΠΕΡΦΙΛ	ΑΘΗΝΑ					394	377				
74	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΕΛΒΙΚΑ ΓΚΑΛΟΠ	ΑΘΗΝΑ										
75	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΕΡΓ/ΛΩΝ ΜΟΛΟΚΟΤΟΥ	ΑΘΗΝΑ					173	152	67	53	0	0
76	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΓΕΠΑ	ΑΘΗΝΑ					101	67				
77	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.3Δ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ	ΑΘΗΝΑ					74	67	321	305	0	0
78	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΜΠΑΡΔΑΒΙΛΙΑ	ΑΘΗΝΑ					126	83				
79	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΑΙΓΑΙΟ ΦΑΛΗΡΟΥ	ΑΘΗΝΑ					257	235				
80	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΣΑΛΙΑΡΗΣ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ										
81	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΚΛΩΣ.ΣΑΚΑΛΙΔΗ	ΠΑΤΡΑ					106	90	703	375	0	0
82	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ HELLINA	ΑΘΗΝΑ					164					
83	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ZAMA	ΑΘΗΝΑ										
84	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΟΣΚΑΡ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ					63	47				
85	ΕΡΓΟΣΤ	ΕΝΩΣΗ ΗΛΙΟΣ ΤΕΝ ΚΑΤΕ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ					205	199	388	335	285	0
86	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΠΕΡΣΙΚΑ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ					100	52				
87	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΣΙΣΣΕΡ ΠΑΛΚΟ ΑΤΘΙΣ	ΑΘΗΝΑ					439	339	670	520	801	413
88	ΕΡΓΟΣΤ	ΠΕΙΡ ΠΑΤΡΑΙΚΗ Ν ΙΩΝΙ	ΑΘΗΝΑ					413	391	174	98	0	0
89	ΕΡΓΟΣΤ	ΕΝΩΣΗ Σ.ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ	ΘΗΒΑ					905	798	273	223	0	0
90	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΧΕΛΛΕΣ ΚΛΑΜΠ	ΑΘΗΝΑ					147	130				
91	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΜΙΝΕΡΒΑ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ					172	142				
92	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΦΛΟΚΑΝΤΑΜ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ										
93	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΠΑΠΑΜΑΥΡΟΥΔΗ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ					150	129				
94	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΚΩΣΤΑΡΑ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ										

Σωματεια Μέλη της ΟΚΕ -ΟΕΚΙΔΕ που εκπροσωπήθηκαν σε συνέδριο

				1978		1981		1986		1993		1996	
Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΟΛΗ	Τα. ΤΑ	ΨΗΦΙΣ	Τα. ΤΑ	1981ΨΗΦ	ΕΓΓΕΓ	ΦΗΦΙΣ	ΕΓΓΕΓ	ΦΗΦΙΣ	ΕΓΓΕΓ	ΦΗΦΙΣ
95	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΑΙΓΑΙΟ ΑΤΤ	ΛΑΥΡΙΟ					891	404				
96	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΠΛΕΚ/ΝΙΑΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ	ΑΘΗΝΑ							382	203	0	0
97	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ Π-Π ΚΕΝΤΡΙΚΑ	ΑΘΗΝΑ					870	717	300	290	69	69
98	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΚΛΩΣΤΗΡΙΩΝ Γ	ΝΑΟΥΣΑ					367	348	88	82	344	274
99	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΜΠΑΡΚΟ	ΑΘΗΝΑ										
100	ΕΡΓΟΣΤ	ΕΝΩΣΙΣ ΗΛΙΟΣ ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ					308	267				
101	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΗΡ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ										
102	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ Π-Π ΓΑΒΡΙΗΛ	ΑΘΗΝΑ					572	433	74	61	0	0
103	ΕΡΓΟΣΤ	ΕΝΩΣΙΣ ΠΠ ΣΑΜΟΥ	ΣΑΜΟΣ										
104	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓ/ΛΩΝ ΚΟΡΙΝΘΟΥ	ΚΟΡΙΝΘΟΣ					113	74	77	69	87	73
105	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤ.ΜΗΧΑΗΛ.ΚΛΩΘΩ	ΑΘΗΝΑ							403	84	0	0
106	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΜΑΒΗ	ΑΘΗΝΑ					95	66				
107	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΦΑΛΗΡΟΥ	ΑΘΗΝΑ					86	55				
108	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΠΟΥΡΝΑΡΑ	ΑΘΗΝΑ					186	178				
109	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΒΕΛΚΑ	ΑΘΗΝΑ					425	425				
110	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΚΟΜΟΤΕΞ	ΞΑΝΘΗ					85	46	218	203	110	93
111	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΙΟΥΡΓ 3Α	ΑΘΗΝΑ					138	110	134	114	79	78
112	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΕΜΙΛ	ΑΘΗΝΑ										
113	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΒΕΛΚΑ ΤΙΘΟΡΕΑΣ	ΤΙΘΟΡΕΑ					300	287	107	51	193	187
114	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΑΙΓΑΙΟ ΑΣΤΡΟΥΣ	ΑΣΤΡΟΣ					165	107				
115	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΑΙΓΑΙΟΥ ΠΥΡΓΟΥ	ΠΥΡΓΟΣ					92	49				
116	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΒΕΡΛΑΝ	ΣΚΥΔΡΑ										
117	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΑΙΓΑΙΟ ΛΑΥΡΙΟΥ	ΛΑΥΡΙΟ										
118	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΤΕΧΤΙΛΙΑ	ΘΗΒΑ					98	87				
119	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΔΕΔΕΟΓΛΟΥ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ					186	139	280	263	0	0
120	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΠΡΟΦΙΝ	ΑΘΗΝΑ					65	55	223	153	0	0
121	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΝΗΜ/ΓΕΙΑ ΒΑΡΒΑΡΕΣΣΟΣ	ΝΑΟΥΣΑ							0	0	282	242
122	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ ΚΛΩΣ ΕΛΑΤΕΙΑΣ	ΕΛΑΤΕΙΑ					55	50				
123	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΑΡΙΣΤΟΝ	ΑΘΗΝΑ					105	101				
124	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΒΕΤΛΑΝΣ	ΝΑΟΥΣΑ										
125	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΑΘΗΝΑ	ΘΗΒΑ					101	96				
126	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΒΟΥΛΙΝΟΣ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ					50	47				
127	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΠΕΛΛΑ ΟΛΥΜΠΟΣ	ΝΑΟΥΣΑ										
128	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ ΒΙΟΝΗΜ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ					121	109				
129	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΤΡΙΚΟΛΑΝ	ΝΑΟΥΣΑ							98	85	187	162
130	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ.ΗΛΙΟΣ ΕΛΠΙΔΑ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ					105	87				
131	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΥΝΔΙ ΚΛΩ ΘΗΒΑΣ	ΘΗΒΑ					105	77	233	49	0	0
132	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΣΑΓΙΡΟΓΛΟΥ	ΘΗΒΑ					120	101	338	251	0	0

Σωματεια Μέλη της ΟΚΕ -ΟΕΚΙΔΕ που εκπροσωπήθηκαν σε συνέδριο

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΟΛΗ	1978 Τα. ΤΑ	1978 ΨΗΦΙΣ	1981 Τα. ΤΑ	1981ΨΗΦ	1986 ΕΓΓΕΓ	1986 ΦΗΦΙΣ	1993 ΕΓΓΕΓ	1993 ΦΗΦΙΣ	1996 ΕΓΓΕΓ	1996 ΦΗΦΙΣ
133	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ BABY SET	ΑΘΗΝΑ					159	144				
134	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ ΚΛΩ Β. ΠΡΟΑΣΤ	ΑΘΗΝΑ					75	64	270	245	0	0
135	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ ΚΛΩ Δ. ΠΡΟΑΣΤ	ΑΘΗΝΑ	1132	764								
136	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓ/ΤΩΝ ΦΙΝΙΣΤΗΡ.ΤΡΙΚΑΛΩΝ	ΤΡΙΚΑΛ							0	0	234	210
137	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓ/ΛΩΝ ΧΟΥΔΣΟΝ	ΑΘΗΝΑ							0	0	0	0
138	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΚΚΟΚΙΣΤΩΝ ΒΑΜΒΑΚΟΣ	ΚΟΜΟΤΙΝΗ							0	0	0	0
140	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΚΛΩΣΤΗΡΙΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ	ΑΘΗΝΑ							116	81	0	0
142	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓΑΖ. ΦΟΙΒΟΥ	ΑΘΗΝΑ							0	0	0	0
143	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤ ΚΛΩΣΤ. ΑΤΙΙΚΗΣ	ΑΘΗΝΑ							54	54	0	0
145	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΥΝΔΙΚΑΤΟ ΚΛΩΣ/ΓΩΝ ΞΑΝΘΗΣ	ΞΑΝΘΗ							88	79	0	0
147	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ.ΕΡΓ/ΛΩΝ ΦΙΝ/ΤΩΝ ΕΡ/ΩΝ	ΑΙΓΙΟΥ							54	44	0	0
148	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΥΝΔΙΚΑΤΟ ΕΡΓ/ΛΛΩΝ ΒΑΦΕΙΩΝ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ							348	171	0	0
149	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΚΛΩΣ/ΓΩΝ Ν ΙΩΝΙΑΣ	ΑΘΗΝΑ							0	0	0	0
150	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΥΝΔ.ΒΑΦΕΙΩΝ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ							173	143	269	163
153	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜ.ΕΡ/ΛΛΩΝ ΚΙΛΚΙΣ	ΚΙΛΚΙΣ							168	84	0	0
154	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ. ΟΤΤΟ ΕΒΡΟΣ	ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗ							74	63	163	128
155	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜ. ΣΚΟΥΛΙΔΗ	ΣΕΡΡΕΣ										
156	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΥΦΑΝΤΡΙΩΝ ΕΟΜΜΕΧ Ν ΕΒΡΟΥ	ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ							75	58	75	58
160	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡ.ΦΑΡΟΣ	ΠΑΤΡΑ							24	23	73	50
167	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓΑΖ. ΠΛΕΚΤΙΚ.ΗΛΙΑΔΗ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ							0	0		
169	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓΑΖ.ΣΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡ.ΗΛΤΕΞ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ									55	55
184	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΡΓ/ΛΩΝ ΜΙΝΕΡΒΑ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ							372	344		
186	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΡΓ/ΛΩΝ ΜΙΝΕΡΒΑ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ									383	355
187	ΕΡΓΟΣΤ	ΕΝΩΣΗ ΕΡΓΑΤ/ΛΛΩΝ ΗΛΙΟΦΙΝ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ							151	134		
188	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΥΝΔ. ΕΡΓΑΤ ΙΜΑΤ. ΔΕΡΜ. ΚΛΩΣ Ν ΠΕΙΡΑΙΑ	ΑΘΗΝΑ							1541	307		
189	ΕΡΓΟΣΤ	ΕΝΩΣΗ ΕΡΓΑΤ/ΛΛΩΝ ΗΛΙΟΦΙΝ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ									156	135
190	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΥΝΔ. ΕΡΓΑΤ ΙΜΑΤ. ΔΕΡΜ. ΚΛΩΣ Ν ΠΕΙΡΑΙΑ	ΠΕΙΡΑΙΑΣ									600	60

Σωματεια Μέλη της ΟΚΕ -ΟΕΚΙΔΕ που εκπροσωπήθηκαν σε συνέδριο

				1978		1981		1986		1993		1996	
Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΟΛΗ	Τα. ΤΑ	ΨΗΦΙΣ	Τα. ΤΑ	1981ΨΗΦ	ΕΓΓΕΓ	ΦΗΦΙΣ	ΕΓΓΕΓ	ΦΗΦΙΣ	ΕΓΓΕΓ	ΦΗΦΙΣ
202	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓΑΖ.ΣΤΗΝ ΕΠΙΧ.ΑΝΕΖΟΥΛΑΚΗ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ									41	41
203	ΕΡΓΟΣΤ	ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΟ ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΓΙΟΥΝΙΚΟΤ	ΛΕΙΒΑΔΙΑ									213	186
204	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΒΕΤΛΑΝΣ ΝΑΟΥΣ-ΠΕΛΛΑ ΟΛΥΜΠΟΣ	ΝΑΟΥΣΑ									523	325
205	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΖ ΣΤΑ ΕΚΚΟΚΙΣΤΗΡΙΑ ΜΑΚΕΔ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ									47	44
206	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣ.ΜΟΥΖΑΚΗΣ	ΑΘΗΝΑ									57	33
207	ΚΛΑΔΙΚ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓ/ΛΩΝ ΚΛ/ΓΙΑΣ ΙΜΑΤ.ΔΕΡΜ.ΑΙΓΙΟ	ΑΙΓΙΟ									53	39
208	ΕΡΓΟΣΤ	ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓΑΖ ΠΛΕΚΤ. ΚΛΩΣ/ΓΙΑΣ Ν ΡΟΔΟΥ	ΡΟΔΟΣ									128	61
		ΣΥΝΟΛΟ		17345	9034	15757	11774	35930	24232	23200	13964	15471	8592

(Συγκρίσιμος είναι μόνο ο αριθμός των ψηφισάντων στα σωματεία που εκπροσωπήθηκαν στα συνέδρια της ΟΚΕ - ΟΕΚΙΔΕ)